[redacted]

Van: [redacted] @fryslan.frl>
Verzonden: donderdag 27 oktober 2022 08:53
Aan: [redacted] @minlnv.nl; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: Aangenomen motie over wolf
Bijlagen: CDA-VVD_Motie vreemd_vee of wolf in de wei.pdf

Hallo allen,

Bij deze wil ik jullie informeren dat bijgevoegde motie gisteren is aangenomen in de Friese Staten. Indien er vragen zijn verneem ik dit graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

1A

In te vullen door de griffie

Indiener: CDA VVD Mede-indiener(s):

Motie nr.	
Paraaf	
Agendapunt	
Besluit	

MOTIE, ex artikel 30 Reglement van orde

Statenvergadering	26 oktober 2022
Agendapunt	Motie vreemd
Korte titel motie	Vee of wolf in de wei?

De Staten, in vergadering bijeen op 26 oktober 2022

gehoord hebbende de beraadslaging;

constaterende dat

- er zich reeds een wolvenpaar met 3 welpen in het grensgebied van Fryslân en Drenthe gevestigd heeft
- er dit jaar al rond de 200 dieren – schapen, koeien, kalveren en pony's - in Fryslân en Drenthe verscheurd zijn door wolven
- dat wolvenaanvallen niet alleen veel leed veroorzaken bij deze dieren, maar ook emotioneel leed betekenen voor hun eigenaren, familieleden, buurtgenoten en alle andere betrokkenen
- de wolven in Nederland door de hoge mate van bescherming niet schuw zijn en mensen en woongebieden geregeld benaderen, waardoor men zich steeds meer onveilig gaat voelen in eigen woonomgeving

overwegende dat

- Wolven niet passen in een dichtbevolkt land, waarin robuuste natuurgebieden ontbreken
- Het huidige beleid ervoor gaat zorgen dat vee en hobbydieren niet meer geweid worden, wat ook gevolgen heeft voor stikstofuitstoot en biodiversiteit (o.a. heidebiotoop en weidevogelbiotoop!)
- Het huidige beleid in Nederland uitgaat van het financieel vergoeden van gedode schapen, niet zijnde vervolgschade als stress, verwerpen en niet meer drachtig kunnen worden
- Het huidige beleid met alleen preventieve maatregelen tegen de wolf – ondanks tegemoetkomingen - te arbeidsintensief, te kostbaar en onvoldoende effectief is
- Echt adequate preventieve maatregelen, uitermate duur zijn en zorgen voor een verminking van het Friese weidelandschap
- er in een aantal andere Europese landen wel beheer (bejaging) mogelijk is, zeker

wanneer wolven vee en hobbydieren aanvallen ● beheer van invloed is op het gedrag van de wolf: in Spanje is gebleken dat bij bejaging de wolf meer afstand houdt van bewoond gebied	
verzoeken het college van Gedeputeerde Staten ● samen met de provincie Drenthe - en zo mogelijk meer provincies - het Rijk duidelijk te maken dat de situatie op het platteland nu al onhoudbaar is ● bij het Rijk aan te dringen op het beheer van de wolvenpopulatie in gebieden met vee, waartoe de huidige wetgeving voldoende ruimte biedt ● bij het Rijk opnieuw aan te dringen om zich in Europa in te zetten voor een lagere beschermingsstatus van de wolf	
en gaan over tot de orde van de dag	
Indieners: Mede-indieners:	Attje Meekma, CDA Marten Dijkstra, VVD

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 24 april 2022 22:10
Aan: [redacted]
Onderwerp: AANGEPASTE WOLVENMEMO TBV BACVP

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Zoals besproken in de wolvenwerkgroep van 19 april komt er een herziene versie van de beslispunten memo voor de BACVP.
In essentie richt zich dit maar op een beperkt aantal punten omdat de overige beslispunten konden blijven zoals ze waren.

Bijgaand een voorstel hiertoe, met verzoek om een spoedige reactie!

concept BAC VP x.x Bijlage 1 Beleidskeuzes tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx

Planning
Besloten is om de beleidskeuzememo op 19 mei in de AACVP te bespreken om op 16 juni dit in BACVP vergadering te hebben.

Deze IPO-planning vergt van ons het volgende:
Uiterlijk: 29 april REACTIE op bovenstaande memo BINNEN
2 MEI VERWERKING REACTIES
3 MEI IPO VERWERKING
4 MEI STUKKEN GEREED

Inhoudelijke aandachtspunten mbt de wijzigingen:
Conform bespreking de volgende punten aangepast in de memo:

- Juridisch kader: gecontroleerd beheer ingevoegd
- Tegemoetkomingsregeling: nieuw voorstel
- Nieuw toegevoegd:

- Verkenning mogelijkheden versnelde betaling tegemoetkomingen
- Goudjakhals

met vriendelijke groet,

[redacted]

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 9 juni 2022 14:49
Aan: [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]'; [redacted]; [redacted]); [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]); [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 7 juni 2022 12:54
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] (Sjors) [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@pzh.nl' [redacted]@pzh.nl; [redacted] [redacted]@zeeland.nl; [redacted]@Brabant.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl
Onderwerp: Alle wolven-stukken zoals verzonden aan BACVP 16 juni 2022

In aanvulling op mijn mail van vorige week donderdag mbt terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022.

Dat zijn dus de vorige week al gedeelde Adviesnotitie richtinggevende bestuurlijke uitspraken tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022 + Bijlagen:

1. Beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan 2022)
3. Concept – interprovinciaal wolvenplan
4. Interventierichtlijn probleemsituaties wolf
5. Brief schapenhouders aan Peter Drenth 6 april 2022 (schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)

Groet, mede namens [redacted],
[redacted]

[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +31[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:49
Aan [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]) [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@pzh [redacted]@pzh.nl; [redacted] [redacted]@zeeland.nl; [redacted]@Brabant.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]

[redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@IPO.Nl>
Onderwerp: RE: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022 > last but not least/piece de resistance...

… en bovendien was de BAC VP ook **akkoord** met het voorstel *Verbinden verduurzamingsopgave (na-isolatie) en bescherming van soorten*!!!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +31[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:30
Aan: [redacted]@noord-holland.nl' [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]' <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' [redacted]@pzh.nl>; [redacted])' [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]<[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@IPO.Nl>
Onderwerp: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022

Aan de *vaste* leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving + provinciale leden wolvenwerkgroep in cc,

Hoewel er positief nieuws te melden was uit de AAC VP op 19 mei 2022 en BAC VP op 20 mei 2022, heeft het even geduurd tot ik tot deze terugkoppeling gekomen ben. Dat heeft er vooral mee te maken dat de uitkomsten van de BAC VP leiden tot een paar gerelateerde vervolgacties richting de al weer snel volgende BAC VP op 16 juni 2022,

hetgeen weer afgestemd moest worden met de portefeuillehouders faunabeheer (ivm een *proces-notitie: Schriftelijke mededeling proces juridische aspecten faunabeheer*, bijgevoegd). Nu gisteren einde middag evenwel de stukken voor de volgende BAC VP verzonden zijn, kan ik die nu ook met jullie delen, voor zover nieuwswaardig.

Uit de AAC VP op 19 mei 2022:

- Interprovinciaal wolvenplan: met een paar kleine technische opmerkingen **akkoord** > door naar BAC VP met constatering dat *alle AAC-leden een positieve besluitvorming voor de BAC VP verzorgen* > bijgevoegd de geactualiseerde adviesnotitie voor de BAC VP, met daarin opgenomen een met de portefeuillehouders faunabeheer (gedeputeerden Hofstra en Rommel) afgestemde lijn over hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;
- Voorstel LNV samenwerking LNV-provincies uitwerking uitvoeringsdocumenten natuurwetgeving > **akkoord** > door naar BAC VP (ivm mogelijke personele invulling door BIJ12).

Uit de BAC VP op 20 mei 20:

- Advies nav evaluatie MARF: **akkoord met ambtelijk advies**, *ergo stoppen met MARF*. Dat is inmiddels door gedeputeerde Hofstra gecommuniceerd met MARF-voorzitter, dhr. Beukema. Eea vergt nog wel zorgvuldige schriftelijke afwikkeling, zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en binnenkort de agenda voor de IPO-werkgroep op 16 juni 2022 (overigens lijkt er vanuit de MARF geen behoefte aan een gesprek met de portefeuillehouders faunabeheer);
- Daaraan gekoppeld: juridische versterking BIJ12: geconstateerd is dat de voorgestelde versterking (0,5 fte S11) niet voldoende is en dat daar zwaarder op inzet moet worden > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en vooral binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: uitwerken juridische aspecten faunabeheer > geconstateerd is dat dat van belang is > ambtelijk voorstel is nu om aanbevelingen uit juridische analyse in opdracht van Utrecht als input te gebruiken bij (aangepast) voorstel juridische versterking BIJ12 > > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en met name binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: sterker betrekken Faunabeheereenheden > geconstateerd is dat dat van belang is > hoe dat uit te werken, is nog vraagstuk, waarvoor ik voor een volgende werkgroep een bespreeknotitie oid zal maken;
- Tegemoetkomingsregeling en staatssteun: **als hamerstuk vastgesteld** > nadere analyse en advies door IPO-werkgroep natuurwetgeving in nauwe afstemming met het Vakberaad Europees recht zal dus geïmplementeerd moeten worden > actie [redacted] ism BIJ12.

Tot zover. Bij vragen weten jullie me te bereiken. Over circa een week ontvangen jullie de agenda en stukken van de IPO-werkgroep op 16 juni 2022. NB: ivm de BAC VP op diezelfde dag vindt die later dan normaal plaats**, tussen 15.00 en 17.00 uur en bovendien deze keer weer digitaal via MS-Teams**. Ivm werkzaamheden in [redacted] zal ik er zelf niet bij kunnen zijn, BIJ12 is zo galant om te voorzien in vervanging van mijn rol als notulist.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +31[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

BAC Vitaal Platteland

op 16 juni 2022
Agendapunt 2f

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	25 mei 2022
Portefeuillehouder	Harold Hofstra en Esther Rommel
Inlichtingen bij	[redacted], [redacted] (BIJ12), [redacted] (IPO)
Telefoon	06 [redacted] (DK), 06 [redacted] (FE), 06 [redacted] (JO)
Onderwerp	Interprovinciaal wolvenplan 2022

Kern van het onderwerp

Om dit jaar te komen tot een actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan, zijn ten opzichte van het vorige Wolvenplan (door het IPO-bestuur begin 2019 vastgesteld) een aantal beleidskeuzes uitgewerkt waarop *richtinggevende bestuurlijke uitspraak* gewenst is. Daarnaast wordt aandacht gevraagd voor het Landelijk overleg Wolf (LOW) en een signaal van enkele specifieke stakeholders daarbinnen.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. In te stemmen met voorstel hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;
2. In te stemmen met de richtinggevende bestuurlijke uitspraken ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1);
3. Kennis te nemen van de zienswijze van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) tav een volgend Interprovinciaal Wolvenplan, aan de hand van een voorzittersnotitie, opgesteld door [redacted] (bijlage 2) en van de ambtelijke duiding daarbij;
4. In te stemmen met het advies om concrete beleidskeuzes en concepten pas met stakeholders/LOW te delen nadat de BAC VP daarover gesproken en beslist heeft;
5. Kennis nemen van het concept-Interprovinciaal Wolvenplan 2022 (bijlage 3) en de daarbij als bijlage bijgevoegde interventierichtlijnen probleemsituaties wolf (bijlage 4);
6. In te stemmen met het uitvoeren van een consultatieronde en daartoe de hiervoor onder 5 genoemde stukken te delen met de stakeholders (het LOW en provinciale wolvencommissies);
7. In te stemmen met het voorstel om de portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Hofstra en Rommel in gesprek te laten gaan met de schapenhouders, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders n.a.v. hun brief d.d. 6 april 2022 aan Peter Drenth (bijlage 5) en hierbij de voorzitter van het Landelijk Overleg Wolf [redacted] te betrekken.

Aanleiding/context en proces

Een eerdere versie van deze notitie is als hamerstuk in de BAC VP op 7 april 2022 geagendeerd. Tijdens deze BAC VP-vergadering is geen eensluidend besluit genomen over de voorgelegde beleidskeuzes. Uw commissie heeft aangegeven nader te willen spreken over de beleidskeuzes t.b.v. het wolvenplan, met daarbij in het bijzonder het verzoek om met portefeuillehouders Hofstra en Rommel te komen tot een advies aan de BAC VP ten aanzien van het spanningsveld gezamenlijk beleid – ruimte voor individuele keuzes (ook gerelateerd aan het overige faunabeheer).

Na afstemming met portefeuillehouders Hofstra en Rommel en met een positief advies van de AAC VP op 19 mei 2022 wordt het onderwerp daarom nu opnieuw, ter bespreking, geagendeerd voor de BAC VP van 16 juni 2022.

Achtergrond
De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (vastgesteld door IPO-bestuur begin 2019) te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het Interprovinciaal Wolvenplan (hierna te noemen: het wolvenplan 2022) wordt geschreven door BIJ12, met input van provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan 2022 is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WENR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink.
In het (nieuwe) wolvenplan 2022 wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe. Het wolvenplan 2022 biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes (zie hierna) worden op uitvoeringsniveau nog nader uitgewerkt in andere documenten zoals de interventierichtlijnen probleemsituaties wolf en een tegemoetkomingsregeling. In bijlage 1 worden de belangrijkste beleidsmatige keuzes die aan het wolvenplan 2022 ten grondslag liggen voorgelegd. Aan de hand daarvan wordt de BAC VP geadviseerd bestuurlijke richting te geven ten aanzien van enkele inhoudelijke beleidslijnen die worden uitgewerkt in het wolvenplan 2022.

Naast kritische en negatieve sentimenten ervaart een groot deel van de Nederlandse bevolking de komst van de wolf als een positieve ontwikkeling. Zoals onder meer blijkt uit in opdracht van LNV uitgevoerd onderzoek (zie: Hervestiging van de wolf in Nederland | Tweede Kamer der Staten-Generaal). Na in Nederland in de 19e eeuw door de mens te zijn uitgeroeid, is de wolf op eigen kracht teruggekomen. De aanwezigheid van de wolf is een toevoeging in de Nederlandse natuur en is als inheemse diersoort strikt beschermd. Partijen die op negatieve manier met de wolf worden geconfronteerd, met name de schapenhouderij, hebben echter behoefte aan perspectief.

Daartoe is het landelijk overleg wolf (LOW), onder voorzitterschap van [redacted] in het leven geroepen, waarin verschillende maatschappelijke partijen die met wolven geconfronteerd worden zijn vertegenwoordigd. De zienswijze van het LOW ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan 2022 is bijgevoegd in de vorm van een notitie van de voorzitter (zie hierna onder 2 en bijlage 2).

Ad 1. hoe om te gaan met het spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes

Spanningsveld gezamenlijk beleid – ruimte voor individuele keuzes
Zoals in de thema-BAC VP faunabeheer op 9 maart 2022 geconstateerd, doet zich in het faunabeheer-dossier (zoals in vele andere interprovinciale dossiers) voortdurend de vraag voor: wat doen we als provincies gezamenlijk en waar maken we als provincies eigen individuele keuzes?

Eén van de conclusies in de thema/BAC VP was dat er behoefte is aan '*ruimte voor maatwerk binnen een collectief raamwerk*'. Dit is het uitgangspunt in zowel het huidige als het volgende Interprovinciaal Wolvenplan. Enerzijds biedt het wolvenplan gemeenschappelijkheid tav zaken als schadevergoeding en interpretatie van de mogelijkheden tot beheer (juridisch kader) en de

monitoring, anderzijds biedt het wolvenplan ruimte voor maatwerk tav zaken als begrenzingen van wolvengebieden en de subsidie voor preventieve (werende) middelen.
Met name op dit laatste spitst de discussie zich toe. Overwegingen daarbij zijn de volgende:

- Enerzijds kennen we in het faunabeheer-dossier de eigen verantwoordelijkheid van de grondgebruiker/agrariër/dierhouder om zijn dieren en/of gewassen te beschermen tegen wilde dieren (tav gehouden dieren is dit zelfs wettelijk verplicht o.g.v. Wet en Besluit houders van dieren);
- Uitgangspunt is dus eigen verantwoordelijkheid, geen subsidie voor preventieve (werende) middelen;
- Met het oog op precedentwerking is er veel voor te zeggen om ook voor de wolf aan deze lijn vast te houden;
- Anderzijds is bij de totstandkoming van het huidige wolvenplan in 2018 geoordeeld dat draagvlak voor de wolf van belang is, en dat daarbij tegemoetkoming voor preventieve middelen het voornaamste middel is;
- Gekozen is toen voor de mogelijkheid dat bij geconstateerde vestiging van een wolf een wolvenleefgebied begrenst *kan* worden, waarbinnen de betreffende provincie bij wijze van pilot een tegemoetkoming tav preventieve middelen kan toekennen. Dit is de afgelopen jaren gebeurd in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant, Limburg en Fryslân.

Voor het volgende wolvenplan ligt de vraag voor of in gebieden, die zijn aangewezen als wolvengebied, waar subsidies beschikbaar zijn gesteld voor het nemen van preventieve maatregelen, op termijn, de schade door wolven voor 100% vergoed moet blijven worden voor schapenhouders die er bewust voor kiezen hun vee niet te beschermen. Hierbij moet worden meegewogen dat onder wolven gewenning op kan treden wanneer vee in een vestigingsgebied een makkelijke prooi blijkt. Het onbeschermd laten van vee kan op termijn daardoor ook het vee van andere veehouders, en uiteindelijk de wolf zelf in gevaar brengen, als probleemsituaties zich blijven voordoen. Ter vergelijking, voor de meeste schadesoorten waarvoor een tegemoetkoming wordt verleend wordt een eigen risico variërend van 5% tot 40% gehanteerd. het hanteren van dergelijk eigen risico heeft tot aan de Raad van State stand gehouden.

Ruimte voor maatwerk
Omdat de wolf zich met verschillende snelheden in de verschillende provincies ontwikkelt, is er voor het nieuwe wolvenplan (conform het huidige wolvenplan) voor gekozen om provincies de ruimte te geven om per provincies keuzes te maken in bovenstaande materie. Meer concreet kunnen provincies daarbij:

- Zelf bepalen of ze een wolvengebied aanwijzen en zo ja van welke omvang. De criteria voor het vaststellen van leefgebieden worden verruimd;
- Zelf bepalen of ze daarbinnen een subsidieregeling voor preventieve middelen beschikbaar willen stellen en zo ja hoe hoog en onder welke voorwaarden;

Ten aanzien van het huidige beleid dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een leefgebied na drie jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen, wordt nu voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen in de schade voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen.

Met deze keuzemogelijkheden wordt naar ambtelijk oordeel ruimte geboden aan de wens om binnen een gemeenschappelijk kader toch voldoende ruimte voor maatwerk per provincie geboden. Hiermee hebben de individuele provincies zelf in de hand in welke mate ze met de

wolf om willen gaan als elk ander dier in het (reguliere) faunabeleid of (voorlopig) nog een uitzondering willen maken, om tegemoet te komen aan specifieke (politieke) wensen binnen hun provincie. Daarbij biedt dit systeem de mogelijkheid om desgewenst en op termijn (en elke provincie in eigen wenselijke tempo) toe te werken naar een situatie waarin de wolf onderdeel gaat uitmaken van het reguliere faunabeleid. De AAC VP heeft op 19 mei 2022 geconcludeerd dat met de voorgelegde (en hiervoor geschetste) systematiek voldoende ruimte voor provinciale differentiatie wordt geboden.

Behoefte uniformiteit schapenhouders
Schapenhouders zullen evenwel aangeven een meer uniforme aanpak van provincies te verwachten. Hierbij zal het voorbeeld gegeven worden van schapenhouders die in meerdere provincies schapen houden en daardoor te maken kunnen krijgen met verschillende provinciale regimes tav tegemoetkoming in de schade en subsidieregeling voor de inzet van preventieve middelen.

Opgemerkt zij dat buiten begrensde wolvengebieden de tegemoetkoming in de schade in principe interprovinciaal (landelijk) hetzelfde is en blijft. Denkbaar is dat nog meer flexibiliteit wordt geboden in de snelheid van de schade afhandeling (uitbetaling) door niet altijd de DNA uitslag af te wachten.

Ad 2. Beleidsuitgangspunten (keuzes) ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1)

Uitgangspunt bij het komen tot een gezamenlijk wolvenplan is dat gewerkt wordt aan een zo groot mogelijke gemeenschappelijkheid van beleid, waarbij evenwel ook ruimte geboden wordt aan provinciale differentiatie tav zaken als gebiedsbegrenzingen en vergoedingen voor preventieve maatregelen. Ten aanzien van deze beleidsuitgangspunten wordt nu van de BAC VP richtinggevende uitspraak van de BAC VP gevraagd.

De belangrijkste onderwerpen die in deze notitie aan de orde komen zijn:

- Mogelijkheden om beheermaatregelen in te zetten, nu en in de toekomst. Verjaging is alleen in specifieke situaties mogelijk. Afschot is alleen mogelijk bij individuele wolven die problematisch gedrag vertonen. Populatiebeheer en/of gecontroleerd wolvenbeheer, is voorlopig niet mogelijk. Een internationaal beheerplan kan in de toekomst meer beheermogelijkheden bieden, maar het is niet vanzelfsprekend dat zo'n plan op korte termijn tot stand komt. LNV zet zich hiervoor in.
  Net als in het huidige wolvenplan, hebben provincies de mogelijkheid om een leefgebied vast te stellen. De benaming wordt gewijzigd in 'wolvengebied". De criteria voor het vaststellen van leefgebieden worden verruimd. Binnen een wolvengebied wordt het nemen van preventieve maatregelen, zoals een wolfwerend hek desgewenst gesubsidieerd. Het huidige beleid is dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een leefgebied na 3 jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te blijven komen. Voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen door het stapsgewijs opvoeren van een eigen risico. De snelheid waarmee de tegemoetkoming wordt afgebouwd en de uiteindelijke hoogte van het eigen risico valt onder de discretie van individuele provincies.
- Voorgesteld wordt om te verkennen of de afhandeling van de schade en de betaling van de tegemoetkoming kan worden versneld. Een mogelijkheid hiervoor is om niet in alle gevallen de DNA-analyse af te wachten, alvorens over te gaan tot het uitkeren van een tegemoetkoming.

- Een calamiteitenregeling wordt nieuw toegevoegd als beleidsinstrument. Hiermee kunnen provincies inspelen op een zwervende of rondtrekkende wolf die zich niet vestigt, maar wel in korte tijd veel schade kan veroorzaken. De calamiteitenregeling maakt het mogelijk voor veehouders (tijdelijk, maar) snel subsidies beschikbaar te stellen om beschermende maatregelen te treffen.
- In afwijking van het algemene tegemoetkomingsbeleid is dat voor de tegemoetkomingsregeling voor deze schade is dat ook hobbymatige schapen- en geitenhouders voor een vergoeding in aanmerking komen. Dit wordt nu uitgebreid naar alle hobbymatig gehouden hoefdieren, zoals pony's, alpaca's en damherten.
- Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, worden de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden.
- BIJ12 stelt als norm voor een wolfwerend raster dat deze ten minste 1.20 m hoog moet zijn. In bepaalde gevallen (w.o. flexibele (mobiele) netten)kan hier flexibeler mee worden omgegaan en kunnen ook rasters vanaf 0.90 m als effectief worden aangemerkt. Voorgesteld wordt om hier in de komende periode meer ervaring mee op te doen.
- Provincies kunnen opdracht geven een hybride wolf (kruising tussen wolf en hond) te doden. Voor zover bekend zijn er geen hybride wolven in Nederland.
- Gewonde wolven die met geringe veterinaire ingrepen kunnen herstellen, worden behandeld en vrijgelaten. Opvang van gewonde wolven is geen taak voor de provincies.
- Tot slot wordt voorgesteld om, in het geval van Goudjakhals, eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor wolf dit bij het aantreffen van verkeersslachtoffers en bij de afhandeling van de schade en de vergoeding van de tegemoetkomingen.

Ad 3. Zienswijze van het Landelijk overleg Wolf (LOW) ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan 2022, a.d.h.v. voorzittersnotitie ([redacted], bijlage 2)

Achtergrond/aanleiding Landelijk Overleg Wolf
Eind 2020 is het LOW ingesteld, onder voorzitterschap van [redacted]. Doel was om voor (landelijke opererende) stakeholders een gremium te creëren waarin zij meegenomen kunnen worden in de totstandkoming van het wolvenplan 2022 en hen de mogelijkheid te geven provincies hierin te adviseren, waarbij evident is dat uiteindelijk de provincies (cq provinciale bestuurders) besluiten hoe het plan er uit komt te zien.

Voorstel voorzitter [redacted]
Van de voorzitter van het LOW, [redacted], komt het voorstel om aan hand van een voorzittersnotitie richting provinciale bestuurders aan te geven wat de wensen en verwachting van de stakeholders in het LOW zijn tav het wolvenplan 2022. De verwachting is dat een dergelijke voorzittersnotitie zal bijdragen aan een breder maatschappelijk draagvlak en helderheid zal bieden tav verwachtingen en de handelingsperspectieven bij/voor de stakeholders. In deze oplegnotitie staat aangegeven of en in hoeverre de in bijlage 1 geagendeerde beleidskeuzes wel of niet stroken met de opvattingen vanuit het LOW.

Vanuit het LOW is de wens deze voorzitters-notitie bij de BAC VP onder de aandacht te brengen. Samenvattend wordt daarin op hoofdlijn het volgende gesteld:

- De voorzitter, [redacted], van het Landelijk Overleg Wolf is gekomen met een samenhangend verhaal dat een kader wil meegeven voor het wolvenplan 2022. Verbindend element is het draagvlak in de Nederlandse samenleving. Het besef is dat

hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
- De voorzitter onderscheidt daarbij een drietal fases in de tijd die ieder een eigen tijdsbepaald beleidskader en handelingsperspectieven kunnen kennen. Het verzoek is in het wolvenplan 2022 een concreet actieplan met tijdlijnen op te nemen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.
- Het LOW wenst uitdrukkelijk kennis te kunnen nemen en advies uit te brengen over het *concept* wolvenplan 2022.
- Het verzoek van het LOW is om de komende jaren door te gaan als landelijk wolven overleg verband waarin maatschappelijke organisaties elkaar ontmoeten.

Ambtelijke reactie op aandachtspunten in voorzittersnotitie LOW
(appreciatie tav Beleidsuitgangspunten)

Het LOW geeft de BAC VP aan de hand de voorzittersnotitie een aantal aandachtspunten mee. Dit in de wetenschap dat dit wensen vanuit het LOW zijn, die niet volledig te realiseren zijn in het nieuwe wolvenplan 2022, maar die het LOW desalniettemin mee wil geven aan de BAC VP.

Hieronder wordt samengevat aangegeven of en in hoeverre de geagendeerde beleidskeuzes wel/niet stroken met de wensen vanuit het LOW. Dit met name om bestuurders inzicht te geven in de politieke discussies die te verwachten zijn bij de consultatie van het concept-wolvenplan 2022.

Op hoofdlijnen:
- Maatschappelijk bestuurlijk discussie kan zeker ontstaan over het invoeren van een eigen risico.
- Steun is te verwachten voor alle vormen van verruiming: calamiteitenregeling, tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten, flexibilisering van de hoogtes van de afrasteringen e.d. Ook de inzet voor internationale samenwerking wordt breed ondersteund.
- Verschillend zijn de belevingen m.b.t. het faunabeheer, vergoeding directe kosten, invoering van beheervergoedingen (deze zijn wel gewenst, maar niet eenvoudig te realiseren).

Meer in detail per beleidspunt komt dit neer op:
1. Juridisch kader: LOW ervaart dit ten algemene als statisch/vaststaand met beperkt oog voor de nuances.
2. Belang voor actieve soortenbescherming: wordt in algemene zin geaccepteerd en/of ondersteund.
3. Wolfinclusief faunabeheer: de discussie wordt herkend maar ook verschillend beleefd.
4. Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf: worden als zeer nuttig gezien, er is grote vraag naar perspectief en duidelijkheid over handelingsmogelijkheden.
5. Internationale beleidsafstemming: brede steun, alle partijen zien de noodzaak en doen een oproep aan Rijk om z.s.m. te komen tot een internationaal management plan.
6. Leefgebieden wolf: de ruimere definitie leidt tot ruimhartiger bijdrage in preventie. Zal overwegend steun op te verwachten zijn.
7. Calamiteitenregeling: verruiming hiervan heeft de steun vanuit alle partijen.

8/9. Tegemoetkoming in schade: brede steun voor het in stand houden van de tegemoetkomingsregeling. Enkele partijen wel zeer kritisch als het gaat om de invoering van het eigen risico. De stimulans die hier op termijn vanuit gaat wordt slechts door sommigen weer herkend.

10. Tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten heeft brede steun bij alle partijen.
11. Vergoeding directe kosten: Blijft een discussiepunt, dierhouders willen meer dan het huidige beleid (zie ook 13).
12. Inzet kuddebewakingshonden: geaccepteerd als stand van zaken.
13. Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, worden de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden. Dit zal niet op korte termijn gerealiseerd kunnen worden daarom wordt gekozen voor een verkenning. De IPO werkgroep Natuurbeheer krijgt de opdracht deze verkenning uit te voeren.
14. Technische preventie norm: verruiming bijvoorbeeld in hoogte van afrasteringen wordt in grote lijnen ondersteund.
15. Hybride wolven: overeenstemming vanuit het LOW.
16. Omgang gewonde wolf: in algemene zin is voor dit beleid steun.
17. Voorgesteld wordt om voor de Goudjakhals op twee punten, voorlopig, eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor de wolf. Dit betreft: de afhandeling van verkeersslachtoffers (dood e/o gewonde dieren) en bij betaling van de tegemoetkomingen in de schade. Dit laatste zonder de eventueel m.b.t. in de wolvengebieden geldende nadere voorwaarden.

Ad 4. Delen concepten met stakeholders/het Landelijk Overleg Wolf

Richting stakeholders in het LOW is aangegeven dat provincies hun reacties graag meenemen in de advisering aan bestuurders, maar dat bestuurders er ook aan hechten om beleidskeuzes en concepten eerst aan de BAC VP voor te leggen en eerst daarna aan het LOW. Wel wordt het LOW zo veel mogelijk op hoofdlijnen op de hoogte gehouden van wat er aan beleidskeuzes en concepten aan de BAC VP wordt voorgelegd. Daarnaast heeft het LOW a.d.h.v. de voorzittersnotitie van [redacted] op hoofdlijnen de wensen en verwachtingen van het LOW kenbaar gemaakt (voorgaande punt).

Nu besluitvorming over beleidskeuzes t.b.v. het nieuwe wolvenplan 2022 later plaats zal vinden dan oorspronkelijk gedacht (beoogd 16 juni i.p.v. 7 april 2022) is aan het LOW medegedeeld dat met het LOW eerst na de BAC VP op 16 juni 2022 concepten gedeeld kunnen worden. Te overwegen is om de tussentijd te benutten om bestuurlijk in gesprek te gaan met de schapenhouders en daar voorzitter [redacted] bij te betrekken (zien het ook volgende punt).

Ad 5. Gesprek BACVP met stakeholders

Voorgesteld wordt Kennis nemen van voorstel om portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Rommel en Hofstra in gesprek te laten gaan met de schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden in Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG) n.a.v. hun brief d.d. 6 april 2022 aan Peter Drenth (bijlage 3).

- Uitgenodigd worden vertegenwoordigers van genoemd organisaties respectievelijk: [redacted]
- Voorstel is om hierbij ook de voorzitter van het LOW, [redacted], te betrekken.
- Gesprek wordt gepland door IPO secretariaat en ambtelijk voorbereid vanuit het IPO en BIJ12.

Vervolgstappen

Er van uitgaande dat de portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Rommel en Hofstra, de AAC VP en de BAC VP de mening delen dat concrete beleidskeuzes en concepten pas met stakeholders/LOW te delen nadat de BAC VP daarover gesproken en beslist heeft, kan de consultatie na de BAC VP op 16 juni 2022 voortgezet worden. Met de portefeuillehouders faunabeheer wordt besproken welke mogelijke consequenties dit heeft voor de planning (ivm consulatie in de zomervakantie-periode). Inzet blijft om in 2022 tot een volgend Interprovinciaal Wolvenplan te komen.

Bijlagen:

1. Beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan 2022)
3. Concept – interprovinciaal wolvenplan
4. Interventierichtlijn probleemsituaties wolf
5. Brief schapenhouders aan [redacted] 6 april 2022 (schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)
6. Communicatie en financiën

Bijlage 4 : Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

1. Inleiding

Deze interventierichtlijnen vormen een bijlage bij het wolvenplan om invulling te geven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid in het geding is, kan altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de wet Natuurbescherming.

Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Gehouden dieren, met name schapen en geiten, vallen wel ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Als de richtlijnen in die situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijv. een wolvendeskundige) te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. De richtlijnen zullen daarom periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

2. Juridisch kader

Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 van het Interprovinciaal wolvenplan is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-vee, wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Zoals aangegeven moet uit die onderbouwing duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet, het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden.

Voor de situaties wolf-vee is het wettelijk belang schade aan landbouwgewassen en vee. Om ontheffing of vrijstelling te kunnen verlenen van het verbod wolven te verjagen of te doden moet worden aangetoond dat predatie op landbouwhuisdieren in problematische mate optreedt. Door BIJ12 worden aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren nauwkeurig bijgehouden. Deze informatie is te vinden op de website van BIJ12.

Of het verjagen of doden van een wolf de gunstige staat van instandhouding van de wolf negatief beïnvloed zal van geval tot geval moeten worden bepaald. Vooralsnog is de staat van instandhouding in Nederland nog erg precair.

Ook moet worden aangetoond dat geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. In het geval van predatie door wolven op gehouden dieren geldt dat het plaatsen van een wolfwerend raster als alternatieve oplossing kan worden ingezet. Hiervan is in binnen- en buitenland aangetoond dat dit middel effectief kan worden ingezet om predatie door schapen te voorkomen. Alleen wanneer wolven veelvuldig goed beschermde dieren aan blijven vallen, kan worden gesproken van een probleemwolf, of een wolf die problematisch gedrag vertoont. Voor die situaties kan het verlenen van een ontheffing op het verbod wolven te doden worden overwogen. Het is dan wel van belang dat de wolvenaanvallen en de ingezette preventieve maatregelen goed gedocumenteerd zijn. Bij iedere aanval van wolven op vee wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang “openbare veiligheid” aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, hetgeen ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen zijn vergunningen vereist om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren. De provincies is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden uitgezet in de natuur. Een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale valwildverordeningen.

3. Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf

In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan welconflictsituaties. Dergelijke situaties zij niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

In Hoofdstuk 2 van het wolvenplan wordt ingegaan op de ecologie van wolven. In dat hoofdstuk wordt ook het gedrag van wolven geduid en de invloed die menselijke aanwezigheid daarop kan hebben. Begrip van de ecologie en van het gedrag van wolven is belangrijk om een goede inschatting te kunnen maken van wanneer sprake is van normaal gedrag, een probleemsituatie of een probleem wolf. De richtlijnen staan daarom niet op zich, maar maken bewust deel uit van het wolvenplan. Uiteindelijk moet, alvorens wordt ingegrepen, in de meeste gevallen eerst een expert worden geraadpleegd.

4. Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen

Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. . Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Bij aanvallen van wolven op gehouden dieren wordt de materiele schade in opdracht van BIJ12, namens de provincies, getaxeerd door een taxateur. Naast de hoogte van de schade verzamelt de taxateur ook informatie op basis waarvan uitsluitsel gegeven kan worden of het dier inderdaad ten prooi is gevallen aan een wolf, waaronder DNA materiaal. Ook documenteert de taxateur in of het prooidier in voldoende beschermd was hiervoor heeft BIJ12 richtlijnen opgesteld. Bij incidenten waarbij wolven en mensen, wolven en honden, of wolven en verkeer betrokken zijn maakt de politie of betrokken handhaver een proces verbaal op. In hoofdstuk 6 van het wolvenplan is beschreven hoe BIJ12 vorm geeft aan monitoring van wolvenwaarnemingen. Al deze informatie maakt deel uit van de onderbouwing op basis waarvan uiteindelijk kan worden besloten om een hogere stap te bestijgen op de escalatieladder.

5. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Eventueel aanwezige voedselbronnen v Geval observeren en documenteren.
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren.	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval obser documenteren. Bij herhaalde meldingen publiek, voorlichting inzake voeren.
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honde mogelijke contacten met wolf. Publiek vo Als geen resultaat, wolf verjagen (actiev
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering	Analyseren situatie, negatieve conditione verjaging / afschrikking zo vroeg mogelij Als aversieve conditionering niet wekt of uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditionering en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking) , publiek te voeren, Als aversieve conditionering niet wekt of uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.

f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking)
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

2 wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Wolf doden	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie.	Probleemsituatie
				Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Thema 3		Situatie/Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	PS- PW*
3. Wolf en vee	a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens	Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder Veehouder krijgt tegemoetkoming Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen Provincie kan calamiteitenregeling openstellen Voorlichting (BIJ12/provincie) Documentatie	Geen probleemsituatie
	b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicogebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven.	Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder Provincie kan subsidiemogelijkheid open stellen. Voorlichting door provincie/BIJ12. Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen Documentatie	Probleemsituatie
	c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie

		Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade.	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
				Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Indien dit zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemwolf
	D	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee in deze situaties een makkelijke prooi is.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade.	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren.	Probleemsituatie
					Indien geen resultaat, wolf doden	Probleemwolf/
	e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op positieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket maatregelen waaronder: 1 Calamiteitenregeling 2 Uitlenen flexnetten 3 Communicatie 4 Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie/Probleemwolf
	f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk / oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen	Normale situatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangereden wolf of goudjakhals

1. *Doel*

1.1. Primaire doelen:
1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (incl verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)
1.1.2. bescherming wolf
1.2. Secundaire doelen:
1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf
1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2. *Communicatie*

2.1. Vooraf:
2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over de interventierichtlijn, plaatst interventierichtlijn + korte brochure op website
2.1.2. Provincies en WIN: Verwijzen op website naar website BIJ12
2.2. N.a.v. incident:
2.2.1. Provincie brengt z.s.m. persbericht uit (volgens communicatieplan)

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

- Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: Politie
- Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:

  Stichting Wildaanrijdingen Nederland, Dierenambulance, Gemeente, Terreinbeheerder, Provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger

2. Eerste ontvanger geeft melding z.s.m. door aan Wolvenmeldpunt t.b.v. eerste screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

- Wolf onwaarschijnlijk:
  - Wolvenmeldpunt informeert z.s.m. provincie
  - Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger
- Wolf waarschijnlijk of zeker:
  - Wolvenmeldpunt informeert z.s.m. provincie
  - Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF

3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

- Betreffende provincie zorgt voor:
  - inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, Terreinbeheerder (indien van toepassing)
  - vervoer en opslag van kadaver in koeling
  - communicatie via persbericht
  - laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

- Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een

wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts

- Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk zenderen
- Indien nee, zie 3.4
- Communicatie via persbericht

➢ Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

➢ Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone [PM: uitwerken]

- Indien dier gevonden en dood, zie 3.1
- Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2
- Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling opnieuw uit te zetten

➢ Wolf wordt geëuthanaseerd

➢ Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, Terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- Communicatie via persbericht
- Laten uitvoeren van veldvalidatie

Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier – mogelijk wolf

1. Doel

1.1. Primair: adequaat handelen bij vermoeden of constatering illegale doding wolf (= strafbaar feit)

a. Sporen- en veldonderzoek ter plaatse + omgeving gevonden dode wolf
b. Doodsoorzaak wolf vaststellen
c. Ingeval van illegale doding of vermoeden daarvan: strafrechtelijk onderzoek + vervolging

1.2. Secundair: nemen maatregelen t.b.v. langere termijn + monitoring

a. Ingeval van illegale doding: beoordelen of maatregelen nodig zijn om stroperij wolven in toekomst beter te voorkomen en aan te pakken ter voorkoming van.
b. Monitoring wolf (conform Monitoringsplan Wolf, paragraaf 5.2.2.)
c. Vergaren kennis over infecties en ziekten bij wolf

2. Communicatie:

2.1. Vooraf:

a. BIJ12 informeert alle *mogelijk*[1] betrokken instanties over handelingsprotocol
b. BIJ12 plaatst Handelingsprotocol + brochure op website van BIJ12
c. Provincies + betrokken instanties: verwijzen op eigen website naar website van BIJ12

2.2. N.a.v. concreet geval:

2.2.1. Provincie brengt z.s.m. persbericht uit (volgens communicatieplan)
2.2.2. DWHC, WENR en BIJ12 plaatsen persbericht van provincie op eigen website.

3. Betrokkenen en rollen

3.1. Openbaar Ministerie

In geval van vermoeden of constatering strafbaar feit: Officier van Justitie:

- heeft leiding over het strafrechtelijk (opsporings)onderzoek, en
- besluit om vervolging in te stellen of te seponeren.

3.2. Politie

- Melding in ontvangst nemen (meldkamer)
- Regie afhandeling melding door Officier van Dienst in de afstemming met Groene BOA's (domein 2)[2]
- Ter plaatse:
    - borging openbare orde en veiligheid
    - uitvoeren opsporingsonderzoek (onder leiding van Officier van Justitie) al dan niet in samenwerking met Groene BOA's
- Vastlegging in PV.

3.3. Groene BOA (domein 2)

- Uitvoeren opsporingsonderzoek in afstemming met politie (OvD)
- Vastlegging in PV.

BOA's hebben een eigen opsporingsbevoegdheid, gekoppeld aan het domein waarbinnen zij BOA zijn. De uitoefening van die bevoegdheid m.b.t. misdrijven of zwaardere overtredingen,

[1] Betreft instanties die daadwerkelijk een rol hebben én instanties die geen rol hebben, maar wellicht kunnen denken wel een rol te hebben.

[2] Kunnen in dienst zijn van rijk, provincie, gemeente, waterschap of TBO.

vindt plaats in afstemming met politie (OvD). Groene BOA's kunnen in dienst zijn van: rijk, provincie, gemeente, waterschap, TBO.

3.4. Provincie

- optreden als contactpersoon namens provincie voor de verschillende betrokken organisaties
- in geval van vermoeden en/of constatering strafbaar feit: aangifte bij OM
- persbericht
- in ontvangst nemen melding m.b.t. onder zich hebben en vervoer dode wolf o.b.v. voorschriften onderzoeksontheffing (= van toepassing voor de provincie Gelderland + provincies die hebben ingestemd met de door Gelderland aan WENR verleende onderzoeksontheffing, te weten: Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland, Utrecht en Brabant)
- verlenen onderzoeksontheffing WENR o.g.v. Wnb/Ow voor onder zich hebben + vervoer dode wolf (= van toepassing voor de provincies die niet hebben ingestemd met de door Gelderland verleende ontheffing, te weten: Overijssel, Limburg, Zeeland, Noord-Holland, Zuid-Holland)
- toezicht en handhaving

3.5. BIJ12 + wolvenmeldpunt van BIJ12

- Wolvenmeldpunt BIJ12: Eerste screening wel/geen wolf. Validatie en documentatie.
- BIJ12: plaatsen persbericht.

3.6. DWHC

Pathologisch en veterinair onderzoek -> doodsoorzaak vaststellen. Plaatsen persbericht.

3.7. WENR

Veldonderzoek ter plaatste (op aanwijzing van politie die regie heeft over opsporingsonderzoek). Vervoer dode wolf. Genetisch onderzoek (soort- en individubepaling). Plaatsen persbericht.

3.8. Rijk

Bevoegd gezag verlenen CITES-certificaat.

3.9. Overige organisaties/instanties

3.9.1. Gemeente

Uitgangspunt: geen rol. Zo nodig informeert politie de gemeente.

3.9.2. Faunabeheereenheid

Uitgangspunt: geen rol. Kan per provincie verschillen. Bijvoorbeeld omdat provincie een opdracht o.g.v. artikel 3.18 Wnb aan de FBE heeft verleend.

3.9.3. Stichtingen ter afhandeling van wildaanrijdingen/jachtaktehouders

Uitgangspunt: geen rol. Belangrijk dat een valwildafhandelaar - in het belang van het opsporingsonderzoek - de afhandeling aan de politie laat, tenzij de valwildafhandelaar tevens BOA domein 2 is en een eigen opsporingsbevoegdheid heeft. De rol van een valwildafhandelaar (niet tevens BOA) kan verder per provincie verschillen als:

- de politie (in het kader van de uitvoering van politie-taken samenwerkt met valwildafhandelaren en hen opdracht verleend handelingen te verrichten. In die gevallen staat de valwildafhandelaar onder regie van de Officier van Dienst (d.w.z.: afhandelaar heeft dan uitvoerende rol onder regie OvD).

- Provincie opdracht ex artikel 3.18 Wnb heeft verstrekt op grond waarvan handelingen verricht mogen worden (zoals het onder zich hebben of vervoeren van een dode wolf).

3.9.4. *Dierenambulance*: geen rol, tenzij uit eerste screening Wolvenmeldpunt blijkt dat het *zeker* geen wolf betreft. Indien onzeker Dierenambulance geeft melding door aan de meldkamer.

3.9.5. *Regionaal coördinator wolf inzake monitoring*: geen rol. Wel informeren over melding dood gevonden dier – mogelijk wolf.

3.9.6. *TBO*: geen rol. Wel informeren.

3.9.7. *Naturalis*: prepareert wolf (indien mogelijk)

3.9.8. Wegbeheerders

4. Vereiste toestemmingen (ontheffing, opdracht, vrijstelling, certificaat)

O.g.v. Wnb:

- onder je hebben + vervoer dode wolf. Bevoegd gezag: GS. Instrument: ontheffing of opdracht.

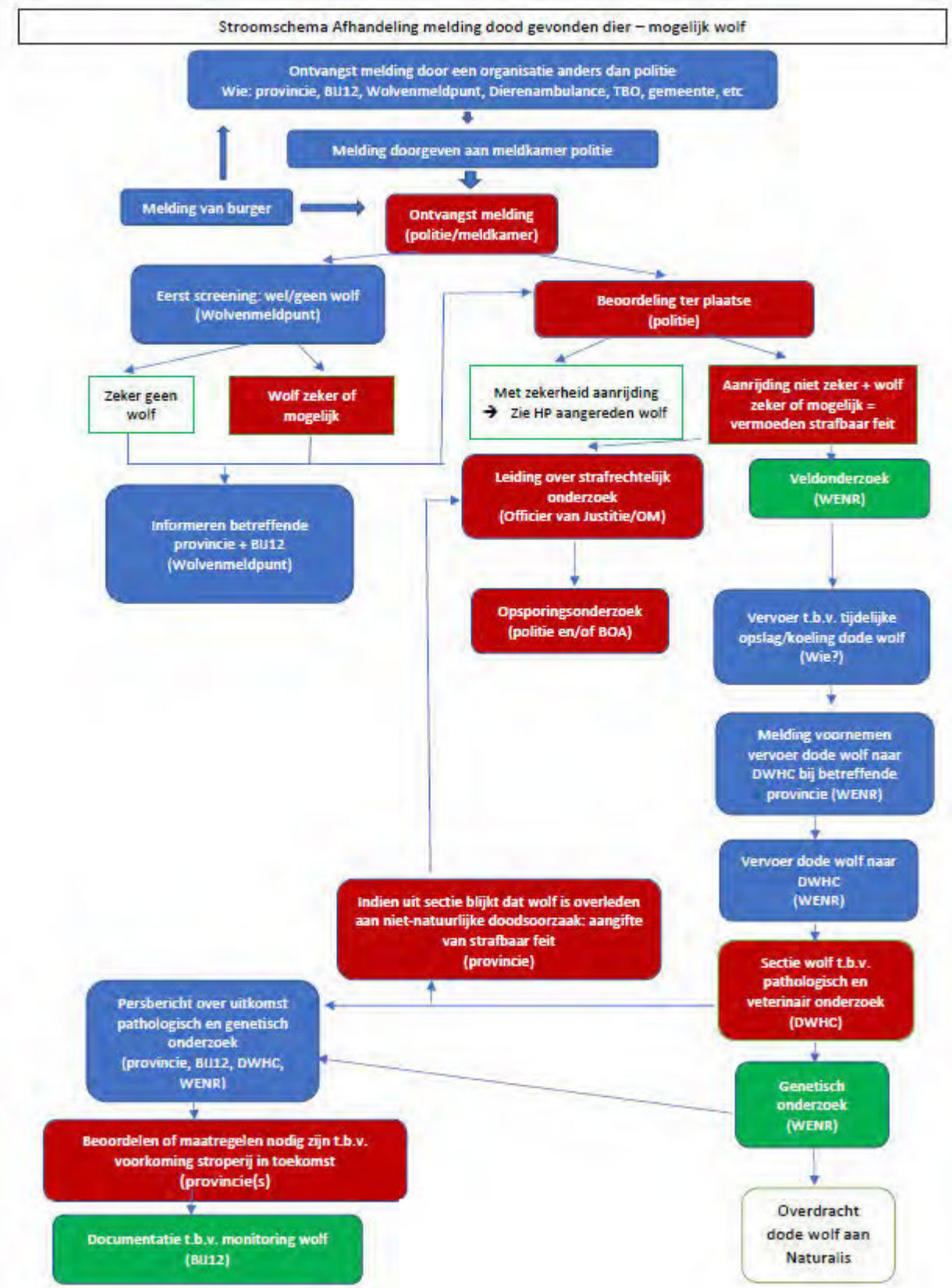
Stroomschema Afhandeling melding dood gevonden dier – mogelijk wolf
Ontvangst melding door een organisatie anders dan politie
Wie: provincie, BU12, Wolvenmeldpunt, Dierenambulance, TBO, gemeente, etc
Melding doorgeven aan meldkamer politie
Melding van burger
Ontvangst melding (politie/meldkamer)
Eerst screening: wel/geen wolf (Wolvenmeldpunt)
Beoordeling ter plaatse (politie)
Zeker geen wolf
Wolf zeker of mogelijk
Met zekerheid aanrijding
→ Zie HP aangereden wolf
Aanrijding niet zeker + wolf zeker of mogelijk = vermoeden strafbaar feit
Informeren betreffende provincie + BU12 (Wolvenmeldpunt)
Leiding over strafrechtelijk onderzoek (Officier van Justitie/OM)
Veldonderzoek (WENR)
Opsporingsonderzoek (politie en/of BOA)
Vervoer t.b.v. tijdelijke opslag/koeling dode wolf (Wie?)
Melding voornemen vervoer dode wolf naar DWHC bij betreffende provincie (WENR)
Vervoer dode wolf naar DWHC (WENR)
Indien uit sectie blijkt dat wolf is overleden aan niet-natuurlijke doodsoorzaak: aangifte van strafbaar feit (provincie)
Sectie wolf t.b.v. pathologisch en veterinair onderzoek (DWHC)
Persbericht over uitkomst pathologisch en genetisch onderzoek (provincie, BU12, DWHC, WENR)
Genetisch onderzoek (WENR)
Beoordelen of maatregelen nodig zijn t.b.v. voorkoming stroperij in toekomst (provincie(s)
Overdracht dode wolf aan Naturalis
Documentatie t.b.v. monitoring wolf (BU12)

Bijlage 6: Communicatie en financiën

Communicatie
Vanuit de overheden zal onverminderd worden ingezet op informatieverstrekking en voorlichting over het ‘samenleven met wolven’. De verwachting is dat dit veel en mogelijk meer inzet zal vragen, zowel vanuit BIJ12 als landelijk aanspreekpunt, als voor het provinciale beleid vanuit de afzonderlijke provincies. De communicatie van BIJ12 richt zich naast algemene voorlichting op de website op schade en monitoring. Provincies zijn verantwoordelijk voor de communicatie over het beleid rondom de wolf en over calamiteiten binnen de provincie. Uiteraard vindt er onderlinge afstemming plaats tussen BIJ12 en provincies.

Denk bij de communicatie aan het aanbieden van informatie via website(s) en woordvoering via (digitale) media, uitbrengen van tussenrapportages, nieuwsbrieven vanuit provinciale wolvencommissies, inzet van zgn. wolvenconsulenten, (mede) bijdragen aan voorlichtingsbijeenkomsten, praktijk demonstraties, e.d.

Financiën
De inzet voor de uitvoering van het Wolvenplan 2022 vergt vanzelfsprekend inzet van mensen en middelen. Door toename van de wolvenpopulatie zullen de kosten voor monitoring, schadeafhandeling en tegemoetkomingen en communicatie blijven toenemen.

Op basis van het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019) heeft BIJ12 van de 12 provincies de opdracht gekregen om invulling te geven aan een aantal uitvoeringstaken met betrekking tot de wolf. Als gevolg van de snelle opmars van de wolf in Nederland en de maatschappelijke aandacht die daarmee gepaard gaat, besteedt BIJ12 meer capaciteit aan de wolf dan is begroot. Een toename van het aantal wolven in Nederland zorgt voor een toename in monitoring, schademeldingen en -afhandeling en communicatie (vragen en reacties vanuit publiek en media). Bij ongewijzigd beleid ten aanzien van de informatievoorziening over het voorkomen van wolven zullen de kosten hiervoor in 2023 stijgen met zo’n € [redacted] Naar aanleiding van vaststelling van het geactualiseerde Wolvenplan zullen de financiële gevolgen hiervan in de begroting 2023 worden opgenomen. Een besluitvormend verzoek voor extra financiering voor 2022 wordt meegenomen bij de besluitvorming over het Interprovinciale Wolvenplan 2022. Om hieraan te kunnen voldoen wordt in de begroting 2023 een bedrag van €250.000 opgenomen in een stelpost dat wordt verdeeld tussen Faunazaken, NINB en Bedrijfsvoering. Dit bedrag wordt gecorrigeerd in de Voorjaarsnota 2023 op basis van het besluit van het bestuur over het Wolvenplan en de aanvullende taken voor BIJ12.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 28 november 2021 16:25
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Aankondiging: EXTRA WWG 22 DECEMBER !

Beste leden van de Wolvenwerkgroep,

Zoals in de laatste WWG is aangeven is er behoefte aan een extra bijeenkomst in december.
Ik kom dan uit op een datum tussen het LOW en de kerst.
Het is daarmee uitgekomen op woensdag 22 december, 13.30-15.30 uur digitaal MS teams.

Beoogde agenda:

Voortgang wolvenplan
- gemaakte werkafspraken inzet
- herziene planning

Memo uitgangspunten WP22
-terugmelding LOW nav dilemma discussie
- bepalen 'open eindjes' beleidskeuzes.

Mochten van jullie kant andere zaken geagendeerd willen worden, laat mij dit even weten.

Tot slot: er is een dilemma notitie tbv het LOW in de maak, daarover worden jullie komende dagen geraadpleegd.
Reacties welkom, maar er zit enige tijdsdruk op dom dit uiterlijk 6 december aan het LOW te kunnen verzenden.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Manuela van Raalte

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 10:37
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Aanvulling op de stukken voor de wolvenwerkgroep a.s. dinsdag 23 november 2021
Bijlagen: 6.1 Verslag overleg Projectplan innovatieve rasters_8nov_VB.pdf

Beste allen,

Bijgaand nog een nagekomen notitie, met dank aan [redacted] t.b.v. agendapunt 5, Bespreking projectvoorstel innovatieve rasters.
Resteren nog de verslagen van de vorige WWG, dat wordt een nazending, die z.s.m. volgt.

Separaat ontvangt u vandaag nog de eerste versie – werkdocument - van een wolvenplan 2022 incl. bijbehorende memo. Wij zien graag uw reacties hierop tegemoet.

Tot volgende week dinsdag 23 november. NB: abusievelijk stond in de onderwerpregel van de vorige mail 31 november, dat is onjuist… bestaat niet eens 😉

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Verslag overleg Projectplan innovatieve rasters

8 november

Aanwezig: [redacted] Noord-Brabant, [redacted] Drenthe, [redacted] & [redacted] Provincie Limburg.

Besproken: Financieringsverzoek projectplan innovatieve rasters.

Belangrijkste info overleg.
Een van de aanvragers maakt deel uit van de Brabantse commissie. Er is ook overlap te ontdekken in de aanvraag vanuit het projectplan en reeds lopende projecten in de Provincie Noord-Brabant.

De lopende pilots in Brabant zijn:
- pilot gericht op de kudde samenstelling
- pilot gericht op kuddebewakingshonden
- pilot gericht op elektrische fladderlinten.

Ervaringen hieruit tot nu toe is dat de aanschaf van elektrische fladderlinten moeizaam verloopt. Wellicht een idee om in te zetten op gezamenlijke inkoop deze behoefte moet dan worden geïnventariseerd.

De actie vanuit het veld om te innoveren moet worden toegejuicht. Maar ook belangrijk om te kijken naar het verdelen van de kosten met de schapenhouders maar ook de producenten van de materialen. Ook een duidelijke onderbouwing is nodig voor het gehele project. Belang van de markt voor het uitvoeren van dit onderzoekt lijkt groot. Waarom alleen financieren met overheidsgeld? Daarnaast is er al veel informatie te halen uit literatuur van ervaringen uit bv het buitenland. Is dit al gedaan? Kan kosten besparen. Wel wordt genoemd dat het belangrijk is om te kijken of de maatregelen ook in NL situatie werkzaam zijn om draagvlak voor de maatregelen te creëren.
Het uitgangspunt is om niet af te wijken van de eisen uit de schadepreventiekit.
90 cm netten met extra stroomdraad op 1.20 is reeds opgenomen in de schadepreventiekit zoals bij12 deze voorschrijft dus is al een optie om de netten aan te passen. Daarnaast het idee om te kijken of het mogelijk is om de netten korter te maken (30% hoger en 30% korter dan huidige 90 cm netten).
Het idee om te onderzoeken of telescopische paaltjes een oplossing kunnen zijn wordt nog als aanvullend beschouwd maar niet door iedereen even kansrijk (bewegende delen gaan bv. sneller kapot).

Conclusie:
Energie steken in het omvormen van het voorstel zodat het efficiënter in te zetten is (kosten) en aanvullend is op reeds lopende onderzoeken/pilots. Daarnaast het bespreken van een eigenbijdrage vanuit de markt en schapenhouders.

In gesprek met initiatiefnemers:
- Wat verwachten zij van het project?
- Hoe het projectvoorstel aan te passen zodat verwachtingen van betrokken partijen samen komen.
- Inzichtelijk maken van de specifieke prijzen/kosten.
- Rollen helder maken. Wellicht zijn andere rollen zoals een adviesrol geschikter/efficienter voor [redacted] Met de huidige insteek gaat veel budget verloren.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 8 juni 2021 17:38
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Actiepunten Concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Dag allen,

Dank voor jullie actieve inbreng in het Kwartaaloverleg van deze middag. Zo wordt het een goed gedragen stuk, fijn!

Wat ik concreet voor de Tussenrapportage heb genoteerd, zijn de volgende punten:

1. **Overig nieuws.** [redacted] en [redacted] korten het stuk over de Groote Heide-wolf in en maken het feitelijk (evt. in afstemming met [redacted] / andere collega's). Dit leveren zij bij mij aan als input voor de TR.
2. **Overig nieuws.** [redacted], [redacted] en [redacted] korten het stuk over de 'Dinteloordse' Wolf in en leveren dit bij mij aan als input voor de TR.
3. **Kaart.** Iedereen controleert de teksten in de interactieve Local Focus-kaart, in ieder geval voor zijn of haar provincie. De tekst verschijnt in een Pop-up schermpje. Mochten jullie nog foto's of video's hebben die bij de kaartteksten geplaatst kunnen worden (incl. toestemming/bron), dan kun je dit ook bij mij aangeven (dat maakt het leuk aangekleed).
4. **Algemene opmerkingen Tussenrapportage.** Als jullie verder nog op- of aanmerkingen hebben op de tekst, dan kunnen jullie deze aangeven in het SharePoint bestand dat met jullie gedeeld blijft: 20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx.

Voor alle punten geldt dat wij graag reactie/input ontvangen **vóór donderdagochtend 10 juni 09:00**, daarna moeten wij er intern mee aan de slag om dinsdag (via het site-magazine) te kunnen publiceren. Mocht dit echt niet lukken, laat het mij dan even weten, dan stemmen we verder af.

Alvast hartelijk dank!

Groeten,
[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 7 juni 2021 13:31

Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@flevoland.nl) [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Hallo allemaal,
Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage. Deze gaan we morgen bespreken. Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag morgen tegemoet komen.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben.

Er staan nog een aantal opmerkingen in (voor o.a. WENR/Noord-Brabant/ZV) over bijv. de wolf rondom Dinteloord, de sectie van de Friese wolf en wolvenwaarnemingen. Als jullie hier naar willen kijken, dan graag.

- De link naar de concepttekst: 20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx
- De preview van de interactieve LocalFocus kaart is hier in te zien: https://localfocuswidgets.net/60bdfe6c16d9a

Als jullie hierover vragen hebben, mail of bel gerust.

Tot morgen!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 2 juni 2021 18:29
Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@flevoland.nl) [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]

[redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 8 juni vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week probeer ik tot een concept Tussenrapportage te komen en deze te versturen.

Graag ook jullie aandacht voor de memo in Bijlage 7 over de Openbaarheid van Data. Graag bespreken wij dit met jullie en kunnen we samen tot instemming komen.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Microsoft Teams meeting

Neem deel via uw computer of mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Meer informatie | Opties voor vergadering

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 25 augustus 2022 15:04
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: afstemming datum wolvenwerkgroep en ganzenbijeenkomst op 22 september a.s.

Beste collega's,

Naar mij gisteren bleek is er op donderdag middag 22 september (vanaf 12.30u) een Informatiemiddag AEWA-ganzenaanpak en ganzenonderzoeken etc. in Amersfoort gepland.
Dezelfde middag als dat wij een Wolvenwerkgroep hebben staan (fysiek in Utrecht).
Ik stel mij zo voor dat een redelijk groot deel van de deelnemers aan de WWG bij beide bijeenkomsten aanwezig zou willen zijn.

Voorkomen wil ik dat we met 'te weinig' deelnemers (met name uit de provincies) in de WWG zitten. Verschuiving van de WWG tov het ganzensymposium is eenvoudiger, want minder en geselecteerd aantal deelnemers.
De agenda is zwaar genoeg om zo voltallig mogelijk aanwezig te zijn! Dus vandaar deze poging:

Hoewel het lastig is om met de datum te schuiven kan ik mij toch voorstellen de WWG dan naar de ochtend van de 22 te verplaatsen.
De combinatie past denk ik wel, de afstand Utrecht-Amersfoort is eenvoudig (OV) en in korte tijd te overbruggen.

KORTOM: wie komt er naar de wolvenwerkgroep als deze:

a. **Op de 22e middag blijft : ja/nee**
b. **Naar 22e ochtend verplaatst wordt: ja/nee**

Zie uw reactie graag tegemoet, liefst voor 1 september.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +[redacted] | F +[redacted]

M [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 1 juni 2022 09:02
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda 2e Kwartaaloverleg wolf 7 juni 2022
Bijlagen: Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 29 maart 2022.pdf; Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 juni 2022.pdf

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 juni (van 14:00-16:00) vindt het tweede kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Gisteren zijn de DNA-uitslagen met jullie gedeeld.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 7 juni om 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Ma 30 mei	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode half februari – half april
Rond wo 1 juni	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 juni	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Wo 15 juni	Publicatie Tussenrapportage

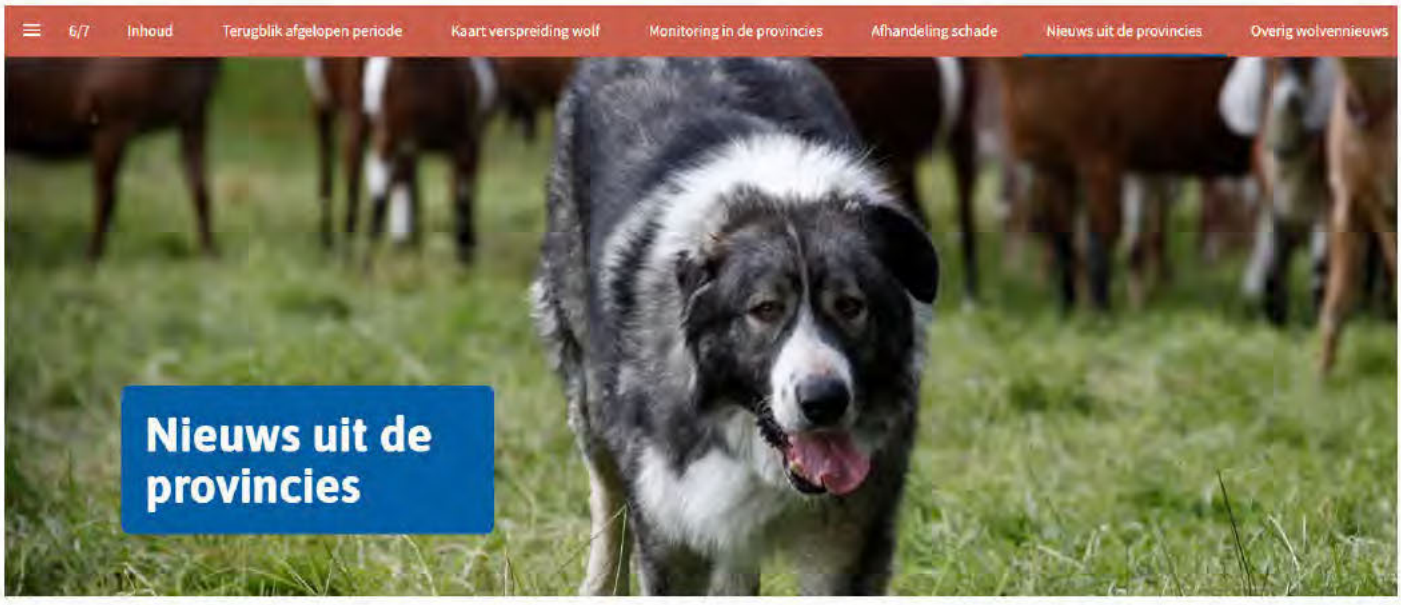

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31[redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	29 maart 2022
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Friesland), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (Provincie Utrecht), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen)

Welkom en opening
[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 7 december 2021
Er zijn geen op- of aanmerkingen op het verslag van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Voortgang wolvenmeldpunt applicatie
Begin februari zijn er een aantal bijgepraat over de stand van zaken omtrent de wolvenmeldpunt applicatie. Op dat moment was de planning de eerste versie op 1 mei 2022 live zou gaan. Helaas is dat niet haalbaar, aangezien er uitgeweken moest worden naar een nieuwe leverancier. In de tussentijd is er een verdiepingsslag gemaakt op de user stories. Daarnaast wordt er nog gekeken naar hoe de schadeafhandeling zal gaan verlopen; hoe het wolvenmeldpunt gaat samenwerken met MijnFaunazaken. Hans neemt ook binnenkort nog contact op met Wageningen Environmental Research om user stories te bespreken.

b. Toelichting toename wolvendossiers en verwerkingstijd
De DNA uitslag was een week later dan initieel gepland. Het aantal te analyseren monsters is ook enorm toegenomen. WENR is geen commercieel bedrijf en is afhankelijk van apparatuur elders op de campus. Mocht de trend van het aantal te analyseren monsters zich voortzetten, moeten WENR en BIJ12 samen kijken naar een oplossing.

Ook het aantal monitoringsmeldingen loopt enorm op. Vorig jaar waren er ongeveer 3500 meldingen binnengekomen bij het wolvenmeldpunt, dit jaar is de verwachting dat er 5000 à 6000 meldingen binnen zullen komen.

c. Voortgang wolvenplan 2022
Er is een beslispuntennotitie opgesteld die op 7 april 2022 in de BACVP besproken zal worden. Ondertussen zal er verder geschreven gaan worden aan het wolvenplan. Daarnaast zal er verder worden gewerkt aan de handelingsprotocollen. De handelingsprotocollen komen als bijlage bij het wolvenplan. Deze handelingsprotocollen zullen ook nog besproken worden met de verschillende

organisaties die daarin genoemd worden. Tevens zal er nog een onderzoeksvraag worden uitgezet omtrent de classificering van meerdere schapenrassen.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

De periode voor het verzamelen van monitoringsmonsters, die opgenomen zullen worden in de Tussenrapportage, was met twee weken verlengd, om uitspraken te kunnen doen over eventuele paarvorming (periode november – half februari). Dat heeft ervoor gezorgd dat er veel meer monsters waren om te analyseren dan normaal.

Er lijkt paarvorming te zijn in Drenthe/Fryslân. De wolven die al op de Veluwe waren aangetoond, zijn daar nu ook weer aangetoond. Er zijn wel twee aanrijdingen geweest in de omgeving van de Veluwe. Eén van die aanrijdingen was dodelijk, dat betrof een dier met schurft. De andere aanrijding was niet dodelijk. Dat aangereden individu is drie weken later aangetoond bij een schadegeval in Putten. De fysieke staat van dat dier is niet bekend, maar was dus wel goed genoeg om de afstand richting Putten af te leggen.

Op de Midden Veluwe lijkt het gevestigde vrouwtje nog steeds aanwezig. Op de Zuid Veluwe zitten zowel een mannelijk dier als een vrouwelijk dier. Of daar sprake is van paarvorming is op basis van de genetische analyse niet met zekerheid te zeggen.

Op de Groote Heide was een gevestigd mannelijk individu. Deze is inmiddels in Duitsland aangetoond. Rondom de Groote Heide zijn ook twee aanrijdingen geweest. In beide gevallen betrof het jonge dieren afkomstig uit het Vlaamse roedel.

In westelijk Brabant is ook regelmatig een wolf aangetoond, voornamelijk bij schadegevallen. Dit betreft een jong dier.

b. DNA uitslagen maand

Zie agendapunt a. DNA uitslagen kwartaal individueel.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Het mannelijke en vrouwelijke individu in Drenthe/Fryslân hebben meermaals op de cameraval gestaan. Het is nog niet duidelijk wat de afbakening van het leefgebied precies is.

In het noordoosten van Overijssel is de afgelopen weken ook wat meer activiteit. Zowel qua foto's en filmpjes als schademeldingen. Het is waarschijnlijk dat dit individuen uit het roedel van Nordhorn, Duitsland betreffen. In dat geval zou het niet gaan om een zwervende wolf, maar om een grensoverschrijdend territorium.

Op de Noord Veluwe is nog altijd een groot territorium van zo'n 400 km^2. Ten westen van dit gebied is ook steeds meer activiteit, dus de grenzen lijken zich wat te verplaatsen. De verwachting is dat de grootte van het territorium de komende maanden weer wat slinkt naar het kerngebied, vanwege het werpen van jongen.

Op de Midden Veluwe is veel activiteit van de roedel, ook vanwege de ecoducten. Op de Midden Veluwe zijn twee territoria die aan elkaar grenzen. Op cameravallen is soms ook te zien dat als het roedel er niet loopt, het wolvenpaar er loopt.

Oostelijker op de Veluwe zit Nationaal Park De Hoge Veluwe, waarvan het Park zelf heeft aangegeven dat er wolven zijn. Er is destijds DNA afgenomen bij een dode moeflon. De soortbepaling betrof inderdaad wolf, de individubepaling gaf geen resultaat. Vanuit het wolvenmeldpunt vindt er geen verdere monitoring plaats binnen Nationaal Park De Hoge Veluwe.

Datum 29 maart 2022
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

In Zuidoost Brabant is het gevestigde mannelijke individu vertrokken richting Duitsland. Of dit dier definitief vertrokken is richting Duitsland is niet met zekerheid te zeggen.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

De tekstuele opmerkingen kunnen in het SharePoint document worden doorgevoerd en zullen niet in het verslag worden opgenomen.

Het zou goed zijn om de tussenrapportage te beginnen met een korte, heldere samenvatting, zeker aangezien het deze periode zoveel informatie betreft.

Monitoring

De optie wordt geopperd om bij de monitoringsmeldingen 'wolf gezien' uit te breiden met 'camera-val'. Op dit moment vallen beelden van de cameraval nog onder 'wolf gezien'. Dit geeft wellicht een vertekend beeld.

Schade

Er zijn twee meldingen geweest waar de verzending van de afgenomen DNA monsters niet goed is gegaan. Deze monsters zijn blijven liggen in het sorteercentrum van de pakketdienst. Deze monsters kunnen niet meer geanalyseerd worden. Deze dossiers zullen door de consulent worden beoordeeld aan de hand van het veldformulier, foto's en het taxatierapport.

b. Concept kaart LocalFocus

Het zou een goed idee zijn om een aparte kaart te maken voor GW2402m. Zo is goed inzichtelijk te maken wat voor afstanden wolven kunnen afleggen. Helaas is daar voor deze tussenrapportage geen tijd voor. Wellicht is dit interessant voor een volgende tussenrapportage.

Rondvraag

Er wordt gevraagd wat nu het beleid is omtrent de goudjakhals?
Beleidsmatig is er op dit moment nog niets geregeld omtrent de goudjakhals. De goudjakhals heeft op dit moment ook een andere status dan de wolf.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 6 september 2022 17:30
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda 3e Kwartaaloverleg wolf 13 september 2022
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 13 september 2022.pdf; Verslag kwartaaloverleg wolf 7 juni 2022.pdf

Beste allen,

Volgende week dinsdag 13 september (van 14:00-16:00) vindt het derde kwartaaloverleg plaats van dit jaar. Wij kunnen hiervoor fysiek terecht in het vergadercentrum van BIJ12, op de 3e verdieping, zaal In de Wei, Leidseveer 2 te Utrecht. Uiteraard is het ook mogelijk online aan te sluiten via teams. De NS heeft op deze dag stakingen gepland in de regio's Oost, Zuid en Noord, dus in het geval je met de trein komt is het goed te kijken of dit mogelijk is. In de bijlage vinden jullie de agenda en het verslag van vorig overleg.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Ma 29 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode mei – juli
Wo 7 september	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 september, 14:00	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Ma 26 september <12:00	Akkoord eindconcept Tussenrapportage
Wo 21 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

BIJ12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	7 juni 2022
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (Provincie Noord-Holland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Fryslân), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Utrecht), [redacted] BIJ12), [redacted] (provincie Noord-Brabant), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (Provincie Flevoland), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (Zoogdiervereniging)

Welkom en opening
[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 29 maart 2022
Er zijn geen op- of aanmerkingen op het verslag van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Update voortgang wolvenplan
Aanvankelijk zou de consultatie omtrent het concept wolvenplan in april zijn, maar dit gaat juni worden.

b. Jaarverslag, publicatie eind 2022
Eind van het jaar zal het jaarverslag worden gepubliceerd. Eerder was sprake van een eerder moment van publicatie, maar besloten is om de data van 2022 ook mee te nemen. Alle provincies die nog niet naar (de opzet van) het jaarverslag hebben gekeken wordt opgeroepen dit alsnog te doen, zodat eventuele opmerkingen in de verdere verwerking van de data ook meegenomen kunnen worden.

c. Monitoringsplan wordt geüpdatet, wie wil meedenken?
Het monitoringsplan dateert uit 2019. Er zitten een aantal zaken in die in de praktijk moeilijk uitvoerbaar blijken. Daarom is een update van het monitoringsplan gewenst. Dit zal sowieso in samenwerking zijn met de Zoogdiervereniging, maar als er anderen zijn die mee willen denken en/of aandachtspunten hebben kan dat aangegeven worden bij [redacted]

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel
Het mannelijke en vrouwelijke dier die zich lijken te vestigen in de grensstreek Drenthe/Fryslân zijn genetisch weer aangetoond in die regio. Er is (nog) geen indicatie van voortplanting.

Datum 7 juni 2022
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

In Nationaal Park De Hoge Veluwe is geen actieve monitoring, maar daar worden nog wel wolven op camerabeelden gezien.

Op de Zuidoost Veluwe zijn twee mannelijke en één vrouwelijk dier genetisch vastgesteld. Of daar sprake is van paarvorming is nog niet duidelijk op dit moment.

Vorig jaar, of vorig kwartaal, was een wolf betrokken bij een aanrijding. Datzelfde dier is anderhalf maand later genetisch aangetoond bij een aanval op schapen in Putten. Hieruit kan worden opgemaakt dat het dier de aanrijding heeft overleefd. Nu is datzelfde individu opnieuw aangetoond, op een wildprooi op de West Veluwe.

GW1625m die gevestigd was op de Groote Heide is in twee deelstaten in Duitsland aangetoond. GW1625m is nou opnieuw genetisch in Nederland aangetoond, net over de grens in Noord-Limburg.

Er zijn acht nieuwe individuen aangetoond, deze profielen liggen op dit moment bij Senckenberg om een individucode te krijgen. New wolf A en New wolf B zijn in ieder geval nakomelingen van de roedel op de Noord Veluwe.

b. DNA uitslagen maand

Zie agendapunt a. DNA uitslagen kwartaal individueel.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Dit agendapunt is vanwege afwezigheid van [redacted] niet besproken.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

De tekstuele opmerkingen kunnen in het SharePoint document worden doorgevoerd en zullen niet in het verslag worden opgenomen.

Er is sprake van een iets andere opzet dan voorgaande keren. Er is nu sprake van een splitsing tussen gevestigde wolven en zwervende wolven. Gezien de aantallen individuen wordt gepoogd op deze manier herhaling (van gegevens) te voorkomen.

Schade

Bij schademeldingen op volwassen, grotere dieren, gaat het de wens worden om meer dan de gebruikelijke vijf monsters af te nemen. Dit om het risico dat DNA analyse geen resultaat geeft te verminderen. Daarnaast kan het wellicht nuttig zijn om een dierenarts sectie te laten plegen op het dier, om meer te weten te komen over de gezondheid waarin het dier zich bevond.

b. Concept kaart LocalFocus

Dit keer is gekozen om zwervende wolven een grijze kleur te geven. Dit is iets wat ook voor komende tussenrapportages gebruikt kan gaan worden, om het overzichtelijk te houden. Daarnaast is ervoor gekozen om niet iedere locatie waar DNA is aangetoond meer een icoon op de kaart te geven. Het zou dan, gezien de grote hoeveelheid benodigde iconen, echt onoverzichtelijk worden. In plaats daarvan is nu van individuen de eerste en laatste met DNA aangetoonde waarneming op de kaart te zien.

Rondvraag

Het zou leuk zijn om één van de vier kwartaaloverleggen per jaar fysiek in te plannen. Het is goed om elkaar in ieder geval één keer per jaar te zien.

BIJ12 | Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	13 september 2022 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. **Welkom en Opening**

2. **Vaststellen agendapunten**

3. **Notulen Kwartaaloverleg 7 juni 2022**
Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 7 juni 2022

4. **Mededelingen**
   a. Update voortgang Wolvenplan en Interventierichtlijnen
   b. Jaarverslag eind 2022
   c. Monitoringsplan wordt geüpdatet; wie wil meedenken?

5. **Uitslag wolvendata**
De totale lijst is op 30-8 per mail met elkaar gedeeld en bijgewerkt op 6-9 (mondelinge toelichting ter vergadering)
   a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
   b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
   c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. **Concept Tussenrapportage**
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
   a. Bespreken concept (allen)
   b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus [redacted]
   c. Hoge Veluwe: geen monitoring maar wel gegevens

7. **Rondvraag**

8. **Sluiting**

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 7 december 2022 12:25
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Agenda 4e Kwartaaloverleg wolf 13 december 2022
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 13 december 2022.pdf; Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 13 september 2022.pdf

Hallo allemaal,

Volgende week dinsdag 13 december (van 10:00-12:00) vindt het laatste kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda incl. wat extra bespreekpunten. Ook is het verslag van de vorige keer bijgevoegd. Bijlage 2 kunnen jullie vinden in het document van de agenda (laatste 2 pagina's).

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt dan ook of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 13 december om 10.00 uur via Teams!

Hieronder nog eens de volledige planning:

Wanneer	Wat
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 december (10:00)	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

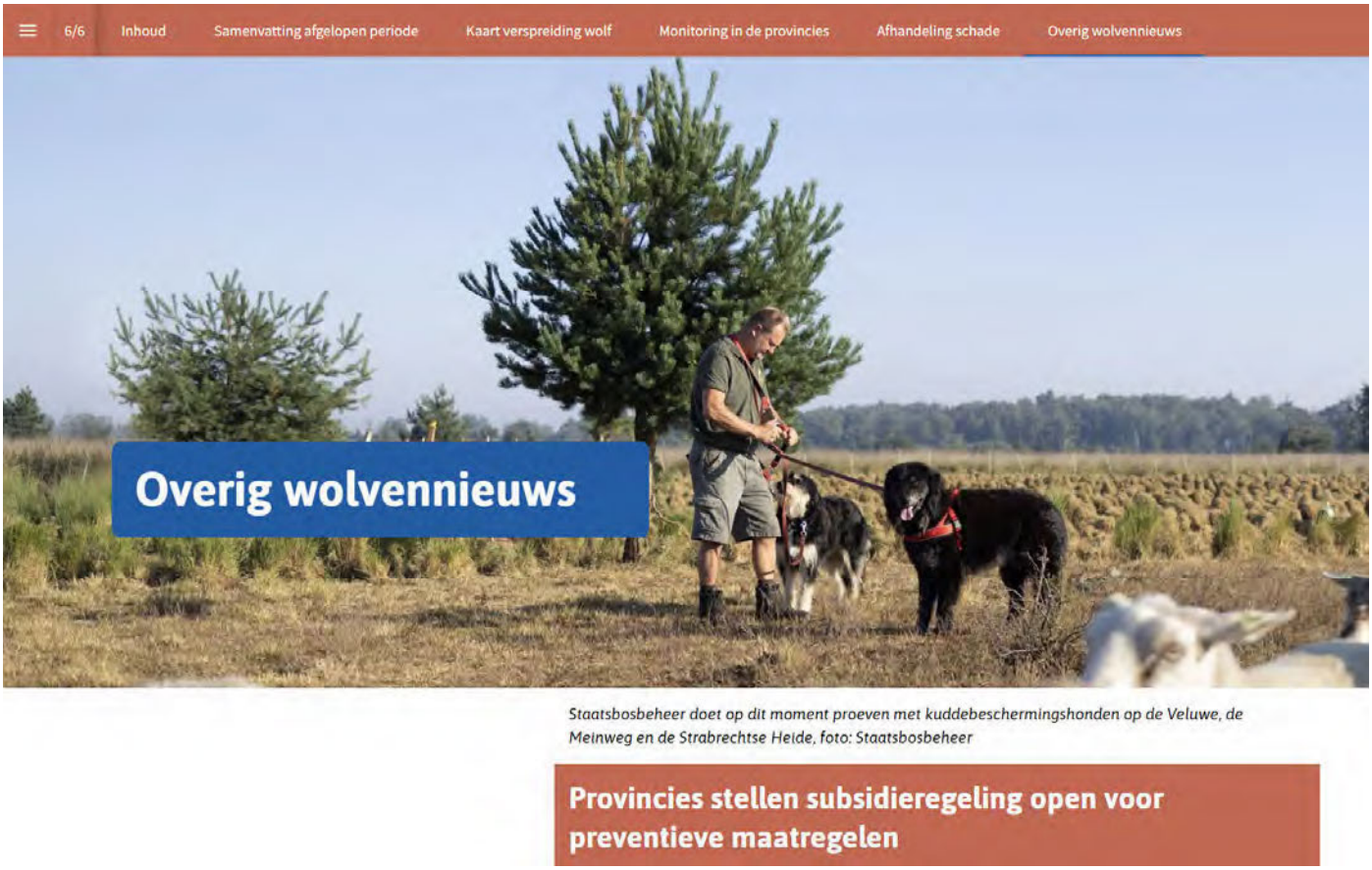

Staatsbosbeheer doet op dit moment proeven met kuddebeschermingshonden op de Veluwe, de Meinweg en de Strabrechtse Heide, foto: Staatsbosbeheer

Provincies stellen subsidieregeling open voor preventieve maatregelen

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	13 december 2022 om 10:00 – 12:00 uur
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 13 september 2022
Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 13 september 2022

4. Mededelingen
a. Update voortgang Wolvenplan ([redacted])
b. Terugkoppeling Transboundary wolf meeting [redacted])

5. Uitslag wolvendata
De totale lijst is op donderdag 1 december per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)
a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreken concept (allen)
b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted])

7. Planning analyses en rapportage ([redacted]/WENR)
Bijlage 2. Achtergrond planning oplevering DNA-analyses
Ter kennisname. Door de toename in wolvenactiviteiten en daarmee de te analyseren monsters, is meer tijd nodig om de volledige analyse en het verwerkingsproces in te regelen. Afhankelijk van het aantal monsters wordt de Tussenrapportage voortaan naar verwachting circa 8 á 9 weken na het moment van de analysestart openbaar gepubliceerd (i.p.v. de 6 weken waar we afgelopen jaren mee te maken hadden). Zie Bijlage 2 voor een toelichting op deze planning.

8. Rondvraag
DNA analyses: willen we bij de volgende individu-analyse volgend jaar weer half februari meenemen bij de analyseronde zodat er een volledig beeld voor de paarperiode is? Het voorstel is om dit wederom te doen om tijdig te kunnen anticiperen op mogelijke roedelvorming (en welpen). Concreet betekent dit dat de Tussenrapportage niet in maart maar in april gepubliceerd wordt.

9. Sluiting

Datum 13 december 2022
Onderwerp agenda kwartaaloverleg

Bijlage 2. Toelichting uitbreiding analyse week

Afgelopen maanden is duidelijk geworden dat er steeds meer monsters geanalyseerd moeten worden door de toename aan wolvenactiviteit in Nederland. Op de volgende pagina is de stijgende lijn in het aantal monsters van de afgelopen periode in tabel- en grafiekvorm weergegeven.

Om tijdig in te kunnen spelen op deze toename en het proces daarom heen beter te organiseren zijn er met WENR afspraken gemaakt rondom de planning en oplevertermijn. In de Raamovereenkomst is het volgende opgenomen:

> […] "Dezelfde termijn van drie weken [*voor het opleveren van de resultaten*] geldt voor individubepalingen tijdens de maanden met een kwartaalanalyse, tot een maximum van 180 monsters per kwartaal. De vastgestelde planning van de analyses maakt het mogelijk om hiertoe op voorhand maandelijks de benodigde personele en materiele capaciteit beschikbaar te houden. Het laboratorium van WENR beschikt over drie laboranten met up-to-date ervaring met de aangeboden analyseprotocollen, waarvan één laborant gedurende maximaal drie weken per maand beschikbaar wordt gehouden voor analyse van wolvenmonsters.
>
> In geval van monsteraantallen >180 stuks wordt gepoogd een tweede of derde laborant bij te schakelen om de totale set monsters zo snel mogelijk te verwerken. Of, en hoe snel, dit lukt is echter mede afhankelijk van werkzaamheden en verplichtingen in overige projecten. **Om die reden wordt voorgesteld in voorkomende gevallen te werken met een flexibele uiterste deadline volgens een standaardprincipe, waarbij per 90 extra monsters de deadline met 1 week naar achteren verschuift** (ter illustratie: bij een monsteraantal van 181 tot 270 monsters wordt een levering van de totale dataset gegarandeerd binnen 3+1=4 weken. Dit maakt het mogelijk om bij aanvang van de analysemaand reeds een indicatie te geven van eventuele uitloop, zodat alle betrokken partijen hier tijdig over kunnen worden bericht."

Concreet betekent dit:

Totaal # samples	Opleveren DNA-uitslagen na:	Tijd tussen start analyse en publicatie Tussenrapportage
0 - 180	3 weken	6 – 7 weken
181 - 270	4 weken	7 – 8 weken
271 - 360	5 weken	8 – 9 weken
361 - 450	6 weken	9 – 10 weken
451 -540	7 weken	10 – 11 weken

Wanneer standaard 8 á 9 weken aangehouden wordt (monsteraantal: 271 – 360), dan betekent dit dat tussen de start van de analyse en de publicatie van de TR globaal de volgende stappen zitten:

- 5 weken genetische analyse
- 3,5 weken data-analyse + verwerking + afstemming met alle partijen + opmaak tot rapportage

BIJ12 stemt voorafgaand aan de start van elke analyse regelmatig af met WENR om bij hen na te gaan wat de stand van zaken is (aantal monsters, planning) en of zij tegen zaken aanlopen die invloed hebben op de beoogde planning.

Datum 13 december 2022
Onderwerp agenda kwartaaloverleg

Schematische weergave toename in DNA monsters

		Schade	Monitoring	Totaal
2020	1e kwartaal 2020	62	30	**92**
	2e kwartaal 2020	74	34	**108**
	3e kwartaal 2020	57	8	**65**
	4e kwartaal 2020	50	13	**63**
2021	1e kwartaal 2021	68	27	**95**
	2e kwartaal 2021	30	45	**75**
	3e kwartaal 2021	46	33	**79**
	4e kwartaal 2021	89	36	**125**
2022	1e kwartaal 2022	266	79	**345**
	2e kwartaal 2022	150	51	**201**
	3e kwartaal 2022	147	48	**195**
	4e kwartaal 2022	334	25	**359**

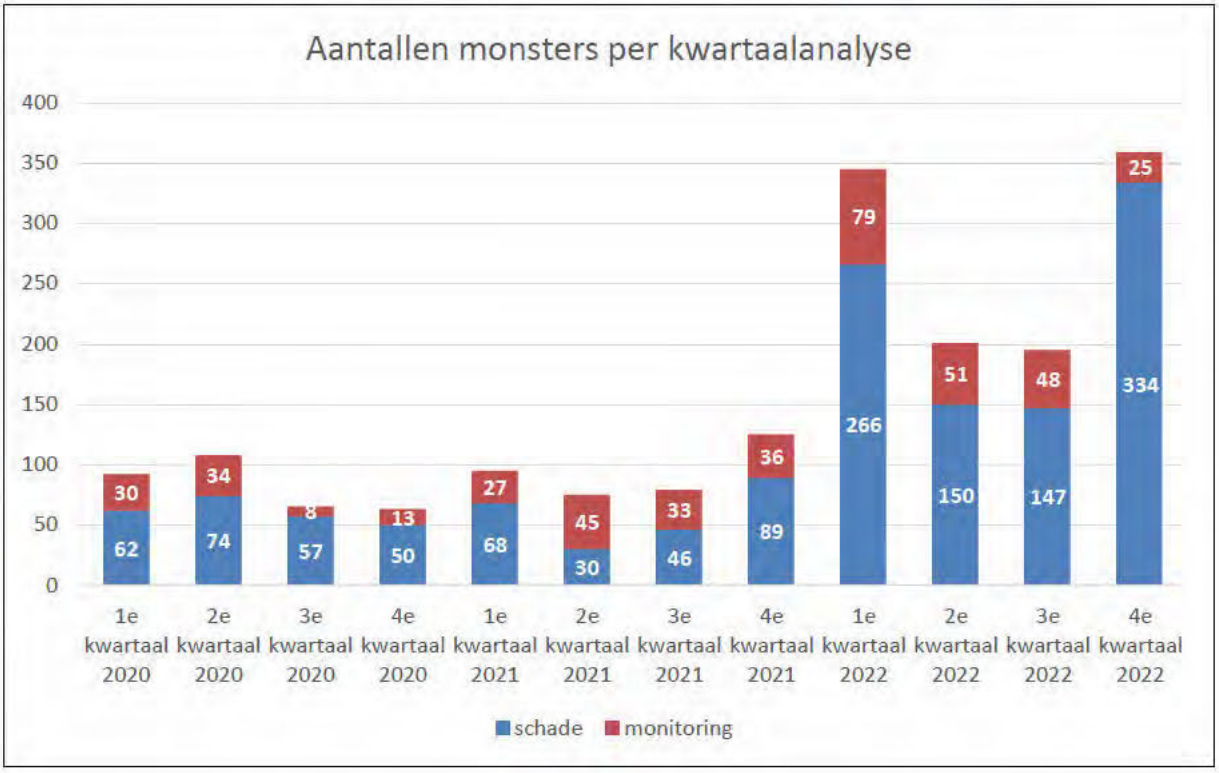

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	13 september 2022
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Fryslân), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] Groningen), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Noord-Holland), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (IPO), [redacted] Provincie Utrecht), [redacted] (Provincie Flevoland), [redacted] (provincie Noord-Brabant), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg)

Welkom en opening
[redacted] heet iedereen van harte welkom. [redacted] ([redacted] bij BIJ12) stelt zichzelf voor.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 7 juni 2022
Er zijn geen op- of aanmerkingen op het verslag van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Update voortgang wolvenplan en interventierichtlijnen
Er ligt een concept wolvenplan en er zijn concepten voor de interventierichtlijnen. Deze concepten zijn gedeeld met bepaalde stakeholders, zoals bijvoorbeeld de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf, zodat zij de stukken van feedback kunnen voorzien.

b. Jaarverslag eind 2022
Eind van het jaar zal het jaarverslag worden gepubliceerd. Alle provincies die nog niet naar (de opzet van) het jaarverslag hebben gekeken wordt opgeroepen dit alsnog te doen, zodat eventuele opmerkingen in de verdere verwerking van de data ook meegenomen kunnen worden. De al doorgegeven punten zullen worden verwerkt.

c. Update monitoringsplan
[redacted] heeft uitgebreid met [redacted] gesproken hoe dit aangepakt zal gaan worden. Ook tijdens de eindvalidatie is het updaten van het monitoringsplan besproken.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel
Er zit een roedel met jongen op de grens van Friesland en Drenthe. Daarnaast zijn er ook nog wat andere wolven in die regio actief.

Bij Kuinre zit een dier wat al langere tijd aanwezig is, maar nog niet lang genoeg genetisch is aangetoond om als gevestigd dier te kunnen worden aangemerkt.

Op de Noord-Veluwe is het roedel weer actief. Daar is een inmiddels vierde nest met jongen geboren. Ook op de Midden-Veluwe is een nest met jongen geboren. Wie de vader van dit is, is nog onduidelijk.

Er is een dood karkas gevonden. Het individu waarvan gedacht werd dat het de mogelijke partner zou zijn is niet meer genetisch aangetoond. Twee nieuwe dieren zijn wel genetisch aangetoond. Eén mannelijk individu daarvan is een nieuw dier vanuit de CE wolf populatie, waarvan het ouderlijk roedel niet bekend is.

De gevestigde mannelijke Alpine wolf op De Groote Heide is weer genetisch aangetoond in datzelfde gebied. Hiermee kan geconcludeerd worden dat hij na een uitstap richting Duitsland weer teruggekeerd is naar Nederland.

b. DNA uitslagen maand

Zie agendapunt a. DNA uitslagen kwartaal individueel.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Omgeving Drents Friese Wold wordt in de ruime omtrek bezocht door de individuen die daar aanwezig zijn.

Op de grens van Flevoland, Overijssel, Friesland is een lange tijd behoorlijk veel activiteit geweest, maar nu wordt al een aantal weken niets meer waargenomen. Deze wolf is voor nu van de radar verdwenen.

In mei is een waarneming binnengekomen van twee wolven die samen in Overijssel op loopafstand van de Nordhorn roedel zijn gezien. Het kan zijn dat het hier gaat om Duitse wolven die een grensoverschrijdend territorium hebben.

Op de verschillende territoria op de Veluwe lijkt het wel alsof de territoriumgrenzen niet gerespecteerd worden. Meerdere dieren gaan ‘op bezoek’ bij andere territoria. Daardoor wordt het wel lastiger om de verschillende verhoudingen aan te kunnen tonen; bijvoorbeeld wie de vader is van de Midden-Veluwe roedel.

De wolf die omtrent maart in Zeeland is aangetoond is van de radar verdwenen. Ook INBO in Vlaanderen heeft deze wolf niet kunnen vaststellen. De laatste waarneming van dit individu is in Zeeland geweest.

Op dit moment zijn er 16 welpen geboren, voor zover bekend. Het kan zijn er dat er meer welpen zijn geboren, maar die zijn dan nog niet aangetoond.

De gegevens over aantallen welpen in Nationaal Park de Hoge Veluwe komen van passieve monitoring. In de Hoge Veluwe wordt geen actieve monitoring uitgevoerd.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

De tekstuele opmerkingen kunnen in het SharePoint document worden doorgevoerd en zullen niet in het verslag worden opgenomen.

Schade

Wolf Fencing België heeft goede instructiefilmpjes gemaakt over het wolfwerend neerzetten van preventieve maatregelen. Het zou wellicht een goed idee zijn om naar deze filmpjes te linken, zodat het belang van goed geplaatste preventieve maatregelen onder de aandacht wordt gebracht.

Daarbij is het ook goed om de verschillende subsidiemogelijkheden in de provincies te benoemen.

b. Concept kaart en grafieken LocalFocus

Over de kaart zal nagedacht moeten worden, zeker als het aantal wolven en roedels toeneemt, kan de kaart snel onoverzichtelijk worden. Voor nu wordt er nog gewerkt met LocalFocus, maar BIJ12 zal uiteindelijk overstappen op een ander systeem waar het maken van kaarten ook een mogelijkheid is. Dan gaat de visualisatie er weer anders uit zien.

Rondvraag

[redacted] vraagt of er ook beelden van (de) wolvenwelp(en) gedeeld kunnen worden? Dit kan, [redacted] zal wat beelden aanleveren.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 september 2021 12:05
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Agenda en 1 bijlage tbv IPO wolvenwerkgroep dinsdag 21 september a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 210921 WOLVEN WERKGROEP.docx; 7.1 Memo Beslispunten FFS en JA Wolf v020921.docx

Beste Collega's

Om jullie niet geheel in het ongewis te laten bijgaand alvast de agenda en 1 bijlage voor de WWG volgende week dinsdag.
Normaal gesproken zou ik alle bijlagen toegevoegd hebben, maar deze zijn nog niet binnen of net niet gereed. Deze zal ik morgenochtend nazenden.

Met een oproep/herinnering om de toegezegde stukken aan mij te mailen:
[redacted] – 3. Handelingprotocollen notities (dat komt vanmiddag nog goed)
[redacted] – 4. Tussenbalans
[redacted] – 5. Europese cofinanciering
[redacted] -Inhoud en planning wolvenplan 2022 (is nagenoeg rond)

Verder verzoek ik een ieder op nog eerder verzonden mail over de **'wolven onderzoeksagenda'** te reageren!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	13 september 2021
Onderwerp	Inventarisatie beleidskeuzes n.a.v. Factfinding Study en Juridische Analyse wolf
Bijlage(n)	FFS en JA

Beleidskeuze notitie n.a.v. Fact Finding Study (FFS) en Juridische Analyse Wolf (JA) – Versie 130921

Vooraf: wijze van behandeling.
Ten behoeve van de WWG eerst te bepalen waar beide basisdocumenten van betekenis zijn voor het nieuwe Wolvenplan 2022 (WP22).
Daaruit dan afleiden op welke punten welke beleidskeuzes nodig zijn.
-> die bespreken in de WWG -> die verwerken in WP 22 -> waar nodig zijn/worden dit ook de beleidsmatige keuzes voor de BAC VP bij vaststelling van het WP 22.

De beleidskeuze werkt door in een beleidsmatige vertaling in WP22 en in een uitvoeringsgerichte vertaling in het Handelingsprotocol (HP).

Beleidskeuzes n.a.v. Juridische analyse Wolf en de Factfinding Study Wolf

Achtergronden
Vanuit IPO is, voor de factfinding study i.s.m. LNV, door BIJ12 opdracht gegeven om zowel voor de juridische als ecologische aspecten een kennis-update op te stellen. Hierdoor kan het nieuwe Interprovinciale wolvenplan gebaseerd zijn op de laatste stand van zaken m.b.t. de kennis over de wolf in Europa. Tevens is het mogelijk om mede op basis hiervan te komen tot nadere beleidskeuzes.

Dit betreft:

- **Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.**

Deel A: Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf. De basis voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan van [redacted]..

Deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B: **Rechtsvergelijking bescherming wolf Frankrijk, Duitsland, België** en…pm
Dit deel bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie. Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden.

Deel C: Bouwstenen voor de handelingsprotocollen
Op verzoek van BIJ12 worden in dit deel voorstellen gedaan voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

Deze juridische analyse is gevraagd om nadere invulling te kunnen geven aan het wolvenbeleid op basis van de geldende natuurwetgeving.

- **'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021**

De factfinding study brengt feitelijk en wetenschappelijk onderbouwd de laatste stand van zaken van de wolf in Nederland in beeld en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van Rijk en provincies. In dit rapport wordt antwoord gegeven op 25 onderzoeksvragen die betrekking hebben op vijf thema's, te weten (1) verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht; (2) gedrag en wolf-mens relatie; (3) beleid, schade, monitoring en beheer; (4) ecologie; (5) genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa. Voor de beantwoording van deze vragen is gebruikt gemaakt van de nieuwste inzichten vanuit wetenschappelijk onderzoek en monitoringsprogramma's. De kennis die in dit rapport is verzameld kan worden ingezet voor het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes ten aanzien van de wolf.

- **Interprovinciaal Wolvenplan (2019)**

Daarnaast hebben we te maken met het huidige Interprovinciale wolvenplan waarin ook beleidsmatige standpunten zijn ingenomen. Hiervoor geldt uiteraard dat deze heroverwogen kunnen worden.

Dit plan is bij een ieder bekend, zie aldaar: welke punten komen terug in de beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022?

Beleidsmatige gevolgen
Met het verschijnen van de Juridische analyse en de factfinding study wordt ook duidelijke waar (op-)nieuw(e) beleidskeuzes dienen te worden gemaakt. Daarom worden u onderstaand een aantal keuzes voorgelegd waarover uitspraak dient te worden gedaan om verwerkt te kunnen worden in het nieuwe wolvenplan respectievelijk de handelingsprotocollen (als uitwerking daarvan).
Idem m.b.t. eventuele punten voor monitoringsprotocollen, taxatierichtlijn e.d. (later)

Onderstaand wordt ingegaan op:
- Meer algemenere beleidsvragen
- Beschermingsaspecten
- Internationale aspecten
- Specifieke onderwerpen
- Input op handelingsprotocollen (zie aparte notitie)

Beleidsvragen
Onderstaande aandachtspunten vragen om een uitspraak en beleidskeuze.

VRAAG:
Welke beleidspunten, volgen er nog meer uit de FFS en JA? Is deze lijst volledig? Aanvullingen welkom.
Welke beleidspunten uit het huidige wolvenplan dienen we te heroverwegen/te bevestigen.

De eerste discussie dient zich te richten op (het inventariseren van) welke beleidsmatige onderwerpen aan de orde dienen te komen in het wolvenplan 2022. De inhoudelijke discussie, afweging en voorgestelde keuze volgt in een volgende werkgroep vergadering.

<u>Samenvattend gaat het om de volgende aandachtspunten waar beleidskeuzes op (kunnen) volgen:</u>

1. Status en doel van het Interprovinciale wolvenplan
2. Omgang beschermingsregime wolf
3. Vrijstelling voor verjagen
4. Omgang nooddoding en beheer wolven

5. Insteek soorten bescherming
6. Staat van instandhouding wolf (omvang aantal populatie, genetische variatie, internationale aspecten etc.)
7. Omgang en bescherming hybride wolven
8. Hoe om te gaan met gewonde wolf en evt. wolvenopvang
9. Inzet actieve soortenbescherming/beschermingsmaatregelen wolf

10. Insteek gebiedenbescherming
11. Of en wanneer (na 10 jr 1e reproductie?) aanwijzing N2000 doelstelling wolf gebieden
12. Natuurlijk verspreidingsgebied
13. Aanwijzen go/no go area's/corridors/leefgebieden
14. Aanwijzen rustgebieden/beperken toegang/zonering

15. Internationale samenwerking
16. Internationale afstemming staat van instandhouding wolf
17. Internationaal wolvenmanagementplan/soortenbeschermingsplan wolf

18. Inzet/eisen preventieve maatregelen
19. Financiering/regels tegemoetkomingsregeling
20. Subsidie preventieve maatregelen
21. Verjagingsmethoden

22. Inzet instrumentarium: programma?
23. Gevolgen voor tegemoetkomingsregeling?
24. Gevolgen voor monitoringsplan?
25. Benoemen kennisleemtes, onderzoeksvragen, praktijkproeven
26. Benoemen vervolgacties (na wolvenplan 2022)

Toelichting per onderwerp

(NB: niet ter bespreking, ter indicatie, eerste aanzet, t.b.v. volgende bijeenkomst nader uit te werken.

Vooruitlopend op een vervolg discussie onderstaand een eerste aanzet voor de inkleuring van de te maken beleidskeuzes. De bedoeling is dit voor de volgende werkgroep vergadering nader uit te schrijven.

1. Status en doel van het Interprovinciale wolvenplan (zie ook doel discussie inhoudsopgave)

- Is het Interprovinciale wolvenplan (WP22) een soortenbescherming plan of is het beleidskader(stellend). Dient en een SBP per provincie en/of landelijk SBP te komen?

VRAAG is WP22 een beleidsplan, beleidskader, instandhoudingsplan of soortenbeschermingsplan?

Indien geen SBP dan is het een beleidsplan en geeft dan wel kaders aan voor vervolgplannen.

- Maar soortenplan wolf moet dat landelijk of provinciaal? Willen we een extra planlaag?
- Bij een SBP is internationale afstemming en bepaling GsvI ook van belang
- niet verplicht? wel willen dan?
- zo ja of zo ja dat speelt een rol daarin/biedt het kader voor: invulling geven aan de eisen die hieraan gesteld worden.
- weergave van de te nemen maatregelen (om doel te bereiken)…
  "Lidstaten zullen de nodige concrete en specifieke beschermingsmaatregelen moeten nemen, inclusief het vaststellen van coherente en preventieve maatregelen(actieve soortenbescherming)…" Ap7

Juridisch kader

We richten ons op de (komende) Omgevingswet-> Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)
(als vervolg op de Wet natuurbescherming)
- Systeem van strikte bescherming bijl. IV Hrl in natuurlijke verspreidingsgebied

Beschermingsregime(s)

Het verspreidingsgebied van de wolf is dat gebied wat de wolf 'doorkruist'.
De habitat van de wolf is geen vast en onveranderlijk afgebakend territorium: niet beperkt door plaats, ruimte of habitat.

Beschermingsregime duiding m.b.t.:

a) opzettelijk vangen of doden
b) opzettelijk verstoren, m.n. tijdens voortplanting, overwintering en trek
c) opzettelijk vernielen wolvenhol
d) beschadiging of vernieling van voortplanting- en rustplaatsen

Bescherming via: verbodsbepalingen m.b.t. individu en verblijfplaats
Doel: is het bereiken en behouden van de GsvI
Middelen: (soorten) bescherming individuele exemplaren en (gebieden) bescherming voortplantings-, rust- en verblijfplaatsen.

Rustplaatsen: zowel bewoonde als niet(meer) bewoonde; potentiële locaties zijn daarmee nog niet beschermd. d.w.z. nog geen uitspraak over.

Vrijstellingen en ontheffingen

1. Wil NL vrijstellingen, ontheffingen e.d. 'op de plank hebben liggen' in het geval zich acute situaties voordoen?
    a. Zo ja, bij welke situaties?

Voorbeelden

a. vrijstellingen inregelen voor het vangen van wolven na problematische situaties? (herhaaldelijk vee aanvallen, dichtbij mensen etc). Afhankelijk van of vangen een logische stap is bij die situatie.
b. Wil NL vooraf vrijstellingen ontheffingen op de plank hebben liggen, die het mogelijk maakt om een wolf te doden bij acuut gevaar?
c. Vrijstelling/ontheffing voor vervoer wolf bij aanrijding // als er welpen gevonden worden nadat de moederwolf dood is // .. (> zie algehele ontheffing WENR).

<u>Vorm en mate van bescherming</u>

Alleen passieve bescherming d.m.v. verboden onvoldoende
Ook actieve bescherming nodig bij HR-soorten: concreet, specifiek, soortenbeschermingsplan met gerichte beheermaatregelen; plus coherente preventieve maatregelen. Bijv. voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling

<u>Soortenbescherming</u>

Insteek soortenbescherming: Staat van instandhouding wolf

Doel is het bereiken en behouden van deze GsvI
Gunstige staat van instandhouding = Juridisch én is ecologisch te definiëren

- Een beschrijving van wat Nederland verstaat onder een gunstige staat van instandhouding (art 1 en i Hrl) (verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (pm), toekomstperspectief)
- Soortbescherming **SvI?**: Geconcludeerd kan worden dat NL op zich géén gunstige SvI heeft, dat dit alleen internationaal kan worden beoordeeld. En dat ook in dat geval niet sprake is van een gunstige staat van instandhouding.
- WP2.0 geeft aan hoe de gsvi te bereiken en/of in stand te houden.

Strikte bescherming geldt voor de wolf "altijd' daar waar deze zich bevindt!
middelen: (soorten) bescherming individuele exemplaren en (gebieden) bescherming voortplanting, rust- en verblijfplaatsen.

Actieve soortenbescherming

Inzet (actieve) beschermingsmaatregelen

- Inzet van **actieve beschermingsmaatregelen**? Is/zou onderdeel zijn van wettelijke kader en handreikingen.
- Zo nee, waarom niet?
- Zo ja waarom wel, en zo ja wat zouden we dan kunnen doen en wie moet dat doen?

Wat is denkbaar:
Actieve beschermingsmaatregelen: strikte bescherming op basis van behoeften en de SvI van de wolf - maatregelen onderling door provincies afgestemd zodanig dat tezamen de doelstellingen voor heel Nederland worden bereikt. Stimuleren (van) de staat van instandhouding.
Dit is van invloed op het evt. rechtvaardigen van uitzonderingen mbt de strikte bescherming
- bescherming door instelling rustgebied d.m.v. toegangsbeperking (bijv. rondom voortplantingsplek)
- vaststelling van samenhangende en gecoördineerde maatregelen van preventieve aard (voorzorgsbeginsel/beginsel van preventief handelen)
binnen N2000

beheerplan (per provincie?) dient aan te sluiten op nationaal. internationaal beschermingsplan wolf.
afsluiting van gebieden (tijdelijk, geheel beperken toegang voorplanting e.d.

Buiten N2000:

- voorlichtingscampagne
- regulatie economische activiteiten": wolfwerende rasters, KBH
- gedragscodes
- opleiding: wildaanrijdings afhandelaren, boswachters, jagers
- mitigerende maatregelen

Beoordeling SvI:
cumulatief:
beoordeling SvI – algemeen/breed – biogeografische regio, indien ook grensoverschrijdend.
op grondgebied van de lidstaat
op effecten lokaal niveau

Hybride wolven

Advies is om hybriden te beschermen als wolven -> m.i. in tegenspraak met FFS...
beleidsmatig zouden we dat ook niet moeten willen… toch?

"De beheersinstanties moeten er voor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren hetzij als huisdieren' Ap9

Bepalen van beschermde status van hybride wolven.

- Afbakenen wat wij verstaan onder een hybride wolf (zie FFstudie)
- Afbakenen wanneer/of een hybride beschermd is in NL
- Bepalen, adhv bepaalde beschermingsregime, wat wel en niet mag bij hybriden.
- Bedenken hoe een hybride evt. uit de populatie gehaald wordt (want hoe is dit individu te vinden / herkennen/ te duiden?)

Wolvenopvang

Het wel of niet opvangen van gewonde wolven wordt een onderdeel in bepaalde handelingsprotocollen.

1. Willen wij wolven opvangen?
2. Wat te doen als een wolf wordt aangereden en beoordeeld is dat deze te zwak is voor het loslaten in het wild, maar – bij opvang – op te lappen is?
3. Wat te doen met gevonden welpen nadat duidelijk is dat de moederwolf aangereden/dood is?
   De vraag is of invulling van de zorgplicht ook zover moet gaan dat actief naar de welpen zou moeten worden gezocht. Juridisch relevant blijft dat bij het zoeken naar eventuele welpen relevante verbodsbepalingen zullen moeten worden overtreden, zoals mogelijk vernielen, of beschadigen en verstoren van de voortplantingsplaats, het vangen van wolven en bezitten van wolven, hetgeen zal moeten worden gerechtvaardigd door besluiten op basis van de Omgevingswet.
   Ook zal de vraag moeten worden beantwoord wat er vervolgens met de welpen moet worden gedaan en hoe zij moeten worden gehouden.
   Daarbij zal ook de vraag moeten worden beantwoord in hoeverre deze wolven een 'wolfwaardig' bestaan kan worden geboden.

Gebiedenbescherming

- Gebiedsbescherming: willen wij beschermde gebieden t.b.v. de wolf aanwijzen?

- Conform Bijlage II Hrl, incl Bijl III richtlijn N2000 (art 4 1e lid) HRl: dienen beschermde gebieden te worden aangewezen en instandhoudingsdoelstellingen te worden bepaald voor de wolf.
- Willen wij dat zo nee, waarom niet, zo ja waarom wel en wie (de provincie) moet dat dan doen? pas na 10 jaar aaneengesloten aanwezigheid, v.a. moment van voortplanting…-> dus nu niet. Eerste reproductie was in 2019 een feit. Dus na 10 jaar; in 2029 N2000-gebied aanwijzen?

Gebiedenbescherming is begrensd gebied: geografisch afgebakend, vanuit: natuurlijke verspreidingsgebied = waar deze zich van nature ophoudt respectievelijk uitbreidt
dit natuurlijke verspreidingsgebied maakt onderdeel uit van de beoordeling van de gunstige staat van instandhouding.

Daarvoor nodig een 'Stelsel van verbodsbepalingen'

Via Natura2000 is de wolf toe te voegen aan instandhoudingsdoelstelling cq. is het denkbaar een nieuw gebied aan te wijzen door provincies (aanwijzing op zich m.i. geen onderdeel WP, wel te duiden als beleidsoptie/mogelijkheid).

- willen provincies gebieden identificeren als geschikt voor wolf? bijv. de leefgebieden zoals nu?
- willen provincies corridors aanwijzen als positieve bijdrage aan gsvi
- willen provincies het instrument 'programma' inzetten ?

Internationale samenwerking/ Internationaal WMP

Internationale samenwerking

Ook al benoemd in het huidige wolvenplan zal nu specifieker ingevuld dienen te worden.
Nodig omdat:
- GsvI te bepalen > population level management t.b.v. 'beheer' van wolven (afschot op basis van quota)
Beleidskeuzes:
- willen wij opname NL in de EU referentielijst N2000-gebieden? kan/moet dat?

Internationaal WMP

Duidelijk blijkt uit zowel de Juridische Analyse als de FFS dat er vanuit internationaal verband naar de bescherming in casu het beleid, het beheer van de wolf dient te worden gekeken. Ook in het vorige IPO WP stond al genoemd dat het komen tot een internationaal wolvenmagementplan gewenst was…….etc. Uit de rechtsvergelijking tussen Europese landen blijkt ook dat vrijwel alle landen de behoefte hieraan onderkennen…

Gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties
In ieder geval nodig zodra GsvI is bereikt… dan evt. sprake van populatiebeheer.

GsvI: op het niveau van grondgebied van de lidstaat of, in voorkomend geval op niveau van betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat verscheidene biogeografisch regio's bestrijden, of in die het natuurlijk verspreidingsgebied van de soort dit vereist en voor zover mogelijk op grensoverschrijdend niveau.
Internationaal kader:
Verdrag van Bern
Habitatrichtlijn in overeenstemming met VvBern
Hrl: art 12 en art 16 HRl Wolf is bijlage IV Hrl
in NL = art 3.5 ev Wnb

Wolf=bijlage II Verdrag van Bern = strikt beschermde soort
p 7/8 t&B
uitleg zijn richtsnoeren uitleg verdragsbepalingen= niet juridische bindend
Omgevingswet:
art 5.1 -> Bal art 11.46 e.v.

Wat zou er internationaal dienen te worden meegenomen in management plan
In WP 2.0 kunnen we wensen meegeven die wij hebben?
zie reeks: populatieomvang, genetische samenstelling etc.
populatie samenstelling
actuele leefgebieden
Gsvl

Check LNV : Instandhoudingsdoelstellingen voor de wolf vast te stellen door Ministerie van LNV!? Hoe zit dat nu?
Rol RVO -> wie ,waar , wat -> check, in beeld brengen bij HP?

<u>Benoemen kennisleemtes, onderzoeksvragen, praktijkproeven</u>

Onderzoek
dieetonderzoek wolf
ecologische draagkracht
zendering
preventieve maatregelen
Aanpassing genetische methoden
Met name indien de monsteraantallen voor periodieke monitoring toenemen, valt nog winst te behalen in met name de doorlooptijd en kostenefficiëntie. Een overstap naar analyse via zogenaamde High-throughput sequencing (HTS) lijkt hiervoor het meest kansrijk, en biedt de kans om in 1 analyserun een groter aantal monsters te verwerken. Daarbij kan per monster direct een combinatie van verschillende typen DNA merkers geanalyseerd worden, waarmee meerdere onderzoeksvragen tegelijk worden beantwoord: merkers voor soortsbepaling, merkers voor individuele herkenning en een gerichte set van SNP merkers voor detectie van hybriden. Deze methodiek wordt steeds goedkoper en een overstap is wellicht binnen enkele jaren zinvol

<u>Benoemen vervolgacties (na wolvenplan 2022)</u>
Bij de vaststelling van het Wolvenplan 2022 zijn wellicht nog vervolgacties te benoemen. In dat geval deze opnemen in een planning en evt. begroting.
p.m.

<u>Algemeen proces gang</u>
WP22
vaststelling via IPO lijn zie planning
totstandkoming WP22 communicatie, participatie alleen LOW – apart te benoemen in com plan.

N.a.v. beschermingsregime -> HP: *(naar aparte notitie)*

Schade door wolf aan landbouw(huis)dieren
inzet/eisen preventieve maatregelen

- Wat verstaan wij onder 'goed beschermd vee'. Zeker als een wolf herhaaldelijk 'bij goed beschermd vee' schade veroorzaakt en er alleen dan actie tegen de wolf ondernomen mag/kan worden.
- Wat verstaan wij onder 'herhaaldelijk'? Hoe vaak 'accepteren' wij aanvallen op vee voordat er actie ondernomen wordt?
- Welke acties worden dan toegestaan en wanneer welke (>handelingsprotocol)

financiering/regels tegemoetkomingsregeling
subsidie preventieve maatregelen
verjagingsmethoden dit in relatie tot gegeven dat verjaging vooral gelinkt moet worden aan het gedrag van de wolf t.o.v. het vee. Bij verjaging voor mens is dat niet het vee maar iets van de mens…

Overig
inzet instrumentarium: programma?
Gevolgen voor tegemoetkomingsregeling?
Gevolgen voor monitoringsplan en monitoringsprotocollen?

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 13 september 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 21 september 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

Een overvolle agenda maar mede daarom het voorstel om de 'oudere' afspraken eerst te bespreken.

Daarna in eerste algemene ronde stil te staan bij FFS en JA. In een volgende (extra) WWG kunnen we hier meer in detail bij stil staan en de beleidskeuzes hieruit benoemen.

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Handelingprotocollen**
   Doel: Ter besluitvorming en ter bepaling welke notities, ter sondering, door mogen naar het LOW.
   3.1 Discussienotitie 'inzet wolven expertise'
   3.2 Overzicht van situaties waarvoor een handelingsprotocol dient te worden opgesteld.
   3.3. Voorbeeld uitwerking Handelingsprotocol 'gevonden dier, mogelijk wolf" (aangereden wolf).
   Toelichting door : [redacted], [redacted], [redacted]

4. **Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven**
   Doel: Ter vaststelling en bepalen of deze notitie ter bespreking door kan naar het LOW.
   Toelichting door: [redacted]

5. **Mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB)**
   Doel: Ter bespreking, evt. vaststelling, besluiten over vervolgacties. LOW?
   Toelichting door: [redacted]

6. **Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie Wolvenplan**
   Doel: Ter bespreking: eerste verkenning van mogelijke inhoud.
   Vaststellen wie waaraan kan gaan schrijven.
   Ook door te sturen naar het LOW?
   Toelichting door: [redacted] / [redacted]

7. **Rapportage Fact Finding Study (FFS)**
   Doel: Ter kennisname, zie memo (FFS per mail dd 08-09-21)
   Nu: inventariseren bespreekpunten/beleidskeuzes

8. **Rapportage Juridische Analyse Wolf (JA)**
   Doel: Ter kennisname, zie memo (JA per mail dd 10-09-21)
   Nu: inventariseren bespreekpunten/beleidskeuzes

9. **Mogelijkheid engelstalige vertaling JA en FFS.**
   Doel: vaststellen of er door LNV een vertaling kan worden gemaakt.
   ([redacted])

10. **Onderzoeksagenda voor de wolf/voorstel innovatieve rasters**
    Doel: inventariseren wensen, niet ter bespreking; zie separate mail.
    Wie heeft suggesties, welke wensen zijn er? : zie mail 2 september jl.

11. **Wolfmeeting Vlaanderen 14-15 oktober a.s.**
    Doel: inventariseren wensen, niet ter bespreking, zie separate mail.
    Wie gaat hier heen, welke bespreekpunten willen wij inbrengen?

12. **Verslag vorige bijeenkomst**
    ***Doel:** ter vaststelling, nalopen afspraken.*

13. **Agenda Landelijke Overleg Wolf LOW -> 5 oktober a.s.**
    Doel: Ter besluitvorming: vaststellen welke agendapunten voor het LOW kunnen worden geagendeerd.

14. **Nieuws uit de provinciale wolvencommissies**

15. **Rondvraag en sluiting**

16. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op **19 oktober 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.
    Voor de voortgang is een extra vergadering gewenst. Deze bijeenkomst zal zich alleen richten op bespreking van beleidskeuzes die voortvloeien uit de FFS en de JA. En die derhalve een plek dienen te krijgen in het nieuwe wolvenplan 2022.
    -> Voorstel is 4 oktober in de ochtend van 10.00-12.00 uur
    De meeste ingekomen reacties gaven aan dat de ochtend mogelijk is.

    Agenda:
    4 oktober extra WWG om 10.00u
    5 oktober LOW
    19 oktober WWG
    23 november WWG
    7 december kwartaaloverleg
    14 december LOW.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlagen: pm -> nazending
Bijlage 3.1 : Handelingsprotocollen
Bijlage 3.2 : Handelingsprotocollen
Bijlage 3.3 : Handelingsprotocollen
Bijlage 4 : Notitie Tussenbalans
Bijlage 5 : Notitie EU financiering
Bijlage 6 : Concept inhoudsopgave
Bijlage 7.1 : Memo FFS en JA beleidskeuzes
Bijlage 7 : FFS *(FFS per mail dd 08-09-21)*
Bijlage 8 : JA *(JA per mail dd 10-09-21)*
Bijlage 9: Onderzoeksvoorstel *(per mail verzonden d.d. 2 september).*
Bijlage 11: *mail volgt dd 15-09-21*
Bijlage 12: verslag *(verzonden per mail 07-09-21)*
Bijlage 13: Ter informatie: Voorstel tegemoetkomingsregeling wolvenschade (besproken in IPO wg d.d. 2 september)

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 27 januari 2023 08:05
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken EXTRA wolvenwerkgroep d.d. 2 februari a.s.
Bijlagen: 01.Agenda 020223 Wolvenwerkgroep.pdf; 3.1 concept tekst addendum 0202023.docx; 3.2 concept interventie richtlijnen 020223.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Afgelopen werkgroepbijeenkomst op 19 januari is nog niet alles besproken wat nodig was. Toen is besloten tot een extra tussentijdse bijeenkomst.
Deze is digitaal aanstaande donderdag 2 februari van 11.00-13.00 uur. Bijgaand de agenda en de stukken.

Het belangrijkste is om Addendum en Interventierichtlijnen (nogmaals) te bespreken. N.a.w. de vorige bespreking zijn aanpassingen doorgevoerd.
Er volgt ook nog een nazending m.b.t. de rol van de dierenartsen.

De documenten zijn ook op Sharepoint beschikbaar en zijn desgewenst (met behoud van wijzigingen) te bewerken:
3.1 concept tekst addendum 0202023.docx

3.2 concept interventie richtlijnen 020223.docx

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 26 januari 2023

IPO Wolven werkgroep
Datum: 2 februari 2023
Tijd: 11.00 – 13.00 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - p.m.

3. **Concept Addendum en handelingsrichtlijnen**
   Doel: ter besluitvorming
   Is dit de notitie die aan de IPO wgnw/AACVP/BACVP kan worden voorgelegd?
   Zie bijlage 3.1 en 3.2

4. **Rol Dierenartsen**
   Doel: ter besluitvorming
   Zie bijlage 4.1 (nazending)

5. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

6. **Besluitenlijst 19-01-23 -** zie bijlage (nazending)

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**
   Afspraak is om op 14 maart als Wolvenwerkgroep weer bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

3.2 Concept tekst interventierichtlijnen

Vooraf t.b.v. bespreking in de IPO wolvenwerkgroep

Op 1 december 2022 is door de BACVP besloten aan het bestaande wolvenplan een addendum toe te voegen worden en meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan.

De interventierichtlijn (protocollen) zal (zullen) **Interventierichtlijn probleemsituaties wolf bijlage van** *conform planning op 13 april in de BACVP worden behandeld. Dat houdt in dat het op 15 maart voorligt in de AAC VP en 18 februari in de werkgroep IPO-natuurwetgeving. Bovendien gaat dit op 2 februari langs bij het LOW voor advisering.*

Als vervolg op bespreking van 19 januari een herziene versie:

Voorstel/gevraagd besluit:

1. *In te stemmen met de voorgestelde inhoud van de geactualiseerde richtlijnen.*
2. *Per onderdeel zullen we e.e.a. bespreken.*

Dit wordt dus een bijlage bij het Addendum

Interventierichtlijnen Interprovinciaal Wolvenplan

Inleiding

Deze interventierichtlijnen vervangen de richtlijnen zoals opgenomen in het Interprovinciaal wolvenplan 2019. Hiermee wordt invulling gegeven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Openbare orde en veiligheid

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid acuut in het geding is, kan op last van de burgemeester altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de Gemeentewet (art 175 en 176). Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de Wet Natuurbescherming. Ook provincies kunnen op basis van de Wet Natuurbescherming ingrijpen wanneer openbare orde en veiligheid in het geding is. De daarvoor te hanteren procedures zullen eerder gericht zijn op het voorkomen van onveilige situaties dan op het acuut inspelen daarop.

Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Een situatie kan wel gevaarlijk worden wanneer wolven hun schuwheid verliezen, bijvoorbeeld wanneer ze door mensen gevoed worden. In dat geval zal eerst worden geprobeerd de wolf weer “bang” voor mensen te maken. Als dat niet lukt, kan uiteindelijk worden besloten de wolf te doden.

Gehouden dieren, met name schapen, vallen wel met enige regelmaat ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van

de dieren en een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Voorkomen van problematische situaties
Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen, of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Wettelijk kader
Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Het kan soms frustrerend zijn om alle stappen, zoals preventie en analyse van de situatie te moeten doorlopen voordat harder kan worden ingegrepen. Maar als de richtlijnen in zulke situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

In principe is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen. Nota bene, de richtlijn voor situaties wolf-vee is niet aangepast ten opzichte van de richtlijn zoals die in 2019 is vastgesteld. In het volgende, geactualiseerde wolvenplan zal wel een nieuwe richtlijn wolf-vee worden opgenomen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Uit die onderbouwing moet duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Ook moet worden onderbouwd wat het te verwachten effect is van de maatregel. Hiervoor is soms veel informatie nodig, maar er is ook veel informatie al beschikbaar. Op de website van BIJ12 staat bijvoorbeeld al veel gepubliceerd.

De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet. Het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is echter nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden, mits, zoals gezegd, voldoende onderbouwd. Het documenteren van de situatie is dan ook van groot belang.

Bij ‘verjagen’ onderscheiden we drie vormen van verjaging:

1. Verjagen van eigen terrein of uit eigen buurt om gevaarlijke situaties te voorkomen. Dit is vergunningsvrij.
2. 2. Verjagen van wolven die we bang willen maken voor mensen, negatief conditioneren; dit is vergunningsplichtig.
3. 3. verjagen vanuit zijn wolven-leefgebied. Dit is wettelijk verboden, en daarmee niet ontheffingsvrij,

Voor het lokaal, bijvoorbeeld op perceelsniveau, verjagen van de wolf is geen vergunning noodzakelijk. Dierhouders mogen hun vee tegen de wolf beschermen door deze hiervan weg te jagen.

Of indien de wolf zich op erfpercelen (evt. risico voor hond of mens) bevindt geldt dit eveneens. De mate van ingrijpendheid is gering en veelal incidenteel aan de orde.

De in te zetten middelen dienen situatieafhankelijk proportioneel te zijn.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang “openbare veiligheid” aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, wat ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen op last van de burgemeester.

Wanneer een wolf (of goudjakhals) dood (of gewond) wordt aangetroffen is de politie het eerste aanspreekpunt. De politie kan beoordelen of de situatie verdacht (er kan mogelijk sprake zijn van een strafbar feit) of gevaarlijk is en of er maatregelen genomen moeten worden om bijvoorbeeld een weg tijdelijk af te zetten. De politie schakelt vervolgens andere betrokken instanties is. Om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren zijn vergunningen nodig. De provincie is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden teruggeplaatst in de natuur. Een deskundige, bijv. een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale (valwild-)verordeningen.

In opdracht van de provincie en/of BIJ12, worden het Wolvenmeldpunt en WENR ingeschakeld.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf
In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden.

In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan wel conflictsituaties. Dergelijke situaties zijn niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen (m.a.w. doden) van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen
Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Deskundigen team

In bepaalde situaties kan het wenselijk zijn een groep onafhankelijke deskundigen de situatie nader te laten analyseren. Het instellen en samenstellen hiervan is een keuze van de betrokken provincie, zo nodig in overleg met gemeentes en wolvencommissie. Doel is te komen tot een onpartijdig en objectief oordeel en advies dat enerzijds een analyse biedt van de situatie in dat gebied en

aanbevelingen doet over een eventuele aanpak en anderzijds kan leiden tot het preciezer documenteren van, kennis en ervaringen die in andere situaties te benutten zijn.

Communicatie
In onderlinge afstemming tussen provincies, gemeentes, politie, IPO, BIJ12, VNG en mogelijk andere partijen wordt gewerkt aan een communicatiestrategie, gericht op het infomeren van het publiek en instanties die een mogelijke rol spelen bij de implementatie van de richtlijnen.

Doorontwikkeling
De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld het hiervoor genoemde deskundigen team te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. Om dit te kunnen doen is het belangrijk probleemsituaties ook als leermoment te kunnen gebruiken. Om die reden wordt documentatie en analyse van de situatie expliciet als actie benoemd in een aantal situaties. De richtlijnen zullen periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving (beleidsregels, verordeningen e.d.), waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Tot slot de suggestie dat indien men snel wil handelen het goed is voorafgaand bepaalde ontheffingen en vergunningen in algemene zin voorbereid te hebben (‘klaarliggen’). Dat behoeft slechts de situatie afhankelijke invulling nog plaats te vinden.

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf – mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel en doel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Evt. communicatie publiek. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen om gewenning aan mensen te voorkomen. Geval observeren en documenteren om eventueel benodigd ingrijpen in latere situaties te kunnen onderbouwen. Doel: bewustwording omgeving. Vergunningvrij.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk.	Niet lokken en voeren. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren. Doel: bewustwording omgeving. Vergunningvrij.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten in hetzelfde gebied gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent. 2e aanwezige voedselbronnen.	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat: wolf verjagen (actieve afschrikking) met als doel de wolf "bang" voor mensen te maken. Doel: bewustwording omgeving. Verjaging op eigen terrein is vergunningvrij. Inzet op mogelijk traject van ontheffingverlening voor verjaging.	Probleemsituatie

d	Wolf tolereert (passief) bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering.	Analyseren situatie door deskundigen(-team), met als doel ingrepen te kunnen afwegen. Negatieve conditionering/ afschrikking zo vroeg mogelijk, met als doel wolf "bang" te maken voor mensen. Niet vergunningsvrij: Mogelijk traject van ontheffingsverlening.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: doden wolf. Niet vergunningvrij: In gang zetten traject ontheffingsverlening.	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditione-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens.	Opsporen en proberen te vangen, om te kunnen zenderen (om het gedrag van het dier te volgen) en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren. Niet vergunningvrij.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: doden wolf Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf
f	Wolf reageert defensief (passief agressief) op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschap pen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Publiek waarschuwen om niet in de buurt van de wolf te komen. Eventueel wolf verjagen (actieve afschrikking) met als doel wolf "bang" te maken voor mensen. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Geen probleemsituatie
g	Wolf reageert actief agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan.	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval.	Gevaarlijk	Publiek waarschuwen om niet in de buurt van de wolf te komen. Eventueel wolf verjagen (actieve afschrikking d.m.v. conditioneren) met als doel wolf "bang" te maken voor mensen. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie

				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: doden wolf Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Doel: doden wolf Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel en doel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief).	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren. Kans op hybridisatie.	Afhankelijk van de locatie en periode, wolf zo mogelijk zenderen met als doel situatie te kunnen analyseren en beoordelen. Wolf verjagen en honden zo mogelijk uit het gebied houden. Publiek voorlichten. Doel: bewustwording omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden. Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking). Doel: bewustwording omgeving en verjagen wolf uit deze omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen).	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent.	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat.	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, honden bij de wolf weghouden, e.d. afhankelijk van de situatie. Doel: bewustwording omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie

				Als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is: Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden.	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Wolf ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangetroffen (aangereden)dode of gewonde wolf of goudjakhals

1. Doel

1.1. Borging openbare orde en veiligheid, inclusief verkeerveiligheid en vrije doorgang wegen.

1.2. Bescherming wolf

1.3 Vaststelling doodsoorzaak, mogelijk vaststelling strafbaar feit.

1.4 Veiligstellen plaats delict en eventueel justitioneel onderzoek te plekke.

2.1. Filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf.

2.2. Monitoringsdata zoals, DNA en ander bewijs, veiligstellen

2. Communicatie

2.2.1. Politie is verantwoordelijk voor perscommunicatie vanaf eventueel plaats delict.

2.2 Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan).

2.3 Indien geen verdachte situatie schaalt de politie af en is het aan de provincie om eventuele communicatie over de aanrijding te voeren.

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, provinciale Valwildorganisatie, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, WENR, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2. Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan de meldkamer (politie)
2.1. Politie schat in of situatie onveilig is, en of mogelijk sprake is van een strafbaar feit.
2.2. Politie neemt mogelijk maatregelen om veiligheid te waarborgen, voert mogelijke justitioneel onderzoek uit op plaats delict en schakelt wolvenmeldpunt in.
2.3. Elke eerste melding dient z.s.m. te worden doorgegeven aan de betreffende provincie en/of BIJ12. Deze neemt contact op met het Wolvenmeldpunt en WEnR.

3. Provincie en/of BIJ12 geeft opdracht aan WEnR om ter plaatste te gaan om een veldopname te maken en een eventueel dode wolf op te halen en te vervoeren naar een koellocatie en het laboratorium van DWHC te Utrecht.
4. Provincie en/of BIJ12 geeft opdracht aan het Wolvenmeldpunt na te gaan of er sprake is van een wolf of goudjakhals.

5. Wolvenmeldpunt voor screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

• Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie en BIJ12.

• Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger.

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

• Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie en BIJ12.

• Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF.

In het geval er sprake is van een gewond, dus nog levend, dier wordt een deskundige (bijvoorbeeld een dierenarts) ingeschakeld om een oordeel te kunnen geven of het dier nog kan worden teruggeplaatst in de nabijheid van de vindplaats. Indien dit niet mogelijk is wort het dier geëuthanaseerd. *3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties, het kan zo zijn dat de vrije doorgang van wegen in het geding is, en er opgetreden dient te worden,.*

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

• vervoer en opslag van kadaver in koeling

• communicatie via persbericht

• laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts.

• Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk zenderen.

- Valwildafhandelaar kan zonodig ook opdracht krijgen om direct te handelen in geval van euthanisering.

• Indien nee, zie 3.4

• Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

• Indien dier gevonden en dood, zie 3.1

• Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2

• Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling terug te plaatsen

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvaldidatie

3.1 CONCEPT TEKST ADDENDUM INTERPROVINCIAAL WOLVENPLAN

Versie t.b.v. bespreking 020223

-> Vormgeving p.m.

Vooraf t.b.v. bespreking in de IPO wolvenwerkgroep

Op 1 december 2022 is door de BACVP besloten aan het bestaande wolvenplan een addendum toe te voegen en meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan.

N.a.v. de WWG van 19 januari is dit stuk al besproken en daarop aangepast. Het ligt nu voor voor een tweede bespreking.

Het addendum zal conform planning op 13 april in de BACVP worden behandeld. Dat houdt in dat het addendum 15 maart voorligt in de AAC VP en 16 februari in de IPO werkgroep natuurwetgeving. Bovendien gaat dit ook langs bij het LOW voor advisering.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. *In te stemmen met de voorgestelde inhoud van het Addendum incl. de geactualiseerde richtlijnen. Per onderdeel zullen we eventuele resterende punten bespreken.*

Addendum Interprovinciaal Wolvenplan 2019

Inleiding

Het addendum bevat toevoegingen op het wolvenbeleid zoals dit is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 en handelt over de subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling en de handelingsprotocollen.

Dat betekent dat het huidige Interprovinciale Wolvenplan uit 2019 van kracht blijft, maar via dit Addendum wijzigingen meekrijgt die de betreffende onderdelen van het eerdere beleid zal vervangen. Per onderwerp wordt een nadere toelichting op de strekking gegeven.

De provincies werken aan een nieuw wolvenplan. Dit addendum is tot stand gekomen omdat de ontwikkelingen rondom het wolvendossier dusdanig zijn dat om tot de opstelling van een nieuw geactualiseerd wolvenplan te komen, meer afstemming en nader onderzoek nodig is.

Per onderwerp wordt samenvattend gesteld wat de wijzigingen zijn waarna toelichting volgt op de verschillen met het voormalige beleid en tenslotte nadere invulling wordt gegeven aan de nieuwe huidige beleidslijn. Waar nodig wordt de rol van de provincie nader benoemd.

Inhoudsopgave

1. Subsidieregeling preventieve maatregelen
1.1 Verruiming begrenzingsmogelijkheden van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
1.2 Verruiming van de diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen
1.3 Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
1.4 Invoering van een calamiteitenregeling

2. Tegemoetkomingsregeling
2.1 Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
2.2 Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in preventie subsidiegebied
2.3 Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals

Handelingsprotocollen
Handelingsprotocollen *P.M.->zie aparte notitie*

PM: nummering nog aan te passen

1. Subsidieregeling preventieve maatregelen

De beleidsaanpassing komt samengevat neer op:
a. Verruiming begrenzingsmogelijkheden van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
b. Verruiming van de diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen.
c. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen.
d. Invoering van een calamiteitenregeling.

a. Verruiming begrenzing van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
Op basis van het beleid uit 2019 kan elke provincie zgn. 'wolvengebieden' begrenzen. Deze begrenzing heeft tot doel om binnen die begrensde gebieden de subsidieregeling voor preventieve maatregelen te kunnen openstellen. In het wolvenplan 2019 is het criterium om een wolvengebied te begrenzen dat wolven zich er gevestigd hebben. Dat betekent dat wolven minimaal 6 maanden onafgebroken aanwezig dienen te zijn. In aanvulling hierop is het nu ook mogelijk gebieden te begrenzen waar wolven veelvuldig en/of regelmatig voorkomen.

Toelichting
Provincies kunnen besluiten 'subsidiegebieden voor preventieve maatregelen' te begrenzen. Dit zijn gebieden waarvan bekend is dat wolven zich er min of meer permanent ophouden of regelmatig worden waargenomen, en waar van dierhouders wordt verwacht dat zij zich voorbereiden op aanvallen van wolven. Sinds inwerkingtreding van het Interprovinciaal wolvenplan 2019 zijn er leefgebieden (nu: subsidiegebied preventieve maatregelen genoemd) aangewezen in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant en Fryslân. Het aanwijzen van beleidsmatig begrensde leefgebieden beperkte zich tot gebieden waar gedurende minimaal 6 maanden sprake was van een gevestigde wolf. Dit criterium voor het aanwijzen van een wolvengebied is met dit addendum verruimd. Alle gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven regelmatig te verwachten is kunnen als subsidiegebieden voor preventieve maatregelen worden begrensd.

De provincie maakt hiervan een inschatting in overleg met wolvendeskundigen. Om richting dierhouders eenduidig te kunnen communiceren, zal een dergelijk subsidiegebied in principe op gemeentegrenzen worden afgebakend. Kennisgeving daarvan vindt plaats met een aanwijzingsbesluit door Gedeputeerde Staten (GS) en in de beleidsregels faunaschade van de provincies wordt hiernaar verwezen.

Het begrenzen van dergelijke gebieden heeft nadrukkelijk tot doel om daarbinnen subsidies voor preventieve maatregelen beschikbaar te kunnen stellen, overeenkomstig de Faunaschade Preventiekit van BIJ12 en de interprovinciaal bepaalde subsidienormen. Het begrenzen van dergelijke wolvengebieden heeft geen consequenties voor het beschermingsregime van de wolf of het gebied.

Elke provincie heeft haar eigen bevoegdheid om:
- de keuze van en de begrenzing van de gebieden te bepalen.
- de omvang van het budget vast te stellen dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Alle provincies hanteren binnen deze begrensde gebieden dezelfde technische normering en dezelfde subsidiebedragen per eenheid voor preventieve maatregelen.

b. Verruiming van diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen
Provinciale subsidieregelingen en de daarbij gehanteerde normen waren in eerste instantie gericht op maatregelen om schapen en geiten tegen wolven te beschermen. Inmiddels blijkt dat ook ander dieren, zoals paarden (en pony's) en runderen ten prooi kunnen vallen aan wolven. Elke provincie

kan bepalen voor welke diersoorten de subsidieregeling voor preventieve maatregelen wordt opengesteld. Bijvoorbeeld alleen voor schapen en geiten of ook voor andere hoefdieren, bijvoorbeeld runderen, paarden, etc.

In de aanloop van de vaststelling van een geactualiseerd wolvenplan zal nader onderzoek worden gedaan naar effectieve maatregelen om runderen en paarden te beschermen. Hierbij zullen de ervaringen die ondertussen in een aantal provincies met dergelijke maatregelen worden opgedaan worden meegenomen. Wanneer voldoende informatie beschikbaar is, zullen de faunaschadepreventiekits van BIJ12 voor deze diersoorten worden uitgebreid.

Iedere dierhouder heeft een wettelijke plicht zijn dieren te registreren. Alleen geregistreerde dieren komen voor een subsidie in aanmerking.

c. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
Er komt een interprovinciaal vastgestelde normering voor de subsidieregeling voor preventieve maatregelen. In de normering worden standaard eenheidsprijzen opgenomen. Ook worden in de normering criteria opgenomen waar de maatregelen aan dienen te voldoen om voor subsidiering in aanmerking te komen, denk aan minimale hoogte van wolfwerende rasters en voltages voor stroomdraden.

De eenheidsprijzen zullen indien nodig worden geïndexeerd. Daar over zal tussen provincies afstemming plaatsvinden.

Toelichting
Het is een bevoegdheid van de provincie om zelf te bepalen hoe een subsidieregeling voor preventieve maatregelen wordt toegepast. Bij de toepassing hiervan hanteren alle provincies wel dezelfde normen. D.w.z. als het gaat om de financiële vergoedingen per eenheid van de preventieve maatregel(en) en als het gaat om het hanteren van dezelfde technische normen van de preventieve maatregelen.

d. Calamiteitenregeling / Urgentieregeling
In acute situaties kunnen provincies met onmiddellijke ingang een tijdelijke calamiteitenregeling of urgentieregeling in werking stellen. Veehouders kunnen dan direct gesubsidieerde wolfwerende maatregelen treffen. Dit zal vooral aan de orde zijn in gebieden waar een wolf doorheen trekt op zoek naar een nieuw territorium en schade aanricht.

Toelichting
Nieuw is de mogelijkheid om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Dit is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waar op dat moment sprake is van een meervoud van schade buiten aangewezen wolvengebieden.

Van zwervende wolven valt op voorhand meestal niet te voorspellen waar en wanneer deze vee aanvallen. Voor veehouders is het daarom moeilijk zich hierop voor te bereiden. Soms trekken zwervende wolven niet direct door en blijven ze enige tijd in een bepaald gebied rondhangen. Daarom is het voor provincies nu mogelijk om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Deze regeling is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waar op dat moment sprake is van schade. Provincies kunnen in dergelijke situaties tijdelijk een subsidieregeling openstellen om snel financieel bij te dragen aan de realisatie van preventieve maatregelen, zonder dat daarvoor eerst officieel een ‘subsidiegebied voor preventieve maatregelen’ (zie hiervoor) moet worden aangewezen. Aanvullend kan de provincie tijdelijk noodsets zoals flexnetten beschikbaar stellen. Een calamiteitenregeling speelt daarmee in op het gevoel van urgentie en biedt een snelle oplossing voor veehouders.

De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt door de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om dierhouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn.

Elke provincie heeft haar eigen bevoegdheid om:
- de keuze van en de begrenzing van de gebieden te bepalen.
- de omvang van het budget vast te stellen dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Alle provincies hanteren binnen deze gebieden dezelfde technische normering en eenheidsprijzen.

2. Tegemoetkomingsregeling

De beleidsaanpassing komt samengevat neer op:
a. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
b. Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in de preventie subsidiegebieden.
c. Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals

a. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.

Zowel bedrijfsmatig als hobbymatig gehouden hoefdieren zullen voor een tegemoetkoming in aanmerking komen. Ook kuddebeschermingshonden en hoedhonden worden hierin meegenomen, mede gelet op hun relatie tot het kuddebeheer en/of wolfwerende inzet.

Toelichting
In het Interprovinciale Wolvenplan 2019 kwamen alleen houders van bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten in aanmerking voor een tegemoetkoming in schade door wolven. Dit is met dit addendum verbreed naar alle zowel bedrijfsmatig als particulier (hobbymatig) gehouden hoefdieren, bijvoorbeeld hobbymatig gehouden pony's en alpaca's. Tevens wordt het mogelijk om een tegemoetkoming te verlenen voor kuddebeschermingshonden of hoedhonden die de schaapskuddes begeleiden.

Bij tegemoetkomingsaanvragen voor kapitaalintensieve dieren, bijvoorbeeld waardevolle renpaarden, wordt van de eigenaar een grotere inspanning verwacht om het dier tegen wolvenaanvallen te beschermen.

b. Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in de subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.

In het Interprovinciale Wolvenplan 2019 is bepaald dat in aangewezen subsidiegebieden voor preventieve maatregelen na een periode van drie jaar géén tegemoetkoming meer wordt verleend voor vee dat niet voldoende is beschermd, bijvoorbeeld met een wolfwerend raster. Met dit addendum kunnen provincies zelf beslissen of de tegemoetkoming in dergelijke gevallen, na een eerste periode van drie jaar na begrenzing, wordt stopgezet, gefaseerd wordt afgebouwd, of (voorlopig) voor bepaalde tijd wordt voortgezet.

Het doel is te stimuleren om van de geboden subsidiemogelijkheden gebruik te maken en het vee beter te beschermen. In deze jaren hebben dierhouders voldoende mogelijkheden zich voor te bereiden op de aanwezigheid van de wolf. Juist in gebieden waar het voorkomen van wolven te verwachten is. Tegelijkertijd leert een wolf om geen vee aan te vallen in een gebied waar vee grotendeels goed beschermd is. Uiteindelijk volgt dan een moment dat van dierhouders wordt verwacht dat zij op aanvallen van wolven zijn voorbereid en dat zij zelf maatregelen nemen om hun vee te beschermen.

Toelichting
In begrensde subsidiegebieden voor preventieve maatregelen geldt:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied komen alle schadegevallen in aanmerking voor een volledige tegemoetkoming in de schade (zonder nadere voorwaarden).

Daarna heeft de provincie de mogelijkheid om nadere voorwaarden te stellen, bijvoorbeeld:
a. Na deze drie jaar weer een periode van opnieuw drie jaar in te stellen waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan wordt per gebied bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
b. Na deze periode bepaalt de provincie of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit is dan van toepassing indien sprake is van onbeschermde dieren. M.a.w. de aanwezigheid van wolfwerende maatregelen kan dan een voorwaarde worden om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming.
c. Bij de beoordeling of vee, bij een aanval in een wolvengebied, voldoende beschermd was, hebben provincies de mogelijkheid om van de vastgestelde normering af te wijken. Een (volledige) tegemoetkoming kan dan nog steeds worden verleend in het geval een hekwerk van 90 cm, of 1m05 aanwezig was. Bij herhaaldelijke wolvenaanvallen (meer dan 2 keer op hetzelfde bedrijf) wordt wel verwacht dat een veehouder de landelijke norm toepast. (NB: de landelijke normering voor wolfwerende hekwerken is altijd van kracht voor wat betreft mogelijkheden om voor subsidiering in aanmerking te komen. Bij eventuele ontheffingverlening zal moeten worden aangetoond dat voldoende preventieve maatregelen zijn getroffen. Ook voor die situaties blijft de normering onverkort van kracht. Voor normering wordt verwezen naar de faunaschadepreventiekits van BIJ12.)

Algemene beleidslijn
Uitgangspunt blijft dat dierhouders zelf wettelijk verantwoordelijk zijn voor het nemen van preventieve maatregelen om hun dieren te beschermend tegen mogelijke roofdieren. De algemene regel is dat wanneer schade redelijkerwijze te voorkomen is, een tegemoetkoming van de schade niet voor de hand ligt.

Maar schade door wolven is nog een betrekkelijk nieuw fenomeen, waarop dierhouders zich nog maar beperkt hebben kunnen voorbereiden. Vooralsnog komt daarom alle schade door wolven in aanmerking voor een tegemoetkoming. Dierhouders komen in alle provincies in aanmerking voor een tegemoetkoming in de schade wanneer blijkt dat de wolf de veroorzaker is. Dit is een landelijk geldend interprovinciaal uitgangspunt.

Echter wanneer sprake is van wolvenschade binnen begrensde subsidiegebieden voor preventieve maatregelen kunnen provincies een andere invulling geven aan de voorwaarden waaronder, de mate waarin en de duur waarbinnen een tegemoetkoming in wolvenschade wordt verleend. Schade aan onbeschermd vee zal in die gebieden dan niet meer volledig worden vergoed.

Technische normering preventieve maatregelen
Zowel om praktische redenen (uitvoeringsgerichte, effectiviteit etc.) als vanwege subsidiaire en regeltechnische redenen, is het noodzakelijk om normen te hanteren over welke maatregelen wel of niet wolfwerend worden geacht. De normering is gebaseerd op ervaringen in binnen- en buitenland. Daarom maken provincies onderscheid in wat wel of juist niet als voldoende wolfwerend kan worden gezien.

De normering voor vaste afrasteringen blijft onveranderd. Deze worden verwoord in de Faunaschade Preventie Kit. FPK. M.a.w. de Provincies zijn van mening dat een hoogte van 1.20 meter, met bijbehorende bedrading en stroomvoorziening, de meest adequate wolfwering biedt. In de praktijk zien we dat ook. In dit addendum zijn deze basisnormen onveranderd, maar er wordt wel meer flexibiliteit geboden.

De normering van de preventieve middelen is interprovinciaal vastgelegd in de zgn. Faunaschade Preventiekit Wolf van BIJ12. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/ (FPK). Hierin staat opgenomen aan welke hoogte afrasteringen dienen te voldoen, welke stroomsterkte wordt geadviseerd, het aantal draden, of type netten, rastertype, etc. Ook worden andere middelen aangegeven zoals kuddebewakingshonden.

c. Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals
Naast de wolf wordt met enige regelmaat ook de goudjakhals in Nederland gesignaleerd. Dit addendum maakt het mogelijk om nu ook een tegemoetkoming in de schade uit te keren indien goudjakhals als dader is aangetoond. E.e.a. conform dezelfde regels die ook gelden voor de schade veroorzaakt door wolven. Overigens, ook in geval een goudjakhals bijv. als verkeerslachtoffer

wordt aangetroffen zal hetzelfde gehandeld worden als bij een wolf. De reden hiervoor is dat deze soort zich mogelijk nieuw aan het vestigen is, dat kans op faunaschade aanwezig is en dierhouders nog moeten wennen aan de aanwezigheid van de goudjakhals.

Toelichting

In de praktijk vergoeden provincies ook veeschade die veroorzaakt is door goudjakhals. Dit addendum maakt het mogelijk om deze diersoort in het kader van tegemoetkomingen hetzelfde te behandelen als de wolf.

De afgelopen jaren is het enkele keren voorgekomen dat de goudjakhals in Nederland is waargenomen (en als verkeersslachtoffer is aangetroffen). Ook heeft de goudjakhals in een aantal gevallen ook schade aan schapen veroorzaakt. De goudjakhals vertoont wat betreft gedrag enige gelijkenissen met een wolf en is ook bezig om Nederland te ontdekken. De provincies houden er rekening mee dat deze soort snel meer algemeen kan worden zodat we ons hierop wel nader dienen te gaan voorbereiden. De goudjakhals is binnen de Wet natuurbescherming nu niet aangemerkt als inheemse soort zodat er beleidsmatig nog onvoldoende basis is om er nu dieper op in te gaan. Daarom biedt dit addendum een ‘tijdelijke voorziening’ voor de goudjakhals totdat duidelijker is hoe dit zich verder ontwikkelt.

Daarom zal voorlopig voor de afhandeling van gewonde of dood gevonden (bijv. aangereden) goudjakhalzen en de afhandeling van schade en bij de betaling van de tegemoetkoming in de schade hetzelfde gehandeld worden als bij de wolf.

Provincies kunnen schade alleen vergoeden als het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming op de schadeveroorzakende soort van toepassing is. Door het ministerie van LNV is erop gewezen dat dit nu wat betreft de goudjakhals nog niet het geval is. Schadevergoeding door provincies is daarom strikt genomen niet verplicht. Het IPO gaat in overleg met het ministerie van LNV om te bezien of en zo ja en hoe de goudjakhals onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming te brengen.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 11 mei 2021 16:38
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolven werkgroep 18 mei 2021
Bijlagen: 0.1 Agenda 180521 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 2.1 Plan van Aanpak Goudjakhals (Canis Aureus).pdf; 3.2 LIFE aanvraag.pdf; 3.6 Onderzoeksvraag wolf.pdf; 4.1 Transboudery wolfmeeting 2021.pdf; 4.1.1Transboundary wolfmeeting_status 2020.pdf; 4.2 Voorstel MoU.pdf; 5.1 Communicatieplan Wolf 2021 .pdf; 8.1 Verslag Wolvenwerkgroep 16-3-2021.pdf

Beste allen,

Bijgaand agenda en stukken voor onze IPO wolvenwerkgroep volgende week dinsdag.

Ik hoop jullie allemaal weer te treffen, tot dan.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 11 mei 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 18 mei 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. Welkom en opening

2. Stand van zaken goudjakhals
Via het Ministerie van LNV is [redacted] via een stage opdracht aan de slag gegaan met een PvA Goudjakhals. Tom zal hierop een korte toelichting geven.
Doel: *bijgaand een concept versie van dit voorstel ter bespreking.*

Vervolg van de bijeenkomst:

3. Vaststelling agenda en mededelingen
3.1 Afhandeling BAC VP notitie n.a.v. opmerkingen Overijssel ([redacted])
3.3 LIFE aanvraag ZV ([redacted])
3.4 Jaarverslag Wolf ([redacted])
3.5 Openbaarheid wolvendata mede nav LTO verzoek ([redacted], [redacted]).
3.6 Voorstellen onderzoeksagenda BIJ12/ wolf/GJH onderzoek?

4. Transboudery wolfmeeting status 2020 - dd 20 mei a.s.
Doel: 4.1 *bespreking deelname en inzet/presentatie* [redacted]*)*
4.2 *bespreking inzet evt. deelname in Memorandum of Understanding*

5. Communicatieplan
Bijgaand een aangepast voorstel ([redacted]).
-Ter bespreking en vaststelling, zo mogelijk vervolg afspraken hierover maken.

6. Voortgang actualisatie wolvenplan 2021

6.1 Fact finding-study wolf
Offerte procedure is afgerond: WEnR gaat dit uitvoeren. Startgesprek 11 mei a.s.
6 juli bespreking concept FFS in deze werkgroep.
- Mondelinge toelichting ter vergadering ([redacted])

6.2 Analyse juridisch kader
Offerte procedure is afgerond: [redacted] gaat dit uitvoeren. Startgesprek 10 mei a.s.
6 juli bespreking concept FFS in deze werkgroep.
- Mondelinge toelichting ter vergadering ([redacted]/[redacted])

6.3 Uitwerking draaiboek handelingsperspectief
Lopend proces, nog geen nieuw output. maandag startoverleg
- Mondelinge toelichting ter vergadering ([redacted])

6.5 Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven
Bijgaand een notitie *(Onder voorbehoud nazending P.M.)*
-Ter bespreking, zo mogelijk vervolg afspraken hierover maken, bijv. om evaluerende punten te verwerken in actualisatie.

7. Nieuws uit de provinciale wolvencie's

- Gelderland
- Drenthe
- Noord-Brabant
- Limburg

Doel: *ter kennisneming en uitwisseling stand van zaken.*

8. Verslag 16 maart
Doel: *ter vaststelling, nalopen afspraken.*

9. Rondvraag en sluiting

10. Datum volgende vergadering
Voorstel is om op **dinsdag 15 juni 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

In de tussentijd zal gewerkt moeten worden aan de uitbestedingen en aan de nog ontbrekende notities van de actiepunten 'actualisatie wolvenplan' !

met vriendelijke groeten,
[redacted]

13B

GOUDJAKHALZENPLAN (CANIS AUREUS)

[redacted]@hvhl.nl

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

van hall larenstein
university of applied sciences

Foto omslag: (Zoogdiervereniging, 2021).

Eerste versie goudjakhalzenplan (*Canis Aureus)*

Eerste versie goudjakhalzenplan. Opgesteld door [redacted] in naam van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Auteur:	[redacted]
Student Nummer:	[redacted]
Opdracht:	Stage
Periode:	Januari – April 2021
In opdracht van:	Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)
Supervisor LNV	[redacted]
Instituut:	Van Hall Larenstein, University of Applied Sciences, Agora 1 8934 CJ, Leeuwarden
Programma:	Diermanagement (BSc.)
Supervisor universiteit	[redacted]
Datum:	05-05-2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

van hall larenstein
university of applied sciences

Voorwoord

Voor u ligt de eerste conceptversie van het zogenaamde 'goudjakhalzenplan'. Dit plan is geschreven als 3e jaar stageopdracht binnen de opleiding diermanagement. Door middel van literatuuronderzoek is dit verslag geschreven. Het verslag bevat algemene, juridische en ecologische aspecten met betrekking tot de goudjakhals in Nederland. De incidentele aanwezigheid van de goudjakhals in Nederland is reden geweest om dit verslag te schrijven. Er is onderzoek gedaan naar de ecologie van de goudjakhals, Europese en Nederlandse verdragen/wetten en het natuurbeleid in Nederland. Door dit te hebben onderzocht, kan er geanticipeerd worden wanneer de goudjakhals vaker voet zet binnen ons land. Dit product is gericht aan het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit evenals onze minister hiervan in verband met eventuele toekomstige Kamervragen.

Zeer veel dank aan het team van het cluster Soorten binnen het ministerie van LNV voor de ondersteuning tijdens dit proces. Expliciet wil ik mevrouw Remmelts bedanken voor de brede ondersteuning met betrekking tot de internationale verdragen. Ook mijn stagebegeleider binnen dit cluster, mevrouw van der Graaf wil ik expliciet bedanken voor het begeleiden van dit project en het aanbieden van deze kans. Hiernaast wil ik mevrouw van Dinteren, mijn stagebegeleider vanuit Hogeschool Van Hall Larenstein bedanken voor de ondersteuning vanuit de universiteit.

Inhoudsopgave

1. Inleiding 7
   1.1 Verspreiding goudjakhals 7
   1.2 Ecologie 7
   1.3 Leefwijze 7
   1.4 Dieet 7
   1.5 Voorkomen 8
   1.6 Plaats in Nederland 8
   1.7 Bescherming 9
   1.8 Onderzoek 9
2. Status van de goudjakhals in Europese landen 10
3. Potentiële voor- en nadelen goudjakhalsvestiging in Nederland 11
   3.1 Eventuele voordelen 11
      3.1.1 Bestrijding ganzenplaag 11
      3.1.2 Bestrijding muizenplagen 11
      3.1.3 Bestrijding beverratten & muskusratten 11
   3.2 Eventuele nadelen 12
      3.2.1. Predatie weidevogels 12
      3.2.2. Predatie Europese hamster 12
      3.2.3. Zoönose 12
         3.2.3.1. Echinococcus 12
         3.2.3.2. Haakwormen 13
         3.2.3.3. Leishmania 13
         3.2.3.4. Toxocara 13
         3.2.3.5. Trichinella 13
         3.2.3.6. Rabiës 13
      3.2.4. Aanvallen op landbouwdieren 13
4. Juridische status 15
   4.1 Habitatrichtlijn 15
   4.2 Wet Natuurbescherming 17
5. Natuurbeleid 19
   5.1 Tegemoetkomingen in faunaschade 19
6. Handelingsopties 20
7. Conclusie 22

Bibliografie 23

Bijlagen 32

I. Artikelen Wet Natuurbescherming 32
II. Bern conventie 34
III. Het Biodiversiteitsverdrag (CBD) 35

Begrippenlijst

Begrip	Uitleg
Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (Bern conventie)	Het doel van deze conventie is de conservatie van (bedreigde en kwetsbare) wilde planten en dieren in hun natuurlijke habitat. Het gaat hier vooral om soorten waarvan hun conservatie moet worden bereikt door internationale samenwerking (COE, 1979).
Biodiversiteitsverdrag (CBD)	Verdrag inzake Biologische Diversiteit, Convention on Biological Diversity (CBD). Dit verdrag, tussen de meeste overheden op de wereld, richt zich op het behouden van de ecologische basis van de wereld terwijl ze bezig zijn met economische ontwikkeling (CBD, 2000).
Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (Bonn conventie)	De Bonn Conventie, oftewel de 'Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals' (CMS), brengt staten waardoor migrerende dieren passeren samen, en legt de juridische fundering voor internationale gecoördineerde conservatie maatregelen in migratiecontext. Het doel van deze conventie is het behouden van migrerende (bedreigde) diersoorten (CMS, 2020).
Dwaalgast	Een soort die Nederland in of na 1900 op eigen kracht heeft bereikt, maar zich niet tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant en niet gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen (Bal, 2006).
Exoot	Een exoot is organisme, dat niet in Nederland van nature voorkomt. Exoten komen door menselijk handelen in een land terecht (NVWA, 2021)
Gedeputeerde staten (GS)	Het college van de GS vormt het dagelijkse bestuur van de provincie. Het college van de GS bereidt de besluiten van de provinciale staten voor, en voert deze uit (Rijksoverheid, 2021c).
Habitatrichtlijn	De Habitatrichtlijn is in 1992 opgesteld en heeft tot doel het bevorderen van het onderhouden van de biodiversiteit, rekening houdend met economische, sociale, culturele en regionale vereisten (European Commission, 2021a)
Inheemse soort	Een plant- of diersoort die voor het jaar 1500 al in Nederland aanwezig was (WUR, 2021a).
Invasieve exoot	Een exoot die zich (potentieel) vestigt in Nederland en zich snel kan vermeerderen. Invasieve exoten kunnen een gevaar opleveren voor inheemse soorten of een verslechtering veroorzaken van het voortbestaan van andere soorten (NVWA, 2021).

Ontheffing	Een ontheffing is een besluit waarbij in een individueel concreet geval een uitzondering op een wettelijk verbod wordt gemaakt (RVO, 2020).
Regelmatige gast	Een soort die tenminste tot en met 1900 in Nederland is voorgekomen, of sinds die tijd Nederland op eigen kracht heeft bereikt en tevens gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen (Bal, 2006).
Regelmatige voortplanter	Een soort die zich tenminste tot en met 1900 in Nederland heeft voortgeplant, of sinds die tijd Nederland op eigen kracht heeft bereikt en zich tevens tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant (Bal, 2006).
Staat van instandhouding	Het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de range en de populatiegrootte van die soort op het in artikel 2 (van deze richtlijn) bedoelde grondgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992).
Vrijstelling	De Wet natuurbescherming mag worden overtreden d.m.v. een vrijstelling. Een vrijstelling is een uitzondering op een verbod. Deze geldt voor iedereen die aan de voorwaarden van de vrijstelling voldoet (RVO, 2020).
Wet natuurbescherming	De Wet natuurbescherming is het instrument waarmee Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten worden beschermd. In deze wet staan regels voor de bescherming van flora- en fauna binnen Nederland (Rijksoverheid, 2017).

1. Inleiding

Steeds vaker worden er nieuwe diersoorten waargenomen in de Nederlandse natuur. Door verschillende redenen breiden diersoorten hun leefgebied uit naar Nederland (Volkskrant, 2020). Door stijging van de temperatuur verplaatsen dieren bijvoorbeeld hun leefgebied bergopwaarts en richting de polen. Soorten die zuidelijker leven breiden hun leefgebied uit naar het noorden. Diersoorten uit Zuid-Europa komen daarom steeds vaker naar Nederland (WUR, 2021b). Door verschillende verdragen en beschermingsregimes kunnen diersoorten zich makkelijker en veiliger verspreiden door Europa, en ook naar Nederland. Door bijvoorbeeld de Habitatrichtlijn, opgesteld in 1992, kunnen bepaalde diersoorten en hun leefgebieden effectief beschermd worden. Dit kan zorgen voor toenemende populaties en een toename in de verspreiding van populaties (European Commission, 2015; VRTNWS, 2019). Binnen Europa breiden verschillende dieren zoals de wolf (*Canis Lupus*), Euraziatische lynx (*Lynx Lynx*), bruine beer (*Ursus Arctos*) en de goudjakhals (*Canis Aureus*) hun leefgebied uit en nemen aantallen van deze soorten toe (RU, 2021).

1.1 Verspreiding goudjakhals

De goudjakhals is een voorbeeld van een diersoort die zich in een rap tempo door Europa heen verspreidt. De goudjakhals komt oorspronkelijk voor in grote delen van Azië, van de Balkan tot Thailand, van het Midden-Oosten tot aan Oostenrijk en in Zuidoost-Europa. De goudjakhals komt van oorsprong niet voor in Midden en West-Europa. In Europa begonnen goudjakhalsaantallen toe te nemen aan het eind van de 20^{e} eeuw. Dit kwam vermoedelijk als gevolg van minder intensieve bejaging. Mede door de minder intensieve bejaging, en door landgebruik door de mens, breidt de goudjakhals zijn leefgebied uit naar het westen van Europa (Trouwborst, 2015b; Wennink, Lelieveld, De Knegt, & Klees, 2019; Bij12, 2021a). Ook wordt gesuggereerd dat door uitroeiing van wolvenpopulaties de goudjakhals zijn leefgebied kon uitbreiden (Banea & Böcker, 2017).

1.2 Ecologie

De goudjakhals is een hondachtig roofdier wegend tussen de 10 en 15 kilo. De goudjakhals valt qua hoogte tussen de vos (40cm) en de wolf (80cm) in. De goudjakhals heeft ecologische en gedragsmatige overeenkomende kenmerken met zowel de vos, als met de wolf (McNab, 2008; Bij12, 2021a). Goudjakhalzen leven in uiteenlopende biotopen, van halfwoestijn tot moeras (Giannatos, 2004; Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018). De goudjakhals heeft een vergelijkbaar eetpatroon met de vos, maar een vergelijkbare manier van leven met de wolf.

1.3 Leefwijze

De goudjakhals leeft, net als de wolf, in roedels. Deze roedels bestaat uit twee monogame ouders en hun jongen. Een vrouwtjesjakhals werpt drie tot acht jongen per keer, deze worden meestal in april en mei geboren. Als deze jongen ongeveer twee jaar oud zijn, zoeken ze een eigen leefgebied (WolvenInNederland, 2016).

1.4 Dieet

Jakhalzen zijn alleseters. Hun dieet bestaat voornamelijk uit planten en kleine zoogdieren zoals hazen en verschillende knaagdieren (muizen, ratten en bever- en muskusratten). Hiernaast komt het voor dat vogels, lammetjes, veulens en kalfjes van hoefdieren ook deel van een goudjakhalzendieet zijn (Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Goudjakhalzen jagen meestal alleen waardoor grote prooien zelden op het menu staan. Goudjakhalzen hebben een voorkeur roofdier-prooi ratio van 1:0,6. Dit betekent dat een prooi bij voorkeur niet meer dan 0,6 keer het lichaamsgewicht van een goudjakhals moet hebben. Hun toegankelijke prooigewicht is normaliter niet meer dan 15 kg (Hayward, et al., 2017). Desondanks zijn levende landbouwdieren (vooral schapen) ook wel eens deel van het dieet van een

goudjakhals. Dit is echter zeldzaam en niet gebruikelijk (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Goudjakhalzen hebben een gevarieerd dieet gedurende het jaar. Goudjakhalzen zijn opportunisten. Ze willen ook wel eens 's nachts menselijke gebieden betreden om zich tegoed te doen aan vuilnis (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004). Goudjakhalzen kunnen dicht bij mensen leven, zolang er sprake is van een goed voedselaanbod. Goudjakhalzen leven liever dicht bij menselijke gebieden als er een goed voedselaanbod is, dan verder weg van mensen waar het voedselaanbod minder is (Giannatos, 2004; Wennink et al., 2019).

1.5 Voorkomen

De geschatte populatie grootte is tussen de 97.000 en 117.000 individuen waarvan ongeveer 84.000 individuen in de EU-lidstaten voorkomen (Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018). Sinds 2000 komt de goudjakhals in Duitsland voor, en in 2016 is de eerste goudjakhals in Nederland gezien (WUR, 2016; Bij12, 2021a). Omdat de goudjakhals zich naar Nederland verplaatst zonder direct handelen van de mens, wordt de goudjakhals niet als exoot gezien (Overheid.nl, 2015; NVWA, 2021). Het Nederlandse grondgebied kan als het natuurlijke verspreidingsgebied van de goudjakhals worden gezien. Dit betekent dat de goudjakhals een nieuwe soort is waarvan het verspreidingsgebied naar Nederland is uitgebreid (zie: *figuur 1, exoot of niet?*) (Hoffman, 2011; WUR, 2021a). Er zijn sinds 2015 vier goudjakhalzen vastgesteld in Nederland door waarnemingen en DNA-testen (WUR, 2020).

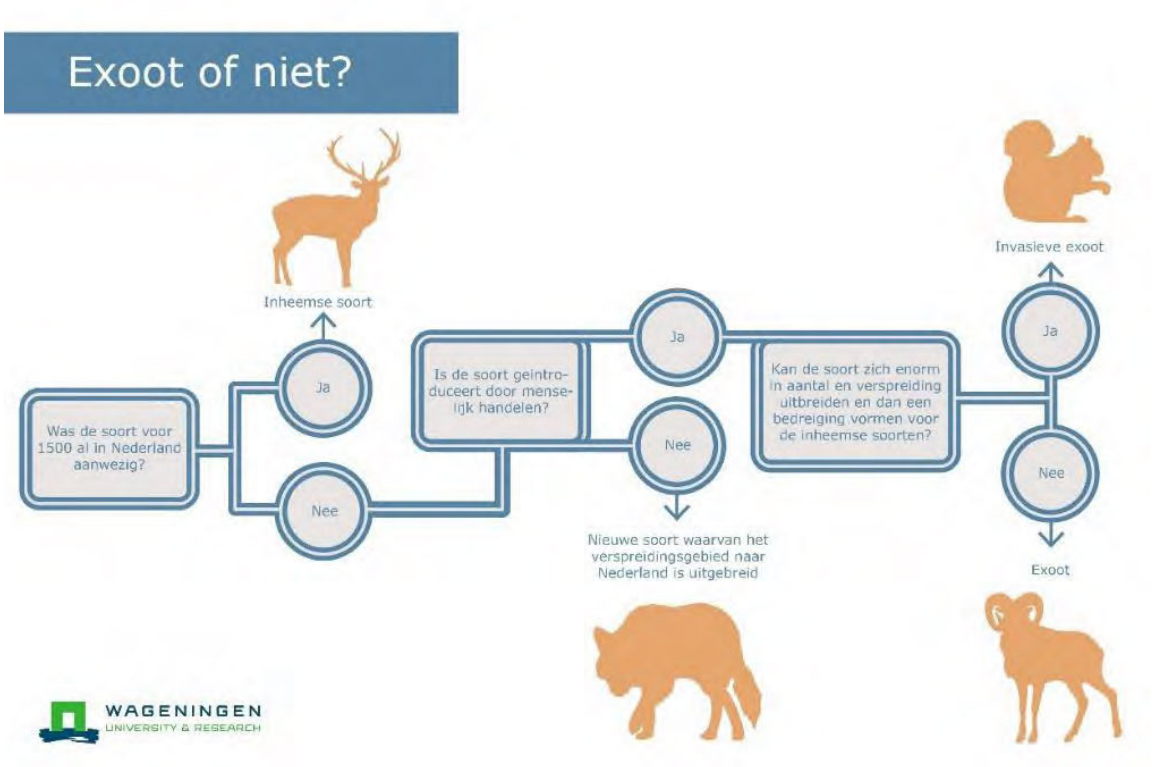

Figuur 1, Exoot of niet? (WUR, 2021a)

1.6 Plaats in Nederland

De meeste habitattypen in Nederland zijn geschikt voor de goudjakhals wanneer er wordt gekeken naar voedselaanbod en voedselvoorkeur van de goudjakhals (Wennink et al., 2019). Goudjakhalzen gedijen goed in landbouwgebieden, maar hun voorkeur gaat uit naar beboste gebieden met open plekken (Giannatos, 2004; Bij12, 2021a). Goudjakhalzen hebben een gewoonte om zich te vestigen in dichte delen van stukken klein bos vlakbij menselijke nederzettingen (Markov & Lanszki, 2012). Voedselaanbod lijkt geen probleem te zijn door hun flexibele dieet. Ook de aanwezigheid van vossen in gebieden lijkt

geen probleem te zijn. Het gedrag van vossen verandert niet wanneer er een geur hangt van een goudjakhals. Wanneer een goudjakhals aanwezig is in een gebied, vermijdt de vos dit gebied echter wel (Scheinin, Yom-Tov, Motro, & Geffen, 2006). Goudjakhalzen leven niet goed samen met de wolf, waardoor wolven territoria geen geschikte leefgebieden vormen. Een populatie goudjakhalzen in Griekenland, verdween toen vier wolven het gebied bezetten (Giannatos, 2004). De meest geschikte gebieden voor de goudjakhals in Nederland bevinden zich in het noorden van Nederland, het oosten van Nederland en centraal Nederland (de Veluwe). Qua oppervlakte is er ongeveer 7000 km^2 geschikt leefgebied in Nederland. Dit biedt ruimte voor 1432 tot 1476 familiegroepen in Nederland (ongeveer 5728 individuen). Mocht de wolf zich echter weer permanent vestigen in Nederland, dan wordt geschat dat er nog maar ruimte is voor 781 tot 851 familiegroepen van de goudjakhals (Wennink et al., 2019; Bij12, 2021). Het rapport van Wennink et al., 2019 heeft deze aantallen echter geschat door van lage grenzen uit te gaan wanneer er werd gekeken naar geschikte gebieden. Hierdoor is er een grote kans dat sprake is van een onderschatting, en dat de Nederlandse natuur dus zelfs meer goudjakhalzen kan dragen. Ondanks de dichte mens- en wegdichtheid, en de mogelijke vestiging van de wolf, zou een goudjakhalspopulatie goed kunnen gedijen in Nederland (Wennink et al., 2019).

1.7 Bescherming

De goudjakhals wordt in Europa beschermd door verschillende verdragen. Deze verdragen zijn het Biodiversiteitsverdrag van 1992 (Convention of Biological Diversity (CBD)), de Bern-conventie (the 1979 Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats) en Habitatrichtlijn bijlage V (European Union (EU) Directive 92/43 on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora) (COE, 1979; CBD, 1992; Council Directive 92/43/EEC, 1992).

1.8 Onderzoek

De natuurlijke verspreiding van de goudjakhals naar Nederland, ecologie, leefwijze, dieet, voorkomen, juridische status en de plaats van de goudjakhals in Nederland brengt vragen met zich mee. De centrale vraag in dit onderzoek die hieruit voortvloeit is: Wat is de plek van de goudjakhals binnen Nederland vanuit een ecologisch en juridisch perspectief?
Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt er gekeken naar de ecologische en juridische aspecten van het voorkomen van de goudjakhals in de Nederlandse natuur. Om deze aspecten duidelijk in kaart te brengen, en om het complete plaatje te schetsen om de hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- Wat is de status van de goudjakhals in de Europese landen?
- Zijn er potentiële voordelen wanneer de goudjakhals zich vestigt in Nederland?
- Zijn er potentiële nadelen wanneer de goudjakhals zich vestigt in Nederland?
- Wat is de juridische status van de goudjakhals in Europa en in Nederland?
- Hoe is het natuurbeleid in Nederland geregeld?
- Welke handelingsopties zijn er om met de goudjakhals om te gaan, gelet op de juridische status?

2. Status van de goudjakhals in Europese landen

In zes landen is de goudjakhals beschermd. Dit betekent dat goudjakhalzen in principe niet gedood of gevangen mogen worden. In sommige landen is het doden of vangen van goudjakhalzen niet verboden of wordt het gereguleerd (Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a). De nationale autoriteiten van Estland, Letland, Litouwen en Oekraïne beschouwen de goudjakhals als ongewenste exoot en stimuleren het afschot van de dieren (Trouwborst, 2015b).

Tabel 1. Populatieaantallen & beschermingsregime van de goudjakhals in Europese landen. (Stratford, 2015; Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a; Ambarli, Ertürk, & Soyumert, 2016; Pyšková et al., 2016; Volokh, 2016; Banea & Böcker, 2017; Hatlauf, Heltai, Szabo, & Hackländer, 2017; Postimees, 2017; Paulauskas et al., 2018; Gilles, 2018; Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018; Beatham, et al., 2020; Kowalczyk, Wudarczyk, Wójcik, & Okarma, 2020; Sidorovich & Rotenko, 2020; Tillmann, 2020; Urban, Guimaraes, & Bučko, 2020; Wullemin, 2020; Bij12, 2021a; Sung, 2021).

Land (gevestigd):	**Populatieaantallen**	**Beschermingsregime**
Albanië	Onbekend	Beschermd
Bosnië & Herzegovina	300-500	Bejaagd
Bulgarije	46,000-61,000	Bejaagd
Denemarken	5 waarnemingen	Onbekend
Estland	Minimum van 11 familiegroepen	Niet beschermd
Griekenland	c. 800	Niet beschermd
Hongarije	c. 14,000	Bejaagd
Italië	180-190 individuen	Beschermd
Kosovo	2 waarnemingen	Bejaagd
Kroatië	3,300-6,700	Bejaagd
Letland	10 waarnemingen	Bejaagd
Moldavië	Onbekend	Onbekend
Montenegro	400-700	Bejaagd
Noord-Macedonië	40-80	Beschermd
Oekraïne	Minimum van 50 individuen	Bejaagd
Oostenrijk	Minimum van 3 familiegroepen	Variërend per regio (beschermd of niet)
Roemenië	c. 10,000	Bejaagd
Rusland	Onbekend	Onbekend
Servië	c. 20,000	Bejaagd
Slovenië	150-350	Bejaagd
Slowakije	c. 444	Bejaagd
Tsjechië	5 waarnemingen	Niet beschermd
Turkije	50-400	Variërend per regio (beschermd of niet)
Land (niet-gevestigd):		
Frankrijk	6 waarnemingen	Niet beschermd
Duitsland	25 waarnemingen	Beschermd
Litouwen	1 waarneming	Bejaagd
Nederland	5 waarnemingen	
Polen	15 waarnemingen	Beschermd
Wit-Rusland	1 – 2 waarnemingen	Niet beschermd
Zwitserland	30 waarnemingen	Beschermd

3. Potentiële voor- en nadelen goudjakhalsvestiging in Nederland

Roofdieren hebben een belangrijke rol in het onderhouden van de balans in een ecosysteem. Het doden van roofdieren kan daarom de natuurlijke balans verstoren tussen wilde dieren en het milieu (NRDC, 2011). Echter, de aanwezigheid van roofdieren in een gebied kan ook voor problemen zorgen. Te veel goudjakhalzen in een gebied kan 'wildlife' management problemen opleveren. Voorbeelden hiervan zijn: transitie van rabiës en andere ziekten op landbouwdieren, honden of mensen, en aanvallen op landbouwdieren (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004). Dit hoofdstuk schetst een beeld van potentiële voor- en nadelen wanneer een eventuele goudjakhalsvestiging plaatsvindt. Goudjakhalzen zijn hoogstwaarschijnlijk geen directe bedreiging voor mensen vanwege hun beperkte grootte (Wennink et al., 2019). Dit punt is hierom niet meegenomen in de eventuele nadelen.

3.1 Eventuele voordelen

3.1.1 Bestrijding ganzenplaag

Al meer dan een decennialang richten ganzen veel schade aan in Nederland. Ganzen richten bovendien de meeste faunaschade aan van alle diersoorten in Nederland. Afgelopen jaar was de totale faunaschade veroorzaakt door ganzen alleen meer dan twintig miljoen euro (Bij12, 2020). Binnen het dieet van de goudjakhals vallen ook vogels. Ruiende ganzen zouden een makkelijke prooi kunnen zijn voor de goudjakhals. Goudjakhalzen kunnen zich hiernaast ook tegoed doen aan eieren van ganzen. Door deze twee redenen zou de goudjakhals een rol kunnen spelen als natuurlijke bestrijder van ganzen en een rem kunnen zetten op ganzenpopulaties (WolvenInNederland, 2016; Lange, 2019).

3.1.2 Bestrijding muizenplagen

In Nederland zijn verschillende muizenplagen uitgebroken sinds het begin van deze eeuw. In 2014-2015 was er een uitzonderlijk grote veldmuizenplaag met 73 miljoen euro schade als gevolg (RTLnieuws, 2016; Wymenga, et al., 2016). Vanaf 2023 mogen particulieren geen muizen- en rattengif meer strooien, en goede alternatieven zijn er niet. Hiernaast kunnen zachtere winters ook zorgen voor een toenemende populatie muizen en ratten (NOS, 2019). Het Kennis- en Adviescentrum Dierplagen (KAD) waarschuwt dat een massale muizen- en rattenplaag op komst wanneer hier niet op wordt geanticipeerd (NOS, 2019). Het dieet van goudjakhalzen bestaat voornamelijk uit muizen (Lange, 2019). Goudjakhalzen zouden een positieve bijdrage kunnen leveren aan het reguleren van muizen- en rattenpopulaties (Staatsbosbeheer, 2019).

3.1.3 Bestrijding beverratten & muskusratten

Bever- en muskusratten zijn invasieve exoten in ons land die schade kunnen aanrichten door holen en gangen in dijken te graven. Ook hun nesten die bestaan uit ondergrondse gangenstelsels kunnen verzakkingen veroorzaken in dijken en kades (UWV, 2021). Bever- en muskusratten kunnen ook inheemse diersoorten verdringen die leven in het riet, zoals de zwarte stern, roerdomp en de kleine karekiet. In de afgelopen jaren is de populatie beverratten in Duitsland op de grens met ons land sterk gegroeid. Het gevolg hiervan is een toenemende instroom naar Nederland (UWV, 2021). Bever- en muskusratten maken deel uit van het dieet van de goudjakhals (Lanszki, Heltai, & Szabo, 2006; Lange, 2019). Goudjakhalzen zouden behulpzaam kunnen zijn met de bestrijding van bever- en muskusratten in ons land (Lange, 2019).

3.2 Eventuele nadelen

3.2.1. Predatie weidevogels

Mocht de goudjakhals zich vestigen in Nederland, dan zou dit potentieel nadelig kunnen zijn voor weidevogelpopulaties. Het dieet van de goudjakhals lijkt op die van de vos (Lanszki & Heltai, 2010). Eieren en kuikens van weidevogels vallen regelmatig ten prooi aan de vos, en zouden dus ook op het dieet van de goudjakhals kunnen staan. Hoewel eieren en kuikens op het dieet zouden kunnen staan, heeft het waarschijnlijk een verwaarloosbare invloed op de populatie weidevogels in Nederland (Lange, 2019). Hiernaast is predatie lang niet de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van weidevogelpopulaties. Weidevogelpopulaties lijden het meest onder intensief gebruik van boerenland en het verdwijnen van hun leefgebied. De Vogelbescherming erkent dat predatie een natuurlijk fenomeen is. Ze hebben bovendien aangegeven dat het doden van roofdieren alleen in uiterste gevallen een optie is (Vogelbescherming, 2019).

3.2.2. Predatie Europese hamster

De Europese hamster is een sterk bedreigde inheemse diersoort. Op grond van de EU-habitatrichtlijn (bijlage IV) is Nederland verplicht om deze soort te beschermen. Sinds 2002 worden daarom hamsters gefokt en heeft lokale herintroductie van de soort plaatsgevonden (WUR, sd; CLO, 2008). Hiernaast is er een beschermingsplan voor de hamster (2005), en is de hamster aangemerkt als prioritaire soort in de Natuurvisie Limburg (2016). Bijplaatsingen blijken nog steeds noodzakelijk te zijn om de populatie te ondersteunen omdat er minder dan 200 bewoonde burchten zijn. Ondanks alle inspanningen is er nog steeds geen robuuste populatie hamsters die zichzelf kan onderhouden (Müskens, La Haye, van Kats, & Kuiters, 2018). Doodsoorzaken van hamsters lieten zien dat van alle predatoren, vossen de belangrijkste waren (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008). Omdat de vos een vergelijkbaar dieet heeft met de goudjakhals, zouden goudjakhalzen zich ook tegoed kunnen doen aan hamsters. Het onderzoek van La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters uit 2008, laat echter zien dat het aannemelijk is dat het afschieten van vossen voor de bescherming van wilde hamsterpopulaties nauwelijks zinvol lijkt. Het onderzoek laat ook zien dat het continueren van het hamstervriendelijke beheer een grotere rol speelt in het voortbestaan van een wilde hamsterpopulatie (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008). De aanwezigheid van een andere mesopredator als de goudjakhals zou echter kunnen leiden tot extra predatie van hamsters in Limburg.

3.2.3. Zoönose

Goudjakhalzen kunnen zich makkelijk aanpassen in nieuwe gebieden, waaronder ook in bewoonde (stedelijke) gebieden. Hierdoor komen goudjakhalzen makkelijker in aanraking met dieren die leven in dichte nabijheid van mensen, zoals honden (Ćirović, et al., 2014). De lijst van goudjakhalsparasieten bestaat uit tenminste 194 soorten waarvan sommige economische schade kunnen veroorzaken, of schadelijk kunnen zijn voor het publiek. Parasieten die een hoge impact kunnen hebben op de gezondheid van mensen zijn: *Echinococcus*, haakwormen, *Leishmania*, *Toxocara*, en *Trichinella* (Gherman & Mihalca, 2017). Ook de transitie van rabiës van goudjakhalzen op mensen kan een negatieve impact hebben op de gezondheid van mensen (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004).

3.2.3.1. Echinococcus

Echinococcus is één van de meest voorkomende lintwormen bij goudjakhalzen. Deze parasiet kan bij de mens bij de mens cysten in de lever, longen of soms ergens anders in het lichaam veroorzaken. Als deze cysten openscheuren kunnen allergische reacties optreden, soms in de vorm van een anafylactische shock, een zeer heftige allergische reactie (RIVM, 2018).

3.2.3.2. Haakwormen

Mensen met een lichte infectie kunnen geen symptomen hebben van haakwormen. Wanneer een zware infectie plaatsvindt, kunnen mensen last hebben van buikpijn, diarree, verlies van eetlust, gewichtsverlies en moeheid. Ook kunnen haakwormen bij mensen leiden tot verlies van bloed, wat kan leiden tot bloedarmoede (CDC, 2020).

3.2.3.3. Leishmania

Leishmania kan leiden tot zweren op de huid en slijmvliezen. Ergere reacties kunnen ook voorkomen, namelijk: een vergroting van de milt en de lever. Ook bloedarmoede, daling van het aantal witte bloedcellen, bloedinkjes in de slijmvliezen en pigmentatie van de huid kunnen voorkomen. Zonder behandeling kunnen deze ergere reacties leiden tot de dood (RIVM, 2019a). Een studie uitgevoerd in Servië, in 2014, liet zien dat in een periode van 3 jaar tijd, 15 van de 216 goudjakhalsmonsters verzameld positief testte op Leishmania (Ćirović, et al., 2014).

3.2.3.4. Toxocara

Larven van de Toxocara parasiet kunnen in grote hoeveelheden algemene malaise, koorts, buikpijn, leververgroting en hoesten tot gevolg hebben. In de longen kunnen astmatische aandoeningen veroorzaakt worden. Wanneer larven in het oog terecht komen, kan dit leiden tot vermindering of volledig verlies van het gezichtsvermogen. Epileptische aanvallen kunnen ook voorkomen door deze parasiet als deze interfereert in het zenuwstelsel (Overgaauw, 2018).

3.2.3.5. Trichinella

Infectieuze larven van Trichinella parasieten kunnen leiden tot misselijkheid, braken en diarree. Ook kunnen kleine puntbloedinkjes onder de nagels en aan de binnenzijde van de oogleden ontstaan. Ontstekingen kunnen ontstaan op de plaatsen waar de larven zich inkapselen in een cyste. Dit kan leiden tot als koorts, oedeem, hoofdpijn, vergrote en pijnlijke lymfknopen, huiduitslag, bronchitis en verzwakte, erg pijnlijke spieren (RIVM, 2019b).

3.2.3.6. Rabiës

Wanneer iemand is geïnfecteerd met het rabiësvirus, kunnen 3 fasen binnen het lichaam plaatsvinden. In de eerste fase, de prodromale fase, kan het rabiësvirus leiden tot rillingen, koorts, malaise, anorexie, misselijkheid, braken en hoofdpijn. In de tweede fase, de neurologische fase, kunnen hyperactiviteit, nekstijfheid, convulsies en paralyse optreden. In de derde fase, de coma fase, kan de patiënt in coma raken. Ademhalingsspieren raken betrokken in de paralyse wat kan leiden tot onregelmatige ademhaling en apneu. Neurologische, respiratoire of cardiovasculaire complicaties kunnen leiden tot de dood (RIVM, 2021). Mensen kunnen slachtoffer worden van goudjakhalzen met rabiës (Mongabay, 2020). In Israël heeft er een rabiës vaccinatie programma plaatsgevonden voor rode vossen en goudjakhalzen tussen 1999 en 2004. Deze twee soorten waren de voornaamste dragers die rabiës in stand hielden in Israël (Yakobson, et al., 2006). In Europa zijn slechts enkele gevallen van goudjakhalzen met rabiës gemeld (Müller & Freuling, 2020). Bovendien worden er jaarlijks maar enkele gevallen gerapporteerd van mensen met rabiës binnen de EU. De meeste Europese lidstaten hebben al tientallen jaren geen autochtone gevallen gehad (ECDC, 2019).

3.2.4. Aanvallen op landbouwdieren

In Nederland heeft een goudjakhalsaanval plaatsgevonden op schapen in oktober 2020. Meerdere schapen zijn bij deze aanval gedood (Gelderlander, 2020; Bij12, 2021a). De schapenhouder heeft wel aangegeven dat het ging om oude lammeren, en het langzaamste dier van de kudde (Nu.nl, 2020). In een goudjakhals gebied in Italië (1.1 dieren/ 100ha) zijn tussen 2015-2016 meerdere schapen gedood. Ook deze dieren waren oud, ziek, of het waren lammetjes jonger dan één jaar oud (Fanin, Filacorda, & Pesaro, 2018). Aanvallen van goudjakhalzen op schapen zijn echter zeldzaam en niet gebruikelijk

(Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013).

4. Juridische status

Zoals vermeld in de inleiding wordt de goudjakhals door verschillende verdragen binnen Europa beschermd, namelijk: het Biodiversiteitsverdrag van 1992, de Bern-conventie en Habitatrichtlijn bijlage V (COE, 1979; CBD, 1992; Council Directive 92/43/EEC, 1992). De Habitatrichtlijn is leidend in de bescherming van de goudjakhals en is de belangrijkste Europese wetgeving voor het beschermen van soorten (en leefgebieden) in de Europese Unie (Ottburg & Swaay, 2014). Voor landen buiten de Europese Unie is het verdrag van Bern leidend. Binnen de Europese Unie wordt het verdrag van Bern door de Habitatrichtlijn geïmplementeerd, voor wat de goudjakhals betreft (Epstein, 2014). Omdat de Habitatrichtlijn leidend is, en hier de verplichtingen en taken uit voortvloeien voor het beleid rondom de goudjakhals in Nederland, zal alleen deze worden toegelicht. Wat de Bern-conventie en het Biodiversiteitsverdrag inhouden wordt toegelicht in bijlagen II & III van dit verslag, maar zijn in dit hoofdstuk niet verder van toepassing.

4.1 Habitatrichtlijn

De Habitatrichtlijn (Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna) is een richtlijn van de Europese Unie. Het doel is bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit in de lidstaten door bescherming van habitats en soorten die van Europees belang zijn (European Commission, 2021a). De Habitatrichtlijn is een belangrijk instrument van de Europese Unie om de natuur in Europa te beschermen. Door middel van zes jaarlijkse Habitatrapportages, zoals de Nederlandse rapportage uit 2019, samen met de Vogelrichtlijnrapportages, dragen landen bij aan het overzicht van de biodiversiteit in Europa (European Commission, 2021a). De Habitatrichtlijn kent drie categorieën, geciteerd hieronder (Council Directive 92/43/EEC, 1992):

- Bijlage II
  Voor soorten van Bijlage II die geregeld in ons land voorkomen, moet Nederland beschermde gebieden aanwijzen. Sommige soorten zijn prioritair.

- Bijlage IV
  Nederland moet voor soorten en hun voortplantings- of rustplaatsen van bijlage IV, waarvoor ons land tot het natuurlijke verspreidingsgebied behoort, beschermingsmaatregelen nemen.

- Bijlage V
  Voor soorten van Bijlage V kunnen de lidstaten, indien nodig, maatregelen treffen om te zorgen dat het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van deze soorten niet ten koste gaat van hun behoud. Het fundamentele verschil met bijlage IV soorten is dat bijlage IV soorten strikt beschermd zijn en deze niet gedood of gevangen mogen worden (met uitzondering van artikel 16 wat aan het einde van dit hoofdstuk wordt toegelicht) (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

De goudjakhals staat vermeld op Bijlage V van de Habitatrichtlijn (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Wanneer een bijlage V soort voorkomt in een lidstaat van de EU, moet deze lidstaat zorgen voor een Gunstige Staat van Instandhouding (GSvI). Zolang de SvI als gunstig kan worden beschouwd, mogen bijlage V soorten commercieel geëxploiteerd worden. De Habitatrichtlijn kent de volgende definitie van de SvI: “het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de range en de populatiegrootte van die soort op het in artikel 2 bedoelde grondgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Lidstaten van de EU moeten om de zes jaar op basis van artikel 17 van de Habitatrichtlijn rapporteren over de Staat van Instandhouding (SvI) van de soorten en habitattypen van bijlage V van de Habitatrichtlijn (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

“De SvI kan als gunstig beschouwd kan worden wanneer:
• uit populatie dynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en
• de natuurlijke range van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en
• er een voldoende groot leefgebied bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden” (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

Binnen ons land wordt de SvI bepaald wanneer een soort een ‘regelmatige voortplanter’ of ‘regelmatige gast’ is. Een regelmatige gast houdt in dat de soort gedurende tien aaneengesloten jaren met minimaal 50 individuen waargenomen moet worden in het wild binnen onze landsgrenzen. Een regelmatige voortplanter moet gedurende tien aaneengesloten jaren (N.B.: aaneengesloten betekent: geen enkel jaar zonder voortplanting) voortplanten in het wild binnen onze landsgrenzen (Bal, 2006). Wanneer één van deze twee (of allebei) van toepassing zijn, kan bepaald worden of de SvI gunstig is. Of deze gunstig is, wordt bepaald door middel van referentiewaarden. Het opstellen hiervan concentreert zich rond de vraag in hoeverre de populatiegrootte en range in 1994 (toen de Habitatrichtlijn in Nederland in werking trad) het duurzaam voortbestaan van de soorten voor langere tijd waarborgen (Ottburg & Swaay, 2014). De vier parameters om de referentiewaarde (en daarbij de SvI) te bepalen zijn: verspreiding, populatieomvang van de soort, de kwaliteit van het leefgebied en het toekomstperspectief. Er wordt hierbij gekeken naar de status en de trends van de parameters (CLO, 2019).

Verschillende artikelen in de Habitatrichtlijn zijn ook relevant voor bijlage V soorten. Artikel 2 lid 2 van de richtlijn geeft aan: “De op grond van deze richtlijn genomen maatregelen beogen de natuurlijke habitats en de wilde dier- en plantensoorten van communautair belang (bijlage V soorten) in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen”. Artikel 11 geeft aan: “De Lid-Staten zien toe op de staat van instandhouding van de in artikel 2 bedoelde soorten en natuurlijke habitats”. De EU commissie heeft aangegeven dat goede kennis van een soort en regelmatige surveillance van de SvI essentiële condities zijn voor een goede beschermingsstrategie (European Commission, 2008). Artikel 14 lid 1 geeft aan: “Indien de Lid-Staten zulks op grond van het in artikel 11 genoemde toezicht nodig achten, treffen zij de nodige maatregelen om ervoor te zorgen dat het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van specimens van de in bijlage V genoemde wilde dier- en plantensoorten verenigbaar zijn met het behoud van die soorten in een gunstige staat van instandhouding” (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Vergunningen kunnen verstrekt worden om deze soort aan het wild te onttrekken en quota’s kunnen worden opgesteld. Een autorisatie/registratie systeem kan worden opgesteld. Dit kan ervoor zorgen dat bepaalde periodes en methodes van het aan het wild onttrekken, verkopen, kopen en transporteren de gunstige staat niet in gevaar brengen. Deze methoden zijn niet verplicht, maar kunnen ingesteld worden wanneer noodzakelijk geacht (European Commission, 2008).

Onder artikel 15 moeten lidstaten het gebruik van alle willekeurige middelen die lokale verdwijning van of ernstige verstoring van populaties van dergelijke soorten kunnen veroorzaken verbieden (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Deze middelen, geciteerd hieronder, zijn:

- Blindgemaakte of verminkte levende dieren die als lokdieren worden gebruikt;
- Bandrecorders;
- Elektrische en elektronische apparaten waarmee dieren kunnen worden gedood of bewusteloos gemaakt;
- Kunstmatige lichtbronnen;
- Spiegels en andere verblindende voorwerpen;
- Apparaten om vangstplaatsen te verlichten;
- Zoekers met een elektronische beeldversterker of beeldomkeerder voor het schieten in het donker;

- Explosieven;
- Netten die qua werking en gebruik niet-selectief zijn;
- Vallen die qua werking en gebruik niet selectief zijn;
- Kruisbogen;
- Vergif en giftig of verdovend lokaas;
- Uitgassen of uitroken;
- Automatische of semiautomatische wapens waarvan de houder meer dan twee patronen kan bevatten (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

Lidstaten mogen afwijken van bovengenoemde artikelen (14&15) op grond van artikel 16 van de Habitatrichtlijn. Dit kan wanneer er geen andere bevredigende oplossing is. De afbreuk mag bovendien niet nadelig zijn voor de populaties van de betrokken soort met betrekking tot de GSvI in hun natuurlijke verspreidingsgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Er mag afgeweken worden in de volgende gevallen, geciteerd hieronder:

a) in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;

b) ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

c) in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

d) ten behoeve van onderzoek en onderwijs, re-populatie en herintroductie van deze soorten (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

4.2 Wet Natuurbescherming

De Wet natuurbescherming (Wnb) is het instrument waarmee Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten worden beschermd. In deze wet staan regels voor de bescherming van flora- en fauna binnen Nederland. De verantwoordelijkheid voor het natuurbeleid is belegd bij de provincies. Het doel van de wet is de verscheidenheid aan planten- en diersoorten in Nederland waarborgen en voorkomen dat kwetsbare soorten verdwijnen (Rijksoverheid, 2017). De Wnb implementeert de uitvoering van de Europese Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en de verdragen van Bern en Bonn. Soorten vallen automatisch onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming als de soorten zijn inbegrepen in Appendix II van de Bern conventie, bijlage IV van de Habitatrichtlijn, of in bijlage I van de Bonn conventie. Daarnaast zijn een aantal soorten waarvoor wettelijke bescherming nodig is opgenomen in de bijlage, onderdeel A van de Wnb. De goudjakhals valt daar niet onder. Wel valt de goudjakhals onder artikel 3.7 van de wet. Dit houdt in dat bij of krachtens algemene maatregel van bestuur (AMVB) regels kunnen worden opgesteld over de exploitatie en het aan de natuur onttrekken van goudjakhalzen. Deze regels kunnen worden opgesteld indien het nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI. Voorbeelden waar deze regels betrekking op kunnen hebben zijn het in een bepaald gebied beperken of verbieden van de onttrekking aan de natuur of exploitatie van dieren, en de wijze van onttrekking van dieren aan de natuur (Overheid.nl, 2015). Bij deze algemene maatregel van bestuur kan op grond van artikel 8, vierde lid van de Wnb, worden bepaald dat gedeputeerde staten ontheffing kunnen verlenen, of dat provinciale staten bij verordening vrijstelling kunnen verlenen, van bij de maatregel aangewezen regels. Dit kan worden verleend wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat (artikel 3.8, vijfde lid van de Wnb). Op grond van artikel 3.9, eerste lid van de Wnb, is het verboden om onder andere dieren genoemd in bijlage V, onderdeel a van de Habitatrichtlijn te vangen of te doden door gebruikmaking van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben. Op grond van artikel 9.2, lid

2 van de Wnb, kunnen Gedeputeerde staten ontheffing verlenen en provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van dit verbod (Overheid.nl, 2015).

5. Natuurbeleid

De twaalf provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid. Hieronder valt monitoring, soortenbescherming, tegemoetkomingen in faunaschade en het verlenen van ontheffingen (Overheid.nl, 2015; IPO, 2019; FBE, 2021).

5.1 Tegemoetkomingen in faunaschade

Gehouden landbouwdieren lopen kans om aangevallen te worden door verschillende dieren. Voordat de wolf in Nederland kwam, waren dit vooral loslopende honden en vossen (Vosmeer & Van Beek, 2016). Volgens sommige schapenhouders zijn dieren van hen ook gedood door dassen, kraaien en roofvogels. Het is echter meer aannemelijk dat dassen, kraaien en roofvogels zich tegoed doen aan schapen als aas, dus als deze al gedood zijn (Vosmeer & Van Beek, 2016).

Sinds 2015 is de wolf in Nederland. Sinds begin 2015 tot eind 2020 zijn er honderden boerderijdieren gedood of gewond geraakt door aanvallen van wolven. De afgelopen jaren zijn het aantal aanvallen op boerderijdieren door wolven toegenomen (De Stentor, 2020; Bij12, 2021b). Artikel 1.6, in het 'Besluit houders van dieren', geeft aan dat de eigenaar/houder van de dieren de eindverantwoordelijke partij is voor diens bescherming (Overheid.nl, 2015). Mochten niet-bedrijfsmatig gehouden landbouwdieren schade oplopen, dan valt dit onder het maatschappelijke risico dat burgers zelf moeten dragen (IPO, 2019). Ook schade aan gehouden landbouwdieren veroorzaakt door dieren die niet vallen onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming, is voor eigen rekening van de eigenaar/houder (IPO, 2019). De wolf valt onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming. In Nederland is ervoor gekozen om schade veroorzaakt door wolven 100% te vergoeden (in ieder geval tot 1 januari 2022) (Rijksoverheid, 2021b). Er moet echter kunnen worden uitgesloten dat er sprake is geweest van een honden- of vossenaanval. Mochten landbouwdieren aangevallen zijn door honden, of door vossen, dan wordt er geen tegemoetkoming uitgekeerd (IPO, 2019). De das is een beschermde diersoort die niet mag worden bestreden. Schade die door dassen wordt ondervonden, kan worden tegemoetgekomen. Hier zit een eigen risico aan vast van 5% met een minimum van € 250,- per bedrijf per meldingsjaar óf er zit geen eigen risico aan vast. Dit is verschillend per provincie (Bij12, 2021c).

6. Handelingsopties

De goudjakhals is momenteel een soort die Nederland na 1900 op eigen kracht heeft bereikt, maar zich niet tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant en niet gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen in Nederland. De goudjakhals is vier keer waargenomen in ons land. Eén keer is zijn aanwezigheid vastgesteld door middel van DNA onderzoek nadat een goudjakhals schapen had gedood in Gelderland (Bij12, 2021a). Vanwege het beperkte voorkomen van de goudjakhals in Nederland, wordt deze als dwaalgast gezien (Bal, 2006). De SvI wordt binnen ons land niet bepaalt voor dwaalgasten. Wanneer de goudjakhals tien aaneengesloten jaren met 50 individuen wordt waargenomen in ons land, of zich tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant kan de SvI worden bepaald. Om dit te kunnen bepalen moet eerst de referentiewaarde worden bepaald zoals genoemd in hoofdstuk 4.

De goudjakhals valt niet onder het beschermingsregime van de Wnb. Hierdoor is er geen landelijke schaderegeling door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Mocht de goudjakhals opgenomen worden in het beschermingsregime van de Wnb (of de toekomstige omgevingswet), dan kan ervoor worden gekozen om schade veroorzaakt door goudjakhalzen 100% te vergoeden. In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe Nederland met verschillende scenario's moet omgaan met betrekking tot een toename van potentiële waarnemingen in Nederland.

Scenario 1: De goudjakhals blijft een dwaalgast in ons land en wordt niet opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Hoeft de SvI niet te worden bepaald voor de soort.
- Mag deze soort bejaagd worden, maar zijn alle niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben verboden.
- Wordt er geen landelijke schaderegeling vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Aparte tegemoetkomingsregelingen kunnen eventueel worden vastgesteld door provincies die mogelijke schade willen vergoeden (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 2: De goudjakhals blijft een dwaalgast in ons land, maar wordt wel opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Hoeft de SvI niet te worden bepaald voor de soort.
- Is het verboden om de soort opzettelijk te doden of te vangen of om de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de soort opzettelijk te beschadigen of te vernielen. Op grond van artikel 3.8 van de Wnb kan hier een uitzondering voor worden gemaakt d.m.v. een ontheffing of vrijstelling
- Kan er een landelijke schaderegeling worden vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 3: De goudjakhals wordt een regelmatige gast en/of voortplanter in ons land en wordt niet opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Moet de SvI worden bepaald voor de soort.
- Moet Nederland zich inspannen om voor de soort de GSvI te behouden of te behalen.
- Moet Nederland op artikel 17 van de Habitatrichtlijn om de zes jaar rapporteren over de SvI van de goudjakhals.
- Mag deze soort bejaagd worden indien de SvI als gunstig kan worden beschouwd (en het bejagen niet nadelig is hiervoor), maar zijn alle niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg

kunnen hebben verboden. Wanneer de SvI niet als gunstig kan worden beschouwd mag de soort alleen gedood worden d.m.v. een ontheffing of vrijstelling.
- Kunnen op grond van artikel 3.7 eerste lid van de Wnb, bij of krachtens algemene maatregel van bestuur regels worden opgesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van goudjakhalzen indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI van die soorten.
- Wordt er geen landelijke schaderegeling vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Aparte tegemoetkomingsregelingen kunnen eventueel worden vastgesteld door provincies die mogelijke schade willen vergoeden (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 4: De goudjakhals wordt een regelmatige gast en/of voortplanter in ons land en wordt opgenomen in de Wnb.

In dit scenario:
- Moet de SvI worden bepaald voor de soort.
- Moet Nederland zich inspannen om voor de soort de GSvI te behouden of te behalen.
- Moet Nederland op artikel 17 van de Habitatrichtlijn om de zes jaar rapporteren over de SvI van de goudjakhals.
- Is het verboden om de soort opzettelijk te doden of te vangen of om de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de soort opzettelijk te beschadigen of te vernielen. Op grond van artikel 3.8 van de Wnb kan hier een uitzondering voor worden gemaakt d.m.v. een ontheffing of vrijstelling.
- Kunnen op grond van artikel 3.7 eerste lid van de Wnb, bij of krachtens algemene maatregel van bestuur regels worden opgesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van goudjakhalzen indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI van die soorten.
- Kan er een landelijke schaderegeling worden vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

7. Conclusie

De goudjakhals is een uniek voorbeeld van een nieuwe soort die op eigen kracht ons land heeft bereikt. De komst van deze soort brengt zowel voor- als nadelen met zich mee. Predatie van Europese hamsters en weidevogels door goudjakhalzen is een reëel scenario wanneer goudjakhalsaantallen toenemen in ons land. Echter, predatie is iets natuurlijks en is lang niet de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van Europese hamsters en weidevogels in Nederland (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008; Vogelbescherming, 2019). Doordat goudjakhalzen relatief dichtbij mensen kunnen leven, kunnen bijvoorbeeld plaagdieren, of huisdieren zoals honden in aanraking komen met goudjakhalzen. Transitie van eventuele ziekten op plaagdieren, huisdieren of op mensen zelf is hierdoor mogelijk (Ćirović, et al., 2014). De kans dat goudjakhalzen landbouwdieren aanvallen is zeer zeldzaam (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Naast deze eventuele nadelen kunnen goudjakhalzen ook een positieve rol hebben in de Nederlandse natuur. Goudjakhalzen kunnen actief helpen met de bestrijding van plaagdieren zoals ganzen, muizen en ratten, en muskus- en beverratten (Lange, 2019; Staatsbosbeheer, 2019). Of de voordelen opwegen tegen de nadelen is lastig te zeggen.

Met betrekking tot de bescherming van de goudjakhals in Europa is de Habitatrichtlijn leidend (Council Directive 92/43/EEC, 1992). De goudjakhals valt niet onder het beschermingsregime van de Wet Natuurbescherming, waardoor er ook geen landelijke schaderegeling voor deze soort is vastgesteld (Overheid.nl, 2015). Momenteel wordt de goudjakhals aangemerkt als dwaalgast (Bal, 2006). De kans dat de goudjakhals een regelmatige gast en/of voortplanter wordt is echter reëel wanneer er wordt gekeken naar de huidige verspreiding van de goudjakhals en de beschikbare ruimte in Nederland (Wennink, Lelieveld, De Knegt, & Klees, 2019). Vanaf het moment dat de goudjakhals als zodanig gekenmerkt kan worden, moet Nederland zich inspannen om voor de soort de GSvI te behouden of te behalen. Hiernaast moet deze staat elke zes jaar worden gerapporteerd (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

Advies aan het ministerie van LNV/de minister van LNV

De aanwezigheid van de goudjakhals in Nederland is sinds 2016 vier keer vastgesteld. In de nabije toekomst is de goudjakhals geen directe zaak voor het ministerie. Als in de inleiding van dit rapport genoemd is het zeer zeldzaam dat goudjakhalzen schapen aanvallen (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004). Het is echter wel al voorgekomen in Nederland in oktober 2020 met schade tot gevolg. Omdat de provincie Gelderland een aparte tegemoetkomingsregeling heeft opgesteld om schade veroorzaakt door goudjakhalzen te vergoeden, kon de schapenhouder deze schade wel verhalen. Deze vergoeding kwam echter niet uit het ‘schaderegelingspotje’. De goudjakhals zou daarom kunnen worden opgenomen in artikel 3.10 van de Wnb (of de toekomstige omgevingswet), om eventuele toekomstige schade te kunnen vergoeden. De potentiële voordelen van de aanwezigheid van de goudjakhals in Nederland geeft ook extra reden om deze soort nationaal te beschermen. Wanneer de goudjakhals als regelmatige gast en/of voortplanter kan worden gekenmerkt (in de verre toekomst), dan wordt dit een directe zaak voor het ministerie (en de provincies).

Bibliografie

AMBARLI, H., ERTÜRK, A., & SOYUMERT, A. (2016). Current status, distribution, and conservation of brown bear (Ursidae) and wild canids (gray wolf, golden jackal, and red fox; Canidae) in Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, 944-956. doi:10.3906/zoo-1507-51

Bal, D. (2006). *Database Soorten in wetgeving en beleid.* Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Directie Kennis en Directie Natuur. Opgeroepen op April 12, 2021, van https://edepot.wur.nl/118193

Banea, O., & Böcker, F. (2017). *Golden jackal bio-acoustic monitoring in Denmark. Technical data.* Golden Jackal informal study Group in Europe. doi:10.13140/RG.2.2.12109.64481

Bastmeijer, K. (2018). *Onderzoek naar de betekenis van 'de gunstige staat van instandhouding', met name in het kader van de beoordeling van ontheffingsaanvragen onder de Wet natuurbescherming.* Opgeroepen op Januari 14, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/323446971_Onderzoek_naar_de_betekenis_van_'de_gunstige_staat_van_instandhouding'_met_name_in_het_kader_van_de_beoordeling_van_ontheffingsaanvragen_onder_de_Wet_natuurbescherming

Beatham, S. E., Ward, A. I., Fouracre, D., Muhaxhiri, J., Michael, S., Zogu, B., . . . Smith, G. C. (2020). *Developing methods for measuring national distributions and densities of wild mammals using camera traps: A Kosovo study.* doi:10.1101/2020.07.30.193078

Bij12. (2017). *Juridisch kader behorende bij Kennisdocumenten.* Utrecht. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.bij12.nl/assets/BIJ12-2017-022-Juridisch-kader-kennisdocumenten-1.0.pdf

Bij12. (2020, Juli 1). *Provincies vergoedden in 2019 voor 25 miljoen aan faunaschade*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/nieuws/provincies-vergoedden-in-2019-voor-25-miljoen-aan-faunaschade/

Bij12. (2021a). *Goudjakhals*. Opgeroepen op Januari 5, 2020, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/goudjakhals/

Bij12. (2021b, Januari 5). *Wolvendata*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

Bij12. (2021c). *Dassen*. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/dassen/

Boerema, L., Hunink, S., & Jeurink, N. (2019, Juni). 102. De (te?) beperkte bescherming van soorten op grond van artikel 3.10 Wnb. *Natuurbeschermingsrecht*(4), p. 140. Opgeroepen op Januari 12, 2021, van https://www.ecologica.eu/uploads/files/4c8w9FPKHcjFJmxfbifsafLI1xPhZxdD.pdf

Bošković , I., Šperanda, M., Florijančić, T., Šprem, N., Ozimec, S., Degmečić, D., & Jelkić, D. (2013). *Dietary Habits of the Golden Jackal (Canis aureus L.) in the Eastern Croatia.* Agriculturae Conspectus Scientificus. Opgeroepen op Januari 26, 2021, van https://hrcak.srce.hr/106914

CBD. (1992). *Convention on Biological Diversity.* Opgeroepen op April 12, 2021, van https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf

CBD. (2000). *How the Convention on Biological Diversity promotes nature and human well-being.* Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Opgeroepen op April 12, 2021, van https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf

CBD. (2009, 16 September). *Sustaining Life on Earth*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.cbd.int: https://www.cbd.int/convention/guide/?id=web

CBD. (2012, Juni 6). *Mechanisms for Implementation*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.cbd.int: https://www.cbd.int/mechanisms/

CDC. (2020, September 23). *Parasites - Hookworm*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.cdc.gov: https://www.cdc.gov/parasites/hookworm/index.html

Ćirović, D., Chochlakis, D., Tomanović, S., Sukara, R., Penezić, A., Tselentis, Y., & Psaroulaki, A. (2014). Presence of Leishmania and Brucella Species in the Golden Jackal Canis aureus in Serbia. *BioMed Research International*, 6. doi:https://doi.org/10.1155/2014/728516

Ćirović, D., Penezić, A., & Krofel, M. (2016, Juli). Jackals as cleaners: Ecosystem services provided by a mesocarnivore in human-dominated landscapes. *Biological Conservation*(199), 51-55. doi:10.1016/j.biocon.2016.04.027

Ćirović, D., Penezić, A., Milenković, M., & Paunović, M. (2014). Winter diet composition of the golden jackal (Canis aureus L., 1758) in Serbia. *Mammalian Biology*(79), 132-137. doi:https://doi.org/10.1016/j.mambio.2013.11.003

CLO. (2008). *Herintroductie soorten, 1908-2008*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl147404-inleiding-herintroductie-soorten

CLO. (2017, Januari 5). *Biodiversiteit*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl1398-invasieve-plantensoorten

CLO. (2019, December 12). *Staat van instandhouding soorten en habitattypen Habitatrichtlijn en trends vogels Vogelrichtlijn, 2013 -2018*. Opgeroepen op Januari 14, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl1604-svi-nederland#:~:text=De%20staat%20van%20instandhouding%20wordt,en%20functie%20en%20het%20toekomstperspectief.

CMS. (2020). *About*. Opgeroepen op 8 Januari, 2021, van www.cms.int: https://www.cms.int/en/legalinstrument/cms

COE. (1979). *Details of Treaty No.104*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.coe.int: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680078aff

Council Directive 92/43/EEC. (1992). *Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora.* Wetgeving. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0043

Council Directive 92/43/EEC. (1992). *Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora.* Wetgeving. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0043

De Stentor. (2020, Oktober 9). *Nu al twee keer zoveel aanvallen door wolven in Nederland als in heel 2019*. (S. Veltmaat, Redacteur) Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.destentor.nl:

https://www.destentor.nl/epe/nu-al-twee-keer-zoveel-aanvallen-door-wolven-in-nederland-als-in-heel-2019~a2e19b6d/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F

ECDC. (2019). *Rabies - Annual Epidemiological Report for 2018.* Stockholm. Opgeroepen op Maart 5, 2021, van https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/rabies-annual-epidemiological-report-2018.pdf

Ecologica. (2019). *Lijst beschermde soorten Wet natuurbescherming .* Maarheeze: Ecologica. Opgeroepen op Januari 11, 2021, van https://www.ecologica.eu/uploads/files/0N9mdKCbQFKwvO6oEJVGNn6fywUVvlQn.pdf

Epstein, Y. (2014). *The Habitats Directive and Bern Convention: Synergy and Dysfunction in Public International and EU Law.* Uppsala University, Faculty of Law, Zweden. Opgeroepen op Maart 11, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/255858862_The_Habitats_Directive_and_Bern_Convention_Synergy_and_Dysfunction_in_Public_International_and_EU_Law

European Commission. (2008). *Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation.* European Commission. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/archives/enlarg/handbook/nature.pdf

European Commission. (2015). *Evaluation Study to support the Fitness Check of the Birds and Habitats Directives.* Brussel: Milieu Ltd. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/fitness_check/docs/consultation/Fitness%20Check%20final%20draft%20emerging%20findings%20report.pdf

European Commission. (2016). *Science for Environmental Policy.* Bristol: SCU. Opgeroepen op Februari 8, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/golden_jackal_should_not_be_treated_as_an_alien_species_in_europe_443na1_en.pdf

European Commission. (2021a). *The Habitats Directive*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/habitatsdirective/

European Commission. (2021b). *Habitats Directive reporting*. Opgeroepen op Februari 8, 2021, van ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm

Fanin, Y., Filacorda, S., & Pesaro, S. (2018). *Golden jackal behaviour in livestock predation and carcass consumption.* Università degli Studi di Udine. Firenze: Congresso Italiano di Teriologia (ATIT). doi:10.13140/RG.2.2.11774.28484

FBE. (2021). *Algemeen*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.faunabeheereenheid.nl: https://www.faunabeheereenheid.nl/

Gelderlander. (2020, November 13). *Niet wolf, maar goudjakhals beet schapen in Ooijpolder dood*. (J. Ariaans, Redacteur) Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.gelderlander.nl: https://www.gelderlander.nl/berg-en-dal/niet-wolf-maar-goudjakhals-beet-schapen-in-ooijpolder-dood~ac54ea15/

Gherman, C. M., & Mihalca, A. D. (2017, September 15). A synoptic overview of golden jackal parasites reveals high diversity of species. *Parasit Vectors*. doi:10.1186/s13071-017-2329-8

Giannatos, G. (2004). *Conservation Action Plan for the golden jackal Canis aureus L. in Greece.* WWF Greece. Opgeroepen op Januari 19, 2021, van http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/jackalactionplan.pdf

Gilles, C. (2018, December). *chacal-dore*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van atlasmam.fauneauvergnerhonealpes.org: https://atlasmam.fauneauvergnerhonealpes.org/especes/carnivores/chacal-dore/

Hatlauf, J., Heltai, M., Szabo, L., & Hackländer, K. (2017, Augustus). Golden jackal (Canis aureus) occurrence in Austria: from first records to recent findings. *33rd International Union of Game Biologists Congress IUGB*, 178. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/319289148_Golden_jackal_Canis_aureus_occurrence_in_Austria_from_first_records_to_recent_findings

Hayward, M. W., Porter, L. B., Lanszki, J., Kamler, J., Beck, J., Kerley, G. I., . . . Yarnell, R. W. (2017, Februari). Factors affecting the prey preferences of jackals (Canidae). *Mammalian Biology, 85*, 70-82. doi:10.1016/j.mambio.2017.02.005

Hoffman, M. (2011). *Inheemse en uitheemse plantensoorten.* Wageningen: Plant Publicity Holland. Opgehaald van https://edepot.wur.nl/179511

IPO. (2019). *Interprovinciaal wolvenplan.* Den Haag: IPO. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf

Kowalczyk, R., Wudarczyk, M., Wójcik, J. M., & Okarma, H. (2020, Februari). Northernmost record of reproduction of the expanding golden jackal population. *Mammalian Biology, 100*(1). doi:10.1007/s42991-020-00009-x

La Haye, M., Müskens, G., van Kats, R., & Kuiters, L. (2008). Is de Hamster gebaat bij bejaging van de Vos? *De levende natuur, 109*(5), 187–191. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van https://natuurtijdschriften.nl/pub/580091

Lange, P. N. (2019). *Diet composition prediction for the golden jackal (Canis aureus) in the Netherlands.* Opgeroepen op Februari 11, 2021

Lanszki, J., & Heltai, M. (2010). Food preferences of golden jackals and sympatric red foxes in European temperate climate agricultural area (Hungary). *Mammalia, 74*, 267-273. doi:10.1515/MAMM.2010.005

Lanszki, J., Heltai, M., & Szabo, L. (2006). Feeding habits and trophic niche overlap between sympatric golden jackal (Canis aureus) and red fox (Vulpes vulpes) in the Pannonian ecoregion (Hungary). *Canadian Journal of Zoology*(84), 5. doi:10.1139/Z06-147

LCIE in prep. (sd). *Golden jackal - Canis aureus*. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van www.lcie.org: https://www.lcie.org/Large-carnivores/Golden-jackal

LNV. (2021). *Wettelijke bescherming, beleid en signalering*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van minlnv.nederlandsesoorten.nl: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/wetten

Markov, G., & Lanszki, J. (2012, April). Diet composition of the golden jackal, Canis aureus in an agricultural environment. *Folia Zoologica, 61*(1), 44-48. doi:10.25225/fozo.v61.i1.a7.2012

McNab, B. K. (2008). An analysis of the factors that influence the level and scaling of mammalian BMR. *Comparative biochemistry and physiology*(151), 5-28. Opgeroepen op Januari 5, 2021,

van https://www.researchgate.net/publication/5234071_An_analysis_of_the_factors_that_influence_the_level_and_scaling_of_mammalian_BMR

Mongabay. (2020, Oktober 8). *Deaths and media-driven panic threaten human-jackal coexistence in Sri Lanka*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.news.mongabay.com: https://news.mongabay.com/2020/10/deaths-and-media-driven-panic-threaten-human-jackal-coexistence-in-sri-lanka/

Müller, T., & Freuling, C. M. (2020). *Rabies in terrestrial animals* (Vol. 4). Academic Press. doi:doi.org/10.1016/B978-0-12-818705-0.00006-6

Müskens, G., La Haye, M., van Kats, R., & Kuiters, A. (2018). *Ontwikkeling van de hamsterpopulatie in Limburg.* Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. doi:10.18174/468374

NatureToday. (2019, Augustus 1). Nederland niet geschikt voor lynx, wel voor goudjakhals. *Lutra*(62), 29-36. Opgehaald van https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?&msg=25381

NOS. (2019, Augustus 15). *'Massale muizen- en rattenplaag op komst in Nederland'*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.nos.nl: https://nos.nl/artikel/2297621-massale-muizen-en-rattenplaag-op-komst-in-nederland.html

NRDC. (2011). *The Ecological Importance of Predators.* NRDC. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van https://www.nrdc.org/sites/default/files/predatorimportance.pdf

Nu.nl. (2020, November 13). *Voor het eerst aanval van goudjakhals op schapen in Nederland vastgesteld*. Opgeroepen op Februari 16, 2021, van www.nu.nl: https://www.nu.nl/dieren/6090244/voor-het-eerst-aanval-van-goudjakhals-op-schapen-in-nederland-vastgesteld.html

NVWA. (2021). *Invasieve exoten*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van www.nvwa.nl: https://www.nvwa.nl/onderwerpen/invasieve-exoten

Ottburg, F. G., & Swaay, C. A. (2014). *Gunstige referentiewaarden voor populatieomvang en verspreidingsgebied van soorten van bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn.* Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Opgeroepen op Maart 2, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/283404272_Gunstige_referentiewaarden_voor_populatieomvang_en_verspreidingsgebied_van_soorten_van_bijlage_II_IV_en_V_van_de_Habitatrichtlijn

Overgaauw, P. (2018, Februari 2). Toxocara-infecties bij mens en dier. *Infectieziekten Bulletin, 29*(2). Opgeroepen op Februari 15, 2021, van https://magazines.rivm.nl/2018/02/infectieziekten-bulletin/toxocara-infecties-bij-mens-en-dier

Overheid.nl. (2015, December 16). *Wet natuurbescherming*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van wetten.overheid.nl: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2020-01-01

Paulauskas, A., Puraite, I., Radzijevskaja, J., Nugaraitė, D., & Gedminas, V. (2018, November). The golden jackal Canis aureus – a new species in the Baltic countries. *Biologija, 64*(3). doi:10.6001/biologija.v64i3.3825

Postimees. (2017, September 1). *Šaakalite jahihooaeg pikenes kahe kuu võrra*. (A. Einmann, Redacteur) Opgeroepen op Januari 20, 2021, van www.postimees.ee: https://www.postimees.ee/4229725/saakalite-jahihooaeg-pikenes-kahe-kuu-vorra

Pyšková, K., Storch, D., Horacek, I., Kauzál, O., & Pyšek, P. (2016, December). Golden jackal (Canis aureus) in the Czech Republic: the first record of a live animal and its long-term persistence in the colonized habitat. *ZooKeys, 641*, 151-163. doi:10.3897/zookeys.641.10946

Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D. (2018, Mei 4). *Golden Jackal*. Opgeroepen op Januari 14, 2021, van www.iucnredlist.org: https://www.iucnredlist.org/species/118264161/144166860

Rijksoverheid. (2017). *Natuur en biodiversiteit*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/wetgeving-voor-natuurbescherming-in-nederland

Rijksoverheid. (2021b). *Heb ik recht op schadevergoeding als een wolf mijn dieren aanvalt?* Opgeroepen op Januari 8, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veehouderij/vraag-en-antwoord/heb-ik-recht-op-schadevergoeding-als-een-wolf-mijn-dieren-aanvalt#:~:text=Schadevergoeding%20bij%20wolvenaanval&text=Een%20deskundige%20onderzoekt%20of%20het,aanval%20van%20een%20wolf%

Rijksoverheid. (2021c). *Provincies*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/provincies/gedeputeerden

RIVM. (2018, December 12). *Echinococcus granulosus*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/echinokokkose/echinococcus-granulosus

RIVM. (2019a, Januari 3). *Leishmaniasis*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/leishmaniasis

RIVM. (2019b, September 16). *Trichinellose*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/trichinellose

RIVM. (2021). *Rabiës*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.rivm.nl: https://lci.rivm.nl/richtlijnen/rabies

RTLnieuws. (2016, Januari 18). *Miljoenenschade door muizenplaag Friesland*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.rtlnieuws.nl: https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/766076/miljoenenschade-door-muizenplaag-friesland

RU. (2021, Januari 26). *Grote carnivoren komen terug, maar niet door beschermde gebieden*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.ru.nl: https://www.ru.nl/nieuws-agenda/vm/2021/januari/grote-carnivoren-komen-terug-beschermde-gebieden/

RVO. (2020). *Ontheffing of vrijstelling*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.rvo.nl: https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/beschermde-planten-dieren-en-natuur/ruimtelijke-ingrepen/ontheffing-vrijstelling

Scheinin, S., Yom-Tov, Y., Motro, U., & Geffen, E. (2006). Behavioural responses of red foxes to an increase in the presence of golden jackals: a field experiment. *Animal Behaviour*(71), 577-584. doi:ttps://doi.org/10.1016/j.anbehav.2005.05.022

Sidorovich, V., & Rotenko, I. (2020, November 7). *Finally golden jackal has arrived in Naliboki Forest, central-western Belarus*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van sidorovich.blog: https://sidorovich.blog/2020/11/07/finally-golden-jackal-has-arrived-in-naliboki-forest-central-western-belarus/

Sillero-Zubiri, C., Hoffmann, M., & Macdonald, D. W. (2004). *Canids: Foxes, Wolves, Jackals and Dogs. Status survey and conservation action plan*. Zwitserland: IUCN/SSC Canid Specialist Group. Opgeroepen op Januari 19, 2020, van https://www.researchgate.net/publication/260707097_Canids_Foxes_Wolves_Jackals_and_Dogs_Status_Survey_and_Conservation_Action_Plan

Staatsbosbeheer. (2019, December 6). *Goudjakhals gezien in Drenthe*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.staatsbosbeheer.nl: https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/nieuws/2019/12/goudjakhals-in-drenthe

Stoyanov, S. (2012). *Golden jackal (Canis aureus) in Bulgaria. Current status, distribution, demography and diet.* Zemun-Belgrade: Conference: International Symposium on Hunting: Modern aspects of sustainable management of game population. Opgeroepen op Januari 25, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/317136742_Golden_jackal_Canis_aureus_in_Bulgaria_Current_status_distribution_demography_and_diet

Stratford, J. (2015). *Golden jackal in Lithuania, a consideration of its arrival.* Zoology and Ecology. doi:10.1080/21658005.2015.1073894

Sung, T. (2021, Januari 19). *Golden jackal expands through Italy*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van wilderness-society.org: https://wilderness-society.org/golden-jackal-expands-through-italy/

Szabo, L., Heltai, M., & Lanszki, J. (2010). *Jackal versus livestock - is it a real problem?* Hongarije: Journal of the Ministry of Rural Development. Opgeroepen op Januari 25, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/236003917_Jackal_versus_livestock_-_is_it_a_real_problem

Tillmann, J. E. (2020). *The golden jackal in Germany – evaluation of the first records of its current range expansion and considerations for managing it.* Naturschutz und Landschaftsplanung. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/345439428_The_golden_jackal_in_Germany_-_evaluation_of_the_first_records_of_its_current_range_expansion_and_considerations_for_managing_it

Trouwborst, A. (2015b). De raadselachtige opmars van de goudjakhals. *Zoogdierdigitaal, 26*(3), 22. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/imce/nieuwesite/0verigen/downloads/Artikel%20Jakhals%20Zoogdier_Jaargang_26_3_2015_HERFST.pdf

Trouwborst, A., Krofel, M., & Linnell, J. D. (2015a, Juni). Legal implications of range expansions in a terrestrial carnivore: the case of the golden jackal (Canis aureus) in Europe. *Biodiversity and Conservation*(24), 2593–2610. doi:https://doi.org/10.1007/s10531-015-0948-y

Urban, P., Guimaraes, N. F., & Bučko, J. (2020). *Golden jackal, a natural disperser or an invasive alien species in Slovakia? A summary within European context.* Folia Oecologica. doi:10.2478/foecol-2020-0011

UWV. (2021, Januari 26). *Daling vangsten muskusratten, forse stijging vangsten beverratten*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van ww.uvw.nl: https://www.uvw.nl/daling-vangsten-muskusratten-forse-stijging-vangsten-beverratten/

van Norren, E., Dekker, J., & Limpens, H. (2020). *Basisrapport Rode Lijst Zoogdieren 2020 volgens Nederlandse en IUCN-criteria.* Nijmegen: Zoogdiervereniging. Opgeroepen op Maart 11, 2021, van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2020-11/Basisrapport%20RL%20Zoogdieren%2001102020%20def.pdf

Vogelbescherming. (2019). *Standpunt predatie weidevogels*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.vogelbescherming.nl: https://www.vogelbescherming.nl/over-ons/standpunten/standpunt-predatie-weidevogels

Volkskrant. (2020, November 6). *Welkom terug, wild dier: na de wolf kunnen er nog veel meer terugkeren in Nederland, dromen sommigen*. (J.-P. Geelen, Redacteur) Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.volkskrant.nl: https://www.volkskrant.nl/wetenschap/welkom-terug-wild-dier-na-de-wolf-kunnen-er-nog-veel-meer-terugkeren-in-nederland-dromen-sommigen~b0e2e51d/#:~:text=De%20wolf%20is%20het%20paradepaard,Nederlandse%20natuur%20mogen%20worden%20gerekend.

Volokh, A. (2016). *Modern Distribution and Morphology of the Golden Jackal (Canis aureus) in Ukraine.* Odesa/Ukraine: Beiträge zur Jagd- und Wildforschung. Opgeroepen op Januari 20, 2020, van http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/8037/1/Jackal_2016.pdf

Vosmeer, A., & Van Beek, M. (2016). *De Drentse schapen- en geitenhouderij in beeld: Nulmeting van predatie op schapen en geiten in de provincie Drenthe.* Assen. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwii66CdgozuAhWDzoUKHctyB2cQFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.provincie.drenthe.nl%2Fpublish%2Fpages%2F122085%2Fnw16061403-mvb-afstudeerrapport_definitief.pdf&usg=AOvVaw2pFGyVjvti4Y0P

VRTNWS. (2019, December 2). *Aantal wolven in Duitsland blijft toenemen: volgens de laatste telling leven er 105 roedels*. (S. Van Poucke, Redacteur) Opgeroepen op Februari 10, 2021, van www.vrt.be: https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/12/02/aantal-wolven-in-duitsland-blijft-toenemen-dit-jaar-105-roedels/

Wennink, J., & Lelieveld, G. (2018, April 4). *Goudjakhals op weg naar Nederland*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.zoogdiervereniging.nl: https://www.zoogdiervereniging.nl/nieuws/2018/goudjakhals-op-weg-naar-nederland

Wennink, J., Lelieveld, G., De Knegt, H. J., & Klees, D. J. (2019). A Habitat Suitability Analysis for the golden jackal. *Lutra*(62), 13-29. Opgehaald van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2019-12/Lutra%2062%281%29_Wennink%20et%20al_2019.pdf

WolvenInNederland. (2016, Augustus 25). *Goudjakhals*. Opgeroepen op Januari 5, 2020, van www.wolveninnederland.nl: https://www.wolveninnederland.nl/goudjakhals

Wullemin, C. (2020, Juni 4). *Un chacal doré observé dans le canton de Vaud*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van www.salamandre.org: https://www.salamandre.org/article/un-chacal-dore-photographie-a-morcles/

WUR. (2016, Februari 29). *Eerste goudjakhals gezien in Nederland*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/nieuws/Eerste-goudjakhals-gezien-in-Nederland.htm

WUR. (2020, December 10). *DNA-onderzoek bevestigt: goudjakhals blijkt een mannetje*. (E. van der Grift, Redacteur) Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research/show-wenr/DNA-onderzoek-bevestigt-goudjakhals-blijkt-een-mannetje.htm

WUR. (2021a). *www.wur.nl*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van Exoten in Nederland: https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Exoten-in-Nederland.htm

WUR. (2021b). *Gevolgen van klimaatverandering*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/artikel/Gevolgen-van-klimaatverandering.htm#:~:text=Doordat%20het%20warmer%20wordt%2C%20verplaatsen,richting%20de%20polen%20en%20bergopwaarts.&text=Sommige%20planten%2C%20dagvlinders%2C%20amfibie%C3%ABn%2C,klimaatverandering%20steeds

WUR. (sd). *Herintroductie hamster in Zuid-Limburg*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksprojecten-LNV/Expertisegebieden/kennisonline/Herintroductie-hamster-in-Zuid-Limburg-1.htm

WWF. (2021). *VERDWIJNEND LEEFGEBIED*. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van www.wwf.nl: https://www.wwf.nl/wat-we-doen/focus/wildlife/verdwijnend-leefgebied#:~:text=Door%20de%20manier%20waarop%20de,het%20leefgebied%20van%20dieren%20veranderen.

Wymenga, E., Latour, J., Beemster, N., Bos, D., Bosma, N., Haverkamp, J., . . . E., v. (2016). *Terugkerende muizenplagen in Nederland: inventarisatie, sturende factoren en beheersing.* Altenburg & Wymenga. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van https://research.wur.nl/en/publications/terugkerende-muizenplagen-in-nederland-inventarisatie-sturende-fa

Yakobson, B., King, R., Amir, S., Devers, N., Sheichat, N., Rutenberg, D., . . . David, D. (2006). Rabies vaccination programme for red foxes (Vulpes vulpes) and golden jackals (Canis aureus) in Israel (1999-2004). *Developments in Biologicals, 125*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/6909094_Rabies_vaccination_programme_for_red_foxes_Vulpes_vulpes_and_golden_jackals_Canis_aureus_in_Israel_1999-2004

Zoogdiervereniging. (2021). *Hondachtigen*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.zoogdiervereniging.nl: https://www.zoogdiervereniging.nl/zoogdiersoorten?filterterm=206

Bijlagen.

I. Artikelen Wet Natuurbescherming

Artikel 1.8 Wnb

Onze Minister ziet toe op de staat van instandhouding van de natuurlijke habitats, de habitats van soorten en de dier- en plantensoorten, genoemd in onderscheidenlijk de bijlagen I, II, IV en V bij de Habitatrichtlijn (Overheid.nl, 2015).

Artikel 1.12 Wnb

Het in een GSvI brengen en herstellen is een verplichting die betrekking heeft op alle soorten genoemd in bijlagen II, IV en V van de Habitatrichtlijn (art. 1.12(1)(b) Wnb) (Overheid.nl, 2015).

Gedeputeerde staten van de provincies dragen, ieder in hun provincie, tezamen zorg voor het nemen van de nodige maatregelen voor onder andere:

- Het behoud of het herstel van een gunstige staat van instandhouding van de van nature in Nederland in het wild voorkomende soorten dieren en planten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de Habitatrichtlijn, en van de in Nederland voorkomende typen natuurlijke habitats, genoemd in bijlage I bij de Habitatrichtlijn en habitats van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de Habitatrichtlijn (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.7 Wnb

Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur worden regels gesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van daarbij aangewezen dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage V bij de Habitatrichtlijn of bijlage III bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een gunstige staat van instandhouding van die soorten (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.8 Wnb

Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten (Overheid.nl, 2015). Een ontheffing of een vrijstelling wordt verleend, indien is voldaan aan onder andere:

- Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.9 Wnb

1. Indien het vangen of doden van dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, of bijlage II bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, en het aan de natuur onttrekken van dieren van soorten, genoemd in bijlage V, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, of bijlage III bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, bij of krachtens deze wet is toegestaan, is het verboden deze dieren te vangen of te doden door gebruikmaking van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben, waartoe in elk geval behoren:

    - de middelen, genoemd in bijlage VI, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, en

- de vervoermiddelen, genoemd in bijlage VI, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn.

2. Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen en provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van het verbod, bedoeld in het eerste lid. Artikel 3.8, vijfde lid, is van overeenkomstige toepassing.

3. Bij algemene maatregel van bestuur kunnen middelen worden aangewezen die in elk geval worden gerekend tot de niet-selectieve middelen, bedoeld in het eerste lid, aanhef.

Artikel 3.10 Wnb

Behoudens artikel 3.5, eerste, vierde en vijfde lid, is het verboden:

- In het wild levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A, bij deze wet, opzettelijk te doden of te vangen;
- De vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in onderdeel a opzettelijk te beschadigen of te vernielen (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.17 Wnb

Gedeputeerde staten kunnen ontheffingen verlenen om de omvang van een populatie dieren te beperken. Dit geldt voor wilde vogels die vallen onder artikel 1 van de Vogelrichtlijn, of voor andere soorten die vallen onder artikel 3.5, eerste lid, of 3.10, eerste lid (Overheid.nl, 2015).

De omvang van dieren die vallen onder artikel 3.5, eerste lid mag beperkt worden in de volgende gevallen:

- In het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
- Ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom, of
- In het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang (Overheid.nl, 2015);

De omvang van dieren die vallen onder artikel 3.10, eerste lid mag beperkt worden in de volgende gevallen:

- Om de redenen genoemd hierboven;
- Ter voorkoming van schade of overlast, met inbegrip van schade aan sportvelden, industrieterreinen of begraafplaatsen,
- Ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren, en
- In het algemeen belang (Overheid.nl, 2015).

II. Bern conventie

Het doel van deze conventie is de conservatie van wilde planten en dieren in hun natuurlijke habitat. Het gaat hier vooral om soorten waarvan hun conservatie moet worden bereikt door internationale samenwerking. Om dit te behalen moeten partijen vereiste maatregelen nemen of deze adopteren tot een niveau dat overeenkomt met de ecologische, wetenschappelijke en culturele verplichtingen terwijl economische en recreatieve verplichtingen ook in acht worden genomen (Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a; COE, 2020). De conventie bepaalt ook dat partijen passende en nodige wetgevende en administratieve maatregelen moeten nemen om de habitatten van wilde dier- en plantensoorten te conserveren (COE, 2020).
De Bern conventie kent drie categorieën (LNV, 2021):

- Bern-conventie: soort van Appendix I
  Soorten van Appendix I zijn strikt te beschermen plantensoorten. Soorten op Appendix I mogen niet beschadigd of aan de natuur onttrokken worden;

- Bern-conventie: soort van Appendix II
  Soorten van Appendix II zijn strikt te beschermen diersoorten. Soorten op Appendix II mogen niet verstoord, gevangen, gedood of verhandeld worden;

- Bern-conventie: soort van Appendix III
  Soorten van Appendix III zijn te beschermen diersoorten. Soorten op Appendix III zijn te beschermen diersoorten waar nog wel op gejaagd mag worden of die nog gebruikt mogen worden (COE,2020).

Alhoewel de goudjakhals niet op deze appendices staat, verplicht het Verdrag van Bern staten wel in algemene zin om te waarborgen dat wilde flora- en faunapopulaties niet bedreigd worden (artikel 2) (COE, 2020).

III. Het Biodiversiteitsverdrag (CBD)

Dit verdrag richt zich op het behouden van de ecologische basis van de aarde gecombineerd met economische ontwikkeling. De drie hoofddoelstellingen van dit verdrag zijn: behoud van biologische diversiteit, het duurzaam gebruik ervan, en een eerlijke verdeling van de voordelen die het gebruik van genetische bronnen opleveren (CBD, 2009). Het Biodiversiteitsverdrag is een internationaal verdrag. Echter, de verantwoordelijkheid om de doelstellingen te halen ligt bij de landen zelf. Overheden die deel uit maken van deze conventie moeten rapporteren wat ze doen om dit akkoord te implementeren, en hoe dit aansluit bij de doelen van de conventie (CBD, 2009).

Agendapunt 3.2 Stand van zaken LIFE aanvraag

Ter informatie onderstaande mail vanuit de Zoogdiervereniging.

De conclusie over LIFE WOLF NL van mijn belrondje langs de wolvenprovincies en LNV is dat vier overheden overwegend nee zeggen, en vier op zich wel positief zijn, maar nog wel mitsen zien.

Als ik het rondje zo beluister zouden volgens jullie de volgende dingen helpen: Iets meer doorlooptijd nodig. Zorg dat (bijna) alle wolvenprovincies meedoen. Bedenk dat het heel moeilijk uit te leggen is om deze pot geld niet binnen te halen. Hoe geldt dit voor provincies die juist de financiering als knelpunt zien? Het proces van het project moet goed afgestemd zijn op de gebiedscommissies. Ga verder met de informatie die er al ligt (uiteraard). De ene provincie wil graag het procesgeld verminderen, een andere provincie ziet juist geen capaciteit bij eigen ambtenaren. Zijn er mogelijkheden om het Motivaction onderzoek en de communicatieopgave met elkaar te verbinden? Let op wie het gaat uitvoeren, er is een zware trekker nodig.

We hebben daarom besloten om de aanvraag volgend jaar te doen, zodat er wat meer tijd is, mits er steun is van de provincies. Voordeel is dat de actualisatie van het IPO wolvenplan dan ook wat verder is. De uitvoering van het project (en de benodigde budgetten) schuift dan ook door naar oktober 2023. De Zoogdiervereniging vindt het vooral belangrijk dát de aanvraag wordt gedaan, niet per sé dat die door de ZV wordt ingediend. Dus neem de ruimte om te bepalen hoe jullie willen dat dit geld wordt binnengesleept. Er zijn ook mogelijkheden om de totaalomvang van het project iets te verkleinen als er minder provincies meedoen. Wij horen graag voor het eind van het jaar welke overheden er in principe mee willen doen.

[redacted] (mail dd 11/05/21)

Agendapunt 3.6 : Input gevraagd voor Onderzoeksagenda BIJ12 faunazaken 2022-2023

Aan: IPO Wolvenwerkgroep

Van: [redacted], [redacted]

Datum: 5 mei 2021

Wij willen hierbij de mogelijkheid bieden om onderzoeksonderwerpen aan te dragen voor de BIJ12 onderzoeksagenda 2022-2023.

Wellicht dat deze oproep ook vanuit de IPO wolvenwerkgroep kan worden benut voor onderzoeks voorstellen voor wolf en/of goudjakhals. NB: ik kan mij ook voorstellen dat er 'buitenom' de onderzoeksagenda onderzoek/studie/analyse voorstellen kunnen komen die een eigen financieringstraject kennen. Als het om 'onze' onderwerpen gaat is interne afstemming/prioritering wel zo handig.

BIJ12 hecht in de uitvoeringstaken binnen het faunabeleid veel waarde aan de ontwikkeling en toepassing van kennis via wetenschappelijk onderzoek en het bevorderen van voorlichting. Om de kennis rondom het faunabeheer, met name met betrekking tot het voorkomen en beperken van faunaschade en de gevolgen daarvan te vergroten laat BIJ12 onderzoeken uitvoeren en symposia organiseren. Hierbij hanteert BIJ12 een onderzoeksagenda die in samenspraak met de 12 provincies wordt opgesteld. De onderzoeksagenda voor de periode 2020-2021 is te raadplegen op de website van BIJ12.

Momenteel is de onderzoeksagenda voor de periode 2022-2023 in voorbereiding. De eerste stap hiervoor is het opstellen van een longlist met mogelijke onderzoeksonderwerpen. Wij willen hiervoor graag een beroep doen op jullie specifieke kennis en expertise. Onderzoeksonderwerpen die voor financiering vanuit BIJ12 in aanmerking komen richten zich in eerste instantie op faunaschadeproblematiek. Voor zover er overlap met die problematiek bestaat, kunnen ook onderwerpen die het raakvlak bestrijken met andere gerelateerde onderwerpen, zoals kringlooplandbouw, biodiversiteit, mens-dier interacties, klimaatadaptatie, energietransitie, etc. worden aangedragen. Als jullie onderwerpen of kennisvragen hebben waarvan jullie willen dat BIJ12 daar onderzoek naar uit laat voeren, dan verzoeken wij jullie hierbij deze aan ons kenbaar te maken, gebruikmakend van onderstaand format.

Onderwerpen m.b.t. de wolf (goudjakhals ?) kunnen worden verstuurd naar [redacted]@bij12.nl en [redacted]@bij12.nl Er is geen limiet aan het aantal onderwerpen dat aangedragen kan worden.

Na het samenstellen van de longlist zal BIJ12, samen met de Commissie Onderzoek en de betrokken medewerkers van de provincies een prioritering van onderzoeksonderwerpen maken, op basis waarvan de onderzoeksagenda wordt vastgesteld. Vervolgens worden onderzoeksvragen in de markt gezet, waarbij de geldende inkoopprocedures in acht worden genomen. We vragen in het huidig stadium dus nog niet om uitgewerkte onderzoeksvoorstellen of offertes in te dienen.

- Onderwerpen kunnen worden aangedragen tot en met vrijdag 21 mei.
- Voel u vrij deze mail binnen uw organisatie breder te delen.
- Het is fijn als u het format benut om een suggestie aan te dragen.

Format voorstel onderzoeksagenda BIJ12

Onderwerp:

Context:

Korte probleemomschrijving:

Belangrijkste onderzoeksvra(a)g(en):

Meest relevante wetenschappelijke discipline (bijvoorbeeld: agronomie, dierecologie, gedragswetenschappen, communicatiewetenschappen):

Eventueel in te zetten onderzoeksmethode:

Agendapunt 4.1 : Transboundary Wolf meeting 2021

Transboundary Wolf meeting 2021
Op 20 mei a.s. is er, voor de derde keer, een internationale wolven bijeenkomst georganiseerd op initiatief van [redacted] e.a.
Naast Duitsland, België en Nederland zullen nu ook Luxemburg en Frankrijk aansluiten.

Doel van deze bijeenkomst is uitwisseling te hebben over 'stand van zaken wolf' in de betreffende landen. Dat kan in een middagdeel slechts kort en m.b.v. enkele sheets.
Over onze inbreng hebben we nog geen afstemming gehad. Het lijkt goed daarom in dit overleg hier even bij stil te staan.

Presentatie NL
Mijn voorstel is dat vanuit BIj12 een korte presentatie wordt gemaakt met:

- monitoring: verspreiding/populatieontwikkeling wolf afgelopen jaren
- schadeafhandeling: aantal, bedrag etc over de Jaren; inzet preventieve middelen
- beleid: nieuw wolvenplan, handelinsgprotocol, gebiedscie's, LOW e.d.

(als het mee zit is er een concept ter vergadering beschikbaar)

Vraag 1: *zijn er provincies die hiervoor specifiek input willen leveren?*
Vraag 2: *ZIjn er discussiepunten die wij vanuit Nederland willen agenderen.*

Memorandum of Understanding (zie bijlage 4.2)
Tevens wordt de suggestie opnieuw/nogmaals geagendeerd om te komen tot een 'Memorandum of Understanding' (MoU)/ Zie bijlage , dat is de versie die de vorige keer voor lag, waarna er m.i. niet veel mee is gedaan.

Doel van de MoU is vooral onderlinge grensoverschrijdende samenwerking en afstemming te bereiken.
De keuze is o.m. of wij dit praktisch ambtelijk kunnen regelen of dat hiervoor een MoU nodig is.

Vraag 3: *Wat willen wij hiermee? Is hiervoor in Nederland belangstelling? Moet er wel een MoU komen? Meerwaarde? Zo ja moet dit bestuurlijk worden geregeld met provincies en LNV.*

13F

Vlaanderen
is natuur

Transboundary wolfmeeting

Status 2020

Status of the wolf population

- # Packs, distribution, reproduction,..

Status damages caused by wolves

- # livestock damages caused by wolves
- # EUR spent on compensation
- species of livestock affected

Status prevention

- # EUR spent for preventive measures
- Prevention measures: new approaches or projects?

Wolf management update

- Policy developments
- Wolf management plans
- New protocols or subsidy regulations?
- ...

Discussion points

- Other items to be discussed virtually or physically

Memorandum of Understanding for Cooperation in Transboundary Wolf Management
between the below mentioned parties regarding the territories of Germany (in particular Lower Saxony, North Rhein-Westphalia, Rhineland-Palatinate) of the Netherlands (in particular provinces Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg and Noord-Brabant) and of Belgium (in particular Flanders and Wallonia)

Over the last 20 years wolves have been making a remarkable comeback to Western Europe. After being extinct in many countries for over 150 years, they are returning to more and more countries due to stricter European Nature protection laws. Over the past years' wolves have repeatedly moved from Germany to the Netherlands, Belgium and other neighbouring countries where they are starting to settle. As shis shows that wolves do not consider national borders, there is a need for better transboundary cooperation between countries and provinces in wolf management.

The parties involved:
1. Lower Saxony, North Rhein-Westphalia and Rhineland-Palatinate
2. provinces Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg and Noord-Brabant
3. Flanders and Wallonia

therefore agree as follows.

The parties involved will make an effort that the agreements of this Memorandum of Understanding as state below will be adopted by the governments of Lower Saxony, North Rhein-Westphalia, Rhineland-Palatinate, provincie Groningen, provincie Drenthe, provincie Overijssel, provincie Gelderland, provincie Limburg, provincie Noord-Brabant, Flanders, Wallonia.

Monitoring

We observe:

- Wolves from the Central European and Alpine populations are in a phase of territorial expansion. Roaming young wolves exploring new areas frequently cross the borders of the territories of the parties involved.
- It is possible, if not likely, that wolves will establish transboundary territories in the nearby future.
- For the purpose of monitoring wolves and livestock damage prevention and other developments regarding the wolf population, exchange of information between the parties involved on a regular base would be most helpful.

We agree:

- The use of (essentially) the same monitoring methods and standards (e.g. SCALP criteria) to determine where wolves occur.
- Exchange data on wolf occurrence within 25 kilometres from the borders on a half yearly basis including date, location, type of observation and if obtained genetic information and/or samples.
- The exchanged data will not be made public without prior consent of the parties involved.

- In case there are indications for a newly establishing territory within 25 kilometres of the border, this information will be exchanged as soon as reasonably possible to e.g. determine if both sides of the border are within such a territory.
- Exchange genetic data and/or samples on the presence of individual wolves following the CE-Wolf agreement and Wolf Alpine Group.
- In case of a transboundary wolf territory the parties involved will consult each other to agree on the status of that territory for their national monitoring and to harmonize reporting after Article 17 of the Council Directive 92/43/EEC = EU Habitats Directive
- If a transboundary territory is confirmed, the parties involved will inform each other about communication made by the governments and if possible align the communication.
- If the establishment of a new transboundary territory is based on monitoring evidence from several states, the parties involved will make an effort to achieve agreement on communication measures.
- If possible parties involved will inform each other about radio collared wolves crossing borders.

Wolves showing problematic behaviour

We observe:

- Individual wolves may show behaviour that is not acceptable from the human point of view (e.g. aggression towards people, repeated attacks on well protected livestock).
- For the acceptance of the wolf as a species, governments can take legal measures to discourage problematic behaviour of such wolves or even allow lethal measures.
- In case a wolf with problematic behaviour occurs on different sides of the border, it is of importance that practical measures are harmonized on both sides.

We agree:

- As soon as reasonably possible the parties involved will exchange information on wolves showing problematic behaviour within 25 kilometres from the border.
- If such a wolf/ such wolfs is/ are known or expected to occur on a transboundary scale, the parties involved will consult each other about measures to be taken towards that individual wolf when possible.
- The parties involved will strive to align their communication towards the public about these measures.

Regarding organisation of this cooperation we agree:

- Each party will name a focal point or a contact person.
- There will be annual meetings that will be hosted by a different partner every year.
- This MoU will be carefully revised and modified/ updated if needed at these meetings.

Date and place

Organisations and signatures

13H

BIJ12 | Werkt voor provincies

Communicatieplan wolf
2021

mei 2021
Versie 0.1

1 Inhoudsopgave

1 Inhoudsopgave 2

2 Inleiding 3

3 Verantwoordelijkheden BIJ12 4
3.1 Monitoring 4
3.2 Schade 4
3.3 Communicatie 4
3.4 Beleidsvoorbereiding 5

4 Doelgroepen 6
4.1 Partner organisaties 6
4.2 Stakeholders wolven 6
4.3 Algemeen publiek 7

5 Typen communicatie en verantwoordelijkheden 8
5.1 Algemene publiekscommunicatie 8
5.2 Stakeholder communicatie 8
5.3 Crisiscommunicatie 8
5.4 Woordvoering 9

6 Communicatie uitgangspunten 10
6.1 Neutrale berichtgeving 10
6.2 Inzet op de-escalatie 10
6.3 Afgestemde boodschap 10
6.4 Regievoering bij BIJ12 10
6.5 Taal, terminologie, framing en beeldvorming 10
6.6 Netwerk met voor- en tegenstanders 11

7 Communicatiemiddelen 12
7.1 Bestaande communicatiemiddelen 12
7.2 Nieuwe communicatiemiddelen 12
7.3 Externe communicatiemiddelen 13
7.4 Bijeenkomsten en overleggen 13
7.5 Communicatienetwerk 13

2 Inleiding

De reden voor dit communicatieplan ligt in een aantal recente ontwikkelingen. Wolven komen in steeds meer provincies voor en het aantal wolven in Nederland neemt toe. De komst van de wolf roept sterke reacties op van zowel voor- als tegenstanders. De media reageren vaak fors op incidenten of mogelijke gevaren. Diverse organisaties die communiceren over de wolf, waaronder provincies en ngo's, vragen BIJ12 om meer regie, duidelijke woordvoeringslijnen en handelingsprotocollen. Zowel in het geval van reguliere communicatie als bij incidenten en calamiteiten. De beleidsverantwoordelijkheid ligt bij de provincies, maar de minister van LNV is eindverantwoordelijk. Daarom is hier afstemming nodig.

In 2020 is het Landelijk Overleg Wolven opgestart, een adviesorgaan waar diverse stakeholders (waaronder rijk, provincies en BIJ12) deel van uitmaken. Vanuit bestuurlijke kring (IPO) is BIJ12 verzocht om meer te doen aan publieksvoorlichting op dit dossier. Het Wolvenmeldpunt wordt vanaf april 2021 bij BIJ12 ondergebracht en daarmee krijgt BIJ12 op dit dossier een prominentere rol dan voorheen. Verder wordt onder regie van BIJ12/IPO het interprovinciaal Wolvenplan in 2021 geactualiseerd en zal de nieuwe versie naar verwachting begin 2022 gereed zijn. De komst van de goudjakhals, het kleine neefje van de wolf, zorgt daarbij voor nieuwe uitdagingen.

Kortom, we hebben te maken met een complex dossier met veel spelers, uiteenlopende meningen en belangen. BIJ12 werkt voor de provincies en ondersteunt deze hierin op diverse manieren, in samenwerking en afstemming met andere partijen, waaronder de Zoogdiervereniging, Wageningen University & Research en het CEwolf Consortium. Dit communicatieplan heeft als doel duidelijkheid scheppen over verantwoordelijkheden van BIJ12 en hoe communicatie daaraan een bijdrage levert.

3 Verantwoordelijkheden BIJ12

De verantwoordelijkheden van BIJ12 met betrekking tot de wolf kunnen we onderverdelen in vier categorieën. Voor elk van deze categorieën is communicatie ingericht en dat wordt in 2021 verder uitgewerkt.

3.1 Monitoring

BIJ12 is de organisatie die namens provincies de beleidsuitvoering van het wolven dossier verzorgt. Onderdeel daarvan is monitoring. De cijfers die uit monitoring voortkomen, worden opgenomen in tussenrapportages. Door middel van tussenrapportages geeft BIJ12 inzicht in de activiteit van de wolf in Nederland. Deze rapportage verschijnt elk kwartaal via de website van BIJ12 en wordt gedeeld via social media.

Wolvenmeldpunt
In 2021 wordt het wolvenmeldpunt bij BIJ12 ondergebracht, met helpdesk en daarbij publiekscommunicatie en regie op crisiscommunicatie. De volgende communicatieacties moeten daarvoor worden opgepakt:

- Website BIJ12 voorbereiden op Wolvenmeldpunt.
- Website wolvenmeldpunt - besluit of het wolvenmeldpunt onderdeel wordt van bij12.nl moet nog worden genomen.
- Communicatie naar opdrachtgevers en gebruikers over de transitie van het wolvenmeldpunt.
- Helpdesk (nu nog ZV): ondersteunen in de communicatie.
- Communicatie vooraf en na transitie.
- Beslispunt: bepalen of Wolvenmeldpunt de definitieve naam is.

3.2 Schade

Het voorkomen, beoordelen en afhandelen van schade is ondergebracht bij BIJ12. Communicatie hierover vindt plaats via de website van BIJ12. Op de website is informatie beschikbaar over preventiemaatregelen waarmee schade door wolven kan worden voorkomen of beperkt. Zo is er een 'Faunaschade Preventiekit Wolven' beschikbaar en de brochure 'Bescherming van vee tegen wolven'. Provincies zijn verantwoordelijk voor het vergoeden van kosten voor preventieve maatregelen. Als provincies hier meer aandacht aan geven in hun communicatie, dan wordt dat ondersteunt door BIJ12 door de berichten door te plaatsen op de kanalen van BIJ12.

Beslispunt: willen we onderzoeken waarom er weinig gebruik wordt gemaakt van financiële ondersteuning en hoe hier meer beweging in te krijgen is.

3.3 Communicatie

BIJ12 is verantwoordelijk voor communicatie over de wolf. Hierbij gaat het om algemene communicatie via de website van BIJ12, woordvoering over schadegevallen en cijfers en communicatie over actualiteiten, incidenten en calamiteiten (zie hoofdstuk 6). De komende maanden komen nieuwe/actuele gegevens boven tafel via het IPO-Wolvenoverleg. Deze stapsgewijs verwerken in de communicatie:

- Fact finding study: over leefgewoonten wolf, mogelijke corridors, omgang met mens, etc.
- Motivaction studie 2 over kennis, houding en gedrag t.a.v. de wolf uitgesplitst naar diverse groepen.

- Studie wettelijke kaders: Om voor alle provincies de juridische kaders helder te hebben waarbij duidelijk is welke beleidsvrijheid/speelruimte er mogelijk nog is op onderwerpen wordt deze studie uitgevoerd.
- Mogelijk herziening van regeling voor uitkeringen aan boeren, vanaf jan 2022. Hierover ruim van te voren besluiten en vervolgens communiceren.

3.4 Beleidsvoorbereiding

BIJ12 werkt voor de provincies en ondersteunt deze op diverse manieren. Waar nodig wordt de samenwerking gezocht met andere partijen. Ter voorbereiding op het beleid voert BIJ12 activiteiten uit. Denk daarbij aan de uitwerking van de scenario's handelingsprotocollen, het IPO Wolvenplan en de factfinding study.

Handelingsprotocollen
Als onderdeel van het nieuwe IPO Wolvenplan in januari 2021 beginnen we met het opstellen van handelingsprotocollen. Gebaseerd op het oude Wolvenplan, diverse stukken van provincies en LNV en input uit documenten van onze buurlanden.

IPO Wolvenplan
In 2021 start een fact finding study. Naar aanleiding van de informatie die daaruit voortkomt, moet het wolvenplan worden geactualiseerd. Mogelijk omkering: ipv een nieuw beleidsstuk met in de bijlagen protocollen een praktische manual met in de bijlagen de verwijzingen naar beleid en uitkomsten van studies. Opzet en uitwerking zal vanuit BIJ12 worden voorgelegd en besproken in het IPO-wolvenoverleg.

4 Doelgroepen

In de communicatie rondom de wolf zijn een groot aantal doelgroepen. We delen deze doelgroepen in de volgende groepen in: partner organisaties, stakeholders wolven en het algemeen publiek. Tussen deze groepen wordt ook samengewerkt met elkaar en de communicatie wordt afgestemd binnen het communicatienetwerk Wolven dat vanaf eind 2019 actief is.

4.1 Partner organisaties

- Ministerie van LNV
- Interprovinciaal Overleg (IPO)
- Provinciale en lokale bestuurders en overheden/WBE-bestuurders
- Zoogdierenvereniging
- WENR (Wageningen Universiteit)
- LTO Nederland
- Wageningen University & Research
- CEwolf consortium
- Vereniging Nederlandse Gemeenten
- Staatsbosbeheer
- Natuurbeheerders
- Veiligheidsregio's
- Dierenbescherming
- Dierenartsen/veterinairs
- Afhandelaars wildaanrijdingen
- Groene boa's
- Dierenambulances
- Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland
- Federatie Particulier Grondbezit
- Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders
- Vereniging Gescheperde Schaapskudden
- De 12 Landschappen
- Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging

Communicatiedoelen

- Faciliteren van afstemming en creëren draagvlak t.a.v. beleidsuitvoering van de Wolf.
- Betrekken en betrokken worden bij ontwikkelingen, calamiteiten, afspraken.

4.2 Stakeholders wolven

- Terrein beherende organisaties
- Agrariërs/schapenhouders/dierhouders
- Belangenorganisaties van boeren, natuur- en dierbeschermers
- Natuurorganisaties
- Landbouworganisaties
- Jagersvereniging
- Dierenorganisatie
- Boeren
- Boswachters
- Activisten
- Ecologen
- Recreatieparken
- Natuurvloggers
- Landbouw lobbyisten

Communicatiedoelen

- Informeren over de rol van BIJ12 t.a.v. de wolf in Nederland.
- Verstrekken van algemene informatie tav de wolf (ecolologie, regelgeving) en concrete informatie over de situatie in Nederland (monitoring, schade en preventie).
- In kaart brengen welke tegenstanders de wolf heeft en het gesprek met hen mogelijk maken.

4.3 Algemeen publiek

Onder 'algemeen publiek' kan in feite iedereen geschaard worden. Maar we richten ons in de communicatie op Nederlanders met een persoonlijke interesse in de wolf.

Communicatiedoelen

- Kennis vergroten over de wolf in brede zin
- Informatie verstrekken over wolven in relatie tot de mens.
- Betrekken bij de wolf in Nederland. Informeren over nieuwe wolven in Nederland, foto's delen van waarnemingen of als er welpen zijn geboren, etc. Doel daarvan is sympathie en begrip creëren voor de wolf in Nederland. Social media leent zich hier goed voor, maar ook de website van BIJ12.

5 Typen communicatie en verantwoordelijkheden

We maken onderscheid in de volgende typen communicatie: algemene publiekscommunicatie/voorlichting, stakeholder communicatie, crisiscommunicatie en woordvoering.

5.1 Algemene publiekscommunicatie

Het doel is zo goed en duidelijk en objectief mogelijk te communiceren over het onderwerp wolf in de brede zin van het woord, met aandacht voor biologische, ecologische, juridische en sociale aspecten. Goede afbakening hierin met de Zoogdiervereniging: a. duidelijkheid over de afzender / b. in tijd: communicatie n.a.v. monitoring eerst door BIJ12, dan door andere partijen. Dit type communicatie heeft een algemeen karakter, is regulier, kan worden voorbereid, met medewerking van deskundigen uit het wolvennetwerk en komt onder meer uit de informatiebehoefte vanuit het brede publiek dat binnenkomt bij BIJ12. Ruim een derde van de Nederlanders wil meer informatie over wolven, en dan met name over hoe wolven reageren op mensen en wat je moet doen als je een wolf tegenkomt. Er is relatief veel interesse naar de (toekomstige) gevolgen van het samenleven met de wolf (Motivaction rapport LNV).

BIJ12 is verantwoordelijk voor de communicatie via haar kanalen van BIJ12. Afzonderlijke provincies en samenwerkingsorganisaties zijn verantwoordelijk voor hun eigen communicatie. Al dan niet in onderlinge afstemming.

5.2 Stakeholder communicatie

In het geval van de wol is er sprake van zeer uiteenlopende belangen onder de stakeholders. We hebben te maken met voor- en tegenstanders, bijvoorbeeld zowel natuurliefhebbers als boeren die schade ondervinden. Omdat er veel stakeholders zijn, met grote complexiteit en diversiteit, met onderlinge afhankelijkheden, en met eigen kanalen (en dan ook nog eens de social media), moet communicatie inspelen op het 'managen' van deze multi-stakeholders. Met daarbij veel aandacht voor de belangentegenstellingen en 'weerstand'.

5.3 Crisiscommunicatie

Als er sprake is van incidenten, onrust door toedoen van een wolf, bijvoorbeeld in het geval van extreme gevallen van (fauna) schade, zoals in Noord-Brabant in mei 2020, is er sprake van crisiscommunicatie. In dat geval gaat communicatie in de versnelling, moet een aantal partijen direct aan het werk al dan niet aan de hand van escalatieniveaus. Dit type communicatie is *ad hoc* en kan ten dele worden voorbereid. Wat er gecommuniceerd wordt, hangt af van de mate van ernst en de grilligheid van de situatie. De pers en media zitten er daarbij bovenop en social media houden nog dagen discussies gaande.

In het geval van crisiscommunicatie moet snel, tijdig en adequaat gehandeld worden. Er moet afstemming plaats vinden binnen het communicatienetwerk en met de partijen die op dat moment ook nodig zijn (afhankelijk van de situatie en de benodigde deskundigheid). Afstemming gaat over inhoud, timing van de communicatie en afzenderschap. Communicatie vindt daarna plaats via de afzonderlijke kanalen van de provincies en BIJ12.

Bovenstaande betekent dat elke aangesloten partij uit het communicatienetwerk Wolven, eigen accenten kan leggen in de communicatie en dit ook zo kan uitdragen. Zo zijn alle betrokken partijen verantwoordelijk voor juiste, feitelijke informatie

richting hun eigen achterban én richting het communicatienetwerk Wolven (wanneer er actie nodig is).

5.4 Woordvoering

De rol van BIJ12 met betrekking tot woordvoering over de wolf is met name gericht op beantwoording van vragen over cijfers uit de rapportages. Daarnaast worden er bij ontwikkelingen rondom de wolf persberichten gedeeld via de website en berichten geplaatst op social media. Dit vindt plaats in afstemming met partner organisaties.

Iedere organisatie heeft een eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot woordvoering. Daarbij hanteren we de volgende verdeling:

- Provincies voeren het woord over provincie-specifieke, bestuurlijke/politieke kanten rondom het thema wolf.
- BIJ12 voert het woord over het faunaschadeafhandelingsproces, preventieve middelen en monitoring.
- Partner organisaties en stakeholders voeren hun eigen woordvoering vanuit missie eigen organisatie.

Er vindt wel onderlinge afstemming plaats over de boodschap en de timing. Waar mogelijk worden verwijzingen gemaakt. Daarbij is het volgende van belang:

- Verwijzen naar de feitelijke informatie, vragen en rapportages over wolven op de BIJ12 website
- Afbakening woordvoering (ZV doet nu nog veel perscommunicatie) -> Steeds helder communiceren: a. wettelijke kaders: BIJ12 / b. beleid is provinciaal / c. meldingen/monitoring/schade: BIJ12 / d. activiteiten WiN en belangen: ZV

6 Communicatie uitgangspunten

BIJ12 werkt als uitvoeringsorganisatie voor de twaalf provincies. We ondersteunen provincies bij de uitvoering van hun gemeenschappelijke taken, met name op het gebied van vitaal platteland. Daarin hanteren wij de volgende uitgangspunten voor de communicatie

6.1 Neutrale berichtgeving

BIJ12 communiceert neutraal en objectief. Naast het publiceren van eigen berichten, kunnen ook berichten van andere partijen worden gedeeld via de kanalen van BIJ12. Ook wanneer externe berichten worden gedeeld, dienen deze neutraal en objectief te zijn. In de communicatie maken we altijd duidelijk wat de bijdrage van BIJ12 is en wie hoofdverantwoordelijk is.

6.2 Inzet op de-escalatie

Duidelijkheid verschaffen, onrust voorkomen, inspelen op gevoel en opinie, het corrigeren van onjuiste informatie. De website van BIJ12 biedt hiervoor de basis. Bij vragen, reacties (bijv per mail of social media) systematisch verwijzen naar feitelijke informatie op de website van BIJ12. Daarbij blijven we uit de discussies. Eventueel externe berichten doorplaatsen, waarbij de afzender duidelijk in beeld blijft.

6.3 Afgestemde boodschap

Gezien de polarisatie van standpunten zijn een aantal zaken van belang.

1. Inhoud en timing van berichten afstemmen met betrokken organisaties. Met de mogelijkheid voor elke betrokken organisatie om de 'basis' boodschap aan te vullen met informatie specifiek voor hun eigen achterban.
2. Verschillende afzenders inzetten zodat verschillende stakeholders berichten ontvangen van afzenders die zij herkennen en als betrouwbaar ervaren.

6.4 Regievoering bij BIJ12

Algemene informatie en communicatie over protocollen wordt centraal vanuit BIJ12 ontwikkeld. Deze informatie moet goed vindbaar zijn op de website van BIJ12 en deze informatie wordt gedeeld met organisaties waarmee wordt samengewerkt.

6.5 Taal, terminologie, framing en beeldvorming

1. Uniforme terminologie in documenten en op de website. Bijv: op de website spreken we over tegemoetkoming, maar elders soms ook subsidie, vergoeding)
2. Aangeven waarom de wolf er is (juridische kaders, rol en beleidsvrijheid van provincies). Dilemma's schetsen.
3. Niet teveel negatief taalgebruik zoals schade, escalatie, conflict, maar liever co-existentie, samenleven, etc.). In berichtgeving de balans zoeken.
4. In perspectief plaatsen: hoeveel schade richt een wolf aan in vergelijking met bijvoorbeeld vossen, honden, ganzen en zwijnen.
5. Transparantie: onderscheid tussen directe en indirecte schade / onderscheid tussen soort (wolf, wolfhond, diverse generaties) / onderscheid tussen doden van jong kalf vs. groot volwassen dier (schotse hooglander).
6. Neutraliteit mbt doelgroepen: agrariërs serieus nemen vwb zorgen en schade, wolvenliefhebbers serieus nemen. (gaat met name over de communicatie over het dieet en de tafelmanieren van wolven.
7. Wel of niet wolven namen geven. In NL niet gebruikelijk, in andere landen soms wel. Wat te doen met grensoverschrijdende wolven?
8. Maak afweging wie de juiste boodschapper is. Soms kunnen anderen met meer invloed, macht en vertrouwen beter als zender optreden.

9. Interactie staat centraal bij het nieuwe overheidscommuniceren (zie ook Factor C); luisteren en het gesprek aangaan.
10. Zorg voor visuele ondersteuning (foto, film, infographics, banners, etc.) en storytelling (verhaal, emotie, beleving), zeker van belang op social media.

6.6 Netwerk met voor- en tegenstanders

Meebewegen met ontwikkelingen, kennis delen, boodschappen afstemmen. Met zowel partijen die voor als tegen de wolf in Nederland zijn, maar ook bestuurders en partijen die schade ondervinden. Aandacht voor de context. Het is belangrijk om in kaart te brengen welke tegenstanders de wolf heeft en contacten met hen aan te halen (o.a. NowolvesBenelux, Stichting Wolvenhek Fryslân, Stichting Wolf-Fencing, div. wolvenwerkgroepen)

7 Communicatiemiddelen

7.1 Bestaande communicatiemiddelen

De volgende communicatie middelen zet BIJ12 al in en deze worden ook in 2021 ingezet voor de communicatie over de wolf in Nederland.

1. **Tussenrapportages wolf**. De laatste tussenrapportage is bezocht door bijna 2.000 unieke personen met 2.775 sessies en 10.000 paginaweergaven. Gemiddeld bezocht een bezoeker 4 pagina's en bleef 3 minuut 15 in het magazine. Grafisch, tekstueel, maar ook het hele proces daarnaartoe: overleggen over de juiste inhoud, afstemming tussen TBO's en provincies en woordvoering pers. 4x per jaar.
2. **Jaarverslag wolf**. 1x per jaar
3. **Berichten in media** worden gemonitord mbv Coosto en gedeeld met collega's. Doorlopend.
4. **Woordvoering** over schade namens BIJ12. Deelname aan overleggen met provinciewoordvoerders.
5. **Website** BIJ12. De webpagina /www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf had het afgelopen jaar gemiddeld 2.500 unieke paginaweergaven per maand, met pieken naar 3.500 tot 4.900 unieke paginaweergaven per maand.
   Informatie over de wolf wordt in Q2 en Q3 van 2021 geactualiseerd. De indeling wordt als volgt: Wolvenmeldpunt, Ecologische duiding, Wolf en mens, Schade en preventie, Monitoring / verspreiding wolf, Beleid en Bescherming / regelgeving
6. **Social Media** - Op LinkedIn heeft BIJ12 4.000 volgers. Het twitteraccount van BIJ12 heeft 1.555 volgers.
7. **Faunaschadepreventiekit Wolf**. Beschikbaar op bij12.nl
8. **Nieuwsbrieven.** Digitale nieuwsbrieven bieden de mogelijkheid om een selectieve doelgroep te bereiken. Op dit moment wordt er nog geen externe nieuwsbrief verstuurd over de wolf, maar de mogelijkheid is er wel.
9. **Wolvenmeldpunt**. Dit wordt in 2021 bij BIJ12 ondergebracht.
   - Inrichting. Middelen hierbij: Woordvoering door BIJ12 opzetten. Wie, wanneer bereikbaar, via welke kanalen (telefoon, e-mail, twitter?, formulier op website?), hoe snel kan met antwoord verwachten, 24/7?, etc. Afstemmen met stakeholders, opzetten protocollen. Helderheid over bemensing, taken en afbakening.
   - Transitie. Middelen hierbij: persbericht, nieuwsbrief waarop men zich kan abonneren, social media. Regelmatige updates vanaf januari 2021.
   - Doorlopend, vanaf begin april 2021. Middelen hierbij: actualisering van Q&A's, info-sheets, protocollen, afstemming met stakeholders.

7.2 Nieuwe communicatiemiddelen

10. **Handelingsprotocollen** (calamiteiten/crisis en alg. voorlichting):
    We stellen voor uiteenlopende situaties een openbaar protocol op waarin staat hoe we met die specifieke situatie omgaan: wat moet er gebeuren, wie moet worden betrokken en wie staat (in grote lijnen) aan de lat. Voor gebruik door BIJ12 en partnerorganisaties. BIJ12 heeft de regievoering in de communicatie, opstellen en managen van de woordvoeringslijnen. Opstellen van een handleiding, met stroomschema (gebeurtenissen, escalatieladder, namen en rugnummers, elkaar vervangen).
    Actie: afstemmen met de provincies, helpdesk, intern BIJ12 en met externe woordvoerders. NB: dat betekent niet dat BIJ12 dit allemaal opstelt, maar wel dat we hiervoor de aanzet doen: een format maken, deels ingevuld (met verwijzingen naar BIJ12, de ZV, WENR, etc.) en deels door iedere provincie zelf

aan te vullen. Iedere provincie is eigenaar van haar eigen protocol. Dit leggen we voor aan het IPO Wolvenoverleg.

11. **Infosheets**. Ontwikkelen van ´factsheets´ voor de communicatie naar het algemene publiek. Inhoud op basis van de uitkomsten van de Fact finding study, de kennis van WiN, ZV, TBO's etc., volgens de opgestelde communicatierichtlijnen. Voorbeelden van onderwerpen waarvoor we infosheets kunnen ontwikkelen. De wolf (algemene informatie over de wolf), Leefomgeving van de wolf en interactie met de mens (habitat, populatie-ontwikkeling, omgang, effecten op het ecosysteem), Wetten, regels, kaders, afspraken (habitatrichtlijn, wetten en regels), Monitoring, onderzoek, beheer (invloed op het faunabeheer, schadepreventie, tegemoetkomingen bij schade) Beslispunt: vaststellen of de wens tot het ontwikkelen van infosheets nog aanwezig is, na het opnieuw inrichten van de website.
12. **Factheet wolf**. Factsheet ontwikkelen met daarop infographic die informatie geeft over monitoring en schade.

7.3 Externe communicatiemiddelen

Voor algemene publieksvoorlichting kan worden aangehaakt op informatiekanalen die al beschikbaar zijn van stakeholders/intermediairs. Door gebruik te maken van externe media kan een breder publiek worden bereikt. Bijvoorbeeld de website van Wolven in Nederland, TBO's als Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en de Zoogdiervereniging. Deze middelen moeten in beeld worden gebracht.

7.4 Bijeenkomsten en overleggen

- Landelijk Overleg Wolf (LOW): O.l.v. [redacted] is het LOW van start gegaan op 25 november 2020. Het is een gestructureerd, informeel overleg, waarin zowel nationale als internationale kwesties aan bod komen. Het LOW is ingesteld door de Bestuurlijke adviescommissie Vitaal Platteland van het Interprovinciaal Overleg en wordt ondersteund door IPO/BIJ12 en het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit. [redacted] Karelse vervult vanuit BIJ12 de secretarisrol en is eerste aanspreekpunt. Samenstelling: Ministerie van LNV, IPO, BIJ12, Dierenbescherming, Federatie Particulier Grondbezit, Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, Vereniging Nederlandse Gemeenten, LTO Nederland, WENR, Vereniging Gescheperde Schaapskudden, De 12 Landschappen, Natuurmonumenten, Zoogdiervereniging, Wolf Fencing, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging
- IPO Wolvenwerkgroep
- Communicatieoverleg BIJ12 intern
- Communicatieoverleg TBO's
- Interne afstemming BIJ12
- WiN 2x/jaar informeel overleg - WiN streeft naar draagvlak voor Wolven in Nederland.
- Kwartaaloverleg
- Transboundary Wolf meeting – internationaal wolvenoverleg

7.5 Communicatienetwerk

In het tweede kwartaal van 2021 wordt in samenwerking tussen BIJ12 en het IPO het communicatienetwerk van de provincies nieuw leven in geblazen. Hieraan kunnen zowel communicatieadviseurs als woordvoerders deelnemen. Aan de hand van dit netwerk kan een overlegstructuur worden ingericht van woordvoerders en communicatieadviseurs die de Wolf in hun portefeuille hebben. Vervolgens kunnen afspraken worden gemaakt over protocollen, woordvoering, afstemming over o.a. ontwikkelingen en activiteiten.

Wolvenwerkgroep 16 maart 2021

1. Welkom en opening

[redacted] ([redacted] BIJ12) stelt zichzelf voor. Zij zal met enkelen ook nog kennismakingsgesprekken inplannen.

2. Master thesis UU – 'Samenleven wolf en mens in Nederland'

[redacted] licht het onderzoeksvoorstel van zijn master thesis toe.

Vragen naar aanleiding van zijn toelichting:
Is er op dit moment een goed genoeg beeld van de subsidieregelingen? [redacted] geeft aan dat het op dit moment nog niet het geval is van alle provincies. Hij zal nog contact opnemen met bijvoorbeeld [redacted] van provincie Drenthe om hier meer informatie over te krijgen.

Hoelang zal het onderzoek gaan duren?
De deadline is ergens eind juli. De dataverzameling zal plaatsvinden in april, mei en gedeeltelijk in juni. Er wordt aangegeven dat dit een ambitieuze planning is, het is een breed onderzoek in weinig tijd. Het advies wordt gegeven om het nader af te bakenen.

Is dit onderzoek niet wat aan de vroege kant, alleen in Gelderland een lopende subsidieregeling, hoe representatief is het databestand straks?
Kan nog altijd nuttig zijn op dit moment. Wat is de gedachtegang van schapenhouders om wel of geen preventieve maatregelen te treffen? Dit zal onderzocht gaan worden .

Wie gaat [redacted] begeleiden?
De begeleiding zal plaatsvinden vanuit de universiteit, door de coördinator van de master. Vanuit BIJ12 is er nog geen begeleider, [redacted] neemt waar, dit was [redacted] en wordt [redacted].

3. Ingekomen stuk: LIFE wolf aanvraag

Ellen licht de notitie LIFE wolf aanvraag toe.

Vragen naar aanleiding van haar toelichting:
Kan deze notitie met de wolvencommissies worden gedeeld?
Ja, dat kan. De Zoogdiervereniging zou dan wel een korte mondelinge toelichting willen geven. Ook in het Landelijk Overleg Wolf zal het besproken en toegelicht gaan worden.

Wat zijn concrete voordelen voor de provincies om mee te werken aan het LIFE project? Worden er duizend veehouders uitgenodigd? Wordt naar aanleiding van het LIFE project ook daadwerkelijk door 500 veehouders preventieve maatregelen toegepast? Hoe realistisch is het om de EU wetgeving te harmoniseren?

Bilateraal contact met de Zoogdiervereniging over dit soort vragen is altijd mogelijk.

Komende maanden zal er samen met de projectpartners worden gekeken naar detaillering. Enerzijds zoveel mogelijk 'value for money', maar anderzijds moet het ook haalbaar blijven.

Opmerkingen naar aanleiding van de twee externe toelichtingen:
Er komen zowel positieve als terughoudendere geluiden over het LIFE project. Het gaat om veel geld voor een ambitieus project. Anderzijds is het wellicht goed om het in

handen van een niet-overheidsinstantie te leggen, maar bij een maatschappelijke organisatie, zodat zij de kar kunnen trekken, dat werkt soms beter.

Oproep wordt gedaan om met een reactie vanuit de provincies te komen of er steun is voor dit project. Reacties kunnen naar [redacted] doorgestuurd worden.

4. Vaststelling agenda en mededelingen

Er zijn geen aanvullende agendapunten.

[redacted] had de BAC terugmelding ook al via de mail gestuurd, maar wil wel nog terugkomen op de opmerking van Provincie Overijssel op één van de notities, terwijl deze notitie al naar de AAC en BAC waren gegaan.

Problemen zaten voor Overijssel vooral bij bijlage 2. Ze zijn nog niet zo ver om overal hekken neer te zetten of te subsidiëren. Sommige dingen gaan wat Overijssel betreft te snel, zoals breed inzetten op wolfwerende maatregelen.
Dit had van te voren besproken moeten worden met het secretariaat IPO.

[redacted] komt, vanuit Overijssel, met een voorstel hoe het anders zou moeten in de notitie om er verder uit te komen.

5. Voorstel uitwerking handelingsprotocol

Er is een oplegnotitie opgesteld met meerdere bijlagen, namelijk een plan van aanpak met daarin een voorbeeld van een melding aangereden wolf en een bijlage die meer gaat over beleidsmatige keuzes en discussiepunten.

Opmerkingen naar aanleiding van het plan van aanpak:
Hoe wordt de ontheffing en vergunning verweven met dit stuk?
Wordt zeker naar gekeken, staat nu nog niet in het voorbeeld, omdat het nog uitgezocht moet worden en ook verband houdt met de juridische analyse. Per handelingsprotocol zal worden aangegeven welke toestemmingen, ontheffingen of vergunningen er al zijn of wat nog aanvullend geregeld zou moeten worden.

Eerder heeft [redacted] ook een schema opgesteld van hoe te handelen, wordt dit schema ook nog meegenomen?
Wordt ook zeker naar gekeken, maar dit schema is nog niet helemaal compleet. Roepen wel nog veel vragen op, zeker vragen die je niet wil beantwoorden op het moment dat zo'n situatie zich voordoet.

Plan van aanpak zal als stuk doorgestuurd worden naar het Landelijk Overleg Wolf en daar besproken worden.

Opmerkingen naar aanleiding van de melding aangereden wolf:
Opmerking bij het schema: de dierenambulance zal door de politie worden getipt, en niet via het wolvenmeldpunt.

Opmerkingen naar aanleiding van de beleidsmatige keuzes en discussiepunten:
Handig om een protocol op te stellen wat ook draait zonder een provincieambtenaar. Mocht het 's avonds of in het weekend gebeuren en provincieambtenaren zijn moeilijker bereikbaar, dan kan de uitvoering van het protocol in ieder geval wel doorgaan.

Ten allen tijde vermijden dat boa's een gewonde wolf doden. Altijd die beslissing aan een dierenarts overlaten. Maar aan de andere kant ook niet onderschatten in welke mate een wolf in staat is zich in de natuur te redden en er weer bovenop te komen. Goed bepalen wanneer welke situatie van toepassing is: wolf verzorgen, wolf 'aan lot overlaten' en wolf

doden. Daarbij ook in acht nemend wat het doden van een wolf voor impact kan hebben op de structuur van een roedel.

Afspraken instellen over maximale aanrijdtijden. Niet alle verantwoording bij één deskundige leggen. Poule van deskundigen die digitaal geraadpleegd kunnen worden om advies in te winnen. Bepaalde tijdslimiet hanteren. Goed omschrijven wie deskundig is en wie niet.

Waarom voor een wolf een ander handelingsprotocol bij een aanrijding dan voor bijvoorbeeld een das? Goede insteek om nog even na te gaan.

Ook meenemen wat er moet gebeuren met welpen als er bijvoorbeeld een zogend vrouwtje wordt aangereden. Hoe, wie, etc.

De wens voor een opvang voor gewonde wolven is ook geweest. Op dit moment niet beschikbaar in Nederland. Is dit nog gewenst? Moet dit dan in Nederland zijn of in het buitenland?
Als uit het protocol handelingsperspectief blijkt dat een gewonde wolf verzorgd moet gaan worden, dan moet die wolf toch ergens opgevangen worden. Er is ooit contact geweest met een opvanglocatie, maar daar is destijds niets uitgekomen. In België is een opvangcentrum, maar er moet ook rekening gehouden worden met bijv. CITES. Als CITES het enige probleem zou zijn, moet dit geregeld worden met het Ministerie van LNV. Wel moet ook rekening gehouden worden met hoe lang een wolf maximaal opgevangen gaat worden. Voor twee dagen opvang hoeft een wolf niet helemaal van Drenthe naar België gebracht te worden.

[redacted] zal als trekker de uitwerking nader vorm geven in samenwerking met Anne, [redacted], [redacted] en [redacted]

6. Aanpak communicatie activiteiten wolf

Er ligt een communicatieplan, deze is nog opgesteld door [redacted]. [redacted] **zal deze aanpassen waar zij dit nodig acht en meer haar eigen maken.**

Opmerkingen naar aanleiding van het communicatieplan:
Pagina 8 Handelingsperspectieven iets te veel 'wild west'. Wat neutralere zinnen en woorden gebruiken. Met voorbeelden voorzichtig zijn, het is tamelijk suggestief.

Er staat nog in het plan dat het wolvenmeldpunt in april 2021 naar BIJ12 zal komen, maar dat gaat niet lukken. Dat moet aangepast worden naar een andere termijn, [redacted] zal nog met [redacted] overleggen wanneer dit gaat zijn.

Onder punt 8 wordt gesproken over een landelijk wolvenplatform: waar zit de expertise? Door de verschillende landbouworganisaties is de wens voor een expertiseteam ook uitgesproken. Apart discussiepunt waar later nog een keer over gesproken moet worden.

Bij de begroting staat € [redacted] euro aan fotomateriaal begroot. Vanuit communicatie al wel ooit bedacht om foto's te laten maken, maar hoe op dit bedrag is gekomen moet even uitgezocht worden.

Afbakening mist; wat doet BIJ12, wat doen de provincies, wat doen de maatschappelijke organisaties? Daar is al eens een notitie van geweest, maar het zal prettig zijn als deze ook terug kan komen in het communicatieplan.

7. Notitie monitoren probleem wolf

FBE Gelderland heeft al aangeboden ontheffingshouder te willen zijn voor het monitoren van eventuele probleemwolven.

Opmerkingen naar aanleiding van deze notitie:
In wolvenplan is gezegd dat het monitoren van een probleemwolf niet wordt gezien als onderzoek, maar als maatregel. Met die gedachte past die taak bij een FBE. Als de conclusie gaat zijn dat het geen maatregel is, maar onderzoek, dan is de FBE niet de juiste organisatie voor de monitoring, maar zou bijvoorbeeld WENR of een vergelijkbaar instituut beter passen.

Is het effectief om een wolf die veel vee doodt ook te zenderen, of zal het in de praktijk zo zijn dat wolven alleen als probleemwolf aangeduid kunnen worden zodra zij minder dan 30 meter in de buurt van mensen zullen komen? Hoe realistisch en functioneel is het om dit te doen? Dit moet gezien worden als tussenstap voor het doden van een probleemwolf.

WENR heeft een ontheffing aangevraagd, maar alleen voor het doen van onderzoek, niet voor het uitvoeren van een maatregel met als eventueel gevolg het doden van een probleemwolf.

8. Ingekomen stuk: notitie vergoeding preventiemaatregelen overige dieren

Dit stuk wordt ook ingebracht in het Landelijk Overleg Wolf.

In Vlaanderen is net een nieuwe regeling in gebruik genomen, goed om daar kennis van te nemen. Uiteindelijk geconcludeerd dat in de volle breedte subsidie gefinancierd moet worden, voor alle dieren, ook alpaca's etc. Voorkomen moet worden dat wolven zich gaan specialiseren in gehouden dieren.

Eerst focussen op (perfectioneren) van de subsidieregelingen voor preventieve maatregelen van schapen en geiten? Ook voor hobbyhouders of niet? In Drenthe en Gelderland komen hobbyhouders al in aanmerking voor de subsidieregeling.

In Vlaanderen hebben ze een splitsing gemaakt: hobbyhouders krijgen subsidie door middel van natuurgeld, professionele houders krijgen preventieve maatregelen via GLB.

9. Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Aantal agendapunten geduid (handelingsperspectief, master thesis, notitie vergoeding preventiemaatregelen overige dieren), LIFE komt daar nog bij.

Volgend LOW zal de samenstelling, taak, rol etc. ook bediscussieerd worden.

Afspraak is dat vergaderstukken LOW gedeeld worden met deze werkgroep.

10. Jaarplanning

Geen op- of aanmerkingen over de jaarplanning. De jaarplanning wordt vastgesteld.

11. Nieuws uit de provincies (provinciale wolvencie's)

Oproep om nieuws uit de provincies/provinciale wolvencie's met elkaar te delen. Zeker ook met [redacted] en [redacted], zodat zij voorbereid zijn tijdens een Landelijk Overleg Wolf.

Afspraak is dat secretarissen van de provinciale wolvencie's de vergaderstukken delen met [redacted] en [redacted].

12. Overige bijlagen ter kennisname

Fact finding-study zit er nog niet bij, volgt later. Juridische analyse wolf zit er wel bij. De beoogde persoon zal de juridisch analyse niet gaan uitvoeren, wordt nu een ander voor gezocht.

13. Rondvraag en sluiting

Het leefgebied van de wolf op de Veluwe wordt uitgebreid, zowel aan de noord- als de zuidzijde.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 april 2021 09:01
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted].; [redacted].; [redacted]@brabant.nl; [redacted]( ); [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolvenwerkgroep 14 04 21
Bijlagen: 0.1 Agenda 140421 WOLVEN WERKGROEP.docx; 3.1 BAC VP stukken wolvenbeleid.docx; Bijlage_01_Handelingsperspectief_probleemsituaties met wolven_geredigeerd_DK.docx; Bijlage_01_Handelingsperspectief_probleemsituaties met wolven_geredigeerd_SK-AK.docx; Bijlage_02_Uitwerking_actualisatie_wolvenplan_DK.docx; Bijlage_02_Uitwerking_actualisatie_wolvenplan_geredigeerd.docx; 3.1 oplegnotitie IPO wolvenwerkgroep over LIFE Wolf.pdf; 3,2 LIFE20-NAT_NL_001068 (1).pdf

Urgentie: Hoog

Beste allen,
Bijgaand de agenda en stukken voor d extra IPO wolvenwerkgroep vergadering van vanmiddag 13.30-14.30 uur.
Een beetje last minute, maar dat was even niet anders. Ik ga er vanuit dat met de mailwisselingen in het voortraject er al het nodige is gewisseld.
Op basis daarvan kom ik met nieuwe aangepaste teksten, waarover we vanmiddag w verder zullen spreken.
Tot dan.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

CONCEPT NOTE

LIFE Nature and Biodiversity

TECHNICAL APPLICATION FORMS

LIFE 2020

FOR ADMINISTRATION USE ONLY

LIFE20 NAT/NL/001068

LIFE Nature and Biodiversity project application

Language of the proposal:

English (en)

Project title:

Improving social and cultural coexistence with wolves through livestock protection in the Netherlands

Project acronym:

LIFE WOLF NL

The project will be implemented in the following Member State(s) and Region(s) or other countries:

Netherlands All regions

Expected start date: 01/09/2021 **Expected end date:** 31/08/2026

LIST OF BENEFICIARIES

Name of the **coordinating** beneficiary: Steunstichting Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

SECTOR

Nature

Coordinating Beneficiary Profile Information			
Legal Name	Steunstichting Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming		
Short Name	DMS	**Legal Status**	
VAT No	NL 81.45.11.351.B01	**Public body**	
Legal Registration	KvK 09148054	**Private commercial**	
Registration Date		**Private non- commercial**	X
Pic Number	[redacted]		
Legal entity is SME	☐		
Employee number			

Legal address of the Coordinating Beneficiary			
Street Name and No	Toernooiveld 1		
Post Code	6525ED	**PO Box**	
Town / City	Nijmegen		
Member State	Netherlands		

Coordinating Beneficiary contact person information			
Title	[redacted]	**Function**	[redacted]
Surname	[redacted]		
First Name	[redacted]		
E-mail address	[redacted]@zoogdiervereniging.nl		
Department /			
Street Name and No	Toernooiveld 1		
Post Code	6525ED	**PO Box**	
Town / City	Nijmegen		
Member State	Netherlands		
Telephone No	[redacted]	**Fax No**	

Website of the Coordinating Beneficiary	
Website	www.zoogdiervereniging.nl

Brief description of the Coordinating Beneficiary's activities and experience in the area of the

The Dutch Mammal Society (DMS) was founded in 1952 as a platform for those interested in the study and protection of mammals. In time, it developed into a professional organisation that brings together people who actively protect mammals and their habitats in the Netherlands and abroad by developing and sharing new insights and knowledge. The Dutch Mammal Society focuses on the Netherlands, but regularly operates internationally.

DMS is one of the co-founders of the platform 'Wolven in Nederland' (Wolves in the Netherlands) with the aim to prepare the Dutch society for the re-emergence of wolves in the Netherlands and to lobby for policies that facilitate the coexistence between man and wolf in the Netherlands. Since 2007 this collaboration rapidly grew in numbers of partners of various origins, now the platform also including provinces, authorities, universities, two of the Dutch hunters associations and the largest private landowner (Natuurmonumenten), the State Forestry and the Ministry of Defence. The Dutch Mammal Society holds the secretariat and facilitates the partners.

In recent years the DMS was responsible for the nationwide monitoring of wolves. Passive monitoring was performed by validating over 1500 submissions of possible sightings of (tracks of) wolves. Active monitoring was performed by professionals and volunteers trained by and under the organisation's supervision. 100 professionals and volunteers were trained during week-long courses on the ecology and tracks of wolves, in cooperation with the wolf experts of the Wolfskompetenzzentrum Iden, part of

Landesamt für Umweltschutz Sachsen-Anhalt, Germany. The monitoring method of wolves in the Netherlands is mostly similar to Germany, making data interchangeable.

The DMS also advised authorities on the use of livestock protection measures, with intensified contact during potential cases of problem wolves.

SUMMARY DESCRIPTION OF THE PROJECT (To be completed in English)

Description of the conservation issue targeted and the pre-operational context

Human persecution in the late 19th and early 20th century lead to the local extinction of the European wolf *Canis lupus* (*) in many regions of Europe. The driving force behind its extirpation was the belief that wolves threatened the livelihood of farmers, by attacking their livestock. In the 19th century, people managed to completely remove the wolf from the Dutch territory, along with large parts of western Europe. Isolated populations managed to survive in remote areas of the Apennines and Dinaric Mountains, until the species became legally protected by the Washington Convention (CITES) in 1973. In the following decades, its protected status was confirmed in the Bern Convention (1979) and as a priority species in Annex II and IV of the Habitats Directive 92/43/EEC (1992). As a result of its strict protection, small wolf populations have rapidly grown and expanded their range. Wandering individuals are returning to the species' former distribution, including the Netherlands.

The first official observation of a wolf in the Netherlands was in 2015, followed by the first resident wolf in 2018 and first wolf pack (5 pups) in 2019. The latest data indicate that there are currently about ten adult wolves residing and wandering in the country, besides the wolf pack that has produced a second litter (4 pups) in spring 2020. The rapid developments concerning the return of the wolf to the Netherlands has caused excitement and concern. A recent survey indicates that 57% of the Dutch stand positive towards its return, yet 18% is against its return, mainly of the belief that there is too little room for wolves, that wolves prey on livestock, that there may be too many wolves and that they can cause nuisance and dangerous situations.

Wolves in the Netherlands are seen as part of the Central European Lowland Population, extending further across Poland, Germany, Denmark, Belgium and Luxembourg. This wolf population is recognised as a unique entity by the European Commission, and categorised as **endangered** according to the IUCN Red List (2018). In their latest Article 17 report (August 2019), the Netherlands reports on the wolf '**No Data**'. Scientific studies suggest there is room for as many as 20 to 40 wolfpacks in the Netherlands, indicating that the current situation is **not favourable** in the Netherlands. To improve the conservation status of the wolf, it is urgently needed to increase the public acceptance for its presence, by overcoming current human-wolf conflicts that fuel the hostile attitude towards the wolf.

As the European Commission confirmed in 2012 already, threats of high importance to wolf conservation are 'low acceptance, habitat (infrastructure), persecution, poor management structure, accidental mortality and lack of knowledge'. The main opposers are from the agricultural sector, claiming that wolves do not belong in the Netherlands, are dangerous and cannot be controlled, and that it is practically impossible to implement livestock protection measures to prevent depredations. Data shows that over the last five years 175 wolf depredations occurred, compensated with payments totalling to € 82,562.85. It leads to an increasing demand to legally cull wolves, and politicians are now already demanding wolf free zones. On the other hand, one province (Limburg) now has a working subsidy scheme and two other provinces are preparing subsidy schemes (Drenthe and Gelderland) to support those negatively impacted by the wolf.

Starting January 2022 farmers are obliged to have preventive measures installed in order to be compensated for damages sustained in areas where damages by wolves are to be expected. This project will use this obligation as a tool to convince livestock owners to implement effective livestock protection measures, and provide them with the necessary information on how to do so. For this, the partners will establish a Living Livestock Laboratory, in which they will collectively work with stakeholders on identifying challenges and improving livestock protection in dyke systems, natural areas, recreational areas and agricultural areas. This way, the project will proactively demonstrate best practice examples, tailored to the Dutch settings, that effective livestock protection is possible and a solution to achieve a long-term sustainable coexistence with the growing wolf population in the Netherlands. Involvement of representative organisations from different stakeholders ensures that common solutions and conservation actions implemented through peer-to-peer interaction contribute to a behavioural change amongst the Dutch that makes a long-term conservation of the wolves in the Netherlands and the Central European Lowland population possible.

The project will work closely together with international experts from regions undergoing similar human-wolf conflicts, and will adapt these to the target area covering the entire Netherlands.

Project objectives

LIFE WOLF NL will facilitate the transition to a Dutch society with minimal wolf-conflict by active training of livestock owners, testing of equipment and implementation of effective livestock protection measures. Over the course of 5 years, this project has the main objectives to **improve coexistence with wolves in the Netherlands**, including social and cultural viewpoints, by creating a high quality standard of effective livestock protection implementation across the country. The target area includes the entire Netherlands, with a focus on the provinces that are currently witnessing the active reappearance and recolonization of the wolf.

The project will engage a diversity of stakeholders as partners, associated partners and supporters to increase acceptance for the return of the wolf, by improving current livestock protection and demonstrating effective protection measures based on best practice examples. These best practices are collected within the EU and adapted to fit to local conditions in The Netherlands. Based on preparatory actions that will assess the current state of human-wolf conflict on various levels and existing tools to mitigate this, the project will develop a peer-to-peer training programme to improve existing livestock protection measures and implement effective livestock protection measures in the field. This training programme will be supported by a so-called 'Living Livestock Lab' concept that includes user-centred demonstration areas with livestock guarding dogs, equipment analyses, emergency protection kits for livestock owners, shepherd educational training, and various innovative public engagement tools.

The project aims to support local initiatives to contribute to the implementation of concrete conservation actions, such as to establish a country-wide network of volunteers to implement effective livestock protection measures and promote coexistence with the wolf. As a result, the project will contribute to the improvement of the conservation status of the wolf in the country and the long-term conservation of this species through optimized coexistence

Is at least 25% of the eligible project costs dedicated to concrete conservation actions? Yes [X] No [ ]
Or alternatively does your project fall under one of the exceptions to

Actions and means involved

Preparatory actions will consist of a review and impact analysis of relevant projects and an analysis of the existing social and cultural studies relevant to the project area. Based on these outcomes, a stakeholder analysis, lobby plan and stakeholder involvement roadmap will be made for the duration of the project. During the preparatory actions we will also analyse the current risks of wolf-livestock conflicts in the Dutch landscapes in relation to the legal, cultural and social setting. We will assess the existing livestock protection training, materials and the challenges of using the preventive measures in the Dutch landscapes. We will set up protocols on how to use and test livestock protections in cases where these are not yet available for the Netherlands, for instance on the breeding and certification of livestock guarding dogs and the usages of these dogs in recreational areas. Curricula will be developed for the training of livestock farmers, livestock protection consultants, shepherds and youth in how to coexist with wolves in the Netherlands.

C1 Livestock protection training

In the project we will focus on training the target groups of this project. These are livestock farmers, shepherds and private sheep owners. This concrete conservation action will contribute to capacity building of these target groups, using a conservation-oriented approach, to implement livestock protection. We will reach these target groups directly by training professional livestock protection consultants. We will also educate the youth and the community about livestock protection in the target areas (areas where wolves live).

C2 Livestock protection demonstration areas

In the target areas, we will improve the usage of livestock protection measures and showcase these projects to all relevant stakeholders. Using demonstration areas, the project will focus on livestock protection materials, shepherds and livestock guarding dogs. The project will demonstrate effective solutions that are tailored to local requirements, based on best practice examples from other countries and long-standing expertise of relevant stakeholders.

C3 Multi-perspective impact

With our stakeholders we will form a Living Livestock Lab in which thematic working groups for the duration of the project collectively work on identifying challenges and improving livestock protection in

dyke systems, natural areas, recreational areas and agricultural areas. These workings groups will be coordinated and guided by specialists in social dialogues between cultural and social groups.

C4 Living Livestock Labs

Lessons learned from the working groups will be showcased in one Living Livestock Lab demonstration area where all preventive measures are to be experienced by future users. This is a user-centric approach to test and evaluate solutions to mitigate human-wolf conflicts through implementation of livestock protection in the Netherlands.

C5 Public awareness and education

Here, the preventive measures are demonstrated to all and where people meet and discuss their ideas and concerns about the usage of livestock protection measures. Through a public exhibition, the project informs the general public and youth groups. Modular exhibition material will be presented on at least 10 different agricultural fairs and events to inform the target audience. A network of volunteers is established to provide practical support to livestock farmers. One tourism strategy is developed and shared with Destination Marketing Organisations, to incorporate measures and guidelines on how to deal with tourism in areas with wolf and livestock protection presences.

C6 Livestock Support Program

We will strengthen the outreach of the project further by the Livestock Support Program. In this program all information will be made online accessible, the existing volunteer networks will be improved and a network of Livestock Protection Ambassadors will be established. These ambassadors can advise livestock owners how best to apply the livestock protection measures at their site. We will raise the public awareness on livestock protection measures through coverage via our (online) media and mass media.

Has this proposal been submitted before? Yes ☐ No ☒

If you are resubmitting this proposal, please provide the references and acronym of the previous proposal in the form of reference acronym e.g. LIFE11 BIO/NL/001040 ACRONYM

Quantified expected results and impacts

The expected results and impact of the project:

1.000 participants with livestock farmer training, 50% will accept and implement livestock protection as concrete measures.

100 livestock protection consultants are trained and certified, consulting at least 500 farmers in project areas, of which at least 50% will implement livestock protection by the end of the project.

20 livestock protection demonstration areas established throughout the country where livestock protection equipment sets are deployed, sharing competences with at least 500 livestock farmers, of which 50% will acknowledge livestock protection as a solution to minimise wolf-livestock depredation.

1 Living Livestock Lab demonstration area established, sharing new insights on livestock protection with authorities and livestock protection consultants.

1 guideline for LGD breeding, 1 guideline for LGD certification, 1 protocol for the use of LGD in recreational areas developed and recommended to responsible entities in project areas.

4 Thematic Working Groups established to solve identified challenges, engaging at least 20 stakeholder representatives.

1 tourism communication strategy transferred to at least 25 DMOs, at least 35% expected to incorporate it.

20 lobbyists engaged, 20% changed to pro-livestock protection and/or pro-wolf conservation lobby.

Field analysis of 20 study sites where livestock protection measures were set up prior to the project.

Public exhibition visited by at least 30 youth groups and 30.000 visitors.

10 agricultural fairs and events visited with modular exhibition, reaching at least 10.000 livestock farmers.

Youth education workshops with at least 100 school classes, at least 75% increase knowledge about livestock protection and coexistence with wolves, measured with questionnaires.

1 project website supported with newsletters and social media with an average of 20.000 monthly outreach at project end.

Network of Livestock Protection Volunteers with at least 240 volunteers providing practical support to livestock farmers.

1 legislation harmonisation proposal for compensation, protection and financing of livestock protection on national and regional level

1 ex-ante and ex-post assessment with at least 100 representatives and 280 individuals from the public

250 media appearances and 5 press conferences in project areas

1 kick-off conference, 3 thematic conferences and 1 end-of-project conference with at least 750 participants in total

5.000 participants with all project activities, at least 75% increase knowledge on livestock protection and wolf conservation, 50% accept livestock protection as proper solution

5 third parties involved for transfer with at least 15% adoption of project results by relevant target groups outside project areas

Public acceptance for livestock protection and wolf conservation increases further with 15%

95% decrease in depredation where livestock protection is implemented

25% decrease in number of identified wolves that were assumed to be illegally killed

Sustainability of the Project Results

To ensure long-term sustainability of project results, a structured approach to support their continuation, transfer and replication is installed, particularly by continuing peer-to-peer training of livestock owners on how to implement effective livestock protection. Both agricultural and environmental organisations will continue and benefit from providing these trainings, which reduces the human-wolf conflicts. Not only does this fit well to their main interest and activities, it also makes it possible to continue these actions beyond the project duration without being dependent on external funding sources. Youth and public education curricula and materials will be integrated in beneficiaires' communication programmes, which allows them to diversify their offer and increase their topics of expertise.

Emergency equipment sets, deployed as a result of demonstration areas, will remain available at the participating provincial authorities to ensure that such sets are ready to assist livestock owners where necessary. Livestock protection centres will become integrated with local self-sustaining, mostly agricultural, businesses that can thereby continue to offer consultation and information on livestock protection in their region to local individuals.

The Livestock Guarding Dogs will remain with the livestock owners who participate in the project. A provision will be added to the contract to ensure the dogs to be returned to the breeder in case these livestock owners no longer wish to use Livestock Guarding Dogs.

Established and strengthened volunteer networks will be integrated into the existing network of third parties to continue their supporting activities.

Informative exhibition material will be integrated in educational visitor centres for natural areas where livestock protection is implemented and wolf occurrence is frequent or even permanent. Within 5 years

after the project, the content will be evaluated and updated with relevant information where needed, to inform the public on the state-of-the art measures and efforts that are being implemented to ensure a sustainable coexistence with the wolf in the Netherlands.

The proposal addresses the following project topic(s)

- Projects aimed at improving the conservation status of habitat types or species of Community Interest, provided, their status is not 'favourable/secure and not declining' or 'unknown' according to the most recent overall assessments that Member States have provided at the relevant geographic level according to Article 17 of the Habitats Directive or to the most recent assessments according to Article 12 Birds Directive and EU-level bird assessments.

Reasons why the proposal falls under the selected project topic(s)

The wolf, *Canis lupus*, is a priority species (*) in Annex II of the Habitats Directive (92/43/EEC). The wolves in the Netherlands belong to the Central European Lowland population, which is a unique entity, listed as **endangered** according to the IUCN Red List (2018). Furthermore, the Netherlands reported '**No Data**' on the wolf's conservation status in the latest Article 17 report (August 2019).

Studies suggest there is suitable habitat for 20 to 40 wolfpacks in the Netherlands. With its current number of one single officially confirmed wolf pack, the current situation is thus not **favourable**. To improve the status, it is urgently needed to increase the public acceptance for its presence, to overcome human-wolf conflicts that fuel the hostile attitude towards wolves.

The wolf population extends across many Natura 2000 sites, therefore the project also focuses on surrounding areas where wandering wolves are frequently present and strict protection is still valid, as recently confirmed by the EU Court of Justice (Press release No. 72/20, June 2020). In the project areas, the vision of Natura 2000 is promoted during this project, by identifying and demonstrating effective solutions to mitigate human-wolf conflicts in the Netherlands.

What are the Project Partnership details for the Project

There are 21 beneficiaries, of which 7 from the government, 3 from the agricultural sector, 7 from the nature conservation sector, 3 from the research sector and 1 from the education sector.

Coordinating beneficiary
1. Dutch Mammal Society
Private non-profit organisation that focuses on the study and protection of native mammals and their habitat in the Netherlands.

Project Steering Committee and Associated beneficiaries
2. Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality

3. Provincial government Drenthe

4. Provincial government Gelderland

5. BIJ12
Executive organisation for the 12 Dutch provinces, responsible for implementation of policies concerning wolves including the coordination of research and taxation/compensation of livestock damages.

6. European Wilderness Society
5+ years of livestock protection and human-wildlife conflict mitigation training and expertise, involved in LIFEstockProtect, leading communication in Interreg BEECH POWER and Centralparks

7. LTO
The Netherlands Agricultural and Horticultural Association represents over 35,000 agricultural entrepreneurs and employers.

8. Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)
A platform with 25 associations, representing 4,000 members, for small-scale sheep and goat owners.

9. Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN)
The association for Dutch shepherds, with more than 40 member organisations.

10. Radboud University
The mission of the Institute for Science in Society is to analyse, assess and improve the societal embedding of new developments in science and technology, through research, education and outreach.

Other associated beneficiaries

11. Provincial government Noord-Brabant

12. Provincial government Limburg

13. Provincial government Groningen

14. Helicon
Provides green education and provides the only professional training in becoming a shepherd in the Netherlands.

15. Wageningen University
The Wageningen University is the only university in the Netherlands to focus specifically on the theme 'living environment' by working closely together with governments and the business community.

16. University of Tilburg
Tilburg Law School provides highly valued education and research in the field of law and public administration.

17. Wolf Fencing Nederland
The volunteer network which aids livestock owners in the implementation of livestock protection measures by giving advice and setting up fencing in the field.

18. Canine Efficiency
Focuses on effective conflict prevention between man and predator through the use of good livestock guardian dogs (LGDs) in the right way.

19. ARK Nature
Focuses on rewilding via a bottom-up approach, based on natural processes and linked to regional economic and social development. ARK Nature is one of the founding partners of Rewilding Europe.

20. Eliante
Expertise in large carnivore conservation and conflict mitigation, involved in LIFE EUROLARGECARNIVORES, LIFEstockProtect, and Italian Pasturs project.

Expected risks and constraints related to project implementation and mitigation strategy

1. Lack of trust in expertise of involved beneficiaries and external institutions

Mitigation strategy: Active and participatory involvement of different stakeholders and its representatives enable the project to use a multi-stakeholder approach to build trust, find 'common ownership' and a feeling of shared interest to achieve the project objectives.

2. Feeling of disenfranchisement among farming communities

Mitigation strategy: The project reacts to the direct demands of the agricultural sector to find concrete solutions to mitigate human-wolf conflicts by minimising livestock depredation risks. Peer-to-peer interaction and using a participatory approach, help involving farming communities to increase the feeling of solidarity.

3. Lack of communication between various stakeholders (urban-rural divide)

Mitigation strategy: From the start, there will be clear communication with and between stakeholders, producing outcomes that meet the various requirements. Monitoring will evaluate communication and identify points of attention to avoid miscommunication or conflicts.

4. Feelings of unease with wolf resurgence is fuelled by other issues, such as globalisation, rapid landscape change and disappearance of local identities

Mitigation strategy: The project aims to separate these issues from the project focus topic, through structured communication. Yet, the living labs approach will also create a platform that can help to address other social issues, thereby strengthening social cohesion, mutual trust and solidarity.

5. Project management difficulties

Mitigation strategy: the project partnership consists of many experienced organisations that have a standing long-term cooperation. Using project management and communication software will minimise the risk of difficulties during the project.

6. Project implementation delay

Mitigation strategy: the activity planning includes a 3-month buffer period in which unfinished activities can be finalised before the project officially ends.

Project's best practice/demonstration/pilot character

LIFE WOLF NL is a **best practice** project, by focusing on appropriate and cost-effective techniques that have proven to be successful and efficient in protecting livestock from wolf-depredations. Through collection of best practices and adaptation to local requirements and regulations, the project will develop and demonstrate concrete measures for livestock protection that can be implemented by livestock owners in various terrains. This will contribute to reduce the occurrence of wolf-livestock depredations that fuel a negative attitude towards the wolf's presence in the country, posing a threat to its long-term conservation. The project's diverse consortium of agricultural organisations, environmental organisations, research institutes, public bodies, as well as a Dutch Ministry and provincial governments, enable the project to establish an innovative and unique, sustainable and achievable solution to human-wolf coexistence in the Netherlands.

By offering training to livestock owners, shepherds, consultants, youth and communities, the project takes a multi-disciplinary and systematic approach to provide information about livestock protection and achievable ways to support coexistence with wolves. Through a structured multi-stakeholder approach, working groups encourage stakeholders to become actively involved and contribute to finding solutions to challenges that exist in sectors concerning maintenance of dykes as well as natural, recreational and agricultural areas. Through volunteer support, a supporting network is established to promote as well as assist with the implementation of effective livestock protection measures and thereby human-wolf coexistence.

As the wolves in the Netherlands belong to the Central European Lowland Population that extends across multiple countries, international experience and knowledge sharing is of crucial importance for this project. Therefore close collaboration will be established with relevant LIFE and other funded projects, such as *LIFE EUROLARGECARNIVORES*, *LIFEstockProtect* and *WOLFALPS EU*, which address the issue of human-wolf conflict in different areas of Europe. The project will also establish a cooperation with existing volunteer initiatives to support practical implementation of livestock protection and support livestock owners to do so, with support of third party financing.

Furthermore, the project has a strong **demonstration** character, using the so-called 'Living Livestock Lab' that has a user-centric approach to test and evaluate solutions to mitigate human-wolf conflicts through implementation of livestock protection in the Netherlands. By implementing demonstration areas with livestock protection materials, shepherds and livestock guarding dogs, the project will demonstrate effective solutions that are tailored to local requirements, based on best practice examples from outside the country and long-standing expertise of relevant stakeholders.

EU added value of the project and its actions

The project contributes to the **specific objectives A and C** of LIFE Nature, as listed in Article 11 (Regulation EU no. 1293/2013). It aims to improve knowledge on effective conflict mitigation measures to reduce threats to wolf conservation, identifying best practices that are tested and evaluated according to local requirements. Lobby efforts are directed to effectively use and implement EU frameworks and policies, and contribute to the main project objective: to achieve a **favourable wolf conservation status** in the Netherlands.

By addressing the wolf, which is a **priority species (*)** in Annex II (and IV) of the Habitats Directive, and part of the Central European Lowland population that is classified as **Endangered (EN)** on the IUCN Red List (2018), the project contributes also to the targets 1, 2, 3 and 6 of the EU Biodiversity Strategy to 2020 and its subsequent key commitments 1, 4, and 5 of the EU Biodiversity Strategy to 2030.

By aiming to improve the conservation status and management of a priority species that is of community interest (Annex II and IV), it supports Target 1 as well as Key Commitment 1. By achieving a favourable status, the degraded ecosystems are being restored with formerly absent species, through a cascade-effect that results in increased ecological resilience, aligning with Target 2. The active involvement of the agricultural sector leads to the creation of a more wolf-tolerant landscape and attitude amongst important stakeholders, meeting Target 3 as well as Key Commitments 4 and 5. By focusing on the wolf, the apex predator in the Netherlands and an umbrella species as many other species will benefit from its presence, the project also contributes to tackle the biodiversity crisis, aligning with Target 6.

Furthermore, the project contributes to the objectives of policy documents that were produced upon the request of the EU, especially the 'Guidelines for Population level management plans for large

carnivores in Europe' (2008), 'Key actions for Large carnivore populations in Europe' (2015), 'Dutch Interprovincial Wolf Plan' (2019) and the 'Dutch Wolf monitoring plan' (2019). The project objectives follow the proclaimed measures needed to overcome the human-wolf conflict situation regarding livestock protection, according to EU Commissioner Vella, as stated in the inter-parliamentary conference 'Defend Pastoralism: towards a European Wolf Plan' for the European Parliament in May 2018. Accordingly, it follows the advice to achieve coexistence by restoring pastoralism, as stated by the EUREGIO-Resolution of December 2018 and confirmed by the European Commission in their communication (ENV.D.3 AJ/fl Ares(2019) 1475348).

Lobby efforts to include financial possibilities to cover direct and indirect costs of livestock protection through Regional Develop Plans, which would support the implementation of the Common Agricultural Policy.

Budget breakdown cost categories	Total cost in €	Eligible Cost in €	% of total eligible costs
1. Personnel	[redacted]	[redacted]	[redacted]
2. Travel and subsistence	[redacted]	[redacted]	[redacted]
3. External assistance	[redacted]	[redacted]	[redacted]
4. Durable goods			
Infrastructure	[redacted]	[redacted]	[redacted]
Equipment	[redacted]	[redacted]	[redacted]
Prototype	[redacted]	[redacted]	[redacted]
5. Land	[redacted]	[redacted]	[redacted]
6. Consumables	[redacted]	[redacted]	[redacted]
7. Other costs	[redacted]	[redacted]	[redacted]
8. Overheads	[redacted]	[redacted]	[redacted]
Total	4,752,500	4,752,500	100.00%

Contribution breakdown	In €	% of total	% of total eligible costs
EU contribution requested	[redacted]	[redacted]	[redacted]
Coordinating Beneficiary's contribution	[redacted]	[redacted]	
Associated Beneficiaries' contribution	[redacted]	[redacted]	
Co-financers contribution	[redacted]	[redacted]	
Total	4,752,500	100.00%	

14B

LIFE Wolf NL

Samenwerking voor EU financiering van preventieve maatregelen voor wolf 2022 t/m 2027

Notitie van de Zoogdiervereniging

Datum	8 maart 2021
Projectnummer	2020.044
Projectnaam	LIFE WOLF NL
Memo	SAMENWERKING VOOR EU FINANCIERING VAN PREVENTIEVE MAATREGELEN VOOR WOLF 2022 T/M 2027.
Auteur(s)	[redacted] en [redacted]
Documentnummer	N2021.005

Geachte leden van de IPO Wolven Werkgroep,

Samenvatting

De Zoogdiervereniging heeft het initiatief genomen om € 4-5 miljoen subsidie bij de Europese Commissie aan te vragen (middels het LIFE-programma) voor het realiseren van preventieve maatregelen om schade door roofdieren te voorkomen en om voorlichting over wolf in Nederland te kunnen geven. Voor de provincies en LNV kan dit een nieuwe bron van financiering vormen voor de nog te nemen preventieve maatregelen.
Vorig jaar is een voor-aanvraag gedaan, die zodanig positief is ontvangen, dat een iets concretere aanvraag zeer waarschijnlijk zal worden gehonoreerd. De Zoogdiervereniging wil dit jaar opnieuw een, verbeterde, voor-aanvraag indienen.
De vooraanvraag betreft een voorstel op hoofdlijnen. De vooraanvraag wordt in juli 2021 aangevraagd voor de periode oktober 2022 - 2027. Daarmee sluit de periode naadloos aan op het later dit jaar te updaten IPO Wolvenplan.

Deze Europese financiering kan worden ingezet voor het meefinancieren van preventie- en communicatiemaatregelen die worden genomen in het kader van het geüpdate IPO Wolvenplan. Wanneer de provincies en het ministerie van LNV zorgen voor de gevraagde deeluitvoering door BIJ12, borging door deelname in de stuurgroep en de benodigde cofinanciering, kan de Zoogdiervereniging de aanvraag indienen. Deze notitie beschrijft welke werkzaamheden vallen onder de LIFE aanvraag, en welke vragen er zijn voor de provincies en LNV om deze subsidie succesvol binnen te kunnen halen voor Nederland.

Aanleiding LIFE Wolf NL-aanvraag

Op dit moment hebben diverse provincies subsidieregelingen openstaan voor preventieve maatregelen waarop grotere of kleinere schaal gebruik van wordt gemaakt door veehouders. Mogelijk gaan meer veehouders gebruik maken van de regelingen op het moment dat ze zij worden voorgelicht, wanneer zij voorbeeldprojecten bij hen in de buurt hebben of wanneer zij zien dat andere boeren gaan meedoen. Ook gaat het aantal boeren dat maatregelen neemt mogelijk toenemen wanneer zij alleen nog schade vergoed krijgen onder de voorwaarde dat preventieve maatregelen zijn getroffen, wat mogelijk geregeld gaat worden in de herziening van het wolvenplan.

Deze mogelijke ontwikkelingen leiden ertoe dat er meer voorlichting en meer geld nodig is voor het voorzien in de preventieve maatregelen. LIFE Wolf NL is een project waarin vele partijen samenwerken om veel meer preventieve maatregelen op een veel grote schaal geregeld te krijgen. Dit is belangrijk om een meer neutrale houding onder agrariërs te krijgen ten opzichte van de wolf en is belangrijk voor de bescherming van de wolf.

Het LIFE Wolf NL-project

Het project bestaat onder andere uit training van boeren, testen van apparatuur, het bepalen van *best practices* in specifieke landschappen en implementatie van preventieve maatregelen. Hieronder vallen *'living livestock-labs'*, met daarin pilots voor kuddebewakingshonden, noodbeschermingskits voor veehouders, educatieve herderstrainingen en publieke betrokkenheid. Verder wordt een landelijk netwerk van vrijwilligers opgezet om preventieve maatregelen te implementeren en het samenleven met de wolf te bevorderen. Zie voor een nadere beschrijving de vooraanvraag van 2020 (in de bijlage). Het project beoogt een brede samenwerking met een groot aantal organisaties. Beoogde partners voor de uitvoering zijn, naast de Zoogdiervereniging: ARK Natuurontwikkeling,

European Wilderness Society, BIJ12, Wolf Fencing Nederland, LTO, VSGN, PKSG, Canine Efficiency, Radboud Universiteit, Wageningen Universiteit en Helicon.

Aanvraag LIFE Wolf NL

Juli 2020 is een vooraanvraag gedaan voor LIFE Wolf NL, waarbij bijna de benodigde punten werden behaald om de financiering te verkrijgen. De belangrijkste evaluatiepunten waren: De grens waarop dit voorstel leidt tot honorering van de financiering wordt bijna behaald, concretiseer de co-financiering, concretiseer wat er wordt geleverd voor de genoemde bedragen en meld bij de Europese Commissie de huidige situatie van wolf (dat de wolf zich heeft gevestigd in Nederland). De oude aanvraag wordt aangepast zodat deze in juli 2021 opnieuw kan worden ingediend.

Vragen ter besluitvorming voor de provincies en LNV

1. *Willen BIJ12, de (wolven) provincies en het Ministerie van LNV een vrijblijvende principeverklaring geven om het voorstel te ondersteunen en te zorgen voor cofinanciering?*

De definitieve begroting is nog niet bekend en zal in de periode tot juli 2021 bepaald moeten worden in overleg met de partners, provincies en LNV. Een voorlopige begroting is in de volgende paragraaf opgenomen. De verwachting is dat het project binnen een range van 4,5 tot 5 miljoen euro zal blijven. De vrijblijvende principeverklaring is voldoende voor de vooraanvraag in juli 2021. Wanneer in het najaar van 2021 de financiering door de EC wordt toegezegd, zal een volledige aanvraag moeten worden geschreven. Dit kan op onderdelen binnen een bandbreedte nog gevolgen hebben voor de financiering.

2. *Welke provincies/LNV/BIJ12 zouden zitting willen nemen in de stuurgroep?*

Een LIFE project kent ook een stuurgroep. De rol van de stuurgroep is het controleren en bijsturen van het project. Wij kunnen ons voorstellen dat van het Ministerie van LNV, BIJ12 en één of twee provincies een medewerker in de stuurgroep zitting neemt, naast verschillende leden vanuit maatschappelijke organisaties.

Voorwaarden van LIFE Wolf NL

1) LIFE financiert 75% van de loonkosten voor aanvragen die gaan over prioritaire habitatrichtlijnsoorten. Het totaal aan te vragen bedrag gaat waarschijnlijk zo'n 4,5 tot 5 mln euro bedragen.

- Van Nederlandse overheden benodigde cofinanciering: 25% van 4,5 tot 5 mln: 1,125-1,25 mln euro

2) LIFE vergoedt niet de externe tarieven. Om een te grote aanvulling tot externe tarieven te voorkomen wordt zoveel mogelijk ingezet op het aannemen van medewerkers op projectbasis, maar er is afstemming nodig met huidige medewerkers om LIFE Wolf aan te laten sluiten op huidige projecten. Daarvoor is financiering nodig voor de aanvulling tot externe tarieven. Door mensen op projectbasis aan te nemen, zal een aanvulling tot die tarieven beperkt kunnen blijven.

- Aanvulling tot extern tarief: 100.000-300.000 euro

3) Verder is financiering nodig van de initiële kosten:

- Vergoeding voor offertekosten: 40.000 – 50.000 euro

4) LIFE maakt het mogelijk vrijwilligersuren op te voeren als cofinanciering. Dit biedt mogelijkheden voor het verkleinen van de benodigde cofinanciering, dit wordt voor juli geconcretiseerd:

- Cofinanciering uit kapitaliseren vrijwilligersuren: 0 – 80.000 euro

De totaal benodigde financiering (cofinanciering, aanvulling extern tarief, vergoeding offertekosten en overige cofinanciering) komt uit op 1,2 tot 1,65 mln euro. Verdeeld over 5 jaar gaat het om een

bedrag van 250.000 tot 330.000 euro per jaar. Dit zijn concept bedragen, excl. BTW, prijspeil 2021. Wanneer 7 provincies en het ministerie van LNV bijdragen, gaat het om 30.000 tot 45.000 euro per overheidsorganisatie per jaar. Deze bedragen zouden kunnen oplopen als de aanvulling tot extern tarief ook geldt voor andere partners, of als het niet mogelijk blijkt medewerkers op projectbasis deze werkzaamheden uit te laten voeren. In een latere fase kan een gedetailleerdere begroting worden gegeven en preciezere bedragen worden vastgesteld.

Conclusie

LIFE Wolf NL betekent een unieke kans voor de betrokken overheden op extra financiering van preventieve maatregelen, begeleidende communicatie en een aantal voorbeeldprojecten. Gezien de voorgeschiedenis en het hoge aantal punten wat het project vorig jaar gekregen heeft, zijn we ervan overtuigd dat het project een grote kans van slagen heeft. Door mee te doen met het LIFE project kan het budget wat de provincies en LNV de komende jaren willen inzetten voor preventieve maatregelen extra veel gaan opleveren. We hopen dan ook op een brede betrokkenheid van provincies en LNV en uiteindelijk een grotere acceptatie van de wolf in Nederland.

Bijlage: Vooraanvraag LIFE Wolf NL 2020

NB. Tekst gemarkeerd met:
Geel: tekstwijzigingen: graag overnemen
Groen: essentiële aanpassingen
Blauw: toelichtingen/opmerkingen: niet overnemen

Memo

Kern van het onderwerp
Doel is om begin 2022 een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan vast te kunnen stellen. Deze notitie bevat een uitwerking van de daartoe benodigde acties (stappen en/of bouwstenen), inclusief een raming van kosten.

Voorstel/gevraagd besluit:
1. Kennis nemen van uitgewerkte acties (stappen/bouwstenen) nodig voor actualisering Interprovinciaal wolvenplan;
2. Instemmen met daartoe benodigde begroting

Interprovinciaal wolvenplan
Doel is dat begin 2022 een geactualiseerde versie van het wolvenplan wordt vastgesteld. Het plan zal door de actualisatie beter aansluiten bij huidige ontwikkelingen, nieuwe kennis, inzichten en maatschappelijke wensen. Dat betekent dat in 2021 de balans op wordt gemaakt m.b.t. het huidige Interprovinciale wolvenplan.
Het plan biedt landelijke ~~kaders~~ richtlijnen voor een interprovinciaal wolvenbeleid o.a. beschrijving van de wolf, de wettelijke bescherming, de inzet van preventieve maatregelen, de afhandeling van schade en probleemsituaties , monitoring en communicatie.

Aanpak actualisatie
Het actualiseren van het Interprovinciaal Wolvenplan kent een aantal acties (stappen/bouwstenen), te onderscheiden naar korte termijn (2020), langere termijn (2021) en tenslotte de afronding/eindfase in 2022. De acties voor 2021 zijn in deze notitie nader uitgewerkt.

Korte termijn (2020):
- Aanvulling tav handelingsperspectief voor wolven die bovenmatige schade veroorzaken, zoals eerder dit jaar de wolf bij Heusden. Beschrijving van scenario over hoe te handelen bij wolven die bovenmatige schade veroorzaken.
De notitie *aanvulling* is parallel geagendeerd aan deze notitie *uitwerking actualisatie* in de BAC VP 17 december 2020. Deze aanvulling loopt d*erhalve vooruit op de actualisatie op langere termijn.*
- Start Landelijk Overleg Wolf, wordt betrokken bij volgende stappen

Langere termijn (2021)
- Actualisering fact finding-study wolf;
- Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven;
- Internationaal soortmanagementplan wolf;
- Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie;
- Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*;
- Voortzetting tegemoetkomingsregeling;
- Waardebepaling overige diersoorten;
- Communicatie;
- Overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)

Eindfase (begin 2022)
- Begin 2022 (3 jaar na vaststellen in 2019) balans opmaken welke aspecten van wolvenplan

actualisatie behoeven.

Uitwerking acties langere termijn (2021)
Ad Actualisering fact finding-study wolf;
De actualisering Interprovinciaal wolvenplan is onder te verdelen in juridische en niet juridische thema's:
- Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Gedrag
- Ecologie
- Schade, monitoring en beheer
- Juridisch

Toevoegen? - Internationale overleggen en afspraken
Deze thema's zijn uitgewerkt in bijlage A (onderdeel van dit document)

Ad Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven, met daarbij aandacht voor oa:
- vastgestelde leefgebieden
- gebiedscommissies;

NB: het opmaken van de balans tav de eerste ervaringen met gevestigde wolven is feitelijk een vorm van evaluatie van (onderdelen van) de ingezette beleidslijn (als gevolg van vaststellen Interprovinciaal wolvenplan begin 2019). Niet uitgesloten is dat beschouwing van de ervaringen van de eerste paar jaar leidt tot (behoefte aan) heroverweging van de beleidslijn en mogelijk zelfs tot nadere besluitvorming hierover.
Dergelijke beleidskeuzes zullen pas dan bij vaststelling van het Interprovinciaal wolvenplan 2.0 aan de orde zijn. Op dit moment is het nog te vroeg om hierover al besluiten te kunnen nemen.

Ad Internationaal soortmanagementplan wolf:
- Verkennen en bepalen van de mogelijkheden om te komen tot internationaal afgestemd beheer van wolven. Het bepalen van de juridische mogelijkheden om te komen tot het beheer van wolven, inclusief eventuele bouwstenen voor een internationaal soortmanagementplan.
- Concreet: In overleg met LNV in beeld brengen welke stappen provincies te zetten hebben om (met LNV) een start te kunnen maken met initiatief richting buurlanden ten behoeve van Internationaal soortmanagementplan wolf (naar verwachting zal dit deels overlappen met actualisering fact finding-study wolf;

Ad Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie:
- Na enkele eerdere waarnemingen van de Goudjakhals in Nederland lijkt deze soort (in zekere zin te beschouwen als het 'kleinere broertje van de wolf') nu ook voor het eerst schapen gedood te hebben;
- Omdat de Goudjakhals zich tot op zekere hoogte identiek gedraagt aan de wolf, ligt een vergelijkbare behandeling voor de hand;
- Gezien de (grote) overeenkomsten met de wolf lijkt een volledig apart beleid voor Goudjakhals teveel van het goede (geen efficiënte besteding van middelen);
- Efficiënter is om te bezien of en in hoeverre de goudjakhals 'mee kan liften' op het geactualiseerde wolvenplan (eventueel met een eigen hoofdstuk oid);
- Middels de juridische analyse (onderdeel fact finding study) worden de mogelijkheden van bovenstaande opties snel in beeld gebracht;
- Relevant hierbij zijn ook de andere goudjakhals notities die in deze vergadering ter informatie aan de orde komen.

Ad Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*
- Te denken valt aan scenario's als bijvoorbeeld: wolf valt hond aan of wolf mijdt mensen niet;
- Deze scenario's zijn geïdentificeerd in het huidige wolvenplan en behoeven nadere

uitwerking (hoe om te gaan met incidenten?);
- Voor het belangrijkste scenario's (wolven die bovenmatige schade veroorzaken) wordt reeds voorzien in een Aanvulling tav handelingsperspectief (zoals hierboven onder actie korte termijn geschetst: geagendeerd in BAC VP op 17 december 2020).

Ad Voortzetting tegemoetkomingsregeling:
- In beeld brengen keuzes tav voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd
~~—Daarbij bijvoorbeeld duidelijkheid bieden om mogelijk vanaf 2022 als voorwaarde voor toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen gebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door afrasteringen;~~
~~—Overwegen daaraan eisen te stellen;~~ Hierover is nog geen afstemming geweest en deze eis gaat ons op dit moment daarom ook te ver. Wij zijn van mening dat – indien het aantal wolvenaanvallen niet sterk toeneemt – de huidige vergoedingsregeling ook goed functioneert. Een verplichting voor toepassing van wolfwerende middelen is voor ons een stap te ver. Wij vinden daarom dat een ingrijpende suggestie (qua landschap, ecologische impact en kosten) als deze niet in een bijlage voorgesteld kan worden.
- Opties in beeld brengen tav wel of geen vergoeding van arbeid en vervolgschade

Ad Waardebepaling overige diersoorten
- Ook andere diersoorten dan schapen vallen ten prooi aan de wolf. Het is gewenst hiervoor (en geactualiseerd voor de schapen) ook een waardebepaling en/of richtlijn te ontwikkelen.

Ad Communicatie
- Actualiseren van de communicatieparagraaf
- invulling van de beoogde extra communicatie inzet.

Ad overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)
Dit betreft een aantal praktische zaken als:
- Aanpassing provinciale beleidsregels faunaschade mbt wolf Wat houdt dit in?
- Opvanglocatie gewonde wolf (+ ontheffing)
- Informeren politie, dierenambulances en St. Wildaanrijding ed.
- Contacten met Centrale Commissie Dierproeven.

b. Landelijke kaders: ~~opdat provincies hetzelfde beleid, dezelfde normen en regelingen blijven hanteren voor vergoedingen voor preventieve maatregelen.~~ Ook dit is te stellig en hierover zijn nog geen sluitende afspraken gemaakt! Wij willen juist graag kijken hoe we dit regionaal het beste kunnen uitwerken. Aangezien er met preventieve maatregelen veel kosten gemoeid zijn, vinden we vooralsnog dat elke provincie hierover zelf een besluit moet kunnen nemen.
De samenwerking met LNV verwoorden.
Aan de orde kan dan komen: invulling/heroverweging/bevestiging huidige uitgangspunten.

Uitvoering van bovenstaande acties leidt tot de volgende (kennis)documenten:
☐ **Fact finding study:** met betrekking tot de stand van zaken wolvenkennis.
☐ **Analyse Juridisch kader:** zowel theoretisch overzicht als praktisch toepasbare regelgeving.
☐ **Uitwerking draaiboek handelingsperspectief:** aan de hand van de tabellen uit het huidige wolvenplan nadere invulling geven aan de handelingen bij incidenten.
☐ **Advies waardering faunaschade:** een update van de waardebepaling schapen en een aanvulling met overige diersoorten.

Consequenties

Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt niet alleen veel ambtelijke inzet. De beoogde kennisdocumenten brengen kosten met zich mee.

Financiële gevolgen

Financiële dekking is nodig voor aanvullend verkennend onderzoek. Bovenstaande leidt tot een begroting van hiervoor te maken kosten in totaal betreft dit € 197.500. Dit is exclusief lopende kostenposten zoals monitoring, schadetaxatie e.d.

Onderdeel Begroot bedrag

Fact-finding study € [redacted] + € [redacted] bijdrage Ministerie LNV
extern uitzetten van onderzoek
Analyse juridisch kader € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Advies waardering faunaschade € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Actualisering Wolvenplan € [redacted] Bijdrage extra inhuur capaciteit BIJ12 om deze activiteit uit te voeren
Inzet communicatiemedewerker € [redacted] Conform besluit AAC VP 30-9-2020 extra inhuur voor 1 jaar door BIJ12
Landelijk Overleg Wolf € [redacted] Bijdrage voor organiseren, vacatiegelden en secretariat BIJ12
Totaal t.b.v. actualisatie € 222.500,=

Procesmatige aanpak

- De werkzaamheden worden begeleid vanuit de IPO Wolvenwerkgroep.
- Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) wordt ~~betrokken in~~ geïnformeerd over dit proces.
- Voorzien is in regelmatige voortgangsrapportage aan het IPO.

Bijlage A: uitwerking thema's fact finding study

Verspreiding, voorkomen, herkomst

- Zijn er hotspots / corridors die veelvuldiger worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? Deze vraag is van belang omdat overwogen kan worden om in deze gebieden uit te gaan van een hogere mate van voorzienbaarheid van schade door wolven. De beantwoording vraagt onder meer een ruimtelijke analyse.
- Wat is de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in omliggende landen en wat zijn de verwachtingen voor Nederland?
- Waar kunnen wolven in NL waarschijnlijk goed leven en voor hoeveel wolven is er mogelijk plek? Ik snap de vraag hiernaar, maar bij een zeer mobiele soort als de wolf blijft dit toch sterk gissen. Dat kan leiden tot verkeerde verwachtingen!
- Zijn de wolven in Centraal Europa (deels) illegaal uitgezet of is er sprake van hybridisatie? Deze vraag is van belang omdat hierover veelvuldig berichten opduiken in (sociale) media.

Gedrag

- Welk gedrag van wolven is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?
- Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?
- Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
- Wat is daarvoor de achterliggende sociologische oorzaak van het mens-wolfconflict?
- Co-existentie & beleving (vanuit de filosofie, ethiek & sociologie): Wat zijn de positieve effecten die mensen beleven bij de wolf?
- Wat zijn de mogelijke gevolgen voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid van de vestiging van de wolf in Nederland?

Ecologie

- Dieet: wat eten wolven in Nederland?

- Wolf in het ecosysteem: wat zijn de effecten van de wolf op het ecosysteem?

Schade, monitoring en beheer
- Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?
- Welke buitenlandse ervaringen zijn er mbt afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag de wolvenroedel.
- Faunabeheer: vraagt de komst van de wolf aanpassingen in het faunabeheer van de provincies, kijkend naar de beschikbaarheid van wilde prooien?
- Voor de monitoring van de wolf zelf is er recent een monitoringsplan opgesteld, maar welke andere aspecten dienen te worden gemonitord? Bijvoorbeeld: de effecten van de wolf op ecosystemen.

Ik mis in de verdere uitwerking 2 belangrijke aspecten:

1. Uitwerking hoe te handelen bij gewonde wolven. Wanneer wel en niet opvangen? Waar opvangen? Hoe transporteren? Wie regelt dit? Bij opvang: kan de wolf daarna nog wel uitgezet worden? (of is het dier niet schuw genoeg meer). En wat te doen als een zogende teef wordt doodgereden? Moet je dan de pubs opvangen? Deze vragen zijn nog nauwelijks uitgewerkt.

2. De focus ligt geheel op de wolf als grote bedreiging voor de schapenhouderij. Dat komt deels doordat het een nieuwe soort is, maar ook door de media-aandacht. Het zou goed zijn om duidelijk voor ogen te hebben dat het aantal schapen dat aan honden ten prooi valt, nog steeds een 10-voudige is van wat wolven aan slachtoffers maken. Daarom zou er meer aandacht moeten zijn voor het totale aantal schapen dat wordt gedood of verwond, en welk deel daarvan op conto komt van hond of vos. Het is ook goed om de totale schade die wolven veroorzaken telkens te vergelijken met de totale schade die wilde dieren veroorzaken en zo te zien of alle maatregelen wel in balans zijn met de (mogelijke) schade.

Juridisch o.a.:
- analyse wettelijk/Europeesrechtelijk kader en relevante ontwikkelingen daarin;
- analyse juridische mogelijkheden wel/geen leefgebied/corridors (NB: mogelijkheden lijken zeer beperkt)'
- Parallellen met Goudjakhals (zie ook hierna)

14D

Memo

Kern van het onderwerp
Doel is om begin 2022 een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan vast te kunnen stellen. Deze notitie bevat een uitwerking van de daartoe benodigde acties (stappen en/of bouwstenen), inclusief een raming van kosten.
Opgemerkt zij dat besluitvorming m.b.t. eventueel gewijzigde beleidskeuzes hierover later volgt aan de hand van de verdere uitwerking van het dan geactualiseerde interprovinciaal wolvenplan.

Voorstel/gevraagd besluit:
1. Kennis nemen van uitgewerkte acties (stappen/bouwstenen) nodig voor actualisering Interprovinciaal wolvenplan;
2. Instemmen met daartoe benodigde begroting

Interprovinciaal wolvenplan
Doel is dat begin 2022 een geactualiseerde versie van het wolvenplan wordt vastgesteld. Het plan zal door de actualisatie beter aansluiten bij huidige ontwikkelingen, nieuwe kennis, inzichten en maatschappelijke wensen. Dat betekent dat in 2021 de balans op wordt gemaakt m.b.t. het huidige Interprovinciale wolvenplan.
Het plan biedt landelijke richtlijnen voor een interprovinciaal wolvenbeleid o.a. beschrijving van de wolf, de wettelijke bescherming, de inzet van preventieve maatregelen, de afhandeling van schade en probleemsituaties , monitoring en communicatie.

Aanpak actualisatie
Het actualiseren van het Interprovinciaal Wolvenplan kent een aantal acties (stappen/bouwstenen), te onderscheiden naar korte termijn (2020), langere termijn (2021) en tenslotte de afronding/eindfase in 2022. De acties voor 2021 zijn in deze notitie nader uitgewerkt.

Korte termijn (2020):
- Aanvulling tav handelingsperspectief voor wolven die bovenmatige schade veroorzaken, zoals eerder dit jaar de wolf bij Heusden. Beschrijving van scenario over hoe te handelen bij wolven die bovenmatige schade veroorzaken.
De notitie *aanvulling* is parallel geagendeerd aan deze notitie *uitwerking actualisatie* in de BAC VP 17 december 2020. Deze aanvulling loopt d*erhalve vooruit op de actualisatie op langere termijn.*
- Start Landelijk Overleg Wolf, wordt betrokken bij volgende stappen

Langere termijn (2021)
- Actualisering fact finding-study wolf;
- Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven;
- Internationaal soortmanagementplan wolf;
- Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie;
- Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*;
- Voortzetting tegemoetkomingsregeling;
- Waardebepaling overige diersoorten;
- Communicatie;
- Overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)

Eindfase (begin 2022)
- Begin 2022 (3 jaar na vaststellen in 2019) balans opmaken welke aspecten van wolvenplan actualisatie behoeven.

Uitwerking acties langere termijn (2021)
Ad Actualisering fact finding-study wolf;
De actualisering Interprovinciaal wolvenplan is onder te verdelen in juridische en niet juridische thema's:
- Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Gedrag
- Ecologie
- Schade, monitoring en beheer
- Juridisch

Deze thema's zijn uitgewerkt in bijlage A (onderdeel van dit document)

Ad Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven, met daarbij aandacht voor oa:
- vastgestelde leefgebieden
- gebiedscommissies;

NB: het opmaken van de balans tav de eerste ervaringen met gevestigde wolven is feitelijk een vorm van evaluatie van (onderdelen van) de ingezette beleidslijn (als gevolg van vaststellen Interprovinciaal wolvenplan begin 2019). Niet uitgesloten is dat beschouwing van de ervaringen van de eerste paar jaar leidt tot (behoefte aan) heroverweging van de beleidslijn en mogelijk zelfs tot nadere besluitvorming hierover.
Dergelijke beleidskeuzes zullen pas dan bij vaststelling van het Interprovinciaal wolvenplan 2.0 aan de orde zijn. Op dit moment is het nog te vroeg om hierover al besluiten te kunnen nemen.

Ad Internationaal soortmanagementplan wolf:
- Verkennen en bepalen van de mogelijkheden om te komen tot internationaal afgestemd beheer van wolven. Het bepalen van de juridische mogelijkheden om te komen tot het beheer van wolven, inclusief eventuele bouwstenen voor een internationaal soortmanagementplan.
- Concreet: In overleg met LNV in beeld brengen welke stappen provincies te zetten hebben om (met LNV) een start te kunnen maken met initiatief richting buurlanden ten behoeve van Internationaal soortmanagementplan wolf (naar verwachting zal dit deels overlappen met actualisering fact finding-study wolf;

Ad Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie:
- Na enkele eerdere waarnemingen van de Goudjakhals in Nederland lijkt deze soort (in zekere zin te beschouwen als het 'kleinere broertje van de wolf') nu ook voor het eerst schapen gedood te hebben;
- Omdat de Goudjakhals zich tot op zekere hoogte identiek gedraagt aan de wolf, ligt een vergelijkbare behandeling voor de hand;
- Gezien de (grote) overeenkomsten met de wolf lijkt een volledig apart beleid voor Goudjakhals teveel van het goede (geen efficiënte besteding van middelen);
- Efficiënter is om te bezien of en in hoeverre de goudjakhals 'mee kan liften' op het geactualiseerde wolvenplan (eventueel met een eigen hoofdstuk oid);
- Middels de juridische analyse (onderdeel fact finding study) worden de mogelijkheden van bovenstaande opties snel in beeld gebracht;
- Relevant hierbij zijn ook de andere goudjakhals notities die in deze vergadering ter informatie aan de orde komen.

Ad Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*
- Te denken valt aan scenario's als bijvoorbeeld: wolf valt hond aan of wolf mijdt mensen niet;
- Deze scenario's zijn geïdentificeerd in het huidige wolvenplan en behoeven nadere uitwerking (hoe om te gaan met incidenten?);
- Voor het belangrijkste scenario's (wolven die bovenmatige schade veroorzaken) wordt reeds voorzien in een Aanvulling tav handelingsperspectief (zoals hierboven onder actie korte

termijn geschetst: geagendeerd in BAC VP op 17 december 2020).

Ad Voortzetting tegemoetkomingsregeling:
- In beeld brengen van de keuzes tav wijze van voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan, voor de periode tot 2022 is vastgelegd, zoals:
- Hierbij opties te verkennen om bij heroverweging van de huidige schaderegeling te overwegen als voorwaarde voor het toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen gebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door afrasteringen;
- Opties in beeld brengen tav wel of geen vergoeding van arbeid en vervolgschade.

Ad Waardebepaling overige diersoorten
- Ook andere diersoorten dan schapen vallen ten prooi aan de wolf. Het is gewenst hiervoor (en geactualiseerd voor de schapen) ook een waardebepaling en/of richtlijn te ontwikkelen.

Ad Communicatie
- Actualiseren van de communicatieparagraaf
- invulling van de beoogde extra communicatie inzet.

Ad overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)
Dit betreft een aantal praktische zaken als:
- Aanpassing provinciale beleidsregels faunaschade mbt wolf
- Opvanglocatie gewonde wolf (+ ontheffing)
- Informeren politie, dierenambulances en St. Wildaanrijding ed.
- Contacten met Centrale Commissie Dierproeven.

b. Landelijke kaders: het huidige interprovinciale plan kent een aantal gemeenschappelijke interprovinciale uitgangspunten m.b.t. beleid, normen, regelingen etc. Streven is dit zoveel mogelijk in gezamenlijkheid te blijven doen. M.b.t. de subsidieregelingen voor preventieve maatregelen is er eigen provinciale beleidsruimte hier invulling aan te geven via de provinciale wolvencommissies ed (huidige situatie).
De samenwerking met LNV verwoorden.
Aan de orde kan dan komen: invulling/heroverweging/bevestiging huidige uitgangspunten.

Uitvoering van bovenstaande acties leidt tot de volgende (kennis)documenten:
- Fact finding study: met betrekking tot de stand van zaken wolvenkennis.
- Analyse Juridisch kader: zowel theoretisch overzicht als praktisch toepasbare regelgeving.
- Uitwerking draaiboek handelingsperspectief: aan de hand van de tabellen uit het huidige wolvenplan nadere invulling geven aan protocollen voor de handelingen bij incidenten.
- Advies waardering faunaschade: een update van de waardebepaling schapen en een aanvulling met overige diersoorten.

Consequenties
Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt niet alleen veel ambtelijke inzet. De beoogde kennisdocumenten brengen kosten met zich mee.
Financiële gevolgen
Financiële dekking is nodig voor aanvullend verkennend onderzoek. Bovenstaande leidt tot een begroting van hiervoor te maken kosten in totaal betreft dit € 197.500. Dit is exclusief lopende kostenposten zoals monitoring, schadetaxatie e.d.

Onderdeel Begroot bedrag
Fact-finding study € [redacted] + € [redacted] bijdrage Ministerie LNV
extern uitzetten van onderzoek

Analyse juridisch kader € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Advies waardering faunaschade € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Actualisering Wolvenplan € [redacted] Bijdrage extra inhuur capaciteit BIJ12 om deze activiteit uit te voeren
Inzet communicatiemedewerker € [redacted] Conform besluit AAC VP 30-9-2020 extra inhuur voor 1 jaar door BIJ12
Landelijk Overleg Wolf € [redacted] Bijdrage voor organiseren, vacatiegelden en secretariaat BIJ12
Totaal t.b.v. actualisatie € 222.500,=

Procesmatige aanpak
- De werkzaamheden worden begeleid vanuit de IPO Wolvenwerkgroep.
- Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) wordt geïnformeerd over dit proces.
- Voorzien is in regelmatige voortgangsrapportage aan het IPO.

Bijlage A: uitwerking thema's fact finding study
Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Zijn er hotspots / corridors die veelvuldiger worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? Deze vraag is van belang omdat overwogen kan worden om in deze gebieden uit te gaan van een hogere mate van voorzienbaarheid van schade door wolven. De beantwoording vraagt onder meer een ruimtelijke analyse.
- Wat is de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in omliggende landen en wat zijn de verwachtingen voor Nederland?
- Waar kunnen wolven in NL waarschijnlijk goed leven en voor hoeveel wolven is er mogelijk plek?
- Zijn de wolven in Centraal Europa (deels) illegaal uitgezet of is er sprake van hybridisatie? Deze vraag is van belang omdat hierover veelvuldig berichten opduiken in (sociale) media.

Gedrag
- Welk gedrag van wolven is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?
- Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?
- Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
- Wat is daarvoor de achterliggende sociologische oorzaak van het mens-wolfconflict?
- Co-existentie & beleving (vanuit de filosofie, ethiek & sociologie): Wat zijn de positieve effecten die mensen beleven bij de wolf?
- Wat zijn de mogelijke gevolgen voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid van de vestiging van de wolf in Nederland?

Ecologie
- Dieet: wat eten wolven in Nederland?
- Wolf in het ecosysteem: wat zijn de effecten van de wolf op het ecosysteem?

Schade, monitoring en beheer
- Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?
- Welke buitenlandse ervaringen zijn er mbt afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag de wolvenroedel.
- Faunabeheer: vraagt de komst van de wolf aanpassingen in het faunabeheer van de provincies, kijkend naar de beschikbaarheid van wilde prooien?
- Voor de monitoring van de wolf zelf is er recent een monitoringsplan opgesteld, maar welke andere aspecten dienen te worden gemonitord? Bijvoorbeeld: de effecten van de wolf op

ecosystemen.
Juridisch o.a.:
- analyse wettelijk/Europeesrechtelijk kader en relevante ontwikkelingen daarin;
- analyse juridische mogelijkheden wel/geen leefgebied/corridors (NB: mogelijkheden lijken zeer beperkt)'
- Parallellen met Goudjakhals (zie ook hierna)

Bijlage 1:
NB. In deze bijlage zijn de gemaakte opmerkingen verwerkt in een 'Schone" versie.

Voorstel: Notitie IPO Wolvenwerkgroep: Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden)

Samenvatting
Stakeholders, met name uit de hoek van dierhouders, vragen provincies om een landelijke (gelijke) aanpak ten aanzien van vraagstukken inzake zwervende wolven.
Van zwervende wolven is bekend dat zij tijdens hun trektochten landbouwhuisdieren kunnen aanvallen. Meestal trekken zwervende wolven snel verder, maar in sommige gevallen kunnen zwervende wolven langer in één bepaalde regio blijven hangen en voor veel schade en onrust zorgen. Omdat de wolf een hoge mate van bescherming heeft, kan verjagen of doden niet zonder meer. Zulke probleemsituaties, waarin in korte tijd veel schade optreedt, vragen daarom om een extra handelsperspectief, waarin het huidige interprovinciale Wolvenplan nu nog niet voorziet. In deze notitie wordt een handelswijze voor dit specifieke type probleemsituaties met wolven uitgewerkt.

Kernboodschap:
Met een proactieve werkwijze op het gebied van communicatie, regie en beschikbaar stellen van nood-sets preventie maatregelen kan voorkomen worden dat provincies hun toevlucht moeten zoeken in maatregelen die praktisch niet uitvoerbaar en juridisch niet houdbaar zijn.

1. Inleiding

Dat wolven landbouwhuisdieren doden is niet nieuw. Ook niet in Nederland. Nieuw was wel een situatie zoals die van de zwervende wolf in Heusden.
Het huidige interprovinciale Wolvenplan bevat de uitgangspunten voor het omgaan met situaties waarin een wolf landbouwhuisdieren doodt. Op probleemsituaties zoals in Heusden is het huidige wolvenplan echter onvoldoende toegesneden.
Omdat een vergelijkbare situatie zich kan herhalen, is het aan te bevelen het Interprovinciaal Wolvenplan aan te vullen met een aantal uitgangspunten en concrete stappen hoe snel en effectief kan worden gehandeld ingeval sprake is van dit type probleemsituaties. In deze notitie wordt hiervoor een voorstel gedaan.
Dit voorstel is voor een belangrijk deel gebaseerd op de ervaringen in de provincie Noord-Brabant en is bedoeld als voorlopige aanvulling op het huidig Interprovinciaal Wolvenplan en ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan begin 2022.

Korte beschrijving situatie in Heusden (Noord-Brabant): 15 mei – 1 juni 2020
In Hedikhuizen, gemeente Heusden, doodt een zwervende wolf medio mei binnen enkele dagen 50 schapen. De aanvallen vonden plaats in een klein poldergebied met veel onbeschermde schapen en weinig wilde prooidieren. Het grote aantal gedode schapen, de frequentie, en de vele (vermeende) waarnemingen van de wolf veroorzaken grote onrust onder de houders van landbouwhuisdieren en een sterk gevoel van onveiligheid onder inwoners in het gebied.
De media-aandacht was enorm. Uitspraken dat de wolf vanwege aanwezige barrières (rivier, kanaal en twee rijkswegen) het gebied moeilijk zou kunnen verlaten, versterkten de onrust onder dierhouders en het gevoel van onveiligheid onder inwoners. Partijen namen hun standpunten in: dierhouders moesten hun schapen niet als 'snacks' aanbieden versus de 'terror wolf' moest weg uit het gebied, de provincie moest ingrijpen. Co-existentie met de wolf leek non-existent.
Provincie Noord-Brabant, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging en andere betrokken partijen werkten aan een gezamenlijke aanpak met als belangrijkste uitgangspunt het beschermen van landbouwhuisdieren tegen de zwervende wolf in de verwachting dat de wolf daardoor verder zou trekken. Hoewel de dierhouders primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren, hielpen provincie, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging met de juiste informatie, adviezen en ondersteuning. Afspraak was dat als de wolf twee weken geen onbeschermd vee had aangevallen, maar nog wel aanwezig was in het gebied – wat onwaarschijnlijk zou zijn - provincie en gebiedspartners binnen de wettelijke kaders naar een volgende stap zouden kijken. De wolf verliet het gebied op 1 juni, na in twee weken 60 schapen gedood te hebben in het gebied.

Context en reikwijdte

2.1. Context

2.1.1. Huidig Interprovinciaal Wolvenplan

In het Interprovinciaal Wolvenplan wordt voor situaties waarin een zwervende wolf onbeschermd vee doodt, geen onderscheid gemaakt in de omvang of frequentie van schade die een zwervende wolf veroorzaakt. In alle gevallen wijst de in het wolvenplan opgenomen escalatieladder als maatregel het toepassen van preventieve maatregelen aan. Uitgangspunt in het Interprovinciaal Wolvenplan is dat een dierhouder hiervoor zelf de verantwoordelijkheid draagt, vanuit de wettelijke verplichting van dierhouders om gehouden dieren zo nodig tegen roofdieren te beschermen[1]. Wat betreft de rol van de provincie is in het wolvenplan aangegeven dat provincies ervoor *kunnen* kiezen tijdelijke preventieve middelen uit te lenen om de kans op een herhalingsaanval op korte termijn te verkleinen.

2.1.2. Meldingen wolvenschade periode 2015 – heden

Hoewel wolvenschade doorgaans tot veel maatschappelijke onrust leidt, veroorzaken de meeste zwervende wolven geen omvangrijke schade in de zin van grote aantallen gedode dieren of veelvuldige aanvallen. Uit de DNA-analyses en data met faunaschade van BIJ12 blijkt het merendeel van zwervende wolven relatief kort door Nederland te trekken (variërend van enkele dagen tot enkele weken). Bij de aanvallen die gaandeweg de zwerftocht op onbeschermde landbouwhuisdieren worden uitgevoerd, betreft het in verreweg de meeste gevallen één tot enkele dieren (veelal schapen) die daarbij worden gedood of verwond.
Van de meer dan 20 zwervende wolven die sinds 2015 in Nederland aanwezig zijn geweest zijn er drie wolven die opvallen vanwege de omvang van de faunaschade. Zo heeft GW998f in de zomermaanden van 2018 in Drenthe, Groningen, Friesland en Overijssel in totaal 65 schapen gedood. In het najaar van dat jaar vestigde deze wolvin zich op de Veluwe en ging over op natuurlijke prooi. De tweede wolf, GW1261m, heeft gedurende zijn omzwervingen tussen november 2019 en juli 2020 in de noordelijke provincies in totaal 100 schapen gedood. In beide gevallen kan de schade evenwel gerelateerd worden aan de lengte van de zwerfperiode in Nederland en de omvang van het gebied dat is doorkruist. Deze wolven zijn niet op één plek “blijven rondhangen”.
Echt uitzonderlijk is het derde geval, dat van GW1554m: ‘de wolf in Heusden’. Deze wolf doodde tussen medio april en eind mei 2020 in totaal 91 schapen in Gelderland en Noord-Brabant. Hiervan zijn 60 schapen gedood in Heusden waarvan 50 in de eerste dagen. De wolf in Heusden viel op vanwege het grote aantal gedode schapen in een zeer korte periode in een klein gebied. Deze combinatie van omstandigheden is te omschrijven als een specifiek type probleemsituatie, waarvoor nu een handelingskader ontbreekt.

[1] Artikel 1.6, derde lid van het Besluit houders van dieren: *“Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico’s en zo nodig roofdieren”*.

2.2. Reikwijdte

Deze notitie heeft enkel betrekking op een probleemsituatie zoals in Heusden, namelijk een zwervende wolf die in een korte periode, in een klein gebied (dus zonder verder te trekken) bovenmatige schade veroorzaakt (groot aantal schapen doodt). Dat wil zeggen een situatie waarin:

1. Een zwervende wolf:
   a. zich ophoudt in een gebied waarvan o.b.v. de gebiedskenmerken (zoals gebrek aan wilde prooidieren) en de beschikbare kennis over de wolf de inschatting gemaakt wordt dat het gebied niet geschikt is voor een wolf om lang te verblijven;
   b. in korte tijd veel onbeschermde landbouwhuisdieren heeft gedood.
2. Er omstandigheden zijn – anders dan enkel de aanwezigheid van onbeschermde landbouwhuisdieren - die mogelijk vertragend werken voor de doortrek van de wolf naar een geschikt territorium.

Als sprake is van een situatie waarin er omstandigheden zijn zoals omschreven onder 2, is de kans op het ontstaan van een probleemsituatie waarin een wolf *bovenmatige* schade veroorzaakt erg groot. Met bovenmatige schade wordt dan een schadepatroon bedoeld dat niet overeenkomt met de schade die doortrekkende wolven in het algemeen veroorzaken. In deze situaties is een aanvulling op het wolvenplan wenselijk (zie paragraaf 3).

Vanwege de grote afstanden die een zwervende wolf in korte tijd kan afleggen, is het niet te voorspellen waar een wolf opduikt en waar schade kan optreden. Echter, op het moment dat een zwervende wolf opduikt in een gebied met bijzondere gebiedskenmerken, zoals barrières die vertragend kunnen werken en weinig wilde prooidieren (voorbeeld Heusden), is (grote) schade wèl verklaarbaar.
Met het oog op het voorkomen van specialisatie door de wolf op schapen en het voorkomen van grotere schade en maatschappelijk onrust, is snel en adequaat handelen daarom van belang.

Toelichting:
Bijzonder aan de situatie in Heusden was dat de wolf, na het oversteken van de Maas, terecht was gekomen in een klein gebied met veel onbeschermde schapen, weinig wilde prooidieren en omringd door barrières (rijkswegen ten oosten en zuiden, een kanaal ten westen en rivier ten noorden).
De aanwezigheid van barrières om het gebied betekende niet dat de wolf het gebied niet zou kunnen verlaten. Het betekende wel dat de wolf niet *eenvoudig* het gebied zou kunnen verlaten. Wel eenvoudig beschikbaar waren, vanuit het perspectief van de wolf, de onbeschermde schapen als prooidieren, in combinatie met weinig wilde prooidieren.
De aanwezigheid van barrières om het gebied de voor de wolf eenvoudig beschikbare schapen en weinig wild, vergrootte de kans op herhalingsaanvallen aanzienlijk en daarmee het risico dat deze wolf gewend zou raken aan schapen als prooidier en de schade nog verder zou toenemen.

3. Voorstel voor voorlopige aanvulling op Interprovinciaal Wolvenplan

Anders dan hierboven onder 2.1 is aangegeven, is in het Interprovinciaal wolvenplan geen specifieke rol voor de provincie beschreven voor probleemsituaties zoals onder 2.2 bedoeld. Evenmin is een specifieke aanpak beschreven. Vanwege de wens om zoveel mogelijk te voorkomen dat een zwervende wolf op één locatie blijft en daar schapen doodt, tevens het belang om te voorkomen dat een zwervende wolf zich specialiseert in het doden van onbeschermde landbouwhuisdieren, is een toegespitste handelswijze voor dergelijke probleemsituaties wel aan te bevelen.
Ook vanuit het perspectief om de wolf te beschermen is een gezamenlijke aanpak wenselijk, namelijk het behouden van draagvlak voor de aanwezigheid van wolven in Nederland en het bevorderen dat de wolf een geschikt territorium vindt. Het draagvlak voor aanwezigheid van wolven in Nederland en het bevorderen dat een wolf een geschikt territorium vindt, is een belang dat het individuele belang van veehouders overstijgt, wat pleit voor een gezamenlijke aanpak.
In aanvulling op de uitgangspunten in het huidige interprovinciale wolvenplan, worden de volgende uitgangspunten voorgesteld, indien sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in 2.2:

1. Provincie:

a. Neemt regie en initieert overleg met gebiedspartners
b. Communiceert dat noodsets (wolvenwerende nachtkralen) beschikbaar zijn ter voorkoming van een herhalingsaanval
c. Communiceert actief naar de media welke maatregelen genomen worden
d. Geeft opdracht voor het uitvoeren van lokale monitoring van de wolf en versnelde DNA-analyses

In gevallen waarin een zwervende wolf bovenmatige schade en bijbehorende onrust veroorzaakt, spelen veel partijen een rol, m.n. provincie, gemeente, eigenaren van landbouwhuisdieren (vakgroep schapenhouderij) en de Zoogdiervereniging.
Verbinding tussen partijen ontstaat niet vanzelf. Het is daarom cruciaal dat de provincie in zulke probleemsituaties snel de regie neemt en een overleg initieert met gebiedspartners. Doel van het overleg is om de focus te verleggen van (tegengestelde) standpunten naar een wederzijds begrip en gezamenlijk belang om samen te werken. Dit schept de noodzakelijke basis om te komen tot een gezamenlijke aanpak, waarin elke partij – vanuit een eigen rol – kan bijdragen aan een oplossing. Daarnaast is het doel van het overleg om relevante feiten over de betreffende wolf en de situatie in het gebied met elkaar te delen zodat miscommunicatie als gevolg van een stroom aan informatie voorkomen wordt.
Om deze reden is actieve communicatie naar de media over te de nemen maatregelen ook van belang.

Vooruitlopend op het overleg is het tevens van belang dat de provincie bij een probleemsituatie direct communiceert dat het van belang is vee te beschermen tegen de wolf en dat de provincie eigenaren van landbouwhuisdieren, hoewel zij zelf primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren - praktische hulp biedt en noodsets (wolfwerende nachtkralen) beschikbaar heeft ter uitleen.

In een probleemsituatie zoals in Heusden is het wenselijk dat zo snel mogelijk wordt vastgesteld of een wolf de schade heeft veroorzaakt en dat de provincie ter vaststelling daarvan opdracht geeft tot het uitvoeren van versnelde DNA-analyses. Aanbeveling hierbij is om na te gaan of de methodiek die in België wordt ingezet door het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) ook hier geschikt is. In België worden in bepaalde gevallen DNA-analyses uitgevoerd waarbij de aanwezigheid van een specifiek gen (Amy2B-gen) wordt geanalyseerd. De resultaten van deze analyse kunnen met een grote zekerheid bevestigen ofwel uitsluiten of het om een wolf gaat. De analyse is binnen 24 uur beschikbaar, aanzienlijk sneller dan een versnelde DNA-analyse in Nederland. Deze snelheid is m.n. gewenst als nog onvoldoende zeker is of landbouwdieren door een wolf zijn gedood en herhalingsaanvallen te verwachten zijn.

2. Provincie en gebiedspartners:
a. komen tot een gezamenlijk aanpak voor het gebied waar de probleemsituatie zich voordoet, met als uitgangspunt dat landbouwhuisdieren beschermd moeten worden tegen de wolf
b. dragen de aanpak gezamenlijk uit
c. helpen de eigenaren van landbouwhuisdieren, ieder vanuit een rol
d. beoordelen of de aanpak het gewenste effect heeft
e. komen tot een gezamenlijke vervolgaanpak (indien nog sprake is van een probleemsituatie)

Ter voorkoming van een herhalingsaanval van de betreffende wolf op landbouwhuisdieren is en blijft de inzet van preventieve maatregelen het belangrijkste uitgangspunt, conform het Interprovinciaal Wolvenplan. De effectiviteit van wolfwerende rasters en andere in de FaunaschadePreventieKit beschreven maatregelen om wolvenschade te voorkomen, zijn op basis van onderzoek aangetoond. Aangetoond is dus dat het nemen van preventieve maatregelen effectief is om landbouwhuisdieren tegen de wolf te beschermen en een probleemsituatie tussen wolf en vee op te lossen.

Het draagvlak onder eigenaren van landbouwhuisdieren om hun dieren te beschermen is echter niet vanzelfsprekend. Dit wordt ervaren als de omgekeerde wereld omdat niet de schapen, maar de wolf het probleem veroorzaakt. Om tot een effectieve bescherming van de landbouwhuisdieren te komen, is het nodig dat alle gebiedspartners het belang en de urgentie van preventie in dit type probleemsituatie actief communiceren en de eigenaren van landbouwhuisdieren hierin praktische ondersteuning bieden. Naast het beschikbaar stellen van noodsets, gaat het bijvoorbeeld om het geven van voorlichting en het mobiliseren van vrijwilligers die kunnen helpen bij het plaatsen van wolfwerende rasters. Gezamenlijk kernboodschap van provincie en gebiedspartners is dat als het gebied onaantrekkelijk wordt voor de wolf, de wolf uit het gebied zal vertrekken.

- Vertrekt de wolf niet uit het gebied en valt deze opnieuw onbeschermd vee aan, dan is geen sprake van een nieuwe probleemsituatie en blijft de gezamenlijk aanpak om het vee te beschermen tegen de wolf.
- Valt de wolf goed beschermd vee aan, dan is sprake van een nieuwe probleemsituatie waarvoor in het huidige wolvenplan een escalatieladder is opgenomen (indien mogelijk: preventie verbeteren, anders wolf verjagen, uiteindelijk wolf doden).
- Als de wolf geen landbouwhuisdieren meer aanvalt, resteert monitoring van de wolf om vast te stellen of de wolf nog in het gebied aanwezig is, of is vertrokken. Is de wolf vertrokken, dan is geen sprake meer van een probleemsituatie, maar is het goed alert te zijn of deze probleemsituatie zich niet verplaatst naar een ander gebied. Als blijkt dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer doodt, maar wél in het gebied aanwezig blijft, dan kan nader onderzoek nodig zijn naar de mogelijke reden hiervan. Dit is relevant omdat de toepassing van preventieve maatregelen in dat geval langer noodzakelijk blijft, ondanks de eerdere verwachting dat door die toepassing de wolf uit zichzelf het gebied zou verlaten. Relevant is daarom of er een andere reden is voor de wolf om te blijven en of deze reden aanleiding is om een vervolgstap te onderzoeken, waaronder bijvoorbeeld het verjagen van de wolf.

4. Vervolgstappen: (on)mogelijkheden van verjagen, vangen op doden van de wolf

Bij probleemsituaties zoals in Heusden kan door partijen aangedrongen worden op het actief verwijderen van de wolf uit het gebied. Mogelijkheden hiertoe zijn nagenoeg uitgesloten. Het verjagen, vangen of doden van een wolf in een probleemsituatie zoals in Heusden is juridisch niet toegestaan en bovendien veelal praktisch niet uitvoervaar. Dit betekent niet alleen dat het inzetten op het toepassen van preventieve maatregelen een *effectieve* manier is om de probleemsituatie op te lossen, maar ook de enige manier is. Het is in elk geval een eerste noodzakelijk stap om een vervolgstap te kunnen onderzoeken.

4.1 Juridisch kader op hoofdlijnen

De wolf is strikt beschermd op grond van het Verdrag van Bern, de Habitatrichtlijn en de Wet natuurbescherming. Uitgangspunt is dat het verboden is een wolf opzettelijk te verstoren of een wolf te vangen of doden. Deze verbodsbepalingen gelden altijd en overal. Dus ook als een wolf zich in bebouwd gebied of cultuurlandschap bevindt. Dit is recent bevestigd door het Europees Hof.
Dit betekent niet dat probleemsituaties die een wolf veroorzaakt geaccepteerd moeten worden. Uitzonderingen zijn mogelijk indien daarbij aan een aantal voorwaarden is voldaan.

Voorwaarden voor het verlenen van een ontheffing (verstoren, vangen of doden van een wolf):
1. De handeling is nodig ter bescherming van één of meerdere van de limitatief in de wet genoemde belangen en is aantoonbaar geschikt om dat belang te dienen *(hierna: vereiste van wettelijk belang)*;
2. Aantoonbaar is dat het belang niet op een andere bevredigende manier te bereiken is, die geen of minder inbreuk maakt op de bescherming van de wolf *(hierna: alternatievenvereiste)*;
3. Het verstoren, vangen of doden doet geen afbreuk aan het bereiken of handhaven van een gunstige staat van instandhouding van de populatie(s) van wolven in hun natuurlijk verspreidingsgebied *(hierna: vereiste van gunstige staat van instandhouding)*.

Bovenstaande voorwaarden zijn cumulatief. Het Europees Hof, die het laatste woord heeft over de juiste uitleg van de Habitatrichtlijn, heeft in verschillende uitspraken duidelijk gemaakt dat elk van de voorwaarden eerder strikt dan ruimhartig toegepast moeten worden. De eisen die het Europees Hof stelt aan de onderbouwing zijn daarom stevig. De onderbouwing moet gebaseerd zijn op de best beschikbare wetenschappelijke informatie. Als er twijfel is of aan een (of meerdere) voorwaarden voldaan is, geldt het voorzorgsbeginsel en kan een ontheffing niet rechtmatig verleend worden.

Vereiste van wettelijk belang

Het voorkomen van ernstige schade aan landbouw, is o.g.v. de Habitatrichtlijn een gerechtvaardigd belang om een wolf te verjagen, vangen of doden. In een probleemsituatie waarin sprake is van bovenmatige schade, kan daarom aan het eerste vereiste worden voldaan.
Als de wolf geen schade meer veroorzaakt, maar wel aanwezig blijft in het gebied, kan het in theorie zinvol en mogelijk zijn om de wolf te verjagen, *in het belang van de wolf zelf*. Dit is echter alleen mogelijk als goed onderbouwd kan worden dat het gebied niet geschikt is voor de wolf om lang te verblijven én dat de wolf er zelf niet in slaagt in het gebied te verlaten vanwege moeilijk te nemen barrières.
Omdat wolven evenwel een groot vermogen hebben om zich aan een verschillende (cultuur)landschappen aan te passen en daarbij het vermogen hebben om barrières te passeren (zoals ook in Heusden is gebleken), zal een onderbouwing hiervoor bij de bestuursrechter vrijwel zeker geen stand houden. Een scenario waarin een wolf

die geen schade veroorzaakt, verjaagd wordt in het belang van de wolf zelf, is in theorie denkbaar. Maar gelet op de gedegen onderbouwing die hiervoor vereist is, is dit echter vrijwel zeker geen begaanbare route voor het rechtmatig verlenen van een ontheffing. Het onaantrekkelijk maken van het rustgebied van de wolf is mogelijk wel een begaanbare weg.

Alternatievenvereiste

Er is een alternatief voor het verjagen, vangen of doden van een wolf, namelijk voorkomen dat een wolf onbeschermde landbouwhuisdieren doodt. Dit is mogelijk door preventieve maatregelen zodanig toe te passen dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer kan doden.
Er zijn voldoende bewezen effectieve maatregelen onderzocht en beschikbaar waardoor niet kan worden voldaan aan het alternatievenvereiste. Het verjagen, vangen of doden van een wolf is daarom niet toegestaan. Dat het toepassen van preventieve maatregelen ongemak of kosten met zich meebrengt, is geen reden om het als onbevredigend af te doen en daarom geen grondslag om rechtmatig ontheffing te kunnen verlenen.

Vereiste van gunstige staat van instandhouding

Hoewel er juridisch nog enige onduidelijkheid lijkt over de schaal waarop de staat van instandhouding beoordeeld moet worden (op niveau van de lidstaat of op niveau van de populatie die zich bij wolven uitstrekt over meerdere lidstaten), staat vast dat dit binnen Nederland niet aan de orde is. Zowel op niveau van de lidstaat als op niveau van de populatie wordt namelijk (nog) niet aan het vereiste voldaan. De staat van instandhouding in Nederland is op dit moment ongunstig.
Vanwege de beperkte omvang kan Nederland geen zodanige populatie huisvesten dat enkel daarmee een gunstige staat van instandhouding wordt bereikt. Zodra op internationaal populatieniveau een goede staat van instandhouding is bereikt en duidelijk is welk aandeel Nederland daarin heeft, kan een uitspraak worden gedaan over de mogelijkheid tot ingrijpen.
Het aandeel van Nederland kan alleen samen met andere lidstaten worden bepaald. Voor de beoordeling op het niveau van de (grensoverschrijdende) populatie is daarom een internationaal wolvenmanagementplan nodig waarin de lidstaten, die een populatie wolven delen, nauwkeuring maatregelen hebben vastgelegd die een gunstige staat van instandhouding garanderen. Een dergelijk plan is er nog niet.
Om tot een dergelijk plan te komen is (het initiatief tot) internationale samenwerking nodig met lidstaten die een populatie wolven delen. Voor de populatie van wolven waarvan Nederland (deels) binnen de populatiegrenzen ligt, zijn dat in ieder geval België, Duitsland, Denemarken en Polen. De minister van LNV is in de positie om voortouw te nemen tot het initiatief om te komen tot een dergelijk internationaal wolvenmanagementplan en heeft zich ook bereid getoond daartoe stappen te nemen.
In overleg met LNV dient bezien te worden welke voorbereidende stappen provincies daartoe nog te zetten hebben. Die nog te nemen stappen zullen onderdeel zijn van de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan, en zullen naar verwachting samenlopen met zaken als de voorziene fact-finding-study en (de daarbij behorende) juridische studie.
De Europese Commissie, die toeziet op een correcte uitvoering van de verplichtingen van de Habitatrichtlijn, is minder geneigd inbreukprocedures te starten tegen lidstaten waar de staat van instandhouding gunstig is, ook als de betreffende lidstaat het minder nauw neemt met het alternatievenvereiste. Hoe meer wolven, hoe meer flexibiliteit. En hoe steviger een wolvenmanagementplan, hoe meer flexibiliteit er is voor het verlenen van ontheffingen waar dat wenselijk is, zelfs in situaties waarin de staat van instandhouding nog niet gunstig is. Nederland heeft deze flexibiliteit om de hierboven genoemde redenen (nog) niet, waardoor het verwijderen van wolven vooralsnog alleen mogelijk lijkt voor zeer uitzonderlijke situaties waarin een wolf een direct gevaar vormt voor de veiligheid van mensen.

4.3 Vergelijking met Frankrijk

Eind oktober zijn in enkele regionale media berichten verschenen dat ‘de wolf van Heusden’ eind september in Frankrijk zou zijn doodgeschoten, met toestemming van de Franse lokale autoriteiten. Dit roept de vraag waarom dat in Frankrijk wel kan terwijl in deze notitie is aangegeven dat dit in Nederland niet kan.
Op basis van welke precieze overwegingen de Franse autoriteit toestemming heeft gegeven voor het doden van deze specifieke wolf, is nog onvoldoende bekend (en wordt nog nader uitgezocht). Wel kan het hiernavolgende aangegeven worden over het beleidskader op basis waarvan in Frankrijk in zijn algemeenheid toestemming wordt verleend voor het doden van wolven.
In Frankrijk is op nationaal niveau een omvangrijk actieplan vastgesteld waarin een balans is gezocht tussen bescherming van de wolf en bescherming van vee. In dit plan is aangegeven welke populatieomvang nodig is om een gunstige staat van instandhouding van wolven te behouden. In tegenstelling tot Nederland telt

Frankrijk een populatie van ca. 500 wolven. Omdat de populatieomvang in Frankrijk groter is dan nodig om een gunstige staat van instandhouding te behouden, wordt afschot toegestaan. De ministers stellen op basis van een advies van de nationale raad voor de bescherming van natuur een quotum vast van het aantal wolven waarvoor de lokale autoriteiten een ontheffing voor afschot mogen afgeven.
Voor het verlenen van ontheffingen hebben de ministers in een besluit de kaders vastgesteld. Deze vereisten komen overeen met de vereisten die volgen uit de Habitatrichtlijn, waaronder het uitgangspunt dat preventieve maatregelen genomen moeten worden om vee tegen de wolf te beschermen. Als het nemen van preventieve maatregelen in een specifiek geval om technisch-economische reden niet mogelijk is, kan hiervan afgeweken worden.

5. Vervolg

Indien de BAC VP zich kan vinden in de uitgangpunten in dit voorstel, dan is de voorgestelde vervolgstap agendering in het Landelijk Overleg Wolf (beoogd begin februari 2021). Daarbij zal het Landelijk Overleg Wolf uitgenodigd worden om aanvullingen op deze voorlopige aanpak voor probleemsituaties, zoals in deze notitie beschreven, te doen dan wel zaken waar mogelijk en wenselijk te concretiseren.
Vervolgens zullen deze uitgangspunten, na verwerking van opmerkingen uit het Landelijk Overleg Wolf ter definitieve vaststelling aan de BAC VP voorgelegd worden. Door deze uitgangspunten voor handelingsperspectieven in de hier benoemde probleemsituaties met wolven vast te stellen, committeren provincies zich hieraan, in ieder geval als voorlopige aanpak ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het interprovinciale wolvenplan, waarin deze (en andere) aanvullingen zullen worden opgenomen.
Ten aanzien van de internationale context wordt in overleg met LNV bezien welke stappen daarvoor nodig zijn. Naar verwachting kunnen deze stappen grotendeels samenlopen met de voorziene actualisering van het Interprovinciaal Wolvenplan en de daarbij behorende fact-finding-study en juridische studie.

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 14 april 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 14 april 2021
Tijd: 10.00 – 12.00 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. Welkom en opening

2. Vaststelling agenda en mededelingen

3. Afronding aanpassingen BAC VP notitie
Bijlagen: 3.1 opleg notitie; plus bijlage 1 en 2 beide in becommentarieerde versie en schone versie.

4. LIFE wolf aanvraag
Doel: *bespreking van het voorstel en nagaan of provincies hieraan willen bijdragen.*
Toelichting: Zoogdiervereniging is benieuwd naar de reacties op het voorstel.
(bijlage notitie van: Zoogdiervereniging: zie agendapunt 3. 16/03)

5. Verslag 16 maart 2021

6. Rondvraag en sluiting

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlage 3.1 Wolvenwerkgroep 140421

Betreft: Afronding aanpassingen BAC VP stukken actualisatie wolvenbeleid

Op 29 maart is er vanuit Overijssel een reactie nagekomen op de BAC VP stukken van 17 december 2020 later op 11 maart 2021 n.a.v. voortgangsnotitie nogmaals aan de orde geweest. deze is door tussenkomst van [redacted] rondgemaild naar de wolvenwerkgroep en de vaste leden van de WGNW.

Het gaat hierbij om twee bijlagen.
- Bijlage 1: Notitie IPO Wolvenwerkgroep: Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden).
- Bijlage 2: Uitwerking actualisatie interprovinciaal wolvenplan

Hierop zijn een aantal reacties vanuit de provincies binnengekomen. Die heb ik verwerkt. Daaruit maak ik het onderstaande op, en leg dit ter bespreking voor. Ik doe dat aan de hand van de versie waarin de opmerkingen en aanpassingsvoorstellen nog zichtbaar zijn én wil de bespreking hiervan voeren aan de hand van de schone versie. Doel is te komen tot een gedragen tekst die door kan naar de BAC VP en daar vastgesteld kunnen worden.

Bijlage 1: mijn indruk is dat over deze tekst in het voortraject reeds overeenstemming bestaat.

Bijlage 2: Hierbij wil ik vooraf opmerken dat pas tijdens de nadere uitwerking van alle onderdelen zoals benoemd er nadere besluitvorming zal plaatsvinden. Deze notitie geeft slechts aan welke onderdelen daarbij in ogenschouw, of zo u wilt heroverweging/evaluatie genomen worden om het plan te actualiseren. Daarmee is met deze memo nog géén positie gekozen en géén beleidskeuze gemaakt. Dat volgt uiteraard pas in de uitwerking hiervan. Deze notitie is in die zin op hoofdlijnen en niet uitputtend. Vergelijk de veel meer gedetailleerde offerteaanvragen voor de FFS en Juridische analyse en de voorgestelde uitwerking van de handelingsprotocollen.

De gewijzigde tekstvoorstellen zijn hier in rood aangegeven. Naar mijn mening zou e.e.a. dus redactioneel kunnen zijn opgelost.

Tot slot nog enkele opmerkingen:

- Een belangrijk discussiepunt vormt de voortzetting van de tegemoetkomingsregeling en de susbsiemogelijkheden voor preventieve maatregelen. Helder is m.i. dat we dit moeten heroverwegen en nader bepalen of en hoe dit wordt voortgezet. Dit volget ook nadurkkelijk uit het huidige plan. Zie citaat : *“Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12. Echter vooralsnog, in ieder geval tot 1 januari 2022, wordt bij het verstrekken van tegemoetkomingen in de schade door wolven niet getoetst aan het feitelijke toepassen van de maatregelen. De tegemoetkoming in de schade wordt verstrekt aan zowel hobby- als beroepsdierhouders. De periode tot 1 januari 2022 wordt gebruikt om dierhouders in algemene zin voor te bereiden op de komst van de wolf en in het bijzonder om ervaring op te doen met eventuele gebiedsgerichte preventieplannen”.*
  Daarmee is dus in deze memo niet bedoeld al een keuze te maken, wel bedoeld om over dit punt t.z.t. nader te beslissen.

- De problematiek van gewonde wolf ca. wordt meegenomen in de uitwerking van de handelingsprotocollen.
- De hondenproblematiek: een op zich terecht punt maar valt buiten de scoop van de huidige actualisering. Daar is nu te weinig zicht op, en is geen tijd en zijn geen middelen voor. Ik kan

mij voorstellen dat uit de actualisatie gaat volgen dat hiernaar nader onderzoek dient plaats te vinden.

Proces

- Het voorstel van [redacted] was de aangepaste notities, na bespreking in IPO wolvenwerkgroep, ook nog langs de WGNW te laten gaan. Ik stel voor conform deze werkwijze beide notities verder te brengen.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 7 maart 2023 11:48
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken IPO Wolvenwerkgroep 14 maart a.s.
Bijlagen: 01. Agenda 140323 Wolvenwerkgroep.pdf; 5.1 230302 concept goudjakhalsbrief ministerie LNV.pdf; 7.1 beantwoording-kamervragen-over-het-doodrijden-van-wolven.pdf; 7.2 Bijlage_1 _Samenvatting_stand_van_zaken_wolf_in_Gelderland__PS2023-124_.pdf; 7.3 Brief DS Uitvoering motie Vee of wolf in de weide_.pdf; 7.4 De_natuurinfrastructuur_en_de_biodiversiteit_met_de_komst_van_de_wolf___PS2023-36_.pdf; 7.5 E book paarden.pdf; 9.1 SDU_NBR012023_650046.pdf; 10.1 Verkenning Wolvenplan.pdf; 12.1 WENR protocol DNA bemonstering levend landbouwhuisdier door dierenartsen 28 februari 2023.pdf; 13. 3 Processchema schadeafhandeling.pdf; 13.1 Richtlijn-taxatie-bij-wolvenschade-aan-landbouwhuisdieren.pdf; 13.2 Bijlage 4 taxatierapport.pdf; 15.1 besluitenlijst IPO Wolvenwerkgroep 2 februari 2023.pdf

Beste collega's,

Volgende week dinsdag staat onze Digitale Wolvenwerkgroep bijeenkomst ingepland. Bijgaand de agenda en de stukken.

Zelf zie ik deze bijeenkomst vooral als een moment om uit te wisselen wat de stand van zaken is. Dat wil zeggen aan elkaar te melden wat er vanuit provincie of ministerie afgelopen weken is gewisseld.
Mocht u bepaalde stukken missen, dan verzoek ik deze als nazending rond te sturen. Ik ben er niet zeker van dat ik alle provinciale stukken in bezit heb. Drenthe, Friesland en Gelderland meen ik volledige te hebben bijgevoegd.

Om vervolgens met die ervaringen al evaluerend bezien wat dat voor de toekomst betekent. Concreet wat betekent dat voor de invulling van het nieuwe wolvenplan.
Voor het overige zijn er veel bijlagen ter kennisname, u kunt maar weer op de hoogte zijn van de laatste ontwikkelingen.

Ik hoop eenieder weer (op het scherm) te zien, tot dan,

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T [redacted] | F [redacted]

M [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 7 maart 2023

IPO Wolven werkgroep
Datum: 14 maart 2023
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Stand van zaken digitalisering Wolvenmeldpunt en Veeschademeldpunt (MFZ)**
   Ter kennisname: mondelinge mededelingen

4. **Verkenning beheerpakketten**
   Ter besluitvorming: (zie bijlage)

5. **Goudjakhals**
   Zie voorstel concept brief IPO. (zie bijlage)

6. **Afhandeling gevonden dode/gewonde wolf**
   Ter bespreking: doel: werkafspraak maken over verkenning hoe dit per provincie is ingevuld.

7. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken (zie div. bijlagen)

8. **Adviezen Drenthe**
   Ter bespreking: Zie bijlagen.

9. **Invulling actieve soortenbescherming wolf**
   Ter bespreking: n.a.v. artikel [redacted] (zie bijlage)

10. **Vervolg Invulling Wolvenplan**
    Ter bespreking: Verkenning van onderwerpen (zie bijlage)

11. **Concept Addendum en handelingsrichtlijnen**
    *Doel: ter kennisname (*zie bijlage; *AACVP stukken)*

12. **Instructie Dierenartsen**
    Ter kennisname. (zie bijlage)

13. **Taxatierichtlijn**
    Ter kennisname. (zie bijlage)

14. **Besluitenlijst vorige vergadering -** zie bijlage

15. **Rondvraag en sluiting**

16. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op 25 mei als Wolvenwerkgroep weer bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,

[redacted]

15B

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

t.a.v. mevrouw [redacted]

Postbus 20401

2500 EK 's-Gravenhage

Onderwerp: Wettelijke bescherming goudjakhals

Geachte mevrouw [redacted],

Op 15 januari 2019 heeft het IPO uw ministerie via een brief verzocht de goudjakhals op te nemen onder artikel 3.10 van de Wet natuurbescherming. U heeft daar destijds gereageerd dat een dergelijke beleidswijziging tijd vergt en dat deze opgenomen kan worden zodra de Omgevingswet van kracht is (inwerkingtreding destijds gepland voor 1 januari 2021) via het Besluit activiteiten leefomgeving (artikel 11.54). Inmiddels zijn we drieënhalf jaar verder, is de inwerkingtreding van de Omgevingswet uitgesteld tot minimaal 1 januari 2024 en is de goudjakhals derhalve nog steeds niet via nationale wetgeving beschermd.

Via deze weg willen wij het ministerie opnieuw vragen om de goudjakhals via nationale wetgeving te beschermen, en wel onder artikel 3.10 van de Wet natuurbescherming (ofwel Artikel 11.54 van het Besluit Activiteiten Leefomgeving onder de Omgevingswet). Hiermee krijgen provincies tevens de mogelijkheid om in geval dat deze dieren schade veroorzaken aan productievee, een tegemoetkoming in geleden schade kunnen verlenen (Artikel 6.1 van de Wet natuurbescherming, ofwel 15.53 in de Omgevingswet).

Aanleiding

De goudjakhals is een van nature in Europa voorkomend roofdier dat een aantal overeenkomsten vertoont met de wolf (zit qua omvang tussen wolf en vos in) maar heeft een iets andere juridische (Europeesrechtelijke) status. De goudjakhals is in elk geval x al dan niet levend of dood, gesignaleerd in Nederland (in 2016, 2017, 2019, 2021 (2x) en 2022(2x)), 2x in Gelderland en 1x in Drenthe en 1x in Utrecht, 1x in Groningen, 5x in Friesland, 1x in Zuid-Holland). Ook zijn er een aantal mogelijke waarnemingen (2019, 2020, 2022: elk jaar 2 mogelijke waarnemen, 2021: 5 mogelijke waarnemingen). De goudjakhals is tevens waargenomen via DNA-onderzoek op dode schapen in Gelderland in 2020. Gelderland heeft in het schadegeval besloten om in dit eenmalige geval de schade te vergoeden.

Het lijkt, gezien de frequente waarnemingen dat de goudjakhals langzaamaan vanuit het oosten van Europa richting Nederland trekt en zich hier ook aan het vestigen is. Dit laatste is op te maken uit de leeftijd van het dood gevonden dier in Utrecht in 2021. Het betreft een jonge mannelijke goudjakhals, van zo'n 8 maanden oud. Deze dieren blijven normaliter het eerste jaar in het gebied waar zij geboren zijn, dus lijkt het waarschijnlijk dat dit dier in de provincie Utrecht geboren is, in het voorjaar van 2021.

Eerdere verzoek aan het ministerie van LNV

In ons eerdere verzoek hebben wij al aangegeven dat op grond van de EU-Habitatrichtlijn alle soorten die genoemd zijn in de bijlagen in een gunstige staat van instandhouding gebracht en gehouden moeten worden. Dit geldt ook voor bijlage V-soorten, waaronder de goudjakhals valt. Dit is bepaald in Commissiedocumenten, maar vloeit ook voort uit de richtlijn zelf. Bijlage V-soorten mogen bejaagbaar worden verklaard, maar jacht mag alleen worden toegestaan onder de voorwaarde dat de gunstige staat niet in gevaar wordt gebracht. Om deze gunstige staat te waarborgen is het noodzakelijk om de soort een beschermde status te geven. Artikel 3.10 Wnb leent zich ons inziens goed om de soort de juiste beschermde status te geven, die ook goed aansluit bij de basisbescherming die soorten op

grond van het CBD (Convention on Biological Diversity) en Verdrag van Bern toekomen. Bescherming van de goudjakhals onder artikel 3.10 Wnb past ook bij de keuze van de Nederlandse wetgever om alle inheemse zoogdieren een beschermde status te geven.

Voor de provincies is relevant dat de goudjakhals een opportunist is, die elders goed in staat is gebleken om in de directe nabijheid van mensen en hun vee te leven. Omdat uit voedselanalyse blijkt dat de goudjakhals zich ook met gehouden (pluim)vee voedt, is het voor de provincies van belang om bij faunaschade een tegemoetkoming te kunnen verlenen. De provinciale beleidsregels tegemoetkoming faunaschade, waarvoor BIJ12 voor de uitvoering is gemandateerd, gaan uit van een tegemoetkoming bij schade door natuurlijk in het wild levende beschermde dieren. Het plaatsen van de goudjakhals onder artikel 3.10 Wnb maakt dan volstrekt duidelijk dat bij schade door deze soort een tegemoetkoming kan worden verstrekt.

Bescherming nu voorbereiden

Aangezien uw ministerie aangeeft dat opnemen van de goudjakhals in de Omgevingswet een langdurige voorbereiding vergt, de goudjakhals frequent wordt waargenomen in Nederland en derhalve bescherming verdient via nationale wetgeving, en men beoogt om de Omgevingswet over een jaar in werking te laten treden, is het nu van belang om dat proces te starten. Waarmee met deze bescherming tevens draagvlak voor verdere vestiging van deze soort behouden blijft omdat daarmee een tegemoetkoming in schade mogelijk is, is het nu de tijd voor het ministerie om stappen te zetten. Dit zodat zodra de Omgevingswet van kracht is, nu naar verwachting in januari 2024, het besluit aangepast kan worden.

Graag vernemen wij van u uw reactie op ons verzoek. Voor vragen kunt u terecht bij [redacted] (IPO, [redacted]@ipo.nl) en [redacted] (Provincie Utrecht [redacted]@provincie-utrecht.nl)

Met vriendelijke groet,

drs. M.J. Fraanje,

Directeur IPO

15C

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur en Visserij

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Ons kenmerk
DGNV / [redacted]

Uw kenmerk
[redacted]

Datum 21 februari 2023
Betreft Beantwoording Kamervragen over het doodrijden van wolven

Geachte Voorzitter,

Hierbij zend ik u, mede namens de minister van Justitie en Veiligheid, de antwoorden op de vragen van de leden Vestering en Wassenberg (beiden PvdD) over het doodrijden van wolven (kenmerk: [redacted] ingezonden 26 januari 2023).

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof

Directoraat-generaal Natuur en Visserij

[redacted]

Ons kenmerk
DGNV / [redacted]

1
Kent u de berichten ‘Wolf doodgereden in Hoogersmilde in Drenthe’ en ‘Vrachtwagenchauffeur rijdt wolf dood op A2 bij Beesd’?

Antwoord
Ja, deze berichten zijn mij bekend.

2
Hoeveel wolven zijn er in Nederland doodgereden sinds de wolf weer terug is in Nederland?

Antwoord
Er hebben vanaf 2017 tot en met januari 2023 in totaal 11 vastgestelde aanrijdingen met een wolf plaatsgevonden.

3
Hoe komt het dat wolven vaak de dood vinden door aanrijding?

Antwoord
Een eenduidige reden voor aanrijdingen is niet aanwijsbaar. Wolven zijn zeer mobiele dieren die zowel bekende als onbekende trekroutes hanteren. Tijdens dit trekgedrag kunnen wolven, net als andere dieren, slachtoffer worden van verkeersaanrijdingen.

4
Welke maatregelen heeft u getroffen of gaat u treffen om aanrijdingen met wolven te voorkomen?

Antwoord
Het treffen van maatregelen ligt niet binnen de bevoegdheid van mijn ministerie. In algemene zin wordt er zowel door het rijk (Rijkswaterstaat) als provincies en andere overheden ingezet op ontsnipperende maatregelen en/of mitigerende maatregelen ter voorkoming van aanrijdingen met dieren in het algemeen. Het plaatsen van waarschuwingssystemen, waarschuwingsborden of faunarasters ten behoeve van geleiding richting faunapassages zijn maatregelen die worden getroffen. Met deze maatregelen worden ook aanrijdingen met wolven zo veel mogelijk voorkomen.

5
Klopt het dat het de automobilist bij de aanrijding van de wolf bij Hoogersmilde doorreed en dat doorrijden na een aanrijding met een wild dier strafbaar is? Zo ja, welk gevolg is hieraan gegeven?

Antwoord
De automobilist is na de aanrijding gestopt en de politie is gebeld. De politie arriveerde 9 minuten na de melding ter plaatse. De betrokken bestuurder was toen nog op de plek van de aanrijding aanwezig. Na controle van de politie is de wolf veiliggesteld door een provinciaal medewerker en overgedragen aan het Dutch Wildlife Health Centre van de Universiteit Utrecht.

Bijlage bij Statenbrief

Datum
14 februari 2023

Zaaknummer
2022-[redacted]

Onderwerp
Wolf in Gelderland, stand van zaken

Portefeuillehouder
Peter Drenth

In deze bijlage geven we een samenvatting van de stand van zaken met betrekking tot de wolf in Gelderland, reageren we kort op ingekomen adviezen en beschrijven wat naar verwachting binnenkort in een addendum op het huidige Interprovinciaal Wolvenplan kan worden vastgelegd.

DEEL I inhoudelijke informatie

De ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Gelderland:

De monitoring van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in o.a. Gelderland wordt uitgevoerd onder coördinatie van onze gezamenlijke werkorganisatie BIJ12. Waarnemingen komen daar binnen en worden gevalideerd en gepubliceerd op de website. Periodiek, ongeveer ieder kwartaal, verschijnt een tussenbericht over de verspreiding van de wolf in Nederland[1]. In de rapportage over de periode 1 augustus tot en met 31 oktober 2022 is de Veluwe in ten minste 4 territoria onderverdeeld. Op de Noord-Veluwe heeft in 2019, 2020, 2021 en in 2022 voortplanting plaatsgevonden. Op de Midden Veluwe is de situatie wat onduidelijk met (globaal) een roedel met 4 jongen in het westelijke en een wolvenpaar in het oostelijke deel. Ook is in 2022 een roedel met waarschijnlijk 5 jongen aanwezig op de Hoge Veluwe. Roedelvorming op de Zuidwest-Veluwe werd vooralsnog verstoord door het doodrijden van een wolvin en een gevonden dode reu in 2021. Of op de Zuidoost Veluwe of elders op de Veluwe sprake is van paarvorming of permanente vestiging is nog niet duidelijk. Voor meer informatie zie: Inhoud - Tussenrapportage wolf 21 december 2022 (bij12.nl)

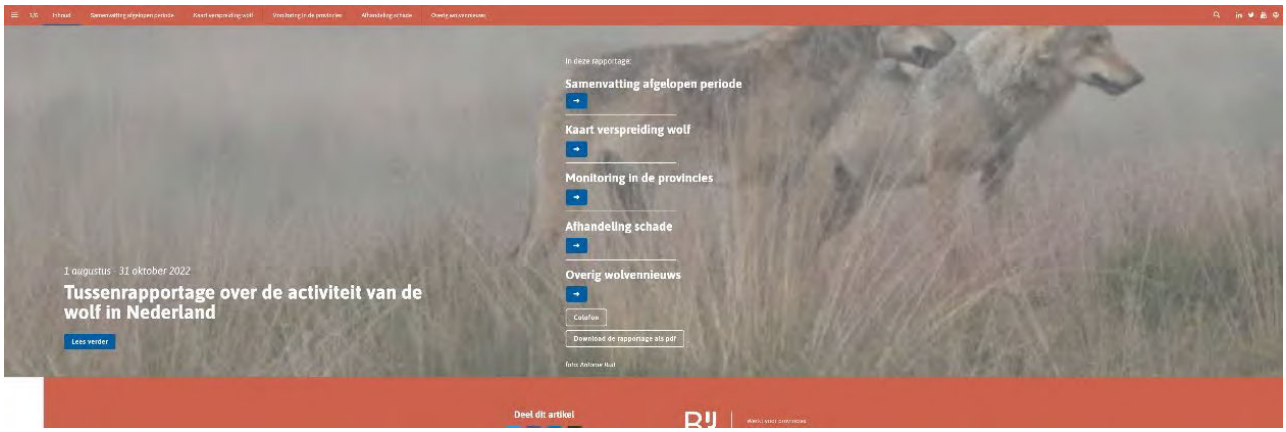

[1] Voor meer informatie over de ontwikkeling van de wolf in Europa: 1680a7fa47 (coe.int)

provincie Gelderland

Aantallen wolvenaanvallen en slachtoffers onder gehouden dieren (per 1/1/2023):
De cijfers over wolvenslachtoffers zijn ook afkomstig van BIJ12. BIJ12 geeft op haar website een actuele tabel met waar wanneer mogelijke wolvenaanvallen hebben plaatsgevonden. Alles over de wolf in Nederland (bij12.nl)
Tot 1 januari 2023 hebben wolven in Gelderland aantoonbaar 227 gehouden dieren gedood bij 72 wolvenaanvallen. Het eerste bekende schadegeval in Gelderland was op 5 april 2018 in Ruurlo. Van de 119 onderzochte gevallen was verder 15 x diersoort onbekend of geen DNA resultaat, 2 x goudjakhals, 17 x hond, 1 x wolfshond, 12 x vos en 1 x (naar verwachting) menselijk handelen. Bij de 300 totaal onderzochte slachtoffers (dus niet alleen van de wolf) ging het 1 x om een geit en 2 x om een kalf (ook Schotse hooglander), 2 x pony en 1 konijn welke door een hond bleek te zijn doodgebeten. De overige 293 was schaap. In totaal zijn door DNA op gedode dieren 19 individuele wolven aangetoond.

Gelderland	# wolvenaanval	# dieren
2018	2	5
2019	2	18
2020	13	58
2021	14	20
2022	41	126
totaal:	72	227

Tegemoetkoming in de schade:
In alle gevallen waar sprake was van wolf zijn schades uitgekeerd. Het gaat om directe en indirecte schade (dierenarts, Rendac). Bij het opstellen van dit overzicht medio januari 2023 zijn de getaxeerde bedragen tot 1 december 2022 in beeld. Van de in totaal 99 over de jaren uitgevoerde taxaties is een schadebedrag getaxeerd van afgerond €[redacted] Het laagst getaxeerde bedrag was €[redacted] en het hoogste €[redacted] In totaal is dan 52 maal beschikt en uitgekeerd voor een bedrag van afgerond €[redacted],- Voor wolvenschade wordt geen behandelbedrag gerekend en geen eigen risico ingehouden. De tegemoetkoming voor de 155 dieren bedroeg gemiddeld €[redacted] per dier. In 40 gevallen zijn aanvragen afgewezen, bijvoorbeeld omdat wolf niet kon worden aangetoond. Hoe de schade zich (in 2021) verhoudt tot het geheel aan faunaschades vindt u hier: bij12_faunaschade2021_alles.pdf
De schades zijn uitbetaald binnen 56 tot 448 dagen na melding van de schade, met een gemiddelde van 153 dagen. Een aantal schades uit juli/augustus 2022 moesten begin januari 2023 nog worden uitgekeerd. Het aantal meldingen steeg landelijk enorm, van 44 in 2019 naar 421 in 2022 wat veel vraagt van BIJ12, ook moet bijvoorbeeld steeds DNA bewijs worden afgewacht. Er wordt momenteel gewerkt aan een snellere afhandeling van schades en het taxatieproces. Per 31 januari 2023 hanteert BIJ12 een geactualiseerde taxatierichtlijn waarin verbeteringen zijn doorgevoerd: BIJ12 vernieuwt richtlijn voor taxatie bij wolvenschade

Registratie van aangetroffen rasters:
Sinds eind 2022 wordt op de website van BIJ12 per schadegeval kort uitgelegd welke afschermende maatregelen zijn aangetroffen, zoals type preventie (gaas, draad, enz.), hoogte raster en de mate van spanning bij elektrische rasters. Op basis van de beschikbare gegevens is er bij de uitgekeerde schades in Gelderland

nog geen raster aangetroffen dat als wolfwerend kan worden aangemerkt. BIJ12 brengt het via de taxateurs op hoofdlijnen in beeld en het trekken van verdergaande conclusies is nog niet aan de orde.

De ontwikkeling van de subsidieaanvragen:
Voorafgaand aan de subsidieregeling is in 2019 en 2020 op basis van een werkbudget binnen 10 pilots circa [redacted] euro geïnvesteerd in preventie.
In 2020 werd rekening gehouden met een besteding van € [redacted] binnen het budget voor Faunafonds. Op 3 augustus 2020 werd de subsidie opengesteld en op 20 november de eerste wijziging daarop. Het gaat om subsidie voor vaste of verplaatsbare rasters of een combinatie daarvan. De eerste aanvraag om subsidie was op 5 augustus 2020. In 2020 zijn 16 aanvragen gedaan waarvan 2 ingetrokken en 1 afgewezen omdat het niet voldeed aan de subsidievoorwaarden. Er is € [redacted] toegekend. Daarmee is verplaatsbare afrastering gekocht en is 5.336 meter vaste afrastering wolfwerend gemaakt en zijn 4.899 schapen beschermd.

In 2021 werd rekening gehouden met een budget van € [redacted] maar zijn uiteindelijk maar 22 aanvragen gedaan waarvan 1 afgewezen omdat daar pas schapen werden gehouden na de datum van aanwijzing van het wolvengebied. Er is uiteindelijk € [redacted] toegekend. Daarmee is verplaatsbare afrastering gekocht en is 16.854 meter vaste afrastering wolfwerend gemaakt en zijn precies 1.000 schapen beschermd.

In 2022 is rekening gehouden met een budget van € [redacted] Medio januari 2023 zijn de subsidieaanvragen tot begin november 2022 beoordeeld en vastgesteld. Van de 33 aanvragen in 2022 zijn er 10 vastgesteld, 6 buiten behandeling gelaten of afgewezen en de rest onder beoordeling. De gevraagde bedragen variëren van € [redacted] tot € [redacted] In tegenstelling tot 2020 en 2021 is in 2022 de deminimis-grens van € [redacted] niet aan de orde geweest. Als alle resterende aanvragen kunnen worden goedgekeurd dan gaat het over 2022 om een besteding van € [redacted] Daarvoor zijn dan 1059 schapen beschermd met 15.754 meter vaste afrastering en daarnaast verplaatsbare rasters.
Eind november ging voor het eerst de calamiteitenregeling in werking in de Bommelerwaard en omstreken, dat leverde 9 aanvragen op. Eind december ging de calamiteitenregeling in werking in Arnhem en later in Lingewaard, dat leverde 1 aanvraag op. In 2022 is ook een tweejarige pilot gestart met 3 paar kuddebeschermingshonden bij verschillende herders op de Veluwe.

Gelderland	Budget	Toegekend**	#aanvragen	correcte aanvragen	#schapen	meters raster
2020	€ 500.000	€ [redacted]	16	13	4.899	5.336
2021	€ 600.000	€ [redacted]	22	21	1.000	16.854
2022*	€ 200.000	€ [redacted]	33	27	1.059	15.754
totaal:	*€ 1.300.000*	€ [redacted]	*71*	*61*	*6.958*	*37.944*

**) kan allemaal lager uitvallen, inclusief aanvragen december maar beoordeeld tot begin november, betreft dus maximale weergave.*
***) alleen subsidie, dus exclusief werkbudget voor pilots*

Aanvragen die buiten behandeling worden gelaten of zijn afgewezen voldoen niet aan de criteria. Bijvoorbeeld omdat het aangevraagde niet in het subsidiegebied ligt of omdat benodigde informatie niet tijdig of onvolledig

wordt geleverd. Voor 2023 is opnieuw rekening gehouden met een budget van € 200.000,- althans, bij voortzetting van de huidige benadering, zie daarvoor meer bij het advies van de Wolvencommissie verderop.

De wolvenconsulent adviseert over plaatsing van preventieve maatregelen:
Sinds oktober 2021 kan via de Wolvencommissie (wolvencommissie@gelderland.nl) een beroep worden gedaan op een wolvenconsulent voor advies over preventieve maatregelen. Deze adviezen kunnen telefonisch zijn maar vaak komt de consulent ter plaatse om samen te kijken wat onder de omstandigheden het beste werkt. Tot 1/1/2023 zijn 69 adviesverzoek geregistreerd en veelal naar tevredenheid afgehandeld. Opvallend is dat ook veel vragen komen van buiten het wolvengebied en ook over andere diersoorten zoals pony's en paarden. De wolvenconsulent ondersteunt initiatiefnemers ook bij het ontwikkelen van innovatieve oplossingen zoals de autowinder. Meer informatie over het werk van de Wolvencommissie vindt u hier: De wolvencommissie (gelderland.nl) Op deze website vindt u ook de nieuwsbrieven van de commissie. De nieuwsbrief van februari bevat een terugblik van haar activiteiten in 2022, waaronder het gebruik van de noodsets. Er zijn verspreid over de provincie inmiddels meerdere noodsets aanwezig maar er is maar enkele malen gebruik van gemaakt. De ervaring leert inmiddels dat goed gezette wolfwerende rasters ook echt helpen om de wolf bij de dieren weg te houden. Veel gehoorde kritiek is dat wolven makkelijk over wolfwerende rasters springen, daar zijn in Gelderland geen aanwijzingen voor.

Vergunningverlening en handhaving met betrekking tot de wolf:
Eind 2021 ontvingen wij een verzoek om handhavend op te treden tegen mogelijke verstoring van de wolf door het faunabeheer op de Veluwe. De rechter zag hierin geen spoedeisend belang en de Commissie Rechtsbescherming adviseerde het bezwaar ongegrond te verklaren. Daarop is beroep bij de Rechtbank aangetekend dat naar verwachting in april 2023 zal worden behandeld. Dan is dus opnieuw aan de orde in welke mate bij het populatiebeheer op herten en zwijnen rekening moet worden gehouden met de wolf.
In 2022 is een ontheffing aangevraagd om wolven uit het Nationale Park de Hoge Veluwe (het park) te kunnen verwijderen. Hierop hebben wij in ontwerp beslist dat dit niet mogelijk is. Daarop zijn zienswijzen ontvangen die wij betrekken bij een nog te nemen definitief besluit. Op het park deed zich vervolgens eind 2022 een ongewenste situatie voor met één of meerdere weinig mensenschuwe jonge wolven. Wij hebben onszelf een ontheffing verleend om met eigen mensen een afschrikactie uit te kunnen voeren met gebruikmaking van paintball projectielen. Die ontheffing dient eerst beter te worden onderbouwd en mag nog niet worden gebruikt[2]. Dat neemt niet weg dat we de ontwikkeling van de situatie hebben gemonitord door er regelmatig aanwezig te zijn. Ten slotte hebben wij over de situatie met wolven op het park een handhavingsverzoek ontvangen die ook ingaat op de afgesloten faunapassages en welke wij hebben afgewezen. Recent hebben wij opnieuw een handhavingsverzoek ontvangen en in een lopend strafrechtelijk onderzoek hebben wij desgevraagd informatie verstrekt.

Onderzoeken en onderzoekwensen met betrekking tot de wolf:
De Faunabeheereenheid Gelderland (FBE) is een verkenning gestart om tot structureel onderzoek te komen en daarmee een nog beter inzicht te krijgen in de relatie tussen wolf en het populatiebeheer op hoefdieren op de Veluwe. Dit doet de FBE samen met deskundigen die zijn verbonden aan de Zoogdiervereniging en ARK

[2] Rechter verbiedt gebruik paintball (gelderland.nl)

Natuurontwikkeling. ARK is ook initiatiefnemer voor een kennisdag op 15 februari over dit thema. Voor de overige relevante onderzoek ontwikkelingen verwijzen wij naar bijlage 6.

DEEL II Ontvangen adviezen en een korte reactie daarop

Het advies van de Gelderse Wolvencommissie (bijlage 2):

Op 3 oktober 2022 kwam de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland (Wolvencommissie) met haar advies om het subsidiegebied voor wolvenpreventie te verruimen naar de gehele provincie (zie bijlage 2). Dit in reactie op de bespreking in Provinciale Staten waarbij de wens werd uitgesproken om te verkennen of in heel Gelderland dierhouders kunnen worden ondersteund bij het nemen van preventieve maatregelen. Gezien het toenemende aantal zwervende wolven zijn er steeds meer dierenhouders, ook buiten de Veluwe, die een risico ervaren en hun dieren graag willen beschermen. Het benodigde budget ligt dan uiteraard aanzienlijk hoger en werd ingeschat op circa 1 miljoen per jaar. Ook verwijst de Wolvencommissie naar haar eerdere aanbevelingen, waaronder het advies om na 3 jaar subsidieverlening te stoppen met het betalen van tegemoetkomingen.

Wij delen de opvatting dat het verstandig is om de subsidieregeling uit te breiden naar heel Gelderland. De calamiteitenregeling zou dan kunnen vervallen. Daarbij hoort een afweging of ook de bescherming van andere kwetsbare diersoorten zoals veulens, pony's of kalveren voor subsidie in aanmerking zouden moeten komen. Over beschermingsmogelijkheden wordt nu in praktische zin ervaring opgedaan en wij staan achter die ontwikkeling. Die keuze is echter niet beleidsneutraal en zeker niet budgetneutraal. Bepalend wordt of Provinciale Staten hiervoor straks aanvullend budget beschikbaar willen stellen. Bij uitbreiding van het subsidiegebied naar heel Gelderland is naar verwachting voorlopig ca. € 1 miljoen per jaar nodig, dus 8 ton meer dan nu. Als naast schapen ook gekozen wordt voor bescherming van gehouden kwetsbare andere diersoorten zoals pony's en veulens, dan kan het gevraagde bedrag verder oplopen. We willen de Wolvencommissie vragen die verbreding nu eerst te onderzoeken om ook de te verwachten kosten daarvan beter te kunnen ramen.
Dit betekent ook dat we een pas op de plaats maken met het aanwijzen van nieuwe wolvengebieden. Het aanwijzen van deze gebieden waar wolven zich hebben gevestigd maakt subsidieverlening mogelijk maar voorlopig kan de calamiteitenregeling daar ook in voorzien.

De oproep om tot indexering van tarieven over te gaan vinden wij gezien de prijsontwikkeling van materialen begrijpelijk en willen wij in interprovinciaal verband wel alvast verder uitwerken. Wij staan achter het idee om eventueel te stoppen met de uitbetaling van schades in gebieden waar al langjarig subsidie voor bescherming mogelijk is. Dat zou betekenen dat al per augustus 2023 op een belangrijk deel van de Veluwe die tegemoetkoming in de schade stopt. Wij vinden dat nu te vroeg, enerzijds omdat dit het eerste gebied was dat met de wolf werd geconfronteerd en anderzijds omdat we ruimte willen bieden voor uw beleidskaders die later dit jaar kunnen ontstaan.

Het advies van het Landelijk Overleg Wolf over ontwikkeling van het wolvenbeleid (bijlage 3):
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is een overleg waarin afstemming plaatsvindt over het Interprovinciaal Wolvenplan tussen verschillende belanghebbenden. Het LOW adviseert provincies over te voeren beleid. In het LOW is een eerste concept van een actualisatie van het Interprovinciale Wolvenplan met interventierichtlijnen besproken. Het LOW weet inmiddels dat een actualisatie nu niet aan de orde is en er eerst een addendum op het huidige wolvenplan zal verschijnen (zie verderop onder deel III).
In het LOW is er begrip voor het feit dat er nog belangrijke kwesties zijn die nadere verdieping vereisen alvorens daarover besluiten genomen kunnen worden. Anderzijds merken de vertegenwoordigers in het LOW op dat de achterbannen en leden van hun organisaties snel perspectief en duidelijkheid willen.

De adviezen van het LOW plaatsen we vooral in de context van de landelijke opgave waar we als gezamenlijke provincies met BIJ12 en LNV voor aan de lat staan. We vinden het dan ook passend om deze reactie mee te nemen bij de totstandkoming van het nieuwe wolvenplan en reageren daarom niet separaat. Waar mogelijk anticiperen we wel alvast op onderdelen die zich daar voor lenen, waar het LOW ook toe oproept. Zie daartoe hetgeen we hierna onder deel III opmerken over het addendum.

Reactie van de minister op onze brief "Perspectief op veilig samenleven tussen mens en wolf" (bijlage 4):
Op 31 januari jongstleden stuurde minister Van der Wal-Zeggelink haar reactie op onze brief over het perspectief op veilig samenleven van mens en wolf (PS2022-859). In haar reactie verwijst de minister in belangrijke mate naar een nog te organiseren maatschappelijke dialoog over de wolf in Nederland door de Raad voor de Dierenaangelegenheden (RDA). Bijvoorbeeld een heroverweging van de beschermde status wordt afhankelijk gesteld van de uitkomst van die dialoog.

Wij zien meerwaarde in die maatschappelijke dialoog maar pleiten ook voor voortgang op het wolvendossier zodat we tijdig op de ontwikkelingen kunnen anticiperen. Net als de minister zien we daarom ook belang bij internationale samenwerking en dragen er daar waar mogelijk aan bij. Zo hebben wij met LNV afgelopen najaar een ambtelijke delegatie van het Duitse Umweltministerium ontvangen om op die manier nadere samenwerking te verkennen.

DEEL III Planning wolvenbeleid; een addendum op het huidige Interprovinciaal Wolvenplan

Het Interprovinciaal Wolvenplan, aanleiding en proces actualisatie:
Gelderland heeft zich, net als de andere provincies, geconformeerd aan het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 (PS2018-703). Kort gezegd is dit sindsdien ons wolvenbeleid. Inmiddels hebben wolven zich definitief gevestigd in Gelderland, is veel praktijkervaring opgedaan en wordt er breed behoefte gevoeld om het wolvenbeleid te actualiseren. Ook de andere provincies hebben in 2021 al geconstateerd dat het huidige plan niet meer voorziet in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Daarom is in juni 2022 weer een concept wolvenplan opgesteld. Het wolvenplan wordt geschreven door BIJ12, met input van provincies en

ditmaal samen met LNV. Hierop is vanuit de Gelderse Wolvencommissie en het LOW gereageerd, zoals onder deel II is samengevat. Mede naar aanleiding van ontwikkelingen en de ontstane maatschappelijke onrust in met name Noord-Oost-Nederland heeft de bestuurlijke adviescommissie (BAC) Vitaal Platteland van het IPO op 1 december 2022 besloten om toch meer tijd te nemen voor actualisatie dan oorspronkelijk gepland. Voor de korte termijn zal er aan het bestaande wolvenplan een addendum worden toegevoegd. Dit gaat over onderdelen die naar het oordeel van de BAC niet kunnen wachten op het moment van actualisatie. Een volledige actualisatie wordt voorzien begin 2024.

Een addendum bij het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 (bijlage 5):
Op het huidige Interprovinciaal Wolvenplan worden alvast enkele wijzigingen doorgevoerd in een addendum. Deze gaat in op aspecten van de subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling, handelingsprotocollen en provinciale beleidsregels, zie bijlage 5. Wij zijn voornemens hiermee tijdens de BAC van 13 april in te stemmen. Het addendum maakt onder andere de uitbreiding van het subsidiegebied voor preventieve maatregelen mogelijk (gehele provincie in plaats van alleen vastgesteld wolvenleefgebied) en ook de verruiming van subsidie voor bescherming van andere diersoorten. Ook ontstaat er meer ruimte voor tegemoetkomingen in de schade bij particulieren en bijvoorbeeld bij schade door de goudjakhals. Individuele provincies krijgen daarmee meer keuzeruimte om het eigen beleid hierop aan te passen.

Aanpassing in nadere beleidsregels is in Gelderland niet direct noodzakelijk. Zo is de voorgestelde calamiteitenregeling juist in Gelderland ontwikkeld en hier ook al ingevoerd in de Regels Subsidieverlening Gelderland 2023. Het stellen van voorwaarden aan de tegemoetkoming is nu niet aan de orde zoals eerder uitgelegd. Het wijzigen van de in aanmerking komende diersoorten voor een tegemoetkoming bij schade is alleen voor particulieren relevant. Die wijziging kunnen we bij een eerstvolgende actualisatie van de Beleidsregels tegemoetkoming faunaschade Gelderland doorvoeren. Waar nodig kunnen wij tot die tijd, net als bij een eerdere aanval door een Goudjakhals in de Ooijpolder, aan BIJ12 een specifieke afhandelingsinstructie meegeven.

Waar het gaat om verruiming van de subsidiemogelijkheden bij de bescherming van andere kwetsbare diersoorten doen wij een beroep op de Wolvencommissie om ons te helpen om een inschatting van de benodigde instrumenten en budgetten te maken. Vervolgens willen wij u in die afweging betrekken.

Wij realiseren ons ook dat daarmee belangrijke onderwerpen overblijven ten behoeve van het nieuwe Interprovinciaal Wolvenplan, zie bijlage 6. Het gaat dan bijvoorbeeld om de communicatie, een door de minister aangekondigde maatschappelijke dialoog maar ook afstemming met gemeenten over verantwoordelijkheden. Ondertussen worden diverse onderzoek uitgevoerd, wordt gewerkt aan internationale afstemming en worden handelingsrichtlijnen bij probleemsituaties verder uitgewerkt. Ten slotte wordt in overleg met de sector verkend wat de mogelijkheden zijn van gesubsidieerde beheerpakketten om aan het extra werk voor een wolf inclusieve bedrijfsvoering tegemoet te komen.
We onderkennen het belang van die thema's maar het spreekt ook voor zich dat wij op de uitkomsten daarvan nu niet kunnen en willen vooruitlopen.

15E

provinsje fryslân
provincie fryslân

postbus 20120
8900 hm leeuwarden
tweebaksmarkt 52
(058) 292 59 25

www.fryslan.frl
provincie@fryslan.frl
www.twitter.com/provfryslan

Provinciale Staten van Fryslân
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Leeuwarden, 7 februari 2023
Verzonden, 14 FEB. 2023

Ons kenmerk : [redacted]
Afd./Opgave : Biodiversiteit, soorten en natuur(beheer)
Behandeld door : [redacted]
Uw kenmerk :
Bijlage(n) : 1

Onderwerp : Uitvoering motie 'Vee of wolf in de weide?'

Geachte Statenleden,

Op 26 oktober 2022 is door uw Staten de motie 'Vee of wolf in de weide?' aangenomen. In deze brief informeren wij u over de uitvoering van deze motie.

Inhoud motie
In deze motie verzoekt u ons om:

- samen met de provincie Drenthe - en zo mogelijk meer provincies- het Rijk duidelijk te maken dat de situatie op het platteland nu al onhoudbaar is;
- bij het Rijk aan te dringen op het beheer van de wolvenpopulatie in gebieden met vee, waartoe de huidige wetgeving voldoende ruimte biedt;
- bij het Rijk opnieuw aan te dringen om zich in Europa in te zetten voor een lagere beschermingsstatus van de wolf.

Relatie met toezegging en bijbehorende amendement
Tijdens de Statenvergadering van 16 februari 2022 hebben wij een toezegging gedaan, met het kenmerk 2.862, om bij de minister van LNV te pleiten voor meer beheermogelijkheden van de wolf. Op 23 maart 2022 informeerden wij uw staten via een brief (met het kenmerk 01975111), over de afhandeling van deze toezegging. In de door ons gedeelde brief met uw Staten werd de opinie van de minister over de beheermogelijkheden van de wolf gedeeld.

Zo zei de minister onder andere het volgende: *"De beschermde status van de wolf staat voor dit kabinet niet ter discussie. Ik zal dit waar nodig ook in Europees verband uitdragen."*

Wij waren daarom van mening dat deze toezegging als afgedaan moest worden beschouwd. Echter, de CDA heeft bij de Statenvergadering van 25 mei 2022 een amendement ingediend waarin wordt aangegeven dat zij onze mening niet deelden. De toezegging -met kenmerk 2.862- en de motie vreemd -met kenmerk 2.999- hebben een sterk overeenkomende karakter. Naar onze mening moet de uitvoering hiervan als één actie worden gezien. Hieronder lichten wij uw staten nader toe over deze actie.

Samenwerking tussen provincies
Eerder hebben wij uw Staten via een brief -met het kenmerk 01809831- geïnformeerd dat er vanwege de wet- en regelgeving geen beheermogelijkheden van de wolf in Fryslân zijn. Uw motie vraagt om er bij het Rijk op aan te dringen meer beheer mogelijk te maken. De provincies Drenthe en Fryslân staan samen voor dezelfde uitdaging in de wolvenproblematiek. Wij trekken daarom gezamenlijk op. De wens van zowel de Friese als de Drentse Provinciale Staten zijn daarom persoonlijk aan de ministers kenbaar gemaakt:

- Op 1 november 2022 heeft er een overleg plaatsgevonden tussen gedeputeerde Jumelet (provincie Drenthe) en minister voor Natuur en Stikstof, mevrouw Van der Wal, waarin de situatie en onrust over de wolf zijn geschetst. Aanvullend was de minister op 5 december 2022 op werkbezoek in Drenthe, dat in het teken van de wolf stond. De voorzitter van de Gebietskommisje Wolf heeft tijdens dit werkbezoek ook zijn zorgen over de wolf aan de minister geuit.

- Op 31 januari 2023 heeft gedeputeerde Fokkinga gesproken met de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, de heer Adema. Tijdens dit overleg is gesproken over de wolf en de problematiek in onze regio.

  In aanvulling hierop, spreekt gedeputeerde Fokkinga op 15 februari 2023 met de heer Delgado Rosa, directeur Biodiversiteit van het DG Environment van de Europese Commissie. Tijdens dit gesprek wordt ook de (Friese) situatie met de wolf toegelicht.

Daarnaast is op 9 november 2022 is door ook de Overijsselse Provinciale Staten een soortgelijke motie over de wolf aangenomen. De colleges van Gedeputeerde Staten van de drie provincies hebben daarom besloten om een gezamenlijke brief aan de minister voor Natuur en Stikstof te schrijven, waarin wordt opgeroepen om ervoor te zorgen dat het beschermingsregime van de wolf wordt verlaagd en er meer beheermogelijkheden komen voor wolf Deze brief is als bijlage toegevoegd.

Met deze gezamenlijke acties is aan de minister duidelijk gemaakt dat de noordelijke provincies worstelen met de aanwezigheid van de wolf en dat zij meer perspectief voor hun dierhouders wensen.

Ons kenmerk: [redacted]

provinsje fryslân

Aangepaste planning actualisatie wolvenplan
Wij maken van de gelegenheid gebruik om u in deze brief ook over een ander onderwerp over de wolf te informeren.

Op 15 juli 2022 informeerden wij uw Staten via een brief met kenmerk [redacted] over het proces en de planning rondom de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan. In de vergadering van de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland (hierna BAC VP) op 1 december 2022 is besloten om met het oog op de recente ontwikkelingen -toename aantal wolvenaanvallen en bewezen aanvallen op runderen en paarden/pony's door de wolf- en de maatschappelijke signalen -grote onrust in gemeente Westerveld, vele vragen van burgers die bezorgd zijn over de veiligheid van hunzelf en dieren, brandbrief van dierenartsen en diverse media-uitingen- meer tijd te nemen voor de actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan. Dit betekent concreet het volgende:

- Het huidige wolvenplan -vastgesteld in 2019- wordt voorzien van een addendum. Hierin worden zaken opgenomen waar uit de consultatie grote overeenstemming bleek te zijn. Het wordt beoogd om de addendum in april 2023 door het IPO-bestuur te laten vaststellen;
- De daadwerkelijke actualisatie vindt in eind 2023/begin 2024 plaats waardoor in één keer een dan compleet en geactualiseerd Wolvenplan kan worden vastgesteld. Hierdoor kunnen de nieuwe colleges van Gedeputeerde Staten van de twaalf provincies de tijd nemen om met een gedegen en gedragen interprovinciaal wolvenplan te komen. Tot deze tijd blijven de afspraken uit het vigerende interprovinciaal wolvenplan van kracht.

Tot slot
Wij vertrouwen erop dat wij hiermee voldoen aan de verwachtingen van uw Staten van de uitvoering van de Motie Vreemd 2.999, en de toezegging 2.862 en de bijbehorende amendement van 25 mei 2022.

Wij houden u uiteraard op de hoogte van de ontwikkelen rondom de wolf.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Fryslân,

[redacted]

drs. A.A.M. Brok, voorzitter

voor deze, de loco-voorzitter

[redacted]

A. Schepers, MSc, secretaris

Ons kenmerk [redacted]

AFSCHRIFT

provincie Drenthe provincie Overijssel

provinsje fryslân
provincie fryslân

postbus 20120
8900 hm leeuwarden
tweebaksmarkt 52
telefoon: (058) 292 59 25
telefax: (058) 292 51 25

www.fryslan.frl
provincie@fryslan.frl
www.twitter.com/provfryslan

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit
t.a.v. de minister voor Stikstof en Natuur,
mw. C. van der Wal-Zeggelink
Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG

Leeuwarden, 14 februari 2023
Verzonden, 14 FEB. 2023

Ons kenmerk : [redacted]
Afd./Opgave : Biodiversiteit, soorten en natuur(beheer)
Behandeld door : [redacted]frl
Uw kenmerk :
Bijlage(n) :

Onderwerp : Beschermde status van de wolf

Geachte mevrouw Van der Wal,

Op 15 november 2022 heeft u een brief, met het kenmerk 2018-012575, ontvangen van provincie Gelderland over de wolf (*Canis lupus*). In deze brief werd u gevraagd om in Europees verband te pleiten voor een aanpassing van de beschermde status van de wolf. Aanvullend vernamen wij dat het Europees Parlement op 24 november 2022 een resolutie heeft aangenomen. Door deze resolutie wenst eveneens het Europees Parlement dat de wolf in Europa minder strikt wordt beschermd. Het bestuur van de provincies Fryslân, Drenthe en Overijssel willen met deze brief aan u kenbaar maken achter het verzoek van de provincie Gelderland en de resolutie van het Europees Parlement te staan. We vragen u dit standpunt richting de Europese Commissie uit te dragen. In deze brief lichten wij ons standpunt toe.

Standpunt provincies beschermingsstatus
Wij zijn van mening dat samenleven met de wolf in regio's met grote natuurgebieden mogelijk is. Echter, het grote aantal wolvenaanvallen op landbouwhuisdieren maakt duidelijk dat de situatie op het (noordelijke) platteland onhoudbaar is. Onder de huidige wet- en regelgeving zijn er geen beheermaatregelen mogelijk voor bestrijding van de wolf. Wij vrezen dat dit ervoor gaat zorgen dat vee en hobbydieren niet meer geweid worden, wat onder andere gevolgen heeft voor het landschappelijk effecten en biodiversiteit. Ook zal het draagvlak voor natuur en beleidsvoornemens hieromtrent kunnen verminderen.

Ons kenmerk: 02072012

provinsje fryslân

Gelet op de gunstige ontwikkeling van de wolf in Europa, beogen onze provincies dat er meer mogelijkheden voor sturing van wolven zouden moeten zijn. Zo zou er onderscheid moeten worden gemaakt naar locaties waar de aanwezigheid van wolven niet of slechts in beperkte mate tot conflicten leidt, en waar het samenleven tussen mens en wolf redelijkerwijs moeilijk is. Hierdoor kunnen conflictsituaties -die zich nu al voordoen- worden aangepakt. Dit vraagt om een verlaging van de Europese beschermingsregime van de wolf.

Brief aan Tweede Kamer
U stuurde op 2 december 2022 uw reactie -op het verzoek van de vaste commissies voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit over het standpunt van de beschermde status van de wolf in het verdrag van Bern- aan de Tweede Kamer. Hierin stelde u het volgende: *"Ik vind het niet verstandig om nu, vooruitlopend op de maatschappelijke dialoog die de RDA gaat organiseren en het advies wat de RDA zal uitbrengen, het standpunt van Nederland binnen de EU te wijzigen."* Gezien onze wens -om het beschermingsregime van de wolf te verlagen en meer beheermogelijkheden van de wolf- hadden we vanuit onze provincies op een andere insteek gehoopt in uw reactie aan de Tweede Kamer.

Ondanks dat wij uw oproep begrijpen -om te wachten tot de uitkomsten en daaraan gekoppeld advies van maatschappelijk dialoog- zien wij een noodzaak om sneller te handelen. Tijdens uw werkbezoek van 5 december 2022 aan de provincie Drenthe heeft u kennisgenomen van de grote maatschappelijke onrust en zorgen die inwoners/dierhouders hebben over de wolf. Net als in Gelderland vallen in onze provincies sinds 2018 regelmatig landbouwhuisdieren ten prooi aan de wolf. Afgelopen jaar kenmerkte zich door een exorbitante toename van wolvenschade. Verder zien wij de bezorgdheid bij dierhouders in onze provincies daarom ook toenemen en de discussies over de wolf verharden.

Tekortkomingen huidige mogelijkheden
Het treffen van preventieve maatregelen kan zorgen voor het conflictarmer samenleven met de wolf. Afgelopen jaren hebben we als provincies daarom diverse beleidsinstrumenten ingezet om dit proces te versoepelen. Echter, er zijn dilemma's waar dierhouders tegenaan blijven lopen. Bijvoorbeeld de effectiviteit van de maatregelen in hun specifieke situatie. Ook ontbreken op dit moment de fysieke en financiële mogelijkheden om de geplaatste hekwerken te onderhouden. Daarnaast ontbreekt een langetermijnvisie/perspectief en daarmee de toekomstige mogelijkheden voor het beheer van de wolf. Dit is misschien wel het belangrijkste gemis voor dierhouders.

Verder zijn de kosten van het subsidiëren van deze maatregelen enorm. Dat staat ons inziens op gespannen voet met de groei van de wolvenpopulatie in Europa, waarmee de gunstige staat van instandhouding van de wolf op Europees niveau reeds ruim wordt behaald.

Hieraan willen wij toevoegen dat we -net als provincie Gelderland- het woord 'beheer' ruimer interpreteren dan alleen het doden van de wolf. Zo kunnen ook niet-lethale alternatieven effectief zijn om de problematiek rondom wolven te beperken. Het gaat dan bijvoorbeeld om het verjagen en afschrikken van de wolf in bepaalde gebieden.

Ons kenmerk: [redacted]

Verzoek
Door de nu heersende beschermde status van de wolf is het beheer van de wolf vrijwel onmogelijk. Juist omwille van het draagvlak voor de wolf en het doel om conflictarm met de wolf samen te leven, doen wij een beroep op u om hierin verandering te brengen. Wij vragen u daarom om er bij de Europese Commissie op aan te dringen om de Europese regelgeving zodanig aan te passen dat het beschermingsniveau van de wolf wordt verlaagd, zodat er meer beheermaatregelen ten aanzien van de wolf kunnen worden ingezet.

Een goede mogelijkheid zien wij in het bewerkstelligen bij de Europese Commissie om de Nederlandse wolven als onderdeel te zien van de Duits-Poolse populatie, waartoe dan ook Deense en Vlaamse wolven gerekend kunnen worden. Zo'n internationale aanpak zou zijn beslag kunnen krijgen in een internationaal wolvenbeleidsplan, waarin leefgebieden kunnen worden aangewezen die voldoende potentie (qua rust en wildbezetting) hebben om wolven zonder problemen ruimte te bieden. Daar tegenover staan dan meer beheermogelijkheden in gebieden waar wolven onvoldoende wilde prooidieren vinden en aangewezen zijn op gehouden hoefdieren.

Wij willen u graag uitnodigen voor een persoonlijk gesprek op één van onze provinciehuizen, zodat wij onze gezamenlijke visie hieromtrent nader kunnen toelichtingen.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Fryslân,
drs. A.A.M. Brok, voorzitter

[redacted]

A. Schepers, MSc, secretaris

[redacted]

Gedeputeerde Staten van Drenthe,
drs. J. Klijnsma, voorzitter

[redacted]

W.F. Brenkman, MSc, secretaris

[redacted]

Gedeputeerde Staten van Overijssel,
A.P. Heidema, voorzitter

[redacted]

N. Versteeg, secretaris

[redacted]

Dns kenmerk: [redacted]

Gedeputeerde Staten van Gelderland

Datum
14 februari 2023

Zaaknummer
2023-001122

Inlichtingen bij
Provincieloket
026 359 99 99
post@gelderland.nl

Blad
1 van 3

Antwoord op Statenvragen PS2023-36

De leden van
Provinciale Staten

Beantwoording schriftelijke Statenvragen van de Statenleden Mulderije en Smits (VVD) over de natuurinfrastructuur en de biodiversiteit met de komst van de wolf.

Ingevolge het bepaalde in artikel 39 van het Reglement van Orde Provinciale Staten van Gelderland doen wij u hieronder het antwoord van ons college op de vragen van de Statenleden Mulderije en Smits toekomen.

Inleiding van de vragensteller:
De komst van de wolf in Nederland en in onze provincie Gelderland zorgt voor onrust. Veel kleinvee, schapen en pony's worden slachtoffer van de wolf. Dit zorgt niet alleen voor onrust maar ook voor (financiële-)schade en emoties. Niet alleen de VVD heeft grote zorgen over de komst van de wolf, ook Gedeputeerde Staten begrepen wij. De afgelopen jaren heeft de provincie Gelderland veel geld geïnvesteerd in bijvoorbeeld ecoducten en adderonderdoorgangen voor de biodiversiteit. De wolf zou dit volledig kunnen verstoren doordat hij als hoogste in de voedselpiramide staat. De VVD maakt zich zorgen dat deze enorme investeringen voor niets blijken te zijn. Ter bevordering van de wildstand voert de provincie een ontrasteringsbeleid. Ook dit beleid lijkt onder druk te staan met de komst van de wolf. De discussie over de wolf speelt niet in Gelderland maar in heel Europa. Een meerderheid van het Europees Parlement wil dat de Europese Commissie de beschermde status van de wolven aanpast.
De VVD stelt daarom de volgende vragen;

Vraag 1:
Hoeveel, al dan niet gemelde, dieren zijn het slachtoffer geworden en hoeveel financiële schade is reeds vergoed?

Antwoord:
Tot 1 januari 2023 hebben wolven in Gelderland aantoonbaar 227 gehouden dieren gedood bij 72 wolvenaanvallen. Tot januari 2023 is in totaal 52 maal beschikt en uitgekeerd voor een bedrag van afgerond € 41.000,-. Voor meer informatie zie onze informerende Statenbrief van vandaag met een stand van zaken over de wolf in Gelderland.

provincie Gelderland

Vraag 2:
Heeft het College informatie over de mate van overlast van de wolf? Zo ja, kan de provincie deze informatie met ons delen?

Antwoord:
Nee, overlast is een subjectief begrip. Hiervan wordt geen registratie bijgehouden.

Vraag 3:
Staan de investeringen in de biodiversiteit in onze provincie met de komst van de wolf onder druk? Hoe is de ontwikkeling van de diersoorten op bijvoorbeeld onze ecoducten daar deze door wildcamera's in de gaten worden gehouden?

Antwoord:
Nee, er zijn geen aanwijzingen dat de investeringen in de biodiversiteit onder druk staan door de terugkeer van de wolf. De Faunabeheereenheid Gelderland volgt de ontwikkeling van de wilde hoefdieren op de Veluwe en rapporteert daarover jaarlijks op haar website. Voor de wolf zijn die hoefdieren de voornaamste wilde prooien en in het faunabeheer wordt daarmee rekening gehouden. Wij volgen de ontwikkeling van diersoorten op onze ecoducten niet structureel en zien daartoe ook geen aanleiding. Wel hebben wij desgevraagd bijgedragen aan de aanschaf van wildcamera's zodat door gemotiveerde vrijwilligers van Vereniging het Edelhert het gebruik door wolven van ecoducten kan worden gevolgd. Die monitoring laat ook passages zien van andere diersoorten, daaraan kunnen wij nu echter geen conclusies verbinden.

Vraag 4:
Heeft de komst van de wolf consequenties voor ons ontrasteringsbeleid? Zo ja, hoe groot is deze (financiële-)impact? Zo nee, kunt u dit toelichten?

Antwoord:
Nee, we hebben geen aanwijzingen dat er nieuwe rasters op verkeerde locaties ontstaan. Maatregelen zijn er vooral op gericht om al bestaande afrasteringen wolfwerend te maken, vaak worden ze dan wel wat hoger. De ruimtelijke inpassing daarvan is ter beoordeling van de gemeenten, er is geen sprake van financiële impact of consequenties voor ons ontrasteringsbeleid. Op 13 juli 2021 hebben wij met een Statenbrief (PS2021-544) ons afwegingskader faunarasters geschetst. Wij hanteren geen sectoraal beleid ten aanzien van faunarasters, wel hanteren we enkele praktische uitgangspunten. Zo streven wij voor de Veluwe nog steeds naar één groot leefgebied Veluwe met vrije migratiemogelijkheden voor edelherten, damherten en wilde zwijnen en zijn wij voor terughoudende toepassing van wildkerende rasters. Dit vanwege de aantasting van de landschappelijke en recreatieve kwaliteiten van de Veluwe en de negatieve effecten op dieren. De terugkeer van de wolf wijzigt dat niet. Binnen de natuurgebieden op de Veluwe waar met schapen wordt begraasd zien we dat herders aanpassingen aan de bedrijfsvoering hebben gedaan. Overdag tijdens het begrazen met herders en 's nachts door gebruik van schaapskooien en tijdelijke nachtkralen met verplaatsbare rasters, al dan niet met kuddebeschermingshonden.

Vraag 5:
Gaat het college namens de provincie Gelderland actief contact opnemen met de Europese Commissie om de huidige beschermingsregels en de uitzonderingsclausules in het kader van de wolf beter toe te kunnen passen?

Antwoord:
Nee, wij hebben er voor gekozen om via de Minister onze zorgen kenbaar te maken en, onder andere, te pleiten voor aanpassing van het huidige beschermingsniveau van de wolf om actief beheer mogelijk te maken. Zie daarvoor onze brief met uw kenmerk PS2022-859.

Vraag 6:
Kan het college aangeven wat de 'gewenste conservatiestatus' van de wolf in Gelderland is?

Antwoord:
Nee, dat kunnen we momenteel niet. We vinden het wel belangrijk om inzichtelijk te krijgen hoe de ontwikkeling is naar een gunstige staat van instandhouding van de wolf. Dat is niet alleen belangrijk voor Natura2000 gebied de Veluwe. We vinden het van belang om in zijn algemeenheid te kunnen bepalen wanneer we meer kunnen sturen op waar de aanwezigheid van wolven goed mogelijk is, en waar samenleven redelijkerwijs niet mogelijk is. Dit vergt nationale en internationale samenwerking waar we, mede om die reden, op investeren.

Gedeputeerde Staten van Gelderland
John Berends - Commissaris van de Koning
Miriam Nienhuis-van Doremaele - Secretaris

Bijlage WWG E-book bescherming paarden

Werkgroep Wolf Nederland (WWN) en Denken over Paarden (DOP) slaan handen ineen met E-book over beschermingsmogelijkheden voor paardenhouders m.b.t. de Wolf.

Door de komst van de wolf is er veel informatie beschikbaar voor het beschermen van het vee. Deze informatie richt zich vooral op het kleinvee, zoals schapen en geiten.
Het gebrek aan informatie voor paardenhouder, de discussie over de wolf en de vragen die hieruit ontstonden bij paardenhouders was de reden tot het samenstellen van een handzaam document in de vorm van een E-book. WWN en Dop hebben de handen ineen geslagen om te komen tot een overzichtelijk informatiedocument voor paardenhouders. In het E-book worden zoveel mogelijk vragen beantwoord en mogelijke oplossingen aangedragen om paarden zo goed mogelijk te beschermen tegen de wolf.

Met het E-book krijgen paardeneigenaren enkele handvatten ter beschikking die ze kunnen gebruiken bij de bescherming van hun paarden.
Als basis werd gebruik gemaakt van de bestaande richtlijnen, zoals die bijv. zijn opgesteld door BIJ12 en het Belgische agentschap Natuur & Bos en werden deze omgezet naar bruikbare informatie voor paardenhouders.

Het E-book bevat een flink aantal beschermingsopties, waarbij er geen eenduidige oplossing wordt gegeven, maar waarbij de diverse mogelijkheden tot het beschermen tegen de wolf worden toegelicht.

Beide organisatie willen benadrukken dat het E-book slecht gezien kan worden als advies en er geen rechten aan kunnen worden ontleend. Bovendien zullen niet alle aangedragen mogelijkheden voor iedere paardenhouder geschikt zijn om te gebruiken. E.e.a. is sterk afhankelijk van de situatie van de paardenhouder en de paarden.

Het document geeft, naast informatie voor de Nederlandse paardenhouders, ook voldoende informatie voor de Belgische paardenhouders. De veranderende regelgeving en ontwikkelingen zullen er voor zorgen dat het E-book een dynamisch document zal zijn dat regelmatig zal worden aangepast aan de op dat moment geldende situatie en regelgeving.

Het E-book is beschikbaar via: https://www.werkgroepwolf.nl/paard&wolf

Werkgroep Wolf Nederland (WWN)
Werkgroep Wolf Nederland is een onafhankelijke non-profit organisatie die streeft naar een conflictarm samenleven met de wolf. De werkgroep is neutraal en realistisch, met dank aan haar leden met sterk uiteenlopende meningen. Met die feiten als uitgangspunt proberen we door informatie, educatie en advies, iedereen die dit wenst, te voorzien van objectieve informatie.
www.werkgroepwolf.nl. [redacted] contact@werkgroepwolf.nl [redacted]

Denken over Paarden (DOP)
Denken over paarden is het platform voor kennisverspreiding over paardvriendelijk trainen, ijzervrije hoefverzorging, bitloos rijden, natuurlijke diervoeding en meer ...
Natuurlijke paardenhouderij met het welzijn van het paard op de eerste plaats.
www.denkenoverpaarden.nl
[redacted] [redacted] @hotmail.com [redacted]

---

3. De terugkeer van de wolf is geen sprookje

LUUK BOEREMA

Dit artikel gaat over de uitdaging van het omgaan met een groot roofdier in een vol en druk land. Hoe vinden en houden we voldoende rust en ruimte voor de wolf en zijn prooidieren, maar ook voor boeren en burgers? Welke maatregelen kunnen bijdragen aan een grotere acceptatie van de wolf? Welke beleidsmatige en wetgevingsacties zijn daarvoor noodzakelijk of gewenst?

1. Inleiding

De terugkeer van de wolf in Nederland zorgt voor verschillende problemen, die vooral voortkomen uit het gegeven dat Rijk en provincies in hun natuurbeleid onvoldoende rekening hebben gehouden met de consequenties van de onvermijdelijke terugkeer van dit roofdier. De minister van Natuur en Stikstof kondigde een maatschappelijke dialoog over de terugkeer van de wolf aan.[1] Het is een beetje alsof het kalf al verdronken is (of in dit geval verscheurd) en er nog moet worden nagedacht over het dempen van de put. Maar de geest is uit de fles en de terugkeer van de wolf is een feit waarmee moet worden gedeald. De spanning over de aanwezigheid van de wolf loopt maatschappelijk echter op.

In Drenthe en Friesland hebben zich wolven gevestigd, die zich lijken te specialiseren in de predatie van schapen. Dat is een zeer ongewenste situatie, maar die is feitelijk geboren uit noodzaak. Er zijn verder immers alleen reeën beschikbaar als prooidier, met hier en daar een kleine populatie aan damherten, veelal nakomelingen van ontsnapte exemplaren uit hertenkampjes. De Drentse wolf heeft de keuze tussen gehouden vee, een steeds schuwer wordend – want door de wolf bejaagd – ree, of honger lijden. Geen wonder dat de gemakkelijkst te verschalken prooi wordt gegrepen. Dat is mede mogelijk omdat veehouders in veel gevallen geen adequaat wolvenraster hebben geplaatst. Ook pony's, kalveren en een enkele koe moeten het ontgelden in Drenthe. Dit is een situatie die niet kan blijven voortduren.

In deze bijdrage ga ik in op het complex aan problemen dat beleidsmatig zal moeten worden aangepakt, zonder dat ik de pretentie heb daarbij volledig te zijn. Er zijn verschillende acties nodig, zoals het afschaffen van de nulstand voor grote hoefdieren, het inrichten van leefruimte voor de wolf én voor de mens en zijn vee, het handhaven van de zorgplicht voor veehouders om hun dieren adequaat te beschermen en beleid voor het wild houden van de wolf in de Nederlandse context.

Een belangrijke voorwaarde, ten slotte, is het behoud van voldoende rust binnen natuurgebieden. De aanwezigheid van de wolf leidt tot ander gedrag van de prooidieren. Zij worden bang en laten zich steeds minder snel zien. Voeg dit bij de tendens van ons allen om meer in de natuur te recreëren, dan rest de vraag: is er wel voldoende rust in natuurgebieden? Hoe kunnen we verstoring tegengaan? Hiervoor wordt een voorstel voor een ander verstoringsverbod gedaan, met de mogelijkheid om een uitzondering op dit verbod te maken voor het verjagen van een dreigende wolf.

2. De wolf heeft honger: 'no farmers, no food?'

Wilde hoefdieren vormen de natuurlijke prooidieren voor de wolf. In Nederland zijn dat edelhert, damhert, wild zwijn en ree. Het is aannemelijk dat een grotere beschikbaarheid van grofwild zal leiden tot een afname van het doden van gehouden vee door de wolf.[2] Met uitzondering van de ree zijn de hoefdieren in veel provincies tot ongewenste inwoners verklaard. Door middel van afschot wordt geprobeerd een zogenaamde 'nulstand' te bewerkstelligen. Vaak wordt die nulstand gebaseerd op het risico van zoönosen, het gevaar van een uitbraak van een veeziekte onder wilde hoefdieren, of het gevaar voor de verkeersveiligheid. Maar de nulstand dient primair om de belangen van de intensieve veehouderij te beschermen. Recent zette de rechtbank Midden-Nederland echter een streep door het beheer van wilde zwijnen in de provincie Utrecht.[3] Volgens de rechtbank heeft de provincie onvoldoende onderbouwd dat het

1 NOS-bericht van 9 november 2022.

2 Jansman e.a., *De wolf terug in Nederland: een factfinding study,* Wageningen Environmental Research, 2021, rapport 3107.

3 Rb. Midden-Nederland 24 februari 2022, ECLI:NL:RBMNE:2022:665.

handhaven van een zogenaamde nulstand voor deze soort noodzakelijk is en het verlenen van een ontheffing daarmee gerechtvaardigd. Kernargument voor de rechtbank is dat Gedeputeerde Staten van Utrecht met de verwijzing naar schadegegevens uit andere provincies niet voldoende kan onderbouwen dat een nulstandbeleid in de provincie Utrecht nodig is om gewasschade, verkeersongevallen en risico's voor de volksgezondheid te voorkomen.

Zoals al gesteld, heeft het nastreven van een nulstand ook nadelige gevolgen voor andere beschermde soorten. Met de komst van de wolf hebben we immers ook rekening te houden met de beschikbaarheid van prooidieren. Wild zwijn, edelhert en damhert staan op het menu van de wolf, maar ook ree. Erger is dat onvoldoende beschikbaarheid van in het wild levende prooien de wolf veroordeelt tot het actief bejagen van vee. Dit aspect moeten provincies betrekken bij hun beleid om een nulstand na te streven op basis van art. 1.12 Wet natuurbescherming (Wnb). Het is overigens te betwijfelen of een nulstand voor beschermde soorten wel mag worden nagestreefd binnen het wettelijk beschermingskader, zoals hieronder nader zal worden toegelicht.

2.1 Prooidieren van de wolf: mag een nulstand voor de natuurlijke prooidieren worden nagestreefd?

Wilde zwijnen, damherten en edelherten zijn allemaal aangewezen in bijlage A bij de Wnb en gelden dus als 'overige soorten'. Voorop moet worden gesteld dat voor de overige soorten, die worden beschermd door art. 3.10 Wnb, in beginsel hetzelfde beschermingsniveau geldt als voor de strikt beschermde soorten. In art. 3.10 Wnb wordt voor het toe te passen afwegingskader bij het verlenen van toestemming voor het doden van soorten immers terugverwezen naar art. 3.8 Wnb. Dat is geschreven voor de beoordeling van toestemming voor het doden van 'strikt beschermde soorten'. Gevolg hiervan is dat de afweging rond de 'andere bevredigende oplossing' op eenzelfde wijze moet plaatsvinden als bij strikt beschermde soorten. Bij de 'overige soorten' kunnen echter veel meer belangen en wettelijke doelen worden opgevoerd waarvoor toestemming voor het doden kan worden gegeven. Zo kan een ontheffing worden verleend als een soort 'schade of overlast' veroorzaakt. De ontheffing kan zelfs worden verleend in het 'algemeen belang'. Er geldt echter ook voor deze soorten een toestemmingsvereiste, waarin geborgd moet zijn dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties in het natuurlijk verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.[4]

Er bestaat geen grond voor de lezing dat vanuit de wetsgeschiedenis rond (enkel) nationaal beschermde soorten meer ruimte zou bestaan in de wettelijk uit te voeren afweging bij toestemmingverlening. De MvT bij het wetsvoorstel Wnb stelt hieromtrent:

'Het bevoegd gezag zal het belang van de bescherming van de betrokken soort en het belang waarvoor een ontheffing wordt aangevraagd tegen elkaar moeten afwegen, rekening houdend met de specifieke omstandigheden die in het concrete voorliggende geval aan de orde zijn; daarbij wordt getoetst of er geen redelijke alternatieven aan de orde zijn en of door de ontheffing of vrijstelling geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de betrokken soorten. Als het doden van de betrokken dieren geheel of gedeeltelijk vermijdbaar is door het treffen van geschikte en proportionele mitigerende maatregelen, is het niet verlenen van de ontheffing of vrijstelling, of het daarbij voorschrijven van dergelijke maatregelen, uitgangspunt.'[5]

Een recente uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak bevestigt deze visie voor zover het gaat om de bescherming van essentiële foerageergebieden voor 'overige soorten'. Deze worden voor hen net zo uitvoerig beschermd als voor 'strikt beschermde soorten'. Er is geen aanleiding om ervan uit te gaan dat dit niet zo zal zijn voor andere onderdelen van het afwegingskader, behalve natuurlijk voor de wettelijke belangen die nu eenmaal ruimer zijn voor 'overige soorten' dan voor 'strikt beschermde'.[6]

Verder is van belang dat een tweetal soorten waarvoor vaak de nulstand wordt nagestreefd, namelijk damhert en edelhert, ook een beschermingsverplichting geldt uit hoofde van art. 7 Verdrag van Bern, het Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa.[7] Het betreft hier op grond van het Verdrag 'te beschermen soorten'. Voor de exploitatie (het beheren) van deze soorten moeten voorschriften worden vastgesteld, zodat populaties niet in gevaar worden gebracht, waarbij rekening moet worden gehouden met het bepaalde in art. 2 Verdrag van Bern. Dat artikel draagt partijen bij het verdrag op om populaties op een niveau te handhaven of te brengen overeenkomend met wat op ecologisch, wetenschappelijk en cultureel gebied vereist is.[8] De volgorde van belangen is in dit artikel niet willekeurig gekozen. Er lijkt een verplichting uit voort te vloeien om ervoor te zorgen dat de aantallen, dichtheden en verspreiding van soorten zodanig is dat de soorten hun ecologische functie – hun rol binnen het ecosysteem als geheel – afdoende moeten kunnen vervullen. Ook voor deze 'overige soorten' geldt immers dat het nastreven van een nulstand in het systeem van de ecologie nadelige gevolgen kan hebben voor andere beschermde soorten, of voor andere natuurwaarden.

De terugkeer van de wolf werpt ook een ander licht op de ecologische functie van de wilde hoefdieren. De voorzieningenrechter van de rechtbank Midden-Nederland oordeelde

4 Art. 3.10 lid 2 Wnb.

5 *Kamerstukken II* 2011/12, 33348, nr. 3, p. 150.

6 ABRvS 7 juli 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1457.

7 Laatstelijk gewijzigd, *Trb*. 2018, 54.

8 Bastmeijer, Dotinga, Trouwborst & Van Kreveld, 'De juridische bescherming van boerenlandvogels', december 2019, https://www.researchgate.net/publication/337857096_De_juridische_bescherming_van_boerenlandvogels

recent al dat er een kans bestaat dat de wolven die zich hebben gevestigd op de Veluwe worden verstoord door het afschot van de grote wilde hoefdieren. Dit komt door de toenemende menselijke activiteit en de afname van prooidieren in het gebied waar de wolf zich ophoudt.[9] De afname van prooidieren binnen een bewezen leefgebied van de wolf is een belang dat moet worden afgewogen bij ontheffingverlening, maar ook bij het nastreven van een nulstand. Ook dit is een aspect dat provincies bij hun natuurbeleid moeten betrekken op basis van art. 1.12 Wnb. Het is daarom hoopgevend dat het college van Gedeputeerde Staten van de provincie Friesland heel recent heeft afgezien van het nastreven van een nulstand voor damherten.[10] Hoewel er in deze provincie ook mensen zijn die de wolf graag uit de gehele provincie willen weren door het plaatsen van een wolvenraster, lijkt het zinniger om de wolf te verleiden om zich niet aan schapen te vergrijpen, maar aan damherten.

Volgens de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur is de kwaliteit van de natuur in Nederland ronduit slecht

Het nastreven van een nulstand voor beschermde soorten past niet bij een wettelijk stelsel dat uitgaat van het in stand houden of herstellen van soorten in een 'gunstige staat van instandhouding' van diezelfde soorten. Zeker niet als de biodiversiteit nog steeds verder terugloopt. Volgens de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur is de kwaliteit van de natuur in Nederland 'ronduit slecht'.[11] Daarom wordt landelijk een lijn ingezet waarbij miljarden beschikbaar worden gesteld voor herstel en de uitbreiding van Natura2000-gebieden. Tijd voor een tandje erbij en niet voor het nastreven van nulstanden. De nulstand is alleen nog te motiveren als er geen ander beheerinstrument mogelijk is om het vooraf bepaalde maatschappelijke doel, bijvoorbeeld de verkeersveiligheid, te bereiken. Dat maatschappelijke doel zal bovendien een zeer relevant en uitzonderlijk belangrijk doel moeten zijn, wil het bevoegd gezag kunnen rechtvaardigen dat voor dat doel de loutere aanwezigheid van bepaalde beschermde soorten in de gehele provincie niet kan worden toegestaan. Er zijn in de wet voldoende mogelijkheden geschapen om in probleemsituaties een maatwerkontheffing te verlenen, om een actueel lokaal probleem daadwerkelijk aan te pakken. Het belang van behoud en herstel van de biodiversiteit is de afgelopen jaren alleen maar toegenomen. Daaraan zullen consequenties moeten worden verbonden. Daarmee is het nastreven van nulstanden voor beschermde soorten in beginsel niet meer van deze tijd, mede omdat een wolf nu eenmaal ook moet eten.

9 Vzr. rb. Midden-Nederland, zp Utrecht, 21 december 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:6196.

10 https://www.fryslan.frl/_flysystem/media/brief-ds-toelichting-beslissing-op-bezwaarschriften-opdracht-damhert_0.pdf

11 Rapport 'Natuurinclusief Nederland, natuur overal en voor iedereen', 23 maart 2022, Raad voor de leefomgeving en infrastructuur.

3. Leefruimte voor de wolf

Op 10 juni jongstleden presenteerde de minister van Natuur en Stikstof haar aanpak van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Het NPLG richt zich op drie kerndoelen: het in een samenhangende aanpak realiseren van de Europese internationale verplichtingen op het terrein van (1) natuur (met als onderliggend doel de stikstofopgave), (2) water en (3) klimaat. Deze doelen hangen sterk samen en zijn sterk normerend. Nederland is als EU-lidstaat juridisch verplicht eraan te voldoen. Eén van de manieren om aan de doelen te voldoen is het vormgeven van de landbouwtransitie. Volgens het NPLG kan de ontwikkeling van landbouwbedrijven gericht zijn op innovatie, extensivering, omschakelen naar nieuwe vormen van landbouw, verbreding van de bedrijfsvoering of combinaties hiervan en verplaatsing of beëindiging van bedrijven. Op basis van het toekomstperspectief landbouw wordt in overleg met provincies en betrokken agrarische partijen uitgewerkt welke bedrijfsvormen voor landbouwbedrijven binnen de gebiedsdoelen mogelijk zijn, met inachtneming van het beperken van zoönoserisico's in bijvoorbeeld veedichte en waterrijke gebieden.[12] Door op een andere wijze om te gaan met het risico van zoönosen kan ruimte worden gecreëerd voor de aanwezigheid van hoefdieren waarvoor een nulstandbeleid gold. Als de herinrichting van gebieden leidt tot bufferzones rond bestaande natuurgebieden, dan kan er extra leefgebied ontstaan waar hoefdieren en grote roofdieren een plek kunnen krijgen. Bovendien kan invulling worden gegeven aan de wens om gebieden te ontsnipperen. Daardoor ontstaan niet alleen meer aaneengesloten natuurgebieden, maar krijgt ook het landschap een positieve impuls. Een aantrekkelijk landschap geeft ruimte voor biodiversiteit en is fijn om in te wonen.

3.1 Leefruimte voor de mens, rekening houdend met het wild

Concrete invulling van de gebiedsprocessen gaat betekenen dat een aantal boerenbedrijven zal worden gesaneerd. De stikstofruimte (vermindering ammoniakdepositie) die het saneren van deze bedrijven oplevert, zal voor een belangrijk deel ten goede moeten komen aan de natuur. De te saneren boerderijen liggen in de meeste gevallen buiten de Natura 2000-gebieden, in de buffer rond de gebieden. De uitdaging is om deze buffers niet te laten ontaarden in economisch en sociaal 'dode' gebieden, maar ze aan te wenden voor een investering in leefbaarheid, welzijn en welbevinden. De functie wonen, wonen en zorg en kleinschalige bedrijvigheid zouden goed te combineren zijn met een (bijna) stikstofneutraal gebruik van de ontstane ruimte. De vrijkomende gronden rond de voormalige bedrijfsruimtes moeten niet aan traditionele natuurbeschermingsorganisaties worden overgedragen, maar moeten ten goede komen aan de gemeenschap en zouden, deels verkaveld, 'teruggegeven' moeten worden aan de gemeenschap. Dit geldt ook voor de herbestemming van de bijbehorende agrarische

12 Kamerbrief *Perspectieven voor agrarische ondernemers*, 10 juni 2022.

bebouwing zelf. Deze moet een lokaal te bepalen nieuwe passende functie krijgen. Combinaties van wonen, leven en werken zouden op klimaat- en stikstofneutrale wijze een plek kunnen krijgen in deze bufferzones.

Bij het inrichten van het woongebied en de noodzakelijke ontsluiting kan direct rekening worden gehouden met de aanwezigheid van hoefdieren en de wolf. Er kunnen corridors worden ingericht, zodat wilde dieren zich veilig en ongezien kunnen verplaatsen. Bij de inrichting van wegen moet rekening worden gehouden met de verkeersveiligheid rond deze corridors. Dit kan door beplanting op een afstand van de weg te plaatsen, of te kiezen voor aangepaste beplanting. Dat kan hoefdieren weghouden van de bermen. Zo kan de openbare ruimte meer 'natuurinclusief' worden ingericht.

3.2 Gehouden dieren beschermen tegen de wolf

De Wet dieren bevat het wettelijke stelsel voor de bescherming van gehouden dieren. Ook landbouwdieren die buiten in het bos of binnen rasters in de natuur leven, worden als gehouden dieren beschouwd. Volgens jurisprudentie is hiervan in ieder geval sprake indien een dier zich in de beschikkingsmacht van de mens bevindt, hetgeen met zich brengt dat de mens verantwoordelijkheid voor deze dieren draagt.[13]

> Veehouders zijn wettelijk verplicht vee dat zij in een weiland houden te beschermen tegen onder andere vossen en de wolf

De Wet dieren is ook bedoeld als implementatie van de uit de Europese richtlijn voor de bescherming van gehouden vee voortvloeiende beschermingsverplichtingen.[14] Op grond van art. 3 van deze richtlijn moeten de lidstaten ervoor zorgen dat de eigenaar of houder van vee alle passende maatregelen treft om het welzijn van zijn dieren te verzekeren en te waarborgen dat die dieren niet onnodig aan pijn of leed worden blootgesteld en dat hen geen onnodig letsel wordt toegebracht. Belangrijke uitwerking van deze algemene norm vindt plaats in de bijlage bij de richtlijn. Een concrete uitwerking van de richtlijn is neergelegd in het Besluit houders van dieren. Art. 1.6 Besluit houders van dieren bepaalt het volgende: '*Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren.*' Hieruit volgt dat veehouders wettelijk verplicht zijn vee dat zij in een weiland houden te beschermen tegen onder andere vossen en de wolf. Uit deze bepaling volgt ook dat vee beter moet worden beschermd tegen, bijvoorbeeld, de hitte in de zomer of de extreme stortbuien die vaak met de hitte gepaard gaan. Een aantal gemeenten staat daarom het plaatsen van schuilstallen toe. Ook provincies kunnen schuilstallen in het buitengebied mogelijk maken. Zo heeft de provincie Friesland de Verordening Romte Fryslân aangepast.[15] Daar mag een hobbymatige dierhouder nu een stal van maximaal 30 vierkante meter plaatsen. Gemeenten in Friesland mogen een afwijkende maatwerkbenadering toepassen. Wie een beetje creatief is, ziet hierin ook een mogelijkheid om 's avonds als de wolf wakker wordt zijn vee in of bij de schuilstal in te sluiten, zodat het vee gedurende de nacht beschermd is in en rond de schuilstal. De beperking van deze mogelijkheid in de Verordening Romte tot hobbyboeren is een punt dat zou moeten worden aangepast, want waarom ook niet voor bedrijfsmatig gehouden vee? Voor het dierenwelzijn maakt het geen verschil en bovendien is het een wettelijke plicht om 'gehouden dieren' te beschermen tegen slechte weersomstandigheden en roofdieren. Een 'ophokplicht' voor vee in de avond betekent inderdaad extra werk voor de boer. Het vergt vooral een andere routine en discipline. Het werk wordt op andere vlakken immers ook eenvoudiger, denk aan de vele melkrobots die de boer verlossen van het op geregelde tijden melken van het vee. Wie niet wil 'ophokken' zal zijn rasters moeten aanpassen zodat zij 'wolf proof' zijn. Voor het aanpassen van afrasteringen gelden diverse subsidieregelingen.[16] Voorwaarde is veelal dat de afrastering zal moeten voldoen aan de Fauna Schade Preventiekit module wolven, zoals gepubliceerd door BIJ12.[17] Onderbelicht is echter nog steeds dat het beschermen van vee tegen aanvallen door de wolf een wettelijke plicht is. Het niet nakomen van die verplichting is een strafbaar feit, waarop zo langzamerhand ook zou moeten worden gehandhaafd. De aanwezigheid van de wolf mag inmiddels toch wel als een gegeven van algemene bekendheid worden beschouwd.

4. Hoe houden we de wolf wild?

De wolf lijkt aan mensen te wennen. In huis-aan-huis bladen in de gemeente Westerveld worden al zichtmeldingen van de wolf gemeld, met datum, tijd en plaats. Op de Veluwe benaderen natuurfotografen jonge wolven tot enkele meters voor het perfecte plaatje. Afnemende schuwheid van de wolf kan tot problemen leiden. Actueel vertoont ten minste één wolf op de Veluwe in Gelderland afwijkend gedrag in de vorm van het ontbreken van schuwheid voor mensen. Mensen werden in oktober 2022 actief benaderd door deze wolf. Dezelfde wolf lijkt ook niet bang te zijn voor auto's. Dit gedrag is in een vol land en ook binnen een natuurgebied waarin volop wordt gerecreëerd, niet wenselijk en ook niet natuurlijk. Er bestaat een kans dat zo'n wolf gaat

13 Besluit houders van dieren, *Stb*. 2014, 210, p. 54.

14 Richtlijn (EG) nr. 98/58 van de Raad van 20 juli 1998 inzake de bescherming van voor landbouwdoeleinden gehouden dieren, *PbEG* 1998, nr. L221.

15 Verordening Romte Fryslân 2014, geconsolideerde versie 2021, https://www.fryslan.frl/_flysystem/media/geconsolideerde-versie-verordening-romte-fryslan-2014-versie-maart-2021.pdf

16 'Subsidieregeling voorkomen schade door wolven provincie Drenthe', *Provinciaal blad* 2022, 11169.

17 https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/

bijten, met alle gevolgen van dien. Een belangrijke vraag is of het tammer worden van de wolf niet het gevolg is van de voortdurende confrontatie met mensen in hun leefomgeving. Is gewenning wel te voorkomen? Men ziet immers ook bij zeehonden in de Waddenzee dat ze soms bootjes actief benaderen en met de boot mee zwemmen. Wellicht dat onderzoek uit Duitsland ons verder kan helpen met het beantwoorden van deze vraag. Het feit dat genoemde wolf op de Veluwe niet schuw meer is, heeft in ieder geval geleid tot het verlenen van een ontheffing op grond van de Wnb voor het opzettelijk verstoren van de wolf op de Veluwe. Deze ontheffing is verleend door de provincie Gelderland, op basis van een mondelinge aanvraag en verstrekt aan het team handhaving van de provincie Gelderland. Het verstoren zal plaatsvinden middels het afschieten van paintballprojectielen. Het doel is om de wolf te leren dat het beter is om voor een mens te vluchten. Daarom is een voorschrift in de ontheffing opgenomen dat de wolf tijdens het afschieten van het projectiel een associatie legt tussen het schrikken en de aanwezigheid van een mens, of een voertuig.[18]

4.1 rust in de natuur bewaren: voor wolf en het andere wild

De wolf mag wellicht te tam worden, maar de hoefdieren worden door de komst van de wolf zenuwachtig en laten zich moeilijker zien.[19] Koppel dit aan de steeds grotere aanwezigheid van mensen in de natuur (vooral sinds corona) en het probleem is helder. De verstoring neemt toe en is in sommige gevallen een 'probleem'.[20] Waar krijgen in het wild levende dieren nog hun rust? Het ligt voor de hand om per natuurgebied nauwkeurig te kijken naar welk type recreatie mogelijk tot problemen leidt. Ook is het vaak mogelijk om per seizoen onderscheid te maken in aanvaardbare en onaanvaardbare verstoring. Daarop kan worden geacteerd door het toepassen van art. 2.5 Wnb binnen Natura 2000-gebieden (toegangsbeperking) of eventueel art. 461 WvSr daarbuiten. Natuurbeherende organisaties weten waar de soorten binnen door hen beheerde gebieden rusten en foerageren, of zich voortplanten. Als er een verzoek komt om bijvoorbeeld een nieuwe route voor mountainbiken open te stellen, dan moet niet alleen de beheerder daarvoor toestemming verlenen. Ook de provincie zal een oordeel moeten vellen over de toelaatbaarheid van zo'n route vanuit het perspectief van natuurbescherming. Die zal daarvoor gebruikmaken van de kennis van de terreinbeheerder. Uit ecologisch onderzoek zal moeten blijken dat in voldoende mate rekening wordt gehouden met beschermde natuurwaarden, waaronder ook het waarborgen van rustige omstandigheden voor het wild. Daarom moet de provincie ook een oordeel kunnen vellen over de vraag of de Wnb niet in de weg staat aan het inrichten en openstellen van een dergelijke route. Dit geldt ook buiten Natura 2000-gebieden, want soortenbescherming geldt overal.[21] Dit is echter geen vanzelfsprekendheid. De gemeente Westerveld, gezegend met meerdere Natura 2000-gebieden en de aanwezigheid van de wolf binnen de gemeentegrenzen, was vergeten de provincie om toestemming te vragen voor de aanleg en het gebruik van een mountainbikeroute. Als een route al dan niet gedeeltelijk binnen, of in de nabijheid van Natura 2000-gebieden ligt, dan zal moeten worden beoordeeld of openstelling en inrichting van de route zich wel verdraagt met te beschermen Natura 2000-waarden. Als dat ten onrechte niet is gebeurd, dan moeten reeds opengestelde routes soms op ecologisch verantwoorde wijze worden afgesloten en onbegaanbaar gemaakt.[22] Dat is wellicht zuur voor de gemeente en de recreant, maar noodzakelijk voor de bescherming van de rust in de natuur.

4.2 Verbijzondering van verstoringsverboden?

De rust handhaven heeft ook te maken met het handhaven van het verbod voor recreanten om zich buiten wegen en paden te begeven. Of om loslopende honden door de natuur te laten struinen. In de Nederlandse wet zijn verder wettelijke verboden op het verstoren van soorten strikt aan de Europese wetgeving gekoppeld, voor soorten die onder die Europese beschermingskaders vallen. Dat betekent, bijvoorbeeld, dat voor vogels slechts een verbod op opzettelijk verstoren geldt, indien de verstoring mogelijk leidt tot een wezenlijke aantasting van de staat van instandhouding.[23] Dat vergt voor de handhaving een belangrijk onderzoek van het effect van een verstoring op de betreffende vogelsoort, voordat sprake is van een overtreding van een verbod. In de praktijk betekent dit feitelijk dat het handhaven van het verstoringsverbod voor vogels vrijwel onbegonnen werk is. Voor nationaal beschermde soorten als ree, edelhert en damhert kennen we zelfs geen enkel verbod op verstoring.[24] Daar geldt de zorgplicht als vangnet voor de handhaver, waarmee deze slecht uit de voeten kan. Er kan alleen bestuursrechtelijk op worden gehandhaafd.

Voor nationaal beschermde soorten als ree, edelhert en damhert kennen we zelfs geen enkel verbod op verstoring

Habitatrichtlijnsoorten kennen in de huidige Wnb een relatief duidelijk verbod op opzettelijk verstoren.[25] Alleen dit verbod op opzettelijk verstoren functioneert in de praktijk. Dat zien we aan de ontheffing die recent voor opzettelijk verstoren van de wolf werd verleend in Gelderland. Ook blijkt dit uit een uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Midden-Nederland, waarin deze oordeelde dat er een kans bestaat dat de wolven die zich op de Veluwe

18 Ontheffing provincie Gelderland van 27 oktober 2022, nr. 2022-014861.

19 Jansman e.a., *De wolf terug in Nederland: een factfinding study,* Wageningen Environmental Research, 2021, rapport 3107.

20 *Zevende voortgangsrapportage natuur,* jaar 2021, BIJ2, min. LNV en IPO, https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/11/Zevende-Voortgangsrapportage-Natuur-2020.pdf

21 Uitspraak rb. Noord-Nederland 6 juni 2019, ECLI:NL:RBNNE:2019:5948.

22 Uitspraak rb. Noord-Nederland 3 februari 2022, ECLI:NL:RBNNE:2022:270.

23 Zie art. 3.1 lid 4 en 5 Wnb.

24 Zie art. 3.10 Wnb.

25 Zie art. 3.5 Wnb.

hebben gevestigd, worden verstoord door het afschot van de grote wilde hoefdieren. De verstoring komt door de toenemende menselijke activiteit en de afname van prooidieren in het gebied waar de wolf zich ophoudt.[26] De provincie moet daarom rekening houden met verstoring van wolven bij het afgeven van ontheffingen voor activiteiten binnen de Veluwe. Dit alles ondanks het feit dat er nog geen instandhoudingsdoelstelling voor de wolf is opgenomen binnen de Natura 2000-aanwijzing voor de Veluwe.

De wolf is dus beschermd tegen het opzettelijk verstoren via een gerichte wettelijke bepaling. Prooidieren als ree en edelhert ontberen een dergelijke bescherming. Zij worden door het verschijnen van de wolf echter meer schrikachtig en zullen een ander gedragspatroon laten zien. Tegelijkertijd is de natuur drukker geworden door recreanten, die ook meer gedurende de gehele week aanwezig zijn. Recreatievormen zijn anders geworden, met name moutainbikers komen op veel plekken, ook buiten de routes. Dat er geen wettelijk verbod is op het verstoren van de wilde hoefdieren is een probleem. De behoefte aan ongestoorde zones neemt toe. Aanvullend is er behoefte aan een wettelijk verbod op het opzettelijk verstoren van alle beschermde soorten, zonder aanvullende afwegingen.

4.3 Voorstel voor een wettelijke verbodsbepaling op verstoren

De bestaande wettelijke verboden op het verstoren van beschermde soorten schieten te kort. Het verbod voor vogels is onnodig complex en verliest daardoor zijn effectiviteit. Voor nationaal beschermde soorten ontbreekt het verstoringsverbod totaal. In de praktijk blijkt verstoring een actueel probleem. Indien de wetgever de behoefte aan het instellen van een wettelijk verbod voor *alle* beschermde soorten (dus voor nationaal beschermde soorten en vogels en de habitatrichtlijnsoorten) zou inzien, dan vergt dat een herziening van de wettelijke verboden. De eerste vraag daarbij zou zijn hoe een andere vormgeving van het verbod zich zou verhouden tot het Europese natuurbeschermingsrecht. Het herziene verbod zou immers ook voor Europees beschermde soorten moeten gelden en daarvoor moet binnen de lijntjes van het Europese recht worden gekleurd.

De Europese Commissie stelt dat herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de lokale relevante omstandigheden.[27] Het Hof van Justitie bevestigt dat met opzettelijk verstoren elk handelen is bedoeld, waarbij men wist of ervan uit kon gaan dat het handelen een verstoring tot gevolg zou kunnen hebben en men hier toch mee doorgaat (zogenaamde 'voorwaardelijke opzet'). Niet noodzakelijk is dat de verstoring van de soorten doel van het handelen is.[28] Aanvullend heeft het Hof van Justitie er op gewezen dat aangetoond moet worden dat de desbetreffende personen en instanties wisten of ervan uitgingen dat hun handelen hoogstwaarschijnlijk een verstoring van beschermde soorten tot gevolg zou hebben om het verwijt te kunnen maken dat zij in strijd met art. 12 Habitatrichtlijn hebben gehandeld.[29]
Uit een uitspraak uit 2005 van de ABRvS, over het verbod op verontrusten van beschermde soorten op grond van de Flora- en faunawet, blijkt dat het aantal exemplaren van een beschermde inheemse soort dat in een bepaald geval wordt verstoord, voor de vaststelling van de overtreding van het verbod op verstoring niet relevant is, ook niet indien er geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de soort.[30]

Het tijdstip van verstoring kan gelden als een verzwarende omstandigheid van de verstoring. Art. 12 lid 2 onder b Habitatrichtlijn formuleert het verstoringsverbod voor habitatrichtlijnsoorten als volgt: '*[de verbodsbepaling moet zien op het verbieden van] het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek*.'
In onderstaand voorstel voor een verbodsbepaling is gekeken naar de Europese richtlijnen en wetgeving van Zweden en Polen op dit gebied. Wellicht valt over de naleving van de natuurbeschermingsregels in de betreffende landen wel een kritische opmerking te maken, maar hun wetgeving kan wel inspireren.

Naar aanleiding van de Zweedse Artskyddsförordning en de Habitatrichtlijn zou het eerste lid van het verstoringsverbod kunnen luiden als volgt:

'1. Het is verboden beschermde soorten opzettelijk te verstoren, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en gedurende de trek.'

Elke activiteit die de overlevingskansen, het broedsucces of de reproductieve vermogens van een beschermde diersoort beïnvloedt of vermindert, is in strijd met het verstoringsverbod. De rechter zou bij een vervolging na een concrete verstoring hiermee rekening kunnen houden door bij de beoordeling van de ernst van de verstoring ook het tijdstip of de periode waarin de verstoring plaatsvond te betrekken. Voor het verjagen van vogels zou het voorgestelde verbod een verzwarend regiem inhouden. Dat mag, omdat de Vogelrichtlijn toestaat dat een lidstaat strengere maatregelen neemt dan noodzakelijk voor implementatie

26 Vzr. rb. Midden-Nederland, zp Utrecht, 21 december 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:6196.

27 Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive, draft version, november 2019, p. 26.

28 HvJ EG 30 januari 2002, zaak C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60 (*Cie vs. Griekenland*), *Jur.* 2002, p. I-01147.

29 HvJ EG 18 mei 2006, zaak C-221/04, ECLI:EU:C:2006:329 (*Cie vs. Spanje*), *Jur.* 2006, p. I-4515.

30 ABRvS 20 april 2005, ECLI:NL:RVS:2005:AT4210, «JM» 2005/74, m.nt. Van der Meijden.

van de richtlijn.[31] Er hoeft geen probleem te ontstaan door deze wijziging. In de praktijk is het verjagen van – bijvoorbeeld – ganzen, toch veelal al geregeld in een vrijstelling in een provinciale verordening, of een ontheffing op grond van de Wnb, omdat vaak sprake is van 'verjaging met ondersteunend afschot'. Voor het gebruik van het geweer moet toch al toestemming worden verleend.

Voor de uitleg van deze bepaling zou kunnen worden aangesloten bij de leer die al onder de Flora- en faunawet tot stand kwam, dat niet iedere verandering waarbij een soort zijn gedrag (tijdelijk) moet aanpassen een strafbare verstoring is.[32] De intensiteit, duur en frequentie van de herhaling van verstoringen zijn belangrijke parameters bij de beoordeling van de impact op (de leefomgeving en levenskansen van) een soort. Pas als een verstoring van een leefgebied leidt tot een aantasting van de functionaliteit van het leefgebied, dan is er sprake van een strafbare verstoring.[33] Ook is er nog steeds plaats voor de mogelijkheid om aan opzettelijke verstoringen juridisch een extra gevolg te geven: Net als onder de Ffw zou 'opzet' kunnen leiden tot een economisch delict onder de Wet economische delicten, waarvoor een zwaardere straf kan gelden.

Naar voorbeeld van de Poolse Wet op het natuurbehoud zou het bovenstaande eerste lid kunnen worden aangevuld met:

'2. Het is verboden rustgebieden, voortplantingsplaatsen, nesten, holen en foerageergebieden van beschermde soorten te verstoren.'

Het vernielen of beschadigen van rust- en voortplantingsplaatsen is in de huidige natuurwetgeving als verbodsbepaling opgenomen in art. 3.1 Wnb voor vogels, art. 3.5 Wnb voor habitatrichtlijnsoorten en art. 3.10 Wnb voor 'overige soorten'. Hierdoor ontstaat onduidelijkheid over een verbod op verstoring van dergelijke locaties. Valt 'verstoren' ook onder 'vernielen' of 'beschadigen'? Vaak wordt een redenering opgezet om te beweren dat verstoren in voorkomende gevallen leidt tot 'vernielen', omdat de verblijfplaats van de soort door verstoring onbruikbaar wordt. Dat is gekunsteld. Deze bepaling zou die onduidelijkheid kunnen wegnemen en bovendien kunnen uitbreiden naar andere locaties, waar een soort behoefte heeft aan bescherming. Hierbij wordt nadrukkelijk 'opzet' buiten beeld gelaten, omdat in art. 12 van de Habitatrichtlijn het vernielen en beschadigen van rustplaatsen en voortplantingsplaatsen ook zonder 'opzet' als verbodsbepaling wordt neergelegd. Het verbod op verstoren van rustplaatsen moet worden gezien in het verlengde van het verbod op vernielen of beschadigen.

Om het enthousiasme voor het afrasteren van natuurgebieden of foerageergebieden te voorkomen, wordt de volgende bepaling voorgesteld. Ook dit voorbeeld is ontleend aan de Poolse natuurwetgeving.

'3. Het is verboden om beschermde soorten opzettelijk de toegang tot rustgebieden, nesten, holen en foerageergebieden te belemmeren of te verhinderen, of daartoe pogingen te doen.'

Interessant is ook dat in Polen op grond van de natuurwet kan worden bepaald dat onder omstandigheden het overtreden van het verstoringsverbod expliciet is gemaakt voor bepaalde handelingen, zoals fotograferen. Zo blijkt uit ervaring dat vaak natuurliefhebbers (fotografen) verantwoordelijk zijn voor aanzienlijke verstoringen. Dit lijkt ook in Nederland voor te komen. Voorgesteld wordt om de navolgende bepaling op te nemen:

'4. Het is verboden beschermde soorten te fotograferen, te filmen of anderszins te observeren of waarnemingen aan hen te doen, indien zij daardoor kunnen worden verstoord.'

Het is duidelijk dat de aanwezigheid van roofdieren als vos en wolf ook leidt tot problemen rond het houden van huisdieren en vee. Er zou daarom kunnen worden overwogen om dierenbezitters grotere mogelijkheden te geven om roofdieren te weren of opzettelijk te verstoren. Als een wolf huisdieren aanvalt, of als er een reden is om een dergelijke aanval te vrezen, dan kunnen maatregelen worden genomen om het roofdier weg te jagen. Wegjagen kan worden gezien als het treffen van een preventieve maatregel voordat zou moeten worden overgegaan tot ingrepen die zwaarder zijn, zoals vangen en doden. In het kader van het toestaan van vangen of doden zal, in het licht van de omstandigheden van de specifieke situatie, steeds moeten worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing (zoals verjagen) bestaat waarmee het doel kan worden bereikt, met inachtneming van de in de Habitatrichtlijn opgenomen verbodsbepalingen:[34]

'5. Een roofdier mag worden verstoord en verjaagd door de eigenaar of verzorger van een gehouden dier om het dier te beschermen, in de navolgende situaties:

1. Wanneer het roofdier een gehouden huisdier, pluimvee of vee aanvalt, of als het duidelijk is dat een dergelijke aanval op handen is;

2. Als er redelijke gronden zijn om een aanval op het huisdier, pluimvee of vee te vrezen en het verjagen plaatsvindt in direct verband met het feit dat het roofdier een dergelijk dier dreigt aan te vallen; of

31 Art. 14 Vogelrichtlijn.

32 ABRvS 12 mei 2004, nr. 200305190/1, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, *M en R* 2004/69, m.nt. Bastmeijer.

33 Hof Arnhem 29 mei 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BW7281.

34 HvJ EU 10 oktober 2019, zaak C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851 (Prejudiciële vragen Finland-wolf), r.o. 51.

3. Als het roofdier zich in een omheind gebied of nabij een stal of woning bevindt, waar een huisdier pluimvee, of vee wordt gehouden en het aannemelijk is om daar een aanval te vrezen.'

Het begrip 'roofdier' impliceert dat niet alleen de wolf, maar ook roofvogels, bunzings, marterachtigen of vossen mogen worden verjaagd op grond van deze bepaling. Hierbij zou nog nader kunnen worden bepaald welke verjagingsmiddelen mogen worden ingezet om effectief te kunnen verjagen.

5. Het doden van probleemwolven

Het kan voorkomen dat een wolf door zijn vrijpostige gedrag niet meer te handhaven is. In die gevallen rest als laatste oplossing het afschot van de betreffende wolf. De acute noodsituatie is één van die gevallen. In de meeste gevallen zal het besluit om te komen tot het doden van de wolf een zorgvuldige afweging vergen.

5.1 De noodsituatie[35]

Op grond van art. 172 lid 3 van de Gemeentewet is de burgemeester bevoegd bij verstoring van de openbare orde of bij ernstige vrees voor het ontstaan daarvan, de bevelen te geven die noodzakelijk te achten zijn voor de handhaving van de openbare orde. Dit kan aan de orde zijn bij een aanslag, maar ook als een agressieve hond de buurt terroriseert. Deze bevoegdheid kan ook worden ingezet als een wolf een mens dreigt aan te vallen. De wolf kan dan op bevel van de burgemeester worden gedood. Er moet dan sprake zijn van het zogenaamde 'onmiddellijkheidscriterium': er moet direct en acuut gevaar dreigen.[36]

> Het kan voorkomen dat een wolf door zijn vrijpostige gedrag niet meer te handhaven is

Deze bepaling heeft betrekking op situaties waarin aan de ene kant geen overtreding van openbare-ordevoorschriften plaatsvindt, terwijl aan de andere kant de dreigende inbreuk op orde en rust zo groot is, dat ingrijpen door de overheid eigenlijk niet kan worden uitgesteld. De bepaling dient ertoe de burgemeester in dergelijke gevallen bevoegd te verklaren tot direct handelen. Er moet sprake zijn van een verstoring van de openbare orde of van ernstige vrees daarvoor en de bevelen moeten noodzakelijk zijn voor de handhaving van de openbare orde.[37] Verder is in de rechtspraak bepaald dat een dergelijk bevel moet voldoen aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit.[38] In het geval van een agressieve wolf zou dat betekenen dat het dier zodanig ontspoord gedrag vertoont dat verjagen of vangen geen optie meer is.

5.2 De ontheffing voor het doden

De wolf wordt beschermd tegen opzettelijk doden op grond van art. 3.5 Wnb. Op grond van art. 3.8 Wnb kan een ontheffing worden verleend met betrekking tot het in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk doden van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV onder a bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern, of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, zoals de wolf. Deze bepaling is gebaseerd op art. 16 Habitatrichtlijn. In dit artikel is het beoordelingskader opgenomen voor de aanvraag van een ontheffing tot het doden van de wolf. Het gaat hier (samengevat) om een beoordeling van mogelijke alternatieven voor doden, namelijk een (a) andere bevredigende oplossing, of er (b) een wettelijke reden is om over te gaan tot het doden, en hoe wordt geborgd dat er (c) geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Vooral dit laatste punt is een belangrijk aspect om afdoende te motiveren, waarbij zou kunnen worden betrokken dat het verlies van een enkel exemplaar in veel gevallen geen afbreuk doet aan de mogelijkheid om de populatie wolven in een gunstige stand te brengen of laten voortbestaan.[39] Het is voor behoud en bestendiging van de populatie belangrijker dat er ook actief beleid voor het realiseren van goede leefomstandigheden voor de wolf worden getroffen.

6. Afronding

De wolf zorgt voor reuring in het landelijk gebied. Blijkbaar waren we onvoldoende voorbereid op de effecten en hebben we ons er beleidsmatig te gemakkelijk van afgemaakt. Een wolvenplan blijkt niet voldoende als er in de praktijk niet naar wordt gehandeld of het instrumentarium tekortschiet. Intensieve samenwerking tussen provincies is noodzakelijk, niet alleen voor het inrichten van leefgebied voor de wolf, maar ook voor zijn prooidieren, de grote hoefdieren. In de natuur is geen plaats voor willekeur, in die zin dat voor de ene soort in een provincie wel plek is en voor de andere niet. Dan wordt het ecosysteem verstoord. Op dat beginsel kan alleen in uitzonderlijke gevallen een uitzondering worden gemaakt, zoals bij daadwerkelijk invasieve exoten. Voor het verstoringsverbod bleek het onhandig om ons terug te trekken op het enkele Europeesrechtelijke spoor. Het verstoringsverbod kan niet worden gemist voor nationaal beschermde soorten. Hopelijk wordt dit door de politiek ingezien. Het doden van een probleemwolf is mogelijk als de noodzaak daartoe voldoende wordt

35 Ontleend aan: Boerema, Freriks & Van den Brink, *De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen*, Boerema&VandenBrink BV en Element Advocaten, BIJ12, september 2021.

36 I. Boissevain, 'Beschermenswaardige partijen: bescherming van het daderdier', *Ars Aequi*, november 2020.

37 Rb. Oost Brabant 23 oktober 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:6313.

38 ABRvS 18 december 2013, ECLI:NL:RVS:2013:2441.

39 Zie ook: HvJ EU 10 oktober 2019, zaak C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851 (Prejudiciële vragen Finland-wolf).

aangetoond. Ook zou actief beleid moeten worden gevoerd om voldoende leefgebied van goede kwaliteit in stand te houden.

Dit artikel is afsloten op 12 november 2022.

Over de auteur

Mr. drs. L. Boerema
Juridisch adviseur natuur en leefomgeving bij Boerema & Van den Brink B.V.

VOORKOM EEN ZOEKTOCHT NAAR DE JUISTE KENGETALLEN

Vanaf 24 februari leverbaar

ZORG DAT U OP DE HOOGTE BENT!

Heeft u als deskundige in uw dagelijkse praktijk regelmatig comptabele gegevens nodig op het gebied van sociale zekerheid, maatschappelijke dienstverlening, gezondheid, belastingen, huurtoeslag en arbeidsmarktmaatregelen? Of bijvoorbeeld op het gebied van de wet WOZ, loonbelasting, premieheffingen en zorgverzekering.

Met deze nieuwe actuele wettenbundels van Sdu wordt u optimaal geïnformeerd.

TE BESTELLEN VIA: www.sdu.nl/shop

Sdu

Bijlage 10.1 WWG140323 Verkenning vervolgacties t.b.v. Wolvenplan 2024

Een aantal onderwerpen is nog niet nader uitgewerkt en bij het opstellen van het Addendum is ook aangegeven dat hieraan nog nader gewerkt zou worden. Dat is de opgave die voor ons ligt voor dit jaar. Deze WWG een eerste verkenning hiervan.

De centrale vraag is of dit de onderwerpen zijn?

Dit betreft onderwerpen waarvan is geconstateerd dat nader onderzoek en nadere afstemming nodig is. Deze onderwerpen dienen op ambtelijk niveau nog nader te worden uitgewerkt.

Ten behoeve van het wolvenplan 2024 zullen de volgende onderwerpen nog moeten worden opgepakt:

Verwerking van de uitkomsten van onderzoek en adviezen:
- Habitatsgeschiktheidsanalyse
- Populatieonderzoek
- Fact sheet runderen en paarden
- Beheervergoedingen voor veehouders (beheerpakketten?)

Een nader uitgewerkt wettelijk kader – mede nav juridische adviezen provincie Drenthe
Internationaal wolvenbeleid/managementplan/EU beleid
Nadere duiding incidenteel afschot/beheer van wolf
Actieve soortenbescherming wolf
Natuurgrazers

Beleid ten aanzien van de bescherming runderen en paarden.

Communicatie strategie: een communicatieplan, zowel gericht op het brede publiek als naar uitvoeringsorganisaties en medeoverheden.

Toekomst visie: een verdere blik op toekomstige ontwikkelingen
(Tussentijdse) uitkomst maatschappelijke dialoog

Doorontwikkeling interventierichtlijn (in ieder geval wolf-vee)
Detaillering overige interventierichtlijnen

Openbare orde en veiligheid: rol gemeenten en burgemeesters (protocol):
impact van de wolf op openbare orde en veiligheid :Instructie protocolgemeente/burgemeester/VNG

Overige activiteiten i.r.t. wolven dossier:
- Actualisering beleidsregels provincies
- Digitalisering Wolvenmeldpunt BIJ12 per 1 mei
- Digitalisering wolvenschade -> 24/7 – formulier – op korte termijn, dan opbouw van.
- Actualisering waardering/prijsstelling – nieuwe prijslijsten
- Nieuwe aparte taxatieformulieren (per diersoort)
- Aanbesteding taxatiediensten
- Actualisering monitoringsprotocollen
- Nieuwe schadefolder, etc.

15K

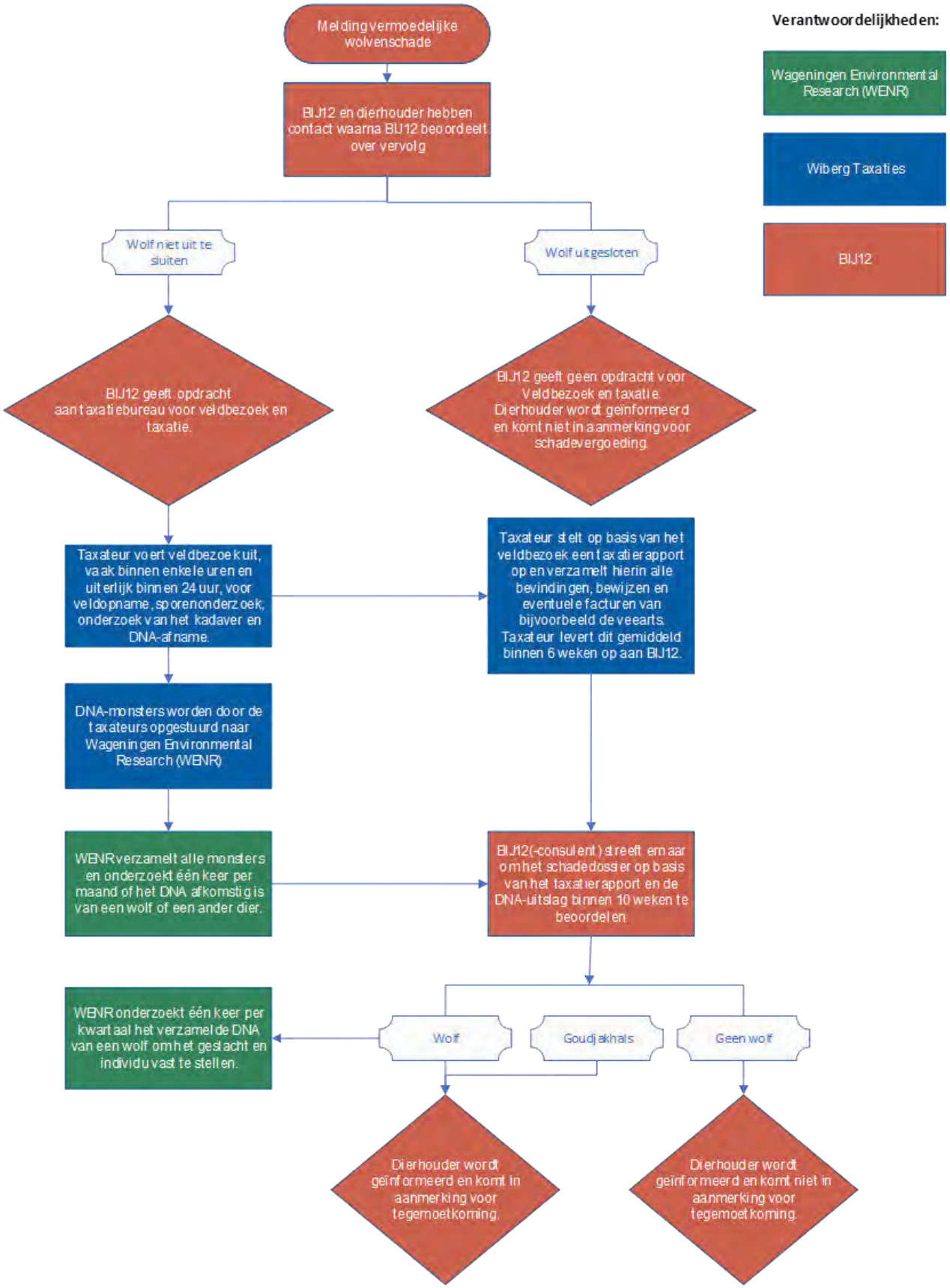
Verantwoordelijkheden:
Wageningen Environmental Research (WENR)
Wiberg Taxaties
BIJ12
Melding vermoedelijke wolvenschade
BIJ12 en dierhouder hebben contact waarna BIJ12 beoordeelt over vervolg
Wolf niet uit te sluiten
Wolf uitgesloten
BIJ12 geeft opdracht aan taxatiebureau voor veldbezoek en taxatie.
BIJ12 geeft geen opdracht voor Veldbezoek en taxatie. Dierhouder wordt geïnformeerd en komt niet in aanmerking voor schadevergoeding.
Taxateur voert veldbezoek uit, vaak binnen enkele uren en uiterlijk binnen 24 uur, voor veldopname, sporenonderzoek, onderzoek van het kadaver en DNA-afname.
Taxateur stelt op basis van het veldbezoek een taxatierapport op en verzamelt hierin alle bevindingen, bewijzen en eventuele facturen van bijvoorbeeld de veearts. Taxateur levert dit gemiddeld binnen 6 weken op aan BIJ12.
DNA-monsters worden door de taxateurs opgestuurd naar Wageningen Environmental Research (WENR)
WENR verzamelt alle monsters en onderzoekt één keer per maand of het DNA afkomstig is van een wolf of een ander dier.
BIJ12(-consulent) streeft ernaar om het schadedossier op basis van het taxatierapport en de DNA-uitslag binnen 10 weken te beoordelen
WENR onderzoekt één keer per kwartaal het verzamelde DNA van een wolf om het geslacht en individu vast te stellen.
Wolf
Goudjakhals
Geen wolf
Dierhouder wordt geïnformeerd en komt in aanmerking voor tegemoetkoming.
Dierhouder wordt geïnformeerd en komt niet in aanmerking voor tegemoetkoming.

15M

Schade aan vee

Bezoekrapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW		Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar		Vindplaats	
Naam		*X - coördinaat*	
Adres		*Y - coördinaat*	
Postcode		*Locatieaanduiding*	
Woonplaats		*Postcode*	
Telefoon		*Gemeente*	
E-mail		*Typering locatie*	

1e taxateur	2e taxateur	Contact veehouder / eigenaar
		Meegegaan

Beschrijving gebeurtenis

Opdracht	datum	tijd
Constatering schade		
Ontvangst melding		
Opname		
DNA opgestuurd		

Vastgestelde schade	Aantal dieren				
Diersoort	**dood**	**geëuthanaseerd**	**gewond**	**vermist**	**Totaal**
Totaal / categorie	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**

Bevindingen		Toelichting
Geschat moment van predatie		
Kadavers afgedekt ?		
Veldsectie mogelijk ?		
Dieren aangeraakt ?		
Dieren verplaatst ?		

Sporen			
Afstand tussen hoektanden		*Sleepspoor aanwezig?*	
Krabsporen aanwezig?		*Versleping van lichaamsdelen?*	
Medebenutting geconstateerd?		*en*	
Verwondingen / vraatbeeld(en) aan slachtoffer(s)			

Toegangsweg van wolf		*Locatie-aanduiding*	
Waargenomen omgevingssporen			

Visueel oordeel van taxateur inzake de vermoedelijke predator		
Wolf	Waarschijnlijk	DG RARHG

Afrastering				
Type		*Draad-afstand*		cm
Aantal draden		*Voltage*		Volt
Hoogte (cm)		*Wolfwerend?*		
Toelichting				

DNA bemonstering		Nummer	Omschrijving
1.	*WENR-nummer:*		
2.	*WENR-nummer:*		
3.	*WENR-nummer:*		

DNA bemonstering		Nummer	Omschrijving
4.	*WENR-nummer:*		
5.	*WENR-nummer:*		
6.	*WENR-nummer:*		

Schade aan vee

Toelichting bij bezoekrapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW	

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Eventuele nadere toelichting van taxateur bij uitgevoerde veldbezoek

1. Verklaringen van de veehouder

2. Evt. aanvullende toelichting op visueel oordeel aangaande de predator

3. Bijzonderheden rond gedode of gewonde dieren, en/of de taxatie daarvan

4. Bijzonderheden rond beoordeling wolfwerendheid raster of wijzigingen aan het raster

5. Bijzonderheden rond DNA-afname

6. Vermelding van omstandigheden die een goede veldopname belemmeren

7. Overige relevante omstandigheden

Schade aan vee

Taxatierapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
Bedrijfsmatig of hobbymatig	
IBAN-nummer	
Tenaamstelling bankrekening	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	Nrs. dode dieren	Nrs. gewonde dieren	Nrs. vermiste dieren
Toelichting bij eventueel ontbrekende oormerken			

Taxatie SCHAPEN

Specificatie gedode dieren

	ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren
a									
b									
c									
d									
e									

Schadeberekening (bedragen excl. BTW)

	Basisprijs	toeslagen: stamboek *)	correctie **)	zwoegervrij	dubbel ARR	drachtig	aantal dieren	schade bedrag	Totaal
a									
b									
c									€ -
d									
e									

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek* **) *Prijscorrecties conform specificatieblad*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN (bedragen excl. BTW)

Specificatie gedode dieren

diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)	prijs / dier	aantal dieren	schade bedrag
								€ -
								€ -
Totaal								€ -

Overige kosten

Specificatie	bedrag excl. BTW	BTW bedrag	toelichting

Totalisatie (bedragen excl. BTW) € -

Totalisatie (bedragen incl. BTW)

Schade aan vee

Specificatie correctiebedragen

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

SCHAPEN: toegepaste correctiebedragen (bedragen excl. BTW)

	1. Correcties voor ras	Rastype	Leeftijd	Correctiebedrag / dier
a				€ -
b				€ -
c				€ -
d				€ -
e				€ -

	2. Correcties voor stamboek	Geslacht	Ras	Bandbreedte correctiebedrag	Getaxeerd correctiebedrag / dier
a					
b					
c					
d					
e					

	3. Correcties voor marktwaarde of andere reden	Geslacht	Ras	Getaxeerd correctiebedrag / dier
a				
b				
c				
d				
e				

Toelichting op getaxeerde correcties

jhv

OVERIGE LANDBOUWHUISDIEREN: toelichting / onderbouwing prijsbepaling (bedragen excl. BTW)

Diersoort	Toelichting

OVERIGE KOSTEN: toelichting / onderbouwing

Kostensoort	Toelichting

Schade aan vee

Bevestiging Taxatie

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	dode dieren	gewonde dieren	vermiste dieren
Toelichting bij eventueel ontbrekende oormerken			

Taxatie SCHAPEN

	Specificatie gedode dieren							
ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek*

**) *Prijscorrecties voor ras en/of stamboek*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN

	Specificatie gedode dieren					aantal dieren
diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)	

Overige kosten

Specificatie	van toepassing?	Toelichting

15N

IPO Wolvenwerkgroep

2 februari 2023

Besluitenlijst

Agendapunt	**Besluit**
Onderzoeksvoorstel Drenthe	• Er zal negatief geadviseerd worden op het onderzoeksvoorstel vanuit Drenthe. De provincies zien de toegevoegde waarde niet.
	•
	•
	•
	•
	•

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Zin toevoegen aan punt 2a. van addendum kapitaalintensieve dieren dat er nog onderzoek loopt naar het hoe of wat (onderzoek loopt nog/wordt per casus bekeken/eigen risico)	BIJ12	
Definitie geven van verjagen (interventierichtlijnen)	BIJ12	
Zenderen van wolven niet apart in de tabel benoemen (wolf-mens). (Wel toelichten in tekst?)	BIJ12	
Doel: doden wolf niet zo opnemen in de tabellen (Doel: wegnemen van het gevaar). Veranderen in oplossing/maatregel. (wolf-mens)	BIJ12	
Beide situaties omtrent optreden burgemeester opnemen (urgentie openbare veiligheid in acht genomen) (wolf-mens)	BIJ12	
Nuancering in inleidende tekst over wolf-hond toevoegen. (komt niet vaak voor)	BIJ12	
Kans op hybridisatie weghalen bij wolf benadert mensen met aangelijnde honden, niet van toepassing	BIJ12	
Toelichting dat beschermingsstatus van wolf en goudjakhals anders is (tijdelijkheid)	BIJ12	
3.4 Laten uitvoeren van veldvalidatie eruit halen	BIJ12	
Overleg met LNV over huidige status beheerpakketten en vraagt [redacted] ook nog	[redacted]	
Checkt bij [redacted] hoe of wat qua beheerpakketten	[redacted]	

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 9 maart 2021 17:15
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 160321 WOLVEN WERKGROEP def.pdf; 3,2 LIFE20-NAT_NL_001068 (1).pdf; 3.1 oplegnotitie IPO wolvenwerkgroep over LIFE Wolf.pdf; 6.1 Communicatieactiviteiten Wolf 2020-2021.pdf; 7.1 Monitoring probleemwolven.pdf; 8.1 Notitie denkrichting vergoedingen preventiemaatregelen overige dieren.pdf; 10.1 Planning voorstel.pdf; 12.1 Offerteaanvraag betreffende juridische analyse wolf (def).pdf; 12.3 Verslag Wolvenwerkgroep 19-1-2021.pdf; 12.4 Mail G.Six praktijknetwerk.pdf

Beste allen,

Bijgaand de agenda en stukken voor onze werkgroep vergadering volgende week dinsdag. Er volgen nog enkele nazendingen.
Maar voor nu meer dan voldoende om u op in te lezen.

Tot dan,
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 9 maart 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 16 maart 2021
Tijd: 10.00 – 12.00 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. Welkom en opening

deel 1: overleg met externen:
2. Master thesis UU – 'Samenleven wolf en mens in Nederland'
Doel: *ter kennisneming en bespreking, zie eerder voorstel vorige bijeenkomst.*
Toelichting: [redacted] zal zijn onderzoeksvoorstel kort toelichten (wordt nagezonden)

3. Ingekomen stuk: LIFE wolf aanvraag (notitie van: Zoogdiervereniging)
Doel: *bespreking van het voorstel en nagaan of provincies hieraan willen bijdragen.*
Toelichting: [redacted] geeft korte toelichting

---

deel 2 voortzetting vergadering:
4. Vaststelling agenda en mededelingen
- Terugmeldingen: BAC VP notities handelingsperpectief en actualisatie door Jeroen

5. Voorstel uitwerking handelingsprotocol
Doel: ter bespreking*, voorlopig vaststellen en agendering in het LOW bepalen.*

Toelichting: de uitwerking hiervan ligt eveneens in handen van de nieuwe communicatie medewerker. De basis van dit stuk is ook nog door [redacted] opgezet en zal worden opgepakt door de nieuwe communicatiemedewerker. Daarnaast de vraag of dit al rijp genoeg is voor agendering in LOW, of dat het bewuste keuze is om het juist nog 'groen' aan LOW voor te leggen. En het LOW mee te nemen in de beoogde werkwijze.

6. Aanpak communicatie activiteiten wolf
Doel: *ter bespreking, voorlopig vaststellen en agendering in het LOW bepalen.*
Toelichting: nog voor zijn vertrek heeft [redacted] een versie van het 'communicatieplan' achter gelaten. Dit ligt nu voor ter bespreking. Voorzien is in opvolging van deze functie. Het voorstel is om ook de nieuwe communicatiemedewerker in de gelegenheid te stellen zich dit op te pakken en het 'haar eigen te laten maken'.

7. Notitie Monitoren probleem wolf
Doel: ter bespreking *en bepalen van vervolgacties*
Toelichting: [redacted] geeft korte toelichting; bedoeld als verkennende discussie notitie vanuit Gelderland ingebracht.

8. Ingekomen stuk: Notitie Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren
(notitie van: FPG; [redacted])
Doel: *ter bespreking, besluiten hoe hierop ('wel/niet uitbreiding diersoorten') te reageren.*

9. Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Doel: *Ter voorbereiding van de LOW agenda*
Voorgesteld wordt om uitwerking handelingsperspectief en Master Thesis en 'Notitie Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren' (deze laatste is al LOW afspraak) aldaar te bespreken.

9.1 Samenstelling van het LOW is een discussiepunt. Is de huidige samenstelling voldoende? Heeft u suggesties of juist bezwaren voor/tegen andere partijen.

10. Jaarplanning
Doel: *vaststellen planning en vergaderdata.*
Zie bijlage met voorgestelde data en indicatie onderwerpen

11. Nieuws uit de provincies (provinciale wolvencie's)
Doel: *kennisdeling op de hoogte zijn van wat er zoals speelt*
Oproep: Gelet op volle agenda is er de voorkeur dat elke provincie een korte update per mail doorgeeft aan de werkgroep.
Mochten er nog vragen zijn, kan dat ter vergadering nog mondeling.

- Gelderland
- Drenthe
- Noord-Brabant
- Limburg
- Friesland
- Overijssel

12. Overige bijlagen ter kennisname
Naar aanleiding van de besluitvorming hierover in deze werkgroep en bespreking hiervan in het LOW zijn voor een tweetal bouwstenen voor de actualisatie offertes aangevraagd.
Bijgaand ontvangt u deze ter kennisname.
- *Offerteaanvraag juridische analyse wolf*
- *Meervoudige ondershandse offerteaanvraag Fact Finding Study*
- verslag
- notitie kennisnetwerk

13. Rondvraag en sluiting

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlagen 16 03 21:

- **Master thesis UU – 'Samenleven wolf en mens in Nederland' (nazending)**
- **LIFE wolf aanvraag**
- **Voorstel uitwerking handelingsprotocol (nazending)**
- **Aanpak communicatie activiteiten wolf**
- **Notitie Monitoren probleem wolf**
- **Notitie Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren**
- **Voorstel Jaarplanning**
- **Verslag d.d.19-01-21**
- **Offerteaanvraag juridische analyse wolf**
- **Meervoudige ondershandse offerteaanvraag Fact Finding Study (nazending)**
- **Mail [redacted]: Aankondiging Praktijknetwerk preventie wolvenschade**

Ter informatie:

Agenda:

- 9 maart kwartaalrapportage overleg
- 30 maart LOW
- 8 juni kwartaaloverleg wolf

Bijlage 6.1 Wolvenwerkgroep 160321

Communicatieplan Wolf 2020 - 2021

[redacted], v08, 02-02-2020

Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Globale afbakening
3. Welke taken voert BIJ12 nu uit? (najaar 2020)
4. Wat gaat er bijkomen of veranderen?
5. Uitgangspunten voor communicatie
6. Communicatiemiddelen najaar 2020
7. Communicatietaken en -middelen, vanaf 2021
8. Begroting
9. Planning

1. Inleiding

De reden voor dit communicatieplan ligt in een aantal recente ontwikkelingen. Wolven komen in steeds meer provincies voor en de aantallen nemen toe. De komst van de wolf roept sterke reacties op van zowel voor- als tegenstanders. De media (traditioneel en 'social') reageren vaak fors op incidenten of mogelijke gevaren. Voor bestuurders is dit bijzonder lastig, temeer omdat er een overlap zit met de stakeholders die een rol spelen in andere, zeer gevoelige dossiers, zoals de stikstofproblematiek, de uitbraak van vogelgriep en corona. Diverse organisaties – provincies en ngo's – welke communiceren over de wolf, vragen om meer regie, duidelijke woordvoeringslijnen en handelingsprotocollen, zowel in het geval van communicatie algemeen als bij incidenten en calamiteiten, en kijken daarbij naar BIJ12.
De beleidsverantwoordelijkheid ligt bij de provincies, maar de minister van LNV is eindverantwoordelijk dus ook hier is afstemming nodig. Verder is er in de Tweede Kamer een motie aangenomen waarin LNV opgeroepen wordt om een breed maatschappelijk debat te organiseren over de wolf. Dat heeft geleid tot het derde onderzoek naar draagvlak in Nederland (naar verwachting eind 2020 gereed). In dat kader ondersteunt de Provincie Gelderland de productie van de film 'De komst van de wolf'.
In 2020 is het Landelijk Overleg Wolven opgestart, een adviesorgaan waar diverse stakeholders (waaronder rijk, provincies en BIJ12) deel van uitmaken.

Vanuit bestuurlijke kring (IPO) is het verzoek aan BIJ12 om meer aan publieksvoorlichting op dit dossier te gaan doen. Het Wolvenmeldpunt wordt vanaf april 2021 bij BIJ12 ondergebracht en daarmee krijgt BIJ12 op dit dossier sowieso een prominentere rol dan voorheen. Verder wordt onder regie van BIJ12/IPO het interprovinciaal Wolvenplan geëvalueerd (najaar 2020 en doorlopend in 2021), aanvullend onderzoek gedaan. Dit geheel moet leiden tot een geactualiseerde versie van het wolvenplan die naar verwachting begin 2022 gereed is. De komst van de goudjakhals, het kleine neefje van de wolf, zorgt daarbij voor nieuwe uitdagingen.

Kortom, we hebben te maken met een complex dossier met veel spelers, uitgesproken meningen en uiteenlopende belangen. BIJ12 werkt voor de provincies en kan deze hierin op diverse manieren ondersteunen, al dan niet in samenwerking en afstemming met andere partijen. Dit communicatieplan heeft als doel iedereen hierover duidelijkheid te verschaffen: over doelen en middelen, over wat BIJ12 zelf kan en wil uitvoeren, wat we kunnen regisseren en wat niet tot onze taken behoort.

Inzichten zoals verwoord in het IPO-wolvenplan 2019, het Communicatieframework Wolf en in diverse studies en vergaderstukken heb ik in dit communicatieplan verwerkt, aangevuld met mijn eigen ideeën en

die van mijn naaste communicatiecollega's van BIJ12 en onze MT-leden. Verder heb ik uitgebreide gesprekken gevoerd met medewerkers van enkele externe organisaties (onder andere LNV, IPO, Provincie Gelderland, Natuurmonumenten, SBB, ZV, Stichting Ark). Hartelijk dank voor ieders input!

2. Globale afbakening

BIJ12 werkt als uitvoeringsorganisatie voor de twaalf provincies. We ondersteunen provincies bij de uitvoering van hun gemeenschappelijke taken, met name op het gebied van vitaal platteland. BIJ12 neemt dus geen positie in, maar communiceert neutraal en objectief. Dat betekent niet per se dat BIJ12 passief en afstandelijk is. BIJ12 kan in sommige gevallen ook een coördinerende rol op zich nemen, berichten van andere partijen doorzetten (bijvoorbeeld over subsidies voor preventiemaatregelen) en samenwerken met externe stakeholders, mits we maar per middel of boodschap heel duidelijk maken wat onze bijdrage is en wie hoofdverantwoordelijk is. We kunnen de provincies en andere partijen ook handreikingen leveren van hoe om te gaan met communicatie bij calamiteiten en crises, in de vorm van een toolkit, om zo tot meer uniformiteit te komen. Ook hierbij moet duidelijk zijn, dat de verantwoordelijkheid en de uitvoering bij de afzonderlijke provincies ligt.

3. Welke taken voert BIJ12 nu uit? (najaar 2020)

Preventie (advies, onderzoek).
Schade-afhandeling (beoordeling, taxatie, prijsbepaling).
Monitoring (ZV): rapportages, delen van richtlijnen, faunaschadepreventiekit, nieuwsberichten, etc.: zie verder bij middelen.
Communicatie: Woordvoering over schadegevallen en cijfers, nieuwsberichten
Aadvisering provincies en faunabeheereenheden over faunaschade.

4. Wat gaat er bijkomen of veranderen?

4.1 Wolvenmeldpunt bij BIJ12 ondergebracht (april 2021), met helpdesk en daarbij publiekscommunicatie en regie op crisiscommunicatie

> **=> Vaststellen naamgeving: Wolvenmeldpunt.** -> *via IPO Wolvenwerkgroep, evt. LOW.*
> Ook andere termen rouleren: wolvenloket en wolvenhelpdesk. Als we een bredere functie krijgen dan alleen die van meldpunt, is het de vraag of de term meldpunt wel duidelijk genoeg is. Je zou ervoor kunnen kiezen om 1 overkoepelende naam te gebruiken (Loket wolf?), met daaronder het wolvenmeldpunt, wolvenhelpdesk, ...

a. inrichting, vooruitlopend op transitie
Website BIJ12 voorbereiden op Wolvenmeldpunt. Opzet inhoud en navigatie, woordvoering: zie bij middelen. Check bestaande teksten over monitoring, preventie, schade. Toevoegen teksten over nieuwe taken (in afstemming met onder andere WiN).
b. transitie wolvenmeldpunt naar BIJ12
Communicatie naar opdrachtgevers en gebruikers: nieuwe faciliteiten, helpdesk, etc.: zie bij middelen.
c. doorlopend
Helpdesk (nu nog ZV): ondersteunen in de communicatie, zie bij hoofdstuk 6.
d. website wolvenmeldpunt

Er moet nog besloten worden of het wolvenmeldpunt onderdeel is van website BIJ12 onder faunazaken of ergens anders zal komen staan.

4.2 Landelijk Overleg Wolf (LOW) olv Pieter van Geel

Breed maatschappelijk overleg waarvan het eerste overleg eind 2020 heeft plaatsgevonden .
a. Communicatie over samenstelling, taken, bevoegdheden, adviezen of andere output (secretariaat bij BIJ12: [redacted]). Zie verder bij communicatiemiddelen en bij Wetten, regels, kaders, afspraken.
b. Deelname aan het overleg.

4.3 Actuele info, voor publiekscommunicatie

Algemene publiekscommunicatie: Het doel is zo goed en duidelijk en objectief mogelijk te communiceren over het onderwerp wolf in de brede zin van het woord, met aandacht voor biologische, ecologische, juridische en sociale aspecten. Goede afbakening hierin met de ZV: a. duidelijkheid over de afzender / b. in tijd: communicatie n.a.v. monitoring eerst door BIJ12, dan door andere partijen.
Dit type communicatie heeft een algemeen karakter, is regulier, kan worden voorbereid, met medewerking van deskundigen uit het wolvennetwerk en komt onder meer uit de informatiebehoefte vanuit het brede publiek dat binnenkomt bij BIJ12. Ruim een derde van de Nederlanders wil meer informatie over de wolven met name hoe wolven reageren op mensen en wat je moet doen als je een wolf tegenkomt. Er is relatief veel interesse naar de (toekomstige) gevolgen van het samenleven met de wolf (Motivaction rapport LNV).

Er komen de komende maanden **nieuwe/actuele gegevens** boven tafel via het IPO-Wolvenoverleg. Deze stapsgewijs verwerken in de middelen:

- **Fact finding study:** over leefgewoonten wolf, mogelijke corridors, omgang met mens, etc.
- **Motivaction studie 2** over kennis, houding en gedrag t.a.v. de wolf uitgesplitst naar diverse groepen
- **Studie wettelijke kaders**: Om voor alle provincies de juridische kaders helder te hebben waarbij duidelijk is welke beleidsvrijheid/speelruimte er mogelijk nog is op onderwerpen wordt deze studie uitgevoerd.
- **Mogelijk herziening van regeling voor uitkeringen aan boeren, vanaf jan 2022.** Hierover ruim van te voren besluiten en vervolgens communiceren.

4.4 Evaluatie en actualisering van het IPO Wolvenplan

Herschrijven van het plan. Mogelijk omkering: ipv een nieuw beleidsstuk met in de bijlagen protocollen een praktische manual met in de bijlagen de verwijzingen naar beleid en uitkomsten van studies. Opzet en uitwerking zal vanuit BIJ12 worden voorgelegd en besproken in het IPO-wolvenoverleg.

4.5 Handelingsperspectieven

Als onderdeel van het nieuwe IPO Wolvenplan in januari 2021 beginnen we met het opstellen van handelingsperspectieven of -protocollen, gebaseerd op het oude Wolvenplan, diverse stukken van provincies en LNV, en documenten uit onze buurlanden (belangrijk: aanpassen aan de Nederlandse situatie).

5. Uitgangspunten voor communicatie

5.1 Streven naar neutrale berichtgeving

BIJ12 verstrekt, namens de provincies en in nauwe afstemming met diverse stakeholders, waardenvrij, neutraal en feitelijke informatie. Het gaat om publiekscommunicatie die met name gericht is op algemene informatie over de wolf zelf. Hierbij besteden we specifiek aandacht aan de 'omgang van mens met wolf' gericht op het bevorderen van passend menselijk gedrag vanuit een realistisch beeld. Angst is vaak irrationeel en kan verlammend werken. Dus inzetten op feitelijke informatie en **handelingsperspectief.**

- Inzetten op het verhogen van het controle gevoel om zorgen en eventuele angst weg te nemen en tegelijkertijd laten realiseren dat de wolf een wild (roof)dier is.
- Wegnemen van foute aannames over het gedrag van wolven als deze dichtbij mensen leeft.
- Duidelijkheid geven over de provinciale verantwoordelijkheid voor het wolvenbeleid.

5.2 Hoe neutraal kun je of wil je zijn?

- Kennis, houding en gedrag. Je kunt kiezen om alleen te informeren ('ouderwets' voorlichten, vertellen, uitleggen)
- Een stapje verder is proberen te beïnvloeden of zelfs te overtuigen. In ieder geval lijkt het mij verstandig oog te hebben voor 'service verlening' (aan boeren, recreanten, provincies, TBO's, etc.) en te streven naar de-escalatie. Uiteraard hebben we hierbij geen eigen mening, maar kunnen wel duidelijker dan voorheen aangeven wat de kaders zijn (Eur. en Nl. wetgeving, overige kaders en regels, provinciale rol plus speelruimte).
- Verantwoording afleggen als overheidsorganisatie aan provincies/IPO. Check welke gegevens zij nodig hebben voor provinciale of landelijke vragen.

5.3 Inzet op de-escalatie

Duidelijkheid verschaffen, onrust voorkomen, inspelen op gevoel en opinie, het corrigeren van onjuiste informatie. Dit betreft een actievere rol dan alleen feitelijke informatie verschaffen. Alleen heel 'clean' en feitelijke informatie zenden lijkt te sober. Dat vooronderstelt een soort neutrale positie, met voldoende vertrouwen en gaat uit van een soort maakbaarheidsdenken. Want in dit dossier is er sprake van polarisatie tussen voor- en tegenstanders (tussen natuurliefhebbers en boeren die schade ondervinden), van onderling wantrouwen, van een overheid die weinig gezag heeft, zelfs van bedreigingen. Als er veel stakeholders zijn, grote complexiteit en diversiteit, onderlinge afhankelijkheden, partijen met eigen kanalen (en dan ook nog eens de social media), dan zou de rol van 'communicatie' meer moeten bewegen in de richting van het 'managen' van deze multi-stakeholder soep met belangentegenstellingen en 'weerstand'.
Dan verandert dus de interactie: van passief (monitoring, analyse) -> zenden, informeren -> vragen beantwoorden -> interactie, discussie stimuleren. Dat wil niet zeggen dat BIJ12 dit allemaal zelf moet doen, maar we kunnen hierin wel de regie nemen en e.e.a. faciliteren.
Een methode kan zijn het systematisch verwijzen naar feitelijke informatie op onze website, zonder je inhoudelijk verder in de discussie te mengen. Eventueel berichten van andere afzenders doorplaatsen, waarbij de afzender duidelijk in beeld blijft. Mogelijk moeten hiervoor nieuwe contacten worden gelegd.
Zie bij middelen: je kunt hiervoor een 'toolkit' maken met diverse handleidingen.

5.4 Samen één boodschap, verschillende zenders.

Gezien de polarisatie van standpunten is het goed, dat er verschillende zenders worden ingezet, zodat zo mogelijk alle stakeholders berichten ontvangen verzonden door een voor hen als betrouwbaar gekwalificeerde afzender/intermediair. Het lijkt me goed als we er naar streven, dat stakeholders de berichtgeving zo veel mogelijk van te voren afstemmen, met de mogelijkheid het aan te vullen met informatie specifiek voor hun eigen achterban, met verwijzing naar Q&A's, fact sheets, etc.. Persoonlijke contacten zijn hierin belangrijk. De voorlichters-app kan hierin ook een belangrijke rol spelen. Dat kan veel tijd vergen en in dat geval wil BIJ12 praktisch handelen en zelf vanuit eigen positie en verantwoordelijkheid communiceren.
=> Op alle publicaties (intern, zo mogelijk ook extern) verwijzen naar de fact sheets, de Q&A's, etc. (zie ook opsomming bij Perscontacten).

5.5 Regievoering bij BIJ12. Algemene informatie centraal en protocollen (woordvoering, taakverdeling, achtervang) voor specifieke gebeurtenissen. Zie middelen.

5.6 Speciale aandacht voor taal, eenduidige terminologie, framing en beeldvorming

1. Uniforme terminologie, richtlijnen opstellen en hanteren in onze documenten en op onze website. Voorbeeld: op de wbsite spreken we over tegemoetkoming, maar elders worden soms ook andere termen gebruikt (subsidie, vergoeding)
2. Aangeven waarom de wolf er is (jur. kaders, rol en beleidsvrijheid van provincies). Dilemma's schetsen.
3. Niet teveel negatief taalgebruik (schade, escalatie, conflict, conflictbeheersing -> co-existentie/samenleven, etc.). In berichtgeving altijd proberen de balans te zoeken.
4. Heldere categorieën zoals 'bovenmatige schade' door de wolf.
5. In perspectief plaatsen: hoeveel schade richt een wolf aan? (vergeleken met loslopende honden, vergeleken met ganzen en zwijnen)
   https://www.bij12.nl/nieuws/provincies-vergoedden-in-2019-voor-25-miljoen-aan-faunaschade/
6. Transparantie (onderscheid tussen directe schade, indirect (euthanisering), nog indirecter (zoekgeraakte beesten) / onderscheid tussen wolf, wolfhond, wolfshond, diverse generaties, hybridisatie / onderscheid tussen doden van jong kalf vs. groot volwassen dier (schotse hooglander) / etc.)
7. Neutraliteit wbt doelgroepen: agrariërs serieus nemen wbt zorgen en schade, wolvenliefhebbers serieus nemen. (gaat met name over de communicatie over het dieet en de tafelmanieren van wolven)
8. Agrariërs serieus nemen en ontzorgen bij ontstane schade. Aandacht hebben voor bejegening en dienstverlening. Bijvoorbeeld hen meteen in contact brengen met vrijwilligers die voor hekken en roosters willen zorgen. Breder geformuleerd: handelingsperspectief bieden.
9. Wel of niet wolven namen geven. In NL niet gebruikelijk, in andere landen soms wel. Wat te doen met grensoverschrijdende wolven?
10. Maak afweging wie de juiste boodschapper is. Soms kunnen anderen met meer invloed, macht en vertrouwen beter als zender optreden.
11. Interactie staat centraal bij het nieuwe overheidscommuniceren (zie ook Factor C); luisteren en het gesprek aangaan.
12. Zorg voor visuele ondersteuning (foto, film, infographics, banners, etc.) en storytelling (verhaal, emotie, beleving), zeker van belang op social media.

5.7 Netwerk onderhouden en uitbreiden

Meebewegen met ontwikkelingen, kennis delen, boodschappen afstemmen. Met zowel wolven'liefhebbers', bestuurders als partijen die schade ondervinden. Aandacht voor de context.

5.8 Toolkit voor crisiscommunicatie

Handvatten die door provinciale woordvoerders gebruikt en naar believen aangepast kunnen worden. Doel is mede om enige uniformiteit in de aanpak te bewerkstelligen.

6. Communicatiemiddelen najaar 2020

Hieronder volgt een overzicht van wat BIJ12 nu (najaar 2020) al doet aan communicatie, met in punt 7. mijn voorstel om het verder uit te breiden.

1. Verzorgen **tussenrapportages wolf**. Grafisch, tekstueel, maar ook het hele proces daarnaartoe: overleggen over de juiste inhoud, afstemming tussen TBO's en provincies en woordvoering pers.
   4x per jaar
2. **Jaarrapportage wolf.**
   1x per jaar

3. **Monitoring** van berichtgeving in media mbv Coosto plus het delen van de berichtgeving. doorlopend
4. **Extra: doorlopend inzicht.** Tussenrapportages zijn nuttig, omdat die ook zorgen voor duiding van de gepubliceerde gegevens. Vaak zijn ze op het moment van publicatie al enigszins verouderd. Schademeldingen, dna-uitslagen en monitoringsgegevens delen we via onze website. Daarnaast zou je in real time online de database kunnen ontsluiten mbt tools (zie de Stentor: Localfocus) onze data nog wat inzichtelijker te maken. NB: dit is niet altijd wenselijk. We moeten nagaan of dit niet in strijd is met gemaakte afspraken met onze stakeholders.
5. **Woordvoering** over schade namens BIJ12. Deelname aan overleggen met provinciewoordvoerders.
6. **Website** BIJ12, wolf, zoals het nu is. Meelezen met [redacted] bij aanpassing van de website.
    a. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/
    b. Richtlijn Taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schaapshouderij (WUR)
    c. Filmpje taxatie en brochure taxatie
    d. Overzicht van onderzoeken
    e. Rapportages, monitoringskaart
    f. Video Hoe werkt DNA afname bij schapen
    g. Protocollen en richtlijnen
    h. Veel gestelde vragen (inclusief Flyer voor Eigenaren van landbouwhuisdieren over Wat te doen bij wolvenschade)
    i. Nieuwsitems
7. **Faunaschadepreventiekit** Wolf
    a. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-preventiekit-fpk/module-wolven/
    b. brochure Bescherming van vee tegen wolven
8. **Communicatieframework** Wolf: Coördinatie, verder uitwerken. Zie hieronder, o.a. bij Publiekscommunicatie.
9. Afname van **foto's** wolf. [redacted] t/m 2021 (strippenkaart)

7. Communicatietaken en -middelen, vanaf 2021

Een belangrijke ontwikkeling is het onderbrengen van het Wolvenmeldpunt bij BIJ12. Zie voor andere ontwikkelingen hoofdstuk 4.

7.1 Wolvenmeldpunt bij BIJ12

- Inrichting. **Middelen hierbij:** Woordvoering door BIJ12 opzetten. Wie, wanneer bereikbaar, via welke kanalen (telefoon, e-mail, twitter?, formulier op website?), hoe snel kan met antwoord verwachten, 24/7?, etc. Afstemmen met stakeholders, opzetten protocollen. Helderheid over bemensing, taken en afbakening.

- Transitie. **Middelen hierbij:** persbericht, nieuwsbrief waarop men zich kan abonneren, social media. Regelmatige updates vanaf januari 2021.

- Doorlopend, vanaf begin april 2021. **Middelen hierbij:** actualisering van Q&A's, info-sheets, protocollen, afstemming met stakeholders.
Netwerk van communicatieprofs van alle stakeholders onderhouden, maandelijkse afstemming (of vaststellen welke regelmaat voor iedereen het beste werkt): delen van de berichtgeving, delen woordvoering, delen ingekomen vragen en evt. bijstellen van vragen en antwoorden en protocollen.

Inventariseren van binnengekomen vragen per telefoon en per e-mail, kortsluiten met andere stakeholders + regelmatig verwerken in updates van q&a vragenlijsten

Wat zijn de belangrijkste issues?

Waar liggen de gevoeligheden?
Wat maakt onze opdrachtgevers blij?

Intern: duidelijke afspraken over de taakverdeling.
- Persvragen over feitelijke zaken, bijvoorbeeld of er een melding is binnengekomen, wat de uitslag is van DNA-onderzoek, of er een vergoeding wordt uitgekeerd, etc. worden afgehandeld door het Team Communicatie van BIJ12.
- Vragen komen binnen per telefoon en e-mail via de Helpdesk BIJ12. Deze speelt ze door naar de consulenten faunazaken van BIJ12.
- Wie geeft er duiding? Zie hieroboven. Dat kan inhouden: verwijzen naar de fact sheets (dus niet het overnemen van woordvoering) of verwijzen naar andere partijen zoals de ZV.

=> Iha: zo mogelijk gebruik maken van bestaande middelen (2 wolvenfilms Prov. Gelderland?), WiN, ZV, etc.
=> Bestaande BIJ12 kanalen, of (ook) extra kanalen creëren en gebruiken, speciaal voor de wolf? (twitter, Facebook, LinkedIN?)

7.2 Landelijk Overleg Wolven

Dit is op 25 november 2020 van start gegaan. Middelen en taken hierbij voor communicatie: persbericht, infographic over alle overheden, partijen, gremia en hun rollen. Deelname vanuti BIJ12 aan landelijk overleg vanuit FZ en communicatie.

7.3 Publiekscommunicatie

1 - Feitelijke informatie verstrekken: info sheets per onderwerp
en ook proactief in te zetten tijdens escalerende incidenten of crisiscommunicatie.

- per item een downloadbare info-sheet, A4, te printen en te drukken, en indien passend een infographic + regelmatig actualiseren + regelmatige afstemming met stakeholders (via persvoorlichtersnetwerk wolvenmeldpunt) - op basis van de Fact finding study, de kennis van WiN, ZV, TBO's etc., volgens de opgestelde communicatierichtlijnen.
- infosheets kennen een vaste vormgeving en zijn zelf in Word te creëren en te corrigeren
- geplaatst op de website van BIJ12, maar door iedereen vrijelijk te gebruiken (zonder aanpassing, met verwijzing naar de hele serie)
- deelbare links per item, met de mogelijkheid om de pagina als pdf te downloaden
- datum + versienr., bijhouden van aangebrachte wijzigingen
- met soort disclaimer: de meest actuele kennis, zie de website voor mogelijk nieuwere versies, geen rechten aan ontlenen, ec.
- op website aangeven als er weer een nieuwe versie is verschenen (evt. geautomatiseerd vanuit de database). Check: bij AERIUS (RIVM) werken ze ook met een soort factsheets waarin bovenaan een melding verschijnt als je een recentere versie beschikbaar is.

De wolf zelf

- natuurlijk vs. afwijkend gedrag, schuw of niet
- dieet, beschikbare prooien en surplus
- wat is een wolf? wolfhond en wolfshond, hybridisatie - status per soort.
- hoe te herkennen

Wolf in de omgeving, interactie met de mens

- habitat, hoeveel plek is er in NL, waar, populatie-ontwikkeling

- afkomst, in centraal Eur. illegaal uitgezet?
- verspreiding, hotspots, corridors?
- aanvallen op mensen, op honden? Omgang: hoe te handelen bij normale wolven, bij wolven met problematisch gedrag? (zie verderop: Handelingsprotocollen)
- wolf en mens: conflict, acceptatie, co-existentie, beleving, beeldvorming, gevoelens, achtergronden, vooroordelen,
- effecten op het ecosysteem, wildbeheer, afschot
- gevolgen voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid

Wetten, regels, kaders, afspraken

- Habitat-richtlijn en andere NL. en Eur. wetten en regels: inhoud en betekenis. Ontwikkelingen hierin.
- Welke overheden spelen een rol, en welke is dat? Nadruk op provinciale rol. En andere organisaties?
- Beleid in omliggende landen

Monitoring, onderzoek, beheer

- Invloed op het faunabeheer (oa wbt prooidieren).
- Monitoring, schadepreventie, tegemoetkomingen bij schade.
- Genetische methodieken & uitwisseling van data met andere landen

2 - Handelingsprotocollen opstellen, per gevaarsniveau (deels calamiteiten/crisis - deels alg. voorlichting): (mede op basis van het handelingsprotocol Overijssels Landschap) (scenario's, duiding, handelingsperspectieven)

1. beesten doodgebeten en hongerige wolf zwerft rond
2. voor meldingen bij ongelukken: wild beest doodgebeten / landbouwhuisdier dood / of gebeten, maar nog niet dood -> wat te doen?
3. voor dreigende situatie: wilde wolf in omgeving
4. wolf aangereden en dood / wolf aangereden en nog niet dood
5. voor niet dreigende situaties: recreatie in de natuur waar u een wolf kunt ontmoeten (wandelen, fietsen, picknicken, kamperen, ..) - wat te doen, wat niet te doen, hond aanlijnen, kinderen, ..

Regievoering in de communicatie, opstellen en managen van de woordvoeringslijnen. Opstellen van een handleiding, met stroomschema (gebeurtenissen, escalatieladder, namen en rugnummers, elkaar vervangen). Actie: afstemmen met de provincies, afstemmen met helpdesk en intern BIJ12, en met externe woordvoerders. NB: dat betekent niet dat BIJ12 dit allemaal opstelt, maar wel dat we hiervoor de aanzet doen: een format maken, deels ingevuld (met verwijzingen naar BIJ12, de ZV, WENR, etc.) en deels door iedere provincie zelf aan te vullen. Iedere provincie is eigenaar van haar eigen protocol. Dit leggen we voor aan het IPO Wolvenoverleg.

We stellen een openbaar protocol op waarin we aangegeven hoe we met situiatie omgaan en wie ervoor (in grote lijnen) aan de lat staat. Voor intern gebruik zijn hier ok gegevens aan gekoppeld en indien nodig een specificering per organisatie hoe het dan intern is geregeld.

3 - Actieve communicatie met breder netwerk

Voor algemene publieksvoorlichting kan worden aangehaakt op informatiekanalen die al beschikbaar zijn van stakeholders/intermediairs zoals bijvoorbeeld de website van Wolven in Nederland, TBO's als Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, de ZV, etc.

Netwerk uitbreiden
NB Dit betekent vaak niet het opzetten van overlegstructuren, maar eerder het actief informeren en dus het achterhalen van de juiste kanalen hiervoor.

1. Professionals: TBO's, hulpdiensten en politie, veiligheidsregio's, LTO's/agr. sector, recreatiesector, natuurbeheerders, bestuurders prov./gem. en koepels, natuurbeheerders, dierenbescherming, dierenambulance, dierenartsen, WBE's/jagers, Stichting Wildaanrijdingen NL, VVV's, NS en ANWB, etc.
2. Bestuurders, ambtenaren (IPO, per provincie), VNG, LNV, statenleden, kamerleden.
3. Bredere publiek: jong en oud, recreanten, natuurliefhebbers
4. Bijbehorende kanalen uitzoeken van intermediairs en inregelen: aansluiten op hun social media, tijdschriften, nieuwsbrieven, e-mailadressen en tel.nrs. van communicatieafdelingen, etc. Systeem om actuele en feitelijke berichtgeving snel te delen (zenden) en hen verleiden onze berichtgeving te volgen
5. Groepen voordefiniëren per soort bericht.

4 - Monitoring en reactie op berichtgeving, werken aan de-escalatie
Actief reageren op foutieve of onvolledige berichtgeving: door zelf een reactie te plaatsen vanuit BIJ12, door een mogelijk neutralere zender dat te vragen, en/of door heel clean te verwijzen naar onze actuele infosheets.
We kunnen bijv. ook vanuit BIJ12 een toolkit/communicatietoolbox ontwikkelen, waarmee provincies, maar ook TBO's (als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, recreatieterreinen), de ZV, WiN zelf weer aan de slag kunnen. In de toolkit: de-escalatierichtlijnen, verwijzingen naar feitelijke informatie, goedgekeurde terminologie en richtlijnen voor taalgebruik, etc.

Dan komen ook andere middelen in beeld: gesprekken voeren (discussie, informatieuitwisseling - ruimte geven aan weerstand en emoties), partijen verbinden. (Denk aan corona: [redacted] en [redacted] - eerst tegenover elkaar, later begrip en zelfs samenwerking.) Ook hier goed nagaan: wie is voor welke partij de meest betrouwbare zender? (Het is niet de bedoeling dat BIJ12 dit uitvoert, maar wel op de achtergrond faciliteert.)

5 - Preventieve maatregelen en financiële ondersteuning

1. Financiële ondersteuning actiever promoten, onderzoeken waarom er nog zo weinig gebruik van wordt gemaakt (heeft misschien te maken met het feit dat dierenhouders daarmee de aanwezigheid van de wolf lijken te aanvaarden, plus groepsdruk van buren), onderzoeken hoe we hier toch beweging in kunnen krijgen. Persoonlijke contacten door partijen die men ervaart als neutraal zijn essentieel. Promotie wordt het actief doorplaatsen van berichten vanuit de provincies, maar geen eigen actie vanuit BIJ12.
2. Uit IPO werkgroep Wolf: er is blijkbaar een proefopstelling met preventiemaatregelen (hekken, roosters, etc.). Dat schijnt goed te werken. Berichtgeving hierover kunnen we delen.

6 - Incidenteel
Naast voorafgaande zijn er incidentele activiteiten mogelijk die de provincies of derden goed kunnen helpen om algemene informatie over wolven met een breed publiek te delen. Informatie over nieuwe of bestaande **films** en **tentoonstellingen** kunnen we delen. Het maken zien we niet als een taak voor BIJ12. Bij de productie van speciale **banners** en **infographics** (te gebruiken bij presentaties) zien we wel een rol voor ons weggelegd. De ZV geeft regelmatig **lezingen**. Steeds helder maken wie de afzender is (pettendiscussie).

Het kwam in het verleden weleens voor dat een van de consulenten van BIJ12 aanwezig was bij een informatie- of voorlichtingsbijeenkomst van bv schapenhouders om daar voorlichting te geven. FZ heeft een standaardpresentatie over de wolf die aangevuld kan worden met informatie die voor een bepaalde doelgroep interessant is. Team Communicatie van BIJ12 zorgt voor een check op de inhoud en vormgeving.

7 - Perscommunicatie

Actieve communicatie over feiten over de wolf (zie infosheets) en actuele gebeurtenissen.
Persberichten, social media, website BIJ12, in afstemming met div. stakeholders.
Iedere organisatie heeft een eigen verantwoordelijkheid, maar je kunt wel afstemmen, en daarbij standaard:
- verwijzen naar de feitelijke informatie sheets over wolven op de BIJ12 website
- verwijzen naar q&a op de BIJ12 website, plus naar de rapportages
- afbakening woordvoering (ZV doet nu nog veel perscommunicatie) -> Steeds helder communiceren dat: a. wettelijke kaders / b. beleid is provinciaal / c. meldingen/monitoring/schade: BIJ12 / d. activiteiten WiN en belangen: ZV

Nieuwswaarde

.. kun je vaststellen a.d.h.v. de klassieke nieuwscriteria: CABABA

- Conflict: strijd vormt een belangrijke bron van nieuws; vaak het onverwachte
- Actualiteit: hoe verser het nieuws, hoe beter
- Belang: hoe groter het belang voor de lezer/kijker/luisteraar, hoe beter
- Afstand: nabijheid is belangrijk; dichtbij huis zorgt voor meer betrokkenheid
- Bekendheid: mensen lezen graag over bekende mensen
- Afwijking: gebeurtenissen die afwijken van het 'normale'

- Journalisten zijn gek op (makkelijke) cijfertjes; denk aan 'eerste de beste', jubilea, etc. Cijfers zijn wel gevaarlijk, omdat het naar objectiviteit neigt, meer 'waarheidsgetrouw'
- Naast de klassieke criteria heeft elk medium haar eigen afwegingen
  - Het belangrijkste nieuws moet eigenlijk het gesprek van de dag zijn (NOS)
  - Goed nieuws gaat over berichten waar de redactie minimaal 3 minuten over praat (NRC)
- De interpretaties/afwegingen zorgen ervoor dat elk medium anders invult; verantwoorden belangrijk
- Er zijn ook berichten die elk jaar terugkomen, nieuwswaarde is wat dat betreft vertekenend
- De doelgroep wil het dus wel weten; dit soort nieuws heet agendanieuws
- Elke organisatie heeft jaarlijks terugkerend nieuws; sommige onderwerpen zijn zo belangrijk
- Of iets nieuws is, is ook afhankelijk van het medium; het soort (nieuws)bericht is wisselend
- Denk hierbij ook aan de complexiteit van het nieuws; hoeveel ruimte voor uitleg, etc.

8 - Crisiscommunicatie

- Bieden van algemene informatie bij incidentele specifieke beleidsmatige/uitvoeringstechnische situaties. Bijv. een bijdrage leveren aan een (bewoners-)bijeenkomst in een wolvengebied waar zich een probleem voordoet.
- Zie ook de diverse handelingsprotocollen.
- Zie ook de woordvoeringslijnen.
- Aandacht voor WOB-vragen.

9 - Overleggen

- Wolvenvoorlichters app.
  - + Kopgroep: BIJ12, SBB, NatMon., ZV, ...
- IPO Wolvenoverleg
- Landelijk Overleg Wolf: vooroverleg en het landelijk overleg zelf.
- Communicatieoverleg BIJ12 intern
- Communicatieoverleg TBO's
- Interne afstemming BIJ12 ([redacted], [redacted], [redacted] / NINB / ICT [redacted]?)
- WiN 2x/jaar informeel overleg

==========

8 Begroting

Een deel van de kosten zijn al gedekt: personele kosten van communicatie, FZ en ICT. Hetzelfde geldt voor een deel van de materiële kosten. Voor veel producten (opzetten van protocollen, persberichten, communicatietoolkit voor provincies, etc.) zijn er geen extra kosten te voorzien.
Hieronder noem ik daarom alleen de extra kosten die we gaan maken. Deels betreft dat het ontwikkelen van de wolvenwebsite plus helpdesk bij BIJ12, deels de ontwikkeling en het bijhouden van communicatiemiddelen. Van sommige posten weet ik niet, of ze al zijn begroot.

Ontsluiting database online en in real time - check of dit wenselijk is, plus bespreken met IV-team BIJ12	Aanschaf passende tools, zoals Localfocus	[redacted]
Inrichting/uitbreiding website BIJ12 wbt wolf	Beschikbaar maken van info-sheets vanuit een database	PM
	Inrichting van de Helpdesk BIJ12 breed	PM
Landelijk Wolvenplatform	Infosheet (globaal overzicht van wie doet wat als het gaat om de wolf in NL)	[redacted]
Productie van nieuwsbrieven	Deel van de kosten van [redacted] toerekenen	[redacted] [redacted] per jaar
Publiekscommunicatie	Vormgeving infosheets	[redacted]
Voorlichtingsfilm Wolf in NL (genoemd in IPO Wolvenplan p. 38)	Er zijn binnenkort al genoeg films.	x
Fotomateriaal (strippenkaart)		[redacted]

9 Planning

Communicatieplan: gereed begin 2021
Handelingsprotocollen (schade, incidenten, voor professionals van provincies, hulpdiensten, etc.): twee planningsoverleggen in februari 2021 (BIJ12, prov. Drenthe, prov. N.Brabant). Uitwerking van twee protocollen en vaststellen van alle items: eind april gereed, dan terugkoppeling vanuit IPO Wolvenwerkgroep. Mogelijk aanpassing van de opzet en uitwerking van de andere items: naar verwachting gereed oktober 2021. Dan de ambtelijke molen van het IPO door. Gereed bij oplevering van het nieuwe IPO Wolvenplan, januari 2022.
Parallel aan bovenstaande opzetten van informatiebladen (feiten over gedrag, eetgewoonten, omgangsvormen, reisgedrag en meer, gericht op een breder publiek).
Voor handelingsprotocollen en informatiebladen maken we gebruik van bestaande kennis in Nederland en onze buurlanden en sluiten aan bij de uitkomsten van het juridisch onderzoek en de factfinding study die beide de komende maanden hun beslag zullen krijgen.

Bijlage 7.1 Wolvenwerkgroep 160321

Monitoring probleemwolven

Uitwerking aanpak, voorzet [redacted] 26/2/2021

Kader:
In het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 zijn een aantal situaties onderscheiden waarbij het wenselijk is een wolf met problematisch gedrag gericht te volgen door deze te zenderen.

- Wolf benadert meermaals mensen: Zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien geen resultaat wolf doden;
- Wolf benadert meermaals mensen met honden: Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden...;
- Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied: Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen...;

Het plan zegt verder: ...vanuit het perspectief omgaan met een probleemsituatie is het niet steeds nodig om een wolf te vangen en te zenderen. Zenderen dient hier geen ander doel dan het dier te kunnen identificeren en/of snel te kunnen opsporen. Het heeft in deze context nadrukkelijk geen wetenschappelijke onderzoeksdoelen.

Ontwikkelingen:
WEnR heeft bij Gelderland een ontheffing gevraagd voor het doen van onderzoek aan o.a. de wolf. Het gaat dan niet primair om zenderen van wolven met problematisch gedrag. Deze ontheffing geldt dan bovendien voor andere deelnemende provincies. De ontheffing is verleend onder voorwaarde dat per geval tevens een plan wordt uitgewerkt en voorgelegd zoals deze ook wordt gebruikt voor een toestemming in het kader van de Wet dierproeven.

Faunabeheereenheid Gelderland heeft een faunabeheerplan monitoringssoorten gemaakt die ook betrekking heeft op de wolf. Nog niet bedoeld voor beheer maar het kan al wel als basis dienen voor het zo nodig vangen van wolven met problematisch gedrag. FBE Gelderland en WEnR hebben afstemming gezocht. FBE Gelderland wil desgevraagd optreden als ontheffinghouder voor het verdoven en laten zenderen van problematische wolven door een dierenarts. Wie vervolgens monitort is dan nog niet geregeld, dat is geen werk voor de FBE of een dierenarts. We zijn wel doende om in contact te komen met ervaren dierenartsen.

De discussie over de Wet op dierproeven is nog niet klaar maar dat wordt ook nog uitgezocht in het kader van de juridische analyse wolf.

Wat moet er geregeld worden:
Het is nu niet geregeld wie de feitelijk monitoring van wolven met problematisch gedrag op zich kan nemen. Verdoven en zenderen zonder geborgd vervolgtraject kan niet. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat het monitoren grensoverschrijdend moet kunnen plaatsvinden. WEnR zou dat aanbrengen van een zender en vervolgens volgen kunnen doen mits daartoe gevraagd en met een opdracht. Wellicht zijn ook andere onderzoekers in beeld zoals bijvoorbeeld [redacted] die ook over een onderzoeksontheffing van meerdere provincies beschikt.

Overigens is er nu nog geen oplossing voor aangereden wolven. Als deze niet dood is, is er helaas geen opvang mogelijk dus is het een kwestie van achterlaten in de natuur of ter plekke doodschieten. In voorkomende gevallen zal een dierenarts uitsluitsel moeten geven. Gelderland ziet nu geen meerwaarde in het eventueel zenderen van een dergelijk dier.

Alternatief zou kunnen zijn dat een gewonde wolf wordt ondergebracht bij de Duitse wolvenopvang dan wel dat initiatief genomen wordt om in een dergelijke opvang in Nederland te gaan voorzien.

"Opvang wolf" is onderdeel van de praktische uitwerking van het handelingsperpectief. en voortel daarover dient nog te worden opgesteld. In juridisch opzicht eveneens onderdeel van de juridische analyse.

Bespreekpunten:

1. Is het werken d.m.v. een ontheffing voor het volgen van een wolf met problematische gedrag door tussenkomst van de faunabeheereenheid een goede optie?
2.Aan welke onderzoekers zou een dergelijke ontheffing dienen toe te komen?
3.Vind u het in algemene zin zinvol om een gewonde wolf (gezond genoeg om weer los te laten) te zenderen of niet?
4. Zijn er al gedachten over een oplossing voor de eventuele wolvenopvang (is wel punt in huidige wolvenplan).

Bijlage 8.1 Wolvenwerkgroep 160321

Ingekomen stuk van [redacted] (FPG)
Betreft: Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

Namens de Federatie Particulier Grondbezit heeft [redacted] zitting in zowel de Gelderse Wolven Commissie als in het Landelijk Overleg Wolf. Binnen de Gelderse wolvencommissie wordt nagedacht over hoe een eventuele subsidieregeling (voor preventieve maatregelen) voor overige dieren (NIET ZIJNDE SCHAPEN EN GEITEN) zouden kunnen opzetten.

Dit is in de Gelderse commissie besproken, waarbij zij tot de conclusie kwamen dat het beter zou zijn om zoiets landelijk op te pakken om te voorkomen dat iedere provincie straks opnieuw het wiel probeert uit te vinden. En om te voorkomen dat er een lappendeken van afwijkende subsidiemogelijkheden ontstaat. Het idee is dat het Landelijk Overleg Wolf aan de hand van dit stuk een onderzoek kan laten doen naar een haalbare regeling voor de in het stuk beschreven overige dieren.

Onderstaand volgt de ingebrachte notitie. Aan het einde van het stuk (de laatste pagina) staat ook een voorbeeld beschreven (gespreksverslag) van een bedrijf dat mini-pony's fokt (mevrouw Haverkamp) en zodoende contact heeft gezocht met de Gelderse Wolvencommissie. Ze heeft daarbij aangegeven dat ze graag ziet dat de subsidieregeling voor preventieve maatregelen ook voor mini-pony's en andere kwetsbare diersoorten gaat gelden.

Voor ons landelijk overleg zijn de volgende vragen relevant:

1. Vinden de provincies dat het wenselijk is om ook preventieve maatregelen voor meerdere diersoorten te gaan subsidiëren?

2. Zo nee waarom niet, zo ja waarom wel en welke diersoorten zou dit moeten gaan betreffen?

3. Wilt u dit landelijk oppakken of juist per provincie kunnen regelen?

Ter toelichting:

In de huidige situatie beperkt de tegemoetkomingsregeling voor schade zich tot bedrijfsmatig gehouden dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten.

Tot op heden zijn er bewijsbaar wolf 2x kalf, 1 x schotshooglander (kalf) gevallen geweest. Daarnaast niet bewijsbaar wolf meldingen van 2x alpaca's, 4 x kalf,1x schotse hooglander. Nog onbekend/in onderzoek: 1 x alpaca, 2x damhert.

M.a.w. van de 268 totaal overall bekende meldingen is dat dus relatief weinig.

Aanwezige provinciale subsidieregelingen voor inzet preventieve maatregelen beperken zich tot schapen en geiten.

Ingekomen notitie:

Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

De schade die door wolven wordt aangericht, beperkt zich niet enkel tot schapen en geiten. Ook andere landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie lopen risico (andere wilde dieren laten we hier buiten beschouwing). Bij de herintreding van de wolf moet ook rekening gehouden worden met de schade die aan deze dieren wordt aangericht. Hiervoor dient onderzocht te worden of het schadepreventieplan uitgebreid moet worden met een regeling voor overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie.

Integreren overige landbouwhuisdieren en hobbydieren.

Voor de integratie van overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheerfunctie is het van belang dat er gekomen wordt tot een duidelijk definitie van deze begrippen. Voor de landbouwhuisdieren wordt door het ministerie van LNV reeds een duidelijke definitie gebezigd.

Hierbij wordt van landbouwhuisdieren gesproken wanneer zij gehouden worden in verband met de productie van bijvoorbeeld melk, vlees, wol, veren of eieren of in verband met het berijden van dieren. Bijvoorbeeld paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, kippen, eenden, pelsdieren, konijnen, parelhoenders, paarden, struisvogels, waterbuffels, herten, lama's en fazanten - mits ze voor productiedoeleinden worden gehouden. Denk aan een paardenmanege, een stoeterij, een veehouderij en dergelijke.

Voor hobbydieren bestaat geen éénduidige definitie. Vaak zijn hobbydieren dieren van dezelfde soorten als landbouwhuisdieren maar is de doelstelling anders. Bij hobbydieren is de doelstelling niet productie of economisch gewin, maar is de doelstelling veelal recreatief of educatief of pure liefhebberij (advies 2003 i.o.v. raad voor dierenaangelegenheden). De vraag is of het maken van onderscheid tussen hobbydieren en bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren gewenst is. Dit is aan de commissie. Als een onderscheid gewenst is dan is een goede definitie van hobbydieren noodzakelijk. Het is uiteraard mogelijk om voor een regeling een eigen definitie te bepalen/hanteren. In de praktijk zal een definitie die rekening houdt met aantallen of waarde van de dieren wellicht praktischer/duidelijker zijn dan een definitie die gericht is op de doelstelling waarom de dieren worden gehouden.

Of de beschermingsmiddelen voor deze landbouwhuisdieren dezelfde zijn als die gebruikt worden ter bescherming van schapen en geiten, verdient nader onderzoek. Naast de expertise die in de commissie aanwezig is kan het gesprek worden aangegaan met vertegenwoordigers uit de betreffende sectoren.

Integreren wilde grazers met natuurbeheersfunctie

Voor grazers met een natuurbeheersfunctie bestaat een definitie zoals voor landbouwhuisdieren nog niet. Wel heeft een rechter in een casus over de Oostvaardersplassen de grote grazers aldaar "gehouden wilde dieren" genoemd, maar het is natuurlijk de vraag of de grazers in de Oostvaardersplassen gelijkgetrokken kunnen worden met grazers met een natuurbeheersfunctie in ander gebieden in Nederland. Bij wilde grazers met een natuurbeheerfunctie moet men denken aan door de mens geïntroduceerde diersoorten met een specifieke begrazingstaak zoals wilde paarden, wilde runderen en bijvoorbeeld de moeflon. Dit zijn geen inheemse soorten zoals reeën, die geen

eigenaar kennen, maar zijn hier doelbewust geïntroduceerd door of in samenspraak met de terreineigenaar.

Daar deze dieren een specifieke functie hebben in het natuurbeheer is het niet wenselijk dat deze dieren door de komst van de wolf verdwijnen of sterk worden gedecimeerd.

Deze dieren kunnen een belangrijke rol vervullen in het behouden/versterken van de biodiversiteit. De begrazing van met name heidegebieden is onmisbaar voor het behoud van bepaalde natuurtypen, die op hun beurt weer enorm bijdragen aan de biodiversiteit. En omdat dergelijke soorten met name voorkomen/geïntroduceerd zijn in (semi)natuurgebieden, is de kans op een confrontatie met een wolf relatief groot, afhankelijk van de weerbaarheid van de soort.

Voor deze diersoorten geldt, net als voor de overige landbouwhuisdieren dat er onderzocht dient te worden welke beschermingsmiddelen mogelijk zijn om deze diersoorten tegen de wolf te beschermen en of deze meegenomen kunnen worden in het preventieplan wolvenschade.

Vergoeding bij schade

Op de website van BIJ12 is te lezen dat schade veroorzaakt door wolven aan landbouwhuisdieren grotendeels wordt vergoed. Er wordt echter niets gezegd over vergoedingen voor schade aan hobbydieren of wilde grazers met een natuurbeheersfunctie. Aangezien het op veel plaatsen niet wenselijk is dat deze dieren door de wolf gepredeerd worden, bijvoorbeeld omdat de eigenaar (veel) kosten voor deze dieren maakt, zou een schadevergoeding op z'n plaats zijn. Hierbij is het van belang dat er gekeken wordt naar meer dan alleen aanschafwaarde maar ook inkomstenderving in nevenschade door bijvoorbeeld verlies biodiversiteit of intensivering beheerwerkzaamheden door wegvallen begrazing. Ook hiervoor geldt dat het van belang is het gesprek hierover aan te gaan met vertegenwoordigers vanuit de sector. Nog beter zou het zijn dat er daarnaast voor deze dieren ook een regeling komt voor het nemen van preventiemaatregelen zodat schade kan worden voorkomen.

Wanneer is het wenselijk om een regeling voor een diersoort open te stellen?

Het spreekt voor zich dat het onlogisch is om een regeling in het leven te roepen voor een diersoort waarbij schade veroorzaakt door wolven niet verwacht wordt/voor de hand ligt. Het is dus zaak een lijst van soorten op te stellen waarbij schade te verwachten is. Om tot deze lijst te komen zou de commissie kunnen kijken naar welke soorten in het buitenland schade ondervinden van de wolf. Blijkt er toch onverhoopt een diersoort te zijn waar geen regeling voor is, maar waar de wolf wel schade aan blijkt te veroorzaken dan moet daar snel een regeling voor gemaakt kunnen worden. Een regeling moet echter wel proportioneel zijn. Zijn er 100 kippenbedrijven met vrije uitloop kippen op de Veluwe en is het slechts 1 keer voorgekomen dat een wolf 10 kippen pakt dan zou het buitenproportioneel zijn op alle kippenbedrijven dure afrasteringen te subsidiëren. Maar ontstaat er echt een patroon waarbij regelmatig kippenbedrijven worden aangevallen door wolven dan moet een passende regeling overwogen worden en moet snel gehandeld kunnen worden.

Het aantal locaties van een bepaalde diersoort mag geen criteria zijn. Een individueel geval mag niet gedupeerd worden door een brede wens in de (Europese) samenleving om de wolf nagenoeg overal te gedogen. Net zo min als een groot aantal locaties ook geen criteria mag zijn in relatie tot de vergoeding van preventie maatregelen. Toelichting/voorbeeld: Als er op de Veluwe maar twee Alpaca farms zijn mag het feit dat het er "maar twee zijn" geen reden zijn om daarvoor geen regeling in het leven te roepen en deze ondernemers zelf voor de kosten op te laten draaien. Aan de andere kant mag het feit dat er 1000 schapenbedrijven zijn geen reden zijn om de vergoeding voor de preventieve maatregelen te verlagen naar een niveau dat de extra kosten om een afrastering

wolfwerend te maken niet dekt omdat het voor de overheid anders te veel zou kosten. Dan krijg je weer de scheve verhouding dat een deel van de maatschappij iets wil en dit oplegt aan een klein deel van de maatschappij die dit (in veel gevallen) niet wil en dit kleine deel ook nog eens voor de kosten laat opdraaien. Dat is niet goed voor het draagvlak.

Preventieve maatregelen voor "diverse hobbydieren"

Voor hobbydieren zou een denkrichting kunnen zijn dat er in hoog risico gebieden een subsidie mogelijk is van een vast bedrag voor aanschaf van een stoomapparaat en schrikdraden. Als de uitkering pas plaatsvindt nadat het geplaatst is kan misbruik voorkomen worden. Niemand zal immers een afrasteringen met schrikdraad aanleggen als hij niet ook daadwerkelijk dieren wilde gaan houden.

Welke diersoorten komen het eerst in beeld?

Pony's/paarden, gehouden runderen en wilde dieren met een begrazingsfunctie (veelal runderen) komen het eerste in beeld, maar zijn niet de enige risicosoorten. Van deze dieren is echter al bekend dat er in het buitenland gevallen van predatie door de wolf op deze dieren hebben plaatsgevonden. Het lijkt echter niet nodig om voor al deze dieren/bedrijven een generieke regeling te maken. Het risico op predatie lijkt erg afhankelijk te zijn 3 factoren; namelijk de locatie waar deze dieren gehouden worden, of het jonge of oude dieren zijn en de grootte van de dieren in het algemeen. Bij het maken van een regeling zouden er dus op deze punten criteria geformuleerd moeten worden.

Conclusie/advies

- **Gevoelige soorten in kaart brengen en de gebieden in kaart brengen waar deze soorten een reëel gevaar lopen**
- **Regeling maken voor gevoelige soorten in gevoelige gebieden**
- **Duidelijke definities en criteria opstellen**
- **Snel kunnen/mogen handelen als er een schadepatroon ontstaat bij nieuwe diersoort**
- **Voor hobbydieren (anders dan schapen en geiten) wordt maatwerk waarschijnlijk lastig, nadenken over een generieke regeling**

Bijlage 1

Hieronder een kort gespreksverslag van een voorbeeld waarbij een overige diersoort gevaar loopt terwijl er nog geen subsidiemogelijkheiden voor preventieve maatregelen zijn voor overige diersoorten. Het betreft een gesprek met mevrouw [redacted] die bedrijfsmatig mini-pony's houdt.

Naar aanleiding van een mail van mevrouw [redacted] heb ik contact met haar opgenomen. Ze houdt bedrijfsmatig kleine shetlander pony's (hoogte 80 cm) nabij het Wisselse Veen in Epe. Ze laat ook weleens 2 hectare op landgoed Welna door haar pony's begrazen. Daarnaast fungeert ze als een soort begrazingsbedrijf dat in de winter met haar pony's stukken land begraast zoals sommige schapenhouders dat ook doen. Dit vind normaal plaats bij boeren dicht bij het Wisselse Veen. Doordat er in het gebied in September tweemaal meerdere schapen gedood zijn door wolven heeft ze besloten om dit komende winter niet te doen omdat het veel gaat kosten als ze steeds wolfwerende rasters moet gaan plaatsen. Op haar eigen terrein van 5 hectare heeft ze al wat maatregelen getroffen door metalen beugels op de afrastering te plaatsen op advies van van Wijnkoop (leverancier afrasteringen). Schrikraden kan ze echter niet overal plaatsen omdat de bestaande afrastering op de grens staat met de buurman en deze niet graag ziet dat zijn perceel kleiner wordt doordat er schrikdraden aan zijn kant (buitenkant) van de afrastering geplaatst worden. Ze vindt dat pony's ook in aanmerking zouden moeten komen voor preventieve maatregelen. Ik heb aangegeven dat we in Gelderland nadenken over een regeling, maar dat het niet zeker is dat deze er op korte termijn komt. Ze gaf aan al blij te zijn dat we er mee bezig zijn en wilde ook nog even vermelden dat ze niet anti-wolf is, maar dat ze het ook niet acceptabel vindt dat er vee wordt aangevallen.

Bijlage 10.1 Wolvenwerkgroep 160321

Voorstel planning wolf overleg

- **Maandelijks (incl. reserve data): IPO wolvenwerkgroep: 13.30 – 15.30 uur**
- **Vier keer per jaar: LOW: 13.30 – 15.30 uur**
- **Invulling van de onderwerpen wordt nog nader geactualiseerd**

IPO wolven overleg	**LOW**	**Onderwerpen**	
16 maart		Com plan Opzet handelingsprotocol	
	30 maart		
27 april (reserve)			
18 mei		Balansnotitie prov. cie Waardering diersoorten	
15 juni (reserve)			
6 juli		Analyse Juridisch kader Fact Finding Study Werkwijze internationaal management plan	
	20 juli		
vakantieperiode			
21 september		Handelingsprotocol Tegemoetkomingsregeling Jaarverslag/ meerjarenverslag	
	5 oktober		
19 oktober			
23 november		1e concept Wolvenplan 2.0 Aangepaste taxatie richtlijn	
	14 december		
		p.m.	
		Goudjakhals ?	
		Thesis UU ?	

Werkt voor provincies

BIJ12
Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22
F: 085 - 486 22 33
bij12.nl

Tilburg University
T.a.v [redacted]
Postbus 90153
5000 LE TILBURG
[redacted]@tilburguniversity.edu

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
-	-	BIJ12.2021 [redacted]	3 maart 2021

Contactpersoon
Zhen Ma/[redacted]

Bijlage(n)
-

Onderwerp
2021.069 Offerteaanvraag betreffende juridische analyse wolf

Geachte [redacted]

Hierbij stuur ik u een uitnodiging om een offerte in te dienen voor een enkelvoudig onderhandse aanbestedingsprocedure. Hieronder kunt u in detail lezen wat de opdracht inhoudt en waaraan u en uw offerte dienen te voldoen. Indien u vragen over deze offerteaanvraag heeft dan kunt u mij bereiken op inkoop@bij12.nl. Voor inhoudelijke vragen kunt u contact opnemen met [redacted]@BIJ12.nl.

Wat is BIJ12?
BIJ12 is de uitvoeringsorganisatie voor de 12 provincies en brengt kennis en informatie bijeen over het landelijk gebied en de fysieke leefomgeving in Nederland. Wij zorgen voor uniformiteit in informatievoorziening en de uitvoering van provinciale regelingen. Voor meer informatie verwijzen wij u graag naar onze website: www.bij12.nl.

Inhoud van de opdracht
Scope:
Over de juridische aspecten m.b.t. de wolf (Canis lupus) blijft discussie aanwezig. De wens is om één document te verkrijgen waarin alle vraagstukken (zie hieronder) worden geduid.

De doel van de offerteaanvraag is om duidelijkheid te geven over de juridische status van de wolf in Nederland alsmede duidelijkheid te geven over welke ontheffing-/vergunningsprocedures gevolgd dienen te worden bij de praktische invulling in de Nederlandse situatie. Daarbij dienen de gevolgen van die juridische status in breder perspectief te worden geduid. M.a.w. wat zijn de gevolgen daarvan voor onze beleidsvorming en de handelingsmogelijkheden.

Resultaten:
Een advies(-rapport) (A) én een separate praktische handleiding (mogelijk te dienen als toekomstig achtergronddocument/bijlage voor een nieuw wolvenplan; B). U wordt verzocht deze apart te offreren.

A. **Een beschrijving van het natuurbeschermingsrecht dat in Nederland van toepassing is op de wolf.** D.w.z. de juridische status van de wolf in de context van de Europese

en Nederlandse wet- en regelgeving. Inclusief interpretatie/aanbevelingen van de bijbehorende wettelijke voorwaarden. Het gaat hierbij over de algemene, wettelijke voorwaarden die situatie specifiek dienen te worden toegepast cq. afgewogen.

B. **Een handleiding voor een aantal specifieke situaties** waarin aangegeven staat hoe in juridisch opzicht te handelen in praktische situaties (stappenplan). Welke stappen, vergunningen, ontheffingen zijn nodig om bepaalde handelingen uit te mogen voeren. Dit blijft algemeen in het besef dat er altijd sprake is van maatwerk en specifieke omstandigheden, kennis en praktische zaken als draagvlak, uitvoerbaarheid e.d.. Dat blijkt pas in de toepasbaarheid van de praktijk.
C. Hetzelfde m.b.t. onderdeel A voor de **Goudjakhals** (apart te offreren, om dit apart te kunnen besluiten).

Welke vragen dient het adviesrapport te beantwoorden:
Sub A:

1. **Analyse wettelijk/Europeesrechtelijk, idem m.b.t. nationaal Nederlands**, kader en relevante ontwikkelingen en de meeste recente jurisprudentie daarin meegenomen; Waaruit blijkt wat wel of niet is toegestaan bij het omgaan met wolven d.w.z. de handelingen die hiermee samenhangen. Daarbij dient ook in juridisch opzicht een uitspraak te worden gedaan op welke basis een **'Gunstige staat van instandhouding'** kan worden bepaald.
2. Onderdeel is tevens een **rechtsvergelijkend onderzoek** tussen de verschillende Europese landen, waarbij in ieder geval Duitsland, België, Frankrijk in ogenschouw dienen te worden genomen. Indien relevante informatie beschikbaar is dan kunnen ook andere landen worden meegenomen zoals Denemarken, Zweden en Centraal-Europese landen (waaronder Polen). Daarbij dient bij de keuze onderbouwd te worden of deze situaties vergelijkbaar/toepasbaar zouden zijn op Nederland. Duidelijk dient te zijn op basis waarvan eventuele verschillen in toepassing van Europese wetgeving mogelijk zouden zijn.
3. Analyse juridische mogelijkheden m.b.t. **de ruimtelijke aspecten.** Er dient duidelijkheid gegeven te worden over de (juridische) vraag of de provincies (of andere overheden) bevoegd zijn om gebieden aan te wijzen waar de wolf op voorhand welkom is respectievelijk niet welkom is. U dient hierbij duidelijk te maken onder welke voorwaarden dit kan en wat de juridische consequenties zijn. Bijvoorbeeld om corridors, (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen), gebieden als wolf vrije zones of juist als toegestane wolvenzones of -verblijfplaats e.d. aan te wijzen. Dat dit vervolgens zou kunnen leiden tot het wel of niet toepassen van financiële regelingen is geen deel van de vraag.
4. Analyse m.b.t. **het beheer van wolven**. Specifiek wat zijn de wettelijke mogelijkheden m.b.t. onder andere het nemen van wolfwerende maatregelen (van verjagen tot weren/voorkomen) en indien mogelijk; onder welke voorwaarden? Idem m.b.t. het bewust en gericht doden van (afschot) wolven.

De analyse in het advies dient tevens antwoord te geven op de volgende specifieke vragen:

5. Voor welke handelingen een ontheffing/vergunning mogelijk is en zo ja onder welke voorwaarden of indien niet mogelijk op basis van welke gronden dit het geval is/zou zijn. Dit dient aan de hand van de opgesomde hypothetische situaties onder B. nader worden uitgewerkt.

Het idee is dat dit onderdeel kan volstaan met een samenvattend en concluderend overzicht gebaseerd op bestaande publicaties (actuele literatuurstudie). Uiteraard te voorzien van referenties, jurisprudentie e.d..

Sub B:
In de praktijk van het omgaan met wolven kunnen zich verschillende situaties voordoen waarin actief handelen wenselijk of zelfs geboden is, maar waarbij de betreffende handeling voorafgaand daaraan juridisch getoetst moet zijn (zie onder A).

In dit onderdeel willen wij helderheid over:

- Welke juridische mogelijkheden hebben provincies om in probleemsituaties, een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming te verlenen die is gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf en welke juridische onderbouwing is hierbij nodig gelet op de in de Wet natuurbescherming genoemde eisen?
- Welke vergunningen of ontheffingen zijn, anders dan een ontheffing o.g.v. de Wet natuurbescherming, nodig voor de hieronder genoemde handelingen m.b.t. een wolf?

De wens is om hiervoor een protocol of handleiding/stappenplan/draaiboek/stroomschema te hebben waardoor men voorafgaand -dan wel op het moment dat het zich voordoet- adequaat in actie kan komen en tot de juiste toestemmingen kan komen om de beoogde handelingen wel/niet mogelijk te maken. Duidelijk moet zijn welke ontheffing/vergunning op basis van welke wetten/regelgevingen en bijbehorende voorwaarden benodigd is en wie deze kan of dient aan te vragen en waar deze dient te worden aangevraagd.
Aldus ontstaat een overzicht waarin aangegeven wordt in welke situaties, welke instantie bij welk orgaan vergunning/ontheffing moet aanvragen.

De situaties die wij u vragen uit te werken en waarin wij hierbij minimaal willen voorzien zijn:

1. Het aantreffen van een gewonde wolf en dientengevolge handelingen die gericht zijn op vervoer, (veterinaire) behandeling, opvang en het weer loslaten van het dier.
2. Het aantreffen van een dode wolf, incl. het vervoeren, opslag en sectie van het dier..
3. Het verjagen van een wolf. Zoals in (situaties in) het Interprovinciale wolvenplan genoemd.
4. Het vangen van een wolf.
5. Het vervoeren van een dode/levende wolf.
6. Het verdoven van een wolf. etc. zie 1.
7. Het zenderen van een wolf.
8. Het loslaten/uitzetten van een wolf.
9. Het doden van een wolf m.b.v. een geweer of anderszins.
10. Het omgaan (w.o. verzamelen, vervoeren, bemonsteren) met ‘wolf haren’ en ‘wolf drollen’.
11. Het monitoren van een ‘risico-wolf’.
12. Alle voorgaande handelingen als het gaat om hybride wolven.

De wens is om per (groep van) situatie(s) te komen tot een soort van stroomschema waarin is aangegeven, wanneer, hoe en waar, bij wie (bevoegd gezag e/o instantie) te handelen om in juridisch opzicht zuiver te kunnen opereren in de genoemde situaties.

Mocht u zelf nog andere situaties willen voorstellen, houden wij ons aanbevolen voor suggesties ter zake.

Sub C:
Goudjakhals
Ter voorbereiding op het vaker voorkomen van de Goudjakhals in Nederland willen wij apart geoffreerd, eenzelfde soort van uitwerking (zoals onder A benoemd) voor deze diersoort hebben. Bekend is dat deze soort een andere onderscheidende juridische status heeft. Specifiek geldt hier de vraag welke noodzakelijke stappen/besluiten nodig zijn om op vergelijkbare wijze als bij de wolf tot schadeafhandeling over te kunnen gaan.

Werkzaamheden:
BIJ12 gaat er vanuit dat u beschikt over de benodigde kennis en reeds publicaties hierover heeft gedaan. In eerste instantie denken wij dan ook aan een kortlopende opdracht, gebaseerd op

literatuurstudie, verwerking van de laatste jurisprudentie en inzichten. M.a.w. het wiel hoeft hierover niet uitgevonden te worden, veel is bekend, maar dit is wel aan verandering en nieuwe ervaring onderhevig. Het resultaat mag daarmee een update zijn van bestaande kennis en/of publicaties.

Tegelijkertijd met deze adviesvraag loopt een zgn. Fact Finding Studie Wolf en wordt ook nadere invulling gegeven aan het "handelingsprotocol/escalatieladder". Het ligt voor de hand over deze separate sporen tussen tijds afstemming te hebben. U kunt hiervoor een tweetal eventuele overlegmomenten opnemen.

Overige voorwaarden:

1. De opdracht dient vóór 1 augustus 2021 te zijn afgerond.
2. U dient het eindresultaat in PDF én Word vorm op te leveren.
3. De analyse dient over een deugdelijke samenvatting te beschikken die ook voor niet juristen begrijpelijk leesbaar is (op taalniveau C1).
4. Wij voorzien voor deze opdracht minimaal een vijftal overlegmomenten tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. te weten: bij de start, eenmaal tussentijds, een maal over de concept versie en een tweetal eindpresentaties voor enerzijds de IPO werkgroep en anderzijds het Landelijk Overleg Wolf.

Tijdsplanning:
De beoogde overeenkomst wordt aangegaan voor een periode van 19 maart 2021, voor bepaalde tijd, en zal van rechtswege eindigen op 30 juli 2021. Het resultaat dient uiterlijk 30 juli 2021 in bezit te zijn van BIJ12. Een concept resultaat dient uiterlijk 25 juni 2021 in bezit te zijn van BIJ12. Deze zal in de maand juli éénmaal worden besproken met de IPO wolvenwerkgroep en éénmaal worden besproken in het Landelijk Overleg Wolf. Na deze besprekingen is er nog de mogelijk om op verzoek van de opdrachtgever aanpassingen aan te brengen.

Indienen offerte:
Uw offerte dient uiterlijk **12 maart 2021 12:00 uur**, volledig en rechtsgeldig ondertekend digitaal ingediend te worden via: inkoop@bij12.nl.

Plafondbedrag
Het budgetplafond voor deze opdracht is maximaal **€[redacted] excl. btw** (€[redacted] incl. btw). Hogere inschrijvingen zijn ongeldig en worden uitgesloten van de opdracht.

Knock-out eisen
Inschrijver dient zich aan de volgende knock-out eisen te conformeren:

- U gaat onverkort akkoord met de bij deze offerteaanvraag bijgevoegde algemene inkoopvoorwaarden BIJ12 2018, met uitsluiting van uw voorwaarden.
- Het budgetplafond voor deze opdracht is maximaal €[redacted] excl. btw.

Indien uw offerte niet aan bovenstaande knock-out eisen voldoet of u bijvoorbeeld een voorbehoud hierop maakt, wordt uw offerte niet in behandeling genomen en als ongeldig terzijde gelegd.

Gunning van de opdracht of afwijzing van de offerte
Uw offerte zal worden beoordeeld op de volgende onderdelen:

- Conformiteit aan de gestelde eisen
- Prijs – kwaliteit verhouding
- Opgegeven tijdspad / duur voor het verrichten van de werkzaamheden
- Wijze van invulling van de gevraagde dienstverlening

Wanneer uw offerte niet voldoet aan het gevraagde in deze offerteaanvraag dan zal uw offerte afgewezen worden. U ontvangt daarover dan bericht. Als uw offerte voldoet krijgt u de opdracht gegund. U krijgt dan een opdrachtbrief toegestuurd. Een overeenkomst komt slechts tot stand nadat u een schriftelijke bevestiging van BIJ12 heeft ontvangen in de vorm van een door BIJ12 opgestelde en opdrachtbrief. Mondelinge mededelingen, toezeggingen of afspraken hebben geen rechtskracht tenzij zij schriftelijk zijn bevestigd door BIJ12.

BIJ12 heeft geen verplichting tot gunning en behoudt zich het recht voor de aanbesteding tijdelijk / permanent of gedeeltelijk / in totaliteit te stoppen. Dit kan zich onder meer voordoen indien wij gebreken in uw offerteaanvraag hebben geconstateerd, de kwaliteit van uw aanbieding ondermaats is of omdat een andere ondernemer bezwaar heeft gemaakt tegen de enkelvoudig onderhandse offerteaanvraag voor deze opdracht. U kan zich in een dergelijke situatie niet beroepen op een vergoeding van gemaakte kosten of een andere compensatie aangaande tijd of personele inzet.

Wij zien uw offerte met belangstelling tegemoet.

Met vriendelijke groet,
BIJ12

[redacted]

Deze brief is digitaal vastgesteld, daardoor staat er geen fysieke handtekening in de brief.

AIV BIJ12 2018 voor leveringen en diensten

Deel A. Algemeen deel

De bepalingen van deel A zijn van toepassing zowel op leveringen als op diensten.

Artikel 1 Begripsbepalingen

De hierna volgende begrippen worden in deze algemene inkoopvoorwaarden in de hierna vermelde betekenis gebruikt:

a. opdrachtgever: de Vereniging het Interprovinciaal Overleg, onderdeel BIJ12, uitvoeringsorganisatie van de gezamenlijke provincies, Leidseveer 2 Utrecht, ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 27261712 ten deze vertegenwoordigd door mevrouw [redacted], [redacted] BIJ12, hierna te noemen: "BIJ12"
b. opdrachtnemer: iedere (rechts)persoon alsmede diens vertegenwoordiger(s), gemachtigde(n) en rechtsverkrijgende(n), die met de opdrachtgever een overeenkomst sluit tot het verrichten van leveringen en/of diensten, waarop deze algemene inkoopvoorwaarden toepasselijk zijn, alsmede zijn werknemers en door hem bij de uitvoering van de overeenkomst ingeschakelde derden;
c. partij(en): de opdrachtgever en/of de opdrachtnemer;
d. overeenkomst: de overeenkomst van opdracht tussen de opdrachtgever en de opdrachtnemer op basis waarvan de opdrachtnemer leveringen en/of diensten verricht voor de opdrachtgever en de opdrachtgever een tegenprestatie voldoet aan de opdrachtnemer;
e. dag: kalenderdag;
f. schriftelijk: door middel van geschreven documenten, fax- of e-mailcommunicatie, alsmede andere door de wet daarmee gelijk gestelde vormen van communicatie;
g. prestatie: het door de opdrachtnemer op basis van een overeenkomst tot stand te brengen resultaat:
h. zaak: roerende zaak, waaronder mede begrepen energie en water:
i. resultaten: alle resultaten van een overeenkomst waaronder begrepen doch niet uitsluitend alle adviezen, ontwerpen, rapporten, rapportages, protocollen, modellen e.d. die een opdrachtnemer in het kader van een overeenkomst voor en in opdracht van de opdrachtgever worden opgesteld, samengesteld of vervaardigd.

Artikel 2 Overeenkomst

1. Afwijkingen van deze algemene inkoopvoorwaarden zijn uitsluitend geldig voor zover ze uitdrukkelijk schriftelijk door de opdrachtgever zijn aanvaard en gelden slechts voor de overeenkomst waarop ze betrekking hebben.
2. Een wijziging van de overeenkomst komt uitsluitend tot stand nadat een partij een voorstel van de andere partij schriftelijk heeft aanvaard.
3. Indien enige bepaling van deze algemene inkoopvoorwaarden nietig is of vernietigd wordt, blijven de overige bepalingen onverkort en volledig van kracht.
4. In geval van toepassing van het derde lid treden partijen in overleg teneinde nieuwe rechtsgeldige bepalingen ter vervanging van de nietige dan wel vernietigde bepalingen overeen te komen, waarbij zoveel mogelijk het doel en de strekking van laatstbedoelde bepalingen in acht worden genomen.
5. In geval van strijdigheid tussen een bepaling in een overeenkomst en een bepaling in deze algemene inkoopvoorwaarden, prevaleert de bepaling uit de overeenkomst.
6. Indien de opdrachtgever tekeningen, modellen, specificaties, instructies, planningen, keuringsvoorschriften en dergelijke voorschrijft, maken deze deel uit van de overeenkomst.

Artikel 3 Meerwerk en minderwerk

1. Indien door aanvullende wensen of door gewijzigde inzichten van de opdrachtgever of door wijziging van wettelijke voorschriften, de prestatie die de opdrachtnemer op grond van de overeenkomst moet verrichten, aantoonbaar wordt verzwaard dan wel uitgebreid, is sprake van meerwerk.
2. Tot meerwerk als bedoeld in het eerste lid worden niet gerekend essentiële werkzaamheden die de opdrachtnemer bij het sluiten van de overeenkomst had behoren te voorzien.
3. Indien de prestatie die de opdrachtnemer op grond van de overeenkomst moet verrichten, aantoonbaar wordt verlicht dan wel verminderd, is sprake van minderwerk.
4. Indien een partij meent dat van meer- en/of minderwerk sprake is, doet zij daarvan tijdig en schriftelijk mededeling aan de andere partij onder opgave van de financiële en andere gevolgen daarvan voor de uitvoering van de overeenkomst.
5. De opdrachtnemer vangt niet aan met de uitvoering van meerwerk dan na een schriftelijke opdracht daartoe van de opdrachtgever.
6. Meerwerk dat niet vooraf schriftelijk is overeengekomen, wordt niet door de opdrachtgever vergoed.
7. De opdrachtnemer zendt een aparte en gespecificeerde nota voor het meer- en/of minderwerk.

Artikel 4 Verplichtingen opdrachtnemer

1. De opdrachtnemer besteedt de uitvoering van de overeenkomst niet in zijn geheel uit aan een derde.
2. De opdrachtnemer besteedt de uitvoering van de overeenkomst niet gedeeltelijk uit aan een derde, tenzij hiermee voorafgaand schriftelijk is ingestemd door de opdrachtgever.
3. De opdrachtnemer vervangt de personen die zijn belast met de uitvoering van de overeenkomst en die in de overeenkomst zijn benoemd, tijdelijk noch definitief, tenzij hiermee vooraf schriftelijk is ingestemd door de opdrachtgever.
4. De opdrachtgever onthoudt haar instemming als bedoeld in de vorige leden niet en verbindt daaraan geen voorwaarden, tenzij dit in het voorkomende geval redelijk kan worden geacht.
5. De opdrachtnemer levert zijn prestatie goed en zorgvuldig, naar beste weten en kunnen op een wijze die aan de overeenkomst beantwoordt en binnen de overeengekomen termijn. De opdrachtnemer maakt daarbij geen inbreuk op intellectuele of industriële eigendomsrechten van derden en leeft alle van toepassing zijnde wettelijke eisen en overige overheidsvoorschriften na.
6. De opdrachtnemer gebruikt de in het kader van de overeenkomst door de opdrachtgever aan de opdrachtnemer verstrekte informatie en documentatie, waaronder tekeningen en modellen, alleen indien en voor zover dat in het kader van de uitvoering van de overeenkomst noodzakelijk is.
7. De informatie en documentatie als bedoeld in het zesde lid, blijft te allen tijde eigendom van de opdrachtgever.
8. Verplichtingen die naar hun aard zijn bestemd om ook na uitvoering van de overeenkomst voort te duren, behouden hun werking ook nadat de overeenkomst is uitgevoerd.

Artikel 5 Geheimhouding en bekendmaking

1. Partijen zijn verplicht alle direct of indirect van de andere partij vertrouwelijk verkregen informatie en (persoons)gegevens vertrouwelijk te behandelen, ook na afloop van de overeenkomst.
2. Partijen maken de informatie en (persoons)gegevens als bedoeld in het eerste lid, niet aan derden openbaar, tenzij hiermee vooraf schriftelijk is ingestemd door de andere partij, of op grond van een wettelijke verplichting of een rechterlijk bevel. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.
3. De opdrachtnemer maakt in publicaties of reclame-uitingen geen melding van de overeenkomst en de resultaten hiervan en gebruikt de naam en/of het logo van de opdrachtgever niet als referentie, tenzij de opdrachtgever hiermee vooraf schriftelijk heeft ingestemd. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.

4. In geval van overtreding van de voorgaande leden door de opdrachtnemer, verbeurt de opdrachtnemer aan de opdrachtgever een onmiddellijk opeisbare boete van € 5.000, - per geval.
5. Voor de opeisbaarheid van deze boete(s) is geen ingebrekestelling vereist en deze geldt onverminderd enig ander aan de opdrachtgever toekomend recht, waaronder het recht op volledige schadevergoeding en nakoming.
6. De opdrachtgever kan persberichten en andere openbare mededelingen coördineren.

Artikel 6 Toetsing

1. De opdrachtgever heeft het recht de prestatie te (laten) toetsen.
2. De opdrachtgever kan de toets bedoeld in het eerste lid, zowel voor, tijdens als binnen een redelijke termijn na de levering van de prestatie (laten) uitvoeren.

Artikel 7 Niet-tijdige nakoming

1. De opdrachtnemer meldt een dreigende termijnoverschrijding zo spoedig mogelijk schriftelijk aan de opdrachtgever, waarbij hij de aard van de dreigende termijnoverschrijding, de te treffen maatregelen en de verwachte duur van de vertraging vermeldt.
2. De opdrachtgever bevestigt schriftelijk de ontvangst van de melding als bedoeld in het eerste lid en geeft daarbij aan of zij instemt met de voorgestelde handelwijze. Deze instemming houdt niet in dat opdrachtgever de oorzaak van de dreigende vertraging erkent en laat alle andere rechten of vorderingen die de opdrachtgever op grond van de overeenkomst toekomen, onverlet.

Artikel 8 Tekortkoming in de nakoming

1. Een tekortkoming in de nakoming tengevolge van de volgende omstandigheden is in ieder geval toerekenbaar aan de tekortschietende partij: gebrek aan personeel, ziekte of staking van personeel, verlate levering van zaken, files, liquiditeitsproblemen, toerekenbare tekortkoming in de nakoming van door de opdrachtnemer ingeschakelde derden en andere, voorzienbare omstandigheden waarop de opdrachtnemer had kunnen en moeten anticiperen.
2. De opdrachtgever heeft het recht om voor rekening van en na overleg met de opdrachtnemer herstel of vervanging zelf uit te voeren of door derden te laten uitvoeren, onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die haar toekomen, in de volgende gevallen:
   a. nakoming is blijvend onmogelijk;
   b. de in een schriftelijke ingebrekestelling gestelde termijn voor nakoming is ongebruikt verlopen;
   c. er is sprake van zodanige spoedeisendheid dat onmiddellijke actie is geboden.

Artikel 9 Aansprakelijkheid

1. Tenzij anders overeengekomen, is de partij die toerekenbaar tekortschiet in de nakoming van haar verplichtingen, tegenover de andere partij aansprakelijk voor de door de andere partij geleden dan wel te lijden schade, met dien verstande dat de aansprakelijkheid per contractsperiode beperkt is tot een bedrag van:
   – voor opdrachten waarvan de totale waarde kleiner is dan of gelijk aan € 50.000,–: € 150.000,– per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   – voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 50.000,– maar kleiner dan of gelijk aan € 100.000,–: € 300.000,– per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   – voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 100.000,– maar kleiner dan of gelijk aan € 150.000,–: € 500.000,– per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   – voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 150.000,– maar kleiner dan of gelijk aan € 500.000,–: € 1.500.000,– per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   – voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 500.000,–: € 3.000.000,– per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen.
2. Samenhangende gebeurtenissen als bedoeld in het eerste lid, worden aangemerkt als één gebeurtenis.
3. De beperking van de aansprakelijkheid als bedoeld in het eerste lid komt te vervallen:
   a. in geval van aanspraken van derden op schadevergoeding voor dood- en letselschade;
   b. indien sprake is van opzet of grove schuld aan de zijde van de tekortschietende partij;
   c. in geval van schending van intellectuele eigendomsrechten als bedoeld in artikel 4, vijfde lid.

   In deze gevallen zijn de bepalingen uit afdeling 6.1.10 BW onverkort van toepassing, wat betekent dat de aansprakelijkheid van partijen niet door deze algemene voorwaarden wordt beperkt maar door de regeling daarvan in de wet.
4. Onder derden als bedoeld in het derde lid, worden mede begrepen volksvertegenwoordigers, bestuurders, werknemers en andere voor de opdrachtgever werkzame personen.
5. Indien een derde de opdrachtgever aansprakelijk stelt voor handelen of nalaten waarvoor de opdrachtnemer aansprakelijk is op grond van het bepaalde in de wet, deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten, neemt de opdrachtnemer de behandeling van deze aanspraak op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over en vrijwaart de opdrachtgever terzake, met inachtneming van de leden 1, 2 en 3 van dit artikel.
6. Alle kosten, waaronder begrepen schadevergoeding, boetes en rente, die de opdrachtgever heeft gemaakt in verband met de behandeling van een aanspraak als bedoeld in het vijfde lid, komen voor rekening van de opdrachtnemer.
7. In het geval de belastingdienst of instanties aan wie de uitvoering van de sociale verzekeringswetgeving is opgedragen de rechtsverhouding tussen partijen aanmerken als een fictieve dienstbetrekking, neemt de opdrachtnemer de behandeling van alle aanspraken, waaronder begrepen boetes, rente en kosten, op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over.
8. De opdrachtnemer verklaart dat hij genoegzaam is verzekerd en zich genoegzaam verzekerd zal houden tegen de aansprakelijkheid zoals bedoeld in deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten.

Artikel 10 Ontbinding

1. Partijen hebben het recht, onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die hen toekomen, de overeenkomst tussen partijen buiten rechte te ontbinden, indien de andere partij enige verplichting uit de overeenkomst niet tijdig of niet behoorlijk nakomt en voor zover de tekortkoming vatbaar is voor herstel, nalaat zodanige tekortkoming te herstellen binnen de in een schriftelijke ingebrekestelling gestelde termijn voor nakoming.
2. Onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die haar toekomen, heeft de opdrachtgever het recht om de overeenkomst tussen partijen direct en zonder ingebrekestelling buiten rechte te ontbinden, indien:
   a. de opdrachtnemer in staat van faillissement of in surséance van betaling verkeert, of op een aanmerkelijk deel van haar vermogen beslag wordt gelegd;
   b. de opdrachtnemer overlijdt of anderszins in de (fysieke) onmogelijkheid komt te verkeren om de overeenkomst uit te voeren;
   c. de bedrijfsvoering van de opdrachtnemer (deels) is stilgelegd, hij zijn activiteiten (deels) heeft gestaakt of overgedragen of hij in liquidatie verkeert;
   d. de zeggenschap over of binnen de onderneming van de opdrachtnemer wijzigt bijvoorbeeld door wijziging van aandeelhouders of wisseling van bestuursleden;
   e. personeelsleden van of personen die werkzaam zijn bij de opdrachtgever, een al dan niet betaalde nevenfunctie bij de opdrachtnemer vervullen of ten tijde van de onderhandelingen hebben vervuld of die belangen hebben bij de opdrachtnemer of bij diens bedrijfsvoering, zonder dat de opdrachtgever daarvan voor de totstandkoming van de overeenkomst in kennis is gesteld;
   f. feiten of omstandigheden in relatie tot het bedrijf of de persoon van de opdrachtnemer bekend worden, die, waren deze bekend geweest vóór het tot stand komen van de overeenkomst, aanleiding zouden zijn geweest om geen overeenkomst met deze opdrachtnemer aan te gaan.
3. De opdrachtnemer is verplicht de opdrachtgever terstond te informeren over het optreden of redelijkerwijs voorzienbaar zijn van een van de omstandigheden als bedoeld in het tweede lid.
4. In geval van ontbinding van de overeenkomst heeft de opdrachtnemer geen recht op enige schadevergoeding.
5. In geval van ontbinding heeft de opdrachtgever het recht om de reeds door de opdrachtnemer geleverde en door de opdrachtgever betaalde prestatie te blijven gebruiken.
6. De opdrachtgever kan afgifte vorderen van hetgeen reeds op basis van de overeenkomst is ontwikkeld of gerealiseerd en van de gegevens die nodig zijn om een en ander te kunnen voltooien en gebruiken, tegen betaling van een corresponderend deel van de overeengekomen tegenprestatie.
7. Partijen kunnen overeenkomen dat de opdrachtnemer de prestatie zodanig afrondt, dat deze voldoet aan hetgeen is overeengekomen dan wel dat deze door een ander kan worden voltooid.

Artikel 11 Prijzen en tarieven

1. Prijzen en tarieven zijn vast voor de duur van de overeenkomst en in euro's en omvatten alle belastingen, maar exclusief btw en betreffen de overeengekomen prestatie, alsmede alle overige kosten, zoals die van training of inwerking van personeel, reis- en verblijf- en voorrijkosten, administratiekosten en de kosten van de verpakking.
2. De in het eerste lid bedoelde prijzen gelden ook voor meer- en minderwerk als bedoeld in artikel 3.

Artikel 12 Betaling

1. Tenzij factureringsmomenten zijn overeengekomen, zendt de opdrachtnemer niet eerder een factuur aan de opdrachtgever dan nadat de prestatie is verricht en geaccepteerd.
2. In een factuur is in ieder geval opgenomen:
   a. opgave van het aantal werkelijk en noodzakelijk bestede uren, alsmede de data waarop een en ander is verricht, of
   b. een korte omschrijving van de verrichte prestatie.
3. De opdrachtgever voldoet binnen dertig dagen na ontvangst en goedkeuring van de desbetreffende factuur de op grond van de overeenkomst verschuldigde bedragen, mits gefactureerd overeenkomstig de factureringsafspraken en na acceptatie van de prestatie en de bijbehorende documentatie.
4. In geval van te late betaling is de opdrachtgever de wettelijke rente verschuldigd.
5. In geval van vooruitbetaling door de opdrachtgever verstrekt de opdrachtnemer op eerste verzoek daartoe en voorafgaand aan de eerste vooruitbetaling, op zijn kosten voldoende zekerheid voor (terug)betaling, voor het geval de opdrachtnemer op enigerlei wijze tekort schiet in de nakoming van zijn verplichtingen waarop de vooruitbetaling ziet.
6. De zekerheid wordt verstrekt door middel van een originele verklaring (bankgarantie "op afroep") van een erkende kredietinstelling ter hoogte van het door de opdrachtgever vooruit te betalen of vooruitbetaalde bedrag, vermeerderd met eventuele rente en kosten, een en ander goed te keuren door de opdrachtgever.
7. Indien is overeengekomen dat betaling volgens nacalculatie plaatsvindt, specificeert de opdrachtnemer de factuur zoals overeengekomen.
8. Betaling door de opdrachtgever houdt op geen enkele wijze afstand van enig recht in.
9. Het is de opdrachtnemer niet toegestaan zijn prestatie te verrekenen met een vordering op de opdrachtgever, uit welken hoofde dan ook verschuldigd.
10. De opdrachtgever heeft het recht de voldoening van een factuur op te schorten in het geval van een dreigende vertraging als bedoeld in artikel 7, eerste lid, of een toerekenbare tekortkoming als bedoeld in artikel 8, eerste lid.
11. Overschrijding van een betalingstermijn door de opdrachtgever of niet-betaling van een factuur op grond van vermoedelijke inhoudelijke onjuistheid daarvan of in geval van ondeugdelijkheid van de prestatie, geeft de opdrachtnemer niet het recht zijn werkzaamheden op te schorten dan wel te beëindigen.
12. De opdrachtgever kan de factuur door een door haar aan te wijzen accountant als bedoeld in artikel 393, eerste lid, van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek op inhoudelijke juistheid laten controleren. De opdrachtnemer verleent de betrokken accountant inzage in boeken en bescheiden en verstrekt hem alle gegevens en informatie die deze verlangt.
13. De controle als bedoeld in het twaalfde lid, is vertrouwelijk en strekt zich niet verder uit dan voor het verifiëren van de facturen is vereist.
14. De accountant brengt zijn rapportage zo spoedig mogelijk aan partijen uit.
15. De kosten van het accountantsonderzoek als bedoeld in de vorige leden, komen voor rekening van de opdrachtgever, tenzij uit het onderzoek van de accountant blijkt dat de factuur niet juist dan wel onvolledig is, in welk geval bedoelde kosten voor rekening van de opdrachtnemer komen.

Artikel 13 Zaken van de opdrachtgever

1. In het geval de opdrachtgever aan de opdrachtnemer zaken, zoals grondstoffen, hulpstoffen, gereedschappen, tekeningen, specificaties en software, ter beschikking heeft gesteld ten behoeve van de uitvoering van de overeenkomst, blijven deze zaken eigendom van de opdrachtgever. Aan de terbeschikkingstelling kunnen voorwaarden worden verbonden.
2. De opdrachtnemer bewaart de ter beschikking gestelde zaken afgescheiden van soortgelijke zaken welke behoren aan hemzelf of aan derden.
3. De opdrachtnemer zal de ter beschikking gestelde zaken merken als eigendom van de opdrachtgever.
4. De opdrachtnemer retourneert al hetgeen hij in het kader van de uitvoering van de overeenkomst van de opdrachtgever onder zich heeft, binnen veertien dagen nadat de overeenkomst is uitgevoerd zonder kosten aan de opdrachtgever.
5. Het is de opdrachtnemer niet toegestaan een kopie van de in het eerste lid bedoelde zaken te bewaren of te gebruiken, anders dan in het kader van zijn archiveringsverplichtingen.

Artikel 14 Arbeidsvoorwaarden en arbeidsdiscriminatie

1. Opdrachtnemer houdt zich bij het verrichten van de werkzaamheden aan de geldende wet- en regelgeving op het gebied van arbeidsvoorwaarden en aan de CAO die op hem en zijn werknemers van toepassing is.
2. Opdrachtnemer legt alle arbeidsvoorwaardelijke afspraken ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden op een inzichtelijke en toegankelijke wijze vast.
3. Opdrachtnemer verschaft desgevraagd en onverwijld aan bevoegde instanties toegang tot deze arbeidsvoorwaardelijke afspraken en werkt mee aan controles, audits of loonvalidatie.
4. Opdrachtnemer verschaft desgevraagd en onverwijld aan opdrachtgever toegang tot de in lid 2 genoemde arbeidsvoorwaardelijke afspraken indien opdrachtgever dit noodzakelijk acht in verband met het voorkomen van of de behandeling van een loonvordering aangaande verrichte arbeid ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden.
5. Opdrachtnemer legt de verplichtingen voortvloeiend uit de vorige leden onverkort op aan alle partijen waarmee hij contracten aangaat ten behoeve van het verrichten van werkzaamheden en bedingt tevens dat deze partijen vervolgens bedoelde verplichtingen onverkort opleggen aan alle partijen met wie zij op hun beurt contracten aangaan ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden.
6. Ter voorkoming van het maken van ongeoorloofd onderscheid, in het bijzonder naar godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, geslacht, ras, nationaliteit, seksuele geaardheid, burgerlijke staat, handicap, chronische ziekte, leeftijd of welke grond dan ook, zullen alleen functierelevante eisen betreffende de uitvoering van de overeenkomst door de opdrachtnemer aan haar personeel en/of onderaannemers kunnen worden gesteld en door de opdrachtgever worden meegewogen.

Artikel 15 Overdracht van rechten en/of verplichtingen

1. Het is partijen niet toegestaan hun rechten en verplichtingen op basis van de overeenkomst zonder voorafgaande schriftelijke instemming van de andere partij geheel of gedeeltelijk over te dragen aan een derde. Aan dit verbod komt goederenrechtelijke werking toe in de zin van artikel 3:83, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.
2. Het eerste lid geldt niet ten aanzien van het vestigen van een pandrecht.

Artikel 16 Toepasselijk recht en geschillen

1. Op de overeenkomst en alle overeenkomsten die daaruit voortvloeien is uitsluitend Nederlands recht van toepassing.
2. Partijen lossen waar mogelijk hun geschillen op door middel van goed overleg.
3. Indien partijen niet tot een oplossing komen of in spoedeisende gevallen, zullen de geschillen worden voorgelegd aan de aan de bevoegde rechter in het arrondissement Den Haag.

Deel B. Leveringen

De bepalingen van deel B zijn van toepassing op leveringen, naast de bepalingen van deel A.

Artikel 17 Specifieke garanties voor leveringen

1. Een geleverde zaak bezit tenminste de eigenschappen die zijn overeengekomen en welke de opdrachtgever op grond van de overeenkomst mag verwachten.
2. Voor een geleverde zaak geldt een garantietermijn van 24 maanden, tenzij uit wet of jurisprudentie een langere termijn volgt dan wel de opdrachtnemer of de branche van de opdrachtnemer een langere termijn hanteert, in welk geval de langste termijn geldt.
3. De opdrachtnemer herstelt voor eigen rekening alle fouten en gebreken die zich binnen de garantietermijn openbaren en die niet te wijten zijn aan normale slijtage of onoordeelkundig gebruik.
4. De opdrachtnemer garandeert dat gedurende de gebruikelijke levensduur van de geleverde zaak nieuwe onderdelen voorhanden zijn om fouten en gebreken aan deze zaak te kunnen herstellen.

Artikel 18 Aflevering van een zaak

1. Aflevering vindt plaats op de overeengekomen locatie en het overeengekomen tijdstip en geschiedt voor rekening en risico, waaronder transport en verzekeringen, van de opdrachtnemer.
2. De opdrachtnemer overhandigt alle documenten die betrekking hebben op of verband houden met een te leveren zaak, zoals certificaten, paklijsten, gebruiksaanwijzingen (in Nederlandse taal gesteld), uiterlijk ten tijde van de aflevering aan de opdrachtgever of zendt deze, zo mogelijk, op voorhand aan de opdrachtgever.
3. De opdrachtnemer voert alle gebruikte verpakkingsmaterialen voor zijn rekening en risico af en draagt zorg voor een milieuvriendelijke verwerking.

Artikel 19 Risico- en eigendomsovergang

De eigendom en het risico van een zaak gaat pas over op de opdrachtgever zodra de zaak is gemonteerd en/of geïnstalleerd, zich in de feitelijke macht van de opdrachtgever bevindt en na acceptatie van de levering.

Artikel 20 Toepasselijk recht

De toepasselijkheid van het Weens koopverdrag, en van eventuele andere, internationale regelingen inzake koop van roerende zaken, voor zover de werking hiervan door partijen kan worden uitgesloten, is uitgesloten.

Deel C. Diensten

De bepalingen van deel C zijn van toepassing op diensten, naast de bepalingen van deel A.

Artikel 21 Verplichtingen van de opdrachtnemer

1. De opdrachtnemer verricht de dienst met de zorgvuldigheid, deskundigheid en professionaliteit die gebruikelijk is binnen de branche of beroepsgroep van de opdrachtnemer.
2. De opdrachtnemer zet uitsluitend gekwalificeerde personen in voor het uitvoeren van de overeenkomst.
3. Indien nodig, zorgt de opdrachtnemer voor adequate vervanging van de in het tweede lid bedoelde personen.
4. De aan vervanging als bedoeld in het derde lid verbonden meerkosten zijn voor rekening van de opdrachtnemer.
5. De opdrachtnemer zet uitsluitend personen in die in Nederland arbeid mogen verrichten.

Artikel 22 Intellectuele en industriële eigendomsrechten

1. A) Alle intellectuele en industriële eigendomsrechten en databankrechten die zullen ontstaan of kunnen worden uitgeoefend ten aanzien van de resultaten van de overeenkomst berusten in beginsel te allen tijde bij de opdrachtgever.
   B) Dit uitgangspunt geldt niet:
   - inzake rechten op eventueel ten behoeve van de opdracht door de opdrachtnemer ontwikkelde software modellering en de daarvoor gebruikte softwareprogrammatuur,
   - op andere door de opdrachtnemer in het kader van de overeenkomst ontwikkelde kennis en knowhow die ten grondslag ligt aan het aan de opdrachtgever geleverde resultaat.
2. De opdrachtnemer draagt alle intellectuele en industriële rechten die mochten ontstaan ten aanzien van de prestatie – voor zover mogelijk – op het moment van het ontstaan daarvan bij voorbaat en om niet over aan de opdrachtgever, welke overdracht door de opdrachtgever reeds nu voor alsdan wordt aanvaard. Voor zover voor de overdracht van de genoemde rechten op enig moment een nadere akte zou zijn vereist, machtigt de opdrachtnemer de opdrachtgever reeds nu voor alsdan onherroepelijk om zodanige akte op te maken en mede namens de opdrachtnemer te ondertekenen, onverminderd de verplichting van de opdrachtnemer om op eerste verzoek van de opdrachtgever aan de overdracht van deze rechten medewerking te verlenen, zonder daarbij voorwaarden te kunnen stellen.
3. De opdrachtnemer doet met de totstandkoming van de overeenkomst afstand jegens de opdrachtgever van alle eventueel aan hem, opdrachtnemer, toekomende zogenoemde persoonlijkheidsrechten, in de mate als de toepasselijke regelgeving zodanige afstand toelaat. De opdrachtnemer doet, hiertoe gevolmachtigd, ook namens het aan zijn zijde betrokken personeel, afstand jegens de opdrachtgever van alle eventueel aan deze personeelsleden toekomende persoonlijkheidsrechten, in de mate waarin de toepasselijke regelgeving zodanige afstand toelaat.
4. De opdrachtnemer mag de resultaten van de overeenkomst waarop krachtens het eerste lid een eigendomsrecht ten behoeve van de opdrachtgever rust enkel voor zichzelf of ten behoeve van derden gebruiken zolang de belangen van de opdrachtgever hierdoor niet worden geschaad.
5. Indien de intellectuele eigendomsrechten niet berusten bij de opdrachtgever zoals gesteld in lid 1, verleent opdrachtnemer de opdrachtgever door het sluiten van de overeenkomst een

eeuwigdurend gebruiksrecht ten aanzien van de in het eerste lid bedoelde, uitgezonderde rechten.

6. De opdrachtgever geldt als ontwerper in de zin van artikel 6, tweede lid, van de Eenvormige Beneluxwet inzake tekeningen en modellen en heeft bij uitsluiting het recht om een eindproduct dat daarvoor in aanmerking komt te deponeren bij het in artikel 8 van die wet bedoelde bureau, al dan niet door tussenkomst van een nationale dienst.
7. Indien een derde de opdrachtgever aansprakelijk stelt ter zake van (gestelde) inbreuk op intellectuele of industriële eigendomsrechten van die derde, vergelijkbare aanspraken met betrekking tot kennis, ongeoorloofde mededinging en dergelijke daaronder begrepen, waarvoor de opdrachtnemer aansprakelijk is op grond van het bepaalde in deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten, neemt de opdrachtnemer de behandeling van deze aanspraak op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over. De opdrachtnemer verplicht zich tot het op zijn kosten treffen van alle maatregelen die kunnen bijdragen tot voorkoming van stagnatie en tot beperking van de te maken extra kosten en/of te lijden schade als gevolg van bedoelde inbreuken.

Wolvenwerkgroep 19 januari 2021

3.1 Fact finding study

Algemene vragen/opmerkingen bij het stuk:
Wat is het beleid in andere landen? Welke overwegingen hanteren andere lidstaten? Welke ervaringen zijn er met verjagingsmethoden en de effectiviteit daarvan?
Bij paragraaf 2.4 recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid. Wat wordt daar bedoelt met volksgezondheid? Bijvoorbeeld een wolf valt mens aan, of ook verspreiding van zoönose? Volksgezondheid moet afgebakend worden.
Secundaire vragen: attitudes/draagvlak wolf is al onderzocht door Ministerie van LNV, dus dubbel? Vergelijken met onderzoek Motivaction in opdracht van Ministerie van LNV. Bij veel overlap hoeft nog een onderzoek naar draagvlak niet. Vragen 2, 3 en 4 hoeven er niet in.
Vraag 1 is redelijk sturend en exclusief zoals 'ie nu is geformuleerd. Aangeven waar wolven vandaan komen. Wat betekent Nederland voor de wolvenpopulatie in Europa?
1.5 Wat is de ecologische draagkracht voor de wolf? Wanneer hebben we de instandhoudingsdoelen/het instandhoudingsdoel van deze soort in Nederland bereikt?

Conclusie
Vragen 2, 3 en 4 zullen niet worden meegenomen. [redacted] en [redacted] zullen nog kijken naar de verwoording.
Er komt een meervoudige aanbesteding voor de fact finding study. BIJ12 heeft hierin de trekkende rol.

3.2 Analyse juridisch kader

Algemene vragen/opmerkingen bij het stuk:
Worden de juiste vragen gesteld, geven die vragen de antwoorden die gezocht worden? Waar voor gegaan wordt is een rechtsvergelijkend onderzoek tussen Europese landen (Duitsland, Frankrijk, België). Ministerie van LNV geeft aan dat de goudjakhals nog niet meegenomen hoeft te worden hierin. Het Ministerie van LNV is nog niet beleidsverantwoordelijk voor de goudjakhals. De provincies willen wel graag meer duidelijkheid over de goudjakhals. In de provincie Gelderland zijn nu al twee aanvallen van goudjakhals geweest en de provincie wil deze schade gaan vergoeden. Indien er vragen zijn, kunnen deze aan Tom van het Ministerie van LNV worden doorgegeven.

Conclusie
De goudjakhals zal niet worden meegenomen in de uitvraag van het juridische kader. Wel zal er een rechtsvergelijking onderzoek uitgevoerd gaan worden. De juridische status van de goudjakhals zal namelijk wel een discussie/vragen oproepen.

Er zal een enkelvoudige aanbesteding komen richting [redacted]. Vanuit de Gelderse gebiedscommissie is er geen wantrouwen richting Arie. Dit zal ook nog in het Landelijk Overleg Wolf besproken gaan worden.

3.3 Uitwerking draaiboek handelingsperspectief

Algemene vragen/opmerkingen bij het stuk:
Informatie publieksvoorziening, hoe urgent en belangrijk is dat? Er wordt aangegeven dat dit punt minder urgent is dan de andere punten.

Er wordt voorgesteld om het scenario van een aangereden wolf als eerste uit te werken, omdat dit bij wijze van spreken morgen kan gebeuren.

Conclusie
Volgende bijeenkomst van de wolvenwerkgroep zal er een dusdanige notitie liggen, zodat dit stuk ook in het Landelijk Overleg Wolf meegenomen kan worden.

3.6 Voortzetting tegemoetkomingsregeling

Algemene vragen/opmerkingen bij het stuk:
Dit stuk kan richting het Landelijk Overleg Wolf. Er wordt iets meer nuance aangebracht.

4. Ingekomen stukken

4.a Brief LTO

Waarnemingen moeten worden opgenomen in het NDFF. Indien er meldingen zijn die nog niet in het NDFF staan, moet dit worden hersteld. Op iedere melding die in het NDFF komt te staan, moet een validatie hebben plaatsgevonden. Die validatie heeft nog niet plaatsgevonden, daarom staan de meldingen nog niet in het NDFF. In juni zal dit plaatsvinden.

Europa denkt dat er in Nederland nog geen wolven zijn, hoe krijgen we deze data bij Europa?

Conclusie
Een overzicht met wat er in Nederland al gedaan wordt met betrekking tot de wolf en wat we niet kunnen doen moet worden opgesteld.
Dit zal ook worden geagendeerd in het Landelijk Overleg Wolf.

4.b Notitie kennisinstituut Preventie Wolvenschade

Vragen die het stuk van [redacted] oproepen zijn:
Wat ontbreekt aan de huidige kennisinstituten en wat gaat dit toevoegen? Hoe kunnen bestaande kennisinstituten geholpen worden om beter te worden?

Conclusie
Dit stuk zal ook geagendeerd worden in het Landelijk Overleg Wolf. Daar zal worden gekeken hoe de verschillende partijen hier op reageren. Daarna zal er indien nodig vanuit de provincies nog een reactie komen.

4.c Startnotitie RDA

In het onderzoek van Motivaction in opdracht van het Ministerie van LNV komen alle vragen uit deze startnotitie aan de orde.

4.d Master thesis UU

Gedrag sluit niet aan bij de achtergrond van de student. Er zal hem geadviseerd worden om hier terughoudend in te zijn. BIJ12 zal deze student niet gaan begeleiden in zijn master thesis.

5. Landelijk Overleg Wolf

5.a Vooruitblik LOW

Tijdens het volgende overleg van het Landelijk Overleg Wolf zullen de volgende notities worden besproken: fact finding study, analyse juridisch kader, voortzetting tegemoetkoming, brief LTO, startnotitie RDA, notitie kennisinstituut preventie wolvenschade.

5.b Verhouding WiN t.o.v. LOW

Dit zal besproken worden in het WiN overleg van aanstaande donderdag. Hier zal vanuit de IPO wolvenwerkgroep niet op gereageerd worden.

6. Nieuws uit provinciale wolvencie's

Gelderland

De sfeer in de Gelderse gebiedscommissie is goed. Het is fijn dat het preventieplan nu klaar is.

Noord-Brabant

De Gedeputeerde Staten hebben een adviescommissie nu formeel ingesteld. Het eerste advies was op 12 januari. Besproken werd wat de taken van de commissie en manier van samenwerking zouden gaan worden.

16H

MAIL [redacted] Praktijknetwerk

Van: [redacted]@gcsix.nl>
Verzonden: maandag 8 maart 2021 14:07
Aan: [redacted]@gcsix.nl>
Onderwerp: Praktijknetwerk preventie wolvenschade

Allen,

Het Platform KSG heeft een praktijknetwerk preventie wolvenschade opgezet. Een aantal schapen- en geitenhouders, die wolfwerende maatregelen hebben genomen, is bereid om op afspraak andere schapen- en geitenhouders te ontvangen om hun ervaringen te delen en te laten zien hoe de maatregelen in de praktijk zijn uitgevoerd.

Tot nu toe zijn er 5 deelnemers: 2 in Drenthe, 2 op de Veluwe en 1 in de Achterhoek. Het is de bedoeling dat dit aantal wordt uitgebreid zodat een volledige dekking van alle risicogebieden in Nederland wordt verkregen. Met name in het zuiden van het land en in Overijssel zoeken wij nog deelnemers. Graag kom ik in contact met schapen- en geitenhouders, die bereid zijn om af en toe een belangstellende andere houder te ontvangen.

Meer informatie is te vinden op de website van het Platform KSG. Hier staat ook een overzicht van de subsidieregelingen in de verschillende provincies.
https://www.platform-ksg.nl/index.php/wolven

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders dossierhouder wolven
[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 12 januari 2021 17:49
Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolvenwerkgroep 19 januari 2021
Bijlagen: 0.1 Agenda 190121 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 3.1 210111 Optie Offerteaanvraag Fact Finding BIJ12 LNV versie 1.0.pdf; 3.2 Analyse Juridische kader wolf 120121.pdf; 3.6 Voortzetting tegemoetkomingsregeling 120121.pdf; 4a 201218 mail brief van [redacted] aan IPO P. Drenth inz Openbaarheid gegevens wolf BIJ12.pdf; 4a Voorstel reactie LTO brief.pdf; 4b Naar een kennisinstituut preventie wolvenschade.pdf; 4c Startdocument+positie+van+de+wolf (2).pdf; 4d Voorlopige opzet UU.pdf; 5.b Notitie LOW-WiN.pdf; 6.1 Besluitlijst IPO wolven werkgroep 24 november 2020.docx; 6.3 Wolvenprotocol Vlaanderen.pdf

Aan de leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Bijgaand de agenda en de stukken voor onze bijeenkomst volgende week dinsdag 19 januari .

Ik verwacht nog enkele stukken na te sturen, de agenda is daar m.i. duidelijk genoeg over. Het merendeel is bijgevoegd en dat is al met al nog best wel even wat leeswerk. Succes ermee, tot dan.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlage 6.1 : Besluitenlijst IPO wolven werkgroep 24 november 2020

Planning: stukken worden uiterlijk 15 januari verzonden en besproken de derde week van januari 2021
Volgende vergadering: dinsdag 19 januari 2021 : 14.00 – 16.00 uur

Actie	Planning	Trekker	Personele bezetting
1,2,4: Opdrachtomschrijving t.b.v. uitbesteding.			
1. Fact finding-study wolf	15/01	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted]
2. Analyse juridisch kader	15/01	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted]
3. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief	15/01	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted]
4. Advies waardering faunaschade/diersoorten	15/01	[redacted]	[redacted]
5. Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven voorstel	1e kwartaal 2021 15/01	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted], [redacted]
6. Voortzetting tegemoetkomingsregeling voorstel opties	2e helft 2021 15/01	[redacted]	[redacted] Provincies: ?
7. Internationaal soortmanagementplan wolf aanpak, acties	2e helft 2021 15/01	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted]
8. Mogelijkheid meenemen goudjakhals in actualisatie Afspraak hoe	1e helft 2021 15/01	[redacted]	[redacted]
9. Communicatie plan	 15/01	[redacted]	
10. Overige vervolgacties wolf	p.m. onderbrengen bij acties	[redacted]	
11. Actualisatie wolvenplan	Start 2e helft 2021 Gereed begin 2022	[redacted]	[redacted], [redacted]
12. Landelijk Overleg Wolf	p.m. laatste week jan/eerste week februari	[redacted]	[redacted], [redacted], [redacted]

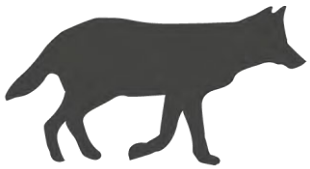

IPO WOLVEN WERKGROEP

Datum: 19 januari 2021
Tijd: 14.00 – 16.00 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. Welkom en opening

2. Vaststelling agenda en mededelingen
- Terugmeldingen: BAC VP 17 december 2020; IPO werkgroep 14 januari 2021

3. Aanpak actualisatie wolvenplan 2021 : ter bespreking/vaststelling
Doel: *vaststellen en agendering in het LOW bepalen.*

NB: nummering volgens besluitenlijst november 2020
1,2,4: Opdrachtomschrijving t.b.v. uitbesteding.
1. Fact finding-study wolf – voorstel zie bijlage
2. Analyse juridisch kader – voorstel zie bijlage
3. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief – voorstel zie bijlage
6. Voortzetting tegemoetkomingsregeling voorstel opties – voorstel zie bijlage
8. Mogelijkheid meenemen goudjakhals in actualisatie – mondeling - LNV/IPO
9. Communicatie plan`– voorstel zie bijlage (intern, géén LOW)

Niet ter bespreking, wél nader af te spreken wanneer de uitkomsten hiervan te verwachten zijn.
4. Advies waardering faunaschade/diersoorten
5. Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven *(evt. nazending)*
7. Internationaal soortmanagementplan wolf aanpak

4. Ingekomen stukken
Doel: *Voorspreken voor behandeling in LOW, zodat een* ***provinciaal standpunt*** *desgewnst kan worden terug gegeven.*

4.a Brief LTO
Doel: *Ter bespreking, advies formuleren t.b.v. bespreking in het LOW.*
Wens om actuele verspreiding zwervende wolven te delen met landbouworganisaties en te komen tot early warning system.
Zie bijlagen: de LTO brief en discussienotitie.

4.b Notitie Kennisinstituut Preventie Wolvenschade
Doel: *Ter bespreking, advies formuleren t.b.v. bespreking in het LOW:*
Bespreking aan de hand van de algemene vraag: Wat vinden wij hier van?

Voorgestelde insteek: interessant initiatief kan nuttige aanvulling zijn. Maar verwacht geen (financiële) bijdrage vanuit de provincies. BIJ12 vervult deze rol zoals hier vanuit overheidswege naar gekeken wordt.
Zie bijlage.

4.c Startnotitie RDA
Doel: *Ter bespreking, advies formuleren t.b.v. standpunt provincies/bespreking in het LOW*
Startnotitie t.b.v. maatschappelijk debat over de positie van de wolf in Nederland
Bespreking aan de hand van de algemene vragen: Hoe gaan wij hier mee om? Hoe verhoudt zich dit tot IPO/BIJ12/LNV en LOW? Moeten wij een rol vervullen of juist niet?
Voorgestelde insteek: Voor kennisgeving aannemen. Het is een gegeven feit, dat dit gaat lopen.
Zie bijlage of https://www.rda.nl/publicaties/publicaties/2020/11/18/startdocument-positie-van-de-wolf

4.d Master thesis UU
Doel: *ter bespreking, is het gewenst dat provincies/BIJ12 hieraan medewerking gaat verlenen?*
Zie bijlage: voortel vanuit de student Happel

5. Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Doel: *Ter voorbereiding van de LOW agenda*

5.a Vooruitblik LOW
Op 4 februari is het volgende LOW voorzien.
Zijn er nog (andere) punten die we daar mee moeten geven voor agendering?

5.b Verhouding WiN t.o.v. LOW
N.a.v. de instelling van het LOW is binnen Wolven in Nederland een notitie verschenen, die 21/01 zal worden besproken in WiN verband. Ook hier: Graag uw reactie hierop.
Voorgestelde insteek: er is verschil zit tussen LOW en WiN, deze beide kunnen naast elkaar blijven bestaan. Wat het WiN hiermee doet wordt wel vernomen in de LOW vergadering van februari.
Maar dit zal mogelijk kunnen leiden tot discussie over:
Zie bijlage: notitie vanuit WiN

5.c Samenstelling van het LOW kan ook een discussiepunt aldaar worden. Is de huidige samenstelling voldoende? Heeft u suggesties of juist bezwaren voor/tegen andere partijen.

6. Nieuws uit de provinciale wolvencie's
- Gelderland
- Drenthe
- Noord-Brabant
- Limburg

Gelet op volle agenda is er de voorkeur dat elke provincie een korte update per mail doorgeeft aan de werkgroep. Mochten er nog vragen zijn, kan dat nog mondeling.

7. Datum volgende vergadering en planning
Voorstel is om op **dinsdag 16 maart 14.00 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.
In de tussentijd zal gewerkt moeten worden aan de uitbestedingen en aan de nog ontbrekende notities van de actiepunten 'actualisatie wolvenplan'

Ter informatie: korte termijn planning wolven overleg:

- 19 januari IPO wolven werkgroep
- 21 januari - WiN overleg
- 4 februari LOW
- 2 maart kwartaalrapportage overleg

Jaarplanning
Tegelijkertijd is het goed is als wij de lange termijn planning ook helder maken.
Dus een aantal data afspreken voor volgende overleggen dit jaar. Een voorstel wordt nagestuurd.

5. Rondvraag en sluiting

6. Overige bijlage ter kennisname
- 6.1 Besluiten lijst 24 november 2020 -> agenda punt 3
- 6.2 Uitspraak rechtbank in 'wolvenschade zaak'
- 6.3 Protocol Vlaanderen

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlagen 19 01 21:

Notities agendapunt 3:
1 . Fact finding-study wolf
2. Analyse juridisch kader
6. Voortzetting tegemoetkomingsregeling voorstel opties

4a. LTO brief
discussienotitie t.b.v. reactie
4b. Naar een Kennisinstituut Preventie Wolvenschade
4c. Startnotitie RDA

5b. Notitie WiN-LOW

Nazending nog verwacht van:
3. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief
9. Communicatie plan
5. Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven

11-1-2021

Concept

3.1 IPO Wolvenwerkgroep 19 01 2021

Onderwerp
Fact finding studie – opdrachtuitvraag

Aanleiding
In 2012 is er door Alterra (WENR) een Factfinding studie uitgevoerd naar de wolf. Inmiddels zijn we meer dan 8 jaar verder en zijn er nieuwe inzichten, onderzoeken en ervaringen (op)gedaan over het leven met de wolf. Daarnaast zijn er vanuit de maatschappij vragen over de wolf en is behoefte aan inzicht. Om die reden willen we de Factfinding studie actualiseren aan de hand van de laatste inzichten.
Op de volgende pagina zijn vragen geformuleerd waar antwoorden op gewenst zijn. Deels overlappen deze met de studie van 2012 (hierbij is een actuele aanvulling van kennis gewenst); deels betreffen het nieuwe vragen. De vragen zijn op de volgende pagina van deze notitie in een 'Offerte-uitvraag-format' van BIJ12 gezet.

Gevraagd aan de IPO Wolvenwerkgroep
Aan de Wolvenwerkgroep wordt gevraagd om een keuze te maken voor wat betreft de onderstaande punten:

1. **Inhoud: zijn de juiste vragen gesteld**
   Er is bij de uitvraag onderscheid gemaakt tussen primaire (urgente) en secundaire (minder urgente) vragen. De vraag is nu: Hebben we met al deze vragen de potentiële risico's aan de kaart gesteld die kunnen optreden bij (her)vestiging van de wolf en die momenteel relevant zijn? Zijn er naast o.a. schade, mens-hond-wolf interactie, invloed landschap/ecosysteem nog meer evt. risico's te bedenken die hieronder niet afdoende benoemd zijn?

   Ja: Bij akkoord dan betreffen dit de vragen waar middels de opdracht-uitvraag (nader) onderzoek naar gedaan gaat worden.
   Nee: Indien de vragenlijst niet compleet is, dan graag concreet aangeven wat aangevuld of wat overbodig is.

2. **Inhoud: wel of niet betrekken sociologische vragen**
   Bij de 'Secundaire vragen' zijn een aantal vragen opgenomen die anders van aard zijn dan de andere vragen (meer sociologisch). Deze vragen kwamen ook deels aan bod in de vorige Factfinding studie. Willen we deze vragen ook beantwoord zien in deze Factfinding studie?

   Ja: Bij akkoord dan betreffen dit de vragen waar middels de opdracht-uitvraag (nader) onderzoek naar gedaan gaat worden.
   Nee: De vragen maken geen onderdeel uit van de uitvraag.

3. **Proces: Enkele of meerdere partijen betrekken**
   Gezien het beschikbare budget (ca. €100.000-125.000) betreft het (via BIJ12) inkooptechnisch een meervoudige onderhandse aanbesteding. Dit betekent dat bij de betreffende omvang van het vraagstuk, aan meerdere partijen gevraagd wordt om een offerte uit te brengen. Het is mogelijk om van deze aanbesteding af te wijken middels een 'Afwijkingsverklaring'.

   Voordelen meervoudig: In feite is het uitzetten bij meerdere partijen de meest zuivere methode van het Inkoop- en aanbestedingsbeleid. Inzicht wordt vergaard in meerdere aanpakmethodes. Er kan dan in eerste instantie aan de hand van het geoffreerde resultaat en in tweede instantie aan de hand van de geoffreerde bedrag een gewogen keuze gemaakt worden.
   Nadelen meervoudig: Het bijkomende proces is wat omvangrijker dan wanneer er voor één partij gekozen wordt. Er kan sprake zijn van een Nota van inlichten er wordt een beoordelingsteam opgesteld die het proces voor meerdere offerte door gaat. Er kan niet onderling met de partijen afgestemd worden; iedere inschrijver moet dezelfde informatie verstrekt krijgen.

Voordelen enkelvoudig: het te doorlopen traject is eenvoudiger, sneller en directer. Er kan aan de hand van de uitvraag in gesprek gegaan worden met de (enige) inschrijver over de mogelijkheden van het uit te werken vraagstuk. Er kan middels enkelvoudig aanbesteden één partij gekozen worden die een autoriteitsrol kan krijgen voor wat betreft wolf-inhoudelijke (onderzoeks)vragen. Zo kan deze partij zich ontwikkelen tot een gezaghebbende partij/partner op het gebied van wolven.

4. Proces: Uitvraag door LNV of BIJ12(/provincies)

Op de volgende pagina is de opdracht-uitvraag in een BIJ12 format gezet. Indien gewenst kan de opdracht-uitvraag ook vanuit LNV uitgezet worden. [Afstemming volgt met LNV].

BIJ12: Als BIJ12 het uitvraagt, vult BIJ12 de beleidsverantwoordelijkheid provincies in.
LNV: als LNV de uitvraag doet is er bij Rijksuniversiteiten/ Rijksinsituten mogelijk sprake van een verlaagd tarief ('LNV-tarief'). Daarnaast is er via deze weg geen sprake van enkelvoudig of meervoudig aanbesteden.

Werkt voor provincies

Datum 24 mei 2019
Ons kenmerk --

BIJ12
Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22
F: 085 - 486 22 33
bij12.nl

WENR
t.a.v. xxx

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
--	--	--	Xx januari 2021

Contactpersoon
[redacted]

Bijlage(n)
-

Onderwerp
Offerteaanvraag betreffende Fact Finding studie

Beste xx,

Hierbij stuur ik u een uitnodiging om een offerte in te dienen voor een meervoudige onderhandse Aanbestedingsprocedure. Hieronder kunt u in detail lezen wat de opdracht inhoudt en waaraan u en uw offerte dienen te voldoen. Indien u vragen over deze offerteaanvraag heeft dan kunt u mij bereiken op inkoop@bij12.nl.

Wat is BIJ12?
BIJ12 is de uitvoeringsorganisatie voor de 12 provincies en brengt kennis en informatie bijeen over het landelijk gebied en de fysieke leefomgeving in Nederland. Wij zorgen voor uniformiteit in informatievoorziening en de uitvoering van provinciale regelingen. Voor meer informatie verwijzen wij u graag naar onze website: www.bij12.nl.

Inhoud van de opdracht
Scope:
Momenteel hebben meerdere wolven zich officieel in Nederland gevestigd en is er al twee jaar sprake van voortplanting. Daarbij zorgt de terugkeer van de wolf voor maatschappelijke beroering, waarbij het publieke debat sterk gedomineerd kan worden door emoties, variërend van enthousiast tot negatief. Tevens is er sprake van discussie over de getrouwheid van de informatie.
In 2012 werd in opdracht van het Ministerie van EZ, IPO en het Faunafonds door Wageningen Universiteit (Alterra) een rapport uitgewerkt over de wolf (De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland: een 'factfinding study', *Groot Bruinderink et al.,* 2012)**.** Het rapport werd geschreven als voorbereiding op een – toen nog - waarschijnlijke terugkeer van de wolf in Nederland. Deze studie vormde de opmaat voor het maken van het eerste Interprovinciaal Wolvenplan (2019).

Het huidige Interprovinciaal Wolvenplan (2019) voorziet er in dat het plan in 2021 wordt herzien zodat ook na 2021 richting gegeven wordt aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf. Het is van groot belang dat de provincies bij de herziening beslissingen nemen die op feitelijke gegevens zijn gebaseerd. Dit is aanleiding om het factfinding-rapport uit 2012 te actualiseren. De belangrijkste vraag daarbij is wat we hebben geleerd van de eerste jaren waarin er sprake is van gevestigde wolven in Nederland. Inmiddels is er niet alleen ervaring opgedaan met wolven in Nederland maar is de kennis over de wolf in West-Europa enorm gegroeid. Een nieuwe factfinding-study levert een geactualiseerd overzicht van de beste wetenschappelijke kennis van het moment en kan aanbevelingen opleveren om tot co-existentie te komen met een groot roofdier als de wolf in een drukke menselijke leefomgeving als Nederland.
In overleg tussen IPO (PH Natuur) en LNV is overeengekomen om ten aanzien van het maken van een nieuwe fact finding studie wederom samen op te trekken als gemeenschappelijk opdrachtgever.

Resultaten en werkzaamheden:
Het resultaat van deze opdracht omvat waar mogelijk antwoorden op de hieronder aangeduide vragen. Het resultaat moet gebaseerd zijn op feiten aan de hand van onder meer (wetenschappelijk) onderzoek en/of op een veelvoud aan ervaringen. De vragen zijn verschillend van aard en zijn gecategoriseerd naar de volgende indeling 'Verspreiding, voorkomen, herkomst', Gedrag en wolf-mens relatie', 'Schade, monitoring en beheer' en 'Ecologie'. Er is aan de hand van een combinatie van prioriteit en haalbaarheid een onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire vragen. Het kan voorkomen dat niet op alle vragen een antwoord te geven is of het budget hier toereikend voor is. Indien niet op alle vragen een antwoord te geven is dan vragen wij om een onderbouwing waarom hier (op dit moment) nog geen inzicht in gegeven kan worden. Hierbij kan eventueel een perspectief of een advies gegeven worden over hoe en wanneer wel antwoord op de vraag gegeven kan worden. Indien reeds tijdens het offertetraject duidelijk is dat dit aan de orde is, kan dit benoemd worden in de door u op te stellen offerte.

Primaire vragen

1. <u>Verspreiding, voorkomen, herkomst</u>
   - 1.1. Wat is de herkomst van de wolven die in Nederland zijn vastgesteld?
     a. Zijn de wolven in Centraal Europa, het Alpengebied en/of Nederland (deels) illegaal uitgezet?
     b. Indien hier sprake van is wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welke beheer is dan aangewezen?
   - 1.2. Is er bij de (genetisch vastgelegde) wolven in Nederland sprake van hybridisatie met honden?
     a. Is dit aan de orde voor wat betreft de wolven in Centraal Europa/ het Alpengebied?
     b. Indien hier sprake van is; wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welke beheer is dan aangewezen?
   - 1.3. Zijn er hotspots / corridors in Nederland aan te wijzen die veelvuldig worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)?
     a. Hoe is het schadebeeld binnen deze hotspots/corridors? Is er tussen de hotspots/corridors een merkbaar verschil te zien? *[In het geactualiseerde Wolvenplan kan aan de hand van de uitkomst van de FF-studie de werkwijze omschreven worden hoe qua preventieve maatregelen omgegaan wordt in deze – dan bekende – hotspots. Dus bijv. dat maatwerk binnen deze hotspots wordt toegepast: uitzoeken welke bedrijven aanwezig zijn en wat dan de beste opties zijn, in gesprek met betrokkenen etc..]*

1.4. Wat is de verwachte ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland, eventueel gebaseerd op ervaringen uit het buitenland? *[Bij enkelvoudige aanbesteding: bij uitvraag in gesprek gaan met de specifieke partij over hoe dit het beste binnen de kaders van opdracht opgepakt kan worden; bij meervoudige aanbesteding moet deze vraag op voorhand in deze uitvraag nader gespecificeerd worden of in ieder geval benoemd worden of deze vraag kwalitatief (obv exp. judgement) of kwantitatief beantwoord moet worden.]*

1.5. Waar kunnen wolven in Nederland, aan de hand van de huidige ervaringen en inzichten, waarschijnlijk duurzaam leven?
   a. Voor hoeveel wolven is hier mogelijk plek?

1.6. Is er een uitspraak te doen over welke landschapstypes of habitats in Nederland het meeste aangedaan worden door wolven?
   a. Is de mate van vestiging van de wolf van invloed op deze habitatkeuze?

2. Gedrag en wolf-mens relatie

2.1. Welk gedrag van wolven onder andere ten opzichte van mensen is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?

2.2. Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?

2.3. Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn inmiddels elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven? Zijn hierbij verklarende oorzaken te benoemen?

2.4. Wat zijn de mogelijke gevolgen van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid?

3. Schade, monitoring en beheer

3.1. Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?

3.2. Welke buitenlandse ervaringen zijn er met betrekking tot afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag van de wolvenroedel.

3.3. Wat is het verwachte effect van het gevoerde faunabeheer op de wolf in Nederland, kijkend naar beschikbaarheid van wilde prooien?

4. Ecologie

4.1. Dieet: wat eten wolven in Nederland gebaseerd op beschikbare praktijk inzichten (aan de hand van wolvenkeutels, kadavers prooidieren etc.) en literatuuronderzoek?

4.2. Wolf in het ecosysteem: wat zijn volgens de meest recente inzichten en ervaringen (op basis van literatuur) de effecten van de wolf op het ecosysteem? Bijvoorbeeld voor:
   a. De verwachting van profiterende soorten;
   b. Effecten op hoefdieren;
   c. Verandering landschap (o.a. door aanpassing graasdruk).

Secundaire vragen

1. Welke nieuwe ontwikkelingen zijn er op het vlak van genetische methodieken & uitwisseling van data met andere landen in Europa? In hoeverre bieden deze nieuwe ontwikkelingen een meerwaarde ten op zichtte van de huidige methodieken?
   Sociologische vragen:
2. *Wat zijn de gevoelens en attitudes van burgers en welke afwegingen en emoties spelen hierbij een rol?*

3. *Wat is de achterliggende sociologische oorzaak van het mens-wolfconflict?*
4. *Wat zijn de positieve effecten die mensen beleven bij de wolf?*

Tijdsplanning:
De beoogde overeenkomst wordt aangegaan voor een periode van xx xx 2021, voor bepaalde tijd, en zal van rechtswege eindigen op xx xx 2021.Het resultaat dient uiterlijk 30 juli 2021 in bezit te zijn van BIJ12.

Indienen offerte:
Uw inschrijving dient uiterlijk xx februari 2021, volledig en rechtsgeldig ondertekend digitaal ingediend te worden via: inkoop@bij12.nl.

Prijsopgave
Voor alle vragen die beschreven staan onder 'Resultaten en werkzaamheden' wordt per vraag een fixed price gevraagd. Door de onderverdeling in prioritaire en secundaire vragen kan aan de hand van de aangegeven kostenpost door de opdrachtgever besloten worden voor welke vraagstellingen wel of niet opdracht verleend wordt.

Knock-out eisen
Inschrijver dient zich aan de volgende knock-out eisen te conformeren:

- U gaat onverkort akkoord met de bij deze offerteaanvraag bijgevoegde algemene inkoopvoorwaarden BIJ12 2018, met uitsluiting van uw voorwaarden.

Indien uw offerte niet aan bovenstaande knock-out eisen voldoet of u bijvoorbeeld een voorbehoud hierop maakt, wordt uw offerte niet in behandeling genomen en als ongeldig terzijde gelegd.

Gunning van de opdracht of afwijzing van de offerte
Uw offerte zal worden beoordeeld op de volgende onderdelen:

- Conformiteit aan de gestelde eisen
- Prijs – kwaliteit verhouding
- Opgegeven tijdspad voor het verrichten van de werkzaamheden
- Wijze van invulling van de gevraagde dienstverlening / plan van aanpak

Wanneer uw offerte niet voldoet aan het gevraagde in deze offerteaanvraag dan zal uw offerte afgewezen worden. U ontvangt daarover dan bericht. Als uw offerte voldoet krijgt u de opdracht gegund. U krijgt dan een overeenkomst toegestuurd. Een overeenkomst komt slechts tot stand nadat u een schriftelijke bevestiging van BIJ12 heeft ontvangen in de vorm van een door BIJ12 opgestelde en ondertekende overeenkomst voor dienstverlening. Mondelinge mededelingen, toezeggingen of afspraken hebben geen rechtskracht tenzij zij schriftelijk zijn bevestigd door BIJ12.

BIJ12 heeft geen verplichting tot gunning en behoudt zich het recht voor de aanbesteding tijdelijk / permanent of gedeeltelijk / in totaliteit te stoppen. Dit kan zich onder meer voordoen indien wij gebreken in uw offerteaanvraag hebben geconstateerd, de kwaliteit van uw aanbieding ondermaats is of omdat een andere ondernemer bezwaar heeft gemaakt tegen de enkelvoudig onderhandse offerteaanvraag voor deze opdracht. U kan zich in een dergelijke situatie niet beroepen op een vergoeding van gemaakte kosten of een andere compensatie aangaande tijd of personele inzet.

Wij zien uw offerte met belangstelling tegemoet.

Met vriendelijke groet,
BIJ12

[redacted]

Deze brief is digitaal vastgesteld, daardoor staat er geen fysieke handtekening in de brief.

AIV BIJ12 2018 voor leveringen en diensten

Deel A. Algemeen deel

De bepalingen van deel A zijn van toepassing zowel op leveringen als op diensten.

Artikel 1 Begripsbepalingen

De hierna volgende begrippen worden in deze algemene inkoopvoorwaarden in de hierna vermelde betekenis gebruikt:

a. opdrachtgever: de Vereniging het Interprovinciaal Overleg, onderdeel BIJ12, uitvoeringsorganisatie van de gezamenlijke provincies, Leidseveer 2 Utrecht, ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 27261712 ten deze vertegenwoordigd door mevrouw [redacted] BIJ12, hierna te noemen: "BIJ12"
b. opdrachtnemer: iedere (rechts)persoon alsmede diens vertegenwoordiger(s), gemachtigde(n) en rechtsverkrijgende(n), die met de opdrachtgever een overeenkomst sluit tot het verrichten van leveringen en/of diensten, waarop deze algemene inkoopvoorwaarden toepasselijk zijn, alsmede zijn werknemers en door hem bij de uitvoering van de overeenkomst ingeschakelde derden;
c. partij(en): de opdrachtgever en/of de opdrachtnemer;
d. overeenkomst: de overeenkomst van opdracht tussen de opdrachtgever en de opdrachtnemer op basis waarvan de opdrachtnemer leveringen en/of diensten verricht voor de opdrachtgever en de opdrachtgever een tegenprestatie voldoet aan de opdrachtnemer;
e. dag: kalenderdag;
f. schriftelijk: door middel van geschreven documenten, fax- of e-mailcommunicatie, alsmede andere door de wet daarmee gelijk gestelde vormen van communicatie;
g. prestatie: het door de opdrachtnemer op basis van een overeenkomst tot stand te brengen resultaat:
h. zaak: roerende zaak, waaronder mede begrepen energie en water:
i. resultaten: alle resultaten van een overeenkomst waaronder begrepen doch niet uitsluitend alle adviezen, ontwerpen, rapporten, rapportages, protocollen, modellen e.d. die een opdrachtnemer in het kader van een overeenkomst voor en in opdracht van de opdrachtgever worden opgesteld, samengesteld of vervaardigd.

Artikel 2 Overeenkomst

1. Afwijkingen van deze algemene inkoopvoorwaarden zijn uitsluitend geldig voor zover ze uitdrukkelijk schriftelijk door de opdrachtgever zijn aanvaard en gelden slechts voor de overeenkomst waarop ze betrekking hebben.
2. Een wijziging van de overeenkomst komt uitsluitend tot stand nadat een partij een voorstel van de andere partij schriftelijk heeft aanvaard.
3. Indien enige bepaling van deze algemene inkoopvoorwaarden nietig is of vernietigd wordt, blijven de overige bepalingen onverkort en volledig van kracht.
4. In geval van toepassing van het derde lid treden partijen in overleg teneinde nieuwe rechtsgeldige bepalingen ter vervanging van de nietige dan wel vernietigde bepalingen overeen te komen, waarbij zoveel mogelijk het doel en de strekking van laatstbedoelde bepalingen in acht worden genomen.
5. In geval van strijdigheid tussen een bepaling in een overeenkomst en een bepaling in deze algemene inkoopvoorwaarden, prevaleert de bepaling uit de overeenkomst.
6. Indien de opdrachtgever tekeningen, modellen, specificaties, instructies, planningen, keuringsvoorschriften en dergelijke voorschrijft, maken deze deel uit van de overeenkomst.

Artikel 3 Meerwerk en minderwerk

1. Indien door aanvullende wensen of door gewijzigde inzichten van de opdrachtgever of door wijziging van wettelijke voorschriften, de prestatie die de opdrachtnemer op grond van de overeenkomst moet verrichten, aantoonbaar wordt verzwaard dan wel uitgebreid, is sprake van meerwerk.
2. Tot meerwerk als bedoeld in het eerste lid worden niet gerekend essentiële werkzaamheden die de opdrachtnemer bij het sluiten van de overeenkomst had behoren te voorzien.
3. Indien de prestatie die de opdrachtnemer op grond van de overeenkomst moet verrichten, aantoonbaar wordt verlicht dan wel verminderd, is sprake van minderwerk.
4. Indien een partij meent dat van meer- en/of minderwerk sprake is, doet zij daarvan tijdig en schriftelijk mededeling aan de andere partij onder opgave van de financiële en andere gevolgen daarvan voor de uitvoering van de overeenkomst.
5. De opdrachtnemer vangt niet aan met de uitvoering van meerwerk dan na een schriftelijke opdracht daartoe van de opdrachtgever.
6. Meerwerk dat niet vooraf schriftelijk is overeengekomen, wordt niet door de opdrachtgever vergoed.
7. De opdrachtnemer zendt een aparte en gespecificeerde nota voor het meer- en/of minderwerk.

Artikel 4 Verplichtingen opdrachtnemer

1. De opdrachtnemer besteedt de uitvoering van de overeenkomst niet in zijn geheel uit aan een derde.
2. De opdrachtnemer besteedt de uitvoering van de overeenkomst niet gedeeltelijk uit aan een derde, tenzij hiermee voorafgaand schriftelijk is ingestemd door de opdrachtgever.
3. De opdrachtnemer vervangt de personen die zijn belast met de uitvoering van de overeenkomst en die in de overeenkomst zijn benoemd, tijdelijk noch definitief, tenzij hiermee vooraf schriftelijk is ingestemd door de opdrachtgever.
4. De opdrachtgever onthoudt haar instemming als bedoeld in de vorige leden niet en verbindt daaraan geen voorwaarden, tenzij dit in het voorkomende geval redelijk kan worden geacht.
5. De opdrachtnemer levert zijn prestatie goed en zorgvuldig, naar beste weten en kunnen op een wijze die aan de overeenkomst beantwoordt en binnen de overeengekomen termijn. De opdrachtnemer maakt daarbij geen inbreuk op intellectuele of industriële eigendomsrechten van derden en leeft alle van toepassing zijnde wettelijke eisen en overige overheidsvoorschriften na.
6. De opdrachtnemer gebruikt de in het kader van de overeenkomst door de opdrachtgever aan de opdrachtnemer verstrekte informatie en documentatie, waaronder tekeningen en modellen, alleen indien en voor zover dat in het kader van de uitvoering van de overeenkomst noodzakelijk is.
7. De informatie en documentatie als bedoeld in het zesde lid, blijft te allen tijde eigendom van de opdrachtgever.
8. Verplichtingen die naar hun aard zijn bestemd om ook na uitvoering van de overeenkomst voort te duren, behouden hun werking ook nadat de overeenkomst is uitgevoerd.

Artikel 5 Geheimhouding en bekendmaking

1. Partijen zijn verplicht alle direct of indirect van de andere partij vertrouwelijk verkregen informatie en (persoons)gegevens vertrouwelijk te behandelen, ook na afloop van de overeenkomst.
2. Partijen maken de informatie en (persoons)gegevens als bedoeld in het eerste lid, niet aan derden openbaar, tenzij hiermee vooraf schriftelijk is ingestemd door de andere partij, of op grond van een wettelijke verplichting of een rechterlijk bevel. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.
3. De opdrachtnemer maakt in publicaties of reclame-uitingen geen melding van de overeenkomst en de resultaten hiervan en gebruikt de naam en/of het logo van de opdrachtgever niet als referentie, tenzij de opdrachtgever hiermee vooraf schriftelijk heeft ingestemd. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.

4. In geval van overtreding van de voorgaande leden door de opdrachtnemer, verbeurt de opdrachtnemer aan de opdrachtgever een onmiddellijk opeisbare boete van € 5.000, - per geval.
5. Voor de opeisbaarheid van deze boete(s) is geen ingebrekestelling vereist en deze geldt onverminderd enig ander aan de opdrachtgever toekomend recht, waaronder het recht op volledige schadevergoeding en nakoming.
6. De opdrachtgever kan persberichten en andere openbare mededelingen coördineren.

Artikel 6 Toetsing

1. De opdrachtgever heeft het recht de prestatie te (laten) toetsen.
2. De opdrachtgever kan de toets bedoeld in het eerste lid, zowel voor, tijdens als binnen een redelijke termijn na de levering van de prestatie (laten) uitvoeren.

Artikel 7 Niet-tijdige nakoming

1. De opdrachtnemer meldt een dreigende termijnoverschrijding zo spoedig mogelijk schriftelijk aan de opdrachtgever, waarbij hij de aard van de dreigende termijnoverschrijding, de te treffen maatregelen en de verwachte duur van de vertraging vermeldt.
2. De opdrachtgever bevestigt schriftelijk de ontvangst van de melding als bedoeld in het eerste lid en geeft daarbij aan of zij instemt met de voorgestelde handelwijze. Deze instemming houdt niet in dat opdrachtgever de oorzaak van de dreigende vertraging erkent en laat alle andere rechten of vorderingen die de opdrachtgever op grond van de overeenkomst toekomen, onverlet.

Artikel 8 Tekortkoming in de nakoming

1. Een tekortkoming in de nakoming tengevolge van de volgende omstandigheden is in ieder geval toerekenbaar aan de tekortschietende partij: gebrek aan personeel, ziekte of staking van personeel, verlate levering van zaken, files, liquiditeitsproblemen, toerekenbare tekortkoming in de nakoming van door de opdrachtnemer ingeschakelde derden en andere, voorzienbare omstandigheden waarop de opdrachtnemer had kunnen en moeten anticiperen.
2. De opdrachtgever heeft het recht om voor rekening van en na overleg met de opdrachtnemer herstel of vervanging zelf uit te voeren of door derden te laten uitvoeren, onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die haar toekomen, in de volgende gevallen:
   a. nakoming is blijvend onmogelijk;
   b. de in een schriftelijke ingebrekestelling gestelde termijn voor nakoming is ongebruikt verlopen;
   c. er is sprake van zodanige spoedeisendheid dat onmiddellijke actie is geboden.

Artikel 9 Aansprakelijkheid

1. Tenzij anders overeengekomen, is de partij die toerekenbaar tekortschiet in de nakoming van haar verplichtingen, tegenover de andere partij aansprakelijk voor de door de andere partij geleden dan wel te lijden schade, met dien verstande dat de aansprakelijkheid per contractsperiode beperkt is tot een bedrag van:
   − voor opdrachten waarvan de totale waarde kleiner is dan of gelijk aan € 50.000,−: € 150.000,− per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   − voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 50.000,− maar kleiner dan of gelijk aan € 100.000,−: € 300.000,− per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   − voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 100.000,− maar kleiner dan of gelijk aan € 150.000,−: € 500.000,− per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   − voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 150.000,− maar kleiner dan of gelijk aan € 500.000,−: € 1.500.000,− per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen;
   − voor opdrachten waarvan de totale waarde meer is dan € 500.000,−: € 3.000.000,− per gebeurtenis met een maximum aantal van 3 gebeurtenissen.
2. Samenhangende gebeurtenissen als bedoeld in het eerste lid, worden aangemerkt als één gebeurtenis.
3. De beperking van de aansprakelijkheid als bedoeld in het eerste lid komt te vervallen:
   a. in geval van aanspraken van derden op schadevergoeding voor dood- en letselschade;
   b. indien sprake is van opzet of grove schuld aan de zijde van de tekortschietende partij;
   c. in geval van schending van intellectuele eigendomsrechten als bedoeld in artikel 4, vijfde lid.

   In deze gevallen zijn de bepalingen uit afdeling 6.1.10 BW onverkort van toepassing, wat betekent dat de aansprakelijkheid van partijen niet door deze algemene voorwaarden wordt beperkt maar door de regeling daarvan in de wet.
4. Onder derden als bedoeld in het derde lid, worden mede begrepen volksvertegenwoordigers, bestuurders, werknemers en andere voor de opdrachtgever werkzame personen.
5. Indien een derde de opdrachtgever aansprakelijk stelt voor handelen of nalaten waarvoor de opdrachtnemer aansprakelijk is op grond van het bepaalde in de wet, deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten, neemt de opdrachtnemer de behandeling van deze aanspraak op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over en vrijwaart de opdrachtgever terzake, met inachtneming van de leden 1, 2 en 3 van dit artikel.
6. Alle kosten, waaronder begrepen schadevergoeding, boetes en rente, die de opdrachtgever heeft gemaakt in verband met de behandeling van een aanspraak als bedoeld in het vijfde lid, komen voor rekening van de opdrachtnemer.
7. In het geval de belastingdienst of instanties aan wie de uitvoering van de sociale verzekeringswetgeving is opgedragen de rechtsverhouding tussen partijen aanmerken als een fictieve dienstbetrekking, neemt de opdrachtnemer de behandeling van alle aanspraken, waaronder begrepen boetes, rente en kosten, op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over.
8. De opdrachtnemer verklaart dat hij genoegzaam is verzekerd en zich genoegzaam verzekerd zal houden tegen de aansprakelijkheid zoals bedoeld in deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten.

Artikel 10 Ontbinding

1. Partijen hebben het recht, onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die hen toekomen, de overeenkomst tussen partijen buiten rechte te ontbinden, indien de andere partij enige verplichting uit de overeenkomst niet tijdig of niet behoorlijk nakomt en voor zover de tekortkoming vatbaar is voor herstel, nalaat zodanige tekortkoming te herstellen binnen de in een schriftelijke ingebrekestelling gestelde termijn voor nakoming.
2. Onverminderd de mogelijkheden die de wet biedt en de overige rechten die haar toekomen, heeft de opdrachtgever het recht om de overeenkomst tussen partijen direct en zonder ingebrekestelling buiten rechte te ontbinden, indien:
   a. de opdrachtnemer in staat van faillissement of in surséance van betaling verkeert, of op een aanmerkelijk deel van haar vermogen beslag wordt gelegd;
   b. de opdrachtnemer overlijdt of anderszins in de (fysieke) onmogelijkheid komt te verkeren om de overeenkomst uit te voeren;
   c. de bedrijfsvoering van de opdrachtnemer (deels) is stilgelegd, hij zijn activiteiten (deels) heeft gestaakt of overgedragen of hij in liquidatie verkeert;
   d. de zeggenschap over of binnen de onderneming van de opdrachtnemer wijzigt bijvoorbeeld door wijziging van aandeelhouders of wisseling van bestuursleden;
   e. personeelsleden van of personen die werkzaam zijn bij de opdrachtgever, een al dan niet betaalde nevenfunctie bij de opdrachtnemer vervullen of ten tijde van de onderhandelingen hebben vervuld of die belangen hebben bij de opdrachtnemer of bij diens bedrijfsvoering, zonder dat de opdrachtgever daarvan voor de totstandkoming van de overeenkomst in kennis is gesteld;
   f. feiten of omstandigheden in relatie tot het bedrijf of de persoon van de opdrachtnemer bekend worden, die, waren deze bekend geweest vóór het tot stand komen van de overeenkomst, aanleiding zouden zijn geweest om geen overeenkomst met deze opdrachtnemer aan te gaan.
3. De opdrachtnemer is verplicht de opdrachtgever terstond te informeren over het optreden of redelijkerwijs voorzienbaar zijn van een van de omstandigheden als bedoeld in het tweede lid.
4. In geval van ontbinding van de overeenkomst heeft de opdrachtnemer geen recht op enige schadevergoeding.
5. In geval van ontbinding heeft de opdrachtgever het recht om de reeds door de opdrachtnemer geleverde en door de opdrachtgever betaalde prestatie te blijven gebruiken.
6. De opdrachtgever kan afgifte vorderen van hetgeen reeds op basis van de overeenkomst is ontwikkeld of gerealiseerd en van de gegevens die nodig zijn om een en ander te kunnen voltooien en gebruiken, tegen betaling van een corresponderend deel van de overeengekomen tegenprestatie.
7. Partijen kunnen overeenkomen dat de opdrachtnemer de prestatie zodanig afrondt, dat deze voldoet aan hetgeen is overeengekomen dan wel dat deze door een ander kan worden voltooid.

Artikel 11 Prijzen en tarieven

1. Prijzen en tarieven zijn vast voor de duur van de overeenkomst en in euro's en omvatten alle belastingen, maar exclusief btw en betreffen de overeengekomen prestatie, alsmede alle overige kosten, zoals die van training of inwerking van personeel, reis- en verblijf- en voorrijkosten, administratiekosten en de kosten van de verpakking.
2. De in het eerste lid bedoelde prijzen gelden ook voor meer- en minderwerk als bedoeld in artikel 3.

Artikel 12 Betaling

1. Tenzij factureringsmomenten zijn overeengekomen, zendt de opdrachtnemer niet eerder een factuur aan de opdrachtgever dan nadat de prestatie is verricht en geaccepteerd.
2. In een factuur is in ieder geval opgenomen:
   a. opgave van het aantal werkelijk en noodzakelijk bestede uren, alsmede de data waarop een en ander is verricht, of
   b. een korte omschrijving van de verrichte prestatie.
3. De opdrachtgever voldoet binnen dertig dagen na ontvangst en goedkeuring van de desbetreffende factuur de op grond van de overeenkomst verschuldigde bedragen, mits gefactureerd overeenkomstig de factureringsafspraken en na acceptatie van de prestatie en de bijbehorende documentatie.
4. In geval van te late betaling is de opdrachtgever de wettelijke rente verschuldigd.
5. In geval van vooruitbetaling door de opdrachtgever verstrekt de opdrachtnemer op eerste verzoek daartoe en voorafgaand aan de eerste vooruitbetaling, op zijn kosten voldoende zekerheid voor (terug)betaling, voor het geval de opdrachtnemer op enigerlei wijze tekort schiet in de nakoming van zijn verplichtingen waarop de vooruitbetaling ziet.
6. De zekerheid wordt verstrekt door middel van een originele verklaring (bankgarantie "op afroep") van een erkende kredietinstelling ter hoogte van het door de opdrachtgever vooruit te betalen of vooruitbetaalde bedrag, vermeerderd met eventuele rente en kosten, een en ander goed te keuren door de opdrachtgever.
7. Indien is overeengekomen dat betaling volgens nacalculatie plaatsvindt, specificeert de opdrachtnemer de factuur zoals overeengekomen.
8. Betaling door de opdrachtgever houdt op geen enkele wijze afstand van enig recht in.
9. Het is de opdrachtnemer niet toegestaan zijn prestatie te verrekenen met een vordering op de opdrachtgever, uit welken hoofde dan ook verschuldigd.
10. De opdrachtgever heeft het recht de voldoening van een factuur op te schorten in het geval van een dreigende vertraging als bedoeld in artikel 7, eerste lid, of een toerekenbare tekortkoming als bedoeld in artikel 8, eerste lid.
11. Overschrijding van een betalingstermijn door de opdrachtgever of niet-betaling van een factuur op grond van vermoedelijke inhoudelijke onjuistheid daarvan of in geval van ondeugdelijkheid van de prestatie, geeft de opdrachtnemer niet het recht zijn werkzaamheden op te schorten dan wel te beëindigen.
12. De opdrachtgever kan de factuur door een door haar aan te wijzen accountant als bedoeld in artikel 393, eerste lid, van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek op inhoudelijke juistheid laten controleren. De opdrachtnemer verleent de betrokken accountant inzage in boeken en bescheiden en verstrekt hem alle gegevens en informatie die deze verlangt.
13. De controle als bedoeld in het twaalfde lid, is vertrouwelijk en strekt zich niet verder uit dan voor het verifiëren van de facturen is vereist.
14. De accountant brengt zijn rapportage zo spoedig mogelijk aan partijen uit.
15. De kosten van het accountantsonderzoek als bedoeld in de vorige leden, komen voor rekening van de opdrachtgever, tenzij uit het onderzoek van de accountant blijkt dat de factuur niet juist dan wel onvolledig is, in welk geval bedoelde kosten voor rekening van de opdrachtnemer komen.

Artikel 13 Zaken van de opdrachtgever

1. In het geval de opdrachtgever aan de opdrachtnemer zaken, zoals grondstoffen, hulpstoffen, gereedschappen, tekeningen, specificaties en software, ter beschikking heeft gesteld ten behoeve van de uitvoering van de overeenkomst, blijven deze zaken eigendom van de opdrachtgever. Aan de terbeschikkingstelling kunnen voorwaarden worden verbonden.
2. De opdrachtnemer bewaart de ter beschikking gestelde zaken afgescheiden van soortgelijke zaken welke behoren aan hemzelf of aan derden.
3. De opdrachtnemer zal de ter beschikking gestelde zaken merken als eigendom van de opdrachtgever.
4. De opdrachtnemer retourneert al hetgeen hij in het kader van de uitvoering van de overeenkomst van de opdrachtgever onder zich heeft, binnen veertien dagen nadat de overeenkomst is uitgevoerd zonder kosten aan de opdrachtgever.
5. Het is de opdrachtnemer niet toegestaan een kopie van de in het eerste lid bedoelde zaken te bewaren of te gebruiken, anders dan in het kader van zijn archiveringsverplichtingen.

Artikel 14 Arbeidsvoorwaarden en arbeidsdiscriminatie

1. Opdrachtnemer houdt zich bij het verrichten van de werkzaamheden aan de geldende wet- en regelgeving op het gebied van arbeidsvoorwaarden en aan de CAO die op hem en zijn werknemers van toepassing is.
2. Opdrachtnemer legt alle arbeidsvoorwaardelijke afspraken ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden op een inzichtelijke en toegankelijke wijze vast.
3. Opdrachtnemer verschaft desgevraagd en onverwijld aan bevoegde instanties toegang tot deze arbeidsvoorwaardelijke afspraken en werkt mee aan controles, audits of loonvalidatie.
4. Opdrachtnemer verschaft desgevraagd en onverwijld aan opdrachtgever toegang tot de in lid 2 genoemde arbeidsvoorwaardelijke afspraken indien opdrachtgever dit noodzakelijk acht in verband met het voorkomen van of de behandeling van een loonvordering aangaande verrichte arbeid ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden.
5. Opdrachtnemer legt de verplichtingen voortvloeiend uit de vorige leden onverkort op aan alle partijen waarmee hij contracten aangaat ten behoeve van het verrichten van werkzaamheden en bedingt tevens dat deze partijen vervolgens bedoelde verplichtingen onverkort opleggen aan alle partijen met wie zij op hun beurt contracten aangaan ten behoeve van het verrichten van de werkzaamheden.
6. Ter voorkoming van het maken van ongeoorloofd onderscheid, in het bijzonder naar godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, geslacht, ras, nationaliteit, seksuele geaardheid, burgerlijke staat, handicap, chronische ziekte, leeftijd of welke grond dan ook, zullen alleen functierelevante eisen betreffende de uitvoering van de overeenkomst door de opdrachtnemer aan haar personeel en/of onderaannemers kunnen worden gesteld en door de opdrachtgever worden meegewogen.

Artikel 15 Overdracht van rechten en/of verplichtingen

1. Het is partijen niet toegestaan hun rechten en verplichtingen op basis van de overeenkomst zonder voorafgaande schriftelijke instemming van de andere partij geheel of gedeeltelijk over te dragen aan een derde. Aan dit verbod komt goederenrechtelijke werking toe in de zin van artikel 3:83, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek. Artikel 4, vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.
2. Het eerste lid geldt niet ten aanzien van het vestigen van een pandrecht.

Artikel 16 Toepasselijk recht en geschillen

1. Op de overeenkomst en alle overeenkomsten die daaruit voortvloeien is uitsluitend Nederlands recht van toepassing.
2. Partijen lossen waar mogelijk hun geschillen op door middel van goed overleg.
3. Indien partijen niet tot een oplossing komen of in spoedeisende gevallen, zullen de geschillen worden voorgelegd aan de aan de bevoegde rechter in het arrondissement Den Haag.

Deel B. Leveringen

De bepalingen van deel B zijn van toepassing op leveringen, naast de bepalingen van deel A.

Artikel 17 Specifieke garanties voor leveringen

1. Een geleverde zaak bezit tenminste de eigenschappen die zijn overeengekomen en welke de opdrachtgever op grond van de overeenkomst mag verwachten.
2. Voor een geleverde zaak geldt een garantietermijn van 24 maanden, tenzij uit wet of jurisprudentie een langere termijn volgt dan wel de opdrachtnemer of de branche van de opdrachtnemer een langere termijn hanteert, in welk geval de langste termijn geldt.
3. De opdrachtnemer herstelt voor eigen rekening alle fouten en gebreken die zich binnen de garantietermijn openbaren en die niet te wijten zijn aan normale slijtage of onoordeelkundig gebruik.
4. De opdrachtnemer garandeert dat gedurende de gebruikelijke levensduur van de geleverde zaak nieuwe onderdelen voorhanden zijn om fouten en gebreken aan deze zaak te kunnen herstellen.

Artikel 18 Aflevering van een zaak

1. Aflevering vindt plaats op de overeengekomen locatie en het overeengekomen tijdstip en geschiedt voor rekening en risico, waaronder transport en verzekeringen, van de opdrachtnemer.
2. De opdrachtnemer overhandigt alle documenten die betrekking hebben op of verband houden met een te leveren zaak, zoals certificaten, paklijsten, gebruiksaanwijzingen (in Nederlandse taal gesteld), uiterlijk ten tijde van de aflevering aan de opdrachtgever of zendt deze, zo mogelijk, op voorhand aan de opdrachtgever.
3. De opdrachtnemer voert alle gebruikte verpakkingsmaterialen voor zijn rekening en risico af en draagt zorg voor een milieuvriendelijke verwerking.

Artikel 19 Risico- en eigendomsovergang

De eigendom en het risico van een zaak gaat pas over op de opdrachtgever zodra de zaak is gemonteerd en/of geïnstalleerd, zich in de feitelijke macht van de opdrachtgever bevindt en na acceptatie van de levering.

Artikel 20 Toepasselijk recht

De toepasselijkheid van het Weens koopverdrag, en van eventuele andere, internationale regelingen inzake koop van roerende zaken, voor zover de werking hiervan door partijen kan worden uitgesloten, is uitgesloten.

Deel C. Diensten

De bepalingen van deel C zijn van toepassing op diensten, naast de bepalingen van deel A.

Artikel 21 Verplichtingen van de opdrachtnemer

1. De opdrachtnemer verricht de dienst met de zorgvuldigheid, deskundigheid en professionaliteit die gebruikelijk is binnen de branche of beroepsgroep van de opdrachtnemer.
2. De opdrachtnemer zet uitsluitend gekwalificeerde personen in voor het uitvoeren van de overeenkomst.
3. Indien nodig, zorgt de opdrachtnemer voor adequate vervanging van de in het tweede lid bedoelde personen.
4. De aan vervanging als bedoeld in het derde lid verbonden meerkosten zijn voor rekening van de opdrachtnemer.
5. De opdrachtnemer zet uitsluitend personen in die in Nederland arbeid mogen verrichten.

Artikel 22 Intellectuele en industriële eigendomsrechten

1. A) Alle intellectuele en industriële eigendomsrechten en databankrechten die zullen ontstaan of kunnen worden uitgeoefend ten aanzien van de resultaten van de overeenkomst berusten in beginsel te allen tijde bij de opdrachtgever.
   B) Dit uitgangspunt geldt niet:
   - inzake rechten op eventueel ten behoeve van de opdracht door de opdrachtnemer ontwikkelde software modellering en de daarvoor gebruikte softwareprogrammatuur,
   - op andere door de opdrachtnemer in het kader van de overeenkomst ontwikkelde kennis en knowhow die ten grondslag ligt aan het aan de opdrachtgever geleverde resultaat.
2. De opdrachtnemer draagt alle intellectuele en industriële rechten die mochten ontstaan ten aanzien van de prestatie − voor zover mogelijk − op het moment van het ontstaan daarvan bij voorbaat en om niet over aan de opdrachtgever, welke overdracht door de opdrachtgever reeds nu voor alsdan wordt aanvaard. Voor zover voor de overdracht van de genoemde rechten op enig moment een nadere akte zou zijn vereist, machtigt de opdrachtnemer de opdrachtgever reeds nu voor alsdan onherroepelijk om zodanige akte op te maken en mede namens de opdrachtnemer te ondertekenen, onverminderd de verplichting van de opdrachtnemer om op eerste verzoek van de opdrachtgever aan de overdracht van deze rechten medewerking te verlenen, zonder daarbij voorwaarden te kunnen stellen.
3. De opdrachtnemer doet met de totstandkoming van de overeenkomst afstand jegens de opdrachtgever van alle eventueel aan hem, opdrachtnemer, toekomende zogenoemde persoonlijkheidsrechten, in de mate als de toepasselijke regelgeving zodanige afstand toelaat. De opdrachtnemer doet, hiertoe gevolmachtigd, ook namens het aan zijn zijde betrokken personeel, afstand jegens de opdrachtgever van alle eventueel aan deze personeelsleden toekomende persoonlijkheidsrechten, in de mate waarin de toepasselijke regelgeving zodanige afstand toelaat.
4. De opdrachtnemer mag de resultaten van de overeenkomst waarop krachtens het eerste lid een eigendomsrecht ten behoeve van de opdrachtgever rust enkel voor zichzelf of ten behoeve van derden gebruiken zolang de belangen van de opdrachtgever hierdoor niet worden geschaad.
5. Indien de intellectuele eigendomsrechten niet berusten bij de opdrachtgever zoals gesteld in lid 1, verleent opdrachtnemer de opdrachtgever door het sluiten van de overeenkomst een

eeuwigdurend gebruiksrecht ten aanzien van de in het eerste lid bedoelde, uitgezonderde rechten.

6. De opdrachtgever geldt als ontwerper in de zin van artikel 6, tweede lid, van de Eenvormige Beneluxwet inzake tekeningen en modellen en heeft bij uitsluiting het recht om een eindproduct dat daarvoor in aanmerking komt te deponeren bij het in artikel 8 van die wet bedoelde bureau, al dan niet door tussenkomst van een nationale dienst.
7. Indien een derde de opdrachtgever aansprakelijk stelt ter zake van (gestelde) inbreuk op intellectuele of industriële eigendomsrechten van die derde, vergelijkbare aanspraken met betrekking tot kennis, ongeoorloofde mededinging en dergelijke daaronder begrepen, waarvoor de opdrachtnemer aansprakelijk is op grond van het bepaalde in deze algemene voorwaarden, de overeenkomst en bijbehorende documenten, neemt de opdrachtnemer de behandeling van deze aanspraak op eerste verzoek van de opdrachtgever en voor eigen rekening en risico over. De opdrachtnemer verplicht zich tot het op zijn kosten treffen van alle maatregelen die kunnen bijdragen tot voorkoming van stagnatie en tot beperking van de te maken extra kosten en/of te lijden schade als gevolg van bedoelde inbreuken.

3.2 Juridische analyse wolf - voorstel voor opdrachtverlening

d.d. 12-01-2021 t.b.v. IPO wolvenwerkgroep 190121

Beslispunten voor de werkgroep:

Onderstaand het voorstel voor de juridische uitvraag.

Dit is de invulling van:
Analyse juridisch kader (eerder besluit IPO wolven wg)
Hiervoor dient een opdracht opgesteld te worden (Arie Trouwborst?) waarin enerzijds een update wordt gegeven van de laatste internationale jurisprudentie en het wettelijk kader dat nu geldt (incl ruimtelijk beleid) en anderzijds heel praktisch aangeeft welke ontheffingen e.d. benodigd zijn voor de uitvoering (denk aan: vangen, verdoven, doden, vervoeren, zenderen e.d.)
Betreft zowel theoretisch overzicht als praktisch toepasbare regelgeving.
-analyse wettelijk/Europeesrechtelijk kader en relevante ontwikkelingen daarin;
-analyse juridische mogelijkheden wel/geen leefgebied/corridors (NB: mogelijkheden lijken zeer beperkt)'
-Duidelijkheid over vergunningsverlening, interpretatie, toepassing regels, vervolgacties, bewijsvoering etc.
-Indien financieel binnen de opdracht mogelijk: parallellen met Goudjakhals

Doel is deze 19 januari te amenderen en in deze werkgroep vergadering vast te stellen.
Daarna zal dit voorstel ook in het landelijk overleg wolf (LOW) besproken gaan worden.

Bent u het inhoudelijk eens met de gestelde vragen?
Zie onderstaande notitie.

Specifiek aandacht gevraagd voor:
1. Willen wij de goudjakhals nu wel of niet laten meenemen. De optie is nu: ja , indien dit financieel kan.
2. Willen wij een rechtsvergelijkend onderzoek tussen Europese landen?? Lijkt nl. grote klus, inperken tot bepaalde landen of weglaten?

Aan wie gaan wij offerte vragen:
Het voorstel is dit via een **enkelvoudige aanbesteding te doen bij Arie Trouwborst (Tilburg University).** Hij is dé deskundige op dit gebied. Zie ook zijn vele rechtswetenschappelijke publicaties over het Europese en Nederlandse natuurbeschermingsrecht dat van toepassing is op de wolf.
Als er suggesties zijn voor anderen, dan is dat desgewenst ook mogelijk en doen we het meervoudig uit aan meerdere opdrachtnemers.

Vervolg
Bij **BIJ12 zal een Offerteprocedure** gaan worden doorlopen die wordt voorbereid na besluitvorming in deze werkgroep, ondertussen wachten we de reactie vanuit het LOW af. Daarna kan de aanbestedingsprocedure starten.

Planning:
19 januari IPO wolvenwerkgroep
voorbereiding uitvraag inzetten
4 februari LOW
februari uitvraag opstellen
maart aanbesteding
april-mei-juni
begin juli concept versie
augustus eind versie in IPO wg en LOW

Juridische analyse wolf - voorstel voor opdrachtverlening

Introductie
Over de juridische aspecten m.b.t. de wolf (*Canis lupus)* blijft discussie aanwezig. De wens is om één document te verkrijgen waarin alle vraagstukken (zie hieronder) worden geduid. Dit zou het aantal discussiepunten sterk moeten beperken dan wel moeten gaan voorkomen. Ook al zal er vermoedelijk altijd wel enige ruimte blijken voor juridische interpretatie.

Doel
Duidelijkheid te geven over de juridische status van de wolf in Nederland alsmede duidelijkheid te geven over welke ontheffing-/vergunningsprocedures gevolgd dienen te worden bij de praktische invulling. Daarbij dienen de gevolgen van die juridische status in breder perspectief te worden geduid. M.a.w. wat zijn de gevolgen voor onze beleidsvorming en handelingsmogelijkheden.

De uitvraag is als volgt geformuleerd:

Beoogd eindresultaat:
Een advies(-rapport) én een separate praktische handleiding (mogelijk te dienen als toekomstig bijlage voor een nieuw wolvenplan)

A. **Een beschrijving van het natuurbeschermingsrecht dat in Nederland van toepassing is op de wolf.** D.w.z. de juridische status van de wolf in de context van de Europese en Nederlandse wet- en regelgeving. Inclusief interpretatie/aanbevelingen van de voorwaarden. Het gaat hierbij over de algemene voorwaarden die situatie specifiek dienen te worden toegepast cq. afgewogen.
B. **Een handleiding voor een aantal specifieke situaties** (stappenplan waarin aangegeven staat hoe in juridisch opzicht te handelen in praktische situaties) voor hoe te handelen in praktische situaties. Welke stappen, vergunningen, ontheffingen zijn nodig om bepaalde handelingen uit te mogen voeren. Dit blijft algemeen in het besef dat er altijd sprake is van maatwerk en specifieke omstandigheden, kennis en praktische zaken als draagvlak, uitvoerbaarheid e.d. Dat blijkt pas in de toepasbaarheid van de praktijk.
C. Hetzelfde m.b.t. de **Goudjakhals** (apart te offreren, om dit apart te kunnen besluiten)

Wij verzoek u om twee aparte offertes te maken één gericht op de wolf en aanvullend één gericht op de Goudjakhals. Desgewenst dient u aan te geven waar overlap mogelijk is.

Welke vragen dient het adviesrapport te beantwoorden:
Sub A:

1. **Analyse wettelijk/Europeesrechtelijk, idem m.b.t. nationaal Nederlands,** kader en relevante ontwikkelingen en de meeste recente jurisprudentie daarin meegenomen; Waaruit blijkt wat wel of niet is toegestaan bij het omgaan met wolven d.w.z. de handelingen die hiermee samenhangen. Daarbij dient ook in juridisch opzicht een uitspraak te worden gedaan op welke basis een '**Gunstige staat van instandhouding'** kan worden bepaald.
2. Onderdeel is tevens een **rechtsvergelijkend onderzoek** tussen de verschillende Europese landen, waarbij in ieder geval Duitsland, België, Frankrijk in ogenschouw dienen te worden genomen. Duidelijk dient te zijn op basis waarvan eventuele verschillen in toepassing van Europese wetgeving mogelijk zouden zijn.
3. Analyse juridische mogelijkheden m.b.t. de **ruimtelijke aspecten**. Er dient duidelijkheid gegeven te worden over de (juridische) vraag of de provincies (of andere overheden) bevoegd zijn om gebieden aan te wijzen waar de wolf op voorhand welkom is respectievelijk niet welkom is. Onder welke voorwaarden dit kan en wat de juridische consequenties zijn dient u hierbij duidelijk te maken. Bijvoorbeeld om corridors, (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen),

gebieden als wolf vrije zones of juist als toegestane wolvenverblijfplaats e.d. aan te wijzen. Dat dit vervolgens zou kunnen leiden tot het wel of niet toepassen van financiële regelingen is geen deel van de vraag.

4. Analyse m.b.t**. het beheer van wolven**. Specifiek wat zijn de mogelijkheden ook m.b.t. nemen van **wolfwerende maatregelen** (van verjagen tot weren/voorkomen) en zo ja onder welke voorwaarden. Idem m.b.t. het bewust en gericht **doden** van (afschot) wolven.
5. De analyse in het advies dient tevens antwoord te geven op de volgende specifieke vragen:
6. Voor welke handelingen een ontheffing/vergunning mogelijk is en zo ja onder welke voorwaarden of indien niet mogelijk op basis van welke gronden dit het geval is/zou zijn. Dit kan aan de hand van bepaalde scenario's fictieve situaties onder B. nader worden uitgewerkt.

Het idee is dat dit onderdeel kan volstaan met een samenvattend en concluderend overzicht van bestaande publicaties (actuele literatuurstudie). Uiteraard te voorzien van referenties, jurisprudentie e.d.

Sub B:
In de praktijk van het omgaan met wolven kunnen zich verschillende situaties voordoen waarin actief handelen wenselijk of zelfs geboden is, maar waarbij voorafgaand daaraan betreffende handeling juridisch getoetst moet zijn (zie onder A).

In dit onderdeel willen wij helderheid over: Welke juridische mogelijkheden hebben provincies om in probleemsituaties, een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming te verlenen die is gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf en welke juridische onderbouwing is hierbij mogelijk gelet op de in de Wet natuurbescherming genoemde eisen? Welke vergunningen of ontheffingen zijn, anders dan een ontheffing o.g.v. de Wet natuurbescherming, nodig voor de genoemde handelingen m.b.t. een wolf.

De wens is om hiervoor een handleiding/stappenplan/draaiboek/stroomschema ? juiste woord?) te hebben waardoor voorafgaand dan wel op het moment dat het zich voordoet adequaat in actie te kunnen komen en tot de juiste toestemmingen te komen om de beoogde handelingen wel/niet mogelijk te maken. Duidelijk moet zijn welke ontheffing/vergunning op basis van welke wetten/regelgevingen benodigd is en wie deze kan of dient aan te vragen en waar deze dient te worden aangevraagd.
Aldus ontstaat een overzicht waarin aangegeven wordt in welke situaties, welke instantie bij welk orgaan vergunning/ontheffing moet aanvragen.

De situaties die wij u vragen uit te werken en waarin wij hierbij minimaal willen voorzien zijn:

1. Het aantreffen van een gewonde wolf en dientengevolge handelingen die gericht zijn op vervoer, behandeling, opvang en het weer loslaten van het dier.
2. Het aantreffen van een dode wolf.
3. Het verjagen van een wolf. Zoals in het Interprovinciale wolvenplan genoemd.
4. Het vangen van een wolf.
5. Het vervoeren van een wolf.
6. Het verdoven van een wolf. etc. zie 1.
7. Het zenderen van een wolf.
8. Het loslaten/uitzetten van een wolf.
9. Het doden van een wolf m.b.v. een geweer.
10. Het omgaan met hybride wolven…?

De wens is om per situatie te komen tot een soort van stroomschema waarin is aangegeven, wanneer, hoe en waar, bij wie (bevoegd gezag e/o instantie) te handelen om in juridisch opzicht zuiver te kunnen opereren in de genoemde situaties.

Mocht u zelf nog andere situaties willen voorstellen , houden wij ons aanbevolen voor suggesties terzake.

Sub C:
Goudjakhals
nu nog even pm. wel of niet meenemen/ kan LNV dit oppakken in kader van hun inzet terzake?

Achtergronden uitvoering
BIJ12 gaat er vanuit dat u beschikt over de benodigde kennis en reeds publicaties hierover heeft gedaan. In eerste instantie denken wij dan ook aan een kortlopende opdracht, gebaseerd op literatuurstudie, verwerking van de laatste jurisprudentie en inzichten. M.a.w. het wiel hoeft hierover niet uitgevonden te worden, veel is bekend, maar aan verandering en nieuwe ervaring onderhevig. Het resultaat mag daarmee een update zijn van bestaande kennis en/of publicaties.

Beschikbare documenten:
Willen wij nog input meegeven? niet zijnde literatuur die in de juridische vakwereld, daarvan wordt geacht dat deze bij opdrachtnemer bekend zijn, maar bijv. wel bij provincies bekend

Bijv.: Onderzoeks memo Fryslân p.m. is er nog meer werk achter de schermen bekend??

Overige eisen:
1. De opdracht dient voor 1 augustus te zijn afgerond.
2. U dient e.e.a. in **PDF en Word versie** op te leveren.
3. De analyse dient over een deugdelijke **samenvatting** te beschikken die ook voor niet juristen begrijpelijk leesbaar is.
4. Wij voorzien minimaal een viertal **overlegmomenten** tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. te weten: bij de start, tussentijds over een concept versie en een tweetal eindpresentaties voor enerzijds de IPO werkgroep en anderzijds het Landelijk Overleg Wolf.

3.6 Voortzetting tegemoetkomingsregeling – discussie notitie d.d. 120121

t.b.v. IPO wolvenwerkgroep 190121

Beslispunten voor de wolven werkgroep:

Onderstaand een voorstel voor de heroverweging van de tegemoetkomingsregeling.
Graag jullie reactie hierop.

De vraag die op een zeker moment beantwoord dient te worden is of en zo ja wijzigingen dienen plaats te vinden in de huidige regeling. **Voor nu gaat het vooral om, om de aanpak van de 'heroverweging' in beeld te brengen.** Inhoudelijk discussie over keuzes volgt later nog wel.

De vraag is ook hoe dit te beoordelen, welke criteria, afweging kunnen daartoe gemaakt worden.

Een specifiek vraag die ik hier wil neerleggen is: Zijn provincies wel of niet verplicht om bij schade veroorzaakt door wolven een tegemoetkoming te verlenen?
Op grond van de Wet natuurbescherming hebben provincies de taak om in voorkomende gevallen tegemoetkomingen in faunaschade te verlenen. Op grond van het Besluit Houders van Dieren zijn dierhouders zelf verantwoordelijk voor het nemen van preventieve matregelen om gehouden dieren te beschermen tegen mogelijke roofdieren.

Vervolg: LOW
Het idee is dat deze notitie doorgaat naar het LOW, in de wetenschap dat dit punt zeker daar toch ook aan de orde gesteld gaat worden.

Het LOW wordt gevraagd op deze notitie te reageren en specifiek aan te geven **waar en waarom er wensen zouden kunnen bestaan** om tot een andere (ruimhartiger) tegemoetkomingsregeling te komen. Daarbij opgemerkt dat dit **inventariserend** is bedoeld. In het kader van het opstellen van een nieuwe wolvenplan zullen hierover later nadere voorstellen volgen en besluitvorming plaatsvinden.

Na bespreking in het LOW komt er een voorstel in de werkgroep terug over hoe dit af te handelen.

met vriendelijke groet,

[redacted]

Mogelijkheden voor eventuele heroverweging tegemoetkomingsregeling

Introductie
Op basis van het Interprovinciale wolvenplan is bepaald dat tot 1 januari 2021 een tegemoetkoming in de schade wordt gegeven voor wolvenschade. Dit om hiermee ervaring op te doen en dierhouders de kans te geven zich voor te bereiden en het maatschappelijk draagvlak te vergroten.
Daarna zal dit beleid opnieuw worden bezien. Bekend is ook dat er wensen zijn hier anders mee om te gaan. *Deze notitie is inventariserend en geeft een aanzet voor de discussie hierover om t.z.t. in het kader van het nieuwe wolvenplan hierover een afgewogen voorstel te doen en besluitvorming te doen plaatsvinden.*

Dat betekent in ieder geval dat op enig moment nader besloten dient te worden over de voortzetting van de huidige tegemoetkomingsregeling. Hiervoor is o.a. nodig:

- In beeld brengen keuzes t.a.v. voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd.
- Daarbij bijvoorbeeld duidelijkheid bieden om mogelijk vanaf 2022 als voorwaarde voor toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen leefgebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door genormeerde afrasteringen;
- Overwegen daaraan nadere eisen te stellen;
- Opties in beeld brengen t.a.v. wel of geen vergoeding van andere kostenposten zoals arbeid, vervolgschade e.d.

<u>Afbakening: andere aspecten, géén onderdeel van deze discussie notitie:</u>

- Waardebepaling van de dieren – wordt *apart* bezien
- Tegemoetkoming andere gehouden diersoorten dan schapen– wordt *apart* bezien
- Tegemoetkoming veroorzaakt door andere diersoorten, bijv. Goudjakhals – wordt *apart* bezien
- Vergoedingsregelingen voor preventieve maatregelen – valt hier buiten is een bevoegdheid van de afzonderlijke provincies resp. provinciale gebiedscie's.

Aandachtspunten voor/vragen aan het LOW

Bijv. kunt u aangeven welke andere kosten er, na een wolvenschadegeval aan de orde kunnen zijn, en zo ja waarom en in welke mate (indicatie omvang/berekeningswijze) een tegemoetkoming dient te worden verleend?

1. Welke arbeidskosten zouden dienen te worden vergoed?
2. Welke vervolgschade kan daarbij aan de orde zijn? NB: op dit punt ligt jurisprudentie.
3. Welke overige andere schade zou er kunnen zijn?

Beoordeling en afweging

Het is goed om hierover van gedachten te wisselen en te inventariseren, te verkennen en te beoordelen of er redenen zijn op andere wijze met de tegemoetkoming om te gaan.
Hierbij spelen beleidsmatige, juridische en financiële, argumenten van rechtmatigheid, redelijkheid en tevens inhoudelijke en praktische overwegingen een rol.

Voor alle duidelijkheid, op dit moment is het de fase van inventarisatie van wensen.
Het (beleidsmatige) oordeel hier over volgt later in een voorstel.

Dan kunnen grofweg de volgende opties worden voorgesteld:

Opties:

1. Doorgaan met huidige richtlijn.
2. Stoppen met de tegemoetkoming.
3. Doorgaan met een aangepaste tegemoetkomingsregeling.

Opbouw van deze notitie:

Doel: het in beeld brengen waar het over gaat:

A. huidige uitgangspunten en werkwijze
B. (nieuwe) wensen of mogelijke wijzigingen

<u>A. Huidige tegemoetkomingsregeling op basis van het Interprovinciaal wolvenplan</u>

Dierhouders zijn wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren te beschermen tegen mogelijke roofdieren.

(Besluit Houders van Dieren paragraaf 2, artikel 1.6 lid 3 "een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren.")

In het **Interprovinciaal wolvenplan** is daarnaast bepaald dat:

- BIJ12 onder voorwaarden een tegemoetkoming kan verlenen voor schade veroorzaakt door in het wild levende dieren aan **bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren**. Schade aan niet bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren is in principe een algemeen maatschappelijk risico dat burgers geacht worden zelf te dragen.
- **In afwijking hierop** is bepaald dat zowel bedrijfsmatig gehouden dieren als **niet-bedrijfsmatig** gehouden dieren in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.
- Als algemeen uitgangspunt geldt dat bij de beoordeling van verzoeken om tegemoetkoming, díe schade wordt vergoed die redelijkerwijs niet of niet geheel ten laste van de grondgebruiker behoort te worden gebracht. De wet voorziet in een tegemoetkoming in de geleden schade, maar hieruit kan geen aanspraak op een volledige schadevergoeding/schadeloosstelling worden ontleend. Dit uitgangspunt is bevestigd in jurisprudentie: het moet gaan om directe schade veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort. Dit houdt in dat vervolgschade en bijkomende schade niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komt.
- Er wordt géén eigen risico berekend én evt. leges (behandelbedrag) worden terugbetaald.
- Preventieve maatregelen zijn niet verplicht gesteld om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming (m.a.w. er wordt niet getoetst aan de eisen uit de FPK BIJ12)
- In afwijking van de algemene uitgangspunten worden ook de kosten van de dierenarts en de kosten van de kadaver ruiming beschouwd als directe schade en vergoed.

Beleidsregels faunaschade
De algemeen geldende **beleidsregels faunaschade** vormen de basis en het vertrekpunt voor tegemoetkomingen in faunaschade.

Richtlijn
De werkwijze m.b.t. de tegemoetkomingen is vastgelegd in de '**Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij**'. Zie: https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/10/Richtlijn-voor-de-taxatie-en-prijzen-bij-wolvenschade-in-de-schapenhouderij.pdf

Samengevat:

- Dierhouders zijn wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren te beschermen tegen mogelijke roofdieren.
- Desalniettemin hebben de provincies, in afwijking hierop, in het Interprovinciaal wolvenplan en de Richtlijn een wijze van tegemoetkomen vastgelegd.
- Op dit moment wordt tegemoetkoming verleend:
  Indien via DNA of anderszins is aangetoond dat wolf 'de dader' is van de schade aan bedrijfsmatige en niet-bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)huisdieren dat de volgende zaken uitbetaald kunnen worden:
  - tegemoetkoming voor de waarde van de door wolf gedode dieren, incl.de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
  - de kosten van de dierenarts
  - de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac)
  - de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
  - de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade
Daarbij zij opgemerkt dat BIJ12 alleen de directe schade betaald, dus géén indirecte of zgn. vervolgschade. Dit uitgangspunt is ook door jurisprudentie bevestigd. In het geval van wolvenschade

wordt vooralsnog een uitzondering gemaakt – in afwijking van de geldende tegemoetkomingsregels - voor de kosten van de dierenarts en de Rendac.

Op grond van de Wet natuurbescherming hebben provincies de taak om in voorkomende gevallen tegemoetkomingen in faunaschade te verlenen. Er geldt hiervoor een beoordelingsruimte waarin invulling is gegeven door middel van beleidsregels. Er bestaat geen ongelimiteerd recht op een vergoeding van schade. De benadeelde moet alles in het werk stellen om schade te voorkomen of beperken. Daarbij is het uitgangspunt dat de verantwoordelijkheid tot het voorkomen en beperken van faunaschade bij de aanvrager zelf ligt.
Als de aanvrager de schade kan voorkomen of beperken dan komt de schade niet voor een vergoeding in aanmerking. Pas als schadebestrijding niet in enigerlei vorm is of kan worden toegestaan, zal besloten worden tot het eventueel toekennen van een vergoeding. Verder komt schade die tot het normale bedrijfsrisico behoort niet voor een vergoeding in aanmerking, waarbij geldt dat een zekere mate van schade door in het wild levende dieren voor lief genomen moet worden. Met dit idee als uitgangspunt geven provincies invulling aan de beleidsregels. Voorts stelt verweerder de taxatierichtlijnen vast.
Alleen directe schade komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Directe schade is de schade die rechtstreeks wordt aangericht aan het gewas en het dier zelf. Geen tegemoetkoming wordt dus verleend voor indirecte schade of gevolgschade. In het geval van schade door de wolf is directe schade dus schade aan de schapen of overige vee. Al het overige is indirecte schade. Voor schade veroorzaakt door de wolf zijn hierop enkele uitzonderingen bepaald in de richtlijn. In de richtlijn staat welke andere schades wel in aanmerking komen voor een tegemoetkoming en welke andere schades in ieder geval niet in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.

In de richtlijn is verder (niet limitatief) bepaald dat in ieder geval **géén tegemoetkoming** wordt verleend voor:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen)
- de tijd die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen

Tot op heden is deze werkwijze naar tevredenheid van betrokkenen uitgevoerd. Immers er zijn slechts 10 bezwaren en 1 beroep aan de orde (geweest) (d.d. 120121).

Opgemerkt zij dat ook in het kader van een beroepsprocedure over wolvenschade de eis om indirecte schade te vergoeden door de rechtbank Groningen is afgewezen!

Overzicht van de tegemoetkomingen
Een totaal overzicht van de schadeafhandelingen is te vinden op website
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

In de uitvoering bepaald de onafhankelijke taxateur (in opdracht van BIJ12 werkzaam) de waardebepaling van de dieren en zorgt de dierhouder voor toelevering van de benodigde bewijsstukken (rekeningen e.d.). Daarna vindt bij BIJ12 een tweede beoordeling plaats waarna een besluit wordt opgesteld en uitbetaald.

Hoe nu verder?
Er is bewust gekozen voor een (in tijd begrensde) regeling tot 1 januari 2022 om ervaring met dit (toen nog) nieuwe fenomeen op te doen en aldus bij te dragen aan het draagvlak voor de aanwezigheid van wolven in Nederland door relatief ruimhartig tegemoetkoming te verlenen.

Heroverweging bestaande richtlijn
a) De huidige richtlijn voorziet in een *tijdelijke* tegemoetkoming. De vraag dient gesteld te worden of de provincies hiermee wel of niet door willen gaan.
b) De huidige richtlijn is *ruimer* dan voorzien in de 'standaard' tegemoetkomingen. De vraag dient gesteld te worden of de provincies hiermee wel of niet door willen gaan.
c) De huidige richtlijn kent *geen voorwaarden* m.b.t. aanwezigheid van adequate preventieve maatregelen. De vraag dient gesteld of dit zo dient te blijven.
d) *Gebruikservaringen leren* dat het handig is om (bij voortzetting van de tegemoetkoming):
- een check, evt. actualisatie, te doen op de prijsstelling van de schapen
- andere diersoorten in 'het systeem' toe te voegen
- duidelijker zijn over de omgang met vermiste dieren
- goudjakhals opnemen als soort waarvoor een tegemoetkoming wordt uitbetaald
p.m. uitkomsten evaluatie-> ?

Andere wensen
Bekend is echter dat er vanuit de dierhouders wensen zijn tot meer (vormen van) schadevergoedingen.
Te weten:
1. Vervolgschade waaronder arbeidskosten
2. Schade aan vernielde eigendommen (hekwerken, rasters)
3. anders/overig ?

17F

PER MAIL VERZONDEN

Adres : Bezuidenhoutseweg 105-113
2594 AC Den Haag
Telefoon : +31(0)70-3382700
E-mail : secretariaat@lto.nl
KvK [redacted]
Rekening : [redacted]

Per e-mail: [redacted]@gelderland.nl
Interprovinciaal Overleg Commissie Landbouw
T.a.v. [redacted]
Herengracht 23
2511 EG DEN HAAG

Datum : 18 december 2020
Ons kenmerk : BH/AT/[redacted]
Onderwerp : **Openbaarheid gegevens wolf BIJ12**
Informatie : Gerbrand van 't Klooster, [redacted]@lto.nl, [redacted]

Geachte [redacted],

In onze brief van 25 mei jl. drongen wij bij IPO aan op een eenduidig beleid om schade door zwervende wolven zoveel mogelijk te voorkomen en waar deze optreedt, te voorzien in een volledige schadeloosstelling. Wij schreven de brief omdat we constateren dat incidenten met zwervende wolven een enorme impact hebben, niet alleen vanwege de materiële schade, maar ook vanwege de emoties die de incidenten teweeg brengen bij veehouders en hun gezinnen. Eerder gaven wij dan ook aan de instelling van een landelijk overleg wolf van harte te steunen en daarin vertegenwoordigd te willen zijn. Dit heeft intussen zijn beslag gekregen.

Verzoek tot beschikbaarstelling data wolf
Op basis van recente incidenten in Noord-Brabant tekent zich een beeld af dat er bepaalde hoog-risicogebieden zijn waar zwervende wolven zich begeven en laag-risicogebieden, waar de kans op aanwezigheid van een zwervende wolf minder groot is. Nochtans is deze veronderstelling niet goed te onderbouwen. De daarvoor benodigde data zijn onder andere in het bezit van BIJ12. Over de openbaarmaking hiervan zijn afspraken gemaakt. In het IPO Wolvenplan 2.0 wordt daarvoor verwezen naar de websites van provincies en BIJ12 en naar de landelijke verslaggeving van de wolvenmonitoring. Om doelgericht maatregelen te kunnen nemen om schade te voorkomen, is deze vorm van bekend-making van data volstrekt ontoereikend en te laat. LTO Nederland verzoekt u daarom alle beschikbare data rondom met name verblijfplaatsen en verplaatsingen van wolven in Nederland aan ons beschikbaar te stellen zodra deze er zijn.

Noodzaak openbaarheid gegevens
Tot op heden lopen we achter de feiten aan en kunnen wij onze leden schapen-, melkvee-, vleesvee-, geiten- en paardenhouders onvoldoende op tijd waarschuwen om hun dieren goed te beschermen tegen wolven. Data over de verplaatsingen en verblijven van de wolven zijn daarvoor belangrijk. Daarmee kunnen we in beeld brengen wat de hoog- risicogebieden zijn en kunnen we gezamenlijk met alle partijen overleg voeren en afspraken maken over effectieve bescherming onder meer door een vorm van early warning system.

Uiteraard zijn wij bereid ons verzoek toe te lichten en overleg te voeren over de uitwerking ervan.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Agendapunt 4a: Discussienotitie IPO wolvenwerkgroep 19 januari 2021

Voorstel reactie LTO brief/mail aan BAC VP d.d.18 december 2020

Samengevat vraagt deze brief om meer openbaarheid van wolven verspreidingsgegevens (afkomstig uit de monitoring/schademeldingen) en in relatie daarmee het instellen van een 'early warning system' . Concreet: gevraagd wordt om verblijfplaatsen en verplaatsingen van wolven.

Voorstel reactie: basis voor discussie in Wolven werkgroep en mogelijk basis voor reactie aan LTO.

Het voorstel is tevens om de LTO brief in het Landelijk Overleg Wolf te agenderen.

De provincies beseffen ten zeerste dat er zowel economische als emotionele aspecten aanwezig zijn bij de schade die wolven aan gehouden dieren kunnen toebrengen. Het huidige beleid is er dan ook op gericht hier zo goed mogelijk mee om te gaan. De instelling van het Landelijk Overleg Wolf is daarvan een onderdeel.

In relatie tot de aanwezigheid van wolven in Nederland en daarmee de aanwezigheid van een wolf in een bepaalde regio menen wij dat hier inmiddels adequaat op gereageerd wordt.

In het opvallende geval van Heusden in mei 2020 was het nog een verassing. In het geval van Ooijpolder eind oktober 2020 en recentelijk eind 2020 in Noord-Brabant is hier vanuit BIJ12 en provincies snel op gehandeld door op te roepen om tot regionaal overleg met de (organisatorisch) betrokkenen te komen. Waarna lokale betrokkenen maatregelen kunnen treffen om de schade te voorkomen. (Dan nog is ieder risico niet uit te sluiten.) In die zin is sprake van een 'early warning system'.

M.a.w. de huidige werkwijze gaat uit van alertheid van de ambtelijk betrokkenen en die maken in onderling overleg een keuze of er een waarschuwing uit dient te gaan. Hier is nu op incidentele basis in voorzien. Wij kunnen ons voorstellen dat hier in het kader van de actualisatie van het Interprovinciale Wolvenplan meer concretere invulling aan wordt gegeven. Bijv. in het kader van de 'handelingsperspectieven' die nader worden uitgewerkt.

Op dit moment kunnen we (nog) geen '*bepaalde hoog risico gebieden*' (term uit de brief) onderscheiden. Incidenten kunnen zich in principe overal voordoen, omdat het veelal zwervende wolven betreft. Doorgaans is dit vaker buiten dan binnen de grenzen van de vastgestelde wolvenleefgebieden. Bovendien kan een (zwervende) wolf zich snel en over vele tientallen kilometers verplaatsen. Een mogelijke verblijfplaats is dus lastig te lokaliseren (zonder dat hiervoor 'bewijzen' zijn).

Mede daarom is een vroegtijdige waarschuwing kan niet standaard en behoeft niet standaard te worden voorzien, omdat naar onze mening 'excessieve aanvallen' beperkt voorkomen. Het feit dat een wolf één of enkele schapen dood of verwond is nog geen reden om direct alarm te slaan. Mocht het zo zijn dat dit andere vormen lijkt aan te nemen, dan voorzien wij hierin zoals voornoemd. De bekende meldingen komen doorgaans de volgende dag op de website van BIJ12 openbaar.

Kortom: Het is aan niemand bekend, dan wel zeer beperkt én ook pas achteraf bekend, waar de (zwervende) wolven zich in Nederland bevinden. Dit blijkt pas zodra er bijvoorbeeld een schade melding wordt gedaan. Indien zich dit in dusdanige vorm voordoet, dat er reden is om meer dan gewoon deze informatie te delen, worden er nadere acties ondernomen zoals voornoemd.

17H

Naar een ‘Kennisinstituut Preventie Wolvenschade’ **2 november 2020**
door: [redacted]

Voorwoord
Deze notitie heb ik geschreven op persoonlijke titel vanuit mijn ervaringen als schapenhouder in Drenthe, als dossierhouder wolven van het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders en als lid van de wolvencommissies in Gelderland en Drenthe. Het is bedoeld om de gedachten te ordenen en een eerste aanzet te geven tot de oprichting van een Nederlands kennisinstituut voor preventie van wolvenschade. De notitie is een levend document dat zich verder kan ontwikkelen op basis van de inbreng van een ieder die iets kan toevoegen.

Inleiding
In Nederland hebben de wolvencommissie Gelderland en BIJ12 een norm opgesteld voor preventieve maatregelen ter voorkoming van wolvenschade. (ref. 1, 2) Deze norm is gebaseerd op ervaringen in het buitenland, met name Duitsland en Zweden. (ref. 3,4)

In landen, waar al langer ervaring is met wolven, wordt in meer of mindere mate systematisch onderzoek gedaan naar de effectiviteit van de preventieve maatregelen. Zo is er in Zweden een ‘Vildskadecenter’ dat onderzoek doet naar en voorlichting geeft over preventie van diverse soorten wildschade. (http://www.viltskadecenter.se/) Het ‘EU Large Carnivore Platform’ heeft een overzicht gemaakt van praktijkonderzoeken naar de co-existentie tussen mensen en grote carnivoren: https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/case_studies.htm

De effectiviteit van preventieve maatregelen ter voorkoming van wolvenschade hangt niet alleen af van de maatregelen zelf maar ook van de plaatselijke omstandigheden zoals het wildaanbod, de structuur van het landschap en het soort veehouderij. In Nederland zien we overeenkomsten maar ook grote verschillen met omliggende landen zoals Duitsland. Ook binnen Nederland zijn er grote verschillen. In Drenthe zijn geen wilde zwijnen en edelherten, die op de Veluwe wel aanwezig zijn. In Drenthe is het landschap een afwisseling van natuur- en landbouwgebieden, terwijl op de Veluwe de natuurgebieden veel meer aaneengesloten zijn.

Tot nu toe hebben vrijwel alle aanvallen door wolven plaatsgevonden op niet- of onvoldoende beschermd vee. Dat is niet verwonderlijk want verreweg de meeste schapen, die het meest kwetsbaar zijn voor aanvallen door wolven, zijn onbeschermd. Inmiddels hebben enkele tientallen schapenhouders hun dieren beschermd, meestal door middel van het plaatsen van wolfwerende afrasteringen. De schadestatistieken in Niedersachsen bevatten echter ook aanvallen op vee waarbij wel werd voldaan aan de daar geldende minimum eisen aan de bescherming. (ref. 5)

Op dit moment is er in Nederland geen systematische monitoring van de effectiviteit van de preventieve maatregelen ter voorkoming van wolvenschade. BIJ12 bijvoorbeeld heeft geen protocol voor het opmeten van de afrastering bij het opnemen van een schadegeval. Hierdoor is het onmogelijk om beweringen dat bepaalde preventieve maatregelen niet effectief zouden zijn te weerleggen of te onderbouwen.

Het op grote schaal plaatsen van wolfwerende afrasteringen vereist een grote inspanning en brengt hoge kosten met zich mee. Iedere vorm van preventieve maatregelen kent zijn beperkingen. Wolf-proof bestaat niet, wolfwerend wel. Om dierhouders te motiveren om preventieve maatregelen te nemen is het noodzakelijk dat er een goed onderbouwd en betrouwbaar inzicht komt in de mate van doelmatigheid onder de Nederlandse omstandigheden.

Naast de gangbare preventieve maatregelen (elektrische afrasteringen, ‘s nachts opstallen en kuddebewakingshonden) zijn er ook allerlei alternatieve preventieve maatregelen. Deze zijn veelal nog in ontwikkeling of de effectiviteit is nog niet aangetoond. Hierbij valt te denken aan diverse soorten halsbanden en methoden die gebaseerd op afschrikking door akoestische signalen of geur- en smaakstoffen. Gezien de snelle ontwikkelingen in de sensortechniek en de robotica is het niet ondenkbaar dat op termijn een methode op basis van nieuwe technieken praktisch toepasbaar wordt.

Kennisinstituut
Er zou een kennisinstituut opgericht kunnen worden met de volgende taken:

- Bijhouden van de (buitenlandse) literatuur. Relevante resultaten ontsluiten voor de Nederlandse situatie.

- Het (laten) uitvoeren van systematisch onderzoek van alle schadegevallen in Nederland (gegevensverzameling en analyse)
- Het uitvoeren van onderzoeken op het gebied van schadepreventie.
- Fungeren als kennisplatform op het gebied van preventie van wolvenschade. Ontwikkeling van voorlichtingsmateriaal.

De terugkeer van de wolf in Nederland is omstreden. Net als bij andere beladen onderwerpen wordt de betrouwbaarheid van overheidsinformatie en wetenschappelijk onderzoek al snel in twijfel getrokken. Het kennisinstituut moet proberen voor iedereen, zowel voor- al tegenstanders van de terugkeer van de wolf, gezaghebbend zijn. Het is daarom belangrijk dat zij onafhankelijk, gedegen, transparant en integer opereert.

Om de verbinding met de praktijk te onderhouden zou er een begeleidingsgroep met een vertegenwoordiging vanuit de verschillende groepen belanghebbenden moeten komen.

Het ligt voor de hand om het kennisinstituut te koppelen aan een nauw verwante specialisatie van een HBO of WO instelling, bijvoorbeeld Wildlife Management. Er kan op kleine schaal begonnen worden door vanuit een HBO lectoraat onderzoekstages en afstudeeronderzoeken uit te voeren. Eventueel kan in een later stadium het werkveld verbreed worden naar andere soorten wildschade.

Voorbeelden van projecten
- Analyse van de schadegevallen in Nederland.
- Analyse van de wolventerritoria in Duitsland. Welke roedels geven veel schade en welke niet? Welke factoren spelen hierbij een rol? (herkomst roedel, structuur van het landschap en de bevolking, wildstand, types dierhouderij, beschermingsmaatregelen?)
- Monitoring en evaluatie van wolfwerende afrasteringen m.b.v. wildcamera's en andere sensoren.
- Praktijkproef met alternatieve preventieve maatregelen. Bijvoorbeeld: anti-wolven halsband (in Nederland op de markt gebracht door Schapendokter) of e-shepherd (ref. 6)

Bronnen

1) BIJ12, Faunapreventiekit wolven
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

2) Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe
https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie

3) Bundesamt für Naturschutz. Empfehlungen zum Schutz von Weidetieren und Gehegewild vor dem Wolf. Bfn-Skripten 530, Bonn, 2019.
https://www.bfn.de/fileadmin/BfN/service/Dokumente/skripten/Skript530.pdf

4) Viltskadecenter, Preventing damage caused by wildlife, using different kinds of fencing, uitgegeven door het Zweedse wildschadecentrum, september 2003
http://www.viltskadecenter.se/pdfs/preventing_damage.pdf

5) Niedersächsischen Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz (NLWKN), Nutztierschäden
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/nutztierschaden_karten_und_tabellen/nutztierschaeden-174005.html

6) Alternatieve preventieve maatregelen
anti-wolven halsband (https://www.schapendokter.nl/anti-wolven-halsband.html)
e-shepherd (http://www.eshepherd.biz)

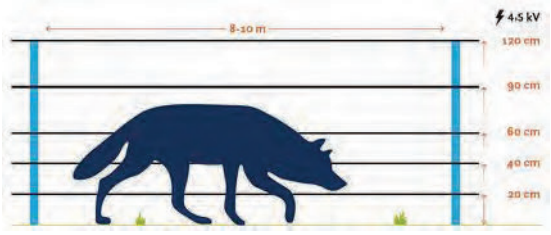

Startnotitie RDA de wolf in Nederland

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Onderwerp

Samenleven met de wolf in Nederland

Startvragen RDA

- Hoe kunnen we langdurig samenleven met de wolf in Nederland?
- Welke belangrijke vragen en problemen hierover worden in het huidige maatschappelijke debat over de wolf nog niet (of onvoldoende) geadresseerd?
- Welke aspecten vanuit dierenwelzijn (inclusief gezondheid) komen niet genoeg aan bod?
- Welke onderzoeksvragen staan nog open?
- Hoe kan het maatschappelijk debat over samenleven met de wolf (verder) worden gevoerd?

Doel

De Raad voor Dierenaangelegenheden wil, vanuit de positie van het dier, bijdragen aan het maatschappelijke debat over de positie van de wolf in Nederland. Dit wil de RDA doen door aan de hand van bovenstaande startvragen bureauonderzoek uit te voeren, diepte-interviews te houden en een brede discussiebijeenkomst te organiseren voor experts en betrokkenen. De uitkomsten hiervan zullen worden gepubliceerd. Daarbij zal de RDA niet nalaten om adviezen te formuleren over wat volgens hem (al dan niet door de actualiteit) noodzakelijk en urgent is om nog (extra) te doen, ondanks bestaande kennis, regelingen en maatregelen.

Aanleiding

De wolf is terug in Nederland, na 130 jaar afwezigheid[1]. Van deze inheemse wettelijk beschermde soort hebben op de Veluwe de eerste individuen zich gevestigd en in 2019 zijn daar de eerste welpen geboren. De eerste wolven worden zelfs alweer vermist. De komst van de wolf wordt toegejuicht door natuurliefhebbers. Jagers en boeren zijn minder blij en vrezen schade aan wild, vee en inkomsten: de meningen zijn verdeeld. En bovendien zijn er ook emoties en gevoelens lopen uiteen van blijdschap, ontroering, spanning en verrukking tot onbehagen, angst, machteloosheid en verlies van gevoel van zeggenschap. Dat de wolf in Nederland is, neemt de Raad als uitgangspunt.

Publieksenquête Kantar 2018

In de publieksenquête die Kantar in 2018 uitvoerde gaf ongeveer 58% aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling dat we in Nederland de wolf niet moeten wegjagen, maar onszelf en onze dieren tegen de wolf moeten beschermen tegenover ongeveer 13% die het daar juist (helemaal) mee oneens was. De rest (ongeveer 29%) is het niet eens maar ook niet oneens met deze stelling.

[1] In 2012 verscheen nog een aardige studie over de mogelijke en onvoorspelbare komst van de wolf: *De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland. Een 'fact finding study'. G.W.T.A. Groot Bruinderink1), H.A.H. Jansman¸ M.H. Jacobs en M. Harms, Alterra-rapport 2339, Wageningen, 2012* http://edepot.wur.nl/230870

Op de vraag of wolven in hun natuurlijk gedrag niet moeten worden belemmerd, ook niet als dat gaat om jagen en zich met schapen voeden, antwoorde 30% (helemaal) mee eens, 32% (helemaal) mee oneens en 38% niet eens maar ook niet oneens.
Als de resultaten van de enquête verder worden bestudeerd, is te zien dat er een relatie is tussen acceptatie van de wolf en de mate van verstedelijking (tussen sterke en weinig verstedelijking). Naarmate de verstedelijking afneemt kan de wolf op minder sympathie rekenen.

Uitkomsten RDA-oriëntatieproces

De terugkeer van de wolf in Nederland is dus allesbehalve een neutrale aangelegenheid, dit kan vreedzaam samenleven met de wolf bemoeilijken. Voor de RDA reden om zich te oriënteren op 'de positie van de wolf in Nederland'. In twee oriënterende bijeenkomsten (augustus 2019 en Raadsvergadering november 2019) is het onderwerp de wolf vanuit verschillende invalshoeken uitgebreid aan bod gekomen. Voor de RDA zijn er voldoende redenen om zich verder te verdiepen in de positie van de wolf in Nederland: er zijn situaties waarin de belangen van dieren dreigen te botsen met onze of andere belangen (van bijvoorbeeld andere dieren) en er zijn onderbelichte risico's op het gebied van dierenwelzijn en gezondheid. Vanuit de positie van het dier kan de RDA wat toevoegen aan het maatschappelijk debat.

Het vervolgtraject richt zich op vragen over acceptatie van en omgang met de wolf[2]. Vragen die hierbij spelen gaan over hoe we kunnen samenleven met de wolf in Nederland, nu en in de toekomst. Deze[3] zijn gespecificeerd in de huidige startvragen (zie begin voorliggend document).

Achtergrondinformatie

Huidige stand van zaken (Nederland)

De wolf (*Canis lupus*) is in Nederland een beschermde (inheemse) diersoort op grond van de Wet natuurbescherming (2017). De wolf is tevens beschermd onder de Europese Habitatrichtlijn (1992) (ook aanwijzing Bern Conventie 1979). Het is volgens de Wet Natuurbescherming verboden om wolven te vangen of te doden, opzettelijk te verstoren, voortplantingsplaatsen of rustplaatsen te beschadigen of vernielen.
"De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot wolven. Dit omvat de aspecten soortenbescherming, monitoring, tegemoetkomingen in

[2] Andere mogelijke categorieën startvragen waren: a) Hoe kijkt men naar de wolf in Nederland? (Mentale disposities en symboliek; betekenis en waarde van de wolf voor ons; de rol van het sublieme /schoonheid; de terugkeer van de wolf als symbool voor wat groters). b) Gevolgen van de komst van de wolf. (Repercussies komst van de wolf op gebied van welzijn, ruimtelijke vragen, esthetisch, respect en beleving, natuur en 'rewilding'').
[3] Subvragen die in de RDA besprekingen hierover aan de orde kwamen en mogelijk nog benut kunnen worden bij verdere uitwerking: Wat zijn de verschillende dimensies die bij de wolf horen? (Hoe) kan de wolf worden geaccepteerd in Nederland? Kunnen we (waarlijk) samenleven met de wolf? Zo ja, hoe en zijn we daar klaar voor? Zo nee: wat dan? Wat is er nodig om met wolven om te gaan nu en in de toekomst? Hoe kunnen burgers en belanghebbenden handelingsperspectieven worden gegeven? Hoe helpt een normatief kader en handvatten (ethische gereedschappen) voor het doden van individuele wolven voor de acceptatie? Wat is de ethische verantwoording voor de gekozen oplossingen door beleid? Is er een toekomst voor de wolf in Nederland, wat is daarvoor nodig? Hoe past de wolf in het ecosysteem van Nederland (draagkracht, voedselaanbod, populatiegrootte, beheer, wolvenwelzijn en -gezondheid, landgebruik, ideale omstandigheden)? Hoe dit past in de Nederlandse samenleving? Past de wolf wel in een gebied waar veel mensen leven? Wat moeten/kunnen wolven en mensen leren? Hoe gaat het in andere landen? Wat zijn oplossingen? Wat is de rol van het debat en spreken over de wolf? Hoe kunnen emoties daarin aan bod komen?

faunaschade en het verlenen van ontheffingen" (IPO, 2019). De omgang met wolven is primair gericht op bescherming. Provincies kunnen alleen bij uitzondering ontheffing verlenen, bijvoorbeeld op rond van openbare veiligheid. De 12 provincies hebben, vertegenwoordigd in het IPO, een interprovinciaal wolvenplan vastgesteld, de laatste versie is van januari 2019 (zie https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf). Het plan gaat o.a. in op de voorgeschiedenis, wettelijke kaders, schade en preventie bij landbouwhuisdieren en tegemoetkoming van schade. Voor 'probleemwolven' wordt onderscheid gemaakt tussen contact met mensen, honden en vee. Volgens de omschrijving in het wolvenplan bevinden we ons in 'fase 4': er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland. De volgende fase 5, tien jaar na voortplanting, maakt geen onderdeel uit van het huidige plan. Bij het wolvenplan horen stroomschema's met scenario's om duidelijk te maken wie wanneer aan zet is om te handelen in situaties met een wolf. Dit stroomschema is echter niet online gepubliceerd. Het wolvenplan is wel gepubliceerd op de website van BIJ12, uitvoeringsorganisatie van de provincies, waar ook de schademeldingen en -afhandelingen plaatsvinden en hierover informatie wordt gegeven, zoals op https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-per-diersoort/wolf/. De website https://www.wolveninnederland.nl/ bundelt informatie over de wolf in Nederland.

Eerdere uitingen RDA over de wolf

De RDA heeft het in zijn zienswijzen eerder over wolven gehad. In "Wegen van Welzijn van Dieren in de Natuur" (2017) werd de wolf als casus gebruikt om te laten zien hoe het afwegingskader kan worden gebruikt bij afwegingen over de komst van de wolf. In de "Staat van het Dier" (2019) zijn in de beschouwing over dieren in de natuur een vijftal verhaallijnen over de wolf en zijn historie beschreven die een rol spelen bij de verschillende associaties die de terugkeer van de wolf bij ons oproept. Er zijn over de wolf door team RDA oriënterende gesprekken gevoerd met provincie Gelderland en het ministerie van LNV over het wolvendossier en het maatschappelijk debat over de wolf. Van Europese collega-raden zijn verschillende rapporten ontvangen over de omgang met wolven.

Samenstelling forum en ondersteuning

De volgende leden hebben aangegeven te willen deelnemen aan het forum:

- [redacted]

Het forum zal worden ondersteund door [redacted] (secretaris) en [redacted] (adjunct-secretaris).

Werkwijze

- Voorbereidend literatuuronderzoek en aanpak andere landen (ook actuele cijfers)
- Attitude mensen tegenover wolven (onderzoek LNV)- bijv. analyse kwalitatief

gedachtegoed in relatie tot moderne landbouwdiscussie

- Diepte-interviews met diverse experts vanuit verschillende relevante invalshoeken
- Op basis van diepte-interviews RDA discussie document opstellen
- Organiseren brede bijeenkomst met experts/betrokkenen met verschillende workshops rondom de wolf in Nederland. Daarin nadrukkelijk ruimte voor discussie over vragen die (nu) nog niet gesteld worden. Opzet bijeenkomst verder uitwerken, bijvoorbeeld workshops rond een top 5 van meest dringende zaken die in meerdere interviews worden genoemd, of 5 onderzoeksvragen rondom zaken die de RDA signaleert en belangrijk vindt vanuit het oogpunt van het dier
- Publicatie uitkomsten (vorm nog te bepalen)
- Eventueel: Wat kunnen de uitkomsten ons mogelijk leren over de aanpak van 'vergelijkbare' issues in de toekomst?

Planning

Augustus-Oktober voorbereidende werkzaamheden en diepte-interviews. Op zijn vroegst een bijeenkomst in november 2020.

Bijlage 4.d Wolvenwerkgroep 190121

Voorlopige onderzoeksopzet

Door [redacted]

De wolf in Nederland: Overwegingen van veehouders om wel of geen preventiemaatregelen te nemen tegen predatie op vee

Een aantal jaar geleden is de wolf teruggekeerd naar Nederland en inmiddels heeft de wolf zich ook officieel gevestigd. Hoewel veel mensen hier blij mee zijn, brengt de terugkeer van de wolf ook problemen met zich mee. Veehouders krijgen bijvoorbeeld steeds vaker te maken met predatie op hun vee door wolven. Dit betreft in de meeste gevallen schapen (BIJ12, n.d.). Predatie van wolven op schapen moet voorkomen worden om conflict tussen mens en wolf, maar ook juist tussen verschillende belanghebbenden te minimaliseren. Proactief handelen (voorkomen in plaats van genezen) is hierbij wenselijk.

Echter, blijft proactief handelen, door middel van preventiemaatregelen, in veel gebieden uit. Provincies als Drenthe, Gelderland, en Limburg hebben tegemoetkomingen beschikbaar gesteld voor veehouders die preventiemaatregelen wensen te nemen. Deze preventiemaatregelen worden echter nog te weinig genomen. In de provincie Gelderland bijvoorbeeld, waar €600.000 beschikbaar is gesteld als tegemoetkoming, is hier nog nauwelijks gebruik van gemaakt.

Dit onderzoek zal min of meer gaan over welke overwegingen veehouders maken omtrent het wel of niet nemen van preventiemaatregelen om hun vee te beschermen (en dus tegemoetkoming aanvragen). Ik vind het belangrijk om hierbij verder te kijken dan economische factoren, zoals financiële schade door verlies van vee, of kosten van het nemen van preventiemaatregelen. Belangrijke andere factoren kunnen bijvoorbeeld socio-cultureel (representatie van en ideeën over de wolf), politiek (provinciaal beleid en communicatie) en landschappelijk (bijvoorbeeld landschapstype) zijn (Dickman, 2010). Dit zal inzichten bieden in hoe het nemen van preventiemaatregelen door veehouders gemaximaliseerd kan worden.

Aangezien dit een Master thesis onderzoek is, lijkt het mij tevens interessant om te kijken naar of en hoe provinciaal beleid overeenkomt met het gedrag van mens en wolf , dit komt vanuit het concept *human-animal geography* of *more-than-human geography* (Pooley et al., 2017). Dus: komen de aangewezen risicogebieden overeen met waar het risico van predatie op schapen het hoogst is? En bevindt de vraag naar een tegemoetkoming voor preventiemaatregelen zich in de gebieden waar die tegemoetkoming ook beschikbaar is, of juist ergens anders (bijvoorbeeld in gebieden waar zwervende i.p.v. gevestigde wolven voorkomen)? Kortom, komt het gedrag van de wolf en van veehouders overeen met het opgestelde beleid en het hieruit verwachtte gedrag? Dit kan onder andere bijdragen aan het beantwoorden van de vraag of dit conflict in de kern een conflict tussen mens en wolf is, of een conflict tussen mensen.

Tot slot, is dit onderzoek relevant, omdat het voorkomen en minimaliseren van predatie op schapen door wolven essentieel is om draagvlak en tolerantie voor de wolf en voor het wolvenbeleid te behouden en/of te vergroten. Dit zal uiteindelijk leiden tot een hogere mate van *coexistence* (duurzame wolven populatie, legitiem beleid, sociale acceptatie, en acceptabele risico's voor mens en wolf) en dus het vreedzaam samenleven met de wolf (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016). Ook zal het vertrouwen in (overheids-) instanties toenemen wanneer predatie op schapen door goed beleid voorkomen wordt. Tevens zal het voorkomen en minimaliseren van predatie op schapen zogenoemde onzichtbare schade, zoals psychologische, emotionele, en *opportunity costs*, voor veehouders beperken (Barua et al., 2013). Tot slot, zullen bij het voorkomen van predatie de financiële kosten voor zowel veehouders en overheidsinstanties geminimaliseerd worden op de lange termijn. Bovenstaande redenen maken dit onderzoek erg relevant voor veehouders, overheidsinstanties (zoals BIJ12) en de samenleving als geheel.

Literatuurlijst

Barua, M., Bhagwat, S. A., & Jadhav, S. (2013). The hidden dimensions of human-wildlife conflict: Health impacts, opportunity and transaction costs. *Biological Conservation*, *157*, 309–316. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2012.07.014

BIJ12 (n.d.) Wolf. Retrieved from https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

Carter, N. H., & Linnell, J. D. C. (2016). Co-Adaptation Is Key to Coexisting with Large Carnivores. *Trends in Ecology and Evolution*, *31*(8), 575–578. https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.05.006

Dickman, A. J. (2010). Complexities of conflict: The importance of considering social factors for effectively resolving human-wildlife conflict. *Animal Conservation*, *13*(5), 458–466. https://doi.org/10.1111/j.1469-1795.2010.00368.x

Frank, B. (2016). Human–Wildlife Conflicts and the Need to Include Tolerance and Coexistence: An Introductory Comment. *Society and Natural Resources*, *29*(6), 738–743. https://doi.org/10.1080/08941920.2015.1103388

Pooley, S., Barua, M., Beinart, W., Dickman, A., Holmes, G., Lorimer, J., Loveridge, A. J., Macdonald, D. W., Marvin, G., Redpath, S., Sillero-Zubiri, C., Zimmermann, A., & Milner-Gulland, E. J. (2017). An interdisciplinary review of current and future approaches to improving human–predator relations. *Conservation Biology*, *31*(3), 513–523. https://doi.org/10.1111/cobi.12859

Bijlage 5.b tbv IPO wolvenwerkgroep 190121

Aan: Deelnemers WIN

Van: [redacted] en [redacted]

Betreft: Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Beste WIN-deelnemers,

Op 25 november jl. vond de eerste bijeenkomst plaats van het Landelijk Overleg Wolf. Dit overleg is opgezet door de provincies in opdracht van de Bestuurlijke Advies Commissie Vitaal Platteland (BACVP), kennelijk op verzoek van dierhouders om een landelijke Wolvencommissie in te stellen (zie startnotitie). Veel (maar niet alle) WIN-deelnemers zijn uitgenodigd om zitting te nemen in LOW. Daarnaast zijn dierhouderij-organisaties gevraagd en gemeenten (VNG) (zie deelnemerslijst).

Er is dus een grote overlap in deelnemers tussen WiN en LOW. Daarop moeten de wij ons als WiN bezinnen. Voor de WiN-deelnemers die ook lid zijn van het LOW is de vraag wat de meerwaarde is van het ene t.o.v. het andere en of het zinvol is om aan beide deel te nemen. Voor de WiN-deelnemers die geen lid zijn van het LOW is de vraag wat deze uitsluiting betekent voor het bereiken de organisatiedoelen/-belangen en misschien ook of het dan nog zinvol is om aan het WiN te blijven deelnemen.

In onderstaande notitie proberen wij op basis van de LOW vergaderstukken (zie bijlagen) en mondelinge terugkoppeling uit de eerste LOW-bijeenkomst een beeld te schetsen van overeenkomsten en verschillen. Deze notitie willen we graag met jullie bespreken in een WiN-video-overleg in januari 2021.

Aanleiding LOW

De directe aanleiding voor het instellen van een LOW lijkt te zijn:

1) Behoefte aan landelijke afstemming tussen provinciale wolvencommissies;
2) De behoefte om samen met belanghebbenden te komen tot een geactualiseerd Wolvenplan 2.0 in 2022.

Opzet LOW

LOW is opgezet als een platform voor informatie-uitwisseling, dialoog, consultatie en advies met als uitgangspunt 'in overleg verder komen'. Benadrukt wordt dat het LOW géén besluiten neemt. Alle leden mogen agendapunten en stukken inbrengen. De overheid heeft slechts een faciliterende rol. Bij12 voert het secretariaat en [redacted] is onafhankelijk voorzitter.

De samenstelling van het LOW weerspiegelt de wens om overleg tussen alle belanghebbenden te faciliteren. Het gaat om alle overheden (rijk, provincies, gemeenten), TBO's, dierhouderij, natuurbescherming, onderzoekers. Beleid en inhoud lijken beide aan bod te komen. Daarmee is het niet heel duidelijk waar de focus ligt. LOW lijkt vooral een beleidsplatform te zijn dat zich laat voeden door kennis. Het LOW biedt de leden de mogelijkheid om het wolvenbeleid te beïnvloeden, door agendapunten in te brengen, standpunten te verkondigen en door kennis uit te dragen.

Overeenkomsten/verschillen WiN-LOW

De doelstellingen van WiN en LOW verschillen. WiN streeft naar draagvlak voor Wolven in Nederland, LOW streeft ernaar samen met belanghebbenden wolvenbeleid te ontwikkelen. Het LOW is feitelijk een voorportaal voor bestuurlijke besluitvorming. De leden van LOW spreken namens hun eigen organisatie.

Ondanks de grote overlap is de samenstelling van WiN en LOW fundamenteel anders, vooral door het lidmaatschap van een aantal dierhouderij-organisaties. Deze zullen het belangrijkste uitgangspunt van WiN niet onderschrijven, namelijk dat wolven in Nederland mogen zijn en beschermd moeten worden. In WiN zitten 'gelijkgestemden' en in LOW partijen met fundamenteel tegengestelde belangen. Deze medaille heeft twee kanten: zonder andersgestemden geen dialoog, maar met andersgestemden kan het eigen geluid verloren gaan in rumoer.

Kortom, in januari willen graag we met jullie het gesprek aangaan wat de komst van LOW betekent voor WiN en hoe daarop gereageerd en geacteerd moet of kan worden (vanuit ieders optiek).

IPO wolvenwerkgroep 19 januari 2021

Bijlage 6.3 : Wolvenprotocol Vlaanderen

Wolvenprotocol Vlaanderen

Vrijdag, 8 januari 2021

Demir keurt wolvenprotocol goed: “Een probleemsituatie en een probleemwolf is niet hetzelfde”
Wolven die overdag in een veld nabij een woning gefilmd worden, wolven die zich regelmatig voeden met schapen,
Het zijn vele voorvallen waar al snel het woord ‘probleemwolf’ in de mond genomen wordt. Toch is het zo dat in vee
vertonen. Om hier meer duidelijkheid in te scheppen en de aan elke vorm van problematisch gedrag door een wolf
opgemaakt door Natuur en Bos en Vlaams minister van Natuur Zuhal Demir.

- Download het protocol (pdf - 2.69 MB)
- Download de bijlage "Verduidelijkende voorbeelden" (pdf - 291 KB)

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 17 mei 2023 16:07
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolvenwerkgroep donderdag 25 mei 2023
Bijlagen: 8. RDA.022.027+Brief+minister+22+november+2022.+Aanvraag+zienswijzen+spanning+tussen+gehouden+en+niet+gehouden+dieren+etc.+wolf (1).pdf; 10. Besluitenlijst IPO Wolvenwerkgroep 14 03 2023.pdf; 01. Agenda 250523 Wolvenwerkgroep.pdf; 3. Inventarisatie afhandeling aangetroffen dieren.pdf; 4. Memo Meerjarenverslag wolf.pdf; 5. 230517_IPO werkgroep wolf_Notitie Wolf in uw gemeente_v1.pdf; 6. 230516_Communicatie IPO Wolvenplan_v1.pdf

Beste leden van de IPO Wolvenwerkgroep,

Bijgaand de agenda en stukken voor onze komende vergadering.
Al met al is het toch nog een volle agenda geworden met de nodige gespreksonderwerpen.

Zo dadelijk volgt een tweede zending met alle stukken tbv agendapunt 5 (handelingsperpectief gemeenten).

In ieder geval wens ik eenieder een goed hemelvaartweekend toe en tot ziens volgende week donderdag.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +[redacted] | F [redacted]

M [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

18A

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Raad voor de Dierenaangelegenheden
T.a.v. de heer [redacted]
Bezuidenhoutseweg 73
2954 AC DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Cluster Soorten

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6011 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Behandeld door
[redacted]
T 070 [redacted]
[redacted]@minlnv.nl

Ons kenmerk
[redacted]

Datum 22 november 2022
Betreft Aanvraag zienswijzen spanning tussen gehouden en niet-gehouden dieren, doden van exoten en samenleven met de wolf.

Geachte heer [redacted],

Het ministerie van LNV heeft te maken met een grote verscheidenheid van dossiers. In het werkplan voor de RDA heeft u op ons verzoek al twee onderwerpen opgenomen die op het raakvlak natuur en diergezondheid en dierenwelzijn liggen. Aanvullend wil ik de RDA vragen om een brede maatschappelijke dialoog over de wolf te organiseren en te adviseren over samenleven met de wolf. In deze brief ga ik nader in op deze vraagstukken en de vraag aan de RDA.

1. Spanning tussen gehouden en niet gehouden dieren

Het ministerie van LNV heeft bij zijn verantwoordelijkheden ten aanzien van het beleid op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn te maken met verschillende belangen die soms conflicterend zijn. Dit speelt bij gehouden dieren (bijvoorbeeld hobbymatig gehouden dieren en commercieel gehouden dieren) en bij niet-gehouden dieren. Sommige partijen uit de veehouderijsector(en) zien wilde dieren in de natuur als bedreiging voor de gezondheid van hun dieren en daarmee een bedreiging voor hun bedrijf. Voorbeelden daarvan zijn vogelgriep bij wilde vogels, en Afrikaanse varkenspest bij wilde zwijnen. De impact van uitbraken van dierziektes op de dierhouders is groot en hun vraag om maatregelen om een mogelijke besmetting uit het wild te voorkomen is daarom begrijpelijk. Hoewel LNV een rol speelt bij de bestrijding van bepaalde dierziekten bij gehouden dieren, is die rol bij preventie en bestrijding van deze ziekten bij wilde dieren minder eenduidig. De vraag is bovendien hoe ver een overheid kan en moet ingrijpen in dierpopulaties in de natuur om dreiging van dierziekten bij gehouden dieren te verkleinen.

Ondertussen staat de biodiversiteit er wereldwijd slecht voor, zo ook in Nederland. Verdere achteruitgang van de natuur is ongewenst. Natuur is de basis van ons bestaan en heeft een eigen bestaansrecht dat beschermd dient te worden. De wet natuurbescherming biedt handvatten voor populatiebeheer en schadebestrijding van in het wild levende beschermde diersoorten mits deze soorten niet in hun voortbestaan worden bedreigd of dit gevaar lopen en er geen andere bevredigende oplossing is. Preventieve maatregelen zoals populatiebeheer, maar

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Cluster Soorten

Ons kenmerk
[redacted]

ook het plaatsen van hekken en lasers in de uitloop van pluimveebedrijven, kunnen interfereren met de natuur en het natuurlijk evenwicht.

Aan de RDA wordt gevraagd om te reflecteren op deze spanning tussen het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren enerzijds en het welzijn, de gezondheid en belang van dieren in de natuur én de natuur als geheel anderzijds. Op basis van een bureau-onderzoek naar risico's en gevolgen (denk aan Afrikaanse Varkenspest, vogelgriep) én interviews met experts vanuit beide kanten kan de RDA hierover een beschouwing geven en (algemene) handvatten en leidende principes voorstellen ten behoeve van beleidsvorming op het raakvlak van gehouden dieren en natuur.

2. Doden van invasieve uitheemse soorten

Invasieve uitheemse soorten (IUS) zijn planten of dieren die (door menselijk handelen) buiten hun natuurlijke verspreidingsgebied geïntroduceerd zijn en waarvan de introductie of verspreiding een bedreiging is of nadelige gevolgen heeft voor de biodiversiteit en aanverwante ecosysteemdiensten. Ze vormen een grote bedreiging voor de biodiversiteit doordat ze inheemse soorten kunnen verdringen of zelfs doen uitsterven. Een aantal IUS is ook schadelijk voor de gezondheid en/of veiligheid van mensen.

De biodiversiteit staat er wereldwijd slecht voor en verdere achteruitgang van de natuur is ongewenst, ook in Nederland. De Europese Exotenverordening (nr. 1143/2014) verbiedt het opzettelijk op het grondgebied van de Europese Unie brengen, houden, verhandelen, kweken en in de natuur uitzetten van dieren of planten van een op de Unielijst geplaatste soort. Voor Unielijstsoorten die nog niet wijd verspreid zijn moeten lidstaten uitroeiingsmaatregelen treffen. Voor Unielijstsoorten die zich reeds wijd in de natuur hebben verspreid, moeten lidstaten beheersmaatregelen treffen. Beheersmaatregelen bestaan uit dodelijke of niet-dodelijke maatregelen om een populatie van invasieve uitheemse soorten uit te roeien, te beheersen of in te dammen. De juridische kaders bieden de ruimte voor het treffen van beheersmaatregelen, doden kan één van die maatregelen zijn. Hierbij dient onder andere te worden gezorgd dat dieren vermijdbare pijn, stress of lijden wordt bespaard.

Het betreft vaak (zeer) grote aantallen dieren, aangezien IUS zich kenmerken door hun ongebreidelde toename bij gebrek aan natuurlijke vijanden of door gunstige leefomstandigheden in Nederland. Doden kan noodzakelijk zijn, omdat niet-dodelijke methoden meestal slechts voor een beperkt aantal exemplaren haalbaar zijn en hoge kosten met zich meebrengen. Toch klinkt vanuit maatschappelijke kringen steeds vaker de roep om met name de 'aaibare' IUS niet te doden (te denken valt aan wasberen, schildpadden e.d.), zie ook uw zienswijze "doden van dieren aan het licht". Hierbij verliest men uit het oog welke schade deze IUS aan de natuur toebrengen en de maatschappelijke kosten en (natuur-)schade die een niet-dodelijke aanpak (zoals bijvoorbeeld permanente opvang, of niet-bestrijden) met zich meebrengen. In bovengenoemde zienswijze signaleert u deze schurende kwestie en benoemt u vooral preventie van vestiging als aanbeveling. Preventie is de basis van het exotenbeleid, maar kan helaas niet voorkomen dat zich toch exoten vestigen in de Nederlandse natuur of zich al gevestigd hebben.

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Cluster Soorten

Ons kenmerk
[redacted]

Aan de RDA wordt gevraagd om te reflecteren op de spanning tussen behoud van natuur en biodiversiteit en de maatschappelijke wens om geen dieren te doden (met het oog op dierenwelzijn). Het verzoek daarin te betrekken:

- de paradox tussen het direct zichtbare dierenleed dat ontstaat door het vangen en doden van IUS versus het minder zichtbare leed van schade aan de natuur en (het welzijn van) dieren in de natuur veroorzaakt door IUS;
- de paradox / het schisma tussen denkbeelden over aaibare en niet-aaibare dieren;
- de paradox / het schisma tussen denkbeelden over het doden voor het behoud van natuur en van grote aantallen dieren om andere overwegingen (zoals in veehouderij en visserij voor consumptie, bestrijding van plaagdieren);
- de paradox tussen de maatschappelijk wens (geen dieren doden) en gebrek aan (financieel) draagvlak voor de maatschappelijke kosten van niet-dodelijke maatregelen;
- de proportionaliteit, uitvoerbaarheid en redelijkheid van niet-dodelijke maatregelen voor IUS.

Deze adviesvraag vraagt om een zorgvuldige afweging van de belangen voor de natuur in zijn geheel en van dierenwelzijn (waar de expertise van de RDA-leden zich voornamelijk op richt). Dat vraagt ook om een evenwichtige samenstelling van het team dat aan deze vraag werkt. Het is daarom van belang dat de RDA samenwerking zoekt met externen (zoals ecologen en deskundigen op het gebied van wetgeving op dit vlak), om te waarborgen dat vanuit al deze perspectieven naar de vraag gekeken wordt.

3. Samenleven met de wolf

De wolf is sinds een aantal jaren terug in Nederland. Door sommige partijen wordt de komst van de wolf toegejuicht, bij andere partijen leven veel zorgen. Zoals aangekondigd in het Commissiedebat Natuur, wil ik de RDA vragen om een brede maatschappelijke dialoog te organiseren over de positie van de wolf in Nederland. Doel van deze dialoog is om over en weer begrip te krijgen voor de verschillende standpunten en verdere verharding van het debat te voorkomen. Daarnaast wil ik de RDA vragen om tijdens de gesprekken te verkennen wat er nodig is om in Nederland samen te leven met de wolf en op basis hiervan met een advies te komen. Onderdelen die in dit advies in ieder geval aan de orde zouden moeten komen zijn de positie van de wolf in de Nederlandse natuur, de beleefde angstgevoelens voor de wolf en bescherming van vee tegen de wolf.

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Cluster Soorten

Ons kenmerk
[redacted]

Bij deze verzoek ik uw raad zienswijzen op te stellen voor deze drie onderwerpen op het raakvlak natuur en diergezondheid en dierenwelzijn. Alle drie de vraagstukken vragen om een zorgvuldige afweging tussen de belangen van natuur en gezondheid en welzijn van (gehouden) dieren.

Hoogachtend,

[redacted]

Piet Adema
Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

[redacted]

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 17 mei 2023

IPO Wolven werkgroep
Datum: 25 mei 2023
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Kantoor BIJ12, vergaderzaal: In de wei (derde etage)

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Afhandeling gevonden dode/gewonde wolf**
   Ter bespreking: doel: werkafspraak maken over hoe dit per provincie nog moet worden ingevuld. Zie bespreekpunten in de notitie.
   (Bijlage 3)

4. **Meerjarenverslag wolf**
   Ter besluitvorming: doel is duidelijkheid te krijgen over de wens tot jaarverslaglegging.
   (Bijlage 4)

5. **Voorstel uitwerking handelingsperspectief voor gemeenten (draaiboek burgemeester)**
   Notitie ingebracht vanuit de Werkgroep Informatievoorziening wolf lokale overheden.
   Ter bespreking: doel advies/reactie meegeven aan de Werkgroep Informatievoorziening wolf lokale overheden'. (Bijlage 5 en desgewenst kennis te nemen van de bijlagen daarbij).

6. **Communicatie IPO Wolvenplan**
   Ter bespreking (Bijlage 6 notitie notitie ingebracht vanuit enkele wolvencie's)

7. **Verkenning beheerpakketten**
   Ter bespreking *(nog geen bijlage.. nazending?)*

8. **Maatschappelijke dialoog wolf en zienswijze wolf (RDA)**
   Ter kennisname (Bijlage: Brief LNV aan RDA)

9. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken.

10. **Besluitenlijst vorige vergadering -** zie bijlage 10

11. **Rondvraag en sluiting**

12. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op dinsdag 11 juli als Wolvenwerkgroep weer bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,

[redacted]

Werkt voor provincies

Adviesmemo Meerjarenverslag wolf

Van [redacted]

Afgestemd met [redacted]; [redacted]

Aan IPO wolvenwerkgroep

C.c.

Datum 17 mei 2023

Onderwerp Meerjarenverslag en jaarverslag wolf

Bijlage(n)

Advies

1. Het voorstel is dat BIJ12 'formeel de opdracht krijgt' om een meerjarenverslag wolf over de periode 2015-2023 af te ronden. M.a.w. de provincies geven hiermee aan dat een meerjarenverslag gewenst is.

2. Het voorstel is dat er daarna jaarlijks een beknopt jaarverslag wordt opgenomen in de voortgangsrapportage.

3. Vanuit de provincies zal hieraan een bijdrage geleverd worden op die onderdelen die alleen vanuit de provincies kunnen worden ingevuld.

Achtergronden en keuzeopties

Ter informatie onderstaand de overwegingen die aan bovenstaand advies ten grondslag liggen.
In eerder verband is het Meerjarenverslag met u gedeeld en in te zien via *deze link:*
2015-2022 Jarenoverzicht wolf in Nederland_v0.5_17.01.2023.docx

Meerjarenverslag go/no go?

Zoals bekend is er de afgelopen twee jaar ingezet op het uitbrengen van een meerjarenverslag. Door hoge werkdruk hebben wij dat steeds niet kunnen afgerond. Hierdoor is er op dit moment een concept versie blijven liggen en niet uitgebracht. Tegelijkertijd komt de vraag bij ons op of er eigenlijk wel een (provinciale) vraag naar een dergelijk document is.

De vraag (1) mag daarom gesteld worden of en hoe wij hiermee verder willen gaan. Immers er kan ook besloten worden hiermee te stoppen.

Gelet op het hier al ingestoken werk en het nut hiervan (zie volgend kopje), o.a. als achtergrond document ten behoeve van het nieuwe wolvenplan, is het voorstel dit tot en met 2023 af te

ronden. Dit echter alleen indien ook vanuit de provincies hieraan behoefte is en medewerking aan wordt gegeven.

Jaarverslaglegging en vorm rapportage
Het uitbrengen van een (meer-)jaarverslag heeft zeker zijn betekenis zowel nationaal en internationaal (mede gezien het gegeven dat ook op Europees niveau de stand van zaken m.b.t. de wolf dient te worden gerapporteerd). M.a.w. het heeft communicatieve meerwaarde en geeft een beeld van de ontwikkelingen op het gebied van populatieontwikkeling, tegemoetkomingsafhandelingen, en de inzet op preventieve maatregelen en andere zaken.

De vraag (2) is of en zo ja in welke vorm dit zou kunnen? Is dat een apart document of kan dat als onderdeel van de voortgangsrapportages worden uitgebracht?

Het voorstel is om jaarlijks een beknopte versie van een jaarverslag op te nemen in de tussenrapportages. Dit lijkt een efficiënte manier om enerzijds toch een jaarlijks overzicht te bieden en anderzijds niet een apart document te behoeven te produceren.
De vorm waarin dit dat plaatsvindt wordt nog nader bepaald.

Input vanuit provincies
Vanuit de provincies zal informatie aangeleverd dienen te worden over die onderdelen die buiten het gezichtsveld van BIJ12 vallen. Hierbij valt te denken aan: omvang budget voor preventieve maatregelen, projecten (en evt. budget), inzet aantal noodsets, inzet wolvenconsulent en evt. Terugmelding activiteiten van wolvencommissies, communicatieactiviteiten e.d.

De vraag (3) is uiteraard of deze medewerking ook kan worden toegezegd.

IPO Wolvenwerkgroep

14 maart 2023

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit
4. Verkenning beheerpakketten	• Provincies en LNV komen met een voorstel in de komende WWG: plan van aanpak, doel en wie moet wat doen -> [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted].
5. Goudjakhals	• Brief wordt op tweetal tekstuele punten aangepast en geadresseerd aan de Minister ->[redacted]
6.Afhandeling gevonden dode/gewonde wolf	• Elke provincie brengt de provinciale situatie in beeld op basis van de richtlijn. Dit betreft o.a.: beschikbaarheid vervoer van de dieren door WENR/DWHC; praktische invulling van contactpersonen bij provincie, politie, valwildafhandelaar, rijkswaterstaat, waterschap, WENR, Wolvenmeldpunt(ZV), BIJ12 e.d. Tevens aangeven hoe 24/7 bereikbaarheid is geborgd. -> [redacted] komt met mailverzoek hiertoe; overzicht komt in volgende WWG aan de orde.
7/8 provinciaal nieuws/memo's/adviezen	• Geven nu geen aanleiding het beleid te herzien
13. Taxatierichtlijn	• N.a.v. dienen ook de beleidsregels in de provincies te worden aangepast-> provincies.
15. Projectvoorstel Inhaalslag Kuddebeschermingshonden	• De overheersende mening is dat we hier niet op in behoeven te gaan. er lopen al pilots met KBH. Daar richten de provincies zich nu eerst op. -> [redacted] geeft dit door aan initiatiefnemers.
	•

IPO Wolvenwerkgroep

2 februari 2023

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit

Onderzoeksvoorstel Drenthe	• Er zal negatief geadviseerd worden op het onderzoeksvoorstel vanuit Drenthe. De provincies zien de toegevoegde waarde niet.
	•
	•
	•
	•
	•

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Zin toevoegen aan punt 2a. van addendum kapitaalintensieve dieren dat er nog onderzoek loopt naar het hoe of wat (onderzoek loopt nog/wordt per casus bekeken/eigen risico)	BIJ12	
Definitie geven van verjagen (interventierichtlijnen)	BIJ12	
Zenderen van wolven niet apart in de tabel benoemen (wolf-mens). (Wel toelichten in tekst?)	BIJ12	
Doel: doden wolf niet zo opnemen in de tabellen (Doel: wegnemen van het gevaar). Veranderen in oplossing/maatregel. (wolf-mens)	BIJ12	
Beide situaties omtrent optreden burgemeester opnemen (urgentie openbare veiligheid in acht genomen) (wolf-mens)	BIJ12	
Nuancering in inleidende tekst over wolf-hond toevoegen. (komt niet vaak voor)	BIJ12	
Kans op hybridisatie weghalen bij wolf benadert mensen met aangelijnde honden, niet van toepassing	BIJ12	
Toelichting dat beschermingsstatus van wolf en goudjakhals anders is (tijdelijkheid)	BIJ12	
3.4 Laten uitvoeren van veldvalidatie eruit halen	BIJ12	
Overleg met LNV over huidige status beheerpakketten en vraagt [redacted] ook nog	[redacted]	
Checkt bij [redacted] hoe of wat qua beheerpakketten	[redacted]	

Inventarisatie afhandeling van aangetroffen dode/gewonde wolven/goudjakhalzen

Inleiding

In de Wolvenwerkgroep is eerder besproken een overzicht te maken van de provinciale situaties m.b.t. de afhandeling van aangetroffen dode of gewonden wolven en goudjakhalzen. Begin 2022 heeft [redacted] ook een overzichtelijkst opgesteld, die hierin ook verwerkt is. Tevens heeft BIJ12 (in het kader van de aanbesteding WENR) de taak om de provincies te verzoeken betreffende ontheffingen te regelen. Maar last but not least: dit dient gewoon ook vanwege praktische uitvoering correct geregeld te zijn.

Toelichting

De terugmeldingen van de inventarisatie zijn doorgaans gedeeld met de WWG leden in de reply van mijn verzoek. Daarom samenvattend onderstaande overzichten.
Een rood gekleurd lettertype geeft aan dat hier nog niet of onvoldoende is voorzien (mijn verwoordingen en interpretatie).
Zuid-Holland is onbekend, want in dit kader (nog) niet gevraagd.
Bespreking van deze notitie aan de hand van de volgende puten:

Bespreekpunten:
a. Staat uw provincie hier correct in opgenomen?
b. Indien er geen ontheffing aanwezig is betekent dit dat er (formeel) niet gehandeld kan worden. Het voorstel is dit dan ook niet (meer) te doen. Is dat akkoord? Wat zijn uw alternatieven?
c. Naar het zich laat aanzien valt goudjakhals niet onder de provinciale bevoegdheden. Wat betekent dit voor ons handelen? Zou LNV hiervoor in actie dienen te komen?
d. De draaiboeken voor een praktische afhandeling zijn nog niet overal gereed, maar er wordt aan gewerkt. Wat kunnen we van elkaar leren?
e. Vind u een 24/7 bereikbaarheid voor de afhandeling van gevonden dieren gewenst of niet?

De samenvatting van de reactiesop d gestelde vragen:

Vr 1: Is er een provinciale ontheffing voor de afhandeling van de gevonden dieren?

Provincie	Reactie	Bijzonderheden
Groningen	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Drenthe	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Fryslân	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Flevoland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 WENR heeft geen ontheffing?

Overijssel	Ontheffing aan Universiteit Utrecht (DWHC) Geen ontheffing WENR.	***t/m 30 april 2024***
Gelderland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Ontheffing Gelderland aan WENR. Opdracht aan SWN (valwildafhandeling)	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026 Onbepaalde tijd
Utrecht	Ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) + machtiging hiervoor aan WENR ! Opdracht aan Stichting Valwild Utrecht Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Noord-Holland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) WENR heeft géén ontheffing.	t/m 2 februari 2024
Noord-Brabant	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026 Alleen voor wolf.
Limburg	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Er is geen ontheffing afgegeven WENR heeft géén ontheffing.	t/m 2 februari 2024 Voor een dood dier geldt vervoer door WENR op basis van Wolvenplan.
Zeeland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Ontheffing WENR inzake onderzoek is in de maak.	Staat wel in besluit maar provincie ontkent dit….
Zuid-Holland		pm

Conclusie:

Handelingsbevoegdheid WENR:
Indien er geen ontheffing voor WENR aanwezig is, zou dit betekenen dat zij in die provincies niet kunnen handelen. **Dat zijn: Flevoland?, Overijssel, Limburg, Noord-Holland en Zeeland.**
Zie bespreekpunt b.

Goudjakhals
Voor de *Goudjakhals* is geen ontheffing afgegeven. Voor de Goudjakhals is GS namelijk **niet** het bevoegde gezag om een ontheffing te verlenen! GS is alleen bevoegd voor soorten van **art. 3.6, tweede lid Wnb**. Dat zijn diersoorten genoemd in:

- bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn,
- bijlage II bij het Verdrag van Bern of
- bijlage I bij het Verdrag van Bonn.

De Goudjakhals staat echter **op bijlage V** van de Habitatrichtlijn staat (dus niet in bijlage IV en ook niet in Bern of Bonn). En daar gaan wij niet over (zie art. 3.6, eerste lid Wnb).

Indien hier ‘ontheffingvragen’ over zijn, dan moet de vragensteller naar het Ministerie van LNV. Dit zou ook een onderwerp zijn voor het IPO-overleg, omdat het in alle provincies kan spelen.

Goudjakhals valt niet onder de ontheffingsbevoegdheid van GS; wat vindt LNV?

Zie bespreekpunt c.

Vr 2: Is er een vergunning/ontheffing voor het <u>vervoer</u> van dieren?

Provincie		
Groningen	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) vervoer in kader onderzoek. Geen valwildontheffing ?	t/m 2 februari 2024
Drenthe	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) vervoer in kader onderzoek. Geen valwildontheffing ?	t/m 2 februari 2024
Fryslân	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) vervoer in kader onderzoek. Geen valwildontheffing ?	t/m 2 februari 2024
Flevoland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) vervoer in kader onderzoek. Valwildopdracht aan FBE Flevoland incl, wolf.	t/m 2 februari 2024
Overijssel	Ontheffing aan Universiteit Utrecht (DWHC) Geen valwildontheffing ?	t/m 30 april 2024
Gelderland	Ontheffing Gelderland aan WENR. Opdracht aan SWN (valwildafhandeling)	Tot 1 oktober 2026 Onbepaalde tijd.
Utrecht	Ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) + machtiging hiervoor aan WENR ! Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR.	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Noord-Holland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) vervoer in kader onderzoek. Geen valwildontheffing ?	t/m 2 februari 2024
Noord-Brabant	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Instemming met ontheffing Gelderland aan WENR. Valwild ontheffing via SAMF	t/m 2 februari 2024 Tot 1 oktober 2026
Limburg	Geen ontheffing voor WENR. Op basis van landelijke vrijstelling voor dierenambulances is vervoer van gewond dier naar opvangcentrum mogelijk.	Nagegaan wordt hoe vervoer van gewonde beschermde dieren naar Opglabeek (B) is geregeld.
Zeeland	Instemming met ontheffing van Utrecht aan Universiteit Utrecht (DWHC) Ontheffing WENR inzake onderzoek is in de maak.	??
Zuid-Holland		

Conclusie:
De toestemmingen voor vervoer zijn over het algemeen geregeld, zie ook vraag 1. In relatie tot valwildontheffingen is dit niet overal duidelijk (zie ook elders)
In Limburg en Zeeland is het vervoer nog niet geheel afgedekt. Is de aanname correct dat dit op korte termijn in is/wordt voorzien?

Vr 3: Praktische invulling "draaiboek" in de provincie?

Provincie		
Groningen	Nog niet geregeld.	Wens om dit in Noordelijk verband gezamenlijk op te pakken.
Drenthe	?	
Fryslân	Nog niet geregeld. Verkenning met FBE en RWS.	Wens om dit in Noordelijk verband gezamenlijk op te pakken.
Flevoland	Draaiboek is in de maak	
Overijssel	Draaiboek is in de maak	Onderdeel van provinciaal wolvenbeleidsplan
Gelderland	Geen draaiboek. **Melding via meldkamer politie en dan SWN die dit kan opvolgen.**	
Utrecht	Nog niet,	invulling i.s.m. FBE, Stichting Valwild, Milieuklachtenlijn RUD
Noord-Holland	?	
Noord-Brabant	**informeel draaiboek conform richtlijn** **Gewonde wolf: Meldkamer, Officier van Dienst kan opdracht geven wanneer dier nog leeft, lijdt of wanneer er gevaar dreigt om dier te doden -> SAMF voert uit** **Dode wolf: Meldkamer -> Provincie coördineert en informeert (app-groep)-> WENR, DWHC en Zoogdiervereniging -> WENR haalt dier op en brengt het naar DWHC voor onderzoek**	maar behoeft update en moet opnieuw onder de aandacht gebracht worden bij div. partijen. (n.b. dit willen we aanpassen, omdat inschatting door specialist dient te gebeuren)
Limburg	Er wordt gewerkt aan een valwildregeling.	
Zeeland	**Er wordt gewerkt volgens SWN werkwijze.**	
Zuid-Holland		

Conclusie:
In een aantal provincies is de praktische invulling nog niet geregeld. Te weten: Groningen, Drenthe, Flevoland, Overijssel, Utrecht, Noord-Holland (?) en Limburg. Zie vraag d.

Vr 4: 24/7 bereikbaarheid?

Provincie		
Groningen	Nog niet volledig geregeld, wordt aan gewerkt.	
Drenthe	?	
Fryslân	Nog niet volledig, wel piketdiensten via provinciale kantoniers/toezichthouders.	Nadere uitwerking volgt.
Flevoland	Draaiboek is in de maak i.o.m. FBE	
Overijssel	Nog niet, via provinciale wolvenconsulent.	Onderdeel van provinciaal wolvenbeleidsplan
Gelderland	**Meldkamer politie, SWN piketdienst, en provincieloket 24/7 .**	
Utrecht	Draaiboek/richtlijn in de maak. Stichting Valwild en BOA van de RUD zijn	
Noord-Holland	?	
Noord-Brabant	**Meldkamer en RWS 24/7,** Provincie, DWHC en WENR niet 24/7,	aandachtpunt
Limburg	Alleen via meldkamer politie	Wel voorzien in de nog te ontwikkelen valwildregeling.
Zeeland	Via Meldkamer politie en SWN valwildafhandeling (wolvenlijn)	Adviescie Wolf praat over “Draaiboek wolf”
Zuid-Holland		

Conclusie:

Bereikbaarheid 24/7 is niet voorzien in contract met WENR. De vraag is of dit gewenst wordt geacht. Zo ja dan zal BIJ12 hierover in gesprek moeten aan en dat zal meer uitvoeringskosten met zich meebrengen. Zo nee dat blijft het zoals het is: tijdens kantooruren.

Zie bespreekpunt e.

[redacted] *17 mei 2023*

Wolf in uw gemeente? Wat te doen?

Handelingsperspectief/toolkit voor burgemeesters

Conceptversie 2.0, d.d. 17.05.2023

0. Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Belangrijkste wettelijke kaders
3. Bevoegdheden en mandatering
4. Interventierichtlijnen
5. Beslisboom
6. Verantwoording
7. Draaiboeken

- Bijlage 1: Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters (Gemeente Heusden)
- Bijlage 2: Calamiteitenplan aanval wolf (Provincie Drenthe)
- Bijlage 3: Handelingskader burgemeester – provincie (Provincie Drenthe)
- Bijlage 4: Gedoogbesluit wolfwerende hekken (Gemeente Westerveld)
- Bijlage 5: Plan van Aanpak informatiebijeenkomsten verschillende doelgroepen (Wolvencommissie Drenthe)
- Bijlage 6: Opzet bijeenkomst veehouders (Wolvencommissie Gelderland)
- Bijlage 7: Woordvoerders media

Met opmerkingen [CTN|B1]: In finale versie documenten online plaatsen, geen bijlagen

1. Inleiding.

Sinds 2015 is de Wolf terug in Nederland. We zien het aantal wolven jaarlijks toenemen: gevestigde wolven/roedels en zwervende wolven. In bepaalde situaties vereist dit acties van de overheid. Deze notitie biedt een handelingsperspectief/toolkit voor lokale overheden c.q. burgemeesters.

Eerst schetsen we hieronder kort de wettelijke kaders, bevoegdheden en mandatering en de vastgestelde interventierichtlijnen. Gezamenlijk beschrijven die de rol van provincie en gemeente. Daarna geven we een beslisboom die vanaf het moment dat een wolf gesignaleerd is praktische handvaten biedt voor situaties waarin het nodige is/kan zijn om (bestuurlijke) acties te ondernemen. Vervolgens is een aantal draaiboeken opgenomen die kunnen dienen als voorbeeld voor gemeenten. Tot slotte is een paragraaf verantwoording opgenomen die o.a. de status van dit document beschrijft.

2. Belangrijkste wettelijke kaders.

De wolf is aangewezen als strikt beschermde diersoort in het verdrag van Bern en in de bijlage II en IV van de Habitatrichtlijn. Het verdrag van Washington (CITES) is relevant voor het vervoeren van dode of levende wolven of delen daarvan. In Nederland is het opzettelijk doden, vangen of verstoren/verjagen van wolven verboden en strafbaar op grond van de Wet natuurbescherming, tenzij dit is toegestaan, bijvoorbeeld vanwege een vrijstelling of ontheffing.

Een vrijstelling kan mogelijk gelden op basis van een provinciale verordening. Is dat niet het geval dan kan wellicht een ontheffing aangevraagd worden. Een ontheffingsaanvraag wordt getoetst aan drie criteria:

a. Er is geen 'andere bevredigende oplossing' mogelijk?
b. Er is sprake van een bij de wet genoemd belang?
c. De gunstige staat van instandhouding van de soort komt niet in het geding?
3. Wordt er aan elk van deze drie criteria voldaan, dan kan een ontheffing verleend worden door bevoegd gezag.

Bevoegdheden en mandatering.

Provincies zijn op grond van de Natuurbeschermingswet zelfstandig verantwoordelijk voor het beleid ten aanzien van wolven op hun grondgebied. Omdat de wolf zich qua verplaatsingen en territoria niet aan provinciegrenzen houdt, is via het IPO samenwerking tussen provincies geregeld. Het gezamenlijke beleid is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019, inclusief Addendum en Interventierichtlijnen uit 2023. De uitvoering van het interprovinciale beleid is, inclusief de tegemoetkoming in landbouwschade veroorzaakt door de wolf, belegd bij BIJ12.

Om samen met betrokken partijen te zoeken naar de beste oplossingen om goed met de wolf samen te leven, hebben de vier provincies waar de wolf gevestigd is gebiedscommissies ingesteld die zich richten op schadepreventie:

- Gelderland: Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020)
- Drenthe: Preventieplan Drenthe
- Fryslân: Preventie wolvenschade & duurzame omgang met de wolf in Fryslân (november 2021)
- Noord-Brabant: Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Noord-Brabant (november 2021)

Met opmerkingen [CTN|B2]: Check Charles Hussels. Is er een Drents preventieplan dan online staat? Graag de url.

Provincies zijn bevoegd gezag voor het verlenen van vrijstelling of ontheffing ten aanzien van beheermatregelen.

Lokale overheden komen in beeld in situaties waarbij sprake is van:

1. maatschappelijk onrust als gevolg van bijvoorbeeld de aanwezigheid van wolven, aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren of agressief gedrag van wolven richten mensen of huisdieren. Voor gemeenten valt daarbij te denken aan acties of maatregelen die kunnen variëren van het organiseren van een informatiebijeenkomst tot het nemen van maatregelen op grond van de Gemeentewet (art 175-176), de Wet openbare manifestaties (Wom) of de Algemene Plaatselijke Verordening (APV);
2. acuut gevaarlijke situaties als gevolg van agressief gedrag van wolven richting mensen of huisdieren. In dergelijke gevallen kan de burgemeester handelen op grond van artikel 175 en/of 176, dan wel 172 van de Gemeentewet;
3. vergunningverlening voor het nemen van preventieve maatregelen zoals wolfwerende rasters en tijdelijke of permanente (nacht) verblijven voor vee. Gemeenten in wolvengebied moeten kijken hoe zij de ruimtelijke en landschappelijke inpassing van preventieve maatregelen mogelijk maken en uitvoeringsaspecten die daarbij aan de orde zijn intern afstemmen (wel/geen vergunning, leges, enz.). Het Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020) gaat in paragraaf 4.4 uitgebreid in op het onderwerp ruimtelijke inpassing van preventieve maatregelen. De gemeente Westerveld heeft een gedoogbesluit voor preventieve maatregelen vastgesteld (bijlage 4).

In de praktijk is het verstandig om als provincie en lokale overheid samen te werken rond concrete situaties met wolven. De wettelijke verdeling van bevoegdheden roept vaak vragen omtrent interpretatie op, maar provincie en burgemeester sámen hebben alle bevoegdheden om adequaat te handelen. Door samen te werken, wordt onnodige discussie over bevoegdheden en rolverdeling voorkomen en wordt het optreden van zowel gedeputeerde als burgemeester makkelijker.

De Politie kan een taak hebben bij uitvoering van maatregelen die de provincie dan wel de burgemeester neemt en heeft een taak bij acuut gevaar of een melding van een aangetroffen (aangereden) dode of gewonde wolf of goudjakhals. Het is verstandig om als burgemeester 'in de koude fase', dus vóór er in de gemeente concreet een situatie is met één of meer wolven, met de politie door te spreken hoe politie en gemeente handelen in geval van een wolf.

Met opmerkingen [CTN|B3]: Klopt het dat provincies ook samenwerken met de politie?

4. Interventierichtlijnen

In de "Interventierichtlijnen – interprovinciaal wolvenplan" van 2023 zijn de geactualiseerde richtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven opgenomen voor 1) de situatie wolf-mens 2) de situatie wolf-hond en 3) melding aangetroffen dode of gewonde wolf of goudjakhals. De interventierichtlijn voor de situatie wolf-vee stamt nog uit 2019 en is te vinden in het Interprovinciaal wolvenplan.

Voor situaties wolf-mens, wolf-hond en wolf-vee staat beschreven bij welk gedrag van de wolf welke maatregel genomen dient te worden, wie dit dient te doen en of al of niet een toestemmingsbesluit (vrijstelling of ontheffing) nodig is.

In het bijzondere geval van een probleemwolf én acuut gevaar (in wolf-mens situatie) en in geval van probleemwolf bij wolf-hond situatie, mag de wolf op last van de burgemeester (op basis van de Gemeentewet), zonder toestemmingsbesluit gedood worden.

NB: het is hierbij van groot belang dat de burgemeester zich vergewist van het feit dat de beschreven situaties (bijvoorbeeld "acuut gevaar") daadwerkelijk aan de orde zijn en het doden van de wolf aan de vereisten van proportionaliteit en subsidiariteit voldoet. Dit, alsmede documentatie omtrent de situatie en onderbouwing van de gekozen maatregel, om achteraf juridisch problemen te voorkomen. Indien mogelijk raadpleeg de gedeputeerde en/of de wolvendeskundige binnen de provincie.

5. Beslisboom

https://padlet.com/ChantalTN/concept-beslisboom-wolf-handelingskader-bgm-provincie-epim95fkrzwsall7

Via Padlet is er een opzet gemaakt van een beslisboom. Uiteindelijk moet een vormgever zich hierover buigen, maar het geeft in deze opzet de volgordelijkheid weer. Deze tool is openbaar en kan gedurende de conceptfase aangevuld worden of voorzien van commentaar.

6. Verantwoording, status document en vervolg

Dit document is tot stand gekomen en opgesteld door de Werkgroep informatievoorziening lokale overheden, op basis van collegiale inbreng van provincies, gebiedscommissies, BIJ12, IPO en VNG.

Leden Werkgroep informatievoorziening wolf richting lokale overheden

- [redacted] Gelderland en LOW namens de VNG
- [redacted] Gelderland en Fryslân
- [redacted] VNG
- [redacted] IPO
- [redacted], BIJ12
- [redacted], Provincie Drenthe

Het handelingsperspectief voor burgemeesters is geen juridisch bindend document, maar (met verwijzingen) gebaseerd op bestaande wet- en regelgeving en best practices/ervaringen in de afgelopen jaren.

Voortschrijdend inzicht en aanpassingen van wet- en regelgeving kunnen leiden tot noodzakelijke actualisatie(s) van dit document.

NB: Over eigenaarschap en beheer van dit document dient nog nadere besluitvorming plaats te vinden.

7. Draaiboeken

- Bijlage 1: Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters (Gemeente Heusden)
- Bijlage 2: Calamiteitenplan aanval wolf (Provincie Drenthe)
- Bijlage 3: Handelingskader burgemeester – provincie (Provincie Drenthe)
- Bijlage 4: Gedoogbesluit wolfwerende hekken (Gemeente Westerveld)
- Bijlage 5: Plan van Aanpak informatiebijeenkomsten verschillende doelgroepen (Wolvencommissie Drenthe)
- Bijlage 6: Opzet bijeenkomst veehouders (Wolvencommissie Gelderland)
- Bijlage 7: Woordvoerders media

MEMO COMMUNICATIE IPO WOLVENPLAN

Datum: 16 mei 2023
Aan: [redacted]
Van: [redacted]
Versie: 0.1

Beste [redacted],

Op verzoek deel ik de communicatie-zaken die de afgelopen 3 jaar vanuit de wolvencommissie Gelderland en Fryslân zijn ingebracht bij het IPO. Wellicht kan het in de IPO werkgroep wolf dienen als uitgangspunt voor een toekomstig (communicatie)advies.

Op het vlak van communicatie is er een wereld te winnen. Partijen denken veelal ad hoc, in losse middelen en zonder duidelijke strategie. Juist op het wolvendossier is de afstemming van verschillende middelen, boodschappen en kanalen belangrijk. Mede omdat 'wolf & schadepreventie' een ander verhaal is dan 'maatschappelijk draagvlak creëren voor de wolf'.

Het draait om een strategie en het plan vooraf. Er is aan de zijde van de wolvencommissies behoefte aan een opzet waarin wordt beschreven welke communicatiemiddelen welke partijen gaan inzetten, wie woordvoerders zijn en waarin communicatie-activiteiten worden gepland, beschreven en gebudgetteerd.

Als daar vanuit het IPO duidelijkheid over gecreëerd kan worden – vooruitlopend op het nieuwe IPO wolvenplan - dan kunnen we met elkaar invulling en uitvoering geven aan een middelen-matrix op landelijk, provinciaal en interprovinciaal niveau. Het organiseren van onder meer…

- een wolvensymposium / seminar / congres / kennissessie
- het ontwikkelen van content (FAQ, video, podcast, websites, …)
- proactieve persbenadering (i.p.v. reactief)
- bijeenkomsten voor veehouders, inwoners of gemeentefunctionarissen
- excursies voor LNV
- wolven-katern bij vakbladen
- aanwezigheid op de Dag van het Schaap
- nieuwsbrieven
- …

…vloeit daar dan logischerwijs uit voor.

Begin met een werkdocument op basis van de beschikbare kennis en ervaring en streef naar een dynamisch document dat wordt aangevuld aan de hand van nieuwe ontwikkelingen en op- en aanmerkingen vanuit gebruikers.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted]

[redacted] Gelderland
[redacted] Fryslân

BIJLAGEN: OVERZICHT REEDS INGEDIENDE STUKKEN

Bijlage 1 E-mail Perszaken buiten schadepreventie (1 maart 2023)
Bijlage 2 E-mail Communicatiezaken vanuit wolvencommissies (2 december 2022)
Bijlage 3 Noordelijke reactie Interprovinciaal Wolvenplan 2022 (oktober 2022)
Bijlage 4 Memo communicatie-aanpak wolvencommissie Gelderland (17 mei 2022)
Bijlage 5 Memo Communicatie actualisatie IPO wolvenplan, themanummer Het Schaap (19 april 2022)
Bijlage 6 Memo Landelijk wolvenplan / Landelijke communicatie wolf & preventie (31 maart 2022)
Bijlage 7 Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020)

BIJLAGE 1 Perszaken buiten schadepreventie

Van: Wolvencommissie Gelderland <gelderland@wolvencommissie.com>
Datum: woensdag, 1 maart 2023 om 14:15
Aan: [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Perszaken buiten schadepreventie

Beste [redacted],

Begin december heb ik met jou verschillende punten gedeeld die betrekking hebben op 'wolf communicatie'. Deze punten zijn eerder ook via de Noordelijke reactie op het concept IPO wolvenplan en via [redacted] vanuit het LOW aangekaart. De opvolging was voorzien in het nieuwe wolvenplan. Inmiddels is duidelijk dat een nieuw wolvenplan op zich laat wachten en dat er geen communicatieparagraaf in het addendum wordt opgenomen. De maatschappelijke dialoog is nog in voorbereiding.

In mijn dagelijkse praktijk wordt steeds duidelijker dat de huidige werkwijze niet passend is. Naar wie kan ik de journalisten doorsturen? Kan dat ergens centraal bij IPO, BIJ12 of LNV of zijn er specifieke aandachtsgebieden per organisatie en wie houdt het overzicht zodat de communicatieparagraaf in het nieuwe wolvenplan straks werkbaar wordt in de praktijk.

Kun jij dit inbrengen in het aankomend LOW en aangeven hoe jullie de informatievoorziening en persvoorlichting vooruitlopend op het nieuwe wolvenplan willen inrichten?

Puntsgewijs een nadere toelichting…

1. Vanuit de wolvencommissie Fryslân en wolvencommissie Gelderland bereiken mij wekelijks mediaverzoeken. Aanvragen worden door mij getoetst en ik probeer een binnengekomen vraag binnen de juiste paden en afspraken te verwerken.
2. 80% van de vragen die journalisten hebben, hebben betrekking op de wolf en het maatschappelijk draagvlak en/of de ecologische kant. Het wolvendossier wordt door boze dierhouders, maar ook overheden en politici gepresenteerd als een 'natuurprobleem', en daarmee wordt al snel gewezen met 'oplossingen' bij de wolf. Er is dringend behoefte aan een aanpak van de sociaal-culturele kant van het dossier, i.p.v. de focus op ecologie van de wolf en de schade(preventie).
3. Vanuit de wolvencommissies is er geen ruimte om uitspraken te doen over de wolf en maatschappelijk draagvlak, de wolf & gedragsbiologie, wolf & politiek. De gebiedscommissies werken vanuit de leden en er is enkel een eenduidige boodschap over schadepreventie, de meningen over de wenselijkheid van de wolf blijven verdeeld.
4. Journalisten hebben een grote voorkeur voor schapenhouders, taxateurs, wolvenconsulenten boswachters waarbij de dagelijkse praktijk gekoppeld kan worden aan interessant beelden. Ze mijden liever de persvoorlichters, de voorzitters en beleidsmedewerkers. Bestuurlijk verantwoordelijken (gedeputeerden, minister) verschijnen nauwelijks voor de microfoon en in aanloop naar de verkiezingen vertroebelt de boodschap tussen bestuurlijk verantwoordelijk en politiek campagne voeren.
5. Vooruitlopend op de provinciale statenverkiezingen worden de vragen steeds meer wolf & politiek. Het publiek heeft moeite om te volgen dat de politiek de wolf niet wil (zie alle brieven en aangenomen moties), maar er vervolgens geen ruimte is om te beheren.
6. Ik vind het belangrijk dat de boodschap over de wolf in algemeenheid en de wolf & schadepreventie in het bijzonder feitelijk over de bühne wordt gebracht. Ik geloof erin dat we juist wel medewerking moeten verlenen, in plaats van mediaverzoeken af te wijzen of om journalisten langs steeds verschillende loketten te sturen. Vandaar dat ik vaak inzet op het faciliteren van serieuze mediaverzoeken.
7. De wolvenconsulent mag alleen samen met een ecoloog / wolvendeskundige naar buiten treden in een item / presentatie / bijeenkomst. Dat betekent een dubbele 'productie'. Dat werkt vaak niet voor de microfoon of in 1 item (zie item KWPN). De wens is vaak om een allesweter te vinden, die over alle onderwerpen ook uitspraken mag doen. Die is er helaas niet, maar de wolvenconsulent wordt daardoor heel vaak vragen gesteld waarop hij zou moeten antwoorden "daar heb ik geen mening over", maar in de praktijk gebeurt dat niet.
8. Verschillende rollen lopen door elkaar: consulent / taxateur / dierhouder / lid wolvencommissie / BIJ12-consulent / …

9. In de praktijk is het makkelijker om een ecoloog iets over schadepreventie te laten zeggen, dan een wolvenconsulent over gedragsbiologie. De bestuurlijke kant toelichten is niet aan de ecoloog en niet aan de wolvenconsulent.
10. Zoogdiervereniging geeft aan binnen hun huidige opdracht enkel ruimte te hebben voor woordvoerderschap/ voorlichting rondom monitoring en ecologie van de wolf. De sprekersfee / uren moeten per geval incidenteel belegd worden en dat betekent vaak 'gedoe'. Zoogdiervereniging is niet de partij om de bestuurlijke onduidelijkheid te duiden.
11. Ik ben bovengemiddeld veel tijd kwijt met het 'produceren' van mediaverzoeken, waarbij het eindresultaat vaker over het draagvlak gaat, dan over schadepreventie. Mijn opdrachtgevers maken bezwaar over het aantal uur wat ik aan een productie besteed en vragen zich vaak af in hoeverre het over schadepreventie gaat. De meeste mediaverzoeken zijn bewerkelijk.
12. Veehouders staan argwanend tegenover de wolf, dat betekent vaak ook een terughoudende opstelling tov journalisten en veel werk om praktijkmensen te koppelen aan een journalist.
13. Het ophalen van de vragen en de insteek van het item is belangrijk. Er moet een goede briefing komen voor de geïnterviewde en de afspraken met alle betrokkenen (journalist, andere sprekers, wolvenconsulent, schapenhouder) moeten zorgvuldig tot stand komen.
14. Het dossier is complex en dat betekent dat artikelen en items zorgvuldig gecheckt moeten worden op feitelijke onjuistheden voorafgaand aan publicatie. Er moeten harde afspraken gemaakt worden.
15. Voorbeelden
    - https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/in-januari-werd-vlakbij-de-eerste-wolf-gesignaleerd-de-foto-s-staan-in-de-roodkapje-preventie-app~b854c20a/
    - https://www.destentor.nl/home/er-liggen-tonnen-klaar-maar-boeren-happen-niet-raster-tegen-wolf-nauwelijks-geplaatst~ac5260d6/
    - https://www.destentor.nl/home/een-klein-gat-dat-is-alles-wat-de-wolf-nodig-heeft-om-bij-het-schaap-te-komen-maar-wie-is-verantwoordelijk~aaa79aef/
    - https://nos.nl/artikel/2463820-drenthe-friesland-en-overijssel-wij-zijn-niet-geschikt-voor-wolven
    - https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/15351785/wolvenconsulenten-verschillen-van-oordeel-over-wolfwerend-raster-in-vledder
    - https://kwpn.tv/watch/16688
16. WC Fryslân en Gelderland zijn terughoudender geworden in het laten doen van uitspraken door de wolvenconsulenten (veelgevraagd door de media) omdat het vaak antwoorden betreft op vragen die niet over schadepreventie gaan.
17. Er moet duidelijk iemand namens BIJ12 en/of IPO voor de camera (kunnen) staan, het gebrek hieraan zorgt voor scheve verhoudingen richting uitvoeringspartners en/of in dat wat wél in het nieuws komt. Wie worden naar voren geschoven als woordvoerders, al dan niet met de laarzen in de klei?
18. Persoonlijke veiligheid van woordvoerders moet begeleid en/of geborgd worden. Ecologen ervaren op dit moment geen veilige situatie in het veld. Daarnaast wordt er strikter gekeken of woordvoering onderdeel is van de opdracht van partijen.
19. Persoonlijk word ik veelvuldig geraadpleegd door journalisten met vragen over het dossier in algemeenheid. Ik ben echter geen algemeen woordvoerder wolf en wil in de basis niet in die hoedanigheid naar buiten treden. Mede gezien het veiligheidsaspect. [redacted] kan meer vertellen over de impact van bedreigingen op je persoonlijk leven.
20. Volgens mij is het goed om inzichtelijk te krijgen hoeveel verzoeken er daadwerkelijk binnenkomen en die te coördineren en produceren vanuit een centraal punt.
21. - Er is behoefte aan facts en figures die inzicht geven over de dierhouders die wél maatregelen hebben genomen (al dan niet met subsidie) en de succesfactoren moeten ook gecommuniceerd worden. Er gebeurt genoeg in positieve zin dat onder de radar blijft, terwijl het negatieve het nieuws overheerst.
22. In het algemeen belang is het om journalisten juist wel te faciliteren en te zorgen voor goede berichtgeving via de reguliere media. Ik wil media-verzoeken juist niet afwijzen, maar de journalisten doorzetten naar het juiste loket.
23. Vanuit de wolvencommissies blijven de wolvenconsulenten beschikbaar om vragen te beantwoorden aangaande schadepreventie. De andere vragen of de combinatie schadepreventie – wolvenecologie – politiek moeten elders worden belegd en geproduceerd.
24. Los van de wolvencommissies zou ik daar – indien gewenst – een rol in kunnen spelen, maar daarvoor moet een opdracht worden verstrekt. Idealiter wordt het binnen een van de organisaties belegd, om ook de continuïteit te waarborgen.

Ik hoor graag waar persverzoeken buiten schadepreventie centraal belegd kunnen worden.

BIJLAGE 2 Communicatie inbreng vanuit wolvencommissies

Van: [redacted] | [redacted]@tuteinnolthenius.com>
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 07:22
Aan: [redacted] [redacted]@ipo.nl
Onderwerp: Re: Bijeenkomst Communicatie Wolf_Inbreng vanuit wolvencommissies

Goedemorgen [redacted],

Afgelopen dinsdag zijn er in het communicatie-overleg verschillende punten ingebracht. Vanuit mijn werk voor de wolvencommissies Gelderland, Fryslân en Drenthe stuur ik je achtergrondinformatie die voor dit gremium wellicht interessant is.

1. **221006_Noordelijke reactie IPO wolvenplan**

Vertegenwoordigers in de noordelijke gebiedscommissies Fryslân en Drenthe en stakeholders uit Groningen hebben onderstaand punt ingebracht als reactie op het concept IPO Wolvenplan. Wolvencommissie Gelderland deelt deze inbreng.

Communicatie
Over een ding lijkt iedereen in “wolvenland” het hartgrondig eens te zijn: communicatie is belangrijk, wordt steeds belangrijker, is moeilijk en wordt steeds moeilijker.

De wolvencommissies lopen tegen een aantal zaken aan:
► Preventie versus maatschappelijk draagvlak: Voor het wolvendossier is proactief communicatiebeleid van groot belang. Dit gaat breder dan de boodschap rondom wolvenpreventie, dat raakt het ingewikkelde dossier van het maatschappelijk draagvlak voor de wolf. Als er weinig wordt gecommuniceerd over wolf, maatregelen en beleid, dan slaat dit terug op de mate waarin de preventiemaatregelen worden toegepast.
► Decentraal beleid versus centrale communicatiestrategie: Het gedecentraliseerd beleid leidt tot een landelijk beperkt communicatiebeleid. Hierdoor ontbreekt onder meer aan woordvoering op landelijk niveau over het wolvendossier en een centrale (social) mediastrategie.
► Standpunt interventierichtlijn: De wolvencommissies richten zich op schadepreventie en alles wat direct met preventie samenvalt. In de huidige politiek maatschappelijke situatie rondom de wolf vinden de wolvencommissies het van belang om – in afwachting van andere besluitvorming – de noodzakelijke stap te zetten van preventie- naar interventiebeleid. Verdere kaderstelling is buitengewoon wenselijk, want daarmee kunnen de wolvencommissie uitleg geven richting stakeholders.

Kortom, de wolvencommissies benadrukken de noodzaak van generieke wolfcommunicatie op landelijk niveau (LOW). Er moet verbreding en aandacht zijn voor de communicatieparagraaf in het nieuwe wolvenplan, die nu te summier is. Het wolvenplan moet breed gecommuniceerd worden. Het is de vraag of/wanneer een meer integrale benadering op een niveau van IPO – gedragen door bestuurders – vastgesteld wordt. Het uitblijven hiervan belemmert de wolvencommissies.

2. **229630_Verslag overleg communicatie-aanpak wolvencommissie Gelderland**

Verschillende aandachtspunten worden hierin toegelicht:
   a. Krachtenveld
   b. Boodschap wolvenpreventie versus maatschappelijk draagvlak voor de wolf.
   c. Standpunt escalatieladder
   d. Woordvoering
   e. Informatie/communicatie via social media
   f. Landelijk versus provinciaal

3. **220331_Communicatie-aanpak Q2 / Q3 2022 Wolvencommissie Gelderland**

4. **220419_Communicatie over actualisatie interprovinciaal wolvenplan**

Vooruitlopend op een communicatieplan voor het IPO wolvenplan heb ik dit voorstel ingebracht. In samenwerking met vakblad Het Schaap een special uit te brengen die bij iedere schapen- en geitenhouder op de mat komt te liggen. Voorstel is in de IPO werkgroep wolf niet aangenomen.

5. **LIFE Wolf NL**

Een project wat de Zoogdiervereniging heeft geïnitieerd. De haalbaarheid van het project is onderwerp van gesprek, maar de project actions geven mijns inziens een goed beeld van communicatie-activiteiten richting de verschillende doelgroepen waar aandacht voor moet komen.

6. **Woordvoering schadepreventie / ecologie**

Een ecoloog zoals bijvoorbeeld [redacted] of [redacted] geeft doelgerichte informatie over de wolf in mijn regio: wat betekent dat? Hij of zij legt de ecologie van wolven uit, inclusief gedragsbiologie en analyse waarom wolven daar opdoken waar ze kwamen. Wolvenconsulenten richten zich primair op schadepreventie. Wat veehouders doen om de wolf te weren. In het geven van voorlichting, met name tijdens bijeenkomsten, is het noodzakelijk dat de ecoloog naast de wolvenconsulent staat. De wolvenconsulent wordt in principe niet afgevaardigd als er geen ecologische duiding is (publieksevenementen).

Ecologogen ervaren op dit moment geen veilige situatie in het veld. Daarnaast wordt er strikter gekeken of woordvoering onderdeel is van de opdracht van partijen. Dat is vaak niet zo, dus dat betekent dat er of helemaal geen ecoloog beschikbaar is, of dat er separaat budget moet worden vrijgemaakt (wat er vaak niet is). Daarnaast moet goed gekeken worden naar de persoonlijke veiligheid van woordvoerders. Naast een woordvoerder op bestuurlijk niveau, moet ook de publieksvoorlichting op ecologisch niveau ergens belegd worden.

7. **Delen van kennis / landelijke coördinatie**

Veel dubbelt…

a. FAQ (met risico van verschillen tussen partijen)
b. Bijeenkomsten (In Drenthe iets organiseren wat ook voor Overijssel van belang is…)
c. Nieuwsbrieven
d. Factsheets
e. Video's

8. **Kijktip: https://www.thetroublewithwolves.com/**

Van alle tijden, in alle landen. Deze documentaire uit 2020 schetst dezelfde dilemma's als waar wij in Nederland voor staan.
Dogs or killers? The return of the wolf has divided America, jeopardizing their recovery.
But is it even really about wolves anymore?

Mochten er zaken onduidelijk zijn, aarzel dan niet om contact op te nemen.

Vriendelijke groet,
namens de wolvencommissies Gelderland, Fryslân en Drenthe

[redacted]
[redacted]

M [redacted]

BIJLAGE 3 Noordelijke reactie Interprovinciaal Wolvenplan 2022 (oktober 2022)

namens Gebietskommisje Wolf (Fryslân) en Gebiedscommissie preventie wolvenschade Drenthe, ook namens afgevaardigde stakeholders uit de provincie Groningen

Hoofdstuk 6. Communicatie
Over een ding lijkt iedereen in “wolvenland” het hartgrondig eens te zijn: communicatie is belangrijk, wordt steeds belangrijker, is moeilijk en wordt steeds moeilijker.
De wolvencommissies lopen tegen een aantal zaken aan:
► Preventie versus maatschappelijk draagvlak: Voor het wolvendossier is proactief communicatiebeleid van groot belang. Dit gaat breder dan de boodschap rondom wolvenpreventie, dat raakt het ingewikkelde dossier van het maatschappelijk draagvlak voor de wolf. Als er weinig wordt gecommuniceerd over wolf, maatregelen en beleid, dan slaat dit terug op de mate waarin de preventiemaatregelen worden toegepast.
► Decentraal beleid versus centrale communicatiestrategie: Het gedecentraliseerd beleid leidt tot een landelijk beperkt communicatiebeleid. Hierdoor ontbreekt onder meer aan woordvoering op landelijk niveau over het wolvendossier en een centrale (social) mediastrategie.
► Standpunt interventierichtlijn: De wolvencommissies richten zich op schadepreventie en alles wat direct met preventie samenvalt. In de huidige politiek maatschappelijke situatie rondom de wolf vinden de wolvencommissies het van belang om – in afwachting van andere besluitvorming – de noodzakelijke stap te zetten van preventie- naar interventiebeleid. Verdere kaderstelling is buitengewoon wenselijk, want daarmee kunnen de wolvencommissie uitleg geven richting
stakeholders.

Kortom, de wolvencommissies benadrukken de noodzaak van generieke wolfcommunicatie op landelijk niveau (LOW). Er moet verbreding en aandacht zijn voor de communicatieparagraaf in het nieuwe wolvenplan, die nu te summier is. Het wolvenplan moet breed gecommuniceerd worden. Het is de vraag of/wanneer een meer integrale benadering op een niveau van IPO – gedragen door bestuurders – vastgesteld wordt. Het uitblijven hiervan belemmert de wolvencommissies.

BIJLAGE 4 MEMO communicatie-aanpak wolvencommissie Gelderland

Betreft Verslag overleg communicatie-aanpak wolvencommissie Gelderland
Datum **Dinsdag 17 mei om 19.30 uur**

- **Communicatie**

PvG schetst waar we als WC tegenaan lopen:

- De opdracht van de wolvencommissie is initieel gericht op preventiemaatregelen. De commissie constateert dat als er weinig wordt gecommuniceerd over de wolf, maatregelen en beleid dan slaat dit terug op de mate waarin de preventiemaatregelen worden toegepast. Dat is ook opgenomen in het advies in het preventieplan. WC richt zich op preventie en is niet van beleid. We kunnen echter niet alleen communiceren over preventiemaatregelen.
- We hebben te maken met gedecentraliseerd beleid, waardoor er landelijk beperkt communicatiebeleid is. Hierdoor moeten de provincies communiceren over zaken die in het verleden op Rijksniveau gecommuniceerd zouden moeten. En daarnaast is er een afhankelijkheidsrelatie of er vrijwillig wordt samengewerkt binnen provincies. Met het uitleggen van beleid stellen gedeputeerden zich kwetsbaar op.

- **Krachtenveld**

Generieke wolfcommunicatie / maatschappelijk draagvlak	Communicatie gericht op wolvenpreventie
Rijks / landelijk / centraal	Provincie / decentraal

WC Gelderland zit in kwadrant preventie en decentraal, maar ziet nut en noodzaak en agendeert het belang van generieke wolfcommunicatie op landelijk niveau (LOW). WC vraagt om verbreding en aandacht voor de communicatieparagraaf in het nieuwe wolvenplan. BIJ12 heeft daar (nog) geen reactie op gegeven (actiepunt).

- **Boodschap wolvenpreventie versus maatschappelijk draagvlak voor de wolf.**

Voor het wolvendossier is proactief communicatiebeleid van groot belang. Dit gaat breder dan de boodschap rondom wolvenpreventie, dat raakt het ingewikkelde dossier van het maatschappelijk draagvlak voor de wolf. De wolvencommissie communiceert primair over wolvenpreventie. Provincies zijn voor het maatschappelijk draagvlak in de lead.

- Vanuit de Gelderse wolvencommissie moeten we het brede maatschappelijk debat over de wolf niet voeren. Wij blijven bij onze opdracht. Het is van belang dit te doen op provinciaal, gezamenlijk IPO-niveau en vanuit de betrokken individuele organisaties.
- Leden van wolvencommissie werken sec op het nemen van preventiemaatregelen (technisch). Achterbannen zijn niet blij met de wolf en het verbreden van de opdracht van de WC is niet wenselijk.
- De wolf staat garant voor conflict. Bij de discussie over de wolf wordt geprobeerd om de kool en de geit te sparen.
- Er is vanuit de agrarische sector geen vertrouwen in de overheid. De wolf is een duidelijk probleem, maar de problemen rondom stikstof, PAS-meldingen enz. raken in negatieve zin het lange termijnperspectief van bedrijven. Dit bemoeilijkt de communicatie.

- **Overleg portefeuillehouders IPO**

HvdH heeft overleg gehad met de gedeputeerde n.a.v. gezamenlijke brief en gaat 20 juni in overleg met de portefeuillehouders binnen het IPO. Het beleid moet gecommuniceerd worden. Het is de vraag of/wanneer een meer integrale benadering op een niveau van IPO - gedragen door bestuurders - vastgesteld wordt. Het uitblijven hiervan belemmert de WC. Drie provincies, waaronder Geldeland, zijn actief met de wolf bezig zijn. (Gezamenlijke) communicatie wordt in dit overleg geagendeerd (actiepunt).

- **Standpunt escalatieladder**

WC is gestart met de opdracht: preventie. In het advies deels verbreedt met de escalatieladder. De WC blijft bij de kern: preventie en alles wat direct met preventie samenvalt. Daarmee borgen de leden hun posities binnen de achterban. Eenduidige communicatiestrategie en/of een woordvoerder zijn ondergeschikt aan helderheid over de escalatieladder.

In de huidige politiek maatschappelijke situatie rondom de wolf vindt de WC het van belang om - in afwachting van andere besluitvorming – de noodzakelijke stap te zetten van preventiebeleid naar escalatieladder. Verdere kaderstelling is buitengewoon wenselijk. Daarmee kan de WC uitleg geven richting stakeholders. Daar moeten we een Gelders standpunt over innemen (actiepunt).

- **Woordvoering**

Het ontbreekt aan woordvoering (een persoon) op landelijk niveau op het wolvendossier. Op landelijk niveau is er een staatsecretaris of minister. Gedecentraliseerd zijn dat de gedeputeerden (politiek bestuurlijk), maar het ontbreekt aan 1 landelijke gezicht / woordvoerder (vb. Hubert Bruls). BIJ12 biedt ambtelijke ondersteuning, maar is als organisatie niet bestuurlijk aan te spreken. Voor gedeputeerden is het een wankel evenwicht tussen politieke ambities die conflicteren met ambtelijk/wettelijk kader.

- **Onder de aandacht van PS**

PvG maakt een doorvertaling van deze onderwerpen naar zijn inbreng in de digitale beeldvormende sessie over wolven van PS (actiepunt).

- **Informatie/communicatie via social media**

Het wolvendossier en de WC richt zich nu niet op sociale media, terwijl daar veel beeldvorming plaatsvindt. Partijen zoals provincies en BIJ12 zijn beperkt actief als afzender, terwijl interactie met publiek via opmerkingen op social media een effectieve manier is om verbinding te maken met de doelgroep. Wolvencommissie blijft voorlopig geen entiteit/afzender. Dit valt buiten de taakstelling van de WC en hier moet op landelijk niveau een invulling voor gecreëerd worden.

- **Landelijk versus provinciaal**

Veel communicatieactiviteiten zouden landelijk moeten/kunnen worden gerealiseerd. Bijvoorbeeld Dag van het Schaap, ontwikkeling brochures, events, social media, video's, beeldbank. Nu wordt per provincie gewerkt en is er nog geen sprake van een actieve samenwerking. De maatstaf voor de communicatieacties vanuit de WC is: wat kunnen we doen om het draagvlak voor preventie te vergroten? Communicatieacties agenderen in vergaderingen wolvencommissie (actiepunt).

BIJLAGE 5 Communicatie over actualisatie interprovinciaal wolvenplan, themanummer “Het Schaap”

Memo IPO Wolvenwerkgroep 19 april 2022

[redacted]

Tweede helft 2022 zal naar verwachting het Interprovinciale Wolvenplan worden vastgesteld. In het plan is een communicatiestrategie uitgeschreven. De wijze waarop over het nieuwe wolvenplan zelf zal worden gecommuniceerd moet nog worden uitgewerkt. In deze memo een concreet voorstel om gericht een grote doelgroep te benaderen die met preventie aan de slag kan.

Voorstel:

- **Kennis nemen van bijgevoegd voorstel;**
- **Gezamenlijk, via BIJ12 opdracht geven en financieel bijdragen aan de special voor een voorlopig geraamd bedrag van 20K;**
- **Een gelegenheidswerkgroepje op te zetten met deelneming vanuit BIJ12, 1 of 2 provincies/LNV, vakblad Het Schaap en Blaekend;**
- **De coördinatie van de door ons gewenste onderwerpen te laten verzorgen door Blaekend projectmanagement binnen de lopende overeenkomst van de provincie Gelderland.**

Achtergrond:
Het onderstaande initiatief is bedoeld om straks gericht en landsdekkend bekendheid te kunnen genereren aan de belangrijke doelgroep van schapenhouders over het nieuwe interprovinciale wolvenplan. Doel is vooral deze groep te informeren en vervolgens te enthousiasmeren om met preventie aan de slag te gaan. Dit is een onderwerp dat in meerdere provincies speelt dus vandaar het voorstel om het gezamenlijk op te pakken.

SPECIAL VAKBLAD HET SCHAAP
Het Schaap is het enige gespecialiseerde vakblad voor de schapenhouderij in Nederland en België. Het Schaap informeert o.a. over vaktechnische en bedrijfseconomische aspecten van de schapenhouderij, m.n. bedrijfsvoering, huisvesting, fokkerij, voeding, gezondheidszorg en markt- en prijsontwikkelingen. Het Schaap wordt gelezen door zowel professionele als hobbymatige schapenhouders.

Onder schapenhouders heeft Het Schaap het grootste bereik. Jacques Engelen wil graag naar aanleiding van het nieuwe wolvenplan een special maken waarin hij de zaken rondom de wolf en preventiemaatregelen uitlicht. Door de oplage te verhogen kunnen alle schapenhouders bekend bij RVO eenmalig het blad ontvangen. Het blad – een bewaarexemplaar - kan na afloop ook worden ingezet als ‘brochure’. Het Schaap heeft dit in het verleden eerder gedaan bij uitbraak van ziektes in samenwerking met het Ministerie van LNV.

Context
Dit aanbod komt voort uit contacten van de Gelderse wolvencommissie met Jacques Engelen en de meerwaarde die we zien in dit landelijke communicatiekanaal. Indien gewenst kan Blaekend hier een rol in spelen. Communicatie-uitvoering van BIJ12 en/of het LOW kan ook met Jacques Engelen in contact worden gebracht.

Plus
§ Groot bereik onder schapenhouders, oplage gaat naar 25.000 stuks
§ Meeliften op kwaliteit/umfeld van Het Schaap
§ Redactionele content. Zo’n 20 pagina’s redactionele ruimte naast de vaste rubrieken en verhalen.
§ In een kosten-baat analyse is een goedkoper alternatief met dit bereik lastig te realiseren (productie, redactie, handling & verzending)

Kostenindicatie
§ 20.000 euro voor een verhoogde oplage van een bestaand nummer. Dit is een schatting van Jacques Engelen gebaseerd op 25.000 stuks.
§ Kosten voor een volledig eigen nummer liggen hoger.
§ Excl. kosten om ook alle geitenhouders mee te nemen.
§ Urenindicatie coördinatie redactionele content Blaekend: 22 uur per week voor 3 weken = 66 uur

Vakblad

- Verschijnt: 10 x per jaar
- Gedrukte oplage: 4.128 exemplaren (jan.-sept. 2020)
- Bereik: 9.400 lezers (abonnees en meelezers)
- Jaargang: 45
- Download een gratis inkijkexemplaar

Website hetschaap.nl

- Aantal paginaweergaves per maand: 21.297 (jan. t/m sept. 2020)
- Aantal unieke bezoekers per maand: 8.083 (jan. t/m sept. 2020)

Digitale nieuwsbrief

- Verschijningsfrequentie: 1 x per maand op een donderdag
- Aantal ontvangers per editie: 5.240 (okt. 2020)
- Openingspercentage per editie: 46% (okt. 2020)

BIJLAGE 6 Memo Communicatie-aanpak Q2 / Q3 2-2022 (31 maart 2022)

Wolvencommissie Gelderland

Landelijk Wolvenplan / Landelijke communicatie wolf & preventie

Veel communicatie-zaken spelen landelijk, o.a. excursie schapenhouders, fysieke aanwezigheid Dag van Het Schaap. Zaken kunnen door CTN vanuit de wolvencommissie Gelderland – al dan niet in samenwerking met BIJ12 – georganiseerd kunnen worden. Feitelijk zou het een landelijke actie moeten zijn, waar Gelderland in participeert en niet andersom. Landelijk gebeurt er op communicatievlak nog vrij weinig. Om de voortrekkersrol van de wolvencommissie Gelderland door te zetten en proactief aan de slag te gaan is het voorstel om met instemming van de wolvencommissie energie te zetten op bovenstaande actiepunten.

In en voor het nieuwe wolvenplan is de communicatieparagraaf belangrijk. Op welke wijze wordt de inhoud openbaar? Ook daar zijn ideeën over:

- Organisatie van een seminar met wolf (werende) workshops (landelijke actie n.a.v. nieuwe wolvenplan)
- Speciale editie van vakblad Het Schaap die bij iedere schapenhouder in Nederland wordt bezorgd op basis van de RVO-adressenbestanden. Niet alleen abonnementhouders, alle schapenhouders. De inhoud van het wolvenplan kan daarin worden uitgelegd voor de schapenhouders.

BIJLAGE 7 Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020)

Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

Hoofdstuk 6 Maatschappelijke acceptatie

De vestiging van de wolf als een door Europese en Nederlandse wet- en regelgeving beschermd inheems dier op de Veluwe is een feit. Waar het nu op aankomt, is om de gevolgen van die komst in onze samenleving hanteerbaar te maken en te voorkomen dat de wolf schade aanricht bij onder andere landbouwhuisdieren. Daarvoor zijn preventieve maatregelen noodzakelijk waardoor de wolven niet bij de schapen en geiten kunnen komen. Die maatregelen kunnen, mits goed toegepast, effectief zijn op het niveau van de individuele dierhouderij. Om effectief te zijn in het gehele aangewezen leefgebied van de wolf op de Veluwe moeten de maatregelen ook door alle betrokken dierhouderijen en vlakdekkend worden toegepast. Pas dan kan voorkomen worden dat wolven leren dat landbouwhuisdieren een aantrekkelijke prooi vormen.

6.1 Draagvlak
Zowel de effectiviteit van de preventieve maatregel op perceelniveau, als de effectiviteit van de maatregelen op gebiedsniveau is afhankelijk van de acceptatie van de maatregelen in het licht van de komst van de wolf. Preventieve maatregelen worden geaccepteerd en toegepast indien de betrokken dierhouders accepteren dat de wolf zich heeft gevestigd in het gebied.
Dat is nu nog niet het geval…

….Het gaat overigens om weerstand bij een grotere groep dan alleen dierhouders. Er zijn ook gevoelens van onveiligheid bij bewoners en recreanten, grondeigenaren die te maken krijgen met ecologische effecten door de komst van de wolf en burgers die mede door de aandacht in de media geconfronteerd worden met een natuurlijk fenomeen van predatoren en prooien, waarbij leven, lijden en sterven nauw met elkaar verbonden zijn en waarbij de realiteit van eten en gegeten worden zichtbaar is.

6.3 Communicatie rond het preventieplan
6.3.1 Doel van de communicatie
Het doel van de communicatie als onderdeel van dit preventieplan is om bij te dragen aan een conflictarm samenleven van wolf en mens in Nederland en om de tegenstellingen tussen voor- en tegenstanders van de vestiging van de wolf in ons land te overbruggen. Communicatie moet ervoor zorgen dat betrokkenen in de provincie Gelderland worden voorzien van eenduidige, heldere berichtgeving vanuit de commissie over de wolvenpreventieve maatregelen en over de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in de provincie. Het is van groot belang dat iedereen, de dierhouders in de eerste plaats, volledig geïnformeerd is over het beleid, de beleidsmaatregelen, de (technische) mogelijkheden van preventieve maatregelen, de effecten van de maatregelen, actuele inzichten over het gedrag van de wolven op de Veluwe, de gevolgen van de aanwezigheid van de wolven en de ontwikkeling van de populatie. De communicatie dient neutraal en zonder specifiek richtingsprofiel te worden gepositioneerd voor of tegen de komst en vestiging van de wolf in ons land.

Naast informatie op basis van onderzoeken en monitoring is het ook van belang dat ervaringen en inzichten van dierhouders worden betrokken. De communicatie is niet eenzijdig van overheid naar inwoners, maar ook tweezijdig van dierhouders naar overheid en tussen dierhouders onderling.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 2 maart 2023 17:49
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted])
Onderwerp: Agenda en stukken Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: AGENDA LOW 230306.pdf; BIJLAGE 3.1 - CONCEPT - Interprovinciaal wolvenplan - addendum.pdf; BIJLAGE 3.2 - CONCEPT - Interprovinciaal wolvenplan - interventie richtlijnen.pdf; BIJLAGE 5 - Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren.pdf; BIJLAGE 6 - WENR protocol DNA bemonstering levend landbouwhuisdier door dierenartsen 28 februari 2023.pdf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van 6 maart 2023. Het verslag van de vorige keer zal nog worden nagezonden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +[redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
6 maart 2023

Datum: 6 maart 2023
Tijd: 15.00 – 17.00 uur
Plaats: Digitaal via MS Teams

1. **Opening en welkom**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Addendum en richtlijnen – zie bijlage 3.1 en 3.2**
   Ter bespreking. Zie bijlage.

4. **Communicatie**
   Ter kennisname. Terugmelding overleg gemeenten/VNG.

5. **Taxatierichtlijn – zie bijlage 5**
   Ter kennisname.

6. **Instructie dierenartsen – zie bijlage 6**
   Ter kennisname.

7. **Rondje langs de velden**
   Informatie uitwisseling vanuit de verschillende provincies/provinciale commissies.

8. **Verslag d.d. 13 december 2022 – zie bijlage 8**
   Ter vaststelling.

9. **Rondvraag**

10. **Datum volgende vergadering**
    Dinsdag 13 juni 2023, gehele dag. Fysieke bijeenkomst + excursie.

11. **Sluiting**

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 30 juni 2022 15:44
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: Agenda en stukken Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: AGENDA LOW 130722.pdf; BIJLAGE 4 - Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022.pdf; BIJLAGE 5 - Concept Interprovinciaal Wolvenplan Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf.pdf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals vandaag verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van 13 juli 2022. Ze worden door middel van een nazending nog voorzien van een begeleidende memo bij de stukken en het verslag van de vorige keer. Zodra deze naar de deelnemers van het LOW zijn verstuurd zullen we deze stukken ook naar jullie nazenden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +[redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Bijlage Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

Inleiding

Deze interventierichtlijnen vormen een bijlage bij het wolvenplan om invulling te geven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid in het geding is, kan altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de wet Natuurbescherming. Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Gehouden dieren, met name schapen en geiten, vallen wel ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Als de richtlijnen in die situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld een wolvendeskundige) te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog

geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. De richtlijnen zullen daarom periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Juridisch kader

Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 van het Interprovinciaal wolvenplan is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-vee, wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Zoals aangegeven moet uit die onderbouwing duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet, het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden.

Voor de situaties wolf-vee is het wettelijk belang schade aan landbouwgewassen en vee. Om ontheffing of vrijstelling te kunnen verlenen van het verbod wolven te verjagen of te doden moet worden aangetoond dat predatie op landbouwhuisdieren in problematische mate optreedt. Door BIJ12 worden aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren nauwkeurig bijgehouden. Deze informatie is te vinden op de website van BIJ12. Of het verjagen of doden van een wolf de gunstige staat van instandhouding van de wolf negatief beïnvloed zal van geval tot geval moeten worden bepaald. Vooralsnog is de staat van instandhouding in Nederland nog erg precair.

Ook moet worden aangetoond dat geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. In het geval van predatie door wolven op gehouden dieren geldt dat het plaatsen van een wolfwerend raster als alternatieve oplossing kan worden ingezet. Hiervan is in binnen- en buitenland aangetoond dat dit middel effectief kan worden ingezet om predatie door schapen te voorkomen. Alleen wanneer wolven veelvuldig goed beschermde dieren aan blijven vallen, kan worden gesproken van een probleemwolf, of een wolf die problematisch gedrag vertoont. Voor die situaties kan het verlenen van een ontheffing op het verbod wolven te doden worden overwogen. Het is dan wel van belang dat de wolvenaanvallen en de ingezette preventieve maatregelen goed gedocumenteerd zijn. Bij iedere aanval van wolven op vee wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang "openbare veiligheid" aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, wat ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen zijn vergunningen vereist om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren. De provincies is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden uitgezet in de natuur. Een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief

voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale valwildverordeningen.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf
In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan welconflictsituaties. Dergelijke situaties zij niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

In Hoofdstuk 2 van het wolvenplan wordt ingegaan op de ecologie van wolven. In dat hoofdstuk wordt ook het gedrag van wolven geduid en de invloed die menselijke aanwezigheid daarop kan hebben. Begrip van de ecologie en van het gedrag van wolven is belangrijk om een goede inschatting te kunnen maken van wanneer sprake is van normaal gedrag, een probleemsituatie of een probleem wolf. De richtlijnen staan daarom niet op zich, maar maken bewust deel uit van het wolvenplan. Uiteindelijk moet, alvorens wordt ingegrepen, in de meeste gevallen eerst een expert worden geraadpleegd.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen
Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. . Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Bij aanvallen van wolven op gehouden dieren wordt de materiele schade in opdracht van BIJ12, namens de provincies, getaxeerd door een taxateur. Naast de hoogte van de schade verzamelt de taxateur ook informatie op basis waarvan uitsluitsel gegeven kan worden of het dier inderdaad ten prooi is gevallen aan een wolf, waaronder DNA materiaal. Ook documenteert de taxateur in of het prooidier in voldoende beschermd was hiervoor heeft BIJ12 richtlijnen opgesteld. Bij incidenten waarbij wolven en mensen, wolven en honden, of wolven en verkeer betrokken zijn maakt de politie of betrokken handhaver een proces verbaal op. In hoofdstuk 6 van het wolvenplan is beschreven hoe BIJ12 vorm geeft aan monitoring van wolvenwaarnemingen. Al deze informatie maakt deel uit van de onderbouwing op basis waarvan uiteindelijk kan worden besloten om een hogere stap te bestijgen op de escalatieladder.

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf - mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren.	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking).	Probleemsituatie
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering .	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditione-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf

Wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Wolf doden	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie.	Probleemsituatie
				Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Situatie gedrag wolf – vee

Wolf-vee	Situatie/gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatrel	
a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Veehouder krijgt tegemoetkoming • Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen • Provincie kan calamiteitenregeling openstellen • Voorlichting (BIJ12/provincie) • Documentatie	Geen probleemsituatie
b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicogebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens/oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Provincie kan subsidiemogelijkheid openstellen. • Voorlichting door provincie/BIJ12. • Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen • Documentatie	Probleemsituatie
c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
	Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn	• Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade. • Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. • Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
				Indien dit zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemwolf

d	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee in deze situaties een makkelijke prooi is.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren	Probleemsituatie
				Indien geen resultaat, wolf doden	Probleemwolf
e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op positieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket maatregelen waaronder: • Calamiteitenregeling • Uitlenen flexnetten • Communicatie • Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie
f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk/ oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen.	Normale situatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangereden wolf of goudjakhals

1. Doel

1.1. Primaire doelen:

1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (inclusief verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)

1.1.2. bescherming wolf

1.2. Secundaire doelen:

1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf

1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2. Communicatie

2.1. Vooraf:

2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over de interventierichtlijn, plaatst interventierichtlijn + korte brochure op website

2.1.2. Provincies en WiN: Verwijzen op website naar website BIJ12>

2.2. Naar aanleiding van incident:

2.2.1. Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan)

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2. Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan Wolvenmeldpunt voor eerste screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF

3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts

- Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk enderen
- Indien nee, zie 3.4
- Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

- Indien dier gevonden en dood, zie 3.1
- Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2
- Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling opnieuw uit te zetten

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvaldidatie

Agenda Landelijk Overleg Wolf
13 juli 2022

Datum: 13 juli 2022
Tijd: 11.00 – 16.00 uur
Plaats: Vergaderzaal 'In de Wei', vergadercentrum BIJ12

1. **Opening en welkom**

2. **Vaststelling agenda**

3. **Mededelingen**

4. **Concept wolvenplan – zie bijlage 4**
   Ter bespreking.

5. **Concept interventierichtlijn – zie bijlage 5**
   Ter bespreking.

6. **Rondje langs de velden**
   Informatie uitwisseling vanuit de verschillende provincies/provinciale commissies.

7. **Verslag d.d. 29 maart 2022 – zie bijlage 7**
   Ter vaststelling.

8. **Rondvraag**

9. **Datum volgende vergadering**
   Een digitale bijeenkomst op 30 augustus 2022 van 13.30 – 15.30 uur

Overzicht van bijlagen:

Bijlage 4 – Concept wolvenplan
Bijlage 5 – Concept interventierichtlijn
Bijlage 7 – Verslag LOW bijeenkomst 29 maart 2022

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 29 juni 2021 19:19
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken t.b.v. IPO wolvenwerkgroep d.d. 6 juli a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 060721 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 3.1 WENR-INBO-SGN FFwolf 25juni concept voor BIJ12 mail.pdf; 4.1 CONCEPT Actualisatie Trouwborst en Bastmeijer 25 juni 2021[22085].pdf; 4.2 CONCEPT Rechtsvergelijking Wolf vs 240621[19635][22048].pdf; 4.3 25062021 CONCEPT bouwstenen handelingen juridisch.pdf; 4.4. Memo JZ analyse wolf.pdf; 5.1 Memo taxatie rapport veeschade.pdf; 5.2 CONCEPT Sjabloon veeschaderapport.xltx; 6.1 Ervaringen wolven in Drenthe.pdf

Beste allen,
Het is weer gelukt om één week vooraf de stukken uit te sturen. Het geeft deze keer zeker enige leeswerk!
Ik hoop jullie te treffen volgende week dinsdag om 13.30 u via onze MS teams bijeenkomst.
Kan zomaar zijn dat wij elkaar na de zomer(-vakanties) elkaar weer live kunnen treffen.....

NB: er volgen nog een tweetal nazendingen: memo FFS en verslag van de vorige bijeenkomst

Met vriendelijke groet.

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T [redacted] | F [redacted]

M [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Bezoekrapport Veeschade

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW		Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Opdracht	datum	tijd
Constatering schade		
Ontvangst melding		
Opname		
DNA opgestuurd		

Contact veehouder / eigenaar

Vindplaats	
Y - coördinaat	
X - coördinaat	
Locatieaanduiding	
Postcode	
Gemeente	
Typering locatie	

Beschrijving gebeurtenis

Vastgestelde schade	Aantal dieren									
Diersoort	dood		geëuthanaseerd		gewond		vermist		Totaal	
	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂

Bevindingen		Toelichting
Geschat moment van predatie		
Kadavers afgedekt ?		
Veldsectie mogelijk ?		
Dieren aangeraakt ?		
Dieren verplaatst ?		

Sporen & verwondingen		Toelichting
Afstand tussen hoektanden		
Krabsporen aanwezig?		
Sleepspoor aanwezig?		
Versleping van lichaamsdelen?		
Medebenutting geconstateerd?		
Omgevingssporen ?		
Vraatbeeld(en) *(4 keuzemogelijkheden)*		

DNA bemonstering		Nummer	Omschrijving
1.	WENR-nummer:		
2.	WENR-nummer:		
3.	WENR-nummer:		
4.	WENR-nummer:		
5.	WENR-nummer:		
6.	WENR-nummer:		
7.	WENR-nummer:		

Afrastering	
Type	
Aantal draden	
Hoogte (cm)	
Voltage	
Wolfwerend?	
Toelichting	

WIBERG taxaties

Taxatierapport Veeschade

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	Oormerk-nummers dode dieren	Oormerk-nummers gewonde dieren
Toelichting bij evtueel ontbrekende oormerken		

Taxatie SCHAPEN

Specificatie gedode dieren								
ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren

Schadeberekening

Basisprijs	toeslagen					aantal dieren	schade bedrag	Totaal
	stamboek *)	correctie **)	zwoegervrij	dubbel ARR	drachtig			
								€ -

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek* **) *Prijscorrecties conform specificatieblad*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN

Specificatie gedode dieren						prijs / dier	aantal dieren	schade bedrag
diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)			
								€ -
								€ -
Totaal								€ -

Overige kosten

Specificatie	bedrag	toelichting

Totalisatie	€ -

WIBERG taxaties

Specificatie van correctiebedragen

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

SCHAPEN: toegepaste correctiebedragen

Correcties voor ras	Rastype	Leeftijd	Correctiebedrag / dier

Correcties voor stamboek	Geslacht	Ras	Bandbreedte correctiebedrag	Getaxeerd correctiebedrag / dier

Toelichting op getaxeerde correctie voor stamboekkwalificaties

OVERIGE LANDBOUWHUISDIEREN: toelichting / onderbouwing prijsbepaling

Diersoort	Toelichting

OVERIGE KOSTEN: toelichting / onderbouwing

Kostensoort	Toelichting

WIBERG taxaties

Taxatierapport Veeschade

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	Oormerk-nummers dode dieren	Oormerk-nummers gewonde dieren
Toelichting bij evtueel ontbrekende oormerken		

Taxatie SCHAPEN

	Specificatie gedode dieren							
ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek*

**) *Prijscorrecties conform specificatieblad*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN

	Specificatie gedode dieren					aantal dieren
diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)	

Overige kosten

Specificatie	van toepassing?	toelichting
	nee	
	nee	
	nee	

Taxateurs	contact veehouder	Typering locatie
[redacted]	Meegegaan	Open weiland
[redacted]	Gesproken	Agrarisch coulissenlandschap
[redacted]	Afstemming per telefoon	Open natuurterrein
[redacted]	Niet meegegaan	Bos
[redacted]	Niet aanwezig	Rietland
		Erf
		Tuin

Afstand hoektanden	soort monster	Omgevingsspoor
< 4 cm	DNA-swab	prent(en)
4 cm	bloedwol	haren
4,5 cm	botweefsel	keutel
5 cm	keutel	prenten & haren
5,5 cm	haar	prenten & keutel
6 cm		prenten, haren, keutel
6,5 cm		haren & keutel
7 cm		
> 7 cm		

Leeftijd schaap	basisprijs ooi	basisprijs ram
lam 0 -15 kg	75	85
lam 16-25kg	100	125
lam fok < 1 jr	100	125
1-5 jaar	150	200
6-9 jaar	125	200
>10 jaar	100	200

toeslagen	grootte	Leeftijd overige dieren
Stamboek	€ 50,00	0 - 6 maand
Zwoegervrij	€ 25,00	7-12 maand
Dubbel ARR	€ 25,00	1-5 jaar
Drachting	20%	6-9 jaar
		>10 jaar

Kostensoort
Destructiekosten
Kosten dierenarts
Overig

Type afrastering	aantal draden
Schapengaas	n.v.t.
Schapengaas met stroomdraden	1
Prikkeldraad	2
Prikkeldraad met stroom	3
Flexnet	4
Schrikdraad	5
Harmonicagaas (of vergelijkbaar)	6
geen	7

diersoorten	Vraatbeeld
Schaap	keelbeet
Alpaca	buikholte geopend
Ezel	botten aangevreten
Gehouden damherten	botten doorgebeten
Gehouden edelherten	ingewanden uitgesleept
Geit	verspreide bijtwonden
Heckrund	grote vleeswond
Lama	gescheurde huid
Minipaard	
Muilezel	
Paard	
Pony	
Rundvee	
Schotse hooglander	

Medebenutting	ja/nee
Vos	ja
Kraaiachtigen	nee
Wild Zwijn	
Vos & kraaiachtigen	
Vos & Wild Zwijn	

geslacht
man
vrouw

correctie omschrijvingen	leeftijd tbv correctie
correctie voor ras	< 1 jaar
correctie voor stamboek	> 1 jaar of gelamd
correctie voor kleur	
correctie voor grootte	

correcties stamboek	vrouw
top 10% stamboek	€50-€200
10 beste lammeren (regio / nationaal)	€50-100
(reserve)kampioen	€100-€250
overig waardevol stamboek-genotype	€ 50
rammoeders in rammencircel	€ 50

ras	rastype	< 1 jaar	> 1 jaar of gelamd
Castlemilk Moorit	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Charolais	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Flevolander	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Flevolander *kruis.* Texelaar	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Hampshire Down	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Heideschaap	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Kameroen	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Karakul	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Kerryhill	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Maasduinenschaap	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Ned. Melkschaap	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Noordhollander	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Nrd-Hollander, *kruis.* Texelaar	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Ouessant	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Rijnlam	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Rijnlander	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Romanov	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Ruischaap	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Scottish Blackface	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Shetland	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Soay	licht type	€ [redacted]	€ [redacted]
Suffolk	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Swifter	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
Swifter, *kruis.* Texelaar	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Texelaar	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Texelaar, Blauwe	vleestype	€ [redacted]	€ [redacted]
Zwartbles	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]
overige rassen	normaal	€ [redacted]	€ [redacted]

man
€100-€400
€50-€100
€100-€250
€ 50
€ 50

Ervaringen wolven in Drenthe

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. Daar wordt vervolgens bepaald hoe de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) worden betrokken.

Ervaring Drenthe
In Drenthe is tot dusverre geen wolventerritorium, wel zijn er de afgelopen jaren veel verschillende zwervende wolven geweest die de provincie aangedaan hebben. Er zijn momenten geweest dat deze individuen langer in de provincie zijn blijven hangen en het leek op een vestiging. In die zin biedt de ervaring met het wolvendraaiboek in Drenthe een ander beeld dan waarin het wolvendraaiboek is voorzien; een statisch verschil tussen zwervende en gevestigde wolven.

<u>De genomen stappen in vogelvlucht</u>

- In 2015 heeft de eerste zwervende wolf Drenthe aangedaan.
- In 2018 is, naar aanleiding van een debat van Dagblad van het Noorden, een ronde tafel overleg opgericht tussen de provincies en een aantal belangrijke provinciale stakeholders om ervaringen en zorgen over de wolf uit te wisselen en de sector mee te nemen in alle ontwikkelingen. Ook zijn de eerste noodsets (bestaande uit pakketten voor 1 hectare flexnet) aangeschaft en zijn er wildcamera's aangeschaft om herhaal aanvallen te voorkomen en dierhouders de gelegenheid te bieden hun dieren beter in de gaten te kunnen houden.
- In 2018 lijkt er een zwervende wolf langer in het Hart van Drenthe te blijven hangen, even lijkt het op een vestiging maar het vrouwtje vertrekt na 3 maanden en vestigt zich uiteindelijk op de Veluwe.
- Vanaf november 2019 verblijft een tweede wolf (GW1261m) langer in het Hart van Drenthe.
- Voorjaar 2020; het pakket aan noodrasters wordt uitgebreid, het aantal sets wordt verdubbeld en er wordt een aantal stroomklokken en toebehoren aangeschaft zodat dierhouders die stroomvoorziening niet kunnen regelen daar alsnog gebruik van kunnen maken.
- Zomer 2020; de wolf in het Hart van Drenthe is nog steeds aanwezig en lijkt zich daarmee te vestigen. De uiteindelijke uitsluitsels op basis van DNA-resultaten zal hier pas na de zomer een definitief antwoord bieden. Het is dan al wel duidelijk dat een dier zich langer dan 6 maanden in Drenthe ophoudt. Daarom wordt al voor de zomer een gebiedscommissie opgericht en advies gevraagd aan WEnR om de beïnvloedingszone van deze wolf en de voorspelbaarheid van schade door zwervende wolven in kaart te brengen. Voor de gebiedscommissie wordt, naar model van Gelderland, 50.000 euro gereserveerd om op projectbasis dierhouders te helpen die dringend behoefte hebben aan preventieve maatregelen om de termijn tot een subsidieregeling te overbruggen.
- Najaar 2020; De wolf uit het Hart van Drenthe wordt weer in Duitsland waargenomen, en leek zich toch niet gevestigd te hebben. Gelijk aan de situatie in 2018 is er geen sprake van een gevestigde wolf maar wordt er in eenzelfde gebied een langere periode schade veroorzaakt. Er wordt besloten het gebiedsproces wel voort te zetten.
- December 2020; Op basis van het gebied waar de wolf tussen november 2019 en juli 2020 heeft gezeten wordt een subsidieregeling opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen met een subsidieplafon van 200.000 euro.
- Januari 2021; Op basis van dringend advies van de gebiedscommissie worden ook de andere gebieden in Drenthe met aantoonbaar risico op schade door zwervende wolven opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen.

<u>Aandachtspunten (nav) directe ervaring van Drenthe</u>

1. Redenatie op basis van voorspelbaarheid van schade

Het behouden van draagvlak voor de wolf is essentieel voor het vervullen van de beschermingsplicht die de provincies dragen. Het voorkomen van schade en promoten van preventieve maatregelen vervult daarbij een belangrijke rol. De redenatielijn in het huidige wolvendraaiboek ten aanzien van het treffen van preventieve maatregelen is dat het pas zin heeft wanneer schade “te voorzien” is. Dat wordt opgehangen aan de levensfasen van een wolf, als een wolf langer van 6 maanden aanwezig is in een gebied (en daarmee formeel een territorium vormt) is de schade in dat gebied voorspelbaar en loont het voor de provincie om preventieve maatregelen te vergoeden en promoten. Ervaring in Drenthe leert dat zwervende wolven in een gebied ook voorzienbare schade kunnen veroorzaken, bijvoorbeeld omdat meerdere dieren zich enige tijd in hetzelfde gebied ophouden. Het is moeilijk uit te leggen dat de teller na ieder vertrek van een wolf weer op 0 maanden wolvenaanwezigheid in het gebied gaat, voordat er in een gebied stappen worden ondernomen. Daarom is in Drenthe de keuze gemaakt om in dat gebied al in te zetten op preventieve maatregelen.

2. Kwetsbaarheid statische levensfasen wolf/ gebrek aan afspraken over afronden van gebiedsprocessen

In het wolvendraaiboek staat vastgelegd welke levensfasen een wolf doorloopt en zijn er afspraken gemaakt over wanneer er gevonden wordt dat een wolf in een specifieke fase zit. Dit biedt duidelijkheid en rust op een hectisch dossier, het advies is niet om hiervan af te wijken maar het is wel goed om te constateren dat deze afspraken niet altijd recht doen aan de ecologische situatie. Ervaring in Drenthe leert dat een wolf die langer dan 6 maanden in een gebied zit nog steeds kan zwerven en ook bij vestiging in een territorium kan een wolf weer vertrekken of slachtoffer worden van een verkeerssituatie. Hoe er omgegaan wordt met “leegstaande” territoria en wanneer een gebiedsproces afgerond wordt staat nog niet in het draaiboek omschreven.

3. Grensoverschrijdende territoria.

De politieke en maatschappelijke discussie rond de wolf loopt uiteen. In sommige provincies gaat het debat over of de wolf wenselijk is, in andere provincies is deze fase al gepasseerd en gaat het debat over het opzetten van preventie en het steunen van de dierhouders. Toch is de kans aanwezig dat één wolventerritorium delen van deze beide provincies kan bestrijken. Dan staat er in het wolvendraaiboek vastgelegd dat de provincies zoveel mogelijk gelijk handelen. Maar de praktijk lijkt weerbarstiger. Het uitwerken van afspraken bij een grensoverschrijdend proces verdient in het uitwerken van het draaiboek aandacht.

4. Behoefte aan antwoorden tav beheer en gunstige staat van instandhouding

De discussie rond de escalatieladders die omschreven staan in het wolvendraaiboek laait snel op. Met name dat er beschreven staat dat er mogelijkheid is tot ingrijpen wanneer bovenmatige schade wordt veroorzaakt (mits andere middelen zijn uitgeput) maar niet wat er dan verstaan wordt onder bovenmatige schade laat veel ruimte over voor discussie. Het is goed dat het verhelderen van dit discussiepunt in de actualisatie duidelijk wordt meegenomen.

5. Ook met een openstaande subsidieregeling lijkt de stap tot het opzetten van preventieve maatregelen niet altijd genomen te worden.

De verwachting van de hoeveelheid deelname aan de subsidieregeling lijkt tegen te vallen, ook met inzet van de gebiedscommissie en een informatiebijeenkomst. Van de 250.000 euro die door de provincie is vrijgemaakt (50.000 euro als werkbudget en 200.000 euro opengesteld in een subsidieregeling) is er tot op heden ongeveer 50.000 euro geclaimd.

6. Er lijkt nog geen passende oplossing gevonden te zijn voor het nemen van preventieve maatregelen bij grote schapenhouderijen en begrazingsbedrijven.
De inzet van flexnetten en vaste omheiningen wordt voor grote begrazingsbedrijven niet een passende oplossing gevonden om schade door wolven te voorkomen.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	29 juni 2021
Onderwerp	Taxatie rapport veeschade
Bijlage(n)	Concept taxatierapport

Inleiding
BIJ12 verzorgt in opdracht van de provincies de afhandeling van de tegemoetkoming in de veeschade door wolven. Daartoe is o.a. een contract afgesloten met Wiberg Taxaties voor de veldopname en schadetaxatie. Bij dit veldbezoek wordt gebruikt gemaakt van een taxatierapport.
De verder administratieve afhandeling hiervan ligt bij BIJ12. Eind 2020 is het taxatieproces geëvalueerd mede n.a.v. daarvan is besloten om het taxatierapport aan te passen.

Gevraagd wordt om:
1. In te stemmen met het voorstel voor het herziene taxatierapport. Onder voorbehoud van evt. opmerkingen uit de interne ronde BI12. De verdere technische uitwerking van evt. wijzigingen zal door BIJ12/Wiberg worden ingevuld.
2. Daarbij wordt u gevraagd of dit formulier nu de gewenste (inhoudelijke) data zo volledig mogelijk vastlegt.

Toelichting voorstel
Sinds november 2019 wordt gewerkt met een toen opgesteld taxatierapport en bijbehorende taxatierichtlijnen. N.a.v. de praktische ervaringen hiermee en de wens om preciezer en gedetailleerder zaken vast te leggen én voor te sorteren om een geautomatiseerde verwerking van de vergaarde data en daarmee betere analyses te kunnen maken is tot bijgaand voorstel gekomen. Tevens wordt het hiermee mogelijk om een 'bevestiging taxatie' bij de dierhouder achter te laten (vooruitlopend op de definitieve versie van het taxatierapport).

Aan de basis hiervan ligt dat er:
- Wensen zijn geïnventariseerd
- Gebruikservaringen zijn ingebracht
- De huisstijl aangepast aan de rapportages gewasschades (overweging: voorsorteren op toekomstige ontwikkelingen en extern benadrukken dat de onafhankelijke taxateur niet in dienst is bij BIJ12)
- De invulling maximaal structureren met standaard-invoer (overweging(uniformering, geschikt maken voor gestructureerde analyse en foutreductie)
- Het specificatieblad verbeterd, zodat de correctiebedragen die worden toegepast, kunnen worden opgeslagen en gemotiveerd
- Een bevestiging taxatie gemaakt die automatisch wordt gevuld. In lijn met de bevestigingen voor gewassen geen bedragen opgenomen.

- Het volledige rapport bestaat dus uit 2 tabbladen. Bij uitbreiding zal het lastig worden om dat zo te houden.
- Correctiebedragen zijn in de keuzeboxen opgenomen zodat die desgewenst gemakkelijk zijn te corrigeren.
- Er is een sjabloon van gemaakt. Dit houdt in dat je door te dubbelklikken op het sjabloon iedere keer een lege versie opent. Dat voorkomt dat eerder ingevoerde gegevens blijven staan en leiden tot foute rapportages.

Proces
Het is de bedoeling dat nu alle relevante info is opgenomen. Omdat er ook in de uitvoering en vanuit de provincies aandacht voor wordt gevraagd is besloten dit uitvoeringsdocument in de werkgroep te agenderen. NB: dit document wordt ook nog intern binnen BIJ12 besproken. Agenda technisch loopt dit min of meer gelijk op.

Dit voorstel zal ook in het LOW worden voorgelegd. Daarna zal tot invoering worden overgegaan.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	29 juni 2021
Onderwerp	Juridische Analyse wolf
Bijlage(n)	Concepten

Inleiding
Zoals bekend is er aan [redacted] en [redacted] opdracht gegeven voor een "Juridische analyse wolf". Bijgaand ontvangt u de eerste concepten van de rapportage(s). Conform afspraak staat dit vandaag op de agenda. Bijgaand ontvangt u de eerste concept van de rapportage(s). Ik verzoek u hier vertrouwelijk mee om te gaan omdat dit nog slechts de eerste aanzet is en daarmee nog zeker niet volledig is etc. Maar tegelijkertijd willen we deze vergadering benutten om input te geven voor het vervolg. Omdat de uitspraken en richtingen die nu meegegeven al wel voldoende zijn om hierover in gesprek te gaan. Uiteraard zijn er ook nog zaken die nog niet zijn ingevuld. Maar voldoende om vandaag hierover te spreken.
Opgemerkt zij dat nog nadere afstemming dienst plaats te vinden tussen de Fact Finding Study en de juridische anlayse.

Gevraagd wordt om:
1. Aan de hand van de nu voorliggende concept teksten een eerste bespreking te voeren, reacties en opmerkingen mee te geven.

Toelichting concept rapportages
Bijgevoegd zijn een drietal concept documenten; zie bijlagen:

4.1 Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.
Als uitgangspunt van deze analyse is het rapport van [redacted] en [redacted], "Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan" (2013) worden genomen.
Dit deel zal bestaat uit een aanvulling op dit rapport vanaf 2013. Voor de update is uitgegaan van de conclusies van dit rapport, waarbij deze voor zover noodzakelijk, zijn aangevuld / geactualiseerd.

4.2 Rechtsvergelijkend onderzoek tussen verschillende Europese landen
De juridische bescherming van de wolf in Duitsland in de deelstaten Niedersachsen, Nordrhein Westfalen en Brandenburg, in België de situatie in Vlaanderen. Verder is/zal onderzoek plaatsvinden naar de situatie in Frankrijk, Oostenrijk, Slovenië, Slowakije, Finland en Zweden. Dit onderdeel zal een beschrijving op hoofdlijnen zijn

4.3 Een overzicht met bouwstenen voor een handleiding voor een aantal specifieke situaties waarin aangegeven staat hoe in juridisch opzicht te handelen.

In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in nader omschreven probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en faunactiviteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of - als laatste mogelijkheid - het doden van de wolf. De mogelijkheden van het toepassen van vang- en dodingsmiddelen zal daarbij worden omschreven. Hierbij zal ook aandacht worden besteed aan de mogelijkheden van de toepassing van andere toestemmingsinstrumenten, als een vrijstelling via een omgevingsverordening, of programma. Voor zover uit het rechtsvergelijkende deel aantrekkelijke mogelijkheden voor de Nederlandse praktijk blijken zullen deze zoveel mogelijk worden opgenomen in dit deel. Ook zal kort worden stilgestaan bij mogelijke andere wettelijke noodzakelijke toestemmingen voor uitvoering van deze handelingen, bijvoorbeeld rond het verdoven en verplaatsen van wolven en de diergeneeskundige behandeling van een gewonde wolf.
Hiervoor worden verschillende situaties uitgewerkt.

Proces

Vandaag ligt het eerste concept ter bespreking voor. Vervolgens zullen opdrachtnemers verder aan de slag gaan, o.a. met de deze vergadering gemaakte opmerkingen. Dan zal er tussentijds nog overleg plaatsvinden met de begeleidingsgroep waarna de eindversie in de IPO werkgroep dinsdag 21 september voorligt om daarna in het LOW van 5 oktober te worden gepresenteerd.

Onderdeel C:

CONCEPT Bouwstenen voor handelingsprotocollen

In dit onderdeel zal worden uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in nader omschreven probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf. De mogelijkheden van het toepassen van vang- en dodingsmiddelen zal daarbij worden omschreven. Hierbij zal ook aandacht worden besteed aan de mogelijkheden van de toepassing van andere toestemmingsinstrumenten, als een vrijstelling via een omgevingsverordening, of programma.

De volgende situaties zullen kort worden beschreven:

1. Het opzettelijk verstoren van een wolf, zoals omschreven in (situaties in) het Interprovinciale wolvenplan.
2. Het vangen van een wolf.
3. Het vangen, vervoeren, diergeneeskundig behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf
4. Het uitzetten van een wolf
5. Vervoer van een levende wolf
6. Het bezitten (onder zich hebben) van een wolf
7. Het zenderen en monitoren van een (risico)wolf
8. Het doden van een wolf
9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

2. De verbodsbepalingen uit het Besluit Activiteiten leefomgeving en de derogatiemogelijkheden uit het Besluit Kwaliteit Leefomgeving (bijlage)

In een bijlage bij dit onderdeel zijn de bepalingen opgenomen waaruit de omgevingsvergunningplicht en de mogelijkheden tot derogatie zijn opgenomen. Daar waar bepalingen uit aanvullende wet- en regelgeving relevant zijn, zal dat in de betreffende paragrafen worden aangegeven.

1. Het opzettelijk verstoren van de wolf in situaties als omschreven in het Interprovinciaal wolvenplan, zoals ingeval van het herhaaldelijk doden van goed beschermd vee na het treffen van preventieve maatregelen.

De basis van het verbod op het verstoren ligt vast in art. 12 lid 1 en onder b) van de Habitatrichtlijn als het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek.

AG Kokott concludeert in de Roemeense wolvenzaak dat het verbod op het verstoren krachtens artikel 12, lid 1, onder b), ruim moet worden uitgelegd, aangezien volgens deze bepaling het opzettelijk verstoren van de strikt beschermde soorten zonder enige ruimtelijke beperking moet worden verboden. Het vangen en al helemaal het doden van een specimen van deze soorten zou echter altijd op zijn minst ook als verstoren moeten worden beschouwd.[1]

[1] AG Kokott in conclusie d.d. 13 februari 2020, zaak C-88/19 (Roemeense wolf)

Dit laat onverlet dat het verstoringsverbod voor een effectieve toepassing ervan genuanceerd moet worden toegepast, zoals hieronder zal worden toegelicht.

A) Incidenteel verjagen

Volgens de Europese Commissie spelen de omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling een rol bij de beoordeling of sprake is van dit juridische begrip ,,verstoren". De intensiteit, de duur en de frequentie van de herhaling van verstoringen zijn belangrijke parameters bij de beoordeling van het effect ervan op een soort. Volgens de Europese Commissie in haar gidsdocument is er wel ruimte voor nuancering van de toepassing van dit verbod overeenkomstig het evenredigheidsbeginsel. De Europese Commissie stelt in haar Concept Guidance dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van artikel 12.[2] Dit kan overigens niet op deze wijze in de tekst van de richtlijn worden gelezen, waardoor niet zeker is of het Hof deze uitleg zou volgen. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan echter leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[3] Sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[4]

Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[5] Deze norm laat ruimte voor interpretatie en kan ook zo worden uitgelegd dat het oprichten van een hekwerk rond een schapenverblijf inhoudt dat de wolf zich aan dit element in zijn leefomgeving zal moeten aanpassen.

Conclusie: Eén en ander leidt tot de conclusie dat het afschermen van vee door het plaatsen van hekwerk niet kan worden gezien als opzettelijke verstoring van een soort, evenmin als het wegjagen van een wolf bij een kudde in een incidenteel geval. In die gevallen behoeft geen omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit wegens opzettelijke verstoring te worden aangevraagd, of verleend. Ten behoeve van de rechtszekerheid zou kunnen worden overwogen om dit ook zo op te nemen in provinciaal beleid.

B) Actief verjagen

Van een opzettelijke verstoring is vooral sprake, indien deze gezien de omvang of de slechte staat van instandhouding van de populatie, mede gezien het aantal door de verstoring verjaagde individuen, de populatie van de soort negatief zou kunnen beïnvloeden. Gedurende de vestiging van de soort kan een verstoring daarom een groter negatief gevolg hebben, omdat juist in deze fase de gevoeligheid voor verontrusting groter is, net als verstoring gedurende de in art. 12 van de Habitatrichtlijn genoemde perioden (voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering, trek). De Europese Commissie stelt dat herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden

[2] Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive, draft version, November 2019, p.26.
[3] id.
[4] Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20
[5] ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, *MenR* 2004, 69 (m nt. C.J. Bastmeijer), *JM* 2004, 83 (m nt. Van der Meijden); ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846; ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance 2007, p. 38.

beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden, zoals hierboven uiteengezet.[6]

Het Hof van Justitie bevestigt dat met opzettelijk verstoren elk handelen is bedoeld waarbij men wist of er vanuit kon gaan dat het handelen een verstoring tot gevolg zou kunnen hebben en men hier toch mee doorgaat (zogenaamde 'voorwaardelijke opzet'). Niet noodzakelijk is dat de verstoring van de soorten doel van het handelen is.[7] Aanvullend heeft het Hof van Justitie er op gewezen dat aangetoond moet worden dat de desbetreffende personen en instanties wisten of er vanuit gingen dat hun handelen hoogstwaarschijnlijk een verstoring van beschermde soorten tot gevolg zou hebben om het verwijt te kunnen maken dat in strijd met art. 12 Habitatrichtlijn is gehandeld.[8]

Uit een uitspraak uit 2005 van de ABRvS blijkt dat het aantal exemplaren van een beschermde inheemse soort dat in een bepaald geval wordt verstoord, voor de vaststelling van de overtreding van het verbod op verstoring niet relevant is, ook niet indien er geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de soort.[9]

Conclusie: Dit leidt tot de conclusie dat het actief verjagen van een wolf met gebruik van middelen die verder gaan dan het afschermen van het terrein of de locatie waar vee wordt gehouden moet worden gezien als een opzettelijke verstoring in de zin van art. 12 van de Habitatrichtlijn, die geldt als een omgevingsvergunning-plichtige flora- en fauna-activiteit op grond van art. 11.46 van het Bal. Nu het geven van toestemming voor verjagen een in individuele gevallen af te wegen beoordeling vergt ligt het niet voor de hand voor het actief verstoren een vrijstelling op te nemen in een provinciale omgevingsverordening.

C) Verjagen als preventieve maatregel voor vangen, of doden

Verwijzend naar het eerste onderdeel van dit onderzoek ('update' van de rapportage van Trouwborst & Bastmeijer) is van belang dat een flora- en fauna-activiteit voor het vangen of doden van een wolf een analyse vereist waaruit volgt dat een minder ingrijpende maatregel (verjagen, of vangen en weer uitzetten) geen reële optie is. Daarbij speelt de motivering van het doel van de ingreep een belangrijke rol. Naarmate de voorgestelde maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en er geen andere reële alternatieven voorhanden zijn.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. De Europese Commissie beschouwt een uitzondering op een verbodsbepaling van art. 12 Habitatrichtlijn op zichzelf reeds als een 'last resort'. In dat verband kan verjagen als relevante alternatieve oplossing voor vangen of doden een rol spelen indien vangen, of doden wordt overwogen. Daarvoor zal dan actief toestemming moeten worden verleend, mogelijk aanvullend op vangen en/of doden.

In het kader van het toestaan van vangen of doden zal, met name gelet op de beste pertinente wetenschappelijke en technische kennis en in het licht van de omstandigheden van de specifieke aan

[6] Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive, draft version, November 2019, p.26.
[7] HvJ EG (Cie vs. Griekenland) 30 januari 2002, C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60, *Jur*. 2002, p. I-01147.
[8] HvJ EG (Cie vs. Spanje) 18 mei 2006, C-221/04, ECLI:EU:C:2006:329, *Jur*. 2006, p. I-4515.
[9] ABRvS 20 april 2005, ECLI:NL:RVS:2005:AT4210, *JM* 2005, 74 (m nt. Van der Meijden).

de orde zijnde situatie, moeten worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing (zoals verjagen) bestaat aan de hand waarvan het nagestreefde doel kan worden bereikt, met inachtneming van de in de habitatrichtlijn opgenomen verbodsbepalingen.[10]

D) Overwegingen bij afwegingen voor toestemmingverlening opzettelijk verstoren

In artikel 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van de artikelen 12 en 13 van de Habitatrichtlijn te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring. Het kader als weergegeven in het eerste lid van artikel 8.74k Bkl is direct overgenomen uit artikel 16 van de habitatrichtlijn en was voorheen neergelegd in de artikelen 3.8, vierde lid, en 3.9, tweede lid, van de Wet natuurbescherming. De grondslag is artikel 5.18 van de Omgevingswet.

1) Andere bevredigende oplossing

Het verstoren mag niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van artikel 16, lid 1, Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering buiten verhouding staan tot de nagestreefde doelstellingen en de andere oplossing wel evenredig is. Dit betekent dat een oplossing met preventieve maatregelen, als aangepast hekwerk en schrikdraad geen passende oplossing voor het probleem is gebleken. De oplossing die wordt gekozen moet de beste bescherming van de betrokken soort gegeven de doelstelling van de derogatie verzekeren.

2) Een passend wettelijk belang

Opzettelijk verstoren is alleen toegestaan bij voldoende wettelijk belang. Daarbij geldt dat voor de afwijking ‘voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom’ van de algemene beschermingsregeling schade van een zekere omvang vereist is. Andere rechtvaardigingsgronden hebben veelal betrekking op grotere (openbare) of publieke belangen, als het belang van de openbare veiligheid of de volksgezondheid. Dit betekent dat alleen publieke belangen kunnen worden afgewogen tegen de instandhoudingsdoelstellingen van de verbodsbepalingen. Belangen die enkel een bedrijf of individuen dienen, zijn niet als «groot openbaar belang» aan te merken. In de tweede plaats moet het openbare belang van groter gewicht zijn dan de belangen die door de habitatrichtlijn worden beschermd. Er moet een zorgvuldige afweging van het belang van soortenbescherming tegen het openbare belang plaatsvinden. Publieke belangen die alleen voordelen voor de korte termijn opleveren zullen niet voldoende kunnen opwegen tegen het langetermijnbelang van soortenbescherming.[11]

[10] HvJEU 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, r.o. 51.
[11] Stb 2021, 22, p.360.

Veiligheid van (individuele) personen lijkt overigens wel issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het HvJ, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken[12]:

> "Bij de vaststelling van de in casu toe te passen sanctie wegens niet-nakoming van de verplichtingen van artikel 12, lid 1, onder a), en artikel 16, lid 1, van de habitatrichtlijn, is het verder relevant, zoals de advocaat-generaal in punt 69 van haar conclusie opmerkt, dat het op basis van de nationale wetgeving niet mogelijk was om binnen een korte termijn gepast te reageren op het gedrag van de in het hoofdgeding aan de orde zijnde wolf en aldus de risico's vroegtijdig tot een minimum te beperken. Evenmin blijkt dat het nationale rechtskader in dat opzicht een wetenschappelijk gefundeerde regeling of wetenschappelijk gefundeerde richtsnoeren bevat."

De ontheffingsgrondslag 'openbare veiligheid en volksgezondheid' mag volgens AG Kokott in haar conclusie in de zaak van de Roemeense wolf in principe ook worden opgevoerd bij een dreigende situatie voor een enkel gezin.[13]

Overige belangen zijn besproken in het algemene deel van dit onderzoek.

3) Geen afbreuk aan het streven de gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan

Daarnaast geldt als voorwaarde dat het opzettelijk verstoren geen afbreuk doet aan het streven om de populatie van de betrokken soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Nu de wolf in Nederland (nog) niet in een gunstige staat van instandhouding is vergt een afwijking waarbij actieve verstoring wordt toegestaan dat deze afwijking slechts in uitzonderlijke omstandigheden mag worden toegestaan en dat een dergelijke toekenning ook moet worden beoordeeld in het licht van het voorzorgsbeginsel.[14] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[15]

<u>E) Afweging middelen en methoden verjagen</u>

Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden aan te gebruiken middelen. Hierbij speelt een rol dat bij de bepaling van de middelen die worden ingezet voor de verstoring steeds moet worden gekeken naar de proportionaliteit van de in te zetten middelen, zowel ten aanzien van effecten op de te verjagen soort zelf, als op andere (beschermde) soorten. Daarbij dient ook acht te worden geslagen op mogelijke effecten op dierenwelzijn. Op grond van art. 2.1 van de Wet dieren is het verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen. Deze bepaling is ook van toepassing op andere dan gehouden dieren.[16]

<u>F) Overige regels / eisen</u>

[12] HvJ EU11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.
[13] Conclusie AG Kokott, van 13 februari 2020, C-88/19, punt 62.
[14] Zie HvJ EU 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
[15] Conclusie AG H. Saugmandsgaard ØE 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
[16] Art. 2.1 lid 7 Wet dieren.

Afhankelijk van de ruimtelijke uitstraling van gekozen verjagingsmiddelen (b.v. negatieve conditionering) zal mogelijk ook geluidhinder, of lichthinder ontstaan voor de bredere omgeving. Mogelijk spelen hier omgevingsvergunningplichten op grond van bijvoorbeeld het omgevingsplan, of een vergunningplicht op grond van de APV.

G) Hybride wolf

Afhankelijk van de keuze van Nederland over de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk verstoren in ieder geval moeten worden beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat vooral op proportionele wijze wordt verstoord.[17] De specifieke zorgplicht is in het eerste deel van dit onderzoek nader toegelicht.

2. Het vangen van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, bijlage II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op artikel 16 lid 1 van de Habitatrichtlijn.

A. Doel van het vangen

Van belang is om vast te stellen met welk doel een wolf moet worden gevangen. Indien het uiteindelijke doel is om een wolf te doden, dan is het doel van het vangen gericht op het doden. Het begrip „vangst" in de zin van artikel 16, lid 1, van de habitatrichtlijn moet volgens het HvJ dan als zodanig worden opgevat dat het zowel ziet op het vangen als op het doden van specimens van de betrokken soorten, zodat die bepaling in beginsel als grondslag kan dienen voor het vaststellen van afwijkingen die met name tot doel hebben om het doden van specimens van de in bijlage IV, punt a), bij deze richtlijn bedoelde soorten toe te staan, mits bepaalde daarin gestelde specifieke voorwaarden worden vervuld.[18] In andere gevallen zal het vangen veelal worden gemotiveerd in het licht van een al dan niet snel weer vrijlaten van het dier in zijn natuurlijke leefomgeving.

1. Vangen voor zenderen

Indien een wolf wordt gevangen bijvoorbeeld om hem te zenderen om hem te kunnen volgen dan is het vangen van de wolf gericht op het zo snel mogelijk weer vrijlaten in de natuurlijke omgeving. Het vangen van de wolf is dan een omgevingsvergunningplichtige activiteit terwijl het weer vrijlaten kan worden gezien als een er uit voortvloeiende handeling, waarvoor geen toestemming vereist is, als dit op dezelfde locatie of de directe nabijheid ervan gebeurt. Voor de goede orde wordt erop gewezen dat in het Bal een specifieke grond is opgenomen waarop toestemmingverlening voor onderzoek kan worden gegeven, gebaseerd op art. 16 eerste lid en onder d. van de Habitatrichtlijn: ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten.

Toestemming is alleen vereist voor handelingen in strijd met de verbodsbepalingen. Daarbij moet ook het doel van die handelingen en het doel van de verbodsbepalingen in acht worden genomen.

[17] Zie art. 11.27 Bal.

[18] Arrest van het Europese Hof van Justitie van 10 oktober 2019, zaak C-674/17 (Finse Wolvenarrest II), ECLI:EU:C:2019:851

Uit de memorie van toelichting op de Wet natuurbescherming volgt dat wanneer, bijvoorbeeld, een mus een winkel is binnengevlogen, wordt gevangen en vrijwel onmiddellijk daarop wordt vrijgelaten, is geen sprake van vangen in de zin van de Vogelrichtlijn. De mus wordt niet blijvend of voor langere tijd aan de natuur onttrokken, maar van zijn ongewilde gevangenschap in de voor hem niet natuurlijke omgeving van de winkel bevrijd. Een ander voorbeeld is het oppakken van amfibieën om deze over de weg te zetten tijdens de voorjaarstrek, ter voorkoming van het overrijden door weggebruikers. Voor het vangen van een dier in dergelijke situaties behoeft dan ook geen toestemming te worden aangevraagd.[19] Wij zijn van oordeel dat in het geval van het vangen van een wolf voor het bevestigen van een zender aan die wolf wel een toestemming moet worden aangevraagd en verleend, omdat in het verlengde van het vangen ook handelingen met de wolf moeten worden verricht, zoals verdoven en bevestigen van de zender. Er is daarmee ook een belang om vast te leggen met welk middel het dier mag worden gevangen. Verder gaan wij uit van een vereiste van aanvullende toestemming op grond van de Wet op de dierproeven (zie: Zenderen en moitoren wolf). Wellicht ten overvloede vermelden wij dat het voorschrijven of toepassen van een verdoving, of bedwelming een diergeneeskundige handeling is.[20]

2. Vangen ‘probleemwolf’ (en vervoer en weer uitzetten in de zin van vrijlaten)

Als een wolf wordt gevangen met het oog op het oplossen van een probleem door het veroorzaken van schade of met het oog op de openbare veiligheid dan moet worden afgewogen of het uiteindelijke doel niet is het doden, of dat wordt gestreefd naar verplaatsing en het uitzetten van het dier. De toestemming dient dan ook veelal meer te omvatten dan alleen het opzettelijk vangen en tevens te zien op vervoer en het uitzetten. Voor een dergelijke toestemming is mogelijk afstemming vereist met een ander bevoegd gezag. Dan zal via artikel 2.2 van de Ow afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die artikel 2.2 lid 2 Ow biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen. Daarbij wordt niet voorzien in een overdracht van taken of bevoegdheden.

B. Verboden vangmiddelen

Artikel 11.48 Bal verbiedt het zonder omgevingsvergunning toepassen van niet-selectieve vangmiddelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben. De bepalingen vormen de implementatie van artikel 15 van de Habitatrichtlijn op grond waarvan de lidstaten het gebruik van niet-selectieve middelen voor het aan de natuur onttrekken, vangen of doden van dieren van soorten van communautair belang moeten verbieden. Het verbod ziet op het gebruik van niet-selectieve vangmiddelen, vangmiddelen waarmee een groot aantal dieren van één of meer soortgroepen gevangen kunnen worden, waarbij niet van tevoren kan worden bepaald hoeveel dieren er gevangen zullen worden en van welke soort, welke leeftijd, welk geslacht en welke omvang zij zullen zijn. Tot deze middelen behoren in ieder geval de in bijlage VI bij de habitatrichtlijn genoemde middelen.

Bijlage VI, onder a, van de habitatrichtlijn noemt als verboden niet-selectieve middelen voor zoogdieren: blindgemaakte of verminkte levende dieren die als lokdieren worden gebruikt, bandrecorders, elektrische en elektronische apparaten waarmee dieren kunnen worden gedood of bewusteloos gemaakt, kunstmatige lichtbronnen, spiegels en andere verblindende voorwerpen, apparaten om vangstplaatsen te verlichten, zoekers met een elektronische beeldversterker of

[19] Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 262.
[20] Art. 1.1 Wet dieren.

beeldomkeerder voor het schieten in het donker, explosieven, netten die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, vallen die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, kruisbogen, vergif en giftig of verdovend lokaas, uitgassen of uitroken, en automatische of semi-automatische wapens waarvan de houder meer dan twee patronen kan bevatten. Als verboden niet selectieve middelen voor vissen worden genoemd: vergif en explosieven. Artikel 15 habitatrichtlijn in samenhang met bijlage VI, onder b, van de habitatrichtlijn wijst als verboden middelen ook elke vorm van vangen of doden vanuit luchtvaartuigen of rijdende motorvoertuigen aan. Verder geldt in Europa een verbod op het toepassen van een wildklem.[21]

C. Beoordelingsregels vangmiddelen

Artikel 8.74k, eerste lid, Bkl geeft de beoordelingsregels weer voor een omgevingsvergunning voor het toepassen van deze vangmiddelen. Dit betreft de voorwaarde voor vergunningverlening, dat er geen andere bevredigende oplossing mogelijk is, dat er een passend wettelijk belang is en dat er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

D. Instructieregel vangmiddelen

Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden aan te gebruiken middelen. Het is essentieel dat àls het vangen of doden van dieren bij wijze van uitzondering wordt toegestaan, steeds door het bevoegd gezag zorgvuldig wordt afgewogen welk middel onder de gegeven omstandigheden daarvoor het best kan worden ingezet. Er moet een zodanig middel worden gekozen, dat onnodig lijden van de betrokken dieren wordt voorkomen (artikel 11.28 van het Bal) en een selectieve, gerichte inzet is verzekerd, waarbij onbedoelde slachtoffers van andere soorten, of van dezelfde soort worden voorkomen. In voorkomend geval kunnen daarbij nadere eisen worden gesteld over de wijze waarop en de voorwaarden waaronder het middel kan worden gebruikt.[22]

In de uitzonderingsgevallen waarin op grond van de wet het vangen of doden van dieren is toegestaan, geldt op grond van artikel 11.28 van het Bal dat te allen tijde onnodig lijden van dieren moet worden voorkomen. Deze norm geldt als zodanig bij de uitvoering van het vangen of doden zelf. Bij de keuze van het middel of de methode voor het vangen of doden en eventuele voorschriften, of bij het stellen van regels over de toepassing daarvan, zal steeds moeten worden gekozen voor het middel of de methode en voor de toepassing daarvan die het meest effectief is, en die in de gegeven omstandigheden uit een oogpunt van dierenwelzijn het minst belastend is.[23] Naast artikel 11.28 van het Bal geldt ook het algemene verbod op dierenmishandeling van artikel 2.1, eerste lid, van de Wet dieren.

E. Hybride wolven

Afhankelijk van de keuze van Nederland over de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk vangen moeten worden

[21] Verordening (EEG) nr. 3254/91 van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 4 november 1991 houdende een verbod op het gebruik van de wildklem in de Gemeenschap en op het binnenbrengen in de Gemeenschap van pelzen en produkten die vervaardigd zijn van bepaalde in het wild levende diersoorten uit landen waar gebruik wordt gemaakt van de wildklem of andere vangmethoden die niet stroken met de internationale normen voor humane vangst met behulp van vallen (PbEG L 308).
[22] Stb. 2021, 22, p. 369.
[23] Stb. 2021, 22, p. 233.

beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat het vangen op een wijze plaatsvindt die zo min mogelijk schade aan het dier berokkent en het welzijn zo min mogelijk aantast.[24]

3. Het vangen, vervoeren, behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf

Het verbod op opzettelijk vangen van dieren zonder omgevingsvergunning, zoals bedoeld in art. 11.46 van het Bal ziet in beginsel op alle situaties, nu uit de begripsdefinities bij de Omgevingswet blijkt dat onder het begrip 'dieren', dieren worden bedoeld in alle (levens)stadia.[25] Dit betekent dat het vangen van een gewonde wolf in beginsel omgevingsvergunningplichtig is, tenzij sprake is van een vrijstelling van deze vergunningplicht.

Aanvullend geldt echter nog het volgende: Op grond van artikel 2.1 van de Wet dieren moet eenieder hulpbehoevende dieren de nodige zorg verlenen. Dit geldt ook een gewonde wolf. In het zesde lid van artikel 2.1 Wet dieren is bepaald dat dit artikel ook geldt voor dieren die niet worden gehouden. Dit betekent dat ook de verplichting om een hulpbehoevend dier de nodige zorg te verlenen van toepassing is op in het wild levende dieren. Wat de «nodige zorg» inhoudt kan bij in het wild levende dieren en gehouden dieren echter verschillen.[26] De verplichting om zorg te verlenen aan een dier dat hulp behoeft is van belang, waar deze ook ziet op in het wild levende dieren en kan als zodanig een rechtvaardigingsgrond (of een reden om vergunning te verlenen in het belang van de bescherming van de fauna) bieden om handelingen te verrichten die normaliter ingevolge de wet (het Bal) verboden zouden zijn, bijvoorbeeld omdat zij het dier verstoren.[27] Verder kan worden gewezen op artikel 42 van het Wetboek van Strafrecht, waarin is geregeld dat niemand strafbaar is voor een feit dat is begaan ter uitvoering van een wettelijk voorschrift.

A) Het vangen, onder zich hebben en vervoeren van een gewonde wolf

In § 4.7.2 (Flora- en fauna activiteiten: aanwijzing vergunningvrije gevallen soorten habitatrichtlijn) van de Omgevingsregeling is een vrijstelling onder voorwaarden opgenomen voor het zonder omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit onder zich hebben van o.a. soorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn.

Op grond van artikel 4.26 van de Omgevingsregeling geldt een vrijstelling van het verbod om zonder omgevingsvergunning een gewond of ziek dier te vangen of onder zich te hebben. Deze vrijstelling geldt indien deze flora- en fauna-activiteiten worden verricht voor het vangen of onder zich hebben van zieke of gewonde dieren voor vervoer in een motorvoertuig dat is ingericht en bestemd om te worden gebruikt voor het vervoer van zieke of gewonde dieren.
Deze vrijstelling geldt alleen als het zieke of gewonde dier binnen twaalf uur wordt overgedragen aan personen of instanties die zijn gerechtigd uit het wild afkomstige dieren onder zich te hebben voor opvang en verzorging, krachtens:
a. een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit; en
b. artikel 2.2, eerste lid, van de Wet dieren.

[24] Zie art. 11.27 Bal.
[25] Definitie Omgevingswet: dieren: in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren.
[26] Kamerstukken II, 2007/08, 31 389, nr. 3
[27] Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 33.

Bovengenoemde vrijstelling geldt dus alleen bij transport van een dier naar een opvangcentrum in bezit van een omgevingsvergunning voor het onder zich hebben van beschermde soorten.

Voor het vervoer van een wolf geldt in beginsel een verplichting om over een certificaat te beschikken op grond van de Basisverordening CITES.[28] Voor een uitgebreidere toelichting verwijzen wij naar onderdeel 5, het Vervoer van wolven. Van belang is dat een CITES-certificaat niet vereist is voor spoedvervoer van een gewonde wolf naar een dierenarts, op voorwaarde dat het dier na behandeling weer op dezelfde plek wordt vrijgelaten. Indien aan dat laatste niet kan worden voldaan is contact met de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland vereist (RVO).

B) Opvangcentra wilde dieren

Voor het opvangen van soorten die beschermd worden op grond van bijlage IV van de Habitatrichtlijn Zoals al aangegeven bieden de *Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten* het toetsingskader voor ontheffing verlening voor het opvangen en verzorgen van – samengevat- beschermde soorten.[29] Nu met de overgang naar de Omgevingswet geen inhoudelijke wijzigingen van het natuurbeleid zijn beoogd, moet er van worden uitgegaan dat deze ook na inwerkingtreding van de Omgevingswet zullen gelden.[30] Ten aanzien van de categorieën gevallen waarin gedeputeerde staten van de provincies bevoegd gezag zijn, is het in beginsel aan hen om eigen beleidsregels vast te stellen. Zij hebben evenwel bij de inwerkingtreding van de Wnb aangegeven voornemens te zijn de inhoud van het protocol in de bijlage bij de beleidsregels te willen toepassen bij het verlenen van ontheffingen voor de opvang van dieren.[31]
Daarnaast geldt dit beleidskader voor de ontheffingen op grond van de Wet dieren, voor het houden van soorten die niet zijn opgenomen in bijlage 1 van de Regeling houders van dieren. Het protocol in de bijlage bij de beleidsregels bevat de kwaliteitseisen waaraan de opvangcentra dienen te voldoen. Het protocol geeft mede invulling aan de vrijstellingen, bedoeld in artikel 2.3 in samenhang met bijlage 2, onderdelen d, e en f, van de Regeling houders van dieren.
Verder gelden eisen vanuit het CITES-Verdrag. Artikel 9 van de Basisverordening-CITES stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen.[32] Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A (zoals de wolf), is voorafgaande toestemming vereist vanuit de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

C) Behandelen van een gewonde wolf

Voor de opvang van gewonde in het wild levende dieren zijn er opvangcentra die over een ontheffing op grond van de Wnb beschikken. Bij de beoordeling van de ontheffing voor een opvang worden de Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten gehanteerd. Bij deze Beleidsregels is een Protocol gevoegd, waaruit concrete eisen voor de opvang van dieren voortvloeien. Op grond van dit *Protocol opvang niet aangewezen diersoorten en beschermde diersoorten* geldt dat het bij de opvang binnengebrachte gewonde dier door een vakbekwaam persoon en zo nodig een dierenarts moet worden beoordeeld. Op grond van dit protocol wordt ernaar gestreefd dat de veterinaire zorg binnen

[28] Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
[29] Stcrt. 2016, nr. 69148.
[30] *Kamerstukken II*, 2017/18, 34 958, 3, p. 7.
[31] Stcrt. 2016, nr. 69148.
[32] [32] Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061

het opvangcentrum zoveel mogelijk bij één vaste dierenarts berust. In het beleid van het opvangcentrum wordt in ieder geval rekening gehouden met op welke wijze de toegang tot veterinaire zorg is verzekerd en hoe het beoordelingsonderzoek van het dier bij binnenkomst in het opvangcentrum plaatsvindt.

Voor behandeling van een gewonde wolf op locatie geldt dat diergeneeskundige handelingen steeds moeten worden uitgevoerd door iemand die bevoegd is tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen in de zin van artikel 2.9 van de Wet dieren. Hierbij geldt in het bijzonder dat de toepassing van een diergeneesmiddel teneinde een dier te verdoven of bedwelmen uitsluitend mogen worden uitgevoerd onder leiding van en in directe aanwezigheid van een dierenarts.[33]

D) Opvang gewonde wolf

Het streven binnen het protocol is om tot een structurele oplossing voor het opgevangen dier te komen, waarbij er bij voorkeur naar wordt gestreefd het dier in vrijheid te stellen in Nederland, indien sprake is van opvang van een uit de vrije natuur afkomstig beschermde inheemse diersoort.[34] De opvang maakt daartoe zelf beleid. Binnen de opvang wordt gestreefd naar een zo goed mogelijke opvang, afgestemd op de eisen van het dier, onder begeleiding van ervaren krachten en een dierenarts. Indien voor het dier geen andere structurele oplossing kan worden gevonden, mag het dier worden gedood. Voor de eisen waaraan de opvang moet voldoen verwijzen wij naar de inhoud van het protocol.

E) Uitzetten van het herstelde dier

Het protocol bevat eisen aan het beleid van een opvangcentrum voor het uitzetten van dieren, zowel in Nederland als in het buitenland. Het uitzetbeleid is een wezenlijk en onlosmakelijk onderdeel van de werkwijze van een opvangcentrum. Artikel 23 van het Protocol regelt het in vrijheid stellen van dieren behorende tot uit de natuur afkomstige beschermde inheemse diersoorten. Indien mogelijk wordt het beschermde inheemse dier op de plaats waar het is aangetroffen behandeld en direct losgelaten. Het in vrijheid stellen na opvang van dieren gebeurt alleen op een plek waar de soort al van nature voorkomt. Het in vrijheid stellen vindt plaats op de vindplaats, of, indien dit niet mogelijk is, in een geschikt natuurlijk habitat nabij de vindplaats.

Relevant kan zijn dat het protocol en de toestemming van het opvangcentrum dat mede hierop gebaseerd is mogelijk te kort schiet indien moet worden besloten de wolf op een andere locatie uit te zetten dan nabij de vindplaats. Dan ligt het voor de hand om voor het uitzetten apart een omgevingsvergunning voor een flora- en faunactiviteit te verlenen. Zie daarvoor ook hieronder, punt 4.

F. Hybride wolven

Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is zou met name de laatste stap van het protocol (uitzetten) strijdig zijn met de uitgangspunten van de habitatrichtlijn, het

[33] Art. 3.2 Besluit diergeneeskundigen.
[34] Art. 22 Protocol opvang dieren

streven naar een gunstige staat van instandhouding van soorten. Er kan binnen het protocol ook een andere structurele oplossing worden gekozen en nagestreefd bij opvang van een hybride wolf.

4. Het uitzetten van een wolf

Op grond van artikel 11.61 Bal (aanwijzing vergunningplichtige activiteit en vergunningvrije gevallen: uitzetten van dieren of eieren van dieren) is het verboden om zonder omgevingsvergunning dieren of eieren van dieren uit te zetten. Op grond van art. 8.74n Bkl (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: uitzetten van dieren of eieren van dieren) wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:
a. is voldaan aan artikel 8.74l, eerste lid, onder a en b (geen andere bevredigende oplossing en een passend wettelijk belang); en
b. het uitzetten van de dieren of eieren van dieren geen afbreuk doet aan het streven de inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Het begrip 'uitzetten van dieren of eieren van dieren' is niet in de Omgevingswet gedefinieerd. In artikel 11.68 van het Bal wordt het uitzetten van dieren of van eieren van dieren aangewezen als omgevingsvergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Het verbod is van toepassing op alle soorten dieren, zowel diersoorten die niet of niet meer van nature in Nederland voorkomen – exoten en uitgestorven soorten – als soorten die wel van nature in Nederland voorkomen.
Op de herintroductie van diersoorten – het uitzetten van dieren die van nature in Nederland voorkomen of zijn voorgekomen, met als doel een zelfstandige duurzame populatie te bevorderen of deze opnieuw te stichten – is de beleidslijn herintroducties van dieren van toepassing.[35] Wij gaan er van uit dat er geen sprake is van een herintroductie van de wolf bij het vangen en vervolgens weer uitzetten van de gevangen wolf.

A) Afweging bij toestemmingverlening voor uitzetten

Gedeputeerde staten zijn op grond van artikel 4.6, aanhef en onder e, van het Omgevingsbesluit over het algemeen bevoegd gezag voor het verlenen van de omgevingsvergunning voor het uitzetten van dieren. Hierbij is van belang dat het bevoegd gezag voor het vergunnen van de activiteit 'uitzetten' mogelijk een ander bevoegd gezag (College van GS) is dan het bevoegd gezag voor het 'vangen' en 'onder zich hebben'. Dit betekent dat voor een dergelijke toestemming mogelijk afstemming vereist is met een ander bevoegd gezag, of bevoegde gezagen. Dan zal via artikel 2.2 van de Ow afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die artikel 2.2 lid 2 Ow biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen.

Het beoordelingskader voor de omgevingsvergunning voor het uitzetten van de wolf sluit aan bij het beoordelingskader van artikel 16 van de habitatrichtlijn voor afwijking van verboden handelingen met betrekking tot in bijlage IV bij de habitatrichtlijn genoemde strikt beschermde dier- en plantensoorten, met dien verstande dat bij het uitzetten van dieren de gevolgen voor alle inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied relevant zijn.

Aansluiting bij artikel 16 van de habitatrichtlijn betekent dat het uitzetten van de dieren of eieren alleen aan de orde kan zijn als er geen andere bevredigende oplossing is en sprake is van een in dat artikel genoemde rechtvaardigingsgrond. Behalve aan het in standhouden van de soort waarvan de dieren of eieren worden uitgezet, kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het uitzetten van dieren in

[35] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 200 XIV, nr. 215. De beleidslijn is opgenomen als bijlage bij dat kamerstuk

het kader van beheer van natuurgebieden (zoals grote grazers), of het uitzetten van dieren of eieren van dieren die predator zijn van organismen die schade aan de land- of tuinbouw veroorzaken.[36]

Bij het uitzetten dient in beginsel rekening te worden gehouden met de belangen van de beheerder c.q. eigenaar van de gronden waarop het dier wordt uitgezet, naast de mogelijke effecten op beschermde natuurwaarden, of andere belangen. Hoewel de wolf een dusdanig omvangrijk leefgebied heeft dat niet kan worden verwacht dat het dier zich in de nabijheid van de uitzetlocatie zal blijven ophouden, is het van belang wel zorgvuldig de locatie te kiezen en vast te leggen waar het dier wordt vrijgelaten. Daarbij kan dan ook rekening worden gehouden met het ter plaatse voorhanden zijn van voldoende beschermingsmaatregelen voor, bijvoorbeeld, vee.

B) Natura2000

Er wordt op gewezen dat als het uitzetten van dieren ook significante gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied, ook een omgevingsvergunning voor een Natura 2000-activiteit is vereist, waarvoor de reguliere bevoegdheidsverdeling voor Natura 2000-activiteiten geldt. Veelal zullen daarvoor gedeputeerde staten van de provincie bevoegd gezag zijn.[37]

C) Hybride wolven

Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is zou uitzetten strijdig zijn met de uitgangspunten van de habitatrichtlijn, het streven naar een gunstige staat van instandhouding van soorten. Het uitzetten van een hybride wolf moet daarom worden voorkomen. Ook zou het strijdig zijn met de aanbeveling 173 (2014) van de Conventie van Bern on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting Strasbourg.

5. Vervoer van een levende wolf

Artikel 11.47 van het Bal verbiedt het om zonder omgevingsvergunning een strikt beschermde soort te verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden en het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld in deze bepaling. De habitatrichtlijn verplicht de lidstaten tot het verbieden van het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens van de in bijlage IV, onderdelen A en B, genoemde dier- en plantensoorten (artikelen 12, tweede lid, en 13, eerste lid, aanhef en onder b). Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen commercieel en niet-commercieel bezit. In artikel 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op de omgevingsvergunning voor het vervoeren en bezitten van strikt beschermde dieren.

CITES

De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie

[36] Stbl. 2021, 22, p. 362.
[37] Stbl. 2021, 22, p. 362 ev

uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[38] en in de CITES-uitvoeringsverordening[39]. De wolf is geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening. Voor het binnenbrengen uit en de uitvoer naar landen buiten de Europese Unie zijn vergunningen noodzakelijk; voor het vervoer binnen de Europese Unie zijn certificaten voorgeschreven, waaronder ook het vervoer van een wolf (dood of levend) binnen Nederland.[40] Certificaten kunnen worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

Vervoeren impliceert bezit

Het gaat bij «bezit» – zoals blijkt uit de tekst van de habitatrichtlijn – om alle vormen van feitelijk houderschap van dieren of planten van de strikt beschermde soorten, ongeacht of daarbij sprake is van een commercieel oogmerk, dus ook het bezit tijdens het vervoer. Dit betekent dat de toestemming voor vervoer van de wolf tevens moet zien op het tijdelijk bezit van de wolf.[41]

Vervoer en vervoermiddelen

De regels voor diertransport zijn Europa-breed vastgesteld in de Verordening (EG) Nr. 1/2005 (Transportverordening).[42] Deze verordening is niet van toepassing op het vervoer van dieren dat geen verband houdt met een economische bedrijvigheid, en ook niet op het rechtstreekse vervoer van dieren van of naar diergeneeskundige praktijken en klinieken dat door de dierenarts is voorgeschreven.

Dierenwelzijn

Vanzelfsprekend moeten normen rond dierenwelzijn in acht worden genomen tijdens het transport. Indien een dier wordt verdoofd voor het transport, dan geldt het dier immers ook als 'hulpbehoevend dier' waarop de zorgplicht uit de Wet dieren onverkort van kracht is.

Hybride wolven

Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van de CITES-verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[43]

6. Bezit van een wolf

Op grond van artikel 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of

[38] Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
[39] Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
[40] Zie: art. 9 CITES-Basisverordening.
[41] Stb. 2021, 22, p. 260.
[42] Verordening (EG) Nr. 1/2005 van de Raad van 22 december 2004 inzake de bescherming van dieren tijdens het vervoer en daarmee samenhangende activiteiten en tot wijziging van de Richtlijnen 64/432/EEG en 93/119/EG en van Verordening (EG) nr. 1255/97.
[43] Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. Het bevoegd gezag ligt dan bij de minister van LNV.

CITES

De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[44] en in de CITES-uitvoeringsverordening[45]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[46] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening, maar waarvan zóveel in gevangenschap worden gefokt, dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[47]

CITES en Hybride wolven

Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[48]

Aanvullend verbod

Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, lid 2 van het bal. Artikel 11.96 van het Bal bevat een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Dieren (dood, of levend) of planten van de soorten, genoemd in bijlage A, B, C of D bij de CITES-basisverordening, zoals de wolf, evenals producten (vachten, schedels) of eieren van deze dieren of producten van deze planten worden niet onder zich gehouden. Dit verbod geldt niet indien uit het wild afkomstige dieren en planten, die na 10 juni 1994 aantoonbaar overeenkomstig de op dat moment geldende regelgeving aan de natuur zijn onttrokken, van de soorten, genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn.

Van nature in de Europese Unie in het wild levende soorten vogels en ook dieren en planten van de soorten, genoemd op bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, vallen reeds onder de reikwijdte van de artikelen 11.38, 11.39 en 11.47

[44] Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
[45] Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
[46] Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.
[47] https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
[48] Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

van het Bal. Die artikelen wijzen ter uitvoering van de vogelrichtlijn en de habitatrichtlijn het bezit van en de handel in deze vogels, dieren en planten aan als vergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Daarmee zijn dat bezit en die handel op grond van artikel 5.1, tweede lid, van de Omgevingswet verboden, tenzij daarvoor een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit is verleend. Omdat een aantal van deze soorten ook zijn opgenomen in de bijlagen bij de cites-basisverordening, is om een doublure met de artikelen 11.38, 11.39 en 11.47 te voorkomen, in het vierde lid van artikel 11.96 van het Bal expliciet bepaald dat het bezitsverbod en het handelsverbod van het tweede en derde lid niet van toepassing zijn op deze soorten. De in het vierde lid, onder a en b, genoemde datum van 10 juni 1994, is de datum waarop de habitatrichtlijn van toepassing werd.[49]

Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of vigeert op grond van het geldende overgangsrecht (waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden).

Artikel 9 van de CITES-Basisverordening stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen. Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A, is voorafgaande toestemming vereist.

Tijdelijk bezit

Wij gaan er van uit dat het bezit van de levende wolf steeds als een tijdelijke overgangssituatie moet worden beschouwd en dat het niet in de bedoeling ligt om wolven duurzaam te gaan houden in een verblijf.

7. Het zenderen en monitoren van een wolf

In dit onderdeel wordt alleen ingegaan op de handelingen zenderen en monitoren van de wolf. Voor zover sprake is van noodzakelijk vangen, bedwelmen en weer loslaten (uitzetten) wordt verwezen naar de betreffende paragrafen over deze handelingen.

Wet op de dierproeven

Op onderzoek naar dieren en diergedrag is mogelijk de Wet op de dierproeven (verder: Wod) van toepassing. Volgens de wettelijke definitie wordt onder een dierpoef verstaan: “elk al dan niet invasief gebruik van een dier voor experimentele of andere wetenschappelijke doeleinden, waarvan het resultaat bekend of onbekend is, of onderwijskundige doeleinden, die bij het dier evenveel of meer pijn, lijden, angst of blijvende schade kan veroorzaken als, dan wel dan het inbrengen van een naald volgens goed diergeneeskundig vakmanschap...”
Vraag is of het vangen, verdoven, zenderen en monitoren van de wolf moet worden gezien als een vergunningplichtige handeling op grond van de Wet op de dierproeven. De wet is niet geheel eenduidig en wij zullen daarom uitgaan van een strikte interpretatie. Daarbij is gebruik gemaakt van de Handreiking Dierproeven met wilde dieren in hun biotoop van de Centrale Commissie Dierproeven.

Ongeriefdrempel

[49] Stb. 2021, 22, p. 298 en 299.

De Wet op de dierproeven is mede gebaseerd op de EU richtlijn 'betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt'.[50] In deze richtlijn wordt gesteld dat het vangen, hanteren, fixeren en de te verwachte ongeriefconsequenties hiervan niet onder de scope van de Richtlijn vallen (zelfs als hiermee de ongerief drempel 'inbrengen van een naald' overschreden wordt). Een wolf zal echter, als onderdeel van de vangmethode, gesedeerd moeten worden en mogelijke vervolghandelingen (b.v. bloedafname of dna-afname) zullen veelal onder deze zelfde sedatie worden uitgevoerd. Als er hierbij geen sprake is van vervolgongerief zou geconcludeerd kunnen worden dat er buiten het vangen (het onder anesthesie brengen en weer wakker worden) geen handelingen worden uitgevoerd die voor dit dier resulteren in drempel overschrijdend ongerief en er dus geen sprake is van een dierproef.

Deze uitleg lijkt echter strijdig met artikel 1b lid 4 van de Wod dat luidt als volgt: "De uitschakeling van pijn, lijden, angst of blijvende schade door de efficiënte toepassing van anesthesie, analgesie of een andere methode heeft niet tot gevolg dat het gebruik van een dier in een dierproef buiten het toepassingsgebied van deze wet valt." De wet gaat er van uit dat het al onder anesthesie zijn (bijvoorbeeld door het vangen) niet mee telt bij de vaststelling of er door de vervolghandelingen sprake is van drempel overschrijdend ongerief. Bij de beoordeling of er al of niet sprake is van een dierproef dient te worden uitgegaan van de situatie dat het dier niet onder anesthesie zou zijn. Als in dat geval de uit te voeren handelingen als dierproef zou worden beschouwd dan is er, ook als het dier nog onder anesthesie is door het vangen, sprake van een dierproef in de zin van de Wod. Voorbeeld: Het nemen van een bloedmonster van een hert dat met een injectiegeweer is geschoten en waarbij er terwijl het dier nog onder anesthesie is een bloedmonster genomen wordt, dient te worden beschouwd als een dierproef (vergunningplichtige handeling).

Er dient bij de ongeriefinschattingen expliciet rekening te worden gehouden met cumulatieve effecten. Als een dier herhaald blootgesteld wordt aan handelingen met onderdrempelig ongerief zou dit uiteindelijk kunnen resulteren in een situatie waarbij er sprake is van een bovendrempelige welzijnsaantasting en dus van een vergunningplicht. Indien het doel van het sederen, vangen en zenderen is om de wolf meerdere keren te vangen en/of te onderzoeken dan moet dit meewegen in de beoordeling van het al dan niet aanvragen van een project-vergunning.

Vergunningplichtige dierproef?

Niet alle handelingen aan dieren waarbij sprake is van een dierproef (=drempeloverschrijdend ongerief) vallen binnen de kaders van de Wod. Of er sprake is van een vergunningplichtige dierproef hangt mede af van de doelstelling in het kader waarvan deze dierproef uitgevoerd wordt. Zo is ingevolge art. 1b van de Wod de wet ook van toepassing op dieren die:
a. worden gebruikt voor wetenschappelijke of onderwijskundige doeleinden.
'Wetenschappelijke doeleinden' wordt in artikel 1a zo uitgelegd, dat de wet van toepassing is op alle gevallen waarbij sprake is van 'een op wetenschappelijke wijze uitgevoerde gestructureerde systematische dataverzameling'. Daarvan zal al snel sprake zijn.

Vergunningverlening mogelijk?

In artikel 1c van de Wod zijn de doelstellingen bepaald waarvoor een dierproef mag worden verricht, waaronder:
d. bescherming van het milieu in het belang van de gezondheid of het welzijn van mens of dier;

[50] RICHTLIJN 2010/63/EU VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD van 22 september 2010 betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt, Pb Eu 2010, L 276/33.

e. onderzoek gericht op het behoud van de soort;

Bedreigde diersoorten
Binnen de Wod betekent een bedreigd dier een dier van een soort die is opgenomen in de lijst in Annex A van de Council Regulation EU 338/97, zoals de wolf, en
- Niet op de lijst staat in artikel 7(1) van dit document (=bedreigde soorten die gefokt worden in gevangenschap).
Dierproeven met bedreigde diersoorten, met als enige doelstelling fundamenteel onderzoek zijn niet toegestaan. Bovendien geldt op basis van artikel 10 e lid 4 Wod een beperking voor de doelen waarvoor vergunning kan worden verleend. Voor een vergunningplichtige dierproef kan alleen toestemming worden verleend indien sprake is van één van de volgende doelen:
b. translationeel of toegepast onderzoek met een van de volgende doelstellingen:
– de vermijding, voorkoming, diagnose of behandeling van ziekten, gezondheidsstoornissen of andere afwijkingen, dan wel de gevolgen daarvan, bij mensen, dieren of planten,
c. elke in onderdeel b genoemde doelstelling, tijdens de ontwikkeling, vervaardiging of beproeving van de kwaliteit, doeltreffendheid en veiligheid van geneesmiddelen, levensmiddelen en diervoeders en andere stoffen of producten;
e. onderzoek gericht op het behoud van de soort.

Nota bene: Het doden van dieren ten behoeve van het gebruik van hun organen, weefsels of lichaamsvloeistoffen in het kader van één of meerdere van de doelstellingen beschreven in artikel 1c, wordt in Nederland beschouwd als een vergunningplichtige dierproef (artikel 1. lid a Wod).

Louter zenderen
Als het aanbrengen en/of het dragen van zenders of andere apparatuur bij een dier gepaard gaat met bovendrempelig ongerief en/of aantasting van integriteit is er sprake van een vergunningplichtige dierproef. Situaties waarbij er redelijkerwijs sprake is van onderdrempelig vervolgongerief (risico op bovendrempelig ongerief verwaarloosbaar klein) wordt omschreven als het gebruik bij soorten waar op basis van eerdere ervaringen redelijkerwijs kan worden aangenomen dat het ongerief veroorzaakt door het dragen van een zender onderdrempelig is. Als voorbeeld wordt genoemd: Halsbandzenders bij grote zoogdieren (herten, wolven) die minder dan 3% van het lichaamsgewicht zijn.

Volgens de toelichting is het gebruik van zenders/apparatuur echter in ieder geval vergunningplichtig in de situatie dat na het vangen anesthesie/sedatie nodig is/toegepast wordt om de zender aan te brengen (dus ook als die sedatie al toegepast wordt in het kader van het vangen).

Conclusie:
Zoals gesteld gaat aan zenderen in het geval van de wolf altijd sedatie vooraf. Dat maakt dat wij van oordeel zijn dan uit de wet volgt dat bij zenderen en volgen van de wolf steeds sprake is van een vergunningplichtige dierproef.

Hybride wolf
Bovenstaande geldt ook voor het zenderen en volgen van een hybride wolf.

8. Het doden van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, bijlage II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op artikel 16 lid 1 van de Habitatrichtlijn.

In artikel 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van de artikelen 12 en 13 van de Habitatrichtlijn te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring.

Het gaat hier om een beoordeling van mogelijke alternatieven voor doden, namelijk een (A) andere bevredigende oplossing, of er (B) een wettelijke reden is om over te gaan tot het doden en hoe wordt geborgd dat er (C) geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

In het eerste deel van dit onderzoek (update Trouwborst & Bastmeijer) is uitgebreid ingegaan op deze aspecten bij het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van de wolf. De meeste cases in het Europese recht gaan ook over de juridische (on)mogelijkheden van het doden van wolven. Samengevat kan worden gesteld dat het doden van wolven de meeste vergaande optie van beheer vormt, die derhalve als inbreuk op de bescherming van de individuele wolf het meest uitgebreid moet worden gemotiveerd.

Kort volgen nog een aantal kenmerkende aspecten rond de beoordeling van aanvragen voor een omgevingsvergunning voor de flora- en fauna-activiteit het mogen doden van een wolf.

A) Andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan het doel van de ingreep. Artikel 16, eerste lid, van de Habitatrichtlijn vereist dat het bevoegd gezag nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[51]

Primair betekent dit dat doden als beheermaatregel op grond van het Bkl en art. 16 van de Habitatrichtlijn, pas in beeld komt als:
1) het doel waarvoor moet worden gedood is bepaald;
2) dit doel niet met een geringere ingreep of maatregel kan worden bereikt.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Zoals hiervoor is aangegeven beschouwt de Europese Commissie een uitzondering op een verbodsbepaling op zichzelf reeds als een ‘last resort’. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn

[51] Uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 21 april 2021, nr. 201900294/1/R2, (gedragscode stroomversnelling) ECLI:NL:RVS:2021:853.

voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn. Indien de volksgezondheid of de veiligheid van mensen in het geding is kan sneller worden besloten tot ingrijpen middels het doden, dan indien sprake is van belangrijke schade aan vee. Ook binnen de derogatiemogelijkheden die de wet en de richtlijn kennen is immers een zekere hiërarchie kenbaar, waarmee rekening kan worden gehouden bij de individuele rechtvaardiging van een ingreep. Daarbij speelt een rol dat mogelijke alternatieven / andere bevredigende maatregelen in het ene geval denkbaarder en meer direct toepasbaar zijn, dan in andere gevallen. Bij de beoordeling van het aangevoerde belang voor het doden speelt het aan of afwezig zijn van reële alternatieven een belangrijke rol, evenals de uiteindelijke gevolgen van het falen van de inzet van een mogelijk alternatief. Indien mensenlevens op het spel zouden staan dan zal een derogatie met dit doel het doden van een wolf sneller rechtvaardigen dan het doden van vee.

Kortheidshalve brengt dit met zich mee dat moet zijn gebleken dat verjagen, of vangen en uitzetten van de specifieke wolf geen soelaas kan brengen voor het concrete geval, of omdat er een risico van ineffectiviteit aan de inzet ervan verbonden is, met een hoog risico op onaanvaardbare schade aan een erkend zwaarwegend maatschappelijk belang.

B) Een erkend wettelijk belang

Op meerdere plekken in dit document is al ingegaan op dit wettelijke belang, waarbij wij met name nog willen wijzen op datgene wat is vermeld bij de onderdelen ‘vangen van een wolf’ en ‘verstoren van een wolf’. Het besluit tot toestemming om een wolf te doden moet gebaseerd zijn op een doelstelling die genoemd is in artikel 16, lid 1, van de habitatrichtlijn als toegestane afwijkingsgrondslag, als bedoeld in art. 16 lid 1 a) tot en met d). De gronden voor afwijken zijn in artikel van het Bkl vermeld, behalve voor artikel 16, lid 1, onder e), aangezien in dat punt niet wordt bepaald welke doelstelling wordt nagestreefd met de daarin bedoelde afwijking.

Het HvJ heeft daarom in een arrest bepaald dat een derogatie via artikel 16, lid 1, onder e) van de habitatrichtlijn geen algemene rechtsgrondslag kan vormen om toe te staan dat wordt afgeweken van artikel 12, lid 1, van die richtlijn, omdat de andere in artikel 16, lid 1, van die richtlijn bedoelde gevallen en voornoemd stelsel van strikte bescherming anders hun nuttige werking zouden verliezen.

De doelstelling van een afwijking op grond van de habitatrichtlijn als bedoeld in art. 16 lid 1 en onder e) mag derhalve niet worden verward met de doelstellingen van de afwijkingen op grond van artikel 16, lid 1, onder a) tot en met d), van die richtlijn, zodat ze in beginsel alleen kan dienen als grondslag voor de vaststelling van een afwijking in gevallen waarin die redenen niet relevant zijn. In artikel 16 lid 1 en onder e) worden echter wel aanvullende eisen gesteld. Deze maken het mogelijk om onder strikt gecontroleerde omstandigheden, op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV bij de richtlijn genoemde soorten te vangen of in bezit te hebben.[52]

Veiligheid van (individuele) personen lijkt, zoals al eerder toegelicht, een issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het HvJ, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken.[53]

C) Behoud of streven naar herstel van de staat van instandhouding

[52] HvJEU 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, punt 34 e.v.
[53] HvJ EU11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.

Totdat een gunstige staat van instandhouding is bereikt, is de ruimte om over te gaan tot het doden van wolven beperkt tot uitzonderlijke gevallen waarin is vastgesteld dat de betrokken afwijking het vooruitzicht op het bereiken van een gunstige staat van instandhouding niet in gevaar brengt. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat binnen het Europese natuurbeschermingsstelsel een meer robuuste staat van de natuur het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van dieren of habitats eenvoudiger maakt. Vertaald naar de wolf betekent dit dat hoe meer wolven er zijn, des te eerder een toestemming kan worden verleend voor doden. Dit kan ook betekenen dat er meer ruimte komt voor generiek wolvenbeheer met daaraan gekoppelde toestemmingsmogelijkheden bij een betere staat van instandhouding. Bij een gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie is verder de kans kleiner dat de Europese Commissie handhavingsmaatregelen zal treffen tegen een lidstaat in verband met het, naar haar opvatting, doden van wolven in strijd met het bepaalde van artikel 16 van de habitatrichtlijn.[54]

Zoals ook in het eerste deel van dit onderzoek aangegeven, volgt uit Europese rechtspraak dat de staat van instandhouding van wolven in principe moet worden beoordeeld op populatieniveau, met het daarbij betrekken van mogelijke cumulatieve effecten.[55] Zodra een volwaardig wolvenmanagementplan op populatieniveau is ontwikkeld voor een grensoverschrijdende populatie, dan lijkt de grensoverschrijdende populatie een geschikte maatstaf voor het beoordelen van het effect op de staat van instandhouding van aanvragen voor het doden van wolven. Om de beoordeling van de gevolgen van het doden van exemplaren goed te kunnen beoordelen is het noodzakelijk dat er ook internationaal samenwerking ontstaat over de stand van zaken op het moment van beslissen over een aanvraag voor doden. Monitoring van de populatie, derogaties en het registreren van dode dieren door andere oorzaken is dus een vereiste.

Middelen voor doden

Onder de paragraaf ‘vangen van een wolf’ is uitgebreid ingegaan op de toestemmingverlening voor middelen voor het vangen. Deze paragraaf geldt ook voor het verlenen van toestemming voor doden. Aanvullend is aan de orde dat bij het doden van een wolf met het geweer steeds moet worden gelet op het veilig kunnen gebruiken van dit middel, maar ook dat het type geweer geschikt is en bedoeld voor het direct doden van het dier zonder onnodig lijden.

Gebruik van geweer in bijzondere situaties

In artikel 43 van het Wetboek van strafrecht is bepaald dat degene niet strafbaar is, die een feit begaat ter uitvoering van een ambtelijk bevel, gegeven door het daartoe bevoegde gezag. Op grond van dit artikel kunnen politiemedewerkers een ambtelijk bevel geven om een wolf af te schieten. In beginsel zijn houders van een omgevingsvergunning voor een jachtgeweeractiviteit niet op voorhand de aangewezen personen voor het uitvoeren van een dergelijk bevel, indien moet worden ingegrepen langs de openbare weg, of binnen de bebouwde kom. Zij mogen enkel een geweer dragen en gebruiken in het jachtveld.

Voor handelingen en het dragen van een vuurwapen op de openbare weg moet men in het bezit te zijn van een speciale toestemming (Verlof WM 4) op grond van de Wet wapens en munitie. In artikel 29 van de Wet Wapens en Munitie is bepaald dat de korpschef kan besluiten dat er een redelijk

[54] A. Trouwborst & F. M. Fleurke (2019) Killing Wolves Legally: Exploring the Scope for Lethal Wolf Management under European Nature Conservation Law, Journal of International Wildlife Law & Policy, 22:3, 231-273, DOI: 10.1080/13880292.2019.1686223

[55] Zie voor nadere toelichting over de relevante populatie ook het eerste deel van dit onderzoek (update Trouwborst & Bastmeijer).

belang is om aan één of meerdere personen een verlof te verlenen voor het voorhanden hebben van een groot kaliber kogelgeweer.

Een dergelijk verlof mag alleen verleend worden aan:

1) personen die in het bezit zijn van een geldige jachtakte en die aannemelijk hebben gemaakt dat zij met enige regelmaat te maken krijgen met situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild te doden;

2) politieambtenaren die aannemelijk hebben gemaakt dat zij goed getraind zijn op situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild met het juiste wapen te doden.

Alvorens een dergelijk verlof wordt verleend dient de korpschef zich er van te vergewissen dat de desbetreffende persoon voldoende vaardig is in de omgang met een groot kaliber geweer en voldoende kennis heeft van de wijze waarop (groot) vee/wild geschoten moet worden.

Noodmaatregel bij acuut gevaar

Op grond van artikel 172 lid 3 van de Gemeentewet is de burgemeester bevoegd bij verstoring van de openbare orde of bij ernstige vrees voor het ontstaan daarvan, de bevelen te geven die noodzakelijk te achten zijn voor de handhaving van de openbare orde. Dit kan ook betrekking hebben op het ingrijpen in een situatie waarin een agressieve hond aanvalt, of een wolf die een mens dreigt aan te vallen. De wolf kan op bevel worden gedood. Er moet dan sprake zijn van het zogenaamde 'onmiddellijkheidscriterium': er moet direct en acuut gevaar dreigen.[56]

Volgens de geschiedenis van de totstandkoming van artikel 172, derde lid, van de Gemeentewet heeft deze bepaling betrekking op situaties waarin enerzijds geen overtreding van wettelijke openbare ordevoorschriften plaatsvindt, terwijl anderzijds sprake is van een zodanige inbreuk op orde en rust dat niet meer van een aanvaardbaar niveau daarvan gesproken kan worden. Daartegen moet kunnen worden opgetreden. De bepaling dient ertoe de burgemeester in dergelijke gevallen bevoegd te verklaren tot handelen. Er moet sprake zijn van een verstoring van de openbare orde of van ernstige vrees daarvoor en de bevelen moeten noodzakelijk zijn voor de handhaving van de openbare orde.[57] Verder is in de rechtspraak bepaald dat een dergelijk bevel moet voldoen aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit.[58]

Doden, na vangen

Uit het oogpunt van dierenwelzijn dient het doden van dieren op humane en zorgvuldige wijze te worden verricht. Een dierenarts lijkt daarvoor de aangewezen persoon.

9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

Op grond van artikel 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. Het bevoegd gezag ligt dan bij de minister van LNV.

De minister van LNV is ook bevoegd gezag als het gaat om toestemmingverlening voor het zich toe-eigenen en onder zich hebben van een dood uit het wild afkomstig dier, dat buiten schuld of

[56] I. Boissevain, Beschermenswaardige partijen: bescherming van het daderdier, Ars Aequi, november 2020.
[57] Rechtbank Oost Brabant, 23 oktober 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:6313.
[58] ABRvS van 18 december 2013, ECLI:NL:RVS:2013:2441.

medeweten van degene die zich het dier toe-eigent is gestorven, met het oog op het prepareren ervan.[59]

CITES

De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[60] en in de CITES-uitvoeringsverordening[61]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[62] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening maar waar zóveel in gevangenschap worden gefokt dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[63]

Hybride wolven

Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[64]

Aanvullend verbod

Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, lid 2 van het Bal. Met de term 'dieren' wordt niet alleen geduid op levenden dieren. In de Bijlage bij art. 1.1 onderdeel A van de Omgevingswet is bepaald dat onder dieren wordt verstaan: "in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren."
Artikel 11.96 van het Bal bevat aldus een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Ingevolge art. 11.96, lid 4 van het Bal is dit verbod niet van toepassing op na 10 juni 1994 rechtmatig aan de natuur onttrokken dieren en planten van de soorten als genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn.

Dode dieren, of producten

[59] Art 4.12 Omgevingsbesluit.
[60] Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
[61] Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
[62] Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.
[63] https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
[64] Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

Art. 11.99, lid 1 Bal bepaalt in de eerste plaats dat het verbod op het onder zich hebben niet van toepassing is op dode, gewervelde dieren en ongewervelde dieren opgenomen in Bijlage A bij de Basisverordening of producten of eieren daarvan. Aan deze vrijstelling voor dode Bijlage A-specimens is uitsluitend de voorwaarde verbonden dat de specimens aantoonbaar overeenkomstig de bepalingen van de CITES-Basisverordening en CITES-Uitvoeringsverordening zijn verkregen. Er geldt geen verplichting tot het bijhouden van een administratie, noch tot het merken van de betrokken specimens. Wel is op grond van art. 8, lid 1 juncto lid 3 Basisverordening voor de overdracht van deze specimens een EU-certificaat vereist.[65] De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit is aangewezen als de «bevoegde instantie», die belast is met de uitvoering, waaronder het verlenen van certificaten. Dit vindt plaats door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of op grond van het geldende overgangsrecht, waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden. Ook voor het mogen bezitten van een dode wolf zal dus een omgevingsvergunning moeten worden verleend. Bij overdracht zal ook door de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een EU-certificaat moeten worden verleend.

Voor aangewezen wetenschappelijke instellingen geldt een speciaal regime t.a.v. CITES bv monsters van bloed, weefsel of speeksel, voor bijvoorbeeld DNA-onderzoek. Keutels en urine (die op natuurlijke wijze zijn uitgescheiden) vallen in elk geval buiten de CITES-regels. Voor in het veld gevonden wolvenkeutels zijn dus geen CITES-certificaten nodig.

[65] E. Philpaai-Gha, CITES in het besluit Activiteiten Leefomgeving: een gemiste kans om problemen op te lossen, NBR 2020, 7.

Bijlage: Soortenbeschermingsbepalingen Omgevingswet

Artikel 11.46 (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: schadelijke handelingen)

1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:

a. het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden of opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, bijlage II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn;

b. het opzettelijk verstoren van dieren als bedoeld onder a;

c. het in de natuur opzettelijk vernielen of rapen van eieren van dieren als bedoeld onder a;

d. het beschadigen of vernielen van de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld onder a; en

e. het opzettelijk plukken en verzamelen, afsnijden, ontwortelen of vernielen van planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onder b, bij de habitatrichtlijn of bijlage I bij het verdrag van Bern, in

Artikel 11.47 (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: bezit)

1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:

a. het verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden van dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de vogelrichtlijn; en

b. het voor het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld onder a.

Artikel 11.48 (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: wijze vangen of doden)

Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor het vangen of doden van dieren, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage II bij het verdrag van Bern, en het aan de natuur onttrekken van dieren van soorten, genoemd in bijlage V, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage III bij het verdrag van Bern, door het gebruik van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben, waartoe in ieder geval behoren:

a. de middelen, genoemd in bijlage VI, onder a, bij de habitatrichtlijn; en

b. de vervoermiddelen, genoemd in bijlage VI, onder b, bij de habitatrichtlijn.

Afwegingskader derogaties: Artikel 8.74k (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: soorten habitatrichtlijn)

1. Voor zover een aanvraag een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, 11.47, eerste lid, of 11.48, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving, wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:

a. er geen andere bevredigende oplossing voor het verrichten van de activiteit bestaat;

b. de activiteit nodig is:

1°. in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;

2°. voor het voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;

3°. in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

4°. voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daarvoor benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten; of

5°. om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zich te hebben, respectievelijk een beperkt bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde planten van de aangewezen soort te plukken of onder zich te hebben; en

c. de activiteit geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

2. Voor zover een aanvraag om een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving tot beperking van de omvang van een populatie van dieren van soorten als bedoeld in dat lid, worden bij de toepassing van het eerste lid, aanhef en onder b, alleen de belangen, bedoeld in dat onderdeel onder 1°, 2° en 3°, in aanmerking genomen.

3. Een omgevingsvergunning als bedoeld in het tweede lid wordt alleen verleend aan een faunabeheereenheid, tenzij de noodzaak ontbreekt voor het verrichten van de activiteiten door tussenkomst van een faunabeheereenheid. In dat geval kan de omgevingsvergunning ook worden verleend aan een wildbeheereenheid of aan anderen.

Uit de Wet natuurbescherming

Artikel 3.5

1Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.

2Het is verboden dieren als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te verstoren.

3Het is verboden eieren van dieren als bedoeld in het eerste lid in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen.

4Het is verboden de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in het eerste lid te beschadigen of te vernielen.

5Het is verboden planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn of bijlage I bij het Verdrag van Bern, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Artikel 3.6

1 Het is verboden dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, onder zich te hebben voor verkoop, te vervoeren voor verkoop, te verhandelen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden.

2 Het is verboden, anders dan voor verkoop, dieren of planten als bedoeld in het eerste lid onder zich te hebben of te vervoeren.

3 De verboden, bedoeld in het eerste en tweede lid, zijn niet van toepassing ingeval de in dat lid bedoelde dieren en planten aantoonbaar zijn gefokt of gekweekt.

Deel B:

CONCEPT Rechtsvergelijking Wolf (Fr, D, B)

Inleiding

In dit eerste rapport wordt een beperkt rechtsvergelijkend onderzoek uitgevoerd enkel gericht op

- Duitsland, en dan de situatie in de deelstaten Niedersachsen, Nordrhein Westfalen en Brandenburg;
- België, de situatie in Vlaanderen en
- Frankrijk.

De uitwerking van het rechtsvergelijkend onderzoek betreft een beschrijving op hoofdlijnen. Dat wil zeggen dat enkel de federale regelgeving en eventueel de gedelegeerde regelgeving wordt beschreven en welke personen of organisaties hierbij betrokken zijn. Binnen het kader van dit onderzoek kunnen geen individuele besluiten worden besproken of de volledige jurisprudentie van een land worden behandeld.

Aanpak

Het rechtsvergelijkend onderzoek richt zich op de volgende (deel)vragen:

- Op welke wijze is het Europese recht in de lidstaat geïmplementeerd in wet of regelgeving
- welke instantie is bevoegd is voor de actieve en passieve soortenbescherming, voortvloeiend uit de Habitatrichtlijn.
- Op welke wijze wordt vorm gegeven aan de Europeesrechtelijke verplichting tot het treffen van maatregelen om de soort in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.
    - Hierbij ook ingaan op de rol van Natura2000 en of ook voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat er een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het onderzoek op de volgende wijze uitgevoerd;

Fase 1: Desktop/bronnenonderzoek

Voor de eerste conceptversie is enkel gebruik gemaakt van desktopresearch naar op internet beschikbare relevante bronnen. Via algemene zoekopdrachten is via internet gezocht naar formele besluiten van de betreffende en verantwoordelijke overheden, voor zover deze betrekking hebben op de wolf en de vertaling van het Europeesrechtelijke kader in nationale of regionale regelgeving.

Voor de te gebruiken bronnen is op voorhand gekozen om zo veel als mogelijk enkel bronnen te gebruiken die direct of indirect zijn gerelateerd aan de betreffende verantwoordelijke overheidsorganisatie(s), te weten de gepubliceerde wet- en regelgeving, maar ook beleidsstukken en aan besluiten ten grondslag liggende onderzoeken. Dit laatste van door de overheid aangewezen adviesorganisaties.

Fase 2: Interviews landenspecialisten

Deze fase wordt na bespreking van het eerste concept uitgevoerd. Deze stap wordt ook alleen uitgevoerd als bepaalde onderdelen uit fase 1 nadere uitleg of invulling behoeven. Per land (of voor Duitsland, per Bundesland/Deelstaat) wordt een vertegenwoordiger van één of meer overheidsorganisaties benaderd voor een (digitaal of persoonlijk) interview. Dit interview vindt/vond plaats aan de hand van een vast vragenformulier.

Voorbehoud op resultaten/verantwoording gebruik bronnen
Dit hoofdstuk bestaat uit een overzicht van juridische status van de wolf in een aantal Europese landen. Zoals hiervoor al gesteld betreft het een overzicht op hoofdlijnen, de landelijke wetgeving of gedelegeerde wetgeving. Binnen het korte tijdsbestek dat wordt gegeven om dit rapport te schrijven is een volledige en systematische rechtsvergelijking in volledig detail onmogelijk.
Individuele besluiten die gericht zijn op het wegnemen van één of meer wolven zijn niet beoordeeld. Ook is in deze rechtsvergelijking slechts beperkt gekeken naar de inhoud van de in veel landen voorgeschreven wolvenplannen of de wijze waarop de uitvoering in praktische zin is georganiseerd.

Bij het bestuderen van een aantal bronnen of literatuur, gepresenteerd door niet direct aan de overheden gelieerde organisaties of stakeholders is ons gebleken dat de schrijvers hiervan bedoeld of onbedoeld conclusies of bevindingen te koppelen gericht op een bevestiging zijn van de eigen ideeën of standpunten in deze gevoelige materie. We beseffen dat wij deze 'valkuil' wellicht ook niet altijd kunnen ontlopen. Maar door vooral bij de formele basisinformatie te blijven wordt voor deze rechtsvergelijking getracht zo objectief en zuiver mogelijk de juridische situatie weer te geven zonder hieraan een oordeel te verbinden.

Voor de te gebruiken bronnen is dan ook op voorhand gekozen om zo veel als mogelijk enkel bronnen te gebruiken die direct of indirect zijn gerelateerd aan de betreffende verantwoordelijke overheidsorganisatie(s).

Verder is gekozen voor gebruik van publicaties die te vinden zijn op het EU-platform voor grote carnivoren van de EG en het 'Large Carnivore Initiative for Europe;
https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/index_en.htm
https://www.lcie.org/Publications

Enkel daar waar deze informatie niet voldoende toegankelijk bleek is teruggevallen op informatie van andere – niet direct aan de bevoegde overheden gekoppelde - organisatie's zoals NGO's of initiatieven van wolvenliefhebbers/belangenorganisaties of op eigen titel fungerende juristen(organisaties).

AANDACHTSPUNTEN
Bij dit onderdeel van ons onderzoek willen wij graag op voorhand een aantal punten aangeven die ons in het bijzonder zijn opgevallen.

1. Internationaal soortenbeschermingsplan wolf
Uit deze rechtsvergelijking volgt uit de bestudeerde documenten dat bij alle beoordeelde landen in meer of mindere mate de behoefte wordt gevoeld voor een internationaal soortenbeschermingsplan wolf. Dit plan zou zich dan moeten uitstrekken op niveau van (genetisch) herkenbare en terugleidbare populatiesamenstelling en diens actuele leefgebieden. Voor Nederland zou het dan gaan om de Pools-Duitse laaglandpopulatie en ook op dat niveau handvatten moeten gaan bieden voor het bepalen van de gunstige staat van instandhouding. Dit sluit ook aan bij de in onderdeel A al gememoreerde aanbeveling van de EC waarbij lidstaten worden opgeroepen om te komen tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende populaties[1].
In het Wolfmanagementplan van de deelstaat Brandenburg wordt de landelijke overheid opgeroepen om samen met buurlanden te komen tot een nationaal beheerplan dat rechtszekere actiemogelijkheden biedt vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt. Hoewel hier niet gesproken wordt over een grensoverschrijdend soortbeschermingsplan, maar gedoeld wordt op een nationaal plan, in afstemming met buurlanden, lijkt deze vraag ook gericht op hetzelfde doel, namelijk een op grensoverschrijdend niveau komen tot een concreet plan waarin ook op voldoende hoog aggregatieniveau meer duidelijkheid komt over wat moet worden verstaan onder de gunstige staat van instandhouding.

[1] Interprovinciaal wolvenplan, IPO, 2019.

2. Vrijstelling verjagen

Vooral uit de rechtsvergelijking met Duitsland volgt dat twee van de beoordeelde deelstaten via hun 'wolven'verordening inzetten op een vrijstelling voor het verjagen van een wolf op het moment dat deze wolf actief mensen benadert of vee benadert (zie hieronder de beschrijvingen bij de Brandenburgse en Niedersachsische Wolfsverordeningen). In deze verordeningen wordt opgenomen dat een ieder wolven mag verjagen op het moment dat een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied ophoudt. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Het gebruik van voorwerpen of middelen om de wolf verwondingen toe te brengen valt uiteraard niet onder de vrijstelling. Het is ook niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen. Een dergelijke vorm van verjaging wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in de wet en waarop de Habitatrichtlijn doelt.

3. Afwijking voorwaarden CITES verordening in relatie tot Hybride wolven

Het aantreffen van hybriden wolf-hond blijft ook bij de buurlanden een punt van aandacht. Vooral in Duitsland speelt deze zorg. Te meer daar tot voor kort voor het bepalen van de beschermingsstatus van hybride wolven de uitleg van de CITES verordening moest worden gevolgd. In deze verordening is bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de Bijlagen is vermeld". Dit houdt in dat ook aangetroffen hybride wolven eenzelfde beschermingsstatus genieten als de genetisch zuivere wolven.
Begin 2020 is daartoe de Federale natuurbeschermingswet aangepast. Met deze wetswijziging wordt gevolg gegeven aan een al oudere aanbeveling nr. 173 (2014) van de Conventie van Bern[2], waarin de ondertekenaars van de Conventie van Bern is gevraagd te zorgen voor een - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties. Met de toevoeging van paragraaf 45a onder (3) in de Federale natuurbeschermingswet is nu de verplichting opgelegd om in het wild voorkomende wolf hybriden door de bevoegde instantie van de deelstaten moeten worden verwijderd. En dat voor deze activiteit de verboden om in het wild levende dieren en met name de bijzonder of strikt beschermde dieren te achtervolgen, te vangen, te verwonden of te doden niet van toepassing zijn.

4. Nooddoding, of directe zelfverdediging

Zowel in Frankrijk als in Duitsland worden bepaalde handelingen mogelijk gemaakt in geval van acute situaties. In de beoordeelde Duitse deelstaten zien we dat deze deelstaten in hun (wolven)verordeningen regelingen treffen in geval er een gewonde wolf wordt aangetroffen. Afhankelijk van de mate van verwondingen gelden verschillende procedures. Maar in geval er een wolf wordt aangetroffen die zodanig verwond of verzwakt is dat er een hoge mate van zekerheid bestaat dat verzorging niet zal kunnen leiden tot herstel, worden mogelijkheden geboden om het dier zo snel mogelijk en zonder verder onnodig lijden te doden (nooddoding). Daarbij spelen met name politie, dierenartsen en ook – veelal onder aanwijzing van politie – jachtaktehouders een belangrijke rol.
Een andere vorm van acuut optreden bestaat bij directe dreiging door een agressieve wolf richting mensen. Ook in Duitsland wordt gezocht naar meer rechtszekerheid in geval deze situatie optreedt. Tot nu toe blijft het bij een behoefte tot snel optreden (door het bevoegd gezag aangewezen en aangestelde personen) waarbij eerst wordt geprobeerd de wolf met gummikogels etc. blijvend te verjagen. Pas wanneer het agressieve gedrag volhoudt wordt toestemming (ontheffing gegeven om de wolf te doden). Dat dit bij echt acute situaties geen soelaas zal bieden wordt erkend, maar stuit op juridische onzekerheid. Voor Frankrijk wordt in het rapport van de Zoogdiervereniging[3] een melding

---

[2] Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.

[3] Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen.

gedaan van een directe dreiging van een wolf waarbij de lokale gendarme het dier heeft doodgeschoten. Deze zaak kwam voor de rechter, maar deze bepaalde dat het hier ging om om een geval van gerechtvaardigde verdediging. Bij optreden in acute situaties bij direct gevaar voor mensen blijft er onzekerheid onder welke voorwaarden direct kan, of mag worden opgetreden. Een zorgpunt juist bij grote predatoren.

5. NATURA 2000 EN GEBIEDSBESCHERMENDE MAATREGELEN

In de landen waar de wolf al langer voorkomt (Duitsland/Frankrijk) wordt erkend en is ook vastgelegd dat voor soorten die in de Habitatrichtlijn voor dit land op bijlage II worden vermeld, er een verplichting bestaat tot het aanwijzen van Speciale beschermingszones. En dat er de nodige instandhoudingsmaatregelen worden getroffen die beantwoorden aan de ecologische vereisten van de soorten (bijlage II) die in deze gebieden voorkomen. Toch blijkt uit deze rechtsvergelijking vooralsnog dat de uitvoering van deze verplichtingen uit de Habitatrichtlijn nog maar mondjesmaat worden toegepast. Het is niet duidelijk waar deze terughoudendheid vandaan komt.

FRANKRIJK

1. Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Frankrijk

De wolf is voor Frankrijk een soort van Annex II en Annex IV van de Habitatrichtlijn. Het beschermingsregime vanuit de Habitatrichtlijn is overgenomen in nationale wetgeving.

Frankrijk heeft al met de aanwezigheid van wolven te maken sinds 1992. De wolf verscheen voor het eerst in de zuidelijke alpen vanwege de uitbreiding van de Italiaanse populatie. Hierna hebben wolven zich via de Alpen richting de Pyreneeën en het Centraal Massief verspreid. Vanaf ca. 2011 breidt de Franse populatie zich ook in Noordelijke richting uit. Het voorkomen van de wolf concentreert zich echter nog steeds in het zuidoostelijke deel van Frankrijk (zie figuur 1). zie verder:https://www.loupfrance.fr/suivi-du-loup/situation-du-loup-en-france/)

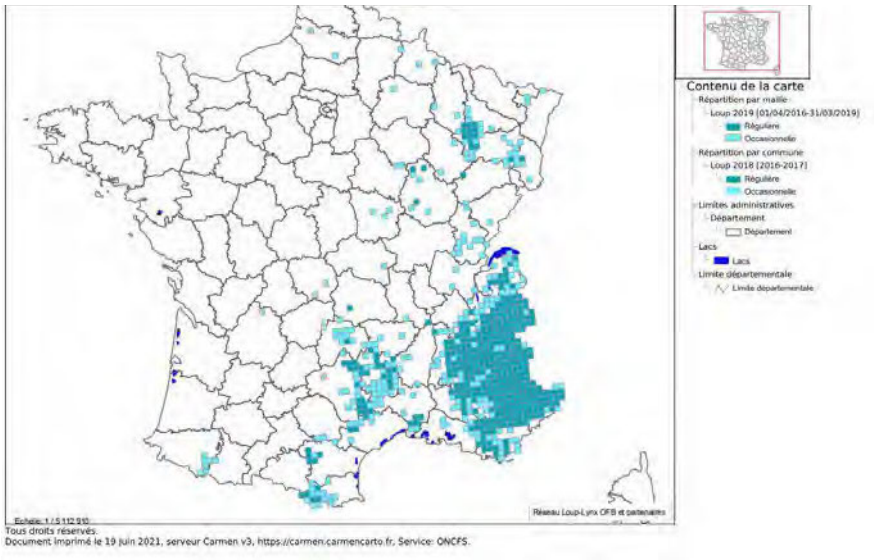

Figuur 1 Bron: Office Francais de la Biodiversité; https://carmen.carmencarto.fr/38/Loup.map

De discussies omtrent de juridische status van de wolf en de maatschappelijke vraag om schade door wolven te kunnen bestrijden heeft door de jaren heen regelmatig geleid tot aanvullende of kader stellende ministeriele besluiten, maar ook aanpassing van de nationale wetgeving. De bevoegdheid tot beslissingen voor uitvoering van soortbeschermingsmaatregelen of derogatie van verboden is neergelegd bij de prefecten van de Franse departementen. De Nationale regering blijkt door de herhaaldelijk geconstateerde knelpunten rond beheer en bescherming wolven regelmatig bereid de lagere overheden te faciliteren door gedetailleerde en pro actieve kader stellende besluitvorming. Bijvoorbeeld om maatregelen die uit het wolvenplan volgen te voorzien van juridische onderbouwing en kaders in landelijke wetgeving.

2. Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving in Frankrijk

Nationaal recht

De bepalingen die voortvloeien uit de Cités-conventie, het verdrag van Bern en de Habitatrichtlijn inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Frankrijk omgezet in nationaal recht via de artikelen L. 411-1, L. 411-2 en R. 411-1 tot 14 van de

Code de L'Environment en het besluit van 23 april 2007 tot vaststelling van de lijst van beschermde landzoogdieren en de voorzieningen voor hun bescherming.

De artikelen L. 411-1 en L. 411-2 betreffen de formele legislatieve overname van de eisen die voortvloeien uit de voornoemde internationale verdragen en richtlijnen in de Code de L'Environment, "Partie législative", boek IV -Natuurlijk erfgoed, Hoofdstuk I, afdeling 1, Instandhouding van gebieden van geologisch belang, natuurlijke habitats, dier- of plantensoorten en hun habitats[4].

Regels op basis van de hiervoor beschreven wettelijke bepalingen zijn in de Code de L'Environment terug te vinden in het "Partie réglementaire, boek IV, Hoofdstuk I, sectie 1; en wel in twee te onderscheiden subsecties:

- subsectie 1: Mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-1 à R411-5[5]), bevattende regels gericht op procedurele aspecten met betrekking tot besluitvorming rond beschermingsmaatregelen van strikt beschermde soorten.
- subsectie 2: Dérogations aux mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-6 à R411-14[6]), bevattende regels omtrent procedurele elementen rond te nemen derogatiebesluiten, inclusief bevoegdheidsverdelingen.
-

Ministerieel besluit plaatsing wolf op lijst strikt beschermde diersoorten

Op grond van het bepaalde in de Code de L'Environment, en met name de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 is de wolf bij ministerieel besluit (Arrêté du 23 avril 2007 fixant la liste des mammifères terrestres protégés sur l'ensemble du territoire et les modalités de leur protection[7]) geplaatst op de landelijke lijst van (strikt) beschermde soorten. Voor de soorten op deze lijst geldt dat het 'landelijk en te allen tijde', verboden is deze te doden, te verwonden, onder zich te hebben (dood of levend) etc. zoals bepaald in de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 hierboven. In artikel 2 van dit besluit wordt verder uitgewerkt hoe de bescherming van het leefgebied van de soorten is vormgegeven. Dit middels het verbod op vernietiging, wijziging of degradatie van locaties van voortplantings- en rustgebieden voor deze dieren. Dit verbod richt zich op het veranderen of vernielen van fysieke of biologische elementen die noodzakelijk worden geacht voor de voortplanting of de rust van de soort in kwestie, zolang ze dat zijn en ook daadwerkelijk gebruikt of bruikbaar zijn tijdens opeenvolgende voortplantings- of rustcycli van die soort en voor zover de bedoelde vernietiging, wijziging of degradatie leidt tot afbreuk aan de kwaliteit van de biologische cycli.

DELEGATIE

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

Voor de bescherming van de wolf (en uiteraard andere wettelijk beschermde soorten of habitats) is de bevoegdheid tot het nemen van beslissingen neergelegd bij de Prefecten van de Franse departementen. Departementen zijn een derde bestuurslaag in Frankrijk, vergelijkbaar met de provincies in Nederland. De Departementsprefect heeft - als resultante van decentralisatie – met name taken en verantwoordelijkheden in relatie tot ruimtelijke ordening, openbare orde, veiligheid alsmede milieuzaken in portefeuille.

De prefecten zijn bevoegd gezag voor het handhaven van de hiervoor beschreven verbodsbepalingen, maar ook voor het al dan niet afgeven van toestemmingen (vrijstellingen of ontheffingen) voor maatregelen tegen wolven of voor de aantasting van hun leefgebieden.

---

[4] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006176521/#LEGISCTA000033035415

[5] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188786/#LEGISCTA000031793266

[6] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188788/#LEGISCTA000031793264

[7] https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000649682/

Hoewel alle prefecturen gelijke bevoegdheden hebben is er op grond van de landelijke wet onder hen een 'Primus Inter Pares' aangewezen, de prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes. De prefect van de genoemde regio Auvergne-Rhône-Alpes heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio. Deze Prefect is aangewezen en verantwoordelijk voor het opstellen van het Nationaal wolvenplan[8] en is ook de partij die jaarlijks het exacte aantal wolven vaststelt dat in het gehele land kan of mag worden geschoten in het belang van de bescherming van vee.

Op basis van de besluiten van de Prefect departement Auvergne-Rhône-Alpes, hebben vervolgens de prefecten van de andere departementen, voor hun eigen grondgebied de bevoegdheid om ontheffingen te verlenen voor afschot van wolven, maar ook het naleven van de beschermingsvoorwaarden zoals deze uit de landelijke wet voortvloeien.

De prefecten van de departementen zijn ook de verantwoordelijke partij die voorstellen doen naar de nationale overheid voor het instellen van Natura 2000-gebieden en voor het vaststellen van instandhoudingsdoelen van aangewezen gebieden en de uitvoering van het beoogde beheer organiseren.

3. Juridisch kader binnen Frankrijk op grond waarvan binnen dit land maatregelen getroffen worden om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.

Het juridisch kader omtrent de bescherming van de wolf en de implementatie van de Habitatrichtlijn in nationale wetgeving is hierboven al beschreven.

Op basis van bovenstaand wettelijk kader wordt - voor de wolf specifiek – ten behoeve van het bereiken van de gunstige staat van instandhouding ingezet op een gedetailleerde monitoring van de populatieontwikkeling (zowel in Frankrijk zelf, maar ook in een grensoverschrijdend project verenigd in de Loup Alpin Group, bestaande uit biologen en genetici uit Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitsland, Slovenië en Oostenrijk). De grensoverschrijdende wolvenpopulatie is onderworpen aan een gestandaardiseerde monitoring tussen de betrokken landen. Daarbij geldt voor Frankrijk dat de Franse wolvenpopulatie een uitbreiding betreft van de al langer bestaande Italiaanse populatie. Uit dit onderzoek volgt onder meer dat de genetische samenstelling van de huidige populatie wolven er een stuk gunstiger voor staat dan de Scandinavische populatie. Ook de nog steeds voortschrijdende uitbreiding van de wolvenpopulatie in Frankrijk wordt gezien als een relevante indicator voor de verbeterende staat van instandhouding van de populatie.

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Het blijkt voor deze analyse lastig om zicht te krijgen of en hoe voor de wolf instandhoudingsdoelstellingen zijn geformuleerd in de doelstellingenbesluiten (Document d'objectifs of DOCOB[9]) van Natura 2000-gebieden. Dit omdat de aanwijzing van Natura 2000-gebieden en ook de hiervoor genoemde doelstellingenbesluiten versnipperd of slechts ten dele worden gepubliceerd op internet. Slechts in een enkel geval (situatie 21 juni 2021) kon in een Document d'objectifs een vermelding worden gevonden van het voorkomen van wolvenpopulaties in of nabij het betreffende gebied[10].
Een volledig overzicht van vermeldingen of concrete doelstellingen kan niet worden verkregen. Dit is mogelijk het gevolg van de in Frankrijk gehanteerde procedure voor aanwijzing van Natura 2000-gebieden.
Hoewel Natura 2000 gebieden door de landelijk verantwoordelijke minister worden aangewezen, gebeurt dit op advies en voorzet van de Prefect van het betreffende departement. Het is ook de

[8] Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage *(ook Engelstalige versie beschikbaar).*
[9] Een Document d'objectifs of DOCOB is een doelendocument van een Frans Natura 2000-gebied
[10] Voorbeeld: Document d'objectifs du site Natura 2000 "LES ARAVIS" FR8201701 (ZSC) et FR8212023 (ZPS)

Prefect die na aanwijzing het doelendocument (Document d'objectifs) opstelt en vaststelt. De uitvoering van maatregelen vindt plaats via contractuele afspraken met een veelvoud aan partijen. Door deze versnipperde aanpak per departement, én omdat het in Frankrijk mogelijk is om het formuleren van doelen alsmede afspraken over uitvoering Natura 2000 ook te integreren met andersoortige planstructuren en uitvoering, ingeval van overlap met nationaal beschermde gebieden (waaronder Nationale Parken en Nationale Reservaten) is het praktisch niet mogelijk om hier een goed en volledig overzicht te verkrijgen van specifiek voor de wolf aangewezen gebieden, eventuele doelstellingen voor de wolf alsmede welke concrete maatregelen zijn vastgelegd in contracten. Underwood (2014[11]) vermeldt al dat ten tijde van het opstellen van het rapport al meer dan 12,000 management contracten waren afgesloten met boeren en meer dan 1,090 contracten met andere beheerders. Dergelijke contracten hebben ook een beperkte duur.

Specifiek: Indien aan de orde in Frankrijk; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Uit de analyse volgt dat men in Frankrijk, evenals Duitsland, het overkoepelende doel van de Habitatrichtlijn formuleert als 'het bereiken en behouden van een gunstige staat van instandhouding voor alle habitats en soorten van Europees belang. Voor zover gebied beschermende maatregelen ten behoeve van het leefgebied van wolven worden nagestreefd, gaat het in Frankrijk primair om de wettelijk opgenomen beschermingsmaatregelen die gelden in de Nationale natuurreservaten die zijn opgericht om onder meer het behoud van de wilde fauna en Nationale parken. Voor deze gebieden gelden in het algemeen al strikte maatregelen die verstoring van fauna moeten uitsluiten, inclusief een ruim jacht of schadebestrijdingsverbod, maar ook beperkingen voor andere verstorende maatregelen waarvan alleen kan worden afgeweken als dit in wet- of regelgeving mogelijk wordt gemaakt en dan nog met instemming van de directeur/verantwoordelijke van het betreffende nationaal beschermde gebied (park of reservaat).

Actieve maatregelen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding lijken zich in Frankrijk te beperken tot een strikte toepassing van het verbod op het doden, verstoren etc. van wolven of hun voortplantings- en rustgebieden, zonder dat nog extra maatregelen specifiek voor de wolf worden gecreëerd in de vorm van optimalisatie van leefgebieden[12]. Uit de biodiversiteits aanpak van Frankrijk volgt dat met name de gebiedsbeschermende maatregelen zich richten op het leggen van een beschermende schil over en rondom de nationale parken en bepaalde nationale reservaten waarbij deze maatregelen ten gunste moeten komen voor een breed pakket aan soorten en niet specifiek voor één bepaalde soort.

Daar er nog steeds sprake is van een uitbreiding van een gezonde wolvenpopulatie binnen Frankrijk voorziet men in Frankrijk dat op termijn de gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie zal worden bereikt.

Voor de bescherming van vee tegen aanvallen van wolven, en specifiek ook voor de bescherming van de zogenaamde pastorale veehouderijen in berggebieden, wordt het op basis van de nationale wetgeving mogelijk gemaakt om onder specifieke en gedetailleerde voorwaarden af te wijken van het verbod op verstoren, vangen of doden van wolven. Deze derogatie is mogelijk op grond van de afweging dat dit afschot niet tot gevolg heeft dat dit het behalen van de gunstige staat van instandhouding op langere termijn zal verhinderen. Wat onder een gunstige staat van instandhouding van de wolf wordt verstaan is vooral terug te vinden in de adviezen en wetenschappelijke documenten rond het tot stand komen van het huidige wolvenplan en ook uitgevoerde evaluatie van de in 2019 in gang gezette proefperiode[13] voor toepassing van bestrijdingmaatregelen wolf. Op de vraag wat te

[11] Underwood, E., Ashcroft, R., Kettunen, M., McConville, A.J. and Tucker, G.M. (2014) Protected area approaches in the EU. Institute for European Environmental Policy, London/Brussels.

[12] Er wordt in de Code de L'Environment voor de wolf maar één uitzondering benoemd waarvoor derogatie mogelijk is, namelijk in het belang van de bescherming van gehouden vee of veehouderijen.

13 Arrêté du 26 juillet 2019 portant expérimentation de diverses dispositions en matière de dérogations aux interdictions de destruction pouvant être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus); De tekst van dit ministerieel besluit werd begin 2019 opgesteld conform de afspraken die zijn gemaakt ten behoeve van de goedkeuring van het wolvenplan 2019-2023.

beschouwen als een gunstige staat van instandhouding van de wolf, wordt aangesloten bij de algemeen gangbare ecologische inschattingen voor een wolvenpopulatie, welke tussen de 2500 en 5000 individuen zou moeten liggen. Ondanks het gegeven dat de staat van instandhouding van de wolf in Frankrijk nog niet is bereikt wordt het hiervoor beschreven mogelijkheid van afschot afgewogen ten opzichte van een ander uitgangspunt, namelijk de MVP (Minimum Viable Population).

Ook deze eenheid is gebaseerd op een wetenschappelijk advies van het Office National de la Chasse et de la Faune Sauvage en beschreven in het expertisedocument uit 2017 over de toekomst van de wolvenpopulatie in Frankrijk[14] "De lidstaten moeten ernaar streven de ECF (état de conservation favorable) te bereiken voor populaties die geheel of gedeeltelijk binnen de nationale grenzen liggen, en er wordt in de richtlijn niet gespecificeerd dat de ECF op supranationaal niveau kan worden beoordeeld. De richtlijn vermeldt evenmin uitdrukkelijk hoe lang een populatie een levensvatbaar onderdeel van haar natuurlijke habitat moet blijven, maar in de preambule wordt de zeer lange termijn gesuggereerd. De populatie moet dus genetische diversiteit behouden om haar evolutionaire potentieel te behouden en uitsterven te voorkomen. Zo heeft het HJEU in zaak C-383/09, Europese Commissie/Franse Republiek, de levensvatbaarheid op lange termijn van de hamsterpopulaties in de Elzas vastgesteld door te verklaren dat "geen enkele populatie van deze soort in de Elzas de voor haar geldende minimale levensvatbare populatiedrempel (=MVP) bereikt, die op 1500 exemplaren wordt geraamd".

Voor wolven wordt uitgegaan van een MVP van minimaal 500 dieren. Indien een populatie bestaat uit 500 dieren of meer dan bestaat voldoende zekerheid dat de populatie in staat is om op langere termijn te overleven. Deze MVP is als uitgangspunt gekozen voor het toestaan van het jaarlijks vast te stellen maximaal te doden wolven in Frankrijk. Vanaf het moment dat er op basis van jaarlijkse tellingen is vastgesteld dat binnen Frankrijk 500 of meer wolven leven wordt dit beschouwd als een effectieve populatiegrootte om een demografisch levensvatbare populatie in stand te houden. In de collectieve expertise van 2017 verwachtten de wetenschappers twee groeiscenario's: ofwel exponentiële groei, in de orde van +12% per jaar, of langzame groei, in de orde van 5% per jaar. In het ONCFS/MNHN-memo van 2019[15] wordt vermeld dat in Frankrijk gezien de laatste schattingen van de populatieomvang dat in 2019 nog sprake is van een exponentiële groei van de populatie, en dat beperkt afschot met een jaarlijks vast te stellen maximum het niet verhindert dat de populatie kan blijven groeien, maar dat er wel sprake zal zijn van een 'stabiele, lage-groei populatie'.

4. Beschrijving juridisch kader op welke wijze de toetsing van de vereisten genoemd in artikel 16 van de Habitatrichtlijn plaatsvinden.

Hiervoor is reeds beschreven dat het juridisch kader met betrekking tot artikel 16 Hr in de Code de L'Environment is overgenomen. Uit het artikel L427-6 valt op te maken dat voor de wolf geen afwijking wordt voorgestaan van de verbodsbepalingen, anders dan de in de laatste alinea van artikel L427-6 is beschreven situatie, namelijk in geval van belangrijke schade aan vee: *Voor de toepassing van dit artikel op wolven is de noodzaak vastgesteld wanneer een aanval op vee is bewezen, ongeacht of deze is veroorzaakt door één dier of door een roedel, en de landbouwer recht geeft op schadeloosstelling. In dat geval geeft de prefect onmiddellijk aan elke betrokken fokker of herder een vergunning af voor afschot van de wolf. Geldig over een periode van zes maanden.*

De evaluatie is opgenomen in het document: Plan National d'Action pour le loup et les activités d'élevage, Rapport d'évaluation 19/05/2013. De resultaten van deze evaluatie zijn gebruikt voor de beide kaderdecreten als beschreven onder punt 4.

[14] Duchamp C, Chapron G, Gimenez O, Robert A, Sarrazin F, Beudels-Jamar R, Le Maho Y, 2017. Expertise collective scientifique sur la viabilité et le devenir de la population de loups en France à long terme sous la coordination ONCFS-MNHN de : Guinot-Ghestem M, Haffner P, Marboutin E, Rousset G, Savoure-Soubelet A, Siblet JP, Trudelle L (par or. alph.).

[15] http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/20190205-reponse-saisine-tirs-oups-oncfs-mnhn.pdf

In de kaderbesluiten van 23 oktober 2020 stellen de Ministers vast dat bij toestaan van doden door de prefecten, buiten gebieden waarvan al op voorhand – eveneens bij apart besluit - is vastgesteld dat hier preventieve beschermingsmaatregelen van (vrij grazend) vee niet mogelijk is, dit enkel kan indien eerst andere preventieve maatregelen zijn ingezet.

5. In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden;

Uitwerking van artikel L427-6 en de mogelijkheid tot derogatie van de eerder al benoemde verbodsartikelen soortbescherming voor de wolf (en zoals al benoemd, enkel in geval van het belang van belangrijke schade aan vee) vindt getrapt plaats, in delegatie door de prefecten van de betrokken departementen;

Allereerst is er een op landelijk niveau genomen (ministerieel) besluit (kaderdecreet) waarin gedetailleerd staat beschreven onder welke voorwaarden en in welke situaties de prefecten toestemming kunnen geven voor afschot. Dit kaderdecreet bestaat uit twee aparte besluiten:

1. Welke type (vorm en uitvoering) van afschot of verjaging kan worden toegestaan. Dit ter bescherming van vee.

Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant les conditions et limites dans lesquelles des dérogations aux interdictions de destruction peuvent être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus))[16]*.*
Dit besluit stelt de voorwaarden en limieten vast waaronder de prefecten vrijstellingen kunnen verlenen van het verbod op het doden van wolven (Canis lupus), ter bescherming van gedomesticeerde kuddes, om het ontstaan van aanzienlijke schade te voorkomen.

Het besluit gaat in op een viertal hoofdelementen:

- Opzettelijk verjagen of verschrikken van wolven: een specifiek omschreven vrijstellingsregeling voor veehouders/herders in geval zich wolven in de nabijheid van vee of kuddes bevinden.
- Defensief afschot bij aanvallen van wolf op vee
  Defensief afschot is onder te verdelen in twee vormen. Eenvoudig defensief afschot (a.) en versterkt defensief afschot (b.); Hiertoe geeft de prefect bij specifiek omschreven besluit – na afweging dat er reeds beschermende maatregelen genomen zijn – en er geen andere bevredigende oplossing aanwezig is – toestemming om in bepaald omschreven gebieden defensief afschot te laten plaatsvinden. Het versterkt defensief afschot wordt pas toegestaan (eveneens via apart besluit) wanneer het eenvoudig defensief afschot niet tot resultaat heeft geleid dat de aanvallen op een kudde of vee zijn gestopt.
- Georganiseerd afschot/bejagen waarbij wolven in een bepaald gebied actief worden opgespoord (Tirs de prélèvement); Wanneer defensief afschot zoals beschreven onder 2 niet tot beoogd resultaat leidt kan de prefect apart toestemming (ontheffing) verlenen voor Tirs de prélèvement; Dit zijn verzwaarde bestrijdingsacties gericht op het actief opsporen en doden van wolven in een bepaald gebied.
- Toepassing van defensief afschot en actief opsporen en afschot van wolven in gebieden die apart zijn aangewezen als gebieden waar preventieve beschermingsmaatregelen van (vrij grazend) vee niet mogelijk is. Het gaat hier om gebieden die apart zijn aangewezen en beschreven op grond van besluit van 28 november 2019[17]. De prefectcoördinator van het nationaal actieplan voor de wolf neemt het besluit voor aanwijzing van de gebieden waarin de uitvoering van maatregelen ter bescherming van kuddes tegen predatie door wolven niet kan worden gegarandeerd. In deze gebieden kunnen de in de vorige hoofdstukken beschreven maatregelen toegelaten worden zonder dat er verplichting bestaat om preventieve

[16] https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/texte_jo/JORFTEXT000042472061
[17] 28 novembre 2019 relatif à l'opération de protection de l'environnement dans les espaces ruraux portant sur laprotection des troupeaux contre la predation
https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039447048

beschermingsmaatregelen toe te passen, onder een aantal (in dit kaderdecreet) beschreven voorwaarden.

Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant le nombre maximum de spécimens de loups (Canis lupus) dont la destruction pourra être autorisée chaque année)[18]*.*
In dit besluit is vastgelegd dat jaarlijks maximaal 19% (= 17 + 2%) van de in de winter daarvoor vastgestelde populatieomvang mag worden weggenomen.

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Binnen de kaders van de voornoemde kaderdecreten, én binnen het door de Prefect van het departement Auvergne-Rhône-Alpes – jaarlijks bepaalde maximaal toegestaan afschot. Dit laatste gebeurt door middel van een jaarlijks te nemen besluit (Note Techique), gebaseerd op de voorwaarden uit het kaderdecreet. In dit besluit wordt een maximum vastgesteld voor het legaal doden van wolven binnen geheel Frankrijk, waarbij de prefect de afweging maakt dat met dit maximale mogelijke afschot (het behalen van) de gunstige staat van instandhouding in geding kan komen.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Ook hier wordt verwezen naar de voornoemde kaderdecreten waarin is omschreven welke personen of aangewezen ambtenaren het afschot mogen uitvoeren. Er zijn verschillende personen of groepen van personen die bepaalde maatregelen mogen uitvoeren:

Ad 1: verschrikken/verjagen kan worden uitgevoerd door eigenaren of bewakers van kudden of door een of meer gemachtigde personen, op voorwaarde dat ze in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Het verschrikken kan ook worden uitgevoerd door een louveterie-luitenant[19] handelend in opdracht van de prefect van het departement.

Ad 2: Eenvoudig defensief afschot kan plaatsvinden door personen die in een register van de prefect zijn ingeschreven en in die zijn als gemachtigde zijn aangewezen, deze personen moeten in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Versterkt defensief afschot vindt plaats onder begeleiding van een gemachtigde OFB functionaris of een luitenant van de Louveterie. Bij de acties kunnen tegelijkertijd meerdere jagers worden ingezet. Jagers moeten een opleiding hebben gevolgd bij de OFB alsmede uiteraard in bezit van een geldige jachtakte.

Ad 3 De bejagingsoperaties worden uitgevoerd door elke bevoegde persoon die door de Prefect zijn opgenomen in een register, op voorwaarde dat deze personen in het bezit zijn van een geldige jachtakte én een opleiding hebben gevolgd bij de OFB. Daarnaast kunnen de officieren van de OFB, louveterie-luitenants of beëdigde particuliere jachtopzichter gemachtigd worden.

EXTRA; Omgang met hybride wolven

Het Franse wolvenplan vermeldt een in 2017 door het ONCFS uitgevoerd laboratorium onderzoek om zicht te krijgen in de mate van hybridisatie van wolven binnen de Franse populatie. Uit de analyse volgde dat van de 155 onderzochte monsters er 143 verschillende dieren konden worden vastgesteld, waarvan er 13 werden geïdentificeerd als honden. Van de 130 overgebleven individuen volgde uit

[18] https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000042472114

[19] Luitenants van de Louvetterie (wolvenjagers) zijn personen die op grond van artikel R427-1 Code de L'Environment zijn aangesteld om, onder toezicht van de departementale directie, de uitvoering te verzekeren van de door de prefect afgekondigde collectieve maatregelen als bedoeld in de artikelen L 427-6 en L. 427-7, evenals de opdrachten die hun door de prefectuur kunnen worden toevertrouwd voor afschot van dieren die schade kunnen veroorzaken en de repressie van stroperij. Deze functies is op vrijwillige basis. Voor de wolf dragen de luitenants van Louveterie, onder controle van de Prefectuur, bij aan specifieke operaties en maatregelen ten behoeve van schadebestrijding en/of beheer van deze strikt beschermde soort.

analyses 120 wolven zonder (genetische) afwijkingen, allen behorend tot de Italiaanse stampopulatie. 2 dieren bleken genetische kenmerken te hebben die overeenkomen met hybriden van de eerste generatie. 8 dieren hadden genetische kenmerken die overeenkomen met een minder recente hybridisatie.
Op basis van deze analyses, wordt geconstateerd dat 1,5% van de dieren kenmerken heeft van recente hybridisatie (1e generatie) 6% maakt deel uit van een vroegere hybridisatie. Het overige deel van de populatie, d.w.z. 92,5% van de 130 geanalyseerde individuen, betreft niet-gehybridiseerde wolven.
Ter vergelijking wordt verwezen naar studies in andere Europese landen zijn uitgevoerd. Hieruit komt een resultaat die ligt tussen 2 tot 10% hybridisatie. De enige uitzondering is het goed afgegrensde gebied van de Apennijnen in Italië waar sprake is van een aanzienlijk hoger percentage vanwege een significante aanwezigheid van zwerfhonden.

Ondanks (of mede juist vanwege) bovenstaande beschreven onderzoek volgt uit de onderzochte documenten niet dat voor wolven met hybride genen in Frankrijk een uitzondering wordt gemaakt op het strikte beschermingsniveau.

DUITSLAND

1. Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Duitsland

De wolf is voor Duitsland een soort van Annex II en Annex IV van de Habitatrichtlijn. Het beschermingsregime vanuit de Habitatrichtlijn is overgenomen in nationale wetgeving.

Wolven zijn rond de jaren negentig over de Poolse grens weer naar Duitsland gekomen. Eerste vestiging was in het Lausitz gebied, een regio in de deelstaat Sachsen ten zuidoosten van Berlijn. De eerste roedels werden waargenomen in het aldaar gelegen militair oefenterrein. Hierna heeft de 'Lausitz-populatie' zich flink kunnen uitbreiden en ook verder in – voornamelijk – noordwestelijke richting uitgebreid. Het belangrijkste voorkomen en verspreiding van de wolf is te vinden in de deelstaten Sachsen, Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen-Anhalt, Thüringen en Niedersachsen, zie figuur 1.

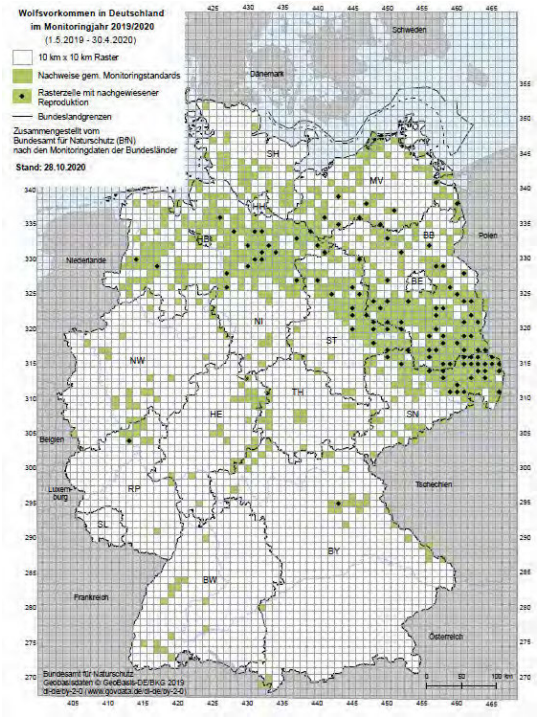

Figuur 2 voorkomen en verspreiding wolf Duitsland, Bron: Bundesambt für Naturschutz

In Duitsland is de wolf op grond van de nationale Natuurbeschermingswet, het Bundesnaturschutzgesetz (BNatschG) (§ 7 Abs. 2 Nr.14 BNatschG) als strikt beschermde soort aangemerkt. De aantastings verboden van artikel 44 BNatschG hangen samen met de strikte bescherming, die direct is afgeleid uit de Habitatrichtlijn. Op grond van deze wet is het verboden om wolven te vangen, te verwonden of te doden of om ze te storen op een manier die het voortbestaan van de "lokale populatie" in gevaar brengt. De term "lokale populatie" is een in Duitsland gehanteerde 'juridische term' waarmee een territoriale eenheid, bijvoorbeeld een wolvenfamilie (roedel) of een paar wolven wordt aangeduid.

Als onderdeel van de implementatie van de Habitatrichtlijn heeft Duitsland ongeveer 4.600 speciale beschermde gebieden (species areas of conservation, SACs) volgens Art 4. Habitatrichtlijn aangewezen. Dit komt overeen met ongeveer 9,3% van het landoppervlak. Voor 32 Natura 2000-gebieden met een omvang tussen 52 ha en 13.732 ha in Saksen en Brandenburg is de wolf aangewezen als beschermd[20].

Nota bene: De wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag is in 2018 tot de conclusie gekomen dat het aanwijzen van wolfsvrije zones in strijd is met de Habitatrichtlijn en een derogatie op grond van artikel 16 van de Habitatrichtlijn zou vereisen, ook in situaties waarin een constante wolvenpopulatie voorkomt, zoals in de oostelijke deelstaten. Maatregelen kunnen alleen in individuele gevallen worden genomen, indien er geen redelijke alternatieven zijn en de staat van instandhouding niet in negatieve zin beïnvloedt wordt. "Wolfvrije zones" zijn, aldus de wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag, dus reeds in strijd met de eisen van de Habitatrichtlijn, nog los van de nationale en deelstaatregelingen.[21]

[20] Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015)

[21] Wissenschaftliche Dienste Deutscher Bundestag, Vereinbarkeit der Ausweisung „wolfsfreier Zonen" mit dem Naturschutzrecht, 25 oktober 2018, Aktenzeichen: WD 7 - 3000 - 225/18.

2. Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving in Duitsland

Nationaal recht
De bescherming van de wolf in Duitsland is geregeld via het Bundesnaturschutzgesetz, Gesetz zur Neuregelung des Rechts des Naturschutzes und der Landschaftspflege (BNatSchG).

Aanwijzing als strikt beschermde soort
De wijze waarop de wolf als strikt beschermde diersoort wordt ingedeeld is te vinden in de paragraaf 7 (Begripsbepalingen: § 7 Abs. 2 Nr.13 und 14 BNatSchG).

Onder nummer 13 wordt allereerst geformuleerd welke soorten worden beschouwd als *bijzonder beschermde soorten*, hieronder vallen (samengevat) alle soorten die vermeld zijn in bijlage A of bijlage B van Verordening (EG) nr. 338/97 (CITES), de dier- en plantensoorten vermeld in bijlage IV van Richtlijn 92/43/EEG, alle Europese vogelsoorten en dier- en plantensoorten die zijn vermeld in een verordening op grond van § 54 Absatz 1 artikel 54, eerste lid.

Onder nummer 14 wordt een deel van de soorten die eerst onder .13 als bijzonder beschermde soorten zijn benoemd, daarbovenop aangemerkt als *strikt beschermde soorten* (streng geschützte Arten). Strikt beschermd zijn de eerder benoemde 'bijzonder beschermde soorten', die zijn opgenomen in:
a) Bijlage A van Verordening (EG) nr. 338/97,
b) Bijlage IV van Richtlijn 92/43/EEG, en/of
c) Een verordening op grond van artikel 54, tweede lid BNatSchG.
De strikt beschermde soorten zijn derhalve een subset zijn van de bijzonder beschermde soorten.

Noot: Bij recente wetswijziging welke op 13 maart 2020 van kracht is geworden is in het BNatSchG de paragraaf 45a 'Umgang mit dem Wolf' toegevoegd. De reden van deze toevoeging wordt uitgewerkt in een verklaring (14 februari 2020) op de website van de Bundesregierung[22] , hieronder – samengevat– weergegeven:

"Het doel van de wetswijziging is de soortbescherming van wolven de borgen alsmede de bescherming van schapen en andere kuddedieren te waarborgen en veehouders te ondersteunen. Het belangrijkste doel van de wet het creëren van rechtszekerheid over wanneer een vergunning/ontheffing kan worden verleend om wolven te doden.

De praktijk leert dat de vorige regeling te vaag was. Het was vaak onduidelijk welke wolf de kuddedieren precies heeft gedood. Daarnaast is het tot nu toe niet gelukt om zonder meer meerdere dieren uit een roedel te halen. Hier worden nu de voorwaarden verlaagd en wordt geregeld welke personen bevoegd zijn om op wolven te jagen. Bij ernstige schade veroorzaakt door de wolf kan het dier bijvoorbeeld worden gedood. Tot nu toe gebruikte de wet de term 'aanzienlijke schade'.

Via de wetswijziging is het nu ook verboden om wolven te voeren. Dit om te voorkomen dat wolven te veel aan mensen gaan wennen. Aangezien de veiligheid van de mensen de hoogste prioriteit heeft, heeft de federale regering tot dit verbod besloten.

Bundesartenschutzverordnung
Een ander deel van de Habitatrichtlijn, en dan de beperkingen in het gebruik van vang- en dodingsmiddelen zijn terug te vinden in de (landelijke) Bundesartenschutzverordnung[23]. In Hoofdstuk 1 (§ 4) zijn verboden opgenomen voor het gebruik van bepaalde handelingen of middelen met

[22] https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/neue-regeln-fuer-woelfe-1613622
[23] https://www.gesetze-im-internet.de/bartschv_2005/BJNR025810005.html

betrekking tot in het wild levende soorten van de categorie bijzonder beschermde soorten' (waaronder in dit geval ook de strikt beschermde soort wolf valt). Hieronder vallen onder meer gebruik van strikken, kunstmatige lichtbronnen, met gebruik van voertuigen, vaartuigen etc.

DELEGATIE

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

De op grond van het Landsrecht aangewezen functionarissen (De zogenaamde Naturschützbehörden) zijn het bevoegd gezag om toestemming te geven om af te wijken van de verboden als opgenomen in § 44 BNatSchG i.c.m. § 45 Abs. 7. Nr. 1 - Nr. 5. De wet staat toe om in individuele gevallen, zoals bijvoorbeeld het belang van de openbare gezondheid of openbare veiligheid, op aanvraag ontheffing te verlenen van de verbodsbepalingen.
Dit geldt ook voor het geven van toestemming om af te wijken van de verboden op gebruik van bepaalde vang of dodingsmiddelen als beschreven in de Bundesartenschutzverordnung.

De gespecialiseerde en handhavingsautoriteiten van de deelstaten (de Naturschutzbehörden) zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van wolvenbeschermingsmaatregelen en ook de besluitvorming rond derogatie.
Echter in enkele deelstaten zijn deze taken weer doorgedelegeerd naar de Untere Naturschutzbehörden van de binnen deze deelstaat gelegen districten (Kreise).

Verder zijn deze 'Behörden' op basis van § 38 Allgemeine Vorschriften für den Arten-, Lebensstätten- und Biotopschutz verantwoordelijk voor:

- De zorg voor 'effectieve en gecoördineerde preventieve beschermingsmaatregelen';
- Het opzetten van 'soortondersteuningsprogramma's';
- Het treffen van nodige maatregelen ter voorkoming dat 'niet opzettelijke dodingen' tot gevolg hebben dat hierdoor significant nadelig effect op de strikt beschermde soorten optreden;
- Het noodzakelijke onderzoek en het noodzakelijke wetenschappelijke werk in de zin van artikel 18 van de Richtlijn 92/43/EEG en artikel 10 van Richtlijn 2009/147/EG.

Elke deelstaat heeft op grond van bovenstaande het beschermingsregime van de wolf, passend binnen de kaders van het BNatSchG, in eigen wet- en regelgeving doorgevoerd. Op de website van het 'Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf[24]', een door de Bundesregierung in het leven geroepen informatiesite is per deelstaat de vigerende verordeningen, wolvenplannen en eventuele andere regels te vinden, inclusief doorverwijzingen naar de binnen elke deelstaat ook voorhanden zijnde informatieve websites over de wolf.

De Duitse wetgeving maakt het mogelijk om door middel van een 'algemeinverfugung' – een algemene regeling op grond van art. 106 lid 2 Landesverwaltungsgesetz (LVwG) een uitzondering te maken op de soortenbeschermingsbepalingen. Een aantal van de Duitse deelstaten hebben er voor gekozen een aparte wolfsverordening vast te stellen op grond waarvan bepaalde handelingen (afschrikken én/of wegnemen (doden)), onder in de verordening opgenomen voorwaarden en beperkingen, onder aanwijzing van de Naturschutzbehörde of ander bevoegd gezag (zoals Politie in noodsituaties) kunnen worden uitgevoerd, en dat het verjagen van wolven in enkele specifieke situaties ook vrijgesteld kan zijn.

Samengevat komt uit de voornoemde paragrafen dat de bevoegdheid tot besluitvorming bij de deelstaten is neergelegd bij de Naturschutzbehörde van de deelstaat (of in enkele staten gedelegeerd aan de Naturschutzbehörde van de Kreise). De deelstaatregeringen kunnen een Verordening vaststellen waarbij op aanwijzing van de behörde bepaalde maatregelen mogelijk worden gemaakt. Daarnaast (of in plaats van de Verordening) kunnen individuele besluiten tot wegname van één of enkele wolven – via een zogenaamde 'Ausnahmegenehmigung' worden genomen. Daarbij volgt uit zowel de BNatSchG, alsook daar waar de deelstaten zelf iets in landswetgeving of verordening hebben

[24] https://www.dbb-wolf.de/

geregeld, dat de Naturschutzbehörde bij besluitvorming ook altijd een afweging moet maken wat de gevolgen zijn voor het al dan niet bereiken van de gunstige staat van instandhouding.

3. Juridisch kader binnen Duitsland op grond waarvan binnen dit land maatregelen getroffen worden om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.

De wijze waarop de (gunstige) staat van instandhouding wordt beoordeeld is uitgebreid vastgelegd in een uitgebreide berichtgeving aan de Bundestag in 2015[25]. Daarin wordt verwezen naar Linnell et al. 2008[26] en wordt in de hoofdstukken 4 en 5 beschreven dat de aanpak en beoordeling zoals opgenomen in deze Guideline in Duitsland onverkort wordt toegepast. Daarbij wordt vastgesteld dat:

- De huidige aanwezige wolvenpopulatie in Duitsland vanuit genetisch oogpunt te classificeren als een zelfstandig te onderscheiden populatie, te weten een 'Midden-Europese laagland wolvenpopulatie', afstammend uit de Lausitz regio.
- De gunstige staat van instandhouding en daarmee het doel van artikel 2 van de Habitatrichtlijn voor deze wolvenpopulatie nog niet wordt bereikt;
- Als gevolg hiervan is er vooralsnog geen reden is om voor de wolf in Duitsland een verandering door te voeren in de huidige (strikt) beschermde status.

Onder het kopje 'Delegatie' hierboven is al beschreven dat het aan de Naturschutzbehörden van de deelstaten is om maatregelen te treffen voor preventieve beschermingsmaatregelen of soortondersteuningsprogramma's.
De aanpak verschilt per deelstaat, zie ook de te herkennen verschillen in aanpak in de hierna beschreven deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Voor deze rechtsvergelijking bleek het niet mogelijk om zicht te krijgen in welke deelstaten en/of welke Natura 2000 gebieden specifieke instandhoudingsdoelen voor de wolf zijn vastgesteld. Uit de eerder al aangehaalde berichtgeving aan de Bundestag in 2015[27] valt op te maken dat voor 32 Natura 2000-gebieden in Saksen en Brandenburg de wolf aangewezen als beschermde soort. Meer gedetailleerde informatie kan (nog) niet worden gevonden. Dit heeft vooral te maken met de wijze waarop in Duitsland Natura 2000-gebieden worden aangewezen en op welke manier de informatie over aanwijzingsbesluiten en beheerplannen gepubliceerd worden. Dit is vrij gecompliceerd en de verantwoording daarvoor ligt hoofdzakelijk bij de deelstaten zelf en voor delen op lager niveau, waaronder de Kreise. Verder is het aanwijzingssysteem in veel gevallen gekoppeld aan andere gebiedsbeschermende maatregelen en volgt (soms ten dele) de aanwijzingen van

Specifiek: Indien aan de orde in Duitsland; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Naast de uitwerking van de verplichtingen uit de Habitatrichtlijn in nationale wetgeving (verboden, kaders voor derogatie en rapportage) wordt vooral ingezet op het zoveel mogelijk voorkomen van conflicten mens-dier. En daar waar conflicten optreden bij het aanvallen van huisdieren door wolven, eerst in te zetten op preventie, vergoeding van schade en zo veel mogelijk niet letale verstoring van (probleem) wolven. Verdere actieve actie is het inzetten op een uitgebreide monitoring van het voorkomen en de staat van instandhouding van – in dit geval – de wolf.

---

[25] Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).
[26] Linnell J., V. Salvatori & L. Boitani (2008). Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission (contract 070501/2005/424162/MAR/B2).
[27] Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).

Voor dit laatste heeft de Rijksoverheid een R&D project ondersteund dat is uitgevoerd door het Bundesamt für Naturschutz "Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf" Onderdeel van dit project is een uitgebreid 'masterplan[28]' voor de wijze waarop monitoring van de wolf (en lynx en bruine beer) zal worden opgezet en uitgevoerd. Meest informatieve ingang tot het ontsluiten van deze info is de website https://www.dbb-wolf.de/.

Zie verder de verschillen en overeenkomsten in aanpak voor wat betreft de deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

4. Beschrijving juridisch kader op welke wijze de toetsing van de vereisten genoemd in artikel 16 van de Habitatrichtlijn plaatsvinden.

Deze voorwaarden zijn overgenomen in het BNatSchG, en wel specifiek §45 Abs. 7. Via de delegatie van bevoegdheden (zie hiervoor) zijn de Naturschutzbehörden van de Deelstaten, respectievelijk de Untere Naturschutzbehörden van de Kreise, degenen die in geval van een strikt beschermde soort als de wolf per individuele situatie via een 'artenschutzrechtlichen Prüfung' deze afweging maakt, waarbij het belang voortvloeit uit de wet, maar ook uit wat in de Deelstaatverordening is vastgelegd. Tevens en uiteraard moet ook door de Behörde worden vastgelegd en aangetoond dat er geen alternatieven bestaan en dat de wegname of verstoring geen nadelige gevolgen heeft voor de gunstige staat van de (lokale) populatie[29]. De daadwerkelijke Artenschutzrechtliche Ausnahmegenehmigung – in geval van vangen of doden - zal op deze Prüfung zijn gebaseerd en zo mogelijk ook een weergave van deze Prüfung bevatten.

5. In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden;

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Zie hiervoor onder 'Delegatie'. Bevoegd zijn de Naturschutzbehörden van de deelstaten of – in sommige deelstaten – de 'Untere' Naturschutzbehörden.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Dit is aan het bevoegd gezag om te bepalen. In het recent toegevoegde paragraaf 45a in het BNatSchG is wel de wens te lezen dat in geval van een besluit tot doden, hiervoor de betreffende jachtgerechtigde personen in te schakelen. Maar de Naturschutzbehörde kan hiervan afwijken als deze gerechtigden het werk niet kunnen of willen uitvoeren. In dat geval heeft de Naturschutzbehörde wel informatieplicht naar de gerechtigden om hen te informeren over de (wijze van) uitvoering afschot in hun gebieden.

EXTRA; Omgang met hybride wolven

Met de wijziging van de BNatSchG van begin 2020 waarbij de paragraaf 45a 'Umgang mit dem Wolf' aan de wet is toegevoegd, is onder (3) een regeling getroffen waarbij de Behörde van de deelstaten de taak krijgt om zorg te dragen dat Hybriden tussen wolf en hond uit de vrije natuur worden weggenomen. Voor deze situaties geldt dan dat de verboden van paragraaf 44 artikel 1 onder 1 niet van toepassing worden geacht. Met deze wetswijziging wordt een voorziening getroffen waarbij de tot dan toe gehanteerde uitleg over de beschermingsstatus van hybride wolven kan worden gepasseerd.

---

[28] Petra Kaczensky Gesa Kluth Felix Knauer Georg Rauer Ilka Reinhardt Ulrich Wotschikowsky, Monitoring von Großraubtieren in Deutschland Projektteam „Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf", Bundesambt fur Naturschutz; BfN – Skripten 251 2009

[29] Uit deze voorlopige analyse is af te leiden dat derogatie op verstoringsverbod moet worden afgewogen naar de effecten op de lokale populatie. Maar dat het doden van wolven (daarnaast) moet worden afgewogen op de effecten op de gehele wolvenpopulatie;

De beschermingsstatus van hybride wolven volgt de uitleg van de CITES verordening, waarin bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de Bijlagen is vermeld".

Met de wetswijziging wordt gevolg gegeven aan de aanbeveling nr. 173 (2014) van de Conventie van Bern[30]. Al in 2014 worden de ondertekenaars van de Conventie van Bern, waartoe ook Duitsland behoort, gevraagd te zorgen voor de - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties.

Voor de goede orde moet wel vermeld worden dat de aanpak in Duitsland primair gericht is op het voorkomen van hybridisatie, onder meer door maatregelen gericht op het niet onaangelijnd toestaan van honden in natuurgebieden en actief verwijderen van zwervende of stropende honden.

De wetswijziging houdt niet in dat hybride wolven zonder meer gevangen of geschoten mogen of kunnen worden. Ook nu geldt dat hiervoor een aparte ontheffing moet worden afgegeven door de betreffende Naturschutzbehörde. Verder betekent deze wetswijziging niet dat nu alle deelstaten ook daadwerkelijk met afschot van hybriden aan de slag gaan. Hiervoor zullen de deelstaten in veel gevallen zelf ook de eigen wet- en regelgeving (veelal de geldende verordeningen) moeten aanpassen. Dat is nog niet in alle gevallen gebeurd[31].

Deelstaat Brandenburg

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de Brandenburgse overheid;
https://lfu.brandenburg.de/lfu/de/aufgaben/natur/tiere-und-pflanzen/saeugetiere/woelfe-in-brandenburg/
https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/rechtsvorschriften/natur/

In Brandenburg vond in 2007 in het uiterste zuidoosten een eerste territoriale vestiging van een wolvenpaar plaats. In 2009 werden in Brandenburg voor het eerst (na meer dan een eeuw afwezigheid) een eerste nest wolvenpups grootgebracht. Sindsdien is de populatie binnen deze deelstaat fors gegroeid en heeft de wolf zich verder over het land verspreid.
Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Wetgeving deelstaat

Brandenburgisches Ausführungsgesetz zum Bundesnaturschutzgesetz (Brandenburgisches Naturschutzausführungsgesetz - BbgNatSchAG) vom 21. Januar 2013

Verordening

Verordnung über die Zulassung von Ausnahmen von den Schutzvorschriften für den Wolf (Brandenburgische Wolfsverordnung - BbgWolfV) vom 26. Januar 2018

In deze verordening worden een aantal mogelijkheden geschapen voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de landelijke natuurbeschermingswet, of een verdere precisiering van wat wel of

[30] Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.

[31] Wissenschaftliche Dienste Deutsches Bundestag; Bundesländerspezifische Regelungen zum Wolf – Sachstand - 22. Juni 2020

niet onder de genoemde verboden valt, hoe de bescherming van de wolf is vormgegeven en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf:

Afwijkend of agressief gedrag richting mensen (belang: Volksgezondheid/veiligheid)

- Verjaging (Verscheuchen) van wolven is vrijgesteld wanneer een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied bevindt. Dit wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in paragraaf 44, lid 1 onder 1. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Het is niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen.
- Afschrikken (Vergrämung) van wolven met opvallend gedrag: In het belang van de volksgezondheid is het door de Naturschutzbehörde – op grond van deze verordening - aangewezen (bevoegde) personen (zie paragraaf 7 van de Verordening) toegestaan wolven met opvallend gedrag gericht te benaderen en af te schrikken. Dit kan pas als:
  - een bevoegd persoon / Behörde heeft bevestigd dat er sprake is van opvallend gedrag.

  Alle daartoe geschikte methoden en apparaten zijn toegestaan, inclusief rubberen kogels, waarschuwings- of alarmschoten, kunstmatige lichtbronnen, spiegels of andere verlichtings- of verblindingsapparaten, evenals akoestische, elektrische of elektronische apparaten, op voorwaarde dat de wolven hierdoor niet gewond raken. Het gaat dan om verwondingen die verder gaan dan kleine huidwonden of hematomen.

  Wanneer de Naturschutzbehörde dit nodig acht, mogen de in § 7 van de Verordening door hem aangewezen personen ook wolven met opvallend gedrag, vangen met vallen of ze door middel van verdoving uit de natuur halen met gebruik van tele-injectie-apparatuur om deze te voorzien van een zender of anderszins te markeren en vervolgens bij hun vrijlating af te schrikken.

- Het doden van wolven met gedrag, problematisch of agressief voor mensen kan door de Naturschutzbehörde worden toegestaan in het belang van de volksgezondheid. Voor de mens problematisch gedrag is aan de orde als het afschrikken van een wolf met opvallend gedrag, naar het oordeel van de Naturschutzbehörde niet mogelijk is of dit afschrikken niet het gewenste effect heeft.
  Als afschot niet mogelijk is, mogen deze wolven worden gevangen of verdoofd met een verdovingsgeweer of andere tele-injectie-apparaten en uit de natuur worden gehaald. Het doden vindt dan plaats door een dierenarts of een andere bevoegd persoon.

In het belang van de menselijke gezondheid mogen wolven die *agressief* zijn ten aanzien van mensen worden afgeschoten door personen die daartoe bevoegd zijn op grond van §7, zelfs zonder voorafgaande pogingen tot afschrikken.

Aanvallen op landbouwhuisdieren (belang: belangrijke schade aan vee)

Om de dreiging van belangrijke landbouwschade af te wenden, is het volgens paragraaf 7 bevoegde personen toegestaan wolven te benaderen en te doden met een daartoe geschikt vuurwapen. Wel pas na specifieke aanwijzing en opdracht van de Naturschutzbehörde[32]. Indien dit niet mogelijk blijkt is het ook toegestaan de wolf weg te vangen of te verdoven en vervolgens uit de natuur weg te halen. Het doden in het laatste geval gebeurt ook dan door een dierenarts, eveneens op aanwijzing van de behörde.

De voorgaande maatregel is alleen toegestaan als een of meer wolven herhaaldelijk vee hebben die beschermd waren volgens de in de bijlage bij de Verordening beschreven "Redelijke maatregelen ter bescherming van grazende dierenpopulaties tegen aanvallen van wolven", en vee hebben gedood of verwond.

[32] "Daartoe zijn alleen geschikte personen gerechtigd die door de Behörde zijn aangewezen om de respectieve maatregelen uit te voeren, nadat is nagegaan of in het individuele geval aan de vereisten van deze verordening is voldaan. Samen met de opdracht zal de gespecialiseerde instantie de precieze tijds- en plaatselijke omstandigheden voor de uitvoering van de maatregelen specificeren.

Indien aanvallen op overeenkomstig lid 2 beschermd vee niet op een andere manier kunnen worden beëindigd, is het toegestaan de gehele roedel te verwijderen of te doden.

Overige inhoudelijke paragrafen
§ 5 en 6 ziet onder meer in de wijze waarop wolf-hond hybriden uit de natuur moeten worden verwijderd en wie daartoe opdracht kan krijgen om dit uit te voeren.
§ 7 regelt de wijze van aanstelling van personen, bevoegd tot het nemen van maatregelen conform de §§ 2 tot en met 5 en de voorwaarden waaraan deze personen dienen te voldoen.
§ 8 regelt een aantal voorwaarden omtrent informatieplicht vanuit de Naturschutzbehörde richting andere (lokale) overheden en/of betrokken belanghebbenden. Ook regelt deze paragraaf dat de Naturschutzbehörde in geval van ingrepen verantwoordelijk blijft om er voor te zorgen dat er geen verslechtering van de staat van instandhouding optreedt.
§ 9 voorziet in het doden van ernstig gewonde wolven door dierenartsen, politie of jachtaktehouders, inclusief zogenaamde nood-doding van wolven waarvoor uitstel in het belang van dierenwelzijn (zwaar gewonde dieren) niet acceptabel wordt geacht.
§10 bepaalt dat gedode wolven dienen te worden afgestaan aan de Naturschutzbehörde ten behoeve van onderzoek.

Wolfsmanagementplan Brandenburg 2019

Voor deze rechtsvergelijking wordt enkel het onderdeel actief beheer kort toegelicht; Voor de overige onderdelen kan worden verwezen naar de inhoud van het plan zelf. De beschrijvingen variëren van algemeen (wensen en doelen) tot soms meer concreet en met een hogere mate van detaillering rond de wijze van afwegingen en te maken keuze's. In het algemeen richt het plan zich niet op het beheer van de wolvenpopulaties zelf (Dus een soortmanagementplan, gericht op actief of passief beheer van de betreffende diersoort), maar als een plan om mens-wolf conflicten te verzachten en welke maatregelen daarvoor in brede zin worden uitgewerkt. Dit laatste varieert aan de ene kant van het spectrum in de vorm van maatregelen die houders van dieren moeten nemen om hun bezit te beschermen tot het andere deel van het spectrum middels het in het uiterste geval wegnemen van wolven die problemen blijven veroorzaken. Voor dit laatste; zie verder de Brandenburgse Wolfsverordening.

Actief beheer[33]
In het plan richt de deelstaat Brandenburg zich met betrekking tot het onderdeel actief beheer tot de federale regering om samen met buurlanden te komen tot een nationaal beheerplan dat rechtszekere actiemogelijkheden biedt, vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt. Een nog steeds toenemend aantal wolven en verdere verspreiding zal leiden tot meer conflictsituaties. Ook dan moet het mogelijk zijn om op juridisch passende en rechtszekere manier te reageren.

[33] Onder actief beheer wordt hier verstaan 'een verbeterde en vereenvoudigde aanpak van wolven in geval de Gunstige Staat van Instandouding is of wordt bereikt.

Deelstaat Niedersachsen

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Niedersachsen;
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/der_wolf_in_niedersachsen_wolfsportal/der-wolf-in-niedersachsen-162117.html
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/das-wolfsbuero-im-nlwkn-134954.html
https://www.wolfsmonitoring.com/

Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Op de website van de deelstaat Niedersachsen (der wolf in Niedersachsen) zijn kort een aantal beleidsuitgangspunten opgenomen. Uitgangspunt blijft de strikte bescherming van de wolf, maar ingrepen kunnen nodig zijn ter bescherming van mensen, vee en ander binnen rasters gehouden dieren. Wolfmanagement in Nedersaksen streeft naar het vermijden van mogelijke conflicten in het samenleven van mensen en om wolven te vermijden of te voorkomen. Bij het afwegen van beslissingen moeten de geldende internationale en nationale wettelijke voorschriften in acht worden genomen. Om bij wolvenbeheer tot een goed onderbouwde besluitvorming te komen zal een uitgebreide beoordeling van de specifieke situatie, het gedrag van het betreffende dier door middel van een doelgerichte observatie en monitoring nodig zijn.

Wetgeving deelstaat

Niedersächsischen Ausführungsgesetzes zum Bundesnaturschutzgesetz vom 19. Februar 2010.

Verordening

Niedersächsische Wolfsverordnung (NWolfVO) Vom 20. November 2020[34]

In deze verordening worden een aantal mogelijkheden geschapen voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de BNatSchG, of een verdere precisiering van wat wel of niet onder de genoemde verboden valt inzake de bescherming van de wolf en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf.

Zie ook onder "Brandenburg" en de daar vastgestelde wolfsverordening. De Verordening van Niedersachsen is van een latere datum (2020) en bevat wellicht daarom nog meer detailleringen en toelichting daarop dan de – oudere- Brandenburgse Verordening.

Min of meer gelijk aan de Brandenburgse Wolfsverordening geeft ook de Niedersachsische verordening een vrijstelling om wolven, op het moment dat deze mensen of vee benaderen, te mogen verjagen. Op zodanige wijze dat hierdoor de wolf niet kan worden verwond.

Op aanwijzing van de bevoegde Naturschutzbehörde mogen speciaal aangewezen personen, wolven afschrikken (Vergrämen) met een breed scala aan middelen, waaronder gebruik van rubberen kogels etc. Dit alleen in geval het gaat om wolven met opvallend gedrag die mensen tot op 30 meter benaderen of binnen bebouwde kommen bevinden, en wanneer – in geval van aanvallen op vee én/of gehouden andere dieren in een omheind gebied (Gehege) – dit vee of dieren aantoonbaar voldoende beschermd is (eisen in bijlage bij de Verordening). Inzet bij vergrämen is om de betreffende wolf eerst te vangen en te zenderen en zo te volgen hoe de werking is van het afschrikken. Maar ook wanneer vangen niet mogelijk blijkt blijft het mogelijk om op aanwijzing van de Behörde bepaalde personen en middelen toe te passen.

---

34 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/niedersaechsische-wolfsverordnung-195016.html

In het belang van veiligheid/volksgezondheid, maar ook enkele gronden van groot openbaar belang, mogen – eveneens weer op aanwijzing van de Naturschutzbehörde – en wanneer de vorige stap (Vergrämung) geen of onvoldoende effect heeft – wolven die daadwerkelijk een bedreiging vormen worden gedood door bepaalde aangewezen personen. Deze categorie bestaat uit jachtaktehouders (zo mogelijk de jachtaktehouders met jachtrechten in het betreffende gebied) of – wanneer de dieren worden gevangen of verdoofd of ge-euthanaseerd – aangewezen dierenartsen.

Voor al bovenstaande maatregelen is het de bevoegde Oberste Naturschutzbehörde om bij aanwijzingen altijd een afweging te maken of deze maatregel nadelige gevolgen kan hebben voor het bereiken van de gunstige staat van instandhouding van de wolf.

De verordening regelt ook op welke wijze aangereden en ernstig gewonde wolven – uit welzijnsoogpunt – mogen worden gedood. Dit is afhankelijk van de situatie, en de verantwoording ligt meestal bij een dierenarts. Maar in bijzondere gevallen (nooddoding) is het ook de jachtaktehouder toegestaan om een inschatting te maken of een aangereden wolf op eigen kracht niet meer kan herstellen en vervolgens het dier uit zijn lijden te verlossen.

Verder regelt de verordening de meldingsplichten, onder welke voorwaarden wolven mogen worden gezenderd, maar ook een regeling die het verhinderen van de uitvoering van maatregelen op grond van deze verordening strafbaar stelt.

Wolvenplan: Der Wolf in Niedersachsen, Grundsätze und Maßnahmen im Umgang mit dem Wolf 2010

Al in 2010 heeft de Staat Niedersachsen een plan gepresenteerd over te nemen maatregelen rond de omgang met de wolf. In de hierboven beoordeelde websites komt echter geen directe verwijzing meer voor naar dit plan. Ook de Verordening uit 2020 meldt niet dat er een relatie ligt met het plan. Vermoedelijk is dit plan inmiddels niet meer voldoende actueel. Daarom wordt in deze rechtsvergelijking ook geen verdere uitwerking van dit plan gegeven.

Deelstaat Nordrhein-Westfalen

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Nordrhein-Westfalen;

https://wolf.nrw/wolf/de/aktuelles

Op de website van de deelstaat wordt aangegeven dat de deelstaatregering zich intensief voorbereidt op de vestiging van de wolf in Nordrhein-Westfalen. In Nordrhein-Westfalen zijn nog geen officiële vestigingen van wolfsroedels vastgesteld. Waarnemingen beperken zich tot individuele wolven. Er is bij de Landesumweltamt (LANUV NRW) een werkgroep "Wolf in NRW" opgericht. Deze werkgroep richt zich op het zo vroeg mogelijk signaleren en mitigeren van wolf-mens conflicten. Voor het reguleren van compensatiebetalingen en de bevordering van preventieve maatregelen door veehouders is een "Förderrichtlinien Wolf" afgekondigd.

Wetgeving deelstaat

Gesetz zum Schutz der Natur in Nordrhein-Westfalen (Landesnaturschutzgesetz – LNatSchG NRW)[35]

Verordening

Nordrhein-Westfalen heeft (nog) geen aparte wolvenverordening vastgesteld.

Förderrichtlinie[36]-Aanwijzing Wolfsgebiete

Förderrichtlinien Wolf vom 03. Februar 2017 (geändert am 06.03.2019 und am 17.03.2020)

Het doel van deze 'tegemoetkomings-richtlijn' is om schade door de wolf te voorkomen of te verminderen, respectievelijk te mitigeren en zo de acceptatie van de herkolonisatie van Nordrhein-Westfalen door de wolf te vergroten. Voor dit doel kent de deelstaat voordelen en subsidies toe om de economische lasten die gepaard gaan met de terugkeer van de wolf te voorkomen of te verminderen.

Onderdeel van deze richtlijn, in paragraaf 3.4.1 benoemd, is het aanwijzen van zogenaamde 'wolfsgebiete'. Een wolfsgebiet wordt aangewezen wanneer er sprake is van een permanente vestiging van enkele territoriale wolven, paren of wolvenroedel. Het gaat dan om een signalering van wolven die over een periode van zes maanden meerdere keren in het betreffende gebied zijn gedetecteerd. De vaststelling gebeurt door de LANUV op basis van de bestuurlijke grenzen van de wijken en stadsdelen. De kaart met de huidige afbakening wordt gepubliceerd op de LANUV-website.
Op de betreffende website, https://wolf.nrw/wolf/de/management/foerderung (opgeroepen 12 juni 2021) worden de volgende wolfsgebiete bekend gemaakt:
Wolfsgebiet Senne
Wolfsgebiet Eifel-Hohes Venn
Wolfsgebiet Oberibergisches Land
En een apart benoemde Pufferzone (bufferzone) Stegskopf

De Richtlijn, en dus ook de aanwijzing van de betreffende wolfsgebiete, is bedoeld om onderscheid te maken tussen rechten op vergoedingen of ondersteuning van veehouders en houders van dieren binnen rasters (gehege) in gebieden waar een vestiging van wolven is vastgesteld en de daarbuiten gelegen gebieden waar enkel een zwervende wolf voorkomt. Zo kunnen houders van schapen en geiten en exploitanten van wildgehegen binnen een officieel gedefinieerd wolvengebied, een bufferzone of een vermoedelijk wolvengebied, financiering krijgen voor de aanschaf van elektrische

[35] https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=1120050120105539311

[36] Dergelijke besluiten zijn er ook in Brandenburg en Niedersachsen. Deze zijn eerder niet vermeld daar vergoedingenregelingen niet vallen onder deze rechtsvergelijking. Voor NRW wordt deze wel vermeld, maar vooral om de achtergrond te verduidelijken van de in NRW aangewezen Wolfsgebiete.

omheiningen en de wolfbestendige optimalisatie van bestaande hekken en accessoires om hun kuddes te beschermen tegen aanvallen.

Wolvenplan: Wolfsmanagementplan für NRW

Wolfsmanagementplan für NRW; Handlungsleitfaden für das Auftauchen einzelner Wölfe Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz Nordrhein-Westfalen - Recklinghausen 2016

Dit wolvenplan is ook niet te beschouwen als een beschermings- of beheersplan gericht op de wolf. Zoals al uit de titel van het plan blijkt richt dit wolvenplan zich enkel op situaties waar nog geen sprake is van een vestiging. De eerste vijf hoofdstukken zijn vooral beschrijvingen van de algemene status van de wolf en de wettelijke en organisatiestructuur die rondom de bescherming van de wolf in het algemeen speelt.
Ook hoofdstuk 6 (monitoring) gaat niet veel verder dan een algemene beschrijving van procedurele elementen, inhoudelijk wordt op het doel van monitoring niet ingegaan. Hetzelfde geldt voor een drietal beschreven uitzonderingsgevallen (uitbraak van een (in een gehege) gehouden wolf, aantreffen van een gewonde wolf en het aantreffen van een Wolf-/Hond hybride). Helaas staat ook hier niet welke inhoudelijke acties genomen zullen worden. Het plan volstaat met een algemene beschrijving en de eindconclusie dat bij het optreden van de gebeurtenis het LANUV de verdere uitvoering over zal nemen.
Hoofdstuk 7. 'Wölfe mit auffälligem Verhalten' geeft een beschrijving welk gedrag van een wolf als opvallend moet worden beschouwd. Verder dan een schema met daarin aangegeven in welke situatie een bepaald gedrag al dan niet zou moeten leiden tot een vervolgactie in de vorm van negatief konditioneren, uiterste geval 'wegnemen' etc, komt het plan niet.
Hoofdstuk 8 gaat in op het recht op schadevergoeding door personen die schade leiden door de wolf, en met name dierhouders. Ook hier gaat het plan niet verder dan een algemene beschrijving (zie verder onder kopje 'Förderrichtlinie'). Hoofdstuk 9 bevat gelijksoortige algemene beschrijvingen over preventiemaatregelen en waar schapenhouders bijvoorbeeld schapen beveiligingssets kunnen inlenen.
Hoofdstuk 10 beschrijft de wijze waarop de deelstaat openbaarheid van informatie nastreeft.

BELGIË-VLAANDEREN

Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen België-Vlaanderen

Recht Vlaams Gewest

De wolf is voor België-Vlaanderen een soort van Annex II en Annex IV van de Habitatrichtlijn. Het beschermingsregime vanuit de Habitatrichtlijn is overgenomen in nationale wetgeving (zie verder 2).

Vlaanderen heeft met de aanwezigheid van wolven te maken sinds begin 2018 toen een wolvin (Naya), afkomstig uit Mecklenburg-Vorpommern via de Duits-Nederlandse grens Nederland doorkruiste en de grens tussen de het Nederlandse en het Belgische Limburg overstak. Sindsdien beperkt de aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen tot waarneming van enkele zwervende dieren en een tweetal geregistreerde paarvormingen. In het voorjaar van 2020 is er sprake van een bevestigde voortplanting van wolven in Vlaanderen.

Het voorkomen van de wolf in Vlaanderen blijft vooralsnog beperkt tot de meest Oostelijk gelegen gebiedsdelen, zie de onderstaande kaartbeelden (Bron: downloads kaarten pdf voorkomen wolf en wolfterritoria Agentschap Natuur & Bos).

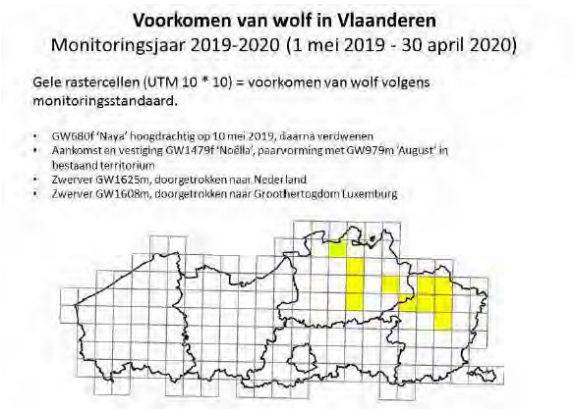

2. Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving in Vlaanderen

De Habitatrichtlijn vereist verdere omzetting in het nationale recht van de lidstaten. De voorwaarden uit de Habitatrichtlijn inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Vlaanderen omgezet in nationaal recht via het 'Decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu'[37] (hierna 'het Natuurdecreet'). In dit decreet wordt de Vlaamse regering bevoegd om maatregelen te nemen ter bescherming van (o.a.) populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten of ondersoorten van organismen. De Vlaamse regering stelt daarbij nadere regels vast inzake de maatregelen en de procedure.

Voor bescherming van soorten op basis van het Natuurdecreet is het "besluit van de Vlaamse Regering van 15 mei 2009 met betrekking tot soortenbescherming en soortenbeheer" (hierna: Het Soortenbesluit) van toepassing. In het Soortenbesluit wordt bepaald welke soorten dieren en planten beschermd zijn in het Vlaamse Gewest (artikel 9), en welke wettelijke gevolgen verbonden zijn aan die beschermde status (artikel 10-18). In de eerste plaats worden een reeks handelingen vermeld die verboden zijn ten aanzien van beschermde soorten. Bij wijziging van 7 juni 2016 van het

[37] https://codex.vlaanderen.be/Portals/Codex/documenten/1005915.html

Soortenbesluit[3] is de bescherming van de wolf formeel vastgelegd als beschermde soort op grond van artikel 9 van dit besluit[38].

Voor de wolf gelden de verbodsbepalingen van artikel 10. Hierin zijn de verbodsbepalingen opgenomen ten aanzien van specimens van beschermde diersoorten:

1. het verbod op opzettelijk doden;
2. het verbod op opzettelijk vangen;
3. het verbod op opzettelijk en betekenisvol verstoren, in het bijzonder tijdens de perioden van de voortplanting, de afhankelijkheid van de jongen, de overwintering en tijdens de trek.

Artikel 14 van het Soortenbesluit bevat verbodsbepalingen gericht op de bescherming van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen. Het verbod op het vernielen, beschadigen of wegnemen van voorplantingsplaatsen of rustplaatsen geldt voor een beschermde soort als de wolf zowel voor opzettelijk als *onopzettelijk* handelen dat leidt tot genoemde aantasting van voortplantings- of rustplaatsen.

Het Natuurdecreet[5] voorziet dat schade die wordt veroorzaakt door diersoorten die beschermd zijn, onder bepaalde voorwaarden door de Vlaamse overheid kan worden vergoed. De betreffende procedures worden verder geregeld door het Soortenschadebesluit6 Voor de schade die door wolven wordt aangericht, kan de getroffene een beroep doen op de daarvoor voorziene vergoedingsregeling[39].

DELEGATIE

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

De bevoegdheid tot het nemen van beslissingen tot afwijking van de wettelijke verboden toegekend aan het Agentschap Natuur & Bos. Dit agentschap is ook de partij die initiatieven neemt voor het opstellen van soortenbeschermingsprogramma's. Echter deze worden door de Minister vastgesteld.

Actieve soortbescherming;

Het Soortenbesluit van 15 mei 2009 bevat in artikel 24-27 de wettelijke basis voor het nemen van maatregelen inzake soortenbehoud. In het Soortenbesluit, artikel 26, wordt de mogelijkheid geschapen om voor bepaalde soorten een soortenbeschermingsprogramma op te stellen. Een dergelijk programma wordt opgemaakt door of in opdracht van het agentschap Natuur & Bos. In artikel 26 wordt beschreven waaraan een dergelijk programma minimaal aan dient te voldoen. De bevoegde minister stelt een dergelijk soortenbeschermingsprogramma vast, daarbij rekening houdend met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met relevante regionale en lokale bijzonderheden.

Als het soortenbeschermingsprogramma afwijkingen bevat van de verbodsbepalingen vermeld in afdeling 2,onderafdeling 1 tot en met 4, moet de beslissing over het programma de elementen bevatten, vermeld in artikel 22.

Er is op dit moment voor de wolf (nog) geen soortenbeschermingsprogramma vastgesteld. In een brief van de MINARaad aan de Minister van 15 mei 2020[40] wordt wel gesuggereerd of de opmaak van een dergelijk programma niet een meer aangewezen instrument zou zijn dan het wolvenplan, wat in feite geen juridische status heeft.

---

[38] Bijlage I bij het Soortenbesluit bevat de lijst van soorten waarop de beschermingsbepalingen van toepassing zijn. De soorten van bijlage IV van de Habitatrichtlijn die voorkomen -of kunnen voorkomen- in Vlaanderen, zijn in bijlage I bij het Soortenbesluit opgenomen (als categorie 3).

[39] https://www.natuurenbos.be/beleid-wetgeving/natuurgebruik/jacht/wat-bij-schade/schadevergoeding

[40] https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

Passieve soortbescherming is in het soortenbesluit geregeld in artikel 19. Daarbij is het Agentschap Natuur & Bos benoemd als partij die op basis van een aanvraag, specifieke handelingen kan toestaan die afwijken van de verbodsbepalingen.

3. Juridisch kader binnen België-Vlaanderen op grond waarvan binnen dit land maatregelen getroffen worden om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.

Het juridisch kader voor het treffen van maatregelen om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen of te houden is reeds beschreven onder punt 1 en 2, waarbij de Vlaamse regering bevoegd op grond van het Natuurdecreet maatregelen te treffen om populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten ev. Op basis van het Soortenbesluit kan Vlaanderen overgaan tot het opstellen en vaststellen van een soortenbeschermingsplan voor de wolf.

Vast staat dat de wolf in België en/of Vlaanderen zich niet in een Gunstige Staat van Instandhouding bevindt. Bij de laatste rapportage aan de EU in 2019 gold dat voor drie soorten (Wolf, Lynx en Tweekleurige vleermuis) geen beoordeling kon worden gedaan omdat ze pas recent werden waargenomen in Vlaanderen en er nog niet voldoende kennis over is om een beoordeling te maken voor elke van deze criteria (De staat van instandhouding van de soorten wordt bepaald door de actuele toestand en trend van het verspreidingsareaal (range), de populatie, het leefgebied van de soort en de toekomstperspectieven)[41]. Gezien de huidige situatie van voorkomen van de wolf in Vlaanderen is hier geen significante verandering gekomen.

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Tot op heden zijn in Vlaanderen nog geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf of instandhoudingsdoelen geformuleerd.

Het Wolvenplan Vlaanderen 2018[42] geeft in paragraaf 7.3 (Gebiedsbescherming[43]) inzicht welke gedachtenlijn in Vlaanderen gevolgd wordt;
"Aangezien de wolf (naast op Bijlage IV) ook staat opgelijst op Bijlage II van de Habitatrichtlijn, moeten bij een terugkeer niet alleen individuele wolven worden beschermd, maar tevens hun leefomgeving. Dergelijke bescherming verloopt via de aanduiding van speciale beschermingszones, die samen het Natura 2000-netwerk vormen. In de Vlaamse wetgeving zijn concrete criteria voor de afbakening van een speciale beschermingszone opgenomen in het Natuurdecreet. De afbakening gebeurt op voorstel van het INBO, waarbij dient aangetoond dat aan deze criteria beantwoord wordt. Indien dat het geval is, dienen ook instandhoudingsdoelen voor de soort vastgesteld. Dergelijke instandhoudingsdoelen kunnen ook worden vastgelegd voor bestaande speciale beschermingszones. Een cruciale vraag hierbij is evenwel vanaf wanneer vestiging moet leiden tot de aanduiding van speciale beschermingszones. Op basis van de criteria van de Habitatrichtlijn is het niet nodig om over te gaan tot de aanwijzing van nieuwe, speciale beschermingszones wegens de loutere aanwezigheid van enkele jonge, zwervende wolven.
Daartegenover staat dat het gebiedsbeschermingsrecht duidelijk geldend is, indien zich een of meerdere wolvenroedels effectief zouden vestigen (Schoukens & Dubrulle 2017). Naar de analyse van laatstgenoemde auteurs zou een gebiedsaanwijzing (of opname in de instandhoudingsdoelen van bestaande gebieden) ten laatste

[41] De Knijf G. et al. (2019). Staat van instandhouding (status en trends) van de soorten van de Habitatrichtlijn. Algemene resultaten - rapportageperiode 2013-2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2019 (6). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: doi.org/10.21436/inbor.15968946
[42] https://www.vlaanderen.be/publicaties/wolvenplan-vlaanderen
[43] Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973

moeten gerealiseerd worden vanaf de eerste natuurlijke voortplanting van de wolf of de vestiging van een territoriaal paar".

Specifiek: Indien aan de orde in België-Vlaanderen; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Voor zover kan worden nagegaan worden in Vlaanderen nog geen specifieke maatregelen genomen in de zin van acties soortenbeleid. Het in 2020 door de Minister (Agentschap Natuur & Bos) ingestelde tijdelijke jachtverbod[44], naast enkele andere maatregelen ter voorkoming van verstoring, in het kerngebied van het wolventerritorium gelegen in de militaire domeinen van Leopoldsburg en Oudbergen-Helchteren en domeinbos Pijnven. Dit jachtverbod, lag in een gebied van enkele 100 hectaren rondom de locatie waar het eerste wolvennest in Vlaanderen werd vastgesteld om verstoring van het nest te voorkomen. Het jachtverbod is weer opgeheven zodra de welpen voldoende groot zijn en de voortplantingsplaats verlaten hebben.

4. Beschrijving juridisch kader op welke wijze de toetsing van de vereisten genoemd in artikel 16 van de Habitatrichtlijn plaatsvinden.

Hiervoor is reeds beschreven dat het juridisch kader met betrekking tot artikel 16 Hr in het Natuurdecreet is overgenomen. In Hoofdstuk VII bijzondere bepalingen, artikel 56 is aangegeven dat de Vlaamse regering of haar gemachtigde (Agentschap Natuur & Bos) kan afwijken van de verbodsbepalingen van dit decreet of zijn uitvoeringsbepalingen:
1° ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek verricht door wetenschappelijke instellingen en universiteiten;
2° ten behoeve van het natuurbeheer, de natuureducatie in het belang van de bescherming van de natuur en van de instandhouding van de habitats;
3° ten behoeve van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan cultuurgewassen, vee en huisdieren, bossen en visserij;
5° ten behoeve van het onderwijs en de repopulatie.

Wanneer wordt afgeweken van een bepaling voortvloeiend uit een internationaal verdrag, overeenkomst of akte, bedoeld in artikel 7, moet bovendien voldaan worden aan de door dat verdrag, die overeenkomst of akte opgelegde voorwaarden.
<...> Onverminderd de bepalingen van het tweede, derde en vierde lid, mogen de afwijkingen bedoeld in het eerste lid uitsluitend worden toegestaan wanneer er geen bevredigende alternatieven bestaan en voor zover zij soorten van bijlage III van dit decreet betreffen, zij geen afbreuk doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Het Agentschap voor Natuur en Bos meldt deze afwijking en de motivering ervan aan de Europese Commissie.

De uitwerking van het bepaalde in het Natuurdecreet is terug te vinden in het Soortenbesluit, artikel 20:
§ 1. Met betrekking tot de beschermde soorten kunnen er specifieke afwijkingen verleend worden van de bepalingen in onderafdeling 1 tot en met 4 om een of meer van de volgende redenen :
1° in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
2° in het kader van dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale en economische aard, en voor het milieu gunstige effecten;
3° in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij of wateren of aan andere goederen in eigendom of gebruik;
5° ter bescherming van de wilde fauna of flora, of ter instandhouding van de natuurlijke habitats;
6° voor doeleinden in verband met onderzoek of onderwijs, repopulatie of herintroductie, alsook voor de daartoe benodigde kweek;

[44] https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/jachtverbod-wolvengebied-verlengd-tot-na-de-zomer

7° om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens te vangen, te plukken of in bezit te hebben.
<..>
§ 4. Afwijkingen op grond van dit artikel kunnen alleen maar toegestaan worden als de volgende voorwaarden zijn vervuld :
1° er mag geen andere bevredigende oplossing bestaan;
2° de afwijking mag geen afbreuk doen aan het streefdoel om de populaties van de soort in kwestie in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan, op lokaal niveau of op Vlaams niveau.

Voor zover bekend zijn er door het Agentschap Natuur & Bos tot op heden geen ontheffingen verleend voor het (on)opzettelijk verstoren of het vangen of doden van wolven.

5. In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden;

https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/demir-keurt-wolvenprotocol-goed

In Vlaanderen is op dit moment nog geen sprake van besluitvorming gericht op het doden van wolven. Wel is zeer recent een wolvenprotocol[45] opgesteld. Op basis van voorliggend protocol[46],[47] kan er in bepaalde situaties een afwijking verleend worden voor specifieke handelingen die afwijken van de verbodsbepalingen van artikel 19 van het Soortenbesluit. De procedures en verantwoordelijkheden zullen worden vastgelegd in een Ministerieel Besluit, zodat er onmiddellijk actie ondernomen kan worden in geval van probleemsituaties.

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Uit het Wolvenprotocol: "*Via Ministerieel Besluit wordt bepaald wie de verantwoordelijkheid heeft om een toelating tot afwijking goed te keuren[48]. Het doden van een wolf zal slechts in zeer uitzonderlijke gevallen toegelaten worden en moet steeds gepaard gaan met de nodige ontheffingen. Nadat geen enkele preventieve of werende maatregel nog succes kent om het probleemgedrag van de wolf te veranderen of te wijzigen kan Natuur en Bos samen met INBO besluiten om de wolf te doden".*

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Uit het Wolvenprotocol: "*Het doden van de wolf kan enkel uitgevoerd worden door aangestelden van Natuur en Bos door middel van afschot of euthanasie door een dierenarts na het vangen van het dier".*

Wolvenplan Vlaanderen

Vlaanderen beschikt sinds 2018 over een wolvenplan[49]. Dit wolvenplan heeft tot doel om voorbereid te zijn op de gevolgen van de nieuwe aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen en de confrontaties die kunnen optreden in de vorm van (onder meer) schade. Via het wolvenplan wordt beoogd het samenleven met de wolf maximaal organiseren en mogelijk maken. Het plan bestaat uit een deel met algemene beschrijvingen van de wolf, ecologie en verspreiding van de wolf, met duiding van het juridisch kader en wetgeving, en maatschappelijke analyse. Het tweede 'actie'gerichte deel (hoofdstukken 9-14) bevat voorstellen rond communicatie, vaststelling en beoordeling van mogelijke waarnemingen en schadegevallen, schadepreventie en -vergoeding, noodzakelijk wetenschappelijk onderzoek, alsook bescherming en instandhouding. Het plan is niet te beschouwen als een managementplan voor de wolf als soort, maar – evenals de plannen in Nederland en andere

[45] Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
[46] https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
[47] https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/bijlage1-interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
[48] Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
[49] Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973

beoordeelde landen, eerder een plan gericht op het voorkomen of oplossen van mens-wolf conflicten, zonder ook hier heel concreet te worden.
Het plan heeft ook geen juridische status. Voor deze rechtsvergelijking wordt dan ook volstaan met deze vermelding en een verwijzing naar het al eerder aangehaalde briefadvies van de MINAraad van 15 mei 2020[50], waarin de raad constateert dat het wolvenplan geen duidelijke juridische status heeft en daarbij de minister vraagt om na te gaan of de opmaak van een soortenbeschermingsprogramma voor wolf, in de zin van art. 24 e.v. van het Soortenbesluit, niet een meer aangewezen instrument zou kunnen zijn.

EXTRA; Omgang met hybride wolven

Met betrekking tot hybridisatie van de wolvenpopulatie in België en de eventuele aanpak is nog weinig bepaald.
Voor maatregelen of aanpak wordt verwezen naar het hiervoor al benoemde wolvenprotocol. Op pagina 5 wordt over hybriden enkel het volgende gesteld; "Bewezen hybriden worden verwijderd uit de natuur. Enkel INBO is, als lid van het Central European Wolf Consortium, bevoegd om hierover te oordelen na kwalificatie van het individu".
Ook het Belgische wolvenplan besteedt aandacht aan het probleem van hybridisatie. Daarbij wordt in dit plan vooral een beschrijving gegeven van het ontstaan van het probleem van hybridisatie in het algemeen zonder specifiek naar de Vlaamse situatie te verwijzen. Voor maatregelen komt het plan niet verder dan algemene maatregelen waaronder het verwijderen van zwervende honden en aanlijngebod van honden.

[50] https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

CONCEPT Deel A.

Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.

Het vertrekpunt voor dit deel van het advies wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan'(hierna Trouwborst & Bastmeijer).[1] Dit deel zal bestaan uit een actualisering van en – waar nodig - een aanvulling op dit rapport vanaf 2013. Het gaat daarbij om de volgende hoofdstukken:

In par. 1 wordt ingegaan op het hoofdstuk 'Soortenbescherming: de strikte bescherming van de wolf'. In deze par. zal extra verdieping plaatsvinden ten aanzien van het thema 'gunstige staat van instandhouding'. Par. 2 gaat in op het hoofdstuk 'Gebiedenbescherming: Natura2000 en de wolf'. Hier wordt gekeken naar de meest recente inzichten en verplichtingen die voortvloeien uit toepassing van de Europese verplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming, zoals die blijken uit Commissierichtlijnen, beleid en jurisprudentie. In de derde par. staat het hoofdstuk 'Actieve beschermingsmaatregelen' centraal. In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het beperken / wegvangen en doden kan faciliteren. Par. 4 gaat in op het hoofdstuk 'Go & no go' -gebieden voor de wolf. Ten slotte komt in par. 5 het hoofdstuk 'Internationale samenwerking – 'population level management' aan de orde. De actualisering van het rapport [redacted] & [redacted] vormt – samen met het rechtsvergelijkend onderzoek - de basis voor het overzicht met bouwstenen voor een handleiding.

1. Soortenbeschermingsregime

1.1 Internationaal recht

In het rapport [redacted] & [redacted] is het internationaalrechtelijk kader beschreven dat van belang is voor de bescherming van de wolf. Van de in het rapport genoemde internationale verdragen is met name het Verdrag van Bern van belang. Evenals de hierna te bespreken Habitatrichtlijn ziet dit verdrag op de instandhouding van de Europese wilde flora en fauna en hun leefgebieden. De wolf is opgenomen in Bijlage II van het Verdrag van Bern, en is daarmee een zogenaamde strik beschermde soort. Voor de uitleg van het Verdrag zijn aanbevelingen van het Permanent Comité van belang en het Actieplan uit 2000. Verwezen wordt naar p. 7/8 van het Trouwborst & Bastmeijer waarin een overzicht van de relevante documenten is opgenomen. Na het verschijnen van dat rapport zijn geen nieuwe aanbevelingen verschenen die van belang zijn in het licht van het beschermingsregime voor de wolf. De documenten zijn niet juridisch bindend, maar geven richtsnoeren voor de uitleg van de verdragsbepalingen.

[1] A. Trouwborst, C.J. Bastmeijer, m m.v. Ch.W. Backes, juli 2013.

Het verdrag van Bern heeft bepalende invloed gehad op de totstandkoming en de inhoud van de Habitatrichtlijn. De Habitatrichtlijn dient er dan ook onder andere toe om binnen de EU te kunnen voldoen aan de uit het verdrag voortvloeiende verplichtingen. Een aantal bepalingen uit de Habitatrichtlijn dienen, waar nodig, dan ook in overeenstemming met het Verdrag van Bern te worden geïnterpreteerd. Uiteindelijk zal vooral het Hof van Justitie bij zijn jurisprudentie over de Habitatrichtlijn moeten aangeven welke betekenis in dit verband het Verdrag van Bern toekomt. Heel expliciet komt dit niet terug in jurisprudentie van het Hof. Voorbeelden waarin de betekenis van het Verdrag van Bern in de jurisprudentie van het Hof nader verduidelijkt wordt zijn er vooralsnog niet. Wel wordt er in conclusies van de AG incidenteel verwezen naar het verdrag Zie bijvoorbeeld de conclusie van A-G Kokott van 20 januari 2011 waarin wordt opgemerkt: 'Bepalingen van afgeleid recht van de Unie moeten zo veel mogelijk in overeenstemming met de volkenrechtelijke verplichtingen van de Unie wor den uitgelegd. Dat geldt met name voor de bepalingen van de habitatrichtlijn met betrekking tot de hamster. Zij behoren de verplichting tot bescherming van zijn habitats krachtens art. 4 van het Verdrag van Bern zo veel mogelijk te verwezenlijken, hoewel de Unie aan dat aspect van het Verdrag van Bern in het geval van de hamster alleen uitdrukkelijk uitvoering heeft gegeven wat de voortplantings- en rustplaatsen betreft.[2] En van recenter datum de conclusie van Advocaat-Generaal (AG) Saugmandsgaard, waarin hij ter ondersteuning van zijn standpunt verwijst naar een resolutie inzake de reikwijdte van enkele bepalingen van het Verdrag van Bern. De AG merkt op dat aangezien de habitatrichtlijn grotendeels op dit verdrag is afgestemd het Hof zich bij de uitlegging van deze richtlijn laten leiden door deze resolutie en in het bijzonder de bijlage erbij.[3]

De doorwerking van de verdragsbepalingen die zien op de bescherming van krijgt gestalte via de verplichtingen uit de Habitatrichtlijn en de Omgevingswet en de daarop gebaseerde uitvoeringsregelgeving. Allereerst wordt hieronder ingegaan op de Habitatrichtlijn.

1.2 Europees recht

1.2.1 Bescherming wolf

De wolf is – voor zover van belang voor Nederland -opgenomen in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn (Hrl). Het beschermingsregime voor Habitatrichtlijnsoorten die zijn opgenomen op Bijlage IV Hrl, is opgenomen in art. 12 Hrl en art. 16 Hrl. Het beschermingsregime voor Habitatrichtlijnsoorten, is geïmplementeerd in art. 3.5 e.v. Wet natuurbescherming (Wnb). Onder de Omgevingswet zal implementatie van de verbodsbepalingen plaatsvinden in het Bal, in art. 11.46 e.v. De basis voor deze uitvoeringsregeling is – voorzover hier van belang – opgenomen in art. 5.1 Omgevingswet. Art. 12 Hrl verplicht de lidstaten ertoe om de nodige maatregelen te treffen voor de instelling van een systeem van strikte bescherming van de in bijlage IV vermelde diersoorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied.

De reikwijdte van het beschermingsregime wordt derhalve allereerst bepaald door de betekenis van *'natuurlijk verspreidingsgebied'*. Vervolgens wordt de reikwijdte van het beschermingsregime nader bepaald door het stelsel van verbodsbepalingen dat door de

[2] C-383/09, ECLI:EU:C:2011:23
[3] Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II), 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.

lidstaten in uitvoering van art. 12 Hrl moet worden verankerd in nationale regelgeving. Deze verbodsbepalingen hebben betrekking op:
a) het opzettelijk vangen of doden van *in het wild levende* specimens van Bijlage IV-soorten;
b) het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
c) het opzettelijk vernielen of rapen van eieren *in de natuur*;
d) de beschadiging of de vernieling van de *voortplantings- of rustplaatsen*.

'Natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur'
De cursief gedrukte bewoordingen uit art 12 Hrl impliceren dat er sprake is van een geografische begrenzing van het beschermingsregime. De richtlijn bevat geen definities aan de hand waarvan de reikwijdte van het beschermingsregime nader kan worden geduid. Voor de uitleg is primair de jurisprudentie van het Hof van Justitie van belang. In een arrest van 11 juni 2020 heeft het Hof duidelijkheid gegeven over een aantal elementen uit de Habitatrichtlijnbepalingen die de reikwijdte van het beschermingsregime afbakenen.[4] Het arrest is gewezen naar aanleiding van prejudiciële vragen van de Roemeense rechter. De procedure die aanleiding gaf tot de prejudiciële vragen had betrekking op het verdoven en vangen van een wolf die in een Roemeens dorp was aangetroffen. Deze wolf hield zich enige dagen op het terrein van een lokale bewoner op en at en speelde samen met de honden van deze bewoner. De bedoeling was om de wolf naar een berenreservaat over te brengen, dat ook over een omheind verblijf beschikt waar wolven leven die uit dierentuinen zonder vergunning zijn gered. De wolf is echter tijdens het transport ontsnapt en heeft zijn toevlucht gezocht in de plaatselijke bossen. Uit het arrest blijkt dat er geen toestemming is gevraagd om de wolf te vangen en vervoeren. De verwijzende rechter heeft aan het Hof de vraag voorgelegd in hoeverre het opzettelijk vangen of doden van een in het wild levende wolf geoorloofd is wanneer geen afwijking is toegestaan op grond van art. 16 Hrl en deze dieren worden aangetroffen in door de mens bewoond gebied of aan de rand daarvan. Meer specifiek ging het daarbij om de uitleg die moet worden gegeven aan de begrippen 'natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid Hrl.

Allereerst merkt het Hof op dat het beschermingsregime geen beperking kent naar de plaats, de ruimte of de habitat waar een specimen op een bepaald moment wordt aangetroffen. Ook wijst het Hof er op dat 'habitat van een soort' als bedoeld in art. 1, onder f Hrl geen vast en onveranderlijk afgebakend territorium betreft. Dat is anders in het gebiedsbeschermings-regime van de Hrl dat wel een geografische afbakening kent. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeen komen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Op deze bepaling wordt later in dit advies nog teruggekomen. De gebieden als bedoeld in art. 4 Hrl worden niet afgebakend met het doel de habitat van beschermde soorten – die een uitgestrekt territorium kunnen bezetten – volledig te omsluiten. Daarmee is – aldus het Hof - voor beschermde diersoorten die (zoals de wolf) uitgestrekte gebieden bezetten, het begrip 'natuurlijk verspreidingsgebied' breder dan de geografische ruimte die de fysieke en biologische elementen vertoont die voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Dit gebied komt overeen met de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of

[4] HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458.

verspreidt. Het Hof concludeert dan ook dat de door art. 12, eerste lid Hrl geboden bescherming geen beperkingen of grenzen kent en dat dus niet kan worden aangenomen dat een in het wild levend specimen van een beschermde diersoort dat in de buurt van of binnen door de mens bewoonde gebieden wordt aangetroffen, door dergelijke gebieden trekt of zich voedt met door de mens gecreëerde hulpbronnen, een dier is dat zijn 'natuurlijke verspreidingsgebied' heeft verlaten, of dat dit gebied geen menselijke nederzettingen of door de mens tot stand gebrachte elementen kan omvatten. Deze conclusie wordt ook ondersteund door het Guidance document. Daarin wordt bij de uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied' verwezen naar een dynamisch concept, dat niet precies samenvalt met de daadwerkelijk bezette gebieden of het grondgebied waar een habitat, een soort of een ondersoort permanent aanwezig is. Het Hof verwijst verder – in navolging van de AG - naar het Verdrag van Bonn.[5] Het Verdrag van Bonn geeft in art. 1, eerste lid, onder f) een definitie van het begrip 'verspreidingsgebied'. Dit begrip ziet op alle land- en wateromvattende gebieden waarbinnen een trekkende soort leeft of tijdelijk verblijft of waardoor zij trekt of waarover zij vliegt op een bepaald moment op de gebruikelijke trekroute. Het Hof wijst er op dat de definitie van het begrip 'verspreidingsgebied' van een soort dus slaat op de door deze soort doorkruiste gebieden van om het even welke aard.

Het Hof voegt aan deze overwegingen nog toe dat het gebruik van de woorden 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid onder a) en onder c) Hrl niets afdoet aan de conclusies. De strikte bescherming van beschermde diersoorten als bedoeld in art. 12 Hrl is niet alleen van toepassing op bepaalde plaatsen, maar geldt voor alle in de natuur of in het wild levende specimens van beschermde diersoorten die een rol vervullen in natuurlijke ecosystemen. Verder is de 'beperking' tot in het wild levend en in de natuur niet opgenomen in sub b en sub d van art. 12, eerste lid Hrl. Deze verbodsbepalingen zijn dan ook van toepassing op alle specimens van beschermde diersoorten, ongeacht de plaats waar zij zich ophouden. Het Hof stelt vast dat het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van deze soorten op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. Verderop in het advies wordt daar nog nader op ingegaan. In haar conclusie in een Zweedse zaak (zie hierna) merkt AG Kokott op dat het verstoringsverbod van art. 12, eerste lid 1, onder b Hrl moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij zouden worden belemmerd bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.[6]

Het Hof gaat derhalve uit van een ruime uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied'. Daarin volgt het Hof de AG, die in haar conclusie aangaf dat het gaat om het gebied waar de betrokken soort zich in het kader van haar natuurlijk gedrag ophoudt respectievelijk uitbreidt.[7] Deze ruime uitleg is niet slechts relevant vanwege de geografische werking van art. 12 Hrl, maar ook omdat het natuurlijk verspreidingsgebied onderdeel uitmaakt van de (gunstige) staat van instandhouding. De gevolgen voor de staat van instandhouding zijn onderdeel van de toets of uitzonderingen op het verbod ex art. 12, eerste lid Hrl kunnen worden toegestaan.

[5] Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten, dat op 23 juni 1979 te Bonn is ondertekend en namens de Gemeenschap is gesloten bij besluit 82/461/EEG van de Raad van 24 juni 1982, Pb. 1982, L 210, blz. 10.
[6] Conclusie AG Kokott 10 september 2020, C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
[7] Overweging 37 Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.

In de conclusie gaat de AG tevens in op de relatie met het Verdrag van Bern. Uit art. 6, onder a) van het verdrag volgt dat elke vorm van opzettelijk vangen (en doden) van wolven moet worden verboden. Ruimtelijke grenzen worden niet gesteld. Zij wijst verder op de in de Hrl gehanteerde regelingstechniek om de bescherming geografisch af te bakenen:

> "Zoals de aantekening voor de wolf in bijlage IV, onder a), laat zien, worden de van bescherming uitgezonderde gebieden, zoals bepaalde delen van lidstaten – Griekenland benoorden de 39e breedtegraad, Spanje benoorden de Duero en het rendierbeschermingsgebied in Finland –, duidelijk genoemd."

De AG voegt aan haar beschouwingen derhalve ook een a contrario redenering toe. Uit Bijlage IV volgt dat de Europese wetgever in sommige gevallen gebieden van het beschermingsregime heeft willen uitsluiten. Als dat niet het geval is, geldt er op voorhand dan ook geen geografische beperking.

'Voortplantings- of rustplaatsen'

Ook over de uitleg van 'voortplanting- of rustplaatsen' heeft het Hof van Justitie in de afgelopen jaren belangrijke arresten gewezen. In een arrest van 2 juli 2020 boog het Hof zich over de vraag of art. 12, eerste lid 1, onder d Hrl aldus moet worden uitgelegd dat het begrip 'rustplaatsen' in deze bepaling ook ziet op rustplaatsen die niet meer worden bewoond door een van de in bijlage IV Hrl genoemde beschermde diersoorten, in dit concrete geval de veldhamster. Onder verwijzing naar het arrest van 10 januari 2006[8] wijst het Hof er op dat door het in art. 12, eerste lid, onder d Hrl gestelde verbod niet te beperken tot opzettelijke handelingen, anders dan het geval is voor de handelingen onder a tot en met c, van deze bepaling, de Uniewetgever zijn wil te kennen heeft gegeven, de voortplantings- of rustplaatsen een verhoogde bescherming te bieden tegen handelingen die beschadiging of vernieling ervan veroorzaken. Het Hof verwijst naar het Guidance document[9] waarin de Commissie heeft uiteengezet dat rustplaatsen, gedefinieerd als voor het bestaan van een dier of groep van dieren essentiële zones wanneer ze niet-actief zijn, moeten worden beschermd, zelfs wanneer deze niet worden gebruikt maar er redelijkerwijs een grote kans bestaat dat de betrokken soort daar naar terugkeert. Het Hof concludeert dan ook dat uit de context van art. 12, eerste lid, onder d Hrl volgt dat rustplaatsen die niet meer worden ingenomen door een beschermde diersoort, niet mogen worden beschadigd of vernield wanneer de kans voldoende groot is dat deze soort zal terugkeren naar die plaatsen.[10] Het Hof heeft zich nog niet uitgesproken over de vraag of bij (her)vestiging van een soort ook betekenis moet toekomen aan de bescherming van potentiele verblijfplaatsen.

De door art. 12, eerste lid onder d Hrl beoogde bescherming is niet afhankelijk van de staat van instandhouding van de soort. Het Hof heeft dienaangaande overwogen deze bepaling zich verzet tegen een nationale praktijk volgens welke in het geval waarin beschadiging, vernieling of achteruitgang – direct of indirect, afzonderlijk of cumulatief – tot gevolg heeft dat de continue ecologische functie van de natuurlijke habitat van de betrokken soort in een bepaald

[8] HvJ 10 januari 2006 (Cie/Duitsland), C-98/03, ECLI:EU:C:2006:3.
[9] Europese Commissie, Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC, februari 2007, p. 11
[10] HvJ 2 juli 2020 (Veldhamster), C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517.

gebied ondanks voorzorgsmaatregelen verloren gaat, het verbod waarin deze bepaling voorziet alleen wordt toegepast indien de staat van instandhouding van de betrokken soort dreigt te verslechteren.[11]

In een uitspraak van 12 november 2014 gaat de ABRvS in op de uitleg van art. 11 Ffw in relatie tot art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl. Voor de uitleg van laatstgenoemde bepaling verwijst de Afdeling naar het Guidance document waarin is beschreven dat die bepaling is gericht op het waarborgen van de ecologische functionaliteit van broed- en rustplaatsen, dat wil zeggen het verzekeren dat deze plaatsen een diersoort alle elementen blijven bieden die nodig zijn om succesvol te kunnen broeden of rusten. Andere gebieden van de habitat van een diersoort, zoals foerageergebieden, worden niet beschermd door art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl, tenzij deze samenvallen met broed- of rustplaatsen. Voorts adviseert de EC in het Guidance document om voor diersoorten die in een groter gebied activiteiten ontplooien, de definitie van rustplaats te beperken tot een plaats die duidelijk is afgebakend. Als voorbeeld hiervan worden de slaapplaatsen van vleermuizen genoemd. Ten slotte wordt art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl volgens het Guidance document niet overtreden indien maatregelen worden genomen die de blijvende ecologische functionaliteit van een broed- of rustplaats garanderen. Hierbij is van belang dat de ecologische functionaliteit op geen enkel moment, ook niet tijdelijk, in het geding komt. Ook het Guidance document neemt als insteek dat een foerageergebied of vaste vliegroute niet wordt gerekend tot een vaste rust- of verblijfplaats, tenzij deze als zodanig samenvalt met een vaste rust- of verblijfplaats. In Nederland is sinds 2009 staande jurisprudentie dat foerageergebieden die samenvallen met (vaste) rust- en verblijfplaatsen onder de bescherming van de rust- en voortplantingsplaats vallen.[12]

Uit de rechtspraak kan ook worden afgeleid dat als voldoende is onderbouwd dat er rond een vaste rust- en verblijfplaats onvoldoende geschikt foerageergebied voor een soort overblijft, ook het bedreigde foerageergebied onder de bescherming van de rust- en verblijfplaats valt. Dit valt ook af te leiden uit Europese rechtspraak.[13] Het Hof van Justitie is van mening dat het systeem van strikte bescherming van soorten ingevolge de Hrl impliceert dat maatregelen moeten worden getroffen om de verslechtering of vernieling van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de in bijlage IV, onderdeel A, Hrl. Uit het arrest Commissie tegen Frankrijk over de bescherming van de korenwolf kan worden afgeleid dat deze verplichting onder omstandigheden ook bescherming van het leefgebied rond de beschermde rust- en voortplantingsplaats kan omvatten. Naar onze mening moet deze uitleg van het Hof wel worden beschouwd in de context van de betreffende beschermde soort. Bij een soort als de wolf is de bescherming van een volledig foerageergebied in de hiervoor genoemde zijn, niet goed voorstelbaar. Het jachtgebied van een wolf is zodanig omvangrijk dat een zinvolle uitleg van deze verplichting zou kunnen uitgaan van het instellen van een rustgebied (toegangsbeperking) rond de voortplantingsplek. Voorts is helder dat enkel een stelsel van

[11] HvJ 4 maart 2021 (prejudiciële vragen Zweden-heikikker), zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2021:166.
[12] ABRvS 25 februari 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BH3985, ABRvS 20 januari 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BK9909; ABRvS 19 januari 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BP1323 en recenter ABRvS 1 juli 2015, ECLI:NL:RVS:2015:2081; ABRvS 12 november 2014, ECLI:NL:RVS:2014:4024.
[13] HvJ 11 januari 2007(Cie/Ierland), C-183/05, ECLI:EU:C:2007:14, HvJ 16 maart 2006 (Cie/Griekenland), C-518/04, ECLI:EU:C:2006:183; HvJ 30 januari 2002 (Cie/Griekenland), C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60 en HvJ 9 juni 2011 (Cie/Frankrijk), C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.

'passieve soortenbescherming' (neerleggen van strikte verboden in wetgeving) onvoldoende wordt geacht door het Hof van Justitie om een stelsel van strikte bescherming van Habitatrichtlijnsoorten te garanderen: lidstaten zullen de nodige concrete en specifieke beschermingsmaatregelen moeten nemen, inclusief het vaststellen van coherente en preventieve maatregelen (actieve soortenbescherming: bijv. het vaststellen van soortenbeschermingsplannen met daarin gerichte beheermaatregelen).

Opzettelijke verstoring

De Commissie gaat in haar Guidance document in op het verbod op verstoringen zoals opgenomen in art. 12, eerste lid, sub b, Hrl. Verstoringen moeten per soort worden beoordeeld in het licht van de intensiteit, duur en frequentie van herhaling van de verstoring. De Commissie geeft tevens aan dat bij de verstoring moet worden beoordeeld wat het effect op de staat van instandhouding van de soort kan zijn. Juist een verstoring gedurende een kwetsbare periode kan daarom een extra negatief effect hebben en aan een in beginsel niet verboden incidentele verstoring een extra mee te wegen element toevoegen.[14] De Europese Commissie stelt in de draft herziening van het Guidance document dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van art. 12 Hrl. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan echter leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[15] Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[16] Sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[17]

Individu versus populatie

Het doel van de beschermingsregimes is, zoals hierna nog nader aan de orde zal komen, het bereiken en behouden van een goede staat van instandhouding van soorten. Het middel waarmee dat moet worden bereikt, is echter de bescherming van individuele exemplaren en hun voortplantings-, rust- en verblijfplaatsen. De bescherming krijgt dan ook gestalte in een stelsel van verbodsbepalingen waarin handelingen ten aanzien van individuen en hun verblijfplaats worden verboden.[18] Het Hof heeft ook bevestigd dat het systeem van strikte bescherming (in dat geval ging het om art. 12, eerste lid, onder d Hrl) geldt ongeacht het specimen van een soort.[19]

---

[14] Guidance document, p. 38.
[15] Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species 2019, p. 26.
[16] ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846, ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance document, p. 38.
[17] Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20
[18] Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 207.
[19] HvJ 17 april 2018 (Cie/ Polen), C-441/17, ECLI:EU:C:2018:255.

Vestiging op eigen kracht
Het in art. 12 Hrl opgenomen beschermingsregime ziet ook op exemplaren van een beschermde soort die op eigen kracht naar gebieden trekken. In het Guidance document merkt de EC daarover het volgende op:

> "When a species or habitat spreads on its own to a new area/territory (…) this territory has to be considered part of the natural range".[20]

Hybriden
In het rapport Trouwborst & Bastmeijer is ingegaan op de status van kruisingen tussen wolf en hond – de zogenaamde hybriden. De Habitatrichtlijn, maar ook het Verdrag van Bern gaan niet in op de vraag of ook hybriden onder het beschermingsregime vallen. Ook in de Wnb en de Omgevingswet wordt – anders dan onder de Flora- en faunawet - geen aandacht besteed aan de status van hybriden. In draft-Guidance wordt lidstaten geadviseerd een keuze te maken: "*De beheersinstanties moeten ervoor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren, hetzij als huisdieren*."
Er wordt wel gewezen op de kans dat er groot risico is dat hybriden en wolven worden verwisseld en ten onrechte geschoten, of gestroopt. Geadviseerd wordt hybriden te beschermen als wolven.[21]

1.2.2 Uitzonderingen
Op grond van art. 16, eerste lid Hrl kan – binnen strikte randvoorwaarden - toestemming worden gegeven om af te wijken van de in art. 12 Hrl opgenomen verbodsbepalingen. Dit beschermingsregime is in de nationale wetgeving opgenomen in art. 3.8 Wnb. Onder de Omgevingswet is in artikel 8.74k Bkl het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV Hrl., bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van de art. 12 en 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen. De grondslag is art. 5.18 van de Omgevingswet. Het kader als weergegeven in het eerste lid van art. 8.74k Bkl is direct overgenomen uit artikel 16 Hrl en is nu nog neergelegd in de art. 3.8, vierde lid, en 3.9, tweede lid, van de Wet natuurbescherming.
Om uitzondering op de verbodsbepalingen te kunnen toestaan moet aan een aantal cumulatieve voorwaarden worden voldaan:

a. de uitzondering is nodig:
    1. in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
    2. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
    3. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

[20] Guidance document, p. 11.
[21] Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.

4. ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
5. ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.er bestaat geen andere bevredigende oplossing.

b. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

De EC geeft in het Guidance document in zijn algemeenheid aan dat de toets strenger zal zijn naarmate de impact van een uitzondering op een soort/populatie ernstiger is.[22]

Voor alle hiervoor genoemde uitzonderingsmogelijkheden geldt dat derogatie maatwerk is. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat het gaat om een uitzonderingsregeling die strikt moet worden uitgelegd. Een autoriteit die het besluit neemt moet voor elke afwijking bewijzen dat aan de gestelde voorwaarden is voldaan. Elke ingreep die de beschermde soorten raakt wordt slechts toegestaan op basis van besluiten die steunen op een nauwkeurige en treffende motivering die verwijst naar de in de richtlijn genoemde redenen, voorwaarden en vereisten.[23] Een uitzondering moet dus een concrete en gerichte toepassing vinden, teneinde tegemoet te komen aan nauwkeurige vereisten en specifieke situaties. Zoals hiervoor al is opgemerkt, worden meer eisen gesteld aan de onderbouwing van een uitzondering naarmate de inbreuk verderstrekkende gevolgen heeft voor (de populatie van) een soort. Onderstaand wordt ingegaan op relevante elementen uit de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om een uitzondering toe te staan.

a) Wettelijk belang

De aanwezigheid van een wettelijk belang is de eerste randvoorwaarde waaraan moet worden voldaan om toestemming te kunnen verlenen voor een afwijking van een verbodsbepaling. Het is van belang om op te merken dat de belangen veelal zien op situaties die qua aard, omvang en locatie zeer verschillend kunnen zijn. De genoemde belangen vragen daarom ieder afzonderlijk om een specifieke onderbouwing. Voor de twee eerstgenoemde ontheffingsgronden is het niet voldoende dat er schade is opgetreden of zich een conflictsituatie heeft voorgedaan. Aangetoond moet worden dat de openbare veiligheid c.q. het belang van de wilde flora en fauna in het geding is. Tot nu toe heeft de jurisprudentie over openbare veiligheid met name betrekking op situaties waarin de veiligheid van personen (niet enkel van een individu) in gevaar wordt gebracht of risico's ontstaan voor de veiligheid van de omgeving, bijvoorbeeld doordat de kans op calamiteiten toeneemt. In de draft-Guidance wordt op p. 55 opgemerkt:

[22] Guidance document, p. 53.
[23] HvJ 8 juni 2006, C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378; HvJ 7 maart 1996, C-118/94, ECLI:EU:C:1996:86.

> (3-37) The "overriding" character of the public interest should be thoroughly examined by the competent authority on a case-by-case basis, and be appropriately balanced with the overall public interest of achieving the Directive's objectives. It seems reasonable to consider that, as it happens for the use of derogations under Article 16.1(b), the use of derogations under Article 16.1(c) in the interest of public health or public safety does not require damages to human health or safety to be sustained before the adoption of derogation measures. However, for using this derogation, Member States must be in a position to demonstrate with strong and robust evidence a link between the derogation and the alleged objectives of overriding public interest.

In het gebiedsbeschermingsregime heeft het Hof reeds in de Leybucht zaak over een uitzondering onder verwijzing naar 'openbare veiligheid' geoordeeld dat "*the grounds justifying such a reduction must correspond to a general interest which is superior to the general interest represented by the ecological objective of the directive*."[24] In de huidige context rondom de wolf lenen deze uitzonderingsgronden zich niet voor een generieke toepassing. Zie ook het rapport van Trouwborst & Bastmeijer.

Bij de beoordeling of sprake is van ernstige schade geldt als vertrekpunt dat sprake moet zijn van een concrete dreiging van het optreden van schade.[25] Of in de woorden van AG Kokott: "*Er hoeft evenwel niet te worden gewacht tot er schade ontstaat wanneer op basis van de beste wetenschappelijke gegevens die beschikbaar zijn, moet worden aangenomen dat er een voldoende risico bestaat op een voldoende ernstige schade*".[26] Het bevoegd gezag heeft beoordelingsruimte ten aanzien van de vraag of aan dat criterium is voldaan. Hoewel de schade zich nog niet hoeft te hebben voorgedaan, moet een besluit waarbij een uitzondering wordt toegestaan wel steunen op een nauwkeurige en treffende motivering. Uit jurisprudentie van het Hof volgt dat de afwijkingsgrond er niet toe strekt dreigende schade van geringe omvang te voorkomen.[27] In nationale jurisprudentie is zichtbaar dat steeds hogere eisen worden gesteld aan de vraag of aan het criterium 'ernstige schade' is voldaan.

De meest concrete onderbouwing van optredende schade is een getalsmatige onderbouwing van de schade en de relatie tot de schadeveroorzakende populatie(s). Als die cijfermatige onderbouwing er niet is, kan worden onderzocht of er ervaringsgegevens zijn in andere gebieden, in een vergelijkbare situatie. Daarbij kan worden uitgegaan van de getaxeerde schade. Informatie die daarbij van belang is, betreft de verspreiding van de schadeveroorzakende soort, de periode, en de locatie waar de schade optreedt. Ook andere variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Onderzoek naar en motivering van de betekenis van deze variabelen is van belang. De jurisprudentie over de jaren heen laat zien dat steeds meer belang wordt gehecht aan inzicht in de betekenis van verschillende variabelen die van invloed zijn op omvang van de schade.Opgemerkt wordt dat de jurisprudentie hoofdzakelijk betrekking heeft op beheer en schadebestrijding bij vogels. Enkele algemene noties uit deze jurisprudentie zijn echter ook hier van belang. Van belang is ook dat de enkele gelijktijdige toename van de populatie van een schadesoort en de omvang van de schade niet zonder meer betekent dat er een oorzakelijke relatie bestaat. Ook andere

[24] HvJ 28 februari 1991, C-57/89, ECLI:EU:C:1991:89.
[25] HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458
[26] Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.
[27] HvJ 8 juli 1987, C-247/85, ECLI:EU:C:1987:339.

variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Dit vraagt om een toegespitste motivering wat de betekenis is van deze variabelen.[28] Uit de jurisprudentie blijkt ook dat een ontheffing zich dient te beperken tot die specifieke situaties waarvoor op grond van de schadehistorie aannemelijk is gemaakt dat ten aanzien daarvan belangrijke schade is aangericht of dreigt te worden aangericht.[29] Zoals de periode en de locatie waar de schade optreedt.[30] De schadehistorie zal wel nader moeten worden gespecificeerd. Zo is het enkele gegeven dat een schadeveroorzakende diersoort en schadegevoelige locaties in een gebied voorkomen, niet voldoende voor de conclusie dat zich belangrijke schade voordoet.[31] Bij het bepalen van de reikwijdte van een ontheffing kan ook van belang zijn dat bestrijding in een groter gebied nodig is, om verplaatsing van het probleem te voorkomen. Aandachtspunt blijft dat de beoordeling casuïstisch is.

In jurisprudentie over de wolf speelt ook het criterium 'het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens', een rol. In het arrest inzake de beheersjacht op wolven in Finland heeft het Hof aangegeven aan welke randvoorwaarden een beroep op art. 16, eerste lid, onder e Hrl dient te voldoen**:**

- de met die afwijkingen nagestreefde doelstelling moet duidelijk en nauwkeurig zijn onderbouwd en aangetoond dient te worden dat de afwijkingen geschikt zijn om die doelstelling te bereiken;
- aangetoond moet worden dat de doelstelling die zij nastreven niet kan worden bereikt door een andere bevredigende oplossing;
- het moet vast staan dat de afwijkingen geen schade zullen toebrengen aan het behoud, in een gunstige staat van instandhouding, van de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied
- de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en de impact die de beoogde afwijking daarop kan hebben dient te worden beoordeeld, op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat verscheidene biogeografische regio's bestrijken, of indien het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dit vereist en, voor zover mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, en
- er moet worden voldaan aan de voorwaarden dat op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV bij de richtlijn genoemde soorten wordt gevangen onder strikt gecontroleerde omstandigheden, van welke voorwaarden de naleving moet worden vastgesteld, met name met betrekking tot de populatie, de staat van instandhouding en de biologische kenmerken.[32]

---

[28] ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366; ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824.
[29] Zie reeds ABRvS 28 maart 2007, ECLI:NL:RVS:2007:BA1688, ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366. Voldoende onderbouwing : ABRvS 22 november 2017, ECLI:NL:RVS:2017:3209.
[30] Rb. Den Haag (vzr.) 22 november 2019, ECLI:NL:RBDHA:2018:13809. Zie voor een voorbeeld waarin de motivering ontoereikend werd geacht: Rb. Noord-Holland (vzr.) 30 november 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:10195.
[31] ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824; ABRvS 15 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1535.
[32] HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

b) Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. In het Guidance document wordt dienaangaande opgemerkt:

> "(35) In conformity with the principle of subsidiarity, it rests with the competent national authorities to make the necessary comparisons and evaluate those alternative solutions. Nevertheless, this discretionary power is subject to several constraints.
>
> (36) Based on the case law of the Court on derogations under Article 9 of Directive 79/409/EEC, especially in Case C-10/96, an analysis of whether there is "no other satisfactory alternative" can be considered as having three parts: What is the problem or specific situation that needs to be addressed? Are there any other solutions? If so, will these resolve the problem or specific situation for which the derogation is sought?[33] The following remarks are based on the case law of the Court on Article 9 of the Birds Directive and apply the approach adopted by the Court to Article 16."
>
> (37) The analysis of whether "there is no other satisfactory alternative" presumes that a specific problem or situation exists and needs to be tackled. The competent national authorities are called upon to solve this problem or situation by choosing, among the possible alternatives, the most appropriate that will ensure the best protection of the species while solving the problem/situation. To ensure the strict protection of species, these alternatives must be assessed with regard to the prohibitions listed in Article 12. They could involve alternative locations (or routes), different development scales or designs, or alternative activities, processes or methods.
>
> (38) In any case, recourse to Article 16 derogations must be a last resort. The essential common characteristic of any derogation system is that it has to yield to other requirements laid down in the Directive in the interest of conservation.
>
> (39) The same strict approach applies to the interpretation of the term "satisfactory". Given the exceptional nature of the derogation regime and the duty of Member States under Article 10 of the EC Treaty to facilitate the achievement of the tasks of the Community, a derogation would only be justified on the basis of an objective demonstration that there is no other satisfactory solution. According to the Advocate General in case C-10/96, this term "may be interpreted as meaning a solution which resolves the particular problem facing the national authorities, and which at the same time respects as far as possible the prohibitions laid down in the Directive; a derogation may only be allowed where no other solution which does not involve setting aside these prohibitions can be adopted."
>
> (40) As regards the factors for evaluating the existence of another satisfactory solution, it is recognised that this is a matter for the national courts. The appraisal of whether an alternative is satisfactory or not, in a given situation, must be founded on objectively verifiable factors, such as scientific and technical considerations. In addition, the solution finally selected, even if it involves a derogation, must be objectively limited to the extent necessary to resolve the specific problem or situation.

[33] Zie ook: Europese Commissie, Gidsdocument voor de jacht in het kader van Richtlijn 79/409/EEG van de Raad inzake het behoud van de vogelstand, februari 2008, p. 49.

> (41) Evidently, the requirement to consider seriously other alternatives is of primary importance. The discretionary power of Member States is limited, and where another solution exists, any arguments that it is not "satisfactory" will need to be convincing. Moreover, it should be stressed that another solution cannot be deemed unsatisfactory merely because it would cause greater inconvenience to or compel a change in behaviour by the beneficiaries of the derogation.
>
> (42) The judgment in Case C-182/02 illustrates the strict approach adopted by the Court for derogations under the Birds Directive. In order to determine whether or not a satisfactory solution existed, the Court assessed the "need" and "purpose" of the derogation. This judgment confirms the importance of demonstrating that there are compelling reasons to justify a derogation (onderstreping auteurs)."

AG Kokott plaatst art. 16, eerste lid Hrl in de haar conclusie in zaak C-342/05in de sleutel van het evenredigheidsbeginsel. De AG wijst er op dat volgens dit beginsel de vastgestelde handelingen niet buiten de grenzen mogen treden van hetgeen geschikt en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van de rechtmatige doelstellingen van de betrokken regeling, met dien verstande dat, wanneer een keuze tussen meerdere geschikte maatregelen mogelijk is, die maatregel moet worden gekozen die de minste belasting met zich brengt, en de veroorzaakte nadelen niet onevenredig mogen zijn aan het nagestreefde doel. Dat betekent volgens de AG ook dat om te beginnen het doel van de maatregel moet worden bepaald. Dit doel kan een maatregel slechts rechtvaardigen wanneer het minstens valt onder één van de uitzonderingsgronden, dat wil zeggen wanneer de maatregel geschikt is om een van de aldaar genoemde doelstellingen te bereiken. Zelfs wanneer dit het geval is, mag de maatregel niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van artikel 16, lid 1, Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering buiten verhouding staan tot de nagestreefde doelstellingen en de andere oplossing wel evenredig is. Dit vormt de sluitsteen van de evenredigheidsbeoordeling, de zogenaamde geschiktheid of redelijkheid stricto sensu, aldus de conclusie van de AG.[34] De ABRvS sluit zich hierbij aan. De Afdeling geeft – in de procedure over de Gedragscode Stroomversnelling aan dat art. 16, eerste lid Hrl vereist dat de minister in een geval als dit nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[35]

Voor het alternatievenonderzoek is een heldere doelstelling dus relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn.

[34] Conclusie AG Kokott, C-342/05, ECLI:EU:C:2006:752. Zie ook: Draft Guidance p. 60 e.v..
[35] ABRvS 21 april 2021, ECLI:NL:RVS:2021:853

Bij de vraag naar reële alternatieven zijn de kosten van maatregelen op zichzelf geen doorslaggevend criterium. Dit volgt uit jurisprudentie over art. 6, vierde lid Hrl, op grond waarvan - evenals op basis van art. 16 Hrl - een onderzoek naar andere bevredigende oplossing moet worden verricht. In een arrest van 14 januari 2016[36] overwoog het Hof dat de in die procedure door de verwijzende rechter aangehaalde kosten van maatregelen die in aanmerking kunnen worden genomen in het kader van het onderzoek van de alternatieven, niet even belangrijk zijn als de door de Hrl nagestreefde doelstelling van instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna. Het Hof concludeert dat niet kan worden aanvaard dat louter de economische kosten verbonden aan dergelijke maatregelen beslissend kunnen zijn voor de keuze van alternatieve oplossingen op grond van deze bepaling.
De kosten kunnen echter wel een onderdeel vormen van de proportionaliteitstoets.

Het is verder van belang in te gaan op de vraag in hoeverre het onderzoek naar alternatieven en de aanwezigheid van een belang als bedoeld in de richtlijn elkaar beïnvloeden, maar ook of in de weging de zwaarte van de inbreuk een rol mag spelen. In een arrest uit 2007 overwoog het Hof dat het onderzoek naar eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project.[37] In een uitspraak uit 2015 oordeelde de ABRvS dat uit deze uitspraak van het Hof volgt dat de beoordeling van eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project. De ABRvS oordeelde dat, nu art. 16, eerste lid Hrl voor de soortenbescherming vergelijkbare begrippen kent als art. 6, vierde lid Hrl ter regeling van de gebiedsbescherming, voor de uitleg en toepassing van de begrippen uit artikel 16 aansluiting wordt gezocht bij dit arrest.[38] Dat betekent dat bij de beoordeling van het aangevoerde belang en bij het alternatievenonderzoek de ernst van de ingreep meeweegt.

AG Kokott is in de conclusie in de procedure over het wegvangen van een wolf uit een dorp in Roemenië strikt als het gaat om het alternatieven onderzoek:

> "Wat een „andere bevredigende oplossing" betreft, zou vooral moeten worden gedacht aan het wegnemen van prikkels voor de wolf, bijvoorbeeld voer of loslopende honden(27), wat geen afwijking krachtens artikel 16 van de habitatrichtlijn zou vereisen en dus de voorkeur zou verdienen.(28) Alleen wanneer de wolf desondanks de nabijheid van de mens blijft zoeken, komt de zogenaamde „afschrikking" in aanmerking, waarbij het dier wordt verjaagd onder bijvoorbeeld beschieting met rubberkogels. De doeltreffendheid van dergelijke methoden is evenwel onzeker."[39]

c) Populaties, natuurlijk verspreidingsgebied, gunstige staat van instandhouding
De derde randvoorwaarde bepaalt dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de '*populaties*' van de betrokken soort in hun '*natuurlijke verspreidingsgebied'* in een '*gunstige*

[36] C-399/14, ECLI:EU:C:2016:10.
[37] HvJ 20 september 2007, C-304/05, ECLI:EU:C:2007:532.
[38] ABRvS 18 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:438, ABRvS 26 oktober 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2788.
[39] Conclusie van AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.

staat van instandhouding' te laten voortbestaan. Op het natuurlijk verspreidingsgebied is hiervoor reeds ingegaan. Onderstaand wordt op de beide andere elementen ingegaan.

Populaties
Art. 16 Hrl stelt als voorwaarde voor het kunnen afwijken van de verboden zoals genoemd in art. 12 e.v. dat de afwijking 'geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan'. De vraag is daarbij onder andere wat 'de populaties in hun natuurlijk verspreidingsgebied' betekent. Voor het antwoord daarop is mede van belang art. 9 Verdrag van Bern, waarin is bepaald dat afwijkingen van de verbodsbepalingen uit art. 4 e.v. van dat verdrag slechts mogen indien de afwijkingen onder andere 'geen aantasting met zich brengen van het voortbestaan van de desbetreffende populatie'. Een 'populatie in zijn natuurlijk verspreidingsgebied' is dus de desbetreffende populatie, dus de populatie in het aan de orde zijnde gebied.[40]

In het Guidance document wordt benadrukt dat het enerzijds gaat om de staat van instandhouding in de desbetreffende biogeografische regio binnen een lidstaat of zelfs grensoverschrijdend. Het uiteindelijke doel van de richtlijn is immers om de strikt te beschermen soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in de desbetreffende biogeografische regio's in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Anderzijds zal moeten worden gekeken naar de desbetreffende (plaatselijke) populatie. Een ontheffing of vrijstelling is, aldus de EC, alleen mogelijk indien de ontheffing geen afbreuk doet aan de gunstige staat van instandhouding van zowel de soort in haar biogeografisch verspreidingsgebied, als van de desbetreffende lokale populatie. In het Guidance document wordt daaromtrent gesteld:

> "The conservation status of a species within the relevant biogeographic region within a Member State should be important information to be used when considering a derogation. However, an appropriate assessment of the impact of a specific derogation will in many cases, if not most, have to be at a lower level than the biogeographic region in order be meaningful in ecological terms. A useful level in this regard could be the (local) population. The wording of Article 16, which points to "populations of the species concerned", confirms this interpretation. The approach of course needs to be adapted to the species in question: the killing of individuals of a wide-ranging large carnivore will need to be evaluated at population level (transboundary where applicable), while the impact of the destruction of a breeding site in a rather fragmented amphibian habitat may be better evaluated on site or at meta-population level. It should be kept in mind that, according to established case law, derogations must be applied appropriately in order to deal with precise requirements and specific situations. It follows that assessments at lower levels are normally essential, since the derogations have to deal with specific problems and provide suitable solutions. Such an assessment at a lower level would then have to be seen in relation to the situation on a larger scale (e.g. biogeographic or national), for a complete picture of the situation."[41]

[40] Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 209 e.v.
[41] Guidance document, p. 61.

Het schaalniveau waarop de bescherming van de wolf moet worden beoordeeld is inmiddels ook in twee uitspraken van het Hof aan de orde gekomen. In het arrest over de beheersjacht op wolven in Finland oordeelde het Hof:

> "Zoals de advocaat-generaal in de punten 79 tot en met 82 van zijn conclusie in wezen heeft opgemerkt, moet de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van genoemd artikel 16, lid 1, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.
>
> 59 Zoals de advocaat-generaal in punt 83 van zijn conclusie heeft opgemerkt, is het bovendien over het algemeen noodzakelijk de impact van een afwijking te beoordelen op het niveau van het grondgebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Aangezien een dergelijke afwijking overeenkomstig de in punt 41 van het onderhavige arrest geformuleerde overwegingen moet beantwoorden aan nauwkeurige vereisten en aan specifieke situaties, zullen de gevolgen van een dergelijke afwijking immers over het algemeen het meest rechtstreeks merkbaar zijn in het lokale gebied waarop die afwijking betrekking heeft. Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden.
>
> 60 In tegenstelling tot wat het wildcentrum stelt, mag daarentegen bij die beoordeling geen rekening worden gehouden met het deel van het natuurlijke verspreidingsgebied van de betrokken populatie dat zich uitstrekt tot bepaalde delen van het grondgebied van een derde land, dat niet gebonden is aan de verplichtingen inzake strikte bescherming van soorten die voor de Unie van belang zijn.
>
> 61 Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[42]

Daarnaast kan verwezen worden naar de conclusie van AG Kokott in een door Zweden aanhangig gemaakte prejudiciële procedure. Kokott merkt daarin op:

> "109. Dienaangaande is het nuttig om de recente vaststellingen in het tweede arrest inzake de bescherming van de wolf in Finland in ogenschouw te nemen. Hierbij stond de staat van instandhouding van de betrokken soort bij het toestaan van een afwijking

[42] Zie HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

overeenkomstig artikel 16 van de habitatrichtlijn ter beoordeling. Indien de vaststellingen in die zaak worden toegepast op de toetsing van een aantasting, moet deze toetsing worden gebaseerd op criteria die het behoud van de dynamiek en de sociale stabiliteit van de beoogde soort op lange termijn waarborgen.

110. Daarbij moet worden gekeken naar zowel het gebied van de lidstaat als de betreffende biogeografische regio, om eerst en vooral vast te stellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de verstoringen daarop kunnen hebben.

111. In dit verband is het over het algemeen noodzakelijk om de impact van een aantasting te beoordelen op het niveau van het gebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Bovendien hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende verstoringen die van invloed zijn op lokale gebieden.

112. Voor zover het bij de toepassing van de verboden in artikel 5 van de vogelrichtlijn en artikel 12, lid 1, van de habitatrichtlijn aankomt op de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort, moet deze dus worden beoordeeld op het niveau van het grondgebied van die lidstaat dan wel, in voorkomend geval, op het niveau van een bepaalde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken of wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[43]

Van belang is verder dat de effecten op de populatie moeten worden bezien in relatie tot het natuurlijk verspreidingsgebied:

"(62) According to Article 16(1), derogations must not be "*detrimental to the maintenance of the populations of the species concerned at a favourable conservation status in their natural range*". The implementation of this provision should include a two-step assessment: firstly, determination of the conservation status of the populations of a species in its natural range within the Member State concerned (and possibly beyond national boundaries if the populations are shared with neighbouring countries) and, secondly, evaluation of the impact of the derogation on the population or populations concerned. The assessment is thus at two levels: the level of "natural range" and the level of "population".[44]"

Gunstige staat van instandhouding

Art. 1 Hrl geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding: "*het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de verspreiding en de grootte van de populaties van die soort op het in art. 2 bedoelde grondgebied*". De 'staat van instandhouding' wordt als 'gunstig' beschouwd wanneer uit populatiedynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en het

[43] Conclusie AG Kokott 10 september 2020, Gevoegde zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
[44] Guidance document, p. 60.

natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden.

De Hrl kent geen concrete bepalingen over referentiewaarden voor het vaststellen van de (gunstige) staat van instandhouding. Parameters komen wel aan de orde in het kader van de rapportageverplichtingen waarin de Hrl voorziet. De rapportageverplichting in art. 17 Hrl is globaal geformuleerd, maar nader uitgewerkt in richtsnoeren.[45] De vier parameters voor de bepaling van de 'staat van instandhouding' zijn: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (oppervlakte van habitat, geschiktheid van habitat voor soorten, structuur en functies van habitats) en toekomstperspectief. Dit laatste element is in het bijzonder ook bij erpopulatie van belang, omdat de beoordeling van de staat van instandhouding niet alleen een momentopname betreft, maar ook vraagt om een beoordeling van de ontwikkeling van de staat van instandhouding als gevolg van de uitzondering op een verbod en andere voor de soort relevante ontwikkelingen. In het Guidance document wordt dit als volgt beschreven:

> "It is also clear that the application of a proportional approach to derogations is only possible within a clear and well-developed framework of species conservation measures. Again (as with protection measures), the conservation status of a species (at biogeographic and population level) is the core concept for a flexible and proportional approach to the use of derogations. It is therefore important not only to consider the present conservation status, but also to examine how it is developing."[46]

In een arrest over de Finse wolvenjacht uit 2007 heeft het Hof overwogen dat het toestaan van uitzonderingen op de verbodsbepalingen in geval van een ongunstige staat van instandhouding van een soort bij wijze van uitzondering mogelijk is wanneer naar behoren is vastgesteld dat zij de ongunstige staat van instandhouding van deze populaties niet kunnen verslechteren of niet kunnen verhinderen dat deze in een gunstige staat van instandhouding worden hersteld. Het Hof wees er op dat niet kan worden uitgesloten dat het doden van een beperkt aantal dieren geen invloed heeft op het doel van art. 16, eerste lid Hrl, de wolvenpopulatie in haar natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Een dergelijke afwijking zou in dat geval neutraal zijn voor de betrokken soort."[47]

In recentere jurisprudentie scherpt het Hof dit oordeel aan en wijst er op dat er weliswaar een mogelijkheid is om afwijkingen toe te staan in geval van een niet-gunstige staat van instandhouding, maar dat deze afwijkingen slechts in uitzonderlijke omstandigheden mogen worden toegestaan en dat een dergelijke toekenning ook moet worden beoordeeld in het licht van het voorzorgsbeginsel.[48] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de

[45] Meest recente versie van deze richtsnoeren: DG Environment. 2017. Reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory notes and guidelines for the period 2013-2018 (last updated:05.07.2018*)*
[46] Guidance document, p. 62.
[47] HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05, ECLI:EU:C:2007:341
[48] Zie HvJEU 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[49]

In een arrest van 23 april 2020 (inzake uitleg van de Vogelrichtlijn) overwoog het Hof dat het feit dat de populatie van een bepaalde soort een dalende trend vertoont, op zich niet dient als bewijs dat die populatie zich in een onbevredigende staat van instandhouding bevindt. Wanneer aanvullende gegevens er echter niet op wijzen dat de situatie om andere redenen toch als gunstig moet worden beschouwd, kan op grond van een dergelijke omstandigheid niet worden gesteld dat de populatie op een „bevredigend niveau" wordt gehandhaafd**.**[50]

Het is ten slotte belangrijk om op te merken dat in recente jurisprudentie aan de orde komt dat ook cumulatieve effecten van belang zijn bij de beoordeling van de effecten op de staat van instandhouding. In een arrest van 10 oktober 2019[51] overwoog het Hof:

> "Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden. Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."

2. Gebiedsbescherming

Indien een diersoort wordt vermeld op Bijlage II van de Hrl heeft dit tot gevolg dat, indien deze soort in een gebied in meer dan onbeduidende mate voorkomt, met inachtneming van de criteria in Bijlage III van de richtlijn beschermde gebieden moeten worden aangewezen, in Nederland Natura 2000-gebieden genoemd. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeen komen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn.

Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf c.q. is in bestaande aanwijzingsbesluiten niet alsnog een instandhouigsdoelstelling opgenomen voor de wolf. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat steeds opnieuw moet worden getoetst aan de meest recente wetenschappelijke inzichten en indien nodig tot aanpassing (van de begrenzing) van reeds aangewezen gebieden dient te worden overgegaan.[52]

Trouwborst & Bastmeijer adresseren een aantal relevante vragen rondom het aanwijzen van Natura 2000-gebieden voor de wolf c.q. het formuleren van instandhoudingsdoelstellingen

[49] Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II) 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
[50] HvJ 23 april 2020 (Cie/Finland-eidereend), C-217/19. ECLI:EU:C:2020:291.
[51] HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
[52] HvJ 23 maart 2006 (Cie/Oostenrijk), C-209/04, ECLI:EU:C:2006:195.

voor bestaande Natura 2000-gebieden ter bescherming van de wolf. De beschrijving in het rapport is naar onze mening nog steeds actueel. Op twee punten willen wij echter nader ingaan.

Allereerst verwijzen Trouwborst & Bastmeijer naar het door Nederland gehanteerde criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. Wij hebben iet kunnen achterhalen waar dit criterium op is gebaseerd.

Verder stellen Trouwborst & Bastmeijer vraagtekens bij de formele status van de referentielijst. De lijst wordt echter beschouwd als een belangrijk handvat voor de EU-lidstaten bij de aanwijzing van Natura 2000-gebieden. Op de website van EIONET wordt hierover het volgende opgemerkt:

> "Annexes I and II of the Habitats Directive (EEC/92/43) list habitats and species for which Special Areas of Conservation (SAC) must be designated as part of the Natura 2000 network. As the Annexes cover all the EU, 'Reference Lists' have been developed which list the habitats and species in a given Biogeographical region and indicating for which habitats and species the Member States in the region have an obligation to designate SAC.
>
> Importantly, Reference Lists are not species check-lists in the sense of listing all species of Community Interest recorded in each Member State. Reference Lists do not include those irregular or vagrant species for which the designation of protected areas is not an appropriate conservation method in a particular Member State.
>
> The Reference Lists are updated annually based on information reported by the Member States. Below are the Reference lists for the biogeographical regions. The Reference list of habitat types and species of the Atlantic Region includes protected habitat types (Habitats Directive Annex I) and species (Habitats Directive Annex II) present in this bio-geographical region by Member State. These are all habitat types and species for which the Member States have to propose Natura 2000 sites. The Reference Lists derive from the conclusions of bio-geographical seminars and are updated when new scientific information becomes available."[53]

Er wordt dus vanuit gegaan dat de jaarlijkse update van de referentielijst aangeeft of een lidstaat mogelijk gebieden voor soort moet aanwijzen. Op de meest recente lijst wordt Nederland nog niet genoemd voor wat betreft de wolf.[54]

3. Actieve beschermingsmaatregelen

In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het

[53] https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/building-the-natura-2000-network#autotoc-item-autotoc-3
[54] Terrestrial Atlantic Region.pdf

rechtvaardigen van het maken van uitzonderingen op de strikte bescherming kan faciliteren.
In aanvulling en ter verbijzondering op datgene wat Trouwborst & Bastmeijer in hun rapport hebben besproken, is inmiddels nadrukkelijker in het wettelijk kader en handreikingen vastgelegd dat actieve beschermingsmaatregelen onderdeel dienen te vormen van een volledige implementatie van de uit de Hrl voortvloeiende verplichtingen voor soortenbescherming.

3.1 Wettelijk kader

Volgens vaste rechtspraak van het Hof van Justitie vormen de art. 12, 13 en 16 van de Hrl een samenhangend geheel van bepalingen ter bescherming van de populaties van de betrokken soorten en vormen de art. 12 tot en met 14 en 15 van de richtlijn een samenhangend geheel van bepalingen die de lidstaten verplichten strikte beschermingsregelingen in te stellen voor de betrokken dier- en plantensoorten. Die maatregelen moeten in overeenstemming zijn met de algemene doelstelling van de richtlijn, namelijk het waarborgen van de biodiversiteit en het in een gunstige toestand behouden of herstellen van natuurlijke habitats en soorten van communautair belang.
De verplichtingen tot het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen uit de Hrl zijn opgenomen in de Wnb (m.n. art. 1.12) en de Omgevingswet (art. 2.18, eerste lid, onderdeel g, onder 1°, Ow, en art. 3.57 Bkl). De bedoelde maatregelen moeten worden getroffen door de provincies en zijn onderling zodanig afgestemd dat door de provincies tezamen de doelstellingen voor geheel Nederland kunnen worden bereikt.[55]

Onder andere ter invulling van de verplichtingen tot actieve soortenbescherming van de wolf[56], een soort die zich niet in een gunstige staat van instandhouding bevindt en in de Hrl is aangewezen als 'prioritaire soort', is in 2019 een (interprovinciaal) wolvenplan vastgesteld.[57] Als dit plan een belangrijke rol moet (gaan) spelen als soortenbeschermingsplan, waarmee ook afwijkingen van de strikte bescherming zouden kunnen worden gemotiveerd, dan zal dit plan aan een aantal eisen moeten voldoen.
De navolgende beschrijving en inventarisatie is gebaseerd op rechtspraak van het Hof (bindend) en hiervoor reeds aangehaalde draft Guidance document. Dit laatstgenoemde document is geen juridisch bindend document heeft geen strikt juridische status. De uitleg in dit document is echter goed navolgbaar en veelal ook gebaseerd op de geldende rechtspraak van het Hof van Justitie.

3.2 Draft Guidance document 2019[58]

De EC stelt in haar Draft Guidance document dat een soortenbeschermingsplan een beschrijving moet omvatten van hetgeen de lidstaat verstaat onder een gunstige staat van instandhouding van een soort, waarbij in ieder geval moet worden voldaan aan de eisen als bedoeld in art. 1 en onder i Hrl. De door de lidstaten genomen of te nemen maatregelen moeten geschikt zijn om het doel te bereiken, namelijk het behoud of herstel van de staat van instandhouding van een soort. Dit houdt in dat de te nemen maatregelen moeten worden vastgesteld op grond van de bijzondere omstandigheden en

[55] Art. 3.57 lid 2 Bkl.
[56] Zie: art. 1.12 lid 1 en onder b. Wnb
[57] IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan, IPO, Den Haag.
[58] Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.

situaties en rekening houdend met het specifieke karakter van elke soort. Zo kunnen bijvoorbeeld de kenmerken van een soort, zoals de bestaande (ongunstige) staat van instandhouding, specifiekere of intensievere beschermingsmaatregelen rechtvaardigen.

3.3 Jurisprudentie Hof van Justitie

Eenzelfde redeneerlijn volgt uit jurisprudentie van het Hof. Het systeem van strikte bescherming moet worden aangepast aan de behoeften en de staat van instandhouding van de betreffende soort.[59] Deze benadering is bevestigd door het arrest van het Hof van 10 oktober 2019. Om aan de vereisten van art. 16 Hrl te voldoen, "*moeten de lidstaten niet alleen een alomvattend wetgevingskader vaststellen, maar ook concrete en specifieke beschermingsmaatregelen uitvoeren. Evenzo veronderstelt het systeem van strikte bescherming de vaststelling van samenhangende en gecoördineerde maatregelen van preventieve aard. Een dergelijk systeem van strikte bescherming moet het dus mogelijk maken het opzettelijk vangen of doden in het wild en de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van de in bijlage IV, punt a), van de habitatrichtlijn genoemde diersoorten daadwerkelijk te voorkomen*" (punt 27).[60]
Een dergelijke aanpak is ook gebaseerd op art. 191 VWEU, volgens hetwelk "*in het beleid van de Unie op milieugebied naar een hoog niveau van bescherming wordt gestreefd*", en berust op het voorzorgsbeginsel en op het beginsel van preventief handelen. Preventieve maatregelen anticiperen op de bedreigingen en risico's waarmee een soort kan worden geconfronteerd en zijn met name van belang om de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van soorten van bijlage IV, letter a), te voorkomen (art. 12, eerste lid, onder d Hrl).

3.4 Actieve maatregelen voor de wolf binnen Natura2000

In dit verband komt ook belang toe aan de plaatsing van de wolf op bijlage II van de Hrl. Het is voorstelbaar dat voor een adequate bescherming van de verblijfplaatsen en de functionele leefomgeving van de wolf in de situatie dat deze zich gevestigd heeft, dit bestendigd wordt door danwel het toevoegen van een instandhoudingsdoelstelling aan een bestaand Natura 2000 gebied, danwel de aanwijzing van een vestigingsgebied als Natura 2000-gebied. Zie hiervoor onder 2. Het na aanwijzing van het betreffende gebied als Natura 2000 gebied verplicht op te stellen beheerplan Natura 2000 (verplicht programma onder de Omgevingswet) kan ook dienen als kader voor het treffen van actieve soortbeschermingsmaatregelen. Het beheerplan zou kunnen en moeten aansluiten bij andere mogelijk nationaal of internationaal op te stellen beschermingsplannen voor de wolf, waarbij de specifieke functie van het aangewezen gebied voor de soort expliciet wordt benoemd en de ten behoeve van de wolf te treffen instandhoudingsmaatregelen worden benoemd. Die instandhoudingsmaatregelen zijn uiteraard mede afhankelijk van de door de minister vast te stellen instandhoudingsdoelstelling ten aanzien van de wolf.

3.5 Actieve maatregelen buiten Natura 2000

Buiten Natura 2000-gebieden kunnen preventieve maatregelen en andere actieve soortenbeschermingsmaatregelen worden ingebed in een provinciaal of landelijk

[59] HvJ 9 juni 2011 (Korenwolf Frankrijk) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.
[60] HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

soortenbeschermingsplan. Dat biedt ook mogelijkheden om de verbodsbepalingen van artikel 12 Hrl 'in het veld' handen en voeten te geven. Dit kunnen bijvoorbeeld voorlichtingscampagnes zijn, of beschermingsmaatregelen om relevante economische activiteiten die een effect kunnen hebben op de wolf (bijv. landbouw, bosbouw, recreatie) te reguleren. Hierbij kan worden gedacht aan onder andere opleiding, gedragscodes, richtsnoeren, of de aanpassing van bosbouw- of landbouwplannen of actieve preventie van te verwachten verstoringen (bijv. beperking van de toegang tot voortplantingsplaatsen).

De provinciale of nationale beschermingsplannen, waarin bovengenoemde maatregelen gedetailleerd worden uiteengezet voor lokale populaties zouden moeten aansluiten op de internationale managementplannen (zie ook hieronder bij Allesomvattende actie/beheerplannen voor de wolf). Gezien de aard van de problematiek van de wolf en zijn grote verspreidingsgebied ligt een overkoepelende landelijke aanpak van de soortenbescherming voor de hand.

3.6 De rol van soortenbeschermingsplannen

Een manier om te zorgen voor een passend gebruik van de mogelijkheden voor het toestaan van afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kan ook volgens de EC worden beargumenteerd door middel van het van kracht zijn van "instandhoudings-plannen voor soorten". Ook al zijn deze plannen geen verplichting op grond van de Hrl, ze zijn gericht op de instandhouding van een soort op lange termijn en bevatten maatregelen die hoofdzakelijk betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort. [61] Ze kunnen ook belangrijk zijn voor de onderbouwing van het toestaan van uitzonderingen op het beschermingsregime in individuele gevallen. Op voorwaarde dat dergelijke afwijkingen per geval worden beoordeeld, zou het plan de basis kunnen vormen voor het geven van toestemming voor het vangen of eventueel doden van individuen van de soort, of activiteiten die leiden tot de vernietiging van voortplantingsgebieden (b.v. ruimtelijke ontwikkelingen). Voorwaarde is dat kan worden gegarandeerd dat dit geen gevolgen heeft voor de gunstige staat van instandhouding, of de mogelijkheid om die te kunnen bereiken.[62] In dit verband dient ook te worden benadrukt dat, overeenkomstig het al genoemde voorzorgsbeginsel gebaseerd op art. 191 VWEU, de lidstaat, indien het onderzoek van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens onzekerheid laat bestaan over de vraag of een afwijking van het beschermingskader al dan niet schadelijk is voor de instandhouding of het herstel van de populaties van een met uitsterven bedreigde soort in een gunstige staat van instandhouding, zich van deze afwijking dient te onthouden.[63]

Ook moet voor het toestaan van afwijkingen van het strikte beschermingskader worden voldaan aan de andere voorwaarden van art. 16 Hrl. Een soortenbeschermingsplan zou een geschikt kader kunnen zijn voor het beschrijven van situaties waarin gebruik kan worden gemaakt van afwijkingen van het beschermingskader.

---

[61] Het treffen van actieve beschermingsmaatregelen is wel verplicht, maar een planmatige aanpak voor het treffen van die maatregelen niet.
[62] HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05 ECLI:EU:C:2007:341, r.o. 29.
[63] Idem, r.o. 66.

3.7 Eisen aan het soortenbeschermingsplan als onderbouwing voor uitzonderingen (derogaties)

Met het oog op de vaststelling van een passend kader voor het gebruik van uitzonderingen moet een soortenbeschermingsplan gebaseerd zijn op degelijke en geactualiseerde informatie over de populatietoestand en -tendensen van de soort, een visie op wat een 'gunstige staat van instandhouding' is, en een degelijke en alomvattende beoordeling van alle relevante bedreigingen en belastende factoren, met inbegrip van natuurlijke sterfte en alle andere factoren die leiden tot sterfte, waaronder ook het illegaal doden (stroperij) en het bij toeval vangen en doden (verkeersslachtoffers). Op basis van de beste bestaande informatie en deugdelijke wetenschappelijke beoordelingen en monitoringsystemen kan het soortenbeschermingsplan dan een samenhangende reeks maatregelen vaststellen, die effectief moeten worden uitgevoerd en gemonitord om ervoor te zorgen dat de gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt bereikt, of gehandhaafd. Alleen onder deze omstandigheden zouden soortenbeschermingsplannen een goed alomvattend kader voor het gebruik van afwijkingen kunnen vormen, dat kan bijdragen tot de vereenvoudiging van de procedure voor de toekenning van elke specifieke afwijking, op voorwaarde dat er een efficiënt systeem is om te beoordelen dat dat aan alle drie de voorwaarden van art. 16 Hrl wordt voldaan.

Ook volgens het Hof kan een soortenbeschermingsplan een basis vormen voor het verlenen van toestemming voor vangen of doden van exemplaren van een soort, onder strikt gecontroleerde omstandigheden. Dit lijkt mogelijk mits - gezien de voorwaarden waaronder beheer wordt toegestaan en onder toepassing van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens - geen onzekerheid bestaat over de vraag of een dergelijke afwijking al dan niet schadelijk is voor de instandhouding, of het herstel van de staat van instandhouding. Dat betekent dat kwalitatief en kwantitatief beperkingen moeten worden gesteld, nageleefd en de naleving gemonitord. Het plan moet zijn gebaseerd op basis van uiterst nauwkeurige wetenschappelijke gegevens op het gebied van geografie, klimaat, milieu en biologie, alsmede op basis van gegevens waaruit kan worden opgemaakt wat de situatie is op het vlak van voortplanting en de totale jaarlijkse natuurlijke sterfte van de betrokken soort.[64]

3.8 Allesomvattende actie-/beheerplannen voor wolven[65]

Volgens de Europese Commissie zou de beste aanpak voor de autoriteiten van de lidstaten erin bestaan de maatregelen op de juiste schaal te combineren, met gebruikmaking van alle beschikbare instrumenten en financieringsbronnen, in het kader van een omvattend en consistent instandhoudings- en beheersplan voor wolven. In een dergelijk plan (idealiter een grensoverschrijdend plan tussen de lidstaten met dezelfde wolvenpopulatie) zouden alle relevante bedreigingen, conflicten, kansen en behoeften met betrekking tot de wolf in de betrokken lidstaat aan bod komen. Een dergelijk plan zou het best kunnen garanderen dat een gunstige staat van instandhouding voor de wolf

[64] Zie naar analogie arresten van 8 juni 2006 (WWF Italia e.a.) C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378, r.o. 25 en 29, en 21 juni 2018 (Commissie/Malta) C-557/15, ECLI:EU:C:2018:477, r.o. 62.
[65] Gebaseerd op Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019, Annex III, The Implementation of Article 12 of Habitats Directive - The Wolf example.

in zijn hele verspreidingsgebied wordt bereikt en gehandhaafd, en tegelijkertijd, binnen de door de richtlijn gestelde grenzen, de nodige flexibiliteit bij het beheer bieden en de acceptatie van de wolf door het publiek (de zogenaamde "maatschappelijke draagkracht") handhaven of verbeteren.

Een passend en alomvattend instandhoudings- en beheersplan voor de wolf kan een goed algemeen kader bieden voor de toepassing van alle nodige instrumenten en maatregelen, met inbegrip van het mogelijke gebruik van afwijkingen. Wanneer dergelijke plannen naar behoren worden uitgevoerd, met aantoonbare resultaten inzake het bevorderen van de gunstige staat van instandhouding, biedt artikel 16 van de Habitatrichtlijn de mogelijkheid tot de nodige flexibiliteit door het gebruik van afwijkingen.

Afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kunnen gemakkelijker worden gerechtvaardigd indien in een lidstaat een alomvattend geheel van passende, doeltreffende en controleerbare maatregelen wordt vastgesteld en naar behoren ten uitvoer wordt gelegd om een doeltreffende bescherming te garanderen en de gunstige staat van instandhouding van de soort te bereiken. Dit betekent bijvoorbeeld dat:

- er een passend plan voor de wolf bestaat, dat volledig en correct wordt uitgevoerd en waarop goed toezicht wordt gehouden, en dat erop gericht is de gunstige staat van instandhouding te garanderen en sociaal-economische conflicten aan te pakken;
- het plan is gebaseerd op de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens en op een degelijk monitoringsysteem van de wolvenpopulatie;
- alle nodige preventie- en compensatiemaatregelen worden uitgevoerd;
- er passende maatregelen worden genomen om stroperij doeltreffend te bestrijden (zoals criminalisering, handhaving en bewustmaking) en om elke andere door de mens veroorzaakte mortaliteitsfactor aan te pakken;
- alle andere bedreigingen voor de instandhouding van de wolf in het betrokken gebied met succes worden aangepakt (bv. hybridisatie);
- de andere oorzaken van de sterfte van grazend vee (bv. loslopende honden) naar worden behoren aangepakt;
- de doelstellingen en voorwaarden voor de afwijkingen duidelijk zijn vastgesteld, met solide bewijsmateriaal gestaafd en in overeenstemming met de relevante wetgeving, en zij per geval worden beoordeeld en vastgesteld;
- de beoogde afwijking niet nadelig is voor de staat van instandhouding van de populatie.

4. ‘Go & no go’-gebieden voor de wolf;

In dit deel van het advies zal worden beoordeeld of er aanleiding is om de analyse van Trouwborst & Bastmeijer vanuit Europees / internationaalrechtelijk perspectief aan te vullen c.q. te wijzigen. In aanvulling op dit onderdeel zal worden ingegaan op de vraag of het mogelijk is, en zo ja onder welke voorwaarden, om go & no go-gebieden aan te wijzen en wat de juridische consequenties daarvan zijn. Bijvoorbeeld gaat het daarbij om het op voorhand aanwijzen van corridors (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen), en het op voorhand aanwijzen van gebieden als wolvenleefgebied, of verblijfplaats.

4.1 Wettelijk kader

Het doel van de Hrl is het handhaven of bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding' voor de soorten en de typen natuurlijke habitats om bij te dragen tot de instandhouding van de biodiversiteit in Europa. De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de richtlijn moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang.[66] De staat van instandhouding van een soort wordt gunstig geacht te zijn wanneer, onder andere, de soort 'zich op lange termijn handhaaft als een levensvatbare component van zijn natuurlijke habitat' en 'er een voldoende grote habitat is en waarschijnlijk zal blijven bestaan habitat om de populaties op lange termijn in stand te houden'.[67] Zie ook hoofdstuk A.1. De staat van instandhouding van de wolf verschilt per land. In sommige landen verkeert de wolf in een gunstige staat van instandhouding. In andere landen is dit (nog) niet het geval. De tot op heden in Nederland waargenomen wolven zijn afkomstig van de Pools-Duitse laaglandpopulatie. Deze populatie verkeert nog niet in een gunstige staat van instandhouding.

De wolf is een van de 'soorten van communautair belang' die onder de eerder in dit advies besproken verplichtingen valt:

- De wolf is voor Nederland als prioritaire soort opgenomen in bijlage II Hrl waardoor voor deze soort speciale beschermingszones moeten worden aangewezen en beschermd, als onderdeel van het Natura 2000-netwerk.
- Verder is de wolf voor wat betreft de soortenbescherming opgenomen op bijlage IV Hrl als soort die strikt moeten worden beschermd.

Verder volgt een ruime bescherming van het leefgebied van de wolf uit artikel 4, lid 1, van de Bern Conventie waarbij de EU (mede) partij is en dat partijen gebiedt om de leefmilieus van, met name, de soorten in bijlage I en bijlage II van de Conventie te beschermen. Ingevolge deze bepaling dienen partijen de leefmilieus van de diersoorten genoemd in bijlage II van de Conventie te beschermen. Indien de leefmilieus van de soorten niet voldoende binnen het kader van het Natura 2000-regime beschermd kunnen worden, zal artikel 12 Hrl ruim dienen te worden uitgelegd, wil de EU ook voldoen aan haar internationale verplichtingen ingevolge de Conventie (zie hiervoor in hoofdstuk A.1). Daarbij kan ook het regime ter bescherming van het Natuurnetwerk Nederland eventueel dienen voor de verdragsconforme noodzakelijke bescherming van de leefmilieus van betrokken soorten.[68]

De staat van instandhouding van de wolf is momenteel ongunstig, op feitelijk alle aspecten waarop dit vanuit de Hrl moet worden beoordeeld.[69] Voor de wolf is verder in dit verband relevant dat Nederland te klein is om ook op de langere termijn een populatie wolven te huisvesten die op zichzelf groot genoeg is om een gunstige staat

[66] Art. 2, tweede lid Hrl.
[67] Art. 1 en onder i Hrl.
[68] Zijlmans in noot bij HvJ van 9 juni 2011 (Franse Korenwolf) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369, *Jur*. 2011, p. I-04869, JM 2011, 98.
[69] Id.

van instandhouding te bereiken. Dit gegeven is al geruime tijd geleden door de EC onderkend, waarbij is aanbevolen dat lidstaten tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. [70]

4.2 Inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden van de wolf in algemene zin
Zoals ook al beschreven en uitvoerig gemotiveerd in Trouwborst & Bastmeijer is inperking van de mogelijkheden tot migratie van de wolf in beginsel in strijd met de uitgangspunten dat – kort gezegd – de soort bepaalt wat zijn leefgebied zal zijn. Het is niet de mens die hier leidend is, maar de soort. Daarbij is mede van belang dat de wolf over een groot potentieel leefgebied beschikt, flexibel is naar de aard van de leefgebiedskeuze en over een grote actieradius beschikt. Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, lijkt inperking van de migratiemogelijkheden voor wat betreft de mogelijkheid van gebiedskeuze en vestiging niet acceptabel. Dit betekent naar ons oordeel overigens niet dat er geen beperkingen kunnen worden gesteld aan trekgedrag, of het faciliteren van bepaalde routes door het gericht treffen van begunstigende maatregelen, naast het treffen van beperkende maatregelen. Dit zou dan echter gemotiveerd moeten worden vanuit de wens om toe te werken naar een gunstige staat van instandhouding. Denk aan het uitrasteren van snelwegen, of provinciale wegen om verkeersslachtoffers te voorkomen en het daarbij tegelijkertijd inrichten van wildviaducten, of andere voorzieningen die een veilige passage van een weg kunnen borgen.

4.3 Beperken van de toegang tot, of zonering van grote gebieden
Het op voorhand afsluiten of afschermen van grote gebieden, of landsdelen, met als achterliggend doel het beschermen van vee is naar ons oordeel in strijd met de uitgangspunten en de doelstellingen van de Hrl. Hierbij kan verwezen worden naar Trouwborst & Bastmeijer voor zover het gaat om de verplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming.

In dit verband kan aanvullend worden verwezen naar de art. 3 lid 3 Hrl, in relatie tot art. 10 Hrl. Deze bepalingen roepen de lidstaat op om de ecologische coherentie van Natura 2000 te vergroten door het handhaven en in voorkomend geval ontwikkelen van landschapselementen die van primair belang zijn voor de wilde flora en fauna. Het gaat daarbij om elementen die door hun lineaire en continue structuur (zoals waterlopen met hun oevers of traditionele systemen van terreinbegrenzing) of hun verbindingsfunctie (zoals vijvers of bosjes) essentieel zijn voor de migratie, de geografische verdeling en de genetische uitwisseling van wilde soorten. Het op voorhand afschermen en ontoegankelijk maken van gebieden lijkt in strijd met deze bepalingen, of in ieder geval de intentie die hier uit spreekt.

Actieve soortenbeschermingsmaatregelen zijn gericht op het stimuleren van de staat van instandhouding van soorten. De naleving van de richtlijn verplicht de lidstaten niet alleen tot het vaststellen van een volledig rechtskader, maar ook tot het treffen van concrete en specifieke beschermingsmaatregelen.[71] Het zorgen voor voldoende

[70] Interprovinciaal wolvenplan, IPO, 2019.
[71] HvJ van 2 juli 2020 (Weense korenwolf) C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517, r.o. 20.

verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling past binnen deze verplichting tot het treffen van beschermingsmaatregelen. In dat verband kan worden gesteld dat de ook de belangrijkste Verdragen voor soortenbescherming op mondiaal en Europees niveau de noodzaak benadrukken om fragmentatie van leefgebieden te voorkomen en te verhelpen en te zorgen voor adequate connectiviteit tussen leefgebieden.[72]
De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de habitatrichtlijn moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding *behouden of herstellen* van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Het op voorhand afschermen van in potentie geschikte leefgebieden, zonder dat een soort al in een gunstige staat van instandhouding in de lidstaat is, lijkt ons in strijd met deze opgave. Art. 4 VWEU verplicht de lidstaten vanuit het loyaliteitsvereiste tot uitvoering van de Europese richtlijnen als afgeleid recht van de Unie. Dit resulteert in de verplichting krachtens het Gemeenschapsrecht voor Nederland om de Hrl effectief uit te voeren.

In het in hoofdstuk A.1 besproken arrest Roemeense wolf kwam reeds aan de orde dat naar de mening van het Hof het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van een wolf op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. Dat roept de vraag op hoe de beperking van het leefgebied in het licht van de richtlijnverplichtingen moet worden geduid. Strikt genomen verbiedt de Hrl deze inperking niet. De verbodsbepalingen uit de richtlijn zijn niet toegesneden op de bescherming van het leefgebied in het passieve beschermingsregime. Bij het toestaan van een uitzondering op het beschermingsregime speelt het leefgebied een rol bij de beoordeling van de staat van instandhouding, aangezien de omvang van het leefgebied in dat kader van belang is, of kan. Een beperking van het leefgebied is ook minder op de plaats in een besluit over een individuele ingreep. Voor een dergelijke maatregelen is een afweging in een ruimer verband op zijn plaats, en daarmee past deze afweging beter in het actieve soortenbeschermingsregime.[73]

De vraag is hoe breed of smal het verbod op opzettelijk verstoren moet worden opgevat. In de Duitse tekst van de Habitatrichtlijn is het verbod als volgt omschreven:
- jede absichtliche Störung dieser Arten, insbesondere während der Fortpflanzungs-, Aufzucht-, Überwinterungs- und Wanderungszeiten.
In de Engelse tekst van de Habitatrichtlijn is het verbod neergelegd als:
- the deliberate disturbance of these species, particularly during the period of breeding, rearing, hibernation and migration.

Uit deze raadpleging volgt geen andere interpretatie of een nuancering van het verbod op de wijze waarop wij het verbod tot ‘opzettelijk verstoren’ in onze nationale wetgeving hebben opgenomen. Daaruit volgt dat het verbod op opzettelijk verstoren

[72] A. Trouwborst, Countering fragmentation of habitats under international wildlife regimes. In: Bowman MJ, Davies PGG, Goodwin EJ, editors. Research handbook on biodiversity and law. Cheltenham: Edward Elgar Publishers; 2016. p. 219–244.
[73] Zie over beperking van leefgebied: A. Trouwborst, Wolves not welcome? Zoning for large varnivore conservation and management under the Bern Convention and the EU Habitats Directive, RECIEL 2018; 27. P. 306-319.

naar ons oordeel niet direct kan zien op een maatregel als het plaatsen van een hek. Het oprekken van het verstoringsverbod tot dergelijke maatregelen is in zijn algemeenheid bezien ongewenst, omdat het verstoringsverbod moet zien op handelingen die op voorhand kenbaar zouden moeten zijn voor een ieder. Daarom moet worden aangenomen dat er geen omgevingsvergunningplicht geldt voor de activiteit van het oprichten van een hekwerk voor het afschermen van grote gebieden als potentieel leefgebied.

Dit neemt niet weg dat er ruimte is voor twijfel, nu door het HvJ in ieder geval geen uitspraak is gedaan over deze materie. Onder de Flora- en faunawet (Ffw) zijn uitspraken gedaan over de interpretatie van een verstoringsverbod door het oprichten van hekwerken, die wel wijzen in de richting van een mogelijke ontheffingplicht. De ABRvS oordeelde in 2006 dat bij de beoordeling van de gevolgen van plaatsing van een hekwerk voor soorten met name moeten worden bezien of het hekwerk een significante barrière zal vormen. Dit zou strijdig zijn met de Ffw.[74] De rechtbank Arnhem oordeelde in 2012 dat een weigering om een hekwerk te verwijderen mogelijk strijdig is met art. 10 en 11 van de Ffw. Uit de jurisprudentie van de ABRvS zou volgens de rechtbank volgen, dat de art. 10 en 11 Ffw niet verplichten tot herstel, maar een verbod inhouden van bepaalde handelingen. Dat verwijdering van een aanwezig hekwerk niet op grond van de Ffw kan worden bewerkstelligd laat dan ook onverlet dat het terugplaatsen van een hek, nadat het gebied weer een natuurlijke inrichting heeft gekregen en toegankelijk is voor de das, mogelijk wel verboden is op grond van de Ffw.[75] Het lijkt er echter op dat deze jurisprudentie steeds zag op situaties waarin bestaand leefgebied door het oprichten van een hekwerk ontoegankelijk werd, hetgeen feitelijk afwijkt van de situatie van het op voorhand afschermen van potentiële leefgebieden voor de wolf.

Nu ons is gevraagd om een interpretatie in het licht van de Omgevingswet is wel relevant dat onder deze wet sprake zal zijn van een aangescherpte en - naast een mogelijke vergunningplicht als zelfstandige norm geldende - specifieke zorgplicht.[76] Er zal een specifieke zorgplicht gelden voor zowel Natura 2000-gebieden, soortenbescherming en voor houtopstanden. Zo komt er een specifieke zorgplicht voor degene die een flora- en fauna-activiteit verricht. Een flora- en fauna-activiteit wordt in de Omgevingswet omschreven als: activiteit met mogelijke gevolgen voor van nature in het wild levende dieren of planten.[77] Het plaatsen van een hekwerk ter afscherming van grote gebieden voor soorten kan naar ons oordeel als een flora- en fauna-activiteit worden aangemerkt.

De specifieke zorgplicht voor soorten is vastgelegd in art. 11.27 van het Bal. Het eerste lid van dit artikel roept degene die een activiteit uitvoert op tot het voorkomen, beperken of ongedaan maken van mogelijke negatieve gevolgen ten gevolge van flora- en fauna-activiteiten. Als negatieve gevolgen voor deze belangen niet kunnen worden

[74] ABRvS 8 november 2006, ECLI:NL:RVS:2006:AZ1739
[75] Rechtbank Arnhem 26 september 2012, ECLI:NL:RBARN:2012:BX9377
[76] Zie ook: L. Boerema, "Zorgplicht, maar dan anders: de specifieke zorgplicht voor natuur in de Omgevingswet", NBR 2020/8.
[77] Bijlage 1 bij de Omgevingswet, op basis van Artikel 1.1 (begripsbepalingen) lid 1: De bijlage bij deze wet bevat begripsbepalingen voor de toepassing van deze wet en de daarop berustende bepalingen.

voorkomen, dan roept ze op om de activiteit niet uit te voeren. Van de initiatiefnemer wordt verwacht dat hij zich inspant om zelf te beoordelen of zijn handelen nadelige gevolgen heeft en ook hoe hij die gevolgen redelijkerwijs kan voorkomen of beperken.

Voor flora- en fauna-activiteiten houdt deze plicht in ieder geval in dat:
a. voorafgaand aan het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn van de aanwezigheid op de locatie waar de activiteit wordt verricht of in de directe nabijheid van die locatie van:
   1°.van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten, genoemd in bijlage I bij de vogelrichtlijn, en niet in die bijlage genoemde, geregeld in Nederland voorkomende trekvogelsoorten als bedoeld in artikel 4, tweede lid, van die richtlijn;
   2°.van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de habitatrichtlijn;
   3°.dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IX of in de rode lijsten, bedoeld in artikel 2.19, vierde lid, onder a, onder 4°, van de wet; en
   4°.voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats;
b. als deze aanwijzingen er zijn: wordt vastgesteld of op voorhand op grond van objectieve gegevens nadelige gevolgen kunnen worden uitgesloten voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
c. als die gevolgen niet kunnen worden uitgesloten: wordt nagegaan welke gevolgen de activiteit kan hebben voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
d. alle passende preventieve maatregelen worden getroffen om die nadelige gevolgen te voorkomen;
e. tijdens en na het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of de getroffen maatregelen de beoogde effecten hebben; en
f. het verrichten van de activiteit wordt gestaakt als de nadelige gevolgen toch niet worden voorkomen, of, als staken van de activiteit redelijkerwijs niet meer mogelijk is, passende herstelmaatregelen worden getroffen.

Naar ons oordeel is deze zorgplicht bepaling wel aan de orde, gezien de gevolgen die het opwerpen van een hekwerk als barrière kan hebben voor meerdere soorten en geeft de Omgevingswet ook mogelijkheden om deze zorgplicht desnoods nader in te kleuren door het opnemen van maatwerkregels in de provinciale Omgevingsverordening, of maatwerkvoorschriften.[78]

4.4 Zonering en de verhouding tot de verplichting tot het aanwijzen van Natura 2000-gebieden voor de soort

Zoals eerder besproken (zie hoofdstuk A.2) zijn de lidstaten niet gehouden om alle gebieden te selecteren waar de betrokken soort voorkomt, maar die gebieden die als leefgebied het meest geschikt lijken op basis van hun specifieke kenmerken. Voor ‘soorten met een zeer groot territorium’ moeten de gebieden worden geselecteerd ‘die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun hun leven en

[78] Art. 11.29 en 11.31 Bal.

voortplanting essentieel zijn'.[79] Dit brengt met zich mee dat de soort dergelijke gebieden moet kunnen bereiken en de geschiktheid als leefgebied kunnen 'testen'. Bij de formele selectie en aanmelding van leefgebieden door de lidstaat mogen uitsluitend ecologische criteria een rol spelen.[80] Daarmee is de keuze van het geschikte leefgebied primair aan de dieren, niet aan de lidstaten. Het op voorhand beperken van de toegankelijkheid voor de wolf van bepaalde delen van een land binnen het potentiële verspreidingsgebied van deze soort is hiermee in strijd. Dit is vooral problematisch in situaties waar de soort bezig is zich te vestigen in een land of een regio, aangezien de dieren de kans moeten krijgen om te laten zien welke gebieden zij zelf het meest geschikt achten.[81] Het spreekt voor zich dat deze situatie zich in ons land voordoet. Vanuit dit perspectief moet zonering als instrument om de toegang tot grote gebieden te blokkeren dan ook worden ontraden.

4.5 Op voorhand aanwijzen van corridors (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen) en het op voorhand aanwijzen van gebieden als wolvenleefgebied, of verblijfplaatsen.

Het aanwijzen van wolvencorridors als zones waarbinnen migratie bij voorkeur zou moeten plaatsvinden is mogelijk als instrument om het trekgedrag van wolven zo veel mogelijk te sturen vanuit een oogpunt van het toewerken naar een gunstige staat van instandhouding. Er kan worden geprobeerd om wolven te 'sturen' in hun trekgedrag door gebieden zodanig in te richten (en te beheren) dat daar een in beginsel geschikt wolvenbiotoop heerst. De inrichting zou kunnen aansluiten bij pogingen om habitatversnippering aan te pakken en, bijvoorbeeld, mitigerende maatregelen kunnen omvatten, die kunnen worden doorgevoerd bij het doorkruisen van belangrijke vervoersinfrastructuur. Een zekere vorm van geleiding van wolven via hekwerken, of andere barrières zouden wij op voorhand niet onmogelijk achten, als de mogelijkheden van migratie van de wolf om geschikt leefgebied te bereiken daarmee wordt gefaciliteerd en door de mens veroorzaakte sterfte daarmee kan worden beperkt.

Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid om geschikte leefgebieden voor de wolf aan te wijzen, bijvoorbeeld door te proberen het landschap zo aantrekkelijk mogelijk te maken als wolvenhabitat. De wolf zal zijn leefgebied zelf kiezen, maar het staat de provincies vrij om, bijvoorbeeld in aansluiting op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland, ook gebieden te identificeren als leefgebied voor de wolf. Het beperken van versnippering van habitat en het voorkomen of beperken van verstoring en aantasting van leefgebied door diverse activiteiten (aanleg windturbineparken, industrieterreinen, infrastructuur, recreatie) is een bekend fenomeen in heel Europa, zowel in gebieden waar de wolf een ongunstige staat van instandhouding heeft, als in gebieden (delen van Italië bijvoorbeeld) waar dat wel het geval is. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van de leefgebiedenbenadering, die zich richt op groepen van soorten in hun leefgebieden (habitat), waarmee een breder doel wordt nagestreefd dan bescherming van individuele soorten. Maatregelen die voor één bedreigde soort worden genomen, kunnen ook ten

[79] Art. 4, eerste lid Hrl.
[80] Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 79.
[81] A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive" RECIEL 2018

goede komen aan andere soorten.

In het rapport 'Key actions for large carnivore populations in Europe´ zijn diverse acties opgenomen om relatief belangrijke leefgebieden en verbindingszones voor wolven te identificeren en te beschermen.[82] Er wordt gezocht naar een procedure om bij besluitvorming over de toelating van menselijke activiteiten (bijvoorbeeld via het instrument Milieu Effect Rapportage) de mogelijke gevolgen voor dergelijke belangrijke gebieden beter in beeld te krijgen, om er ook rekening mee te kunnen houden. Ook mitigerende maatregelen moeten meer algemeen onderdeel worden van dergelijke afwegingen.[83]

4.6 Instrument programma

Een actieve leefgebiedenbenadering voor de wolf zou kunnen worden vormgegeven binnen een provinciaal programma in de zin van de Omgevingswet. Het programma kan worden gezien als een uitwerking van provinciaal natuurbeleid door de er in opgenomen concrete maatregelen. De maatregelen in het programma dienen als doel te hebben het bereiken van een of meer doelstellingen voor de fysieke leefomgeving.[84] Natuur en soorten zijn onderdeel van de fysieke leefomgeving. Bestuursorganen kunnen ook samen een programma opstellen. Provincies kunnen dit dus eventueel gezamenlijk doen.[85] Het programma geldt dan voor al die bestuursorganen.

Bij de totstandkoming van programma's is participatie van groot belang.[86] In het vaststellingsbesluit van het programma moet daarom worden aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken en wat de resultaten daarvan zijn.[87] De vorm en wijze waarop deze participatie wordt ingericht is echter niet wettelijk geregeld. Wel dient inspraak en voorbereiding conform afdeling 3.4 Awb plaats te vinden.[88] Er kunnen zienswijzen worden ingediend door een ieder.[89]

Het programma bindt alleen het vaststellende bestuursorgaan (of vaststellende bestuursorganen) bij de uitoefening van zijn bevoegdheden. Hierdoor staat in beginsel geen beroep open tegen het besluit tot vaststelling van het programma.[90] In het geval dat een of meer onderdelen van een programma een rechtstreekse bevoegdheid geeft voor het uitvoeren van activiteiten dan heeft het programma specifieke rechtsgevolgen, waardoor tegen een dergelijk onderdeel van het programma wel beroep openstaat.[91]

---

[82] Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).
[83] Idem, p. 11.
[84] Art. 3.5 Ow.
[85] Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 118.
[86] Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 219.
[87] Art. 10.8 van het Omgevingsbesluit.
[88] Art. 16.22 jo. 16.27 Ow.
[89] Art. 16.23 Ow.
[90] Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 115 en 298.
[91] bijvoorbeeld indien in het programma vrijstelling van een omgevingsvergunningplicht voor een flora- en fauna-activiteit wordt gegeven.

5. Internationale samenwerking – 'population level management'

Tenslotte gaan wij in op hoofdstuk 5 van het rapport Trouwborst & Bastmeijer inzake de internationale samenwerking. Sinds het verschijnen van het rapportzijn er enkele relevante ontwikkelingen geweest. Deze komen hieronder aan de orde.

Uit rechtspraak volgt dat de staat van instandhouding van de populaties en de gevolgen die uitzonderingen op het beschermingsregime voor die populaties kunnen hebben, beoordeeld moeten worden op het niveau van het grondgebied van de lidstaat of, in voorkomend geval, van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat door verschillende biogeografische regio's lopen (zie hoofdstuk A.1). Dit is ook logisch omdat de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau afhangt van de cumulatieve effecten van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden en van andere oorzaken van sterfte, mede als gevolg van het ingrijpen van de mens in populaties.[92]

De Guidelines van de EU voor het beheer van grote carnivoren erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. In de woorden van de EC is het moeilijk, zo niet onmogelijk, voor één lidstaat om zijn grote carnivoren conform de eisen van de Hrl te beheren en te beschermen zonder gecoördineerde acties met de buurlanden.[93]

Dit betekent dat voor wolvenbeheer op grond van de Guidelines uit een grensoverschrijdend beheerplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan, en wordt aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land moeten worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden.[94] Met betrekking tot sterfte in de populatie, met inbegrip van afwijkingen van de strikte bescherming, moet in het grensoverschrijdend beheersplan de invloed van de sterfte op populatieniveau worden vastgesteld. De effecten van sterfte moeten worden uitgewisseld tussen alle landen die de populatie delen, en de gevolgen ervan voor de staat van instandhouding moet worden geëvalueerd. Op die manier worden de effecten van de cumulatieve sterfte op de populatie gemonitord.

Het Hof stelt dienaangaande dat de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van genoemd art. 16, eerste lid, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten

[92] Conclusie AG Saugmansgaard (Finse wolven II) d.d. 8 mei 2019, in zaak C-674/17.
[93] J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008.
[94] Id.

is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.[95]

Dit is feitelijk alleen mogelijk via een beoordeling op grond van een binnen het leefgebied van de populatie afgestemd beheerplan. Het moet ervoor worden gehouden dat uit het arrest van het Hof volgt dat internationaal populatiemanagement een randvoorwaarde is voor het beheer van de populaties wolven, zowel voor wat betreft actief, als passief beheer. Het is immers alleen mogelijk aan de eisen die het Hof stelt te voldoen als de staat van instandhouding binnen het gehele leefgebied van de relevante populatie wordt beoordeeld en gemonitord en bij een toetsing in het kader van een derogatie wordt betrokken.

[95] HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven -arrest II), zaak C- 674/17, ECLI:EU:C:2019:851

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 29 juni 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 6 juli 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

Er staan deze bijeenkomst grote onderwerpen op de agenda. Van belang is dat agendapunten 3 en 4 voldoende kunnen worden besproken. Immers deze worden de komende maanden nader bewerkt. Over de overige agendapunten kunnen we, afhankelijk van de voortgang, evt. proces afspraken maken (reageren per mail en/of verder brengen tot aangepaste notitie).

1. Welkom en opening

2. Vaststelling agenda en mededelingen
- Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie Wolvenplan ([redacted])

3. Concept rapportage Fact Finding Study
Bij dit agenda punt wordt een kort toelichting gegeven door Hugh Jansman en zal ook in zijn aanwezigheid nader worden besproken.
Doel: eerste ronde van bespreking.
NB: Nu alleen de FFS als bijlage 3.1. Nazending van een toelichtende opleg notitie/memo 3.2 volgt z.s.m.

4. Concept rapportage Juridische Analyse Wolf
a. Update [redacted] & [redacted] (2013) Bijlage 4.1
b. Rechtsvergelijkende studie Frankrijk, Duitsland en België Bijlage 4.2
c. Bouwstenen voor handelingsprotocollen Bijlage 4.3
Bij dit agenda punt wordt een korte toelichting gegeven door [redacted] en zal ook in zijn aanwezigheid en mogelijk die van [redacted] en [redacted], nader worden besproken.
Doel: eerste ronde van bespreking. Zie opleg memo 4.4.

5. Concept taxatierapport veeschade
Zie bijlage voor de herziene versie van het taxatierapport.
Doel: bespreken en meegeven van aanvullingen.
Zie bijlagen 5.1 en 5.2

6. Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven
Doel: stand van zaken bespreken, in ieder geval vervolg afspraken m.b.t. proces maken, doorpakken naar één notitie, om evaluerende punten te verwerken in de actualisatie en ter bespreking in het LOW.
Ter informatie: Bijlage Notitie Drenthe (eerdere notities zijn u bekend)

7. Mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB)
- Mondelinge toelichting stand van zaken. ([redacted] c.s.)

8. Agenda Landelijke Overleg Wolf LOW
De LOW bijeenkomst op 13 juli gaat door om de stand van zaken met elkaar uit te wisselen.
Doel: Ter besluitvorming: zijn er agendapunten die naar uw mening voor het LOW kunnen worden geagendeerd?

8. Verslag vorige bijeenkomst
Doel: *ter vaststelling, nalopen afspraken d.d. 15 juni jl.* (nazending)

9. Rondvraag en sluiting
- Nieuws uit de provinciale wolvencommissies

10. Datum volgende vergadering
Afspraak is om op **dinsdag 21 september 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.
Dan op de agenda:
- Fact Finding Study
- Juridische Analyse Wolf
- Inhoudsopgave en planning actualisering wolvenplan
- Voortgang handelingsprotocollen

Daarna: 5 oktober LOW.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 13 april 2022 15:13
Aan: [redacted]
Onderwerp: Agenda en stukken Wolvenwerkgroep 19 april a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 190422 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 3. Memo voortgang wolvenplan130422.pdf; 3.1 mailtekst terugkoppeling BACVP.pdf; 3.2 Communicatie over actualisatie interprovinciaal wolvenplan.pdf; 4.1 brief aan P. Drenth.pdf; 4.1 Mailtekst.pdf; 6. IPO Wolvenwerkgroep 24 maart 2022.pdf

Urgentie: Hoog

Beste leden van de wolvenwerkgroep,

Volgende week dinsdag komen wij bijeen, de bedoeling is dat wij dat fysiek doen op het BIJ12-kantoor in Utrecht. Maak van de gelegenheid gebruik, elkaar weer eens te zien en kennis te maken met het nieuwe vergadercentrum. Er is een optie om ook van afstand hier aan deel te nemen. Maar ik verzoek jullie toch aanwezig te zijn.

Met name ook omdat wij het gesprek moeten aangaan, mede naar aanleiding van de bespreking hiervan in de BACVP, over de voortgang van het Wolvenplan en de handelingsprotocollen.
Mede reden om deze interne discussie zonder aanwezigheid van LNV te willen voeren.

Bijgaand ontvangt u de agenda, een memo die ingaat op de ontstane situatie plus nog een tweetal andere stukken: voorstel themanummer 'wolf en schaap' en de reactie vanuit de dierhouderij aan de BACVP met o.a. verzoek tot gesprek.

Ik vraag aandacht voor de oproep in de memo: binnen uw provincie en/of bij uw gedeputeerde na te gaan wat u aan gesprekspunten/beslispunten wilt terug zien in een volgende BACVP waarin het Wolvenplan aan de orde komt. De memo doet hiervoor een voorstel, maar van belang is te weten of dit ook tegemoetkomt aan de vragen die daar leven.

Tot slot herhaling van eerdere oproepen om het wolven plan en de handelingsprotocollen door te nemen en uw opmerkingen hierin te maken. De door Angela verzonden links staan nog open.

Prettige paasdagen en tot a.s. dinsdag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +[redacted] | F [redacted]

IPO Wolvenwerkgroep

24 maart 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit
3.2 Voortgang concept tekst Wolvenplan 2022	• 14 april moet de conceptversie gereed zijn
Nieuws uit de provincies (Fryslân)	• GS Fryslan heeft een wolvengebied aangewezen (de term wolvengebied wordt gehanteerd) • Een subsidieregeling voor preventieve maatregelen wordt opengesteld (GS Fryslan) • Een wolvenconsulent zal worden aangesteld (GS Fryslan)

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Opmerkingen toevoegen en wijzigingen toevoegen (met wijzigingen bijhouden aan) in het werkdocument wolvenplan	Iedereen	Aankomende twee à drie weken
Controleren bij Drenthe hoe het zit met de aanvragen met betrekking tot subsidieaanvragen en eventueel tekst in wolvenplan aanpassen	[redacted]	
In een kader bij de inleiding de notitie van [redacted] toevoegen	[redacted]	
Een nieuwe, bewerkbare link naar het werkdocument wolvenplan doorsturen	[redacted]	z.s.m.
Reageren op de drie tabellen handelingsprotocollen	Iedereen	
Juridische paragraaf handelingsprotocol	[redacted]	
Zender meenemen in de begroting	[redacted]	
Verwerken van de gegeven feedback	Iedereen die meeschrijft aan de handelingsprotocollen, Floris heeft de feedback opgeschreven	
Handelingsprotocollen link wordt gedeeld om daar ook nog feedback op te kunnen geven	[redacted]	z.s.m.
Persbericht over de besluiten GS Fryslan kan worden gedeeld op website BIJ12	BIJ12	
De beantwoording van de kamervragen delen	[redacted]	
Reageren op voorstel innovatieve rasters	[redacted]	
Volgende bijeenkomst iets over stand van zaken classificering schapen delen	[redacted]	Volgende bijeenkomst 19 april
19 april 2022 fysiek aanwezig bij BIJ12	Iedereen	Volgende bijeenkomst 19 april

22B

Van: [redacted]@hotmail.com>
Verzonden: dinsdag 5 april 2022 17:23
Aan: [redacted]@gelderland.nl>
Onderwerp: Verzoek VGSN, LTO en Platform KSG om spoedoverleg over Interprovinciaal Wolvenplan.

Geachte [redacted],

Namens de VGSN, LTO-vakgroep Schapenhouderij en het Platform KSG zend ik u hierbij per mail een verzoek om een overleg op korte termijn over de actuele situatie waarin de schapenhouders in Nederland zijn beland sinds de komst van de wolf en de voortgang van de totstandkoming van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan.
Ik verzoek u voor de bijeenkomst van de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland op 7 april a.s. kennis te nemen van bijgevoegde brief, die ook per post aan U naar het adres van het IPO in Den Haag zal worden verzonden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
(voorzitter VGSN)

Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland vakgroep Schapenhouderij

Aan de voorzitter van de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland van het IPO, [redacted]

Per adres:

Interprovinciaal Overleg

Herengracht 23

2511 EG Den Haag

Epe, 5 april 2022

Geachte [redacted],

Namens de schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden in Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG), verzoeken wij u om een gesprek over de actuele situatie waarin de schapenhouders zijn beland sinds de komst van de wolf in Nederland.

Wij maken ons ernstige zorgen over de beleidsontwikkeling hieromtrent. In verschillende provincies en in interprovinciaal verband wordt gewerkt om de negatieve effecten van de wolf op de schapenhouderij zoveel mogelijk te beperken. Maar de effectiviteit en de voortgang van beleid is ons inziens veel te gering. Het nieuwe Interprovinciaal Wolvenplan kent een zeer stroperig proces van totstandkoming. Essentiële onderdelen, waaronder vergoeding van arbeidskosten van wolfwerende maatregelen zijn niet geregeld. De escalatieladder en het (internationaal) wolven managementplan komen nauwelijks van de grond.

Het Landelijk Overleg Wolf is een advies- en overleggremium waarin pro-wolf organisaties zwaar oververtegenwoordigd zijn en waarin geen besluiten worden genomen. Daardoor blijft een reëel perspectief voor schapenhouders uit beeld.

Inmiddels wordt op initiatief van de Federatie Particulier Grondbezit in een breed samengestelde coalitie ook gewerkt aan een position paper met de titel “Gecontroleerd beheer van de wolf noodzakelijk voor maatschappelijk draagvlak”. In dit paper wordt gepleit voor gecontroleerd beheer van de wolvenpopulatie en de mogelijkheid om nulstandgebieden in te stellen.

Om u een indruk te geven van hoe er binnen de sector schapenhouderij tegen de huidige ontwikkelingen wordt aangekeken verwijzen wij u graag naar de bijlage bij deze brief. Hierin geeft een van onze bestuursleden zijn opvatting hierover, een opvatting die in de sector breed onderschreven wordt.

Zoals aangegeven, gaan wij graag met u in gesprek over het bovenstaande en vragen wij u om een snelle reactie.

Hoogachtend,

[redacted] [redacted] [redacted]

([redacted] VGSN) [redacted] LTO-vakgroep Schapenhouderij([redacted] Platform KSG)

Zie svp bijgevoegde bijlagen voor handtekeningen cq akkoord.

Correspondentieadres:

[redacted]

[redacted]

[redacted]

e-mail: [redacted]@hotmail.com

Bijlage bij de brief d.d. 5 april 2022 van VGSN, LTO-vakgroep Schapenhouderij en Platform KSG aan de voorzitter van de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland van het IPO, [redacted]:
Ingezonden tekst van een van onze bestuursleden.

Het huidige beleid ten aanzien van de wolf biedt de schapenhouders en schaapherders in Nederland weinig perspectief en voedt daarom wanhoop en woede. Schapen verdwijnen als eerste uit de wei, maar daarnaast is ook het weiden met vleesvee in natuurgebieden en het weiden van melkkoeien in gevaar. De komst van de wolf wordt aangeprezen als fantastisch nieuws, maar het wordt voor grote delen van het platteland èn diezelfde natuur uit op een ramp in slow-motion.

Ambtenaren van de provincies, BIJ12 en gelieerde organisaties als de zoogdiervereniging en wolven in Nederland vatten het maken van beleid voor de wolf kennelijk op als beleid dat er uitsluitend is ter bescherming van de wolf. Bescherming van vee wordt met de mond beleden als belangrijk, maar in de praktijk komt het er nu op neer dat de veehouders zich maar 'even moeten aanpassen' en anders hebben ze pech.

BIJ12 vervult hierin niet de objectieve en onafhankelijke rol, die wij van een uitvoeringsorganisatie van de overheid mogen verwachten. Het feit dat deze organisatie keer op keer weet te melden dat het wolvenprobleem klein is in vergelijking met de 4.000 tot 12.000 schapen die jaarlijks slachtoffer worden van honden is veelzeggend. Aantoonbaar onjuist, maar het wordt al drie jaar volgehouden en systematisch aan de pers en politiek verteld. Het is eenzijdige framing waarmee de belangen van veehouders onder de tafel worden geveegd. Hoewel het inmiddels is doorgeprikt staat deze onjuiste informatie nóg altijd op de website van BIJ12 en in alle publicaties over de wolf. Wie de keuze maakt om dit soort gegoochel met ongefundeerde cijfers in het IPO-wolvenplan van 2019 te schrijven en het daarna ook goed te keuren in een wetenschappelijke Fact Finding study is er op uit om de komst van de wolf mooier voor te stellen dan het is. Die studie was toch juist bedoeld om met de wetenschappelijke aanpak juist mythes en fabels de wereld uit te helpen?

Schapenhouders in westelijk Drenthe/Zuidoost Friesland en Brabant (specifieke regio….????) waar sprake lijkt van recente vestiging van meerdere wolven ervaren een bittere en taaie werkelijkheid. De veehouders die aan de slag gaan met preventieve rasters krijgen vaak evengoed nog herhaaldelijk te maken nieuwe aanvallen met de bekende gruwelijke beelden van dode en verminkte nog levende schapen. Onlangs was het bij een veehouder in Drenthe voor de zevende keer raak, ondanks een zorgvuldig geplaatst raster van vijf draden op 1,20 m hoogte met veel stroom. Hij heeft zijn schapen nu op stal gehaald en de vraag is of ze in het voorjaar met de lammeren nog weer buiten komen.

Goed werken met preventieve rasters vergt subsidie aanvragen (een lastige horde) en investeren, ervaring opdoen en veel tijd investeren. Het vraagt een flinke aanpassing van werkwijze èn de bedrijfsvoering. De veehouders ervaren het ook als een wapenwedloop met een intelligent en moordzuchtig roofdier. En dat is geen wonder, want in deze beide regio's is er voor de wolven in de natuur veel te weinig prooi te vinden, zodat ze zich blijven specialiseren in vee en daarbij vaak dezelfde routes en kuddes bezoeken.

En niet alleen het leren werken met nieuwe rastersystemen, maar ook de grote hoeveelheid extra arbeid die het vraagt, zwaardere arbeid ook nog, zijn de grote drempel. Veehouders die geen wolvenpreventie toepassen zijn niet dom en onwillig, zij zien er vaak eenvoudig geen kans toe. Een Duits onderzoek omschreef al dat het om familiebedrijven gaat waar mensen 60 à 70 uur per week werken voor een laag inkomen (Nicolas Schoof et al). Tijd en middelen ontbreken, ook omdat de extra inspanning en kosten niet uit de markt te halen zijn. Tot onze grote verbazing is juist deze publicatie niet terug te vinden in de fact finding study.

Intussen krijgen deze veehouders via de media voortdurend dit mantra te horen: de wolf keert na anderhalve eeuw afwezigheid terug. Hij komt af en toe bij vee, maar veehouders zijn verplicht hun vee te beschermen. Ze hoeven slechts hun rasters aan te passen, dat gaat in Zweden en Duitsland ook goed. Als het moet komen vrijwilligers helpen. En ja, we begrijpen de woede en verdriet als vee gepakt wordt door de wolf, maar dat moet u wel in perspectief zien: de schade door honden en vossen is veel groter.

Dit wolvenmantra vol hele en halve onwaarheden is de propagandistische boodschap van de prowolf-beweging onder leiding van Wolven in Nederland, voorzien van bronverwijzing door BIJ12. Even voor de duidelijkheid: die vrijwilligers die zijn er niet, dat was ooit een goed idee. Boswachters van Natuurmonumenten komen ook niet helpen, zoals wordt voorgewend in een voorlichtingsfilmpje. En in Zweden en Duitsland gaat dat beschermen van vee heus niet zo soepel. (de veedichtheid in deze landen is overigens ook flink lager).

Eén en ander draagt niet bij aan vertrouwen in deze uitvoeringsorganisatie van de provincies. Datzelfde BIJ12 handelt ook de schademeldingen af. Met een doorlooptijd die oploopt tot meer dan drie maanden en mensen aan de telefoon die niets kunnen en willen zeggen over het verloop van die afhandeling. Veehouders klagen dat ze zich afgescheept en niet gerespecteerd voelen.

En waar loopt eigenlijk de scheidslijn tussen BIJ12 en Wolven in Nederland? Als dat in de publiciteit al zo lastig te zien is, hoe zit het dan bij het schrijven van het wolvenbeleid in het nieuwe IPO-plan? Straks komt er uit de ivoren toren weer zo'n plan tevoorschijn waar de voortstchrijdende kennis en ervaring van veehouders en hun bestuurders niet of nauwelijks in meetelde. Zo ging het de vorige keer en als het weer zo gaat dan is dat ernstig. Immers, waar wolven zich vestigen in gebieden met weinig wild, gebruiken ze de natuur als uitvalsbasis en bestaat tweederde van het leefgebied uit het platteland daar omheen. Wie het ideaal van vredig samenleven met de wolf nastreeft zou zich daar ook in de vorming van het beleid eens echt rekenschap van mogen geven. Dat gaat niet zonder degenen, die het in hun inkomen en leefwijze raakt, voluit serieus te nemen en te laten participeren met hun ervaring en kennis.

Voor alle duidelijkheid: schaapherders vertegenwoordigt door de VGSN werken met hun schaapskuddes in opdracht van TBO's en gemeenten aan bevordering van biodiversiteit en herstel van kwetsbare natuur, zoals heides. De meer gangbare schapenhouders en hobbyhouders, vertegenwoordigt door de LTO-vakgroep schapenhouderij en platform KSG, vormen een diversere groep van hobbyhouders, middelgrote bedrijven met een nevenberoep tot professionele schapenhouders die hun inkomen volledig uit de schapenhouderij halen.

Ook in deze groep is gebruik van natuurgronden door pacht en inscharen en het beheren van marginale graslanden en dijken gemeengoed. De schapenhouderij is extensief van karakter, houdt dieren overwegend buiten op een welzijnsvriendelijke manier en draagt op allerlei manieren bij aan behoud van biodiversiteit en beheer van landschap en natuur. Kortom, de schapenhouderij is een zeer natuurvriendelijke landbouwsector waar zuinig mee omgegaan dient te worden en die een helder en positief toekomstperspectief dient te worden geboden. Op dit moment ervaren we het tegendeel.

[redacted], Heerenveen

Schapenhouder, bestuurslid VGSN, lid gebiedscommissie wolvenpreventie provincie Drenthe

Vermelde bron: Nicolas Schoof et al. Der Wolf in Deutschland – Herausforderungen für weidebasierte Tierhaltungen und den praktischen Naturschutz.

3.1 Mailtekst d.d. 7/04/22 terugkoppeling BACVP

Aan de vaste leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving, cc de leden van de Wolvenwerkgroep,
Hierbij een terugkoppeling uit de BAC VP van vanmiddag.

Bij de hamerstukken: verzoek tot bespreken beleidskeuzen Interprovinciaal Wolvenplan (onthamerd)

Verschillende argumenten en zienswijzen waarom eea nader besproken moet worden:

- Wordt veel werk verzet;
- Dossier sterk in beweging
- BAC VP moet hier nauwer bij betrokken zijn dan alleen overlaten aan werkgroep (+ invloed LOW)
- Afstemming met stakeholders over hoogte hekwerk
- Contact met schapenhouders van belang, ook met oog op uitvoerbaarheid
- Aandacht voor signaal schapenhouders in LOW; voelen zich onvoldoende gehoord
- Behoefte aan andere, snellere vorm van afhandeling schade door BIJ12, waarbij tijdrovend DNA-analyse in de weg zit
- Belang ruimte eigen keuzen, zoals aanwijzing wolvenleefgebied
- Nemen juiste preventieve maatregelen, prikkel tot nemen preventieve maatregelen van groot belang, daarom ontraden opties b en c
- Voorkomen dat faunabeheer als groeiend onderdeel van natuurportefeuille natuurontwikkeling en natuurbeheer onder druk zet
- Ook provincies die geen probleem hebben met leefgebieden en gaan voor 100% schadevergoeding, niet beperkt in tijd, want enige manier om draagvlak te behouden

Conclusie:

- Kunnen nu niet vaststellen, we liggen nog te ver uit elkaar, verschillende filosofieën
- Grootste tegenstellingen > hoe kunnen we wel tot gezamenlijk punt komen?
- Principieel: moeten we overal dezelfde lijn blijven hanteren?
- Verzoek aan Hofstra en Rommel om voorzet te doen, want gaat breder dan wolf > wat betekent het als je tav wolf wat anders doet tussen provincies?
- Consequenties van verschillende routes in beeld brengen (inclusief feiten/kosten schade)

Desgevraagd heeft de voorzitter aangegeven dat onderwerp als hamerstuk geagendeerd is omdat uit AAC VP (en IPO-werkgroep) niet het signaal gekomen is er grote verschillen van mening bestonden (tav de wijze waarop provinciale punten/wensen in beleidskeuzes zijn opgenomen).

Ergo: hier wil de BAV VP op een nader te bepalen moment over verder praten. Binnen (wolven)werkgroep moet bezien worden op welke termijn tegemoet gekomen kan worden aan bovenstaand verzoek. Met oog op niet te ver uit laten lopen planning wolvenplan overwegen om extra BAC VP te plannen, omdat 16 juni 2022 ver weg is.

Rondvraag: verduurzaming en soortenbescherming
Gedeputeerde Roijackers (Noord-Brabant) heeft kort voor de BAC VP een memo verduurzamingsopgave (m.n. na-isolatie) en bescherming soorten gedeeld, met het voorstel daar op korte termijn over te spreken. Binnen IPO wordt (iom Noord-Brabant) bezien op welke termijn, bij welke gelegenheid daar invulling aan gegeven kan worden. Wordt vervolgd.
Groet,
Jeroen

3.2 Communicatie over actualisatie interprovinciaal wolvenplan, themanummer "Het Schaap"
Memo IPO Wolvenwerkgroep 19 april 2022
Teun Achterkamp

Tweede helft 2022 zal naar verwachting het Interprovinciale Wolvenplan worden vastgesteld. In het plan is een communicatiestrategie uitgeschreven. De wijze waarop over het nieuwe wolvenplan zelf zal worden gecommuniceerd moet nog worden uitgewerkt. In deze memo een concreet voorstel om gericht een grote doelgroep te benaderen die met preventie aan de slag kan.

Voorstel:

- **Kennis nemen van bijgevoegd voorstel;**
- **Gezamenlijk, via BIJ12 opdracht geven en financieel bijdragen aan de special voor een voorlopig geraamd bedrag van 20K;**
- **Een gelegenheidswerkgroepje op te zetten met deelneming vanuit BIJ12, 1 of 2 provincies/LNV, vakblad Het Schaap en Blaekend;**
- **De coördinatie van de door ons gewenste onderwerpen te laten verzorgen door Blaekend projectmanagement binnen de lopende overeenkomst van de provincie Gelderland.**

Achtergrond:

Het onderstaande initiatief is bedoeld om straks gericht en landsdekkend bekendheid te kunnen genereren aan de belangrijke doelgroep van schapenhouders over het nieuwe interprovinciale wolvenplan. Doel is vooral deze groep te informeren en vervolgens te enthousiasmeren om met preventie aan de slag te gaan. Dit is een onderwerp dat in meerdere provincies speelt dus vandaar het voorstel om het gezamenlijk op te pakken.

SPECIAL VAKBLAD HET SCHAAP

Het Schaap is het enige gespecialiseerde vakblad voor de schapenhouderij in Nederland en België. Het Schaap informeert o.a. over vaktechnische en bedrijfseconomische aspecten van de schapenhouderij, m.n. bedrijfsvoering, huisvesting, fokkerij, voeding, gezondheidszorg en markt- en prijsontwikkelingen. Het Schaap wordt gelezen door zowel professionele als hobbymatige schapenhouders.

Onder schapenhouders heeft Het Schaap het grootste bereik. [redacted] wil graag naar aanleiding van het nieuwe wolvenplan een special maken waarin hij de zaken rondom de wolf en preventiemaatregelen uitlicht. Door de oplage te verhogen kunnen alle schapenhouders bekend bij RVO eenmalig het blad ontvangen. Het blad – een bewaarexemplaar - kan na afloop ook worden ingezet als 'brochure'. Het Schaap heeft dit in het verleden eerder gedaan bij uitbraak van ziektes in samenwerking met het Ministerie van LNV.

Context

Dit aanbod komt voort uit contacten van de Gelderse wolvencommissie met [redacted] en de meerwaarde die we zien in dit landelijke communicatiekanaal. Indien gewenst kan [redacted] hier een rol in spelen. Communicatie-uitvoering van BIJ12 en/of het LOW kan ook met [redacted] in contact worden gebracht.

Plus

- Groot bereik onder schapenhouders, oplage gaat naar 25.000 stuks
- Meeliften op kwaliteit/umfeld van Het Schaap
- Redactionele content. Zo'n 20 pagina's redactionele ruimte naast de vaste rubrieken en verhalen.
- In een kosten-baat analyse is een goedkoper alternatief met dit bereik lastig te realiseren (productie, redactie, handling & verzending)

Kostenindicatie

- [redacted] euro voor een verhoogde oplage van een bestaand nummer. Dit is een schatting van Jacques Engelen gebaseerd op 25.000 stuks.
- Kosten voor een volledig eigen nummer liggen hoger.
- Excl. kosten om ook alle geitenhouders mee te nemen.
- Urenindicatie coördinatie redactionele content Blaekend: 22 uur per week voor 3 weken = 66 uur

Vakblad

- Verschijnt: 10 x per jaar
- Gedrukte oplage: 4.128 exemplaren (jan.-sept. 2020)
- Bereik: 9.400 lezers (abonnees en meelezers)
- Jaargang: 45
- Download een gratis inkijkexemplaar

Website hetschaap.nl

- Aantal paginaweergaves per maand: 21.297 (jan. t/m sept. 2020)
- Aantal unieke bezoekers per maand: 8.083 (jan. t/m sept. 2020)

Digitale nieuwsbrief

- Verschijningsfrequentie: 1 x per maand op een donderdag
- Aantal ontvangers per editie: 5.240 (okt. 2020)
- Openingspercentage per editie: 46% (okt. 2020)

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 3 – WWG 19 april 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	13 april 2022
Onderwerp	Voortgang Interprovinciaal wolvenplan 2022
Bijlage(n)	-

Ter inleiding
Naar aanleiding van de behandeling van het wolvenplan in de BACVP van 7 april jl. is het gewenst stil te staan bij het proces en de voortgang van het wolvenplan.

1. Ondanks de ambtelijke voorbereiding heeft hierover door de bestuurders geen besluitvorming plaatsgevonden. Dat vergt een evaluerende terugblik op het proces.

2. Vooruitkijkend dienen wij ons te beraden over welke gevolgen dit heeft voor de planning van dit proces evenals de communicatie ter voorbereiding van het wolvenplan.

3. Tevens zullen wij stil moeten staan bij de inhoudelijke aspecten van
a. het wolvenplan en
b. Interventieprotocol en de handelingsprotocollen

1. Betrokkenheid bestuurders en het proces
De BACVP is niet tot besluitvorming gekomen over de punten in de voorgelegde keuzenotitie. In ieder geval over het punt met betrekking tot het aanwijzen van wolvengebieden en het afbouwen van tegemoetkomingen in die gebieden is geen concensus bereikt, zie bijgevoegde terugkoppeling uit de BAC VP (bijlage 3.1). Onduidelijk is in hoeverre over de andere punten onenigheid bestaat. Andere knelpunten die aan de orde zijn gekomen hebben vooral betrekking op het proces en de afstemming met stakeholders. Kennelijk zijn deze knelpunten in het ambtelijke voortraject onvoldoende tot uitdrukking gekomen Het is daarmee nuttig terug te blikken hoe dit gegaan is en hoe dit te voorkomen is in de toekomst.

De indruk bestaat dat ook de gezamenlijke reactie vanuit de schapenhouders, LTO e.d naar de bestuurders mede heeft geleid tot de voltrokken aarzeling in de besluitvorming.

De BAC VP heeft aaggeven nauwer bij het procers betrokken te willen worden en heeft de bereidheid uitgesproken om een extra BAC VP bijeenkomst over dit onderwerp te agenderen.

Gevolg is dat dit leidt/kan leiden tot vertraging in de voortgang. De vraag is tevens welke consequenties dit heeft voor de benodigde afstemming met de buitenwacht, zie hieronder.

1 De oproep aan elke provincie is om bij bestuurders na te gaan welke bespreekpunten vanuit uw provincie nu aan de orde gesteld dienen te worden. Het voorstel is om de keuzenotitie daarbij leidend te laten blijven. Voor meer inhoudelijke duiding, zie punt 3 en 4 hieronder.
2 Vervolgens is de oproep om na te gaan op welke wijze met respectievelijk de keuzenotitie, een concept wolvenplan en de concept handelingsprotocollen naar buiten getreden kan worden. Het uitgangspunt daarbij is dat het wolvenplan en de protocollen tov de keuzenotitie beleidsmatig geen nieuwe richtingen bevatten.

Aan de hand van de reacties op bovenstaande punten zal de planning en agendering van een extra BAC VP worden bepaald, op korte termijn (bijv. nog voor 19 mei). In afwachting van die BAC VP zal verder geen afstemming met stakeholders plaatsvinden.

2 Afstemming met stakeholders

De bestuurders hebben aangegeven meer bij het Interprovincial Wolvenplan betrokken te willen zijn. Tevens is aangegeven dat meer afstemming met stakeholders nodig is. Met name schapenhouders voelen zich onvoldoende gehoord in het proces. Daar was en is in voorzien. O.a. landelijke en provinciale wolvenoverleggen. Maar dit vergt mogelijk toch meer communciatieve aandacht dan tot nu was voorzien.

Op landelijk niveau (BIJ12/IPO) en op provinciaal niveau (elke afzonderlijke provincie) dient tot overleg gekomen te worden. Het idee hierachter is om landelijk aan te geven dat op provinciaaal niveau tot gesprekken over het wolvenbeleid wordt gekomen. Betrokken organisaties hebben veelal ook een landelijke component maar in essentie is het aan de provincies zelf nader te bepalen wie men denkt daarbij te betrekken. Deze gesprekken vinden in principe plaats naar aanleiding van de relevante passages uit het concept wolvenplan. Hierboven is reeds aandacht gevraagd voor de bestuurlijke afstemming die vooral over die passages plaats dient te vinden.

Daarbij valt te denken aan de volgende partijen/overheden en organsaties.

Landelijk
- LOW
- VNG
- Politie
- Rijkswaterstaat
- SWN
- FBE
- WENR, ZV, DWHC
- pm: ?

Provinciaal
- Provinciale staten
- Provinciale wolvencie's
- FBE's
- handhavers/toezichthouders
- valwildafhandelaren
- gemeenten/waterschap
- politie
- rijkswaterstaat
- wegbeheerders

- natuurbeheerders
- pm:?

NB: De tegemoetkomingsregeling is op hoofdlijn in het wolvenplan verwoord. De uitwerking hiervan kan via LOW en provinciale wolvencie's. Dit zal ook binnen BIJ12 en met taxateurs worden besproken.

Separaat kunnen wij nog adviseren over het vanuit de landbouworganisaties gewenste gesprek met de vooriztter van de BACVP (zie agendapunt 4).

Beslispunt: wanneer en met welke (versie van stukken) kan externe communicaite plaatsvinden?

3a (Inter-)provinciale beleidsruimte
Er lijkt discussie over wat doen we interprovinciaal (gezamenlijk) en welke beleidsruimte is er per provincie. We streven met het Wolvenplan naar 'provinciale differentiatie binnen eenheid van beleid'.
Onder het huidige wolvenplan geldt het volgende:
- Alleen de afhandeling schade/tegemoetkoming is interproviciaal beleid. Uiteraard is het juridisch kader ook bindend voor elke provincie. Ook de uitvoering van de monitoring volgt het gezamenlijke monitoringsplan.
- Per provincie kan invulling worden gegeven aan begrenzing van wolvengebieden, uitvoering subsidie preventieve maatregelen, pilots, inzet wolvenconsulent, budget etc.

Beslispunt: De vraag mag worden gesteld of dit door ieder provincie ook zo ervaren wordt en dit een geaccpeteerd vertrekpunt is ? Anders gesteld op welke punten is provinciale beleidsruimte gewenst?

3b Opties tegemoetkomingsregeling
Een belangrijke keuze is hoe om te gaan met de uitbetaling van de tegemoetkomingsregeling.
- Er is voorzien in een onderscheid tussen wolvengebied en gebieden buiten deze begrenzing.

NB: buiten begrensd gebied wordt huidig beleid voortgezet.

Beslispunten/vragen voor binnen begrensd wolvengebied:
- Gaan we voorwaarden stellen aan de wolfwerendheid bij het betalen van een tegemoetkoming? Dit met het oog op stimulering inzet van preventieve maatregelen.
- Gaan we afbouwen met eigen risiko of blijven we 100% betalen?
- Doen we een evt. afbouw gefaseerd of niet.
- Hanteren we een uniforme fasering, of houden provincies de mogelijkheid om met verschillende versnellingen te werken (NB, de wens uit het LOW is om dit landelijk zoveel mogelijk uniform te houden).
- Tot welke hoogte worden tegemoetkomingen afgebouwd (tot 60%, 0%, …)??
- Tegemoetkomingsregeling: willen we toe naar mogelijkheden van betaling vooruitlopend op DNA resultaat, waardoor mogelijk snellere betaling/afhandeling.
- Praktische zaken: Uitvoerbaarheid, type en hoogte rasters ?

- *Afhankelijk van de uitkomst zal dit beslispunt nader geformuleerd gaan worden.*

3c. Overige beslispunten
Hoewel daarover niet of nauwelijks (bestuurlijk) gesproken lijkt is er tot nu toe ambtelijk overeenstemming aanwezig over de veelal ruimere mogelijkheden die daarbij geboden gaat worden.
- *Het voorstel is dan ook zijn dat we die lijnen voortzetten.*

Dit betreft de volgende punten:
- Het juridisch kader

- Passieve en actieve soorten bescherming
- Wolfinclusief faunabeheer
- Handelingsprotocollen
- Internationale beleidsafstemming
- Leefgebieden wolf
- Calamiteitenregeling
- Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten
- Vergoeding van directe kosten
- Beheervergoedingen
- Technische preventie norm
- Hybride wolven
- Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang

4. Wolvenplan tekstdocument
Om tot een versie te komen die tot een eindconcept versie leidt zullen vanuit de Wolvenwerkgroep de puntjes op de i gezet moeten worden. Voorgesteld wordt het plan te bespreken naar aanleiding van de vragen en opmerkingen die in de kantlijn staan geplaatst.

Die versie is dan bedoeld om tzt ook extern mee te kunnen gaan. Vooropgesteld dat ieder in het werkdocument kan werken.

- Benoemen van laatste aandachtspunten. Afspreken wie laatste check voor welk hoofdstuk doet.

4. Interventieprotocol met de handelingsprotocollen
Om tot een versie te komen die tot een eindconcept versie leidt zullen vanuit de Wolvenwerkgroep de puntjes op de i gezet moeten worden. Die versie is dan bedoeld om ook extern mee te kunnen gaan. Vooropgesteld dat ieder in het werkdocument kan werken willen we nu wel komen tot laatste afspraken over eindbewerking.

- Benoemen laatste aandachtpunten. Afspreken wie laatste check voor welk protocol doet.

Ten behoeve van het extern communiceren:
Integraal delen met de omgeving.

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 19 april 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: In de Wei – Kantoor BIJ12 te Utrecht

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Voortgang Wolvenplan 2022** (zie memo; bijlage 3)
   3.1 Terugmelding BACVP,. Betrokkenheid bestuurders en terugblik op proces
   Doel: Ter bespreking (zie ook bijlage 3.1)

   3.2 (a) Communicatie tijdens totstandkoming Wolvenplan: afstemming stakeholders e.a.
   Doel: ter besluitvorming. NB: Zie ook agendapunt 4.

   3.2 (b) Communicatie tijdens het verschijnen van het Wolvenplan
   Zie ook bijlage 3.2 - Notitie [redacted]

   3.3 a. (Inter-)provinciale beleidsruimte
   3.3 b. Opties tegemoetkomingsregeling
   3.3 c. Overige beslispunten

   3.4 Concept tekst Wolvenplan 2022
   Doel: Ter bespreking –> maken werkafspraken over tekst document

   3.4 Concept teksten Interventieprotocol en handelingsprotocollen
   Doel: Ter bespreking –> maken werkafspraken over de teksten

   Let op: de Stukken (wolvenplan en Handelingsprotocollen) zijn bereikbaar via de link die nog open staat!

4. **Reactie en verzoek om gesprek met P.Drenth vanuit VGSN, LTO en Platform KSG**
   Doel: ter bespreking en bepalen reactie vanuit IPO
   Zie bijlage: 4.1 en 4.2

5. **Nieuws uit de provincies**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

6. **Besluitenlijst**– zie bijlage 6.

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**
   Afspraak is om op dinsdag 10 mei digitaal als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Agenda:
19 april WWG
10 mei WWG
17 mei LOW
(19-20 mei BACVP)
24 mei WWG
7 juni Kwartaaloverleg

Manuela van Raalte

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 13 oktober 2021 12:39
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: agenda en stukken Wolvenwerkgroep 19 oktober a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 191021 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 4.1 Memo Discussie tegemoetkomingsregeling v111021.pdf; 5.1 Memo Discussie onderzoek.pdf; 5.2 Projectplan innovatie rasters 20210505 tbv financierings aanvraag.pdf; 5.3 Financieringsverzoek aan BIJ 12.pdf

Beste allen,

Bijgaand de agenda en bijlagen voor de komende wolvenwerkgroep. Ik had graag gezien dat er meer (discussie)notities voor lagen. Maar feit is dat er wel erg veel tijdsdruk op zat en dat in veel gevallen niet is gelukt. Het zij zo, maar vergt wel de nodige inzet de komende weken! De stukken m.b.t. Handelingsprotocol owrden door Sylvia nagezonden.

Voor nu is dit het, komende dagen zullen we elkaar nog wel kunnen spreken in Lommel, voor degenen die daar zijn: tot ziens in Vlaanderen!

met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]
Coördinator Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Aan: BIJ 12, t.a.v. [redacted]

Van: bestuur VGSN

Betreft: verzoek om financiering Voorbeeldproject innovatie van schapenrasters ter preventie van predatie door wolven.

Datum: 2 augustus 2021

Geachte [redacted],

De Vereniging van Gescheperde Shaapskuddes Nederland (VGSN) wil graag via een voorbeeld project verkennen hoe elektrische rasters van nachtkralen aangepast kunnen worden zodat ze zowel voldoen aan de Arbotechnische als de wolfwerende voorwaarden.

Daartoe heeft de VGSN contact gezocht met een consortium van ARK Natuurontwikkeling, [redacted] Faunawerk, Canine Efficiency en Provinos Schapenadviesgroep en is er ook contact geweest met BIJ12.

Er is inmiddels een projectvoorstel gemaakt (zie bijlage). Dit projectvoorstel gaat uit van twee sporen:

1. Aanpassing van bestaand systeem met hoogte van 0,90 m met elektrische fladderlinten.
2. Ontwerp en ontwikkeling van een innovatief systeem met hoogte van 1,2 m.

In het projectvoorstel zijn de doelstellingen, aanpak en begeleiding, afbakening, producten, partners, planning beschreven.

Tevens is een begroting opgenomen. De eerste kostenraming komt uit op [redacted] euro. Dit is exclusief de kosten van de deelnemende schapenhouders/herders. De VGSN stelt voor de inzet van de herders tegen de helft van het gangbare uurtarief voor hen te honoreren.

Aan BIJ12 zouden wij willen verzoeken of zij mogelijkheden zien om het project te financieren. Het gaat daarbij om [redacted] plus de helft van de het uurtarief van de betrokken herders (ca. [redacted] Euro).

Graag zouden wij met u willen overleggen over het indienen van een aanvraag bij BIJ12 : ziet u mogelijkheden?, voldoet het projectvoorstel?, is nadere informatie nodig? wat voor rol zou B12 willen spelen? welke voorwaarden stelt BIJ12 bij financiering? etc. Uiteraard zijn wij bereid uw vragen over het project – desgewenst voorafgaand aan een overleg - te beantwoorden cq de aanvraag nader toe te lichten.

Wij zien uw reactie met belangstelling tegemoet.

Met vriendelijke groet, namens het VGSN bestuur,

[redacted].

Innovatie van schapenrasters ter preventie van predatie door wolven

Datum: 29 juli 2021

Werkt voor provincies

Inleiding

De Vereniging van Gescheperde Schaapskuddes (VGSN) zijn geïnteresseerd verder te verkennen hoe de elektrische rasters van nachtkralen aangepast kunnen worden zodat ze zowel voldoen aan de Arbo-technische als de wolfwerende voorwaarden. Immers een van de problemen waar schaaphouders veel tegen aanlopen is dat de tot voor kort zeer gebruikelijke netten van 0.90 m te laag zijn. In de BIJ12 Faunaschade Preventiekit voor wolven dienen elektrische rasters een hoogte van tenminste 1.20 m te hebben. Dit betekent in veel gevallen een desinvestering in de 0.90 m netten en zorgt tevens voor problemen bij het opstellen van de 1.20 m netten. Deze zijn zwaarder en zijn bovendien vanwege de lengte lastiger te hanteren, waardoor opzetten veel meer tijd kost en meestal niet ergonomisch en Arbo-technisch verantwoord gewerkt wordt.

De VGSN staat op het standpunt dat de huidige voorgeschreven en beschikbare elektrische netten van 1.20 m vanuit ergonomische en Arbo-technische redenen niet verantwoord zijn te gebruiken.

De VGSN heeft contact gezocht met het consortium van ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency en Provinos Schapenadviesgroep om dit verder te verkennen.

ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency hebben ervaring met het opzetten van voorbeeldprojecten met preventieve maatregelen. Er blijkt een grote behoefte aan (voorbeeld)projecten in Nederland voor onder meer veilige nachtkralen voor de schapenhouderij. Gezien de snelle toename van wolven in Nederland wordt toepassing van preventieve maatregelen steeds meer urgent. In dit licht is recent met een voorbeeldproject gestart in de provincie Limburg. Momenteel wordt door de provincie Noord-Brabant in samenspraak met de Adviescommissie Preventie Wolvenschade verkend of er in Brabant de behoefte aan soortgelijk voorbeeldproject bestaat.

Achtergrond

Sinds eind jaren negentig is de wolf vanuit Polen teruggekeerd in Duitsland. Inmiddels zijn in vrijwel alle deelstaten van Duitsland territoria van wolven aanwezig en neemt hun aantal jaarlijks met circa 30% toe. Sinds de eerste officiële wolf in maart 2015 hebben jaarlijks verschillende wolven Nederland bezocht. In 2018 hebben zich ook wolven in Nederland op de Veluwe gevestigd en sinds het daaropvolgende voorjaar in 2019 is er sprake van voortplanting. In België is bij Leopoldsburg inmiddels ook een wolvenfamilie aanwezig op enkele tientallen kilometers van de grens met Noord-Brabant en Limburg. In het voorjaar van 2020 zijn daar voor het eerst jongen geboren. Sinds datzelfde jaar heeft in het Brabants-Limburgse grensgebied tussen Eindhoven en Weert een Frans-Italiaanse wolf zijn territorium gevestigd. Tegelijkertijd neemt het aantal bezoeken van zwervende wolven aan de oostelijke helft van Nederland jaarlijks toe, waarbij recent zelfs Zeeland door een wolf werd bezocht. Heel Nederland, met uitzondering van de Waddeneilanden, de Randstad en Noord-Holland, is inmiddels door zwervende wolven bezocht. Na 150 jaar afwezigheid van de wolf, is veel kennis over de wolf en over de manier waarop met wolven kan worden samengeleefd verdwenen. In het buitenland is deze ervaring nog wel aanwezig, met name in die gebieden waar de wolf nooit is weggeweest.

Aanleiding

Schaapherders willen hun vee in een veilige nachtkraal of in een vak van flexinetten adequaat beschermen tegen wolvenaanvallen. Daarbij hebben de provincies voorwaarden gesteld aan de in te zetten preventieve middelen, zoals benoemd in de BIJ12 Faunaschade Preventiekit (zie ook kader hier beneden). Elektrische rasters dienen tenminste een hoogte te hebben van 1.20 m. Deze netten zijn in de praktijk vanwege gewicht en lengte moeilijker te hanteren en het werken met deze netten is ergonomisch en Arbo-technische niet verantwoord.

Probleemstelling

Op welke wijze kunnen elektrische rasters voor een veilige nachtkraal aangepast worden, zodat deze voldoen aan de randvoorwaarden gesteld door de provincie en tevens veilig en praktisch uitvoerbaar zijn voor de schaapherders?

Doelstellingen

Om te komen tot elektrische rasters die voldoen aan de provinciale eisen voor schadepreventie, aan de voorwaarden voor veilig werken en praktisch uitvoerbaar zijn, worden de volgende twee sporen gevolgd:

1. Aanvulling met elektrische fladderlinten boven het bestaande systeem van flexnetten met een hoogte van 0.90 m.
    a. Voldoen aan voorwaarden voor effectieve preventie zoals gesteld door de provincies;
    b. voldoen aan ergonomische en Arbo-technische randvoorwaarden;
    c. inzicht in extra arbeidstijd en materiaalkosten.
2. Ontwerp en ontwikkeling van een nieuw systeem met hoogte van 1.20 m, zonder daarbij het gewicht of de hanteerbaarheid negatief te beïnvloeden.
    a. Voldoen aan voorwaarden voor effectieve preventie zoals gesteld door de provincies;
    b. voldoen aan ergonomische en Arbo-technische randvoorwaarden;
    c. inzicht in extra arbeidstijd en materiaalkosten.

Aanpak

De voorgestelde aanpak volgt twee sporen. Als eerste wordt een alternatieve maar direct toepasbare aanpassing van de rasters uitgetest, als tweede wordt ingestoken op innovatie om te komen tot hogere flexnetten.

1. *Aanpassing van bestaand systeem met hoogte van 0.90 m met elektrische fladderlinten*

In de VS is veel geëxperimenteerd met elektrische fladderlinten (Engels: *electric-/turbo-fladry*). Naast de optische wering, leveren deze een flinke stroomshock op wanneer deze door een wolf worden geïnspecteerd. De toepassing van deze elektrische fladderlinten in combinatie met de standaard euronetten (0.90 m) zullen hierbij verder onderzocht worden op praktische toepasbaarheid. Hierbij

worden dus twee systemen samen ingezet: de standaard netten van 0.90 m en de fladderlinten die het verhogen tot 1.20 m.

Deze aanpassing is direct toepasbaar, is naar verwachting Arbo-technische verantwoord, maar brengt wel hogere materiaalkosten en een verhoogde arbeidsinspanning met zich mee. Dit zal tijdens de studie worden gekwantificeerd, evenals de beschikbaarheid van de fladderlinten. Daarnaast zullen ook de ervaringen van schaapherders worden meegewogen (kwalitatief).

De zeer opvallende fladderlinten ook hoger dan 1.20 m opgehangen kunnen worden, dit biedt mogelijk een oplossing tegen eventueel springende wolven.

De inzet van deze combinatie van preventieve maatregelen vindt plaats op minimaal drietal locaties in de provincies Noord-Brabant, Limburg en Gelderland en bij voorkeur in gebieden met geregeld wolvenaanvallen op schapen of permanente aanwezigheid van wolven.

2. *Ontwerp en ontwikkeling van een innovatief systeem met hoogte van 1.20 m.*

Schaapherders van de VGSN hebben ideeën die ze graag verder willen verkennen om tot aangepaste elektrische netten te komen. Daarbij wordt onder meer gedacht aan elektrische netten die zijn aan te passen door middel van bijvoorbeeld een opzetstuk of uitschuifbaar deel tot 1.20 m hoogte. De speerpunten daarbij zijn: het moet werkbaar zijn in diverse situaties, acceptabel in gewicht (ergonomisch verantwoord), goed en snel op te zetten en op te ruimen en wolfwerend conform de provinciale eisen.

Daarbij wordt beoogd de ideeën en voorwaarden van schaapherders en producenten door studenten van een technische hogeschool (bijv. Fontys Hogeschool in Venlo of een HTS) te laten verzamelen en analyseren.

De student gaat daarbij eerst letterlijk ‘de boer op’. Door een aantal keer de netten mee te helpen plaatsen onder diverse omstandigheden en door gesprekken met schaapherders en producenten van rasters te voeren worden de verschillende mogelijkheden en onmogelijkheden inzichtelijk gemaakt.

Ideeën en oplossingsrichtingen worden op hun bruikbaarheid getoetst door de projectgroep van schaapherders, producenten (bijv. Gallagher, Euronetten), adviseurs en stagebegeleider. Vervolgens worden bruikbare ideeën voor aanpassing of een nieuw ontwerp ingebracht als casus bij ‘Design to Market’. Dit is een programma voor talentontwikkeling van recent afgestudeerde ontwerpers, die onder mentorschap werken aan een ontwerpopdracht. Design to Market is officieel onderdeel van de TalentHub Brabant en wordt structureel ondersteund door de Provincie Noord-Brabant. (http://designtomarket.nl/)

De uitgewerkte casus met mogelijke ontwerpen wordt teruggekoppeld aan de projectgroep, met nadruk op de schapenhouders en rasterproducenten.

Mogelijke opties en voorwaarden aangedragen door betrokken schaapherders zijn onder meer:

- Verlengen van paaltjes d.m.v. telescoopsysteem (vergelijking met verstelbare dweil- of bezemstelen).

- Verlengen paaltjes door gebruik te maken van een apart opzetstuk.
- Een stroomdraad al verwerkt in de top, die mee uitschuift naar 1.20 m.
- Gewicht van de huidige 1.20 m netten dient het gewicht van de oude 0.90 m netten zo dicht mogelijk te benaderen.

Verplaatsbare afrastering

Uit: BIJ12 Faunaschade preventiekit – Module Wolven

Stroomdraad, flexinet of flexinet met stroomdraad:

Een verplaatsbare afrastering met gaas (al dan niet met stroomdraad) blijkt een goed toepasbare en effectieve methode om wolven van landbouwpercelen te weren. De werking is hetzelfde als bij een vaste afrastering met stroomdraad. U kunt de flexinetten na enige oefening vrij simpel aanbrengen en opruimen. Het flexinet met stroomdraad vraagt net zoals een vaste afrastering met stroomdraad meer toezicht en onderhoud.

Schrikapparaten op 220 V kunnen een grotere lengte onder spanning houden dan apparaten op accu's. Daarbij zijn accu's op zonnecellen bedrijfszekerder dan losse accu's. Op plekken die vaak overstromen of waar de bodem vaak nat is, kan ook een soort rubberen stroomdraad gebruikt worden. Deze blijft ook onder zeer natte omstan-digheden bij beroering een schok afgeven en verliest geen stroom.

Normen voor verplaatsbare afrastering of flexinet, al dan niet met stroomdraad:

- Minimaal 4.5 kV elektrische spanning; minimaal 1,5 joule impulsenergie.
- Stevige en strakke opstelling: de hoeken dienen daarbij geschoren te zijn.
- Er mag geen opstapmogelijkheid zijn die groter is dan 30 cm buiten het raster op een afstand van 2 meter.

Normen voor verplaatsbaar raster met stroomdraden:

- Minimaal 4.5 kV elektrische spanning; minimaal 1,5 joule impulsenergie.
- Minimaal 5 draden.
- Verdeling van de draden:
- Onderste draad maximaal op 20 cm hoogte van de grond.
- Bovenste draad minimaal 120 cm hoogte vanaf de grond.
- Tussen draden op 40, 60, 90 cm hoogte.
- Draden dienen aan de buitenzijde van het raster geplaatst te zijn.
- De afwijking voor de draden mag niet meer dan 5 cm zijn.
- Er mag geen opstapmogelijkheid zijn die groter is dan 30 cm buiten het raster op een afstand van 2 meter.
- Maximale afstand tussen de palen is 10 meter.

Afbakening

Deze projectaanvraag is als complementair te beschouwen aan de projectaanvraag voor het demonstratie-/voorbeeldproject die nu bij de provincie Noord-Brabant voorligt, welke bestaat uit de volgende twee demonstratieprojecten:

- Bedrijf/kudde met veilige innovatieve nachtkraal.
- Bedrijf/kudde met inzet van kuddewaakhonden.

Door de insteek op aanpassing van de gangbare netten, waarbij zowel gezocht wordt naar een praktische oplossing op de korte termijn door bestaande rasters te combineren met elektrische fladderlinten en voor de langere termijn in te zetten op nieuw te ontwerpen rastersysteem, zijn aanvullende financiële middelen voor begeleiding en materiaal benodigd.

De kosten vallen hierdoor veel hoger uit dan begroot in de oorspronkelijke projectaanvraag voor de voorbeeldprojecten in Noord-Brabant.

Producten

De volgende producten worden nagestreefd:

- Demonstraties op een drietal locaties in de provincies: Noord-Brabant, Limburg en Gelderland.
- Kwanticering en kwalificering van het aangepaste systeem waarbij bestaande netten gecombineerd worden met elektrische fladderlinten. Hierbij worden provinciale eisen over preventie, ergonomie en Arbo-technische aspecten alsmede de praktische toepasbaarheid in de zin van arbeidstijd en materiaalkosten betrokken.
- Ontwikkeling van een nieuw systeem op een hoogte van 1.20 m, die voldoet aan de eisen voor veilig werken en tevens praktisch uitvoerbaar is. Een dergelijke ontwikkeling is ook toepasbaar voor andere delen in Nederland.

Partners

Momenteel zijn er in Brabant verschillende schapenhouders die hun interesse getoond hebben in het werken met aangepaste nachtkralen. Onder meer schaapherder [redacted] die een zoektocht begonnen is om te komen tot een ergonomische en Arbo-technisch verantwoorde afrastering dat wolfwerend is.

De gedachte daarbij is de ontwikkeling van een nieuw systeem, gebaseerd op de klassieke 0.90 m flexnetten. Doel is om deze netten aan te passen d.m.v. een opzetstuk of uitschuifbaar deel tot 1.20 m met op die hoogte een stroomdraad. De speerpunten daarbij zijn: het moet werkbaar zijn in diverse situaties, acceptabel in gewicht (ergonomisch verantwoord), goed en snel op te zetten en op te ruimen en wolfwerend. Daarnaast kunnen via de VGSN ook schaapherders uit Limburg en Gelderland betrokken worden, ook hiervoor zijn reeds kandidaten in beeld.

Concreet hebben we nu voor de nachtkraal de volgende partners op het oog:

- Producenten van flexnetten (bijv. Euronetten, Gallagher, AgriShop, etc.) die thuis is in het veld van productinnovatie.
- Terreinbeherende organisatie, indien noodzakelijk, er is reeds gesproken met SBB.
- Technische hogeschool/Fontys Venlo.
- De TalentHub Brabant Design to Market (http://designtomarket.nl/).
- LTO Vakgroep Schapenhouderij, LWPS en eventuele andere verenigingen schaapherders.

Planning

Het voorbeeldproject loopt in principe over een periode van drie jaar, dit vanwege de benodigde begeleiding van met name kuddewaakhonden en het kunnen delen van ervaringen met geïnteresseerden veehouders en terreinbeheerders. De doorlooptijd van dit onderdeel van het project, de ontwikkeling van een aangepast schapenraster, met behulp van studenten strekt zich uit tot circa één jaar. Beoogd wordt om hierbij een groep studenten bij te betrekken.

Begroting

In bijlage 1 is de kostenraming opgenomen. Hieronder volgt puntsgewijs een korte toelichting van de begrote kosten per projectonderdeel:

1. Turbo Fladry Systeem. Aanschaffen van materiaal is hierbij de kostenpost, dat wordt geschat op € [redacted] per locatie. Daarna zal het nieuwe systeem in het veld op drie locaties uitgetest worden (voor begeleiding 16 uur per locatie per jaar).
2. Aanpassen bestaande flexinetten. Voor het ophogen van netten van 0.90 m naar tenminste 1.20 m zijn wordt in naast de elektrische fladderlinten ook standaard materiaal gebruikt om te testen. Deze materialen dienen hiervoor aangeschaft te worden. Daarnaast wordt er gezocht naar nieuwe materialen en systemen, eventueel in combinatie met een af- en oprolsysteem om m.b.v. een quad of trekker te kunnen werken. Voor de begeleiding van de veldtesten wordt 16 uur per locatie per jaar gereserveerd. Om tot de juiste innovatie te komen wordt beoogd een samenwerking aan te gaan met een Fontys Hogeschool/HTS, waarbij een groep studenten aan de slag gaan bij schaapherders om tot een bruikbare aanpassing van de bestaande flexnetten te komen. Dit vereist extra capaciteit i.v.m. de vanuit de opleiding benodigde begeleiding van de student (60 uur per jaar). De kosten voor de afrastering zijn erg afhankelijk van het gekozen systeem en materiaal. Hierbij wordt uitgegaan van een maximum van € [redacted] per locatie.
3. De door de student voorbereide casus wordt ingebracht bij Design-to-Market. De kosten hiervoor bedragen € 1.900 voor behandeling van de casus overeenkomend met 30 uur inzet vanuit de ontwerper en 30 uur voor de begeleiding van en de communicatie over het project met partners (http://www.designtomarket.nl/).
4. Er worden twee tussentijdse verslagen opgesteld, na afloop van elk jaar (24 uur per jaar). Het eindverslag wordt opgesteld na afloop van de drie jarige periode (40 uur).

ONZE ORGANISATIES EN BETROKKEN MEDEWERKERS

Kenschets Vereniging van Gescheperde Schaapskuddes (VGSN)

De VGSN bevordert van de inzet van gescheperde schaapskudden voor: beheer van natuurgebieden, dijken e.d., behoud cultuurhistorische waarden, instandhouding oude schapenrassen en het vervullen van een recreatieve functie. Dit wordt nagestreefd onder meer door:

- Onderhouden van platform voor kennisuitwisseling tussen de leden.
- Public relations en promotie van gescheperde kudden voor natuurbeheer.
- Belangenbehartiging richting overheid en terreineigenaren.
- Vertegenwoordiging in overlegorganen.

Kenschets ARK Natuurontwikkeling

ARK realiseert robuuste natuurgebieden waar de natuur zoveel mogelijk haar gang mag gaan. Dat levert een grote rijkdom aan landschappen, planten en dieren op. ARK ziet natuurontwikkeling in de context van maatschappelijke belangen als recreatie, delfstoffenwinning en klimaatadaptatie, en streeft naar vrij toegankelijke natuur.

ARK is aanjager van wilde natuur. Predatie is daar onlosmakelijk mee verbonden. ARK leert mensen opnieuw samen te leven met de wolf. Samen met een brede coalitie van betrokken partijen werkt ARK hieraan in Wolven in Nederland. Ook hebben we bijgedragen aan een breed gedragen wolvenplan voor Nederland.

We geven voorlichting (interviews, lezingen, nieuwsberichten, artikelen, etc.), houden een website en facebookpagina voor Wolven in Nederland bij en volgen de ontwikkelingen in binnen- en buitenland op de voet. Met name in Duitsland, België en Frankrijk waar de wolvenpopulaties groeien en steeds dichter bij Nederland komen. Speciale aandacht heeft de schapensector die in haar dagelijks werk als eerste te maken heeft met de nieuwkomer. In een rapport en een brochure hebben we met BIJ12/Faunafonds beschreven hoe schapen beschermd kunnen worden.

Kenschets Van Bommel Faunawerk

Van Bommel Faunawerk is een adviesbureau dat zich primair richt op ecologische vraagstukken. Van Bommel Faunawerk adviseert, voert projecten uit en vervult interimfuncties op het gebied van: ecologie, faunabeheer, ontsnippering, natuurwetgeving en -beleid. Veel projecten bevinden zich op het snijvlak van ecologie, faunabeheer en landbouw. Waarbij belangen zoals economische belangen, landbouw, natuurbeheer, particulier grondbezit, jacht, beheer en schadebestrijding en dierwelzijn een grote rol spelen.

Van Bommel Faunawerk heeft opdrachten uitgevoerd voor onder meer de volgende organisaties: Ministerie van IenW, Raad voor Dieraangelegenheden, BIJ12, Faunafonds, provincies, FBE's, DLG, Rijkswaterstaat, gemeenten, terreinbeherende organisaties, rentmeesterskantoren en agrariërs.

Kenschets Canine Efficiency

Het hoofddoel is implementatie en ontwikkeling van co-existentie tussen veehouders en arbeiders en bewoners van buitengebieden met wolven en andere wilde dieren. Duurzaam en verantwoordelijk houden van vee. Met Canine Efficiency heeft Ray zich onder andere met het volgende bezig gehouden:

- Advies en ontwikkeling v.w.b. kuddewaakhonden en overige roofdierconflictpreventie in o.a.: België, Bosnië, Canada, Denemarken, Duitsland, Engeland, Finland, Frankrijk, Italië, Nederland, Portugal, Roemenië, Spanje, Verenigde Staten en Zweden
- Ontwikkeling en lesgeven module veldwerkvaardigheden, vooral diersporen, voor “groene studenten” en vrijwilligers en ontwikkeling en lesgeven diergedrag voor “groene studenten” en vrijwilligers
- Initiële en kerncontactpersoon en faciliteerder van locaties en hoofdrolspelers voor de realisatie van de Franse documentaire ‘Vivre avec les Loups’

Bijlage 1. Begroting / Kostenraming

Nr.	Project onderdeel	Eenheid	Aantal	Per eenheid	Subtotaal
1	Turbo Fladry systeem				
	Materialen	kit	3	€ [redacted]	[redacted]
	Aanvullend materiaal	stuks	3	€ [redacted]	[redacted]
	Testen en begeleiden	uur	144	€ [redacted]	[redacted]
2	Aanpassen van 90 cm netten				
	Materialen*	pakket	3	€ [redacted]	[redacted]
	Begeleiding studenten	uur	60	€ [redacted]	€ [redacted]
	Testen en begeleiden	uur	144	€ [redacted]	€ [redacted]
3	Design-to-Market pad	Traject	1	€ [redacted]	€ [redacted]
	Begeleiding & Monitoring	uur	30	€ [redacted]	€ [redacted]
4	Rapportage & Verslag	uur	88	€ [redacted]	€ [redacted]
				Som	€ [redacted]

* Erg afhankelijk van systeem en materiaal keuze, € [redacted] is daarbij het maximum.

Bijlage 2. Selectie referentieprojecten en curricula vitae

Opstart Wolven-in-Nederland (2007-heden)

ARK Natuurontwikkeling heeft samen met de Zoogdiervereniging en FREE Nature het samenwerkingsverband Wolven in Nederland opgestart. Het doel was om Nederland voor te bereiden op de komst van de wolf. Inmiddels is de wolf permanent aanwezig in Nederland en werken binnen Wolven in Nederland tal van partijen samen om Nederland te laten wennen aan de wolf en conflictarm te laten samenleven met de wolf.

Wolven-in-Nederland

De drie in dit project samenwerkende partijen: ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency, zijn allen actief lid van het kennisplatvorm Wolven-in-Nederland.

Pilot kuddewaakhonden in Overijssel (2018-2019)

ARK Natuurontwikkeling en Van Bommel Faunawerk hebben in samenwerking met Schapenhouderij André Kühn een tweejarige pilotstudie uitgevoerd om na te gaan en te demonstreren of en hoe kuddewaakhonden ook in Nederland als preventieve maatregel tegen wolvenpredatie kunnen worden ingezet.

Preventie predatie landbouwhuisdieren door wolven (2015-2016)

ARK Natuurontwikkeling en Van Bommel Faunawerk zijn nagegaan wat effectieve en praktisch uitvoerbare preventieve maatregelen ter voorkoming van predatie van vee door wolven zijn. Daarnaast is er een verkenning gedaan naar de haalbaarheid van de inzet van een mobiel kuddewaakhonden team.

Regionale gebiedsplannen wilde zwijnen Noord-Brabant (2017)

In Noord-Brabant heeft Van Bommel Faunawerk drie regionale gebiedsplannen voor het wild zwijn opgesteld. De beheerplannen zijn per regio opgesteld met behulp van de lokale werkgroep waarin de relevante betrokken partijen zijn vertegenwoordigd.

Faunaschade preventie kits (2016)

Van Bommel Faunawerk en bureau De Lynx hebben voor BIJ12 de Faunaschade preventiekits opgesteld als opvolger van het de Handreiking Faunaschade, dit om grondgebruikers voor te lichten over potentiële schade door diersoorten en mogelijke preventieve maatregelen.

Interim opdracht coördinator onderzoek Faunafonds (2009-2014)

Van Bommel Faunawerk heeft een ruime periode bij BIJ12 en de voorloper daarvan, het Faunafonds, als coördinator onderzoek gewerkt. Hierdoor ruime ervaring over het speelveld, de verschillende belangen en noodzaak voor het treffen van adequate preventieve maatregelen.

LifeXtra Large Carnivore Project (2009-2013)

Canine Efficiency hield zich bezig met: Veldwerk, tracking en roofdier- en kuddewaakhondenmonitoring in de Roemeense Karpaten samen met de Universiteit Silvicultura Brasov.

Canine Efficiency conflictpreventie project (2011-2018)

Canine Efficiency's eigen project: Monitoren schaapskuddes Transsylvanië, Roemenië met als hoofddoel: conflictpreventie mens/roofdier.

Project Schadepreventie Wolf Limburg (2020-2023) & Project Bescherm je vee Limburg (2021-2023)

Implementatie, informatie en begeleiding kuddewaakhonden, partneroverleg en assistentie bij overige conflictpreventie methodes.

Werkt voor provincies

Memo

Van [redacted]

Afgestemd met

Aan IPO Wolvenwerkgroep

Datum 13 oktober 2021

Onderwerp Discussie projectvoorstel 'innovatieve rasters' / onderzoeksagenda wolf

Bijlage(n) 10.1 Projectplan innovatie rasters
10.2 Financieringsverzoek

5.1 Discussienotitie projectvoorstel innovatieve rasters

Al in de WWG vergadering van 21 september hebben we kort stil gestaan bij mogelijkheden voor onderzoek m.b.t. de wolf. Ook is separaat nog per mail opgeroepen om hierop te reageren. Daar is echter vrijwel geen reactie op gekomen.

Tegelijkertijd lag ook toen al een 'Projectplan innovatieve rasters' met een financieringsverzoek voor. Inmiddels worden wij door de indieners, [redacted] en [redacted] hebben vanuit de VGSN hiervan, aangesproken om hierop te reageren. M.a.w. het is zaak dat wij hierover tot een standpunt komen!

Reden om beide punten nogmaals te agenderen.

<u>Projectplan innovatieve rasters</u>

1. Wat vinden wij van dit voorstel?
Mijn suggestie is om hierop te willen ingaan en hierover (ook bij afwijzing) in gesprek te gaan met [redacted] en [redacted]. Mogelijk kan dit leiden tot enige bijstelling en nadere duiding van de financiering.
Een van de aandachtspunten is dat dit voorstel ook effect heeft op de door ons gehanteerde normen voor wolfwerende rasters.
2. Bij positieve keuze: is hiervoor budget beschikbaar?
Hierbij kan ik mij voorstellen dat vanuit één of meer provinciale wolvencie's middelen beschikbaar worden gesteld vanuit de inzet voor preventieve maatregelen. Er wordt nu om ruim € [redacted] gevraagd.
3. Invulling en uitvoering?
Voorstel is dat vanuit een of meer wolvenprovincies dit wordt opgepakt en dat die personen ook in overleg gaan met [redacted] en [redacted].

Onderzoeksagenda wolf

1. Zijn er onderzoekswensen?

Misschien is onderzoeksagenda een groot woord voor het doel om na te gaan of er wensen zijn. Zo ja dan zullen we deze moeten gaan vormgeven. Ook hierop zijn tot nu toe eigenlijk geen voorstellen voor gekomen. Wat niet weg neemt dat we hierbij nog een poging doen om te inventariseren.

Het gaat er om dat als er eventuele kennisleemtes en onderzoeksvragen zijn, wensen voor praktijkproeven e.d.. dat we die op een rij krijgen. Daarna bezien of en hoe we hiermee verder kunnen gaan. Het is denkbaar dat hierin kan worden bijgedragen via de BIJ12 onderzoeksagenda.

NB: vanuit Bij12 is vooral de relatie naar schade/preventie van betekenis. Vanuit bredere optiek is het denkbaar om meer op de wolf zelf gericht onderzoekswensen te uiten. Uiteraard zullen we in alle gevallen financiering moeten hebben.

Daarom de oproep om met wensen en suggesties voor concrete onderzoeksvoorstellen te komen. Graag in de vorm van een korte tekst waarin doel en beoogde werkwijze en wellicht kostenraming is aangegeven.

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 13 oktober 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 19 oktober 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

Een bescheiden agenda maar daarom niet minder van betekenis. De tijd tussen de vorige (extra) bijeenkomst en nu bleek toch zeer kort om voldoende input te verkrijgen. Wat niet wegneemt dat indien mogelijk aanvullende agendapunten alsnog kunnen worden aangedragen.

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - voortgang en planning toelichting door [redacted]
   - LOW
   - dode wolf stroe

3. **Handelingprotocollen**
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming
   Bijlage 3.1 Voorbeeld uitwerking Handelingsprotocol ‘gevonden dier, mogelijk wolf” (‘aangereden wolf’) -> *wordt nagezonden door* [redacted]
   Toelichting door : [redacted] [redacted]

4. **Tegemoetkomingsregeling, subsidiëring preventieve maatregelen, normering rasters**
   Doel: ter bespreking en besluitvorming-> bepalen toekomstige aanpak.
   zie bijlage 4.1

5. **Projectvoorstel innovatieve rasters/onderzoeksagenda wolf**
   Doel 1: besluiten over het ingediende projectvoorstel
   Doel 2: inventariseren of er onderzoekswensen zijn.
   zie bijlagen: 5.1 - 5.3

6. **Nieuws uit de provinciale wolvencommissies**

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**

Afspraak is om op **23 november 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

Agenda:
23 november WWG
7 december kwartaaloverleg
14 december LOW.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Bijlagen:

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	
Aan	IPO Wolvenwerkgroep
Datum	13 oktober 2021
Onderwerp	Discussienotitie tegemoetkomingsregeling wolf-> beleidskeuzes Wolvenplan 2022
Bijlage(n)	geen

4.1 Discussienotitie tegemoetkomingsregeling (t.b.v. Wolvenplan 2022)

In het verlengde van eerder gevoerde discussie onderstaand een nadere uitwerking van mogelijkheden om de tegemoetkomingsregeling in te vullen. Notitie is bedoeld om tot een gezamenlijke lijn te komen maar desondanks kort en direct gehouden.
Maakt hopelijk onze discussie hierover scherper. En dient te kunnen leiden tot nadere beleidskeuzes.

Beslispunten gaan over:

1. **rolverdeling**
2. **tegemoetkomingsregeling**
3. **wolf inclusief beheer pakket**
4. **normering preventieve wolfwerende maatregelen**

Proces/Vervolgacties:

- Doel is om nu te komen tot vaststelling van voorgenomen beleidskeuzes.
- Dit dient dan verwoord te worden in een tekst voor het nieuwe WP22;
- en (zeker bij gewijzigde) beleidskeuzes dient dit ook verwoord te gaan worden in een bestuurlijke memo (BACVP).
- Uiteindelijk zal dit ook verwerkt moeten gaan worden in de richtlijn en beleidsregels etc.

Tegemoetkomingsregeling en subsidieregeling preventieve maatregelen

1. <u>Rolverdeling</u> (=huidige lijn) -> akkoord?

- Interprovinciaal: een tegemoetkomingsregeling voor wolvenschade
- Provinciaal: vergoedingsregelingen voor de inzet van preventieve maatregelen. Dit is een bevoegdheid van de afzonderlijke provincies resp. provinciale gebiedscie's die voor begrenzing wolvenleefgebieden/corridors/hotspots en bijbehorend budget actief zijn.

2. Tegemoetkomingsregeling -> keuzes maken hoe we hiermee verder willen

Voorstel: We gaan door met de huidige tegemoetkomingsregeling.
In aanmerking komen voor een tegemoetkoming:

- bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren.
- niet-bedrijfsmatig gehouden schapen en geiten
- het moet gaan om directe schade veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort.
- Dit houdt in dat vervolgschade en bijkomende schade niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komt. : geen indirecte schade: arbeid, materiaal etc.
- ook de kosten van de dierenarts en de kosten van de kadaver ruiming beschouwd als directe schade en vergoed.
- Er wordt géén eigen risico berekend én evt. leges (behandelbedrag) worden terugbetaald.

M.a.w.:
- geen wijzigingen aan te brengen in de kostenposten waarvoor tegemoetkoming mogelijk is.
- geen wijzigingen in de (categorieën) van diersoorten waarvoor tegemoetkoming is voorzien.

Nieuw: toepassing wordt anders dan voorheen en ruimtelijk gestuurd:
Onderscheid maken in **categorieën gebieden** waar wolf verwacht kan worden:

a) provinciaal begrenst leefgebied (dus gevestigde wolven),
b) corridor's en
c) hotspots en
d) gebied daarbuiten.

(het gaat om het idee: onder voorbehoud van keuzes/begrenzingen gebiedscategorieën en benamingen, en los van wijze waarop evt. begrenzingen tot stand komen, **pm**)

a.
Hier hanteren we een termijn van **drie jaar looptijd** tegemoetkomingsregeling. Dit vanwege het feit dat er blijvend gevestigde wolven zijn. Dierhouders een gewenningsperiode krijgen die voorzien is van: drie jaar langs tegemoetkomingsregeling plus subsidieregeling op preventieve maatregelen.
Na deze drie jaar wordt alleen een tegemoetkoming verleend indien sprake is van de inzet van preventieve maatregelen conform de gehanteerde interprovinciale norm.
Schade bij niet normwaardige preventieve maatregelen worden daarmee niet (meer) vergoed. Betrokkenen hebben de kans gekregen om op preventieve maatregelen over te gaan. Die zijn voorhanden en die zijn gestimuleerd via subsidie, actieve voorlichting etc. kortom dit is een normale eis ook bij andere faunaschades. Wij willen wolf conditioneren om van goed beschermd vee af te blijven.

b. Uiteindelijk idem aan a. Maar voor nu gaan we uit van een aanloopperiode van 6 jaar?

c. Uiteindelijk idem aan a. Maar voor nu gaan we uit van een aanloopperiode van 6 jaar?

d.
In gebieden buiten deze categorieën: blijft huidige tegemoetkomingsregeling van toepassing -> geen wijziging beleid. Dat betekent zolang er geen "wolvengebied' begrenst is er een tegemoetkoming.
-> Uitgangspunt blijft: Onverwachte schade door beschermde wilde dieren wordt vergoed.

Aandachtspunt: als wolf na zes maanden weer vertrokken is, dat kan, blijft het zoals het is. Leidt niet tot wijziging in beleid. Wolven bepalen zelf waar, wanneer, hoe lang etc ze willen verblijven. Daar valt lastig beleid op te maken.

Uiteindelijk wordt preventie dus een voorwaarde voor het verkrijgen van een tegemoetkoming.
-> dat is in lijn met andere tegemoetkomingsvoorwaarden (uitzonderingen daargelaten ;-)

3. Beheervergoedingen voor wolf-inclusief beheer
In combinatie met bovenstaande gaan provincies en LNV zich inzetten om in het kader van Agrarisch natuurbeheer en het 'gewone' natuurbeheer inzetten om via pakketten beheervergoedingen te krijgen voor de inzet van preventieve maatregelen. Hiermee zou in principe onderhoud, vervanging, arbeid e.d. (geheel of gedeeltelijk) kunnen worden gefinancierd.

-> nader uit te werken tot voornemen en/of concreet voorstel

Vergoeding preventieve maatregelen (provinciaal)
In dit verband is het goed te beseffen dat uitgaande van huidige rolverdeling provincies/cie's zelf over de mate waarin, wijze waarop preventieve maatregelen worden gesubsidieerd.
Tot nu toe was hierin het vertrekpunt dat dit stimulerend en tijdelijk zou zijn. Dat kan zo blijven.

4. Normering wolfwerende maatregelen
Mijn voorstel is om de huidige normen (hoogte, aantal draden, stroom etc.) te handhaven.
= Voortzetting huidig beleid.
Maar hierover is natuurlijk discussie in de landbouwsector.

Dus kunnen er evt. redenen zijn om dit te heroverwegen? Bijvoorbeeld:
a. dat wij hierin onderscheid gaan maken naar gebiedscategorieën om enigszins tegemoet te komen aan bezwaren uit de praktijk.
b. dat wij de norm aanpassen/flexibeler maken en dat bindend voor een bepaalde tijdsperiode.
c. Een andersoortige oplossing is dat wij wel instemmen, mede financieren, een onderzoek naar mogelijke varianten hierop waarbij ook de 90 cm tot de opties behoort. Afhankelijk van de uitslag daarvan later alsnog een heroverweging kunnen maken.
d. anders: voorstellen welkom.

NB: indien wij er voor kiezen om de normering als voorwaarde van de tegemoetkoming te gaan gebruiken, vergt dit ook een adequate omschrijving en wijze van vaststelling in het veld.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 17 augustus 2022 11:41
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken Wolvenwerkgroep 23 augustus a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 230822 WOLVEN WERKGROEP (2).pdf; 2.1 Memo dialoog.pdf; 3.1 Memo voortgang WP RL.pdf; 5. 1 Discussiememo dekking genetische monitoringskosten vanaf 2023 _v09.08.2022.pdf; 7.1 Memo updaten Beneluxkaart 2022_v09.08.2022.pdf; 12.1 Memo bespreekpunten WP RL 150822.pdf; IPO Wolvenwerkgroep 21 juni 2022.docx; Hoe verder met de wolf in Nederland Def. versie 060722.pdf; Impressie bijeenkomst 6 juli.docx; Lijst organisaties geinterviewd enof aanwezig .docx; Presentatiewolf 6juli2022.pdf

Beste allen,

De vakanties zullen voor de meeste van ons weer voorbij zijn dus pakken we de draad voor het wolvenbeleid weer op !

Volgende week dinsdag hebben we om 13.30 een MS teams bijeenkomst gepland.

Bijgaand de agenda en de nodige stukken. Op een tweetal onderdelen volgt nog een nazending, maar ik zou zeggen voorlopig genoeg om door te lezen en tot u te nemen.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

IPO Wolvenwerkgroep

21 juni 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit
Heeft plaatsgevonden	• De dierhouderij(/schapenhouderij) krijgt apart een consultatieronde over het wolvenplan en de richtlijnen, buiten het Landelijk Overleg Wolf om
Trekker [redacted]	• Alle provincies hanteren dezelfde technische normen qua preventieve maatregelen. Daarnaast hanteren de provincies dezelfde normen qua bedragen wat betreft de preventieve maatregelen per meter. (Bijv. niet in Fryslân 100 euro per meter hek en in Gelderland 1000 euro per meter hek)

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Wordt nog gewerkt aan een notitie over de kosten (specifieker)	BIJ12	Volgende keer dat het wolvenplan behandeld wordt
De provincies die niet aanwezig zijn bij dit overleg wijzen op het uitgangspunt qua technische normen/normbedragen preventieve maatregelen	[redacted]	z.s.m.
Finetuning bij goudjakhals/beheermogelijkheden	BIJ12/[redacted]	z.s.m.
Terugkomen op potjes preventieve maatregelen (zowel LNV/Europees) (Mogelijkheden?)	[redacted]/[redacted]	Terugkoppeling na de zomer
Normbedragen preventieve maatregelen vergelijken/subsidiemogelijkheden preventieve maatregelen vergelijken/daar een norm vaststellen	Provincies met subsidieregelingen preventieve maatregelen [redacted] [redacted] [redacted]	Voor vaststelling wolvenplan?
Deze week reageren op concept wolvenplan (tekstueel) (Inhoudelijk zal er niks aangepast worden)	Iedereen	Binnen een week
Deze week reageren op concept interventierichtlijnen (tekstueel) (Inhoudelijk zal er niks aangepast worden)	Iedereen	Binnen een week
Oproep aan alle provincies om na te denken over aanbod van vakblad het schaap voor een special over de wolf	Iedereen	Na de zomervakantie verdere stappen
Oproep aan de provincies die nog geen ontheffing geregeld hebben voor vervoer dode en/of gewonde wolf om dat te regelen	Provincies zonder ontheffing	Zo spoedig mogelijk!
Projectplan innovatieve rasters kan het beste bij [redacted] in Brabant neergelegd worden	[redacted]/[redacted]	Zodra hij terug is
Oproep [redacted] ... [redacted]	Iedereen die interesse heeft	????

Bijeenkomst - Hoe verder met de wolf in Nederland? – groot succes

Woensdag 6 juli zijn veel betrokkenen en geïnteresseerden naar de Mauritskazerne in Ede gekomen om de presentatie van het rapport **'***Hoe verder met de wolf in Nederland? Een verkenning naar de kansen voor een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland*' bij te wonen. De gemeente Ede was gastheer van deze bijeenkomst.

Enkele hoogtepunten:

Aanwezig was een grote vertegenwoordiging van terreinbeheerders, natuur-en dierenbeschermers, grondgebruikers, belangenverenigingen en overheidsinstanties.

De bijeenkomst werd geopend door dagvoorzitter Jan Paul van Soest van de Gemeynt. Hij heette de aanwezigen welkom en introduceerde het thema van de middag. Daarna kreeg wethouder Jan Pieter Van der Schans – Landbouw en Natuur - van de gemeente Ede het woord. Na een hartelijk welkom legde de wethouder uit waarom de gemeente Ede als gastheer optreedt.

Vervolgens werden door [redacted] onafhankelijk onderzoeker van Alcedo Consultancy, de resultaten gepresenteerd van zijn verkenning naar de mogelijkheid voor een brede maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. In enkele interacties met de aanwezigen werd gesproken over belangen en standpunten, de onderwerpen die in een dialoog ter tafel moeten komen, en hoe een succesvolle dialoog eruit kan zien.

De conclusie van het rapport is duidelijk: er is ruimte is voor een dialoog en (bijna) alle partijen zijn bereid om aan de dialoog mee te doen. De gespreksonderwerpen zijn helder gedefinieerd. Wel moet er aan zekere voorwaarden worden voldaan. Ook is een gemeenschappelijke, gedeelde feitenbasis noodzakelijk. Deze laatste moet er eerst komen wil een dialoog tot duurzaam resultaat leiden.

Het rapport met de bevindingen van de verkenning werd vervolgens aangeboden aan de beide initiatiefnemers tot de verkenning, Jagersvereniging en IFAW Nederland, en aan de burgemeester van Ede. Hun reactie:

Willem Schimmelpenninck van der Oije, directeur Jagersvereniging: *"Ik ben heel blij met vandaag. Ik ben ook heel blij met het resultaat. Ik moet erkennen, het was best spannend om de samenwerking aan te gaan aangezien de belangen zo verschillen. Maar ik was eigenlijk meteen gegrepen door het pleidooi van Joep van Mierlo tot de dialoog. We hebben dit gedaan, er ligt een rapport. Ik ben heel blij met de conclusie dat er ruimte en wens en hopelijk ook tijd en plaats wordt gevonden om deze dialoog te gaan voeren."*

Joep van Mierlo, directeur FAW Nederland: "*Ons motto is Mens en dier in balans. Lijkt me daarom logisch dat we hier staan. Plus onze visie van "Omdenken en Actie" hebben we hier ook tentoongesteld. En ik ben blij dat Willem er ook zo over dacht en denkt. Wij zijn vooral voor het genuanceerde debat rond samenleven met de wolf en daarin lijkt vandaag de eerste stap genomen te zijn. Ik roep wel iedereen op, van belanghebbenden tot overheden om actie te ondernemen."*

René Verhulst, burgemeester van Ede: "*Wat een hele mooi waarneming uit het rapport is, is dat het succes, of hoe het verder gaat met de wolf, niet van de wolf, maar van ons allemaal afhangt. Dat geeft ook een verantwoordelijkheid. De dialoog is een succes als alle voor- en nadelen naast elkaar staan, transparanter zijn en dat je er met elkaar over blijft praten.*"

Tot slot werd het Kindercollege van Ede door [redacted] [redacted] bevraagd op hun visie over de wolf en welke suggesties zij hadden voor de aanwezigen om een conflict rond dit dier te vermijden.

Na de afsluitende woorden van de dagvoorzitter werd er onder een hapje en drankje door aanwezigen verder gepraat.

24C

WELKOM

HOE VERDER MET DE WOLF IN NEDERLAND?

[redacted]

Alcedo Consultancy
6 juli 2022

HOE VERDER MET DE WOLF IN NEDERLAND?

EEN VERKENNING NAAR DE KANSEN VOOR EEN MAATSCHAPPELIJKE DIALOOG OVER DE TOEKOMST VAN DE WOLF IN NEDERLAND

[redacted]
Alcedo Consultancy
6 juli 2022

PRESENTATIE OVER ....

De resultaten van de verkenning:

- de vraag
- de aanpak
- de opbrengst
- de conclusie
- het advies

AANLEIDING

Context

- de wolf is in Nederland
- toenemend ongerustheid over welzijn van mens, landbouwhuisdieren, natuur én ook van de wolf
- wolf is strikt beschermd
- verschillende meningen over de positie van de wolf en het gevoerde beleid

Conclusie van Jagersvereniging en IFAW-NL

- een brede maatschappelijke dialoog gewenst
- initiatief genomen tot een verkenning

DE OPDRACHT

De verkenning beoogt een antwoord te geven op de vragen:

- is er voldoende interesse voor een dialoogproces
- zo ja, waar moet de dialoog dan over gaan
- is er zicht op resultaat, en
- onder welke voorwaarden?

DE AANPAK

Methode

- interviews voor het verzamelen van informatie

Uitvoering

- lijst van organisaties:
  - ✓ *45 uitgenodigd*
  - ✓ *35 gesprekken*
- gestandaardiseerde vragenlijst
- gesprekken
- analyse van de informatie

PROFIEL VAN BELANGHEBBENDEN

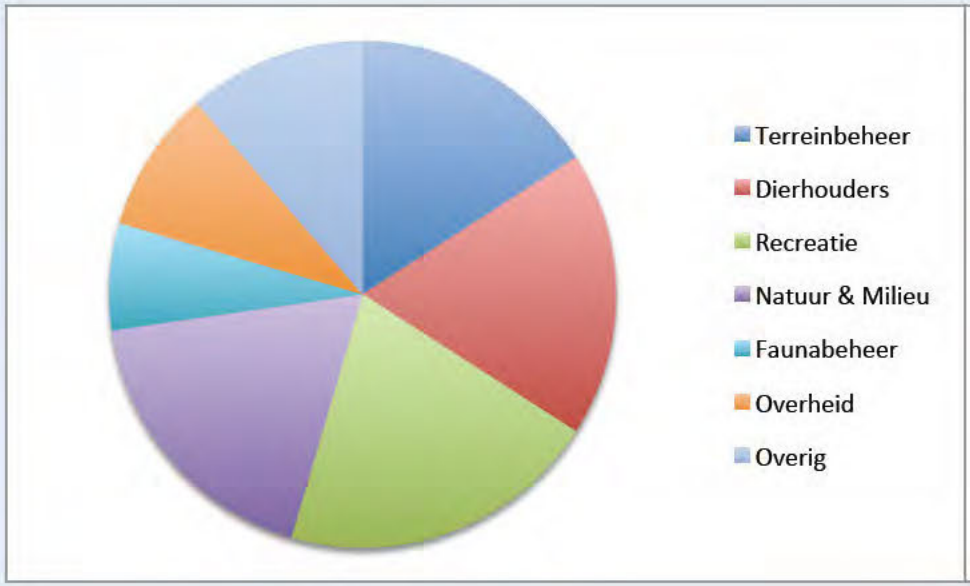

n=45

n=35

IS ER SPRAKE VAN EEN CONFLICT?

Conflict is een situatie waarin:

- twee of meer partijen van mening verschillen, en
- doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die (ogenschijnlijk) onverenigbaar zijn, en
- daardoor in botsing (kunnen) komen

Hoe beoordeel je dat?

IS ER EEN CONFLICT?

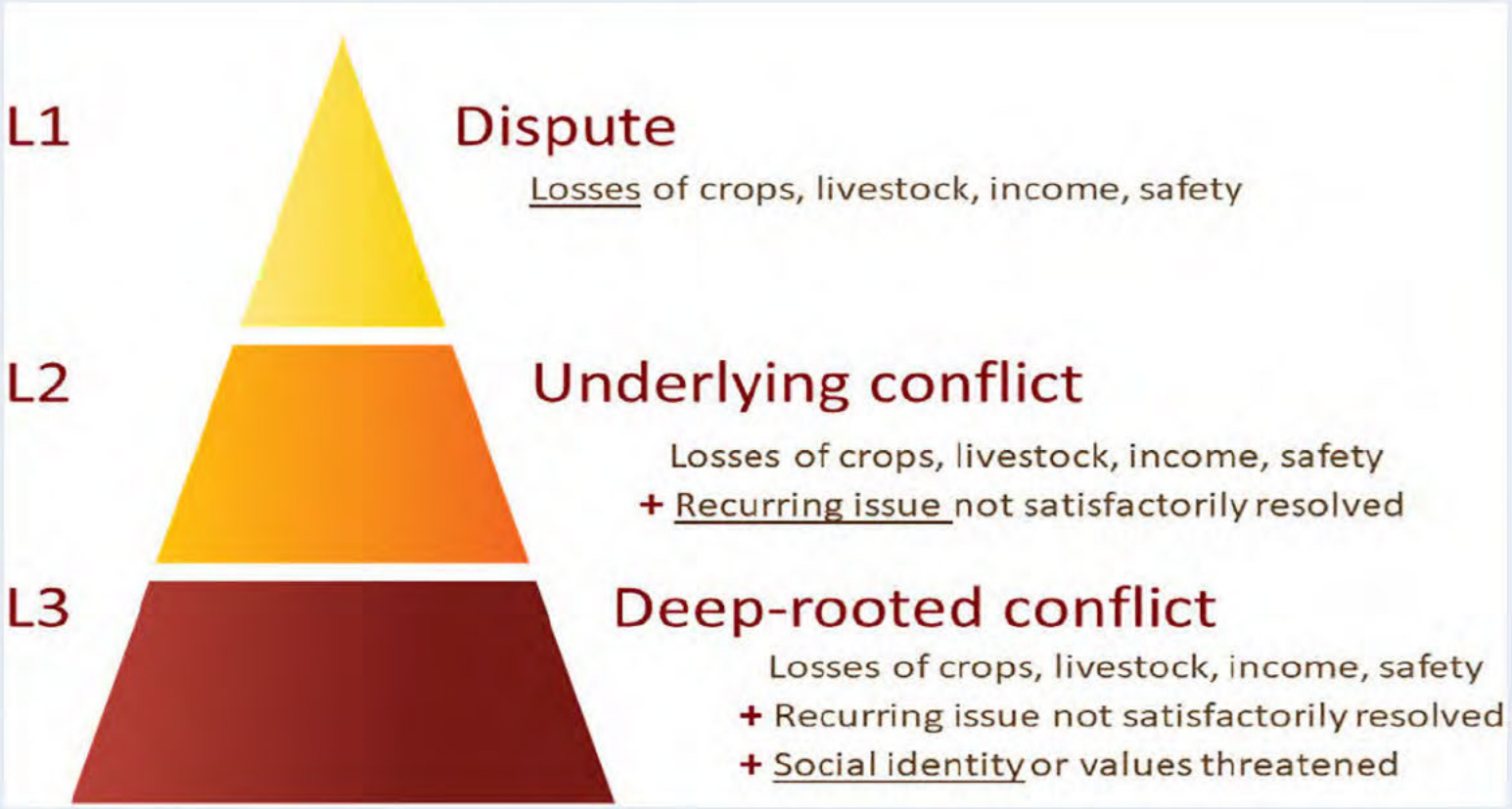

(Uit: Zimmermann et al. 2020)

INTERMEZZO

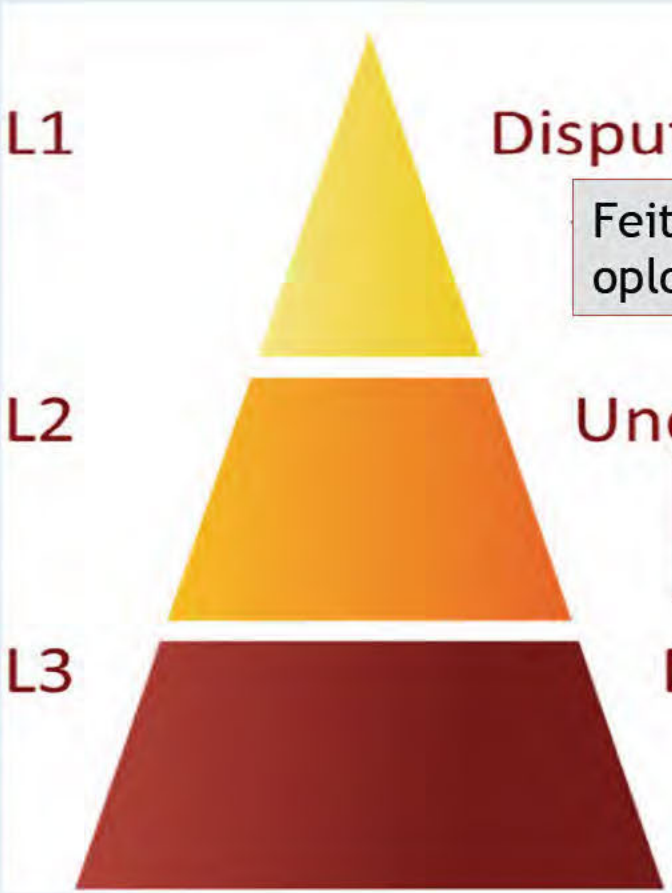

L1 **Dispute**

Feiten; wederzijds begrip; openstaan voor oplossingen; oprechte interesse

L2 **Underlying conflict**

+ gevoelens van frustratie, boosheid; andere niet-opgeloste issues; scepsis

L3 **Deep-rooted conflict**

+ gevoel van bedreiging van het bestaansrecht; negatief taalgebruik; gevoel dat eigen identiteit niet wordt geaccepteerd

TWEE ROUTES

1. Niets doen en hopen dat het zich vanzelf oplost, of
2. Met elkaar het gesprek aangaan

- Wat zijn de voor- en nadelen?
- Wat is de opbrengst?

TWEE ROUTES

1. Niets doen en hopen dat het zich vanzelf oplost, of
2. Met elkaar het gesprek aangaan

- Wat zijn de voor- en nadelen?
- Wat is de opbrengst?

Conclusie: route van de dialoog is aantrekkelijk

HOUDING EN BEREIDHEID

Houding ten aanzien van een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland		
Positief	Twijfel	Negatief
29	5	1

Twijfel: is er een noodzaak, is intentie oprecht, overlap met LOW, …

Bereidheid tot deelname aan een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland			
Ja	Ja mits	Nee	Geen uitspraak
17	15	2	1

Voorwaarden: beschikbaarheid van middelen, politiek-bestuurlijke steun, luisteren en respect, geen twijfel over feitenbasis, … , en:

Er moet iets met de uitkomst van de dialoog gedaan worden!!

WAAR MOET DE DIALOOG OVER GAAN?

Kennis nodig van:

1. Algemene belangen van organisaties
2. Wolf-gerelateerde belangen
3. Zorgen
4. Belangrijke geachte onderwerpen

BELANGEN VAN ORGANISATIES

Standpunt = wát je wilt

Belang = waaróm je iets wilt, wat belangrijk is, waar je bestaan mee is gemoeid

- Organisaties vertegenwoordigen een grote verscheidenheid aan algemene belangen (25), onder te brengen in 8 koepelbelangen
- Geen obstakel voor het verloop van het dialoogproces

INTERMEZZO

Koepelbelangen:

1. Beschermen en beheer van de natuur
2. Zekerstellen van economische bedrijfsvoering
3. Gezondheid en welzijn van wilde en gehouden dieren incl. hun intrinsieke waarde
4. Behoud van recreatieve mogelijkheden
5. Succesvol samenleven met de natuur
6. Voorkomen van schade bij dierhouders, in bos en natuur
7. Informatieverstrekking
8. Uitvoering van wet- en regelgeving

WAT WILLEN ORGANISATIES BEREIKEN MBT DE WOLF (= WOLF-GERELATEERDE BELANGEN)

42 belangen, samen te vatten in 12 groepen:

1. Toekomstperspectief voor ondernemers
2. Bevorderen compleetheid van de natuur
3. Streven naar vreedzaam samenleven mens en wolf
4. Maximaal dierwelzijn voor wilde en gehouden dieren
5. Vergroten maatschappelijk draagvlak voor de wolf
6. Bescherming van de wolf en behoud wettelijke status
7. Behoud en herstel kwetsbare biodiversiteit
8. Behoud van recreatieve mogelijkheden
9. Betrouwbare en transparante feitenbasis
10. Tegengaan van polarisatie in het debat over de wolf
11. Duidelijke regelgeving betr. de wolf en goede uitvoering
12. Erkenning intrinsieke waarde van de wolf

WELKE ZORGEN HEBBEN DE ORGANISATIES?

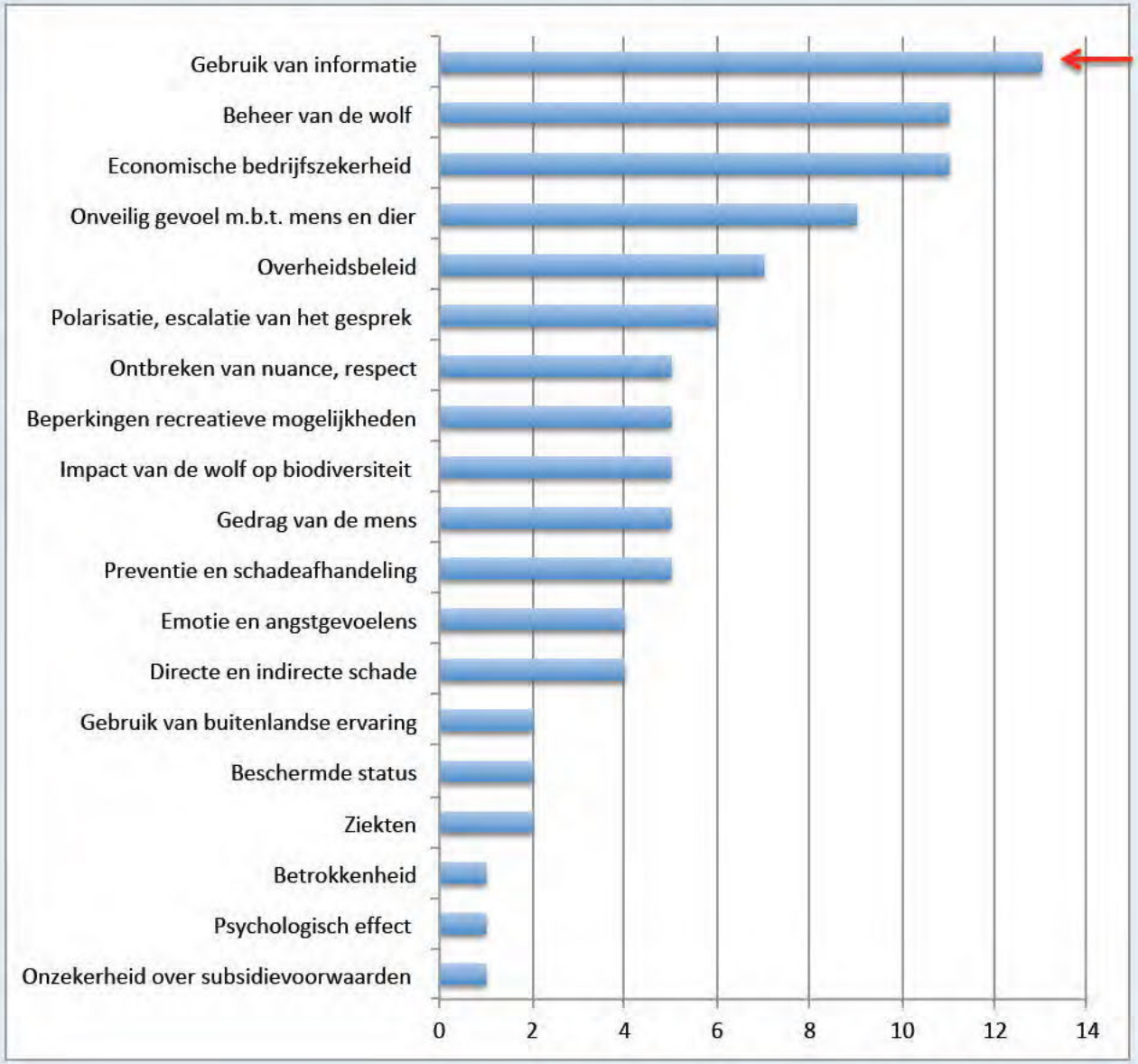

WELKE THEMA'S VINDEN ORGANISATIES` BELANGRIJK OM TE BESPREKEN?

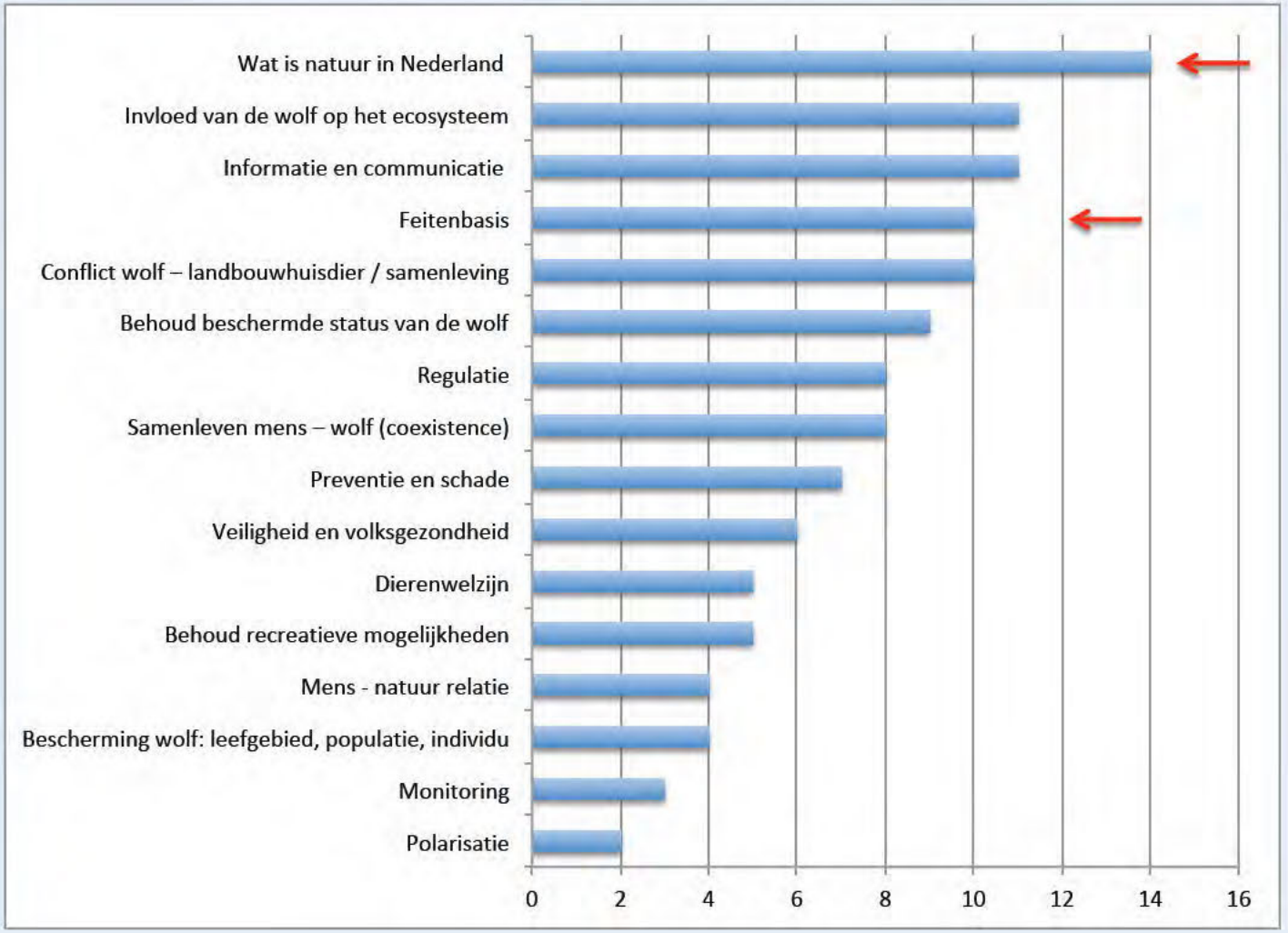

DIALOOGTAFELS:
ORDENING VAN THEMA'S

	Korte termijn	Lange termijn
Wolf	*1e dialoogtafel:* ▪ Conflict wolf-landbouwhuisdier ▪ Dierenwelzijn ▪ Preventie ▪ Toegang landelijk gebied ▪ Veiligheid en gezondheid	*3e dialoogtafel:* ▪ Beschermde status ▪ Regulatie ▪ Monitoring ▪ Polarisatie
Systeem	*2e dialoogtafel:* ▪ Bescherming van de wolf ▪ Invloed van de wolf op natuur en mens ▪ Informatie, communicatie ▪ Feitenbasis	*4e dialoogtafel:* ▪ Samenleven / co-existentie ▪ Mens - natuur relatie ▪ Wat is natuur in Nederland

INTERMEZZO

	Korte termijn	Lange termijn
Wolf	*1e dialoogtafel:* ▪ Conflict wolf-landbouwhuisdier ▪ Dierenwelzijn ▪ Preventie ▪ Toegang landelijk gebied ▪ Veiligheid en gezondheid	*3e dialoogtafel:* ▪ Beschermde status ▪ Regulatie ▪ Monitoring ▪ Polarisatie
Systeem	*2e dialoogtafel:* ▪ Bescherming van de wolf ▪ Invloed van de wolf op natuur en mens ▪ Informatie, communicatie ▪ Feitenbasis	*4e dialoogtafel:* ▪ Samenleven / co-existentie ▪ Mens - natuur relatie ▪ Wat is natuur in Nederland

WELK DIALOOGPROCES IS GESCHIKT?

Een proces dat streeft naar gezamenlijk gedragen uitkomsten door gebruik te maken van de *Mutual Gains* benadering

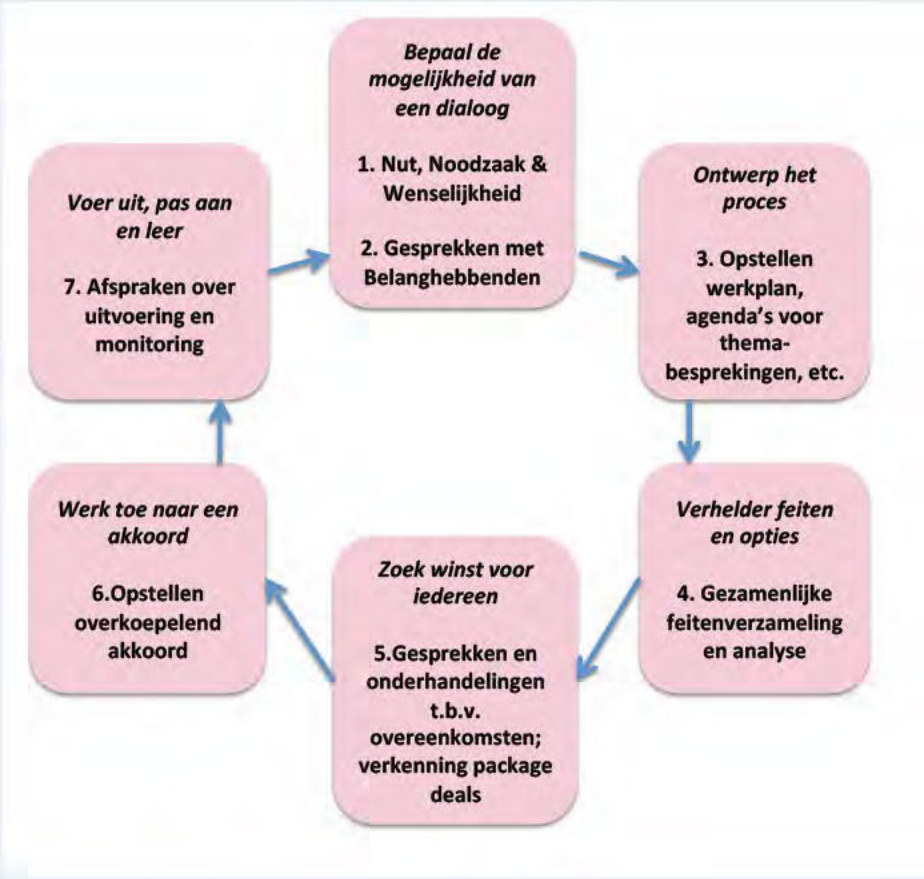

MUTUAL GAINS BENADERING

Integratieve / principiële benadering van onderhandelen:

- Stelt begrijpen centraal
- Gaat uit van belangen en waarden
- Zoekt naar een overkoepelend belang als basis
- Zoekt creatieve oplossingen
- Streeft naar consensus
- Duurzame uitkomsten

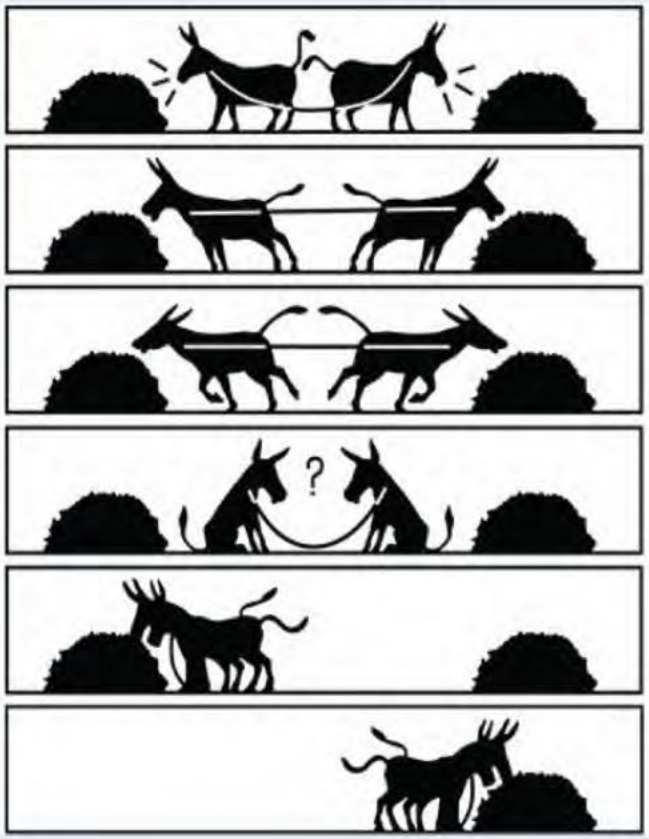

INTERMEZZO

Wanneer is voor u de dialoog over de toekomst van de wolf een succes?

WANNEER IS DE DIALOOG EEN SUCCES?

- Als de uitkomst
  - de belangen dient van alle partijen
  - en als eerlijk wordt gezien
- Geen tijd verspild wordt
- Geen ‘waarde’ op de tafel achterblijft
- Vriendschappelijk eindigt
  - relaties versterkt waardoor
  - toekomstige onderhandelingen gemakkelijker verlopen
- Overeenkomst is stevig:
  - uitvoering ervan verzekerd
  - systeem aanwezig om toezicht te houden op uitvoering en klachten te behandelen

CONCLUSIE

- Na het horen van alle betrokken belanghebbenden en na de analyse van de ons aangereikte informatie concluderen wij dat aan de voorwaarden van een dialoogproces kan worden voldaan
- Wij adviseren op korte termijn het proces van een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland te doen starten

DE VOLGENDE STAP

Besluit om het dialoogproces te starten op basis van deze verkenning.
Opties:

- Belanghebbenden
- Min. van LNV
- Provincies
- Rathenau Inst.
- Commissie MER
- ....

Voldoen aan proces voorwaarden voor de start:

1. Convenor
2. Facilitator
3. Middelen

Inhoudelijke start

1. Opstellen werkplan, etc.

2. Review van feitenbasis (*joint-fact-finding*)

Eerste bijeenkomst van de dialoogtafels

DANK

ugustus 2022
lopig overzicht reacties wolvenplan
chtlijn

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 12.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	15 augustus 2022
Onderwerp	1e overzicht reacties/bespreekpunten concept Wolvenplan 2022/interventierichtlijnen
Bijlage(n)	

Ter inleiding

- Nog niet alle gesprekken zijn gevoerd/ingepland, maar wat nu bekend is in deze notitie opgenomen. M.a.w. er tekenen zich wel contouren af over welke punten er nader gesproken zal moeten gaan worden. Beschouw dit als voorlopige tussenstand.
- Reden om het nu toch al in te brengen is dat er dan vooruitlopend op de volgende WWG alvast nagedacht kan worden welke richting we een reactie hierop kunnen geven. Ter bespreking daar waar nu al duidelijk is of we er iets mee kunnen kan al dan niet al aan gewerkt worden.
- De reacties die vanuit het LOW zijn gekomen worden zo mogelijk nog samengevat in een gezamenlijke LOW reactie. Dit is pas bekend nadat hierover in het LOW gesproken is. Datum nog niet bekend.
- Er zijn ook wel tekstuele wijzigingsvoorstellen gedaan die komen later terug zodra en een herziene versie van het wolvenplan en de richtlijnen voor ligt.

Kern van het onderwerp -> bespreekwijze

- Naar aanleiding van de consultatieronde is er reden om stil te staan bij evt. heroverwegingen of aanpassingen op het voorgestelde beleid. De gesprekspunten zijn zoveel mogelijk thematisch (of naar hoofdstuk zie verwijzingen) gegroepeerd.
- In een aantal gevallen staan al wat voorstellen benoemd voor wijziging van het voorgenomen beleid. De besluitvorming hierover dient goed voorbereid te worden. De discussiepunten liggen met deze – voorlopige - memo nog niet vast. Maar bedoeld als eerste verkennend overzicht.
- Een aantal essentiële beslispunten kunnen in deze bijeenkomst besproken worden. Een aantal punten zullen nader moeten worden uitgewerkt, daar gaan we taken in toedelen (zie ook bijlage 3.1)
- En er zijn punten waarover wellicht nu al duidelijkheid is, die kunnen deze bijeenkomst mogelijk al worden afgehandeld.

Deze memo gaat achtereenvolgens in op:
- Algemene punten
- inleiding
- Over de wolf

- Juridisch kader
  - internationaal managementplan
  - Staat van instandhouding
  - Hybride wolven
  - N2000 status
- Aanwijzing wolvengebieden
- Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen
- Risicogebieden
- Calamiteitenregeling

Bespreekpunten n.a.v. reacties concept wolvenplan (voorlopige tussenstand d.d. 15/08)

Algemene punten

- Er is een duidelijke voorkeur landelijk geldend beleid, geen verschillen in beleid tussen provincies.
De partijen uit het LOW pleiten gezamenlijk voor landelijke beleid, zo interprovinciaal mogelijk en geen verschillen tussen provincies onderling. De problematiek is grensoverschrijdend dat geldt zowel voor het gedrag van de wolf als voor dierhouders die in verschillende provincies actief kunnen zijn.

Uitgangspunt moet zijn en blijven: conflictarm samenleven met de wolf bevorderen, waarbij uitgangspunt is wolven (en idem. goudjakhals) beschermen is schapen (en andere gehouden hoefdieren) beschermen, en vice versa.

1. Inleiding
- (sbb) alinea van PvG mag eruit , is iets om met vz. en/of in LOW te bespreken

1.1. doel

Meer richten op algemeen wettelijke uitgangspunt, niet alleen op 'veeschade', beperken van overlast en schade van de wolf: -> verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb, dat is de basis in de wet..

1.3

pag 9
verzoek is om aan te geven waarom er zo weinig van subsidie preventie gebruik gemaakt wordt……?
-> wie kan motieven hiervoor aanleveren?

alg: we spreken veelvuldig over rasters, maar minder (te weinig?) over andere preventieve maatregelen,
-> verwijzen naar bredere pallet van FPK?

wettelijke belangen ook hier duiden

(12L) Pag 9. 1.3 Het gaat hier om de ervaringen tot dus ver. Echter hier mist wat aandacht van de ervaringen bij probleemsituaties en wolfwerende maatregelen.

1.5
Goudjakhals
steun voor ingezet beleid
->indien mogelijk/nodig evt. verduidelijken wat volgende acties zijn?

1.6
Wolfinclusieve beheerpakketten
Hier worden vanuit de landbouw sector grote vraagtekens gezet en/of zijn bezwaren tegen.
Betaalt uit GLB. Laatste jaren discussie met LNV over GLB. Graasdierpremie is geschrapt. Nu in gesprek over natuurbeheer.
Geld dient naar de schapenhouder en niet naar de terreinbeheerder te gaan.
Men is kritisch maar wil wel meedenken over de evt. invulling hiervan.

*-> voorstel: huidige lijn handhaven. **concreter invullen** (wat, hoe, wie gaat wat doen) en de sector daarbij betrekken.*

2. Over de wolf

(12L) Pag 16.**Voedsel.** "**Wolf eet ree als dat voldoende aanwezig is en schaap slecht bereikbaar**." Echter…het lijkt erop dat in Drenthe in 2020-2021 schaap veruit favoriet was. Kijk naar de schadegevallen, in een bepaalde periode was het bijna elke week was het raak door de zelfde twee wolven. Het lijkt specialisme en was ree te moeilijk en schaap te gemakkelijk…

-> dit nuanceren?

-> verhouding wilde prooidieren en landbouwhuisdieren is zeker niet overal hetzelfde, op de veluwe is dat anders dan in drenthe of zeeland.. tekst nuanceren..?

pag 17

wolf-hond

-> geen serieuze incidenten bekend…. toch helemaal niet?!

(12L) Pag 19. **Draagkracht.** Hier wordt het ecologische evenwicht aangehaald. Echter het is goed mogelijk dat in het drukke Nederland populaties (anders dan de referentiegebieden) niet alleen gestuurd worden door natuurlijke factoren (immigratie, concurrentie e.d) maar ook door beschikbaarheid van vee (nu eindeloos) en voedsel in de stad (tolerantie van de mens). De wolf kan zich net als de vos, snel aanpassen en opportunistisch reageren. **Dus hou er rekening mee dat er nog weinig ervaringen zijn met wolven in zo'n drukke en menselijke omgeving.**

-> dit punt nader benoemen

3. Juridisch kader

Internationaal wolvenmanagementplan (4.6)
De oproep is om zo snel als mogelijk te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan. Dit dient duidelijkheid te gaan bieden over een samenhangende Europese benadering van het wolvendossier.

-> Inzet voor een **internationaal wolvenmangementplan** kunnen wij dit nog steviger verwoorden, (meer en sneller) inzet gewenst? Concretiseren met meer recente inzet hiervoor en toekomst perspectief meegeven?

Alg: meer inzicht bieden op wat er elders kan/mag irt internationale afstemming?

Bepaling GsvI
Gevraagd wordt om meer scherpte over te hanteren populatiegrens/omvang/deelpopulaties/e.d.

pag 10/11: Aandachtspunt: gaat het om de daadwerkelijke staat van instandhouding of het STREVEN ernaar?

(12L) Pag 10. Onder bescherming staat; "populatie op biogeografisch niveau". Kan dat iets worden toegelicht omdat dat dit niet helder is met die ondersoorten en schijnbaar onder veranderding onderhevig is. **Zou fijn zijn om dat op een verspreidingskaart weer te geven. Het zou dus kunnen we verschillend gaan handelen bij een Alpine, Italiaanse, Karpatische of Noord-Europese wolf ivm de gunstige staat.**

pag 12
Tegemoetkoming in de schade
Alg: we richten ons erg op schade aan vee; moeten we niet rekening houden met **meer wettelijke belangen** in het geding kunnen komen ->bijv door te verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb

Beheer wolf
DB: Populatiebeheer is sowieso niet ter sprake bij soort die geen gunstige staat van instandhouding heeft. Generiek beheer is wat ons betreft nooit doel op zich, en ingrijpen moet altijd terughoudend onder strikte wettelijke voorwaarden (naast gunstige staat van instandhouding, belangen in geding en er aantoonbaar geen andere bevredigende oplossingen zijn) – en altijd zorgvuldig en met respect voor elk individueel dier.

-> kaart komt nog;

-> discussie over bepaling GSvI -> wel of niet benoemen? niet zelf (alleen NL) doen maar via de europese lijn bepalen?

pag 27

3.4.1

vooral schade aan -> anders verwoorden?

Hybride wolven (1.4 pag. 13, 2.2.3 pag 22, 3.7 pag 29
Vragen zijn gesteld of dit niet scherper en preciezer benoemd moet worden? VR: moeten uit populatie worden weggenomen, hoe? vanaf welke generatie 4e bij hoeveel % ?

-> moeten we dit duidelijker te verwoorden conform FFS? Welke norm gaan we hanteren?

N2000: wanneer wolf als doelsoort
(12L) In 3.6 wordt aangegeven dat wolf na tien jaar zou moeten worden toegevoegd als doelsoort in bestaand Natura2000 gebied. Gelet op het voorgaande wat er staat zouden er ook nieuwe gebieden moeten worden aangewezen.

-> duiding/onderscheid irt N2000 aanwijzing duidelijker meegeven

3.5 bevoegdheden en mandatering
pag 29: bovenaan zou niet kloppen: vrijstellingen zijn besluit GS?
Pagina 29 bovenaan; PS moet een besluit nemen bij een probleemwolf. Het wordt hier als vrijstelling opgeschreven, maar moet een ontheffing zijn.
-> checken

Alg: we richten ons erg op schade aan vee; maar het kan best zo zijn dat er **meer wettelijke belangen** in het geding kunnen komen -> verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb

EU financiering -> zie 1.6
Kijken naar Europese co financiering
Landbouw grote vraagtekens bij GLB, LNV heeft schapenhouders uitgesloten…
Hobbyhouders vallen hier ook niet onder.

1. Gescheperde kudde > SNL. Stadsbegrazers > Boven de prijs van de maaimachine is het eindig > moet iets voor verzonnen worden. Vleesschapen op weilanden > daar zou iets voor bedacht moeten worden.
2. Hoe Europees geld binnenhalen? In Duitsland vertaling oorspronkelijke regeling naar nationale regeling. Daar zijn 'vertaalfouten' gemaakt. Heideterreinen zijn daar vertaald in grünland. Daarmee vallen ze onder landbouwgrond.
3. Verkenning laten staan in het wolvenplan, de sector wil actief meedenken. Eerste indicatie is dat het ongeveer twee keer zoveel arbeid kost.

Meeste schapenhouders kunnen niet in het GLB terecht komen. Je moet eigen grond hebben etc

4.

Goudjakhals
Steun voor ingezet beleid
-> evt. verduidelijken wat volgende acties zijn?

4.2
Verspreiding wolf door landschap, voedselkeuze mogelijkheden … landbouwhuisdieren??
(zie ook onderzoekswensen)

4.3 Wolf en faunabeheer
Is er meer richtinggevende duiding mogelijk ipv afwachten op jurisprudentie?
(12L) 4.3. "De praktijkervaring, op bijvoorbeeld de Veluwe, leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan" Gaat dat ook op voor De Hoge Veluwe?

(12L) In 4.2. staat " Voor de praktische uitvoering hiervan zijn terreinbeheerders primair verantwoordelijk." (recreatiezonering, hondenlosloopgebied etc.) Ongetwijfeld zouden wij dat wel willen doen, maar in hoeverre kan het afgedwongen worden? Voor de overheid is het een Europese verplichting om actieve beschermingsmaatregelen te nemen.

4.5 Natuurbegrazers

-> wat wordt daaronder verstaan, **definitie** verbeteren!

hier worden geen schaapskuddes mee bedoeld, ARK vragen mee te denken
zelfredzaamheid, kuddestructuur, weerbaarheid, is aandachtspunt
zorgplicht van kuddebeheerder?
FPG niet eens dat aanval natuurbegrazers geen reden voor derogatie is.

maar kuddebeheerders natuurbegrazers weten dat ze in een wolvengebied zitten, dus rekening mee houden, hoort er bij…je kunt/doet niet alles doen om het te voorkomen, dus geen derogatie

(12L) 4.5. "wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het in deze situaties om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.." Is dat helemaal terecht en

geldt dat bij alle vormen van begrazing van natuur? Dan moet wel duidelijk zijn wat daar wel en niet onder gerekend wordt, dus scherpere definitie (ik neem aan dat het ook bedoeld is om de moeflons uit te sluiten).

5.Preventie, schade en tegemoetkoming

Aanwijzing wolvengebieden

De aanwijzing van 'wolvengebieden' is instrumenteel bedoeld, te weten gebied waarbinnen subsidie voor wolfwerende middelen kan worden gegeven. Hierover zijn veel opmerkingen gemaakt en vragen gesteld. Wat is de betekenis van deze tweedeling (wolvengebied en daarbuiten) nog?
Het is ook het gebied waarin voorzien wordt in afbouw van de subsidiepreventieve maatregelen en het gebied waarin wolfwerende maatregel als voorwaarde zal gaan gelden om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Huidig beleid en voorstellen gaan uit dat pas na vaststelling aanwezigheid wolf in actie gekomen wordt via een begrenzing tbv subsidie. Ook wordt uitgegaan dat zwervende wolven niet te voorzien zijn en daarom op voorhand geen gerichte maatregelen worden verwacht en geen subsidie beschikbaar is. al met al meer een beeld 'vanachter de feiten aanlopen' dan er op anticiperen.
De wens is daarom om tot een andere indeling te komen:
- een landelijk werkingsgebied voor subsidie preventie
- risicogebieden aan te wijzen waar, binnen bepaalde termijn(en), afbouw van subsidie en voorwaardelijke toekenning van tegemoetkoming plaatsvindt.

Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen

Vanuit de gedachte dat er sprake is van een gewenningsproces (transitie) wordt breed gedragen dat een subsidieregeling voor preventieve maatregelen landsdekkend mogelijk is. Doel is dat de wolf niet gaat wennen aan predatie op landbouwhuisdieren. Daarbij komt dat de meeste schade veroorzaakt wordt door (een toenemend aantal) zwervende wolven. De inzet dient gericht daarom te zijn op het voorkomen van schade, vergroting bewustzijn dierhouders en dus het stimuleren van preventieve maatregelen. Hiermee wordt tevens voorkomen dat de wolf teveel went aan predatie op landbouwhuisdieren.
Dat is ook voor de dierhouders een belangrijk signaal. Neem desgewenst de maatregelen, wees voorbereid op het samenleven met wolven. De provincies bevorderen het draagvlak door met een ruim toepasbare subsidieregeling te komen.

Voorstel: provincies komen met een landsdekkende subsidieregeling voor preventieve maatregelen. De regeling is overal m.b.t. normering/ subsidiebedragen per eenheid hetzelfde. De omvang van het budget dat provincies hiervoor ter beschikking stellen is aan de afzonderlijke provincies.

Voorstel: financiële aspecten meenemen (in beeld brengen) in keuze harmonisering subsidieregeling.

Risicogebieden (benaming….hoog-risico gebieden?)
Gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd of zich min of meer permanent ophouden of regelmatig worden waargenomen kunnen als 'risicogebied 'worden begrensd (Dit komt dus 'in de plaats van' de eerdere wolvengebieden). Deels is begrenzing hiervan mogelijk ook af te leiden uit de schadedata waar de meeste schade plaatsvindt. Omdat in deze gebieden onbeschermde dieren vroeg of laat een aanval van een wolf kunnen verwachten, mag hier, meer dan in gebieden daarbuiten, worden verwacht dat dierhouders zich inzetten om preventieve maatregelen te nemen. (En als zij dat niet doen ook niet 'beloond' worden met een tegemoetkoming omdat zij weigeren maatregelen te nemen en aldus de wolf leren onbeschermd vee te prederen.

De aanwijzing/begrenzing van deze gebieden is een bevoegdheid van de provincie op voorstel van de wolvencommissie.

Het gevolg van deze begrenzing is dat bijvoorbeeld na de eerste periode van drie jaar er de voorwaarde gaat gelden dat er wolfwerende maatregelen zijn genomen wil men in aanmerking komen voor een tegemoetkoming (lees: taxateurs komen dan niet meer langs voor onbeschermd vee).

Een tweede gevolg is dat er in deze drie er actief wordt ingezet op de stimuelring van preventieve maatregelen o.a. door subsidieregeling, voorlichting, inzet wolven consulent etc.

Voorstel: dit in combinatie met landelijke subsidieregeling doorvoeren in het (eindconcept) wolvenplan.

Calamiteitenregeling (5.6)
(12L) Pag 41. 5.6 Er staat dat de calamiteitenregeling duurzame oplossingen biedt buiten de wolvengebieden. Bij de meeste provincies gaat het om het tijdelijk lenen van flexnetten tot de wolf weer verdwenen is. Volgens mij niet duurzaam maar tijdelijk.

Calimiteitenregeling lijkt mooi maar in praktijk zijn er toch bezwaren, goed bedoeld maar geeft niet de oplossing die dierhouders aanspreekt. Beter is landsdekkende subsidieregeling voor preventieve maatregelen.

-> gaan we dit handhaven of niet?
Voorstel: afschaffen indien we overgaan op landsdekkende preventie subsidie. NB: regeling is tot op heden ook nog niet toegepast.

Preventieve maatregelen
(12L) Pag 12. Tegemoetkoming schade. Het is minder wenselijk dat provincies zelf beslissen of ze wolvengebieden aanwijzen en dan duurzame wolfwerende rasters wel of niet subsidiëren. Het kan zijn dat de wolf aan de ene kant van de provincie grens goed en preventief wordt geweerd maar aan de andere kant vrij spel heeft en leert om schapen te vangen omdat veehouders daar onvoldoende worden gesteund door de provincie.
-inzet subsidie zo breed mogelijk inzetten -> **overal, heel NL! breed gedragen**
-speelt beter in op de zwervende wolven;
-wat is meerwaarde van deze inperking….alleen financiële afweging..?

<u>Diersoorten- vergoeding voor honden? (5.7.2)</u>
Verbreding (bedrijfsmatig en hobbymatig) wordt welkom geheten, maar waarom alleen hoefdieren?

-> Kan een kuddebewakingshond ook worden vergoed en huishond op een erf?

5.7 alle wolfwerende middelen noemen?

Kuddebewakingshonden (5.8)
Vraagtekens of een regeling voor KBH wel nodig is? (1.3)
-> Laat dit projectmatig zijn weg vinden, wel op zeker moment in evaluatie van praktijkervaringen voorzien.

DNA afname (5.9.4)

(12L) Pag 46. 5.9.4 Het is voorgekomen dat gedupeerde (en wantrouwende) schapenhouders zelf ook dna afnemen en wilden laten analyseren als hun de uitkomst niet beviel. Daarom misschien goed om duidelijk aan te geven dat alleen dna afgenomen door deskundigen (alleen BIJ12?) onderzocht mag worden (alleen bij WEnR?) en leidend zijn voor de uitkomst.

-> voorstel: scherper formuleren wie en waarom DNA afname plaatsvindt. Ook wie hierover kan beschikken. *(zie ook elders in de agenda)*

Technische normering
-> Scherper verwoorden dat ook plaatsing goed moet zijn van wolfwerend raster
afstand draden, stroomsterkte, aarding, meer focus op de onderkant van het net.

Inzet noodsets
Procedures ingebruikgeving en ophalen etc. vergemakkelijken. waar, wie wat, hoe...is uitvoeringsaspect.
Ook fladry ter beschikking gaan stellen.

Hertenwerend raster ook als wolfwerend beschouwen?

->ter bespreking, is mi aan de afzonderlijke provincies hoe dit uitvoeringstechnisch wordt georganiseerd.

Onderscheid normering naar type bedrijfsvoering
Maak onderscheid in meerdere normeringen (bijv. verschillen tussen gescheperde kuddes en niet-gescheperde kuddes, tussen bedrijfsmatig gehouden dieren en hobbymatig gehouden dieren.

-> Is dat denkbaar, is dat nuttig/nodig, of juist blijven richten op type afrastering vast/flexibel?

Benut de evt. inzet van een multidisciplinair wolven interventie team, deskundigenteam die snel kan regeren op onverwachte situaties en richting kan geven hoe het beter kan. zie elders.

Kosten extra arbeid, onderhoud, vervanging etc. wordt blijvend om verzocht, dit wordt via de beheerpakketten eerst aangevlogen. Enige alternatief zou zijn dat provincies dit uit eigen budget zouden willen betalen?
In Zweden: bedrag per meter voor onderhoud etc. + bedrag voor arbeid (Vertaling Rick van Malsen beschikbaar bij Hans)

6 Monitoring
(12L) Pag 51. 6.3.5 Bij het stukje data (wolvenmonitoring) is onduidelijk wie de eigenaar is. Het zal publiekelijk zijn/worden maar is het in basis van BIJ12, betreffende Provincie of Wolvenmeldpunt en hoe snel moet die partij het openbaar zijn gemaakt?

-> moet dit hierin verwoord worden? nader uitzoeken, ter bespreking.

suggestie: toevoegen de effecten van wolven op het landschap en ecosystemen, niet beperken tot ecol. aspecten van de wolf zelf

waarom is monitoring 'voorbehouden' aan validatie WMP? andere waarneming van andere dieren worden wel 'zomaar' geaccepteerd… proffesional ziet wolf…

8 toekomstperspectief

(12L) Pag 57. 8. Mooie vooruitkijk naar de toekomst. Er staat dat de schapenhouders dan maatregelen hebben getroffen …of niet…. Dat wordt dan niet ingevuld. Wat nu als de motivatie bij schapenhouders altijd slecht blijft en die wolven zich in Nederland gaan specialiseren op schapen. Is er dan nog een stimulering, of juist mindering in schadevergoeding of iets van dwang mogelijk?

-> nader in te vullen

Bespreekpunten n.a.v. reacties concept interventierichtlijnen (voorlopige tussenstand d.d. 15/08)

Er is een brede opvatting is dat er **te veel interpretatieruimte is** voor inschatting van de situaties.
-> er is keuze gemaakt om enige ruimte te hebben om situationeel te kunnen handelen. Bespreken of we hieraan willen vasthouden.

Er is de wens de richtlijnen interprovinciaal hetzelfde te laten zijn.
"deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld **de provinciale valwildregeling, te worden verankerd." Is dat vrijblijvend of toch noodzakelijk? Het zou jammer zijn als Provincies weer eigen regels gaan maken, dus enige eensgezindheid is wenselijk."**

Er is een wens tot flexibiliteit, mogelijkheden voor aanpassing
Inleiding – Graag wat meer aandacht dat het een **levend document** is en door de ervaringen van het WIT (wolven interventie-team) aangepast kan worden.

-> Bespreken hoe we hier mee omgaan.

Er is een wens om de doelen van de maatregelen te benoemen
In de tabellen ontbreekt een **kolom wat het doel van elke maatregel**. Dus wanneer is die succesvol?
-> Bespreken hoe we hier mee omgaan.

De escalatieladder is voor de wolf en moet geen escalatieladder voor de dierhouder worden.
Groot bezwaar tegen de 'escalatieladder voor dierenhouders': m.a.w. niet steeds preventieve maatregelen verhogen/verbeteren. '**als het aan de norm voldoet is het goed.**

-> Bespreken hoe we hier mee omgaan.

Toelichting: Een hek van 120 cm en is wolfwerend > moet 130 cm worden > moet meer stroom op > moet een hond komen… Dat is geen gewenste situatie voor de schapenhouder. Er is dan geen perspectief.
In de escalatieladder zitten te veel weegmomenten, zou veel strakker moeten. Minder ruimte voor interpretatie.

-> Moet voor elk individueel geval er een 100% bewijsvoering zijn?

Ook hier benoemen dat uitgangspunt is bij inzet de wettelijke belangen genoemd in art 3.3. lid 4 onder b van wet nb.

Vaststelling wolfwerendheid van het raster
Genoemd staat dat BIJ12 goed documenteert. Is taxatierapportage daarvoor adequaat genoeg? (Wordt in dat geval het hele raster langsgelopen, en worden 'missers' voldoende vastgelegd?
Suggestie: Beëdigd ambtenaar zou moeten vaststellen of de afrastering wolfwerend is en zal daar een rapport over moeten opstellen.

-> bespreekpunt, is taxatie voldoende of gaan we dit op extra wijze, apart (nogmaals) vastleggen.
Zie ook punt m.b.t. deskundigen team.

Deskundigen team

Gepleit wordt voor het instellen van een multidisciplinair wolven interventie team. Gedacht wordt aan een onpartijdig en objectief breed samengesteld deskundigenteam die snel kan regeren en advies kan geven. Dit met name bij probleemsituaties en probleemwolven maar juist ook ingeval wolfwerende middelen niet afdoende lijken te zijn kan een breder oordeel bijdragen aan de analyse van de situatie (en uiteindelijk de afweging voor evt. derogatie).

Een breed gedragen wens is tot de inzet van een **multidisciplinair wolven interventie team (WIT),** deskundigenteam (naam nader te bepalen) die snel kan regeren en advies kan geven
12L Pag 9. 1.3 Het gaat hier om de ervaringen tot dus ver. Echter hier mist wat aandacht van de ervaringen bij probleemsituaties en wolfwerende maatregelen. Het zou goed zijn om landelijk iets van een onpartijdig team te hebben die objectief advies kan geven en kan oordelen en adviseren of een raster goed is op gezet en hoe te handelen bij een probleem wolf. Nu lijkt het de ervaringen tot dusver niet ergen centraal worden vastgelegd en elke provincie handelt straks naar eigen inzicht zonder dat er landelijk wordt geleerd. Een dergelijk wolven interventie team (WIT) kan worden aangestuurd door BIJ12.

Ook aangeven wat wel (vergunning/ontheffingsvrij) mag: wolf verjagen als hij achter het vee aan zit kloppen de kleurtjes wel overal?
-> kleurtjes aanpassen zitten enkele foutjes in..

In tabel wolf- hond staat bij rij B **een foutje.** Hond moet wolf zijn; “Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt”.
-> aanpassen

Verkeersslachtoffers wolf
Er worden grote vraagtekens gezet bij opvang van gewonde wolven.
-> is het denkbaar dit beleidsmatig gewoon niet te willen*?*

Gewonde wolven revalideren en weer uitzetten? We denken dat het misschien beter is (minder stress) om gewonde **wolven niet te vangen of op te vangen en weer uit te zetten…tenzij er een duidelijk lijden is vastgesteld.**

Bij 3.3 (interventie tabel richtlijn)wordt voorgesteld om een gewonde **wolf te gaan nazoeken**. Dat lijkt me niet in het voordeel van de wolf. Of deze herstelt of gaat dood, nazoeken is overbodige verstoring.

Aangereden wolf: Betrokkenheid en inzet politie
Aandacht is nodig voor het **moment waarop en de rol waarin de politie** (milieuteam) wordt meegeschakeld. Indien vermoeden van een misdrijf aanwezig is, is dat verplichtend.
Maar dit vergt een goede eerste beoordeling van het gevonden dier, en zo ja ook veiligstelling van de plaats delict.

-> M.a.w. de vraag is dient politie niet al vanaf begin hierbij aanwezig te zijn?

(12L) **Interventierichtlijnen**

- Als een probleemwolf in een leefgebied van meer **wolven gedood moet worden**, hoe weet je dan of je de juist afschiet? Om te voorkomen dat je de verkeerde wolf schiet, zou afschot alleen kunnen als dit op heterdaad is, toch? **Zou dat wel op een of ander manier vastleggen.**
- Bij 3.3 wordt voorgesteld om een gewonde **wolf te gaan nazoeken**. Dat lijkt me niet in het voordeel van de wolf. Of deze herstelt of gaat dood, nazoeken is overbodige verstoring.

Tegemoetkoming in de schade

Tegemoetkomingsregeling

Buiten de 'risicogebieden' wordt in alle gevallen waarin de wolf de schadeveroorzaker is, zonder voorwaarden, een tegemoetkoming betaald.

Binnen de risicogebieden wordt voor een periode van drie jaar net als daarbuiten een tegemoetkoming betaald, echter na deze drie jaar wordt dit alleen betaald indien sprake is van adequate wolfwerende maatregelen.

is loskoppeling afbouw tegemoetkoming in wolvengebied mogelijk ?
stimulans preventieve maatregelen
vergoeding indirecte kosten, vervolgkosten en arbeid -> ter bespreking, handhaven huidige lijn?

Voorwaarden

-> wel of niet een wolfwerend raster (op termijn) invoeren landelijk?
-> in gebieden waar wolf zich heeft gevestigd hier een begrenzing omheen leggen waarbinnen het na drie jaar van vestiging alleen een tegemoetkoming wordt verstrekt indien wolfwerend raster aanwezig is.

-> Preciezer formuleren hoe een (vermeend) wolfwerend raster wordt gecontroleerd.
Voorstel: indien een wolfwerend rast is geplaatst en er toch vermoedelijke wolfschade is dient het gehele raster te worden gecontroleerd op adequate plaatsing.

Onder het kopje Juridisch kader staat ; "wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren". **Op dit moment doen de ingehuurde taxateurs van BIJ12 dat niet. Die kijken alleen naar de schade.** Het kan ook zijn dat de rasters na de aanval door de veehouders beter zijn neergezet of dat de schapen het raster omver hebben gelopen. **Met andere woorden is het heel moeilijk om vast te stellen dat het raster goed was neergezet voor de wolvenaanval. Goed om hier aandacht voor te vragen.**

-> Vastlegging van wolfwerende situatie door opsporingsambtenaar van de provincie.

-> Omgang met gewonde dieren

-> Vergoeding lam
De wens is dit op een vast bedrag te zetten, geen wijziging naarmate de dracht meer is gevorderd.

-> omgang met miskramen.
In de huidige richtlijn is op genomen dat binnen 2 weken na de (vermoedelijke) aanval verwerpingen, spontane abortus vergoed kan worden mits aangetoond.
De wens is om dit moment tot het einde van de dracht te bepalen. Uiteraard dient ok dan via administratie/registratie te worden aangetoond dat verwerpingen significant hoger zijn dan normaal het geval was.

-> Aanwezigheid dierhouder bij taxatie als voorwaarde vanwege verkrijgen van juiste bedrijfsmatige informatie.

Overige kanttekeningen

1. Indirecte kosten: verwerpingen, binnen twee weken gemeld. In de praktijk is dat lastig.

2. Indirecte kosten is lastig voor schapenhouders. Als er kosten zijn omdat een wolf op bezoek is geweest, dan zijn dat voor de schapenhouder directe kosten. Denk hierbij bijv. ook aan zoeken naar vermiste schapen.
3. Saskia: niet twee weken, maar moet tot het einde van de dracht.
   INR: 250 ooien, zonder wolf in de kudde > 500 lammeren. 250 ooien, wel wolf in de kudde > 250 lammeren. Voortschrijdend gemiddeld: gemiddeld aflammerpercentage van voorgaande drie jaren. Schade theoretisch berekenen.
4. Professionals hebben altijd wel enige vorm van registratie wat de ooien hebben gedaan qua lammeren.
5. Voorbeeld uit de praktijk; verschillende vergoedingen voor een lam? Bijv. eerste week van de dracht 10% van prijs van lam en laatste week van de dracht 100% van de prijs van een lam > Sector is het daar niet mee eens, een lam is een lam, welke week maakt niet uit.
6. Meer doen op indirecte schade > gekeken naar de managementgegevens.
7. De hele dag zoeken naar vermiste schapen > Hans verwijst naar de regeling in Zweden

Wens om toevoegen van de preventieve maatregelen (wel niet wolfwerend) in de lijst van aanvallen.

Kuddebewakingshond erbij staat er nu in als stap in de escalatieladder, maar er lopen nu nog pilots naar de

werking van kuddebewakingshonden.

DNA afname

-> Afname DNA door derden (bijv. dierenartsen)

<u>Afname DNA door derden (dierenartsen)</u>

Tot op heden worden DNA monsters afgenomen (in opdracht van BIJ12) door taxateurs en monitoringsmedewerkers vanuit het Wolvenmeldpunt. Deze personen zijn hiertoe bevoegd en tevens gekwalificeerd. Het is denkbaar dit 'dwingender' op te nemen door te stellen dat alleen 'bevoegden' dit mogen doen in opdracht van BIJ12. Hierdoor is zekerheid over de herkomst en zekerheid over een gekwalificeerde afhandeling door een door BIj12 erkend laboratorium (WENR).
Voorkomen wordt dat bijv. dierhouders dit zelf gaan doen en gebruik maken van minder gevalideerde laboratoria, zonder afgestemde of beproefde internationale werkwijzen.

Vanuit de dierhouderij is de wens om ook DNA monsters te kunnen laten afnemen door dierenartsen. Beoogde voordelen zijn snellere afname, dierenarts is meestal snel ter plekke.
Mogelijke nadelen zijn dat BIJ12 dan geen opdrachtgever meer is, dus geen zicht heeft op waar en wanneer afname plaatsvindt.
In de huidige praktijk leiden X% DNA monsters tot 'geen resultaat' dat is niet verontrustend en geen reden om af te wijken van de huidige werkwijze. Tevens is het zo dat in alle gevallen de taxateur binnen de gestelde tijd ter plekke aanwezig kon zijn.

-> DNA uitslagen komen te laat. Sector wil die veel eerder zien.

Monitoring wolvenschade

In de richtlijnen wordt aangegeven dat documentatie (vastlegging) van de 'schadesituaties' belangrijk is om uiteindelijk tot een derogatie te komen. Dat betekent dat hieraan nadere eisen gesteld kunnen gaan worden.

Overige aandachtspunten

Onderzoekswensen
-> bespreken of en hoe wij dit in het wolvenplan opnemen (nb: ook kostenaspect)
- Dieetanalyse
- Habitats geschiktheidsanalyse
- Praktijk pilots

Opleiding en kennisbevordering
Is het gewenst voor bepaalde doelgroepen de kennis over wolf en procedures te bevorderen.
Zo ja voor welke groepen?
Zo ja door wie, op kosten van wie etc.

Vooralsnog lijkt het erop dat in het kader van 'aangereden wolf' dit nuttig kan zijn. Denk aan:
Weginspecteurs/RWS
Valwildafhandelaars
Dierenambulance
BOA's
Toezichthouders
Politie
Terreinbeheerders

BIJ12 | Werkt voor provincies

Memo actualiseren Benelux-kaart

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	IPO Wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	23 augustus 2022
Onderwerp	Actualiseren Benelux-kaart verspreiding wolf (agenda punt 7)

Kernboodschap

In 2021 is er in samenwerking met buurlanden (België, Luxemburg en Duitsland) een grensoverschrijdende kaart van wolventerritoria gemaakt. Deze kaart geeft een goed beeld van de ontwikkeling in de verspreiding en voortplanting van wolven in de Benelux en Duitsland door de jaren heen. Dit is een simpele maar nuttige en belangrijke bijdrage aan de gewenste internationale samenwerking.

De wens is om de kaarten jaarlijks te updaten om de meest recent beschikbare en grensoverschrijdende verspreidingsinformatie te verschaffen van de territoria van de wolf. Voorliggende memo gaat specifiek over de actualisatie van de kaarten voor 2022.

Vraag:

1. Delen jullie het belang van het updaten van de verspreidings- en territoriakaarten van de wolven voor de Benelux-landen en Duitsland voor het jaar 2022?
2. Zo ja, kunnen jullie instemmen met het dekken van de kosten voor de update van 2022 (€[redacted] incl. btw) middels de BIJ12-begroting?

Als 'extra' wordt overwogen om ook andere landen hierbij te betrekken; te denken valt aan onder andere Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland. Dit geeft nog meer uiting aan een meer Europees gezochte samenwerking en laat zien dat de wolf breed verspreid is over Europa.

3. Delen jullie de wens om te laten onderzoeken of er meer landen willen aansluiten bij de dynamische verspreidingskaart van 2022?
4. Zo ja, dan resteert de vraag wie de kosten voor de toevoeging van deze landen in 2022 betaalt. Voorstel is om dat éénmalig door Nederland (via de BIJ12-begroting) te laten betalen. De meerkosten bedragen €[redacted]- incl. btw (totaal) voor 1-4 extra landen. Zijn jullie het hiermee eens?

Inhoud update

Updaten Benelux-kaart

De werkzaamheden betreffen het updaten van de dynamische kaart van Benelux en Duitsland (zie figuur 1) en het opleveren van één nieuwe statische kaart van Benelux (inclusief de zichtbare waarnemingen van Duitsland) (figuur 2). De kosten hiervoor bedragen €[redacted].- inclusief btw. De

tijdsperiodes in de kaarten houden zogeheten wolvenjaren aan. Zodoende worden de kaarten aangevuld met de waarnemingen uit de periode mei 2021 tot en met april 2022.

Toevoegen andere landen (max. 4)
Naar aanleiding van de gepubliceerde Benelux-verspreidingskaart begin 2022 hebben verschillende organisaties aangeboden om data op te vragen bij landen zoals Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland, Liechtenstein, Tsjechië om aan te sluiten bij de kaart. Aan deze landen kan een uitnodiging gestuurd worden om hun data te leveren (mits deze past binnen het standaard format) en met hun logo. De talen op de kaart blijven onveranderd. De teksten blijven in NL, EN, FR en DU beschikbaar. Voor andere talen of aanpassingen aan data moeten zij zelf bijbetalen. Het voorstel is om het eerste jaar de hoeveelheid 'nieuwe' landen te beperken tot maximaal vier. Als er meer landen geïnteresseerd zijn, dan is het voorstel om deze een jaar later aan te haken.

NB: voor de vervolgjaren geldt dat indien landen meedoen ook zij een jaarlijkse financiële bijdrage zullen moeten leveren of afspraken maken over roulerende betaling per land.

Wat geven de kaarten weer
De dynamische kaart geeft voor de landen een beeld van de vastgestelde wolventerritoria (solitair levende wolf, wolvenpaar of roedel). Zie Figuur 1 aan het einde van deze memo.

De statische kaart betreffen alle waarnemingen binnen 10x10 kilometerhokken van zowel gevestigde wolven als wolven die op doortocht zijn, de zogenoemde zwervende wolven. Een gridcel wordt als 'bezet' (wolf aanwezig geweest of actueel aanwezig) beschouwd als er in het betreffende monitoringsjaar (1 mei t/m 30 april het kalenderjaar erop) ten minste één waarneming in die gridcel als C1 is gekwalificeerd. Indien geen C1 is verstrekt, zijn ten minste drie C2-sporen nodig om deze gridcel als bezet te beschouwen. Zie Figuur 2 aan het einde van deze memo.

Planning en vervolg
BIJ12 zal na akkoord van de Wolvenwerkgroep afstemmen met de Zoogdiervereniging over de uitvoering van de update. De werkzaamheden kunnen onder de lopende opdracht tussen BIJ12 en de Zoogdiervereniging ('Wolvenmeldpunt & actieve monitoring') uitgevoerd worden. BIJ12 levert de beschikbare data na de zomer/in het najaar ten behoeve van de update. Vervolgens worden de werkzaamheden aan de bestaande kaart in het najaar uitgevoerd en indien aan de orde; worden ook de andere landen benaderd.

De kaart wordt na afronding van de update gepubliceerd op de website van BIJ12 (te bereiken via https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/) Vermoedelijk zal dit in november of december 2022 zijn.

Indien Nederland (via de BIJ12-begroting) de update van de kaarten in 2022 betaalt, dan wordt nader met de Zoogdiervereniging afgestemd hoe de financiering in het vervolg plaats zal vinden. Een roulering in financiering kan dan aan de orde zijn.

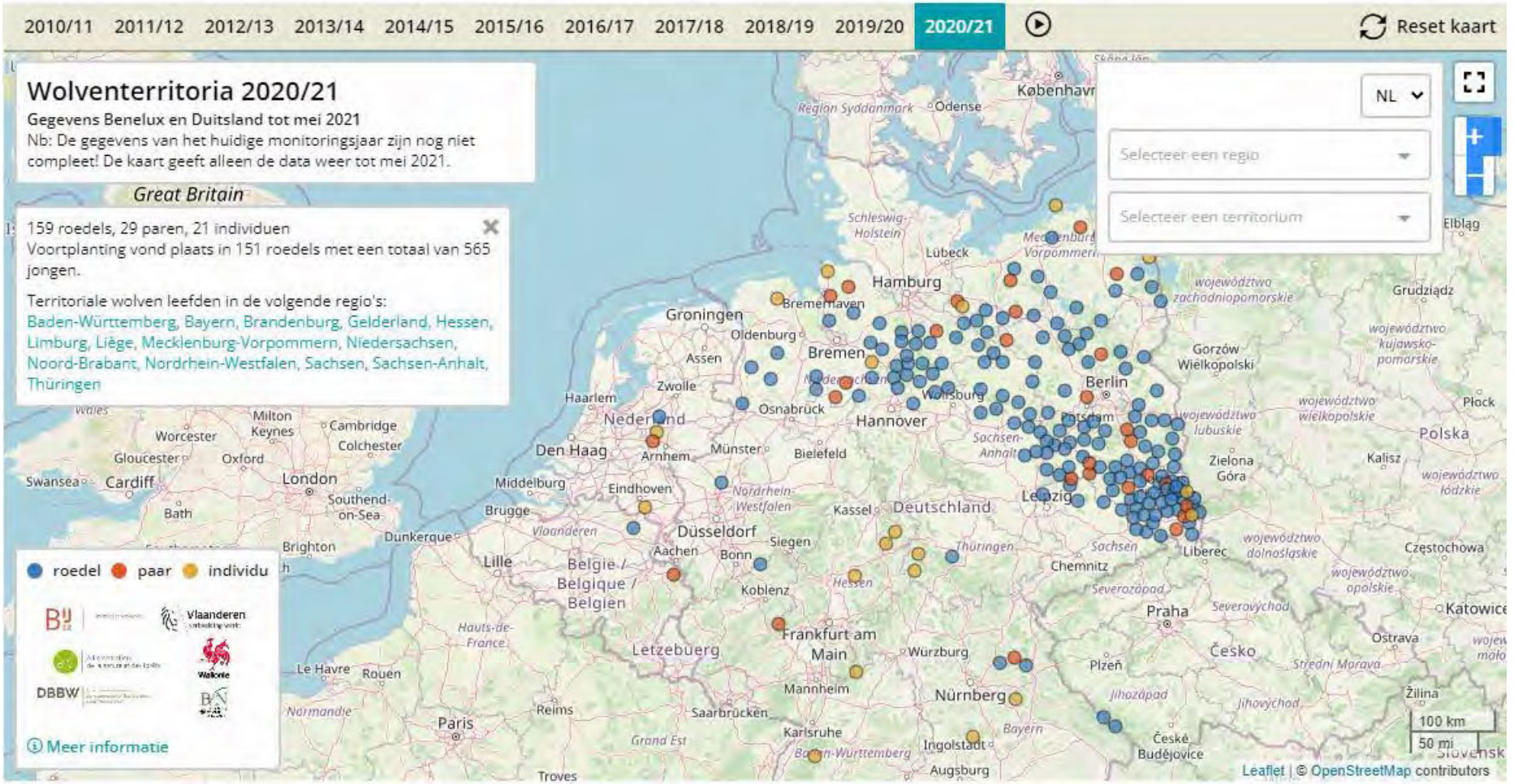

Figuur 1. Kaart wolventerritoria Benelux en Duitsland (2010-2011 t/m 2020/2021), gepubliceerd op: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

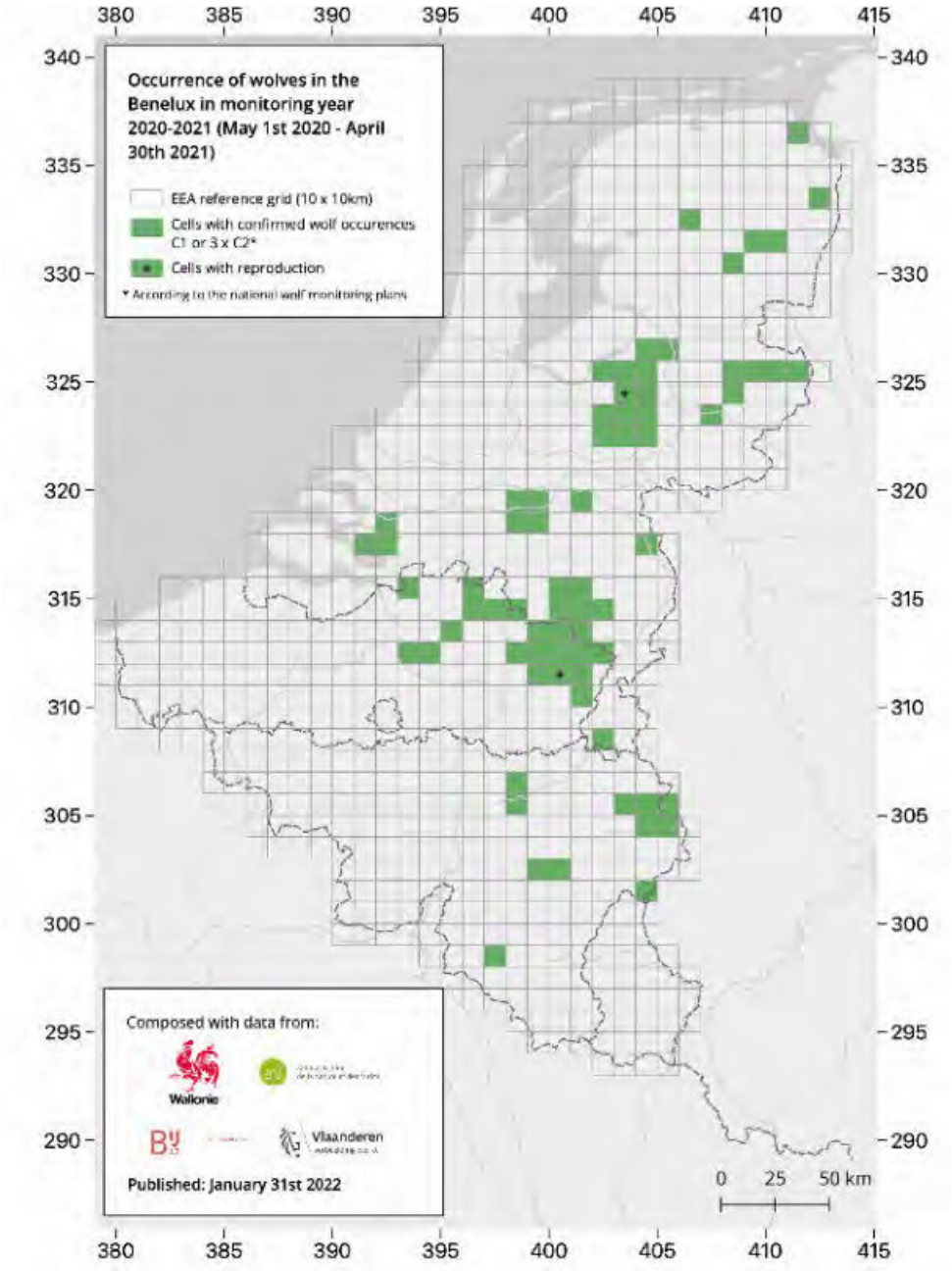

Figuur 2. Statische gridcelkaart verspreiding wolf voor de Benelux mei 2020 – april 2021, gepubliceerd op: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

Werkt voor provincies

Discussienota

Van [redacted] en [redacted]

Afgestemd met [redacted] [redacted] en [redacted]

Aan IPO Wolvenwerkgroep

Datum 23 augustus 2022

Onderwerp Kosten wolvenmonitoring (agendapunt 5)

Kern van het onderwerp:
Met de groei van het aantal wolven in Nederland neemt ook het aantal schademeldingen en het aantal waarnemingen van wolven toe. Daarmee nemen de werkzaamheden binnen het wolvendossier en de kosten daarvan voor BIJ12 toe. De kosten, specifiek in relatie tot de monitoring van de wolf, worden hiermee hoger dan bij vaststelling van het Monitoringplan wolf (2019) en passen daarmee niet meer binnen de huidige begroting van BIJ12. (Over dit onderwerp is eerder de 'Memo kostenontwikkeling Wolvendossier' gedeeld in de Wolvenwerkgroep en Werkgroep Natuurwetgeving te 17 februari 2022, vergaderstuk 3.b.2.) BIJ12 heeft een analyse gemaakt van de ontwikkeling van de kosten voor monitoring en de mogelijkheden om hiervoor dekking te vinden.
Deze memo gaat specifiek over de financiering van de kosten voor het monitoringsdeel van de genetische analyse van wolvenmonsters en sectie op dode wolven/wilde prooidieren. De stijging van de monitoringskosten wordt namelijk met name door deze activiteiten veroorzaakt. Er worden twee opties geschetst voor dekking van de toegenomen kosten: aanvullende middelen beschikbaar maken cf. gebruikelijke verdeelsleutel of verrekening per provincies op basis van werkelijke gemaakte kosten in die provincie. Voorgesteld wordt om besluitvorming hierover te koppelen aan de vaststelling van het geactualiseerde Interprovinciale Wolvenplan.

Keuze maken uit:
A. Toenemende kosten voor DNA-analyses en sectie dekken door aanvullende middelen beschikbaar te stellen volgens de gebruikelijke verdeelsleutel,
   of
B. Toenemende kosten voor DNA-analyses en sectie dekken door verrekening per provincies op basis van werkelijke gemaakte kosten in die provincie.

<u>Afbakening</u>
Voorliggende memo gaat specifiek over de (monitorings)kostendekking omtrent de opdracht van de Genetische analyse & sectie wolf. De activiteiten binnen deze opdracht gerelateerd aan monitoring betreffen de volgende: individubepaling op schademonsters, de soort- en individubepaling op monitoringsmonsters en sectie van wilde hoefdieren of dode wolven. De ontwikkeling van de kosten hierbinnen, is direct gekoppeld aan de groeiende populatie wolven. Voor de andere onderdelen van de wolvenmonitoring (Wolvenmeldpunt en actieve monitoring) is deze relatie minder sterk en blijven buiten beschouwing. Ook kunnen deze activiteiten niet allemaal eenvoudig toegerekend worden

naar specifieke provincies. Het uitgangspunt bij deze memo is dat de inhoudelijke werkzaamheden cq. de werkwijze beschreven in het Monitoringsplan niet gewijzigd wordt.

Aanleiding verzoek tot keuze
Op basis van het Interprovinciaal Wolvenplan uit 2019 heeft BIJ12 van de 12 provincies de opdracht gekregen om invulling te geven aan onder andere de (coördinatie van de) monitoring. BIJ12 is verantwoordelijk voor het coördineren van het Wolvenmeldpunt, actieve monitoring en de DNA-analyses. In de te actualiseren versie van het Interprovinciale Wolvenplan staat deze afspraak niet ter discussie.

Alhoewel de inhoudelijke werkzaamheden en uitvoeringstaken rondom monitoring niet wezenlijk veranderen met de komst van het geactualiseerde Wolvenplan, gaat dit niet op voor de inzet en de daaraan gekoppelde kosten van deze taken. De snelle opmars van de wolf in Nederland en de maatschappelijke aandacht die daarmee gepaard gaat, zorgt namelijk voor een grotere inzet van de uitvoering en afwikkeling van monitoring. Derhalve vormt het actualisatietraject van het Wolvenplan aanleiding om de huidige afspraken rondom de kosten en de dekking daarvan opnieuw te bekijken.

Herkomst kosten & huidige financiële dekking
De uitvoeringskosten die binnen BIJ12 gemaakt worden in het kader van de monitoringstaken zijn voornamelijk te herleiden naar twee extern uitgezette opdrachten. Dit betreffen:

1) Wolvenmeldpunt & actieve monitoring (uitvoerende partij Zoogdiervereniging, opdracht sinds 1 januari 2022) en
2) Genetische analyse & sectie (uitvoerende partij WENR, vanaf 1 augustus 2022 via een nieuwe raamovereenkomst, daarvoor raamovereenkomst 2017).

Voor 2022 worden de kosten voor beide opdrachten (nog) grotendeels gedekt uit de BIJ12-begroting (circa 85%) aangevuld met een deel door specifieke provincies (circa 15%, buiten de BIJ12-begroting middels aanvullende opdrachten). *Zie het kader hieronder voor een toelichting op de opbouw van de BIJ12-begroting.*

Voor 2022 is duidelijk dat de kosten voor deze twee opdrachten de BIJ12-begroting voor wolvenmonitoring (€[redacted] incl.) ruimschoots overschrijden. In Tabel 1 is in een overzicht weergegeven wat de verwachting is voor dit jaar. Daarbij is aangegeven dat het verwachtte tekort circa €[redacted] is en dat deze elders binnen de uitvoeringskosten van natuurinformatie (BIJ12) opgevangen wordt.

Tabel 1. Overzicht uitputting BIJ12-begroting (monitoring wolf) voor 2022 *(prognose).*

Opdracht	Uitvoerder	Prognose monitorings-kosten 2022	*Financiële dekking in 2022*	
			Aandeel verrekening specifieke provincies	BIJ12-begroting
Wolvenmeldpunt en actieve monitoring	Zoogdier-vereniging	€[redacted]	€[redacted]	€[redacted]
Genetische analyse & sectie	WENR	€[redacted]		
Tekort, in 2022 op te vangen binnen uitvoeringskosten natuurbeheer en -informatie BIJ12			n.v.t.	€[redacted]

De toename aan wolven(waarnemingen) en stijging in kosten binnen de opdracht van de Genetische analyse & sectie is goed zichtbaar in 2022, waar de kosten voor het eerste kwartaal 2022 ruim 2,5 keer hoger zijn dan de gemiddelde kosten per kwartaal voor 2021 (de gemiddeld totale kosten per kwartaal voor het monitoringsdeel bedroegen in 2021 circa € [redacted] ten opzichte van € [redacted] in 2022). De verwachting is dat deze trend zich doorzet voor 2022.

Opbouw BIJ12- begroting

De begroting van BIJ12 en de financiering daarvan door de provincies wordt jaarlijks door het IPO-bestuur vastgesteld in het Jaarplan & begroting van BIJ12 (zie voor 2022 hier het Jaarplan & begroting). De uitvoering van de wolvenmonitoring is onderdeel van de Uitvoeringskosten natuurinformatie. Dekking van deze kosten gebeurt op basis van een vastgestelde verdeelsleutel over provincies die zijn oorsprong heeft in adviezen van de Commissie Jansen bij decentralisatie van het natuurbeleid naar provincies. Voor de tegemoetkomingen faunaschade geldt een ander regime. Hiervoor worden de werkelijke kosten per provincie in rekening gebracht via de open-eind-regeling. Bij de jaarrekening 2022 vindt op basis van de realisatie een verrekening met de BIJ12-begroting plaats met de betaalde voorschotten.

Overzicht ontwikkeling kosten, prognose

De prognose is dat de kosten verder zullen toenemen door het toenemend aantal wolven in Nederland. De schadegevallen zullen oplopen en er worden meer monitoringsmonsters (uit meerdere gebieden) verzameld. Deze ontwikkelingen leiden tot een toename in de genetische analyse.

Gezien de onvoorspelbaarheid van de activiteiten van de wolf (waaronder de schadegevallen) is het lastig om voorspellingen te doen over de ontwikkeling van de kosten binnen de opdracht Genetische analyse & sectie. Het is niet ondenkbaar dat de kosten vanaf 2023 verdubbelen ten opzichte van 2021. Hiervan uitgaan, inclusief een marge, komen de totaalkosten van de gehele opdracht uit op circa € 275.000 – € 295.000 incl. btw. De totale kosten voor het onderdeel monitoring hierbinnen, en waar voorliggende memo specifiek betrekking op heeft, betreffen circa € 165.000,- - €185.000 incl. btw..

Gevolgen & kanttekeningen keuzes

Twee opties zijn verkend. Hieronder worden de gevolgen en kanttekeningen bij de voor te leggen keuzes toegelicht.

Keuze A: Toenemende kosten voor DNA-analyses en sectie dekken door aanvullende middelen beschikbaar te stellen volgens de gebruikelijke verdeelsleutel

Voordelen:

- Toekomstbestendig. De verwachting is dat de ruimtelijke verspreiding van de wolf de komende jaren toeneemt en steeds meer (en frequenter) verschillende provincies aandoet. Dit betekent dat er voor meer provincies DNA-analyses uitgevoerd zullen worden, waardoor er voor elk van die provincies kosten gemaakt worden. Het is dan niet voor de hand liggend om met elke provincie apart een offerte-opdracht-constructie te regelen.
- Financiering via BIJ12-begroting middels standaard werkwijze.

Nadelen:

- Scheve verhouding. In de huidige situatie, met de huidige ruimtelijke verspreiding van de wolf, vinden er voor een aantal provincies meer analyses plaats dan voor andere provincies. Hierdoor komt het grootste deel van de daadwerkelijke kosten uit enkele provincies. Zie figuur 1 voor de daadwerkelijke verdeling van de kosten per provincie in 2021 en figuur 2 aan

het eind van deze memo, met het percentage daadwerkelijke kosten per provincie ten opzichte van de verdeelsleutel uit het Jaarplan & begroting 2021.

Keuze B: Toenemende kosten voor DNA-analyses en sectie dekken door verrekening per provincies op basis van werkelijke gemaakte kosten in die provincie
Voordelen:

- Eerlijke verdeling van kosten: de provincies betalen direct voor de kosten die de wolf in hun provincie te weeg brengen.

Nadelen:

- Vereist individuele afspraken per provincie.
- Kan zorgen voor een versnippering van de uitvoeringstaken van BIJ12 als centrale opdrachtgever aan WENR die hun opdracht uitvoert middels een landelijk toepasbare werkwijze.

Vervolg
De voorkeur van de IPO-wolvenwerkgroep zal opgenomen worden in de beslisnota voor AACVP en BACVP bij het geactualiseerde wolvenplan, eind 2022.

Financiële gevolgen zullen in de BIJ12 voorjaarsnota 2023 voorgelegd worden aan het IPO-bestuur.

Figuur 1. Monitoringskosten opdracht Genetische analyse & sectie voor 2021, verdeeld over de provincies, in kosten en percentages. De totale monitoringskosten voor 2021 bedroegen circa € 90.250,-.

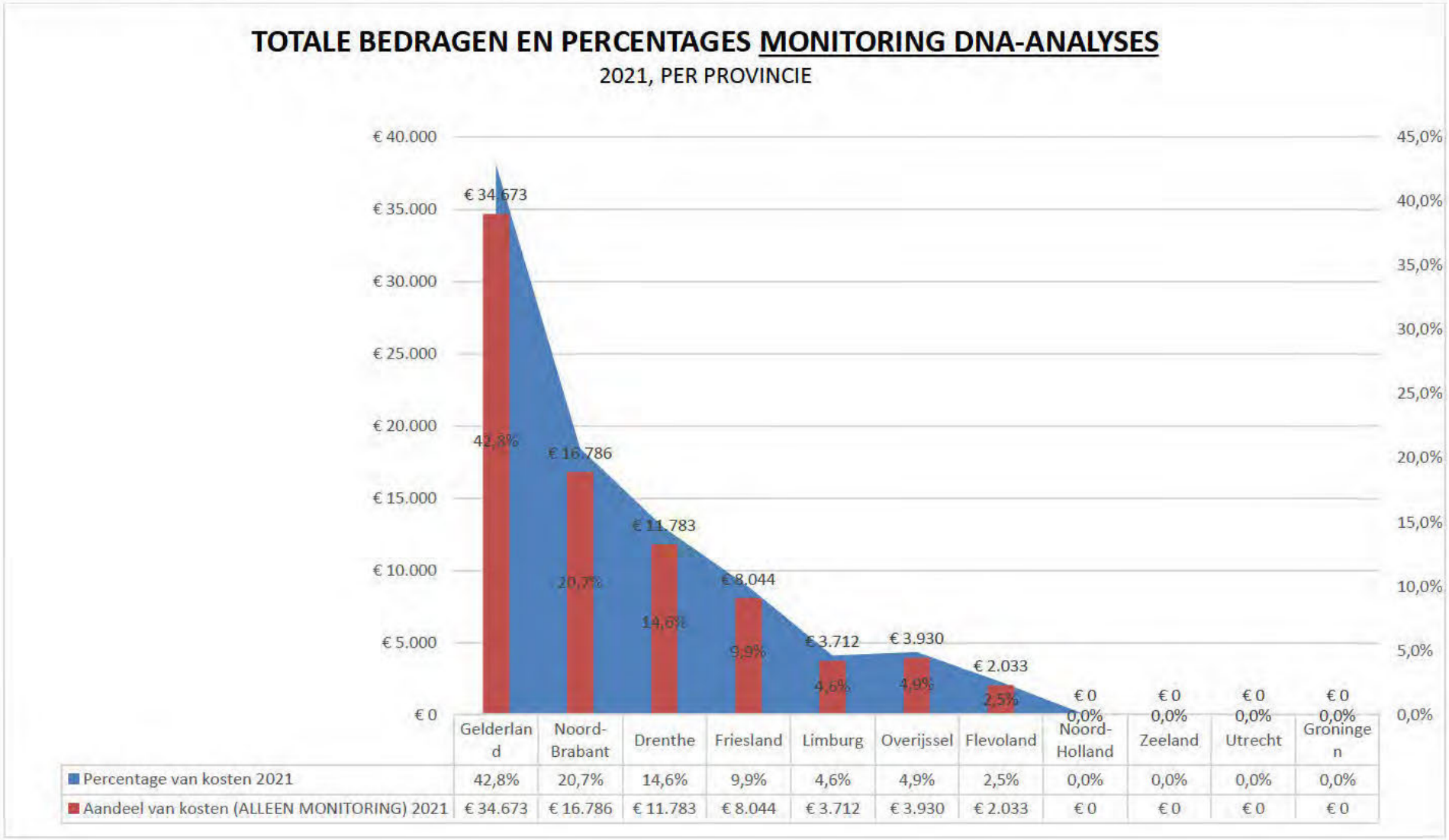

Figuur 2. Verhouding verdeelsleutel BIJ12-begroting en daadwerkelijke kosten opdracht Genetische analyse & sectie voor 2021, verdeeld over de provincies

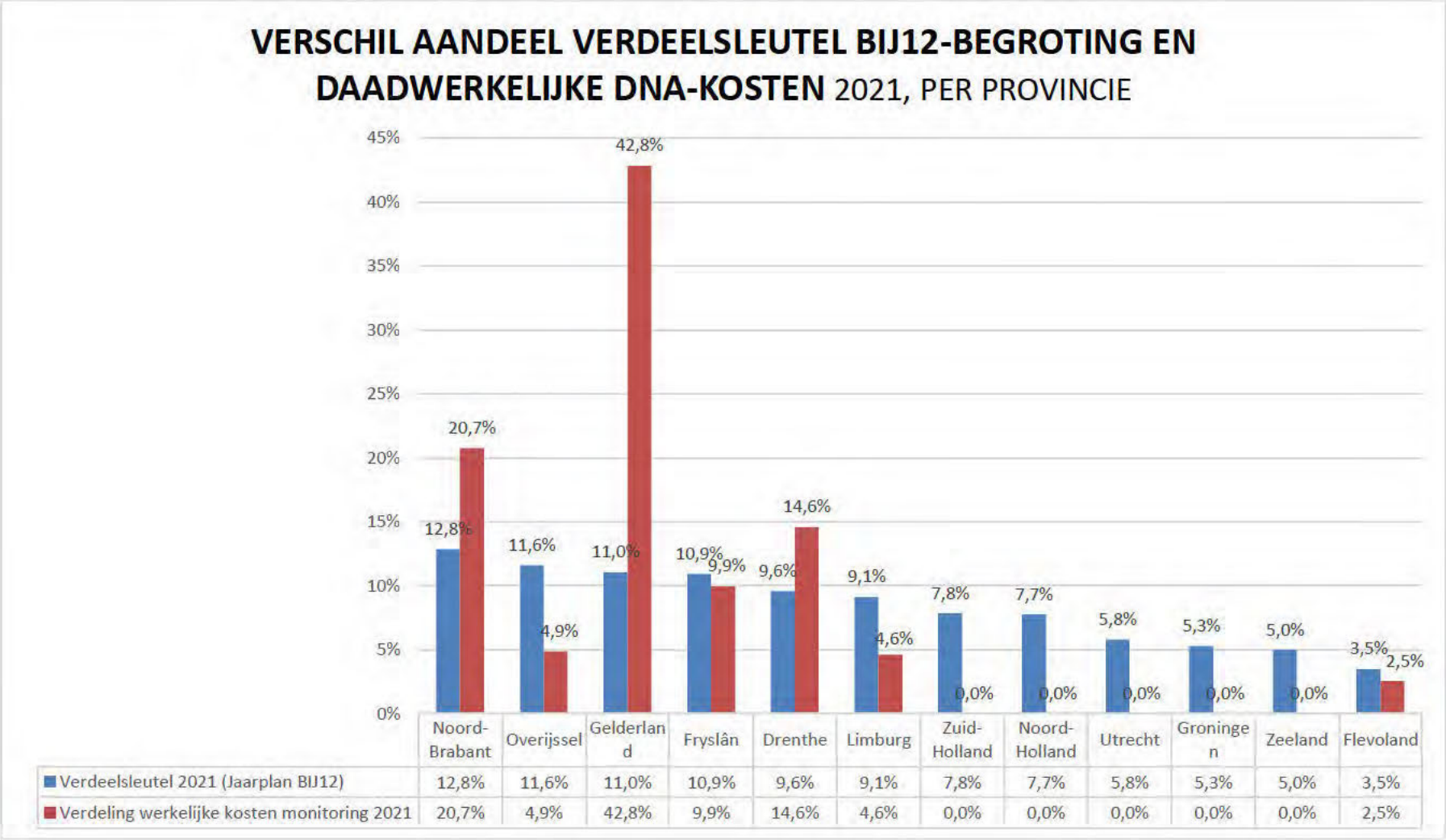

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 3.1 – WWG 23 augustus 2022

Van [redacted]

Afgestemd met

Aan Leden IPO wolvenwerkgroep

C.c. -

Datum *16 augustus 2022*

Onderwerp Voortgang Interprovinciaal wolvenplan 2022 (3.1)

Bijlage(n) -

Ter inleiding
Met het oog op de behandeling en uiteindelijke vaststelling van het wolvenplan in de BACVP resp. Het IPO bestuur is het gewenst stil te staan bij de mogelijke planning, de benodigde acties die hiervoor nodig zijn en de consultatie rondom het wolvenplan.

De volgende onderwerpen komen in deze memo aan de orde:
1. Planning
2. Overzicht activiteiten
3. Consultatie

1. Planning

Onderstaande planning is in de wolvenwerkgroep van mei aan de orde geweest. Dit is niet meer haalbaar. Mede door de verlate BACVP behandeling van hert concept wolven plan en mede gelet op de benodigde tijd voor consulatie, de verwerking hiervan en de IPO behandeling.

OUDE Planning Interprovinciaal Wolvenplan 2022	**Datum**
Memo beleidskeuzes in AACVP	19 mei
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	24 mei
Memo beleidskeuzes e.d. bespreken in BACVP	**16 juni**
Concept versie WP22/protocollen tkn in BACVP	16 juni
Consultatie ronde stakeholders landelijk	Juni- oktober
Consultatie ronde stakeholders per provincie	Juni- oktober
Aanleveren stukken AACVP	21 september
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	22 september
Voorstel eindversie in AACVP	6 oktober
Aanleveren stukken BACVP	13 oktober
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	18 oktober
Definitieve eindversie ter besluitvorming in BACVP	3 november
Aanleveren stukken IPO bestuur	24 november
Vaststelling eindversie in IPO-bestuur	**15 december**
Oplevering Wolvenplan 2022	December

Datum 8 juli 2022
Onderwerp Interprovinciaal wolvenplan 2022

Daarom een nieuw voorstel voor de planning. Uitgangspunt is vaststelling van het wolvenplan begin 2023. De data voor dat deel van het proces zijn op dit moment niet bekend.

Herziene planning (incl. agendavorming)

augustus	
2 aug	Overleg schapenhouders/landbouw
23 aug	**Wolvenwerkgroep**
27 aug	reacties LOW binnen
september	
6 september	**LOW bijeenkomst**
(13 sept Q3)	
15 sept	**WiN overleg**
22 sept	**Wolvenwerkgroep**
-> reacties LOW en WiN bekend	
Bespreken aanpassingswensen WP/RL	
Afstemming provinciale subsidieregelingen preventie	
Afstemming technische normen	
oktober	
18 oktober	**Wolvenwerkgroep**
Verkenning versnelde betaling	
Finetuning tegemoetkomingsregeling	
Herziening tegemoetkomingsbedragen	
Jaarverslag data t/m 22 -> verwerking in WP	
Aanpassing Wolvenplan	
Aanpassing Interventierichtlijn	
Aanpassing Tegemoetkomingsrichtlijn	
PM:	
Verkenning beheerpakketten IPO wg ntb	
Uitwerken interventierichtlijnen in provincies?	
Concepten voor ontheffingen, vergunningen?	
november	
24 nov -> aangepast WP/RL/TR	**Wolvenwerkgroep**
Aanpassing Wolvenplan	
Aanpassing Interventierichtlijn	
Aanpassing Tegemoetkomingsrichtlijn	
Vormgeving van de stukken	

optie: extra IPO WGNW?	
december	
(6 dec Q4)	
20 dec: **definitieve opgemaakte eind-versie** (reserve voor besluitvorming 24e nov.)	**Wolvenwerkgroep**
optie: extra IPO WGNW?	
2023: nader in te plannen	
Ambtelijke IPO werkgroep WGNW	
Advisering AAC VP	
Besluitvorming BAC VP	
Vaststelling IPO bestuur	
IPO Wolvenwerkgroep	

2 Overzicht acties
Om tot een definitief concept WP te komen zijn nog een behoorlijk aantal acties benodigd die voorafgaand aan de vastelling hiervan dienen plaats te vinden. Deze zijn of zullen toegedeeld worden en ingepland voor de bespreking hiervan. Daar wordt onderstaand een voorstel voor gedaan. **In deze werkgroep ter bespreking.** Zie ook bijlage 12.1 voor inhoudelijke achtergronden.

ACTIES – voorlopige lijst, aan te vullen nav bespreking 12.1	**VOORSTEL IN WWG**	**Trekker**
Gesprekken consultatie inplannen/voeren	Aug-sept (-okt)	[redacted]
Communicatie memo	23/08	[redacted]
Financieel memo	23/08	[redacted]
Afstemming provinciale subsidieregelingen preventie incl: budget discussie landelijk toepassing.	22/09	[redacted]
Afstemming technische normen	22/09	[redacted]
Notitie aanpassingswensen	22/09	[redacted]
Voorstel aanpak. Verkenning beheerpakketten IPO wg ntb		
Verkenning versnelde betaling	18/10	[redacted]
Herziening tegemoetkomingregeling	18/10	[redacted]
Herziening tegemoetkomingsbedragen	24/11 (18/10)	[redacted]/[redacted]
Aanpassing Interventierichtlijn	18/10 24/11	[redacted]
Aanpassing Wolvenplan	18/10 24/11	[redacted]/[redacted]
Invulling hfst communicatie	18/10	[redacted]
Invulling hfst financieel	18/10	[redacted]

Datum 8 juli 2022
Onderwerp Interprovinciaal wolvenplan 2022

Jaarverslag data t/m 22 -> verwerking in WP	18/10	[redacted]
Aanpassing Tegemoetkomingsrichtlijn	18/10 24/11	[redacted]
Vormgeving van de stukken	24/11	Com BIJ12
Evt nawerk/detaillering:		
Uitwerken interventierichtlijn?		
Concepten voor ontheffingen, vergunningen?		

Consultatie

De bestuurders hebben aangegeven dat een goede afstemming met stakeholders gewenst is. Daar is in voorzien o.a. via het landelijk (LOW) en de provinciale wolvencommissies.

Consultatie vindt plaats over:
- Concept Wolvenplan 2022
- Concept Interventierichtlijnen

Op landelijk niveau (BIJ12/IPO) en op provinciaal niveau (elke afzonderlijke provincie) dient tot consultatie gekomen te worden. Betrokken organisaties hebben veelal ook een landelijke component, daar kunnen desgewenst landelijk afspraken worden gemaakt. Het idee hierachter is om landelijk aan te geven dat op provinciaaal niveau tot gesprekken over het wolvenbeleid worden gevoerd.

Maar het is aan de provincies zelf nader te bepalen wie men denkt te betrekken en wanneer men dit wil doen.

Hierbij kan onderscheid gemaakt worden naar meer beleidsmatige consultatie (concept wolvenplan) bijv. in LOW en prov cie's of in provinciale staten en meer uitvoeringsgericht over praktische toepassing van de Interventierichlijnen.

De ingekomen reacties worden(al dan niet gehonoreerd) verwerkt in het eindvoorstel van het wolvenplan en de interventierichtlijnen.
Grote discussiepunten kunnen in een memo aan de bestuurders worden voorgelegd inclusief advies/voorstel.

Niet beoogd is met een 'reactie document' op de consulatie te komen.

Landelijk
BIJ12 neemt het initiatief om met enkele landelike spelers contact te hebben en/of in overleg te gaan.
- LOW
- Landbouw/schapenhouderij organisaties
- FBE in gezamenlijk landelijk overleg.
- VNG
- WENR, ZV, DWHC,
- Landelijke politie
- Rijkswaterstaat
- Landelijke Waterschapsorganisatie
- SWN

- Taxatiebureau

Provinciaal
Keuze en planning is aan de afzonderlijke provincies.

- Provinciale staten
- Provinciale wolvencie’s
- FBE’s per provincie
- Handhavers/toezichthouders/groene boa’s
- Valwildafhandelaren, stichting per provincie
- Gemeenten/waterschap evt. via de koepel VNG
- Politie
- Rijkswaterstaat
- Wegbeheerders overig.
- Natuurbeheerders

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 2.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	12 augustus 2022
Onderwerp	Dialoog wolf
Bijlage(n)	Diversen, zie hieronder. (2.1)

Ter inleiding

Ter kennisname enige stukken die uit de 'Dialoog wolf' zijn voortgekomen. Ik neem jullie mee in de ontvangen mail met out[put (rapport, verlag e.d.). Daaraan toegevoegd is de mail die aangeeft hoe het vervolg zal worden ingezet.

Beste mevrouw, meneer,

Afgelopen 6 juli hebben wij in Ede de resultaten gepresenteerd van onze verkenning naar de mogelijkheid voor een brede maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland.

Bijgevoegd vindt u:
- het rapport
- onze presentatie
- een impressie van de bijeenkomst
- lijst van organisaties die hebben deelgenomen aan de verkenning dan wel aanwezig waren op 6 juli
  PS vanwege AVG beperkingen kunnen wij alleen de namen van de organisaties geven, niet van de betrokken personen.

Hiermee komt een einde aan onze werkzaamheden.
Wij vonden het fijn om dit project uit te voeren. U heeft daar op enige manier tijd voor vrijgemaakt, uw medewerking aan gegeven en openheid getoond. Heel veel dank daarvoor!

Over de volgende stap zult u door de Jagersvereniging en IFAW Nederland worden geïnformeerd.

ZIE:

Beste deelnemers aan de Verkenning,

Zoals we allemaal weten is de terugkeer van de wolf de afgelopen jaren een voortdurende bron van discussie geweest, waarbij de polarisatie op het onderwerp steeds verder toeneemt.

Om die reden hebben de Jagersvereniging en IFAW Nederland gezamenlijk het initiatief genomen voor de "Verkenning naar de mogelijkheid van een brede maatschappelijk dialoog over de toekomst

van de wolf in Nederland". We zijn erg blij met de brede positieve respons op onze oproep om mee te werken aan deze verkenning; jullie deelname was essentieel voor de goede uitvoering ervan waarvoor nogmaals heel veel dank!

De resultaten van de verkenning zijn vorige week (woensdag 6 juli) op de bijeenkomst in Ede gepresenteerd. Daarmee werd de verkenningsfase afgesloten. Natuurlijk is nu de volgende stap belangrijk. Gezien het momentum dat we met de bijeenkomst van vorige week hebben gegenereerd, is het belangrijk niet te lang te wachten met die volgende stap. Wij, IFAW en Jagersvereniging, willen verder en dat willen we graag met jullie doen.

In de verkenning is gebleken dat ook jullie voorstander zijn van de dialoog, al dan niet onder voorwaarden. Die bevestiging van jullie is belangrijk want daarmee kunnen wij in gesprek met het Ministerie van LNV, het Interprovinciaal Overleg (IPO), en de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA) om te bespreken wat zij voor ons als belanghebbenden kunnen betekenen in de volgende stappen naar de dialoog. Immers, we hebben (zoals aangegeven in het rapport) financiële middelen nodig om het vervolg vorm te geven, maar ook de politiek-bestuurlijke steun is belangrijk.

Daarom ontvangen wij graag van jullie de bevestiging dat jullie inderdaad met ons het dialoogproces verder in willen gaan, met als vertrekpunt het rapport dat we vorige week hebben aangeboden gekregen uit handen van Steven de Bie en zijn collega's.

Zoals op 6 juli jl. besproken gaat het nu alleen over deze toezegging voor de volgende stap, niets meer en niets minder: dus een bevestiging dat jullie in principe bereid zijn om met ons stap 2 van het dialoogproces in te gaan. Concreet betekent dit dat wij ook namens jullie bovengenoemd gesprek kunnen aangaan, niets meer dan dat!

Na jullie reacties, die we graag per ommegaande ontvangen en afhankelijk van de uitkomst van de gesprekken met voornoemde overheidspartijen, gaan wij jullie voorstellen doen over hoe de volgende stap eruit zou kunnen zien. Dan komen ook de voorwaarden die ons allemaal verbinden voor de deelname aan de orde.

Met vriendelijke groeten en alvast een mooie zomervakantie toegewenst,

[redacted] [redacted]

Directeur Jagersvereniging Directeur IFAW Nederland

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 23 augustus 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitaal MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - Gunning aanbesteding genetisch onderzoek
   - Maatschappelijke Dialoog wolf (zie bijlage 2.1)
   - Bijeenkomsten (internationaal managementplan/transboundery meeting)

3. **Proces: Voortgang, planning en stand van zaken Wolvenplan en richtlijnen**
   Ter bespreking/besluitvorming. Zie bijlage: 3.1

4. **Communicatie wolvendossier**
   Ter besluitvorming. Zie bijlage: 4.1 (nazending)

5. **Kostendekking wolvenmonitoring**
   Ter besluitvorming. Zie bijlage 5.1

6. **Kosten wolvendossier**
   Ter besluitvorming. Zie bijlage: 6.1 (nazending)

7. **Actualiseren Benelux-kaart verspreiding wolf**
   Ter besluitvorming. Zie bijlage: 7.1

8. **Afstemming/harmonisering inzet preventieve maatregelen en vergoedingen/technische normen**
   Stand van zaken. Terugmelding uit Drenthe?

9. **Ontheffingen (WENR)**
   Stand van zaken? Oproep: zijn alle provincies nu voorzien?

10. **Projectplan innovatieve rasters**

Stand van zaken? Terugmelding uit Noord Brabant?

11. **Delen van DNA gegevens**
    Zie bijlage: 11.1

12. **Wolvenplan 2022**
    Ter bespreking: Een eerste inhoudelijke discussie over evt. aanpassingen.
    Zie bijlage 12.1

13. **Interventierichtlijn en Handelingsrichtlijnen**
    Ter bespreking: Een eerste inhoudelijke discussie over evt. aanpassingen.
    Zie bijlage 12.1

14. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
    Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

15. **Beslutienlijst vorige vergadering**
    Zie bijlage.

16. **Rondvraag en sluiting**

17. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op 22 september als Wolvenwerkgroep fysiek in Utrecht bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 17 november 2022 12:06
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@prvlimburg.nl
Onderwerp: Agenda en stukken wolvenwerkgroep 24 november 2022
Bijlagen: 4.2 bijlage 1 Prognose ontwikkelingen kostenposten wolf.pdf; 5.1 Adviesmemo Richtlijn taxatie wolvenschade.pdf; 5.2 bijlage 1 concept eindversie Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij.pdf; 6.1 Onderzoeksvoorstellen Wolf.pdf; 6.2 Onderzoeks voorstel monitoring wolven dieten Nederland 2023 2025.pdf; 7.2 mail schadelijst.pdf; 8.1 Adviesmemo WGNW aanpassing Monitoringsplan (Fase 1).pdf; 0.1 Agenda 241122 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 2.1 verslag_9nov_natuur_NB.pdf; 2.2 Notitie Internationaal Wolvenplan.pdf; 4.1 Adviesmemo kostenontwikkeling wolf.pdf

Beste leden van de wolvenwerkgroep,

Volgende week donderdag kunnen wij elkaar weer eens fysiek treffen te Utrecht.
Het wolvendossier is voldoende in de aandacht en in beweging dat er alle reden is om hierover bijeen te komen.
Los daarvan zijn er ook een aantal overige punten waarover wij in overleg moeten. Zie de agenda met de bijlagen.

Er resteert nog één bijlage (overzicht subsidieregelingen preventieve maatregelen), maar die zal Alfred rechtstreeks rondsturen.

Tot dan, met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Bijlage 6.1 overzicht taxatiekosten en tegemoetkomingen

Som van Bedrag uitbetaling	Kolomlabels										
Rijlabels	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
⊞2015											
⊞2017							€ [redacted]				€ [redacted]
⊞2018											
⊞2019	€ [redacted]		€ [redacted]		€ [redacted]		€ [redacted]				€ [redacted]
⊞2020	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2021	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2022	€ [redacted]					€ [redacted]	€ [redacted]				€ [redacted]
Eindtotaal	€ 63.215,22		€ 7.739,10	€ 19.269,36	€ 897,27	€ 7.681,08	€ 55.714,79	€ 7.347,36			€ 161.864,18

Opgevolgd	(Meerdere items

Som van Kosten taxatie	Kolomlabels										
Rijlabels	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
⊞2015											
⊞2017											
⊞2018											
⊞2019	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2020	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2021	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]
⊞2022	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]
Eindtotaal	€ 53.966,48	€ 2.734,40	€ 27.430,68	€ 33.930,80	€ 8.078,80	€ 19.302,12	€ 73.815,16	€ 18.892,00	€ 919,76	€ 3.679,04	€ 242.749,24

Uitgekeerde tegemoetkoming wolvenschade per maand inclusief prognose
€ 35.000,00
€ 30.000,00
€ 25.000,00
€ 20.000,00
€ 15.000,00
€ 10.000,00
€ 5.000,00
€ -
sep-17
nov-17
jan-18
mrt-18
mei-18
jul-18
sep-18
nov-18
jan-19
mrt-19
mei-19
jul-19
sep-19
nov-19
jan-20
mrt-20
mei-20
jul-20
sep-20
nov-20
jan-21
mrt-21
mei-21
jul-21
sep-21
nov-21
jan-22
mrt-22
mei-22
jul-22
sep-22
nov-22
jan-23
mrt-23
mei-23
jul-23
Waarden
Voorspellen
Laagste betrouwbaarheidsgrens
Hoogste betrouwbaarheidsgrens

Prognose van de kosten voor het uitvoeren van de vermoedelijke wolvenschade taxaties per maand
€ 90.000,00
€ 80.000,00
€ 70.000,00
€ 60.000,00
€ 50.000,00
€ 40.000,00
€ 30.000,00
€ 20.000,00
€ 10.000,00
€ -
nov-19
jan-20
mrt-20
mei-20
jul-20
sep-20
nov-20
jan-21
mrt-21
mei-21
jul-21
sep-21
nov-21
jan-22
mrt-22
mei-22
jul-22
sep-22
nov-22
jan-23
mrt-23
mei-23
jul-23
sep-23
nov-23
jan-24
mrt-24
mei-24
jul-24
sep-24
nov-24
jan-25
mrt-25
mei-25
jul-25
Waarden
Voorspellen
Laagste betrouwbaarheidsgrens
Hoogste betrouwbaarheidsgrens

Werkt voor provincies

Adviesmemo Richtlijn taxatie wolvenschade

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	IPO Werkgroep Natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	7 november 2022
Onderwerp	Verlenging en actualisatie Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren
Bijlage(n)	1

Advies

1. In te stemmen met laten vaststellen van de voorliggende Richtlijn taxatie bij wolvenschade aan landbouwhuisdieren, door de directeur van BIJ12.

Inleiding

BIJ12 verleent tegemoetkomingen aan grondgebruikers voor schade door wolven aan landbouwhuisdieren, onder bepaalde voorwaarden. Het uit te keren bedrag wordt vastgesteld door een taxateur die in opdracht van BIJ12 werkt, volgens door de directeur vastgestelde richtlijnen. De huidige richtlijn is in oktober 2019 vastgesteld voor een periode tot 1 januari 2023. De veronderstelling was dat in januari 2023 een nieuw wolvenplan gereed zou zijn. Oplevering van een nieuw wolvenplan voor januari 2023 is echter niet meer haalbaar. Om die reden wordt voorgesteld de richtlijn opnieuw te verlengen, voor onbepaalde tijd.

In de richtlijnen zijn een aantal wijzigingen aangebracht ten opzichte van de huidige richtlijnen. De reden daarvoor is dat de huidige richtlijnen een aantal beleidsmatige keuzes bevat die eigenlijk in de beleidsregels thuishoren, BIJ12 is formeel niet gemandateerd om dit in richtlijnen vast te stellen. Tijdens een rechtszaak is BIJ12 hier door de Raad van State op gewezen. Deze keuzes zijn eruit gehaald. De gemaakte wijzigingen maken het mogelijk de regeling uit te blijven voeren, zowel op korte termijn, als bij eventueel toekomstig te maken beleidsaanpassingen.

Beoogd resultaat

Het opnieuw laten vaststellen van een aangepaste "Richtlijn taxatie bij wolvenschade aan landbouwhuisdieren" maakt het ook in de (nabije) toekomst mogelijk de tegemoetkomingsregeling uit te blijven voeren.

Argumenten

De provinciale beleidsregels zijn de basis voor het verlenen van tegemoetkomingen, dit geldt ook voor wolvenschade. De taxatierichtlijn is een nadere uitwerking daarvan. In een richtlijn wordt

uitgewerkt hoe een taxateur de schade vaststelt, of de schade voor tegemoetkoming in aanmerking komt en hoe hoog het schadebedrag is.

Ten opzichte van de huidige richtlijn zijn de volgende wijzigingen aangebracht.

Preventieve maatregelen
In de huidige richtlijn staat dat van aanvragers - vooralsnog - niet verwacht wordt dat zij preventieve maatregelen treffen, om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. In de voorliggende richtlijnen is dit eruit gehaald. Mogelijk wordt in de toekomst, per provincie, besloten om tegemoetkomingen in wolvengebieden voor niet (goed) beschermd vee af te bouwen. Op dat moment zal dat in de beleidsregels aangepast moeten worden.

Indirecte schade
In de huidige richtlijn staat dat, in afwijking van de beleidsregels, ook sommige indirecte schade voor een tegemoetkoming in aanmerking komt. In een zitting van 19 oktober 2022 heeft de Raad van State hierover kritische vragen gesteld. In die zaak oordeelt de Raad van State dat beter gemotiveerd moet worden waarom in de richtlijn bepaalde indirecte schadeposten op voorhand zijn uitgesloten van tegemoetkoming, en dat het onderscheid tussen indirecte kosten die wel, en indirecte kosten die niet worden vergoed, beter onderbouwd dienen te worden. Hiervoor wordt nog een precieze formulering voorbereid.

DNA afname
Toegevoegd is dat binnen het tegemoetkomingsproces alleen DNA monsters worden geaccepteerd die in opdracht van BIJ12 zijn genomen, door BIJ12 gespecificeerde personen. In het geval een dier directe verzorging nodig heeft, kan BIJ12 ook een snel ter plaatse zijnde veearts hiervoor opdracht/toestemming geven.

Hobbymatig gehouden dieren
In de huidige beleidsregels staat: schapen en geiten, dus we vergoeden schapen en geiten.
In de voorgestelde herijkte beleidsregels staat: we vergoeden hoefdieren (zoals schaap geit, koe paard). Dit is een beleidsmatige keuze. Daarom wordt voorgesteld dit in het beleid te regelen.

Andere gemaakte aanpassingen/verbeteringen zijn tekstueel van aard en hebben geen inhoudelijke consequenties.

Financiën
Het voorgenomen besluit heeft geen financiële consequenties.

Communicatie
De vastgestelde richtlijn zal op de website van BIJ12 worden gepubliceerd en gedeeld met provincies en taxateurs.

Planning / uitvoering
Na bespreking in de IPO werkgroep zal de directeur van BIJ12 de richtlijn vaststellen.

Bijlagen
1 Concept eindversie Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij

Memo Onderzoeksvoorstellen Wolf

Inleiding

Er dienen zich nadere vraagstukken aan in de beleidsontwikkeling van het wolvenbeleid. Daarvoor is het wenselijk nadere kennis te verkrijgen. Onderstaand enkele onderzoeksvoorstellen waarvan wij denken dat deze hierbij behulpzaam kunnen zijn.

Bespreekpunten

a. Worden deze kennisvragen met onderstaande onderzoeksvoorstellen voldoende gedekt? Zo nee, waar is behoefte aan?
b. Willen provincies en/of LNV deze (of andere) onderzoeken laten uitvoeren?
c. En zo ja, hoe worden deze onderzoeken gefinancierd *BIJ12, LNV, …)?

Habitatgeschiktheidsanalyse

Geschatte kosten: € [redacted]

De wolf verspreidt zich gestaag in Nederland en vestigt zich in verschillende typen gebieden. Sommige van die gebieden kenmerken zich door grote oppervlakten bos en natuur, andere gebieden worden gekenmerkt door een afwisseling in natuur en cultuurlandschappen, een groot deel van Nederland wordt gedomineerd door agrarisch landgebruik en/of bebouwing. In gebieden die worden gekenmerkt door bos en natuur kan een gevestigde wolvenroedel zich goed in leven houden, zonder op grote schaal landbouwhuisdieren te prederen. In gebieden met meer agrarische activiteit is te verwachten dat wolven vaker landbouwhuisdieren aanvallen.

Met een habitatgeschiktheidsanalyse wordt een classificering gemaakt van gebieden in Nederland. Aangeduid kan worden in welke mate de gebieden geschikt zijn voor in ieder geval één wolvenroedel om zich er te vestigen. De geschiktheid van de gebieden als leefgebied voor wolven wordt onder andere gekenmerkt door de beschikbare hoeveelheid wilde prooidieren, rust en locatie voor een wolvennest/familie/hol. Gebieden worden als minder geschikt geclassificeerd wanneer het te verwachten is dat wolven, om in hun voedselbehoefte te voorzien, zich moeten toeleggen op vee. Het betreft dus een ecologische analyse, op basis van ecologische modellen, maar wel ingestoken vanuit een menselijk perspectief. Mogelijk zijn er ook gebieden te identificeren die ongeschikt zijn en waar de wolf zich naar verwachting nooit zal vestigen.

Op basis van de habitatgeschiktheidsanalyse, in combinatie met populatiegegevens kan mogelijk een voorspelling worden gedaan van hoe de wolf zich de komende jaren in Nederland zal ontwikkelen. Mede op basis van een inschatting van de territorium omvang kan dan mogelijk ook uitspraken gedaan worden over de draagkracht.

Fact-sheet predatie op runderen en paarden

De afgelopen maanden hebben zich, meer dan verwacht, meerdere voorvallen voorgedaan waarbij een wolf runderen en paarden (pony's) heeft aangevallen. Het voorgenomen, en in een aantal provincies vastgelegde beleid is om voor (ook hobbymatig gehouden) runderen en paarden, net als voor schapen en geiten, een tegemoetkoming te verlenen. Het wolvenplan gaat, op dit moment, verder niet specifiek in op predatie op runderen en paarden en de wellicht specifieke mogelijkheden voor preventie. Daar is, als gevolg van de ontstane situatie, wel behoefte aan. De wolvencommissies in Drenthe en Fryslân hebben hier ook om verzocht. Het ontbreekt echter aan voldoende informatie om dergelijk beleid op te kunnen baseren.

Voorgesteld wordt om een fact-sheet op te laten stellen met informatie over wolvenpredatie op runderen en paarden. Vragen die daarin aan de orde komen zijn:

- Hoe vaak komt het (in andere landen) voor dat wolven runderen en paarden prederen?

- In hoeverre worden/zijn dergelijke aanvallen bepaald door de conditie van deze dieren, bijv. om gezonde, dan wel om jonge, oude of om andere redenen verzwakte dieren? En zo ja, is dit reden om in de wijze waarop deze dieren worden gehouden advies te geven?
- Wat is de invloed van (sociale-)groep samenstelling van runderen en paarden op de kans op predatie door wolven?
- In hoeverre is spraken van normaal, dan wel uitzonderlijk of (roedel-) specifiek gedrag bij wolven, wanneer runderen en paarden worden aangevallen?
- Welke maatregelen zijn er te nemen om predatie door wolven te voorkomen, en in hoeverre wijkt dit af van de maatregelen die bij schapen worden genomen. M.a.w. zijn er aanvullende – wolf gerelateerde – maatregelen nodig of is dit (prooi-)diersoort gerelateerd?
- Welke bijeffecten brengen dergelijke maatregelen met zich mee?
    - Kosten voor grondgebruiker;
    - Landschappelijke effecten van plaatsen rasters;
    - Mogelijkheden en beperkingen gerelateerd aan op stal zetten runderen en paarden;
    - Etc.
- In hoeverre vormen houders van koeien en paarden een andere doelgroep van schapen- en geiten houders, en in hoeverre dient hier in de communicatie rekening mee gehouden te worden?
- In hoeverre verschilt wet- en regelgeving, en/of regimes mbt verzekering, normaal aanvaardbaar eigen risico, eigen verantwoordelijkheid, zorgplicht ed, voor runderen en paarden van die mbt schapen en geiten?

Dieet analyse (zie ook bijlage)

De afgelopen periode is er contact geweest met Hans de Iongh (verbonden aan de universiteiten van Leiden en Antwerpen) over een mogelijke dieetanalyse. Het hoofddoel van dit onderzoek is het bepalen van de voedingssamenstelling van wolven in Nederland en grensregio's, met behulp van de twee complementaire vormen van voedingsanalyse (mechanische en op DNA gebaseerde benaderingen) uit wolvendrollen, en het opzetten van een monitoringprogramma voor de lange termijn. Het zwaartepunt van deze studie omvat de vijf regio's in Nederland waar wolven zijn gemeld: 1) Noord-Veluwe, 2) Midden-Veluwe, 3) Zuidwest-Veluwe, 4) Provincie Drenthe, en 5) Zuidoost-Brabant. Een onderzoek met een looptijd van drie jaar wordt voorgesteld. Bij het onderzoek worden verschillende partijen betrokken zoals de Zoogdiervereniging, WENR en medewerkers van CLM (Institute of Environmental Sciences universiteit Leiden) en INBO (Timo van der Veken).

In de bijlage is het volledige projectvoorstel inclusief kostenraming opgenomen. De kosten per jaar worden ingeschat op € [redacted] incl. btw (€ [redacted] voor drie jaar). LNV heeft inmiddels aangegeven dat zij maximaal 50% van het totale gevraagde budget kunnen bijdragen.
Hieronder is in het kort de samenvatting gegeven waarom dit onderzoek voorgesteld wordt:

> "Het voortdurende proces van de herkolonisatie van wolven in Nederland, een door mensen sterk gedomineerd gebied, laten de spanningen opnieuw opvoeren die historisch geleid hebben tot de uitroeiing van de wolf in het grootste deel van Europa. De basis van het conflict is de voedingsecologie van de wolf, die mogelijk economische en emotionele schade kan veroorzaken door aanvallen op vee en huisdieren, en concurrentie met de jachtsector. Daarnaast rijst de vraag of door de mens gedomineerde landschappen een duurzame hoeveelheid wilde prooien bieden voor wolven of dat wolven overgaan op tamme prooien als er niet genoeg wilde prooien beschikbaar zijn. Bovendien is de invloed van de wolf op het gedrag van herbivoren in Nederland onbekend. Het is daarom van groot belang om nauwkeurige informatie over de voedingsecologie van de Nederlandse wolf te verkrijgen om beleidsvorming te ondersteunen en de verspreiding van misvattingen onder het grote publiek te voorkomen, en als zodanig het samenleven met een roofdier dat aan de top van de voedselketen staat te vergemakkelijken."

De output voor beleid en beheersondersteuning van de provincies wordt als volgt verwoord:

- Inzicht in de variatie van wolven diëten gedurende verschillende seizoenen over verschillende jaren in verschillende gebieden.
- Inzicht in de bijdrage van gedomesticeerde dieren aan het wolvendieet gedurende verschillende seizoenen over verschillende jaren.

- Het aanwijzen van 'probleemgebieden', waar het aandeel van gedomesticeerde dieren in het wolven dieet relatief hoog is.
- Genereren van wetenschappelijke informatie over wolven om het publieke maatschappelijke debat te voeden met objectieve informatie
- Een aanzet voor een langdurig monitoring programma van wolven diëten in Nederland.

Sociologisch onderzoek / Communicatieadvies

Wolven vallen soms vee aan, dat is een probleem. Daarnaast brengt de komst van de wolf veel maatschappelijke onrust met zich mee. Mensen maken zich zorgen over hun eigen veiligheid, of die van hun kinderen, of huisdieren. Sommige zorgen en angstgevoelens komen voort uit onbekendheid en onzekerheid over welk gedrag van wolven verwacht kan worden. Wat dat betreft kunnen ook "wolven experts" niet altijd op alle vragen antwoord geven. Het is dus niet altijd mogelijk terechte zorgen te scheiden van irrationele angsten. Een zichtbare tendens die hieruit voortvloeit is een tweedeling tussen voor- en tegenstanders van de wolf. Die tweedeling maakt het steeds moeilijker een constructieve dialoog te voeren, terwijl zo'n dialoog juist zo belangrijk is om samen naar oplossingen te kunnen blijven zoeken en om met elkaar te bepalen hoe we ons tot de wolf moeten verhouden in Nederland.

In zo'n situatie volstaat het niet om alleen over feiten en cijfers te communiceren. Er is behoefte aan meer begrip van wat mensen beweegt, wat hen ertoe aanzet om zich actief in een debat te mengen en welke emoties, idealen en zelfs waarden daaraan ten grondslag liggen.

Een oplossing kan zijn om opdracht te verlenen om vanuit een sociologische hoek naar wolvenproblematiek te kijken, om houdingen ten aanzien van wolven vanuit die invalshoek te analyseren en op basis daarvan communicatieaanbevelingen te doen.

Belangrijk daarbij is te realiseren dat met communicatie geen draagvlak voor de wolf gerealiseerd kan worden. Het gaat erom op een constructieve manier de dialoog aan te kunnen gaan met groepen mensen die verschillende standpunten innemen. Daarvoor is het belangrijk de juiste taal te kunnen spreken, te kunnen appelleren aan de juiste gevoelens en uiteindelijk te doorgronden wat groepen mensen verdeelt, en wat hen verbindt.

Daarmee lijkt het belangrijk om doelgroep gericht te komen tot een communicatie strategie die duidelijk maakt hoe hier mee om te kunnen gaan. De vraag is welke middelen, methoden hieraan en bijdrage kunnen leveren.

Onderzoek populatieontwikkeling

Om een oordeel te kunnen geven over het streven naar de gunstige staat van instandhouding is het gewenst inzicht te hebben in de samenhang van de wolvenpopulatie in Europees verband. Is er sprake van afzonderlijke populaties, en zo ja welke, of is er een ontwikkeling aanwezig die aangeeft dat er sprake is van een meer samenhangende 'Europese' populatie. En hoe verhoudt zich dit tot het Nederlandse aandeel hierin.

De vraag kan dan zijn te bezien of er een populatiemodel op te maken is die deze ontwikkeling weergeeft. Dit vergt internationaal afstemming, omdat dit een wezenlijke vraag is die zich in internationaal verband voordoet. Immers nu is er sprake van diversiteit in het omgaan hiermee.

De vragen zijn concreet als volgt te formuleren:

- Wat is de te verwachten populatie ontwikkeling? Waar is welke aanwas te verwachten?
- Hoe is de uitwisseling tussen de in de basis aanwezige verschillende populaties?
- Wat heeft dit voor betekenis in genetische en landschapsecologische duiding?
- Kunnen hiermee uitspraken gedaan worden in hoeverre ook het beheer van wolven geduid kunnen worden. Dit vanuit het gegeven dat landen hiermee verschillend omgaan?

Bijlage 7.2 Kopie mail d.d. 11/11

Goedemiddag allemaal,

Zojuist hebben wij de schadelijst met alle binnenkomende schademeldingen wolf/geen wolf bijgewerkt op BIJ12.nl.

N.a.v. onderstaande mail heeft een aantal van jullie en jullie collega's beleidsadviseurs deze week gereageerd. Dank hiervoor. Onder meer jullie opmerkingen en suggesties hebben geleid tot de volgende disclaimer:

Disclaimer
Dit overzicht bevat alleen de schademeldingen van vermoedelijke wolvenschade die zijn gemeld bij BIJ12:

- *BIJ12 kan niet uitsluiten dat dierhouders of terreinbeherende organisaties schade niet melden.*
- *Schade aan graasdieren in natuurgebieden is voor BIJ12 niet (altijd) inzichtelijk. Kadavers worden in natuurgebieden niet altijd teruggevonden en zodoende ook niet gemeld bij BIJ12.*

- *De meldingen in het overzicht kunnen achteraf worden bijgewerkt op basis van het volledige schadedossier. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer na een taxatiebezoek alsnog (gewonde en/of vermiste) dieren gevonden en/of geëuthanaseerd worden.*
- *Bij de meldingen waarvan de aantallen dieren nog niet volledig zijn ingevuld, werkt BIJ12 nog aan het volledige schadedossier.*
- *De taxateur maakt een inventarisatie van de aanwezige preventieve maatregelen. Op dat moment kan nog geen conclusie getrokken worden of een eventueel wolfwerend raster heeft voldaan aan alle geadviseerde basisprincipes; ook bij dergelijke afrasteringen zijn gebreken mogelijk. Hier is dan ook een uitgebreide analyse voor nodig.*
- *Bij de meldingen waarbij de preventieve maatregelen nog niet zijn ingevuld, werkt BIJ12 nog aan het volledige schadedossier.*

De disclaimer is zowel opgenomen op de webpagina, boven de tabel, als in het volledige bronbestand in Excel:

De webpagina met schademeldingen ->
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen/
Volledige bronbestand -> https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/schademeldingen

De update zullen wij straks via Twitter breder delen.

Ik hoop jullie hiermee voldoende te hebben geïnformeerd. Fijn weekend!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Werkt voor provincies

Adviesmemo

Van	[redacted]
Afgestemd met	
Aan	IPO Wolvenwerkgroep
Datum	24 november 2022
Onderwerp	Aanpassing Monitoringsplan (Fase 1)
Bijlage(n)	-

Kern

In 2019 is het Monitoringsplan wolf opgesteld (IPO, 2019). Dit plan heeft tot doel om invulling te geven aan de opgaven zoals beschreven in het Interprovinciale Wolvenplan (IPO, 2019). Na drie jaar veldervaring met een toename aan wolven in Nederland, is het plan op enkele punten achterhaald of niet meer volledig werkbaar gebleken. Daarom is het Monitoringsplan afgelopen periode op een aantal punten gereviewd en ligt er een voorstel om het plan in twee fasen te actualiseren. De eerste fase (waar voorliggende memo over gaat) betreft met name tekstuele aanpassingen, maar er wordt ook één inhoudelijke wijziging voorgesteld. Om dit voorstel te kunnen opnemen in het Monitoringsplan dient hier eerst consensus over plaats te vinden. Derhalve ligt dit voorstel middels deze memo ter instemming voor.

Advies:

1. Instemmen met het te hanteren 'start stop-systeem' van de actieve monitoring en deze op te nemen in het Monitoringsplan wolf.

Beoogd resultaat

Oplevering van een eerste, tekstueel geactualiseerd Monitoringsplan (fase 1) dat beter aansluit bij de werkwijze in het veld en de huidige situatie beter weergeeft. Met de vaststelling van een start stop-systeem wordt voor alle partijen duidelijk wanneer welke inzet wordt gepleegd.

Argumenten

Ad 1 Instemmen met het te hanteren 'start stop-systeem' van de actieve monitoring.

Actieve monitoring start in gebieden waar herhaaldelijk meldingen van wolven worden verkregen gedurende een lange tijd (over meerdere weken). Er wordt vanaf dat moment, in overleg met de betreffende provincie, actief ingezet op het verzamelen van wolvensporen in het gebied. Dit sporenonderzoek heeft tot doel het bepalen of er in de omgeving territoriale markeringen aanwezig zijn. Dit duidt erop dat de wolf een territorium afbakent en zich lijkt te vestigen op de locatie.

Om actieve monitoring in de praktijk vorm te geven, wordt er via de opdracht met BIJ12 door de Zoogdiervereniging een territoriumcoördinator ingesteld die een groep van vrijwilligers aanstuurt en worden er afspraken met de Terreinbeherende organisaties gemaakt. Deze groep van mensen

verzorgen de monitoring in het veld, zoeken uitwerpselen en hangen wildcamera's op. Naast de inzet van mensen, is aanschaf van materiaal (o.a. wildcamera's, DNA-kitjes) nodig om de wolvenwaarnemingen vanaf de start van de actieve monitoring systematisch te verzamelen. De Zoogdiervereniging verzorgt rondom de actieve monitoring de coördinatie en stemt dit af met BIJ12 en/of de provincies.

Het kan echter ook voorkomen dat een wolf na enige tijd zijn leefgebied weer verlaat. De vraag die dan opkomt, is hoe lang na de laatste waarneming in het gebied doorgegaan wordt met (inzet van) de actieve monitoring.

Het voorstel dat nu voorligt ter instemming is als volgt:

"Wanneer een territorium gedurende drie maanden niet meer in gebruik is, doordat er geen C1 of C2 waarneming is gedaan bij voldoende onderzoeksinspanning, dan kan de betrokken provincie(s) besluit(en) de actieve monitoring te staken. Fase 1 [*cf. het Monitoringsplan*] gaat dan opnieuw in werking, wat betekent dat vrijwilligers verder kunnen met sporen zoeken en (eigen) camera's ophangen in afstemming met de terreinbeheerders, maar er vindt geen sturing meer plaats vanuit het wolvenmeldpunt op het verzamelen van sporen en het plaatsen van camera's. De actieve monitoring eindigt altijd met een evaluatie met de betrokken vrijwilligers, terreinbeheerders en overheden. Wanneer uit de passieve monitoring vervolgens blijkt dat er weer activiteit is door wolven, kan de provincie besluiten de actieve monitoring te hervatten."

Bij instemming wordt deze werkwijze opgenomen in het monitoringsplan en zal deze werkwijze breed gecommuniceerd worden naar de relevante betrokken partijen.

Financiën

Actieve monitoring (Start stop systeem)

Over de financiering van de actieve monitoring en de aanschaf van materiaal zijn afspraken gemaakt met de betreffende provincies en lopen deze via de opdracht van BIJ12 aan de Zoogdiervereniging (opdracht: 'Wolvenmeldpunt en monitoring'). Via die opdracht wordt ten behoeve van de actieve monitoring maandelijks een bedrag per territorium betaald om de wolvenactiviteiten te monitoren. Wanneer er in een gebied na drie maanden inactiviteit gestopt wordt met de actieve monitoring en er geen sturing meer plaatsvindt op de monitoring, betekent dit in financieel opzicht dat er ook geen maandelijkse structurele kosten gemaakt worden voor deze werkzaamheden. Bovendien worden in overleg de camera's uit het gebied gehaald voor eventuele inzet elders in de provincie.

Aanpassingen Monitoringsplan

De inzet van de betrokken deskundigen die aan het Monitoringsplan werken, wordt geregeld en gefinancierd via de opdracht van BIJ12 aan de Zoogdiervereniging. Aan de provincies worden geen aanvullende financiële middelen gevraagd.

Communicatie

Nadat er tussen alle betrokkenen (auteurs, BIJ12 en provincies) consensus is over de inhoud van het Monitoringsplan (fase 1), wordt het rapport tekstueel opgemaakt. Afhankelijk van wanneer dit punt bereikt is, wordt het Monitoringsplan bij een nog nader te bepalen overleg van de

Wolvenwerkgroep ter informatie voorgelegd. Vervolgens wordt het plan in pdf-format op de website van BIJ12 geplaatst. Het rapport zal te vinden zijn op de webpagina van de wolf van BIJ12.

Vervolg

Het is beoogd om de actualisatie van het Monitoringsplan in twee fases uit te voeren. De huidige aanpassingen aan het Monitoringsplan (fase 1) zijn voornamelijk tekstueel, enkel op Nederland van toepassing en niet wezenlijk bepalend voor de aanpak van de actieve monitoring. De werkwijze van de monitoring en de daaruit verkregen data blijven na de voorgestelde actualisatie te harmoniseren met monitoringsdata uit het buitenland (waaronder Duitsland en België).

Fase 2 van de actualisatie behelst een meer inhoudelijke aanpassing. Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld het aantal voorwaarden dat nodig is om een waarneming te laten kwalificeren als een C1, heroverwogen worden. Ook kunnen gestelde definities bediscussieerd worden zoals bijvoorbeeld wanneer een wolf als 'gevestigd' bestempeld wordt. Deze contacten zullen met name plaatsvinden met Duitsland en Vlaanderen en zullen naar verwachting in de eerste helft van 2023 plaatsvinden.

Overig kanttekening

Ter kennisname: bij het Monitoringsplan behoren ook een aantal protocollen waarnaar in het document gerefereerd wordt. Deze protocollen betreffen een praktische uitwerking en wijze van documentatie en notatie van de monitoringsmethoden in het veld (zoals sporenzoeken, cameravallen, DNA afname etc.). De protocollen zijn in 2019 opgesteld en inmiddels aan een update toe. Om die reden worden deze protocollen momenteel geactualiseerd zodat de meest recente inzichten erin verwerkt zijn en ze praktisch te hanteren zijn in het veld. Deze wijzigingen zijn voornamelijk tekstueel van aard en hebben geen inhoudelijk effect op de werkwijze van de monitoring van de wolf.

BIJ12 | Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 17 november 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 24 november 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Kantoor BIJ12: Zaal: In de wei

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - Terugmelding Cie Natuur [redacted] zie: bijlage 2.1 (bron prov. Geld/Ov)
   - Notitie internationaal Wolvenplan ([redacted])

3. **Bespreking stand van zaken wolvenbeleid/Planning Interprovinciale wolvenplan 2023**
   Discussie en verkenning van eventueel gewijzigde provinciale standpunten.
   Terugmelding ontwikkelingen IPO BACVP overleg [redacted]
   Ter bespreking

4. **Kosten Wolf ([redacted]**
   Deze memo is reeds eerder in IPO verband besproken. Indien nodig kunnen we er in deze werkgroep nog nader over spreken. Zie: bijlage 4.1 en 4.2
   Ter bespreking

5. **Taxatierichtlijn wolf ([redacted]**
   Deze memo is reeds eerder in IPO verband besproken. Indien nodig kunnen we er in deze werkgroep nog nader over spreken. Zie: bijlage 5.1 en 5.2
   Ter kennisname/bespreking

6. **Onderzoeksvoorstellen wolf ([redacted])**
   Memo m.b.t. mogelijke opties voor onderzoek. Zie: bijlage 6.1 en 6.2
   Ter besluitvorming

7. **Communicatie**
   a. Communicatie werkwijze [redacted] Mondelinge toelichting.
   Bespreken rol en taakverdeling, strategie.
   Ter bespreking

   b. Schadeoverzicht: uitbreiding schadelijst op BIJ12 website ([redacted]

Bespreken of de toelichting op de nieuwe lijst voldoende adequaat is.
Bijlage 7.2 Zie ook mail d.d. 11/11 uitbreiding schadelijst wolf/geen wolf

Bespreken hoe wij kunnen komen tot een analyse van de 'wolfwerendheid'.
Ter kennisname/ bespreking

8. **Aanpassingen monitoringsplan** [redacted]
   Bespreken van enkele voorgestelde wijzigingen en proces [redacted]
   Ter besluitvorming

9. **Afstemming provinciale subsidieregelingen, /technische normen** ([redacted]
   Ter besluitvorming

10. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
    Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken
    - Wolvendialoog inzet RDA [redacted]

11. **Rondvraag en sluiting**

12. **Datum volgende vergadering?**
    20 december a.s. staat in de planning

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Commissiedebat Natuur, 9 november, zie link voor alle bijbehorende stukken

De wolf

PvdD vraagt aandacht voor de wolven die niet meer schuw zijn, dit heeft grote gevolgen voor de wolf en dit levert de nodige problemen op. Hoe kunnen we beesten beter beschermen, laat ze in hun eigen natuurgebied met rust. Zorg voor deugdelijke afrastering. Vestering benoemt ook de Hoge Veluwe: 'als ze met rust gelaten worden zullen ze geen overlast geven'. GroenLinks vraagt zich af of er geen verandering nodig is in de manier waarop bv schapen worden gehouden.
BBB en VVD benadrukken de problemen die de wolven geven voor veehouders. De BBB maakt zich boos en stelt dat als dieren binnen gehouden moeten worden dat gezondheidsgevolgen voor de gezondheid van dieren heeft. 'Dieren worden gehouden en dus ook geslacht. Dieren liggen onnodig te creperen omdat BIJ12 nog monsters moet nemen. Hoe rijmt PvdD dit met dierenwelzijn'. De BBB informeert naar de inbreng die de dierenartsen hebben gedaan en naar het DNA onderzoek van de wolf. Ze vraagt ook om open data van BIJ12. Ze stelt dat waar een hond of een stier mensen aanvult ze direct worden afgemaakt. Daarom moet afschieten, verplaatsen en verjagen mogelijk zijn. Wellicht is het een optie om een nulstand op te leggen. De SGP vraagt ook aandacht voor de vos die een gevaar is voor weidevogels. De wolf baart hem grote zorgen: scholieren voelen zich onveilig, boeren stallen de beesten. Bied ruimte voor afschot, cultuurnatuur vergt actief beheer.

Minister Van der Wal verzucht, de wolf .. het is ingewikkeld en verschillende belangen en dilemma's. Er is een toenemend aantal wolven in Nederland. We zijn bang voor aanvallers, bang dat dieren worden gedood of gewond en lijden. We moeten alles doen om die angsten weg te nemen.
Andere kant: de biodiversiteit neemt toe, inheemse soort neemt toe en juridisch zijn er strikte beschermingskaders. Wolven maken inbreuk op eigendom. Eigenaren hebben de juridische verplichting om hun dieren te beschermen aan de andere kant zien we in andere landen dat er goede mogelijkheden zijn om vee te beschermen.
Ik zie veel berichten op social media van deze botsende belangen. Provincies hebben een rol. Ik hoor provincies die met afschot of beheer deze botsing belangen willen beslechten. Maar ik wil echt duidelijker krijgen wat er mogelijk is om mens en wolf te laten samenleven in Nederland. Dat wil ik samen doen met provincies. De minister is in nauw overleg met provincies, ze gaat binnenkort op bezoek bij provincie Drenthe daar zal ze bespreken hoe we al die belangen samen kunnen brengen.
Ze zal een gesprek met raad voor dieraangelegenheden aangaan met het verzoek een brede maatschappelijke dialoog te starten. Daar vraagt ze advies langs 3 lijnen: de angstgevoelens voor de wolf, de positie van de wolf in de Nederlandse in de natuur en de bescherming van vee. Ze wil met elkaar deze dilemma's te beslechten.
Hoe komt het dat de wolf zijn schuwheid heeft verloren is niet bekend, er is geen bewijs voor uitlokking, dat is aan de provincie om uit te zoeken. Het idee om jacht op de wolf onder de loep te nemen zodat deze in rust kan leven zal zij bespreken met de provincies. Provincies denken na over zonering om in gebieden meer rust te creëren. Het nemen van monsters en DNA is bevoegdheid van BIJ12, ook de labuitslagen openbaar maken is hun bevoegdheid. Zij zal dat bespreken met Bij12/de provincies. We hebben met elkaar de verantwoordelijkheid om bij wolven uit de buurt te blijven en niet te voeren. Verjagen mag alleen als er sprake is van een in de wet genoemde reden is om te verjagen en er geen diervriendelijkere manier is en de staat van instandhouding mag niet in gevaar komen. De provincies zijn het bevoegd gezag en kunnen afweging een ontheffing geven binnen de kaders van de Wnb. Provincies zijn bezig met de actualisatie van het wolvenplan. Daarin moet ook een definitie komen van een 'probleemwolf'. Daar is IPO druk mee bezig. Daar gaan we binnenkort verder over spreken. Als we willen afwijken van de plicht om te beschermen (artikel 16) dan moeten we eerst het pad van andere bevredigende maatregelen doorlopen en uitputten. Aantallen van de populatie zijn nog zo laag dat we niet kunnen voldoen aan de eisen van de staat van instandhouding en dat is een voorwaarde om afschot te kunnen doen.
Als een wolf niet-natuurlijk gedrag vertoont moeten provincies wel in kunnen grijpen. Het klopt dat mensen de problemen kunnen uitlokken. Ik zie wolven safari's vanuit natuurmonumenten en LTO en dit polariseert en dat is precies wat we niet moeten willen.

Jacht en habitatrichtlijnen

SGP vraagt aandacht voor de habitatrichtlijnen, die kennen we volgens Remkes een te statisch karakter toe. Het houdt te weinig rekening met dynamische karakter van de natuur. GroenLinks benoemt het dilemma dat soorten die er niet zijn worden beschermd en nieuwe soorten niet worden beschermd. Ook wordt benoemd dat provincies soms lijstjes hanteren die ruimer zijn. De minister heeft aan provincies gevraagd om hier duidelijker over te communiceren. Jacht kan alleen in gebieden waar het goed gaat met de soorten. De minister baseert de soorten o.b.v. de NEN, deze worden gevalideerd door CBS. Ze is het eens met het voorstel van de BBB dat de gegevens van jagers moeten kunnen meetellen, gegevens moeten worden samengevoegd. Ze wil naar een uniformering van de telsystematiek en benoemd Q2 2023 als termijn daarvoor.
Voor de vrijstelling van de jacht op de vos geldt een juridische impasse. In Utrecht loopt er een hoger beroep op een uitspraak van de rechter. Het kort geding (Wnr) werd gewonnen dus de minister heeft vertrouwen in de CBS telmethode en de werkwijze.

PAS melders
Meerdere partijen verwijzen naar de brief van de provincie Overijssel over de PAS-melders, de dwangsommen en het tempo. De BBB verwijst naar een pluimveebedrijf, een klein bedrijf zonder vergunning om op terug te vallen, een zogenaamde volledige PAS melder. De boer heeft inmiddels het bedrijf opgegeven en wil gewoon zonder schulden door kunnen leven. Ze vindt het onvoorstelbaar dat dit in Nederland gebeurt en vergelijkt het met de kindertoeslagaffaire. De SGP vraagt of de minister gaat zorgen voor ruimte voor de PAS-melders om te legaliseren. GroenLinks verwijst naar minister Schouten die destijds zei: de pasmelders gaan we legaliseren. De provincie Overijsel zei eerder: we gaan niet handhaven. Ik heb de brief van Overijssel gelezen als een roep om een dwingend instrumentarium. Eigenlijk is het zo cru dat er andere boeren moeten stoppen ten gunste van deze pasmelders.

De minister zegt dat ze echt slapeloze nachten heeft van de PAS melders, wat er in Overijsel gebeurt wil je niet meemaken. Ik neem het echt heel serieus. Ik heb nauw overleg met Overijsel en ga er echt alles doen om te voorkomen dat bedrijven omvallen die te goedertrouw hebben gehandeld, ik vind het bizar dat het zover is gekomen. Ik doe er echt alles aan, het gaat om de ingezette versnelling, de aanpak piekbelaster, we hebben ruimte nodig om die vergunningen te kunnen verlenen, het moet sneller sneller sneller. We kijken samen met Overijssel hoe we tot passende oplossingen komen. Het is inderdaad zo dat piekbelasters ruimte moeten creëren. Overijssel heeft een stok achter de deur nodig, ik neem het mee in overleg met de collega ministers en om er 25 november op terug, ik neem het mee in mijn brief.

BBB zegt dat het versnelt uitkopen van boeren die willen stoppen een oplossing zou kunnen zijn
'Stoppers wachten op de woest aantrekkelijke regeling van de minister, maak daar haast mee
Kan de commissie worden geïnformeerd als er een gesprek met de provincie is geweest?

Minister: het overleg was telefonisch, gisteren met de gedeputeerde, daar maak ik geen verslag van. Ik heb natuurlijk meteen contact opgenomen met de provincie. Als er een officieel Bestuurlijk Overleg is dan wil ik dat met u terugkoppelen, maar dat wil ik doen in de brief van 25 november. Ik deel de analyse van mevrouw Van der Plas dat de ruimte moet komen van andere boeren
PvdD, Vestering: het is belangrijk om te doen aan eerlijk verwachting management. We moeten een afweging maken tussen natuur, daarna pas legaliseren voor PAS-melders. Dat maakt het zo groot. PvdA Thijssen er moet zekerheid komen dat er een onontkoombaar pad is. Dwingend instrumentarium moet vorm krijgen en er moet ruimte gecreëerd worden door opkoop piekbelasters. Wat bedoelt minister met dwingend instrumentarium? Daar kom ik 25 november op terug. Het is een integraal verhaal daar maakt dit onderdeel van uit. Als er een onontkoombaar pad is, op welk termijn is er dan uitzicht voor pasmelders. De snelste weg is op basis van vrijwilligheid, dwingend is langslepend. Op de vraag hoe andere provincies legaliseren zegt de minister. Ik heb die informatie wel: dat is eerst verificatie, is het positief, dan kan je de vergunning geven als er ruimte is.

Nieuwe natuurgebieden, NNN gebieden, woeste natuur, juridische bedreiging
GroenLinks en D66 stellen vragen over de Natuurpact: 90% van de habitattypen zijn bedreigd.
De provincies leggen niet de afgesproken hoeveelheid natuur aan. Het stokt.
De minister geeft aan dat van de 80.000 ha er nog ruim 34.000 te gaan zijn. Zij werkt samen met de provincies aan een versnelling. Provincies moeten snel komen met een strategie van de versnelling van het gebied.

VVD ziet de rol van landschapsgrond wel zitten, als een tussengebied tussen natuur en landbouw.
Dat ziet VVD als een belangrijke bijdrage uit de stikstofcrisis. Maar de VVD is voorzichtig met het regime dat we vast stellen gezien de gerechtelijke uitspraken. D66 De Groot: op dit moment geldt er al een verslechteringsverbod moeten we daar dan ook vanaf? Van Campen: dat zorgt nu niet voor rechtszaken. De minister is de verkenning concept landschapsgrond aan het uitwerken; natuurdoelstellingen combineren met agrarische functies, een instrument om te werken aan basiskwaliteit natuur, hiervoor moeten we verdienmodellen zoeken.

D66: de helft van de natuur bevindt zich buiten de beschermde natuurgebieden. Hoe wil de minister aan de slag met het verslechteringsverbod buiten de Natura 2000 gebieden?
VVD: BNC fiche inzake natuurherstel was bepaald niet mals. We dreigen weer een nieuwe strop om onze hals te leggen. Moeten we dat wel doen? Hoe wordt er door andere lidstaten hiernaar gekeken.

Jumbo handelt zonder Wnb vergunning (Beilen), wanneer gaan er handhavingsverzoeken komen voor industriële bedrijven etc. van Jumbo. De minister zoekt dit uit bij provincie die zijn hier het bevoegd gezag.

Bestuivers
Het natuurbeleid is over het algemeen gericht op het beschermen van de natuur. En meerdere insectensoorten zijn beschermd. Ik zet in op de nationale bijenstrategie en ook in Europees verband is hier aandacht voor via het EU

bestuiversinitiatief maar ook in de natuurbeschermingsverordening die hier nu voor ligt waar nadrukkelijk wordt ingezet op de bestuivers.

Pointer, recreatie in de buurt van N2000
SP Beckerman verwijst naar een uitzending van pointer, over dat het aantal hotels en chalets in de buurt van N2000 de afgelopen 5 jaar bijna is verdubbeld. Hoe kan dat? Is heel slecht voor planten en dieren**.**
De minister: het natuurbeleid is gedecentraliseerd. Ik ga met het RLI onafhankelijk toezicht verkennen. Recreatie moet passen bij de natuurdoelen. Ik deel de zorg dat alle projecten bij elkaar opgeteld een ander beeld geven dat een enkele vergunning.

Waddenzee
PvdA vraagt steun op het beschermen van dit Unesco gebied en wil dat de minister gaswinning voorkomt. Dit zou niet moeten afhangen van een bouwvrijstelling (Porthos). Je moet het gewoon niet doen. Als er iets leert van is van Groningen dat is dat dat je met beschermen een probleem niet moet verplaatsen. We moeten 10-15% energie besparen met radiatorfolie enz. en dat hebben we het gas helemaal niet nodig: 'We moeten af van de fossiele reflex'. Hij verwijst naar een pamflet met 16 redenen waarom we geen gas moeten winnen onder de Waddenzee. D66 stelt dat iedereen die woont bij de Waddenzee recht heeft op een besluit. VVD, Van Campen wil niet perse boren op de Waddenzee, ergens anders kan ook. Maar hij wil wel af van de afhankelijkheid van onfrisse regimes.
De minister stelt dat de aanvraag nog in behandeling is, die toetsen we. De aanvraag was gebaseerd op de bouwvrijstelling. Initiatiefnemer heeft het recht de aanvraag aan te vullen daardoor is de aanvraag vertraagd. De minister kan niet aangeven hoe reëel het is dat de vergunning wordt verleend. De minister heeft in haar rol van bevoegd gezag geen moreel oordeel. Ik toets de aanvraag op de juridische kaders. Het besluit om wel/niet door te laten gaan ligt bij Vijlbrief en de keuze tussen soorten opwek ligt bij Jetten. Ze verwacht dat de initiatiefnemer in Q1 de aangepaste aanvraag zal indienen.
Door GroenLinks zijn er ook vragen gesteld over de lozingen van Friesland Campina in de Waddenzee De minister heeft dit onder de aandacht gebracht bij minister Harbers. RWS heeft een rol in het vergunningsproces.

Algemeen
Minister: Natuur is een breed onderwerp, logisch dat het ook over stikstof gaat. Maar natuur is veel breder dan stikstof. Stikstof is een drukfactor maar niet de enige. We moeten natuur meenemen bij ruimtelijke en economische beslissingen. We moeten naar een transitie, naar natuurinclusieve samenleving. We trekken samen met de provincies op, hebben taskforce op gericht
we zijn een klein land, natuur en landbouw en economische activiteit moeten we slim combineren
De minister vindt het belangrijk dat we Natura 2000 gebieden hebben en vindt dat die beschermd moeten worden. Vindt het ook goed dat we Europees beschermingsrecht hebben. Maar zoekt wel naar een balans, 'verdergaande juridificering, daar zit onze zorg'. De minister deelt niet de mening dat we fouten hebben gemaakt bij het aanwijzen van N2000 gebieden. Minister deelt dat er meerdere drukfactoren zijn, maar stikstof is in heel veel gebieden de grootste drukfactor.

BBB geeft aan dat grote drukfactoren zijn; klimaat, water, meer mensen, meer verkeer, meer stedelijke bebouwing. Ze vraagt welke bodemanalyses bij de EU liggen waaruit blijkt dat stikstof de veroorzaker is van de problemen. En wat is het effect geweest van de vertrokken boeren in de buurt van N2000-gebieden

De motie van PvdA Thijssen over vlaktekap van februari geeft de minister nu oordeel kamer

PvdD Vestering heeft een 2 minutendebat aangevraagd.

Toezeggingen
- informatie over gevolgen Porthosuitspraak 25 november (BBB)
- op zeer korte termijn een reactie op brief dierenartsen over de wolf (BBB)
- Q2 informatie ontwikkelingen over protocol over de wild tellingen (VVD)
- Op korte termijn een analyse hoe provincies PAS-melders hebben gelegaliseerd (VVD)
- Informatie of BIJ12 ook dna analyses doet op hybride en of uitslagen openbaar kunnen (BBB)
- Uitvoeringsstructuur Caribisch Nederland (D66)
- Minister overlegt met minister LNV over landbouwgif (PvdD)

Notitie Internationaal Wolvenplan d.d. november 2022

Inleiding:

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, vereist dit feitelijk een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen aan elkaar af te toetsen. De staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau hangt af van de cumulatieve effecten van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden en van andere oorzaken van sterfte, mede als gevolg van het ingrijpen van de mens in populaties. De Guidelines van de EU voor het beheer van grote carnivoren erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat uit een wolvenplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan, en welke maatregelen door elk deelnemend land moeten worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden.

Wolven hebben een groot verspreidingsgebied. Zo is aangetoond dat de Centraal-Europese laagland-populatie voorkomt in de Nederland, België en Duitsland en waarschijnlijk Denemarken. Deze populatie is afkomstig uit Duitsland. Grensoverschrijdende wolventerritoria behoren dan ook tot de mogelijkheden. De genoemde landen hebben dan ook te maken met een groeiende populatie wolven, dien ten gevolge ook met toenemende faunaschade.

Vanuit LNV wordt de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal plan voor de wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Denemarken samengewerkt kan gaan worden.

Internationale samenwerking:
In haar faciliterende rol is het ministerie van LNV verantwoordelijk voor de totstandkoming van een dergelijke samenwerking, uiteraard in afstemming met de provincies.

LNV heeft dan ook contact gelegd met de Duitse counterparts op federaal niveau. Dat heeft geleid tot een tweetal ambtelijke bezoeken in Duitsland en in Nederland.

De volgende gespreksonderwerpen stonden centraal in beide bezoeken:

- Wettelijke bescherming wolf en wolvenbeleidsplannen DUI/NL;
- Monitoring;
- Mogelijkheden gezamenlijke rapportage in het kader van de Habitatrichtlijn;
- Uitwisseling van onderzoeken en rapportages over de wolf;
- Uitwisseling van ervaringen met wolf-werende maatregelen;
- Identificeren andere partners voor deze samenwerking.

Resultaten:

Ad.1. Duitsland en NL hebben vergelijkbare wetgeving en beleid: de strikte beschermde status staat dan ook niet ter discussie. Wel heeft Duitsland als ervaring met het verlenen van een aantal ontheffingen op het verbod tot afschot van aanvallende wolven. De ervaring is tot op heden die ontheffing niet heeft geleid tot afschot van de juiste wolf.

Ad.2. Duitsland en NL hebben om de ontwikkeling van de wolvenpopulatie te volgen vergelijkbare monitoringsplannen (het NLse is afgeleid van het Duitse); afspraak is om te kijken naar een gezamenlijk monitoringsprogramma voor een betere uitwisseling van de data.

Ad.3. Duitsland en NL gaan kijken naar de mogelijkheid en wenselijkheid van een gezamenlijke zes jaarlijkse rapportage in het kader van de Habitatrichtlijn. Deze rapportages vinden plaats over het populatieniveau van biogeografische regio's. Als eerste moet daarbij gekeken worden naar de tijdslijnen voor deze rapportage en het verschijnen van de Europese guidelines hierover.

Ad.4. Afgesproken is dat Duitsland en Nederland beschikbare onderzoeken en rapportages actiever gaan uitwisselen (in het Engels). Een vorm daarvoor moet nog worden ontwikkeld. LNV heeft daarop vooruitlopend al opdracht verleend om de Fact Finding Studie wolf van WenR te vertalen,

alsmede de juridische analyse. Daarnaast zal LNV ook een vertaling van het geactualiseerde Interprovinciaal Wolvenplan faciliteren.

Ad.5. Duitsland heeft al langer ervaring met wolf-werende maatregelen en afgesproken is om te zoeken naar een vorm voor een actieve informatie-uitwisseling hierover.

Ad.6. Om ook uit België de juiste partners aan tafel te krijgen zal LNV tijdens een grensoverschrijdend overleg in Wallonië eind november de juiste personen hiervoor benaderen en de interesse voor internationale samenwerking aftasten. Overigens is Denemarken daarbij niet aanwezig en zal LNV haar contacten inzetten om ook hen te peilen.

Intern gebruik

Werkt voor provincies

Adviesmemo Kostenontwikkeling wolf

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	IPO Werkgroep Natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	8 november 2022
Onderwerp	Kostenontwikkeling wolf
Bijlage(n)	Prognose ontwikkelingen kostenposten wolf

Advies

1. In te stemmen met het opnemen van onderstaande BIJ12 kostenposten voor wolven in de Voorjaarsnota 2023

Inleiding

Deze notitie geeft een overzicht van de te verwachten, door BIJ12 te maken kostenontwikkeling binnen het wolvendossier op basis van het de uitgangspunten zoals opgenomen in het huidige Wolvenplan (uit 2019). Een deel van de benoemde kosten zijn op te nemen in de BIJ12 begroting, en een deel zijn te verrekenen op basis van nacalculatie. Ook is extra capaciteit opgenomen om de toename van de benodigde werkzaamheden te kunnen ondervangen.

BIJ12 werkt aan een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan. We doen dat samen met de provincies en in afstemming met LNV en betrokken stakeholders, via het Landelijk Overleg Wolf. Conform afspraken gemaakt bij vaststelling van het huidige wolvenplan, in 2019, is BIJ12 verantwoordelijk voor het afhandelen van tegemoetkomingsaanvragen bij mogelijke wolvenschade en coördinatie van de monitoring. Daarnaast speelt BIJ12 een rol bij de interprovinciale beleidsafstemming en communicatie over de wolf.

Het voornemen was om de kostenontwikkeling bij BIJ12 mee te nemen bij de vaststelling van het nieuwe interprovinciale Wolvenplan. Als gevolg van recente ontwikkelingen in met name Drenthe en Friesland is het op dit moment nog onzeker of het wolvenplan binnen de beoogde planning vastgesteld kan worden. Om die reden is de notitie over kostenontwikkeling en capaciteit losgekoppeld van de besluitvorming over het wolvenplan.

De in deze memo geschetste kostenontwikkeling staan grotendeels los van beleidsinhoudelijke keuzes die voortvloeien uit het wolvenplan, en zijn hoofdzakelijk het gevolg van de toename van het aantal wolven in Nederland, de daarmee gepaard gaande monitoringsactiviteiten, tegemoetkomingen en informatiebehoefte.

Datum 8 november 2022
Onderwerp Kostenontwikkeling wolf

.

Beoogd resultaat
Adequaat en correct invulling kunnen blijven geven aan de wolf-taken waar BIJ12 verantwoordelijk voor is.

Argumenten
Het tijdig afhandelen van tegemoetkomingen en het tijdig publiceren van schade- en monitoringsgegevens is van belang voor de betrokkenen en vertrouwen in de overheid. De beschikbare capaciteit is hiervoor op dit moment ontoereikend. Daarnaast legt het coördineren van communicatie, het opstellen en afstemmen van het geactualiseerde Interprovinciaal wolvenplan met stakeholders, het afstemmen met provincies in acute gevallen en verzoeken op grond van de Wet open overheid op dit moment een grote claim op de beschikbare capaciteit.

In totaal voorziet BIJ12 in 2023, voor de wolf een kostenpost van € [redacted] Voorgesteld wordt hiervan € [redacted] op te nemen in de begroting van BIJ12. Geschat wordt dat daarnaast in 2023 € [redacted] op basis van nacalculatie aan provincies zal worden doorberekend, dat bedrag is een prognose.

Ter vergelijking, in 2022 bedroeg het budget in de begroting voor de monitoring van de wolf € [redacted] dat bedrag wordt overschreden (verwachting 2023: € [redacted] In 2021 werd voor € [redacted] aan wolvenkosten op basis van nacalculatie aan de provincies doorbelast. Zie bijlage. De te verwachten kosten zijn als volgt opgebouwd:

Monitoring
De geschatte kosten voor monitoring (€ [redacted] in 2023, inclusief nacalculatie) bestaan uit de kosten uit de opdracht aan de Zoogdiervereniging en de kosten uit de opdracht aan WENR. De opdracht met de ZV betreft het coördineren en uitvoeren van het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring (in *totaal* naar verwachting € [redacted] Voor dit totaalbedrag geldt dat ca. 23% (€ [redacted] apart, buiten de BIJ12-begroting om, verrekend wordt op basis van nacalculatie met betreffende provincies. Vervolgens zijn er kosten die voortkomen uit de opdracht met WENR (Raamovereenkomst genetische analyse en sectie, ca. € [redacted] voor monitoring BIJ12-begroting). De kosten voor de monitoring uit deze opdracht betreffen voor het grootste deel die voor de individubepalingen op schademonsters en die voor de analyse op de monitoringsmonsters (individu- en soortbepaling). Ook de bijdrage aan het internationale CEWolf-consortium ten behoeve van de genetische data- & analyse uitwisselingen, maakt onderdeel uit van deze opdracht. Daarnaast zijn er binnen deze opdracht kosten voor communicatiewerkzaamheden, sectie op dode wolven en deelname aan overleggen, maar die maken kostentechnisch een kleiner deel uit van de opdracht.

Monitoring en rapportage is een wettelijke verplichting richting de EU. De wijze waarop invulling wordt gegeven aan die verplichting wordt bepaald door de lidstaten. De hier gepresenteerde kosten vloeien voort uit het IP Wolvenplan 2019 (H7) nader uitgewerkt in het Monitoringsplan wolf, dat op 12 december 2019 is vastgesteld door de Werkgroep Natuurwetgeving.

Tegemoetkomingen voor Schade
De kosten voor de afhandeling van de tegemoetkomingen bestaan uit: kosten uitvoering taxaties (geschat op € [redacted] inclusief training taxateurs), kosten DNA-afname (€ [redacted] overige (jaarlijks terugkerende) kosten: actualisering prijzen schapen; Kosten voor de uitbetaling van de tegemoetko-

mingen worden geschat op € [redacted] Al deze kosten zijn te verrekenen op basis van nacalculatie aan de betreffende provincie, zoals gebruikelijk voor tegemoetkomingen voor faunaschade. Het afhandelen van tegemoetkomingen is een wettelijke taak welke BIJ12 voor de provincies uitvoert.

Capaciteit
Naast een stijging van de uitvoeringskosten vraagt de wolf ook meer capaciteit van BIJ12 dan was voorzien in 2019. Voornaamste reden is de toename van het aantal schadegevallen van circa 50 in 2019 naar een kleine 400 aanvragen in 2022.
Die inzet wordt vooral gepleegd op coördinatie, administratieve afhandeling van tegemoetkomingsaanvragen, monitoring en communicatie.

Faunazaken
Voornaamste reden is de toename van het aantal schade gevallen van circa 50 in 2019 naar een kleine 400 aanvragen in 2022. Om een tijdige afhandeling van de aanvragen mogelijk te maken en de publicatie van de schadecijfers is een extra FTE (schaal 9) noodzakelijk.

Monitoring (NINB)
Ook de monitoringstaken overstijgen op dit moment de daarvoor beschikbaar gestelde capaciteit. Ingeschat wordt dat 0.5 FTE (schaal 10/11) extra nodig is om de monitoring goed te regelen en de gewenste rapportages voor provincies op te kunnen pakken.

Communicatie
De toename van het aantal wolven in Nederland en het maatschappelijk debat vraagt meer van de communicatie dan voorzien in het Wolvenplan 2019. Uitgangspunt is een minimale communicatie en communicatie van beleid bij de provincies maar de vraag over gegevens en overleg met stakeholders vraagt meer tijd. Hiervoor is een 0,5 fte (schaal 10) noodzakelijk. Daarnaast wordt komende maanden met provincies en stakeholders bekeken of er aanvullende wensen zijn voor de communicatie en op welke wijze we dit kunnen oppakken.

Planning / uitvoering
Voorstel is om bovengenoemde kosten voor de monitoring en de capaciteit voor te leggen aan de AAC VP en BAC VP.

Bijlagen
Prognose ontwikkelingen kostenposten wolf

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 15 november 2021 11:42
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken wolvenwerkgroep 31 november a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 231121 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 3.2.1 Reactie Federatie Particulier Grondbezit op de rapporten okt. 2021.pdf; 3.2.2 Reactie VGSN op ff studies def.pdf; 5. Memo keuze diersoorten taxatie wolf.pdf; 6. Memo normering rasters.pdf; 8. Voorstel Planning 2022 vergaderingen IPO WWG.pdf

Beste allen,

Bijgaand de agenda en eerste zending van de te bespreken stukken.

Het belangrijkste ontbreekt nog: Een eerste concept tekst van het wolvenplan 2022, incl. bij behorende memo.
Dat volgt z.s.m. ,hou rekening met enige leestijd ter voorbereiding van de bespreking hiervan. Gelet op de planning zullen we hier volgende week wel over moeten kunnen besluiten.
Dit om te komen tot een volgende concept versie die in het LOW van 14 december kan worden besproken.

Tot dan, met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 16 november 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 23 november 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - dode wolf stroe

3. **Concept teksten wolvenplan 2022**
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming
   3.1 Zie opleg notitie en bijlage; Toelichting: [redacted]
   3.2 Reactie FPG en VGSN

4. **Voortgang, planning en inzet wolvenplan 2022**
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming
   Zie opleg notitie.
   - voortgang en planning toelichting door [redacted]

5. **Keuze diersoorten voor taxatie**
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming
   Zie opleg notitie.

6. **Normering rasters (heroverweging?) en Projectvoorstel innovatieve rasters**
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming
   6.1 Projectvoorstel: Terugmelding stand van zaken – toelichting door [redacted]
   6.2 Normering rasters: Bespreking van ingekomen bericht [redacted]

7. **Overzicht ontheffingen**
   Doel: Ter bespreking
   Terugmelding stand van zaken – toelichting door [redacted]

8. **Planning 2022**
   Doel: vaststelling planning WWG vergaderingen

Zie voorstel vergaderdata.

9. **Nieuws uit de provinciale wolvencommissies**
   Doel: ter informatie

10. **Verslagen van voorafgaande werkgroep bijeenkomsten**
    Doel: vaststelling verslagen

11. **Rondvraag en sluiting**
    - agendapunten LOW

12. **Datum volgende vergadering**
    Voorstel is om op **20 januari 2022** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

    Agenda:
    23 november WWG
    7 december kwartaaloverleg
    14 december LOW
    20 januari WWG

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Reactie Federatie Particulier Grondbezit op de rapporten “Fact finding studie; De wolf terug in Nederland” en de “juridische analyse; De juridische bescherming van de wolf in Nederland en een aantal andere landen”.

Bovenstaande rapporten schetsen een beeld waarbij ingrijpen in de wolvenpopulatie alleen in zeer uitzonderlijke gevallen mogelijk wordt geacht. En hoewel de Europese wetgeving m.b.t. de wolf knellend en weinig flexibel is, kan men echter uit de in de rapporten aangehaalde voorbeelden en jurisprudentie concluderen dat landen op diverse wijze met de richtlijnen omtrent de wolf omgaan. Frankrijk bijvoorbeeld interpreteert de richtlijnen op een soepelere wijze dan bijvoorbeeld België waardoor een meer praktische omgang en meer maatwerk mogelijk wordt. Zelfs het dunbevolkte Finland heeft het voor elkaar gekregen om een wolvenvrij gebied in te mogen stellen. Dergelijke nul-gebieden zouden in het dichtbevolkte en vee-dichte Nederland in dat licht ook ingesteld moeten kunnen worden.

Om te voorkomen dat de negatieve impact van wolven in Nederland te groot wordt en om een bepaald maatschappelijk draagvlak voor de wolf te behouden acht de FPG het noodzakelijk dat de rijksoverheid en de gezamenlijke provincies de grenzen van de Europese wetgeving omtrent de bescherming van de wolf opzoeken om nul-gebieden in te kunnen stellen, beheer van de populatie mogelijk te maken en bij excessen snel in te kunnen ingrijpen bijvoorbeeld door middel van afschot.

In dit licht pleit de FPG er ook voor om met grote spoed in overleg te treden met de buurlanden om afspraken te maken over de bijdrage die NL zal kunnen leveren aan de gunstige staat van instandhouding van de Centraal Europese laagland populatie. In de ogen van de FPG hoeft en kan Nederland hier in aantallen wolven maar een beperkte bijdrage aan (te) leveren.

Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland
www.vgsn-schaapskudden.nl

Aan: BIJ 12, t.a.v. [redacted]
Van: [redacted], voorzitter VGSN
Datum: 11 november 2021

Betreft: Reactie van de VGSN op de factfinding study's die gedaan zijn voor het opstellen van een nieuw Interprovinciaal wolvenplan.
==========

Beste [redacted]

Tijdens het Landelijk Overleg Wolf (LOW) van 5 oktober jl. zijn de twee rapporten toegelicht die opgesteld zijn ten behoeve van het opstellen van het nieuwe Interprovinciaal Wolvenplan 2022. De tekst van de rapporten is door de opdrachtgevers (IPO en LNV) geaccepteerd, de rapporten zijn inmiddels openbaar.

Aan de deelnemers van het LOW is gevraagd om aan BIJ 12, n.a.v. beide rapporten, aan te geven welke beleidsaspecten in het nieuwe wolvenplan de aandacht moeten krijgen. Hierbij onze reactie.

Voor de gestelde vraag in deze notitie te beantwoorden wil de VGSN nadrukkelijk aangeven dat zij de beide studies weliswaar als belangrijke input voor nieuwe beleid ziet, maar dat zij van mening is dat er het nodige af te dingen valt op de rapporten. De factfindingstudy over de ecologische aspecten vinden we erg wolfpositief gekleurd. Het is volgens ons niet echt een neutraal rapport.
Zonder hier in detail op in te gaan zijn wij van mening dat dit rapport "De wolf terug in Nederland" een aantal aspecten onderbelicht laat, deels oude gegevens gebruikt worden en een aantal fouten bevat. Wij baseren ons daarbij met name op onderzoeken en data die betrekking hebben op de situatie en de ontwikkelingen in Duitsland.
In het juridische rapport missen wij een beschouwing over een recentelijk stuk dat de Europese commissie heeft gepubliceerd: "Mededelingen van de Commissie – Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofd van de habitatrichtlijn"(12.10.2021 C(2021) 7301 final). Dit zou naar onze mening betrokken moeten worden bij het rapport van september 2021. De richtsnoeren geven aan hoe de Commissie de relevante bepalingen van de richtlijn interpreteert, weliswaar niet wetgevend van aard. Maar de richtsnoeren zijn bestemd voor nationale, regionale en lokale autoriteiten, natuurbeschermingsinstanties en andere organisaties en zullen helpen bij het vinden van doeltreffende en pragmatische manieren in de omgang met de wolf. Dat laat overigens zien hoe snel de ontwikkelingen gaande zijn op dit moment en dat het alles behalve conflictvrij loopt tussen mens en wolf in Europa. Dat 130 pagina's uitleg bij toepassing van twee paragrafen nodig is verduidelijkt ook het een of ander probleem…

Zo nodig zouden we nog nadere toelichting op het bovenstaande kunnen geven, maar we focussen onze reactie op de beleidsmatige aspecten die in het nieuwe wolvenplan de aandacht moeten krijgen:

1. Perspectief voor de schapenhouders .

Het is van groot belang dat het nieuwe beleid perspectief biedt voor de sector schapenhouderij. De sector ziet momenteel een sterke pro-wolf lobby, verschillend beleid per provincie en te weinig steun voor de ondernemers bij de noodzakelijke aanpassing van hun bedrijfsvoering op het vlak van onder andere preventieve maatregelen, extra arbeid en arbeidsomstandigheden. Dat alles leidt tot gebrek aan draagvlak en bereidheid tot het nemen van maatregelen. Er moet snel een veel eenduidiger en robuuster beleid voor het totale Nederlandse grondgebied komen.

Nader toegelicht:
Er wordt in relatie tot de wolf in Nederland vaak gekeken naar het buitenland. In het buitenland lopen ze soms achter de feiten aan net als wij in Nederland.
Als we het beter willen doen moeten we van de ontwikkelingen in het buitenland leren.
Een half jaar wachten, voordat preventieve maatregelen ondersteund worden, als er ergens een wolf ergens opduikt is één van de punten waardoor er achter de feiten aangelopen wordt.
In Zweden is een zeer groot aaneen gesloten deel van het land (m.u.v. de rendiergebieden) aangewezen als wolven gebied, financiering voor preventieve maatregelen en onderhoud daarvan is daardoor in ruime mate beschikbaar.
De VGSN wil er voor pleiten om daarom heel Nederland als wolvengebied aan te wijzen (dus geen onderscheid in vestigingsbegieden, corridors, risico- en niet-risicogebieden). Hierdoor kan er preventief veel meer gedaan worden waardoor we een hele grote slag maken. Het zou ook het draagvlak enorm vergroten.
Als we alle schapenhouders in de gelegenheid stellen om hun schapen te beschermen met financiering voor materiaal en arbeid dan ga je wolven dus ook beschermen en het draagvlak enorm vergroten.
Financiering van preventieve maatregelen wordt nu gezien als steun aan de schapenhouder. Volgens ons is dit een verkeerde denkwijze. Financiering voor preventieve maatregelen is puur ter bescherming van de wolf. D minimus grens is hierdoor niet aan de orde.

Vanwege actuele ontwikkelen ook het volgende:
Naast preventieve maatregelen m.b.t. omheiningen moeten we ook met prioriteit oplossingen voor aanvallen van wolven op gescheperde schapen overdag bewerkstelligen. Kan een herder met een wapen met rubberen kogels op pad om de wolf op heterdaad een negatieve ervaring te geven wanneer hij overdag een kudde benaderd? Dat is direct de brug naar punt 2.

2. Urgente noodzaak tot een juridisch stevige Escalatieladder en een internationaal wolvenmanagementplan.

Om tot een toepasbare escalatieladder te komen zijn internationale afspraken nodig. Er dient op internationaal niveau snel overeenstemming te zijn over de invulling van het begrip Gunstige staat van instandhouding. Eerst dan kan een Escalatieladder

met een goede juridische basis vastgesteld worden en krijgen we duidelijk welke preventieve maatregelen daar bij horen en kunnen we een verjagingskader en -beheerkader opstellen.
LNV dient internationaal initiatief te nemen. Helaas gebeurd dat niet, dus daar zullen we partijen van het LOW gezamenlijk initiatief moeten nemen.

Overigens is het ons bekend dat No Wolves al enige tijd geleden een voorstel tot aanpassing van de escalatieladder aan de escalatieladder van Nedersaksen aan de deelnemers van het LOW heeft aangeboden. Naar onze mening geeft dat voorstel zeer goede aanknopingspunten voor een escalatieladder in het nieuwe wolvenplan.

3. Herijking normen preventieve maatregelen.

Na afloop van het LOW op 5 oktober heeft [redacted] een aantal proefopstellingen van (flexibele) rasters getoond en een pleidooi gehouden voor heroverweging van de gestelde normen voor wolfwerende rasters. Zijn betoog is vooral ingegeven door de ervaringen die de afgelopen periode door de schapenhouders zijn opgedaan.
De VGSN onderschrijft het pleidooi van [redacted] zeer en verzoekt BIJ 12 hier in het nieuwe wolvenplan nadrukkelijk aandacht aan te besteden.

Tenslotte.

Een groot deel van de leden van de VGSN is nog steeds bereid aan een oplossing te werken om samen te leven met wolven, maar om dit draagvlak te behouden hebben zij wel behoefte aan perspectief (zie ook hierboven). Duidelijkheid over waar de grens ligt van wat men van hen mag verwachten. Onder weideschapenhouders ligt het draagvlak lager omdat zij veelal geen perspectief zien in een rendabel verdienmodel wanneer zij aan de (huidige) normen moeten voldoen.

Graag zouden wij, mede ten behoeve van het draagvlak onder de schapenhouders, nog de volgende oproepen willen doen;

1. Bedenk oplossingen niet voor ons maar met ons.
2. Betrek ons bij alle pilots om draagvlak te vergroten. (Niet alleen door een pilot te draaien bij een lid van de VGSN maar betrek ons bij de hele pilot. Wij hebben dezelfde belangen en brede praktijk ervaringen. En wij leren van het meewerken en meedenken aan oplossingen).

Zoals gezegd, wij geven zo nodig graag nadere toelichting op deze reactie.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Werkt voor provincies

Memo

Van [redacted]

Afgestemd met [redacted]

Aan IPO wolven werkgroep

Datum 12 november 2021

Onderwerp Keuze diersoorten voor taxatie

Bijlage(n) -

Inleiding

Naar aanleiding van een situatie in Overijssel waarbij mogelijk sprake is van een wolvenaanval op hond en (indirect) konijnen dient zich de vraag aan voor welke diersoorten er wel of juist niet een taxatie opname gewenst is.

Deze melding is (overigens in het verlengde van een melding m.b.t. kippen uit juni 2020) de aanleiding om meer beleidsmatig na te denken wat onze taakopvatting is m.b.t. andere diersoorten dan bedrijfsmatige gehouden dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten (beide komen voor tegemoetkoming in aanmerking). Dat is het primaire vertrekpunt. Er ligt geen uitspraak wat we niet/anders nog mogen doen.

Past het binnen de opdracht van BIJ12 om ook af te gaan op andere diersoorten? Nu is de 'taxatie' vooral gericht op het bepalen van de situatie en het vinden van bewijsmateriaal vanwege de inzet van een mogelijke tegemoetkoming.

Gevraagd wordt om te besluiten voor welke dieren / diersoorten / groepen dieren er een taxatie dient plaats te vinden. Zie voorstel.

Toelichting en achtergrond

- Op dit moment is de opdracht om taxatie/veldopname/DNA afname etc. te laten plaatsvinden n.a.v. schademeldingen van mogelijke aanvallen door wolf.
- Niet bepaald is voor welke diersoorten dit zou dienen plaats te vinden.
- De tegemoetkomingsregeling geeft aan dat alleen voor gehouden landbouwhuisdieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten een schadevergoeding mogelijk is.
- De praktijk is dat wij voor diverse diersoorten een taxatie laten plaatsvinden.
- Zeer zelden komen er soorten langs waarover evt. discussie kan plaatsvinden.

Naar aanleiding van voornoemde situatie willen wij aan de provincies de vraag stellen of wij nadere keuzes dienen te maken in het wel of niet ter plekke gaan voor bepaalde diersoorten.
Zowel uit kostenoverwegingen als vanwege de hiermee gemoeide tijdsinvestering is een nadere standpuntbepaling verstandig. Zeker zo belangrijk is de afweging te maken waarom bepaalde diersoorten wel of niet voor een taxatiebezoek in aanmerking zouden komen.

Helder is dat dit voor gehouden landbouwhuisdieren en ook hobbymatig gehouden schapen en geiten, blijft zoals het is. (Tenzij in het kader van het nieuwe wolvenplan anders zou worden besloten.)
Duidelijk is ook dat de taxatie zicht richt op enerzijds schadebepaling en anderzijds bijdraagt aan de wolf-monitoring.

De vragen die gesteld kunnen worden:

- Waarom zouden we hobbymatig gehouden kippen, konijnen of ander kleinvee willen taxeren?
- Waarom zouden we een hond of evt. ander 'huisdier' willen taxeren?

Immers taxatie van schade op deze diersoorten is niet relevant (want het wordt niet vergoed). Praktisch leidt een dergelijk bezoek natuurlijk wel tot informatie over de aanwezigheid van wolven, via DNA en/of andere wolvensporen. Dat levert daarmee zowel een bijdrage aan de monitoring van de wolf als informatie over het gedrag van (mogelijk) de wolf.
Het woord taxeren wordt hier bewust gebruikt omdat dit de primaire aanleiding is voor de werkwijze.

In geval van hond speelt bijv. ook het maatschappelijk draagvlak en het 'veiligheidsaspect' mee. Hetgeen ook een reden is/kan zijn om ter plekke te gaan en bijv. veldopname te doen en DNA af te nemen.

Indien de maatschappelijke relevantie wordt meegewogen (veiligheid burgers/honden) is het dus denkbaar dat ook andere meldingen (niet zijnde schade) worden geregistreerd en voorzien worden van veldbezoek/taxatie/DNA analyse.

Het doel is daarmee anders en zou dit ook kunnen leiden tot een andere vorm van veldbezoek.

(Mocht de aanval op mens gericht zijn dan is afname van DNA ook relevant, maar dat is weer een geheel andere situatie, dat zullen we in de handelingsprotocollen moeten gaan voorzien)

Voorstel

1. **B12 blijft taxeren voor gehouden landbouwhuisdieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten. (motief: schade/tegemoetkoming**)
2. **BIJ12 zal tevens in geval van mogelijk aanval wolf op hond ook een veldbezoek plegen, veldopname doen en DNA afnemen (motief: maatschappelijk draagvlak/veiligheid/gedrag wolf).**
3. **Als het alleen om andere soorten gaat, gaan wij er <u>niet</u> op af.**

- Indien nodig zullen we voor 2 een aparte opdracht en/of protocol gaan omschrijven en dit met het taxatiebureau opnemen.
- Mochten we in kader van het nieuwe interprovinciale wolvenplan anders besluiten dan is dat pas dan aan de orde.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	15 november 2021
Onderwerp	Heroverwegen normen wolvenrasters
Bijlage(n)	[redacted] (in deze memo toegevoegd)

WWG 23 11 21 agendapunt 6

Inleiding
Wij hebben eerder gesproken over de normering van de rasters. Zeker indien wij de normen strakker willen gaan hanteren is dit te meer een punt van aandacht. In de concept tekst voor het nieuwe wolvenplan wordt nu nog gesteld dat wij dat nader gaan bezien. Dit mede in het licht van het verzoek om medewerking te geven aan een 'innovatieve pilot' op dat punt. Denkbaar is ook hier anders mee om te gaan.

Gevraagd wordt om:
Te bepalen of en hoe wij hier mee verder gaan. Grofweg de volgende opties:
a. Handhaven huidige normen.
b. Handhaven huidige normen met behulp van pilot heroverweging verkennen.
c. Heroverwegen en nieuwe normen bepalen en deze opnemen in het Wolvenplan.

Het spreekt voor zich dat deze discussie ook in het Landelijk Overleg Wolf zal plaatsvinden. In overleg met [redacted] zal bezien worden hoe dit kan worden geagendeerd.

Onderstaand de ingekomen mail:

Van: [redacted] <info@dlobv.nl>
Verzonden: zaterdag 13 november 2021 17:27
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Heroverwegen normen wolvenrasters

Beste [redacted]

Tijdens het laatste LOW heb ik het heroverwegen van de normen voor flexibele rasters aan gekaart.
Daarna is het stil op de radar maar ik hoor wel in de wandelgangen dat mijn oproep door sommige deelnemers aan het LOW verkeerd begrepen wordt.

Het wordt gezien als een stap achteruit terwijl ik hem zie als een grote stap vooruit.

In Gelderland begon men als pioniers in Nederland omdat zij immers de eerste provincie was die met gevestigde wolven te maken kreeg. Normen moesten bepaald worden en

werden in goed overleg vastgesteld. Dit zonder nog echt te weten wat dit in de praktijk zou gaan betekenen omdat er nog geen ervaring was met deze normen in Nederland en omdat de norm anders was dan in de landen om ons heen.

Voor zover ik weet zijn er ook duidelijke afspraken gemaakt over de vastgestelde normen. Er zou afgesproken zijn dat de normen die in de Gelderse commissie vastgesteld zijn het uiterste is wat je van een schapenhouder mag verwachten. De normen uit de commissie zijn later overgenomen door BIJ12.

Wat men toen niet wist is dat er in de praktijk nogal wat fysieke en praktische problemen ervaren worden bij het voldoen aan de gestelde normen waardoor het lastig blijkt om draagvlak te creëren.

Inmiddels zijn er wel ervaringen opgedaan met materialen om te voldoen aan de normen.

Terugkijkend hierop heb ik met meerdere collega's in het Gelderse wolvengebied gesproken en mij verdiept in wat wolvendeskundigen in Nederland en daarbuiten in media en tijdens kennisbijeenkomsten melden.

Voor de meeste gescheperde kuddes hoeven de problemen niet groot te zijn. Wanneer er goede afspraken gemaakt kunnen worden met de TBO's zijn er wat mij betreft meerdere oplossingen. Ik noem er drie. Flexibele wolfwerende omheiningen die langer op dezelfde plekken mogen blijven staan, één of meerder vaste wolfwerende omheiningen in het gebied of één of meerdere schaapskooien in het gebied. De financiering hiervan zal nog verder uitgewerkt moeten worden.

Voor de kuddes in, zoals we dat noemen, de flexnetten begrazing waarbij de kuddes één of enkele dagen in flexibele omheiningen grazen en dan weer verplaats worden is de uitdaging groter. Deze uitdaging geld ook voor de winterbegrazing van gescheperde kuddes en weideschapenhouders.

Een groot deel van de leden van de VGSN is nog steeds bereid aan een oplossing te werken om samen te leven met wolven maar om dit draagvlak te behouden hebben zij wel behoefte aan perspectief. Duidelijkheid over waar de grens ligt van wat men van hen mag verwachten. Onder weideschapenhouders ligt het draagvlak lager omdat zij veelal geen perspectief zien in een rendabel verdienmodel wanneer zij aan de normen moeten voldoen.

Wanneer ik goed luister naar wolvendeskundigen in binnen en buitenland dan zou een wolf van nature niet proberen te springen maar proberen te kruipen. Gedrag wat ik geneigd ben te geloven omdat wij dat ook zien bij onze honden. Zij springen niet uit zichzelf over onze flexibele netten, dit moeten wij ze leren.

Wanneer de omheining goed gezet wordt en er staat voldoende stroom op de draad zal een wolf deze negatieve prikkel niet snel vergeten. Ook dit kunnen wij beamen. Het ge-

beurd weleens dat we boze passanten die hun hond uitlaten te woord moeten staan omdat hun hond geschrokken is na een aanraking met onze flexibele omheining waarna de hond niet meer in de buurt van onze schapen, omheining of zelfs niet meer op dezelfde plek durven komen. Het gebeurd ook wel eens dat onze eigen honden stroom krijgen en van schrik weglopen.

Met deze wetenschap en ervaringen zou een omheining, goed gezet en met genoeg stroom van 90 cm hoog voldoende moeten zijn. Een norm die ook in andere landen wordt gehanteerd.

Mijn ervaring en veronderstelling is dat dit ook voldoende was voor de wolf die vorig jaar rond Heusden rond hing. Hij heeft daar niet goed gedaan voor het draagvlak maar pakte alleen niet goed beschermd vee. Er was in die tijd ook een kudde schapen aan het grazen op de vestingwallen in Heusden. De bewuste wolf is 's nachts gezien op de vestingwallen door een buschauffeur. Hij is niet in de omheining van deze kudde geweest. De schapen stonden achter een flexnetten omheining van 90 cm hoog met voldoende stroom.

Een andere ervaring is van een collega op de veluwe, wolven zijn geregeld in de buurt van zijn schapen. In eerste instantie heeft bij met flexnetten van 90 cm hoog gewerkt zonder wolven aanvallen. Nu werkt hij met wolvennetten van 120 omdat dat van hem gevraagd wordt maar zijn stellige overtuiging is dat die van 90 cm voldoende zijn.

Het de informatie van wolvendeskundigen en de ervaringen van schapenhouders in het achterhoofd is het heroverwegen van de gestelde normen erg verstandig.

Schaapherders van voornamelijk gescheperde kuddes op de Veluwe werken met de nu geldende normen maar de bereidheid onder de weideschapenhouders is erg laag waardoor er nog veel onbeschermd vee rondloopt in het wolvengebied van Gelderland. Omdat het draagvlak zo laag is wordt er ook weinig gebruik gemaakt van de subsidie regeling.

Wanneer schaapherders wel inzetten op rasters die voldoen aan de norm maar weideschapenhouders niet waardoor hun schapen gepakt worden door een wolf hebben de goedwillende schaapherders daar last van. Immers de wolf leert zo dat schapen een makkelijke prooi zijn.

Ik ben ervan overtuigd wanneer we alle schapen in Nederland of om te beginnen alle schapen in aangewezen wolvengebieden achter deugdelijke 90 cm hoge omheining gaan houden dat we een enorme slag kunnen gaan maken. Ik verwacht ook dat wanneer de norm bijgesteld wordt het eenvoudiger wordt om schapenhouders te overtuigen waardoor het draagvlak zal toenemen. We moeten ons er ook van bewust zijn dat de stap van de huidige manier van schapenhouden naar een 90 cm hoge omheining al een hele grote stap is voor veel schapenhouders.

Het zou wel eens zo kunnen zijn dat we 90% van de wolven weg kunnen houden van schapen achter 90 cm, 95% achter 120 cm en er zal wellicht altijd een percentage zijn wat je nergens vandaan kunt houden.

Wanneer we een norm van 90 cm hanteren waar toch een wolf overheen gaat zou een tweede stap 120 kunnen zijn.

Datum 15 november 2021
Onderwerp -

Wel ben ik van mening dat de huidige gebruikte systemen voor flexibele omheiningen verbeterd dienen te worden. Zo zou minimaal de eis moeten zijn dat de netten en draadsystemen voorzien worden van een onderste aarde/- draad of er zal met een +/- systeem gewerkt moeten worden zodat een wolf altijd stroom krijgt wanneer hij probeert te kruipen, ook wanneer de ondergrond waar hij op staat kurkdroog is waardoor hij zelf niet aard.

Mijn totaal oplossing zou zijn heel Nederland wolvenleefgebied, minimale bescherming 90 cm(goed gezet met aanvullende eisen) en als volgende stap 120 cm.
En uiteindelijk, wie hier niet aan voldoet geen vergoeding bij schade door wolf.

Hoe en waar kan ik dit bespreekbaar maken? Wel zo dat er ook echt inhoudelijk over gedebatteerd kan worden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
[redacted]
[redacted]
Tel: 06-[redacted]
Mail: Info@dlobv.nl

Planning 2022 vergaderingen IPO wolvenwerkgroep en LOW – voorstel dd 121121

Datum	WWG	LOW	Kwartaal overleg	BIJ12 regulier	IPOwgnw	AACVP	BACVP	IPO bestuur
2021				9 nov webs	11 nov			
				16 nov jvslg				
							18 nov	
	23 nov							
						9 dec		
			7 dec					
1e concept WP22		14 dec		16 dec				
2022		LOW	Kwartaal	BIJ12 reg.	IPO wgnw	AACVP	BACVP	IPO bestuur
	Do 20 januari							
							3 febr	
					17 febr			
	Di 22 februari							
Eindconcept WP22	7 mrt klaar							
Stakeholder rondje	7/3-13/4							
			8 mrt					
		22 maart				16 mrt		
	Do 24 maart							
							7 april	
Eindversie WP22	14 april klaar							
WP22	Di 19 april				21 april			
	Di 10 mei					4 mei		
		11 mei						
WP22						19 mei		
	Do 26 mei							
			7 juni				25 mei	
WP22					16 juni		16 juni	
	Di 21 juni							
						6 juli		
	Do 14 juli	21 juli						
			6 sept					???

	Di 23 aug						22 sept	
	Do 22 sept							
					29 sept			
		4 okt				6 okt		
	Di 18 okt							
							3 nov	
					17 nov			
	Do 24 nov							
			6 dec					
		13 dec				14 dec		
	Di 20 dec							

Uitgangspunten:

- Inzet is om voor zomerreces WP22 in BACVP te hebben gehad.
- Inclusief een stakeholder raadpleging (minimaal LOW)
- Datum IPO bestuur nog nader te bepalen (Jeroen?)
- afstemming IPO wg etc.
- verdeling met kwartaaloverleg/WWG
- LOW data onder voorbehoud besluitvorming LOW

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 15 februari 2022 12:08
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken WWG 22 februari 2022
Bijlagen: 6.1 Brief rapport "De wolf terug in Nederland".pdf; 6.2 Bijlage weerlegging van de stelling dat circa 4.000 tot 13.000 schapen ten prooi vallen aan honden en vossen.pdf; 0.1 Agenda 220222 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 10. IPO Wolvenwerkgroep 20 januari 2022.pdf

Beste allen,
Bijgaand de agenda en enkele stukken. De Handelingsprotocollen volgen z.s.m. Andre stukken m.b.t. agendapunten 3 en 4 zijn reeds in uw bezit.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

IPO Wolvenwerkgroep

20 januari 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit
Vaststelling agenda en mededelingen	• De besluit- en actiepunten zullen worden vastgelegd, ook voor afgelopen overleggen waar nog geen verslag van is.
Stand van zaken (memo) beleidskeuzes, tegemoetkoming in de schade	• De huidige regeling vindt doorgang (tegemoetkoming in de schade met betrekking tot bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren), maar na de eerste drie jaar in de begrensde leefgebieden, zal een eigen bijdrage gevraagd worden. • Daarnaast zal het worden gekoppeld aan de aanwezigheid van preventieve maatregelen. • Alle (hobbymatig) gehouden hoefdiersoorten zullen vergoed worden. • Indirecte kosten zal niet vergoed worden. Arbeid of bijkomende schade zal niet worden vergoed.
Stand van zaken (memo) beleidskeuzes, hybride wolf	• Er moet naar gestreefd worden om hybridisatie te voorkomen en hybriden uit de populatie te verwijderen voor bescherming van de fauna.
Stand van zaken (memo) beleidskeuzes, omgang met gewonde wolf	• Alleen na de inschatting dat een gewond dier terug kan naar de natuur, zal een gewonde wolf worden opgevangen.

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Nader bespreken of vanuit het secretariaat LOW ook een (provinciale) inbreng in de kadernotitie van het LOW moet komen	Kleiner comité	Voor de deadline van het aanleveren van de stukken
Met [redacted] afstemmen of deze kadernotitie ook met de provincies gedeeld kan worden (zodat de provincies aanvullingen kunnen geven)	[redacted]/[redacted]	
In de beleidskeuzenotitie opnemen dat het alleen mogelijk is om één specifiek individu uit de populatie te nemen als het nodig is	[redacted]	

(uitgewerkte situatie) + het moet de gunstige staat van instandhouding niet in de weg staan. Onderscheid maken in populatiebeheer (lange termijn perspectief) en incidenteel individuen uit de populatie nemen (probleemwolf)		
Bij handelingsprotocol verwoorden dat bij schade aan natuurbegrazers niet geëscaleerd gaat worden	[redacted]	
Komen met een tekstvoorstel voor de beleidskeuze notitie met betrekking tot de internationale samenwerking	[redacted]	
In overleg met Teun (en andere provincies) met betrekking tot de internationale samenwerking	[redacted] (en/of [redacted]	
Bij calamiteitenregeling wordt in de tekst toegevoegd "in dezelfde of aangrenzende gemeenten"	?	
Bij tegemoetkoming in de schade benoemen dat er ervaring opgedaan wordt met kuddebewakingshonden en dat dat een aanvulling kan zijn	?	
Navragen hoe het zit met ontheffingen voor het beheren van hybride wolven	[redacted]	
Uitzoeken hoe het zit met de CITES en NVWA verklaring bij grensoverschrijdend transport van een gewonde wolf	[redacted]	
Indien er gegevens beschikbaar zijn over hondenaanvallen op schapen, deze gegevens doorsturen naar Ben	Iedereen	

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 22 februari 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 22 februari 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   a) **Vergaderingen** - fysiek en/of digitaal?
   b) **Printen en vertalen FFS en JA ?** – wat willen wij daarmee?
   c) **Kamervragen** – werkafspraak ?
   d) **Internationale verspreidingskaart** ([redacted]
   e) **Grensoverschrijdende monitoring** ([redacted]
   f) **Taxatierapport –** ter kennisname
   g) **Classificatie schapen** ([redacted]
   h) **Jaarverslag** ([redacted]
   i) **Goudjakhals** ([redacted] [redacted]

3. **Memo's IPO lijn** (bijlagen: zie mail d.d. 9 februari; idem bij stukken IPO wgnw) - toelichting [redacted]/[redacted]
   Doel: Ter bespreking evt. vervolgacties.
   - Terugmelding uit de IPO wgnw.

4. **LOW notitie** (bijlagen: zie mail d.d. 9 februari) - toelichting [redacted]/[redacted]
   Doel: Ter bespreking
   - Op welke wijze kunnen wij deze notitie meenemen in het Wolvenplan?

5. **Voorstellen Handelingsprotocollen** – toelichting [redacted] cs. *NB: nazending volgt.*
   Doel: Ter bespreking en besluitvorming, bepalen vervolgproces

6. **Reactie Nationaal Park Hoge Veluwe op de FFS** (zie bijlagen 6.1/6,2) **-** toelichting [redacted]/[redacted]/[redacted]
   Doel: Ter bespreking
   - Hoe willen wij hierop reageren?

7. **Terugmelding bespreking Projectvoorstel innovatieve rasters** – toelichting [redacted]
   Doel: Ter bespreking om vervolgacties te bepalen

8. **Overzicht ontheffingen** – toelichting [redacted]
   Doel: Ter bespreking

9. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

10. **Besluitenlijst vorige vergadering.**
    - zie bijlage 20 januari 2022

11. **Rondvraag en sluiting**

12. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op do **24 maart 2022 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

    Agenda:
    22 maart Kwartaaloverleg
    24 maart WWG
    29 maart LOW

met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 17 januari 2022 17:05
Aan: [redacted] minlnv.nl
Onderwerp: Agenda IPO Wolvenwerkgroep 20 januari a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 200122 WOLVEN WERKGROEP.pdf

Dag allen,

Hierbij de agenda voor de aankomende IPO wolvenwerkgroep van 20 januari a.s.

Tot dan!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 30 november 2021 16:21
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg 7 december, Tussenrapportage Wolf Q4
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 december 2021.pdf; 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 7 september 2021.pdf

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 december vindt het vierde kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.
Verder staat onderstaande uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws'. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 7 december 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 december	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Wo 15 december	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 09:06
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl) [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]

[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@flevoland.nl) [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted]@wur.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl) [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 4e en laatste Tussenrapportage van dit jaar komt er aan (dinsdag 14 december). Dit keer gaat het over de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 30 november** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 december.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	**Wat**
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 december	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	7 september 2021
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), , [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Friesland), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (Zoogdiervereniging)

Welkom en opening
[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 8 juni 2021
Er zijn geen op- of aanmerkingen op de notulen van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Eindvalidatie wolvenmeldingen

Op 7 juli en 30 augustus heeft een eindvalidatie plaatsgevonden van de wolvenwaarnemingen in de database van het wolvenmeldpunt. Alle bekende data (C1 en C2 meldingen) van 2015 tot en met april 2021 is opnieuw beoordeeld door alle validatoren tezamen. Deze eindvalidatie zal vanaf nu jaarlijks plaatsvinden. Een aantal meldingen zijn afgeschaald naar C3, dit betroffen voornamelijk drollen in de bekende wolventerritoria.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

Er zijn niet veel bijzonderheden te benoemen. In Friesland/Drenthe is de in Appelscha doodgereden wolf aangetoond bij schademeldingen. Van deze wolf is de herkomstroedel nog niet vastgesteld. Op de Noord- en Midden Veluwe zijn nu twee à drie generaties nakomelingen. De verwachting is dat deze nakomelingen langzaamaan hun eigen weg zullen gaan vinden. Eén zoon van de Noord-Veluwe lijkt zich te vestigen bij het vrouwtje van de Midden-Veluwe. Er is ook een jong nog noordelijker in het territorium op de Noord-Veluwe aangetroffen (Noordnoord-Veluwe). Hier nabij is ook een nieuwe wolvin vastgesteld, afkomstig uit Barnstorf. Op de West-Veluwe is GW1490m opnieuw aangetoond. Hiermee zit dit individu feitelijk een half jaar in dit gebied en is dus feitelijk gevestigd.
In Noord-Brabant en Limburg is GW1625m, het alpiene mannelijke dier, aangetoond.

Een totaalkaart, net zoals in Duitsland gemaakt wordt, kan wellicht verduidelijking brengen in de stand van zaken rondom de wolven in Nederland. Per gebied kan dan met verschillend gekleurde stippen worden gewerkt, om duidelijk te maken waar de roedel(s), paartjes en individuele dieren zitten. **Actie/idee:** Dit zal deze tussenrapportage nog niet gemaakt worden, maar is wellicht iets voor volgende tussenrapportages of het jaarverslag.

b. DNA uitslagen maand soortbepaling

Zie vorig punt in verslag.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Vanuit de monitoring is er weinig aan te vullen aan hetgeen wat al duidelijk is geworden uit de DNA analyse. Dit geeft een goed beeld wat ook op de camera's te zien is.

In Drenthe heeft een wolvin schapen aangevallen. Of dit hetzelfde individu betreft als op camera's is gezien, is niet bekend.

Er is weinig zicht op de Zuidoost Veluwe. Veel van dat gebied betreft rustgebied. Er hangen daardoor ook weinig camera's.

In het noordelijke deel van de Noord-Veluwe hebben meerdere mensen opgezette tepels bij een wolvin gezien. Er is geen indicatie van roedelvorming vastgesteld. Opgezette tepels komen vaker voor bij dieren in het *Canis* geslacht, en kan duiden op schijnzwangerschap.

Soms worden meldingen gedaan via social media, maar worden die meldingen vervolgens niet officieel gemeld bij het Wolvenmeldpunt. Deze meldingen zullen niet worden meegenomen in de data. Dit gebeurt alleen als er echt een melding wordt gedaan bij het wolvenmeldpunt. Daarnaast worden ook beelden van cameravallen die zonder toestemming van de terreinbeheerders zijn geplaatst niet meegenomen. **Actie / idee:** Dit staat nog niet expliciet in het monitoringsplan wolf. Het zou een goede aanvulling zijn dit erin te zetten.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

In het noordelijke gedeelte van de Noord-Veluwe is een wolvin uit de roedel van Barnstorf aangetoond. Het is niet zeker of hier sprake is van paarvorming of dat deze wolvin een doorlopende wolf betreft. Ook is nog niet helemaal duidelijk welk gebied precies gebruikt wordt. Hopelijk is hier de volgende tussenrapportage meer duidelijkheid over. De vrijwilligers van het wolvenmeldpunt hebben zich eerst gefocust op het vaststellen van de individuen in het gebied.
Omdat er nog veel onduidelijkheid is, moet er niet gespeculeerd gaan worden. Alleen de feiten moeten terugkomen in de tussenrapportage. Ditzelfde geldt voor uitspraken over de nakomelingen van de Veluwe. Ook hierbij moet alleen benoemd worden wat er met zekerheid vast is gesteld door middel van data.

In de samenvatting zal een rectificatie komen op de tussenrapportage van de vorige keer. Toen werd er gemeld dat er vier welpen waren, maar er zijn er inmiddels zes aangetoond. Dit is een goed voorbeeld dat monitoring altijd terugkijken is.

De kleuren van de wolven op de kaart zijn lastig te zien. Dit is gelukkig minder bij de interactieve versie, waarop ook ingezoomd kan worden. Ieder individu krijgt een eigen kleur in de kaart. Hoe meer individuen, hoe meer kleuren. De kleuren gaan daardoor steeds meer op elkaar lijken, omdat de echt verschillende kleuren al gebruikt zullen zijn.

De wolf op De Groote Heide zit niet alleen op De Groote Heide, maar het betreft een provinciegrensoverschrijdend gebied. Er zal een zin worden toegevoegd die dit duidt.

Bij schade zal nog een opmerking worden toegevoegd over de daling van schademeldingen na 12 mei in De Groote Heide. Opgemerkt wordt dat dit komt door het aanbod van jong wild. Dit is ook goed te zien als de schademeldingen per maand worden bekeken. Er is een daling van schademeldingen in de zomer te zien. **Actie / idee:** Dit zal ook een keer in de tussenrapportage en/of het jaarverslag worden opgenomen.

Actie / idee: Ook het verschil in visuele kenmerken tussen wolven van de laaglandpopulatie en de

alpiene populatie wordt geopperd als onderwerp om een keer mee te nemen in de tussenrapportage en/of het jaarverslag. Met daarbij ook het voordeel voor de genetische diversiteit als de alpiene populatie en laaglandpopulatie kruist. Dit laatste kan ook worden benoemd als het volgende keer wellicht over paarvorming gaat.

Bij schade is een schema toegevoegd om de tekst te verduidelijken. Dit schema wordt als een goede toevoeging gezien, en zal blijven staan in plaats van de tabel.

Overige tekstuele op- en aanmerkingen mogen in het gedeelde document worden toegevoegd en/of verwerkt.

Overige bespreekpunten

a. Fysiek versus digitaal kwartaaloverleg

Er zal worden afgewisseld tussen fysiek en digitaal vergaderen. Bij de fysieke vergaderingen kan dan ook eventueel op locatie worden vergaderd. Als er niet op locatie wordt vergaderd, zal de vergadering zijn in het vergadercentrum van BIJ12 in Utrecht. Mocht de vergadering fysiek zijn, kan ook hybride vergaderd worden. Bij fysieke vergaderingen kan dan ook digitaal worden aangeschoven.

Rondvraag

Er komen wel eens geluiden bij de provincie Noord-Brabant over reeën die zichzelf vastlopen in flexnetten. Terreinbeherende organisaties maken zich hier zorgen over. Gebeurt dit ook bij de overige provincies?

Ja, dit gebeurt ook bij de overige provincies. Op de Veluwe lopen niet zoveel reeën. Vaak duurt het ook maar enkele jaren, omdat de reeën nu gewend zijn om over 90 centimeter netten te springen. Nu moeten ze opeens over 120 centimeter netten. Die gewenning kost even tijd. Reeën kunnen 150 centimeter springen, dus flexnetten van 120 centimeter zouden geen probleem moeten zijn.

Daarnaast hoort de provincie Noord-Brabant dat getroffen veehouders de taxatierapporten niet mogen inzien.

Dit klopt niet, getroffen veehouders krijgen deze taxatierapporten niet actief opgestuurd, maar als bij BIJ12 het verzoek komt om taxatierapporten op te sturen naar de veehouder, krijgt hij deze opgestuurd. **Actie/idee**: BIJ12 wil toe naar een situatie dat veehouders na de taxatie een bevestiging taxatie krijgen, zoals nu ook bij taxaties van gewassen het geval is.

Bij de Zoogdiervereniging is de mogelijkheid om je in te schrijven voor de professionele wolvencursus. De verwachting is dat (veel) meer aanmeldingen zullen binnenkomen dan er plekken zijn. De lijst met aanmeldingen zal dan met [redacted] en [redacted] worden besproken, om ervoor te zorgen dat de mensen die zich werk gerelateerd veel met het wolvendossier bezig houden prioriteit krijgen.

Tip voor iedereen: later vandaag (7 september 2021) zal een digitaal symposium zijn vanuit Brussel van Intergroup van het Europees Parlement over illegale stroperij van wolven. Het begint om 16:30 uur.

De Fact finding study is klaar, net als de juridische analyse. De juridische analyse zal nog wel aangevuld worden met informatie uit een aantal landen. De fact finding study en juridische analyse zullen in de wolvenwerkgroep van september verder worden besproken. Later zal deze ook met het Landelijk Overleg Wolf worden gedeeld.

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	7 december 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 7 september 2021
Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 7 september 2021

4. Mededelingen
a. Publicatie Tussenrapportage op woensdag 15 december i.p.v. dinsdag ([redacted]

5. Uitslag wolvendata
De totale lijst is op 25-11 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreken concept (allen)
b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted]

7. Overige bespreekpunten
a. Voorstel andere aanpak winter individu DNA-analyse ([redacted] / [redacted]
b. Voortgang Wolvenplan 2022 ([redacted]

8. Rondvraag

9. Sluiting

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 12 juni 2023 17:11
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Agenda kwartaaloverleg ma 19 juni 2023
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 19 juni 2023.pdf; Verslag kwartaaloverleg wolf 4 april 2023.pdf

Hallo allemaal,

Volgende week maandag 19 juni (van 14:00-16:00) vindt het tweede kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Bedenk alvast of jullie zelf nog bespreekpunten hebben. Ook is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.

De Voortgangsrapportage Wolf (voorheen 'Tussenrapportage') wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Voortgangsrapportage Wolf af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt dan ook (of begin volgende week).

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden (of als er meer tijd nodig is, uiterlijk volgende week).

Tot ziens op maandag 19 juni om 14.00 uur via Teams!

Hieronder nog eens de volledige planning:

Wanneer	Wat
Wo 7 juni	Uitslag rondgestuurd soort + individubepaling: Periode 9 februari – april 2023
12 – 16 juni	**Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Ma 19 juni	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten.
Wo 28 juni	Publicatie Tussenrapportage

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T (085) [redacted] | M 06 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	4 april 2023
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Fryslân), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Noord-Holland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (IPO), [redacted] (Provincie Utrecht), [redacted] (Provincie Flevoland), [redacted] (provincie Noord-Brabant), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg)

Welkom en opening

[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten

Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 13 december 2022

Er zijn geen op- of aanmerkingen op het verslag van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Update voortgang wolvenplan en addendum

De BACVP zal binnenkort een besluit nemen over het addendum: de aanvulling op het huidige wolvenplan. Het addendum bevat enkele beleidswijzigingen en een nieuwe versie van de interventierichtlijnen.

b. Update digitalisering wolvenmeldpunt

De digitalisering van het wolvenmeldpunt zit in de eindfase. De nieuwe applicatie omvat een aantal onderdelen. De web invoerapplicatie is voor iedereen toegankelijk. Hiervoor is geen inlog nodig. Iedereen kan hier waarnemingen invoeren.
Vrijwilligers van de Zoogdiervereniging en de terreinbeheerders kunnen gebruik maken van een mobiele applicatie. Hiermee is direct in het veld een waarneming in te voeren. De app is ook offline beschikbaar.
De validatoren krijgen een gedeelte waarin de validatie van de waarnemingen plaats kan vinden. Daarnaast komt er ook nog een viewer beschikbaar. In deze viewer kunnen alle waarnemingen worden geraadpleegd. Deze viewer zal beschikbaar zijn voor de betrokkenen vanuit de provincies, BIJ12, Zoogdiervereniging en terreinbeheerders. Via de viewer krijg je realtime inzicht in de data van je eigen gebied.
Trainingen voor het gebruik van de applicatie staan gepland.

Het live gaan van het wolvenmeldpunt zal in stappen gaan. Allereerst al het mogelijk zijn om waarnemingen in te voeren en deze meldingen te valideren. De viewer is dus niet direct bij oplevering beschikbaar.

Datum 4 april 2023
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Indien een (mogelijk) dode of gewonde wolf via het wolvenmeldpunt wordt gemeld, zou het fijn zijn als er direct een signaal naar de juiste betrokken personen kan worden gestuurd, zodat er eventueel actie kan worden ondernomen.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

Er zijn weer een record aantal monsters geanalyseerd. Dertig verschillende individuen zijn vastgesteld, waarvan twaalf nog niet eerder waren aangetoond in Nederland. Daarnaast zijn twee goudjakhalzen aangetoond.

b. DNA uitslagen maand

Zie agendapunt a. DNA uitslagen kwartaal individueel.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Op de Noord Veluwe zijn veel drollen verzameld afgelopen tijd, om vast te kunnen stellen hoeveel wolvenparen daar aanwezig zijn, maar de monsters zijn niet op tijd bij WENR aangekomen. Deze monsters gaan mee in de volgende kwartaalanalyse.

Bij de monitoring wordt er alleen uitgegaan van de beschikbare data. Mocht er een zichtmelding zijn geweest zonder bewijs, dan wordt dat niet meegenomen.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

De tekstuele opmerkingen kunnen in het SharePoint document worden doorgevoerd en zullen niet in het verslag worden opgenomen.

De kaart met individuen is weer gemaakt en deze heeft een ander uiterlijk gekregen ten opzichte van de vorige keren. De kaart is een verbetering ten opzichte van eerst. Nieuw is dat de focus nu ligt op de gebieden waar een gevestigde wolf, wolvenpaar of roedel aanwezig is in plaats van dat de focus ligt op de individuen. Door het toenemende aantal vastgestelde individuen werd het anders een te rommelige kaart.

Het is goed om na te denken over de duiding van de gebieden/roedels. De lijn tot nu toe is altijd geweest om gebieden te benoemen, zoals bijvoorbeeld Drents Friese Wold, Midden-Veluwe of Groote Heide. Op het moment dat er meerdere paren en/of roedels in een gebied zitten, kan het voor de duidelijkheid beter zijn om de roedels met een andere benaming aan te duiden. Hier zal verder over worden gesproken in de wolvenwerkgroep.

Het aantal meldingen goudjakhals neemt de laatste tijd ook toe. Is de voortgangsrapportage wolf nog wel de juiste plek om deze meldingen te benoemen? Voorlopig blijven wij dit doen. Daarnaast is er behoefte aan een overzicht met alleen de waarnemingen goudjakhals. In de wolvenwerkgroep zal dit verder worden besproken.

Er is een jaaroverzicht opgenomen met het aantal binnengekomen meldingen en het aantal meldingen bevestigd wolf. Dit is iets wat vanaf nu eens per jaar in de voortgangsrapportage zal worden meegenomen.

b. Concept kaart en grafieken LocalFocus

Zie agendapunt a. Bespreken concept.

Planning publicatie en BACVP 13 april

In de tekst van de voortgangsrapportage wordt aangekondigd dat er besluitvorming volgt over het addendum. De tekst wordt op dinsdag definitief gemaakt. Zodra het besluit daadwerkelijk is genomen, en het addendum is vastgesteld, worden uiteraard de teksten daarop aangepast.

Datum 4 april 2023
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Rondvraag
In het zuiden van Nederland is een initiatief ontstaan voor een Wolf Fencing Team (www.wfznl.nl).
In de volgende voortgangsrapportage kan hier wellicht aandacht aan besteed worden.

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	19 juni 2023 om 14:00 – 16:00 uur
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 4 april 2023
Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 4 april 2023

4. Mededelingen
a. Update digitalisering Wolvenmeldpunt ([redacted])
b. Tussenrapportage heet voortaan Voortgangsrapportage Wolf (VRW)

5. Uitslag wolvendata
De totale lijst is op woensdag 7 juni per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)
a. DNA uitslagen kwartaal: soort & individueel (WENR)
b. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Voortgangsrapportage Wolf (VRW)
Concept Voortgangsrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreekpunten:
- Concept (allen)
- Vermoeden tot welpen; uitgangspunt hierbij is dat wij enkel iets in de VRW over welpen opnemen als daar (geverifieerd) bewijs voor is aangeleverd.

b. Concept Kaart (en grafieken) in Voortgangsrapportage middels LocalFocus ([redacted]

7. Wvttk en rondvraag

8. Sluiting

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 31 augustus 2021 15:56
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 september
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 september 2021.pdf; Bijlage 3. Verslag Kwartaaloverleg Wolf 8 juni 2021.pdf

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 september vindt het derde kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze verstuurd kan worden.
Verder staat onderstaande uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws'. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli (*inmiddels rondgestuurd*)
Di 31 augustus	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 september	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: Linda Smitskamp
Verzonden: maandag 16 augustus 2021 14:59
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl); [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]

[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]
[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@bij12.nl)
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@wur.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]
[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@wur.nl>; [redacted]@ipo.nl) [redacted]@ipo.nl>; [redacted]
[redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>;
[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl)
[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q3

Hallo allemaal,

Over een maandje is het zover: de derde Tussenrapportage over de wolf komt er weer aan (dinsdag 14 september)! Dit keer gaat het over de periode van 1 mei tot en met 31 juli 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, Webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 31 augustus** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 september.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli
Di 31 augustus	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 september	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	8 juni 2021
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Friesland), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Zoogdiervereniging)

Welkom en opening
Désiré Karelse heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 9 maart 2021
Onder uitslag wolvendata staat dat haplotype HW02 een kenmerk is die niet in Centraal Europese populaties voorkomt. Klopt dat? Haplotype HW02 komt in 5% van de CE-populatie voor, dus het is een minderheid, maar komt wel voor. Dit zal in het verslag worden aangepast.

Het verslag wordt met inachtneming van bovenstaande correctie vastgesteld.

Mededelingen

a. Voornemen nieuwe opzet BIJ12-website wolf

De website zal de komende periode vernieuwd worden. Er zal een duidelijker onderscheid komen tussen schade en monitoring. De monitoringsdata zal ook op de website komen. Daarnaast zal er meer informatie online komen over bijvoorbeeld leefgebied en ecologie van de wolf.

b. Aankondiging memo samenwerken en data delen

Er wordt met veel partijen samengewerkt omtrent het thema wolf. Het is goed om daar afspraken over te maken en die vast te leggen. Ditzelfde geldt voor het delen van wolvendata. Deze memo wordt komende maanden opgesteld.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

Niet heel veel nieuws. Van de reeds bekende wolven op de Veluwe is weinig gevonden. Dit komt vanwege de rust, omdat er weer een nest jongen geboren is. Twee welpen van eerdere jaren zijn genetisch voor het eerst vastgesteld. Het is niet bekend of deze jongen van afgelopen jaar of dit jaar zijn.

Op de Midden-Veluwe heeft een camera twee wolven op beeld vastgesteld. Hierdoor is de keutel-verzameling aldaar opgevoerd. Afgelopen kwartaal was de vrouwelijke wolf op de Midden-Veluwe nog aangeduid als witte wolf op de kaart, dit omdat ze wel op camerabeelden stond, maar niet het vermoeden bestond dat het hier om een nieuwe wolf zou gaan. Afgelopen periode is ruim vijf keer

DNA verzameld. Vanaf augustus 2018 zit deze vrouwelijke wolf daar al in haar eentje en nu mogelijk met partner.

Op de Zuidwest-Veluwe is vrouwelijke wolf GW1729f doodgereden. Dit betrof een nakomeling van het paartje van de Noord-Veluwe. Er zat net een maand een man bij. Hiervan was de vraag of hij zou blijven of door zou trekken, maar hij is vooralsnog gebleven. Er is ook een andere man vastgesteld, dit betreft ook een nakomeling van het paartje van de Noord-Veluwe. Op cameravalbeelden is ook nog een andere vrouwelijke wolf vastgesteld.

b. DNA uitslagen maand soortbepaling

Er zijn schadegevallen geweest in Drenthe en op de grens van Noord-Brabant/Limburg. Ook is er een DNA spoor aangetroffen in Zeeland. De wolf in Drenthe komt uit de Barnstorf roedel met haplotype HW02. De wolf die in Dinteloord is vastgesteld is waarschijnlijk dezelfde wolf die Zeeland heeft bezocht. Deze wolf heeft individucode GW2089m gekregen en is afkomstig uit de Schermbeckroedel.

Vragen naar aanleiding van de genetische uitslagen:
Voor het eerst dat een mannetje bij het vrouwtje loopt op de Midden-Veluwe. Dit zou maar tijdelijk zo zijn geweest. Klopt dat?

- WENR heeft daar geen informatie over. Wellicht dat de Zoogdiervereniging daar mee over kan vertellen.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Vanaf 2015 zijn er tot nu toe 35 wolven genetisch vastgesteld. Een aantal wolven zijn wel op beelden van cameravallen verschenen, maar nog niet genetisch vastgesteld.

Zowel op de Midden-Veluwe als de Zuidoost-Veluwe zijn wolven op de camera vastgelegd. Het is even afwachten of ze weer op camerabeelden zullen verschijnen.

Op de Zuid-Veluwe is een vrouwelijke wolf doodgereden. Een ander vrouwelijke wolf en twee mannelijke wolven zijn waargenomen. Er zijn in totaal dus vier verschillende individuen waargenomen op de Zuid-Veluwe afgelopen periode.

Om terug te komen op de vraag naar aanleiding van de genetische uitslagen: GW2088m is op 14 februari waargenomen op de Zuidwest-Veluwe. Vervolgens zijn er waarnemingen van dit individu op de Midden-Veluwe in maart en april.

Vraag over het databestand overzicht wolvendata wat gedeeld wordt door BIJ12:
In het schadetabblad staan meerdere kolommen met gegevens over de preventieve maatregelen. In sommige gevallen staat bijvoorbeeld bij omschrijving dat het een wolfwerend raster betreft, maar staat geen hoogte gevuld. Dat roept vragen op.

- Dat is goed gezien. Het idee nu is dat de taxateur een veel meer gestandaardiseerde duiding moet gaan geven over de preventieve maatregelen. Op dit moment zijn er geen afspraken over hoe de taxateur deze gegevens moet noteren. Daarom zijn deze gegevens lastig te analyseren. Het taxatierapport zal daarop aangepast gaan worden. BIJ12 is aan het kijken wanneer er mogelijk sprake was van een wolfwerend raster en zal de bijbehorende dossiers gaan analyseren. Dat loopt nu nog.

Het betreft een acuut probleem. Op dit moment zijn er partijen die vragen de escalatieladder in te gaan. Niet in alle gevallen was er sprake van wolfwerende preventieve maatregelen, maar in de gevallen waar dat wel zo was, moet extra onderzoek gedaan worden. Om dat onderzoek te doen zijn wel goede gegevens nodig.

- Dit gaat verbeterd worden. Op dit moment kan er geanalyseerd worden met de gegevens die voorhanden zijn.

Datum 8 juni 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

Algemene opmerking: zeker het stuk Noord-Brabant/Limburg is teveel beleidscommunicatie en te weinig feitelijke communicatie. De tussenrapportage moet echt gebruikt worden om de feiten weer te geven.

Samenvatting

Nieuwswaardig dat in Zeeland een wolf is geweest. Ook interessant wat er op de Veluwe is gebeurd, maar het echte nieuws is misschien meer dat de wolf ook op andere plekken in het land is opgedoken. Dit zal worden toegevoegd aan de samenvatting.

De samenvatting werd niet echt gelezen als een samenvatting, het is meer een introductie over de Veluwe. Het is een beter idee om de informatie uit de tussenrapportage echt samen te vatten.

De kaart

[redacted] licht de kaart toe. Wat te doen met de aangereden wolf, wel of niet op de kaart zetten? Die gebeurtenis valt eigenlijk buiten de periode van de tussenrapportage.
Er worden voor- en tegenargumenten genoemd, bijvoorbeeld: hij mist dan wel op de kaart, terwijl het al redelijk bekend is en ook in de tekst benoemd wordt, maar ook: er wordt over een vaste periode gecommuniceerd.
Conclusie: niet op de kaart, wel in de tekst.
Recente gebeurtenissen is iets wat wellicht als aparte sectie in de tussenrapportage opgenomen kan worden. Nieuwe website van BIJ12 kan daar ook mooi voor gebruikt gaan worden. "Voor de meest recente informatie verwijzen wij u naar de website."

Interactieve versie van de kaart

Als een icoontje wordt aangeklikt verschijnt er een tekstblok, als een volgend icoontje wordt aangeklikt verschijnt er niets, omdat eerst het oude tekstblok afgesloten moet worden. Kan dat gebruiksvriendelijker?

- Helaas hebben we hier geen invloed op.

Op het moment van het aanklikken van een icoontje verschijnt een stukje tekst, al dan niet met foto's of een filmpje. Moeten die teksten ook besproken worden?

- Als er op- of aanmerkingen zijn op deze teksten, geef dat vooral aan. Deze teksten sluiten aan op de teksten in de tussenrapportage.

Toelichting en leeswijzer kaart

"voor de overige gekleurde wolven geldt dat zij niet officieel gevestigd zijn", klopt dat?
Het betreft onder andere de jongen die daar geboren zijn, dus het betreffen territoriale wolven. Dat zal aangepast worden.

Monitoring in de provincies

De waarneming van de goudjakhals in Groningen wordt niet genoemd, omdat de tussenrapportage echt alleen over de wolf gaat.

Bij de aangereden wolf hoeft niet uitgelicht te worden dat er onderzocht wordt of de wolf ziektes bij zich draagt.

Is het noemenswaardig om de schurft bij één van de wolven op te nemen in de tussenrapportage?

- Als de dichtheid toeneemt zal er dichtheidsafhankelijke regulatie optreden. Dit kan onder andere de verspreiding van ziektes zijn. Bij wolven kan dit onder andere schurft zijn. Schurft hoeft geen probleem te zijn, als de temperatuur goed blijft en er voedsel genoeg is. Als roedelgenoten een aangedaan blijven voeren. Een solitair dier met veel schurft in Noord-Amerikaans waar het -30° is, is een ander verhaal.

Afhandeling schade door BIJ12

Dossiers waar DNA analyse geen resultaat gaf, voor de publicatie van de tussenrapportage laten beoordelen door de consulent, zodat ook over deze dossiers duidelijkheid gegeven kan worden.

Overig nieuws
Het stuk over de wolf op de Groote Heide is veel te uitgebreid. Deze moet ingekort worden. Ook gaat dit stuk teveel over het beleid en te weinig over de feiten.

Ditzelfde geldt voor het stuk over de wolf in Dinteloord.

Tekstuele aanpassingen kunnen door iedereen worden doorgevoerd in het SharePoint document wat gedeeld is.

b. Kaart en grafieken LocalFocus

Overige bespreekpunten

a. Bespreken memo openbaarheid van data

[redacted] geeft een korte toelichting over de memo. In paragraaf 1.2 staat een toelichting op de belangrijkste punten die op de website zullen komen en hoe de data ingevuld zal gaan worden.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de memo:
Heel goed idee om informatie transparant te maken. Wel goed om na te denken over welke risico's zouden kunnen worden verwacht bij het meer transparant maken van de data. Is er bijvoorbeeld een risico voor de gunstige staat van instandhouding?

- Geprobeerd wordt dit af te vangen door niet de precieze locaties te benoemen, maar de naam van territoria te gebruiken: bijvoorbeeld Groote Heide.

Welk probleem wordt hier dan opgelost? Word er voldaan aan de verwachting van de buitenwacht? Wat is de meerwaarde van de monitoring inzichtelijk maken per maand?

- Zo recent mogelijke monitoringsdata verschaffen. Dit moet gescheiden gezien worden van bijvoorbeeld een eventueel waarschuwingssysteem.

In het monitoringsplan wolf staat beschreven dat wolvendata op een 10x10km niveau wordt geleverd. Is dat hier ook het geval?

- Het idee is om de data op plaatsnaamniveau te noteren, tenzij het een gevestigde wolf betreft, dan zal de term van het leefgebied worden gebruikt.

Zal dat in elk geval voldoen aan het niveau van 10x10km, ook in het geval van kleinere dorpjes als bijvoorbeeld Rossum?

- Dit zal bekeken worden per geval. Als in de media al bekend is dat er een wolf is waargenomen in Rossum, kan de plaatsnaam worden aangehouden.

De tip wordt gegeven om terughoudend te zijn met plaatsnamen die kleiner zullen zijn dan de 10x10km.
N.B. Tijdens de IPO wolvenwerkgroep op 15 juni 2021 is richting de deelnemende provincies aangegeven dat de data op gemeentenaam-niveau en leefgebied/zoekgebied-niveau gedeeld zal worden.

Lastige situatie, voorstander van optimale transparantie. Bij een schademelding is een bepaald niveau afgesproken en dat werkt in de praktijk. Een schademelding is ook gewoon een waarneming. Waarom dan andere waarnemingen anders behandelen?

Het argument dat de data maandelijks zal worden geüpdatet omdat Zoogdiervereniging de data maandelijks aanlevert is geen goed argument.

- Dit is omdat de data eerst nog gevalideerd moet worden. Dit zal ook zo worden aangepast in de memo.

Datum 8 juni 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Goed dat er nog een disclaimer staat over data van een wolf met een zender. Wellicht dat daar nog eens goed over nagedacht moet worden. In de juridische analyse wordt dat ook nog verder uitgezocht.

Conclusie
Er kan verder gegaan worden met de notitie. Wel zal er nog verder overleg volgen met de Zoogdiervereniging naar aanleiding van de notitie. Tijdens het overleg van de IPO wolvenwerkgroep zal dit ook nogmaals besproken worden. Opmerkingen over de memo mogen ook altijd nog worden doorgestuurd.

Overige punten
Kunnen de afgenomen DNA monsters van wilde prooidieren ook één keer per maand worden meegenomen, in plaats van één keer per drie maanden?

- Dit kan, maar zal waarschijnlijk ook meer geld kosten. Swabs kunnen, indien opgestuurd naar WENR, makkelijk mee in de soortbepaling. Voor keutels wordt gebruik gemaakt van een andere extractiemethode, om deze vaker te analyseren zal meer geld kosten.

Wellicht een idee om degene die oorspronkelijk de informatie levert, oftewel zich bezig houdt met actieve monitoring, toestemming te laten geven over het gebruik van de informatie. Op die manier weten zij waarvoor ze de informatie verzamelen en is helder wat er vervolgens met deze informatie gebeurd.

Rondvraag
Dank aan [redacted] voor het vele werk en samenbrengen van de teksten voor de tussenrapportage.

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	7 september 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 8 juni 2021
Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 8 juni 2021

4. Mededelingen
a. Eindvalidatie wolvenmeldingen

5. Uitslag wolvendata
De totale lijst is op 23-8 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)
a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage
PM: Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreken concept (allen)
b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted]

7. Overige bespreekpunten
a. Fysiek versus digitaal Kwartaaloverleg (allen)

8. Rondvraag

9. Sluiting

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 2 juni 2021 18:29
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni 2021.pdf; Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021.pdf; Bijlage 7. Memo Openbaarheid wolvendata_02-06-2021.pdf

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 8 juni vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week probeer ik tot een concept Tussenrapportage te komen en deze te versturen.

Graag ook jullie aandacht voor de memo in Bijlage 7 over de Openbaarheid van Data. Graag bespreken wij dit met jullie en kunnen we samen tot instemming komen.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werk voor provincies

Microsoft Teams meeting

Neem deel via uw computer of mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Meer informatie | Opties voor vergadering

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Provincies
Datum	27 mei 2021
Onderwerp	Openbaarheid wolvendata (uit de monitoring)
Bijlage(n)	-

1.1 Kern

De aanwezigheid van de wolf in Nederland wordt op verschillende manieren gedocumenteerd. Enerzijds worden (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen gemeld bij het Wolvenmeldpunt dat in beheer is bij de Zoogdiervereniging en anderzijds worden bij BIJ12 (vermoedelijke) wolvenaanvallen geregistreerd en afgehandeld. Mede door de maatschappelijke beroering die de wolf met zich meebrengt binnen de landbouwsector, worden de (vermoedelijke) wolvenaanvallen en het bijbehorende proces gemeld op de website van BIJ12. De wolvenwaarnemingen (anders dan de schademeldingen) die binnenkomen via het Wolvenmeldpunt worden echter (nog) niet frequent op de website van BIJ12 geplaatst. Deze waarnemingen worden in de huidige situatie openbaar gemaakt middels de Tussenrapportage die eens in het kwartaal wordt gepubliceerd. Nu is de wens om naast de schademeldingen, ook de waarnemingen vanuit het Wolvenmeldpunt periodiek op de website van BIJ12 te plaatsen. Om hier invulling aan te geven en afspraken over te maken, ligt deze notitie voor.

Gevraagd wordt aan de provincies om:

1. In te stemmen met het voorstel dat BIJ12 op korte termijn de beschikbare monitoringsdata op haar website deelt.
2. Daarbij in te stemmen met de volgende belangrijkste punten:
   a) Het moment van het voor het eerst 'live' gaan (eind juni/begin juli);
   b) Het moment van updaten van deze monitoringsgegevens (eens per maand en kort nadat de provincies zelf op de hoogte zijn gebracht);
   c) Het opnemen van een select aantal kenmerken (zoals de aanduiding van de locatie, met name als het binnen een door GS aangewezen leefgebied plaatsvond).

1.2 Toelichting voorstel

Beoogd is om op de website van BIJ12, naast de schadedata, ook de (monitorings)data uit het Wolvenmeldpunt (WMP) inzichtelijk te maken. Zie paragraaf 1.3 voor een toelichting om welke data het precies gaat. Het voorstel dat nu voorligt, is als volgt:

- **De monitoringsdata wordt eind juni/begin juli op de Wolf-website van BIJ12 geplaatst.** Afhankelijk van de verdere afstemming is beoogd om in deze periode, voor het

eerst, de monitoringsdata naast de schadedata op de website van BIJ12 te plaatsen. Deze plaatsing kan gepaard gaan met berichtgeving en vragen (van externen).

- **De monitoringsdata wordt in een separate tabel inzichtelijk gemaakt**. De monitoringsdata zal op de website separaat weergegeven worden van de schadedata. De voornaamste reden hiervoor is dat dit momenteel tijdtechnisch gezien en gezien de uiteenlopende eigenschappen van de databases van de schademeldingen en de overige WMP-meldingen, de meest snelle oplossing is. Na verloop van tijd is het nadrukkelijk wel de bedoelding dat er één database komt met zowel de schade- als de (overige) monitoringsdata. Zodoende kunnen deze data op dat moment gezamenlijk op de site gepresenteerd worden.
- **Enkel gevalideerde wolvenmeldingen worden in de monitoringsdata tabel opgenomen**. Om het overzicht te behouden van waar daadwerkelijk wolvenwaarnemingen zijn gedaan en om ruis te voorkomen, worden enkel waarnemingen gepubliceerd die daadwerkelijk (volgens de SCALP-methode) zijn aangeduid als 'zeker wolf' (C1 en C2). De afgelopen jaren is gebleken dat tot nu toe tussen de 10% (2018) en 27% (2020) van alle gemelde vermoedelijke wolvenwaarnemingen ook daadwerkelijke wolf betrof.
- **De monitoringsdata worden aan het eind van elke maand geüpdatet**. De monitoringsdata op de website zal in de derde tot laatste week van de maand aangevuld worden met de waarnemingen van de maand ervoor (bijvoorbeeld: eind juni worden de data aangevuld met alle gevalideerde data tot en met maand mei). De voornaamste reden voor deze 'vertraging' komt door de tijd die nodig is om de binnengekomen meldingen van die maand door deskundigen te valideren op echtheid. Daarnaast worden de gevalideerde monitoringsdata eerst met de provincies gedeeld (begin derde week van de maand), alvorens deze voor iedereen openbaar worden gemaakt op de website. Zodoende hebben de provincies de tijd om zich voor te bereiden op eventuele vragen. Hierbij kan het relevant zijn om eventueel een achtervang (duo-systeem) in te regelen voor bijvoorbeeld verlofperiodes.
  De data die elke maand geüpdatet worden, betreffen waarnemingen die op basis van direct beschikbare kenmerken gevalideerd zijn op echtheid (zoals camerabeelden, kenmerken wolvenspoor etc.). De wolvenwaarnemingen die ingestuurd zijn voor DNA-analyse worden niet maandelijks meegenomen in de update, omdat de kwartaalanalyse eerst uitsluitsel moet geven of het daadwerkelijk een wolf betrof. Zie ook het volgende punt:
- **De monitoringsdata worden eens per kwartaal geüpdatet met gegevens uit de DNA-analyses.** Eens per kwartaal voert WENR een genetische analyse uit op de monitoringssamples die in die afgelopen drie maanden bij hen zijn ingeleverd. Bij deze monitoringssamples wordt bepaald of het daadwerkelijk wolf betrof en, waar mogelijk, welk wolvenindividu het betrof. Deze soort- en individu-uitslagen worden, tijdens de reguliere update, toegevoegd aan de monitoringsdata op de website van BIJ12. Doorgaans zal er dan een maand zitten tussen het bekend worden van de DNA-analyses en het publiceren op de website van BIJ12. De update van deze gegevens (met name de koppeling van de data aan de individuen) vindt plaats na de publicatie van de Tussenrapportage die deze specifieke informatie toelicht.
- **De monitoringsdata wordt aangeduid met een select aantal kenmerken.** De monitoringsdata zal bestaan uit de volgende gegevens:
  - Datum waarneming;
  - Locatie. Dit zal een plaatsnaam betreffen of − indien de waarneming plaatsvond in de regio dat officieel door GS is aangewezen als leefgebied of risicogebied en waar een subsidieregeling geldt− dan wordt die term gebruikt. Dit betekent dat voor waarnemingen die plaatsvonden in die gebieden, de volgende termen gehanteerd

worden: Hart van Drenthe (provincie Drenthe), Noord Veluwe, Midden Veluwe of Zuid Veluwe (provincie Gelderland) of Groote Heide (provincie Noord-Brabant en Limburg);
- o Provincie;
- o Type waarneming. Er is onderscheid te maken in de volgende 5 typen waarnemingen: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. De schade data (kadaver van een landbouw(huis)dier) wordt bewust niet meegenomen in dit overzicht. Deze staat in de 'schadetabel';
- o Individu. De wolvenwaarnemingen worden – indien mogelijk – gekoppeld aan de individucodes zoals deze door Senckenberg (als curator van de individucodes binnen CE) zijn afgegeven.

1.3 Toelichting op welke data het betreft

BIJ12 heeft verschillende data in beheer als het gaat om wolvenwaarnemingen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen:

1. Wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt worden gemeld (de uitvoering hiervan is belegd bij de Zoogdiervereniging). Maandelijks worden deze doorgegeven aan BIJ12 en,
2. (Vermoedelijke) wolven schademeldingen (die direct bij BIJ12 gemeld worden).

In deze memo gaat het specifiek om het publiceren van de wolvenmeldpunt-waarnemingen (punt 1).

Wolvenmeldpunt data

Waarnemingen van wolven die bij toeval worden gedaan en waarnemingen van wolven na bewuste inzet van mensen (actieve monitoring) worden direct gedocumenteerd in het Wolvenmeldpunt. Indirect komen daar nog de schadedata bij, die BIJ12 doorgeeft aan het Wolvenmeldpunt. Door de verwerkingsslag en noodzakelijke bevestiging via DNA-analyse, worden deze schadedata met enige vertraging in het databestand van het Wolvenmeldpunt verwerkt. Op de website zal deze schadedata echter niet bij de monitorings(WMP-)data worden opgenomen.

Naast de schademeldingen zijn er in het Wolvenmeldpunt nog 5 andere categorieën: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. Sinds 2015 zitten er tot en met eind april 2021, 1148 wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt.

Schadedata

Vermoedelijke schade aangericht door wolven wordt direct bij BIJ12 gemeld en in de BIJ12-database opgenomen. Alle bijbehorende kenmerken van een dergelijke (vermoedelijke) wolvenaanval worden genoteerd en het proces van behandelen en afhandelen wordt gestart. Indien na de eerste beoordeling niet uitgesloten kan worden of het inderdaad een wolf betreft, wordt deze melding in

de lijst opgenomen die op de Website van BIJ12 staat. Op de website is direct de tabel met schademeldingen in te zien en is de bijhehorende Excel lijst te downloaden.

De monitoringstabel die naast deze schadetabel op de website van BIJ12 geplaats kan worden, zal een vergelijkbaar uiterlijk hebben en een vergelijkbare indeling in kolommen.

Figuur 1. Indruk van weergave op de website (huidige situatie):

Wolvendata (schademeldingen en cijfers)

Hieronder ziet u een in een tabel het overzicht van de bij BIJ12 gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren en de daarbijhorende veelgestelde vragen. U ziet een overzicht van DNA-uitslagen (of op basis van ander bewijsmateriaal) met de uitkomst 'wolf'. Daarnaast zijn ook de meldingen te zien die momenteel in behandeling zijn en waarvoor DNA-onderzoek loopt. Bij een deel van de meldingen is de wolf al op voorhand uit te sluiten aan de hand van bijvoorbeeld sporenonderzoek of fotomateriaal. Ook deze meldingen staan in de lijst. Hier vindt u de hele lijst van het bronbestand in Excel . *De laatste update is van 21 mei 2021.*

Tabel met de gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Diersoort
19-5-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
18-5-2021	Tongeren (Epe)	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	nog niet bekend

1.4 Doorkijk

Naast deze actie op korte termijn, zijn er ook andere thema's die de 'openbaarheid van data' raken. Dit zijn bijvoorbeeld:

- **Digitalisering Wolvenmeldpunt.** Het Wolvenmeldpunt wordt het komende jaar ondergebracht binnen de technische omgeving van BIJ12. Dit betekent dat men via de website van BIJ12 – naast vermoedelijke schademeldingen – óók melding kan doen van andere wolvenwaarnemingen (zoals sporen of zichtwaarneming). Vervolgens worden deze waarnemingen gebundeld met de schadedata in één gezamenlijke database. In deze database zitten dan alle wolvenwaarnemingen die reeds gedocumenteerd zijn (vanaf 2015) en die nog binnen gaan komen.
  Beoogd is om deze data tevens geautomatiseerd visueel (middels grafieken en kaarten) te ontsluiten op de website van BIJ12. Wanneer dit geautomatiseerd wordt, wordt het ook mogelijk om de data via een kaart en/of tabel overzichtelijk te filteren op bijvoorbeeld provincie, jaar, type etc..
  Data van een gezenderde wolf. Wanneer bijvoorbeeld een wolf in het kader van het Interprovinciale wolvenplan gezenderd wordt, of het geval doet zich voor dat een gezenderde wolf Nederland binnen loopt (en hier blijft), dan is het verstandig om duidelijk te hebben wat er met deze data moet gebeuren. Deze data kunnen bijvoorbeeld opgenomen worden in de database waarop deze database evt. aangepast moet worden. Over de omgang met data vanuit een gezenderde wolf (of de regelingen daaromtrent) en het openbaar maken hiervan, zijn op dit moment nog geen concrete afspraken gemaakt.

BIJ12 | Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum 9 maart 2021

Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Aanwezig [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Provincie Flevoland), [redacted] (Provincie Fryslân), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), Linda Smitskamp (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (stagiair Zoogdiervereniging)

Afwezig [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Fryslân), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (WENR), [redacted] (BIJ12)

Welkom, opening en vaststellen agendapunten

[redacted] van de Provincie Flevoland sluit aan bij het kwartaaloverleg wolf en stelt zichzelf voor. [redacted] heeft een stagiair, [redacted] die mee zal luisteren. Martin stelt zichzelf ook voor.

Notulen Kwartaaloverleg 1 december 2020

Het verslag van het vorige kwartaaloverleg wordt vastgesteld zonder inhoudelijke of tekstuele opmerkingen.

Mededelingen

Ter kennisgeving wordt medegedeeld dat alle data van het wolvenmeldpunt tot 2020 in het NDFF is gezet. Daar zijn de meldingen terug te vinden tot een 5x5 km hok niveau. Alle meldingen binnen een 5x5 km vallen daarmee op hetzelfde punt.

De jaarplanning is te vinden bij de stukken. [redacted] zal deze nog verder aanvullen. De data wanneer WENR zal starten met de analyses staan er in. Aandachtspunt hierbij is het opsturen van de samples voor analyse. Vind dit plaats een paar dagen voor de analyse start? Dan kunnen de samples beter langsgebracht worden in plaats van verstuurd.

Uitslag wolvendata

[redacted] licht de data die is rondgestuurd toe.
Meerdere individuen zijn betrokken geweest bij de aanval in Stramproy, Limburg.

[redacted] legt uit dat er een wolf in de Alde Feanen is gezien. Na deze waarneming heeft nader veldonderzoek plaatsgevonden in samenwerking met de provincie. Vrijwilligers hebben in de omgeving, naast een drol, niets meer gevonden. Na analyse bleek deze drol van een vos afkomstig. Waar deze wolf nu is, is niet bekend.

Vanuit Vereniging het Edelhert komt het geluid dat een wolf vanaf de Noord-Veluwe naar de Midden-Veluwe afzakt en niet meer terugloopt. Opeens worden er daar ook wolvendrollen op het midden van het pad gevonden, terwijl dit eerst niet het geval was.

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Uit Noord-Brabant komen veel meldingen binnen van de Franse wolf, zowel veel schademeldingen als waarnemingen (bijvoorbeeld haren aan prikkeldraad)

In december is in Putten een schaap gepakt, wolf kon hierbij niet worden aangetoond. Hoe kan het dat de DNA analyse in sommige gevallen geen resultaat geeft? Dit komt voor wanneer het monster niet van voldoende kwaliteit is, of wanneer er geen hond- of wolfachtige aangetoond kan worden.

Samples die worden afgenomen bij schade, hoezo kan daar soms wel een soort worden vastgesteld, maar geen individu?
Bij soortbepaling wordt gekeken naar mitochondriaal DNA (alleen afkomstig van de moeder), soms zitten hiervan wel 30 kopieën in een cel. Individu wordt geanalyseerd met nuclear DNA, dit komt maar één keer voor per cel.

Bij Stramproy staat zowel HW01 als HW02. Wat betekenen die afkortingen?
Er wordt getest op mitochondriaal DNA, dit is DNA wat alleen door de moeder wordt doorgegeven. Hierop wordt geanalyseerd om welke diersoort het gaat. HW02 is een kenmerk wat niet in Centraal Europese populaties voorkomt.

Concept tussenrapportage
Bespreken concept
Alle tekstuele opmerkingen kunnen naar [redacted] worden gestuurd, nu zal het vooral gaan om de inhoudelijke opmerkingen.

De periode waarover de tussenrapportage gaat kan 31 januari worden. Van de laatste twee dagen (30 en 31 januari) zijn geen monitoringsgegevens of schadedata.

Er wordt een wolf gemist op het kaartje (Alde Feanen). Deze discussie heeft al een keer gespeeld bij een wolf in Limburg.
Opmerkingen en aanvullingen die hierbij worden gegeven zijn: wanneer er alleen wolven op de kaart komen die genetisch zijn aangetoond, worden er wolven weggelaten van de kaart. Vanuit de hoek van de lezer zou je denken dat alle wolvenwaarnemingen op de kaart komen, anders wordt informatie achtergehouden. Transparant zijn en geen gegevens achterhouden past in de gedachtegang om ook de niet genetisch vastgestelde wolven aan de kaart toe te voegen.

<u>Conclusie</u>
Ook de niet genetisch vastgestelde individuen, maar wel C1 meldingen, worden ook op de kaart gezet. Er moet wel worden nagedacht over een goede titel, toelichtende tekst en gebruik van verschillende symbolen.

Verdere opmerkingen op de kaart zijn:
- Een groene wolf in een groen bos is niet goed zichtbaar
- Een wolvenspoor symbool gebruiken in plaats van een camera symbool
- Bij verschillende kaarten (WENR en LocalFocus) goed afstemmen welke symbolen waarvoor gebruikt worden

Monitoring per provincie
Gelderland
Noord-Veluwe: niet speculeren over eigen roedel van jonge wolven. De camerabeelden waar steeds één wolf op staat, niet gebruiken als redenering. Het is nog onduidelijk of deze wolf zich gaat afsplitsen.

Midden-Veluwe: de wolvin maakt gebruikt van leefgebieden aan beide zijden van de A1. Goed om hieraan toe te voegen is dat deze gebieden zijn verbonden met faunapassages.

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Zuid-Veluwe: Het is zeer waarschijnlijk dat de aangereden wolvin de betreffende wolvin is. Ze was drachtig, er zijn embryo's ontdekt. Verdere details zullen volgen na het sectierapport.
[redacted] zal in samenspraak met [redacted] en [redacted] hier een tekst voor aandragen.
Hierin zal worden aangegeven dat de monitoring door gaat, om te kijken wat de mannelijke wolf zal gaan doen.

Noord-Brabant en Limburg
Paul heeft inmiddels een stuk aan [redacted] aangeleverd waarin de tekst hier en daar wat is aangepast.

Schade
Er moet duidelijk worden vermeld bij zowel het taartdiagram als de tabel dat dit alleen de meldingen betreft waar wolf van te voren niet al uitgesloten kon worden.

In de tussenrapportage zal ook iets genoemd gaan worden over 'de springende wolf'. Er gaan nu veel verhalen de ronde. Er zal extra worden benadrukt dat de juiste plaatsing van een raster van groot belang is. Daarnaast komt er een opmerking in de strekking van 'er wordt onderzocht of er sprake was van een springende wolf'.

Overig nieuws
De oproep die ARK natuurontwikkeling doet is ook toegevoegd.

Er komt monitoringsinformatie terug, wordt dit niet dubbelop met de eerdere paragrafen? Alleen beleidsmatige nieuwtjes hierin terug laten komen.

Voor Friesland komt er nog een tekst afhankelijk van het besluit van de Gedeputeerde Staten. Florian heeft hier contact over met [redacted]

Gelderland
16 maart wordt een uitspraak gedaan over de uitbreiding van het wolvengebied in Gelderland. Het zou erg fijn zijn als dit nog mee kan in de tussenrapportage. De tussenrapportage kan ook gepubliceerd worden op de 17e, dan kan de tekst eventueel nog aangepast worden.

Drenthe
Er zal nog tekst worden toegevoegd over de openstelling van de subsidieregeling in breder gebied.
[redacted] zal dit naar [redacted] sturen.

Landelijk Overleg Wolf
De paragraaf over het Landelijk Overleg Wolf vereist voorkennis, dit kan vragen oproepen. Misschien nog een inleidende zin toevoegen.
Wanneer de LOW overleggen plaatsvinden is niet relevant voor de tussenrapportage.

Openbaarheid gegevens wolf
Hoe het proces nu staat beschreven klopt niet helemaal. Als het wel klopt wat hier staat, deugt het niet. Dit stuk zal worden geschrapt uit de tussenrapportage.

Geschoten wolf in Frankrijk
Toevoegen om welk individu het gaat (GW1554m), en toevoegen dat dit individu ook in Nederland is waargenomen en gemonitord.
Niet spreken over doodschieten, het is of gedood, of geschoten. Geschoten zal worden gebruikt.

Vanuit het veld komen goede geluiden over het digitale magazine. Deze manier van presentatie wordt gewaardeerd.

Overige bespreekpunten
Bespreken memo procesafspraken delen tussenrapportage met derden

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

24 uur van te voren zullen de uitslagen ook worden gedeeld met het CE wolf consortium, anders vernemen zijn iets eerder uit de Nederlandse pers dan van WENR zelf.
Reco's zullen ook eerder worden geïnformeerd, omdat zij helpen met het schrijven van de tekst.

Er zal gekeken worden of het delen van deze informatie formeel te maken is met de reco's, bijvoorbeeld door gegevensleveringsovereenkomsten. Hier zal op teruggekomen worden.

Statistieken website tussenrapportage 9 december 2020
[redacted] laat de statistieken van de vorige tussenrapportage zien. BIJ12.nl/wolf heeft normaal tussen de 2000 en 2500 unieke bezoekers. Bij een publicatie van een tussenrapportage wordt dit tussen de 3000 en 5000 unieke bezoekers. Wat opvalt is dat het aantal views afneemt naarmate de pagina's vorderen.

[redacted] licht ook direct de manier van data presenteren door middel van LocalFocus zien. Beperkingen hierbij zijn dat icoontjes kleiner worden naarmate er ingezoomd wordt, en dat er soms icoontjes elkaar overlappen.
Het IV team van BIJ12 heeft aangegeven dat het voor nu een goede optie is, maar er zal ook nog verder gekeken worden naar andere applicaties.

Iedereen is positief over LocalFocus, enkele opmerkingen zijn dat de interactieve kaart mooi is, dat de applicatie ook mobiel goed toegankelijk moet zijn, dat het leuk is om zelf interactief er mee bezig te kunnen, dat er een goede balans moet komen tussen een speeltje en goede informatieverstrekking.

Rondvraag
[redacted] vraagt zich af wat de stand van zaken is van het monitoringsplan? [redacted] en [redacted] zullen dit met hem in een apart overleg bespreken.

[redacted] geeft aan dat de aangereden wolf ook het accent legt op het protocol hierbij. BIJ12 en de provincies zullen het protocol af gaan stemmen met Stichting Wildaanrijdingen. Het onderwerp staat op de agenda om op te pakken. Uitgangspunt is het IPO wolvenplan.

Wat is de stand van zaken met betrekking tot het uitbesteden van de wolvenmonitoring?
[redacted] geeft aan dat intern de nieuwe opdracht wordt geformuleerd. De huidige opdracht loopt feitelijk in maart af, maar de wolvenmonitoring zal niet stil komen te liggen.

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	8 juni 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. **Welkom en Opening**

2. **Vaststellen agendapunten**

3. **Notulen Kwartaaloverleg 9 maart 2021**
   Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021

4. **Mededelingen**
   a. Voornemen nieuwe opzet BIJ12-website wolf ([redacted])
   b. Aankondiging memo samenwerken & data delen ([redacted]

5. **Uitslag wolvendata**
Bijlage 5a. Vastgestelde individuen met codes feb - apr 2021
De totale lijst is op 26-5 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

   a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
   b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
   c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. **Concept Tussenrapportage**
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
   a. Bespreken concept (allen)
   b. *Onder voorbehoud*: kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted])

7. **Overige bespreekpunten**
Bijlage 7b. Memo openbaarheid van data

   a. Bespreken Memo openbaarheid van data (allen)
      Daarbij door provincies in te stemmen met de volgende belangrijkste punten:
      i. Het moment van het voor het eerst 'live' gaan (eind juni/begin juli);
      ii. Het moment van updaten van deze monitoringsgegevens (eens per maand en kort na-dat de provincies zelf op de hoogte zijn gebracht);
      iii. Het opnemen van een select aantal kenmerken (zoals de aanduiding van de locatie, met name als het binnen een door GS aangewezen leefgebied plaatsvond).

8. **Rondvraag**

9. **Sluiting**

Manuela van Raalte

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 maart 2022 10:45
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 29 maart 2022
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 29 maart 2022.pdf; Bijlage 1. Verslag kwartaaloverleg wolf 7 december 2021.pdf

Beste allen,
Volgende week dinsdag 29 maart (van 10:00-12:00) vindt het eerste kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Afgelopen vrijdag zijn de DNA-uitslagen met jullie gedeeld. Inmiddels zijn de codes bekend van de wolven A, B, C en D. Deze zijn in het online document te vinden.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld, het is weer een hele puzzel dit keer. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.
Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 29 maart 10.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
18 maart	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 november – half februari 2022
Wo 23 maart	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 29 maart	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 5 april	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	7 december 2021
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	[redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Friesland), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig	[redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (Provincie Utrecht)

Welkom en opening
[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten
Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 7 december 2021
Er zijn geen op- of aanmerkingen op het verslag van de vorige keer. Het verslag wordt vastgesteld.

Mededelingen

a. Publicatie tussenrapportage op woensdag 15 december i.p.v. dinsdag

De tussenrapportage zal een dag later, op woensdag 15 december, worden gepubliceerd, in plaats van de gebruikelijke dinsdag. Dit omdat in de provincie Fryslân besluiten zullen worden genomen, die dan ook in de tussenrapportage van woensdag 15 december kunnen worden opgenomen.

Er wordt momenteel in samenwerking met de Zoogdiervereniging en de Benelux-landen gewerkt aan een wolvenverspreidingskaart voor de Benelux. Het streven is om eind december zowel een statische als dynamische kaart te hebben met alle monitoringsdata van de Benelux. Er wordt gekeken of eind januari ook nog een kaart kan komen waar ook de data van Duitsland aan is toegevoegd.

In provincie Utrecht is een dode goudjakhals gevonden. Er is nu nog niet voorzien in een protocol wat gevolgd wordt bij een dood gevonden goudjakhals. Degene die de goudjakhals van de weg heeft gehaald is in contact gebracht met WENR en DWHC.

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

Alle individuen die zijn vastgesteld zijn terug te vinden in de concept kwartaalrapportage. Een aantal individuen zijn eenmalig vastgesteld, een aantal individuen meerdere malen. Vragen die daarbij opkwamen waren als er wel een haplotype wordt gevonden, maar vervolgens bij individubepaling geen individu krijgt, maar vos of hond, hoe kan dat? Dat komt door contaminatie. Soortsbepaling gaat op DNA waarvan er tientallen van in één cel zitten. Individubepaling daarentegen gaat op nucleair DNA (kern DNA), daar zit er maar één van in per cel.

Eén nieuwe mannelijke wolf is aangetoond. Dit individu is via Klazienaveen, Drenthe, Overijssel terug gegaan naar Drenthe. Het ouderlijk paar van dit individu is niet te herleiden.

Een wolf met haplotype HW02 is bij America, Limburg aangetoond. 95% van de CE wolven heeft HW01, de overige 5% is HW02. Meer daarover is te lezen in hoofdstuk 5.1 van de fact finding study.

Is het zeker dat de herkomst van het nieuwe mannelijke individu in Drenthe te achterhalen is?
Op dit moment niet. Er is geen oudercombinatie in de totale CE wolf database die matcht met dit dier. Sommige deelstaten doen niet veel aan monitoring, dus het is niet raar dat er individuen soms niet in de database voorkomen. Wie weet in de toekomst wel.

b. DNA uitslagen maand soortbepaling

Zie vorig punt in verslag.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Er gebeurt erg veel, zeker op de Veluwe. Ook in Noord-Brabant en Drenthe gebeurt van alles. Het is goed dat er genetisch onderzoek plaatsvindt, want dat geeft veel antwoorden.

De roedel op het Kroondomein beslaat inmiddels een areaal van zo'n 400 km^2, vanaf de ASK tot aan de Midden-Veluwe. De Midden-Veluwe was het territorium van GW960f. Waar haar territorium nu eindigt is de vraag. Het vermoeden is dat zij een stuk oostwaarts is getrokken. Regelmatig staan er drie of meer wolven op de camera aan de westzijde. Er is ook veel activiteit rondom een aantal ecoducten waarneembaar. Op dit moment is het echt een zoektocht welk individu waar precies zit tijdens het paarseizoen en wat er te verwachten is in april. Het is lastig te achterhalen wat er allemaal gebeurt.

De vrouwelijke wolf die bij Wijster, Drenthe schade had aangericht is doorgelopen naar de regio Zuidwest Drenthe en Zuidoost Friesland en is daar gebleven. Hier is een mannelijk individu bijgekomen. Er zijn verschillende camerabeelden waarop twee wolven gezamenlijk te zien zijn.

In Noord-Brabant zit het mannelijke individu GW1625m nog altijd op De Groote Heide. In de tussentijd zijn ook andere individuen in Noord-Brabant waargenomen.

[redacted] had verwacht dat de wolvin van de Midden-Veluwe naar de westkant zou worden verdrongen. [redacted] geeft aan dat het inderdaad merkwaardig is. Aan de westzijde van de Midden-Veluwe is de roedel ook aangetoond door middel van drollen. Aan de noordwestzijde van de Midden-Veluwe zijn drie individuen te zien op de camera's. Het vrouwelijke dier wat daar eerst zat wordt nu alleen nog maar aan de oostzijde van de Midden Veluwe gezien. Het zou logischer zijn geweest als het andersom was, maar dit is wat de monitoring aantoont.
[redacted] vraagt zich af of het vrouwtje van de Midden-Veluwe alleen is, of dat er tekenen zijn dat er ook een andere wolf bij haar is? Op de camerabeelden wordt zij alleen waargenomen. Het vermoeden was het vorige kwartaaloverleg dat zij aan het paarvormen was, omdat vorige keer een jong mannetje van de Veluwe roedel daar was aangetoond, maar die waarneming past nu ook binnen het grotere territorium. Wanneer de verschuiving van het territorium precies heeft plaatsgevonden is niet bekend. Dit kan afgelopen zomer zijn geweest, maar ook recent. Komende maanden komen daar hopelijk antwoorden op.

[redacted] voegt hieraan toe dat een vrouwelijk dier met haplotype HW02 is aangetoond op ASK op de Noord-Noord-Veluwe. Toen leek het alsof daar ook een mannelijk dier van Noord bij haar was. Dat mannelijke dier is nu in de Zuid-Veluwe aangetoond, wat eerder het territorium was van de doodgeschoten wolf. Oftewel, ze lopen de hele Veluwe over. Pas in januari/februari volgend jaar zal meer bekend worden over de paarvorming.

Op dit moment is in Gelderland een groot wolvengebied aangewezen op de Veluwe. Zou het verstandig zijn om dit gebied uit te breiden? In de regio van de Zuidoost Veluwe is een waarneming geweest, dat ligt bij het aangewezen gebied. [redacted] adviseert om de Zuidoost Veluwe ook te betrekken bij het leefgebied, het zou verstandig zijn om daar qua preventie al aan de slag te gaan.

Datum 7 december 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

In Noord-Brabant en Limburg is het wel interessant om de aandacht te vestigen op de wolf die daar is aangetoond bij een schadegeval, die niet GW1625m is of kan zijn (vanwege verschillende haplotype).

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

De tekstuele opmerkingen kunnen in het SharePoint document worden doorgevoerd en zullen niet in het verslag worden opgenomen.

Monitoring

Er is een disclaimer toegevoegd dat de informatie die gedeeld wordt middels de tussenrapportage niet volledig is, maar alleen informatie is die voortvloeit uit de schademeldingen, het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring. Dit om aan te geven dat niet alle informatie bekend is.

Op een gegeven moment wordt er een plaatsnaam genoemd, is dat wenselijk? Bij monitoring zal altijd de naam van het gebied worden genoemd, bij schademeldingen is dit de plaatsnaam.

Schade

Het valt op dat het aantal schadegevallen van omgeving Noord-Brabant en Limburg deze periode is afgenomen. Het kan interessant zijn om een keer een grafiek te maken waarin te zien is hoe de schadegevallen zich verhouden door het jaar heen en hier meer informatie over te geven.

Overig nieuws

Het idee wordt geopperd om ook een keer aandacht te besteden aan dierhouders die door middel van preventieve maatregelen schade hebben kunnen voorkomen. **Actie/idee:** Het is een goed idee om dit in een volgende tussenrapportage een keer te benoemen. Opgeroepen wordt om voorbeelden te verzamelen.

Provincie Overijssel wil onderzoeken of het mogelijk is om een digitaal waarschuwingssysteem op te zetten, zodat schapenhouders snel gewaarschuwd kunnen worden wanneer een bevestigde waarneming van een wolf binnenkomt. Provincie Noord-Brabant heeft al zo'n soort alert, en zal Provincie Overijssel daar meer informatie over geven.

b. Concept kaart (en grafieken) in tussenrapportage middels LocalFocus

De kaart in LocalFocus wordt toegelicht. **Actie/idee:** Opgeroepen wordt om alle tekst die tevoorschijn komt als op een icoontje wordt geklikt, goed door te lezen. Als er nog aanpassingen gewenst zijn, kunnen deze doorgegeven worden aan [redacted]

Overige bespreekpunten

a. Voorstel andere aanpak winter individu DNA-analyse

De wens is er om de bemonsteringsperiode van de volgende kwartaalanalyse op individubepaling met twee weken te verlengen tot half februari. Tijdens de belangrijke voortplantingsperiode (half januari – half februari) kan er dan goed bemonsterd worden, en zal er hopelijk waardevolle informatie uit de analyse komen. Tevens is de wens om, indien de capaciteit van WENR dit toelaat, een run genetische analyse op monitoringsmonsters eerder uit te voeren, zodat er eerder informatie bekend is, en daar de monitoring actief op gestuurd kan gaan worden. Dit is gezien de hoeveelheid schademonsters makkelijk om uit te voeren zonder veel meerkosten.

Dat de volgende tussenrapportage daardoor later is, zal worden opgenomen in deze tussenrapportage.

b. Interactie wolf en faunabeheer provincie Gelderland

FBE Gelderland wil de interactie tussen wolf en faunabeheer beter in beeld krijgen. Dat is ook een wens vanuit de provincie. Komende vrijdag (10 december 2021) zullen de

monitoringscoördinatoren en de FBE Gelderland hier verder over praten. Dan zal worden gekeken waar het botst en waar ze elkaar kunnen versterken.

c. Voortgang wolvenplan 2022

De verschijningsdatum van het wolvenplan is drie maanden verschoven. Na de zomer van 2022 zullen de bestuurders over het wolvenplan besluiten.

Rondvraag

Er wordt gevraagd of er iets kan worden verteld over de digitalisering van het Wolvenmeldpunt binnen BIJ12?
BIJ12 is inderdaad bezig met het bouwen van de database voor het Wolvenmeldpunt. In het Wolvenmeldpunt komen alle monitoringsdata en schadedata samen. Er zal dus één grote database komen. De mensen die hier toegang tot zouden moeten krijgen, krijgen hier een profiel waaraan verschillende toegangsrechten verbonden kunnen worden. Zo krijgt iedereen alleen te zien wat hij of zij zou moeten kunnen zien. Hans van Wingerden van BIJ12 is de projectleider voor de bouw van deze database. Hij gaat in januari 2022 een informatiesessie organiseren. Hier zal nog een uitnodiging voor komen.

Vanuit provincie Noord-Brabant wordt opgeroepen om bij een vermoedelijke wolvenschademelding de provincies zo snel en accuraat mogelijk te infomeren hierover. In Noord-Brabant maken ze gebruik van een wolven-alert, en de provincie wil daarom zo snel mogelijk kunnen handelen.

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	29 maart 2022 om 10:00 – 12:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 7 december 2021
Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 7 december 2021

4. Mededelingen
a. Voortgang Wolvenmeldpunt applicatie ([redacted])
b. Toelichting toename wolvendossiers en verwerkingstijd (WENR)
c. Voortgang Wolvenplan 2022 ([redacted]

5. Uitslag wolvendata
De totale lijst is op 18-3 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreken concept (allen)
   - Speciale aandacht voor monsters van NP Hoge Veluwe.
b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted]

7. Rondvraag

8. Sluiting

Manuela van Raalte

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 maart 2022 14:49
Aan: [redacted]f@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: AGENDA LOW 290322.pdf; BIJLAGE 2.1 Startdocument positie van de wolf.pdf; BIJLAGE 2.2 Notitie Omgevingsproces Wolf voor LOW.pdf; BIJLAGE 6 Planning vergaderdata.pdf; BIJLAGE 8 Verslag LOW 110122.pdf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals vandaag verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van volgende week 29 maart.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85[redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Verslag Landelijk Overleg Wolf
11 januari 2022

Datum: 11 januari 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitaal, MS Teams
Aanwezig: [redacted] (voorzitter), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (LTO), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (Federatie Particulier Grondbezit), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (WENR), [redacted] (Staatsbosbeheer), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (LTO)
Afwezig: [redacted] (BIJ12), [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (De 12 Landschappen)

1. Opening en welkom
[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom. [redacted] en [redacted] hebben zich afgemeld.

2. Vaststelling agenda
Er worden geen aanvullende agendapunten aangedragen.

3. Mededelingen
Er zijn geen mededelingen.

4. Notitie 'Kaders voor een wolvenplan' – bijlage 4
[redacted] licht de notitie kaders voor een wolvenplan toe.

Op- en aanmerkingen op de notitie:
[redacted]: Complimenten voor de notitie. Mooi dat voor de indeling met fasen gekozen is. Wij (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders) onderschrijven dat bij het eindbeeld ook plek is voor de wolf. Preventie is de hoeksteen, maar er zijn ook grenzen. Die grenzen missen nu. Van de bijeenkomst in Kaatsheuvel is bijgebleven dat binnen het wettelijke kader, juridisch gezien, eindeloos verbeterd moet worden als het mis gaat en de wolf goed beschermd vee pakt. Daar moeten wij ons niet door laten belemmeren in ons eindbeeld. Er moet een bestuurlijke visie komen, waarbij de wet niet leidend hoeft te zijn.

[redacted] De Dierenbescherming kan het eindbeeld ook in grote lijnen onderschrijven, zeker dat zowel de landbouwhuisdieren als de wolf beschermd dienen te worden. Complimenten voor het stuk wat nu ligt. In het stuk is wel weinig aandacht voor het grotere plaatje en de positieve aspecten van de wolf. Er moet natuurlijk een stuk komen omdat er conflicten optreden, maar de insteek zou moeten zijn om conflicten zoveel mogelijk te voorkomen. De insteek is nu nog te negatief. Niet iedere predatie op schapen is het werk van een wolf. Het is voor een wolf eerder een uitzondering dat hij schapen pakt. Interessant is het ook om te kijken naar kwantitatieve gegevens zoals de verhouding tussen het economisch belang van de schapenhouderij afgezet tegen het ecologisch belang

van de wolf voor bijvoorbeeld biodiversiteit.

[redacted]: Allereerst complimenten. Mooi dat er drie fasen in de notitie terugkomen, maar ook dat die fasen gekoppeld worden aan de wolvenplannen. Ik zoek binnen de wolvencommissies altijd naar de verbinding, waar praten we nou over hetzelfde? Economische belangen wegen tegen ecologische belangen zoals Michiel net aangaf, dat kan niet. Dat zijn twee verschillende eenheden. Dan zal er discussie blijven. Ik heb behoefte aan een dieper niveau waar we allemaal achter kunnen gaan staan, net zoals in Brabant: wolven beschermen is schapen beschermen en schapen beschermen is wolven beschermen. Daar waren we het allemaal over eens. Ik denk dat dit plan nog een laag dieper moet gaan. Ik heb daar wel ideeen over, maar dat is de zoektocht die we hier moeten doen. Als we dat weten, hebben we volgens mij ook iets wat maatschappelijk goed gaat landen.

[redacted]: Ook complimenten namens mij, dit stuk geeft inspiratie. Dit is een mooi narratief, maar het is een narratief. Er moet misschien nog een stap tussen voordat het naar de beleidsmakers en bestuurders kan. Het concreet maken van wat de echte uitdagingen zijn. Dat is kijken naar de internationale wetgeving en kijken naar wie wat allemaal gaat betalen. Dat zijn de twee grote uitdagingen in dit verhaal.

[redacted]: Sluit me aan bij de complimenten. Ik wil me niet teveel met de inhoud bemoeien, maar wel een paar puntjes van aandacht. In de initiële fase gaat het over de looptijd van het huidige plan en dat die gezien kan worden als de initiële fase, maar dat is heel erg afhankelijk van het gebied. Misschien komt er pas over tien jaar een wolf voor in Noord-Holland. Dan nog over de ontwikkelfase, ik hoorde net ook weer dat de juridische kaders niet perse het uitgangspunt moeten zijn, dat is misschien voor de toekomst. Op dit moment zijn de juridische kaders dat nog wel, en dan kan wat er staat over beheermaatregelen in de ontwikkelfase juridisch niet. Daarvoor moeten eerst de juridische kaders aangepast worden. Zet dan ook dat traject van het aanpassen hierin. Als je de juridische kaders te knellend vindt, probeer die dan aan te passen, maar dat wordt wel een langdurig traject.

[redacted]: In de visie van LTO is het zo dat als je een leefgebied van een wolf wil, dat daar altijd voldoende voedsel aanwezig moet zijn. Daar horen geen landbouwhuisdieren bij. Als er in een gebied onvoldoende voedselaanbod is, dan moet er in dat gebied een nulstand zijn. Dat betekent niet direct afschieten, maar wel de mogelijkheid om te verjagen. In het stuk staat dat de vergoedingen via het ANLB gerealiseerd zouden kunnen worden, maar ANLB subsidies zijn niet dekkend voor het hele gebied, dus dat zal op een andere manier ingevuld moeten worden. Tevens moet gekeken worden naar als er een leefgebied voor wolven is waar voldoende voedsel is, de kwaliteit van dat leefgebied ook voldoende is. Stel er komen beperkingen op de jacht op bijvoorbeeld ganzen of dergelijke kan daar weer meer schade door ontstaan. De schade door wolven moet altijd vergoed blijven. Alleen de schade vergoeden voor het gedode dier is wat ons betreft onvoldoende. Ook voor arbeid en de inzet die gepleegd moet worden.

[redacted]: Mooie opzet om een mooie start mee te maken. Nog een aantal zorgen en de grootste zit in de ontwikkelingsfase. Hoe lang gaat deze fase duren? Dat weten wij allemaal niet, maar zo'n fase kan wel jaren duren. Nu wordt bijvoorbeeld gekeken naar een escalatieladder, maar dat is nu al lastig, ook binnen de huidige wet- en regelgeving. Het zou meehelpen als het binnen de regelgeving van de EU wat makkelijker zou worden om de wolf te beheren, of in ieder geval dat de wolf een iets minder beschermde status heeft. Dan kunnen er iets meer mogelijkheden komen om een escalatieladder effectief te maken. Ik nodig iedereen uit om daarin mee te denken, hoe kunnen we effectief schade voorkomen in de tussenfase?

In de achterban van de Federatie Particulier Grondbezit zitten veel verschillende landgoedeigenaren, natuureigenaren, maar ook boeren, oftewel veel gedeelde belangen. Die vinden het ook belangrijk dat de andere impact van de wolf benoemd wordt. Dat staat nu niet in de notitie. Denk aan de huidige evenwicht wat door de mens is ingesteld, zoals op de Veluwe. Dat wordt door de wolf heel anders. Biodiversiteit is niet per definitie altijd hoger als de wolf er is. Er zijn ook landschappen die wij willen bewaren. Er is ook impact op de jacht, er is ook impact op de zichtbaarheid van herten en van wild wat op de landgoederen leeft. Er zijn ook hobbydieren die daar voorkomen. Dat willen wij (Federatie Particulier Grondbezit) ook erkend hebben.
Wij willen ook een beleid voor snelle actie om internationale afstemming te bereiken over de minimale bijdrage die Nederland moet leveren voor de instandhouding van de centraal Europese laaglandpopulatie.

[redacted]: Er is al veel over de notitie gezegd. Vereniging Nederlandse Gemeenten is blij met de notitie die nu ligt. Een mooie beschrijving van de verschillende fasen. Wat ons nog zorgen baart is de ontwikkelfase. Duidelijk opgeschreven dat er in de ontwikkelfase beheermaatregelen nodig moeten kunnen zijn en dat die ook gebruikt zouden moeten kunnen worden, maar het Ministerie van LNV zegt zojuist dat dat nu helemaal niet kan, dat baart zorgen. Ik sluit me verder aan bij het betoog van [redacted] We moeten toch op een of andere manier het perspectief op de beheersmaatregelen helder moeten krijgen. Vind het van groot belang dat we het erover eens zijn dat er een handelingsperspectief in de ontwikkelfase komt.

[redacted]: In de basis een prima stuk. [redacted] heeft het over de erkenning van impact. Ik denk dat dat belangrijk is, op heel veel vlakken. Wat betekent het als er steeds meer wolven komen? Wat betekent het voor de schapenhouderij, voor de andere veehouderij? Voor hobby dierhouders, maar ook gewoon voor de mens? Die impact vind ik heel belangrijk. [redacted] gaf aan dat er een visie moet komen zonder te kijken naar de details van het juridische kader, daar ben ik wel heel erg voor. Ik weet ook niet zo goed wat het juridische kader nou eigenlijk inhoudt. We hebben we het rapport, maar er worden in dat rapport geen concrete voorbeelden genoemd wat er gedaan moet worden. Er wordt gezegd dat nulstand in een gebied niet mogelijk is, maar in andere landen in Europa kan dat dan weer wel. Waarom is het dan hier niet mogelijk?
Dan nog als reactie op [redacted] over de economische belangen tegenover de ecologische belangen, daar onderschrijf ik Piet Bergers zijn reactie op. Je zou het dan breder moeten trekken, want ook de schapenhouderij heeft een ecologisch belang, wij worden ook betaald om de biodiversiteit te bevorderen. Is moeilijk te vatten daardoor, wat mag dat nou kosten? Wat levert die biodiversiteit nou weer op in euro's?

[redacted]: Ik wil dat laatste punt van [redacted] onderschrijven. Het ecologische effect van schapen is dat de biodiversiteit wordt verhoogd, zeker in de randen rondom de natuur en de marginale gronden. Er wordt gesproken over economisch belang, maar als je alleen de kilo's vlees telt komt de schapenhouderij er niet goed uit. Dan komt er geen evenwichtige vergelijking. De wolf drijft nu al de schapen de stal in, dan wordt ook de bijdrage in de biodiversiteit verloren.
In de eindfase moet wat ons betreft een evenwichtige betaling aanwezig zijn voor extra arbeid en vervolgschade. De schapen die deze weken gedood worden zijn niet één dood dier, maar drie: een ooi en twee lammeren. Wij (LTO) blijven pleiten voor betaling van vervolgschade, en dan niet € [redacted] voor een lam, maar de € [redacted] en € [redacted] euro wat het lam uiteindelijk opgebracht zou hebben.
Er wordt gesproken over de ontwikkelfase en dat de ontwikkelfase in provincie Noord-Holland heel anders zal zijn dan in bijvoorbeeld provincie Gelderland waar ze al heel ver zijn, maar dat maakt het heel erg moeilijk voor de schapenhouders, want dat zou betekenen dat je in twaalf verschillende provincies twaalf verschillende regimes zal hebben.

Wij pleiten heel nadrukkelijk voor een regime voor heel Nederland: gelijke monniken gelijke kappen. [redacted] heeft een voorwoord nagestuurd, maar daar worden uitgangspunten genoemd die voor verwarring zorgen bij de vakgroep schapenhouderij. Punt 5 bijvoorbeeld meer gewenning, minder subsidies voor preventieve maatregelen en de lange termijn meer eigen verantwoordelijkheid, minder subsidies. De achterban leest dan het is net als bij de ganzen straks ons probleem. Er moet goed over de formulering nagedacht worden. Waarschijnlijk is het niet zo bedoelt, maar het wordt wel zo gelezen.
Waarom mogen ze in Finland en boven in Scandinavië wel de wolf verjagen, en kan dat in Nederland niet?

[redacted] Het kader is meer gericht op de oplossing van conflicten en niet zozeer op de positie van de wolf. Het ook weergeven van de wolf in positieve zin is genoteerd. [redacted] deed een waardevolle suggestie om uitdagingen uit de kadernotitie te halen en die te benoemen richting de bestuurders. Wellicht kunnen we nu al een paar van deze uitdagingen benoemen, zodat deze in de notitie kunnen worden meegenomen.
Bij de ontwikkelfase zou ik willen zeggen probeer te blijven binnen de juridische kaders die er nu zijn, als je op korte termijn heel fundamentele verandering gaat willen aanbrengen in Europese of andere kaders ben je daar een hele tijd mee bezig. In de drie fases zouden we moeten aangeven wat het groeipad er naar toe is, wat zijn momenten dat iets kan. Het genoemde perspectief bieden. Het is niet erg om daarbij de grens op te zoeken.

[redacted]: Een aantal mensen hebben gereageerd over wat ik zei over economisch versus ecologisch belang. Ik heb het gevoel dat ik niet helemaal goed begrepen werd. Ik zei dat met name als aanvulling op wat er onder het eindbeeld staat over het afwegen tegen andere belangen. Om dat goed te kunnen doen moet je die belangen ook wel wegen en kunnen wegen, daarvoor is het van belang zoveel mogelijk kwantitatieve gegevens in beeld te brengen.
Ik onderschrijf ook wat onze voorzitter net zei over de huidige situatie als gegeven nemend. Dat geldt zowel voor het feit dat de wolf op eigen kracht weer onderdeel is gaan uitmaken van onze natuur, dat is een gegeven, als de huidige wetgeving. Als je de wetgeving wil veranderen is dat je goed recht, maar dat is niet de taak van dit gremium. Dan moet ieder van de partijen hier die daar dingen aan veranderd wil zien daarvoor bij de politiek zijn. Wat het draagvlak voor de wolf kan versterken en waar ik dus voor ben is het ruimhartig schadeloos stellen van boeren en schapenhouders en het faciliteren bij het nemen van zoveel mogelijk preventieve maatregelen.

[redacted]: Ik hoor tijdens discussies vaak terugkomen dat er verwezen wordt naar bepaalde landen waar de beschermingsstatus van de wolf anders is. Daarbij ook de vraag waarom het niet in Nederland ook zo zou kunnen. Ik wil toch even benadrukken dat dat uitgebreid wordt beschreven in onder andere het rapport wat recent is verschenen over de juridische status, maar ook in eerdere artikelen van onder andere [redacted]. Dat die landen een initiële andere status hebben dan Nederland. Dus het is niet zo dat we dat eventjes kunnen veranderen hier met z'n allen. Dat heeft te maken met hoe het destijds bij de aanwijzing van die Europese beschermingsstatus is geregeld. Het is makkelijk om te zeggen in Zweden kan het ook dus waarom hier niet. Iedereen wil ik aanraden om die stukken even te lezen en daar kennis van te nemen.

[redacted]: Afweging ecologische waarden en economische waarden is niet zo'n begaanbare weg denk ik. Ik zit hier zelf namens de hobbyhouders, dus onze economische waarde is 0. Kan ook terugslaan naar de wolf, wat is de economische waarde van de wolf en hoeveel geld kost het allemaal wel niet en kan je met dat geld niet op een andere manier meer biodiversiteit voor elkaar krijgen? Wolven hebben gewoon een intrinsieke waarde. Die wolf zelf maakt zich helemaal niet druk om economie of om biodiversiteit. Schapenhouderij is daarnaast heel divers. Sommigen proberen geld te verdienen, voor anderen gaat het om de liefhebberij of instandhouding van cultuurhistorisch erfgoed met wol en

zeldzame rassen, anderen doen weer aan natuurbegrazing, dat moet dan ook allemaal meetbaar gemaakt worden. Er zijn betere dingen te doen, dus ik zou weg willen blijven van deze discussie. Daarnaast werd er opgemerkt dat sommige gebieden in Nederland al in een vergevorderd stadium zitten, dus niet meer in de initiële fase, en dan wordt verwezen naar de Veluwe. Ja, daar zit de wolf al een tijd, maar ook daar liggen nog allemaal vraagstukken open van vergoeding op arbeid en schadevergoeding van vervolgschade enzovoort. Dus daar beginnen we eigenlijk ook nog maar net. Ook kan daar bijvoorbeeld een probleemwolf ontstaan en dan wat? Want dan zijn de mogelijkheden beperkt.

[redacted]: Net gesproken over in EU pleiten om de beschermde status naar beneden te halen, en dan ontstaat er denk ik toch wel een beetje een misverstand of we daar wel of niet op moeten bouwen. Mijn voorstel zou zijn om daar zeker niet op te bouwen. Om los daarvan gewoon door te werken aan wat er nu kan, en daar kaders voor te scheppen.
[redacted] had het ook nog even over draagvlak en wat ik denk dat kan helpen aan draagvlak is als de aantallen wolvenpopulaties niet te hoog kunnen laten worden. Als mensen zien dat dat mogelijk is, dan denk ik dat er draagvlak komt, in ieder geval acceptatie van de aanwezigheid van een aantal wolven in Nederland.
Het is ook zeker nodig om te moeten ingrijpen om het evenwicht niet helemaal naar één kant door te laten slaan in gebieden die wel geschikt zijn voor de wolf. We moeten er ook rekening mee houden dat gebieden op bijvoorbeeld de Veluwe die nu wel geschikt zijn op een bepaald moment helemaal niet meer geschikt zijn. De meeste prooien van een wolf leven binnen rasters. Als die aantallen dalen, zou dat kunnen zijn dat een gebied een stuk minder geschikt is.

[redacted]: Ik heb de stukken omtrent het juridische kader natuurlijk gelezen, ook aandachtig geluisterd naar de presentatie daarvan in Kaatsheuvel. Het is vast niet allemaal blijven hangen. Het juridische kader beperkt je in creatief denken en misschien kom je in een vrijer denkproces, zonder juridisch kader, tot hele goede ideeen die uiteindelijk misschien wel gewoon binnen het juridische kader passen. Er zijn nog vraagtekens bij wat kan wel en wat kan niet. We moeten begrip hebben voor elkaars standpunten.

[redacted]: Ik wil een beetje reflecteren op wat er tot nu toe gezegd is. Ik merk, ik weet niet of het klopt, dat ik een ander gevoel had bij het stuk dan sommige mensen. Voor mij was het stuk eigenlijk een soort denkrichting. In fasen denken en denken waar je naar toe zou willen. Het idee is pak niet alles in één keer, maar in bepaalde handige tijdsvakken. Hoe zou je binnen die tijdsvakken met de wolf kunnen en willen omgaan. Zo heb ik het stuk gezien. Ik merk dat heel veel dingen die zijn opgeschreven in het stuk worden benaderd van hoe zit dit precies? Terwijl voor mijn gevoel dat is wat we zouden moeten gaan invullen. We moeten een gemeenschappelijke basis vinden. Iedereen praat nu nog heel erg vanuit zijn eigen visie, daar moeten we van wegkomen.

[redacted]: Ik wil nog wat toevoegen over wat [redacted] zei over draagvlak. Een tijdje geleden heb ik interessante studies gezien die in Scandinavie zijn uitgevoerd, naar onder welke omstandigheden bij mensen het draagvlak voor de aanwezigheid van wolven vergroot wordt. Het was niet zozeer of de wolf beheert of bejaagt of wat dan ook mocht worden, maar de mate waarin mensen voor zichzelf een handelingsperspectief zagen. Ik wilde dat koppelen aan het feit dat we op dit moment vooral bij de schapenhouders de klus neerleggen van bescherm je schapen. Er is dan wel Wolf Fencing die een helpende hand biedt, maar ik zou eigenlijk wel willen pleiten om in de ontwikkelfase meer aandacht te hebben voor hoe schapenhouders of anderen die last van de aanwezigheid van de wolf ondervinden, hoe die geholpen kunnen worden om daarop een makkelijkere eenvoudige manier mee om te gaan, zodat zij ook daadwerkelijk een handelingsperspectief hebben.

[redacted]: Pleidooi van Meta kan ik hartelijk onderschrijven. Dat is wat ik bedoelde met schapenhouders ruimhartig ondersteunen. We praten vaak over schapen beschermen, maar het gaat ook over schapenhouders beschermen. Die moeten zich ook safe voelen bij de aanwezigheid van de wolf.

[redacted]: Ik denk dat we een gemeenschappelijke waarde hebben gevonden waar Piet het net over had. Wij hebben het daar gisteren in de voorbereiding ook over gehad. Het bieden van perspectief op korte termijn voor schapenhouders, het gevoel dat je er niet alleen voor staat, dat is op dit moment cruciaal voor het draagvlak van de wolf. Boosheid en machteloosheid zijn op dit moment nog de twee prominente gevoelens bij de schapenhouders. Sommigen willen zelfs stoppen in de sector. Stoppen met de schapenhouderij zou ook een slechte zaak zijn voor de biodiversiteit. De schapenhouders moeten weten dat ze er niet alleen voor staan en dat er op korte termijn iets verzonnen gaat worden dat als een wolf zich ergens manifesteert er meteen hulptroepen klaarstaan. En dan heb ik het over professionele ondersteuning, bijvoorbeeld in iedere provincie een loonwerker die precies weet wat er moet gebeuren. Geen discussie over wel of geen netten beschikbaar. Dan voelt iemand zich gehoord, serieus genomen en ook de hobbyhouders moeten zich serieus genomen voelen. Ik wil dus enorm onderschrijven wat Piet Bergers en Michiel de Wit zeggen. Als wij kunnen zorgen dat er op korte termijn iets van een professionele ondersteuning voor de schapenhouder georganiseerd kan worden zou dat een enorme winst zijn en dat zou het draagvlak van de wolf enorm vergroten.

[redacted] Als wetenschapper in een unieke positie, ben gevraagd bij het Landelijk Overleg Wolf, maar zit hier niet direct uit belangenbehartiging. Ik wil [redacted] een compliment geven voor de zeer gedegen opzet om gezamenlijk met het LOW iets te bereiken. Daarnaast wil ik de overige deelnemers van het LOW een compliment geven, omdat ik de punten die in de discussie gebracht worden en de wijze waarop dat gebeurt als heel constructief ervaar, dat beleef ik ook wel eens anders dus bedankt daarvoor. Een aspect wat ik als ecoloog mis in het verhaal is dat we in een lange termijn verhaal nog steeds uitgaan van het huidige beleid in Nederland en Europa met betrekking tot landbouwsubsidies, stikstofaanpak etc. Vanuit de WUR een visie Nederland 2120 waarin we veel meer ruimte voor de natuur gaan realiseren. Ook al gehad over verdienmodel en bestaansrecht schapenhouders. Dat is niet mijn expertise, maar ik begrijp dat de marges dusdanig laag zijn dat een probleem met bijvoorbeeld een wolf al direct een probleem is. Wetende dat de EU van onder andere Nederland verlangt dat wij in no time 30% van het landoppervlak richting natuur gaan omvormen, denk ik dat dat ook een aspect is wat in een LOW plaatje wellicht meegenomen zou moeten worden. Doorkijkje naar de toekomst?

[redacted] allereerst dank voor alle reacties, sommige randjes staan nog open. Kijken of we nog iets kunnen afspreken. Heel constructief, interpreteer de wens of we op het hogere niveau toch iets kunnen vinden wat we belangrijk vinden en wat we mee kunnen geven aan de bestuurders dat waardevol wordt geacht.
De status van het stuk moet helder zijn. Ook gaat Pieter nog kijken naar de uitdagingen die voortvloeien uit het stuk.

Opmerkingen (ook op detailniveau) op de huidige notitie kunnen ook nog per e-mail naar [redacted] gestuurd.

5. Rondvraag

[redacted] vraagt of het mogelijk is om de notitie ook te delen met anderen, bijvoorbeeld de Wolvencommissie Drenthe? Pieter heeft daar geen bezwaren tegen, de rest van de deelnemers ook niet. Het is wel wenselijk om de coördinatie bij de deelnemers van het LOW te houden, en eventuele terugkoppelingen ook via de deelnemers van het LOW te laten verlopen.

[redacted] is benaderd door het IFAW voor een rond-de-tafel-proces, een breed maatschappelijk debat over de terugkomst van de wolf. Zijn anderen daar ook voor benaderd, en wat vinden jullie daarvan, zeker in relatie tot het LOW?

De Zoogdiervereniging is ook benaderd om deel te nemen. Zij hebben besloten daar niet aan deel te nemen, omdat zij al deelnemen aan het LOW.

[redacted] zal op dit punt terugkomen.

6. Datum volgende vergadering

Woensdag 26 januari 2022, 13.30 – 15.30 uur.

Planning vergaderdata

Voorstel planning vergaderdata

Tijd: 13.30 – 15.30 uur.

Woensdag 11 mei 2022
Fysieke bijeenkomst

Donderdag 21 juli 2022
Digitale bijeenkomst

Dinsdag 30 augustus 2022
Digitale bijeenkomst

Dinsdag 4 oktober 2022
Fysieke bijeenkomst

Dinsdag 13 december 2022
Digitale bijeenkomst

Startnotitie RDA de wolf in Nederland

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Onderwerp

Samenleven met de wolf in Nederland

Startvragen RDA

- Hoe kunnen we langdurig samenleven met de wolf in Nederland?
- Welke belangrijke vragen en problemen hierover worden in het huidige maatschappelijke debat over de wolf nog niet (of onvoldoende) geadresseerd?
- Welke aspecten vanuit dierenwelzijn (inclusief gezondheid) komen niet genoeg aan bod?
- Welke onderzoeksvragen staan nog open?
- Hoe kan het maatschappelijk debat over samenleven met de wolf (verder) worden gevoerd?

Doel

De Raad voor Dierenaangelegenheden wil, vanuit de positie van het dier, bijdragen aan het maatschappelijke debat over de positie van de wolf in Nederland. Dit wil de RDA doen door aan de hand van bovenstaande startvragen bureauonderzoek uit te voeren, diepte-interviews te houden en een brede discussiebijeenkomst te organiseren voor experts en betrokkenen. De uitkomsten hiervan zullen worden gepubliceerd. Daarbij zal de RDA niet nalaten om adviezen te formuleren over wat volgens hem (al dan niet door de actualiteit) noodzakelijk en urgent is om nog (extra) te doen, ondanks bestaande kennis, regelingen en maatregelen.

Aanleiding

De wolf is terug in Nederland, na 130 jaar afwezigheid[1]. Van deze inheemse wettelijk beschermde soort hebben op de Veluwe de eerste individuen zich gevestigd en in 2019 zijn daar de eerste welpen geboren. De eerste wolven worden zelfs alweer vermist. De komst van de wolf wordt toegejuicht door natuurliefhebbers. Jagers en boeren zijn minder blij en vrezen schade aan wild, vee en inkomsten: de meningen zijn verdeeld. En bovendien zijn er ook emoties en gevoelens lopen uiteen van blijdschap, ontroering, spanning en verrukking tot onbehagen, angst, machteloosheid en verlies van gevoel van zeggenschap. Dat de wolf in Nederland is, neemt de Raad als uitgangspunt.

Publieksenquête Kantar 2018

In de publieksenquête die Kantar in 2018 uitvoerde gaf ongeveer 58% aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling dat we in Nederland de wolf niet moeten wegjagen, maar onszelf en onze dieren tegen de wolf moeten beschermen tegenover ongeveer 13% die het daar juist (helemaal) mee oneens was. De rest (ongeveer 29%) is het niet eens maar ook niet oneens met deze stelling.

[1] In 2012 verscheen nog een aardige studie over de mogelijke en onvoorspelbare komst van de wolf: *De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland. Een 'fact finding study'. G.W.T.A. Groot Bruinderink1), H.A.H. Jansman¸ M.H. Jacobs en M. Harms, Alterra-rapport 2339, Wageningen, 2012* http://edepot.wur.nl/230870

Op de vraag of wolven in hun natuurlijk gedrag niet moeten worden belemmerd, ook niet als dat gaat om jagen en zich met schapen voeden, antwoorde 30% (helemaal) mee eens, 32% (helemaal) mee oneens en 38% niet eens maar ook niet oneens.
Als de resultaten van de enquête verder worden bestudeerd, is te zien dat er een relatie is tussen acceptatie van de wolf en de mate van verstedelijking (tussen sterke en weinig verstedelijking). Naarmate de verstedelijking afneemt kan de wolf op minder sympathie rekenen.

Uitkomsten RDA-oriëntatieproces

De terugkeer van de wolf in Nederland is dus allesbehalve een neutrale aangelegenheid, dit kan vreedzaam samenleven met de wolf bemoeilijken. Voor de RDA reden om zich te oriënteren op 'de positie van de wolf in Nederland'. In twee oriënterende bijeenkomsten (augustus 2019 en Raadsvergadering november 2019) is het onderwerp de wolf vanuit verschillende invalshoeken uitgebreid aan bod gekomen. Voor de RDA zijn er voldoende redenen om zich verder te verdiepen in de positie van de wolf in Nederland: er zijn situaties waarin de belangen van dieren dreigen te botsen met onze of andere belangen (van bijvoorbeeld andere dieren) en er zijn onderbelichte risico's op het gebied van dierenwelzijn en gezondheid. Vanuit de positie van het dier kan de RDA wat toevoegen aan het maatschappelijk debat.

Het vervolgtraject richt zich op vragen over acceptatie van en omgang met de wolf[2]. Vragen die hierbij spelen gaan over hoe we kunnen samenleven met de wolf in Nederland, nu en in de toekomst. Deze[3] zijn gespecificeerd in de huidige startvragen (zie begin voorliggend document).

Achtergrondinformatie

Huidige stand van zaken (Nederland)

De wolf (*Canis lupus*) is in Nederland een beschermde (inheemse) diersoort op grond van de Wet natuurbescherming (2017). De wolf is tevens beschermd onder de Europese Habitatrichtlijn (1992) (ook aanwijzing Bern Conventie 1979). Het is volgens de Wet Natuurbescherming verboden om wolven te vangen of te doden, opzettelijk te verstoren, voortplantingsplaatsen of rustplaatsen te beschadigen of vernielen.
"De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot wolven. Dit omvat de aspecten soortenbescherming, monitoring, tegemoetkomingen in

[2] Andere mogelijke categorieën startvragen waren: a) Hoe kijkt men naar de wolf in Nederland? (Mentale disposities en symboliek; betekenis en waarde van de wolf voor ons; de rol van het sublieme /schoonheid; de terugkeer van de wolf als symbool voor wat groters). b) Gevolgen van de komst van de wolf. (Repercussies komst van de wolf op gebied van welzijn, ruimtelijke vragen, esthetisch, respect en beleving, natuur en 'rewilding'').
[3] Subvragen die in de RDA besprekingen hierover aan de orde kwamen en mogelijk nog benut kunnen worden bij verdere uitwerking: Wat zijn de verschillende dimensies die bij de wolf horen? (Hoe) kan de wolf worden geaccepteerd in Nederland? Kunnen we (waarlijk) samenleven met de wolf? Zo ja, hoe en zijn we daar klaar voor? Zo nee: wat dan? Wat is er nodig om met wolven om te gaan nu en in de toekomst? Hoe kunnen burgers en belanghebbenden handelingsperspectieven worden gegeven? Hoe helpt een normatief kader en handvatten (ethische gereedschappen) voor het doden van individuele wolven voor de acceptatie? Wat is de ethische verantwoording voor de gekozen oplossingen door beleid? Is er een toekomst voor de wolf in Nederland, wat is daarvoor nodig? Hoe past de wolf in het ecosysteem van Nederland (draagkracht, voedselaanbod, populatiegrootte, beheer, wolvenwelzijn en -gezondheid, landgebruik, ideale omstandigheden)? Hoe dit past in de Nederlandse samenleving? Past de wolf wel in een gebied waar veel mensen leven? Wat moeten/kunnen wolven en mensen leren? Hoe gaat het in andere landen? Wat zijn oplossingen? Wat is de rol van het debat en spreken over de wolf? Hoe kunnen emoties daarin aan bod komen?

faunaschade en het verlenen van ontheffingen" (IPO, 2019). De omgang met wolven is primair gericht op bescherming. Provincies kunnen alleen bij uitzondering ontheffing verlenen, bijvoorbeeld op rond van openbare veiligheid. De 12 provincies hebben, vertegenwoordigd in het IPO, een interprovinciaal wolvenplan vastgesteld, de laatste versie is van januari 2019 (zie https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf). Het plan gaat o.a. in op de voorgeschiedenis, wettelijke kaders, schade en preventie bij landbouwhuisdieren en tegemoetkoming van schade. Voor 'probleemwolven' wordt onderscheid gemaakt tussen contact met mensen, honden en vee. Volgens de omschrijving in het wolvenplan bevinden we ons in 'fase 4': er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland. De volgende fase 5, tien jaar na voortplanting, maakt geen onderdeel uit van het huidige plan. Bij het wolvenplan horen stroomschema's met scenario's om duidelijk te maken wie wanneer aan zet is om te handelen in situaties met een wolf. Dit stroomschema is echter niet online gepubliceerd. Het wolvenplan is wel gepubliceerd op de website van BIJ12, uitvoeringsorganisatie van de provincies, waar ook de schademeldingen en -afhandelingen plaatsvinden en hierover informatie wordt gegeven, zoals op https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-per-diersoort/wolf/. De website https://www.wolveninnederland.nl/ bundelt informatie over de wolf in Nederland.

Eerdere uitingen RDA over de wolf

De RDA heeft het in zijn zienswijzen eerder over wolven gehad. In "Wegen van Welzijn van Dieren in de Natuur" (2017) werd de wolf als casus gebruikt om te laten zien hoe het afwegingskader kan worden gebruikt bij afwegingen over de komst van de wolf. In de "Staat van het Dier" (2019) zijn in de beschouwing over dieren in de natuur een vijftal verhaallijnen over de wolf en zijn historie beschreven die een rol spelen bij de verschillende associaties die de terugkeer van de wolf bij ons oproept. Er zijn over de wolf door team RDA oriënterende gesprekken gevoerd met provincie Gelderland en het ministerie van LNV over het wolvendossier en het maatschappelijk debat over de wolf. Van Europese collega-raden zijn verschillende rapporten ontvangen over de omgang met wolven.

Samenstelling forum en ondersteuning

De volgende leden hebben aangegeven te willen deelnemen aan het forum:

- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted] (Voorzitter)
- [redacted]

Het forum zal worden ondersteund door [redacted] (secretaris) en [redacted] (adjunct-secretaris).

Werkwijze

- Voorbereidend literatuuronderzoek en aanpak andere landen (ook actuele cijfers)
- Attitude mensen tegenover wolven (onderzoek LNV)- bijv. analyse kwalitatief

gedachtegoed in relatie tot moderne landbouwdiscussie

- Diepte-interviews met diverse experts vanuit verschillende relevante invalshoeken
- Op basis van diepte-interviews RDA discussie document opstellen
- Organiseren brede bijeenkomst met experts/betrokkenen met verschillende workshops rondom de wolf in Nederland. Daarin nadrukkelijk ruimte voor discussie over vragen die (nu) nog niet gesteld worden. Opzet bijeenkomst verder uitwerken, bijvoorbeeld workshops rond een top 5 van meest dringende zaken die in meerdere interviews worden genoemd, of 5 onderzoeksvragen rondom zaken die de RDA signaleert en belangrijk vindt vanuit het oogpunt van het dier
- Publicatie uitkomsten (vorm nog te bepalen)
- Eventueel: Wat kunnen de uitkomsten ons mogelijk leren over de aanpak van 'vergelijkbare' issues in de toekomst?

Planning

Augustus-Oktober voorbereidende werkzaamheden en diepte-interviews. Op zijn vroegst een bijeenkomst in november 2020.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
29 maart 2022

Datum: 29 maart 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. **Opening en welkom**

2. **Mogelijkheden 'maatschappelijk debat' – zie bijlage 2.1 en 2.2**
   Er zijn een tweetal initiatieven die willen inzetten op een maatschappelijk debat over de wolf. Dit betreffen Raad voor Dierenaangelegenheden en de IFAW in samenwerking met de Jagersverenging. Beide zijn uitgenodigd om in onze bijeenkomst een toelichting te geven op hun voornemens.
   Doel is te verkennen of hiervoor ook bij LOW deelnemers belangstelling voor is.

3. **Vaststelling agenda**

4. **Mededelingen**

5. **Stand van zaken dossier wolf**
   Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

6. **Planning vergaderdata – zie bijlage 6**
   Ter bespreking en vaststelling.

7. **Rondje langs de velden**
   Informatie uitwisseling vanuit de verschillende provincies/provinciale commissies.

8. **Verslag d.d. 11 januari 2022 – zie bijlage 8**
   Ter vaststelling.

9. **Rondvraag**

10. **Datum volgende vergadering**
    Ter besluitvorming.

Overzicht van bijlagen:

Bijlage 2.1 – Startdocument positie van de wolf
Bijlage 2.2 – Notitie omgevingsproces wolf voor LOW
Bijlage 6 – Planning vergaderdata
Bijlage 8 – Verslag LOW bijeenkomst 11 januari 2022

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 7 december 2021 18:06
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: AGENDA LOW 141221.pdf; BIJLAGE 5 Discussienotitie dilemma's 061221.pdf; BIJLAGE 6.1 Reactie VGSN op ff studies def.pdf; BIJLAGE 6.2 Reactie Federatie Particulier Grondbezit op de rapporten okt. 2021.pdf; BIJLAGE 6.3 Memo normering rasters.pdf; BIJLAGE 9 Verslag LOW 051021.pdf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van volgende week 14 december.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Verslag Landelijk Overleg Wolf
5 oktober 2021

Datum: 5 oktober 2021
Tijd: 12.30 – 16.30 uur
Plaats: De Roestelberg, Kaatsheuvel
Aanwezig: [redacted] (voorzitter), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (LTO), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (Federatie Particulier Grondbezit), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (WENR), [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] (De 12 Landschappen), [redacted] (Staatsbosbeheer), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (LTO), [redacted] (Boerema & van den Brink B.V.)
Afwezig: [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (Natuurmonumenten)

1. Opening en welkom

[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom. [redacted] heeft zich afgemeld, en wordt waargenomen door zijn collega [redacted]. [redacted] heeft zich afgemeld, en wordt waargenomen door [redacted]. [redacted]. is te gast om de juridische analyse toe te lichten.

Vanwege de nieuwe gezichten binnen het LOW stelt iedereen zichzelf kort voor.

2. Vaststelling agenda

Er worden geen aanvullende agendapunten aangedragen. De planning is om rond 15.00 uur met [redacted] het veld in te gaan.

3. Mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

4. Fact Finding Study

[redacted] licht de fact finding study toe.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de fact finding study en toelichting:

- Is de fact finding study genoeg om te adviseren over het beleid? Of is vervolgonderzoek nodig?
- In de fact finding study wordt een risicoanalyse van de toekomst gemist. De feitelijke analyse is duidelijk. In andere landen is veel bekend, maar dat is niet één op één te vertalen naar Nederland.
    - Vanuit de opdracht zijn 65 vragen opgesteld die beantwoord diende te worden. Sommige vragen roepen juist nog meer vragen op. Bijvoorbeeld een vraag over hotspots/corridors, bij de beantwoording hiervan moet ook gekeken worden naar de omliggende landen, waar komen de wolven de grens over?

- Zowel de fact finding study als de juridische analyse moeten worden gezien als kennisdocumenten om het beleid te actualiseren. Sommige zaken zijn niet van tevoren te voorspellen, zeker ook omdat populatie ontwikkeling zo dynamisch is.
- Welke gebieden in Nederland zijn geschikt voor wolven? Een zwervende wolf richt de meeste schade aan. Waar is het meeste draagvlak, zowel maatschappelijk als ecologisch? Is het voedselaanbod daar ook voldoende? De antwoorden op deze vragen worden gemist in de fact finding study.
- Het zou prettig zijn als een duidelijk onderscheid gemaakt kan worden tussen maatschappelijk draagvlak en ecologisch draagkracht. Deze worden in de fact finding study soms door elkaar gebruikt.
- Het is jammer dat het rapport zo snel definitief is gemaakt. Er zijn veel punten waarop het rapport beter en mooier gemaakt kan worden. [redacted] wil graag wijzen op zijn doorgestuurde opmerkingen, en dan vooral de geel gearceerde stukken. Je wil een basis in het rapport hebben die goed is, waar geen twijfel over mogelijk is.
- Waarom is er geen concept versie naar het Landelijk Overleg Wolf verzonden?
    - Het betreft een kennisdocument waarin feiten worden benoemd. Het is geen beleidsdocument. De opdracht is gegeven vanuit de IPO wolvenwerkgroep, niet vanuit het Landelijk Overleg Wolf. De twee documenten die nu zijn opgesteld, de fact finding study en de juridische analyse, bevatten nieuwe kennis die het Landelijk Overleg Wolf kunnen ondersteunen bij het geven van een advies over de beleidskeuzes die de provincies dienen te maken.

Alle opmerkingen met betrekking tot de fact finding study mogen binnen drie weken per e-mail naar [redacted] worden gestuurd.

5. Juridische analyse wolf

[redacted] licht de juridische analyse toe.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de juridische analyse en de toelichting:

- De moed zakt na het lezen van de juridische analyse in de schoenen. Er mag niks.
- Er moet perspectief worden gegeven aan schapenhouders. Het moet niet zo zijn dat preventieve maatregelen van 90 centimeter hoog goed genoeg zijn, maar dat na een aanval de hoogte naar 120 centimeter moet, en later nog weer 140 centimeter.
- Het doden van een dier is in het Europese recht echt een allerlaatste optie. Hier moet ook een uitgebreide motivering zijn. Er moet aangetoond kunnen worden dat alles in het werk is gesteld om de situatie te voorkomen. Daarnaast moet er rekening gehouden worden met de effecten, bijvoorbeeld op de populatie.
- Als een wolf iedere keer de preventieve maatregelen overwint, welk perspectief heeft een schapenhouder dan?
    - Doden van een wolf is de zwaarste ingreep. Zeker als de wolvenpopulatie niet in een gunstige staat van instandhouding is, zou per individueel geval gekeken moeten worden. Doden is daarbij het laatste middel wat ingezet zal worden. Alle stappen daarvoor zijn makkelijker te zetten. Er zijn zeker partijen die het besluit van het doden van een wolf bij een rechter zullen aanvechten. De overheid en de schapenhouders moeten daarom heel goed kunnen motiveren waarom voor doden gekozen is. Deze motivering moet stand kunnen houden in een rechtbank.
- Is de gunstige staat van instandhouding in Nederland wel ooit te bereiken? In Nederland heeft bij Heusden een wolf, Billy, gelopen die in 14 dagen tijd 60 schapen heeft gedood. Uiteindelijk is hij doorgelopen naar België en later naar Frankrijk. In Frankrijk is hij binnen twee weken doodgeschoten. De internationale afstemming is dus nog ver te zoeken.

  - Volgens de Fransen hebben ze in Frankrijk al de gunstige stand van instandhouding bereikt. Daarom was het in Frankrijk mogelijk om te kiezen voor afschot.
    - Tevens was wolf Billy geen probleemwolf, omdat hij geen goed beschermd vee heeft aangevallen. Laat staan herhaaldelijk.
  - In Nedersaksen loopt nu een rechtszaak voor het doodschieten van vier wolven die allen niet voor de herhaaldelijke schade verantwoordelijk waren.
- Er is in de juridische analyse ook gekeken naar landen waar de wolf een andere juridische status heeft, hoe kan dat? Denk bijvoorbeeld aan Polen.
  - De startsituatie van Polen was anders bij toetreding tot de EU.
    - Kan het zijn dat de wolf hier ook verandert van status?
      - Het veranderen van de bijlage is niet aannemelijk. De wolf is onder Bijlage IV een strikt beschermde soort.

6. Stand van zaken dossier wolf actualisering Interprovinciaal wolvenplan

[redacted] geeft een toelichting over de stand van zaken. De fact finding study en de juridische analyse zijn nu opgeleverd. Er zal verder worden gegaan met de uitwerking van de handelingsprotocollen en de input om te komen tot een wolvenplan 2022.

6.1 Internationaal wolven managementplan

[redacted] licht toe dat de verwachtingen hoog zijn. Hij vreest dat hij niet aan de verwachtingen kan voldoen. De noodzaak voor internationale samenwerking is duidelijk naar voren gekomen.

Het Ministerie van LNV gaat stappen zetten om te kijken waar en hoe het belang van internationale samenwerking op de agenda's kan komen. Het Ministerie van LNV zal niet het voortouw nemen in deze internationale samenwerking. Dit omdat Nederland in vergeleken met de andere landen maar een klein land is met relatief weinig wolven. Wel zal het Ministerie van LNV andere landen zoveel mogelijk betrekken bij deze internationale samenwerking. Het gaat niet lukken om dat gelijk te laten oplopen met het nieuwe Interprovinciale wolvenplan. Zodra er meer bekend wordt over de internationale samenwerking, zal dat zijn plek krijgen, ook in het Interprovinciale wolvenplan.

Op- en aanmerkingen naar aanleiding van deze toelichting:

- Het ligt niet voor de hand dat Nederland de internationale samenwerking gaat trekken, vanuit de populatie gezien, maar is daardoor ons belang niet des te groter voor een internationaal wolvenplan? Anders kan Nederland nooit een gunstige staat van instandhouding realiseren. Er wordt gepleit om wél de internationale samenwerking te gaan trekken. Wat heeft het Ministerie van LNV nodig om hier anders over te gaan denken?
  - Het Ministerie van LNV gaat kijken bij welke landen ze dit op tafel kunnen krijgen. Als dit bijvoorbeeld bij Duitsland niet gaat lukken, dan gaat samenwerken op dit dossier al helemaal niet lukken.
- De terughoudendheid van het Ministerie van LNV wordt als zeer teleurstellend ervaren.

6.2 Inhoudsopgave / planning wolvenplan 2022

Op- en aanmerkingen met betrekking tot de inhoudsopgave en de planning:

- [redacted] geeft namens Natuurmonumenten aan dat zij aandacht vragen voor voldoende ruimte in de planning. Dit onder andere om inbreng van maatschappelijke partijen te waarborgen. Daarnaast stellen zij dat preventie als uitgangspunt belangrijk is, ook buiten de aangewezen leefgebieden.

- Een internationaal wolvenplan zal ook een belangrijke rol gaan spelen. Dit internationale plan zal wel pas later worden vastgesteld dan het Interprovinciale wolvenplan. Hoe verhouden deze zich tot elkaar? Moet hierover ook nog iets worden meegenomen in het Interprovinciale wolvenplan?
- Bij kop 3. en kop 4. worden uitgangspunten en beleid gemist.
- Misschien in mei zal het interprovinciale wolvenplan in het Landelijk Overleg Wolf kunnen worden besproken. Daarna moet nog tijd zijn om terugkoppeling naar de achterban te garanderen. Op welk moment zal er een concept beschikbaar zijn om terug te leggen?
- Wordt de kennisagenda ook onderdeel van het wolvenplan?
    - De kennisagenda is geen onderdeel van het wolvenplan.
- De escalatieladder wordt gemist.
    - De escalatieladder zal niet met die definitie terugkomen in het interprovinciale wolvenplan. Wel zullen er handelingsprotocollen worden opgesteld.

6.3 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal Wolvenplan

Dit agendapunt is, mede wegens tijdsgebrek, voor kennisgeving aangenomen.

7. Agendapunten vanuit LOW deelnemers

7.1 Extra arbeidsinzet

[redacted] en [redacted] hebben gezamenlijk gekeken hoe de arbeidsinzet in beeld gebracht kan worden. Het verschil in arbeidsinzet tussen stadsbeweiding of beweiding op een heide is nogal groot. In de Gelderse wolvencommissie komt regelmatig terug dat preventieve maatregelen met een hoogte van 90 centimeter, met aanvullingen, dezelfde preventie kunnen geven als preventieve maatregelen met een hoogte van 120 centimeter.

Adviezen aan [redacted] en [redacted]:

- [redacted] geeft aan dat afgelopen donderdag een kennissymposium georganiseerd door BIJ12 is geweest. Een Duitse collega van LUPUS gaf hierbij een lezing. Zij gaf als aanbeveling dat 120 centimeter hoogte de norm is, maar dat 90 centimeter + een wit lint op 120 centimeter hoogte ook kan werken.
    - [redacted] onderschrijft dit. Haar schapen stonden ten tijden van de wolf in Heusden ook achter 90 centimeter netten waar een wit lint op 120 centimeter boven was geplaatst, en de wolf heeft niet naar haar schapen omgekeken.
- [redacted] heeft een projectvoorstel gemaakt voor lagere preventieve maatregelen + lint. Hij wil kijken of daarmee tot effectieve, maar minder arbeidsintensieve preventieve maatregelen gekomen kan worden. Op korte termijn wil hij met [redacted] om tafel om te spreken over financiering.
- [redacted] geeft aan dat dit een goed idee is. Wel wil hij aandacht vragen voor structurele maatregelen. De wolf is hier niet tijdelijk. Hoe kan vee meer permanent beschermd worden?
    - Schapen lopen vaak op gepachte grond, dus dat is per definitie tijdelijk.

7.2 Notitie vergoedingen preventieve maatregelen overige dieren

[redacted] licht te notitie vergoedingen preventieve maatregelen overige dieren toe.

Op- en aanmerkingen naar aanleiding van de notitie:

- Er wordt in de notitie veel aandacht besteed aan grazers met een natuurfunctie. Wie heeft er meegekeken met dit stuk? Soms is het wat ongebruikelijk geformuleerd. Vanuit TBO's is het altijd mogelijk om mee te denken. [redacted] zal namens de TBO's gaan meedenken.
- De tip wordt gegeven om te kijken naar de subsidieregelingen in omliggende landen. In België wordt de subsidieregeling bijvoorbeeld uitgebreid waardoor ook paardenhouders hier aanspraak op kunnen maken.

Iedereen wordt opgeroepen mee te denken met de notitie van [redacted]. Wat hoort er in, wat kan niet?

8. Rondje langs de velden

a. Gelderland

In Gelderland is een consulent aangesteld. De geringe deelname aan de subsidieregeling zal worden geëvalueerd.

b. Overijssel

In Overijssel is nog niets vastgelegd. Wel is er een klein overlegje. Bestuurlijk is de intentie uitgesproken om twee wolvenconsulenten aan te wijzen en flexnetten aan te schaffen die als noodnetten kunnen worden uitgeleend.

c. Drenthe

Sinds begin dit jaar is in Drenthe een regeling van kracht. Zonder wolven wordt er niet veel gebruik van gemaakt. Een paar weken terug is weer een bijeenkomst geweest. Er zal geen gebiedsplan komen zoals in Gelderland, maar er zal een rapportage en een vooruitblik worden opgesteld, gebaseerd op de fact finding study.

d. Noord-Brabant

De concept subsidieregeling ligt en kan en zal worden verspreid.

9. Verslag d.d. 13 juli 2021 – bijlage 9

Het verslag behorende tot het overleg van 13 juli 2021 wordt zonder inhoudelijke of tekstuele opmerkingen vastgesteld.

10. Rondvraag

Niemand heeft een rondvraag.

11. Datum volgende vergadering

De volgende vergadering is op dinsdag 14 december 2021 van 13.30 – 15.30 uur.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	-
Aan	Deelnemers Landelijk Overleg Wolf
Datum	7 december 2021
Onderwerp	Heroverwegen normen wolvenrasters
Bijlage(n)	Mail[redacted] (in deze memo toegevoegd)

Onderstaand de ingekomen mail:

Van: [redacted] <info@dlobv.nl>
Verzonden: zaterdag 13 november 2021 17:27
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Heroverwegen normen wolvenrasters

Beste[redacted],

Tijdens het laatste LOW heb ik het heroverwegen van de normen voor flexibele rasters aan gekaart.
Daarna is het stil op de radar maar ik hoor wel in de wandelgangen dat mijn oproep door sommige deelnemers aan het LOW verkeerd begrepen wordt.

Het wordt gezien als een stap achteruit terwijl ik hem zie als een grote stap vooruit.

In Gelderland begon men als pioniers in Nederland omdat zij immers de eerste provincie was die met gevestigde wolven te maken kreeg. Normen moesten bepaald worden en werden in goed overleg vastgesteld. Dit zonder nog echt te weten wat dit in de praktijk zou gaan betekenen omdat er nog geen ervaring was met deze normen in Nederland en omdat de norm anders was dan in de landen om ons heen.

Voor zover ik weet zijn er ook duidelijke afspraken gemaakt over de vastgestelde normen. Er zou afgesproken zijn dat de normen die in de Gelderse commissie vastgesteld zijn het uiterste is wat je van een schapenhouder mag verwachten. De normen uit de commissie zijn later overgenomen door BIJ12.

Wat men toen niet wist is dat er in de praktijk nogal wat fysieke en praktische problemen ervaren worden bij het voldoen aan de gestelde normen waardoor het lastig blijkt om draagvlak te creëren.

Inmiddels zijn er wel ervaringen opgedaan met materialen om te voldoen aan de normen.

Terugkijkend hierop heb ik met meerdere collega's in het Gelderse wolvengebied gesproken en mij verdiept in wat wolvendeskundigen in Nederland en daarbuiten in media en tijdens kennisbijeenkomsten melden.

Voor de meeste gescheperde kuddes hoeven de problemen niet groot te zijn. Wanneer er goede afspraken gemaakt kunnen worden met de TBO's zijn er wat mij betreft meerdere oplossingen. Ik noem er drie. Flexibele wolfwerende omheiningen die langer op dezelfde plekken mogen blijven staan, één of meerder vaste wolfwerende omheiningen in het gebied of één of meerdere schaapskooien in het gebied. De financiering hiervan zal nog verder uitgewerkt moeten worden.

Voor de kuddes in, zoals we dat noemen, de flexnetten begrazing waarbij de kuddes één of enkele dagen in flexibele omheiningen grazen en dan weer verplaats worden is de uitdaging groter. Deze uitdaging geld ook voor de winterbegrazing van gescheperde kuddes en weideschapenhouders.

Een groot deel van de leden van de VGSN is nog steeds bereid aan een oplossing te werken om samen te leven met wolven maar om dit draagvlak te behouden hebben zij wel behoefte aan perspectief. Duidelijkheid over waar de grens ligt van wat men van hen mag verwachten. Onder weideschapenhouders ligt het draagvlak lager omdat zij veelal geen perspectief zien in een rendabel verdienmodel wanneer zij aan de normen moeten voldoen.

Wanneer ik goed luister naar wolvendeskundigen in binnen en buitenland dan zou een wolf van nature niet proberen te springen maar proberen te kruipen. Gedrag wat ik geneigd ben te geloven omdat wij dat ook zien bij onze honden. Zij springen niet uit zichzelf over onze flexibele netten, dit moeten wij ze leren.

Wanneer de omheining goed gezet wordt en er staat voldoende stroom op de draad zal een wolf deze negatieve prikkel niet snel vergeten. Ook dit kunnen wij beamen. Het gebeurd weleens dat we boze passanten die hun hond uitlaten te woord moeten staan omdat hun hond geschrokken is na een aanraking met onze flexibele omheining waarna de hond niet meer in de buurt van onze schapen, omheining of zelfs niet meer op dezelfde plek durven komen. Het gebeurd ook wel eens dat onze eigen honden stroom krijgen en van schrik weglopen.

Met deze wetenschap en ervaringen zou een omheining, goed gezet en met genoeg stroom van 90 cm hoog voldoende moeten zijn. Een norm die ook in andere landen wordt gehanteerd.

Mijn ervaring en veronderstelling is dat dit ook voldoende was voor de wolf die vorig jaar rond Heusden rond hing. Hij heeft daar niet goed gedaan voor het draagvlak maar pakte alleen niet goed beschermd vee. Er was in die tijd ook een kudde schapen aan het grazen op de vestingwallen in Heusden. De bewuste wolf is 's nachts gezien op de vestingwallen door een buschauffeur. Hij is niet in de omheining van deze kudde geweest. De schapen stonden achter een flexnetten omheining van 90 cm hoog met voldoende stroom.

Een andere ervaring is van een collega op de veluwe, wolven zijn geregeld in de buurt van zijn schapen. In eerste instantie heeft bij met flexnetten van 90 cm hoog gewerkt zonder wolven aanvallen. Nu werkt hij met wolvennetten van 120 omdat dat van hem gevraagd wordt maar zijn stellige overtuiging is dat die van 90 cm voldoende zijn.

Het de informatie van wolvendeskundigen en de ervaringen van schapenhouders in het achterhoofd is het heroverwegen van de gestelde normen erg verstandig.

Schaapherders van voornamelijk gescheperde kuddes op de Veluwe werken met de nu geldende normen maar de bereidheid onder de weideschapenhouders is erg laag waardoor er nog veel onbeschermd vee rondloopt in het wolvengebied van Gelderland. Omdat het draagvlak zo laag is wordt er ook weinig gebruik gemaakt van de subsidie regeling.

Wanneer schaapherders wel inzetten op rasters die voldoen aan de norm maar weideschapenhouders niet waardoor hun schapen gepakt worden door een wolf hebben de goedwillende schaapherders daar last van. Immers de wolf leert zo dat schapen een makkelijke prooi zijn.

Ik ben ervan overtuigd wanneer we alle schapen in Nederland of om te beginnen alle schapen in aangewezen wolvengebieden achter deugdelijke 90 cm hoge omheining gaan houden dat we een enorme slag kunnen gaan maken. Ik verwacht ook dat wanneer de norm bijgesteld wordt het eenvoudiger wordt om schapenhouders te overtuigen waardoor het draagvlak zal toenemen. We moeten ons er ook van bewust zijn dat de stap van de huidige manier van schapenhouden naar een 90 cm hoge omheining al een hele grote stap is voor veel schapenhouders.

Het zou wel eens zo kunnen zijn dat we 90% van de wolven weg kunnen houden van schapen achter 90 cm, 95% achter 120 cm en er zal wellicht altijd een percentage zijn wat je nergens vandaan kunt houden.

Wanneer we een norm van 90 cm hanteren waar toch een wolf overheen gaat zou een tweede stap 120 kunnen zijn.

Wel ben ik van mening dat de huidige gebruikte systemen voor flexibele omheiningen verbeterd dienen te worden. Zo zou minimaal de eis moeten zijn dat de netten en draadsystemen voorzien worden van een onderste aarde/- draad of er zal met een +/- systeem gewerkt moeten worden zodat een wolf altijd stroom krijgt wanneer hij probeert te kruipen, ook wanneer de ondergrond waar hij op staat kurkdroog is waardoor hij zelf niet aard.

Mijn totaal oplossing zou zijn heel Nederland wolvenleefgebied, minimale bescherming 90 cm(goed gezet met aanvullende eisen) en als volgende stap 120 cm.
En uiteindelijk, wie hier niet aan voldoet geen vergoeding bij schade door wolf.

Hoe en waar kan ik dit bespreekbaar maken? Wel zo dat er ook echt inhoudelijk over gedebatteerd kan worden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

De Lachende Ooi

Datum 7 december 2021
Onderwerp Heroverwegen normen wolvenrasters

Moleneind 29
5175 NZ Loon op Zand
Tel: [redacted]
Mail: [redacted]@dlobv.nl

Werkt voor provincies

Discussienotitie

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO Wolvenwerkgroep
Aan	Deelnemers Landelijk Overleg Wolf
Datum	6 december 2021
Onderwerp	Discussienotitie dilemma's wolvenbeleid
Bijlage(n)	-

Discussienotitie dilemma's beleidskeuzes wolvenbeleid

Ter inleiding
Het spreekt voor zich dat er (herziene) beleidskeuzes dienen te worden gemaakt in het kader van het wolvenplan 2022. Het LOW wordt gevraagd hiervoor input te geven. Duidelijk is dat als we het maatschappelijk veld in ogenschouw nemen er niet altijd overeenstemming (onderling en/of met de provincies) over de nog te maken keuzes zal zijn. De opvattingen uit het LOW worden meegewogen in de nader te maken beleidskeuzes. De uitdaging is dan ook dat het LOW een opvatting meegeeft die wordt gedragen door de deelnemende partijen. Daarom:

Wat wordt ons gezamenlijke vertrekpunt?
Samenleven met wolven hoe doen wij dat? Dat moeten wij, Nederland en met name de dierhouders, leren. Het is niet meer onverwacht, de wolf is alweer enige jaren, sinds 2015, teruggekeerd in Nederland. Het is daarmee een gegeven dat de wolf er is en zeer waarschijnlijk zal blijven en daarbij ook vaker en op meer plaatsen zal verschijnen. Hoe is daarom noodzakelijk dat we tot een gezamenlijke visie of gedeelde uitgangspunten komen waardoor het mogelijk is om samen te leven met de wolf.

We hebben ondertussen de nodige ervaringen verkregen met het gedrag en het voorkomen van dit dier. Daar kunnen we lering uit trekken en mede op basis daarvan beleid formuleren en perspectief geven. Een ding is daarbij zeker: het vergt actieve inzet, van eenieder, voor of tegen de wolf is te gemakkelijk en niet oplossingsgericht, het gaat erom dat we 'er samen uitkomen'.

Daarom eerst (voordat een discussie aangegaan wordt over beleid en instrumentele invulling) de oproep aan de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf om te komen tot een aantal gezamenlijke uitgangspunten (I). Dat zal zeker zijn invloed kunnen hebben op de nog te maken bestuurlijke keuzes over het wolvenbeleid. Vervolgens bespreken we graag een aantal dilemma's (II).

I. **Op welke punten kunnen de partijen in het LOW verenigd elkaar vinden? Wat is ons perspectief? Wat zijn onze gezamenlijke uitgangspunten?**

De wolf is een nieuwkomer in Nederland. Wolvenpopulaties schikken zich langzaam maar zeker naar het Nederlandse landschap en Nederland schikt zich naar de wolf. Dat is een proces dat tijd nodig heeften dat niet zonder horten of stoten gaat. Wolven en mensen worden soms op onaangename wijze met elkaar geconfronteerd. Voor sommige situaties is dat van tijdelijke aard, voor sommige situaties zal dat zo blijven: aanvallen van wolven op schapen zullen ook in de toekomst voor blijven komen.

Voor partijen die schade van wolven ondervinden is het van belang toekomstperspectief te hebben. Is de wolf een bedreiging voor het (onbeschermde) schaap en de moeflon? Hoe ver gaat dat? Komt er een moment waarop er paal en perk gesteld mag worden? En zo ja, hoe ziet de weg, naar samenleven van wolf en (beschermd) vee, eruit?

Veel mensen genieten ook van de wolf, zelfs al krijgen ze hem nooit te zien. De aanwezigheid van de wolf voegt een belangrijk element toe aan de Nederlandse natuur. En biedt daarmee ook meer recreatieve en/of toeristische aantrekkelijkheid.

Vooralsnog geniet de wolf maximale bescherming. Van verstoren, vangen & doden van wolven en hun rust- en verblijfplaatsen (hierna genoemd: beheer), kan op dit moment geen sprake zijn, daarvoor is de wolvenpopulatie in Nederland nog te kwetsbaar, Europese regelgeving staat dat niet toe. Naarmate de wolf zich over Nederland verspreidt wordt die kwetsbaarheid van minder belang, de duurzame staat van instandhouding komt allengs minder in het geding. Dat is een juridisch begrip, maar ook maatschappelijke keuzes spelen hierin een rol. Hoeveel wolven kan Nederland herbergen, hoeveel wolven zijn genoeg om een populatie duurzaam in stand te houden, wanneer is er sprake van “te veel” wolven, en hoe lang duurt het nog voor we in dat stadium zijn aanbeland, en op welke wijze is o.a. het doden van wolven dan een effectief beheerinstrument? Hierop is geen eenduidig antwoord te geven, hoewel de factfinding study hier een aantal aanknopingspunten voor biedt. Uiteindelijk moeten we dit met elkaar bepalen. Daarvoor geldt dat er voor de één nooit te veel wolven zullen zijn, voor de ander is iedere wolf er één te veel. Tussen deze extremen zullen compromissen gesloten moeten worden.

Wolvenpopulaties beperken zich niet tot Nederland. De duurzame staat van instandhouding heeft een Europese, landsgrensoverschrijdende dimensie. Hoe zien wij de samenwerking met de ons omringende landen en waar willen wij als Nederland op inzetten?

Alle veehouders, zowel bedrijfsmatig als hobbymatig, komen op dit moment in aanmerking voor een tegemoetkoming. Blijft dat zo, en wordt een tegemoetkoming aan voorwaarden verbonden, en zo ja welke? Hoe gaan we om met andere dieren die door wolven worden gebeten, zoals bijvoorbeeld honden? Kunnen veehouders preventieve maatregelen vergoed krijgen?

Het voorstel is over deze vragen een open discussie aan te gaan. Het is van belang dat de invulling van een gezamenlijke visie op die manier tot stand kan komen. U wordt gevraagd om vooraf na te denken over welke vertrekpunten / uitgangspunten / uitspraken en deze ter vergadering in te brengen.

Het is dus zoeken naar wat kan, wat mag, wat we (mogelijk verschillend) zouden willen. Maar vooral waar we samen - op termijn - naar toe willen werken. Met geven en nemen kunnen we daar zeker op uitkomen.

II. <u>Wij vragen u uw mening te geven over onderstaande dilemma’s.</u>

1. **Zijn dit de dilemma’s die volgens u hier besproken dienen te worden? Zijn dit de aspecten waarover het nieuwe wolvenplan uitspraken dient te doen?**
2. **Bespreking van de dilemma’s.**

Achtergronden
BIJ12 heeft in samenwerking met IPO en LNV opdracht gegeven voor de factfinding study. In dat kader is voor zowel voor de juridische als ecologische aspecten een kennis-update opgesteld. Hierop en op de laatste stand van zaken m.b.t. de kennis over de wolf in Europa wordt het Interprovinciale wolvenplan 2022 gebaseerd. Inmiddels is er de nodige ervaring opgedaan met wolvengedrag in Nederland, zijn er verschillende wolvencie's actief en hebben we ervaring met inzet van preventieve maatregelen en de afhandeling van schade en tegemoetkoming.

Kortom: het is nodig om, mede op basis hiervan, nadere beleidskeuzes te maken.
Dat begint met het vaststellen van de dilemma's en de hieruit volgende beleidskeuzes.

Nuttige achtergronddocumenten
1. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021
2. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.
3. Interprovinciaal Wolvenplan (2019)

Let op: ook de ingekomen reacties vanuit LOW – deelnemers zie agendapunt 6 kunnen hierbij worden betrokken.

Beleidsmatige gevolgen
U krijgt hieronder een aantal dilemma's voorgelegd waarover u uitspraken kunt doen die in de afwegingen voor het nieuwe wolvenplan kunnen worden meegenomen. M.a.w. voor wat nu nog 'open vragen' zijn, moeten uiteindelijk keuzes worden gemaakt. Uiteraard hebben deze beleidskeuzes ook hun weerslag op de daaruit volgende uitwerkingen zoals handelingsprotocollen en richtlijn taxatie/tegemoetkomingsregeling, monitoring, e.d.

Hieronder wordt ingegaan op een aantal hoofdonderwerpen: A. de Juridische kaders, met name de omgang met afwijkingen van het beschermingsregime, B. het internationale wolven beleid en C. preventie en tegemoetkoming, dit spitst zich toe op omgang met normen en vergoedingen.

De dilemma's
De dilemma's worden per onderwerp benoemd, voorzien van discussiepunten, keuze opties voor zover dit al mogelijk is. Waar nodig wordt meer in detail een nadere toelichting op dilemma's gegeven. De vraagstukken zijn divers: enerzijds beleidsmatig maar anderzijds soms ook heel praktisch/uitvoerend van aard.

<u>A. Juridische kaders</u>
Omgang met afwijkingen van het beschermingsregime(s)
Motivering uitzonderingen
- wanneer geen andere bevredigende oplossingen
- wanneer gunstige staat van instandhouding
- omgang vrijstellingen
- omgang beheer
Actieve soortenbescherming
Gebiedenbescherming
Gebiedenbeleid overig
Hybride wolven
Wolvenopvang /omgang met gewonde wolf

B. Internationale samenwerking/ Internationaal wolvenmanagementplan
Internationaal soortmanagementplan voor de wolf

C. Preventie, schade en tegemoetkoming
Preventieve maatregelen -> Stimulering en ondersteuning
- aanpak subsidieregelingen
- voorwaarden, diersoorten, hoogte e.d.

Normering preventieve maatregelen
Richtlijn taxatie en tegemoetkomingsregeling -> schadevergoedingen
Tegemoetkoming -> welke kosten?

Toelichting per dilemma

A. Juridische kaders
Het nieuwe wolvenplan gaat uit van de Omgevingswet en het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). Dit als vervolg op de Wet natuurbescherming zal naar verwachting deze wet komende jaar van kracht worden.

Omgang met afwijkingen van het beschermingsregime(s)
De wolf valt onder het systeem van strikte bescherming conform artikel 12 en bijlage IV van de Habitatrichtlijn. Dat is het passieve soortenbeschermingsregime. Doel is het bereiken of handhaven van de staat van instandhouding van de wolf.

Verbodsbepalingen ten aanzien van de wolf zijn opgenomen in artikel 5.1, tweede lid, aanhef onder g van de Omgevingswet en in artikel 11.46 van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). In het artikel 11.46 van het Bal is aangegeven dat het verboden is om zonder omgevingsvergunning een flora en fauna-activiteit te verrichten waarbij sprake is van:

- Het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden of opzettelijk vangen van, in dit geval, een wolf;
- Het opzettelijk verstoren van een wolf;
- Het beschadigen of vernielen van de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van een wolf (trek, overwintering, wolvenhol).

Opgemerkt zijn dat het beschermingsregime geen beperking heeft naar plaats (locatie).
Naast deze specifieke verbodsbepalingen geldt de zorgplicht voor alle flora en fauna in Nederland.
Het wolvenplan zal de hoofdlijn verwoorden en hieraan wordt uitwerking gegeven via de zgn. handelingsprotocollen. Belangrijk is daarbij de stappen en grenzen van dit handelen te benoemen.

Dilemma's:
- *De kernvraag die velen hebben is wanneer komt beheer van de wolf in beeld?*
- *Hoe gaan we om met specifiek situaties, bovenmatige of uitzonderlijke gevallen?*
- *De vraag is hoe breed of smal het verbod op opzettelijk verstoren, doden, etc. moet worden opgevat. Volgens de Europese Commissie spelen de omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling een rol bij de beoordeling of sprake is van verstoren als bedoeld in artikel 12 van de Habitatrichtlijn. De intensiteit, de duur en de frequentie van de herhaling van verstoringen zijn belangrijke parameters bij de beoordeling van het effect ervan op een soort. Hoe gaan wij om met die nuancering?*
- *Bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, hoeft dat niet te worden beschouwd als verstoring in de zin van artikel 12 van de*

Habitatrichtlijn. Tegenover bijv. handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de wolf, met name op plaatsen die voor de wolf van speciale betekenis zijn. De beoordeling hiervan zal per geval dienen te worden gemaakt.

Motivering uitzonderingen

Om uitzondering op de verbodsbepalingen te kunnen toestaan en te motiveren moet aan een aantal cumulatieve voorwaarden worden voldaan:

a. de uitzondering is mogelijk bij wettelijk benoemde belangen:
   1. in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
   2. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
   3. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
   4. ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
   5. ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

b. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;

c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Dilemma's:

- *Wanneer kunnen we komen tot de uitspraak dat er 'geen andere bevredigende oplossingen zijn? Achterliggende discussie vormt hierin de invulling van de zgn. 'escalatieladder'.*
- *Bepaald dient te worden wat de gunstige staat van instandhouding is. -> hoeveel dieren, roedels? Uitgaan van centraal Europese populatie (1000 roedels/2000 dieren)?*
- *Speelt bewezen effectiviteit van de maatregel hier een rol? M.a.w. moet voorafgaand aan het toestaan van de uitzondering, kunnen worden aangetoond dat deze uitzonderingsmaatregel effectief bijdraagt aan schadevermindering?*

Meer specifiek:

- *Omgang met vrijstellingen*
  Is het denkbaar op voorhand vrijstellingen voor bepaalde handelingen op te nemen? Zo ja voor welke handelingen is dan gewenst? Hoe beoordelen we dan de specifieke situatie?
- *Omgang met beheer*
- *Het verjagen respectievelijk doden van wolven? In het huidige wolvenplan behoort dit tot de mogelijkheden. Essentieel is dat dit goed gemotiveerd kan plaatsvinden. De vraag is hoe gaan we hier mee om, wordt dit bijv. 'een nee, tenzij' of een 'ja, mits' benadering?*
- *Keuze voor de inzet van middelen*
  Moet er (bijv. voor gescheperde kuddes) inzet mogelijk gemaakt worden voor bepaalde verjagingsmiddelen (knalpistool, paintbal; rubber kogels, dummies, gewone munitie).

Actieve soortenbescherming

Met actieve soortenbescherming wordt bedoeld het nemen van (herstel)maatregelen voor het behoud van soorten en hun leefgebieden. Dit kunnen maatregelen zijn ter bescherming of

stimulering van één bepaalde soort of maatregelen ter bescherming of stimulering van meerdere soorten (leefgebiedenbenadering).

Dilemma:

- *Hoe gaan wij in Nederland inzetten op actieve soortenbescherming voor de wolf? Kan dit bijvoorbeeld een rol spelen in het verkrijgen van uitzonderingen op de strikte bescherming?*

De inzet van preventieve maatregelen speelt hierin een belangrijke rol. Het geven van voorlichting en het nemen van beschermingsmaatregelen, kennisvergroting bij bepaalde doelgroepen, vormen daarbij ook een onderdeel. Bijv. (her-)begrenzen van hondenlosloopgebieden, zonering recreatie bij wolventerritorium, verkeersmaatregelen ter voorkoming van aanrijdingen, omgang faunabeheeractiviteiten, e.d.

Opties:

- Actief inzetten op actieve soortenbescherming, hiervoor zoveel mogelijk inzet plegen:
  - subsidieregeling preventieve maatregelen
  - inzet van actieve voorlichting: wolvenconsulent; voorlichtingsbijeenkomsten, website, brochures etc.
  - nemen van wolfbeschermende maatregelen: verkeer, zonering, prooidieren, groene infrastructuur, etc.
- Niet inzetten op actieve soortenbescherming(-s maatregelen).

Gebiedenbescherming (lange termijn)

Dilemma:

- *Gebiedsbescherming, willen wij beschermde gebieden t.b.v. de wolf aanwijzen?*

Conform Bijlage II Hrl, incl Bijl III richtlijn N2000 (art 4 1^{e} lid) HRl: dienen beschermde gebieden te worden aangewezen en instandhoudingsdoelstellingen te worden bepaald voor de wolf.
Ook al benoemd in het huidige wolvenplan moet dit nu specifieker/concreter ingevuld worden?
Via Natura2000 beleid is de wolf toe te voegen aan instandhoudingsdoelstelling c.q. is het denkbaar een nieuwe gebieden aan te wijzen door provincies.

Opties aanwijzing N2000 t.b.v. wolf:

- (Nog) niet aanwijzen
- Aanwijzen 10 jaar na vestiging/voortplanting (is huidig beleid)

Gebiedenbeleid overig/praktisch voor de korte termijn vanuit wolvenbeleid

Dilemma:

- *Willen, kunnen en mogen wij gebieden 'begrenzen' waar de wolf (niet) welkom is.*

Strikte bescherming geldt voor de wolf altijd ongeacht daar waar deze zich bevindt. Is het dan zinvol om beleidsmatig onderscheid te maken in 'bepaalde typen gebieden' en zo ja wat willen wij daarmee bereiken?

- Huidig beleid is: provincies identificeren gebieden als 'geschikt' voor wolf: bijv. als er sprake is van een wolventerritorium, de leefgebieden aanwijzen, dit houden zoals nu?
- Heeft het zin corridors (daar waar trekroutes zijn) aan te wijzen? Welke beleidsmatige gevolgen zou dit kunnen hebben?
- Het lijkt niet mogelijk om 'no go area's' aan te wijzen. Wat is daarvan de meerwaarde? Bijv. indien niet op voorhand 'beheer' is toegestaan?

Opties:

- Aanwijzen leefgebieden (huidige situatie)
- Aanwijzen corridor's/hotspots (met oog op ter beschikking stelling subsidie preventieve maatregelen?)
- Aanwijzen 'no-go area's' (met oog op beheer wolf-> verjagen, afschot??) Dit aanwijzen lijkt juridisch onmogelijk.

Hybride wolven
Het dilemma:

- *Hoe gaan we om met 'hybride wolven'?*

EU geeft aan: "De beheersinstanties moeten ervoor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren hetzij als huisdieren'. Opgemerkt zij dat tot op heden geen hybriden zijn aangetoond in Nederland.

Meer in detail mogelijke opties:
a. hybriden te beschermen als wolven.
b. hybriden onbeschermd te verklaren.
c. In ieder geval: bepalen van (beschermde) status van hybride wolven.

- Afbakenen wat wij verstaan onder een hybride wolf (DNA-aandeel x …?)
- Afbakenen wanneer/of een hybride (on-)beschermd is in NL
  Bepalen, a.d.h.v. bepaald beschermingsregime, wat wel en niet mag bij hybriden.

Wolvenopvang (lees: omgang met gewonde wolf)
Het dilemma:

- *Is het mogelijk en/of gewenst een gewonde levende wolf (bijv. na een aanrijding) te laten herstellen in een 'wolvenopvanglocatie' om deze daarna weer uit te zetten?*

Het wel of niet opvangen van gewonde wolven wordt een onderdeel in bepaalde handelingsprotocollen. Meer in detail de mogelijke afwegingen:

a. Willen wij überhaupt wolven opvangen? NB: in een opvangmogelijkheid is nu niet voorzien.
b. Wat te doen als een wolf wordt aangereden en beoordeeld is dat deze te zwak is voor het loslaten in het wild, maar – bij opvang – te herstellen is?
c. Wat te doen met gevonden welpen nadat duidelijk is dat de moederwolf aangereden/dood is?
d. De vraag is of invulling van de zorgplicht ook zover moet gaan dat actief naar de welpen zou moeten worden gezocht. Juridisch relevant blijft dat bij het zoeken naar eventuele welpen relevante verbodsbepalingen zullen moeten worden overtreden, zoals mogelijk vernielen, of beschadigen en verstoren van de voortplantingsplaats, het vangen van wolven en bezitten van wolven, hetgeen zal moeten worden gerechtvaardigd door besluiten op basis van de Omgevingswet.
e. Ook zal de vraag moeten worden beantwoord wat er vervolgens met de welpen moet worden gedaan en hoe zij moeten worden gehouden.
f. Daarbij zal ook de vraag moeten worden beantwoord in hoeverre deze wolven een 'wolfwaardig' bestaan kan worden geboden.

<u>B. Internationale samenwerking/ Internationaal wolvenmanagementplan</u>
Duidelijk blijkt uit zowel de Juridische Analyse als de FFS dat er vanuit internationaal verband naar de bescherming in casu het beleid en het beheer van de wolf dient te worden gekeken. Ook in het huidige wolvenplan staat al genoemd dat een internationaal wolvenmanagementplan gewenst is. Uit de rechtsvergelijking tussen Europese landen blijkt ook dat vrijwel alle landen de behoefte hieraan onderkennen.

Dilemma:

- *Hoe moet Nederland zich (meer) inzetten voor een internationale aanpak bijv. een wolvenmanagementplan. Nederland zou zich in eerste instantie kunnen richten op samenwerking in kleiner verband, Benelux, Duitsland?*

Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht mogelijkheden voor beheer (population level management).

Opties:

- Actief inzetten op totstandkoming internationaal wolvenmanagementplan
- Initiërend inzetten op totstandkoming internationaal wolvenmanagementplan (maar initiatief daartoe bij andere EU-landen laten)
- Niet hierop inzetten.

C. Preventie, schade en tegemoetkoming

De inzet van preventieve maatregelen is per provincie d.t.v. de wolvencommissie in daartoe begrensde gebieden op basis van provinciale afspraken subsidiabel. De normering van de middelen is landelijk vastgesteld (Faunapreventiekit). De afspraken over de uitvoering van de tegemoetkoming in de schade zijn ook landelijk geregeld (Richtlijn taxatie/ tegemoetkomingsregeling).

Naar verwachting zal dit onderscheid in bevoegdheden zo blijven. De invulling hiervan zal heroverwogen worden. De hoofdlijn van beleid wordt verwoord in het wolvenplan 2022, de uitwerking hiervan zal enerzijds per provincie plaatsvinden en anderzijds tot uiting komen in een herziene richtlijn taxatie/tegemoetkomingsregeling.

De kernvraag is: welke ondersteuning krijgen dierhouders die met wolven-(schade) worden geconfronteerd?

Preventieve maatregelen -> Stimulering en ondersteuning

Dilemma aanpak subsidieregelingen:

- *Op welke wijze kan een provincie preventieve maatregelen stimuleren? Dat levert overwegingen op die gaan over locatie (gebiedsbegrenzing?), hoogte en duur van de evt. subsidie, hoogte eigen bijdrage en inhoudelijk welke maatregelen (of voor welke diersoorten) daarvoor in aanmerking komen. Ook de deelnamebereidheid is aan aandachtspunt.*

Doel is voorkomen dat gevestigde wolven zich gaan specialiseren op het doden van landbouwhuisdieren en daarmee dus ook voorkomen van schade en bijdrage aan het samenleven van wolf en mens.
Preventieve maatregelen zijn ‘overal’ gewenst. De dierhouder heeft de mogelijkheid en wettelijke plicht zelf de mogelijke wolvenschade te voorkomen. De provincie kan dit stimuleren door subsidies.

Dilemma’s:

- *Moeten er voorwaarden gesteld worden aan de inzet van stimulerende maatregelen?*
- *Is een – bijv. na gebleken noodzaak – extra mogelijkheid voor andere diersoorten (dan schapen, geiten) gewenst.*
- *Is een vergoeding voor arbeid en evt. toekomstige onderhoud gewenst?*
- *Is een gefaseerde aanpak in de subsidiemogelijkheden te overwegen: bijv. 3 jaar subsidieregeling, daarna eigenbijdrage ophogen en/of stopzetten?*

Opties:
Diersoorten keuze:

- huidige lijn voortzetten: subsidie voor preventieve maatregelen tbv schapen en geiten
- idem met aanvulling voor kleinere diersoorten (al dan niet na gebleken risico)
- voor alle diersoorten: geen onderscheid naar diersoort

Ruimtelijke keuze:

- Subsidie preventieve maatregelen overal van toepassing verklaren
- onderscheid maken naar bepaalde gebiedscategorieën

Tijdskeuze:

- Direct beschikbaar, zonder voorwaarden m.b.t. bijv. begrenzen gebieden
- onderscheid maken in termijnen/perioden

Vergoedingen:

- alleen initiële bijdrage in éénmalige investering
- mét bijdrage in beheer, onderhoud, vervanging e.d.

Combinaties van bovenstaande zijn uiteraard ook denkbaar.

Normering preventieve maatregelen
Bekend is dat er wensen zijn om de huidige normen t.a.v. wolfwerende rasters aan te passen. Uitgangspunt zal blijven dat het wolfwerend dient te zijn. M.a.w. niet de te beschermen diersoort maar de te weren diersoort bepaalt de normen. Daarbij is het mogelijk dat we in situaties (juridische afwegingen/procedures) terecht kunnen komen waarin de normen ertoe doen (bijv. wanneer is er sprake van goed beschermd vee, is er sprake van 'geen andere bevredigende oplossing' om over te gaan tot een volgende fase van handelen).

Dilemma:

- *Inzet/eisen preventieve maatregelen, handhaven we de huidige normering of maken we deze flexibel (bijv. afhankelijk van het gebied).*

Opties:

- handhaven huidige normen
- flexibeler omgaan met normen: naar tijd, naar gebied
- nieuwe normering invoeren

Richtlijn taxatie en tegemoetkomingsregeling -> schadevergoedingen
Het huidige wolvenplan gaat uit van een gewenningsperiode waarbij tegemoetkoming in de schade wordt verleend en voor een periode van drie jaar een subsidie beschikbaar is voor het nemen van preventieve maatregelen. Dit impliceert een 'afbouwgedachte per wolvenleefgebied'. Daarbuiten is (indienwolf) altijd een tegemoetkoming mogelijk.

Dilemma's:

- *Moeten er voorwaarden gesteld worden aan het verkrijgen van een tegemoetkoming? Bijvoorbeeld:*

- Indien geen toepassing van genormeerde preventieve maatregelen (op termijn) geen schade vergoeding meer?
- Moet er onderscheid gemaakt worden naar nader geduide gebieden (leefgebied wolf; corridor's?)
- Is een gefaseerde afbouw denkbaar: de eerste drie jaar altijd een tegemoetkoming, daarna voor de volgende drie jaar een invoering van een eigen bijdrage van bijv. 40%, daarna worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te hebben genomen (of niet) maar dan stopt de tegemoetkoming.

- NB: in die gebieden die als leefgebied van de wolf zijn begrensd, daarbuiten blijft het voorkomen van wolf onvoorzien en blijft een tegemoetkoming mogelijk.

Opties:

- In heel Nederland blijft tegemoetkoming in de schade mogelijk (ongeacht de beleidsmatige begrenzing van 'wolvengebieden')
- Idem maar exclusief bepaalde begrensde gebieden, hiervoor geldt een andere regeling (bijv. onder nadere norm-voorwaarden; afbouw bijdrage preventieve maatregelen e.d.)
- (Op langere termijn) alleen tegemoetkoming indien preventieve maatregelen zijn genomen.

Tegemoetkoming -> welke kosten?

Dilemma:

- *Welke kosten dienen onderdeel te zijn van de tegemoetkoming?*

Het huidige wolvenplan voorziet niet in vergoeding van indirecte kosten (geen arbeid e.d.) maar wel in vergoeding voor directe kosten:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolvenregeling' in de volgende 'extra's en wordt dit ook als directe kosten gezien:
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier)
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac)
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Opties:

- Handhaven huidige regeling;
- Uitbreiding met een tegemoetkoming voor andere kosten.

Dilemma:

- *Financiering: is het mogelijk/gewenst om ook Europese middelen t.b.v. het wolvenbeleid in te zetten?*

Agenda Landelijk Overleg Wolf
14 december 2021

Datum: 14 december 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. **Opening en welkom**

2. **Vaststelling agenda**

3. **Mededelingen**

4. **Stand van zaken dossier wolf**
   Doel: ter kennisneming
   Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

5. **Discussienotitie dilemma's wolvenplan – zie bijlage 5**
   Doel: ter bespreking
   Ter voorbereiding van het nieuwe wolvenplan 2022 bijgaand een discussienotitie waarin een aantal belangrijke keuzes worden besproken

6. **Ingekomen reacties vanuit LOW geledingen – zie bijlagen 6.1, 6.2, 6.3**
   Doel: ter bespreking
   Om herhaling te voorkomen: veel van in onderstaande notities benoemde aandachtspunten zullen ook al onder agendapunt 5 aan de orde gesteld zijn. Voorstel is u te beperken tot de dan nog resterende punten.

   6.1 Reactie VGSN
   6.2 Reactie FPG
   6.3 Reactie [redacted] (VGSN)

7. **Planning vergaderdata 2022**
   Doel: ter vaststelling voor wat betreft de vergaderdata van het LOW

   Voorgestelde data:
   Dinsdag 22 maart 2022
   Woensdag 11 mei 2022
   Donderdag 21 juli 2022
   Dinsdag 4 oktober 2022
   Dinsdag 13 december 2022

8. **Rondje langs de velden**
   Doel: ter kennisneming
   a. Drenthe
   b. Friesland
   c. Gelderland
   d. Overijssel

e. Limburg
f. Noord-Brabant

9. Verslag d.d. 5 oktober 2021 – zie bijlage 9
Doel: Ter vaststelling.

10. Rondvraag

11. Datum volgende vergadering
Doel: Ter besluitvorming: zie voorgestelde planning…

Overzicht van bijlagen:

Bijlage 5 – Discussienotitie dilemma's wolvenplan
Bijlage 6 – 6.1 Reactie VGSN
6.2 Reactie FPG
6.3 Reactie [redacted] (VGSN)
Bijlage 9 – Verslag vorige vergadering

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 23 maart 2021 17:35
Aan: [redacted]
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: AGENDA LOW 300321.pdf; BIJLAGE 2 - ONDERZOEKSVOORSTEL MASTER THESIS UU PAUL HAPPEL.pdf; BIJLAGE 5 - PLAN VAN AANPAK HANDELINGSPROTOCOL - CONCEPT.pdf; BIJLAGE 6 - VERGOEDING PREVENTIE MAATREGELEN OVERIGE DIEREN FPG.pdf; BIJLAGE 8 - PRAKTIJKNETWERK.pdf; BIJLAGE 9 - JAARRAPPORTAGE WOLVENMELDPUNT ZOOGDIERVERENIGING 2020.pdf; BIJLAGE 10 - REACTIE FPG OP VOORSTELLEN OPDRACHTVERLENING.pdf; BIJLAGE 11 - JAARPLANNING.pdf; BIJLAGE 12 - VERSLAG LOW 040221.pdf

Beste allen,

In de bijlage kunnen jullie de agenda voor het aankomende LOW, de bijbehorende stukken en het verslag vinden, zoals zojuist doorgestuurd naar de deelnemers van het LOW.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T [redacted] | M [redacted]
F [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Verslag Landelijk Overleg Wolf
4 februari 2021

Datum: 4 februari 2021
Tijd: 14.30 – 16.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams
Aanwezig: [redacted] voorzitter), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (FPG), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (LTO), [redacted] (WENR), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (De 12 Landschappen), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (LTO)
Afwezig m.k.: [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging)

1. Opening, welkom en vaststelling agenda

[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom. In het bijzonder wordt [redacted] welkom geheten, zij vervangt deze vergadering [redacted], die niet meer aan zal sluiten bij het Landelijk Overleg Wolf.

Pieter zal, in overleg met het secretariaat, volgende bijeenkomst aanscherpen wat het LOW doet en hoe, zodat er geen misverstanden ontstaan over wat de betekenis is van het LOW.

2. Aanpak wolvendossier 2021 korte termijn

a. Fact finding-study – bijlage 1 (van BIJ12)

- In Friesland pleiten enthousiaste particulieren ervoor om wolfwerend raster langs de provinciegrens te realiseren. Provincie Friesland ziet juridische en praktische bezwaren. Daarom in de fact finding-study kijken of er in het buitenland ervaring mee is en in hoeverre dat op situatie hier toe te passen is.
- Bij punt 1.3 corridors is de vraagstelling nu: zijn er gebieden aan te wijzen die worden benut? Het antwoord daarop is ja. De interessante vervolgvraag is wélke gebieden zijn aan te wijzen. Niet alleen voor wat er tot nu toe gebeurd is, maar ook wat er nog gaat gebeuren.
- Verderop wordt de vraag gesteld welke gebieden zouden aangewezen kunnen worden voor een duurzaam leven van wolven. Neem dan ook direct mee welke gebieden niet aan te wijzen zijn.
- Punt 2.3; één van de herders had het idee dat de surplus killing verschilde bij heideschapen en weideschapen. Zou interessant zijn dat uit te zoeken. Heideschapen vertonen kuddegedrag en bij veel andere schapen is dat eruit gefokt.
- Punt 3.3; Goed om niet alleen het buitenlandse beleid te onderzoeken, maar ook hoe effectief dat beleid is? Ondanks beleid toch nog veel problemen of niet?
- Bij verspreiding, voorkomen en herkomst, wordt teveel de nadruk gelegd op vraagstelling binnen Nederland. Instandhouding kan niet alleen tot Nederland beperkt worden, maar er zal gekeken moeten worden naar de totale populatie in West-Europa.

- Gedrag van de wolf; nog steeds erg op schapen gefocust, andere diersoorten zullen ook meegenomen moeten worden qua risico.
- Kijken naar de mogelijkheid om de wolf op de wildlijst te plaatsen. Kijk bijvoorbeeld naar de bever in Limburg, daar zijn ook ontheffingen mogelijk bij teveel wateroverlast.
- Punt 1.4; benieuwd naar maatschappelijke (emotioneel/financieel) draagkracht (naast de ecologische). Hoeveel geld is de overheid bereid uit te geven?
- Buitenlandse partijen uitnodigen om mee te doen aan het onderzoek, omdat daar meer ervaring is met wolven.
- In Oost-Europa worden wolvenpopulaties beheerd, in Nederland is dat niet mogelijk, waarom in bepaalde andere landen wel? Niet alleen vergelijken met Frankrijk, Duitsland en Denemarken, maar uitbreiden met zo mogelijk ook Zweden of andere Oost-Europese landen.
- Beleid; is heel erg tot de wolf beperkt. Brabant is terughoudend met het plaatsen van hutjes in het buitengebied, terwijl dat een goede mogelijkheid zou zijn om schuilmogelijkheden voor wolven te kunnen bieden. Welk beleid is er momenteel in het landelijk gebied die nadelig of juist voordelig voor onze omgang met de wolf zou kunnen uitpakken? Kijk op het beleid iets verbreden.

b. Analyse juridisch kader – bijlage 2 (van BIJ12)

Geen opmerkingen vanuit de deelnemers van het LOW. Aantal punten genoemd bij Fact Finding-Study zijn (ook) relevant voor juridisch kader en zijn daar veelal reeds in meegenomen.

c. Voortzetting tegemoetkomingsregeling – bijlage 3 (van BIJ12)

Geen opmerkingen vanuit de deelnemers van het LOW.

3. Notitie 'Naar een kennisinstituut preventie wolvenschade' – bijlage 4 (van [redacted])

[redacted] ligt de notitie toe, daarna discussie met de volgende standpunten:

- Belangrijk om niet alleen op de schapen te focussen.
- Goed om een overzicht te realiseren welke preventieve maatregelen worden genomen en de effectiviteit van deze maatregelen.
- Allemaal verschillende goede voorstellen (fact finding-study, input LTO wolf, notitie naar een kennisinstituut), maar hoe kan dit op een handige wijze in verband worden gebracht met elkaar (overzicht/regie)?
    - De regie bij Van Hall Larenstein/Lectoraat Wildlife Management/Martijn Weterings?
- Bedrijfsleven ook niet vergeten; bijvoorbeeld ontwikkelaars van preventieve maatregelen van de wolf.

Afspraak: **Voorzitter/secretariaat kijken hoe gemaakte opmerkingen en wensen zich onderling verhouden en wat wel en niet in de taakverdeling thuishoort. Sommige functies liggen bij BIJ12/IPO, sommige dingen liggen open voor bijv. maatschappelijke organisaties.**

4. Voorstel advies LOW risicogebieden – bijlage 5 (van [redacted])

[redacted] ligt het voorstel toe, daarna discussie met de volgende zienswijzen en standpunten, vragen en wensen:

- Leefgebied Brabant/Limburg is nog niet aangewezen, dus er komt op dit moment nog niets beschikbaar om de schapen in het leefgebied van die wolf te beschermen. Eerst 6 maanden wachten tot de wolf er 6 maanden zit en dan het wiel opnieuw uitvinden (Gelderland heeft al een regeling, die kan overgenomen worden)
- Advies scherper maken; provincies die leefgebieden hebben aangewezen, betrek daar risicogebieden bij; dezelfde subsidieregeling? Risicogebieden bij de leefgebieden betrekken? Risicogebieden alternatieve subsidieregelingen?
- Dilemma; zwervende wolven veroorzaken de grootste schade, dat zijn dieren die op trektocht zijn. Benadering eerst vestiging, dan vervolgstappen wordt als ambtelijk ervaren. Heel Nederland (met uitzondering van de wadden) meenemen.
- Behoefte aan toevoegen van nieuw categorie gebied; risicogebied. Na verloop van tijd wel gebieden aftekenen waar meer schade is of waar het logisch is dat een wolf door Nederland loopt. Buffer om leefgebied?
- Duidelijk is dat er nu al gebieden zijn waar de wolf vaak komt, de zogenoemde corridors. Dat is duidelijk een risicogebied, maar dat hoeft niet te betekenen dat heel Nederland als risicogebied wordt aangemerkt.
- Risicogebied is containerbegrip, bestaande uit leefgebied + de corridors waar regelmatig zwervende wolven doorheen lopen. In Drenthe bijvoorbeeld is heel Zuid-Drenthe ook toegevoegd; dit gebied + het leefgebied in de Hart van Drenthe is risicogebied. Grenzen zijn niet strak te trekken.
- In Duitsland is heel Nedersaksen als risicogebied verklaard. Daar geldt in het gehele gebied een subsidieregeling. Heel Oost-Nederland als risicogebied verklaren.
- Openbaar bestuur moet zich objectief kunnen verantwoorden. Overzicht met alle schadegevallen op kaart kan daarbij dienen als onderbouwing.
- Er zou onderscheid gemaakt kunnen worden in potentiële leefgebieden en gerealiseerde leefgebieden.
- Onvoorspelbaarheid van veehouders om de subsidiepot te benutten: als beter inzichtelijk zou zijn hoeveel veehouders van de subsidie gebruik gaan maken, dan kan een beleidsmaker zijn gebied ook aanpassen aan het budget wat beschikbaar is. Op de Veluwe heeft maar een fractie van de aanwezige veehouders zich gemeld voor subsidie. Drenthe ziet dit ook en maakt zich zorgen over de tumult die ze horen vanuit de sector, maar hebben een beperkt beeld van hoeveel mensen daadwerkelijk gebruik zal maken van subsidies.
- Heel Nederland, exclusief Wadden, aanwijzen als leefgebied zou niet zo'n probleem moeten zijn. In de praktijk blijkt dat veehouders pas subsidie gaan aanvragen wanneer er in de buurt of bij hunzelf schade heeft plaatsgevonden.
- Signaal was bekend, daardoor onderdeel van fact finding-study en daardoor wordt het zeker in de heroverweging betrokken.

Conclusie: **notitie van [redacted] / het signaal dat breed gedragen wordt, wordt op bestuurlijk landelijk niveau aangekaart.**

- **Kanttekening hierbij (verwachtingsmanagement); als de nood hoog is in bijvoorbeeld drie van de twaalf provincies, zullen waarschijnlijk niet alle twaalf provincies op het wolvenplan 3.0 vooruit gaan lopen op dit punt.**

Als op regionaal niveau de druk hoger is, dat er snel iets moet gebeuren, dan is er ook een taak voor de provinciale commissies om daar de urgentie kenbaar te maken.

Conclusie: **De provinciale commissies zullen, indien ze dat wensen, binnen hun eigen provinciale commissie kenbaar maken dat dit signaal landelijk is aangekaart.**

5. Notitie 'Input LTO wolf' – bijlage 6 (van LTO)

Heleen ligt de notitie toe, daarna discussie met de volgende standpunten en vragen:

- 1.20 meter netten blijken Arbo technisch niet haalbaar. Wat zijn alternatieven? Zou helpen als er een budget beschikbaar zou zijn om wat proeven te laten doen op dit gebied.
- Early-warning systeem, wat is daarmee te winnen? Gaat vaak om zwervende wolf die later alweer kilometers verderop zit. Spoedprocedure DNA duurt vaak ook al 3 dagen, dan kan de wolf alweer in België of Duitsland zitten. Ook de bereidheid van de schapenhouders om snel in actie te komen met preventieve maatregelen, speelt hierbij een rol. Heeft een early-warning systeem dan veel meerwaarde? Snellere DNA uitslagen kan, maar kost veel meer geld. Vergelijk met omvang schade door ganzen en zwijnen en de afhandeling daar. Schade door wolf binnen totaal van faunaschade niet groter maken dan het is.
- Terechte zorgen, goede vragen. Anderzijds wordt opgemerkt dat in de notitie terugkomt hoe we zeker weten dat de wolf geen risico vormt voor de mens. Daar is al ontzettend veel over bekend. Early-warning systeem is al geprobeerd door middel van een WhatsApp groep, maar de sfeer in die groep sloeg op een gegeven moment om.
- De bereidheid van schapenhouders om hun vee te beschermen is zeker wel aanwezig, zo is de ervaring van een aantal deelnemers van het LOW. Als er een wolf in de buurt is, zouden schapenhouders zeker maatregelen nemen hun vee te beschermen.
- Punt 2; wat is er nu al mogelijk? Met de huidige wetgeving en huidige mogelijkheden kijken of er nu al tot een specifiekere escalatieladder kan worden gekomen.
- Ondanks genoemde praktisch bezwaren/beperkte meerwaarde van early-warning systeem, is er toch behoefte aan, omdat wolven ook wel blijven hangen, wat leidt tot clusters van schadegevallen. Schapenhouders willen ook graag weten als er in de buurt schapen aangevallen zijn. Gedacht kan worden aan een WhatsApp groep met éénrichtingsverkeer (om discussies te voorkomen), meldingen kunnen dan doorgezet worden.
- Escalatieladder moet gedetailleerder.

Toelichting [redacted]: Gunstige staat van instandhouding komt terug in de fact finding-study. De escalatieladder wordt aan gewerkt. Monitoring en beschikbaarheid DNA; Feit is dat in NL de snelste is met de DNA uitslag. Ook snel met de melding; vandaag een melding, 's middags getaxeerd. Uiterlijk volgende werkdag op de website gezet. Mochten er meerdere schadegevallen zijn in één gebied, of schadegevallen met grotere aantallen slachtoffers, wordt er gebeld met de betreffende provincie en lokale mensen om te waarschuwen. Lastig om in te schatten wanneer early warning van betekenis is. Het verwerken van alle data en meldingen wordt technisch nog verbeterd. Innovatiebudget; goed idee voor nieuwe preventieve maatregelen? Laat het [redacted] weten. Op dit moment geen budget, maar bij goede ideeën moet er gekeken worden hoe aan budget te komen; bijv. in samenwerking met maatschappelijke organisaties of bedrijven die helpen te ontwikkelen.

Afspraak: **De volgende bijeenkomst zal een stuk m.b.t. handelingsperspectief (escalatieladder) geagendeerd worden in het LOW.**

Afspraak: **Goede ideeën over nieuwe preventieve maatregelen kunnen worden doorgegeven aan D[redacted].**

6. LTO-brief openbaarheid gegevens wolf BIJ12 d.d. 18 december 2020 – bijlage 7 (van LTO)

[redacted] ligt de brief toe.

Wanneer kan LTO antwoord ontvangen op deze brief? Naast schadegegevens zijn er ook monitoringsgegevens; pootafdrukken, zichtmeldingen, drollen. Ook die gegevens openbaar? Zoeken naar balans; wat is er allemaal aan info, wat kan je daarvan delen en hoe? Zichtmeldingen kunnen helpen met het voorkomen van schade.

- Brief wordt zo snel mogelijk beantwoord na bespreking in LOW.
- Benadrukt zij dat er geen gegevens worden achtergehouden of verborgen. Schadedata staan z.s.m. op de website. Monitoringsdata zijn relatief; iedere drol die gevonden wordt of zichtmelding die doorgegeven wordt hoeft niet direct iets te betekenen voor mogelijke schade.
- Monitoringsgegevens worden ook eerst door de Zoogdiervereniging gevalideerd nu. Dit kan soms een aantal dagen duren. Een mogelijke wolvenpootafdruk kan ook vaak worden toegeschreven worden aan een herdershond bijvoorbeeld. In een early warning systeem zou dit alleen maar voor onnodige onrust zorgen.

7. Verzoeken tot deelname LOW

Vorige bijeenkomst afgesproken dat na twee bijeenkomsten gekeken zal worden naar de samenstelling, het aard en de karakter van het LOW.

Er worden zowel voor- en tegenargumenten gegeven over deelname van deze partijen aan het LOW. Enkele voorargumenten zijn bijvoorbeeld het niet buitensluiten van partijen en dat een doel van de commissie is het aangaan van de dialoog. Er wordt op gewezen dat NoWolvesBenelux als duidelijk standpunt heeft dat zij geen wolven in Nederland willen en niet met wolven in Nederland samen willen leven, en daarmee niet past binnen de uitgangspunten van het LOW.

Afspraak: **Volgende bijeenkomst zal dit ook op de agenda komen.**

Afspraak: **Gedachten over deze verzoeken kunnen ook per e-mail aan de voorzitter doorgegeven worden.**

8. Startnotitie RDA – bijlage 8 (van RDA)

De startnotitie is ter kennisname doorgestuurd en is niet verder besproken in de bijeenkomst.

9. Kamerbrief resultaten actualisatie onderzoek maatschappelijk draagvlak wolf – bijlage 9 (van LNV)

Naar aanleiding van kamerbrief wordt opgemerkt dat:

- Provinciale regeling valt onder de de-minimissteun, daarbij geldt een grens van € 20.000. Europese commissie heeft gezegd dat dat geen belemmering hoeft te zijn. Moet toestemming aan de EU gevraagd worden om die subsidies hoger te laten uitvallen, dat is een taak van het Ministerie van LNV.
    - *Afspraak*: **Vanuit belangenorganisaties rechtstreeks een mailtje met dit verzoek naar Ministerie van LNV met deze vraag.**
- In de fact finding-study wordt ook het hardnekkige gerucht dat wolven illegaal zijn geherintroduceerd meegenomen. Verbaasd dat in zo'n studie vanuit het Ministerie dan termen worden gebruikt als "herintroductie" en dat wolven naar Nederland "gehaald" mogen worden. Dat impliceert menselijke component in hervestiging van wolf in Nederland.
- Minister heeft in haar brief verwezen naar een onderzoek van Motivaction (2000 respondenten) en heeft op basis daarvan uitspraken gedaan over het maatschappelijke draagvlak binnen de samenleving. Gevraagd wordt naar de regionale sprei-

ding van de respondenten. LNV geeft aan dat onderzoek naar het draagvlak uitgevoerd is zowel binnen als buiten gebieden waar de wolf daadwerkelijk voorkomt.

10. Rondje langs de velden

- [redacted] heeft afgesproken met de voorzitter van de wolvencommissie Drenthe om af en toe contact te hebben over hetgeen besproken wordt in de verschillende commissies. Uitwisseling van gegevens op secretariaatsniveau is ook met hem afgesproken.
- In Gelderland worden wolvenconsulenten aangesteld om schapenhouders die vragen hebben bij te staan. Gelderland heeft een taakomschrijving opgesteld en is op dit moment bezig de functie verder vorm te geven. De opzet van de nieuwsbrief wordt steeds professioneler, aanrader voor anderen om deze eens te bekijken. Demo opstelling met preventieve maatregelen in ander gebied dan Epe-Heerde.
- Verschillende commissies die in de provincies hun beleid uitrollen. Behoefte aan overzicht hoe iedere provincie omgaat met de wolf (op gebied van subsidie bijvoorbeeld).
    - Op de website van Platform KSG staat een overzicht van de provincies die met subsidiemogelijkheden bezig zijn.
- Sociale aspect en de beleving; grote behoefte bij agrariërs om te weten waar wolven zitten, maar in het leefgebied Gelderland is er maar marginale bereidheid om wat aan preventieve maatregelen te doen (uitzonderingen daargelaten). Moet daarom in de fact finding-study niet alleen juridisch en ecologisch worden gekeken, maar ook filosofisch en sociologisch waarom mensen zo reageren. Opgemerkt wordt dat hierin ook door de LNV onderzoeken (motivaction) is voorzien.
    - Bij de demonstraties in Gelderland zijn wel veel veehouders komen kijken. Daar bleek dat ze wel maatregelen willen treffen, maar vaak meer tijd nodig hadden om te bedenken hoe. Ze gingen daarover ook met elkaar in gesprek, bijvoorbeeld uitvoeringstechnisch. Het deelnemingspercentage in Gelderland loopt op dit moment ook nog op.
- Ook geluiden uit het veld van Gelderland dat de subsidieregeling vrij ingewikkeld te doorgronden is. Gemakkelijk maken om, als veehouders preventieve maatregelen willen treffen, dit ook goed behapbaar te maken.
- In Friesland wordt een expert-meeting gefaciliteerd. In Overijssel staat ook iets in de steigers. In Drenthe zal volgende week een nieuw besluit worden genomen door GS over een nieuw risicogebied. Twee studenten gaan onderzoek doen naar de motivatie om wel of niet maatregelen te nemen. Alle oostelijke provincies zijn al bezig.
- Notitie van [redacted] ten behoeve van de Gelderse commissie over de verschillende diersoorten en de wijze waarop dat benaderd kan worden in het kader van beleid en subsidieregelingen. Zit nu niet bij de formele stukken of staat niet op de agenda.
    - *Afspraak*: **Volgende keer komt deze notitie op de agenda en bij de stukken.**

11. Verslag d.d. 25 november 2020 – bijlage 10

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld.

12. Datum volgende vergadering

Dinsdag 30 maart 2021. Bij de volgende bijeenkomst zal een jaarplanning gedeeld worden.

Bijlage 11 - Landelijk Overleg Wolf 30 maart 2021

Voorstel planning wolf overleg

- **Vier keer per jaar: LOW: 13.30 – 15.30 uur**
- De invulling van de onderwerpen wordt nog nader geactualiseerd
- t.k.n. IPO wolvenwerkgroep: Maandelijks 13.30 – 15.30 uur

IPO wolvenoverleg	**LOW**	**Onderwerpen**	
16 maart			
	30 maart	Rol/taak/samenstelling PvA Handelingsprotocol Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren	
27 april (reserve)			
18 mei			
15 juni (reserve)			
6 juli			
	20 juli	Analyse Juridisch kader Fact Finding Study	
vakantieperiode			
21 september			
	5 oktober	Handelingsprotocol Tegemoetkomingsregeling Jaarverslag/ meerjarenverslag	
19 oktober			
23 november			
	14 december	1e concept Wolvenplan 2.0 Aangepaste taxatie richtlijn	

Bijlage 10 - Landelijk Overleg Wolf 30 maart 2021

Aan Landelijk Overleg Wolf

Datum, 4 februari 2021

Betreft: Inbreng Federatie Particulier Grondbezit t.a.v. voorstellen voor opdrachtverlening Fact finding-study Wolf en Juridische Analyse Wolf.

Aanvullingen/verzoek tot aanpassing van het 'voorstel voor opdrachtverlening Fact finding-study Wolf (agendapunt 2.1.).

1. Op Pagina 1 wordt aangegeven dat er meerdere partijen gevraagd wordt om een offerte uit te brengen. De FPG verzoekt om daarvoor ook een paar gerenommeerde Duitse partijen uit te nodigen. Dit omdat er in Duitsland al veel meer ervaring is opgedaan met de wolf en het ook goed is dat er eens met een frisse, niet Nederlandse blik naar dit vraagstuk wordt gekeken.
2. Op pagina 2 wordt er bij het 'beoogd resultaat' gesproken over het geval dat het budget niet toereikend zou zijn. Hoe wordt de prioriteit van de onderzoeksvragen bepaald in het geval dat het budget niet toereikend is?
3. Bij punt 1.2 wordt er gesproken over hybridisatie. Het is ons inziens van belang om vast te stellen vanaf wanneer gesproken wordt van hybridisatie. Bijvoorbeeld al bij 0,5 procent honden DNA of bij een groter percentage?
4. Bij punt 1.4 wordt er een uitspraak gevraagd over de ecologische draagkracht. De FPG zou ook graag zien dat er onderzoek wordt gedaan naar de maatschappelijke draagkracht. Welk aantal wolven kan de maatschappij aan, oftewel bij welk aantal wolven ligt het omslagpunt. De maatschappelijke draagkracht bestaat in ieder geval uit twee factoren; emotioneel en financieel. Bij het tweede is de vraag hoeveel geld wij (de overheid) met z'n allen bereid zijn te betalen voor de aanwezigheid van de wolf. De kosten moeten in de ogen van de FPG niet worden afgewenteld op de mensen die de meeste negatieve effecten van de wolf ervaren.
5. Bij punt 2 zou de FPG ook graag zien dat er onderzoek wordt gedaan naar de territorium grootte van een wolvenroedel. Is het mogelijk dat de territoria kleiner worden naarmate er meer wolven komen?
6. Bij punt 2 zou de FPG ook graag zien dat er onderzoek wordt gedaan naar de wolf in relatie tot de bevolkingsdichtheid. Is er een kans dat de wolf zich in sommige gebieden, net als de vos, aanpast aan hoge bevolkingsdichtheden, zodat een hoge bevolkingsdichtheid geen belemmering meer is voor uitbreiding van de wolvenpopulatie? Mogelijk past deze vraag beter bij onderwerp 1.4
7. Bij punt 2.5 ook graag in kaart brengen welke effecten de wolf nu reeds heeft op de recreatie en verkeersveiligheid. Zijn er al wandelpaden gesloten ten behoeve van de wolf, bijvoorbeeld om hoge recreatiedruk te voorkomen? En onderzoek naar berichten dat wilde zwijnen steeds vaker schrikachtig door bewoond gebied rennen. Kan dit door wolven komen of is er een andere oorzaak?
8. Bij punt 3.1 t/m 3.4 graag ook Zweden meenemen.
9. Bij punt 4.2 moet gezocht worden naar vergelijkingsmateriaal dat lijkt op de Nederlandse ecosystemen. Een vergelijking met Yellowstone National park bijvoorbeeld zou hier mank gaan.

Opmerkingen/verzoek tot aanpassing van het 'voorstel voor opdrachtverlening Juridische Analyse Wolf (agendapunt 2.2.).

1. Bij sub A punt 2 graag ook Zweden meenemen en een verklaring/uitleg waarom in een aantal Oost-Europese landen het wel wordt toegestaan dat de populatie wordt beheerd d.m.v. afschot.
2. Bij sub A punt 3 is het FPG ook benieuwd of er voorbeelden zijn in andere landen van gebieden waar de wolf geweerd wordt/niet welkom is en dit gehandhaafd wordt.
3. Bij sub A punt 4 graag onderzoeken welke mogelijkheden een lidstaat heeft om een derogatie te krijgen, bijvoorbeeld voor het afschieten van wolven als de populatie omvang een streefgetal overschrijdt? Een streefgetal van de populatiegrootte zou bijvoorbeeld gebaseerd kunnen zijn op de minimale bijdrage van instandhouding die Nederland moet leveren. Is dit haalbaar in Nederland en zo nee waarom niet?

Bijlage 8 - Landelijk Overleg Wolf 30 maart 2021

Ingekomen stuk van [redacted]
Betreft: Praktijknetwerk preventie wolvenschade

Ten geleide

Eerder deze maand is onderstaande tekst door [redacted] per mail verspreidt.

Het Platform KSG heeft een praktijknetwerk preventie wolvenschade opgezet. Een aantal schapen- en geitenhouders, die wolfwerende maatregelen hebben genomen, is bereid om op afspraak andere schapen- en geitenhouders te ontvangen om hun ervaringen te delen en te laten zien hoe de maatregelen in de praktijk zijn uitgevoerd.

Tot nu toe zijn er 5 deelnemers: 2 in Drenthe, 2 op de Veluwe en 1 in de Achterhoek. Het is de bedoeling dat dit aantal wordt uitgebreid zodat een volledige dekking van alle risicogebieden in Nederland wordt verkregen. Met name in het zuiden van het land en in Overijssel zoeken wij nog deelnemers. Graag kom ik in contact met schapen- en geitenhouders, die bereid zijn om af en toe een belangstellende andere houder te ontvangen.

Meer informatie is te vinden op de website van het Platform KSG. Hier staat ook een overzicht van de subsidieregelingen in de verschillende provincies.
https://www.platform-ksg.nl/index.php/wolven

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

Bijlage 6 - Landelijk Overleg Wolf 30 maart 2021

Ingekomen stuk van [redacted])
Betreft: Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

Ten geleide

Namens de Federatie Particulier Grondbezit heeft [redacted] zitting in zowel de Gelderse Wolven Commissie als in het Landelijk Overleg Wolf. Binnen de Gelderse wolvencommissie wordt nagedacht over hoe een eventuele subsidieregeling (voor preventieve maatregelen) voor overige dieren (NIET ZIJNDE SCHAPEN EN GEITEN) zouden kunnen opzetten.

Dit is in de Gelderse commissie besproken, waarbij zij tot de conclusie kwamen dat het beter zou zijn om zoiets landelijk op te pakken om te voorkomen dat iedere provincie straks opnieuw het wiel probeert uit te vinden. En om te voorkomen dat er een lappendeken van afwijkende subsidiemogelijkheden ontstaat. Het idee is dat het Landelijk Overleg Wolf aan de hand van dit stuk een onderzoek kan laten doen naar een haalbare regeling voor de in het stuk beschreven overige dieren.

Onderstaand volgt de ingebrachte notitie. Aan het einde van het stuk (de laatste pagina) staat ook een voorbeeld beschreven (gespreksverslag) van een bedrijf dat mini-pony's fokt (mevrouw Haverkamp) en zodoende contact heeft gezocht met de Gelderse Wolvencommissie. Ze heeft daarbij aangegeven dat ze graag ziet dat de subsidieregeling voor preventieve maatregelen ook voor mini-pony's en andere kwetsbare diersoorten gaat gelden.

Tekst Ingekomen notitie:

Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

De schade die door wolven wordt aangericht, beperkt zich niet enkel tot schapen en geiten. Ook andere landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie lopen risico (andere wilde dieren laten we hier buiten beschouwing). Bij de herintreding van de wolf moet ook rekening gehouden worden met de schade die aan deze dieren wordt aangericht. Hiervoor dient onderzocht te worden of het schadepreventieplan uitgebreid moet worden met een regeling voor overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie.

Integreren overige landbouwhuisdieren en hobbydieren.

Voor de integratie van overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheerfunctie is het van belang dat er gekomen wordt tot een duidelijk definitie van deze begrippen. Voor de landbouwhuisdieren wordt door het ministerie van LNV reeds een duidelijke definitie gebezigd.

Hierbij wordt van landbouwhuisdieren gesproken wanneer zij gehouden worden in verband met de productie van bijvoorbeeld melk, vlees, wol, veren of eieren of in verband met het berijden van dieren. Bijvoorbeeld paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, kippen, eenden, pelsdieren, konijnen, parelhoenders, paarden, struisvogels, waterbuffels, herten, lama’s en fazanten - mits ze voor productiedoeleinden worden gehouden. Denk aan een paardenmanege, een stoeterij, een veehouderij en dergelijke.

Voor hobbydieren bestaat geen éénduidige definitie. Vaak zijn hobbydieren dieren van dezelfde soorten als landbouwhuisdieren maar is de doelstelling anders. Bij hobbydieren is de doelstelling niet productie of economisch gewin, maar is de doelstelling veelal recreatief of educatief of pure liefhebberij (advies 2003 i.o.v. raad voor dierenaangelegenheden). De vraag is of het maken van onderscheid tussen hobbydieren en bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren gewenst is. Dit is aan de commissie. Als een onderscheid gewenst is dan is een goede definitie van hobbydieren noodzakelijk. Het is uiteraard mogelijk om voor een regeling een eigen definitie te bepalen/hanteren. In de praktijk zal een definitie die rekening houdt met aantallen of waarde van de dieren wellicht praktischer/duidelijker zijn dan een definitie die gericht is op de doelstelling waarom de dieren worden gehouden.

Of de beschermingsmiddelen voor deze landbouwhuisdieren dezelfde zijn als die gebruikt worden ter bescherming van schapen en geiten, verdient nader onderzoek. Naast de expertise die in de commissie aanwezig is kan het gesprek worden aangegaan met vertegenwoordigers uit de betreffende sectoren.

Integreren wilde grazers met natuurbeheersfunctie

Voor grazers met een natuurbeheersfunctie bestaat een definitie zoals voor landbouwhuisdieren nog niet. Wel heeft een rechter in een casus over de Oostvaardersplassen de grote grazers aldaar “gehouden wilde dieren” genoemd, maar het is natuurlijk de vraag of de grazers in de Oostvaardersplassen gelijkgetrokken kunnen worden met grazers met een natuurbeheersfunctie in ander gebieden in Nederland. Bij wilde grazers met een natuurbeheerfunctie moet men denken aan door de mens geïntroduceerde diersoorten met een specifieke begrazingstaak zoals wilde paarden, wilde runderen en bijvoorbeeld de moeflon. Dit zijn geen inheemse soorten zoals reeën, die geen eigenaar kennen, maar zijn hier doelbewust geïntroduceerd door of in samenspraak met de terreineigenaar.

Daar deze dieren een specifieke functie hebben in het natuurbeheer is het niet wenselijk dat deze dieren door de komst van de wolf verdwijnen of sterk worden gedecimeerd.

Deze dieren kunnen een belangrijke rol vervullen in het behouden/versterken van de biodiversiteit. De begrazing van met name heidegebieden is onmisbaar voor het behoud van bepaalde natuurtypen, die op hun beurt weer enorm bijdragen aan de biodiversiteit. En omdat dergelijke soorten met name voorkomen/geïntroduceerd zijn in (semi)natuurgebieden, is de kans op een confrontatie met een wolf relatief groot, afhankelijk van de weerbaarheid van de soort.

Voor deze diersoorten geldt, net als voor de overige landbouwhuisdieren dat er onderzocht dient te worden welke beschermingsmiddelen mogelijk zijn om deze diersoorten tegen de wolf te beschermen en of deze meegenomen kunnen worden in het preventieplan wolvenschade.

Vergoeding bij schade

Op de website van BIJ12 is te lezen dat schade veroorzaakt door wolven aan landbouwhuisdieren grotendeels wordt vergoed. Er wordt echter niets gezegd over vergoedingen voor schade aan hobbydieren of wilde grazers met een natuurbeheersfunctie. Aangezien het op veel plaatsen niet wenselijk is dat deze dieren door de wolf gepredeerd worden, bijvoorbeeld omdat de eigenaar (veel) kosten voor deze dieren maakt, zou een schadevergoeding op z’n plaats zijn. Hierbij is het van belang dat er gekeken wordt naar meer dan alleen aanschafwaarde maar ook inkomstenderving in nevenschade door bijvoorbeeld verlies biodiversiteit of intensivering beheerwerkzaamheden door wegvallen begrazing. Ook hiervoor geldt dat het van belang is het gesprek hierover aan te gaan met

vertegenwoordigers vanuit de sector. Nog beter zou het zijn dat er daarnaast voor deze dieren ook een regeling komt voor het nemen van preventiemaatregelen zodat schade kan worden voorkomen.

Wanneer is het wenselijk om een regeling voor een diersoort open te stellen?

Het spreekt voor zich dat het onlogisch is om een regeling in het leven te roepen voor een diersoort waarbij schade veroorzaakt door wolven niet verwacht wordt/voor de hand ligt. Het is dus zaak een lijst van soorten op te stellen waarbij schade te verwachten is. Om tot deze lijst te komen zou de commissie kunnen kijken naar welke soorten in het buitenland schade ondervinden van de wolf. Blijkt er toch onverhoopt een diersoort te zijn waar geen regeling voor is, maar waar de wolf wel schade aan blijkt te veroorzaken dan moet daar snel een regeling voor gemaakt kunnen worden. Een regeling moet echter wel proportioneel zijn. Zijn er 100 kippenbedrijven met vrije uitloop kippen op de Veluwe en is het slechts 1 keer voorgekomen dat een wolf 10 kippen pakt dan zou het buitenproportioneel zijn op alle kippenbedrijven dure afrasteringen te subsidiëren. Maar ontstaat er echt een patroon waarbij regelmatig kippenbedrijven worden aangevallen door wolven dan moet een passende regeling overwogen worden en moet snel gehandeld kunnen worden.

Het aantal locaties van een bepaalde diersoort mag geen criteria zijn. Een individueel geval mag niet gedupeerd worden door een brede wens in de (Europese) samenleving om de wolf nagenoeg overal te gedogen. Net zo min als een groot aantal locaties ook geen criteria mag zijn in relatie tot de vergoeding van preventie maatregelen. Toelichting/voorbeeld: Als er op de Veluwe maar twee Alpaca farms zijn mag het feit dat het er “maar twee zijn” geen reden zijn om daarvoor geen regeling in het leven te roepen en deze ondernemers zelf voor de kosten op te laten draaien. Aan de andere kant mag het feit dat er 1000 schapenbedrijven zijn geen reden zijn om de vergoeding voor de preventieve maatregelen te verlagen naar een niveau dat de extra kosten om een afrastering wolfwerend te maken niet dekt omdat het voor de overheid anders te veel zou kosten. Dan krijg je weer de scheve verhouding dat een deel van de maatschappij iets wil en dit oplegt aan een klein deel van de maatschappij die dit (in veel gevallen) niet wil en dit kleine deel ook nog eens voor de kosten laat opdraaien. Dat is niet goed voor het draagvlak.

Preventieve maatregelen voor “diverse hobbydieren”

Voor hobbydieren zou een denkrichting kunnen zijn dat er in hoog risico gebieden een subsidie mogelijk is van een vast bedrag voor aanschaf van een stoomapparaat en schrikdraden. Als de uitkering pas plaatsvindt nadat het geplaatst is kan misbruik voorkomen worden. Niemand zal immers een afrasteringen met schrikdraad aanleggen als hij niet ook daadwerkelijk dieren wilde gaan houden.

Welke diersoorten komen het eerst in beeld?

Pony’s/paarden, gehouden runderen en wilde dieren met een begrazingsfunctie (veelal runderen) komen het eerste in beeld, maar zijn niet de enige risicosoorten. Van deze dieren is echter al bekend dat er in het buitenland gevallen van predatie door de wolf op deze dieren hebben plaatsgevonden. Het lijkt echter niet nodig om voor al deze dieren/bedrijven een generieke regeling te maken. Het risico op predatie lijkt erg afhankelijk te zijn 3 factoren; namelijk de locatie waar deze dieren gehouden worden, of het jonge of oude dieren zijn en de grootte van de dieren in het algemeen. Bij het maken van een regeling zouden er dus op deze punten criteria geformuleerd moeten worden.

Conclusie/advies

- **Gevoelige soorten in kaart brengen en de gebieden in kaart brengen waar deze soorten een reëel gevaar lopen**
- **Regeling maken voor gevoelige soorten in gevoelige gebieden**
- **Duidelijke definities en criteria opstellen**
- **Snel kunnen/mogen handelen als er een schadepatroon ontstaat bij nieuwe diersoort**
- **Voor hobbydieren (anders dan schapen en geiten) wordt maatwerk waarschijnlijk lastig, nadenken over een generieke regeling**

Bijlage 1

Hieronder een kort gespreksverslag van een voorbeeld waarbij een overige diersoort gevaar loopt terwijl er nog geen subsidie mogelijkheden voor preventieve maatregelen zijn voor overige diersoorten. Het betreft een gesprek met [redacted] die bedrijfsmatig mini-pony's houdt.

Naar aanleiding van een mail van mevrouw Haverkamp heb ik contact met haar opgenomen. Ze houdt bedrijfsmatig kleine shetlander pony's (hoogte 80 cm) nabij het Wisselse Veen in Epe. Ze laat ook weleens 2 hectare op landgoed Welna door haar pony's begrazen. Daarnaast fungeert ze als een soort begrazingsbedrijf dat in de winter met haar pony's stukken land begraast zoals sommige schapenhouders dat ook doen. Dit vind normaal plaats bij boeren dicht bij het Wisselse Veen. Doordat er in het gebied in September tweemaal meerdere schapen gedood zijn door wolven heeft ze besloten om dit komende winter niet te doen omdat het veel gaat kosten als ze steeds wolfwerende rasters moet gaan plaatsen. Op haar eigen terrein van 5 hectare heeft ze al wat maatregelen getroffen door metalen beugels op de afrastering te plaatsen op advies van van Wijnkoop (leverancier afrasteringen). Schrikraden kan ze echter niet overal plaatsen omdat de bestaande afrastering op de grens staat met de buurman en deze niet graag ziet dat zijn perceel kleiner wordt doordat er schrikdraden aan zijn kant (buitenkant) van de afrastering geplaatst worden. Ze vindt dat pony's ook in aanmerking zouden moeten komen voor preventieve maatregelen. Ik heb aangegeven dat we in Gelderland nadenken over een regeling, maar dat het niet zeker is dat deze er op korte termijn komt. Ze gaf aan al blij te zijn dat we er mee bezig zijn en wilde ook nog even vermelden dat ze niet anti-wolf is, maar dat ze het ook niet acceptabel vindt dat er vee wordt aangevallen.

Bijlage 5 - Landelijk Overleg Wolf 30 maart 2021

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

Plan van aanpak versie 110321 opgesteld door : [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted]

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

1. De aanleiding

De wolf is een beschermde diersoort in Nederland en valt onder internationale en nationale wetgeving. De 12 provincies worden geacht om, op basis van het Interprovinciale Wolvenplan, ieder zelf op een goede manier met de wolf om te gaan. De komst van de wolf roept zowel enthousiasme als onrust op. Het is niet altijd te voorspellen hoe zo'n dier zich gaat gedragen. Bovendien zijn er verschillen tussen een jonge, zwervende, solitaire wolf en gevestigde wolven die in een roedel leven.
Veel partijen in Nederland bemoeien zich met de wolf, variërend van terreinbeherende organisaties, wetenschappers en ecologen, belangenorganisaties van boeren en schapenhouders tot aan hulpdiensten en toeristische organisaties.
Provincies moeten weten, wat hun rol precies is, in welke gevallen ze zelf actie moeten ondernemen of moeten schakelen met onder andere hulpdiensten, hoe ze de juiste afwegingen moeten maken en wanneer ze bedrijven en burgers moeten informeren.
Dit geldt in het algemeen, als een wolf in een provincie is gesignaleerd of zich gevestigd heeft en in versterkte mate in geval van incidenten en calamiteiten. Dan moet er snel en adequaat worden gereageerd.

Duidelijke handelingsprotocollen

Daartoe is het belangrijk, dat provinciale bestuurders en ambtenaren goed op de hoogte zijn van de gedragingen van wolven en van de regels en wetgeving. Nu is er het IPO Wolvenplan, waarin al veel nuttige informatie staat waarmee provincies aan de slag kunnen. Dit plan wordt in 2021 geactualiseerd. Het plan biedt weliswaar een aantal protocollen (zie bijlage 1 Interprovinciaal wolvenplan), maar deze dekken niet alle situaties die zich met wolven kunnen voordoen en zijn niet praktisch genoeg om bij incidenten heel snel in actie te kunnen komen. Niet alleen provincies hebben behoefte aan concrete handvatten. Ook andere organisaties zoals de TBO's, gemeenten, belangengroepen van veehouders en Wolven in Nederland willen meer duidelijkheid en denken na over en studeren op eigen protocollen.

Er komen steeds meer wolven in Nederland en daardoor kunnen zich ook vaker incidenten voordoen of situaties ontstaan die niet helemaal duidelijk zijn maar die wel vanwege onrust bij boeren en burgers om snelle interpretatie en actie vragen. Het is daarbij onwenselijk indien provincies in gelijke gevallen verschillend gaan optreden, zeker ook gezien de polarisatie van voor- en tegenstanders van de wolf en de ophef die bij incidenten in de media en de social media ontstaat.

In het IPO Wolvenoverleg werken de 12 provincies onder leiding van BIJ12 al samen aan de nieuwe versie van het IPO Wolvenplan en het lijkt daarom logisch om vanuit dit overleg te gaan werken aan een serie handelingsprotocollen die als bijlage kunnen worden opgenomen

en dus ook via de ambtelijke lijn van het IPO worden vastgesteld en daarmee een officiële status krijgen.

2. De doelstelling
Het doel is om te komen tot een serie handelingsprotocollen die voor provinciale bestuurders en ambtenaren handvatten bieden hoe te handelen in geval feitelijke situaties bij incidenten met wolven. Deze moeten juridisch en ecologisch juist zijn en tegelijkertijd concreet, beknopt en praktisch om meteen handelend te kunnen optreden. Ook de communicatieve aspecten worden daar bij in beeld gebracht.
Er zullen handelingsprotocollen voor verschillende (nog nader te bepalen) situaties worden opgesteld. Iedere provincie kan de protocollen zelf verder invullen met regionale gegevens, zoals contactpersonen van provincie, veiligheidsregio's, belangenorganisaties etc. Het gaat hierbij om openbare informatie waarmee professionals aan de slag kunnen gaan.

Onder handelingsprotocollen verstaan we hoe op te treden bij een duidelijk afgebakend incidentele gebeurtenis annex feitelijke situatie.

Onder handelingsprotocollen verstaan we overzichten waarin aangegeven is hoe te handelen bij incidentele gebeurtenissen. Een voorbeeld van het eerste is een duidelijk afgebakend incident als de vondst van een aangereden gewonde wolf. In andere gevallen biedt een protocol een handelingsperspectief om vanuit een probleemsituatie hiermee om te gaan.

De protocollen worden eenmalig vastgesteld door het IPO en opgenomen als bijlage bij het vernieuwde IPO Wolvenplan. Ze zijn echter niet statisch, maar kunnen op basis van nieuwe kennis, ervaringen en feiten geactualiseerd worden.
De protocollen worden gebundeld en zijn (anoniem) openbaar beschikbaar op de website van BIJ12.

3. De opdracht en werkwijze
Enkele zaken die ik hieronder bespreek kunnen parallel aan elkaar worden uitgevoerd.

a) Het projectteam inventariseert welke **feitelijke situaties** zich kunnen voordoen. Dit o.a. kan op basis van het bestaande IPO Wolvenplan (lopende tekst en bijlagen), informatie uit buurlanden bestuderen plus enkele provinciale protocollen (Overijssel).
b) Informeel dit bespreken in het LOW en met WiN. Dat is goed voor het draagvlak.
c) Het projectteam checkt de uitkomsten bij het IPO Wolvenoverleg en stelt zo nodig bij. Vaststellen wat we wel en niet gaan doen.
d) Het projectteam stelt een lijst van algemene **criteria** op waaraan een handelingsprotocol moet voldoen. Hierbij een voorzet:
    - praktische zaken als lengte, leesbaarheid, duidelijke verwijzingen naar mensen en organisaties binnen en buiten de provincie, etc.
    - versienummer, datum, vindbaarheid van de meest actuele versie
    - aangeven van juridische kaders, plus aangeven van onzekerheden
    - eigenaarschap, afspraken voor updates

- beslisboom: wie beslist waarover, op welk moment, binnen welke termijn, wie is wanneer het bevoegde gezag? welke informatie is nodig, wie verschaft deze? wordt er in overleg met stakeholders besloten, zo ja met wie?
- wat te doen bij onvolledige informatie of bij afwezigheid van stakeholders of specialisten?
- afbakening: rol van provincie, veiligheidsregio, politie, etc.
- communicatie: welke informatie mag of moet gedeeld worden, met wie, tot op welk detailniveau in tijd en ruimte? Actief of passief, welke kanalen, gericht aan wie?
- opsomming van passende acties, middelen, beschikbaarheid en contacten (bijv. zenderen, opvanglocatie, afschieten, hulp door bijv. dierenartsen, deskundigen voor de beoordeling van de situatie, preventiemiddelen, etc.)
- verwijzing opnemen voor het geval het toch geen wolf betreft, maar een ander dier dat schade aanricht of onrust veroorzaakt: hond, vos, goudjakhals,
- welke ondersteuning is beschikbaar voor de div. stakeholders, via welke kanalen aan te vragen?
- info over monitoring, schadeafhandeling, dna-afname

e) Maak het praktisch: **uitwerking van 2 cases**. Aangereden wolf, wolf overleden en aangereden wolf, wolf leeft nog.
f) Afstemming met koepels van benodigde externe partijen, zoals: Stichting Wildaanrijdingen, Dierenambulance, Veiligheidsregio en WBE's.
g) Dit leidt tot 2 concept-protocollen. Bespreken in het IPO Wolvenoverleg. Is het praktisch genoeg, zijn de stappen en procedures helder, is het juridisch juist, zijn de juiste partijen in beeld, zijn alternatieven beschreven (bijvoorbeeld: wat als een bepaalde partij onbereikbaar is?), is duidelijk wie wanneer waarover en met wie communiceert? (bijvoorbeeld om TBO's, toeristische organisaties, burgers of boeren te waarschuwen)
h) **Bijstellen van deze 2 protocollen en uitwerking van de overige.** Ook dit weer via informele afstemming met o.a. het LOW en WiN.
i) **Logische indeling** van protocollen maken.
j) Blijven checken met veiligheidsregio's, dierenambulance en andere relevante partijen.
k) Het geheel een laatste keer bespreken in het IPO Wolvenoverleg en dan de ambtelijke lijn van het IPO insturen.
l) Uitkomsten van het juridische onderzoek en de fact finding study betrekken bij het opstellen van de protocollen.
m) Na vaststelling de **protocollen beschikbaar maken**:
    - De bundeling via de website van BIJ12.
    - Per provincie een bestuurlijk en ambtelijk contact. Zij zorgen voor de vertaling naar hun eigen provincie. Zij zorgen voor het informeren van de juiste stakeholders intern en extern. Bijv. via de provinciale wolvencommissie.
n) Het projectteam maakt een **oplegger voor de provincies**: hoe dit protocol in de eigen organisatie onder de aandacht te houden, wat te doen als er wijzigingen zijn (versienummers, partijen informeren), suggesties om op de juiste manier provinciale partners te betrekken en het protocol met hen te delen, tips om te zorgen dat hun medewerkers dit ook tussen de oren krijgen, praktische zaken als het delen van het protocol op de eigen website.

Het resultaat
Een serie losbladige, printbare en digitaal te ontsluiten protocollen, gemakkelijk te actualiseren, die het framework bieden voor provincies om verder in te vullen.
Hierbij een oplegger voor provincies met tips over versienummers, implementatie, updates, communicatie, etc.

4. Personele inzet
Wie voert wat uit, wie coördineert, wie bewaakt de voortgang, wie rapporteert aan [redacted] en [redacted] (intern BIJ12), wie zorgt voor agendering in het IPO Wolvenoverleg en voor de routing binnen het IPO?
De afspraken over verantwoordelijkheden en inzet (beschikbare uren) per persoon.
- communicatieadviseur BIJ12: trekker en schrijver: [redacted]
- inzet provincie Drenthe: [redacted].
- inzet provincie Brabant: [redacted].
- inzet BIJ12: [redacted]/[redacted]/[redacted]

5. Budget
Indien er kosten zijn van bijvoorbeeld personele inzet of materiaal, dan deze hier benoemen.
pm

6. Planning, fasering, mijlpalen
Deel- en eindproducten, terugkoppelingen. Koppelen aan vergadercycli van IPO wolvenwerkgroep en LOW.
pm

7. Risico's en maatregelen
Risico: Andere partijen komen zelf met protocollen.
Maatregel: Partijen blijven betrekken, bevragen, informeren.
pm

8. Evaluatie
pm

Human-wolf interactions in the Netherlands: Sheep farmers' perspectives on transforming conflict into coexistence

Student: [redacted] – [redacted] – [redacted]@students.uu.nl

Master: Sustainable Development – ID

Assignment: Research proposal

Supervisor: [redacted]

Second reader: [redacted]

Word count: 4993

Date: 15-03-2021

Utrecht University

Table of contents

Abbreviations	2
Introduction	3
Concepts & theories	8
Methodology	16
Planning	19
Literature	21

Abbreviations

Human-wildlife conflict	HWC
Human-wildlife interactions	HWI
Interprovinciaal Overleg	IPO

Introduction

Grey wolves (Canis lupus) once roamed almost every corner of the European continent (Deinet et al., 2013; Rigg et al., 2011). Decades of hunting and persecution, however, caused their numbers and habitats to dwindle, resulting in scattered populations confined to south and north-eastern Europe by the 1970s (Deinet et al., 2013). Due to a change in society's attitude towards them, and stringent European and national protection laws, wolves have been on a significant comeback in Europe (Deinet et al., 2013; Fernández-Gil et al., 2018; Rigg et al., 2011). While this could be considered a conservation success, it gives rise to new challenges too. During their absence, agriculture has been intensified, natural landscapes replaced by urban and rural ones, and human populations increased (Kuijper et al., 2019). As a result human-wolf conflict in the form of livestock depredation and illegal retaliatory killings is increasing and intensifying in many regions, threatening not only human livelihoods, but also wolf populations (ibid.). Two other observations can be made. First, wolves are incredibly capable of living in these human-dominated landscapes, while, secondly, policymakers and farmers in these areas have largely forgotten how to govern, and live with wolves respectively; challenging human-wolf coexistence ([redacted], 2016; [redacted]., 2019).

Societal background & problem definition

In March 2015, after an absence of almost 150 years, a wolf officially visited the Netherlands again (Wolven in Nederland, n.d.). It briefly roamed through the provinces of Drenthe and Groningen after which it returned to Germany (ibid.). From then on wolf sightings became more regular and the return of (roaming) wolves in the Netherlands was a fact. Currently, wolves have settled (i.e. a wolf stayed in the same region for at least six months) in Gelderland, Noord-Brabant (and Limburg), and temporarily in Drenthe, and even formed packs in Gelderland (BIJ12, 2020a; 2020b; 2020c; 2020d; IPO, 2019). While many people are excited with the return of wolves, others are not.

Proponents argue that wolves will have beneficial effects to ecosystem health by controlling population size and feeding patterns of grazers and supplying carcasses to scavengers, and state that wolves are an enrichment to the Dutch natural landscape (ARK, n.d.; Natuurmonumenten, n.d.; Wolven in Nederland, n.d.). Opponents on the other hand, argue that wolves no longer have a place in the human-dominated cultural landscapes of the Netherlands and argue that wolves will cause a lot of damage to livestock farmers through livestock depredation (NoWolvesBenelux, n.d.). Livestock depredation has increased rapidly since the first wolf sighting in 2015. Since then, 169 cases of livestock depredation by wolves have been confirmed, with more than half of them (87) in 2020 alone (BIJ12, 2020e). These 169 cases resulted in 771 killed animals, of which 767 were sheep (ibid.). As a result, resistance amongst sheep farmers has grown, and even the broader public support, and positive attitudes have slightly decreased during 2020 (LNV, 2020).

To minimize livestock depredation by wolves, the provincial governments of Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, and Limburg have provided schemes for livestock

farmers who are interested in taking preventive measures. Nonetheless, many farmers do not participate in these schemes. In Gelderland for example, only 24 of more than 600 possible sheep farmers applied for a subsidy to implement preventive measures (Provincial government official, personal communication, March 15, 2021). Furthermore, in Noord-Brabant, where the provincial government loans emergency-kits consisting of electric fences, only 17 sheep farmers applied, despite 43 cases of sheep depredation by wolves in Noord-Brabant in 2020 alone (BIJ12, 2020e; Provincie Noord-Brabant, n.d.; Provincial government official, personal communication, 2021).

Considering the likeliness that wolves are here to stay and the fact that the number of wolves in the Netherlands is increasing, an unwillingness and inability of sheep farmers to adapt to wolves, combined with what appears to be an insufficient governance framework to manage human-wolf interactions, could cause major challenges to human-wolf coexistence (Carter & Linnell, 2016). As a result, the wildlife management organization BIJ12, the Interprovinciaal Overleg (IPO), and the abovementioned provincial governments are increasingly interested in gaining insights into sheep farmers' perceptions of human-wolf interactions and how these interactions should be governed and managed in the Netherlands.

Scientific background & knowledge gap

Previous scientific studies on livestock depredation have primarily addressed depredation as a conflict between humans and wildlife, with a focus on visible impacts such as livestock loss (., 2013; ., 2017; ., 2015). Consequently, management of these impacts is often technical and aimed at minimizing wildlife-induced damages and costs (ibid.). Recent studies, however, increasingly approach human-wildlife conflict (HWC) (and thus livestock depredation) as a conflict fundamentally between humans , 2010; , 2015; & , 2004; 2016; ., 2010; ., 2015; , 2010). These HWCs are often human-human conflicts *about* wildlife, instead of *with* (ibid.). Despite this realization, most research that addresses these human-human conflicts have focussed on developing countries, rather than developed countries such as the Netherlands. In developed (often Western) countries, livestock depredation is typically still addressed as HWC, therefore mitigation strategies are commonly technical, instead of addressing the root causes of conflict (König et al., 2020; Kuijper et al., 2019). This can also be observed in the case of human-wolf interactions in the Netherlands, where top-down government schemes, such as the Interprovinciaal Wolvenplan, focus primarily on preventive measures, such as electric fences, and financial compensation.

Recently, the scientific literature focussing on the concept of human-wildlife coexistence has been increasing (2020). A conclusive definition of this concept in relation to human-wildlife interactions (HWI) has yet to be established, however, most studies addressing coexistence define it as a situation in which both humans and wildlife behaviourally co-adapt to living in a shared landscape with each other, wildlife populations are persistent, risk levels are tolerable, and both humans and wildlife are able to sustain in their livelihoods (, 2016; , 2016;

[redacted], 2004; [redacted], 2016; [redacted]., 2010). A key aspect in facilitating coexistence is the presence of effective institutions that govern and manage HWI ([redacted], 2016; [redacted], 2016; [redacted] 2020).

A crucial knowledge gap is whether conflict and coexistence are more related to ecological and environmental factors or to social, cultural, and political factors ([redacted]r & [redacted], 2016; [redacted], 2016; [redacted]., 2020; [redacted]., 2019; [redacted]s, 2016). Consequently, it is still unclear how to effectively govern and manage HWI in such a way that these interactions will be perceived as coexistence instead of conflict (ibid.).

Research aim & questions

This research aims to filling the abovementioned knowledge gaps by building theory on how different factors influence people's perceptions of human-wolf interactions as conflict or coexistence, and consequently on how to govern and manage HWI in such a way that it contributes to coexistence. From this aim, the following main research question is derived:

> How can effective **governance** and **management** of **human-wolf interactions** contribute to **human-wolf coexistence**?

To answer the main research question, the following sub-questions will be answered:

1. What are the characteristics of human-wolf interactions?
2. How are human-wolf interactions governed and managed?
3. How do sheep farmers perceive and experience human-wolf interactions (from conflict to coexistence)?
4. What factors affect sheep farmers' perceptions of human-wolf interactions?
5. What factors affect sheep farmers' participation in existing measures that govern and manage human-wolf interactions?
6. What are sheep farmers' views on how to govern and manage human-wolf interactions to enable human-wolf coexistence?

Research framework

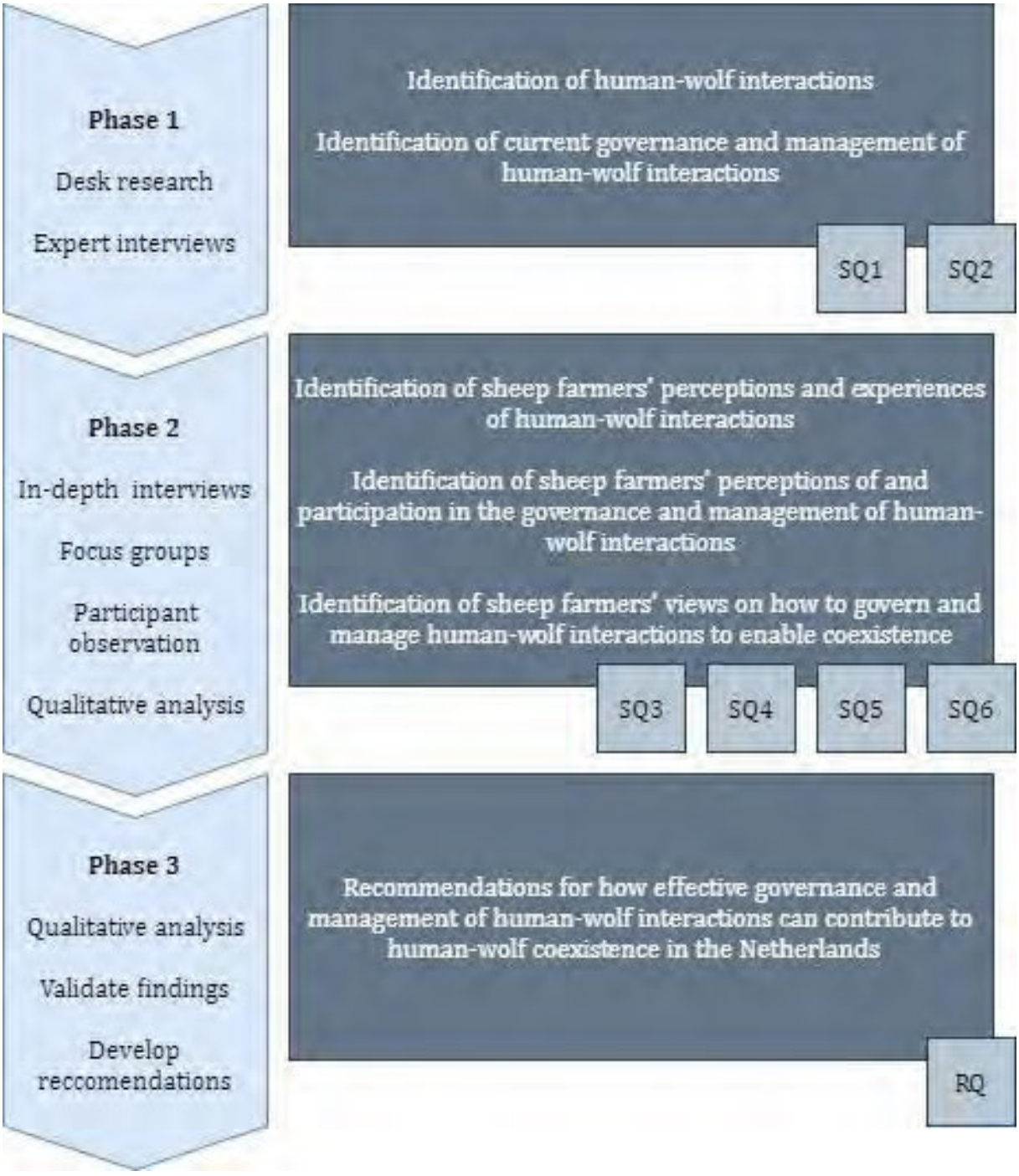

Figure 1 Research framework

Scientific and societal relevance

The scientific relevance is twofold. First, by exploring sheep farmers' perceptions of human-wolf interactions and the factors that determine these perceptions, this research will contribute to filling the knowledge gap concerning whether conflict and coexistence are more related to ecological and environmental, or to social, cultural, and political

factors. Secondly, by exploring sheep farmers' thoughts on the governance and management of human-wolf interactions, this research will gain novel insights into how these interactions should be governed and managed to maximize coexistence and minimize conflict.

The scientific relevance directly relates to the societal relevance, since this research will be done in an informal collaboration with BIJ12, an executive wildlife management organisation in the Netherlands. BIJ12 is part of the IPO, which is an institute that is part of the policymaking process in the Netherlands. Therefore, the results of this research will potentially have some influence on wolf-related policies and strategies in the Netherlands and will consequently contribute to enabling human-wolf coexistence.

Concepts & theories

In the following section the main concepts of this research will be explained. These include: human-wildlife interactions, human-wildlife conflict, and human-wildlife coexistence.

Human-wildlife interactions: Conflict to coexistence

Interactions between humans and wildlife are as old as humanity itself [redacted], 2016). Due to habitat loss, habitat fragmentation, and habitat degradation (amongst others) HWI are increasing worldwide [redacted]., 2016; [redacted]., 2019). Therefore, the need to effectively address these interactions has never been higher ([redacted], 2016).

Despite the fact that HWI can be positive and negative, they are generally framed as being negative ([redacted], 2016; [redacted], 2016; [redacted]., 2017; [redacted]., 2015). Negative HWI range from competition over habitat and resources, crop and livestock depredation, opportunity costs, attacks on humans, and subsequent retaliatory killings [redacted], 2010; [redacted], 2016; [redacted]., 2016). On the other hand, positive HWI are related to various ecosystem services (e.g. pollination), education, recreation, and economic reasons (e.g. wildlife tourism), or cultural significance (ibid.).

Whether HWI (positive or negative) are experienced as conflicts or coexistence depends on numerous determining factors that are unique to its context. In general, important factors can be categorized as ecological, environmental, social, cultural, political, and economic ([redacted] 2016; [redacted], 2010; [redacted]., 2016; Hill, 2004; Hill, 2015; [redacted]., 2016; [redacted], 2004; [redacted], 2016; [redacted]., 2017). It should be emphasized that these factors are interpretive and frequently construct meaning through how they are perceived to be, rather than their actualities (Hill, 2015; [redacted]., 2010; [redacted] 2015). Furthermore, the various factors are interconnected and their perceptions are often in line with people's own agendas (Hill, 2015).

Human-wildlife conflict: Wildlife impacts, human conflicts

HWCs are commonly defined as negative interactions between people and wildlife, in which actions by humans or wildlife have an adverse effect on the other (Barua et al., 2013; Nyhus, 2016, p. 145). Considering the focus of this research, this section will primarily focus on livestock depredation by large carnivores.

Livestock depredation can lead to HWCs. Conflict is defined in various ways, such as: "a state of opposition or hostilities", "a clashing of opposed principles", or "expressed disagreements among groups who see incompatible goals" (Madden & McQuinn, 2014; Redpath et al., 2014). Framing livestock depredation as a conflict between humans and wildlife, however, has received increasing critique. Many argue that by framing it as a conflict, the animal is portrayed as a conscious antagonist, purposely interfering in peoples' attempt to sustain their livelihoods (Hill, 2015; Peterson et al., 2010; Redpath et

al., 2014). The realizations that HWCs are in fact frequently human conflicts *about* wildlife, instead of *with*, led Young et al. (2010) to suggest to separate HWCs into two parts: 1) wildlife impacts, and 2) human conflicts.

Wildlife impacts

Impacts from livestock depredation can be real or perceived, and separated into visible and invisible impacts (., 2010). Visible impacts are livestock loss and subsequently monetary losses (2013; ., 2016). These visible impacts are generally addressed with technical solutions such as financial compensation, or fences (., 2019; , 2016).

More complex wildlife impacts are invisible impacts, such as opportunity costs, transaction costs, and mental- and physical health impacts (., 2013). These impacts are often overlooked by policymakers, and extremely difficult to mitigate (2013; ., 2016).

Human conflicts

Studies show that despite the implementation of technical solutions to mitigate wildlife impacts, conflicts are rarely resolved, suggesting that antagonistic attitudes and behaviour towards wildlife has deeper rooted causes (2010; , 2015). These causes usually reflect conflicts between the views of different human stakeholders, such as the government, conservationists, and farmers, about how to manage wildlife (2017; , 2003). Within these conflicts, (marginalised) farmers often feel that the interests of wildlife are favoured over theirs. Conflicts concerning the management of wildlife commonly originate and intensify through discrepancies between stakeholders' needs, and views of the world and each other, questions of access and control, and apparent incompatible goals (, 2004; ., 2017).

Intensification of conflict is often connected to a history of inequity, where marginal groups have been disadvantaged by society and politics (, 2004; & , 2014). Distrust, poor or no communication, and negative perceptions of each other are the result, and subsequently lead to negative action, maintaining and intensifying the conflict (ibid.).

Human-wildlife coexistence

A relatively novel concept in relation to HWI is coexistence. In its essence, coexistence is a state in which humans and wildlife exist or live together , 2016; 2019). A more holistic and regularly referenced definition comes from Carter and Linnell (2016): "we conceptualize coexistence as a 'dynamic but sustainable state in which humans and large carnivores co-adapt to living in shared landscapes where human interactions with carnivores are governed by effective institutions that ensure long-term carnivore population persistence, social legitimacy, and tolerable levels of risk'" (p. 575).

Here, the emphasis lies on human-carnivore (and in this case wolf) co-adaptation through effective governance and management. Instead of exclusively focussing on reducing negative interactions, co-adaption should additionally focus on increasing positive interactions and behaviour between humans and wildlife, and increasing positive attitudes towards wildlife ([redacted], 2016). Furthermore, coexistence is realized when both the interests of humans and wildlife are satisfied (ibid.). This can be achieved peacefully or competitively (e.g. through tolerance for wildlife impacts), however some form of sustainable harmony is required ([redacted], 2016; [redacted]., 2019).

Coexistence is further characterized by both HWI and human-human interactions, thus acknowledging the human dynamics inherent to many HWCs, and the interconnectedness of human and natural systems ([redacted], 2016; [redacted], 2016; [redacted]., 2019). Coexistence is not static, it is a continuous, dynamic negotiation and interaction between human stakeholders, wildlife, and various contextual factors, all shaped by and shaping peoples' perceptions and experiences ([redacted]., 2016; [redacted]., 2020).

Hence, despite the abovementioned definition, coexistence is a concept that has no single definition that is universally applicable. Its meaning is formed, shaped, and constructed through people's perceptions, interpretations, experiences, and values, while existing in a specific context ([redacted], 2016).

Conflict or coexistence: Potential determining factors

Various factors can influence whether sheep farmers will perceive and experience human-wolf interactions as conflict or coexistence. Some of the factors frequently mentioned in scientific literature will be discussed below. The factors that will be addressed in this section are: ecological, environmental, social, cultural, political, and economic.

Ecological

Ecological factors primarily relate to ecosystems, and actual and perceived animal behaviour. Actual animal behaviour negatively influencing perceptions of HWI is livestock depredation ([redacted]., 2017). Nonetheless, actual animal behaviour is affected by other ecological factors such as food and water distribution ([redacted], 2016). The abundance of wild ungulate prey is a strong determinant for the level of livestock depredation [redacted] 2019). Hence, when "prey" availability is artificially increased through livestock, chances for livestock depredation increase significantly, especially in areas where livestock densities are high and protection methods are lacking, i.e. in the Netherlands ([redacted]., 2019; [redacted], 2016; [redacted], 2003).

Additional to actual animal behaviour, perceived animal behaviour is another ecological factor determining conflict and coexistence. Mental capacities and human-like social behaviour generally result in more positive perceptions and higher levels of

tolerance towards an animal ([redacted]., 2016). If a non-human species cannot satisfy an expectation of human-like behaviour, this will lead to a negative perception (ibid.).

Environmental

Environmental factors primarily relate to geography, landscape (use), and proximity between humans and wildlife. Two types of areas are especially prone to conflict, namely "agricultural landscapes that provide habitat for wildlife […] and areas surrounding PAs" ([redacted]., 2020, p. 789). Additionally, farmers who do not take preventive measures against livestock depredation (as a land use), especially in these conflict prone areas, are more likely to experience livestock depredation and subsequently have more negative perceptions of human-wolf interactions [redacted]., 2019; Pooley et al., 2017).

Lastly, proximity to wildlife and subsequently (positive or negative) meaningful events are important determinants of perceptions of human-wolf interactions ([redacted], 2016; Kansky et al., 2016). Positive meaningful events significantly increase perceptions of intangible benefits connected to wildlife ([redacted]., 2016), suggesting that next to minimizing negative human-wolf interactions, it is paramount to additionally maximize positive human-wolf interactions.

Social

Social factors relate to risks, control, historical contexts and habits, and levels of tolerance. First, perceptions of risk are an important determinant for how HWI are experienced. Risk relates to the level of exposure to a threat, such as livestock depredation. Interestingly, more often than not there is a discrepancy between perceptions of risk, actual risk, and proportional responses to risk ([redacted] 2016, p. 153). Perceptions of risk are influenced by the size of the animal (large and more visible equals more risk), whether it is considered dangerous (more dangerous equals more risk), and by the rarity and novelty of events (Hill, 2004). Perceptions of risk related to livestock depredation by wolves, for example, could be disproportionally high compared to livestock depredation by dogs, because depredation by wolves happens less frequent, is relatively new, and wolves are large and potentially dangerous carnivores ([redacted], 2016).

Secondly, perceptions of control are a significant determinant for how HWI are perceived. People that have little control over HWI perceive higher levels of risk and higher levels of human-human conflict[redacted], 2004; [redacted] 2004). Perceptions of control are influenced by the species (i.e. a wild animal is perceived to be less predictable than a domestic animal), and strongly by the laws that govern HWI; a ban on hunting can lead people to believe that their most effective mean to protect livestock has been eliminated (ibid.).

Thirdly, historical context and habits are important factors. Studies show that in places where large carnivores never disappeared perceptions of coexistence is higher, compared to places where carnivores did disappear (i.e. in the Netherlands) ([redacted] 2016; [redacted], 2016). [redacted]hus (2016) states that "local communities may perceive the

return of large carnivores as contradicting recalled historical values, recollections, and actions" (p. 154). This relates to the habits livestock farmers may have. These habits develop in relatively stable contexts over a longer period of time; in a situation where wolves have been absent for approximately 150 years, farmers will have developed habits that are not sufficient for protecting livestock against wolves. Habits are difficult to change, which could explain unwillingness to take preventive measures ([redacted]., 2016).

Lastly, an important factor for determining the level of coexistence is tolerance. According to [redacted] (2016) tolerance attitudes "encompass acceptance towards feelings, habits, beliefs, or behaviours differing from or conflicting with one's own" (p. 740). High levels of tolerance could indicate experiences of coexistence, despite the presence of negative HWI (ibid.).

Cultural

Cultural factors primarily relate to symbolic meanings of wildlife, and to environmental ethics. Symbolic or cultural meanings of wild animals can vary widely between different groups of people, and can significantly influence how HWI are perceived ([redacted] 2015). The wolf, for example, is seen as Canis lupus by scientists studying the animal, as an admired hunter and animal kin by northern indigenous cultures, and as a dangerous predator by many pastoralists and livestock farmers ([redacted]., 2017).

Furthermore, environmental ethics (i.e. the way humans perceive and value nature and the environment) is an important factor in determining peoples' perceptions towards human-wolf interactions. The primary distinction is between utilitarian values (in which nature derives its value through its use to humans) and intrinsic values (in which nature has value regardless of its use to humans) (Kansky et al., 2016; König et al., 2020). In the case of livestock depredation, a sheep farmer with utilitarian values would have more negative perceptions of livestock depredation, compared to a sheep farmer that values wolves intrinsically (ibid.).

Political

Political factors are inherently connected to the relationship between citizens and their government. They are important factors in determining how (the governance of) HWI are experienced. In essence, HWI can become conflicts when people feel that wildlife needs are prioritized over theirs (Madden, 2004). This could result in the perception of wildlife as an "ally" of the government, or conservation organisations (Pooley et al., 2017).

A major component in affecting perceptions of HWI is disempowerment. People who feel that additional risks are imposed on them by external authorities, feel that they are obligated to take specific (prevention) measures, or feel they lose their "ownership" of wildlife management, are more prone to perceive HWI as conflict (Hill 2004; Hill, 2015; Madden, 2004). Note the relation with perceptions of control. This process of disempowerment can lead to people redirecting their concerns and conflicts with

authority towards wildlife through a "discourse of blame" (Hill, 2015). An extreme consequence of this "discourse of blame", disempowerment, lack of control, and fear to participate in formal politics is engagement in hidden forms of political action, such as illegal retaliatory killings and poaching of wildlife (König et al., 2020; Pooley et al., 2017). Naturally, this will only fuel and intensify feelings of conflict.

Questions and expectations of responsibility, control, ownership, and authority regarding wildlife further affect perceptions of HWI ([redacted], 2004; [redacted] 2016; Pooley et al., 2017). Who is perceived to have ownership and control over wolves? Who can be held responsible for negative human-wolf interactions? And, who is expected, and has the authority to intervene in human-wolf interactions? These are all questions that may influence perceptions of coexistence, and, if there is a mismatch between people's expectations and realities of human-wildlife governance, this may further intensify perceived conflict[redacted], 2004).

Economic

People that differ in wealth, and thus in vulnerability and resilience to livestock depredation, may also differ in their perceptions of HWI[redacted] 2017). Nonetheless, studies have shown no significant relation between financial losses or costs and perceptions of conflict ([redacted]., 2019;[redacted], 2014). Furthermore, since the level of prosperity in Europe is relatively high, Rigg et al. (2011) argue that human-wolf conflict in Europe (and the Netherlands) is more related to the other factors described in this chapter, rather than economic factors.

Governance and management

Despite a growing (scientific) recognition of the complex socio-cultural, and political factors that are inherent to how HWI are perceived and experienced, human-wildlife governance and management still tend to focus on technical fixes ([redacted], 2014;[redacted]., 2017). While these are well-intentioned, they do neglect deeply rooted, underlying factors that drive conflicts (ibid.). Kuijper et al. (2019) identify four current governance strategies related to human-wolf interactions.

The first strategy "management aimed at population control" is characterized by lethal control of wolf populations ([redacted]., 2019). Despite lethal control being prohibited in the EU, there are certain exceptional scenarios in which it is allowed to kill a "problematic" wolf (Fernández-Gil et al., 2018; IPO, 2019). Unregulated or illegal harvesting of wolves however, can be a serious threat to the species[redacted], 2016).

The second strategy "no interference: management aimed at protection, prevention and damage compensation" is the approach in the Netherlands (Kuijper et al., 2019). This approach focusses on free expansion and settlement of wolf populations, which is beneficial for the species. It will, however, likely result in an increase and intensification of human-wolf conflict, because farmers in the Netherlands are generally not used to (i.e. habituated) taking preventive measures against depredation (ibid.). An

additional challenge of this approach is the focus on financial compensation for livestock losses, which has shown to further increase human-wolf conflict because it led to a neglect of preventive measures ([redacted]., 2013).

The third strategy "fencing: management aimed at separating wolves from humans" focusses on the use of fences to minimize livestock depredation. Fences can be implemented to keep carnivores within certain areas (fencing-in) or to keep carnivores out of certain areas (fencing-out) ([redacted]., 2019). Especially fencing-out (which is being implemented in the Netherlands in some provinces) can be an effective method to mitigate livestock depredation ([redacted]., 2019; [redacted] 2016).

The fourth strategy "soft boundaries: reducing human-wolf conflicts by managing behaviour of wolves and humans" relates to co-adaption. It focusses on the use of repellents, deterrents, and aversive conditioning (e.g. guard dogs) ([redacted]., 2019; [redacted], 2016). These methods, however, have shown to be only temporarily effective (ibid.).

From these four common strategies it is evident that technical fixes that address ecological, environmental, and economic drivers of conflict at best, are still dominant. This demonstrates the knowledge gap considering how to govern and manage HWI to enable coexistence. Many scientists agree on the fact that to enable coexistence, understanding local perspectives, perceptions, and conditions is paramount [redacted], 2016; [redacted]., 2016; [redacted]., 2020; [redacted]., 2017). Co-creation, collaborative and participatory planning, community-based governance and management are some of the options to improve inclusive policymaking and engage in local realities of human-wolf interactions ([redacted], 2016). Simultaneously, policymakers do recognize that human-wolf interactions are of a transboundary nature, and that policy should therefore be transboundary as well, contesting the need to focus on local scales ([redacted] 2020). It demonstrates yet another challenge to realizing human-wolf coexistence.

Conceptual framework

Human-wolf interactions can be experienced both positively and negatively. How these interactions are perceived and whether they result in conflict or coexistence depends on various factors, ranging from ecological, environmental, social, cultural, political, to economic. Governance and management of these factors and human-wolf interactions are crucial in determining whether these interactions result in conflict, or coexistence. The connections between the concepts are shown in Figure 2.

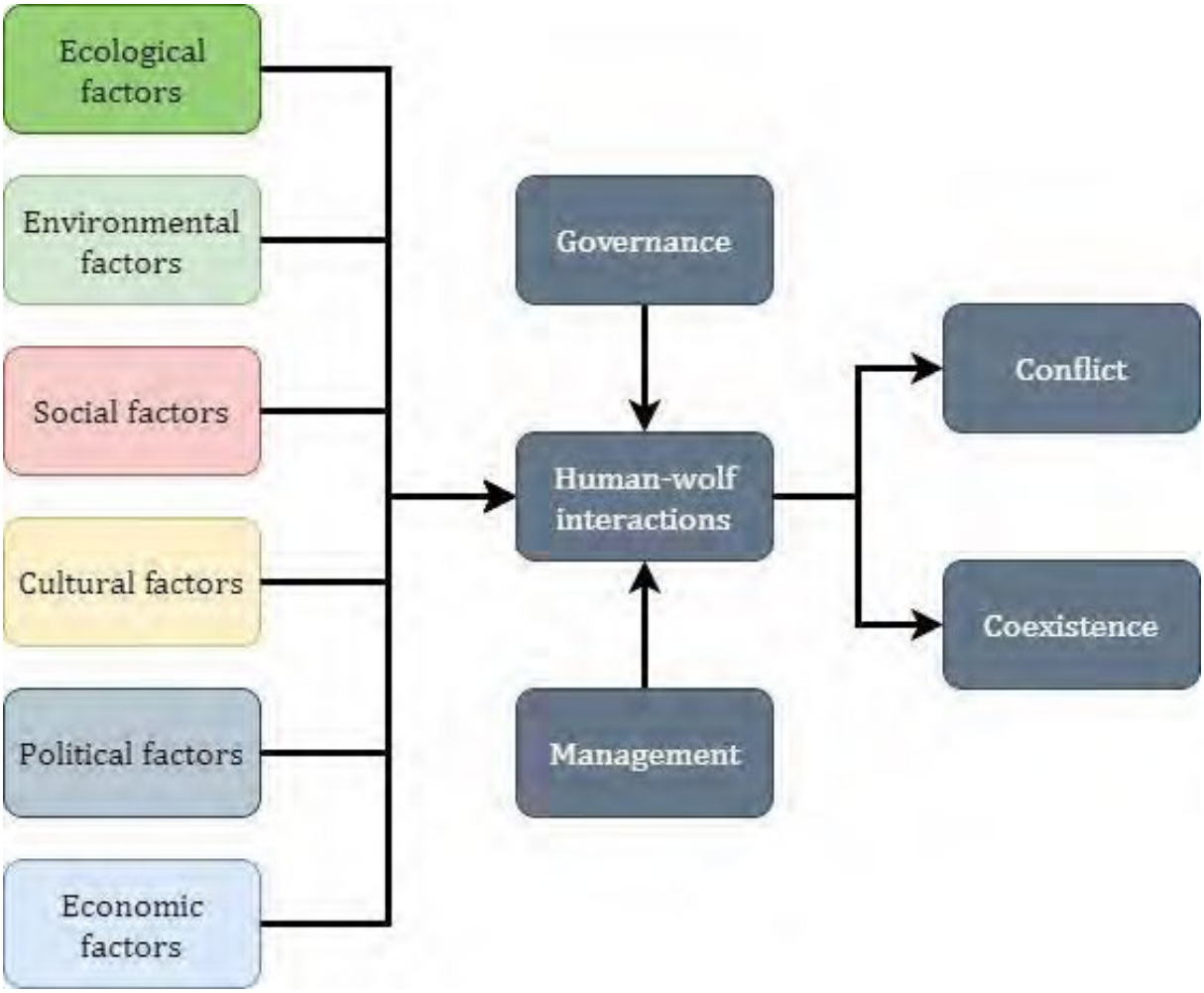

Figure 2 Conceptual framework

Methodology

This research will be executed in an informal collaboration with BIJ12, in which their role is primarily to give advice and access to their network. Therefore, BIJ12 can be considered as a key informant and part of the research network. It should be noted that this is still an independent research and BIJ12 does not have a prominent role in determining the research focus. In exchange for access to their network, the findings of this thesis will be shared with BIJ12 in the form of an action plan or policy brief. All research participants will be informed of this fact and asked for their consent.

Research methods

This research will take a qualitative approach. This approach is particularly useful for understanding behaviour, beliefs, opinions, perceptions, and experiences of the participants ([redacted], 2011). Data will be collected by means of the following methods (See Table 1 for an overview).

Literature study will help identify the characteristics of human-wolf interactions, and the governance and policy context regarding human-wolf interactions.

In-depth interviews will contribute to gaining insights into personal perceptions and experiences of human-wolf interactions. Additionally, expert interviews will contribute in gaining an in-depth understanding of current wolf policy. An interview guide based on themes and questions derived from the "Concepts & theories" chapter will structure the interviews.

Focus group discussions will help gain insights into group dynamics and into if and how sheep farmers' perceptions of human-wolf interactions and views on wolf governance differ from each other.

Lastly, (participatory) observations will contribute to gaining insights into sheep farmers' experiences of livestock depredation, and into sheep farmers' daily experiences and interactions with their sheep. Observations will take place only if the COVID-19 situation will allow for it and while taking COVID-19 measures into account.

These qualitative methods will contribute in gaining an understanding of the perspectives of sheep farmers in relation to human-wolf interactions in the Netherlands. It is important to recognize that the findings obtained from these emic perspectives will reflect subjective interpretations of both research participants and researcher. Hence, it is important to reflect on the collection, analysis, and interpretation of data ([redacted] 2011; [redacted], 2015).

Table 1 Overview of research methods

Method	Data collection	Analysis	Research question
Desk research	Literature study	Open, inductive coding (Nvivo)	SQ 1, 2
Semi-structured in-depth interviews	Audio recording, notes, transcripts	Open, inductive coding (Nvivo)	SQ 3, 4, 5, 6
Focus group discussion	Audio recording, notes, transcripts	Open, inductive coding (Nvivo)	SQ 3, 4, 5, 6
(Participant) observation	Photographs, notes	Open, inductive coding (Nvivo)	SQ 3, 4, 5

Recruitment of participants

In qualitative research, the goal is not to generalize the findings over a broader population [redacted]., 2011), therefore the research participants will be purposely selected based on certain characteristics. This way it will be ensured that sheep farmers from every end of the spectrum (pro-, anti-, and neutral-wolf) will be included in the research. The recruitment of participants will happen through formal and informal networks, and snowball sampling. To guarantee participants' anonymity, BIJ12 will not be informed of the identities of the selected participants. This research focusses on sheep farmers in the provinces of Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, and Limburg, because these provinces currently have some form of prevention schemes in place; wolves are or were settled in these provinces; and these provinces experience the highest level of livestock depredation by wolves. Further characteristics are shown in Table 2. The number of participants will be determined by information saturation. Nonetheless, it is expected to conduct around 20 interviews.

Table 2 Characteristics of participants

Number of participants	Location	Preventive measures (y/n)
~5	Drenthe	50/50
~5	Gelderland	50/50
~5	Noord-Brabant	50/50
~5	Limburg	50/50

Ethical considerations

Informed consent

It is crucial to adequately inform the research participants about what will happen with the findings of this thesis. Therefore, all research participants will be informed and given the opportunity to ask questions about the research. Consent will be asked, and if granted, made formal through signing of the informed consent form.

Anonymity

In general, all data will be collected, stored, and analysed anonymously (e.g. via a participant number, or pseudonym). If it is beneficial to refer to a participants' name (i.e. to an expert), the participant will be informed and asked for consent.

Planning

Week	Date	Literature study	Research proposal	Prepare methods	Data collection	Data analysis	Thesis writing	Total hours	Supervision	Supervision reading
1	15-02 – 21-02	40						40		
2	22-02 – 28-02	40						40		
3	01-03 – 07-03	20	20					40	1	1
4	08-03 – 14-03		40					40		
5	15-03 – 21-03	20		20				40		
6	22-03 – 28-03	20		20				40	1	1
7	29-03 – 04-04				40			40		
8	05-04 – 11-04				40			40	1	1
9	12-04 – 18-04				40			40		
10	19-04 – 25-04				40			40	1	1
11	26-04 – 02-05				30	10		40		
12	03-05 – 09-05				30	10		40	1	2
13	10-05 – 16-05							0*		

14	17-05 – 23-05				30	10		40		
15	24-05 – 30-05				30	10		40	1	2
16	31-05 – 06-06				30	10		40		
17	07-06 – 13-06					40		40	2	2
18	14-06 – 20-06					10	30	40		
19	21-06 – 27-06						40	40	1	2
20	28-06 – 04-07						40	40	2	2
21	05-07 – 11-07						40	40	1	2
22	12-07 – 18-07						40	40	2	2
Total								840	14	18

*Planned holiday

Literature

ARK (n.d.). Wolf. Retrieved from https://www.ark.eu/natuurontwikkeling/natuurlijke-processen/predatie/wolf

Barua, M., Bhagwat, S. A., & Jadhav, S. (2013). The hidden dimensions of human-wildlife conflict: Health impacts, opportunity and transaction costs. *Biological Conservation*, *157*, 309–316. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2012.07.014

BIJ12 (2020a). Kwartaalbericht over de wolf. Retrieved from https://www.bij12.nl/nieuws/activiteit-van-de-wolf-in-afgelopen-kwartaal-november-2019-februari-2020/

BIJ12 (2020b). Tussenrapportage wolf. Retrieved from https://www.bij12.nl/nieuws/tussenrapportage-wolf-activiteit-van-februari-tot-mei/

BIJ12 (2020c). Tussenrapportage wolf. Retrieved from https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Tussenrapportage-wolf-in-Nederland-september-2020.pdf

BIJ12 (2020d). Tussenrapportage wolf. Retrieved from https://publicaties.bij12.nl/tussenrapportage-wolf/terugblik-afgelopen-periode/

BIJ12 (2020e). Wolvendata-alle-meldingen-10-februari-2021. Retrieved from https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

Carter, N. H., & Linnell, J. D. C. (2016). Co-Adaptation Is Key to Coexisting with Large Carnivores. *Trends in Ecology and Evolution*, *31*(8), 575–578. https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.05.006

Deinet, S., et al. (2013). *Wildlife comeback in Europe: The recovery of selected mammal and bird species.* London, UK: ZSL.

Dickman, A. J. (2010). Complexities of conflict: The importance of considering social factors for effectively resolving human-wildlife conflict. *Animal Conservation*, *13*(5), 458–466. https://doi.org/10.1111/j.1469-1795.2010.00368.x

Dorresteijn, I., Milcu, A. I., Leventon, J., Hanspach, J., & Fischer, J. (2016). Social factors mediating human–carnivore coexistence : Understanding thematic strands influencing coexistence in Central Romania. *Ambio*, *45*(4), 490–500. https://doi.org/10.1007/s13280-015-0760-7

Fernández-Gil, A., Pereira, D. C. D. R., Pinto, S. M. D. F., & Di Silvestre, I. (2018). *Large carnivore management plans of protection: Best practices in EU Member States*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2018)596844

Frank, B. (2016). Human–Wildlife Conflicts and the Need to Include Tolerance and Coexistence: An Introductory Comment. *Society and Natural Resources*, *29*(6), 738–743. https://doi.org/10.1080/08941920.2015.1103388

Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2011). *Qualitative Research Methods.* London, UK: SAGE.

Hill, C. M. (2004). Farmers' Perspectives of Conflict at the Wildlife–Agriculture Boundary: Some Lessons Learned from African Subsistence Farmers. *Human Dimensions of Wildlife, 9*(4), 279–286. https://doi.org/10.1080/10871200490505710

Hill, C. M. (2015). Perspectives of "Conflict" at the Wildlife–Agriculture Boundary: 10 Years On. *Human Dimensions of Wildlife*, *20*(4), 296–301. https://doi.org/10.1080/10871209.2015.1004143

IPO (2019). *Interprovinciaal Wolvenplan.* IPO, Den Haag.

Kansky, R., Kidd, M., & Knight, A. T. (2016). A wildlife tolerance model and case study for understanding human wildlife conflicts. *Biological Conservation*, *201*, 137–145. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2016.07.002

König, H. J., Kiffner, C., Kramer-Schadt, S., Fürst, C., Keuling, O., & Ford, A. T. (2020). Human–wildlife coexistence in a changing world. *Conservation Biology*, *34*(4), 786–794. https://doi.org/10.1111/cobi.13513

Kuijper, D. P. J., Churski, M., Trouwborst, A., Heurich, M., Smit, C., Kerley, G. I. H., & Cromsigt, J. P. G. M. (2019). Keep the wolf from the door: How to conserve wolves in Europe's human-dominated landscapes? *Biological Conservation*, *235*, 102–111. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.04.004

Madden, F. (2004). Creating coexistence between humans and wildlife: Global perspectives on local efforts to address Human–Wildlife conflict. *Human Dimensions of Wildlife*, *9*(4), 247–257. https://doi.org/10.1080/10871200490505675

Madden, F., & McQuinn, B. (2014). Conservation's blind spot: The case for conflict transformation in wildlife conservation. *Biological Conservation*, *178*(2014), 97–106. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2014.07.015

Manfredo, M. J., & Dayer, A. A. (2004). Concepts for exploring the social aspects of Human–Wildlife conflict in a global context. *Human Dimensions of Wildlife*, *9*(4), 1–20. https://doi.org/10.1080/10871200490505765

Marchini, S., et al. (2019). Planning for Coexistence in a Complex Human-Dominated World. In B. Frank, J. A. Glikman, & S. Marchini (Eds.), *Human-wildlife interactions: Turing Conflict into Coexistence* (p. 414–438). UK: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108235730.022

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) (2020). Maatschappelijk draagvlak voor de hervestiging van de wolf in Nederland: Rapportage.

Natuurmonumenten (n.d.). De wolf. Retrieved from https://www.natuurmonumenten.nl/standpunten/wolf

NoWolvesBenelux (n.d.) Wie is Nowolves. Retrieved from https://www.nowolvesbenelux.nl/

Nyhus, P. J. (2016). Human–Wildlife Conflict and Coexistence. In *Annual Review of Environment and Resources, 41*(1), 222–225. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-110615-085634

Peterson, M. N., Birckhead, J. L., Leong, K., Peterson, M. J., & Peterson, T. R. (2010). Rearticulating the myth of human-wildlife conflict. *Conservation Letters*, *3*(2), 74–82. https://doi.org/10.1111/j.1755-263X.2010.00099.x

Pooley, S., Barua, M., Beinart, W., Dickman, A., Holmes, G., Lorimer, J., Loveridge, A. J., Macdonald, D. W., Marvin, G., Redpath, S., Sillero-Zubiri, C., Zimmermann, A., & Milner-Gulland, E. J. (2017). An interdisciplinary review of current and future approaches to improving human–predator relations. *Conservation Biology*, *31*(3), 513–523. https://doi.org/10.1111/cobi.12859

Provincie Noord-Brabant (n.d.). Wolf in Brabant. Retrieved from https://www.brabant.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/natuur/wolf-in-brabant

Redpath, S. M., Bhatia, S., & Young, J. (2015). Tilting at wildlife: Reconsidering human-wildlife conflict. *Oryx*, *49*(2), 222–225. https://doi.org/10.1017/S0030605314000799

Rigg, R., Finďo, S., Wechselberger, M., Gorman, M. L., Sillero-Zubiri, C., & MacDonald, D. W. (2011). Mitigating carnivore-livestock conflict in Europe: Lessons from Slovakia. *Oryx*, *45*(2), 272–280. https://doi.org/10.1017/S0030605310000074

Treves, A., & Karanth, K. U. (2003). Human-Carnivore Conflict and Perspectives on Carnivore Management Worldwide. *Conservation Biology*, *17*(6), 1491–1499. https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2003.00059.x

White, P. C. L., & Ward, A. I. (2010). Interdisciplinary approaches for the management of existing and emerging human-wildlife conflicts. *Wildlife Research, 37*, 623–629. https://doi.org/10.1071/WR10191

Wolven in Nederland (n.d.). Wolven in Nederland. Retrieved from https://www.wolveninnederland.nl/

Young, J. C. et al. (2010). The emergence of biodiversity conflicts from biodiversity impacts: characteristics and management strategies. *Biodiversity and Conservation, 19*, 3973–3990.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
30 maart 2021

Datum: 30 maart 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. **Opening, welkom en vaststelling agenda**

Deel 1 (inclusief externe partij)

2. **Master thesis Universiteit Utrecht – 'Samenleven wolf en mens in Nederland' – zie bijlage 2**

[redacted] zal zijn master thesis mondeling toelichten. Mogelijk kunnen sommigen van u medewerking verlenen aan zijn onderzoek.

Deel 2 (alleen deelnemers LOW)

3. **Mededelingen**

4. **Rol, taakopvatting mede in relatie tot samenstelling LOW**

Voorzitter [redacted] zal conform afspraak terugkomen op bovenstaande punten ter nadere vaststelling van de gedragslijn.

5. **Plan van aanpak handelingsprotocol (concept) – zie bijlage 5**

Ter bespreking.
Dit plan van aanpak wordt nog nader uitgewerkt, maar geeft u wel een beeld van hoe gedacht wordt dit te gaan aanpakken. De resultaten komen hier te zijner tijd ter bespreking.

6. **Notitie 'Vergoeding preventie maatregelen overige dieren FPG' – zie bijlage 6**

Ter bespreking. Introductie door [redacted].

7. **Voorstel LIFE aanvraag Zoogdiervereniging**

Ter kennisname. Toelichting door Piet Bergers

8. **Notitie 'Praktijknetwerk' – zie bijlage 8**

Ter kennisname

9. **Jaarrapportage wolvenmeldpunt Zoogdiervereniging 2020 – zie bijlage 9**

Ter kennisname

10. **Reactie FPG op voorstellen opdrachtverlening fact finding study en juridische analyse – zie bijlage 10**

Ter kennisname

11. Jaarplanning – zie bijlage 11

Ter vaststelling

12. Verslag d.d. 4 februari 2021 – zie bijlage 12

Ter vaststelling

13. Rondje langs de velden

a. Gelderland
b. Drenthe
c. Noord-Brabant

14. Rondvraag

15. Datum volgende vergadering

Voorstel is om op dinsdag 20 juli 2021 van 13.30 – 15.30 uur de volgende LOW bijeenkomst in te plannen.

Overzicht van bijlagen

Bijlage 2 – Onderzoeksvoorstel master thesis Universiteit Utrecht – Paul Happel
Bijlage 5 – Plan van aanpak handelingsprotocol (concept)
Bijlage 6 – Notitie 'Vergoeding preventieve maatregelen overige dieren FPG'
Bijlage 8 – Notitie 'Praktijknetwerk'
Bijlage 9 – Jaarrapportage wolvenmeldpunt Zoogdiervereniging 2020
Bijlage 10 – Reactie FPG op voorstellen opdrachtverlening
Bijlage 11 – Jaarplanning
Bijlage 12 – Verslag d.d. 4 februari 2021

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 12 maart 2021 16:31
Aan: [redacted]
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag LOW bijeenkomst 4 februari 2021
Bijlagen: BIJLAGE 1 - FACT FINDING STUDY.pdf; BIJLAGE 2 - ANALYSE JURIDISCH KADER.pdf; BIJLAGE 3 - VOORTZETTING TEGEMOETKOMINGSREGELING.pdf; BIJLAGE 4 - NAAR EEN KENNISINSTITUUT PREVENTIE WOLVENSCHADE.pdf; BIJLAGE 5 - ADVIES LOW RISICOGEBIEDEN.pdf; BIJLAGE 6 - INPUT LTO WOLF.pdf; BIJLAGE 7 - OPENBAARHEID GEGEVENS WOLF BIJ12.pdf; BIJLAGE 8 - STARTNOTITIE RDA.pdf; BIJLAGE 9 - KAMERBRIEF RESULTATEN ACTUALISATIE ONDERZOEK MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK WOLF.pdf; BIJLAGE 10 - VERSLAG LOW D.D. 25 NOV 2020.pdf; LOW 210204 Handelingsperspectief zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt.pdf; LOW 210204 Uitwerking Actualisatie wolvenplan.pdf; AGENDA LOW 040221.pdf; VERSLAG LOW 040221.pdf

Beste allen,

In de bijlage kunnen jullie ter kennisgeving de agenda, stukken en het verslag van afgelopen LOW bijeenkomst d.d. 4 februari 2021 vinden. Excuses voor het late doorsturen, volgende LOW bijeenkomst zullen deze stukken gelijk cc naar jullie allen gaan.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T [redacted] | M [redacted]
F +[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Verslag Landelijk Overleg Wolf
4 februari 2021

Datum: 4 februari 2021
Tijd: 14.30 – 16.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams
Aanwezig: [redacted]), [redacted]), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted](BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted]), [redacted] Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (LTO), [redacted] (WENR), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (De 12 Landschappen), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] Zoogdiervereniging), [redacted] (LTO)
Afwezig m.k.: [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging)

1. Opening, welkom en vaststelling agenda

[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom. In het bijzonder wordt [redacted] welkom geheten, zij vervangt deze vergadering [redacted], die niet meer aan zal sluiten bij het Landelijk Overleg Wolf.

[redacted] zal, in overleg met het secretariaat, volgende bijeenkomst aanscherpen wat het LOW doet en hoe, zodat er geen misverstanden ontstaan over wat de betekenis is van het LOW.

2. Aanpak wolvendossier 2021 korte termijn

a. Fact finding-study – bijlage 1 (van BIJ12)

- In Friesland pleiten enthousiaste particulieren ervoor om wolfwerend raster langs de provinciegrens te realiseren. Provincie Friesland ziet juridische en praktische bezwaren. Daarom in de fact finding-study kijken of er in het buitenland ervaring mee is en in hoeverre dat op situatie hier toe te passen is.
- Bij punt 1.3 corridors is de vraagstelling nu: zijn er gebieden aan te wijzen die worden benut? Het antwoord daarop is ja. De interessante vervolgvraag is wélke gebieden zijn aan te wijzen. Niet alleen voor wat er tot nu toe gebeurd is, maar ook wat er nog gaat gebeuren.
- Verderop wordt de vraag gesteld welke gebieden zouden aangewezen kunnen worden voor een duurzaam leven van wolven. Neem dan ook direct mee welke gebieden niet aan te wijzen zijn.
- Punt 2.3; één van de herders had het idee dat de surplus killing verschilde bij heideschapen en weideschapen. Zou interessant zijn dat uit te zoeken. Heideschapen vertonen kuddegedrag en bij veel andere schapen is dat eruit gefokt.
- Punt 3.3; Goed om niet alleen het buitenlandse beleid te onderzoeken, maar ook hoe effectief dat beleid is? Ondanks beleid toch nog veel problemen of niet?
- Bij verspreiding, voorkomen en herkomst, wordt teveel de nadruk gelegd op vraagstelling binnen Nederland. Instandhouding kan niet alleen tot Nederland beperkt worden, maar er zal gekeken moeten worden naar de totale populatie in West-Europa.

- Gedrag van de wolf; nog steeds erg op schapen gefocust, andere diersoorten zullen ook meegenomen moeten worden qua risico.
- Kijken naar de mogelijkheid om de wolf op de wildlijst te plaatsen. Kijk bijvoorbeeld naar de bever in Limburg, daar zijn ook ontheffingen mogelijk bij teveel wateroverlast.
- Punt 1.4; benieuwd naar maatschappelijke (emotioneel/financieel) draagkracht (naast de ecologische). Hoeveel geld is de overheid bereid uit te geven?
- Buitenlandse partijen uitnodigen om mee te doen aan het onderzoek, omdat daar meer ervaring is met wolven.
- In Oost-Europa worden wolvenpopulaties beheerd, in Nederland is dat niet mogelijk, waarom in bepaalde andere landen wel? Niet alleen vergelijken met Frankrijk, Duitsland en Denemarken, maar uitbreiden met zo mogelijk ook Zweden of andere Oost-Europese landen.
- Beleid; is heel erg tot de wolf beperkt. Brabant is terughoudend met het plaatsen van hutjes in het buitengebied, terwijl dat een goede mogelijkheid zou zijn om schuilmogelijkheden voor wolven te kunnen bieden. Welk beleid is er momenteel in het landelijk gebied die nadelig of juist voordelig voor onze omgang met de wolf zou kunnen uitpakken? Kijk op het beleid iets verbreden.

b. Analyse juridisch kader – bijlage 2 (van BIJ12)

Geen opmerkingen vanuit de deelnemers van het LOW. Aantal punten genoemd bij Fact Finding-Study zijn (ook) relevant voor juridisch kader en zijn daar veelal reeds in meegenomen.

c. Voortzetting tegemoetkomingsregeling – bijlage 3 (van BIJ12)

Geen opmerkingen vanuit de deelnemers van het LOW.

3. Notitie 'Naar een kennisinstituut preventie wolvenschade' – bijlage 4 (van [redacted])

[redacted] ligt de notitie toe, daarna discussie met de volgende standpunten:

- Belangrijk om niet alleen op de schapen te focussen.
- Goed om een overzicht te realiseren welke preventieve maatregelen worden genomen en de effectiviteit van deze maatregelen.
- Allemaal verschillende goede voorstellen (fact finding-study, input LTO wolf, notitie naar een kennisinstituut), maar hoe kan dit op een handige wijze in verband worden gebracht met elkaar (overzicht/regie)?
    - De regie bij Van Hall Larenstein/Lectoraat Wildlife Management/[redacted]?
- Bedrijfsleven ook niet vergeten; bijvoorbeeld ontwikkelaars van preventieve maatregelen van de wolf.

Afspraak: **Voorzitter/secretariaat kijken hoe gemaakte opmerkingen en wensen zich onderling verhouden en wat wel en niet in de taakverdeling thuishoort. Sommige functies liggen bij BIJ12/IPO, sommige dingen liggen open voor bijv. maatschappelijke organisaties.**

4. Voorstel advies LOW risicogebieden – bijlage 5 (van [redacted])

[redacted] ligt het voorstel toe, daarna discussie met de volgende zienswijzen en standpunten, vragen en wensen:

- Leefgebied Brabant/Limburg is nog niet aangewezen, dus er komt op dit moment nog niets beschikbaar om de schapen in het leefgebied van die wolf te beschermen. Eerst 6 maanden wachten tot de wolf er 6 maanden zit en dan het wiel opnieuw uitvinden (Gelderland heeft al een regeling, die kan overgenomen worden)
- Advies scherper maken; provincies die leefgebieden hebben aangewezen, betrek daar risicogebieden bij; dezelfde subsidieregeling? Risicogebieden bij de leefgebieden betrekken? Risicogebieden alternatieve subsidieregelingen?
- Dilemma; zwervende wolven veroorzaken de grootste schade, dat zijn dieren die op trektocht zijn. Benadering eerst vestiging, dan vervolgstappen wordt als ambtelijk ervaren. Heel Nederland (met uitzondering van de wadden) meenemen.
- Behoefte aan toevoegen van nieuw categorie gebied; risicogebied. Na verloop van tijd wel gebieden aftekenen waar meer schade is of waar het logisch is dat een wolf door Nederland loopt. Buffer om leefgebied?
- Duidelijk is dat er nu al gebieden zijn waar de wolf vaak komt, de zogenoemde corridors. Dat is duidelijk een risicogebied, maar dat hoeft niet te betekenen dat heel Nederland als risicogebied wordt aangemerkt.
- Risicogebied is containerbegrip, bestaande uit leefgebied + de corridors waar regelmatig zwervende wolven doorheen lopen. In Drenthe bijvoorbeeld is heel Zuid-Drenthe ook toegevoegd; dit gebied + het leefgebied in de Hart van Drenthe is risicogebied. Grenzen zijn niet strak te trekken.
- In Duitsland is heel Nedersaksen als risicogebied verklaard. Daar geldt in het gehele gebied een subsidieregeling. Heel Oost-Nederland als risicogebied verklaren.
- Openbaar bestuur moet zich objectief kunnen verantwoorden. Overzicht met alle schadegevallen op kaart kan daarbij dienen als onderbouwing.
- Er zou onderscheid gemaakt kunnen worden in potentiële leefgebieden en gerealiseerde leefgebieden.
- Onvoorspelbaarheid van veehouders om de subsidiepot te benutten: als beter inzichtelijk zou zijn hoeveel veehouders van de subsidie gebruik gaan maken, dan kan een beleidsmaker zijn gebied ook aanpassen aan het budget wat beschikbaar is. Op de Veluwe heeft maar een fractie van de aanwezige veehouders zich gemeld voor subsidie. Drenthe ziet dit ook en maakt zich zorgen over de tumult die ze horen vanuit de sector, maar hebben een beperkt beeld van hoeveel mensen daadwerkelijk gebruik zal maken van subsidies.
- Heel Nederland, exclusief Wadden, aanwijzen als leefgebied zou niet zo'n probleem moeten zijn. In de praktijk blijkt dat veehouders pas subsidie gaan aanvragen wanneer er in de buurt of bij hunzelf schade heeft plaatsgevonden.
- Signaal was bekend, daardoor onderdeel van fact finding-study en daardoor wordt het zeker in de heroverweging betrokken.

Conclusie: **notitie van [redacted] / het signaal dat breed gedragen wordt, wordt op bestuurlijk landelijk niveau aangekaart.**

- **Kanttekening hierbij (verwachtingsmanagement); als de nood hoog is in bijvoorbeeld drie van de twaalf provincies, zullen waarschijnlijk niet alle twaalf provincies op het wolvenplan 3.0 vooruit gaan lopen op dit punt.**

Als op regionaal niveau de druk hoger is, dat er snel iets moet gebeuren, dan is er ook een taak voor de provinciale commissies om daar de urgentie kenbaar te maken.

Conclusie: **De provinciale commissies zullen, indien ze dat wensen, binnen hun eigen provinciale commissie kenbaar maken dat dit signaal landelijk is aangekaart.**

5. Notitie 'Input LTO wolf' – bijlage 6 (van LTO)

Heleen ligt de notitie toe, daarna discussie met de volgende standpunten en vragen:

- 1.20 meter netten blijken Arbo technisch niet haalbaar. Wat zijn alternatieven? Zou helpen als er een budget beschikbaar zou zijn om wat proeven te laten doen op dit gebied.
- Early-warning systeem, wat is daarmee te winnen? Gaat vaak om zwervende wolf die later alweer kilometers verderop zit. Spoedprocedure DNA duurt vaak ook al 3 dagen, dan kan de wolf alweer in België of Duitsland zitten. Ook de bereidheid van de schapenhouders om snel in actie te komen met preventieve maatregelen, speelt hierbij een rol. Heeft een early-warning systeem dan veel meerwaarde? Snellere DNA uitslagen kan, maar kost veel meer geld. Vergelijk met omvang schade door ganzen en zwijnen en de afhandeling daar. Schade door wolf binnen totaal van faunaschade niet groter maken dan het is.
- Terechte zorgen, goede vragen. Anderzijds wordt opgemerkt dat in de notitie terugkomt hoe we zeker weten dat de wolf geen risico vormt voor de mens. Daar is al ontzettend veel over bekend. Early-warning systeem is al geprobeerd door middel van een WhatsApp groep, maar de sfeer in die groep sloeg op een gegeven moment om.
- De bereidheid van schapenhouders om hun vee te beschermen is zeker wel aanwezig, zo is de ervaring van een aantal deelnemers van het LOW. Als er een wolf in de buurt is, zouden schapenhouders zeker maatregelen nemen hun vee te beschermen.
- Punt 2; wat is er nu al mogelijk? Met de huidige wetgeving en huidige mogelijkheden kijken of er nu al tot een specifiekere escalatieladder kan worden gekomen.
- Ondanks genoemde praktisch bezwaren/beperkte meerwaarde van early-warning systeem, is er toch behoefte aan, omdat wolven ook wel blijven hangen, wat leidt tot clusters van schadegevallen. Schapenhouders willen ook graag weten als er in de buurt schapen aangevallen zijn. Gedacht kan worden aan een WhatsApp groep met éénrichtingsverkeer (om discussies te voorkomen), meldingen kunnen dan doorgezet worden.
- Escalatieladder moet gedetailleerder.

Toelichting [redacted]: Gunstige staat van instandhouding komt terug in de fact finding-study. De escalatieladder wordt aan gewerkt. Monitoring en beschikbaarheid DNA; Feit is dat in NL de snelste is met de DNA uitslag. Ook snel met de melding; vandaag een melding, 's middags getaxeerd. Uiterlijk volgende werkdag op de website gezet. Mochten er meerdere schadegevallen zijn in één gebied, of schadegevallen met grotere aantallen slachtoffers, wordt er gebeld met de betreffende provincie en lokale mensen om te waarschuwen. Lastig om in te schatten wanneer early warning van betekenis is. Het verwerken van alle data en meldingen wordt technisch nog verbeterd. Innovatiebudget; goed idee voor nieuwe preventieve maatregelen? Laat het [redacted] weten. Op dit moment geen budget, maar bij goede ideeën moet er gekeken worden hoe aan budget te komen; bijv. in samenwerking met maatschappelijke organisaties of bedrijven die helpen te ontwikkelen.

Afspraak: **De volgende bijeenkomst zal een stuk m.b.t. handelingsperspectief (escalatieladder) geagendeerd worden in het LOW.**

Afspraak: **Goede ideeën over nieuwe preventieve maatregelen kunnen worden doorgegeven aan [redacted].**

6. LTO-brief openbaarheid gegevens wolf BIJ12 d.d. 18 december 2020 – bijlage 7 (van LTO)

Saskia ligt de brief toe.

Wanneer kan LTO antwoord ontvangen op deze brief? Naast schadegegevens zijn er ook monitoringsgegevens; pootafdrukken, zichtmeldingen, drollen. Ook die gegevens openbaar? Zoeken naar balans; wat is er allemaal aan info, wat kan je daarvan delen en hoe? Zichtmeldingen kunnen helpen met het voorkomen van schade.

- Brief wordt zo snel mogelijk beantwoord na bespreking in LOW.
- Benadrukt zij dat er geen gegevens worden achtergehouden of verborgen. Schadedata staan z.s.m. op de website. Monitoringsdata zijn relatief; iedere drol die gevonden wordt of zichtmelding die doorgegeven wordt hoeft niet direct iets te betekenen voor mogelijke schade.
- Monitoringsgegevens worden ook eerst door de Zoogdiervereniging gevalideerd nu. Dit kan soms een aantal dagen duren. Een mogelijke wolvenpootafdruk kan ook vaak worden toegeschreven worden aan een herdershond bijvoorbeeld. In een early warning systeem zou dit alleen maar voor onnodige onrust zorgen.

7. Verzoeken tot deelname LOW

Vorige bijeenkomst afgesproken dat na twee bijeenkomsten gekeken zal worden naar de samenstelling, het aard en de karakter van het LOW.

Er worden zowel voor- en tegenargumenten gegeven over deelname van deze partijen aan het LOW. Enkele voorargumenten zijn bijvoorbeeld het niet buitensluiten van partijen en dat een doel van de commissie is het aangaan van de dialoog. Er wordt op gewezen dat NoWolvesBenelux als duidelijk standpunt heeft dat zij geen wolven in Nederland willen en niet met wolven in Nederland samen willen leven, en daarmee niet past binnen de uitgangspunten van het LOW.

Afspraak: **Volgende bijeenkomst zal dit ook op de agenda komen.**

Afspraak: **Gedachten over deze verzoeken kunnen ook per e-mail aan de voorzitter doorgegeven worden.**

8. Startnotitie RDA – bijlage 8 (van RDA)

De startnotitie is ter kennisname doorgestuurd en is niet verder besproken in de bijeenkomst.

9. Kamerbrief resultaten actualisatie onderzoek maatschappelijk draagvlak wolf – bijlage 9 (van LNV)

Naar aanleiding van kamerbrief wordt opgemerkt dat:

- Provinciale regeling valt onder de de-minimissteun, daarbij geldt een grens van € 20.000. Europese commissie heeft gezegd dat dat geen belemmering hoeft te zijn. Moet toestemming aan de EU gevraagd worden om die subsidies hoger te laten uitvallen, dat is een taak van het Ministerie van LNV.
    - *Afspraak*: **Vanuit belangenorganisaties rechtstreeks een mailtje met dit verzoek naar Ministerie van LNV met deze vraag.**
- In de fact finding-study wordt ook het hardnekkige gerucht dat wolven illegaal zijn geherintroduceerd meegenomen. Verbaasd dat in zo'n studie vanuit het Ministerie dan termen worden gebruikt als "herintroductie" en dat wolven naar Nederland "gehaald" mogen worden. Dat impliceert menselijke component in hervestiging van wolf in Nederland.
- Minister heeft in haar brief verwezen naar een onderzoek van Motivaction (2000 respondenten) en heeft op basis daarvan uitspraken gedaan over het maatschappelijke draagvlak binnen de samenleving. Gevraagd wordt naar de regionale sprei-

ding van de respondenten. LNV geeft aan dat onderzoek naar het draagvlak uitgevoerd is zowel binnen als buiten gebieden waar de wolf daadwerkelijk voorkomt.

10. Rondje langs de velden

- [redacted] heeft afgesproken met de voorzitter van de wolvencommissie Drenthe om af en toe contact te hebben over hetgeen besproken wordt in de verschillende commissies. Uitwisseling van gegevens op secretariaatsniveau is ook met hem afgesproken.
- In Gelderland worden wolvenconsulenten aangesteld om schapenhouders die vragen hebben bij te staan. Gelderland heeft een taakomschrijving opgesteld en is op dit moment bezig de functie verder vorm te geven. De opzet van de nieuwsbrief wordt steeds professioneler, aanrader voor anderen om deze eens te bekijken. Demo opstelling met preventieve maatregelen in ander gebied dan Epe-Heerde.
- Verschillende commissies die in de provincies hun beleid uitrollen. Behoefte aan overzicht hoe iedere provincie omgaat met de wolf (op gebied van subsidie bijvoorbeeld).
    - Op de website van Platform KSG staat een overzicht van de provincies die met subsidiemogelijkheden bezig zijn.
- Sociale aspect en de beleving; grote behoefte bij agrariërs om te weten waar wolven zitten, maar in het leefgebied Gelderland is er maar marginale bereidheid om wat aan preventieve maatregelen te doen (uitzonderingen daargelaten). Moet daarom in de fact finding-study niet alleen juridisch en ecologisch worden gekeken, maar ook filosofisch en sociologisch waarom mensen zo reageren. Opgemerkt wordt dat hierin ook door de LNV onderzoeken (motivaction) is voorzien.
    - Bij de demonstraties in Gelderland zijn wel veel veehouders komen kijken. Daar bleek dat ze wel maatregelen willen treffen, maar vaak meer tijd nodig hadden om te bedenken hoe. Ze gingen daarover ook met elkaar in gesprek, bijvoorbeeld uitvoeringstechnisch. Het deelnemingspercentage in Gelderland loopt op dit moment ook nog op.
- Ook geluiden uit het veld van Gelderland dat de subsidieregeling vrij ingewikkeld te doorgronden is. Gemakkelijk maken om, als veehouders preventieve maatregelen willen treffen, dit ook goed behapbaar te maken.
- In Friesland wordt een expert-meeting gefaciliteerd. In Overijssel staat ook iets in de steigers. In Drenthe zal volgende week een nieuw besluit worden genomen door GS over een nieuw risicogebied. Twee studenten gaan onderzoek doen naar de motivatie om wel of niet maatregelen te nemen. Alle oostelijke provincies zijn al bezig.
- Notitie van [redacted] ten behoeve van de Gelderse commissie over de verschillende diersoorten en de wijze waarop dat benaderd kan worden in het kader van beleid en subsidieregelingen. Zit nu niet bij de formele stukken of staat niet op de agenda.
    - *Afspraak*: **Volgende keer komt deze notitie op de agenda en bij de stukken.**

11. Verslag d.d. 25 november 2020 – bijlage 10

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld.

12. Datum volgende vergadering

Dinsdag 30 maart 2021. Bij de volgende bijeenkomst zal een jaarplanning gedeeld worden.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
4 februari 2021

Datum: 4 februari 2021
Tijd: 14.30 – 16.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. **Opening, welkom en vaststelling agenda**

2. **Aanpak wolvendossier 2021 korte termijn**
   a. Fact finding-study – *zie bijlage 1*
   b. Analyse juridisch kader – *zie bijlage 2*
   c. Voortzetting tegemoetkomingsregeling – *zie bijlage 3*

3. **Notitie 'Naar een kennisinstituut preventie wolvenschade'**

Zie bijlage 4
Introductie door [redacted]

4. **Voorstel advies LOW risicogebieden**

Zie bijlage 5
Introductie door [redacted]

5. **Notitie 'Input LTO wolf'**

Zie bijlage 6
Introductie door [redacted]

6. **LTO-brief openbaarheid gegevens wolf BIJ12 d.d. 18 december 2020**

Zie bijlage 7
Wens om een actuele verspreiding zwervende wolven te delen met landbouworganisaties en te komen tot een early warning systeem
Introductie door [redacted]

7. **Verzoeken tot deelname LOW**

Ter bespreking
Agractie Nederland d.d. 19 januari 2021
NoWolves Benelux d.d. 19 januari 2021

8. **Startnotitie RDA**

Zie bijlage 8
Ter kennisneming

9. **Kamerbrief resultaten actualisatie onderzoek maatschappelijk draagvlak wolf**

Zie bijlage 9
Ter kennisneming

10. Rondje langs de velden

a. Gelderland
b. Drenthe
c. Noord-Brabant

11. Verslag d.d. 25 november 2020

Zie bijlage 10

12. Datum volgende vergadering

Voorstel is om op dinsdag 30 maart 2021 van 14.30 – 16.30 uur de volgende LOW bijeenkomst in te plannen.

Overzicht van bijlagen

Bijlage 1 – Fact finding-study
Bijlage 2 – Analyse juridisch kader
Bijlage 3 – Voortzetting tegemoetkomingsregeling
Bijlage 4 – Notitie 'Naar een kennisinstituut preventie wolvenschade'
Bijlage 5 – Advies LOW risicogebieden
Bijlage 6 – Notitie 'Input LTO wolf'
Bijlage 7 – LTO-brief openbaarheid gegevens wolf BIJ12 d.d. 18 december 2020
Bijlage 8 – Startnotitie RDA
Bijlage 9 – Kamerbrief resultaten actualisatie onderzoek maatschappelijk draagvlak wolf
Bijlage 10 – Verslag d.d. 25 november 2020

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO wolvenwerkgroep
Aan	IPO Werkgroep Natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	11 november 2020
Onderwerp	Uitwerking Actualisatie Interprovinciaal Wolvenplan, (inclusief begroting)
Bijlage(n)	

Kern van het onderwerp

Doel is om begin 2022 een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan vast te kunnen stellen. Deze notitie bevat een uitwerking van de daartoe benodigde acties (stappen en/of bouwstenen), inclusief een raming van kosten.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. Kennis nemen van uitgewerkte acties (stappen/bouwstenen) nodig voor actualisering Interprovinciaal wolvenplan.

Interprovinciaal wolvenplan

Doel is dat begin 2022 een geactualiseerde versie van het wolvenplan wordt vastgesteld. Het plan zal door de actualisatie beter aansluiten bij huidige ontwikkelingen, nieuwe kennis, inzichten en maatschappelijke wensen. Dat betekent dat in 2021 de balans op wordt gemaakt m.b.t. het huidige Interprovinciale wolvenplan.
Het plan biedt landelijke kaders voor een interprovinciaal wolvenbeleid o.a. beschrijving van de wolf, de wettelijke bescherming, de inzet van preventieve maatregelen, de afhandeling van schade en probleemsituaties , monitoring en communicatie.

Aanpak actualisatie

Het actualiseren van het Interprovinciaal Wolvenplan kent een aantal acties (stappen/bouwstenen), te onderscheiden naar korte termijn (2020), langere termijn (2021) en tenslotte de afronding/eindfase in 2022. De acties voor 2021 zijn in deze notitie nader uitgewerkt.

Korte termijn (2020):

- Aanvulling tav handelingsperspectief voor wolven die bovenmatige schade veroorzaken, zoals eerder dit jaar de wolf bij Heusden. Beschrijving van scenario over hoe te handelen bij wolven die bovenmatige schade veroorzaken.
  De notitie *aanvulling* is parallel geagendeerd aan deze notitie *uitwerking actualisatie* in de BAC VP 17 december 2020. Deze aanvulling loopt d*erhalve vooruit op de actualisatie op langere termijn.*
- Start Landelijk Overleg Wolf, wordt betrokken bij volgende stappen

Langere termijn (2021)

- Actualisering fact finding-study wolf;
- Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven;
- Internationaal soortmanagementplan wolf;
- Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*;
- Voortzetting tegemoetkomingsregeling;
- Waardebepaling overige diersoorten;
- Communicatie;
- Overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)

Eindfase (begin 2022)

- Begin 2022 (3 jaar na vaststellen in 2019) balans opmaken welke aspecten van wolvenplan actualisatie behoeven.

Uitwerking acties langere termijn (2021)

Ad Actualisering fact finding-study wolf;

De actualisering Interprovinciaal wolvenplan is onder te verdelen in juridische en niet juridische thema's:

- Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Gedrag
- Ecologie
- Schade, monitoring en beheer
- Juridisch

Deze thema's zijn uitgewerkt in bijlage A (onderdeel van dit document)

Ad Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven, met daarbij aandacht voor oa:

- vastgestelde leefgebieden
- gebiedscommissies;

NB: het opmaken van de balans tav de eerste ervaringen met gevestigde wolven is feitelijk een vorm van evaluatie van (onderdelen van) de ingezette beleidslijn (als gevolg van vaststellen Interprovinciaal wolvenplan begin 2019). Niet uitgesloten is dat beschouwing van de ervaringen van de eerst paar jaar leidt tot (behoefte aan) heroverweging van de beleidslijn en mogelijk zelfs tot nadere besluitvorming hierover.
Dergelijke beleidskeuzes zullen pas dan bij vaststelling van het Interprovinciaal wolvenplan 2.0 aan de orde zijn. Op dit moment is het nog te vroeg om hierover al besluiten te kunnen nemen.

Ad Internationaal soortmanagementplan wolf:

- Verkennen en bepalen van de mogelijkheden om te komen tot internationaal afgestemd beheer van wolven. Het bepalen van de juridische mogelijkheden om te komen tot het beheer van wolven, inclusief eventuele bouwstenen voor een internationaal soortmanagementplan.
- Concreet: In overleg met LNV in beeld brengen welke stappen provincies te zetten hebben om (met LNV) een start te kunnen maken met initiatief richting buurlanden ten behoeve van Internationaal soortmanagementplan wolf (naar verwachting zal dit deels overlappen met actualisering fact finding-study wolf;

Ad Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*

- Te denken valt aan scenario's als bijvoorbeeld: wolf valt hond aan;
- Deze scenario's zijn geïdentificeerd in het huidige wolvenplan en behoeven nadere uitwerking (hoe om te gaan met incidenten?);
- Voor het belangrijkste scenario's (wolven die bovenmatige schade veroorzaken) wordt reeds voorzien in een Aanvulling tav handelingsperspectief (zoals hierboven onder actie korte termijn geschetst: geagendeerd in BAC VP op 17 december 2020).

Ad Voortzetting tegemoetkomingsregeling:

- In beeld brengen keuzes tav voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd
- Daarbij bijvoorbeeld duidelijkheid bieden om mogelijk vanaf 2022 als voorwaarde voor toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen gebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door afrasteringen;
- Overwegen daaraan eisen te stellen;
- Opties in beeld brengen tav wel of geen vergoeding van arbeid en vervolgschade

Ad Waardebepaling overige diersoorten

- Ook andere diersoorten dan schapen vallen ten prooi aan de wolf. Het is gewenst hiervoor (en geactualiseerd voor de schapen) ook een waardebepaling en/of richtlijn te ontwikkelen.

Ad Communicatie

- Actualiseren van de communicatieparagraaf
- invulling van de beoogde extra communicatie inzet.

Ad overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)
Dit betreft een aantal praktische zaken als:

- Aanpassing provinciale beleidsregels faunaschade mbt wolf
- Opvanglocatie gewonde wolf (+ ontheffing)
- Informeren politie, dierenambulances en St. Wildaanrijding ed.
- Contacten met Centrale Commissie Dierproeven.

b. Landelijke kaders: opdat provincies hetzelfde beleid, dezelfde normen en regelingen blijven hanteren voor vergoedingen voor preventieve maatregelen. De samenwerking met LNV verwoorden. Aan de orde kan dan komen: invulling/heroverweging/bevestiging huidige uitgangspunten.

Uitvoering van bovenstaande acties leidt tot de volgende (kennis)documenten:

- **Fact finding study:** met betrekking tot de stand van zaken wolvenkennis.
- **Analyse Juridisch kader:** zowel theoretisch overzicht als praktisch toepasbare regelgeving.
- **Uitwerking draaiboek handelingsperspectief:** aan de hand van de tabellen uit het huidige wolvenplan nadere invulling geven aan de handelingen bij incidenten.
- **Advies waardering faunaschade:** een update van de waardebepaling schapen en een aanvulling met overige diersoorten.

Consequenties
Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt niet alleen veel ambtelijke inzet. De beoogde kennisdocumenten brengen kosten met zich mee.

Procesmatige aanpak
- De werkzaamheden worden begeleid vanuit de IPO Wolvenwerkgroep.
- Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) wordt betrokken in dit proces.
- Voorzien is in regelmatige voortgangsrapportage aan het IPO.

Bijlage A: uitwerking thema's fact finding study

Verspreiding, voorkomen, herkomst

- Zijn er hotspots / corridors die veelvuldiger worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? Deze vraag is van belang omdat overwogen kan worden om in deze gebieden uit te gaan van een hogere mate van voorzienbaarheid van schade door wolven. De beantwoording vraagt onder meer een ruimtelijke analyse.
- Wat is de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in omliggende landen en wat zijn de verwachtingen voor Nederland?
- Waar kunnen wolven in NL waarschijnlijk goed leven en voor hoeveel wolven is er mogelijk plek?
- Zijn de wolven in Centraal Europa (deels) illegaal uitgezet of is er sprake van hybridisatie? Deze vraag is van belang omdat hierover veelvuldig berichten opduiken in (sociale) media.

Gedrag

- Welk gedrag van wolven is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?
- Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?
- Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
- Wat is daarvoor de achterliggende sociologische oorzaak van het mens-wolfconflict?
- Co-existentie & beleving (vanuit de filosofie, ethiek & sociologie): Wat zijn de positieve effecten die mensen beleven bij de wolf?
- Wat zijn de mogelijke gevolgen voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid van de vestiging van de wolf in Nederland?

Ecologie

- Dieet: wat eten wolven in Nederland?
- Wolf in het ecosysteem: wat zijn de effecten van de wolf op het ecosysteem?

Schade, monitoring en beheer

- Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?
- Welke buitenlandse ervaringen zijn er mbt afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag de wolvenroedel.
- Faunabeheer: vraagt de komst van de wolf aanpassingen in het faunabeheer van de provincies, kijkend naar de beschikbaarheid van wilde prooien?
- Voor de monitoring van de wolf zelf is er recent een monitoringsplan opgesteld, maar welke andere aspecten dienen te worden gemonitord? Bijvoorbeeld: de effecten van de wolf op ecosystemen.

Juridisch o.a.:

- analyse wettelijk/Europeesrechtelijk kader en relevante ontwikkelingen daarin;
- analyse juridische mogelijkheden wel/geen leefgebied/corridors (NB: mogelijkheden lijken zeer beperkt)'
- Parallellen met Goudjakhals (zie ook hierna)

13 november 2020

Notitie IPO Wolvenwerkgroep: Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt zoals de wolf in Heusden

Samenvatting

Stakeholders, met name uit de hoek van dierhouders, vragen provincies om een landelijke (gelijke) aanpak ten aanzien van vraagstukken inzake zwervende wolven. Provincies willen hier ook gezamenlijk in optrekken.
Zowel voor gevestigde als zwervende wolven is en blijft uitgangspunt de toepassing van preventieve maatregelen. Maar ten aanzien van zwervende (en daarmee onvoorspelbare) wolven is het in geval van een probleemsituatie (zoals in Heusden het geval was) niet redelijk om de verantwoordelijkheid hiervoor enkel bij de veehouders te leggen. Dat doet geen recht aan de positie van de veehouders, het gegeven dat de schade niet voorzienbaar was en zou het draagvlak voor de wolf onnodig ondermijnen.
Daarom is nodig dat provincies en gebiedspartners de veehouders ondersteunen in hun verantwoordelijkheid. In de praktijk is gebleken dat het (pro-actief) toepassen van preventieve maatregelen dermate goed werkt, dat daardoor een vervolgaanpak (zoals verjagen et cetera) niet nodig is.
Het gegeven dat een dergelijke vervolgaanpak om juridische en praktische redenen ook niet mogelijk is, althans niet op korte termijn, maakt dat een proactieve werkwijze van provincies (communicatie, regie en beschikbaar stellen van nood-sets preventie maatregelen) bij uitstek het handelingsperspectief voor provincies vormen.
Geadviseerd wordt vooral van deze werkwijze gebruik te maken en terughoudend te zijn ten aanzien van mogelijkheden of meer flexibiliteit die in internationale context verkend worden.

Kernboodschap:
Met een proactieve werkwijze op het gebied van communicatie, regie en beschikbaar stellen van nood-sets preventie maatregelen kunnen provincies voorkomen dat provincies hun toevlucht moeten zoeken in maatregelen die praktisch niet uitvoerbaar en juridisch niet houdbaar zijn.

1. Inleiding

Dat wolven landbouwhuisdieren doden is niet nieuw. Ook niet in Nederland. Nieuw was wel een situatie zoals die van de zwervende wolf in Heusden.

Het huidig wolvenplan bevat de uitgangspunten voor het omgaan met probleemsituaties waarin een wolf landbouwhuisdieren doodt. Op probleemsituaties zoals in Heusden is het wolvenplan echter onvoldoende toegesneden.

Omdat een vergelijkbare situatie zich kan herhalen, is het aan te bevelen het Interprovinciaal Wolvenplan aan te vullen met een aantal uitgangspunten en concrete stappen voor het snel en effectief mogelijk oplossen van dit type probleemsituaties. In deze notitie wordt hiervoor een voorstel gedaan.

Dit voorstel is voor een belangrijk deel gebaseerd op de ervaringen in de provincie Noord-Brabant en is bedoeld als voorlopige aanvulling op het huidig Interprovinciaal Wolvenplan en ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan begin 2022.

Korte beschrijving situatie in Heusden (Noord-Brabant): 15 mei – 1 juni 2020
In Hedikhuizen, gemeente Heusden, doodt een zwervende wolf medio mei binnen enkele dagen 50 schapen. De aanvallen vonden plaats in een klein poldergebied met veel onbeschermde schapen en weinig wilde prooidieren. Het grote aantal gedode schapen, de frequentie, en de vele (vermeende) waarnemingen van de wolf veroorzaken grote onrust onder de houders van landbouwhuisdieren en een sterk gevoel van onveiligheid onder inwoners in het gebied.

De media-aandacht was enorm. Uitspraken dat de wolf vanwege aanwezige barrières (rivier, kanaal en twee rijkswegen) het gebied moeilijk zou kunnen verlaten, versterkten de onrust onder dierhouders en het gevoel van onveiligheid onder inwoners. Partijen namen hun standpunten in: dierhouders moesten hun schapen niet als 'snacks' aanbieden versus de 'terror wolf' moest weg uit het gebied, de provincie moest ingrijpen. Co-existentie met de wolf leek non-existent.

Provincie Noord-Brabant, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging en andere betrokken partijen werkten aan een gezamenlijke aanpak met als belangrijkste uitgangspunt het beschermen van landbouwhuisdieren tegen de zwervende wolf in de verwachting dat de wolf daardoor verder zou trekken. Hoewel de dierhouders primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren, hielpen provincie, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging met de juiste informatie, adviezen en ondersteuning. Afspraak was dat als de wolf twee weken geen onbeschermd vee had aangevallen, maar nog wel aanwezig was in het gebied – wat onwaarschijnlijk zou zijn - provincie en gebiedspartners binnen de wettelijke kaders naar een volgende stap zouden kijken. De wolf verliet het gebied op 1 juni, na in twee weken 60 schapen gedood te hebben in het gebied.

Context en reikwijdte

2.1. Context

2.1.1. Huidig Interprovinciaal Wolvenplan

In het Interprovinciaal Wolvenplan wordt voor situaties waarin een zwervende wolf onbeschermd vee doodt, geen onderscheid gemaakt in de omvang of frequentie van schade die een zwervende wolf veroorzaakt. In alle gevallen is de in het wolvenplan opgenomen escalatieladder beschreven maatregel het toepassen van preventieve maatregelen. Uitgangspunt in het Interprovinciaal Wolvenplan is dat een dierhouder hiervoor zelf de verantwoordelijkheid draagt, vanuit de wettelijke verplichting van dierhouders om gehouden dieren zo nodig tegen roofdieren te beschermen[1]. Wat betreft de rol van de provincie is in het wolvenplan aangegeven dat provincies ervoor *kunnen* kiezen tijdelijke preventieve middelen uit te lenen om de kans op een herhalingsaanval op korte termijn te verkleinen.

2.1.2. Meldingen wolvenschade periode 2015 – heden

Hoewel wolvenschade maatschappelijk ongewenst is, veroorzaken de meeste zwervende wolven geen omvangrijke schade in de zin van grote aantallen gedode dieren of veelvuldige aanvallen. Uit de DNA-analyses en data met faunaschade van BIJ12 blijkt het merendeel van zwervende wolven relatief kort door Nederland te trekken (variërend van

[1] Artikel 1.6, derde lid van het Besluit houders van dieren: "*Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren*".

enkele dagen tot enkele weken). Bij de aanvallen die gaandeweg de zwerftocht op onbeschermde landbouwhuisdieren worden uitgevoerd, betreft het in verreweg de meeste gevallen één tot enkele dieren (veelal schapen) die daarbij worden gedood of verwond.

Van de meer dan 20 zwervende wolven die sinds 2015 in Nederland aanwezig zijn geweest zijn er drie wolven die opvallen vanwege de omvang van de faunaschade. Zo heeft GW998f in de zomermaanden van 2018 in Drenthe, Groningen, Friesland en Overijssel in totaal 65 schapen gedood. In het najaar van dat jaar vestigde deze wolvin zich op de Veluwe en ging over op natuurlijke prooi. De tweede wolf, GW1261m, heeft gedurende zijn omzwervingen tussen november 2019 en juli 2020 in de noordelijke provincies in totaal 100 schapen gedood. In beide gevallen kan de schade evenwel gerelateerd worden aan de lengte van de zwerfperiode in Nederland en de omvang van het gebied dat is doorkruist.
Echt uitzonderlijk is het derde geval, dat van GW1554m: 'de wolf in Heusden'. Deze wolf doodde tussen medio april en eind mei 2020 in totaal 91 schapen in Gelderland en Noord-Brabant. Hiervan zijn 60 schapen gedood in Heusden waarvan 50 in de eerste dagen. De wolf in Heusden viel op vanwege het grote aantal gedode schapen in een zeer korte periode in een klein gebied.

2.2. Reikwijdte

Deze notitie heeft betrekking op een probleemsituatie zoals in Heusden, namelijk een zwervende wolf die in een korte periode, in een klein gebied (dus zonder verder te trekken) bovenmatige schade veroorzaakt (groot aantal schapen doodt). Dat wil zeggen een situatie waarin:

1. Een zwervende wolf:
    a. Zich bevindt in een gebied waarvan o.b.v. de gebiedskenmerken en de beschikbare kennis over de wolf de inschatting gemaakt wordt dat het gebied niet geschikt is voor een wolf om lang te verblijven;
    b. in korte tijd veel onbeschermde landbouwhuisdieren heeft gedood.
2. Er omstandigheden zijn – anders dan enkel de aanwezigheid van onbeschermde landbouwhuisdieren - die mogelijk vertragend werken voor de doortrek van de wolf naar een geschikt territorium.

Als sprake is van een situatie waarin er omstandigheden zijn zoals omschreven onder 2, is de kans op het ontstaan van een probleemsituatie waarin een wolf *bovenmatige* schade veroorzaakt erg groot. In deze situaties is een aanvulling op het wolvenplan wenselijk (zie paragraaf 3). Vanwege de grote afstanden die een zwervende wolf in korte tijd kan afleggen, is het niet te voorspellen waar een wolf opduikt en waar schade kan optreden. Echter, op het moment dat een zwervende wolf opduikt in een gebied met bijzondere gebiedskenmerken, zoals in Heusden het geval was, is (grote) schade wèl verklaarbaar. Met het oog op het voorkomen van specialisatie door de wolf op schapen en het voorkomen van grotere schade en maatschappelijk onrust, is snel en adequaat handelen van daarom belang.

Toelichting:
Bijzonder aan de situatie in Heusden was dat de wolf, na het oversteken van de Maas, terecht was gekomen in een klein gebied met veel onbeschermde schapen, weinig wilde prooidieren en omringd door barrières (rijkswegen ten oosten en zuiden, een kanaal ten westen en rivier ten noorden).

De enkele aanwezigheid van barrières om het gebied betekende niet dat de wolf het gebied niet zou kunnen verlaten. Het betekende wel dat de wolf niet *eenvoudig* het gebied zou kunnen verlaten. Wel eenvoudig beschikbaar waren, vanuit het perspectief van de wolf, de onbeschermde schapen als prooidieren.

De aanwezigheid van barrières om het gebied en de voor de wolf eenvoudig beschikbare schapen, vergrootte de kans op herhalingsaanvallen aanzienlijk en daarmee het risico dat de wolf gewend zou raken aan schapen als prooidier en de schade nog verder zou toenemen.

3. Voorstel voor voorlopige aanvulling op Interprovinciaal Wolvenplan

Anders dan hierboven onder 2.1 is aangegeven, is in het wolvenplan geen specifieke rol voor de provincie beschreven voor probleemsituaties zoals onder 2.2 bedoeld. Evenmin is een specifieke aanpak beschreven. Vanwege de maatschappelijke wens om zoveel mogelijk te voorkomen dat een zwervende wolf schapen doodt én het belang om te voorkomen dat een zwervende wolf zich specialiseert in het doden van onbeschermde landbouwhuisdieren, is dit wel aan te bevelen. Ook vanuit het perspectief om de wolf te beschermen is een gezamenlijke aanpak wenselijk, namelijk het behouden van draagvlak voor de aanwezigheid van wolven in Nederland en het bevorderen dat de wolf een geschikt territorium vindt. Het draagvlak en het bevorderen dat een wolf een geschikt territorium vindt, is een belang dat het individuele belang van veehouder overstijgt, wat pleit voor een gezamenlijke aanpak.

In aanvulling op de uitgangspunten in het huidig wolvenplan, worden de volgende uitgangspunten voorgesteld:

1. Provincie:
    a. Neemt regie en initieert overleg met gebiedspartners
    b. Communiceert dat noodsets (wolvenwerende nachtkralen) beschikbaar zijn ter voorkoming van een herhalingsaanval
    c. Geeft opdracht voor het uitvoeren van lokale monitoring van de wolf en versnelde DNA-analyses

In gevallen waarin een zwervende wolf bovenmatige schade en bijbehorende onrust veroorzaakt, spelen veel partijen een rol, m.n. provincie, gemeente, eigenaren van landbouwhuisdieren (vakgroep schapenhouderij) en de Zoogdiervereniging. Verbinding tussen partijen ontstaat niet vanzelf. Het is daarom cruciaal dat de provincie snel de regie neemt en een overleg initieert met gebiedspartners. Doel van het overleg is om de focus te verleggen van (tegengestelde) standpunten, naar een wederzijds begrip en gezamenlijk belang om samen te werken. Dit schept de noodzakelijke basis om te komen tot een gezamenlijke aanpak, waarin elk partij – vanuit een eigen rol – kan bijdragen aan een oplossing. Daarnaast is het doel van het overleg om relevante feiten over de betreffende wolf en de situatie in het gebied met elkaar te delen zodat miscommunicatie als gevolg van een stroom aan informatie voorkomen wordt.

Vooruitlopend op het overleg is het tevens van belang dat de provincie direct communiceert dat het van belang is vee te beschermen tegen de wolf en dat de provincie eigenaren van landbouwhuisdieren, hoewel zij zelf primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren - praktische hulp biedt en noodsets (wolfwerende nachtkralen) beschikbaar heeft ter uitleen. Ter voorbereiding op een probleemsituatie is het daarom belangrijk dat een provincie altijd noodsets beschikbaar heeft zodat deze ook direct ingezet kunnen worden in een gebied.

In een probleemsituatie zoals in Heusden is het wenselijk dat zo snel mogelijk wordt vastgesteld of een wolf de schade heeft veroorzaakt en dat de provincie ter vaststelling daarvan opdracht geeft tot het uitvoeren van versnelde DNA-analyses. Aanbeveling hierbij is om na te gaan of de methodiek die in België wordt ingezet door het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) ook hier geschikt is. In België worden in bepaalde gevallen DNA-analyses uitgevoerd waarbij de aanwezigheid van een specifiek gen (Amy2B-gen) wordt geanalyseerd. De resultaten van deze analyse kunnen met een grote zekerheid bevestigen ofwel uitsluiten of het om een wolf gaat. De analyse is binnen 24 uur beschikbaar, aanzienlijk sneller dan een versnelde DNA-analyse in Nederland. Deze snelheid is m.n. gewenst als nog onvoldoende zeker is of landbouwdieren door een wolf zijn gedood.

2. Provincie en gebiedspartners:
    a. komen tot een gezamenlijk aanpak voor het gebied met als uitgangspunt dat landbouwhuisdieren beschermd moeten worden tegen de wolf
    b. dragen de aanpak gezamenlijk uit
    c. helpen de eigenaren van landbouwhuisdieren, ieder vanuit een rol
    d. beoordelen of de aanpak het gewenste effect heeft
    e. komen tot een gezamenlijke vervolgaanpak (indien nog sprake is van een probleemsituatie)

Ter voorkoming van een (herhalings)aanval van de wolf op landbouwhuisdieren is en blijft de inzet van preventieve maatregelen het belangrijkste uitgangspunt, conform het Interprovinciaal Wolvenplan. De effectiviteit van wolfwerende rasters en andere in de FaunaschadePreventieKit beschreven maatregelen om wolvenschade te voorkomen zijn op basis van onderzoek aangetoond. Aangetoond is dus dat het nemen van preventieve maatregelen effectief is om landbouwhuisdieren tegen de wolf te beschermen en een probleemsituatie tussen wolf en vee op te lossen.
Het draagvlak onder eigenaren van landbouwhuisdieren om hun dieren te beschermen is echter niet vanzelfsprekend. Dit wordt ervaren als de omgekeerde wereld omdat niet de schapen, maar de wolf het probleem veroorzaakt. Om tot een effectieve bescherming van de landbouwhuisdieren te komen, is het nodig dat alle gebiedspartners het belang en de urgentie van preventie actief communiceren en de eigenaren van landbouwhuisdieren hierin praktische ondersteuning bieden. Naast het beschikbaar stellen van noodsets, gaat het bijvoorbeeld om het geven van voorlichting en het mobiliseren van vrijwilligers die kunnen helpen bij het plaatsen van wolfwerende rasters. Gezamenlijk kernboodschap van provincie en gebiedspartners is dat als het gebied onaantrekkelijk wordt voor de wolf, de wolf uit het gebied zal vertrekken.

- Vertrekt de wolf niet uit het gebied en valt deze opnieuw onbeschermd vee aan, dan is geen sprake van een nieuwe probleemsituatie en blijft de gezamenlijk aanpak om het vee te beschermen tegen de wolf.

- Valt de wolf goed beschermd vee aan, dan is sprake van een nieuwe probleemsituatie waarvoor in het huidige wolvenplan een escalatieladder is opgenomen (indien mogelijk: preventie verbeteren, anders wolf verjagen, wolf doden).

Als de wolf geen landbouwhuisdieren meer aanvalt resteert monitoring van de wolf om vast te stellen of de wolf nog in het gebied aanwezig is, of is vertrokken. Is de wolf vertrokken, dan is geen sprake meer van een probleemsituatie, maar is het goed alert te zijn of deze probleemsituatie zich niet verplaatst naar een ander gebied. Als blijkt dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer doodt, maar wél in het gebied aanwezig blijft, dan kan nader onderzoek nodig zijn naar de mogelijke reden hiervan. Dit is relevant omdat de toepassing van preventieve maatregelen noodzakelijk blijft, ondanks de eerdere verwachting dat door die toepassing de wolf uit zichzelf het gebied zou verlaten. Relevant is daarom of er een andere reden is voor de wolf om te blijven en of deze reden aanleiding is om een vervolgstap te onderzoeken, waaronder bijvoorbeeld het verjagen van de wolf.

4. Vervolgstappen: (on)mogelijkheden van verjagen, vangen op doden van de wolf

Bij probleemsituaties zoals in Heusden kan door partijen aangedrongen worden op het actief verwijderen van de wolf uit het gebied. Mogelijkheden hiertoe zijn er echter niet, ofwel nagenoeg uitgesloten. Het verjagen, vangen of doden van een wolf in een probleemsituatie zoals in Heusden is juridisch niet toegestaan en bovendien veelal praktisch niet uitvoervaar. Dit betekent niet alleen dat het inzetten op het toepassen van preventieve maatregelen een *effectieve* manier is om de probleemsituatie op te lossen, maar ook de enige manier is. Het is in elk geval een eerste noodzakelijk stap om een vervolgstap te kunnen onderzoeken.

4.1 Juridisch kader op hoofdlijnen

De wolf is strikt beschermd op grond van het Verdrag van Bern, de Habitatrichtlijn en de Wet natuurbescherming. Uitgangspunt is dat het verboden is een wolf opzettelijk te verstoren of een wolf te vangen of doden. Deze verbodsbepalingen gelden altijd en overal. Dus ook als een wolf zich in bebouwd gebied of cultuurlandschap bevindt. Dit is recent bevestigd door het Europees Hof.
Dit betekent niet dat probleemsituaties die een wolf veroorzaakt geaccepteerd moeten worden. Uitzonderingen zijn mogelijk indien daarbij aan een aantal voorwaarden is voldaan.

Voorwaarden voor het verlenen van een ontheffing (verstoren, vangen of doden van een wolf):

1. De handeling is nodig ter bescherming van één of meerdere van de limitatief in de wet genoemde belangen en is aantoonbaar geschikt om dat belang te dienen *(hierna: vereiste van wettelijk belang)*;
2. Aantoonbaar is dat het belang niet op een andere bevredigende manier te bereiken is, die geen of minder inbreuk maakt op de bescherming van de wolf *(hierna: alternatievenvereiste)*;
3. Het verstoren, vangen of doden doet geen afbreuk aan het bereiken of handhaven van een gunstige staat van instandhouding van de populatie(s) van wolven in hun natuurlijk verspreidingsgebied *(hierna: vereiste van gunstige staat van instandhouding)*.

Bovenstaande voorwaarden zijn cumulatief. Het Europees Hof, die het laatste woord heeft over de juiste uitleg van de Habitatrichtlijn, heeft in verschillende uitspraken duidelijk gemaakt dat elk van de voorwaarden eerder strikt dan ruimhartig toegepast moeten worden. De eisen die het Europees Hof stelt aan de onderbouwing zijn daarom stevig. De onderbouwing moet gebaseerd zijn op de best beschikbare wetenschappelijke informatie. Als er twijfel is of aan een (of meerdere) voorwaarden voldaan is, geldt het voorzorgsbeginsel en kan een ontheffing niet rechtmatig verleend worden.

Vereiste van wettelijk belang

Het voorkomen van ernstige schade aan landbouw, is o.g.v. de Habitatrichtlijn een gerechtvaardigd belang om een wolf te verjagen, vangen of doden. In een probleemsituatie waarin sprake is van bovenmatige schade, kan daarom aan het eerste vereiste worden voldaan.
Als de wolf geen schade meer veroorzaakt, maar wel aanwezig blijft in het gebied, kan het in theorie zinvol en mogelijk zijn om de wolf te verjagen, *in het belang van de wolf zelf*. Dit is echter alleen mogelijk als goed onderbouwd kan worden dat het gebied niet geschikt is voor de wolf om lang te verblijven én dat de wolf er zelf niet in slaagt in het gebied te verlaten vanwege moeilijk te nemen barrières.
Omdat wolven evenwel een groot vermogen hebben om zich aan een verschillende (cultuur)landschappen aan te passen en daarbij het vermogen hebben om barrières te passeren (zoals ook in Heusden is gebleken), zal een onderbouwing hiervoor bij de bestuursrechter vrijwel zeker geen stand houden. Een scenario waarin een wolf, die geen schade veroorzaakt, verjaagd wordt in het belang van de wolf zelf is in theorie denkbaar. Maar gelet op de gedegen onderbouwing die hiervoor vereist is, is dit echter vrijwel zeker geen begaanbare route voor het rechtmatig verlenen van een ontheffing. Het onaantrekkelijk maken van het rustgebied van de wolf is mogelijk wel een begaanbare weg.

Alternatievenvereiste

Er is een alternatief voor het verjagen, vangen of doden van een wolf, namelijk voorkomen dat een wolf onbeschermde landbouwhuisdieren doodt. Dit is mogelijk door preventieve maatregelen zodanig toe te passen dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer kan doden. Er zijn voldoende bewezen effectieve maatregelen onderzocht en beschikbaar waardoor niet kan worden voldaan aan het alternatievenvereiste. Het verjagen, vangen of doden van een wolf is daarom niet toegestaan. Dat het toepassen van preventieve maatregelen ongemak of kosten met zich meebrengt, is geen reden om het als onbevredigend af te doen en daarom geen grondslag om rechtmatig ontheffing te kunnen verlenen.

Vereiste van gunstige staat van instandhouding

Hoewel er juridisch nog enige onduidelijkheid lijkt over de schaal waarop de staat van instandhouding beoordeeld moet worden (op niveau van de lidstaat of op niveau van de populatie die zich bij wolven uitstrekt over meerdere lidstaten) staat vast dat dit binnen Nederland niet aan de orde is. Zowel op niveau van de lidstaat als op niveau van de populatie wordt namelijk (nog) niet aan het vereiste voldaan. De staat van instandhouding in Nederland is op dit moment ongunstig. Vanwege de beperkte omvang kan Nederland geen zodanige populatie huisvesten dat enkel daarmee een gunstige staat van instandhouding wordt bereikt. Zodra op internationaal populatieniveau een goede staat van instandhouding is bereikt en duidelijk is welk aandeel Nederland daarin heeft, kan een uitspraak worden gedaan over de mogelijkheid tot ingrijpen. Het aandeel van Nederland kan alleen samen met andere lidstaten worden bepaald en daarvoor is een internationaal

wolvenmanagementplan nodig. Voor de beoordeling op het niveau van de (grensoverschrijdende) populatie is daarom een internationaal wolvenmanagementplan nodig waarin de lidstaten, die een populatie wolven delen, nauwkeuring maatregelen hebben vastgelegd die een gunstige staat van instandhouding garanderen. Een dergelijk plan is er nog niet.

Om tot een dergelijk plan te komen is (het initiatief tot) internationale samenwerking nodig met lidstaten die een populatie wolven delen. Voor de populatie van wolven waarvan Nederland (deels) binnen de populatiegrenzen ligt, zijn dat in ieder geval België, Duitsland, Denemarken en Polen. De minister van LNV is in de positie om voortouw te nemen tot het initiatief om te komen tot een dergelijk internationaal wolvenmanagementplan en heeft zich ook bereid getoond daartoe stappen te nemen. In overleg met LNV dient bezien te worden welke voorbereidende stappen provincies daartoe nog te zetten hebben. Die nog te nemen stappen zullen onderdeel zijn van de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan, en zullen naar verwachting samenlopen met zaken als de voorziene fact-finding-study en (de daarbij behorende) juridische studie.

De Europese Commissie, die toeziet op een correcte uitvoering van de verplichtingen van de Habitatrichtlijn, is minder geneigd inbreukprocedures te starten tegen lidstaten waar de staat van instandhouding gunstig is, ook als de betreffende lidstaat het minder nauw neemt met het alternatievenvereiste. Hoe meer wolven, hoe meer flexibiliteit. En hoe steviger een wolvenmanagementplan, hoe meer flexibiliteit er is voor het verlenen van ontheffingen waar dat wenselijk is, zelfs in situaties waarin de staat van instandhouding nog niet gunstig is. Nederland heeft deze flexibiliteit om de hierboven genoemde redenen (nog) niet waardoor het verwijderen van wolven vooralsnog alleen mogelijk lijkt voor zeer uitzonderlijke situaties waarin een wolf een direct gevaar vormt voor de veiligheid van mensen.

4.3 Vergelijking met Frankrijk

Eind oktober zijn in enkele regionale media berichten verschenen dat ‘de wolf van Heusden’ eind september in Frankrijk zou zijn doodgeschoten, met toestemming van de Franse lokale autoriteiten. Dit roept de vraag waarom dat in Frankrijk wel kan terwijl in deze notitie is aangegeven dat dit in Nederland niet kan.

Op basis van welke precieze overwegingen de Franse autoriteit toestemming heeft gegeven voor het doden van deze specifieke wolf, is nog onvoldoende bekend (en wordt nog nader uitgezocht). Wel kan het hiernavolgende aangegeven worden over het beleidskader op basis waarvan in Frankrijk toestemming wordt verleend voor het doden van wolven.

In Frankrijk is op nationaal niveau een omvangrijk actieplan vastgesteld waarin een balans is gezocht tussen bescherming van de wolf en bescherming van vee. In dit plan is aangegeven welke populatieomvang nodig is om een gunstige staat van instandhouding te behouden. In tegenstelling tot Nederland telt Frankrijk een populatie van ca. 500 wolven. Omdat de populatieomvang in Frankrijk groter is dan nodig om een gunstige staat van instandhouding te behouden, wordt afschot toegestaan. De ministers stellen op basis van een advies van de nationale raad voor de bescherming van natuur een quotum vast van het aantal wolven waarvoor de lokale autoriteiten toestemming mogen geven voor het doden van wolven. Voor het verlenen van ontheffingen hebben de ministers in een besluit de kaders vastgesteld. Deze vereisten komen overeen met de vereisten die volgen uit de Habitatrichtlijn, waaronder het uitgangspunt dat preventieve maatregelen genomen moeten worden om vee tegen de

wolf te beschermen. Als het nemen van preventieve maatregelen in een specifiek geval om technisch-economische reden niet mogelijk is, kan hiervan afgeweken worden.

5. Vervolg

Indien de BAC VP zich kan vinden in de uitgangpunten in dit voorstel, dan is de voorgestelde vervolgstap agendering in het Landelijk Overleg Wolf (beoogd begin februari 2021).

Vervolgens zullen deze uitgangspunten, na verwerking van opmerkingen uit het Landelijk Overleg Wolf ter definitieve vaststelling aan de BAC VP voorgelegd worden. Door deze uitgangspunten vast te stellen, committeren provincies zich hieraan, in ieder geval als voorlopige aanpak ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het wolvenplan, waarin deze (en andere) aanvullingen zullen worden opgenomen.

Ten aanzien van de internationale context wordt in overleg met LNV bezien welke stappen daarvoor nodig zijn. Naar verwachting kunnen deze stappen grotendeels samenlopen met de voorziene actualisering van het Interprovinciaal Wolvenplan en de daarbij behorende fact-finding-study en juridische studie.

Verslag Landelijk Overleg Wolf
25 november 2020

Datum: 25 november 2020
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams
Aanwezig: [redacted]), [redacted]), [redacted] IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (LTO), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (FPG), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (WENR), [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (De 12 Landschappen), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (LTO)

1. Opening
[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom.

2. Kennismakingsronde
Iedereen stelt zichzelf voor.

3. Betekenis van dit overleg - *Zie bijlage 1: startnotitie*
De startnotitie wordt verder toegelicht door [redacted]

a. Taakopvatting en verwachtingen
Vastgesteld wordt dat de relatie tot de overige gebiedscommissies belangrijk is, en ook vooral verbindend naar de landelijke commissie en andersom. Er bestond een sterke behoefte om bepaalde aspecten op nationaal niveau te bespreken, die niet toereikend waren in de verscheidende gebiedscommissies. Deze landelijke commissie is vooral voor de nationale aspecten.

Het LOW zal verschillende functies bekleden, namelijk informatie uitwisselen, een dialoog voeren en adviseren. De dialoogfunctie omvat het met elkaar uitwisselen van standpunten en ideeën. De adviesfunctie is vooral gericht op beleid. Het secretariaat en IPO zullen ook terugkoppelen naar aanleiding van dit advies: wat is er met het advies gebeurd of juist niet, en waarom dan niet?

b. Samenstelling
Het LOW moet niet gezien worden als een statisch geheel, maar juist als dynamisch. Over twee vergaderingen zal de samenstelling, taakopvatting en verwachting van het LOW worden geëvalueerd.

c. Agendaonderwerpen
Begin 2022 willen de provincies een nieuw wolvenplan kunnen vaststellen. Dit als actualisatie van het huidige wolvenplan. Het komende jaar wordt gewerkt aan de actualisering. Aan de hand van verschillende (deel)onderwerpen zullen startnotities worden opgesteld.

Die startnotities, dan wel een tussen- of eindresultaat, zullen in het LOW besproken worden. Voor de deelnemers van het LOW is het mogelijk daarover input te geven en mee te denken. De uiteindelijke besluitvorming ligt bij het IPO, de BACVP en de provincies.

Daarnaast kunnen, en is het gewenst dat, de deelnemers van het LOW zelf documenten aandragen om te bespreken, zoals voorafgaand aan dit overleg ook al een kennisdocument is aangereikt bij het secretariaat. Dit bespreking van dit document zal volgend overleg terugkomen op de agenda.

Het idee wordt geopperd om een inventarisatielijst met onderwerpen die besproken kunnen worden te maken. De deelnemers van het LOW kunnen bij het secretariaat onderwerpen voor deze inventarisatielijst aandragen. Per overleg kan dan worden besproken of en in hoeverre het LOW aan deze onderwerpen kan bijdragen.

4. Praktische zaken

Van de overleggen zal geen woordelijk verslag worden gemaakt, maar een overzicht van de gemaakte afspraken.

a. Vergaderfrequentie

Het voorstel is om de volgende bijeenkomst op dinsdag 2 februari 2021 om dezelfde tijd te houden, 13.30 tot 15.30 uur.

b. Opstarten Whatsapp groep LOW

Het voorstel is om een WhatsApp groep aan te maken voor alle deelnemers van dit overleg. Dit om snel met elkaar te kunnen schakelen. Deelname hieraan is vrijwillig. Voorgesteld wordt om hier wel zakelijk en spaarzaam gebruik van te maken.

c. Reiskostenvergoeding

Indien er fysiek vergaderd wordt, kan een reiskostenvergoeding bij BIJ12 gedeclareerd worden. Dit geldt voor zowel reizen met het OV als reizen met de auto.

d. Uitwisseling NAW gegevens

Iedereen wordt opgeroepen om zijn/haar NAW-gegevens aan Angela van den Broek door te sturen (inclusief mobiele nummer en IBAN rekening). Deze zullen gebruikt worden voor de reiskostenvergoeding bij fysieke vergaderingen, het versturen van eventuele poststukken en de WhatsApp groep.

5. Datum volgende vergadering

Voorstel voor volgende bijeenkomst: dinsdag 2 februari 2021 van 13.30 – 15.30 uur. Dit voorstel kan nog aangepast worden met inachtneming van aanwezigheid van de deelnemers.

6. Rondvraag

De subsidieregeling in Gelderland hanteert een aantal criteria waar afrastering aan moet voldoen, bijvoorbeeld een minimale hoogte van 1.20 meter. Arbo technisch blijkt dit in praktijk moeilijk haalbaar. Wellicht een goed idee om een opdracht uit te zetten bij een student van Van Hall Larenstein. [redacted] zal een e-mail sturen naar alle deelnemers over dit punt om te sparren over de mogelijkheden.

7. Sluiting

[redacted] sluit de vergadering en dankt iedereen voor zijn/haar aanwezigheid en bijdrage.

Notitie

Aan
Landelijke commissie Wolf

Datum
9 december 2020
Onderwerp
Input LTO wolf

Direct contact
[redacted]
[redacted]@zlto.nl

Kenmerk
[redacted]

De wolf heeft zich inmiddels gevestigd op de Veluwe in Gelderland, in Drenthe en op de Strabrechtse Heide (Groote Heide) in Noord-Brabant. Ervaring leert dat we onvoldoende voorbereid zijn in de provincies voor de wolf. Met name de zwervende wolf, heeft veel impact op de agrarische sector. Onderstaand zijn een aantal zaken vanuit de agrarische sector die van belang zijn om aan te pakken en de focus op te leggen. We moeten met elkaar werken naar handelingsperspectief, maar daarvoor moet de basis helder zijn en nu zijn er nog veel te veel open eindjes, weinig transparantie en trage informatie voorzieningen. LTO heeft een aantal zaken op een rijtje gezet, die wat ons betreft onderdeel moeten zijn van de agenda van de landelijke commissie wolf:

1. Gunstige staat van instandhouding
In het IPO wolvenplan is een passage opgenomen over de gunstige staat van instandhouding waarbij is aangegeven dat Nederland te klein is om op langere termijn een populatie wolven te huisvesten die op zichzelf groot genoeg is om een gunstige staat van instandhouding te bereiken. Dit is al door de Europese commissie onderkend, waarbij ook is aanbevolen dat lidstaten tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. Voor Nederland zou het gaan om de Centraal-Europese laaglandpopulatie (IPO wolvenplan). Het is van belang dat er een bescherming is op basis van zogenoemde 'ecodicties' dat wil zeggen bescherming gebaseerd op ecologische (dynamische flexibele) grenzen in plaats van bescherming aan de hand van juridisch territoriale grenzen.

Er heeft vanuit Nederland nog geen enkele actie plaatsgevonden om met andere landen te komen tot een gezamenlijke managementplan van de wolf op basis van grensoverschrijdende deelpopulaties. Dit is van belang om te kunnen praten over beheer, LTO dringt erop aan om in gesprek te gaan met aangrenzende Europese landen.

2. Escalatieladder
In het IPO wolvenplan is en escalatieladder opgenomen. Om te weten wanneer in te grijpen bij de wolf is het van belang een voldoende uitgewerkte escalatieladder te hebben. De tabel zoals nu uitgewerkt in het IPO wolvenplan geeft onvoldoende juridische basis om in te kunnen grijpen. Daarnaast is er in het plan niks opgenomen over de zwervende wolf, die voor de agrarische sector veel schade oplevert.

LTO is van mening dat de escalatieladder verder moet worden uitgewerkt voor zowel de gevestigde wolf als de zwervende wolf.
Standpunt van LTO:
Preventie heeft de voorkeur maar moet worden beoordeeld op effectiviteit, onbedoelde bijeffecten en betaalbaarheid. Overal hekken en rasters plaatsen is dus niet per se de oplossing. Dat heeft ingrijpende gevolgen voor het landschap en andere wilde dieren, en is ontzettend kostbaar. Een

Onderwijsboulevard 225
5223 DE 's-Hertogenbosch

Postbus 100
5201 AC 's-Hertogenbosch

andere beheermaatregel die bij wilde dieren kan worden toegepast is verjaging. Dan moet het gebied waar naartoe wordt verjaagd wél geschikt zijn. Ook moet er worden gekeken of er überhaupt effectieve verjagingsmiddelen zijn. Jacht op de wolf zou mogelijk moeten zijn op het moment dat beheersing op een andere manier niet praktisch mogelijk blijkt. Wanneer verjaging niet effectief is, moet er een mogelijkheid om de wolf weg te nemen door verplaatsing of afschot. Bijvoorbeeld omdat er te veel wolven zijn, of omdat andere maatregelen niet effectief genoeg blijken bij het voorkomen van schade en gevaar.

3. Monitoringsgegevens

De wolf is een maatschappelijke wens, het maatschappelijk draagvlak is substantieel. Wij bepleiten namens de Nederlandse boeren en (hobby)veehouders dat wij niet eenzijdig de rekening op ons bordje moeten krijgen. Om ons vee tijdig te kunnen beschermen en met voldoende financiële middelen en materialen is het van cruciaal belang dat boerenorganisaties op tijd kunnen beschikken over data met betrekking tot verplaatsingen en verblijfplaatsen van wolven.
Tot op heden lopen we achter de feiten aan en kunnen wij onze leden schapenhouders, melkveehouders, vleesveehouders, geitenhouders en paardenhouders onvoldoende op tijd waarschuwen om hun dieren op tijd goed te beschermen tegen wolven. Aanwezige data over de verplaatsingen en verblijven van de wolven zijn voor onze sector van groot belang. Daarmee kunnen we in beeld brengen wat de hoog risico gebieden zijn en kunnen we gezamenlijk met alle partijen bekijken hoe we de dieren van onze leden in die gebieden beter kunnen beschermen. Daarmee willen we werken aan een soort early warning systeem voor zwervende wolven. Dit systeem zouden we graag verder willen ontwikkelen in samenspraak met IPO/BIJ12 en andere relevante partners.
LTO heeft onlangs en brief naar IPO gestuurd, met het verzoek voor openbaarheid van beschikbare data.

4. Inzicht in corridors, met subsidies voor de gebieden

In de afgelopen jaren lijken er verschillende corridors te zijn waar de zwervende wolven zich langs of over begeven. Daarom is het noodzakelijk om meer inzicht te krijgen in data en die op kaart te laten zien om zo helderheid over corridors te krijgen. Van belang is dat agrariërs en hobbyhouders van kleine landbouwhuisdieren subsidies tot hun beschikking hebben om preventieve maatregelen te kunnen nemen ook in deze zogenaamde corridors. Vergelijkbaar met subsidies die worden opengesteld bij gebieden waar een wolf zich gevestigd heeft.

5. Sneller beschikbaarheid van DNA gegevens

De DNA monsters of het een wolf was worden nu maandelijks bekendgemaakt en welke wolf per kwartaal. Om dierhouders tijdig van preventieve maatregelen te kunnen voorzien is snelle uitslag of het wolf was van groot belang. Daarmee kunnen we tijdig weten of er een wolf in een gebied actief is en zorgen dat er preventieve middelen zoals netten naar het gebied komen en we dierhouders tijdig kunnen waarschuwen.

6. Vergoedingen compensatie

BIJ12 vergoedt schade aangebracht door de wolf aan landbouwhuisdieren. Echter zijn de vergoedingen voor een aantal zaken niet toereikend.

LTO pleit ervoor om in de eerste plaats de schadevergoeding door de wolf in stand te houden. Daarnaast moet er meer zicht komen op de vervolgschade die de houders hebben na een aanval van een wolf, en moet die ook vergoed gaan worden. Denk aan verwerpers, dieren die op een later moment alsnog geëuthanaseerd moeten worden als gevolg van de wolvenaanval etc. En een belangrijk onderdeel is de arbeid die nu noodzakelijk is voor het plaatsten van preventieve maatregelen. Deze wordt nu niet vergoed.

7. Innovatiebudget voor innovatie ideeën

Doordat we niet voldoende zijn voorbereid, is onze focus vooral op reactief reageren met de middelen die we voorhanden hebben. Het maatschappelijk doel is om de wolf in Nederland te behouden vandaar dat we ook met ondernemers moeten gaan kijken naar handelingsperspectieven. Daarbij komen de meeste innovatieve ideeën vaak van dierhouders zelf.
LTO pleit er daarom voor dat er een substantieel innovatiebudget beschikbaar wordt gesteld voor innovatieve ideeën ter ontwikkeling van preventieve maatregelen tegen de wolf en mogelijk andere roofdieren (denk aan de goudjakhals).

8. Onderzoek naar gedrag van de wolf

Er wordt altijd geroepen dat de wolf banger is van de mens en dus geen risico vormt voor de mens. Maar hoe zeker weten we dat met elkaar? De wolf zal zich gaan aanpassen aan een druk bevolkt land als Nederland, en blijft die wolf dan nog steeds zo schuw?
We kennen de voorbeelden dat de wolf door de straten loopt, dat de wolf kalveren uit de stal aanvalt (België). We verwijzen hierbij ook naar een recent artikel in de Standaard.be waarin het vergelijk bijvoorbeeld wordt gemaakt met de vos die in de Oostvaardersplassen al overdag jaagt.
LTO dringt er sterk op aan om een onafhankelijk onderzoek te doen naar mogelijk gedrag van de wolf in dichtbevolkte gebieden als Nederland. En dat daarbij kritisch wordt gekeken naar de escalatieladder zoals we hebben genoemd bij punt 2.

Advies Landelijk Overleg Wolf (concept [redacted])

Betreft: risicogebieden

Overwegingen
Het thans vigerende interprovinciaal wolvenplan 2018 stelt dat slechts in een vastgesteld beïnvloedingsgebied van een wolventerritorium schade voorzienbaar is. Een wolf wordt beschouwd als gevestigd als uit monitoringsdata blijkt dat een of meerdere wolven langer dan 6 maanden in een gebied aanwezig zijn.

Uit de praktijkervaring die in de afgelopen jaren is opgedaan blijkt dat dit niet aansluit bij de dynamiek van de wolven en het beleidsuitgangspunt dat de overheid dierhouders ondersteunt bij het beschermen van hun dieren tegen wolvenaanvallen.

De periode tussen het begin van vestiging van een wolf in een gebied tot aan het moment dat deze wolf officieel gevestigd wordt verklaard kan wegens de doorlooptijd van de dna analyses tot wel 9 maanden bedragen. In het hart van Drenthe en op de Grote Heide in Noord-Brabant is gebleken dat in die periode veel schade kan worden veroorzaakt zonder dat de overheid daar een subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen tegenover heeft gezet.

Het komt ook voor dat een wolf langere tijd verblijft in een bepaald gebied en vervolgens weer vertrekt zodat er geen sprake is van officiële vestiging. Het aantal schadegevallen tijdens dit verblijf is wisselend. Zo heeft wolvin GW998F in 2018 een aantal maanden zonder schadegevallen doorgebracht in het hart van Drenthe om zich vervolgens definitief te vestigen op de Noord-Veluwe. Wolf GW1261M heeft zich tot aan medio 2020 veel opgehouden in het hart van Drenthe, waarbij in deze en in aanliggende regio's 25 aanvallen op schapen hebben plaatsgevonden. Het interprovinciaal wolvenplan 2018 voorziet hier niet in.

Uit de inmiddels opgebouwde schadestatistiek blijkt dat bepaalde gebieden relatief vaak worden bezocht door zwervende wolven. Bijvoorbeeld Zuid Drenthe en delen van Overijssel en Noord-Brabant. Dit zijn de zogenaamde wolvencorridors. Ook hier voorziet het interprovinciaal wolvenplan 2018 niet in.

De schadegevallen die optreden in de hierboven beschreven situaties geven aanleiding tot onrust en frustratie bij dierhouders, wat indruist tegen de overheidsdoelstelling van maatschappelijke acceptatie van de terugkeer van de wolf in Nederland.

Gezien de jaarlijks toenemende omvang van de wolvenpopulatie in Duitsland, Nederland en België zijn de hierboven beschreven situaties steeds vaker te verwachten. Het beleid moet hierop anticiperen. In meerdere provincies heeft dit manco in het wolvenplan geleid tot fricties. Het is daarom raadzaam om met de aanpassing van het beleid niet nog een jaar te wachten totdat in 2022 een nieuwe versie van het interprovinciaal wolvenplan wordt vastgesteld.

Advies
Derhalve adviseert het Landelijk Overleg Wolf de provincies om zich bij het aanwijzen van gebieden, waarvoor een subsidieregeling voor preventie van wolvenschade van toepassing is, niet te beperken tot leefgebieden rond een vastgesteld wolventerritorium maar ook risicogebieden erbij te betrekken.

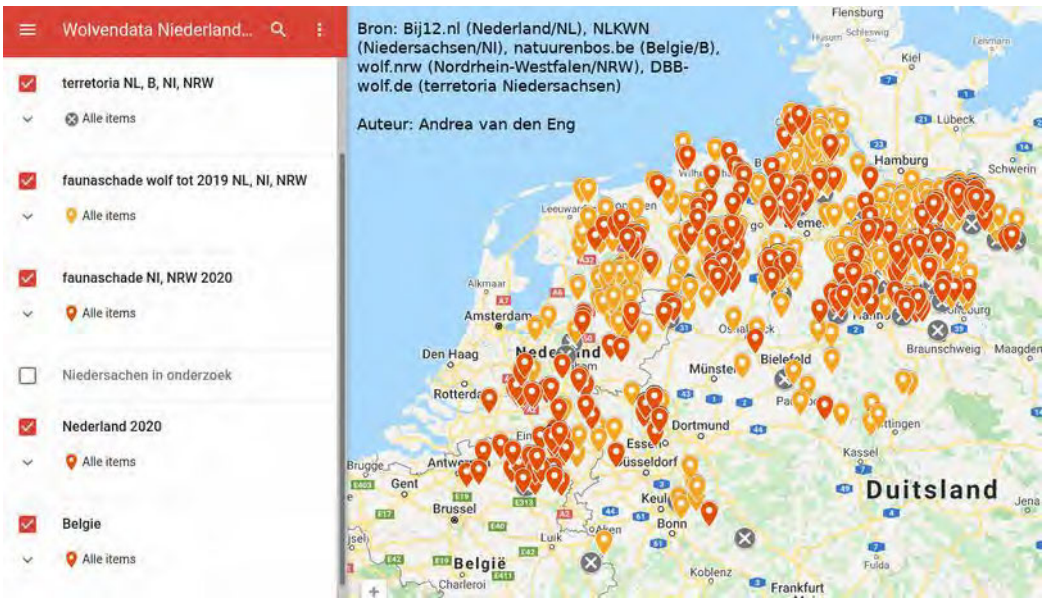

Agendapunt 2.3 Landelijk Overleg Wolf 04 02 2021

Voortzetting tegemoetkomingsregeling

Bespreekpunten:

Onderstaand een voorstel voor de heroverweging van de tegemoetkomingsregeling.
Graag uw reactie hierop.

De vraag die op een zeker moment beantwoord dient te worden is of en zo ja welke wijzigingen dienen plaats te vinden in de huidige regeling. Voor nu gaat het vooral om, om de aanpak van de 'heroverweging' in beeld te brengen. Inhoudelijk discussie over keuzes volgt later nog wel.

Het LOW wordt gevraagd op deze notitie te reageren en specifiek aan te geven **waar en waarom er wensen zouden kunnen bestaan** om tot een andere beperktere dan wel een ruimhartiger tegemoetkomingsregeling te komen.

Daarbij opgemerkt dat dit **inventariserend** is bedoeld. In het kader van het opstellen van een nieuwe wolvenplan zullen hierover later nadere voorstellen volgen en besluitvorming plaatsvinden.

Mogelijkheden voor eventuele heroverweging tegemoetkomingsregeling

Introductie

Op basis van het Interprovinciale wolvenplan is bepaald dat tot 1 januari 2021 een tegemoetkoming in de schade wordt gegeven voor wolvenschade. Dit om hiermee ervaring op te doen en dierhouders de kans te geven zich voor te bereiden (zo mogelijk gestimuleerd door een provinciale subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen) en het maatschappelijk draagvlak te vergroten.
Daarna zal dit beleid opnieuw worden bezien. Bekend is ook dat er wensen zijn hier anders mee om te gaan.
M.a.w. het is niet vanzelfsprekend dat de tegemoetkomingsregeling in deze vorm zal worden voortgezet. Deze notitie is inventariserend en geeft een aanzet voor de discussie hierover om t.z.t. in het kader van het nieuwe wolvenplan hierover een afgewogen voorstel te doen en besluitvorming te doen plaatsvinden.

Dat betekent in ieder geval dat op enig moment nader besloten dient te worden over de voortzetting van de huidige tegemoetkomingsregeling. Hiervoor is o.a. nodig:

- In beeld brengen keuzes t.a.v. voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd.
- Daarbij bijvoorbeeld duidelijkheid bieden om mogelijk vanaf 2022 als voorwaarde voor toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen leefgebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door genormeerde afrasteringen; en derhalve géén aanspraak meer kunnen maken op een tegemoetkoming.
- Overwegen (daaraan) nadere eisen te stellen;
- Opties in beeld brengen t.a.v. wel of geen vergoeding van andere kostenposten zoals arbeid, vervolgschade e.d.

<u>Afbakening: andere aspecten, géén onderdeel van deze discussie notitie:</u>

- Waardebepaling van de dieren – wordt *apart* bezien
- Tegemoetkoming andere gehouden diersoorten dan schapen– wordt *apart* bezien
- Tegemoetkoming veroorzaakt door andere diersoorten, bijv. Goudjakhals – wordt *apart* bezien
- Vergoedingsregelingen voor preventieve maatregelen – valt hier buiten is een bevoegdheid van de afzonderlijke provincies resp. provinciale gebiedscie's.

Aandachtspunten voor/vragen aan het LOW

Het is denkbaar dat er vanuit de dierhouders wensen zijn tot meer of andere vormen van schadevergoedingen. Bijv. kunt u aangeven welke andere kosten er, bij een wolvenschadegeval aan de orde kunnen zijn, en zo ja waarom en in welke mate (indicatie omvang/berekeningswijze) een tegemoetkoming dient te worden verleend?

1. Welke arbeidskosten zouden dienen te worden vergoed?
2. Welke vervolgschade kan daarbij aan de orde zijn? NB: op dit punt ligt jurisprudentie.
3. Welke overige andere schade zou er kunnen zijn?

Beoordeling en afweging

Het is goed om hierover van gedachten te wisselen en te inventariseren, te verkennen en te beoordelen of er redenen zijn op andere wijze met de tegemoetkoming om te gaan.
Hierbij spelen beleidsmatige, juridische en financiële, argumenten van rechtmatigheid, redelijkheid, billijkheid en tevens inhoudelijke en praktische overwegingen een rol.

Voor alle duidelijkheid, op dit moment is het de fase van inventarisatie van wensen.
Het (beleidsmatige) oordeel hier over volgt later in een voorstel.

Dan kunnen grofweg de volgende opties worden voorgesteld:
Opties:
1. Doorgaan met huidige richtlijn.
2. Stoppen met de tegemoetkoming.
3. Doorgaan met een aangepaste tegemoetkomingsregeling. Bijv. door onderscheid te gaan maken in aangewezen leefgebied en gebieden daarbuiten. Bijv. door hiervoor perioden te gaan hanteren.

Opbouw van deze notitie:
Doel: het in beeld brengen waar het over gaat:
A. huidige uitgangspunten en werkwijze
B. (nieuwe) wensen of mogelijke wijzigingen

A. Huidige tegemoetkomingsregeling op basis van het Interprovinciaal wolvenplan

Dierhouders zijn wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren te beschermen tegen mogelijke roofdieren.
(Besluit Houders van Dieren paragraaf 2, artikel 1.6 lid 3 "een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren.")

In het **Interprovinciaal wolvenplan** is daarnaast bepaald dat:
- BIJ12 onder voorwaarden een tegemoetkoming kan verlenen voor schade veroorzaakt door in het wild levende dieren aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren. Schade aan niet bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren is in principe een algemeen maatschappelijk risico dat burgers geacht worden zelf te dragen.
- In afwijking hierop is bepaald dat zowel bedrijfsmatig gehouden dieren als niet-bedrijfsmatig gehouden dieren in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.
- Als algemeen uitgangspunt geldt dat bij de beoordeling van verzoeken om tegemoetkoming, díe schade wordt vergoed die redelijkerwijs niet of niet geheel ten laste van de grondgebruiker behoort te worden gebracht. De wet voorziet in een tegemoetkoming in de geleden schade, maar hieruit kan geen aanspraak op een volledige schadevergoeding/schadeloosstelling worden ontleend. Dit uitgangspunt is bevestigd in jurisprudentie: het moet gaan om directe schade veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort. Dit houdt in dat vervolgschade en bijkomende schade niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komt.
- Er wordt géén eigen risico berekend én evt. leges (behandelbedrag) worden terugbetaald.
- Preventieve maatregelen zijn niet verplicht gesteld om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming (m.a.w. er wordt niet getoetst aan de eisen uit de FPK BIJ12)
- In afwijking van de algemene uitgangspunten worden ook de kosten van de dierenarts en de kosten van de kadaver ruiming beschouwd als directe schade en vergoed.

Beleidsregels faunaschade
De algemeen geldende **beleidsregels faunaschade** vormen de basis en het vertrekpunt voor tegemoetkomingen in faunaschade.

Richtlijn
De werkwijze m.b.t. de tegemoetkomingen is vastgelegd in de '**Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij**'. Zie: https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/10/Richtlijn-voor-de-taxatie-en-prijzen-bij-wolvenschade-in-de-schapenhouderij.pdf

Samengevat:

- Dierhouders zijn wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren te beschermen tegen mogelijke roofdieren.
- Desalniettemin hebben de provincies, in afwijking hierop, in het Interprovinciaal wolvenplan en de Richtlijn een wijze van tegemoetkomen vastgelegd.
- Op dit moment wordt tegemoetkoming verleend:
  Indien via DNA of anderszins is aangetoond dat wolf 'de dader' is van de schade aan bedrijfsmatige en niet-bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)huisdieren dat de volgende zaken uitbetaald kunnen worden:
  - tegemoetkoming voor de waarde van de door wolf gedode dieren, incl.de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
  - de kosten van de dierenarts
  - de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac)
  - de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
  - de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade

Daarbij zij opgemerkt dat BIJ12 alleen de directe schade betaald, dus géén indirecte of zgn. vervolgschade. Dit uitgangspunt is ook door jurisprudentie bevestigd. In het geval van wolvenschade wordt vooralsnog een uitzondering gemaakt – in afwijking van de geldende tegemoetkomingsregels - voor de kosten van de dierenarts en de Rendac.

Op grond van de Wet natuurbescherming hebben provincies de taak om in voorkomende gevallen tegemoetkomingen in faunaschade te verlenen. Er geldt hiervoor een beoordelingsruimte waarin invulling is gegeven door middel van beleidsregels. Er bestaat geen ongelimiteerd recht op een vergoeding van schade. De benadeelde moet alles in het werk stellen om schade te voorkomen of beperken. Daarbij is het uitgangspunt dat de verantwoordelijkheid tot het voorkomen en beperken van faunaschade bij de aanvrager zelf ligt.
Als de aanvrager de schade kan voorkomen of beperken dan komt de schade niet voor een vergoeding in aanmerking. Pas als schadebestrijding niet in enigerlei vorm is of kan worden toegestaan, zal besloten worden tot het eventueel toekennen van een vergoeding. Verder komt schade die tot het normale bedrijfsrisico behoort niet voor een vergoeding in aanmerking, waarbij geldt dat een zekere mate van schade door in het wild levende dieren voor lief genomen moet worden. Met dit idee als uitgangspunt geven provincies invulling aan de beleidsregels. Voorts stelt verweerder de taxatierichtlijnen vast.
Alleen directe schade komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Directe schade is de schade die rechtstreeks wordt aangericht aan het gewas en het dier zelf. Geen tegemoetkoming wordt dus verleend voor indirecte schade of gevolgschade. In het geval van schade door de wolf is directe schade dus schade aan de schapen of overige vee. Al het overige is indirecte schade. Voor schade veroorzaakt door de wolf zijn hierop enkele uitzonderingen bepaald in de richtlijn. In de richtlijn staat welke andere schades wel in aanmerking komen voor een tegemoetkoming en welke andere schades in ieder geval niet in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.

In de richtlijn is verder (niet limitatief) bepaald dat in ieder geval géén tegemoetkoming wordt verleend voor:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen)
- de tijd die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen

Tot op heden is deze werkwijze naar tevredenheid van betrokkenen uitgevoerd. Immers er zijn slechts 10 bezwaren en 1 beroep aan de orde (geweest) (d.d. 120121).

Opgemerkt zij dat ook in het kader van een beroepsprocedure over wolvenschade de eis om indirecte schade te vergoeden door de rechtbank Groningen is afgewezen.

Overzicht van de tegemoetkomingen
Een totaal overzicht van de schadeafhandelingen is te vinden op website
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

In de uitvoering bepaald de onafhankelijke taxateur (in opdracht van BIJ12 werkzaam) de waardebepaling van de dieren en zorgt de dierhouder voor toelevering van de benodigde bewijsstukken (rekeningen e.d.). Daarna vindt bij BIJ12 een tweede beoordeling plaats waarna een besluit wordt opgesteld en uitbetaald.

Hoe nu verder?
Er is bewust gekozen voor een (in tijd begrensde) regeling tot 1 januari 2022 om ervaring met dit (toen nog) nieuwe fenomeen op te doen, te bevorderen dat er wordt ingezet op preventieve maatregelen en aldus bij te dragen aan het draagvlak voor de aanwezigheid van wolven in Nederland door relatief ruimhartig tegemoetkoming te verlenen.

Heroverweging bestaande richtlijn
a) De huidige richtlijn voorziet in een *tijdelijke* tegemoetkoming. De vraag dient gesteld te worden of de provincies hiermee wel of niet door willen gaan.
b) De huidige richtlijn is *ruimer* dan voorzien in de 'standaard' tegemoetkomingen. De vraag dient gesteld te worden of de provincies hiermee wel of niet door willen gaan.
c) De huidige richtlijn kent *geen voorwaarden* m.b.t. aanwezigheid van adequate preventieve maatregelen. De vraag dient gesteld of dit zo dient te blijven.
d) *Gebruikservaringen leren* dat het handig is om (bij voortzetting van de tegemoetkoming):
- een check, actualisatie, te doen op de prijsstelling van de schapen
- andere diersoorten in 'het systeem' toe te voegen
- duidelijker zijn over de omgang met vermiste dieren
- goudjakhals opnemen als soort waarvoor een tegemoetkoming wordt uitbetaald

Agendapunt 2.2 Landelijk Overleg Wolf 04 02 2021

Juridische analyse wolf - voorstel voor opdrachtverlening

Bespreekpunten:

Bijgaand het voorstel voor de juridische uitvraag zoals in de IPO wolvenwerkgroep besproken.

Bent u het inhoudelijk eens met de gestelde vragen?
Oftewel geeft dit antwoord op wat u zou willen weten?

Ter kennisname:

Vervolg
Bij BIJ12 zal een Offerteprocedure gaan worden doorlopen en die wordt ondertussen voorbereid.

Goudjakhals wordt als optie meegenomen, daarmee is nog niet besloten dat wij dit ook kunnen of willen gaan doen. Die keuze dient dus nog te worden gemaakt.

Aan wie gaan wij offerte vragen:
Het voorstel is dit via een enkelvoudige aanbesteding te doen bij Arie Trouwborst (Tilburg University). Hij is dé deskundige specialist op dit gebied. Zie ook zijn vele rechtswetenschappelijke publicaties over het Europese en Nederlandse natuurbeschermingsrecht dat van toepassing is op de wolf.

Planning:
19 januari IPO wolvenwerkgroep
voorbereiding uitvraag inzetten
4 februari LOW
februari uitvraag opstellen
maart aanbesteding
april-mei-juni
begin juli concept versie
augustus eind versie in IPO wg en LOW

Juridische analyse wolf - voorstel voor opdrachtverlening

Introductie
Over de juridische aspecten m.b.t. de wolf (*Canis lupus)* blijft discussie aanwezig. De wens is om één document te verkrijgen waarin alle vraagstukken (zie hieronder) worden geduid. Dit zou het aantal discussiepunten sterk moeten beperken dan wel moeten gaan voorkomen. Ook al zal er vermoedelijk altijd wel enige ruimte blijken voor juridische interpretatie.

Doel
Duidelijkheid te geven over de juridische status van de wolf in Nederland alsmede duidelijkheid te geven over welke ontheffing-/vergunningsprocedures gevolgd dienen te worden bij de praktische invulling. Daarbij dienen de gevolgen van die juridische status in breder perspectief te worden geduid. M.a.w. wat zijn de gevolgen voor onze beleidsvorming en handelingsmogelijkheden.

De uitvraag is als volgt geformuleerd:

Beoogd eindresultaat:
Een advies(-rapport) én een separate praktische handleiding (mogelijk te dienen als toekomstig bijlage voor een nieuw wolvenplan)

A. **Een beschrijving van het natuurbeschermingsrecht dat in Nederland van toepassing is op de wolf.** D.w.z. de juridische status van de wolf in de context van de Europese en Nederlandse wet- en regelgeving. Inclusief interpretatie/aanbevelingen van de voorwaarden. Het gaat hierbij over de algemene voorwaarden die situatie specifiek dienen te worden toegepast cq. afgewogen.
B. **Een handleiding voor een aantal specifieke situaties** (stappenplan waarin aangegeven staat hoe in juridisch opzicht te handelen in praktische situaties) voor hoe te handelen in praktische situaties. Welke stappen, vergunningen, ontheffingen zijn nodig om bepaalde handelingen uit te mogen voeren. Dit blijft algemeen in het besef dat er altijd sprake is van maatwerk en specifieke omstandigheden, kennis en praktische zaken als draagvlak, uitvoerbaarheid e.d. Dat blijkt pas in de toepasbaarheid van de praktijk.
C. Hetzelfde m.b.t. onderdeel A voor de **Goudjakhals** (apart te offreren, om dit apart te kunnen besluiten)

Welke vragen dient het adviesrapport te beantwoorden:
Sub A:

1. **Analyse wettelijk/Europeesrechtelijk, idem m.b.t. nationaal Nederlands,** kader en relevante ontwikkelingen en de meeste recente jurisprudentie daarin meegenomen; Waaruit blijkt wat wel of niet is toegestaan bij het omgaan met wolven d.w.z. de handelingen die hiermee samenhangen. Daarbij dient ook in juridisch opzicht een uitspraak te worden gedaan op welke basis een '**Gunstige staat van instandhouding'** kan worden bepaald.
2. Onderdeel is tevens een **rechtsvergelijkend onderzoek** tussen de verschillende Europese landen, waarbij in ieder geval Duitsland, België, Frankrijk in ogenschouw dienen te worden genomen. Duidelijk dient te zijn op basis waarvan eventuele verschillen in toepassing van Europese wetgeving mogelijk zouden zijn.
3. Analyse juridische mogelijkheden m.b.t. de **ruimtelijke aspecten**. Er dient duidelijkheid gegeven te worden over de (juridische) vraag of de provincies (of andere overheden) bevoegd zijn om gebieden aan te wijzen waar de wolf op voorhand welkom is respectievelijk niet welkom is. Onder welke voorwaarden dit kan en wat de juridische consequenties zijn dient u hierbij duidelijk te maken. Bijvoorbeeld om corridors, (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen),

gebieden als wolf vrije zones of juist als toegestane wolvenverblijfplaats e.d. aan te wijzen. Dat dit vervolgens zou kunnen leiden tot het wel of niet toepassen van financiële regelingen is geen deel van de vraag.

4. Analyse m.b.t**. het beheer van wolven**. Specifiek wat zijn de mogelijkheden ook m.b.t. nemen van **wolfwerende maatregelen** (van verjagen tot weren/voorkomen) en zo ja onder welke voorwaarden. Idem m.b.t. het bewust en gericht **doden** van (afschot) wolven.
5. De analyse in het advies dient tevens antwoord te geven op de volgende specifieke vragen:
6. Voor welke handelingen een ontheffing/vergunning mogelijk is en zo ja onder welke voorwaarden of indien niet mogelijk op basis van welke gronden dit het geval is/zou zijn. Dit kan aan de hand van bepaalde scenario's fictieve situaties onder B. nader worden uitgewerkt.

Het idee is dat dit onderdeel kan volstaan met een samenvattend en concluderend overzicht van bestaande publicaties (actuele literatuurstudie). Uiteraard te voorzien van referenties, jurisprudentie e.d.

Sub B:
In de praktijk van het omgaan met wolven kunnen zich verschillende situaties voordoen waarin actief handelen wenselijk of zelfs geboden is, maar waarbij voorafgaand daaraan betreffende handeling juridisch getoetst moet zijn (zie onder A).

In dit onderdeel willen wij helderheid over: Welke juridische mogelijkheden hebben provincies om in probleemsituaties, een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming te verlenen die is gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf en welke juridische onderbouwing is hierbij mogelijk gelet op de in de Wet natuurbescherming genoemde eisen? Welke vergunningen of ontheffingen zijn, anders dan een ontheffing o.g.v. de Wet natuurbescherming, nodig voor de genoemde handelingen m.b.t. een wolf.

De wens is om hiervoor een handleiding/stappenplan/draaiboek/stroomschema te hebben waardoor voorafgaand dan wel op het moment dat het zich voordoet adequaat in actie te kunnen komen en tot de juiste toestemmingen te komen om de beoogde handelingen wel/niet mogelijk te maken. Duidelijk moet zijn welke ontheffing/vergunning op basis van welke wetten/regelgevingen benodigd is en wie deze kan of dient aan te vragen en waar deze dient te worden aangevraagd.
Aldus ontstaat een overzicht waarin aangegeven wordt in welke situaties, welke instantie bij welk orgaan vergunning/ontheffing moet aanvragen.

De situaties die wij u vragen uit te werken en waarin wij hierbij minimaal willen voorzien zijn:

1. Het aantreffen van een gewonde wolf en dientengevolge handelingen die gericht zijn op vervoer, behandeling, opvang en het weer loslaten van het dier.
2. Het aantreffen van een dode wolf.
3. Het verjagen van een wolf. Zoals in het Interprovinciale wolvenplan genoemd.
4. Het vangen van een wolf.
5. Het vervoeren van een wolf.
6. Het verdoven van een wolf. etc. zie 1.
7. Het zenderen van een wolf.
8. Het loslaten/uitzetten van een wolf.
9. Het doden van een wolf m.b.v. een geweer.
10. Het omgaan met hybride wolven.
11. Het omgaan met 'wolf haren' en 'wolf drollen'

De wens is om per situatie te komen tot een soort van stroomschema waarin is aangegeven, wanneer, hoe en waar, bij wie (bevoegd gezag e/o instantie) te handelen om in juridisch opzicht zuiver te kunnen opereren in de genoemde situaties.

Mocht u zelf nog andere situaties willen voorstellen , houden wij ons aanbevolen voor suggesties ter zake.

Sub C:
Goudjakhals
Ter voorbereiding op het vaker voorkomen van de Goudjakhals in Nederland willen wij apart geoffreerd ,eenzelfde soort van uitwerking (zoals onder A benoemd) voor deze diersoort hebben. Bekend is dat deze soort een andere onderscheidende juridische status heeft. Specifiek geldt hier de vraag welke noodzakelijke stappen/besluiten nodig zijn om op vergelijkbare wijze als bij de wolf tot schadeafhandeling over te kunnen gaan.

Achtergronden uitvoering
BIJ12 gaat er vanuit dat u beschikt over de benodigde kennis en reeds publicaties hierover heeft gedaan. In eerste instantie denken wij dan ook aan een kortlopende opdracht, gebaseerd op literatuurstudie, verwerking van de laatste jurisprudentie en inzichten. M.a.w. het wiel hoeft hierover niet uitgevonden te worden, veel is bekend, maar aan verandering en nieuwe ervaring onderhevig. Het resultaat mag daarmee een update zijn van bestaande kennis en/of publicaties.

Beschikbare documenten:
p.m.

Overige eisen:
1. De opdracht dient voor 1 augustus te zijn afgerond.
2. U dient e.e.a. in **PDF en Word versie** op te leveren.
3. De analyse dient over een deugdelijke **samenvatting** te beschikken die ook voor niet juristen begrijpelijk leesbaar is.
4. Wij voorzien minimaal een viertal **overlegmomenten** tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. te weten: bij de start, tussentijds over een concept versie en een tweetal eindpresentaties voor enerzijds de IPO werkgroep en anderzijds het Landelijk Overleg Wolf.

Agendapunt 2.1 Landelijk Overleg Wolf 04 02 2021

Fact finding-study wolf - voorstel voor opdrachtverlening

Bespreekpunten:

Bijgaand het voorstel voor de uitvraag van de fact finding-study zoals in de IPO wolvenwerkgroep besproken.

Bent u het inhoudelijk eens met de gestelde vragen?
Oftewel geeft dit antwoord op wat u zou willen weten?

Ter kennisname:

Vervolg
In overleg tussen IPO en LNV is overeengekomen om ten aanzien van het maken van een nieuwe fact finding-study wederom samen op te trekken als gemeenschappelijk opdrachtgever. BIJ12 heeft hierin een trekkende rol. BIJ12 bereidt daarom een offerteprocedure voor en deze wordt vervolgens in gang gezet.

Aan wie gaan wij offerte vragen:
Gezien de omvang van het vraagstuk zal de opdracht via een meervoudige onderhandse aanbestedingsprocedure lopen. Dit betekent dat aan meerdere partijen gevraagd wordt om een offerte uit te brengen.

Voorlopige planning:
4 februari LOW

- februari definitieve uitvraag opstellen
- maart-april aanbesteding
- mei-juni-juli uitvoering
- begin augustus concept versie
- eind augustus/begin september eind versie in IPO Werkgroep en LOW

Fact finding study wolf - voorstel voor opdrachtverlening

Introductie

Momenteel hebben meerdere wolven zich officieel in Nederland gevestigd en is er al twee jaar sprake van voortplanting. Daarbij zorgt de terugkeer van de wolf voor maatschappelijke beroering, waarbij het publieke debat sterk gedomineerd kan worden door emoties, variërend van enthousiast tot negatief. Tevens is er sprake van discussie over de getrouwheid van de informatie.

In 2012 werd in opdracht van het Ministerie van EZ, IPO en het Faunafonds door Wageningen Universiteit (Alterra) een rapport uitgewerkt over de wolf (De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland: een 'fact finding study', *Groot Bruinderink et al.,* 2012)**.** Het rapport werd geschreven als voorbereiding op een – toen nog - waarschijnlijke terugkeer van de wolf in Nederland. Deze studie vormde de opmaat voor het maken van het eerste Interprovinciaal Wolvenplan (2019).

Doel

Het huidige Interprovinciaal Wolvenplan (2019) voorziet er in dat het plan in 2021 wordt herzien zodat ook na 2021 richting gegeven wordt aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf. Het is van groot belang dat de provincies bij deze herziening beslissingen nemen die op feitelijke gegevens zijn gebaseerd. Dit is aanleiding om het fact finding-rapport uit 2012 te actualiseren. Eén van de belangrijkste vragen daarbij is wat we hebben geleerd van de eerste jaren waarin er sprake is van gevestigde wolven in Nederland. Inmiddels is er niet alleen ervaring opgedaan met wolven in Nederland maar is de kennis over de wolf in West-Europa enorm gegroeid. Een nieuwe fact finding-study levert een geactualiseerd overzicht van de beste wetenschappelijke kennis van het moment en kan aanbevelingen opleveren om tot co-existentie te komen met een groot roofdier als de wolf in een drukke menselijke leefomgeving als Nederland.

Beoogd eindresultaat

Het resultaat van deze opdracht omvat antwoorden op de hieronder aangeduide vragen. Het resultaat moet gebaseerd zijn op feiten aan de hand van onder meer (wetenschappelijk) onderzoek en/of op een veelvoud aan ervaringen.

De vragen zijn verschillend van aard en zijn gecategoriseerd naar de volgende indeling 'Verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht', 'Gedrag en wolf-mens relatie', 'Beleid, schade, monitoring en beheer' en 'Ecologie'. Er is aan de hand van een combinatie van prioriteit en haalbaarheid een onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire vragen. Het kan voorkomen dat niet op alle vragen een antwoord te geven is of het budget hier toereikend voor is. Indien niet op alle vragen een antwoord te geven is dan vragen wij om een onderbouwing waarom hier (op dit moment) nog geen inzicht in gegeven kan worden. Hierbij kan eventueel een perspectief of een advies gegeven worden over hoe en wanneer wel antwoord op de vraag gegeven kan worden. Indien reeds tijdens het offertetraject duidelijk is dat dit aan de orde is, kan dit benoemd worden in de offerte.

Primaire vragen

1. <u>Verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht</u>
   1.1. Wat is de herkomst van de wolven?
      a. Wat is de herkomst van de wolven in Nederland?
      b. Wat is de herkomst van de wolven in Europa?
      c. Zijn de wolven in Centraal Europa, het Alpengebied en/of Nederland (deels) illegaal uitgezet?
      d. Indien hier sprake van is wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welke beheer is dan aangewezen?

1.2. Is er bij de (genetisch vastgesteld) wolven in Nederland sprake van hybridisatie met honden?
   a. Is dit aan de orde voor wat betreft de wolven in Centraal Europa/ het Alpengebied?
   b. Indien hier sprake van is; wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welke beheer is dan aangewezen?

1.3. Zijn er hotspots / corridors in Nederland aan te wijzen die veelvuldig worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)?
   a. Hoe is het schadebeeld binnen deze hotspots/corridors? In hoeverre is er tussen de hotspots/corridors een merkbaar verschil te zien?

1.4. Kan op basis van de huidige inzichten, een uitspraak gedaan worden over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven (bijvoorbeeld aan de hand van geschikte biotopen, voedselaanbod en menselijke beïnvloeding (infrastructuur, steden, verstoring))?

1.5 Wat is de verwachte ontwikkeling van de aantallen wolven in Nederland in ruimte en tijd?
   a. Is er daarbij een uitspraak te doen over welke landschapstypes of habitats in Nederland het meeste aangedaan worden door wolven?

1.6 Welke functie vervult Nederland voor de wolf als gekeken wordt naar territoriale vestiging, voortplanting en dispersie ('zwervende' wolven) vanuit andere populatie(s)?
   a. Hoe kan dit zich gaan ontwikkelen?

1.7 Waar in Nederland (geografisch gezien) kunnen wolven waarschijnlijk duurzaam leven?
   a. Zijn hierin regionale verschillen in te ontdekken?

1.8 Kan in Nederland een levensvatbare, genetisch vitale wolvenpopulatie ontstaan, gezien de ecologische draagkracht van Nederland?

1.9 In hoeverre kan Nederland van belang zijn voor de staat van instandhouding van de Europese wolvenpopulaties (zoals de Europese Laaglandpopulatie en Alpine populatie)?

2. <u>Gedrag en wolf-mens relatie</u>

2.1. Welk gedrag van wolven, onder andere ten opzichte van mensen, is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?
   a. In hoeverre is er sprake van een verandering in gedrag in door mensen dichtbevolkte gebieden?

2.2. Hoe kan een 'probleem'wolf ontstaan?

2.3. Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?

2.4. Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn inmiddels elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
   a. Zijn hierbij verklarende oorzaken te benoemen?

2.5. Wat zijn de mogelijke gevolgen van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor recreatie en verkeersveiligheid?

3. <u>Beleid, schade, monitoring en beheer</u>

3.1. Wat is het beleid van andere landen als het gaat om het toestaan van derogaties (bijvoorbeeld voor afschot van wolf) en welke overwegingen betrekken zij hierbij om die derogaties toe te staan?

3.2. Welke ervaringen zijn er met betrekking tot afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag van de wolvenroedel?

3.3. Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?

3.4. Welke ervaringen zijn er met verjagingsmethodes in andere landen?
   a. Welke verjagingsmethode(s) worden in andere landen toegepast (indien aan de orde)?
   b. Wat is de effectiviteit van deze verjagingsmethode(s)?
   c. Wat zijn de oorzaken van het wel of niet effectief zijn van deze methode(s)?
   d. In hoeverre is het, vanuit praktische toepassing bezien, in Nederland mogelijk om verjagingsmethodes toe te passen?

3.5. Wat is het verwachte effect op de wolf als gevolg van het gevoerde faunabeheer in Nederland, kijkend naar beschikbaarheid van wilde prooien?

4. <u>Ecologie</u>

4.1. Dieet: wat eten wolven in Nederland gebaseerd op reeds beschikbare praktijk inzichten (aan de hand van wolvenkeutels, kadavers prooidieren etc.) en literatuuronderzoek?

4.2. Wolf in het ecosysteem: wat zijn volgens de meest recente inzichten en ervaringen (op basis van literatuur) de effecten van de wolf op het ecosysteem? Bijvoorbeeld voor:
   a. De verwachting van profiterende soorten;
   b. Effecten op hoefdieren;
   c. Verandering landschap (o.a. door aanpassing graasdruk).

Secundaire vragen

1. Welke nieuwe ontwikkelingen zijn er op het vlak van genetische methodieken & uitwisseling van data met andere landen in Europa? In hoeverre bieden deze nieuwe ontwikkelingen een meerwaarde ten op zichtte van de huidige methodieken?

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 9 juli 2021 10:00
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag LOW
Bijlagen: AGENDA LOW 130721.pdf; Bijlage 4 Memo voorzitter LOW 130721.pdf; Bijlage 6 Openbaarheid data op website BIJ12 LOW 130721.pdf; Bijlage 9 Verslag LOW 300321.pdf

Beste allen,
In de bijlage kunnen jullie de agenda voor het aankomende LOW, de bijbehorende stukken en het verslag vinden, zoals ook doorgestuurd naar de deelnemers van het LOW.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies
Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
13 juli 2021

Datum: 13 juli 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. **Opening en welkom**
   Inclusief kennismakingsrondje in verband met nieuwe leden: [redacted] namens VGSN en Erwin Virginia namens het Ministerie van LNV.

2. **Vaststelling agenda**

3. **Mededelingen**

4. **Memo voorzitter LOW – zie bijlage 4**
   Ter bespreking.

5. **Stand van zaken dossier wolf**
   Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

6. **Openbaarheid gegevens monitoring wolf – zie bijlage 6**
   Ter kennisname en bespreking.
   Mede naar aanleiding van verzoek vanuit LTO is er nader gekeken naar de wijze waarop BIJ12 de monitoringsgegevens kan openbaren. Zie bijgaand voorstel zoals met de provincies is vastgesteld.

7. **Overige agendapunten**
   Ter bespreking.
   Op basis van de ingekomen reacties zijn onderstaande punten genoteerd. We zullen stilstaan bij de vraag hoe dit in dit overleg aan de orde dient te komen. [redacted] zal hier nader vorm aan geven.

   a. Hoogtenorm afrastering en gedrag wolf in relatie tot escalatieladder (Noord-Brabant)
   b. EU beschermingsniveau (o.a. populatie en gunstige staat van instandhouding)
   c. Extra arbeidsinzet
   d. GW1625m, cameraopstellingen en beoordeling taxateur, rapport Wim Tegels

8. **Rondje langs de velden**
   a. Gelderland
   b. Overijssel
   c. Drenthe
   d. Friesland
   e. Noord-Brabant

f. Limburg

9. Verslag d.d. 30 maart 2021 – zie bijlage 9
Ter vaststelling.

10. Rondvraag

11. Datum volgende vergadering
Ter besluitvorming
Afspraak is om op dinsdag 5 oktober 2021 van 13.30 – 15.30 uur de volgende LOW bijeenkomst in te plannen. Ter bespreking is het voorstel dit fysiek te doen. Dat kan bij één van de herders die [redacted] voorstelt, dat kan ook ten kantore van BIJ12 in Utrecht.

Beoogde agenda volgende vergadering:
- Fact Finding Study wolf
- Juridische analyse wolf
- evt. overige agenda punten (afhankelijk van de voortgang tijdens de vakantie periode)

Overzicht van bijlagen:

Bijlage 4 – Memo LOW
Bijlage 6 – Openbaarheid monitoringsgegevens
Bijlage 9 – Verslag vorige vergadering

Werkt voor provincies

Bijlage 4 Memo voorzitter LOW 13 juli 2021

Memo

Van	Voorzitter LOW [redacted]
Aan	Deelnemers LOW
Datum	1 juli 2021
Onderwerp	Functie en werkwijze LOW
Bijlage(n)	-

AANLEIDING

Na enkele vergaderingen van het LOW worden accentverschillen in opvattingen over samenstelling en werkwijze van het LOW zichtbaar.
In dit memo heb ik deze als voorzitter op een rij gezet en enkele voorstellen gedaan .

FUNCTIES LOW

Een 4 tal functies van het LOW zijn in de gesprekken en de aangedragen agendapunten zichtbaar .:

- Een bijdrage vanuit de samenleving/maatschappelijke organisaties aan de voorbereiding van het nieuwe wolvenplan . IPO en Bij 12 richten zich qua aanpak, agendering etc. primair daar op .
- De wens van (sommige) maatschappelijke organisaties om alle relevante punten met betrekking tot de wolf die het bevoegd gezag raken, in het LOW te bespreken. De voortgang van andere onderwerpen dan die in het wolvenplan .
- Uitwisseling van informatie tussen provinciale wolven cie's en LOW
- De wens om onderling als partijen desgewenst overleg te plegen en zaken af te stemmen.

VOORSTEL WERKWIJZE

1) Aangedragen onderwerpen m.b.t. "de wolf" worden primair en zo veel mogelijk ingepast in de opzet , aanpak, proces , tijdplanning van de totstandkoming van het nieuwe wolvenplan. Daarmee wordt integraliteit van de aanpak bevorderd. Eigen inbreng van de leden van het LOW met betrekking tot onderdelen en thema's van dit plan worden tussentijds besproken en als bouwstenen beschouwd voor het plan.
2) Bij sommige onderwerpen kan bij deelnemers de sterke wens bestaan om eerder tot beleidsmatige conclusies te komen. Ook kan het LOW benut worden om andere punten aan de orde te stellen.

3) De volgende werkwijze stel ik voor:
- Indien er zaken aan de orde komen die niet kunnen wachten op besluitvorming in het kader van het Wolvenplan wordt dit via de voorzitter aan de bestuurlijke vertegenwoordiger gemeld.
- Vragen over de stand van zaken op aanpalende dossiers worden onder een apart agendapunt aan de orde gesteld en via het secretariaat gemeld aan de desbetreffende personen/organisatieonderdelen/bevoegde gezagen.
- Informatie uitwisseling tussen deelnemers/secretariaat : wordt zo ruim mogelijk ingevuld.

4) Informatie en uitwisseling informatie en beleid tussen LOW en provinciale wolven commissies: Personele unies tussen de leden van het LOW en de provinciale wolven cimmissies zijn bewust aangebracht. Dit vereist ook een afstemming tussen de secretariaten van prov. cie's en LOW.
   Alle verslagen en vergaderstukken worden tussen de secretariaten uitgewisseld.
   Primaire invalshoek provincie: preventieplan
   Primaire invalshoek LOW: landelijke beleidskader (Wolvenplan)
   In het altijd wat grijze tussengebied: wordt naar bevindt van zaken gehandeld.
5) Onderlinge afstemming tussen provinciale commissies kan zeer gewenst zijn voor wat betreft het preventieplan. Dat hoeft niet binnen het LOW en is zonder meer wenselijk.

SAMENSTELLING LOW

Het LOW is zo samengesteld dat een zo dekkend mogelijk spectrum aan opvattingen over en rollen et betrekking tot de wolf is vertegenwoordigd.
Het is daarmee geen kwantitatief/representatieve vertegenwoordiging maar een kwalitatief representatieve.
Op dit moment acht ik de volle breedte aan posities en opvattingen in het overleg aanwezig en is uitbreiding niet wenselijk.
Dit wil niet zeggen dat deze opvatting niet kan veranderen. Bij voorbeeld bij het in het leven roepen van nieuwe provinciale preventiecommissies dan wel dat in het wolvenplan aspecten aan de orde komen (nu nog niet voorzien) die aangrijpen op andere doelgroepen, aspecten en organisaties.

Werkt voor provincies

Bijlage 6 - Openbaarheid data op website BIJ12 LOW 130721

Memo

Van	[redacted] / [redacted]
Aan	Deelnemers LOW
Datum	1 juli 2021
Onderwerp	Openbaarheid wolvendata (uit de monitoring)
Bijlage(n)	-

1.1 Kern

De aanwezigheid van de wolf in Nederland wordt op verschillende manieren gedocumenteerd. Enerzijds worden (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen gemeld bij het Wolvenmeldpunt dat is ondergebracht bij de Zoogdiervereniging en waarvan BIJ12 namens de gezamenlijke provincies opdrachtgever is en anderzijds worden bij BIJ12 (vermoedelijke) wolvenaanvallen geregistreerd en afgehandeld. De (vermoedelijke) wolvenaanvallen en het bijbehorende proces worden gemeld op de website van BIJ12. De wolvenwaarnemingen (anders dan de schademeldingen) die binnenkomen via het Wolvenmeldpunt worden nog niet frequent op de website van BIJ12 geplaatst. Deze waarnemingen worden in de huidige situatie openbaar gemaakt middels de Tussenrapportage die eens in het kwartaal wordt gepubliceerd en jaarlijks via de NDFF.

Nu is door de provincies besloten om naast de schademeldingen, ook de waarnemingen vanuit het Wolvenmeldpunt periodiek op de website van BIJ12 te plaatsen. In deze memo is aangegeven wat dit besluit inhoudt.

1.2 Doel

Het voornaamste doel van het delen van deze data op de website van BIJ12 is transparantie te vergroten over de landelijk geïnventariseerde wolvendata die het gebied van verspreiding aanduiden, met daarbij in acht name de beschermde status van de wolf en de tijd die nodig is om de data op echtheid te kunnen valideren. Dit in aanvulling op de huidige werkwijze waarbij informatie via de Tussenrapportage (eens per kwartaal) en de NDFF (eens per jaar) wordt bekend gemaakt.

1.3 Toelichting voorstel

Besloten is om op de website van BIJ12, naast de schadedata, ook de (monitorings)data uit het Wolvenmeldpunt (WMP) inzichtelijk te maken. In paragraaf 1.4 is toegelicht om welke data het precies gaat.

Hieronder is aangegeven waartoe besloten is omtrent deze data:

- **De monitoringsdata wordt (waarschijnlijk) in juli op de Wolf-website van BIJ12 geplaatst.** Beoogd is om in deze periode, voor het eerst, de monitoringsdata naast de schadedata op de website van BIJ12 te plaatsen.

- **De monitoringsdata wordt in een separate tabel inzichtelijk gemaakt**. De monitoringsdata zal op de website separaat worden weergegeven van de schadedata.
- **Enkel gevalideerde wolvenmeldingen worden in de monitoringsdata tabel opgenomen**. Om het overzicht te behouden van waar daadwerkelijk wolvenwaarnemingen zijn gedaan en om ruis te voorkomen, worden enkel waarnemingen gepubliceerd die daadwerkelijk (volgens de SCALP[1]-methode) zijn aangeduid als 'zeker wolf' (C1 en C2).

  Dit betreft tot nu toe tussen de 10% (2018) en 27% (2020) van alle gemelde vermoedelijke wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt zijn binnengekomen.
- **De monitoringsdata worden aan het eind van elke maand geüpdatet**. De monitoringsdata op de website zal in de derde tot laatste week van de maand aangevuld worden met de waarnemingen van de maand ervoor (bijvoorbeeld: eind augustus worden de data aangevuld met alle gevalideerde data tot en met maand juli). De voornaamste reden hiervoor is de tijd die nodig is om de binnengekomen meldingen van die maand door deskundigen te valideren op echtheid. Daarnaast worden de gevalideerde monitoringsdata door BIJ12 eerst met de provincies gedeeld (begin derde week van de maand), alvorens deze voor iedereen openbaar worden gemaakt op de website. Zodoende hebben de provincies de tijd om zich voor te bereiden op eventuele vragen.

  De data die elke maand geüpdatet worden, betreffen waarnemingen die op basis van direct beschikbare of opvraagbare kenmerken gevalideerd zijn op echtheid (zoals camerabeelden, kenmerken wolvenspoor etc.). Een aantal wolvenwaarnemingen die ingestuurd zijn voor DNA-analyse worden niet maandelijks meegenomen in de update, omdat de kwartaalanalyse eerst uitsluitsel moet geven of het daadwerkelijk een wolf betrof. Zie ook het volgende punt:
- **De monitoringsdata worden eens per kwartaal geüpdatet met gegevens uit de DNA-analyses.** Eens per kwartaal voert WENR een genetische analyse uit op de monitoringssamples die in die afgelopen drie maanden bij hen zijn ingeleverd. Bij deze monitoringssamples wordt bepaald of het daadwerkelijk wolf betrof en, waar mogelijk, welk wolvenindividu het betrof. Deze soort- en individu-uitslagen worden, tijdens de reguliere update, toegevoegd aan de monitoringsdata op de website van BIJ12. Doorgaans zal er dan een maand zitten tussen het bekend worden van de DNA-analyses en het publiceren op de website van BIJ12. De update van deze gegevens (met name de koppeling van de data aan de individuen) vindt plaats na de publicatie van de Tussenrapportage die deze specifieke informatie toelicht.
- **De monitoringsdata op de BIJ12 website wordt aangeduid met een select aantal kenmerken.** De monitoringsdata zal bestaan uit de volgende gegevens:
  - Datum waarneming;
  - Locatie. Dit zal een groot gebied betreffen, namelijk de gemeentenaam of – indien de waarneming plaatsvond in de regio dat officieel door GS is aangewezen als leefgebied of risicogebied en waar een subsidieregeling geldt– dan wordt die term gebruikt. Dit betekent dat voor waarnemingen die plaatsvonden in die gebieden, de volgende termen gehanteerd worden: Hart van Drenthe (provincie Drenthe), Noord-Veluwe, Midden-Veluwe of Zuidwest Veluwe (provincie Gelderland) of Groote Heide (provincie Noord-Brabant en Limburg). Door op deze schaal de

[1] SCALP is de standaardaanduiding van de waarschijnlijkheid dat een waarneming betrekking heeft op een bepaalde diersoort (in dit geval de wolf). De aanduiding is ontwikkeld in het kader van het project "Status and Conservation of the Alpine Lynx Population (SCALP)". Centraal staat de verifieerbaarheid (documentatiekwaliteit) van een waarneming, ongeacht wie de waarneming heeft verricht. De SCALP-criteria C1 en C2 betreffen zekere, bevestigde wolvenwaarnemingen.

waarnemingen te plaatsen, wordt voorkomen dat mensen op gerichte locaties kunnen gaan zoeken naar wolven;
    - Provincie;
    - Type waarneming. Er is onderscheid te maken in de volgende 5 typen waarnemingen: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. De schade data (kadaver van een landbouw(huis)dier) wordt bewust niet meegenomen in dit overzicht. Deze staat in de 'schadetabel';
    - SCALP-criteria (C1 of C2);
    - Individu. De wolvenwaarnemingen worden – indien mogelijk – gekoppeld aan de individucodes zoals deze door Senckenberg (als curator van de individucodes binnen Centraal Europa) zijn afgegeven.

- **De monitoringsdata wordt begeleid met een duidend stuk tekst.** Er zal op de BIJ12-website (zowel bij de schade- als de monitoringsdata) een duidelijke toelichting worden geven over hoe de data gelezen moet worden. Daarbij kan ook nadrukkelijk het verschil tussen C1 en C2 aangeduid worden en bijvoorbeeld het zwerfgedrag van wolven als er enkele waarnemingen buiten de bekende aangeduide leefgebieden te zien zijn (bijv. dat wolven soms op één nacht vele kilometers kunnen afleggen).

1.4 Toelichting data

BIJ12 heeft verschillende data in beheer als het gaat om wolvenwaarnemingen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen:

1. **Wolvenmeldpunt-data:** Wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt worden gemeld (de uitvoering hiervan is belegd bij de Zoogdiervereniging).
2. **Schadedata:** (Vermoedelijke) wolven schademeldingen (die direct bij BIJ12 gemeld worden).

In deze memo gaat het specifiek om het publiceren van de Wolvenmeldpunt-waarnemingen (punt 1).

Wolvenmeldpunt-data

Waarnemingen van wolven die bij toeval worden gedaan (passieve monitoring) en waarnemingen van wolven via bewuste onderzoeksinspanning (actieve monitoring) worden direct gedocumenteerd in de database van het Wolvenmeldpunt. Indirect komen daar nog de schadedata bij, die BIJ12 doorgeeft aan het Wolvenmeldpunt. Door de verwerkingsslag en noodzakelijke bevestiging via DNA-analyse, worden deze schadedata met enige vertraging (en na uitsluitsel) in het databestand van het Wolvenmeldpunt opgenomen.

De wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt kennen – naast de schadewaarnemingen – vijf andere categorieën: 'Zichtwaarneming', 'Wolvenkeutel', 'Wolvenspoor', 'Kadaver van wild dier' en 'Overig'. Sinds 2015 zitten er tot en met eind mei 2021, meer dan 1250 wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt.

Schadedata

Vermoedelijke schade aangericht door wolven wordt direct bij BIJ12 gemeld en in de BIJ12-database opgenomen. Alle bijbehorende kenmerken van een dergelijke (vermoedelijke) wolvenaanval worden genoteerd en het proces van behandelen en afhandelen wordt gestart. Indien na de eerste beoordeling niet uitgesloten kan worden of het inderdaad een wolf betreft, wordt deze

melding in de lijst opgenomen die op de Website van BIJ12 staat. Op de website is direct de tabel met schademeldingen in te zien en is de bijbehorende Excel lijst te downloaden.

De monitoringstabel die naast deze schadetabel op de website van BIJ12 geplaats kan worden, zal een vergelijkbaar uiterlijk hebben en een vergelijkbare indeling in kolommen.

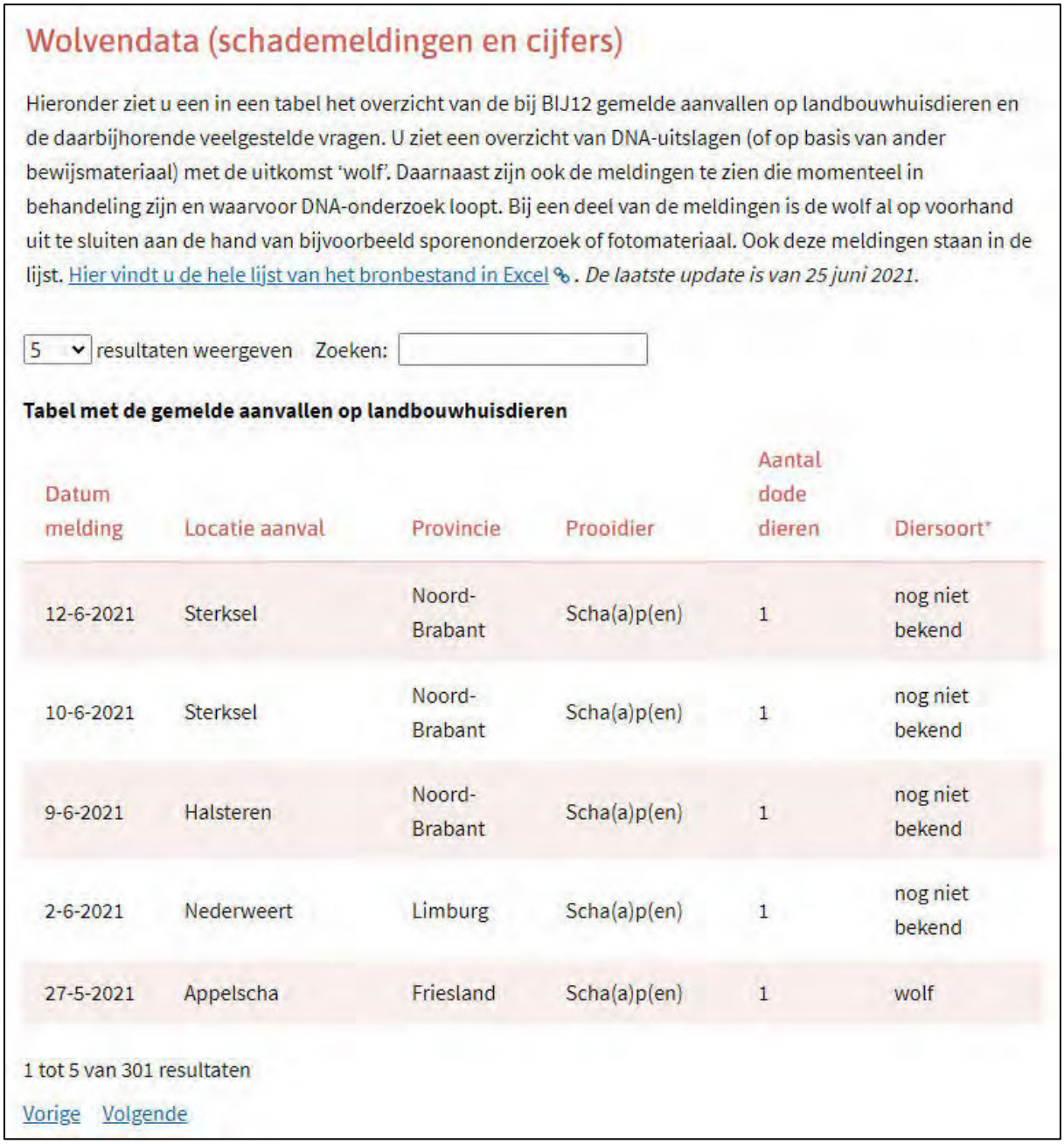

Wolvendata (schademeldingen en cijfers)

Hieronder ziet u een in een tabel het overzicht van de bij BIJ12 gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren en de daarbijhorende veelgestelde vragen. U ziet een overzicht van DNA-uitslagen (of op basis van ander bewijsmateriaal) met de uitkomst 'wolf'. Daarnaast zijn ook de meldingen te zien die momenteel in behandeling zijn en waarvoor DNA-onderzoek loopt. Bij een deel van de meldingen is de wolf al op voorhand uit te sluiten aan de hand van bijvoorbeeld sporenonderzoek of fotomateriaal. Ook deze meldingen staan in de lijst. Hier vindt u de hele lijst van het bronbestand in Excel . *De laatste update is van 25 juni 2021.*

5 resultaten weergeven Zoeken:

Tabel met de gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Diersoort*
12-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
10-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
9-6-2021	Halsteren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
2-6-2021	Nederweert	Limburg	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
27-5-2021	Appelscha	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf

1 tot 5 van 301 resultaten

Vorige Volgende

Figuur 1. Indruk van weergave op de website (huidige situatie):

Verslag Landelijk Overleg Wolf
30 maart 2021

Datum: 30 maart 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams
Aanwezig: [redacted] (voorzitter), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (FPG), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] LTO), [redacted] (WENR), [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (De 12 Landschappen), [redacted] (Staatsbosbeheer), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] (Zoogdiervereniging), [redacted] (gast)
Afwezig: [redacted] (LTO) [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (LTO)

1. Opening, welkom en vaststelling agenda

[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom.

[redacted] is aanwezig als gast. Hij zal in het eerste gedeelte van het overleg zijn master thesis mondeling toelichten.

2. Master thesis Universiteit Utrecht – 'Samenleven wolf en mens in Nederland' – bijlage 2

[redacted] licht zijn master thesis toe. [redacted] doet ook nog een oproep om met schapenhouders in contact te komen of worden gebracht, zodat hij deze schapenhouders kan benaderen voor zijn onderzoek.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van zijn toelichting:

- Is [redacted] op de hoogte van het bestaan van het Motivaction onderzoek naar draagvlak en zal dit onderzoek worden meegenomen in zijn onderzoek?
    - [redacted] is op de hoogte van het Motivaction onderzoek. Dit onderzoek zal niet meegenomen worden in het onderzoek van [redacted] aangezien [redacted] zich niet richt op de gehele samenleving, maar specifiek op schapenhouders in de provincies Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg.
- Er wordt door [redacted] gesproken van vreedzaam samenleven. Aangegeven wordt dat dat een utopie is. De suggestie voor een andere term wordt aangedragen: wreedzaam samenleven, aangezien de wolf een predator is.
- Naast het ecologische aspect is ook sociologisch en filosofisch onderzoek belangrijk. Als belangrijke referentie wordt het boek 'Wolf Conflicts: A Sociological Study' erg aangeraden. Ook het fact finding rapport van Wageningen Environmental Research wordt genoemd.
- Hoe verwacht Paul de onderzoeksgroep goed gebalanceerd te krijgen?
    - [redacted] geeft aan dit een lastige vraag te vinden. Hij hoopt dat de helft van zijn onderzoeksgroep wel gebruik maakt van preventieve maatregelen en de andere helft niet. Daarnaast hoopt hij een goede verdeling qua provincies (Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, Limburg) te hebben. Hij wil dit

bereiken door schapenhouders naar hun contacten te vragen, en op die manier zijn onderzoekspopulatie uit te breiden.
- Wanneer verwacht [redacted] klaar te zijn met zijn onderzoek?
  - Deadline van de thesis is 18 juni 2021.

[redacted] wenst [redacted] veel succes met zijn onderzoek.

3. Mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

4. Rol, taakopvatting mede in relatie tot samenstelling LOW

Afgesproken wordt dat de voorzitter met een memo hierover komt. Dit zal de volgende keer worden besproken.

5. Plan van aanpak handelingsprotocol (concept) – bijlage 5

[redacted] licht het plan van aanpak handelingsprotocol toe.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van zijn toelichting:
- Goed dat er zulke protocollen komen, het zal zorgen voor duidelijkheid. De handelingsperspectieven die hier beschreven worden zijn wel veel ruimer beschreven dan de escalatieladder. De rol van de gemeente komt mager over. Heeft een burgemeester bijvoorbeeld specifieke verantwoordelijkheden? Zeker bij maatschappelijke onrust zou dit een goede toevoeging zijn.
- Het voorstel wordt geopperd om eerst te inventariseren voor welke situaties een handelingsprotocol zal worden opgesteld. Deze situaties kunnen dan eerst voorgelegd worden aan het Landelijk Overleg Wolf. Een voorbeeld zou zijn de situatie zoals die zich heeft voor gedaan bij omgeving Heusden. Een aangereden wolf is in die zin een stuk minder interessant, omdat dat niet per definitie als lastige situatie zou moeten worden bestempeld. Vergeet daarnaast ook zeker de schapenhouders niet mee te nemen in de handelingsprotocollen.
- Onderstreept wordt dat er inderdaad gebruik moet worden gemaakt van praktische casussen.
- Aanvullend daarop wordt gemeld dat het opstellen van een handelingsprotocol voor de casus probleemwolf op dit moment het meest urgent is.
- Binnen Wolven in Nederland wordt ook nagedacht over het verbeteren van de escalatieladder, met hun kan zeker contact worden gezocht omtrent dit punt.

6. Notitie 'Vergoeding preventie maatregelen overige dieren FPG' – bijlage 6

[redacted] licht zijn notitie toe.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van zijn toelichting:
- Duidelijk verhaal. De neiging ontstaat om onderscheid te maken tussen bedrijfsmatig en hobbymatig gehouden dieren. Het uitsluiten van hobbymatig gehouden dieren doet wel afbreuk aan het geaccepteerd krijgen van de wolf. Daarnaast ontstaat dan de discussie wat wel of niet bedrijfs- of hobbymatig gehouden dieren zijn. Dit kan voorkomen worden door bepaalde criteria op te stellen, bijvoorbeeld omstandigheden waarin de dieren gehouden worden, grootte van de groep, diersoort. Zo kan er gekomen worden tot een indeling met verhoogd risico tot bijna geen risico.
- Het punt om niet direct hobbymatig gehouden dieren uit te sluiten, maar met criteria te werken wordt ondersteund. Daarnaast wordt er nog gewezen op de verantwoordelijkheid van de dierhouders zelf. In het besluit houders van dieren staat

dat de eigenaar van een dier zorg moet dragen voor de gezondheid van een dier en bescherming tegen roofdieren.
- In de notitie wordt ook gesproken over wilde grazers. Als reactie daarop wordt aangegeven dat het een beetje een raar verhaal wordt als wilde grazers ook worden meegenomen. Wilde grazers horen binnen een ecosysteem, daar hoort ook predatie bij.
- In de notitie staat de regel "*...een deel van de maatschappij iets wil en dit oplegt aan een klein deel van de maatschappij die dit (in veel gevallen) niet wil en dit kleine deel ook nog eens voor de kosten laat opdraaien*." Hiermee wordt de suggestie gewekt dat er een deel is die dit wil en dit heeft opgebracht en een overig deel met de gevolgen daarvan zit. Om dat zo neer te zetten is niet helemaal juist.
- De landelijke schaderegeling is puur gericht op bedrijfsmatige schade. Het is raar om voor de wolf wel een uitzondering te maken hierin.
- Als opmerking op bovenstaand wordt genoemd dat voor de wolf wel een uitzondering geldt in de schaderegeling, juist om de acceptatie van de komst van de wolf te vergroten. Waarom zou dat in de subsidie voor preventieve maatregelen dan niet moeten gelden?
- De mogelijkheden voor subsidie voor preventieve maatregelen worden nu in de provinciale wolvencommissies bepaald en geregeld. Op landelijk niveau is dat niet het geval. De schadecijfers laten daarnaast zien dat overige diersoorten, dan schapen, nauwelijks worden gepredeerd. Hoe groot is de noodzaak om voor deze diersoorten ook mogelijkheden te bieden voor subsidie voor preventieve maatregelen?

Afspraak: Deze notitie zal worden verrijkt door [redacted] naar aanleiding van de aangedragen punten. Vervolgens kan deze notitie worden aangedragen in de verschillende provinciale wolvencommissies. Ook zal worden gekeken hoe en op welke wijze deze notitie eventueel kan bijdragen aan de actualisering van het interprovinciaal wolvenplan.

7. Voorstel LIFE aanvraag Zoogdiervereniging

[redacted] licht het voorstel LIFE aanvraag van de Zoogdiervereniging toe.

Er wordt gevraagd of [redacted] de aanvraag kan doorsturen, zodat er meer inzicht komt in de aanvraag. [redacted] **zal de aanvraag doorsturen naar de gegadigden.**

8. Notitie 'Praktijknetwerk' – bijlage 8

[redacted] licht de notitie praktijknetwerk kort toe.

Dit punt stond op de agenda ter kennisname en is, naast de korte toelichting van [redacted] niet verder besproken.

9. Jaarrapportage wolvenmeldpunt Zoogdiervereniging 2020 – bijlage 9

Dit punt stond op de agenda ter kennisname en is niet verder besproken.

10. Reactie FPG op voorstellen opdrachtverlening fact finding study en juridische analyse – bijlage 10

[redacted] licht kort toe dat de notitie nu ter kennisname op de agenda staat, maar dat de punten die tijdens een eerdere bijeenkomst van het Landelijk Overleg Wolf, grotendeels zijn verwerkt. De procedure voor aanbesteding loopt inmiddels.

11. Jaarplanning – bijlage 11

Op de jaarplanning staat nu ieder kwartaal een bijeenkomst ingepland. Deze vergaderdata zijn afgestemd met de IPO wolvenwerkgroep.
De bijeenkomst van 20 juli 2021 wordt 13 juli 2021. Alle bijeenkomsten zullen zijn van 13:30 uur tot 15:30 uur.

12. Verslag d.d. 4 februari 2021 – bijlage 12

Enkele opmerkingen en aanvullingen op het verslag zijn:

- Er is gesproken over de term herintroductie. Als reactie daarop had in het verslag nog moeten staan dat er nadrukkelijk wordt gesproken over hervestiging.
- Daarnaast werd nog gesproken over de regionale verspreiding van de respondenten. Aan het verslag zal worden toegevoegd dat de regionale verspreiding van de respondenten zowel binnen als buiten wolvengebieden betreft.

Het verslag wordt vastgesteld, met inachtneming van bovenstaande aanpassingen.

13. Rondje langs de velden

a. Gelderland

Donderdag 1 april 2021 is de volgende bijeenkomst van de Gelderse commissie.

Het leefgebied in Gelderland is uitgebreid en vastgesteld. Het gebied van de subsidieregeling is daarmee ook uitgebreid met Ede, Renkum, Heerde en het militaire terrein. De aanvragen voor de subsidieregeling komen nog steeds binnen.

b. Drenthe

40% van Drenthe betreft gebied waar het aanvragen van subsidie voor preventieve maatregelen mogelijk is, terwijl er waarschijnlijk geen gevestigde wolf meer aanwezig is. Vorige week is er een voorlichtingsbijeenkomst geweest voor schapen- en geitenhouders. [redacted] verwacht dat de subsidieaanvragen langzaamaan binnen zullen komen.

c. Noord-Brabant

Het leefgebied van de wolf op de Groote Heide is in kaart gebracht om te worden aangewezen. In de subsidieregeling is ook een gemeente meegenomen waar nog geen sprake is geweest van wolvenschade en waar nog geen wolf is waargenomen, maar waar wel verwacht wordt dat de wolf daar zal komen.

Er is daarnaast begonnen met het maken van een preventieplan. Dit plan zou voor de zomer klaar moeten zijn.

d. Friesland

In Friesland wordt het wolvenplatform Friesland opgericht. Eén van de punten die zal worden besproken is hoe om te gaan met zwervende wolven.

e. Overijssel

In Overijssel is door de Provinciale Staten een motie aangenomen om een gebiedscommissie op te richten. Tot nu toe is er geen daadwerkelijke actie ondernomen om een gebiedscommissie op te richten.

14. Rondvraag

De oproep wordt gedaan om feiten en getrokken conclusies los te blijven zien. Als reactie daarop wordt opgeroepen om elkaars mening en uitspraken te respecteren.

15. Datum volgende vergadering

Op verzoek vervroegd naar 13 juli 2021 van 13:30 uur tot 15:30 uur (in plaats van dinsdag 20 juli 2021).

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 20 mei 2022 11:14
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: agenda wolvenwerkgroep
Bijlagen: 0.1 Agenda 240522 WOLVEN WERKGROEP.pdf

Beste allen,
Bijgaand de agenda voor de wolvenwerkgroep a.s. dinsdag.
Als u zich uiterlijk voor vandaag 12.00 uur aanmeldt voor een inlooplunch kan dat nog....
m.v.g.
[redacted]

Onderstaand nog (nieuwe) link naar stukken die onderdeel zijn van het te bespreken Handelingsprotocol:

Handelingsprotocol Aangereden dier mogelijk Wolf concept 17-5-2022.docx
Conceptindeling Bijlage Interprovinciaal Wolvenplan Interventierichtlijn probleemsituaties wolf.docx

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +[redacted] | F +[redacted]

M +[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 20 mei 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 24 mei 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Kantoor BIJ12 "In de Wei"

NB: voor de liefhebbers en dan alleen zij die zich daarvoor hebben aangemeld is er een inlooplunch vanaf ca. 13.00 u. Zie separaat uitgegaan verzoek.

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - Terugmelding IPO bespreking AACVP

3. **Voortgang Interventieprotocol en Handelingsprotocollen**

   3.1 Concept teksten Interventieprotocol en handelingsprotocollen
   Doel: Ter bespreking -> vaststellen van de laatste tekstwijzigingen/afspraken over wie wat verwerkt -> per protocol te behandelen
   Stukken zijn bereikbaar via de link die nog open staat.

4. **Voortgang Wolvenplan 2022**

   4.1 Concept tekst Wolvenplan 2022
   Doel: Ter bespreking -> vaststellen van de laatste tekstwijzigingen/afspraken over wie wat verwerkt -> per hoofdstuk te behandelen
   Stuk is bereikbaar via de link die nog open staat.

5. **Communicatie tijdens het verschijnen van het Wolvenplan**
   Doel: ter besluitvorming (conform afspraak vorige bijeenkomst)

   5.1 Medewerking themanummer het Schaap
   Gevraagd wordt te beslissen of de provincies hieraan medewerking kunnen verlenen o.a. door medefinanciering (zie ook bijlage). Invulling hiervan is ter nadere uitwerking.

6. **LifeWolfNL**
   Gevraagd wordt te beslissen of er vanuit de provincies belangstelling is hiermee aan de slag te willen en zo ja hoe we de verdere invulling hiervan zouden kunnen vormgeven.

   Zien de provincies hier een meerwaarde in? Zo ja wat zou er dan in een dergelijk LIFE project dienen te worden opgenomen? Zo ja zijn hiervoor ook middelen en mensen beschikbaar etc. We behoeven dit niet nu te beslissen in deze werkgroepvergadering, maar als we overwegen hier mee aan de slag te gaan dient dit te worden verkend en voorbereid.

   Een LifeWolfNL voorstel zou kunnen worden aangevraagd via:
https://cinea.ec.europa.eu/news-events/events/save-date-eulife22-info-days-2022-05-18_en

7. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

8. **Rondvraag en sluiting**

9. **Datum volgende vergadering**
   Afspraak is om op dinsdag 21 juni online als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Agenda:
7 juni Kwartaaloverleg tussenrapportage
16 juni BAC VP
21 juni WWG

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 juni 2022 16:14
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda wolvenwerkgroep 21 juni a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 210622 WOLVEN WERKGROEP.pdf

Beste allen,

Onze volgende WWG staat voor 21 juni a.s. gepland. In afwachting van de bespreking van het wolven dossier in de BACVP zijn er op dit moment even geen andere stukken of bijlagen te voorzien.
Er wordt nog gewerkt aan de eindredactie van het Wolvenplan waarmee we de consultatieronde kunnen ingaan. Ik hoop die versie nog als nazending te kunnen rondsturen.

Tot volgende week dinsdag: digitaal via Teams.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

40A

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 14 juni 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 21 juni 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitaal MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**
2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - Terugmelding IPO bespreking BACVP
   - Aanbesteding genetisch onderzoek

Doel: in het algemeen vaststellen van de vervolgacties, voor nu nog geen stukken, ik verwacht komende vrijdag een geredigeerde versie van het wolvenplan te kunnen hebbe.

3. **Wolvenplan 2022**

4. **Interventierichtlijn en Handelingsrichtlijnen**

5. **Consulstatie ronde en communicatie tijdens het verschijnen van het Wolvenplan**

6. **Ontheffingen (o.a. WENR)**
   Stand van zaken?
7. **Projectplan innovatieve rasters**
   Stand van zaken?

8. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

9. **Rondvraag en sluiting**

10. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op dinsdag 14 juli als Wolvenwerkgroep bijeen te komen. Daarop volgend is 23 augustus een WWG voorzien. Ter discussie: laten wij wegens vakanties 14 juli vervallen?

met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 7 juni 2022 12:54
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]
Onderwerp: Alle wolven-stukken zoals verzonden aan BACVP 16 juni 2022
Bijlagen: 220616 BAC VP 2f.1 Adviesnotitie richtinggevende bestuurlijke uitspraken tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220616 BAC VP 2f.2 Bijlage 1 Beleidskeuzes tav Interprovinciaal wolvenplan 2022.docx; 220616 BAC VP 2f.3 Bijlage 2 Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan).pdf; 220616 BAC VP 2f.4 Bijlage 3 concept-Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220616 BAC VP 2f.5 Bijlage 4 Bijlage bij Interprovinciaal Wolvenplan Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf.docx; 220616 BAC VP 2f.6 Bijlage 5 Brief schapenhouders aan [redacted] 6 april 2022.pdf

In aanvulling op mijn mail van vorige week donderdag mbt terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022.

Dat zijn dus de vorige week al gedeelde Adviesnotitie richtinggevende bestuurlijke uitspraken tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022 + Bijlagen:

1. Beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan 2022)
3. Concept – interprovinciaal wolvenplan
4. Interventierichtlijn probleemsituaties wolf
5. Brief schapenhouders aan Peter Drenth 6 april 2022 (schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)

Groet, mede namens [redacted]
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:49
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl;

[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted])
<[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl'
<[redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted]
<[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl' <[redacted] @pzh.nl>; [redacted]
<[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @Brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted]
([redacted] @bij12.nl)' <[redacted] @bij12.nl>
CC: [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted]
<[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted]
<[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]
<[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>;
<[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @IPO.NI>
Onderwerp: RE: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022 > last but not least/piece de resistance...

... en bovendien was de BAC VP ook **akkoord** met het voorstel *Verbinden verduurzamingsopgave (na-isolatie) en bescherming van soorten*!!!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted] @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:30
Aan: [redacted] @noord-holland.nl' <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] ' <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl' [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted])' <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl' [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] <[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] ' <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl' <[redacted] @pzh.nl>; [redacted])' <[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] <[redacted] @Brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl' <[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted] @bij12.nl)' <[redacted] @bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted])
<[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted]
<[redacted] @bij12.nl>; [redacted] den [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted]
<[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @IPO.NI>
Onderwerp: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022

Aan de *vaste* leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving + provinciale leden wolvenwerkgroep in cc,

Hoewel er positief nieuws te melden was uit de AAC VP op 19 mei 2022 en BAC VP op 20 mei 2022, heeft het even geduurd tot ik tot deze terugkoppeling gekomen ben. Dat heeft er vooral mee te maken dat de uitkomsten van de BAC VP leiden tot een paar gerelateerde vervolgacties richting de al weer snel volgende BAC VP op 16 juni 2022, hetgeen weer afgestemd moest worden met de portefeuillehouders faunabeheer (ivm een *proces-notitie: Schriftelijke mededeling proces juridische aspecten faunabeheer*, bijgevoegd). Nu gisteren einde middag evenwel de stukken voor de volgende BAC VP verzonden zijn, kan ik die nu ook met jullie delen, voor zover nieuwswaardig.

Uit de AAC VP op 19 mei 2022:

- Interprovinciaal wolvenplan: met een paar kleine technische opmerkingen **akkoord** > door naar BAC VP met constatering dat *alle AAC-leden een positieve besluitvorming voor de BAC VP verzorgen* > bijgevoegd de geactualiseerde adviesnotitie voor de BAC VP, met daarin opgenomen een met de portefeuillehouders faunabeheer (gedeputeerden Hofstra en Rommel) afgestemde lijn over hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;
- Voorstel LNV samenwerking LNV-provincies uitwerking uitvoeringsdocumenten natuurwetgeving > **akkoord** > door naar BAC VP (ivm mogelijke personele invulling door BIJ12).

Uit de BAC VP op 20 mei 20:

- Advies nav evaluatie MARF: **akkoord met ambtelijk advies**, *ergo stoppen met MARF*. Dat is inmiddels door gedeputeerde Hofstra gecommuniceerd met MARF-voorzitter, dhr. [redacted] Eea vergt nog wel zorgvuldige schriftelijke afwikkeling, zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en binnenkort de agenda voor de IPO-werkgroep op 16 juni 2022 (overigens lijkt er vanuit de MARF geen behoefte aan een gesprek met de portefeuillehouders faunabeheer);
- Daaraan gekoppeld: juridische versterking BIJ12: geconstateerd is dat de voorgestelde versterking (0,5 fte S11) niet voldoende is en dat daar zwaarder op inzet moet worden > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en vooral binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: uitwerken juridische aspecten faunabeheer > geconstateerd is dat dat van belang is > ambtelijk voorstel is nu om aanbevelingen uit juridische analyse in opdracht van Utrecht als input te gebruiken bij (aangepast) voorstel juridische versterking BIJ12 > > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en met name binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: sterker betrekken Faunabeheereenheden > geconstateerd is dat dat van belang is > hoe dat uit te werken, is nog vraagstuk, waarvoor ik voor een volgende werkgroep een bespreeknotitie oid zal maken;
- Tegemoetkomingsregeling en staatssteun: **als hamerstuk vastgesteld** > nadere analyse en advies door IPO-werkgroep natuurwetgeving in nauwe afstemming met het Vakberaad Europees recht zal dus geïmplementeerd moeten worden > actie [redacted] ism BIJ12.

Tot zover. Bij vragen weten jullie me te bereiken. Over circa een week ontvangen jullie de agenda en stukken van de IPO-werkgroep op 16 juni 2022. NB: ivm de BAC VP op diezelfde dag vindt die later dan normaal plaats**, tussen 15.00 en 17.00 uur en bovendien deze keer weer digitaal via MS-Teams**. Ivm werkzaamheden in Dessel, België zal ik er zelf niet bij kunnen zijn, BIJ12 is zo galant om te voorzien in vervanging van mijn rol als notulist.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Bijlage 1 Beleidskeuzes t.b.v. Interprovinciaal Wolvenplan 2022

In deze memo komen achtereenvolgens de volgende beleidskeuzes aan de orde:

1. **Het juridisch kader**
2. **Passieve en actieve soortenbescherming**
3. **Wolfinclusief faunabeheer**
4. **Interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen**
5. **Internationale beleidsafstemming**
6. **Leefgebieden wolf**
7. **Calamiteitenregeling**
8. **Tegemoetkoming in de schade**
    a. **Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering gefaseerd eigen risico**
    b. **Verkenning mogelijkheden versnelde betaling tegemoetkomingen**
9. **Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten**
10. **Vergoeding van directe kosten**
11. **Inzet kuddebewakingshonden**
12. **Beheervergoedingen**
13. **Technische preventie norm**
14. **Hybride wolven**
15. **Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang**
16. **Goudjakhals**

1. Het juridisch kader

De belangrijkste uitgangspunten voor handelingsperspectief met betrekking tot de wolf vloeien voort uit Europese verdragen, met name de Habitatrichtlijn en het verdrag van Bern. Nederland heef deze verdragen ondertekend en verankerd in de Wet natuurbescherming die op zal gaan in de Omgevingswet. De wolf wordt hierin aangemerkt als een in Nederland strikt beschermde inheemse diersoort. In de Wet natuurbescherming/Omgevingswet zijn verbodsbepalingen opgenomen, waardoor opzettelijk vangen, doden of verstoren van wolven of het opzettelijk vernielen of beschadigen van verblijfplaatsen in beginsel niet is toegestaan. Provincies kunnen hierop uitzondering maken (ontheffing/vergunning verlenen) op basis van een in de wet genoemd belang, indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd. Omdat de wolvenpopulaties in Nederland grensoverschrijdend zijn, moet de duurzame staat van instandhouding op internationaal niveau worden bezien. Populatiebeheer zal daarom alleen plaats kunnen vinden op basis van een internationaal beheerplan (wolvenmanagementplan), waarin zowel beheer- als beschermingsmaatregelen zijn opgenomen en de staat van instandhouding richtinggevend is. Naar verwachting zal een internationaal beheerplan niet op korte termijn tot stand komen. LNV is verantwoordelijk voor de internationale contacten en zet zich hiervoor in.

Dit betekent dat vooralsnog alleen met de grootste terughoudendheid kan worden ingegrepen binnen de strikte juridische kaders vanuit de Wnb/Omgevingswet. Daarbij dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen.

We streven naar een balans in beleid. Dat betekent een balans in wettelijke bescherming en het beperken van overlast en schade van wolf. Dit wordt voorzien van duidelijke handelingsgerichte kaders in het wolvenplan (die nader worden uitgewerkt in een Interventierichtlijn/handelingsrichtlijn). Ingrijpen is niet uitgesloten, maar belangrijk is

dat helderheid wordt gegeven over het verjagen en/of doden, of ‘gecontroleerd beheer’ van een wolf.

Uitgangspunt is en blijft om in uitzonderingsgevallen een specifieke individu uit de populatie te nemen als dat nodig is. Populatiebeheer is nu niet mogelijk. Dit kan pas na een correcte belangenafweging en indien de gunstige staat van instandhouding niet in gevaar komt.

De mogelijkheid van individueel afschot binnen de juridische kaders wordt daarmee open gehouden zoals ook het huidige wolvenplan dat doet. Dit is een bevoegdheid van de provincie. Populatiebeheer is slechts denkbaar indien ook in Europees verband afstemming over de staat van instandhouding heeft plaatsgevonden. Daarvan is nu geen sprake.

2. **Passieve en actieve soortbescherming**

De wolf heeft bewezen zich op eigen kracht te kunnen vestigen en voortplanten in Nederland en zoekt daarbij zelf het meest geschikte gebied. Met name in die gebieden dragen provincies bij aan zowel passieve als actieve soortbescherming.

Te denken valt aan het stimuleren van kennis en daarmee het besef over het gedrag van de wolf. Ook wordt bijgedragen aan preventie door bijvoorbeeld subsidies, voorlichting of het tijdelijk uitlenen van preventieve materialen. Inrichtingsmaatregelen t.b.v. zonering, voorkomen verkeerslachtoffers e.d. Op lange termijn (10 jaar na eerste voortplanting in een gebied) is het denkbaar (en juridisch gezien wellicht noodzakelijk) om in bestaande N2000 gebieden de wolf als doelsoort op te nemen.

3. **Wolfinclusief faunabeheer**

Het voorstel is om bij het faunabeheer van grote hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf.

De praktijkervaring op bijvoorbeeld de Veluwe leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan, zoals dat ook in veel herkomstgebieden in bijvoorbeeld Duitsland het geval is. Er zijn geen aanwijzingen voor verstoring van wolven door het faunabeheer. Dat neemt niet weg dat dit een aspect is wat nauwlettend moet worden gevolgd en wat ook bij de rechter ter discussie is gesteld. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.
De in Nederland toegestane jachtmethoden zijn in principe niet verstorend, bijvoorbeeld drijfjachten op hoefdieren zijn hier niet toegestaan. Potentiële verstoring door verlies aan natuurlijk prooiaanbod is in de Nederlandse situatie in principe ook niet aan de orde. Het populatiebeheer bij grote hoefdieren vindt per definitie slechts plaats om wettelijk erkende belangen te beschermen. Die weging vindt plaats in faunabeheerplannen. Ontheffingen voor populatiebeheer bij hoefdieren worden slechts afgegeven als de duurzame instandhouding van deze prooidieren van de wolf kan worden gegarandeerd. Niet het afschot maar het bereiken van doelstanden danwel minimale standen van de hoefdieren is daarbij leidend. Zo blijft altijd voldoende natuurlijk voedselaanbod voor de wolf beschikbaar. Dat betekent ook dat waar het aandeel van de wolf toeneemt, de bijdrage van de jager zal afnemen. De faunabeheereenheden hebben een belangrijke rol in het monitoren en bijsturen van deze effecten. Zij zijn daarvoor met de lokale wildbeheereenheden ook goed in positie. Doordat de aangesloten jagers en terreinbeheerders vanuit het hoefdierbeheer en/of monitoring een impressie hebben van de stand en het gedrag van de hoefdieren in het terrein, kunnen ze een belangrijke bron zijn voor deze monitoring.

Het voorstel is om wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen.
Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het hier om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

4. Interventierichtlijn met handelingsrichtlijnen

Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief in probleemsituaties en/of probleemwolven. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in een Interventierichtlijn waarin een viertal handelingsrichtlijnen zijn verwoord.
Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven in het wolvenplan. Deze kaders worden uitgewerkt in vier handelingsrichtlijnen. Te weten:

1. Handelingsrichtlijn 'Wolf en mens'
2. Handelingsrichtlijn 'Wolf en hond
3. Handelingsrichtlijn 'Wolf en vee
4. Handelingsrichtlijn 'Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf; ook geldend voor de goudjakhals (zie onder 16.)'

Het voorstel is in de handelingsrichtlijnen op generieke wijze invulling te geven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en situatie specifiek worden vormgegeven.
De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. GS kunnen hierbinnen een afweging maken. Het voornemen is in bepaalde situaties de richtlijn 'Overige situaties' ook voor de goudjakhals te laten gelden.

5. Internationale beleidsafstemming

De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven management plan.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU inzake de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Tevens moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor eventueel beheer van wolven.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een

nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.
Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

6. Wolvengebieden (leefgebieden wolf)

Het voorstel is dat het aanwijzen van beleidsmatig begrensde (leef-)gebieden voor de wolf te handhaven zoals het al is. Maar dit beperkt zich niet meer tot gebieden waar zich wolven gevestigd hebben. Hier komt meer begrenzingsruimte om tot subsidiering van preventieve maatregelen over te gaan. De term 'leefgebied wolf' wordt vervangen door 'wolvengebied'.

Mede omdat het gaat om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig te verwachten is. Oftewel dit behoeft zich niet te beperken tot alleen vestigingsgebieden. Deze wolvengebiedsbegrenzing is een provinciale bevoegdheid, heeft vooral instrumentele betekenis en dient in de praktijk ter begrenzing van het gebied waarin subsidies voor preventie kunnen gelden.

Met het vaststellen van begrenzingen van de leefgebieden wordt nadrukkelijk niet beoogd om vooruit te lopen op de eventuele toekomstige aanwijzing van Natura2000 gebieden voor de wolf.

Begrenzing van andere typen gebieden is niet mogelijk en wordt om die reden dan ook niet voorgesteld.

In het verlengde van het huidige wolvenplan blijft het vanwege de instrumentele betekenis nuttig om 'wolvengebieden' te begrenzen. Het aanwijzen van 'no go-area's/nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dit beleid blijft zoals het is. Het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is ruimtelijk niet uitvoerbaar. Mede gelet op de beoogde '**calamiteitenregeling**' vervalt de instrumentele betekenis hiervan ook (zie aldaar).

Wolvengebieden

Conform het huidige wolvenplan kunnen provincies gebieden voor de wolf aanwijzen. Deze mogelijkheid ontstaat nadat gebleken is dat er zich minimaal 6 maanden sprake is van een gevestigde wolf. Dit zijn de gebieden waar een wolf zich permanent heeft gevestigd. Er zijn inmiddels (leef-)gebieden aangewezen in Gelderland, Noord-Brabant en Drenthe (zgn. risicogebied). Van veehouders in wolvengebieden wordt verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid. Het wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar wel regelmatig voorzienbaar is.

Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er desgewenst voor om eventueel een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen. Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat maar provincies kunnen kiezen voor verlenging van deze periode als de omstandigheden daar aanleiding voor geven.

7. Calamiteitenregeling

Het voorstel is om een (kortlopende, tijdelijke) calamiteitenregeling mogelijk te maken. Dit ter stimulering van de inzet van preventieve maatregelen.

Overal in Nederland kunnen zwervende wolven doortrekken, daar is inmiddels ervaring mee opgedaan. Vaak trekken deze zwervende wolven door naar gebieden die geschikt zijn als leefgebied. Voorbereiden op aanvallen door deze zwervende wolven is redelijkerwijs niet mogelijk en kan van dierhouders niet worden verlangd. De trefkans is immers klein en zwervende wolven kunnen op doortocht in korte tijd grote afstanden afleggen. Soms trekken zwervende wolven echter niet direct door en blijven enige tijd in een bepaald gebied rondhangen, mogelijk om te verkennen of er sprake is van geschikt leefgebied. In die gevallen voorziet de calamiteitenregeling in een tijdelijke openstelling van de subsidie om snel financieel te kunnen bijdragen aan maatregelen zonder dat daarvoor een aanwijzing als wolvengebied aan de orde is.

Een calamiteitenregeling speelt in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders. Het kan daarmee aanvullend zijn op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten. De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen zeer tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt bij discretie van de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om veehouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van veehouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen. Onlangs hebben de provincies Gelderland en Fryslân een dergelijke regeling al ingevoerd.

8. Tegemoetkoming in schade

Het huidige wolvenplan gaat er vanuit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar. In overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet. Dat uitgangspunt blijft. Op dit moment wordt alle wolvenschade aan landbouwhuisdieren vergoed, dat geldt bij uitzondering ook voor hobbymatig gehouden schapen en geiten. Er geldt geen eigen risico en aan een tegemoetkoming worden geen voorwaarden gesteld met betrekking tot preventieve maatregelen.

Hierin worden wijzigingen voorgesteld, zoals beschreven in punt 9 en punt 10.

9. Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering gefaseerd eigen risico

9a Invulling tegemoetkomingsregeling: gefaseerd en voorwaardelijk

Het voorstel is om het tegemoetkomingsbeleid in schade voort te zetten, maar dit in begrensde wolvengebieden te voorzien van een gefaseerde afbouw door een op termijn in te voeren eigen risico, indien sprake is van onbeschermde dieren. Uiteindelijk zou dit kunnen leiden dit tot het niet meer vergoeden van de schade. In geval dat er wel adequate wolfwerende maatregelen zijn genomen (en er toch schade optreedt) blijft betaling van de tegemoetkoming zonder eigen risico mogelijk.

De achterliggende motieven bestaan er uit dat de aanwezigheid van wolven in deze gebieden bekend is, dierhouders hebben daarom enige jaren zich hierop kunnen

voorbereiden, ondersteund door provinciale subsidieregelingen voor preventieve maatregelen.
Dit is stimulerend op de inzet van preventieve maatregelen, biedt de mogelijkheid tot gewenning aan de nieuwe omstandigheden en sluit aan op het nemen van eigen verantwoordelijkheid.
Dit betekent het volgende:

1. In alle provincies wordt (buiten de begrensde wolvengebieden) een tegemoetkoming voor wolvenschade gegeven voor onverwachte wolvenschade (zwervende wolven). Dat is zonder voorwaarden m.b.t. aanwezigheid wolfwerende maatregelen. Het is voortzetting van het huidige beleid (overigens met de nodige verruiming gelet op andere beslispunten).

2. Indien gewenst kan een provincie een wolvengebied begrenzen. Dat zijn gebieden waar de aanwezigheid van een wolf bekend is of niet meer onverwacht is door vestiging of door zeer regelmatige aanwezigheid. In deze gebieden zijn, zoals aangegeven subsidies beschikbaar om preventieve maatregelen te nemen.
Daarom is het voorstel om na aanwijzing van het gebied een eerste periode van drie jaar te hanteren waarin een volledige tegemoetkoming wordt betaald (conform huidig beleid). Na deze drie jaar volgt weer een periode van drie jaar waarin schade aan onbeschermde (‘niet wolfwerend’) dieren niet meer geheel wordt tegemoetgekomen door invoering van een eigen risico. Waarna verder wordt afgebouwd en/of (uiteindelijk) gestopt met de tegemoetkomingen voor onbeschermde dieren in wolvengebieden.
Deze beleidslijn wordt in algemene zin provinciebreed gedragen maar de invulling kan nog worden gedetailleerd.

Het voorstel is dus om een eigen risico in te voeren. Bij voorkeur met een landelijke insteek. Echter de provincie kan hier desgewenst ook zelf de keuze maken om hierin (evt. een gefaseerde) afbouw in op te nemen door bijv. eerst nog 80% of 60% door invoering van een eigen risico van 20 of 40%.

Wanneer geen preventieve maatregelen worden genomen wordt de tegemoetkoming, naar redelijkheid en billijkheid, verlaagd tot bijv. 60% van de schade. Dit komt overeen met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

Deze benadering zal nadrukkelijk een aandachtpunt zijn in de consulatie en zal in het uiteindelijke wolvenplan zijn beslag krijgen.

Onder voldoende beschermde dieren wordt verstaan: een deugdelijk raster met stroom. en/of Inzet van een kuddebewakingshond is soms mogelijk maar niet vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo’n raster moet voldoen.

Opgemerkt moet worden dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als een beroep wordt gedaan op Europees geld (hetgeen nu niet het geval is) of een afwijking wordt gevraagd van het zonder nadere staatssteuntoetsing toegestane subsidiebedrag van € 20.000 euro (deminimis) voor preventie.

9.b Verkenning mogelijkheden versnelde betaling tegemoetkomingen

Het voorstel is te verkennen of de werkwijze m.b.t. de schadeafhandeling kan worden versneld.
Geconstateerd wordt dat er een wens is om een versnelling aan te brengen in de uitbetaling van de tegemoetkomingen. De termijn waarop dit mogelijk is wordt door

verschillende zaken beïnvloed. Een daarvan is dat het definitieve oordeel (wel/geen wolf) nu is gekoppeld aan de resultaten van het DNA onderzoek. Deze periode kan mogelijk bekort worden door een andere werkwijze bij schades tot een bepaald bedrag. Dit vergt echter een verkenning van de mogelijkheden omdat hier meer aspecten een rol spelen en de gevolgen hiervan nader in beeld moeten worden gebracht.

10. Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten

Het voorstel is om de tegemoetkoming in de schade ook bij particulieren voor alle landbouwhoefdieren te vergoeden.

Voorstel is om onder het nieuwe wolvenplan, naast schade aan hobbymatig gehouden schapen en geiten ook andere hobby landbouwhoefdieren voor een tegemoetkoming in aanmerking komen bij predatie door wolven. Te denken valt aan shetlandpony's, alpaca's of damherten. Kortom: er wordt geen onderscheid gemaakt tussen bedrijfsmatig en niet-bedrijfsmatig gehouden hoefdieren.

11. Vergoeding van directe kosten

Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, dit blijft zoals het is. Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten vergoed. Dit is voortzetting van het huidige beleid.

Het huidige wolvenplan voorziet alleen in vergoeding voor directe kosten, daar komt geen verandering in. Onder directe kosten vallen:

- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.

In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolven regeling' in de volgende 'extra's' en worden deze ook als directe kosten gezien:

- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt géén tegemoetkoming verleend voor indirecte kosten zoals:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen).
- de tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen.
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts.
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.).
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen/dieren.

12. Inzet Kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen.

13. Beheervergoedingen

Het voorstel is om voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, de mogelijkheden te onderzoeken voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap.
Daarmee kunnen beheervergoedingen ontwikkeld worden gericht op
de compensatie van het extra werk en onderhoudskosten die wolfinclusieve agrarisch natuurbeheer en natuurbeheer met zich meebrengen.
De mogelijkheid hiertoe dient nog nader te worden verkend en uitgewerkt in met de sector te ontwikkelen normbedragen en vervolgens door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Als het haalbaar blijkt is er dan straks sprake van pakketten

voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer. Hiermee kan arbeid, herstel en vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.

Natuurbeheer
Deze regeling is bedoeld voor schaapskuddes die binnen het kader van natuurbeheer worden ingezet. Binnen een aangewezen wolf-leefgebied in de natuur moet het wolfinclusief hoeden en aanbesteden de norm zijn. Hierbij kan gedacht worden aan de inzet van kuddedewaakhonden en 's nachts veilig ophokken van de schapen. De rekening
komt dan bij de eigenaar die daarvoor via het SNL spoor een beheervergoeding en bijdrage voor gescheperde kuddes krijgt, in dit voorstel wordt die bijdrage herzien.

Agrarisch natuurbeheer
In het agrarisch buitengebied ligt het voor de hand aansluiting te zoeken met het Agrarisch natuurbeheer en het daarbinnen ontwikkelen van een pakket voor wolf inclusieve landbouw. Deelnemers kunnen duurzaam een vergoeding ontvangen voor te maken kosten om vee tegen aanvallen van wolven te beschermen. Dergelijke regeling vervangt mogelijk in dat geval de huidige subsidieregelingen in leefgebieden. Complicerende factor is dat een bijdrage voor een wolvenpakket redelijkerwijs via het spoor van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid moet worden opgepakt. Brussel zal strenge eisen stellen aan de wijze van financieren. Zoals hierboven aangegeven kan dit ook gevolgen hebben voor bijvoorbeeld strengere voorwaarden aan de tegemoetkoming van schade. Vooralsnog lijkt er bij de sector geen draagvlak om hiervoor binnen het ANLb een verkenning te starten.
Of beide regelingen wenselijk zijn, de ligging van de aan te wijzen gebieden, de hoogte van de vergoeding en de voorwaarden die aan deelname worden gesteld zijn nog onderwerp van gesprek. Een wolvenpakket kan zich mogelijk negatief verhouden tot andere pakketten zoals weidevogelpakketten. De mogelijkheden hiervan zullen in IPO verband nader worden onderzocht in/door

De IPO werkgroep Natuurbeheer krijgt de opdracht deze verkenning uit te voeren. Gevraagd wordt daarbij eerst de betrokken sectoren (wo landbouworganisaties en terreinbeheerders) te raadplegen. Indien hiervoor draagvlak bestaat kan e.e.a. nader worden verkend en uitgewerkt in de technische IPO werkgroepen 'Natuurbeheer' en "agrarisch natuurbeheer'

14. Technische preventie norm

Het voorstel is dat provincies blijven uitgaan van de '1.20m norm' als optimale wolfwering. Om verschillende redenen is het denkbaar dat er ook situaties zijn waarin uiterlijk tot '90 cm' kan worden geaccepteerd. Dit sluit beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de meeste Duitse deelstaten.

Dit heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing derogatie):

Koppeling van technische wolfwerende norm aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief:
Dit betekent het volgende:
- 'Norm 1.20' is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid '1.20 norm' een tegemoetkoming kan worden verleend. Oftewel alles wat niet als wolfwerend wordt beoordeeld komt (na de eerste drie jaar) niet meer voor een vergoeding in aanmerking.
- Norm '90 cm' is suboptimaal (en een ondergrens), er zijn ook rasters die tot 1.05 komen, dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar

men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt geen tegemoetkoming meer verleend.

- Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de evt. genomen maatregelen.

Deze hoofdlijn wordt nader uitgewerkt in het wolvenplan, de handelingsrichtlijnen en de technische normering.

15. Hybride wolven

Het voorstel is om hybridisatie van wolven in Nederland te voorkomen. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd (gedood) ter bescherming van de inheemse fauna.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid op te treden tegen hybride wolven, kruisingen tussen wolf en hond. Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven rondlopen of dat dit te verwachten is. Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond, m.b.v. DNA-analyse, dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu middels een aanwijzing te laten doden. Gelet de mobiliteit van de wolf zal dit ook interprovinciaal dienen te worden afgestemd.

16. Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang.

Het voorstel is om bij een aangetroffen gewonde wolf door een deskundige de gezondheidstoestand te laten beoordelen. Alleen in het geval het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, kan een wolf zo mogelijk worden opgevangen.

Bijv. indien evt. met geringe veterinaire ingrepen de wolf zichzelf kan herstellen wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achtergelaten. Indien de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige dierenleed voorkomen dient te worden wordt deze wolf, situatie afhankelijk gedood. De opvang van wolven wordt niet gezien als provinciale taak.

17. Goudjakhals

De afgelopen jaren is het enkele keren voorgekomen dat de Goudjakhals in Nederland is waargenomen (en als verkeersslachtoffer is aangetroffen). In één regio heeft dit in twee gevallen ook schade aan schapen veroorzaakt. De goudjakhals heeft wat gelijkenissen met een wolf, is ook bezig om Nederland te ontdekken en daarom kan deze diersoort niet onbesproken blijven in het wolvenplan. We houden er rekening mee dat deze soort snel meer algemeen kan worden zodat we ons hierop wel nader dienen te gaan voorbereiden. De Goudjakhals is binnen de Wet natuurbescherming nu niet aangemerkt als inheemse soort zodat er ook beleidsmatig nog onvoldoende basis is om er nu dieper op in te gaan. Daarom biedt het wolvenplan een ‘tijdelijke voorziening’ voor de goudjakhals totdat duidelijker is hoe dit zich verder ontwikkeld.

Het voorstel is om voorlopig mbt de afhandeling van dood gevonden e/o gewonde (bijv. aangereden) dieren en de bij de betaling van de tegemoetkoming in de schade hetzelfde te handelen als bij wolf.

Om als provincies schade te kunnen vergoeden, is het nodig dat het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming op de schadeveroorzakende soort van toepassing is. Ambtelijk is er bij LNV op gewezen dat dit nu wat betreft de Goudjakhals nog niet het geval is (eea binnen mandaat AAC VP begin 2019) en dat schadevergoeding door provincies strikt genomen niet noodzakelijk is. Het IPO gaat in overleg met LNV om te bezien of en zo ja en hoe de Goudjakhals onder het beschermingsregime van de Wnb te brengen.

De juridische status geeft aan dat de goudjakhals staat vermeld op Bijlage V van de Habitatrichtlijn van de Europese Unie. Deze internationale aanwijzing, met bijbehorende verplichtingen, beperkt de vrijheid van nationale overheden om het beleid ten aanzien van deze soorten te bepalen. Alhoewel het om een flexibeler regime gaat dan bijvoorbeeld het regime van Bijlage IV waar de wolf op staat, brengt het onverminderd verplichtingen met zich mee. De soort is op grond van CBD (Convention on Biological Diversity) en Verdrag van Bern beschermd.

De Bijlage V-status bepaald in ieder geval dat lidstaten ervoor moeten zorgen dat soorten in een gunstige staat van instandhouding gehouden worden, wanneer deze aan de natuur onttrokken (door bijvoorbeeld jacht) of geëxploiteerd worden. Wanneer door voorgenoemde handelingen de gunstige staat van instandhouding in het geding komt, zijn aanvullende maatregelen nodig. Om een beeld te krijgen van de staat van instandhouding (en zo de effecten daarop inzichtelijk te krijgen) kan systematische monitoring aan de orde zijn (artikel 11 habitatrichtlijn, European Commision, 2007). De goudjakhals valt daarmee (nog) niet onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming. Het opnemen van de goudjakhals in de Wet natuurbescherming (in artikel 3.10) vereist een aanpassing van de wet. Dit is een verantwoordelijkheid van het Ministerie van LNV.

Hoewel provincies geen beleid rondom goudjakhalzen hebben opgesteld is het logisch de goudjakhals op (onderdelen) op (hiervoor genoemde) vergelijkbare wijze te behandelen als de wolf in geval zij dood of gewond worden gevonden en/of gehouden hoefdieren hebben gedood.

De redenen zijn gelegen in het feit dat deze soort zich mogelijk nieuw aan het vestigen is, kans op faunaschade aanwezig is en dierhouders nog moeten wennen aan de aanwezigheid van het dier.

NOTITIE KADERS VOOR EEN WOLVENPLAN

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland (landbouw en natuur)
Van : VOORZITTER LANDELIJK OVERLEG WOLF

AANLEIDING

De provincies zijn bezig met het actualiseren van het vigerende Wolvenplan.
Medio 2022 moet dat leiden tot een herzien Wolvenplan.
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) waarin de verschillende partijen vertegenwoordigd zijn is betrokken bij de totstandkoming van dit plan. Het LOW wordt geïnformeerd over de onderliggende stukken, maakt daar waar nodig kanttekeningen en krijgt de gelegenheid om over het conceptplan advies uit te brengen.
Het LOW heeft echter de conclusie getrokken dat de effectiviteit van haar advisering vergroot kan worden indien in een vroeg stadium een zo gezamenlijk mogelijk gedragen kader voor het Wolvenplan opgesteld zou kunnen worden.
Op hoofdlijnen en in het besef dat deze kaders niet dwingend kunnen zijn voor het uiteindelijke plan en in de uitwerking nog veel vraagstukken een antwoord behoeven.
En ook in wetenschap dat de deelnemers aan het LOW pas een definitief oordeel over een nieuw Wolvenplan zullen formuleren als het plan in uitgewerkte vorm medio 2022 ter beschikking komt.
Maar wel met de hoop dat een samenhangend verhaal van verschillende maatschappelijke organisaties en belanghebbende een belangrijke bouwsteen kan zijn voor het plan en de impact ervan op het uiteindelijke plan vergroot. Als voorzitter van het LOW heb ik de overwegingen , ambities maar ook zorgen van de leden van het LOW verwoord in een verhaal dat in mijn ogen uiteindelijk op een zo groot mogelijk draagvlak in de samenleving kan rekenen.
In het navolgende wordt een schets van dat verhaal gepresenteerd.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf (LOW)
De 12 Landschappen ([redacted] Dierenbescherming ([redacted] Federatie Particulier Grondbezit ([redacted]), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ([redacted]), LTO Nederland ([redacted]), Natuurmonumenten ([redacted] Staatsbosbeheer ([redacted] Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ([redacted]), Vereniging Gescheperde Schaapskudden ([redacted]), Vereniging Nederlandse Gemeenten ([redacted]), Wageningen Environmental Research ([redacted]), Wolf Fencing Nederland ([redacted]), Zoogdiervereniging[redacted])

BENADERING: maatschappelijk draagvlak & tijdsbepaalde handelingsperspectieven

De wolf is er. Dat zijn wij niet meer gewend, daar moet iedereen mee leren omgaan.
De wolf zal waarschijnlijk blijven en vaker en op meer plaatsen verschijnen.
Veel is al geleerd over de wolf, veel valt er nog te leren.
De terugkeer van de wolf wordt door velen beschouwd als een voorbeeld van herstel van de biodiversiteit in Nederland. Passend in de lijn dat dier en mens allebei deel uitmaken van de natuur en allebei gebruik maken van het Nederlandse landschap.
Ruimte voor de wolf in Nederland gaat echter niet zonder conflicten: met name schapen, maar ook andere landbouwhuisdieren zijn, met name in het cultuurlandschap, een prooi van de wolf. Dat kan ook leiden tot veranderingen ten aanzien van recreatie, economische belangen, biodiversiteit en faunabeheer, die niet door iedereen als positief zullen worden ervaren.
Dat versterkt de roep om maatregelen: soms om de wolf in zijn verspreidingsgebied te beperken, soms om preventieve maatregelen te nemen ter bescherming van landbouwhuisdieren . Bescherming van wolven en bescherming van schapen (en andere landbouwhuisdieren) lijkt op gespannen voet te staan. Maar in de kern zijn er ook vele gemeenschappelijke elementen te vinden als het gaat om de positie van de wolf in Nederland.
Die gemeenschappelijke elementen zijn in dit advies van het LOW leidend geweest. Centraal staat daarbij het besef en de visie dat hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Het verbindende element daarin is het draagvlak in de Nederlandse samenleving.
Conflictloos zal het nooit worden, conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
Verder beseft het LOW dat in het verhaal van de wolf in Nederland in de tijd gezien verschillende fases te onderkennen zijn die ieder een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven vereisen.
Deze -3- fases vormen het raamwerk voor het hierna te vertellen verhaal.

Kaders voor het wolvenbeleid

Tussen de komst van de wolf in Nederland en het definitieve verblijf kunnen 3 fases onderscheiden worden die nopen tot een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven afgestemd op die 3 fases.
Die worden hierna beschreven: de initiële fase beginnend met de komst van de wolf in Nederland. Vervolgens wordt een beeld geschetst zoals de situatie in een soort van “eindsituatie“ zou kunnen zijn. En tenslotte hoe de weg van huidige situatie naar deze eindsituatie zou kunnen verlopen: de ontwikkelingsfase.
Deze ontwikkelingsfase is -in zeker zin in tegenstelling tot de initiële- en de eindfase- nadrukkelijk een transitie-fase. Zaken ontwikkelen zich, zijn dus in beweging, waarbij de dynamiek niet in alle provincies hetzelfde tempo zal volgen. Al kunnen de ‘volgende’ provincies natuurlijk sneller leren van de ‘voorop lopende’ provincies die wat meer hebben moeten pionieren.

Het is van belang om ons te realiseren dat in deze fase zaken -nog- niet allemaal absoluut zijn, maar dat we onderweg zijn naar de relatief meest ideale situatie in de eindfase.

Huidige fase: DE INITIELE FASE

De wolf is gesignaleerd in Nederland en de verwachting is dat deze blijft. Velen zijn verrast over het gedrag van de wolf : de trekroutes van de zwervende wolven, de prooien. Inzet in deze fase is om zoveel mogelijk te leren en om in acute probleemsituaties adequaat in te kunnen grijpen. Er wordt gezocht naar de beste preventieve maatregelen en communicatiestrategieën om die maatregelen te implementeren.
Er worden gebieden begrensd met als belangrijkste doel een grondslag te hebben voor een vergoeding van preventieve maatregelen voor schapenhouders. Veel elementen worden nog onderzocht: onder andere de hoogte en karakter van de vergoeding. Maar ook de technische aspecten en normering hiervan.
Het beleefde gebrek aan perspectief weerhoudt nog veel dierhouders om structurele preventieve oplossingen toe te passen. De beschikbaar gestelde subsidiemogelijkheden worden nog maar weinig benut.
Dit is vooral incident gedreven. Overheden reageren daarop met interventies om de directe impact rondom de incidenten te beperken, bij voorbeeld door het tijdelijk ter beschikking stellen van flexnetten na schade. In alle directe schade door wolven wordt tegemoetgekomen. Het interprovinciale wolvenplan zoals dat is vastgesteld, is een leidend beleidskader.

De looptijd van dat huidige plan (tm2021) kan ruwweg beschouwd worden als de Initiële fase.

Eindfase: HET EINDBEELD

De wolf is definitief gevestigd, er is sprake van een stabiele populatie. Iedereen die dat wil heeft preventieve maatregelen genomen om de landbouwhuisdieren te beschermen. Bij nieuwe investeringen ten behoeve van deze dieren, is preventie de norm en daarin heeft de eigenaar van de landbouwhuisdieren een eigen verantwoordelijkheid (niet in de laatste plaats op grond wet- en regelgeving over het houden van dieren[1]). In de schade aan landbouwhuisdieren blijft worden tegemoetgekomen, maar een tegemoetkoming in de schade kan onderhevig zijn aan de voorwaarde dat preventieve maatregelen zijn ingezet. Via de (daartoe nader uit te werken systematiek van) beheerpakketten van agrarisch natuurbeheer en natuurbeheer wordt wel een bijdrage verstrekt. Dat hangt samen met het feit dat de huidige tegenstelling tussen het houden en hoeden van schapen als een agrarische activiteit en het beschermen van de wolf als “natuur“ is vervaagd . Het ecologisch belang van begrazing, waaronder middels schapen in vele natuurgebieden wordt erkend.

[1] Besluit houders van dieren, artikel 1.6, derde lid: “Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico’s *en zo nodig roofdieren*.”

Op de schaal van Nederland en de direct omliggende landen is er een Internationale managementplan operationeel (zie ontwikkelfase).
Bij het bereiken van de gunstige staat van instandhoudingsdoelstellingen, vastgelegd in dat internationale managementplan is er - ook in juridische zin - ruimte ontstaan om de positie van de wolf in onze samenleving af te wegen tegen andere belangen. Dat kan betrekking hebben op het aanwijzen van “eigen “ leefruimte voor de wolf en het verbeteren van de kwaliteit ervan voor de wolf. De wolf is dusdanig geconditioneerd dat landbouwhuisdieren een negatieve associatie bij hen oproepen. Maar ook op het actief verjagen, verdergaand dan het weghouden van de wolf bij landbouwhuisdieren, met ultiem een afschot van wolven (bijv. in helder gedefinieerde conflictsituaties) waar de maatschappelijke impact van de wolf per saldo als negatief wordt ervaren. De criteria hiervoor zijn in deze fase helder vastgelegd en voldoen uiteraard aan de nationale en internationale regelgeving op dat punt.
Een belangrijke rol bij de ontwikkeling en toepassing van de criteria voor beheermaatregelen is de vraag welke alternatieven er zijn en in hoeverre er wettelijke mogelijkheden zijn voor beheer in de vorm van verjagen en eventueel afschot. De beslissingsbevoegdheid over afschot en populatiebeheer ligt bij GS, de uitvoering vindt plaats door daartoe gekwalificeerde en (door GS) bevoegde personen.

Uiteindelijk ontstaat de eindsituatie als aan alle randvoorwaarden is voldaan. In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de contouren van dit eindbeeld geschetst en waar mogelijk vastgelegd. Daarmee is een perspectief geschetst dat ook richtinggevend is voor activiteiten in de ontwikkelfase.
In het Wolvenplan wordt een concreet actieplan met tijdlijnen opgenomen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.

DE ONTWIKKELFASE

De wolf vestigt zich naar alle waarschijnlijkheid definitief in Nederland. Zwervende wolven worden steeds meer gesignaleerd in het land, ook op plaatsen waar die niet verwacht waren. Maatschappelijke acceptatie is wisselend. De roep om heldere beleidskaders voor omgang met de wolf neemt toe.
Schapenhouders en anderen willen en krijgen een duidelijker handelingsperspectief wat betreft de bescherming van hun dieren. Ook in gebieden waar geen permanente aanwezigheid van wolven is, maar wel verhoogd risico is op wolvenschade wordt een subsidieregeling voor preventieve maatregelen opengesteld.
Er komt langzaam maar zeker meer consensus over de waarde, nut van de verschillende preventieve maatregelen inclusief over de technische aspecten. Relevante provincies stellen geactualiseerde preventieplannen die met de betrokken stakeholders zijn op. In gebieden waar de wolf al langer gevestigd is wordt van dierhouders verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid.
Er wordt een dynamische balans gezocht tussen beschermen van de wolf conform wet- en regelgeving en beheermaatregelen, vastgelegd in protocollen die duidelijkheid bieden.

Tot de beschermingsmaatregelen behoren vergroting van de kwaliteit van het leefgebied door (recreatieve) zonering, verkeersremmende maatregelen, veiligstellen prooiaanbod, preventieve maatregelen en voorlichting.
De beheermaatregelen die afhankelijk van de situatie ingezet kunnen worden, worden beschreven in het rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' van Boerema ea[2]. Op pagina 108 en verder worden de mogelijkheden van beheermaatregelen uiteengezet. Voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval is geen ontheffing nodig.
De mogelijkheden voor verdergaande acties zoals het actief verjagen en incidenteel afschot worden in deze fase sterk begrensd door het criterium dat aan (het bereiken van) een gunstige staat van instandhouding geen afbreuk gedaan mag worden. Het voor deze fase te ontwikkelen handelingsprotocol vormt een handzame, praktische vertaling van het juridische kader.
Met als uiteindelijk doel een stabiel door velen gedragen beleidskader te ontwikkelen in deze fase, is het wenselijk dat de vergoedingenregeling bij schade op peil blijft, evenals de subsidie voor preventieve maatregelen. Met een uitbreiding naar andere landbouwhuisdieren. Voor zowel particuliere als bedrijfsmatig gehouden dieren. Het instrumentenpakket wordt doorontwikkeld en wordt desgewenst gedifferentieerd naar gebieden toegepast.
In deze fase past het ook om de schade niet meer te vergoeden indien geen preventieve maatregelen getroffen zijn.
In deze fase wordt gewerkt aan de voorbereiding van meer structurele financiering van activiteiten die het leefgebied van de wolf kwalitatief verbeteren. Dat geldt ook voor de beheerkosten van preventieve maatregelen.
Ontwikkelen van wolfinclusieve beheerpakketten in zowel het agrarisch natuurbeheer als in het natuurbeheer kunnen daarbij behulpzaam zijn. Internationaal wordt op korte termijn en actief het initiatief genomen om tot een Managementplan voor de wolf te komen gericht op het gezamenlijk creëren, beoordelen en het instrumenteren van grensoverschrijdende instandhoudingsdoelstellingen.

In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de beleidskaders geformuleerd gebaseerd op de situatie zoals die bij de ontwikkelingsfase hoort en zoals hierboven op hoofdlijnen is weergegeven.

[2] In dit rapport wordt uitgegaan van het huidig geldende juridische kader: de in de Wet Natuurbescherming (beoogd vanaf 1 juli 2022 in de Omgevingswet) geïmplementeerde juridische kaders van de EU-Habitatrichtlijn en daarop gebaseerde jurisprudentie (voornamelijk Europeesrechtelijk). Momenteel (januari 2022) wordt er in het Europees Parlement gesproken over aanpassing van de beschermingsstatus van de wolf in Europa. Indien dit leidt tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn, dan zal dat ook andere, mogelijk ruimere, mogelijkheden gaan bieden voor het Nederlands juridische kader. Op dit moment is evenwel niet te voorspellen hoe de ontwikkelingen in het Europees Parlement zich zullen ontwikkelen en of en zo ja op welke termijn dat kan leiden tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn (en daarmee van het Nederlands juridische kader).
Uiteraard staat het partijen in het LOW vrij om gebruik te maken van hun mogelijkheden om hun standpunten en belangen uit te dragen aan de partijen in het Europees Parlement.

Samengevat omvat het nieuwe Wolvenplan dus 2 hoofdelementen :

- Een schets van de “eindsituatie“ inclusief de acties om tot die situatie te komen.
- Een schets van de ontwikkelfase met het beleid, de maatregelen en de acties die daarbij horen.

AANDACHTSPUNTEN voor de Uitwerking van het Wolvenplan

Bij de uitwerking van de gedachten en opvattingen die hierboven verwoord zijn vergen de volgende punten bijzondere aandacht;

- De situatie m.b.t. beheer en preventiemaatregelen is complex: toch zouden de maatregelen robuust moeten zijn en eenvoudig te interpreteren (ook de subsidieregels: norm en forfaitaire bedragen bijvoorbeeld).
- Niet alles in het wolvenplan behoeft uitgekristalliseerd te zijn: het schetsen van een langere termijn perspectief (eindfase)tegen de achtergrond waarvan beleid voor de kortere termijn vastgesteld wordt (ontwikkelfase), biedt mentale ruimte om fasering en uitwerking van maatregelen beter te accepteren.
- In de ontwikkelfase en de eindfase wordt een aantal beheermaatregelen voorgesteld waarvan de juridische implicaties nog niet geheel te overzien zijn.
- Zekerheden wat precies (on)mogelijk is, zijn er niet en zullen vooraf ook niet verkregen worden. Jurisprudentie zal het beleid verder inkleuren en dat moet niet als probleem gezien worden.
- Het pleidooi om tegemoetkomingen in schade te handhaven voorkomt een voortdurende discussie over de effectiviteit van preventiemaatregelen die met name financieel geïndiceerd zijn: de relatie tussen het treffen van preventieve maatregelen en het al dan niet tegemoetkomen van schade.
- Het subsidiëren van preventieve maatregelen zou verruimd moeten worden tot en met de ontwikkelingsfase. Derhalve verruimd in tijd, ruimtelijk maar ook qua gebied, diersoorten en kostensoorten. Dat is ingrijpend maar te prefereren boven een slepende discussie en negatieve, draagvlak ondermijnende, energie. In het Eindbeeld is deze subsidie vervallen en kan worden gezocht naar een bijdrage als onderdeel van een uniforme regeling bijv. via beleidspakketten voor natuur/landschapsbeheer.
- Het LOW is in het leven geroepen als uitvloeisel van de wens om een klankbordgroep in het leven te roepen in het kader van het opstellen van het nieuwe wolvenplan 2022. Veel is echter nog in ontwikkeling en ook de uitvoering vereist veel aandacht . De deelnemers aan het LOW kunnen zich voorstellen dat dit landelijk overleg de komende jaren gecontinueerd wordt .

[redacted] , 7 februari 2022

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: maandag 5 december 2022 10:48
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted] ([redacted]@gelderland.nl);
CC: [redacted]
Onderwerp: Appreciatie LNV voorstel aanpassing beschermde status wolf inzake verdrag van Bern
Bijlagen: Appreciatie LNV voorstel aanpassing beschermde status wolf inzake verdrag van Bern.pdf

Aan de collega's van de wolvenwerkgroep plus vaste leden IPO-werkgroep natuurwetgeving,

Ter informatie bijgevoegd de appreciatie van minister Van der Wal tav het voorstel tot aanpassing (afzwakking) van de beschermde status van de wolf in het verdrag van Bern, zoals verstuurd aan de Tweede Kamer. Kern van de appreciatie is: "Ik vind het niet verstandig om nu, vooruitlopend op de maatschappelijke dialoog die de RDA gaat organiseren en het advies wat de RDA zal uitbrengen, het standpunt van Nederland binnen de EU te wijzigen."

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 09:19
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) <[redacted]@gelderland.nl>;

[redacted] <[redacted]@pzh.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan in BAC VP 1 december 2022

Ha allen,

Uitkomst overleg over het wolvenplan in de BAC VP gisteren levert het volgende op:

- De BAC VP wil de voorliggende toevoegingen tov het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* tov het huidige wolvenplan, eea volgens de voorliggende planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan ('met alles erop en eraan') vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn*;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;
- Dat laat onverlet dat provincies die een dergelijk signaal wel af willen geven (zoals Gelderland recent gedaan heeft, en al dan niet aanhakend bij recente ontwikkelingen in het Europees Parlement Europees Parlement: Stop met die strikte bescherming van de wolf | Binnenland | AD.nl) wel in gezamenlijkheid een brief aan de Minister kunnen sturen, maar dus niet namens de 12/onder IPO-vlag.

* Het zou goed zijn als we dat aan de BAC VP op 26 januari 2023 kunnen voorleggen. Betekent wel dat die planning extreem vroeg in januari 2023 klaar moet zijn, dus eigenlijk feitelijk al in december 2022. @[redacted] @[redacted]: is dat haalbaar?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]) [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' [redacted] @bij12.nl>;

[redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@pzh.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: [redacted]' <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>
Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur en Visserij

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Ons kenmerk
DGNV / 22548966

Uw kenmerk
2022Z15457/2022D46638

Datum 2 december 2022
Betreft Verzoek om appreciatie ten aanzien van het standpunt namens de EU inzake het Verdrag van Bern

Geachte Voorzitter,

Hierbij zend ik uw Kamer de reactie op het verzoek[1] van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit om een appreciatie aan de Kamer te sturen ten aanzien van het voorstel voor een besluit van de Raad betreffende het standpunt dat op de tweeënveertigste vergadering van de Permanente Commissie van het Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa (verdrag van Bern) namens de Europese Unie moet worden ingenomen (COM(2022)543). Het betreft een standpunt over de beschermde status van de wolf.

De wolf is zelfstandig terugkomen naar Nederland. Een positief signaal over de natuur in Nederland waardoor de wolf zich klaarblijkelijk aangetrokken voelt. Ik ben me er echter van bewust dat dit door veel mensen niet zo wordt ervaren en dat er angst leeft bij dierhouders en inwoners over de aanwezigheid van een toenemend aantal wolven in Nederland. Die angst is begrijpelijk en ik wil die angst zoveel mogelijk wegnemen. De zorgen komen mede voort uit de voorbeelden waarbij vee wordt gedood door een wolf, wat helaas in toenemende mate voorkomt. Wolven kunnen zo inbreuk maken op eigendom van dierhouders wanneer zij hun dieren doden; tegelijkertijd is er de verplichting voor dierhouders om hun vee te beschermen. Met beschermende maatregelen en goede toepassing ervan kan de wolf beter weggehouden worden van vee. Hier moet we gezamenlijk mee aan de slag, onder andere door te kijken naar goede voorbeelden vanuit het buitenland. Het nemen van goede wolfwerende maatregelen is een verstandige stap om te kijken hoe we de huidige problemen kunnen beperken en beter kunnen samenleven met de wolf. Tegelijkertijd leven we in een klein land waar wolf, mens en gehouden dieren dicht op elkaar leven. Daarom heb ik de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA) gevraagd met de dilemma's die hierbij spelen aan de slag te gaan om te kijken hoe we hier verder het beste mee om kunnen gaan.

Dat het vraagstuk met betrekking tot de wolf niet alleen in Nederland speelt, blijkt uit het feit dat Zwitserland een wijziging van de aanhangsels van het verdrag van Bern heeft voorgesteld. Het voorstel beoogt het verlagen van het beschermingsniveau voor de wolf (Canis lupus) door de soort over te hevelen van

[1] Uw kenmerk: 2022Z15457/2022D46638

aanhangsel II (streng beschermde diersoorten) naar aanhangsel III (beschermde diersoorten - regelgeving is mogelijk). Dit voorstel kan bij de lidstaten vooralsnog op onvoldoende steun rekenen. Alleen Finland en Zweden steunen het voorstel van Zwitserland, en steunen daarmee niet het gezamenlijke standpunt van de Europese Commissie. Oostenrijk onthoudt zich van stemming. Daarmee blijft de positie van de commissie, ongeacht het standpunt dat Nederland daarin inneemt, gehandhaafd. Dit houdt in dat de EU tegen het voorstel om de wolf over te brengen van aanhangsel II (“streng beschermde diersoorten”) naar aanhangsel III (“beschermde diersoorten”) is, en dat wordt ingestemd met voorgestelde wijzigingen van het huishoudelijk reglement van de Permanente Commissie in document TPVS/Inf(2022)29.

Directoraat-generaal Natuur en Visserij

Ik vind het niet verstandig om nu, vooruitlopend op de maatschappelijke dialoog die de RDA gaat organiseren en het advies wat de RDA zal uitbrengen, het standpunt van Nederland binnen de EU te wijzigen. Vandaar de keuze om – onder meer - de discussie over de beschermde status nu op een zorgvuldige manier te voeren. Mocht uit het advies van de RDA blijken dat voor Nederland een heroverweging van de beschermde status van wolven gerechtvaardigd is, dan zal ik dat in ogenschouw nemen en met uw Kamer bespreken. Voor Nederland bestaat vervolgens de mogelijkheid om de beschermde status zelf te agenderen in Europees verband.

Tot slot, het is tevens mijn streven om op een grotere schaal te kijken naar de wolvenpopulatie, met als doel te komen tot een bredere Europese benadering van de wolvenpopulaties in de EU. Door mijn ministerie is de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid om te komen tot een internationaal plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België, Luxemburg en Denemarken samengewerkt kan worden.

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: woensdag 21 april 2021 11:39
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Beantwoording Kamervragen PvdD over doodgereden wolvin (door drukte in natuurgebieden)
Bijlagen: beantwoording-van-schriftelijke-kamervragen-over-het-doodrijden-van-een-wolvin-door-drukte-in-natuurgebieden (1).pdf

Ha collega's,
Voor het geval meer mensen de bijlage van Karin niet kunnen openen, zie bijgevoegd de beantwoording in PDF.
Groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: woensdag 21 april 2021 10:59
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Beste collega's wolvenwerkgroep,
Hierbij de brief aan de Tweede Kamer met de antwoorden op de vragen van Wassenberg over de doodgereden wolvin. De minister heeft de vragen mede namens I&W, Defensie en provincie(s) verstuurd.
Met groet,
[redacted]

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

44A

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2313 AA DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur,
Visserij en Landelijk gebied

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Datum 19 april 2021
Betreft Beantwoording van schriftelijke vragen over het doodrijden van een wolvin door drukte in natuurgebieden

Ons kenmerk
DGNVLG / 21081746

Uw kenmerk
2021Z04408

Geachte Voorzitter,

Hierbij stuur ik u, mede namens de minister van Infrastructuur en Waterstaat en de staatssecretaris van Defensie, de antwoorden op de vragen die zijn gesteld door het lid Wassenberg (PvdD) over het doodrijden van een wolvin door drukte in natuurgebieden op 11 maart 2021 onder nummer 2021Z04408.

Carola Schouten
Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Directoraat-generaal Natuur,
Visserij en Landelijk gebied

2021Z04408

Ons kenmerk
DGNVLG / 21081746

1
Kent u het bericht ‘Natuurmonumenten weet het zeker: mensen stoorden doodgereden wolf’?

Antwoord
Ja, ik ken het bericht.

2
Deelt u de mening dat de drukte in natuurgebieden een risico vormt voor de rust van dieren? Zo nee,
waarom niet?

3
Deelt u de mening dat dieren in de kraam- en zoogtijd meer rust zou moeten worden gegund? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke wijze wilt u dat bewerkstelligen?

Antwoord 2 en 3
Drukte in natuurgebieden vormt op zich geen risico voor de rust van dieren als bezoekers zich aan de gestelde gedragsregels houden. Wel constateer ik dat er in het voorjaar, tijdens het voorplantingsseizoen, een verhoogd risico op verstoring van de rust kan optreden als bezoekers zich niet aan deze gedragsregels houden. Een aantal terreinbeheerders organiseert dan ook, juist in deze periode, campagnes om bezoekers bewust te maken van het nut en de noodzaak van deze gedragsregels. De terreinbeherende organisaties zijn bij uitstek de organisaties die het publiek over de gedragsregels in hun terreinen kunnen voorlichten. Ik ondersteun de doelstelling van deze campagne van harte.

4
Deelt u de mening dat een drachtige wolf in haar eigen territorium, zonder dat zij gestoord wordt, niet snel een drukke weg zou oversteken overdag? Zo nee, waarom niet? Zo ja, beaamt u dat de doodgereden wolvin gestoord is door recreanten?

Antwoord
Over het gedrag van wolven in Nederland is nog onvoldoende bekend om dit verband te kunnen leggen. Mogelijk wordt hierover meer duidelijk na onderzoek door de terreinbeheerder.

5
Is het waar dat er nauwelijks dieren worden aangereden in gebieden waar de maximumsnelheid 60 kilometer per uur bedraagt?

Antwoord
De Stichting Wildaanrijdingen Nederland geeft aan dat er ook op wegen met een snelheidslimiet van 60 km/h wildaanrijdingen plaatsvinden. Ook uit enkele jaarrapportages van faunabeheerders blijkt dat wildaanrijdingen mede afhankelijk

van de leefgebieden per diersoort verspreid over het wegennet voorkomen. Zie bijvoorbeeld in een rapportage van Faunabeheereenheid Gelderland[1].

6
Bent u bereid de maximumsnelheid op secundaire wegen in het leefgebied van de wolf substantieel te verlagen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum en in welk tijdslot?

7
Bent u bereid om de maximumsnelheid rond het leefgebied van de otter te verlagen, gezien een derde van de otters de dood vindt door verkeer? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum?

Antwoord 6 en 7
De betreffende wegbeheerder is zelf verantwoordelijk en het best in staat tot het maken van een lokale maatwerkafweging waarbij zowel verkeerskundige als andere aspecten, zoals ter plekke aanwezige fauna, worden betrokken. Langs leefgebieden van wilde dieren treffen de wegbeheerders en de betrokken terrein beherende instanties dan ook een samenstel van maatregelen, zoals wildhekken en reflectoren om dieren te geleiden en waarschuwingsborden, adviessnelheden en/of (dynamische) aanpassing van de maximumsnelheid om het gedrag van weggebruikers te beïnvloeden. Specifiek voor het hoofdwegennetwerk heeft beheerder Rijkswaterstaat in het Meerjaren Programma Ontsnippering (MJPO) maatregelen genomen om de otter te beschermen. Hierbij zijn vooral afrasteringen geplaatst en zijn onderdoorgangen onder de weg aangebracht. Ook voor andere diersoorten zijn maatregelen genomen om aanrijdingen te voorkomen, zoals de aanleg van faunapassages in de vorm van natuurbruggen en wildviaducten.

8
Deelt u de mening dat extra rust in natuurgebieden niet samengaat met militaire oefenvluchten boven de Veluwe en met activiteiten die samenhangen met afschot van dieren in draag- en zoogtijd? Zo nee, waarom niet?

Antwoord
Defensie heeft in 2012 een vergunning Natuurbeschermingswet verkregen voor het laagvliegen met helikopters boven het helikopterlaagvlieggebied ‘Veluwe’. In opdracht van het ministerie van Defensie is een Passende Beoordeling opgemaakt en die toont aan dat significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen, die door mijn ministerie zijn vastgesteld, zijn uitgesloten. Uit registratie door externe partijen blijkt dat een aantal verstoringsgevoelige doelsoorten van de Veluwe zich de laatste jaren juist uitbreiden op de militaire oefenterreinen, waaronder de vliegbasis Deelen. Alhoewel de wolf niet behoort tot de doelsoorten van de Veluwe, lijkt het daarmee zeer onwaarschijnlijk dat militaire vliegactiviteiten wolven verstoren. Voor de vraag over afschot verwijs ik naar het antwoord op vraag 10.

[1] https://www.faunabeheereenheid.nl/Portals/10/FBE%20Uploads/FBE%20GLD%20Jaarrapportage%202019%20LowRes.pdf?ver=2020-08-03-131255-530&timestamp=1596453241039

9
Kunt u aangeven of er dezer dagen militaire oefenvluchten boven de Veluwe gehouden worden en/of wanneer deze gehouden zullen worden?

Antwoord
De Veluwe is één van de laagvlieggebieden voor helikopters in Nederland. Dit laagvlieggebied wordt met grote regelmaat gebruikt voor diverse soorten oefenvluchten met de helikopters van Defensie. Waar en wanneer deze vluchten precies plaatsvinden wordt vooraf niet bekend gemaakt. Laagvlieggebieden voor helikopters kunnen dagelijks worden gebruikt mits maximum gebruik niet wordt overschreden. Gebruik wordt geregistreerd. Vliegbewegingen die afwijken van normaal gebruik worden wel bekend gemaakt, evenals oefeningen. (vliegbewegingen op defensie.nl en via Twitter.)

10
Kunt u aangeven of er dezer dagen afschotactiviteiten gehouden worden op de Veluwe? Zo ja, welke diersoorten worden geschoten?

Antwoord
Op de Veluwe vindt populatiebeheer en schadebestrijding plaats bij grote hoefdieren op basis van een ontheffing van de provincie Gelderland. In het Kroondomein het Loo, dat zich ook op de Veluw bevindt, vindt populatiebeheer en schadebestrijding plaats op basis van een ontheffing van mijn ministerie. Schadebestrijding en het beheer van reeën vindt jaarrond plaats. Het reguliere populatiebeheer op edelhert, damhert en wild zwijn loopt van 1 juli tot en met 15 maart. In Kroondomein Het Loo, dat ook op de Veluwe ligt, is dat anders. Daar loopt het reguliere populatiebeheer op edelhert, damhert van 1 augustus tot en met 15 maart. Dat voor wilde zwijnen in dit gebied van loopt echter wel synchroon met de periode op de Veluwe.

11
Bent u bereid een verbod op laagvliegen en afschot uit te vaardigen gedurende draag- en zoogtijd van de wolf in het leefgebied van de wolf? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?

Antwoord
Nee, omdat het zeer onwaarschijnlijk is dat militaire vliegactiviteiten boven de Veluwe wolven verstoren en populatiebeheer en schadebestrijding altijd plaats vinden op basis van een ontheffing. Zie hiervoor ook het antwoord op vraag 8 en 10.

12
Bent u bereid tot het nemen van beleidsmaatregelen om het leefgebied van de wolf beter te beschermen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?

Antwoord

Directoraat-generaal Natuur,
Visserij en Landelijk gebied

Ons kenmerk
DGNVLG / 21081746

Het leefgebied van de wolf beperkt zich niet tot natuurgebieden maar beslaat grote oppervlakten die ook andere bestemmingen hebben dan natuur. Zo is het onlangs door de provincie Gelderland uitgebreide leefgebied met de nieuwe vaststelling zo'n 950 vierkante kilometer groot. Het is niet doelmatig om gebieden van deze omvang te beschermen, ook omdat binnen deze gebieden vele menselijke activiteiten zoals wonen, werken, reizen en recreëren gecombineerd worden, te beschermen.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 januari 2022 12:13
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Beantwoording kamervragen: verzoek om input.

Beste allen,

Zie vraag 9.
Verzoek aan de provincies is aan te geven wat men sinds invoering van een evt. subsidieregeling preventieve maatregelen heeft uitgegeven per jaar.
Kosten tegemoetkoming per jaar levert BIJ12 zelf aan.

https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail/2022Z01134/2022D02480

m.v.g.
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 januari 2022 10:21
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Beleidskeuze memo wolvenplan
Bijlagen: Memo beleidskeuzes wolvenplan v220126.docx

Urgentie: Hoog

Beste collega's,

Bijgaand stuur ik jullie een aangepaste versie van de memo met de voorgestelde beleidskeuzes die de IPO lijn in gaan.
Daar zitten nog enkele open eindjes in, veelal voorzien van namen van degene die hieraan invulling kan geven.
Uiteraard stat het vrij om in deze concept versie jullie wijzigingen en opmerkingen te plaatsen. Gebruik hiervoor de link naar het document dat op SharePoint is geplaatst.

https://bij12kantoor.sharepoint.com/:w:/r/sites/Wolfmonitoring/Gedeelde%20documenten/01.%20Interprovinciaal%20Wolvenplan%202022/Memo%20beleidskeuzes%20wolvenplan%20v220126.docx?d=w0e4a556601e944b69c5605de006b0fc1&csf=1&web=1&e=MfstYC

Gemakshalve voeg ik het document ook in word versie al bijlage toe.

Ik verzoek een ieder z.s.m. haar of zijn invulling aan te geven. Dit moet uiterlijk 4 februari zijn gedaan!

Immers: op 8 februari dient de memo aan de IPO wgnw te worden gestuurd. Dat betekent dat op 7 januari een laatste slag kan worden gemaakt.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Werkt voor provincies

Informatiememo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO wolvenwerkgroep
Aan	IPO werkgroep natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	26 januari 2022
Onderwerp	Interprovinciaal wolvenplan 2022
Bijlage(n)	LOW notitie: Kaders voor een wolvenplan

Achtergrond
De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan, dat dateert uit 2019, te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het wolvenplan wordt geschreven door BIJ12, met input van de provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WEnR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink. Ook is een landelijk overleg wolf (LOW), onder voorzitterschap van [redacted] in het leven geroepen, waarin verschillende maatschappelijke partijen die met wolven geconfronteerd worden zijn vertegenwoordigd. De positionering van het LOW is bijgevoegd in bijlage 1.

Oplevering van het wolvenplan is voorzien eind tweede kwartaal, de planning is dat de BAC VP in de oktober vergadering het Wolvenplan 2022 vaststelt. In deze notitie worden de belangrijkste beleidsmatige keuzes die aan het wolvenplan ten grondslag liggen voorgelegd.
Hierdoor kunt u bestuurlijke sturing meegeven op de inhoudelijke beleidslijn die nader wordt uitgewerkt in het Wolvenplan 2022.

Kern van het onderwerp:

Met deze memo besluit u tot een aantal beleidsuitgangspunten die in het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan 2022 nader zullen worden verwoord. Onderstaand wordt u per beleidsonderwerp een keuze voorgesteld. Het verzoek is deze te accorderen.

Tevens gaat deze memo in op de LOW reactie als input voor het nieuwe wolvenplan. U wordt verzocht hiervan kennis te nemen.

Tot slot wordt u zicht geboden op de beoogde planning.

Inleiding
Een groot deel van de Nederlandse bevolking ervaart de komst van de wolf als iets positiefs. Na hier in de 19e eeuw door de mens te zijn uitgeroeid, is de wolf op eigen kracht teruggekomen. De aanwezigheid van de wolf is een verrijking van de Nederlandse natuur en is als inheemse diersoort strikt beschermd.

Partijen die op negatieve manier met de wolf worden geconfronteerd, met name de schapenhouderij, hebben echter behoefte aan perspectief. In het wolvenplan wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe. Het wolvenplan biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes worden t.b.v. de uitvoering uitgewerkt in handelingsprotocollen en een tegemoetkomingsregeling.

a. Beleidskeuzes interprovinciaal wolvenplan 2022
In deze memo komen achtereenvolgens de volgende beleidspunten aan de orde:

- Het juridisch kader
- Handelingsprotocollen
- Internationaal wolven management plan
- Wolven leefgebieden
- Calamiteitenregeling
- Tegemoetkoming in schade
- Verlenging regeling en invoering eigen bijdrage
- Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten
- Vergoeding van directe kosten
- Beheervergoedingen
- Technische preventie norm
- Hybride wolven
- Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang

PM: volgorde en evt. nummering. wordt op laatste moment bepaald,

Het juridisch kader
De belangrijkste uitgangspunten voor handelingsperspectief met betrekking tot de wolf vloeien voort uit Europese verdragen, met name de habitatrichtlijn en het verdrag van Bern. Nederland heef deze verdragen ondertekend en verankerd in de Wet Natuurbescherming die op zal gaan in de Omgevingswet. De wolf wordt hierin aangemerkt als een in Nederland inheemse diersoort. Ingrijpen met beheermaatregelen als opzettelijk verstoren, verjagen en doden zijn daarmee niet toegestaan. Provincies kunnen hierop uitzondering maken op basis van een in de wet genoemd belang, indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd. Omdat de wolvenpopulaties in Nederland grensoverschrijdend zijn, moet de duurzame staat van instandhouding op internationaal niveau worden bezien. Populatiebeheer zal daarom alleen plaats kunnen vinden op basis van een internationaal beheerplan (wolvenmanagementplan), waarin zowel beheer- als beschermingsmaatregelen zijn opgenomen. Naar verwachting zal een internationaal beheerplan niet op korte termijn tot stand komen. LNV is voor dit onderdeel verantwoordelijk en zet zich hier voor in.

Dit betekent dat vooralsnog alleen met de grootste terughoudendheid kan worden ingegrepen. Voor ingrepen, vooralsnog beperkt tot eventuele incidenteel verjagen, afschot, e.d. dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen.

Voor het juridisch kader is het voorstel op hoofdlijn om….. PM:

We streven naar een balans in beleid. Dat betekent dat naast de wettelijke bescherming van de wolf ook in mogelijkheden voorzien dient te worden om overlast en schade van wolf te voorkomen. Dit wordt voorzien van duidelijke handelingsgerichte kaders (handelingsprotocollen). Dat betekent dat ingrijpen niet wordt uitgesloten maar de, de keuze om tot een vorm van beheer te komen specifiek dient te worden gemaakt in de handelingsprotocollen. Belangrijk is dat helderheid wordt gegeven over het doden van een wolf.

Het voorstel is om het mogelijk te maken om één specifiek individu uit de populatie te nemen als dat nodig is. Hierbij valt te denken aan een probleemwolf en/of problematische situatie.
Op de lange termijn is populatie beheer denkbaar. Dit beheer is slechts mogelijk indien de gunstige staat van instandhouding niet in gevaar komt.

Demogelijkheid van individueel afschot wordt daarmee open gehouden. Populatiebeheer is slechts denkbaar indien ook in Europees verband afstemming over de staat van instandhouding heeft plaatsgevonden.

Voorzien van definities (bescherming-> wettelijk kader ; beheer-> brede opvatting over dit woord, in te vullen in Handelingsprotocollen)

NB: nadere invulling van de hoofdlijn nog noodzakelijk! Afhankelijk van uitkomsten lopend overleg.(door: [redacted] cs.)

- *Bepaling SvI*
- *Wolf die zich permanent vestigt in een gebied waar de populatie prooidieren ontoereikend is voor de wolf om zich te kunnen voeden?*
- *Gevestigde wolf bij wie gewenning is opgetreden om goed beschermd vee aan te vallen?*
- *Bij agressief gedrag naar mensen?*
- *Hoe wordt dit geregeld? Met ontheffing? Aanwijzing?*
- *In bovenstaande gevallen eerst verstoren/verjagen, pas in uiterste geval doden?*
- *Relatie leggen met beschermingsmaatregelen?*

- Omgang met afwijkingen van het beschermingsregime(s)
- Motivering uitzonderingen
- wanneer geen andere bevredigende oplossingen
- wanneer gunstige staat van instandhouding
- omgang vrijstellingen
- omgang beheer
- Actieve soortenbescherming
- Gebiedenbescherming

<u>Actieve soortsbescherming</u>
De komende jaren zullen de provincies zich actief inzetten om het voorkomen van de wolf te ondersteunen via actieve beschermingsmaatregelen.
Te denken valt aan zonering in wolvenleefgebieden, nemen van verkeersremmende maatregelen, het voeren van een wolfinclusief faunabeheer.
Natura 2000
Op lange termijn is het denkbaar om in bestaande N2000 gebieden de wolf als doelsoort op te nemen.

<u>Wolfinclusief faunabeheer</u>
Het voorstel is om bij het faunabeheer van grote hoefdieren…
Is er reden om dit te verwoorden n.a.v. uitspraak Gelderland? Ja->input [redacted]

Het voorstel is tevens om bij schade aan natuurbegrazers niet te gaan escaleren.
voorstel [redacted]

Mede nav recente rechterlijke uitspraken is het gewenst om de relatie tussen faunabeheer en prooiaanbod van wilde hoefdieren te benoemen. M.b.t. natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het hier om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke. Vergelijkbaar met andere wilde hoefdieren….

Handelingsprotocollen
Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in een viertal handelingsprotocollen.
Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven. De hoofdlijn van het handelingsperspectief is PM wordt nog uitgewerkt(door: HP subgroepje -> input via [redacted]

Handelingsprotocol 'Wolf en mens'
Handelingsprotocol 'Wolf en hond
Handelingsprotocol 'Wolf en vee
Handelingsprotocol 'Overige situaties'

Het voorstel is in de handelingsprotollen op generieke wijze invulling te geven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en situatie specifiek worden vormgegeven.

De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op vaarhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. Hiermee wordt bereikt dat…PM -> nadere beleidsvoorstellen mbt expliciete kritische keuzepunten in deze uitwerkingen? -> [redacted] e.a. die handelingsprotocollen uitwerken

Internationale beleidsafstemming
De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven management plan.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU inzake de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Tevens moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor zowel het actief als passief beheer van de populaties wolven.

Op nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een nuttige basis kunnen vormen voor het toekennen van afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf.

Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en met de Belgische gewesten.

Wolven leefgebieden
Het voorstel is dat het aanwijzen van beleidsmatig begrensde leefgebieden voor de wolf te handhaven zoals het al is.

D.w.z. het gaat hierbij om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig te verwachten is. Oftewel dit behoeft zich niet te beperken tot vestigingsgebieden.

Begrenzing van andere 'typen gebieden is niet mogelijk en wordt om die reden dan ook niet voorgesteld.
In het verlengde van het huidige wolvenplan blijft het vanwege de instrumentele betekenis nuttig om 'leefgebieden wolf' te begrenzen. Het aanwijzen van 'no go-area's/nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dit beleid kan zo blijven. Het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is ruimtelijk niet uitvoerbaar. Mede gelet op de beoogde 'calamiteitenregeling' vervalt de instrumentele betekenis hiervan ook (zie elders..)

Wolven leefgebieden
Conform het huidige wolvenplan kunnen provincies leefgebieden voor de wolf aanwijzen. Deze mogelijkheid ontstaat nadat gebleken is dat er zich minimaal 6 maanden sprake is van een gevestigde wolf. Dit zijn de gebieden waar een wolf zich permanent heeft gevestigd. Er zijn inmiddels (leef-)gebieden aangewezen in Gelderland, Noord-Brabant en Drenthe (zgn. risicogebied). Van veehouders in leefgebieden wordt verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid. Het wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig voorzienbaar is.

Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er desgewenst voor om eventueel een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen. Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat. Nieuw is dat na deze drie jaar nadere voorwaarden volgen m.b.t. de uitkering hiervan. (zie elders..)

Calamiteitenregeling
Het voorstel is om een (kortlopende, tijdelijke) calamiteitenregeling mogelijk te maken.
Ook buiten leefgebieden vinden aanvallen door wolven plaats. Het betreft dan vooral zwervende wolven, die op zoek zijn naar een nieuw leefgebied. Het valt niet te voorspellen waar zo'n aanval plaats zal vinden. Naar verwachting zal de frequentie waarop zich dit voordoet in de nabije toekomst toenemen. Voor die situaties is het voorstel om een calamiteitenregeling tijdelijk open te stellen.

Een calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, meer dan twee aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente kunnen voor de duur van een maand voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen. Ook kan de provincie tijdelijke middelen ter beschikking stellen, zoals flexnetten.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt bij discretie van de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om veehouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk

te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van veehouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen.

Tegemoetkoming in schade
Het huidige wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet. Dat uitgangspunt blijft. Op dit moment wordt alle wolvenschade aan landbouwhuisdieren vergoed, dat geldt bij uitzondering ook voor hobbymatig gehouden schapen en geiten. Er geldt geen eigen risico en aan een tegemoetkoming worden geen voorwaarden gesteld met betrekking tot preventieve maatregelen. Hierin worden wijzigingen voorgesteld:

<u>Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen bijdrage</u>
Voorstel is de subsidieregeling te kunnen verlengen maar de tegemoetkoming in de schade op termijn niet meer volledig uit te keren. We verlaten daarmee de huidige insteek om niets meer te vergoeden.
Het voorstel is na de 3 jaar in het leefgebied de tegemoetkoming naar redelijkheid en billijkheid te verlagen tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming in de fruitschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

Met betrekking tot de tegemoetkoming in de schade geldt dat in de eerste drie jaar zonder wolfwerende voorwaarden een tegemoetkoming kan worden verleend. Nieuw is het voorstel dat na de eerste drie jaar alleen een tegemoetkoming (zonder eigen bijdrage) wordt verleend indien er sprake is van genormeerde wolfwerende maatregelen. In alle overige gevallen volgt de invoering van een eigen bijdrage.

Het voorstel is om in begrensde leefgebieden na de eerste drie jaar van begrenzing van dit leefgebied preventieve maatregelen te vereisen om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen.
Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

<u>Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten</u>
Het voorstel is om de tegemoetkoming in de schade ook bij particulieren voor alle landbouwhuisdieren te vergoeden.
Voorstel is om onder het nieuwe wolvenplan, naast schade aan hobbymatig gehouden schapen en geiten ook andere hobbylandbouwhuisdieren voor een tegemoetkoming in aanmerking komen bij predatie door wolven. Te denken valt aan shetlandpony's, alpaca's of damherten.

<u>Vergoeding van directe kosten</u>
Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, dit blijft zoals het is. Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten, of zgn. vervolgschade vergoed. Dit is voortzetting van het huidige beleid.

Het huidige wolvenplan voorziet alleen in vergoeding voor directe kosten, daar komt geen verandering in. Onder directe kosten vallen:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.

In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolven regeling' in de volgende 'extra's' en worden deze ook als directe kosten gezien:
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt géén tegemoetkoming verleend voor indirecte kosten zoals:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen).
- de tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen.
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts.
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.).
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen/dieren.

Inzet Kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen.

Beheervergoedingen

Het voorstel is tot het opnemen van beheervergoedingen binnen het subsidiestelsel Natuur en Landschap. Dit dient nog nadere te worden uitgewerkt in door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Er is sprake van pakketten voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer. Hiermee kan arbeid, herstel en vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.

Natuurbeheer

Deze regeling is bedoeld voor schaapskuddes die binnen het kader van natuurbeheer worden ingezet. Binnen een aangewezen wolf-leefgebied in de natuur moet het wolf inclusief hoeden en aanbesteden de norm zijn. De rekening komt dan bij de eigenaar die daarvoor via het SNL spoor beheervergoeding krijgt.

Agrarisch natuurbeheer

In het agrarisch buitengebied ligt het voor de hand aansluiting te zoeken met het Agrarisch natuurbeheer en het daarbinnen ontwikkelen van een pakket voor wolf inclusieve landbouw. Deelnemers kunnen duurzaam een vergoeding ontvangen voor te maken kosten om vee tegen aanvallen van wolven te beschermen.

Of beide regelingen wenselijk zijn, de ligging van de aan te wijzen gebieden, de hoogte van de vergoeding en de voorwaarden die aan deelname worden gesteld zijn nog onderwerp van gesprek. Een wolvenpakket kan zich mogelijk negatief verhouden tot andere pakketten zoals weidevogelpakketten.

Technische preventie norm

Het voorstel is dat provincies blijven uitgaan van de ‘1.20m norm’ als optimale wolfwering. Om verschillende redenen is het denkbaar dat er ook situaties zijn waarin ‘90 cm’ kan worden geaccepteerd.

Dit heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing derogatie):

Koppeling van technische wolfwerende norm aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief:

Dit betekent het volgende:

- Norm 1.20 is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvenleefgebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid ‘1.20 norm’ een tegemoetkoming kan worden verleend. Oftewel alles wat niet als wolfwerend wordt beoordeeld komt (na de eerste drie jaar) niet meer voor een vergoeding in aanmerking.
- Norm ‘90 cm’ is suboptimaal, mag en kan, maar wordt niet gesubsidieerd en geeft geen aanleiding voor derogatie binnen wolven leefgebieden.
- Indien bij 90 cm zich toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van een 1.20m. ZO niet dat wordt geen tegemoetkoming meer verleend.

- Buiten de begrensde wolvenleefgebieden blijft een tegemoetkoming in de schade gewoon mogelijk ongeacht de evt. Genomen maatregelen.

Deze hoofdlijn wordt nader uitgewerkt in het wolvenplan, de handelingsprotocollen en de technische normering. Bovendien is deze keuze vermoedelijk mede afhankelijk van Europese regels die kunnen de looptijd van de beoogde drie jaar nog beinvloeden.

PM: nader uit te werken : ophoging 90->120- stroomgehalte, plus/min net, onderscheid nachtkralen? omgang graasdieren, dijken: dit moet preciezer?

Hybride wolven

Het voorstel is om hybridisatie van wolven in Nederland te voorkomen. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd ter bescherming van de inheemse fauna.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid op te treden tegen hybride wolven, kruisingen tussen wolf en hond. Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven rondlopen of dat dit te verwachten is. Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu middels een aanwijzing te laten doden.

Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang
Het voorstel is om bij een aangetroffen gewonde wolf door een deskundige de gezondheidstoestand te laten beoordelen. Alleen in het geval het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, zal een wolf worden opgevangen.

Bijv. indien evt. met geringe veterinaire ingrepen de wolf zichzelf kan herstellen wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achter gelaten. Indien de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige dierenleed voorkomen dient te worden wordt deze wolf, situatie afhankelijk, geëuthanaseerd en/of met geweer gedood.

Communicatie
Vanuit de overheden zal onverminderd worden ingezet op informatieverstrekking, voorlichting en daarmee communicatie over het ‘samenleven met wolven’. De verwachting is dat dit veel en mogelijk meer inzet zal vragen.
Daarbij valt te denken aan het aanbieden van informatie via website(s) en woordvoering via (digitale) media, uitbrengen van tussenrapportages, nieuwsbrieven vanuit provinciale wolven commissies, inzet van zgn. wolvenconsulenten, (mede) bijdragen aan voorlichtingsbijeenkomsten, praktijk demonstraties e.d.

Financiën
De inzet voor het Wolvenplan 2022 vergt vanzelfsprekend inzet van mensen en middelen. Door toename van de wolvenpopulatie zullen kosten voor monitoring en schadeafhandeling en tegemoetkomingen naar verwachting logischerwijs gaan toenemen.
Bij de vaststelling van het Wolvenplan zal hiertoe een kostenplaatje worden meegegeven.
Separaat ontvangt u een verkennend memo waarin een inschatting wordt gegeven. Zie agendapunt x.

B. Kadernotitie Landelijk Overleg Wolf

Het voorstel is om in te gaan op de wens een duiding van de fasering in het Wolvenplan op te nemen. Dit zal bijdragen tot een breder maatschappelijk draagvlak en helderheid bieden over verwachtingen en de handelingsperspectieven.

Het voorstel is tevens om het LOW de mogelijkheid te geven advies uit te brengen over het conceptplan.

Vanuit het LOW is de wens deze notitie bij u onder de aandacht te brengen.
Samenvattend wordt het volgende gesteld:

- Het Landelijk Overleg Wolf is gekomen met een gezamenlijk en gemeenschappelijk verhaal dat een kader wil meegeven voor het Wolvenplan 2022. Verbindend element is het draagvlak in de Nederlandse samenleving. Het besef is dat beschermen van landbouwhuisdieren ook betekent het beschermen van wolven en omgekeerd. Conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
- Het LOW wenst uitdrukkelijk advies uit te kunnen brengen over het *concept* Wolvenplan 2022.
- Het LOW onderscheid een drietal fases in de tijd die ieder een eigen tijdsbepaald beleidskader en handelingsperspectieven kunnen kennen. Het verzoek is in het Wolvenplan een concreet actie-plan met tijdlijnen op te nemen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.

C. Planning

Processtappen m.b.t. memo beleidskeuzes:

8 februari aanleveren tbv IPO
IPO wgnw 17 februari memo beleidskeuzes
22 februari IPO wolvenwerkgroep
16 maart AAC VP memo beleidskeuzes
7 april BAC VP besluitvorming over memo beleidskeuzes

Processtappen m.b.t. besluitvorming Interprovinciaal Wolvenplan 2022:

Concept versie wolvenplan
22 maart LOW
24 maart IPO wolvenwerkgroep

Eindversie Wolvenplan
19 april IPO Wolvenwerkgroep
PM stakeholderronde o.a. LOW
16 juni IPO wgnw
6 juli AAC VP
22 sept BAC VP
4 okt LOW

Vaststelling Wolvenplan
xxx oktober IPO bestuur

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 18 mei 2021 14:08
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Briefwisseling IPO-LNV goudjakhals begin 2019
Bijlagen: Scan IPO-brief goudjakhals aan LNV.pdf; Scan reactiebrief LNV aan IPO inzake wettelijke bescherming Goudjakhals.pdf

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 11 mei 2021 16:38
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]. <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Agenda en stukken IPO wolven werkgroep 18 mei 2021
Beste allen,
Bijgaand agenda en stukken voor onze IPO wolvenwerkgroep volgende week dinsdag.
Ik hoop jullie allemaal weer te treffen, tot dan.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

47A

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

IPO
t.a.v [redacted]
Herengracht 23
2511 EG DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk gebied

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Behandeld door
drs. [redacted]

T 070 [redacted]
[redacted]@minez.nl

Ons kenmerk
DGNVLG / [redacted]

Uw kenmerk
[redacted]

Bijlage(n)

Datum - 0 4 MAART 2019 -
Betreft wettelijke bescherming Goudjakhals

Geachte heer [redacted]

Hierbij reageer ik op uw brief van 15 januari 2019 (kenmerk [redacted]), waarin u verzoekt om de Goudjakhals (*Canis aureus)* aan te wijzen als beschermde soort in Nederland.

U stelt voor om deze soort aan te wijzen op grond van artikel 3.10 van de Wet natuurbescherming, aangezien deze soort zich uitbreidt in Europa en over niet al te lange tijd zich naar alle waarschijnlijkheid zal gaan vestigen in Nederland. Verder geeft u als motivering dat de beleidsregels van het Faunafonds alleen een tegemoetkoming in de schade van *beschermde* soorten mogelijk maken voor bedrijfsmatige houders van dieren.

Ik heb begrip voor uw verzoek. Dit vereist echter een wijziging van de Wet natuurbescherming (Wnb); deze soort staat op bijlage V van de EU-Habitatrichtlijn en komt niet automatisch in aanmerking voor opname in de lijst van beschermde soorten onder artikel 3.10 van de Wnb. Op dit moment is het proces gaande om de Wnb onderdeel te laten uitmaken van de Omgevingswet, die per 1 januari 2021 in werking zal treden. Afgesproken is dat de Wnb beleidsneutraal zal worden omgezet in de Omgevingswet. Dat betekent dat in de tussenliggende periode geen beleidswijzigingen meer worden aangebracht in de Wet natuurbescherming. Tussentijdse wijziging van de Wet natuurbescherming acht ik niet zinvol. Ik kan daarom pas aan uw voorstel tegemoetkomen als de Omgevingswet van kracht is en een dergelijke beleidswijziging opgenomen kan worden in het Besluit activiteiten leefomgeving. Dit vergt een langdurige voorbereiding.
Uiteraard staat het de provincies vrij om vooruitlopend daarop in de beleidsregels van het Faunafonds zo nodig wijzigingen aan te brengen om het mogelijk te maken een tegemoetkoming te verlenen in mogelijke schade aan landbouw of natuur als gevolg van de aanwezigheid van de Goudjakhals in Nederland.

De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,

[redacted]

Donné Slangen
Directeur Natuur

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 29 september 2021 10:41
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: communicatie wolven rapporten
Bijlagen: 210928 Achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022.docx; Jansman ea 2021 - Ecol FactFinding Wolf-WENR-rapport.pdf; Wolvenrapport Boerema VdBrink Element advocaten.pdf

Beste leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Zoals toegezegd zou ik u informeren over de voortang van de communicatie over beide 'wolven rapporten' Daartoe heeft onderstaande mail wisseling plaatsgevonden.
In het besef dat een deel van u dit nu dubbel langs krijgt, stuur ik het toch door omdat samenstelling van beide werkgroepen toch enigszins verschilt.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 29 september 2021 10:36
Aan: [redacted]
CC: [redacted]

[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp:

Beste leden van de IPO werkgroep natuurwetgeving,

Gisterenmiddag is onderstaande mail uitgegaan. Voorzien van een tweetal bijlagen: de Factfinding study wolf en de Juridische Analyse wolf.
Daarbij de memo met het verzoek om in te stemmen met de beoogde publicatiedatum van 6 oktober.

Het spreekt voor zich dat mijn oproep is hiermee (uiterlijk 4 oktober) in te stemmen. Gelet op de voortgang in het wolvendossier is dit zeer gewenst.

Ik wil benadrukken dat het hierbij gaat om een tweetal achtergrondrapporten die gemaakt zijn om de laatste stand van zaken m.b.t. ecologische en juridische kennis feitelijk weer te geven.
Het bevat dus geen beleidsmatige keuzes. Doel is om mede op basis van deze kennis en informatie input te hebben voor de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan.

Mochten er nog vragen over zijn, dan verneem ik deze graag.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Van: IPO Vitaal platteland <vitaalplatteland@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 28 september 2021 16:47
Onderwerp: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Aan de leden van de BAC VP

Geachte mevrouw, heer,

Zoals afgestemd in de BAC VP vergadering van 23 september ontvangt u hierbij de factfinding study en het juridisch rapport over de wolf. Deze rapporten zijn 5 oktober geagendeerd tijdens de vergadering Landelijk Overleg Wolf. Het

voornemen is beide rapporten op 6 oktober op de website van BIJ12 te publiceren. Graag vernemen we uiterlijk 4 oktober per mail (vitaalplatteland@ipo.nl) of deze datum akkoord is, of dat naar een andere publicatiedatum moet worden gezocht.

Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben, dan horen we dat graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	28 september 2021
Inlichtingen bij	[redacted], [redacted] (BIJ12)
Telefoon	06 [redacted] / 06 [redacted]
Onderwerp	Achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Bijgaand ontvangt u twee documenten die als adviserende bouwsteen zullen dienen bij de actualisatie van het Interprovinciale Wolvenplan. Dit betreft:

1. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study
2. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

Het voornemen is beide rapporten op 6 oktober te publiceren. Graag vernemen we uiterlijk 4 oktober of deze datum akkoord is, of dat naar een andere publicatiedatum moet worden gezocht.

Inleiding

Vanuit BIJ12 is, in opdracht van provincies en in samenwerking met LNV, een factfinding study uitgevoerd om voor de ecologische aspecten een kennis-update op te stellen. Tevens is vanuit het IPO/BIJ12 opdracht gegeven om te komen tot een juridische analyse over de wolf. De documenten zijn onder begeleiding van de IPO Wolvenwerkgroep tot stand gekomen. De documenten beschrijven de actuele en feitelijke kennis. Het zijn adviserende bouwstenen bij het opstellen van het nieuwe wolvenplan 2022. Beleidsmatige keuzes zullen te zijner tijd aan de BAC VP worden voorgelegd.

Communicatie

Ten behoeve van bespreking in de LOW bijeenkomst van 5 oktober zijn deze documenten eveneens gedeeld met de deelnemers in het Landelijk Overleg Wolf (LOW) het landelijk overleg o.l.v. [redacted]. Het voorstel is om op 6 oktober beide documenten op de website van BIJ12 openbaar te maken. De verwachting is dat hier de nodige media-aandacht voor zal zijn.

Deze insteek is mede gekozen omdat in de uitzending van 7 oktober het tv-programma 'Propaganda' de Factfinding Study wordt benut als achtergrondsdocument in het kader van een interview met [redacted] (DNA analyse wolf) van de WUR. Vanuit communicatieperspectief is het dan van belang dat het achtergronddocument ook raadpleegbaar is.

Toelichting

'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021.

De factfinding study brengt feitelijk en wetenschappelijk onderbouwd de laatste stand van zaken van de wolf in Nederland in beeld en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van Rijk en provincies. In dit rapport wordt antwoord gegeven op 25 onderzoeksvragen die betrekking hebben op vijf thema's, te weten

1. verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht;
2. gedrag en wolf-mens relatie;
3. beleid, schade, monitoring en beheer;
4. ecologie;
5. genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa.

Voor de beantwoording van deze vragen is gebruikt gemaakt van de nieuwste inzichten vanuit wetenschappelijk onderzoek en monitoringsprogramma's. De kennis die in dit rapport is verzameld kan worden ingezet voor het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes ten aanzien van de wolf.

Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.
Deze juridische analyse is gevraagd om nadere invulling te kunnen geven aan het wolvenbeleid op basis van de geldende natuurwetgeving.

Deel A: Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.
De basis voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan van [redacted] en [redacted]. Deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B: **Rechtsvergelijking bescherming wolf Frankrijk, Duitsland, België, Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.**
Dit deel bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie.
Verder wordt aandacht besteed aan opgestelde wolvenplannen in deze landen, en hoe wordt omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden. Daarbij wordt ook ingegaan op de situatie in Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.

Deel C: Bouwstenen voor de handelingsprotocollen
Op verzoek van BIJ12 worden in dit deel voorstellen gedaan voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

Bijlagen

1. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study
2. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 13 september 2021 12:56
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Concept (eind-)versie Tussenrapportage wolf Q3

Urgentie: Hoog

Beste allen,
Onderstaande de link naar de Tussenrapportage van afgelopen kwartaal. Wij (Leontina en ik) ontvangen graag jullie kritische opmerkingen!
Bij voorkeur vandaag nog en anders graag morgenochtend.
Alvast dank,
met vriendelijke groet,
[redacted]

Tussenrapportage mei-jul 2021 versie Leontina aangepast.docx

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

50A

Versie 16 juli 2021 17:00 voor de opdrachtgever ter review

De wolf terug in Nederland

Een 'factfinding study' (suggesties voor titel?)

Jansman, H.A.H., J. Mergeay, E.A. van der Grift, G.A. de Groot, D.R. Lammertsma, K. van den Berge, F.G.W.A. Ottburg, J. Gouwy, R. Schuiling, T. van der Keken & C. Nowak

1 WENR
2 INBO
3 Senckenberg

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Environmental Research en gesubsidieerd door BIJ12, het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, en het Interprovinciaal Overleg (IPO)

Wageningen Environmental Research
Wageningen, maand 2021

Gereviewd door:
naam, functie (organisatie)

Akkoord voor publicatie:
naam, teamleider van [team]

Rapport
ISSN 1566-7197

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

logo's INBO, SGN, BIJ12, IPO & LNV

Primo-Secundo, A., B. Tertio, C. Quarto, 2021. *De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'*. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport . ?? blz.; ? fig.; ? tab.; ?? ref.

Referaat NL Nem omnis enis gerces et quos caessed cressul hiliusat pos, poritanduc tus camdientriam lostes vendac omnihilia nos tescii trum hostorio vere fica ingulicur, et adducon Ita num no. Serehendam iu consum nonsus cotam identem hos condacto crehebe factebatiam medeliquit oca nos hae atraedeffrem es facte ad si tem publis occhuit. Locturnit intim isse tractuis Catquon sulvitat. Perunce ssentif erfecul tertuius, mo videffrentem huius curi peret ad C. Gitam rem, compotatus am se nox nonem supio unum pora addum, consus consuli ia talernimo comnes omner inte pra? qua imum imilicut atusquastra desilin guleribut Catuis ces con.

Referaat UK Nem omnis enis gerces et quos caessed cressul hiliusat pos, poritanduc tus camdientriam lostes vendac omnihilia nos tescii trum hostorio vere fica ingulicur, et adducon Ita num no. Serehendam iu consum nonsus cotam identem hos condacto crehebe factebatiam medeliquit oca nos hae atraedeffrem es facte ad si tem publis occhuit. Locturnit intim isse tractuis Catquon sulvitat. Perunce ssentif erfecul tertuius, mo videffrentem huius curi peret ad C. Gitam rem, compotatus am se nox nonem supio unum pora addum, consus consuli ia talernimo comnes omner inte pra? qua imum imilicut atusquastra desilin guleribut Catuis ces con.

Trefwoorden: XXXX

Dit rapport is gratis te downloaden van https://doi.org/10.18174/XXXXX of op www.wur.nl/environmental-research (ga naar 'Wageningen Environmental Research' in de grijze balk onderaan). Wageningen Environmental Research verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2021 Wageningen Environmental Research (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, www.wur.nl/environmental-research. Wageningen Environmental Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Wageningen Environmental Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Environmental Research werkt sinds 2003 met een ISO 9001 gecertificeerd kwaliteitsmanagementsysteem.
In 2006 heeft Wageningen Environmental Research een milieuzorgsysteem geïmplementeerd, gecertificeerd volgens de norm ISO 14001.
Wageningen Environmental Research geeft via ISO 26000 invulling aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Wageningen Environmental Research Rapport | ISSN 1566-7197

Foto omslag: XXXX

Inhoud

Table of Contents

1 Achtergrond en doelstelling 13

1. Inleiding 13
2. Leeswijzer 13

2. Methodiek 15

3. Verklarende woordenlijst 16

4. Basisinformatie wolven 17

1. Uiterlijk 17
2. Roofdier & jacht 17
3. Monitoring & onderzoek 18
4. Basisecologie - Roedel en sociale structuur 19
5. Wolven in Nederland 19
6. Wolf en beleving 21

5. Verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht 25

1. Wat is de herkomst van de wolven? 25
2. Zijn de wolven in Centraal Europa, het Alpengebied en/of Nederland (deels) illegaal uitgezet? 32
3. Is er bij de (genetisch vastgestelde) wolven sprake van hybridisatie met honden? 35
4. Zijn er hotspots / corridors in Nederland aan te wijzen die veelvuldig worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? 37
5. Welke functie vervult Nederland voor de wolf als gekeken wordt naar territoriale vestiging, voortplanting en dispersie (‘zwervende’ wolven) vanuit andere populatie(s)? 41
6. Kan op basis van de huidige inzichten, een uitspraak gedaan worden over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven (in aantallen en aan de hand van bijvoorbeeld geschikte biotopen, voedselaanbod en menselijke beïnvloeding (infrastructuur, steden, verstoring))? 43
7. Wat is de verwachte ontwikkeling van de aantallen wolven in Nederland in ruimte en tijd? 47
8. Kunnen er uitspraken (en zo ja, welke) gedaan worden over de gemiddelde omvang van een wolventerritorium in Nederland? 49
9. Waar in Nederland (geografisch gezien) kunnen wolven waarschijnlijk duurzaam leven (dat wil onder andere zeggen: waar kunnen wolven over meerdere jaren succesvol aanwezig zijn en/of reproduceren)? 51
10. Wanneer verkeren de Europese wolvenpopulaties in een gunstige staat van instandhouding? 52
11. Kan in Nederland een levensvatbare, genetisch vitale wolvenpopulatie ontstaan, gezien de ecologische draagkracht van Nederland? 54

6. Gedrag en wolf-mens relatie 57

1. Welke veranderingen in wolvengedrag kunnen verwacht worden als gevolg de aanpassingen van wolven aan een door mensen gedomineerd cultuurlandschap? 57
2. Hoe kan een zgn. 'probleem-wolf' ontstaan? 59
3. Waarom doden wolven vaak meer landbouwhuisdieren (zoals schapen) dan ze opeten (surplus killing)? 62
4. Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn inmiddels elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven? 64
5. Wat zijn de mogelijke gevolgen van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor de verkeersveiligheid en recreatie? 68

7. Beleid, schade, monitoring en beheer 77

1. Wat is het beleid van andere landen als het gaat om het toestaan van derogaties (bijvoorbeeld voor afschot van wolf)? 77
2. Welke ervaringen zijn er met betrekking tot afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag van de wolvenroedel? 80
3. Wat kunnen we leren van het beleid van andere landen (in ieder geval van de ons omringende landen) ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen? 83
4. Welke ervaringen zijn er in andere landen (die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse situatie) opgedaan voor wat betreft het wolvenbeheer zoals het toepassen van verjagingsmethodes? 88
5. Wat is het verwachte effect op de wolf als gevolg van het gevoerde faunabeheer in Nederland, kijkend naar beschikbaarheid van wilde prooien? 90

8. Ecologie 93

1. Dieet: wat eten wolven in Nederland gebaseerd op reeds beschikbare praktijk inzichten (aan de hand van wolvenkeutels, kadavers prooidieren etc.) en literatuuronderzoek? 93
2. Wolf in het ecosysteem: wat zijn volgens de meest recente inzichten en ervaringen (op basis van literatuur) de effecten van de wolf op het ecosysteem? Wat zijn daarbij de verwachte effecten als naar de Nederlandse ecosystemen wordt gekeken? 98

9. Genetische methodieken en uitwisseling van genetische data – nu en in de toekomst 104

10. Referenties 111

11. Bijlage 1: Originele vragen van de opdrachtgevers 112

12. Bijlage 2 Genetische workshop: resultaten enquête 115

13. Bijlage 3 CEwolf consortium 116

14. Bijlage 4 beschrijving van de projectpartners 117

1.1 Kop 2 118
1.1.1 Kop 3 118

Verantwoording

Rapport: nummer
Projectnummer: projectnummer

Wageningen Environmental Research (WENR) hecht grote waarde aan de kwaliteit van zijn eindproducten. Een review van de rapporten op wetenschappelijke kwaliteit door een referent maakt standaard onderdeel uit van ons kwaliteitsbeleid.

Akkoord Referent die het rapport heeft beoordeeld,

functie: functie

naam: naam

datum: datum

Akkoord teamleider voor de inhoud,

naam: naam

datum: datum

Woord vooraf

Dankwoord achterin.

Samenvatting

Uitwerken eind juli: deugdelijke samenvatting van het rapport op taalniveau C1.
Controle taalniveau zal in augustus geschieden ism opmaak en redactie rapport.

1 Achtergrond en doelstelling

1. Inleiding

In 2012 is door Wageningen Environmental Research (WENR) in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en BIJ12 de eerste 'Fact Finding studie' m.b.t. de wolf uitgevoerd (Groot Bruinderink et al. 2012). Dit rapport werd geschreven als voorbereiding op de waarschijnlijke terugkeer van de wolf in Nederland. Inmiddels is het negen jaar later, hebben meerdere wolven zich officieel in Nederland gevestigd en is zelfs reproductie een feit. Door de groeiende populatie wolven in Europa en het in toenemende mate opduiken van zwervende wolven in Nederland, is er ook in toenemende mate sprake van interacties tussen mens en wolf in Nederland. Dergelijke interacties roepen zeer uiteenlopende reacties op in de maatschappij, variërend van enthousiast tot negatief. Probleem daarbij is dat er bij veel mensen nog weinig bekendheid is met de wolf. Reacties en standpunten zijn dan ook niet altijd gebaseerd op kennis of ervaring. Dit wordt versterkt door de aandacht die de wolf krijgt in de (sociale) media, waarbij met regelmaat de betrouwbaarheid van informatie ter discussie wordt gesteld of zelfs onjuiste informatie wordt verspreid. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019, https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf) zijn de beleidslijnen uitgewerkt voor onze omgang met wolven. In 2021 zal gestart worden om dit plan herzien. De opdrachtgevers geven aan dat deze herziening gebaseerd moet zijn op feitelijke gegevens.
Het doel van dit project is het bijeenbrengen van de meest recente kennis over wolven in Nederland en omliggende landen, dat de basis kan vormen voor een geactualiseerd Wolvenplan. Deze kennis bestaat uit de nieuwste feiten op basis van lopende monitoring en (wetenschappelijk) onderzoek en kan een bijdrage leveren aan goed onderbouwde beleidskeuzes. Waar van toepassing zijn kennislacunes in beeld gebracht.

We richten ons primair op informatie die de afgelopen jaren in Nederland is verzameld, waarvan WENR een goed overzicht heeft, maar kijken ook nadrukkelijk naar gegevens en ervaringen in andere landen, vooral Duitsland, België en Frankrijk. Hoewel de Nederlandse situatie anders is dan die in de ons omringende landen, is het wel zeer nuttig om te leren van de ervaringen die daar zijn opgedaan. In dit project is daarom nauw samen gewerkt met het Instituut Natuur- en Bosonderzoek (INBO) in Vlaanderen en het Senckenberg Gesellschaft für Naturforschung (SGN) in Duitsland. Beide onderzoeksinstituten zijn nauw betrokken bij wolvenonderzoek in hun land en beschikken dus over veel feitelijke kennis. Beide zijn partner in het Centraal-Europese Wolf-consortium (CEwolf), waarvan ook WENR deeluitmaakt.

Dit project richt zich op de beantwoording van door de opdrachtgevers gestelde onderzoeksvragen. Deze vragen zijn ingedeeld in vijf thema's: (1) verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht; (2) gedrag en wolf-mens relatie; (3) beleid, schade, monitoring en beheer; (4) ecologie; (5) genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa. Ieder thema omvat meestal meerdere onderzoeksvragen en een onderzoeksvraag kan weer bestaan uit meerdere subvragen. Te samen betreft het 25 onderzoeksvragen met 46 subvragen (bijlage x).

2. Leeswijzer

In hoofdstuk 2 is de methode uitgewerkt die is gehanteerd om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. In hoofdstuk 3 is een verklarende woordenlijst opgenomen die veelgebruikte termen of afkortingen toelicht. Incidenteel gebruikte moeilijke woorden worden in de betreffende hoofdstuk nader toegelicht. Hoofdstuk 4 vormt een inleidend hoofdstuk met daarin wat basisgegevens over de wolf, waaronder de belangrijkste gegevens uit het eerste factfinding rapport uit 2012. Daarnaast

worden er aanvullende thema's rondom de wolf beschreven die een basis vormen voor de beantwoording van de vragen, en daarnaast thema's niet direct in de beantwoording van de vragen van de opdrachtgevers aan de orde komen, maar wel relevant zijn voor het kader.
In de hoofdstukken 5 tot en met 9 zijn de vragen uitgewerkt; Hoofdstuk 5: verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht, Hoofdstuk 6: gedrag en wolf-mens relatie; Hoofdstuk 7: beleid, schade, monitoring en beheer, hoofdstuk 8 ecologie, en hoofdstuk 9: genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa. Aansluitend is een hoofdstuk Literatuur opgenomen, met daarin alle bronnen die zijn benut. In de bijlagen zijn overige uitwerkingen opgenomen, en ook enige informatie over het CEwolf consortium en de partners die bij de uitwerking van deze opdracht zijn betrokken.

2. Methodiek

Voor de beantwoording van de vragen is gebruik gemaakt van drie methoden:

A: Review van literatuur
Nationale en internationale publicaties zijn geraadpleegd die relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. De focus ligt daarbij primair op wetenschappelijke publicaties – zowel artikelen als onderzoeksrapporten – waarin de bevindingen van monitoring en onderzoek zijn gepresenteerd. Relevante niet-wetenschappelijke publicaties zijn echter ook in beschouwing genomen, vooral als hieruit aanvullende/nieuwe informatie kan worden verkregen en kan worden vastgesteld dat de informatie betrouwbaar is. Voor een aantal onderzoeksvragen, vooral die samenhangen met beleid, schade en beheer, zijn overheidsdocumenten en websites met relevante informatie gereviewed.

B: Review van gegevensbestanden
De dataset van BIJ12 met informatie over de in Nederland waargenomen wolven voor de periode 2015-april 2021 zijn in het onderzoek betrokken. Dit betreft onder meer de gegevens van waarnemingen van wolven, gegevens over schade aan landbouwhuisdieren en gegevens over afkomst/herkomst van wolven (o.a. genetische data). Daarnaast is gebruik gemaakt van gegevens die door de projectpartners zijn verzameld in lopend onderzoek, maar nog niet zijn gepubliceerd, zoals gegevens van de dispersiebewegingen van gezenderde wolven Naya en Janka, dieetanalyses van Vlaamse wolven en gegevens over hybridisaties.

C: Consultatie van experts
Om specifieke kennis te vergaren en/of nog niet gepubliceerde gegevens te betrekken in de beantwoording van de vragen zijn diverse binnen- en buitenlandse experts geraadpleegd. Dit betreft partners binnen het CEwolf-consortium, maar ook anderen, zoals juridische experts (i.v.m. vragen over de (inter)nationale beschermingsstatus van de wolf en het bereiken van een gunstige status van instandhouding), onderzoekers van andere (universitaire instellingen) (i.v.m. vragen over dieet, verwachte ontwikkelingen op het gebied van wolf-mens relaties) en deskundigen bij overheden (i.v.m. vragen over beleid, regelgeving en ervaringen op het gebied van preventie, beheer en derogatie).

Los van enkele andere deskundigen (zie dankwoord) is in grote mate gebruik gemaakt van onderstaande twee experts:

- Ilka Reinhardt: Ecoloog bij het LUPUS Institut, für Wolfsmonitoring und -forschung in Deutschland
- Arie Trouwborst: Jurist Natuurbescherming aan de Universiteit van Tilburg

Voor de onderzoeksvragen over nieuwe ontwikkelingen wat betreft genetische methodieken en data uitwisseling met andere landen in Europa (thema 5) is, in aanvulling op bovenstaande acties, ook een online Engelstalige workshop georganiseerd, waarvoor internationale experts zijn uitgenodigd in het werkveld van de wolvengenetica. Dit zijn allereerst de overige partners in het CEwolf-consortium (LUPUS Wildlife Consultancy, Duitsland; Aarhus University & Natural History Museum, Denemarken; Universities of Warsaw and Gdańsk, Polen; Charles University Prague, Tsjechie; University of Veterinary Medicine Vienna, Oostenrijk; University of Liège, België; Administration de la nature et des forêts, Luxemburg), maar ook deskundigen van andere laboratoria in Europa.

3. Verklarende woordenlijst

Xx (nog samenstellen en uitwerken)

Rendez-vous site: een veilige plek in het territorium van wolven waar vaak de jongen worden achtergelaten terwijl de volwassen wolven op pad zijn.

CEwolf consortium: Consortium van instituten die zich primair bezig houden met de genetische monitoring van wolven in de Centraal Europese populatie, en daarvoor een onderling afgestemde methode gebruiken om ook informatie te kunnen uitwisselen. Zie ook Bijlage x.

GWxxxM/F: codering van genetisch geïdentificeerde wolven binnen de Centraal Europese wolvenpopulatie. GW staat voor Genetische wolf, gevolgd door een uniek volgnummer, en daarna een m (man) of F (vrouw).

Conform het Monitoringsplan Wolf en internationale standaarden wordt er gewerkt met verschillende criteria van waarnemingen:

- C1: harde bewijzen (met name op basis van DNA, of goede foto/filmbeelden)
- C2: bevestigde waarneming (bijvoorbeeld keutel of loopspoor wat goed is gedocumenteerd en wat door deskundigen als zekere wolf wordt beoordeeld).
- C3: onbevestigde waarneming (waarneming die niet te verifiëren is door deskundigen).

Bron-put populatie (mgl te specifiek, alleen bij relevante thema uitwerken)
Exoot
Habituatie
Territorium
Centraal Europese wolvenpopulatie
SGN, INBO, WENR
IPO / BIJ12
xx

4. Basisinformatie wolven

Basisinformatie wolven [*aan dit hoofdstuk wordt nu hard gewerkt & moet nog door het team aangevuld en breder beoordeeld; under construction! Eerste ruwe uitwerking.]*

1. Uiterlijk

Wolven zijn op basis van hun uiterlijk duidelijk robuuste roofdieren. Ze lijken op een grote hond, echter wolven hebben een hogere, smallere borstkast, een langere romp en de voorpoten lopen over in de romp. De kop is groot met een breed voorhoofd, iets schuin staande ogen en relatief korte oren. De poten zijn lang en uitstekend aangepast voor hun functie: stamina of te wel duurlopen. De staart is ongeveer een derde van de lichaamslengte en borstelig. De kleur van de wolvenvacht is zeer variabel met als hoofdkleuren bruin, grijs, zwart en wit. In Centraal-Europa zijn de wolven meestal grijsbruin met lichte en zwarte delen. De oren hebben een lichte kern met een donkere rand en ook de wang kent een bleke onderzijde met een duidelijk herkenbare zwarte liprand. Staart, oren en lippen worden dan ook prominent gebruikt in de onderlinge communicatie. Volwassen vrouwelijke wolven worden ongeveer 40kg en mannelijke wolven ongeveer 45 kg.

2. Roofdier & jacht

Wolven zijn laag-rendement roofdieren die vooral wilde hoefdieren bejagen. Ze moeten het niet hebben van een geweldige spierkracht en vlijmscherpe nagels of hoektanden zoals grote katachtigen die ook vooral grote hoefdieren op hun dieet hebben staan. Leeuwen en Tijgers wegen ruim 100kg en hebben draaibare polsen met daarin vlijmscherpe nagels van ruim 3 cm waarmee ze een prooi veel schade kunnen toebrengen. Ze jagen meestal vanuit hinderlaag om de prooi met een korte overrompelingsjacht te grijpen. Wolven wegen meestal minder dan 50kg en hebben geen scherpe tanden. Ze zijn dan ook niet in staat om een prooi gedurende de jacht grote schade toe te brengen. Wolven moeten het hebben van geduld en stamina. Het zijn soorten die grote afstanden afleggen op zoek naar makkelijk en veilig voedsel. Als tijdens de jacht een groep herten wordt gevonden dan brengen wolven de herten meestal in beweging om te kunnen testen of er een dier tussen zit wat opvallen gedrag of zwakte vertoond (erg jong, erg oud, blessure of ziek). Wolven proberen vaak een prooi uit te putten door het over lange afstand te laten rennen; het zijn dus geen hinderlaag jagers als katachtigen. Een edelhert weeg ruim 100kg en kan met zijn hoeven of gewei een wolf flink verwonden. Vandaar dat wolven bij voorkeur als roedel jagen en in de vele gevallen een jacht voortijdig afbreken indien het risico te groot is, vandaar het lage jachtrendement. Het spijsverteringssysteem van wolven is gebouwd op weken lang niet eten om vervolgens als de situatie het toelaat 10kg voedsel te kunnen eten, “feast and famine”. Het wapen van de wolf is vooral de lange snuit met daarin een geweldig reukorgaan. Daarmee zijn wolven in staat potentiële prooien al op grote afstand te ruiken, en ook aas te vinden. Van honden is bekend dat ze in staat zijn om ziekten als kanker en corona bij mensen te ruiken. Wellicht doen wolven hetzelfde met hun prooien: screenen op signalen van ziekte, om vervolgens dat individu in een groep herten of zwijnen te pakken. De lange snuit maakt het ook mogelijk dat de lucht wordt gekoeld om bij een lange afstands jacht de hersenen gekoeld te houden, terwijl de hersenen van een prooi langzaam oververhit raken. Allemaal aanpassingen van de wolf om in het ecosysteem de competitie met grote katachtigen aan te kunnen en daarnaast het gevolg van de evolutionaire wedloop tussen wolf en hert, jager en bejaagde. Zie h8 voor meer informatie over het dieet van wolven en hun mogelijke invloed op het ecosysteem.

3. Monitoring & onderzoek

Omdat wolven grote afstanden afleggen, en daarnaast, waarschijnlijk als gevolg van eeuwenlange intensieve vervolging door de mens, mensen veelal uit de weg gaan, is onderzoek aan wolven niet eenvoudig. Als je al een wolf te zien krijgt is het vaak kort en op grote afstand. Een van de belangrijkste wolvenonderzoekers, David Mech, geeft aan dat hij gedurende zijn carrière maar moeizaam een gehele jachtpartij kon observeren (Mech, 2020 (*in Yellowstone wolves 2020)*). Meestal was het een klein stuk daarvan. Daarnaast was het aantal waargenomen interacties tussen verschillende roedels wolven op 1 hand te tellen. Dit veranderde toen wolven in Yellowstone National park werden uitgezet in 1995. Dit park heeft als voordeel dat er grote vlaktes zijn met heuveltoppen die zich goed lenen als observatiepunt. Daarnaast wordt er niet gejaagd op wolven, wat maakt dat ze minder schuw zijn. En dat maakte dat de populatie wolven in Yellowstone de best onderzochte is ter wereld. Vrijwel alle individuen van elk roedel zijn bekend en jaarlijks worden er per roedel enkele dieren gevangen en van een zender voorzien. Voor de periode 1995-2020 resulteerde dat in 52.064 waarnemingen van wolven, 34.509 uren waargenomen wolvengedrag waaronder 121 gevechten tussen roedels, is 601 keer een wolf gevangen en van een zender voorzien, werden 8173 karkassen van prooien onderzocht, en zijn 85 wetenschappelijke artikelen over het onderzoek geschreven (Watters et al, 2020). Kortom, met de herintroductie van de wolf in Yellowstone National Park werd veel kennis over wolven en hun invloed op elkaar en het ecosysteem verkregen en kreeg tevens het ecotoerisme voor wolven (zie 7.5) een geweldige impuls.

In de Centraal Europese populatie zijn de opties voor onderzoek beperkter. Wolven zijn vrijwel onzichtbaar. Daarnaast is er ‘s winters nauwelijks nog sneeuw en zijn er ook geen grote vlaktes die het mogelijk maken om veilig vanuit een helikopter een wolf op een (sneeuw)vlakte te schieten met een verdovingsgeweer om het dier met een zender uit te rusten (de meest gebruikte methode zoals toegepast in Scandinavië en Noord-Amerika). Daarnaast is de invloed van mensen erg groot. De resultaten vanuit Yellowstone zijn dus ook niet direct vertaalbaar naar de Centraal Europese situatie, maar ze geven wel veel informatie over wolven die elders nauwelijks tot niet te verkrijgen zijn.

in de Centraal Europese populatie zijn DNA onderzoek en daarnaast cameravallen (fotocamera’s met nachtzichtopties en een bewegingssensor die beelden registreert als er iets langs loopt) de belangrijkste methoden. Daarnaast kunnen loopsporen benut worden. Voor Nederland is de monitoring uitgewerkt in het rapport Monitoring Wolf, door de Zoogdiervereniging in opdracht van BIJ12 (Klees et al, 2019). Een belangrijk voordeel in Nederland is de relatief goede ontsloten heid van de natuur en de vele vrijwilligers die waarnemingen doorgeven. Wolven markeren hun territorium onder andere met drollen, en deze kunnen dan ook relatief eenvoudig gevonden worden voor onderzoek. Behalve prooiresten (zie 8.1 dieet) bevatten drollen ook DNA van de eigenaar zodat in veel gevallen het individu, geslacht en eventueel zelfs herkomst bepaald kan worden. Af en toe worden ook andere DNA monsters gevonden zoals bijvoorbeeld een pluk haar in prikkeldraad. En daarnaast laten roofdieren hun dna via speeksel achter op hun prooidieren. Voor Nederland wordt in opdracht van de provincies de monitoring gecoördineerd door BIJ12. Deze monitoring richt zich op twee aspecten: schade en monitoring wolf. Van gebeten landbouwhuisdieren, met name schapen, waarbij wolf niet kan worden uitgesloten wordt door een taxateur DNA afgenomen voor onderzoek. Indien het een wolf betreft, of wolf niet kan worden uitgesloten, krijgt de gedupeerde schade uitgekeerd (IPO 2019). Daarnaast worden van (een selectie van) gevonden drollen, en daarnaast dna monsters genomen van gegrepen herten of zwijnen DNA verzameld. Dit wordt in belangrijke mate gedaan door vrijwilligers, aangestuurd door het wolvenmeldpunt (wat door BIJ12 is belegd bij de Zoogdiervereniging). Op het laboratorium van WENR worden de monsters opgeslagen. Elke maand worden de monsters van gebeten landbouwhuisdieren onderzocht op soort: was het een wolf, een hond, een vos of een jakhals?. Daarnaast worden elk kwartaal alle monsters voor monitoring onderzocht. Dit zijn de dna monsters van landbouwhuisdieren waarvan is vastgesteld dat het om een wolf ging, aangevuld met de binnengekomen monsters van drollen, haren en gebeten herten of zwijnen. Van deze monsters wordt bepaald welke wolf het betrof en wat zijn of haar geslacht is. Vervolgens kan op basis van de dataset van wolven in de Centraal Europese populatie in vele gevallen achterhaald worden wat de herkomst van het dier is (vanuit welk roedel een wolf afkomstig is; zie ook h5.1 en h9). Ook kan zodoende vastgesteld worden of een wolf zich vestigt, of nog zwervende is. Indien een wolf een half jaar

aanwezig is is een bepaalde regio, geld conform IPO 2019 dat het dier is gevestigd en dat de overheid onder andere een leefgebied moet aanwijzen en met betrokken in overleg moet treden hoe conflict arm samen te leven.

4. Basisecologie - Roedel en sociale structuur

Xx Basisecologie: voortplanting, sterfte, migratie, territoriaal systeem, voedsel, impact ecosysteem; maar ook thematisch: verschil dieet zwerver vs vestiging. Groeicurve, bron-put, geschikt habitat, conditionering
Aanvullen met andere aanvullende algemene info (nieuw boven op FFW1) die relevant is voor beantwoording vragen, zoals draagkracht, habitatgeschiktheid, populatiegroeicurve ea.

Over het algemeen bestaat een roedel wolven uit de ouders en hun nakomelingen, eventueel van meerdere generaties. De wolf is een eusociale soort, wat betekend dat het een groepsdier is, waarbij de groep bestaat uit meerdere generaties, en waarbij de voortplanting is voorbehouden aan een beperkt aantal individuen, en waarbij alle leden bijdragen aan het grootbrengen van de jongen (Harber 1996). Wolven kennen daarbij ook nog een verlengde afhankelijkheid van de jongen tot 25-30% van hun levensverwachting. Dat is vergelijkbaar of zelfs langer dan in de meeste menselijke gemeenschappen. Tezamen met de hoge intelligentie en het gegeven dat roedels familieverbanden betreffen die normaliter meerdere generaties verenigt blijven, vormt de verlengde afhankelijkheid de basis voor belangrijke sociale als wel genetische informatie-overdracht tussen generaties (Harber 1996). De ouders, en oudere roedelgenoten vervullen een belangrijke rol voor de jongen. Behalve o.a. het aanvoeren van voedsel en verdediging van het territorium vervullen de ouders een voorbeeldrol, ook wel te scharen onder de gedragscomponenten imprinting of conditionering (Lorenz, JAARTAL). Ervaringen van ouders, of oudere roedelgenoten, die ouders in hun leven hebben opgedaan, en die zij nu in hun gedrag uiten, worden door hun jongen overgenomen (Langenhof & Komdeur, 2018). Dit is onder andere van belang voor het vinden van een eigen territorium, waarbij dieren vaak een leefgebied selecteren dat qua omgevingsprikkels lijkt op de prikkels die ze in het ouderlijk territorium hebben waargenomen (Davis & Stamps, 2004). Maar ook omdat wolven gedrag eenvoudig deels aan roedelgenoten kunnen overdragen (en daardoor conflictpotentieel kunnen vergroten of verkleinen (bv. Rossler et al. 2012) . Als deze sociale structuur met intergenerationele kennisoverdracht verstoord wordt, bijvoorbeeld doordat ouders om wat voor reden dan ook verdwijnen en de jongen op zichzelf komen te staan, is het risico groot dat deze onervaren jongen noodgedwongen voor eenvoudig voedsel gaan (Harber 1996; Imbert et al; 2016). In Nederland zijn dat met name schapen. Ook is de kans groot dat er relatief meer prooi wordt gevangen omdat in stabiele territoria er door ervaringen een balans is tussen vangst en consumptie in de vorm van de roedelomvang of territoriumomvang, terwijl dat in verstoorde populaties minder efficiënt is (zie 2.3 en H4). Aaseters vormen dan een belangrijke medeconsument, wat betekend dat er sneller weer gejaagd moet worden door de roedel (Harber 1996).
vvv

5. Wolven in Nederland

Werd in de eerste factfindingstudie (Groot Bruinderink et al 2012) nog gespeculeerd over de komst van de wolf en wat te verwachten, inmiddels is de wolf terug en kennen we in Nedelrand de eerste gevestigde wolven, inclusief een roedel met jongen (zie H5.1 & 5.5). Dit heeft ook veel nieuwe informatie opgeleverd vanuit bijvoorbeeld Duitsland waar nu inmiddels ruim 125 roedels bestaan en jaarlijks circa 500-600 wolvenjongen worden geboren (DBBW.de). Maar ook vanuit Nederland zelf waar sinds 2015 weer wolven voorkomen. Veel informatie is concreet uitgewerkt in de volgende hoofdstukken. Enkele illustratieve casussen of wolven worden hieronder besproken. [*verschil methode: telemetrie vs DNA. Verschil zwerffase en vestiging irt schapen; verschil vestiging in prime habitat Veluwe vs versnipperd habitat, Groote Heide irt schapen.*]

In figuur x ‘wolven in Nederland’ zijn vijf wolven weergegeven, allen met hun eigen symbool. Symbolen in zwart zijn locatiewaarnemingen op basis van monitoringsgegevens. Symbolen in rood zijn gevallen waarin op basis van dna van gebeten landbouwhuisdieren, met name schapen, kon worden vastgesteld dat het ging om de in deze figuur weergegeven individuele wolven.

Figuur x: Enkele illustratieve wolven. Vv (nb originele kaart is groter, incl Limburg)

GW998F.
Deze vrouwelijke wolvin is afkomstig van het roedel in Babben, Brandenburg, Duitsland. Ze duikt 5 mei 2018 op in Friesland en blijft tot ten minste 31 mei hangen in de regio Drenthe, Friesland en Groningen. Er worden ook drollen gevonden wat resulteert in het idee dat ze zich misschien wel gaat vestigen in Drenthe (krant xx). Vervolgens worden op 13 juni 2018 31 gedode schapen aangetroffen te Laag Zuthmen / Heino, Overijssel. Ze blijken door GW998f gedood te zijn. Dan is het even stil, tot 26 juli er een drol wordt gevonden op de Noord-Veluwe die van GW998f afkomstig blijkt. Tot op heden is ze aanwezig, is ze eind januari 2019 de eerste officieel gevestigde wolf van Nederland, kreeg ze in januari 2019 een partner, GW883M, en zijn rond mei 2019, mei 2020 en mei 2021 jongen geboren in het roedel van de Noord Veluwe, het eerste roedel in Nederland sinds ongeveer 150 jaar. Sinds GW998F op de Veluwe is waargenomen heeft ze zich twee maal aan schapen vergrepen, 19 september

2019 (Epe) en 30 augustus 2020 (Epe). In beide gevallen betrof het ondeugdelijk beschermde schapen binnen het territorium van het roedel en in een fase dat het roedel grote jongen te voeden had. Vv hoogste surpluskill aantal ooit in NL, na vestiging vrijwel alleen wild

Andere 4 wolven nog uitwerken xxx
GW979M (August)
GW680F (Naya)
GW849F (Janka)
GW1625M

Vvv aangewezen leefgebieden cq risico gebied.

6. Wolf en beleving

highlights van boek Wolf Conflict, ervaringen in NL, Motivaction, Coexistentie, beheer (artikel Koen en Jan 2021) ea

Wolven spreken enorm tot de verbeelding en dat kan bij mensen resulteren in belevingen als fascinatie en enthousiasme tot boosheid en agressie. Dit wordt in belangrijke mate wordt bepaald door aangeboren en culturele factoren en resulteren in een 'waardeorientatie' van een persoon. Basale emoties die een rol spelen bij de vorming van de houding jegens wolven (angst, woede, blijdschap) zijn genetisch vastgelegd. Mensen met een dominantie waardeoriëntatie voor dieren vinden dat deze door de mens gebruikt en benut mogen worden (ook wel EGOcentrisme, of Rentmeesterschap genoemd). Mensen met een mutualisme waardeoriëntatie vinden dat wilde dieren zorg verdienen en kennen rechten aan hen toe (ook wel ECOcentrisme genoemd). In Nederland is mutualisme de meeste voorkomende oriëntatie. Meer achtergrond hierover is uitgewerkt in de eerste factfindingstudie, (Groot Bruinderink et al, 2012). Motivaction heeft in het najaar van 2020 onderzoek gedaan naar het draagvlak voor wolven (LNV, 2020). Hieruit blijkt dat 53% van de bevraagden de wolf welkom heeft en dat 23% de wolf liever niet in Nederland ziet terugkeren. Voorstanders noemen in dat onderzoek dat de wolf een verrijking is voor de natuur en voor een natuurlijk evenwicht zorgt. Tevenstanders noemen vaker het argument dat de wolf schapen eet en schade veroorzaakt. Het Motivaction rapport geeft aan dat de beleving bij veel mensen is dat wolven vaak schapen eten en schade veroorzaken. Ze bevelen dan ook aan om te investeren in voorlichting in het eetgedrag van wolven. Wellicht kan hoofdstuk 8 in dit rapport daarin voorzien.
Vv nog aanvullen vv

- Waarom wolf zo intensief vervolgd / roept het zoveel angst/weerstand op?
- Wat maakt dat er zoveel geruchten zijn over illegale uitzet, hybride, onnatuurlijk gedrag etc?
- Mech < > Harber: moet je wolven beheren, of kan de wolf dat zelf?
- RDA: positie mens > dier verschuift: van heerser naar partner; ism IPCC & IPBES
- Wolf als sociale soort. Effect van beheer daarop. Leergedrag & habituering / specialisering op vee ea. Top down forcing in ecosysteem > nuttige & noodzakelijke rol in vitale ecosystemen.

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
onderstaande nog integreren in H4.4

1. Populatiedynamiek van wolven

[redacted] gaat dit nog bijwerken, ism [redacted]
De populatiedynamiek van wolven is complex en van vele factoren afhankelijk. Over het algemeen wordt aangenomen dat de beschikbaarheid van voedsel, met name hoefdieren, de belangrijkste factor is (Fuller _et al. 2003; . Oftewel, de hoeveelheid voedsel bepaalt de aantallen wolven, ook wel de hoefdier biomassa index genoemd, het totaal aan hoefdieren in een

ecosysteem (Engels: ungulate Biomass Index, BMI; Smith et al. 2020b). De omvang en dynamiek van populaties wordt bepaald door factoren als voortplanting, sterfte, immigratie en emigratie (Figuur Populatieomvang). Deze factoren zijn afhankelijk van zowel interne factoren als territorialiteit en onderlinge agressie onder wolven en externe factoren als voedselbeschikbaarheid, klimaat, ziekten etc.
figuur Populatieomvang: De belangrijkste factoren die van invloed zijn op de populatieomvang.

Binnen de Centraal Europese wolvenpopulatie is er door onderzoek een goed beeld van de ontwikkeling van de populatie in aantal en verspreiding (zie oa: Jarausch et al. 2021; Nowak & Myslajek 2017). Over factoren als sterfte en voortplanting is veel minder bekend omdat het in de natuur niet eenvoudig is om dit te onderzoeken. Verkeersslachtoffers zijn relatief eenvoudig vast te stellen, maar natuurlijke sterfte veel minder. Uit intensief onderzoek in Yellowstone National Parc waar, in tegenstelling tot in Europa, wolven relatief goed zijn te onderzoeken is duidelijk geworden dat onder natuurlijke omstandigheden ca 40% van de volwassen wolven wordt gedood door andere wolven vanuit het territoriale gedrag (Smith et al 2020b). In hoeverre dat in de Centraal Europese populatie ook speelt is veel minder goed vast te stellen. Waarschijnlijk is in de Centraal Europese populatie de menselijke invloed veel groter op de voortplanting en sterfte door , een hoge verkeersintensiteit, illegale vervolging en (hoefdier)beheer . In de omliggende staten buiten het Yellowstone Nationaal Park werd de door mensen veroorzaakte sterfte van wolven geschat op ca 80% (Smith et al 2020b). In Duitsland is vanuit de monitoring duidelijk geworden dat ook hier menselijke factoren van groot belang zijn op de sterfte, met name verkeer (396 van de 523 vastgestelde dode wolven, of te wel 76% verkeerssterfte; figuur x). Echter, natuurlijke factoren en illegale handelingen zijn vrijwel zeker onderbelicht doordat ze minder eenvoudig zijn vast te stellen.

Figuur x: Vastgestelde doodsoorzaken van 523 onderzochte dode wolven in Duitsland tussen 1999-2020 (bron: www.dbb-wolf.de).
Legenda (aantal keer vastgesteld):
· _ _ _ _Rood: illegale vervolging, 52x
· _ _ _ _Geel: management, 4x
· _ _ _ _Groen: natuurlijke doodsoorzaak, 42x
· _ _ _ _Lichtgrijs: onduidelijke doodsoorzaak, 29x
· _ _ _ _Donkergrijs: verkeer, 396x
In de praktijk wordt de aantalsontwikkeling van wolven in een bepaalde regio essentieel gestuurd en bepaald door de uitgesproken territoriale leefwijze, kenmerkend voor roofdieren (Van Den Berge & Gouwy 2021). In een territorium worden immers geen vreemde soortgenoten geduld, zodat het aantal exemplaren in zo'n exclusief gebied dan ook van nature – d.i. zonder enige noodzakelijke tussenkomst vanwege de mens – steeds geplafonneerd wordt tot een heel lage dichtheid, overeenkomstig hun positie in het ecologische voedselweb. De lokale aanwezigheid beperkt zich immers tot het ouderpaar met hun jongen, en enkele jongen van het vorige jaar. De omvang van zo'n roedel kan over de jaren heen wat schommelen naargelang het aantal jongen dat jaarlijks geboren wordt (één nest per jaar) en hun overleving, maar blijft steeds in dezelfde grootteorde. De jongvolwassen dieren zullen immers op een leeftijd van ongeveer één tot twee jaar de roedel (moeten) verlaten, en hooguit kan er een zeldzame keer een enkele zwervende wolf (al dan niet tijdelijk) onderdak vinden. Als we de grootte van een roedel op gemiddeld vijf dieren stellen (cf. Fechter & Storch 2014; range 2-9, Nowak & Mysłajek 2016), en indien er geen ingrijpende incidenten gebeuren, kan men dus met grote zekerheid vooropstellen dat dit het aantal wolven zal zijn dat in een gebied van gekende vestiging zal leven, volgend jaar, over drie jaar, over tien of (theoretisch) vijftig jaar, en dit zonder ingrijpen van de mens. Hier treedt dus een essentieel verschil naar voren met soorten die niet territoriaal zijn, zoals bv. het everzwijn. Zonder menselijk ingrijpen kunnen de aantallen everzwijnen in eenzelfde gebied op enkele jaren tijd aanzienlijk veel groter worden. Zolang er voedsel is, en dat is er in ons landbouwlandschap in overvloed, zullen de groepen everzwijnen immers steeds groter worden bij gebrek aan territoriale beperkingen. De range van de mogelijke aantalsevolutie (en -schommelingen, o.a. gestuurd door de winteromstandigheden) is met jaarlijkse aanwaspercentages van 60-200% (Hennig 2000) of 100-300% (Briedermann 2009) bij everzwijnen dan ook gigantisch veel breder en de concrete dichtheden over de jaren heen zijn dan ook in grote mate onvoorspelbaar.

Door de territorialiteit van wolven zal de populatieontwikkeling zich, net als bij andere (middel)grote roofdieren, vertalen in een ruimtelijk patroon van lokale aanwezigheid en afwezigheid. De concrete territoria dienen zich daarbij aan als stukken van een landschappelijke legpuzzel, al dan niet bij elkaar aansluitend dan wel met gaten erin. De variatie in de grootte van wolventerritoria kan soms aanzienlijk zijn en wordt gestuurd door de lokale leefomstandigheden, vooral gekoppeld aan de voedselbeschikbaarheid: veel voedsel laat kleinere territoria toe, en vice versa. Een belangrijk gevolg hiervan is dan ook dat de druk op de beschikbare voedselbronnen, of m.a.w. de predatiedruk op de lokale wilde prooisoorten, steeds en overal van eenzelfde grootteorde is.

De dichtheid van een wolvenpopulatie wordt uiteindelijk in de eerste plaats gegenereerd door het aantal territoria beschouwd over een ruime regio, vermeerderd met de zwervende exemplaren in datzelfde gebied. Zodra de dichtheid van wolven toeneemt gaan negatieve dichtheidsafhankelijke factoren een rol spelen. Deze factoren spelen een rol bij o.a. de worpgrootte (negatief), overleving van de jongen (negatief), onderlinge agressie (positief) en ziekteverspreiding (positief). Smith et al 2020b melden dat de populatieregulatie bij wolven wordt bepaald door dichtheidsafhankelijke sterfte, veroorzaakt door onderlinge agressie tussen roedels. Vooralsnog is er in Nederland veel ruimte voor wolven aangezien de aantallen nog laag zijn. De populatie zit in Nederland in de fase van groei (fase B in figuur POPCURVE) en wordt vooral bepaald door immigratie, voortplanting en sterfte. Vroeg of laat nemen de aantallen toe en zullen dichtheidsafhankelijke factoren die groei gaan dempen en uiteindelijk zal de populatie gaan schommelen rondom de draagkracht van het ecosysteem (de rode lijn bij C in figuur POPCURVE), een situatie die in de Lausitz-regio in Oost Duitsland inmiddels is bereikt. Ook in Yellowstone NP groeide de populatie in de eerste jaren na herintroductie flink, om vervolgens te stabiliseren (Smith et al, 2020b). De groei van de populatie wolven in Idaho, Wyoming en Montana bedroeg de afgelopen 3 decennia ongeveer 25% per jaar (Wielgus & Peebles, 2014). In Duitsland is de populatie tussen 2000 en 2015 gegroeid van 1 roedel naar 67 roedels en bedroeg de groei van de wolvenpopulatie 36% / jaar (Reinhardt et al. 2019). Inmiddels is het aantal roedels in Duitsland x130+x (xx). De meeste wolven die in Nederland opduiken zijn geboren in de Centraal Europese populatie, met name in Duitsland. Die populatie is nog groeiende en het is dus waarschijnlijk dat er meer immigratie vanuit Duitsland naar Nederland zal komen. Daarnaast kunnen als gevolg van het grote dispersievermogen van wolven en de ontwikkeling van andere subpopulaties in Europa, zoals de Alpiene wolvenpopulatie, ook vanuit andere regio's individuen in Nederland opduiken. Of deze immigranten ook een plek weten te vinden om zich te vestigen zal weer afhangen van de hoeveelheid nog beschikbaar leefgebied.

Figuur POPCURVE: Een schematische weergave van een populatiegroeicurve in de tijd met een beginfase (A), de fase van exponentiele groei (B) en een plateaufase van een dynamisch evenwicht (C).

—

Nog verder uitwerken als basis om daar de vragen aan te kunnen ophangen (deels knip en plak vanuit de uitwerkingen van vragen):

Territoria en terreingebruik van wolven

Welke typen habitat?

Overleving militair-bos-versnipperd & particulier?

Concept data Naya & gevestigde wolven NL

5. Verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht

1. Wat is de herkomst van de wolven?

De wolf is sinds jaar en dag een inheemse diersoort in Europa, waarvan de verspreiding enkele eeuwen geleden het hele continent omvatte maar steeds verder werd beperkt door jacht en vervolging. Na een dieptepunt in de jaren 1950-1960 waarbij de wolf uit West en Noord Europa was verdwenen, breiden populaties zich de laatste decennia weer op natuurlijke wijze westwaarts uit. Daarbij is ook weer een Centraal-Europese populatie ontstaan met een origine in Oost-Polen. Deze populatie breidt zich gestaag verder uit in westelijke richting, waarbij recent ook achtereenvolgens in Denemarken, Nederland en België zich wolven uit deze populatie hebben gevestigd. Op basis van genetisch onderzoek weten we dat veruit de meeste van de 34 tot nu toe (tot en met april 2021) in Nederland waargenomen wolven afkomstig zijn uit de Centraal-Europese populatie, waaronder ook de drie individuen die zich inmiddels hebben gevestigd op de Veluwe. Een meerderheid van deze wolven stamt af van roedels die vrij recent zijn gevestigd in de Duitse deelstaat Niedersaksen, enkele waren afkomstig uit het oosten van Duitsland en eentje was afkomstig uit Nordrhein-Westfalen. Tot nu toe zijn twee individuen waargenomen die afkomstig waren uit een andere hoek, namelijk uit de Alpiene wolvenpopulatie. Het betreft hier onder andere de wolf die zich inmiddels heeft gevestigd in de provincie Brabant (regio Grootte Heide). Ook deze populatie breidt zich langzaam uit en al eerder werden ook in Duitsland en Noord-Frankrijk wolven uit de Alpiene populatie aangetroffen.
Van de 28 wolven die minstens 6 maanden geleden voor het eerst in ons land werden aangetroffen is bekend dat een kwart nog altijd (levend) in Nederland aanwezig is. Bijna de helft (13 individuen) verliet ons land door ofwel terug te keren naar Duitsland ofwel door te lopen naar België. Vier individuen kwamen met zekerheid om in Nederland als gevolg van verkeersongevallen. Van vier andere wolven is vooralsnog de locatie onbekend. Het is zeer waarschijnlijk dat deze individuen zijn overleden, al is onduidelijk wat de oorzaak daarvan is geweest. Zij kunnen een natuurlijke dood zijn gestorven op een plek waar zij lastig vindbaar zijn, maar op basis van buitenlands onderzoek naar dergelijke 'verdwenen' wolven lijkt ook illegale vervolging een reële optie.

Uitwerking

Individuen identificeren en volgen middels DNA
Om de herkomst van wolven in Nederland te bepalen wordt gebruik gemaakt van genetisch onderzoek. Hiervoor wordt materiaal verzameld waarvan de verwachting bestaat dat dit DNA van wolven bevat. Dit betreft drollen, doodvondsten en DNA swabs van bijtwonden van wolf aan wilde- of landbouwhuisdieren.
Voor elk monster waarin via een soortsbepaling door WENR de aanwezigheid van DNA van een wolf is aangetoond, wordt vervolgens een tweede analyse uitgevoerd, bedoeld om individuele wolven te herkennen. Hierbij per monster een genetisch profiel vastgesteld, dat voor elk individu uniek is (zie H6 voor nadere details over deze methodiek). Een database met alle unieke profielen van wolven die door deelnemers in het CEwolf consortium worden aangetoond, wordt bijgehouden door SGN, Senckenberg xx. Elk individu in deze database krijgt een eigen unieke code toegewezen, bestaande uit GW-volgnummer-geslacht (GW = Genetische wolf). Zodra in Nederland een onbekend genetisch profiel wordt aangetroffen, wordt dit profiel doorgestuurd naar Senckenberg en wordt daar gecheckt of dit profiel reeds bekend is onder een bepaalde code. Zo ja, dan levert dit informatie op over waar het dier zich eerder bevond. Wordt een bepaald individu na verloop van tijd door een CEwolf partner in een

ander land waargenomen, dan wordt dit doorgeven aan de landen waar het dier eerder aanwezig was. Is een individu niet eerder waargenomen, dan wordt getracht de herkomst van het dier na te gaan. Daarbij wordt allereerst nagegaan of het een individu betreft uit de Centraal-Europese populatie, of uit een andere Europese populatie. In sommige gevallen is tijdens de soortsbepaling al een genetische variant (ook wel: haplotype) aangetroffen die slechts in één populatie voorkomt, en is er op die manier al uitsluitsel over de populatie van herkomst. Zo niet, dan kan een clusteranalyse worden uitgevoerd met referentieprofielen van de 10 Europese wolvenpopulaties (Figuur XB), om te kijken met welke populatie het individu de grootste genetische overeenkomst vertoont. Betreft dit de Centraal-Europese populatie, dan wordt vervolgens getracht om op basis van de profielen-database een ouderpaar vast te stellen. In veel gevallen kan op deze wijze een roedel van herkomst worden vastgesteld. In sommige gevallen wordt een ouderpaar aangetoond waarvan de vader en moeder eerder tot verschillende roedels behoorden, en kan op die manier indirect het bestaan van een nieuwe roedel worden vastgesteld. In enkele gevallen kan geen ouderpaar worden vastgesteld. Dit is een teken dat een of beide ouders tot dusver nog niet via DNA is aangetoond. Dit kan komen doordat de betreffende wolf relatief weinig sporen achterlaat, maar daarnaast speelt mee dat de monitoringsintensiteit in verschillende Duitse lidstaten sterk verschilt. Bekend is dat daardoor in sommige deelstaten relatief veel individuen ‘onder de radar blijven’ (pers. comm. Gesa Kluth, LUPUS). Een derde mogelijkheid is dat het een individu betrof dat weliswaar uit de Centraal Europese populatie afkomstig is, maar uit een roedel buiten Duitsland (bijvoorbeeld in Polen), waarvan niet alle individuen in beeld zijn.

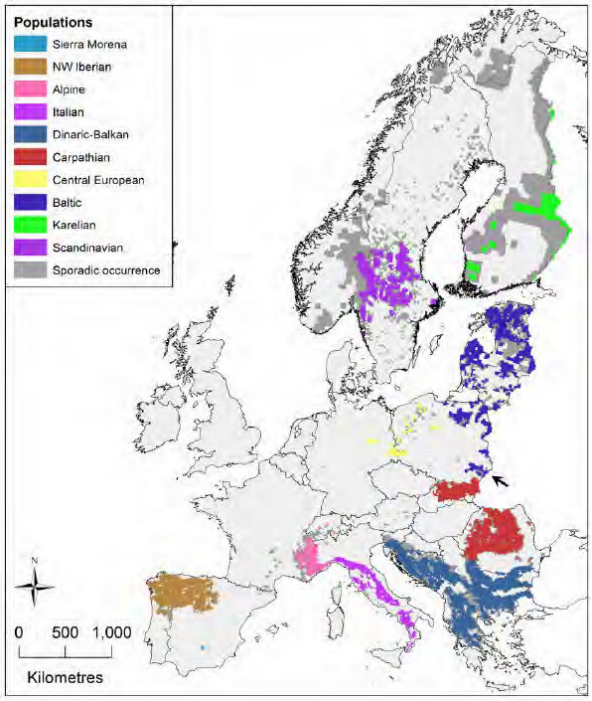

A

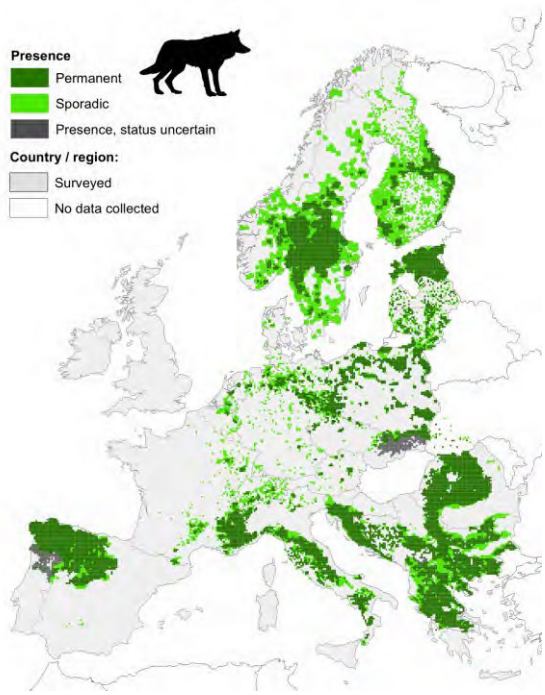

B

Figuur X: Indicatie van de opdeling van dit verspreidingsgebied in de 10 wolvenpopulaties die door het LCIE worden herkend en op basis van hun genetische samenstelling van elkaar te onderscheiden zijn. De figuur is overgenomen uit De Groot et al. (2016), gebaseerd op het verspreidingsgebied zoals gepresenteerd in Chapron et al. (2014). Inmiddels is het verspreidingsgebied van met name de Centraal Europese populatie westwaarts uitgebreid. Figuur B geeft en actueel overzicht van het verspreidingsgebied van de wolf in Europa, op basis van LCIE (2016) met updates van het verspreidingsgebied van de CE wolf populatie zoals bekend in naar 2020).

Figuur Y: verspreiding van wolventerritoria (roedels, paren en individuele wolven) in Duitsland (status per november 2020). Deze figuur wordt door Ilka / LUPUS herzien, aanvulling met wolven in Nl en BE.

De herkomst van wolven in Nederland

Sinds in maart 2015 voor het eerst sinds circa 150 jaren een zekere wolf (GW368m) Nederland is binnengelopen, zijn inmiddels 34 verschillende wolven in Nederland middels DNA-analyse aangetroffen (tot en met april 2021).

Op basis van de bovenbeschreven uitwisseling binnen CEwolf geeft Tabel X een zo compleet mogelijk overzicht van onze kennis over de herkomst van elk van deze individuen. Vrij recent (in februari en november 2020) doken daarnaast twee individuen op die konden worden herleid tot de Alpiene wolvenpopulatie (FiguurXA), waaronder de inmiddels in Brabant gevestigde GW1625m. Alle overige 32 individuen zijn afkomstig uit de Centraal-Europese populatie. Voor 28 van hen kon een roedel worden geïdentificeerd. In 21 gevallen betrof dit een roedel in Duitsland, waarvan in de meeste gevallen (13x) uit de naburige deelstaat Nedersaksen en slechts in één geval betrof het een wolf uit een roedel uit Nordrhein Westfalen;. Dit is niet onlogisch, aangezien het aantal roedels in Niedersaksen vele malen hoger is dan in Nordrhein Westfalen (FiguurY). in zeven gevallen betrof het een wolf afkomstig uit een roedel in een van de Oost-Duitse deelstaten (3x Mecklenburg-Vorpommern, 2x Brandenburg, 2x Saksen). De teef GW960f die inmiddels gevestigd is op de midden Veluwe is afkomstig uit Niedersaksen. Van het wolvenpaar dat op de Noord Veluwe een roedel heeft gevestigd is de reu (GW893m) eveneens afkomstig uit Niedersaksen en de teef (GW998f) uit Brandenburg (zie Tabel X). Inmiddels zijn zeven individuen in Nederland aangetoond die in Nederland zijn geboren als nakomelingen van dit ouderpaar. Voor de resterende vier individuen afkomstig uit de Centraal-Europese populatie kon vooralsnog geen roedel van herkomst worden vastgesteld, om een van de in de vorige paragraaf genoemde redenen.

De herkomst van wolven in Europa

Uit historische gegevens blijkt dat de wolf enkele eeuwen geleden in heel Europa voorkwam, maar in de afgelopen eeuwen geleidelijk steeds verder in aantal is afgenomen tot 68% van het oorspronkelijke Europese verspreidingsgebied (Ripple et al. 2014), waarbij de wolf verdween uit grote delen van

West- Centraal en Noord-Europa (zie bijvoorbeeld Bouyer 2015 voor een duidelijke kaart van deze geleidelijke achteruitgang). De wolf is echter nooit geheel uit Europa verdwenen. Chapron et al. (2014) bieden een duidelijk beeld van de verspreiding van de wolf in Europa op het dieptepunt van diens populatieomvang, in de jaren 1950-1970. Op dat moment kwamen in de Balkan en de Roemeense Karpaten nog enkele duizenden wolven voor, enkele honderden, en kleine aantallen waren nog aanwezig in Italië, en langs de oostrand van Polen, de Baltische staten en Finland.

Als gevolg van een toegenomen bescherming (met name de Conventie van Bern, 1979) namen sindsdien de aantallen wolven weer toe en begon het verspreidingsgebied op natuurlijke wijze weer steeds verder uit te breiden in noordwestelijk richting. Zo zorgde westwaartse immigratie van wolven vanuit de groeiende populatie in Finland voor de start van een nieuwe populatie op het Scandinavisch Schiereiland (Flagstad et al. 2003). Vanaf de jaren 1990 kwam weer een populatie tot stand in de Frans-Italiaans-Zwitserse Alpen via immigratie vanuit de Italiaanse Apennijnen (Valiere et al. 2003). In Polen begonnen, na de instelling van een strikte beschermde status in 1998, wolven van de Baltische populatie vanuit Oost-Polen weer de Vistula rivier over te steken naar het westelijke deel van het land, en kwam daar een nieuwe populatie tot stand die zich vervolgens uitbreidde naar Oost-Duitsland en Tsjechië (Szewczyk et al. 2019). Deze populatie wordt aangeduid als de Centraal-Europese populatie, en kan genetisch duidelijk worden onderscheiden van de Baltische populatie en de populatie in de Karpaten (Szewczyk et al. 2021). Inmiddels breidt de Centraal-Europese populatie zich steeds verder uit naar het westen, en zijn na West-Duitsland ook Denemarken, Nederland en België bereikt (Jarausch et al. 2021).

HIER HET VOLGENDE HOOFDSTUK OVER ILLEGALE UITZET INVOEGEN. SAMENVATTING DAARVAN DAN MEENEMEN IN SAMENVATTING HIERBOVEN.

Vestiging, nieuwe bestemmingen en sterfte onder waargenomen wolven.
Op basis van de huidige monitoringsstrategie in Nederland, waarbij zowel DNA monsters worden verzameld bij alle schademeldingen waarbij wolf niet kon worden uitgesloten als wel via vrijwilligers die actief op zoek gaan naar sporen in gebieden waar een wolf is gesignaleerd of gevestigd, en deze gegevens worden gecombineerd met eventuele terugmeldingen uit omringende landen via CEWOLF, bestaat er op dit moment een redelijk compleet beeld van welke wolven zich nog in Nederland bevinden. Wel loopt onze kennis hierover altijd een paar maanden achter, doordat monsters elke drie maanden worden geanalyseerd. Verder is het zelfs bij de Nederlandse monitoringsstrategie goed mogelijk dat een bepaalde wolf een aantal maanden niet wordt waargenomen, en er dan weer een DNA-monster opduikt. In Tabel X staat per individu aangegeven wat op dit moment bekend is over waar hij/zij is gebleven, en in Figuur Z wordt dit in een aantal categorieën samengevat. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt in individuen die met zekerheid Nederland weer hebben verlaten, individuen die met zekerheid zijn omgekomen in Nederland en individuen die met zekerheid recent nog in leven waren in Nederland. Vanwege de kans dat individuen een tijdje gemist worden in de monitoring, is november 2020 als eikpunt genomen (6 maanden voor het einde van het laatste kwartaal waarvoor individuele genetische profielen beschikbaar zijn). Individuen die na deze datum nog via DNA-monsters zijn aangetoond, zijn gecategoriseerd als “recent nog in leven”, tenzij zij sinds die tijd met zekerheid dood zijn aangetroffen (GW1729f). Individuen die de afgelopen zes maanden niet meer zijn waargenomen in Nederland, en waarvan eveneens niet bekend is dat ze zijn omgekomen of Nederland hebben verlaten, werd gecategoriseerd als ‘Onbekend’. Zes individuen die pas na 1 november 2020 voor het eerst werden gesignaleerd zijn in dit overzicht genegeerd, omdat de monitoringsperiode te kort was om uitspraken te doen over hun recente status.
Op basis van terugmeldingen via CEwolf partners is bekend dat ruim de helft van de 24 wolven die in de periode 2015 tot 1 november 2020 Nederland zijn binnengelopen, Nederland enige tijd later ook weer heeft verlaten. Dit is een opvallend hoog percentage vergeleken met de situatie in Denemarken, waar tot nu toe geen enkele wolf die het land binnenliep daar vervolgens ook weer vertrok (Sunde et al. 2021). Van vijf wolven staat vast dat zij doorliepen naar België (Vlaanderen). Twee daarvan (GW1479f “Noella” en GW979m “August”) zijn nog in leven en hebben een roedel gestart nabij Leopoldsburg. Van de overige drie staat vast dat ze zijn omgekomen (zie tabel X). De meeste dieren die Nederland verlieten keerden terug naar Duitsland (8 individuen). Van GW368m (de ‘Wanderwolf’

die in 2015 als eerste Nederland binnenkwam) is bekend dat hij in Nedersaksen bij een verkeersongeval omkwam. De overige individuen doken op in Nedersaksen of Nordrhein Westfalen. In Denemarken bleken wel diverse nakomelingen van een daar gevestigde roedel binnen een jaar te zijn vertrokken naar het buitenland (Duitsland). Voor de nakomelingen van de Nederlandse roedel op de Noord-Veluwe is dit nog niet middels DNA-monsters aangetoond. Wel is het zo dat zowel in 2019 als 2020 sprake op camera meer pups zijn waargenomen dan er met DNA zijn gedetecteerd. Waar deze pups zijn gebleven is onbekend. De huidige analyse beperkt zich echter tot individubepalingen zoals die op basis van DNA-onderzoek zijn vastgesteld.
Van zeven in Nederland waargenomen wolven is bekend dat ze recent (april 2021) nog in leven waren in Nederland. Naast de gevestigde wolf in de regio van de Grootte Heide in Noord-Brabant, betreft dit zes individuen op de Veluwe: het ouderpaar van de roedel op de Veluwe (GW998f en GW893m) en twee van hun nakomelingen, de gevestigde wolvin op de midden Veluwe (GW960f) en een mannetje dat sinds enige tijd aanwezig is op de Zuidwestelijke Veluwe (GW1490m). Van vier van de 28 individuen is zeker dat ze in Nederland zijn omgekomen, in alle gevallen via een verkeersongeval (NB: de in juni nabij Appelscha doodgereden wolf is daarbij nog niet meegeteld, aangezien diens identiteit op het moment van schrijven nog niet middels DNA is bevestigd).
Vier van de 28 individuen (14%) worden als 'onbekend' gecategoriseerd, omdat de laatste waarneming van dit dier in Nederland was en al langer dan 6 maanden geleden is. In tabel X is zichtbaar dat alle vier individuen al ruim twee jaar niet meer zijn gesignaleerd, wat gezien die intensiteit waarmee wordt gemonitord de kans nihil maakt dat zij nog levend in Nederland aanwezig zijn. De onbekende verblijfplaats van deze individuen kan meerdere oorzaken hebben. Er bestaat een reële kans dat het individu Nederland weer heeft verlaten en bijvoorbeeld in Duitsland ofwel is overleden ofwel op een andere manier uit het zicht van de genetische monitoring is gebleven, ofwel omdat het individu weinig sporen achterlaat of wel omdat het individu daar vervolgens is overleden. Een andere mogelijkheid is dat het individu in Nederland een natuurlijke of onnatuurlijke dood is gestorven. Over een eventuele doodsoorzaak zijn op basis van onze resultaten geen nadere uitspraken te doen.

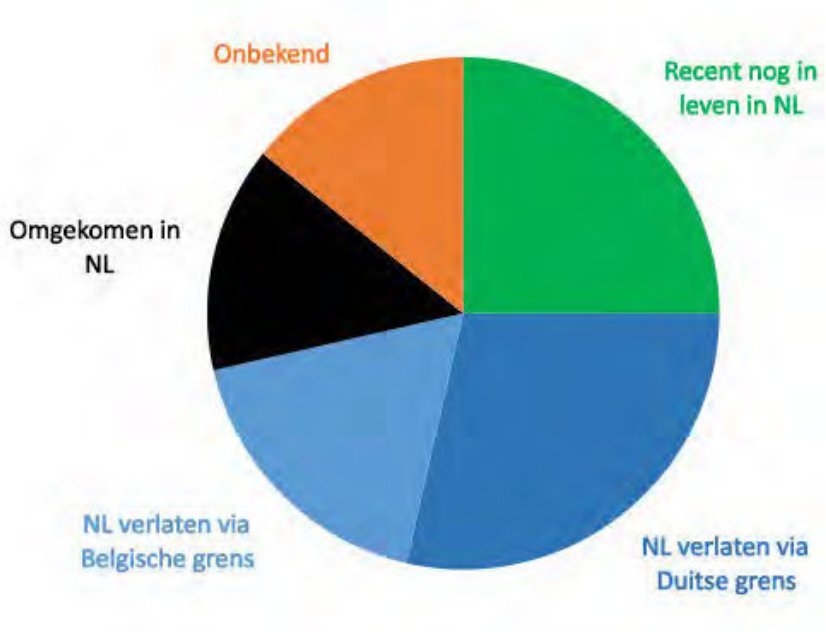

Figuur Z: Status en bestemming van alle wolven met eerste waarneming in Nederland vanaf 2015 en voor november 2020 (N=28). [getallen zijn eruit gevallen, komt er wel weer in; resp 7-8-5-4-4]

Elders in Europa zijn wisselende ervaringen opgedaan met het vaststellen in hoeverre wolven daadwerkelijk 'verdwenen' zijn, en welke oorzaken daaraan ten grondslag liggen. De voor de

Nederlandse context meest relevante informatie is beschikbaar uit een recent gepubliceerde analyse voor wolven op het Jutland-schiereiland (Denemarken en de Duitse deelstaat Schleswig-Holstein), waar net als in Nederland een intensieve monitoring plaatsvindt middels DNA van keutels en schadegevallen (Sunde et al. 2021). Daaruit bleek dat van de 35 individuen er 9 met zekerheid waren overleden (waarvan 8 in het verkeer en eentje door illegale afschot) en 14 vermist waren geraakt (40%, een aanzienlijk hoger percentage dan in Nederland en elders in Duitsland). Drie daarvan raakten vermist in Schleswig-Holstein en zijn mogelijk weggetrokken naar andere delen van Duitsland, voor de overige 11 individuen is dit onwaarschijnlijk en is vrijwel zeker sprake van overlijden. Welke oorzaak aan dit overlijden ten grondslag ligt, is in deze gevallen onbekend. Het is mogelijk dat dieren op natuurlijke wijze zijn overleden op een rustig plekje waar zij niet snel gevonden worden. Het mortaliteitscijfer is echter opvallend hoger dan bekend uit andere landen, en eigenlijk alleen te verklaren door aan te nemen dat deze dieren slachtoffer zijn geworden van illegale vervolging (Sunde et al. 2021). en andere recente studie, op basis van gevestigde (territoriale) wolven, in de Scandinavische populatie (Liberg et al. 2020) liet zien dat daar ruim 42% van de gevestigde wolven na verloop van tijd vermist raakte, en concludeert op basis van een uitgebreide analyse van mogelijke oorzaken dat het merendeel van deze vermissingen het gevolg moet zijn geweest van illegale vervolging. Ander onderzoek voor 104 gezenderde wolven uit dezelfde populatie (Liberg et al. 2011) liet zien dat gedurende het 11 jaar durende onderzoek 22% van de individuen zeer waarschijnlijk door illegale vervolging om het leven was gekomen (23 individuen, waarvan er 5 bewezen illegaal waren gedood), ruim de helft van het totale aantal sterfgevallen.
Grootschalige zenderstudies, of onderzoek op basis van alleen gevestigde wolven is in grotere populaties met een groot verspreidingsgebied de meest reële methode om goed zicht te krijgen op het verdwijnen van wolven door emigratie en verschillende doodsoorzaken van wolven. Op deze schaal is het praktisch onhaalbaar om middels genetische monitoring het lot van elke individuele wolf in de gaten te houden en daarmee het percentage dat vermist raakt vast te stellen (laat staan de oorzaken daarvan). Daarvoor zijn datasets gebaseerd op ingestuurde DNA monsters vrijwel per definitie te incompleet. Ervaringen in Duitsland wijzen uit dat wolven soms tot meerdere jaren van de radar verdwijnen en dan weer opduiken (pers. comm. Gesa Kluth). Dat maakt het lastig om een periode vast te stellen gedurende welke een individu afwezig moet zijn alvorens deze als vermist te kunnen detecteren. Dit heeft onder meer te maken met het feit dat niet in alle deelstaten even intensief wordt gemonitord. Niet alle Duitse deelstaten laten bij elk schadegeval DNA monsters onderzoeken, laat staan dat elke deelstaat actief keutels laat bemonsteren. Een simpele check voor de totale individuen-database van CEwolf liet zien dat 46% van alle daarin opgenomen wolven-individuen (tot en met April 2021) slechts op één datum is aangetroffen. Een meerderheid daarvan betrof doodvondsten van dieren die blijkbaar tot die tijd waren gemist; de overige dieren (18% van het totale aantal individuen) werd eenmalig aangetroffen middels DNA sporen en verdween daarna uit beeld.

Tabel X: Overzicht van herkomst en actuele status van alle tot dusver (t/m april 2021) in Nederland middels DNA aangetroffen wolven. Kleurcodering status: grijs = met zekerheid in Nederland omgekomen, donkergroen = met zekerheid niet in Nederland omgekomen (na 1 november 2020 nog in Nederland waargenomen, of met zekerheid vertrokken uit NL), lichtgroen = pas na 1 november 2020 voor het eerst waargenomen, wit = vermist (na 1 november 2020 niet meer in Nederland of elders waargenomen). * = laatste bevestiging via DNA (keutelvondst) dateert van 30 oktober 2020, daarna vrijwel zeker nog wel op camera gesignaleerd.

Sinds	Wolven met genetische code	Geboorteroedel	eerste DNA	Vestiging of aangereden
2015	GW368m	Munster (Niedersaksen)		Doodgereden bij Hannover
2016	GW620f	Ueckermünde (Mecklenburg-Vorpommern)		
2017	GW657m	Cuxhaven (Niedersaksen)		Doodgereden bij Kloosterhaar
2017	GW843m	Babben-Wanninchen (Brandenburg)		Doodgereden bij Hoogeveen
2017	GW680f "Naya"	Lübtheen (Mecklenburg-Vorpommern)		Gevestigd in Leopoldsburg (B), laatste waarneming in voorjaar 2019.
2018	GW912f	Walle (Niedersaksen)		Doodgereden bij Opoeteren (B)
2018	GW913m	Barnstorf (Niedersaksen)		
2018	GW955m	Barnstorf (Niedersaksen)		
2018	GW954f	Schneverdingen (Niedersaksen)		
2018	GW763f	Daubbitz (Saksen)		
2018	GW953m	onbekend, mogelijk Brandenburg		Onbekend
2018	GW979m "August"	Onbekend		Leopoldsburg (B) gevestigd
2018	GW998f	Babben-Wanninchen (Brandenburg)		Gevestigd op de Noord-Veluwe, (sinds jul 2018)
2018	GW1401f			
2018	GW960f	Göhrde (Niedersaksen)		Gevestigd op de Midden Veluwe, (sinds aug 2018)
2019	GW893m	Eschede/Rheinmetall (Niedersaksen)		Gevestigd op de Noord-Veluwe, (sinds jan 2019)
2019	GW965f	Walle (Niedersaksen)		
2019	GW849f "Janka"	Ueckermünde (Mecklenburg-Vorpommern)		onbekend
2019	GW1428m	Noord-Veluwe 2019 (GW998f x GW893m)		
2019	GW1479f "Noella"	Gohrischheide (Saksen)	dec-19	Leopoldsburg (B) gevestigd, waarnemingen in Brabant dec 2019
2020	GW1261m	Onbekend	nov-19	Gevestigd in Drenthe. Na juli 2020 niet meer waargenomen in Drenthe, wel 10 km over de grens in Duitsland
2020	GW1554m "Billy"	Herzlake (Niedersaksen)	apr-20	Waargenomen in Gelderland en Brabant (omgeving Heusden, april/mei 2020). Verder getrokken naar België
2020	GW1608m	Rodewald (Niedersaksen)	mrt-20	Waargenomen in Gelderland (maart 2020)
2020	GW1625m	Alpien (HW22), geboorteroedel onbekend	feb-20	Gevestigd op de Groote Heide, man, Alpiene wolf (sinds 28 maart 2020)
2020	GW1626m	Noord-Veluwe 2019 (GW998f x GW893m)	mrt-20	Doodgereden bij Epe (maart 2020)
2020	GW1729f	Noord-Veluwe 2019 (GW998f x GW893m)	jun-20	Gevestigd op de Zuid-Veluwe, (sinds juni 2020
2020	GW1889m	Noord-Veluwe 2019 of 2020 (GW998f x GW893m)	sep-20	welp
2020	Nnb (camera)	nnb		Waargenomen op de Zuid-Veluwe, (sinds dec 2020)
2020	Nnb	Noord-Veluwe 2019		Jan 2021 zijn 8 wolven aangetoond

	(camera)			op de Noord-Veluwe: zeer waarschijnlijk 4 welpen van 2020 en 2 welpen van 2019

Flagstad O, C.W. Walker, C. Vila, et al. (2003) Two centuries of the Scandinavian wolf population: patterns of genetic variability and migration during an era of dramatic decline. Molecular Ecology 12, 869-880.
Valière N, Fumagalli L, Gielly L, Miquel C, Lequette B, Poulle ML, Weber JM, Arlettaz R, Taberlet P (2003) Long-distance wolf Mamm Res recolonization of France and Switzerland inferred from noninvasive genetic sampling over a period of 10 years. Anim Conserv 6:83–92
Szewczyk, M., Nowak, S., Niedźwiecka, N. et al. 2019. Dynamic range expansion leads to establishment of a new, genetically distinct wolf population in Central Europe. Sci Rep 9, 19003.
Szewczyk M, Nowak C, Hulva P, et al. 2020. Genetic support for the current discrete conservation unit of the Central European wolf population. Wildlife Biology, wlb.00809.
Jarausch A, Harms V, Kluth G, et al. (2021) How the west was won: genetic reconstruction of rapid wolf recolonization into Germany's anthropogenic landscapes. Heredity, https://doi.org/10.1038/s41437-021-00429-6
Chapron G, Kaczensky P, Linnell JDC, et al. (2014) Recovery of large carnivores in Europe's modern human-dominated landscapes. Science, 346: 1517-1519.
Sunde P, Collet C, Nowak C, et al. (2021) Where have all the young wolves gone? Traffic and cryptic mortality create a wolf population sink in Denmark and northernmost Germany. COnservation Letters, e12812.
Liberg O, Chapron G, Wabakken P, et al. (2011) Shoot, shovel and shut up: cryptic poaching slows restoration of a large carnivore in Europe. Proc. Of the Royal Society B, 279, 1730.
Liberg O, Suutarinen J, Akesson M, et al. 2020. Poaching-related disappearance rate of wolves in Sweden was positively related to population size and negatively to legal culling. Biological Conservation 243, 108456.

2. Zijn de wolven in Centraal Europa, het Alpengebied en/of Nederland (deels) illegaal uitgezet?

Er zijn geen aanwijzingen dat de wolven die nu aanwezig zijn in Centraal-Europa of het Alpengebied afkomstig zijn van illegale uitzettingen. De geruchten van illegale introducties zijn enerzijds toe te schrijven aan een gebrek aan kennis over het gedrag en de ecologie en de verspreiding van wolven in Europa bij een deel van de bevolking, waarbij men onderschat welke afstanden zwervende wolven kunnen afleggen en op welke tijdsspanne ze die afstanden kunnen afleggen. De af en toe gebezigde redenering dat “het niet mogelijk is dat hier plots wolven opduiken, en ze dus wel moeten zijn uitgezet” houdt dan ook geen stand. Individuele gevallen van ontsnapte of losgelaten wolven uit gevangenschap zijn, wereldwijd, van alle tijden gezien de historische nauwe relatie van de mens met de soort. Ook in recente jaren hebben dergelijke gevallen zich, verspreid over Europa, ongetwijfeld hier en daar voorgedaan zonder dat deze allemaal gekend en gedocumenteerd zijn. Maar precies omdat dit gebeuren van alle tijden is, biedt het geenszins een verklaring voor de recentelijk vastgestelde trendbreuk in de Centraal-Europese populatie-ontwikkeling, waarbij ook een duidelijk patroon zichtbaar is geworden. Bovendien, en vooral, is de veronderstelling dat (clandestiene) uitzettingen aan de basis zouden liggen van dit patroon geenszins nodig om het te kunnen verklaren. We beschikken immers over een overweldigende hoeveelheid wetenschappelijk robuuste data die de spontane populatie-ontwikkeling onmiskenbaar documenteren.

HIERONDER: nog wat sleutelen aan structuur, volgorde van paragrafen eerst CEwolf pop's, dan Fr en anderen.

Uitwerking

Historie van wolven in Frankrijk

Wolven waren in grote delen van Europa verdwenen, met een dieptepunt in de jaren 1960-1970 (REFChapron ea 2014). De Conventie van Bern in 1979 leidde tot de eerste aanzet tot wettelijke bescherming op Europese schaal in landen waar wolven nog voorkwamen. In 1992 werd dit verder ingebed in de Europese Habitatrichtlijn, waardoor ook in landen waar wolven niet meer voorkwamen, deze soort via de Bijlage IV een beschermde status geniet. Tot 1992 waren wolven officieel verdwenen uit Frankrijk, en waren eventuele zwervende wolven afkomstig uit Italië of Spanje niet beschermd. Er zijn heel wat betrouwbare waarnemingen van wolven in Frankrijk tussen het officiële verdwijnen van wolven in 1934 en de officiële terugkeer in 1992 (zie voor een overzicht Baillon 2016). Daar bevinden zich enkele gevallen bij die ontegensprekelijk terug te brengen zijn aan ontsnapte dieren (oa 8 Russische wolven die op een filmset ontsnapt waren, of een exemplaar met afgevijlde tanden), maar het merendeel van de betrouwbare waarnemingen (doorgaans geschoten exemplaren) was toe te wijzen aan wilde dieren, al dan niet door experts geïdentificeerd als "Italiaanse wolf" (Canteux 2019). De huidige populatie wolven is ontegensprekelijk afkomstig uit de Italiaanse populatie. De Italiaanse wolf is een genetisch duidelijk te onderscheiden ondersoort van de grijze wolf, en alle DNA-sporen van wolven die ten tijde van de officiële herkolonisatie van Frankrijk gevonden konden worden, kunnen toegeschreven worden aan deze ondersoort (Valière et al. 2003). Genetisch is deze ondersoort gekarakteriseerd door het haplotype HW22 (een genetisch type volgens de nomenclatuur van Pilot et al. 2006), en in Frankrijk komen ook nu nog nagenoeg uitsluitend wolven van dit type voor (Valière et al. 2003; Dufresnes et al. 2019), hetgeen duidt op een natuurlijke herkolonisatie via Noord-Italië. Het vermoeden van natuurlijke herkolonisatie vanuit Italië werd later ook in een parlementair onderzoek in Frankrijk bevestigd (https://www.assemblee-nationale.fr/12/rap-enq/r0825-t1.asp). Occasioneel wordt een wolf afkomstig uit de Centraal-Europese populatie geregistreerd in Frankrijk, deze zijn dan ook duidelijk te herkennen aan hun haplotypes HW01 en HW02. In Frankrijk heeft men het steevast over "Baltische wolven", aangezien de Centraal-Europese populatie zelf afkomstig is van individuen die vanuit de Baltische delen van Polen eerst het westen van Polen en later het NO van Duitsland hebben geherkoloniseerd (Pilot et al. 2010). Een recent voorbeeld betreft wolf GW1554m "Billy", die in 2020 vanuit NW-Duitsland (Herzlake) via Nederland, België en Z-Duitsland naar de Franse Vogezen was gemigreerd (zie h9 eigen data).

Eerder in de 20e eeuw waren al Italiaanse wolven vastgesteld en neergeschoten in verschillende regio's in Frankrijk (Canteux 2019). Bij gebrek aan bescherming konden ze zich echter nooit terug vestigen. De laatste bevestigde neergeschoten wolf in Frankrijk voor zijn officiële bescherming in 1992 was in 1987. Ook in 1992 werd nog een wolf in de Alpen neergeschoten, die achteraf geïdentificeerd werd als afkomstig uit de Apennijnen (Randi 2011; Duchamp et al. 2017).

In Italië waren wolven sinds de jaren 1980 aan een voorzichtig herstel bezig, als gevolg van een wettelijke bescherming vanaf de jaren 1970. Omdat zwervende wolven die in Frankrijk opdoken doorgaans pas goed en wel als wolf geïdentificeerd waren nadat ze waren gedood, werden waarnemingen van wolven in Frankrijk door voorstanders van de wolf goed stilgehouden, teneinde hun locaties niet vrij te geven en afschot te riskeren. Afschot was tot en met 1992 legaal, omdat wolven officieel niet meer voorkwamen in Frankrijk en daardoor ook niet beschermd waren volgens de Conventie van Bern. Dat veranderde in 1992 door de Europese Habitatrichtlijn. Kort nadat deze van kracht werd, volgde de officiële bevestiging van de terugkeer van de wolf in het Nationaal Park Mercantour. In de aangrenzende regio in Italië (Cuneo) was de aanwezigheid van wolven al bevestigd in 1991 (vermeld in Canteux 2019). Wolven werden al sinds minstens 1989 waargenomen door parkwachters in de Mercantour, maar deze waarnemingen konden niet officieel bevestigd worden. In 1993 bleek het ineens te gaan om een gevestigd paar met jongen. Deze "plotse" officiële terugkeer wakkerde opnieuw de vermoedens aan van een illegale introductie. Temeer omdat sommigen twijfels hadden dat wolven spontaan vanuit de Apennijnen tot in de Franse Alpen konden geraken. Later onderzoek met zenders bevestigde echter deze thesis, met een Italiaanse gezenderde wolf die vanuit de Apennijnen tot in de westelijke Alpen was gezworven (Ciucci et al. 2009). Genetisch onderzoek op de Alpiene wolven bevestigde eveneens de afkomst vanuit de Apennijnen (Fabbri et al. 2007). Andere

onderzoeken aan gezenderde wolven in Europa en Noord-Amerika bevestigen dat wolven zeer grote afstanden kunnen afleggen, met uitschieters boven 10000 km op een periode van circa 20 maanden (Wabakken et al. 2007).

Nederland
In navolging van de IUCN richtlijnen voor Herintroducties heeft het Ministerie van LNV in 2008 een beleidslijn herintroducties gepresenteerd (DN.2008/640; kamerstuk 2007-2008, 31200 XIV, nr.160, Tweede Kamer). Daarin is herintroductie gedefinieerd als het uitzetten van dieren in de vrije natuur met als doel een zelfstandig duurzame populatie te bevorderen of deze opnieuw te stichten.
Helaas wordt in het draagvlakonderzoek van Motivaction uit 2020, in opdracht van min LNV, de term herintroductie gebruikt om de terugkeer van de wolf mee te duiden (LNV brief 25 januari 2021, kenmerk DGNVLG-S / 21015874). Dit gebeurt mede in zinnen als "Iets meer Nederlanders hebben vertrouwen dat de herintroductie van de wolf veilig gebeurt" en 'De helft vindt nog steeds dat wolven naar Nederland gehaald mogen worden, maar aantal tegenstanders iets gegroeid'. De term herintroductie en ook bovengenoemde quotes suggereren een actief menselijke component die geruchten over een actieve, en dus illegale, herintroductie kunnen voedden.
Vv Ook in Nederland gaan er geruchten dat de wolven illegaal zijn uitgezet (bronnen?). vv

Bron Motivaction (van der Grient, R. & A. Kamphuis 2020) : https://open-pilot.overheid.nl/repository/ronl-c0836b60-cb1f-4deb-b792-5bf9b6cdc426/1/pdf/bijlage1-meting-maatschappelijk-draagvlak-voor-de-hervestiging-van-de-wolf-in-nederland.pdf

Historie van wolven in Centraal-Europa
Jarausch et al. 2021,
Samenvattend: de geschiedenis van wolven in Duitsland en W-Polen is uitermate goed in beeld gebracht als gevolg van de genetische monitoring die kort na het ontstaan van de populatie is opgestart.
Duitsland:
https://tinyurl.com/bfcvzjse
https://blog.bayern-wild.de/wp-content/uploads/2015/11/Der-Kofferraumwolf-OD.pdf
https://www.suedostschweiz.ch/zeitung/rueckkehr-des-wolfs-stinkt-gewaltig

Er zijn waarschijnlijk incidenteel (niet-verifieerbare) illegale pogingen gedaan tot herintroductie van wolven in Frankrijk in de 20e eeuw (voor een overzicht, zie Baillon 2016 en Canteux 2019). Er zijn geen aanwijzingen dat deze succesvol zijn geweest. Voor Duitsland zijn er voor zover we weten geen aanwijzingen van pogingen tot illegale introductie geweest.
Gedurende het najaar van 2020 ontsnapten in Frankrijk zeven Canadese en drie arctische wolven uit het dierenpark 'Alpha' als gevolg van noodweer dat afsluitingen vernielde. Even later ontsnapten nog 4 wolven uit een park in aanbouw (Ecozonia). De meeste dieren werden kort nadien teruggevangen of afgeschoten op overheidsbevel, van drie dieren is men het spoor bijster. De meeste wolven die in gevangenschap worden gehouden zijn ofwel Amerikaanse wolven of Russische wolven. Deze zijn genetisch makkelijk te onderscheiden van de Centraal-Europese en Alpiene populaties. In Duitsland ontsnapten in oktober 2017 in Beieren zes wolven uit een wildpark, die door hun afwijkende haplotype (HW13) eenvoudig gekarakteriseerd werden als uit gevangenschap ontsnapte wolven (DBBW2019). Een ervan werd kort daarna teruggevangen, twee exemplaren werden met ontheffing afgeschoten en de drie andere zijn vermist. In 2019 ontsnapte in Hessen ook uit een wildpark een wolf met HW13, die later stierf in een verkeersongeval (DBBW2020). Tot op heden zijn er, ondanks de intensieve genetische monitoring, geen opvallende DNA profielen aangetroffen die duiden op een onnatuurlijke herkomst van een bepaalde wolf of wolven.

c. De Wet Natuurbescherming verbiedt het illegaal uitzetten van dieren. Vanuit Europese wetgeving is de status van illegaal uitgezette wolven minder duidelijk. Arie Trouwborst meldt dat daarover nog geen absolutie duidelijkheid is gegeven, maar dat bij twijfel het in het voordeel van de soort moet worden beschouwd. In geval van dieren die genetische dermate afwijkend dat ze een bedreiging

vormen voor de genetische vitaliteit, of wolven uitgezet buiten hun historische verspreidingsgebied is, is het aan te bevelen in te grijpen.
Ongeacht de herkomst van wolven zijn alle individuen beschermd krachtens de HR. In de huidige situatie in Europa zou de impact van bijkomende illegale uitzettingen (of ontsnappingen) op de genetische samenstelling van populaties verwaarloosbaar zijn, wat niet wegneemt dat het aan te bevelen valt om niet-autochtone wolven die ontsnappen uit gevangenschap weg te vangen of op andere manieren uit te schakelen. Dieren die langdurig in gevangenschap hebben geleefd zijn gehabitueerd aan mensen, en de kans lijkt groter dat zulke exemplaren problematisch gedrag kunnen vertonen naar mensen toe. Zie 5.1

3. Is er bij de (genetisch vastgestelde) wolven sprake van hybridisatie met honden?

Samenvatting
xx

Uitwerking

1. Met de term Centraal-Europese wolven verwijzen we naar de huidige populatie wolven verspreid over Polen ten westen van de Vistula-rivier, Duitsland en aangrenzende gebieden in Tsjechië, Oostenrijk, Denemarken, België en Nederland (Figuur X).

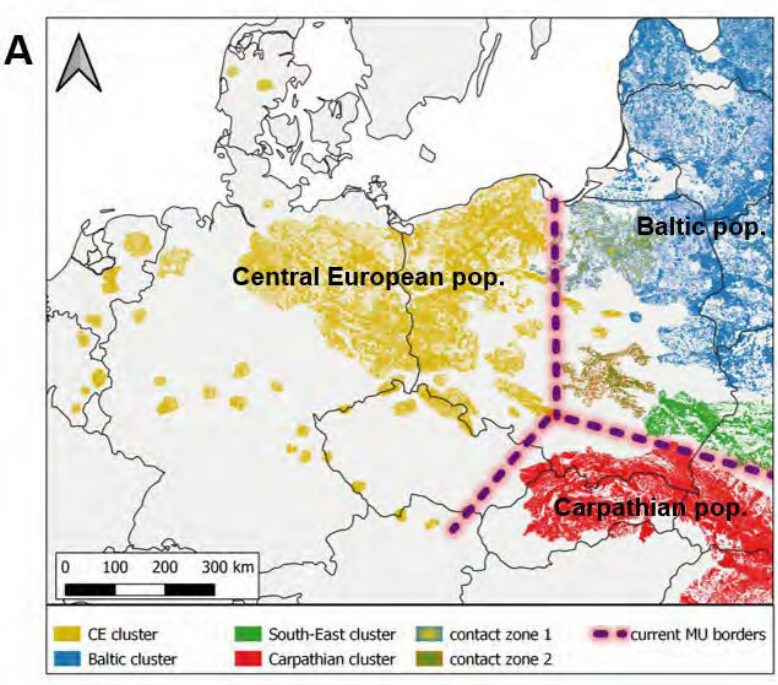

Figuur X. De verspreiding van de Centraal-Europese wolvenpopulatie (okergeel) ten opzichte van aangrenzende Baltische populaties en Karpaten-populatie. Enkel regio's met gevestigde wolven of regelmatig voorkomen zijn in beschouwing genomen. De Alpiene populatie (niet getoond op kaart) heeft geïsoleerde uitlopers tot in NO-Frankrijk (Meurthe-Moselle, Vosges) en Zwitserland. Aangepast naar Szewczyk et al. (2021).

A. Wanneer wordt er gesproken over ‘hybridisatie’ (bijvoorbeeld vanaf welk percentage ‘hond-DNA’ in het ‘wolf-DNA’ wordt hiervan gesproken)?

Het is lastig een harde lijn te trekken inzake hybridisatie, aangezien alle Europese wolven sinds mensenheugenis te maken hebben met incidentele hybridisatie met honden sinds de domesticatie van de wolf tot hond en er een onderscheid kan gemaakt worden tussen oude historische hybridisatie, recentere hybridisatie (tientallen generaties geleden) en huidige hybridisatie (1-4 generaties geleden) (Donfrancesco et al. 2019). Alle Europese wolven hebben aldus verspreid over hun genoom enkele percenten DNA dat afkomstig is van honden, die op hun beurt weer afstammen van wolven (Pilot et al. 2018). We spreken hier van historische introgressie. We kunnen dit vergelijken met onszelf: ook het genoom van de hedendaagse mensen (*Homo sapiens*) bestaat voor enkele percenten uit DNA van minstens drie andere mensensoorten, waarbij het aandeel per soort geografisch varieert (Sankararaman et al. 2014; Wolf & Akey 2018). Naast deze historische introgressie is er in sommige wolvenpopulaties ook recentere hybridisatie opgetreden, met name in gebieden waar de wolvenpopulatie gereduceerd is geweest tot zeer lage aantallen in de 20e eeuw, en in contact kwam met grote aantallen verwilderde honden. Dit is het best gedocumenteerd voor de zuidelijke Apennijnen in Italië (Randi et al. 2014; Galaverni et al. 2017; Salvatori et al. 2019), waar sommige wolven tot 20% honden-DNA bevatten. In de noordelijke Apennijnen, de bakermat van de Alpiene wolvenpopulatie is dat veel minder aan de orde geweest, en is het aandeel DNA van honden vergelijkbaar met de rest van Europa (Pilot et al. 2018).

Wat recente hybridisatie betreft (1-4 generaties geleden) kunnen we hybridisatie in verschillende categorieën plaatsen: een 1e generatie hybride (F1) bestaat voor 50% uit DNA van hond en 50% van wolf. Nadien kan dit nageslacht terugkruisen met een wolf (2e generatie terugkruising), waarbij het nageslacht voor 75% wolf is en 25% hond. Een generatie verder is dit nog 12.5%, enzovoort. Er kunnen echter ook kruisingen tussen zulke 1e, 2e en 3e generaties terugkruisingen voorkomen, wat uiteindelijk een kluwen van mogelijke percentages oplevert. Met de huidige technieken kunnen we het equivalent van een 4e generatie terugkruising (6% hond) relatief eenduidig onderscheiden van een zuivere wolf (Harmoinen et al. 2021).

B. Is hybridisatie aan de orde voor wat betreft de wolven in Nederland?

Van de wolven die ooit in Nederland geregistreerd zijn kennen we de oorsprong nauwlettend via genetische identificatie van elk individu, en toewijzing van het genotype aan de roedel van oorsprong, waarbij ook de ouders gekend zijn. In vele gevallen zijn ook de grootouders gekend en zijn deze ook weer geïdentificeerd als zuivere wolven, en kunnen we aldus een hybride oorsprong ook op deze manier uitsluiten.

C. Is hybridisatie aan de orde voor wat betreft de wolven in Centraal Europa/ het Alpengebied?

Hedendaagse hybridisatie tussen wolven en honden wordt op vele plaatsen in Europa intensief gemonitord, teneinde snel in te grijpen op de samenstelling van de populatie waar mogelijk. In Frankrijk en Zwitserland blijkt hybridisatie marginaal te zijn, met slechts één gedocumenteerd geval van een waarschijnlijke 1e generatie terugkruising (Dufresnes et al. 2019). In Scandinavische wolven is er evenmin bewijs voor hybridisatie (Smeds et al. 2021), en ook in de Centraal-Europese populatie is het belang marginaal, met 2 gevallen op een totaal van >2000 genotypes (Harmoinen et al. 2021). Ilka Reinhardt meldt dat er 3 gevallen van wolf-hond hybridisatie zijn vastgesteld in Duitsland. In twee gevallen ging het om dezelfde wolvin, welke eerst door een hond werd bevrucht, en een jaar later door haar zoon. In alle gevallen is uiteindelijk met vergunning gepoogd om de hybride jongen te vangen, en als dat niet lukte, te schieten. Waar hybriden worden opgemerkt in de Alpiene en Centraal-Europese populatie, worden deze zo snel mogelijk verwijderd uit de populatie (REF BELEID Duitsland?).

d. Indien hier sprake van is; wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welk beheer is dan aangewezen?

De Nederlandse Flora- en Faunawet verleende hybriden van beschermde soorten dezelfde status als de oudersoort. De Wet natuurbescherming is daarin minder duidelijk. Dit volgt uit EU verordening 2017/160 (https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/160/oj), die stelt dat hybriden van soorten van bijlagen A en B (waaronder de wolf) tot in de vierde generatie terugkruising van dezelfde beschermingsstatus genieten als de oudersoort (Trouwborst 2014). Ook in Duitsland wordt dit doorvertaald in de relevante wetgeving (Bundesnaturschutzgesetz), tenminste tot in de vierde

generatie. Dit betekent dat zelfs honden die nog 6% DNA van wolf bevatten in principe nog steeds als wolven worden beschouwd. De Europese Commissie adviseert echter om hedendaagse hybriden tussen wolven en honden te verwijderen uit de populatie (EC-aanbeveling 173, 2014), en dit is doorgaans ook het gevoerde beleid in de meeste Europese lidstaten. Concreet vereist dit een gerichte ontheffing vanwege de bevoegde overheid tot het verbod op het verstoren of doden van dat specifieke individu, zelfs als dit een bevestigde hybride betreft.
Check met Juridische rapport!

Lit:
Sankararaman S, Mallick S, Dannemann M, Prufer K, Kelso J, Paabo S, Patterson N & Reich D (2014) The genomic landscape of Neanderthal ancestry in present-day humans. Nature advance online publication. 10.1038/nature12961
http://www.nature.com/nature/journal/vaop/ncurrent/abs/nature12961.html#supplementary-information
https://journals.plos.org/plosgenetics/article?id=10.1371/journal.pgen.1007349

4. Zijn er hotspots / corridors in Nederland aan te wijzen die veelvuldig worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)?

Samenvatting
Xx

Uitwerking

Toelichting gebruikte methoden

Identificatie hotspots
In een eerste stap is het activiteitsgebied van wolven in Nederland bepaald. Hiervoor is gebruik gemaakt van alle waarnemingen van wolven (schade, zicht, uitwerpselen, telemetrie, verkeersslachtoffers) in de BIJ12 database in de periode januari 2015-april 2021. Voor het bepalen van het activiteitsgebied is een MCP (Minimum Convex Polygon) geplot rondom de waarnemingen. Met deze techniek worden in een puntenwolk van waarnemingen alle buitenste punten met elkaar verbonden, onder voorwaarde dat de binnenhoeken niet groter zijn dan 180 graden. Zijn deze binnenhoeken wel groter, dan worden de betreffende waarnemingen dus ‘overgeslagen’ bij het trekken van de buitengrens. Deze analyse is gedaan op basis van alle waarnemingen (MCP100 genoemd) en 95% van de waarnemingen (MCP95 genoemd). Bij de MCP95 zijn de 5% waarnemingen buiten beschouwing gelaten die het verst verwijderd zijn van het middelpunt van het op basis van alle waarnemingen bepaalde activiteitsgebied. Op deze wijze zijn dus (incidentele) verre uitstapjes van wolven buiten beschouwing gelaten, waardoor een beter beeld ontstaat van het kerngebied waarin wolven actief zijn.
In een tweede stap zijn hotspots bepaald binnen het activiteitsgebied van wolven in Nederland. Een hotspot is hierbij gedefinieerd als een plek waar relatief meer wolvenactiviteit is geregistreerd dan elders. Deze analyse is uitgevoerd op het schaalniveau van uurhokken (5*5 km). Allereerst is per uurhok bepaald of er waarnemingen van wolven zijn gedaan. Vervolgens is per uurhok een activiteitsscore berekend. Een of meer waarnemingen in een uurhok levert 1 punt op, ieder aanliggend uurhok met een of meer waarnemingen levert een extra punt op, waardoor een uurhok 0-9 punten kan scoren. Heeft een uurhok 7-9 punten, dan spreken we hier van een hotspot. Merk op dat de analyse is gebaseerd op aanwezigheid/afwezigheid van waarnemingen van wolven – ongeacht het aantal waarnemingen – in de uurhokken. Voor deze aanpak is gekozen om niet te veel gewicht toe te kennen aan herhaalde waarnemingen van hetzelfde dier. Ook past deze globale analyse beter bij de grote variatie aan typen waarnemingen.
Identificatie corridors

Een ‘corridor’ is hier gedefinieerd als een zone of gebied waar relatief vaak wolven passeren in vergelijking met andere gebieden in Nederland. Voor de identificatie van dergelijke corridors, is gebruik gemaakt van alle waarnemingen die aan individuele dieren kunnen worden gelinkt. In een eerste stap zijn de waarnemingen op kaart geplot van alle individuen die minimaal drie keer zijn waargenomen. In een tweede stap zijn deze waarnemingen in chronologische volgorde met elkaar verbonden, waarbij de looprichting met een pijl is weergegeven. In een derde stap is op zicht verkend waar sprake is van een zeker mate van bundeling van door wolven afgelegde routes. Hier is voor deze globale verkenning gekozen, omdat de dataset een meer gedetailleerde analyse niet toelaat. De meeste waarnemingen in de dataset – met uitzondering van de waarnemingen die zijn gedaan tijdens telemetrisch onderzoek van twee met een zender uitgeruste wolven – zijn immers incidentele waarnemingen die meestal pas enige tijd na elkaar zijn gedaan. De verbindingslijnen tussen twee waarnemingen geven dus maar beperkte informatie over de door wolven afgelegde routes. Daarvoor is telemetrisch onderzoek vereist. De hier uitgevoerde analyse moet dan ook vooral gezien worden als een eerste verkenning die alleen op hoog schaalniveau potentiële corridors aanwijst.

resultaten beschrijven/herzien, conclusies & aanbeveling hoe dit gedegen kan worden gedaan in evt vervolgonderzoek.

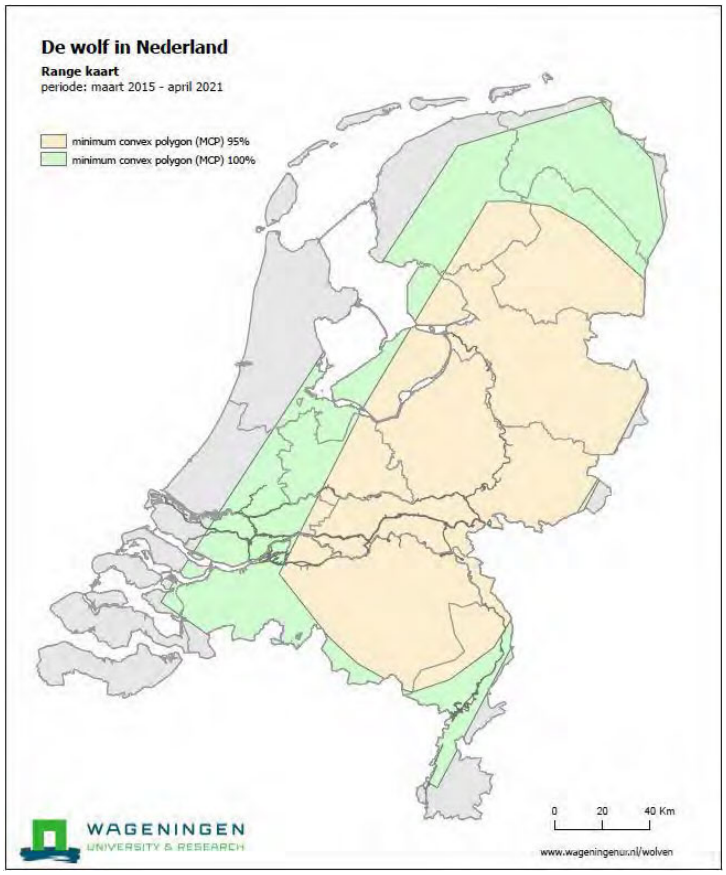

Oude tekst: (update nav nieuwe figuren)

Fig xx a geeft een overzicht van de verspreiding van de wolf in Nederland. Op basis van de 100% polygoon wordt duidelijk dat wolven in een groot deel van Nederland kunnen opduiken. Liefst 76% van het landoppervlak van Nederland ligt in het activiteitsgebied van wolven op basis van de 100% polygoon en 48% van het landoppervlak ligt in de 95% polygoon. Hotspots liggen op dit moment vooral in Drenthe, Noord-Brabant en op de Veluwe waar dieren langere tijd verblijven en/of zich gevestigd hebben (Fig xx c).

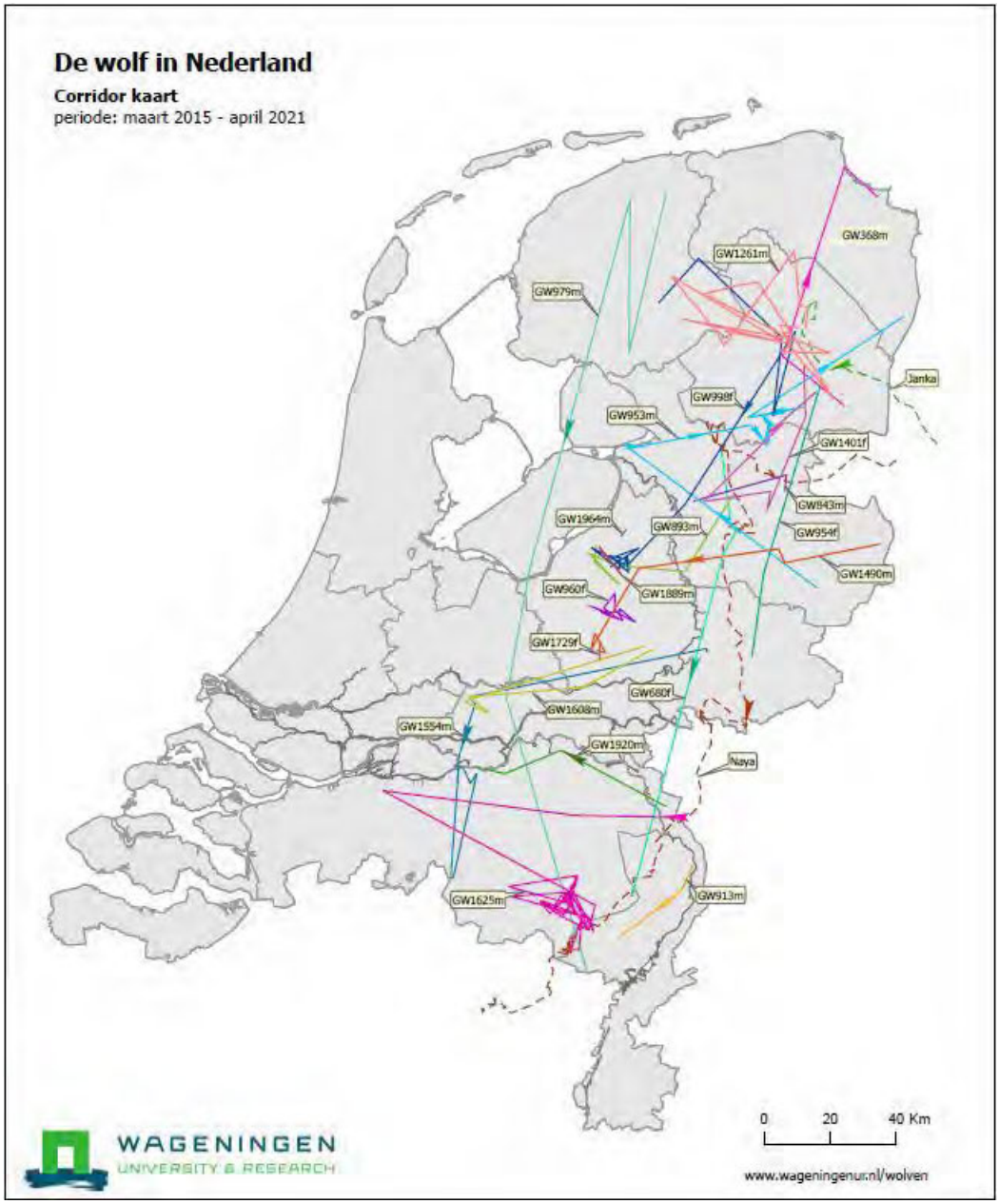

Fig xx c geeft een indicatie van de gebieden die wolven doorkruisen in Nederland en de richting waarin ze zich bewegen.

Fig xx d in H5.6 geeft een habitatgeschiktheidskaart en de ligging van territoria van wolven in Duitsland weer. Op basis hiervan lijken er twee routes naar Nederland te verwachten, één zuidelijke via België en Limburg, de andere via een noordelijke route met binnenkomst in Groningen, Drenthe en Overijssel. Aangezien er op dit moment nog nauwelijks territoria zijn in de zuidelijke route in Duitsland is de kans dat dieren via België en Limburg binnen komen op dit moment gering. De grootste aantallen territoria liggen op dit moment in Duitsland in het noordelijk deel. Binnenkomst van wolven in Nederland via de noordelijke route is op dit moment dan ook de meest gebruikte dispersie corridor. Daarnaast zit ook België in de vroege vestigingsfase en zullen wolven vanuit roedels die daar ontstaan de Nederlandse grens kunnen gaan passeren. Een voorbeeld hiervan is een wolf (GW2089m) die in april 2020 werd gesignaleerd in Zeeland. De wolf is Nederland via België binnengekomen en werd gedurende enkele dagen gespot in zowel West-Brabant als Zeeland, daarna is hij weer teruggekeerd naar Vlaanderen (https://publicaties.bij12.nl/tussenrapportage-wolf-15-juni-2021/terugblik-afgelopen-periode/; geraadpleegd 15 juni 2020). Een geringe, maar niet uit te sluiten kans, is dat wolven vanuit het zuiden naar Nederland trekken. Wolf GW1625m heeft zich gevestigd op de Groote Heide in Zuidoost-Brabant, maar is afkomstig uit de Franse alpine populatie.

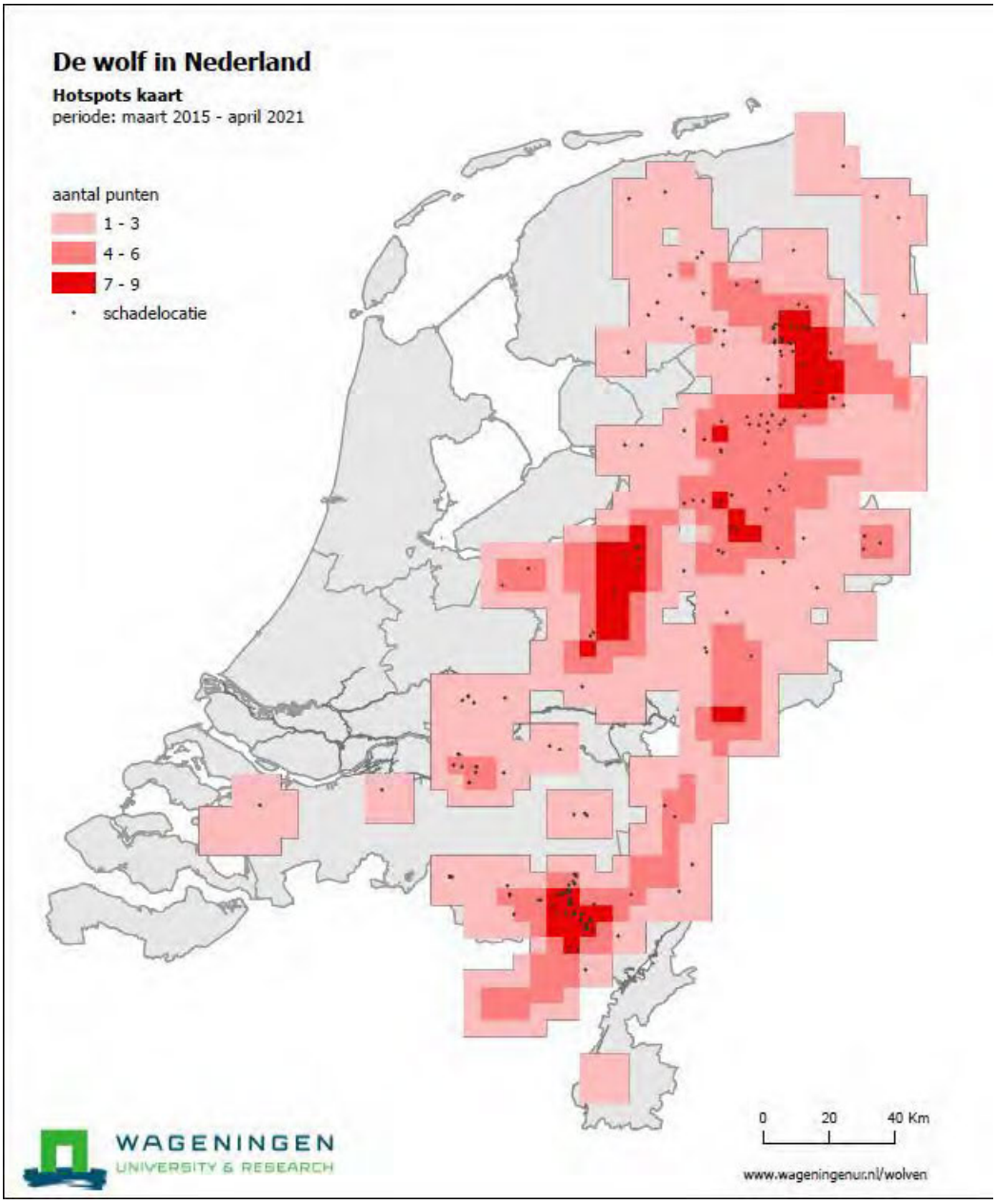

Schade vs hotspots/////

Fig xx geeft een overzicht van predatie van landbouwhuisdieren (schapen) in relatie tot de ligging van hotspots. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de hotspot kaart mede geplot is op basis van dezelfde data van DNA analyse van bijtwonden bij landbouwhuisdieren, terwijl data gebaseerd op andere bronnen zoals telemetrie en bijtwonden bij wilde hoefdieren in mindere mate voorhanden zijn. Schade aan landbouwhuisdieren vindt op dit moment vooral plaats op locaties waar dispergerende wolven langstrekken. Op de Veluwe, waar zich gevestigde dieren bevinden vindt schade nauwelijks plaats [bron]. Dit geldt echter niet voor de andere gebieden waar wolven zich gedurende langere tijd vestigden (de Groote Heide en Drenthe). Dit verschil kan op twee manieren worden verklaard. Op de Veluwe zijn wolven op dit moment blijkbaar in staat om voldoende wilde (hoef)dieren te bemachtigen, terwijl dit niet het geval is in de andere gebieden met gevestigde dieren. Een review van 119 artikelen over de dieetkeus van wolven door Janeiro-Ottero et al. (2020) wees uit dat wolven vooral wilde hoefdieren eten, zelfs wanneer landbouwhuisdieren in hogere dichtheden aanwezig zijn dan wilde hoefdieren. Dit geldt met name voor de Centraal-Europese en Noord Amerikaanse populatie wolven. Voor gebieden waarin wilde prooidieren schaars zijn, zoals in Griekenland, Italië en het Iberisch schiereiland geldt echter dat landbouwhuisdieren de voornaamste prooi zijn. Hierbij speelt overigens

de wijze van houden en de gehouden soort een rol. Grote landbouwhuisdieren (bv. runderen) zijn minder in trek dan kleine (schapen, geiten), kleine kuddes zijn meer in trek dan grote (minder anti-predatorgedrag) en onbeschermde kuddes worden vaker gepredeerd dan beschermde kuddes. Een andere mogelijkheid is dat er verschillen bestaan tussen individuen op basis van het (foerageer)gedrag van de roedel waarin ze geboren zijn [verwijzen naar 3.2 over conditionering, of hier een separate paragraaf aan wijden in de inleiding]. Van Liere et al. (2021) vonden een verband tussen het gedrag van jonge wolven m.b.t. het gebruik van gebieden met menselijke activiteit en de predatie van landbouwhuisdieren, en het gedrag van de roedel waarin ze geboren zijn. Wolven die opgroeien in een roedel dat vooral landbouwhuisdieren eet zullen dat later zelf ook doen. Dit onderzoek is methodisch discutabel en vanuit CEwolf kon vastgesteld worden dat in een aantal gevallen opgevoerde aanvallen op schapen niet door het bewuste roedel waren verricht. Onderzoek naar het terreingebruik, de dieetkeuze in combinatie met ouderschapsanalyse in de diverse gebieden waar wolven zich vestigen in Nederland zou hier meer licht op kunnen werpen.

Aanbeveling
Wat is nodig om deze vraag gedegen, dus wel met data analyse, te doen?

van Liere D., N. Siard, P. Martens & D. Jordan 2021. Conflicts with wolves can originate from their parent packs. Animals 11, 1801. https://doi.org/10.3390/ani11061801
Janeiro-Otero, A., T.M Newsome, L.M. Van Eeden, W.J. Ripple & C.F. Dormann 2020. Grey Wolf (Canis Lupus) Predation on Livestock in Relation to Prey Availability. Biological Conservation 243. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2020.108433.

5. Welke functie vervult Nederland voor de wolf als gekeken wordt naar territoriale vestiging, voortplanting en dispersie (‘zwervende’ wolven) vanuit andere populatie(s)?

De afgelopen jaren fungeert Nederland vooral als doortrekgebied voor wolven. Vestiging verloopt tot op heden mondjesmaat, waarbij vooral solitaire wolven zich vestigen en voortplanting tot op heden alleen plaats vindt op de Veluwe. De Nederlandse populatie bevindt zich in de vestigingsfase, met een kleine, stichtende populatie. De Nederlandse wolvenpopulatie maakt deel uit van een grensoverschrijdende populatie met onderlinge uitwisseling. Het is niet te voorzien of in Nederland een balans tussen sterfte en voortplanting wordt bereikt, of dat de populatie netto afhankelijk zal blijven van immigratie van wolven uit omliggende landen. Dat er met regelmaat grensoverschrijdende uitwisseling zal zijn van wolven is wel zeker.

Uitwerking

Met de uitbreiding van de wolvenpopulatie in Duitsland, duiken sinds 2015 steeds vaker wolven op in Nederland en daarbij neemt ook het jaarlijkse aantal waarnemingen toe (tabel x)

Tabel xx. Aantal geverifieerde waarnemingen van wolven in Nederland en het minimaal aantal aangetoonde individuen op basis van DNA analyse in de periode 2015 tot en met 2020.

	# waarnemingen	# individuen
2015	6	1
2016	2	1

2017	5	3
2018	78	2
2019	162	5
2020	437	10

De meeste wolven die in Nederland opduiken zijn dieren op dispersie, die gedurende kortere of langere tijd in Nederland verblijven. Veruit de meeste wolven die In Nederland zijn waargenomen (13 van de 28, zie 5.1) trekken voor korte tijd door Nederland zonder zich hier te vestigen. Wolven op dispersie kunnen hierbij grote afstanden afleggen. Een voorbeeld hiervan is wolf GW1554m “Billy” die vanuit Duitsland in de periode van 18 april tot 1 juni 2020 door Nederland trok en via België, Luxemburg en de Duits-Luxemburgse grens in de Franse Vogezen opdook en daar uiteindelijk in september 2020 werd doodgeschoten (zie ook H6 voor een kaartje met zijn waarneemlocaties). Een ander voorbeeld hiervan is de gezenderde wolf Naya (GW680f) die in oktober 2017 vanuit Mecklenburg-Vorpommern (Duitsland) uit haar geboortegebied vertrok, in december 2018 door Nederland trok om in januari 2019 in België op te duiken en daarbij minimaal 1238 km aflegde (Jansman et al, in prep). Ze vestigde zich daar op een militair oefenterrein nabij Leopoldsburg, waar ze een partner vond en een eigen roedel startte in 2019.
Van de 28 wolven die in Nederland zijn waargenomen tot november 2021 (zie figuur x, H5.1), zijn er zeven (25%) nog aanwezig, acht (29%) hebben het land weer verlaten en vier (14%) zijn in Nederland doodgereden. Vestiging vond voor het eerst plaats op de Noord-Veluwe in juli 2018 door GW998f. In januari 2019 vestigde GW893m zich bij dit dier, waarmee het eerste Nederlandse roedel een feit is. Overige vestigingen van buitenlandse dieren vonden plaats in augustus 2018 op de midden-Veluwe (GW960f) en in maart 2020, GW1625m op de Groote Heide. GW1261m vestigde zich vanaf juli 2019 voor langere tijd in Drenthe, maar trekt uiteindelijk in juli 2020 weg naar Duitsland waar het dier nadien nog enkele keren op basis van DNA is waargenomen.
Voortplanting in Nederland is tot op heden alleen waargenomen bij de roedel op de Noord-Veluwe. Naast waarnemingen met camera’s worden in 2019/2020 middels DNA analyse nakomelingen aangetoond. Van deze nakomelingen heeft GW1729f zich sinds juni 2020 gevestigd op de Zuid-Veluwe. In maart 2021 wordt zij doodgereden en blijkt drachtig te zijn. Haar partner wordt nadien nog wel in het territorium aangetroffen. Een andere nakomeling van het Noord-Veluwe roedel (GW1626m) wordt doodgereden bij Epe in maart 2020. In januari 2020 worden 8 wolven waargenomen in het Noord-Veluwe roedel waaronder waarschijnlijk 4 welpen uit 2020 en 2 jaarlingen uit 2019 (https://www.wolveninnederland.nl/nieuws/wolvenfamilie-floreert-op-de-veluwe; geraadpleegd 14 juni 2021).

Uit H5.10 en 5.11 blijkt dat in Nederland geen zelfstandig levensvatbare populatie kan ontstaan. De Nederlandse wolven zullen altijd onderdeel uitmaken van een grensoverschrijdende (meta)populatie. Momenteel vervuld Nederland voor de wolf vooral de rol van potentieel te herkoloniseren leefgebied. Met de toename in aantallen en verspreidingsgebied van de Centraal Europese en Alpine populaties is het waarschijnlijk dat er steeds vaker dispergerende wolven Nederland zullen aandoen. Afhankelijk of deze zwervende wolven een territorium weten te vinden en te overleven zal zo’n wolf zich vestigen of weer verdwijnen. Omgekeerd kunnen ook in Nederland geboren jonge wolven er voor kiezen om in Nederland een territorium te zoeken, of verder weg te trekken en daarbij in het buitenland opduiken. Belangrijke factoren hierbij zijn geschikt leefgebied en sterfte. Indien er nog geschikt leefgebied beschikbaar is, bied dat zwervende wolven een kans om een territorium te stichten. Zodra in Nederland de beste gebieden zijn bezet zal het voor een wolf moelijker worden om een eigen plek in te nemen. De onderlinge concurrentie tussen wolven om territoria, voedsel en paringspartners zal dan tot meer slachtoffers leiden. Daarnaast is de dispersiefase risicovol. Wolven hebben dan het ouderlijk roedel verlaten en staan er in die fase alleen voor. Tevens doorkruizen ze onbekende leefgebied en komen ze mogelijk vele nieuwe en potentieel gevaarlijke situaties tegen, zoals verkeer en bezette territoria die agressief verdedigd worden tegen indringers.
Vroeg of laat zal een groeiende populatie de draagkracht bereiken: de fase dat het aantal dieren min of meer stabiel is. Hierbij is de sterfte en voortplanting in balans. Binnen de populatie kunnen er wel regio’s zijn waar de netto voortplanting hoger is dan de sterfte. En daarnaast zijn er mogelijk regio’s waar de netto sterfte hoger is dan de aanwas. De eerste situatie noemen we een bronpopulatie. Vanuit een bronpopulatie zullen jonge dieren veelal emigreren om een eigen plek te vinden. De

tweede situatie noemen we een putpopulatie. In een putpopulatie zullen relatief meer dieren moeten immigreren om de hoge sterfte te compenseren (Fuller et al 2003). Momenteel is de Veluwe een bronpopulatie. Er worden meer wolven geboren dan er sterven. Daarnaast trekken er nog wolven van elders naar de Veluwe. Als om wat voor reden de sterfte toeneemt en niet meer door lokale voortplanting wordt gecompenseerd, dan kan de Veluwe een putpopulatie worden. Om in die hypothetische situatie wolven op de Veluwe te behouden is de populatie afhankelijk van immigratie van omliggende populaties zoals Duitsland.

6. Kan op basis van de huidige inzichten, een uitspraak gedaan worden over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven (in aantallen en aan de hand van bijvoorbeeld geschikte biotopen, voedselaanbod en menselijke beïnvloeding (infrastructuur, steden, verstoring))?

Omdat informatie over de in Nederland voorkomende wolven omtrent het habitatgebruik, home-range grootte slechts in beperkte mate aanwezig is, is een uitspraak over de draagkracht op dit moment zeer onbetrouwbaar. De modelmatige studies die Potiek et al (2012) en Lelieveld (2012) deden leveren een eerste, zeer ruwe, indicatie van de geschiktheid van Nederland voor wolven, maar zijn niet gebaseerd op informatie die afkomstig is van Nederlandse wolven. Aanvullen!

Uitwerking

Ecologische draagkracht

Ecologische draagkracht is te definiëren als de maximale grootte van een populatie op basis van het natuurlijk voedselaanbod. Of anders gezegd: het maximum aantal individuen van een soort dat in een gebied kan leven. De draagkracht van een gebied hangt primair samen met de omvang en kwaliteit van het leefgebied voor de soort (Groot Bruinderink et al., 1999). Zo is de draagkracht van een voedselrijk gebied hoger dan die van een voedselarm gebied van vergelijkbare grootte. De draagkracht wordt bepaald door factoren als (1) de aanwezigheid van prooien, met name hoefdieren, (2) de aanwezigheid van parasieten en ziekteverwekkers, (3) de aanwezigheid van andere grote roofdieren - die concurreren om voedsel en ruimte of elkaar juist onderling faciliteren door achtergebleven prooien, of door directe predatie van jongen door bijvoorbeeld lynxen, of (4) het weer (o.a. hoeveelheid neerslag, temperatuur, sneeuwdikte) (Kramer et al., 2017). Onder natuurlijke omstandigheden - dus zonder populatiebeheer – fluctueert de draagkracht (en daarmee de populatieomvang) in de tijd en kan deze hoger liggen in gunstige jaren en weer terug zakken door ziekten, onderlinge concurrentie of voedselschaarste.

In de figuren Populatieomvang en POPCURVE is het schema van de populatieomvang respectievelijk de populatieontwikkeling weergegeven. Enkele van deze factoren worden in centraal Europa beïnvloed of bepaald door de mens, zoals de prooidichtheid en antropomorfe sterfte (middels beheerjacht op hoefdieren of wolven), ander zijn niet goed te bepalen zoals het klimaat. Wolven zijn zeer intelligente en flexibele dieren die in uiteenlopende leefgebieden weten te overleven (Reinhardt et al. 2019).

Habitatgeschiktheidsanalyses

Voor een Duitse draagkrachtstudie melden de onderzoekers dat wolven dermate generalisten zijn dat ze in vele typen landschappen wel een plek zouden kunnen vinden (Kramer-Schadt et al, 2020). Hoe zich dat in Nederland gaat ontwikkelen is niet goed te voorspellen. Belangrijke factor daarbij is niet alleen hoeveel wolven het ecosysteem aan kan (draagkracht), maar ook, hoeveel wolven, inclusief hun handelingen, accepteert de Nederlandse maatschappij (draagvlak). De menselijke factor is in een druk bevolkt land als Nederland van groot belang, en op voorhand niet in te schatten.

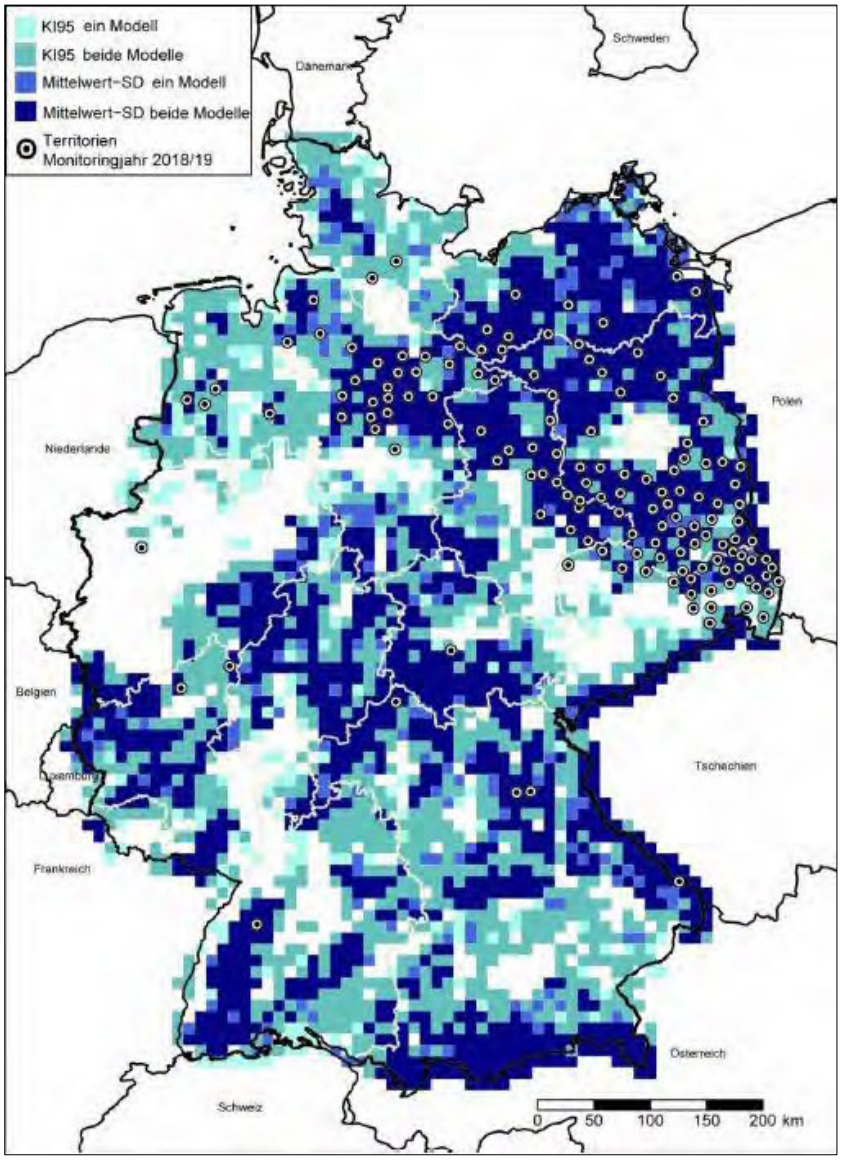

*Fig x: Habitatgeschiktheidsanalyse van Duitsland voor wolven, met daarin de territoria van gevestigde wolven in jaar 2018-2019 geplot als stip (*Kramer-Schadt et al, 2020).

Op basis van met name voedselbeschikbaarheid en habitatcriteria zijn wel modelanalyses gedaan hoeveel ruimte er voor wolven in Duitsland zou zijn. De meest recente en concrete voor Duitsland is verricht door Kramer-Schadt et al, 2020 “Habitatmodelering en inschatting van potentiële aantallen territoria voor wolven in Duitsland” (vertaalde titel uit het Duits). In dit rapport is ook een samenvatting van andere habitatmodelanalyses opgenomen. Menselijke invloed, variërend van

landbouw, wegendichtheid tot menselijke bevolkingsomvang, had in alle studies een negatief effect op wolven. Variabelen als bosoppervlakte en prooidichtheid waren veelal positief voor wolven.

Op basis van onder andere gezenderde wolven werd in het model gerekend met een territorium-oppervlakte van minstens 200km^2. De prooidichtheid in Duitsland is niet overal hetzelfde, maar wel zijn de afschotgegevens hoog in vergelijking met andere Europese landen. De auteurs zijn er dan ook van uitgegaan dat de prooidichtheid voor wolven in Duitsland geen belemmering vormt. Er is in het model met meerdere scenario's gerekend. Tevens is de uitkomst vergeleken met eerdere habitatgeschiktheids analyses (Knauer 2015; Fechter & Storch, 2014). Ten slotte zijn ook de bevestigde verspreidingsgegevens over de modelanalyses gelegd om te kijken of het model ook realistisch is met de praktijk.

Het aantal potentiele territoria voor wolven in Duitsland is in dit model geschat op 700-1400. Deze studie vermeld dat duidelijk is geworden dat grote delen van Duitsland als leefgebied geschikt zijn voor wolven. Ook leefgebieden die voornamelijk uit agrarisch cultuurlandschap bestaan, maar wel enkele veilige dagrustplaatsen als bosjes herbergen, zijn geschikt voor wolven. Voor het beheer geeft het rapport dan ook mee dat er niet alleen met doortrekkende wolven rekening moet worden gehouden, maar ook met vestiging en dus in het bijzonder met de effectieve bescherming van vee.

Wallonië

Voor Wallonië is ook een habitatsgeschiktheidsanalyse verricht (xxx INBO xxx)

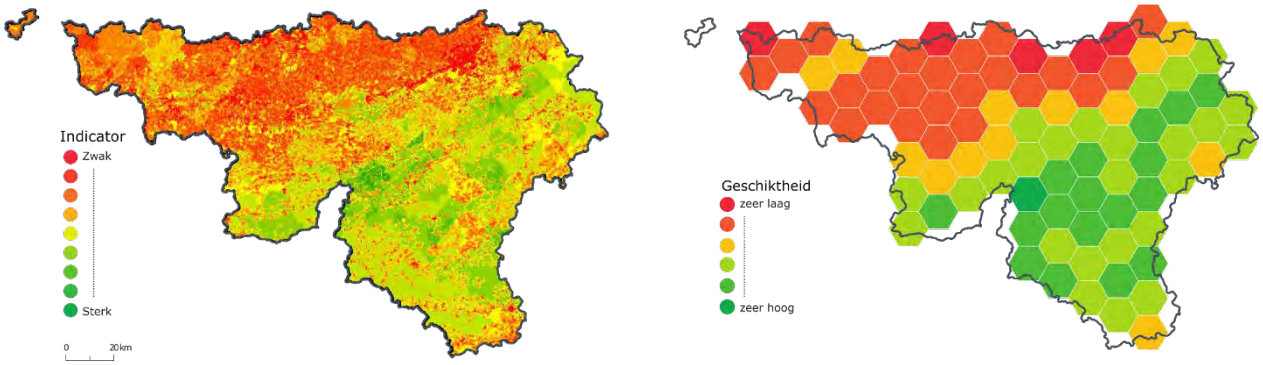

Xx INBO xx De hexagonen beslaan 200km^2.

Schockert V., Fichefet V., Licoppe A. (2020). Plan d'action pour une cohabitation équilibrée entre l'homme et le loup en Wallonie. SPWARNE

Nederland

In Nederland zijn twee studentenanalyses verricht naar de habitatgeschiktheid of draagkracht van Nederland voor wolven. Lelieveld (2012) heeft op basis van met name habitat, bevolkingsdichtheid, wegennetwerk en prooidieren een habitatgeschiktheidsanalyse verricht. Hij komt tot de conclusie dat er ruimte is voor ten minste 16 roedels (vooral op de Veluwe en Noordoost Nederland), maar dat gezien de flexibiliteit van wolven dit vooral moet worden gezien als een bevinding waar wolven zich in eerste instantie kunnen gaan vestigen. Potiek et al, 2012 hebben een draagkracht- en populatie dynamische analyse gedaan om het potentieel voor de wolf in Nederland te bepalen. Daarnaast is het

effect van fragmentatie (en ecoducten) en het klimaat op die draagkracht bestudeerd. Ze concluderen dat de draagkracht sterk wordt bepaald door de versnippering van het landschap vanwege een verhoogd risico op aanrijdingen. Het veranderende klimaat is als factor minder belangrijk dan de versnippering. Klimaatverandering is gunstig voor wolven omdat de dichtheid aan hoefdieren zou toenemen. Indien in het model rekening wordt gehouden met ecoducten dan is de geschatte draagkracht maximaal 438 wolven. Dit maximale aantal zou alleen bereikt kunnen worden als er met name meer aan ontsnippering gedaan zou worden in Nederland. Met een ander model werd vastgesteld dat het aantal wolven rond de 50 zal stabiliseren in 2100 in Nederland.

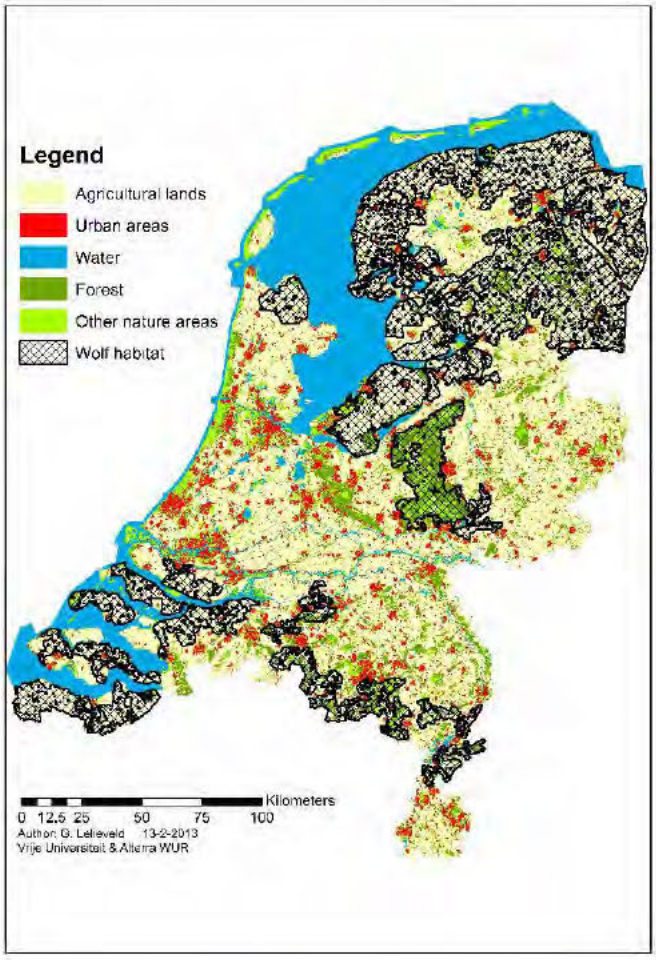

Figuur x: Habitatgeschiktheidsanalyse voor Nederland, als onderdeel van een studentenonderzoek (naar: Lelieveld 2012) [figuur nog aanpassen naar NL en datum bijstellen of weg (is gecreëerd na afronden stage meld [redacted] maar de enige hoge resolutie versie die hij heeft]

Om een inschatting te maken van de ecologische draagkracht voor wolven in Nederland dient informatie voorhanden te zijn m.b.t. diverse factoren die de draagkracht bepalen zoals de voorkeur voor bepaalde habitattypen en home-range grootte in de Nederlandse situatie. Idealiter wordt de werkwijze van Kramer-Schadt et al (2020) gevolgd waarbij de aannames in een statistisch valide draagkracht model op basis van het daadwerkelijk voorkomen van wolven wordt getoetst. Voor de validatie van modelinput is het noodzakelijk dat voldoende telemetrie data voorhanden is, waarmee het habitatgebruik en de home range grootte kan worden bepaald. Hierdoor kan in theorie een redelijk betrouwbare uitspraak worden gedaan over de potentieel geschikte habitattypen en de daarmee samenhangende draagkracht. Voor de huidige Duitse populatie constateren Kramer-Schadt et al. dat dit (nog) niet mogelijk is, omdat telemetriedata van Duitse wolven niet alle habitattypen afdekt en extrapolatie op basis van hun huidige model veel onzekerheden met zich meebrengt. Zie ook H5.7 voor aanvullende informatie over dit thema.

Aanbeveling: Voor een gedegen studie naar de draagkracht voor Nederland is het noodzakelijk om in Nederland onderzoek te doen naar het terreingebruik van wolven, liefst op basis van telemetrie.

7. Wat is de verwachte ontwikkeling van de aantallen wolven in Nederland in ruimte en tijd?

De vraag wat de verwachte ontwikkeling van de aantallen wolven in Nederland in ruimte en tijd zal zijn is op dit moment niet te beantwoorden. Onderzoek en de essentiële informatie die noodzakelijk zijn voor het enigszins nauwkeurig beantwoorden van de vraag is op dit moment niet voorhanden. Indien de draagkracht bereikt zou worden bij ca. 16- 50 roedels kan de populatie in Nederland die aantallen over 4 tot 18 jaar in theorie bereiken. Wolven kunnen zich naar verwachting in principe in vrijwel alle typen landschappen in Nederland tijdelijk of permanent vestigen, ook in dichtbevolkt gebied zoals bijvoorbeeld de randstad. Wel hebben ze een voorkeur voor gebieden die grote eenheden natuur kennen, met voldoende rustgebieden. Tolerantie door de mens speelt hierbij een belangrijke rol, die lastig te voorspellen is.

Uitwerking

a. Is er daarbij een uitspraak te doen over welke landschapstypes of habitats in Nederland het meeste aangedaan worden door wolven? Zo ja, welke?

Geschikte habitattypes

Wolven hebben een sterke voorkeur voor natuurgebieden als bos waar ze voldoende rust kunnen vinden, en daarnaast prooien. Al het overige habitat, ook intensief door mensen benut cultuurlandschap, wordt door wolven benut, zij het vooral om van natuurgebied naar natuurgebied te komen, en vooral 's nachts. Zie 5.6, 5.9 en H4 inleiding; kaart N2K ea, aangeven mn oost NL (bosrijke regio's).

Verwachten ontwikkeling

Een voorspelling van de populatieontwikkeling van het aantal wolven in Nederland kan op basis van een populatie-dynamisch model worden gemaakt. Hiervoor ontbreekt op dit moment echter de informatie. Om de levensvatbaarheid en populatieontwikkeling van een wolvenpopulatie in beeld te brengen is het uitvoeren van een population viability analysis (PVA) een goede mogelijkheid. Een PVA is een vorm van risicoanalyse waarbij de kans wordt geschat dat een populatie in stand blijft op een termijn van een arbitrair gekozen aantal jaren, gegeven bepaalde eigenschappen van de soort, een bepaalde draagkracht van het leefgebied en een gegeven populatieomvang (Boyce 1992). Voor de PVA zijn als input voor het model gegevens nodig m.b.t. de kans op spontane vestiging, emigratie en de habitatgeschiktheid en draagkracht. Aangezien er in Nederland sprake zal zijn van een grensoverschrijdende (meta) populatie dient daarbij ook voldoende informatie uit aangrenzende landen voorhanden te zijn. Voor een voorspelling dient daarnaast liefst informatie beschikbaar te zijn over aanwas, mortaliteit en migratie voor diverse leeftijdsklassen, inclusief de variatie van deze parameters die door de jaren optreedt (Reed et al. 2003). Deze informatie is op dit moment niet voorhanden voor de Nederlandse (en buitenlandse) populatie. Een ruimtelijk expliciet model dat de aantallen en verspreiding voorspelt gaat daarbij nog een stap verder en is op dit moment helemaal onmogelijk (zie ook 5.6).

De enige mogelijkheid die op dit moment bestaat om de groei te voorspellen is op basis van een zeer simpel model dat uitgaat van de mogelijke populatiegroei zoals die wordt waargenomen in andere landen. Extrapolatie naar de Nederlandse situatie is daarbij nauwelijks zinvol, omdat de

sterftefactoren verschillen (bijvoorbeeld door verkeer, (illegaal) afschot, ziekte, voedselaanbod), de worpgrootte en draagkracht kan verschillen (voedselaanbod) en het onduidelijk is hoeveel emi- en immigratie er te verwachten is. Daarnaast kan er in de vroege vestigingsfase van alles gebeuren waardoor de wolf weer uitsterft in Nederland en het wachten is op hernieuwde vestiging van migranten vanuit buurlanden. Door demografische stochasticiteit (toevalsprocessen met betrekking tot geboorte en sterfte) kan de groei van een populatie ernstig worden belemmerd. De dynamiek in grote populaties wordt bepaald door gemiddelden, in kleine populaties wordt de dynamiek vooral bepaald door het lot van afzonderlijke individuen. Wanneer er bijvoorbeeld twee paren aanwezig zijn en beide wijfjes als verkeersslachtoffer eindigen kan dat het einde van de populatie inluiden.
In Duitsland bedraagt de netto toename van de populatie op dit moment ca 28%/jaar (roedels, gevestigde paren, gevestigde solitaire wolven (Reinhardt et al 2020), na een initiële groei van ca 36% in de periode 2000-2015 (Reinhardt et al, 2019); https://www.wolfsmonitoring.com/monitoring/verbreitung/; geraadpleegd 14 juni 2021; Fig xx). De populatiegroei verschilt aanzienlijk tussen deelstaten en lijkt in Duitsland als geheel wat af te vlakken, mogelijk omdat regionaal de meeste geschikte plekken inmiddels bezet zijn. In de VS zou de groei ca. 25%/jaar bedragen (Wielgus & Peebles, 2014). Voor Nederland is geen zinvolle voorspelling te doen over de te verwachten populatiegroei omdat onbekend is hoe groot de (variatie in) draagkracht is en waar de exponentiele groei zou afvlakken. Op basis van de ruwe indicatie uit de studies van Leliveld (2012) en Potiek et al (2012) zou de draagkracht bereikt worden bij respectievelijk ca. 16 en 50 roedels, aantallen die met bovengenoemde groeisnelheden over 4 tot 18 jaar in theorie kunnen worden bereikt in Nederland. Let wel, dit zijn ruwe indicaties van potentieel leefgebied en draagkracht uit studentenrapporten. *[hoe elegant een natte vinger van te maken?]*

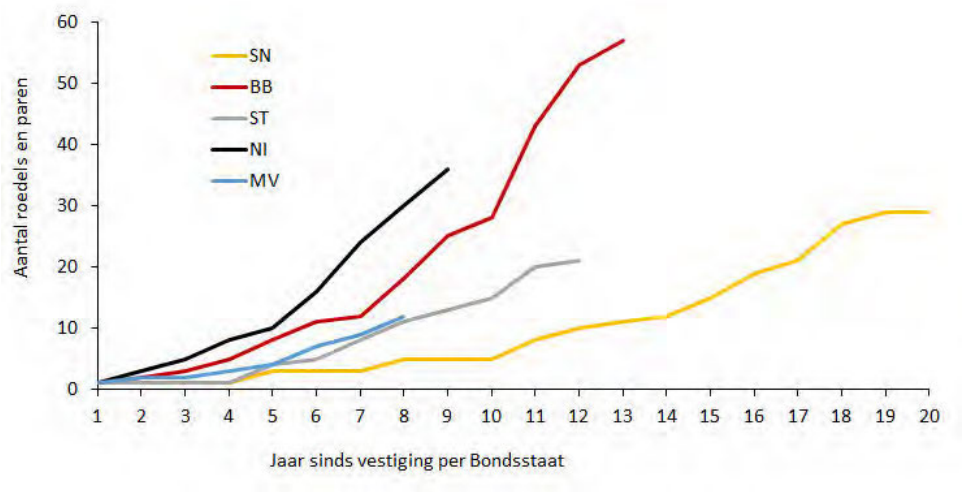

Fig xx. Populatieontwikkeling in Duitse deelstaten. SN: Sachsen, BB: Brandenburg, ST: Sachsen-Anhalt, NI: Niedersachsen, MV: Mecklenburg-Vorpommern (Bron: Reinhardt et al, 2021)

b. Is er daarbij een uitspraak te doen over het gedrag en het aanpassingsvermogen van de wolf op door mensen dichtbevolkte gebieden? Zo ja, welke?

Wolven zijn intelligente en flexibele dieren die in uiteenlopende leefgebieden weten te overleven (Reinhardt et al. 2019; Drenthen 2020). Voor een Duitse draagkrachtstudie melden de onderzoekers dat wolven dermate generalisten zijn dat ze in vele typen landschappen wel een plek zouden kunnen vinden (Kramer-Schadt et al, 2020). In H6.1 is breder uitgewerkt dat verwacht wordt dat in het met mensen dichtbevolkte Nederland vooral wolven zich zullen vestigen die tolerant zijn voor menselijke activiteit. Drenthen (2020) geeft aan dat er in het Nederlandse landschap altijd overlap zal zijn tussen wolventerritoria en menselijke leefruimte. Volgens Drenthen moeten we ons afvrage*n in hoeverre we werkelijk bereid zijn plaats te maken voor andere soorten als de wolf. Drenthen: "Wanneer boeren hun schapen consequent beschermen, zodat het voor een wolf dermate omslachtig en risicovol wordt*

*om schapen te pakken dat het oninteressant wordt, zullen wolven leren hun gedrag aan te passen, vooropgesteld natuurlijk dat er genoeg wilde prooidieren zijn om op te jagen. De ervaring elders leert dat na een aantal generaties jonge wolven in de cultuur van de volwassen wolven zullen ingroeien, waarin gehouden vee wordt genegeerd. Wel moet worden opgemerkt dat jonge wolven, net als menselijke adolescenten, graag experimenteren en in de verleiding kunnen komen om schapen aan te vallen als zich een gemakkelijke gelegenheid voordoet. Het is belangrijk dat jonge wolven, van hun ouders of van ons, leren dat het gemakkelijker en veiliger is om op wilde prooien te jagen en schapen achter het hek met rust te laten, bijvoorbeeld door ervoor te zorgen dat elke poging om een schaap aan te vallen resulteert in een onaangename ervaring, zoals een elektrische schok. Hekken en andere preventiemiddelen moeten worden geïnterpreteerd als communicatiemiddelen die conflicten kunnen helpen vermijden tussen mensen en wilde diergemeenschappen die in parallelle werelden leven, maar hetzelfde landschap delen". Drenthen geeft daarmee aan dat wolven redelijk goed geleerd kan worden om gehouden vee met rust te laten. Dit wordt ondersteund door het gegeven dat er niet per se een directe relatie is tussen aantallen wolven en incidenten met vee (*Managementplan fur den wolf in Sachsen, 2009*). Voor Nedersaksen is bekend dat hoewel het aantal wolven is toegenomen, het aantal incidenten met landbouwhuisdieren in 2019-2020 is afgenomen, vrijwel zeker als gevolg van preventieve maatregelen (https://www.wolfsmonitoring.com/nutztierrisse?*).Minder goed voorspelbaar is de rol van de mens en die wordt dan ook zelden meegenomen in een draagkrachtmodel (Mech 2017). Hoe de publieke opinie ten opzichte van de wolf zich zal ontwikkelen is lastig te voorspellen. Indien er vaker conflicten zijn tussen wolf en mens door predatie van (landbouw)huisdieren, en confrontaties met de mens kan de tolerantie (regionaal) snel afnemen. Illegale vervolging kan vervolgens voorkomen dat wolven geschikt leefgebied weten te herkoloniseren (Mech, 2017).

8. Kunnen er uitspraken (en zo ja, welke) gedaan worden over de gemiddelde omvang van een wolventerritorium in Nederland?

De gemiddelde omvang van een wolventerritorium bedraagt in onze regio ca 200km^2, afhankelijk van de hoeveelheid dagrustplaatsen, hoefdierdichtheid, onderlinge concurrentie en sociale status van de wolven. Een roedel heeft iets meer ruimte nodig dan een solitair dier, en een territorium in een verzadigde regio is kleiner door onderlinge concurrentie dan in een nog leeg gebied. In cultuurlandschap met kleine eenheden natuur, omgeven door grote eenheden agrarisch cultuurlandschap en woonkernen kan de territoriumomvang flink groter zijn. Dit wordt veroorzaakt omdat het territorium dan grote oppervlakten minder tot niet geschikt terrein omvat en die terreinen worden voornamelijk door wolven benut om van het ene geschikte leefgebied naar het andere te komen binnen het territorium.

Uitwerking

De regio waarin een wolf actief is hangt van veel aspecten af (Mech & Boitani, 2003; Groot Bruinderink et al, 2012). De omvang van territoria van wolven variëren afhankelijk van het prooidieraanbod, de populatiedichtheid, de tijd van het jaar en met de geografische ligging en het landgebruik (Jedrzejewski et al 2007; Myslajek et al 2018). Wolven zijn zeer territoriaal en claimen en verdedigen een gebied dat voldoende groot is om een roedel te voeden zonder de prooipopulaties te hoeven overbejagen (Mech et al, 2015). Bij een groot voedselaanbod (hoge dichtheid aan hoefdieren) kan een territorium dus kleiner zijn dan in gebieden met een laag voedselaanbod. Tevens is de groepssamenstelling van invloed op de territoriumgrootte. Een gevestigde wolf die alleen is of een paar vormt of uit een roedel met jongen bestaat kan een andere territoriumgrootte nodig hebben. De aanwezigheid van aangrenzende territoria kan door competitie leiden tot een kleiner territorium en ook ander markeergedrag. Wanneer er geen aangrenzende territoria zijn en competitie ontbreekt kan een territorium groter zijn. Ook liggen territoria grenzen niet altijd vast maar kunnen ze jaarlijks schuiven als gevolg van populatiedynamiek, seizoenen, hoefdiermigratie etc. Daarnaast is de methode

waarmee de grootte van territoria bepaald wordt van belang. Territoria kunnen worden bepaald met zenderstudies of door sporenonderzoek en genetisch onderzoek aan DNA monsters als keutels waarmee wolven hun territorium afbakenen. De territoriumgrootte die wordt bepaald met GPS-zenders zal verschillen met de grootte die wordt verkregen uit VHF-zenders waarbij dieren “op de voet” worden gevolgd. De territoriumgrootte van de wolven in Nederland kan op dit moment alleen worden bepaald op basis van sporen, met name keutels, die genetisch onderzocht zijn.

Er is weinig bekend over het precieze markeergedrag in relatie tot de territorium grenzen, helemaal in situaties van een enkel individu zonder naburige roedels. Zub et al. (2003) deden onderzoek aan het markeergedrag met urine van gezenderde wolven. Het meest werd gemarkeerd in het kerngebied (het meest benutte deel van het territorium) en aan de grenzen van het territorium. Markeringen waren niet gelijkmatig verdeeld, maar concentreerden zich op plekken die kwetsbaar waren voor penetratie door naburige roedels en rondom de plek waar ze hun jongen werpen. Barja et al (2005) deden onderzoek naar het markeergedrag van een wolvenpaar dat zich net gevestigd had gedurende de eerst 5 maanden. De grootste trefkans om keutels te vinden was rondom de nestplaats (wolvenhol) en op een pad dat daar naartoe leidde (resp. 16 en 4 keutels/km transect), de kleinste trefkans bestond aan de randen van het territorium (0.01/km transect). Rondom de nestplaats werden de keutels random gedeponeerd, terwijl aan de grens van het territorium op dezelfde specifieke plaatsen werd gemarkeerd.

Uitgangspunt voor de te hanteren homerange grootte is de 100%MCP (*minimum convex polygoon; zie ook H5.4*). MCP is de maximale home range: dit is een methode waarbij de kleinste polygoon alle punten omsluit zonder interne hoeken. Hierbij worden vrijwel zeker ook gebieden meegenomen die niet worden gebruikt. Een andere veel gebruikte methode is de 95% MCP waarbij de uiterste locaties eruit gefilterd worden wat tot een onderschatting van het oppervlak kan leiden.

Tabel 1. Territoriumgrootte (MCP: minimum convex polygoon) van wolven in km^2 vastgesteld met behulp van telemetrie, met uitzondering van de roedel in Vlaanderen, wat is vastgesteld op monitoringsgegevens zonder telemetrie.

Gebied	**Territorium (km^2)**	**Type**	**Bron**
Polen	191 +/- 25	MCP 95%, adult reproductief v	Jedrzejewski et al 2007
	205 +/- 44	MCP 95%, adult niet reproductief v	Jedrzejewski et al 2007
	125 +/- 21	MCP 95%, subadult v	Jedrzejewski et al 2007
	197 +/- 9	MCP 95%, adult reproductieve m	Jedrzejewski et al 2007
	207	MCP 95%, subadult man	Jedrzejewski et al 2007
	232 +/- 15	MCP 100%, alle leeftijden m/v	Jedrzejewski et al 2001
	378 +/- 29	MCP 100%, adult en subadult m	Myslajek et al 2018
	311 +/- 22	MCP 95%, adult en subadult m	Myslajek et al 2018
Duitsland	291 +/- 138	MCP 100%, adult en subadult m/v	Reinhardt & Kluth 2016
	172 +/- 127	MCP 95%, adult en subadult m/v	Reinhardt & Kluth 2016
	328	MCP 100%, adult m/v	Reinhardt & Kluth 2016
	203	MCP 95%, adult m/v	Reinhardt & Kluth 2016
	500	MCP 100%, adult m	Stier et al. 2016
Territorium Vlaanderen	Ca 400	~ MCP 95%, roedel	van den Berge & Gouwy, 2021

In tabel x zijn enkele territoriumwaarden weergegeven met het type methode en de bron. In Duitsland wordt 200km^2 aangehouden als gemiddelde omvang van een wolventerritorium (Fechter & Storch

2014; Kramer-Schadt et al, 2020). Of dat in intensief menselijk gebruikt landschap ook geld is maar de vraag. Voor het Vlaamse roedel is een territoriumomvang van 400km^2 vastgesteld (van den Berge & Gouwy, 2021). De ontwikkeling van deze omvang is wel illustratief om nader toe te lichten. In eerste instantie werd bij de gevestigde wolf Naya op basis van haar toen nog werkende zender vastgesteld dat ze merendeels actief was op een klein oppervlakte van ca 10 km^2. Geleidelijk bereide dit uit naar ca 200km^2. Toen zich een partner melde, wolf August, werd het territorium stelselmatig vergroot. Intussen gebruikt de huidige roedel een gebied dat enorm uitgestrekt is. Dit is ook moeilijk te vergelijken omdat er geen telemetrie data beschikbaar is (de zender van wolf Naya viel na een half jaar uit). Inmiddels is Naya niet meer in leven maar vervangen door wolvin Noella, en zijn er de afgelopen jaren jongen geboren waardoor het paar een roedel vormt, en dus wellicht meer ruimte nodig heeft om in voldoende voedsel voor het hele roedel te voorzien. Het huidige territorium is vastgesteld op basis van alle C1 en C2 waarnemingen. Deze zijn afkomstig uit de intensieve monitoring, aangevuld met waarnemingen van derden. Op basis van die monitoring is de oppervlakte van het territorium nu bepaald op ca 400km^2, maar daarin zijn de outliers, de uiterste waarnemingslocaties, niet meegenomen. Kortom de 400km^2 betreft globaal een MCP95%. De grotere dan gemiddeld aangenomen territoriumomvang is te verklaren door de aanwezigheid van grote woonkernen en industriegebieden en andere ongeschikte terreinen, aangevuld met veel door mensen intensief gebruikt landschap dat door wolven voornamelijk gebruikt wordt om zich van gebied a naar gebied b te begeven. Overigens worden in die gebieden wel in verhoogde mate kleinvee buitgemaakt. Het feit dat er geen naburige roedels zijn zal ook meespelen,. Het principe van grote territoria omwille van het pendelen tussen kleinere geschikte gebieden is ook bekend in andere streken van Duitsland. De ‘gemiddelde territorium grootte’ van 200km^2 die in Duitsland wordt gebruikt is gebaseerd op de Lausitz, een dunbevolkte regio met grote aaneengesloten geschikte gebieden.
Ilka Reinhardt vermeld dat ze 200km^2 aanhouden voor een MCP 95, en ongeveer 300km^2 voor een MCP100. In de Lausitz is de range van territoria omvang 80-300km^2 (MCP95). De territoria kunnen iets kleiner worden als er meer wolvenroedels in een gebied vestigen. Tussen 2009 en 2021 is de MCP95 van 200km^2 niet wezenlijk verandert. Ilka geeft ook aan de ze verwacht dat de territoria in rurale gebieden groter zal zijn doordat er minder oppervlakte natuur beschikbaar is, maar dat ook hierop uitzonderingen mogelijk zijn door het flexibele gedrag van wolven. Indien de prooidichtheid hoog is kunnen territoria kleiner dan 200km^2 zijn.

Binnen Nederland is voor de Veluwe mogelijk een redelijke inschatting te maken van het aantal te vestigen roedels. De Veluwe betreft ca 1000km^2 min of meer aaneengesloten bos. Met een gemiddelde territoriumomvang van 200km^2 biedt dat ruimte voor ca 5 roedels. Indien er enkele gebieden op de Veluwe zijn waar de hoefdierdichtheid erg hoog is en/of veel rustgebieden kent, kan dit aantal iets hoger worden als enkele van de roedels met een kleiner territoriumoppervlak toekunnen. Buiten de Veluwe is het aantal te vestigen roedels minder goed te voorzien vanwege de kleinere en meer versnipperde schaal van natuurgebieden, zie ook H5.9.

9. Waar in Nederland (geografisch gezien) kunnen wolven waarschijnlijk duurzaam leven (dat wil onder andere zeggen: waar kunnen wolven over meerdere jaren succesvol aanwezig zijn en/of reproduceren)?

Gesteld kan worden dat het merendeel van Nederland wellicht geschikt is voor de wolf, met uitzondering van steden en dorpen en door mensen intensief benutte landschappen (hoewel die wel doorkruist zullen worden door wolven) en de Waddeneilanden (onbereikbaar). Regio’s die op een schaal van circa 200km^2 (de gemiddelde omvang van een territorium) natuurgebieden kennen met voldoende rust en daarnaast een gezonde populatie hoefdieren zijn potentieel geschikt als leefgebied

voor de wolf. De mens is echter de belangrijkste factor die bepaald of wolven duurzaam kunnen leven in voor wolven geschikt leefgebied.

Uitwerking

In H5.6 is uitgewerkt welke typen leefgebied geschikt zijn voor wolven, en is gebleken dat wolven dermate habitatgeneralisten zijn dat ze in vele typen landschap wel een plek weten te vinden. Wel is duidelijk dat hoe bosrijker en rustiger een gebied is, hoe hoger de overleving van wolven (lager risico op aanrijdingen en illegale vervolging; zie ook H5.1). In H5.7 is gebleken dat draagvlak van de mens een belangrijke factor is. Ook in de buitenranden van grote steden worden steeds vaker grote roofdieren waargenomen, waaronder af en toe wolven (Louv, 2019; *wolf hamburg berlijn Rome ea: bron oa internet)*. Echter, illegale vervolging kan er toe leiden dat voor wolf geschikte gebieden niet gekoloniseerd worden (Mech 2017; Sunde et al 2021).

Figuur x: Geschiktheid van gebieden in Nederland [kaart met N2K / natuurgebieden]

Gesteld kan worden dat het merendeel van Nederland wellicht geschikt is voor de wolf, met uitzondering van steden en dorpen en door mensen intensief benutte landschappen (hoewel die wel doorkruist zullen worden door wolven). Daarnaast zijn de Waddeneilanden naar verwachting onbereikbaar voor wolven. Grotere eenheden bos- en natuur zijn belangrijk voor wolven als veilige dagrustplaats. Regio's die op een schaal van ca 200km^2 (gemiddelde omvang van een territorium) natuurgebieden kennen met voldoende rust en daarnaast een gezonde populatie hoefdieren zijn potentieel geschikt als leefgebied voor de wolf. In figuur x zijn de geschikte natuurgebieden weergegeven. Zie echter ook de figuur in H5.6 van Lelieveld 2012 met daarin het modelmatig bepaalde potentieel leefgebied voor wolven. Het is waarschijnlijk dat wolven die gebieden ook in belangrijke mate zullen benutten. Daarnaast is de dichtheid aan hoefdieren in Nederland relatief hoog voor ree (vrijwel landelijk) en edelhert, damhert en wild zwijn (lokaal); zie echter ook H7.5. Noord- en Zuid-Holland zijn naar verwachting te druk bevolkt, met daarnaast te kleine, versnipperde eenheden natuur waar dekking gevonden kan worden, zodat het niet direct waarschijnlijk is dat wolven zich daar vooralsnog langdurig zullen ophouden. Uitzondering vormt wellicht de Duinstreek met lokaal hoge dichtheden damherten. Tenslotte is de mens de belangrijkste factor die bepaald waar wolven voor mogen komen. Drenthen (2020): "*Samenleven met grote roofdieren zoals de wolf brengt onvermijdelijk spanningen met zich mee en de noodzaak om afstand te houden van elkaar, ondanks het feit dat we samen het landschap bewonen. Vaak zullen we in staat zijn om vreedzaam naast elkaar te leven, soms zal onze relatie uitdagender zijn.* ".

Louv, R. 2019: Our Wild Calling - How Connecting with Animals Can Transform Our Lives--And Save Theirs. Alonquin books.

10. Wanneer verkeren de Europese wolvenpopulaties in een gunstige staat van instandhouding?

Samenvatting:

xx

Uitwerking

A.

De CEWolf-populatie kent momenteel zo'n 130 roedels in Duitsland, 3 in de Benelux, 1 in Denemarken, 1 in Oostenrijk, en circa 10 in Tsjechië, en nog eens 150 in W-Polen. Dat brengt het totaal op ongeveer 300 roedels, wat nog een eind verwijderd is van de genetische drempelwaarde van 1000 roedels. Een gunstige staat van instandhouding (FRP / FCS) behelst echter meer dan enkel het behoud van genetische diversiteit, maar bijvoorbeeld ook de geografische verspreiding van de soort (Favourable Reference Range (FRR)).

Deze genetische criteria (Ne>500, aantal roedels >1000) gelden voor een volledig geïsoleerde populatie. Wanneer meerdere deelpopulaties functioneel verbonden zijn met elkaar (ze wisselen meer dan 1 effectieve migrant per generatie uit) mag je de groottes van deze deelpopulaties samen tellen omdat ze zich gedragen als één genetisch metapopulatie op vlak van doelstellingen voor genetische duurzaamheid (Spieth 1974; Hössjer et al. 2015).
Momenteel is de Centraal-Europese populatie nog steeds functioneel geïsoleerd van andere deelpopulaties van wolf in Europa: er is nog geen regelmatige uitwisseling met de Alpiene populatie (Frankrijk, N-Italië, Zwitserland): er is één voortplanting geweest in de laatste 10 jaar in Duitsland, waarbij geen verdere vermenging is opgetreden (DBBW 2016?), waardoor deze nog steeds als geïsoleerd moet beschouwd worden. Ook connectie met de populatie uit de Karpaten (ZO-Polen, Slovakije, ...) en het Balticum (O-Polen) is zeer sporadisch (Szewczyck et al. 2021), waardoor we geneigd zijn om de CE-populatie nog steeds als geïsoleerd te beschouwen, en er dus minimaal gestreefd moet worden naar 1000 roedels in de CE-regio. Naarmate de verschillende Europese deelpopulaties al dan niet verder groeien neemt de kans toe dat ze genetisch voldoende verbonden raken met elkaar om te kunnen spreken van een metapopulatie bestaande uit verschillende grote deelpopulaties. Overigens meld Ilka Reinhardt dat er concrete plannen zijn om een hek te plaatsen op de grens van Polen met Duitsland om de verspreiding van Afrikaanse Varkenspest (AVP) tegen te gaan. Indien dat daadwerkelijk gerealiseerd gaat worden zal de Centraal Europese populatie opgedeeld worden (het West-Poolse deel raakt dan afgescheiden van de Duitse) en de populatie dus ook meer geïsoleerd raken van omliggende landen.

Simulaties op basis van werkelijk habitatgebruik geven aan dat er in Duitsland alleen al ecologische ruimte is (dekking, prooiaanbod, ...) voor 700 tot 1400 roedels (Kramer-Schadt et al. 2020). De populatie neemt er sinds 2000 toe met circa 25% per jaar. Gesteld dat we een logistische (S-vormige) groeicurve hebben en een r-waarde van 1.3, dan kunnen we verwachten dat het plafond van roedels (1100-1400) bereikt wordt tussen 2040 en 2050. Op dat moment is ook de gunstige staat van instandhouding ruimschoots bereikt voor wat betreft genetische criteria. Wat betreft ecologische criteria vermelden Reinhardt et al. (XXX) dat de gunstige staat wordt behaald wanneer wolven voorkomen binnen hun geschikte referentiegebied (op basis van wat we nu als gunstig leefgebied beschouwen). Beschouwen we de schattingen van leefgebiedsgeschiktheid van Kramer-Schadt et al. (2020) als een maatstaf, dan kunnen we verwachten dat omstreeks 2040 het geschikte referentiegebied voor wolven in Duitsland bezet zal zijn (uitgaande van de huidige r-waarde van 1.30), en er kan gesproken worden van een gunstige staat van instandhouding voor Duitsland.
Wat betreft de Alpiene populatie kunnen we stellen dat deze wel functioneel verbonden is met de rest van de Italiaanse populatie: Mech et al. (2016) vermelden een effectief aantal migranten tussen de alpiene en de Apennijnse populaties van 2.6 migranten per generatie, wat volstaat om te spreken van een verbonden metapopulatie (1 effectieve migrant per generatie; Mills & Allendorf 1996). Samen tellen deze circa 2400 wolven (ongeveer 480 roedels; bron: Office Française de la Biodiversité; Boitani & Salvatori 2019). Ook deze waarde is nog steeds lager dan de genetische drempelwaarde van 1000 roedels. In Frankrijk beschouwt het Office Française de la Biodiversité 2500 tot 5000 volwassen wolven als minimale leefbare populatiegrootte (Duchamp et al. 2017). Dit komt redelijk goed overeen met de hierboven vermelde waarden van 1000 roedels op basis van louter genetische criteria. Dit geldt echter voor een geïsoleerde populatie, en er is echter geen duidelijk beeld hoe dit zich verhoudt tot populaties in buurlanden.

Om een duurzaamheid op lange termijn te garanderen is het van belang dat staten onderling duidelijke doelen en verantwoordelijkheden vastleggen om gezamenlijk tot een gunstige staat van instandhouding te komen voor populaties die politieke grenzen overschrijden, waarbij een proportionaliteitsbeginsel ("de breedste schouders dragen de zwaarste lasten") logisch lijkt. Het is essentieel om te beseffen dat wanneer deelpopulaties functioneel verbonden zijn met elkaar, de

genetische criteria voor een gunstige staat van instandhouding makkelijker vervuld raken dan wanneer populaties geïsoleerd blijven: je mag dan immers de effectieve grootte van de deelpopulaties optellen bij elkaar om een Ne>500 te bereiken. Europese lidstaten hebben er dus baat bij om de huidige deelpopulaties (Baltische, Centraal-Europese, Alpien-Italiaanse, Karpatische, Dinarische-Balkan, …) ruimtelijk te laten samensmelten en aldus functioneel met elkaar te verbinden, voor zover de landen waarbinnen die populaties zich begeven gebonden zijn door dezelfde verplichtingen inzake strikte bescherming van soorten die voor de Europese Unie van belang zijn (Boerema et al, 2021). Op deze manier kunnen mits een beperkte toename van de huidige verspreidingsgebieden en populatiegroottes de meeste Europese deelpopulaties voldoen aan de genetische criteria voor een gunstige staat van instandhouding.
Hoewel Noorwegen ook een ondertekenaar is van de Conventie van Bern, die voor Europese lidstaten werd doorvertaald in de Habitatrichtlijn, heeft het Noorse hooggerechtshof recent een uitspraak gedaan die de strikte bescherming van de wolf ondergeschikt maakt aan maatschappelijke belangen. Dit dwingt EU-lidstaten Zweden en Finland tot stringenter eigen beleid, omdat het niet kan rekenen op Noorwegen om gezamenlijk tot een gunstige staat van instandhouding te komen (zie Boerema et al, 2021).
Dit neemt niet weg dat elke lidstaat zelf ook nog nationale doelstellingen kan en moet vooropstellen op basis van andere, niet-genetische criteria teneinde te spreken van een gunstige lokale staat van instandhouding (Boerema et al, 2021).

Het belang van Nederland in het bereiken van een gunstige staat van instandhouding op Europese schaal moet proportioneel gezien worden aan de hoeveelheid leefgebied die er kan zijn voor deze soort. Daarnaast vormen Nederland en België via Maas en Rijn logische verbindingen tussen de Centraal-Europese populatie en de Alpiene populatie. Dit wordt ook duidelijk uit de genetische monitoring binnen CEWolf, met de vestiging van een wolf van Alpiene oorsprong in Z-Nederland, maar ook zien we dat Nederland en België als corridor kunnen fungeren voor kolonisatie van Frankrijk met Centraal-Europese wolven. voor deze soort.

Arie Trouwborst geeft aan dat een lidstaat in principe de populatie op eigen grondgebied moet beoordelen. Indien het een grensoverschrijdende populatie betreft, dan mag die alleen als zodanig beschouwd worden als er internationaal formeel concrete afspraken zijn gemaakt over beheer, doelen, aantallen en verdeling. In elk geval geld dat zolang dat niet formeel internationaal is vastgelegd, de nationale situatie als uitgangspunt geld (Trouwborst & Fleurke, 2019).

Precieze schattingen van de populatieomvang van wolven zijn lastig Het is beter en praktischer zich daarbij te richten op het aantal reproducerende roedels Voor voorbeelden en details over hoe de monitoring in Duitsland en andere Europese landen is opgezet verwijzen we naar Kaczenski et al (2009), meer in het bijzonder naar het hoofdstuk 5 3: Handboek Monitoring Wolf, pag 53-65

Trouwborst A. & F.M. Fleurke (2019) ‘Killing wolves legally – exploring the scope for lethal wolf management under European nature conservation law’ 22(3) Journal of International Wildlife Law and Policy 231-273 https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13880292.2019.1686223

11. Kan in Nederland een levensvatbare, genetisch vitale wolvenpopulatie ontstaan, gezien de ecologische draagkracht van Nederland?

Zoals ook uit H5.6 en 5.5 is gebleken is vooralsnog niet te bepalen wat de draagkracht van Nederland zal zijn voor wolven en respectievelijk dat de Nederlandse populatie altijd onderdeel zal uitmaken van een grensoverschrijdende populatie. Voor een levensvatbare populatie van wolven zijn 1000 roedels nodig. Het is niet waarschijnlijk dat er in Nederland een wolvenpopulatie van die omvang kan bestaan.

Vandaar dat het van belang is dat er voldoende onderlinge uitwisseling mogelijk is tussen de verschillende deelpopulaties van wolven in Europa om genetische uitwisseling op peil te houden.

Uitwerking

Het concept “vitale populatie” is geïnterpreteerd als de grootte die nodig is om te spreken van een zogenaamde “favourable conservation status” (Arvela & Evans 2011). Voor behoud van genetische diversiteit van een geïsoleerde populatie wordt een minimale effectieve (“genetische”) grootte van de populatie aanbevolen van 500 individuen (Hoban et al. 2020). De effectieve grootte van een populatie Ne houdt er rekening mee dat niet elk individu gelijkmatig bijdraagt aan de volgende generatie, en dat dus ook de genetische diversiteit sneller erodeert dan verwacht op basis van het aantal volwassen individuen, de census grootte Nc. Bij wolven is deze genetische populatiegrootte circa vier maal kleiner (Forslund et al. 2009), waardoor de minimale grootte van een geïsoleerde duurzame populatie wolven omgerekend moet worden naar 2000 volwassen wolven. Omdat wolven pas volwassen zijn op een leeftijd van 2 jaar, en roedels doorgaans bestaan uit één volwassen paar, de jaarlingen van het vorige jaar en de welpen van het huidige jaar, vertaalt dit zich in circa 1000 roedels. Ter vergelijking, de gemiddelde grootte van een roedel bestaat in Europa uit 5 wolven, inclusief de subadulte dieren. Dit biedt ineens een negatief antwoord op de vraag: “Kan Nederland een op zich staande genetisch vitale populatie wolven herbergen?”, gezien de verwachte draagkracht van het huidige Nederlandse landschap voor wolven (cfr supra). De Nederlandse wolven maken echter allen deel uit van de Centraal-Europese populatie, waardoor een zelfstandige (geïsoleerde) Nederlandse populatie niet noodzakelijk is.

Meer onderzoek naar genetische randvoorwaarden voor een metapopulatie van wolven, of te wel een populatie die bestaat uit meerdere deelpopulaties die onderling uitwisselen middels migratie, is uitgewerkt in Laikre et al 2016. Zij onderzochten dit voor de Fennoscandinavische populatie van wolven. Deze Fennoscandinavische populatie bestaat uit enkele deelpopulaties die onderling maar matig uitwisselen. Vooral de Zweeds-Noorse deelpopulaties is geïsoleerd en kent een hoge mate van inteelt. Zij vermelden dat het uitgangspunt voor een lange termijn levensvatbare populatie of metapopulatie bereikt is als de inteelt coëfficiënt voor het hele systeem onder de Δf=001 blijft (wat overeenkomt met Ne>500). Cfr Hoban et al. 2020). Zij komen tot de conclusie dat elke deelpopulatie uit ten minste 500 individuen moet bestaan en dat er per generatie ten minste 5-10 effectieve migranten de lokale subpopulaties moeten bereiken en versterken om genetisch vitaal te blijven.

Laikre L., F Olsson, E Jansson, O Hössjer and N Ryman 2016: Metapopulation effective size and conservation genetic goals for the Fennoscandian wolf (Canis lupus) population. Heredity 117, 279–289.

Forslund, P. (2009). Modeling growth and inbreeding in the Scandinavian wolf population. Appendix 1:3 of Suggestions for actions to strengthen the genetic status of the wolf population. Swedish Environmental Protection Agency (Naturvårdsverket) report

6. Gedrag en wolf-mens relatie

1. Welke veranderingen in wolvengedrag kunnen verwacht worden als gevolg de aanpassingen van wolven aan een door mensen gedomineerd cultuurlandschap?

Wolven zijn zeer flexibele dieren, en in cultuurlandschappen passen ze zich snel aan de aanwezigheid van mensen aan. Door die flexibiliteit kunnen ze in principe overal voorkomen waar wolven veilige dagrustplaatsen kunnen vinden en er een voldoende hoog prooiaanbod is. Zo lang wolven mensen zien als een potentiële bedreiging of toppredator zullen wolven de confrontatie met mensen blijven mijden. Het risico zit in habituering, het afleggen van schuwheid naar mensen toe, veelal veroorzaakt door menselijk handelen. Met name indien wolven mensen gaan associëren met voedsel (positieve conditionering) dan kunnen conflictrisico's ontstaan (zie H2.2). Daarnaast kunnen wolven leren dat onvoldoende goed beschermt vee, met name schapen, een geschikte voedselbron is ook al komt het bijna uitsluitend in de buurt van mensen voor.

Uitwerking

De oorspronkelijke vraag "Welk gedrag van wolven, onder andere ten opzichte van mensen, is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?", is eerder een filosofische dan een zuiver wetenschappelijke vraag, want ze hangt af van de definitie van de term 'natuurlijk'. In een denkkader waarin mensen geen deel uitmaken van 'de natuur', leidt alle invloed van mensen op deze natuur tot niet-natuurlijke situaties. In die context is er in Nederland geen 'wilde natuur', enkel nog 'cultuurnatuur', en leidt elke aanpassing van organismen aan een cultuurlandschap tot niet-natuurlijke situaties: de situatie zou zich in volledige afwezigheid van mensen niet voordoen, maar is in deze dan ook eerder hypothetisch. Indien je de mens beschouwt als intrinsiek deel van de natuur, leidt elke interactie tussen mensen en andere soorten wel tot natuurlijke situaties. De vraag is misschien ook helemaal niet relevant. Een wolf kan best zonder actief toedoen van mensen zichzelf een bepaald gedrag eigen maken (wat we dan als 'natuurlijk' kunnen beschouwen doordat de evolutie spontaan is gebeurd), doch het gedrag kan uiterst ongewenst zijn voor mensen. Vandaar dat in overleg met de opdrachtgever de oorspronkelijke vraag is geherformuleerd tot *"welke veranderingen in wolvengedrag kunnen verwacht worden als gevolg de aanpassingen van wolven aan een door mensen gedomineerd cultuurlandschap?"*

Om hier een antwoord op te bieden is het belangrijk om enkele termen in acht te nemen (volgens LCIE 2019):

Habituatie is een leerproces waarbij een individu gewend raakt aan bepaalde regelmatig voorkomende stimuli zonder positieve of negatieve gevolgen voor het dier. Wolven die gehabitueerd zijn (aan mensen) hebben geleerd dat mensen geen imminente bedreiging vormen, en verdragen de aanwezigheid van mensen in zekere mate. Zo lang dit niet gepaard gaat met een specifieke interesse in mensen, menselijke infrastructuur, activiteiten of voertuigen is dit gedrag niet problematisch. We spreken van **sterke habituatie** wanneer wolven de nabijheid van mensen op zeer korte afstand (<30 m) verdragen. Dit kan immers makkelijker leiden tot regelmatige interactie met mensen en positieve conditionering.

Positieve conditionering is de versterking van een gedrag als gevolg van een positieve ervaring die gepaard gaat met het gedrag. Deze versterking kan het gevolg zijn van voedsel, een interessant voorwerp of een andere aangename ervaring, bijvoorbeeld spelgedrag. We spreken van **voedselconditionering** wanneer een wolf de aanwezigheid van mensen of menselijke infrastructuur associeert met voedsel, en daardoor mensen of hun infrastructuur actief opzoekt.

Aversieve conditionering treedt op wanneer een bepaald gedrag geassocieerd wordt met een negatieve ervaring. Dit kan gebruikt worden om ongewenst gedrag preventief te voorkomen (meest efficiënt), of om reactief een positieve conditionering te pareren (zeer moeilijk). In H7.4 wordt dit meer in detail besproken.

De wolf is een toppredator waarvan vaak wordt gezegd dat deze geen natuurlijke vijanden heeft. Het beeld van een hiërarchische voedselpyramide als basis van ecologische interacties is echter ruimschoots achterhaald (REF Estes et al, 2010), en moet eerdere gezien worden als een web van talloze ecologische interacties. Wolven hebben naast talloze ziekteverwekkers en parasieten ook wel degelijk natuurlijke predatoren en/of dieren die wolven kunnen doden vanuit onderlinge concurrentie. De Euraziatische lynx (*Lynx lynx*) is een belangrijke predator van welpen die wolvendichtheden lokaal sterk kan beïnvloeden (Sidorovich et al. 2018), en ook de bruine beer (*Ursus arctos*) is een predator waar wolven rekening mee moeten houden. Daarnaast zijn prehistorische mensen tienduizenden jaren lang natuurlijke predatoren van wolven geweest, waardoor wolven altijd en overal een natuurlijke alertheid ten aanzien van andere grote predatoren inclusief mensen aan de dag moesten leggen. Daar waar wolven niet in contact komen met andere grote predatoren, bijvoorbeeld de arctische tundra van N-Canada waar de zogenaamde arctische wolf (*Canis lupus arctos*) voorkomt, is hun schuwheid naar mensen daarentegen zeer laag, evenwel zonder agressief gedrag naar mensen (REF). Wolven in Europa zijn daarentegen eeuwenlang vervolgd geweest, en het is aannemelijk dat natuurlijke selectie daardoor heeft geleid tot zeer schuwe, onopvallende en teruggetrokken dieren die confrontaties met mensen mijden (Linnell et al. 2002). Dit is wat we nu als natuurlijk en tegelijk wenselijk gedrag beschouwen. Binnen elke populatie is er echter natuurlijke variatie in kenmerktoestanden: er zullen van nature individuen voorkomen die minder dan gemiddeld schuw zijn, en aan het andere einde zullen ook meer dan gemiddeld schuwe dieren voorkomen. In Yellowstone National park is ca 50% van de wolven schuw en dergelijke wolven zullen mensen vermijden; ca 40% is tolerant naar menselijke aanwezigheid maar blijft op gepaste afstand, en een zeer klein aantal is niet bang voor mensen, en is “sterk gehabitueerd”. Deze laatste vormen een risico voor een mens-wolf conflict (Smith et al 2020c; fig 17.3 in boek) In door mensen gedomineerde cultuurlandschappen is het zo goed als onvermijdelijk dat er natuurlijke selectie optreedt voor individuen die minder schuw zijn: de extreem schuwe individuen zullen dit type landschap mogelijk mijden of er weer uit wegtrekken of er niet in kunnen overleven (Linnell et al. 2021). Deze wat meer tolerante wolven kennen ook nog weer onderlinge variatie : wolven die menselijke activiteit accepteren, maar mensen zoveel mogelijk uit de weg gaan, maar ook wolven die zich niet door menselijke activiteit laten storen en dus zichtbaar zijn voor mensen. Zulk minder schuw gedrag is op zich niet problematisch, wanneer het niet gepaard gaat met ongewenst gedrag dat als problematisch kan worden beschouwd (zie H6.2). De intensieve menselijke aanwezigheid en tevens grootschalige versnippering van het landschap door wegen is nergens zo groot als in België en Nederland (Jaeger et al. 2011). De wolven die daar voorkomen zien dagelijks mensen zonder daar noodzakelijk een onmiddellijke vluchtreactie tegenover te zetten. Het is voor hen zelfs nodig om mensen grotendeels te negeren, tenzij de afstand zeer kort wordt en de aanwezigheid van mensen als een risico kan worden ervaren. Zo lang ze niet actief mensen opzoeken en benaderen op korte afstand is dit gedrag als normaal en risico-arm te beschouwen. Er zijn incidenteel ook (vooral zwervende en jonge) wolven die menselijke woongebieden doorkruisen en daarbij mensen veelal negeren en op een drafje het gebied doorkruisen. Ook dit gedrag is niet abnormaal, en vormt intrinsiek geen risico voor mensen. Het is echter essentieel dat wolven mensen blijven zien als een potentiële predator die wolven in hun omgeving in zekere mate tolereert.
Een belangrijke component van gedrag van dieren is niet genetisch bepaald maar is aangeleerd en wordt vervolgens versterkt door positieve of negatieve ervaringen (“conditionering van gedrag”), Het eerste levensjaar is een periode waarin makkelijk nieuw gedrag verworven wordt (zie ook 6.2 en 5.2) (Langenhof & Komdeur 2018). Bovendien zijn jonge wolven die leren op eigen benen te staan zelden al efficiënte jagers, waardoor ze makkelijker geneigd zijn om experimenteel, atypisch gedrag te vertonen in een poging om aan voedsel te komen. Dit wordt waarschijnlijk versterkt wanneer de ouders vroegtijdig overlijden (verkeer, verwondingen, stroperij, legaal afschot, …). Het is belangrijk om te vermijden dat jonge wolven mensen associëren met een makkelijke toegang tot voedsel of mensen niet meer als een potentieel gevaar beschouwen, en aldus positief geconditioneerd raken aan mensen (zie 6.2). De meeste recente gevallen van ongewenste interacties met mensen in Europa zijn immers hieraan toe te schrijven (Linnell et al. 2002, 2021; Reinhardt et al. 2020; Nowak et al. 2021).

Sterke habituering en positieve conditionering kan ook het gevolg zijn van doelbewust opzoeken (bv voor fotografie) van rendez-vous sites. Zie h6.2 voor een nadere uitweiding over dit thema.

Vee
Vee en wilde hoefdieren zijn vanuit het perspectief van wolven beide gewoon hoefdieren. Alle veesoorten zijn afstammelingen van wilde voorouders die zelf natuurlijke prooisoorten waren van wolven. Er is geen reden om te denken dat wolven dan ook een objectief onderscheid maken tussen vee (op basis van een identificatie) en wilde prooien. Ze kunnen vrij zeker wel het onderscheid maken tussen de verschillende soorten op basis van uitzicht en geur. Wanneer wolven vee lijken te mijden als prooidier is dat niet noodzakelijk omwille van de identiteit van de soort zelf, maar omdat vee doorgaans sterk geassocieerd is met de nabijheid van mensen, en daardoor onrechtstreeks gemeden wordt. Vrijlevend vee, of vee dat extensief zonder beschermingsmaatregelen gehouden wordt in uitgestrekte natuurgebieden of in de kern van wolventerritoria wordt niet gemeden, maar wordt waarschijnlijk als eender welke andere prooi beschouwd (bv Alvarez 2011).
Wanneer wolven zich “specialiseren op vee”, moet dat in de context bekeken worden van hoe het vee gehouden wordt: is het dicht bij de mens dan is er sprake van tolerantie van menselijke nabijheid (habituatie). In kleinschalige landschappen met sterke vermenging van ruimtegebruik (zoals in Nederland en België) is zulke habituatie onvermijdelijk en essentieel voor het overleven van wolven in die omgeving. Is dat in grootschalige natuurgebieden met zeer weinig permanente aanwezigheid van mensen (berggebieden met seizoensbegrazing, cfr Alpen) dan hoeft daar zelfs geen habituatie aan te pas komen. Het is daarom aan mensen om te communiceren met wolven via directe en indirecte signalen (bv veebeschermingsmaatregelen) en aversieve conditionering op die signalen dat vee geen gewenste prooi is (Bovenkerk, 2021).

2. Hoe kan een zgn. ‘probleem-wolf’ ontstaan?

Vanuit onze door menselijk gedomineerde leefomgeving komen af en toe meldingen van wolven die opvallend gedrag vertonen. In veel gevallen is dat niet gevaarlijk, maar het gevolg van een onjuist beeld van mensen over hoe een wolf zich zou moeten gedragen en/of gewenning van de wolf aan menselijke activiteit. Indien een wolf wel brutaal gedrag vertoont, bijvoorbeeld het tolereren van herkenbare mensen op minder dan 30 meter, is dat reden tot zorg. Een gedegen monitoring van de situatie is dan gewenst, in combinatie met het informeren van betrokkenen. In de meeste gevallen is er sprake van sterke gewenning van wolven aan mensen en vervolgens een positieve associatie tussen mensen en voedsel. Dergelijke wolven kunnen vervolgens actief mensen, of menselijke omgeving gaan benaderen in de verwachting daar voedsel te verkrijgen. Dit kan direct (gevoerd worden door mensen) of indirect (afval met voedselresten nabij gebouwen). Indien een dergelijke wolf niet beloond wordt kan het uit frustratie agressief worden en daarbij bijten. Andere aanleidingen die kunnen resulteren in probleemgedrag zijn hondsdolheid en provocatie.

Uitwerking
Het IPO heeft in het wolvenplan het onderwerp probleemsituaties met wolven opgesplitst in wolf-mens, wolf-hond en wolf-vee situaties (tabel 1a, 1b en 1c; IPO 2019). Ze variëren van wolven die bebouwd gebied bezoeken of honden benaderen (ingeschat als normaal gedrag) tot wolven die agressief reageren naar mensen of honden, of herhaald goed beschermd vee aanvallen. Enkele van de situaties zijn gevaarlijk voor mens of hond, maar hoeven niet per se onnatuurlijk te zijn. Het aanvallen van een hond in het territorium van een wolf is natuurlijk gedrag, maar desondanks wel een probleem voor de hond en eigenaar van de hond. Een wolf ziet ook niet het verschil tussen een wild hoefdier en een gehouden hoefdier, kortom predatie van hoefdieren is voor een wolf natuurlijk gedrag, maar wordt door mensen in geval van gehouden hoefdieren als schade beleefd. Voor de uitwerking van deze vraag is dan ook uitgegaan van probleemsituaties en niet direct probleemwolven. Deels is dit aanvullend uitgewerkt in H6.4 (aanvallen van wolf op mens of hond). Aanvallen op vee is nader uitgewerkt in 8.1 (dieet wolf) en 6.3 (surplus killing).

De Duitse autoriteiten (BfN; Bundesamt fur Naturschutz) hebben recent een uitgebreid rapport laten opstellen over brutale/stoutmoedige of vrijpostige wolven en hoe daar mee om te gaan: “How to deal with bold wolves” (Reinhardt et al, 2020). Naast Duitse wetenschappers is daarbij ook een expert van het Zweedse wildschade instituut (Viltskade Centre VCS) betrokken. Dit instituut heeft wellicht de meeste ervaring als het gaat om ongewenst gedrag van grote roofdieren richting mensen. Naast algemene informatie over het gedrag en gedragsverandering van wolven, wordt er in het rapport ook aandacht besteed aan de verschillende situaties waarin conflicten zich kunnen voordoen, hoe om te gaan met meldingen, en zijn vele casussen in Duitsland uitgewerkt. In onderstaand overzicht zijn de belangrijkste bevindingen uit dat rapport samengevat:

Ze hanteren in het rapport de volgende terminologie:

- Gewenning (habituering): Het vermogen van een wolf om te gewennen, bijvoorbeeld aan het leven in leefgebieden met vele menselijke prikkels.
- Sterke gewenning: dermate sterke gewenning dat het gedrag ongebruikelijk is voor wilde wolven. Voorbeeld: een wolf die mensen verdraagt tot minder dan 30 meter.
- Conditionering: een leerproces waarin een bepaald type gedrag wordt versterkt of afgezwakt als gevolg van positieve of negatieve stimuli. Voorbeeld: de Pavlov reactie. Een dier neemt een prikkel waar, bijvoorbeeld een geluid, en begint al speeksel te produceren omdat het geluid associeert met het krijgen van voedsel.
- Voedsel conditionering: associatie van een specifieke situatie, of plaats met het verkrijgen van voedsel. Voorbeeld: een wolf die herhaaldelijke door mensen voedsel toegeworpen heeft gekregen, zal andere mensen ook benaderen in de verwachting weer voedsel te krijgen
- Aversieve conditionering: associatie van een specifieke situatie met een negatieve stimulus, zoals pijn of gevaar. Voorbeeld: een wolf die mensen nabij benadert, wordt actief verjaagd om de wolf te leren dat mensen onaangenaam zijn.
- Nabije ontmoeting (*close encounter*): ontmoeting tussen een wolf en een mens op minder dan 30 meter afstand van elkaar, en waarbij de wolf de mens als zodanig kan herkennen (dus niet een mens in een auto, of in een schuilhut).
- Opvallend gedrag (conspicious behaviour): gedrag van een wolf richting mensen dat buiten de gedragsrange ligt van de meeste wolven. Dit omvat ongewoon, ongewenst tot brutaal gedrag.
- Vluchtafstand: de afstand tot waarop een mens een wolf kan benaderen voordat het vlucht.
- Brutale wolf (bold wolf): een wolf die vrijwillig en herhaaldelijk als mens herkenbare personen tolereert binnen 30 meter, of herhaaldelijk mensen tot <30m benaderd. Dit kan gevaarlijk worden voor mensen indien het escaleert.
- Aanval (predatory attack): aanval van een wolf met als doel het doden en consumeren van een prooi.

Gedragsonderzoekers schakeren persoonlijkheden in een range van schuw naar brutaal (shyness-boldness continuum). Dergelijke gedrag is consistent en een schuw individu zal in de meeste gevallen zijn hele leven schuw blijven. Dit is bij honden en ook mensen goed herkenbaar. Binnen roedelgenoten kan er dan ook verschil zijn met enkele schuwe en een of enkele brutalere welpen. Gezien de intensieve blootstelling van wolven in onze levensomgeving is het opmerkelijk dat er niet frequenter brutale wolven voorkomen.
Jonge wolven hebben een kortere vluchtafstand en kunnen daardoor makkelijke gewennen aan mensen (en dus sneller mensen associëren met bijvoorbeeld voedsel). Wolven ontwikkelen eerst een soort van gewenning voor mensen. Vervolgens kan er een positieve associatie met mensen ontstaan als wolven direct (actief aanbieden) of indirect (voedsel vinden nabij auto’s, parkeerplaatsen en/of gebouwen) gevoerd worden door mensen. Dit risico is groot voor jonge wolven. Jongen worden door de ouders vaak op de rendez-vous site achtergelaten als zij gaan jagen. Als mensen in die omgeving verschijnen kunnen de ouders de jongen niet tijdig waarschuwen. De jongen zijn nog erg onderzoekend en zullen mensen nieuwsgierig kunnen observeren in plaats van dekking zoeken. Indien in die fase jongen worden gevoerd door mensen, of jongen worden meegenomen naar huis, kan er snel gewenning aan mensen ontstaan en eventueel een relatie tussen mensen en voedsel. Dergelijke wolven met een positieve associatie tussen mensen en het verkrijgen van voedsel vormen het grootste risico voor een bijtincident of conflict. Deze wolven zullen in meer of mindere mate actief

mensen of menselijke omgeving bezoeken op zoek naar voedsel. Indien dergelijke wolven tegen hun verwachting in dat voedsel niet krijgen van mensen kunnen ze opdringerig worden en daarbij agressief worden. Dit gedrag is bij wilde zwijnen, maar ook bijvoorbeeld vossen en semi-wilde grazers in onze omgeving ruimschoots bekent. Wolven kunnen echter meer schade toebrengen in geval van een incident. Dit gedrag staat los van eventueel beheer van wolven. Het idee dat als wolven worden beheerd ze dan schuwer zijn en dus minder gevaarlijk voor mensen is wetenschappelijk niet onderbouwd. Ook hier geld weer de analogie met vossen en wilde zwijnen. Ondanks het intensieve beheer op deze soorten worden jaarlijks brutale en voedsel geconditioneerde vossen en zwijnen vastgesteld, kortom dit gedrag kan in alle populaties voorkomen. Voedsel geconditioneerd gedrag bij wolven is met aversieve conditionering moeizaam om te vormen, omdat dat meerdere blootstellingen aan negatieve ervaringen (vuurwerk, beschieten met rubberkogel e.a.; zie H7.4) vereist in voor de wolf duidelijk herkenbare situaties. Dit is in de praktijk nauwelijks te verwezenlijken, helemaal indien de betreffende wolf niet van een zender is voorzien. Het tolereren van mensen binnen 30 meter kan incidenteel voorkomen, maar indien dat bij een individuele wolf herhaaldelijk wordt vastgesteld is dat een indicatie van sterke gewenning of positieve conditionering. Wolven vluchten meestal al van grote afstand als ze een mens herkennen, maar menselijke machines en gebouwen ervaren ze veelal niet als gevaarlijk. Vandaar dat een mens in een auto of schuilhut vaak dichterbij kunnen worden benaderd.

Honden

Honden, of mensen met een hond, kunnen anders benaderd worden dan een mens alleen. Dit komt omdat de wolf in de hond een sociale partner kan zien, of een paringspartner of een concurrent. In geval van dat laatste kan de wolf de aanwezige mens volledig negeren, zoals al enkele keren in Duitsland is vastgesteld. Dit kan er ook toe leiden dat een wolf weken lang in de omgeving van het dorp verblijft om de potentiële partner te verleiden! Indien de wolf de hond als concurrent ziet kan het voorkomen dat de hond wordt aangevallen, ook als de mensen nog in de buurt zijn. De aanval is dan altijd gericht op de hond, nooit op de mens. Ervaringen in Duitsland leren dat als een wolf interesse heeft in een bepaalde hond (bijvoorbeeld een loopse teef), het tijdelijk ‘verhuizen’ van de hond al kan resulteren en het verdwijnen van de wolf. Dit valt onder het verwijderen van een aantrekkende prikkel voor de wolf.

Monitoring van brutale wolven en handelingskader

Meldingen van brutale wolven zijn te onderscheiden in twee categorieën, namelijk 1: situaties waarin de menselijke verwachting van natuurlijk wolvengedrag niet overeenkwam met het waargenomen gedrag, en 2: situaties waarin een wolf daadwerkelijk onnatuurlijk vrijpostig gedrag vertoonde . Habituatie, of sterke gewenning aan menselijke aanwezigheid, is een voorwaarde voor brutaal gedrag. En menselijke handelingen zijn vrijwel altijd de aanleiding voor het ontwikkelen van dergelijke gedrag. Indien een melding is onderzocht en er blijkt inderdaad sprake te zijn van een brutale wolf, dan is het zaak te zorgen dat menselijk gedrag niet resulteert in sterke gewenning en voedsel conditionering van wolven. Hiervoor geld het algemene basisprincipe voor wilde dieren: niet benaderen, niet voeren! En dus ook het niet als huisdier opnemen. Het is ook belangrijk alle bevindingen en stappen goed vast te leggen zodat evaluatie en communicatie eenvoudig kan plaatsvinden. Daarnaast is het aan te raden om te onderzoeken of er bepaalde aspecten zijn die aantrekkelijke zijn voor de betreffende wolf, zoals een voor de wolf ‘aantrekkelijke’ hond, of voedselrijk afval. Om een gedegen afhandeling mogelijk te maken is het belangrijk dat een vorm van monitoring wordt opgestart, dat omwonenden en/of het publiek worden geïnformeerd over de te nemen stappen, en dat wordt opgeroepen om meldingen door te geven. Afhankelijk van de situatie kan overwogen worden de wolf te vangen en van een zender te voorzien om zijn gedrag beter te kunnen bestuderen en tevens om eenvoudiger aversieve conditionering te kunnen toepassen indien dat gewenst is. In H7.4 zijn opties voor aversieve conditionering uitgewerkt.

Tabel 1 p20 overnemen en vertalen en/of fig 1; evt als bijlage: ruwe file ontvangen van Ilka R.

Naast Reinhardt et al (2020) heeft ook Linell et al. (2002) zich met dit onderwerp beziggehouden, met het accent op aanvallen van wolven op mensen. Linnell identificeerden vier manieren die kunnen leiden tot brutaal en/of gevaarlijk gedrag bij wolven:

1. Hondsdolheid, dat leidt tot zeer afwijkend agressief gedrag. Dit is een situatie die in W-Europa zo goed als volledig uitgesloten is. **CFR advies INBO, copy-paste.**

2. Habituatie, waarbij wolven hebben geleerd dat mensen helemaal ongevaarlijk zijn. Dit komt vooral voor bij wolven die in hun jeugdfase in rechtstreeks contact zijn gekomen met mensen, bv door voederen, of die deels in gevangenschap hebben geleefd.
3. Provocatie, waarbij een wolf in het nauw gedreven wordt en als enige keuze heeft om aan te vallen
4. Wolven in zeer artificiële landschappen met zeer weinig natuurlijke prooien en die in grote mate afhangen van vee en afval.
Daar kan nog een vijfde manier aan toegevoegd worden: verzwakking, waarbij soms (vooral jonge) wolven mensen benaderen op zoek naar voedsel.
Tevens adviseert Linell et al (2021) dat er meer onderzoek nodig is naar gewenning en brutaal gedrag van wolven om meer inzicht te krijgen in het onderliggende ontstaansmechanisme en hoe het te voorkomen. Dit is relevant nu steeds meer wolven opduiken in door mensen gedomineerde landschappen en brutale wolven een potentieel gevaar vormen.

Vee
Conflict situaties tussen wolven en vee kennen een andere ontstaansgeschiedenis. Gewenning aan mensen speelt daarbij vrijwel geen rol. Voor een wolf is een hoefdier een hoefdier, en het onderscheid tussen een gehouden damhert of een vrijlevend damhert is voor een wolf nauwelijks te maken. Dit kan doorgetrokken worden naar landbouwhuisdieren. Wel leren jonge wolven van hun ouders door conditionering welke prooien zij bejagen en dat wordt door een jonge wolf dan ook als normaal beschouwd. Meer over conditionering is uitgewerkt in H7.2. Als ouders geleerd hebben dat schapen in het territorium geen geschikte prooi zijn, door bijvoorbeeld vervelende ervaringen met stroomdraad en/of een kuddebewakingshond, terwijl wilde hoefdieren beschikbaar zijn, dan zullen de ouders vooral wilde hoefdieren pakken, en dat gedrag overgeven aan hun jongen. Ook kan een jonge wolf die het ouderlijk roedel heeft verlaten voor het eerst zelf in aanraking komen met gehouden hoefdieren als schapen. Daarbij kan een wolf leren dat schapen een geschikte alternatieve prooi vormen, en dus frequenter schapen prederen. Een wolf die geleert heeft dat gehouden hoefdieren een geschikte prooi vormen is dat niet eenvoudig af te leren. Als een mens een wolf bij een kudde verjaagd legt de wolf minder snel de relatie tussen verjaagd worden en het gevaarlijk zijn van vee als prooi, maar vooral dat mensen een gevaar zijn. Het is waarschijnlijk dat een dergelijke wolf elders een aanval zal plegen op een niet beschermde kudde, kortom dat het probleem zich verplaatst.

3. Waarom doden wolven vaak meer landbouwhuisdieren (zoals schapen) dan ze opeten (surplus killing)?

Het doden van meer landbouwhuisdieren dan dat er van gegeten wordt is het gevolg van een onnatuurlijke situatie. Met name schapen zijn veelal niet in staat hun natuurlijke vluchtgedrag uit te oefenen. Roofdieren benutten dergelijke buitenkansen door meerdere prooien te doden. In de natuur zou daar ook goed van gegeten worden, maar in een menselijke leefomgeving kan de dreiging voor de wolf er toe leiden dat het dier snel weer vertrekt.

Uitwerking
Het excessief doden van prooien wordt wel het kippenrensyndroom of surplus-killing genoemd. Vrijwel alle carnivoren, zoals beren, katachtigen en hondachtigen, kunnen aanzienlijk meer prooien doden dan het aantal dat ze nodig hebben voor hun energiebehoefte. Kruuk (1972) definieert surplus-killing als “het doden van een prooi door een roofdier, zonder dat het roofdier, of iemand van zijn sociale groep, er van eten, terwijl de prooi vrijelijk beschikbaar is en normaliter wel zou worden gegeten”. Het gaat dus niet zozeer om de aantallen en beschikbaarheid, als wel dat er blijkbaar wel een reflex was om te doden, maar vervolgens niet om te eten. Dit onderscheid is echter niet waterdicht. Er zijn vele situaties waarin roofdieren prooien doden en de prooi slechts zeer gedeeltelijk consumeren. Grizzly beren die trekkende zalm vangen eten vaak enkel de eitjes en doden daarbij veel meer prooidieren dan strikt genomen noodzakelijk is voor hun voedselvoorziening. Er is immers geen enkele reden voor zo’n beer om zuinigheid aan de dag te leggen in een situatie van overvloed. Het doden van meerdere

dieren in een jachtactie is ook bij andere predatoren niet ongewoon. Vaar worden prooien tijdelijk ergens opgeslagen om op een later moment te consumeren. In een kippenren of schapenwei is dat lastig omdat roofdieren of de prooi niet door het gaas kunnen trekken, of al weer door mensen verstoord worden. Ook wolven keren vaak terug naar plekken waar nog dode prooien liggen, met name in perioden van voedselschaarste, en soms maanden later (Mech & Peterson, 2003). Surplus killing wordt mogelijk gemaakt wanneer prooidieren geen vluchtgedrag (kunnen) vertonen. Het niet vertonen van vluchtgedrag komt niet alleen voor bij landbouwhuisdieren die opgesloten zitten in een raster, maar ook bij wilde hoefdieren (Kruuk 1972; Miller et al 1985; DelGiudice 1998). In de natuur komen een aantal zeldzame scenario's voor die kunnen resulteren in surplus-killing. De eerste is onnatuurlijke blootstelling, zoals bijvoorbeeld grondbroeddende vogels op een plek waar roofdieren er wel bij kunnen. Dit kan resulteren in situaties waarin een enkel roofdier, bijvoorbeeld een vos of kat, in korte tijd vele dieren kan doden, maar slechts een fractie opeet. Een ander scenario is extreme donkerte waarbij bijvoorbeeld hoefdieren stokstijf blijven staan en dus niet wegrennen als een roofdier hen besluipt. Waarschijnlijk is door selectie en adaptatie het voordeliger gebleken voor hoefdieren om in extreme donkerte niet te bewegen, en dus geen risico op blessures e.a. te lopen. De nadelen van dergelijk gedrag worden vervolgens pijnlijk duidelijk als zich zo'n situatie voordoet, en er wel roofdieren opduiken. Ook diepe sneeuw kan resulteren in een buitenkans voor roofdieren om vele hoefdieren te pakken (DelGiudice 1998).
Kleine wolvenroedels in Scandinavië kunnen meer dan drie keer zoveel elanden doden dan nodig voor hun energiebehoefte, zelfs als de prooidichtheid laag is (Zimmermann et al 2015). Grote roedels (6-9) wolven vertonen minder surplus killing. Zimmermann et al suggereren dat surplus killing door kleine roedels samenhangt met een optimale foerageerstrategie, waarbij alleen de meest voedzame onderdelen van gemakkelijk toegankelijke prooidieren worden geconsumeerd en de detectiekans door mensen wordt geminimaliseerd. Ook zal meespelen dat aaseters meer buit kunnen maken van een prooi die maar gedeeltelijk is opgegeten, dan van een vrijwel volledig geconsumeerde buit. Er is dan ook een optimale roedelomvang die zorgt dat de prooi efficiënt geconsumeerd wordt (zie H8.1).
Duidelijk is dat surplus-killing zich onder de meeste gangbare omstandigheden niet vaak voordoet, wat niet wegneemt dat surplus-killing een normale reflex is: zuinigheid zit niet ingebakken in de natuur van mens noch dier. Surplus-killing is dus een verspilling van prooien, en dat kan ook onvoordelig zijn voor roofdieren indien dat resulteert in het te sterke afname van hun prooidieren. Omdat dergelijke situaties zich onder natuurlijke omstandigheden nauwelijks voordoen zijn de consequenties op grotere schaal verwaarloosbaar. Op lokale schaal kan het echter wel consequenties hebben, denk aan het verhuizen van kolonies van grondbroedende vogels naar veiligere oorden. Kruuk (1972) geeft dan ook aan dat surplus-kills de consequentie zijn van gedragscompromissen in zowel roofdier en prooidier om te kunnen omgaan met verschillende tegengestelde vereisten in hun leefomgeving.

a. *Is daarbij ook aan te geven of er verschillen zijn tussen diersoorten en of afhankelijk van het diergedrag, specifiek bijvoorbeeld weideschapen en schapen die elders worden ingezet (bijvoorbeeld in natuurgebieden waar nog kuddegedrag vertoond wordt; heideschapen)? Zo ja, welke?*

Het is ongewoon voor wolven om wilde prooien in grote aantallen te doden. Als het zich voordoet is dat onder zeer unieke omstandigheden als extreme sneeuwdikte. Maar surplus-killing van gedomesticeerde dieren die niet hun normale anti-roofdiergedrag kunnen uitoefenen is niet ongewoon (Mech & Peterson, 2003). Dit kan het gevolg zijn van doorfokken waarbij geselecteerd wordt op gedragskenmerken die handig zijn voor mensen, zoals het temmen of domesticeren, maar die een effectieve reactie op een roofdier beperken. Het kan ook een gevolg zijn van het plaatsen van dieren in een onnatuurlijk leefgebied waardoor dieren niet hun natuurlijke antiroofdiergedrag kunnen uitoefenen (of die geen roofdieren in hun natuurlijke verspreidingsgebied kennen). Een voorbeeld daarvan zijn berggeiten die normaliter de rotsklif op rennen om aan een roofdier te ontsnappen, maar dat in het vlakke Nederland niet kunnen.
Aangezien in Nederland vooral schapen en geiten niet hun normale anti-roofdiergedrag kunnen vertonen, en vaak in relatief hoge dichtheden op een relatief klein perceel ingeschaard staan, is het risico van surplus-killing bij deze soorten het grootst. Koeien en paarden zijn, helemaal als ze in natuurlijke kuddes worden gehouden, nog redelijk in staat om een aanval van een wolf af te slaan (zie H8).
Of er een verschil is in de kans dat een bepaald type schapensoort te maken krijgt met surplus killing is niet eenvoudig in te schatten. Landa et al. (1999) vonden dat lichte schapenrassen minder predatie

ondervonden van veelvraat (*Gulo gulo*) dan zwaardere rassen, maar of dit ook kan doorgetrokken worden naar andere carnivoren is niet bekend. Afhankelijk van het anti-predatorgedrag van soorten of rassen kan er verschil zijn in de kans op predatie en surplus killing. In Italië vinden bij landbouwhuisdieren aanvallen vooral plaats op schapen en nauwelijks op geiten (Russo et al 2014). Surplus killing werd niet waargenomen bij geiten, maar wel bij schapen waarbij gemiddeld 7-15 voornamelijk volwassen schapen worden gedood. [redacted], lid van het Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, en actief binnen de gebiedscommissies wolf in Gelderland en Drenthe, geeft aan dat de veredeling door fokkerij bij schapenrassen een glijdende schaal is. Er bestaan op hoofdlijnen doorgefokte, gedomesticeerde rassen zoals Texelaars of kruisingsproducten daarvan, en daarnaast niet-doorgefokte, meer primitieve rassen zoals de Nederlandse Heideschapen. Hij verwacht dat de minder doorgefokte rassen een betere anti-predatorreactie geven zoals het weglopen bij een aanval. Naast de reactie van de dieren speelt volgens hem echter ook de omstandigheid een rol, zoals aard en grootte van het terrein, grootte en samenstelling van de groep, begrazing binnen een raster of gescheperd, tijdstip van de dag en het seizoen. Schaapherder Wilfried Buitink geeft daarnaast aan dat ook de stabiliteit van de kudde van belang is. Indien de samenstelling op hoofdlijnen gelijk blijft is er meer rust in de kudde. Ook factoren als het type hond, de aanwezigheid van een herder en opvang in een nachtkraal zijn volgens hem van belang. BIJ12 geeft aan dat op dit moment het niet mogelijk is om op basis van het registratiesysteem meer duidelijkheid te verkrijgen op dit onderwerp. Om dit beter te kunnen onderzoeken wordt aanbevolen dat bij schade er door de taxateur meer aandacht is voor het vastleggen van informatie als het type schaap, kudde en gebied en daarnaast dat bijvoorbeeld met cameravallen rond nachtkralen in het buitengebied concreter onderzoek wordt gedaan.

Mech, L.D. & R.O Peterson 2003: Wolf-Prey relations. In: Mech & Boitani 2003. [p144]
Kruuk, H. 1972. Surplus killing by carnivores. J. Zool. 166(2):233-244.
Zimmerman, B. et al. 2015. Predator-dependent functional response in wolves: from food limitation to surplus killing. Journal of Animal Ecology 84: 102–112.
Claudia Russo, Silvana Mattiello, Carlo Bibbiani, Alessandro Baglini, Paolo Bongi & Claudia Facchini 2014. Impact of Wolf (Canis Lupus) on Animal Husbandry in an Apennine Province, Italian Journal of Animal Science, 13:3, DOI: 10.4081/ijas.2014.3303
DelGiudice, D.G. 1998. Surplus Killing of White-Tailed Deer by Wolves in Northcentral Minnesota, Journal of Mammalogy 79(1): 227–235
Miller, F.L., A. Gunn & E. Broughton 1985. Surplus killing as exemplified by wolf predation on newborn caribou. Can. J. Zool. 63(2): 295-300.

4. Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn inmiddels elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?

Het risico van een aanval van een wolf is een dominant thema in de beleving van mensen. Desondanks is het aantal incidenten in onze Westerse leefomgeving gering en het risico om als mens gebeten te worden door een wolf verwaarloosbaar klein. Het grootste risico vormen wolven die nauwelijks tot geen natuurlijke schuwheid voor mensen (meer) bezitten en positief geconditioneerd zijn op mensen om daar voedsel te verkrijgen. Veelal zijn dergelijke wolven in hun jeugd gevoerd door mensen en associeert het dier mensen met voedsel. Indien een dergelijke wolf mensen benadert in de verwachting daar voedsel te krijgen, maar dat vervolgens niet krijgt, kan de wolf agressief worden [zie ook 2.2]. Andere oorzaken kunnen betrekking hebben op oude of zieke wolven die niet meer in staat zijn zelf prooien te jagen en wolven met hondsdolheid.

Uitwerking

Het potentiële gevaar van aanvallen van wolven op mensen en honden is een dominant thema in de media en beleving. In Reinhardt et al, 2020 is dit voor Duitsland uitgewerkt in een rapport hoe om te gaan met vrijpostige ‘bold’ wolven. In dat rapport worden ook enkele incidenten in Duitsland met

wolven uitgewerkt waarbij wolven mensen en/of honden zeer dicht naderden of zelfs honden aanvielen, zie H6.2 voor een samenvatting van dat rapport.

Aanvallen op mensen

In Linnell et al, (2021) is uitgewerkt welke aanvallen van wolven op mensen er de afgelopen 18 jaar zijn vastgesteld. Het betreft een vervolg op het eerdere rapport (Linnell et al, 2002) en te samen geven deze rapporten een gedegen overzicht van de feiten en daarnaast aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Onderstaand overzicht is dan ook samengevat en afkomstig uit deze twee rapporten.

Historisch is er veel bewijs voor vele aanvallen van wolven op mensen. Er konden drie categorieën van aanvallen worden onderscheiden. Het merendeel betrof aanvallen van wolven met hondsdolheid of rabiës (1). Daarnaast is er een categorie waarbij het gedrag van de wolf wordt omschreven als onderzoekend of verdedigend (2). De meeste bijtincidenten in die categorie betroffen situaties waarin de wolf uit zelfverdediging handelde. Daarnaast werd vastgesteld dat wolven incidenteel een mens ter test bijten om te onderzoeken of mensen eventuele prooien zouden kunnen zijn. De derde categorie betreft concreet aanvallen vanuit jachtgedrag om een prooi te grijpen (3). Dit gedrag werd vooral vastgesteld onder specifieke sociologische en ecologische condities, onder andere in gebieden met weinig wilde prooien en arme kwetsbare menselijke leefgemeenschappen. De aanvallen waren meestal op kinderen gericht. Onder dergelijke omstandigheden foerageren wolven bij gebrek aan natuurlijk voedsel ook op vuilstorten op zoek naar aas, vaak nabij menselijke nederzettingen. Linnell et al 2021 geeft aan dat desondanks slechts een heel klein deel van de wolven daadwerkelijk testen of kinderen een potentiële prooi zouden kunnen zijn. Ook kan het gewonde of verzwakte wolven betreffen die niet meer in staat zijn natuurlijke prooien te pakken en dan op zoek gaan naar eenvoudig voedsel.

Voor Europa is het risico van mensen voor een bijtincident met een wolf aanzienlijk minder geworden aangezien hondsdolheid vrijwel niet meer voorkomt, en helemaal afwezig is in Centraal Europa. Daarnaast omdat de sociologische en ecologische omstandigheden zijn veranderd. De hoefdierdichtheid, de natuurlijke prooi voor wolven, is in Centraal Europa hoog, dus de noodzaak om naar alternatief voedsel te zoeken is er nauwelijks. Daarnaast is de levensstandaard voor mensen sterk verbeterd en komen riskante situaties als het laten hoeden van een kudde schapen door een kind niet meer voor.

Hoewel de dichtheid aan mensen in Europa groot is, en er inmiddels ruim 15.000 wolven leven is het aantal bijtincidenten met wolven opvallend laag. Linnell et al 2021 vermelden dan ook dat het risico groter is dan nul, maar veel te klein om te kunnen berekenen. De meeste incidenten met wolven doen zich voor in Azië en het Midden Oosten, waar hondsdolheid nog voorkomt, het prooiaanbod gering is en ook lokaal nog armoede heerst onder mensen.

Voor de periode 2002-2020 werd door literatuurstudie informatie verkregen van 489 menselijke slachtoffers van aanvallen door wolven. Voor Noord-Amerika en Europa is die informatie redelijk betrouwbaar. Voor Azië en het Midden Oosten is de informatie minder eenvoudig te verkrijgen, laat staan te verifiëren. Vaak is er geen onderzoek gedaan of het daadwerkelijk een wolf betrof, of bijvoorbeeld zwerfhonden. In 67 gevallen, waarvan 9x fataal, ging het om een aanval van een wolf. In 380 gevallen, waarvan 14 fataal, ging het om wolven met hondsdolheid. In 42 gevallen, waarvan 3 fataal, ging het om uitgelokt/verdedigend gedrag. Van de 489 slachtoffers betrof het zes keer Noord-Amerika en zeven keer Europa, meestal bijtwonden. In twee gevallen in de Westerse wereld, was het fataal, beide in Noord-Amerika. In een geval betrof het een gewonde wolf. In het andere geval was er geen herleidbare aanleiding waarom de wolf tot de fatale aanval was overgegaan. Alle andere gevallen in Noord Amerika en Europa betroffen situaties waar wolven regelmatig in de nabijheid van mensen werden gezien, nauwelijks schuw waren, en in veel gevallen gewend waren om mens gerelateerd voedsel te vinden of huisdieren te doden. Gewenning of habituatie aan mensen lijkt dan ook een grote rol te spelen in het risico op een bijtincident en Linnell et al 2021 bevelen dan ook sterk aan om meer aandacht aan het voorkomen van gewenning te geven en onderzoek te doen hoe het ontstaat bij wolven en hoe het kan worden afgeleerd. Meer hierover in H6.2 en 7.4.

Reinhardt et al 2020 meldt dat in Zweden onderzoek is gedaan naar het gedrag van wolven als ze actief door mensen worden benaderd. Van gezenderde wolven werd bepaald waar de dagrustplaats was om vervolgens deze wolf, of mogelijk wolven, te voet zo voorzichtig mogelijk te benaderen. In alle gevallen gingen de wolven op de vlucht, zonder agressief te zijn. De gemiddelde vluchtafstand was 100 meter. In Rusland en Wit-Rusland is het gebruikelijk om welpen uit de burcht te halen om de wolvenpopulatie te verkleinen. Wolven verdedigen hun nest met jongen niet tegen mensen, terwijl ze

dat wel tegen een beer zouden doen. Ook een prooi wordt door wolven niet verdedigt tegen mensen. Kortom wolven zijn van nature niet agressief naar mensen.

Nederland
Het Motivaction onderzoek van het ministerie van LNV uit november 2020 vermeld dat van de ondervraagden 76% van de inwoners in wolvengebieden aangeeft dat wolven schuwe dieren zijn die in principe geen mensen aanvallen.

Aanvallen op honden.
Wolven kunnen in honden een concurrent zien die op dezelfde agressieve wijze uit het territorium wordt gejaagd als een vreemde wolf, soms met dodelijke afloop voor de indringer. Echter, een wolf kan in een hond ook een potentiële partner zien en zodoende honden actief benaderen of zelfs mee lokken de natuur in (Reinhardt et al, 2020) [evt voorgaande samennemen en verwijzen]. In Duitsland zijn een aantal probleemsituaties tussen wolf en hond geweest (Reinhardt et al, 2020; Bommel et al, 2020). Ilka Reinhardt (x) meldt dat in de afgelopen 21 jaar het aantal bevestigde gevallen van een aanval van een wolf op een hond beperkt is. In twee gevallen ging het om een jachthond die, overigens niet gedurende een jacht, aan de eigenaar ontsnapte, een wildspoor volgde en daarbij op een of meerdere wolven stootte. Deze honden hebben het niet overleeft. In beide gevallen had dit incident plaatst tijdens de voortplantingsperiode, een periode waarin wolven verhoogd agressief zijn naar indringers. In twee andere gevallen ging het om situaties dat honden ‘s nachts buiten het erf zijn aangevallen en gedood door wolven. In een laatste geval ging het om een voormalige roedelwolf die door een concurrent was verstoten uit zijn roedel. Het dier was gewond, had schurft en was in slechte conditie. Dit dier is een periode frequent gezien door mensen. Het viel uiteindelijk ’s nachts een hond aan die aan de ketting lag aan op een erf. Dit dier is vervolgens op een later moment met vergunning afgeschoten. Andere gevallen die niet fataal waren zijn uitgewerkt in Reinhardt et al, 2020 en H6.2.
In Scandinavië (Zweden, Noorwegen en Finland) is de risicobeleving van wolven voor honden veel groter. Liberg et al 2010 vermelden dat in de periode 1995-2005 151 honden door wolven zijn gedood. 80% daarvan betroffen jachthonden. In Finland worden jaarlijks ca 38 jachthonden gedood (Tikkunnen & Kojala, 2020). Daarnaast werden vele honden verwond. Dit is niet alleen een economisch verlies voor de eigenaar, maar veelal ook een emotioneel verlies aangezien er vele uren training in de jager-hond relatie zijn geïnvesteerd (Liberg et al, 2010; Skogen et al, 2017; Tikkunnen & Kojala, 2020). Het risico van een aanval van een wolf op een jachthond gedurende de jacht is in Scandinavië wel groter dan in Nederland. Bij de elandjacht lopen de jachthonden vaak op zeer grote afstand voor de jagers uit, op zoek naar een eland om die met geblaf staande te houden zodat jagers het dier kunnen schieten. Aanvallen op jachthonden gebeurde over het algemeen in situaties waarbij de jager meer dan 200m van zijn hond verwijderd was (Tikkunnen & Kojala, 2020). Als een jachthond daarbij op een wolf of roedel wolven stuit resulteert dat vaak in een agressieve confrontatie omdat de wolven de hond veelal als een indringer zullen beschouwen. Deze vorm van jacht kennen we in Nederland niet, zodat het risico op een aanval van een wolf op een jachthond ook kleiner zal zijn, helemaal als de hond goed gehoorzaamd of aan de lijn is. In Scandinavië is gezocht naar oplossingen om het risico voor jachthonden te verkleinen. Doordat wetenschappelijk onderzoek in Noorwegen en Zweden is verenigd in het Skandinavian Wolf Research Project, SKANDULV, kan gezamenlijk opgetrokken worden. Doordat er elke winter 10-20 wolven worden voorzien van een zender, kan op afstand worden vastgesteld waar de roedel zich bevindt. Zodoende kan ook aan jagers gecommuniceerd worden of er in een bepaald gebied die dag een verhoogd risico is op het aantreffen van wolven. Dit heeft geresulteerd in een “wolventelefoon” die jagers kunnen bellen om hen in deze informatie te voorzien. Ook in Finland is een dergelijk systeem ontwikkeld. Ook hier werd de informatie van gezenderde wolven gedeeld, in dit geval via een website met data op 5x5km2 niveau. Het aantal aanvallen op honden nam in gebieden met gezenderde wolven af, omdat jagers rekening konden houden met de aanwezigheid van wolven. Het is een kostbaar systeem en kan ook resulteren in het illegaal doden van wolven, maar voor de draagkracht onder met name jagers was deze methode erg belangrijk (Tikkunnen & Kojala, 2020) Ook de wolventelefoon wordt door jagers enorm gewaardeerd (Liberg et al, 2010).
In Oost-Europa, met name Wit-Rusland, worden daarnaast frequent waakhonden die aan de ketting liggen gedood door wolven (Jedrzejewski et al, 2010). Dit is meestal het gevolg van concurrentie tussen de wolf en de hond, en komt vooral voor bij zwerfhonden of honden in regio’s die vrijwel door mensen zijn verlaten (Sidorovich, 2017 [https://sidorovich.blog/2017/12/20/visits-of-wolves-in-human-settlements-in-belarus-with-implication-for-wolf-attacks-of-dogs/

] Voor Nederland zijn geen serieuze incidenten bekend tussen wolven en honden (Bommel et al, 2020).

Vlaanderen: casus [INBO]. Hond uit kennel ontsnapt, daarbuiten door wolf gedood en deels opgegeten.

a. Zijn hierbij verklarende oorzaken te benoemen? Zo ja, welke?

Een analyse van geregistreerde aanvallen van wolven op mensen doorheen de menselijke geschiedenis geeft aan dat (los van hondsdolle individuen) vooral wolven in slechte conditie mensen benaderen (jonge, zieke of schurftige dieren, …), en dat zo'n slechte conditie vaker voorkomt wanneer wolven geconfronteerd worden met een gebrek aan natuurlijke prooien (Linnell et al. 2002). Het is daarbij vermeldenswaardig dat dichtheden van wilde hoefdieren momenteel op een historisch hoogtepunt staan in vele delen van Europa (Apollonio et al. 2010), waarbij ook wilde hoefdieren in toenemende mate voorkomen in cultuurlandschappen (Morellet et al. 2011). Dit maakt dat ook in vele cultuurlandschappen het prooiaanbod geen belemmering vormt voor de vestiging van wolven (Linnell et al. 2021) en gezien de toenemende leeftijd van bos in Nederland en de toename van mastjaren (jaren met veel eikels en beukennoten; stapelvoedsel voor hoefdieren), en minder strenge winters worden de omstandigheden voor de hoefdierpopulatie alleen maar gunstiger xx.
Linnell et al. (2002) stellen drie pijlers voor om ongewenst gedrag bij wolven te vermijden:
1. Bestrijd hondsdolheid. Nederland is sinds 1988 vrij van hondsdolheid verklaard door de wereldorganisatie voor dierengezondheid (World Organization for Animal Health), België sinds 2001 en Duitsland sinds 2008.
2. Herstel populaties van wilde prooien en bescherm vee met aangepaste methodes zodat wolven niet afhankelijk zijn van voedselbronnen die dicht bij de mens staan.
Houd wolven wild: vermijd dat wolven de aanwezigheid van mensen associëren met een makkelijke maaltijd of andere positieve ervaringen (positieve conditionering).

Hond niet aan de ketting, cq snachts binnen? KBH?

Apollonio M, Andersen R & Putman R. European ungulates and their management in the 21st century; (2010).

Refs:
Linnell, J.D.C., Løe, J., Okarma, H., Blancos, J.C., Andersone, Z., Valdmann, H., Balciauskas, L., Promberger, C., Brainerd, S., Wabakken, P., Kojola, I., Andersen, R., Liberg, O., Sand, H., Solberg, E.J., Pedersen, H.C., Boitani, L. & Breitenmoser, U. (2002) The fear of wolves: a review of wolf attacks on humans. *Norwegian Institute for Nature Research Oppdragsmelding,* 731, 1-65.
Linnell, J. D. C., Kovtun, E. & Rouart, I. 2021. Wolf attacks on humans: an update for 2002–2020. NINA *Report 1944 Norwegian Institute for Nature Research.*
Liberg. O., A. Aronson, S.M. Brainerd, J. Karlsson, H.C. Pedersen, H. Sand en P. Wabakken, 2010. The Recolonizing Scandinavian Wolf Population: Research and Management in Two Countries. In: Musiani et al, 2010.
Musiani, M., L. Boitani en P.C. Paquet (editors), 2010. The World of Wolves. New Perspectives on ecology, Behaviour and Management. University of Calgary Press, Calgary.
Skogen, Ketil, Olve Krange, and Helene Figari, 2017: WOLF CONFLICTS - A Sociological Study. Berghahn books.

Tikkunen M, Kojola I (2020) Does public information about wolf (*Canis lupus*) movements decrease wolf attacks on hunting dogs (*C. familiaris*)? Nature Conservation 42: 33–49. https://doi.org/10.3897/natureconservation.42.48314

5. Wat zijn de mogelijke gevolgen van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor de verkeersveiligheid en recreatie?

Het directe effect van de aanwezigheid van de wolf in Nederland op de verkeersveiligheid is momenteel zeer gering; in de periode 2015- juli 2021 zijn er in Nederland vijf aanrijdingen met wolven op verkeerswegen geweest. Indirecte effecten, zoals een toename van het aantal aanrijdingen met prooidieren van de wolf, zijn onbekend. Het effect van wolven op recreatie kan voor recreanten aantrekkend zijn (ecotoerisme) of vermijdend (angst voor de wolf). Daarnaast kan door (een verhoogde kans op) interactie het risico op gewenning van wolven aan mensen toenemen.

Uitwerking

Voor de uitwerking van deze vraag is eerst het onderdeel Verkeersveiligheid uitgewerkt, en aansluitend onderdeel Recreatie.

Verkeersveiligheid

Sinds 2015 zijn er vier wolven omgekomen op verkeerswegen in Nederland (tabel 1). Het betrof drie mannelijke dieren en één vrouw. Daarnaast zijn er twee in Nederland waargenomen wolven omgekomen op verkeerswegen in Duitsland en België, nadat zij Nederland weer hadden verlaten (tabel 1). In mei 2021 werd een vijfde wolf doodgereden in Friesland.

Tabel 1. In Nederland waargenomen wolven die zijn omgekomen op verkeerswegen in de periode 2015- april 2021; zie H5.1.

Jaar	Maand	Locatie	Wegnummer	Wolf ID	Geslacht
2015	maart	Hannover (D)	E7	GW368m	Man
2017	maart	Hoogeveen	A28	GW657m	Man
2017	november	Kloosterhaar	N36	GW843m	Man
2018	maart	Opoeteren (B)	onbekend	GW913m	Man
2020	maart	Epe	N309	GW1626m	Man
2021	maart	Ede	N224	GW1729f	Vrouw

Er is in Nederland vooralsnog geen onderzoek verricht naar het effect van wolven op het gedrag, habitatgebruik en aantal verkeersslachtoffers van hun prooidieren (hoefdieren). Het is dan ook onbekend of de aanwezigheid van wolven indirect effect heeft op de verkeersveiligheid via een toename in aanrijdingen met hoefdieren.

a. Wat zijn de verwachte effecten van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor verkeersveiligheid?

De verwachting is dat, hoewel het aantal aanrijdingen met wolven zal toenemen naarmate de populatie groeit, het directe effect op de verkeersveiligheid gering zal blijven. Enerzijds omdat het verwachte aantal aanrijdingen met wolven relatief gering blijft in vergelijking met bijvoorbeeld het aantal hoefdieren dat jaarlijks wordt aangereden, anderzijds omdat er goede mogelijkheden zijn – met rasters en faunapassages – om aanrijdingen te voorkomen. Over eventuele indirecte effecten van de aanwezigheid van wolven op de verkeersveiligheid zijn vooralsnog geen uitspraken te doen. Enerzijds kunnen wolven de dichtheden van hoefdieren reduceren, waardoor het aantal aanrijdingen met deze dieren zou kunnen dalen, anderzijds kan het habitatgebruik van hoefdieren worden beïnvloed wat zou kunnen leiden tot het vaker oversteken van (spoor)wegen en daarmee een verhoogde kans op aanrijdingen. Onderzoek – in binnen- en buitenland – ontbreekt om hierover onderbouwde uitspraken te doen.

Toelichting

Aanrijdingen met wolven zijn niet ongewoon en kunnen in sommige gevallen zelfs het merendeel van de jaarlijkse sterfte vormen (Wydeven et al., 2001; Fritts et al., 2003). Wolven hebben een relatief

grote kans om slachtoffer te worden in het verkeer. Wolven hebben grote leefgebieden nodig en leggen tijdens dagelijkse bewegingen binnen het leefgebied vaak grote afstanden af. Zo is vastgesteld dat in centraal-Italië wolven gemiddeld 27 km/nacht (17-38 km/nacht) afleggen (Ciucci et al., 1997). De afstanden die wolven tijdens dispersie afleggen, op zoek naar nieuwe leefgebieden, zijn zelfs nog vele malen groter. Onderzoek naar de afgelegde afstanden tijdens dispersie door wolven uit de Centraal-Europese populatie laat het volgende zien:

- Van de noordelijke Apenijnen in Italie naar de westelijke Alpen in Frankrijk: minimaal 958 km (Ciucci et al., 2009).
- Van Saksen in Duitsland naar Nationaal Park Thy in Denemarken: minimaal 800 km (Andersen et al., 2015).
- Van het Dinarisch gebergte in Kroatië naar de oostelijke Alpen in Italië: 1.176 km (Ražen et al., 2016).
- Van de Lausitz in Duitsland naar Wit-Rusland: 1.550 km (Reinhardt & Kluth, 2016).
- Van Nationaal Park Abruzzo, Lazio and Molise naar Nationaal Park Majella in Italië: 422 km (Mancinelli & Ciucci, 2018).

Tijdens zowel dagelijkse bewegingen in het leefgebied als dispersiebewegingen moeten frequent (spoor)wegen worden overgestoken, afhankelijk van de afstand die wordt afgelegd en de gebieden die worden doorkruist. In Wisconsin (VS) passeerden wolven regelmatig een vierbaansweg (Kohn et al. 1999; 2009). Langs de weg was geen faunaraster geïnstalleerd. Het merendeel van de passages (81%) betrof wolven tijdens dispersiebewegingen. Van de 20 wolven die met een zender waren uitgerust, arriveerden er uiteindelijk 13 bij de snelweg; 12 van deze dieren passeerden de weg, sommigen zelfs meerdere keren. Wolf Naya, die op 18 december 2017 Nederland binnenkwam in Drenthe en twee weken later Nederland weer verliet richting België, legde gemiddeld een afstand van 14,1 km per dag af (Jansman et al., in prep.). Tijdens haar tocht door Nederland passeerde zij naar schatting 361 wegen, inclusief 30 rijkswegen, 68 provinciale wegen en 19 spoorwegen.
Wegen kunnen wolven ook aantrekken. Zo kunnen natuurlijk ingerichte wegbermen leefgebied of migratiecorridor zijn voor potentiële prooidieren. Ook kunnen karkassen van aangereden dieren wolven ertoe aanzetten om wegen op te zoeken tijdens foerageertochten (Grilo et al., 2015). Op de spoorlijn die Glacier National Park (Canada) kruist, vonden de meeste aanrijdingen met wolven (en coyotes) plaats nabij karkassen van door het treinverkeer aangereden hoefdieren (Wells, 1996). In dit verband bevelen Kohn et al. (2009) dan ook aan om karkassen van aangereden hoefdieren snel te verwijderen en minder aantrekkelijke grassoorten in bermen te gebruiken om de risico's op aanrijdingen met herbivoren te verkleinen en daarmee die op aanrijdingen met wolven.
In sommige gevallen bieden wegen en de naastgelegen bermen ook een aantrekkelijke corridor om zich (snel) tussen gebieden te bewegen. Zo stelden Dickie et al. (2017) in West-Canada vast dat wolven lineaire infrastructuur, inclusief wegen en spoorwegen, opzoeken tijdens foerageertochten. Daarlangs verplaatsen zij zich dan twee- tot driemaal sneller in vergelijking met bewegingen door natuurlijk bos. Ook legden ze bij gebruik van infrastructuur gemiddeld grotere afstanden af per dag. Het gebruik van wegen als corridor beperkt zich bij wolven echter vooral tot onverharde wegen en paden, verharde wegen met meer verkeer worden gemeden, vooral in perioden met hoge verkeersintensiteiten (Thurber et al., 1994; Gehring, 1995, in Kohn et al., 2009).
De ontwikkelingen in Duitsland bieden ons enig inzicht in wat Nederland kan verwachten bij een groeiende wolvenpopulatie. Begin jaren negentig van de vorige eeuw zijn de eerste meldingen gedaan van aangereden wolven (figuur 1). Het betrof in alle gevallen meldingen uit het oosten van Duitsland, niet ver van de Poolse dan wel Tsjechische grens (bron: https://data.dbb-wolf.de). In de periode 1995-2005 zijn geen aanrijdingen met wolven gemeld. Vanaf 2006 zijn er in Duitsland ieder jaar meldingen gedaan, waarbij het aantal aanvankelijk geleidelijk toenam om vanaf 2015 sterk te stijgen (figuur 1). De gemiddelde jaarlijkse toename van het aantal geregistreerde aanrijdingen was circa 6 dieren over de periode 2005-2020 (figuur 2). Over de periode 2010-2020 was dit circa 10 dieren. En de laatste vijf jaar (2015-2020) was de gemiddelde jaarlijkse toename circa 17 wolven. Aanrijdingen in het verkeer is hiermee de grootste doodsoorzaak (75%) van wolven in Duitsland (figuur 3). De Duitse wolvenpopulatie is in 2019/2020 geschat op 128 roedels, 35 paren en 10 solitaire dieren. Dit betekent dat er – met een gemiddelde roedelgrootte van vijf wolven (Fechter & Storch, 2014) – in dat jaar circa 710 wolven in Duitsland waren. In dat jaar zijn 100 aangereden wolven gemeld, dus circa 14% van de populatie.

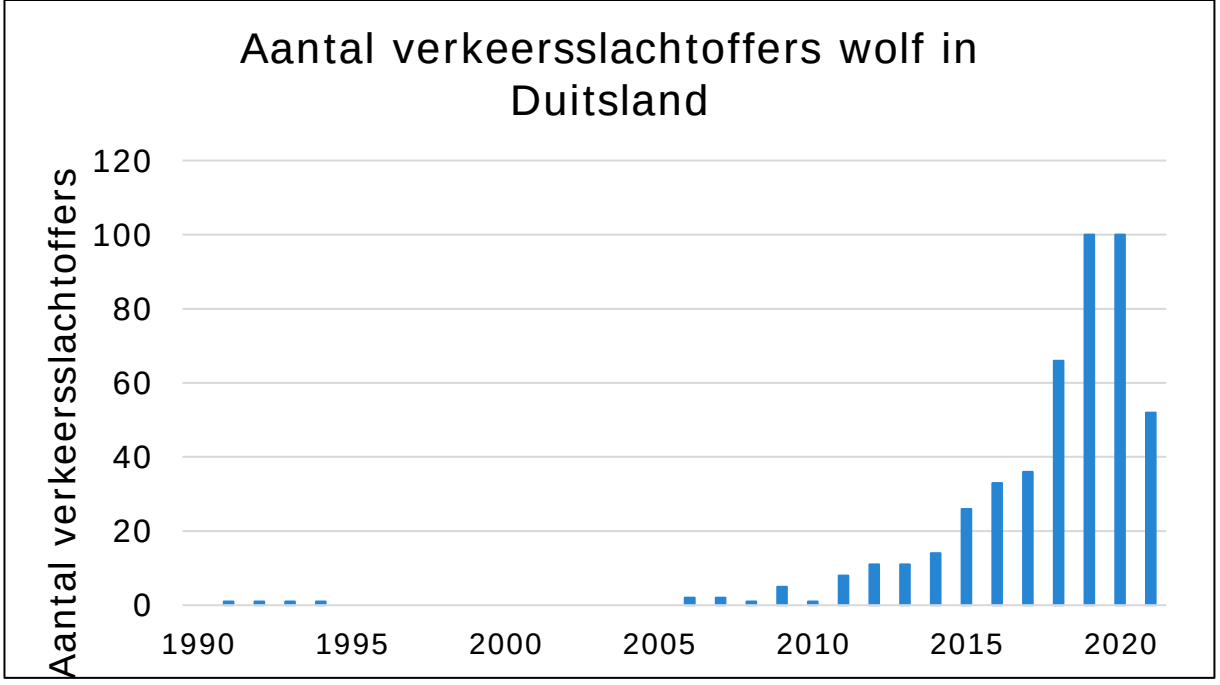

Figuur 1. Aantal gemelde verkeersslachtoffers van wolven in Duitsland in de periode 1990-2021 (stand t/m 15 juni 2021) (bron: https://data.dbb-wolf.de)

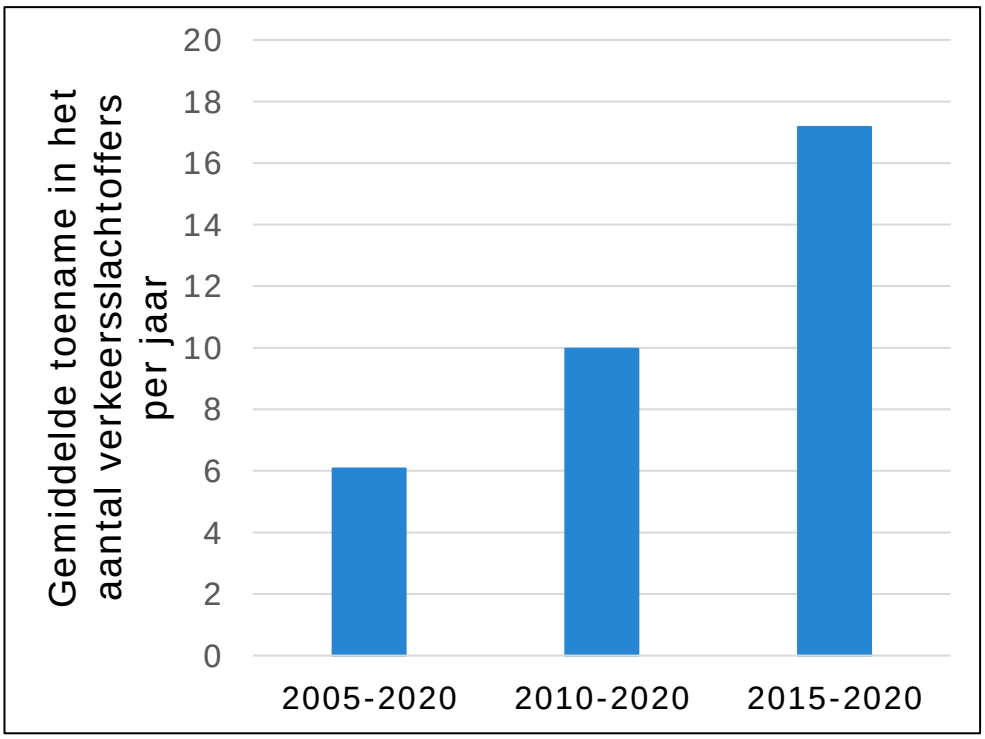

Figuur 2. Gemiddelde toename in het aantal verkeersslachtoffers van wolven per jaar in Duitsland over drie tijdsperioden. (bron: https://data.dbb-wolf.de)

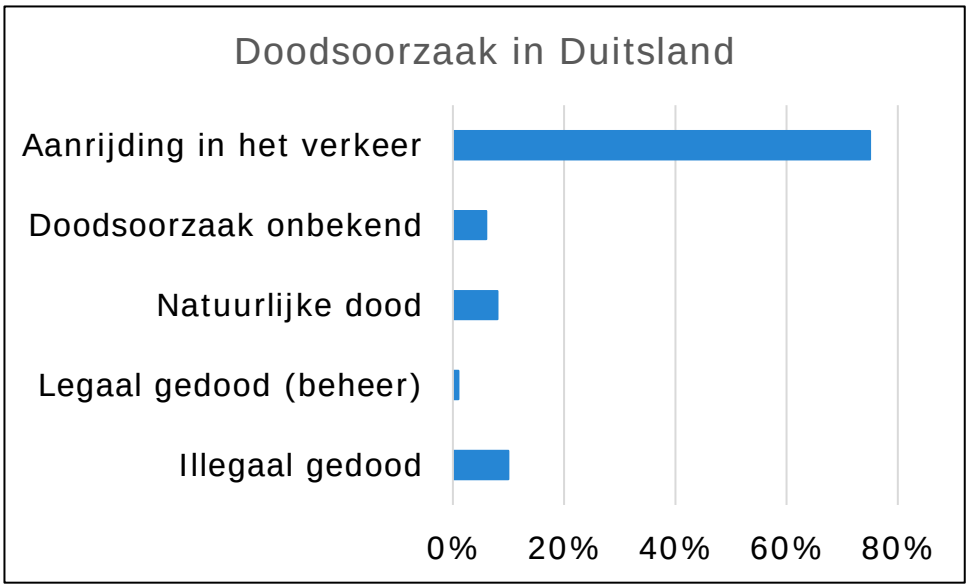

Figuur 3. Procentuele verdeling van het aantal dood gevonden wolven over de verschillende doodsoorzaken in Duitsland. (bron: https://data.dbb-wolf.de)

Hoewel in Nederland een toename van het aantal aanrijdingen dus te verwachten is met een groeiende populatie, zal het absolute aantal verkeersslachtoffers toch relatief beperkt blijven. Uitgaande van het meest positieve scenario wat betreft de draagkracht van Nederland voor wolven (circa 500 dieren; Potiek et al., 2012) en een met Duitsland vergelijkbaar percentage van de populatie dat verkeersslachtoffer wordt, zal het aantal aanrijdingen groeien naar 60-75 dieren per jaar. Vergelijken we dit aantal met bijvoorbeeld het aantal reeën dat jaarlijks als verkeersslachtoffer wordt geregistreerd – in 2016-2017 zijn gemiddeld ruim 6.300 reeën per jaar geregistreerd als slachtoffer (Van der Grift et al., 2019) – dan blijft het effect van aanrijdingen met wolven op de verkeersveiligheid dus relatief beperkt.
Hierbij komt dat in Nederland op veel plekken mitigerende maatregelen zijn genomen om aanrijdingen met fauna op verkeers- en spoorwegen te voorkomen (zie: www.mjpo.nl). Langs veel (spoor)wegen die leefgebieden van edelhert, wild zwijn en damhert doorkruisen, zijn hoge faunarasters geplaatst. Vaak in combinatie met de aanleg van faunapassages, zoals faunatunnels en natuurbruggen. De rasters moeten voorkomen dat de dieren de weg betreden en ze tegelijkertijd naar de faunapassages geleiden. Wolven kunnen profiteren van deze bestaande ‘groene infrastructuur’. Onderzoek heeft laten zien dat faunarasters langs verkeerswegen het aantal aanrijdingen kunnen beperken. Op de Trans-Canada Highway in Banff National Park zijn 17 wolven aangereden in de periode 1981-2002. Hiervan vond 82% plaats op de trajecten waar nog geen faunarasters waren geplaatst (Clevenger et al., 2002). Onderzoek heeft ook laten zien dat wolven zowel faunatunnels als natuurbruggen gebruiken (Clevenger, 1998; Clevenger & Waltho, 2000; Mysłajek et al., 2013; Mysłajek et al., 2020; Plaschke et al., 2021). Clevenger & Waltho (2000) stelden vast dat de mate van menselijke activiteit rond een faunatunnel en de openheid en lengte van een faunatunnel de beste voorspellers zijn van het gebruik van dergelijke faunapassages door wolven.
Wat ook gunstig is uit oogpunt van verkeersveiligheid is dat wolven de voorkeur geven aan leefgebieden met een (relatief) lage wegendichtheid (Mech, 1988; Fechter & Storch, 2014; Reinhardt et al., 2019), wolven die leven in door mensen gedomineerde landschappen overdag bossen selecteren om mensen te vermijden en bossen selecteren als kerngebied binnen hun leefgebied (Kusak et al., 2005; Mancinelli et al., 2018), en wolven wegen vermijden bij het kiezen van een plek om hun jongen te werpen (Sazatornil et al. 2016). Whittington et al. (2004) stelden vast dat wolven in Jasper National Park (Canada) wegen, spoorwegen en paden minder vaak oversteken dan op basis van random bewegingen kon worden verwacht. In hetzelfde gebied is ook aangetoond dat wolvenroedels gebieden met een relatief hoge dichtheid aan wegen en paden vermijden (Whittington et al. 2005). In Finland vermijden wolven gebieden op minder dan 250 m afstand van wegen liggen (Kaartinen et al., 2005). Dit betekent dat naar schatting circa 48% van het onderzochte gebied minder door wolven wordt gebruikt in vergelijking met een situatie zonder wegen. Ook

wegwerkzaamheden, zoals de verbreding van een weg, kan het ruimtegebruik van wolven beïnvloeden. In oost-Canada bleven wolven gemiddeld circa 300 m verder weg van de weg tijdens wegwerkzaamheden (Lesmerises et al., 2013). Ander onderzoek laat echter zien dat wolven ook in gebieden met een hoge wegendichtheid kunnen bewonen, mits dit grenst aan geschikt leefgebied met weinig wegen (Mech, 1989).
Wolven kunnen ook indirect de verkeersveiligheid beïnvloeden. Ze kunnen dichtheden van grote herbivoren reduceren (Ripple & Beschta, 2012), waardoor de kans op aanrijdingen met deze hoefdieren afneemt (Mech, 2017). Anderzijds verandert het habitatgebruik van hoefdieren in de aanwezigheid van wolven, zoals blijkt uit veranderingen in vegetatie als gevolg van veranderingen in graasdruk (Smith & Ferguson, 2012; White et al., 2012; Ditmer et al., 2018). Dit kan, in potentie, leiden tot het frequenter oversteken van wegen door hoefdieren, maar hier zijn nog geen aanwijzingen voor gevonden.
Arie Trouwborst geeft aan dat in vastgesteld leefgebied het bevoegd gezag in het maatregelenpakket ook aan verkeersrisico's aandacht moet besteden. Indien verkeer een significante negatieve weerslag heeft op de soort geldt vanuit Habitatrichtlijn artikel 12, lid 4 zelfs een specifieke verplichting om in te grijpen. Dit resulteerde bijvoorbeeld in 2014 dat een Nederlandse rechter bepaalde dat de overheid verkeersknelpunten in het leefgebied van de otter moest mitigeren.

Aanbevelingen

- Het op nationale schaal systematisch registreren van aanrijdingen met wolven en hoefdieren op verkeerswegen en spoorwegen.
- Het op nationale schaal systematisch registreren van verdrinkingen van wolven en hoefdieren in kanalen en andere waterwegen.
- Onderzoeken wat de effecten zijn van de aanwezigheid van wolven in Nederland op het gedrag en habitatgebruik van hoefdieren.
- Onderzoeken wat de effecten zijn van de aanwezigheid van wolven in Nederland op de frequentie waarmee hoefdieren (spoor)wegen passeren en het aantal aanrijdingen met hoefdieren op deze infrastructuur.
- Onderzoeken in welke mate bestaande faunarasters langs verkeerswegen wolven weren en welke aanpassingen de functionaliteit kunnen vergroten.
- Onderzoeken in welke mate wolven faunapassages accepteren en gebruiken en of dit gebruik dat van prooidieren beïnvloedt.

Recreatie:
Het effect van wolven op recreatie kan aantrekkend zijn (ecotoerisme) of vermijdend (angst voor de wolf). Het motivaction onderzoek in opdracht van het ministerie van LNV (LNV 2021) geeft aan dat 59% van de Nederlanders in natuurgebieden zouden gaan recreëren waar wolven voorkomen, en dat 23% dat niet zou doen. Daarnaast kan door (een verhoogde kans op) interactie het risico op gewenning van wolven aan mensen toenemen, en zodoende ook het risico op een conflict (zie H6.2)

Ilka Reinhardt geeft aan dat er in Duitsland in de media vaak gematigde artikelen verschijnen die de angst voor de wolf accentueren. In de praktijk is haar ervaring dat in gebieden met wolven eerder meer recreatie komt, dan dat mensen wegblijven. De wolf is dan eerder een publiekstrekker. Daarnaast geeft ze aan dat er ook projecten zijn waarbij ondernemers de wolf gebruiken als attractie of keurmerk. Als voorbeeld verwijst ze naar het Project Live Wolf Alps [https://www.lifewolfalps.eu/en/ wat zich richt op co-existentie met de wolf, waaronder het conflict arm samenleven tussen vee en wolven. Er wordt onder andere lokaal voedsel geproduceerd met het logo van de wolf er op. Iets vergelijkbaars is in Nederland vooral bekend van zuivelproducten en weidevogelbescherming.

In Noord-Amerika is wel enige ervaring met inkomsten van ecotoerisme en tevens de relatie bezoekers en wolven, vooral in Yellowstone National Park, waar wolven relatief eenvoudig te zien zijn en dus een echter publiekstrekker vormen. Varley et al, 2020 melden dat wolven jaarrond het ecotoerisme in NP Yellowstone hebben verhoogd met significante meerwaarde voor de lokale economie. De jaarlijkse economische impact van de herintroductie van de wolf werd in 2005 geschat op 35,5 miljoen dollar. Er werden dat jaar zo'n 2.8 miljoen toeristen geteld. In 2017 was dat al

opgelopen naar ruim 4.1 miljoen bezoekers met een jaarlijkse economische meerwaarde van ca 65,5 miljoen dollar. Behalve het observeren van wolven konden de beheerders ook veel educatie over wolven geven op de bekende uitzichtpunten, wat het draagvlak voor wolven ten goede kwam. Negatieve effecten van het wolventoerisme was er ook doordat wolven soms grote stukken moesten omlopen om een weg over te steken omdat toeristen de wolven soms volgden vanaf de weg. Ook werden ten minste 35 wolven in het park doodgereden. Daarnaast werden in incidentele gevallen gehabitueerde wolven vastgesteld, vrijwel zeker als gevolg van het voeren door mensen.
Smith et al 2020c geven aan dat Yellowstone National Park speciaal wolf management kent wat zich richt op 1: het beschermen van holen en rendez-vous sites tegen menselijke verstoring (eventueel middels tijdelijke afsluiting van regio's of paden voor publiek, met een buffer van ca 1 km rondom nestholen tot eind juni), 2: voorkomen van het habitueren van wolven, oa middels een strikt verbod tot het voeren van wilde dieren, 3: het voorlichten van bezoekers om veilig wilde dieren waaronder wolven te kunnen observeren en 4: het reguleren van menselijke observatie zodat wolven niet verstoord worden en hun gedrag dus niet kan resulteren in mindere schuwheid. Op hoofdlijnen betekent dit dat men mensen en wolven goed gescheiden probeert te houden. Publiek heeft ten alle tijden een afstand van 100 yards (ca 91 meter) te houden tot wolven, ook als het dier uit zichzelf dichterbij komt.

Nederland
Vooralsnog is er geen indicatie dat er in Nederland opvallende ontwikkelingen zijn met betrekking tot wolven en recreatie, en ook niet worden voorzien. In navolging van de ontwikkelingen in Duitsland is het niet uitgesloten dat er situaties gaan voorkomen waarin recreanten een wolf van nabij waarnemen. Ook kan een wolf een hond, eventueel met de eigenaar nabij, benaderen vanuit nieuwsgierigheid of agressie. Omgekeerd bestaat er het risico voor wolven dat ze paren met een hond, wat resulteert in hybridisatie (zie H5.3)

ZV & WIN *vragen naar status wolf recreatie (vermijden of aantrekken); lijkt mij nu marginaal met zeer klein groepje mensen wat uit angst niet meer alles durft, versus een klein groepje extreme recreanten die mogelijk zelfs verstorend te werk gaat in de hoop op een waarneming of foto. Zie ook Bommel ea 2020*

Referenties

Blanco, J.C. & Y. Cortes 2007. Dispersal patterns, social structure and mortality of wolves living in agricultural habitats in Spain. Journal of Zoology 273: 114-124.
Blanco, J.C., Y. Cortes & E. Virgos 2005. Wolf response to two kinds of barriers in an agricultural habitat in Spain. Can. J. Zool. 83: 312–323.
Ciucci, P., W. Reggioni, L. Maiorano & L. Boitani 2009. Long-distance dispersal of a rescued wolf from the Northern Apennines to the Western Alps. Journal of Wildlife Management 73(8): 1300-1306.
Clevenger, A.P. 1998. Permeability of the Trans-Canada Highway to wildlife in Banff National Park: the importance of crossing structures and factors influencing their effectiveness. In: G.L. Evink, P. Garrett, D. Zeigler & J. Berry (eds.) Proceedings of the International Conference on Wildlife Ecology and Transportation: 109-111. FL-ER-69-98. Florida Department of Transportation, Tallahassee, USA.
Clevenger, A.P. & N. Waltho. 2000. Factors influencing the effectiveness of wildlife underpasses in Banff National Park, Alberta, Canada. Conservation Biology 14(1): 47-56.
Clevenger, A.P., B. Chruszcz, K. Gunson and J. Wierzchowski. 2002. Roads and wildlife in the Canadian Rocky Mountain Parks - Movements, mortality and mitigation. Final report to Parks Canada. Banff, Alberta, Canada.
Dickie, M., R. Serrouya, R.S. McNay & S. Boutin. 2017. Faster and farther: wolf movement on linear features and implications for hunting behaviour. Journal of Applied Ecology 54: 253–2. doi: 10.1111/1365-2664.12732
Ditmer, M.A., J.R. Fieberg, R.A. Moen, S.K. Windels, S.P. Stapleton & T.R. Harris. 2018. Moose movement rates are altered by wolf presence in two ecosystems. Ecology and Evolution 2018; 8: 9017–9033. DOI: 10.1002/ece3.4402.

Fechter, D. & L. Storch 2014. How many wolves (Canis lupus) fit into Germany? The role of assumptions in predictive rule-based habitat models for habitat generalists. PLoS ONE 9(7): e101798.https://doi.org/10.1371/journal.pone.0101798
Fritts, S.H., R.O. Stephenson, R.D. Hayes & L. Boitani. 2003. Wolves and humans. In: L.D. Mech & L. Boitani (eds.) Wolves: Behavior, Ecology, and Conservation: 289–316. University of Chicago Press, Chicago, USA.
Gehring, T.M. 1995. Winter wolf movements in northwestern Wisconsin and east-central Minnesota: a quantitative approach. MS Thesis, University of Wisconsin, Stevens Point, USA.
Grilo, C., D.J. Smith & N. Klar. 2015. Carnivores: Struggling for survival in roaded landscapes. In: R. van der Ree, D.J. Smith & C. Grilo (eds.). Handbook of Road Ecology, First Edition: 300-312. John Wiley & Sons, Ltd., West Sussex, UK.
Kaartinen, S., I. Kojola & A. Colpaert. 2005. Finnish wolves avoid roads and settlements. Ann. Zool. Fennici 42: 523-532.
Kohn, B., Frair, J., Unger, D., Gehring, T., Shelley, D., Anderson, E., and Keenlance, P. 1999. Impacts of a highway expansion project on wolves in northwestern Wisconsin. In Proceedings of the Third International Conference on Wildlife Ecology and Transportation (FL-ER-73-99), Missoula, Montana, 13–16 September 1999. Edited by G. Evink, D. Zeigler, and P. Garrett. Florida Department of Transportation, Tallahassee. pp. 53–65.
Kohn, B.E., E.M. Anderson & R.P. Thiel. 2009. Wolves, roads, and highway Development. In: A.P. Wydeven et al. (eds.) Recovery of gray wolves in the Great Lakes Region of the United States: 217-232. DOI: 10.1007/978-0-387-85952-1_14.
Kusak, J., Skrbinšek, A.M., and Huber, D. 2005. Home ranges, movements, and activity of wolves (Canis lupus) in the Dalmatian part of Dinarids, Croatia. Eur. J. Wildl. Res. 51(4): 254–262. doi:10.1007/s10344-005-0111-2.
Lesmerises, F., C. Dussault & M.-H. St-Laurent. 2013. Major roadwork impacts the space use behaviour of gray wolf. Landscape and Urban Planning 112: 18–25.
Mancinelli, S., L. Boitani & P. Ciucci 2018. Determinants of home range size and space use patterns in a protected wolf (Canis lupus) population in the central Apennines, Italy. Can. J. Zool. 96: 828–838.
Mancinelli, S., & P. Ciucci 2018. Beyond home: Preliminary data on wolf extraterritorial forays and dispersal in Central Italy. Mammalian Biology 93: 51–55.
Mech, L.D., Fritts, S.H., Radde, G., Paul, W.J., 1988. Wolf distribution in Minnesota relative to road density. Wildl. Soc. Bull. 16, 85–88.
Mech, L.D. 1989. Wolf population survival in an area of high road density. American Midland Naturalist 121: 387–389.
Mech, L.D. 2017. Where can wolves live and how can we live with them? Biological Conservation 210: 310–317.
Merrill, S.B. 2000. Details of Extensive Movements by Minnesota Wolves (Canis Lupus). The American Midland Naturalist 144 (2): 428-433.
Mysłajek, R., S. Nowak & E.A. van der Grift. 2013. Wolven in Polen. Vakblad Natuur Bos Landschap 10 (10): 29-31.
Mysłajek, R.W., E. Olkowska, M. Wronka-Tomulewicz & S. Nowak. 2020. Mammal use of wildlife crossing structures along a new motorway in an area recently recolonized by wolves. European Journal of Wildlife Research 66:79. https://doi.org/10.1007/s10344-020-01412-y.
Plaschke, M., M. Bhardwaj, H.J. König, E. Wenz, K. Dobiáš & A.T. Ford. 2021. Green bridges in a re-colonizing landscape: Wolves (Canis lupus) in Brandenburg, Germany. Conservation Science and Practice. 2021; e00364. https://doi.org/10.1111/csp2.364.
Ražen, N., Brugnoli, A., Castagna, C. et al. 2016. Long-distance dispersal connects Dinaric-Balkan and Alpine grey wolf (Canis lupus) populations. Eur J Wildl Res 62(1): 137-142. https://doi.org/10.1007/s10344-015-0971-
Reinhardt, I. & G. Kluth 2016. Abwanderungs- und Raumnutzungsverhalteen von Wólfen (Canis lupus) in Deutschland. Natur und Landschaft 91(6): 262-271.
Reinhardt, I.,Kluth, G. 2011. Pilotstudie zur Abwanderung und zur Ausbreitung von Wölfen in Deutschland [Pilot study on the dispersal and expansion of wolves in Germany]. Unpublished Final Report, F+E Vorhaben (FKZ 806 86 080). LUPUS. https://www.bfn.de/0304_wolf-woelfe-telemetrie-pdm.html. Accessed////
Ripple, W.J. & R.L. Beschta. 2012. Large predators limit herbivore densities in northern forest ecosystems. European Journal of Wildlife Research 58: 733–742.

Sazatornil, V., Rodriguez, A., Klaczek, M., Ahmadi, M., Alvares, F., Arthur, S., et al., 2016. The role of human-related risk in breeding site selection by wolves. Biological Conservation 201: 103–110. http://dx.doi.org/10.1016/j.biocon.2016.06.022.
Smith, D.W. & G. Ferguson. 2012. Decade of the wolf – Returning the wild to Yellowstone. Revised and updated version. Lyons Press, Guilford, USA.
Thurber, J.A., R.O Peterson, T.D. Drummer & S.A. Thomasma. 1994. Gray wolf response to refuge boundaries and roads in Alaska. Wildlife Society Bulletin 22: 61–68.
Wells, P . 1996. Wildlife mortality on the Canadian Pacific Railway between Field and Revelstoke, British Columbia. Unpublished report.
Whittington, J., C. Cassady St. Clair & G. Mercer. 2004. Path tortuosity and the permeability of roads and trails to wolf movement. Ecology and Society 9(1): 4. [online] URL: http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss1/art4
Whittington, J., C. Cassady St. Clair & G. Mercer. 2005. Spatial responses of wolves to roads and trails in mountain valleys. Ecological Applications 15(2): 543–553.
White, P.J., K.M. Profitt & T.O. Lemke. 2012. Changes in elk distribution and group sizes after wolf restoration. American Midland Naturalist 167: 174-187.
Wydeven, A.P., D.J. Mladenoff, T.A. Sickley, B.E. Kohn, R.P. Thiel & J.L. Hansen. 2001. Road density as a factor in habitat selection by wolves and other carnivores in the Great Lakes region. Endangered Species Update 18: 110–114.

Varley N., R. McIntyre & J. Halfpenny 2020: The Wolf Watchers. In: Smith et al, 2020.
Smith, D.W., D.R. Stahler & D.R. MacNulty (Editor) 2020: Yellowstone Wolves Science and Discovery in the World's First National Park. University of Chicago Press
Smith, D.W., D.R. Stahler, R. McIntyre, E.E. Stahler & K. A. Cassidy 2020c: Wolves and Humans in Yellowstone. In: Smith et al, 2020.

7. Beleid, schade, monitoring en beheer

1. Wat is het beleid van andere landen als het gaat om het toestaan van derogaties (bijvoorbeeld voor afschot van wolf)?

Er zijn twee belangrijke redenen voor verlenen van derogaties op de beschermde status van individuen: 1. omwille van risicovol ongewenst gedrag naar mensen toe bij brutale wolven, of 2. het veroorzaken van significante economische schade. In het eerste geval vormt de menselijke veiligheid de prioriteit, in het tweede geval is de derogatie bedoeld om ernstige economische schade die niet op een andere manier kan vermeden worden te beperken. In het eerste geval is er grotendeels overeenstemming qua beleid tussen staten. In het tweede geval zijn er grote verschillen tussen EU lidstaten, die echter momenteel juridisch afgetoetst worden in de respectievelijke landen. Deze worden deels besproken in Boerema et al, 2021.
Het verschil tussen de twee redenen is van fundamenteel belang, omdat de achterliggende habituatie en conditionering zeer sterk verschillen.

Uitwerking

De grijze wolf is een beschermde soort, en opzettelijke verstoring die een negatief effect heeft op de plaatselijke populatie (zie Boerema ea 2021 voor de concrete betekenis hiervan) is in principe verboden. Onder dwingende omstandigheden, echter, kan hiervan een wettelijke afwijking toegestaan worden, waarvan eliminatie (doden via afschot of vangen + euthanaseren) de meest extreme vorm is. De modaliteiten van deze derogaties zijn vastgelegd in artikel 16.1 van de Habitatrichtlijn en gelden dus voor alle EU-lidstaten, en worden verder besproken in Boerema ea 2021. Samenvattend kan men stellen dat derogaties enkel toegelaten zijn wanneer ze de gunstige staat van instandhouding niet in gevaar brengen, en wanneer andere opties uitgeput zijn of niet haalbaar zijn. De concrete invulling hiervan wordt echter aan de lidstaten zelf gelaten, en wordt aldus zeer verschillend geïnterpreteerd.

De Europese wetgeving laat in alle landen in principe derogaties toe op basis van éénzelfde reeks van grondbeginselen. Een van de redenen voor een derogatie is het voorkomen van “significante economische schade”, waarbij deze term momenteel vrij is voor interpretatie door de lidstaten, hetgeen ook leidt tot sterk verschillend beleid ten opzichte van deze derogaties. Frankrijk springt hier zeer liberaal mee om, en verleende sinds 1 januari 2018 8287 derogaties (http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/bilan-du-protocole-d-intervention-sur-la-a14246.html, toestand 8/7/21), terwijl Duitsland hier zeer spaarzaam mee omspringt, met in diezelfde periode een totaal van 14 derogaties. We geven hier een samenvatting van het beleid in de populaties die een invloed hebben op Nederland (Centraa-Europese en Alpiene populaties), deels gebaseerd op Boisseaux et al. (2019). In landen die derogaties op basis van economische schade verleend worden is de vereiste dat andere middelen om schade te voorkomen uitgeput zijn, waarbij doden als laatste oplossing kan ingezet worden. In de praktijk lijkt dit een eerder rekbaar begrip, met ook weer sterke interpretatieverschillen tussen lidstaten. Merk bijvoorbeeld op dat de criteria voor afdoende veebescherming sterk verschillen tussen landen. Bv daar waar een elektrisch raster van 80 cm hoogte met >3000 V voldoet in Frankrijk om als wolfwerend beschouwd te worden, is dit in Vlaanderen 120 cm met >4500 V (Everaert et al. 2018), in Neder-Saksen is dit 90 cm met >4500 V. Prior controle op de goede uitvoering van veebeschermingsmaatregelen gebeurt in de praktijk amper, terwijl a posteriori controle geen garantie biedt dat voor geëlektrificeerde rasters de stroom werkelijk actief was en de spanningsverliezen beperkt waren zodat de spanning nog steeds voldeed aan de criteria. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de criteria voor afdoende veebescherming sterk verschillen tussen landen. Bv daar waar een elektrisch raster van 80 cm met >3000 V voldoet in Frankrijk om als wolfwerend beschouwd te worden (https://www.meurthe-et-

moselle.gouv.fr/content/download/18685/130576/file/Formulaire%20demande%20Tir%20defense%20renforcee.pdf), is dit in Vlaanderen 120 cm met >4500 V (Everaert et al. 2018), in Neder-Saksen 90 cm met >4500 V. Prior controle op de goede uitvoering van veebeschermingsmaatregelen is in de praktijk echter moeilijk, terwijl a posteriori controle geen garantie biedt dat voor geëlektrificeerde rasters de stroom werkelijk actief was en de spanningsverliezen beperkt waren zodat de spanning nog steeds voldeed aan de criteria.

Frankrijk

In Frankrijk is grootschalige seizoensbegrazing met schaapskuddes van honderden tot duizenden stuks een veelvoorkomende praktijk, die een belangrijke economische en socioculture rol heeft. Vanuit dat oogpunt is het conflict tussen wolf en mens vaak zeer uitgesproken, omdat de kern van de schapenhouderij in de berggebieden ligt, waar ook de aanwezigheid van wolven het hoogste is. Daarnaast is begrazing ook regionaal belangrijk voor natuurdoelstellingen. Frankrijk gaat uit van artikel 16.1 van de HR, onder de volgende voorwaarden om derogaties op de beschermde status toe te laten (Duchamp et al. 2017, PNA 2018):

1. De derogatie mag geen afbreuk doen aan de gunstige staat van instandhouding van de wolf
2. De derogatie moet gedefinieerd zijn binnen een voorafgaand vastgelegd kader, *in casu* het vermijden van belangrijke schade aan veeteelt
3. Er mag geen andere bevredigende oplossing zijn om de schade te voorkomen

Derogaties worden verleend door departementale prefecten. De voorwaarden onder welke een wolf mag worden geëlimineerd zijn bepaald in twee interministeriële arresten, die enerzijds de voorwaarden en beperkingen bepalen waaronder een departementale prefect een derogatie kan verlenen, en anderzijds een plafond zetten op het aantal dieren dat geëlimineerd mag worden gedurende een bepaalde periode. Het plafond wordt gedefinieerd op basis van de verwachte jaarlijkse aangroei van de populatie en de natuurlijke verwachte sterfte. Gezien de natuurlijke jaarlijkse sterfte onder adulte dieren aldaar wordt geschat op 22%, en een afname van de populatie verwacht wordt bij een sterfte van 34%, vertaalt dit zich in een toelaatbaar afschot van maximaal 10% van de populatie per jaar (Duchamp et al. 2017). Onder die omstandigheden schat men de kans in dat de populatie afneemt op 40%. Sinds 2019 wordt echter een jaarlijks afschot van 20% van de populatie toegelaten. Het afschot in Frankrijk wordt opgedeeld in twee grote types: enerzijds reactief afschot na bevestigde schade aan vee (zgn “tirs de défense”), en preventief afschot in zones waar veel schade voorkomt en wanneer het maximale plafond nog niet gehaald is (zgn “tirs de prélèvement”). De eerste zijn vooral gericht op predatie tijdens de periode van maximale begrazingsintensiteit, de tweede zijn zo goed als uitsluitend gericht op predatie in het najaar, en vormen een minderheid van het gerealiseerde afschot. Daarnaast zijn er ook verjagingsschoten met niet-lethale munitie, die geen specifieke derogatie vereisen. Onder geen voorwendsel mag een wolf gelokt worden. Voor het echte afschot is telkens een prefectorale derogatie vereist. Frankrijk is ingedeeld in zones waarin wolven gevestigd zijn en waar in principe het vee afdoende beschermd moet zijn (combinaties van kuddebewakingshonden, elektrische rasters, nachtrasters, herder op het terrein, …) vooraleer afschot mogelijk is, en zones waar wolven nog niet gevestigd zijn en er geen verplichting is tot bescherming. Daarnaast kan er in beide zones geoordeeld worden dat veebescherming simpelweg niet haalbaar is.
Frankrijk heeft op een totale geschatte populatie van 99 roedels plus 15 gevestigde territoria (totale schatting: 577 wolven, status 2020; https://www.loupfrance.fr/suivi-du-loup/situation-du-loup-en-france/) in 2020 een totaal van 2412 derogaties verleend voor afschot, waarvan 9 voor preventief afschot. Daarmee is in 2020 een totaal afschot gerealiseerd van 105 wolven op een plafond gesteld op 110 wolven (DREAL Rhône-Alpes 2021). In 2019 lag dit afschot op 99 gerealiseerde (plafond 100), in 2018 was dit 51/51. Naast het legale afschot is de geschatte sterfte door stroperij van dezelfde grootte-orde (Mathieu 2021).

Zwitserland

In Zwitserland (dat niet gebonden is aan de HR maar enkel aan de Conventie van Bern) (Boisseaux et al. 2019, https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/271785.pdf) wordt afschot toegelaten onder strikte voorwaarden om schaapskuddes te beschermen. Zwitserland kende in 2019 circa 8 roedels en 26 gevestigde individuen voor een totaal van een geschatte grootte van 78 wolven (OFEV 2020
https://www.uvek.admin.ch/dam/uvek/fr/dokumente/dasuvek/abstimmungen/faktenblatt-jagdgesetz-

wolf.pdf.download.pdf/faktenblatt-jagdgesetz-wolf.pdf). Sinds de terugkeer in 1995 waren tot eind 2019 in totaal 23 wolven opzettelijk gedood, bevestigde stroperij inbegrepen.

Italie

Het Noord-Italiaanse deel van de Alpiene wolvenpopulatie telt circa 33 roedels verdeeld over ongeveer 200 wolven. Er wordt geen afschot toegelaten, maar stroperij komt er frequent voor en draagt samen met verkeer bij tot een jaarlijkse mortaliteit van bijna 20% van de populatie (Boisseaux et al. 2019).

Duitsland

In Duitsland wordt afschot uitzonderlijk toegelaten teneinde “significante economische schade” te voorkomen. De interpretatie van die bewoording is echter bron van juridisch getouwtrek tussen de federale overheid en de deelstaten. De verschillende deelstaten interpreteren de huidige volgens hen te strikte federale richtlijn zelf weer verschillend, vooral met betrekking tot de definitie van afdoende wolfwerende maatregelen of de controle hierop (Ilka Reinhardt, pers. Med). Anders dan in Frankrijk is het afschot beperkt tot het specifieke individu dat geïdentificeerd is als veroorzaker van de schade (via genetische monitoring). Indien het specifieke individu niet bekend is, is de derogatie beperkt tot een specifieke roedel en mag de verdelging doorgaan zo lang de schade voorkomt, tenminste tot het einde van de derogatieperiode.

In Duitsland is in een aantal gevallen ontheffing verleend voor het afschieten van een wolf die ongewenst gedrag vertoonde richting mensen, of vanuit ondragelijk leiden cq niet zelfstandig in het wild kunnen overleven. Aanleidingen waren ziekte of een aandoening zoals blindheid (1x) en extreme habituatie in combinatie met ongewenst gedrag (2x) (Reinhardt et al 2020). Aanvullend zijn afschotvergunningen afgegeven voor wolven die herhaaldelijk goed beschermd vee aanvielen, met name recent in Neder-Saksen (cuxhaven, xx).

Tot nu toe werden 14 derogaties verleend, waarvan 12 in Neder-Saksen (4 geschoten wolven), 1 in Brandenburg (0 geschoten wolven) en 1 in Schleswig-Holstein (0 geschoten wolven).

Reinhardt et al (2020) geven aan dat elke casus op zich staat, dat gedegen onderzoek noodzakelijk is om de casus goed te kunnen beoordelen en preventieve maatregelen te treffen, dat afschot de laatste maatregel is, dat het vaak niet duidelijk is welke wolf de veroorzaker is van de problemen en dat het dus niet eenvoudig is de juiste wolf te schieten, en dat afschotontheffingen alleen voor een specifiek gebied en periode moeten worden afgegeven. Gedegen communicatie is van belang vanwege de grote gevoeligheid rondom beheerafschot en het wordt dan ook aangeraden het afschot door professionals te laten doen en hun identiteit niet openbaar te maken.

Polen

In Polen komen drie populaties van wolven voor, die een beperkte bescherming kennen krachtens de HR als Bijlage V-soort: ten westen van de Vistula is er de centraal-Europese populatie, in het noorden is er de Baltische populatie en in het O de Karpatenpopulatie. Desondanks deze lichtere bescherming die in principe actief beheer van populaties toelaat worden derogaties over het hele territorium voornamelijk verleend voor niet-economische redenen, om probleemwolven uit te schakelen en/of om bevestigde hybriden uit te schakelen. Tussen 2016 en 2018 werden zo derogaties verleend voor afschot van 36 individuen, waarvan er 12 werden uitgeschakeld (Boisseaux et al. 2019).

Oostenrijk

In Oostenrijk is afschot van wolven niet toegelaten, maar afschrikken van wolven is sinds 2018 wel toegelaten met niet-lethale munitie (rubberen kogels).

België

In Vlaanderen stelt het “Interventieprotocol probleemsituaties wolven” dat verdelging mogelijk is bij herhaaldelijke aanvallen op goed beschermd (specificeren?) vee, indien andere maatregelen niet het gewenste effect ressorteren. In Wallonië voorziet het wolvenplan 2020-2025 (Schockert et al. 2020) enkel in afschot voor redenen van menselijke veiligheid.

Denemarken

Denemarken hanteert nagenoeg identieke criteria als Vlaanderen en Duitsland, en laat momenteel enkel afschot toe van specifieke probleemwolven (omwille van excessieve economische schade of

gedrag naar mensen toe), waarbij tot nu toe geen derogaties werden verleend (https://mst.dk/natur-vand/natur/artsleksikon/pattedyr/ulv/regler-for-regulering-af-ulv/)

Tsjechië
In Tsjechië voorziet de wet op bescherming van natuur en landschap ("Zákon o ochraně přírody a krajiny", decreet 395/1992 Coll.) niet in de mogelijkheid tot afschot van wolven om economische redenen of andere vormen van controle van de populatie. Dit werd in 2019 nogmaals bevestigd door een uitspraak van een Tsjechische rechter.

Tolerace Hunting: draagvlak verhogen en illegaal doden tegengaan? Hier of bij volgend hoofdstuk?

Ref's
https://www.meurthe-et-moselle.gouv.fr/content/download/18685/130576/file/Formulaire%20demande%20Tir%20defense%20renforcee.pdf
http://www.saone-et-loire.gouv.fr/tirs-d-effarouchement-et-de-defense-simple-a12954.html
Zones de colonisation https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000020782151/ en https://www.loupfrance.fr/wp-content/uploads/Arr%C3%AAt%C3%A9-du-21-septembre-2018-modifiant-l%E2%80%99arr%C3%AAt%C3%A9-du-19-f%C3%A9vrier-2018-fixant-les-conditions-et-limites-dans-lesquelles-des-d%C3%A9rogations-aux-interdiction.pdf

2. Welke ervaringen zijn er met betrekking tot afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag van de wolvenroedel?

Er is momenteel geen onderzoek dat een causaal verband kan aantonen tussen legaal afschot van wolven zoals voorzien binnen de wettelijke marges van de Habitatrichtlijn (i.e., zonder de staat van instandhouding te verslechteren) en vermindering predatie op vee. De onderzoeken die gebeurd zijn en die een positief effect weergeven, zijn correlatief en kunnen geen onderscheid maken tussen het effect van afschot zelf en het effect van de daarmee gepaard gaande verhoogde menselijke aanwezigheid in gebieden met veel schade. Afschot van wolven ging in iets meer dan de helft van de studies gepaard met een (lokale) vermindering van schade, en in de andere studies tot geen verschil of net meer schade. Wanneer afschot zeer intensief is, groter dan via reproductie kan gecompenseerd worden, neemt de schade weliswaar af maar louter als gevolg van een kleinere populatiegrootte wolven. Dit valt echter niet binnen de krijtlijnen van de mogelijkheden die de Habitatrichtlijn biedt. Afhankelijk van welk individu uitgeschakeld wordt en de periode van het jaar waarop dit plaatsvindt kan dit een klein tot zeer groot effect hebben op een roedel, en op het gedrag van de leden van de roedel. Omdat afschot vaak aselectief is op niveau van het individu, is de kans groot dat het tot ongewenste vergroting van de schade leidt.
De mogelijkheid bieden tot legaal afschot via derogaties is vaak ook bedoeld om het draagvlak voor wolven te vergroten in conflictsituaties en aldus onrechtstreeks ook stroperij te verminderen. Onderzoek wijst echter uit dat daar waar afschot toegelaten wordt, stroperij op wolven eerder toeneemt dan afneemt.

Uitwerking

Een van de grootste oorzaken voor conflicten tussen mens en wolf is het doden van vee door wolven. Dit risico op conflict neemt toe als het leefgebied van wolven overlapt met veehouderij . Actief beheer van wolven gebeurt vaak met als doel schade aan landbouw te verminderen, maar als men in de literatuur het eens is over één zaak wat betreft wolvenbeheer, dan is het dat er over de effectiviteit en

causaliteit van beheer en beschermingsmaatregelen weinig harde conclusies kunnen genomen worden (van Eeden et al. 2018)
Uiteraard is er een positief verband tussen het aantal wolven en de predatiedruk op vee (Kompaniyets & Evans 2017): hoe minder wolven er zijn, hoe minder predatie er kan zijn. Derogaties onder de HR hebben echter niet als doel om de wolvenpopulatie te reduceren ten koste van een gunstige staat van instandhouding, maar om predatie op vee te beperken. Beleid en beheer van populaties van grote carnivoren met betrekking tot predatie op vee is amper wetenschappelijk onderbouwd door causale verbanden, wat deels een gevolg is van een gebrek aan wetenschappelijke standaarden bij experimentele evaluaties van dit type van onderzoek, die ten dele voortkomen uit de moeilijkheid om zulke grootschalige gecontroleerde experimenten op te zetten (van Eeden et al. 2018). Er zijn geen studies waar een maatregel (afschot) kan vergeleken worden met een controlebehandeling (geen afschot maar zelfde graad van verstoring) onder gecontroleerde omstandigheden die externe neveneffecten uitsluiten, laat staan dat men in staat is de effectgrootte van een maatregel betrouwbaar in te schatten (bv. Hoeveel procent minder predatie op vee is er?) teneinde te weten of de inspanning in verhouding staat tot het effect. Essentieel hierbij is statistische herhaling (Treves et al. 2019), waardoor het mogelijk wordt om variatie in resultaten binnen een groep (meerdere onafhankelijke gebieden met afschot dan wel meerdere gebieden zonder afschot) te vergelijken met de variatie tussen groepen.
Uit twaalf studies die pogen een effect te zien van afschot van wolven vinden er zeven een vermindering van predatie, drie een toename en twee helemaal geen effect (Grente et al. 2020).
Positieve effecten van afschot kunnen echter louter correlatief zijn, en zijn soms zelf niet gelinkt aan het afschot zelf. Bijvoorbeeld, het doden van wolven toelaten geeft een verhoogde menselijke aanwezigheid in een gebied, en zorgt voor lokale verstoring van wolven die daardoor hun actieradius verleggen (Harper et al. 2008). Er is lokaal weliswaar een effect, maar dat staat los van het afschot en is het gevolg van de verstoring, waarbij het probleem ruimtelijk verplaatst wordt en mogelijk zelfs meer verspreid raakt zonder aan de kern van het mens-wolf conflict te raken (bv Santiago-Avila et al. 2018). In Frankrijk wordt weliswaar kortstondig een positieve correlatie gevonden tussen afschot en schade (Grente et al. 2020), die in context weinig causaal lijkt: afschot is geconcentreerd vooral aan einde van de begrazingsperiode, wanneer de wolvenwelpen bijna volgroeid zijn, de voedselbehoefte zeer groot is en predatie op vee piekt. Kort nadien beëindigt de begrazingsperiode waardoor er minder slachtoffers vallen omdat er minder schapen zijn. Het waargenomen positieve effect van afschot is dan mogelijk louter correlatief (Grente et al. 2020), en is waarschijnlijk ook een gevolg van een evaluatie die plaatsvond op een kleine tijdelijke en ruimtelijke schaal.
De gemengde gepercipieerde effecten van afschot op predatie op vee zijn mogelijk ook het gevolg van een niet-lineaire respons van predatie op afschot, zoals gesuggereerd door Wielgus & Peebles (2014) en Fernández-Gil et al. (2016): bij een matig afschot kan verstoring van de sociale structuur leiden tot hogere predatie op vee (door jonge onervaren dieren die niet meer kunnen rekenen op voedselaanvoer door de ouders), en bij afschot dat hoger ligt dan de aangroeicapaciteit (of bij uitschakeling van een volledige roedel) neemt het aantal wolven (tijdelijk) af en daalt daarmee ook (tijdelijk) de predatie op vee (zie ook Imbert et al. 2016).

Afschot van wolven als beheermaatregel om schade te beperken heeft binnen het kader van de HR voor strikt beschermde bijlage IV-soorten echter niet als doel om de populatiegrootte te reduceren, maar om te zorgen voor minder schade via selectie voor schuwere dieren (Meuret et al. 2018), en om draagvlak te vergroten bij rurale gemeenschappen die moeten samenleven met wolven (Fernández-Gil et al. 2018). Afschot kan echter enkel zorgen voor een negatieve natuurlijke selectie naar mensen toe; negatieve conditionering naar mensen is niet evident, aangezien een dode wolf niets kan leren en ook geen gedrag kan overdragen naar andere roedelleden. Pogingen tot afschot leiden tot verhoogde menselijke aanwezigheid, en kunnen op die manier onrechtstreeks een negatieve conditionering ten aanzien van mensen veroorzaken. In een landschap waar echter overal menselijke aanwezigheid is, is er ook een tegengestelde positieve natuurlijke selectie voor een bepaalde graad van tolerantie ten aanzien van mensen: wolven moeten de stress van een aanwezigheid van mensen kunnen verdragen. Daarnaast is er bij afschot een risico op destabilisatie van de structuur van een roedel, met als mogelijke gevolg meer schade (cfr supra). Het is dus maar de vraag of legaal afschot überhaupt kan leiden tot het gewenste effect, zeker in door mensen gedomineerde landschappen.
Legaal afschot kan bovendien maar een beperkte impact hebben op de populatiegrootte, tenzij de daardoor veroorzaakte sterfte hoger ligt dan de aangroeicapaciteit, die echter zelf flexibel is. Zo'n intensief afschot ligt echter niet binnen de wettelijke mogelijkheden van de Habitatrichtlijn

(Fernández-Gil et al. 2018). Bovendien gaat het toelaten van een legaal afschot vaak gepaard met een toename van stroperij, eerder dan met een afname ervan. Dit is herhaaldelijk waargenomen in Europa en Noord-Amerika (bv. Chapron & Treves 2016; Browne-Nunez et al 2015; Hogberg et al. 2015; Santiago-Avila et al. 2020; Louchouarn et al. 2021). In Frankrijk, dat binnen Europa het meest liberale derogatiebeleid kent voor wolven die in principe via de bijlage IV een strikte bescherming kennen, valt naast het jaarlijkse afschot van 20% van de populatie via derogaties nog naar schatting 15-20% ten prooi aan stroperij (Mathieu et al. 2021). Dit is niet minder dan in Noord-Italië, waar geen derogaties worden toegestaan (Boisseaux et al. 2019).

Wolven reguleren zelf hun populatiegrootte
Apex-predatoren zoals de wolf kennen in afwezigheid van menselijke populatie-regulering een zelfregulering die het gevolg is van territorialiteit en dichtheidsafhankelijke regulatie (Wallach et al. 2015): binnen een gebied van gemiddeld genomen 200 km2 komt maar één wolvenroedel voor met een beperkt aantal individuen. Wordt die roedel uitgeschakeld en is er hoge dispersiedruk vanuit andere gebieden, dan vestigt zich daar snel opnieuw een roedel (bv. Bjorge & Gunson 1985; Brainerd et al. 2008). Wanneer deze extra door mensen veroorzaakte sterfte wegvalt explodeert de populatie niet maar stagneert de populatie-omvang: eerst lokaal (beperkt tot de grootte van een roedel), later ook regionaal (wanneer alle geschikte territoria bezet zijn). De grootste sterfte onder wolven wordt in zulke gevallen van een stagnerende populatie-omvang veroorzaakt door directe competitie tussen wolven, inclusief als gevolg van directe agressie voor territoria (Cubaynes et al. 2014). Bij hoge sterfte (bv ten gevolge van afschot) kan een roedel echter extra sterfte deels compenseren (Murray et al. 2010), onder meer door per roedel meerdere reproducerende wijfjes te hebben, grotere nesten te hebben, zich voort te planten op jongere leeftijd, en de sekseratio bij geboorte te verschuiven naar meer wijfjes (Sidorovich et al. 2007; Schmidt et al. 2017). In populaties die aan het regionale ecologische draagvlak grenzen gebeurt deze compensatie bovendien via verminderde mortaliteit die het gevolg is van agressie tussen soortgenoten. In Wit-Rusland, waar elke winter een hoge jachtdruk op wolven plaatsvindt, zijn twee of zelfs drie nesten per roedel geen uitzondering (REF JAN GOUWY). In Frankrijk werd in 2020 voor het eerst ook een roedel met twee nesten waargenomen (Mathieu 2021). Een ander van deze compenserende groei is een verschoven sociale structuur met meer jonge dieren, minder culturele overdracht van informatie naar jonge dieren, meer dispersie van jonge en dus onervaren dieren, en daardoor een groter conflictpotentieel tussen mensen en wolven (Haber 1996; Wielgus & Peebles 2014; Imbert et al. 2016).

Bradley et al. 2015 hebben het effect van het verwijderen van wolven op vee aanvallen en het herstel van wolven onderzocht in Montana, Idaho en Wyoming. Ze onderzochten drie management methodieken: gedeeltelijke verwijdering van een roedel, volledige verwijdering van een roedel en geen verwijdering. Tussen 1989 en 2008 werden 967 gevallen van predatie van wolven op vee onderzocht, verspreid over 156 vastgestelde wolvenroedels. In 228x betrof het een aanval op schapen, in 711 gevallen ging het om koeien en daarnaast nog aanvallen op ander vee (5x geit, 15x lama en 8x paard). Er werden 967 beheerhandelingen in het onderzoek betrokken: 48x (5%) volledige verwijdering van de roedel 326x (34%) gedeeltelijke verwijdering van een roedel en 593 (61%) geen verwijdering. Ze concluderen dat het volledig verwijderen van een roedel het risico op een herhaalde aanval van wolven voor vee met 79% deed afnemen in vergelijking met het niet verwijderen van een wolf. Voor gedeeltelijke verwijdering van de roedel betrof dat 29%. De effectiviteit was het hoogst indien de verwijdering binnen zeven dagen na een incident werd uitgevoerd. In het artikel geven ze ook aan dat het niet eenvoudig is om vast te stellen of één wolf of alle wolven in een roedel verantwoordelijk zijn voor de schade. Het doden van vee door wolven zou aangeleerd gedrag zijn en zodoende is het moeilijk de overlast te stoppen indien niet alle individuen van een roedel worden verwijderd. Ook geven ze aan dat illegale vervolging van wolven af zou nemen en de tolerantie voor wolven zou toenemen als de overheid schadeveroorzakende wolven verwijderd.

Santiago-Avila et al. 2017 hebben ook de effectiviteit van afschot van wolven op vee in de Verenigde Staten onderzocht. Ze onderscheiden twee typen beheer. De eerste betrof het doden van wolven nabij locaties waar vee was gegrepen door wolven (middels oa klemmen, gif, afschot, afschot vanuit de lucht): lethaal beheer. De tweede betrof het adviseren van vee eigenaren en het toepassen van niet-dodelijke maatregelen, zoals ‘fladry’, of te wel fladderbandlinten, en kuddebewakingshonden: niet-lethaal beheer. Vervolgens werd onderzocht hoelang het duurde voor er weer een incident was tussen wolven en vee na lethaal respectievelijk niet-lethaal beheer, voor de periode 1998-2014. Er werd geen

relatie gevonden tussen het aantal gedode wolven en de periode waarop er weer een conflict was, ongeacht de schaal. Ook had het doden van wolven in vergelijking met niet-lethaal beheer geen significant effect op de duur van de periode dat er geen vee-wolf conflict was. Belangrijk daarbij bleek de schaal. Op zeer lokale schaal kan er tijdelijk een positief effect zijn van lethaal beheer, maar op grotere schaal blijkt dat niet het geval, of neemt de schade bij 'buren' juist toe. De auteurs stellen dat het doden van roofdieren een effectieve methode lijkt te zijn in de maatschappelijke beleving, maar dat het wolf-vee conflictrisico daarbij op termijn alleen maar lijkt toe te nemen. Dit zou het effect zijn van een soort spill-over effect. Het doden van wolven kan het uiteenvallen van een roedel tot gevolg hebben, en dat kan ertoe leiden dat er meer wolf-vee aanvallen zijn dan voordien het geval door een intact roedel. Tevens stellen ze dat er geen enkele wetenschappelijke publicatie in de Verenigde Staten bestaat die overduidelijk aantoont dat het doden van wolven een effectieve methode is in het voorkomen van wolf-vee conflicten. Ze geven aan dat het onderzoek van Bradley et al 2015 (*hierboven uitgelicht*), naast andere factoren, te kort schiet omdat het teveel op lokale schaal naar effecten is gericht, terwijl in het artikel ook zelf al wordt vermeld dat is vastgesteld dat na het doden van wolven overlevende roedelwolven zich verspreidden over gebieden buiten het oorspronkelijke territorium. Santiago-Avila et al 2017 bevelen aan om te stoppen met lethaal beheer, en als overheden er toch voor kiezen, de effectiviteit gedegen te laten monitoren en evalueren door een onafhankelijke partij.

Nederland (voorzet Koen nav artikel 2021)
>Schaal van 200km2; hoe te verwachten voor NL?

Langenhof, M. R., & J. Komdeur 2018: Why and how the early-life environment affects development of coping behaviours. Behavioral Ecology and Sociobiology, Vol. 72, Iss. 3, 1-32. DOI:10.1007/s00265-018-2452-3

Davis, J.M. & J.A. Stamps 2004: The Effect of Natal Experience on Habitat Preferences. TRENDS in Ecology and Evolution Vol.19 No.8.

Sidorovich V.E., Stolyarov V.P., Vorobei N.N., Ivanova N.V. & Jędrzejewska B. 2007. Litter size, sex ratio and age structure of Gray Wolves Canis lupus in relation to population fluctuations in northern Belarus. Can. J. Zool. 85: 295-300. doi:10.1139/Z07-001

- https://www researchgate.net/publication/322387614_Reproduction_biology_in_grey_wolves_Canis_lupus_in_Belarus_Common_beliefs_versus_reality

- Schmidt J.H., Burch J.W. & MacCluskie M.C. 2017. Effects of control on the dynamics of an adjacent protected Wolf population in Interior Alaska. Wildlife Monographs 198: 1-30; DOI: 10.1002/wmon.1026

3. Wat kunnen we leren van het beleid van andere landen (in ieder geval van de ons omringende landen) ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?

Veebeschermingsmaatregelen werken in principe goed, maar de effectiviteit en inzetbaarheid ervan is zeer situatiegebonden en afhankelijk van lokale omstandigheden (terreinprofiel, grootte van de te beschermen kudde, veesoort, type begrazing, …). De meest voorkomende en doeltreffende

maatregelen zijn het gebruik van elektrische rasters, kuddebewakingshonden en aanwezigheid van een herder, vaak in combinatie met elkaar.
In België, Duitsland en Frankrijk voorziet de overheid in compensatiemaatregelen voor geleden schade en in subsidies voor preventiemaatregelen.
Daarnaast zijn er verscheidene andere minder tot amper efficiënte beschermingsmaatregelen die in de eerste plaats inwerken op schrik voor nieuwigheden ('neofobie') en daardoor een niet-nutteloos tijdelijk effect kunnen hebben, maar die zonder bestraffingseffect kunnen leiden tot gewenning ('habituering') tot zelfs aantrekking (positieve conditionering).
Teneinde veebescherming te optimaliseren is het essentieel inzicht te hebben in natuurlijk gedrag van wolven: hoe wolven omgaan met nieuwe prikkels in hun omgeving en het concept 'neofobie' (schrik van nieuwigheden), hoe ze daar kunnen aan wennen (habituering), en hoe ze zowel positief als negatief kunnen geconditioneerd raken aan die prikkels in functie van positieve of negatieve ervaringen die ze ermee associëren.

Uitwerking

Predatierisico
Wolven hebben leefgebieden die gemiddeld genomen 200 km^2 beslaan, en daardoor nagenoeg altijd overlappen met menselijke activiteiten en veehouderij. Om het conflict tussen mens en wolf in te perken zijn maatregelen voor bescherming van vee belangrijk.
De soorten die het grootste predatie-risico ondervinden zijn schaap, geit en damhert. Deze laatste soort wordt veelvuldig in gevangenschap gehouden, en hertachtigen in gevangenschap zijn onderhevig aan dezelfde landbouwkundige voorwaarden als andere zogenaamde "kleine herkauwers". Daarnaast is er ook een laag maar niet afwezig predatierisico voor runderen, waarbij vooral kalveren ten prooi kunnen vallen aan predatie. In Duitsland fluctueert het aandeel runderen tussen 2 en 4 procent van het totale aantal stuks vee dat door wolven gedood wordt (https://www.dbb-wolf.de/wolf-management/herd-protection/nationwide-damage-statistics).
Wat betreft paarden is er enkel een groot predatierisico vastgesteld in regio's waar paarden grotendeels onbeheerd in halfwilde staat leven bij hoge densiteiten, met name in Noord-Spanje en Noord-Portugal (Alvarés 2011; Pimenta et al. 2018). Elders in Europa is het predatierisico bij paarden van marginaal belang als gevolg van de sterk verschillende manier van houden van paarden (Hendrikx 2021).

Stone et al. (2017) vergeleken het predatierisico op grote vrij levende schaapskuddes tussen gebieden in Idaho (Verenigde Staten) met een reeks van op maat gesneden beschermingsmaatregelen (kuddebewakingshonden gedurende bepaalde periodes van het jaar, elektrische rasters, lichtflitsen en knallen bij verhoogd predatierisico, actief hoeden van de kudde door een herder, …) met niet-beschermde schapen gecombineerd met afschot en klemvangsten van wolven in een zevenjarige studie. Zij vonden dat gebiedsdekkende beschermingsmaatregelen leidden tot 3.5 keer minder predatie, met een predatierisico van slechts 0.02% per schaap. Dit zet echter ook in perspectief dat zelfs in een niet-beschermde schaapskudde het daar aanwezige predatierisico (0.07%) laag is, en een plafond kent als gevolg van de territorialiteit van wolven: binnen één leefgebied van een roedel wolven komen gemiddeld genomen ongeveer 5 volwassen (actief en zelfstandig jagende) wolven voor. Een verdubbeling of halvering van het aantal schapen geeft er geen verdubbeling of halvering van de schade. Binnen een leefgebied van wolven is het aantal wolven als gevolg van de dichtheidsafhankelijke regulatie van wolven zelf beperkt, en kent ook de totale predatie-intensiteit en dus schade die er per roedel kan verwacht worden een plafond. Daarbij maakt het waarschijnlijk weinig uit of er 1000 of 10000 schapen voorkomen: bij een volledig gebrek aan bescherming van schapen kunnen we per wolf een vast aantal gedode schapen per jaar verwachten.
Gelijklopend met die redenering, indien de helft van 5000 schapen in een leefgebied goed beschermd is, neemt de schade niet evenredig af: er blijft immers een royaal overschot aanwezig van niet-beschermde schapen. Schadevermindering op niveau van een leefgebied treedt waarschijnlijk maar op wanneer een hoog percentage van de schapen goed beschermd is. Met andere woorden, zodra wolven doorhebben dat kleinvee een makkelijke prooi is, zal er schade voorkomen aan niet-beschermd kleinvee (Fernandez-Gil et al. 2018).

Wat betreft runderen en paarden ligt de situatie enigszins anders. Ten opzichte van wilde hoefdieren die primeren in het natuurlijke dieet (ree, damhert, onvolwassen everzwijn, edelhert, …) zijn runderen en paarden zeer grote prooien. Het objectieve risico op het oplopen van verwondingen ligt veel hoger bij zulke prooien dan bij de meeste natuurlijke prooidieren, zelfs voor een goed georganiseerde roedel. Het zijn dan ook vooral kalveren en veulens die een doelwit vormen (Alvarés 2011; Pimenta et al. 2017). Desalniettemin vormen in Noord-Spanje en –Portugal paarden en runderen een significant aandeel van het dieet (Alvarés et al. 2015; Pimenta et al. 2018). Dat is echter te wijten aan het gegeven dat deze dieren halfwild en onbeheerd grazen in grootschalige (natuur)gebieden en aldus een negatieve invloed uitoefenen op wilde hoefdieren (Pimenta et al. 2017, 2018; Lopez-Bao et al. 2018). Dit benadrukt weer de noodzaak van een voldoende hoog aanbod van wilde hoefdieren (zie H7.5). Bescherming van kalveren (of kuddes met kalveren) gedurende de eerste drie maanden na geboorte verlaagt dan weer sterk het predatierisico bij runderen (Pimenta et al. 2017).

a. Hoe effectief is dit beleid voor wat betreft het voorkomen van schade?
Schadeloosstellingen, al dan niet gecombineerd met (gedeeltelijke) subsidies voor preventieve maatregelen, komen voor in nagenoeg alle EU-lidstaten waar de wolf een Bijlage IV-soort is (Frankrijk, Italië, Duitsland, Slovenië, België, Nederland, Oostenrijk, Denemarken, Zweden, Portugal, …). In landen of regio's waar de wolf een bijlage V-soort is (en onder bepaalde condities bejaagbaar is) is dit minder het geval. Desalniettemin voorziet Polen in schadeloosstellingen.
Fernandez-Gil et al. (2018) geven een overzicht van het beleid in verschillende EU-landen ten aanzien van schadeloosstellingen, preventiemaatregelen en lethale controle, en geven aanbevelingen voor beleid. Zij concluderen het volgende:

1. Lethaal beheer is geen efficiënte wijze van schadebeheersing is, omdat de vereiste reductie in populatiegrootte niet compatibel is met de doelstellingen van de Habitatrichtlijn.
2. Preventieve maatregelen (veebescherming) en de wil tot aanpassing van contraproductieve veehouderijpraktijken zijn essentieel om een duurzame coëxistentie met grote carnivoren te bekomen. Compensatiemaatregelen voor geleden schade en voor investeringen in bescherming gaan hierbij hand in hand. Schadeloosstelling zonder preventie raden ze af.
3. Overheden, landbouworganisaties en NGO's hebben een sleutelrol in het informeren en verspreiden van goede praktijken en ondersteunen van landbouwers.
4. Het behoud van gezonde populaties van wilde hoefdieren is essentieel om een alternatief te bieden voor predatie op vee en aldus schade aan vee te beperken.

b. Wat zijn de oorzaken van het wel of niet effectief zijn van dit beleid?
Er zijn heel wat verschillende nuttige veebeschermingsmaatregelen die elk onder bepaalde omstandigheden goed inzetbaar zijn. Rossi et al. (2012) spitsen dit toe op verschillende doorgaans grootschalige veeteeltpraktijken die gangbaar zijn in Frankrijk, waarbij de soort en het type vee, de grootte van de exploitatie, terreinkarakteristieken, … bepalen welke maatregelen best ontplooid worden. Van Eeden et al. (2018) geven een overzicht van de effectiviteit van preventieve maatregelen om predatie op vee te beperken (niet beperkt tot wolven), die weer samengevat zijn uit vier andere review-studies die samen 114 gevalsstudies bevatten. Hoewel er zo weinig kwantitatieve effecten worden weergegeven ("hoeveel procent minder predatie is er?"), komt hier wel uit dat de meeste veebeschermingsmaatregelen zorgen voor minder predatie op vee.

Verschrikkingsmethodes (fladry, lichtflitsen, knallen of andere luide onaangename geluiden …) die in afwezigheid van mensen worden ontplooid hebben vaak maar een kortstondig effect, omdat ze inwerken op neofobie, argwaan of schrik voor nieuwe situaties. Afschrikking die niet gepaard gaat met een werkelijke fysieke bestraffing (zoals een elektrische schok) leidt dan doorgaans tot een leerproces dat er geen werkelijk gevaar schuilt in de maatregel (Shivik & Martin 2000), waarna de barrière alsnog overwonnen wordt (Khorozyan & Waltert 2019). In sommige gevallen kan dit zelfs leiden tot positieve conditionering (Ward et al. 2008). Deze vormen van lichte verschrikking kan wel een langdurig effect hebben wanneer deze gepaard gaat met aversieve conditionering naar mensen toe en niet permanent wordt ingezet (Shivik 2006; Stone et et al. 2017). Dit kan min of meer selectief ingezet worden (eerder dan random afgaand) door middel van bewegingssensoren: wordt een beweging in de nabijheid van een ongewenste plaats gedetecteerd, worden afschrikkingsgeluiden, lichten of zelfs geuren vrijgegeven. Hierbij wordt geadviseerd om een bepaalde afschrikking nooit meer dan 6 weken aaneensluitend in te zetten, teneinde gewenning te voorkomen (. Een nog meer

selectieve inzet maakt gebruik van GPS-gegevens van een gezenderde wolf, via een zogenaamde Radio Activated Guard (RAG; Breck et al. 2002). Dit laat eveneens een heel doelgerichte menselijke inzet toe om een ongewenste wolf actief te verjagen (zie onder).

Elektrische afsluitingen blijken volgens Khorozyan & Waltert (2019) en Bruns et al. (2020) de meest doeltreffende veebeschermingsmaatregel, met een langdurig effect en een sterke predatievermindering. Bij een goede installatie en onderhoud ligt de effectiviteit van elektrische afsluitingen op nagenoeg 100%, en bij kleinschalige exploitaties of hobby-houders is dit veruit de meest doeltreffende maatregel (Bruns et al. 2020). Criteria voor wat een wolfwerende elektrische afsluiting inhoudt verschillen echter van land tot land, en soms zelfs binnen één land (Reinhardt et al. 2012). Elektrische afsluitingen zijn echter ook relatief gevoelig voor mankementen, en hoe groter een af te sluiten perceel is, hoe groter de kans op een mankement. Er blijkt echter geen aversieve conditionering gepaard te gaan met elektrificeerbare afsluitingen: wanneer elektrische spanning wegvalt als gevolg van een mankement (en de bestraffing ook verdwijnt) herneemt predatie relatief makkelijk. Er is dus waarschijnlijk enkel aversieve conditionering op het aanwezig zijn van elektrische spanning, die mogelijk kan waargenomen worden door wolven zonder rechtstreeks contact (REF?).

De inzet van kuddebewakingshonden wordt algemeen als redelijk efficiënt geëvalueerd (van Eeden et al. 2018; Bruns et al. 2020), maar de efficiëntie hangt sterk af van de grootte van de te bewaken kudde, het aantal honden ten opzichte van de grootte van de roedel wolven, de training van de honden en de interactie met de herder. In Frankrijk worden kuddebewakingshonden (en andere maatregelen) doorgaans ingezet in combinatie met nachtkralen, al dan niet geëlektrificeerd, en/of met de aanwezigheid van een herder (Rossi et al. 2012). Voor de Duitse situatie, die relatief goed overeenkomt met de Nederlandse, adviseert Bruns et al. (2020) het gebruik van elektrische rasters, en voor grotere kuddes schapen dit te combineren met kuddebewakingshonden. Hoewel Rossi et al. (2012) vermelden dat kuddebewakingshonden minder geschikt lijken om kuddes runderen te bewaken als gevolg van een meer verspreide begrazingswijze ten opzichte van schapen, identificeren Gehring et al. (2010) kuddebewakingshonden als zeer effectief voor bescherming van runderen.

Halsbanden

Halsbanden voor schapen die bij een aanval een luid ultrasoon signaal uitzenden zijn verkrijgbaar in de handel, maar hebben hun doeltreffendheid nooit bewezen. Voor details, zie Mergeay et al. (2019). De geluiden die wij mensen als ultrasoon beschouwen en die gebruikt worden in zulke halsbanden zijn voor zowel schaap als wolf wel perfect hoorbaar. Uitentreuren is op vele soorten getest geweest of felle geluiden in staat zijn om ongewenste dieren op afstand te houden (zie Edgar et al. 2007 voor een overzicht). Een kortstondig effect valt niet uit te sluiten als gevolg van neofobie, en ook persoonlijke verschillen tussen dieren kunnen sterk zijn, maar gewenning is de regel (Crawford et al. 2018). Een cruciale doch wetenschappelijk onbeantwoorde vraag is of de fysieke bestraffing die uitgaat van de halsband (een fel geluid) opweegt tegen de beloning van de jachtdaad, gecombineerd met eerdere positieve conditionering op kleinvee als geschikte prooi. Er zijn zelfs gevallen gekend van positieve conditionering van wilde dieren op geluiden bedoeld om te verschrikken, waarbij het geluid wordt geassocieerd met voedsel waarvan de dieren zouden moeten worden weggejaagd (Ward et al. 2008). In Zuid-Afrika worden brede PVC-halsbanden (King Collar) of metalen gaashalsnbanden (Dead Stop Collar) of vergelijkbare gebruikt die de nek en hals van schapen fysiek beschermen tegen predatie tegen jakhals, luipaard en jachtluipaard (Shivik 2006; The Predation Management Forum 2016). Dit geeft volgens Smuts (2008) een reductie van predatie van 80% tot 100%. Jakhals past zich soms wel aan door het schaap op een andere manier te doden dan via een keelbeet, desalniettemin maakt de halsband predatie veel moeilijker. De lage prijs maakt de drempel om een PVC-halsband te gebruiken laag bij Afrikaanse veehouders (Smuts 2008). Dit lijkt geen ingang gevonden te hebben in Noord-Amerika of Europa om schapen te beschermen tegen wolven, misschien omdat wolven snel leren om de schapen op een andere manier te doden dan via een keelbeet.

Halsbanden voor wolven zijn eveneens ontwikkeld en getest geweest (Hawley et al. 2009, 2013; Rossler et al. 2012). Hierbij wordt een wolf gevangen, al dan niet gezenderd en voorzien van een schokhalsband. Wanneer een wolf te dicht bij een vee-exploitatie komt en een vooraf radiografisch ingestelde zone betreedt, krijgt de halsband een signaal om een elektrische schok te geven. Dit gaf een sterk effect op de wolf voorzien van de halsband dat enigszins doorsijpelde naar andere leden van

de roedel, maar was maar efficiënt zo lang de batterij actief was. De langste batterijduur die hiermee gerealiseerd werd was 60 dagen. Veertig dagen na het uitvallen van de batterij waren alle effecten uitgewerkt (Rossler et al. 2012). Dit systeem is uiteindelijk amper inzetbaar door de grote inspanning die vereist is om een wolf te vangen en de korte duur van de werkzaamheid. In zeer versnipperde landschappen bezaaid met kleinschalige exploitaties is het resultaat bovendien een labyrint van toegelaten en verboden zones, die niet compatibel lijken met de Habitatrichtlijn.
Een alternatieve methode maakt gebruik van een GPS-zender of een radio-zender waarmee een wolf voorzien is. Wanneer een wolf zich bevindt in een ongewenste omgeving worden afschrikkingsmethodes (lichtflitsen, felle geluiden, …) geactiveerd die de nabijheid van mensen moeten simuleren (Breck et al. 2002). Aangezien de meeste wolven al enigszins negatief geconditioneerd zijn op intensieve menselijke activiteiten mijden ze dan tijdelijk die plaatsen. Deze methode werkt doorgaans relatief goed, maar vereist eveneens een gezenderde wolf en heeft het risico op habituatie wanneer dit niet gepaard gaat met een regelmatige werkelijke menselijke aanwezigheid (Stone et al. 2017). Deze methode is echter wel inzetbaar om probleemwolven negatief te conditioneren op mensen: zulke wolven zijn door hun probleemgedrag voldoende benaderbaar met een verdovingsgeweer, waarna ze kunnen gezenderd worden. Via de GPS-zender kan hun positie nauwgezet opgevolgd worden en kunnen verjagingsmaatregelen zeer doelgericht op aversieve conditionering naar een bepaald gedrag ontplooid worden.

C: Daarbij is het ook gewenst zo mogelijk aandacht te besteden aan het over een grote lengte plaatsen van afrasteringen (dit n.a.v. de discussie over het ‘Friese wolven-hek’).

Uit omliggende landen is geen geval bekend waarin wolven doelgericht geweerd werden met afrasteringen over grote lengten. Het voormalige“ijzeren gordijn”, splitste tot 1989 Duitsland op en beperkte even zeer migratie van dieren, waaronder wolven . Momenteel kennen verschillende landen echter wel fysieke afsluitingen van een deel van hun territorium ten aanzien van buurlanden als preventieve maatregel voor de verspreiding van Afrikaanse varkenspest door everzwijnen. Dit is huidig het geval op de grens tussen Duitsland en Polen over een afstand van ongeveer 300 km, en tussen Frankrijk en België over een afstand van circa 140 km. Het Friese wolvenhek heeft echter als enige doel om wolven te weren. Vanuit natuurdoelstellingen lijkt een dergelijk hek ook onwenselijk in Nederland vanwege de al grote mate van versnippering en isolatie van natuurgebieden. Een dergelijke hek zal voor vele soorten een belangrijke barrière vormen en zodoende de vitaliteit van populaties negatief beïnvloedden. Dit zal vooral gelden voor soorten die weinig mobiel zijn en/of hoge eisen stellen aan het landschap in de vorm van geleidende landschapselementen. Wolven zijn daarentegen zeer mobiel en daarnaast creatief in het vinden van een doorgang of omweg. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat een dergelijk hek zijn doel zal bereiken, namelijk het duurzaam buiten houden van wolven. Juridisch zijn er ook kanttekeningen te plaatsen bij een dergelijke hek meldt Arie Trouwborst. Volgens hem staat het bewust afsluiten van substantiële stukken potentieel leefgebied, of het anderszins verhinderen of ontmoedigen van vestiging in bepaalde gebieden, op gespannen voet met de internationale verplichtingen van Nederland. De habitatrichtlijn geeft bijvoorbeeld aan dat het aan de wolf zelf is om de geschiktheid van gebieden voor vestiging te bepalen. Het op voorhand aanmerken van bepaalde gebieden als ongeschikt voor de wolf, laat staan het fysiek afsluiten van potentieel leefgebied, staat daar haaks op (Trouwborst, 2018: Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive. RECIEL. 2018;27:306–319. DOI: 10.1111/reel.12249].
Nederland kent momenteel twee situaties waarbij middels een afrastering over grote lengte gepoogd wordt om de wolf buiten te sluiten. Om Nationaal Park De Hoge Veluwe, tevens Natura2000 gebied, staat een hek waarvan de vanuit ontsnipperingsbeleid gerealiseerde uitwisselmogelijkheden voor wilde dieren in 2019 zijn dichtgezet om te voorkomen dat wolven het park binnenkomen (https://www.nos.nl/l/m/2292088). Daarnaast is in juli 2021 gestart met de bouw van een wolvenhek in Friesland om de vestiging van de wolf te voorkomen (https://wolvenhekfryslan.nl/). Vanuit het perspectief van vitale ecosystemen en natuurlijke uitwisseling van dieren bezien zijn dit ongewenste ontwikkelingen. Tevens is het zeer de vraag of dergelijk beleid juridisch standhoudt.

4. Welke ervaringen zijn er in andere landen (die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse situatie) opgedaan voor wat betreft het wolvenbeheer zoals het toepassen van verjagingsmethodes?

Samenvatting:
xx

Uitwerking

Aversieve conditionering: hoe werkt het?
Stukje over de principes van aversieve conditionering, de opportuniteiten en de valkuilen

Waar moet schadepreventie aan voldoen teneinde een aversieve conditionering te veroorzaken?
==> Duidelijke aaneensluiting van causaliteit van een situatie die ingeprent moet worden in de wolf.
==> Effectiviteit van de conditionering hangt van de kans op een bestraffing en de sterkte van de bestraffing.
Een elektrisch raster kan een aversieve conditionering veroorzaken ten opzichte van geëlektrificeerde rasters, maar waarschijnlijk niet naar schapen zelf: de wolf ondervindt dat de grote meerderheid van schapen niet beschermd zijn door een elektrisch raster en er daardoor geen regelmatige of voorspelbare bestraffing uitgaat van een aanval op schapen. Er is enkel een conditionering naar actieve elektrische afrasteringen.

Neofobie (Afkeer van alles wat nieuw is) en habituering aan nieuwe stimuli, versus verjaging en aversieve conditionering

Verjagingsmethodes:

1. *Fladry*
2. *Knallen*
3. *Niet-lethale munitie*

In 2.2 is uitwerkt hoe een brutale wolf kan ontstaan. Gewenning (habituatie) aan mensen speelt daarbij een belangrijke rol, en vervolgens een positieve relatie (associatie) tussen mensen en het krijgen van voedsel. Heeft een wolf eenmaal de relatie gelegd tussen mensen of menselijke leefomgeving met voedsel, dan is die relatie niet eenvoudig af te leren. De effectiviteit van verjaging is meestal laag bij geconditioneerde individuen. Het kan efficiënt zijn bij dieren in het begin van de habituatie aan mensen. Daarnaast is het belangrijk om te weten wat het risico of probleemgedrag van de betreffende wolf is, en dus een strategie te kunnen uitwerken om dat af te leren. Een wolf die mensen associeert met voedsel vergt een andere probleembenadering dan een wolf die herhaald vee aanvalt (h2.2).
Verjaging is niet efficiënt om natuurlijk gedrag (predatie op vee) te veranderen omdat wolven al lang en van nature positief geconditioneerd zijn op hun natuurlijke prooien, en vee niet zomaar onderscheidbaar is voor wolven als zijnde “geen natuurlijke prooi”. Het kan in principe wel, maar moet dan systematisch en op landschapsschaal gebeuren zodanig dat er aversieve conditionering kan optreden die de positieve conditionering omkeert, en die moet dan sterk geassocieerd worden met een specifieke goed herkenbare stimulus, zoals een bepaalde gebiedsvreemde geur (bv kaneel) of stroomdraad. Dit is zeer moeilijk te realiseren.

Bij elke vorm van verjaging moet een wolf een duidelijke associatie ervaren tussen de verjaging zelf en zijn gedrag. Enkel dan kan er een negatieve conditionering ontstaan op het correcte doelwit. Zoniet ontstaat er een negatieve conditionering op een secundaire activiteit, bv de aanwezigheid van mensen op het moment van de bestraffing. Telkens wanneer zijn ongewenste gedrag niet bestraft wordt, dan

wel beloond wordt (bv succesvolle jacht op gedomesticeerde prooi) verzwakt deze associatie. Hoe sterker de bestraffing is, hoe efficiënter de conditionering verloopt.
Een maatregel die een wolf hooguit doet verschieten maar die verder geen negatieve effecten veroorzaakt heeft als risico dat er gewenning optreedt.

Verjaging van wolven die vee benaderen heeft weinig tot geen effect op toekomstige aanvallen op vee, omdat de associatie en conditionering vooral gebeurt op de verhoogde aanwezigheid van mensen die de verjaging veroorzaken, niet op het vee zelf. Wolven verleggen dan kortstondig hun actiegebied naar een gebied met minder menselijke activiteit of verstoring waardoor het probleem zich hooguit tijdelijk verplaatst (zie ook 3.2).

Verjaging met niet-lethale ammunitie met als doel negatieve conditionering is maar mogelijk wanneer een wolf zich laat benaderen tot minder dan 30 m (cfr vereiste nauwkeurigheid van het schot) en is dus bijna enkel mogelijk bij sterk aan mensen gehabitueerde wolven.

Zie ook literatuur coyotes:
Baker RO & Timm RM (2017) Coyote attacks on humans, 1970-2015: implications for reducing the risks. Human-Wildlife Interactions 11: 120-132.
Bonnell MA & Breck SW (2017) Using resident-based hazing programs to reduce human-coyote conflicts in urban environments. Human-Wildlife Interactions 11: 146-155.
Breck SW, Poess rel SA & Bonnell MA (2017) Evaluating lethal and nonlethal management options for urban coyotes. Human-Wildlife Interactions 11: 133-145.
Sampson L & Van Patter L (2020) Advancing best practices for aversion conditioning (humane hazing) to mitigate human-coyote conflicts in urban areas. Human-Wildlife Interactions 14: 166-183.
Young JK, Hammill E & Breck SW (2019) Interactions with humans shape coyote responses to hazing. Scientific Reports 9. 10.1038/s41598-019-56524-6

Reinhardt et al 2020 melden dat wolven dermate intelligent zijn dat verjagingsacties van te voren goed moeten worden uitgedacht en vervolgens door deskundigen uitgevoerd. Elke situatie staat op zich. Het is belangrijk om te weten hoe een wolf is geconditioneerd (is dat op mens en/of voedsel, of op vee) zodat een gerichte verjaagactie kan worden uitgedacht die de betreffende wolf een negatieve associatie met zijn conditionering geeft. Een wolf die mensen benaderd vanuit zijn associatie dan een mens een kans op voedsel betekend, moet een negatieve associatie met mensen opleveren. Deze categorie is het meest eenvoudig omdat de wolf mensen nabij benaderd of tolereert en er dus gericht gehandeld kan worden met bijvoorbeeld schieten met een rubber kogel. In geval van een wolf die herhaald vee aanvalt moet de associatie gelegd worden tussen vee en een vervelende ervaring als pijn. Een dergelijke wolf mag dus de mens niet waarnemen omdat het dier dan een associatie legt tussen mens en ongemak (maar die associatie had het dier wellicht nog van nature). Kortom dit is minder eenvoudig te realiseren. In de praktijk wordt er dan wel verjaagd, maar leert de wolf dus niet dat vee een risico vormt, en verplaatst het probleem zich naar veehouders die niet de wolf verstoren. Er is in Europa wel enige ervaring met verjaging, maar dan vooral met beren. Er zijn geen gepubliceerde studies over de effectiviteit van verjaging en gedragsbeïnvloeding van wolven. Volgens Linnell et al, 2002 is dat niet verwonderlijk gezien de geringe mate waarin wolven brutaal gedrag ontwikkelen. In Zweden is enige ervaring met verjaging, maar daarbij zijn verschillende methoden gebruikt. Zodoende is het lastig aan te geven welke methode het meest effectief is. Aanbevolen wordt om de meest ingrijpende vorm van verjaging toe te passen om een zo krachtig mogelijk effect te genereren. Ook wordt aangeraden de verjaging zo vroeg mogelijk te doen om het eventuele patroon van verdergaande conditionering zo snel mogelijk te doorbreken en te voorkomen dat het dier onherstelbaar geconditioneerd is. Hoe vaker een dier ‘beloond’ is voor de handeling, hoe moeizamer om dat weer af te leren. Dit hele proces heeft veel raakvlakken met het trainen van honden, en hondentrainers weten dan ook hoe belangrijk het is een dier op het juiste moment en op de juiste manier iets te leren of afleren. Over het algemeen zijn meerdere herhalingen nodig om een wolf iets af te leren en het dier te herprogrammeren dat mensen of vee riskant of pijnlijk zijn. Het moge duidelijk zijn dat dit in geval van een vrijlevende wolf lastig uitvoerbaar is, omdat moeilijk te voorspellen is waar en wanneer het dier het af te leren gedrag weer gaat uitvoeren. Vandaar dat de auteurs aangeven dat het vangen en zenderen van de wolf dit proces kan vergemakkelijken omdat het dier beter gemonitord kan worden. Dit is relatief eenvoudig voor wolven die mensen associëren met

voedsel en dus dichterbij te benaderen zijn. Voor wolven die herhaald vee aanvallen is dit lastig aangezien deze wolven veelal nog wel een natuurlijke schuwheid naar mensen hebben.

Vuurwerk wat binnen 10-15meter van de wolf explodeert resulteert wel in het direct vluchten van de wolf, maar daarbij is geen lange termijn effect vastgesteld. Scherpe pijn, veroorzaakt door niet-lethale munitie heeft een veel sterker effect qua negatieve associatie dan een knal of lichtflits. Of het ook een lange termijn effect heeft is in Europa niet onderzocht. Het kent ook praktische beperkingen aangezien het veel van de schutter eist. Het dier moet vanaf de juiste afstand aangeschoten worden; te dichtbij is gevaarlijk, en te ver weg is onnauwkeurig, met risico op het raken van vitale delen. Rubber of plastic kogels kunnen veilig op ca 20 meter worden gebruikt, en zijn dus geschikt om wolven die mensen associëren met voedsel, en dus nabij benaderen, af te schrikken.

Ad d (mgl voor verjaging in Nederland; uitwerken als b & c afgerond zijn):
Het praktisch uitvoeren van verjaagacties van wolven in Nederland zal niet eenvoudig uitvoerbaar zijn. Ten eerste valt het niet mee om een wolf te zien te krijgen, laat staan te verjagen.
Ten tweede is het belangrijk te weten welke wolf het betreft. Indien de ontheffing is beperkt tot een specifieke wolf (bijv. Een wolf die bewezen herhaald goed beschermd vee aanvalt), dan is het niet eenvoudig om die wolf te herkennen (tenzij zijn gedrag zo herkenbaar anders is, zie bijvoorbeeld wolf Billy, zie xx). Soms ik ook niet helder of het een bepaald individu betreft wat herhaald onwenselijk gedrag vertoond, of meerdere wolven. Ten derde is het vervolgens niet eenvoudig om een wolf binnen effectieve afstand te krijgen voor toepassing van de verjaagmethode. Indien er geschoten gaat worden is dat lastig in een menselijke leefomgeving. Verder geven Reinhardt et al 2020 aan dat het wenselijk is een vergunning voor een bepaalde tijd en plaats te laten gelden, dat er gedegen gecommuniceerd wordt in verband met de gevoeligheid van het thema, en dat de mensen die schieten (lethaal of verjagend) anoniem worden gehouden.

5. Wat is het verwachte effect op de wolf als gevolg van het gevoerde faunabeheer in Nederland, kijkend naar beschikbaarheid van wilde prooien?

Samenvatting
Xx interne afstemming mbt plan -80% hoefdieren veluwe & consequenties; dan uitwerken

Uitwerking
Wolven kennen een sterk territoriaal systeem wat in sterke mate stabiliserend werkt, plafonnerend op van nature lage dichtheden. Variatie in die dichtheid ontstaat als variatie in territoriumgrootte (met per territorium een heel beperkte variatie van de aantallen). De territoriumgrootte wordt vooral gestuurd door voedselbeschikbaarheid. Een héél belangrijk inzicht daarbij is dat de druk op de voedselbronnen, of te wel de predatiedruk, ook ongeveer altijd van dezelfde grootteorde blijft (Van den Berge & Gouwy, 2021). In H8 is uitgewerkt welke prooien wolven eten. In Nederland voorkomende wilde hoefdieren zijn ree, wild zwijn, damhert en edelhert. Alleen ree mag in principe overal voorkomen, voor de andere soorten is nog steeds sprake van aangewezen leefgebieden en daarbuiten nulstand. Voor alle soorten geld dat er populatiebeheer middels afschot plaatsvindt, variërend van ca 45% tot 80% van de populatie per jaar. In de aangewezen leefgebieden, zoals bijvoorbeeld de Veluwe, is de hoefdierdichtheid vooralsnog hoog en vergelijkbaar met Duitsland (xbronxx). Toekomstig lijken de omstandigheden voor hoefdieren gunstig aangezien de leeftijd van de bossen toeneemt (meer zaden per boom), de mast toeneemt (vaker mastjaren met veel noten) en de winters milder worden (minder sterfte) (Den Ouden et al, 2020). Op basis van ervaringen in Duitsland is de verwachting dat ondanks het intensieve populatiebeheer, en de zodoende verlaagde hoefdierdichtheid, de wolvenpopulatie op de Veluwe daarvan geen negatief effect ondervindt (Managementplan fur den wolf in Sachsen, 2009; Nitze, M. 2012; Schalenwildforschung im Wolfsgebiet der Oberlausitz - Projektzeitraum 2007-2010. TU Dresden). Recent is het aandeel wildzwijn in het dieet van wolven in Duitsland toegenomen, en die trend is ook zichtbaar in de

toename van het afschot van zwijnen, waarschijnlijk als gevolg van een toename van de zwijnenpopulatie (Reinhardt et al, 2021). Ilka Reinhardt, LUPUS, geeft aan in gebieden met een gezonde hoefdierpopulatie vooralsnog niet de wolf leidend te laten zijn bij het hoefdierbeheer. Pas als er signalen zijn dat hoefdierpopulaties weinig verjongen of qua aantallen een negatieve trend gaan vertonen ten opzichte van voorgaande jaren, dan is het wenselijk om het afschotquotum bij te stellen. In Oost-Duitsland zijn nu als gevolg van Afrikaanse Varkenspest, AVP, beheer, hele stukken bos in rasters gezet; en daarbij roedels wolven enigszins ingesloten. Dan kan er wel een probleemsituatie ontstaan, mede omdat de zwijnen massaal doodgaan van de AVP en er dus een belangrijke voedselcomponent wegvalt.

Faunabeheer Veluwe

In juli 2021 heeft de Faunabeheereenheid Gelderland de werkplannen voor het hoefdierbeheer op de Veluwe voor 2021-2022 gepresenteerd.

[*https://www faunabeheereenheid nl/gelderland/NIEUWS/ArticleID/22763/FAUNABEHEEREENHEID-GELDERLAND-PUBLICEERT-WERKPLANNEN-GROTE-HOEFDIEREN-SEIZOEN-2021-2022*]

Daarin wordt aangegeven dat om de biodiversiteit te behouden, en daarnaast verkeersrisico's en landbouwschade te voorkomen, de doelstanden van hoefdieren drastisch worden verlaagd. Voor edelherten is voorzien dat de stand wordt verlaagd van ca. 4600 naar 1600 herten, voor zwijnen van ca. 10.000 naar 1350, en voor damherten van ca. 1117 naar 414. Er is dus voorzien om ca. 80% van de wilde hoefdieren (exclusief ree) te verwijderen middels afschot. Het is aannemelijk dat een dergelijke forse reductie van het prooibestand van invloed is op de aanwezige wolven en/of toekomstige ontwikkeling van de wolvenpopulatie. Of dat gaat resulteren in ander gedrag of dieet van wolven, en of die effecten wetenschappelijk waarneembaar zijn is vooralsnog de vraag. Het is aan te bevelen om de huidige aangewezen leefgebieden van wolven op de Veluwe de monitoring van de wolven te intensiveren, en te koppelen aan de hoefdiertellingen en afschotresultaten om een eventueel effect tijdig te kunnen vaststellen zodat bijsturen van het afschotbeleid mogelijk is.

Daarnaast is er een juridisch aspect wat relevant is bij een dergelijk forse reductie van hoefdieren. Arie Trouwborst geeft aan dat uit het Europese natuurbeschermingsrecht afgeleid kan worden dat het bevoegd gezag in het leefgebied van wolven het wildbeheer zodanig moet reguleren dat er voldoende voedselaanbod voor wolven is (Trouwborst & Bastmeijer, 2013; https://www.bij12.nl/assets/FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf
). Dit wordt ook in het voor de Europese Commissie door de Large Carnivore Initiative Europe (LCIE) opgestelde 'guidance document' over grote predatoren ondersteund. Daarin wordt gesteld dat het voor de wolf en lynx van groot belang is dat bij het bepalen van de afschotquota's voor het hoefdierbeheer de aanwezigheid van grote roofdieren wordt betrokken. LCIE: https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/guidelines_for_population_level_management.pdf

Faunabeheer buiten de Veluwe

Buiten het leefgebied, met name buiten de Veluwe, is het aanbod aan wilde hoefdieren beperkter, of geld voor zwijn en hert zelfs een nulstand. Deze in vergelijking met de Veluwe lagere hoefdierdichtheid en/of mindere diversiteit qua hoefdieren is waarschijnlijk wel van belang voor wolven, aangezien wolven vooral zoeken naar gebieden met een hoge prooidichtheid en daarnaast rustgebieden. Het handhaven van de nulstand voor zwijnen en herten in grote delen van Nederland resulteert in een onnatuurlijke lage hoefdierdichtheid en diversiteit en kan als zodanig tot gevolg hebben dat wolven zich minder snel vestigen, grotere territoria claimen om voldoende prooi te herbergen, en/of vaker onbeschermde (semi-) gedomesticeerde hoefdieren als schapen prederen (zie ook 4.1 Wolven in Nederland, GW1625m).

8. Ecologie

1. Dieet: wat eten wolven in Nederland gebaseerd op reeds beschikbare praktijk inzichten (aan de hand van wolvenkeutels, kadavers prooidieren etc.) en literatuuronderzoek?

Samenvatting

Het is waarschijnlijk dat het dieet van Nederlandse wolven overeenkomt met hetgeen is vastgesteld in Duitsland en Vlaanderen. Ree vormt daarin het belangrijkste aandeel van het dieet. Dit wordt aangevuld met andere wilde hoefdieren zoals wild zwijn en herten, afhankelijk wat er in het territorium van wolven voorkomt. Vee, met name schapen, vormen een klein aandeel in het dieet van gevestigde wolven. Zwervende wolven daarentegen kunnen overal opduiken, betreffen veelal jonge onervaren wolven die op zoek zijn naar een eigen territorium. Door trefkans en gemak vormen voor dergelijke wolven ook landbouwhuisdieren, met name schapen, een frequente prooi.

Uitwerking

Het dieet van de wolf wordt meestal afgeleid door identificatie van prooiresten in uitwerpselen. Traditioneel gebeurt dit mechanisch, namelijk micro- en macroscopische determinatie van haren en verificatie van tand- en botfragmenten. Recent kan hier ook de genetische analyse aan toegevoegd worden. De Zoogdiervereniging is in samenwerking met de Universiteit Antwerpen en de stichting Leo reeds een onderzoek naar het dieet van wolven in Nederland gestart gebruikmakend van beide methodes. Deze resultaten worden pas eind 2021 verwacht (pers. Med M. La Haye, Zoogdiervereniging). De Rijksuniversiteit van Groningen doet onderzoek op de Noord Veluwe naar de invloed van wolven op het ecosysteem. Mogelijk zal dat in de nabije toekomst aangevuld worden met een een dieetstudie (pers. Med Bjorn Mols, RuG). Naast uitwerpselen zijn in het veld aangetroffen prooiresten en maaganalyses van verkeersslachtoffers twee andere mogelijke informatiebronnen, maar de nog beperkte hoeveelheid data laat voorlopig niet toe een eerste indicatie te geven (tabel prooiresten? Maaganalyses?).

Het momenteel ontbreken van (voldoende) gegevens betekent niet dat er geen idee van het dieet van de wolf in Nederland kan verkregen worden. De wolf is immers een goed bestudeerde soort met betrekking tot zijn voedselecologie. Hieruit blijkt dat het dieet in hoofdzaak wordt bepaald door de combinatie van prooibeschikbaarheid (=welke soorten zijn in welke aantallen aanwezig) en prooikwetsbaarheid (=zijn de prooien gemakkelijk te vangen of niet) (Peterson & Ciucci 2010). Daarnaast kunnen individuele voorkeuren, leerprocessen en de status van de wolf (e.g. zwervende individuen of roedel) de samenstelling verder beïnvloeden (Mech & Peterson 2010). Voor het gematigd klimaatgebied van Europa worden ree, edelhert en everzwijn aangeduid als de belangrijkste prooisoorten, maar ook andere regionaal aanwezige hoefdieren, bijvoorbeeld damhert en moeflon, kunnen een belangrijke voedselbron vormen (Okarma 1995, Jędrzejewski et al. 2000, Kübarsepp & Valdmann 2003, Nowak et al. 2005, Ansorge et al. 2006, Barja 2009, Žunna et al. 2009, Nowak et al. 2011, Lanszki et al. 2012, Wagner et al. 2012, Imbert et al. 2016, Mori et al. 2017, Sin et al. 2019). Voorts staan haasachtigen op het menu hoewel het belang van deze prooicategorie in het Europese gematigde klimaatgebied eerder klein blijft (Peterson & Ciucci 2010). Ook de doodgereden wolvin op de Zuid Veluwe, GW1729f, had resten van haas in haar maag (voortgangsbericht BIJ12 juni2021). In waterrijke gebieden kunnen bevers daarentegen wel een zeer belangrijk deel van het dieet vormen (Sidorovich et al. 2017, Mysłajek et al. 2019). Wanneer de beschikbaarheid van wilde prooien ontoereikend blijkt, al dan niet tijdelijk, kan predatie van vee worden aangewend als adaptieve tot zelfs dominante foerageerstrategie. Dit fenomeen doet zich voornamelijk voor in welbepaalde voedselarme regio's in Zuid-Europa en Noorwegen, waar vee bovendien vaak vrij graast of zelfs verwilderd is (Zlatanova et al. 2014). Indien beide abundant, wordt algemeen een voorkeur voor wilde

prooien waargenomen. Aanwezigheid van afdoende beschermingsmaatregelen versterkt en bestendigt deze relatie (Sidorovich et al. 2003, Nowak et al. 2005, Gula 2008, Barja 2009, Imbert et al. 2016).
Waar de wolf momenteel gevestigd is in Nederland, kunnen twee situaties onderscheiden worden. In de Veluwe (Gelderland) wordt de prooidiergemeenschap gekenmerkt door een duurzame aanwezigheid van edelhert, everzwijn, ree en damhert. In Noord-Brabant ontbreekt tot op heden een vitale populatie van edelhert en damhert en lokaal wild zwijn. Een benadering voor beide situaties, daarbij rekening houdend met het type landschap, wordt teruggevonden in respectievelijk de Duitse deelstaat Saksen en het noorden van de Vlaamse provincie Limburg, België.
Gedurende 2001-2021 werden in de Saksische deelstaat 8781 uitwerpselen ingezameld en mechanisch geanalyseerd (Reinhard et al. 2021). De resultaten worden uitgedrukt aan de hand van de geconsumeerde biomassa*. Hieruit blijkt dat 94.1% van het dieet bestond uit wilde evenhoevigen (figuur *). Binnen deze categorie was ree veruit de meest gegeten prooisoort (50.9%), gevolgd door wild zwijn (20.3%) en edelhert (13.1%). Op basis van een deelverzameling van de data berekende Wagner et al. (2012) dat ree meer werd geconsumeerd in verhouding tot zijn relatieve aandeel in de evenhoevigengemeenschap (=positieve selectie). Voor wild zwijn en edelhert was dit minder (=negatieve selectie).
Op seizoensbasis werd ree het hele jaar door in hoge mate geconsumeerd zonder daarbij een voorkeur voor juveniele dieren waar te nemen, i.e. het aandeel kalveren in het dieet was ongeveer even groot als het aandeel in de totale reeënpopulatie. In het geval van edelhert werd wel een voorkeur voor kalveren waargenomen leidend tot een licht hogere consumptie van deze prooisoort tijdens de zomerperiode. Wild zwijn werd voornamelijk tijdens het voorjaar in het dieet aangetroffen wanneer biggen massaal in de populatie aanwezig zijn. Bovendien nam het aandeel wild zwijn doorheen de studieperiode duidelijk toe wanneer sprake was van een mastjaar (=een jaar waarin beuken en eiken veel vruchten produceren) gevolgd door een mildere winter, resulterend in een groter reproductiesucces. Voor ree en edelhert bleef de bijdrage eerder stabiel op jaarbasis.
Moeflon werd vooral bij aanvang van de studieperiode als prooi vastgesteld waarna de soort in het wild grotendeels verdween (2001-02: 8.6%, 2001-21: 0.4%). Ook damhert maakte een klein deel van het dieet uit (5.9%), overeenkomstig met het lage aandeel in de wilde evenhoevigengemeenschap. Verder bestond het menu voornamelijk uit haasachtigen (3.2%). In Königsbrücker Heide, één van de geïnventariseerde natuurgebieden, bedroeg de geconsumeerde biomassa van bever 7.2% gedurende 2005-2014 (Holzapfel et al. 2017). In het gehele studiegebied leverde vee, overwegend schaap, slechts een beperkte bijdrage aan het dieet (1.6%). Kleine zoogdieren, vooral woelmuizen, werden af en toe teruggevonden in de uitwerpselen, maar maakten na omzetting tot biomassa slechts een miniem deel van het dieet uit. Voorts werden andere middelgrote zoogdieren zoals muskusrat, vos, kat en wasbeerhond; vogels, vissen en vruchten (meestal appels) sporadisch waargenomen.
** De geconsumeerde biomassa werd berekend volgens de methode van Goszczynski (1974) waarbij de droge massa van uitgespoelde uitwerpselen wordt vermenigvuldigd volgens een bepaalde verteringscoëfficiënt afhankelijk van de geïdentificeerde prooisoort.*
Ook in Vlaanderen werd reeds een eerste dieetanalyse uitgevoerd gebruikmakend van de mechanische methode (Van der Veken et al. 2021). De frequentie van voorkomen (FO)** werd berekend op basis van 140 uitwerpselen aangetroffen binnen het wolventerritorium in Limburg. Wilde evenhoevigen werden in 90.0% van de uitwerpselen waargenomen. Ook hier bleek ree jaarrond de frequentste soort (FO=69.3%), gevolgd door everzwijn (FO=22.9%). Net als in Saksen bleek predatie van wild zwijn zich vooral te richten op biggen tijdens het voorjaar. In totaal bleek 59.4% van de wilde zwijnen jonger dan 3-5 maand. Damhert, verwilderd of in gevangenschap, werd in 7.1% van de uitwerpselen geïdentificeerd.
Haasachtigen werden in 13.6% van de onderzochte stalen aangetroffen. Voor vee was dit 12.9% met schaap als belangrijkste vertegenwoordiger (63.2%), gevolgd door geit (32.6%) en eenmaal varken (5.3%). Opmerkelijk is dat tijdens de herfst van 2020 het aandeel vee duidelijk hoger lag (FO=47.1%), in vergelijking met de rest van de studieperiode (FO=8.1%). Dit lijkt het gevolg te zijn van een roedel met grote hongerige jongen waardoor de ouders tijdelijk ook het aanbod van schapen benutten. Iets dergelijks lijkt ook op de Veluwe waarneembaar. In het territorium op de Noord Veluwe zijn zelden incidenten met schapen, met uitzondering van 2 gevallen, allen in de periode dat de roedel grote hongerige jongen had (Zie H4.1 GW998f). Ook in Vlaanderen werden kleine zoogdieren, namelijk gewone bosmuis en woelmuizen, met regelmaat teruggevonden en werd een klein aantal middelgrote zoogdieren, namelijk hond (1x) en kat (1x); vogels en vruchten (bessen Am. vogelkers) vastgesteld.

*** Dit is het percentage stalen waarin een bepaalde prooisoort werd aangetroffen op het totaal aantal onderzochte stalen. Deze methode heeft als nadeel dat een groter belang wordt gegeven aan kleinere prooisoorten (bv. haasachtigen en kleine zoogdieren), aangezien de hoeveelheid onverteerbaar materiaal (haren, boten tandfragmenten) per eenheid biomassa relatief toeneemt bij kleinere prooien.*

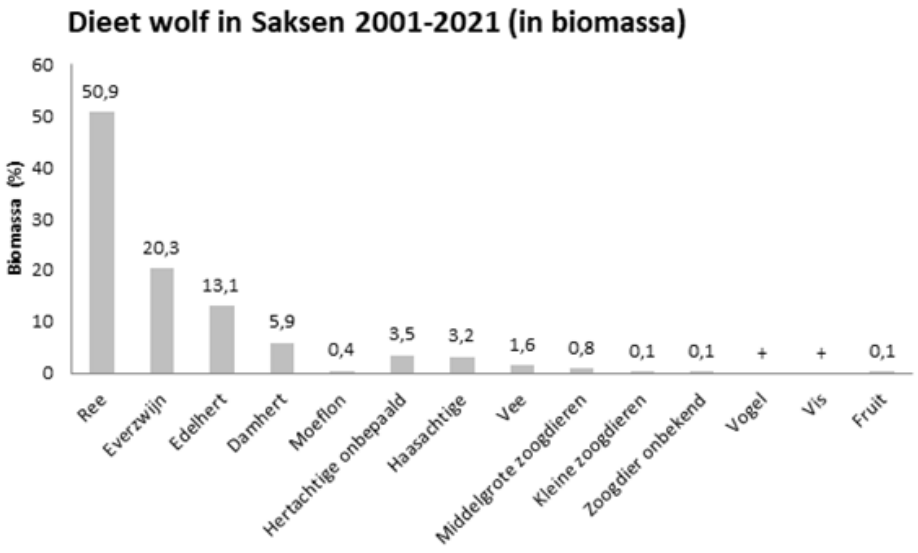

Figuur x (obv Reinhard et al, 2021)

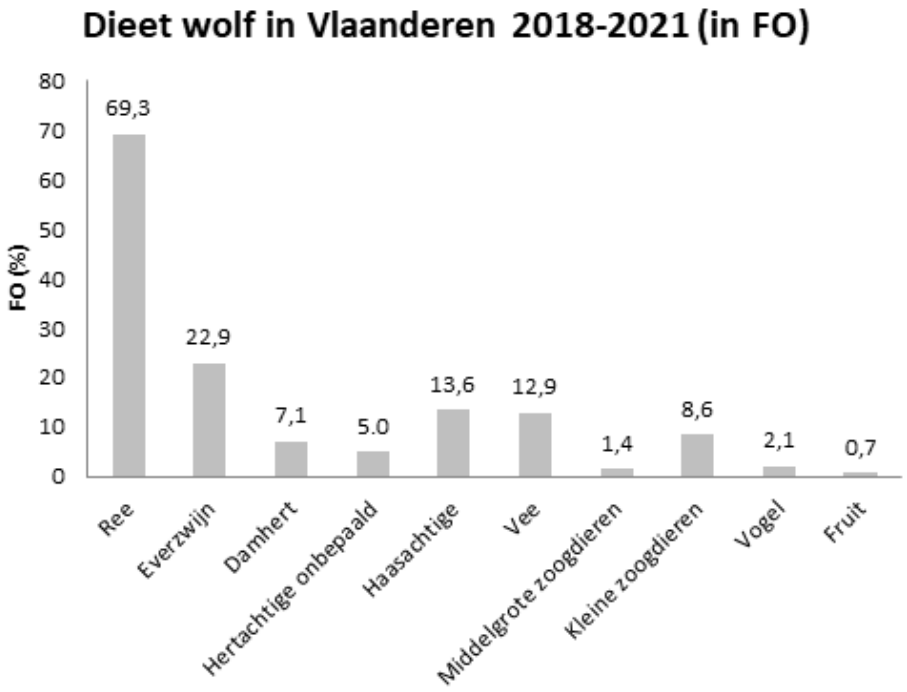

Figuur X (Van der Veken et al, 2021)

Vee versus wilde hoefdieren

Beide onderzoeksresultaten geven een duidelijke dominantie van wilde evenhoevigen weer, terwijl het aandeel vee grotendeels beperkt tot nagenoeg afwezig blijkt. Dit ligt in lijn met onderzoek uitgevoerd in regio's die worden beschreven als rijk aan natuurlijk habitat en wilde prooien (Zlatanova et al. 2014). Het toont aan dat de matrix van halfnatuurlijke- en sterk gewijzigde bos- en landbouwlandschappen in allebei de studiegebieden voldoende voedsel biedt, zonder afhankelijk te moeten zijn van vee. Op basis van de faunabeheerplannen kan ook voor Nederland waar de wolf

gevestigd is, een duurzame beschikbaarheid van wilde prooien worden afgeleid. Ondanks dat wilde prooien inderdaad de voorkeur genieten, sluit dit predatie van vee geenszins uit. Wolven zijn immers opportunistisch en gaan daarom op zoek naar makkelijk te bemachtigen prooien. Kleinvee, i.e. schaap en geit, wordt door de kleinere lichaamsgrootte aangeduid als een zeer kwetsbare prooicategorie indien niet afdoende beschermd (Everaert et al. 2018). Dit wordt bevestigd in beide dieetstudies en blijkt ook uit de Nederlandse schadedossiers met dodelijk afloop: in 610 van de 614 gevallen gedurende 2015-2020 gaat het telkens om schaap. Eenmaal werd tijdens deze periode een geit gedood. Grootvee viel slechts heel uitzonderlijk ten prooi: twee kalveren en één Schotse hooglander (Bron BIJ12).

Hoewel de wolf inderdaad in staat is om prooien ter grootte van een paard of rund te doden, vormt grootvee algemeen geen kwetsbare prooicategorie, tenzij het om zeer jonge of sterk verzwakte individuen gaat. In regio's met een voldoende groot aanbod aan wilde prooien, zal deze categorie bijgevolg niet of slechts uitzonderlijk in dieetanalyses voorkomen. Dit omwille van een risicoaversie onder wolven (zie verder). Bij een gebrek aan alternatieven, i.e. de voedselarme regio's van Zuid-Europa, kan grootvee wel een belangrijk deel van het dieet vormen. Een nuance hierbij is dat het veelal gaat om vrij grazende paarden en runderen en in het wild uitgezette pony's, met telkens een voorkeur voor jonge dieren, en aas: een situatie die niet vergelijkbaar is met Nederland (Bundesverband, N. A. B. U. 2015, Lagos & Bárcena 2018, Ciucci et al. 2020).

Voor het grootste deel van de studieperiode in Vlaanderen werd kleinvee slechts in lage aantallen teruggevonden, behalve tijdens de herfst van 2020. Dit wordt er verklaard door het eerste nest opgroeiende wolven die nog niet zelf kunnen jagen maar wel gevoed dienen te worden, zonder jaarlingen die kunnen helpen bij de jacht. Dit lijkt ook op te gaan voor de Noord Veluwe waar twee aanvallen op schapen zijn vastgesteld, beide in de nazomer/herfst als de roedel grote jongen te voeden heeft (H4.x, GW998f). Het beschikbaar zijn van onbeschermd vee, slechts een minderheid van de weides is afdoende beschermd (4%, eind 2018), is bijgevolg een eenvoudig en aantrekkelijk alternatief bij een hogere energetische nood. Ook wordt algemeen een hogere consumptie van vee vastgesteld in het geval van niet-gevestigde wolven. Een verklaring hiervoor is dat deze wolven zich in suboptimaal gebied bevinden gedurende hun zoektocht naar een geschikt territorium, ook ontbreekt vaak terreinkennis en gaat het eerder om minder ervaren wolven (Imbert et al. 2016). Daarnaast kunnen wolven bij gebrek aan beschermingsmaatregelen zich binnen zeer korte tijd specialiseren op kleinvee, met logischerwijs een hogere predatie van deze categorie tot gevolg.

Wilde evenhoevigen

Doorheen Europa vertoont het dieet van de wolf duidelijke regionale verschillen. In meerdere bosrijke gebieden van Oost-Europa, e.g. het woud van Białowieża en de Beskiden, wordt bijvoorbeeld edelhert als belangrijkste prooisoort aangeduid. Meerjarig onderzoek in Białowieża, Polen liet zien dat wolvenpredatie alleen voor edelherten een belangrijke doodsoorzaak was: ongeveer 40% van de jaarlijkse aanwas werd afgeroomd. De predatieratio bleek omgekeerd gerelateerd aan de dichtheid van edelherten: indien de edelhertpopulatie afnam, nam de predatiedruk toe. Wolven bleken dus niet een stabiliserende invloed te hebben (Jedrzejewski et al. 2010). In Zuiderse regio's zoals de Apennijnen (Italië) en Roemenië, blijkt wild zwijn regelmatig de favoriete prooi te zijn (Zlatanova et al. 2014, Sin et al. 2019). Waar ree echter in voldoende hoge aantallen aanwezig is, vormt het meestal het bulk van het dieet. Bovendien gaat dit vaak gepaard met een positieve selectie, zoals ook aangetoond in de Saksische deelstaat (Bunewich 1988, Ansorge et al. 2006, Barja 2009, Nowak et al. 2011, Milanesi et al. 2012, Sidorovich et al. 2011 & 2017, Wagner et al. 2012, Sand et al. 2016, Figueiredo et al. 2020). Deze voorkeur voor ree wordt verklaard door risicoaversie: Het is weinig waarschijnlijk dat de prooisoort ernstige verwondingen veroorzaakt bij predatie (= prooikwetsbaarheid). Ook neemt het aandeel biomassa dat verloren gaat aan aaseters toe met de prooigrootte, wat impliceert dat de werkelijke hoeveelheid beschikbaar voedsel voor wolven in middelgrote en grotere prooien dichter bij elkaar aanleunt, terwijl het riskanter is om de laatste te bejagen (Sand et al. 2016, Sidorovich et al. 2017). Daarnaast bereikt ree typisch hoge dichtheden in randhabitat, kenmerkend voor halfnatuurlijke- en sterk gewijzigde bos- en landbouwlandschappen (=prooibeschikbaarheid). Bijgevolg is het geen verrassing dat de soort zowel in Vlaanderen als in de deelstaat Saksen de hoofdprooi van de wolf is.

In vergelijking met ree, bleek predatie van zowel everzwijn als edelhert meer gericht op juveniele exemplaren wanneer beschikbaar. Selectieve predatie van kwetsbare individuen binnen een soort wordt in de literatuur inderdaad in hogere mate vastgesteld bij grotere hoefdieren, i.e. risicoaversie. Dit zijn naast juveniele, ook oudere, vrouwelijke of algemeen verzwakte dieren, veroorzaakt door

onder meer reproductie gerelateerde events (hoogzwangere vrouwtjes of edelhertmannetjes tijdens of kort na de burlperiode), ondervoeding, blessures en ziekte. Externe factoren, zoals weersomstandigheden, kunnen de beschikbaarheid en kwetsbaarheid van prooisoorten verder sturen: e.g. milde winters en wild zwijn, zie boven (Mech & Peterson 2010).
Moeflon wordt in vlakke regio's aangeduid als een zeer kwetsbare prooisoort door de mismatch tussen de omgeving en het antipredatorgedrag; het wegvluchten richting steile en veilige rotswanden. Bijgevolg wordt de soort disproportioneel bejaagd met meestal lokale extinctie tot gevolg. Dit werd eerder aangetoond in de Saksische deelstaat (Wagner et al. 2012), en wordt in de Veluwe opnieuw vastgesteld (xx). Daarnaast kan predatie door de wolf ook hoge proporties aannemen in het geval van (recent) ontsnapte evenhoevigen, bijvoorbeeld damhert in Vlaanderen, en edelhert, vanwege het eerder halftamme karakter van deze dieren (cf. Okarma 1995).
Andere prooisoorten
Naast wilde evenhoevigen zijn het voornamelijk haasachtigen die het dieet in beide studies verder hebben aangevuld. Bever bleek dan weer een regelmatig geconsumeerde prooisoort in een waterrijk gebied in de deelstaat Saksen. Ondanks dat de beverpopulatie in Nederland alsmaar toeneemt, zal het aandeel van deze soort in het dieet van de wolf echter gering blijven. Dit vanwege het niet-overlappende leefgebied van beide soorten ter hoogte van de Veluwe (Bron NDFF/Zoogdiervereniging). Voorts werd een groot aantal verschillende prooisoorten/-categorieën telkens in lage hoeveelheden aangetroffen, namelijk kleine knaagdieren, andere middelgrote zoogdieren, vogels, vissen en vruchten. Dit duidt eerder op opportunistische consumptie, maar in het geval van carnivorensoorten, e.g. vos en wasbeerhond, kan het doden gedreven zijn door competitie: bijvoorbeeld het monopoliseren van gedode prooien en het beschermen van wolvenwelpen. Slechts in een minderheid van deze agressieve interacties worden deze carnivoren vervolgens geconsumeerd (Sidorovich 2011, Martins et al. 2020).
Het aantreffen van een hond als prooi-item in de Vlaamse studie is geen uitzondering. Het doden van honden wordt enerzijds verklaard door een grote verwantschap waardoor deze als soortgenoten worden beschouwd. Als zodanig wordt de hond aanzien als een indringer binnen het territorium van de wolf, of als een concurrent voor prooien of potentiële partners. Anderzijds worden honden vaak opgegeten nadat zij gedood zijn, wat erop wijst dat ze ook als prooi kunnen worden aanzien (Kojola & Kuittinen 2002, Backeryd 2007). Hoewel de hoeveelheid onder voedselarme condities kan toenemen, wordt de hond niet als een frequente prooisoort omschreven. Bovendien is predatie context specifiek, het beperkt zich grotendeels tot regio's gekenmerkt door de aanwezigheid van verwilderde- en zwerfhonden (Butler et al. 2014). Een voor Nederland meer toepasselijke situatie wordt door Backeryd (2007) gedocumenteerd: gedurende 1995 – 2005 werden in Finland en Zweden 152 officiële aanvallen waargenomen waarvan 86% op jachthonden tijdens het lokaliseren of opjagen van wild. De overige beschreven aanvallen vonden plaats in bossen wanneer de hond niet was aangelijnd (5%), en in tuinen (7%). 72% overleefde de aanval niet, waarvan 72% deels of volledig werd geconsumeerd. Eenzelfde patroon wordt ook vastgesteld in Wisconsin, de VS (Treves et al. 2002).
De toekomstige onderzoeksresultaten dienen aan te tonen of het aangetoonde dieet in beide studies al dan niet kan worden geëxtrapoleerd voor de wolf in Nederland. Hoewel richtinggevend, kunnen regionale omstandigheden een belangrijke invloed uitoefenen. Bijvoorbeeld, door de beschikbaarheid van voedingsrijke gewassen en eerder milde winters in Nederland, wordt het wild zwijn er gekenmerkt door een hoge abundantie en sterk reproductievermogen. Bijgevolg bestaat de populatie voor een groot deel uit juveniele en subadulte exemplaren. Een gelijkaardig scenario wordt teruggevonden in de Apennijnen waar de wolf predatie richt op kwetsbare zwijnen jonger dan één jaar, i.e. juvenielen en subadulten (Heck & Raschke 1980, Mauget et al. 1984, Capitani et al. 2004, Meriggi et al. 2011, Imbert et al. 2016). Voorts ondervindt ree in de grote aaneengesloten bos- en natuurgebieden op de Veluwe een sterk drukkend effect door de aanwezigheid van edelhert en damhert, leidend tot een lagere populatiedichtheid (Faunabeheereenheid Gelderland 2019). Ook dient rekening gehouden te worden met het Nederlandse jachtbeleid, waarbij het toegelaten is om geschoten wild onder bepaalde voorwaarden achter te laten in het veld. Normaal heeft de wolf inderdaad de voorkeur om zijn prooien zelf te doden. Wanneer karkassen echter consistent in het veld worden achtergelaten, kunnen deze een substantieel deel van het dieet uitmaken (Ciucci et al. 2020). Tenslotte heeft de wolf in Noord-Brabant vooralsnog een solitaire status waardoor het dieet een groter aantal kleinere prooisoorten, bijvoorbeeld haasachtigen, zou kunnen bevatten (Okarma 1995).

MOTIFACTION LNV: Hoe vaak eten wolven schapen?
In het huidige onderzoek valt op dat meer Nederlanders geloven dat wolven (vaak) schapen en ander vee eten, en dat ze voor overlast zorgen. We vermoeden dat dit beeld invloed heeft op het draagvlak voor de wolf in Nederland. Deskundigen op het gebied van wolven geven aan dat er een verschil is in eetgedrag van gevestigde wolven en zwervende wolven, waarbij geopperd wordt dat gevestigde wolven met name op wild jagen en dus niet schapen aanvallen. Omdat het eetgedrag van wolven een gevoelig punt is in de samenleving, adviseren wij het ministerie om te investeren in voorlichting over het eetgedrag/eetpatroon van wolven.

2. Wolf in het ecosysteem: wat zijn volgens de meest recente inzichten en ervaringen (op basis van literatuur) de effecten van de wolf op het ecosysteem? Wat zijn daarbij de verwachte effecten als naar de Nederlandse ecosystemen wordt gekeken?

Met name aaseters als de raaf zullen profiteren van de terugkeer van de wolf door de dode prooidieren die nog niet volledig zijn opgegeten door wolven. Of wolven ook een zichtbaar effect op de aantallen en gedrag van hoefdieren zullen hebben is twijfelachtig. Gezien de intensiteit waarmee de mens in Nederland actief is in het bosbeheer en populatiebeheer van hoefdieren is de verwachting dat het effect van wolven op het ecosysteem nauwelijks waarneembaar zal zijn. Uitzondering vormt wellicht het effect van wolven voor het moeflon. Deze exoot komt in Nederland niet van nature voor, kan niet zijn natuurlijke anti-roofdiergedrag kan uitoefenen en is dus erg kwetsbaar is voor roofdieren als de wolf.

Uitwerking

Effecten van wolf op hoefdieren en ecosystemen
Predator-prooirelaties zijn complex. In het algemeen reguleren de aantallen prooidieren de aantallen predatoren. Het is maar zelden omgekeerd. De invloed van predatoren hangt af van tal van parameters zoals habitat, territoriumgrootte, weersomstandigheden (winters), voedsel, spectrum aan hoefdiersoorten, concurrenten, beschutting, menselijke bejaging en landgebruik (Fuller & Sievert 2001). Ook speelt mee dat wilde hoefdieren gebieden met een hoge concentratie aan wolven gaan mijden (Fuller & Sievert 2001). Wolven, hoefdieren en de ecosystemen waarin ze eeuwen samen hebben geleefd en dus ook samen geëvolueerd, heeft geleid tot wederzijdse morfologische- en gedragsaanpassingen. Wolven staan aan de top van de voedselpiramide en kunnen op vier manieren andere soorten rechtstreeks of indirect beïnvloeden: 1. als een soort gezondheidspolitie waarbij ze zieke of zwakke dieren doden, en daarmee de prooidierpopulatie vitaler maken; 2. aantalsregulatie van prooidieren; 3. toename van aas voor aaseters en 4. het reguleren van niet-prooidieren zoals middelgrote roofdieren (Mech & Peterson 2003; Mech & Boitani 2003). Door die invloed van wolven op hoefdieren kan vervolgens de begrazingsinvloed op het ecosysteem worden beïnvloed, met name als gevolg van gedragsverandering van prooidieren.
Vooral aaseters zullen in eerste instantie profiteren van de aanwezigheid van de wolf. Dit zijn vooral raven, maar daarnaast wilde zwijnen, roofdieren als vossen en dassen, roofvogels als buizerd, rode wouw en wellicht zeearend, en ook vele insecten die baat hebben bij kadavers in de natuur (ARK dood doet leven, [https://www.ark.eu/natuurontwikkeling/natuurlijke-processen/dood-doet-leven]). Walker et al, 2018: *Population responses of common ravens to reintroduced gray wolves;*
https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6262918/ evt nog uitwerken

Regulering prooidieren (zie ook H8.1)

Omdat wolven sterk territoriaal zijn en voldoende grote territoria claimen om de roedel van voedsel te voorzien komt overbejaging van prooidierpopulaties nauwelijks voor. Wolven zijn in staat populaties hoefdieren te limiteren, maar dat is zelden het geval (Mech & Peterson, 2003; Mech 1970; Bergerud 1971). Wel kunnen wolven in onnatuurlijke situaties populaties sterk beïnvloedden, zoals de moeflon in Nederland (zie ook 8.1). Deze exoot komt van nature niet voor in gebieden met grote predatoren, en als die er voor zouden komen is het natuurlijke anti-predatorgedrag van schaap- en geitachtigen heel hard een bergklif op rennen. Die zijn er niet op de Veluwe of in Nederland, vandaar dat te voorzien is dat de moeflon wel sterk in aantal beïnvloed zal worden door wolven.

Gedragsverandering bij prooidieren

Naast het feit dat wolven hoefdieren doden is hun belangrijkste effect het beïnvloeden van het gedrag van hoefdieren. Herten kunnen hun gedrag aanpassen qua groepsgrootte, activiteitspatroon en terreingebruik. Gebieden die gevaarlijk zijn omdat ze kwetsbaar zijn voor predatie zullen hoefdieren op die momenten liever vermijden. Dit wordt het “Landscape of Fear” genoemd (landschap van angst; Van Ginkel et al. 2019). Dit kan tot gevolg hebben dat er meer variatie in begrazing optreedt wat dus bevorderlijk kan zijn voor onder andere bosverjonging. In Yellowstone National Park is dit goed onderzocht. Na de introductie van wolven in 1995 nam het aantal hoefdieren af en werd het ecosysteem diverser met ook meer vegetatie groei en bosontwikkeling. Het proces is echter erg complex vanwege klimaatverandering (grote bosbranden de afgelopen jaren), grizzly beren die in aantal toenemen omdat ze onder andere profiteren van door wolven gedode herten die ze zich toe-eigenen, afname van coyotes vanwege concurrentie met wolven, etc. Desondanks vermelden de wetenschappers in Yellowstone dat het positieve effect van wolven op het ecosysteem indrukwekkend lijkt (Smith et al. 2016). Er is een toenemende aandacht voor het belang van top-down regulatie door grote roofdieren als wolven voor het functioneren van ecosystemen, waarbij de aanwezigheid van predatoren effecten heeft die ver in de voedselketen doordringen (Estes et al. 2011). Een ander voorbeeld van gedragsverandering komt uit Afrika. Atkins et al. (2019) onderzochten het effect van het experimenteel nabootsen van roofdieren op het gedrag van hoefdieren (bushbucks) in een nationaal park in Mozambique. Bushbucks houden van dekking en trekken zich bij gevaar terug in het bos, in tegenstelling tot enkele andere grazers die juist de open vlakte op rennen bij gevaar. Sinds wilde honden en grote katachtigen zijn uitgeroeid in het gebied durven de bushbucks meer op de vlak-te te grazen met overbegrazing tot gevolg. Dieet studies tonen aan dat ze daarbij voedselrijkere plan-ten consumeren. Of te wel het is voor deze soort een afweging tussen voedselrijk eten versus preda-tiegevaar. De onderzoekers hebben vervolgens enkele dieren met GPS loggers uitgerust en aanslui-tend het effect van roofdiergeluid, en geur (uitwerpselen en urine) op het gedrag van de bushbucks onderzocht. De soort bleek sterk te reageren op deze zintuigelijke indicaties van roofdieraanwezigheid met als gevolg dat ze de grasvlakte meer gingen vermijden. De onderzoekers concluderen dat voor bushbucks de open vlakte veranderde van een ‘landscape of fear’ naar een landscape of fearlessness’ na het uitroeien van de grotere roofdieren, en dat die uitroeiing dus grote gevolgen heeft voor de plant- en prooipopulaties. De beleving van die angst is wel soortspecifiek; niet alle hoefdieren vertonen hetzelfde gedrag als reactie op de aanwezigheid van een roofdier of gevaar. Tevens melden de onderzoekers dat de gedragsaanpassing van bijvoorbeeld het bushbuck aan het afwezig zijn van roofdieren reversibel is, en dat dat ook kunstmatig kan worden nagebootst. Desondanks bevelen ze aan om de grote roofdieren weer terug te brengen in het ecosysteem (Atkins et al. 2019).

Of hoefdieren hun gedrag gaan veranderen als gevolg van de aanwezigheid van wolven is van vele factoren afhankelijk zoals trefkans hoefdier-wolf, pakkans, overige stressfactoren als recreatie en faunabeheer, voedselbeschikbaarheid etc. Dit hangt weer direct samen met hoe natuurgebieden zijn ingericht qua padendichtheid, rustgebieden, beheer, ouderdom van het bos etc. Het is waarschijnlijk dat hoefdieren hun gedrag zullen gaan aanpassen, met name door alerter te worden, wat betekent dat ze ook schuwer worden voor mensen met als gevolg dat beheerjacht minder eenvoudig zal zijn. Of wolven ook de aantallen van hoefdieren waarneembaar gaan beïnvloeden is maar zeer de vraag aangezien menselijke invloeden op het leefgebied (mn bosbeheer) en de hoefdieren (mn populatiebeheer) groot zijn. Recent onderzoek in het Poolse Białowieża vond nauwelijks effecten van de aanwezigheid van wolven op edelherten (van Ginkel 2020). Op lokale schaal wordt het gedrag beïnvloed, met name wanneer obstakels aanwezig zijn die zicht of vluchtroutes blokkeren (Van Ginkel et al. 2019), met een lokale reductie van vraat aan bosverjonging tot gevolg. Voor de Veluwe zou natuurlijke bosverjonging van eik en beuk wenselijk zijn (Den Ouden et al, 2020). Op basis van Van

Ginkel (2020) is het niet te verwachten dat de wolf op de Veluwe een grote invloed zal gaan hebben op de bosverjonging, ook vanwege de relatief jonge leeftijd van het bos. Het effect zal vooral lokaal zijn.

Effect op ziekteverspreiding onder hoefdieren vv

Koen & Jan: zien jullie kans hier iets over uit te werken? Dank!
Comments Jan:
Effect op prevalentie ziektes bij wilde zwijnen interessant om te vermelden. Sterfte door predatie vervangt voor een deel sterfte door ziekte/verzwakking, vooral in de lagere leeftijdsklassen (cf antwoord op parlementaire vraag XXXX)

https://doi.org/10.1038/s41598-019-44148-9
nauwelijks/geen effect op populatiegrootte
https://www.researchgate.net/publication/232692097_Wild_boar_Sus_scrofa_mortality_by_hunting_and_wolf_Canis_lupus_predation_An_example_in_northern_Spain
en verder:
https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1600-0587.2013.00266.x
Zie https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0006320712001462
En https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S235224961730006X?via%3Dihub

Robuuste verbindingen & natuurlijke processen
De Veluwe is vooralsnog het belangrijkste leefgebied voor de wolf in Nederland. Echter, ook de Veluwe is door de vele rasters relatief afgesloten voor met name hoefdieren van buiten. Daarnaast kent de Veluwe een groot aantal verschillende terreineigenaren, is het beheer en beleid per eigenaar verschillend, is de invloed van de mens in het systeem groot via bosbeheer en faunabeheer, is de Veluwe door de vele rasters in het gebied ook nog redelijk gefragmenteerd, en staat het gebied behoorlijk onder druk van stikstof, droogte en klimaatverandering (Den Ouden et al, 2020). Vanuit dat kader zou het goed zijn meer ruimte voor natuur en natuurlijke processen te realiseren op de Veluwe (Jansman 2021; Hegener, 2019). Mocht de Veluwe als groot natuurgebied via robuuste natuurcorridors met omliggende natuurgebieden met hoefdierpopulaties verbonden kunnen worden, ontstaat er meer ruimte voor natuurlijk processen in plaats van menselijk bepaald beheer van natuur en hoefdierpopulaties. Dit zal de levensvatbaarheid van de populaties wilde hoefdieren ten goede komen, mede vanwege de mogelijkheid voor hoefdieren om weer via natuurlijke selectie en adaptatie hun vitaliteit te sturen. Daarnaast kunnen hoefdieren via de corridors weer migreren naar voedselrijke gebieden afhankelijk van het seizoen en het klimaat etc. Wolven kunnen in deze situatie een enigszins regulerende invloed spelen op de populatiegrootte en het gedrag van hoefdieren, maar dit vereist wel veel meer ruimte voor de natuur en natuurlijke processen dan nu mogelijk is en/of wordt toegelaten. De kaart met een visie op een meer natuurlijk Nederland in 2120 (Baptist et al. 2019) geeft wat dat betreft een interessant doorkijkje. Het blijft echter zeer de vraag in hoeverre dit, in de huidige landschappelijke context, ook de voorwaarden kan scheppen voor natuurlijke processen en meetbare effecten van wolven via hoefdieren op het ecosysteem.

Atkins, J.L., R.A. Long, J. Pansu, J. H. Daskin, A.B. Potter, M. E. Stalmans, C. E. Tarnita & R. M. Pringle, 2019. Cascading impacts of large-carnivore extirpation in an African ecosystem. Science 364: 173-177.
Baptist, M., T. van Hattum, S. Reinhard, M. van Buuren, B. de Rooij, X. Hu, S. van Rooij, N. Polman, S. van den Burg, G. Piet, T. Ysebaert, B. Walles, J. Veraart, W. Wamelink, B. Bregman, B. Bos & T. Selnes, 2019. A nature-based future for the Netherlands in 2120. Wageningen University and Research, Wageningen.
Bergerud, Arthur T. 1971. The population dynamics of Newfoundland caribou. Wildlife Monographs 25:3-55.

den Ouden, J., Lammertsma, D., & Jansman, H. (2020). Effecten van hoefdieren op Natura 2000-boshabitattypen op de Veluwe. (Wageningen Environmental Research rapport; No. 3013). Wageningen Environmental Research. https://doi.org/10.18174/525450
Estes, J., J. Terborgh, J. Brashares, M. Power & J. Berger, 2011. Trophic downgrading of planet Earth. Science 333, 301–306Fuller & Sievert 2001
Faunabeheereenheid Gelderland (FBE) 2018: Faunabeheerplan Grote Hoefdieren FBE Gelderland 2019-2025. Faunabeheereenheid Gelderland, Deventer.
Hegener, M. 2019: Ons wilde Oosten 2.0. Uitgeverij Stuifzand.
Jansman H.A.H. (2021) Animal Conservation in the Twenty-First Century. In: Bovenkerk B., Keulartz J. (eds) Animals in Our Midst: The Challenges of Co-existing with Animals in the Anthropocene. The International Library of Environmental, Agricultural and Food Ethics, vol 33. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-63523-7_2
Jedrzejewski W., B. Jedrzejewska, Z. Andersone-Lilley, L. Balciauskas, P. Mannil, J. Ozolins, V.E. Sidorovich, G. Bagrade, M. Kubarsepp, A. Ornicans, S. Nowak, A. Pupila & A. Zunna, 2010. Synthesizing wolf ecology and management in Eastern Europe: similarities and contrasts with North-America. In: Musiani, M., L. Boitani & P.C. Paquet (2010). The world of wolves. New perspectives on ecology, behaviour and management, pp. 207-233. University of Calgary Press, Calgary.
Mech L.M. & L. Boitani eds. (2003) Wolves: Behavior, ecology and conservation, pp 131-160. University of Chicago Press, Chicago
Mech, L.D. & R.O. Peterson, 2003. Wolf-Prey Relations. In: Mech L.M. & L. Boitani eds. (2003)
van Ginkel, H.A.L., 2020. Wolves, tree logs and tree regeneration. Combined effects of downed wood and wolves on the regeneration of palatable and less palatable tree species. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
van Ginkel, H.A.L., D.P.J. Kuijper, J. Schotanus & C. Smit, 2019a. Wolves and Tree Logs: Landscape-Scale and Fine-Scale Risk Factors Interactively Influence Tree Regeneration. Ecosystems 22: 202-212.
van Ginkel, H.A.L., C. Smit & D.P.J. Kuijper, 2019b. Behavioral response of naïve and non-naïve deer to wolf urine. PLOS ONE 14(11): e0223248

Van der Keken, T., ea 2021:xxx Lutra

Ansorge, H., G. Kluth & S. Hahne 2006. Feeding ecology of wolves Canis lupus returning to Germany. *Acta Theriologica* 51 (1): 99–106.

Backeryd, J. 2007. Wolf attacks on dogs in Scandinavia 1995–2005. Ecology Institute, Swedish University

Barja, I. 2009. Prey and prey-age preference by the Iberian wolf Canis lupus signatus in a multiple-prey ecosystem. *Wildlife Biology* 15 (2): 147–154.
Bundesverband, N. A. B. U. (2015). Pferd und Wolf. Wege zur Koexistenz [online]. Naturschutzbund Deutschland.

Bunewich, A.N. 1988. Dynamics of numbers and diet of wolf in Belovevezha primeval forest. Zapovedniki Belorussii 12: 108–113. [in Russian]

Capitani, C., I. Bertelli, P. Varuzza, M. Scandura & M. Apollonio 2004. A comparative analysis of wolf (Canis lupus) diet in three different Italian ecosystems. *Mammalian Biology* 69 (1): 1–10.

Ciucci, P., Mancinelli, S., Boitani, L., Gallo, O., & Grottoli, L. (2020). Anthropogenic food subsidies hinder the ecological role of wolves: Insights for conservation of apex predators in human-modified landscapes. *Global Ecology and Conservation*, 21, e00841.

Everaert J., D. Gorissen, K. Van Den Berge, J. Gouwy, J. Mergeay, C. Geeraerts, A. Van Herzele, M.-L. Vanwanseele, B. D'hondt & K. Driesen 2018. Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, Belgium.

Faunabeheereenheid Gelderland (FBE). 2019. Faunabeheerplan Grote Hoefdieren FBE Gelderland 2019–2025. FBE Gelderland. https://www.faunabeheereenheid.nl/gelderland/PUBLICATIES.

Figueiredo, A.M., A.M. Valente, T. Barros, J. Carvalho, D.A. Silva, C. Fonseca, L. Madeira de Carvalho & R.T. Torres 2020. What does the wolf eat? Assessing the diet of the endangered Iberian wolf (Canis lupus signatus) in northeast Portugal. *PloS one* 15 (3): e0230433.

Gula, R. 2008. Wolf depredation on domestic animals in the Polish Carpathian Mountains. *The Journal of Wildlife Management* 72 (1): 283–289.

Heck, L. G. Raschke 1980. Die Wildsauen: Naturgeschichte, Okologie, Hege, und Jagd. Verlag Paul Parey, Hamburg, Germany.

Imbert, C., R. Caniglia, E. Fabbri, P. Milanesi, E. Randi, M. Serafini, E. Torretta & A. Meriggi 2016. Why do wolves eat livestock? Factors influencing wolf diet in northern Italy. *Biological Conservation* 195: 156–168.

Jędrzejewski, W., B. Jędrzejewski, H. Okarma, K. Schmidt, K. Zub & M. Musiani 2000. Prey selection and predation by wolves in Białowieża Primeval Forest, Poland. *Journal of Mammalogy* 81 (1): 197–212.

Kojola, I. & J. Kuittinen 2002. Wolf attacks on dogs in Finland. *Wildlife Society Bulletin* 30 (2): 498-501.

Kübarsepp, M. & H. Valdmann 2003. Winter diet and movements of wolf (Canis lupus) in Alampedja Nature Reserve, Estonia. *Acta Zoologica Lituanica* 13 (1): 28– 33.

Lagos, L., & Bárcena, F. (2018). Spatial variability in wolf diet and prey selection in Galicia (NW Spain). *Mammal research*, 63(2), 125-139.

Lanszki, J., M. Márkus, D. Újváry, Á. Szabó & L. Szemethy 2012. Diet of wolves Canis lupus returning to Hungary. *Acta Theriologica* 57 (2): 189–193.

Martins, I., Krofel, M., Mota, P. G., & Álvares, F. (2020). Consumption of Carnivores by Wolves: A Worldwide Analysis of Patterns and Drivers. *Diversity*, 12(12), 470.

Mauget, R., R. Campan, F. Spitz, M. Dardaillon, G. Janeau & D. Pépin 1984. Synthèse des connaissances actuelles sur la biologie du sanglier, perspectives de recherche. In: Symposium international sur le sanglier. Les Colloques de l'INRA 22: 15-50.

Mech, L. D., & Peterson, R. O. (2010). 5. Wolf-Prey Relations. In Wolves (pp. 131-160). University of Chicago Press.

Meriggi, A., A. Brangi, L. Schenone, D. Signorelli & P. Milanesi 2011. Changes of wolf (Canis lupus) diet in Italy in relation to the increase of wild ungulate abundance. *Ethology, Ecology & Evolution* 23 (3): 195–210.

Milanesi P, A. Meriggi & E. Merli 2012. Selection of wild ungulates by wolves Canis lupus (L. 1758) in an area of the Northern Apennines (North Italy). *Ethology, Ecology & Evolution* 24: 81–96.

Mori, E., L. Benatti, S. Lovari & F. Ferretti 2017. What does the wild boar mean to the wolf? *European Journal of Wildlife Research* 63: 9.

Mysłajek, R. W., Tomczak, P., Tołkacz, K., Tracz, M., Tracz, M., & Nowak, S. (2019). The best snacks for kids: the importance of beavers Castor fiber in the diet of wolf Canis lupus pups in north-western Poland. *Ethology Ecology & Evolution*, 31(6), 506-513.

Nowak, S., R.W. Mysłajek & B. Jędrzejewska 2005. Patterns of wolf Canis lupus predation on wild and domestic ungulates in the Western Carpathian Mountains (S Poland). *Acta Theriologica* 50 (2): 263–276.

Nowak, S., R.W. Mysłajek, A. Kłosioska & G. Gabryś 2011. Diet and prey selection of wolves (Canis lupus) recolonising Western and Central Poland. *Mammalian Biology* 76 (6): 709–715.

Okarma, H. 1995. The trophic ecology of wolves and their predatory role in ungulate communities of forest ecosystems in Europe. *Acta Theriologica* 40: 335–386.

Peterson, R.O. & P. Ciucci 2010. The Wolf as a Carnivore. In: L.D. Mech & L. Boitani (eds). Wolves: Behavior, ecology, and conservation: 104-130. University of Chicago Press.

Sand, H., A. Eklund, B. Zimmermann, C. Wikenros & P. Wabakken 2016. Prey selection of Scandinavian wolves: single large or several small? *PloS one* 11 (12): e0168062.

Sidorovich, V. 2011. Analysis of vertebrate predator-prey community: Studies within the European Forest zone in terrains with transitional mixed forest in Belarus. Tesey, Minsk, Belarus.

Sidorovich, V.E., L.L. Tikhomirova & B. Jędrzejewska 2003. Wolf Canis lupus numbers, diet and damage to livestock in relation to hunting and ungulate abundance in northeastern Belarus during 1990–2000. *Wildlife Biology* 9 (4): 103–111.

Sidorovich, V., A. Schnitzler, C. Schnitzler, I. Rotenko & Y. Holikava 2017. Responses of wolf feeding habits after adverse climatic events in central-western Belarus. *Mammalian Biology* 83: 44–50.

Sin, T., A. Gazzola, S. Chiriac & G. Rîșnoveanu 2019. Wolf diet and prey selection in the South-Eastern Carpathian Mountains, Romania. *PloS one* 14 (11): e0225424.

Treves, A., R.R. Jurewicz, L. Naughton-Treves, R.A. Rose, R.C. Willging & A.P. Wydeven 2002. Wolf depredation on domestic animals in Wisconsin, 1976-2000. *Wildlife Society Bulletin*: 231–241.

Wagner, C., M. Holzapfel, G. Kluth, I. Reinhardt & H. Ansorge 2012. Wolf (Canis lupus) feeding habits during the first eight years of its occurrence in Germany. *Mammalian Biology* 77 (3): 196–203.

Zlatanova, D., A. Ahmed, A. Valasseva & P. Genov 2014. Adaptive diet strategy of the wolf (Canis lupus L.) in Europe: a review. *Acta Zoologica Bulgarica* 66 (4): 439–452.

Žunna, A., J. Ozoliņ & A. Pupila 2009. Food habits of the wolf Canis lupus in Latvia based on stomach analyses. *Estonian Journal of Ecology* 58 (2): 141.

9. Genetische methodieken en uitwisseling van genetische data – nu en in de toekomst

Ten behoeve van dit rapport werd op basis van een enquête en een workshop een verkenning uitgevoerd onder een internationale groep van onderzoekers betrokken bij genetische monitoring van wolvenpopulaties in diverse delen van Europa. Op deze wijze werd een beeld verkregen in hoeverre een verbetering van de huidige methoden voor soortsbepaling, individuele herkenning en detectie van hybriden wenselijk en (binnen afzienbare tijd) mogelijk is. Hieruit kwam naar voren dat de methoden die de afgelopen decennia de standaard zijn geweest en die ook in Nederland, België en Duitsland worden toegepast, betrouwbare resultaten bieden. Dit betreft een soortsbepaling op basis van het uitlezen van de code van een stukje van het mitochondriaal genoom (mtDNA), en analyse van een set (ook wel: panel) microsatelliet-merkers voor individubepaling.
Met name indien de monsteraantallen voor periodieke monitoring toenemen, valt echter nog winst te behalen in met name de doorlooptijd en kostenefficiëntie. Een overstap naar analyse via zogenaamde High-throughput sequencing (HTS) lijkt hiervoor het meest kansrijk, en biedt de kans om in 1 analyserun een groter aantal monsters te verwerken en daarbij per monster direct een combinatie van verschillende typen DNA merkers te analyseren waarmee meerdere onderzoeksvragen tegelijk worden beantwoord: sequentie-merkers voor soortsbepaling, microsateliet-merkers en/of SNP (single nucleotide polymorphism) merkers voor individuele herkenning en een gerichte set van SNP merkers voor detectie van hybriden. Deze methodiek wordt steeds goedkoper en een overstap is wellicht binnen enkele jaren zinvol. Dit hangt echter wel af van het vermogen van deze methode om het slagingspercentage voor non-invasieve monsters (zoals keutels en slijmresten, kortom de overgrote meerderheid van de in Nederland verzamelde monsters) tenminste gelijk te houden en idealiter te verbeteren. Mocht dit in de praktijk tegenvallen, dan is voor individuele herkenning een alternatief denkbaar via de analyse van een gericht panel van SNP merkers op het zogenaamde Fluidigm-platform, waarmee in onder andere Duitsland (Senckenberg) en Finland (Universiteit van Oulu) goede ervaringen zijn opgedaan.
Recent (Harmoinen et al. 2021) is een vergelijkbaar gericht SNP panel ontwikkeld voor een gedetailleerde detectie van wolf-hond hybriden, waarbij onderscheid kan worden gemaakt tussen een eerste generatie hybride (F1), en diverse niveaus van terugkruising met hond of wolf. Implementatie van dit panel, via het Fluidigm-platform, zou op korte termijn ook in Nederland al waardevol zijn. Nu al worden incidenteel monsters naar Senckenberg gestuurd voor nadere verificatie middels dit SNP panel.
Een nadeel van de HTS-methode is dat de (kosten)efficiëntie alleen wordt waargemaakt indien een groot aantal monster tegelijk kan worden verwerkt. Voor spoed-bepalingen van soort of individu zal het daarom vermoedelijk nuttig blijken om ook de huidige mtDNA en microsatelliet-methoden voorlopig nog operationeel te houden. Een mogelijk waardevolle aanvulling daarop is een nieuwe detectiemethode op basis van het amalyse-gen (dat betrokken is bij de afbraak van zetmeel, en vanwege hun zetmeel-rijkere dieet bij gedomesticeerde honden in een hoger aantal kopieën in het genoom aanwezig is). Deze methode biedt relatief snel en goedkoop een resultaat, maar is wel minder betrouwbaar en moet daarom vooral als aanvullend worden beschouwd op de meer robuuste mtDNA en microsatelliet-bepalingen.

Uitwerking

Huidige werkwijze en genetische methodiek

Genetische analyse op monsters van mogelijke wolven vindt in Nederland op dit moment plaats voor twee verschillende doelstellingen.
Het eerste doel is om bij schade aan landbouwhuisdieren vast te kunnen stellen welk dier de schade heeft veroorzaakt. Dit kan een wolf zijn, maar ook een hond of een vos. Wolven doden hun prooi

veelal door een keelbeet. Daarbij laten ze speeksel achter. Het speeksel is een belangrijke bron van DNA waarmee op het laboratorium kan worden vastgesteld of sprake was van een wolf of een ander dier. Wanneer een veehouder melding doet bij BIJ12 van gedode of gewonde landbouwhuisdieren en het vermoeden is dat het om een wolf gaat, worden binnen 24 uur door een taxateur middels enkele DNA monsters afgenomen van speekselresten in en rond bijtwonden (via swabs) en opgestuurd naar Wageningen Environmental Research (WENR) voor een genetische soortsbepaling. Een dergelijke soortsbepaling vindt maandelijks plaats, voor alle monsters die in de voorgaande maand zijn binnengekomen.
Een belangrijk tweede doel van genetisch onderzoek is om te volgen hoe de wolvenpopulatie in Nederland zich ontwikkelt, conform het monitoringsplan Wolf (Klees et al. 2018). Hiervoor wordt gebruik gemaakt van bijvoorbeeld cameravallen, maar vormt DNA-sporenonderzoek de ruggegraat van de monitoring van wolven. Deze sporen kunnen bijvoorbeeld keutels of haren zijn, of swabs afgenomen bij aangetroffen wilde prooien (o.a. ree, hert, wild zwijn). Deze monsters worden door vrijwilligers verzameld, onder coördinatie van het Wolvenmeldpunt, en per kwartaal op het genetisch laboratorium verwerkt. Daarbij wordt allereerst eenzelfde soortsbepaling uitgevoerd als hierboven omschreven voor schadegevallen. Op alle monsters waarin DNA van een wolf werd bevestigd, inclusief monsters verzameld bij schadegevallen, wordt vervolgens een vervolganalyse uitgevoerd, gericht op vaststellen van het geslacht en het exacte individu. Deze analyse zoomt in op stukjes van het DNA die samen een profiel vormen dat voor elke individuele wolf uniek is. Van elk geselecteerd monster wordt zo'n DNA-profiel opgesteld. Zo kan achterhaald worden of het om een nieuw individu gaat of een individu dat al eerder is waargenomen. Ook kan worden achterhaald uit welke Europese wolvenpopulatie het individu afkomstig is, en in een groot aantal gevallen kan ook de roedel van herkomst worden vastgesteld. De uitkomsten van deze analyses ten behoeve van monitoring worden een keer per kwartaal gerapporteerd via de kwartaalrapportages uitgebracht door BIJ12.
De methode die momenteel voor Nederlandse monsters door WENR wordt toegepast voor soortsbepaling is gebaseerd op het vaststellen van de DNA sequentie van een gedeelte van de sterk variabele 'control region' van het mitochondriale DNA (Caniglia et al. 2012). Het opstellen van een individueel genetisch profiel (ook wel: genotypering) gebeurt op basis van een vaste set van 13 microsatelliet-merkers gelegen op het nucleaire genoom, plus een sexe-merker gelegen op het Y-chromosoom.
Voor een uitgebreide beschrijving van de gebruikte methodieken verwijzen we naar de website van het CE-wolf consortium (CEWOLF 2021).

<u>Europa-brede inventarisatie van behoeften en kansen voor toekomstige verbetering van methodieken</u>
T Tenminste 29 verschillende genetische laboratoria uit 18 verschillende landen zijn momenteel actief betrokken in genetisch onderzoek aan Europese wolvenpopulaties (waarvan 25 reeds genoemd in De Groot et al. 2016; daarnaast INBO en Universiteit van Luik voor wolven in respectievelijk Vlaanderen en Wallonië, de Universiteit van Ljubljana voor Slovenie, NINA voor Noorwegen en de Universiteit van Wenen voor Oosternrijk). De meeste van deze instituten voeren op regelmatige basis soortsbepalingen en individuele genotypering uit op wolvenmonsters, en denken na over manieren om hun werkwijze verder te verbeteren. Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van kansen om de methodiek zoals in Nederland toegepast verder te verbeteren, was het dan ook waardevol om de ervaringen en ideeën van deze buitenlandse onderzoekers nader uit te vragen. Binnen de huidige opdracht is zo'n uitvraag in twee stappen uitgevoerd. Allereerst is in juni een digitale enquête toegestuurd aan in totaal 32 onderzoekers van laboratoria uit 17 verschillende landen (waaronder voor elk van de 10 Europese wolvenpopulaties tenminste een betrokken laboratorium). De exacte vragenlijst en een lijst van benaderde onderzoekers is via WENR opvraagbaar. Binnen de noodzakelijkerwijs korte responsperiode werd de enquête beantwoord door 12 onderzoekers uit in totaal 10 verschillende landen. Samen vertegenwoordigen zij onderzoek aan 6 van de 10 wolvenpopulaties (Centraal-Europa, Scandinavië, Karelië, Dinarisch/Balkan, Frans-Italiaans-Zwitserse Alpen en NW Iberia). Vervolgens werd op 11 juni 2021 een digitale workshop georganiseerd, waarvoor dezelfde groep onderzoekers werd uitgenodigd. Hierbij konden 11 deelnemers aanwezig zijn (Bijlage X), waaronder onderzoekers betrokken bij monitoring van wolven in 7 verschillende landen, en eerste of laatste auteurs van overkoepelende onderzoekstudies aan alle Europese wolvenpopulaties (zoals Stronen et al. 2013, Pilot et al. 2010, De Groot et al. 2016) en publicaties van nieuwe genetische methodieken voor Europese wolven (zoals Kraus et al. 2015; Harmoinen et al. 2021). Tijdens deze workshop werden de

belangrijkste resultaten van de enquête gepresenteerd en op relevante onderdelen nader bediscussieerd en van context voorzien.

De enquête en workshop had betrekking op 1) behoeften en ontwikkelingen in methodieken voor soortsbepaling, individuele herkenning en detectie van wolf-hond hybriden; en 2) de behoefte aan en meest geschikte methode voor uitwisseling van genetische data. Hieronder worden de belangrijkste conclusies samengevat. Ten behoeve van de leesbaarheid komen hierin niet integraal de resultaten van de enquête terug, echter deze zijn terug te vinden in bijlage X.

Behoeften en randvoorwaarden bij doorontwikkeling van genetische methodieken

Hoewel de huidige methoden met succes worden toegepast, is op een aantal vlakken nog verbetering mogelijk. Deze behoeften worden hieronder opgesomd, en zijn tevens randvoorwaarden waaraan toekomstige methoden idealiter zouden moeten voldoen. In hoeverre nieuwe ontwikkelingen dit ook binnen afzienbare tijd haalbaar maken, wordt in het vervolg van dit hoofdstuk nader uitgewerkt.

1. *Toepasbaarheid op non-invasieve monsters*

Genetische monitoring van wolven is voor het overgrote deel (95 tot 100% van de monsters, op basis van de enquête) gebaseerd op zogenaamde non-invasieve monsters: genetische materiaal dat de wolf achterlaat via speeksel op kadavers, keutels, haren, urine, bloeddruppels, etc. Dergelijke monsters bevatten vrijwel per definitie minder DNA, van een lagere kwaliteit, dan een stukje weefsel of bloedmonster van een wolf. Werken met dit type materiaal vraagt om strak gehanteerde protocollen en voldoende replicatie. Bij elke analyse zal een zeker percentage van de monsters uitvallen omdat de DNA kwaliteit onvoldoende was (bijvoorbeeld doordat te laat werd bemonsterd, of de keutel of het kadaver lang in de harde regen of hoge temperaturen heeft gelegen). Bij methodiekontwikkeling is het streven uiteraard om het succespercentage zo hoog mogelijk te laten zijn. Hoe beter een methodiek kan omgaan met monsters van lage kwaliteit, hoe beter deze methode bruikbaar is voor monitoring.

2. *Kosten-efficiëntie versus doorlooptijd van analyses*

Gezien het grote aantal monsters dat wordt verzameld, en de bekostiging van analyses via gemeenschapsgeld, is het van belang de kosten waar mogelijk te drukken. Een belangrijke manier om dat te bereiken is door methoden te gebruiken waarbij een zo groot mogelijk aantal monsters tegelijk kan worden verwerkt. Vaak liggen de kosten per analyserun ongeveer vast, en hoe meer data in één keer kan worden verkregen, hoe goedkoper dus de kosten per monster. Het loont dus om monsters op te sparen, om zo het aantal beschikbare posities per analyserun optimaal op te vullen. Daar tegenover staat de wens om zo snel mogelijk een antwoord beschikbaar te hebben. Daarvoor kan het waardevol zijn om een methodiek beschikbaar te hebben die binnen een zo kort mogelijk tijdsbestek in een antwoord kan voorzien, waarbij de analysekosten per monster van onderschikt belang zijn.
Het blijft dus zoeken naar een balans tussen snelheid en kosten, waarbij de ideale methode afhangt van het aantal ontvangen monsters, de onderzoeksvraag en de urgentie daarvan. Flexibiliteit (schaalbaarheid) van een methode in het aantal monsters dat verwerkt kan worden is uiteraard een voordeel. Maar in veel gevallen lijkt het nuttig om een ‘high-throughput’ methode te hebben voor periodiek analyse van een groot aantal monsters verzameld binnen een standaard monitoringsstrategie (tegen een zo laag mogelijke prijs per monster, en met idealiter resultaten voor meerdere onderzoeksvragen tegelijk) en daarnaast een methode die met spoed een heel gerichte vraag kan beantwoorden voor enkele monsters.

3. *Mogelijkheid tot uitwisseling en koppeling van data met andere landen*

Uitwisseling van genetische wolvendata tussen verschillende landen is met name relevant met betrekking tot de individuele genetische profielen, Onder de bevraagde onderzoekers heerst brede consensus dat het noodzakelijk is om genetische profielen te kunnen uitwisselen en vergelijken met instituten in directe buurlanden. De voornaamste reden is de grote afstand die wolven kunnen afleggen, waarbij zij met grote regelmaat grenzen oversteken. Voor een klein land als Nederland is dit bij uitstek relevant. Zoals ook blijkt uit het overzicht bij onderdeel 5.1., zijn de meeste in Nederland aangetoonde wolven tot nu toe afkomstig uit Duitsland, en de meest individuen keerden na verloop van tijd terug naar Duitsland of liepen door naar België. Dat we deze patronen in beeld hebben weten te brengen is volledig te danken aan de succesvolle manier waarop de methodiek voor het vaststellen van individuele genetische profielen is geharmoniseerd tussen het Duitse Senckenberg, het

Nederlandse WENR, het Vlaamse INBO en de Waalse Universiteit van Luik. Dit maakte het mogelijk om profielen verkregen in verschillende landen direct met elkaar te vergelijken en te concluderen dat het om hetzelfde dier moest gaan. Doel is hierbij dus vooral om migratiepatronen van zwervende individuen beter in kaart te brengen, en zo beter te kunnen voorspellen hoe aanwezigheid van wolven zich zal ontwikkelen. Op basis van ervaringen uit andere landen lijkt het wel waarschijnlijk dat de haalbaarheid en wenselijkheid om voor elk individu diens exacte roedel van herkomst, migratieroute en plaats van vestiging te bepalen, afneemt naar mate de populatie in omvang toeneemt. In Duitsland lukt het momenteel nog om individuen en roedels grotendeels in kaart te brengen, maar het aantal monsters dat jaarlijks moet worden verwerkt om dit te bereiken neemt met grote snelheid toe (Reinhardt et al. 2021). In Polen is monitoring vooral gericht op het in kaart brengen van het aantal territoria en roedels, en in Zuid-Europese landen is monitoring vooral gericht op de populatieomvang en genetische vitaliteit. Een speciale situatie waarbij uitwisseling tussen twee buurlanden met name relevant blijft is in het geval van een grensoverschrijdend territorium van een gevestigde wolf of roedel. Ondermeer in Tsjechië is hiermee veel ervaring opgedaan, en wordt om die reden nauw samengewerkt met onderzoekers in Duitsland, Polen en Oostenrijk (OWAD 2021). In Nederland is tot nu toe nog geen sprake van grensoverschrijdende gevestigde territoria, maar onder andere in het Grenspark Kalmthoutse Heide is niet onwaarschijnlijk dat dit in de toekomst zal plaatsvinden. Eveneens is er brede consensus dat het vaak noodzakelijk is om methoden te harmoniseren met een groter aantal landen, als zij allemaal individuen herbergen die tot dezelfde populatie behoren. Alleen op die manier is het mogelijk om de omvang en vitaliteit van de populatie als geheel te monitoren. Dit was een belangrijke reden voor de oprichting van consortium CEWOLF (CEWOLF 2021), waarin momenteel 11 instituten samenwerken die gezamenlijk het totale leefgebied van de populatie afdekken. Vergelijkbare initiatieven bestaan reeds voor de Alpiene (Wolf Alpine Group), Scandinavische (SKANDULV) en Baltische wolvenpopulatie (BALTWOLF).

Minder overeenstemming bestaat er onder onderzoekers over de noodzaak om methoden geheel te harmoniseren tussen alle landen in Europa, om zo ook resultaten voor wolven uit verschillende populaties te kunnen vergelijken of samenvoegen. Ten behoeve van individuele herkenning van wolven worden momenteel voor verschillende wolvenpopulaties sterk verschillende sets van microsatelliet merkers gehanteerd (De Groot et al. 2016), en overstappen naar een andere merkerset of geheel andere methodiek heeft grote consequenties voor de vergelijkbaarheid ten opzichte van historische data. In de praktijk zou een flink deel van de monsters uit voorgaande jaren opnieuw moeten worden geanalyseerd. Onderzoekers geven aan dit te willen overwegen als hiermee op termijn veel efficiëntie te winnen is, maar velen zien het niet zitten om dit puur te doen met het oog op uitwisseling met andere landen. De vraag is ook in hoeverre dit noodzakelijk is. Voor academisch onderzoek waarbij patronen op Europese schaal worden onderzocht is het efficiënter om een subset van monsters per populatie opnieuw te analyseren volgens dezelfde procedure (zoals bijvoorbeeld werd gedaan door Pilot et al. 2010). Vanuit het oogpunt van management en beleid beperkt de relevantie van harmonisatie zich grotendeels tot het bepalen van de populatie van herkomst. Voor dat doeleinde is een volledige overeenkomst in methodiek echter niet noodzakelijk. Een alternatief is hiervoor om tussen instituten een set van referentiemonsters uit te wisselen, afkomstig van een aantal representatieve individuen van elke populatie. Als elk instituut of consortium deze monsters met haar eigen methode analyseert, zijn deze referentiegegevens goed bruikbaar om middels clusteranalyses snel na te gaan met welke populatie een nieuw verkregen genetisch profiel de beste aansluiting heeft. Een uitzondering zijn gevallen waarbij een wolf met speciaal gedrag migreert naar een andere populatie. Een voorbeeld hiervan is de ‘probleemwolf’ Billy (GW1554m), die in Nederland in de regio rond Heusden voor een uitzonderlijk aantal schadegevallen zorgde. Middels uitwisseling binnen CEWOLF kon deze wolf worden gevolgd terwijl deze vanuit Duitsland naar Nederland en daarna via Vlaanderen en Wallonië naar het grensgebied van Duitsland en Luxemburg trok (Figuur X). Het vermoeden dat Billy vervolgens in Frankrijk was opgedoken kon echter niet simpelweg worden bevestigd door het profiel dat was opgesteld door Franse onderzoekers naast de CEwolf-profielen te leggen, omdat het Franse laboratorium een andere set merkers hanteert. In het geval van Billy kon op pragmatische wijze alsnog een bevestiging worden verkregen door een Vlaams monster op te sturen naar Frankrijk, en het daar met de lokale methodiek te heranalyseren. In Frankrijk werd Billy uiteindelijk met vergunning doodgeschoten.
Al met al lijkt Europa-brede stroomlijning van methoden alleen realistisch mits het op een relatief efficiënte manier kan worden bereikt. De meeste ondervraagde onderzoekers geven aan wel bereid te

zijn de set DNA merkers die ze gebruiken (een dergelijke set wordt ook wel aangeduid als ‘panel’) uit te breiden om meer overlap met data uit andere landen te bereiken, maar de voordelen van Europa-brede harmonisatie zijn niet groot genoeg om puur om die reden een overstap naar een geheel andere methode de moeite waard te maken.

Figuur X: Locaties en datums van bemonstering van DNA dat met zekerheid afkomstig was van wolf Billy (GW1554m; bron: INBO). Kaart wordt herzien.

Kansrijke toekomstige methoden voor soortsbepaling

Het vaststellen van haplotypen op basis van sequentie-analyse van de ‘control region’ van het mitochondriale genoom (mtDNA) is veruit de meest toegepaste methode voor soortsbepaling, en wordt naar tevredenheid toegepast vanwege het hoge succespercentage op monsters van beperkte kwaliteit, omdat het een gevestigde en breed geaccepteerde methode betreft (o.a. Pilot et al. 2010), en omdat referentiedata per haplotype (de exacte DNA code) vrij beschikbaar zijn in online databases. Het meest succesvol voor toepassing op speeksel-swabs (Caniglia et al. 2012) is de analyse van een relatief kort fragment van deze ‘control region’, waarmee haplotypen behorend tot hond, wolf en goudjakhals kunnen worden onderscheiden. Een beperking van dit fragment is dat DNA van vos niet wordt opgepikt. Hiertoe is het gebruik van een tweede (deels overlappend, maar langer) fragment nodig (Fumagalli et al. 1996). In Duitsland worden standaard voor elk monster beide fragmenten geanalyseerd; in Nederland is er vanwege kostenbesparing voor gekozen te focussen op onderscheid tussen hond, wolf en goudjakhals. Daarmee wordt de belangrijkste vraag voor toekenning van een eventuele schadevergoeding reeds beantwoord, namelijk of er bewijs is voor aanwezigheid van wolf. Indien gewenst geeft de vervolganalyse met microsatellieten alsnog uitsluitsel over aanwezigheid van vos. Een tweede beperking is dat het gebruikte mitochondriale genoom alleen via de moederlijn wordt overgeërfd. Op basis van deze methode alleen, is dus niet uit te sluiten dat sprake is van een wolf-hond hybride. Bij verdachte gevallen wordt daartoe een aparte methode ingezet (zie onder). Vanwege deze beperkingen zou het nuttig kunnen zijn om in de toekomst over te gaan naar een analysemethode waarbij meerdere fragmenten tegelijk worden onderzocht (multi-locus haplotyping), door gebruik te maken van een high-throughput sequencing (HTS) platform. Dit biedt tevens kansen om merkers voor soortsbepaling en voor individuele herkenning te integreren binnen een standaard set van merkers die in één run wordt geanalyseerd op een HTS platform. Op die wijze kan voor een groot aantal monsters tegelijk zoveel mogelijk relevante informatie worden verkregen.
Hoewel zeer efficiënt voor periodieke monitoring, is een nadeel van een dergelijke methode dat deze niet geschikt is voor spoedanalyse van enkele monsters. Een nieuwe methode die in deze gevallen interessant kan zijn richt zich op een gen voor de aanmaak van amylase, een enzym betrokken bij de afbraak van zetmeel. Bekend is dat gedomesticeerde hondenrassen in hun genoom een groter aantal kopiën van dit gen bezitten dan wolven, wat waarschijnlijk een evolutionaire aanpassing betreft aan hun relatief zetmeelrijke dieet (Axelsson et al. 2013). Dit aantal kopieën is vast te stellen via een kwantitatieve PCR-methode (Arendt et al. 2016). Binnen CEwolf wordt deze methode incidenteel toegepast door de Universiteit van Wenen en het Vlaamse INBO. Zij gebruiken daarbij een zogenaamd

digital droplet PCR (ddPCR) platform, waarmee relatief goedkoop zowel een klein (tot 8) als groot (tot 96) aantal monsters tegelijk kan worden verwerkt. WENR heeft eveneens toegang tot dit ddPCR-platform en heeft reeds ervaring met het gebruik ervan voor detectie van eDNA in watermonsters. Het operationeel maken van de amalyse-detectiemethode zou echter nog een kort testtraject vereisen (test op monsters waarvan reeds bekend is welke soort of ras het betreft). . Een belangrijk gegeven is wel dat hondenrassen onderling verschillen in het aantal gen-kopieën, waarbij sommige rassen een relatief laag aantal hebben en daarmee lastiger te onderscheiden zijn van wolven. Zelfs als dit slechts incidenteel voorkomt, maakt dit de methode maar beperkt inzetbaar voor een sluitend oordeel ten behoeve van bijvoorbeeld het verstrekken van een schadevergoeding. De methode moet daarmee vooral worden beschouwd als een snelle eerste indicatie, en dient als aanvullend te worden gezien ten opzichte van een meer robuuste methode zoals de huidige methode op basis van mtDNA haplotypen.

Kansrijke toekomstige methoden voor individuele herkenning

Het opstellen van genetische profielen voor herkenning van individuele wolven vindt momenteel bij de meeste instituten in Europa plaats via analyse van een beperkt aantal microsatelliet merkers, waarbij de lengtevariatie per microsatelliet-fragment als een piekenpatroon wordt uitgelezen via een capillaire sequencer (ABI). Al enige jaren zijn echter alternatieve methoden in opkomst. Relevant voor toepassing in een monitoringsstrategie zijn met name: 1) de analyse van microsatelliet-merkers via high-throughput sequencing (HTS), en 2) de toepassing van een ander type merker, zogenaamde Single Nucleotide Polymorphisms (SNP's). In beide gevallen kan een aanzienlijk groter aantal merkers tegelijk worden geanalyseerd per monster, wat de hoeveelheid arbeid per monster flink beperkt en daardoor bij grotere monsteraantallen resulteert in een kostenbesparing, en wat minder gevoeligheid geeft voor de incidentele uitval van een merker. Daarnaast zijn de verkregen data van beide methoden veel makkelijker rechtstreeks te vergelijken tussen labs, zonder dat een uitgebreid validatietraject nodig is. Tot slot geldt voor beide methoden dat het exacte platform waarop de analyse wordt uitgevoerd van onderschikt belang is voor het resultaat, zodat harmonisatie tussen labs een stuk makkelijker wordt. Zolang overeenstemming wordt bereikt over het te gebruiken panel van merkers, kan ieder lab voor het genereren van data zelf kiezen welk platform de voorkeur heeft voor het uitlezen daarvan.

Analyse van microsatellieten via HTS wordt door enkele laboratoria (o.a. Universiteit van Lausanne) reeds toegepast voor onderzoek aan wolven, en wordt elders reeds routinematig toegepast voor monitoring van enkele andere carnivoren. Ervaring leert echter dat het meestal niet mogelijk is om hetzelfde panel van merkers te blijven gebruiken dat eerder via capillaire sequencing werd geanalyseerd. Een overstap naar een ander panel is dus een vereiste, en daarmee (voor een doorlopende dataset) ook de heranalyse van historische monsters. Hetzelfde geldt per definitie ook bij overstap op SNP merkers. Voordeel van deze methode is dat de interpretatie van de ruwe data meer straight forward is, doordat maar vier allelvarianten mogelijk zijn per merker (de nucleotiden A,T,G en C) in plaats van een reeks van lengtevarianten. Aan de andere kant maakt deze beperkte variatie het lastiger om gemixte profielen (bijvoorbeeld door vervuiling met vos, of betrokkenheid van meerdere individuen uit een roedel) te herkennen. Voor de Scandinavische wolvenpopulatie is sinds kort een SNP set beschikbaar die, wellicht met enige uitbreiding of aanpassing, ook bruikbaar is voor individuele genotypering in andere wolvenpopulaties.

Een belangrijkste reden dat deze methoden niet al op grote schaal worden toegepast in wolvenmonitoring was tot nu toe de beperkte toepasbaarheid op non-invasieve DNA monsters. Voor SNP merkers zijn in dit verband goede resultaten geboekt met het "microfluidic 96.96 Dynamic Array" platform van de firma Fluidigm (hierna aangeduid als "Fluidigm platform"), dat echter maar in een beperkt aantal laboratoria (waaronder Senckenberg) beschikbaar is. Door recente innovaties op het gebied van HTS platforms lijkt sinds kort ook sequencing van non-invasieve monsters goed mogelijk (pers. comm. Dr. T. Skrbinzek). De verwachting is dan ook dat amplicon sequencing via HTS in de nabije toekomst het gebruik van Fluidigm voor SNP analyses zal gaan vervangen. Een groot voordeel daarvan zou zijn dat analyse van een gecombineerde set van microsatelliet- en SNP merkers dan binnen handbereik ligt, en zo de voordelen van beide systemen gelijktijdig ingezet kunnen worden. De ontwikkeling en validatie van een dergelijke gecombineerde set merkers zal echter nog wel enkele jaren in beslag nemen.

Kansrijke toekomstige methoden voor het detecteren van wolf-hond hybriden

Onder de voor dit rapport bevraagde groep onderzoekers bestaat brede consensus dat het sterk de voorkeur verdient om onderling dezelfde methode te hanteren voor de detectie van wolf-hond hybriden. Dit heeft niet zozeer te maken met de wens tot uitwisseling van gegevens, maar met de wens om de incidentie van het optreden van hybridisatie per land op eenduidige wijze te kunnen rapporteren. Een goede optie hiervoor, die door verschillende labs ofwel al wordt toegepast of sterk wordt overwogen, is een SNP panel dat recent is ontwikkeld door Harmoinen et al. (2021), specifiek voor detectie van wolf-hond hybriden in Europa. Door Senckenberg wordt deze set inmiddels routinematig toegepast met gebruikmaking van het Fluidigm-platform. Door WENR wordt momenteel nog primair gebruik gemaakt van de microsatelliet-profielen die reeds beschikbaar zijn voor individuele herkenning, maar worden af en toe monsters van verdachte individuen opgestuurd naar Senckenberg voor nadere verificatie via het SNP panel (bijvoorbeeld indien geen herkomst uit een roedel of ouderpaar bestaande uit zekere wolven kon worden vastgesteld of indien een afwijkend mtDNA haplotype werd aangetroffen). De wens bestaat om deze methode ook in Nederland in de routinematige analyse op te nemen, om zo sneller een volledig sluitend antwoord paraat te hebben. Een eventuele toekomstige overstap op analyse van microsatellieten en/of SNP merkers via HTS, zou de wellicht de kans bieden om naast een set merkers voor soortsbepaling en een set merkers voor individuele herkenning ook deze set merkers voor detectie van hybriden in een enkele analyserun uit te voeren.

Referenties:

OWAD 2021. Website [bezocht: Juni 2021] https://owad.fzp.czu.cz/en/r-13795-news/the-number-of-wolf-packs-has-increased-eighteen-wolf-territo.html

CEWOLF 2021. Website [bezocht: Juni 2021] http://www.senckenberg.de/CEwolf

Klees D, Van Leeuwen J, Van Norren E. (2019) Monitoringplan Wolf. Rapport BIJ12.

Caniglia R, Fabbri E, Mastrogiuseppe L, Randi E, 2012. Who is who? Identification of livestock predators using forensic genetic approaches. Forensic Science International: Genetics 7, 397–404

Stronen AV, Jędrzejewska B, Pertoldi C, Demontis D, Randi E, Niedziałkowska M, et al. (2013) North-South Differentiation and a Region of High Diversity in European Wolves (Canis lupus). PLoS ONE 8(10): e76454

Pilot, M., Branicki, W., Jędrzejewski, W. et al. 2010. Phylogeographic history of grey wolves in Europe. BMC Evol Biol 10, 104

Kraus RHS, vonHoldt B, Cocchiararo B, Harms V, Bayerl H, Kühn R, Förster DW, Fickel J, Roos C, Nowak C (2015) A single-nucleotide polymorphism-based approach for rapid and cost-effective genetic wolf monitoring in Europe based on non-invasively collected samples. Molecular Ecology Resources 15: 295-305.

Harmoinen J, Von Thaden A, Aspi J. 2020. Reliable Wolf-Dog Hybrid Detection in Europe Using a Reduced SNP Panel Developed for Non-Invasively Collected Samples. Research Square preprint. DOI: 10.21203/rs.3.rs-113866/v1.

Axelsson, E., Ratnakumar, A., Arendt, ML. et al. 2013. The genomic signature of dog domestication reveals adaptation to a starch-rich diet. Nature 495, 360–364.

Arendt, M., Cairns, K., Ballard, J. et al. 2016. Diet adaptation in dog reflects spread of prehistoric agriculture. Heredity 117, 301–306.

10. Referenties

Smith D.W. et al. 2020b: Population Dynamics and Demography. (H6 in: Smith D.W. et al, 2020a: Yellowstone wolves – Science and Discovery in the World's first National Park).

Reinhardt I, Kluth G, Nowak C, et al. Military training areas facilitate the recolonization of wolves in Germany. *Conservation Letters*. 2019;12:e12635. https://doi.org/10.1111/conl.12635

Fuller, T.K., L.D. Mech en J.F. Cochrane, 2003. Wolf Population Dynamics. In: Mech L.D. & L. Boitani 2003.

Mech, L.D. en L. Boitani (editors), 2003: Wolves: behaviour, ecology, and conservation. University of Chicago Press, Chicago.

Lelieveld 2012 (VU; studentenverslag): Room for wolf comeback in the Netherlands

Potiek, G., W.W. Wamelink, R. Jochem and F. van Langevelde, 2012. Potential for Grey wolf Canis lupus in the Netherlands, Effects of habitat fragmentation and climate change on the carrying capacity. Wageningen, Alterra, Alterra Report 2349. 66 pp.; 13 fig.;70 ref.

Stephanie Kramer-Schadt, Moritz Wenzler, Pierre Gras & Felix Knauer 2020: Habitatmodellierung und Abschätzung der potenziellen Anzahl von Wolfsterritorien in Deutschland. BfN-Skripten 556, 2020. DBBW.

Kramer, K., Cornelissen, P., Groot Bruinderink, G.W.T.A., Kuiters, L., Lammertsma, D., Vulink, J.Th., Van Wieren, S.E., Prins, H.H.T. 2017. Effects of weather variability and geese on population dynamics of large herbivores creating opportunities for wood-pasture cycles. A modelling approach: 109-124. In: Cornelissen, P. (ed.) 2017. Large herbivores as a driving force of woodland-grassland cycles: The mutual interactions between the population dynamics of large herbivores and vegetation development in a eutrophic wetland. PhD thesis. Wageningen University, Wageningen.

Groot Bruinderink, G.W.T.A., J.M. Baveco, K. Kramer, A.T. Kuiters, D.R. Lammertsma & S. Wijdeven 1999. Dynamische interacties tussen hoefdieren en vegetatie in de Oostvaardersplassen. IBN-Rapport nr 436, Wageningen.

Scott M. Brainerd, Henrik Andrén, Edward E. Bangs, Elizabeth H. Bradley, Joseph A. Fontaine, Wayne Hall, Yorgos Iliopoulos, Michael D. Jimenez, Elizabeth A. Jozwiak, Olof Liberg, Curt M. Mack, Thomas J. Meier, Carter C. Niemeyer, Hans C. Pedersen, Håkan Sand, Ronald N. Schultz, Douglas W. Smith, Petter Wabakken, and Adrian P. Wydeven "The Effects of Breeder Loss on Wolves," *Journal of Wildlife Management* 72(1), 89-98, (1 January 2008). https://doi.org/10.2193/2006-305

11. Bijlage 1: Originele vragen van de opdrachtgevers

Primaire vragen

1. Verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht

1.1. Wat is de herkomst van de wolven? a. Wat is de herkomst van de wolven in Nederland?
b. Wat is de herkomst van de wolven in Europa?
c. Is bekend waar de middels DNA-analyses vastgestelde wolvenindividuen zich momen-teel bevinden in Europa in het algemeen en specifiek de individuen van de in Neder-land bekende (ooit) aanwezige wolven?
d. Zo niet, hoe groot is het aandeel van 'vermiste' wolven gerelateerd aan de totale hoe-veelheid aan vastgestelde wolvenindividuen?
e. Zijn er uitspraken te doen hoe dit te verklaren is?

1.2. Zijn de wolven in Centraal Europa1, het Alpengebied en/of Nederland (deels) illegaal uitge-zet? a. Welke aanwijzingen zijn er dat er wolven zijn uitgezet?
b. Welke aanwijzingen zijn er dat er daarbij sprake is van illegale introductie?
c. Indien sprake is van illegale uitzetting: wat betekent dit voor de beschermde status van deze individuen en welk beheer is dan aangewezen?
Wanneer in deze offerteaanvraag gesproken wordt over 'Centraal Europa' worden daarbij ook de landen in West Europa bedoeld.

1.3. Is er bij de (genetisch vastgestelde) wolven sprake van hybridisatie met honden?
a. Wanneer wordt er gesproken over 'hybridisatie' (bijvoorbeeld vanaf welk percentage 'hond-DNA' in het 'wolf-DNA' wordt hiervan gesproken)?
b. Is hybridisatie aan de orde voor wat betreft de wolven in Nederland?
c. Is hybridisatie aan de orde voor wat betreft de wolven in Centraal Europa/ het Alpen-gebied?
d. Indien hier sprake van is; wat betekent dit voor de beschermde status van deze indi-viduen en welk beheer is dan aangewezen?

1.4. Zijn er hotspots / corridors in Nederland aan te wijzen die veelvuldig worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? a. Zo ja, waar zijn deze hotspots/corridors in Nederland aanwezig?
b. Wat is het huidige beeld en wat is de verwachting van de hotspots / corridors in Ne-derland?
c. Hoe is het schadebeeld binnen deze hotspots/corridors? In hoeverre is er tussen de hotspots/corridors een merkbaar verschil te zien?

1.5. Welke functie vervult Nederland voor de wolf als gekeken wordt naar territoriale vestiging, voortplanting en dispersie ('zwervende' wolven) vanuit andere populatie(s)? a. Hoe kan dit zich gaan ontwikkelen?

1.6. Kan op basis van de huidige inzichten, een uitspraak gedaan worden over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven (in aantallen en aan de hand van bijvoorbeeld ge-schikte biotopen, voedselaanbod en menselijke beïnvloeding (infrastructuur, steden, ver-storing))?

1.7. Wat is de verwachte ontwikkeling van de aantallen wolven in Nederland in ruimte en tijd? a. Is er daarbij een uitspraak te doen over welke landschapstypes of habitats in Neder-land het meeste aangedaan worden door wolven? Zo ja, welke?
b. Is er daarbij een uitspraak te doen over het gedrag en het aanpassingsvermogen van de wolf op door mensen dichtbevolkte gebieden? Zo ja, welke?

1.8. Kunnen er uitspraken (en zo ja, welke) gedaan worden over de gemiddelde omvang van een wolventerritorium in Nederland? a. Kunnen deze uitspraken gedaan worden voor een wolvenroedel in Nederland?
b. Kunnen deze uitspraken gedaan worden voor een wolvenpaar in Nederland?
c. Kunnen deze uitspraken gedaan worden voor een solitaire wolf in Nederland?
d. Zijn hier veranderingen in te verwachten indien er meer wolven Nederland aandoen?

1.9. Waar in Nederland (geografisch gezien) kunnen wolven waarschijnlijk duurzaam leven (dat wil onder andere zeggen: waar kunnen wolven over meerdere jaren succesvol aanwezig zijn en/of reproduceren)?

1.10. Kan in Nederland een levensvatbare, genetisch vitale wolvenpopulatie ontstaan, gezien de ecologische draagkracht van Nederland?
a. Zijn er ook gebieden aan te wijzen waar wolven waarschijnlijk niet duurzaam kunnen leven?
b. hoe worden deze (geografische) verschillen veroorzaakt?
a. Zo niet, waarom niet?
b. Wat is nodig voor een levensvatbare, genetisch vitale wolvenpopulatie?

1.11. Wanneer verkeren de Europese wolvenpopulaties in een gunstige staat van instandhou-ding? a. Kunnen er uitspraken gedaan worden over wanneer de Europese laaglandpopulatie in een gunstige staat van instandhouding verkeert? Zo ja, welke en in welke situatie is sprake van een gunstige staat van instandhouding?
b. Kunnen er uitspraken gedaan worden over wanneer de Alpine populatie in een gun-stige staat van instandhouding verkeerd? Zo ja, welke en in welke situatie is sprake van een gunstige staat van instandhouding?
c. Is of kan Nederland van belang zijn voor de staat van instandhouding van de Euro-pese wolvenpopulaties (zoals de Europese Laaglandpopulatie en Alpine populatie) en in welke mate?
d. Kan er een uitspraak gedaan worden over de gunstige staat van instandhouding van de in Nederland verblijvende populatie? Zo ja, hoe is dit te bepalen en wanneer is hiervan dan sprake?

2. Gedrag en wolf-mens relatie

2.1. Welk gedrag van wolven, onder andere ten opzichte van mensen, is als natuurlijk te be-schouwen en welk gedrag is afwijkend?
a. In hoeverre is er sprake van een verandering in gedrag in door mensen dichtbevolkte gebieden?

2.2. Hoe kan een zgn. ‘probleem-wolf’ ontstaan? Zie het Interprovinciale Wolvenplan (IPO, 2019) voor *voorbeelden* van probleemsituaties.

2.3. Waarom doden wolven vaak meer landbouwhuisdieren (zoals schapen) dan ze opeten (surplus killing)?
a. Is daarbij ook aan te geven of er verschillen zijn tussen diersoorten en of afhankelijk van het diergedrag, specifiek bijvoorbeeld weideschapen en schapen die elders wor-den ingezet (bijvoorbeeld in natuurgebieden waar nog kuddegedrag vertoond wordt; heideschapen)? Zo ja, welke?

2.4. Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn inmiddels elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
a. Zijn hierbij verklarende oorzaken te benoemen? Zo ja, welke?

2.5. Wat zijn de mogelijke gevolgen van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor recre-atie en verkeersveiligheid? a. In hoeverre zijn er momenteel al effecten zichtbaar van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor recreatie en verkeersveiligheid?
b. Wat zijn de verwachte effecten van de aanwezigheid van de wolf in Nederland voor recreatie en verkeersveiligheid?

3. Beleid, schade, monitoring en beheer

3.1. Wat is het beleid van andere landen3 als het gaat om het toestaan van derogaties (bij-voorbeeld voor afschot van wolf)?

a. Welke overwegingen betrekken zij hierbij om die derogaties toe te staan?

Met ‘andere landen’ wordt in deze uitvraag in ieder geval de volgende landen bedoeld: Duitsland, België en Frankrijk. Indien relevante informatie beschikbaar is, dan kunnen ook andere landen aangehaald worden zoals Scandinavische landen (o.a. Denenmarken en Zweden) en/of Oost Europese landen. Te allen tijde moet bij het trekken van conclu-sies onderbouwd worden of de situaties/omstandigheden vergelijkbaar zijn en/of toepasbaar zijn op Nederland.

3.2. Welke ervaringen zijn er met betrekking tot afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag van de wolvenroedel?

3.3. Wat kunnen we leren van het beleid van andere landen (in ieder geval van de ons omrin-gende landen) ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen? a. Hoe effectief is dit beleid voor wat betreft het voorkomen van schade?
b. Wat zijn de oorzaken van het wel of niet effectief zijn van dit beleid?
c. Daarbij is het ook gewenst zo mogelijk aandacht te besteden aan het over een grote lengte plaatsen van afrasteringen (dit n.a.v. de discussie over het ‘Friese wolven-hek’).

3.4. Welke ervaringen zijn er in andere landen (die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse situ-atie) opgedaan voor wat betreft het wolvenbeheer zoals het toepassen van verjagingsme-thodes?
a. Welke verjagingsmethode(s) worden in andere vergelijkbare landen toegepast (in-dien aan de orde)?
b. Wat is de effectiviteit van deze verjagingsmethode(s)?
c. Wat zijn de oorzaken van het wel of niet effectief zijn van deze methode(s)?
d. In hoeverre is het in Nederland mogelijk om verjagingsmethodes toe te passen?

3.5. Wat is het verwachte effect op de wolf als gevolg van het gevoerde faunabeheer in Neder-land, kijkend naar beschikbaarheid van wilde prooien?

4. Ecologie

4.1. Dieet: wat eten wolven in Nederland gebaseerd op reeds beschikbare praktijk inzichten (aan de hand van wolvenkeutels, kadavers prooidieren etc.) en literatuuronderzoek?
4.2. Wolf in het ecosysteem: wat zijn volgens de meest recente inzichten en ervaringen (op basis van literatuur) de effecten van de wolf op het ecosysteem? Wat zijn daarbij de ver-wachte effecten als naar de Nederlandse ecosystemen wordt gekeken? Bijvoorbeeld voor: a. De verwachting van profiterende soorten;
b. Effecten op hoefdieren;
c. Verandering landschap (o.a. door aanpassing graasdruk).

Secundaire vragen

1. Welke nieuwe ontwikkelingen zijn er op het vlak van genetische methodieken & uitwisseling van data met andere landen in Europa? In hoeverre bieden deze nieuwe ontwikkelingen een meerwaarde ten op zichtte van de huidige methodieken?

12. Bijlage 2 Genetische workshop: resultaten enquête

xxx

13. Bijlage 3 CEwolf consortium

Wie
Wat
Methoden
etc
1 A4 met link naar website

14. Bijlage 4 beschrijving van de projectpartners

Wageningen Environmental Research (WENR)
WENR streeft middels deskundig en onafhankelijk onderzoek bij te dragen aan het realiseren van een kwalitatief hoogwaardige en duurzame groene leefomgeving. Middels onderzoek wil WENR bijdragen aan het ontwikkelen en instandhouden van robuuste, vitale ecoystemen met goede onderlinge verbondenheid, aangevuld met een maatschappelijk gewenst beleid om eventuele schade en overlast te mitigeren en/of te compenseren. Wageningen Environmental Research is al geruime tijd betrokken bij de (aanstaande) terugkeer van de wolf in Nederland middels beleidsadviserend onderzoek. Producten daarvan zijn bijvoorbeeld het factfinding-rapport (Groot Bruinderink et al. 2012) en het voorstel voor een wolvenplan (Groot Bruinderink & Lammertsma 2013). In de afgelopen jaren verricht WENR in opdracht van BIJ12 de genetische monitoring en verricht locatieonderzoek en sectie in geval van een dode wolf.
Website: www.wageningenur.nl/wolven

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO)
Het INBO is het Vlaams onderzoeks- en kenniscentrum voor natuur en het duurzame beheer en gebruik ervan. INBO-medewerkers zetelen in talloze internationale expertcommissies en specialistengroepen, waaronder IUCN Conservation Genetics Specialist Group en IUCN Large Carnivore Initiative for Europe. INBO voert de ecologische en genetische monitoring van de wolf uit in Vlaanderen, inclusief dieetanalyses en onderzoek naar het ruimtegebruik (zie o.a. Van der Veken et al. 2021) Het INBO beoordeelt schadegevallen op vee en kleinvee in het kader van predatie door wolven als deel van zijn wettelijk vastgelegde opdracht. INBO doet innovatief onderzoek naar conflictbeheersing en het beperken van impact van wolven op kleinvee (https://pureportal.inbo.be/nl/projects/rethinking-aversion-conditioning-to-reduce-conflicts-of-interest-),
staat aan de basis van het Wolvenplan Vlaanderen (Everaert et al. 2018) en communiceert met het brede publiek over wolf via diverse kanalen (bijvoorbeeld https://www.vlaanderen.be/inbo/de-wolf-in-vlaanderen-faq/, Roofdiernieuws, Mergeay 2020).
Website: www.inbo.be__/__https://www.natuurenbos.be/de-wolf-in-vlaanderen

Senckenberg Gesellschaft für Naturforschung (SGN)
SGN coördineert het Documentatie Centrum Wolven (Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes für den Wolf; DBBW, www.dbb-wolf.de) waarin de nationale monitoringsgegevens worden verzameld en van waaruit beleid en handhavingsinstanties in Duitsland worden geinformeerd met betrekking tot management en monitoring van wolven. SGN is door het Bundesamt für Naturschutz (BfN) aanbevolen als nationaal referentiecentrum voor genetisch onderzoek aan de wolf. Sinds 2010 vericht SGN voor alle Duitse deelstaten het genetische onderzoek aan de wolfpopulatie. Als zodanig zijn reeds >15.000 monsters onderzocht en worden jaarlijks vele duizenden nieuwe monsters uit Duitsland en andere Europese landen genetisch onderzocht. Aangezien in Duitsland al een paar keer hybridisatie tussen wolf en hond is vastgesteld is ook daarmee ervaring. Naast nationale betrokkenheid bij het wolvendossier is SGN ook internationaal actief, onder andere via het CEwolf-consortium en de Wolf Alpine Group (https://www.kora.ch/index.php?id=330).
Website: https://www.SGN.de/de/institute/SGN-gesellschaft-fuer-naturforschung-frankfurt-main/abt-fliessgewaesseroekologie-und-naturschutzforschung/sekt-naturschutzgenetik/#content-0002_2

Kop 1

Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst

1.1 Kop 2

Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst

1.1.1 Kop 3

Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst

1.1.1.1 Kop 4

Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst
Standaardtekst Standaardtekst

- Opsomming 1
- Opsomming 1
  - Opsomming 2
  - Opsomming 2
    - Opsomming 3

1. Opsomming nummeriek
2. Opsomming nummeriek

a. Opsomming ABC
b. Opsomming ABC

Tussenkop

Alineakopje

Tabel 1 *Tabelopschrift.*

Kop	Kop	Kop	Kop	Kop

Onderschrift (Tabelonderschrift).

Figuur 3.1 *Onderschrift.*

[1]

Kaderkop

Kadertekst

[1] test

2 Kop met twee regels, Kop met twee regels, Kop met twee regels kop

Tussenkop
Standaardtekst
Standaardtekst
Standaardtekst

Alineakopje

Literatuur

Primo-Secundo, A., B. Tertio, C. Quarto, 2012. Moving forward with forest governance, ETFRN news; issue no. 53. Wageningen: Tropenbos International.

De Graaf, L., 2012. “Communication about medications for better patient transition. Needed: Format for switching.” Pharmaceutisch Weekblad no. 147 (8):14-15.

Fernandes, Alvaro A. A., Alasdair J. G. Gray, and Khalid Belhajjame, 2011. Advances in Databases : 28th British National Conference on Databases, BNCOD 28, Manchester, UK, July 12-14, 2011, Revised Selected Papers. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. **= *voorbeeld tekst***

Bijlage 1

Titel bijlage

Pagina 16 en 17 zijn voorbeeld pagina's op landscape. Deze is belangrijk voor de positie van de bovenlijn en de paginanummering op de oneven en even pagina's.

Als je een landscape-pagina wilt invoegen, ga dan naar pagina-indeling, dan naar eindemarkeringen en voeg volgende pagina in. Als hierna weer een portrait-pagina komt, voeg dan nog een volgende pagina bij eindemarkeringen in. Ga op de pagina staan, die liggend moet worden, zet afdrukstand op liggend.

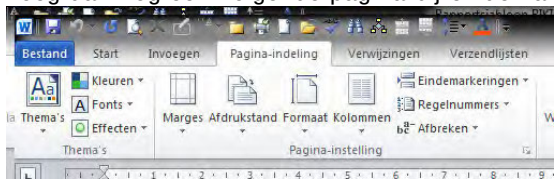

Op de 1e pagina van de nieuwe sectie zal geen paginanummer verschijnen, omdat we bij de pagina-instelling dat al hadden aangegeven. Maar mocht je meer pagina's op landscape hebben, let dan goed op dat je de volgende code 'Aan vorige koppelen' uitzet:

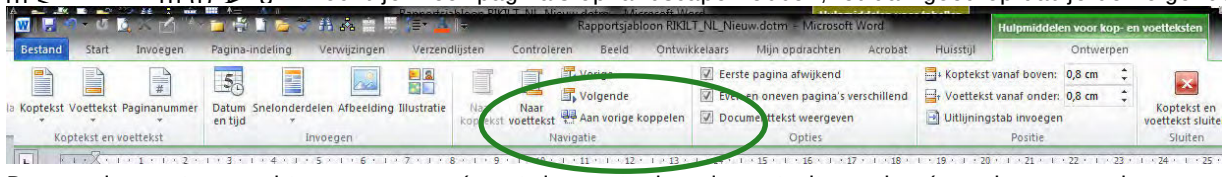

Deze code moet van achter naar voren (eerst de eerstvolgende portrait- pagina (zowel op even als oneven pagina) en dan naar voren werken) worden uitgezet.

Ga dan naar de kop- en/of voettekst om de paginanummers en de lijn toe te voegen, deze kan je kopiëren vanuit deze voorbeeldpagina's.
De positie en de lengte van de lijn boven is als volgt:

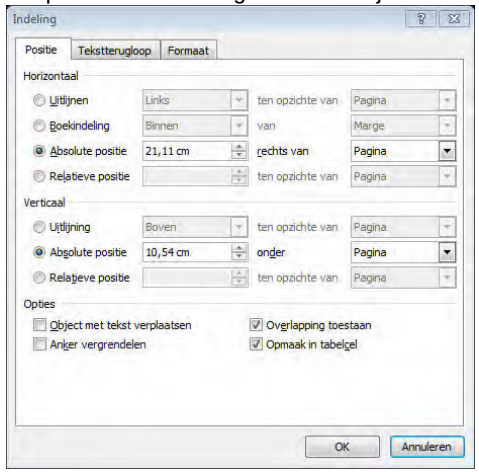

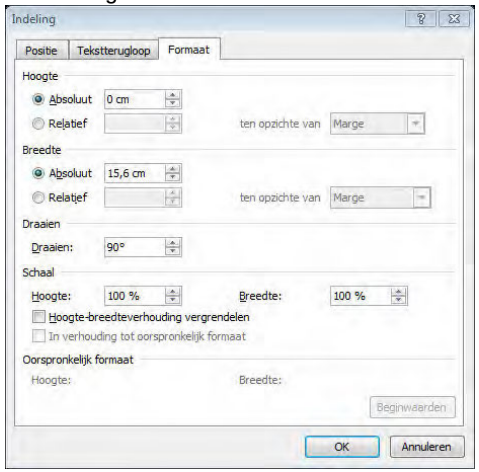

De positie van de paginanummers is als volgt:

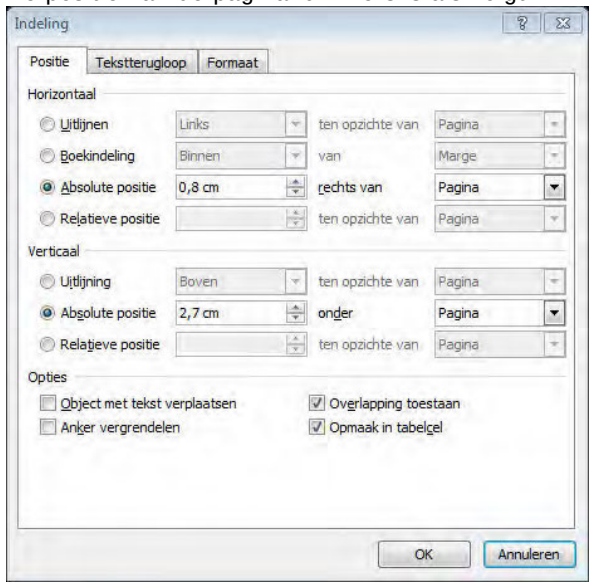

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wur.nl/environmental-research

Wageningen Environmental Research
Rapport
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is ‘To explore the potential of nature to improve the quality of life’. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.500 medewerkers (5.500 fte) en 12.500 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 6 december 2021 14:24
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Concept interactieve kaart Tussenrapportage Q4 aug-okt 2021

Dag allemaal,

Bij deze ook alvast de concept-kaart (inclusief tekst en aanduiding) van de vastgestelde wolven over de periode 1 augustus – 31 oktober.
Reacties en/of afbeeldingen of filmpjes zijn welkom. De komende tijd zullen de teksten geredigeerd worden waar nodig.

Zie de kaart hier: https://localfocuswidgets.net/61ae0dd6ea165

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 3 december 2021 16:46
Aan: [redacted]
CC [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q4 aug-okt 2021

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q4. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 7 december bespreken.
Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor die tijd in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben.
Er staan nog een aantal opmerkingen in die de komende tijd na reactie nog verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Tussenrapportage wolf aug-okt 2021_03-12-2021.docx

Ondertussen zal ik de LocalFocus kaart opstellen. Als die in concept gereed is, deel ik deze met jullie.

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn weekend en tot dinsdag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 30 november 2021 16:21
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg 7 december, Tussenrapportage Wolf Q4

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 december vindt het vierde kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.
Verder staat onderstaande uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws'. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 7 december 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 december	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Wo 15 december	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | linda.smitskamp@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 09:06
Aan: [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @overijssel.nl) [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted]) @zeeland.nl>; [redacted] @flevoland.nl) [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @bij12.nl) [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]) [redacted] @minlnv.nl>
CC: [redacted] @wur.nl>; [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] @wur.nl>; [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @ipo.nl) [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @bij12.nl) [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 4e en laatste Tussenrapportage van dit jaar komt er aan (dinsdag 14 december). Dit keer gaat het over de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 30 november** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 december.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 december	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 juni 2022 21:44
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: concept Interprovinciale Wolvenplan 2022: de geredigeerde consultatie versie: reactie uiterlijk as donderdag!

Beste allen, deelnemers van de wolvenwerkgroep,

Onderstaand de link naar het concept Interprovinciale Wolvenplan 2022. Het werkdocument dat gebruikt zal gaan worden voor de consultatieronde.

U krijgt nog een laatste mogelijk hierover opmerkingen te maken.
Dat moet dan wel uiterlijk voor a.s. donderdag 30 juni 12.00 uur.

Het stuk zal die middag verstuurd gaan worden naar het LOW.
DAARNA, d.w.z. met die versie die dan is uitgegaan, is het voor een ieder van ons mogelijk hier ook mee naar buiten te treden.
U ontvangt een cc van deze mailing.

Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022 WERKDOCUMENT 270622.docx

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 25 maart 2022 18:40
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q1 1 november t/m 16 februari 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q1 2022 en de bijbehorende interactieve kaart. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 29 maart, bespreken.

Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor die tijd in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Let vooral op de teksten van jullie eigen provincie, zowel in de TR als in de teksten op de kaart.

Er staan nog een aantal opmerkingen in die de komende tijd na reactie nog verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Tussenrapportage wolf nov-half feb 2022 v25-3-2022.docx
- De link naar de interactieve kaart: https://localfocuswidgets.net/623dfd4059b9f

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn weekend en tot dinsdag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 3 juni 2022 15:12
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q2 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q2 2022. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 7 juni, bespreken. De kaart stuur ik wanneer deze in concept klaar is.

Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor het overleg (<14:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Let vooral op de teksten van jullie eigen provincie.

Er staan nog een aantal opmerkingen in die we of dinsdag of de komende tijd na reactie verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Tussenrapportage wolf Q2 - half feb tm 30 april 2022.docx

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn Pinksterweekend en tot dinsdag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 11 72 06 57 | linda.smitskamp@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 1 juni 2022 09:02
Aan: [redacted]

< @wur.nl>; @bij12.nl) @bij12.nl>;
< @bij12.nl>; < @bij12.nl>
CC: < @provinciegroningen.nl>; < @brabant.nl>;
< @noord-holland.nl>
Onderwerp: Agenda 2e Kwartaaloverleg wolf 7 juni 2022

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 juni (van 14:00-16:00) vindt het tweede kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Gisteren zijn de DNA-uitslagen met jullie gedeeld.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 7 juni om 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Ma 30 mei	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode half februari – half april
Rond wo 1 juni	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 juni	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Wo 15 juni	Publicatie Tussenrapportage

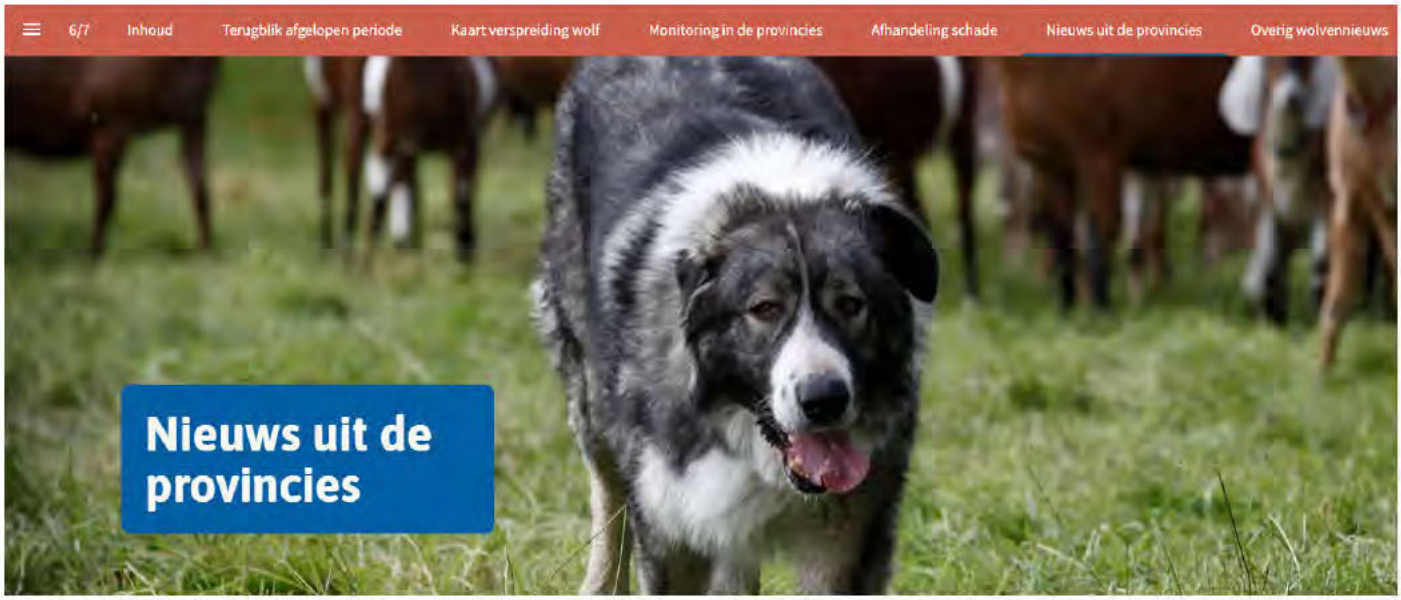

Met vriendelijke groeten,

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 | @bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 3 september 2021 16:21
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q3 2021 mei - juli

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q3. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 7 september bespreken.
Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor die tijd in het bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben.
Er staan nog een aantal opmerkingen in (voor o.a. ZV/WENR) die de komende tijd na reactie nog verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Tussenrapportage mei-jul 2021_v02 sep 2021.docx
- De preview van de interactieve LocalFocus kaart is hier in te zien: https://localfocuswidgets.net/6132266e50afe.

Als jullie hierover vragen hebben, mail of bel gerust.

Tot dinsdag!

Groet,
Linda

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Adviseur Natuurmonitoring
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 31 augustus 2021 15:56
Aan: [redacted]

[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @bij12.nl) < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @wur.nl>; [redacted] @wur.nl>; [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] @ipo.nl) < [redacted] @ipo.nl>; [redacted] (leontina.burgers@bij12.nl) < [redacted] @bij12.nl>
CC: [redacted] @bij12.nl>; [redacted]) < [redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @flevoland.nl) < [redacted] @flevoland.nl>; [redacted]) < [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 september

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 september vindt het derde kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze verstuurd kan worden.
Verder staat onderstaande uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws'. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli (*inmiddels rondgestuurd*)
Di 31 augustus	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 september	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted] @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 16 augustus 2021 14:59
Aan: [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @overijssel.nl) < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] < [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @bij12.nl) < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
CC: [redacted] < [redacted] @wur.nl>; [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] < [redacted] @zoogdiervereniging.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @wur.nl>; [redacted] ([redacted] @ipo.nl) < [redacted] @ipo.nl>; [redacted]

([redacted]@bij12.nl) <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q3

Hallo allemaal,

Over een maandje is het zover: de derde Tussenrapportage over de wolf komt er weer aan (dinsdag 14 september)! Dit keer gaat het over de periode van 1 mei tot en met 31 juli 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, Webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 31 augustus** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 september.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli
Di 31 augustus	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 september	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 9 september 2022 17:39
Aan: [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q3 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q3 2022. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 13 juni, bespreken. Ook heb ik een link gemaakt naar de kaart in LocalFocus.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Waar mogelijk zie ik eventuele reacties graag voor het overleg (<14:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het onderdeel nieuws uit de provincies is nog erg leeg, als jullie nog interessante ontwikkelingen hebben is het leuk hier een stukje over in op te nemen. Aanvullingen in de nieuws onderdelen zijn welkom.

- De link naar de concepttekst: Concept Tussenrapportage wolf Q3 2022.docx
- De link naar de kaart: https://localfocuswidgets.net/631b55f9de81b

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
[redacted]

Bij12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 8 december 2022 18:13
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q4 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q4 2022. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 13 december, bespreken. De kaart stuur ik wanneer deze in concept klaar is.

Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor het overleg (dinsdag <10:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Let vooral op de teksten van jullie eigen provincie.

Er staan nog een aantal opmerkingen in die we of dinsdag of de komende tijd na reactie verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Eerste concept Tussenrapportage wolf Q4 2022.docx

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn weekend en tot dinsdag!

Groet,
[redacted]

Wanneer	Wat
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	Concepteksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 december (10:00)	**Kwartaaloverleg; bespreken concepteksten**
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 7 december 2022 12:25
Aan: [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]

[redacted]@overijssel.nl) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]) [redacted]@minlnv.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] ([redacted]@bij12.nl) <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl) <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted]@ipo.nl) <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda 4e Kwartaaloverleg wolf 13 december 2022

Hallo allemaal,

Volgende week dinsdag 13 december (van 10:00-12:00) vindt het laatste kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda incl. wat extra bespreekpunten. Ook is het verslag van de vorige keer bijgevoegd. Bijlage 2 kunnen jullie vinden in het document van de agenda (laatste 2 pagina's).

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt dan ook of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 13 december om 10.00 uur via Teams!

Hieronder nog eens de volledige planning:

Wanneer	**Wat**
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 december (10:00)	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

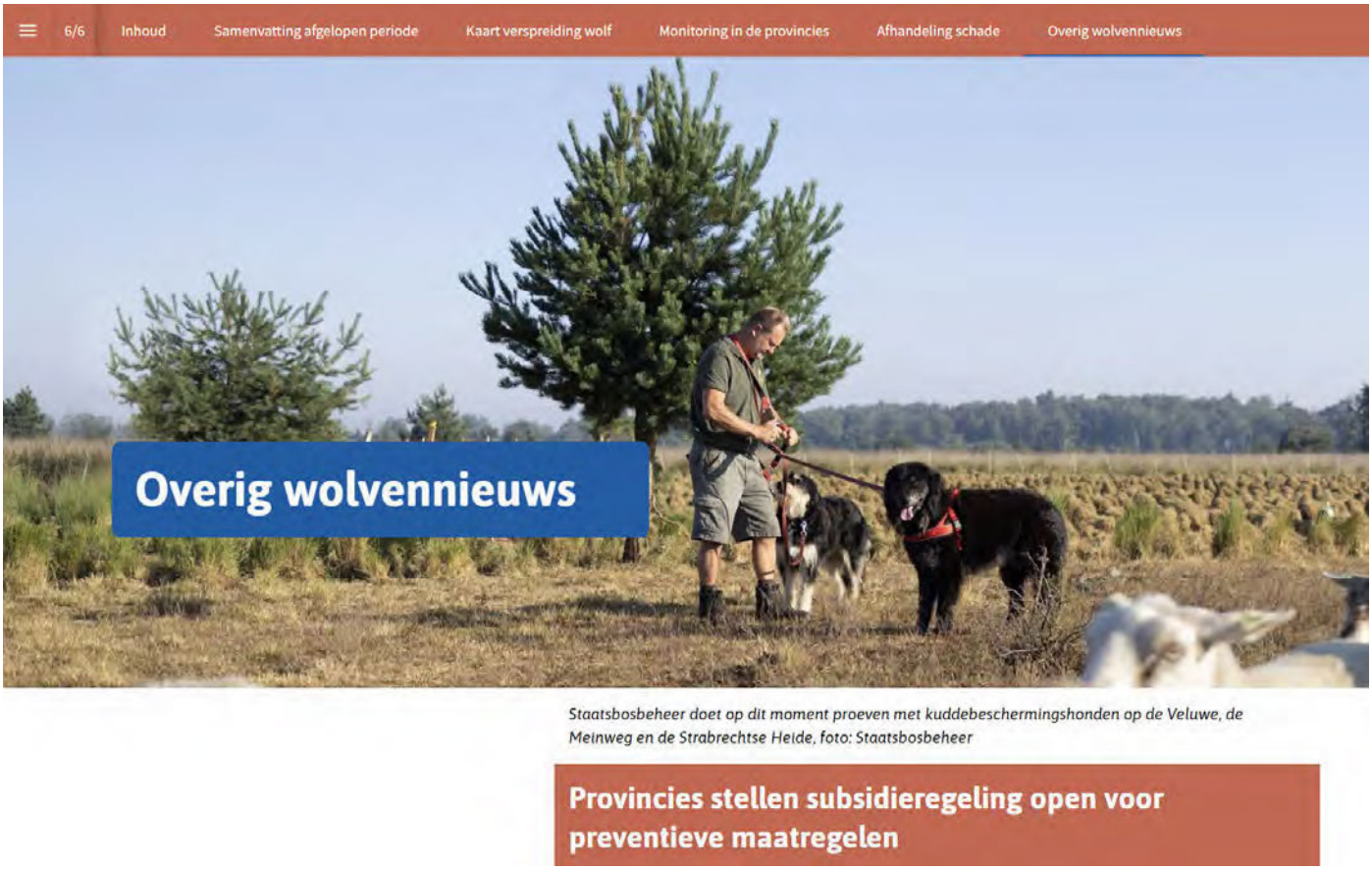

Staatsbosbeheer doet op dit moment proeven met kuddebeschermingshonden op de Veluwe, de Meinweg en de Strabrechtse Heide, foto: Staatsbosbeheer

Provincies stellen subsidieregeling open voor preventieve maatregelen

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 1 september 2022 12:15
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Concept wolvenplan gelekt
Bijlagen: DvhN artikel wolvenplan.docx

Beste collega's,

Ter informatie: blijkbaar is het concept wolvenplan naar buiten gekomen in bepaalde persberichten.

Met onderstaande tekst informeer ik u, dat is eenzelfde tekst waarmee de BACVP (door [redacted] op de hoogte gesteld:

Het Interprovinciale Wolvenplan in ontwikkeling is gelekt naar het Dagblad van het Noorden, die in een bericht aangeeft erover te beschikken.
In de bijlage het onderhavige artikel.

Communicatie IPO stelt in afstemming met BIJ12 een woordvoeringslijn op, langs grofweg de lijn: plan is nog in ontwikkeling en IPO is met alle stakeholders in gesprek.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Drenthe krijgt een 'Wolven-CSI': een nieuw wolvenplan is in de maak. Wanneer mag een wolf worden verjaagd of gedood?

Het wordt mogelijk probleemwolven te verjagen of zelfs te doden, maar alleen in heel uitzonderlijke situaties en onder strikte voorwaarden. Vooral bij vee ligt de lat hoog.

Onafhankelijk taxateur Johan Wesselink onderzoekt (eerder dit jaar) een gedood schaap in Vledder. Foto: DvhN

Jon van Schilt • Vandaag, 06:23 • Drenthe

Deel dit artikel

De mogelijkheid om wolven, die voor veel problemen of gevaarlijke situaties zorgen, aan te pakken, is de opvallendste verandering in het concept van het nieuwe Interprovinciaal Wolvenplan, dat in het bezit is van deze krant.

Richtlijnen en escalatieladder

Om voor iedereen duidelijk te maken hoe om te gaan met probleemwolven, zijn richtlijnen opgesteld en is een zogeheten escalatieladder ontwikkeld. Om op de bovenste treden te komen, waardoor het dier kan worden verjaagd en in het uiterste geval zelfs afgeschoten, moet de wolf het heel bont maken.

Op deze plaatsen doodde de wolf al schapen in Drenthe, Friesland en Groningen. Check de kaart

Lees dit artikel

Het ontwerpplan maakt onderscheid tussen probleemsituaties en probleemwolven. In het eerste geval kan het tij nog worden gekeerd met maatregelen, zoals het verjagen van het dier of het (nog) beter beschermen van schapen, geiten, kalveren, pony's en andere landbouwhuisdieren. Als dat geen effect heeft of wanneer het dier een rechtstreeks gevaar is voor mensen, dan is er sprake van een probleemwolf. Dan is verwijderen van het dier uiteindelijk de enige oplossing, staat in het plan.

Een wolf die niet direct rechtsomkeert maakt bij het zien van mensen, wordt niet gezien als een probleem. Dat geldt ook voor een wolf die 's nachts of overdag door bebouwd gebied loopt en geen interesse heeft voor de omgeving. Wolven die geregeld stad of dorp aandoen, mensen in hun nabijheid tolereren of zelf actief mensen benaderen, zijn ook niet per definitie probleemwolven. In die gevallen moeten wolven worden verjaagd. En honden, die door de wolf kunnen worden gezien als prooi, concurrent of liefdespartner, moeten worden afgeschermd.

Een wolf die mensen aanvalt, moet worden gedood

Ook een wolf die bij verstoring, bijvoorbeeld tijdens het eten, agressief op mensen reageert, maar niet in de aanval gaat, is volgens de escalatieladder geen probleemwolf. Dat wordt anders als het dier wél aanvalt. Dan moet de wolf worden gedood. Dat is ook het geval als een wolf meermalen mensen met aangelijnde honden benadert en agressief reageert op het huisdier.

Wanneer een wolf loslopende honden doodt, wordt dat gezien als natuurlijk gedrag. Het doden van honden op erven of in tuinen is op zichzelf ook geen reden voor afschot van de wolf, maar wordt dat wel wanneer het verjagen van de wolf of het beter beschermen van honden rond het huis geen effect heeft op het gedrag.

Bij aanvallen op vee ligt de lat aanzienlijk hoger, ook als de dieren achter een goedgekeurd wolfwerend raster lopen. Ziet de wolf toch kans binnen de rasters te komen, bijvoorbeeld door onder de stroomdraden door te graven, dan moet het raster worden verzonken in de bodem of is de inzet van kuddebeschermingshonden een optie. De eigenaar is en blijft verantwoordelijk voor de bescherming van zijn vee.

Bij vee is pas sprake van probleemwolf wanneer geen enkele maatregel werkt

Pas als een eigenaar al het mogelijke heeft gedaan om zijn vee te beschermen en de aanvallen desondanks doorgaan, dan is er sprake van een probleemwolf en mag het dier worden gedood. Ook een wolf, die ‘dichte veestallen’ weet binnen te dringen, staat niet te boek als probleemwolf. Ook hier geldt: het is pas een probleemwolf als extra maatregelen ook niet blijken te werken.

Een raster van 1.20 meter hoog met zes stroomdraden wordt tussen Doldersum en Wapse gebruikt om wolven buiten te houden. Foto: DvhN

Wolven die aanvallen uitvoeren op schapen in gescheperde kuddes of zich tegoed doen aan (kalveren en veulens van) grote grazers in de natuur kunnen niet worden aangewezen als probleemwolf.

In acute noodsituaties mag de politie een wolf doodschieten. Ook burgemeesters hebben de bevoegdheid handelend op te treden als de openbare orde in het geding is. In alle andere gevallen moet de provincie ontheffing verlenen om een probleemwolf uit te schakelen. En dat kan pas als alle stappen zijn doorlopen en gedocumenteerd, er voldoende bewijsmateriaal op tafel ligt en het advies van een wolvendeskundige is ingewonnen.

Hoe mensen en wolven met elkaar leren om te gaan, moet de komende jaren blijken. Volgens de provincies, die samen met uitvoeringsorganisatie BIJ12 de herziene versie van het wolvenplan opstelden, is het streven gericht op een ‘conflictarme samenleving’. In de ideale wereld voeden wolven zich met wilde prooidieren en laten ze vee dat achter hoge rasters met stroomdraden staat links liggen.

Opstellers: geen harde bewijzen voor aanvallen op goed beschermde dieren

In Drenthe zijn aanvallen op landbouwhuisdieren momenteel nagenoeg aan de orde van de dag. Voor veel schapenhouders is de maat nu al vol, maar volgens de opstellers van het wolvenplan ontbreekt het nog aan ‘harde bewijzen’ dat wolven ook schapen aanvallen die worden beschermd door goedgekeurde en correct geplaatste wolfwerende rasters.

Het hebben van goedgekeurde rasters is in aangewezen wolvengebieden, zoals de hele provincie Drenthe, op termijn een factor van belang bij het krijgen van een schadevergoeding. Nu al moet een aanval op veen binnen 24 uur worden gemeld, omdat anders geen goed DNA-onderzoek naar de dader(s) kan worden uitgevoerd. Wie zijn dieren straks niet beschermt met de voorgeschreven rasters, loopt de kans een eigen risico te moeten betalen. Nu worden dodelijke aanvallen op landbouwhuisdieren nog volledig vergoed, mits de wolf daadwerkelijk de boosdoener is.

Een zwaar gehavend en niet meer te redden schaap wacht op het moment dat de veearts het dier uit haar lijden verlost. Foto: DvhN

Het Interprovinciale Wolvenplan 2022 is de opvolger van het eerste wolvenplan uit 2019. Het is nog een concept en wordt naar verwachting eind dit jaar of begin volgend jaar definitief vastgesteld. Omdat wolven niets hebben met landsgrenzen, is het streven erop gericht tot een internationaal wolvenmanagementplan te komen.

Inzet

‘Wolven-CSI’ aan de slag in Drenthe

In het nieuwe wolvenplan is een voorstel opgenomen om in Drenthe een proef te houden met een zogeheten Team Monitoring Wolvenschade. Dit team moet in kaart brengen waar en op welke schaal in Drenthe aanvallen plaats vinden op schapen en andere landbouwhuisdieren die achter goedgekeurde en correct geplaatste wolfwerende rasters worden gehouden.

Na een melding zullen onderzoekers de toedracht van de aanval in kaart brengen. Ook zullen bij schapenweiden in gebieden, waar de kans op een aanval het grootst is, camera’s worden geplaatst.

Het doel is inzicht te krijgen in de effectiviteit van preventieve maatregelen. Ook kunnen er adviezen uit voortkomen voor de nadere invulling van de escalatieladder.

Er is gekozen voor Drenthe vanwege de vele natuurgebieden met daartussen weilanden, waarin landbouwhuisdieren worden gehouden.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: woensdag 17 maart 2021 14:37
Aan: [redacted]
Onderwerp: Concept-antwoorden Kamervragen aangereden wolf >graag reactie
Bijlagen: TK-vragen wolf Wassenberg mrt 2021 conceptantw voorstel JO.docx

Ha allen en [redacted] in het bijzonder,
Bijgevoegd de concept-antwoorden, deels beantwoord door het Rijk en deels in concept door mij bij 2 van de 3 vragen waar LNV onze input vraagt. De derde daarvan is aan Gelderland om te beantwoorden.
Graag jullie (eventuele) reactie zsm maar uiterlijk deze week.
Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 12 maart 2021 12:47
Aan [redacted]
Onderwerp: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Beste collega's,
Bijgaand stuur ik u de aangekondigde nazending m.b.t. handelingsprotocol stukken agendapunt 5.
Nieuw aanvullend stuur ik u de concept beantwoording van kamervragen m.b.t. de wolf. Wordt een extra agendapunt ter vergadering.
Naar verwachting maandag volgt nog een onderzoekvoorstel m.b.t. agendapunt 2.
Met vriendelijke groeten,
Geniet van uw weekend, tot dinsdag,
[redacted]

Kamervragen Wassenberg, PvdD, maart 2021 Vragen van het lid Wassenberg (PvdD) aan de ministers van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van
Infrastructuur en Waterstaat en van Defensie over het doodrijden van een wolvin door drukte in natuurgebieden

2021Z04408
(ingezonden 10 maart 2021)
Vragen van het lid Wassenberg (PvdD) aan de ministers van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Infrastructuur en Waterstaat en van Defensie over het doodrijden van een wolvin door drukte in natuurgebieden
1. Kent u het bericht 'Natuurmonumenten weet het zeker: mensen stoorden doodgereden wolf'? 1)
Antw: Ja, ik ken dit bericht.

2. Deelt u de mening dat de drukte in natuurgebieden een risico vormt voor de rust van dieren? Zo nee, waarom niet?

3. Deelt u de mening dat dieren in de kraam- en zoogtijd meer rust zou moeten worden gegund? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke wijze wilt u dat bewerkstelligen?
Antw 2 en 3: Drukte in natuurgebieden vormen op zich geen risico voor de rust van dieren als bezoekers zich aan de gestelde gedragsregels houden. Wel constateer ik dat er in het voorjaar, tijdens het voorplantingsseizoen, er een verhoogd risico op verstoring van de rust kan optreden als bezoekers zich niet aan deze gedragsregels houden. Een aantal terreinbeheerders organiseren dan ook, juist in die periode, campagnes om bezoekers bewust te maken van het nut en de noodzaak van deze gedragsregels. Naar mijn mening draagt dat voldoende bij tot een vermindering van het risico op verstoring van de rust.

4. Deelt u de mening dat een drachtige wolf in haar eigen territorium, zonder dat zij gestoord wordt, niet snel een drukke weg zou oversteken overdag? Zo nee, waarom niet? Zo ja, beaamt u dat de doodgereden wolvin gestoord is door recreanten?
Antw: Voorstel JO: Over het gedrag van wolven in Nederland is nog onvoldoende bekend om dit verband te kunnen leggen. Mogelijk wordt hierover meer duidelijk na onderzoek door de terreinbeheerder.

5. Is het waar dat er nauwelijks dieren worden aangereden in gebieden waar de maximumsnelheid 60 kilometer per uur bedraagt?
Antw: Dat is op basis van de huidige registratie van aanrijdingen met (wilde) dieren niet te zeggen. Slechts een klein deel van het aantal aanrijdingen met een dier wordt namelijk door de politie geregistreerd (*PM: wordt nu nog met JenV afgestemd*). Ook de Stichting Wildaanrijdingen Nederland geeft aan geen goed beeld te hebben.

6. Bent u bereid de maximumsnelheid op secundaire wegen in het leefgebied van de wolf substantieel te verlagen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum en in welk tijdslot?

7. Bent u bereid om de maximumsnelheid rond het leefgebied van de otter te verlagen, gezien een derde van de otters de dood vindt door verkeer? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum? 2)
Antw 6 en 7: De betreffende wegbeheerder is zelf verantwoordelijk en het best in staat tot het maken van een lokale maatwerkafweging waarbij zowel verkeerskundige als andere aspecten, zoals ter plekke aanwezige fauna worden betrokken. Langs leefgebieden van wilde dieren treffen

de wegbeheerders en de betrokken terrein beherende instanties dan ook een samenstel van maatregelen, zoals wildhekken en reflectoren om dieren te geleiden en waarschuwingsborden, adviessnelheden en/of (dynamische) aanpassing van de maximumsnelheid om het gedrag van weggebruikers te beïnvloeden. Specifiek voor het hoofdwegennetwerk heeft beheerder Rijkswaterstaat in het Meerjaren Programma Ontsnippering (MJPO) maatregelen genomen om de otter te beschermen. Hierbij zijn vooral afrasteringen geplaatst en zijn onderdoorgangen onder de weg aangebracht. Ook voor andere dierensoorten zijn maatregelen genomen om aanrijdingen te voorkomen, zoals de aanleg van faunapassages in de vorm van natuurbruggen en wildviaducten.

8. Deelt u de mening dat extra rust in natuurgebieden niet samengaat met militaire oefenvluchten boven de Veluwe en met activiteiten die samenhangen met afschot van dieren in draag- en zoogtijd? Zo nee, waarom niet?

Antw: Nee, die mening deel ik niet. Defensie heeft in 2012 een vergunning Natuurbeschermingswet verkregen voor het laagvliegen met helikopters boven het helikopterlaagvlieggebied 'Veluwe'. De passende beoordeling toont aan dat significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen zijn uitgesloten. Een aantal verstoringsgevoelige doelsoorten van de Veluwe breiden zich de laatste jaren juist uit op de militaire oefenterreinen, waaronder de vliegbasis Deelen. Alhoewel de wolf niet behoort tot de doelsoorten van de Veluwe, lijkt het daarmee zeer onwaarschijnlijk dat militaire vliegactiviteiten wolven verstoren.

9. Kunt u aangeven of er dezer dagen militaire oefenvluchten boven de Veluwe gehouden worden en/of wanneer deze gehouden zullen worden?

Antw: De Veluwe is één van de laagvlieggebieden voor helikopters in Nederland. Dit laagvlieggebied wordt met grote regelmaat gebruikt voor diverse soorten oefenvluchten met de helikopters van Defensie. Waar en wanneer deze vluchten precies plaatsvinden is meestal pas kort van tevoren bekend.

10. Kunt u aangeven of er dezer dagen afschotactiviteiten gehouden worden op de Veluwe? Zo ja, welke diersoorten worden geschoten?

Antw: JO: is voor Gelderland

11. Bent u bereid een verbod op laagvliegen en afschot uit te vaardigen gedurende draag- en zoogtijd van de wolf in het leefgebied van de wolf? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?

Antw: Nee, zie vraag 8.

12. Bent u bereid tot het nemen van beleidsmaatregelen om het leefgebied van de wolf beter te beschermen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?

Antw: JO: Het leefgebied van de wolf beperkt zich niet tot natuurgebieden maar beslaat grote oppervlakten die ook andere bestemmingen hebben dan natuur. Zo is het onlangs door de provincie Gelderland uitgebreide leefgebied met de nieuwe vaststelling zo'n 950 vierkante kilometer groot. Het is niet doelmatig om gebieden van deze omvang, waarbinnen bovendien vele menselijke activiteiten als wonen, werken, reizen en recreëren gecombineerd worden, te beschermen.

1)

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 30 maart 2023 19:19
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Concepttekst Tussenrapportage Q1 2023

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q1 2023. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 4 april, bespreken. De kaart sturen wij wanneer deze in concept klaar is. Er is veel tekst aangeleverd, dank daarvoor! Het is een goed gevulde Tussenrapportage geworden.

Waar mogelijk zien wij jullie reactie graag voor het overleg (dinsdag <10:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Let ook vooral op de teksten van jullie eigen provincie.

Er staan nog een aantal opmerkingen in die we of dinsdag of de komende tijd na reactie gaan verwerken. De schadeteksten zijn momenteel nog in concept

- De link naar de het document: Concept Tussenrapportage wolf Q1 2023 v30-03-2023.docx

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn weekend en tot dinsdag!

Groeten,
[redacted]

Wanneer	Wat
Di 21 maart	Uitslag rondgestuurd soort + individubepaling: Periode november – half februari 2023
27 – 31 maart	**Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 4 april (10:00)	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten.
Do 13 april	Publicatie Tussenrapportage

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] @bij12.nl>
Verzonden: maandag 7 juni 2021 13:31
Aan: [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted] @minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Hallo allemaal,
Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage. Deze gaan we morgen bespreken.
Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag morgen tegemoet komen.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben.

Er staan nog een aantal opmerkingen in (voor o.a. WENR/Noord-Brabant/ZV) over bijv. de wolf rondom Dinteloord, de sectie van de Friese wolf en wolvenwaarnemingen. Als jullie hier naar willen kijken, dan graag.

- De link naar de concepttekst: 20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx
- De preview van de interactieve LocalFocus kaart is hier in te zien: https://localfocuswidgets.net/60bdfe6c16d9a

Als jullie hierover vragen hebben, mail of bel gerust.

Tot morgen!

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 2 juni 2021 18:29
Aan: [redacted] @gelderland.nl; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @brabant.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] @wur.nl>; [redacted] @wur.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @flevoland.nl) [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @minlnv.nl>

CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 8 juni vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week probeer ik tot een concept Tussenrapportage te komen en deze te versturen.

Graag ook jullie aandacht voor de memo in Bijlage 7 over de Openbaarheid van Data. Graag bespreken wij dit met jullie en kunnen we samen tot instemming komen.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Microsoft Teams meeting

Neem deel via uw computer of mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Meer informatie | Opties voor vergadering

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 11 april 2023 18:57
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Definitief-concept Tussenrapportage wolf 2023 Q1 (vertrouwelijk)
Bijlagen: Definitief concept Tussenrapportage wolf Q1 2023 v11-04-2023 (Vertrouwelijk).pdf

Dag allemaal,

Zoals vorige week besproken, bij deze de conceptversie van de definitieve Tussenrapportage Q1 2023 in pdf. Deze versie is uitsluitend bedoeld voor het INTERN delen t.b.v. de BAC of het Gelderse debat.

Deze versie is inhoudelijk compleet; morgen worden nog de 'puntjes op de i' gezet (zoals linkjes toevoegen naar interactieve kaarten, schade taartdiagram toevoegen etc.). Morgen gaan wij ook aan de slag om deze tekst in de interactieve webversie te zetten.

BIJ12 publiceert de definitieve eindversie op donderdag rond 13:00. Tot die tijd dus graag deze versie **onder embargo** houden.

Vriendelijk groet,
[redacted]

Voor de volledigheid de gehele planning:

Wanneer	Wat
Di 11 april < 12:00	Fouten doorgeven aan BIJ12
Einde 11 april – begin 12 april	Teksten definitief (en onder strikte embargo beschikbaar in pdf)
Wo 12 april	Opmaak interactieve versie Tussenrapportage & persbericht (door BIJ12)
Do 13 april	**Publicatie Tussenrapportage**

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

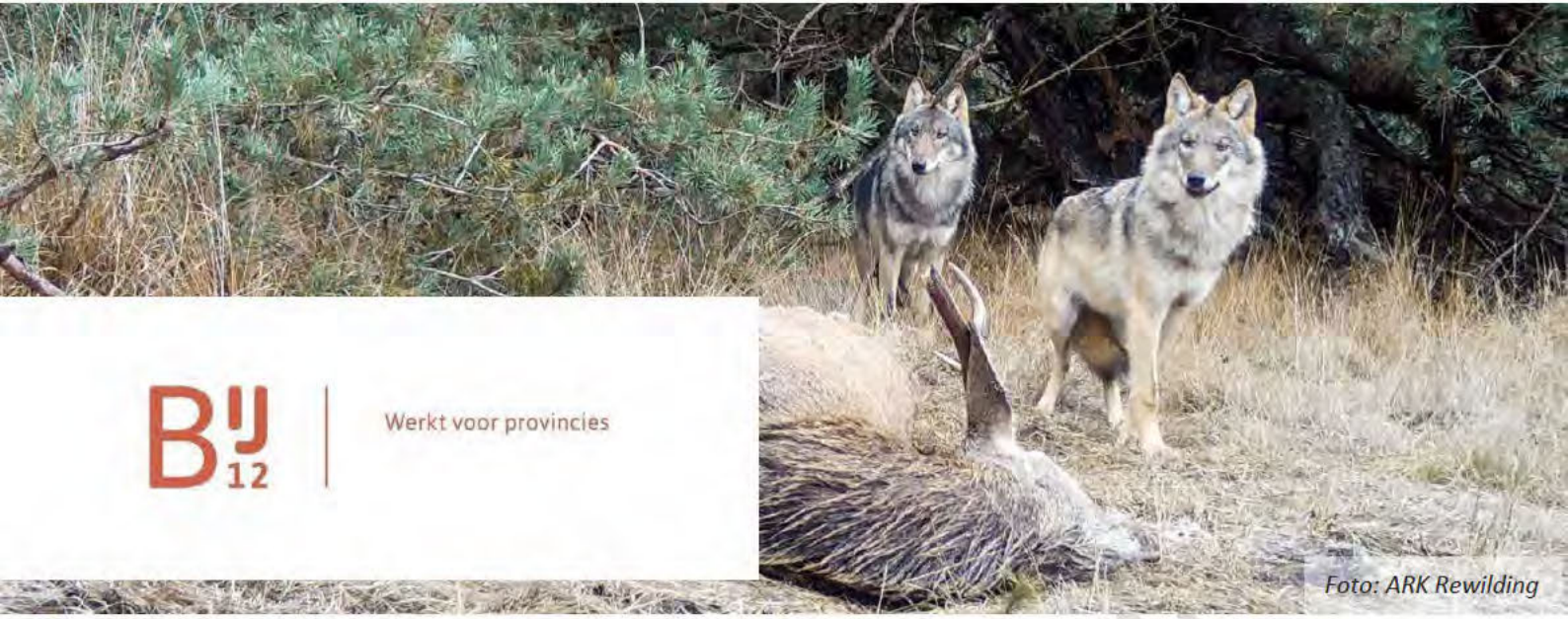

Werkt voor provincies

Foto: ARK Rewilding

Tussenrapportage wolf

Deze rapportage geeft inzicht in de activiteit van de wolf in Nederland in de periode 1 november tot en met 15 februari 2023.

Samenvatting

In Nederland geboren wolf vestigt zich mogelijk in Duitsland

Eén van de wolven die in de afgelopen jaren op de Noord-Veluwe werd geboren – GW2667m – lijkt op zoek naar een nieuw territorium in Duitsland. Dit is voor het eerst dat een Nederlandse wolf zich mogelijk wil vestigen in het buitenland.

Wanneer deze wolf met de genetische code GW2667m precies geboren is, is niet duidelijk. Zijn DNA werd voor het eerst in maart 2022 aangetroffen, wat betekent dat hij is geboren in de periode 2019-2021. Zeker is wel dat GW2667m een nakomeling is van de roedel die gevestigd is op de Noord-Veluwe. Bijzonder aan deze wolf is ook dat hij op 8 november 2022 werd aangereden op de N795. Dit blijkt uit haren die gevonden zijn op de autobumper en die daarna onderzocht zijn op DNA. De betreffende wolf werd op de plek van de aanrijding niet aangetroffen. Ruim een maand later werd bij Arnhem een uitwerpsel van deze wolf gevonden. Het dier had de aanrijding blijkbaar overleefd. Op 26 januari 2023 werd GW2667m opnieuw genetisch vastgesteld nabij Fleckertshöhe in Rijnland-Palts, Duitsland. Hij is hiermee de eerste in Nederland geboren wolf die in het buitenland op zoek lijkt te zijn naar een territorium.

Sporen van nakomelingen

De tussenrapportage over de periode 1 november 2022 – 15 februari 2023 meldt verder dat in de afgelopen periode aan de hand van DNA de aanwezigheid van 29 verschillende wolven is vastgesteld. Hiervan waren zeven zogenoemde 'zwervende' wolven. Zij zijn op doortocht en op zoek naar een geschikt territorium. Ook werden voor het eerst sporen aangetroffen van zeven nakomelingen die in 2022 geboren werden binnen de roedels op de Veluwe (vier) en in de regio van Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân (drie). In totaal heeft ons land nu vier wolvenroedels. Een roedel bestaat uit een voortplantend paar, hun welpen van dit jaar en de inmiddels volgroeide jongen van vorig jaar. Eén roedel bevindt zich in het grensgebied van Drenthe en Friesland, drie roedels zijn aanwezig verspreid over de Veluwe.

Schademeldingen bij BIJ12

In de afgelopen periode zijn 157 meldingen van vermoedelijke wolvenschade aan landbouwhuisdieren binnengekomen bij BIJ12. In totaal gaat het bij 95 meldingen om wolvenschade. De overige meldingen gaven een andere uitslag of moeten nog worden onderzocht.

Binnengekomen meldingen monitoring

In deze tussenrapportage geven we inzicht in de activiteit van de wolf in Nederland in de periode van 1 november tot en met 15 februari 2023. Er zijn in deze periode 1263 meldingen binnengekomen van (vermoedelijke) sporen van wolven. De meldingen werden gedaan bij het Wolvenmeldpunt van BIJ12, waarvan de uitvoering is belegd bij de Zoogdiervereniging. Bij 664 meldingen is op basis van bewijsmateriaal – zoals DNA-onderzoek op bijvoorbeeld een uitwerpsel – of beeldmateriaal duidelijk geworden dat het daadwerkelijk om een wolf ging. Van de overige 599 meldingen kon niet worden vastgesteld of dit een wolf betrof. In onderstaande diagram vindt u een overzicht van zekere wolvenwaarnemingen, verdeeld naar type waarneming.

BIJ12 is de organisatie die namens provincies de beleidsuitvoering van het dossier van de wolf verzorgt. Dit heeft onder andere betrekking op monitoring en afhandeling van tegemoetkoming in schade. Deze tussenrapportage is tot stand gekomen met medewerking van Zoogdiervereniging (monitoring Wolvenmeldpunt), Wageningen University & Research (WENR, DNA-analyses) en het CEwolf consortium (Centraal Europese wolvenpopulatie, internationale uitwisseling genetische data).

De activiteit van de wolf in Nederland is in deze tussenrapportage gebaseerd op kennis uit de schademeldingen die binnenkomen bij BIJ12, het Wolvenmeldpunt en de gecoördineerde veldmonitoring (actieve monitoring). Ondanks de omvattendheid van deze bronnen, zijn deze niet volledig uitputtend en kan er meer wolvenactiviteit in Nederland aan de orde zijn dan waar wij zicht op hebben.

Voor meer informatie, zie de website van BIJ12.

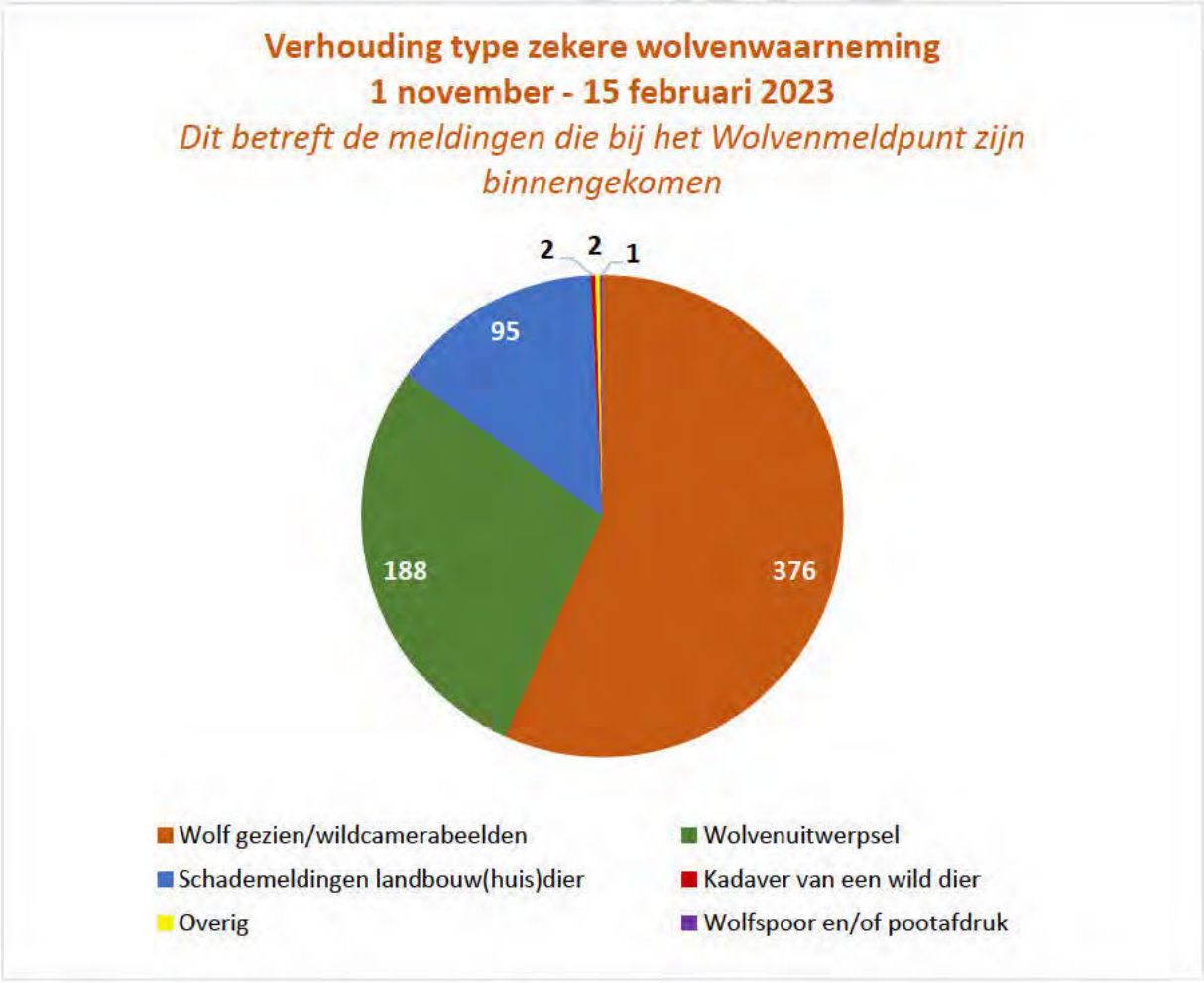

Het diagram geeft een beeld van de zekere wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt zijn binnengekomen in de periode van 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023.

Overzicht verspreiding Wolf

Wolvenmonitoring 1 november - 15 februari 2023

De kaart geeft de gebieden weer waar in de periode van 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023 met zekerheid wolven aanwezig waren in Nederland. Via DNA-analyse was het in een aantal gevallen mogelijk om de individuen te achterhalen. Wanneer u in de online versie van de tussenrapportage op de iconen klikt, krijgt u meer informatie over de betreffende wolven. Ook is het mogelijk om op de **kaart** in te zoomen. De betekenis van de iconen is onder de kaart uitgelegd.

In Tabel 1 (onder de kaart) wordt een overzicht gegeven van de wolven die op dit moment in Nederland gevestigd zijn en van de wolven die de afgelopen periode door Nederland trokken.

Bekijk *hier de interactieve kaart*.

- Roedel Zuidwest-Drenthe/Zuidoost Fryslan
- Roedel Noord-Veluwe
- Roedel Midden-Veluwe
- Roedel Zuid-Veluwe
- Wolf De Groote Heide
- Wolvenpaar Midden-Drenthe
- Wolvenpaar Noordwest-Veluwe
- Wolvenpaar Zuidoost-Veluwe
- Wolvenpaar Zuidwest-Veluwe
- Zwervende wolven
- Aanrijding met wolf
- Lijn tussen DNA-sporen zwervende wolven (N.B. dit is niet de daadwerkelijk gelopen route)

Toelichting en leeswijzer kaart

Op de kaart 'Wolvenmonitoring' zijn drie typen iconen aangegeven: een gekleurd gebied met wolf-icoon, een grijze wolf en een auto-icoon.

De gekleurde gebieden met wolf-icoon geven het globale gebied aan waar de afgelopen periode op basis van DNA-analyse is aangetoond welke wolven (individuen) hier vastgesteld zijn. De gekleurde gebieden geven het gebied aan waar wolven officieel gevestigd zijn, volgens de criteria uit het Interprovinciaal Wolvenplan, of waar zij een paar hebben gevormd én waar in de afgelopen periode DNA-sporen zijn aangetroffen. De gevestigde wolven die afgelopen periode via DNA zijn vastgesteld zijn: GW2397m en GW2090f in leefgebied Zuidwest-Drenthe/Zuidoost-Fryslân, GW2864m en GW3011f in Midden-Drenthe, GW893m en GW998f op de Noord-Veluwe, GW1428m en GW2668f op de Noordwest-Veluwe, GW2398m en GW960f op de Midden-Veluwe, GW1889m en GW2363f op de Zuidoost-Veluwe, GW2087m in de regio van de Hoge Veluwe en omstreken, GW3012f op de Zuidwest-Veluwe en GW1625m op De Groote Heide in Noord-Brabant/Limburg.

De grijs gekleurde wolven staan symbool voor zwervende wolven. Zij hebben nog geen vast leefgebied gevonden en zijn nog niet langer dan zes maanden in Nederland via DNA aangetoond. Sommige nakomelingen van de (Noord-Veluwe) roedel zijn ook als grijs gekleurde iconen aangegeven als zij zich buiten het bekende territorium van de Noord-Veluwe bevinden en zij nog geen vast territorium hebben gevonden (de afgelopen periode ging het hierbij om GW2667m en GW2905m). Van noord naar zuid betreffen de grijze iconen GW2540f, GW2435m, GW2667m, GW3149m, GW3150m, GW2905m† en GW2807m. Voor wolven die langere afstanden afgelegd hebben, is tussen de eerste en de laatste locatie waar de zwervende wolf via DNA is vastgesteld, een stippellijn getrokken. Ook zijn eventuele andere plekken waar het dier via DNA is vastgesteld aangegeven. De aangegeven lijn betreft nadrukkelijk niet de daadwerkelijk gelopen route van de wolf. Op de kaart is voor GW2667m en GW2435m een lijn aangegeven, omdat deze wolven een redelijke afstand door Nederland hebben afgelegd.

De locaties met een auto-icoon geven de locatie aan waar een wolf is aangereden. Dat waren afgelopen periode drie wolven: GW2667m op de N795, GW2905m op de A2 en GW3153f op de N371. In het eerste geval heeft de wolf de aanrijding overleefd, in de laatste twee gevallen had de aanrijding een dodelijke afloop. Zie verder de toelichting in de tekst onder gevestigde en zwervende wolven.

Tabel gevestigde en zwervende wolven

In onderstaande tabel is weergegeven van welke wolven er op dit moment een vermoeden is dat zij gevestigd zijn in Nederland en waar ze zich (waarschijnlijk) de afgelopen periode bevonden. Gevestigde wolven zijn de afgelopen maanden of jaren (meermaals) in Nederland in dezelfde regio aangetoond en verblijven er langer dan zes maanden en/of hebben een paar gevormd. Deze wolven zijn om die reden in de tabel als 'gevestigd' aangeduid en er wordt om die reden in die regio's onderzoek gedaan naar sporen. In het hoofdstuk 'Monitoring in de provincies' wordt meer toelichting gegeven op deze wolven.

Naast gevestigde wolven zijn er ook wolven die minder dan zes maanden in één regio voorkomen. Deze wolven zijn in de tabel aangegeven als zwervende wolven. Een zwervende wolf heeft nog geen vast leefgebied gevonden en is nog niet langer dan zes maanden in eenzelfde leefgebied via DNA aangetoond. In het overzicht van de zwervende wolven zijn alleen wolven opgenomen die de afgelopen periode (1 november 2022 tot en met 15 februari 2023) via DNA zijn vastgesteld in Nederland.

Het spreekt voor zich dat niet uit te sluiten valt dat er in deze periode meer wolven aanwezig waren in Nederland. Niet alle wolven worden waargenomen. Daarnaast vindtop sommige plekken in Nederland geen monitoring plaats, terwijl er wel wolvenwaarnemingen bekend zijn (bijvoorbeeld uit de media). Er is hiervoor eerst toestemming nodig van terreinbeheerders en andere betrokkenen om de terreinen te betreden en te onderzoeken.

Tabel 1 Gevestigde en zwervende wolven in Nederland. *Van een gevestigde wolf is sprake als deze minimaal 6 maanden in dezelfde regio of hetzelfde gebied via DNA aantoonbaar aanwezig is en/of paarvorming heeft plaatsgevonden. Voor zwervende wolven is dat nog niet het geval. Dikgedrukte codes staan voor gevestigde wolven. GW staat voor Genetische Wolf, gevolgd door een uniek volgnummer, en daarna een m (man) of f (vrouw). Nakomeling NV, staat voor nakomeling van de Noord-Veluwe roedel. Nakomeling ZWD staat voor nakomeling van de Zuidwest-Drenthe/Zuidoost Fryslân roedel, nakomeling MV staat voor een nakomeling van de Midden-Veluwe roedel (westzijde N304). De wolven aangeduid met een † zijn omgekomen.*

	Locatie		Wolvenindividuen	Voor het eerst vastgesteld in Nederland	Vastgesteld via DNA afgelopen periode
Gevestigde wolven in Nederland	Zuidwest-Drenthe & Zuidoost-Fryslân		**GW2090f**	April 2021	√
			GW2397m	September 2021	√
			GW3151m (nakomeling ZWD)	November 2022	√
			GW3152m (nakomeling ZWD)	Januari 2023	√
			GW3153f (nakomeling ZWD) †	Januari 2023	√
	Midden-Drenthe		**GW3011f**	September 2022	√
			GW2864m	Juni 2022	√
	Veluwe	Noord-Veluwe	**GW998f**	Mei 2018	√
			GW893m	Januari 2019	√
			GW2088m (nakomeling NV**)	Februari 2021	-
			GW2563m (nakomeling NV**)	December 2021	-
			GW2666f (nakomeling NV**)	April 2022	-
			GW3154m (nakomeling NV) †	Februari 2022	√
			GW3155m (nakomeling NV**)	Januari 2023	√
			GW3156m (nakomeling NV**)	December 2022	√
		Midden-Veluwe**	**GW960f**	Augustus 2018	√
			GW2398m	September 2021	√
			GW3157m (nakomeling MV)	December 2022	√
			GW3158m (nakomeling MV)	November 2022	√
		Noordwest-Veluwe	**GW1428m** (Mogelijk partner van GW2668f, nakomeling NV)	Oktober 2019	√
			GW2668f (Mogelijk partner van GW1428m)	Maart 2022	√
		Zuidoost-Veluwe	**GW2363f**	Mei 2021	-
			GW1889m (nakomeling NV)	September 2020	√
		Hoge Veluwe e.o.	**GW2087m** (nakomeling NV) *Partner vooralsnog onbekend*	Maart 2021	√
		Zuidwest-Veluwe	**GW3012f** * *Partner vooralsnog onbekend*	Oktober 2022	√
	De Groote Heide (Noord-Brabant/Limburg)		GW1625m	Februari 2020	√
Zwervend in Nederland *Afgelopen periode*	Verspreid over Nederland		GW2435m	November 2022	√
			GW2540f	April 2022	√
			GW2667m (nakomeling NV)	Maart 2022	√
			GW2807m	Januari 2023	√
			GW2905m (nakomeling NV) †	Mei 2022	√
			GW3149m	November 2022	√
			GW3150m	November 2022	√

** GW3012f (Zuidwest-Veluwe) heeft naar waarschijnlijkheid een paar gevormd met een andere wolf. Alhoewel deze wolven nog niet langer dan zes maanden in dezelfde regio in Nederland vastgesteld zijn, is paarvorming een sterke aanduiding van vestiging. Daarom is deze wolf in de tabel opgenomen bij gevestigde wolven.*

*** Nakomeling van de Noord-Veluwe roedel (GW998f x GW893m), geboren in de periode 2019-2022 en aangetoond met DNA. Voor deze nakomelingen geldt dat zij nog kunnen optrekken met de ouderlijke Noord-Veluwe roedel of (vanaf ongeveer het tweede levensjaar) op zoek zijn naar een eigen territorium dat al dan niet in de buurt van het territorium van de ouderlijke roedel ligt.*

VERTROUWELIJK

Monitoring in provincies

In Nederland kennen we zowel gevestigde als zwervende wolven. Op deze pagina geven we eerst een overzicht van de activiteit van gevestigde wolven (dit zijn de wolven die al langer dan zes maanden in één gebied verblijven) en daarna benoemen we enkele bijzonderheden van zwervende wolven die ons land aandoen.

Gevestigde wolven

Drenthe, Fryslân en Overijssel

In de afgelopen periode is het wolvenpaar GW2397m en GW2090f veertien keer vastgesteld in het provinciale grensgebied Fryslân-Drenthe-Overijssel. Dit gebeurde in alle gevallen op basis van getroffen schapen. Het wolvenpaar is sinds het najaar van 2021 in deze regio aanwezig.

Er is daarnaast voor de eerste keer DNA vastgesteld van drie welpen van het paar. Het betreft twee mannelijke nakomelingen (GW3151m en GW3152m) en één vrouwelijke nakomeling (GW3153f). Het DNA van de welpen GW3151m en GW3152m is aangetroffen op gedode schapen. De vrouwelijke nakomeling van de roedel (GW3153f) is op 16 januari te Hoogersmilde fataal aangereden waarbij het DNA is vastgesteld aan de hand van het kadaver van deze wolf. De roedel is herhaaldelijk op wildcamera beelden waargenomen. Het leefgebied van de roedel wolven bestaat uit meerdere natuurgebieden en tussenliggend agrarisch gebied in het grensgebied van Fryslân en Drenthe tot net in Overijssel. In Overijssel is één keer het DNA gevonden van de mannelijke nakomeling GW3152m. Dit was nabij Kallenkote op een getroffen schaap.

Er heeft zich ook een wolvenpaar gevestigd in de regio Midden-Drenthe. Het gaat om wolvin GW3011f en wolf GW2864m. GW3011f is in het gebied vastgesteld op basis van DNA uit gevonden uitwerpselen. GW2864m werd de afgelopen periode negen keer vastgesteld aan de hand van DNA van getroffen schapen. Het DNA van de wolf GW2864m wordt al vanaf juni 2022 in deze regio regelmatig aangetroffen; het DNA van GW3011f vanaf september 2022. Wolvin GW3011f is afkomstig uit de Nordhornroedel, net over de grens in Duitsland. De roedel van herkomst van GW2864m is vooralsnog onbekend.

In de vorige tussenrapportage werd gemeld dat het DNA van wolvin GW3011f was vastgesteld samen met het DNA van wolf GW2864m. Toen werd echter aangenomen dat wolf GW2864m Nederland weer had verlaten omdat deze wolf in november 2022 in de regio Wettmar in Nedersaksen (Duitsland) was vastgesteld. Vanaf december 2022 is deze wolf echter weer meerdere malen aangetoond in Midden-Drenthe, wat er op duidt dat het een kortstondige uitstap was naar Duitsland. In de regio van Midden-Drenthe zijn de afgelopen maanden ook herhaaldelijk twee wolven op (wild)camerabeelden vastgelegd. Het mag aangenomen worden dat het deze twee wolven betreft.

De wolf die zich van juli tot en met oktober 2022 leek te vestigen in Noord-Twente (Overijssel) is afgelopen periode niet aangetroffen.

Gelderland & Veluwe

In Gelderland, met name op en rond de Veluwe, zijn in totaal 26 uitwerpselen, drie haarmonsters en twee weefselmonsters van wolven verzameld die genetisch op individu geanalyseerd konden worden. Daarnaast kon bij achttien casussen van gedode landbouwhuisdieren genetisch herleid worden welk individu betrokken was. Hieronder staan de aangetroffen individuen op de Veluwe beschreven.

Noord-Veluwe

De aanwezidgheid van de ouders van de Noord-Veluwe roedel, GW998f en GW893m, is op basis van DNA uit drie uitwerpselen in het territorium opnieuw vastgesteld. Zij zijn sinds 2019 in dit territorium gevestigd. Het paar leeft met minimaal zes welpen uit 2022 en enkele jongen uit eerdere jaren in het territorium. Er zijn in de afgelopen periode elf wolven tegelijkertijd op de wildcamera vastgelegd. Dat is

dus de minimale omvang van de roedel op dat moment. Het is mogelijk dat de roedel van de Noord-Veluwe uit meer wolven bestaat, maar naar de exacte omvang van de roedel is het gissen. In 2019 zijn er minimaal vier welpen geboren, in 2020 minimaal zes welpen, in 2021 minimaal vijf welpen en in 2022 minimaal zes welpen, zo blijkt uit wildcamerabeelden. In totaal zijn er dus minimaal 21 jongen geboren in deze roedel. Vier van deze nakomelingen zijn omgekomen (zoals hier en hier te lezen is) en vijf van deze jonge wolven hebben een eigen territorium gevonden buiten de Noord-Veluwe. Namelijk op de Noordwest-Veluwe (GW1428m), Midden-Veluwe (ten westen van de N304, GW2398m), Zuidoost-Veluwe (ten oosten van de N304, GW1889m) en in de regio van de Hoge Veluwe en omstreken (GW2087m). Eén nakomeling is aangetroffen in Rijnland-Palts in Duitsland (GW2667m). Dat betekent dat er van de 21 geboren welpen vijf wolven buiten de Noord-Veluwe zijn aangetroffen en vier zijn overleden. Naast deze negen jongen buiten het territorium zijn er de afgelopen periode negen welpen met het ouderpaar op wildcamerabeeld waargenomen. Het is onduidelijk of de overige drie jongen nog in het territorium aanwezig zijn.

Noordwest-Veluwe

Op de Noordwest-Veluwe (ten westen van de N310) hebben zich naar alle waarschijnlijkheid twee wolven gevestigd. In dit gebied zijn ook meermaals twee wolven samen op wildcamera vastgelegd. Het zou kunnen zijn dat het gaat om de wolvin GW2668f en wolf GW1428m. Dit is echter niet te bepalen op basis van beeldmateriaal omdat zichtwaarnemingen niet tot een individu te herleiden zijn. Wel is de afgelopen periode het DNA van dit wolvenpaar in deze regio aangetoond. De mannelijke wolf (GW1428m) is geboren op de Noord-Veluwe en wordt vanaf januari 2022 gezien op de Noordwest-Veluwe. De herkomstroedel van GW2668f is vooralsnog onbekend. Afgelopen periode werd wolf GW1428m tweemaal vastgesteld op de Noordwest-Veluwe. Eenmaal via een uitwerpsel en eenmaal via een getroffen schaap. Wolvin GW2668f werd eenmaal vastgesteld via een uitwerpsel.

Midden-Veluwe

Sinds vorig jaar zomer worden er wolvenwelpen op wildcamera waargenomen op de Midden-Veluwe. Afgelopen periode is aan de hand van genetisch onderzoek, eindelijk duidelijk geworden wie de vader is van deze welpen en de partner van wolvin GW960f. Het gaat om de wolf GW2398m.

Wolvin GW960f is al sinds augustus 2018 op de Midden-Veluwe actief, maar heeft pas vorig voorjaar voor het eerst jongen gekregen. De twee wolven (GW960f en GW2398m) verschenen sinds vorig jaar samen op wildcamera's en er werden dubbele sporen gevonden. Mogelijk heeft wolvin GW960f eerder een andere partner gehad. In de winter van 2021-2022 is namelijk onder verdachte omstandigheden een dode mannelijke wolf gevonden in het territorium van de Midden-Veluwe. Mogelijk was dit destijds de partner van GW960f. Rond de winterperiode van 2021-2022 werden namelijk geen dubbele sporen meer gevonden en werd er geen paar meer op de wildcamera's vastgelegd. Na verloop van tijd verschenen er wel weer twee wolven op de wildcamera's, maar de mannelijke wolf was duidelijk donkerder gekleurd dan de eerdere wolf. Inmiddels is op basis van het DNA van twee nakomelingen van GW960f (GW3157m en GW3158m) bekend geworden wie de partner van GW960f is. Jongen krijgen namelijk de helft van het DNA van de moeder en de andere helft van de vader mee. Zodoende kon worden herleid dat wolf GW2398m de vader is. GW2398m is een nakomeling van de Noord-Veluwe roedel uit het jaar 2019, 2020 of 2021, en werd op 18 september 2021 voor het eerst genetisch vastgesteld.

Het ouderpaar en de twee welpen van de Midden-Veluwe roedel zijn samen vijftien keer genetisch vastgesteld op de Midden Veluwe, veertien keer op basis van een uitwerpsel en één keer op basis van een gedood edelhert. De roedel werd een enkele keer op de wildcamera gezien met minimaal vijf jongen.

Wolven eten aas als overlevingsstrategie gedurende bepaalde omstandigheden, zoals bijvoorbeeld tijdens het zwerven, een verminderde conditie of een mislukte jacht. Hier eet de roedel van de Midden-Veluwe aan een karkas van een edelhert dat niet door hen is gedood. Bron: ARK Rewilding

Dat wolven weerbarstige dieren zijn, is ook goed te volgen via de genetische analyse. In december 2021 vond een aanrijding met een wolf plaats op de A50 bij Woeste Hoeve (Gelderland). Het opmerkelijke daarbij is dat de wolf in kwestie deze aanrijding heeft overleefd. De bestuurders troffen een pluk haar op de bumper aan die geanalyseerd is op DNA. Daaruit kon worden achterhaald dat het om wolf GW2398m ging. Deze wolf is vervolgens in 2022 en 2023 meerdere keren vastgesteld en heeft in 2022 voor nakomelingen gezorgd op de Midden-Veluwe.

Zuidoost-Veluwe

Op de Zuidoost-Veluwe zijn twee wolven aanwezig. Het gaat om de mannelijke wolf GW1889m en wolvin GW2363f die hier sinds 2022 worden waargenomen. De geboorteroedel van de wolvin is Barnstorf (Nedersaksen). Wolf GW1889m is een nakomeling van de Noord-Veluwe roedel. Het DNA van deze wolf werd in deze regio afgelopen periode driemaal vastgesteld aan de hand van uitwerpselen.

Hoge Veluwe e.o.

In januari 2023 zijn in het aangrenzend gebied van de Hoge Veluwe wolvenharen gevonden. Op basis van DNA-analyse is gebleken dat deze haren afkomstig zijn van wolf GW2087m. GW2087m is een nakomeling van de Noord-Veluwe roedel (geboren in 2019 of 2020) en wordt sinds begin 2022 in het zuiden van de Veluwe via DNA aangetoond. Gezien de locatie van de aangetroffen haren, is het waarschijnlijk dat het om de vader van de roedel op de Zuid-Veluwe gaat, waaronder de Hoge Veluwe. Op de Hoge Veluwe vindt geen gecoördineerde veldmonitoring plaats; wel worden door het Wolvenmeldpunt waarnemingen gevalideerd die het publiek instuurt. De wolvin en de vijf welpen in dit territorium zijn nog niet genetisch vastgesteld.

Zuidwest-Veluwe

In de regio Zuidwest-Veluwe zijn twee wolven op wildcamera's gezien. Mogelijk is één van de wolven het vrouwelijke individu GW3012f. Zij is sinds oktober 2022 meerdere keren in deze regio vastgesteld. De andere wolf van dit wolvenpaar is nog niet genetisch vastgesteld. De aanwezigheid van GW3012f is de afgelopen periode twee keer in dit gebied aangetoond. Eind oktober en begin november 2022 zijn nabij Heelsum tweemaal schapen gedood. Het afgenomen DNA wees uit dat het om wolvin GW3012f ging. De herkomstroedel van deze wolf is Görde (Niedersaksen in Duitsland). Begin december zijn twee moeflons gedood op het Wekeromse Zand. Alhoewel het DNA-materiaal was gecontamineerd (vermengd) met onder andere het DNA van vossen, lijkt het ook bij deze twee gevallen te gaan om wolvin GW3012f. Uit de wildcamera beelden blijkt dat het wolvenpaar zowel ten noorden als ten zuiden van de A12 actief is.

Noord-Brabant & Limburg

De gevestigde wolf GW1625m is nog steeds aanwezig in zijn territorium de Groote Heide. De wolf is hier sinds het voorjaar van 2020 aanwezig. In de afgelopen periode is zijn DNA in dertien gevallen vastgesteld in Noord-Brabant en Limburg. Eenmaal ging het om een getroffen damhert, de andere keren om schapen. Vooralsnog lijkt deze wolf geen partner te hebben.

Dode wolven

De afgelopen periode zijn twee wolven fataal aangereden en is duidelijk geworden welk individu er in februari 2022 in de omgeving van Ugchelen gevonden is. Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld en naar het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) in Utrecht vervoerd. Daar wordt gezamenlijk met Wageningen Environmental Research (WENR), sectie op het kadaver uitgevoerd. Bij de sectie kijkt WENR naar dierecologische aspecten als leeftijd, geslacht, voortplantingsstatus, maaginhoud en identiteit en DWHC naar veterinaire zaken als ziekten en afwijkingen.

Ugchelen
Zoals in de tweede Tussenrapportage van 2022 is gemeld, is eind februari 2022 nabij Ugchelen op de Veluwe het restant van een wolf gevonden. De omstandigheden waren dermate verdacht dat de politie de zaak in onderzoek heeft genomen. Het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) heeft destijds genetisch al vastgesteld dat het om een wolf ging. Recent is door WENR vastgesteld om welk individu het ging. Hiervoor is DNA van het skelet benut. Het blijkt te gaan om wolf GW3154m, een mannelijke nakomeling van de Noord-Veluwe roedel. Deze wolf is niet eerder met DNA vastgesteld.

A2 te Beesd
Op de A2 bij Beesd (provincie Gelderland) is dinsdag 11 januari een dode wolf (reu) gevonden. Uit onderzoek is gebleken dat het om de wolf GW2905m gaat. De wolf woog 27 kilo. Voorafgaand aan dit incident heeft de wolf één schaap verwond in de regio Amerongen, provincie Utrecht. Deze jong volwassen wolf is waarschijnlijk in 2021 op de Noord-Veluwe geboren en verkeerde in goede gezondheid. De wolf is twee keer eerder in 2022 via DNA in de provincie Gelderland aangetroffen.

N371 bij Hoogersmilde
Op de N371 bij Hoogersmilde in de provincie Drenthe is maandag 16 januari een wolf fataal aangereden. Nadat de politie en de provincie werden geinformeerd is de dode wolf overgedragen aan het DWHC en WENR voor onderzoek. Inmiddels is uit DNA-onderzoek gebleken dat het om een vrouwelijke nakomeling van de Zuidwest-Drenthe/Zuidoost-Fryslân roedel gaat. De wolvin heeft de code GW3153f gekregen en woog 26 kilo.

Het merg wordt uit de restanten van de wolf gehaald die onder verdachte omstandigheden is gevonden bij Ugchelen. Aan de hand van dit merg is het individu van de wolf middels DNA-analyse achterhaald. Bron: Marielle van Uitert.

Zwervende wolven

In de periode van 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023 zijn er verspreid over Nederland en buiten de bekende wolvenleefgebieden, zeven wolvenindividuen via DNA-analyse vastgesteld. Deze wolven zijn nog niet langer dan zes maanden in één regio aanwezig en/of hebben nog geen paar met een andere wolf gevormd (wat ook kan duiden op vestiging). Het gaat om de individuen GW2435m, GW2540f, GW2667m, GW2807m, GW2905m (inmiddels omgekomen bij een verkeersaanrijding), GW3149m en GW3150m. De locaties waar deze wolven vastgesteld zijn, zijn op de kaart aangegeven (met icoon van de grijs gekleurde wolven).

Opmerkelijke (zwerf)tocht van GW2667m

Een opmerkelijke waarneming van een zwervende wolf het afgelopen kwartaal betrof die van GW2667m. Wolf GW2667m werd op 8 november 2022 aangereden op de N795. Er werden haren van de autobumper veiliggesteld door medewerkers van Stichting Wildaanrijding Nederland (SWN). DNA-analyse liet zien dat het om dit individu ging, een mannelijke nakomeling van de Noord-Veluwe roedel. Een ruime maand later werd er in de regio van Arnhem een uitwerpsel bemonsterd, dat ook van dit individu afkomstig was. Hieruit bleek dat het dier de aanrijding had overleefd. Vervolgens werden buiten de Veluwe, op 17 december te Haalderen (zuidelijk deel van provincie Gelderland) en 27 december te Wellerooi (provincie Limburg), schapen gedood door GW2667m. De wolf was dus verder zuidelijk getrokken. Weer een maand later meldden de Duitse collega onderzoekers dat deze wolf, op 26 januari 2023 genetisch is vastgesteld nabij Fleckertshöhe in Rijnland-Palts (Duitsland). Kortom: deze op de Veluwe geboren wolf heeft de aanrijding overleefd en lijkt op zoek naar een eigen territorium.

VERTROUWELIJK

Afhandeling schade door BIJ12

In de periode 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023 zijn 157 meldingen van vermoedelijke wolvenschade aan landbouwhuisdieren binnengekomen bij BIJ12.

Drie van deze meldingen zijn niet verder onderzocht. Tijdens de eerste beoordeling van deze meldingen werd namelijk aan de hand van toegestuurde foto's en een omschrijving van de situatie al duidelijk dat het niet om schade door een wolf ging. Bij de overige 154 meldingen is wel nader onderzocht of er sprake was van een wolf.

Bij vijf van de 154 meldingen kon geen DNA meer worden afgenomen. Deze meldingen zullen of zijn verder afgehandeld aan de hand van het veldbezoek, locatie en eventuele andere sporen. Bij de andere 149 meldingen was DNA-afname tijdens het veldbezoek wel mogelijk.

Bij 88 van de 149 gevallen gaf de DNA-analyse als uitslag dat het om wolvenschade ging. Twee keer is het DNA van goudjakhals aangetroffen. 23 keer werd het DNA van een hond aangetoond. In 36 gevallen gaf de analyse geen resultaat. Deze meldingen zijn, of worden, nader beoordeeld op basis van veldbezoek, locatie en schadebeeld.

Zeven van deze 36 meldingen zijn inmiddels beoordeeld en toegeschreven aan wolf. Bij veertien meldingen is de schadeveroorzakende diersoort niet te beoordelen; bij deze meldingen is de schadeveroorzakende diersoort 'diersoort onbekend'. Twee meldingen zijn toegeschreven aan vos. De overige dertien meldingen zijn nog in behandeling. De schadeveroorzakende diersoort van deze meldingen wordt later bekend gemaakt. De actuele cijfers van schademeldingen zijn terug te vinden op bij12.nl/wolf.

Overzicht van schademeldingen bij BIJ12 en daaruit volgende resultaten 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023	
Binnengekomen schademeldingen van vermoedelijke wolvenschade	157
Bij eerste beoordeling beoordeeld als niet veroorzaakt door wolf	3
Veldbezoek taxateurs en indien mogelijk DNA-afname bij vermoedelijke wolvenschade	154
Bevestigde schade veroorzaakt door wolf (95x) en goudjakhals (2x)	97
Bevestigde schade veroorzaakt door hond, vos of onbekend	39
Meldingen nog in behandeling	18

N.B. Het diagram geeft alleen een beeld van de bij BIJ12 binnengekomen schademeldingen die nader werden onderzocht in de periode van 1 november tot en met 15 februari 2023. Dit zijn meldingen waarbij het vermoeden bestaat dat een wolf de schade zou hebben veroorzaakt. Bekijk hier de interactieve weergave.

Groningen

In deze periode zijn dertien vermoedelijke wolvenschade meldingen uit Groningen binnengekomen. De DNA-uitslagen hiervan gaven driemaal hond aan en leverden tien keer geen resultaat op. Zes van deze tien meldingen zijn beoordeeld. Hiervan is drie keer de schade toegeschreven aan wolf. Drie keer was de schadeveroorzakende diersoort niet vast te stellen, bij deze meldingen is sprake van 'diersoort onbekend'. De overige vier meldingen worden nog nader beoordeeld.

Drenthe

In provincie Drenthe zijn 34 meldingen bekend. In 23 gevallen bleek uit DNA-analyse dat de schade door een wolf veroorzaakt was. In vijf gevallen ging het om een hond. In vijf gevallen leverde DNA-analyse geen resultaat op en in één geval was DNA-afname niet mogelijk. Bij twee van deze zes meldingen is aan de hand van nadere beoordeling wolf aangewezen als schadeveroorzakende diersoort. Bij één melding kwam een vos uit de beoordeling en één keer was de schadeveroorzakende diersoort niet vast te stellen, deze staat vermeld onder 'diersoort onbekend'. Twee meldingen moeten nog nader worden beoordeeld door middel van onder andere het veldbezoek.

Fryslân

In Fryslân zijn 25 meldingen gedaan waarbij uit DNA-analyse zeventien keer wolf is aangetoond. Tweemaal is DNA van een goudjakhals aangetroffen. Vier keer is een hond aangetoond. In twee gevallen leverde de DNA-analyse geen resultaat op. Ook na nadere beoordeling van deze twee meldingen was geen schadeveroorzakende diersoort vast te stellen. Deze meldingen staan daarop op 'diersoort onbekend'.

Flevoland

Er is slechts één melding uit Flevoland opgevolgd en de DNA-analyse gaf 'hond' als resultaat.

Overijssel

In deze provincie zijn zeven vermoedelijke wolvenschademeldingen binnengekomen. Hiervan is in twee gevallen wolf aangetoond. In één geval kon geen DNA-afgenomen worden en vier DNA-analyses bleven zonder resultaat. Eén van deze meldingen is beoordeeld aan de hand van veldbezoek en schadebeeld. Aan de hand van deze beoordeling is de schade melding toegeschreven aan vos. De overige vier meldingen zullen nog nader worden beoordeeld.

Gelderland

Vanuit Gelderland zijn 32 meldingen binnengekomen. Hiervan is bij 21 meldingen wolf uit de DNA-analyse gekomen en in zeven gevallen is het DNA van een hond aangetoond. In drie gevallen gaf de DNA-analyse geen resultaat en éénmaal bleek geen DNA-afname mogelijk. Twee van deze meldingen zijn beoordeeld aan de hand van veldbezoek en schadebeeld. Uit deze beoordeling is gebleken dat wolf als schadeveroorzakende diersoort niet uit te sluiten viel. Deze meldingen zijn toegeschreven aan wolf. Twee overige meldingen worden nog nader beoordeeld.

Noord-Brabant

Er zijn 23 vermoedelijke wolvenmeldingen uit Noord-Brabant afkomstig. Hiervan is in vijftien gevallen wolf vastgesteld. Tevens is éénmaal hond via DNA vastgesteld. Van zeven meldingen heeft de DNA-uitslag geen resultaat opgeleverd. Vier van deze meldingen zijn beoordeeld aan de hand van veldbezoek en schadebeeld. Bij deze vier meldingen kon geen schadeveroorzakende diersoort worden vastgesteld. Deze meldingen staan daarom op 'diersoort onbekend'. Drie overige meldingen worden nog nader beoordeeld.

Limburg

Er zijn zestien meldingen uit Limburg binnengekomen, hiervan is negen keer wolf vastgesteld. Eén keer is hond vastgesteld. Eén keer kon geen DNA worden afgenomen en vijfmaal leverde de DNA-uitslag geen resultaat op. Vier van deze meldingen zijn beoordeeld aan de hand van veldbezoek en schadebeeld. Bij deze vier meldingen kon geen schadeveroorzakende diersoort worden vastgesteld. Deze meldingen staan

daarom op 'diersoort onbekend'. De twee overige meldingen worden nog nader beoordeeld.

Utrecht

Van de drie meldingen in Utrecht leverde de DNA-analyse éénmaal wolf, éénmaal hond en éénmaal geen resultaat op. Deze melding wordt nog nader beoordeeld aan de hand van veldbezoek en schadebeeld.

Overige provincies

Er zijn geen meldingen uit Zeeland, Noord-Holland en Zuid-Holland binnengekomen bij BIJ12.

Goudjakhals

De goudjakhals is een schuw dier met een klein territorium, dit maakt monitoring lastig. Tot op heden zijn er in de Benelux en Duitsland dan ook geen monitoringsprogramma's voor deze diersoort. In Duitsland zijn drie roedels goudjakhalzen genetisch bekend, maar waarschijnlijk is de populatie groter. Omdat er voor deze diersoort geen actieve monitoring plaatsvindt, zijn de meeste goudjakhalzen die in Nederland worden aangetoond niet genetisch bekend uit andere landen binnen het CE-wolf consortium.

Tussen 1 november 2022 en 15 februari 2023 zijn een aantal keer in Nederland goudjakhalzen waargenomen:

Op 31 december 2022 is DNA afgenomen van een getroffen schaap in Fryslan bij Paesens. Dit DNA wees uit dat het om goudjakhals GG021m ging. Dit individu is eerder op 8 oktober aangetroffen in de omgeving van Ferwerd (Fryslan).

Op 23 januari 2023 is in Hilversum (Noord-Holland) een goudjakhals op een camera bij een huis gezien.

Op 16 februari kreeg de regionale dierenambulance een melding van een verdronken dier in het kanaal nabij Ter Apel (Groningen). Het bleek om een jonge mannelijke goudjakhals te gaan die door de steile beschoeiing niet op eigen kracht uit het water heeft kunnen komen.

In de omgeving van het Lauwersmeer (Friese kant) is afgelopen periode ook een goudjakhals op wildcamera vastgesteld

Het karkas van de verdronken goudjakhals wordt onderzocht bij het DWHC. Bron: Marielle van Uitert

Nieuws uit de provincies

Informerende brief "Wolf in Gelderland, stand van zaken"

Op 14 februari 2023 heeft het college van Gedeputeerde Staten van Gelderland aan de Provinciale Staten een informerende brief gestuurd met als titel "Wolf in Gelderland, stand van zaken". Deze brief met bijlagen is te vinden op de website van de provincie Gelderland en bevat inhoudelijke informatie, inzicht in ontvangen adviezen en een reactie daarop en tenslotte inzicht in de planning van het wolvenbeleid. Uit deze informatie blijkt bijvoorbeeld hoe vaak een beroep is gedaan op de wolvenconsulent, hoe de minister heeft gereageerd op een brief van de provincie over het perspectief op veilig samenleven tussen mens en wolf en dat Gelderland wil instemmen met een addendum op het huidige wolvenplan.

Mobiel 'afweerraster' beschikbaar in provincie Groningen

De provincie Groningen biedt dierhouders de mogelijkheid om te voorkomen dat ze opnieuw ongewenst bezoek krijgen van een wolf. Boeren kunnen na een aanval kosteloos gebruik maken van een mobiel afweerraster waarmee ze hun vee kunnen beschermen.

Als ergens een landbouwdier gewond of dood wordt aangetroffen, kan contact opgenomen worden met leverancier Solarfence uit Beilen. Solarfence brengt dezelfde dag een omheining, om te voorkomen dat de wolf opnieuw op deze plek kan toeslaan. Het raster wordt in overleg mogelijk na een aantal weken weer verwijderd.

Er zijn tien noodsets beschikbaar, die meteen geplaatst kunnen worden. Hierbij hoeft niet eerst bewezen te worden dat het bij de aanval om een wolf ging. Het raster voldoet aan de richtlijnen van het landelijke wolvenplan. Bekijk deze link voor meer informatie.

Dierenartsen Noord-Nederland wonen instructie bij voor DNA-afname aangevallen vee

Vijfentwintig dierenartsen uit de provincie Drenthe en Fryslân kunnen voortaan DNA afnemen bij gewond geraakt vee na vermoedelijke wolvenschade. In opdracht van BIJ12 en de provincie kregen de dierenartsen hiervoor maandag 20 maart jl. een instructie van een ecoloog van Wageningen Environmental Research. Naast de instructie is er ook een schriftelijk protocol opgesteld voor alle dierenartsen in Nederland.

Dierenartsen mogen, met toestemming van BIJ12, DNA afnemen wanneer er gewonde dieren zijn aangetroffen die niet geëuthanaseerd hoeven te worden. De DNA-monsters worden daarna overgedragen aan de taxateur. De aanpassing werd onlangs ook al gedeeld in de door BIJ12 vernieuwde richtlijn voor taxatie bij wolvenschade. Lees hier meer informatie over de instructie bijeenkomst.

Verbreding subsidie in de provincie Drenthe

De subsidie voor wolfwerende rasters is in de provincie Drenthe uitgebreid naar andere hoefdieren. Houders van elk soort hoefdier in heel Drenthe kunnen het komende jaar subsidie aanvragen voor wolfwerende rasters, eerder kwamen alleen schapen- en geitenhouders in aanmerking. Meer informatie over deze uitbreiding is te vinden op de website van de Provincie Drenthe.

Drie pilots in provincie Drenthe rond preventie en bescherming

De provincie Drenthe gaat drie pilot onderzoeken uitvoeren rond preventie en bescherming:

1. Hulp bij plaatsen rasters

Drenthe gaat verplaatsbare wolfwerende rasters laten plaatsen bij dierhouders. Enerzijds om meer bekendheid te geven aan systeem van plaatsen, anderzijds om te zien of dit dierhouders over de streep trekt om deze rasters aan te schaffen. Ook geeft de pilot inzicht in de arbeidskosten van het plaatsen van verplaatsbare rasters en wordt er ervaring opgedaan met het auto winderapparaat.

2. Monitoren wild bij wolfwerende rasters

Het doel van het monitoren van wild bij wolfwerende rasters is het in kaart brengen van de invloed van de verschillende typen wolfwerende afrasteringen (vast hekwerk, raster en flexinetten) op overige fauna. Daarnaast wil de provincie tot aanbevelingen komen voor het ontwerp en de plaatsing van de afrasteringen om eventuele negatieve invloeden op overige fauna zoveel mogelijk te vermijden.

3. Bijkomende schade/gevolgschade

In samenwerking met Drentse dierenartsen en de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht werkt Drenthe een proef uit om zicht te krijgen op lange-termijn-schade van een wolvenaanval op een koppel drachtige schapen. Hiermee wil de provincie, naast de diergezondheidsverschillen, inzicht krijgen in de impact op dierwelzijn - inclusief sterfte van ongeboren vruchten - en de geleden economische schade.

Informatiebijeenkomsten Drenthe

In overleg met de gebiedscommissie Wolf organiseert de provincie Drenthe de komende periode informatiebijeenkomsten voor veehouders, de paardenhouderij en geiten- en schapenhouders over schadepreventie. Om zoveel mogelijk mensen te bereiken worden de bijeenkomsten in de vorm van Webinars georganiseerd. Zo vond op 27 maart de Webinar voor de paardenhouderij plaats.

Provincie Limburg opent subsidieregeling voor het voorkomen van faunaschade

De provincie Limburg heeft voor de periode van 15 maart 2023 tot en met 21 december 2023 een subsidieregeling geopend om schade door wilde dieren te voorkomen. De subsidieregeling van Limburg heeft betrekking op preventie van faunaschade veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten. Hieronder valt onder andere preventie van schade aan hoefdieren door de wolf. De regeling omvat de aanschaf en/of het plaatsen van duurzame preventieve maatregelen dan wel het doen van praktijkgericht onderzoek ter voorkoming van schade.

Subsidie voor preventieve maatregelen kan worden verstrekt wanneer een schadedreiging door de wolf aannemelijk wordt gemaakt. Voor schapen en/of geiten geldt deze dreiging in geheel Limburg. Binnen de hele provincie kan dus subsidie worden aangevraagd voor het aanschaffen en/of plaatsen van bijvoorbeeld wolfwerende rasters. Voor overige hoefdieren, zoals bijvoorbeeld paarden en runderen, geldt deze algemene schadedreiging niet. In bijzondere gevallen kan voor deze hoefdieren subsidie worden verleend wanneer aannemelijk wordt gemaakt dat er sprake is van schadedreiging voor de specifieke situatie van de subsidieaanvrager.

Overig nieuws

Gezamenlijke provincies stellen addendum vast bij het huidige wolvenplan

De gezamenlijke provincies zijn voornemens om een aantal toevoegingen aan het huidige Interprovinciaal Wolvenplan uit 2019 vast te stellen. Het zogenoemde 'Addendum' gaat over de subsidieregeling voor preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling bij schade en interventierichtlijnen (escalatieladder). Het huidige wolvenbeleid wordt op deze onderdelen vernieuwd om beter in te kunnen spelen op de actualiteit.

Nieuw wolvenplan

De provincies, het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en IPO/BIJ12 werken tegelijkertijd verder aan een nieuw wolvenplan. Naar verwachting wordt een nieuw plan in 2024 vastgesteld. In de tussentijd worden er ook nog een aantal aanvullende onderzoeken uitgevoerd ter ondersteuning van het voorgenomen wolvenbeleid.

Verspreidingskaart wolf in de Benelux geüpdatet

Sinds 2022 is er een kaart beschikbaar met daarop de (landgrensoverschrijdende) territoria van wolven in de Benelux en Duitsland. Deze kaart is in februari 2023 aangevuld met de data van het laatste (wolven)jaar. Een 'wolvenjaar' start op 1 mei en loopt tot en met 30 april van het jaar daarop. Hierbij wordt rekening gehouden met de biologie en voortplantingscyclus van de wolf. De kaart van de wolventerritoria is in samenwerking met de Benelux en Duitsland tot stand gekomen. Zo werken overheden samen om de wolvenpopulatie in beeld te brengen.

Op onderstaande kaart is, per wolvenjaar, in beeld gebracht waar wolven in de Benelux en Duitsland de afgelopen jaren zijn waargenomen. Er staat aangegeven of het gaat om een individu (geel), een paar (rood) of een roedel (blauw). Deze kaart geeft een goed beeld van de ontwikkeling in de verspreiding en voortplanting van wolven in de Benelux en Duitsland door de jaren heen.

Klik hier om de kaart op volledige grootte te bekijken.

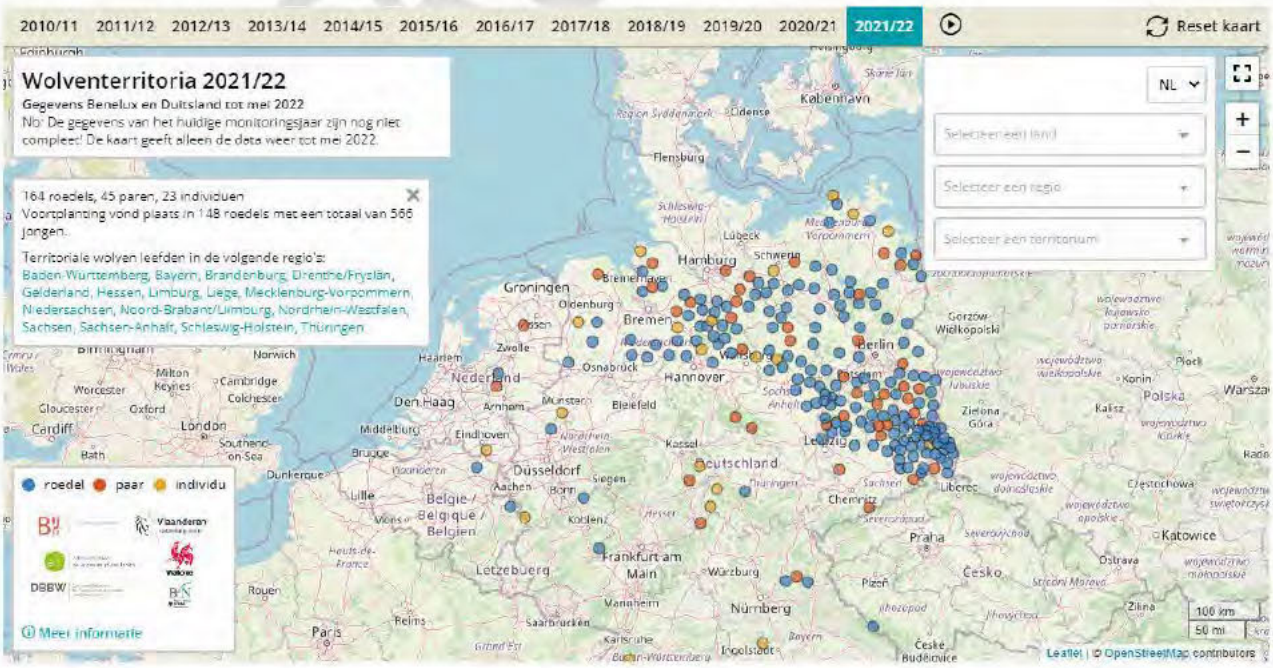

Schademeldingen nu ook melden via website BIJ12

Vermoedelijke wolvenschade kan sinds 17 maart jl. 24 uur per dag gemeld worden bij BIJ12. Het digitaal melden kan via een webformulier en is een uitbreiding op de telefonische bereikbaarheid tijdens kantooruren. Het aantal schademeldingen nam de afgelopen tijd toe, waardoor het wenselijk is om schade aan vee ook buiten kantooruren te kunnen melden. Een knop naar het formulier is te vinden op de pagina 'Schade melden', maar het formulier is ook direct bereikbaar via BIJ12.nl/veeschade.

Overzicht dode wolven vanaf april online via BIJ12 website

Nu het aantal wolven in Nederland toeneemt als gevolg van natuurlijke verspreiding, neemt ook het aantal aanrijdingen met wolven toe. Zo zijn er afgelopen kwartaal twee wolven aangereden: op de A2 bij Beesd in Gelderland en bij Hoogersmilde (Drenthe). In maart zijn wederom twee wolven aangereden: op de A2 Vught/Sint-Michielsgestel in Noord-Brabant en de A2 Grathem - Kelpen-Oler in Limburg.

Vanaf april staat er op de site van BIJ12 een actueel overzicht met daarin alle in Nederland aangereden of dood aangetroffen wolven. Er wordt geen persbericht (meer) per dode wolf opgesteld. In de tabel weergegeven op de laatste pagina van deze rapportage is het meest actuele overzicht van de dood gevonden wolven in Nederland weergegeven. Deze is ook op de website van BIJ12 geplaatst.

Wolvenwaarnemingen vanaf mei door te geven via website BIJ12

Het melden van vermoedelijke wolvenwaarnemingen (zoals een zichtwaarneming of een spoor zoals een wolvendrol) wordt vanaf 1 mei aanstaande mogelijk via de website van BIJ12. Momenteel kunnen meldingen nog worden doorgegeven op de site van Wolven in Nederland. Aangezien BIJ12 verschillende wolventaken in beheer heeft (zoals het coördineren van de monitoring en de afhandeling van schade), zal BIJ12 vanaf mei ook de plek worden waar wolvenwaarnemingen kunnen worden doorgegeven. Op de website van BIJ12 is het dan mogelijk om via een invulformulier de waarneming door te geven, waarna door een team deskundigen wordt gevalideerd of het inderdaad om een wolf gaat. Op de site van Wolven in Nederland komt een link naar het nieuwe formulier.

Overzicht binnen gekomen waarnemingen Wolvenmeldpunt sinds 2015

Sinds 2015 worden waarnemingen van wolven in Nederland geregistreerd in de database van het Wolvenmeldpunt.

Vanaf 2015 tot en met 2022 heeft het Wolvenmeldpunt 13062 meldingen van vermoedelijke wolvenwaarnemingen geregistreerd. Wolvendeskundigen hebben vastgesteld dat het bij **3815** van deze waarnemingen daadwerkelijk om een wolf ging. Dat is circa 29%[1] van alle ontvangen waarnemingen.

Bij de overige meldingen betrof de waarneming een andere diersoort, zoals een hond of vos, of kon aan de hand van het geleverde bewijs niet met zekerheid worden vastgesteld of het om een wolf ging. In 2022 zijn er 4776 meldingen binnengekomen van vermoedelijke wolvenwaarnemingen, waarvan er bij 1990 is vastgesteld dat het daadwerkelijk om een wolf ging. Zie ook tabel 2 waar per jaar de aantallen vermoedelijke en zeker waarnemingen zijn weergegeven.

In **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.** 1 is te zien dat het totaal aantal (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen in de loop van de jaren is toegenomen. In figuur 2 is aangegeven hoeveel waarnemingen per kalenderjaar bevestigde wolvenwaarnemingen betroffen.

[1] De database van het Wolvenmeldpunt bevat ook meldingen vanuit de monitoring. Deze meldingen worden door opgeleide wolvendeskundigen die veldwerk verrichten direct in het Wolvenmeldpunt ingevoerd en betreffen in veel gevallen dus ook daadwerkelijke wolfwaarnemingen. Het percentage van bevestigde wolvenwaarneming ten opzichte van het totaal aan ingevoerde (vermoedelijke) wolvenmeldingen, wordt hierdoor dus enigszins verhoogd.

Tabel 2. *Weergave van de in de periode van 2015-2022 gemelde vermoedelijke wolvenwaarnemingen, het aantal zekere wolvenwaarnemingen en het percentage zekere wolvenwaarneming ten opzichte van wat gemeld is.*

Jaartal	Aantal gemelde (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen	Aantal zekere wolvenwaarnemingen	Percentage zekere wolvenwaarneming ten opzichte van wat gemeld is
2015	82	8	9,76%
2016	128	3	2,34%
2017	300	13	4,33%
2018	1183	96	8,11%
2019	1273	143	11,23%
2020	1965	385	19,59%
2021	3355	1176	35,05%
2022	4776	1991	41,69%
Eindtotaal	13062	3815	

Figuur 1. Het totaal bij het Wolvenmeldpunt gemelde aantal vermoedelijke wolvenwaarnemingen over de periode 2015-2022.

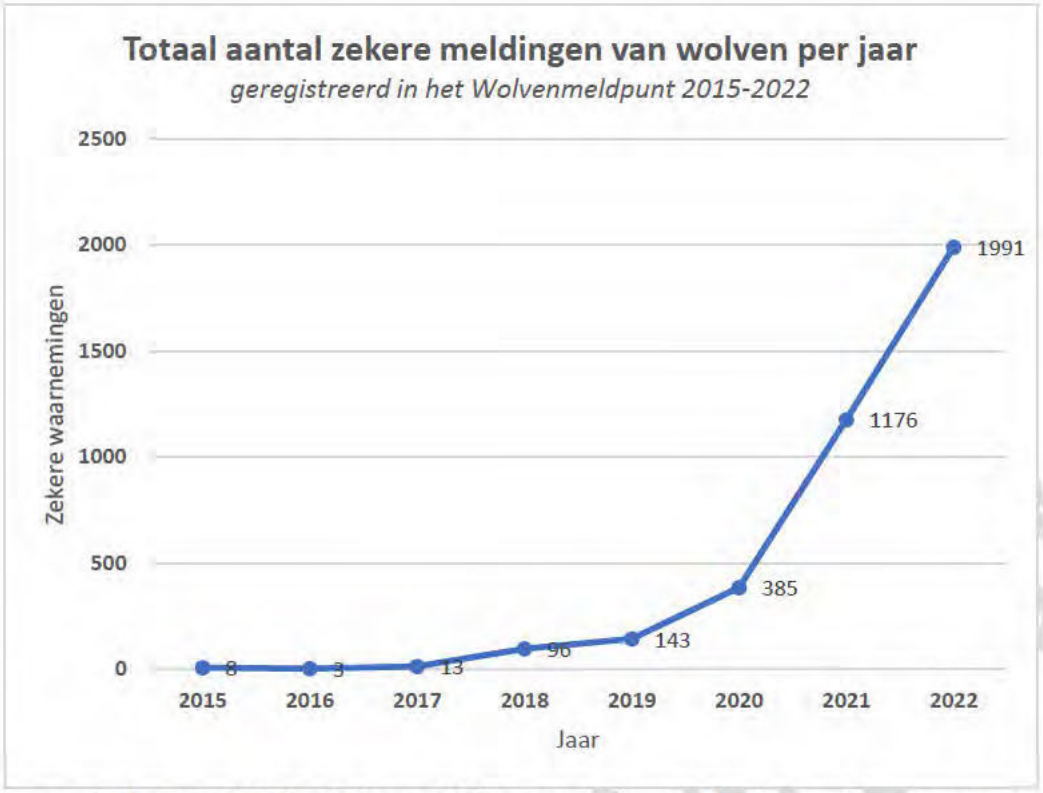

Figuur 2. Het totaal bij het Wolvenmeldpunt gemelde aantal zekere wolvenwaarnemingen over de periode 2015-2022.

VERTROUWELIJK

Tabel 3. Overzicht dood aangetroffen wolven in Nederland over de periode 2017 – maart 2023.

Jaar	Datum omgekomen	Individu	Geboorteroedel	Voor het eerst in NL vastgesteld op DNA	Voor het laatst in NL vastgesteld op DNA	Oorzaak	Locatie dood gevonden wolf
2017	03-03-17	GW657m	Duitsland, Cuxhaven (Niedersaksen)	maart-17	maart-17	Verkeersongeval	Hoogeveen, A28 (Drenthe)
	13-11-17	GW843m	Duitsland, Babben-Wanninchen (Brandenburg)	november-17	november-17	Verkeersongeval	Kloosterhaar, N343 (Overijssel)
2020	04-03-20	GW1626m	Nederland, Noord-Veluwe (Gelderland)	maart-20	maart-20	Verkeersongeval	Epe, [weg onbekend] (Gelderland)
2021	06-03-21	GW1729f	Nederland, Noord-Veluwe (Gelderland)	juni-20	maart-21	Verkeersongeval	Ede, N224 (Gelderland)
	28-05-21	GW2362m	Onbekend	mei-21	mei-21	Verkeersongeval	Appelscha, N381 (Friesland)
	01-10-21	GW1490m	Onbekend	november-20	oktober-21	Stroping	Stroe (Gelderland)
2022	22-12-21	GW1964m	Nederland, Noord-Veluwe (Gelderland)	januari-21	december-21	Verkeersongeval	Elspeet, N310 (Gelderland)
	17-01-22	GW2432m	België, Hechtel-Eksel (Vlaanderen)	januari-22	januari-22	Verkeersongeval	Ekenrooi, A67 (Noord-Brabant)
	15-02-22	GW2433m	België, Hechtel-Eksel (Vlaanderen)	februari-22	februari-22	Verkeersongeval	Weert, A2 (Limburg)
	Onbekend; karkas gevonden eind februari 2022	GW3154m	Nederland, Noord-Veluwe (Gelderland)	februari-22	februari-22	Verdachte omstandigheden	Ugchelen (Gelderland)
	09-04-22	GW2379m	België, Hechtel-Eksel (Vlaanderen)	april-22	april-22	Verkeersongeval	Nederweert, A2 (Limburg)
	05-06-22	GW2669f	Onbekend	maart-22	juni-22	Verkeersongeval	Apeldoorn Noord, A50 (Gelderland)
	21-09-22	GW2932m	Onbekend	september-22	september-22	Verdachte omstandigheden	Heerde, A50 (Gelderland)
2023	11-01-23	GW2905m	Onbekend	mei-22	jan-23	Verkeersongeval	Beesd, A2 (Gelderland)
	16-01-23	GW3153f	Nederland, Zuidwest-Drenthe / Zuidoost-Friesland (Drenthe/Friesland)	jan-23	jan-23	Verkeersongeval	Hoogersmilde (Drenthe)
	03-03-23	*Nog niet bekend*	(Nog) Onbekend	*Nog niet bekend*	*Nog niet bekend*	Verkeersongeval	Vught/Sint-Michielsgestel, A2 (Noord-Brabant)
	05-03-23	*Nog niet bekend*	(Nog) Onbekend	*Nog niet bekend*	*Nog niet bekend*	Verkeersongeval	Grathem - Kelpen-Oler, A2 (Limburg)

CONCEPT

VERTROUWELIJK

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 6 april 2023 18:44
Aan: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Q1 2023

Dag allemaal,

Bijgaand de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 november – 15 februari 2023.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg en onderlinge afstemming. Dit heeft geleid tot de definitieve teksten die in de Tussenrapportage staan. Enkel de schadecijfers en de daarbij horende teksten en grafieken zijn nog in bewerking. Deze worden dinsdag aanstaande nog aangevuld.

Mochten jullie echt nog fouten zien of urgente zaken willen aangeven dan horen we het graag **uiterlijk dinsdag 11 april voor 12:00** t.b.v. de laatste afronding. Volgende week vindt ook de laatste opmaak plaats. De planning is om de Tussenrapportage donderdag 13 april rond 13:00 te publiceren.

Tussenrapportage laatste versie: Definitief concept Tussenrapportage wolf Q1 2023 v06-04-2023.docx
Interactieve kaart laatste versie: https://localfocuswidgets.net/642ef4fd74a2e

Dank in ieder geval tot zo ver!

Groet,
[redacted]

Voor de volledigheid de gehele planning:

Wanneer	Wat
Di 11 april < 12:00	**Fouten doorgeven aan BIJ12**
Einde 11 april – begin 12 april	Teksten definitief (en onder strikte embargo beschikbaar in pdf)
Wo 12 april	Opmaak interactieve versie Tussenrapportage & persbericht (door BIJ12)
Do 13 april	Publicatie Tussenrapportage

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 9 juni 2022 18:30
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Q2 2022

Dag allemaal,

Bijgaand de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 17 februari – 30 april 2022.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 7 juni en onderlinge afstemming. De schade cijfers en daarbij horende grijze teksten zullen nog worden toegevoegd als deze binnenkomen, we zitten hier achteraan. Dit geldt ook voor de individucodes. In de kantlijn staan nog enkele opmerkingen. De stukken voor Limburg en Gelderland worden deze dagen ook nog ingevuld.

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk maandag 13 juni voor 15:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 15 juni te publiceren.

Tussenrapportage laatste versie: Tussenrapportage wolf Q2 - half feb tm 30 april 2022.docx
Interactieve kaart laatste versie: https://localfocuswidgets.net/62a21fd223bc7 (*als we de codes hebben worden deze ingevuld*)

Dank in ieder geval tot zo ver!

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 1 juni 2022 09:02
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] ([redacted]@overijssel.nl) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@hvhl.nl>; [redacted] ([redacted]@ipo.nl) <jostendorf@ipo.nl>; [redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]

[redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]
<[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]
<[redacted]@brabant.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] [redacted]
<[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] [redacted]
<[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]@wur.nl>; [redacted] [redacted]
<[redacted]@wur.nl>; [redacted] [redacted] ([redacted]@bij12.nl) <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] [redacted]
<[redacted]@noord-holland.nl>
Onderwerp: Agenda 2e Kwartaaloverleg wolf 7 juni 2022

Beste allen,

Volgende week dinsdag 7 juni (van 14:00-16:00) vindt het tweede kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Gisteren zijn de DNA-uitslagen met jullie gedeeld.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 7 juni om 14.00 uur via Teams!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Ma 30 mei	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode half februari – half april
Rond wo 1 juni	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 juni	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Wo 15 juni	Publicatie Tussenrapportage

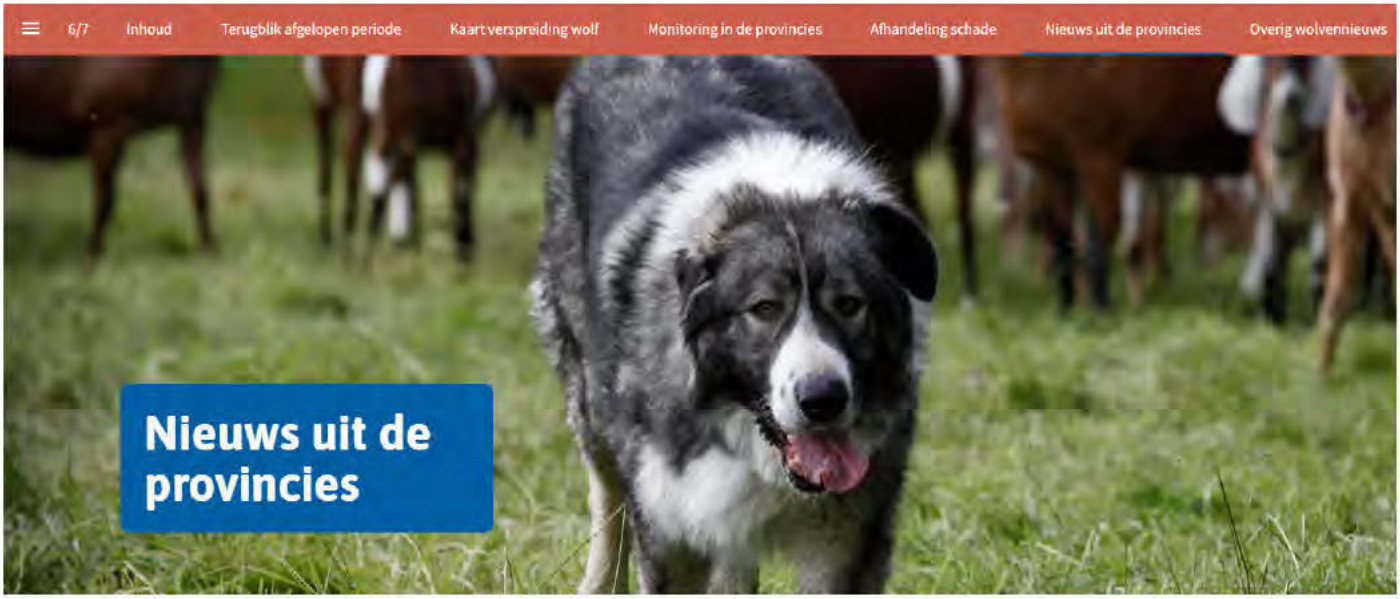

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 16 december 2022 11:05
Aan: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Q4 2022

From: [redacted]
Sent: 16-12-2022 11:05:10
Subject: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Q4 2022
To: [redacted]

Dit mailbericht is gearchiveerd. View the original item

Dag allemaal,

Bijgaand de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode augustus – oktober 2022.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg en onderlinge afstemming. De schade cijfers en daarbij horende grijze teksten zullen maandag nog worden toegevoegd als deze binnenkomen.

Mochten jullie echt nog fouten zien of urgente zaken willen aangeven dan horen we het graag uiterlijk maandag 19 december voor 15:00 t.b.v. de laatste afronding. Volgende week vind ook de laatste opmaak plaats. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 21 december te publiceren.

Tussenrapportage laatste versie: [Pictogram docx] Definitief concept Tussenrapportage wolf Q4 2022.docx<https://bij12kantoor.sharepoint.com/:w:/s/Wolfmonitoring/EVV_5Stsc_5Lkt_vtTJMwIsBldTonSkUIMdPc72bt8A75Q>
Interactieve kaart laatste versie: https://localfocuswidgets.net/639c4201bd6e7

Dank in ieder geval tot zo ver!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Werkd

Attachments:

image001.png	(5 KB)
image002.png	(1 KB)

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 31 maart 2022 17:34
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q1 2022

Dag allemaal,

Bijgaand vertrouwelijk de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 november 2021 t/m 16 februari 2022.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 29 maart en onderlinge afstemming. De schade cijfers en daarbij horende grijze teksten zullen nog worden toegevoegd als deze binnenkomen, we zitten hier achteraan. In de kantlijn staan nog enkele opmerkingen.
@[redacted] zou jij de aanvullingen willen doen voor provincie Limburg onder het kopje "Nieuws uit de provincies"?

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk maandag 4 april voor 12:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 6 april te publiceren.

Tussenrapportage laatste versie: Tussenrapportage wolf nov-half feb 2022_v31-3-2022.docx
Interactieve kaart laatste versie: https://localfocuswidgets.net/6245b640344fd

Dank in ieder geval tot zo ver!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
[redacted]

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] @bij12.nl>
Verzonden: donderdag 10 juni 2021 17:59
Aan: [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted] @minlnv.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Hallo allemaal,

Bijgaand vertrouwelijk de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 februari t/m 30 april 2021.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 8 juni en onderlinge afstemming. O.a. de teksten onder de kop 'Overig nieuws' zijn aangepast. In de kantlijn staan nog enkele algemene opmerkingen, veelal relevant voor de BIJ12 eindredactie begin volgende week.

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk maandag 14 juni voor 10:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage **dinsdag 15 juni rond 12:00** te publiceren.

20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted] @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 8 juni 2021 17:38
Aan: [redacted] @gelderland.nl; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @brabant.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] @wur.nl>; [redacted] @wur.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @zoogdiervereniging.nl; [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @flevoland.nl) [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>
CC: [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @minlnv.nl; [redacted] @bij12.nl) [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>;

[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl>

Onderwerp: Actiepunten Concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Dag allen,

Dank voor jullie actieve inbreng in het Kwartaaloverleg van deze middag. Zo wordt het een goed gedragen stuk, fijn!

Wat ik concreet voor de Tussenrapportage heb genoteerd, zijn de volgende punten:

1. **Overig nieuws.** @[redacted] en @[redacted] korten het stuk over de Groote Heide-wolf in en maken het feitelijk (evt. in afstemming met [redacted] andere collega's). Dit leveren zij bij mij aan als input voor de TR.
2. **Overig nieuws.** @[redacted] @[redacted] en @[redacted] korten het stuk over de 'Dinteloordse' Wolf in en leveren dit bij mij aan als input voor de TR.
3. **Kaart.** Iedereen controleert de teksten in de interactieve Local Focus-kaart, in ieder geval voor zijn of haar provincie. De tekst verschijnt in een Pop-up schermpje. Mochten jullie nog foto's of video's hebben die bij de kaartteksten geplaatst kunnen worden (incl. toestemming/bron), dan kun je dit ook bij mij aangeven (dat maakt het leuk aangekleed).
4. **Algemene opmerkingen Tussenrapportage.** Als jullie verder nog op- of aanmerkingen hebben op de tekst, dan kunnen jullie deze aangeven in het SharePoint bestand dat met jullie gedeeld blijft: 20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx.

Voor alle punten geldt dat wij graag reactie/input ontvangen **vóór donderdagochtend 10 juni 09:00**, daarna moeten wij er intern mee aan de slag om dinsdag (via het site-magazine) te kunnen publiceren. Mocht dit echt niet lukken, laat het mij dan even weten, dan stemmen we verder af.

Alvast hartelijk dank!

Groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 7 juni 2021 13:31
Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@flevoland.nl) [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]

[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Concepttekst Tussenrapportage Wolf Q2 2021

Hallo allemaal,
Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage. Deze gaan we morgen bespreken. Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag morgen tegemoet komen.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben.

Er staan nog een aantal opmerkingen in (voor o.a. WENR/Noord-Brabant/ZV) over bijv. de wolf rondom Dinteloord, de sectie van de Friese wolf en wolvenwaarnemingen. Als jullie hier naar willen kijken, dan graag.

- De link naar de concepttekst: 20210607 Concept Tussenrapportage feb-apr 2021.docx
- De preview van de interactieve LocalFocus kaart is hier in te zien: https://localfocuswidgets.net/60bdfe6c16d9a

Als jullie hierover vragen hebben, mail of bel gerust.

Tot morgen!

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 2 juni 2021 18:29
Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] ([redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@bij12.nl) <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 8 juni vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week probeer ik tot een concept Tussenrapportage te komen en deze te versturen.

Graag ook jullie aandacht voor de memo in Bijlage 7 over de Openbaarheid van Data. Graag bespreken wij dit met jullie en kunnen we samen tot instemming komen.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Microsoft Teams meeting

Neem deel via uw computer of mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Meer informatie | Opties voor vergadering

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 13 december 2021 18:00
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q4 2021

Dag allemaal,

Bijgaand vertrouwelijk de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 augustus t/m 31 oktober 2021.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 7 december en onderlinge afstemming. O.a. de teksten onder de kop 'Overig nieuws' zijn iets aangepast en gesplitst in 2 delen, zodat het straks online beter leesbaar is. In de kantlijn staan nog enkele algemene opmerkingen, veelal relevant voor de ons/BIJ12.

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk morgen voor 15:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 15 december rond 13:00 te publiceren.
Dank in ieder geval tot zo ver!

Tussenrapportage Q4: Tussenrapportage wolf aug-okt 2021_13-12-2021.docx
Interactieve kaart: https://localfocuswidgets.net/61b77bd455b4d

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 20 oktober 2022 09:57
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

Bijlage voortgang wolvenplan (221103 BAC VP 2d.2)

1. *Maatschappelijke onrust, openbare veiligheid en actief ingrijpen*

De in de oplegger onder actualiteiten geschetste -ook voor provincies- onverwachte ontwikkelingen dat wolven zich anders blijken te gedragen dan voorspeld en dat daardoor maatschappelijke onrust ontstaat over veiligheid van personen en huisdieren, maken dat (in tegenstelling tot eerder voorzien) de vraag zich voordoet of en in hoeverre hiermee de openbare veiligheid dermate in het geding komt dat actief ingrijpen in beeld komt. Ter verdieping van/in aanvulling op de voorliggende juridische analyse heeft Drenthe een juridische uitvraag gedaan wanneer/in welke situatie de provincie gerechtigd is om actief in te grijpen (in ultimo: afschot wolf).

Indien er voor gekozen wordt om aspecten als deze nader uit te werken in het wolvenplan, dan vergt dit meer tijd dan in de oorspronkelijk planning voorzien (vaststellen wolvenplan ten laatste begin 2023) en verschuift de focus van uitgaan van zoeken naar manieren van conflictarm samenleven met de wolf aan de hand van preventie van predatie door wolven op vee naar meer nadruk leggen op openbare veiligheid aan de hand van het wolf-vrij verklaren/maken van delen van Nederland.

> In hoeverre is de BAC VP van oordeel dat het de gewijzigde situatie noodzakelijk maakt dat substantiële wijzigingen worden doorgevoerd in het wolvenplan en de beoogde planning, die voorziet in vaststelling van het wolvenplan begin 2023?

2. *Preventie of wolf-vrije zones?*

In de huidige opzet van het wolvenplan richt de inzet zich in eerste instantie op preventie van predatie door wolven op vee. Daarnaast wordt in het plan binnen de wettelijke kaders verkend in welke situaties, en onder welke voorwaarden verjagen, verstoren en uiteindelijk doden van wolven tot de mogelijkheden behoort. Het plan sluit die mogelijkheid dus niet uit, maar er wordt wel nadrukkelijke aangegeven dat in het geval van een juridische toets door een rechter gekeken zal worden of de alternatieve maatregelen, waaronder schadepreventie in voldoende mate is toegepast, en in hoeverre de gunstige staat van instandhouding in het geding is. Hoe beter deze zaken geregeld zijn, hoe groter de kans dat het besluit tot ingrijpen voor een rechter in stand blijft.

Vanuit een aantal stakeholders -in eerste instantie vooral dierhouders maar nu ook in toenemende mate verontruste burgers- wordt evenwel gepleit om Nederland, of delen van Nederland geheel wolf-vrij te verklaren.

Hierin meegaan betekent een fundamentele wijziging van de uitgangspunten zoals in het wolvenplan beschreven. Op basis van onderliggende documenten staat de Nederlandse wet, die is gebaseerd op Europese richtlijnen, een dergelijke benadering niet toe. Zoals in het wolvenplan beschreven, ontstaan er meer mogelijkheden wanneer op internationaal niveau een management plan wordt vastgesteld. De ervaring leert echter dat een dergelijk proces meerdere jaren in beslag neemt.

> Onderschrijft de BAC VP nog steeds het in het wolvenplan gehanteerde uitganspunt dat gezocht wordt naar een manier om conflictarm met de wolf samen te leven? *NB: conflictarm samenleven met de wolf is ook het uitgangspunt van LNV;*

3. *Veiligheid en de rol van de burgemeester en GS*

In *acute veiligheidssituaties* is de burgemeester bevoegd om in te grijpen. Te denken valt daarbij aan acuut gevaar voor mensen of huisdieren. Tegelijkertijd is *openbare veiligheid* één van de gronden waarop GS de bevoegdheid heeft om ontheffing te kunnen verlenen van het verbod op vangen, verwonden en doden van de wolf, zij het onder voorwaarde van een aantal sterk inperkende juridische voorwaarden zoals een gunstige staat van instandhouding van de soort. In gevallen van *acute veiligheidssituaties* is de burgemeester niet gehouden aan dergelijke juridische voorwaarden als andere bevredigende oplossing en gunstige staat van instandhouding van de soort.

Zoals aangegeven zijn tijdens de bijeenkomsten in Drenthe met name zorgen over veiligheid naar voren gebracht. Vanwege de hiervoor geschetste vraag of en in hoeverre de openbare veiligheid dermate in het geding komt dat actief ingrijpen door provincies in beeld komt, doet zich de vraag voor in hoeverre het wolvenplan op dergelijke zorgen in dient te gaan?

In de huidige opzet van het wolvenplan wordt voorzien in interventierichtlijnen, waarin voor verschillende (tot dusverre voorziene) conflictsituaties wordt beschreven wat de handelingsmogelijkheden zijn. Het betreft wolf-vee situaties, wolf-hond situaties en hond-mens situaties, waarbij de nadruk tot op heden evenwel ligt op wolf-vee situaties.

Ten aanzien van wolf-hond situaties en hond-mens situaties wordt in het plan afgebakend waar de verantwoordelijkheden van de provincies eindigt en die van gemeentes begint. Het wolvenplan is weliswaar besproken met (een vertegenwoordiger van de) VNG maar het plan kan op dit moment niet worden gepresenteerd als een gezamenlijk product.

> In hoeverre is de BAC VP (naar aanleiding van signalen over ervaren onveiligheid) van oordeel dat betrokkenheid van gemeentes, gelet op de rol van de burgemeester inzake *acute veiligheid* van mens en huisdier, versterkt moet worden. En in hoeverre is de BAC VP bereid om provincies hierover het initiatief naar zich toe te trekken?

NB: tot dusverre heeft VNG zeer beperkte interesse getoond in dit dossier (hetgeen op meerdere soorten-dossiers het geval is) dus opschalen binnen VNG zal op z'n minst een uitdaging zijn.

4. *Preventie en vergoeden schade aan koeien en paarden?*

Recentelijk worden ook koeien en paarden (pony's) door wolven aangevallen. Dit is een voor Nederland *nieuw fenomeen.*

Het voorliggende (concept)wolvenplan voorziet slechts beperkt in dergelijke situaties. Er is ook nog weinig bekend over de mate waarin het hier natuurlijk gedrag, of gedrag van enkele individuen betreft en gedrag waar we in de toekomst vaker rekening mee moeten houden. Ook over mogelijke maatregelen om aanvallen op koeien en paarden te voorkomen, is weinig bekend. Daarnaast is het de vraag of het wenselijk om ook koeien en paarden uit te rasteren, omdat dat grote consequenties kan hebben voor de doortrekbaarheid van het landschap voor andere beschermde diersoorten die door een wolfwerend hek tegengehouden worden, zoals dassen en reeën.

Om hier goed beleid op te maken, is het nodig meer onderzoek te laten doen, meer ervaring op te doen en met de sector en andere belanghebbenden nader overleg over te voeren. In dat geval zal het niet mogelijk zijn het wolvenplan binnen het voorziene tijdspad op te leveren.

Voor zowel koeien als paarden voorziet het nieuwe wolvenplan wel reeds in de *mogelijkheid* tot tegemoetkoming bij aanvallen op wolven. Het is evident dat koeien als paarden een hogere economische waarde hebben dan schapen. Voor koeien lijkt (net als bij schapen) redelijk eenvoudig een zekere standaardwaarde vast te stellen, maar voor paarden ligt dat mogelijk veel complexer. De economische waarde van paarden loopt sterk uiteen: denk aan ren- en dressuur(ras)paarden. Uitgezocht dient te worden hoe zaken als verzekering en de plicht tot het beschermen van gehouden dieren tegen roofdieren (ogv het Besluit houders van dieren, bij de Wet dieren) van invloed zijn op eventueel door provincies te vergoeden schade.

> In hoeverre wil de BAC VP in het wolvenplan nieuwe vraagstukken met betrekking tot preventie ten aanzien van koeien en paarden en vergoeding van schade uit laten werken?

BAC Vitaal Platteland

op 3 november 2022
Agendapunt 2d

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	19 oktober 2022
Portefeuillehouder	[redacted]
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO), [redacted] en [redacted] (BIJ12)
Telefoon	06 [redacted] (JO) 06 [redacted] (DK) 06 [redacted] (FE)
Onderwerp	Voortgang interprovinciaal wolvenplan in relatie tot recente ontwikkelingen

Kern van het onderwerp

Enkele recente ontwikkelingen in het wolvendossier (waaronder maatschappelijke onrust in met name de provincie Drenthe) roepen de vraag op of vastgehouden kan worden aan de planning van de totstandkoming van het interprovinciaal wolvenplan (zoals eerder voorgelegd aan de BAC VP), of dat de gewijzigde situatie leidt tot substantiële wijzigingen in/toevoegingen aan het wolvenplan en daarmee de beoogde planning. Indien gekozen wordt voor dat laatste, is het praktisch niet haalbaar dat er voor de verkiezingen in maart 2023 een nieuw interprovinciaal wolvenplan voor vaststelling voorgelegd kan worden.

Voorstel/gevraagd besluit:

De BAC VP wordt gevraagd in hoeverre de gewijzigde situatie leidt tot het aanbrengen van substantiële wijzigingen in het wolvenplan, en daarmee in de planning die gericht is op vaststelling van het wolvenplan in begin 2023.

Deelvragen:

1 In hoeverre is de BAC VP van oordeel dat het de gewijzigde situatie noodzakelijk maakt dat substantiële wijzigingen (zoals onder andere ten aanzien van wolf-veilige woonomgeving, rolverdeling openbare veiligheid tussen provincies en gemeenten, wanneer is openbare veiligheid in het geding zoals bedoeld in natuurwetgeving en aanvallen op runderen en paarden) worden doorgevoerd in het wolvenplan en de beoogde planning, die voorziet in vaststelling van het wolvenplan begin 2023?
2 Onderschrijft de BAC VP nog steeds het in het wolvenplan gehanteerde uitganspunt dat gezocht wordt naar een manier om in het gehele land conflictarm met de wolf samen te leven?
NB: conflictarm samenleven met de wolf is ook het uitgangspunt van LNV;
3 In hoeverre is de BAC VP (naar aanleiding van signalen over ervaren onveiligheid) van oordeel dat betrokkenheid van gemeentes, gelet op de rol van de burgemeester inzake *acute veiligheid* van mens en huisdier, versterkt moet worden. En in hoeverre is de BAC VP bereid om provincies hierover het initiatief naar zich toe te trekken?
4 In hoeverre wil de BAC VP in het wolvenplan nieuwe vraagstukken met betrekking tot preventie ten aanzien van koeien en paarden en vergoeding van schade uit laten werken?

Context/achtergrond

De provincies werken gezamenlijk (en in samenwerking met LNV) aan een interprovinciaal wolvenplan. Hieraan liggen een Factfincing study en een juridische analyse ten grondslag.
Het eerste concept van het plan is op 16 juni 2022 in de BAC VP aan de orde gekomen: de BAC VP heeft ingestemd met een aantal richtinggevende voorstellen met betrekking tot het nieuwe plan. Daarnaast heeft de BAC VP ermee ingestemd om het plan (na verwerking van genoemde richtinggevende voorstellen) ter consultatie voor te leggen aan stakeholders, middels het Landelijk Overleg Wolf (LOW), alsmede provinciale wolvencommissie. De ontvangen reacties worden momenteel in het plan verwerkt.

Actualiteit

De laatste maanden is vooral in Drenthe en Friesland een toename geconstateerd van het aantal wolvenaanvallen. Betrekkelijk nieuw daarbij is dat ook koeien en pony's zijn aangevallen. Deze situatie heeft tot aanzienlijke maatschappelijke onrust geleid, die onder andere kenbaar is gemaakt tijdens twee

informatiebijeenkomsten, georganiseerd door de provincie Drenthe en enkele gemeenten. Daarbij hebben onder meer gedeputeerde Jumelet en BIJ12 een aantal vragen beantwoord en aangegeven signalen van verontruste burgers mee te willen nemen in de verdere uitwerking van het wolvenplan.

Een belangrijk signaal dat door aanwezigen van de informatiebijeenkomsten afgegeven is, is dat er geen vertrouwen (meer) is in voorspellingen van wolvenexperts ten aanzien van de zichtbaarheid van wolven en wat wolven wel en niet zullen doen. Meer concreet: de voorspelling dat wolven zich als schuwe dieren zullen gedragen en zich nauwelijks zullen laten zien, lijkt in de praktijk (in ieder geval in Drenthe en in Nationaal Park de Hoge Veluwe) anders te zijn. Dat gecombineerd met aanvallen van wolven op runderen en pony's leidt tot maatschappelijke onrust en vragen als of mensen nog veilig kunnen wandelen, hun hond uitlaten of /recreëren in de natuur en of hun pony's en paarden nog wel veilig zijn. In de bijlage wordt ingegaan op de rollen en verantwoordelijkheid van GS en burgemeester ten aanzien van openbare en acute veiligheid.

<u>Consequenties voor planning in relatie tot de verkiezingen</u>

Feitelijk zijn er twee opties:

A. Doorgaan op de ingeslagen weg, langs de lijnen van het conceptplan + richtinggevende voorstellen zoals vastgesteld in de BAC VP op 16 juni 2022 in de BAC VP, met als doel begin 2023 een nieuw wolvenplan vast te stellen;
B. In het wolvenplan (één of meerdere) van de hiervoor nieuwe aspecten (zoals onder andere ten aanzien van wolf-veilige woonomgeving, rolverdeling openbare veiligheid tussen provincies en gemeenten, wanneer is openbare veiligheid in het geding zoals bedoeld in natuurwetgeving en aanvallen op runderen en paarden) op te nemen, met als consequentie dat daar dermate (significant) meer tijd voor nodig is dat voorzien wordt dat een nieuw wolvenplan eerst in een volgende bestuursperiode vastgesteld kan worden.

Overige actualiteiten
Overigens heeft het Landelijk Overleg Wolf (LOW) na consultatie verzocht om in de gelegenheid gesteld te worden om na verwerking van hun reactie voor een tweede keer geconsulteerd te worden. Op dit verzoek is nog niet gereageerd maar helder moge zijn dat het niet mogelijk is om tot vaststellen van het plan te komen, indien het LOW na iedere ronde van verwerking van hun reacties opnieuw om reactie wordt gevraagd.
Anderzijds, indien de hierboven en in de bijlage geschetste actuele ontwikkelingen leiden tot het besluit van de BAC VP dat er substantiële aanvullingen nodig zijn in het wolvenplan, dan ligt het wel in de rede om stakeholders (waaronder het LOW) opnieuw te consulteren op de nieuwe onderdelen van het plan.

Tenslotte een *juridische actualiteit*: op 19 oktober 2022 heeft de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State geoordeeld dat indirecte/vervolgschade in de vorm van extra arbeidsuren veroorzaakt door een wolvenaanval niet op voorhand volledig uit te sluiten is voor vergoeding. Althans, ten aanzien van de betreffende zaak heeft de Afdeling geoordeeld dat onvoldoende gemotiveerd is dat in dit geval geen aanleiding bestaat voor een tegemoetkoming voor de tijd die is besteed aan de schade-afhandeling. Enerzijds kan hiervan de consequenties zijn dat niet alleen directe maar ook (vormen van) indirecte schade voor vergoeding in aanmerking komen. In absolute zin kan hiermee de schadetegemoetkoming door provincies stijgen. Anderzijds gaat het in relatieve zin -vergeleken met andere faunaschadevergoeding- nog steeds om relatief kleine schadebedragen.

<u>Bijlage</u>

1. Voortgang wolvenplan (221103 BAC VP 2d.2)

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 20 december 2021 22:39
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Discussienotitie beleidskeuzes tbv WWG 22 december a.s.
Bijlagen: Discussienotitie beleidskeuzes 221221.docx

Beste collega's,

In vervolg op eerder mail t.b.v. onze bijeenkomst a.s. woensdag bijgaand de discussie notitie om te komen tot de in de IPO lijn in te brengen beleidskeuzes.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

DISCUSSIENOTITIE BELEIDSKEUZES t.b.v. WWG 221221

Inleiding
Ter voorbereiding van de 'memo beleidskeuzes wolvenplan 2022' is het nodig om vooruitlopend daarop inhoudelijke discussiepunten met elkaar te bespreken en deze minimaal te benoemen.
In de WWG van 4 oktober jl. hebben we ook een poging gedaan hieraan enige invulling te geven. (zie memo discussie beslispunten).
In de laatste LOW vergadering is gesproken over de dilemma's m.b.t. het wolvenbeleid. Deze dilemma notitie geeft ook de nodige aanknopingspunten voor beleidskeuzes. Dit heeft geleid tot een (extra) LOW bijeenkomst in januari waarin mogelijk tot een gezamenlijk aanbevelingsdocument wordt gekomen wat eveneens als input kan dienen voor het wolvenplan. Immers alles wat maatschappelijk breed gedragen wordt maakt het eenvoudiger dit ook beleidsmatig te implementeren.
Voor het vervolg van dit proces zie hieronder:

Proces
- WWG 22 december discussie over bepalen van de beleidspunten die we aan IPO willen voorleggen.
- INPUT vanuit provincies: aanleveren beleidskeuze concepttekst uiterlijk 10 januari
- INPUT vanuit LOW 11 januari
- 12 januari Concept memo ter verzending aan WWG
- WWG 20 januari 2022 -> voorstel memo ter bespreking
- IPO wgnw 17 februari memo beleidskeuzes
- AAC VP 16 maart memo beleidskeuzes
- BAC VP 7 april besluitvorming over memo beleidskeuzes

De centrale vraag is:
Waarover dienen de provincies uitspraken te doen (vooruitlopend op vaststelling WP22)

Het is natuurlijk nog nodig om de voor te leggen keuzes nader te motiveren, evt. opties te schetsen. Daarvoor is ieders hulp gewenst. Beoogd wordt te komen tot een verdeling van de concept-teksten. Waarna ik e.e.a. kan samenvoegen en onderling afstemmen tot een eindvoorstel dat wij de WWG in januari dan zullen bespreken.

Welke thema's?
Grofweg zijn er de volgende thema's die kunnen leiden tot beslispunten:
1. Algemene beleidsuitgangspunten
2. Gebiedsbegrenzingen
3. Uitgangspunten handelingsprotocol
4. Preventieve maatregelen
5. Normering
6. Tegemoetkomingsregeling
7. p.m. specifieke onderwerpen die tot brestuurlijke/maatschappelijke discussies kunnen leiden?

Voorzet beleidspunten/keuzes

0. Doel en status WP22
Het WP geeft het gezamenlijke beleidskader voor de 12 provincies en het ministerie van LNV.

Het WP biedt een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die in tijd en ruimte voldoende perspectief bieden. Die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de

aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds de overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan.

1. Balans in bescherming en beheer van de wolf is uitgangspunt van het beleid.

1.1. Het juridisch kader*… PM.. is uitgangpunt.*
Mede vanuit maatschappelijke overwegingen is het gewenst tot zorgen voor balans in beleidsuitgangspunten. (Dit is ook gebleken uit de beraadslagingen van het LOW…PM) dat betekent dat naast de wettelijke bescherming van de wolf ook in mogelijkheden voorzien dient te worden om actief overlast en schade van wolf te voorkomen. Het voorstel is om in te zetten op een 'ja, mits' beleid.

Dit vergt een uitgebalanceerde en zeer degelijk gemotiveerde en voorwaardelijke benaderingswijze (handelingsprotocollen) maar zou daarmee wel mogelijkheden moeten bieden voor verjagende activiteiten en uiteindelijk misschien ook incidenteel afschot van wolven. M.b.t. afschot is het nu niet mogelijk om tot een vorm van 'populatiebeheer' over te gaan. Maar daarbij wel de optie open houden dat in situatie specifieke problematische situaties dit tot het handelingsperspectief kan behoren.

Welke van onderstaande zaken dienen nog voorafgaand te worden voorgelegd:
- Omgang met afwijkingen van het beschermingsregime(s)
- Motivering uitzonderingen
- wanneer geen andere bevredigende oplossingen
- wanneer gunstige staat van instandhouding
- omgang vrijstellingen
- omgang beheer
- Actieve soortenbescherming
- Gebiedenbescherming

1.2 De inzet vanuit Nederland is om te komen tot een internationaal wolven management plan.
PM nodig omdat..
Wij willen dit bereiken door…
LNV zal hiertoe…
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht mogelijkheden voor beheer (population level management).

2. Een ruimtelijke indeling blijft bij het aanwijzen van beleidsmatig begrensde leefgebieden voor de wolf. Aanwijzing van andere te onderscheiden typen gebieden is niet tot nauwelijks mogelijk en wordt om die reden dan ook niet voorgesteld.

In het verlengde van het huidige wolvenplan blijft het vanwege met name instrumentele betekenis nuttig om 'leefgebieden wolf' te begrenzen. Dan kan zo in stand blijven. Het idee om te komen tot het begrenzen van corridors, hotspots o.i.d. is ruimtelijk niet doenlijk.
Het aanwijzen van 'no go-area's/nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan.

3. Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in zgn. handelingsprotocollen.
Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische invulling voor de uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven.

De hoofdlijn van het handelingsperspectief is met het oog op de gewenst balans 'Ja, mits"

3.2 Er komen vier handelingsprotocollen
Handelingsprotocol 'Wolf en mens'
Handelingsprotocol 'Wolf en hond
Handelingsprotocol 'Wolf en vee
Handelingsprotocol 'Overige situaties'
Hiermee wordt bereikt dat…PM

4. Preventieve maatregelen
5. Normering
6. Tegemoetkomingsregeling

Beleidsrijke speerpunten voor het nieuwe wolvenplan 2022 zijn:

x.1 <u>Tijdelijkheid</u> tegemoetkoming in de schade en bijdrage aan preventie:
Het wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet.

Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er (al dan niet) voor om eventueel een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen (bijv. Overijssel kan dus kiezen om dat niet te doen, Gelderland doet het wel). Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat. Na 3 jaar stopt het vergoeden van de schade.

De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid aan de regeling tegenvalt. We voorzien problemen als de regeling zou stoppen en het niet meer vergoeden van schade al helemaal. Toch is de stok achter de deur wenselijk om dierhouders niet te lang te laten uitstellen wat gebeuren moet.

x.2 Invoering <u>eigen bijdrage</u> tegemoetkoming
Voorstel is de subsidieregeling te kunnen verlengen maar de tegemoetkoming niet volledig. Het voorstel is na de 3 jaar in het wolvengebied de tegemoetkoming naar redelijkheid en billijkheid te verlagen tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming in de fruitschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden. We verlaten dan de huidige insteek om niets meer te vergoeden, let wel, Europa kan strenger zijn (na een half jaar geen schade meer vergoeden) als we bijvoorbeeld om afwijking van de deminimis vragen zoals in Nordrhein-Westfalen (NRW). (Sylvia Kardon link?) . Helder moet nog worden of en onder welke voorwaarden de de-minimis bovengrens van 20K per 3 jaar verlaten mag worden.
Dit wachten we af, indien Europa hier iets van gaat vinden, horen we dat wel.

Tegemoetkoming alleen voor directe kosten
Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, deze blijft zoals deze is
Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten, of zgn. vervolg schade vergoed. Ook dat veranderd dus niet.

Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolven regeling' in de volgende 'extra's en worden deze ook als directe kosten gezien:
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier)
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac)
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Volledigheidshalve: er wordt géén tegemoetkoming verleend voor indirecte kosten zoals:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen)
- de tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.)
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen/dieren

x.3 Welke schade voor <u>welke diersoorten</u> te vergoeden
Voorstel is om ook bij particulieren alle landbouwhuisdieren te vergoeden.
Alle bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren vallen nu onder de tegemoetkomingsregeling en dat blijft zo. Bij hobbymatig gehouden dieren (van particulieren) wordt nu alleen schade door wolven aan schapen en geiten vergoed. Dat heeft in de praktijk nog niet tot problemen geleid maar het zal net als in NRW kunnen voorkomen dat bijvoorbeeld shetlandpony's of alpaca's een keer het slachtoffer worden. Die worden bij bedrijfsmatige houderij nu wel vergoed, dat verschil kan worden opgeheven. Voorstel is dan ook bij particulieren alle landbouwhuisdieren te vergoeden (dus niet de hond of kat).

x.4 Technische preventie <u>norm heroverwegen</u>
Er lijkt wat beweging te zijn op dit vraagstuk. Het blijft wel afhankelijk van de situatie of het verstandig is om in sommige gevallen naar 90 cm te gaan zoals ook in Duitsland al veel gebeurt. Voor flexnetten kan dit arbo-technisch zeer wenselijk zijn en zou dan bijvoorbeeld indien nodig later alsnog opgeschaald kunnen worden. Het is vooral belangrijk 's nachts goed beschermd te zijn, dus wellicht kan daar meer maatwerk plaatsvinden door bijvoorbeeld een deel op 1.20m te zetten. Voor vaste rasters of draadrasters met de autowinder lijkt de noodzaak minder groot om de optimale hoogte te verlaten.

Het kan ook consequenties hebben voor aanspraak op subsidie, tegemoetkoming in de schade of bij het onderbouwen van probleemgedrag bij wolven. Er zitten dus veel kanten aan maar we gaan het in Gelderland in ieder geval onderzoeken en nemen het wel alvast mee als aandachtspunt in de evaluatie.

Koppeling van technische norm aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief
Bijvoorbeeld:
Norm 0.90 is suboptimaal, mag en kan, maar wordt niet gesubsidieerd en geeft geen aanleiding voor derogatie.
Norm 1.20 is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt mogelijkheid voor derogatie.
Alleen bij aanwezigheid norm 1.20 wordt drie jaar na aanwijzing als leefgebied een tegemoetkoming verleend.

x.5 <u>Financiering</u> van de kosten arbeid
Voorgesteld wordt de financiering van beheerkosten te onderzoeken of dit te regelen valt via de daartoe mogelijk beschikbare subsidieregeling mb.t. (agrarisch) natuurbeheer.

Vooropgesteld moet worden dat de hoeveelheid extra arbeid sterk afhankelijk kan zijn van de technische norm. Bijvoorbeeld als voor verplaatsbare rasters met flexnetten toch 90 cm de norm kan zijn (onder voorwaarden, bijvoorbeeld +/- netten en wel extra zware klok 4,5 kV) dan past het al beter op een staande praktijk. Financiering is van belang. NRW kan daarbij ter inspiratie dienen. Tegelijkertijd is in de financiering van deze kosten niet voorzien en zijn deze nog onbepaald.

Natuurbeheer subsidie
Binnen een aangewezen wolf-leefgebied in de natuur moet wolfinclusief hoeden en aanbesteden de norm zijn. De rekening komt dan bij de eigenaar die daarvoor via het SNL spoor beheervergoeding krijgt. Wellicht moet de bijdrage schapentoeslag in die gebieden omhoog met “natuurgeld”.

Agrarisch natuurbeheer subsidie
In het agrarisch buitengebied ligt het voor de hand aansluiting te zoeken met het Agrarisch natuurbeheer en het daarbinnen ontwikkelen van een pakket voor wolf inclusieve landbouw. Dit moet nog volledig worden uitgewerkt en is mede afhankelijk van de wil om hier “landbouwgeld” aan te besteden.

x.6 Nieuw: calamiteitenregeling
De verwachting is dat er een toename zal zijn van zwervend wolven in niet altijd vooraf te duiden gebieden. Het is gewenst om dan duurzaam en adequaat te kunnen handelen.

Uitgangspunt is dat dierhouders zelf primair verantwoordelijk zijn om hun dieren te beschermen. Verder lijkt het duidelijk dat er een gevoel van urgentie moet zijn om tot bescherming over te gaan. Dat kan het geval zijn bij aanvallen door zwervende wolven buiten de leefgebieden. Hulp door de overheid met noodsets is dan goed maar altijd tijdelijk en niet duurzaam en draagt relatief weinig bij aan het besef dat dierhouders zelf verantwoordelijk zijn.

Een meer duurzame calamiteitenregeling kan dan uitkomst bieden. De Gelderse wolvencommissie wil het gevoel van urgentie bij calamiteiten goed benutten voor snelle maar duurzame oplossingen. Het idee is ontstaan om bij herhaalde aanvallen door een zwervende wolf in een gebied de subsidieregeling daar tijdelijk open te stellen. Deze calamiteitenregeling zou dan geen consequenties moeten hebben die er wel kunnen zijn bij het aanwijzen van leefgebieden.

Wellicht kan het voorlopig worden ingezet ter overbrugging naar toekomstige beleidsvorming over bijvoorbeeld mogelijke corridors. ??

Nu de Factfinding is opgeleverd is het nog steeds zeer de vraag of voldoende objectief andere dan leefgebieden kunnen worden aangewezen. Een calamiteitenregeling maakt dat ogenschijnlijk overbodig. Gedacht kan worden aan ten minste 2 aanvallen binnen 1 week in een gemeente en dan in die gemeente gedurende een maand de regeling openstellen. Dit kan regeltechnisch vooraf geregeld worden zonder dat er aparte aanwijzingen dus proceduretijd verloren gaat. We gaan dit in ieder geval in Gelderland uitwerken.

Specifieke aandachtspunten

x.x Hybride wolven onbeschermd
De EU-wetgeving geeft aan: “De beheersinstanties moeten er voor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren hetzij als huisdieren’ Opgemerkt zij dat tot op heden geen hybriden zijn aangetoond in Nederland.

Het voorstel ius om hybride wolven in Nederland onbeschermd te verklaren. Hierbij nader een definitie te bepalen wanneer een dier als hybride wolf kan worden gezien,

Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang
Hert voorstel is om bij aangetroffen gewonde wolven door een deskundige de gezondheidstoestand te laten beoordelen. Indien evt. met geringe veterinaire ingrepen de wolf zich zelf kan herstellen wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achter gelaten. Indien de wolf dusdanig verwond is dat

herstel niet mogelijk is en onnodige dierenleed voorkomen dient te worden wordt deze wolf geëuthanaseerd/met geweer gedood.
De provincies zullen zich daarmee niet actief inzetten om tot een opvanglocatie te komen voor gewonde en nog te herstellen wolven. Nader te motiveren pm.

x.x Communicatie
Vanuit de overheden zal onverminderd worden ingezet op informatieverstrekking, voorlichting en daarmee communicatie over het 'samenleven met wolven'. Daarbij valt te denken aan het aanbieden van informatie via website(s) en woordvoering via (digitale) media, uitbrengen van tussenrapportages, nieuwsbrieven vanuit provinciale wolven commissies, inzet van zgn. wolvenconsulenten, (mede) bijdragen aan voorlichtingsbijeenkomsten, praktijk demonstraties e.d.
PM

Financiën
De inzet voor het Wolvenplan 2022 vergt vanzelfsprekend inzet van mensen en middelen.
Bij de vaststelling van het Wolvenplan zal hiertoe een begroting worden meegegeven…
PM

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 10 september 2021 10:48
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA uitslagen augustus

Hallo allemaal,

Omdat [redacted] met vakantie is, ontvangen jullie van mij op deze wijze de DNA uitslagen van augustus:

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
TKW203	23-07-2021	Wijnjewoude	Friesland	schaap	1	geen resultaat
TKW208	30-07-2021	Someren	Noord-Brabant	kalf	1	wolf
TKW209	31-07-2021	Zevenhuizen	Groningen	schapen	4	hond
TKW212	09-08-2021	NP Hoge Veluwe	Gelderland	moeflon	1	wolf
TKW213	11-08-2021	Otterlo	Gelderland	schaap	1	wolf
TKW214	17-08-2021	De Mortel	Noord-Brabant	schaap	1	hond

NB: als het goed gaat wordt e.e.a. vandaag ook verwerkt in het overzicht bestand dat op SharePoint voor jullie beschikbaar is.
Maar hierbij in ieder geval de uitslagen. De juli uitslagen zijn alsnog in de TR Q3 opgenomen.
M.b.t. De TR die komt vandaag nog naar jullie toe , maar dat zal mogelijk pas vanavond worden...
Als er maandag maar laatste reactie op binnen komen kunnen we verder en zou ht dinsdag a.s. afgerond moeten zijn.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 23 december 2021 16:30
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA uitslagen november

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit november zijn bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
2-12-2021	Heerde	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
2-12-2021	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
28-11-2021	Geeuwenbrug	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
27-11-2021	Diever	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
26-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
26-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	0	wolf
25-11-2021	Hemmen	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
25-11-2021	Dodewaard	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)		wolf
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	7	wolf
23-11-2021	Haaksbergen	Overijssel	Rund (Pink)	1	geen resultaat
22-11-2021	Fijnaart	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
20-11-2021	Doldersum	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
19-11-2021	Doldersum	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
19-11-2021	Waspik	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
19-11-2021	Hooge Zwaluwe	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	6	geen resultaat
18-11-2021	Hooge Zwaluwe	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
17-11-2021	Meerlo	Limburg	Scha(a)p(en)	0	geen resultaat
17-11-2021	s-Hertogenbosch	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	10	wolf
17-11-2021	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf
17-11-2021	Wapse	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf
16-11-2021	Wapse	Drenthe	Scha(a)p(en)	5	wolf
15-11-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
12-11-2021	Ooij	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf

11-11-2021	Dieverbrug	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
11-11-2021	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
11-11-2021	Ooij	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	wolf
10-11-2021	Eext	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
9-11-2021	Overschild	Groningen	Scha(a)p(en)	5	hond
8-11-2021	Nijbroek	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
8-11-2021	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
7-11-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
5-11-2021	Wapse	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
3-11-2021	Ottersum	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
2-11-2021	Ingen	Gelderland	Scha(a)p(en), konijn	1	hond
2-11-2021	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	5	wolf

Deze uitslagen zijn inmiddels ook in het overzicht wat met jullie gedeeld is via SharePoint verwerkt. De betrokken veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal de lijst op de website van BIJ12 weer bijgewerkt worden.
Deze informatie daarom graag nog vertrouwelijk behandelen.

En bij deze voor iedereen natuurlijk fijne feestdagen en een gelukkig 2022 gewenst!

Tot in het nieuwe jaar,

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 1 augustus 2022 15:51
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA uitslagen schademeldingen juni

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit juni zijn bekend. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uit
TKW482	27-6-2022	Den Ham	Groningen	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW481	26-6-2022	Rilland	Zeeland	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW480	22-6-2022	Emst	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	geen result
TKW479	22-6-2022	Odoorn	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf
TKW478	21-6-2022	Simpelveld	Limburg	Kalf	1	geen result
TKW477	20-6-2022	Kuinre	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf
TKW476	19-6-2022	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf
TKW475	19-6-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	6	wolf
TKW474	17-6-2022	Katlijk	Fryslân	Kalf	1	hond
TKW473	13-6-2022	Kruiningen	Zeeland	Scha(a)p(en)	1	geen result
TKW471	7-6-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	13	wolf
TKW470	6-6-2022	Helmond	Noord-Brabant	Walibi	1	geen result
TKW469	4-6-2022	Culemborg	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	geen result

De veehouders zijn inmiddels ook weer op de hoogte gebracht. De DNA-uitslagen zullen zo snel mogelijk worden bijgewerkt op onze website.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Bij12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

75

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 12 oktober 2021 11:30
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA uitslagen september

Goedemorgen allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit september zijn inmiddels bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	Gewond	Vermist	Geëu
30-9-2021	Otterlo	Gelderland	Scha(a)p(en)	1			
22-9-2021	Klazienaveen	Drenthe	Scha(a)p(en) en Geit(en)	0	13		3
9-9-2021	Elspeet-Vierhouten	Gelderland	Scha(a)p(en)	1			
6-9-2021	Oude Willem	Drenthe	Scha(a)p(en)	1			1
6-9-2021	Griendtsveen	Limburg	Scha(a)p(en)	1			

Deze uitslagen zijn inmiddels ook in het overzicht wat met jullie is gedeeld via SharePoint verwerkt. De consulenten zullen de betrokken veehouders telefonisch op de hoogte brengen. Daarna zal de lijst op de website van BIJ12 weer bijgewerkt worden. Deze informatie daarom graag nog vertrouwelijk behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 27 januari 2023 15:27
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen december

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de vermoedelijke wolvenschademeldingen uit december zijn bekend, zie hieronder. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Totaal aantal dode slachtoffers	DNA-uitslag
TKW731	31-12-2022	Maarheeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW730	31-12-2022	Oosterwolde	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01 + HW02)
TKW729	31-12-2022	Paesens	Fryslân	Scha(a)p(en)	1	goudjakhals
TKW728	30-12-2022	Maria Hoop	Limburg	Pony	1	geen resultaat
TKW727	28-12-2022	Elsloo	Limburg	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW726	28-12-2022	Makkinga	Fryslân	Scha(a)p(en)	7	wolf (HW01 + HW02)
TKW725	27-12-2022	Tiendeveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	0	hond
TKW724	27-12-2022	Wellerlooi	Limburg	Scha(a)p(en)	24	wolf (HW01)
TKW723	27-12-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW722	26-12-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW721	26-12-2022	Eeserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW720	26-12-2022	Arnhem	Gelderland	Pony	1	wolf (HW01)
TKW719	25-12-2022	Appelscha	Fryslân	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW718	24-12-2022	Siebengewald	Limburg	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW717	24-12-2022	Maarheeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW716	23-12-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW715	22-12-2022	Bergharen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW713	21-12-2022	Dinteloord	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW711	20-12-2022	Schoonloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW710	20-12-2022	Zwiggelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW709	19-12-2022	Maarheeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW22)
TKW708	19-12-2022	Zwiggelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW707	17-12-2022	Haalderen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW706	17-12-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW705	16-12-2022	Appelscha	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01 + HW02)
TKW704	14-12-2022	Heeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW703	14-12-2022	Wagenborgen	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW702	14-12-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)

TKW701	13-12-2022	Groningen	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW700	13-12-2022	Kerkrade	Limburg	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
TKW699	13-12-2022	Meedhuizen	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW698	12-12-2022	Tolkamer	Gelderland	Kalf	1	hond
TKW697	12-12-2022	Grijpskerk	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW696	12-12-2022	Ellertshaar	Drenthe	Hond(en)	0	hond
TKW695	11-12-2022	Overschild	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW694	10-12-2022	Amen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW693	10-12-2022	Borger	Drenthe	Scha(a)p(en)	9	wolf (HW01)
TKW692	9-12-2022	Groningen	Groningen	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
TKW691	9-12-2022	Tiendeveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	0	hond
TKW690	8-12-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	14	wolf (HW01)
TKW689	7-12-2022	Helenaveen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW688	7-12-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01)
TKW687	6-12-2022	Arnhem	Gelderland	Pony	1	wolf (HW01)
TKW686	5-12-2022	Hijken	Drenthe	Koe(ien)	0	geen resultaat
TKW685	3-12-2022	Uffelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW684	2-12-2022	Wanswert	Fryslân	Scha(a)p(en)	3	hond
TKW683	1-12-2022	Hallum	Fryslân	Scha(a)p(en)	16	hond
TKW682	1-12-2022	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)

De veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal dit ook op de website worden bijgewerkt.
Dit zal waarschijnlijk vandaag nog gebeuren.

Fijn weekend!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werk voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 28 januari 2022 09:45
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schadegevallen december

Goedemorgen allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit december zijn bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
31-12-2021	Wapse	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
31-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
30-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
30-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
29-12-2021	Nijbroek	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
29-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
29-12-2021	Zoelmond	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
28-12-2021	Swifterbant	Flevoland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
28-12-2021	Erp	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
27-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
27-12-2021	Nederweert	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
26-12-2021	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
26-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	geen resultaat
26-12-2021	Swifterbant	Flevoland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
25-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
24-12-2021	Beekbergen	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	wolf
23-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
22-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
22-12-2021	Hattem	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
20-12-2021	Ouwerkerk	Zeeland	Scha(a)p(en)	2	wolf
20-12-2021	Heeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
19-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
19-12-2021	Bruinisse	Zeeland	Scha(a)p(en)	3	wolf

18-12-2021	Bakel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
18-12-2021	Roosendaal	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	wolf
18-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	wolf
18-12-2021	Aarle-Rixtel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
18-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
18-12-2021	Surhuizum	Friesland	Scha(a)p(en)	1	hond
15-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
15-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
14-12-2021	Wijnjewoude	Friesland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
14-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
13-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
7-12-2021	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
6-12-2021	Huijbergen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
4-12-2021	Zoelmond	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
1-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf

Deze uitslagen zijn inmiddels ook weer verwerkt in het overzicht wat met jullie gedeeld is via SharePoint.
De betrokken veehouders worden op dit moment op de hoogte gebracht. Hierna zal de lijst op de website van BIJ12 bijgewerkt worden.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 9 maart 2022 17:07
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schadegevallen januari

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen (soortbepaling) van de schadegevallen uit januari zijn bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
1-2-2022	Langedijke	Friesland	Scha(a)p(en)	2	wolf
1-2-2022	Makkinga	Friesland	Scha(a)p(en)	3	wolf
31-1-2022	Roosendaal	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
31-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
30-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
30-1-2022	Boijl	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
30-1-2022	Vledderveen	Drenthe	Scha(a)p(en)		wolf
29-1-2022	Goirle	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)		wolf
28-1-2022	Nijkerk	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	hond
28-1-2022	Berkel-Enschot	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
27-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
27-1-2022	Heukelom	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
26-1-2022	Ysselsteyn	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
26-1-2022	Horst	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
24-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
24-1-2022	Castenray	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
21-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
21-1-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	6	wolf
21-1-2022	Baarlo	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
19-1-2022	Boekel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
19-1-2022	Boijl	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
17-1-2022	Esbeek	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	wolf
16-1-2022	Rilland	Zeeland	Scha(a)p(en)	1	wolf

15-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	geen resultaat
13-1-2022	Helmond	Noord-Brabant	Walibi	1	geen resultaat
13-1-2022	Putten	Gelderland	Scha(a)p(en)	4	wolf
13-1-2022	Putten	Gelderland	Scha(a)p(en)	8	wolf
12-1-2022	Rilland	Zeeland	Scha(a)p(en)	4	wolf
11-1-2022	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
11-1-2022	Valkenswaard	Noord-Brabant	Damhert(en)	2	geen resultaat
10-1-2022	Oosterhout	Gelderland	Schotse Hooglander (kalf)	1	geen resultaat
10-1-2022	Mierlo	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
9-1-2022	Helenaveen	Noord-Brabant	Geit(en)	1	wolf
8-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf
7-1-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf
7-1-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)		wolf
7-1-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
7-1-2022	Ossendrecht	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
7-1-2022	Wapse	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf
7-1-2022	Huijbergen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
6-1-2022	Huijbergen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
6-1-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
6-1-2022	Chaam	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf
5-1-2022	Epen	Limburg	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
4-1-2022	Nederweert	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
3-1-2022	Doldersum	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
3-1-2022	Valkenswaard	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)		wolf
3-1-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
2-1-2022	Klarenbeek	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
2-1-2022	Doldersum	Drenthe	Scha(a)p(en)	0	wolf

Deze uitslagen zijn inmiddels ook weer verwerkt in het overzicht wat met jullie gedeeld is via SharePoint.
De betrokken veehouders worden op dit moment op de hoogte gebracht. Hierna zal de lijst op de website van BIJ12 bijgewerkt worden. Deze informatie daarom graag nog onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 31 mei 2022 17:20
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen april

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit april zijn bekend. Voor de volledigheid heb ik ook het resultaat van de spoedanalyse toegevoegd, alsmede de individuen. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
10-5-2022	Heeze	Noord-Brabant	Koe(ien)	1	hond
29-4-2022	**Makkinga**	**Fryslân**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
29-4-2022	Wapenveld	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf
28-4-2022	**Well**	**Limburg**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
25-4-2022	Enter	Overijssel	Scha(a)p(en)	4	wolf
25-4-2022	**Vorden**	**Gelderland**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
24-4-2022	Anloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	5	wolf
23-4-2022	**Creil**	**Flevoland**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
22-4-2022	Makkinga	Fryslân	Scha(a)p(en)	5	wolf
21-4-2022	**Bantega**	**Fryslân**	**Scha(a)p(en)**	**3**	**wolf**
20-4-2022	Overschild	Groningen	Scha(a)p(en)	1	wolf
20-4-2022	**Bantega**	**Fryslân**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
20-4-2022	Anloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf
18-4-2022	**Bantega**	**Fryslân**	**Scha(a)p(en)**	**2**	**wolf**
16-4-2022	Staphorst	Overijssel	Scha(a)p(en)	3	wolf
16-4-2022	**2e Exloermond**	**Drenthe**	**Scha(a)p(en)**	**4**	**wolf**
16-4-2022	De Steeg	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf
15-4-2022	**Hollandscheveld**	**Drenthe**	**Scha(a)p(en)**	**3**	**wolf**
15-4-2022	Balkbrug	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf
14-4-2022	**Eursinge**	**Drenthe**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
13-4-2022	Beilen	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf
12-4-2022	**Hijken**	**Drenthe**	**Scha(a)p(en)**	**6**	**wolf**
12-4-2022	Woudenberg	Utrecht	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
9-4-2022	**Doldersum**	**Drenthe**	**Schotse Hooglander (kalf)**	**1**	**wolf**
9-4-2022	Emst	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	wolf
6-4-2022	**Nijkerk**	**Gelderland**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
5-4-2022	Boijl	Fryslân	Scha(a)p(en)		wolf
2-4-2022	**Sellingen**	**Groningen**	**Scha(a)p(en)**	**1**	**wolf**
31-3-2022	Voorthuizen	Gelderland	Scha(a)p(en)	4	wolf

De meeste veehouders, op een enkele na, zijn inmiddels op de hoogte gebracht. Als ook de laatste veehouders op de hoogte zijn worden deze resultaten ook weer gepubliceerd op onze website.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 22 september 2022 15:26
Aan: [redacted]
CC: [redacted]; Communicatie; [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen augustus

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de vermoedelijke wolvenschademeldingen uit augustus zijn bekend, zie hieronder. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
TKW571	31-8-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01)
TKW570	31-8-2022	Nederweert	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW569	29-8-2022	Wijster	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW568	29-8-2022	Vriezenveen	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW567	29-8-2022	Kallenkote	Overijssel	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01)
TKW566	29-8-2022	Drijber	Drenthe	Kalf	1	wolf (HW01)
TKW565	28-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW564	27-8-2022	Wijster	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW02)
TKW563	27-8-2022	Uddel	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW562	26-8-2022	Elspeet	Gelderland	Scha(a)p(en)	7	wolf (HW01)
TKW561	25-8-2022	Vriezenveen	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW560	25-8-2022	Boijl	Fryslân	Scha(a)p(en)	5	wolf (HW02 + HW01)
TKW559	24-8-2022	Kallenkote	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW558	24-8-2022	Grolloo	Drenthe	Pony		geen resultaat
TKW557	23-8-2022	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW556	22-8-2022	Schoonoord	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW555	22-8-2022	Heeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)		wolf (HW22)
TKW554	21-8-2022	Vriezenveen	Overijssel	Kalf	1	geen resultaat
TKW553	21-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW552	20-8-2022	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW02)
TKW551	20-8-2022	Wapserveen	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW550	19-8-2022	Wittelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW549	19-8-2022	Nuenen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW548	18-8-2022	Uffelte	Drenthe	Kalf		geen resultaat
TKW547	18-8-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW546	17-8-2022	Wittelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01 + HW02)
TKW545	17-8-2022	Wapserveen	Drenthe	Koe(ien)		geen resultaat

TKW544	17-8-2022	Westerhaar-Vriezenveensewijk	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW543	17-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02 + HW01)
TKW542	16-8-2022	Westerhaar-Vriezenveensewijk	Overijssel	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW02)
TKW541	16-8-2022	Soerendonk	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	Geen afname
TKW540	15-8-2022	Kallenkote	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02 + HW01)
TKW539	15-8-2022	Kallenkote	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW538	13-8-2022	Mantinge	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW537	12-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW536	10-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	onbekend
TKW535	10-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Pony	1	wolf (HW02)
TKW534	8-8-2022	Zwolle	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW533	8-8-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW532	8-8-2022	Rouveen	Overijssel	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW531	7-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW530	7-8-2022	Dronten	Flevoland	Scha(a)p(en)		hond
TKW529	7-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW528	6-8-2022	Someren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW527	6-8-2022	Nieuw Balinge	Drenthe	Scha(a)p(en)		wolf (HW02)
TKW526	4-8-2022	Nijkerk	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW525	3-8-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW524	2-8-2022	Wijster	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW02)
TKW523	2-8-2022	Heeze	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW22)
TKW522	2-8-2022	Wijster	Drenthe	Kalf		wolf (HW02)
TKW521	2-8-2022	Kuinre	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW520	1-8-2022	Wenum-Wiesel	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW519	1-8-2022	Wijster	Drenthe	Scha(a)p(en)	0	wolf (HW02)
TKW518	1-8-2022	Kuinre	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)

De veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal dit ook op de website worden bijgewerkt.
Tot die tijd deze informatie graag onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 24 maart 2022 16:43
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen februari

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen (soortbepaling) van de schadegevallen uit januari zijn bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
24-2-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
22-2-2022	Onstwedde	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
22-2-2022	Vijlen	Limburg	Scha(a)p(en)	4	wolf
22-2-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
21-2-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
21-2-2022	Makkinga	Friesland	Scha(a)p(en)	2	wolf
15-2-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
13-2-2022	Vledder	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
12-2-2022	Roosendaal	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf
9-2-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	wolf
9-2-2022	Plasmolen	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
9-2-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
9-2-2022	Langedijke	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
8-2-2022	Plasmolen	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
7-2-2022	Groesbeek	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf
4-2-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf

Deze uitslagen zijn inmiddels ook weer verwerkt in het overzicht wat met jullie gedeeld is via SharePoint.
De betrokken veehouders worden op dit moment op de hoogte gebracht. Hierna zal de lijst op de website van BIJ12 bijgewerkt worden. Deze informatie daarom graag nog onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 29 april 2022 14:03
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen maart

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit maart zijn bekend, zie hieronder:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
29-3-2022	Hoge Hexel	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf
29-3-2022	Nijeberkoop	Friesland	Scha(a)p(en)	2	wolf
26-3-2022	Opsterland	Friesland	Scha(a)p(en)	3	wolf
23-3-2022	De Wilp	Groningen	Scha(a)p(en)	1	wolf
21-3-2022	De Wilp	Groningen	Scha(a)p(en)	2	wolf
20-3-2022	Doornspijk	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf
18-3-2022	Hoedekenskerke	Zeeland	Scha(a)p(en)	1	wolf
18-3-2022	Rilland	Zeeland	Scha(a)p(en)	1	wolf
17-3-2022	Gorredijk	Friesland	Scha(a)p(en)	2	wolf
16-3-2022	Nutter	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
14-3-2022	Makkinga	Friesland	Scha(a)p(en)	3	wolf
11-3-2022	Ruinen	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf
7-3-2022	Dedemsvaart	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf
6-3-2022	Vijlen	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf
5-3-2022	Ruinen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
5-3-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
5-3-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf
4-3-2022	Ruinen	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf
1-3-2022	Dalfsen	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	wolf
1-3-2022	Dieren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf
1-3-2022	Stoutenburg	Utrecht	Scha(a)p(en)	3	hond
1-3-2022	Elsloo	Friesland	Scha(a)p(en)	2	wolf

Deze uitslagen zijn inmiddels ook weer verwerkt in het overzicht met wat jullie is gedeeld via SharePoint.
De betrokken veehouders worden zo snel mogelijk op de hoogte gebracht. Hierna zal de lijst op de website van BIJ12 bijgewerkt worden. Deze informatie daarom graag nog onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 1 juli 2022 12:12
Aan: [redacted] tert;
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen mei

Goedemiddag allemaal,

De DNA-uitslagen van de schadegevallen uit mei zijn bekend, net als het resultaat van de spoedanalyse in Fryslân. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	DNA-uitslag
13-6-2022	Oudehorne	Fryslân	Shetland Pony	1	geen resultaat
31-5-2022	Amen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
31-5-2022	Appelscha	Fryslân	Kalf	1	geen resultaat
24-5-2022	Nooitgedacht	Drenthe	Kalf	1	geen resultaat
24-5-2022	Nieuw-Dordrecht	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
21-5-2022	Nijeberkoop	Fryslân	Scha(a)p(en)	6	wolf
19-5-2022	Lauwersoog	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
17-5-2022	Heusden	Noord-Brabant	Alpaca	1	hond
17-5-2022	Bant	Flevoland	Scha(a)p(en)	1	wolf
17-5-2022	Drachten	Fryslân	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
15-5-2022	Anderen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf
11-5-2022	Boerakker	Groningen	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
11-5-2022	Nooitgedacht	Drenthe	Koe(ien)	1	wolf
11-5-2022	Wilp	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf
9-5-2022	Hegebeintum	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
8-5-2022	Makkinga	Fryslân	Scha(a)p(en)	4	wolf
8-5-2022	Noorbeek	Limburg	Kalf	1	geen resultaat
5-5-2022	Nieuw Balinge	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	hond
2-5-2022	Sellingen	Groningen	Scha(a)p(en)	1	hond
1-5-2022	Beilen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat

De meeste veehouders, op een enkele na, zijn inmiddels op de hoogte gebracht. Als ook de laatste veehouders op de hoogte zijn worden deze resultaten ook weer gepubliceerd op onze website.

Fijn weekend alvast!

Met vriendelijke groet,

Angela van den Broek
Proces- en projectmedewerker Faunazaken

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 22 december 2022 10:15
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen november + aantal meldingen oktober

Goedemorgen allemaal,

De DNA-uitslagen van de vermoedelijke wolvenschademeldingen uit november en een aantal meldingen van oktober die nog open stonden zijn bekend, zie hieronder. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.
Het aantal meldingen waar geen resultaat uit de analyse kwam was afgelopen keer opvallend hoog. WENR vermoedt dat dit komt door een technische fout. Deze monsters zullen daarom opnieuw worden geanalyseerd. Welke dat zijn staat ook in de tabel.
Wat ook opvallend is, is dat er opnieuw goudjakhals is aangetoond in Fryslân.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Totaal aantal dode slachtoffers	DNA-uitslag
TKW681	30-11-2022	Beekbergen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW680	30-11-2022	Groningen	Groningen	Scha(a)p(en)	7	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW679	30-11-2022	Voorst	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW678	30-11-2022	Berg en Terblijt	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW677	26-11-2022	Lunteren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW676	24-11-2022	Roden	Drenthe	Pink	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW675	23-11-2022	Heijenrath	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW674	22-11-2022	Broekhuizenvorst	Limburg	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW673	20-11-2022	Schaijk	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW672	19-11-2022	Hulshorst	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW671	18-11-2022	Rumpt	Gelderland	Scha(a)p(en)	6	geen resultaat
TKW670	18-11-2022	Beilen	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01 + HW02)
TKW669	17-11-2022	Ammerzoden	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW668	17-11-2022	Gameren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW667	17-11-2022	Bruchem	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW666	17-11-2022	Wijnjewoude	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
TKW665	16-11-2022	Sprang-Capelle	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW664	15-11-2022	Kaatsheuvel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)

TKW663	14-11-2022	Doornspijk	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW662	14-11-2022	Zwolle	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW661	14-11-2022	Kaatsheuvel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	11	wolf (HW01)
TKW660	12-11-2022	Hallum	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW659	12-11-2022	Arrien	Overijssel	Pink	0	geen resultaat
TKW658	11-11-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW02)
TKW657	10-11-2022	Hijum	Fryslân	Scha(a)p(en)	7	hond
TKW656	10-11-2022	Veenhuizen	Drenthe	Kalf	1	geen resultaat
TKW655	10-11-2022	Ingen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW654	9-11-2022	Wolfheze	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW653	9-11-2022	Winterswijk	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW652	7-11-2022	Lioessens	Fryslân	Scha(a)p(en)	1	goudjakhals
TKW651	4-11-2022	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW650	2-11-2022	Oudega	Fryslân	Kalf	1	geen resultaat
TKW649	31-10-2022	Ekehaar	Drenthe	Pink	0	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW647	29-10-2022	Zwiggelte	Drenthe	Paard(en)	0	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW646	27-10-2022	Wolfheze	Gelderland	Scha(a)p(en)	12	wolf (HW01)
TKW643	25-10-2022	Milsbeek	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)

De veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal dit ook op de website worden bijgewerkt.
Tot die tijd deze informatie graag onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 10:23
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen september

Goedemorgen allemaal,

De DNA-uitslagen van de vermoedelijke wolvenschademeldingen uit augustus zijn bekend, zie hieronder. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Totaal aantal dode slachtoffers	DNA-uitslag
TKW604	30-9-2022	Elspeet	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW603	30-9-2022	Amen	Drenthe	Scha(a)p(en)	0	geen resultaat
TKW602	30-9-2022	Budel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW600	30-9-2022	Dwingeloo	Drenthe	Pink	1	wolf (HW01 + HW02)
TKW599	28-9-2022	Grolloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01)
TKW598	27-9-2022	Stuifzand	Drenthe	Scha(a)p(en)	8	wolf (HW02)
TKW597	27-9-2022	Wittelte	Drenthe	Pony	0	geen resultaat
TKW596	20-9-2022	Oldeberkoop	Fryslân	Scha(a)p(en)	5	wolf (HW02)
TKW595	20-9-2022	Leende	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW591	18-9-2022	Orvelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW590	18-9-2022	Uffelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW589	17-9-2022	Leende	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW22)
TKW588	16-9-2022	Elp	Drenthe	Scha(a)p(en)	5	wolf (HW01)
TKW587	14-9-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW586	14-9-2022	Luttelgeest	Flevoland	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat
TKW585	13-9-2022	Ansen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW584	12-9-2022	Diever	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW583	11-9-2022	Soerendonk	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW582	10-9-2022	Uffelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW580	7-9-2022	Ruinen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)
TKW579	6-9-2022	Wittelte	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW02)
TKW577	4-9-2022	Wateren	Drenthe	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW576	3-9-2022	Uddel	Gelderland	Scha(a)p(en)	0	hond
TKW574	2-9-2022	Sint Geertruid	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW573	2-9-2022	Makkinga	Fryslân	Kalf	1	wolf (HW01)
TKW572	2-9-2022	Beilen	Drenthe	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)

De veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal dit ook op de website worden bijgewerkt.
Tot die tijd deze informatie graag onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 26 februari 2021 09:25
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Door Nederland trekkende wolf geschoten in Frankrijk
Bijlagen: Informatie GW1554m en ingrijpen in welke situaties.pdf

Beste IPO wolvenwerkgroep leden,

Inmiddels is ook via buitenlandse kanalen (België, Duitsland, Frankrijk) het bericht al in de media verschenen. Dus waarschijnlijk niet geheel onbekend nieuws meer. De Nederlandse versie van dit bericht is gisteren geplaatst door Wageningen.
Het bericht is met bronvermelding op de BIJ12 site geplaatst. Daarom wil ik u ook via deze mail hiervan op de hoogte stellen.

https://www.bij12.nl/nieuws/door-nederland-trekkende-wolf-met-zekerheid-legaal-geschoten-in-frankrijk/

WUR:

https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research/show-wenr/Door-Nederland-trekkende-wolf-met-zekerheid-legaal-geschoten-in-Frankrijk.htm

Ten behoeve van enige achtergrondinformatie hebben wij bijgaand document opgesteld. Zie bijlage.

met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Inleiding
Onderstaande informatie is samengesteld naar aanleiding van de berichtgeving over het in Frankrijk legaal doodschieten van wolf GW1554m. De wolf die in 2020 voor onrust zorgde in de regio Heusden.

Publicaties:
- "Billy" met zekerheid legaal geschoten in Frankrijk (INBO Vlaanderen)
- Door Nederland trekkende wolf met zekerheid legaal geschoten in Frankrijk (WUR)
- Door Nederland trekkende wolf met zekerheid legaal geschoten in Frankrijk (BIJ12)

Europese bescherming
De Europese Habitatrichtlijn stelt dat de wolf in Europa een beschermde diersoort is. Afschieten mag alleen als grondig is vastgesteld dat er geen andere bevredigende oplossing is. In 2019 bekrachtigde het Europese Hof van Justitie deze richtlijn nog toen Finland toestemming gaf om wolven te doden.[1]

Ontheffingsbesluiten
Ontheffingsbesluiten moeten duidelijk en precies aangeven welk doel daarmee is gediend, en gebaseerd zijn op wetenschappelijke gegevens, zegt het hof. Alleen wijzen op mogelijke problemen die de wolven kunnen veroorzaken is onvoldoende. Het voorzorgsprincipe in de richtlijn schrijft verder voor dat voordat toestemming wordt gegeven, eerst duidelijk moet zijn hoe het staat met de populatie en de gevolgen die het doden van exemplaren heeft. Als hier onzekerheid over is, mag geen ontheffing worden gegeven. Hiervan mag alleen worden afgeweken in geval van acute veiligheidsrisico's voor mensen[2].

Ingrijpen bij wolven in Europa
Binnen Europa wordt verschillend invulling gegeven aan de bescherming van wolven. Dit hangt vooral af van de per land of regio verschillende status in de habitatrichtlijn (bijlage IV of bijlage V soort). In een aantal Europese landen of regio's mag de wolf beheerd worden. Dat wil zeggen dat het doden van de wolf plaatsvindt binnen een set aan beheersmaatregelen, die verenigbaar zijn met een gunstige staat van instandhouding. Dat is het geval in Estland, Letland, Litouwen, Bulgarije, Polen, Slowakije, in het Spaans gebied ten noorden van de rivier Duero, in het Finse rendierbeschermingsgebied en op het Griekse grondgebied boven de 39ste breedtegraad.

Andere landen kunnen derogaties aanvragen op de algemene beschermingsstatus om onder meer schade aan veehouderij tegen te gaan, indien geen andere bevredigende oplossing bestaat. Onder meer Frankrijk, Hongarije, Kroatië, Roemenië, Slovenië en Zweden vragen dergelijke derogaties aan, op basis waarvan afschotlicenties toegestaan kunnen worden. Sinds een aantal jaren wordt in Frankrijk afschot van een aantal wolven toegelaten. Het gaat hierbij jaarlijks om ongeveer 100 afschotvergunningen.
De Zweeds-Noorse populatie bestaat uit ongeveer 400 wolven, waarvan 90% in Zweden voorkomt. In zowel Zweden als Finland wordt de wolf bejaagd in het noordelijke rendierengebied (habitatrichtlijn bijlage V), met een jaarlijks afschot van 40 tot 80 dieren[3].

Ingrijpen bij wolven in Nederland
Ingrijpen bij wolven is in Nederland in een aantal situaties mogelijk. In het interprovinciaal Wolvenplan wordt dit beschreven in tabel 1 (a,b,c). Gelet op de geldende randvoorwaarden is ingrijpen op korte termijn waarschijnlijk slechts aan de orde als wolven gevaarlijk of problematisch gedrag vertonen in relatie tot mensen en in het geval er hybridisatie met honden zou optreden.

Op de lange termijn wordt ingrijpen uit oogpunt van de bestrijding van schade, overlast of populatiebeheer niet op voorhand uitgesloten. De mogelijkheden daartoe zijn gebonden aan internationale verdragen, wet- en regelgeving, zaken die buiten de bevoegdheid van de provincies liggen. Cruciaal is de vraag wanneer en op welk schaalniveau gesproken kan worden van een gunstige staat van instandhouding van de wolf. Daarvoor moet eerst grensoverschrijdende overeenstemming ontstaan en in gezamenlijke managementplannen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties beleid zijn vastgelegd. Bovendien zal er ook dan alleen kunnen worden ingegrepen als er geen andere bevredigende oplossingen zijn[4].

---

[1] Zoogdiervereniging, persbericht 'probleemwolf of probleemsituatie', 17 februari 2021
[2] Zoogdiervereniging, persbericht 'probleemwolf of probleemsituatie', 17 februari 2021
[3] IPO, Interprovinciaal Wolvenplan, 24 januari 2019
[4] IPO, Interprovinciaal Wolvenplan, 24 januari 2019

Het wolvenplan onderscheidt drie soorten van potentiële conflicten: wolf-mens, wolf-hond en wolf-vee. Onder alle omstandigheden geldt dat de veiligheid van mensen voorop staat.

Ingrijpen bij wolven in Nederland is in de volgende, uitzonderlijke situaties mogelijk:

- Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding (bijv. door extreme gewenning of hondsdolheid)
- Wolf benadert meermaals mensen met honden is agressief naar honden (ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd)
- Wolf doodt honden bij bebouwing (op erf in tuinen).
- Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te omzeilen te overwinnen. Hierbij is de eerste intentie om de preventieve maatregelen zo[5].

Bevoegd gezag
De colleges van Gedeputeerde Staten van de provincies zijn bevoegd gezag om maatregelen toe te staan of te laten nemen. Zij kunnen op grond van de Wet natuurbescherming, artikel 3.8 lid 5 b3 beslissen om het vangen of doden van een wolf toe te staan wanneer de volksgezondheid of de openbare veiligheid in het geding is.

Voor er dergelijke maatregelen genomen kunnen worden dienen andere oplossingen te worden afgewogen. Indien die niet voorhanden zijn, dan is ingrijpen mogelijk. Dat kan bijvoorbeeld door een wolf te vangen. Het is daarbij een optie om het dier te voorzien van een zender waardoor bij noodzaak de wolf snel opgespoord kan worden. Voor het vangen en zenderen wordt de wolf in principe verdoofd[6].

Wat weten we van GW1554m in Nederland?
GW1554m was een jonge mannelijke wolf uit het Hezlakeroedel in Duitsland (Niedersaksen). Deze roedel verblijft op zo'n 40 kilometer van de grens met Drenthe. De wolf was in februari tot begin april 2020 actief in de Duitse regio Bremen, Oldenburg en Brake. De wolf is vervolgens afgezakt naar het zuidwesten en kwam Nederland binnen via de Achterhoek (Ruurlo en Vorden), en trok vervolgens eind april door naar de Betuwe (Culemborg en Beesd). De wolf werd in de provincie Gelderland voor het laatst vastgesteld in Aalst op 13 mei 2020. DNA-onderzoek toonde aan dat GW1554 verantwoordelijk was voor 28 gedode schapen in de provincie Gelderland.

De wolf trok vervolgens door naar de provincie Noord-Brabant en hield zich in de periode van 15 mei t/m 30 mei 2020 op in de omgeving van de gemeente Heusden. DNA-onderzoek wijst uit dat de wolf in Noord-Brabant 21 schapen doodde. Het is aannemelijk dat GW1554m ook verantwoordelijk was voor drie andere meldingen in dezelfde regio. Hierbij werden in totaal 42 schapen gedood. Dit is echter niet genetisch aangetoond[7].

[5] IPO, Interprovinciaal Wolvenplan, 24 januari 2019
[6] IPO, Interprovinciaal Wolvenplan, 24 januari 2019
[7] BIJ12, Wolvendata, 24 februari 2021

Had GW1554m niet in Nederland geschoten kunnen worden?
Conform het interprovinciaal wolvenplan is er in Nederland geen reden geweest voor afschot van GW1554m, hoe vervelend en ingrijpend de situatie in de regio Heusden ook is geweest. GW1554m is in Nederland geen risico geweest voor de mens (hij hield afstand), het was een zwervende wolf waarbij het onduidelijk was waar, wanneer en hoelang hij op een specifieke plek aanwezig was en viel voornamelijk onbeschermd vee aan.

In Heusden heeft er actieve monitoring plaatsgevonden om de bewegingen van GW1554m zoveel mogelijk in de gaten te kunnen houden. Daarnaast heeft de provincie in samenwerking met diverse andere organisaties zoals Wolf-Fencing veehouders geholpen met noodsets (preventieve rasters). Op het moment dat veel vee beschermd stond en/of 's nachts zoveel mogelijk werd opgehokt in een nachthok/kraal, vertrok de wolf naar België.

Frankrijk
In Frankrijk heeft zich een andere situatie voorgedaan. GW1554m trok open veestallen in om zieke/zwakke runderen te grijpen. Daarnaast was het de betreffende Franse regio de enige wolf. Hij vertoonde daar opvallend, zichtbaar gedrag en is geschoten tijdens het opjagen van een groep vaarsen. Voor het afschot is een vergunning afgegeven, die juridisch voldoende onderbouwt moet zijn. In Frankrijk worden jaarlijks ongeveer 100 afschotvergunningen verstrekt.

Duitsland
In Duitsland is onlangs een wolvin doodgeschoten. De wolvin maakte deel uit van het zogenaamde Herzlake-roedel in Emsland in de deelstaat Nedersaksen. Dit is dezelfde roedel als GW1554m. Dit roedel zou verantwoordelijk zijn voor het doden van ruim 500 schapen. Er zouden hierbij ook schapen gedood die achter een wolfwerend raster stonden of deel uitmaakten van kuddes die beschermd werden door kuddebewakingshonden. Het ministerie van Milieu van Nedersaksen gaf daarom in maart 2020 een ontheffing af om de mannelijke wolf (GW1111m) te doden.

Onder verantwoordelijkheid van de districtsjagermeester is een wolf afgeschoten. Het NLWKN (Niedersächsischen Landesbetriebs für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz – in ons land WENR) moet nu vaststellen om welke wolf het gaat.[8] (Optioneel/niet bevestigd: waarschijnlijk gaat het om een wolvin uit de roedel, wat betekent dat de verkeerde wolf met de verleende vergunning is gedood).

Kritiek
Het WWF Duitsland en de NABU (Duitse Vereniging voor Natuurbehoud) bekritiseren de gekozen oplossing. Het WWF wil dat de deelstaat transparanter is over het gekozen beleid, de NABU heeft een klacht ingediend bij de EU omdat Nedersaksen zich verzet tegen de huidige EU- en federale wetgeving[9].

[8] Zoogdiervereniging, persbericht 'probleemwolf of probleemsituatie', 17 februari 2021
[9] Zoogdiervereniging, persbericht 'probleemwolf of probleemsituatie', 17 februari 2021

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 9 juni 2021 17:24
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Eindversie Goudjakhalzenplan zoals eerder in IPO wolvenwerkgroep besproken
Bijlagen: Goudjakhalzenplan.docx

Beste allen,
Bijgaand ter informatie het eindrapport over de Goudjakhals.
Mooie aftrap van een mogelijk 'nieuw dossier'.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted])
Verzonden: woensdag 9 juni 2021 15:30
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ipo.nl; [redacted]@bij12.nl
Onderwerp: Goudjakhalzenplan

Goedemiddag allemaal,

Hierbij de recentste versie van het goudjakhalzenplan dat ik heb geschreven. Ik heb een paar kleine dingetjes veranderd ten opzichte van de laatste versie.

Over 2 dagen eindig ik mijn stage bij LNV. Ik wil jullie allemaal bedanken voor jullie hulp bij dit project! Mochten jullie nog vragen of opmerkingen hebben na vrijdag, dit is mijn emailadres: [redacted]@outlook.com

Fijne middag!

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

GOUDJAKHALZENPLAN (CANIS AUREUS)

[redacted]

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

van hall larenstein
university of applied sciences

Foto omslag: (Zoogdiervereniging, 2021).

Eerste versie goudjakhalzenplan (*Canis Aureus)*

Eerste versie goudjakhalzenplan. Opgesteld door [redacted] in naam van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Auteur:	[redacted]
Student Nummer:	[redacted]
Opdracht:	Stage
Periode:	[redacted]
In opdracht van:	Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)
Supervisor LNV	[redacted]
Instituut:	Van Hall Larenstein, University of Applied Sciences, Agora 1 8934 CJ, Leeuwarden
Programma:	Diermanagement (BSc.)
Supervisor universiteit	[redacted]
Datum:	09-06-2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

van hall larenstein
university of applied sciences

Inhoudsopgave

1. Inleiding 6

1.1 Verspreiding goudjakhals 6

1.2 Ecologie 6

1.3 Leefwijze 6

1.4 Dieet 6

1.5 Voorkomen 7

1.6 Plaats in Nederland 7

1.7 Bescherming 8

1.8 Onderzoek 8

2. Status van de goudjakhals in Europese landen 9

3. Potentiële voor- en nadelen goudjakhalsvestiging in Nederland 10

3.1 Eventuele voordelen 10

3.1.1 Bestrijding ganzenplaag 10

3.1.2 Bestrijding muizenplagen 10

3.1.3 Bestrijding beverratten & muskusratten 10

3.2 Eventuele nadelen 11

3.2.1. Predatie weidevogels 11

3.2.2. Predatie Europese hamster 11

3.2.3. Zoönose 11

3.2.3.1. Echinococcus 11

3.2.3.2. Haakwormen 12

3.2.3.3. Leishmania 12

3.2.3.4. Toxocara 12

3.2.3.5. Trichinella 12

3.2.3.6. Rabiës 12

3.2.4. Aanvallen op landbouwdieren 12

4. Juridische status 13

4.1 Habitatrichtlijn 13

4.2 Wet Natuurbescherming 15

5. Natuurbeleid 17

5.1 Tegemoetkomingen in faunaschade 17

6. Handelingsopties 18

7. Conclusie 20

Bibliografie 21

Bijlagen. 30

I. Artikelen Wet Natuurbescherming 30

II. Bern conventie 32

III. Het Biodiversiteitsverdrag (CBD) 33

IV. Methodiek ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**

Begrippenlijst

Begrip	Uitleg
Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (Bern conventie)	Het doel van deze conventie is de conservatie van (bedreigde en kwetsbare) wilde planten en dieren in hun natuurlijke habitat. Het gaat hier vooral om soorten waarvan hun conservatie moet worden bereikt door internationale samenwerking (COE, 1979).
Biodiversiteitsverdrag (CBD)	Verdrag inzake Biologische Diversiteit, Convention on Biological Diversity (CBD). Dit verdrag, tussen de meeste overheden op de wereld, richt zich op het behouden van de ecologische basis van de wereld terwijl ze bezig zijn met economische ontwikkeling (CBD, 2000).
Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (Bonn conventie)	De Bonn Conventie, oftewel de 'Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals' (CMS), brengt staten waardoor migrerende dieren passeren samen, en legt de juridische fundering voor internationale gecoördineerde conservatie maatregelen in migratiecontext. Het doel van deze conventie is het behouden van migrerende (bedreigde) diersoorten (CMS, 2020).
Dwaalgast	Een soort die Nederland in of na 1900 op eigen kracht heeft bereikt, maar zich niet tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant en niet gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen (Bal, 2006).
Exoot	Een exoot is organisme, dat niet in Nederland van nature voorkomt. Exoten komen door menselijk handelen in een land terecht (NVWA, 2021)
Gedeputeerde staten (GS)	Het college van de GS vormt het dagelijkse bestuur van de provincie. Het college van de GS bereidt de besluiten van de provinciale staten voor, en voert deze uit (Rijksoverheid, 2021c).
Habitatrichtlijn	De Habitatrichtlijn is in 1992 opgesteld en heeft tot doel het bevorderen van het onderhouden van de biodiversiteit, rekening houdend met economische, sociale, culturele en regionale vereisten (European Commission, 2021a)
Inheemse soort	Een plant- of diersoort die voor het jaar 1500 al in Nederland aanwezig was (WUR, 2021a).
Invasieve exoot	Een exoot die zich (potentieel) vestigt in Nederland en zich snel kan vermeerderen. Invasieve exoten kunnen een gevaar opleveren voor inheemse soorten of een verslechtering veroorzaken van het voortbestaan van andere soorten (NVWA, 2021).

Ontheffing	Een ontheffing is een besluit waarbij in een individueel concreet geval een uitzondering op een wettelijk verbod wordt gemaakt (RVO, 2020).
Regelmatige gast	Een soort die tenminste tot en met 1900 in Nederland is voorgekomen, of sinds die tijd Nederland op eigen kracht heeft bereikt en tevens gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen (Bal, 2006).
Regelmatige voortplanter	Een soort die zich tenminste tot en met 1900 in Nederland heeft voortgeplant, of sinds die tijd Nederland op eigen kracht heeft bereikt en zich tevens tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant (Bal, 2006).
Staat van instandhouding	Het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de range en de populatiegrootte van die soort op het in artikel 2 (van deze richtlijn) bedoelde grondgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992).
Vrijstelling	Een vrijstelling is een uitzondering op een verbod. Deze geldt voor iedereen die aan de voorwaarden van de vrijstelling voldoet (RVO, 2020). De Wet natuurbescherming mag worden overtreden d.m.v. een vrijstelling.
Wet natuurbescherming	De Wet natuurbescherming is het instrument waarmee Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten worden beschermd. In deze wet staan regels voor de bescherming van flora- en fauna binnen Nederland (Rijksoverheid, 2017).

1. Inleiding

Steeds vaker worden er nieuwe diersoorten waargenomen in de Nederlandse natuur. Door verschillende redenen breiden diersoorten hun leefgebied uit naar Nederland (Volkskrant, 2020). Door stijging van de temperatuur verplaatsen dieren bijvoorbeeld hun leefgebied bergopwaarts en richting de polen. Soorten die zuidelijker leven breiden hun leefgebied uit naar het noorden. Diersoorten uit Zuid-Europa komen daarom steeds vaker naar Nederland (WUR, 2021b). Door verschillende verdragen en beschermingsregimes kunnen diersoorten zich makkelijker en veiliger verspreiden door Europa, en ook naar Nederland. Door bijvoorbeeld de Habitatrichtlijn, opgesteld in 1992, kunnen bepaalde diersoorten en hun leefgebieden effectief beschermd worden. Dit kan zorgen voor toenemende populaties en een toename in de verspreiding van populaties (European Commission, 2015; VRTNWS, 2019). Binnen Europa breiden verschillende dieren zoals de wolf (*Canis lupus*), Euraziatische lynx (*Lynx lynx*), bruine beer (*Ursus arctos*) en de goudjakhals (*Canis aureus*) hun leefgebied uit en nemen aantallen van deze soorten toe (RU, 2021).

1.1 Verspreiding goudjakhals

De goudjakhals is een voorbeeld van een diersoort die zich in een rap tempo door Europa heen verspreidt. De goudjakhals komt oorspronkelijk voor in grote delen van Azië, van de Balkan tot Thailand, van het Midden-Oosten tot aan Oostenrijk en in Zuidoost-Europa. De goudjakhals komt van oorsprong niet voor in Midden en West-Europa. In Europa begonnen goudjakhalsaantallen toe te nemen aan het eind van de 20^{e} eeuw. Dit kwam vermoedelijk als gevolg van minder intensieve bejaging. Mede door de minder intensieve bejaging, en door landgebruik door de mens, breidt de goudjakhals zijn leefgebied uit naar het westen van Europa (Trouwborst, 2015b; Wennink, Lelieveld, De Knegt, & Klees, 2019; Bij12, 2021a). Ook wordt gesuggereerd dat door uitroeiing van wolvenpopulaties de goudjakhals zijn leefgebied kon uitbreiden (Banea & Böcker, 2017).

1.2 Ecologie

De goudjakhals is een hondachtig roofdier wegend tussen de 10 en 15 kilo. De goudjakhals heeft ecologische en gedragsmatige overeenkomende kenmerken met zowel de vos (*Vulpes vulpes*), als met de wolf (McNab, 2008; Bij12, 2021a). Qua hoogte valt de goudjakhals tussen de vos (40cm) en de wolf (80cm) in. Goudjakhalzen leven in uiteenlopende biotopen, van halfwoestijn tot moeras (Giannatos, 2004; Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018). De goudjakhals heeft een vergelijkbaar eetpatroon met de vos, maar een vergelijkbare manier van leven met de wolf.

1.3 Leefwijze

De goudjakhals leeft, net als de wolf, in roedels. Deze roedels bestaat uit twee monogame ouders en hun jongen. Een vrouwtjesjakhals werpt drie tot acht jongen per keer, deze worden meestal in april en mei geboren. Als deze jongen ongeveer twee jaar oud zijn, zoeken ze een eigen leefgebied (WolvenInNederland, 2016).

1.4 Dieet

Jakhalzen zijn alleseters. Hun dieet bestaat voornamelijk uit planten en kleine zoogdieren zoals hazen en verschillende knaagdieren (muizen, ratten en bever- en muskusratten). Hiernaast komt het voor dat vogels, lammetjes, veulens en kalfjes van hoefdieren ook deel van een goudjakhalzendieet zijn (Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Goudjakhalzen jagen meestal alleen waardoor grote prooien zelden op het menu staan. Goudjakhalzen hebben een voorkeur roofdier-prooi ratio van 1:0,6. Dit betekent dat een prooi bij voorkeur niet meer dan 0,6 keer het lichaamsgewicht van een goudjakhals moet hebben. Hun toegankelijke prooigewicht is normaliter niet meer dan 15 kg (Hayward, et al., 2017). Desondanks zijn levende landbouwdieren (vooral schapen) ook wel eens deel van het dieet van een

goudjakhals. Dit is echter zeldzaam en niet gebruikelijk (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Goudjakhalzen hebben een gevarieerd dieet gedurende het jaar. Goudjakhalzen zijn opportunisten. Ze willen ook wel eens 's nachts menselijke gebieden betreden om zich tegoed te doen aan vuilnis (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004). Goudjakhalzen kunnen dicht bij mensen leven, zolang er sprake is van een goed voedselaanbod. Goudjakhalzen leven liever dicht bij menselijke gebieden als er een goed voedselaanbod is, dan verder weg van mensen waar het voedselaanbod minder is (Giannatos, 2004; Wennink et al., 2019).

1.5 Voorkomen

De geschatte populatie grootte is tussen de 97.000 en 117.000 individuen (Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018). Sinds 2000 komt de goudjakhals in Duitsland voor, en in 2016 is de eerste goudjakhals in Nederland gezien (WUR, 2016; Bij12, 2021a). Omdat de goudjakhals zich naar Nederland verplaatst zonder direct handelen van de mens, wordt de goudjakhals niet als exoot gezien (Overheid.nl, 2015; NVWA, 2021). Het Nederlandse grondgebied kan als het natuurlijke verspreidingsgebied van de goudjakhals worden gezien. Dit betekent dat de goudjakhals een nieuwe soort is waarvan het verspreidingsgebied naar Nederland is uitgebreid (zie: *figuur 1, exoot of niet?*) (Hoffman, 2011; WUR, 2021a). Er zijn sinds 2015 vijf goudjakhalzen vastgesteld in Nederland door waarnemingen en DNA-testen (WUR, 2020; Bij12, 2021a).

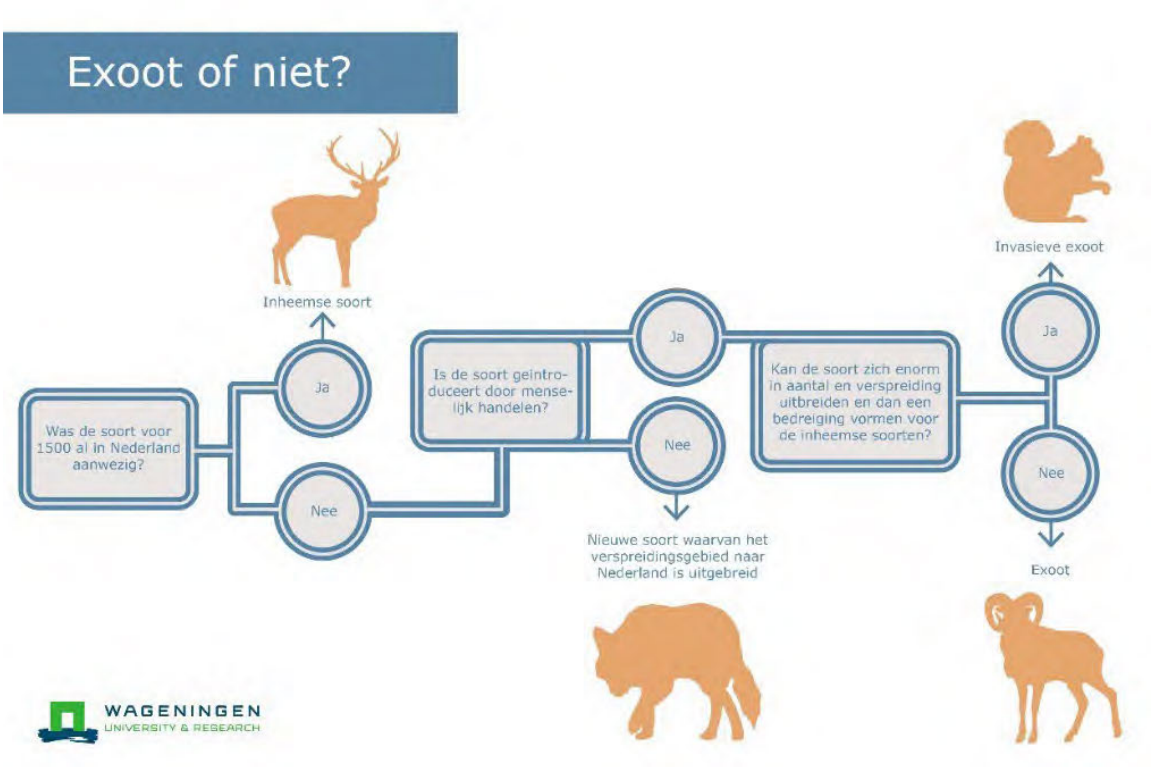

Figuur 1, Exoot of niet? (WUR, 2021a)

1.6 Plaats in Nederland

De meeste habitattypen in Nederland zijn geschikt voor de goudjakhals wanneer er wordt gekeken naar voedselaanbod en voedselvoorkeur van de goudjakhals (Wennink et al., 2019). Goudjakhalzen gedijen goed in landbouwgebieden, maar hun voorkeur gaat uit naar beboste gebieden met open plekken (Giannatos, 2004; Bij12, 2021a). Goudjakhalzen hebben een gewoonte om zich te vestigen in dichte delen van stukken klein bos vlakbij menselijke nederzettingen (Markov & Lanszki, 2012). Voedselaanbod lijkt geen probleem te zijn door hun flexibele dieet. Ook de aanwezigheid van vossen in gebieden lijkt

geen probleem te zijn. Het gedrag van vossen verandert niet wanneer er een geur hangt van een goudjakhals. Wanneer een goudjakhals aanwezig is in een gebied, vermijdt de vos dit gebied echter wel (Scheinin, Yom-Tov, Motro, & Geffen, 2006). Goudjakhalzen leven niet goed samen met de wolf, waardoor wolven territoria geen geschikte leefgebieden vormen. Een populatie goudjakhalzen in Griekenland, verdween toen vier wolven het gebied bezetten (Giannatos, 2004). De meest geschikte gebieden voor de goudjakhals in Nederland bevinden zich in het noorden van Nederland, het oosten van Nederland en centraal Nederland (de Veluwe). Qua oppervlakte is er ongeveer 7000 km^2 geschikt leefgebied in Nederland. Dit biedt ruimte voor 1432 tot 1476 familiegroepen in Nederland (ongeveer 5728 individuen). Mocht de wolf zich echter weer permanent vestigen in Nederland, dan wordt geschat dat er nog maar ruimte is voor 781 tot 851 familiegroepen van de goudjakhals (Wennink et al., 2019; Bij12, 2021). Het rapport van Wennink et al., 2019 heeft deze aantallen echter geschat door van lage grenzen uit te gaan wanneer er werd gekeken naar geschikte gebieden. Hierdoor is er een grote kans dat sprake is van een onderschatting, en dat de Nederlandse natuur dus zelfs meer goudjakhalzen kan dragen. Ondanks de dichte mens- en wegdichtheid, en de mogelijke vestiging van de wolf, zou een goudjakhalspopulatie goed kunnen gedijen in Nederland (Wennink et al., 2019).

1.7 Bescherming

De goudjakhals wordt in Europa beschermd door verschillende verdragen. Deze verdragen zijn het Biodiversiteitsverdrag van 1992 (Convention of Biological Diversity (CBD)), de Bern-conventie (the 1979 Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats) en Habitatrichtlijn bijlage V (European Union (EU) Directive 92/43 on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora) (COE, 1979; CBD, 1992; Council Directive 92/43/EEC, 1992).

1.8 Onderzoek

De natuurlijke verspreiding van de goudjakhals naar Nederland, ecologie, leefwijze, dieet, voorkomen, juridische status en de plaats van de goudjakhals in Nederland brengt vragen met zich mee. De centrale vraag in dit onderzoek die hieruit voortvloeit is: Wat is de plek van de goudjakhals binnen Nederland vanuit een ecologisch en juridisch perspectief?
Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt er gekeken naar de ecologische en juridische aspecten van het voorkomen van de goudjakhals in de Nederlandse natuur. Om deze aspecten duidelijk in kaart te brengen, en om het complete plaatje te schetsen om de hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- Wat is de status van de goudjakhals in de Europese landen?
- Zijn er potentiële voordelen wanneer de goudjakhals zich vestigt in Nederland?
- Zijn er potentiële nadelen wanneer de goudjakhals zich vestigt in Nederland?
- Wat is de juridische status van de goudjakhals in Europa en in Nederland?
- Hoe is het natuurbeleid in Nederland geregeld?
- Welke handelingsopties zijn er om met de goudjakhals om te gaan, gelet op de juridische status?

2. Status van de goudjakhals in Europese landen

In zes landen is de goudjakhals beschermd. Dit betekent dat goudjakhalzen in principe niet gedood of gevangen mogen worden. In sommige landen is het doden of vangen van goudjakhalzen niet verboden of wordt het gereguleerd (Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a). De nationale autoriteiten van Estland, Letland, Litouwen en Oekraïne beschouwen de goudjakhals als ongewenste exoot en stimuleren het afschot van de dieren (Trouwborst, 2015b).

Tabel 1. Populatieaantallen & beschermingsregime van de goudjakhals in Europese landen. (Stratford, 2015; Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a; Ambarli, Ertürk, & Soyumert, 2016; Pyšková et al., 2016; Volokh, 2016; Banea & Böcker, 2017; Hatlauf, Heltai, Szabo, & Hackländer, 2017; Postimees, 2017; Paulauskas et al., 2018; Gilles, 2018; Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D., 2018; Beatham, et al., 2020; Kowalczyk, Wudarczyk, Wójcik, & Okarma, 2020; Sidorovich & Rotenko, 2020; Tillmann, 2020; Urban, Guimaraes, & Bučko, 2020; Wullemin, 2020; Bij12, 2021a; Sung, 2021).

Land (gevestigd):	**Populatieaantallen**	**Beschermingsregime**
Albanië	Onbekend	Beschermd
Bosnië & Herzegovina	300-500	Bejaagd
Bulgarije	46,000-61,000	Bejaagd
Denemarken	5 waarnemingen	Onbekend
Estland	Minimum van 11 familiegroepen	Niet beschermd
Griekenland	c. 800	Niet beschermd
Hongarije	c. 14,000	Bejaagd
Italië	180-190 individuen	Beschermd
Kosovo	2 waarnemingen	Bejaagd
Kroatië	3,300-6,700	Bejaagd
Letland	10 waarnemingen	Bejaagd
Moldavië	Onbekend	Onbekend
Montenegro	400-700	Bejaagd
Noord-Macedonië	40-80	Beschermd
Oekraïne	Minimum van 50 individuen	Bejaagd
Oostenrijk	Minimum van 3 familiegroepen	Variërend per regio (beschermd of niet)
Roemenië	c. 10,000	Bejaagd
Rusland	Onbekend	Onbekend
Servië	c. 20,000	Bejaagd
Slovenië	150-350	Bejaagd
Slowakije	c. 444	Bejaagd
Tsjechië	5 waarnemingen	Niet beschermd
Turkije	50-400	Variërend per regio (beschermd of niet)
Land (niet-gevestigd):		
Frankrijk	6 waarnemingen	Niet beschermd
Duitsland	25 waarnemingen	Beschermd
Litouwen	1 waarneming	Bejaagd
Nederland	5 waarnemingen	
Polen	15 waarnemingen	Beschermd
Wit-Rusland	1 – 2 waarnemingen	Niet beschermd
Zwitserland	30 waarnemingen	Beschermd

3. Potentiële voor- en nadelen goudjakhalsvestiging in Nederland

Roofdieren hebben een belangrijke rol in het onderhouden van de balans in een ecosysteem. Het doden van roofdieren kan daarom de natuurlijke balans verstoren tussen wilde dieren en het milieu (NRDC, 2011). Echter, de aanwezigheid van roofdieren in een gebied kan ook voor problemen zorgen. Te veel goudjakhalzen in een gebied kan 'wildlife' management problemen opleveren. Voorbeelden hiervan zijn: transitie van rabiës en andere ziekten op landbouwdieren, honden of mensen, en aanvallen op landbouwdieren (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004). Dit hoofdstuk schetst een beeld van potentiële voor- en nadelen wanneer een eventuele goudjakhalsvestiging plaatsvindt. Goudjakhalzen zijn hoogstwaarschijnlijk geen directe bedreiging voor mensen vanwege hun beperkte grootte (Wennink et al., 2019). Dit punt is hierom niet meegenomen in de eventuele nadelen.

3.1 Eventuele voordelen

3.1.1 Bestrijding ganzenplaag

Al meer dan een decennialang richten ganzen veel schade aan in Nederland. Ganzen richten bovendien de meeste faunaschade aan van alle diersoorten in Nederland. Afgelopen jaar was de totale faunaschade veroorzaakt door ganzen alleen meer dan twintig miljoen euro (Bij12, 2020). Binnen het dieet van de goudjakhals vallen ook vogels. Ruiende ganzen zouden een makkelijke prooi kunnen zijn voor de goudjakhals. Goudjakhalzen kunnen zich hiernaast ook tegoed doen aan eieren van ganzen. Door deze twee redenen zou de goudjakhals een rol kunnen spelen als natuurlijke bestrijder van ganzen en een rem kunnen zetten op ganzenpopulaties (WolvenInNederland, 2016; Lange, 2019).

3.1.2 Bestrijding muizenplagen

In Nederland zijn verschillende muizenplagen uitgebroken sinds het begin van deze eeuw. In 2014-2015 was er een uitzonderlijk grote veldmuizenplaag met 73 miljoen euro schade als gevolg (RTLnieuws, 2016; Wymenga, et al., 2016). Vanaf 2023 mogen particulieren geen muizen- en rattengif meer strooien, en goede alternatieven zijn er niet. Hiernaast kunnen zachtere winters ook zorgen voor een toenemende populatie muizen en ratten (NOS, 2019). Het Kennis- en Adviescentrum Dierplagen (KAD) waarschuwt dat een massale muizen- en rattenplaag op komst wanneer hier niet op wordt geanticipeerd (NOS, 2019). Het dieet van goudjakhalzen bestaat voornamelijk uit muizen (Lange, 2019). Goudjakhalzen zouden een positieve bijdrage kunnen leveren aan het reguleren van muizen- en rattenpopulaties (Staatsbosbeheer, 2019).

3.1.3 Bestrijding beverratten & muskusratten

Beverratten (*Myocastor coypus*) en muskusratten (*Ondatra zibethicus*) zijn invasieve exoten in ons land die schade kunnen aanrichten door holen en gangen in dijken te graven. Ook hun nesten die bestaan uit ondergrondse gangenstelsels kunnen verzakkingen veroorzaken in dijken en kades (UWV, 2021). Bever- en muskusratten kunnen ook inheemse diersoorten verdringen die leven in het riet, zoals de zwarte stern, roerdomp en de kleine karekiet. In de afgelopen jaren is de populatie beverratten in Duitsland op de grens met ons land sterk gegroeid. Het gevolg hiervan is een toenemende instroom naar Nederland (UWV, 2021). Bever- en muskusratten maken deel uit van het dieet van de goudjakhals (Lanszki, Heltai, & Szabo, 2006; Lange, 2019). Goudjakhalzen zouden behulpzaam kunnen zijn met de bestrijding van bever- en muskusratten in ons land (Lange, 2019).

3.2 Eventuele nadelen

3.2.1. Predatie weidevogels

Mocht de goudjakhals zich vestigen in Nederland, dan zou dit potentieel nadelig kunnen zijn voor weidevogelpopulaties. Het dieet van de goudjakhals lijkt op die van de vos (Lanszki & Heltai, 2010). Eieren en kuikens van weidevogels vallen regelmatig ten prooi aan de vos, en zouden dus ook op het dieet van de goudjakhals kunnen staan. Hoewel eieren en kuikens op het dieet zouden kunnen staan, heeft het waarschijnlijk een verwaarloosbare invloed op de populatie weidevogels in Nederland (Lange, 2019). Hiernaast is predatie lang niet de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van weidevogelpopulaties. Weidevogelpopulaties lijden het meest onder intensief gebruik van boerenland en het verdwijnen van hun leefgebied. De Vogelbescherming erkent dat predatie een natuurlijk fenomeen is. Ze hebben bovendien aangegeven dat het doden van roofdieren alleen in uiterste gevallen een optie is (Vogelbescherming, 2019).

3.2.2. Predatie Europese hamster

De Europese hamster (*Cricetus cricetus*) is een sterk bedreigde inheemse diersoort. Op grond van de EU-habitatrichtlijn (bijlage IV) is Nederland verplicht om deze soort te beschermen. Sinds 2002 worden daarom hamsters gefokt en heeft lokale herintroductie van de soort plaatsgevonden (WUR, sd; CLO, 2008). Hiernaast is er een beschermingsplan voor de hamster (2005), en is de hamster aangemerkt als prioritaire soort in de Natuurvisie Limburg (2016). Bijplaatsingen blijken nog steeds noodzakelijk te zijn om de populatie te ondersteunen omdat er minder dan 200 bewoonde burchten zijn. Ondanks alle inspanningen is er nog steeds geen robuuste populatie hamsters die zichzelf kan onderhouden (Müskens, La Haye, van Kats, & Kuiters, 2018). Doodsoorzaken van hamsters lieten zien dat van alle predatoren, vossen de belangrijkste waren (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008). Omdat de vos een vergelijkbaar dieet heeft met de goudjakhals, zouden goudjakhalzen zich ook tegoed kunnen doen aan hamsters. Het onderzoek van La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters uit 2008, laat echter zien dat het aannemelijk is dat het afschieten van vossen voor de bescherming van wilde hamsterpopulaties nauwelijks zinvol lijkt. Het onderzoek laat ook zien dat het continueren van het hamstervriendelijke beheer een grotere rol speelt in het voortbestaan van een wilde hamsterpopulatie (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008). De aanwezigheid van een andere mesopredator als de goudjakhals zou echter kunnen leiden tot extra predatie van hamsters in Limburg.

3.2.3. Zoönose

Goudjakhalzen kunnen zich makkelijk aanpassen in nieuwe gebieden, waaronder ook in bewoonde (stedelijke) gebieden. Hierdoor komen goudjakhalzen makkelijker in aanraking met dieren die leven in dichte nabijheid van mensen, zoals honden (Ćirović, et al., 2014). De lijst van goudjakhalsparasieten bestaat uit tenminste 194 soorten waarvan sommige economische schade kunnen veroorzaken, of schadelijk kunnen zijn voor het publiek. Parasieten die een hoge impact kunnen hebben op de gezondheid van mensen zijn: *Echinococcus*, haakwormen, *Leishmania*, *Toxocara*, en *Trichinella* (Gherman & Mihalca, 2017). Ook de transitie van rabiës van goudjakhalzen op mensen kan een negatieve impact hebben op de gezondheid van mensen (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004).

3.2.3.1. Echinococcus

Echinococcus is één van de meest voorkomende lintwormen bij goudjakhalzen. Deze parasiet kan bij de mens bij de mens cysten in de lever, longen of soms ergens anders in het lichaam veroorzaken. Als deze cysten openscheuren kunnen allergische reacties optreden, soms in de vorm van een anafylactische shock, een zeer heftige allergische reactie (RIVM, 2018).

3.2.3.2. Haakwormen

Mensen met een lichte infectie kunnen geen symptomen hebben van haakwormen. Wanneer een zware infectie plaatsvindt, kunnen mensen last hebben van buikpijn, diarree, verlies van eetlust, gewichtsverlies en moeheid. Ook kunnen haakwormen bij mensen leiden tot verlies van bloed, wat kan leiden tot bloedarmoede (CDC, 2020).

3.2.3.3. Leishmania

Leishmania kan leiden tot zweren op de huid en slijmvliezen. Ergere reacties kunnen ook voorkomen, namelijk: een vergroting van de milt en de lever. Ook bloedarmoede, daling van het aantal witte bloedcellen, bloedinkjes in de slijmvliezen en pigmentatie van de huid kunnen voorkomen. Zonder behandeling kunnen deze ergere reacties leiden tot de dood (RIVM, 2019a). Een studie uitgevoerd in Servië, in 2014, liet zien dat in een periode van 3 jaar tijd, 15 van de 216 goudjakhalsmonsters verzameld positief testte op Leishmania (Ćirović, et al., 2014).

3.2.3.4. Toxocara

Larven van de Toxocara parasiet kunnen in grote hoeveelheden algemene malaise, koorts, buikpijn, leververgroting en hoesten tot gevolg hebben. In de longen kunnen astmatische aandoeningen veroorzaakt worden. Wanneer larven in het oog terecht komen, kan dit leiden tot vermindering of volledig verlies van het gezichtsvermogen. Epileptische aanvallen kunnen ook voorkomen door deze parasiet als deze interfereert in het zenuwstelsel (Overgaauw, 2018).

3.2.3.5. Trichinella

Infectieuze larven van Trichinella parasieten kunnen leiden tot misselijkheid, braken en diarree. Ook kunnen kleine puntbloedinkjes onder de nagels en aan de binnenzijde van de oogleden ontstaan. Ontstekingen kunnen ontstaan op de plaatsen waar de larven zich inkapselen in een cyste. Dit kan leiden tot als koorts, oedeem, hoofdpijn, vergrote en pijnlijke lymfknopen, huiduitslag, bronchitis en verzwakte, erg pijnlijke spieren (RIVM, 2019b).

3.2.3.6. Rabiës

Wanneer iemand is geïnfecteerd met het rabiësvirus, kunnen 3 fasen binnen het lichaam plaatsvinden. In de eerste fase, de prodromale fase, kan het rabiësvirus leiden tot rillingen, koorts, malaise, anorexie, misselijkheid, braken en hoofdpijn. In de tweede fase, de neurologische fase, kunnen hyperactiviteit, nekstijfheid, convulsies en paralyse optreden. In de derde fase, de coma fase, kan de patiënt in coma raken. Ademhalingsspieren raken betrokken in de paralyse wat kan leiden tot onregelmatige ademhaling en apneu. Neurologische, respiratoire of cardiovasculaire complicaties kunnen leiden tot de dood (RIVM, 2021). Mensen kunnen slachtoffer worden van goudjakhalzen met rabiës (Mongabay, 2020). In Israël heeft er een rabiës vaccinatie programma plaatsgevonden voor rode vossen en goudjakhalzen tussen 1999 en 2004. Deze twee soorten waren de voornaamste dragers die rabiës in stand hielden in Israël (Yakobson, et al., 2006). Jaarlijks worden er echter maar enkele gevallen gerapporteerd van mensen met rabiës binnen de EU. De meeste Europese lidstaten hebben al tientallen jaren geen autochtone gevallen gehad (ECDC, 2019).

3.2.4. Aanvallen op landbouwdieren

In Nederland heeft een goudjakhalsaanval plaatsgevonden op schapen in oktober 2020. Meerdere schapen zijn bij deze aanval gedood (Gelderlander, 2020; Bij12, 2021a). De schapenhouder heeft wel aangegeven dat het ging om oude lammeren, en het langzaamste dier van de kudde (Nu.nl, 2020). In een goudjakhals gebied in Italië (1.1 dieren/ 100ha) zijn tussen 2015-2016 meerdere schapen gedood. Ook deze dieren waren oud, ziek, of het waren lammetjes jonger dan één jaar oud (Fanin, Filacorda, & Pesaro, 2018). Aanvallen van goudjakhalzen op schapen zijn echter zeldzaam en niet gebruikelijk (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013).

4. Juridische status

Zoals vermeld in de inleiding wordt de goudjakhals door verschillende verdragen binnen Europa beschermd, namelijk: het Biodiversiteitsverdrag van 1992, de Bern-conventie en Habitatrichtlijn bijlage V (COE, 1979; CBD, 1992; Council Directive 92/43/EEC, 1992). De Habitatrichtlijn is leidend in de bescherming van de goudjakhals en is de belangrijkste Europese wetgeving voor het beschermen van soorten (en leefgebieden) in de Europese Unie (Ottburg & Swaay, 2014). Voor landen buiten de Europese Unie is het verdrag van Bern leidend. Binnen de Europese Unie wordt het verdrag van Bern door de Habitatrichtlijn geïmplementeerd, voor wat de goudjakhals betreft (Epstein, 2014). Omdat de Habitatrichtlijn leidend is, en hier de verplichtingen en taken uit voortvloeien voor het beleid rondom de goudjakhals in Nederland, zal alleen deze worden toegelicht. Wat de Bern-conventie en het Biodiversiteitsverdrag inhouden wordt toegelicht in bijlagen II & III van dit verslag, maar zijn in dit hoofdstuk niet verder van toepassing.

4.1 Habitatrichtlijn

De Habitatrichtlijn (Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna) is een richtlijn van de Europese Unie. Het doel is bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit in de lidstaten door bescherming van habitats en soorten die van Europees belang zijn (European Commission, 2021a). De Habitatrichtlijn is een belangrijk instrument van de Europese Unie om de natuur in Europa te beschermen. Door middel van zes jaarlijkse Habitatrapportages, zoals de Nederlandse rapportage uit 2019, samen met de Vogelrichtlijnrapportages, dragen landen bij aan het overzicht van de biodiversiteit in Europa (European Commission, 2021a). De Habitatrichtlijn kent drie categorieën, geciteerd hieronder (Council Directive 92/43/EEC, 1992):

- Bijlage II
  Voor soorten van Bijlage II die geregeld in ons land voorkomen, moet Nederland beschermde gebieden aanwijzen. Sommige soorten zijn prioritair.

- Bijlage IV
  Nederland moet voor soorten en hun voortplantings- of rustplaatsen van bijlage IV, waarvoor ons land tot het natuurlijke verspreidingsgebied behoort, beschermingsmaatregelen nemen.

- Bijlage V
  Voor soorten van Bijlage V kunnen de lidstaten, indien nodig, maatregelen treffen om te zorgen dat het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van deze soorten niet ten koste gaat van hun behoud. Het fundamentele verschil met bijlage IV soorten is dat bijlage IV soorten strikt beschermd zijn en deze niet gedood of gevangen mogen worden (met uitzondering van artikel 16 wat aan het einde van dit hoofdstuk wordt toegelicht) (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

De goudjakhals staat vermeld op Bijlage V van de Habitatrichtlijn (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Wanneer een bijlage V soort zich vestigt in een lidstaat van de EU, moet deze lidstaat zorgen voor een Gunstige Staat van Instandhouding (GSvI) (Bal, 2006). Zolang de SvI als gunstig kan worden beschouwd, mogen bijlage V soorten commercieel geëxploiteerd worden. De Habitatrichtlijn kent de volgende definitie van de SvI: “het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de range en de populatiegrootte van die soort op het in artikel 2 bedoelde grondgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Lidstaten van de EU moeten om de zes jaar op basis van artikel 17 van de Habitatrichtlijn rapporteren over de Staat van Instandhouding (SvI) van de soorten en habitattypen van bijlage V van de Habitatrichtlijn (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

“De SvI kan als gunstig beschouwd kan worden wanneer:
• uit populatie dynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en
• de natuurlijke range van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en
• er een voldoende groot leefgebied bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden” (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

Binnen ons land wordt de SvI bepaald wanneer een soort een ‘regelmatige voortplanter’ of ‘regelmatige gast’ is. Een regelmatige gast houdt in dat de soort gedurende tien aaneengesloten jaren met minimaal 50 individuen waargenomen moet worden in het wild binnen onze landsgrenzen. Een regelmatige voortplanter moet gedurende tien aaneengesloten jaren (N.B.: aaneengesloten betekent: geen enkel jaar zonder voortplanting) voortplanten in het wild binnen onze landsgrenzen (Bal, 2006). Wanneer één van deze twee (of allebei) van toepassing zijn, kan bepaald worden of de SvI gunstig is. Of deze gunstig is, wordt bepaald door middel van referentiewaarden. Het opstellen hiervan concentreert zich rond de vraag in hoeverre de populatiegrootte en range in 1994 (toen de Habitatrichtlijn in Nederland in werking trad) het duurzaam voortbestaan van de soorten voor langere tijd waarborgen (Ottburg & Swaay, 2014). De vier parameters om de referentiewaarde (en daarbij de SvI) te bepalen zijn: verspreiding, populatieomvang van de soort, de kwaliteit van het leefgebied en het toekomstperspectief. Er wordt hierbij gekeken naar de status en de trends van de parameters (CLO, 2019).

Verschillende artikelen in de Habitatrichtlijn zijn ook relevant voor bijlage V soorten. Artikel 2 lid 2 van de richtlijn geeft aan: “De op grond van deze richtlijn genomen maatregelen beogen de natuurlijke habitats en de wilde dier- en plantensoorten van communautair belang (bijlage V soorten) in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen”. Artikel 11 geeft aan: “De Lid-Staten zien toe op de staat van instandhouding van de in artikel 2 bedoelde soorten en natuurlijke habitats”. De EU commissie heeft aangegeven dat goede kennis van een soort en regelmatige surveillance van de SvI essentiële condities zijn voor een goede beschermingsstrategie (European Commission, 2008). Artikel 14 lid 1 geeft aan: “Indien de Lid-Staten zulks op grond van het in artikel 11 genoemde toezicht nodig achten, treffen zij de nodige maatregelen om ervoor te zorgen dat het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van specimens van de in bijlage V genoemde wilde dier- en plantensoorten verenigbaar zijn met het behoud van die soorten in een gunstige staat van instandhouding” (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Vergunningen kunnen verstrekt worden om deze soort aan het wild te onttrekken en quota’s kunnen worden opgesteld. Een autorisatie/registratie systeem kan worden opgesteld. Dit kan ervoor zorgen dat bepaalde periodes en methodes van het aan het wild onttrekken, verkopen, kopen en transporteren de gunstige staat niet in gevaar brengen. Deze methoden zijn niet verplicht, maar kunnen ingesteld worden wanneer noodzakelijk geacht (European Commission, 2008).

Onder artikel 15 moeten lidstaten het gebruik van alle willekeurige middelen die lokale verdwijning van of ernstige verstoring van populaties van dergelijke soorten kunnen veroorzaken verbieden (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Deze middelen, geciteerd hieronder, zijn:

- Blindgemaakte of verminkte levende dieren die als lokdieren worden gebruikt;
- Bandrecorders;
- Elektrische en elektronische apparaten waarmee dieren kunnen worden gedood of bewusteloos gemaakt;
- Kunstmatige lichtbronnen;
- Spiegels en andere verblindende voorwerpen;
- Apparaten om vangstplaatsen te verlichten;
- Zoekers met een elektronische beeldversterker of beeldomkeerder voor het schieten in het donker;

- Explosieven;
- Netten die qua werking en gebruik niet-selectief zijn;
- Vallen die qua werking en gebruik niet selectief zijn;
- Kruisbogen;
- Vergif en giftig of verdovend lokaas;
- Uitgassen of uitroken;
- Automatische of semiautomatische wapens waarvan de houder meer dan twee patronen kan bevatten (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

Lidstaten mogen afwijken van bovengenoemde artikelen (14&15) op grond van artikel 16 van de Habitatrichtlijn. Dit kan wanneer er geen andere bevredigende oplossing is. De afbreuk mag bovendien niet nadelig zijn voor de populaties van de betrokken soort met betrekking tot de GSvI in hun natuurlijke verspreidingsgebied (Council Directive 92/43/EEC, 1992). Er mag afgeweken worden in de volgende gevallen, geciteerd hieronder:

a) in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;

b) ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

c) in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

d) ten behoeve van onderzoek en onderwijs, re-populatie en herintroductie van deze soorten (Council Directive 92/43/EEC, 1992).

4.2 Wet Natuurbescherming

De Wet natuurbescherming (Wnb) is het instrument waarmee Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten worden beschermd. In deze wet staan regels voor de bescherming van flora- en fauna binnen Nederland. De verantwoordelijkheid voor het natuurbeleid is belegd bij de provincies. Het doel van de wet is de verscheidenheid aan planten- en diersoorten in Nederland waarborgen en voorkomen dat kwetsbare soorten verdwijnen (Rijksoverheid, 2017). De Wnb implementeert de uitvoering van de Europese Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en de verdragen van Bern en Bonn. Soorten vallen automatisch onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming als de soorten zijn inbegrepen in Appendix II van de Bern conventie, bijlage IV van de Habitatrichtlijn, of in bijlage I van de Bonn conventie. Daarnaast zijn een aantal soorten waarvoor wettelijke bescherming nodig is opgenomen in de bijlage, onderdeel A van de Wnb. De goudjakhals valt daar niet onder. Wel valt de goudjakhals onder artikel 3.7 van de wet. Dit houdt in dat bij of krachtens algemene maatregel van bestuur (AMVB) regels kunnen worden opgesteld over de exploitatie en het aan de natuur onttrekken van goudjakhalzen. Deze regels kunnen worden opgesteld indien het nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI. Voorbeelden waar deze regels betrekking op kunnen hebben zijn het in een bepaald gebied beperken of verbieden van de onttrekking aan de natuur of exploitatie van dieren, en de wijze van onttrekking van dieren aan de natuur (Overheid.nl, 2015). Bij deze algemene maatregel van bestuur kan op grond van artikel 8, vierde lid van de Wnb, worden bepaald dat gedeputeerde staten ontheffing kunnen verlenen, of dat provinciale staten bij verordening vrijstelling kunnen verlenen, van bij de maatregel aangewezen regels. Dit kan worden verleend wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat (artikel 3.8, vijfde lid van de Wnb). Op grond van artikel 3.9, eerste lid van de Wnb, is het verboden om onder andere dieren genoemd in bijlage V, onderdeel a van de Habitatrichtlijn te vangen of te doden door gebruikmaking van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben. Op grond van artikel 9.2, lid

2 van de Wnb, kunnen Gedeputeerde staten ontheffing verlenen en provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van dit verbod (Overheid.nl, 2015).

5. Natuurbeleid

De twaalf provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid. Hieronder valt monitoring, soortenbescherming, tegemoetkomingen in faunaschade en het verlenen van ontheffingen (Overheid.nl, 2015; IPO, 2019; FBE, 2021).

5.1 Tegemoetkomingen in faunaschade

Gehouden landbouwdieren lopen kans om aangevallen te worden door verschillende dieren. Voordat de wolf in Nederland kwam, waren dit vooral loslopende honden en vossen (Vosmeer & Van Beek, 2016). Volgens sommige schapenhouders zijn dieren van hen ook gedood door dassen, kraaien en roofvogels. Het is echter meer aannemelijk dat dassen, kraaien en roofvogels zich tegoed doen aan schapen als aas, dus als deze al gedood zijn (Vosmeer & Van Beek, 2016).

Sinds 2015 is de wolf in Nederland. Sinds begin 2015 tot eind 2020 zijn er honderden boerderijdieren gedood of gewond geraakt door aanvallen van wolven. De afgelopen jaren zijn het aantal aanvallen op boerderijdieren door wolven toegenomen (De Stentor, 2020; Bij12, 2021b). Artikel 1.6, in het 'Besluit houders van dieren', geeft aan dat de eigenaar/houder van de dieren de eindverantwoordelijke partij is voor diens bescherming (Overheid.nl, 2015). Mochten niet-bedrijfsmatig gehouden landbouwdieren schade oplopen, dan valt dit onder het maatschappelijke risico dat burgers zelf moeten dragen (IPO, 2019). Ook schade aan gehouden landbouwdieren veroorzaakt door dieren die niet vallen onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming, is voor eigen rekening van de eigenaar/houder (IPO, 2019). De wolf valt onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming. In Nederland is ervoor gekozen om schade veroorzaakt door wolven 100% te vergoeden (in ieder geval tot 1 januari 2022) (Rijksoverheid, 2021b). Er moet echter kunnen worden uitgesloten dat er sprake is geweest van een honden- of vossenaanval. Mochten landbouwdieren aangevallen zijn door honden, of door vossen, dan wordt er geen tegemoetkoming uitgekeerd (IPO, 2019). De das is een beschermde diersoort die niet mag worden bestreden. Schade die door dassen wordt ondervonden, kan worden tegemoetgekomen. Hier zit een eigen risico aan vast van 5% met een minimum van € 250,- per bedrijf per meldingsjaar óf er zit geen eigen risico aan vast. Dit is verschillend per provincie (Bij12, 2021c).

6. Handelingsopties

De goudjakhals is momenteel een soort die Nederland na 1900 op eigen kracht heeft bereikt, maar zich niet tenminste tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant en niet gedurende tenminste tien aaneengesloten jaren met tenminste 50 exemplaren is voorgekomen in Nederland. De goudjakhals is vijf keer waargenomen in ons land. Eén keer is zijn aanwezigheid vastgesteld door middel van DNA onderzoek nadat een goudjakhals schapen had gedood in Gelderland (Bij12, 2021a). Vanwege het beperkte voorkomen van de goudjakhals in Nederland, wordt deze als dwaalgast gezien (Bal, 2006). De SvI wordt binnen ons land niet bepaalt voor dwaalgasten. Wanneer de goudjakhals tien aaneengesloten jaren met 50 individuen wordt waargenomen in ons land, of zich tien aaneengesloten jaren heeft voortgeplant kan de SvI worden bepaald. Om dit te kunnen bepalen moet eerst de referentiewaarde worden bepaald zoals genoemd in hoofdstuk 4.

De goudjakhals valt niet onder het beschermingsregime van de Wnb. Hierdoor is er geen landelijke schaderegeling door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Mocht de goudjakhals opgenomen worden in het beschermingsregime van de Wnb (of de toekomstige omgevingswet), dan kan ervoor worden gekozen om schade veroorzaakt door goudjakhalzen 100% te vergoeden. In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe Nederland met verschillende scenario's moet omgaan met betrekking tot een toename van potentiële waarnemingen in Nederland.

Scenario 1: De goudjakhals blijft een dwaalgast in ons land en wordt niet opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Hoeft de SvI niet te worden bepaald voor de soort.
- Mag de goudjakhals in principe gedood of gevangen worden.
- Wordt er geen landelijke schaderegeling vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Aparte tegemoetkomingsregelingen kunnen eventueel worden vastgesteld door provincies die mogelijke schade willen vergoeden (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 2: De goudjakhals blijft een dwaalgast in ons land, maar wordt wel opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Hoeft de SvI niet te worden bepaald voor de soort.
- Is het verboden om de soort opzettelijk te doden of te vangen of om de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de soort opzettelijk te beschadigen of te vernielen. Op grond van artikel 3.8 van de Wnb kan hier een uitzondering voor worden gemaakt d.m.v. een ontheffing of vrijstelling.
- Zou de soort op de vrijstellingslijst geplaatst kunnen worden.
- Kan er een landelijke schaderegeling worden vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 3: De goudjakhals wordt een regelmatige gast en/of voortplanter in ons land en wordt niet opgenomen in de Wnb.
In dit scenario:

- Moet de SvI worden bepaald voor de soort.
- Moet Nederland zich inspannen om voor de soort de GSvI te behouden of te behalen.
- Moet Nederland op artikel 17 van de Habitatrichtlijn om de zes jaar rapporteren over de SvI van de goudjakhals.
- Mag de goudjakhals in principe gedood of gevangen worden.
- Kunnen op grond van artikel 3.7 eerste lid van de Wnb, bij of krachtens algemene maatregel van bestuur regels worden opgesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van goudjakhalzen indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI van die soorten.

- Wordt er geen landelijke schaderegeling vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen. Aparte tegemoetkomingsregelingen kunnen eventueel worden vastgesteld door provincies die mogelijke schade willen vergoeden (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Scenario 4: De goudjakhals wordt een regelmatige gast en/of voortplanter in ons land en wordt opgenomen in de Wnb.

In dit scenario:

- Moet de SvI worden bepaald voor de soort.
- Moet Nederland zich inspannen om voor de soort de GSvI te behouden of te behalen.
- Moet Nederland op artikel 17 van de Habitatrichtlijn om de zes jaar rapporteren over de SvI van de goudjakhals.
- Zou de soort op de vrijstellingslijst geplaatst kunnen worden.
- Is het verboden om de soort opzettelijk te doden of te vangen of om de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de soort opzettelijk te beschadigen of te vernielen. Op grond van artikel 3.8 van de Wnb kan hier een uitzondering voor worden gemaakt d.m.v. een ontheffing of vrijstelling.
- Kunnen op grond van artikel 3.7 eerste lid van de Wnb, bij of krachtens algemene maatregel van bestuur regels worden opgesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van goudjakhalzen indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een GSvI van die soorten.
- Kan er een landelijke schaderegeling worden vastgesteld door veroorzaakte schade van goudjakhalzen (Council Directive 92/43/EEC, 1992; Overheid.nl, 2015; Bij12, 2021a).

Tabel 2, Potentiële scenario's en handelingsopties m.b.t. tot de goudjakhals in Nederland

	Scenario 1 Dwaalgast en geen opname in de Wnb	Scenario 2 Dwaalgast maar opname in de Wnb	Scenario 3 Regelmatige gast / voortplanter en geen opname in de Wnb	Scenario 4 Regelmatige gast/voortplanter en opname in de Wnb
SvI bepalen en GSvI behouden of bereiken. SvI elke zes jaar rapporteren.	Nee	Nee	Ja	Ja
Mogelijk op vrijstellingslijst	Nee	Ja	Nee	Ja
Verbod op doden of vangen	Nee	Ja	Nee	Ja
Schaderegeling	Nee	Ja	Nee	Ja

7. Conclusie

De goudjakhals is een uniek voorbeeld van een nieuwe soort die op eigen kracht ons land heeft bereikt. De komst van deze soort brengt zowel voor- als nadelen met zich mee. Predatie van Europese hamsters en weidevogels door goudjakhalzen is een reëel scenario wanneer goudjakhalsaantallen toenemen in ons land. Doordat goudjakhalzen relatief dichtbij mensen kunnen leven, kunnen bijvoorbeeld plaagdieren, of huisdieren zoals honden in aanraking komen met goudjakhalzen en kan zoönose plaatsvinden (Ćirović, et al., 2014). De kans dat goudjakhalzen landbouwdieren aanvallen is zeer zeldzaam (Sillero-Zubiri, Hoffmann, & Macdonald, 2004; Szabo, Heltai, & Lanszki, 2010; Markov & Lanszki, 2012; Stoyanov, 2012; Bošković , et al., 2013). Naast deze eventuele nadelen kunnen goudjakhalzen ook een positieve rol hebben in de Nederlandse natuur. Goudjakhalzen kunnen actief helpen met de bestrijding van plaagdieren zoals ganzen, muizen en ratten, en muskus- en beverratten (Lange, 2019; Staatsbosbeheer, 2019).

Advies aan het ministerie van LNV/de minister van LNV

De aanwezigheid van de goudjakhals in Nederland is sinds 2016 vijf keer vastgesteld. In Duitsland is de goudjakhals 25 keer waargenomen sinds 1997. Er is geen bewijs dat de goudjakhals zich al heeft voortgeplant in Duitsland (Tillmann, 2020). Vanwege de beperkte waarnemingen in Duitsland, en in ons land, is het onwaarschijnlijk dat de goudjakhals zich snel zal vestigen in ons land. Hierdoor zijn scenario's 1&2, uitgetekend in hoofdstuk 6 'handelingsopties', de meest reële scenario's.

Desondanks dat het zeer zeldzaam is dat goudjakhalzen landbouwdieren aanvallen, is het in oktober 2020 voorgekomen in Gelderland met schade tot gevolg. Voor soorten die vallen onder de Wnb en schade veroorzaken, kan een schaderegeling worden opgesteld. De goudjakhals zou kunnen worden opgenomen in artikel 3.10 van de Wnb (of de toekomstige omgevingswet) om eventuele toekomstige veroorzaakte schade te vergoeden. Sinds de wolf zich weer heeft gevestigd in Nederland wordt er in Nederland ook extra aandacht besteed aan het aanschaffen van wolfwerende maatregelen om vee te beschermen. Deze maatregelen zouden ook behulpzaam kunnen zijn in het weren van de goudjakhals. Een ander negatief aspect van goudjakhalzen in ons land is predatie van onder andere weidevogels en Europese hamsters. Echter, predatie is iets natuurlijks en is lang niet de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van Europese hamsters en weidevogels in Nederland (La Haye, Müskens, van Kats, & Kuiters, 2008; Vogelbescherming, 2019). Omdat goudjakhalzen dicht bij mensen kunnen leven is transitie van eventuele ziekten op plaagdieren, huisdieren of op mensen een reëel scenario (Ćirović, et al., 2014). Rabiës is het meest gevaarlijk voor mensen. Echter, in Europa zijn slechts enkele gevallen van goudjakhalzen met rabiës gemeld (Müller & Freuling, 2020).

Door de beperkte aanwezigheid van de goudjakhals in Nederland en in buurlanden is er geen directe noodzaak om deze soort nationaal te beschermen. Of de voordelen opwegen tegen de nadelen is lastig te zeggen. Om problemen met eventuele toekomstige schadevergoedingen voor te zijn zou het echter wel een goed idee zijn om de soort nationaal te beschermen.

Bibliografie

AMBARLI, H., ERTÜRK, A., & SOYUMERT, A. (2016). Current status, distribution, and conservation of brown bear (Ursidae) and wild canids (gray wolf, golden jackal, and red fox; Canidae) in Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, 944-956. doi:10.3906/zoo-1507-51

Bal, D. (2006). *Database Soorten in wetgeving en beleid.* Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Directie Kennis en Directie Natuur. Opgeroepen op April 12, 2021, van https://edepot.wur.nl/118193

Banea, O., & Böcker, F. (2017). *Golden jackal bio-acoustic monitoring in Denmark. Technical data.* Golden Jackal informal study Group in Europe. doi:10.13140/RG.2.2.12109.64481

Bastmeijer, K. (2018). *Onderzoek naar de betekenis van 'de gunstige staat van instandhouding', met name in het kader van de beoordeling van ontheffingsaanvragen onder de Wet natuurbescherming.* Opgeroepen op Januari 14, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/323446971_Onderzoek_naar_de_betekenis_van_'de_gunstige_staat_van_instandhouding'_met_name_in_het_kader_van_de_beoordeling_van_ontheffingsaanvragen_onder_de_Wet_natuurbescherming

Beatham, S. E., Ward, A. I., Fouracre, D., Muhaxhiri, J., Michael, S., Zogu, B., . . . Smith, G. C. (2020). *Developing methods for measuring national distributions and densities of wild mammals using camera traps: A Kosovo study.* doi:10.1101/2020.07.30.193078

Bij12. (2017). *Juridisch kader behorende bij Kennisdocumenten.* Utrecht. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.bij12.nl/assets/BIJ12-2017-022-Juridisch-kader-kennisdocumenten-1.0.pdf

Bij12. (2020, Juli 1). *Provincies vergoedden in 2019 voor 25 miljoen aan faunaschade*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/nieuws/provincies-vergoedden-in-2019-voor-25-miljoen-aan-faunaschade/

Bij12. (2021a). *Goudjakhals*. Opgeroepen op Januari 5, 2020, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/goudjakhals/

Bij12. (2021b, Januari 5). *Wolvendata*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

Bij12. (2021c). *Dassen*. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van www.bij12.nl: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/dassen/

Boerema, L., Hunink, S., & Jeurink, N. (2019, Juni). 102. De (te?) beperkte bescherming van soorten op grond van artikel 3.10 Wnb. *Natuurbeschermingsrecht*(4), p. 140. Opgeroepen op Januari 12, 2021, van https://www.ecologica.eu/uploads/files/4c8w9FPKHcjFJmxfbifsafLI1xPhZxdD.pdf

Bošković , I., Šperanda, M., Florijančić, T., Šprem, N., Ozimec, S., Degmečić, D., & Jelkić, D. (2013). *Dietary Habits of the Golden Jackal (Canis aureus L.) in the Eastern Croatia.* Agriculturae Conspectus Scientificus. Opgeroepen op Januari 26, 2021, van https://hrcak.srce.hr/106914

CBD. (1992). *Convention on Biological Diversity.* Opgeroepen op April 12, 2021, van https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf

CBD. (2000). *How the Convention on Biological Diversity promotes nature and human well-being.* Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Opgeroepen op April 12, 2021, van https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf

CBD. (2009, 16 September). *Sustaining Life on Earth*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.cbd.int: https://www.cbd.int/convention/guide/?id=web

CBD. (2012, Juni 6). *Mechanisms for Implementation*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.cbd.int: https://www.cbd.int/mechanisms/

CDC. (2020, September 23). *Parasites - Hookworm*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.cdc.gov: https://www.cdc.gov/parasites/hookworm/index.html

Ćirović, D., Chochlakis, D., Tomanović, S., Sukara, R., Penezić, A., Tselentis, Y., & Psaroulaki, A. (2014). Presence of Leishmania and Brucella Species in the Golden Jackal Canis aureus in Serbia. *BioMed Research International*, 6. doi:https://doi.org/10.1155/2014/728516

Ćirović, D., Penezić, A., & Krofel, M. (2016, Juli). Jackals as cleaners: Ecosystem services provided by a mesocarnivore in human-dominated landscapes. *Biological Conservation*(199), 51-55. doi:10.1016/j.biocon.2016.04.027

Ćirović, D., Penezić, A., Milenković, M., & Paunović, M. (2014). Winter diet composition of the golden jackal (Canis aureus L., 1758) in Serbia. *Mammalian Biology*(79), 132-137. doi:https://doi.org/10.1016/j.mambio.2013.11.003

CLO. (2008). *Herintroductie soorten, 1908-2008*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl147404-inleiding-herintroductie-soorten

CLO. (2017, Januari 5). *Biodiversiteit*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl1398-invasieve-plantensoorten

CLO. (2019, December 12). *Staat van instandhouding soorten en habitattypen Habitatrichtlijn en trends vogels Vogelrichtlijn, 2013 -2018*. Opgeroepen op Januari 14, 2021, van www.clo.nl: https://www.clo.nl/indicatoren/nl1604-svi-nederland#:~:text=De%20staat%20van%20instandhouding%20wordt,en%20functie%20en%20het%20toekomstperspectief.

CMS. (2020). *About*. Opgeroepen op 8 Januari, 2021, van www.cms.int: https://www.cms.int/en/legalinstrument/cms

COE. (1979). *Details of Treaty No.104*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.coe.int: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680078aff

Council Directive 92/43/EEC. (1992). *Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora.* Wetgeving. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0043

Council Directive 92/43/EEC. (1992). *Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora.* Wetgeving. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0043

De Stentor. (2020, Oktober 9). *Nu al twee keer zoveel aanvallen door wolven in Nederland als in heel 2019*. (S. Veltmaat, Redacteur) Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.destentor.nl:

https://www.destentor.nl/epe/nu-al-twee-keer-zoveel-aanvallen-door-wolven-in-nederland-als-in-heel-2019~a2e19b6d/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F

ECDC. (2019). *Rabies - Annual Epidemiological Report for 2018.* Stockholm. Opgeroepen op Maart 5, 2021, van https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/rabies-annual-epidemiological-report-2018.pdf

Ecologica. (2019). *Lijst beschermde soorten Wet natuurbescherming .* Maarheeze: Ecologica. Opgeroepen op Januari 11, 2021, van https://www.ecologica.eu/uploads/files/0N9mdKCbQFKwvO6oEJVGNn6fywUVvlQn.pdf

Epstein, Y. (2014). *The Habitats Directive and Bern Convention: Synergy and Dysfunction in Public International and EU Law.* Uppsala University, Faculty of Law, Zweden. Opgeroepen op Maart 11, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/255858862_The_Habitats_Directive_and_Bern_Convention_Synergy_and_Dysfunction_in_Public_International_and_EU_Law

European Commission. (2008). *Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation.* European Commission. Opgeroepen op Maart 10, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/archives/enlarg/handbook/nature.pdf

European Commission. (2015). *Evaluation Study to support the Fitness Check of the Birds and Habitats Directives.* Brussel: Milieu Ltd. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/fitness_check/docs/consultation/Fitness%20Check%20final%20draft%20emerging%20findings%20report.pdf

European Commission. (2016). *Science for Environmental Policy.* Bristol: SCU. Opgeroepen op Februari 8, 2021, van https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/golden_jackal_should_not_be_treated_as_an_alien_species_in_europe_443na1_en.pdf

European Commission. (2021a). *The Habitats Directive*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/habitatsdirective/

European Commission. (2021b). *Habitats Directive reporting*. Opgeroepen op Februari 8, 2021, van ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm

Fanin, Y., Filacorda, S., & Pesaro, S. (2018). *Golden jackal behaviour in livestock predation and carcass consumption.* Università degli Studi di Udine. Firenze: Congresso Italiano di Teriologia (ATIT). doi:10.13140/RG.2.2.11774.28484

FBE. (2021). *Algemeen*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.faunabeheereenheid.nl: https://www.faunabeheereenheid.nl/

Gelderlander. (2020, November 13). *Niet wolf, maar goudjakhals beet schapen in Ooijpolder dood*. (J. Ariaans, Redacteur) Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.gelderlander.nl: https://www.gelderlander.nl/berg-en-dal/niet-wolf-maar-goudjakhals-beet-schapen-in-ooijpolder-dood~ac54ea15/

Gherman, C. M., & Mihalca, A. D. (2017, September 15). A synoptic overview of golden jackal parasites reveals high diversity of species. *Parasit Vectors*. doi:10.1186/s13071-017-2329-8

Giannatos, G. (2004). *Conservation Action Plan for the golden jackal Canis aureus L. in Greece.* WWF Greece. Opgeroepen op Januari 19, 2021, van http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/jackalactionplan.pdf

Gilles, C. (2018, December). *chacal-dore*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van atlasmam.fauneauvergnerhonealpes.org: https://atlasmam.fauneauvergnerhonealpes.org/especes/carnivores/chacal-dore/

Hatlauf, J., Heltai, M., Szabo, L., & Hackländer, K. (2017, Augustus). Golden jackal (Canis aureus) occurrence in Austria: from first records to recent findings. *33rd International Union of Game Biologists Congress IUGB*, 178. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/319289148_Golden_jackal_Canis_aureus_occurrence_in_Austria_from_first_records_to_recent_findings

Hayward, M. W., Porter, L. B., Lanszki, J., Kamler, J., Beck, J., Kerley, G. I., . . . Yarnell, R. W. (2017, Februari). Factors affecting the prey preferences of jackals (Canidae). *Mammalian Biology, 85*, 70-82. doi:10.1016/j.mambio.2017.02.005

Hoffman, M. (2011). *Inheemse en uitheemse plantensoorten.* Wageningen: Plant Publicity Holland. Opgehaald van https://edepot.wur.nl/179511

IPO. (2019). *Interprovinciaal wolvenplan.* Den Haag: IPO. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf

Kowalczyk, R., Wudarczyk, M., Wójcik, J. M., & Okarma, H. (2020, Februari). Northernmost record of reproduction of the expanding golden jackal population. *Mammalian Biology, 100*(1). doi:10.1007/s42991-020-00009-x

La Haye, M., Müskens, G., van Kats, R., & Kuiters, L. (2008). Is de Hamster gebaat bij bejaging van de Vos? *De levende natuur, 109*(5), 187–191. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van https://natuurtijdschriften.nl/pub/580091

Lange, P. N. (2019). *Diet composition prediction for the golden jackal (Canis aureus) in the Netherlands.* Opgeroepen op Februari 11, 2021

Lanszki, J., & Heltai, M. (2010). Food preferences of golden jackals and sympatric red foxes in European temperate climate agricultural area (Hungary). *Mammalia, 74*, 267-273. doi:10.1515/MAMM.2010.005

Lanszki, J., Heltai, M., & Szabo, L. (2006). Feeding habits and trophic niche overlap between sympatric golden jackal (Canis aureus) and red fox (Vulpes vulpes) in the Pannonian ecoregion (Hungary). *Canadian Journal of Zoology*(84), 5. doi:10.1139/Z06-147

LCIE in prep. (sd). *Golden jackal - Canis aureus*. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van www.lcie.org: https://www.lcie.org/Large-carnivores/Golden-jackal

LNV. (2021). *Wettelijke bescherming, beleid en signalering*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van minlnv.nederlandsesoorten.nl: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/wetten

Markov, G., & Lanszki, J. (2012, April). Diet composition of the golden jackal, Canis aureus in an agricultural environment. *Folia Zoologica, 61*(1), 44-48. doi:10.25225/fozo.v61.i1.a7.2012

McNab, B. K. (2008). An analysis of the factors that influence the level and scaling of mammalian BMR. *Comparative biochemistry and physiology*(151), 5-28. Opgeroepen op Januari 5, 2021,

van https://www.researchgate.net/publication/5234071_An_analysis_of_the_factors_that_influence_the_level_and_scaling_of_mammalian_BMR

Mongabay. (2020, Oktober 8). *Deaths and media-driven panic threaten human-jackal coexistence in Sri Lanka*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.news.mongabay.com: https://news.mongabay.com/2020/10/deaths-and-media-driven-panic-threaten-human-jackal-coexistence-in-sri-lanka/

Müller, T., & Freuling, C. M. (2020). *Rabies in terrestrial animals* (Vol. 4). Academic Press. doi:doi.org/10.1016/B978-0-12-818705-0.00006-6

Müskens, G., La Haye, M., van Kats, R., & Kuiters, A. (2018). *Ontwikkeling van de hamsterpopulatie in Limburg.* Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. doi:10.18174/468374

NatureToday. (2019, Augustus 1). Nederland niet geschikt voor lynx, wel voor goudjakhals. *Lutra*(62), 29-36. Opgehaald van https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?&msg=25381

NOS. (2019, Augustus 15). *'Massale muizen- en rattenplaag op komst in Nederland'*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.nos.nl: https://nos.nl/artikel/2297621-massale-muizen-en-rattenplaag-op-komst-in-nederland.html

NRDC. (2011). *The Ecological Importance of Predators.* NRDC. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van https://www.nrdc.org/sites/default/files/predatorimportance.pdf

Nu.nl. (2020, November 13). *Voor het eerst aanval van goudjakhals op schapen in Nederland vastgesteld*. Opgeroepen op Februari 16, 2021, van www.nu.nl: https://www.nu.nl/dieren/6090244/voor-het-eerst-aanval-van-goudjakhals-op-schapen-in-nederland-vastgesteld.html

NVWA. (2021). *Invasieve exoten*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van www.nvwa.nl: https://www.nvwa.nl/onderwerpen/invasieve-exoten

Ottburg, F. G., & Swaay, C. A. (2014). *Gunstige referentiewaarden voor populatieomvang en verspreidingsgebied van soorten van bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn.* Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Opgeroepen op Maart 2, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/283404272_Gunstige_referentiewaarden_voor_populatieomvang_en_verspreidingsgebied_van_soorten_van_bijlage_II_IV_en_V_van_de_Habitatrichtlijn

Overgaauw, P. (2018, Februari 2). Toxocara-infecties bij mens en dier. *Infectieziekten Bulletin, 29*(2). Opgeroepen op Februari 15, 2021, van https://magazines.rivm.nl/2018/02/infectieziekten-bulletin/toxocara-infecties-bij-mens-en-dier

Overheid.nl. (2015, December 16). *Wet natuurbescherming*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van wetten.overheid.nl: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2020-01-01

Paulauskas, A., Puraite, I., Radzijevskaja, J., Nugaraitė, D., & Gedminas, V. (2018, November). The golden jackal Canis aureus – a new species in the Baltic countries. *Biologija, 64*(3). doi:10.6001/biologija.v64i3.3825

Postimees. (2017, September 1). *Šaakalite jahihooaeg pikenes kahe kuu võrra*. (A. Einmann, Redacteur) Opgeroepen op Januari 20, 2021, van www.postimees.ee: https://www.postimees.ee/4229725/saakalite-jahihooaeg-pikenes-kahe-kuu-vorra

Pyšková, K., Storch, D., Horacek, I., Kauzál, O., & Pyšek, P. (2016, December). Golden jackal (Canis aureus) in the Czech Republic: the first record of a live animal and its long-term persistence in the colonized habitat. *ZooKeys, 641*, 151-163. doi:10.3897/zookeys.641.10946

Ranc, N.; Krofel, M.; Ćirović, D. (2018, Mei 4). *Golden Jackal*. Opgeroepen op Januari 14, 2021, van www.iucnredlist.org: https://www.iucnredlist.org/species/118264161/144166860

Rijksoverheid. (2017). *Natuur en biodiversiteit*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/wetgeving-voor-natuurbescherming-in-nederland

Rijksoverheid. (2021b). *Heb ik recht op schadevergoeding als een wolf mijn dieren aanvalt?* Opgeroepen op Januari 8, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veehouderij/vraag-en-antwoord/heb-ik-recht-op-schadevergoeding-als-een-wolf-mijn-dieren-aanvalt#:~:text=Schadevergoeding%20bij%20wolvenaanval&text=Een%20deskundige%20onderzoekt%20of%20het,aanval%20van%20een%20wolf%

Rijksoverheid. (2021c). *Provincies*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/provincies/gedeputeerden

RIVM. (2018, December 12). *Echinococcus granulosus*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/echinokokkose/echinococcus-granulosus

RIVM. (2019a, Januari 3). *Leishmaniasis*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/leishmaniasis

RIVM. (2019b, September 16). *Trichinellose*. Opgeroepen op Februari 15, 2021, van www.rivm.nl: https://www.rivm.nl/trichinellose

RIVM. (2021). *Rabiës*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van www.rivm.nl: https://lci.rivm.nl/richtlijnen/rabies

RTLnieuws. (2016, Januari 18). *Miljoenenschade door muizenplaag Friesland*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.rtlnieuws.nl: https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/766076/miljoenenschade-door-muizenplaag-friesland

RU. (2021, Januari 26). *Grote carnivoren komen terug, maar niet door beschermde gebieden*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.ru.nl: https://www.ru.nl/nieuws-agenda/vm/2021/januari/grote-carnivoren-komen-terug-beschermde-gebieden/

RVO. (2020). *Ontheffing of vrijstelling*. Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.rvo.nl: https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/beschermde-planten-dieren-en-natuur/ruimtelijke-ingrepen/ontheffing-vrijstelling

Scheinin, S., Yom-Tov, Y., Motro, U., & Geffen, E. (2006). Behavioural responses of red foxes to an increase in the presence of golden jackals: a field experiment. *Animal Behaviour*(71), 577-584. doi:ttps://doi.org/10.1016/j.anbehav.2005.05.022

Sidorovich, V., & Rotenko, I. (2020, November 7). *Finally golden jackal has arrived in Naliboki Forest, central-western Belarus*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van sidorovich.blog: https://sidorovich.blog/2020/11/07/finally-golden-jackal-has-arrived-in-naliboki-forest-central-western-belarus/

Sillero-Zubiri, C., Hoffmann, M., & Macdonald, D. W. (2004). *Canids: Foxes, Wolves, Jackals and Dogs. Status survey and conservation action plan.* Zwitserland: IUCN/SSC Canid Specialist Group. Opgeroepen op Januari 19, 2020, van https://www.researchgate.net/publication/260707097_Canids_Foxes_Wolves_Jackals_and_Dogs_Status_Survey_and_Conservation_Action_Plan

Staatsbosbeheer. (2019, December 6). *Goudjakhals gezien in Drenthe*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van www.staatsbosbeheer.nl: https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/nieuws/2019/12/goudjakhals-in-drenthe

Stoyanov, S. (2012). *Golden jackal (Canis aureus) in Bulgaria. Current status, distribution, demography and diet.* Zemun-Belgrade: Conference: International Symposium on Hunting: Modern aspects of sustainable management of game population. Opgeroepen op Januari 25, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/317136742_Golden_jackal_Canis_aureus_in_Bulgaria_Current_status_distribution_demography_and_diet

Stratford, J. (2015). *Golden jackal in Lithuania, a consideration of its arrival.* Zoology and Ecology. doi:10.1080/21658005.2015.1073894

Sung, T. (2021, Januari 19). *Golden jackal expands through Italy*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van wilderness-society.org: https://wilderness-society.org/golden-jackal-expands-through-italy/

Szabo, L., Heltai, M., & Lanszki, J. (2010). *Jackal versus livestock - is it a real problem?* Hongarije: Journal of the Ministry of Rural Development. Opgeroepen op Januari 25, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/236003917_Jackal_versus_livestock_-_is_it_a_real_problem

Tillmann, J. E. (2020). *The golden jackal in Germany – evaluation of the first records of its current range expansion and considerations for managing it.* Naturschutz und Landschaftsplanung. Opgeroepen op Januari 20, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/345439428_The_golden_jackal_in_Germany_-_evaluation_of_the_first_records_of_its_current_range_expansion_and_considerations_for_managing_it

Trouwborst, A. (2015b). De raadselachtige opmars van de goudjakhals. *Zoogdierdigitaal, 26*(3), 22. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/imce/nieuwesite/0verigen/downloads/Artikel%20Jakhals%20Zoogdier_Jaargang_26_3_2015_HERFST.pdf

Trouwborst, A., Krofel, M., & Linnell, J. D. (2015a, Juni). Legal implications of range expansions in a terrestrial carnivore: the case of the golden jackal (Canis aureus) in Europe. *Biodiversity and Conservation*(24), 2593–2610. doi:https://doi.org/10.1007/s10531-015-0948-y

Urban, P., Guimaraes, N. F., & Bučko, J. (2020). *Golden jackal, a natural disperser or an invasive alien species in Slovakia? A summary within European context.* Folia Oecologica. doi:10.2478/foecol-2020-0011

UWV. (2021, Januari 26). *Daling vangsten muskusratten, forse stijging vangsten beverratten*. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van ww.uvw.nl: https://www.uvw.nl/daling-vangsten-muskusratten-forse-stijging-vangsten-beverratten/

van Norren, E., Dekker, J., & Limpens, H. (2020). *Basisrapport Rode Lijst Zoogdieren 2020 volgens Nederlandse en IUCN-criteria.* Nijmegen: Zoogdiervereniging. Opgeroepen op Maart 11, 2021, van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2020-11/Basisrapport%20RL%20Zoogdieren%2001102020%20def.pdf

Vogelbescherming. (2019). *Standpunt predatie weidevogels*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.vogelbescherming.nl: https://www.vogelbescherming.nl/over-ons/standpunten/standpunt-predatie-weidevogels

Volkskrant. (2020, November 6). *Welkom terug, wild dier: na de wolf kunnen er nog veel meer terugkeren in Nederland, dromen sommigen*. (J.-P. Geelen, Redacteur) Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.volkskrant.nl: https://www.volkskrant.nl/wetenschap/welkom-terug-wild-dier-na-de-wolf-kunnen-er-nog-veel-meer-terugkeren-in-nederland-dromen-sommigen~b0e2e51d/#:~:text=De%20wolf%20is%20het%20paradepaard,Nederlandse%20natuur%20mogen%20worden%20gerekend.

Volokh, A. (2016). *Modern Distribution and Morphology of the Golden Jackal (Canis aureus) in Ukraine.* Odesa/Ukraine: Beiträge zur Jagd- und Wildforschung. Opgeroepen op Januari 20, 2020, van http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/8037/1/Jackal_2016.pdf

Vosmeer, A., & Van Beek, M. (2016). *De Drentse schapen- en geitenhouderij in beeld: Nulmeting van predatie op schapen en geiten in de provincie Drenthe.* Assen. Opgeroepen op Januari 8, 2021, van https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwii66CdgozuAhWDzoUKHctyB2cQFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.provincie.drenthe.nl%2Fpublish%2Fpages%2F122085%2Fnw16061403-mvb-afstudeerrapport_definitief.pdf&usg=AOvVaw2pFGyVjvti4Y0P

VRTNWS. (2019, December 2). *Aantal wolven in Duitsland blijft toenemen: volgens de laatste telling leven er 105 roedels*. (S. Van Poucke, Redacteur) Opgeroepen op Februari 10, 2021, van www.vrt.be: https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/12/02/aantal-wolven-in-duitsland-blijft-toenemen-dit-jaar-105-roedels/

Wennink, J., & Lelieveld, G. (2018, April 4). *Goudjakhals op weg naar Nederland*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.zoogdiervereniging.nl: https://www.zoogdiervereniging.nl/nieuws/2018/goudjakhals-op-weg-naar-nederland

Wennink, J., Lelieveld, G., De Knegt, H. J., & Klees, D. J. (2019). A Habitat Suitability Analysis for the golden jackal. *Lutra*(62), 13-29. Opgehaald van https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2019-12/Lutra%2062%281%29_Wennink%20et%20al_2019.pdf

WolvenInNederland. (2016, Augustus 25). *Goudjakhals*. Opgeroepen op Januari 5, 2020, van www.wolveninnederland.nl: https://www.wolveninnederland.nl/goudjakhals

Wullemin, C. (2020, Juni 4). *Un chacal doré observé dans le canton de Vaud*. Opgeroepen op Januari 21, 2021, van www.salamandre.org: https://www.salamandre.org/article/un-chacal-dore-photographie-a-morcles/

WUR. (2016, Februari 29). *Eerste goudjakhals gezien in Nederland*. Opgeroepen op Januari 5, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/nieuws/Eerste-goudjakhals-gezien-in-Nederland.htm

WUR. (2020, December 10). *DNA-onderzoek bevestigt: goudjakhals blijkt een mannetje*. (E. van der Grift, Redacteur) Opgeroepen op Januari 18, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research/show-wenr/DNA-onderzoek-bevestigt-goudjakhals-blijkt-een-mannetje.htm

WUR. (2021a). *www.wur.nl*. Opgeroepen op Januari 13, 2021, van Exoten in Nederland: https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Exoten-in-Nederland.htm

WUR. (2021b). *Gevolgen van klimaatverandering*. Opgeroepen op Februari 9, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/artikel/Gevolgen-van-klimaatverandering.htm#:~:text=Doordat%20het%20warmer%20wordt%2C%20verplaatsen,richting%20de%20polen%20en%20bergopwaarts.&text=Sommige%20planten%2C%20dagvlinders%2C%20amfibie%C3%ABn%2C,klimaatverandering%20steeds

WUR. (sd). *Herintroductie hamster in Zuid-Limburg*. Opgeroepen op Februari 12, 2021, van www.wur.nl: https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksprojecten-LNV/Expertisegebieden/kennisonline/Herintroductie-hamster-in-Zuid-Limburg-1.htm

WWF. (2021). *VERDWIJNEND LEEFGEBIED*. Opgeroepen op Februari 10, 2021, van www.wwf.nl: https://www.wwf.nl/wat-we-doen/focus/wildlife/verdwijnend-leefgebied#:~:text=Door%20de%20manier%20waarop%20de,het%20leefgebied%20van%20dieren%20veranderen.

Wymenga, E., Latour, J., Beemster, N., Bos, D., Bosma, N., Haverkamp, J., . . . E., v. (2016). *Terugkerende muizenplagen in Nederland: inventarisatie, sturende factoren en beheersing.* Altenburg & Wymenga. Opgeroepen op Februari 11, 2021, van https://research.wur.nl/en/publications/terugkerende-muizenplagen-in-nederland-inventarisatie-sturende-fa

Yakobson, B., King, R., Amir, S., Devers, N., Sheichat, N., Rutenberg, D., . . . David, D. (2006). Rabies vaccination programme for red foxes (Vulpes vulpes) and golden jackals (Canis aureus) in Israel (1999-2004). *Developments in Biologicals, 125*. Opgeroepen op Februari 17, 2021, van https://www.researchgate.net/publication/6909094_Rabies_vaccination_programme_for_red_foxes_Vulpes_vulpes_and_golden_jackals_Canis_aureus_in_Israel_1999-2004

Zoogdiervereniging. (2021). *Hondachtigen*. Opgeroepen op Januari 6, 2021, van www.zoogdiervereniging.nl: https://www.zoogdiervereniging.nl/zoogdiersoorten?filterterm=206

Bijlagen.

I. Artikelen Wet Natuurbescherming

Artikel 1.8 Wnb
Onze Minister ziet toe op de staat van instandhouding van de natuurlijke habitats, de habitats van soorten en de dier- en plantensoorten, genoemd in onderscheidenlijk de bijlagen I, II, IV en V bij de Habitatrichtlijn (Overheid.nl, 2015).

Artikel 1.12 Wnb
Het in een GSvI brengen en herstellen is een verplichting die betrekking heeft op alle soorten genoemd in bijlagen II, IV en V van de Habitatrichtlijn (art. 1.12(1)(b) Wnb) (Overheid.nl, 2015).

Gedeputeerde staten van de provincies dragen, ieder in hun provincie, tezamen zorg voor het nemen van de nodige maatregelen voor onder andere:

- Het behoud of het herstel van een gunstige staat van instandhouding van de van nature in Nederland in het wild voorkomende soorten dieren en planten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de Habitatrichtlijn, en van de in Nederland voorkomende typen natuurlijke habitats, genoemd in bijlage I bij de Habitatrichtlijn en habitats van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de Habitatrichtlijn (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.7 Wnb
Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur worden regels gesteld over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van daarbij aangewezen dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage V bij de Habitatrichtlijn of bijlage III bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een gunstige staat van instandhouding van die soorten (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.8 Wnb
Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten (Overheid.nl, 2015). Een ontheffing of een vrijstelling wordt verleend, indien is voldaan aan onder andere:

- Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.9 Wnb
1. Indien het vangen of doden van dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, of bijlage II bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, en het aan de natuur onttrekken van dieren van soorten, genoemd in bijlage V, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, of bijlage III bij het Verdrag van Bern, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, bij of krachtens deze wet is toegestaan, is het verboden deze dieren te vangen of te doden door gebruikmaking van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben, waartoe in elk geval behoren:

    - de middelen, genoemd in bijlage VI, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, en

- de vervoermiddelen, genoemd in bijlage VI, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn.

2. Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen en provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van het verbod, bedoeld in het eerste lid. Artikel 3.8, vijfde lid, is van overeenkomstige toepassing.

3. Bij algemene maatregel van bestuur kunnen middelen worden aangewezen die in elk geval worden gerekend tot de niet-selectieve middelen, bedoeld in het eerste lid, aanhef.

Artikel 3.10 Wnb

Behoudens artikel 3.5, eerste, vierde en vijfde lid, is het verboden:

- In het wild levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A, bij deze wet, opzettelijk te doden of te vangen;
- De vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in onderdeel a opzettelijk te beschadigen of te vernielen (Overheid.nl, 2015).

Artikel 3.17 Wnb

Gedeputeerde staten kunnen ontheffingen verlenen om de omvang van een populatie dieren te beperken. Dit geldt voor wilde vogels die vallen onder artikel 1 van de Vogelrichtlijn, of voor andere soorten die vallen onder artikel 3.5, eerste lid, of 3.10, eerste lid (Overheid.nl, 2015).

De omvang van dieren die vallen onder artikel 3.5, eerste lid mag beperkt worden in de volgende gevallen:

- In het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
- Ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom, of
- In het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang (Overheid.nl, 2015);

De omvang van dieren die vallen onder artikel 3.10, eerste lid mag beperkt worden in de volgende gevallen:

- Om de redenen genoemd hierboven;
- Ter voorkoming van schade of overlast, met inbegrip van schade aan sportvelden, industrieterreinen of begraafplaatsen,
- Ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren, en
- In het algemeen belang (Overheid.nl, 2015).

II. Bern conventie

Het doel van deze conventie is de conservatie van wilde planten en dieren in hun natuurlijke habitat. Het gaat hier vooral om soorten waarvan hun conservatie moet worden bereikt door internationale samenwerking. Om dit te behalen moeten partijen vereiste maatregelen nemen of deze adopteren tot een niveau dat overeenkomt met de ecologische, wetenschappelijke en culturele verplichtingen terwijl economische en recreatieve verplichtingen ook in acht worden genomen (Trouwborst, Krofel, & Linnell, 2015a; COE, 2020). De conventie bepaalt ook dat partijen passende en nodige wetgevende en administratieve maatregelen moeten nemen om de habitatten van wilde dier- en plantensoorten te conserveren (COE, 2020).
De Bern conventie kent drie categorieën (LNV, 2021):

- Bern-conventie: soort van Appendix I
  Soorten van Appendix I zijn strikt te beschermen plantensoorten. Soorten op Appendix I mogen niet beschadigd of aan de natuur onttrokken worden;

- Bern-conventie: soort van Appendix II
  Soorten van Appendix II zijn strikt te beschermen diersoorten. Soorten op Appendix II mogen niet verstoord, gevangen, gedood of verhandeld worden;

- Bern-conventie: soort van Appendix III
  Soorten van Appendix III zijn te beschermen diersoorten. Soorten op Appendix III zijn te beschermen diersoorten waar nog wel op gejaagd mag worden of die nog gebruikt mogen worden (COE,2020).

Alhoewel de goudjakhals niet op deze appendices staat, verplicht het Verdrag van Bern staten wel in algemene zin om te waarborgen dat wilde flora- en faunapopulaties niet bedreigd worden (artikel 2) (COE, 2020).

III. Het Biodiversiteitsverdrag (CBD)

Dit verdrag richt zich op het behouden van de ecologische basis van de aarde gecombineerd met economische ontwikkeling. De drie hoofddoelstellingen van dit verdrag zijn: behoud van biologische diversiteit, het duurzaam gebruik ervan, en een eerlijke verdeling van de voordelen die het gebruik van genetische bronnen opleveren (CBD, 2009). Het Biodiversiteitsverdrag is een internationaal verdrag. Echter, de verantwoordelijkheid om de doelstellingen te halen ligt bij de landen zelf. Overheden die deel uit maken van deze conventie moeten rapporteren wat ze doen om dit akkoord te implementeren, en hoe dit aansluit bij de doelen van de conventie (CBD, 2009).

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 17:53
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
CC:
Onderwerp: Eindversie Juridisch advies
Bijlagen: 24092021wolvenrapport Boerema VdBrink Element advocaten[1917].pdf

Beste collega's van de IPO wolven werkgroep,

Bijgaand de eindversie van het door ons gevraagde Juridische analyse Wolf. U bent reeds bekend met een eerdere versie, naast enkele wijzigingen heeft nu aanvulling plaatsgevonden met meer landen die beschreven worden.

Het rapport is op dit moment nog niet openbaar, ook het LOW is hierover nog niet geïnformeerd. Het idee is dat dit rapport begin oktober naar buiten gaat en op de BIJ12 website een plek krijgt.

Sterker nog voordat het naar buiten gaat willen wij eerst onze bestuurders te informeren. Het plan is dat dit via de IPO lijn plaatsvindt. Zodra dit plaatsvindt zal ik u informeren.

Maar ter voorbereiding van wat komen gaat en in het licht van onze volgende bijeenkomst 4 oktober a.s., stuur ik toch alvast de IPO wolvenwerkgroep deze rapportage.
Het biedt weer uitzicht op enig leeswerk....

Toelichting:

Deze juridische analyse is gevraagd om nadere invulling te kunnen geven aan het wolvenbeleid op basis van de geldende natuurwetgeving.

Goed om te beseffen is ook dat dit document géén beleidskeuzes bevatten maar bedoeld is om actuele feitelijke kennis op schrift te hebben. Het vormt daarmee wel input voor de te maken beleidskeuzes in het nieuwe wolvenplan 2022.

Deel A: Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.
De basis voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan van A. Trouwborst en C.J.Bastmeijer. Deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B: Rechtsvergelijking bescherming wolf Frankrijk, Duitsland, België, Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.
Dit deel bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie.
Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden. Daarbij wordt ook ingegaan op de situatie in Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.

Deel C: Bouwstenen voor de handelingsprotocollen

Op verzoek van BIJ12 worden in dit deel voorstellen gedaan voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 5 april 2021 21:34
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: EXTRA bijeenkomst IPO wolvenwerkgroep 14 april a.s. 13.30 - 14.30

Beste allen,

Zoals enkelen van jullie al hebben geconstateerd is 27 april koningsdag én al al reserve datum benoemd. Die gaat dus NIET door.
MAAR: op verzoek van een aantal provincies en in overleg met Jeroen zijn we gekomen tot een extra vergadering op woensdag 14 april a.s.!
Het voorstel is dit van 13.30 – 14.30 te doen. (Vanwege dit wellicht onverwachte verzoek: mocht dit echt bij velen niet passen is er een alternatief denkbaar in de ochtend vanaf 10.30 – 11.30.)
Maar ik ga nu uit van een gebruikelijke middag bijeenkomst.

Een uur zou genoeg moeten zijn om twee punten te bespreken:
- reactie tekstwijzigingsvoorstel Overijssel op BACVP notitie.
- reacties op verzoek Zoogdiervereniging m.b.t. LIFE Wolf NL voorstel.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] 7| [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 2 september 2021 12:21
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: EXTRA bijeenkomst IPO wolvenwerkgroep WWG

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Op 21 september is er een WWG, de daarna volgende staat gepland op 19 oktober. Gelet op de voortgang heb ik een voorkeur om een extra bijeenkomst in te plannen tussen deze biede dat in.
Dan kom ik uit op maandag 4 oktober wat mij betreft kan dit zowel in de ochtend als in de middag.
De vraag is aan te geven of en wanneer u dat schikt. Dan zal ik via MS teams een moment gaan vastleggen.
Komen we er met de extra datum niet uit, dan bespreken wij dat op de 21e alsnog.

Graag een reactie:
Maandagochtend 4 oktober ja/nee
Maandagmiddag 4 oktober ja/nee

Waarom is dat nodig: U ontvangt voorafgaand aan de WWG van 21 september twee basisdocumenten: de factfinding Study en de Juridische analyse. Deze geactualiseerde kennis zal leiden tot nadere beleidskeuzes die hun weerslag zullen gaan krijgen in het nieuwe wolvenplan 2022. Het is gewenst hier nadrukkelijk bij stil te staan en gezamenlijk over te spreken. Dat gaat gelet op volle agenda niet lukken op 21 september. Wel wil ik dan graag van ieder vernemen welke beleidsmatige keuzes u hieruit haalt, met die inventarisatie wil ik dan in de extra vergadering de discussie aan gaan en hierover beslissingen nemen. Dit is nodig willen wij komende maanden van start kunnen gaan met het schrijven van het nieuwe wolvenplan 2022.

Voor de 21e ontvangt u een voorzet voor de te spreken beleidspunten. Die nieuw en/of eventueel heroverwogen dienen te worden. Die kan ter vergadering worden aangevuld. Inhoudelijk discussie volgt dan in de extra vergadering.

Vooruitlopend op een en ander, stuur ik u deze mail, zie graag uw reactie tegemoet,

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 19 januari 2023 17:18
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
Onderwerp: Extra wolvenwerkgroep

Goedemiddag allemaal,

Zoals vanochtend besproken zal er een extra wolvenwerkgroep worden ingepland om verder te praten over het addendum.
Hieronder vinden jullie een datumprikker voor deze extra wolvenwerkgroep. Zouden jullie deze zo snel mogelijk kunnen invullen, **uiterlijk volgende week woensdag voor 12.00 uur**? Dan kunnen wij ook zo snel mogelijk de nieuwe uitnodiging versturen. Invullen kan door op "4 options" te klikken.

You are invited to a meeting	
Organizer	[redacted]
Duration	2 hours
Location	
When	4 options

Wij horen het graag!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85[redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 7 maart 2022 11:24
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl;
Onderwerp: Final Conference LIFE EuroLargeCarnivores

Beste geadresseerden, leden wolvenwerkgroep, voor zover nog niet bekend zie onderstaande uitnodiging:
m.v.g
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@wwf.de>
Date: wo 2 mrt. 2022 10:56
Subject: Final Conference LIFE EuroLargeCarnivores
To: Coordination Berlin <lifeeurolargecarnivores@wwf.panda.org>

Dear colleague,

thank you for registering for the Final Conference of the LIFE EuroLargeCarnivores Project on March 16th from 9:00 – 13:00 CET.

We are happy to announce that the agenda for the conference can now be found on the conference website: https://www.eurolargecarnivores.eu/en/final-conference

On the projects' website: https://www.eurolargecarnivores.eu/en/ you will also find recently added articles such as recommendations and suggestions for

Standard Operating Procedures for improved management of large carnivores in Europe.

We are looking forward to your participation at the conference!

best regards,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 17 oktober 2021 22:33
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Adoption of the updated "Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive"

Beste Wolvenwerkgroep,
Zie onderstaand, is nuttige informatie, recent vastgesteld in Europees verband. Naar ik meen werd in de juridische analyse uitgegaan van een concept hiervan. Maar het is per definitie nieuw, van na JA.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 15 oktober 2021 07:42
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: FW: Adoption of the updated "Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive"

Beste [redacted] en [redacted]
Ter info voor alle wolven-geïnteresseerden. Via de link in onderstaand bericht kom je bij de Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofde van de habitatrichtlijn. Bijlage 3 gaat speciaal over de wolf.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

.....
Cluster Soorten
Directoraat-Generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
Postbus 20401| 2500 EK | Den Haag
.....
M 06 [redacted]
[redacted]@minlnv.nl
https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit
.....

Houd rekening met het milieu en print deze e-mail alleen als het strikt noodzakelijk is.

Van: [redacted] <[redacted]@ec.europa.eu>
Verzonden: donderdag 14 oktober 2021 11:01

Onderwerp: Adoption of the updated "Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive"

Ares(2021)6261996

Dear NADEG Delegates,

We would like to inform you that the European Commission has adopted the "Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive".

This document updates and replaces the earlier guidance elaborated in 2007. It provides the Commission's understanding of the legal provisions under articles 12 and 16 of the Habitats Directive, reflecting the latest legal interpretations of the Court of Justice of the European Union and taking into account the experience and knowledge developed over the last 15 years of implementation, as well as the consultations with Member States and stakeholders' organisations.

In addition to legal interpretation and clarifications, the guidance includes information, advice and good practices on how to address conflicts between strictly protected species and human activities, including in relation to the possible use of derogations and lethal control, within the legal framework of the strict protection provisions set by the Directive.

Annex III of the guidance concerns the wolf and provides specific examples of application of the above-mentioned rules, recalling the existing Commission initiatives and funding opportunities to support coexistence with human activities.

The guide, along with a summary brochure and an information video, is now available in all EU languages on
https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/guidance/index_en.htm

We would encourage you to disseminate information about the guide through your national channels and promote its use.

Best regards,

[redacted]

European Commission
Directorate-General for Environment
Nature Protection Unit
B-1049 Brussels/Belgium

Website: http://ec.europa.eu/environment
Follow us on:

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 15:20
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl;
Onderwerp: FW: Antwoorden op Kamervragen over aanleg wolvenhek in Friesland

Beste leden van de IPO wolven werkgroep,
Zie onderstaand ter informatie.
Met dank aan [redacted]
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Van: Rijksoverheid <abonneren@mailing.rijksoverheid.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 14:47
Aan: [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Antwoorden op Kamervragen over aanleg wolvenhek in Friesland

Bekijk de online versie

Zojuist gepubliceerd op Rijksoverheid.nl

Zojuist, **27 sep 2021** om 00:00, verschenen.

Document van **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit**

Antwoorden op Kamervragen over aanleg wolvenhek in Friesland

24-09-2021 | 00:00

Minister Schouten (LNV) geeft antwoord op vragen over de aanleg van een wolvenhek in Friesland. Het Tweede Kamerlid Vestering (PvdD) heeft de vragen gesteld.

Bekijk dit Document

Bekijk dit Document

U ontvangt deze e-mail omdat u zich heeft geabonneerd op berichten van Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit op het e-mailadres @e**********@*****v.nl.

AFMELDEN ABONNEMENTEN BEHEREN

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 18:23
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: FW: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Beste deelnemers aan de IPO wolvenwerkgroep,
Ter informatie:
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted]) [redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 16:32
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Heren,
Hierbij de door de minister goedkeurde beantwoording.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

.....
Cluster Soorten
Directoraat-Generaal Natuur en Visserij
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
Postbus 20401| 2500 EK | Den Haag
.....
M 06 [redacted]
[redacted]@minlnv.nl
https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit
.....

Houd rekening met het milieu en print deze e-mail alleen als het strikt noodzakelijk is.

Van: Rijksoverheid <abonneren@mailing.rijksoverheid.nl>
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 16:28
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 12:50
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl [redacted]
Onderwerp: FW: Beantwoording Statenvragen Fryslân
Bijlagen: Antwoordbrief 50Plus over wolvenhek Fryslân 20210831.pdf

Beste deelnemers van de IPO wolvenwerkgroep,
Ter informatie: zie bijlage m.b.t. beantwoording statenvragen Fryslân.
NB: Beantwoording kamervragen wordt gedeeld zodra deze bekend is.
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 11:34
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Beantwoording Statenvragen Fryslân

Hallo [redacted] en [redacted]

Gisteren was een overvolle agenda en daardoor ben ik er niet aan toegekomen, maar we hebben ook nog Statenvragen beantwoord in Fryslân. Zouden jullie dit kunnen delen met de wolvenwerkgroep?

Trouwens er zijn ook Tweede Kamervragen geweest over het wolvenhek in Fryslân. Ik heb meegeholpen aan de beantwoording. Wellicht kunnen jullie [redacted] vragen om de beantwoording te delen met de groep.

Indien er vragen zijn verneem ik dit graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

96A

provinsje fryslân
provincie fryslân

postbus 20120
8900 hm leeuwarden
tweebaksmarkt 52
(058) 292 59 25

www.fryslan.frl
provincie@fryslan.frl
www.twitter.com/provfryslan

50Plus,
t.a.v. dhr. [redacted]

postbus 20120
8900 hm leeuwarden
tweebaksmarkt 52
(058) 292 59 25

www.fryslan.frl
provincie@fryslan.frl
www.twitter.com/provfryslan

Leeuwarden, 31 augustus 2021
Verzonden, 31 AUG. 2021

Ons kenmerk : [redacted]
Afd./Opgave : Biodiversiteit en landschap
Behandeld door [redacted] /(058 [redacted] of [redacted]@fryslan.frl
Uw kenmerk : [redacted]
Onderwerp : Beantwoording schriftelijke vragen 50Plus over wolvenhek Fryslân

Geachte heer [redacted]

Uw schriftelijke vragen op grond van artikel 42 van het Reglement van Orde, binnengekomen op 1 juli 2021 beantwoorden wij als volgt. Deze vragen konden wij niet binnen de gestelde termijn beantwoorden en hebben op 19 juli jl. met een brief uitstel van de beantwoording aangegeven.

Inleiding:
"Op 29 juni zijn de eerste meters van het zo genoemde 'wolvenhek' geplaatst. Volgens informatie van de initiatiefnemer en publiciteit in de media wordt het proefgedeelte enkele kilometers lang. Bij aanbouw van een woning, kappen van bomen en andere van dergelijke wensen van burgers moeten deze doorgaans een vergunning daarvoor aanvragen bij de overheid. Het plan is om het wolvenhek in de toekomst vele kilometers lang te laten worden, waarbij dan waarschijnlijk ook openbare ruimte betrokken zal gaan worden; mogelijk in eigendom van de provincie."

Vraag 1:
Is er voor het plaatsen van het 'wolvenhek' een vergunning vereist?

Antwoord vraag 1:
Dit is afhankelijk van de omvang van het 'wolvenhek' en of er sprake is van mogelijke negatieve effecten op fauna, waaronder de wolf. Op dit moment is een proefopstelling geplaatst waarbij op één perceel een erfafscheiding is geplaatst. Hiervoor is geen vergunning vereist.

Wanneer het totale plan (circa 150 kilometer hekwerk) wordt gerealiseerd, is voor de plaatsing een vergunning/ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming (kortweg Wnb) noodzakelijk.

Ons kenmerk: [redacted]

Overigens kunnen naast een vergunning/ ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming ook andere vergunningen noodzakelijk zijn.

Vraag 2:
Zo ja, is dan de gemeente of de provincie bij zo'n vergunning betrokken?

Antwoord vraag 2:
Ja, wij zijn bevoegd gezag voor de Wnb en kunnen op basis daarvan vergunningen en ontheffingen verlenen. Het college van burgemeester en wethouders van de gemeente is bevoegd gezag voor de omgevingsvergunning van een dergelijk hekwerk, waaronder de aspecten ruimtelijke ordening en bouwen. Afhankelijk van de omvang van een dergelijk hekwerk kan een ontheffing/vergunning van beide instanties nodig zijn.

Vraag 3:
Als de provincie bij de vergunningverlening betrokken is, is deze vergunning dan verleend?

Antwoord vraag 3:
Neen, er is door de initiatiefnemers geen ontheffings- of vergunningsaanvraag ingediend bij de provincie Fryslân.

Vraag 4:
Zo ja, welke eisen zijn er gesteld bij het verlenen van deze vergunning?

Antwoord vraag 4:
Bij de proefopstelling is dit niet van toepassing geweest.

Vraag 5:
Zo neen, gaat de provincie dan maatregelen nemen omdat dan het hek illegaal geplaatst zou zijn?

Antwoord vraag 5:
Neen, op dit moment zijn er geen aanwijzingen dat het reeds geplaatste hek in de huidige omvang illegaal zou zijn op grond van de Wnb.

Bij het antwoord op vraag één is aangegeven dat het huidige hek een proefopstelling is. In opdracht van de provincie is een toezichthouder ter plaatse geweest en heeft geconstateerd dat het hekwerk als een soort lijnvormige-erfscheiding (één zijde) bij één agrariër in het weiland met een lengte van 20 meter is geplaatst. De rasters in het hekwerk hebben een diameter van 15 bij 20 centimeter; een middelgroot dier kan daar doorheen lopen. Grotere dieren kunnen om het hek heenlopen waardoor migratie van en naar het Natura 2000-gebied, Drents-Friese Wold, mogelijk is.

Vraag 6:
Is het zo dat met het hek (eventueel in de toekomst) ook grond in eigendom van de provincie gemoeid zal zijn?

provinsje fryslân

Antwoord vraag 6:
Neen, bij het antwoord op vraag acht wordt aangegeven waarom dit juridisch niet mogelijk is. Daarom zal het beoogde 'wolvenhek' niet op provinciale gronden worden geplaatst.

Vraag 7:
Zo ja, is er dan overleg met de provincie?

Antwoord vraag 7:
Niet van toepassing, zie beantwoording vraag zes.

Vraag 8:
Wat zal dan het standpunt van de provincie zijn?

Antwoord vraag 8:
Op 26 mei 2021 hebben we zowel uw Staten (met het kenmerk 01880112) als de Stichting Wolvenhek Fryslân een brief over het wolvenhek gestuurd. Hierin is opgenomen dat het plan grote ecologische en juridische bezwaren en onzekerheden kent. Zo is het binnen de huidige wet- en regelgeving niet mogelijk om de wolf uit het gehele grondgebied van Fryslân te weren en een '0-stand' te hanteren. Daarom is het niet mogelijk om het 'wolvenhek Fryslân' te realiseren. De provincie is van mening dat daarom geen vergunning/ontheffing kan worden afgegeven voor het plaatsen van het totale wolvenhek. De provincie kan als eigenaar van de gronden en/of wegen daarom niet meewerken aan het weren van wolven uit de provincie.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,

[redacted]

Gedeputeerde Staten van Fryslân,

[redacted]

drs. A.A.M. Brok, voorzitter

[redacted]

R.E. Bouius - Riemersma, MBA MCM, secretaris

Ons kenmerk

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 15:53
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING
Bijlagen: BIJ12 6 juli.docx

Beste allen, Zie onderstaand ter informatie. IPO, LNV en BIJ12 zijn uitgenodigd. M.v.g. [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@alcedoconsultancy.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 11:59
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING

UITNODIGING 6 JULI 2022
Aanvang 14.00 u.

Een verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de Toekomst van de Wolf in Nederland

Beste [redacted], en [redacted],

Graag nodigen wij u uit voor de presentatie van de resultaten van de verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de 'Toekomst van de wolf in Nederland'.

Voor deze bijeenkomst zijn alle 36 door ons geïnterviewde organisaties uitgenodigd.
U bent van harte welkom om samen met een collega deel te nemen aan deze middag.

Wanneer: **Woensdag 6 juli om 14.00 u. ontvangst**
Start inhoudelijk programma om 14.30 u.
Afsluiting 16.30 u. met drankje en hapje
Waar: Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2 D41, 6711 JC Ede
Voor routebeschrijving, zie onder

Programma

- Ontvangst met koffie/thee en registratie
- Welkom door de dagvoorzitter en de Burgemeester van Ede, René Verhulst
- Resultaten verkenning, door Steven de Bie
- Aanbieding rapportage verkenning aan IFAW en KNJV
- Vraaggesprek met Kindercollege Ede

- Afsluiting door dagvoorzitter
- Einde met drankje en hapje

Graag uiterlijk 3 juli a.s. aan/afmelden voor deze bijeenkomst op emailadres: [redacted]@ru.nl
We ontvangen ook graag de naam van uw collega.

We zien ernaar uit u op 6 juli a.s. te mogen verwelkomen.
Met dank aan de gemeente Ede voor het faciliteren van deze bijeenkomst.

Vriendelijke groeten,
[redacted]

Routebeschrijving naar de Mauritskazerne

Openbaar vervoer
Reis af naar Station Ede-Wageningen, vervolg de route vervolgens lopend (5 minuten). Loop via perron 1b het station uit (centrum-zijde) en volg het pad over een viaduct naar het voormalige kazerneterrein.
Loop rechtdoor tot het 2e grote gebouw aan je rechterkant, je bent nu gearriveerd bij de Mauritskazerne.

Met de auto
Stel je navigatie/Google Maps in op de locatienaam 'Mauritskazerne' en niet op het adres. Kijk voor routes vanuit alle windstreken op: https://mauritskazerne.nl/over/routebeschrijving

[redacted]
E: [redacted]@alcedoconsultancy.nl
T: +31 6 [redacted]

Biodiversity comes first, always!

97A

UITNODIGING 6 JULI 2022
Aanvang 14.00 u.

Een verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de Toekomst van de Wolf in Nederland

Beste [redacted], en [redacted],

Graag nodigen wij u uit voor de presentatie van de resultaten van de verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de 'Toekomst van de wolf in Nederland'.

Voor deze bijeenkomst zijn alle 36 door ons geïnterviewde organisaties uitgenodigd. U bent van harte welkom om samen met een collega deel te nemen aan deze middag.

Wanneer: **Woensdag 6 juli om 14.00 u. ontvangst**
Start inhoudelijk programma om 14.30 u.
Afsluiting 16.30 u. met drankje en hapje
Waar: Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2 D41, 6711 JC Ede
Voor routebeschrijving, zie onder

Programma

- Ontvangst met koffie/thee en registratie
- Welkom door de dagvoorzitter en de Burgemeester van Ede, René Verhulst
- Resultaten verkenning, door Steven de Bie
- Aanbieding rapportage verkenning aan IFAW en KNJV
- Vraaggesprek met Kindercollege Ede
- Afsluiting door dagvoorzitter
- Einde met drankje en hapje

Graag uiterlijk 3 juli a.s. aan/afmelden voor deze bijeenkomst op emailadres:
[redacted]**@ru.nl**
We ontvangen ook graag de naam van uw collega.

We zien ernaar uit u op 6 juli a.s. te mogen verwelkomen.
Met dank aan de gemeente Ede voor het faciliteren van deze bijeenkomst.

Vriendelijke groeten,
[redacted]

Routebeschrijving naar de Mauritskazerne

Openbaar vervoer
Reis af naar Station Ede-Wageningen, vervolg de route vervolgens lopend (5 minuten). Loop via perron 1b het station uit (centrum-zijde) en volg het pad over een viaduct naar het voormalige kazerneterrein.
Loop rechtdoor tot het 2e grote gebouw aan je rechterkant, je bent nu gearriveerd bij de Mauritskazerne.

Met de auto
Stel je navigatie/Google Maps in op de locatienaam ‘Mauritskazerne’ en niet op het adres. Kijk voor routes vanuit alle windstreken op: https://mauritskazerne.nl/over/routebeschrijving

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 5 april 2023 13:13
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl [redacted]
Onderwerp: FW: Inventarisatie afhandeling proces dode/gewonde wolven/goudjakhalzen

Urgentie: Hoog

Beste collega's,
Ter herinnering aan allen, uitgezonderd de enkelen die al wel gereageerd hebben, waarvoor dank.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: zondag 26 maart 2023 15:22
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>
CC: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Inventarisatie afhandeling proces dode/gewonde wolven/goudjakhalzen
Urgentie: Hoog

Beste Collega's van provincies, cc IPO en Bij12,

Op dit moment verstuur ik deze mail, omdat ik komend tijd even veel extern en/of afwezig ben. Maar de vraag zal duidelijk zijn, zo niet tot woensdag lees ik mijn mail nog wel of ben telefonisch bereikbaar.

<u>Inventarisatie afhandeling dode/gewonde wolven/goudjakhalzen</u>
Met het verschijnen van een nieuwe interventierichtlijn voor aangetroffen wolf/goudjakhals en het toevoegen op de BIJ12 website van een tekst over 'dode wolven' is het gewenst om duidelijkheid te hebben over de afhandeling hiervan in de provincies. Het blijkt inmiddels toch vaker voor te komen dat provincies te maken krijgen met (meestal aangereden) dode wolven. Een goede en snelle afhandeling is hierbij gewenst. NB: elke provincie draagt afzonderlijk zorg voor de implementatie van het uitvoerend proces, daar waar mogelijk zal BIJ12 landelijke afspraken proberen te maken.

➔ **Redenen om een update te willen hebben hoe de afhandeling in elke provincie is geregeld.**

Dat geldt ook voor de mogelijke afhandeling van een <u>gewonde</u> wolf cq. de afhandeling van (dood of gewond) aangetroffen <u>goudjakhals</u>.

Daarom onderstaande inventarisatie met het verzoek of jullie hierop voor 5 april kunnen reageren.
Resultaten communiceer ik weer en bespreken wij zonodig in de wolvenwerkgroep.

Vooraf
De vraagstelling gaat uit van de richtlijn: **'Uitwerking Interventierichtlijn Melding van een aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals'** (zie interventierichtlijnen pagina 15 e.v.) .

D.w.z. dat is het uitgangspunt/kader voor de afhandeling van de gevonden dieren. Vervolgens is het nodig dat in elke provincie dit zowel regeltechnisch (juridisch) als praktisch uitvoerend is ingevuld. M.a.w. zijn de benodigde vergunningen/ontheffingen aanwezig, is er een draaiboek met organisaties, namen, e-mailadressen, telefoonnummers om snel in het netwerk te kunnen handelen etc.

Om hier enig zicht op te krijgen de volgende **vier** vragen:

1. Is er een ontheffing door de provincie uitgegeven voor de afhandeling van gevonden dieren?
M.a.w. wie mag een dood/gewond gevonden dier verplaatsen, meenemen, evt. doden of helpen herstellen?
Zo ja aan welke organisatie of personen:
Wat is de looptijd (tot wanneer):
Zo nee waarom niet/wanneer wel en aan wie beoogd:

2. Is er een vergunning/ontheffing door de provincie uitgegeven voor het vervoer van de dieren?
Zo ja aan welke organisatie:
Wat is de looptijd (tot wanneer):
Zo nee, aan wie beoogd en per wanneer is dat geregeld:

3. Is er door de provincie praktische invulling gegeven aan de interventierichtlijn?
Oftewel is er een 'draaiboek' waarin mogelijk betrokken organisaties met naam, telefoon, email etc. bekend zijn waardoor de praktische afhandeling van de gevonden dieren adequaat kan worden afgehandeld?
Denk daarbij aan: politie, valwildafhandelaren, Wolvenmeldpunt/ZV, WENR, DWHC, BIJ12, aangrenzende collega provincies, dierenambulance, terreinbeheerders, boa's/wildbeheerders, FBE etc.
Zo ja: prima!

4. Op welke wijze is voorzien in een 24/7 bereikbaarheid:
Zo ja: hoe, bijv. welke persoon/personen is/zijn de centrale spil in dit geheel?
Zo nee, hoe en wanneer is dat geregeld:

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 5 oktober 2021 10:27
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Kamerbrief over het natuurbeleid

Beste leden WWG, zie onderstaand ter informatie. M.v.g. [redacted]

Hierbij de verzamelbrief met daarin de passage over de FFS en JA.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

.....
Cluster Soorten
Directoraat-Generaal Natuur, Visserij en Landelijk Gebied
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
Postbus 20401| 2500 EK | Den Haag
.....
M 06 [redacted]
[redacted] minlnv.nl
https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit
.....

Houd rekening met het milieu en print deze e-mail alleen als het strikt noodzakelijk is.

Van: Rijksoverheid <abonneren@mailing.rijksoverheid.nl>
Verzonden: dinsdag 5 oktober 2021 08:27
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Kamerbrief over het natuurbeleid

Bekijk de online versie

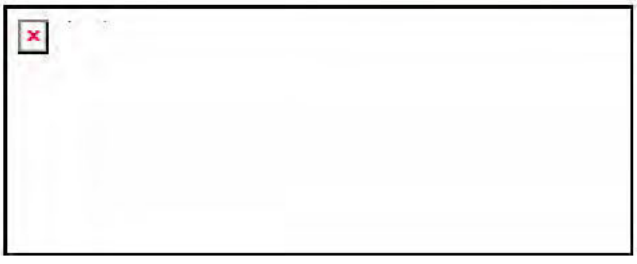

Zojuist gepubliceerd op Rijksoverheid.nl

Zojuist, **5 okt 2021** om 00:00, verschenen.

Document van **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit**

Kamerbrief over het natuurbeleid

04-10-2021 | 00:00

Minister Schouten (LNV) informeert de Tweede Kamer voor het commissiedebat Natuur van 7 oktober 2021 over een aantal onderwerpen. Zij stuurt de 'Analyse alternatieven Kritische DepositieWaarde (KDW) voor generiek gebruik in het toetsingskader' mee.

Bekijk dit Document

Bekijk dit Document

U ontvangt deze e-mail omdat u zich heeft geabonneerd op berichten van Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit op het e-mailadres @e**********@*****v.nl.

AFMELDEN ABONNEMENTEN BEHEREN

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 20:23
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl;
Onderwerp: FW: Nazending wolf werkgroep 22 feb. NAZENDING WOLVENWERKGROEP 220222
Bijlagen: Notitie handelingsprotocollen V18022022.docx; Tabel 1 Wolf- Mens Concept 18022022.docx

---

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 19:05
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Nazending wolf werkgroep 22 feb.

Hallo [redacted] en [redacted]

Bij deze overig handig ik het toegezegde deel van handelingsprotocol *Wolf-Mens*. Zoals bekend willen we dit nadere bespreken tijdens aankomende bijeenkomst.

Het is ons helaas niet gelukt om deel handelingsprotocol *Wolf-Hond* binnen de krappe planning nog gereed te krijgen. Uiteraard zouden/kunnen we tijdens de bijeenkomst wel over hebben.

Prettig weekend alvast!

Een stormige groet,

[redacted] en ook namens [redacted] en [redacted]

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

Notitie handelsprotocollen

Datum: 18-2-2022
Auteurs: [redacted] en [redacted]

Inleiding
Bij de agenda is de aangepaste tabel -voor het vernieuwde handelingsprotocol- wolf-mens toegevoegd. De tabel is nog niet volledig uitgewerkt omdat een tussentijdse reactie van de werkgroep wolven (IPO) gewenst is.

Bij het opstellen van de tabel zijn verschillende scenario's inhoudelijk benaderd. Daarbij hebben de opstellers zich gebaseerd op de volgende documenten:
-Huidige wolvenplan
-How to deal with bold wolves
-Interventieprotocol probleemsituaties van Vlaanderen
-Reactie VGSN -Andrea van den Eng- via LOW, - zijdelings naar gekeken

De tabel bestaat uit twee delen, waarbij in het linker deel de oorspronkelijke tabel 1a uit het IPO Wolvenplan 2019 is aangescherpt en aangevuld. In het rechter deel zijn de voorgestelde maatregelen in opeenvolgende stappen weergegeven en hier en daar voorzien van toelichtende opmerkingen. Deze stappen zijn gebaseerd op het stroomschema 'Melding afwijkend gedrag' uit Bold Wolves zoals hier in de bijlage is bijgevoegd.

De te beantwoorden procesvragen komen uit een eerdere versie van de tabel en zijn hier als reminder blijven staan. Dit deel van de tabel is primair bedoeld om uitwerking te vergemakkelijken.

Vraagpunten

Een aantal vraagpunten zullen we tijdens de bijeenkomst moeten bespreken bijvoorbeeld:

- Hoe zien we de handelingsprotocollen? Als vast onderdeel in het wolvenplan of -zoals Vlaanderen- in een apart document?
- Welk detailniveau hanteren we bij de handelingsprotocollen?
- Definiëringkwesties
- Welke verantwoordelijkheden zien we en waar worden deze belegd (proces vragen)?
- Bij wie of welke instanties winnen we advies in Op welke manier regelen we dit?
- Hoe regelen we de uitvoering van de opgenomen acties?
- Hoe gaan we om met zenderen? Willen we dit en zo ja hoe gaan we dit regelen?
- Gaan we incidenteel verjagen toestaan? Hoe regelen we dit?

Hieronder worden bovenstaande vraagpunten nader toegelicht, ze zijn geclusterd in aantal onderdelen, namelijk I)format, II) terminologie, III) rollen, verantwoordelijkheden, expertise en IV) overige punten.

<u>I) Format</u>

1. Hoe ziet de werkgroep de handelingsprotocollen in relatie tot het geactualiseerde wolvenplan?

Als separaat document zoals bijv. Interventieprotocol Vlaanderen? En hangen daar dan de provinciale draaiboeken onder? Of als nieuw aangescherpte tabellen in het wolvenplan?

2. Wat wordt het detailniveau van de te publiceren handelingsprotocollen/ tabellen irt draaiboeken op provinciaal niveau?

II) <u>Terminologie</u>

3. Duiding probleemsituatie- probleemwolf. Wel of niet hier opnemen in tabel? Er zijn eindeloos veel meer scenario's te verzinnen en niet alles is direct te duiden. Een basale indeling zoals in het Interventieprotocol Vlaanderen is wellicht een oplossing.

   Er zal in ieder geval wel een heldere toelichting van de begrippen probleemsituatie en probleemwolf moeten worden opgenomen in begeleidende teksten.

   De indeling in de tabel is gebaseerd op onderstaande definitie die vooral beleidsmatig is ingegeven:

   "Een probleemwolf is een wolf die op individueel niveau zodanig problematisch gedrag vertoont dat *in ultimo* (in laatste instantie) doden in beeld komt wanneer negatieve conditionering niet tot het verdwijnen van het betreffende gedrag leidt, of niet mogelijk is."

   Bij een probleemwolf bestaat dan in sommige situaties nog een handelingsperspectief, waarbij gepoogd wordt het gedrag te corrigeren (negatieve conditionering). Als interventie geen resultaat oplevert, of in de praktijk niet haalbaar blijkt (case-by-case benadering), dan wordt de probleemwolf gedood.

   Zie ook de toelichting en vragen onder aan de pagina bij tabel 1.

4. Duiding meermaals/ herhaaldelijk/ enkele weken: dit laat ruimte voor interpretatie. Dit kan ook niet anders, maar zal wel als zodanig moeten worden gecommuniceerd. Het gaat immers steeds om een case-by-case beoordeling van het gedrag van betreffende wolf en van meest geëigende reactie daarop. Per geval benadering is van belang voor onderbouwing van eventuele vergunning/ ontheffing.

5. De termijn tussen maatregelen en volgende stap zou wel beter afgebakend kunnen worden. Maar ook dat is niet in beton gegoten. Doel is aanpakken probleemsituatie en voorkomen escalatie. Follow-up zal in sommige gevallen snel moeten, in andere gevallen kan besloten worden ook na twee weken nog even aan te zien. Dit staat en valt wel met goede communicatie over de context van gedrag wolf en doel interventie. Voorstel voor opvolging van maatregelen: ca 2 weken, afhankelijk van de specifieke situatie.

6. In de omgang met wolf wordt de term verjagen nu op verschillende manieren gebruikt. Voor helderheid en eenduidigheid in de handelingsprotocollen is nadere duiding van belang. De interventies zoals genoemd in de tabel betreffen een vorm van actief ingrijpen dat valt onder het verbod van opzettelijke verstoring (ontheffings-/ vergunningsplichtig).

   Deze acties gaan verder dan het incidenteel verjagen van wolf die dicht bij schapen komt (wegjagen door bijvoorbeeld schreeuwen)wat op zich geen verstoring in de zin van de Hr. hoeft te zijn. Zie juridische analyse deel C.

Voorstel is om in de handelingsprotocollen de term *afschrikken*, of *actieve verjaging* te gebruiken. Doel hiervan is het negatief conditioneren van wolf: het doelbewust afleren van bepaald gedrag, waarbij wolf een relatie moet zien te leggen tussen negatieve (pijnlijke) ervaring en contact met mensen.

lll) Rollen, verantwoordelijkheden, expertise

In de handelingsprotocollen zal ook inzicht in gegeven moeten worden in de verantwoordelijkheden en bevoegdheden en de rollen van de verschillende betrokkenen. Voor de uitwerking in draaiboeken speelt specifiek de vraag naar de expertise bij beoordeling van de situatie en bij uitvoering.

7. Wie beoordeelt de situatie en de te nemen stappen? Op basis waarvan kan GS geadviseerd worden? In welke gevallen is onafhankelijk extern advies nodig om situatie “slager keurt eigen vlees” te voorkomen Of dat er straks toch 12 verschillende beleidslijnen ontstaan?.

   Wijzen we instanties/ personen voor advies aan? Kan dit ook via het buitenland (INBO Vlaanderen bijv.?)

   Is bij een calamiteitenprotocol als dit onderscheid te maken tussen situaties die lokaal/regionaal goed zijn af te handelen en situaties waar een landelijke lijn voor georganiseerd moet worden?

   Is aanvullende training/ opleiding nodig?

8. Negatieve conditionering vereist kennis en kunde om succesvol te zijn. Niet alleen kennis van gedrag wolf maar ook van interventiemethoden en materiaal. Vereist is ook vaardigheid in schieten/ vangen/ zenderen. Welke lijn geven wij hiervoor aan?

   Training in afschrikking/ negatieve conditionering? Klein team samenstellen dat eerst landelijk /regionaal werkt? Via opleiding of training dan uitbreiden op lokaal niveau?

   Idem voor doden.

lV) Overige punten

9. Als er geen zender op de plank ligt, dan is het niet zinvol nu op te nemen zenderen en verjagen. Voorstel: niet separaat benoemen maar aangeven dat zenderen een onderdeel kan zijn van interventie afschrikken / actief verjagen. Geeft mogelijkheid om dit uit te werken lopende het nieuwe wolvenplan.

10. Wanneer houdt incidenteel verjagen op en begint verstoren? Is verjagen met bijv. geluidspistool bij herder of in boerenland wel of niet vergunningsplichtig? Geldt dat dan ook voor luchtbuks? En mag wandelaar in wolvengebied dan ook zoiets gebruiken (personal alarm etc.) Hoe dan te voorkomen dat er opzettelijke verstoring plaatsvindt?

    Er zal vanuit de maatschappij van ons verwacht worden juist hier helderheid over te geven. Wat wordt de lijn, hoe te regelen? Hoe te communiceren? Algehele vrijstelling voor verjagen of juist niet?

    Altijd ontheffing/ vergunning aanvragen?

11. Rol wolvenmeldpunt/ Bij12/ provincies/ LNV → Pm

12. Bij de communicatie/voorlichting van het publiek 'over niet voeren', maar ook over de stappen, beslissingen en maatregelen die genomen worden. Hoe zorg je dat je transparant bent in wat je doet als je moet optreden tegen een probleemwolf en hoe zorg je voor maatschappelijk draagvlak etc.

Bijlagen

Stroomschema melding afwijkend gedrag wolf in relatie tot mensen

Voorbeeld van processchema omgang melding (potentiële) probleemsituatie wolf[1]

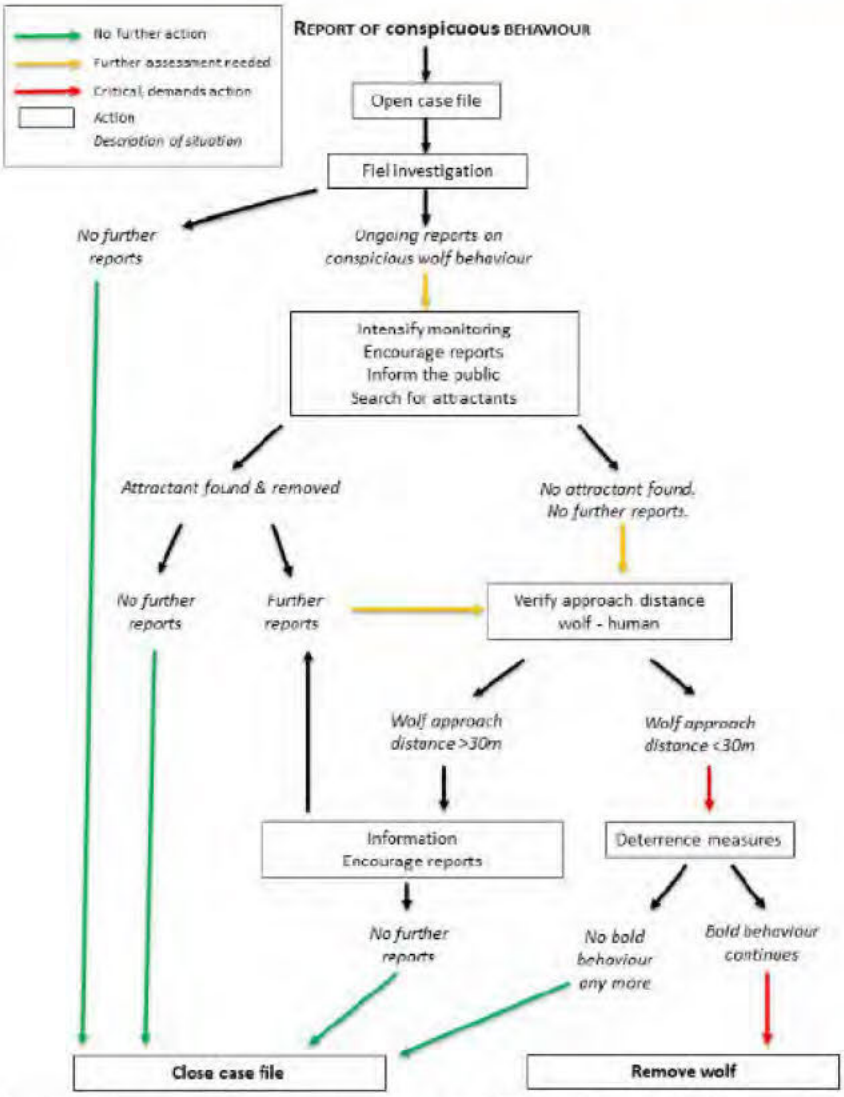

Figure 1: Schematic workflow when conspicuous wolf behaviour (in relation to humans) is reported (see text for details). This workflow illustrates the process but may not fit every individual case. For instance, removal may also be recommended if deterrence is not possible but the situation is assessed as critical. Every case must be analysed by experts.

---

[1] Bron: Reinhardt et al. 2020., How tot deal with bold wolves. BfN-Skripten 577.

Een naar Nederlands vertaalde versie van het stroomschema[2]

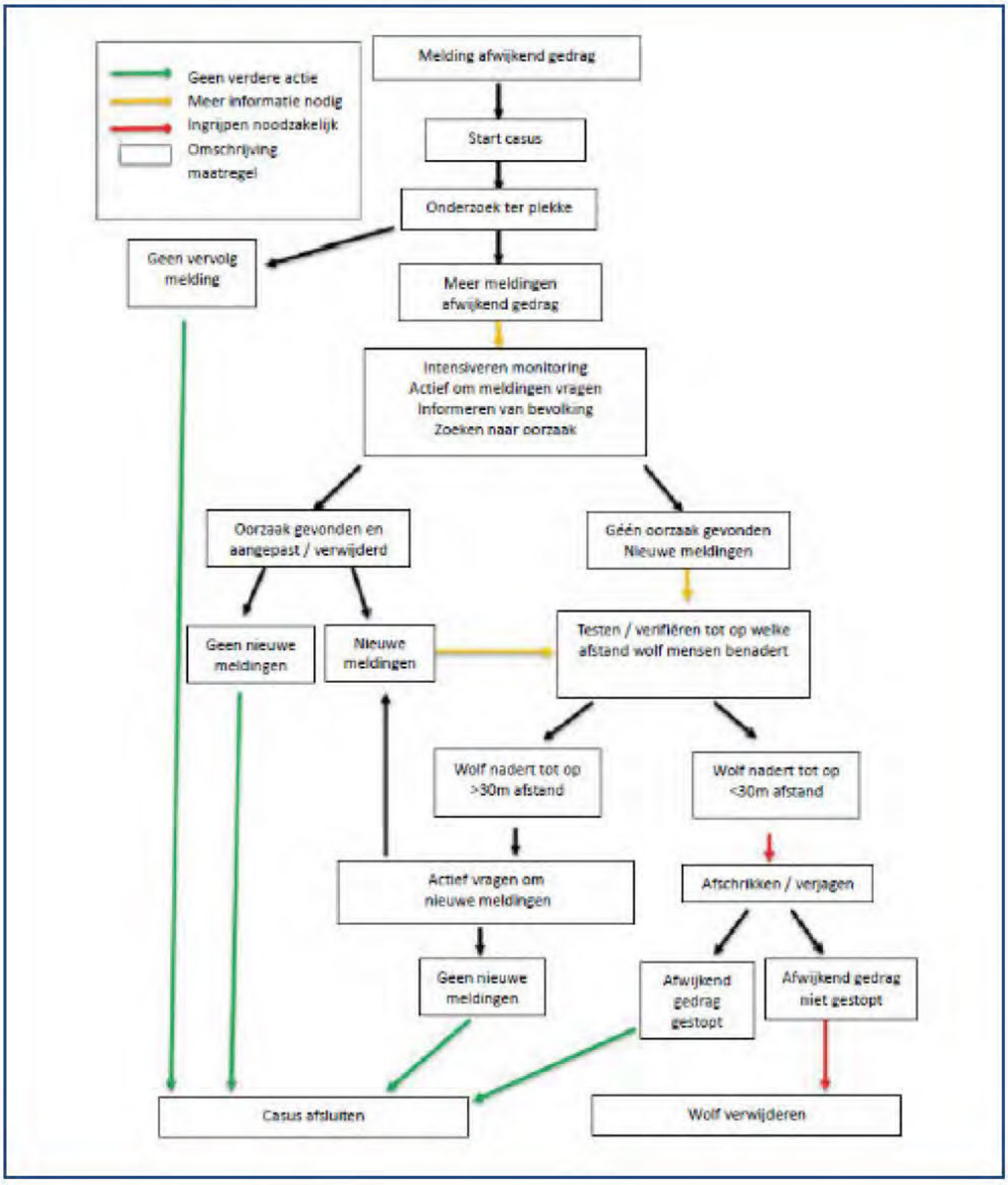

[2] Overgenomen in vertaling in: Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16. De Zoogdiervereniging, Nijmegen. Dit rapport is opgesteld in opdracht van Het Agentschap Natuur & Bos, Vlaanderen als basis voor het Interventieprotocol probleemsituaties wolf, 2021.)

1 wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel		Benodigde acties uit te werken in draaiboek	Doel actie	Te beantwoorden vragen voor uitwerking in draaiboek
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden. *(Overdag en 's nachts samengenomen, bebouwd gebied gespecificeerd en aspect interesse toegevoegd.)*	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing *Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.*	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing	In principe geen maatregelen Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren	geen probleemsituatie	Observeren-monitoren, documenteren Evt. communicatie publiek inzake vuilnis/ honden	Vastleggen situatie voor eventuele latere analyse. Vroegtijdig detecteren/ ombuigen van mogelijk ontstaan afwijkend gedrag **In stroomschema Bold Wolves (BW)**: Eigenlijk geen afwijkend gedrag, maar ter voorkoming daarvan toch alertheid geboden. Bij (herhaaldelijke) meldingen → onderzoek toedracht en actief zoeken naar aantrekkende prikkels Communicatie/ voorlichting publiek	Hoe en waar wordt deze melding ontvangen? Wie maakt een risico-inschatting? Door wie gedocumenteerd? Wanneer en door wie wordt gecommuniceerd naar partijen die actie moeten ondernemen? Welke partijen moeten actie ondernemen: (polshoogte nemen in het gebied, vuilnis verwijderen? Wie bepaalt wanneer voedselbronnen verwijderd moeten worden? Hoe en wanneer communiceer je naar bewoners van het gebied? En door wie?
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert *(voorstel voertuigen hier erin omdat wolf mens in voertuig niet als zodanig herkent en voertuig ook op kortere afstand tolereert. (cf Bold Wolves)* *Zie ook oude versie 1 e)*	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren	-geen probleemsituatie	Observeren-monitoren, documenteren Bij herhaalde meldingen → communicatie publiek/ voorlichting inzake voeren.	Vastleggen situatie voor eventuele latere analyse. Vroegtijdig detecteren/ ombuigen van mogelijk ontstaan afwijkend gedrag **In stroomschema BW**: Eigenlijk geen afwijkend gedrag, maar ter voorkoming daarvan toch alertheid geboden. Bij (herhaaldelijke) meldingen → onderzoek toedracht en actief zoeken naar aantrekkende prikkels Communicatie/ voorlichting publiek Benadrukken punt niet voeren!	idem

c	Wolf wordt gezien op < 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken. (*Gewijzigd naar Bold Wolves en Vlaanderen ter specificatie van oorspronkelijke tekst 'wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied'*)	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen 3e sociale verhouding met hond	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (d.m.v. actieve afschrikking) NB nog duidelijk onderscheid maken tussen verjagen en actief verjagen/afschrikken	probleemsituatie	Bij melding te volgen stappen: 1e (veld)onderzoek, analyse situatie, documentatie 2e Intensiveren monitoring en publiek betrekken (vragen om meldingen) 3e Zoeken en wegnemen oorzaak/ aantrekkende prikkels 4e honden afschermen van contact met wolf 5e Publiek voorlichten Als situatie aanhoudt (> 2 weken?) → 6e onderzoek vluchtafstand < 30 meter* Zo nee → 7e herhaal onderzoek naar meldingen en oorzaken, vluchtafstand Zo ja → 8e ingrijpen: actieve verjaging/ afschrikking (zie d en verder) maatregelen afhankelijk van de situatie	Opsporen en ombuigen van (potentieel) problematische situatie door toenemende gewenning/ conditionering Voorkomen escalatie **In stroomschema BW:** fase boven-midden. Bij herhaaldelijke meldingen → onderzoek toedracht, intensiveren monitoring, vragen om meldingen, actief zoeken en verwijderen aantrekkende prikkels Informeren bevolking (voedsel, honden) Testen vluchtafstand, interventie	Procesvragen: Zie a. Wie is aan zet om het te organiseren, communicatie publiek: hoe en door wie? wie, welke instanties betrokken bij (veld)onderzoek, testen vluchtafstand verantwoordelijkheden/ bevoegdheden **PM** Zie vragen Kim oudere versies
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter. (*Toegevoegd vanuit Bold Wolves. Illustratief voor verschil in oorzaak en aanpak met situatie e)*	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen	Waakzaamheid geboden, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk. Als niet succesvol: doden	Probleemsituatie -	Bij melding: zie boven stap 1-5 Tbv analyse situatie en opsporen oorzaak versneld: Stap 6 actief testen vluchtafstand Stap 8 Ingrijpen→ actieve afschrikking. Als binnen 2 weken geen resultaat → Stap 9 doden (zie ook e,g,h) PM Methode nog uit te werken Al dan niet zenderen in combinatie met actieve afschrikking. Afschrikkingsmunitie altijd binnen de 30 meter te gebruiken. Als van grotere afstand: geen negatieve relatie pijn-mens, waardoor risico tegengesteld effect kan ontstaan. (Zie ook opmerking bij d)	Voorkomen ontstaan gevaarlijke/ kritieke situatie Interventie hier primair gericht op ombuigen gedrag. **In stroomschema BW:** fase rechtsonder. **Doel** van stappen 1 -6 hier is ook om te achterhalen of het kan gaan om hybride, gewond of ziek dier. Dan mogelijk andere acties, zie andere thema's/protocollen.) NB in toelichting moet samenhang tussen de HP's worden weergegeven en belang van context en case-by-case benadering)	Procesvragen: zie boven Communicatie aan publiek: daarin ook hond meenemen. Verantwoordelijkheden/ bevoegdheden? Wie beoordeelt situatie? Ontheffingen/ vergunningen geregeld? Door wie? Actieve afschrikking onder begeleiding van een deskundige(nteam) om verwonding of juist tegengesteld effect te voorkomen. Wie, welke instanties/personen daarvoor bevoegd/ aan zet? Landelijk/ regionaal te regelen? Is zenderen een gepaste actie, is het mogelijk? Hebben we expertise, mogelijkheid om op te sporen en te vangen, hebben we verdovingsmateriaal, bevoegden, zenders) Hoe gaan we om met data die verkregen wordt bij zenderen? Wie besluit dat?

e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter en lijkt geïnteresseerd in mensen *(Gewijzigd naar Bold Wolves en protocol Vlaanderen.)*	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditionering en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking) , publiek waarschuwen niet te voeren, indien geen resultaat wolf doden. NB belangrijk om te communiceren dat duiding als probleemwolf niet automatisch leidt tot wegnemen wolf!	Probleemwolf **	Bij meldingen: Zie boven 1-5 analyse situatie, documentatie, oorzaak wegnemen (hond..) Publiek voorlichten, niet voeren Versneld naar stap 8/ 9 ingrijpen → maatregelen afhankelijk van de situatie - Zo snel mogelijk (zenderen en) actieve afschrikking - Wolf doden als de voor betreffende situtatie geschikte maatregel niet succesvol is, of niet uitvoerbaar. NB toepassen van meest effectieve maatregel voor betreffende situatie is van belang (afhankelijk van analyse oorzaak hond, gewond, sterke voedselconditionering etc) Bij afschrikking inzetten op zwaarste middel: gerichte pijnprikkels geven na bijkomen uit verdoving of bij loslaten na zenderen ivm associatie mens-pijn. *Maatregel doden* nog uitwerken. Is ook afhankelijk van situatie.	Voorkomen ontstaan gevaarlijke situatie. Ook hier is Interventie gericht op bereiken negatieve conditionering van wolf in relatie tot mens. Maar vooral bij voedselgeconditioneerde wolf is kans op succes kleiner dan bij scenario d en risico letsel mens groter. Belang van adequate analyse en uitvoering afschrikkingsmaatregel is groot. **In stroomschema BW:** fase rechtsonder.	Procesvragen: zie boven Wie moet worden geïnformeerd, op welk moment? Onderbouwing voor eventueel lethaal ingrijpen belangrijk Wie beoordeelt mate van afwijkend gedrag? Wie besluit dat er geen alternatieven meer zijn en wolf moet worden gedood? (GS/Burgemeester?) Wie is bevoegd / gemachtigd om wolf te doden? Landelijk/ regionaal te regelen? Welke methode doden? (afschot, vangen en euthanaseren) Actieve publiekscampagne (incl. Stakeholders, interne betrokkenen)
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen zonder mensen gericht te benaderen *(Toegevoegd naar voorbeeld van Vlaanderen.)*	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (in de zin van actieve afschrikking)	Probleemsituatie**	Bij melding zie boven Analyse situatie, documentatie, monitoring publiek voorlichten Stap 8 ingrijpen → maatregelen afhankelijk van de situatie Zie d/ e	Escalatie voorkomen Interventie gericht op negatieve conditionering, in uiterste geval wegnemen wolf **In stroomschema BW:** fase rechtsonder.	Procesvragen: zie boven Belang van algemene publieksinformatie hoe te handelen bij ontmoeting met wolf (geldt voor elk scenatio
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan *(Toegevoegd naar voorbeeld van Vlaanderen.)*	Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleem-wolf	Publiek voorlichten Stap 9 ingrijpen → wolf doden	Calamiteit: interventie gericht op voorkomen letsel mens **In stroomschema BW:** fase rechtsonder	Procesvragen: zie boven. Hier vooral ook van belang: Wie beoordeelt, wie besluit? GS/ burgemeester? Wie voert uit?
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding NB *nog te toevoegen ter specificatie 'valt aan of verwondt mens'*	Extreme gewenning, hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleem-wolf	Publiek voorlichten Stap 9 ingrijpen → wolf doden	Calamiteit: interventie gericht op voorkomen letsel mens **In stroomschema BW:** fase rechtsonder.	idem

VEILIGHEID VAN MENSEN STAAT IN ALLE GEVALLEN VOOROP

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

** Duiding wolf in deze situatie als probleemwolf. Op basis van onderstaande definitie en toelichting. Nog nagaan of dit consistent is met andere scenario's (zie bijv ook duiding wolf onder f. Wel normaal gedrag dus probleemsituatie, maar inschatting risico als gevaarlijk).

Definiëring: Probleemwolf is een wolf die op individueel niveau zodanig problematisch gedrag vertoont dat *in ultimo* (als laatste stap/ in laatste instantie) doden in beeld komt wanneer negatieve conditionering niet tot het verdwijnen van het betreffende gedrag leidt of niet mogelijk is.

Toelichting: Ook bij een probleemwolf bestaat in sommige situaties nog een handelingsperspectief, waarbij gepoogd wordt het gedrag te corrigeren (negatieve conditionering). Als interventie geen resultaat oplevert, of in de praktijk niet haalbaar blijkt (case-by-case benadering!), dan wordt de probleemwolf gedood.

Vragen: Gaan we bij duiding probleemsituatie en probleemwolf uit van mate natuurlijkheid gedrag wolf of van inschatting risico voor mensen en/ of maatschappelijk draagvlak?

Ter vergelijk: interventieprotocol Vlaanderen: bij *probleemsituaties* focus op bijsturing en opvolging, terwijl bij *probleemwolf* accuut een drastische (is lethale) maatregel genomen moet worden.

In deze tabel: probleemsituatie kan veranderen naar probleemwolf waar dan als laatste stap met lethale middelen kan worden ingegrepen. En op basis van bovenstaande definitie hoeft bij een probleemwolf lethaal ingrijpen niet per se of niet direct aan de orde te zijn. Is goed verdedigbaar, maar hoe is beeldvorming en gebruikte terminologie nu in Nederland?

Werkwijze DBBW: uit individuele beoordeling naar mate van gewenning en voedselconditionering moet blijken of het dier als probleemwolf te beschouwen is. Herhaling en intensivering in tonen van bepaald (afwijkend) gedrag zijn belangrijke parameters.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 19 januari 2022 16:09
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted], [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven
Bijlagen: Gelderland - valwild-opdracht FBE-SVN.pdf; Overijssel - ontheffing universiteit Utrecht faculteit diergeneeskunde.pdf; Utrecht - ontheffing onderzoek en onderwijs dode dieren Universiteit Utrecht.pdf; Gelderland - Ontheffing WENR.pdf; Overzicht verleende ontheffingen en opdracht per provincie irt wolven.docx

Beste allen,

Dit is een mooi overzicht, met dank aan [redacted] dus m.i. zeer nuttig om met elkaar te delen.
Zo mogelijk morgen nog te bespreken in de WWG.

Tot dan, met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>
Verzonden: woensdag 19 januari 2022 13:43
Aan: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Hoi [redacted]

Hierbij de meest actuele lijst van afgegeven ontheffingen en opdracht valwild die er zijn mbt wolven. Onderstaand tabel zit ook in bijgevoegd word-document. De ontheffingen en opdracht die in mijn bezit zijn, zijn tevens toegevoegd. Alleen die van de provincie Limburg heb ik niet (DWHC en Dierenbescherming Limburg) en daarvan weet ik verder ook de inhoud niet.

- Er zijn 5 ontheffingen afgegeven aan: WenR, Universiteit Utrecht (2x), DWHC en dierenbescherming Limburg.
- Het merendeel van de provincies heeft ingestemd met de afgegeven ontheffing van provincie Gelderland aan WenR.
- Dit is eveneens van toepassing op de afgegeven ontheffing van de provincie Utrecht aan de Universiteit Utrecht.
- Provincie Overijssel heeft een eigen ontheffing afgegeven aan de Universiteit Utrecht.
- Daarnaast is de opdracht valwild in de provincie Gelderland ook van toepassing op wolf.

Provincie	WENR	Universiteit Utrecht	DWHC	Dierenbescherming Limburg	Opdracht valwild	Opmerkingen
Drenthe	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Flevoland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				

Friesland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Gelderland	✓	ingestemd met UT			✓	• Ontheffing afgegeven aan WENR tbv onderzoek en onderwijs: verstoren, vangen doden, onder zich hebben, vervoeren en uitzetten van individuen en verblijfplaatsen van zoogdieren beschadigen of vernielen. Gebruik verboden vangmiddelen. (incl. meldplicht). • Opdracht valwild aan FBE: opzettelijk doden van aangereden zoogdieren, incl. gebruik verboden middelen
Groningen	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Limburg		ingestemd met UT	✓	✓		• Ontheffing verleend aan DWHC • Ontheffing verleend aan Dierenbescherming Limburg: vervoer dieren naar Natuurhulpcentrum Opglabbeek
Noord-Brabant	ingestemd met GD	ingestemd met UT				• Alleen ingestemd met ontheffing Gelderland voor het onderdeel wolf
Noord-Holland		ingestemd met UT				• Verder onbekend, geen contact mee geweest
Overijssel		✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten
Utrecht	ingestemd met GD	✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten Verder onbekend, geen contact mee geweest
Zeeland		ingestemd met UT				• Verder onbekend, geen reactie

Laat me weten als er vragen zijn.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

provincie groningen

[redacted]

Afdeling Landelijk Gebied & Water

Sint Jansstraat 4 | Postbus 610 | 9700 AP Groningen
T 050-[redacted] | **M** 06-[redacted]

[redacted]

Op onze website kunt u lezen welke dienstverlening u van ons mag verwachten.
https://www.provinciegroningen.nl/servicenormen/

101A

Provincie	WENR	Universiteit Utrecht	DWHC	Dierenbescherming Limburg	Opdracht valwild	Opmerkingen
Drenthe	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Flevoland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Friesland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Gelderland	✓	ingestemd met UT			✓	• Ontheffing afgegeven aan WENR tbv onderzoek en onderwijs: verstoren, vangen doden, onder zich hebben, vervoeren en uitzetten van individuen en verblijfplaatsen van zoogdieren beschadigen of vernielen. Gebruik verboden vangmiddelen. (incl. meldplicht). • Opdracht valwild aan FBE: opzettelijk doden van aangereden zoogdieren, incl. gebruik verboden middelen
Groningen	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Limburg		ingestemd met UT	✓	✓		• Ontheffing verleend aan DWHC • Ontheffing verleend aan Dierenbescherming Limburg: vervoer dieren naar Natuurhulpcentrum Opglabbeek
Noord-Brabant	ingestemd met GD	ingestemd met UT				• Alleen ingestemd met ontheffing Gelderland voor het onderdeel wolf
Noord-Holland		ingestemd met UT				• Verder onbekend, geen contact mee geweest
Overijssel		✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten
Utrecht	ingestemd met GD	✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten Verder onbekend, geen contact mee geweest
Zeeland		ingestemd met UT				• Verder onbekend, geen reactie

Tabel: afgegeven ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven. Er zijn 5 ontheffingen afgegeven aan: WenR, Universiteit Utrecht (2x), DWHC en dierenbescherming Limburg. Het merendeel van de provincies heeft ingestemd met de afgegeven ontheffing van provincie Gelderland aan WenR. Dit is eveneens van toepassing op de afgegeven ontheffing van de provincie Utrecht aan de Universiteit Utrecht. Provincie Overijssel heeft een eigen ontheffing afgegeven aan de Universiteit Utrecht. Daarnaast is de opdracht valwild in de provincie Gelderland ook van toepassing op wolf.

Besluit
Verlenen ontheffing

Datum
7 september 2021

Zaaknummer
2020-[redacted]

Onderwerp
Wet natuurbescherming - soortbescherming

Inlichtingen bij
Reinoud Raaijmakers
026 359 9219
post@gelderland.nl

Blad
1 van 25

Wageningen University & Research
T.a.v. de heer [redacted]
Akkermaalsbos 12
6708 WB Wageningen

Locatie
Heel Gelderland, Drenthe, Flevoland, Friesland, Groningen, Noord-Brabant en Utrecht.

Activiteit
Wetenschappelijk en ecologisch onderzoek naar wilde flora en fauna.

Beste meneer [redacted]

Hierbij ontvangt u een besluit over bovengenoemde aanvraag. Wij verlenen u deze ontheffing.

De bijlagen zijn onderdeel van dit besluit

Bijlage 1 bevat een toelichting op ons besluit. De voorschriften behorende bij deze ontheffing zijn opgenomen in bijlage 1. In bijlage 2 is een lijst met contactgegevens van de provincies opgenomen. In bijlage 3 staan de te gebruiken vangmiddelen en methoden per soortgroep. In bijlage 4 de richtlijnen voor het vangen en hanteren van vleermuizen. Neem alle bijlagen goed door.

Definitief besluit

Wij verlenen u deze vergunning.
U ontvangt nu het definitieve besluit. Wij publiceren dit besluit op www.overheid.nl. Diegenen die een zienswijze hebben ingediend, kunnen in beroep gaan tegen het besluit.

Meer informatie
Heeft u nog vragen? Kijk daarvoor op gelderland.nl. U kunt ook contact opnemen met het Provincieloket via telefoonnummer 026 359 99 99. Houd u het zaaknummer van deze brief bij de hand. We kunnen u dan sneller helpen.

Met vriendelijke groet,
namens Gedeputeerde Staten van Gelderland,

[redacted]

Documentnummers inzage stukken:

[redacted].

Bijlagen
- Bijlage 1 - Toelichting besluit en voorschriften
- Bijlage 2 - Contactgegevens provincies met zaakkenmerk
- Bijlage 3 - Vangmiddelen en methoden per soortgroep
- Bijlage 4 - Richtlijnen vangen en hanteren vleermuizen

Beroep
Belanghebbenden kunnen binnen zes weken na de dag waarop het besluit ter inzage is gelegd hiertegen een beroepschrift indienen bij de rechtbank Gelderland (Postbus 9030, 6800 EM Arnhem). Zij die partij zijn in de hoofdzaak kunnen bij de voorzieningenrechter van de rechtbank Gelderland (Postbus 9030, 6800 EM Arnhem) een verzoek indienen om een voorlopige voorziening te treffen.

Voor individuele burgers (niet voor advocaten en ook niet voor gemachtigden namens een bedrijf of een organisatie) bestaat de mogelijkheid digitaal beroep of een verzoek om een voorlopige voorziening in te dienen. Meer informatie kunt u vinden op www.rechtspraak.nl.

Voor het behandelen van een verzoek om een voorlopige voorziening wordt griffierecht geheven. Over de hoogte en de wijze van betaling van het griffierecht kunt u informatie verkrijgen bij de rechtbank Gelderland via telefoonnummer (088) 361 2000 of op www.rechtspraak.nl.

BIJLAGE 1

Beslissing van GEDEPUTEERDE STATEN VAN GELDERLAND op het verzoek van Wageningen University & Research, Akkermaalsbos 12, 6708 WB Wageningen, hierna te noemen de aanvrager, van 9 maart 2020 om een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming, hierna de Wnb.

De opbouw van deze beslissing is als volgt:
- Allereerst worden de ingediende *aanvraag en het procesverloop* toegelicht;
- Daarna volgt het *besluit* met inbegrip van de voorschriften;
- Onder het kopje '*beoordeling*' wordt de onderbouwing van het besluit gegeven;
- De beslissing wordt afgesloten met een conclusie en overige verplichtingen.

AANVRAAG EN PROCESVERLOOP

Op 9 maart 2020 ontvingen wij een aanvraag van Wageningen University & Research voor een ontheffing, in het kader van hoofdstuk 3 van de Wnb, voor het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek naar wilde flora en fauna door Stichting Wageningen Research (WR) en geldig in geheel Nederland.

Stichting Wageningen Research doet onderzoek en ontwikkelt kennis om beleid en beheer voor een groene en duurzame leefomgeving wetenschappelijk te onderbouwen. Zij doet op projectbasis ecologisch onderzoek aan inheemse en uitheemse soorten, in opdracht van de rijksoverheid, provincies, lagere overheden of terrein-beherende organisaties.

Voor het onderzoek is in het kader van de Wnb voor de volgende verboden handelingen ontheffing aangevraagd:
- Vogels, reptielen, beschermde zoogdieren, amfibieën, vissen en ongewervelden verstoren, vangen of doden;
- Verblijfplaatsen van vogels, reptielen, beschermde zoogdieren, amfibieën, vissen en ongewervelden beschadigen of vernielen;
- Eieren van vogels, reptielen, beschermde amfibieën, vissen of ongewervelden vernielen, beschadigen of verzamelen;
- Vogels, reptielen, beschermde zoogdieren, amfibieën, vissen en ongewervelden onder zich hebben of vervoeren;
- Beschermde planten opzettelijk te plukken, te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Voor de volgende in de Wnb verboden vangmiddelen is een ontheffing aangevraagd: Vangkooien, kastvallen, bal-chatri, fuiken, vangnetten (waaronder mistnetten en schepnetten), geluidsdragers, elektrovis-apparatuur en verdovingsgeweer of -pistool.

Voor onderzoek dat behalve onder de Wet natuurbescherming ook valt onder de Wet op Dierproeven (WOD) heeft de aanvrager in het kader van de WOD, een algemene projectvergunning voor dierproeven met inheemse en uitheemse beschermde diersoorten, (Soortbescherming fauna 2017.D-0045) die is verleend door de Centrale Commissie Dierproeven (CCD). Onderzoeksprojecten, die onder de WOD vallen, worden op basis van een projectplan of werkprotocol vooraf getoetst door een Instantie voor Dierenwelzijn (IvD).

De ontheffing wordt aangevraagd in het kader van de in de Wnb genoemde algemene belang: voor onderzoek en onderwijs.

De aanvraag en het projectplan met aanvulling, maken deel uit van deze ontheffing.

Er is voor het uitvoeren van ecologisch onderzoek in geheel Nederland eerder een ontheffing verleend. Het betreft de ontheffing voor Alterra-Wageningen University en Researchcentrum, voor verbodsbepalingen van de Flora- en faunawet, die op 18 maart 2015 is afgegeven door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) met kenmerk FF/75A/2015/007. Deze ontheffing liep af op 18 maart 2020.

De aangevraagde ontheffing, valt onder het bevoegd gezag van de provincies. De ontheffing is aangevraagd in de provincie Gelderland. De provincie waar de aanvrager is gevestigd. Voor de geldigheid van een ontheffing, geldig buiten de provincie Gelderland, is instemming met deze ontheffing van de desbetreffende provincie nodig. Indien de betreffende provincie geen instemming heeft verleend zal een afzonderlijke ontheffing moeten worden aangevraagd. Dit geldt ook voor hoofdinfrastructuur, gebieden of terreinen die nog onder bevoegd gezag van het Rijk (RVO) vallen.

Op 7 september is een gedoogbeschikking voor de provincie Gelderland afgegeven op basis van de verlopen ontheffing FF/75A/2015/007. Met onderhavig besluit komt de gedoogbeschikking te vervallen, tenzij aan onderhavig besluit schorsende werking wordt verleend.

De provincies Limburg, Zuid-Holland en Overijssel hebben op voorhand aangeven niet in te willen stemmen met deze ontheffing. De provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Utrecht, Flevoland, Noord-Holland, Zeeland en Noord-Brabant is gevraagd in te stemmen met deze ontheffing.

De provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland en Utrecht hebben aangegeven in te kunnen stemmen met deze ontheffing.

Op 31 augustus en 16 oktober 2020 hebben wij van de aanvrager aanvullende stukken ontvangen waarom wij per e-mail van 7 juli, 29 juli, 25 augustus 2020 hebben verzocht.

Het ontwerpbesluit heeft gedurende zes weken ter inzage gelegen. Er is geen zienswijze binnengekomen als reactie op de terinzagelegging van het ontwerpbesluit. Er heeft een ambtshalve aanpassing plaatsgevonden van de ontheffing. De voorschriften zijn gewijzigd. De aanvrager en de provincies die hebben ingestemd met het ontwerpbesluit, is gevraagd in te stemmen met deze wijzigingen. De aanvrager en de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Utrecht hebben ingestemd met deze wijzigingen voor het definitieve besluit.

De provincie Noord-Brabant heeft aangegeven alleen in te stemmen met het deel van de ontheffing dat betrekking heeft op onderzoek naar de wolf.

Op deze aanvraag is afdeling 3.4 van de Algemene wet bestuursrecht van toepassing verklaard.

BESLUIT

Gedeputeerde Staten van Gelderland

HEBBEN BESLOTEN

gelet op de artikelen 3.1 lid 1, 2 en 3; 3.2 lid 6; 3.3 lid 1, 4 en 5; 3.4 lid 2; 3.5 lid 1, 2 en 4; 3.6 lid 2; 3.8 lid 1 en 5; 3.9 lid 1 en 2; 3.10 lid 1 en 2; 3.24 lid 2 en 3; 3.25 lid 4, 3.26 lid 3 en 3.34 lid 3 van de Wet natuurbescherming,

ONTHEFFING TE VERLENEN

aan Stichting Wageningen Research, Akkermaalsbos 12, 6708 WB te Wageningen;

voor de soorten, de verbodsbepalingen en in het kader van het wettelijk belang zoals weergegeven in tabel 1 en voor de middelen en verbodsbepalingen zoals weergegeven in tabel 2 van deze ontheffing.

Tabel 1 Soorten, verboden en belangen

Soort(groep)	Verbod Wnb		Belang[1]
Als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn: Vogels (*Aves*)	Artikel 3.1 lid 1	Vangen en doden	A
	Artikel 3.1 lid 2	Nesten, rustplaatsen of eieren beschadigen, vernielen of wegnemen	
	Artikel 3.1 lid 3	Eieren rapen of onder zich hebben[2]	
	Artikel 3.2 lid 6	Onder zich hebben of vervoeren van delen of producten van vogels anders dan voor verkoop	
Als bedoeld in Bijlage IV HR en Bijlage A Wnb: Zoogdieren (*Mammalia*) Reptielen (*Reptilia*) Vissen (*Pisces*) Amfibieën (*Amphibia*) Ongewervelden (*Invertebrata*)	Artikel 3.5 lid 1	Vangen en doden	B
	Artikel 3.5 lid 2	Opzettelijk verstoren	
	Artikel 3.5 lid 3	Eieren vernielen, rapen	
	Artikel 3.5 lid 4	Rustplaatsen beschadigen of vernielen	
	Artikel 3.10 lid 1a	Vangen en doden	C
	Artikel 3.10 lid 1b	Opzettelijk vernielen van verblijfplaatsen	
	Artikel 3.6 lid 2	Onder zich hebben of vervoeren	B
Alle inheems voorkomende soorten	Artikel 3.34 lid 1	Gevangen dieren terug uitzetten	A, B en C
Planten *(plantea)*	Artikel 3.5 lid 1 Artikel 3.10 lid 1a	Het opzettelijk plukken en verzamelen, afsnijden, ontwortelen of vernielen van planten	B en C

1) Belang: onderzoek en onderwijs, zoals genoemd onder A: artikel 3.3 lid 4b onder 5, B: artikel 3.8 lid 5b onder 4 en C: artikel 3.10 lid 2 van de Wnb.

Tabel 2 Middelen

Soort	Verbod 3.4 lid 1	Middel
Vogels (Aves)	Vangen	Mistnetten, fuik, inloopkooi, klapvallen, klapnetten, bal-chatri
Soort	Verbod 3.9 lid 1	Middel
Grondgebonden zoogdieren (*Mammalia*)	Vangen	Inloopvallen, kastvallen, driftnetten, haarvallen, verdovingsgeweer/ -pistool
Vleermuizen (*Chiroptera*)	Vangen	Mistnetten, harpval, heligolandtrap
Vissen (*Pisces*)	Vangen	Schepnet, fuiken, lichtval elektrovis-apparatuur
Amfibieën (*Amphibia*)	Vangen	Schepnet, vangemmer, fuiken
Reptielen (*Reptilia*)	Vangen	Potval/ vangemmer, stropje
Ongewervelden (*Invertebrata*)	Vangen	Schepnet, sleepnet, potval, fuiken, piramide-/ malaiseval, lichtval
Soort	Verbod 3.24 lid 2	Middel
Alle soorten	Bezit middel buiten gebouwen	Alle genoemde middelen in deze tabel
Soort	Verbod 3.26 lid 1	Middel
Grondgebonden zoogdieren *(Mammalia)*	Verboden gebruik geweer	Verdovingsgeweer/ -pistool

Aan deze ontheffing zijn op grond van artikel 5.3 van de Wet natuurbescherming de volgende voorschriften verbonden:

Algemene voorschriften

1) De ontheffing geldt voor de provincies Gelderland, Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland en Utrecht. De ontheffing geldt ook voor de provincie Noord-Brabant voor zover deze ontheffing betrekking heeft op de wolf (Canis lupus).

2) De geldigheidsduur van de ontheffing eindigt op 1 oktober 2026.

3) Een provincie die heeft ingestemd met deze ontheffing kan ingevolge artikel 5.4 van de Wnb, op elk moment haar instemming intrekken of de provincie Gelderland verzoeken om de ontheffing te wijzigen.

4) De ontheffing geldt uitsluitend voor de soorten, verboden en belangen zoals weergegeven in tabel 1 en voor het gebruik van de middelen zoals weergegeven in tabel 2.

5) De ontheffinghouder dient direct telefonisch of per email contact op te nemen, met de provincie waar de handelingen plaatsvinden, indien er verbodsbepalingen worden overtreden, waarvoor op dat moment geen ontheffing is verleend. Dit kan het geval zijn als er onverwachte negatieve effecten optreden op andere soorten, dan waarvoor vooraf melding is gedaan (zie voorschrift 12 en 13).

6) Deze ontheffing kan uitsluitend gebruikt worden door (medewerkers van) de ontheffinghouder of in opdracht van de ontheffinghouder handelende (rechts-)personen. De ontheffinghouder blijft verantwoordelijk en aansprakelijk voor de juiste naleving van deze ontheffing.

7) Diegene die de handelingen uitvoert, waarvoor aanspraak op deze ontheffing wordt gemaakt, dient een afgeronde MBO, HBO of universitaire opleiding in ecologie, biologie of natuurbeheer te hebben en aantoonbare ervaring te hebben met de te verrichten onderzoekhandelingen óf dient onder direct toezicht te staan van een ervaren veldecoloog, die deze opleiding en ervaring heeft.

8) De in voorschrift 6 genoemde (rechts)personen beschikken op de plaats waar de activiteiten van de ontheffing worden uitgevoerd over een (digitale) kopie van deze ontheffing, en tonen deze op verzoek aan de daartoe bevoegde toezichthouders en opsporingsambtenaren.

9) De in voorschrift 6 genoemde (rechts)personen zijn op de hoogte van de inhoud en het doel van deze ontheffing en de daaraan verbonden voorschriften, zodanig dat zij daar ook invulling en uitvoering aan kunnen geven.

10) Indien de ontheffinghouder de ontheffing in zijn geheel wil overdragen dan dient voor deze naamswijziging toestemming te worden gevraagd bij de Provincie Gelderland, via e-mailadres post@gelderland.nl, onder vermelding van het zaaknummer 2020-003274.

11) De ontheffinghouder dient jaarlijks voor 1 februari (vanaf het jaar 2022) een overzicht van de uitgevoerde onderzoeken, waarvoor in het jaar daarvoor aanspraak op deze ontheffing is gemaakt, te zenden aan de provincies: Gelderland, Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland of Utrecht, voor zo ver die onderzoeken betrekking hebben op die provincie.

12) Alle onderzoeken of handelingen waarvoor aanspraak op deze ontheffing wordt gemaakt, dienen minimaal 3 weken voor aanvang daarvan bij de desbetreffende provincie gemeld te worden, via het in bijlage 2 vermelde emailadres o.v.v. het daarbij vernoemde kenmerk. Bij deze melding dient een projectplan voor het onderzoek of de handeling meegestuurd te worden. Een provincie kan voor wat betreft het onderzoek op hun grondgebied toestaan dat er geen projectplan bij de melding wordt meegestuurd.

13) Het projectplan bevat tenminste: 1. de contactgegevens van de onderzoeksleider, de opdrachtgever en de betrokken terreinbeheerders; 2. de onderzoeksdoelstelling en de betrokken soort(groep); 3. de locatie(s), tijdstippen en periode van het onderzoek; 4. de onderzoeksmethoden en vangmiddelen; 5. het aantal onderzoekers; 6 een effectbeoordeling en indien nodig te treffen maatregelen 7. een alternatievenafweging; 8. indien van toepassing een toetsing met beoordeling in het kader van de WOD.

14) Als binnen 3 weken na een melding, met ontvangstbevestiging, geen reactie van de betreffende provincie volgt, kan het onderzoek, zoals aangemeld, doorgang vinden. Binnen dit termijn van 3 weken, staat het de betreffende provincie vrij, dit termijn nog eenmaal met maximaal 5 weken te verlengen. De provincie kan binnen deze periode om aanvullingen, aanpassingen of een startgesprek vragen. Binnen de maximale termijn van 8 weken na de melding kan de betreffende provincie besluiten de ontheffing voor het gemelde onderzoek in te trekken of de ontheffing voor dat onderzoek van extra voorschriften te voorzien.

15) Bij het doden of aan de natuur onttrekken van beschermde soorten, zoals bedoeld in artikel 3.1 lid 1; 3.5 lid 1 en 3.10 lid 1a, voor bijvoorbeeld ecotoxicologisch of zoönose-gerelateerd onderzoek, dient het projectplan zoals genoemd in voorschrift 12 en 13, op de volgende punten te worden aangevuld: 1. een beoordeling van de effecten op de staat van instandhouding van de betreffende soort(en); 2. de methoden en middelen die ingezet zullen worden voor het doden; 3. onderbouwing waarom doden noodzakelijk is voor het onderzoek; 4. in het geval van levend onttrekken; wijze van transport en periode van huisvesting.

16) De methoden en middelen die ingezet zullen worden voor doden en zijn beschreven in het projectplan, zoals genoemd in voorschrift 15, zijn voor het specifieke project in het kader van de WOD getoetst en goedgekeurd door de IvD, en in overeenstemming met de richtlijnen en voorschriften van de projectvergunning van de CCD.

17) Anders dan vernoemd in het Besluit natuurbescherming artikel 3.9 lid 7 en 9 mogen middelen en methoden die alleen mogen worden ingezet voor vogels in nood, ook worden ingezet voor het doden in het kader van onderzoek, mits vallend onder het bepaalde in voorschrift 16 en ingeval er redelijkerwijs geen alternatief middel voorhanden is met minder mogelijke nadelige gevolgen voor het welzijn van het desbetreffende dier.

18) De handelingen waarvoor aanspraak op deze ontheffing wordt gemaakt, mogen uitsluitend worden verricht in het kader van onderzoek.

Soortspecifieke voorschriften

19) De onderzoeksmethoden en bijbehorende handelingen voor de soortgroepen en verboden genoemd in tabel 1 en de middelen genoemd in tabel 2 worden, voor zover niet in strijd met de voorschriften uit deze ontheffing, uitgevoerd conform Hoofdstuk 2 en bijlage 1 van het projectplan “Aanvraag Wnb ontheffing WUR 2020+”, en de daarin genoemde gangbare onderzoeksprotocollen van het Netwerk Groene Bureaus. De vangmiddelen en vangmethoden per soortgroep, uit bijlage 1 van het projectplan, zijn te vinden in bijlage 3 van deze ontheffing.

20) Indien soorten in een ander terrein dan waar ze gevangen zijn, weer worden losgelaten, dient dit in overleg te gaan met de betrokken terreinbeheerders/ -eigenaars van de vanglocatie en uitzetlocatie en de betrokken provincie(s) waar dit plaatsvindt. Voor herintroductie en re-populatie dient een separate ontheffing aangevraagd te worden.

21) Indien andere soorten als waarvoor het onderzoek is opgezet gevangen worden, dienen deze zo snel mogelijk op de vangplek weer te worden losgelaten.

22) Invasieve exoten die op de Unielijst staan en die gevangen worden, mogen niet worden losgelaten en dienen gemeld te worden bij de betreffende provincie.

23) Gevangen (verwilderde) huisdieren mogen niet zondermeer worden losgelaten, men dient deze te melden bij de betreffende provincie, om te vragen hoe hier mee om te gaan.

Vogels:

24) Het vangen van vogels met mistnetten, klapnet, klapval of bal-chatri dient te gebeuren door, of onder toezicht van, een veldonderzoeker met aantoonbare ervaring in het hanteren van vogels, zoals een ringmachtiging van het Vogeltrekstation, of vergelijkbare veldervaring.

25) Het afspelen van lokgeluiden op geluidsdragers voor de effectiviteit van het onderzoek is toegestaan.

26) Klapnetten, kastvallen en mistnetten opgezet voor vogels dienen minimaal een keer per 45 minuten te worden gecontroleerd, of voorzien te zijn van een vangalarm. Bij slecht weer (aanhoudende regen, dichte mist, wind > 5 Bft.) of vangen in de volle zon, dient de controle van de vallen en netten zonder alarm, minimaal elke 20 minuten te gebeuren.

27) Het gebruik van de bal-chatri dient continue en onder direct toezicht te staan van een ervaren veldmedewerker.

28) Bij het gebruik van mistnetten dienen altijd minimaal twee personen in het veld aanwezig te zijn. Het aantal opgezette netten dient afgestemd te zijn op wat door de aanwezige vangers gehanteerd kan worden. Bij een onverwacht grote vangst dienen andere netten eerst dichtgezet te worden. Als het hanteren van een vogel bij het loshalen langer dan 2 minuten heeft geduurd, dient men deze vogel verder uit het net los te knippen.

29) In totaal mogen de vogels niet langer dan 1 uur in gevangenschap verkeren, tenzij dit noodzakelijk is voor het onderzoek in dat geval dient dit vooraf afgestemd te zijn bij de melding van het onderzoek, zie voorschrift 12.

30) Indien in het kader van het onderzoek, handelingen in de broedperiode van de betreffende vogel nodig zijn, dient bij het vangen en hanteren van de volwassen vogels rekening gehouden te worden met de mogelijke aanwezigheid van broedsels of te voeren jongen en dient de vangtijd zo kort mogelijk gehouden te worden. Om te voorkomen dat nestblijvers die op uitvliegen staan door de handelingen te vroeg uitvliegen, dienen deze zoveel mogelijk gehanteerd te worden rondom de tijd dat de slagpennen uit de bloedspoelen te voorschijn beginnen te komen.

31) Voor chemisch of genetisch onderzoek bij eieren van vogels dienen in eerste instantie; niet-uitgekomen eieren (eieren waarvan bij complete legsels werd vastgesteld dat deze geen levend embryo bevatten of niet bevrucht zijn geweest) of eierschalen, te worden gebruikt. Als het in het kader van het onderzoek noodzakelijk is verse eieren te gebruiken, worden deze zo vroeg mogelijk in de legperiode van de soort verzameld, zodat de vogels nog vervangende eieren kunnen produceren; maximaal 25% van het legsel, of bij soorten met legsels minder dan 4; maximaal 1 ei.

Vleermuizen:

32) Het vangen van vleermuizen met mistnetten, harpval of heligolandtrap dient te gebeuren door, of onder toezicht van, een veldonderzoeker met aantoonbare ervaring in het hanteren van vleermuizen, zoals een gecertificeerd zelfstandig vanger die geregistreerd is in het vleermuisvangsysteem (vleermuizenvangen.nl) of vergelijkbare veldervaring.

33) Het vangen en hanteren mag niet gebeuren in de kwetsbare winterperiode (niet van 1 november tot 1 april).

34) Het afspelen van lokgeluiden op geluidsdragers voor de effectiviteit van het vangen of in het kader van het onderzoek, is toegestaan.

35) Bij het vangen van vleermuizen dient gewerkt te worden conform de richtlijnen van het vleermuisvang-systeem, zoals weergegeven in bijlage 4 van deze ontheffing.

Grondgebonden zoogdieren:

36) Het inzetten van een verdovingsgeweer of -pistool bij het vangen van zoogdieren dient te worden uitgevoerd door een gediplomeerd dierenarts met een vergunning voor de daarbij ingezette middelen. De contactgegevens van de betreffende dierenarts dienen bij de melding van het onderzoek, zoals genoemd in voorschrift 12 en 13, meegestuurd te worden.

37) Voor het dragen van een geweer van de categorie IV, waaronder een verdovingsgeweer/-pistool valt, is een draagverlof WM14 nodig en zijn de in het verlof vernoemde voorschriften en beperkingen van toepassing.

38) Onderzoek naar wolf of goudjakhals dient behalve bij de betreffende provincie, ook gemeld te worden bij het wolvenmeldpunt van BIJ12.

39) Vervoer van edelhert, damhert, ree of wild zwijn dient te worden gemeld bij de politie, de provincie en de terreinbeheerder. Deze dieren dienen door een, door de politie aangewezen vervoerder, vervoerd te worden (Artikel 3.22a; lid 3 van de Regeling Natuurbescherming).

40) Voor het vervoeren en onder zich hebben van levende of dode beschermde inheemse zoogdieren die onder de habitatrichtlijn vallen geldt, dat ontheffing van artikel 3.6, tweede lid van de wet, pas in werking treedt na melding daarvan bij de desbetreffende provincie.

41) De inloopvallen (life-traps) en kastvallen voor grondgebonden zoogdieren, dienen met intervallen van maximaal 3 uur gecontroleerd te worden. Bij de inloopvallen voor muizen en hamsters, dient voldoende droog hooi, fruit of groente (voor vocht) en voedsel voor insecteneters aanwezig te zijn. Kastvallen, inloopvallen of vangkooien kunnen ook van een valzender met alarmfunctie voorzien zijn, mits de onderzoeker binnen 3 uur ter plaatse kan zijn.

Amfibieën, reptielen, vissen en ongewervelden:

42) Bij eieren van beschermde vissen, amfibieën of ongewervelden, wordt maximaal 5% van het in het biotoop aanwezige legsel verzameld. Eieren van reptielen worden niet verzameld of hiervoor wordt een separate ontheffing aangevraagd.

43) Het doden van beschermde ongewervelden als gevolg van (niet te voorkomen) bijvangst van bijvoorbeeld, kwantitatief onderzoek naar voedselaanbod, is zonder aparte vermelding zoals genoemd in voorschrift 15, toegestaan.

44) Vangemmers en potvallen voor het vangen van reptielen en amfibieën, worden 2 maal daags gecontroleerd, bij warm droog weer vaker. Emmers worden voorzien van een laagje water om uitdroging te voorkomen en een drijvend vlotje om verdrinking van juveniele te voorkomen. Voor onbedoelde bijvangsten, worden stokjes in de emmer of potval geplaatst, zodat kleine zoogdieren kunnen ontsnappen. De vallen worden voorzien van een afdakje om predatie te voorkomen.

45) Fuiken dienen voorzien te zijn van een "keerwant" of "stop-grid" om otters, bevers, vogels, ratten en grotere vissen buiten de fuiken te houden. De fuik dient voor een deel boven het water te steken zodat dieren die lucht nodig hebben, niet kunnen verdrinken.

46) Om verspreiding van ziekten te voorkomen dient het hygiëneprotocol voor veldwerk van RAVON van april 2020, opgevolgd te worden.

Planten:

47) Bij het verzamelen van hele planten die vallen onder artikel 3.5 lid 5 en onder artikel 3.10 lid 1 c van de Wnb, wordt maximaal 5 % van de aanwezige deelpopulatie verzameld en alleen als die ter plaatse uit minimaal 20 exemplaren bestaat. Onderdelen van planten verzamelen voor bijvoorbeeld determinatie, is ook bij kleinere hoeveelheden toegestaan.

BEOORDELING VAN DE AANVRAAG

Project

In de aanvraag beschreven project
Het project betreft het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek naar in het wild voorkomende vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën, vissen, ongewervelden en planten in heel Nederland.
Wageningen Research doet onderzoek aan inheemse en uitheemse soorten op projectbasis (contract research), vaak in opdracht van de rijksoverheid, provincies en soms lagere overheden of terreinbeherende organisaties in het kader van vragen rond natuurwetgeving, beleidsontwikkeling, beleidsevaluatie, verkeersveiligheid, volksgezondheid, landbouwschade, wildbeheer, natuurbeheer of besmettelijke dierziekten. Het strategisch en toegepast wetenschappelijk onderzoek is gericht op het ontwikkelen van zowel fundamentele als direct praktisch bruikbare kennis, producten en methoden.
Veel van de onderzoeksprojecten zijn provinciegrens overschrijdend (o.a. wolf, ganzen). De projecten omvatten diverse handelingen en soms meerdere soortgroepen. Regelmatig speelt WR in op spoedeisende vragen van diverse overheden (dierziekten, "probleemwolf") waarvan de aard van de activiteiten en reikwijdte (diersoorten, locaties) niet vooraf zijn te voorzien. Flexibiliteit en een brede landelijke dekking van de ontheffing is dus van groot belang.
De ontheffing is aangevraagd voor een termijn van 5 jaar.

Onderzoek

Beschrijving van uitgevoerd onderzoek ten behoeve van de aanvraag is niet aan de orde, omdat het onderzoek zelf de activiteit betreft.

In de aanvraag beschreven ecologische waarden
Alle beschermde ecologische waarden van de aangevraagde soortgroepen, waarop de in tabel 1 genoemde verboden van toepassing zijn, kunnen tijdens de uitvoering van de onderzoeken voorkomen.

In de aanvraag beschreven effecten van het project op de ecologische waarden
Door de uitvoering van de onderzoeken kunnen:

- Vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën, vissen of ongewervelden, gestoord of verstoord, gevangen en in uitzonderlijke gevallen gedood worden;
- Planten opzettelijk geplukt, afgesneden of verzameld worden;
- Voortplantings- of rustplaatsen van vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën, vissen of ongewervelden, vernield of beschadigd worden;
- Alle in Nederland voorkomende fauna vervoerd of onder zich gehouden worden;
- Eieren van vogels, vissen, amfibieën of ongewervelden weggenomen of vernield worden;

In het projectplan "Aanvraag Wnb ontheffing WUR 2020+" is beschreven wat de te verwachten effecten zijn per soortgroep in relatie tot de verboden Wnb en onderzoekshandelingen.

In de aanvraag beschreven preventieve maatregelen om effecten te voorkomen
Preventieve maatregelen om effecten te voorkomen zijn niet aan de orde.
De minst invasieve onderzoeksmethode die volstaat voor de onderzoeksdoelstelling wordt gekozen.
Het beoogde onderzoek uitvoeren zonder verstoring of vangen is niet mogelijk.

In de aanvraag beschreven gedragscode
Uit de aanvraag blijkt dat geen gebruik wordt gemaakt van een gedragscode.

Nu preventieve maatregelen, ter voorkoming van overtreding van de in hoofdstuk 3 van de Wnb vermelde verboden, niet aan de orde zijn en er geen gedragscode van toepassing is, is voor het uitvoeren van de aangevraagde activiteit een ontheffing nodig.

In de aanvraag beschreven mitigerende maatregelen
Voor de onderzoeksmethode wordt, waar de onderzoeksvraag dit toe laat, zoveel mogelijk gewerkt conform de onderzoeksprotocollen van Netwerk Groene Bureaus. Sommige onderzoeksvragen vragen meer diepgaand onderzoek dan standaard inventarisaties. Daarbij kan vangen en hanteren voor biometrische gegevens nodig zijn. In uitzonderlijke gevallen voor genetisch of ecotoxicologisch onderzoek of in geval van besmettelijke dierziekten en zoönose, kan ook doden nodig zijn.
De minst invasieve onderzoeksmethode die volstaat voor de onderzoeksdoelstelling wordt gekozen.
Wanneer onverwachte en negatieve effecten optreden wordt altijd direct geëvalueerd en waar mogelijk bijgestuurd.
Waar het invasief onderzoek betreft dat onder de Wet op Dierproeven (WOD) valt, wordt gewerkt conform "Handreiking dierproeven met wilde dieren in hun biotoop". Belang, noodzaak en ingezette onderzoeksmethoden en middelen worden afgestemd met de IvD.

Beoordeling

Onderzoeksmethoden
Beoordeling van de in de aanvraag genoemde onderzoeksmethoden
Om onderzoeksvragen te beantwoorden is vaak al voldoende informatie beschikbaar in databanken of wetenschappelijke literatuur. In specifieke gevallen is aanvullend onderzoek noodzakelijk waarbij handelingen of ingrepen nodig zijn en waarvoor een ontheffing van de Wnb noodzakelijk is vanwege de impact op beschermde soorten:

- Onderzoek dat is gericht op het vaststellen van het terreingebruik van dieren in ruimte en tijd, bijvoorbeeld in relatie tot specifieke vragen vanuit het wildbeheer, natuurbeheer of volksgezondheid (risico's dierziekten/zoönosen), waarbij onderzoekstechnieken als vangen, verdoven, merken en/of telemetrie nodig zijn.
- Onderzoek dat is gericht op het vaststellen van genetische uitwisseling of genetische verschraling van kleine populaties, of verspreiding van ziekten tussen populaties, waarbij onderzoekstechnieken als vangen en het nemen van DNA-monsters, bloedmonsters, weefselmonsters, speekselmonsters e.d. nodig zijn. Dit kan ook voor flora worden toegepast.
- Onderzoek dat is gericht op het verkrijgen van inzicht in maatschappelijke risico's, zoals het vangen, verdoven en aanbrengen van een zender bij plotseling in Nederland opduikende grote carnivoren (wolf, goudjakhals).
- Onderzoek dat is gericht op het evalueren van concrete maatregelen die zijn genomen om diersoorten te beschermen, zoals de aanleg van faunamaatregelen bij verkeerswegen, voor zover onderzoekstechnieken als merken en telemetrie nodig zijn.

Met deze methoden kan ecologische kennis worden verkregen over habitatgebruik, mobiliteit, genetische fitness van populaties, interspecifieke en intraspecifieke interacties zoals effecten van begrazing op aanwezige flora en fauna. Aldus verkregen onderzoeksresultaten vormen de basis voor onze wetenschappelijk adviezen aan beleidsmakers, terreinbeheerders en andere stakeholders.

Om negatieve effecten op de diverse soortgroepen te beperken wordt zover mogelijk volgens protocollen en in het ecologisch werkveld gangbare onderzoeksmethoden gewerkt. Waar dit vanuit de onderzoeksvraag niet mogelijk is blijven de negatieve effecten als gevolg van onderzoekhandelingen, bij de meeste soortgroepen, beperkt tot stress tijdens het hanteren.

Wij hebben het projectplan en de aanvulling daarop beoordeeld en wij oordelen dat de onderzoeksmethoden, zoals beschreven, functioneel zijn en in lijn met de onderzoeksdoelstellingen.

Alternatievenafweging

In de aanvraag beschreven andere bevredigende oplossingen
Op basis van de onderzoeksdoelstelling en onderzoeksvraag wordt de minst invasieve onderzoeksmethode gekozen.

Beoordeling van de andere bevredigende oplossingen
Het achterwege laten van de onderzoeken heeft weliswaar (tijdelijk) minder effect, maar het onderzoek is noodzakelijk om kennis, achtergronden en processen in vragen rond natuurwetgeving, beleidsontwikkeling, beleidsevaluatie, verkeersveiligheid, volksgezondheid, landbouwschade, wildbeheer, natuurbeheer of besmettelijke dierziekten te kunnen beantwoorden en onderbouwen. Hierdoor kunnen negatieve effecten op soortbescherming en behoud worden voorkomen of worden beperkt.
Het uitvoeren van het beoogde onderzoek zal bijdragen aan de kennisopbouw, behoud en ontwikkeling van de aangevraagde beschermde soortgroepen en hun leefgebieden. Er bestaat geen andere bevredigende oplossing.

Belang

In de aanvraag beschreven belangen
In paragraaf 1.3 van het bij de aanvraag gevoegde "Projectplan "Aanvraag Wnb ontheffing WUR 2020+" is beschreven voor welke wettelijke belangen de ontheffing wordt aangevraagd.
Het strategisch en toegepast wetenschappelijk onderzoek is gericht op het ontwikkelen van zowel fundamentele als direct praktisch bruikbare kennis, producten en methoden.
Het onderzoek is gericht op het vergroten van inzicht in de ecologie van dier- en plantensoorten en bedreigingen die de overlevingskansen van populaties kunnen verkleinen. Dit betreft beschermingsprogramma's voor zeldzame soorten, maar ook maatschappelijke ontwikkelingen zoals aanleg van windturbineparken en de effecten daarvan op vogels en vleermuizen. Ook het conflictarm samenleven met overlast veroorzakende soorten (b.v. hoefdieren en ganzen) is frequent aanleiding voor onderzoek. De verkregen inzichten worden primair verwerkt in aanbevelingen voor concrete beschermingsmaatregelen, gericht op o.a. het vergroten, verbinden en verbeteren van de kwaliteit van het leefgebied van de soorten en het voorkomen, mitigeren dan wel compenseren van negatieve effecten op populaties voortkomend uit genoemde bedreigingen.

Beoordeling van belangen
Wij kunnen instemmen met de in de aanvraag beschreven belangen.
Het betreft de belangen die zijn weergegeven in tabel 1.

Gunstige staat van instandhouding

In de aanvraag beschreven effect op de staat van instandhouding van de desbetreffende soorten
Er worden geen negatieve effecten van de onderzoekhandelingen op de gunstige staat van instandhouding van de betrokken soorten verwacht. Voor alle soorten is het uitgangspunt dat de GSvI van de populaties en doelstellingen van Natura2000 niet in het geding komt en dat ongerief of onnodig lijden ten alle tijden zoveel mogelijk wordt voorkomen.

Dit geldt ook voor soorten die niet beschermd zijn onder de Wnb (zorgplicht). Van tevoren wordt een gedegen afweging gemaakt, eventueel in afstemming met in- en externe deskundigen. Mocht onverhoopt toch een negatief effect van het onderzoek op de populatie dreigen te ontstaan dan wordt het onderzoek herzien of geannuleerd.

Beoordeling van de effecten op de staat van instandhouding van de desbetreffende soorten.
De onderzoekhandelingen hebben geen nadelige gevolgen en effecten op staat de instandhouding van beschermde soorten, omdat doden en verwonden van dieren zoveel mogelijk wordt voorkomen. De onderzoeken verschaffen gegevens over bedreigingen ten aanzien van beschermde soorten en dragen bij aan de noodzakelijke kennisopbouw. Met de onderzoeksgegevens kunnen de soorten beter beschermd worden, conflicten of externe negatieve invloeden beperkt worden en kan de ontwikkeling van de soorten en hun leefgebieden worden bevorderd, dit draagt bij aan een gunstige staat van instandhouding.

Conclusie
Wij hebben de aanvraag en het projectplan beoordeeld en wij oordelen dat de onderzoeksmethoden zoals beschreven functioneel zijn en in lijn met de onderzoeksdoelstellingen en het daarmee gediende belang ter bescherming van flora en fauna. De kennisopbouw draagt bij aan het onderbouwen en verantwoorden van beleidskeuzes en beheermaatregelen en zal in die zin een positief effect hebben op de staat van instandhouding van de betreffende soorten.
Wij zijn van mening dat met het volgen van de in het projectplan beschreven uitgangspunten, de effecten op de te onderzoeken soortgroepen beperkt blijven en dat voldaan wordt aan de zorgplicht, zoals die in het kader van de Wnb geldt. Er zijn geen alternatieven voorhanden met minder effect.

Op basis van het voorgaande hebben wij bepaald voor welke (aangevraagde) soorten welke verbodsbepalingen worden overtreden en welke middelen hiervoor kunnen worden ingezet. Deze zijn weergegeven in tabel 1 en 2. Wij achten het overtreden van deze verboden bij de uitvoering van de beschreven onderzoeksmethoden aannemelijk en mogelijk noodzakelijk. Voor het vangen van vogels met het middel “strikken” wordt geen ontheffing afgegeven. Het is niet aannemelijk gemaakt dat dit middel noodzakelijk is en er geen alternatieven mogelijk zijn. Artikel 3.1 lid 4 voor het opzettelijk verstoren van vogels is ook aangevraagd. Gelet op artikel 3.1 lid 5 waarin staat dat het verbod, bedoeld in het vierde lid, niet van toepassing is indien de storing niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de desbetreffende vogelsoort, is een ontheffing voor artikel 3.1 lid 4 niet nodig en wordt niet afgegeven, aangezien de ontheffing alleen geldt als de staat van instandhouding gewaarborgd blijft.

Gelet op het voorgaande kan de gevraagde ontheffing worden verleend.

OVERIGE VERPLICHTINGEN

Wij wijzen u erop dat u zelf verantwoordelijk bent voor het verkrijgen van eventueel benodigde ontheffingen, vergunningen of toestemmingen op grond van andere wet- en regelgeving

Bijlage 2

Emailadressen en kenmerken voor meldingen en toezenden onderzoekverslagen per provincie.

Provincie	Kenmerk/ zaaknummer	Adres
Gelderland	2020-003274	post@gelderland.nl
Friesland	217243	wnb@fryslan.frl
Groningen	K1082	loketvth@provinciegroningen.nl
Drenthe	202003605	vth@drenthe.nl
Flevoland	2703879	wetnatuurbescherming@flevoland.nl
Utrecht	Z-WNB-SB-OV-2020-1398	servicebureau@provincie-utrecht.nl
Noord-Brabant (alleen wolf)	Z/152387	info@odbn.nl

Bijlage 3

(Bijlage 1 van het projectplan “Aanvraag Wnb ontheffing WUR 2020+”)

Bijlage 1: aanvullingen WR op bestaande protocollen

Door medewerkers van WR wordt op hoofdlijnen gewerkt conform de protocollen die zijn opgesteld voor & door de groene bureaus. Aanvullingen/aanpassingen en/of toelichtingen daarop zijn in de onderstaande paragrafen weergegeven.

B1.1 Vangen van dieren

Hieronder is een overzicht weergegeven van de meest toegepaste vangmethoden. Deze is niet per definitie volledig aangezien er nog steeds nieuwe methodieken worden ontwikkeld en dus eventueel ook door ons kunnen worden ingezet indien dat verantwoord kan.

Inventariseren en vangen (kleine) zoogdieren bij WR (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Kleine grondgebonden zoogdieren

Bij inventarisaties of (dier)proeven met zoogdieren wordt gebruik gemaakt van vangmiddelen, (video)camera’s, zenders, sporen inventarisatie (uitwerpselen, prenten, vraatsporen etc.), lopen van transecten, plaatsen van haarvallen (zie onder). Vangst van kleine zoogdieren vindt plaats met inloopkooien (life-traps) voorzien van bedding en lokvoer. De vallen worden iedere 2-3 uur gecontroleerd. Dieren worden gehanteerd, gemeten, gewogen en het geslacht wordt bepaald.

Vegetatiebewonende kleine zoogdieren

Boom-, struik- of vegetatiebewonende kleine zoogdieren of marterachtigen worden gevangen met inloopvallen, kastvallen en/of door het controleren van nestkasten of andere typen verblijfplaatsen, waarbij de dieren handmatig uit de vallen of verblijfplaatsen worden gehaald.

Grote zoogdieren

Vangen van grote zoogdieren voor (dier)proeven vindt afhankelijk van de soort plaats met inloopkooien/ kastvallen voorzien van een valzender, vangnetten (drift fences waarbij dieren in de netten worden gedreven, klapnetten of valnetten), vangkraal, verdovingsgeweer/-pistool.

Vleermuizen

Vangen van vleermuizen gebeurt tegenwoordig ook met mistnetten. In principe gaat dit op eenzelfde manier als bij vogels, en bij verschillende onderzoeksgroepen zijn hier goede ervaringen mee opgedaan. Op aanvliegroutes worden mistnetten geplaatst.

Dit zijn vergelijkbare mistnetten als gebruikt voor kleine zangvogels. Na uitzetten van de netten worden deze iedere **10 minuten** (=correctie op oorspronkelijke tekst PP) gecheckt op vangst. Gevangen vleermuizen worden uit het net gehaald, desnoods geknipt uit het net, en in een klein zakje gestopt voor ze verder worden behandeld. De kans op ongewilde effecten (vleugel breuk, overlijden) is klein

Haarvallen

Haren van kleine zoogdieren en/of marterachtigen worden verzameld door het plaatsen van haarvallen, waarbij een individu haren achterlaat bij het passeren van de 'val'. Veelal een PVC-buis of pijp met plakband waar de haren aan blijven kleven. Voor het verzamelen van haren bij dassen / zwijnen etc wordt gebruik gemaakt van de 'prikkeldraad'-methode, waarbij haren achterblijven in het prikkeldraad dat op een geringe hoogte is gespannen over looppaden of passeerplekken.

Inventariseren en vangen van amfibieën (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Amfibieën

Vangst met vangemmers en schermen, controle minimaal 2 maal daags, bij warm droog weer frequenter. Emmers worden voorzien van een laagje water om uitdroging te voorkomen en een drijvend vlotje om verdrinking van juvenielen te voorkomen. Deze methode kan leiden tot onbedoelde bijvangsten, stokjes worden in de emmer geplaatst zodat kleine zoogdieren kunnen ontsnappen. De emmers worden voorzien van een afdakje om predatie te voorkomen.

Inventariseren en vangen van Reptielen (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Reptielen

Reptielen worden gevangen met meerdere methoden. Over het algemeen worden dakpannen of plaatjes van ~50x50 cm in het habitat gelegd waar reptielen graag onder schuilen om op te warmen. Deze worden opgetild waarna met de hand een eventueel daaronder schuilend dier gepoogd wordt te vangen. Tevens zal gepoogd worden om zonnende reptielen die zichtbaar zijn voorzichtig te benaderen om vervolgens te vangen. Dit kan met de hand (mn bij juvenielen of onder koude omstandigheden waarbij de reptielen nog weinig mobiel zijn) of met een doorschijnende glazen of plastic vaas (om meer bereik te verkrijgen; mn bij adulten die opgewarmd en dus snel zijn). Ook kan met een 'hengel methode' (draad met stropje) voorzichtig het stropje om een reptiel worden bewogen waarna het kan worden gestrikt. Ook kunnen potvallen worden ingegraven, met een afdakje om predatie te voorkomen, maar daarbij is een geregelde controle noodzakelijk.

Gevangen dieren worden zo snel mogelijk na vangst en onderzoek weer op de vangstlocatie losgelaten.

Inventariseren en vangen van vogels (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Ganzen tijdens de rui

Met behulp van een in een kraal eindigende fuik. Ganzen kunnen tijdens de rui niet vliegen en worden door meerdere drijvers rustig richting fuik gedreven. Fuik en kraal bestaan uit ca. 1.5 m hoog net dat met palen vastgezet wordt. De ganzen worden vervolgens in jute zakken bewaard totdat ze geringd en weer losgelaten worden. Dit gebeurt aansluitend aan het vangen.

Vangen met kanonnetten

Vogels kunnen worden gevangen met kanonnetten. Hiervoor worden netten aan een "kanon" bevestigd, en op een veelbelovende plek ingegraven. Gewacht wordt tot de vogels die gevangen moeten worden (ganzen, maar ook andere soorten) in het gebied dat door het net bedekt wordt aanwezig zijn (ongeveer 10 bij 10 meter). Dan wordt het net van afstand over de vogels afgeschoten. De vogels kunnen dan onder het net gevangen worden, en verder worden behandeld.

Weidevogels op het nest

Met behulp van inloopkooien. Aan het eind van de broedperiode wordt een inloopkooi over de weidevogelnesten heen geplaatst. Als een van beide oudervogels terugkeert op het nest kan deze de kooi niet meer verlaten. De vogels worden onmiddellijk na inlopen van de kooi gepakt, geringd en weer losgelaten.

Zangvogels

Zangvogels worden gevangen met behulp van mistnetten (formaat = 6 of 12 meter lang, maaswijdte 36 mm, 4 banen, zwart nylon). Netten worden opgehangen met behulp van aluminium of plastic palen aan weerszijden van het net. Maximum hoogte van het net is ongeveer 2.5 m. De netten worden de avond voor de vangst opgesteld en worden een uur voor zonsopgang geopend. Gedurende de dag worden ze elke 45 minuten gecontroleerd en gevangen vogels worden zorgvuldig uit het net gehaald en gedurende korte tijd in een stoffen zak bewaard totdat ze geringd en weer losgelaten worden. Bij extreem weer (hoge temperaturen, regenval) wordt de vangst beperkt tot dagdelen en worden de netten met kortere tijdsintervallen gecontroleerd.

Hoenders

Hoenders worden gevangen door geleidend raster in het territorium te plaatsen, gevolgd door een klapnet met struikeldraadje. Een vogel die langs het raster loopt en vervolgens onder het klapnet door, laat dat net vallen door tegen struikeldraadje te lopen waardoor het losschiet. Bijvangsten zijn incidenteel een haas of konijn.

Door permanente observatie of geregelde controle heeft dat geen consequenties. Gevangen hoenders worden direct onderzoek en eventueel gemerkt losgelaten.

Roofvogels

Roofvogels worden gevangen met een mistnet en daarvoor een lokker (opgezette/ kunstprooi), met een (bal-chatri) strikkenval, kraaienvangkooi, inloopkooi, een invalkooi of beproefde varianten daarvan. Daarnaast kunnen slagnetten worden gebruikt. Bal-chatri wordt pas toegepast indien dieren niet met andere methodes gevangen kunnen worden. Afhankelijk van het risico op beschadiging is er direct en permanent toezicht dan wel wordt er gewerkt met frequente controles of een mobiel alert systeem. Gevangen vogels worden na opname biometrie, afname monster en/of bevestiging ring of zender direct weer losgelaten.

Inventariseren en vangen van vissen (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Bij het vangen van vissen kunnen ook fuiken worden gebruikt, die qua ontwerp, vorm en plaatsing in de watergang zorgdragen voor het vangen van de doelsoort(en) en zo selectief mogelijk vangen en frequent (dagelijks) gecontroleerd worden om bijvangsten en doelsoorten vrij te laten. Als het nodig is om vissen te hanteren worden ze met natte handen behandeld om beschadiging tegen te gaan.

Inventariseren en vangen van ongewervelden (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A

Deze groepen kunnen het best worden geïnventariseerd met zichtwaarnemingen. Bij twijfel tussen nauw verwante soorten kunnen dieren gevangen worden met een (vlinder-)net om de determinatie zeker te maken (eventueel met behulp van een foto).

Libellen kunnen ook middels een libellennet gevangen worden volgens de handleiding monitoring van libellen van de vlinderstichting

Voor kevers zijn meerdere monitoring methodes beschikbaar: zichtwaarnemingen aan goed herkenbare soorten, eventueel met behulp van lokaas; kloppen van bomen en struiken voor boombewonende kevers; potvallen voor vrij op de bodem lopende kevers; Piramidevallen (foto-eclectors) voor vegetatie bewonende kevers; verwijderen van schors en/of dood hout/molm voor houtbewonende kevers.

Inventariseren en vangen van kreeften (aanvullend op bestaande protocollen Groene bureaus)

Kreeften kunnen geïnventariseerd worden met een zaklamp, 's nachts. Met een sterk zaklamp wordt hiervoor in het water geschenen, vanaf een boot of de kant. De kreeften kunnen dan gespot worden zonder ze te hoeven vangen.

B1.2 Handelingen na vangst

Hiervoor is vooral beschreven hoe de verschillende diergroepen gevangen worden. Na vangst zullen voor het onderzoek verschillende handelingen aan de dieren worden gedaan. Dit valt onder te verdelen in 3 categorieën: **monstername, merken en verzamelen**. De handelingen aan vertebraten in Nederland voor onderzoek is gereguleerd door de Wet op Dierproeven. Op WR worden alle onderzoeksprotocollen beschouwd in het licht van de WOD, en wanneer noodzakelijk of wenselijk wordt het protocol voorgelegd aan een CCD/IVD voor beoordeling. Ook in gevallen waarin dit niet van toepassing is vindt WR het wenselijk het externe oordeel van de CCD/IVD te krijgen over protocollen waar twijfel is over het ongerief dat de handelingen voor de dieren met zich mee kan brengen.

Monstername: voor onderzoek kunnen verschillende monsters verzameld worden, DNA-monsters, monsters voor ecotoxicologisch onderzoek of ecologisch onderzoek naar bijvoorbeeld eetgedrag. Bij levende dieren worden meestal haren, wangslijm, veren of bloed verzameld voor DNA en toxicologisch onderzoek. Voor ecologisch onderzoek kan bijvoorbeeld maaginhoud voor dieet samenstelling worden verzameld. Er wordt waar mogelijk met niet-destructieve, of niet-invasieve methodes gewerkt, waardoor het ongerief voor de dieren zo min mogelijk is. Als het kan worden daarnaast monsters verzameld waarbij geen contact met dieren nodig is, bijvoorbeeld het gebruik van spraints bij het monitoren van ruimtegebruik van otters.

Merken: om dieren te kunnen herkennen in het veld kunnen ze worden gemerkt. Hiervoor zijn verschillende technieken voorhanden, die per diergroep variëren.

Ringen worden gebruikt bij vogels, meestal pootringen maar ook halsbandringen bij bijvoorbeeld ganzen en zwanen. Bij alle dieren kunnen kleine chips onderhuids worden ingebracht, vergelijkbaar met het chippen van huisdieren. Met een scanner kan de informatie van de chip extern uitgelezen worden. Zenders kunnen worden gebruikt om dieren op afstand te kunnen volgen. Deze zijn groter dan de voornoemde chips, en kunnen extern op het dier worden aangebracht, of intern in de buikholte. Daarnaast worden oormerken, vleugelmerken incidenteel toegepast. Bij reptielen kan het schroeien van een unieke stippencode in de hoornlaag worden toegepast. Traditionele merkmethodes, met kleurstoffen, knippen van vacht of knippen van teenkootjes worden niet meer toegepast omdat de hierboven beschreven methodes beter zijn en diervriendelijker.

Verzamelen van dieren: verzamelen van dieren gebeurt wanneer monsters niet voldoende zijn, of wanneer wilde dieren in gevangenschap worden gehouden om verder onderzoek mee uit te voeren of om deze in een fokprogramma te plaatsen voor latere uitzet. Het verzamelen van hele dieren in plaats van kleine monsters is soms noodzakelijk omdat het orgaan waar monster van nodig zijn niet te bemonsteren is bij wilde dieren, omdat voor het onderzoek verschillende typen monsters nodig zijn, of omdat de monsters die genomen kunnen worden niet groot genoeg zijn voor de aansluitende analyses.

Denk aan het nemen van levermonsters om de effecten van blootstelling aan toxische stoffen te onderzoeken. Voor het verzamelen van monsters worden de dieren over het algemeen in het veld opgeofferd. De methodes die hiervoor gebruikt worden zijn afgestemd met de CCD/ IvD.

De soorten: die uit de natuur worden gehaald betreffen in principe alle soorten. De laatste jaren heeft dit zich bij WR met name gericht op kleine zoogdieren ten behoeve van ecotoxicologisch onderzoek (woelmuizen, spitsmuizen, mollen). Het is echter niet zo dat het onderzoek zich hiertoe beperkt, dit is afhankelijk van de vraag naar onderzoek. De aantallen dieren die uit de natuur worden gehaald variëren per onderzoek, en lopen uiteen van enkele dieren tot tientallen. Het is daarbij zo dat wordt beschouwd of dit effect heeft op de lokale populatie. Dit is meestal moeilijk omdat dichtheden lokaal vaak niet bekend zijn, maar aan de hand van de ecologie van de soort is het wel mogelijk daar een schatting van te maken. Hierbij is naast populatiedichtheden ook de mogelijkheid tot herstel van belang (reproductiesnelheid, dispersie). Bij het opstellen van het protocol wordt de randvoorwaarde gesteld dat er, gegeven de kennis die er is, geen blijvende effecten van de bemonstering op de lokale populatie te verwachten zijn (GsVI). Hierbij dient te worden gemeld dat de toetsing door de IVD in het kader van de WoD ook de aantallen dieren in de proef betreft.

Rapen, verzamelen en onder zich hebben van eieren:
Eieren van vogels en amfibieën/vissen kunnen worden verzameld o.a. voor toxicologisch en genetisch onderzoek. Van vogels betreft dit niet uitgekomen eieren, die geraapt kunnen worden nadat de andere eieren zijn uitgekomen. Dit rapen gebeurt meestal zonder aanvullende verstoring bij waarnemingen die toch al uitgevoerd zouden worden.

In geval van eieren bij amfibieën/vissen zullen klompjes of kleine slierten eieren verzameld worden, waarbij de hoeveelheid van de verzamelde eieren < 5% van de in het water aanwezige hoeveelheid is. Dit wordt visueel geschat. Naast het verzamelen voor onderzoeksdoeleinde kan het verzamelen van eieren van amfibieën gebeuren in het kader van verplaatsing van een lokale populatie waarbij de habitat van de populatie lokaal verstoord wordt als gevolg van andere handelingen of maatregelen. Dit zal altijd in opdracht van derden zijn. In deze gevallen zullen alle eieren verzameld worden. De eieren worden met een schepnet uit het water gehaald, of met de hand verzameld.

Het verzamelen van eieren van reptielen wordt niet aangevraagd of valt onder projectontheffing.

Bijlage 4

Richtlijnen vangen en hanteren van vleermuizen

(versie: 27 januari 2009, opgesteld door de commissie hanteren van vleermuizenvangen.nl)

Vangen algemeen

- Te allen tijde is de vangleider verantwoordelijk voor het verloop van een vangactie. Hij/zij neemt wanneer nodig werkzaamheden van helpers over, of sluit (tijdelijk) de vangmiddelen.
- Er wordt van te voren ingeschat hoeveel vangmiddelen door de vanggroep beheersbaar zijn. Bij onverwachte grotere aantallen vangsten worden vangmiddelen (tijdelijk) onklaar gemaakt.
- Binnen een straal van 40 meter rond zomerverblijven van meervleermuis *Myotis dascycneme*, ingekorven vleermuis *Myotis emarginatus*, laatvlieger *Eptesicus serotinus*, vale vleermuis *Myotis myotis* of tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* wordt niet gevangen. Hieronder valt ook het afvangen van een zomerverblijven. Dit, omdat deze soorten zeer trouw aan hun verblijfplaats zijn.
- Een vangmiddel wordt zodanig opgezet, dat het snel dichtgeschoven kan worden als het vangstsucces groter is dan de verwerkingssnelheid.
- Een vangmiddel wordt zodanig opgezet, dat een vleermuis snel binnen handbereik gebracht kan worden zonder het dier in gevaar te brengen.
- Open mistnetten worden ten minste 1 keer per 10 minuten gecontroleerd op nieuw ingevlogen vleermuizen. Bij groot vangstsucces wordt de frequentie opgevoerd. Bij de plaatsing van de vangmiddelen wordt ervoor gezorgd dat deze controlesnelheid mogelijk is.
- Vleermuizen worden in minder dan 2 minuten uit het net bevrijd. Vleermuizen waarbij dit niet lukt, krijgen een spoedbehandeling. Ofwel een ervaren vanger neemt het dier over en maakt dit los, ofwel het dier wordt bevrijd door de draden waarmee het dier verward zit los te knippen. Een schaar dient binnen handbereik te zijn.
- Alle gevangen vleermuizen moeten uiterlijk een uur na de vangst weer worden vrijgelaten. Als er een speciale reden is om het dier langer vast te houden (bijvoorbeeld telemetrie) dan is bijvoedering vereist. Het is daarom aan te raden bijvoorbeeld meelwormen mee te nemen.
- Zwangere of lacterende vrouwtjes krijgen een spoedbehandeling. Ze worden zo snel als mogelijk, maar tenminste binnen een half uur na de vangst vrijgelaten.
- Hoogzwangere vrouwtjes en vrouwtjes met aanhangend jong worden direct vrijgelaten.
- Bij vrijlating krijgen de dieren de gelegenheid zelfstandig weg te vliegen. Eventueel worden ze op een boom of muur geplaatst.
- Afkoeling van dieren wordt voorkomen, bijvoorbeeld door ze niet op de tocht te hangen.
- Afgekoelde dieren worden opgewarmd voor vrijlating.

Vangen in de buurt van verblijf of vliegroute

- Een vangstteam in de buurt van een bekend verblijf dient uit minimaal 2 mensen te bestaan.
- Om verstoring van vliegroutes te voorkomen wordt een route óf alleen in de avondtrek óf alleen in de ochtendtrek afgevangen.

Vangen boven water

- De vangleider is verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren. Deze heeft dus zelf ook een waadpak aan en een zwemband klaarliggen, zodat hij te hulp kan schieten als dat nodig is.
- Er wordt gezorgd voor een lijn over het water voor de veiligheid van de vangers in het water. Tevens kan deze lijn gebruikt worden om zich snel door het water te verplaatsen. De tijd dat een vleermuis gevangen zit wordt hiermee bekort.
- Een waternet mag nooit onbemand staan, dus alleen in combinatie met andere vangmiddelen als het waternet bemand kan blijven. Bij de inrichting van de vangplaats wordt ervoor gezorgd dat continu toezicht mogelijk is.
- Er wordt speciale zorg besteed om te voorkomen dat dieren te water raken tijdens het vangen.

Bron: http://www.vleermuizenvangen.nl/vangsysteem/ethische-richtlijnen

101C

PROVINCIE :: UTRECHT

VERZONDEN 14 FEB. 2019

BESLUIT van GS van Utrecht

DATUM	14 februari 2019	TEAM	Vergunningverlening Natuur en Landschap
ZAAKKENMERK	[redacted]	REFERENTIE	Servicebureau
NUMMER		DOORKIESNUMMER	030-2583311
UW BRIEF VAN	5 december 2018	FAX	030-2583139
UW NUMMER		E-MAILADRES	Servicebureau@provincie-utrecht.nl
BIJLAGE(N)	- voorwaarden en beperkingen - relevante wetteksten - projectplan - ontheffing [redacted]	ONDERWERP	Ontheffing onderzoek en onderwijs dode beschermde inheemse dieren

Besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht op de aanvraag van 5 december 2018 van Eelerwoude, namens de Universiteit Utrecht, om ontheffing van de Wet natuurbescherming (hierna: wet).

I. Besluit

Gelet op het bepaalde in de wet, het Beleidskader Wet natuurbescherming en Verordening Natuur en Landschap hebben wij besloten:

- ontheffing te verlenen van de verbodsbepaling genoemd in artikel 3.2, zesde lid, van de wet, voor zover dit betreft het onder zich hebben of vervoeren van dode vogels als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn en delen of producten hiervan;

- ontheffing te verlenen van de verbodsbepaling genoemd in artikel 3.6, tweede lid, van de wet, voor zover dit betreft het onder zich hebben of vervoeren van diersoorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn,

voor de periode van de **verzenddatum van het besluit tot en met 2 februari 2024**.

Tevens hebben wij besloten:

- geen ontheffing te verlenen voor het vervoeren en onder zich hebben van soorten genoemd in artikel 3.10, eerste lid en onder a, van de wet aangezien er voor deze soorten geen verbod geldt op het vervoeren en onder zich hebben. Waarbij wordt opgemerkt dat voor de soorten genoemd in artikel 3.10, eerste lid en onder a, van de wet genoemd in bijlage 1 van Besluit natuurbescherming, conform artikel 3.22, tweede lid, onder c, van de Regeling natuurbescherming in samenhang met artikel 3.22, eerste lid, van de Regeling natuurbescherming een vrijstelling geldt van het verbod genoemd in artikel 3.25 van het Besluit natuurbescherming, aangezien het dier verkregen zal zijn zonder het verbod op het opzettelijk doden of vangen te overtreden.

II. Omschrijving van de aanvraag

De aanvraag heeft betrekking op het verlengen van de ontheffing met aanvraagnummer FF/75A/2013/056 (bijlage 4 bij dit besluit), verleend op 3 februari 2014 door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, voor het vervoeren en onder zich hebben van producten, niet zijnde eieren, van beschermde inheemse vogels (*Aves*).

zoogdieren (*Mammalia*), reptielen (*Reptiles*) en amfibieën (*Amphibia*), ten behoeve van onderwijs en wetenschappelijk onderzoek in heel Nederland, voor de periode van 2 februari 2019 tot en met 2 februari 2024.

Omdat in elke provincie in Nederland dieren moeten worden opgehaald, is er voor het vervoeren en onder zich hebben, tevens instemming nodig van de andere Nederlandse provincies.

III. Procedure

De aanvraag is afgehandeld overeenkomstig het bepaalde in afdeling 4.1.2 van de Algemene wet bestuursrecht.

IV. Toetsingskader

Vogels, zoogdieren, reptielen en amfibieën zijn beschermd ingevolge de artikelen 3.1, 3.5 en 3.10 van de wet.

V. Toetsing

Motivering

Voorop moet worden gesteld dat reeds eerder door EZ een ontheffing is verleend aan Universiteit Utrecht, op 3 februari 2014 (met aanvraagnummer FF/75A/2013/056). Deze ontheffing is voor bepaalde tijd verleend.

Uit de relevante wet- en regelgeving (bijlage 2) blijkt dat de aangevraagde ontheffing alleen kan worden verleend indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:

a. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
b. er wordt een wettelijk belang gediend, zoals vastgelegd in artikel 3.3, vierde lid, onderdeel b, en artikel 3.8, vijfde lid, onderdeel b, van de wet;
c. de maatregelen leiden niet tot verslechtering van de staat van instandhouding van de desbetreffende soort en er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

De dode dieren, of onderdelen daarvan, worden op een locatie opgehaald wanneer er melding wordt gemaakt. Daarvandaan worden ze verplaatst naar de Faculteit Diergeneeskunde in De Uithof te Utrecht om te worden onderzocht. Deze onderzoekslocatie voldoet aan alle eisen, is daarvoor ingericht en geschikt. Er wordt een standaard werkwijze toegepast voor het onder zich hebben en vervoeren van dieren ten behoeve van onderzoek. Dieren worden niet gedood ten behoeve van onderzoek of onderwijs en voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen worden niet vernietigd of beschadigd. Er dient jaarlijks verslag gedaan te worden en een overzicht verstuurd te worden van de verkregen producten aan provincie Utrecht. Dit door het versturen van een lijst met inheemse, wilde diersoorten welke door Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde, zijn onderzocht. Daarop staat vermeld de soort, de Latijnse naam, vindplaats, aantallen en eventuele bijzonderheden.

Ten aanzien van het onderzoek en het onderwijs met de beschermde dode diersoorten en producten hiervan is ontheffing aangevraagd op grond van het belang 'onderzoek of onderwijs'.

De aanvraag ziet toe op het vervoeren van de dode dieren naar de faculteit voor het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek en ten behoeve van onderwijs. De producten van dieren worden gebruikt voor postmortaal onderzoek, inclusief vervolgonderzoek, zoals histologisch, microbiologisch of toxicologisch onderzoek. Met deze onderzoeken wordt kennis vergaard over infecties en ziekten bij wilde dieren. Het onderzoek heeft tot doel:

- Het vaststellen van mogelijke oorzaken voor buitengewone en onverklaarbare sterfte bij in het wild levende dieren;
- het geven van adviezen betreffende monitoring en surveillance van ziekten en infecties bij in het wild levende dieren;
- het vroegtijdig signaleren van risico's voor de volksgezondheid en de gezondheid van (gedomesticeerde) dieren;
- fungeren als informatiebron voor nationale en internationale autoriteiten.

De producten van dieren worden eventueel ook geprepareerd ten behoeve van een anatomische en pathologische studieverzameling die gebruikt wordt voor het onderwijs in de diergeneeskunde.

Voor het onderzoek worden uitsluitend dieren gebruikt die:
- dood zijn aangetroffen;
- om reden van dierenwelzijn zijn geëuthanaseerd (bijvoorbeeld vanuit opvang);
- of in het kader van de jacht werden geschoten en door de jager als afwijkend werden beoordeeld.

De gunstige staat van instandhouding van de aangevraagde diersoorten komt niet in het geding. Dit doordat alleen dode dieren worden vervoerd, onder zich gehouden en onderzocht. Er worden geen beschermde, inheemse dieren gedood ten behoeve van onderzoek/ onderwijs of voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen

beschadigd dan wel vernietigd. Het registreren van gevonden, dode dieren en het onderzoek op en van deze dieren geeft meer inzicht in de soort, doodsoorzaken, ziekten en infecties bij in het wild levende dieren, risico's voor volksgezondheid en als informatiebron zowel nationaal als internationaal. Het onderzoek kan eveneens inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheems populatie.

Daarmee kunnen de werkwijze, locatie en inrichting gezien worden als de meest bevredigende oplossing, wordt een wettelijk belang gediend en dragen deze gegevens bij aan de instandhouding van de soorten en overige soorten.

VI. Conclusie

Aangezien de werkzaamheden ook gedeeltelijk plaatsvinden buiten de provincie Utrecht, zijn GS verplicht om dit besluit te nemen in overeenstemming met Gedeputeerde Staten van de andere provincies. Gedeputeerde Staten van de volgende provincies hebben ingestemd met het verlenen van deze ontheffing:

- Drenthe
- Flevoland
- Friesland
- Gelderland
- Groningen
- Noord Brabant
- Noord Holland
- Zeeland

VII. Bezwaar

U kunt binnen zes weken na de dag waarop deze beschikking op de voorgeschreven wijze is bekendgemaakt een bezwaarschrift bij Gedeputeerde Staten van Utrecht indienen:

- Digitaal: gebruikt u hiervoor het formulier "Bezwaar tegen beslissing provinciaal bestuur met DigiD". Uw DigiD geldt als ondertekening. U vindt het formulier via: www.provincie-utrecht.nl onder loket / klacht, bezwaar of melding doorgeven / bezwaar tegen beslissing provincie;
- Schriftelijk: t.a.v. de secretaris van de Awb- adviescommissie van PS en GS, postbus 80300, 3508 TH Utrecht.

Het bezwaarschrift moet in ieder geval bevatten:

- uw naam en adres;
- de datum;
- een omschrijving van het besluit waartegen het bezwaar is gericht (indien mogelijk, onder vermelding van het besluitnummer);
- de reden van bezwaar;
- ondertekening.

Aan de behandeling van een bezwaarschrift zijn voor de indiener geen kosten verbonden.

Overigens schort het indienen van een bezwaarschrift de werking van het besluit niet op. Als u niet kunt wachten op de normale behandeling van uw bezwaarschrift, hebt u de mogelijkheid om een voorlopige voorziening aan te vragen bij de rechtbank. U moet op dat moment ook al een bezwaarschrift hebben ingediend. Het verzoek om een voorlopige voorziening richt u aan de voorzieningenrechter van de Rechtbank Midden-Nederland, Sector bestuursrecht, postbus 16005, 3500 DA Utrecht.

VIII. Inwerkingtreding

Dit besluit treedt in werking op het moment van bekendmaking door uitreiking of verzending aan de aanvrager. Van het besluit wordt mededeling gedaan op de website www.officielebekendmakingen.nl

IX. Overleg en informatie

Er kan tevens vergunning of ontheffing nodig zijn op grond van andere wetten of verordeningen. Wij adviseren u zo nodig contact op te nemen met uw gemeente en/of milieudienst, als u dit nog niet heeft gedaan.

Als u vragen heeft over de procedure en de inhoud, kunt u contact opnemen met ons Servicebureau via servicebureau@provincie-utrecht.nl, of op telefoonnummer 030-2583311.

Voor meer informatie verwijzen wij u naar onze website www.provincie-utrecht.nl.

X. Verzending

Dit besluit wordt verzonden aan de aanvrager van de ontheffing. Een afschrift van deze ontheffing wordt verzonden aan:
- RUD Utrecht, Postbus 85242, 3508 AE Utrecht.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Utrecht,
namens hen,

[redacted]

Domein Leefomgeving

ONTHEFFING

Naar aanleiding van het verzoek van Eelerwoude op 5 december 2018, namens Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde en de aanvulling hierop van 4 februari 2019, om ontheffing van de Wet natuurbescherming,

Verlenen Gedeputeerde Staten van provincie Utrecht hierbij aan:
Naam: Universiteit Utrecht Faculteit Diergeneeskunde
Adres: Yalelaan 1
Postcode en woonplaats: 3584 CL Utrecht

Ontheffing 81E48749 voor het tijdvak van: de verzenddatum van het besluit tot en met 2 februari 2024

van de verbodsbepaling genoemd in artikel 3.2, zesde lid, van de wet, voor zover dit betreft het onder zich hebben of vervoeren van dode vogels als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn en delen of producten hiervan;

van de verbodsbepaling genoemd in artikel 3.6, tweede lid, van de wet, voor zover dit betreft het onder zich hebben of vervoeren van dode diersoorten van de groepen zoogdieren, reptielen en amfibieën, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn,

Het gebied waarvoor de ontheffing geldt, betreft de provincies Drenthe, Flevoland, Friesland, Gelderland, Groningen, Noord Brabant, Noord Holland, Utrecht en Zeeland.

Aan deze ontheffing zijn de volgende voorschriften verbonden:

Algemene voorschriften

1. De ontheffing wordt slechts voor de hierboven genoemde soorten en beschreven verboden handelingen verleend.
2. De ontheffinghouder dient alle door of namens Gedeputeerde Staten verstrekte of nog te verstrekken aanwijzingen in verband met de uitvoering van deze ontheffing, nauwkeurig op te volgen.
3. De ontheffinghouder dient onverwijld contact op te nemen met het Servicebureau van de provincie Utrecht, Archimedeslaan 6, postbus 80300, 3508 TH te Utrecht of via servicebureau@provincie-utrecht.nl indien bij het uitvoeren van de werkzaamheden van het project andere handelingen als bedoeld in voorschrift 1 noodzakelijk zijn.
4. Deze ontheffing kan uitsluitend gebruikt worden door (medewerkers van) de ontheffinghouder of haar rechtsopvolgers of in opdracht van de ontheffinghouder handelende (rechts-)personen. Daarnaast mogen anderen dan de hiervoor genoemde (rechts)personen gebruik maken van deze ontheffing als de ontheffinghouder daar toestemming voor geeft. De ontheffinghouder of haar rechtsopvolgers blijven daarbij verantwoordelijk en aansprakelijk voor de juiste naleving van deze ontheffing.
5. Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden dient een afschrift van deze ontheffing en de bijbehorende brief op de locatie van de werkzaamheden aanwezig te zijn en op verzoek te worden getoond aan de daartoe bevoegde toezichthouders of opsporingsambtenaren.
6. De aangegeven handelingen mogen uitsluitend worden uitgevoerd voor wetenschappelijk onderzoek, volgens het bij de aanvraag gevoegde projectplan (bijlage 3 bij dit besluit).
7. Het is niet toegestaan de producten van de dieren te gebruiken voor commerciële doeleinden.
8. Deze ontheffing kan worden ingetrokken, indien blijkt dat de ontheffinghouder zich niet houdt aan de voorschriften.
9. De ontheffinghouder dient een overzicht van de verkregen producten, met de vindplaats hierbij duidelijk aangegeven, in de maand januari van ieder jaar te verzenden aan de provincie Utrecht.
10. Aanspreekpunt in het kader van deze ontheffing en de daaruit voortvloeiende voorschriften is het Servicebureau van de provincie Utrecht, Archimedeslaan 6, postbus 80300, 3508 TH te Utrecht of via servicebureau@provincie-utrecht.nl.

Bijlage II Relevante wet- en regelgeving

§ 3.1. Beschermingsregime soorten Vogelrichtlijn

Artikel 3.2

1. Het is verboden vogels van soorten als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn dood of levend, of gemakkelijk herkenbare delen daarvan, of uit deze vogels verkregen producten te verkopen, te vervoeren voor verkoop, onder zich te hebben voor verkoop of ten verkoop aan te bieden.
2. Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing ten aanzien van vogels van soorten, genoemd in bijlage III, deel A, bij de Vogelrichtlijn, die aantoonbaar overeenkomstig het bepaalde bij of krachtens deze wet zijn gedood of gevangen, onderscheidenlijk verkregen, en ten aanzien van delen of producten van die vogels.
3. Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing ten aanzien van bij algemene maatregel van bestuur aangewezen vogels van soorten, genoemd in bijlage III, deel B, bij de Vogelrichtlijn, die aantoonbaar overeenkomstig het bepaalde bij of krachtens deze wet zijn gedood of gevangen, onderscheidenlijk verkregen, en ten aanzien van delen of producten van die vogels.
4. Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen regels worden gesteld over de verkoop, het vervoer voor verkoop, het onder zich hebben voor verkoop of het ten verkoop aanbieden van vogels van soorten, aangewezen op grond van het derde lid, en delen of producten van die vogels.
5. Een vogelsoort wordt op grond van het derde lid uitsluitend aangewezen, indien de handelingen, bedoeld in het eerste lid, uitgevoerd overeenkomstig regels als bedoeld in het vierde lid, er niet toe leiden dat het populatieniveau, de geografische verspreiding of de omvang van de voortplanting van deze soort in gevaar wordt gebracht of kan worden gebracht.
6. Het is verboden, anders dan voor verkoop, vogels, delen of producten als bedoeld in het eerste lid, onder zich te hebben of te vervoeren, tenzij deze vogels, delen of producten aantoonbaar overeenkomstig het bepaalde bij of krachtens deze wet zijn gedood of gevangen, onderscheidenlijk verkregen.

Artikel 3.3

1. Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen van verboden als bedoeld in artikel 3.1 of artikel 3.2, zesde lid, ten aanzien van vogels van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van hun nesten, rustplaatsen of eieren.
2. Provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van verboden als bedoeld in artikel 3.1 of artikel 3.2, zesde lid, ten aanzien van vogels van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van hun nesten, rustplaatsen of eieren.
3. Onze Minister kan ontheffing of vrijstelling verlenen van:
    a. de verboden, bedoeld in artikel 3.2, eerste lid, ten aanzien van vogels, dood of levend, of gemakkelijk herkenbare delen daarvan, of ten aanzien van uit deze vogels verkregen producten van daarbij aangewezen soorten, of
    b. regels, gesteld krachtens artikel 3.2, vierde lid.
4. Een ontheffing of een vrijstelling wordt uitsluitend verleend, indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:
    a. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
    b. zij is nodig:
        i. in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
        ii. in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
        iii. ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij of wateren;
        iv. ter bescherming van flora of fauna;
        v. voor onderzoek of onderwijs, het uitzetten of herinvoeren van soorten, of voor de daarmee samenhangende teelt, of
        vi. om het vangen, het onder zich hebben of elke andere wijze van verstandig gebruik van bepaalde vogels in kleine hoeveelheden selectief en onder strikt gecontroleerde omstandigheden toe te staan;
    c. de maatregelen leiden niet tot verslechtering van de staat van instandhouding van de desbetreffende soort.

§ 3.2. Beschermingsregime soorten Habitatrichtlijn

Artikel 3.6

1. Het is verboden dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, onder zich te hebben voor verkoop, te vervoeren voor verkoop, te verhandelen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden.

2. Het is verboden, anders dan voor verkoop, dieren of planten als bedoeld in het eerste lid onder zich te hebben of te vervoeren.
3. De verboden, bedoeld in het eerste en tweede lid, zijn niet van toepassing ingeval de in dat lid bedoelde dieren en planten aantoonbaar zijn gefokt of gekweekt.

Artikel 3.8

1. Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.
2. Provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.
3. Onze Minister kan ontheffing of vrijstelling verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in artikel 3.6, eerste lid, of van regels gesteld krachtens artikel 3.7, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.
4. Bij de algemene maatregel van bestuur, bedoeld in artikel 3.7, eerste lid, kan worden bepaald dat gedeputeerde staten ontheffing kunnen verlenen, of dat provinciale staten bij verordening vrijstelling kunnen verlenen, van bij de maatregel aangewezen regels.
5. Een ontheffing of een vrijstelling wordt uitsluitend verleend, indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:
    a. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
    b. b. zij is nodig:
        1°. in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
        2°. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;
        3°. in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
        4°. voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten, of
        5°. om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de ontheffing of vrijstelling vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zich te hebben, onderscheidenlijk een beperkt bij de ontheffing of vrijstelling vastgesteld aantal van bepaalde planten van de aangewezen soort te plukken of onder zich te hebben;
    c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Projectplan dieren voor onderzoek en onderwijs

Universiteit Utrecht - Faculteit Diergeneeskunde, Utrecht

Eelerwoude

kleurt het landelijk gebied

Projectplan dieren voor onderzoek en onderwijs

Universiteit Utrecht - Faculteit Diergeneeskunde, Utrecht

Definitief

Opdrachtgever
Universiteit Utrecht
Faculteit Diergeneeskunde
Yalelaan 1
3584 CL Utrecht

Opdrachtnemer
Eelerwoude
Achterstraat 11
4101 BB Culemborg
0345 - 727019
info@eelerwoude.nl
www.eelerwoude.nl

Projectgegevens:
Projectnummer: P9126
Datum: 5-12-2018
Projectleider: Jessica Marchal
Opgesteld: Jessica Marchal
Gecontroleerd: Maaike Leenen

Onderzoek van Eelerwoude voldoet aan de eisen die het bevoegd gezag stelt. Eelerwoude is lid van het Netwerk Groene Bureaus. Het Netwerk werkt aan de kwaliteit van advisering gericht op natuur, landschap, water, milieu en ruimte. Het Netwerk heeft een gedragscode die opdrachtgevers en andere belanghebbende een basis biedt om de leden aan te spreken op de kwaliteit van hun werk.

Dit onderzoek is op zorgvuldige wijze uitgevoerd, conform de geldende wet- en regelgeving ten aanzien van flora en fauna. Desondanks zal nooit een 100% volledig beeld van de aanwezige flora en fauna gegeven kunnen worden. Natuur is dynamisch, situaties kunnen veranderen.

De opmaak van dit rapport gaat uit van dubbelzijdig afdrukken

INHOUDSOPGAVE

1 ALGEMENE INFORMATIE 4

2 BESCHRIJVING HUIDIGE SITUATIE 5

2.1 Huidige werkwijze en diersoorten 5
2.2 Doel 5
2.3 Planning 6
2.4 Verplaatsbare dieren 6

3 EFFECTEN OP SOORTEN 7

3.1 Effecten kwaliteit 7
3.2 Effecten kwantiteit 7
3.3 Cumulatieve effecten 7
3.4 Maatregelen 7

4 VERBODSBEPALINGEN 9

5 DOEL EN BELANG 10

5.1 Doel en belang 10

6 ALTERNATIEVEN 11

6.1 Alternatieve locatie 11
6.2 Alternatieve inrichting 11
6.3 Alternatieve werkwijze 11
6.4 Alternatieve planning 11

7 STAAT VAN INSTANDHOUDING 12

CONCLUSIE 13

LITERATUUR 14

1

ALGEMENE INFORMATIE

Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde voert onderzoek uit op beschermde inheemse diersoorten. Zij hebben daar een ontheffing in het kader van de Flora- en faunawet voor ontvangen. Deze zal per februari 2019 verlopen. Gezien de Flora- en faunawet per 1 januari 2017 is opgegaan in de Wet natuurbescherming en het bevoegd gezag is overgegaan naar provincies, kan de ontheffing niet worden verlengd, maar is een nieuwe aanvraag noodzakelijk.

Naam aanvrager:
Universiteit Utrecht
Faculteit Diergeneeskunde
Yalelaan 1
3584 CL Utrecht

Onderwerp
Dit projectplan betreft een aanvraag voor het vervoeren en het onder zich hebben van beschermde, inheemse diersoorten door heel Nederland ten behoeve van onderzoek en onderwijs.

Ontheffing wordt voor alle 12 Nederlandse provincies aangevraagd. Dit omdat op deze wijze dieren in elke provincie in Nederland kunnen worden opgehaald en vervoerd.

Gemachtigde namens de Faculteit
Eelerwoude
Achterstraat 11
4101 BB Culemborg

2

BESCHRIJVING HUIDIGE SITUATIE

2.1 Huidige werkwijze en diersoorten

Faculteit Diergeneeskunde voert onderzoek uit op dode, beschermde, in het wild levende inheemse dieren. Er worden uitsluitend dode dieren gebruikt die:

- Dood zijn aangetroffen;
- om reden van dierenwelzijn zijn geëuthanaseerd (bijvoorbeeld vanuit opvang);
- of in het kader van de jacht werden geschoten en door de jager als afwijkend werden beoordeeld.

Het gaat om dieren in zijn geheel, delen of producten ervan. Zodra deze dode dieren zijn aangetroffen krijgt de faculteit Diergeneeskunde melding het dier op te komen halen en naar de faculteit te vervoeren. Dit zijn de verplaatsbare dieren en betreffen:

- Vogels (Aves)
- Zoogdieren (Mammalia)
- Reptielen (Reptiles)
- Amfibieën (Amphibia)

Daarnaast maken uitheemse diersoorten onderdeel uit van de verplaatsbare dieren.

De niet-verplaatsbare dieren, cetacea (walvisachtigen) zijn de aangespoelde dieren. Deze dieren worden op het strand aangetroffen en kunnen, wegens hun omvang en grootte, niet naar de faculteit worden vervoerd. Hierbij gaat het om:

- Zoogdieren (Mammalia)

Doordat dieren zich niet houden aan provinciegrenzen, komen meldingen vanuit heel Nederland. Na het vervoeren van de dieren, delen of producten ervan naar de faculteit, vindt het onderzoek plaats.

2.2 Doel

Het doel van het vervoeren van de dieren naar de faculteit is het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek en ten behoeve van onderwijs. De producten van dieren worden gebruikt voor postmortaal onderzoek, inclusief vervolgonderzoek, zoals histologisch, microbiologisch of toxicologisch onderzoek. Met deze onderzoeken worden kennis vergaard over infecties en ziekten bij wilde dieren. Het onderzoek heeft tot doel:

- Het vaststellen van mogelijke oorzaken voor buitengewone en onverklaarbare sterfte bij in het wild levende dieren;
- het geven van adviezen betreffende monitoring en surveillance van ziekten en infecties bij in het wild levende dieren;
- het vroegtijdig signaleren van risico's voor de volksgezondheid en de gezondheid van (gedomesticeerde) dieren;

- fungeren als informatiebron voor nationale en internationale autoriteiten.

De producten van dieren worden eventueel ook geprepareerd ten behoeve van een anatomische en pathologische studieverzameling die gebruikt wordt voor het onderwijs in de diergeneeskunde.

2.3 Planning

Een vaste planning is niet van toepassing. Immers is niet bekend wanneer een melding wordt gedaan dat een dier kan worden opgehaald.

2.4 Verplaatsbare dieren

Onderhavig projectplan richt zich op de verplaatsbare dieren, welke vanuit heel Nederland worden vervoerd naar de faculteit om daar te worden onderzocht.

Voor de niet-verplaatsbare dieren wordt separaat ontheffing aangevraagd bij het RVO. Niet verplaatsbare dieren betreffen vooral cetacea (walvisachtigen) al dan niet gestrand. Hiervoor geldt namelijk een apart verzoek. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft een leidraad opgesteld voor stranding levende grote walvisachtigen (2017). Binnen dit document zijn Naturalis Biodiversity Center, Universiteit Utrecht en Wageningen Marine Research, (hierna: onderzoeksinstituten) aangewezen om onderzoek uit te voeren op gestrande walvisachtigen in Nederland. Deze leidraad is van toepassing op een situatie van een (dreigende) stranding van een levende, grote walvisachtigen.

3

EFFECTEN OP SOORTEN

3.1 Effecten kwaliteit

Het onder zich hebben, vervoeren en onderzoeken van dode vogels en dieren heeft geen effect op de kwaliteit van voortplantingsplaatsen en vaste rust- en verblijfplaatsen van de soorten. Deze worden niet aangetast, vernield of beschadigd waardoor de functionaliteit van deze niet in het geding komt.

Met het verplaatsen van dode dieren kunnen ziektekiemen worden verspreid wat mogelijke effecten kan hebben op andere soorten. Doordat beschermde maatregelen worden genomen bij het vervoeren van deze dode dieren wordt verspreiding van ziekten voorkomen.

3.2 Effecten kwantiteit

Het aantal locaties van voortplantingsplaatsen en vaste rust- en verblijfplaatsen wordt met het onder zich hebben, vervoeren en onderzoeken van dode vogels en dieren niet aangetast. De oorspronkelijke verblijfplaatsen en rustplaatsen blijven dezelfde functionaliteit behouden.

Het wegnemen van dode dieren zorgt er wel voor dat dit dier niet meer als voedsel kan dienen, prooi, voor andere dieren. Het betreft verspreid één exemplaar tot enkele exemplaren waardoor dit geen merkbaar negatief effect heeft op andere soorten. Evenals is het nooit de bedoeling noch het doel van het wegnemen van het dode dier om de voedselketen op enigerlei wijze op voorhand te beïnvloeden.

Bovendien kan het onderzoek op de dode dieren inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheems populatie.

3.3 Cumulatieve effecten

Bij de beoordeling van effecten geeft de Wet natuurbescherming aan dat ook rekening moet worden gehouden met andere ontwikkelingen in en rondom het plangebied (cumulatieve effecten). Doordat het uitsluitend gaat om dode dieren, die niet ten behoeve van onderzoek of onderwijs worden gedood, is er geen sprake van cumulatieve effecten.

3.4 Maatregelen

Doordat het onder zich hebben, vervoeren en onderzoeken van dode vogels en dieren ten behoeve van onderzoek geen effect heeft op de functionaliteit van voortplantingsplaatsen

en vaste rust- en verblijfplaatsen, is het nemen van mitigerende maatregelen of compenserende maatregelen niet noodzakelijk.

Met het vervoeren van dode dieren kunnen ziektekiemen worden verplaatst. Voorkomen wordt dat deze worden verspreid door het nemen van passende maatregelen zoals het inpakken van een dier, zoals met afgesloten plastic zakken, zodat deze niet in contact komt met de buitenlucht en verspreiding van ziektekiemen wordt voorkomen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van lekvrije containers.

4

VERBODSBEPALINGEN

Voor het vervoeren, onder zich hebben van beschermde, inheemse diersoorten zijn vanuit de Wet natuurbescherming hoofdstuk 3. Soorten onderstaande verbodsbepalingen van toepassing.

Vogelrichtlijn

- Artikel 3.2 lid 6: Vogels, delen of producten onder zich hebben of te vervoeren.

Indien een melding binnenkomt bij de faculteit wordt een vogel in zijn geheel, delen of producten opgehaald. Hierdoor is het verbod op vervoer en onder zich hebben van toepassing.

Het volgende artikel is niet van toepassing:

- Art 3.1 lid 1: Opzettelijk doden of vangen van vogels

Ontheffing voor het doden en vangen van beschermde vogelsoorten is niet van toepassing. Er worden alleen dode dieren gemeld, vervoerd en onderzocht.

Habitatrichtlijn

- Artikel 3.6 lid 2: Dieren of planten onder zich te hebben of te vervoeren

Indien een melding binnenkomt bij de faculteit wordt een dier in zijn geheel, delen of producten opgehaald. Hierdoor is het verbod op vervoer en onder zich hebben van toepassing.

Het volgende artikel is niet van toepassing:

- Art 3.5 lid 1: Opzettelijk doden of vangen van dieren

Ontheffing voor het doden en vangen van beschermde diersoorten is niet van toepassing. Er worden alleen dode dieren gemeld, vervoerd en onderzocht.

Andere soorten

Leden van artikel 3.10 van de groep Andere soorten worden niet overtreden doordat geen vaste rust- en verblijfplaatsen worden vernield of beschadigd.

5

DOEL EN BELANG

5.1 Doel en belang

De ontheffing wordt aangevraagd voor zowel vogels (Vogelrichtlijn) als soorten van de Habitatrichtlijn, met de volgende belangen:

Vogels
Art. 3.3 lid 4 b5: Voor onderzoek of onderwijs, het uitzetten of herinvoeren van soorten, of voor de daarmee samenhangende teelt
De Faculteit Diergeneeskunde verzameld de dode dieren vanuit heel Nederland voor het belang: doen van onderzoek en ter onderwijs. Uitsluitend dode dieren worden gebruikt (§2.2). Onderzoek wordt uitgevoerd om te komen tot diverse doelen zoals genoemd in §2.3. Andere belangen zijn bij deze niet van toepassing.

Soorten van de Habitatrichtlijn
Art 3.8 lid 5 b4: voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten
De Faculteit Diergeneeskunde verzameld de dode dieren vanuit heel Nederland voor het belang: doen van onderzoek en ter onderwijs. Uitsluitend dode dieren worden gebruikt (§2.2). Onderzoek wordt uitgevoerd om te komen tot diverse doelen zoals genoemd in §2.3. Andere belangen zijn bij deze niet van toepassing.

6

ALTERNATIEVEN

6.1 Alternatieve locatie

De dode dieren worden op een locatie opgehaald wanneer melding wordt gemaakt. Vandaaruit worden ze verplaatst naar de Faculteit Diergeneeskunde in De Uithof te Utrecht om te worden onderzocht. Deze onderzoek locatie voldoet aan alle eisen, is daarvoor ingericht en geschikt. Een alternatieve locatie is niet van toepassing.

6.2 Alternatieve inrichting

Er wordt uitsluitend gewerkt met dode dieren. Voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen worden niet aangetast waardoor er geen nieuwe verblijven of rustplaatsen moeten worden gerealiseerd. Een alternatieve inrichting is daarmee niet van toepassing.

6.3 Alternatieve werkwijze

Er wordt een standaard werkwijze toegepast door het onder zich hebben en vervoeren van dieren ten behoeve van onderzoek. Dieren worden niet gedood ten behoeve van onderzoek of onderwijs en voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen worden niet vernietigd of beschadigd. Een alternatieve werkwijze is daardoor niet van toepassing.

6.4 Alternatieve planning

Doordat wordt gewerkt met dode dieren is het gebruik van een planning niet van belang. Wel wordt jaarlijks verslag gedaan en een overzicht verstuurd van de verkregen producten aan Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Dit door het versturen van een lijst met inheemse, wilde fauna welke door Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde, is onderzocht. Daarop staat vermeld de soort, de Latijnse naam, aantallen en eventuele extra's.

7

STAAT VAN INSTANDHOUDING

De gunstige staat van instandhouding van de verplaatsbare diersoort:

- Vogels
- zoogdieren
- reptielen
- amfibieën
- uitheemse diersoorten

komt niet in het geding. Dit doordat alleen dode dieren worden vervoerd, onder zich gehouden en onderzocht. Er worden geen beschermde, inheemse dieren gedood ten behoeve van onderzoek/ onderwijs of voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen beschadigd dan wel vernietigd. Dieren worden in passende en lekvrije containers vervoerd zodat ziektekiemen niet worden verspreid.

Het registreren van gevonden, dode dieren en het onderzoek op en van deze geeft meer inzicht in de soort, doodsoorzaken, ziekten en infecties bij in het wild levende dieren, risico's voor volksgezondheid en als informatiebron zowel nationaal als internationaal. Het onderzoek kan eveneens inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheems populatie (§2.3).

Deze gegevens dragen bij aan de instandhouding van de soorten en overige soorten. Door het uitoefenen van onderzoek wordt geen inbreuk gedaan op de staat van instandhouding van de soorten op directe wijze door soorten te doden of op indirecte wijze door voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen te beschadigen of te vernietigen.

8

CONCLUSIE

Met onderhavig projectplan wordt ontheffing aangevraagd op artikel 3.2 lid 6 en artikel 3.6 lid 2 voor het onder zich hebben, vervoeren en onderzoeken van dode, beschermde, inheemse dieren: vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën en uitheemse dieren. Het gaat om verplaatsbare dieren die door heel Nederland worden opgehaald en op Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde worden onderzocht.

Voor het vervoeren, afleveren en onder zich hebben van beschermde, inheemse dieren wordt ontheffing voor alle 12 Nederlandse provincies aangevraagd. Dit doordat op deze wijze dieren in elke provincie in Nederland kunnen worden opgehaald en vervoerd.

Er worden geen dieren gedood, het betreft uitsluitend dode dieren. Ontheffing wordt aangevraagd doordat:

- Er geen sprake is van een andere bevredigende oplossing.
- De dieren onder zich worden gehouden en worden vervoerd ten behoeve van onderzoek of onderwijs.
- Deze werkwijze niet leidt tot een verslechtering van de gunstige staat van instandhouding van de soorten.

LITERATUUR

Gebruikte documenten

- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) (2017). Leidraad stranding levende grote walvisachtigen. December 2017, versie 4
- Ministerie van Economische Zaken (2016). Soortenbescherming bij ruimtelijke ingrepen. Ministerie van Economische Zaken, versie 1.3.
- Provincie Utrecht. Toelichting Aanvraagformulier Ontheffing Wet natuurbescherming Utrecht https://www.provincie-utrecht.nl/loket/vergunningen-en-ontheffingen/aantasting-beschermde-soorten-door-werkzaamheden/
- Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde, 3 februari 2014. Ontheffing Flora- en faunawet, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Referentie FF/75A/2013/056.
- Wet natuurbescherming

FACULTEIT DER DIERGENEESKUNDE
Afd. Algemene Zaken
ONTV.:
Dir. | A.S.D. | E.V.
decaen
Art's
Comm.: 1 14016
D WHC

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

> Retouradres Postbus 19530 2500 CM Den Haag

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Postbus 19530
2500 CM Den Haag
mijn.rvo.nl

T 088 042 42 42
F 070 378 61 39
ffwet@rvo.nl

Onze referentie
Aanvraagnummer
FF/75A/2013/056

Bijlagen
2

Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde
Prof. Dr. A. Pijpers
Yalelaan 7
3584 CL UTRECHT

Datum 3 februari 2014
Betreft Beslissing aanvraag
Art. 75 Flora- en faunawet

Geachte heer Pijpers,

Op 24 december 2013 heb ik uw aanvraag voor een ontheffing voor "Onderwijs en onderzoek FD UU i.h.b. van DWHC" ontvangen. In deze brief stel ik u op de hoogte van mijn beslissing.

Beslissing
Ik heb besloten uw aanvraag gedeeltelijk goed te keuren. Hierbij verleen ik u de ontheffing die u heeft aangevraagd van de verbodsbepalingen genoemd in artikel 13, lid 1 van de Flora- en faunawet voor zover dit betreft het vervoeren, afleveren en onder zich hebben van producten van beschermde inheemse zoogdieren (*Mammalia*), vogels (*Aves*), reptielen (*Reptiles*) en amfibieën (*Amphibia*) en producten van beschermde uitheemse diersoorten. Ik verleen u deze ontheffing voor de periode van 3 februari 2014 tot en met 2 februari 2019.

Uw aanvraag voor een ontheffing van de verbodsbepaling genoemd in artikel 9, voor het doden van beschermde diersoorten, wijs ik af. U heeft geen ontheffing van artikel 9 nodig. Hieronder vindt u de redenen voor mijn besluit.

Aanvraag
U vraagt, namens de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht, ontheffing voor het vervoeren, afleveren en onder zich hebben van producten van beschermde inheemse zoogdieren, vogels, reptielen en amfibieën en uitheemse diersoorten ten behoeve van onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Aan uw instelling is voor dit onderzoek eerder ontheffing met kenmerk FF/75a/2008/075 verleend.

De producten van dieren worden gebruikt voor postmortaal onderzoek, inclusief vervolgonderzoek, zoals histologisch, microbiologisch of toxicologisch onderzoek. Met deze onderzoeken wordt kennis vergaard over infecties en ziekten bij wilde dieren en gehouden exotische dieren. Deze onderzoeken hebben onder andere tot doel:

- het vaststellen van mogelijke oorzaken voor buitengewone en onverklaarbare sterfte bij in het wild levende dieren;
- het geven van adviezen betreffende monitoring en surveillance van ziekten en infecties bij in het wild levende dieren;
- het vroegtijdig signaleren van risico's voor de volksgezondheid en de gezondheid van (gedomesticeerde) dieren;
- fungeren als informatiebron voor nationale en internationale autoriteiten.

De producten van dieren worden eventueel ook geprepareerd ten behoeve van een anatomische en pathologische studieverzameling die gebruikt wordt voor het onderwijs in de diergeneeskunde.

Voor het onderzoek worden uitsluitend dode dieren gebruikt die:
- dood zijn aangetroffen;
- om reden van dierenwelzijn zijn geëuthaniseerd (bijvoorbeeld vanuit opvang);
- of in het kader van de jacht werden geschoten en door de jager als afwijkend werden beoordeeld.

Toelichting

Relevante wet- en regelgeving
In de bijlage kunt u de relevante wet- en regelgeving lezen.

Ontheffing
Uit de relevante wet- en regelgeving blijkt dat de aangevraagde ontheffing alleen kan worden verleend als:
- De gunstige staat van instandhouding van de soort niet in het geding is;
- Er geen andere bevredigende oplossing bestaat;
- De ontheffing aangevraagd wordt ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie.

Voor de beschreven doeleinden worden uitsluitend dieren gebruikt die dood worden aangetroffen, geëuthaniseerd zijn of van de jacht afkomstig zijn. Van deze dieren mag worden aangenomen dat deze een natuurlijke dood gestorven zijn, of bij euthanasie of afschot in ieder geval buiten schuld van de ontheffinghouder. Het onderzoek heeft geen invloed op de instandhouding van de soorten. Integendeel, een identificatie van de oorzaken voor buitengewone sterfte van een diersoort kan juist een positieve bijdrage leveren aan de instandhouding van de soort. Het gebruik van producten van de genoemde soorten voor onderzoek en onderwijs mag daarom gezien worden als de beste oplossing.

Wellicht ten overvloede wijs ik u op het feit dat de verleende ontheffing u niet ontslaat van de verplichting om te voldoen aan de eisen gesteld in de CITES-wetgeving. Zie hiervoor ook voorwaarde 8 van de aan u verleende ontheffing.

Artikel 9
U vraagt tevens ontheffing aan van artikel 9 van de Flora- en faunawet voor wat betreft het doden van beschermde dieren. Uit uw activiteitenplan maak ik echter niet op dat u deze verbodsbepaling overtreedt met de handelingen die u gaat verrichten. U heeft daarom geen ontheffing voor artikel 9 nodig.

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Datum
3 februari 2014

Onze referentie
Aanvraagnummer
FF/75A/2013/056

Conclusie

Gelet op het bovenstaande verleen ik u ontheffing voor het gebruik van producten van beschermde inheemse en uitheemse diersoorten voor onderzoek en onderwijs.

Rapportages

Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om u te wijzen op voorwaarde 9 van uw ontheffing met kenmerk FF/75A/2008 075a. Hierin is opgenomen dat u jaarlijks een overzicht van de verkregen producten naar Dienst Regelingen (nu Rijksdienst voor Ondernemend Nederland) moet zenden. Ik heb echter nog geen rapportages van u ontvangen over de jaren 2011 en 2013. Ik wil u verzoeken deze rapportages alsnog op te sturen en vanaf heden deze rapportages in de maand januari van ieder jaar op te sturen.

Bezwaar

Als u het niet eens bent met deze beslissing, kunt u binnen zes weken na verzending van deze brief digitaal of schriftelijk een bezwaarschrift indienen. Een digitaal bezwaarschrift kunt u indienen via mijn.rvo.nl. Om in te loggen heeft u uw gebruikerscode en wachtwoord nodig, voor de ondertekening een TAN-code. Als u schriftelijk bezwaar wilt maken, stuurt u het ondertekende bezwaarschrift naar de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, afdeling Juridische Zaken, Postbus 40219, 8004 DE Zwolle.

Bij het indienen van een digitaal bezwaarschrift vragen wij u naar een aantal gegevens uit deze brief.
Maakt u schriftelijk bezwaar, vermeld in uw bezwaarschrift dan in ieder geval onze referentie en de datum van de beslissing waartegen u bezwaar maakt. U vindt dit nummer in de rechter kantlijn in deze brief.

Op mijn.rvo.nl vindt u meer belangrijke informatie over het digitaal en schriftelijk indienen van een bezwaarschrift.

Meer informatie?

Heeft u nog vragen, kijk dan op onze website mijn.rvo.nl. Of bel ons: 088 042 42 42 (lokaal tarief).

Met vriendelijke groet,

De Staatssecretaris van Economische Zaken,
namens deze:

Marco Klaassen
Teammanager Vergunningen

Relevante wet- en regelgeving

Flora- en faunawet

Artikel 4

1. Als beschermde inheemse diersoort worden aangemerkt:
   a. alle van nature in Nederland voorkomende soorten zoogdieren, met uitzondering van gedomesticeerde dieren behorende tot bij algemene maatregel van bestuur aangewezen soorten en met uitzondering van de zwarte rat, de bruine rat en de huismuis;
   b. alle van nature op het Europese grondgebied van de Lid-Staten van de Europese Unie voorkomende soorten vogels met uitzondering van gedomesticeerde vogels behorende tot bij algemene maatregel van bestuur aangewezen soorten;
   c. alle van nature in Nederland voorkomende soorten amfibieën en reptielen

(...)

Artikel 5

1. Bij algemene maatregel van bestuur kunnen als beschermde uitheemse plantensoort of beschermde uitheemse diersoort worden aangewezen plantensoorten onderscheidenlijk diersoorten die niet van nature in Nederland voorkomen en die:
   a. in hun voortbestaan worden bedreigd of het gevaar lopen in hun voortbestaan te worden bedreigd, dan wel die zodanige gelijkenis vertonen met bedoelde soorten dat aanwijzing ervan noodzakelijk is ter bescherming van die soorten, of
   b. niet noodzakelijkerwijs in hun voortbestaan worden bedreigd of dat gevaar lopen, doch ter bescherming waarvan maatregelen noodzakelijk zijn ter voorkoming van overmatige benutting, dan wel die zodanige gelijkenis vertonen met bedoelde soorten dat aanwijzing ervan noodzakelijk is ter bescherming van die soorten.
2. De aanwijzing van een plantensoort of van een diersoort als beschermde uitheemse plantensoort onderscheidenlijk als beschermde uitheemse diersoort geschiedt in afwijking van het bepaalde in het eerste lid bij ministeriële regeling indien die aanwijzing noodzakelijk is ter uitvoering van internationale verplichtingen of bindende besluiten van organen van de Europese Unie of andere volkenrechtelijke organisaties.
3. Bij de aanwijzing van soorten, bedoeld in het eerste of tweede lid, worden deze soorten onderscheiden in categorieën van soorten als bedoeld in onderdeel a onderscheidenlijk onderdeel b van het eerste lid.

Artikel 9

Het is verboden dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort, te doden, te verwonden, te vangen, te bemachtigen of met het oog daarop op te sporen.

Artikel 13

1. Het is verboden:
   a. planten of producten van planten, of dieren dan wel eieren, nesten of producten van dieren, behorende tot een beschermde inheemse of beschermde uitheemse plantensoort onderscheidenlijk een beschermde inheemse of beschermde uitheemse diersoort,

b. te koop te vragen, te kopen of te verwerven, ten verkoop voorhanden of in voorraad te hebben, te verkopen of ten verkoop aan te bieden, te vervoeren, ten vervoer aan te bieden, af te leveren, te gebruiken voor commercieel gewin, te huren of te verhuren, te ruilen of in ruil aan te bieden, uit te wisselen of tentoon te stellen voor handelsdoeleinden, binnen of buiten het grondgebied van Nederland te brengen of onder zich te hebben.

(...)

Artikel 75

(...)

3. Onze Minister kan, voorzover niet overeenkomstig artikel 68 van deze wet door gedeputeerde staten ontheffing is of kan worden verleend, ontheffing verlenen van het bepaalde bij of krachtens de artikelen 8 tot en met 15a, 15b, tweede lid in samenhang met het eerste lid, 16, 17, 18, 50, 51, 52, 53, 58, 59, tweede lid, 64, tweede lid, en 72, vijfde lid.

(...)

5. Vrijstellingen en ontheffingen worden tenzij uitvoering van internationale verplichtingen of bindende besluiten van organen van de Europese Unie of andere volkenrechtelijke organisaties noodzaakt tot het verlenen van vrijstelling of ontheffing om andere redenen, slechts verleend indien geen afbreuk wordt gedaan aan een gunstige staat van instandhouding van de soort.

6. Onverminderd het vijfde lid, worden voor soorten genoemd in bijlage IV van richtlijn 92/43/EEG, voor soorten vogels als bedoeld in artikel 4, eerste lid, onderdeel b, en voor bij algemene maatregel van bestuur aangewezen beschermde inheemse dier- of plantensoorten vrijstelling of ontheffing slechts verleend wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat:

   a. ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;

(...)

Rijksdienst voor Ondernemend
Nederland

ONTHEFFING

Naar aanleiding van het verzoek van heer prof. dr. A. Pijpers op 24 december 2013,
namens de Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde

gelet op artikel 75, lid 3, 5 en 6, onderdeel a van de Flora- en faunawet

Verleent de Staatssecretaris van Economische Zaken hierbij aan:

Naam:	Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde (hierna: ontheffinghouder)
Adres:	Yalelaan 7
Postcode en woonplaats:	3584 CL UTRECHT

Ontheffing **FF/75A/2013/056** voor het tijdvak van: 3 februari 2014 tot en met 2 februari 2019

Van de verbodsbepalingen genoemd in artikel 13, lid 1 van de Flora- en faunawet voor het vervoeren, afleveren en onder zich hebben van producten van beschermde inheemse zoogdieren (Mammalia), vogels (Aves), reptielen (Reptiles) en amfibieën (Amphibia) en producten van beschermde uitheemse diersoorten, ten behoeve van onderzoek en onderwijs.

De ontheffing geldt voor heel Nederland.

Aan deze ontheffing zijn de volgende voorwaarden verbonden:

1. Het bestuur van de ontheffinghouder dient toe te zien op de strikte naleving van deze ontheffing met de daarin vermelde voorwaarden.

2. De ontheffinghouder dient alle door of namens de Staatssecretaris van Economische Zaken verstrekte of nog te verstrekken aanwijzingen in verband met de uitvoering van deze ontheffing nauwkeurig op te volgen.

3. Deze ontheffing mag gebruikt worden door (medewerkers van) de ontheffinghouder of in opdracht van de ontheffinghouder handelende (rechts)personen. Daarnaast mogen anderen dan de hiervoor genoemde (rechts)personen gebruik maken van deze ontheffing als de ontheffinghouder daar schriftelijk toestemming voor heeft gegeven of als de betreffende persoon beschikt over een tijdelijke machtiging per SMS, afgegeven door het Dutch Wildlife Health Centre.

4. Bij het verrichten van de in deze ontheffing genoemde handelingen moeten de gebruikers van de ontheffing een afschrift van de ontheffing en, indien van toepassing, de schriftelijke toestemming bij zich dragen. De ontheffinghouder moet deze op eerste vordering tonen aan een bevoegd controleur of opsporingsambtenaar.

5. Voorwaarde 4 geldt niet voor personen die beschikken over een tijdelijke machtiging per SMS, afgegeven door het Dutch Wildlife Health Centre. Deze personen moeten wel de SMS op eerste vordering tonen aan een bevoegd controleur of opsporingsambtenaar.

6. De aangegeven handelingen mogen uitsluitend worden verricht voor wetenschappelijk onderzoek, volgens het bij de aanvraag gevoegde activiteitenplan.

7. Het is uitdrukkelijk niet toegestaan de producten van dieren te gebruiken voor commerciële doeleinden.

8. De ontheffing van verbodsartikelen genoemd in artikel 13, lid 1, van de Flora- en faunawet, voor zover dit betreft het vervoeren en onder zich hebben van producten van beschermde inheemse en uitheemse diersoorten, geldt uitsluitend indien in overeenstemming met Verordening (EG) nr. 338/97, Verordening (EG) nr. 1158/2012 en Verordening (EG) nr. 792/2012 gehandeld wordt.

9. De ontheffinghouder dient een overzicht van de verkregen producten in de maand januari van ieder jaar te zenden aan Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Postbus 19530, 2500 CM Den Haag.

10. Deze ontheffing kan bij het niet of niet voldoende naleven van de voorwaarden worden ingetrokken.

Den Haag, 3 februari 2014

De Staatssecretaris van Economische Zaken,
namens deze,

Marco Klaasse
Teammanager

FF/75A/2013/056

101D

Provincie Overijssel
Luttenbergstraat 2
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Telefoon 038 499 88 99
Fax 038 425 48 88
overijssel.nl
postbus@overijssel.nl

KvK 51048329
IBAN [redacted]

Universiteit Utrecht; Faculteit Diergeneeskunde
Mevrouw [redacted]
Postbus 85196
3508 AD UTRECHT

Inlichtingen bij
Remco Reurink
telefoon 038 499 89 88
R.Reurink@overijssel.nl
Zaaknummer 5334560

Datum	Kenmerk	Bijlagen	Uw brief	Uw kenmerk
30-07-2019	2019/[redacted]	2	12 april 2019	

Onderwerp: Ontheffing Wet natuurbescherming

Geachte mevrouw [redacted]

U heeft, namens de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit van Utrecht, een aanvraag om een ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming – onderdeel soorten[1] (verder Wnb - soorten) bij ons ingediend. Deze hebben wij op 12 april 2019[2] ontvangen. De aanvraag is gedaan vanwege het onder zich hebben en vervoeren van beschermde, inheemse diersoorten ten behoeve van onderzoek en onderwijs. In deze brief geven wij onze beslissing weer.

Besluit

Wij verlenen u een ontheffing[3] van verbodsbepalingen voor soorten van de Vogelrichtlijn en van de Habitatrichtlijn. In het bijzonder gaat het om het verbod om:

- alle inheemse vogelsoorten, als bedoeld in artikel 3.2, lid 1 van de Wnb, onder u te hebben en te vervoeren[4]. Het gaat hierbij om dode vogels of om gemakkelijk herkenbare delen daarvan, of uit deze vogels verkregen producten;
- alle dode, inheemse amfibie-, reptiel-, en zoogdiersoorten, als bedoeld in artikel 3.6, lid 1 van de Wnb, onder u te hebben en te vervoeren[5];

Deze ontheffing heeft betrekking op het onder zich hebben en vervoeren van beschermde inheemse diersoorten ten behoeve van onderzoek en onderwijs binnen de gehele provincie Overijssel.

De motivering voor ons besluit is in bijlage 2 (overwegingen) weergegeven.

Deze ontheffing is geldig vanaf de eerste dag na het verzenden van onze beslissing tot en met 30 april 2024.

Voorschriften

Aan ons besluit verbinden wij voorschriften. Deze zijn in bijlage 1 weergegeven.

---

1 In het kader van art. 3.3, eerste lid en art. 3.8, eerste lid van de Wnb.
2 EDO-kenmerk 2019/0118995.
3 Op basis van art. 3.3, eerste lid en art. 3.8, eerste lid van de Wnb.
4 Art. 3.2, zesde lid van de Wnb.
5 Art. 3.6, tweede lid van de Wnb.

Leges
U bent voor het in behandeling nemen van uw aanvraag leges verschuldigd[6]. De verschuldigde leges voor dit besluit bedragen € [redacted].

Voor betaling van dit bedrag ontvangt u een factuur. Op deze factuur staat tevens vermeld hoe u eventueel bezwaar kunt aantekenen tegen de hoogte van het legesbedrag en de gehanteerde grondslagen.

Vragen
Heeft u vragen? Belt u dan met Remco Reurink, te bereiken tijdens kantooruren op nummer 038 499 89 88. Schrijft u ons een brief of e-mail? Behandel dan één onderwerp per brief of e-mail. Wilt u ook het zaaknummer Z-HZ_WNB-2019-001877 vermelden? Op die manier kunnen wij sneller op uw vraag of opmerking reageren.

Met vriendelijke groet,
Namens Gedeputeerde Staten van Overijssel,

[redacted]

Bijlagen:
Bijlage 1 **Voorschriften**
Bijlage 2 **Overwegingen bij het besluit**

Afschriften
Een afschrift van dit besluit is tevens verzonden aan:
- Burgemeester en wethouders van alle gemeenten in de provincie Overijssel;
- Eelerwoude, mevrouw [redacted], Achterstraat 11 te Culemborg.

[6] Belastingverordening Overijssel

Als u het niet eens bent met dit besluit kunt u bezwaar maken, als u belanghebbende bent.
Stuurt u dan een bezwaarschrift aan ons. Wij controleren dan of wij een juist besluit hebben genomen.

Uw bezwaarschrift is een brief die aan een aantal eisen moet voldoen.
De wet stelt eisen aan uw bezwaarschrift. Die eisen zijn:
1. U zegt met welk besluit u het niet eens bent. Dit doet u door in uw bezwaarschrift het kenmerk te vermelden dat op onze brief staat.
2. U zegt waarom u het niet eens bent met dit besluit.
3. U zet uw naam, adres, handtekening en de datum op uw bezwaarschrift.
4. U verstuurt het bezwaarschrift op tijd. Op onze brief staat een verzenddatum. U stuurt ons binnen zes weken na die datum uw bezwaarschrift.

Uw bezwaarschrift kunt u op 3 manieren aan ons versturen.
1. Met de post naar: Gedeputeerde Staten van Overijssel, Team Juridische zaken, Postbus 10078, 8000 GB Zwolle.
2. Via internet. U gebruikt daarvoor ons digitale bezwaarformulier. U vindt het formulier via https://forms.overijssel.nl/bezwaar-klacht/bezwaar-beslissing/.
3. Met een faxbericht. Het faxnummer van het team Juridische Zaken is: 038 − 425 48 02.

Wat als u niet kunt wachten tot er een nieuw besluit is genomen?
Ook als u bezwaar maakt treedt dit besluit gewoon in werking. Dat kan vervelende gevolgen voor u hebben. U kunt de rechtbank dan vragen een voorlopige beslissing te nemen, door een zogeheten ‘voorlopige voorziening’ aan te vragen. Dit is een aparte procedure die loopt naast de door u gestarte bezwaarprocedure. Voor de behandeling van uw verzoek om een voorlopige voorziening betaalt u een bedrag. De rechter kan beslissen dat wij dat bedrag aan u moeten vergoeden. Voor informatie over het indienen van een verzoek belt u met de Rechtbank Overijssel: 088 − 361 55 55.

BIJLAGE 1 - VOORSCHRIFTEN

Moet u volgens voorschriften iets melden of contact opnemen met het bevoegd gezag? Geeft u dan altijd aan dat het gaat om de Wet natuurbescherming - soortenbescherming, de naam van het project en ons kenmerk van dit besluit. Daarmee is direct duidelijk voor welk deel van de organisatie de melding of uw verzoek bestemd is. Het Overijssel Loket is bereikbaar via de telefoon onder nummer 038 499 88 99 of via het e-mailadres meldpunt@overijssel.nl.

Neem ook contact met ons op als andere beschermde dode dieren dan de genoemde soorten vervoerd moeten worden. Afhankelijk van de situatie kan een wijziging van de ontheffing nodig zijn of moeten extra maatregelen worden genomen die nodig zijn om overtreding van verbodsbepalingen te voorkomen.

Aan deze ontheffing zijn de volgende voorschriften verbonden:

Algemeen

1. Als u het voornemen heeft af te wijken van de uitvoeringsperiode, de voorgeschreven middelen of voorgenomen handelingen als weergegeven in de aanvraag, dan moet u dit ter goedkeuring voorleggen aan de provincie. Alleen na schriftelijke toestemming van de provincie is de voorgenomen afwijking toegestaan. Neem voor overleg contact op met het Overijssel Loket.

2. Deze ontheffing is alleen geldig voor (medewerkers van) de ontheffinghouder of haar rechtsopvolgers of in opdracht van de ontheffinghouder handelende(rechts)personen. De ontheffinghouder of haar rechtsopvolgers blijven daarbij verantwoordelijk en aansprakelijk voor de juiste naleving van deze ontheffing. Daarnaast mogen anderen dan de hiervoor genoemde (rechts)personen gebruik maken van deze ontheffing als de ontheffinghouder daar toestemming voor heeft gegeven. De ontheffinghouder dient ervoor te zorgen dat tijdens het gebruik van de ontheffing een machtiging van deze ontheffing op de locatie aanwezig is. De wijze van toestemmingverlening is geregeld in voorschrift 3. De ontheffinghouder of haar rechtsopvolgers blijven daarbij verantwoordelijk en aansprakelijk voor de juiste naleving van deze ontheffing.

3. De ontheffinghouder dient ervoor te zorgen dat tijdens het gebruik van de ontheffing een machtiging van deze ontheffing tijdens het vervoer en onder zich hebben van dode dieren aanwezig is. Het doormachtigen van deze ontheffing dient plaats te vinden per e-mail of per SMS bericht van de Faculteit Diergeneeskunde aan degene die het vervoer van het dode dier verzorgt. Op verzoek van de bevoegde toezichthouders of opsporingsambtenaren moet de doormachtiging middels een e-mail of SMS bericht worden getoond.

4. De ontheffinghouder dient een overzicht van de verkregen producten (dode dieren of delen van vogels of uit vogels verkregen producten) in de maand januari van ieder jaar te verzenden aan het Overijssel Loket. In dit overzicht dient de soort, de Latijnse naam, vindplaats, aantallen en eventuele bijzonderheden vermeld te worden.

BIJLAGE 2 - Overwegingen bij het besluit

Het besluit bestaat uit de ontheffing en voorschriften. In deze bijlage zijn de overwegingen bij het besluit opgenomen. Het besluiten de overwegingen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De overwegingen zijn als volgt opgebouwd:

A WEERGAVE VAN DE FEITEN 6
A1 Aanvraag ontheffing beschermde soorten 6
A1.1 Omschrijving en doelstelling van het onderzoek 6
A1.3 Soorten waarvoor ontheffing wordt gevraagd 6
A1.4 Periode 6
A1.5 Onderliggende documenten 7
A1.6 Aanvullende gegevens 7
A2 Bevoegdheid 7
A2.1 Gedeputeerde Staten van Overijssel bevoegd 7
A3 Procedure 7
A3.1 Overeenstemming andere provincie 7
A3.2 Adviesverzoek aan gemeente 7
A4 Toetsingskader soorten 7
A4.1 Wettelijke regels 7
A4.2 Provinciaal beleid 8
A4.2.1 Omgevingsverordening, hoofdstuk 7 Natuur 8
B TOETSING AANVRAAG ONTHEFFING SOORTEN 8
B1 Inhoudelijke beoordeling 8
B1.1 Invloed van het onderzoek op betrokken soorten 8
B1.1.1 Effectbeoordeling en werkwijze vanwege het onder zich hebben en vervoeren van dieren 8
B1.1.2 Toetsing van de effectbeoordeling en werkwijze 9
B1.2 Alternatieven voor het onderzoek 9
B1.2.1 Alternatievenafweging in de aanvraag 9
B1.2.2 Toetsing van de alternatievenafweging 10
B1.3 Wettelijk belang van het project 10
B1.3.1 Motivatie wettelijk belang in de aanvraag 10
B1.3.2 Toetsing aan wettelijk belang 10
B1.4 Beoordeling staat van instandhouding 10
B1.5 Toetsing aan overige vereisten 11
B1.6 Eindconclusie toetsing 11
B1.7 Zorgplicht blijft altijd gelden 11
C Slotconclusie 11

A WEERGAVE VAN DE FEITEN

A1 Aanvraag ontheffing beschermde soorten

A1.1 Omschrijving en doelstelling van het onderzoek

Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde voert onderzoek uit op beschermde inheemse diersoorten. De ontheffing op grond van de Flora- en faunawet is verlopen. Gezien de Flora- en faunawet per 1 januari 2017 is opgegaan in de Wet natuurbescherming en het bevoegd gezag is overgegaan naar provincies, kan de ontheffing niet worden verlengd. Daarom heeft u een nieuwe aanvraag bij ons ingediend.

De Faculteit Diergeneeskunde voert onderzoek uit op dode, beschermde, in het wild levende inheemse dieren. Er worden uitsluitend dode dieren gebruikt die:

- dood zijn aangetroffen;
- om reden van dierenwelzijn zijn geëuthanaseerd (bijvoorbeeld vanuit opvang);
- of in het kader van de jacht werden geschoten en door de jager als afwijkend werden beoordeeld.

Het gaat om dieren in zijn geheel, delen of producten ervan. Zodra deze dode dieren zijn aangetroffen krijgt de faculteit Diergeneeskunde melding het dier op te komen halen en naar de faculteit te vervoeren. Dit zijn de verplaatsbare dieren en betreffen:

- vogels (*Aves*);
- zoogdieren (*Mammalia*);
- reptielen (*Reptiles*);
- amfibieën (*Amphibia*).

Daarnaast maken uitheemse diersoorten onderdeel uit van de verplaatsbare dieren.

De niet-verplaatsbare dieren van walvisachtigen (*Cetacea*) zijn de aangespoelde dieren. Deze dieren worden op het strand aangetroffen en kunnen, wegens hun omvang en grootte, niet naar de faculteit worden vervoerd. Hierbij gaat het om zoogdieren (*Mammalia*). Voor de niet-verplaatsbare dieren is separaat ontheffing aangevraagd en verkregen bij RVO.

Doordat dieren zich niet houden aan provinciegrenzen, komen meldingen vanuit heel Nederland. Na het vervoeren van de dieren, delen of producten ervan naar de faculteit, vindt het onderzoek plaats.

Het doel van het vervoeren van de dieren naar de faculteit is het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek en ten behoeve van onderwijs. De producten van dieren worden gebruikt voor postmortaal onderzoek, inclusief vervolgonderzoek, zoals histologisch, microbiologisch of toxicologisch onderzoek. Met deze onderzoeken worden kennis vergaard over infecties en ziekten bij wilde dieren. Het onderzoek heeft tot doel:

- het vaststellen van mogelijke oorzaken voor buitengewone en onverklaarbare sterfte bij in het wild levende dieren;
- het geven van adviezen betreffende monitoring en surveillance van ziekten en infecties bij in het wild levende dieren;
- het vroegtijdig signaleren van risico's voor de volksgezondheid en de gezondheid van (gedomesticeerde) dieren;
- fungeren als informatiebron voor nationale en internationale autoriteiten.

De producten van dieren worden eventueel ook geprepareerd ten behoeve van een anatomische en pathologische studieverzameling die gebruikt wordt voor het onderwijs in de diergeneeskunde.

A1.3 Soorten waarvoor ontheffing wordt gevraagd

U vraagt ontheffing aan van het verbod om beschermde, inheemse diersoorten uit de klassen *Aves, Mammalia*, *Reptiles* en *Amphibia* als bedoeld in artikel 3.2, eerste lid en artikel 3.6, eerste lid van de Wnb onder u te hebben of te vervoeren[7, 8].

A1.4 Periode

De ontheffing wordt aangevraagd voor de periode van 1 mei 2019 tot en met 30 april 2024.

---

[7] Art. 3.2, zesde lid van de Wnb.

[8] Art. 3.6, tweede lid van de Wnb.

A1.5 Onderliggende documenten
Voor de beoordeling van de aanvraag zijn de volgende documenten toegezonden:
- besluit op grond van de Flora- en faunawet van 3 februari 2014 van RVO, met kenmerk FF/75A/2013/056;
- besluit op grond van de Wet natuurbescherming van 1 februari 2019 van RVO, met kenmerk Wnb/2018/039;
- besluit op grond van de Wet natuurbescherming van 14 februari 2019 van GS van de provincie Utrecht, met kenmerk Z-WNB-SB-OV-2018-1929;
- rapport 'Projectplan dieren voor onderzoek en onderwijs', van 9 april 2019.

A1.6 Aanvullende gegevens
Wij hebben uw aanvraag op 12 april 2019 ontvangen. Er zijn geen aanvullende gegevens gevraagd.

A2 Bevoegdheid

A2.1 Gedeputeerde Staten van Overijssel bevoegd
De aangevraagde handelingen vinden plaats op het grondgebied van Overijssel. De handelingen vallen niet onder de uitzonderingen van de bevoegdheid, zoals weergegeven in het Besluit natuurbescherming[9]. In dat geval zijn Gedeputeerde Staten van provincie Overijssel bevoegd tot het nemen van besluiten op basis van de Wnb (art. 1.3, eerste lid).

Als de handeling ook gevolgen heeft voor populaties van soorten op het grondgebied van de aangrenzende provincie (Wnb, art. 1.3, derde lid) stemmen wij ons besluit af met gedeputeerde staten van die provincie.

A3 Procedure

De procedure voor het verlenen van de ontheffing is uitgevoerd in overeenstemming met hoofdstuk 5 van de Wnb. Daarbij zijn de relevante artikelen van de Algemene wet bestuursrecht van toepassing.

A3.1 Overeenstemming andere provincie
De aangevraagde handelingen vinden plaats op ons grondgebied. De effecten van het project op beschermde soorten zijn beperkt tot ons grondgebied. Overeenstemming met een andere provincie is niet nodig.

A3.2 Adviesverzoek aan gemeente
Wij hebben de aanvraag naar alle colleges van burgemeester en wethouders binnen onze provincie gestuurd met het verzoek om advies. De gemeenten zijn vier weken de gelegenheid geboden om te reageren.

Zij hebben van deze mogelijkheid geen gebruik gemaakt.

A4 Toetsingskader soorten

Een ontheffing kan worden verleend als aan verschillende kaders is voldaan. In deze paragraaf beschrijven we kort aan welke kaders wordt getoetst.

A4.1 Wettelijke regels
Een verzoek tot ontheffing wordt beoordeeld op basis van de regels, zoals deze zijn opgenomen in hoofdstuk 3, paragraaf 3.1, 3.2 en 3.3 van de Wet natuurbescherming. Bij ons oordeel houden we tevens rekening met het derde lid van artikel 1.10 Wnb. Ook het Besluit natuurbescherming[10] en (soms) de Regeling natuurbescherming[11] zijn voor de toetsing relevant.

Op basis van de wettelijke regels is geen ontheffing nodig voor het vervoeren en onder zich hebben van soorten genoemd in artikel 3.10, eerste lid en onder a, van de Wnb, aangezien er voor deze soorten geen verbod geldt op het vervoeren en onder zich hebben. Waarbij wordt opgemerkt dat voor de soorten

[9] Besluit natuurbescherming, art. 1.3, eerste lid.

[10] Art. 3.9 Besluit natuurbescherming

[11] Art. 3.22 Regeling natuurbescherming i.s.m. art. 3.25 Besluit natuurbescherming

genoemd in artikel 3.10, eerste lid en onder a, van de Wnb genoemd in bijlage 1 van Besluit natuurbescherming, conform artikel 3.22, tweede lid, onder c, van de Regeling natuurbescherming in samenhang met artikel 3.22, eerste lid, van de Regeling natuurbescherming een vrijstelling geldt van het verbod genoemd in artikel 3.25 van het Besluit natuurbescherming, aangezien het dier verkregen zal zijn zonder het verbod op het opzettelijk doden of vangen te overtreden. U heeft voor deze soorten terecht geen ontheffing aangevraagd.

A4.2 Provinciaal beleid

Naast de wettelijke regels hebben wij beleid opgesteld in onze Omgevingsvisie. De regels, die daaruit voortkomen, zijn vastgelegd in onze Omgevingsverordening Overijssel 2017 (hoofdstuk 7).

A4.2.1 Omgevingsverordening, hoofdstuk 7 Natuur

Met de Omgevingsverordening Overijssel 2017 (hierna: Omgevingsverordening) hebben wij een nadere invulling gegeven aan enkele wettelijke regels. In deze verordening zijn een aantal nationaal beschermd diersoorten vrijgesteld van de verbodsbepalingen. Het gaat om soorten die algemeen voorkomen.
De betreffende soorten zijn opgenomen in bijlage 9a bij artikel 7.4.1 van de Omgevingsverordening. De populaties van deze soorten verkeren in een gunstige staat van instandhouding. Deze vrijstellingen zijn aanvullend aan de vrijstellingen via de gedragscodes.

Voor de soorten in de eerder genoemde bijlage geldt een vrijstelling voor het opzettelijk doden of vangen. Dit geldt alleen als dit nodig is in het belang, zoals dit is weergegeven per soort in bijlage 9a bij artikel 7.4.1 van de Omgevingsverordening. Voor deze soorten is het ook toegestaan om de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen opzettelijk te beschadigen of te vernielen, als aan onderstaande voorwaarden zijn voldaan.

Voorwaarden

- De vrijstelling voor de handeling is niet geregeld in een door de minister goedgekeurde gedragscode.
- Er zijn geen andere bevredigende oplossingen om de doelstellingen van de handelingen te bereiken.
- De algemene zorgplicht is in acht genomen. Dat wil zeggen dat het opzettelijk vangen en doden van dieren zoveel mogelijk is voorkomen.

B TOETSING AANVRAAG ONTHEFFING SOORTEN

B1 Inhoudelijke beoordeling

Onze Omgevingsverordening geeft voor uw handeling en betrokken soorten geen vrijstelling.

B1.1 Invloed van het onderzoek op betrokken soorten

B1.1.1 Effectbeoordeling en werkwijze vanwege het onder zich hebben en vervoeren van dieren

Het onder zich hebben, vervoeren en onderzoeken van dode vogels en dieren heeft geen effect op de kwaliteit van voortplantingsplaatsen en vaste rust- en verblijfplaatsen van de soorten. Deze worden niet aangetast, vernield of beschadigd waardoor de functionaliteit van deze niet in het geding komt. Daarom heeft u ook geen ontheffing aangevraagd voor het beschadigen en vernielen van nesten, voortplantingsplaatsen of rustplaatsen. Het nemen van mitigerende maatregelen of compenserende maatregelen is volgens u niet noodzakelijk.

Het wegnemen van dode dieren zorgt er wel voor dat dit dier niet meer als voedsel kan dienen of als prooi voor andere dieren. Het betreft verspreid één exemplaar tot enkele exemplaren waardoor dit geen merkbaar negatief effect heeft op andere soorten. Eveneens is het nooit de bedoeling noch het doel van het wegnemen van het dode dier om de voedselketen op enigerlei wijze op voorhand te beïnvloeden. Bovendien kan het onderzoek op de dode dieren inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheemse populatie.

Met het verplaatsen van dode dieren kunnen ziektekiemen worden verspreid wat mogelijke effecten kan hebben op andere soorten. Doordat beschermde maatregelen worden genomen bij het vervoeren van deze dode dieren wordt verspreiding van ziekten voorkomen. Voorkomen wordt dat ziekten worden verspreid door het nemen van passende maatregelen zoals het lekvrij inpakken van een dier in afgesloten plastic zakken (dubbel verpakt) of gebruik van lekvrije containers, zodat deze niet in contact komt met de buitenlucht en verspreiding van ziektekiemen wordt voorkomen.

Dode dieren worden gebracht naar de Faculteit Diergeneeskundige in De Uithof te Utrecht om te worden onderzocht. Deze onderzoek locatie voldoet aan alle eisen, is daarvoor ingericht en geschikt. De Faculteit Diergeneeskunde kan maar een beperkt aantal dieren opnemen, waardoor wordt gewerkt met een online meldingsformulier. Indien een vinder, particulier of BOA van een terreinbeherende organisatie, een dood dier aantreft vult diegene het meldingsformulier in. De faculteit neemt op basis daarvan contact op met de vinder en geeft instructies hoe het dier in te pakken, te labelen en te bewaren. De faculteit werkt met koerierdiensten die het dier komen ophalen en naar de faculteit brengen. De koerierdienst is in het bezit van een afschrift van de verleende ontheffing, zodat deze is doorgemachtigd. Indien de vinder het dier naar een centraal ophaalpunt brengt, bijvoorbeeld naar de rand van een gebied, wordt de vinder doorgemachtigd door middel van een SMS of e-mail. Incidenteel komt het voor dat mensen zelf het dier langs komen brengen, bijvoorbeeld wanneer deze dichtbij de faculteit worden gevonden. In dat geval is vooraf contact geweest met de faculteit middels het meldingsformulier. De faculteit geeft aan hoe het dier moet worden verpakt, gelabeld en vervoerd. Middels een SMS of e-mailbericht is de vervoerder doorgemachtigd.

De gunstige staat van instandhouding van de verplaatsbare diersoorten komt volgens u niet in het geding. Dit doordat alleen dode dieren worden vervoerd, onder zich gehouden en onderzocht. Het registreren van gevonden, dode dieren en het onderzoek op en van deze geeft meer inzicht in de soort, doodsoorzaken, ziekten en infecties bij in het wild levende dieren, risico's voor volksgezondheid en als informatiebron zowel nationaal als internationaal. Het onderzoek kan eveneens inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheemse populatie. Deze gegevens dragen bij aan de instandhouding van de soorten en overige soorten.

B1.1.2 Toetsing van de effectbeoordeling en werkwijze

Het verzamelen, vervoeren en onder zich hebben van dode dieren heeft geen negatieve effecten op het dode dier zelf of de in het wild levende dieren. Er wordt een standaard werkwijze toegepast voor het onder zich hebben en vervoeren van dieren ten behoeve van onderzoek. Daarnaast dient een ieder die gebruik maakt van deze ontheffing zich te conformeren aan de zorgplicht, als bedoeld in artikel 1.11 van de Wnb.

Het aantreffen van dode dieren zal niet alleen gedaan worden door de vaste medewerkers van de faculteit. Ook andere partijen kunnen dode dieren vinden wanneer zij buiten in het veld aanwezig zijn. Door te werken met een meldingsformulier en het doormachtigen van de ontheffing kunnen ook andere partijen dan de Faculteit Diergeneeskunde dode dieren verzamelen, laten ophalen of brengen naar de faculteit. Daarom is de doormachtiging van de ontheffing via SMS of e-mail opgenomen in voorschrift 3. Er is contact met de vinder, zodat ook geborgd is dat het dode dier op de juiste wijze wordt verzameld, vervoerd of onder zich wordt gehouden.

Er dient jaarlijks verslag gedaan te worden en een overzicht verstuurd te worden van de verkregen dieren en producten van dieren. Dit door het versturen van een lijst met inheemse, wilde diersoorten welke bij de Faculteit Diergeneeskunde zijn binnen gekomen voor onderzoek. In dit verslag staat vermeld de soort, de Latijnse naam, vindplaats, aantallen en eventuele bijzonderheden. Dit hebben wij opgenomen in voorschrift 4.

Conclusie toetsing
Het onder zich hebben en vervoeren van dode dieren is nodig, zodat de betreffende dieren op de faculteit onderzocht kunnen worden. Hiervoor is ontheffing nodig.

In de volgende paragrafen toetsen wij of de ontheffing op basis van de wet verleend kan worden.

B1.2 Alternatieven voor het onderzoek

B1.2.1 Alternatievenafweging in de aanvraag

De dode dieren worden op een locatie opgehaald wanneer melding wordt gemaakt. Vandaaruit worden ze verplaatst naar de Faculteit Diergeneeskunde in De Uithof te Utrecht om te worden onderzocht. Deze onderzoek locatie voldoet aan alle eisen, is daarvoor ingericht en geschikt. Een alternatieve locatie is niet van toepassing.

Er wordt uitsluitend gewerkt met dode dieren. Voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen worden niet aangetast waardoor er geen nieuwe verblijven of rustplaatsen moeten worden gerealiseerd. Een alternatieve inrichting is daarmee niet van toepassing.

Er wordt een standaard werkwijze toegepast door het onder zich hebben en vervoeren van dieren ten behoeve van onderzoek. Dieren worden niet gedood ten behoeve van onderzoek of onderwijs en voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen worden niet vernietigd of beschadigd. Een alternatieve werkwijze is daardoor niet van toepassing.

Doordat wordt gewerkt met dode dieren is het gebruik van een planning niet van belang. Wel wordt jaarlijks verslag gedaan en een overzicht verstuurd van de verkregen producten aan RVO. Dit door het versturen van een lijst met inheemse, wilde fauna welke door Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde, is onderzocht. Daarop staat vermeld de soort, de Latijnse naam, aantallen en eventuele extra's.

B1.2.2 Toetsing van de alternatievenafweging

Door dode dieren niet te verzamelen kan geen onderzoek gedaan worden naar doodsoorzaken, ziekten en infecties bij in het wild levende dieren of risico's voor volksgezondheid. Tevens kunt u dan niet goed voorzien in onderwijsdoeleinden. Het achterwege laten van het verzamelen van dode dieren, leidt tot het verloren gaan van essentiële informatie over aard en oorzaak van sterfte.

Het vervoer en onder zich hebben van dode dieren vindt plaats op een verantwoorde wijze. Door het geven van machtigingen kunnen ook derde partijen op deze verantwoorde wijze dode dieren verzamelen, aanbieden ter vervoer en vervoeren naar de faculteit. Dieren worden niet verstoord bij de verzameling van dode dieren.

Er zijn geen andere alternatieve vangwijzen denkbaar om dode dieren uit de natuur in bezit te krijgen voor de doeleinden voor onderzoek en educatie (onderwijs).

B1.3 Wettelijk belang van het project

B1.3.1 Motivatie wettelijk belang in de aanvraag

De voorgenomen handelingen zijn voor vogels volgens de aanvraag nodig vanwege onderzoek of onderwijs, het uitzetten of herinvoeren van soorten, of voor de daarmee samenhangende teelt.

De voorgenomen handelingen zijn voor soorten als bedoeld in artikel 3.6, tweede lid van de Wnb volgens de aanvraag nodig vanwege onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van soorten of voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten.

De faculteit voert onderzoek uit op dode dieren, zodat de onder paragraaf A1.1 vermelde doeleinden verricht kunnen worden.

B1.3.2 Toetsing aan wettelijk belang

Wij zijn van oordeel dat de wettelijk belangen, zoals weergegeven in de aanvraag, voldoende zijn aangetoond.

Dode dieren worden verzameld en vervoerd naar de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht. Op deze locatie kan vervolgens onderzoek gevoerd worden op deze dieren. Wetenschappelijk onderzoek naar dode dieren is nodig in het belang van onderzoek en onderwijs. De opgedane kennis kan onder andere worden gebruikt worden om dieren beter te beschermen. Dit komt ten goede aan de huidige staat van instandhouding van deze diersoorten.

B1.4 Beoordeling staat van instandhouding

De gunstige staat van instandhouding van de aangevraagde diersoorten komt niet in het geding. Dit doordat alleen dode dieren worden vervoerd, onder zich gehouden en onderzocht. Er worden geen beschermde, inheemse dieren gedood ten behoeve van onderzoek/ onderwijs of voortplantingslocaties en vaste rust- en verblijfplaatsen beschadigd dan wel vernietigd. Het registreren van gevonden, dode dieren en het onderzoek op en van deze dieren geeft meer inzicht in de soort, doodsoorzaken, ziekten en infecties bij in het wild levende dieren, risico's voor volksgezondheid en als informatiebron zowel nationaal als internationaal. Het onderzoek kan eveneens inzicht geven in de effecten in de voedselketen en diergezondheid van de inheems populatie.

B1.5 Toetsing aan overige vereisten

Op basis van de Wnb[12] houden wij bij onze besluiten rekening met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied. Ook nemen we regionale en lokale bijzonderheden mee in de overweging.
Wij zien geen aanleiding om de gevraagde ontheffing te weigeren op basis van art. 1.10, derde lid Wnb.

B1.6 Eindconclusie toetsing

De gevraagde ontheffing van de verbodsbepalingen vanwege het onder zich hebben en vervoeren van beschermde, inheemse diersoorten ten behoeve van onderzoek en onderwijs kan op basis van de wettelijke en beleidsmatige regels worden verleend. De gunstige staat van instandhouding van de betrokken soorten worden niet aangetast. Er is geen andere bevredigende oplossing voor handen waarbij minder effecten op de beschermde soorten optreden. Er is een wettelijk belang aanwezig om de negatieve effecten op de betrokken soorten te rechtvaardigen. We verbinden wel voorschriften aan de ontheffing.

B1.7 Zorgplicht blijft altijd gelden

Ongeacht wat in het besluit is weergegeven geldt altijd de zorgplicht, zoals deze is weergegeven in de Wnb[13]. De zorgplicht geldt voor alle in het wild levende dieren, planten en hun directe leefomgeving.

C Slotconclusie

Er zijn geen belemmeringen om de aangevraagde ontheffing voor het onder zich hebben en vervoeren van beschermde, inheemse diersoorten ten behoeve van onderzoek en onderwijs te verlenen. Om de bescherming van natuurwaarden zo goed mogelijk te borgen zijn aan de ontheffing voorschriften verbonden.

[12] Wnb, artikel 1.10, derde lid.

[13] Art. 1.11, eerste en tweede lid

Datum
31 juli 2019

Zaaknummer
2019-[redacted]

Onderwerp
Verstrekken opdracht valwild

Inlichtingen bij
Provincieloket
026 359 99 99
post@gelderland.nl

Blad
1 van 9

Stichting Faunabeheereenheid Gelderland
Van Twickelostraat 13
7411 SC DEVENTER

Datum opdracht
1 augustus 2019

Zaaknummer opdracht
2019-[redacted]

Locatie
Gelderland

Activiteit
Wet natuurbescherming: Ontwerpbesluit opdracht afhandelen aangereden dieren

Geachte heer, mevrouw,

Beslissing van GEDEPUTEERDE STATEN VAN GELDERLAND op het verzoek van Stichting Faunabeheereenheid Gelderland, hierna te noemen de aanvrager, van 11 juli 2019, om een opdracht op grond van de Wet natuurbescherming, hierna de Wnb.

AANVRAAG EN PROCESVERLOOP
Op 13 mei 2019 ontvingen wij een aanvraag van de FBE, die namens het Stichting Wildaanrijding Nederland (hierna SWN), een opdracht aanvraagt op grond van de Wnb – onderdeel soorten. Deze hebben wij op 11 juli 2019 ontvangen. De opdracht is wordt aangevraagd voor het opzettelijk doden (artikelen 3.1 eerste lid, 3.5 eerste lid en 3.10 eerst lid onder a) van aangereden zoogdieren en vogels (hierna te noemen valwild) in de provincie Gelderland. De opdracht wordt aangevraagd voor alle zoogdieren en vogels (hierna te noemen valwild). De opdracht wordt jaarrond aangevraagd voor een onbepaalde periode.

Deze brief is het ontwerpbesluit op de aangevraagde opdracht waaruit volgt dat Gedeputeerde Staten voornemens is de aangevraagde opdracht te geven. De motivering, waarop dit voornemen is gebaseerd, is in deze brief weergegeven.

Artikel 3.25, eerste lid en 3.26 eerste lid Wnb, juncto artikelen 3.9 lid 2 onder e en 3.16, eerste lid Bnb opdracht gegeven voor het gebruik van het geweer op de volgende gronden:
- Kogel- en hagelgeweer;
- Honden, niet zijnde lange honden;
- Geluiddemper, mits toestemming op grond van de Wet Wapens en Munitie;
- Kunstmatige lichtbron en nachtzichtapparatuur;
- Slag-, snij-, of steekwapens;
- Het gebruik van het geweer op een terrein dat niet ten minste een omvang heeft van 40 hectare;
- Het gebruik van het geweer op terreinen die zijn gelegen binnen de bebouwde kom of onmiddellijk aan de bebouwde kom grenzende terreinen als bedoeld in art. 3.21, derde lid, Wnb;
- Het gebruik van het geweer voor zonsopgang en na zonsondergang (24 uur lang) jaarrond voor het doden van valwild.

De opdracht wordt aangevraagd in het kader van artikelen 3.3 lid 4b onder 1°, 3.8 lid 5b onder 3 ° en 3.10 lid 2 onder d en artikel 3.18 in de Wnb genoemde belangen:
- In het belang van de openbare veiligheid;
- Ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren.

Toetsingskader
Een opdracht wordt uitsluitend gegeven, indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:
a) Er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
b) Zij is nodig, geredeneerd vanuit de wettelijk erkende belangen die zijn genoemd in artikel 3.17, eerste lid van de Wnb, zoals bijvoorbeeld openbare veiligheid;
c) De maatregelen leiden niet tot verslechtering van de staat van instandhouding van de desbetreffende soort (Vogelrichtlijn), of er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan (Habitatrichtlijn en andere soorten).

Op deze aanvraag is afdeling 3.4 van de Algemene wet bestuursrecht van toepassing verklaard.

BESLUIT

GEDEPUTEERDE STATEN VAN GELDERLAND BESLUITEN TER VOORKOMING EN BESTRIJDING VAN ONNODIG LIJDEN VAN GEWONDE EN ZIEKE ZOOGDIEREN EN VOGELS OPDRACHT TE GEVEN

Aan Stichting Faunabeheereenheid Gelderland, van Twickelostraat 13 te Deventer.

Gelet op bepaalde in artikel 3.18 lid 1 in samenhang met de artikelen 3.3 lid 1, 3 en 4, 3.4 lid 2, 3.10 lid 1 en 3.17 van de Wet natuurbescherming.

Voor het opzettelijk doden van zoogdieren en vogels .

Voor de uitvoering van deze opdracht worden onderstaande de bemachtigings- en dodingsmiddelen, onderscheidenlijk methoden, op grond van het bepaalde in artikelen 3.9 lid 1 onder a, c, e, h en i, 3.13 Bnb en 3.25, lid 1 Wnb toegestaan:
- Kogel- en hagelgeweer;
- Geluiddemper, mits toestemming op grond van de Wet Wapens en Munitie;
- Kunstmatige lichtbron en nachtzichtapparatuur;
- Honden, niet zijnde lange honden;
- Slag-, snij-, of steekwapens.

Daarnaast wordt op grond van het bepaalde in artikel 3.26, derde lid, in samenhang met artikel 3.26, eerste lid onder b, Wnb juncto artikel 3.16, eerste lid Bnb opdracht gegeven voor het gebruik van het geweer op de volgende gronden:
- Het gebruik van het geweer op een terrein dat niet ten minste een omvang heeft van 40 hectare;
- Het gebruik van het geweer op terreinen die zijn gelegen binnen de bebouwde kom of onmiddellijk aan de bebouwde kom grenzende terreinen als bedoeld in art. 3.21, derde lid, Wnb;
- Het gebruik van het geweer voor zonsopgang en na zonsondergang (24 uur lang) jaarrond.

In aanvulling hierop wordt toestemming aan de FBE verleend om:
- Opdracht te verstrekken om in deze opdracht bedoelde aangereden dieren te doden op gronden waar zij niet gerechtigd zijn om het geweer te gebruiken en die gronden zonder toestemming van grondeigenaar binnen het grondgebied van de provincie Gelderland te betreden.

VOORSCHRIFTEN
Aan deze opdracht zijn op grond van artikel 5.3 van de Wnb de volgende voorschriften verbonden.

Reikwijdte
De opdracht geldt uitsluitend voor het territorium van de provincie Gelderland.

Specifieke voorschriften

A REGISTRATIE

1. De FBE zorgt voor registratie van de door haar gemachtigde personen voorafgaand aan het feitelijk gebruik van de opdracht.
2. De FBE registreert de op grond van deze opdracht uitgevoerde handelingen.
3. De FBE houdt een register bij met naam-, adres- en woonplaatsgegevens van elke gemachtigde valwildverlofhouder.
4. Een melding van een handeling aan de FBE bevat in ieder geval:
   a. het tijdstip waarop de te melden handeling is verricht;
   b. de locatie waar de te melden handeling is verricht;
   c. het doel waarvoor de te melden handeling heeft plaatsgevonden;
   d. de naam van de gemachtigde die het te melden handeling heeft verricht.

   Deze gegevens worden ingevoerd in het digitale BOA registratiesysteem.
5. De FBE bewaart de in deze afdeling voorgeschreven registers op een locatie waar een toezichthouder inzage kan nemen van deze registers.
6. De FBE draagt er zorg voor dat informatie in deze afdeling voorgeschreven registers tenminste gedurende vijf jaar na registratie van de informatie wordt bewaard in het register waarin de informatie is geregistreerd.

B PERIODE EN TIJDSTIPPEN

1. De opdracht is voor onbepaalde tijd.
2. Het gebruik van de opdracht is jaarrond toegestaan, ook op zon- en feestdagen.
3. Gebruik van het geweer is 24 uur per dag toegestaan.

C LOCATIE

1. Het is gemachtigden, die zorg dragen voor de uitvoering van de opdracht én voor uit de opdracht voortvloeiende handelingen, toegestaan zonder toestemming van de grondeigenaar, alle gronden behorend tot het territorium van de provincie Gelderland, zo nodig met behulp van de sterke arm, te betreden.
2. Het is gemachtigden toegestaan handelingen, voortvloeiend uit deze opdracht, te plegen binnen de bebouwde kom.
3. Het is gemachtigden toegestaan in het kader van deze opdracht af te wijken van de 40 hectare eis met betrekking op het gebruik van het geweer.

D MIDDELEN EN GEBRUIK

1. De in het besluit genoemde middelen zijn toegestaan.

E OVERIGE VOORSCHRIFTEN

1. Het verslag over de wijze waarop van de opdracht gebruikt is gemaakt maakt deel uit van de jaarrapportage over het gebruik van de opdracht conform artikel 3.12, lid 8 van de Wet natuurbescherming. Deze jaarlijkse evaluatie wordt vóór 1 augustus van het daaropvolgende jaar digitaal bij post@gelderland.nl ingediend onder vermelding van het zaaknummer van de onderhavige opdracht.

BEOORDELING VAN DE AANVRAAG

Aanleiding

In het belang van openbare veiligheid en/of ter voorkoming van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren, kunnen Gedeputeerde Staten een opdracht geven voor het opzettelijke doden van aangereden dieren als bedoeld in artikel 3.18 Wnb. Dit indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en indien geen afbreuk gedaan wordt aan de staat van instandhouding (hierna: SvI) van de soorten.

Als een in een wild levend dier aangereden wordt is dit niet altijd dodelijk voor het dier. Een aangereden dier kan dan dusdanig gewond zijn dat het doden nodig is om onnodig lijden te voorkomen. Opvang van een gewond wild dier is vaak niet wenselijk vanuit oogpunt van stress en onnodig lijden. Daarnaast geldt er ook een zorgplicht.

Belang

In onderhavig geval wordt de opdracht aangevraagd op basis van het volgende wettelijk erkende belang:
- In het belang van de openbare veiligheid;
- Ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren.

In Tabel 1 is het aantal geregistreerde aangereden dieren weergegeven. Het betreft voornamelijk gevalideerde, maar ook in mindere mate niet gevalideerde aanrijdingen. De reikwijdte van deze opdracht is echter breder dan deze Tabel, omdat elk aangereden zoogdier of vogel uit zijn lijden zou moeten verlost worden. Dit staat los van hoe vaak dit voor komt, zo is er nog nooit een wolf niet dodelijk aangereden maar is het wel wenselijk om hierop te kunnen handelen als dit wel het geval is.
Vooral grotere zoogdieren worden vaak geregistreerd als aangereden. Daarbij wordt opgemerkt, dat nog niet alle aanrijdingen geregistreerd worden en daarom het aantal werkelijke aanrijdingen nog hoger ligt. Hierdoor ontstaan allerlei onwenselijke situaties, zoals het onnodig lijden van dieren en het achterblijven van aangereden dieren op of langs de weg wat verder voor verkeersonveilige situaties kan zorgen voor verkeersdeelnemers en aas etende dieren. Gewonde dieren kunnen wegkruipen en zijn dan moeilijker op te sporen. Kleinere diersoorten worden ook aangereden, maar doordat de kleinere dieren vaak op slag dood zijn zonder gevolgen voor het voertuig wordt dit minder vaak geregistreerd, daar is dan ook geen noodzaak voor om gerichte handelingen voor te verrichten. Aanrijdingen met grote hoefdieren hebben grotere consequenties en veroorzaken niet alleen materiële schade, maar ook letselschade voor bestuurder en inzittenden. Over de omvang van de blikschade is weinig bekend, omdat er geen registratie van plaatsvindt. SWN schat de schade bij aanrijdingen met grote hoefdieren op €[redacted] per geval.

Tabel 1 Aantal aangereden diersoorten in provincie Gelderland

	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	***Totaal***
Damhert	18	42	39	29	23	*151*
Edelhert	79	99	98	93	88	*457*
Ree	1.081	1.091	1.257	1.452	1.417	*6.298*
Wild zwijn	222	375	317	668	298	*1.880*
Boommarter	13	14	21	29	18	*95*
Das	181	170	194	242	229	*1.016*
Steenmarter	5	5	11	17	8	*46*
Bever	0	6	0	4	4	*14*
Vos	123	115	107	143	114	*602*
Moeflon	1	0	0	1	0	*2*
Overige diersoorten	87	89	194	293	282	*945*
Totaal per jaar	*1.810*	*2.006*	*2.238*	*2.971*	*2.481*	*11.506*

Conclusie
Na beoordeling van de aanvraag komen wij tot de conclusie dat relevante wettelijke belangen hier aan de orde zijn. Er is voldaan aan de absolute voorwaarde dat sprake is van een wettelijk belangen conform artikelen 3.3 lid 4b onder 2, 3.8 lid 5b onder 3 en 3.10 lid 2 onder d waarvoor opdracht kan worden gegeven.

Andere bevredigende oplossing
Het voorkomen van wildaanrijdingen is wenselijk, maar in de huidige situatie niet realistisch. In de literatuur zijn verschillende preventieve maatregelen genoemd, namelijk: het plaatsen van hekken en rasters, reflectoren en wildspiegels, geurschermen, flitslampen, verlagen van maximum snelheid, aangepast vegetatiebeheer van wegbermen voor beter zicht, bebordingen, faunapassages en actieve signalering van snelheid.

Veel van deze preventieve maatregelen worden al genomen, de rijkswegen en drukkere provinciale wegen binnen het leefgebied van grote hoefdieren zijn grotendeels ingerasterd. Snelheden van sommige wegen zijn verlaagd van 80 km/u naar 60 km/u of zelfs naar 30 km/u. Sommige wegen zijn voorzien van drempels en andere vertragende obstakels (keikoppen) of bebordingen. Maar niet alle preventieve maatregelen zijn even effectief of zelfs gewenst (bijvoorbeeld rasters voor uitwisselingsmogelijkheden van diersoorten (ontsnipperingsbeleid)). In 2019 zijn wij met de gezamenlijke provincies gestart met een vierjarig onderzoek naar aanrijdingen met reeën. Dit om te onderzoeken welke maatregelen het best werken om aanrijdingen met reeën te voorkomen. Er gebeurd dus als veel, maar desondanks geldt dat wildaanrijdingen niet volledig voorkomen kunnen worden.

Een andere oplossing is populatiebeheer. Via populatiebeheer van grote hoefdieren worden de aantallen op het gewenste niveau gehouden, wat een belangrijke bijdrage levert aan het verminderen van verkeersaanrijdingen. In provincie Gelderland vind al actief populatiebeheer plaats. Dit is echter niet toepasbaar op alle soorten die voor aanrijdingen gevoelig zijn.

Tot slot kan het opvangen van gewonde dieren overwogen worden, om deze te verzorgen en vervolgens weer vrij te laten. Voor sommige, vaak kleinere minder stressgevoelige dieren is dit een te overwegen optie. Deze optie wordt per geval overwogen door de politie meldkamer, of de inzet van de dierenambulance of SWN wenselijk is. Maar voor grotere dieren geeft de opvang te veel stress mee, waardoor het dier alsnog zal sterven of onnodig zal lijden. In specifieke gevallen, zoals bij een aangereden wolf, kan, als de situatie dat toelaat, aanvullende deskundigheid worden ingeroepen om te helpen bepalen of herstel redelijkerwijs mogelijk is.

Conclusie
Er zijn geen andere bevredigende oplossingen dan het gebruik van de aangevraagde middelen en methoden om de aangereden dieren uit hun lijden te verlossen.

Gunstige staat van instandhouding
Het gaat om wilde dieren die zodanig verzwakt zijn dat zij redelijkerwijs geen volwaardig onderdeel meer zullen uitmaken van de populatie of bijdragen aan de instandhouding daarvan. Het uit het lijden verlossen is daarop niet van wezenlijke invloed.

Conclusie
Het doden van een beperkt aantal aangereden dieren doet geen afbreuk aan de gunstige staat van instandhouding van soorten.

Te beoordelen middelen en afwijkingen
De volgende middelen, methoden en afwijkingen worden aangevraagd :
- Kogel- en hagelgeweer;
- Geluiddemper, mits toestemming op grond van de Wet Wapens en Munitie;
- Kunstmatige lichtbron en nachtzichtapparatuur;
- Honden, niet zijnde lange honden;
- Slag-, snij-, of steekwapens;
- Het gebruik van het geweer op een terrein dat niet ten minste een omvang heeft van 40 hectare;
- Het gebruik van het geweer op terreinen die zijn gelegen binnen de bebouwde kom of onmiddellijk aan de bebouwde kom grenzende terreinen als bedoeld in art. 3.21, derde lid, Wnb;
- Het gebruik van het geweer voor zonsopgang en na zonsondergang (24 uur lang) jaarrond voor het doden van valwild.

De middelen en methoden zijn allen gericht om ten alle tijden (jaarrond, 24 uur) en op alle locaties (bebouwde kom, minder dan 40 hectare) gevaarlijke situaties omtrent het openbare veiligheid en onnodig lijden te voorkomen. Het toevoegen van middelen als nachtzichtapparatuur (waaronder kunstlicht) en geluiddemper bij gebruik van het geweer zorgt ervoor, dat afschot in de schemering of 's nachts beter vervult kan worden en vergroot de trefzekerheid van het schot.

Het gebruik van wildmerken voor aangereden hoefdieren is zinvol om daarmee de traceerbaarheid van het dier, bijvoorbeeld ten behoeve van de voedselketen, te garanderen. Wij hebben hierover geen voorschriften opgenomen, omdat de wijze waarop exact wordt omgegaan met deze en andere werkafspraken aan de Stichting is. Een en ander zolang deze niet strijdig zijn met deze opdracht of de uitvoerbaarheid daarvan. Om afstemming te garanderen met andere vormen van faunabeheer en zicht te houden op de praktische consequenties van de door SWN gehanteerde werkafspraken stellen wij als eis dat de FBE hiervan steeds op de hoogte is.

Het verboden is het geweer te gebruiken in de bebouwde kom van een gemeente en in de onmiddellijk aan die kom grenzende terreinen. Uit oogpunt van verkeersveiligheid is het noodzakelijk, dat de wegbeheerder toestemming verleent voor afhandeling van aanrijdingen met dieren. Zij kunnen echter niet met elke aangrenzende jachthouder, danwel grondgebruiker afzonderlijk afspraken maken. Zeker niet wanneer spoed geboden is. Niet elke jachtaktehouder beschikt over een specifiek getrainde zweethond voor nazoek. Aangezien aanrijdingen plaatsvinden op wegen al dan niet door bebouwde kommen en nazoek zich ook uitstrekt tot aanliggende terreinen, welke niet voldoen aan de eisen voor jachtvelden bij gebruik geweer dient van beide geboden ontheven te worden. Aanrijdingen vinden overwegend in de nachtelijke uren plaats en jaarrond, ook op zon- en feestdagen, waardoor opdracht noodzakelijk is van het verbod om het geweer 's nachts en op zon- en feestdagen te mogen gebruiken.

De preventie van aanrijdingen heeft altijd de voorkeur, maar volledig voorkomen is niet realistisch. Voor de gevallen dat een dier ernstig gewond is en uit zijn lijden verlost dient te worden, hebben wij geen bezwaren tegen de aangevraagde middelen en methoden.

CONCLUSIE

Gelet op het voorgaande en in aanmerking genomen de artikelen 3.18, lid 1 van de Wnb, is Gedeputeerde Staten voornemens de aangevraagde opdracht te geven. Nadat de tervisielegging van dit ontwerpbesluit zal met eventueel ontvangen zienswijzen een definitief besluit worden genomen.

OVERIGE VERPLICHTINGEN

Wij wijzen u er op dat u zelf verantwoordelijk bent voor het verkrijgen van eventueel benodigde ontheffingen, vergunningen of toestemmingen op grond van andere wet- en regelgeving. Voorbeelden hiervan zijn toestemming van geluiddemper bij Justitie.

ZIENSWIJZEN

Gedurende de periode van terinzagelegging kan een belanghebbende schriftelijk of mondeling zienswijzen over het ontwerpbesluit naar voren brengen. Ingediende zienswijzen worden met het uiteindelijke besluit en de bijbehorende stukken ter inzage gelegd.
Schriftelijke zienswijzen kunnen worden gericht aan Gedeputeerde Staten van Gelderland, Postbus 9090, 6800 GX Arnhem, of aan post@gelderland.nl, onder vermelding van het zaaknummer dat op de eerste bladzijde van het ontwerpbesluit staat vermeld. Voor een mondelinge zienswijze of toelichting over het ontwerpbesluit kan contact worden opgenomen met het Provincieloket (telefoonnummer (026) 359 99 99).

Wij maken u erop attent dat alleen beroep tegen het uiteindelijke besluit kan worden ingediend als de indiener ook een zienswijze heeft ingebracht tegen het ontwerpbesluit en men belanghebbende is.

De periode van terinzagelegging is te vinden onder de technische informatie van de kennisgeving. Deze kennisgeving is in te zien op de website van Overheid.nl.

Meer informatie
Heeft u nog vragen? Kijk op www.gelderland.nl. U kunt ook contact opnemen met het Provincieloket via telefoonnummer 026 359 99 99. Houdt u het zaaknummer van dit besluit bij de hand. We kunnen u dan sneller helpen.

Documentnummer inzage stukken: 03091922

Juridische grondslagen
Voor deze brief gelden:
- Algemene wet bestuursrecht
- Wet natuurbescherming, hoofdstuk 3

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 16 december 2021 09:51
Aan: [redacted]; [redacted], [redacted]
Onderwerp: FW: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's
Bijlagen: Aanpassing van de escalatieladder aan de escalatieladder van Nedersaksen.docx

[redacted] dit document “schapenhouderij”bedoelde je?

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 17 november 2021 20:16
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]
<[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl>
CC: [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: FW: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's

Beste allen,
Bijgaand een input vanuit ‘de maatschappelijke organisaties’ (schapenhouderij/NoWolves-hoek) geeft in ieder geval een kijkje op de wensen/ideeën van die kant. IK zou zeggen laten we er waar mogelijk gebruik van maken waar het kan.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@hotmail.com>
Verzonden: woensdag 17 november 2021 15:01
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <info@dlobv.nl>
Onderwerp: RE: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's

Dag [redacted]

Prima als onze reactie(s) ingebracht worden in de door jou genoemde overleggen.
Bijgaand het stuk van [redacted] [redacted] waar je naar vraagt.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Een aanpassing van de escalatieladder aan de escalatieladder van Nedersaksen hadden wij al eerder uitgewerkt en overhandigt aan leden van het landelijke overleg :

Tabel 1a. Wolf en mens. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en mens

Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied, passeert bebouwd gebied zonder interesse aan gebouwen of honden, zoekt niet naar voedsel

- Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing
- Ongevaarlijk. Een probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) in of bij bebouwing vinden
- Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en Documenteren

Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied, passeert bebouwd gebied zonder interesse aan gebouwen of honden, zoekt niet naar voedsel

- Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing
- Ongevaarlijk
- Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en Documenteren

Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen op afstand van meer dan 30 meter

- Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig
- Ongevaarlijk / ~~oppassen voor~~ niet lokken en voeren / afschrikken
- ~~Geen~~ / oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren, in het geval dat de wolf het gedrag over een periode langer dan twee weken toont verjagen. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden

Wolf verblijft ~~langdurig~~ een paar dagen in of nabij (op minder dan 30 meter afstand) bebouwd gebied

- Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Voedselbronnen 3) Sociale verhouding met hond
- Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie en/of letsel hond
- Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden

Wolf benadert meermaals mensen (op minder dan 30 meter afstand)

- Mogelijk sterke voerconditionering en gewenning
- Kritisch, ongewenst gedrag, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel gevaar voor de mens
- Onmiddellijk zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

Wolf reageert agressief op mensen ~~zonder aanleiding~~ zonder provocatie

- Extreme gewenning, hondsdolheid
- Gevaarlijk
- Wolf onmiddellijk doden

Tabel 1b. Wolf en hond. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en hond

Wolf benadert meermaals mensen met honden op minder dan 50 meter afstand (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief) / meermaals definiëren

- Ziet in de hond een soortgenoot

- Geen acuut gevaar voor de mens. Ongewenst gedrag. Monitoren, gevaar voor hond en mens niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.
- ~~Afhankelijk van de locatie en periode~~ Wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen (bebouwd gebied) Afhankelijk van het gebied honden uit het gebied houden. (Natuurgebied) Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden.

Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden / meermaals definiëren
- Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd
- Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken
- Wolf doden

Wolf verblijft ~~langdurig~~ een paar dagen in of nabij bebouwd gebied
- Divers:
1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent
2) Sociale verhouding met hond
- Monitoren, risico op hybridisatie en/of letsel hond
- Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden.

Wolf doodt honden ~~bij~~ op minder dan 30 meter afstand van bebouwing (op erf of in tuinen)
- Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn of ziet honden als concurrent
- Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken
- Preventieve maatregelen, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven
- Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd
- Natuurlijk gedrag
- Publiek voorlichten; loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reel risico

Tabel 1c. Wolf en vee. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en (landbouw)huisdieren

Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd kleinvee als schapen en geiten

- Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort
- Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie
- Preventieve maatregelen toepassen

Wolf doodt ~~herhaaldelijk~~ minstens twee keer ~~beschermd~~ naar Bij12 norm beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen. De incidenten moeten niet bij dezelfde houder plaatsvinden, een ruimtelijk en tijdelijk samenhang is voldoende. Ook de manier van het overwinnen moet niet het zelfde zijn.

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade
- ~~Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren,~~ (Bij12 norm moet genoeg zijn, geen wapenwedloop met de wolf) proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden ~~afhankelijk van populatiestatus~~ (irrelevant in NL)
- Een bewezen door wolven van buitenaf veroorzaakte uitbraak van een kudde staat gelijk met het overwinnen van wolfwerende maatregelen.
- Was een maatregel tegen het overklimmen of onder door graven niet foutloos en was de fout niet causaal voor het overwinnen van de wolfwerende maatregel, dan is dit voor de beoordeling naar paragraaf 1 irrelevant.

Wolf doodt of valt gehoede schapen en geiten in het bijzijn van de mens aan

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken

raken

- Onmiddellijk proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden

Wolf doodt minstens twee keer rund- of paardachtige dieren in kuddeverband

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade
- proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden
- Een bewezen door wolven veroorzakte uitbraak van een kudde staat gelijk met het doden van een rund- of paardachtige dier

Wolf doodt landbouwhuisdieren op minder dan 30 meter afstand van bebouwing (op erf, in stal of in tuinen)

- Wolf heeft geleerd dat landbouwhuisdieren een makkelijke prooi zijn
- Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken
- Preventieve maatregelen, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

[redacted]

Zoeterwoude 24 oktober 2021

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 20:22
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: FW: Thema 3 - wolf en vee versie 18 februari.docx NAZENDING WOLVENWERKGROEP 220222
Bijlagen: Thema 3 - wolf en vee versie 18 februari.docx

Van: [redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 18:13
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Thema 3 - wolf en vee versie 18 februari.docx

Hallo [redacted] en [redacted],

Voor het handelingsperspectief wolf-vee hebben we de verschillende scenario's wat verfijnd en voorstellen gedaan voor de te ondernemen acties. Ik geloof dat we nog niet helemaal klaar waren maar dit is wat we nu hebben Voor wat betreft de verantwoordelijkheid voor de acties denk ik dat het vooral van belang is om te onderscheiden of BIJ12 aan zet is (vanuit monitorings- of tegemoetkomingsproces) of de provincie (bijzondere situatie waarbij escalatie aan de orde is). Nadere uitwerking is volgens mij een zaak voor provinciale draaiboeken omdat de actoren verschillen per provincie. Wat mij betreft kunnen we bijgaande al bespreken in de wolvenwerkgroep.

Goed weekend,

[redacted]

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 11 november 2022 15:23
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: FW: Uitbreiding schadelijst wolf/geen wolf

Goedemiddag allemaal,

N.a.v. de uitgebreide schadelijst, stuur ik jullie namens [redacted] onderstaande mail door die zojuist ook is verstuurd aan jullie collega communicatieadviseurs.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M +31 (0)6 [redacted]
[redacted]

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Van: Communicatie
Verzonden: vrijdag 11 november 2022 15:00
Aan: [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@pzh.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@pzh.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@pzh.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>;

[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Uitbreiding schadelijst wolf/geen wolf

Goedemiddag allemaal,

Zojuist hebben wij de schadelijst met alle binnenkomende schademeldingen wolf/geen wolf bijgewerkt op BIJ12.nl.

N.a.v. onderstaande mail heeft een aantal van jullie en jullie collega's beleidsadviseurs deze week gereageerd. Dank hiervoor. Onder meer jullie opmerkingen en suggesties hebben geleid tot de volgende disclaimer:

Disclaimer
Dit overzicht bevat alleen de schademeldingen van vermoedelijke wolvenschade die zijn gemeld bij BIJ12:
  - *BIJ12 kan niet uitsluiten dat dierhouders of terreinbeherende organisaties schade niet melden.*
  - *Schade aan graasdieren in natuurgebieden is voor BIJ12 niet (altijd) inzichtelijk. Kadavers worden in natuurgebieden niet altijd teruggevonden en zodoende ook niet gemeld bij BIJ12.*
- *De meldingen in het overzicht kunnen achteraf worden bijgewerkt op basis van het volledige schadedossier. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer na een taxatiebezoek alsnog (gewonde en/of vermiste) dieren gevonden en/of geëuthanaseerd worden.*
- *Bij de meldingen waarvan de aantallen dieren nog niet volledig zijn ingevuld, werkt BIJ12 nog aan het volledige schadedossier.*
- *De taxateur maakt een inventarisatie van de aanwezige preventieve maatregelen. Op dat moment kan nog geen conclusie getrokken worden of een eventueel wolfwerend raster heeft voldaan aan alle geadviseerde basisprincipes; ook bij dergelijke afrasteringen zijn gebreken mogelijk. Hier is dan ook een uitgebreide analyse voor nodig.*
- *Bij de meldingen waarbij de preventieve maatregelen nog niet zijn ingevuld, werkt BIJ12 nog aan het volledige schadedossier.*

De disclaimer is zowel opgenomen op de webpagina, boven de tabel, als in het volledige bronbestand in Excel:

De webpagina met schademeldingen ->
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen/
Volledige bronbestand -> https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/schademeldingen

De update zullen wij straks via Twitter breder delen.

Ik hoop jullie hiermee voldoende te hebben geïnformeerd. Fijn weekend!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M +31 (0)6 [redacted]

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Van: Communicatie
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 08:41
Aan: [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]' <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]' [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@Brabant.nl' [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]' [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@pzh.nl' <s.butter@pzh.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Uitbreiding schadelijst wolf/geen wolf

Goedemorgen allemaal,

Zoals jullie weten communiceren wij via BIJ12.nl/wolf de binnenkomende schademeldingen wolf/geen wolf. Komende donderdag willen we de schadelijst uitbreiden.

Uitbreiding 1: aantallen gewonde, vermiste en geëuthanaseerde dieren
De afgelopen tijd is gebleken dat er vanuit verschillende doelgroepen behoefte is om de schadelijst uit te breiden met naast aantal dode dieren ook de aantallen gewonde, vermiste en geëuthanaseerde dieren. Het aantallen later geëuthanaseerde dieren werd overigens wel altijd al op een later moment opgeteld bij het aantal totaal aantal dode dieren. Hier zit/zat echter een vertraging in, omdat de aantallen pas worden verwerkt na de ontvangst van het taxatierapport.

Concreet betekent deze aanpassing dat het bronbestand van de schadelijst wordt voorzien van de kolommen gewond, vermist, geëuthanaseerd en het totaal aantal dode slachtoffers (dood + later geëuthanaseerd, later dood door verwondingen of later dood gevonden na vermist te zijn).

We geven hiermee volledig inzicht, voorkomen misverstanden over aantallen en komen tegemoet aan kritiek van onder meer dierhouders- en veeartsen.

Uitbreiding 2: genomen beschermingsmaatregelen
Aanvullend willen we ook de door de taxateur geconstateerde beschermingsmaatregelen opnemen in de schadelijst. Ook hier is veel behoefte aan. Wij geven op dit moment nog geen analyse of de maatregelen voldoen aan de geadviseerde norm en als niet wolfwerend kon worden beoordeeld. De geadviseerde normen zijn te vinden in de preventiekit. Wel geven we hiermee feitelijke informatie over type preventie: type omheining, evt. aantal draden en hoogtes en wel/geen stroom. Informatie over preventie is bijgehouden sinds eind 2019. Van voor deze periode is hier geen informatie van.

Disclaimers
Bij de lijst plaatsen we de volgende disclaimers:

- De aantallen prooidieren van recente meldingen zijn gebaseerd op de eerste terugkoppeling van de taxateur. Zodra BIJ12 in het bezit is van het volledige taxatierapport worden de aantallen aangevuld en bijgewerkt. Dit kan enkele weken duren.
- Type preventie wordt toegevoegd aan de lijst zodra BIJ12 in het bezit is van het volledige taxatierapport. Dit kan enkele weken duren.

Communicatie

- Het is goed om te beseffen dat door de wijziging van aantal dieren de berichtgeving niet alleen meer over dode dieren gaat, maar ook over gewonde en vermiste dieren. Dit kan daardoor extra aandacht veroorzaken, zowel met terugwerkende kracht als voor nieuwe meldingen.

Wanneer?
We streven er naar de update komende donderdag uit te voeren. Mochten jullie voor die tijd nog vragen of opmerkingen hebben weten jullie ons te vinden.

Voorbeeld van het nieuwe bronbestand:

Dood	Gewond	Vermist	Geeuthanaseerd	Totaal aantal dode slachtoffers	Diersoort	Individu	Type preventie
1	0	0	0	1	diersoort onbekend		prikkeldraad 3 draden
1	0	0	1	2	wolf	GW1625m	schapengaas
4	0	1	0	4	wolf	GW2540f	Drie draden
1	0	0	0	1	wolf	GW2540f	Divers 2 draden
5	2	0	7	12	wolf	GW2670f	Drie draden
1	0	0	0	1	wolf	onbekend	Twee (2) draden
5	4	0	0	5	wolf	GW2090f	Twee draden
3	0	0	0	3	wolf	GW2541m	Twee (2) draden
1	0	0	0	1	wolf	GW2670f	schapengaas
1	0	0	0	1	wolf	GW2541m	twee draden
6	2	0	0	6	wolf	GW2670f	Drie draden
3	0	0	1	4	wolf	GW2541m	Twee (2) draden
3	1	3	0	3	wolf	GW2541m	Twee (2) draden
5	3	0	1	6	wolf	GW2665m	Drie draden
1	0	0	0	1	wolf	onbekend	Drie (3) draden
3	0	0	0	3	wolf	GW2541m	flexnet
1	0	0	0	1	wolf	GW2541m	Twee (2) draden

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M +31 (0)6 [redacted]

[redacted].

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

artikel 5.1.2.e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 16:14
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: FW: Uitnodiging Gelderland en de Wolf
Bijlagen: FBE-Gelderland Uitnodiging Gelderland en de Wolf.pdf

Ter informatie. Met vriendelijke groet, [redacted]

Van: [redacted]@faunabeheereenheid.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 15:58
Aan: [redacted]@faunabeheereenheid.nl>
Onderwerp: Uitnodiging Gelderland en de Wolf

Geachte lezer,

Hierbij nodig ik u, namens voorzitter en bestuur van de Faunabeheereenheid Gelderland uit voor het bijwonen van het Webinar 'Gelderland en de wolf' op vrijdag 25 februari van 10.00- 12.00.
Aanmelden kan via de link in bijgesloten uitnodiging. Vooraf aanmelden is niet nodig.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

faunabeheereenheid
GELDERLAND

Wassenaarweg 40, 6843 NW Arnhem
08[redacted] • 06[redacted]
gelderland@faunabeheereenheid.nl
www.faunabeheereenheid.nl/gelderland

Disclaimer: de informatie in dit bericht, inclusief eventuele bijlage(n), is uitsluitend bedoeld voor de persoon of eenheid waaraan deze gericht is. Indien u niet als geadresseerde bent aangeduid en deze informatie dus abusievelijk heeft ontvangen, dient u zich te onthouden van kennisneming, openbaarmaking en verveelvoudiging van de informatie. Gelieve contact op te nemen met de afzender en de informatie van uw computer of enig informatiedrager te verwijderen.

105A

faunabeheereenheid GELDERLAND

UITNODIGING
GELDERLAND EN DE WOLF

INFORMATIEF WEBINAR OVER DE KOMST VAN DE WOLF

De voorzitter van Faunabeheereenheid Gelderland, Pauline Krikke, nodigt u hierbij van harte uit voor het bijwonen van het informatieve webinar 'Gelderland en de wolf'op vrijdag 25 februari van 10.00-12.00 uur

Sprekers:

Drs. Pieter van Geel	Voorzitter wolvencommissie Gelderland
Drs. Hugh Jansman	Ecoloog, Wageningen Environmental Research
Drs. Dries Kuijper	Associate Professor, Mammal Research Institute, Białowieża, Polen
Prof. Dr. Dr. Habil. Sven Herzog	Chair of Wildlife Ecology and Management, Technische Universität Dresden

Vrijdag 25 februari kunt u vanaf 9.45 uur inloggen via onderstaande link:
https://vimeo.com/event/1856091/824b396373 (vooraf aanmelden is niet nodig)

Wij kijken uit naar een leerzame ochtend!

faunabeheereenheid GELDERLAND

gelderland@faunabeheereenheid.nl
www.faunabeheereenheid.nl/gelderland

artikel 5.1.2.e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 6 april 2023 14:51
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: FW: Vraag digitalisering WMP en wildcamera's

Dag allemaal,

Dank voor jullie reacties. Ik maak hieruit op dat er geen toegevoegde waarde wordt ingezien van het weergeven van de onderzoekscamera's op kaart. Dit heb ik gister teruggekoppeld aan het bouwteam en zij zullen deze functie daarom niet implementeren in de nieuwe applicatie van het Wolvenmeldpunt.

Mochten er nieuwe en voor jullie relevante ontwikkelingen plaatsvinden, dan worden jullie daarvan op de hoogte gehouden.

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 16 maart 2023 10:49
Aan: [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: RE: Vraag digitalisering WMP en wildcamera's

Dag allen,
[redacted] en [redacted] alvast dank voor jullie reacties.

Ter aanvulling en verduidelijking van mijn mail: het gaat om de INTERNE kaartviewer waar de camera's eventueel op getoond worden. Het gaat dus om de viewer die getoond wordt als je bent ingelogd in het WMP. Deze interne viewer komt enkel beschikbaar voor direct betrokkenen bij het WMP, dus jullie als provincies, BIJ12, ZV (en hun netwerk) en WENR, waarbij ieder zijn eigen rechten heeft om bepaalde data te zien.

V.w.b. de ontwikkeling van de kaartviewer voor het publiek (de ‘externe kaartviewer) wordt de komende maanden nagedacht wat de mogelijkheden hiervoor zijn. Dit is nog niet concreet uitgewerkt.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 16 maart 2023 10:18
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]r@overijssel.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: RE: Vraag digitalisering WMP en wildcamera's

Dag [redacted]

De kaartviewer WMP draagt hopelijk bij aan meer transparantie en snellere informatie verstrekking over de aanwezigheid van zwervende wolven in onze provincies.
In Brabant hebben we afspraken met de wolvencommissie, dat cie-leden direct geïnformeerd worden over zwervende wolven, zodat zij op hun beurt eigen achterban kunnen informeren en adviseren om maatregelen te nemen.

Wat betreft locaties van wildcamera’s lijkt het m.n. belangrijk dat we laten zien dat we actieve monitoring inzetten. Dit onderdeel van het wolvendossier is nog vrij onbekend en verdiend meer aandacht.
Een kaartbeeld met locaties van wildcamera’s kan daar aan bijdragen. Dit hoeft geen realtime-kaartbeeld te zijn, maar kan misschien ook achteraf na een monitoringsperiode in beeld gebracht worden.

Gr [redacted]

Van: [redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: donderdag 16 maart 2023 09:12
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@brabant.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: RE: Vraag digitalisering WMP en wildcamera's

Dag [redacted] voor Gelderland wegen de voordelen hiervan niet op tegen de nadelen, hoeft dus niet. Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 maart 2023 17:10
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@brabant.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; Wiering, Rob <r.wiering@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: Vraag digitalisering WMP en wildcamera's

Dag allemaal,

Bij deze een vraag aan jullie i.r.t. de digitalisering van het wolvenmeldpunt en de actieve monitoring.

Zoals [redacted] afgelopen dinsdag in de Wolvenwerkgroep toelichtte, wordt er sinds januari gewerkt aan de bouw van het geautomatiseerde Wolvenmeldpunt. Beoogd is om de eerste fase rond mei af te ronden. Naast dat bepaalde handelingen geautomatiseerd gaan worden (zoals de invoer van gegevens uit de passieve en actieve monitoring en de validatie) komt er ook een algehele database met een kaartviewer beschikbaar. Jullie krijgen bij oplevering toegang tot deze database en viewer, zodat jullie direct kunnen zien welke (gevalideerde) wolvenwaarnemingen in jullie provincie zijn gedaan.

Vraag
Er wordt nu bekeken of er op de kaartviewer – naast wolvenwaarnemingen – ook locaties van de wildcamera's geprojecteerd moeten worden. Er wordt dan aangegeven waar de wildcamera's hangen die jullie in het kader van de actieve monitoring hebben aangeschaft (de standaard 10 camera's per territorium). Deze vraag wordt nu aan jullie voorgelegd omdat er in het verleden wel eens is aangegeven dat hier behoefte aan is. Er is dan namelijk iets meer inzicht in waar het gebied met de door jullie aangeschafte camera's wordt onderzocht en hoe het PvA wordt opgevolgd. Dit zou echter wel een extra stap zijn om in te bouwen. Derhalve de vraag aan jullie of dit meerwaarde voor jullie heeft? (*N.B. het gaat hier enkel om de door jullie aangeschafte camera's. In de territoria wordt vaak ook gebruikt gemaakt van wildcamera's waar geen sturing op is vanuit het WMP. Dit betreffen camera's van TBO's bijvoorbeeld en die worden niet in de viewer aangegeven*).

Wordt hier niet voor gekozen, dan is er nog steeds een goed overzicht van waar waarnemingen worden ingevoerd binnen de territoria (en waar evt. black boxes zijn). De mogelijkheid blijft om in de kaart te filteren waar wolven gezien zijn (d.m.v. bijv. een wildcamera) en waar andere sporen zijn waargenomen.

Graag hoor ik van jullie hoe jullie hiertegen aan kijken, zodat ik dit richting de bouwers kan aangeven. Lukt dat jullie voor eind volgende week (24 maart)? Bij vragen weten jullie mij te vinden.

Alvast dank!

Groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zaterdag 6 maart 2021 16:13
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl;
Onderwerp: FW: Wolf doodgereden op N224 nabij Ede
Bijlagen: Dode wolf N224 Ede blur.jpg

Collega's van de IPO wolven werkgroep: Ter informatie. Vast al wel ergens op gepikt.. groet, [redacted]

Van: [redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: zaterdag 6 maart 2021 15:24
Aan: [redacted]@gelderland.nl>
Onderwerp: Wolf doodgereden op N224 nabij Ede

Wolf doodgereden op N224 in Ede

Op de provinciale weg N224 in Ede is zaterdagochtend een wolf doodgereden. Het gaat om een wolvin, in goede conditie. Verder onderzoek moet meer duidelijkheid brengen over de identiteit van de wolf. Het gaat mogelijk om de wolvin die al langere tijd in dit gebied verblijft.

De wolvin is omstreeks 11:00 uur aangereden door een auto op de provinciale weg. De faunabeheerder van gemeente Ede en een boswachter van Natuurmonumenten waren als eerste ter plaatse en bevestigen dat het inderdaad om een wolf gaat. Het dier is tijdelijk over gebracht naar een beheerkantoor van Natuurmonumenten.

Autopsie

De wolvin gaat naar Utrecht, waar de Dutch Wildlife Health Center van Universiteit Utrecht sectie verricht en veterinair onderzoek doet. Wageningen Environmental Research heeft onderzoek gedaan op de plek waar het dier is gevonden. Dit is onderdeel van de afspraken in het Interprovinciaal wolvenplan. Daarin staat hoe we omgaan met de wolf en hoe aanrijdingen van dieren worden afgehandeld.

Noot voor de redactie

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met [redacted], 026 [redacted] of 06 [redacted], [redacted]@gelderland.nl

107A

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 15 april 2021 14:56
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: FW: wolf inclusief boeren en ANLb

Aan de wolvenwerkgroepleden,
Zoals gisteren afgesproken zouden [redacted] en ik (in competitief verband) uit gaan zoeken hoe er bij ANLb aangehaakt kan worden inzake wolf-inclusief boeren (langs de door Teun voorgestelde lijnen daartoe.
Welnu: op snelheid is [redacted] de absolute winnaar, maar ik heb ze nog niet zien terugkoppelen aan de wolvenwerkgroep dus ik grijp mijn kans om [redacted] weer in te halen, daarbij schaamteloos gebruik makend van onderstaande door Brabant ingezette mailwisseling.
Bottomline is dat aangeven wordt dat het geagendeerd zou kunnen worden in de Taakgroep Agrarisch Beheer (via [redacted] en/of [redacted] van BIJ12). In onderstaande tabel vinden jullie de provinciale leden van deze Taakgroep Agrarisch Beheer.
Wel wijs ik er op dat [redacted] aangeeft weinig haakjes te zien binnen het ANLb. Zie ook onderstaande van [redacted] en [redacted] (voorzitter van de Taakgroep).
Evenwel, doe er jullie voordeel mee.
Groet,

[redacted]

[redacted]	Provincies Fryslân (voorzitter)
[redacted]	Provincie Overijssel
[redacted]	Provincie Utrecht
[redacted]	Provincies Drenthe en Groningen
[redacted]	Provincie Zeeland
[redacted]	Provincies Gelderland en Limburg
[redacted]	Provincie Flevoland
[redacted]	Provincie Noord-Holland
[redacted]	Provincie Zuid-Holland
[redacted]	Provincie Noord-Brabant

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +31[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: woensdag 14 april 2021 21:27
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: RE: wolf inclusief boeren

Dag [redacted] en [redacted]

Klopt dat het huidige NSP weinig haakjes biedt voor inzet GLB geld voor wolvenrasters.
Vanuit LNV zou via sectorale steunprogramma's (schapenhouderij in dit geval) gezocht kunnen worden naar een ondersteuning in kosten.

Mei freonlike groetnis,

[redacted]-

Cluster Natuurbeheer
058 [redacted]
062 [redacted]
[redacted]@fryslan.frl
@JetzeGenee

provinsje fryslân
provincie fryslân

Tweebaksmarkt 52 (besikersadres)
Postbus 20120, 8900 HM Leeuwarden
www.fryslan.frl

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 april 2021 17:07
Aan: [redacted]@brabant.nl>
CC: [redacted]@fryslan.frl>
Onderwerp: RE: wolf inclusief boeren

Hoi [redacted]

Het is niet aan de orde geweest in de wg GBA. En ik zie zelf ook niet helemaal hoe het vergoeden van onderhoud van de wolvenrasters bijdraagt aan de doelen klimaat, bodem, water, lucht biodiversiteit en landschap.
Het lijkt me daarom lastig in te passen. Daarnaast de vraag of het wenselijk is om dit van GLB budget te doen.
Maar je zou het kunnen agenderen in de TAB.

Groet [redacted]

Ps. In de koppeltabel wordt wel de activiteit opgenomen *Er wordt gevrijwaard voor beschadiging door predatoren (a) van datum x tot datum y*
Maar dit is gericht op de bescherming van weidevogels. Denk aan het beheer van vossenrasters.

Van: [redacted]@brabant.nl>
Verzonden: woensdag 14 april 2021 16:50
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: wolf inclusief boeren

Hallo [redacted]

Ik krijg van een collega een vraag of er mogelijkheden zijn voor wolf inclusief boeren met over wolvenrasters. In de BACvp heeft Gelderland hier een aangegeven dat gekeken moet worden of het beheer te financieren is vanuit het ANLb. Mijn Brabantse collega's zijn daar erg van gecharmeerd en willen weten in welke werkgroep we dit het besten kunnen agenderen en wat er voor nodig is. Ik begreep dat [redacted] dit ook al een keer gevraagd heeft.
Even wat achtergrond:
Aanleg van rasters en schade door wolven wordt vergoed vanuit natuurgeld. Gezocht wordt naar een vorm van beheer vergoeding voor het onderhoud van de rasters. In Vlaanderen word er al een vergoeding gegeven vanuit landbouwmiddelen. Ik begreep met (deels) Europees geld.
Nu is ANLb niet ingericht op dergelijke activiteiten. Als we het al zouden willen is de vraag of het (in het nieuwe) ANLb wel kan of op aan te passen is. Kun jij hier iets over zeggen? Weet jij of dit al ooit besproken is?

Met vriendelijke groet,

[redacted]
06-[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 22 mei 2023 18:11
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]minlnv.nl
Onderwerp: FW: Woo verzoek Wolf : Vraag vanuit Limburg

Beste collega's,
Zie onderstaande vragen m.b.t. een drietal Woo verzoeken. Dit is eerder aan de orde geweest in andere provincies.
Het lijkt dus wel zo handig dit even met [redacted] /elkaar af te stemmen, ter voorkoming van dubbel werk.
Wellicht dat de verschillende Woo medewerkers kunnen zien wat er al op deze terreineis gedaan.
We zullen hier a.s. donderdag in de wolvenwerkgroep ook nog aandacht voor vragen.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: maandag 22 mei 2023 16:30
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Woo verzoek Wolf

Hoi [redacted]

Wij hebben 3 Woo verzoeken ontvangen inzake de wolf:

- Documenten/informatie m.b.t. de film WOLF van [redacted] (2016-heden)
- Alle communicatie en documentatie over de wolf tussen IPO Lupus en de Provincie Limburg (2010- heden)
- Informatie m.b.t. alle DNA laboratoriumuitslagen van doodgevonden doodgereden en alle gevestigde geregistreerde wolven in Limburg 2021-heden.

Is bij jou wellicht bekend of meerdere provincies soortgelijke Woo verzoeken hebben ontvangen?

Dank alvast
Groet [redacted]

[redacted]
T +31 (0)[redacted] | +31 (0)[redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht
Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 17 november 2022 12:14
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

Wolvenplan 2019	**Wolvenplan 2023 (voorstel tbv vaststelling april 2023)**	**Nog uit te werken tbv volgende actualisatie** (ná april 2023)
Subsidie voor preventieve maatregelen mogelijk in gebieden waar de wolf 6 maanden gevestigd is	Begrenzing subsidiegebieden door iedere provincie zelf te bepalen	Preventiemogelijkheden voor paarden, koeien en ander vee
Tegemoetkoming voor alle bedrijfsmatig gehouden vee en hobbymatig gehouden schapen en geiten	Tegemoetkoming voor alle bedrijfsmatig gehouden vee en alle hobbymatig gehouden hoefdieren	
In subsidiegebieden na 3 jaar geen tegemoetkoming voor onbeschermd vee	Aan iedere provincie om tegemoetkoming voor onbeschermd vee in subsidiegebieden gefaseerd af te bouwen, of niet.	
Monitoring obv Monitoringsplan 2019	Monitoring obv Monitoringsplan 2019	
Juridisch kader obv Nederlandse en Europese wet- en regelgeving	Nader uitgewerkt juridisch kader o.b.v. juridische analyse uitgevoerd in 2022 (rapport de juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een anatal andere Europese landen)	Aanvullende juridische analyse iov prov Drenthe
Afschot mogelijk bij agressief gedrag tegenover mensen en honden	Afschot mogelijk bij agressief gedrag tegenover mensen en honden. Rol gemeentes benoemd.	Rol, verwachtingen en bevoegdheden van gemeentes, en communicatie daarover nader uit te werken.
Globale handelingsrichtlijnen voor wolf-vee conflictsituaties	Nader uitgewerkte handelingsrichtlijnen voor wolf-vee situaties, met escalatieladder. Verwachtingen tav veehouders m.b.t. preventieve maatregelen expliciet gemaakt	Afstemming met LNV over internationaal wolf management plan, lobby richting Europese Commissie
Communicatie over preventie, tegemoetkomingen en monitoring: BIJ12. Communicatie over beleid: provincies	Communicatie over preventie, tegemoetkomingen en monitoring: BIJ12. Communicatie over beleid: provincies	Publiekscommunicatie. Rolverdeling BIJ12, provincies, Rijk. Communicatie over ecologie nog nader af te spreken.
	Ecologie-gedrag van wolven, op basis van Fact-finding study. Aandacht voor gedrag tegenover mensen	Habitatgeschiktheidsanalyse.

Cijfers

Aantal wolven schademeldingen per kalenderjaar, per provincie

Jaar	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
2015	2				2						4
2017					1		1	7			9
2018	15	1	6	2	2	3		14	1		44
2019	12		3	2	1		2	5			25
2020	18		2	14	1	6	51	4			96
2021	25		10	14		8	50	5		2	114
2022	78	2	29	19	4	13	37	28	1	4	215
Eindtotaal	95	2	46	44	11	28	133	43	2	6	507

Onderzochte meldingen

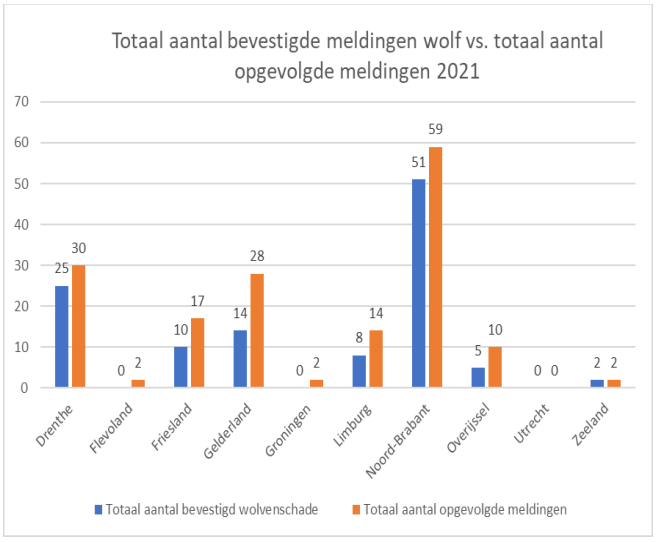

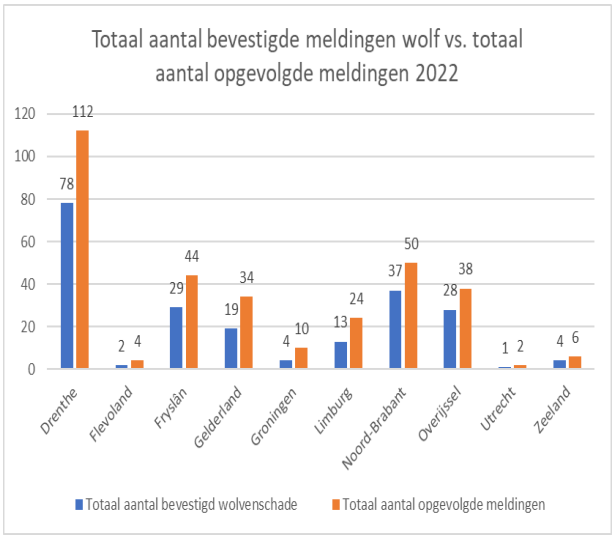

Kosten

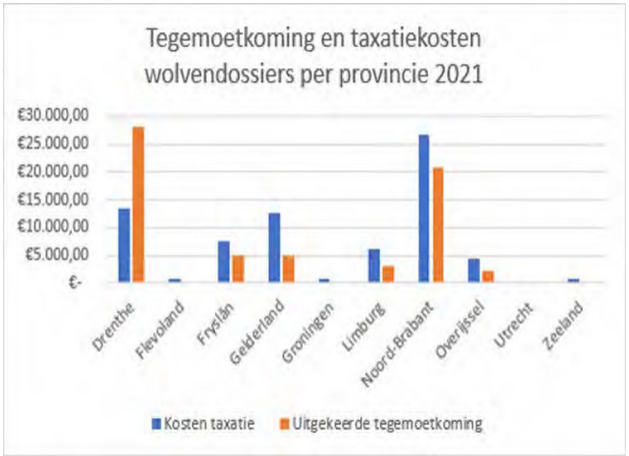

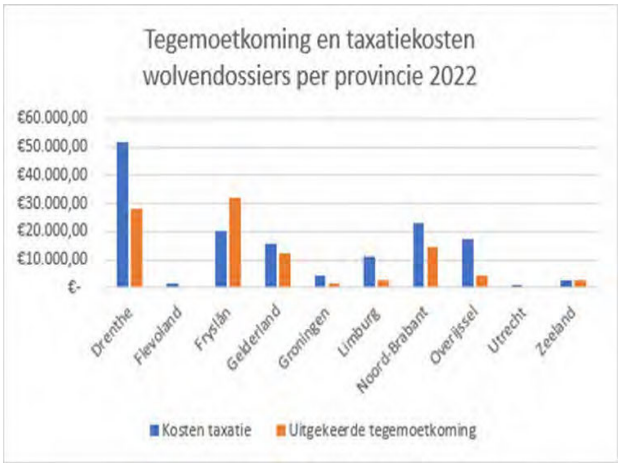

Opmerking: Uitgekeerde tegemoetkomingen verwerkt tot de zomer.

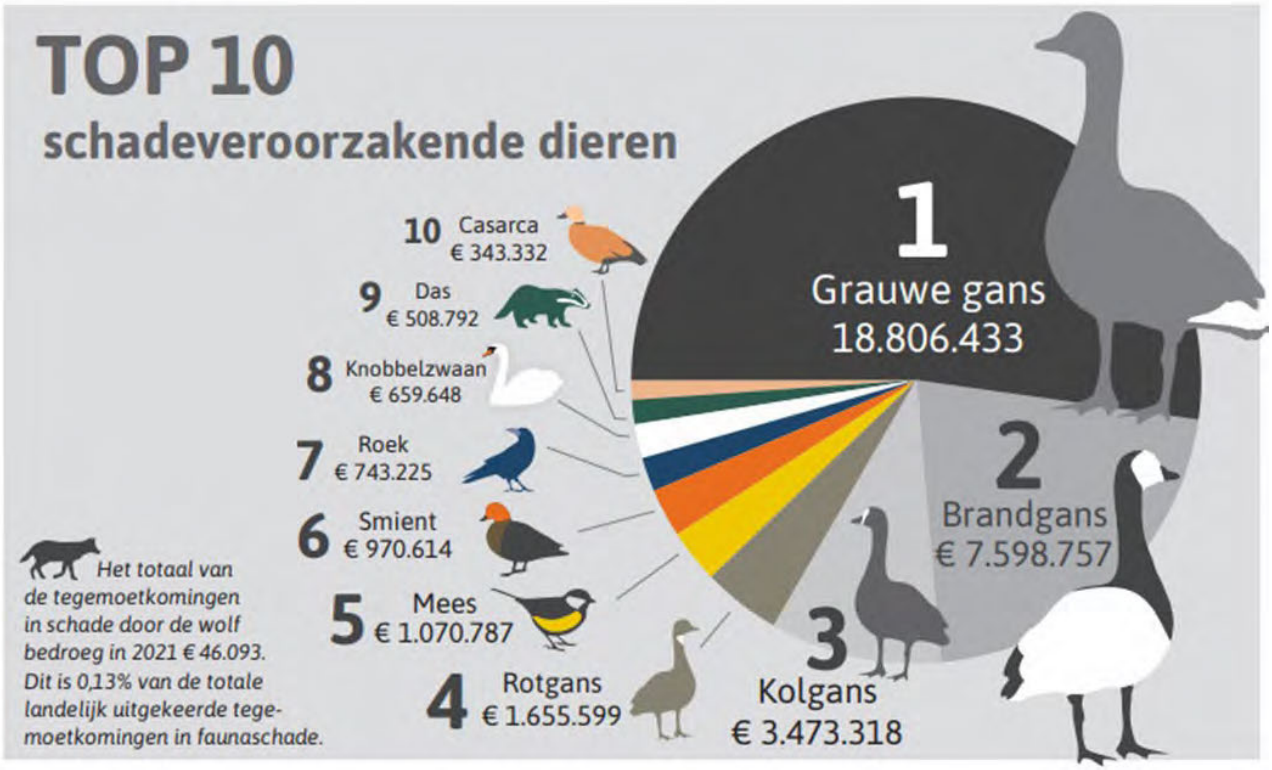
TOP 10
schadeveroorzakende dieren
1
Grauwe gans
18.806.433
2
Brandgans
€ 7.598.757
3
Kolgans
€ 3.473.318
4
Rotgans
€ 1.655.599
5
Mees
€ 1.070.787
6
Smient
€ 970.614
7
Roek
€ 743.225
8
Knobbelzwaan
€ 659.648
9
Das
€ 508.792
10
Casarca
€ 343.332
Het totaal van de tegemoetkomingen in schade door de wolf bedroeg in 2021 € 46.093. Dit is 0,13% van de totale landelijk uitgekeerde tegemoetkomingen in faunaschade.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 5 februari 2021 16:43
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Interne eerste terugkoppeling uit LOW 4 februari 2021

Beste collega's

Hieronder de terugkoppeling uit het Landelijk Overleg Wolf gisteren. Graag jullie speciale aandacht voor mijn *cris de coeur* mbt het elkaar -en vooral [redacted] en mij- op de hoogte houden van relevante bestuurlijke ontwikkelingen mbt de wolf in de individuele provincies. Om meerdere redenen deel ik onderstaande niet met LNV. Uiteraard zal LNV -als deelnemer aan de wolvenwerkgroep- tzt wel het verslag van het LOW ontvangen.

Tot onze maximale schaamte hebben [redacted] en ik geconstateerd dat we bij het opstellen van de agenda the upmost obvious over het hoofd gezien hebben: het agenderen van de Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt en Uitwerking actualisering wolvenplan, zoals eerder aangekondigd. Ik realiseerde me dat eerst tijdens het overleg. In de nabespreking hebben [redacted] en ik vastgesteld dat er dan niets anders rest dan het agenderen voor de volgende LOW, gepland op 30 maart 2021.

Wat in dat verband evenwel relevant is om te melden, is dat er -naar aanleiding van andere stukken- door een aantal leden benadrukt is dat er bij hen grote behoefte leeft aan het zsm mogelijk maken van subsidiemogelijkheden voor preventieve middelen in risico-gebieden/corridors (zoals waartoe onlangs Drenthe besloten heeft). Liefst zouden ze hebben dat provincies daar zsm toe besluiten, vooruitlopend op het actualiseren van het interprovinciaal wolvenplan (begin) volgende jaar.

[redacted], [redacted] en ik hebben aangegeven deze wens goed verstaan te hebben, maar ook waarde te hechten aan een gestructureerde advies-vorming uit het LOW en gewezen op de verschillen in snelheden tussen zaken waar provincies in IPO-verband over besluiten (zoals actualisatie interprovinciaal wolvenplan) en zaken waar individuele provincies toe besluiten, al dan niet vooruitlopend op de muziek van de actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan (begin) volgende jaar. Een boodschap die door een aantal LOW-leden enigszins tandenknarsend aangehoord is.

Los hiervan – en dat gaat met name de wolvenprovincies aan- stel ik vast dat IPO en BIJ12, [redacted] en ik, verre van optimaal geïnformeerd worden over relevante ontwikkelingen in provincies mbt de wolf. Begin dit jaar betrof dat de beslissing van Drenthe om -afwijkend van het in IPO-verband vastgestelde wolvenplan- ook voor andere gebieden dan het vastgestelde wolvengebied (ergo corridors/risicogebieden) de mogelijkheid van subsidie voor preventieve maatregelen open te stellen.
Dat een individuele provincie ervoor kiest om af te wijken van het in IPO-verband vastgestelde wolvenplan is één ding -een interne keuze waar ik me niet mee bemoei- maar deel dat dan wel met de andere wolvenprovincies en in ieder geval met [redacted] en mij. Partijen als LTO cs gebruiken dit soort zaken in het LOW om provincies tegen elkaar uit te spelen en dan helpt het niet als Désiré en ik een kennis-achterstand hebben cq afhankelijk zijn van de (sociale) media om hiervan te vernemen.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor een recente ontwikkeling in Overijssel. Blijkbaar heeft de gedeputeerde onlangs aangegeven om voorafgaand aan een officiële wolvencommissie (waartoe nu formeel nog geen aanleiding is) wel alvast in kleine setting, met in ieder geval LTO en Landschap Overijssel, aan tafel te gaan. Zie ook het artikel in Nieuwe Oogst via onderstaande link.

Op zich een prima actie/uitspraak van de gedeputeerde wat mij betreft, maar het is wel essentieel dat [redacted] en ik van dat soort dingen op de hoogte zijn. In het LOW gisteren is veel ongenoegen geuit over bestuurders die -in de geparafraseerde woorden van LTO, zeer traag reageren op ontwikkelingen in het veld. En dan is er een keer een mooi voorbeeld van hoe een provincie wel pro-actief is, en dan weten [redacted] en ik dat niet.

https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/02/04/overijssel-sorteert-voor-op-vestiging-wolf

Al met al een gemiste kans. Zonder complete inforrmatie-voorziening van provincies heeft IPO/BIJ12 geen positie in gremia als het LOW. Formeel gezien vormen [redacted] en ik 'slechts' secretariaat maar indien partijen ons aanspreken op zaken binnen provincies kunnen we ons daar maar beperkt achter 'verschuilen'. Bovendien pas ik ervoor om met te verschuilen maar ik pas er ook voor om daar met een kennis-achterstand te zitten.

Voor het overige hebben landbouworganisaties aangekondigd om aan LNV te vragen vragen om de toestemming voor toepassing m.b.t. de-minimis verklaring bij EU te regelen;

De terugkoppeling van het LOW zal [redacted] (of ik) ook sturen naar de provinciale wolvenwerkgroep, omdat niet alle leden daarvan ook in deze maillinglist zitten. Dat zal enige overlap opleveren.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 21 maart 2022 09:26
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Interprovinciaal wolvenplan tbv BAC VP 7 april 2022
Bijlagen: Interprovinciaal Wolvenplan 2022 - Werkdoc. (1).docx

Beste leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Zoals vorige week aangekondigd door [redacted] hierbij de laatste versie van het Interprovinciaal wolvenplan. De intentie is om dit stuk tkn naar de BAC VP van 7 april mee te sturen. Het komt in dat geval achter de beleidskeuzenotitie te liggen, met als nadrukkelijke toelichting dat het nog een werkdocument betreft. De beleidskeuzenotitie is ter bespreking.

De stukken moeten deze week verstuurd worden, voor de taakgroep bijeenkomst van aankomende donderdag. Hierbij dus het verzoek eventuele reacties voor donderdag door te geven.

Met vriendelijke groet,

[redacted], MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 8 juni 2021 18:15
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted] [redacted] [redacted]@fryslan.frl [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]); [redacted] [redacted] [redacted]); [redacted]@brabant.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted] [redacted] [redacted]); [redacted] Karelse; [redacted] [redacted]; [redacted]; [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: IPO Wolvenwerkgroep 15 juni a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 150621 WOLVEN WERKGROEP.pdf

Beste collega's,

Bijgaand de agenda voor ons overleg volgende week dinsdag.
Helaas zonder stukken, maar bereid u voor op enkele nazendingen!

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 8 juni 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 15 juni 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. Welkom en opening

2. Stand van zaken
Via de Universiteit Utrecht is Paul Happel bezig met een onderzoek onder schapenhouders en hun opvattingen en ervaringen met 'de wolf'. Een onderzoeksvoorstel is eerder in de maart bijeenkomst besproken. Vandaag wil hij ons een tussenstand meegeven.
Doel: *kennis nemen van de stand van zaken en meegeven reacties*

Vervolg van de bijeenkomst:

3. Vaststelling agenda en mededelingen
3.1 Terugmelding WiN bijeenkomst o.a. website. ([redacted]
3.2 Voortgang actualisatie wolvenplan ([redacted] c.s.)

4. Openbaarheid wolvendata (schade en monitoring)
Mede nav LTO verzoek en de provinciale wensen om transparant te zijn is een notitie opgesteld. Deze is al besproken in het kwartaaloverleg. Een herziene versie hiervan wordt nagezonden.
([redacted]

5. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief *(nazending)*
De verwachting is een eerste voorbeeld uitwerking, een lijst van feitelijke situaties en evt. PvA voor te leggen,
- Mondelinge toelichting ter vergadering ([redacted]

6. Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven
Bijgaand een notitie *(wordt nazending)*
-Ter bespreking, zo mogelijk vervolg afspraken hierover maken, bijv. om evaluerende punten te verwerken in actualisatie.

7. Mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB)
- Mondelinge toelichting stand van zaken. ([redacted] c.s.)

7. Nieuws uit de provinciale wolvencommissies

- Gelderland
- Drenthe
- Noord-Brabant
- Limburg
- Friesland
- Overijssel

Doel: *ter kennisneming en uitwisseling stand van zaken.*

8. Verslag 18 mei (NB: 20 mei per mail toegestuurd)
Doel: *ter vaststelling, nalopen afspraken.*

9. Rondvraag en sluiting

10. Datum volgende vergadering
Voorstel is om op **dinsdag 6 juli 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

Dan verwachten we een volle agenda met de eerste producten vanuit de opdrachten.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 12 januari 2023 13:21
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: IPO wolvenwerkgroep 19-1-2023
Bijlagen: 01.Agenda 190123 Wolvenwerkgroep.docx; 2.1 Wolvenproposal_LNV.pdf; 5. 1 LOW brief reactie concept wolvenplan.pdf; 5.2 Gezamenlijke LOW reactie concept wolvenplan 131222.pdf; 5.3 Bundeling afzonderlijke reacties LOW op concept wolvenplan.pdf; 6.1 Planning WWG 2023.docx; Bijlage 8.1 IPO Wolvenwerkgroep 20 december 2022.docx; Concept Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf addendum 030123.docx; CONCEPT TEKST ADDENDUM V 230103.docx

Beste mensen,

Désiré is deze dagen geveld door de griep, dus hierbij van mij de stukken voor de IPO wolvenwerkgroep van 19 januari, van 10.00 tot 12.00 uur.
Jullie zijn welkom bij BIJ12, 'Op de Rivier', onderstaand treffen jullie ook een link om digitaal deel te nemen.
Een agendaverzoek volgt.

Met vriendelijke groet,

[redacted] MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 12 januari 2023

IPO Wolven werkgroep
Datum: 19 januari 2023
Tijd: 10.00 - 12.00 uur
Plaats: Hybride, BIJ12 'Op de Rivier'

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   - Onderzoeksvoorstel voedingsgedrag wolven – *ter kennisname Bijlage 2.1*

3. **Concept Addendum en handelingsrichtlijnen**
   Doel: ter besluitvorming
   Is dit de notitie die aan de AACVP/BACVP kan worden voorgelegd?

4. **Voorstel aanpassing beleidsregels**
   Doel: ter besluitvorming (onder voorbehoud)

5. **LOW reactie op concept wolvenplannotitie**
   Doel: Ter kennisname en bespreking Bijlage 5.1, 5.2, 5.3.
   Op welke wijze kunnen wij deze notitie meenemen in het nieuwe Wolvenplan?

6. **Planning 2023**
   Doel: ter kennisname
   Zie bijlage 6.1 voor aangepaste planning.

7. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

8. **Besluitenlijst 20-12-22 -** zie bijlage 8.1
9. **Rondvraag en sluiting**
10. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op 14 maart als Wolvenwerkgroep weer bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

CONCEPT TEKST ADDENDUM INTERPROVINCIAAL WOLVENPLAN

-> Vormgeving p.m.

Vooraf t.b.v. bespreking in de IPO wolvenwerkgroep

Op 1 december 2022 is door de BACVP besloten aan het bestaande wolvenplan een addendum toe te voegen en meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan.

Het addendum zal conform planning op 13 april in de BACVP worden behandeld. Dat houdt in dat het addendum 15 maart voorligt in de AAC VP en 18 februari in de IPO werkgroep natuurwetgeving. Bovendien gaat dit op 2 februari langs bij het LOW voor advisering.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. *In te stemmen met de voorgestelde inhoud van het Addendum incl. de geactualiseerde richtlijnen. Per onderdeel zullen we e.e.a. bespreken.*

Addendum Interprovinciaal Wolvenplan 2019

Inleiding

Het addendum bevat toevoegingen op het wolvenbeleid zoals dit is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 en handelt over de subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling en de handelingsprotocollen.

Dat betekent dat het huidige Interprovinciale Wolvenplan uit 2019 van kracht blijft, maar via dit Addendum wijzigingen meekrijgt die de betreffende onderdelen van het eerdere beleid zal vervangen. Per onderwerp wordt een nadere toelichting op de strekking gegeven.

De provincies werken aan een nieuw wolvenplan. Dit addendum is tot stand gekomen omdat de ontwikkelingen rondom het wolvendossier dusdanig zijn dat om tot de opstelling van een nieuw geactualiseerd wolvenplan te komen, meer afstemming en nader onderzoek nodig is.

Per onderwerp wordt samenvattend gesteld wat de wijzigingen zijn waarna toelichting volgt op de verschillen met het voormalige beleid en tenslotte nadere invulling wordt gegeven aan de nieuwe huidige beleidslijn. Waar nodig wordt de rol van de provincie nader benoemd.

PM....

Inhoudsopgave

1. Subsidieregeling preventieve maatregelen
1.1 Verruiming begrenzingsmogelijkheden van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
1.2 Verruiming van de diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen
1.3 Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
1.4 Invoering van een calamiteitenregeling

2. Tegemoetkomingsregeling
2.1 Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
2.2 Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in preventie subsidiegebied
2.3Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals

3. Handelingsprotocollen
3.1 Handelingsprotocollen *P.M.->zie aparte notitie*

1. Subsidieregeling preventieve maatregelen

De beleidsaanpassing komt samengevat neer op:

a. Verruiming begrenzingsmogelijkheden van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
b. Verruiming van de diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen.
c. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen.
d. Invoering van een calamiteitenregeling.

a. Verruiming begrenzing van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
Op basis van het beleid uit 2019 kan elke provincie zgn. 'wolvengebieden' begrenzen. Deze begrenzing heeft tot doel om binnen die begrensde gebieden de subsidieregeling voor preventieve maatregelen te kunnen openstellen. Het criterium om een wolvengebied te begrenzen is dar wolven zich er gevestigd hebben. Dat betekent dat wolven minimaal 6 maanden onafgebroken aanwezig dienen te zijn. In aanvulling hierop is het nu ook mogelijk gebieden te begrenzen waar wolven veelvuldig en/of regelmatig voorkomen.

Toelichting
Provincies kunnen besluiten 'subsidiegebieden voor preventieve maatregelen' te begrenzen. Dit zijn gebieden waarvan bekend is dat wolven zich er min of meer permanent ophouden of regelmatig worden waargenomen, en waar van dierhouders wordt verwacht dat zij zich voorbereiden op aanvallen van wolven. Sinds inwerkingtreding van het Interprovinciaal wolvenplan 2019 zijn er leefgebieden (nu: subsidiegebied preventieve maatregelen genoemd) aangewezen in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant en Fryslân. Het aanwijzen van beleidsmatig begrensde leefgebieden beperkte zich tot gebieden waar gedurende minimaal 6 maanden sprake was van een gevestigde wolf. Dit criterium voor het aanwijzen van een wolvengebied is met dit addendum verruimd. Alle gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven regelmatig te verwachten is kunnen als subsidiegebieden voor preventieve maatregelen worden begrensd.

De provincie maakt hiervan een inschatting in overleg met wolvendeskundigen. Om richting dierhouders eenduidig te kunnen communiceren, zal een dergelijk subsidiegebied in principe op gemeentegrenzen worden afgebakend. Kennisgeving daarvan vindt plaats met een aanwijzingsbesluit door Gedeputeerde Staten (GS) en in de beleidsregels faunaschade van de provincies wordt hiernaar verwezen.

Het begrenzen van dergelijke gebieden heeft nadrukkelijk tot doel om daarbinnen subsidies voor preventieve maatregelen beschikbaar te kunnen stellen, overeenkomstig de Faunaschade Preventiekit van BIJ12 en de interprovinciaal bepaalde subsidienormen. Het begrenzen van dergelijke wolvengebieden heeft geen consequenties voor het beschermingsregime van de wolf of het gebied.

Elke provincie heeft haar eigen bevoegdheid om:
- de keuze van en de begrenzing van de gebieden te bepalen.
- de omvang van het budget vast te stellen dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Alle provincies hanteren binnen deze begrensde gebieden dezelfde technische normering en dezelfde subsidiebedragen per eenheid voor preventieve maatregelen.

b. Verruiming van diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen
Elke provincie kan bepalen voor welke diersoorten de subsidieregeling voor preventieve maatregelen wordt opengesteld. Bijvoorbeeld alleen voor schapen en geiten of ook voor andere hoefdieren, bijvoorbeeld runderen, paarden, etc.

Elke provincie heeft haar eigen bevoegdheid om tot een keuze van de diersoorten te komen.

c. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
Er komt een interprovinciaal vastgestelde financiële normering voor de subsidieregeling preventieve maatregelen. Idem m.b.t. de technische normen (dat was er al, veranderen niet).

VR: mijn voorstel is hier niet de normen te benoemen, evt. melden dat wij inflatie volgen, was ook nog openstaand WWG punt. -> Beslispunt WWG: volgt de vergoeding de inflatie?

Toelichting
Het is een bevoegdheid van de provincie om zelf te bepalen hoe een subsidieregeling voor preventieve maatregelen wordt toegepast. Bij de toepassing hiervan hanteren alle provincies wel dezelfde normen. D.w.z. als het gaat om de financiële vergoedingen per eenheid van de preventieve maatregel(en) en als het gaat om het hanteren van dezelfde technische normen van de preventieve maatregelen.

4. Calamiteitenregeling
In acute situaties kunnen provincies met onmiddellijke ingang een tijdelijke calamiteitenregeling in werking stellen. Veehouders kunnen dan direct gesubsidieerde wolfwerende maatregelen treffen. Dit zal vooral aan de orde zijn in gebieden waar een wolf doorheen trekt op zoek naar een nieuw territorium en schade aanricht.

Toelichting
Nieuw is de mogelijkheid om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Dit is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waar op dat moment sprake is van een meervoud van schade buiten aangewezen wolvengebieden.

Van zwervende wolven valt op voorhand meestal niet te voorspellen waar en wanneer deze vee aanvallen. Voor veehouders is het daarom moeilijk zich hierop voor te bereiden. Soms trekken zwervende wolven niet direct door en blijven ze enige tijd in een bepaald gebied rondhangen. Daarom is het voor provincies nu mogelijk om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Deze regeling is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waar op dat moment sprake is van schade. Provincies kunnen in dergelijke situaties tijdelijk een subsidieregeling openstellen om snel financieel bij te dragen aan de realisatie van preventieve maatregelen, zonder dat daarvoor eerst officieel een ‘subsidiegebied voor preventieve maatregelen’ (zie hiervoor) moet worden aangewezen. Aanvullend kan de provincie tijdelijk noodsets zoals flexnetten beschikbaar stellen. Een calamiteitenregeling speelt daarmee in op het gevoel van urgentie en biedt een snelle oplossing voor veehouders.

De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt door de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om dierhouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. De provincies Gelderland en Fryslân hebben een dergelijke regeling al ingevoerd.

Elke provincie heeft haar eigen bevoegdheid om:
- de keuze van en de begrenzing van de gebieden te bepalen.
- de omvang van het budget vast te stellen dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Alle provincies hanteren binnen deze gebieden dezelfde technische normering en dezelfde subsidiebedragen per eenheid voor preventieve maatregelen.

2. Tegemoetkomingsregeling

De beleidsaanpassing komt samengevat neer op:

a. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
b. Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in de preventie subsidiegebieden.
c. Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals

a. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
Zowel bedrijfsmatig als hobbymatig gehouden hoefdieren zullen voor een tegemoetkoming in aanmerking komen. Ook kuddebeschermingshonden en hoedhonden worden hierin meegenomen, mede gelet op hun relatie tot het kuddebeheer en/of wolfwerende inzet.

Toelichting
In het Interprovinciale Wolvenplan 2019 kwamen alleen houders van bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten in aanmerking voor een tegemoetkoming in schade door wolven. Dit is met dit addendum verbreed naar alle zowel bedrijfsmatig als particulier (hobbymatig) gehouden hoefdieren, bijvoorbeeld hobbymatig gehouden pony's en alpaca's. Tevens wordt het mogelijk om een tegemoetkoming te verlenen voor kuddebeschermingshonden of hoedhonden die de schaapskuddes begeleiden.

b. Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in de subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.

In het Interprovinciale Wolvenplan 2019 is bepaald dat in aangewezen subsidiegebieden voor preventieve maatregelen na een periode van drie jaar géén tegemoetkoming meer wordt verleend voor vee dat niet voldoende is beschermd, bijvoorbeeld met een wolfwerend raster. Met dit addendum kunnen provincies zelf beslissen of de tegemoetkoming in dergelijke gevallen, na een eerste periode van drie jaar na begrenzing, wordt stopgezet, gefaseerd worden afgebouwd, of (voorlopig) voor bepaalde tijd wordt voortgezet.

Het doel is te stimuleren om van de geboden subsidiemogelijkheden gebruik te maken en het vee beter te beschermen. In deze jaren hebben dierhouders voldoende mogelijkheid zich voor te bereiden op de aanwezigheid van de wolf. Juist in gebieden waar het voorkomen van wolven te verwachten is. Tegelijkertijd leert een wolf om geen vee aan te vallen in een gebied waar vee grotendeels goed beschermd is. Uiteindelijk volgt dan een moment dat van dierhouders wordt verwacht dat zij op aanvallen van wolven zijn voorbereid en dat zij zelf maatregelen nemen om hun vee te beschermen.

Toelichting
In begrensde subsidiegebieden voor preventieve maatregelen geldt:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied komen alle schadegevallen in aanmerking voor een volledige tegemoetkoming in de schade (zonder nadere voorwaarden).
Daarna heeft de provincie de mogelijkheid om nadere voorwaarden te stellen, bijvoorbeeld:
a. Na deze drie jaar weer een periode van opnieuw drie jaar in te stellen waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan wordt per gebied bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
b. Na deze periode bepaalt de provincie of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit is dan van toepassing indien sprake is van onbeschermde dieren. M.a.w. de aanwezigheid van wolfwerende maatregelen kan dan een voorwaarde worden om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming.

Algemene beleidslijn
Uitgangspunt blijft dat dierhouders zelf wettelijk verantwoordelijk zijn voor het nemen van preventieve maatregelen om hun dieren te beschermend tegen mogelijke roofdieren. De algemene regel is dat wanneer schade redelijkerwijze te voorkomen is, een tegemoetkoming van de schade niet voor de hand ligt.

Maar schade door wolven is nog een betrekkelijk nieuw fenomeen, waarop dierhouders zich nog maar beperkt hebben kunnen voorbereiden. Vooralsnog komt daarom alle schade door wolven in

aanmerking voor een tegemoetkoming. Dierhouders komen in alle provincies in aanmerking voor een tegemoetkoming in de schade wanneer blijkt dat de wolf de veroorzaker is. Dit is een landelijk geldend interprovinciaal uitgangspunt.

Echter wanneer sprake is van wolvenschade binnen begrensde subsidiegebieden voor preventieve maatregelen kunnen provincies een andere invulling geven aan de voorwaarden waaronder, de mate waarin en de duur waarbinnen een tegemoetkoming in wolvenschade wordt verleend. Schade aan onbeschermd vee zal in die gebieden dan niet meer volledig worden vergoed.

c. Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals

Naast de wolf wordt met enige regelmaat ook de goudjakhals in Nederland gesignaleerd. Dit addendum maakt het mogelijk om nu ook een tegemoetkoming in de schade uit te keren indien goudjakhals als dader is aangetoond. E.e.a. conform dezelfde regels die ook gelden voor de schade veroorzaakt door wolven. Overigens, ook in geval een goudjakhals bijv. als verkeerslachtoffer wordt aangetroffen zal hetzelfde gehandeld worden als bij een wolf. De reden hiervoor is dat deze soort zich mogelijk nieuw aan het vestigen is, dat kans op faunaschade aanwezig is en dierhouders nog moeten wennen aan de aanwezigheid van de goudjakhals.

Toelichting

In de praktijk vergoeden provincies ook veeschade die veroorzaakt is door Goudjakhals. Dit addendum maakt het mogelijk om deze diersoort in het kader van tegemoetkomingen hetzelfde te behandelen als de wolf.

De afgelopen jaren is het enkele keren voorgekomen dat de Goudjakhals in Nederland is waargenomen (en als verkeersslachtoffer is aangetroffen). Ook heeft de goudjakhals in een aantal gevallen ook schade aan schapen veroorzaakt. De goudjakhals vertoont wat betreft gedrag enige gelijkenissen met een wolf en is ook bezig om Nederland te ontdekken. De provincies houden er rekening mee dat deze soort snel meer algemeen kan worden zodat we ons hierop wel nader dienen te gaan voorbereiden. De Goudjakhals is binnen de Wet natuurbescherming nu niet aangemerkt als inheemse soort zodat er beleidsmatig nog onvoldoende basis is om er nu dieper op in te gaan. Daarom biedt dit addendum een ‘tijdelijke voorziening’ voor de goudjakhals totdat duidelijker is hoe dit zich verder ontwikkelt.

Daarom zal voorlopig voor de afhandeling van gewonde of dood gevonden (bijv. aangereden) goudjakhalzen en de afhandeling van schade en bij de betaling van de tegemoetkoming in de schade hetzelfde gehandeld worden als bij de wolf.

Provincies kunnen schade alleen vergoeden als het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming op de schadeveroorzakende soort van toepassing is. Door het ministerie van LNV is erop gewezen dat dit nu wat betreft de Goudjakhals nog niet het geval is. Schadevergoeding door provincies is daarom strikt genomen niet verplicht. Het IPO gaat in overleg met het ministerie van LNV om te bezien of en zo ja en hoe de Goudjakhals onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming te brengen.

PM: in WWG 20/12/22 vastgehouden als discussiepunt: wel/niet opnemen?

Technische normering preventieve maatregelen

Zowel om praktische redenen (uitvoeringsgerichte, effectiviteit etc.) als vanwege subsidiaire en regeltechnische redenen, is het noodzakelijk om normen te hanteren over welke maatregelen wel of niet wolfwerend worden geacht. De normering is gebaseerd op ervaringen in binnen en buitenland. Daarom maken provincies onderscheid in wat wel of juist niet als voldoende wolfwerend kan worden gezien.

De normering voor vaste afrasteringen blijft onveranderd. Deze worden verwoord in de Faunaschade Preventie Kit. FPK. M.a.w. de Provincies zijn van mening dat een hoogte van 1.20 meter, met bijbehorende bedrading en stroomvoorziening, de meest adequate wolfwering biedt. In de praktijk zien we dat ook. In dit addendum zijn deze basisnormen onveranderd, maar er wordt wel meer flexibiliteit geboden.

Gehoord de praktische wensen uit het veld wordt voor verplaatsbare, flexibele rasters, onder bepaalde voorwaarden, een hoogte van 90 cm of 105 cm (tijdelijk) voldoende geacht. De flexibiliteit in normering is alleen van toepassing op de hierboven genoemde voorwaardelijkheid

van tegemoetkomingen binnen aangewezen subsidiegebieden. Als blijkt dat deze hoogtes in dat gebied toch onvoldoende zijn en vee dat op die manier beschermd is toch op die locatie twee maal achtereenvolgend ten prooi blijft vallen aan wolven, zal alsnog een raster van 1.20 als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Een raster van minder dan 1.20 m komt niet in aanmerking voor subsidiering. Een raster van minder dan 1.20 wordt eveneens niet beschouwd als een alternatieve bevredigende oplossing in het kader van eventuele ontheffing verlening op het verbod wolven te doden.

Toelichting
De provincies gaan uit van de norm van een hoogte van '1.20m norm' als optimale hoogte van een wolfwerend raster. Om verschillende redenen zijn ook situaties denkbaar waarin uiterlijk tot '90 cm' kan worden geaccepteerd. Dit sluit soms beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de een aantal Duitse deelstaten. Dit verschil in hoogte heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing ontheffing/derogatie). Vooralsnog zullen provincies de normen niet aanpassen. Maar wanneer zich nieuwe technieken en/of ervaringen voordoen die aanleiding zijn om de normen aan te passen, kan dit ook gebeuren. De normen zijn geformuleerd in de zgn. FaunaPreventieKit *(met link)* die hiervoor het kader aangeven.

Voor de koppeling van de technische wolfwerende normen aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief betekent dit het volgende:

- De reeds gehanteerde 'Norm 1.20' conform FPK is optimaal, wordt -indien een subsidieregeling is opengesteld- gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Norm '90 cm' is suboptimaal (en is ook de ondergrens). Er zijn ook andere gangbare rasters die tot 1.05 komen. Dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele ontheffing in het kader van derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk (= 2 maal) aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt in dat individuele geval geen tegemoetkoming meer verleend.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied kunnen nadere voorwaarden worden gesteld (zie hiervoor).
- Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de eventuele genomen maatregelen.

De normering van de preventieve middelen is interprovinciaal vastgelegd in de zgn. Faunaschade Preventiekit Wolf van BIJ12. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/ (FPK). Hierin staat opgenomen aan welke hoogte afrasteringen dienen te voldoen, welke stroomsterkte wordt geadviseerd, het aantal draden, of type netten, rastertype, etc. Ook worden andere middelen aangegeven zoals kuddebewakingshonden.

3. Handelingsprotocollen -> volgt nog aparte notitie voor
Het bieden van een helder handelingsperspectief is belangrijk. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang verscherpte kaders hiervoor aan te geven in dit addendum. De oude protocollen worden hierbij vervangen door de nieuwe richtlijnen.

Deze kaders worden uitgewerkt in een aparte Interventierichtlijn waarin een viertal handelingsrichtlijnen worden weergegeven. Te weten:

1. Handelingsrichtlijn Wolf en mens
2. Handelingsrichtlijn Wolf en hond
3. ~~Handelingsrichtlijn Wolf en vee~~
4. Handelingsrichtlijn Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf; ook geldend voor de goudjakhals).

NB: we kunnen 'wolf-vee' hierin wel meenemen door (onder vermelding van) het oude protocol over te nemen.

Toelichting

De handelingsrichtlijnen voor aangereden wolf, wolf-mens en wolf- hond worden aangepast ten opzichte van het huidige beleid. De aanpassingen voorzien in meer situaties die zich kunnen voordoen en reflecteren de ervaringen die de afgelopen jaren zijn opgedaan.

Het handelingsprocotol wolf-vee blijft zoals die is. Een nieuwe versie volgt bij het verschijnen van het nieuwe wolvenplan. Hiervoor is een nadere verkenning nodig van de (on-)mogelijkheden o.a. met betrekking tot ….

In deze handelingsrichtlijnen wordt op generieke wijze invulling gegeven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en per situatie specifiek worden vormgegeven. De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. De Gedeputeerde Staten binnen een provincie kunnen hierbinnen een afweging maken. Het is denkbaar in bepaalde situaties de richtlijnen mogelijk ook voor de goudjakhals te laten gelden.

Als onderdeel van dit addendum is hieronder de 'Interventierichtlijn probleemsituaties wolf' opgenomen. Hierin staat een nadere toelichting en worden de handelingsrichtlijnen nader uitgewerkt.

Dit heeft zijn beslag gekregen in de interventierichtlijn en de handelingsrichtlijnen;

Dit gaat om de volgende richtlijnen:

1. Handelingsrichtlijn 'Wolf en mens'
2. Handelingsrichtlijn 'Wolf en hond'
3. ~~Handelingsrichtlijn 'Wolf en vee'~~
4. Handelingsrichtlijn 'Overige situaties (aangereden wolf, gewonde wolf, dood gevonden wolf)'

T.B.V. MEMO -> APART VOORSTEL VOOR BELEIDSREGELS iom met [redacted] nog nader te bepalen

Beleidsregels provincies

Aanpassing van beleidsregels indien noodzakelijk (actie per provincie uit te voeren)

Afhankelijk van de provinciaal te maken beleidskeuzes dienen de provinciale beleidsregels te worden aangepast. Hieronder volgt een voorstel, de invoering hiervan is aan elke afzonderlijke provincie te verwerken en te besluiten.

Met name is dit het geval als het door de provincie vast te stellen beleid leidt tot andere toepassing van de tegemoetkomingsregeling en de taxatierichtlijn wolvenschade.

Bijvoorbeeld in het geval van:
- Het stellen van voorwaarden of beperkingen aan de tegemoetkoming
- Het wijzigen van de in aanmerking komende diersoorten bij de tegemoetkoming

---

Vooraf t.b.v. bespreking in de IPO wolvenwerkgroep

Op 1 december 2022 is door de BACVP besloten aan het bestaande wolvenplan een addendum toe te voegen worden en meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan.

De interventierichtlijn (protocollen) zal (zullen) conform planning op 13 april in de BACVP worden behandeld. Dat houdt in dat het op15 maart voorligt in de AAC VP en 18 februari in de werkgroep IPO-natuurwetgeving. Bovendien gaat dit op 2 februari langs bij het LOW voor advisering.
Voorstel/gevraagd besluit:

1. *In te stemmen met de voorgestelde inhoud van de geactualiseerde richtlijnen.*
2. *Per onderdeel zullen we e.e.a. bespreken.*

Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

(onderdeel/bijlage? van het Addendum) v040123

Inleiding

Deze interventierichtlijnen vervangen de richtlijnen zoals opgenomen in het Interprovinciaal wolvenplan 2019. Hiermee wordt invulling gegeven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Openbare orde en veiligheid

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid acuut in het geding is, kan op last van de burgemeester altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de Gemeentewet (art 175 en 176). Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de Wet Natuurbescherming. Ook provincies kunnen op basis van de Wet Natuurbescherming ingrijpen wanneer openbare orde en veiligheid in het geding is. De daarvoor te hanteren procedures verlopen echter trager en zullen eerder gericht zijn op het voorkomen van onveilige situaties dan op het acuut inspelen daarop.

Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Een situatie kan wel gevaarlijk worden wanneer wolven hun schuwheid verliezen, bijvoorbeeld wanneer ze door mensen gevoed worden. In dat geval zal eerst worden geprobeerd de wolf weer “bang” voor mensen te maken. Als dat niet lukt, kan uiteindelijk worden besloten de wolf te doden.

Gehouden dieren, met name schapen, vallen wel met enige regelmaat ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren en een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich

voordoet.

Voorkomen van problematische situaties
Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen, of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Wettelijk kader
Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Het kan soms frustrerend zijn om alle stappen, zoals preventie en analyse van de situatie te moeten doorlopen voordat harder kan worden ingegrepen. Maar als de richtlijnen in zulke situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

In principe is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen. Nota bene, de richtlijn voor situaties wolf-vee is niet aangepast ten opzichte van de richtlijn zoals die in 2019 is vastgesteld. In het volgende, geactualiseerde wolvenplan zal wel een nieuwe richtlijn wolf-vee worden opgenomen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Uit die onderbouwing moet duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Ook moet worden onderbouwd wat het te verwachten effect is van de maatregel. Hiervoor is soms veel informatie nodig, maar er is ook veel informatie al beschikbaar. Op de website van BIJ12 staat bijvoorbeeld al veel gepubliceerd.

De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet. Het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is echter nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden, mits, zoals gezegd, voldoende onderbouwd. Het documenteren van de situatie is dan ook van groot belang.

Voor het lokaal, bijvoorbeeld op perceelsniveau, verjagen van de wolf is geen vergunning noodzakelijk. Dierhouders mogen hun vee tegen de wolf beschermen door deze hiervan weg te jagen. Of indien de wolf zich op erfpercelen (evt. risico voor hond of mens) bevindt geldt dit eveneens. De mate van ingrijpendheid is dusdanig gering en veelal incidenteel aan de orde.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang “openbare veiligheid” aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk

wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen op last van de burgemeester.

Wanneer een wolf (of goudjakhals) dood (of gewond) wordt aangetroffen is de politie het eerste aanspreekpunt. De politie kan beoordelen of de situatie verdacht (er kan mogelijk sprake zijn van een strafbar feit) of gevaarlijk is en of er maatregelen genomen moeten worden om bijvoorbeeld een weg tijdelijk af te zetten. De politie schakelt vervolgens andere betrokken instanties is. Om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren zijn vergunningen nodig. De provincie is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden teruggeplaatst in de natuur. Een deskundige, bijv. een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale (valwild-)verordeningen.

In opdracht van de provincie en/of BIJ12, indien de provincie niet bereikbaar mocht zijn, worden het Wolvenmeldpunt en WEnR ingeschakeld.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf

In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan wel conflictsituaties. Dergelijke situaties zijn niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen (m.a.w. doden) van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen

Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Deskundigen team

In bepaalde situaties kan het wenselijk zijn een groep onafhankelijke deskundigen de situatie nader te laten analyseren. Het instellen en samenstellen hiervan is een keuze van de betrokken provincie, zo nodig in overleg met gemeentes en wolvencommissie. Doel is te komen tot een onpartijdig en objectief oordeel en advies dat enerzijds een analyse biedt van de situatie in dat gebied en aanbevelingen doet over een eventuele aanpak en anderzijds kan leiden tot het preciezer documenteren van, kennis en ervaringen die in andere situaties te benutten zijn.

Communicatie

In onderlinge afstemming tussen provincies, gemeentes, politie, IPO, BIJ12, VNG en mogelijk andere partijen wordt gewerkt aan een communicatiestrategie, gericht op het infomeren van het publiek en instanties die een mogelijke rol spelen bij de implementatie van de richtlijnen.

Doorontwikkeling

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld het hiervoor genoemde deskundigen team te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. Om dit te kunnen doen is het belangrijk probleemsituaties ook als leermoment te kunnen gebruiken. Om die reden wordt documentatie en analyse van de situatie expliciet als actie benoemd in een aantal situaties. De richtlijnen zullen periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving (beleidsregels, verordeningen e.d.), waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Tot slot de suggestie dat indien men snel wil handelen het goed is voorafgaand bepaalde ontheffingen en vergunningen in algemene zin voorbereid te hebben (‘klaarliggen’). Dat behoeft slechts de situatie afhankelijke invulling nog plaats te vinden.

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf – mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel en doel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Evt. communicatie publiek. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen om gewenning aan mensen te voorkomen. Geval observeren en documenteren om eventueel benodigd ingrijpen in latere situaties te kunnen onderbouwen. Doel: bewustwording omgeving. Vergunningvrij.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk.	Niet lokken en voeren. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren. Doel: bewustwording omgeving. Vergunningvrij.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent. 2e aanwezige voedselbronnen.	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat: wolf verjagen (actieve afschrikking) met als doel de wolf "bang" voor mensen te maken. Doel: bewustwording omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij. Inzet op mogelijk traject van ontheffingverlening voor verjaging.	Probleemsituatie

d	Wolf tolereert (passief) bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*. Vraag: Is dit de situatie Paintball Hoge Veluwe. Moeten we hier iets met de opgedane ervaring? Vraag: Wat is het verschil met onderstaande situatie?	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering .	Analyseren situatie door deskundigen(team), met als doel ingrepen te onderbouwen. Doel: Negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk, met als doel wolf "bang" te maken voor mensen Lokale verjaging is vergunningvrij. Mogelijk traject van ontheffingverlening voor actieve verjaging.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf. Niet vergunningvrij: In gang zetten traject ontheffingverlening voor doden wolf, (op basis van Wnb..?) belang openbare orde en veiligheid. Doel: Onderbouwing: Staat van instandhouding, analyse alternatieven, analyse effectiviteit van de maatregel	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditione-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens.	Opsporen en proberen te vangen, te zenderen en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren. Proberen te verjagen bijv. m.b.v. een paintbalgeweer ??? Niet vergunningvrij.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet werkt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden. Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf

f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking) met als doel wolf "bang" te maken voor mensen. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan.	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval.	Gevaarlijk	Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden. Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden. Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief).	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren. Kans op hybridisatie.	Afhankelijk van de locatie en periode, wolf zo mogelijk zenderen met als doel situatie te kunnen analyseren en beoordelen. Wolf verjagen en honden zo mogelijk uit het gebied houden. Publiek voorlichten. Doel: bewustwording omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden. Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid.	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking). Doel: bewustwording omgeving en verjagen wolf uit deze omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen).	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent.	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat.	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, honden bij de wolf weghouden, e.d. afhankelijk van de situatie. Doel: bewustwording omgeving. Lokale verjaging is vergunningvrij.	Probleemsituatie

				Als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is: Wolf doden op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf door deze te doden.	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Wolf ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Situatie gedrag wolf – vee (ongewijzigde versie uit Interprovinciaal Wolvenplan 2019)

Wolf-vee	Situatie/gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens.	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Veehouder krijgt tegemoetkoming • Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen • Provincie kan calamiteitenregeling openstellen • Voorlichting (provincie/ BIJ12) • Documentatie	Geen probleemsituatie
b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicogebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens/oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven.	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Provincie kan subsidiemogelijkheid openstellen. • Voorlichting door provincie/BIJ12. • Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen • Documentatie	Probleemsituatie
c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie

	Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn	• Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade. • Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. • Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie	
				Indien dit zich herhaaldelijk blijft voordoen treedt scenario probleemwolf in werking. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf	Probleemwolf	
d	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.		Wolf heeft geleerd dat vee in deze situaties een makkelijke prooi is.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren	Probleemsituatie
				Indien geen resultaat, wolf doden. Doel: ingrijpen in aanwezigheid wolf.	Probleemwolf	
e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op positieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket inzetten maatregelen waaronder: • Calamiteitenregeling • Uitlenen flexnetten • Communicatie • Ontheffing voor verstoren • Voorbereiding treffen voor evt. ontheffing.	Probleemsituatie	

f	Gescheperde schaapskudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk/ oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen.	Normale situatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangetroffen (aangereden)dode of gewonde wolf of goudjakhals

1. Doel

.1.1. Borging openbare orde en veiligheid, inclusief verkeerveiligheid en vrije doorgang wegen.

1.2. Bescherming wolf

1.3 Vaststelling doodsoorzaak, mogelijk vaststelling strafbaar feit.

1.4 Veiligstellen plaats delict en eventueel justitioneel onderzoek te plekke.

2.1. Filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf.

2.2. Monitoringsdata zoals, DNA en ander bewijs, veiligstellen

2. Communicatie

2.2.1. Politie is verantwoordelijk voor perscommunicatie vanaf eventueel plaats delict.

2.2 Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan).

2.3 Indien geen verdachte situatie schaalt de politie af en is het aan de provincie om eventuele communicatie over de aanrijding te voeren.

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, provinciale Valwildorganisatie, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, WENR, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2. Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan de meldkamer (politie)
2.1. Politie schat in of situatie onveilig is, en of mogelijk sprake is van een strafbaar feit.
2.2. Politie neemt mogelijk maatregelen om veiligheid te waarborgen, voert mogelijke justitioneel onderzoek uit op plaats delict en schakelt wolvenmeldpunt in.
2.3. Elke eerste melding dient z.s.m. te worden doorgegeven aan de betreffende provincie en BIJ12. Deze neemt contact op met het Wolvenmeldpunt en WEnR.

3. Provincie en/of BIJ12 geeft opdracht aan WEnR om ter plaatste te gaan om een veldopname te maken en een eventueel dode wolf op te halen en te vervoeren naar een koellocatie en het laboratorium van DWHC te Utrecht.
4. Provincie en/of BIJ12 geeft opdracht aan het Wolvenmeldpunt na te gaan of er sprake is van een wolf of goudjakhals.
5.
6. Wolvenmeldpunt voor screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie en BIJ12.
- Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger.

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie en BIJ12.
- Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF.

In het geval er sprake is van een gewond, dus nog levend, dier wordt een deskundige (bijvoorbeeld een dierenarts) ingeschakeld om een oordeel te kunnen geven of het dier nog kan worden teruggeplaatst in de nabijheid van de vindplaats. Indien dit niet mogelijk is wort het dier geëuthanaseerd. *3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties*

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts.

- Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk zenderen
- Indien nee, zie 3.4
- Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

- Indien dier gevonden en dood, zie 3.1
- Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2
- Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling terug te plaatsen

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvaldidatie

art 5.1 lid 2 sub e

IPO Wolvenwerkgroep

20 december 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	**Besluit**
Tegemoetkomingsregeling	• Kuddebeschermingshond en hoedhonden zullen worden meegenomen in de tegemoetkomingsregeling.
Fasering en voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in een preventie/subsidiegebied	• Dit blijft een provinciale bevoegdheid
Raster van 0,90 of 1,05 m	• Zal niet worden meegenomen
Goudjakhals	• Zal wel worden meegenomen
Handelingsprotocollen	• De handelingsprotocollen zullen worden meegenomen in het addendum, met uitzondering van wolf-vee. Dit handelingsprotocol blijft voor nu zoals hij is en zal worden geüpdatet in een nieuw wolvenplan.
Habitatgeschiktheidsonderzoek	• Ministerie van LNV zal in januari de opdrachtverlening in gang gaan zetten.
Nadere uitwerking van de handelingsrichtlijnen	• Als de overige handelingsrichtlijnen in de tussentijd aangescherpt zullen gaan worden, zullen deze meegenomen worden in het nieuwe wolvenplan.
Afstemming provinciale subsidieregelingen financiële incl. inflatiecorrectie en technische normen	• Als basis (bedragen en normen) dezelfde regeling hanteren. Budget, gebieden etc. kunnen de provincies zelf invulling aan geven. Indexatie van de bedragen wordt wenselijk geacht.

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Calamiteitenregeling wordt toegevoegd aan de subsidieregeling preventieve maatregelen	[redacted]	
Met een voorstel komen voor de aanpassing van de beleidsregels, indien deze niet in overeenstemming zijn met de huidige uitvoering	BIJ12	
Verkenning wolfinclusieve pakketten	[redacted] en [redacted]	
Bespreken hoe het addendum opgesteld gaat worden	[redacted] en [redacted]	

114E

ACTIVITEITEN WOLVENDOSSIER 2023	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	jan-24
Wolven dossier													
IPO Wolvenwerkgroep	**19**		**14**		**25**		11		**14**	17	23	19	
Landelijk Overleg Wolf		**2**								**x**			
IPO wgnw		**16**		25			6			**19**			
AACVP			**15**		24				6		**16**		
BACVP	26			**13**		15			28			**14**	
Informatiesessie BAC VP										?			
Addendum/richtlijnen	**19**	**2 16**	**14 15**	**13**									
Interprovinciaal wolvenplan/richtlijnen													**Q1 2023**
Sub groepen													
BIJ12 intern wolven afstemmingsoverleg pm													
Vooroverleg LOW pm													
Overleg Wolvenmeldpunt - WMP	13	3 24	17	7									
Monitoring													
Monitoringsoverleggen pm													
Tussenrapportage													
Ecologisch vooroverleg kwartaalanalyse			27			12			11			17	
Kwartaaloverleg wolven rapportage				4		20			19			25	
Publicatiedatum				12		28			27				2

art 5.1 lid 2 sub e

Datum 13 december 2022
Onderwerp Reactie LOW concept wolvenplan

Landelijk Overleg Wolf

Reactie Landelijk Overleg Wolf op concept Wolvenplan en concept interventierichtlijnen

Inleiding
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is een overleg waarin afstemming plaatsvindt over het Interprovinciaal wolvenplan 2022 tussen verschillende belanghebbenden. Het LOW adviseert provincies over te voeren beleid.

In het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is het voorgenomen wolvenbeleid gedeeld. En is het eerste concept interprovinciaal wolvenplan en interventierichtlijnen besproken. Daarnaast hebben de deelnemers individuele reacties op het plan opgesteld en die met elkaar gedeeld.

Een overleg is het meest zinvol als na behandeling van het stuk de bereidheid bestaat om te zoeken naar gemeenschappelijke elementen in de opvattingen. Gericht op het zoeken naar draagvlak en toekomstperspectief voor alle betrokkenen. Vanuit deze benadering is hieronder die gemeenschappelijkheid geformuleerd. Daar waar onder de deelnemers geen overeenstemming bestaat, is dat ook aangegeven.

Wij zijn op zoek naar draagvlak en toekomstperspectief voor iedere betrokkene, met name voor de landbouwsector, die de meest directe impact ondervindt van de komst van de wolf. Maar de komst van de wolf raakt ook aan andere belangen. Vanuit de brede optiek vindt het LOW het van betekenis u onderstaande wensen met betrekking tot het voorgenomen wolvenbeleid mee te geven.

Gemeenschappelijke punten:

- **Algemeen**
  - Landelijk beleid
  - Conflictarm, duurzaam samenleven
  - Publieke communicatie
  - Inzet op preventie
- **Internationale afstemming en aanpak**
  - Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (Gsvl)
- **Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden**
  - Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
  - Schaderisicogebieden
  - Calamiteitenregeling
- **Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)**
- **Helder handelingsperspectief**
  - Situatie-beoordelings team
  - Interventierichtlijnen
- **Overige punten**
  - Natuurbegrazers
  - Snellere informatie-uitwisseling
  - Hybride wolven
  - Goudjakhals

- Verkeerslachtoffers
- N2000 status
- Inzet kuddebeschermingshonden
- Bevorderen van kennis

1. Algemeen
Het nieuwe concept Interprovinciale Wolvenplan streeft naar duurzaam en conflictarm samenleven met de wolf. Ten opzichte van het plan uit 2019 zijn we in een andere fase beland met meerdere gevestigde wolven en roedels en zich voortplantende wolven. Daarom wordt het plan uit 2019 te geactualiseerd, op basis van inmiddels opgedane ervaringen.

Wij constateren dat er behoefte is aan perspectief, voor nu, maar ook richting de toekomst. In de eerder gedeelde voorzittersnotitie van het LOW is aangestuurd om in het wolvenplan een driedelig perspectief te verwoorden, met onderscheid tussen de huidige situatie, de toekomstige situatie en de periode daartussen. Wat ons betreft komt die driedeling onvoldoende tot uiting in het plan. Wij dringen hier nogmaals op aan.

Landelijk beleid
Het natuurbeleid is gedecentraliseerd, dat maakt maatwerk mogelijk per provincie. De bij het LOW betrokken maatschappelijke organisaties dringen echter aan op meer eenheid van beleid, en afstemming op het terrein van regelgeving, uitvoering en communicatie.
De LOW-partijen pleiten gezamenlijk voor landelijke beleid, zo interprovinciaal mogelijk en geen verschillen tussen provincies onderling. De problematiek is grensoverschrijdend dat geldt zowel voor het gedrag van de wolf als voor dierhouders die in verschillende provincies actief kunnen zijn.

Conflictarm, duurzaam samenleven
Conflictarm, duurzaam samenleven met de wolf moet het uitgangspunt zijn en blijven. Wolven beschermen en schapen (en andere gehouden hoefdieren) beschermen gaan hand in hand en moeten met elkaar in balans zijn. Een ander uitgangspunt is dat de wettelijke bescherming in evenwicht is met het beperken van overlast en schade van de wolf, door vereiste toepassing van alle mogelijke effectieve werende maatregelen.

Publieke communicatie
Het LOW vindt dat bij voorlichting tot nu toe de nadruk te eenzijdig heeft gelegen op compensatie en hulp bij schade en tegemoetkoming, gericht op dierhouders. Dat is op zichzelf een goede zaak, maar de communicatie dient op een breder publiek gericht te zijn. Overheden hebben tot op heden nog weinig gedaan aan het voorlichten van het publiek over de wolf. De onbekendheid en onzekerheid ten aanzien van de wolf gaat gepaard met angst en emotie. Actievere voorlichting vanuit de provincies en het Ministerie van LNV, over het gedrag (w.o. lerend vermogen) en de ecologie van wolven, alsmede de inzet van preventieve maatregelen, is daarom zeer gewenst. Daarbij moet in het oog worden gehouden dat deskundigen ook nog niet op alle vragen antwoorden hebben. We moeten samen leren wat we van wolven kunnen verwachten en hoe we daarnaar het beste kunnen handelen. De inzet van zogenaamde wolvenconsulenten wordt op prijs gesteld.

Inzet op preventie
Het is van groot belang om in de toekomst, meer dan nu, ruim en breed in te zetten op de toepassing van preventieve maatregelen. Het is van belang goed duidelijk te maken in hoeverre preventie de verantwoordelijkheid van de dierhouder is.

2. Internationale afstemming en aanpak
De oproep vanuit het LOW is om sneller te komen tot een Internationaal wolvenmanagementplan. Dit moet meer duidelijkheid gaan bieden over een samenhangende Europese benadering van het wolvendossier. Zowel over de bescherming als beheer, het streven naar de gunstige staat van instandhouding, de inzet preventieve maatregelen, de omgang met de schade en bijbehorende tegemoetkomingen.

Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (GsvI)
De wet Natuurbescherming geeft provincies de bevoegdheid ontheffing of vrijstelling te geven van het verbod wolven te doden, onder bepaalde voorwaarden, waaronder dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven naar een Gunstige Staat van Instandhouding. Het begrip (streven naar) Gunstige Staat van Instandhouding komt voort uit Europese regelgeving. Het is een juridisch begrip dat is gebaseerd op meerdere ecologische principes.

Voor de interpretatie van het begrip maakt het uit op welk schaalniveau het wordt bezien. Binnen Nederland leven niet voldoende wolven om te kunnen spreken van een levensvatbare populatie. Bij een puur juridische interpretatie moet op basis daarvan geconcludeerd worden dat de Staat van Instandhouding voor de wolf in Nederland op dit moment ongunstig is. Vanuit ecologisch perspectief moeten de Nederlandse wolven echter worden gezien als onderdeel van grotere, grensoverschrijdende populaties.

Om de juridische interpretatie in overeenstemming te brengen met de ecologische werkelijkheid roepen we op om snel in internationaal verband afspreken te maken. Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders, waaronder afspraken over beschermingsmaatregelen en mogelijkheden voor beheer van de grensoverschrijdende populaties zijn daarbij essentieel. Een internationaal wolvenmanagementplan is hiervoor de basis. Alleen dan kan zo nodig op verantwoorde wijze ingegrepen worden. We zien het streven hiernaar deels terug in het IPO Wolvenplan, maar nog met onvoldoende urgentie.

Wij roepen tevens op tot een betere juridische duiding van het begrip (streven naar) en gunstige Staat van Instandhouding. Binnen bepaalde geledingen in ons overleg leven de volgende vragen: Mogen maatregelen geen afbreuk doen aan de gunstige staat van instandhouding, of aan het streven naar een gunstige staat van instandhouding? In hoeverre is het mogelijk in te grijpen wanneer de staat van instandhouding (nog) niet als gunstig is aangemerkt? Welke verplichtingen heeft Nederland om de wolf in eigen land te beschermen wanneer de staat van instandhouding voor grensoverschrijdende populaties wel als gunstig wordt aangemerkt?

Een belangrijk onderdeel van het internationaal wolvenmanagementplan is de afbakening van de wolvenpopulatie(s) in Europa: bijvoorbeeld zijn de Centraal Europese en Italiaans-Alpiene populatie ecologisch en juridisch gescheiden en rekenen we Polen ook tot de Centraal Europese populatie?

3. Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden
In het nieuwe wolvenplan worden de criteria om wolvengebieden aan te wijzen, en daarmee subsidiering van preventieve maatregelen mogelijk te maken, verruimd. Dit gaat ons echter niet ver genoeg. De wens is om tot een andere ruimtelijke indeling te komen:
- met een landelijk, in ieder geval ruimer provinciaal begrensd, werkingsgebied voor een subsidieregeling voor de inzet van preventieve maatregelen.
- en daarnaast gebieden waar, binnen bepaalde termijn(en), een afbouw van subsidie voor preventieve maatregelen en voorwaardelijke toekenning van tegemoetkoming in de schade plaatsvindt.

De LOW partijen zouden de aanwijzing van de gebieden voor de subsidie van de preventieve maatregelen graag ruimer zien, het liefst voor heel Nederland. We zitten in een transitieproces. Dat betekent dat we de voorlopers moeten stimuleren. Daarvoor lijkt een landelijke subsidieregeling voor preventieve maatregelen wenselijk. Eerst wachten tot een wolf gevestigd is en dan pas subsidie verstrekken werkt verkeerd. De wolf zal zich over nagenoeg heel Nederland verspreiden en het is belangrijk dat alle dierhouders daar preventieve maatregelen voor nemen.

Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
Vanuit de gedachte dat er sprake is van een gewenningsproces (transitie) wordt door de LOW partijen breed gedragen dat een subsidieregeling voor preventieve maatregelen ruimer, bij voorkeur landsdekkend, mogelijk moet zijn. Het doel is dat de wolf niet gaat wennen aan predatie op landbouwhuisdieren. Daarbij komt dat de meeste schade veroorzaakt wordt door (een toenemend aantal) zwervende wolven. De inzet moet gericht zijn op het voorkomen van schade, vergroting van het bewustzijn bij de dierhouders en dus het stimuleren van preventieve maatregelen.
Dat is ook voor de dierhouders een belangrijk signaal. Neem desgewenst de maatregelen, wees voorbereid op het samenleven met wolven. De provincies bevorderen het draagvlak door met een ruim toepasbare subsidieregeling te komen. Het bieden van een handelingsperspectief is een positief signaal naar de dierhouders.

Een dergelijke regeling moet overal m.b.t. normering en subsidiebedragen per eenheid hetzelfde zijn. De omvang van het budget dat provincies hiervoor ter beschikking stellen is aan de afzonderlijke provincies.

Schaderisicogebieden
In gebieden waar het risico van aanvallen door wolven hoog is, moet het nemen van (gesubsidieerde) preventieve maatregelen, op termijn, als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkomingen in aanmerking te komen. Gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd of zich min of meer permanent ophoudt of regelmatig wordt waargenomen kunnen als ‘schaderisicogebied ’worden begrensd (voorheen wolvengebieden of leefgebieden genoemd). Omdat in deze gebieden vroeg of laat een aanval van een wolf op onbeschermde dieren verwacht kan worden, mag hier, meer dan in gebieden daarbuiten, worden verwacht dat dierhouders zich inzetten om preventieve maatregelen te nemen.

Het is daarbij denkbaar (in het verlengde van het voorgenomen beleid in uw conceptplan dat bijvoorbeeld na de eerste periode van drie jaar er de voorwaarde gaat gelden dat er wolfwerende maatregelen zijn genomen wil men in aanmerking komen voor een tegemoetkoming. Dit kan stapsgewijs gebeuren door invoering van een eigen risico.

Op den duur kan in deze gebieden ook een stapsgewijze afbouw komen van de mate waarin subsidie voor preventieve maatregelen beschikbaar is. Dat moet in redelijkheid gebeuren. De afbouw moet worden ingezet binnen een breder pakket maatregelen waarin ook oog is voor financiering van preventieve maatregelen op de lange termijn. Ook roepen wij op bij een dergelijke afbouw de regeling niet onnodig complex te maken. Daar hoort ook bij dat er in deze gebieden actief wordt ingezet op het stimuleren van preventieve maatregelen o.a. door subsidieregeling, voorlichtingsactiviteiten, inzet wolvenconsulent, etc.

Tevens dient buiten de ‘schaderisicogebieden’ in alle gevallen waarin de wolf de schadeveroorzaker is, zonder voorwaarden, een tegemoetkoming te kunnen worden betaald.

Calamiteitenregeling
De in het wolvenplan opgenomen calamiteitenregeling is gelet op het voorafgaande niet nodig bij een landelijke of ruimer dekkende regeling voor preventieve maatregelen. Bovendien kan de term calamiteitenregeling de verkeerde suggestie wekken. Het betreft situaties waarin de wolf natuurlijk gedrag vertoont. Het is beter te spreken van een urgentieregeling.

4. Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)
Op dit moment is er sprake van een eenmalige 'investerings-subsidie' als het gaat om preventieve maatregelen (in wolvengebieden). Dit heeft een aflopend karakter. Wat zijn de kosten m.b.t. beheer, onderhoud, arbeid, vervanging, optimalisering e.d. Wij vinden het belangrijk dat alle kosten m.b.t. beheer, onderhoud, e.d. vergoed kunnen worden. In het wolvenplan wordt voorgesteld te verkennen of deze kosten binnen reguliere beheerpakketten kunnen worden opgenomen, deels gefinancierd vanuit EU gelden, maar er heerst zorg of dit haalbaar is. Wij vragen ook aandacht voor de deminimis grens. De wens vanuit de landbouwsector is om actief bij een verkenning betrokken te worden.

De omstandigheden en (on-)mogelijkheden en daarmee ook de mogelijke oplossingen zullen per dierhouder verschillen, daar dient rekening mee gehouden te worden. Zoals bijvoorbeeld voor schaapskuddes die worden ingezet voor natuurbeheer is de situatie anders dan voor andere kuddes.

5. Helder handelingsperspectief
Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders. Het doel is niet alleen het voorkomen van veeschade, het wettelijk kader laat ook ruimte voor andere belangen. De wens is om het algemene uitgangspunt meer richten op het algemeen wettelijke uitgangspunt, i.p.v. beperken van overlast en schade aan dieren door de wolf. Het verzoek is te verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb, en naar het Besluit houders van Dieren (vallend onder de Wet Dieren, Artikel 1.6 lid 3. Deze vormen de wettelijke basis.

Situatie-beoordelingsteam
Gepleit wordt voor het instellen van een onafhankelijk multidisciplinair team dat snel, onpartijdig, deskundig en objectief kan reageren en advies kan geven in zich voordoende situaties. In dit team worden verschillende typen expertise samengebracht. Leden nemen daarbij geen zitting vanuit belangen. Het team kan gevraagd worden een oordeel te vellen over een probleemwolf, of probleemsituatie. Ook in het geval waarbij wolfwerende middelen niet afdoende lijken, kan een breder oordeel worden gevraagd, waardoor zoveel mogelijk details en kennis over een betreffend voorval bekeken worden. Dit draagt bij aan het verkrijgen van kennis en het opbouwen van een dossier en het onderbouwen van een eventuele ontheffing of vrijstelling. Dit team richt zich op provinciale of lokale situaties. Het instellen en samenstellen van een dergelijk team zou door de provincie in overleg met de wolvencommissie moeten plaatvinden.

Interventierichtlijnen
De interventierichtlijnen geven voor verschillende situaties aan wat de handelingsmogelijkheden zijn. Er is een brede opvatting dat er te veel interpretatieruimte is voor de inschatting van de situaties. Tegelijkertijd is er ook een wens tot meer flexibiliteit en aanpassingsmogelijkheden, bijv. op basis van ervaringen. Het situatie-beoordelingsteam kan hierin ook adviseren.

In de tabellen ontbreekt wat het doel is van elke maatregel. Met die toevoeging kan beter bepaald worden wanneer die maatregel voldoende effectief is geweest.

Voor dierhouders moet ten alle tijden eenduidig zijn wat van hen verwacht wordt. In de escalatieladder, zoals die nu is beschreven, wordt per stap meer van dierhouders verwacht. Dat is onwenselijk. Als de veehouder aan de norm voldoet, dan moet worden geconstateerd dat deze alles heeft gedaan wat redelijkerwijs van hem/haar verwacht mag worden. Daarbij is het van belang ook voorlichting te geven over de mogelijkheden die daarbij behulpzaam kunnen zijn.

Het is verstandig ook aan te geven wat wel (vergunning/ontheffingsvrij) mag. Bijvoorbeeld de wolf verjagen als hij achter het vee aan zit of in de buurt van mensen komt.

Gevraagd wordt om een adequate vastlegging van de documentatie van evt. probleemsituaties.

Bij maatschappelijke onrust, waarbij onder andere de openbare orde en veiligheid in het gedrang komen, hebben gemeenten en burgemeesters een rol te spelen. Deze rol is nog onvoldoende beschreven.

0. De rol van de burgemeester in het kader van openbare orde en veiligheid.
1. De rol van de burgemeester bij mogelijke maatschappelijke onrust als gevolg van de aanwezigheid van de wolf of wolvenaanvallen (mensen, honden, vee).
2. De rol van de gemeenten bij vergunningverlening (in het kader van de ruimtelijke ordening) voor preventieve maatregelen ter bescherming van vee.
3. Bevoegdheden van burgemeesters om in te grijpen, eventueel door doden van een wolf.
4. Communicatie over het wolvenplan en de rol van gemeenten en gemeentebestuurders m.b.t. de wolf.

6. Overige punten

Natuurbegrazers
In het conceptplan wordt een aantal keer de term ‘natuurbegrazers’ gebruikt. Zo worden aanvallen op natuurbegrazers niet aangemerkt als reden om tot derogatie over te gaan. De term natuurbegrazer is echter niet gedefinieerd. Vallen hier bijvoorbeeld ook schapen onder die in het kader van natuur en landschapsbeheer worden ingezet? Het verzoek is de definitie helder te formuleren.

Snellere informatie uitwisseling
Bij de dierhouders die schade ondervinden is er de wens om sneller over de taxatierapporten te beschikken en te komen tot een sneller resultaat en snellere uitslag van DNA-analyses.

Dit wordt aangevuld met de wens om ook alle wolven-waarnemingen van wolven sneller te delen. Dus niet alleen de potentiële schadegevallen.

Hybride wolven
Gevraagd wordt om meer duidelijkheid in de definiëring over wanneer een wolf als hybride wolf kan worden gezien.

Goudjakhals
De opname van de goudjakhals wordt op prijs gesteld.

Verkeerslachtoffers
Wij raden af om gewonde wolven op te vangen en evt. terug te plaatsen. Zowel vanuit dierenwelzijnsmotief, als ecologisch en ten aanzien van het (evt.) gedrag van de opgevangen wolf, die daarmee gewend zou kunnen raken aan mensen, wordt afgeraden om tot opvang van gewonde wolven over

te gaan. Of de verwondingen zijn zo gering dat ter plekke kan worden besloten de wolf weer te laten gaan, of de verwondingen zijn dusdanig dat tot euthanisering wordt overgegaan.

Er is meer aandacht nodig voor de rol van de politie en andere mogelijke eerste responders zoals valwildteams die wildaanrijdingen afhandelen. Als er een vermoeden van een misdrijf is, heeft de politie een belangrijke rol. Dit vergt een goede eerste beoordeling van het gevonden dier. Bij het vermoeden van een misdrijf is ook veiligstelling van de plaats delict belangrijk.

N2000 status
In het wolvenplan is aangegeven dat wolven 10 jaar na vestiging in Nederland als doelsoort wordt opgenomen in betreffende N2000 beheerplannen. Dat criterium wordt niet vanuit Europese regelgeving voorgeschreven. Hierover bestaan binnen het LOW verschillende opvattingen. Vanuit het perspectief van bescherming van de wolf kan dat al eerder gebeuren. Niet alle partijen vinden dit echter wenselijk.

Inzet Kuddebewakingshonden
Er is nog veel onzeker rond de inzet van kuddebewakingshonden. In hoeverre is een tegemoetkoming mogelijk wanneer een kuddebewakingshond door een wolf wordt gedood? Op basis van welke criteria wordt een kuddebewakingshond als zodanig aangemerkt? In hoeverre is een eigenaar in overtreding wanneer een bewakingshond een wolf doodt? Hoe zit het met de aansprakelijkheid wanneer een conflict ontstaat tussen een bewakingshond en een recreant? Al deze vragen kunnen misschien niet in het plan beantwoord worden, maar benoem dit wel. Gezien deze overwegingen is de aanbeveling vanuit het LOW dat deze aspecten in de evaluatie van de pilots die nu lopen dienen te worden meegenomen.

Bevorderen van kennis
Het is belangrijk dat de juiste mensen, op de juiste momenten over de juiste kennis beschikken. Wij roepen daarom op om meer werk te maken van het verkrijgen, ontsluiten en delen van kennis en informatie. Dit mag zich niet beperken tot liefhebbers, maar moet zich juist ook richten op bestuurders, beheerders en belanghebbenden. Hiertoe behoort een centrale borging van gegevens, een onderzoeksagenda, voorlichtingsmateriaal en gerichte training en opleiding. In dat verband wordt erop gewezen dat doelgroepgerichte opleiding van betekenis kan zijn en dat onderzoek naar o.a. habitatsgeschiktheidsanalyse, de populatiebepaling in relatie tot het streven naar de gunstige staat van instandhouding, dieetanalyse en het uitvoeren van (innovatieve) praktijkpilots zeer te overwegen valt. Communiceer ook actief over het plan zelf.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf

De 12 Landschappen ([redacted]), Dierenbescherming ([redacted] Federatie Particulier Grondbezit ([redacted]), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ([redacted]), LTO Nederland [redacted]), Natuurmonumenten [redacted] Staatsbosbeheer [redacted]), Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ([redacted]), Vereniging Gescheperde Schaapskudden [redacted]), Vereniging Nederlandse Gemeenten ([redacted]), Wolf Fencing Nederland [redacted] Zoogdiervereniging ([redacted]

Wageningen Environmental Research ([redacted]); ambtelijk secretariaat: IPO ([redacted]), LNV ([redacted]) en BIJ12 ([redacted])

O.l.v. [redacted]:

Bijlagen:

*Ter informatie de afzonderlijk i**ngekomen reacties**:*
- Dierenbescherming
- Staatsbosbeheer
- 12landschappen
- Natuurmonumenten
- Zoogdiervereniging
- Jagersvereniging
- Gezamenlijke landbouwsector
- Vereniging Nederlandse Gemeenten
- Federatie Particulier Grondbezit

Landelijk Overleg Wolf

Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland
(landbouw en natuur)
t.a.v. voorzitter P. Drenth

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
		LOW 01-2022	29-12-2022
Contactpersoon			Bijlage(n)
D.Karelse			LOW reactie concept wolvenplan

Onderwerp : Reactie op concpet wolvenplan en concept richtlijnen

Geachte heer Drenth,

In juli van dit jaar heeft het Landelijk Overleg Wolf (LOW) de concepten ontvangen van het geactualiseerde Wolvenplan en de interventierichtlijnen. Waarvoor onze dank, wij stellen deze consultatie zeer op prijs. De afgelopen maanden zijn, zowel binnen de afzonderlijke deelnemende organisaties als gezamenlijk benut om tot bijgevoegde reactie te komen waarin het LOW gezamenlijk een aantal aandachtspunten meegeeft die in het vervolgtraject kunnen worden benut. Als bijlagen bij deze reactie zijn eveneens de afzonderlijke reactie vanuit de deelnemende organisaties toegevoegd.

Het LOW heeft besloten tot passieve openbaarmaking van deze reactie en bijlagen integraal op de LOW-pagina van de BIJ12 website te plaatsen.

In onze bijeenkomst van 13 december hebben wij mondeling vernomen dat een nieuw wolvenplan pas eind 2023 zal verschijnen en u tussentijds een addendum zal doen verschijnen.

Het zal u niet verbazen dat dit besluit binnen met gemengde gevoelens is ontvangen. Binnen het LOW zijn hierbij de nodige kritische kanttekeningen geplaatst.

Enerzijds is er begrip voor het feit dat er nog belangrijke kwesties zijn die nadere verdieping vereisen alvorens daarover besluiten genomen kunnen worden.
Anderzijds merken de vertegenwoordigers in het LOW dat de achterbannen en leden van hun organisaties : “snel perspectief en duidelijkheid “willen.

Een adaptief beleidskader kan beide benaderingen in zich bergen: vaststellen van beleid , zeker dat een “no regret-karakter heeft, en aangeven op welke wijze en wanneer aanpassingen in dat beleid te verwachten zijn. Dat zou ook communicatief de insteek kunnen zijn.

Wij hopen dat het addendum inhoudelijk bovengenoemde insteek krijgt . Het LOW wil graag bijdragen aan advisering daarover .

Met vriendelijke groet,

Voorzitter Landelijk Overleg Wolf,

[redacted]

Onderzoek naar het voedingsgedrag van grijze wolven (*Canis lupus*) in Nederland

Studieperiode: maart 2023 – februari 2026

Datum: 13 december 2022

*Dit driejarige **onderzoeksvoorstel** is een samenwerking tussen de Nederlandse Zoogdiervereniging, Nijmegen, het Instituut voor Milieuwetenschappen Leiden, Nederland en de afdeling Evolutionaire Ecologie, Universiteit Antwerpen, België.*

Contact: [redacted]@cml.leidenuniv nl, [redacted]@gmail.com, [redacted]@gmail.com

1. Achtergrond

Sinds 2018 is de terugkeer van wolven (*Canis lupus*) in Nederland een feit. De komst van deze toppredator roept vragen op omtrent potentiële conflicten, zeker in een sterk geürbaniseerde omgeving zoals Nederland. Aan de basis van dit conflict ligt de voedingsecologie van de wolf, die mogelijk ecologische, economische en emotionele schade kan veroorzaken door de jacht op natuurlijke prooien, aanvallen op vee en huisdieren, en concurrentie met de jachtsector. Daarnaast rijst de vraag of het door de mens sterk gedomineerde landschap wel voldoende wilde prooidier populaties bevat als prooibasis voor een wolvenroedel. En is er mogelijk bewijs dat wolven overgaan op tamme prooien als er niet genoeg wilde prooien beschikbaar zijn. Ook is er slechts weinig bekend over de verdere ecologische invloed van wolven op prooidier populaties in de Nederlandse natuurgebieden. Het is daarom van groot belang om, als onderdeel van een langdurig monitoring programma, nauwkeurige informatie over de voedingsecologie van de Nederlandse wolf te verkrijgen, om beleidsvorming te ondersteunen en de verspreiding van misvattingen onder het grote publiek te voorkomen. Het maatschappelijk debat kan gebruik maken van deze objectieve wetenschappelijke informatie en dit kan bijdragen aan meer acceptatie en een beter beheer van wolven populaties in Nederland.

Om inzicht te krijgen in het voedingsgedrag van de wolven in Nederland, stellen we een dieetanalyse voor op basis van een combinatie van op DNA gebaseerde methoden en microscopische haaranalyse. Dit voorstel is gebaseerd op een succesvolle pilot studie naar wolven diëten op de Noord-Veluwe, die werd uitgevoerd door de universiteit Antwerpen en de universiteit Leiden in samenwerking met de Zoogdiervereniging en het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek in Antwerpen gedurende 2021. Hierbij werden beide genoemde methoden getest en het bleek dat beide methoden zowel zwakke als sterke punten hebben.

Uit de pilot studie bleek echter dat wanneer de beide methoden werden gecombineerd de zwakke punten van beide methoden werden opgeheven waardoor de resultaten samen een zeer betrouwbaar beeld verschaften van het voedingsgedrag van de wolven op de Noord-Veluwe.

Op 14 september 2022 vond een samenkomst plaats waar de resultaten van deze pilot werden gepresenteerd in Emma’s Oord (Kroondomein) voor een groot aantal beheerders en vertegenwoordigers van provincies en gemeenten. Zie bijlage 1 voor de resultaten van de pilot.

2. Doelstellingen en onderzoeksvragen

Het hoofddoel van dit onderzoek is het bepalen van de voedingssamenstelling van grijze wolven in Nederland, met behulp van de twee complementaire vormen van voedingsanalyse (DNA methode en microscopische haaranalyse) uit wolvendrollen, en het opzetten van een monitoringsprogramma voor de lange termijn.

De volgende onderzoeksvragen zijn geformuleerd;
1. Wat zijn de belangrijkste componenten van het dieet van grijze wolven in Nederland?
2. Wat is de prooidier dichtheid in elk van de studiegebieden waar wolven in Nederland voorkomen en worden deze prooidierdichtheden weerspiegeld in het wolven dieet?
3. Is er een prooidier voorkeur van wolven in Nederland?
4. Wat is de bijdrage van vee en andere huisdieren aan hun dieet?
5. Welke prooidier biomassa wordt door wolven geconsumeerd?
6. Is het mogelijk om individuele wolvendiëten te bepalen (i.s.m. WENR), en zo ja, is er een verschil in dieet tussen solitair levende individuele wolven en wolven die in roedels leven?

Deze vragen hebben tevens een belangrijke waarde voor ander onderzoek gericht op ecologische effecten op prooidier populaties en hun habitat (e.g. top-down) van de aanwezigheid van de wolf. De resultaten van dit onderzoek kunnen, behalve een bijdrage aan het maatschappelijk debat, ook bijdragen aan beleid en beheer van wolven populaties in Nederland. Ook kan het onderzoek resulteren in nieuwe wetenschappelijke inzichten omtrent de ecologie van de wolf in door de mens sterk gedomineerde regio's. Het onderzoek zal bovendien aanzet geven tot een langdurig monitoringprogramma van het dieet van wolven in Nederland en eventueel andere betrokken regio's (e.g. Vlaanderen) zodat seizoensgebonden variaties in het dieet zichtbaar worden.

3. Onderzoeksopzet en studiegebieden

Het verzamelen van wolvendrollen is van groot belang voor dit onderzoek. Hiertoe worden vrijwilligers van het wolvenmeldpunt, MSc studenten uit Leiden en Antwerpen, onderzoekers en lokale parkmanagers geïnstrueerd en ingezet om correct en toereikende aantallen wolvendrollen te verzamelen. Momenteel verzamelen vrijwilligers van het wolvenmeldpunt van de zoogdiervereniging al enkele jaren succesvol wolvendrollen voor het identificeren van wolven individuen. Indien mogelijk, zullen ook deze monsters betrokken worden in het onderzoek. Uit de wetenschappelijke literatuur is gebleken dat er gestreefd moet worden naar het verzamelen van minimaal 100 drollen per jaar voor gevestigde wolven / roedels en minimaal 40 drollen per jaar voor solitaire wolven om een correct beeld omtrent het voedingsgedrag van de betreffende wolf dan wel roedel te schetsen. Bovendien zullen met behulp van conversiefactoren uit de wetenschappelijke literatuur biomassa schattingen kunnen worden verkregen (zie Van der Veken et al., 2021, *Voedselkeuze van de wolf in Vlaanderen*). Het onderzoek zal worden uitgevoerd gedurende drie jaar (2023, 2024 en 2025) om seizoensgebonden effecten in het dieet van de wolf te kunnen onderzoeken. Gedurende deze drie jaren zullen we ons in eerste instantie richten op de locaties waar gevestigde wolven door BIJ12 zijn vastgesteld (op dit moment zijn de locaties gebaseerd op de laatste *Tussenreportage wolf* van BIJ12, 1 mei 2022 – 31 juli 2022); 1) Zuidwest-Drenthe & Zuidoost-Fryslân, 2) Noord-Veluwe, 3) Midden-Veluwe, 4) Zuid(oost)-Veluwe, 5) Noord-Brabant & Limburg. Eventuele solitaire wolven worden meegenomen in de analyse indien toereikende aantallen verzameld kunnen worden.

1) Zuidwest-Drenthe & Zuidoost-Fryslân

Dit voorjaar heeft het wolvenpaar GW2397m en GW2090f in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân minstens drie welpen gekregen, wat betekent dat in dit gebied voor het eerst een roedel ontstaan is. In de afgelopen periode is het wolvenpaar weer vastgesteld in deze regio, met name op basis van getroffen schapen. Daarbij werd in enkele gevallen DNA van beide individuen aangetroffen wat erop duidt dat ze samen gegeten hebben. Ook werd het paar herhaaldelijk samen op wildcamera beelden waargenomen.

2) Noord-Veluwe

Wildcamerabeelden toonden aan dat er voor het vierde jaar op rij jongen zijn geboren op de Noord-Veluwe. Wolvin GW998f is opnieuw in het territorium op de Noord-Veluwe

vastgesteld. Er zijn in dit gebied op basis van wildcamera beelden meerdere keren ten minste zes welpen tegelijkertijd geteld. Ook is de dochter uit een eerdere worp, GW2666f, in deze periode opnieuw in het territorium van de Noord-Veluwe vastgesteld. Daarnaast is afgelopen periode een wolf aangetoond op de Noord-Veluwe waarvan het DNA nog niet eerder gevonden was. Deze wolf heeft code GW2905m gekregen en blijkt uit DNA-analyse een jong te zijn van de roedel op de Noord-Veluwe.

3) Midden-Veluwe

Op de Midden-Veluwe is de gevestigde wolvin GW960f meermaals vastgesteld op basis van DNA uit keutels. Aan de hand van zichtwaarnemingen en camerabeelden wordt aangenomen dat zij naar alle waarschijnlijkheid dit jaar voor het eerst jongen heeft geworpen. Er zijn op de Midden-Veluwe ten minste vier welpen geboren. In dit territorium werd tot februari de mannelijke wolf GW1428m vastgesteld. De afgelopen periode (mei – juli) werden twee andere mannelijke wolven in het territorium via DNA vastgesteld. Het gaat hierbij om GW2398m (een jong van de roedel Noord– Veluwe) en GW2903m (een nog onbekende wolf waarvan de herkomst vooralsnog onduidelijk is). Het is daarom nog niet zeker wie de vader van de welpen is.

4) Zuid(oost)-Veluwe

Op de Zuidoost-Veluwe is de afgelopen periode van wolf GW1889m en wolvin GW2363f geen DNA gevonden. Wel zijn veelvuldig twee wolven op de camera vastgelegd in deze regio. Verder is bekend dat op de Zuidwest-Veluwe met grote regelmaat een wolvin op wildcamera wordt vastgelegd. Het is nog niet bekend welk individu dit is. Tevens is bekend dat er in het Park de Hoge Veluwe minimaal drie welpen zijn geboren. Wie de ouders zijn is niet bekend.

5) Noord-Brabant & Limburg

Aan de hand van gevonden DNA bij getroffen schapen is gebleken dat de wolf GW1625m weer terug is in zijn oude territorium De Groote Heide. De wolf was begin februari 2022 voor het laatst in Nederland via DNA aangetoond en daarna medio februari 2022 nabij Krefeld in Nordrhein-Westfalen (Duitsland) en later in de Duitse Eifel. Op 28 april werd GW1625m weer in Nederland aangetoond middels DNA op getroffen schapen (in de omgeving van Well, Limburg). GW1625m kon de afgelopen tijd weer herhaaldelijk worden vastgesteld in zijn

oude territorium. Sinds zijn vertrek begin dit jaar, was de eerste waarneming die weer in dit gebied gedaan werd, van 17 mei 2022 op basis van DNA-afname van een dood gevonden ree. GW1625m is in het gebied (gezien zijn karakteristieke uiterlijk) veelvuldig herkenbaar op wildcamera's vastgelegd.

4. Rapportage

Elk jaar zal er een rapportage omtrent de resultaten plaatsvinden aan LNV en de partnerorganisaties, te beginnen begin 2024, na goedkeuring vervolgens in 2025 en 2026. Hierin zal de volgende informatie worden opgenomen;

- De dieet samenstelling per studiegebied (in %) wat betreft grote wilde prooidieren (wild zwijn, edelhert, damhert, ree) op basis van een gecombineerde dieetanalyse (haaranalyse en DNA analyse)
- De dieet samenstelling per studiegebied (in %) wat betreft kleine wilde prooidieren (o.a. konijn, haas, bever, kleine knaagdieren, vogels) op basis van een gecombineerde dieetanalyse (haaranalyse en DNA analyse)
- De dieet samenstelling per studiegebied (in %) wat betreft landbouw- en huisdieren (koe, paard, schaap, geit, hond, kat) op basis van een gecombineerde dieetanalyse (haaranalyse en DNA analyse)
- Een analyse van de dieetvoorkeur van wolven in ieder studiegebied, gebaseerd op een vergelijking tussen dieetbijdrage van een bepaalde soort en de geschatte aantallen in het gebied.
- Een schatting van de geconsumeerde biomassa en mogelijke consequenties voor jachtquota.

5. Output

Een belangrijke pijler in het onderzoek is dat de output van dit onderzoek direct toepasbaar is in de ondersteuning van beleids- en beheersvorming van de Provincies. Hier gaat het specifiek over:

- Inzicht in de variatie van wolven diëten gedurende verschillende seizoenen over verschillende jaren in de verschillende studiegebieden (relevant voor o.a. jachtquota).
- Inzicht in de bijdrage van gedomesticeerde dieren aan het wolven dieet gedurende verschillende seizoenen over verschillende jaren (relevant voor (klein)veehouderpraktijken).
- Het aanwijzen van probleem gebieden, waar het aandeel van gedomesticeerde dieren in het wolven dieet relatief hoog is, met een referentie aan de specifieke situatie in het wolven gebied (e.g. prooidieraanbod, afdoende beschermde weiden, beleid provincie etc.).
- Het genereren van wetenschappelijke informatie over wolven (in Nederland) om het publieke maatschappelijke debat te voeden met objectieve informatie wat betreft de situatie in ons land.
- Een aanzet voor een langdurig monitoring programma van wolven diëten in Nederland (zie onder).

De eerste zes maanden van het project staan tevens in het teken van netwerkversterking en optimalisatie met en via de terreinbeheerders in de verschillende studiegebieden. Zo wordt er een uitwisselingsprogramma opgestart met de onderzoeksgroep van dr. Hugh Jansman van WENR, Wageningen.

Het einddoel van het driejarige project is de ontwikkeling van een robuust protocol voor een jaarlijkse dieetmonitoring via de verkregen inzichten gebruikmakend van de gehanteerde methoden. Hierbij wordt rekening gehouden met de sterke en zwakke punten van zowel DNA als de mechanische analysetechniek, gekaderd binnen de financiële realiteit. Deze gestandaardiseerde procedures zullen worden aangeleverd aan de Zoogdiervereniging, de coördinator van het gehele project.

6. Werkschema

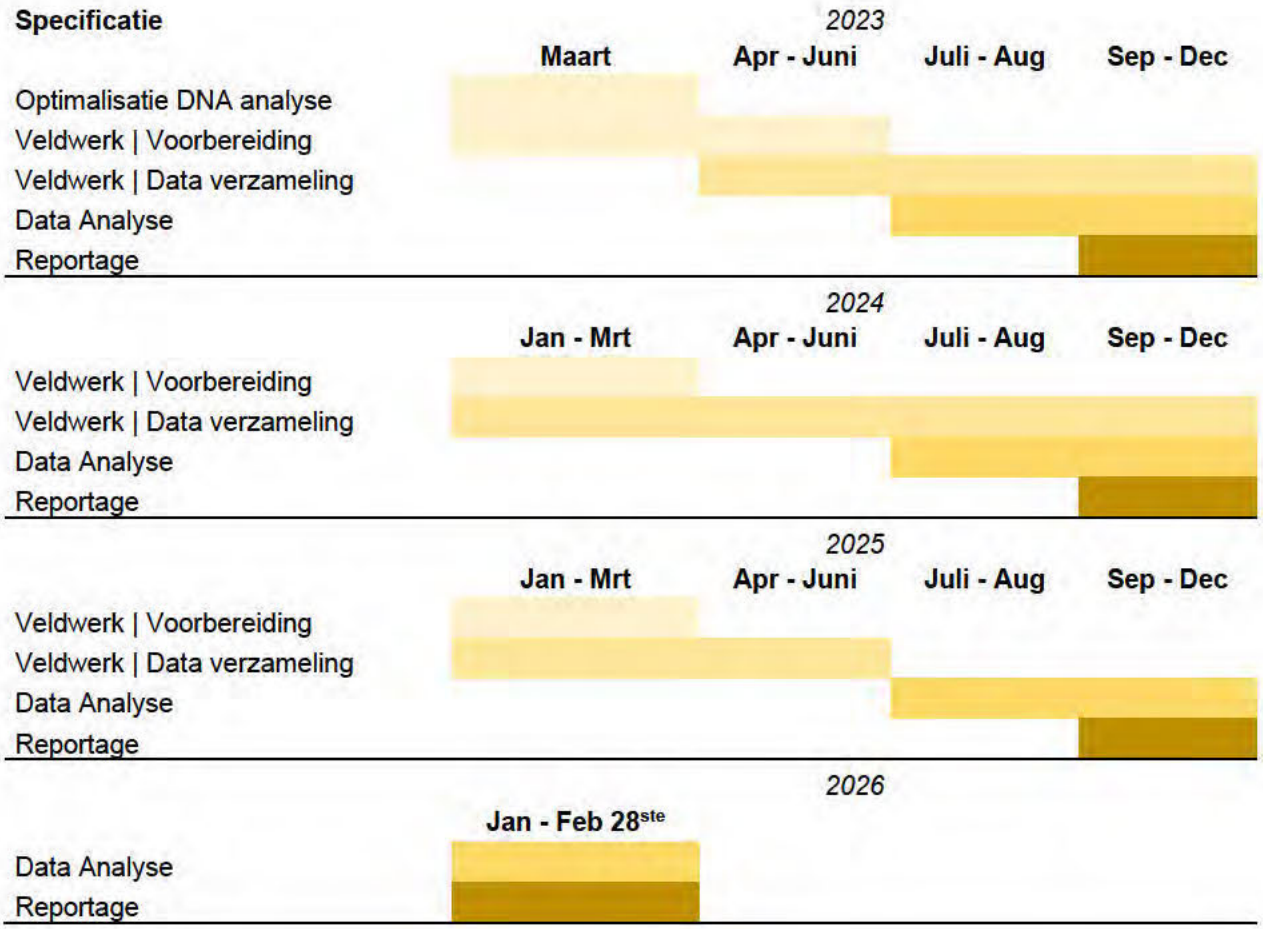

7. Begroting

Specificatie	*Per jaar*	
Personeelskosten	**€**	**20,800.00**
Laboratorium analyses - genetisch en microscopisch	**€**	**29,000.00**
Algemene lab kosten (pipetpuntjes, PCRs, lab consumables, etc.)	€	2,000.00
Metabarcoding - genetische analyse	€	7,000.00
Extracties - genetische analyse	€	4,000.00
Consumables - microscopische analyse	€	1,000.00
Microscopische haar analyse	€	15,000.00
Veldwerk kosten	**€**	**5,700.00**
Vervoerskosten	€	3,500.00
Consumables - veldwerk	€	1,000.00
Overige - veldwerk	€	1,200.00
Zoogdiervereniging - coördinatie	**€**	**2,000.00**
Subtotaal	***€***	***57,500.00***
21% BTW	€	12,075.00
Totaal (incl BTW)	**€**	**69,575.00**

NB: De andere 50% van de originele begroting wordt bekostigd vanuit de Universiteit Leiden in de vorm van een postdoc functie gecommitteerd aan dit project.

Bijlage 1

Resultaten pilot dieetanalyse wolf: *Op DNA-gebaseerd dieet onderzoek van wolven keutels op de Noord-Veluwe en de vergelijking met dieet onderzoek via haaranalyse.*

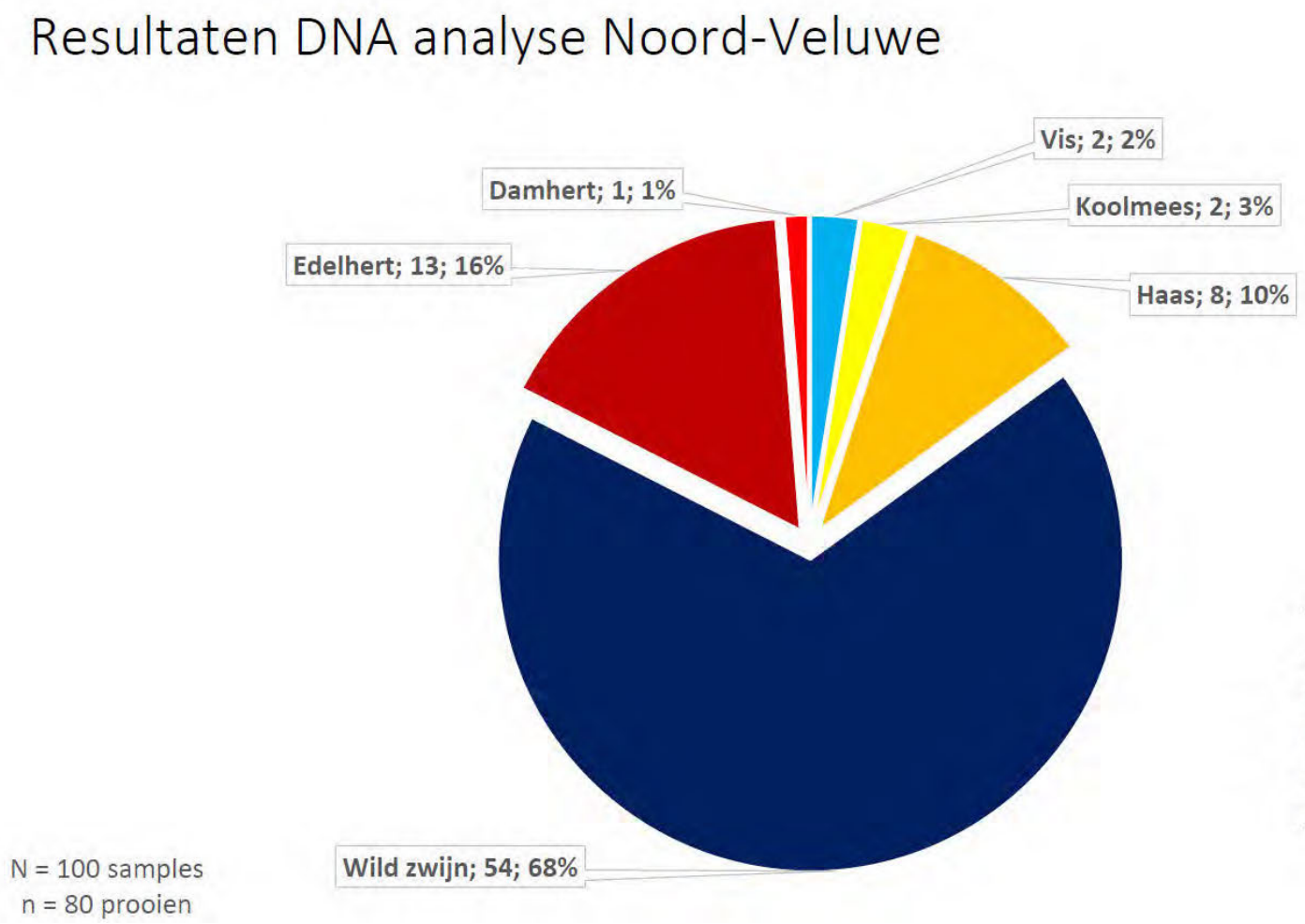

	Gem. Prooi
Oud sample	**0.9**
Vers sample	**0.9**
Max.	**3**
Gemiddeld	**0.9**
Geen prooi DNA	**32**

Resultaten DNA analyse Noord-Veluwe | door de seizoenen heen

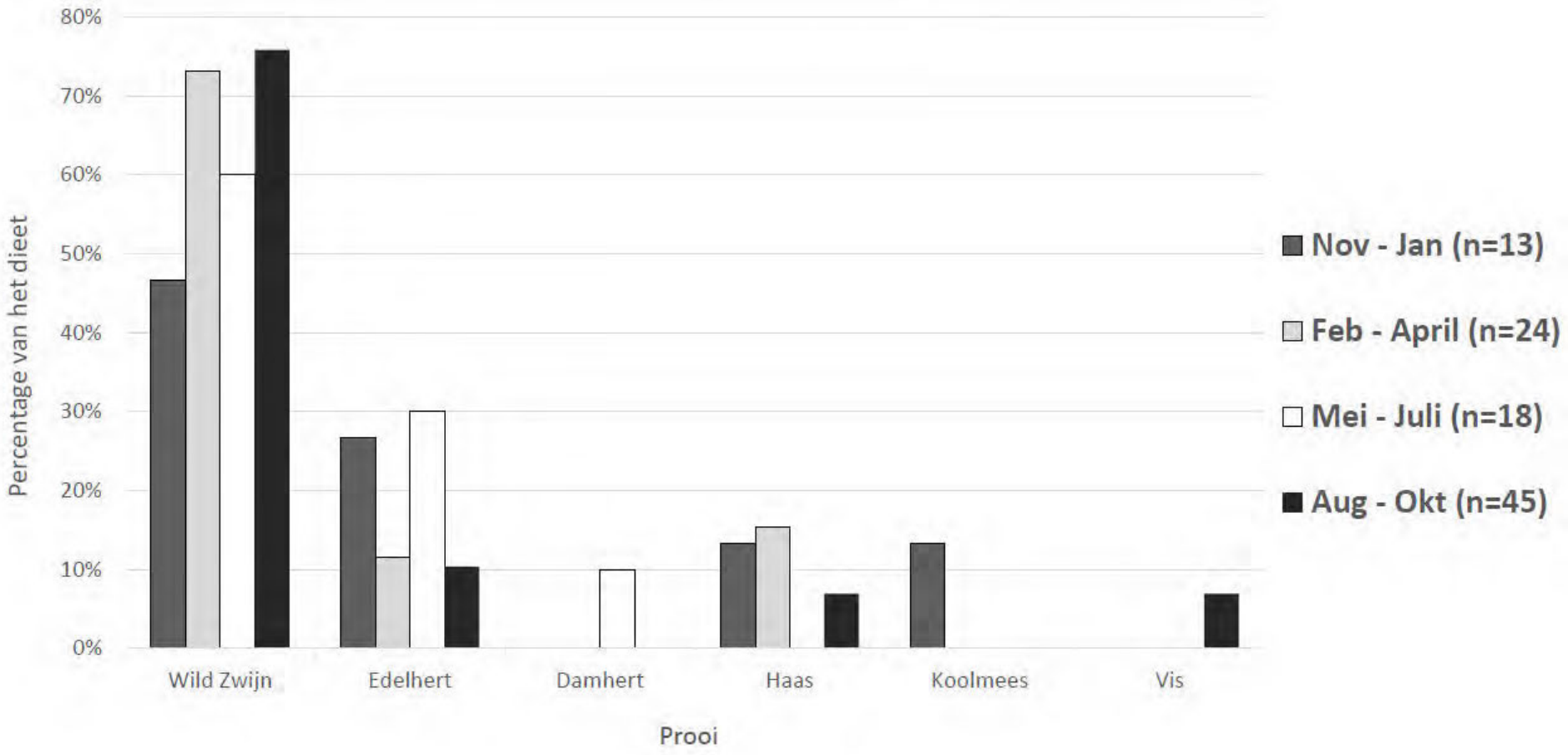

Resultaten DNA analyse Noord-Veluwe | vergelijking met haar analyse

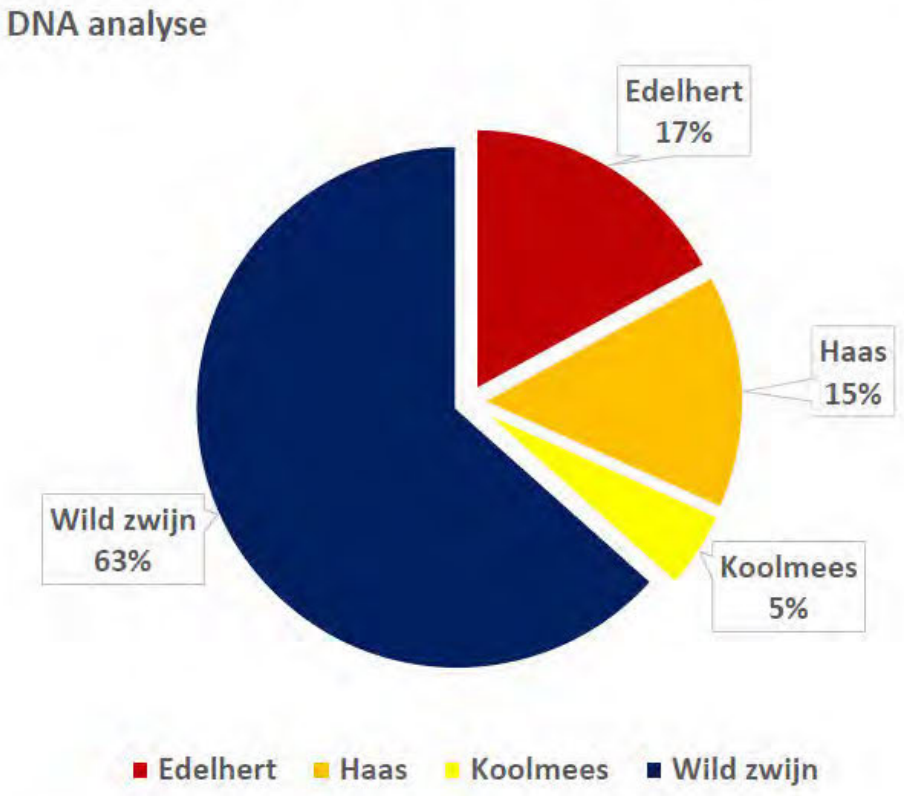

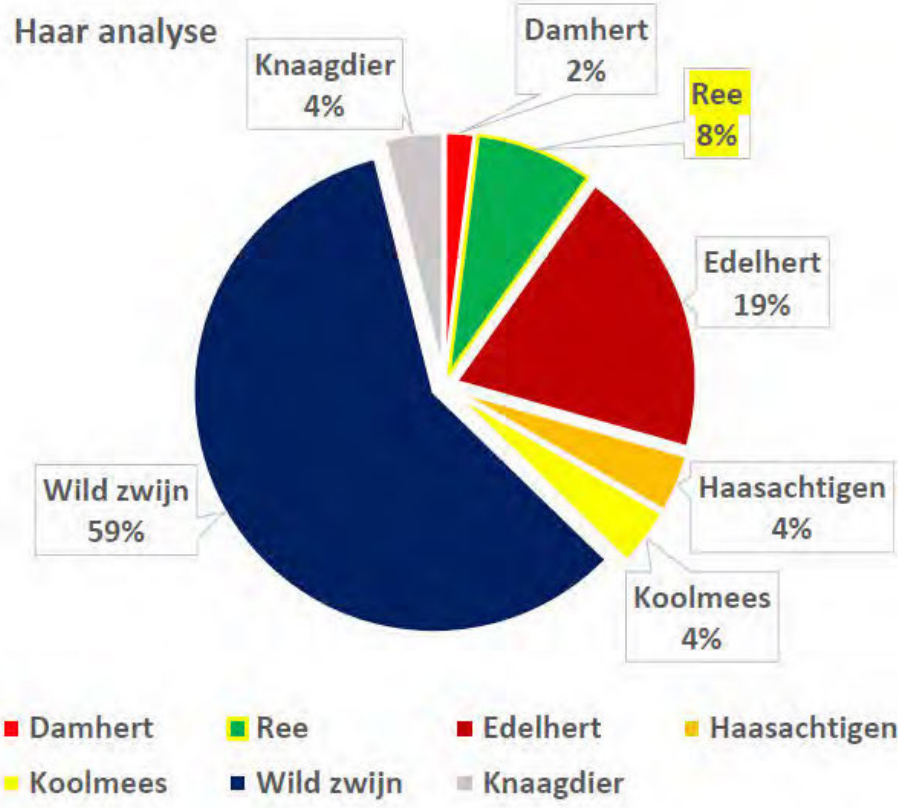

NB: N = 37 drollen; haaranalyse resultaten (>5%) uit MSc thesis Ana Rita analyse begeleid door Timo van der Veken (INBO)

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 20 december 2022 16:36
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]); [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: IPO Wolvenwerkgroep

Hoi allemaal,

Naar aanleiding van de wolvenwerkgroep van vanmiddag hierbij een datumprikker voor de eerstvolgende wolvenwerkgroep van donderdag 19 januari 2023. Hierin kan de voorkeur worden aangegeven voor de ochtend of de middag. Deze voorkeur kan je doorgeven door onderstaand op '2 options' te klikken.

You are invited to a meeting	
Organizer	[redacted]
Duration	2 hours
Location	
When	2 options

Fijne feestdagen en tot in het volgende jaar!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85[redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 19 januari 2023 12:38
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Jaarrapportage 2022 opdracht ZV-BIJ12 beschikbaar

Beste allen,

Ter info: jaarlijks levert de Zoogdiervereniging een jaarrapportage op aan BIJ12. In dit rapport staat beschreven welke monitoringswerkzaamheden zij afgelopen jaar hebben uitgevoerd in het kader van de lopende opdracht met BIJ12/provincies en met welk team (het betreft dus geen inhoudelijke jaarrapportage). Voor 2022 is deze inmiddels beschikbaar gekomen.

Mochten jullie hier inzicht in willen hebben, dan kunnen jullie dit bij mij aangeven en dan zal ik jullie deze toesturen of toegang geven tot de locatie waar deze bij BIJ12 digitaal opgeslagen is (SharePoint).

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 9 december 2022 13:59
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: Kaart verspreiding wolven | Tussenrapportage Q4 2022

Hallo allemaal,

Bij deze de conceptkaart voor bij de Tussenrapportage. Op de kaart is aangegeven waar welke wolven het afgelopen kwartaal zijn waargenomen + een toelichting als op de iconen geklikt wordt. In de Tussenrapportage staat de toelichting op de (iconen van de) kaart.

De conceptkaart is hier te vinden: https://localfocuswidgets.net/639330a5d95c2

Suggesties, ideeën en aandachtspunten zijn welkom voor of tijdens het Kwartaaloverleg. Daarna kan de kaart definitief gemaakt worden.

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.

Groet,
[redacted]

Wanneer	Wat
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 december (10:00)	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 7 december 2022 12:25
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl); [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@flevoland.nl); [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]

[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]
@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]
@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]
@ipo.nl) @ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda 4e Kwartaaloverleg wolf 13 december 2022

Hallo allemaal,

Volgende week dinsdag 13 december (van 10:00-12:00) vindt het laatste kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda incl. wat extra bespreekpunten. Ook is het verslag van de vorige keer bijgevoegd. Bijlage 2 kunnen jullie vinden in het document van de agenda (laatste 2 pagina's).

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt dan ook of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Tot digitaal ziens op dinsdag 13 december om 10.00 uur via Teams!

Hieronder nog eens de volledige planning:

Wanneer	**Wat**
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 december (10:00)	**Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten**
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

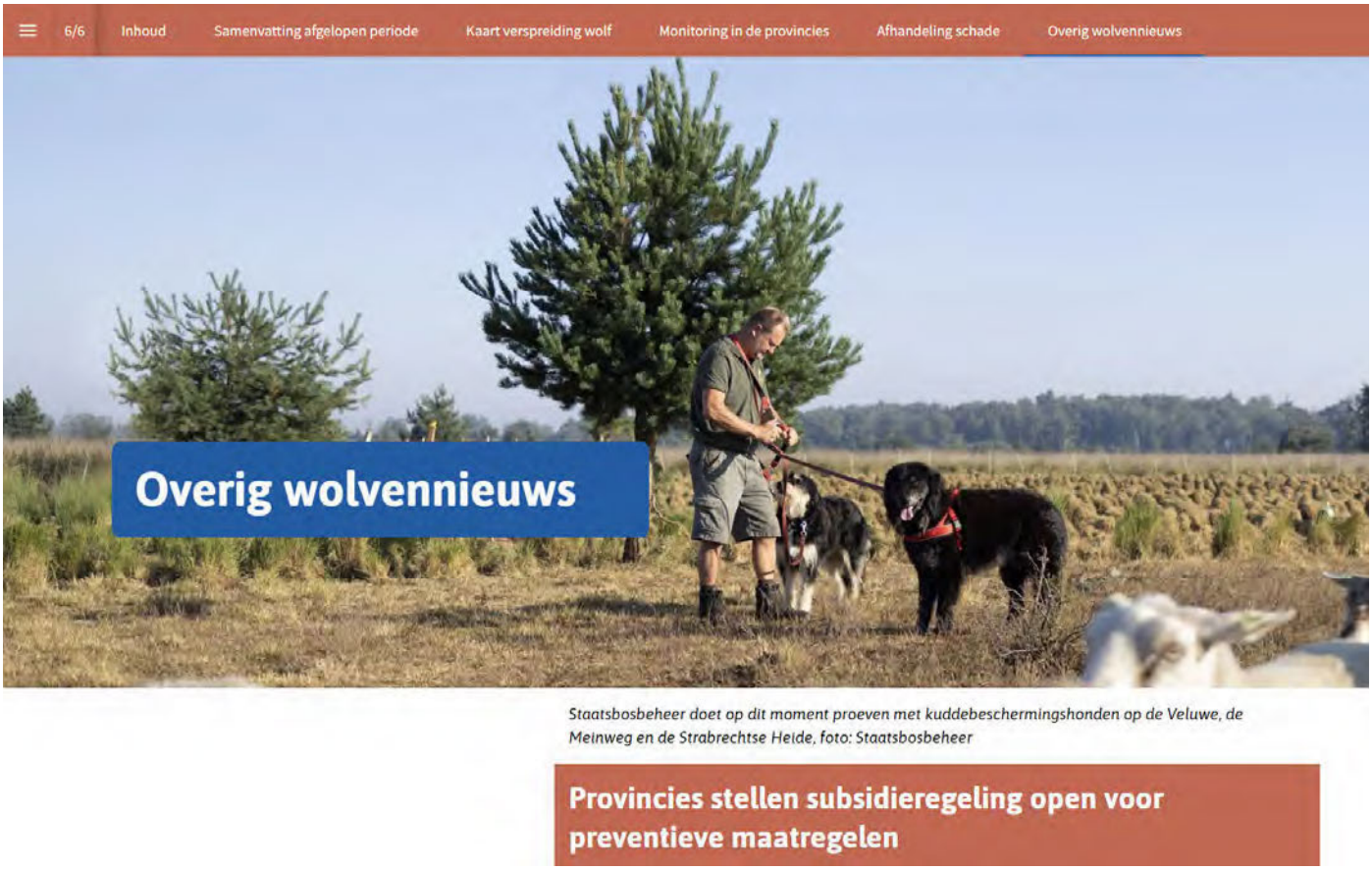

Staatsbosbeheer doet op dit moment proeven met kuddebeschermingshonden op de Veluwe, de Meinweg en de Strabrechtse Heide, foto: Staatsbosbeheer

Provincies stellen subsidieregeling open voor preventieve maatregelen

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

Van: [redacted]
Aan: [redacted]
Cc: [redacted]
Onderwerp: Kwartaaloverleg Voortgangsrapportage Wolf Q2

Beste allemaal,

Bij deze alvast de uitnodiging voor het tweede kwartaaloverleg van dit jaar op maandag 19 juni 14:00-16:00 via Teams Vanwege praktische omstandigheden is het overleg dit keer niet op de dinsdag maar op de maandag We bespreken dan de activiteiten van de wolf over de periode half februari tot en met eind april 2023

Hieronder staat de link om deel te nemen aan het overleg

De voorlopige planning:

Soort- en individu-uitslag

Aanleveren concept teksten/stukken

Kwartaal overleg

Publicatie Tussenrapportage

Tussenrapportage over data van de periode:

5 juni

13 juni

19 juni

14:00-16:00

Ntb

~ 27-29 juni

Half feb – 30 april

Groeten,

[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering <https://teams microsoft com/l/meetup-join/19%3ameeting_NGNkZDJiM2QtYzUxNC00NDhmLTkyMTYtYTBlMmM3YzJkYzY0%40thread v2/0?context=%7b%22Tid%22%3a%223e59eba2-be15-48b7-a6f5-90ea332822f8%22%2c%22Oid%22%3a%22f7ccb207-1aab-4104-90a1-7bb6babf0f77%22%7d>

Vergadering-id: 359 469 740 589
Wachtwoordcode: ZkFnVW

Teams downloaden <https://www microsoft com/en-us/microsoft-teams/download-app> | Deelnemen op het web <https://www microsoft com/microsoft-teams/join-a-meeting>

Meer informatie <https://aka ms/JoinTeamsMeeting> | Opties voor vergadering <https://teams microsoft com/meetingOptions/?organizerId=f7ccb207-1aab-4104-90a1-7bb6babf0f77&tenantId=3e59eba2-be15-48b7-a6f5-90ea332822f8&threadId=19_meeting_NGNkZDJiM2QtYzUxNC00NDhmLTkyMTYtYTBlMmM3YzJkYzY0@thread v2&messageId=0&language=nl-NL>

---

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 3 maart 2021 17:00
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021
Bijlagen: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 9 maart 2021.pdf

Goedemiddag [redacted]

Van [redacted] heb ik begrepen dat er in Flevoland mogelijk sprake is van een wolvenaanval (op een ree). Interessante ontwikkeling! Binnen BIJ12 houd ik mij bezig met de monitoring van de Wolf en in die zin benader ik jou, o.a. met een uitnodiging voor het Kwartaaloverleg Wolf dat volgende week dinsdag plaatsvindt.

Elk kwartaal worden de monitoringsdata (swabs van o.a. wildkadavers, keutels e.d.) geanalyseerd op soort (is het een wolf of andere soort) en individu. Ik geloof dat [redacted] je al wat heeft bijgepraat. Op basis van deze kwartaalanalyse, wordt duidelijk waar de wolven de afgelopen 3 maanden aanwezig waren en welke individuen het betrof. Deze informatie publiceren wij per kwartaal in een Tussenrapportage.

Ter voorbereiding op deze Tussenrapportage, komen we - met alle betrokkenen - bij elkaar in het Kwartaaloverleg. Mocht je dit interessant vinden dan kun je hier aanstaande dinsdag 9 maart bij aansluiten. Zie hiervoor bijgevoegde agenda. (Wellicht ter overvloede: maar alles wat tijdens dat overleg met elkaar wordt gedeeld, gebeurt onder embargo en wordt in vertrouwen met elkaar gedeeld. De publicatie van de besproken onderwerpen gebeurt een week later als de Tussenrapportage wordt gepubliceerd)

Laat maar weten of je hierin geïnteresseerd bent, dan stuur ik je de uitnodiging. Ook als je over het één en ander wilt afstemmen, kun je mij ook altijd bereiken!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 3 maart 2021 09:43
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; Landstra, [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>

CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 9 maart vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Inmiddels hebben ook alle individuen die het afgelopen kwartaal (okt – jan 2021) zijn vastgesteld een code gekregen. Zie Bijlage 5a.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Aan ieder de oproep om de stukken voor de Tussenrapportage aan te leveren, indien dit nog niet gebeurt is. Pas dan kunnen we gaan samenvoegen en komen tot een concept Tussenrapportage.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[redacted]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	9 maart 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 1 december 2020
Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 1 december 2020

4. Mededelingen
a. Alle data tot en met 2020 staat in NDFF
b. Nieuwe 'Wolven'-planning 2021 met o.a. afspraken DNA uitslag, analyse, overleggen

5. Uitslag wolvendata
Bijlage 5a. Vastgestelde individuen met codes okt 2020 - jan 2021
De totale lijst is op 22-2 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage
Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn
a. Bespreken concept (allen)
b. *Onder voorbehoud*: Nieuwe manier van weergave kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([redacted]/[redacted]/[redacted]

7. Overige bespreekpunten
Bijlage 7b. Memo Procesafspraken delen Tussenrapportage Wolf d.d. 1-3-2021

a. Terugkoppeling Landelijk Overleg Wolven ([redacted]
b. Bespreken Memo procesafspraken delen Tussenrapportage met derden (allen)
c. Statistieken van website Tussenrapportage 9 december 2020 ([redacted]
   i. Geeft een indruk van waar wat bekeken wordt en voor hoe lang;
   ii. Nog geen vergelijkingsmateriaal;
   iii. Wel meer bezoekers dan bij een pdf bestand.

8. Rondvraag

9. Sluiting

art 5.1 lid 2 sub e

Van: [redacted]
Aan: [redacted]
Cc: [redacted]
Onderwerp: Kwartaaloverleg wolf TR Q1

Beste allemaal,

Bij deze de uitnodiging voor het eerste kwartaaloverleg van dit jaar op dinsdag 4 april 10:00-12:00 via Teams We bespreken de activiteiten van de wolf over de periode 1 november tot en met 10 februari, met extra aandacht voor de paarperiode

Hieronder staat de link om deel te nemen aan het overleg Indien de situatie het toelaat wordt bekeken of het overleg ook fysiek in Utrecht georganiseerd kan worden (met mogelijkheid om digitaal aan te sluiten) Indien dat het geval is, ontvangen jullie daar nadere informatie over

Planning:

Soort- en individu-uitslag

Aanleveren concept teksten/stukken

Kwartaal overleg

Publicatie Tussenrapportage

Tussenrapportage over data van de periode:

20 maart

28 maart

4 april

12 of 13 april

1 november - 10 feb

Groeten,

[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering <https://teams microsoft com/l/meetup-join/19%3ameeting_Y2EwMjY3MGQtMzk5Ni00MTgwLTgxYzQtNjNhMjMzMzhmNGFi%40thread v2/0?context=%7b%22Tid%22%3a%223e59eba2-be15-48b7-a6f5-90ea332822f8%22%2c%22Oid%22%3a%22f7ccb207-1aab-4104-90a1-7bb6babf0f77%22%7d>

Vergadering-id: 321 761 400 104
Wachtwoordcode: oGNYW4

Teams downloaden <https://www microsoft com/en-us/microsoft-teams/download-app> | Deelnemen op het web <https://www microsoft com/microsoft-teams/join-a-meeting>

Meer informatie <https://aka ms/JoinTeamsMeeting> | Opties voor vergadering <https://teams microsoft com/meetingOptions/?organizerId=f7ccb207-1aab-4104-90a1-7bb6babf0f77&tenantId=3e59eba2-be15-48b7-a6f5-90ea332822f8&threadId=19_meeting_Y2EwMjY3MGQtMzk5Ni00MTgwLTgxYzQtNjNhMjMzMzhmNGFi@thread v2&messageId=0&language=nl-NL>

---

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 2 augustus 2021 13:19
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
CC: [redacted]
Onderwerp: Laatste stand van zaken FactFinding study

Beste allemaal,

Bij deze zend ik jullie ter info het laatste concept van de Factfinding studie dat het team van WENR afgelopen vrijdag heeft opgeleverd. De komende anderhalve week wordt door hen aan de laatste punten gewerkt zodat daarna het stuk naar de opmaak, drukker etc. gestuurd kan worden.

Voor jullie is er op dit moment geen specifieke actie vereist; het is meer om jullie op de hoogte te houden van de laatste stand van zaken. Volgende week maandag hebben we met de begeleidingsgroep nog een afrondend gesprek voor de laatste punten op de i. Hier vinden jullie de laatste versie en kunnen jullie - indien gewenst - nog punten aanstippen: WENR-INBO-SGN FFwolf v30juli CONCEPT.docx).

Wanneer het rapport definitief is opgeleverd (eind augustus/begin september) dan delen wij dit vanzelfsprekend met jullie.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 4 mei 2022 17:32
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

art 5.1 lid 2 sub e

Onderwerp		Groningen (PV)	Fryslân (PV)	Drenthe (PV)	Overijssel (PV)	Flevoland (PV)	Gelderland (PV)	Utrecht (PV)	Noord-Holland (PV)	Zuid-Holland (PV)	Zeeland (PV)	Noord-Brabant (PV)	Limburg (PV)
		2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021	2021
Graasdieren													
Aantal dieren													
Schapen													
Schapen, totaal	aantal	70 634	139 206	47 830	67 363	13 600	119 033	47 969	122 062	96 549	34 121	68 457	33 327
Schapen (indeling tot 2018)													
Lammeren	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Ooien	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rammen	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Schapen (indeling vanaf 2018)													
Schapen, 0-7 maanden	aantal	28 035	52 023	15 972	26 158	4 432	49 856	18 530	47 506	38 298	14 369	27 897	14 684
Schapen voor de melk, 7 mnd - 1 jaar	aantal	102	310	35	116	81	32	14	182	63	56	35	13
Schapen voor de melk, ouder dan 1 jaar	aantal	590	2 462	1 603	1 271	312	1 362	270	3 275	1 363	936	856	63
Overige schapen, 7 mnd - 1 jaar	aantal	7 010	14 559	3 618	6 019	1 174	9 640	4 547	10 043	7 996	2 237	3 621	1 167
Overige schapen, ouder dan 1 jaar	aantal	33 202	66 435	25 363	32 126	7 222	54 447	23 372	57 896	46 420	15 595	34 434	16 736
Rammen	aantal	1 695	3 417	1 239	1 673	379	3 696	1 236	3 160	2 409	928	1 614	664
Aantal bedrijven													
Schapen													
Schapen, totaal	aantal	495	1 152	332	764	96	1 360	783	966	1 048	303	692	255
Schapen (indeling tot 2018)													
Lammeren	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Ooien	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rammen	aantal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Schapen (indeling vanaf 2018)													
Schapen, 0-7 maanden	aantal	347	753	219	518	53	902	534	652	777	188	405	171
Schapen voor de melk, 7 mnd - 1 jaar		5	19	4	9	1	6	4	7	8	4	8	2
Schapen voor de melk, ouder dan 1 jaar		12	28	7	19	1	19	9	10	14	8	14	2
Overige schapen, 7 mnd - 1 jaar		282	735	160	342	41	619	391	568	610	134	273	94
Overige schapen, ouder dan 1 jaar		482	1 119	319	737	87	1 326	759	941	1 031	290	667	251
Rammen		342	828	223	455	42	794	523	762	778	187	346	160

Bron: CBS

Verspreiding schapen in Nederland over de verschillende provincies (2021)

Landbouwkundige achtergronden schapenhouderij in Nederland

Omdat met name de schapenhouderij het meeste risico loopt op wolvenschade is het goed inzicht te hebben in deze bedrijfstak.

Aantal bedrijven

Onderwerp		Nederland					
		2000	2005	2010	2015	2020	2021
Graasdieren							
Aantal dieren							
Schapen							
Schapen, totaal	aantal	1 304 567	1 360 509	1 129 500	946 179	890 471	860 151
Schapen (indeling tot 2018)							
Lammeren	aantal	603 837	684 972	546 211	395 424	.	.
Ooien	aantal	679 776	646 993	558 184	523 103	.	.
Rammen	aantal	20 954	28 544	25 105	27 652	.	.
Schapen (indeling vanaf 2018)							
Schapen, 0-7 maanden	aantal	.	.	.	.	340 592	337 760
Schapen voor de melk, 7 mnd - 1 jaar	aantal	.	.	.	.	1 431	1 039
Schapen voor de melk, ouder dan 1 jaar	aantal	.	.	.	.	13 609	14 363
Overige schapen, 7 mnd - 1 jaar	aantal	.	.	.	.	78 968	71 631
Overige schapen, ouder dan 1 jaar	aantal	.	.	.	.	431 610	413 248
Rammen	aantal	.	.	.	.	24 261	22 110
Aantal bedrijven							
Schapen							
Schapen, totaal	aantal	17 574	14 360	12 871	11 378	8 283	8 246
Schapen (indeling tot 2018)							
Lammeren	aantal	13 919	11 896	9 977	6 906	.	.
Ooien	aantal	17 249	13 696	12 773	11 264	.	.
Rammen	aantal	5 630	7 264	5 974	4 861	.	.
Schapen (indeling vanaf 2018)							
Schapen, 0-7 maanden	aantal	.	.	.	.	5 549	5 519
Schapen voor de melk, 7 mnd - 1 jaar		.	.	.	.	81	77
Schapen voor de melk, ouder dan 1 jaar		.	.	.	.	135	143
Overige schapen, 7 mnd - 1 jaar		.	.	.	.	4 417	4 249
Overige schapen, ouder dan 1 jaar		.	.	.	.	8 048	8 009
Rammen		.	.	.	.	5 518	5 440

Bron: CBS

Aantal schapen

In 1980 waren er 850 duizend schapen en in 1992 werd het hoogste aantal van 2,0 miljoen schapen bereikt. In dat jaar kwamen de schapen onder de mestwetgeving te vallen en was er een lagere ooipremie waardoor het aantal schapen is gaan dalen. Met ingang van 2006 is de ooipremie, die bedoeld was om houders van vlees- en melkschapen een inkomensondersteuning te geven bij ongunstige marktomstandigheden, geïntegreerd in de bedrijfstoeslagregeling. Als gevolg hiervan liep het aantal schapen na 2007 nog verder terug. Daarna was er een dalende trend, waarbij in 2016 een dieptepunt werd bereikt met 780 duizend schapen. In 2019 was het aantal schapen weer gestegen tot 920 duizend.

Ontwikkeling van de veestapel op landbouwbedrijven, 1980-2019

	Schapen	
	x 1000	*Index (2010=100)*
1980	858	76
1981	815	72
1982	776	69
1983	772	68
1984	766	68
1985	814	72
1986	878	78
1987	985	87
1988	1169	104
1989	1404	124
1990	1702	151
1991	1882	167
1992	1952	173
1993	1916	170
1994	1766	156
1995	1674	148
1996	1627	144
1997	1465	130
1998	1394	123
1999	1401	124
2000	1305	116
2001	1293	114
2002	1183	105
2003	1182	105
2004	1234	109
2005	1361	120
2006	1376	122
2007	1369	121
2008	1213	107
2009	1117	99
2010	1130	100
2011	1088	96
2012	1043	92
2013	1034	92
2014	959	85
2015	946	84
2016	784	69
2017	799	71
2018	866	77
2019	918	81

Bron: CBS

Referentiecode: CBS/jun20

Indicatorcode: i-nl-2124

Indicatorversie: 09

Omzet en rendement e.d.
De prijsstijging van slachtschapen en lammeren heeft zich in 2021 doorgezet met een prijsstijging van bijna 19%. De prijzen op de binnenlandse markt liepen hiermee parallel met de exportprijzen van het lamsvlees over de eerste 10 maanden van 2021. De voerkosten zijn met ruim 12,5% toegenomen door hogere prijzen van het krachtvoer. De fors hogere opbrengstprijzen zorgden voor een toename van het saldo met [redacted] euro per ooi en dat lag hiermee [redacted] euro boven het 5-jaarlijkse gemiddelde over de periode 2016-2020. Hiermee is het saldo voor het tweede jaar op rij fors toegenomen.
De exportprijzen van het lamsvlees zijn over de eerste 10 maanden van 2021 gestegen met ruim 19% en van de levende dieren met 3% licht gedaald. Deze laatste categorie draagt qua aantal en waarde in vergelijking met de vleesexport niet zoveel bij. De helft van de daling van de export werd veroorzaakt door een daling naar landen buiten de EU. De gestegen exportprijzen van lamsvlees komen mede door de Brexit. Lamsvlees uit het Verenigd Koninkrijk is prijzig vanwege de dure pond en aangezien daar veel schapen rondlopen is er een krapte op de EU-markt ontstaan.
Het saldo in de schapenhouderij nam in 2021 met [redacted] euro toe tot [redacted] euro per ooi. Het saldo ligt hiermee [redacted] euro boven het 5-jaarlijkse gemiddelde over de periode 2016-2020. De voerkosten, die in 2019 door de droogte al opliepen, stegen in 2021 met 12,5% door het dure krachtvoer. Het ruwvoer nam 5,5% in prijs toe. Door de coronacrisis levert de wol in de meeste gevallen niets meer op. Er moet in sommige gevallen zelfs geld op worden toegelegd. De wolmarkt is een wereldmarkt. De wereldmarktprijzen zijn met 40% gedaald tussen januari en september 2020. Veel kledingwinkels waren gesloten en de mensen bleven thuis en kochten weinig kleding. Desondanks maakten de hogere prijzen voor met name de lammeren en in mindere mate voor de slachtschapen de stijging van de voerkosten en de daling van de wolopbrengsten meer dan goed.

Verdeling rassen
Nederlandse schapenrassen worden veel gehouden. Veel voorkomende schapenrassen zijn:

- Texelaar
- Swifter
- Flevolander
- Noordhollander
- Blauwe Texelaar
- Zwartbles
- Drentsch heideschaap
- Schoonebeeker
- Veluws heideschaap
- Kempisch heideschaap
- Fries-Zeeuws melkschaap

De texelaar is in Nederland het meest voorkomende schapenras. Omdat de ooien vaak hulp nodig hebben bij het lammeren en andere rassen meer lammeren produceren, wordt de texelaar voor professionele schapenhouders minder aantrekkelijk. Het Drents of Veluws heideschaap is bovendien meer geschikt voor begrazing, al levert het weinig vlees en is de wol van zeer matige kwaliteit.

Aandeel in de markten van vlees, wol, begrazingsbedrijven.
Hier zijn geen cijfers over bekend. Professionele schapenhouders in Nederland verdienen hun geld met het begrazen van natuurgebieden. Verder worden schapen gehouden voor het vlees en als hobby. Wol speelt nauwelijks een rol. De meeste wol ging de laatste decennia naar China, maar de handelsoorlog met de VS en de uitbraak van corona, heeft de export nagenoeg stilgelegd.

Verspreiding in NL
Zie apart overzicht.

Meer informatie is te vinden op:
StatLine - Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar regio (cbs.nl),
Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar bedrijfstype, nationaal (cbs.nl),
Ontwikkeling veestapel op landbouwbedrijven, 1980-2019 | Compendium voor de Leefomgeving (clo.nl),
Cijfers over schapen- en geitenhouderij - WUR

Of algemener:?

Ontwikkeling veestapel op landbouwbedrijven, 1980-2020

Indicator | 8 juli 2021

De omvang van de Nederlandse veestapel heeft een vrij grillig verloop. Dit verloop wordt mede aangestuurd door nationale en Europese wet- en regelgeving. Ook de uitbraken van epidemieën onder de dieren spelen een belangrijke rol.

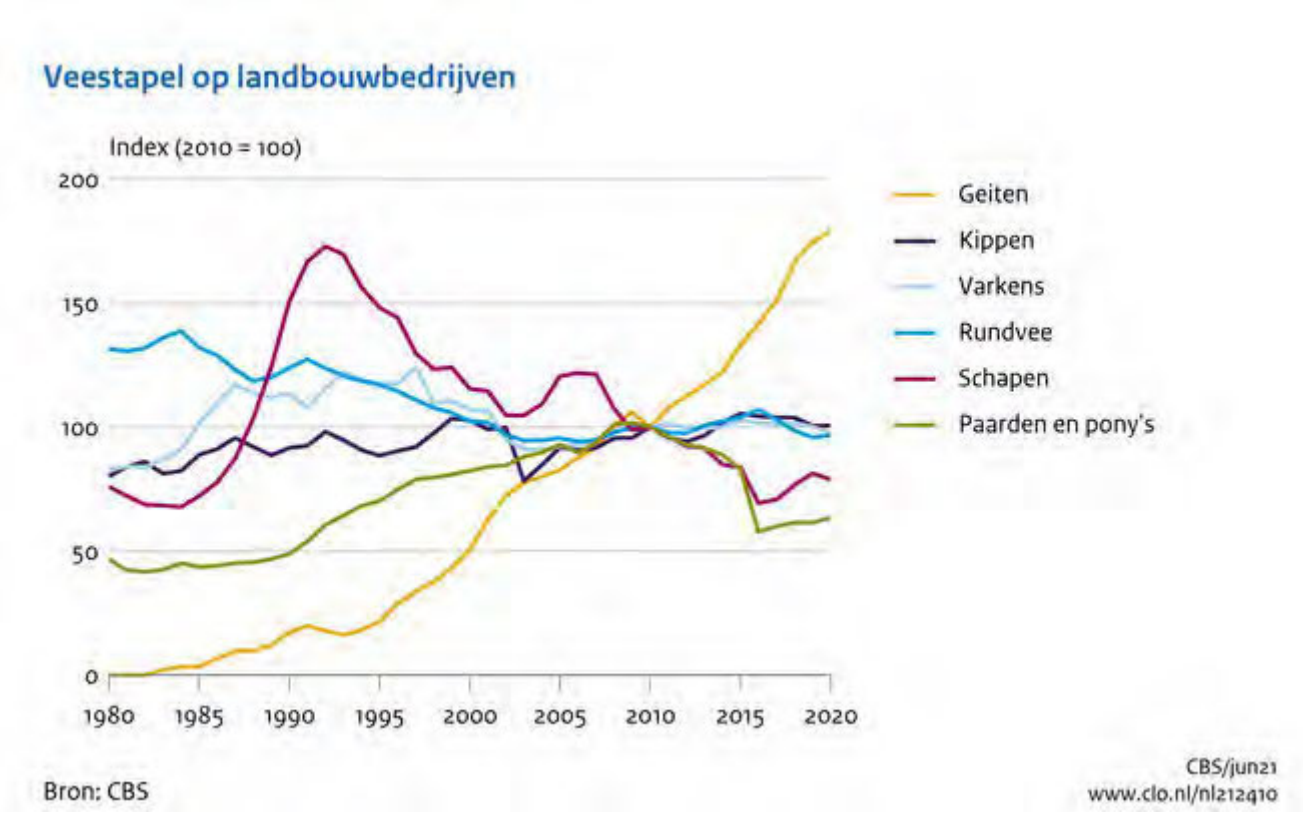

- **Download figuur**
- **Download data (xlsx)**
- **Download data (ods)**

Minder schapen

Als gevolg van de invoering van de melkquota in 1984 was een bedrijfsuitbreiding met melkkoeien veelal geen optie meer. Boeren zijn daarna meer schapen gaan houden en het aantal schapen is flink gaan stijgen. In 1980 waren er 850 duizend schapen en in 1992 werd het hoogste aantal van 2,0 miljoen schapen bereikt. In dat jaar kwamen de schapen onder de mestwetgeving te vallen en was er een lagere ooipremie waardoor het aantal schapen is gaan dalen. Met ingang van 2006 is de ooipremie, die bedoeld was om houders van vlees- en melkschapen een inkomensondersteuning te geven bij ongunstige marktomstandigheden, geïntegreerd in de bedrijfstoeslagregeling. Als gevolg hiervan liep het aantal schapen na 2007 nog verder terug. Daarna was er een dalende trend, waarbij in 2016 een dieptepunt werd bereikt met 780 duizend schapen. In 2020 was het aantal schapen weer gestegen tot 890 duizend.

Veel meer geiten

In 1980 waren er nog maar een paar duizend geiten in Nederland. In de periode van 1980 tot 2009 is het aantal geiten enorm gestegen. Alleen rond 1992 was er sprake van een afname. Sinds 1992 vallen ook geiten onder de mestwetgeving. Het aantal geiten was in 2009 opgelopen tot bijna 375 duizend. In 2010 is als gevolg van de ruimingen in verband met de Q-koorts het aantal geiten gezakt tot ruim 350 duizend. Daarna is de stijging weer in een enorm tempo doorgegaan. In 2020 was het aantal geiten toegenomen tot 633 duizend.

Meer melkvee

Het aantal runderen is sinds 1980 met ruim een kwart afgenomen. Het aantal daalde van 5,2 miljoen in 1980 naar 3,7 miljoen in 2006, waarna het weer toenam tot 4,3 miljoen in 2016. Daarna volgde weer een daling tot 3,8 miljoen in 2020. De scherpe knik in 1984 viel samen met de invoering van de melkquota binnen de Europese Unie, waardoor het aantal melk- en kalfkoeien tussen 1984 en 2011 met 42 procent is gedaald tot 1,47 miljoen. Op 1 april 2015 werden de melkquota weer afgeschaft met als gevolg een toename van de melkveestapel. Van 2011 tot 2016 nam het aantal melk- en kalfkoeien met 19 procent toe tot 1,75 miljoen. Daarnaast is er vanaf 2012 ook een toename van het jongvee voor de melkveehouderij. Het stuks jongvee steeg van 2012 tot 2015 met 149 duizend naar 1,34 miljoen, een stijging van 13 procent.
De Nederlandse veehouderij bleek in 2015 meer fosfaat geproduceerd te hebben dan is toegestaan op basis van Europese afspraken. De grootste toename hierbij kwam van de melkveehouderij. In 2017 is als een reactie daarop het fosfaatreductieplan voor de Nederlandse melkveehouderij in werking getreden, waarbij bedrijven melkvee van de hand moesten doen om de groei van de melkveestapel te stoppen. Ook werd het fosfaatgehalte in het mengvoer verlaagd om minder fosfaat in de mest te krijgen. Als gevolg van het fosfaatreductieplan was er van 2016 tot 2019 een afname van het aantal melk- en kalfkoeien met 10 procent tot 1,58 miljoen. Het stuks jongvee daalde van 2015 tot 2019 met 413 duizend naar 0,92 miljoen, een daling van 31 procent. In 2020 is het aantal melk- en kalfkoeien toegenomen naar 1,59 miljoen, het aantal stuks jongvee steeg naar 0,94 miljoen.

Steeds minder paarden

Het aantal paarden (en pony's) dat gehuisvest is op landbouwbedrijven is tussen 1980 en 2009 gestegen van 67 duizend tot 145 duizend. Mede als gevolg van de financiële crisis in 2008 is tussen 2009 en 2020 het aantal paarden op landbouwbedrijven gedaald tot 90 duizend. Een groot aantal paarden is gehuisvest op andere dan landbouwbedrijven, bijvoorbeeld maneges.

Het totale aantal paarden in Nederland is niet goed bekend, maar ligt volgens schattingen vanuit de paardensector tussen de 400 en 450 duizend.

Aantal kippen en varkens weer in stijgende lijn

Het aantal kippen verloopt golvend met een stijgende trend. In 1980 waren er 81 miljoen kippen en in 2020 waren dat er 102 miljoen. De forse afname in 2003 was een gevolg van de vogelgriepepidemie. In het voorjaar van 2003 werden bijna 30 miljoen kippen geruimd. Het aantal vleeskuikens schommelt sinds 2003 rond de 45 miljoen. In 2020 waren er 49 miljoen vleeskuikens. Het aantal leghennen heeft na 2003 een stijgende trend. In 2020 waren er 43 miljoen leghennen.

De varkensstapel bedroeg 10 miljoen in 1980. Het grootste aantal varkens was er in 1997 met 15 miljoen stuks. In februari 1997 was er een uitbraak van de varkenspest, waardoor de varkensstapel in een jaar tijd fors daalde. De jaren erna kenden een dalende trend tot 2004 als gevolg van factoren als marktontwikkelingen, de Wet herstructurering varkenshouderij en milieu- en dierwelzijnsmaatregelen. Op het dieptepunt in 2004 waren er 11,2 miljoen varkens. De afgelopen tien jaren varieerde het aantal varkens vrij licht rond een gemiddelde van 12,3 miljoen. In 2020 waren er 12 miljoen varkens.

123

art 5.1 lid 2 sub e
art 5.1 lid 1 sub b

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 2 februari 2023 10:09
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]

Onderzoeksopzet 'Meten van langdurige stress bij schapen aan de hand van wolcortisol'
Januari 2023
Contactpersoon: [redacted], dierenarts ([redacted]). Telefoon: 06[redacted]

Algemeen wordt aangenomen dat aanvallen door wolven bij gehouden dieren oorzaak kunnen zijn voor langdurige stress. Of dit ook leidt tot meetbare stressniveaus en of deze stressniveaus klinisch relevant kunnen zijn is nog niet bekend. Daarmee is ook niet bekend of dit zou kunnen leiden tot indirecte schade bij deze gehouden dieren. Ook is niet bekend of het nemen van preventieve maatregelen zoals het 's nachts opstallen of inkralen of het toevoegen van een kuddebewakingshond effect heeft op de stressniveaus bij schapen.

Stress kan zich vertalen in een verhoogd gehalte van het hormoon cortisol. Cortisol wordt ook opgeslagen in wol en een verhoogde cortisol concentratie in wol kan dan duiden op langdurige (chronische) stress. Maar als de groeisnelheid van wol beïnvloed wordt door een andere stressor (bijvoorbeeld een energietekort tijdens de lactatie) dan kan dat alleen al de cortisol concentratie kunstmatig verhogen. Inzicht in de groeisnelheid van wol en de rol van de metabole status van het dier is dus ook nodig voor de interpretatie van wolcortisol waarden.

Tijdens het onderzoek wordt op verschillende plaatsen op gestandaardiseerde wijze de schouder/rug en op verschillende tijdstippen bij ooien en lammeren de vacht geschoren en de lengte en het gewicht van het knipsel gemeten. Het nemen van wolmonsters is non-invasief en vindt plaats door het knippen van een gestandaardiseerd stukje van de vacht. Er is daarom geen sprake van een dierproef.

De laboratorium methode om cortisol te meten in wolmonsters van schapen is reeds uitgewerkt door onderzoekers van de Faculteit Diergeneeskunde te Utrecht ([redacted] et al. 2023, in preparation). Duidelijk is geworden dat er nog een validatiestudie nodig is om de waarden op de juiste wijze te kunnen interpreteren.

De werkzaamheden worden, in het kader van een afstudeeronderzoek uitgevoerd door een of meerdere masterstudent(en) van de Faculteit Diergeneeskunde te Utrecht. Het onderzoek wordt begeleid door onderzoekers en statistici van dezelfde faculteit en dierenartsen van het Diergeneeskundig Centrum Zuid-Oost Drenthe te Coevorden. Er zijn drie fases voorzien die hieronder worden toegelicht.

Fase 1: validatie
Ooi: een wolmonster wordt genomen op of kort na het lammeren en op speenmoment (8-12 weken na aflammeren) (2 monsters per worp). Dit geeft inzicht in de metabole status van het dier en het effect daarvan op de meetbare hoeveelheid wolcortisol.
Lammeren uit deze ooi: een wolmonster bij geboorte en bij spenen van het lichtste en het zwaarste lam binnen een worp (4 monsters per worp). Per bemonsterde ooi zijn er (inclusief haar lammeren) 6 monsters. Dit geeft inzicht of onderlinge concurrentie tussen lammeren (klein versus groot) een effect heeft op het stressniveau zoals dit gemeten kan worden in de cortisolconcentratie in de wol.
Er worden 4 bedrijven met verschillende rassen meegenomen in de studie. Dit geeft inzicht in hoeverre er rasverschillen zijn in relatie tot wolcortisol niveaus. Per bedrijf worden er 20 ooien met bijbehorende lammeren bemonsterd. Alle metingen worden in duplo uitgevoerd. In totaal zijn dit 20*4*6*2=960 metingen.
Op 2 bedrijven met lammeren die kunstmatig worden opgefokt worden, worden 10 lammeren per bedrijf bemonsterd op het moment van spenen. Dit geeft inzicht of er een interactie te verwachten is op het moment dat lammeren in een kudde lopen of veel meer menselijk contact hebben. Dit zijn 10*2*2=40 metingen.

Fase 2: effect van inkralen, opstallen of toepassen van kuddebewakingshonden
Per situatie worden 2 bedrijven gezocht waar de koppel in twee groepen gesplitst kan worden. Groep 1 (de controle groep) blijft dag en nacht buiten op de weide (zoals gangbaar is in de meeste houderijsystemen).
Groep 2 wordt

a) ingekraald op een hoek van het weideperceel aan het begin van de avond en in de ochtend weer vrijgelaten (brengt de nacht dus wel buiten door)
b) opgestald in de avond en in de ochtend weer vrijgelaten (brengt de nacht binnen door)
c) wordt samengeweid met een tot dan toe onbekende kuddebewakingshond en is dag en nacht buiten

Uit groep 2 worden random 10 dieren geselecteerd die worden gematched op geslacht, leeftijd en pariteit met de controlegroep om te bemonsteren 3 weken na de start van de trial.
In totaal zijn er voor deze fase 2*3*20*2=240 metingen nodig.

Fase 3: meten van langdurige stress na wolvenaanval
Op bedrijven waar een wolvenaanval heeft plaatsgevonden en waar naast de groep waar de aanval heeft plaats gevonden ook een vergelijkbare controle groep is, wordt in beide groepen van 10 dieren een wolmonster genomen 3 weken na de aanval. Uit fase 1 volgt welk gedeelte van de onderkant van de wolvezel representatief is voor de afgelopen 3 weken, zodat het niet nodig is om direct op het moment van de wolvenschade de dieren al te bemonsteren. Dit zal op 8 bedrijven plaatsvinden. Monsters worden in duplo genomen. Dit zijn 10*2*2*8=320 metingen.

Totale kosten van de wolcortisol bepaling
De labkosten per meting bedragen € [redacted] In totaal zijn er voor fase 1, 2 en 3 1.560 metingen begroot. In totaliteit zijn de kosten van de wolcortisolbepaling voor deze studie € [redacted].

Referentie:
Zeinstra E.C. et al., Wool cortisol as retrospective indicator of stress in ewes and their newborns: effects of parity and litter size – an exploratory study, Frontiers in Animal Science (2023), in preparation

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 28 maart 2021 18:03
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
CC: [redacted]
Onderwerp: LIFE WOLF NL AANVRAAG ZOOGDIERVERENIGING

Beste allen,

In het laatste IPO wolvenwerkgroep overleg heeft ZV nadrukkelijk de vraag gesteld of voor het LIFE NL wolf project steun aanwezig is.
In concreto komt dit vooral neer op de vraag om medefinanciering vanuit de provincies.

Graag zag ik hierop een reactie van jullie.
Dit is van belang om een tijdige en realistische indiening van dit projectvoorstel mogelijk te maken.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 4 mei 2022 17:28
Aan: [redacted]; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: LifeWOlfNL project?

Aan de leden van de wolvenwerkgroep:

We hebben eerder op verzoek van de Zoogdiervereniging gesproken over het eventueel vanuit Nederland aanvragen van een LIFE subsidie. Er staat weer een nieuwe ronde open. Zie onderstaande link.

De vraag is dan ook zien de provincies hier een meerwaarde in? Zo ja wat zou er dan in een dergelijk LIFE project dienen te worden opgenomen? Zo ja zijn hiervoor ook middelen en mensen beschikbaar etc.
We behoeven dit niet te beslissen in deze werkgroepvergadering, maar als we wel wat willen moet bedacht worden (met/door) wie en wanneer?

Een LifeWolfNL voorstel zou kunnen worden aangevraagd via:
https://cinea.ec.europa.eu/news-events/events/save-date-eulife22-info-days-2022-05-18_en

met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

Manuela van Raalte

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 4 oktober 2021 09:19
Aan: [redacted]@fryslan.frl; Landstra, [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: LOW stukken a.s. overleg 5 oktober
Bijlagen: 0.0 AGENDA LOW 051021 .pdf; 4.1 Memo LOW 051021 FFS en JA.pdf; 5.1 24092021wolvenrapport [redacted] Element advocaten[1917].pdf; 6.2.1 Memo LOW 051021 inhoud WP2022.pdf; 6.2.2 Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie Wolvenplan.pdf; 6.3 Memo LOW 051021 Evaluatie wolf.pdf; 6.3.1 Samenvatting wolvenevaluaties door provincies september 2021.pdf; 6.3.2 Drenthe evaluatie wolven.pdf; 6.3.3 Friesland evaluatie wolven.pdf; 6.3.4 Noord Brabant en Liumburg evaluatie wolven.pdf; 6.3.5 Overijssel evaluatie wolven.pdf; 6.3.6 Gelderland evaluatie wolven.pdf; 7.2 Aangescherpt advies vergoedingen preventiemaatregelen overige dieren en gespreksverslag mevr. [redacted].pdf; LNV beantwoording-kamervragen-over-de-aanleg-van-een-wolvenhek-in-friesland.pdf; 4.1 [redacted] ea 2021 - Ecol FactFinding Wolf-WENR-rapport 3107.pdf

Goedemorgen allemaal,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van morgen 5 oktober.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

art 5.1 lid 2 sub e

Agenda Landelijk Overleg Wolf
5 oktober 2021

Datum: 5 oktober 2021
Tijd: 12.30 – 16.30 uur
Plaats: [redacted]
[redacted]
[redacted]
Tel. 0416-[redacted]
info@de-roestelberg.nl

Dit restaurant ligt tegen de [redacted]. Met een paar honderd meter lopen zal [redacted] ons ontvangen en op de hei verschillende type omheiningen laten zien, met een beetje geluk komt de schaapskudde ook nog even langs…….

In verband met de lunch etc. is het verzoek om u voor dinsdag 28 september aan/af te melden voor de vergadering!

LUNCH

1. **Opening en welkom**
   Er zal een lunch gereed staan, i.v.m. volle agenda combineren wij bij de start de lunch mét de vergadering.

2. **Vaststelling agenda**

3. **Mededelingen**

NB: Voor de agendapunten 4 en 5 doen wij de nadrukkelijke oproep om vooraf uw vragen te delen. Aan de hand van die – vooraf ingediende vragen – zal een toelichting door de auteurs worden gegeven. [redacted] is al deelnemer in het LOW, [redacted] zal vandaag als gast ter vergadering aanwezig zijn.

Bespreekwijze:
Beide basisdocumenten zijn conform opdracht afgerond. We voeren in het LOW geen 'discussie over de inhoud' van deze documenten. Uiteraard zijn reacties op en meningen over van harte welkom. De toelichting van de auteurs zal zich op de door u (vooraf) gestelde vragen richten. Daarbij is uiteraard ruimte voor nadere discussie over de in de basisrapporten geagendeerde onderwerpen.

Goed om te beseffen is dat deze documenten géén beleidskeuzes bevatten maar bedoeld zijn om actuele feitelijke kennis op schrift te hebben. Het vormt daarmee input voor de te maken beleidskeuzes in het nieuwe wolvenplan 2022.

4. **Fact Finding Study**
   Doel: ter kennisname, bespreking reacties, beantwoording vragen.
   [redacted] zal e.e.a. nader toelichten

5. Juridische Analyse wolf
Doel: ter kennisname, bespreking reacties, beantwoording vragen.
[redacted] zal e.e.a. nader toelichten.

6. Stand van zaken dossier wolf actualisering Interprovinciaal wolvenplan.
Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

6.1 Internationaal wolven managementplan
Inzet/stand van zaken vanuit LNV – [redacted]

6.2 Inhoudsopgave/planning Wolvenplan 2022
Doel: ter kennisname en bespreking (zie bijlage)

6.3 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal Wolvenplan
Doel: ter kennisname en bespreking (zie bijlage)

7. Agendapunten vanuit LOW deelnemers:
7.1 Extra arbeidsinzet
- [redacted] en [redacted] (initiatief Gelderse wolf cie.)

7.2 Notitie vergoedingen preventieve maatregelen overige dieren
- [redacted] (FPG) *(zie bijlage)*

7. Rondje langs de velden
- Vanuit de provinciale wolvencommissies: Gelderland, Noord-Brabant, Limburg, Drenthe, Friesland, Overijssel?

8. Verslagvorige vergadering
Doel: ter vaststelling

9. Rondvraag

10. Datum volgende vergadering

Op 14 december staat een volgend overleg gepland.

15.00 Buitenactiviteit
[redacted] *zal ons bij zijn schaapskudde ontvangen en op de hei verschillende type omheiningen laten zien.*

16.30 Afsluitende borrel

Datum 5 oktober 2021
Onderwerp Agenda Landelijk Overleg Wolf

Overzicht van de bijlagen:

Bijlage – Fact Finding Study (per mail d.d. 22 september)
Bijlage – Juridische Analyse wolf (volgt zsm)
Bijlage – Agendapunt 6 en 7 - diversen
Bijlage – Verslag vorige vergadering per mail verstuurd d.d. 07-09-21

Ter informatie:
- Het standpunt m.b.t. de wolf van de jagersvereniging is te vinden op : https://www.jagersvereniging.nl/jagen/standpunten/wolven/

- Thesis Paul Happel per mail verstuurd d.d. 07-09-21

- De nieuwe tussenrapportage wolf is gepubliceerd. De rapportage is opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie. Per mail verstuurd d.d.

- LNV beantwoording kamervragen wolvenhek

126B

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO WWG (Auteurs van de bijdragen)
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Factfinding Study en Juridische Analyse wolf
Bijlage(n)	FFS en JA

Juridische analyse Wolf en de Factfinding Study Wolf

Achtergronden
Vanuit IPO is, voor de factfinding study i.s.m. LNV, door BIJ12 opdracht gegeven om zowel voor de juridische als ecologische aspecten een kennis-update op te stellen. Hierdoor kan het nieuwe Interprovinciale wolvenplan 2022 gebaseerd zijn op de laatste stand van zaken m.b.t. de kennis over de wolf in Europa. Tevens is het mogelijk om mede op basis hiervan te komen tot nadere beleidskeuzes.

Dit betreft:

a. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021.
b. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

Behandelwijze
Beide rapporten zijn vertrouwelijk (tot 6 okt.) en ter kennisname geagendeerd. Uiteraard zijn wij benieuwd naar uw reactie hierop. U wordt gevraagd vooraf, per mail, vragen over deze rapporten met elkaar te delen. De aanwezige auteurs zullen aan de hand daarvan een nadere toelichting geven.

Met het verschijnen van de Juridische analyse en de factfinding study wordt ook duidelijker waar eventuele beleidskeuzes kunnen worden gemaakt. Het is daarom ook interessant te weten op welke punten u hier verwachtingen bij heeft.

Tot slot: beide documenten zullen op 6 oktober openbaar beschikbaar komen op de website van BIJ12. De verwachting is dat hier de nodige media aandacht voor zal zijn.

Toelichting

a. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021
De factfinding study brengt feitelijk en wetenschappelijk onderbouwd de laatste stand van zaken van de wolf in Nederland in beeld en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van Rijk en provincies. In dit rapport wordt antwoord gegeven op 25 onderzoeksvragen die betrekking hebben op vijf thema's, te weten (1) verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht; (2) gedrag en wolf-mens relatie; (3) beleid, schade, monitoring en beheer; (4) ecologie; (5) genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa. Voor de beantwoording van deze vragen is gebruikt gemaakt van de nieuwste inzichten vanuit wetenschappelijk onderzoek en monitoringsprogramma's. De kennis die in dit rapport is verzameld kan worden ingezet voor het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes ten aanzien van de wolf.

b. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

Deze juridische analyse is gevraagd om nadere invulling te kunnen geven aan het wolvenbeleid op basis van de geldende natuurwetgeving.

Deel A: Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.

De basis voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan van [redacted] en [redacted].

Deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B: **Rechtsvergelijking bescherming wolf Frankrijk, Duitsland, België, Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.**

Dit deel bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie. Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden. Daarbij wordt ook ingegaan op de situatie in Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.

Deel C: Bouwstenen voor de handelingsprotocollen

Op verzoek van BIJ12 worden in dit deel voorstellen gedaan voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

126C

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO WWG, [redacted]
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Inhoud en planning wolvenplan 2022
Bijlage(n)	1

Bijgaand treft u een eerste opzet aan van de inhoud van het nieuw op te stellen Wolvenplan 2022. Voorzien van een beoogde planning. De inhoud hiervan spreekt voor zich.

U wordt gevraagd hierop te reageren. U wordt uitgenodigd mee te denken en suggesties aan te geven.

Van belang is dat ook de stakeholders in het wolvenplan zaken herkennen die hierin een plek zouden moeten hebben. Daarom een bespreking hiervan. Wat nu voor ligt is een eerste proeve van de inhoud, enerzijds wordt inhoudelijk geduid op de te behandelen onderwerpen, anderzijds is er een voorstel voor de inhoudsopgave (de volgorde der dingen). Het eindplaatje ligt hiermee niet vast, maar indicatief geeft dit wel het beeld dat ambtelijk nu voor ogen staat.

Eveneens is een planning opgenomen. Uiteindelijk is het streven dat zomer 2022 een nieuw wolvenplan 2022 bestuurlijk kan worden vastgesteld. We beseffen dat dit nog een grote klus is en wordt maar dit is wel waar we nu voor gaan.

126D

Bijlage 6.2.2 : Actualisering Interprovinciaal Wolvenplan (2022)

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 is als gevolg van de veranderde situatie van de wolf in Nederland verouderd. Inmiddels hebben we al enkele jaren te maken met de wolf. Daarom is het tijd om het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 te actualiseren.

Dit document geeft informatie over het doel van het wolvenplan, uitgangspunten voor de inhoud, inhoudsopgave en de planning en de beoogde werkwijze.

1. Doel van het wolvenplan

Het wolvenplan is het beleidskader van de provincies voor een gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken met betrekking tot de wolf in Nederland. Het wolvenplan biedt een basis aan provincies om beleid formeel te verankeren in bijvoorbeeld verordeningen of beleidsregels. Het wolvenplan is daarmee ook het kader waar stakeholders mee te maken hebben bij de uitvoering daarvan. Daarnaast geeft het wolvenplan antwoord op vragen die in de maatschappij leven over de wolf.

Nieuwe kennis, onder andere uit de onlangs verschenen factfinding study en de juridische analyse, en ervaringen die de afgelopen jaren met de wolf zijn opgedaan, worden in het wolvenplan 2022 verwerkt.

2. Uitgangspunten voor de inhoud:

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 is gericht op de instandhouding van de wolf op langere termijn en bevat maatregelen die onder meer betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort.

Uitgangspunt om te komen tot de hiervoor genoemde informatie is informatie over de actuele situatie van de wolf in Nederland. Het plan geeft in ieder geval informatie over:

- de visie op Gsvl
- populatieomvang, etc.
- alle relevante bedreigingen en belastende factoren, (sociaal-economische) conflicten, kansen en behoeften m.b.t. wolf (incl. alle vormen van sterfte)
- een samenhangende reeks maatregelen (effectieve uitvoering/monitoring)
- werkwijze monitoring (verwijzen naar Monitoringsplan) evt. gewenste wijzigingen benoemen
- preventieve maatregelen, tegemoetkomingsregeling en compensatiemaatregelen
- de werkwijze schade taxatie; evt. gewenste wijzigingen benoemen
- maatschappelijke draagkracht
- het vergroten van acceptatie d.m.v. communicatie, voorlichting. Hiertoe beoogde activiteiten benoemen
- in maatschappelijk relevante vraagstukken:
  - omgaan met hybridisatie
  - go nog go: leefgebieden, risicogebieden?, hot spots, corridors
  - het inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden: het (niet) plaatsen van hekken (frl)
- de landbouwkundige situatie
- aanvallen op vee door honden
- p.m.?

3. Planning

23 nov. 2021	- IPO wolvenwerkgroep – voortgang bespreken
7 dec 2021	- Eerste conceptversie gereed
14 dec 2021	- LOW – tussenstand/beleidskeuzes bespreken
Uiterlijk maart	- Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022 gereed
april 2022	- Concept bespreking in IPO Wolvenwerkgroep
mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in het LOW
14 april 2022	- **Eindconcept Wolvenplan 2022 gereed**
21 april 2022	- IPO Werkgroep NW
19 mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de AACVP
16 juni 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de BACVP

4. Inhoudsopgave Wolvenplan 2022

1 Inleiding
- 1.1 Doel van het wolvenplan
- 1.2 Achtergrond (wat staat erin, hoe zich dat verhoudt tot de 2019 versie, waarom WP, wolf een beschermde soort uit de Habitatrichtlijn is, daarom beleid voor geschreven, dit WP biedt hiervoor kaders)
- 1.3 Bevoegdheden en mandatering

2 Over de wolf (input komt uit FFS)
- 2.1 Leefwijze en ecologie (voedsel, habitatkeuze, leefwijze, etc.)
- 2.2 Verspreidingsgebied
  - 2.2.1 Verspreiding in NL
  - 2.2.2 Verspreiding in Europa
- 2.3 Gedrag
- 2.4 Ervaringen met gevestigde wolven in NL

3 Beleid en bescherming (input komt uit JA)
- 3.1 Wettelijke kaders
- 3.2 Gunstige staat van instandhouding
- 3.3 Soortenbescherming
  - 3.3.1 Actieve en passieve soortenbescherming
  - 3.3.2 Beheer van wilde prooidieren van de wolf ?
- 3.4 Gebiedenbescherming
  - 3.4.1 N2000-gebieden
- 3.5 Gebiedsplannen, gebiedscommissie en begrenzing leefgebieden
- 3.6 Afwijking van de bescherming: ontheffing- en vergunningverlening
  - 3.6.1 Omgevingswet
    - 3.6.1.1 Beoordeling van activiteiten en ruimtelijke ingrepen
    - 3.6.1.2 Ingrijpen bij wolven in Europa
    - 3.6.1.3 Ingrijpen bij wolven in Nederland
  - 3.6.2 Andere relevante wetgeving
    - 3.6.2.1 CITES
    - 3.6.2.2 Wet op de dierproeven
- 3.7 Kader handelingsprotocollen

4 Schade en preventie bij landbouwhuisdieren
- 4.1 Ervaringen met tegemoetkomingsregeling
- 4.2 Schaderisico (bedrijfseconomisch kader)
- 4.3 Voorkomen van schade
  - 4.3.1 Inzet preventieve middelen (verwijzing naar de Fauna preventiekit)
- 4.4 Beoordeling van de situatie
  - 4.4.1 Proces schademelding – wolvenmeldpunt
  - 4.4.2 Proces schadeafhandeling
- 4.5 Tegemoetkoming in de schade
  - 4.5.1 Kader voor Richtlijn voor de taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij
  - 4.5.2 Tegemoetkoming bij een zwervende wolf
  - 4.5.3 Tegemoetkoming bij een territoriale wolf
- 4.6 Ondersteuning van preventie met tijdelijke maatregelen
- 4.7 Ondersteuning van structurele maatregelen

5 Monitoring (input uit bestaande monitoringsplan)
- 5.1 Wolvenmonitoring (verwijzing naar monitoringsplan)
  - 5.1.1 Proces melden waarneming - wolvenmeldpunt
- 5.2 Standaard voor wolvenmonitoring
- 5.3 Monitoring van zwervende wolven
- 5.4 Monitoring van leefgebieden (territoriale wolven)

5.5 Rapportage van wolvenmonitoring
5.6 Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data
5.7 Bijzonder onderzoek
5.8 Monitoring van andere aspecten ?

6 Samenwerkende organisaties
6.1 Samenwerking in NL
6.2 Samenwerking in EU
6.2.1 Internationaal soortmanagement plan

7 Communicatie

8 Financiën

9 Literatuur

10 Verklarende begrippen en afkortingenlijst

11 Bijlagen (PM ?)

NB: mocht werkende weg blijken dat er toch verschuivingen in de inhoud plaatsvinden, dan zal dat blijken en komen we hier op terug.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO WWG (Auteurs van de bijdragen)
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Evaluatie ervaringen wolf
Bijlage(n)	diversen

Bijgaand ontvangt u enkele stukken die vanuit de provincies zijn opgesteld om de eerste ervaringen met wolven te evalueren. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan.

De IPO wolvenwerkgroep is benieuwd naar de reactie op deze notities en naar de ervaringen die binnen het LOW aanwezig zijn. Dit kan mogelijk een bijdrage leveren aan het Wolvenplan 2022.

Achtergrond
Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar gesteld om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de acties in dat kader is het opmaken door de provincies van een (tussen)balans met eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Toelichting op de bijlagen
Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd.

Deze bijdragen worden voorafgegaan door een samenvatting van de ervaringen naar thema gerangschikt:

- Samenwerking
- Communicatie
- Soortenbescherming
- Schade en preventie
- Monitoring
- Financiën

126F

Samenvattende evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan, TA, versie 27/9/2021

Aanleiding:

Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar gesteld om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de acties in dat kader is het opmaken door de provincies van een (tussen)balans met eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Uitwerking:

Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd. Na bespreking in de ambtelijke IPO werkgroep wolf op 21 september wordt de evaluatie aangeboden aan het landelijk overleg wolf (LOW) waarin de stakeholders deelnemen. De evaluatie en de reflectie daarop vanuit het LOW vormen vervolgens een bouwsteen voor het te herziene wolvenplan.

Samenvatting van de ervaringen per thema:

Samenwerking:

Nederland: In Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant is een gebiedscommissies actief als bedoeld in het wolvenplan. In Limburg en in Friesland is een projectgroep ingesteld, in Zeeland een wolvenoverleg en in Overijssel een bestuurlijk en ambtelijk periodiek overleg met stakeholders. Vanwege provinciegrens overschrijdende territoria vindt tussen Limburg en Noord-Brabant maar ook tussen Drenthe en Friesland extra afstemming en samenwerking plaats, Groningen haakt aan zodra hiervoor een aanleiding is. Aanbeveling is om handreikingen over samenwerking op te nemen in het nieuwe wolvenplan. Uit de provinciale gebiedscommissies is inmiddels ook het LOW ontstaan. De ambtelijk betrokkenen uit de "wolvenprovincies" hebben elkaar gevonden in een interprovinciale werkgroep om vanuit daar de ontwikkeling van het beleid te ondersteunen. De betrokkenen bij de monitoring werken onder begeleiding van BIJ12 samen aan de kwartaalrapportages en komen daartoe ieder kwartaal bijeen. Daarnaast is sprake van samenwerkingsverbanden zoals Wolven in Nederland waarin geen directe betrokkenheid is vanuit de provincies. Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV nu betrokken bij de onderlinge afstemming.

Europa: Er is sprake van enige internationale afstemming waarbij de nadruk in eerste instantie vooral lag op de Duitse deelstaten maar inmiddels ook op België, Luxemburg en Frankrijk vanwege de opkomst van de Alpiene wolf. Op 29 september 2020 vond een grensoverschrijdend overleg plaats tussen Nordrhein Westfalen en de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. Over informatie-uitwisseling tussen overheden zijn bovendien intenties uitgesproken tijdens de "transboundary wolfmeetings" tussen de wolvenprovincies, het ministerie van LNV, de Duitse deelstaten Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen en Rheinland- Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk. Er zijn nog geen concrete stappen gezet om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Communicatie:

Zonder enige twijfel mag gesteld worden dat het onderwerp wolf veel media-aandacht krijgt en er een grote behoefte is bij alle betrokkenen om goed te communiceren. De periodieke (kwartaal) rapportage door BIJ12 is daarvan een voorbeeld. Inmiddels is een communicatieplan ontwikkeld op basis van de leidende principes en inhoudelijke vertrekpunten in het wolvenplan.

Soortenbescherming:

Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarin werd ingegrepen om wolven actief te verjagen. Wel bleek er behoefte om in het nieuwe wolvenplan nog meer duidelijkheid te gaan geven over escalatie van maatregelen bij conflicten met wolven. In Noord-Brabant is ervaring opgedaan met het treffen van gerichte beschermingsmaatregelen bij een wolf in ongeschikt leefgebied. Dit heeft geleid tot het met voorrang vaststellen van een handelingsprotocol. De inmiddels uitgevoerde factfindingstudy alsook een juridische verkenning geven verder duidelijkheid over het beschermingsregime en de consequenties daarvan voor wolven in Nederland.

Schade en preventie:

Alle wolvenprovincies hebben inmiddels ervaring opgedaan met schade en preventie. Er zijn veelal noodsets aangeschaft om snel te kunnen reageren en gebiedsgericht te ondersteunen, al dan niet met inzet van een wolvenconsulent of -coördinator. De provincies met gevestigde wolven hebben, of werken aan, een werkbudget of subsidie voor schapen- en geitenhouders om zo bij te dragen in de kosten voor preventieve maatregelen. Het ontwikkelen van een technische norm heeft een versnelling doorgemaakt bij het opstellen van het eerste gebiedsgerichte wolvenplan in Gelderland in nauw overleg met BIJ12. Een aanbeveling voor het te herziene wolvenplan is om te werken aan deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen een bijdrage in preventie mogelijk is. Bijvoorbeeld in Drenthe leert de ervaring dat ook een zwervende wolf soms een voorspelbaar schadepatroon kan laten zien.

Monitoring:

Gedurende de looptijd van het huidige wolvenplan heeft de monitoring van de aanwezigheid (en de gevolgen van deze aanwezigheid) van wolven een verdere ontwikkeling doorgemaakt. De registratie en communicatie daarover, via het wolvenmeldpunt, is ondergebracht bij BIJ12. Op 13 november 2019 is het monitoringsplan wolf vastgesteld. Het monitoringplan wolf beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens over de wolven worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

Financiën:

In het wolvenplan richt het hoofdstuk financiën zich nu nog vooral op de apparaatskosten van BIJ12. Inmiddels is meer inzicht ontstaan in de benodigde werkbudgetten en subsidies om schade te voorkomen, evenals de beperkingen daarbij voor de houders met grotere aantallen dieren. Het verdient aanbeveling de voorwaarden in beeld te brengen voor de mogelijkheden om hiervoor een beroep te doen op Brussel.

126G

Ervaringen wolven in Drenthe

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. Daar wordt vervolgens bepaald hoe de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) worden betrokken.

Ervaring Drenthe
In Drenthe is tot dusverre geen wolventerritorium, wel zijn er de afgelopen jaren veel verschillende zwervende wolven geweest die de provincie aangedaan hebben. Er zijn momenten geweest dat deze individuen langer in de provincie zijn blijven hangen en het leek op een vestiging. In die zin biedt de ervaring met het wolvendraaiboek in Drenthe een ander beeld dan waarin het wolvendraaiboek is voorzien; een statisch verschil tussen zwervende en gevestigde wolven.

<u>De genomen stappen in vogelvlucht</u>

- In 2015 heeft de eerste zwervende wolf Drenthe aangedaan.
- In 2018 is, naar aanleiding van een debat van Dagblad van het Noorden, een ronde tafel overleg opgericht tussen de provincies en een aantal belangrijke provinciale stakeholders om ervaringen en zorgen over de wolf uit te wisselen en de sector mee te nemen in alle ontwikkelingen. Ook zijn de eerste noodsets (bestaande uit pakketten voor 1 hectare flexnet) aangeschaft en zijn er wildcamera's aangeschaft om herhaal aanvallen te voorkomen en dierhouders de gelegenheid te bieden hun dieren beter in de gaten te kunnen houden.
- In 2018 lijkt er een zwervende wolf langer in het Hart van Drenthe te blijven hangen, even lijkt het op een vestiging maar het vrouwtje vertrekt na 3 maanden en vestigt zich uiteindelijk op de Veluwe.
- Vanaf november 2019 verblijft een tweede wolf (GW1261m) langer in het Hart van Drenthe.
- Voorjaar 2020; het pakket aan noodrasters wordt uitgebreid, het aantal sets wordt verdubbeld en er wordt een aantal stroomklokken en toebehoren aangeschaft zodat dierhouders die stroomvoorziening niet kunnen regelen daar alsnog gebruik van kunnen maken.
- Zomer 2020; de wolf in het Hart van Drenthe is nog steeds aanwezig en lijkt zich daarmee te vestigen. De uiteindelijke uitsluitsels op basis van DNA-resultaten zal hier pas na de zomer een definitief antwoord bieden. Het is dan al wel duidelijk dat een dier zich langer dan 6 maanden in Drenthe ophoudt. Daarom wordt al voor de zomer een gebiedscommissie opgericht en advies gevraagd aan WEnR om de beïnvloedingszone van deze wolf en de voorspelbaarheid van schade door zwervende wolven in kaart te brengen. Voor de gebiedscommissie wordt, naar model van Gelderland, 50.000 euro gereserveerd om op projectbasis dierhouders te helpen die dringend behoefte hebben aan preventieve maatregelen om de termijn tot een subsidieregeling te overbruggen.
- Najaar 2020; De wolf uit het Hart van Drenthe wordt weer in Duitsland waargenomen, en leek zich toch niet gevestigd te hebben. Gelijk aan de situatie in 2018 is er geen sprake van een gevestigde wolf maar wordt er in eenzelfde gebied een langere periode schade veroorzaakt. Er wordt besloten het gebiedsproces wel voort te zetten.
- December 2020; Op basis van het gebied waar de wolf tussen november 2019 en juli 2020 heeft gezeten wordt een subsidieregeling opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen met een subsidieplafon van 200.000 euro.
- Januari 2021; Op basis van dringend advies van de gebiedscommissie worden ook de andere gebieden in Drenthe met aantoonbaar risico op schade door zwervende wolven opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen.

<u>Aandachtspunten (nav) directe ervaring van Drenthe</u>

1. Redenatie op basis van voorspelbaarheid van schade

Het behouden van draagvlak voor de wolf is essentieel voor het vervullen van de beschermingsplicht die de provincies dragen. Het voorkomen van schade en promoten van preventieve maatregelen vervult daarbij een belangrijke rol. De redenatielijn in het huidige wolvendraaiboek ten aanzien van het treffen van preventieve maatregelen is dat het pas zin heeft wanneer schade “te voorzien” is. Dat wordt opgehangen aan de levensfasen van een wolf, als een wolf langer van 6 maanden aanwezig is in een gebied (en daarmee formeel een territorium vormt) is de schade in dat gebied voorspelbaar en loont het voor de provincie om preventieve maatregelen te vergoeden en promoten. Ervaring in Drenthe leert dat zwervende wolven in een gebied ook voorzienbare schade kunnen veroorzaken, bijvoorbeeld omdat meerdere dieren zich enige tijd in hetzelfde gebied ophouden. Het is moeilijk uit te leggen dat de teller na ieder vertrek van een wolf weer op 0 maanden wolvenaanwezigheid in het gebied gaat, voordat er in een gebied stappen worden ondernomen. Daarom is in Drenthe de keuze gemaakt om in dat gebied al in te zetten op preventieve maatregelen.

2. Kwetsbaarheid statische levensfasen wolf/ gebrek aan afspraken over afronden van gebiedsprocessen

In het wolvendraaiboek staat vastgelegd welke levensfasen een wolf doorloopt en zijn er afspraken gemaakt over wanneer er gevonden wordt dat een wolf in een specifieke fase zit. Dit biedt duidelijkheid en rust op een hectisch dossier, het advies is niet om hiervan af te wijken maar het is wel goed om te constateren dat deze afspraken niet altijd recht doen aan de ecologische situatie. Ervaring in Drenthe leert dat een wolf die langer dan 6 maanden in een gebied zit nog steeds kan zwerven en ook bij vestiging in een territorium kan een wolf weer vertrekken of slachtoffer worden van een verkeerssituatie. Hoe er omgegaan wordt met “leegstaande” territoria en wanneer een gebiedsproces afgerond wordt staat nog niet in het draaiboek omschreven.

3. Grensoverschrijdende territoria.

De politieke en maatschappelijke discussie rond de wolf loopt uiteen. In sommige provincies gaat het debat over of de wolf wenselijk is, in andere provincies is deze fase al gepasseerd en gaat het debat over het opzetten van preventie en het steunen van de dierhouders. Toch is de kans aanwezig dat één wolventerritorium delen van deze beide provincies kan bestrijken. Dan staat er in het wolvendraaiboek vastgelegd dat de provincies zoveel mogelijk gelijk handelen. Maar de praktijk lijkt weerbarstiger. Het uitwerken van afspraken bij een grensoverschrijdend proces verdient in het uitwerken van het draaiboek aandacht.

4. Behoefte aan antwoorden tav beheer en gunstige staat van instandhouding

De discussie rond de escalatieladders die omschreven staan in het wolvendraaiboek laait snel op. Met name dat er beschreven staat dat er mogelijkheid is tot ingrijpen wanneer bovenmatige schade wordt veroorzaakt (mits andere middelen zijn uitgeput) maar niet wat er dan verstaan wordt onder bovenmatige schade laat veel ruimte over voor discussie. Het is goed dat het verhelderen van dit discussiepunt in de actualisatie duidelijk wordt meegenomen.

5. Ook met een openstaande subsidieregeling lijkt de stap tot het opzetten van preventieve maatregelen niet altijd genomen te worden.

De verwachting van de hoeveelheid deelname aan de subsidieregeling lijkt tegen te vallen, ook met inzet van de gebiedscommissie en een informatiebijeenkomst. Van de 250.000 euro die door de provincie is vrijgemaakt (50.000 euro als werkbudget en 200.000 euro opengesteld in een subsidieregeling) is er tot op heden ongeveer 50.000 euro geclaimd.

6. Er lijkt nog geen passende oplossing gevonden te zijn voor het nemen van preventieve maatregelen bij grote schapenhouderijen en begrazingsbedrijven.
De inzet van flexnetten en vaste omheiningen wordt voor grote begrazingsbedrijven niet een passende oplossing gevonden om schade door wolven te voorkomen.

126H

Eerste ervaringen met een gevestigde wolf in Fryslân

Datum: 9-12-2020

Aanleiding
De werkgroep wolven wil vanwege de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan een tussenevaluatie over de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is op het moment van schrijven geen sprake van een gevestigde wolf. Fryslân heeft wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe 'gevestigd' was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij Fryslân over het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade
In de periode december 2019 - juli 2020 heeft een wolf schade veroorzaakt in Fryslân. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De schade werd veroorzaakt door een wolf waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (individu genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu. Dit werd gedaan om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen zoals provinciale- of landsgrenzen. Het ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan aan duidelijkheid over welke provincie de trekker is bij het opstellen van een gebiedsplan; welke afspraken er zijn over de financiering en personele inzet van betreffende provincies.

Het statische begrip gevestigde wolf
Het begrip gevestigde wolf past niet bij het individu, GW1261m, nu blijkt dat hij Drenthe heeft verlaten. Ecologisch valt te onderbouwen dat de betreffende wolf zich nooit definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een, mannelijk, individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege, de tijdelijke aanwezigheid van, dit individu, maar ook omdat dit gebied te maken heeft met een influx vanuit Duitsland. Een ander voorbeeld hiervan is de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en zich vervolgens vestigde op de Veluwe (individu GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de beschreven situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op (korte) termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid, wat momenteel ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan. Let op: het gaat hier niet over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, maar over gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op schade bestaat. Hierbij moet ook worden gedacht aan een eventuele koppeling met de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (22 september 2021)
Noord-Brabant: [redacted], [redacted] – Limburg: [redacted], [redacted]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. *Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium*

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Het verdient aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. *Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan*

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist op onderdelen concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd, die mogelijk leiden tot nog te maken beleidskeuzes in het IW. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 5) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding

De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- *Gebiedsoverleg Groote Heide:*
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[1] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

[1] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

- *Platform wolven Noord-Brabant:*
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[2] onder voorzitterschap van [redacted] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van [redacted]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

[2] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt

GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[3]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet voldoende beschermd.

In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door vrijwilligers geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gesuggereerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom is ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.

Er zijn aanwijzingen dat de wolf de schapen binnen een raster van flexibele stroomnetten, samendrijft. Van buiten het raster drijft de wolf mogelijk de schapen samen in een hoek van het raster, waarbij de schapen het flexibel raster platdrukken. Experimenteren met een ronde en verstevigde opstelling moet dit voorkomen.

In Brabant zijn twee kalveren van Schotse Hooglanders gedood door de wolf. Samen met ZLTO en deskundigen wordt onderzocht hoe de inzet van een meer natuurlijke kudde-samenstelling dit kan voorkomen. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van het principe dat volwassen runderen hun jongen effectief beschermen tegen roofdieren zoals wolven. De provincie is voornemens om ZLTO opdracht te geven voor een pilot, om samen met rundveehouders de mogelijkheden hiervoor binnen de bedrijfsvoering nader te onderzoeken.

Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie

De adviescommissie beoogt haar advies voor het 4e kwartaal van 2021 uit te brengen.

Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling

Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. Deze begrenzing zal door het college van GS van Noord-Brabant worden vastgesteld gelijktijdig met de naar verwachting in het 4e kwartaal van 2021 vast te stellen subsidieregeling.

In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. Het bestuur besluit binnenkort over de tijdelijke voortzetting van de regeling. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden.

[3] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

Ervaringen met gevestigde wolven in Overijssel en het gebruik van het IPO-wolvenplan

In Overijssel zijn (nog) geen territoriale wolven. In Overijssel is daarom ook geen provinciale wolvencommissie ingesteld, zoals dat wel het geval is in omliggende provincies.
Vanuit belangenorganisaties is daar wel om gevraagd. Daarom is in het voorjaar 2021 besloten om een periodiek overleg in te stellen met stakeholders (LTO, Platform KSG, TBO's), zowel op ambtelijk als op bestuurlijk niveau. Om in dit stadium (zonder gevestigde wolven) slagvaardig te kunnen optreden en om bij calamiteiten snel bijeen te kunnen komen, is het aantal partijen aan deze periodieke overleggen klein gehouden.
Doel van het periodiek overleg is om elkaar te informeren, kennis te delen en acties te genereren.
Er zijn inmiddels twee ambtelijke en twee bestuurlijke overleggen geweest.
De overleggen hebben geresulteerd in:

- Instellen van een provinciale wolvencoördinator
- Instellen van twee veldmedewerkers voor ondersteuning wolvencoördinator
- Opleiden van vrijwilligers voor monitoring
- Aanschaf van noodsets
- De intentie om een waarschuwingssysteem voor schapenhouders te ontwikkelen.

art 5.1 lid 2 sub e

Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Gelderland

Tussenbalans uitvoering Interprovinciaal wolvenplan

[redacted], 27/09/2021

Inleiding:

Van de 10 verschillende wolven die Nederland in 2018 aantoonbaar hebben aangedaan zijn er 2 gebleven, deze vrouwtjeswolven vonden uiteindelijk een plek op de Veluwe. In januari 2019 was wolvin GW998f minstens een half jaar op de Noord Veluwe en daarbij had zich ondertussen bovendien een mannetje GW893M gevoegd. In februari 2019 was wolvin GW960f aantoonbaar minstens een half jaar op de Midden Veluwe. Vestiging van wolven in Nederland was daarmee een feit.

Chronologisch, preventie:

Stap 1: Conform het interprovinciaal wolvenplan hebben GS van Gelderland op 19 maart 2019 een leefgebied voor beide territoria gelijktijdig aangewezen. Doel daarvan is kenbaar te maken waar de gevestigde wolf redelijkerwijs kan worden verwacht (voorzienbaarheid). Het kaartje doet op de korte termijn vooral dienst als basis voor subsidieverlening. Bij de bepaling van het gebied hebben GS zich gebaseerd op het in haar opdracht opgestelde advies “Beïnvloedingsregio gevestigde wolf Veluwe” door Wageningen Environmental Research. WEnR schetste meerdere scenario’s en concludeerde dat een straal van 13 kilometer rondom het kerngebied waar veel waarnemingen zijn gedaan een reële maat is voor de eerste dieren die zich hier vestigen. Rekening houdend met de specifieke omstandigheden op en rond de Veluwe zoals rasters, faunapassages, autosnelwegen en gemeentegrenzen heeft Gelderland vervolgens het gebied concreet begrensd. Stedelijk gebied zoals de kern van Apeldoorn wordt door de wolf gemeden maar de provincie volgde WEnR in haar advies dat het nog ontbreekt aan kennis en ervaring om dit onderscheid nu al op kaart te maken. Mogelijk is dat gebied wat te ruim aangewezen, de wolven blijven vooralsnog in het bos en de directe omgeving, de territoria zijn met samen 674 km^2 ook ruim groter dan de 250 km^2 wat ook wel als voldoende wordt gezien. In 2021 heeft de eerste uitbreiding van territoria op de Veluwe plaatsgevonden, naar verwachting zal dit ook in 2022 aan de orde zijn.

Stap 2: Ingaan op het initiatief uit de sector om tot een gebiedscommissie preventie wolvenschade te komen. Op 21 mei 2019 besloten GS zelf een formele wolvencommissie in te stellen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, de schaapsherders en terreineigenaren onder voorzitterschap van [redacted]. De commissie bepaalt zelf haar werkwijze en wordt ondersteund door een secretaris.

Stap 3: Opstellen preventieplan door de wolvencommissie: Nadat bij RVO de adressen van alle schapen- en geitenhouders met een huisadres binnen het gebied waren verkregen zijn deze uitgenodigd voor een informerende bijeenkomst in het gebied in juni 2019. De circa 500 uitnodigingen (professioneel en particulier met UBN) hebben geleid tot een deelname van circa 100. De wolvencommissie concludeerde dat veel hobbyhouders de discussie domineren. Een gebrek aan kennis voedt de grondhouding van weerstand. Acceptatie dat de wolven er zijn is er nog niet, dat staat de focus op het nemen van maatregelen in de weg.

Stap 4: Beginnen met preventie, eerst op zoek naar ambassadeurs. De commissie besloot koplopers te betrekken en voor deze groep snel een eenvoudige pilotregeling te maken. GS hebben daartoe een werkbudget van 50.000 euro voor de commissie vrijgemaakt, daaruit zijn vervolgens circa 10 verschillende koplopers van materialen voorzien (schaapskuddes, weidebedrijven en particulieren). De commissie ontwikkelde een norm en investeerde in het ontwikkelen van een autowinder om het werk te verlichten.

Stap 5: Het gebiedsgericht preventieplan. Na consultatie van haar achterban rondde de wolvencommissie in mei 2020 haar preventieplan af met daarin een beschrijving van technisch haalbare maatregelen (met voldoende draagvlak) gekoppeld aan normbedragen voor deze voorzieningen. De commissie werd daarbij ondersteund bij het schrijfwerk en de communicatie. Het plan werd toegelicht aan GS en aan PS in een interactieve sessie, er bleek veel draagvlak bij de provincie. Het preventieplan ging verder dan preventie alleen en bevatte ook een flink aantal aanbevelingen, waaronder een escalatieladder, die nadere uitwerking en bespreking vergden.

Stap 6: Subsidie: De technische en financiële uitwerking van het preventieplan werd door GS op 23 juni overgenomen in haar provinciale subsidiekader, Regels ruimte voor Gelderland. Deze trad op 2 augustus in werking met een subsidieplafond van 500.000 euro in 2020 en 600.000 euro in 2021, gebaseerd op een deelnamebereidheid van 100%. Op basis van de eerste aanvragen is de regeling eind november 2020 verduidelijkt. Aan de overige aanbevelingen in het plan, zoals overige landbouwhuisdieren, de huidige bovengrens voor de vergoeding (deminimis) of de factor arbeid, wordt nog gewerkt.

Stap 6: Deelnamebereidheid preventie. De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid ver achterblijft bij de verwachtingen. Naast de circa 10 deelnemers aan de pilot zijn er na 4 maanden subsidie in 2020 slechts ongeveer 10 aanvragen voor de regeling en tussen januari en augustus 2021 ca 15. Zelfs een herhaalde wolvenaanval in het gebied leidde nog niet tot een merkbare toename. De wolvencommissie intensiveert haar communicatie (nieuwsbrieven, helpdesk, demonstratieopstellingen). In september 2021 is een wolvenconsulent gestart om hobbyhouders en veehouders van praktisch advies te voorzien en te helpen bij het doen van aanvragen. Dit zou de drempel om maatregelen te treffen en daarvoor subsidie aan te vragen moeten verlagen.

Monitoring:
Om vestiging van wolven te kunnen vaststellen zijn goede waarnemingen nodig. De basis daarvoor was gelegd door het wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging binnen samenwerkingsplatform Wolven in Nederland. Er is gelukkig veel belangstelling en de deskundigheid ontwikkeld zich snel, mede door georganiseerde praktijktrainingen in Duitsland. De provincie Gelderland startte medio 2017, op verzoek van WIN, met het samenbrengen van de terreinbeheerders op de Noord-Veluwe om afspraken te maken over monitoring. Doel was afspraken te maken over camera's, elkaar informeren, en wat te doen bij het vinden van sporen en het stroomlijnen van DNA materiaal richting lab. Per gebied stond een coördinator op. Conclusie in deze tussenbalans mag zijn dat de kwaliteit van de waarnemingen nooit ter discussie heeft gestaan zodat de keuzes op basis van goed feitenmateriaal konden worden gemaakt.

Bijlage 7.2 LOW

Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

De schade die door wolven wordt aangericht, beperkt zich niet enkel tot schapen en geiten. Ook andere landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie lopen risico (andere wilde dieren laten we hier buiten beschouwing). Bij de herintreding van de wolf moet ook rekening gehouden worden met de schade die aan deze dieren wordt aangericht. Hiervoor dient onderzocht te worden of het schadepreventieplan uitgebreid moet worden met een regeling voor overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie.

Integreren overige landbouwhuisdieren en hobbydieren.

Voor de integratie van overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheerfunctie is het van belang dat er gekomen wordt tot een duidelijk definitie van deze begrippen. Voor de landbouwhuisdieren wordt door het ministerie van LNV reeds een duidelijke definitie gebezigd.

Hierbij wordt van landbouwhuisdieren gesproken wanneer zij gehouden worden in verband met de productie van bijvoorbeeld melk, vlees, wol, veren of eieren of in verband met het berijden van dieren. Bijvoorbeeld paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, kippen, eenden, pelsdieren, konijnen, parelhoenders, paarden, struisvogels, waterbuffels, herten, lama's en fazanten - mits ze voor productiedoeleinden worden gehouden. Denk aan een paardenmanege, een stoeterij, een veehouderij en dergelijke.

Voor hobbydieren bestaat geen éénduidige definitie. Vaak zijn hobbydieren dieren van dezelfde soorten als landbouwhuisdieren maar is de doelstelling anders. Bij hobbydieren is de doelstelling niet productie of economisch gewin, maar is de doelstelling veelal recreatief of educatief of pure liefhebberij (advies 2003 i.o.v. raad voor dierenaangelegenheden). De vraag is of het maken van onderscheid tussen hobbydieren en bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren gewenst is. Dit is aan de commissie. Als een onderscheid gewenst is dan is een goede definitie van hobbydieren noodzakelijk. Het is uiteraard mogelijk om voor een regeling een eigen definitie te bepalen/hanteren. In de praktijk zal een definitie die rekening houdt met aantallen of waarde van de dieren wellicht praktischer/duidelijker zijn dan een definitie die gericht is op de doelstelling waarom de dieren worden gehouden.

Of de beschermingsmiddelen voor deze landbouwhuisdieren dezelfde zijn als die gebruikt worden ter bescherming van schapen en geiten, verdient nader onderzoek. Naast de expertise die in de commissie aanwezig is kan het gesprek worden aangegaan met vertegenwoordigers uit de betreffende sectoren.

Integreren wilde grazers met natuurbeheersfunctie

Voor grazers met een natuurbeheersfunctie bestaat een definitie zoals voor landbouwhuisdieren nog niet. Wel heeft een rechter in een casus over de Oostvaardersplassen de grote grazers aldaar "gehouden wilde dieren" genoemd, maar het is natuurlijk de vraag of de grazers in de Oostvaardersplassen gelijkgetrokken kunnen worden met grazers met een natuurbeheersfunctie in ander gebieden in Nederland. Bij wilde grazers met een natuurbeheerfunctie moet men denken aan door de mens geïntroduceerde diersoorten met een specifieke begrazingstaak zoals wilde paarden,

wilde runderen en bijvoorbeeld de moeflon.-Dit zijn veelal geen inheemse soorten zoals reeën, die geen eigenaar kennen, maar zijn hier doelbewust geïntroduceerd door of in samenspraak met de terreineigenaar.

Daar deze dieren een specifieke functie hebben in het natuurbeheer is het niet wenselijk dat deze dieren door de komst van de wolf verdwijnen of sterk worden gedecimeerd.

Deze dieren kunnen een belangrijke rol vervullen in het behouden/versterken van de biodiversiteit. De begrazing van met name heidegebieden is onmisbaar voor het behoud van bepaalde natuurtypen, die op hun beurt weer enorm bijdragen aan de biodiversiteit. En omdat dergelijke soorten met name voorkomen/geïntroduceerd zijn in (semi)natuurgebieden, is de kans op een confrontatie met een wolf relatief groot, afhankelijk van de weerbaarheid van de soort.

Voor deze diersoorten geldt, net als voor de overige landbouwhuisdieren dat er onderzocht dient te worden welke beschermingsmiddelen mogelijk zijn om deze diersoorten tegen de wolf te beschermen en of deze meegenomen kunnen worden in het preventieplan wolvenschade.

Vergoeding bij schade

Op de website van BIJ12 is te lezen dat schade veroorzaakt door wolven aan landbouwhuisdieren grotendeels wordt vergoed. Er wordt echter niets gezegd over vergoedingen voor schade aan hobbydieren of wilde grazers met een natuurbeheersfunctie. Aangezien het op veel plaatsen niet wenselijk is dat deze dieren door de wolf gepredeerd worden, bijvoorbeeld omdat de eigenaar (veel) kosten voor deze dieren maakt, zou een schadevergoeding op z'n plaats zijn. Hierbij is het van belang dat er gekeken wordt naar meer dan alleen aanschafwaarde maar ook inkomstenderving in nevenschade door bijvoorbeeld verlies biodiversiteit of intensivering beheerwerkzaamheden door wegvallen begrazing. Ook hiervoor geldt dat het van belang is het gesprek hierover aan te gaan met vertegenwoordigers vanuit de sector. Nog beter zou het zijn dat er daarnaast voor deze dieren ook een regeling komt voor het nemen van preventiemaatregelen zodat schade kan worden voorkomen.

Wanneer is het wenselijk om een regeling voor een diersoort open te stellen?

Het spreekt voor zich dat het onlogisch is om een regeling in het leven te roepen voor een diersoort waarbij schade veroorzaakt door wolven niet verwacht wordt/voor de hand ligt. Het is dus zaak een lijst van soorten op te stellen waarbij schade te verwachten is. Om tot deze lijst te komen zou de commissie kunnen kijken naar welke soorten in het buitenland schade ondervinden van de wolf. Blijkt er toch onverhoopt een diersoort te zijn waar geen regeling voor is, maar waar de wolf wel schade aan blijkt te veroorzaken dan moet daar snel een regeling voor gemaakt kunnen worden. Een regeling moet echter wel proportioneel zijn. Zijn er 100 kippenbedrijven met vrije uitloop kippen op de Veluwe en is het slechts 1 keer voorgekomen dat een wolf 10 kippen pakt dan zou het buitenproportioneel zijn op alle kippenbedrijven dure afrasteringen te subsidiëren. Maar ontstaat er echt een patroon waarbij regelmatig kippenbedrijven worden aangevallen door wolven dan moet een passende regeling overwogen worden en moet snel gehandeld kunnen worden.

Het aantal locaties van een bepaalde diersoort mag geen criteria zijn. Een individueel geval mag niet gedupeerd worden door een brede wens in de (Europese) samenleving om de wolf nagenoeg overal te gedogen. Net zo min als een groot aantal locaties ook geen criteria mag zijn in relatie tot de vergoeding van preventie maatregelen. Toelichting/voorbeeld: Als er op de Veluwe maar twee

Alpaca farms zijn mag het feit dat het er “maar twee zijn” geen reden zijn om daarvoor geen regeling in het leven te roepen en deze ondernemers zelf voor de kosten op te laten draaien. Aan de andere kant mag het feit dat er 1000 schapenbedrijven zijn geen reden zijn om de vergoeding voor de preventieve maatregelen te verlagen naar een niveau dat de extra kosten om een afrastering wolfwerend te maken niet dekt omdat het voor de overheid anders te veel zou kosten. *Voorkomen moet worden dat een klein deel van de samenleving het grootste deel van de lasten moet dragen.* ~~Dan krijg je weer de scheve verhouding dat een deel van de maatschappij iets wil en dit oplegt aan een klein deel van de maatschappij die dit (in veel gevallen) niet wil en dit kleine deel ook nog eens voor de kosten laat opdraaien.~~ Dat is niet goed voor het draagvlak.

Preventieve maatregelen voor “diverse hobbydieren”

Voor hobbydieren zou een denkrichting kunnen zijn dat er in hoog risico gebieden een subsidie mogelijk is van een vast bedrag voor aanschaf van een stoomapparaat en schrikdraden. Als de uitkering pas plaatsvindt nadat het geplaatst is kan misbruik voorkomen worden. Niemand zal immers een afrasteringen met schrikdraad aanleggen als hij niet ook daadwerkelijk dieren wilde gaan houden.

Welke diersoorten komen het eerst in beeld?

Pony’s/paarden, gehouden runderen en wilde dieren met een begrazingsfunctie (veelal runderen) komen het eerste in beeld, maar zijn niet de enige risicosoorten. Van deze dieren is echter al bekend dat er in het buitenland gevallen van predatie door de wolf op deze dieren hebben plaatsgevonden. Het lijkt echter niet nodig om voor al deze dieren/bedrijven een generieke regeling te maken. Het risico op predatie lijkt erg afhankelijk te zijn 3 factoren; namelijk de locatie waar deze dieren gehouden worden, of het jonge of oude dieren zijn en de grootte van de dieren in het algemeen. Bij het maken van een regeling zouden er dus op deze punten criteria geformuleerd moeten worden.

Conclusie/advies

- **Gevoelige soorten in kaart brengen en de gebieden in kaart brengen waar deze soorten een reëel gevaar lopen**
- **Regeling maken voor gevoelige soorten in gevoelige gebieden**
- **Duidelijke definities en criteria opstellen**
- **Snel kunnen/mogen handelen als er een schadepatroon ontstaat bij nieuwe diersoort**
- **Voor hobbydieren (anders dan schapen en geiten) wordt maatwerk waarschijnlijk lastig, nadenken over een generieke regeling**

Aangescherpt advies september 2021

Naar aanleiding van bovenstaande notitie heb ik contact gezocht met de verschillende sectoren om het advies aan te scherpen. Iedereen is het er over eens dat er behoefte is aan een éénvoudige en werkbare regeling waarbij geen wolf-gevoelige groepen van gehouden dieren buiten de boot vallen. Dit heeft geresulteerd in de volgende nadere adviezen:

- Geadviseerd wordt een regeling voor het nemen van preventieve maatregelen in te voeren voor alle wolf-gevoelige gehouden dieren waaronder wilde grazers met een natuurbeheerfunctie. Voor deze laatste groep dient speciaal ten behoeve van de subsidieregeling een sluitende definitie of checklist gemaakt te worden. Er wordt dus geen onderscheid gemaakt tussen bedrijfsmatig gehouden dieren en hobbydieren. Voor het vergoeden van preventieve maatregelen wordt geadviseerd aan te sluiten bij de systematiek van de huidige Gelderse regeling voor schapen en geiten. Dat betekent een startbedrag van bijvoorbeeld 500 euro uitgebreid met een bedrag per dier. Voor het bedrag per dier zou aangesloten kunnen worden bij het bedrag dat de huidige Gelderse regeling vergoedt per schaap of geit en dit vervolgens omrekenen aan de hand van de berekening van grootvee-éénheden (gve's). Voor de soorten waarvan vrijwel alleen de jonge dieren slachtoffer kunnen worden van wolven kan het bedrag per dier een factor zijn van het aan de hand van de gve-methodiek berekende bedrag. Deze groep verdient aparte aandacht/maatwerk om tot een redelijke tegemoetkoming te komen en aan de andere kant onnodige uitkeringen te voorkomen. Subsidie voor preventieve maatregelen wordt alleen toegewezen aan bestaande houders.
  Voor gedode of verwonde dieren is een ondergrens niet aan de orde. Deze dienen altijd vergoed te worden. Hierbij dient de werkelijke waarde zo dicht mogelijk benaderd te worden.
- Geadviseerd wordt om de regeling in eerste instantie open te stellen voor diersoorten/soortengroepen die in West Europa al eens slachtoffer geworden zijn van de Wolf. Vallen er slachtoffers onder 'nieuwe' soorten/diergroepen dan kunnen deze soorten worden toegevoegd.
- Geadviseerd wordt een werkgroep in te stellen die de methodiek voor de subsidieregeling gedetailleerd gaat uitwerken. Daarnaast moet de werkgroep de lijst met in aanmerking komende dieren samenstellen en waar nodig moet de werkgroep met werkbare definities ten behoeve van de subsidieregeling komen. In de werkgroep zouden minimaal de vertegenwoordigers van de betreffende dierhoudende sectoren moeten zitten. In het LOW zitten geen vertegenwoordigers van de paardenhouderij. Het is te overwegen om iemand uit de paardenhouderij in de werkgroep te laten participeren. Andere deelnemers van het LOW zijn uiteraard ook welkom om in de werkgroep zitting te nemen.
- Geadviseerd wordt om op korte termijn een Pilot op te starten zodat in de praktijk ervaring kan worden opgedaan. Gelderland wil hier mogelijk een rol in vervullen.

Bijlage 1

Hieronder een kort gespreksverslag van een voorbeeld waarbij een overige diersoort gevaar loopt terwijl er nog geen subsidiemogelijkheiden voor preventieve maatregelen zijn voor overige diersoorten. Het betreft een gesprek met mevrouw Reinanda Haverkamp die bedrijfsmatig mini-pony's houdt.

Naar aanleiding van een mail van [redacted] heb ik contact met haar opgenomen. Ze houdt bedrijfsmatig kleine shetlander pony's (hoogte 80 cm) nabij het Wisselse Veen in Epe. Ze laat ook weleens 2 hectare op landgoed Welna door haar pony's begrazen. Daarnaast fungeert ze als een soort begrazingsbedrijf dat in de winter met haar pony's stukken land begraast zoals sommige schapenhouders dat ook doen. Dit vind normaal plaats bij boeren dicht bij het Wisselse Veen. Doordat er in het gebied in September tweemaal meerdere schapen gedood zijn door wolven heeft ze besloten om dit komende winter niet te doen omdat het veel gaat kosten als ze steeds wolfwerende rasters moet gaan plaatsen. Op haar eigen terrein van 5 hectare heeft ze al wat maatregelen getroffen door metalen beugels op de afrastering te plaatsen op advies van van Wijnkoop (leverancier afrasteringen). Schrikraden kan ze echter niet overal plaatsen omdat de bestaande afrastering op de grens staat met de buurman en deze niet graag ziet dat zijn perceel kleiner wordt doordat er schrikdraden aan zijn kant (buitenkant) van de afrastering geplaatst worden. Ze vindt dat pony's ook in aanmerking zouden moeten komen voor preventieve maatregelen. Ik heb aangegeven dat we in Gelderland nadenken over een regeling, maar dat het niet zeker is dat deze er op korte termijn komt. Ze gaf aan al blij te zijn dat we er mee bezig zijn en wilde ook nog even vermelden dat ze niet anti-wolf is, maar dat ze het ook niet acceptabel vindt dat er vee wordt aangevallen.

126M

art 5.1 lid 2 sub e

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur,
Visserij en Landelijk gebied

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
[redacted]

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Datum 24 september 2021
Betreft Beantwoording vragen over de aanleg van een wolvenhek in Friesland

Ons kenmerk
[redacted]

Uw kenmerk
[redacted]

Geachte Voorzitter,

Hierbij zend ik u de antwoorden op de vragen van het lid Vestering (PvdD) over de aanleg van een wolvenhek in Friesland ([redacted], ingezonden 2 juli 2021).

Carola Schouten
Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

[redacted]

1
Kent u het bericht “Eerste paal geslagen voor wolvenhek Friesland, project blijft omstreden”?

Antwoord
Ja.

2
Deelt u het inzicht dat een hek om Friesland zowel ecologisch als praktisch niet gewenst is, vanwege onder andere de versnippering van natuurgebieden, het doorbreken van landschappen en het doorkruisen van particuliere terreinen? Zo nee, waarom niet?

Antwoord
Door een hek te plaatsen worden natuurgebieden opgedeeld, hetgeen niet past bij het streven om natuurgebieden in Nederland weer met elkaar te verbinden. Er wordt aan gewerkt om de versnippering te verminderen door het beschermen en afronden van het Natuurnetwerk Nederland, waarover het Rijk met de provincies afspraken heeft gemaakt in het Bestuursakkoord natuur.
In verschillende natuurgebieden zijn bovendien doelsoorten aangewezen, waarvan de populatie niet verder achteruit mag gaan of in een gunstige staat van instandhouding moet worden teruggebracht. Hekken kunnen ook de migratiemogelijkheden van deze diersoorten beïnvloeden.

3
Kunt u bevestigen dat het tegenhouden van wolven niet is toegestaan op grond van de Europese Habitatrichtlijn? Zo nee, waarom niet? Zo ja, hoe gaat u dit handhaven?

Antwoord
De wolf is opgenomen in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en is daarmee een strikt beschermde soort. De Habitatrichtlijn voorziet onder meer in bescherming door het verbieden van tal van schadelijke handelingen ten aanzien van individuen van die soorten, waaronder het opzettelijk verstoren. Hieronder kan ook worden verstaan het ontoegankelijk maken van bestaand leefgebied door het oprichten van een hekwerk. De omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling spelen een rol bij de beoordeling door bevoegd gezag (provincie Fryslân in dit geval) en de rechter of sprake is van verstoren.

Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, is inperking van de migratiemogelijkheden voor wat betreft de mogelijkheid van gebiedskeuze en vestiging niet toegestaan. Beperkingen kunnen wel worden gesteld aan trekgedrag door het gericht treffen van begunstigende maatregelen, naast het treffen van beperkende maatregelen. Hierbij kan worden gedacht aan het uitrasteren van snelwegen of provinciale wegen om verkeersslachtoffers te voorkomen, en het daarbij tegelijkertijd inrichten van wildviaducten of andere voorzieningen die een veilige passage van een weg kunnen borgen.

4
Klopt het dat het volledige wolvenhek 150 kilometer lang zal zijn en de hele buitengrens van Friesland beslaat? Zo nee, wat is dan de ligging en de lengte?

Antwoord
Bij de provincie Fryslân is geen officieel plan ingediend. Op dit moment is er slechts een proefopstelling geplaatst. Op verzoek van de provincie is een toezichthouder ter plaatse geweest en deze heeft geconstateerd dat het hekwerk als een soort lijnvormige erfscheiding (één zijde) bij één agrariër is geplaatst met een perceelsbreedte van maximaal 400 meter.

5
Is er een vergunning afgegeven op basis van de Wet natuurbescherming voor de bouw van het hek en/of heeft er een passende beoordeling plaatsgevonden? Zo ja, is de vergunning afgegeven voor het gehele hek of slechts voor delen van het hek?

Antwoord
Nee, er is geen ontheffings- of vergunningsaanvraag door de initiatiefnemers ingediend bij de provincie Fryslân.

6
Is op basis van onderzoek vastgesteld dat andere (grote) dieren geen ‘significante negatieve’ effecten zullen ondervinden van de bouw en aanwezigheid van het hek? Zo nee, waarom niet? Zo ja, kunt u dit onderzoek delen met de Kamer?

Antwoord
Nee, er heeft geen onderzoek plaatsgevonden. Op basis van de informatie van de toezichthouder is de inschatting dat een middelgroot dier als de das door het hek heen kan lopen. Grotere dieren kunnen om het huidige hek heen lopen waardoor migratie van en naar het Natura 2000-gebied, Drents-Friese Wold, mogelijk is.

7
Welke beschermde plant- en diersoorten zullen negatieve gevolgen ondervinden van de plaatsing van het hek? Hoeveel natuur zal er gecompenseerd moeten worden?

Antwoord
Omdat er geen aanvraag, en dus geen onderzoek, door de initiatiefnemers is overhandigd, kan niet met zekerheid worden gesteld of en welke dieren negatieve gevolgen zullen ondervinden van het plan.

8
Deelt u het inzicht dat het veel effectiever is om een schapenweide te beveiligen dan om een provincie af te sluiten van de rest van Nederland? Zo nee, waarom niet?

Antwoord
Een hek om de provincie is vanwege de enorme omvang zeer moeilijk sluitend te maken. De effectiviteit van het plaatsen van een hek om migratie van de wolf tegen te gaan is daarom zeer beperkt. Daarnaast zijn er hoge kosten verbonden aan de aanleg en het permanente onderhoud van een dergelijk hek.

Bescherming van vee tegen predatie door wilde dieren, en huisdieren zoals honden, is een verantwoordelijkheid van dierhouders zelf. Op grond van artikel 1.6 lid 3 van het Besluit houders van dieren moet een houder zijn dieren, indien nodig, beschermen tegen roofdieren. Bij12 biedt schapenhouders de Faunaschade PreventieKit aan, waarin niet-dodelijke preventieve maatregelen zijn beschreven. Het plaatsen van afrasteringen om percelen is hierin opgenomen als een zeer effectieve manier om wolven te weren van landbouwpercelen.

9
Deelt u het inzicht dat als het hek mogelijk in zijn geheel geplaatst wordt, andere initiatieven zouden kunnen volgen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, wat gaat u ondernemen om te voorkomen dat meer van dergelijke hekken gebouwd zullen worden in Nederland?

Antwoord
Het is niet mogelijk in te gaan op alle eventuele toekomstige initiatieven. Op grond van de Wet natuurbescherming gelden er verbodsbepalingen ten aanzien van beschermde diersoorten. Om in aanmerking te komen voor ontheffingen van deze verbodsbepalingen onder de strikte voorwaarden die daaraan verbonden zijn, zal een initiatiefnemer in beeld moeten brengen welke soorten zich bevinden in een projectgebied en door de uitvoering van het project beïnvloed worden. Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. Het is vervolgens aan de provincie als het bevoegde gezag om te handhaven en toe te zien op de naleving van de voorschriften die zijn verbonden aan de ontheffing die op grond van de Wet natuurbescherming wordt verleend.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 15 september 2022 12:10
Aan: [redacted] ch; [redacted]); [redacted] ; [redacted]); [redacted] ; [redacted] ; [redacted] ;

127A

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	
Aan	Deelnemers Landelijk Overleg Wolf
Datum	30 juni 2022
Onderwerp	Concept Interprovinciaal Wolvenplan en Interventierichtlijnen
Bijlage(n)	2

Start van een consultatieronde
Het Landelijk Overleg Wolf is het overleg waarin, op 13 juli a.s. , de deelnemers als eerste spreken over en kennis kunnen nemen van het Concept Interprovinciale Wolvenplan 2022 en de Concept Interventierichtlijn probleemsituaties wolf.

Dit is de zien als het begin van een consultatieronde. De komende maanden zullen diverse stakeholders de mogelijkheid krijgen hun opvattingen hierover kenbaar te maken.
Het proces en de planning hiervan dienen nog nader vorm te krijgen.

Beide stukken geven de richting aan waarin provincies willen gaan met het gezamenlijke wolvenbeleid en de uitvoering van interventies in probleemsituaties en/of probleemwolven.
Het is een concept met beleidsvoornemens en nog niet in een eindfase.

Een aantal zaken zullen bij het definitief verschijnen van deze stukken nog nader geactualiseerd of gedetailleerd kunnen worden. Uiteraard zal dan ook de vormgeving en opmaak verder worden ingevuld.

Maar het belangrijkste is te vernemen hoe de betrokkenen denken over de nu voorgenomen beleidsmatige keuzes, de inhoud van het concept Wolvenplan en de invulling van de interventierichtlijn. Deze laatste is meer uitvoeringsgericht. Beide tezamen geven invulling aan het handelingsperspectief dat de provincies voor ogen staat.

Bespreking in het LOW
Deze bijeenkomst vormt een eerste uitwisseling van reacties van de deelnemende LOW partijen. Uiterlijk in een volgende bijeenkomst stellen wij het op prijs als uw ‘eindoordelen’ bekend zijn. Rekening houdend met de vakantieperiode heeft u dus nog de tijd om dit intern te bespreken en uw mening nader te formuleren.

Deze bijeenkomst gaat, zoals gezegd, over een tweetal stukken:

a. **Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022**
b. **Concept Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf**

Het Wolvenplan vergt een meer beleidsmatige gerichte discussie en bij de richtlijnen gaat het tevens om uitvoering, meer praktische zaken die besproken kunnen worden.

Achtergronden
De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (2019) te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het Interprovinciaal Wolvenplan (2022) is geschreven door BIJ12, met input van provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan 2022 is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WENR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink.

In het (nieuwe) wolvenplan 2022 wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe.

Het wolvenplan 2022 biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen, in de vorm van tegemoetkomingen in de schade, die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes zijn of worden op uitvoeringsniveau nog nader uitgewerkt in andere documenten zoals de interventierichtlijnen probleemsituaties wolf en een herziene tegemoetkomingsregeling. Onderstaand een samenvattend overzicht van de meest in het oog springende beleidsitems.

Voorgenomen beleid:
De belangrijkste onderwerpen zijn:

- **Wolvengebieden:** Net als in het huidige wolvenplan, hebben provincies de mogelijkheid om een leefgebied vast te stellen. Deze benaming is gewijzigd in ‘wolvengebied’. De criteria voor het vaststellen van leefgebieden zijn ruimer. Dit beperkt zich niet meer tot gebieden waar zich wolven gevestigd hebben. Hier komt meer begrenzingsruimte om tot subsidiering van preventieve maatregelen over te gaan. Het gaat nu om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig te verwachten is. Oftewel dit behoeft zich niet te beperken tot alleen wolven-vestigingsgebieden. Deze wolvengebieds-begrenzing is een provinciale bevoegdheid, heeft vooral instrumentele betekenis en dient in de praktijk ter begrenzing van het gebied waarin subsidies voor preventie kunnen gelden. Met het vaststellen van begrenzingen van de leefgebieden wordt niet beoogd om vooruit te lopen op de mogelijke toekomstige aanwijzing van Natura2000 gebieden voor de wolf. Het aanwijzen van ‘no go-area’s/nulstand e.d. gebieden is juridisch niet toegestaan.

- **Subsidie preventieve maatregelen:** Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er desgewenst voor om een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen. Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat maar provincies kunnen kiezen voor verlenging van deze periode als de omstandigheden daar aanleiding voor geven. Binnen een wolvengebied wordt het nemen van preventieve maatregelen desgewenst gesubsidieerd. Het huidige beleid is dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een

leefgebied na 3 jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te blijven komen. Voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen door het stapsgewijs opvoeren van een eigen risico. De snelheid waarmee de tegemoetkoming wordt afgebouwd en de uiteindelijke hoogte van het eigen risico valt onder de discretie van de individuele provincies.

- **Invulling tegemoetkomingsregeling: gefaseerd en voorwaardelijk:** Het tegemoetkomingsbeleid in schade wordt voortgezet. Maar dit in begrensde wolvengebieden te voorzien van een gefaseerde afbouw door een op termijn in te voeren eigen risico, indien sprake is van onbeschermde dieren. Uiteindelijk zou dit kunnen leiden dit tot het niet meer vergoeden van de schade. In geval dat er wel adequate wolfwerende maatregelen zijn genomen (en er toch schade optreedt) blijft betaling van de tegemoetkoming zonder eigen risico mogelijk.

  De achterliggende motieven bestaan er uit dat de aanwezigheid van wolven in deze gebieden bekend is, dierhouders hebben daarom enige jaren zich hierop kunnen voorbereiden, ondersteund door provinciale subsidieregelingen voor preventieve maatregelen. Dit is stimulerend op de inzet van preventieve maatregelen, biedt de mogelijkheid tot gewenning aan de nieuwe omstandigheden en sluit aan op het nemen van eigen verantwoordelijkheid.

  Dit betekent het volgende:
  1. In alle provincies wordt (buiten de begrensde wolvengebieden) een tegemoetkoming voor wolvenschade gegeven voor onverwachte wolvenschade (zwervende wolven). Dat is zonder voorwaarden m.b.t. aanwezigheid wolfwerende maatregelen. Het is voortzetting van het huidige beleid (overigens met de nodige andere verruiming, zie elders).
  2. Indien gewenst kan een provincie een wolvengebied begrenzen. Dat zijn gebieden waar de aanwezigheid van een wolf bekend is of niet meer onverwacht is door vestiging of door zeer regelmatige aanwezigheid. In deze gebieden zijn, zoals aangegeven subsidies beschikbaar om preventieve maatregelen te nemen.
  Daarom is het voorstel om na aanwijzing van het gebied een eerste periode van drie jaar te hanteren waarin een volledige tegemoetkoming wordt betaald (conform huidig beleid). Na deze drie jaar volgt weer een periode van drie jaar waarin schade aan onbeschermde (‘niet wolfwerend’) dieren niet meer geheel wordt tegemoetgekomen door invoering van een eigen risico. Waarna verder wordt afgebouwd en/of (uiteindelijk) gestopt met de tegemoetkomingen voor onbeschermde dieren in wolvengebieden. De invulling dient nog te worden gedetailleerd en is onderdeel van de consultatie.
  Het voorstel is dus om een eigen risico in te voeren. Bij voorkeur met een landelijke insteek. Echter elke provincie kan hier desgewenst ook zelf de keuze maken om hierin (evt. een gefaseerde) afbouw in op te nemen door bijv. eerst nog 80% of 60% door invoering van een eigen risico van 20 of 40%. In de aangepaste tegemoetkomingsregeling zal hierin een keuze gemaakt zijn.

- **Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdieren:** In afwijking van het algemene tegemoetkomingsbeleid (bedrijfsmatige schade) is het in de huidige tegemoetkomingsregeling voor wolvenschade mogelijk dat ook hobbymatige schapen- en geitenhouders voor een vergoeding in aanmerking komen. Dit wordt nu uitgebreid naar alle hobbymatig gehouden hoefdieren, zoals pony’s, alpaca’s en damherten. Kortom: er wordt bij wolvenschade geen onderscheid gemaakt tussen bedrijfsmatig en niet-bedrijfsmatig gehouden hoefdieren.

  Directe en indirecte kosten: Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, dit blijft zoals het is. Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten vergoed. Dit is voortzetting van het huidige beleid.

- **Verkenning 'wolfinclusieve' pakketten:** Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, worden, door de provincies, de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden. Zoals onderhoud en vervanging.

- **Versnelling schade afhandeling:** Voorgesteld wordt om te verkennen of de afhandeling van de schade en de betaling van de tegemoetkoming kan worden versneld. Een mogelijkheid hiervoor is om niet in alle gevallen de DNA-analyse af te wachten, alvorens over te gaan tot het uitkeren van een tegemoetkoming.

- **Calamiteitenregeling:** nieuw toegevoegd als beleidsinstrument is een calamiteitenregeling. Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt bij discretie van de provincie. Een calamiteiten regeling is bedoeld om veehouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van veehouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen. Onlangs hebben de provincies Gelderland en Fryslân een dergelijke regeling al ingevoerd. De calamiteitenregeling maakt het mogelijk voor veehouders (tijdelijk, maar) snel subsidies beschikbaar te stellen om beschermende maatregelen te treffen. Dit speelt in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders en stimuleert de inzet van preventieve maatregelen. De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen zeer tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen. Het kan daarmee aanvullend zijn op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten.

- **Technische normering:** BIJ12 stelt als norm voor een wolfwerend raster dat deze ten minste 1.20 m hoog moet zijn. NB: en andere voorwaarden m.b.t. aantal draden, stroomsterke, etc.) In bepaalde gevallen (w.o. flexibele (mobiele) netten)kan hier flexibeler mee worden omgegaan en kunnen ook rasters vanaf 0.90 m als effectief worden aangemerkt. Voorgesteld wordt om hier in de komende periode meer ervaring mee op te doen.

  Dit heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing ontheffing ivm derogatie): Dat betekent voor de koppeling van de technische wolfwerende norm aan subsidie preventie, tegemoetkoming schade en handelingsperspectief:
  - 'Norm 1.20' is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
  - Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid '1.20 norm' een tegemoetkoming kan worden verleend. Oftewel alles wat niet als wolfwerend wordt beoordeeld komt (na de eerste drie jaar) niet meer voor een vergoeding in aanmerking.
  - Norm '90 cm' is suboptimaal (en een ondergrens), er zijn ook rasters die tot 1.05 komen, dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele derogatie.
  - Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve

maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt geen tegemoetkoming meer verleend.

Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de evt. genomen maatregelen.
Deze hoofdlijn wordt nader uitgewerkt in het wolvenplan, de interventierichtlijn, de tegemoetkomingsregeling en de technische normeringseisen (FPK).

- **Goudjakhals:** Tevens wordt voorgesteld om, in het geval van Goudjakhals, eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor wolf dit bij het aantreffen van verkeersslachtoffers en bij de afhandeling van de schade en de vergoeding van de tegemoetkomingen.

- **Het juridisch kader:** De belangrijkste uitgangspunten voor handelingsperspectief met betrekking tot de wolf vloeien voort uit Europese verdragen, met name de Habitatrichtlijn en het verdrag van Bern. Nederland heeft deze verdragen ondertekend en verankerd in de Wet natuurbescherming die vanaf ws. 2023 op zal gaan in de Omgevingswet. De wolf wordt hierin aangemerkt als een in Nederland strikt beschermde inheemse diersoort. In de Wet natuurbescherming (straks: Omgevingswet) zijn verbodsbepalingen opgenomen, waardoor opzettelijk vangen, doden of verstoren van wolven of het opzettelijk vernielen of beschadigen van verblijfplaatsen in beginsel niet is toegestaan.
  Provincies kunnen hierop uitzondering maken (ontheffing/vergunning verlenen) op basis van een in de wet genoemd belang, indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd. Omdat de wolvenpopulaties in Nederland grens-overschrijdend zijn, moet de duurzame staat van instandhouding op internationaal niveau worden bezien.
  Populatiebeheer zal daarom alleen plaats kunnen vinden op basis van een internationaal beheerplan (wolvenmanagementplan), waarin zowel beheer- als beschermingsmaatregelen zijn opgenomen en de staat van instandhouding richtinggevend is. Naar verwachting zal een internationaal beheerplan niet op korte termijn tot stand komen. LNV is verantwoordelijk voor de internationale contacten en zet zich, samen met de provincies, hiervoor actief in.
  Dat betekent dat vooralsnog alleen met de grootste terughoudendheid kan worden ingegrepen binnen de strikte juridische kaders vanuit de Wet natuurbescherming/Omgevingswet. Daarbij dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen.

  De provincies streven naar een balans in beleid. Dat betekent een balans in wettelijke bescherming en het beperken van overlast en schade van wolf. Dit wordt voorzien van duidelijke handelingsgerichte kaders in het wolvenplan (zie Interventierichtlijn). Ingrijpen is niet uitgesloten, maar belangrijk is dat helderheid wordt gegeven over het verjagen en/of doden, of ‘gecontroleerd beheer’ van een wolf.

  Uitgangspunt is en blijft om in uitzonderingsgevallen een specifieke individu uit de populatie te nemen als dat nodig is. De mogelijkheid van individueel afschot binnen de juridische kaders wordt daarmee open gehouden zoals ook het huidige wolvenplan dat al doet. Dit is een bevoegdheid van de provincie.

- **Interventierichtlijnen:** Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief in probleemsituaties en/of probleemwolven. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in een Interventierichtlijn waarin een viertal handelingsrichtlijnen zijn verwoord.

Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven in het wolvenplan. Deze kaders worden uitgewerkt in vier uitvoeringsgerichte handelingsrichtlijnen. Te weten:

1. Handelingsrichtlijn 'Wolf en mens'
2. Handelingsrichtlijn 'Wolf en hond
3. Handelingsrichtlijn 'Wolf en vee
4. Handelingsrichtlijn 'Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf; ook geldend voor de goudjakhals')

De handelingsrichtlijnen geven op generieke wijze invulling aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en situatie specifiek worden vormgegeven. De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. GS kunnen hierbinnen een afweging maken.

- **Hybride wolf:** Provincies kunnen opdracht geven een hybride wolf (kruising tussen wolf en hond) te doden. Voor zover bekend zijn er geen hybride wolven in Nederland.

- **Afhandeling verkeersslachtoffers:** Gewonde wolven die met geringe veterinaire ingrepen kunnen herstellen, worden behandeld en vrijgelaten. Opvang van gewonde wolven is geen taak voor de provincies.

- **Faunabeheer:** Ingezet wordt om bij het faunabeheer van grote hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf. Er zijn geen aanwijzingen voor verstoring van wolven door het faunabeheer. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.

- **Natuurbegrazers:** Ingezet wordt om wolvenschade aan gehouden grote grazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het hier om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

Verslag Landelijk Overleg Wolf
29 maart 2022

Datum: 29 maart 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitaal, MS Teams
Aanwezig: [redacted] (voorzitter), [redacted] (Ministerie van LNV), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging), [redacted] (LTO), [redacted] (Vereniging Gescheperde Schaapskudden), [redacted] (Federatie Particulier Grondbezit), [redacted] (Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders), [redacted] (Vereniging Nederlandse Gemeenten), [redacted] (WENR), [redacted] (Staatsbosbeheer), [redacted] (Dierenbescherming), [redacted] (Natuurmonumenten), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Afwezig: [redacted] (Wolf Fencing), [redacted] De 12 Landschappen), [redacted] (LTO)
Gasten: [redacted] (Raad voor Dieraangelegenheden), [redacted] (IFAW), [redacted] (Raad voor Dieraangelegenheden), [redacted] (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging)

1. Opening en welkom
[redacted] opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom. In het bijzonder worden [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted] welkom geheten.

2. Mogelijkheden 'maatschappelijk debat' – bijlage 2.1 en 2.2
[redacted] geeft een presentatie namens de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA).

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de presentatie van de RDA:
- Welke rol ziet de RDA voor zichzelf in het maatschappelijke debat?
In eerste instantie wil de RDA een signalerende rol hebben. Het debat kan polariseren en de RDA wil dat voorkomen. De RDA is altijd bereid om ergens te helpen en te ondersteunen, maar zij zijn geen organisatie die debatten voert. Zij willen wel helpen om partijen bij elkaar te krijgen.
- De aanpak geschetst door de RDA wordt gesteund. Er wordt wel geconstateerd dat er straks nog een presentatie volgt van het initiatief van IFAW en de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging (KNJV), en het Landelijk Overleg Wolf is er ook al, hoe gaan die maatschappelijke overleggen naast elkaar gestroomlijnd worden?

[redacted] geeft een presentatie namens de IFAW en de KNJV.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de presentatie van de IFAW en de KNJV:
- In de presentatie werd een proces benoemd waarin alle participerende partijen samen tot een uitkomst komen. Dat klinkt heel logisch, maar is wel anders dan wat er op dit moment gebeurt met het nieuwe interprovinciale wolvenplan. Hoe kunnen deze twee processen verenigd worden? Bijvoorbeeld kijkend naar de fact finding study: dat is een rapport gemaakt door wetenschappers, het rapport wordt geaccepteerd door het IPO en

daarna ter kennisgeving doorgestuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf. Dat is een heel ander proces dan gezamenlijk tot een uitkomst komen. Hoe krijgen we die verschillende processen bij elkaar?
- Geweldig dat een aantal maatschappelijke organisaties elkaar heeft gevonden om dit verder uit te werken. Als de overheid dit nalaat dan is het goed dat de maatschappelijke organisaties het oppakken. Volle steun voor dit initiatief.
- Verbazing over een aantal dingen die in de presentatie werden gezegd, bijvoorbeeld over dat er onvrede is in de samenleving over de terugkeer van de wolf. De terugkeer van de wolf is een feit waar we gewoon mee moeten dealen. Daarom is onder andere het Landelijk Overleg Wolf in het leven geroepen. Er kan ook onvrede zijn dat het vandaag minder mooi weer is dan gisteren, maar dat is ook een feit waar we mee moeten dealen. Je kan daar verschillende visies op en verschillende belangen bij hebben, maar dan sta je er gewoon anders in. Moet je dan met elkaar in gesprek tot je het eens bent?
- Goed initiatief. Wel wordt de indruk gewekt dat er op een nulpunt begonnen wordt, terwijl veel partijen al een standpunt in de discussie wolf hebben ingenomen en misschien niet bereid zijn, of in staat zijn, om naar een gezamenlijk standpunt te bewegen. Hoe gaat ervoor gezorgd worden dat er een gezamenlijk standpunt komt?

Pieter geeft aan dat, mede naar aanleiding van deze twee initiatieven die zijn gepresenteerd, het Landelijk Overleg Wolf voor zichzelf een rol weggelegd ziet om voor de provincies als platform te blijven dienen, alsmede voor onderlinge communicatie en overleg. Pieter hoort graag of iemand hier een andere opvatting heeft. Pieter zal een notitie opstellen over de rol van het Landelijk Overleg Wolf en de eventuele verbinding richting andere initiatieven.

Michiel geeft aan dat het initiatief van IFAW en de KNJV nog niet helemaal voor zich ziet. Zij hebben aangegeven dat hun initiatief anders is dan het Landelijk Overleg Wolf, omdat er in het Landelijk Overleg Wolf volgens hun geen representatieve afspiegeling van de maatschap is, omdat partijen als No Wolves Benelux ontbreken, maar bijvoorbeeld de Faunabescherming is ook geen deelnemer van het Landelijk Overleg Wolf, dus zo kan je wel partijen blijven noemen. Daarnaast krijgt hij de indruk dat de KNJV met alternatieve feiten komt, in plaats van feiten zoals bijvoorbeeld vastgesteld in de fact finding study.

[redacted] geeft aan dat het verhaal van [redacted] hem juist extra motiveert om het initiatief van de IFAW en de KNJV te steunen. Als bijvoorbeeld gekeken wordt naar het platform Wolven in Nederland is dat ook een eenduidig platform te noemen qua deelnemers. Daar zit bijvoorbeeld geen representatie in vanuit de landbouwsector. Daarom is het wat [redacted] betreft goed dat er een maatschappelijk debat komt waar elk geluid wordt gehoord.

Piet is het eens met [redacted] Het platform Wolven in Nederland is een platform, geen maatschappelijk debat. Daarnaast is het belangrijk om juist ook de partijen die het niet eens zijn met de komst van de wolf aan te horen en bij een maatschappelijk debat te betrekken.

[redacted] ondersteunt het verhaal van [redacted] ook volledig. Daarnaast wil hij toevoegen dat het in de wetenschap juist heel goed is om elkaar kritisch te bevragen.

[redacted] heeft persoonlijk veel vertrouwen in het initiatief van de IFAW en de KNJV, juist door die combinatie van partijen. IFAW is ook gewend om internationaal te kijken.

3. Vaststelling agenda

Er worden geen aanvullende agendapunten aangedragen.

4. Mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

5. Stand van zaken dossier wolf

Op ambtelijk niveau wordt hard gewerkt aan het schrijven van het wolvenplan en de handelingsprotocollen. Op 7 april is er een BACVP (Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland) vergadering waarin zal worden gesproken over een aantal beleidskeuzes. Denk hierbij aan beleidskeuzes over het juridisch kader, internationale afstemming, aanwijzen en verschil leefgebied wolf/wolvengebied en bijbehorende subsidieregeling, uitbreiding tegemoetkomingsregeling voor alle gehouden hoefdieren, in welke vorm de tegemoetkomingsregeling voortgezet kan worden (hanteren eigen risico of niet?). Tevens is de notitie vanuit het Landelijk Overleg Wolf ook meegestuurd naar de bestuurders, tezamen met de beleidskeuze notitie.
Daarnaast is er geprobeerd een opdracht uit te zetten voor de waardering en classificering voor met name de schapen. Helaas zijn daar geen reacties op gekomen. Er wordt nu gekeken hoe dat verder opgepakt kan worden. Volgende week zal er ook een nieuwe tussenrapportage worden gepubliceerd.

Er wordt gehoopt om in mei een conceptversie van het wolvenplan met het Landelijk Overleg Wolf te kunnen delen. Dat is wel afhankelijk van de bestuurlijke besluitvorming. Pas daarna kan verder worden geschreven aan het wolvenplan.

6. Planning vergaderdata – bijlage 6

De planning is afgestemd op het proces met betrekking tot het wolvenplan. Of een bijeenkomst fysiek of digitaal is hangt wel een beetje samen met de aard van het gesprek. Het heeft de voorkeur om het bespreken van het concept wolvenplan tijdens een fysieke bijeenkomst te doen. Daarnaast is het voor deze bijeenkomst handig en prettig om meer tijd in te plannen.

De laatste vergadering op de planning valt samen met de Brabantse Wolvencommissie, dus voor die bijeenkomst zal gekeken worden naar een ander moment.

7. Rondje langs de velden

Er zijn geen mededelingen met betrekking tot het rondje langs de velden.

8. Verslag d.d. 11 januari 2022 – bijlage 8

In het verslag staat dat de Zoogdiervereniging is benaderd om deel te nemen aan het initiatief van het IFAW en de KNJV, maar dat besloten is niet deel te nemen. Dat is niet juist. De Zoogdiervereniging is benaderd om op te treden als initiatiefnemer van dit maatschappelijk debat.

Het verslag wordt vastgesteld met inachtneming van wijziging van bovengenoemd punt.

9. Rondvraag

Als een schadetaxateur naar een melding van vermoedelijke wolvenschade gaat en wolfwerende maatregelen zijn genomen, wordt dan ook een gedegen en grondig onderzoek gedaan naar die wolfwerende maatregelen, en wordt dit ook in het rapport vastgelegd? Er is begrepen dat dit niet tot de opdracht van de schadetaxateur hoort, dat die zich beperkt tot een eerste indruk.

De opdracht is dat de schadetaxateurs ook de afrasteringen controleren. Als er twee draden staan, is op voorhand al uit te sluiten dat de genomen maatregelen wolfwerende zijn. Er moet in het rapport wel goed worden beschreven of wolfwerende maatregelen ook wolfwerend zijn opgesteld. Dit zal binnenkort ook worden besproken tijdens een bijeenkomst met de taxateurs.

10. Datum volgende vergadering

Veel deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf geven aan dat de geplande datum, woensdag 11 mei 2022, niet goed uitkomt. Er zal gekeken worden naar een nieuwe datum. Deze zal zo spoedig mogelijk als Save the Date worden verstuurd.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 8 juni 2021 17:57
Aan: [redacted]); [redacted]'; [redacted]
Onderwerp: Memo Procesafspraken Tussenrapportage Wolf
Bijlagen: Memo Procesafspraken delen Tussenrapportage Wolf d.d. 16-3-2021.docx

Dag allen,
Graag deel ik, ter info, met jullie de procesafspraken die zijn gemaakt rondom het delen van de Tussenrapportage Wolf. In de memo kun je zien op welke momenten de Tussenrapportage gedeeld wordt met welke partijen en door wie.
Deze afspraken zijn afgestemd tijdens het vorige Kwartaaloverleg (van 8 maart 2021). Omdat jullie toen nog niet aangehaakt waren deel ik deze info nu met jullie.

Als jullie nog vragen hebben, bel of mail gerust!

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

eMemo

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted], [redacted]
Aan	Kwartaaloverleg deelnemers
C.c.	-
Datum	3 maart 2021
Onderwerp	Procesafspraken delen Tussenrapportage Wolf
Bijlage(n)	-

Onderwerp
In deze memo staat een voorstel beschreven van de procesafspraken rondom het (vroegtijdig) delen van de Tussenrapportage met derden. Op de volgende pagina staat in een tabel aangegeven wanneer de Tussenrapportage met wie, door wie, waarom en met welke middelen wordt gedeeld. Indien de rapportage voorafgaand aan het moment van publicatie wordt gedeeld, is dit onder strikt embargo.

Doel
Het doel van dit overzicht is het duidelijk inzichtelijk hebben van de afspraken die er gemaakt zijn rondom deze communicatie en bij wie de verantwoordelijkheden liggen.

Verzoek deelnemers Kwartaaloverleg
Graag kennisnemen van dit overzicht en indien er vragen of opmerkingen zijn kunnen deze voor 9 maart 12:00 naar [redacted] ([redacted]@bij12.nl) gestuurd worden en/of besproken worden tijdens het Kwartaaloverleg 9 maart 2021.

Vervolg
Bij akkoord zal de Tussenrapportage op 15/16 maart volgens de afspraken en routes in Tabel 1 gedeeld worden met de betreffende partijen.
Indien gewenst kan de werkwijze de volgende keer (bij een volgende publicatie van de Tussenrapportage) aangepast worden als onderstaande voorgestelde werkwijze (onderbouwd) niet goed werkt.
Voor nu vormt onderstaande afspraken het huidige uitgangspunt.

Tabel 1. Overzicht procesafspraken v.w.b. het delen van de Tussenrapportage als concept versie (fase 1) en definitieve versie (fase 2-4).

Fase	Wanneer			Delen met welke groep?	Delen met welk doel?	Wie deelt dit met hen?	Met welk middelen wordt dit gedeeld?
1	**1 - 2**	**weken**	Voorafgaand aan de publicatie Tussenrapportage	Met alle inhoudelijk betrokkenen van de Tussenrapportage: Wolvenprovincies, WENR, ZV en intern BIJ12, unitmanagers BIJ12	Verzamelen input en afstemmen rapportage. Hieronder vallen onder meer: indienen teksten, data, tekstsuggesties, opmerkingen, aanleveren afbeeldingen e.d.	[redacted]	Mail
2	**24**	**uur**	Voorafgaand aan de publicatie Tussenrapportage	Reco's Wolvenmeldpunt	Informeren	[redacted] > [redacted] deelt het met [redacted] waarna [redacted] het als coördinator WMP deelt met de Reco's)	Mail
				CEWolf	Informeren	[redacted] > [redacted] deelt het met [redacted] waarna [redacted] het als contactpersoon CEWolf deelt met CEWolf partners)	Mail
				Woordvoerders TBO's en woordvoerders IPO, provincies & LNV	Informeren t.b.v. voorbereiding op mediavragen en communicatie	[redacted] (indien relevant kunnen woordvoerders van de TBO's de rapportage vervolgens delen met de beheerders TBO's)	Mail
3	**3**	**Uur**	Voorafgaand aan de publicatie Tussenrapportage (~ 09:00 's ochtends)	Mensen die dit specifiek hebben aangevraagd bij communicatie BIJ12 (Geïnteresseerden, media, politici etc.)	Informeren	[redacted] (Alleen op aanvraag en na goedkeuring)	Mail
4	**0**	**uur**	Publicatie Tussenrapportage (~ 12:00)	Pers en andere geïnteresseerden	Informeren	[redacted]	Mail
				FBE's	Informeren	[redacted]	Mail
				IPO Wolvenwerkgroep	Informeren	[redacted]	Mail
				Alle inhoudelijk betrokkenen TR	Informeren	[redacted]	Mail
				LOW	Informeren	[redacted]	Mail
				App-groepen: Persvoorlichting Wolvenmeldpunt, Taxateurs, NL-wolf, schadewolf-vee.	Informeren	[redacted]	WhatsApp

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 29 oktober 2021 12:13
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
CC: [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata op pagina wolf

Beste allen,

Ter informatie: de monitoringsdata van de wolf staan vanaf vandaag op de website van BIJ12.

Tot voor kort werd de activiteit van de wolf over de afgelopen periode gerapporteerd in onze tussenrapportage. De tussenrapportage, die elk kwartaal uit komt, wordt opgesteld op basis van gevalideerde wolvenwaarnemingen. Vanaf vandaag deelt BIJ12 cf. afspraken deze gevalideerde wolvenwaarnemingen, op gemeente- of leefgebiedniveau, ook via www.BIJ12.nl/wolf.
De waarnemingen zijn weergegeven in een tabel en in een Excel-bronbestand, vergelijkbaar met de schademeldingen. De waarnemingen komen vanuit het Wolvenmeldpunt en worden iedere maand op BIJ12.nl/wolf vernieuwd en aangevuld. Zo kan men via onze website maandelijks op de hoogte blijven van gevalideerde waarnemingen. In de Tussenrapportage komt meer duiding en toelichting op deze waarnemingen.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 17 oktober 2022 09:26
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 3 oktober 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 3 oktober 2022 zijn in het document opgenomen. Eind oktober wordt de data tot en met september op de website van BIJ12 gepubliceerd. De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type = Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de

meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]' <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]' <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]' <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] Florian < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl
CC: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 17 januari 2023 15:12
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 5 januari 2023

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 5 januari 2023 zijn in het document opgenomen. Eind januari wordt de data tot en met december op de website van BIJ12 gepubliceerd.

De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type =

Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted], Teun' <t.achterkamp@gelderland.nl>; 'Johan Mees' <JMees@brabant.nl>; 'Sylvia Kardon' <SKardon@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl
CC: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. Het delen van de data

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 20 juli 2022 09:50
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 5 juli 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 5 juli 2022 zijn in het document opgenomen.

Daarnaast heeft de jaarlijkse eindvalidatie weer plaatsgevonden. Alle wolvenwaarnemingen van mei 2021 - april 2022 zijn gezamenlijk met alle validatoren dubbel gecheckt en geverifieerd. Dit zorgt ervoor dat alle waarnemingen vanaf 2015 volledig gevalideerd zijn (zie eventueel voor een verdere toelichting het tabblad 'Eindvalidatie '21, '22' in het Excel-document).

De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.
De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Eind juli wordt de data tot en met juni op de website van BIJ12 gepubliceerd.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo Johan, allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type = Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl'; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl'; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl'; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <t.achterkamp@gelderland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau;*
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau;*
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.

- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 |
contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 8 december 2022 10:38
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 26 november 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 26 november 2022 zijn in het document opgenomen. Eind december wordt de data tot en met november op de website van BIJ12 gepubliceerd. De resultaten uit de laatste individuanalyse zijn ook verwerkt in deze data.

De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen).

Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type = Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl'; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl
CC: [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij Angela opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 19 september 2022 14:53
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 27 augustus 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 27 augustus 2022 zijn in het document opgenomen. Eind september wordt de data tot en met augustus op de website van BIJ12 gepubliceerd. De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type =

Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. Angela beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. Angela maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] Teun' <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij Angela.

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij Angela opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

139D art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 15 augustus 2022 09:44
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 27 juli 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 27 juli 2022 zijn in het document opgenomen. Eind augustus wordt de data tot en met juli op de website van BIJ12 gepubliceerd.
De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

NB. Vanaf vrijdag 19 augustus ben ik met verlof tot en met 12 september. Mochten er vragen zijn over deze data dan kunnen jullie dit aan [redacted] vragen.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in

Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type = Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau;*
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] . <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. Het delen van de data

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).

- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 17 november 2022 17:17
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 28 oktober 2022

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 28 oktober 2022 zijn in het document opgenomen. Eind november wordt de data tot en met oktober op de website van BIJ12 gepubliceerd. De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type = Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de

meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 20 februari 2023 09:56
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 29 januari 2023

Hallo allemaal,

Ter info: de Monitoringsdata in het Excelbestand zijn weer geüpdatet. Alle gemelde en gevalideerde wolvenwaarnemingen uit het Wolvenmeldpunt tot en met 29 januari 2023 zijn in het document opgenomen. Eind februari wordt de data tot en met januari op de website van BIJ12 gepubliceerd.

De schadedata (3e tabblad) worden dagelijks/wekelijks geüpdatet als hier aanleiding toe is.

De link naar het SharePoint document: Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 20 april 2021 15:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met 9 april 2021

Hallo [redacted] allen,

Bedankt voor je aandachtspunten. Het Sharepoint-bestand is nu aangevuld met een nieuw tabblad met daarin de schadedata.

Het bestand (met de aangepaste naam Overzicht wolvendata BIJ12.xlsx) bestaat nu uit de volgende tabbladen:

1. **Data WMP**. In dit tabblad staan alle gevalideerde wolvenwaarnemingen die verwerkt zijn in het Wolvenmeldpunt (ondergebracht bij de ZV). Dit tabblad is bedoeld als overzicht van alle - in Nederland - bekende wolvenwaarnemingen (zowel schade als overige wolvenwaarnemingen). Maandelijks wordt deze geüpdatet. De schadedata die in dit tabblad staan (waarneming_type =

Kadaver van een landbouw(huis)dier) zijn t.b.v. de consistentie simplistisch weergegeven. Voor de meest recente inzichten in de (afhandeling van de) schadedata, kun je kijken in het tabblad 'Data schade BIJ12'.

2. **Data schade BIJ12**. In dit tabblad staan alle schadedata vermeld die direct bij BIJ12 binnenkomen. Hierin lees je onder andere de status van de afhandeling, de taxateur en de uitgekeerde bedragen. Dit tabblad wordt regelmatig geüpdatet als er nieuwe schademeldingen bij BIJ12 zijn binnengekomen. [redacted] beheert deze data (en dit tabblad); je kunt bij haar terecht voor eventuele vragen. [redacted] maakt nog een leeswijzer.

3. **Jaaroverzicht**. In dit tabblad staat een overzicht van alle gevalideerde C1 en C2 meldingen uit het WMP die per provincie gedaan zijn. In kolom A staan de jaren en de maanden (in cijfers) en in de Kolommen B t/m J het totaal aantal waarnemingen per provincie, per maand en per jaar. In Kolom K zie je het eindtotaal van de waarnemingen per maand (alle provincies) en per jaar (alle provincies.

Als er verder nog vragen of opmerkingen zijn, geef deze dan gerust aan.

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 20 januari 2021 10:26
Aan: [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Monitoringsdata Wolf, levering tot en met januari 2021

Dag allen,

Bij deze deel ik met jullie de link naar waar jullie de monitoringsdata van de wolf kunnen vinden.

Via deze link kom je bij het Excel-bestand dat op de SharePoint van BIJ12 staat: 1. Wolvendata voor provincies. Vanaf daar kunnen jullie de data inzien en/of downloaden. Je kunt er voor kiezen om het bestand te openen in de webbrowser of in de app (van Excel) – de app werkt doorgaans het beste.

Om toegang te krijgen tot het bestand moet je je in ieder geval in het begin (en later eens in de zoveel tijd) authentiseren met het emailadres en de code die je dan ontvangt. (Let eventueel ook even op je Spambox voor de code). Het kan zijn dat je de Authenticator-app op je telefoon moet installeren om de code te ontvangen.

Het Excel bestand bevat het overzicht van de monitoringsdata die in het kader van het Wolvenmeldpunt verzameld zijn (Tablad 'Data').

- De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
  - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
  - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
  - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
  - *Individubepaling* (indien bekend).

Naast het tabblad 'Data' is er een jarenoverzicht gemaakt van de binnen gekomen meldingen per provincie en per jaar (Tabblad 'Jarenoverzicht').

In februari vul ik het Excelbestand aan met de dan nieuwe beschikbare data.

Hopelijk lukt het zo (via SharePoint). Als het niet lukt, laat het dan weten dan zoeken we naar een oplossing.

Groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 4 januari 2021 13:57
Aan: [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl
CC: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Uitwisselen monitoringsdata BIJ12 en de provincie(s)

Dag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2021. Dat het een mooi en gezond jaar mag worden waarbij we elkaar hopelijk eens in het echt mogen ontmoeten!

Bij deze ter info een terugkoppeling over het delen van de monitoringsdata met jullie.

1. **Het delen van de data**

- Maandelijks op plaatsnaamniveau. Maandelijks krijgen jullie een overzicht van de bevestigde wolvenwaarnemingen uit de database van het Wolvenmeldpunt, die tot dan toe verwerkt zijn. De data betreffen C1 en C2 data en bestaan uit de volgende informatie:
    - Het moment van de waarneming (*datum, tijd*). In het bestand zijn de waarnemingen te zien over de periode van 2015 tot en met de vorige maand;
    - De locatie van de waarneming op provincie en *plaatsnaamniveau*;
    - Het type waarneming (met daarin de *categorieën*: Kadaver van een landbouw(huis)dier, Kadaver van een wild dier, Wolf gezien, Wolfspoor en/of pootafdruk, Wolvenkeutel en Overig. De 'Overige waarnemingen' betreffen waarnemingen zoals haren of bloed);
    - *Individubepaling* (indien bekend).
- Data alle (wolven)provincies. In het bestand staan de waarnemingen van alle (wolven)provincies. Zo ontstaat er een landelijk overzicht van waar activiteit plaatsvindt. Enkel de personen aan wie deze mail gericht is, kunnen de data gaan inzien.
- Derde week van de maand. Het bestand wordt elke maand, rond de 3e week van de maand geüpdatet. In verband met de verwerkingstijd bij het Wolvenmeldpunt, kan ik deze data vanaf de derde week van de nieuwe maand met jullie delen (dus bijv. in de 3e week van januari krijgen jullie inzicht in de verwerkte data van december).
- Extra informatie. Als jullie meer informatie willen hebben, bijvoorbeeld data op coördinaatniveau, dan kunnen jullie dit altijd bij ons opvragen. Voor de monitoringsdata kun je bij mij terecht; voor de schadedata bij [redacted]

2. Overig

- SharePoint. Het is de bedoeling dat de data gedeeld wordt in een Excel-bestand via SharePoint. We zijn het nu aan het testen (o.a. voor wat betreft toestemmingsmogelijkheden en meldingen). Er wordt steeds gewerkt met één Excel-bestand dat maandelijks wordt geüpdatet. SharePoint is de meest veilige manier van het delen van data. Jullie krijgen via de email bericht dat ik een bestand vanaf SharePoint met jullie deel waarna jullie vervolgens – om hier toegang toe te krijgen – een authenticatiecode in moeten voeren.
- Disclaimer. Bij het bestand wordt een disclaimer geplaatst dat de data enkel bedoeld is voor diegene die een link hebben ontvangen voor het bestand en dat het gaat om gevoelige informatie en dit zorgvuldig behandeld moet worden.
- Schadedata meest recent bij BIJ12. In het bestand staat ook informatie over Kadavers van landbouw(huis)dieren. Dit is mogelijk niet de meest recente informatie. De meest recente informatie over schademeldingen kunnen jullie te allen tijde bij [redacted] opvragen of krijgen jullie al van haar toegestuurd.
- Opmerkelijke waarnemingen. De Zoogdiervereniging blijft, ongeacht bovengenoemde vorm van deling, nog steeds opmerkelijke waarnemingen zo snel mogelijk nadat dit bij hen bekend is, doorgeven aan de betreffende contactpersoon bij de provincie.

Hopelijk is dit voor jullie een werkbare manier. Als jullie nog vragen hebben dan hoor ik die graag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 5 mei 2022 16:55
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Nazending - Wolvenwerkgroep dinsdag 10 mei 2022 - stukken
Bijlagen: 7. Memo Reactie gevraagd format Meerjarenverslag wolf BIJ12 05.05.2022.pdf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de memo behorende bij punt 7 van de agenda (Meerjarenverslag wolf). De strekking van de memo betreft de vraag of jullie **vóór 6 juni** reactie willen geven op het format en de structuur van het Meerjarenverslag van de wolf, in concept opgesteld door BIJ12.

Het doel van deze reactieronde is om tot een gedragen format en insteek te komen, zodat wij het verslag na de zomer verder inhoudelijk kunnen invullen (met data tot en met april 2022) om deze eind dit jaar te kunnen publiceren. Voor publicatie zal de eindversie nog met jullie gedeeld worden t.b.v. de inhoud.

De link naar het verslag, inclusief leeswijzer & verzoek op pagina 2: 2015-2022 Jarenoverzicht wolf in Nederland v0.4 (Extern gedeeld provincies).docx. Naast jullie algehele reactie(s), vragen wij ook specifiek aandacht voor de opmerkingen in de kantlijn aangegeven met '@provincies'.

Met vriendelijke groeten, mede namens [redacted] en [redacted],

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

BIJ12 | Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted] en [redacted]
Aan	De leden van de IPO-Wolvenwerkgroep
Datum	5 mei 2022
Onderwerp	Reactie gevraagd format Meerjarenverslag wolf
Bijlage(n)	1 - Meerjarenverslag

Kernboodschap en vraag:
Aan de IPO-Wolvenwerkgroep wordt gevraagd om een reactie te geven op het format van het door BIJ12 opgestelde meerjarenverslag Wolf. Het meerjarenverslag geeft voor Nederland inzicht in onder andere de activiteiten van de wolf over de afgelopen jaren, schadecijfers, methodiek & onderzoek en bijzonderheden. Het rapport is op dit moment gevuld met (conclusies over) data van 2015 tot en met april 2021 en zal na de zomer van 2022 worden aangevuld met data tot en met april 2022. Het doel van deze reactieronde is om, voordat de laatste dataverwerking gaat plaatsvinden, alvast een gedragen (basis)format te verkrijgen dat (ook in de toekomst) gebruikt kan worden om per jaar de wolfactiviteiten in Nederland naar het publiek te rapporteren.

1. **De werkgroep wordt gevraagd om hun reactie te geven op het format en de structuur van het meerjarenverslag voor woensdag 6 juni 2022.**

Inleiding
BIJ12 en provincies zetten zich er voor in om heldere informatie te geven over de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland (monitoring) en de schade toegebracht door wolven. Om de bij BIJ12 en de provincies beschikbare informatie en data transparant te houden is het idee ontstaan om deze informatie in een publiekelijk jaaroverzicht op te nemen. Om die reden heeft BIJ12 de afgelopen periode gewerkt aan het opstellen en invullen van een dergelijk jaaroverzicht waarin de activiteit van de wolf centraal staat. Aangezien dit de eerste keer is dat het verslag wordt opgesteld, wordt er in dit geval gesproken over een 'Meerjarenverslag'.

<u>Inhoud Meerjarenverslag</u>
Het concept meerjarenverslag dat voorligt, geeft – op dit moment – over de periode 2014-2015 t/m 2020-2021 informatie over de verspreiding van de wolf, een aantal noemenswaardige gebeurtenissen in Nederland, informatie over schade door wolven en algemene informatie over de rol- en taakverdeling tussen de betrokken partijen. Het verslag sluit aan op de jaarcyclus van de wolf en hanteert data over die periode (april-mei).

Status en planning
Gezien het moment van het jaar (mei 2022), is BIJ12 voornemens om deze al vrij volledig ingevulde conceptversie nog niet te publiceren, maar het verslag na de zomer aan te vullen met data van het afgesloten wolvenjaar 2021 – 2022. Deze aanvulling is pas mogelijk nadat alle data volledig is gevalideerd (na de eindvalidatie in de zomer) en de data geanalyseerd is. Middels deze werkwijze ontstaat er in het najaar van 2022, wanneer de publicatie voorzien is, een versie met de laatste, bij BIJ12/de provincies volledig gevalideerde en beschikbare wolvendata.

Datum 4 mei 2022
Onderwerp Reactie gevraagd format Jaarrapport wolf

Reactie gevraagd
Voorliggend meerjarenverslag geeft (los van de gebruikte data) al een goed beeld van de voorziene insteek van het jaarverslag v.w.b. het format, de structuur, de hoofdstukindeling, wijze van rapporteren, tabellen/visualisaties en onderwerpen. Aan de provincies wordt daarom nu gevraagd om er met deze blik naar te kijken en op voorgenoemde aspecten feedback te geven en aanvullingen te doen waar nodig of gevraagd. In het voorjaar van 2022 hebben Zoogdiervereniging, WENR, Wiberg Taxaties reeds feedback gegeven op deze conceptversie en zijn deze inmiddels verwerkt door BIJ12.

In het document (zie separate link) staan in de kantlijn opmerkingen die specifiek aan jullie als provincies gericht zijn (notatie: @provincies). Hierbij willen wij jullie verzoeken om een reactie en/of aanvullingen vanuit jullie provincies.

Vervolg:
Na ontvangst van de reacties van de provincies, worden deze tijdens het opstellen van de volgende versie van het Meerjarenverslag (na de zomer van 2022) door BIJ12 verwerkt. Na deze verwerking en aanvulling met de laatste beschikbare data, eventuele feedbackrondes en vormgeving wordt het verslag (eind 2022) gepubliceerd op de website van BIJ12 en is het publiekelijk beschikbaar. Wanneer BIJ12 beschikking heeft over laatste versie van het Meerjarenverslag zal deze voor de laatste keer worden voorgelegd aan de provincies.

Bijlage(n):
De link naar het Meerjarenverslag Wolf is hier te vinden: 2015-2022 Jarenoverzicht wolf in Nederland v0.4 (Extern gedeeld provincies).docx

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zaterdag 28 januari 2023 15:30
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: nazending agendapunt 4 wolvenwerkgroep 2 februari a.s.
Bijlagen: 4.1 Adviesmemo dierenartsen 020223.pdf; 4.2 Brandbrief dierenartsen voor LOW.pdf; 4.3 LOW brief reactie dierenartsen def.pdf; 4.4 DOMUS-22556233-v1-Brandbrief_ten_aanzien_van_de_wolven_in_Drenthe_en_omliggende_provincies.docx

Beste allen,
Bijgaand de memo en bijlagen mb.t. agendapunt 4 'rol dierenartsen'. T.b.v. ons overleg a.s. donderdag.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

[redacted]

Directoraat-generaal Natuur en Visserij

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
[redacted]

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Datum

Ons kenmerk
[redacted]

Betreft Brandbrief ten aanzien van de wolven in Drenthe en omliggende provincies

Uw kenmerk

Bijlage(n)

Geachte mevrouw Beuving,

Hartelijk dank voor uw brief over de wolf. In uw brief geeft u aan dat de werkwijze van BIJ12 bij u tot knelpunten leidt. De werkzaamheden van BIJ12 worden echter uitgevoerd in opdracht van de provincies. De bevoegdheid hiertoe ligt niet bij de Rijksoverheid. Ik deel wel de zorgen over de wolf die u in brief beschrijft.

Rondom de wolf spelen meerdere belangen die op elkaar ingrijpen. Ten eerste is er de angst die leeft bij dierhouders en burgers over de aanwezigheid van een toenemend aantal wolven in Nederland. Die angst neem ik heel serieus en ik wil helpen om die weg te nemen.
Ten tweede is er het feit dat het toenemend aantal wolven goed is voor de biodiversiteit in Nederland. De wolf is een inheemse soort die uit zichzelf naar Nederland is teruggekeerd en is een verrijking van de Nederlandse natuur. Op grond van onder meer de Habitatrichtlijn gelden er strikte beschermingskaders voor de wolf. Ik heb een verantwoordelijkheid voor de natuur in Nederland en wil helpen om deze verrijking van onze natuur te behouden.
Ten derde zijn er de gevallen zijn waarbij vee wordt gedood door een wolf. Wolven kunnen inbreuk maken op de eigendom van dierhouders wanneer zij dieren doden. Tegelijkertijd is er de verplichting voor dierhouders om hun vee te beschermen.

Voor mij is op dit moment uitgangspunt dat we manieren vinden om samen te leven met de wolf. Tegelijkertijd leven we in een klein land waardoor wolf en mens en de dieren die gehouden worden door de mens dicht op elkaar leven. Ik ben van mening dat het belangrijk is om eerst al het mogelijke te doen op het gebied van preventie. Met goede beschermende maatregelen kan de wolf weggehouden worden van vee. U beschrijft in uw brief dat er knelpunten zijn bij het plaatsen van wolfwerende rasters. Ik begrijp dat er zowel voor het welzijn van gehouden dieren als voor het bekostigen van de wolfwerende rasters voldoende aandacht moet zijn. In samenspraak met provincies en BIJ12 kan de dierhouder hiervoor, binnen zijn verantwoordelijkheid voor zijn dieren, een oplossing zoeken.

Vanwege de ontstane situatie rond de wolf wil ik voor mijzelf duidelijker krijgen wat er mogelijk is om wolf en mens nu en in de toekomst met elkaar samen te laten leven in Nederland. Uiteraard doe ik dat graag in nauw overleg met de provincies omdat de provincies op dit dossier de belangrijkste rol hebben.
Op 5 december breng ik een werkbezoek aan de provincie Drenthe. Bij dat bezoek zal ik ook met betrokkenen spreken over de wolf en hoe we de drie belangen die ik hierboven heb benoemd, goed samen kunnen brengen.

Ik zal bovendien op korte termijn met de Raad voor de Dieraangelegenheden (RDA) in gesprek gaan om de RDA te vragen een brede maatschappelijke dialoog te organiseren over de positie van de wolf in Nederland en ten tweede om op basis daarvan advies te geven over hoe we in Nederland kunnen samen leven met de wolf en wat daarvoor nodig is. Onderdelen die in dit advies in ieder geval aan de orde zouden moeten komen zijn die drie belangen (a) de beleefde angstgevoelens voor de wolf (b) de positie van de wolf in de Nederlandse natuur, en (c) bescherming van vee tegen de wolf. Ik hoop dat ook dierenartsen actief zullen deelnemen aan deze dialoog, zodat uw ideeën meegenomen kunnen worden in het advies van de RDA.

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof

139B

art 5.1 lid 2 sub e

Landelijk Overleg Wolf

Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22

[redacted]

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
2 november 2022		[redacted]	21-12-2022
Contactpersoon			Bijlage(n)
[redacted]			geen

Onderwerp
Brandbrief ten aanzien van de wolven in Drenthe en omliggende provincies

Geachte dierenartsen,

Hartelijk dank voor uw brief. Deze is per mail d.d. 2 november jl. in goede orde ontvangen bij het secretariaat van het Landelijk Overleg Wolf (LOW). Uw brief is besproken in het LOW van 13 december jl. vandaar dat u nu pas een reactie ontvangt.

Het Landelijk Overleg Wolf is in het leven geroepen om met diverse betrokken partijen tot afstemming te komen over de omgang met de wolf in Nederland en om provincies te adviseren over het te voeren wolvenbeleid. In uw brief kaart u een aantal zorgpunten aan ten aanzien van de schadeafhandeling door BIJ12. Deze zorgpunten zullen in samenwerking met BIJ12 opgepakt moeten worden.

Het is bij het LOW bekend dat, vanuit BIJ12, inmiddels contacten zijn gelegd met de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde. Hier-door zal de communicatie met uw beroepsgroep nader-worden ingevuld. Vanuit de wetenschap dat u als veterinairs in de eerste lijn betrokken bent bij dierhouders die hiermee, emotioneel en zakelijk~~,~~ te maken hebben. Deze punten hebben met name betrekking op de afhandeling van de wolvenschade door BIJ12. Opgemerkt zij dat BIJ12 ook bereid is tot een nader gesprek met u over de aangevoerde aandachtpunten.

Het Landelijk Overleg Wolf weet dat er grote zorgen, onrustgevoelens, signalen en kritische kanttekeningen zijn over de aanwezigheid van de wolf en dit in relatie tot mens en dier.

Die zorgen delen wij ten zeerste. In interprovinciaal verband wordt gewerkt om het beleid-voor wolven vorm te geven in een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan.
De deelnemers in het LOW zijn van mening dat het beleid een serieus toekomstperspectief en handelingskader moet bieden gericht op hoe wolf, mens en dier zo conflictarm mogelijk kunnen samenleven. Dat is vanuit het LOW ook aan de provinciale bestuurders kenbaar gemaakt.

Daarnaast geeft u in uw brief zorgen aan over de aanwezigheid van de wolf in Drenthe en omgeving.

Ten aanzien van het gebruik van afrasteringen en de wijze waarop dierhouders omgaan met hun dieren is het zo dat dit altijd situatie specifiek zal moeten worden bezien. Een wolfwerende afrastering zoals wordt aanbevolen op de website van BIJ12 (link) is bewezen effectief en kan wolvenschade beperken en/of voorkomen. Voor maximale bescherming moet dit raster voldoen aan alle geadviseerde basisprincipes. Voor schadegevallen binnen een wolfwerend raster is een uitgebreide analyse nodig, dat is ook onderwerp van gesprek in het interprovinciaal overleg. Voor de financiering van dergelijke rasters stellen aantal provincies, waaronder Drenthe, subsidieregelingen beschikbaar.

Met betrekking tot de specifieke situaties voor paarden en runderen wordt ingezet om- nader onderzoek te doen hoe met preventie e.d. om te gaan. Ook dit is een onderwerp dat interprovinciaal geagendeerd staat.

De situatie is wel dat er naar verwachting altijd een instroom van (Duitse) wolven zal blijven in het noorden van Nederland. Dat maakt het daarmee van extra betekenis dat preventieve maatregelen worden genomen door de dierhouders. De provincie Drenthe heet hiervoor een subsidieregeling beschikbaar en de provinciale wolven commissies zijn hiervoor actief. O.a. door het organiseren van praktijkdagen.

Vanuit het LOW laten we verder overleg met u over aan BIJ12, hiervoor zal begin volgend jaar en overleg moment worden ingepland.

Met vriendelijke groet,

Voorzitter Landelijk Overleg Wolf,

[redacted]

drs. P. van Geel

139C

art 5.1 lid 2 sub e

Aan: Landelijk Overleg Wolf
t.a.v. mevrouw [redacted]

Van:
[redacted]

Diever, 2 november 2022

Betreft: Brandbrief ten aanzien van de wolven in Drenthe en omliggende provincies

Geachte [redacted]

Het zal u bekend zijn dat er wolven zijn in Nederland die aanvallen uitvoeren op schapen, runderen, paarden, pony's en andere dieren. Door dit gegeven lopen wij als praktiserende dierenartsen tegen een aantal punten aan. De volgende punten willen we bij u onder de aandacht brengen.

<u>Ten aanzien van het handelen van Bij12:</u>

- De communicatie van Bij12 is erg onduidelijk, zowel naar de diereigenaren als naar de dierenartsen. Dit veroorzaakt in sommige gevallen onnodig lijden van de dieren. Het is reeds verschillende malen voorgekomen dat een dierenarts die tijdig aanwezig was bij een ernstig gewond dier werd weggestuurd omdat door Bij12 aan de diereigenaar werd aangegeven dat er eerst nog monsters moesten worden genomen. Met als resultaat dat deze dieren soms enkele uren langer hebben moeten lijden. Verder zijn er (gelukkig) ook dieren die we nog kunnen helpen door hun wonden te behandelen. Maar ook hier geldt dat we moeten wachten. We kunnen niet hechten of andere vormen van wondverzorging toepassen voordat deze dieren bemonsterd zijn. De gouden uren (zoals we dat noemen binnen de wondgenezing) kunnen dan al verstreken zijn waardoor de wond er langer over kan doen om te genezen, meer medicatie nodig is en de kosten hoger worden met een slechte invloed op de wondgenezing.
- In de lijsten van Bij12 over het aantal dode dieren bij een wolfaanval missen we de dieren die later door een dierenarts geëuthanaseerd zijn. Hierdoor ontstaat er een grove onderschatting van het aantal dieren dat slachtoffer is geworden van een wolfaanval. De gegevens vermeld op de website van Bij12 komen niet overeen met de visiteverslagen van de dierenartsen.

- We hebben gemerkt dat Bij12 in sommige gevallen weigert om te komen. Zeker als het gaat om een vermoeden van een aanval op een groter dier. Er bestaat bij Bij12 het idee dat wolven alleen kleine herkauwers aanvallen en koeien en paarden met rust laten. Dit terwijl er al langere tijd vermoedens waren van aanvallen door de wolf op grotere dieren en inmiddels ook bevestigd zijn. We vinden het erg kwalijk dat Bij12 weigert een taxateur langs te sturen als de situatie al beoordeeld is door een dierenarts en deze geconcludeerd heeft dat een wolvenaanval niet uit te sluiten is. Ons professionele oordeel wordt op deze manier ondermijnd. Een voorbeeld hiervan is Gorte Wapserveen op 17-08-2022.
- We vinden dat geen enkel dier mag worden uitgesloten voor bemonstering door Bij12 bij een serieus vermoeden van een wolvenaanval. Momenteel is op de site van Bij12 te lezen dat ze alleen komen bij aanvallen op landbouwhuisdieren. We sluiten niet uit dat we binnenkort geconfronteerd gaan worden met de eerste aanval op een huisdier in Nederland. Hetgeen vermoedelijk al gebeurd is in België (Border collie in Houthalen 12-11-2020).
- Het duurt erg lang voordat de uitslag van het DNA-onderzoek bekend is. Mensen die een vermoedelijke aanval van de wolf op hun dieren hebben meegemaakt, hebben niet alleen financiële schade maar ervaren ook zeer veel stress. Een maand wachttijd wordt aangegeven door Bij12 maar we zien praktijkvoorbeelden van enkele maanden waarbij de uitslag nog steeds niet bekend is (Heeze, koeien 10-5-2022). Al die tijd zitten mensen in onzekerheid.

<u>De aanwezigheid van wolven in Drenthe en omliggende provincies</u>

- De zorgen die we hebben over de veiligheid en welzijn van dieren:

Diereigenaren zijn verplicht hun dieren te beschermen. Op dit moment worden hier pogingen toe gedaan door wolfwerende rasters te plaatsen en dieren binnen te houden. Ondanks dat er op dit moment nog niet heel veel van deze rasters staan, zijn er al praktijkvoorbeelden bekend van aanvallen door de wolf op dieren die binnen een wolfwerend raster stonden (Worst, Vledder 15-02-2022 en 26-07-2022; Kok, Diever 27-11-2021). Wolven lijken zich niet goed tegen te laten houden door deze rasters.

Daarnaast voorzien we heel veel andere problemen met deze omheiningen. Ze zijn lang niet overal goed neer te zetten (stroomvoorziening), zijn erg duur en hebben grote nadelige gevolgen voor ander wild (verstrikt raken, looproutes verstoren).

Een ander probleem is het uitbreken van dieren door wolven. Wanneer er een wolf in een kudde paarden of koeien komt, breekt er blinde paniek uit. Deze dieren gaan door alle afrasteringen heen. Dit levert gevaar voor dier en mens op. Een voorbeeld is Soer in Wapse (9-07-2022) waar het uitbreken van dieren duidelijk gerelateerd is geweest aan een wolfwaarneming.

Het binnenhouden van dieren om ze te beschermen, brengt ook problemen met zich mee. Niet iedere diereigenaar heeft hier de mogelijkheid toe. Daarnaast kan het binnenhouden van dieren hun welzijn aantasten. Schapen met een dikke wollen vacht binnenhouden leidt tot hittestress en kan ook gevolgen hebben voor hun ongeboren lammeren. In de paardenhouderij komt de laatste jaren steeds meer aandacht voor welzijn. De sectorraad paard heeft een aantal jaren geleden de welzijnscheck in

het leven geroepen. Het binnenhouden van dieren en/of dieren van een weiland halen kan nadelige gevolgen hebben voor de randvoorwaarden die worden gesteld aan paardenwelzijn.

- Problemen voor de melkveesector:

Koeien op bedrijven waar weidemelk wordt geproduceerd, moeten leren grazen op jonge leeftijd. Het binnenhouden van jongvee zal er toe leiden dat ze niet goed leren grazen. Dit heeft gevolgen voor hun functioneren als melkkoe en ze bouwen geen weerstand op tegen darmparasieten. Tevens zijn er veehouders die in verband met de soort melk die ze leveren, gebonden zijn aan een minimum aantal uren weidegang bij hun vee. De veehouder moet in sommige gevallen kiezen tussen beschermen van zijn vee en de voorwaarden van de melkfabriek.

- Wat brengt de toekomst?

We maken ons grote zorgen over het sterk toenemende aantal wolfaanvallen op vee in Drenthe en omliggende provincies (in Drenthe in 2021 23 geregistreerde aanvallen door de wolf en in 2022 tot half september 61 geregistreerde aanvallen). Dit zijn zorgwekkende aantallen zeker gezien het feit dat er al preventieve maatregelen genomen worden. Daarnaast maken we ons niet alleen zorgen over het dierenleed, aantasten van het dierenwelzijn, maar ook omdat de aanwezigheid van de wolf zorgt voor veel stress bij diereigenaren. We denken dat de huidige situatie niet langer houdbaar is en we vragen u dus dringend na te denken over een lange termijn aanpak ten aanzien van de wolf in Drenthe.

We hopen dat we onze zorgen duidelijk verwoord hebben. Mocht u vragen hebben, dan zijn we uiteraard bereid deze brief mondeling toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Mede ondertekend door: [redacted]

[redacted]

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

DRENTS
FRIESE WOLD
DIERENARTSEN

DRENTS
FRIESE WOLD
DIERENARTSEN

[redacted]

[redacted]

[redacted]

DIERENKLINIEK
WOLVEGA

Grindweg 130
8471 EM Wolvega
Tel. (0561) 61 22 82
rundvee@dierenkliniekwolvega.nl

Stellingenweg 10
8474 EA Oldeholtpade
Tel. (0561) 68 85 55
financien@dierenkliniekwolvega.nl

mailen: [redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Op onze overeenkomst zijn van toepassing de algemene voorwaarden van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde, gedeponeerd ter griffie van de Arrondissementsrechtbank te Utrecht onder nummer 22/2008. | K.v.K. [redacted]

IBAN nr : [redacted]
BIC/SWIFT :
BTW nr :

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

Mede ondertekend door:

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Werkt voor provincies

Adviesmemo Betrekken dierenartsen bij dossier wolf

Van	[redacted], [redacted]
Afgestemd met	[redacted], [redacted]
Aan	IPO wolvenwerkgroep[
C.c.	<cc>
Datum	28 januari 2023
Onderwerp	Betrekken dierenartsen bij dossier wolf
Bijlage(n)	1

Advies

1. Kennis nemen van de brief die door dierenartsen uit Drenthe aan het LOW is verstuurd en de reactie hierop.
2. Advies te geven op de volgende voorstellen die op 16 januari mondeling door dierenartsen aan BIJ12 zijn voorgelegd
   a. Dierenartsen toestaan een DNA monster af te nemen bij gewonde dieren die met spoed behandeld moeten worden
   b. Mogelijkheden verkennen om twee DNA analyses per maand uit te laten voeren
   c. Uitslag DNA analyses aan boeren via dierenartsen laten verlopen
   d. Dierenartsen betrekken bij beoordeling taxateur
   e. Dierenartsen betrekken bij wolvenbeleid, via klankbord
2. Deze voostellen nader uit te laten werken en op te laten nemen in een protocol (of instructie) voor dierenartsen.

Inleiding

Op 2 november 2022 hebben dierenartsen van diverse dierenartspraktijken uit de provincie Drenthe een brandbrief geschreven aan het LOW ten aanzien van de wolven in Drenthe en omliggende provincies. De brandbrief is in het LOW besproken op 13 december 2022. Op 21 december 2022 heeft het LOW schriftelijk gereageerd. In de brief is onder meer aangegeven dat BIJ12 bereid is tot een nader gesprek over de door de dierenartsen aangevoerde aandachtspunten. Dat gesprek heeft op 16 januari plaatgevonden.

Overleg tussen dierenartsen en BIJ12

Op verzoek van de dierenartsen en op organiserend initiatief van BIJ12 is er naar aanleiding van de brandbrief op 16 januari 2023 een overleg geweest tussen enerzijds drie vertegenwoordigers van de dierenartsen en anderzijds BIJ12 (Unitmanager Faunazaken en Communicatie BIJ12).

De dierenartsen hebben gezamenlijk kenbaar gemaakte behoefte te hebben aan een duidelijk protocol voor dierenartsen in het geval van (vermoedelijke) wolvenschade.

Om tot een goed protocol te komen is een aantal voorstellen gedaan:

2a Afname DNA-monsters door dierenartsen

Is het wenselijk dat dierenartsen in uitzonderlijke gevallen zelf DNA-monsters mogen afnemen? Denk hierbij aan de gevallen waarbij er gewonde dieren zijn aangetroffen en waar de dierenarts eerder ter plekke is dan de taxateur.

Een gewond dier moet zo spoedig mogelijk door een veearts behandeld of geëuthanaseerd worden om onnodig lijden te voorkomen. Het is in deze gevallen niet wenselijk dat er gewacht moet worden met het behandelen van wonden totdat een taxateur aanwezig is. De dierenartsen geven aan dat de gouden uren (zoals dit wordt genoemd binnen de wondgenezing) al verstreken kunnen zijn, waardoor de wond er langer over kan doen om te genezen, meer medicatie nodig is en de kosten hoger worden met een slechte invloed op de wondgenezing. Door te behandelen voordat er DNA-afname heeft plaatsgevonden kan het voorkomen dat het niet meer mogelijk is om het DNA van de schadeveroorzakende diersoort veilig te stellen. In die situaties kan de dierenarts het DNA afnemen en veiligstellen voor behandeling.

In de praktijk komt dit overigens bij aanvallen op schapen niet veel voor. Bij schapen zijn er ook vaak dodelijke slachtoffers, waar DNA-afname kan plaatsvinden. Het gaat bij deze uitzonderingen meer om grotere hoefdieren zoals pony's, paarden en runderen.

Voorstel: Dierenartsen mogen DNA-afname uitvoeren <u>uitsluitend</u> in geval van alleen gewonde dieren die niet geëuthanaseerd hoeven te worden. Dit bij voorkeur in overleg met/in opdracht van BIJ12, bijvoorbeeld als de melding gedaan wordt.

Snelheid afhandeling schade

Het is in bepaalde situaties zo dat de afhandeling soms lange tijd in beslag neemt. Dit hangt van diverse oorzaken af, zoals de afronding van het taxatieformulier (zijn alle rekeningen binnen), het moment waarop de melding is binnengekomen in relatie tot de maandelijkse moment dat het DNA laboratorium-analyse plaatsvindt. Op dit moment wordt overwogen om bij zeer duidelijke verwondingen of andere duidingen die wijzen op de wolf als dader, niet te wachten op de DNA uitslag (overigens neemt de taxateur altijd DNA monsters af) maar al over te kunnen gaan tot afhandeling van de tegemoetkoming in de schade. Dit zou een eerste verbetering zijn.

Maar de dierenartsen geven aan de frustratie van een late uitbetaling vaak niet belangrijkst is. Dierhouders hechten waarde aan het DNA-onderzoek. Dit uitslag laat soms te lang op zich wachten en geduld bij veel dierhouders is op. Er zijn meerdere voorbeelden van dierhouders die eigen DNA-monsters nemen en naar Duitsland sturen. Hier liggen twee discussiepunten aan ten grondslag:

2b Mogelijkheden verkennen om twee DNA analyses per maand uit te laten voeren

Het onderzoek op soortniveau gebeurt nu één keer per maand. Hierdoor kan het 6 tot 8 weken duren voordat er een uitslag bekend is. Met het toenemend aantal meldingen roept dit de vraag op of het niet beter is om DNA-monsters vaker dan eens per maand te analyseren. Is het haalbaar om de

DNA-monsters iedere twee weken te laten analyseren in Wageningen en welke financiële gevolgen brengt dit met zich mee? Dit dient te worden overlegd met de provincies en WENR.

Voorstel: niet op ingaan, het is in de praktijk niet haalbaar zonder dat zich enorme kosten en inspanningen met zich meebrengt. Huidige analyse afspraken voldoen.

2c Uitslag DNA analyses aan boeren via dierenartsen laten verlopen

Verder kan intern de snelheid om het DNA-resultaat te communiceren met de dierhouder verbeterd worden. Er kunnen regelmatig uitslagen nog niet gedeeld worden omdat het mailadres en telefoonnummer nog niet bekend is of verkeerd is. De dierenartsen bieden aan om de uitslag eventueel via hen te communiceren.

Het kan bij bovengenoemde of bij andere meldingen ook wenselijk zijn dat de dierenarts contact heeft met de betrokken taxateur. Hierdoor is het wenselijk om door het BIJ12-loket ook het telefoonnummer van de dierenarts te vragen en dit door te geven aan de consulent van de dag en taxateur om overleg snel overleg mogelijk te maken.

Voorstel: niet via dierenartsen, maar via het eigen systeem, de voorziene digitale afhandeling via MFZ kan voor deze snelheid zorgen. Ter toelichting: medio februari/maart wordt het gehele proces digitaal wordt. Hierdoor is het mogelijk om 24 uur per dag de melding te doen. Bij het maken van de melding zal er direct een digitaal schadedossier worden aangelegd. De schademelder heeft op elk moment inzicht in de voortgang van het eigen dossier. Door middel van de melding zullen zowel BIJ12, taxateur als provincie en WMP op de hoogte worden gesteld. Het digitaliseren van het proces zal zowel de communicatie met de schademelder als de snelheid van afhandeling ten goede komen.

2d Dierenartsen betrekken bij beoordeling taxateur

De beoordeling van wonden op een prooidier door een dierenarts dient meegewogen te worden in de eerste beoordeling van BIJ12 om vermoedelijke wolvenschade vast te stellen.

Voorstel: indien dit aan de orde is kan deze beoordeling een nuttige aanvulling zijn. Nader bezien hoe dit verwerkt/ingevuld kan worden.

2e Dierenartsen gebruiken als klankbordgroep

De dierenartsen geven aan bereid te zijn om als advies- en/of klankbordgroep te kunnen optreden in zaken die ook dierenartsen aangaan.

Voorstel: in nader overleg met dierenartsen bezien welke vorm dit kan krijgen.

3 Voorstellen opnemen in een protocol voor dierenartsen

Voorgesteld wordt, met in achtneming van het advies van de wolvenwerkgroep, bovenstaande punten verder uit te laten werken, in overleg tussen de dierenartsen en BIJ12, en op te nemen in een protocol.

Voorstel: afspraken over rol dierenartsen vastleggen in een protocol/instructie en dit nader uit te werken via een aantal communicatie acties.

Communicatie

- Protocol publiceren in vakblad KNMVD
- Eventuele deelname aan podcast KNMVD
- Nieuwsbericht/protocol op de website(s) beschikbaar stellen.
- Digitale nieuwsbrief aan dierenartsenpraktijken richten.
- Evt. workshop of digitale voorlichtingsbijeenkomst over afhandeling schade proces n meer specifiek over beoordeling verwondingen/afname DNA monsters.

Bijlagen

- Brandbrief dierenartsen voor LOW
- Reactiebrief LOW
- Reactiefbrief LNV

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: maandag 18 oktober 2021 11:34
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending IPO WGG morgen - Handelingsprotocol
Bijlagen: Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier_mogelijke wolf_Concept 17-10.pdf

Dag allen,

Bijgevoegd de door Désiré aangekondigde nazending bij agendapunt 3: concept handelingsprotocol mbt melding dood gevonden dier – mogelijk wolf. De bespreekpunten vinden jullie ook in de bijlage.

Er is geen nieuwe versie van het concept HP aangereden dier – mogelijk wolf. Anne en ik bespreken graag eerst met jullie óf de provincies tot een gezamenlijke werkwijze willen komen. We zullen dit dinsdag verder toelichten.

Groeten, mede namens [redacted]
[redacted]

[redacted] | [redacted] | T 06[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 13 oktober 2021 12:39
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: agenda en stukken Wolvenwerkgroep 19 oktober a.s.

Beste allen,
Bijgaand de agenda en bijlagen voor de komende wolvenwerkgroep. Ik had graag gezien dat er meer (discussie)notities voor lagen. Maar feit is dat er wel erg veel tijdsdruk op zat en dat in veel gevallen niet is gelukt. Het zij zo, maar vergt wel de nodige inzet de komende weken! De stukken m.b.t. Handelingsprotocol owrden door [redacted] nagezonden.
Voor nu is dit het, komende dagen zullen we elkaar nog wel kunnen spreken in Lommel, voor degenen die daar zijn: tot ziens in Vlaanderen!
met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier – mogelijk wolf
[versie SK/AK, 17-10-2021]

Inleiding
In het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is deels beschreven hoe te handelen als een dode wolf wordt gevonden. Dit concept handelingsprotocol (HP) geeft daar verder invulling aan. Belangrijkste wijzigingen en aanvullingen (concretiseringen) betreffen:

1. *Duidelijk standpunt vanuit provincie over wanneer volgens provincies sprake is van een vermoeden van een strafbaar feit (illegale doding wolf).*
   In het IW staat: "*Bij de vondst van een verse dode wolf wordt de politie of een BOA ingeschakeld **als er enige verdenking bestaat op een illegaal gedood dier***." Dat roept de vraag op wanneer sprake is van een "enige verdenking". In dit HP is daarvoor als uitgangspunt genomen: het ontbreken van zekerheid over een evt. aanrijding als oorzaak, is voldoende voor een vermoeden van een strafbaar feit. Dit vermoeden sluit niet uit dat sprake kan zijn van een natuurlijke doodsoorzaak, maar na een aanrijding (doodsoorzaak nr. 1 voor wolven) is illegale doding de meest voorkomende bekende doodsoorzaak blijkt uit cijfers uit Duitsland (zie ook FFS Wolf). Sectie van de dode wolf geeft uiteindelijk uitsluitsel over de doodsoorzaak, maar is voor het constateren van een vermoeden van een strafbaar feit "verdenking" in deze fase niet relevant. Het constateren van een verdenking is belangrijk omdat een verdenking vereist is om een opsporingsonderzoek te starten.

2. *Prioriteit geven aan opsporingsonderzoek*
   D.w.z. alle stappen staan ten dienste van het z.s.m. mogelijk kunnen starten van een opsporingsonderzoek, tot het moment dat uitgesloten kan worden dat de gevonden dode wolf illegaal gedood is. Het z.s.m. starten van een opsporingsonderzoek is belangrijk omdat:
   - BOA's in het kader van hun opsporingsonderzoek *specifieke* bevoegdheden hebben ter opsporing van een verdachte van het strafbaar feit;
   - de kans van een succesvol opsporingsonderzoek mede afhangt van de snelheid waarmee zo'n onderzoek gestart wordt.
   - bewijs en de vastlegging van de bevindingen van een BOA in een proces verbaal (PV) een belangrijke rol spelen indien het Openbaar Ministerie (Officier van Justitie) besluit een verdachte te vervolgen. Dat betekent o.a. dat bevindingen van een BOA die zijn vastgelegd in een PV een belangrijke rol spelen in een strafzaak (bevindingen van een BOA in een PV zijn sterker bewijs in een strafzaak dan bevindingen van niet-BOA's).

3. *Provincie heeft geen opsporingsbevoegdheid, afstemming met strafrechtketen nodig.*
   De provincie heeft geen opsporingsbevoegdheid. Die heeft alleen de politie (algemeen BOA) of een BOA domein 2. Als provincies het - vanuit hun verantwoordelijk voor actieve en passieve bescherming van de wolf - belangrijk vinden dat z.s.m. een opsporingsonderzoek wordt ingesteld, is het echter niet vanzelfsprekend dat BOA's daar ook prioriteit aan (kunnen) geven. Uitvoering van dit HP vergt daarom nog afstemming over samenwerking in de strafrechtketen.

4. *Artikel 12 Hrl vereist het nemen van alle nodige maatregelen om het illegaal doden van wolven te voorkomen*
   De autoriteiten van de lidstaten zijn o.g.v. artikel 12 Hrl verplicht alle nodige maatregelen te nemen om het illegaal doden van wolven te voorkomen (zie Guidance Document Europese Commissie d.d. 12 oktober 2021). Dat betekent dat overheden minimaal verplicht zijn te beoordelen óf alle nodige maatregelen genomen zijn om het illegaal doden van wolven te voorkomen, en zo nee alle nodige maatregelen daartoe te nemen. Deze beoordeling is daarom als laatste stap (na afhandeling van het specifieke geval) toegevoegd aan dit HP.

Bespreekpunten:

1. *Opsporingsonderzoek BOA*
   Politie en groene BOA's hebben ervaring met opsporing stroperij. Opsporing stroperij – specifiek wolf - is nieuw. Dat betekent dat het niet vanzelfsprekend is dat politie en/of BOA's uitvoering (kunnen) geven aan opsporing stroperij wolf, of daar prioriteit aan geven.
   ➔ Voorstel: problematiek stroperij wolf + concept HP agenderen in het IPO-Coördinatiewerkgroep regisseurs Groene Handhaving.
   - Afspraken maken over samenwerking in strafrechtketen (meeste provincies hebben samenwerkingsverbanden van BOA's en regulier overleg OM)
   - Een (vertrouwelijk) protocol te ontwikkelen t.b.v. het opsporingsonderzoek
   - Nagaan evt. relatie is met de Landelijke Handhavingsstrategie (LHS)

   Doel: borgen dat er altijd iemand met opsporingsbevoegdheid in actie komt en weet hoe te handelen.
   Wie: [redacted] + IPO-Coördinatiewerkgroep regisseurs Groene Handhaving.

2. *Beoordeling of maatregelen nodig zijn ter voorkoming van toekomstige illegale doding*
   ➔ Voorstel: de vraag hoe we moeten beoordelen of alle mogelijke maatregelen getroffen zijn, ook voorleggen aan het IPO-coördinatieoverleg regisseurs Groene Handhaving.
   Doel: borgen dat we in Nld voldoen aan verplichting artikel 12 Hrl.
   Wie: [redacted] + IPO-Coördinatiewerkgroep regisseurs Groene Handhaving

3. *LIFE gesubsidieerd project ikv verplichting artikel 12 Hrl t.b.v. aanpak illegale doding wolven*
   De Europese Commissie noemt in het Guidance Document expliciet de mogelijkheid om invulling te geven aan de verplichting artikel 12 Hrl (waaronder dus: alle nodige maatregelen te treffen om de illegale doding van wolven te voorkomen) via uit het LIFE-programma gefinancierde projecten. Om het probleem van illegale doding van wolven in Europa aan te pakken, hebben verscheidene uit het LIFE-programma gefinancierde projecten in Zuid- en Oost-Europa bijgedragen tot de vaststelling van specifieke maatregelen ter ondersteuning van de strikte regeling voor de bescherming van soorten. Voorbeelden hiervan zijn:
   - oprichten van eenheden met honden die vergiftigd aas opsporen
   - opleiden van personeel (parkwachters, boswachters, provinciale politie, dierenartsen)
   - het opbouwen van capaciteit binnen overheidsinstanties
   - bewustmakingsactiviteiten gericht op veehouders, jagers, toeristische ondernemingen, schoolkinderen en het grote publiek.

   ➔ Voorstel: bespreken of we dit willen. De vraag naar financiering preventieve maatregelen via Europese co-financiering is uiteraard dringender, maar ook hier laten we mogelijk geld liggen.
   Doel: effectieve(re) aanpak stroperij wolf + financiële dekking
   Wie: ?????

4. *Relatie met een door provincie verstrekte opdracht o.g.v. artikel 3.18 Wnb*
   - Als het opsporingsonderzoek de eerste prioriteit heeft dan is het van belang dat relevant bewijs niet onbedoeld onbruikbaar wordt. Dit betekent o.a. dat het wenselijk is dat een BOA, die opsporingsbevoegdheid, heeft snel ter plaatse is.
   - Dat betekent dat WENR geen veldonderzoek doet in afwezigheid van de politie of een BOA. Het betekent ook dat personen die door de provincie o.g.v. artikel 3.18 Wnb zijn aangewezen om incidenten af te handelen en daarbij ook een wolf onder zich mogen hebben en vervoeren niet ter plaatse gaan zonder de aanwezigheid van politie of een BOA (tenzij zij zelf BOA zijn).

➔ Voorstel: kiezen uit:

4.1 Accepteren dat provincies hierin verschillende besluiten nemen en communiceren dat er verschillen zijn. Bij veel partijen is nu nl. het beeld dat provincies hierin eenzelfde werkwijze hebben.

4.2 De provincies die al een opdracht hebben verstrekt of gaan verstrekken op basis waarvan jachtaktehouders aangesloten bij SWN (of een andere organisatie of een FBE) toestemming hebben om handelingen i.r.t. een (dode) wolf te verrichten, passen de opdracht enigszins of maken daarover afspraken, zodat geborgd is dat relevant bewijs niet onbedoeld verloren gaat.

5. *Overzicht van door provincies verleende ontheffingen en opdrachten*

➔ Vragen:

5.1 Willen we een overzicht van door provincies verleende ontheffingen (incl. instemmingen), opdrachten en vrijstellingen die (mede) betrekking hebben op de wolf?

5.2 Wie maakt het overzicht en wie houdt dat actueel?

Doel: voorkoming van verwarring bij betrokken partijen (iets waar de KNJV en SWN provincies nu op aanspreekt).

Wie: ?????

Acties:

1. *Tijdelijke opslag/koeling dode wolf*

DWHC en WENR vragen een protocol (of richtlijnen o.i.d.) op te stellen over:

- de wijze waarop DWHC en WENR betrokken moet worden (via welke weg en wanneer zijn DWHC en WENR bereikbaar etc), en
- de omstandigheden waaronder én de wijze waarop een dode wolf vervoerd en gekoeld moet worden

Doel: borgen dat DWHC en WENR z.s.m. betrokken zijn + borgen dat het karkas optimaal geschikt blijft voor pathologisch, veterinair en genetisch onderzoek.

Wie: [redacted]?

2. *Afstemming Handelingsprotocol dood gevonden dier – mogelijk wolf*

Concept handelingsprotocol dood gevonden dier – mogelijk wolf, samen met andere handelingsprotocollen, bespreken met betrokkenen en input ophalen ter verwerking in handelingsprotocol.

Actie: [redacted].

3. *Tekst Interprovinciaal Wolvenplan (huidige paragraaf 6.8) en Monitoringsplan Wolf (huidige paragraaf 5.2.2) aanpassen.*

Belangrijkste aanpassingen: bij vondst dood dier waarbij niet kan worden uitgesloten dat het een wolf betreft en waar niet zeker is dat sprake is van een aanrijding, bestaat reeds een vermoeden van een strafbaar feit. Aanscherpen dat een dood gevonden wolf, vanwege vermoeden strafbaar feit en belang onderzoek naar doodsoorzaak, prioriteit heeft boven genetisch onderzoek. Gelijktijdig onderzoek door DWHC en WENR kan, tenzij dit het onderzoek door DWHC vertraagt. Evt passage over voorkomen van stroperij (hangt af van uitkomst IPO Coördinatiewerkgroep regisseurs Groene Handhaving, zie bespreekpunten 1 t/m 3).

Actie: [redacted]?

Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier – mogelijk wolf

1. Doel

1.1. Primair: adequaat handelen bij vermoeden of constatering illegale doding wolf (= strafbaar feit)

a. Sporen- en veldonderzoek ter plaatse + omgeving gevonden dode wolf
b. Doodsoorzaak wolf vaststellen
c. Ingeval van illegale doding of vermoeden daarvan: strafrechtelijk onderzoek + vervolging

1.2. Secundair: nemen maatregelen t.b.v. langere termijn + monitoring

a. Ingeval van illegale doding: beoordelen of maatregelen nodig zijn om stroperij wolven in toekomst beter te voorkomen en aan te pakken ter voorkoming van.
b. Monitoring wolf (conform Monitoringsplan Wolf, paragraaf 5.2.2.)
c. Vergaren kennis over infecties en ziekten bij wolf

2. Communicatie:

2.1. Vooraf:

a. BIJ12 informeert alle *mogelijk*[1] betrokken instanties over handelingsprotocol
b. BIJ12 plaatst Handelingsprotocol + brochure op website van BIJ12
c. Provincies + betrokken instanties: verwijzen op eigen website naar website van BIJ12

2.2. N.a.v. concreet geval:

2.2.1. Provincie brengt z.s.m. persbericht uit (volgens communicatieplan)
2.2.2. DWHC, WENR en BIJ12 plaatsen persbericht van provincie op eigen website.

3. Betrokkenen en rollen

3.1. Openbaar Ministerie

In geval van vermoeden of constatering strafbaar feit: Officier van Justitie:
- heeft leiding over het strafrechtelijk (opsporings)onderzoek, en
- besluit om vervolging in te stellen of te seponeren.

3.2. Politie

- Melding in ontvangst nemen (meldkamer)
- Regie afhandeling melding door Officier van Dienst in de afstemming met Groene BOA's (domein 2)[2]
- Ter plaatse:
    - borging openbare orde en veiligheid
    - uitvoeren opsporingsonderzoek (onder leiding van Officier van Justitie) al dan niet in samenwerking met Groene BOA's
- Vastlegging in PV.

3.3. Groene BOA (domein 2)

- Uitvoeren opsporingsonderzoek in afstemming met politie (OvD)
- Vastlegging in PV.

BOA's hebben een eigen opsporingsbevoegdheid, gekoppeld aan het domein waarbinnen zij BOA zijn. De uitoefening van die bevoegdheid m.b.t. misdrijven of zwaardere overtredingen,

[1] Betreft instanties die daadwerkelijk een rol hebben én instanties die geen rol hebben, maar wellicht kunnen denken wel een rol te hebben.
[2] Kunnen in dienst zijn van rijk, provincie, gemeente, waterschap of TBO.

vindt plaats in afstemming met politie (OvD). Groene BOA's kunnen in dienst zijn van: rijk, provincie, gemeente, waterschap, TBO.

3.4. Provincie

- optreden als contactpersoon namens provincie voor de verschillende betrokken organisaties
- in geval van vermoeden en/of constatering strafbaar feit: aangifte bij OM
- persbericht
- in ontvangst nemen melding m.b.t. onder zich hebben en vervoer dode wolf o.b.v. voorschriften onderzoeksontheffing (= van toepassing voor de provincie Gelderland + provincies die hebben ingestemd met de door Gelderland aan WENR verleende onderzoeksontheffing, te weten: Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland, Utrecht en Brabant)
- verlenen onderzoeksontheffing WENR o.g.v. Wnb/Ow voor onder zich hebben + vervoer dode wolf (= van toepassing voor de provincies die niet hebben ingestemd met de door Gelderland verleende ontheffing, te weten: Overijssel, Limburg, Zeeland, Noord-Holland, Zuid-Holland)
- toezicht en handhaving

3.5. BIJ12 + wolvenmeldpunt van BIJ12

- Wolvenmeldpunt BIJ12: Eerste screening wel/geen wolf. Validatie en documentatie.
- BIJ12: plaatsen persbericht.

3.6. DWHC

Pathologisch en veterinair onderzoek -> doodsoorzaak vaststellen. Plaatsen persbericht.

3.7. WENR

Veldonderzoek ter plaatste (op aanwijzing van politie die regie heeft over opsporingsonderzoek). Vervoer dode wolf. Genetisch onderzoek (soort- en individubepaling). Plaatsen persbericht.

3.8. Rijk

Bevoegd gezag verlenen CITES-certificaat. Geen CITES-certificaat?

3.9. Overige organisaties/instanties

3.9.1. Gemeente

Uitgangspunt: geen rol. Zo nodig informeert politie de gemeente.

3.9.2.Faunabeheereenheid

Uitgangspunt: geen rol. Kan per provincie verschillen. Bijvoorbeeld omdat provincie een opdracht o.g.v. artikel 3.18 Wnb aan de FBE heeft verleend.

3.9.3. Stichtingen ter afhandeling van wildaanrijdingen/jachtaktehouders

Uitgangspunt: geen rol. Belangrijk dat een valwildafhandelaar - in het belang van het opsporingsonderzoek - de afhandeling aan de politie laat, tenzij de valwildafhandelaar tevens BOA domein 2 is en een eigen opsporingsbevoegdheid heeft. De rol van een valwildafhandelaar (niet tevens BOA) kan verder per provincie verschillen als:

- de politie (in het kader van de uitvoering van politie-taken samenwerkt met valwildafhandelaren en hen opdracht verleend handelingen te verrichten. In die gevallen staat de valwildafhandelaar onder regie van de Officier van Dienst (d.w.z.: afhandelaar heeft dan uitvoerende rol onder regie OvD).

- Provincie opdracht ex artikel 3.18 Wnb heeft verstrekt op grond waarvan handelingen verricht mogen worden (zoals het onder zich hebben of vervoeren van een dode wolf).

3.9.4. *Dierenambulance*: geen rol, tenzij uit eerste screening Wolvenmeldpunt blijkt dat het *zeker* geen wolf betreft. Indien onzeker Dierenambulance geeft melding door aan de meldkamer.

3.9.5. *Regionaal coördinator wolf inzake monitoring*: geen rol. Wel informeren over melding dood gevonden dier – mogelijk wolf.

3.9.6. *TBO*: geen rol. Wel informeren.

3.9.7. *Naturalis*: prepareert wolf (indien mogelijk)

3.9.8. Wegbeheerders/kantoniers
????

4. Vereiste toestemmingen (ontheffing, opdracht, vrijstelling, certificaat)

O.g.v. Wnb:

- onder je hebben + vervoer dode wolf. Bevoegd gezag: GS. Instrument: ontheffing of opdracht.
  - WENR heeft ontheffing verleend door GS Gelderland. Ontheffing geldt ook in de provincies die hebben ingestemd. Onduidelijk of provincies die niet hebben ingestemd, een ontheffing aan WENR hebben verleend.
  - DWHC: enkele provincies hebben ontheffing aan de Universiteit van Utrecht, Faculteit diergeneeskunde, verleend voor het onder zich hebben en vervoeren van Hrl-soorten. Onduidelijk of alle provincies dit hebben gedaan.
- CITES-cerficaat. Bevoegd gezag: minister (RVO). CITES certificaat nodig???

Stroomschema Afhandeling melding dood gevonden dier – mogelijk wolf

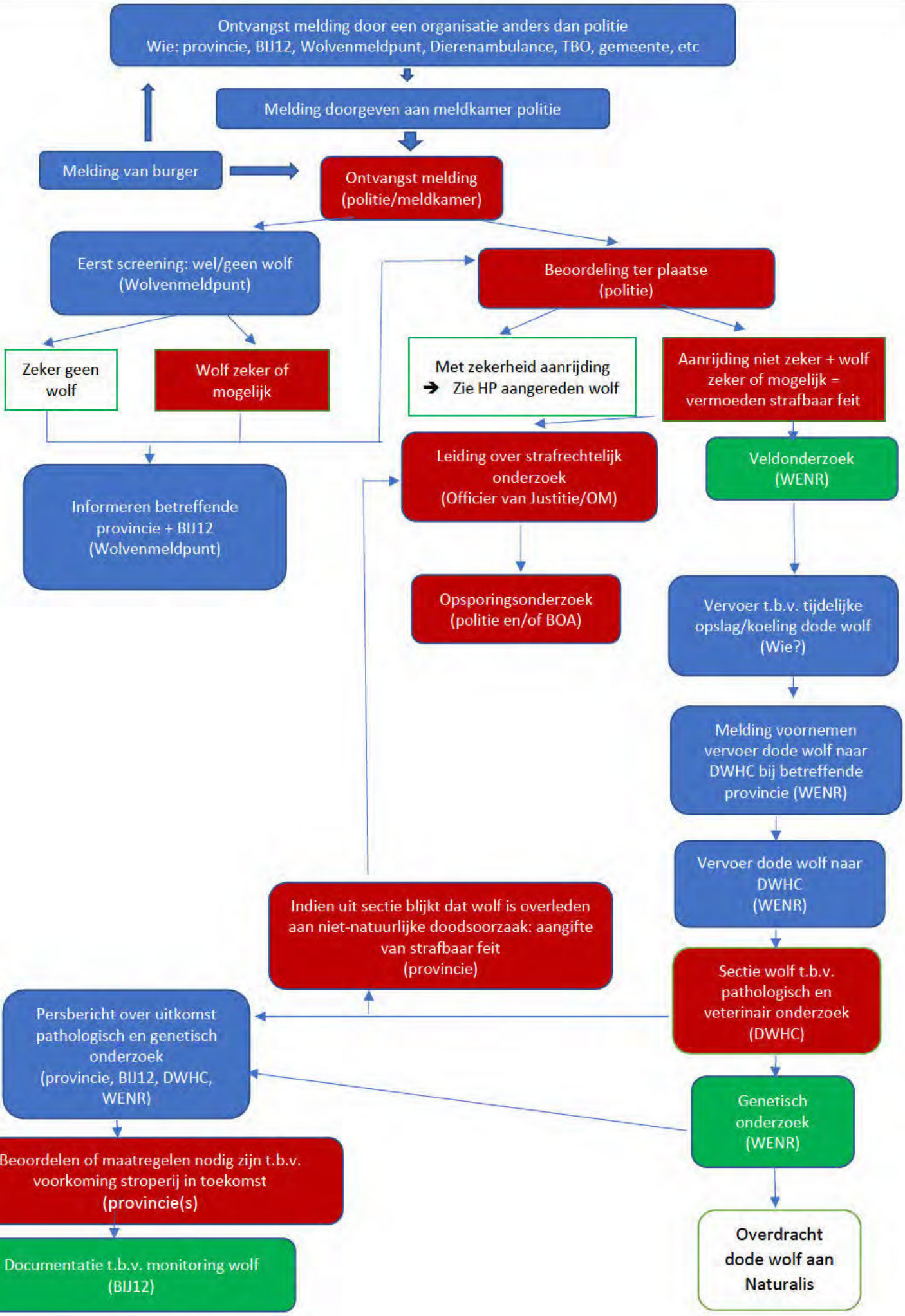

BIJLAGE

Interprovinciaal Wolvenplan, Hoofdstuk 6 Monitoring en rapportage, pag. 27-28

6.8 Bijzonder onderzoek

Bij de vondst van een verse dode wolf wordt de politie of een BOA ingeschakeld als er enige verdenking bestaat op een illegaal gedood dier. Deze besluit of technische recherche of eventueel het NFI ingeschakeld dient te worden. Het Openbaar ministerie bepaalt of vervolging wordt ingesteld.

Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar het DWHC in Utrecht vervoerd waar, zo mogelijk nog op dezelfde dag, gezamenlijk met WENR sectie op het kadaver wordt uitgevoerd. WENR heeft de benodigde ontheffing om een wolf te vervoeren en kan anderen machtigen om van de ontheffing gebruik te maken. Bij de vondst van een dode wolf wordt de omgeving afgespeurd volgens protocol (bijlage 1). Er worden foto's gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de dode wolf en detailopnames van verwondingen inclusief referentieobject (euromunt o.i.d.). Dierenambulances en kantonniers worden vooraf door de provincie geïnformeerd door middel van een brochure over de handelswijze bij de vondst van een wolf.

Bij de sectie vindt er aanvullend onderzoek plaats. In ieder geval dienen doodsoorzaak, leeftijd, conditie, voortplantingsstatus en herkomst onderzocht te worden. DWHC meldt volgens protocol de vondst ook aan CVI, RIVM en Naturalis. DWHC heeft de leiding bij de sectie waarbij er rekening wordt gehouden met het zo goed mogelijk geschikt houden van skelet en huid voor latere preparatie door Naturalis. Alle betrokkenen volgen bij sectie het protocol (bijlage 1). De sectie wordt op foto en/of film vastgelegd. Na sectie worden de resten (ten minste de complete huid en skelet) steeds overgedragen aan Naturalis. Naturalis beslist in welke vorm (opgezet, balg) dit materiaal bewaard wordt en kan het (in bruikleen) beschikbaar stellen voor bijvoorbeeld tentoonstellingen of wetenschappelijk onderzoek.

Monitoringsplan Wolf, paragraaf 5.2.2 Dode wolf

Dode wolf

Bij de vondst van een verse dode wolf wordt de politie of een BOA ingeschakeld als er enige verdenking bestaat op een illegaal gedood dier. Deze besluit of technische recherche of eventueel het NFI ingeschakeld dient te worden. Het Openbaar ministerie bepaalt of vervolging wordt ingesteld.

Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar DWHC in Utrecht vervoerd waar, zo mogelijk nog op dezelfde dag, gezamenlijk met WENR sectie op het kadaver wordt uitgevoerd. WENR heeft de benodigde ontheffing om een wolf te vervoeren en kan anderen machtigen om van de ontheffing gebruik te maken. Bij de vondst van een dode wolf wordt de omgeving afgespeurd volgens protocol, zie protocol 1 in bijlage 2. Er worden foto's gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de dode wolf en detailopnames van verwondingen inclusief referentieobject (euromunt o.i.d.).

Bij de sectie vindt er aanvullend onderzoek plaats. In ieder geval dienen doodsoorzaak, leeftijd, conditie, voortplantingsstatus en herkomst onderzocht te worden. DWHC meldt volgens protocol de vondst ook aan CVI, RIVM en Naturalis. DWHC heeft de leiding bij de sectie waarbij er rekening wordt gehouden met het zo goed mogelijk geschikt houden van skelet en huid voor latere preparatie door Naturalis.

Alle betrokkenen volgen bij sectie het protocol. De sectie wordt op foto en/of film vastgelegd. Na sectie worden de resten (ten minste de complete huid en skelet) overgedragen aan Naturalis. Naturalis beslist in welke vorm (opgezet, balg) dit materiaal bewaard wordt en kan het (in bruikleen) beschikbaar stellen voor bijvoorbeeld tentoonstellingen of wetenschappelijk onderzoek.

Kwalificatie
Een dood gevonden dier kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Het dier door een ervaren wolf deskundige wordt geïdentificeerd of
- Genetisch onderzoek bevestigd dat het een wolf is.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:

- protocol 1 (zie bijlage 2);
- Fotodocumentatie: het hele dier, details van de kop, tanden, poten, staart en
- Pathologisch rapport.

Wet economische delicten

Overtreding artikel 3.5, eerste lid, Wnb = economisch delict..

Economisch delict =

- misdrijf indien opzettelijk begaan (= incl. voorwaardelijke opzet)
- overtreding indien niet opzettelijk begaan

Zie artikel 1a, onder 1° + artikel 2, eerste lid, Wed

Strafmaat:

- Ingeval van misdrijf (opzet): gevangenisstraf van max. 6 jaar, taakstraf of geldboete vijfde categorie (= € 87.000,-). Zie artikel 6, eerste lid, onder 1° Wed.
- Ingeval van overtreding/geen opzet: gevangenisstraf max. 1 jaar, taakstraf of geldboete van de vierde categorie (= € 21.750,-). Zie artikel 6, eerste lid, onder onder 4° Wed.
- Voor zowel misdrijven als overtredingen kunnen bijkomende straffen o.g.v. artikel 7 en maatregelen o.g.v. artikel 8 worden opgelegd. Zie artikel 6, tweede lid, Wed.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 19 januari 2021 11:00
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: NAZENDING IPO WOLEN WERKGROEP VANMIDDAG
Bijlagen: Handelingsprotocollen.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen, bijgaand, helaas erg laat, maar toch een startnotitie m.b.t. het handelingsperspectief.
Tot vanmiddag,
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

141A

art 5.1 lid 2 sub e

Handelingsprotocollen/-perspectieven wolf.
Globaal plan van aanpak. [redacted] [redacted] 19 jan. 2021

Uw projectteam: [redacted], [redacted], [redacted]

Opzet:
1. Tweedeling tussen handelingsperspectieven (gericht op professionals van provincies, hulpdiensten e.d. - probleemsituaties, en hoe te handelen bij calamiteiten, escalatieladders, rollen en verantwoordelijkheden van provincies, politie, veiligheidsregio's, etc.) en een serie informatiebladen (voor een breder publiek, niet per se gericht op calamiteiten).
2. Losbladig, printbaar en digitaal, gemakkelijk te actualiseren.
3. Gebruik van bestaande stroomdiagrammen, bijlagen van het IPO Wolvenplan plus literatuur en ervaringen uit onze buurlanden.
4. Aanpassing aan NL situatie.
5. Voldoen aan juridische kaders. Oa aandacht voor vergunningverlening en ontheffingen.
6. Vaststelling via IPO wolvenwerkgroep, LOW en de ambtelijke molen van het IPO (AAC/BAC VP).
7. Afstemming met de div. wolvenpartners tijdens proces van ontwikkeling.
8. Termen verduidelijken: wat is langdurig, wat is overmatig, in of nabij bebouwd gebied, etc.

Voorstel, parallel:
1. Opstellen van een lijst met scenario's.
2. Concrete uitwerking van 2 senario's en deze voorleggen aan de volgende IPO Wolvenwerkgroepvergadering:
- Auto rijdt wolf aan, wolf is dood.
- Auto rijdt wolf aan, wolf leeft nog.
Aan de hand van deze concrete uitwerking discussie in onze werkgroep of we op het goede spoor zitten, of dat er ergens gaten vallen. Vervolgens verdere uitwerking van deze 2 scenario's en van de overige scenario's.
3. Daarbij inventariseren waar er problemen zitten: zenderen, in hoeverre informatie over verblijfplaatsen van de wolf openbaar is en gedeeld mag worden, opvanglocaties, snelle beschikbaarheid van preventiemaatregelen, deskundigheid (van dierenartsen, politie, ...), etc.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 30 juni 2021 17:29
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending IPO wolven werkgroep 6 juli a.s.
Bijlagen: Verslag IPO wolvenwerkgroep 15 juni 2021.pdf; 3.1 Memo FFS.pdf

Beste allen,
Zoals beloofd bijgaand nog het verslag en een oplegnotitie tbv de Fact Finding Study.

Tevens maak ik er gebruik van de volgende oproep te doen:

Op 14 en 15 oktober is voorzien in een 'Transboudery Wolfmeeting' in Vlaanderen. [redacted] heeft ons daarover een mail gestuurd incl. voorlopig programma.
De vraag van [redacted] is welke specifieke onderwerpen vanuit NL daar besproken zouden willen worden.

Daarom de oproep aan jullie om hierover na te denken en met wensen/voorstellen hiervoor te komen.
Wat mij betreft bij voorkeur per mail voorafgaand aan de a.s. wolvenwerkgroep, dan kunnen we daar zo mogelijk ook nog over doorpraten.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

142A

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted], [redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	30 juni 2021
Onderwerp	Fact Finding Study
Bijlage(n)	Concept FFS "De terugkeer van de wolf in Nederland'

Inleiding
Zoals bekend is er aan een samenwerkingsverband (WENR-INBO-SGN) onder leiding van WENR de opdracht gegeven om een Fact Finding Study over de wolf op te stellen. Conform afspraak staat dit vandaag op de agenda. Bijgaand ontvangt u de eerste concept van de rapportage. Ik verzoek u hier vertrouwelijk mee om te gaan omdat dit nog slechts de eerste aanzet is en daarmee nog zeker niet volledig is etc. Maar tegelijkertijd willen we deze vergadering benutten om input te geven voor het vervolg. Omdat de uitspraken en richtingen die nu meegegeven zijn in de rapportage al wel voldoende zijn om hierover in gesprek te gaan. Uiteraard zijn er ook nog zaken die nog niet zijn ingevuld. Al met al voldoende om vandaag hierover te spreken.

Opgemerkt zij dat nog nadere afstemming dient plaats te vinden tussen de Fact Finding Study en de juridische analyse. Daar is en wordt in voorzien.

Gevraagd wordt om:
Aan de hand van de nu voorliggende concept teksten een eerste bespreking in deze werkgroep te voeren, reacties en opmerkingen mee te geven.

Toelichting voorstel
Zie bijlage. Aan de hand van de door ons gestelde adviesvragen is het document vormgegeven.

Proces
Vandaag ligt het eerste concept ter bespreking in deze werkgroep voor. In kleine kring is door de begeleidingsgroep hierover op 30 juni met de opdrachtnemers het concept besproken. Er was geen tijd om een aangepaste versie voor deze werkgroep vergadering te sturen.
Vervolgens zijn zullen opdrachtnemers verder aan de slag gaan, o.a. met de deze vergadering gemaakte opmerkingen.

Dan zal er tussentijds nog overleg plaatsvinden met een begeleidingsgroep op 20 juli. Vanuit de begeleidingsgroep zal hiervoor nog een mailronde worden gedaan om evt. opmerkingen van uw kant ook daarin mee te nemen.

De eindversie zal in de IPO werkgroep van dinsdag 21 september voorliggen om daarna in het LOW van 5 oktober te worden gepresenteerd.

Wolvenwerkgroep 15 juni 2021

1. Welkom en opening

[redacted] heet iedereen welkom. Erwin Virginia (Ministerie van LNV) wordt in het bijzonder welkom geheten. Hij stelt zichzelf voor. Hij is juridisch beleidsmedewerker faunabeleid bij het Ministerie van LNV sinds 1 mei. Hij zal tijdelijk het wolvendossier voor zijn rekening nemen.

2. Stand van zaken master thesis UU Paul Happel

Paul Happel geeft een presentatie met de voorlopige resultaten van zijn uitgevoerde onderzoek.

Opmerkingen/vragen naar aanleiding van de presentatie:

- Er zijn nog wel weinig respondenten onder de schapenhouders. Heeft Paul meer suggesties nodig voor welke schapenhouders hij eventueel kan benaderen?
    - Paul geeft aan dat hij hier geen tijd meer voor zal hebben.
- Heeft Paul een idee hoe groot de aanpassingsbereidheid met betrekking tot bedrijfsvoering is onder de schapenhouders?
    - Paul geeft aan dat hij hier verschil ziet tussen de verschillende typen bedrijfsvoering: een grootschalig weidebedrijf heeft bijvoorbeeld aangegeven dat zij het niet als mogelijkheid zien om overal hekken van 1,20 meter te zetten. Bij kleinschaligere schapenhouders is de bereidheid wat groter, heeft Paul het idee.
- Vaak komt het geluid naar voren dat de overheid informatie achterhoudt, Paul linkte dat aan zwervende wolven, kan hij dat uitleggen?
    - Paul legt uit dat bij twee schapenhouders sterk naar voren kwam dat zodra er een zwervende wolf is, zij daarvan op de hoogte gehouden willen worden. Het beeld bij deze schapenhouders was dat BIJ12 en Wolven in Nederland weten waar iedere wolf is, maar deze informatie niet vrij willen geven.
- Wat zullen de schapenhouders met deze informatie doen?
    - Dan kunnen ze maatregelen nemen. Zodra schapenhouders continu geinformeerd blijven worden over waar een wolf zich bevindt, kunnen ze ook vaker bij hun schapen gaan checken of er iets aan de hand is bijvoorbeeld.
- Hebben de schapenhouders ook aangegeven wat ze graag zouden willen van de overheid? Nu is het idee dat de schapenhouders vaak het gevoel hebben dat er dingen door de overheid opgelegd worden en ze geen andere keuze hebben, zoals bijvoorbeeld wolfwerende preventieve maatregelen. Waar lopen ze tegenaan?
    - Er zijn al schapenhouders die bijvoorbeeld kijken naar kuddebewakingshonden. Ze hadden geen specifieke voorbeelden over wat zij de beste opties voor preventieve maatregelen zouden vinden, ze weten het zelf ook niet zo goed.
- In het onderzoek komt ook achterdocht richting de overheid naar voren. Dit is iets wat nu in zijn algemeenheid speelt, in allerlei beleid. Word deze algemene achterdocht ook meegenomen in het onderzoek?
    - Paul heeft dit tot op zekere hoogte meegenomen, namelijk voor het gehele natuurbeleid. Hij verwacht niet dat hij het nog breder zal trekken.
- Binnen BIJ12 zal er een nieuwe website voor de wolf opgesteld gaan worden. Daar zal ook bijvoorbeeld informatie over de ecologie van de wolf gedeeld gaan worden. Paul noemde net een aantal voorbeelden waar schapenhouders vragen

over hebben. Komt daarvan een overzicht? Daar kan dan op ingespeeld worden met het opstellen van de nieuwe website.
    - Paul vindt het een goed idee, en zal dit meenemen.

3. Vaststelling agenda en mededelingen

Er zijn geen aanvullende agendapunten. [redacted] bedankt iedereen die nog stukken hebben nagezonden.

3.1 Terugmelding WiN bijeenkomst

Er is een bijeenkomst geweest van Wolven in Nederland, [redacted] is hier vanuit BIJ12 bij aangesloten. Op de bijeenkomst is gesproken over de website van Wolven in Nederland. Nu is het nog onduidelijk wie de doelgroep van de website is en waarvoor zij precies naar de website komen. Er zal een plan opgesteld gaan worden waar dit naar voren zal gaan komen, en waarin waarschijnlijk ook zal worden geconcludeerd of de website uberhaupt wel in de lucht zal blijven.

3.2 Voortgang actualisatie wolvenplan

- De fact finding study en juridische analyse worden op dit moment opgesteld. De concept rapportages hiervan worden verwacht, dat zal ook worden teruggekoppeld in deze werkgroep.

- Binnen BIJ12 wordt er gekeken naar het aanpassen van de taxatierapporten, om deze verder te verbeteren.

- De uitvraag voor de actualisering van schapenrassen en overige diersoorten moet er nog uit.

- [redacted] en [redacted] zullen met een planningsvoorstel komen; wanneer is wat gereed? Zij zullen ook kijken naar een goede inhoudsopgave voor het herziende wolvenplan.

4. Openbaarheid wolvendata (schade en monitoring)

Dit punt is tijdens het kwartaaloverleg ook ter sprake gekomen. De Zoogdiervereniging plaatste toen wat kanttekeningen bij de notitie, zoals eventuele risico's. Naar aanleiding daarvan is er een geüpdatete versie.

Iedereen is het erover eens dat, naast schadedata, ook monitoringsdata gedeeld zal gaan worden op leefgebied niveau. Actualisatie van deze data zal één keer per maand plaatsvinden, aangezien deze data ook gevalideerd dient te worden.

Zullen ook C2 waarnemingen meegenomen moeten worden in de monitoringsdata op de website? In het monitoringsplan staat dat C2 waarnemingen alleen worden meegenomen als er minimaal twee C2 waarnemingen zijn gedaan. Opgemerkt wordt dat het protocol voor monitoring veel duidelijkheid geeft voor de verslaglegging van monitoringsgegevens voor bijvoorbeeld data over de verspreiding van wolven in Europa, maar dat in dit geval goed naar het doel van de openbaarheid van de gegevens gekeken moet worden. De sector heeft behoefte aan kennis over waar wolven zijn waargenomen, iedere waarneming die zeker of bevestigd is, is er dan één. Kanttekening hierbij wel is dat wolvenkeutels en pootafdrukken indirecte bewijzen zijn voor de aanwezigheid van een wolf. Dit moet wel goed toegelicht worden bij de data.

5. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief

[redacted] licht de notitie verder toe.

De handelingsprotocollen worden verder uitgewerkt. De focus wordt gelegd op een handelingsprotocol voor een wolf die goed beschermd vee doodt. De planning daarvan wordt versneld. Tijdens de uitwerking van het protocol komen er veel vragen naar boven. De huidige escalatieladder mist veel concreetheid.

De documentatie moet goed opgebouwd worden. Er moet een goede analyse zijn van de situatie en feiten. Dit begint bij de taxatie van de schade. Dit is het eerste moment dat feiten worden vastgelegd. Daar zijn afspraken over en is een protocol voor. Voorzien die afspraken en het protocol in het goed opbouwen van de documentatie?
Het taxatierapport zal worden geactualiseerd. Hier zal ook in worden meegenomen dat er een meer gestandaardiseerde manier komt van het noteren van de genomen preventieve maatregelen.

In het besluit houders van dieren staat dat dieren goed beschermd moeten worden tegen onder andere roofdieren (Artikel 1.6, lid 3). Als er een melding van vermoedelijke wolvenschade binnenkomt, is het voor die melding al te laat om goede preventieve maatregelen te treffen. Hoe kijkt het Ministerie van LNV aan tegen het, van te voren, controleren en handhaven op dit punt (in gebieden waarvan bekend is, dat daar wolven zijn)? **Erwin zal dit na gaan binnen het Ministerie.**

Een vraag die naar voren kwam tijdens het opstellen van het handelingsprotocol is wanneer vee goed beschermd is. Op de website van BIJ12 staan Faunaschade Preventie Kits (FPK's). In de FPK staan afmetingen, aantal draden, stroomwattage etc. beschreven. Werkt dat in de praktijk ook? Als een veld niet helemaal effen is, gaat de plaatsing van preventieve maatregelen al een stuk lastiger. Voldoet het dan wel op alle plekken aan de vereisten? Voorkomen moet worden dat de beleidsmakers met goede bedoelingen eisen stellen, maar het vervolgens in de praktijk onwerkbaar is of niet het gewenste effect heeft. Uitgangspunt is nu de FPK, als soort van waaier van mogelijkheden. Het goed beschermen van vee kan meerdere maatregelen omvatten.

Een tweede deskundige, naast de taxateur, die goed kijkt naar de preventieve maatregelen en het gedrag van de wolf, zou een nuttige aanvulling kunnen zijn. Ook om eventueel verder te kijken naar vormen van negatieve conditionering.

Zenderen is ook een punt die toegevoegd zal kunnen worden aan dit specifieke handelingsprotocol. Zenderen komt in de overige handelingsprotocollen ook terug, en zou hier ook van toegevoegde waarde kunnen zijn.

Naar aanleiding van dit handelingsprotocol wordt opgemerkt dat er ook een gerede kans is dat er, in welke provincie dan ook, een wolf wordt aangereden, die daardoor gewond raakt. Dat is ook een belangrijk handelingsprotocol, moet daar niet ook prioriteit aan worden gegeven? Uitgelegd wordt dat daar ook een handelingsprotocol voor opgesteld zal gaan worden, er zelfs al een conceptversie voor is opgesteld, maar zolang deze nog niet verder uitgewerkt is, de provincies kunnen handelen naar bevinden. [redacted] **biedt aan hier, samen met** [redacted] [redacted] **en** [redacted] **naar te kijken.**

6. Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven

Dit agendapunt zal volgend overleg opnieuw op de agenda komen en dan besproken worden.

Het verzoek aan iedereen die hiervoor een notitie heeft opgesteld is om tot één gezamenlijke notitie te komen. [redacted] **zal** [redacted] **vragen om dit te organiseren.**

7. Mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB)

[redacted] en [redacted] hebben hierover gesproken met een IPO-collega uit de werkgroep GLB. Daarnaast zijn eerdere e-mailwisselingen over dit onderwerp opgezocht. Pijler 1 (ecoregelingen) van het GLB zou niet geschikt zijn voor preventieve maatregelen. Dat past niet bij het karakter van dat fonds. Pijler 2 blijft over, hier passen preventieve maatregelen wel in. Hier zal dan wel cofinanciering voor nodig zijn. Dit zal dan wel afgewogen moeten worden. Geld wat naar preventieve maatregelen voor wolvenschade gaat, zal dan namelijk wel ergens anders weggehaald moeten worden.

[redacted] zal verder gaan met het uitzoeken van de mogelijkheden, samen met degenen die hier oorspronkelijk ook mee bezig zouden gaan. [redacted] zal zich hierbij ook aansluiten. In het volgende overleg in juli komt hier een terugkoppeling over.

8. Nieuws uit de provinciale wolvencommissies

Dit agendapunt zal, omwille van de tijd, worden overgeslagen.

[redacted] wil iedereen herinneren aan de afspraak dat [redacted] en [redacted] op de hoogte worden gehouden van stukken van de provinciale wolvencommissies.

9. Verslag d.d. 18 mei 2021

Het verslag wordt akkoord bevonden.

10. Rondvraag en sluiting

Niemand heeft een rondvraag.

11. Datum volgende vergadering

De voorlopige datum en tijd zijn: dinsdag 6 juli 2021 om 13.30 uur.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 12 maart 2021 12:47
Aan: [redacted]; Achterkamp, [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted].; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Bijlagen: 14.1 Nazending ConceptantwoordenWASSENBERG.pdf; 5.0 Oplegnotitie bij Voorstel uitwerking handelingsprotocol.pdf; 5.1 Plan van Aanpak Handelingsprotocollen wolf_concept 110321.pdf; 5.2 Handelingsprotocol Aangereden dier_mogelijk Wolf_concept 12 3 2021.pdf; 5.3 Discussiepunten ivm opstellen Handelingsprotocol Aangereden dier_mogelijk wolf.pdf

Beste collega's,

Bijgaand stuur ik u de aangekondigde nazending m.b.t. handelingsprotocol stukken agendapunt 5.

Nieuw aanvullend stuur ik u de concept beantwoording van kamervragen m.b.t. de wolf. Wordt een extra agendapunt ter vergadering.

Naar verwachting maandag volgt nog een onderzoekvoorstel m.b.t. agendapunt 2.

Met vriendelijke groeten,

Geniet van uw weekend, tot dinsdag,

[redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

Bijlage 5.1 Wolvenwerkgroep 160321

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

Concept Plan van aanpak versie 110321 opgesteld door : [redacted], [redacted] [redacted] en [redacted]

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

1. De aanleiding

De wolf is een beschermde diersoort in Nederland en valt onder internationale en nationale wetgeving. De 12 provincies worden geacht om, op basis van het Interprovinciale Wolvenplan, ieder zelf op een goede manier met de wolf om te gaan. De komst van de wolf roept zowel enthousiasme als onrust op. Het is niet altijd te voorspellen hoe zo'n dier zich gaat gedragen. Bovendien zijn er verschillen tussen een jonge, zwervende, solitaire wolf en gevestigde wolven die in een roedel leven.
Veel partijen in Nederland bemoeien zich met de wolf, variërend van terreinbeherende organisaties, wetenschappers en ecologen, belangenorganisaties van boeren en schapenhouders tot aan hulpdiensten en toeristische organisaties.
Provincies moeten weten, wat hun rol precies is, in welke gevallen ze zelf actie moeten ondernemen of moeten schakelen met onder andere hulpdiensten, hoe ze de juiste afwegingen moeten maken en wanneer ze bedrijven en burgers moeten informeren.
Dit geldt in het algemeen, als een wolf in een provincie is gesignaleerd of zich gevestigd heeft en in versterkte mate in geval van incidenten en calamiteiten. Dan moet er snel en adequaat worden gereageerd.

Duidelijke handelingsprotocollen

Daartoe is het belangrijk, dat provinciale bestuurders en ambtenaren goed op de hoogte zijn van de gedragingen van wolven en van de regels en wetgeving. Nu is er het IPO Wolvenplan, waarin al veel nuttige informatie staat waarmee provincies aan de slag kunnen. Dit plan wordt in 2021 geactualiseerd. Het plan biedt weliswaar een aantal protocollen (zie bijlage 1 Interprovinciaal wolvenplan), maar deze dekken niet alle situaties die zich met wolven kunnen voordoen en zijn niet praktisch genoeg om bij incidenten heel snel in actie te kunnen komen. Niet alleen provincies hebben behoefte aan concrete handvatten. Ook andere organisaties zoals de TBO's, gemeenten, belangengroepen van veehouders en Wolven in Nederland willen meer duidelijkheid en denken na over en studeren op eigen protocollen.

Er komen steeds meer wolven in Nederland en daardoor kunnen zich ook vaker incidenten voordoen of situaties ontstaan die niet helemaal duidelijk zijn maar die wel vanwege onrust bij boeren en burgers om snelle interpretatie en actie vragen. Het is daarbij onwenselijk indien provincies in gelijke gevallen verschillend gaan optreden, zeker ook gezien de polarisatie van voor- en tegenstanders van de wolf en de ophef die bij incidenten in de media en de social media ontstaat.

In het IPO Wolvenoverleg werken de 12 provincies onder leiding van BIJ12 al samen aan de nieuwe versie van het IPO Wolvenplan en het lijkt daarom logisch om vanuit dit overleg te gaan werken aan een serie handelingsprotocollen die als bijlage kunnen worden opgenomen

en dus ook via de ambtelijke lijn van het IPO worden vastgesteld en daarmee een officiële status krijgen.

2. De doelstelling
Het doel is om te komen tot een serie handelingsprotocollen die voor provinciale bestuurders en ambtenaren handvatten bieden hoe te handelen in geval feitelijke situaties bij incidenten met wolven. Deze moeten juridisch en ecologisch juist zijn en tegelijkertijd concreet, beknopt en praktisch om meteen handelend te kunnen optreden. Ook de communicatieve aspecten worden daar bij in beeld gebracht.
Er zullen handelingsprotocollen voor verschillende (nog nader te bepalen) situaties worden opgesteld. Iedere provincie kan de protocollen zelf verder invullen met regionale gegevens, zoals contactpersonen van provincie, veiligheidsregio's, belangenorganisaties etc. Het gaat hierbij om openbare informatie waarmee professionals aan de slag kunnen gaan.

Onder handelingsprotocollen verstaan we hoe op te treden bij een duidelijk afgebakend incidentele gebeurtenis annex feitelijke situatie.

Onder handelingsprotocollen verstaan we overzichten waarin aangegeven is hoe te handelen bij incidentele gebeurtenissen. Een voorbeeld van het eerste is een duidelijk afgebakend incident als de vondst van een aangereden gewonde wolf. In andere gevallen biedt een protocol een handelingsperspectief om vanuit een probleemsituatie hiermee om te gaan.

De protocollen worden eenmalig vastgesteld door het IPO en opgenomen als bijlage bij het vernieuwde IPO Wolvenplan. Ze zijn echter niet statisch, maar kunnen op basis van nieuwe kennis, ervaringen en feiten geactualiseerd worden.
De protocollen worden gebundeld en zijn (anoniem) openbaar beschikbaar op de website van BIJ12.

3. De opdracht en werkwijze
Enkele zaken die ik hieronder bespreek kunnen parallel aan elkaar worden uitgevoerd.

a) Het projectteam inventariseert welke **feitelijke situaties** zich kunnen voordoen. Dit o.a. kan op basis van het bestaande IPO Wolvenplan (lopende tekst en bijlagen), informatie uit buurlanden bestuderen plus enkele provinciale protocollen (Overijssel).
b) Informeel dit bespreken in het LOW en met WiN. Dat is goed voor het draagvlak.
c) Het projectteam checkt de uitkomsten bij het IPO Wolvenoverleg en stelt zo nodig bij. Vaststellen wat we wel en niet gaan doen.
d) Het projectteam stelt een lijst van algemene **criteria** op waaraan een handelingsprotocol moet voldoen. Hierbij een voorzet:
    - praktische zaken als lengte, leesbaarheid, duidelijke verwijzingen naar mensen en organisaties binnen en buiten de provincie, etc.
    - versienummer, datum, vindbaarheid van de meest actuele versie
    - aangeven van juridische kaders, plus aangeven van onzekerheden
    - eigenaarschap, afspraken voor updates

- beslisboom: wie beslist waarover, op welk moment, binnen welke termijn, wie is wanneer het bevoegde gezag? welke informatie is nodig, wie verschaft deze? wordt er in overleg met stakeholders besloten, zo ja met wie?
- wat te doen bij onvolledige informatie of bij afwezigheid van stakeholders of specialisten?
- afbakening: rol van provincie, veiligheidsregio, politie, etc.
- communicatie: welke informatie mag of moet gedeeld worden, met wie, tot op welk detailniveau in tijd en ruimte? Actief of passief, welke kanalen, gericht aan wie?
- opsomming van passende acties, middelen, beschikbaarheid en contacten (bijv. zenderen, opvanglocatie, afschieten, hulp door bijv. dierenartsen, deskundigen voor de beoordeling van de situatie, preventiemiddelen, etc.)
- verwijzing opnemen voor het geval het toch geen wolf betreft, maar een ander dier dat schade aanricht of onrust veroorzaakt: hond, vos, goudjakhals,
- welke ondersteuning is beschikbaar voor de div. stakeholders, via welke kanalen aan te vragen?
- info over monitoring, schadeafhandeling, dna-afname

e) Maak het praktisch: **uitwerking van 2 cases**. Aangereden wolf, wolf overleden en aangereden wolf, wolf leeft nog.
f) Afstemming met koepels van benodigde externe partijen, zoals: Stichting Wildaanrijdingen, Dierenambulance, Veiligheidsregio en WBE's.
g) Dit leidt tot 2 concept-protocollen. Bespreken in het IPO Wolvenoverleg. Is het praktisch genoeg, zijn de stappen en procedures helder, is het juridisch juist, zijn de juiste partijen in beeld, zijn alternatieven beschreven (bijvoorbeeld: wat als een bepaalde partij onbereikbaar is?), is duidelijk wie wanneer waarover en met wie communiceert? (bijvoorbeeld om TBO's, toeristische organisaties, burgers of boeren te waarschuwen)
h) **Bijstellen van deze 2 protocollen en uitwerking van de overige.** Ook dit weer via informele afstemming met o.a. het LOW en WiN.
i) **Logische indeling** van protocollen maken.
j) Blijven checken met veiligheidsregio's, dierenambulance en andere relevante partijen.
k) Het geheel een laatste keer bespreken in het IPO Wolvenoverleg en dan de ambtelijke lijn van het IPO insturen.
l) Uitkomsten van het juridische onderzoek en de fact finding study betrekken bij het opstellen van de protocollen.
m) Na vaststelling de **protocollen beschikbaar maken**:
    - De bundeling via de website van BIJ12.
    - Per provincie een bestuurlijk en ambtelijk contact. Zij zorgen voor de vertaling naar hun eigen provincie. Zij zorgen voor het informeren van de juiste stakeholders intern en extern. Bijv. via de provinciale wolvencommissie.
n) Het projectteam maakt een **oplegger voor de provincies**: hoe dit protocol in de eigen organisatie onder de aandacht te houden, wat te doen als er wijzigingen zijn (versienummers, partijen informeren), suggesties om op de juiste manier provinciale partners te betrekken en het protocol met hen te delen, tips om te zorgen dat hun medewerkers dit ook tussen de oren krijgen, praktische zaken als het delen van het protocol op de eigen website.

Het resultaat
Een serie losbladige, printbare en digitaal te ontsluiten protocollen, gemakkelijk te actualiseren, die het framework bieden voor provincies om verder in te vullen.
Hierbij een oplegger voor provincies met tips over versienummers, implementatie, updates, communicatie, etc.

4. Personele inzet
Wie voert wat uit, wie coördineert, wie bewaakt de voortgang, wie rapporteert aan [redacted] en [redacted] (intern BIJ12), wie zorgt voor agendering in het IPO Wolvenoverleg en voor de routing binnen het IPO?
De afspraken over verantwoordelijkheden en inzet (beschikbare uren) per persoon.
- communicatieadviseur BIJ12: trekker en schrijver: [redacted]
- inzet provincie Drenthe: [redacted].
- inzet provincie Brabant: [redacted].
- inzet BIJ12: [redacted] / [redacted] / [redacted]
Hebben we hiermee voldoende capaciteit?

5. Budget
Indien er kosten zijn van bijvoorbeeld personele inzet of materiaal, dan deze hier benoemen.
P.M.

6. Planning, fasering, mijlpalen
Deel- en eindproducten, terugkoppelingen. Koppelen aan vergadercycli van IPO wolvenwerkgroep en LOW.
P.M. Nader in te vullen.

7. Risico's en maatregelen
Risico: Andere partijen komen zelf met protocollen.
Maatregel: Partijen blijven betrekken, bevragen, informeren.

8. Evaluatie
p.m.

BIJLAGE 1:
Voorbeelduitwerking [redacted] / [redacted]

BIJLAGE 2 : Lijst van mogelijke feitelijke situaties
PM. nader invullen

Agendapunt 5 Voorstel uitwerking handelingsprotocollen wolf

Aan: IPO Wolvenwerkgroep
Van: [redacted]
Datum: 12 maart 2021

Aanleiding:
Onderdeel van de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan betreft de uitwerking van handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland (BAC VP 12 november en 17 december 2020). Hierbij is afgesproken dat het LOW bij de uitwerking van deze protocollen wordt betrokken (BAC VP 12 november 2020, agendapunt 3a, startnotitie Landelijk Overleg Wolf).

T.b.v. de uitwerking van de handelingsprotocollen wordt nu een Plan van Aanpak voorgelegd. Om de hierin voorgestelde aanpak te illustreren is tevens een start gemaakt met de uitwerking van een 'Handelingsprocotol: Aangereden dier – mogelijk wolf'.

Doel: ter bespreking, voorlopig vaststellen en agendering in LOW bespreken.

Bespreekpunten:

1. Concept 'Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor wolf in Nederland'
   1.1. Kan de werkgroep instemmen met het Plan van Aanpak? Zie **bijlage 5.1**
   1.2. Kan het Plan van Aanpak geagendeerd worden in het LOW?

2. Concept 'Handelingsprotocol Aangereden dier – mogelijk wolf'
   2.1. Heeft de werkgroep aandachtspunten bij de voorgestelde opzet van het handelingsprotocol Aangereden dier – mogelijk wolf? Zie **bijlage 5.2**
   2.2. Heroverwegen dan wel bevestigingen van 2 uitgangspunten in het huidige wolvenplan t.b.v. de verdere uitwerking van het handelingsprotocol. Zie **bijlage 5.3**

Bijlage 14.1- nazending Tweede kamervragen - Wolvenwerkgroep 160321

Ter bespreking:
Onderstaand de kamervragen en de conceptantwoorden van LNV op vragen 1,2 en 3, op vraag 7 volg die later.
Vragen 4,5 en 12 zijn voor de provincies en vraag 10 in het bijzonder voor provincie Gelderland.
Vragen 8,9 en 11 worden door Defensie opgepakt, 6 en 7 horen bij I&W/RWS.

Op verzoek van LNV wordt gevraagd of de wolvenwerkgroep input kan leveren.

TK-vragen Wassenberg

1. Kent u het bericht 'Natuurmonumenten weet het zeker: mensen stoorden doodgereden wolf'?
Antw: Ja, ik ken dit bericht.

2. Deelt u de mening dat de drukte in natuurgebieden een risico vormt voor de rust van dieren? Zo nee, waarom niet?

3. Deelt u de mening dat dieren in de kraam- en zoogtijd meer rust zou moeten worden gegund? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke wijze wilt u dat bewerkstelligen?
Antw. 2 en 3: Drukte in natuurgebieden vormen op zich geen risico voor de rust van dieren als bezoekers zich aan de gestelde gedragsregels houden. Wel constateer ik dat er in het voorjaar, tijdens het voorplantingsseizoen, er een verhoogd risico op verstoring van de rust kan optreden als bezoekers zich niet aan deze gedragsregels houden. Een aantal terreinbeheerders organiseren dan ook, juist in die periode, campagnes om bezoekers bewust te maken van het nut en de noodzaak van deze gedragsregels. Naar mijn mening draagt dat voldoende bij tot een vermindering van het risico op verstoring van de rust.

4. Deelt u de mening dat een drachtige wolf in haar eigen territorium, zonder dat zij gestoord wordt, niet snel een drukke weg zou oversteken overdag? Zo nee, waarom niet? Zo ja, beaamt u dat de doodgereden wolvin gestoord is door recreanten?
Antw: provincies

5. Is het waar dat er nauwelijks dieren worden aangereden in gebieden waar de maximumsnelheid 60 kilometer per uur bedraagt?
Antw: provincies

6. Bent u bereid de maximumsnelheid op secundaire wegen in het leefgebied van de wolf substantieel te verlagen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum en in welk tijdslot?
Antw: Min. I&W

7. Bent u bereid om de maximumsnelheid rond het leefgebied van de otter te verlagen, gezien een derde van de otters de dood vindt door verkeer? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum? 2)
Antw: min.I&W.

8. Deelt u de mening dat extra rust in natuurgebieden niet samengaat met militaire oefenvluchten boven de Veluwe en met activiteiten die samenhangen met afschot van dieren in draag- en zoogtijd? Zo nee, waarom niet?

Antw: Defensie

9. Kunt u aangeven of er dezer dagen militaire oefenvluchten boven de Veluwe gehouden worden en/of wanneer deze gehouden zullen worden?
Antw: Defensie

10. Kunt u aangeven of er dezer dagen afschotactiviteiten gehouden worden op de Veluwe? Zo ja, welke diersoorten worden geschoten?
Antw: provincie Gelderland

11. Bent u bereid een verbod op laagvliegen en afschot uit te vaardigen gedurende draag- en zoogtijd van de wolf in het leefgebied van de wolf? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?
Antw: Defensie

12. Bent u bereid tot het nemen van beleidsmaatregelen om het leefgebied van de wolf beter te beschermen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?
Antw: Provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 14:10
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: nazending IPO Wolvenwerkgroep 23 augustus a.s.
Bijlagen: 4.1 Memo communicatie.pdf; 11.1 Memo DNA.pdf; Bijlage 6.1 kosten overzicht.pdf; 6.1 Memo kosten wolf.pdf; 4.2 Communicatie hoofdstuk wolf.pdf

Beste collega's,
Bijgaand de toegezegde nazending van de stukken voor de agendapunten communicatie, kosten en DNA.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Bijlage 4.1 Voorstel Communicatie hoofdstuk wolf

Communicatie uitgangspunten

- Partijen communiceren ieder vanuit zijn eigen rol en verantwoordelijk en ondersteunen de gezamenlijke communicatie waar mogelijk.
- De eindverantwoordelijke is aan zet voor (het organiseren van) communicatie.
- Wanneer verantwoordelijkheden over meerdere overheden verdeeld zijn, is de hoogste daarvan primair aan zet voor (het organiseren van) communicatie.
- Provincies en BIJ12 zorgen via hun eigen websites voor goed, vindbare algemene basisinformatie over de wolf, wolvenbeleid en preventiemogelijkheden, subsidiemogelijkheden, actualiteiten (bijvoorbeeld van aanrijdingen met wolven, uitslagen van DNA onderzoek, gevalideerde wolvenwaarnemingen). Ook verwijzen zij, wanneer beschikbaar, naar bronnen met uitgebreide(re) informatie.
- BIJ12 zorgt via de website voor actuele informatie over:
    - Schade melden, het overzicht van schademeldingen en de bijbehorende procedure (taxatie en tegemoetkoming)
    - Informatie over preventiemogelijkheden, onder meer via de Preventiekit, een brochure, ondersteunend beeldmateriaal van derden en onderzoeken
    - Verspreiding wolf in Nederland aan de hand van bevestigde wolvenschade, gevalideerde wolvenwaarnemingen en een visuele verspreidingskaart
    - Verspreiding wolf in de Benelux en Duitsland aan de hand van een visuele verspreidingskaart met samenwerkingspartners.
    - Monitoring aan de hand van het Monitoringsplan wolf en de tussenrapportages eens per kwartaal.
    - Ecologie van de wolf
    - Relatie wolf en mens en wolf en hond
    - Bescherming en wet- en regelgeving
    - Beleid en organisatie in Nederland, waaronder ook verwijzingen naar provinciaal wolvenbeleid en subsidieregelingen
    - Veelgestelde vragen (FAQ)
- BIJ12 gaat uit van feitelijke informatie, is neutraal en objectief.
- BIJ12 verzorgt of ondersteunt met communicatie en voorlichting richting stakeholders. Dit richt zich met name op de uitvoerende taken zoals de schadeafhandeling en de de monitoring.
- Vanuit het IPO wordt de beleidscommunicatie over het wolvenplan uitgevoerd.
- Actieve communicatie over wolven kan vanuit de provincies afgestemd met de direct belanghebbenden (bijvoorbeeld terreineigenaren).
- Het detailniveau van communicatie over concrete gevallen is altijd gehouden aan wettelijke kaders, zoals de privacywetgeving en de Wet natuurbescherming. We communiceren geen persoons- of (exacte) locatiegegevens.
- Als er een wolvengebied wordt vastgesteld wordt dit door de betrokken provincie(s) zoveel mogelijk op het niveau van gemeentegrenzen gepubliceerd. De betrokken provincie(s) zorgt ook voor communicatie over procesvervolg en beleidsveranderingen die daar van toepassing zijn. BIJ12 deelt deze berichtgeving.
- Bij een aanrijding met een wolf of andere calamiteiten is de betrokken provincie leidend in de communicatie. BIJ12 ondersteunt hierbij en deelt de berichtgeving.

Typen communicatie en verantwoordelijkheden

We maken onderscheid in de volgende typen communicatie: algemene publiekscommunicatie/voorlichting, stakeholdercommunicatie, crisiscommunicatie en woordvoering.

Algemene publiekscommunicatie en voorlichting
Voor het brede publiek is de website is het belangrijkste medium. Dit kan worden aangevuld met ander voorlichtingsmateriaal zoals drukwerk en/of panelen.

Communicatiedoelen:

- Kennis vergroten over de wolf in brede zin
- Informatie verstrekken over wolven in relatie tot de mens.
- Betrekken bij de wolf in Nederland. Informeren over wolven in Nederland, en delen van schademeldingen en waarnemingen.

Wij gaan hierbij uit van feitelijke communicatie.

Stakeholder communicatie
Er zijn uiteenlopende belangen onder de stakeholders. Omdat er veel stakeholders zijn, met grote complexiteit en diversiteit, met onderlinge afhankelijkheden, draagt communicatie bij aan het 'managen' van deze belangen. Met daarbij nadrukkelijk aandacht voor de belangentegenstellingen en weerstand.

Communicatiedoelen:

- Creëren van mogelijkheden voor afstemming en draagvlak beleidsuitvoering
- Betrekken en betrokken worden bij ontwikkelingen, calamiteiten, afspraken

Crisiscommunicatie
Als er incidenten zijn, onrust door toedoen van een wolf, bijvoorbeeld in het geval van extreme gevallen van schade, is er sprake van crisiscommunicatie. In dat geval gaat communicatie in de versnelling. Een aantal partijen moet direct aan het werk al dan niet aan de hand van escalatieniveaus. Dit type communicatie is ad hoc en kan deels worden voorbereid. Wat er gecommuniceerd wordt, hangt af van de mate van ernst en de grilligheid van de situatie. De pers en media zitten er bovenop en social-media voeden het (online) gesprek.

In het geval van crisiscommunicatie moet snel, tijdig en adequaat gehandeld worden. Er is afstemming nodig binnen het communicatienetwerk. Maar ook met de partijen die op dat moment nodig zijn (afhankelijk van de situatie en de benodigde deskundigheid). Afstemming gaat over inhoud, timing van de communicatie en afzenderschap. Communicatie vindt daarna plaats via de afzonderlijke kanalen van de provincies en BIJ12.

Zorgvuldigheid gaat in crisiscommunicatie hand in hand met snelheid.

Bovenstaande betekent ook dat elke partij uit het communicatienetwerk Wolven, eigen accenten kan leggen in de communicatie en dit ook zo kan uitdragen. Zo zijn alle betrokken partijen verantwoordelijk voor juiste, feitelijke informatie richting hun eigen achterban én richting het communicatienetwerk Wolven (wanneer er actie nodig is). Partijen communiceren ieder vanuit de eigen rol en verantwoordelijk en ondersteunen de gezamenlijke communicatie waar mogelijk.

Communicatiedoelen:

- Helderheid verschaffen over de actualiteit

- Tijdig en adequaat inspelen op de actualiteit; transparant, duidelijk en zo feitelijk mogelijk
- Mogelijk snel doorverwijzen naar de juiste betrokkenen

Woordvoering
De rol van BIJ12 met betrekking tot woordvoering over de wolf is met name gericht op beantwoording van vragen over het faunaschade afhandelingsproces en informatie uit de tussenrapportages in het kader van monitoring. Woordvoering over DNA-analyses wordt gedaan door BIJ12 of door of in afstemming met Wageningen University & Research (WENR, DNA-analyses). Woordvoering over het gedrag van wolven of ecologische duiding wordt gegeven door soortenexperts of ecologen, bijvoorbeeld bij de Zoogdiervereniging.

Partijen voeren niet het woord over zaken die nadrukkelijk tot het terrein van andere partners behoren. Het doorverwijzen naar de juiste woordvoerder is ook een onderdeel van de woordvoeringsstrategie.

Iedere organisatie heeft een eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot woordvoering. Daarbij hanteren we de volgende verdeling:

- Provincies voeren het woord over provincie-specifieke, bestuurlijke/politieke kanten en ingeval van crisis en incidenten rondom het thema wolf.
- BIJ12 voert het woord over het faunaschade afhandelingsproces, preventieve middelen en monitoring.
- LNV voert het woord over nationale wettelijke kaders, de implementatie van Europese regelgeving en internationale verdragsafspraken en de naleving en derogaties met betrekking tot deze regelgeving.
- Grofweg is specifieke/concrete communicatie voorzien in het kader van:
  - het wolvenplan
  - het wolvenmeldpunt
  - monitoring en schade

Wolvenplan
De presentatie van dit Wolvenplan vergt dat stakeholders hierbij betrokken zijn. Deels al in de voorbereiding maar zeker ook na het verschijnen hiervan. Beleidsuitgangspunten dienen doelgroep gericht, gedeeld en uitgelegd te worden. Niet alleen via de websites maar bijvoorbeeld ook door publicaties in vakbladen. De presentatie van het Wolvenplan zal apart worden voorbereidt.

Wolvenmeldpunt
In 2022 is het Wolvenmeldpunt bij BIJ12 ondergebracht, met loket/helpdesk en daarbij publiekscommunicatie en regie op crisiscommunicatie. De volgende communicatieacties zijn daarvoor voorzien:

- Website BIJ12 voorbereiden op Wolvenmeldpunt.
- Communicatie naar opdrachtgevers en gebruikers over de transitie van het wolvenmeldpunt.
- Helpdesk (nu nog ZV): ondersteunen in de communicatie.
- Communicatie vooraf en na overgang.

Monitoring en schade
Er is een maatschappelijke behoefte om de data en informatie over de verspreiding (en de schadegevallen) van de wolf in Nederland te delen.

Dat doet BIJ12 o.a. via de website maar een ander belangrijk middel is de "tussenrapportage' die elk kwartaal wordt gepubliceerd. Die publicatie is aantrekkelijk opgemaakt zodat het laagdrempelig toegankelijk is voor alle belangstellenden.

Communicatiemiddelen

De volgende communicatiemiddelen zet BIJ12 in voor de communicatie over de wolf in Nederland.

1. Website BIJ12
2. Social media: Linkedin en Twitter
3. Tussenrapportages wolf (digitaal kwartaalmagazine)
4. Jaarverslag wolf
5. Faunaschadepreventiekit Wolf
6. Preventie folder voor dierhouders
7. Schade folder voor dierhouders
8. Publieksfolder 'Omgaan met ontmoeting met de wolf'
9. Digitaal magazine over preventie en relatie wolf-mens
10. Factsheet wolf ontwikkelen met daarop infographic die informatie geeft over monitoring en schade.
11. Voorlichtingspanelen t.b.v. deelname aan voorlichtingsdagen, demonstraties

Kosten

Het inrichten van de communicatiefunctie brengt kosten met zich mee. Een deel kan worden opgevangen binnen de bestaande formatie. Productiekosten zijn ramingen.

De kosten voor het inrichten van functionaliteit waarbij ook niet communicatie gerelateerde aspecten een rol spelen, laten zich lastiger inschatten. Daarvoor verwijzen we naar de financien paragraaf.

NB: TABEL MOET NOG WORDEN AANGEVULD

Doel	Uren per maand (middelen op jaarbasis) en/of kosten	Wie
Communicatie strategie en begeleiding	10	MG
Algemene publiekscommunicatie en voorlichting	15	Helpdesk BIJ12 Wolvenmeldpunt
Stakeholder communicatie	10	MG, CJ, DK, JO en Helpdesk
Crisiscommunicatie	10	Provincie(s), MG, CJ en Helpdesk, overige stakeholders voor hun eigen rol
Woordvoering uitvoering	20	BIJ12: CJ en Helpdesk, overige stakeholders voor hun eigen rol
Woordvoering beleid	10	IPO: MG,
Wolvenplan	€ [redacted]	Opmaken, drukken, digitale publicatie en distributie. Inhuur op offertebasis
Wolvenmeldpunt	PM	
Redactiewerk	€ [redacted]	

Vertaling FF Study en Wolvenplan	€ [redacted]	Inhuur op offertebasis

Planning
PM ?

Organisatie van de communicatie
De doelen en verantwoordelijkheden zijn hierboven beschreven. Een effectieve uitvoering ervan hangt nauw samen met de wijze waarop de communicatie georganiseerd is. Communicatie neemt o.a. deel aan het LOW voor de brede afstemming. IPO/BIJ12 organiseert een provinciaal communicatie-overleg. Overige stakeholders worden op basis van directe betrokkenheid aangehaakt. Afdeling Communicatie is de eigenaar van het communicatietraject en verantwoordelijk voor de uitvoering ervan. De inhoudelijke aspecten moeten worden geleverd door de inhoudelijk betrokkenen.

144C

art 5.1 lid 2 sub e

art 5.1 lid 2 sub b

Werkt voor provincies

Memo – Bijlage 6.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	18 augustus 2022
Onderwerp	Kosten wolfdossier
Bijlage(n)	1

Ter kennisname nemen we u mee in de mogelijke kostenontwikkeling van het wolfdossier.

Memo notitie kosten wolf
Ter voorbereiding op het vaststellen van het wolvenplan, hierbij een notitie over de te verwachten kostenontwikkeling rondom de wolf. Het voornemen is om de BAC VP dit stuk als bijlage aan te bieden bij het besluitvormingsproces over het wolvenplan. Het wolvenplan zal een financiële paragraaf bevatten. Het voorstel is om in die paragraaf de hier benoemde bedragen niet op te nemen.

Ter inleiding
BIJ12 werkt aan een nieuw Interprovinciaal wolvenplan. We doen dat samen met de provincies en in afstemming met LNV en betrokken stakeholders, via het Landelijk Overleg Wolf. Vaststelling door BAC VP wordt verwacht begin 2023. Conform afspraken gemaakt bij vaststelling van het huidige wolvenplan, in 2019, is BIJ12 verantwoordelijk voor het afhandelen van tegemoetkomingsaanvragen bij mogelijke wolvenschade en coördinatie van de monitoring. Daarnaast speelt BIJ12 een rol bij de interprovinciale beleidsafstemming en communicatie over de wolf.

Budgetten
Te voorzien valt een kostenstijging ten opzichte van de huidig gebudgetteerde kosten. De stijging komt voort uit een toename van het aantal wolven, aantallen schadegevallen en waarnemingen en de daaraan gekoppelde (uitvoerings-)taken. De toename van de aantallen wolven gaat ook gepaard met meer maatschappelijke onrust, met als gevolg meer tijdsinzet op beleidsafstemming, communicatie en crisismanagement. Ook leiden prijsstijgingen van bijvoorbeeld schapen en DNA analyses tot toenemende kosten. Naar verwachting leiden beleidskeuzes die voortvloeien uit het nieuwe wolvenplan niet tot hogere kosten.
In totaal valt in 2023, voor de wolf, bij BIJ12, een kostenpost van € [redacted] €. Voorgesteld wordt hiervan € [redacted] op te nemen in de begroting van BIJ12, ter vergelijking, in 2022 bedroeg het budget voor de wolf € [redacted] wordt op basis van nacalculatie aan provincies doorberekend, dat bedrag is dus een prognose. In 2021 werd voor … aan wolvenkosten op basis van nacalculatie aan de provincies doorbelast. In cijfers is nog geen rekening gehouden met de toegenomen personele kosten die door BIJ12 gemaakt worden voor de wolf. Met provincies zijn hier nog geen afspraken over gemaakt.

Datum 18 augustus 2022
Onderwerp Kosten wolfdossier

Zie, voor meer informatie bijgevoegde kostentabel. Het betreft de verwachtte kosten voor 2023.
Ter toelichting:

- Budget communicatie: Afhankelijk van de in te zetten communicatieactiviteiten is de schatting dat tot € [redacted] voor communicatie nodig is. Hiervan is € [redacted] te besteden aan communicatiematerialen als brochures, rapportages, opmaken, vertalen en drukken van "fact finding rapport" en de "Juridische analyse" en vertalen en drukken van het wolvenplan en de Interventierichtlijnen, idem m.b.t. het Wolven meerjarenverslag., opmaken fact sheet en voorlichtingspanelen.
- De kosten voor monitoring bestaan uit de kosten uit de opdracht met de Zoogdiervereniging en de kosten uit de opdracht met WENR. De opdracht met de ZV betreft het coördineren en uitvoeren van het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring (in totaal naar verwachting €3[redacted],-). Een bepaald aandeel daarvan (ca. 22%, €[redacted]-) wordt apart, buiten de BIJ12-begroting om, met de provincies afgestemd en verrekend. Daarnaast zijn er kosten die voortkomen uit de opdracht met WENR (Raamovereenkomst genetische analyse en sectie, ca. €[redacted] voor monitoring). De kosten voor de monitoring uit deze opdracht betreffen voor het grootste deel die voor de individubepalingen op schademonsters en die voor de analyse op de monitoringsmonsters (individu- en soortbepaling). Ook de bijdrage aan het CEWolf-consortium maakt onderdeel uit van deze opdracht. Daarnaast zijn er binnen deze opdracht kosten voor communicatiewerkzaamheden, sectie op dode wolven en deelname aan overleggen, maar die maken kostentechnisch een kleiner deel uit van de opdracht.
- De kosten voor de afhandeling van de tegemoetkomingen (totaal €[redacted]) bestaan uit: kosten uitvoering taxaties (geschat op €[redacted], inclusief training taxateurs), kosten DNA-afname (€[redacted]), overige (jaarlijks terugkerende) kosten: actualisering prijzen schapen; Uiteraard zijn er ook de kosten voor de uitbetaling van de tegemoetkomingen (geschat op €[redacted], Al deze kosten zijn te verrekenen op basis van nacalculatie, zoals gebruikelijk voor faunaschade.
- In het wolvenplan is aangegeven dat ook na oplevering van het plan een rol voor het Landelijk Overleg Wolven (LOW) blijft weggelegd. BIJ12 verzorgt het secretariaat van het LOW. In het budget is €[redacted] opgenomen, voornamelijk voor zaalhuur en overige kosten.

Personele inzet
Naast een stijging van de uitvoeringskosten vraagt de wolf ook meer capaciteit van BIJ12 dan was voorzien. Die inzet wordt vooral gepleegd op de coördinatie, de administratieve afhandeling van schade, monitoring en communicatie. ~~In algemene zin wordt er natuurlijk ook inzet gepleegd door de consulenten bij de intake van de meldingen en, de eindbeoordeling van de taxatie. We zien ook een zekere maar nog geringe toename in het aantal bezwaren en evt. bBeroepen, dat leidt tot meer inzet vanuit de juristen.~~
Een belangrijk deel van de coördinatie-uren gaat zitten in het opstellen en afstemmen van het wolvenplan. Dit zal in de loop van 2023 niet meer het geval zijn. Voorzien is wel dat er dan inzet nodig is om te komen tot een internationaal wolvenmanagement plan.
Een ander aspect waar een deel van de (monitorings)kosten naar toe gaan is de (externe) woordvoering door de Zoogdiervereniging. Zolang er bij BIJ12 geen woordvoerder aanwezig is met kennis over zowel de schade(procedure) als het gedrag (mens-wolf relaties), de ecologie en eventueel het beleid rondom de wolf, worden dergelijke vragen (in afstemming met BIJ12) door de Zoogdiervereniging opgepakt. Het heeft de voorkeur van alle betrokken partijen (ZV, BIJ12, provincies) om een dergelijk persoon aan te trekken binnen bijvoorbeeld BIJ12 die deze vragen van de media kan oppakken en zo, vanuit de overheid, als breed inzetbare woordvoerder kan fungeren.

Digitalisering en automatisering
Tegemoetkomingen lopen op dit moment buiten MijnFaunazaken om, dit wordt geautomatiseerd, met naar verwachting minder administratieve druk.

144C

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 11.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted], [redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	17 augustus 2022
Onderwerp	Omgang met DNA gegevens
Bijlage(n)	-

Ter inleiding
Onderstaand ter informatie de wijze waarop BIJ12 omgaat met de DNA miönsters. Deregelijke teksten zullen binnenkort ook op de website in de Q&A wroden opgenomen.

<u>Verstrekt BIJ12 DNA-monsters en resultaten van DNA-analyse van vermoedelijk wolven aan derden?</u>

Nee, tenzij BIJ12 verplicht is om mee te werken aan een vordering van een toezichthouder of de politie.

Gedupeerde dierhouders die op zoek zijn naar de veroorzaker van de schade als gevolg van een aanval door vermoedelijk een hond vragen soms om DNA-materiaal bij BIJ12 om aan te kunnen tonen dat een bepaalde hond de dader is, zodat zij hun schade kunnen verhalen op de eigenaar.

BIJ12 is eigenaar van de monsters met DNA-materiaal die zijn afgenomen bij vermoedelijke wolvenschademeldingen en de resultaten van DNA-analyse van deze betreffende monsters.
Dit DNA-materiaal wordt afgenomen door of in opdracht van BIJ12 na een melding van schade als gevolg van een aanval van vermoedelijk een wolf. WENR voert in opdracht van BIJ12 analyses uit van de DNA-monsters. Het doel hiervan is om te onderzoeken of de schade aan landbouwhuisdieren of hobbymatig gehouden schapen en geiten door de wolf is veroorzaakt. Het gaat bij deze analyses om diersoortbepaling en individubepaling.

De betrokkene heeft er geen recht op
Juridisch gezien heeft een melder van wolvenschade of de aanvrager van een tegemoetkoming **geen recht** op de monsters met DNA-materiaal. Zij worden wel op de hoogte gebracht van de uitslag van de DNA-analyse met betrekking tot hun eigen schade. Immers het DNA resultaat is mede bepalend voor een eventuele tegemoetkoming.

Dit valt buiten de opdracht van BIJ12 en WENR
BIJ12 heeft de opdracht met betrekking tot het onderzoeken van wolvenschade van de provincies gekregen met als doel om een wettelijke taak (artikel 6.1 Wet natuurbescherming) en natuurbeleid

(monitoring) van de provincie uit te voeren. Het verstrekken van DNA-materiaal aan gedupeerde dierhouders past niet binnen de opdracht die BIJ12 van de provincies heeft. WENR mag het materiaal en de uitkomst van DNA-onderzoek niet aan derden verstrekken, op basis van de Raamovereenkomst wolf met BIJ12.

De DNA-monsters zijn niet (direct) geschikt
De DNA-monsters van BIJ12 zijn niet (direct) geschikt voor soort- of individubepaling van een hond. Soms is daar een nadere analyse voor nodig. Het risico van verstrekking van DNA-monsters is dat het DNA in handen komt van niet wetenschappelijk erkende laboratoria, zonder afgestemde en beproefde internationale werkwijzen en dat er niet-herleidbare uitkomsten komen uit nadere analyse van DNA-materiaal dat door of in opdracht van BIJ12 is afgenomen.

Dit is onwenselijk en tijdrovend
Als we hieraan wel zouden meewerken, zouden wij als het ware partij worden in private geschillen tussen gedupeerde dierhouders enerzijds en hondenbezitters anderzijds. Er zou discussie kunnen ontstaan over de kwaliteit en betrouwbaarheid van het DNA-materiaal of de uitkomst van DNA-onderzoek. Dit is onwenselijk en tijdrovend.

Advies bij taxatie
De taxateur kan, indien dit aan de orde is, bij zijn bezoek een dierhouder adviseren om, indien hij zelf onderzoek wil laten doen, de dierenarts ook DNA zou moeten afnemen (naast de afname van BIJ12). Het zou de betrouwbaarheid van het afgenomen DNA ten goede komen als dit door een partij zoals de dierenarts wordt afgenomen, in plaats van bijvoorbeeld door de dierhouder zelf.

Ja, als het gaat om verstrekking aan een toezichthouder of de politie op grond van een vordering
Het gaat dan om een wettelijke verplichting om mee te werken aan de vordering van een toezichthouder of opsporingsambtenaar bij de uitoefening van zijn bevoegdheden.

Het kan hier gaan om vordering op grond van artikel 5:20 van de Awb, waarbij het gaat om medewerking verlenen bij een bestuursrechtelijk onderzoek door een **toezichthouder** van bijvoorbeeld een Omgevingsdienst. Alleen wanneer wij kunnen aantonen dat wij een geheimhoudingsverplichting hebben op grond van ambt, beroep of wettelijk voorschrift kunnen wij onze medewerking onthouden. Hiervan zal niet snel sprake zijn.

Daarnaast kan het gaan om een vordering om inzage in gegevens (en eventueel het maken van kopieën) van de **politie** op grond van artikel 19 van de Wet op de Economische Delicten in het kader van een strafrechtelijk opsporingsonderzoek.

BIJ12 en WENR zijn verplicht om medewerking te geven aan dergelijke vorderingen. Het opzettelijk niet voldoen aan zo'n vordering is een misdrijf (artikel 184 Wetboek van strafrecht).

Bij strafrechtelijk onderzoek kan het Nederland Forensisch Instituut de monsters verder analyseren.

Wat te doen wanneer een beroep wordt gedaan op de Wet openbaarheid van bestuur?
BIJ12 is geen bestuursorgaan en valt niet onder de Wet openbaarheid van bestuur. Als een WOO-verzoek binnenkomt met betrekking tot DNA-monsters of de resultaten van DNA-onderzoek, sturen we het WOO verzoek door naar de betreffende provincie, die hierop een beslissing neemt. De vraag speelt dan of de provincie – via BIJ12 – kan beschikken over de gegevens. BIJ12 kan – naar bevind van zaken - een zienswijze indienen omtrent openbaarmaking.

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Memo – Bijlage 4.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	18 augustus 2022
Onderwerp	Communicatie Interprovinciaal wolvenplan
Bijlage(n)	1 concept-tekst Communicatie hoofdstuk

Ter inleiding
Bijgaand een voorstel voor het communicatiehoofdstuk in het Wolvenplan. Hierin wordt de communicatiestrategie over de wolf nader in geduid. Het gaat daarbij om het wat, wie en hoe en wat het mag gaan kosten.

Besprekpunten en vragen:

1. Kunt u zich vinden in de hier geschetste communicatie uitgangspunten? Meer specifiek:
2. Hoe ziet u de rol- en taakverdeling tussen provincies-BIJ12/IPO en derden.
3. Hoe kijkt u aan tegen de prioriteitstelling en keuze van middelen en bijbehorende kosten?
4. Hoe breed moet onze communicatie inhoudelijk zijn? Wij zijn niet verantwoordelijk voor het 'algemene kennisniveau over de wolf in Nederland'. Echter, voldoende kennis over de wolf kan wel helpen bij het introduceren en/of laten accepteren van beleidsbeslissingen. Hoe kijkt u tegen dat vraagstuk aan?

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 14 juni 2021 09:17
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending IPO wolvenwerkgroep 150621 - agendapunt 6 ' Tussenbalans ervaringen wolf"
Bijlagen: 6.1 Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Nederland.docx; 6.2 201209 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf.docx; 6.3 2021 06 07_Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg_def.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Afgesproken was dat wij met een evaluerende notitie zouden komen over de ervaringen met (gevestigde) wolven tot nu toe. Doel is in beeld te krijgen of dit leidt tot mogelijke aanpassingen van het Wolvenplan.
Bijgaand een drietal notities uit Gelderland, Fryslân, Noord-Brabant en Limburg. Drenthe ontbreekt hier nog in. Het zou mooi zijn als die aanvulling nog rondgestuurd wordt!

Notities zijn ter bespreking met de vragen:
6a. welke punten hiervan effect dienen te hebben op de actualisering.
6b. kan hiervan één notitie gemaakt worden of laten we het zo?
6c. M.i. typisch een onderwerp wat in het LOF besproken kan worden, willen wij dat en zo ja hoe?

Met vriendelijke groeten, tot morgen en hopelijk volgen er nog wat nazendingen.. 😉

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (6 juli 2021)
Noord-Brabant: [redacted], [redacted] – Limburg: [redacted], [redacted]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Gelet op de boodschap van provincies in het IW dat wolven zich niet aan grenzen houden, verdient het aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 4) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen versneld en zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

3. Toepassing preventieve maatregelen zo gebiedsdekkend mogelijk

Dierhouders zijn o.g.v. het Besluit gehouden dieren verplicht hun dieren te beschermen tegen predatoren, zoals de wolf. In het IW is echter ook beschreven dat schade door zwervende wolven niet voorzienbaar is en het nemen van preventieve maatregelen daardoor niet goed mogelijk is. Schade door een gevestigde wolf is wel voorzienbaar en te voorkomen door de inzet van preventieve maatregelen conform de FPK[1]. Voor de periode *tot* vestiging van een wolf, is de boodschap minder duidelijk. Zeker bij een lage acceptatie van de aanwezigheid van een wolf, vergroot dit de kans dat er geen of onvoldoende preventieve maatregelen worden genomen. Dit vergroot vervolgens de kans op vestiging van een wolf die zich in de periode tot formele vestiging heeft gespecialiseerd in het doden van onbeschermd vee, en zich op termijn mogelijk specialiseert in het doden van goed beschermd vee. Subsidieverlening kan een positieve prikkel zijn voor het nemen van preventieve maatregelen, maar is o.b.v. het huidig IW pas aan de orde na vestiging van een wolf. Zelfs in geval een subsidieregeling eerder opengesteld zou worden (zoals het geval was in Limburg), is het de vraag of enkel positieve prikkels volstaan of dat er aanvullend ook negatieve prikkels wenselijk en mogelijk zijn en in welk stadium (voorafgaand aan vestiging wolf of daarna). Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het vereisen van goede bescherming als voorwaarde bij tegemoetkoming in de schade. Aanbeveling is om deze vraag t.b.v. de actualisatie van het IW verder uit te werken.

4. Reikwijdte gebiedsgericht schadepreventieplan

In Noord-Brabant is aanvankelijk, door sommige partijen met veel onbegrip gereageerd op de uitvoering van het IW. Gelderland liep voorop en in Noord-Brabant zou het preventieplan wolvenschade van de gebiedscommissie in Gelderland één-op-één overgenomen kunnen worden. Hierbij lijkt uit beeld te zijn geraakt dat het met name gaat om een *gebiedsproces* waar in een maatwerkaanpak *per locatie en bedrijf* aangegeven wordt welke preventieve maatregelen daar

[1] Hoewel tot in elk geval 2022 geen vereiste om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming in faunaschade.

redelijkerwijs nodig en/of mogelijk zijn[2]. Als we dit willen continueren verdient het aanbeveling dit uitgebreider toe te lichten in het geactualiseerd IW.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding
De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- Gebiedsoverleg Groote Heide:
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[3] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. Bij de startbijeenkomst namen ook het Agentschap Natuur en Bos (vanwege eerdere waarnemingen van dezelfde wolf in België) en het Duitse Wolvenbureau (Sachsen Anhalt) deel. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

- Platform wolven Noord-Brabant:
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[4] onder voorzitterschap van [redacted] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

<u>Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)</u>
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met

[2] Interprovinciaal Wolvenplan, Bijlage 4 Procesoverzicht Pilot gebiedsgericht schadepreventieplan

[3] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

[4] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes
Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen. De coördinatie van de inzet van vrijwilligers is een aandachtspunt, er is qua monitoring nog weinig samenwerking over de provinciegrens.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van [redacted]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

Omdat het zwaartepunt van het territorium in de provincie Noord-Brabant ligt heeft de adviescommissie in deze provincie de lead bij het opstellen van het schadepreventieplan voor het provinciegrensoverschrijdende territorium. Om hiervoor input van Limburgse belanghebbenden te krijgen zijn deze aangesloten bij het Gebiedsoverleg Groote Heide.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt
GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[5]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet beschermd.
In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door al bestaande samenwerking tussen schapenhouders en vrijwilligers, die ondersteunen bij het plaatsen van wolfwerende rasters, geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gespeculeerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet

[5] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom wordt ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.
Parallel aan het onderzoek naar hoe de wolf erin slaagt preventieve maatregelen te overwinnen, worden de mogelijkheden onderzocht om een eventuele volgende stap in de escalatieladder te zetten: *"proberen de wolf negatief te conditioneren"*. Of inzet hiervan kansrijk is, staat niet op voorhand vast. Het doden van de wolf, waar door een aantal betrokkenen om wordt gevraagd, is vooralsnog geen optie vanwege de eis dat er een geen afbreuk gedaan mag worden aan het streven de populatie van de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen en het feit dat de wolvenpopulatie in Nederland nog niet in een gunstige staat van instandhouding verkeert.

<u>Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie</u>
De adviescommissie beoogt haar advies voor het zomerreces uit te brengen. De haalbaarheid hiervan is niet zeker.

<u>Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling</u>
Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een concept-begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. De wijze van vaststelling wordt nog bezien: een aanwijzingsbesluit zoals bedoeld in het Interprovinciaal Wolvenplan dan wel anderszins. Ook het moment van vaststelling wordt nog bezien: vooruitlopend op vaststelling van de subsidieregeling door Noord-Brabant dan wel gelijktijdig daarmee.
In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. De regeling wordt in 2021 herzien. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden. Door de bestuurlijke situatie in de provincie Limburg (het college van GS is afgetreden) zal de besluitvorming waarschijnlijk pas in het najaar van 2021 plaatsvinden.

Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Nederland
Startdocument tussenbalans uitvoering Interprovinciaal wolvenplan

[redacted] (Drenthe), [redacted] (Noord Brabant), [redacted] (Friesland), [redacted] (Limburg), [redacted] (Gelderland).

Versie TA 0.1, 27/11/2020

Aanleiding
In de IPO wolvenwerkgroep is op 24 november vooruitgekeken naar de in 2021 te ondernemen acties. Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar genomen om in Nederland gewend te raken met de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat uiterlijk januari 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder. Eén van de interne acties in dat kader is het opmaken van de (tussen)balans van eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Doel
Vastleggen van eerste ervaringen met de vestiging van wolven in de provincies over de jaren 2019 en 2020. Gericht op de feitelijke handelingen als ook een duiding van het verloop.

Voorgestelde werkwijze
Per provincie geven we een ambtelijke voorzet. Deze brengen we in in de IPO-wolvenwerkgroep, daar bepalen we hoe we vervolgens de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) betrekken.

Uitwerking (voorbeeld Gelderland)

Inleiding:
Van de 10 verschillende wolven die Nederland in 2018 aantoonbaar hebben aangedaan zijn er 2 gebleven, deze vrouwtjeswolven vonden uiteindelijk een plek op de Veluwe. In januari 2019 was wolvin GW998f minstens een half jaar op de Noord Veluwe en daarbij had zich ondertussen bovendien een mannetje GW893M gevoegd. In februari 2019 was wolvin GW960f aantoonbaar minstens een half jaar op de Midden Veluwe. Vestiging van wolven in Nederland was daarmee een feit.

Chronologisch, preventie:
Stap 1: Conform het interprovinciaal wolvenplan hebben GS van Gelderland op 19 maart 2019 een leefgebied voor beide territoria gelijktijdig aangewezen. Doel daarvan is kenbaar te maken waar de gevestigde wolf redelijkerwijs kan worden verwacht (voorzienbaarheid). Het kaartje doet op de korte termijn vooral dienst als basis voor subsidieverlening. Bij de bepaling van het gebied hebben GS zich gebaseerd op het in haar opdracht opgestelde advies “Beïnvloedingsregio gevestigde wolf Veluwe” door Wageningen Environmental Research. WEnR schetste meerdere scenario’s en concludeerde dat een straal van 13 kilometer rondom het kerngebied waar veel waarnemingen zijn gedaan een reële maat is voor de eerste dieren die zich hier vestigen. Rekening houdend met de specifieke omstandigheden op en rond de Veluwe zoals rasters, faunapassages, autosnelwegen en gemeentegrenzen heeft

Gelderland vervolgens het gebied concreet begrensd. Stedelijk gebied zoals de kern van Apeldoorn wordt door de wolf gemeden maar de provincie volgde WEnR in haar advies dat het nog ontbreekt aan kennis en ervaring om dit onderscheid nu al op kaart te maken. Mogelijk is dat gebied wat te ruim aangewezen, de wolven blijven vooralsnog in het bos en de directe omgeving, de territoria zijn met samen 674 km^2 ook ruim groter dan de 250 km^2 wat ook wel als voldoende wordt gezien.

Stap 2: Ingaan op het initiatief uit de sector om tot een gebiedscommissie preventie wolvenschade te komen. Op 21 mei 2019 besloten GS zelf een formele wolvencommissie in te stellen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, de schaapsherders en terreineigenaren onder voorzitterschap van [redacted]. De commissie bepaalt zelf haar werkwijze en wordt ondersteund door een secretaris.

Stap 3: Opstellen preventieplan door de wolvencommissie: Nadat bij RVO de adressen van alle schapen- en geitenhouders met een huisadres binnen het gebied waren verkregen zijn deze uitgenodigd voor een informerende bijeenkomst in het gebied in juni 2019. De circa 500 uitnodigingen (professioneel en particulier met UBN) hebben geleid tot een deelname van circa 100. De wolvencommissie concludeerde dat veel hobbyhouders de discussie domineren. Een gebrek aan kennis voedt de grondhouding van weerstand. Acceptatie dat de wolven er zijn is er nog niet, dat staat de focus op het nemen van maatregelen in de weg.

Stap 4: Beginnen met preventie, eerst op zoek naar ambassadeurs. De commissie besloot koplopers te betrekken en voor deze groep snel een eenvoudige pilotregeling te maken. GS hebben daartoe een werkbudget van 50.000 euro voor de commissie vrijgemaakt, daaruit zijn vervolgens circa 10 verschillende koplopers van materialen voorzien (schaapskuddes, weidebedrijven en particulieren). De commissie ontwikkelde een norm en investeerde in het ontwikkelen van een autowinder om het werk te verlichten.

Stap 5: Het gebiedsgericht preventieplan. Na consultatie van haar achterban rondde de wolvencommissie in mei 2020 haar preventieplan af met daarin een beschrijving van technisch haalbare maatregelen (met voldoende draagvlak) gekoppeld aan normbedragen voor deze voorzieningen. De commissie werd daarbij ondersteund bij het schrijfwerk en de communicatie. Het plan werd toegelicht aan GS en aan PS in een interactieve sessie, er bleek veel draagvlak voor bij de provincie. Het preventieplan ging verder dan preventie alleen en bevatte ook een flink aantal aanbevelingen, waaronder een escalatieladder, die nadere uitwerking en bespreking vergden.

Stap 6: Subsidie: De technische en financiële uitwerking van het preventieplan werd door GS op 23 juni overgenomen in haar provinciale subsidiekader, Regels ruimte voor Gelderland. Deze trad op 2 augustus in werking met een subsidieplafond van 500.000 euro in 2020 en 600.000 euro in 2021, gebaseerd op een deelnamebereidheid van 100%. Op basis van de eerste aanvragen is de regeling eind november 2020 verduidelijkt.

Stap 6: Deelnamebereidheid preventie. De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid ver achterblijft bij de verwachtingen. Naast de circa 10

deelnemers aan de pilot zijn er na 4 maanden subsidie slechts ongeveer 10 aanvragers voor de regeling. Zelfs een herhaalde wolvenaanval in het gebied leidde nog niet tot een merkbare toename. De wolvencommissie intensiveert haar communicatie (nieuwsbrieven, helpdesk, demonstratieopstellingen).

Monitoring:
Om vestiging van wolven te kunnen vaststellen zijn goede waarnemingen nodig. De basis daarvoor was gelegd door het wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging binnen samenwerkingsplatform Wolven in Nederland. Er is gelukkig veel belangstelling en de deskundigheid ontwikkeld zich snel, mede door georganiseerde praktijktrainingen in Duitsland.
De provincie Gelderland startte medio 2017, op verzoek van WIN, met het samenbrengen van de terreinbeheerders op de Noord-Veluwe om afspraken te maken over monitoring. Doel was afspraken te maken over camera's, elkaar informeren, en wat te doen bij het vinden van sporen en het stroomlijnen van DNA materiaal richting lab. Per gebied stond een coördinator op. Conclusie in deze tussenbalans mag zijn dat de kwaliteit van de waarnemingen nooit ter discussie heeft gestaan zodat de keuzes op basis van goed feitenmateriaal konden worden gemaakt.

Ten slotte, naar verwachting is eind 2020 sprake van vestiging van een wolvin in een nieuw territorium op de Zuidwest Veluwe.

Bijlage 1, eerste aanwijzing leefgebied Gelderland

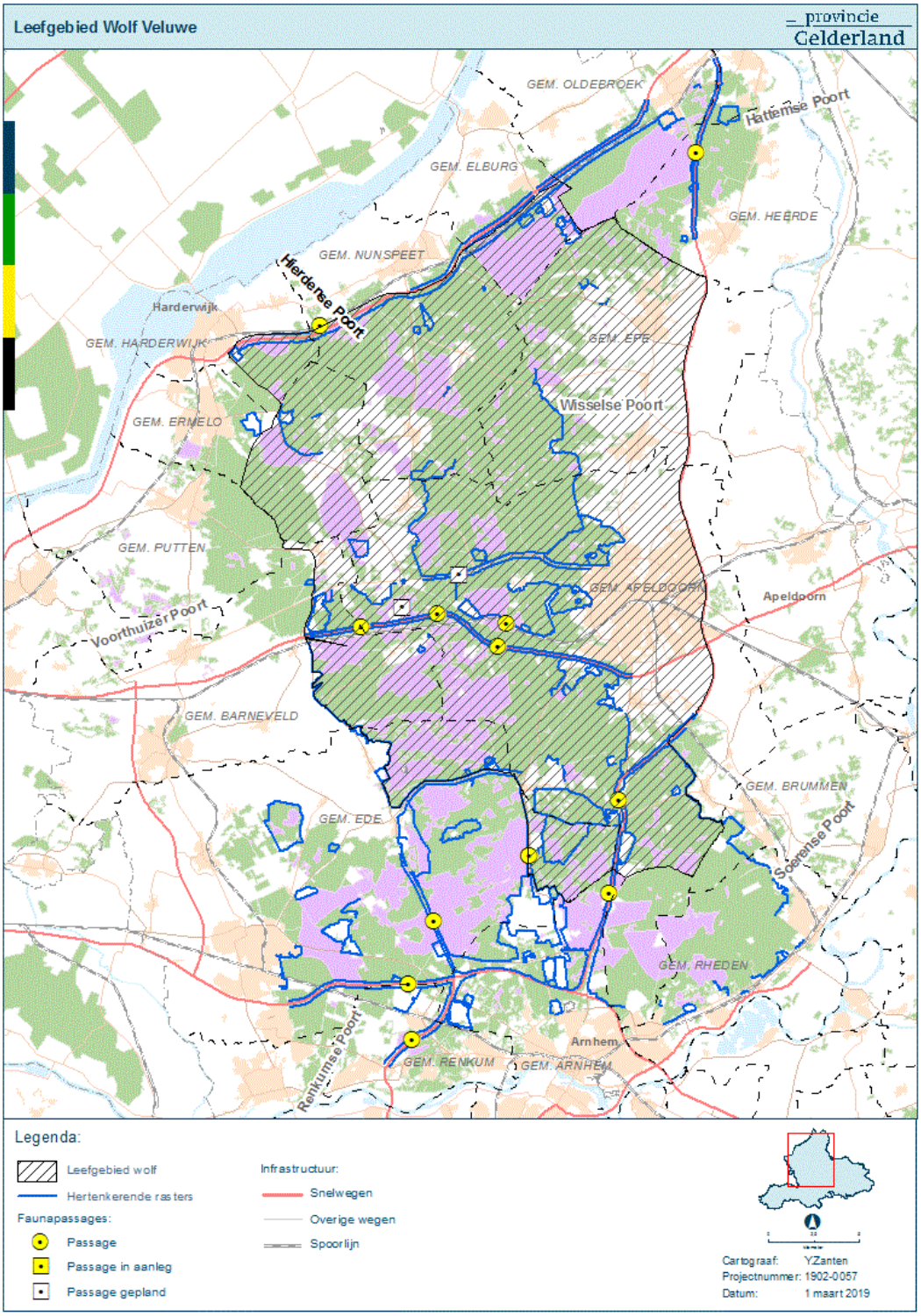

Eerste ervaringen met een territoriale wolf

Datum: 9-12-2020

Auteurs: [redacted] en [redacted]

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is momenteel geen sprake van een gevestigde wolf, maar is wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe gevestigd was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade
In Fryslân is in de periode december 2019 tot/met juli 2020 een individu geweest, dat schade veroorzaakte. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De dader bleek de wolf te zijn waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen, provinciaal en laat staan ook bij een overschrijding van landsgrenzen. Het zou helpen als het interprovinciaal wolvenplan duidelijkheid zou geven over bijvoorbeeld: welke provincie is de trekker bij het opstellen van een gebiedsplan, afspraken over financiering en personele inzet.

Het statische begrip gevestigde wolf
Het begrip gevestigde wolf is niet passend voor de betreffende individu nu ook blijkt dat de wolf ook een tijd is vertrokken uit Drenthe. Ecologisch viel te onderbouwen dat de betreffende wolf zich niet definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een mannelijk individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege dit individu, maar ook omdat dit een gebied is met een influx van Duitsland. Een voorbeeld hiervan was de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en vervolgens vestigde op de Veluwe (genaamd GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de recentelijke situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op korte termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid. Let op: in de werkgroep is eerder gesproken over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, het wijkt hiervan af omdat het nu niet gaat over het aanwijzen van beschermde gebieden, maar gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op

schade bestaat. Dit zou dan ook gevolgen kunnen hebben voor de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: dinsdag 15 juni 2021 08:17
Aan: [redacted]
Onderwerp: Nazending IPO wolvenwerkgroep 150621 - agendapunt 7
Bijlagen: Financiering schadepreventie met Europese middelen CONCEPT 15 juni 2021.docx; 935037 - Letter on wolf to all ENV Ministers and Agri Ministers.pdf

Collega's,

Bijgaand nog een nazending voor het overleg van onze IPO wolvenwerkgroep van vanmiddag, bij agendapunt 7 over . Dit is een concept dat helaas nog niet met [redacted] en [redacted] besproken is maar ik ben zo vrij om het toch vast toe te zenden.

Mede namens [redacted], met groeten,

[redacted]

[redacted] | [redacted]

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0)43 [redacted] | M +31 (0)6 [redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

CONCEPT 15/6/2021

Financiering van preventieve maatregelen wolvenschade in het Europees gemeenschappelijk landbouwbeleid

In verband met de actualisering van het interprovinciaal wolvenplan wordt in deze notitie een overzicht gegeven van de mogelijkheden om voor de financiering van preventieve maatregelen in de schapenhouderij Europese middelen in te zetten. In verband met het vergevorderd proces om het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) te herzien wordt in deze notitie eerst ingegaan op de mogelijkheden die dit programma kan gaan bieden.

Het Nationaal Strategisch Plan

In 2023 gaat het nieuwe GLB van start. Onderdeel van het nieuwe GLB is dat iedere lidstaat een Nationaal Strategisch Plan (NSP) ontwikkelt. Het NSP beschrijft hoe de Europese regels in Nederland worden toegepast. Het is de bedoeling om het NSP eind 2021 vast te stellen. In het concept van het NSP dat nu ontwikkeld is door het ministerie van LNV, met inbreng van de provincies, worden betalingen aan agrariërs gedaan in twee pijlers.

> Pijler 1: de basispremie en ecoregelingen uit het Europees Landbouwgarantiefonds (ELGF). Deze zijn bedoeld om individuele ondernemers te ondersteunen. De betalingen bestaan volledig uit Europese middelen; er is dus geen nationale cofinanciering nodig. De basispremie is de kern van het GLB, zoals we deze al jaren kennen. Hiervoor gelden wel basisvoorwaarden (conditionaliteiten) ten aanzien van duurzaamheid. De ecoregelingen zijn aanvullende betalingen voor eco-activiteiten, maatregelen die boeren kunnen toepassen op hun percelen die bijdragen aan vijf doelen: bodem, water, milieu, landschap en biodiversiteit. Ecoregelingen werken met een puntensysteem: elke prestatie levert punten op, meer punten betekent meestal meer subsidie.
>
> Pijler 2: Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) en niet-grondgebonden instrumenten. Voor de inzet van Europese middelen in deze pijler (uit het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling, ELFPO), is in beginsel nationale cofinanciering vereist (waarschijnlijk 57%). In het ANLb werken boeren samen aan natuurbeheer in een bepaald gebied. De Niet-grondgebonden instrumenten richten zich specifieke problemen die verder gaan dan één bepaald perceel of bedrijf, bijvoorbeeld in een gebiedsgerichte aanpak. Hier vallen de subsidies voor jonge boeren, investeringen en kennisontwikkeling onder. Ook niet-productieve investeringen vallen onder Pijler 2. Dit gaat bijvoorbeeld over water-maatregelen of de aanleg van nieuwe landschapselementen en fysieke investeringen ter ondersteuning van de levensvatbaarheid van agrarische bedrijven.

Standpunt Europese Unie

In 2019 stuurde de Europese Commisie een brief aan alle nationale ministers van milieu en landbouw over de situatie met betrekking tot de wolf in Europa (zie bijlage). In deze brief werd ingegaan op preventieve maatregelen en op de mogelijkheden die de Europese

commissie biedt in het staatssteunkader en in de Europese fondsen en worden lidstaten aangemoedigd om hier gebruik van te maken. De volgende elementen in de brief zijn van belang.

- Ondersteuning van schadepreventie is van groot belang, gerelateerde investeringskosten, dierenartskosten en arbeidskosten om vermist vee op te sporen mogen volledig worden gesubsidieerd op grond van de Europese richtlijnen voor staatssteun.
- Van belang zijn ook trainingen, technische ondersteuning, monitoring, communicatie, het verstrekken van informatie aan het publiek en het voeren van dialoog met belanghebbenden. Hiervoor is financiële ondersteuning beschikbaar en mogelijk in het ELFPO en in het LIFE-programma.
- Het is mogelijk om de kosten van preventieve maatregelen, zoals wolfwerende rasters of de aankoop van kuddebewakingshonden, als niet-productieve investeringen tot 100% te financieren uit het ELFPO.
- In gebieden waar de aanwezigheid van wolven natuurbegrazing met vee zou kunnen verhinderen kunnen subsidies worden verleend binnen het agrarisch natuurbeheer, als agromilieu en -klimaatmaatregel, voor aanvullende arbeidskosten in verband met het beheer van wolfwerende rasters, als het werk tot terugkerende kosten leidt. Verder kunnen de verzorgingskosten van kuddebewakingshonden in dit kader worden gesubsidieerd, waar regelmatig gebruik van dergelijke honden voorzien wordt.

Door diverse Europese landen, waaronder Duitse deelstaten en België worden in lijn met dit standpunt van de Europese commissie al Europese middelen uit het GLB ingezet voor wolfwerende maatregelen. Een goed overzicht hiervan is op dit moment echter niet voorhanden. Een dergelijk overzicht zou de besluitvorming hierover in Nederland kunnen vergemakkelijken.

Standpunt provincies

In het vigerend Interprovinciaal wolvenplan hebben de provincies geen duidelijk gezamenlijk standpunt ingenomen over het subsidiëren van wolfwerende maatregelen bij veehouders. Ook in voorbereiding van de voorgenomen evaluatie en herziening van het wolvenplan bleek dat het geen uitgemaakte zaak is dat de provincies in dat verband hierover een gezamenlijk standpunt gaan bereiken en in hoeverre ook arbeidskosten subsidiabel worden. Dit neemt niet weg dat het aangewezen is om maximaal gebruik te maken van Europese cofinancieringsmogelijkheden wanneer de provincies besluiten om schadepreventie te gaan ondersteunen. Dit gezien de omvang van de investeringen en het ontbreken van dekking hiervoor in de gedecentraliseerde natuurmiddelen. Het GLB kan een kader bieden voor Europese cofinanciering. Dit vereist mogelijk wel dat in het NSP een passage wordt opgenomen die dit mogelijk maakt. Bij de ontwikkeling van het NSP is echter (nog) geen rekening gehouden met deze beleidswens. De oorzaak hiervoor is drieledig: de wens is te laat onder de aandacht van de opstellers gekomen en niet naar boven gekomen in verschillende analyses over doelen en inzet van het GLB, de opstellers gingen er van uit het GLB niet het geschikte instrument zou zijn, en de AAC-VP adviseerde de bestuurders om geen reserveringen vast te leggen omdat dit een brede afweging belemmert.

Gelet op het standpunt van de Europese Commissie en de aard van de maatregelen lijken wolfwerende maatregelen het best aan te sluiten bij het ANLb en niet-productieve investeringen. Hiervoor is dan echter wel nationale cofinanciering nodig. Zoals gezegd is het nog geenszins zeker dat de provincies bereid zijn om die te leveren. Daarnaast speelt dat er op dit moment al te weinig geld is voor alle beleidsambities in het GLB en inzet van middelen uit het ELFPRO voor de wolf dus ten koste gaat van andere ambities in het ANLb. Er is op dit

moment al een prognose van een tekort van €700 miljoen zónder aanvullende ambities ten aanzien van wolven. De ontwikkeling van het NSP is al in een vergaand stadium. Het IPO schat het niet als kansrijk in om bij de verdeling van middelen een reservering op te nemen voor wolvenmaatregelen. Het is echter mogelijk wel haalbaar om in de teksten met betrekking tot het ANLb/niet-productieve investeringen een korte passage te wijden aan de wolf. Daarna kunnen de maatregelen worden ingevuld in de regelingen. De provincies kunnen vervolgens voor zichzelf of gezamenlijk een afweging maken over de openstelling hiervan.

Voorstel

LNV en de provincies nemen in het NSP een passage op over wolfwerende maatregelen in relatie tot het ANLb/niet-productieve investeringen, zodat de maximale afwegingsruimte blijft bestaan om hier Europese middelen voor in te zetten. Dit vereist een actie op korte termijn omdat het NSP in het najaar van 2021 al wordt vastgesteld.

Voor de besluitvorming over het Interprovinciaal Wolvenplan wordt een overzicht gemaakt van de inzet van het GLB in de rest de Europese Unie.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 12 maart 2021 12:47
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Bijlagen: 14.1 Nazending ConceptantwoordenWASSENBERG.pdf; 5.0 Oplegnotitie bij Voorstel uitwerking handelingsprotocol.pdf; 5.1 Plan van Aanpak Handelingsprotocollen wolf_concept 110321.pdf; 5.2 Handelingsprotocol Aangereden dier_mogelijk Wolf_concept 12 3 2021.pdf; 5.3 Discussiepunten ivm opstellen Handelingsprotocol Aangereden dier_mogelijk wolf.pdf

Beste collega's,

Bijgaand stuur ik u de aangekondigde nazending m.b.t. handelingsprotocol stukken agendapunt 5.

Nieuw aanvullend stuur ik u de concept beantwoording van kamervragen m.b.t. de wolf. Wordt een extra agendapunt ter vergadering.

Naar verwachting maandag volgt nog een onderzoekvoorstel m.b.t. agendapunt 2.

Met vriendelijke groeten,

Geniet van uw weekend, tot dinsdag,

[redacted]

Bijlage 5.1 Wolvenwerkgroep 160321

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

Concept Plan van aanpak versie 110321 opgesteld door : [redacted] en [redacted]

Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland

1. De aanleiding

De wolf is een beschermde diersoort in Nederland en valt onder internationale en nationale wetgeving. De 12 provincies worden geacht om, op basis van het Interprovinciale Wolvenplan, ieder zelf op een goede manier met de wolf om te gaan. De komst van de wolf roept zowel enthousiasme als onrust op. Het is niet altijd te voorspellen hoe zo'n dier zich gaat gedragen. Bovendien zijn er verschillen tussen een jonge, zwervende, solitaire wolf en gevestigde wolven die in een roedel leven.
Veel partijen in Nederland bemoeien zich met de wolf, variërend van terreinbeherende organisaties, wetenschappers en ecologen, belangenorganisaties van boeren en schapenhouders tot aan hulpdiensten en toeristische organisaties.
Provincies moeten weten, wat hun rol precies is, in welke gevallen ze zelf actie moeten ondernemen of moeten schakelen met onder andere hulpdiensten, hoe ze de juiste afwegingen moeten maken en wanneer ze bedrijven en burgers moeten informeren.
Dit geldt in het algemeen, als een wolf in een provincie is gesignaleerd of zich gevestigd heeft en in versterkte mate in geval van incidenten en calamiteiten. Dan moet er snel en adequaat worden gereageerd.

Duidelijke handelingsprotocollen

Daartoe is het belangrijk, dat provinciale bestuurders en ambtenaren goed op de hoogte zijn van de gedragingen van wolven en van de regels en wetgeving. Nu is er het IPO Wolvenplan, waarin al veel nuttige informatie staat waarmee provincies aan de slag kunnen. Dit plan wordt in 2021 geactualiseerd. Het plan biedt weliswaar een aantal protocollen (zie bijlage 1 Interprovinciaal wolvenplan), maar deze dekken niet alle situaties die zich met wolven kunnen voordoen en zijn niet praktisch genoeg om bij incidenten heel snel in actie te kunnen komen. Niet alleen provincies hebben behoefte aan concrete handvatten. Ook andere organisaties zoals de TBO's, gemeenten, belangengroepen van veehouders en Wolven in Nederland willen meer duidelijkheid en denken na over en studeren op eigen protocollen.

Er komen steeds meer wolven in Nederland en daardoor kunnen zich ook vaker incidenten voordoen of situaties ontstaan die niet helemaal duidelijk zijn maar die wel vanwege onrust bij boeren en burgers om snelle interpretatie en actie vragen. Het is daarbij onwenselijk indien provincies in gelijke gevallen verschillend gaan optreden, zeker ook gezien de polarisatie van voor- en tegenstanders van de wolf en de ophef die bij incidenten in de media en de social media ontstaat.

In het IPO Wolvenoverleg werken de 12 provincies onder leiding van BIJ12 al samen aan de nieuwe versie van het IPO Wolvenplan en het lijkt daarom logisch om vanuit dit overleg te gaan werken aan een serie handelingsprotocollen die als bijlage kunnen worden opgenomen

en dus ook via de ambtelijke lijn van het IPO worden vastgesteld en daarmee een officiële status krijgen.

2. De doelstelling
Het doel is om te komen tot een serie handelingsprotocollen die voor provinciale bestuurders en ambtenaren handvatten bieden hoe te handelen in geval feitelijke situaties bij incidenten met wolven. Deze moeten juridisch en ecologisch juist zijn en tegelijkertijd concreet, beknopt en praktisch om meteen handelend te kunnen optreden. Ook de communicatieve aspecten worden daar bij in beeld gebracht.
Er zullen handelingsprotocollen voor verschillende (nog nader te bepalen) situaties worden opgesteld. Iedere provincie kan de protocollen zelf verder invullen met regionale gegevens, zoals contactpersonen van provincie, veiligheidsregio's, belangenorganisaties etc. Het gaat hierbij om openbare informatie waarmee professionals aan de slag kunnen gaan.

Onder handelingsprotocollen verstaan we hoe op te treden bij een duidelijk afgebakend incidentele gebeurtenis annex feitelijke situatie.

Onder handelingsprotocollen verstaan we overzichten waarin aangegeven is hoe te handelen bij incidentele gebeurtenissen. Een voorbeeld van het eerste is een duidelijk afgebakend incident als de vondst van een aangereden gewonde wolf. In andere gevallen biedt een protocol een handelingsperspectief om vanuit een probleemsituatie hiermee om te gaan.

De protocollen worden eenmalig vastgesteld door het IPO en opgenomen als bijlage bij het vernieuwde IPO Wolvenplan. Ze zijn echter niet statisch, maar kunnen op basis van nieuwe kennis, ervaringen en feiten geactualiseerd worden.
De protocollen worden gebundeld en zijn (anoniem) openbaar beschikbaar op de website van BIJ12.

3. De opdracht en werkwijze
Enkele zaken die ik hieronder bespreek kunnen parallel aan elkaar worden uitgevoerd.

a) Het projectteam inventariseert welke **feitelijke situaties** zich kunnen voordoen. Dit o.a. kan op basis van het bestaande IPO Wolvenplan (lopende tekst en bijlagen), informatie uit buurlanden bestuderen plus enkele provinciale protocollen (Overijssel).
b) Informeel dit bespreken in het LOW en met WiN. Dat is goed voor het draagvlak.
c) Het projectteam checkt de uitkomsten bij het IPO Wolvenoverleg en stelt zo nodig bij. Vaststellen wat we wel en niet gaan doen.
d) Het projectteam stelt een lijst van algemene **criteria** op waaraan een handelingsprotocol moet voldoen. Hierbij een voorzet:
    - praktische zaken als lengte, leesbaarheid, duidelijke verwijzingen naar mensen en organisaties binnen en buiten de provincie, etc.
    - versienummer, datum, vindbaarheid van de meest actuele versie
    - aangeven van juridische kaders, plus aangeven van onzekerheden
    - eigenaarschap, afspraken voor updates

- beslisboom: wie beslist waarover, op welk moment, binnen welke termijn, wie is wanneer het bevoegde gezag? welke informatie is nodig, wie verschaft deze? wordt er in overleg met stakeholders besloten, zo ja met wie?
- wat te doen bij onvolledige informatie of bij afwezigheid van stakeholders of specialisten?
- afbakening: rol van provincie, veiligheidsregio, politie, etc.
- communicatie: welke informatie mag of moet gedeeld worden, met wie, tot op welk detailniveau in tijd en ruimte? Actief of passief, welke kanalen, gericht aan wie?
- opsomming van passende acties, middelen, beschikbaarheid en contacten (bijv. zenderen, opvanglocatie, afschieten, hulp door bijv. dierenartsen, deskundigen voor de beoordeling van de situatie, preventiemiddelen, etc.)
- verwijzing opnemen voor het geval het toch geen wolf betreft, maar een ander dier dat schade aanricht of onrust veroorzaakt: hond, vos, goudjakhals,
- welke ondersteuning is beschikbaar voor de div. stakeholders, via welke kanalen aan te vragen?
- info over monitoring, schadeafhandeling, dna-afname

e) Maak het praktisch: **uitwerking van 2 cases**. Aangereden wolf, wolf overleden en aangereden wolf, wolf leeft nog.
f) Afstemming met koepels van benodigde externe partijen, zoals: Stichting Wildaanrijdingen, Dierenambulance, Veiligheidsregio en WBE's.
g) Dit leidt tot 2 concept-protocollen. Bespreken in het IPO Wolvenoverleg. Is het praktisch genoeg, zijn de stappen en procedures helder, is het juridisch juist, zijn de juiste partijen in beeld, zijn alternatieven beschreven (bijvoorbeeld: wat als een bepaalde partij onbereikbaar is?), is duidelijk wie wanneer waarover en met wie communiceert? (bijvoorbeeld om TBO's, toeristische organisaties, burgers of boeren te waarschuwen)
h) **Bijstellen van deze 2 protocollen en uitwerking van de overige.** Ook dit weer via informele afstemming met o.a. het LOW en WiN.
i) **Logische indeling** van protocollen maken.
j) Blijven checken met veiligheidsregio's, dierenambulance en andere relevante partijen.
k) Het geheel een laatste keer bespreken in het IPO Wolvenoverleg en dan de ambtelijke lijn van het IPO insturen.
l) Uitkomsten van het juridische onderzoek en de fact finding study betrekken bij het opstellen van de protocollen.
m) Na vaststelling de **protocollen beschikbaar maken**:
    - De bundeling via de website van BIJ12.
    - Per provincie een bestuurlijk en ambtelijk contact. Zij zorgen voor de vertaling naar hun eigen provincie. Zij zorgen voor het informeren van de juiste stakeholders intern en extern. Bijv. via de provinciale wolvencommissie.
n) Het projectteam maakt een **oplegger voor de provincies**: hoe dit protocol in de eigen organisatie onder de aandacht te houden, wat te doen als er wijzigingen zijn (versienummers, partijen informeren), suggesties om op de juiste manier provinciale partners te betrekken en het protocol met hen te delen, tips om te zorgen dat hun medewerkers dit ook tussen de oren krijgen, praktische zaken als het delen van het protocol op de eigen website.

Het resultaat
Een serie losbladige, printbare en digitaal te ontsluiten protocollen, gemakkelijk te actualiseren, die het framework bieden voor provincies om verder in te vullen.
Hierbij een oplegger voor provincies met tips over versienummers, implementatie, updates, communicatie, etc.

4. Personele inzet
Wie voert wat uit, wie coördineert, wie bewaakt de voortgang, wie rapporteert aan [redacted] en [redacted] (intern BIJ12), wie zorgt voor agendering in het IPO Wolvenoverleg en voor de routing binnen het IPO?
De afspraken over verantwoordelijkheden en inzet (beschikbare uren) per persoon.
- communicatieadviseur BIJ12: trekker en schrijver: [redacted]
- inzet provincie Drenthe: [redacted]
- inzet provincie Brabant: [redacted]
- inzet BIJ12: [redacted]
Hebben we hiermee voldoende capaciteit?

5. Budget
Indien er kosten zijn van bijvoorbeeld personele inzet of materiaal, dan deze hier benoemen.
P.M.

6. Planning, fasering, mijlpalen
Deel- en eindproducten, terugkoppelingen. Koppelen aan vergadercycli van IPO wolvenwerkgroep en LOW.
P.M. Nader in te vullen.

7. Risico's en maatregelen
Risico: Andere partijen komen zelf met protocollen.
Maatregel: Partijen blijven betrekken, bevragen, informeren.

8. Evaluatie
p.m.

BIJLAGE 1:
Voorbeelduitwerking [redacted]

BIJLAGE 2 : Lijst van mogelijke feitelijke situaties
PM. nader invullen

Discussiepunten t.b.v. IPO Wolvenwerkgroep i.v.m. Handelingsprotocol Melding aangereden wolf

1. ***Rol dierenarts bij aangereden wolf?***
   In het Interprovinciaal Wolvenplan staat: *"Er kan zich een situatie voordoen waarbij ingrijpen bij een gewonde wolf noodzakelijk is; bijvoorbeeld bij een aanrijding. In een dergelijk geval zal een dierenarts de afweging moeten maken of behandeling mogelijk is of niet."*

   Vraag:
   Willen we vasthouden aan vereiste dat een dierenarts de afweging moet maken of behandeling van een aangereden en gewonde wolf mogelijk is of moet een jachtaktehouder of BOA die afweging kunnen maken?

   Aanleiding om rol dierenarts ter discussie te stellen:

   - Ontbreken van een opvanglocatie:
     Er is in Nederland géén opvanglocatie beschikbaar (zie voor opvang punt 2). Zolang er geen opvanglocatie beschikbaar is, moet het ontbreken van een opvanglocatie door een dierenarts meegewogen worden in de vraag of behandeling van een wolf mogelijk is. Na behandeling kan immers tijdelijke opvang nodig zijn, maar vanwege het ontbreken daarvan kan behandeling niet in het belang van de wolf zijn en zou dan achterwege moeten blijven.

   - Deskundigheid dierenarts tav wolf is niet vanzelfsprekend:
     Niet elke willekeurige dierenarts is zonder meer deskundig om de afweging te maken of behandeling van een wolf mogelijk is én in het belang van de wolf is.
     - Er moet, als we vast willen blijven houden aan dit vereiste, een lijst zijn met een aantal gespecialiseerde dierenartsen die deze afweging kúnnen maken.
     - Met deze gespecialiseerde dierenartsen zullen dan ook afspraken gemaakt moeten worden over bereikbaarheid en de mate van betrokkenheid (is het nodig dat de dierenarts ter plaatse komt, de gewonde wolf naar de praktijk vervoerd wordt (zie ervaringen Duitsland), is consultatie op afstand mogelijk via telefoon of beeldbellen, betrekt een dierenarts een wolvenexpert).

   - SWN conformeert zich niet aan eerder door provincies opgestelde protocol
     SWN heeft een eigen protocol opgesteld dat haaks staat op de handelswijze in het eerder vastgestelde Draaiboek Wolf. Zo staat in de door SWN gecommuniceerde handelswijze dat aangesloten jachtaktehouders bevoegd zijn een ernstig gewonde wolf uit zijn lijden te verlossen. Dit lijkt in strijd met de Wnb omdat jachtaktehouders bij afhandeling valwild handelen op aansturing en onder regie van de Officier van Dienst van de politie. De politie lijkt echter alleen bevoegd om opdracht te geven voor afschot als er een acuut gevaar is voor de openbare orde en veiligheid, dus niet enkel om een gewonde wolf uit zijn lijden te verlossen. Dat roept de vraag op of provincie bereid is een omgevingsvergunning o.g.v. Omgevingswet te verlenen waarin het doden van een ernstig gewonde wolf, onder voorschriften, wordt toegestaan. Een dergelijke vergunning zou dan op voorhand moeten worden verleend om onnodig lijden te voorkomen.

2. Opvang gewonde wolf wenselijk en uitvoerbaar?

In het Interprovinciaal Wolvenplan staat: "*Voor wolven die niet direct teruggezet kunnen worden dient een opvanggelegenheid beschikbaar te zijn. Hoewel opvangen voor een volwassen wolf moeilijk kan zijn wordt in eerste instantie toch gekozen voor opvang. Voor er tot vangen wordt overgegaan dient een opvangmogelijkheid geregeld te zijn om bij noodzaak de wolf direct daarheen te kunnen brengen. Omdat er zich onder de door RVO geschikt bevonden opvanglocaties voor wilde dieren, geen voor wolven geschikte opvanglocaties bevinden, dient hierin nog te worden voorzien.*"

Vraag:
Willen we vasthouden aan uitgangspunt dat er een opvanglocatie beschikbaar moet zijn t.b.v. opvang en herstel van een – als gevolg van een aanrijding – ernstig gewonde wolf? En zo ja, willen we een opvanglocatie in Nederland?

Aanleiding om opvang ter discussie te stellen:

- Geen geschikte opvanglocatie beschikbaar in Nld
  - Er is geen opvanglocatie in Nederland waar een wolf kan herstellen.
  - Gewonde wolf moet dan overgebracht worden naar een opvanglocatie in Duitsland. Hier zijn afspraken voor nodig tussen Nederland (ministerie LNV) en Duitsland (federale ministerie van Milieu). Ook de vereiste formele toestemmingen moeten dan op voorhand beschikbaar zijn.
  - We kunnen in geactualiseerd wolvenplan niet opnieuw opnemen dat "*hierin nog dient te worden voorzien"*. Betekent dus dat – als we willen vasthouden aan uitgangspunt van opvang - hierover afspraken moeten zijn met Duitsland (al dan niet in afwachting van het regelen van geschikte opvang in Nld).

- Dierenwelzijnsperspectief
  Vanuit dierenwelzijnsperspectief is een korte behandeling (indien echt noodzakelijk) en de wolf direct terugplaatsen het beste voor het dier. Langdurigere opvang van wilde wolf is zeer bezwaarlijk (waarvoor dan bovendien zeer gespecialiseerde opvang beschikbaar moet zijn).

Agendapunt 5 Voorstel uitwerking handelingsprotocollen wolf

Aan: IPO Wolvenwerkgroep
Van: [redacted], [redacted], [redacted]
Datum: 12 maart 2021

Aanleiding:
Onderdeel van de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan betreft de uitwerking van handelingsprotocollen voor de wolf in Nederland (BAC VP 12 november en 17 december 2020). Hierbij is afgesproken dat het LOW bij de uitwerking van deze protocollen wordt betrokken (BAC VP 12 november 2020, agendapunt 3a, startnotitie Landelijk Overleg Wolf).

T.b.v. de uitwerking van de handelingsprotocollen wordt nu een Plan van Aanpak voorgelegd. Om de hierin voorgestelde aanpak te illustreren is tevens een start gemaakt met de uitwerking van een 'Handelingsprocotol: Aangereden dier – mogelijk wolf'.

Doel: ter bespreking, voorlopig vaststellen en agendering in LOW bespreken.

Bespreekpunten:

1. Concept 'Plan van Aanpak Handelingsprotocollen voor wolf in Nederland'
   1.1. Kan de werkgroep instemmen met het Plan van Aanpak? Zie **bijlage 5.1**
   1.2. Kan het Plan van Aanpak geagendeerd worden in het LOW?

2. Concept 'Handelingsprotocol Aangereden dier – mogelijk wolf'
   2.1. Heeft de werkgroep aandachtspunten bij de voorgestelde opzet van het handelingsprotocol Aangereden dier – mogelijk wolf? Zie **bijlage 5.2**
   2.2. Heroverwegen dan wel bevestigingen van 2 uitgangspunten in het huidige wolvenplan t.b.v. de verdere uitwerking van het handelingsprotocol. Zie **bijlage 5.3**

Concept Handelingsprotocol – Melding van een aangereden wolf
Versie 12-3-2021, [redacted]/[redacted]

1. *Doel*
   1.1. Primaire doelen:
      1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (incl verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)
      1.1.2. bescherming wolf
   1.2. Secundaire doelen:
      1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf
      1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2. *Communicatie*
   2.1. Vooraf:
      2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over handelingsprotocol, plaatst Handelingsprotocol + korte brochure op website
      2.1.2. Provincies en WiN: Verwijzen op website naar website BIJ12
   2.2. N.a.v. incident:
      2.2.1. Provincie brengt z.s.m. persbericht uit (volgens communicatieplan)

3. *Betrokkenen + rollen* [PM: nog niet compleet]:

1	Politie	eerste ontvanger van de melding, regie over afhandeling van de aanrijding
2	Dierenambulance	eerste ontvanger van de melding, vervoer gewonde wolf
3	Dierenarts	Beoordeling of behandeling gewonde wolf mogelijk is
4	WENR	Verzamelen DNA en ander bewijs ter plaatse, DNA-onderzoek
5	DWHC	Sectie + veterinair onderzoek wolf
6	Gemeente	eerste ontvanger van de melding, assisteren bij afhandeling aanrijding
7	Terreinbeheerder	eerste ontvanger van de melding, assisteren bij afhandeling aanrijding
8	Wolvenmeldpunt	eerste ontvanger van de melding, snelle screening op waarschijnlijkheid wolf, advisering politie en/of provincie over afhandeling aanrijding, melding na validatie opnemen in NDFF
9	Provincie	eerste ontvanger van de melding, communicatie via persbericht, verlenen vereiste toestemmingen, zie onder 4.
10	Ministerie LNV	Verlenen vereiste toestemmingen, zie onder 4

4. *Vereiste vergunningen en/of ontheffingen*
   [PM: relatie met juridische analyse]

5. *Openstaande discussiepunten*
   - Rol dierenarts bij door aanrijding gewonde wolf
   - Opvang gewonde wolf.
   - ➔ Zie notitie *'Discussiepunten t.b.v. IPO Wolvenwerkgroep i.v.m. Handelingsprotocol Melding aangereden wolf'* d.d. 10-3-2021.

Melding aangereden dier mogelijk wolf

CONCEPT

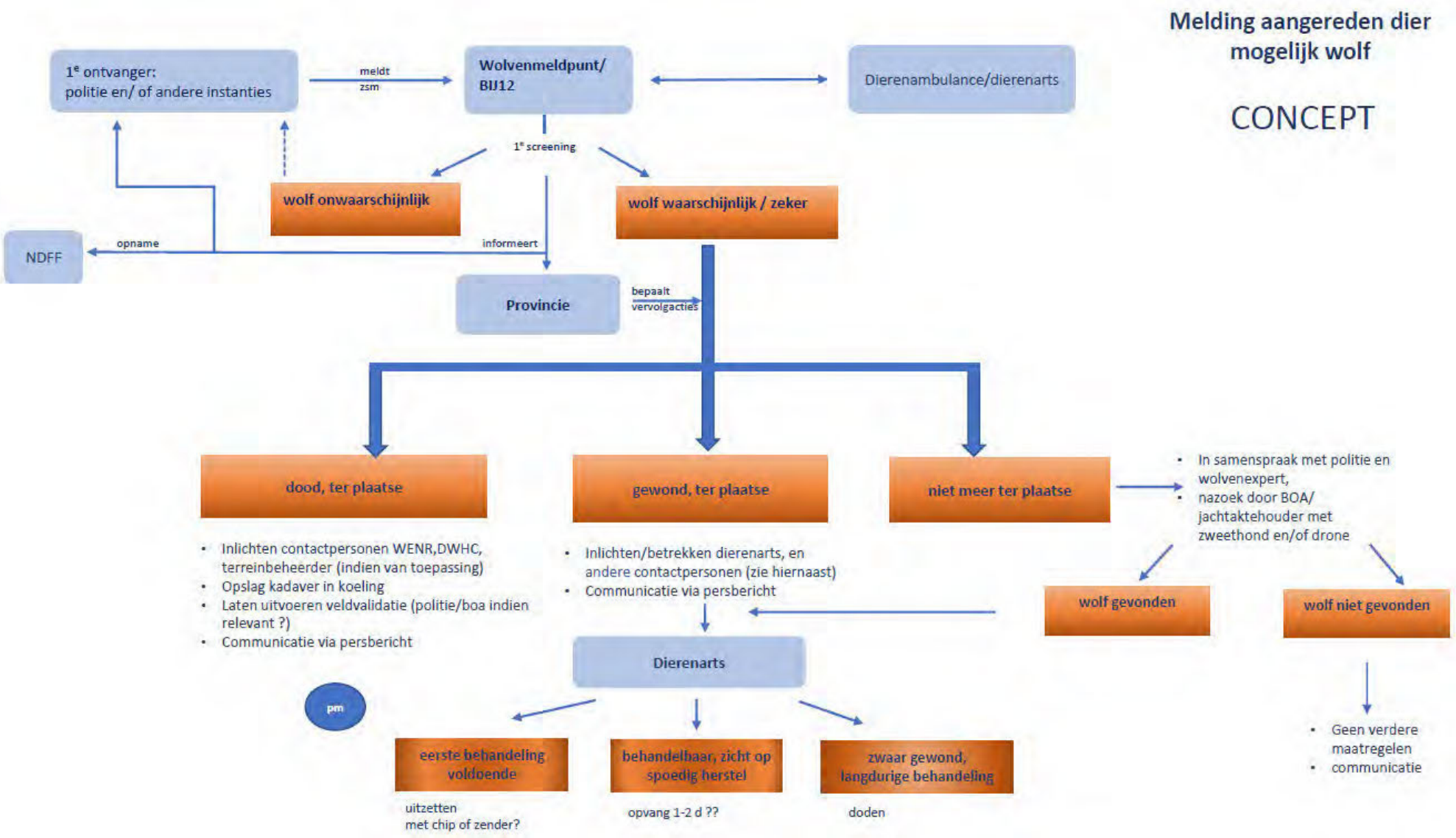

Uitwerking Handelingsprotocol Melding aangereden dier – mogelijk wolf

1. *Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf*
   - *1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:*
     - Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: Politie
     - Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:
       Dierenambulance, Gemeente, Terreinbeheerder, Provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger
   - *1.2. Een waarnemer plaats de melding direct op (social) media*
     - [PM]

2. *Eerste ontvanger geeft melding z.s.m. door aan Wolvenmeldpunt t.b.v. eerste screening*
   - *2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf*
     - Wolf onwaarschijnlijk:
       - Wolvenmeldpunt informeert z.s.m. provincie
       - Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger
     - Wolf waarschijnlijk of zeker:
       - Wolvenmeldpunt informeert z.s.m. provincie
   - *2.2. Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF*

3. *Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties*

   - *3.1.* In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf , dood ter plaatse
     - Betreffende provincie zorgt voor:
       - inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, Terreinbeheerder (indien van toepassing)
       - vervoer en opslag van kadaver in koeling
       - Communicatie via persbericht
       - Laten uitvoeren van veldvalidatie

   - *3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste*
     - Betreffende provincie zorgt voor:
       - Inlichten en betrekken van een dierenarts en andere contactpersonen (zie hierboven)
       - Communicatie via persbericht
     - Indien dier ter plekke gedood, zie 3.1
     - Indien dier wordt behandeld [PM opvang + uitzetten, zie blad 5c protocol 2018]

   - *3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste*
     - Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone [PM: uitwerken]
       - Indien dier gevonden en dood, zie 3.1
       - Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2
       - Indien dier niet gevonden [PM]

PM: Uitwerken in stroomschema (als bijlage) + via kruisverwijzingen linken naar toelichting en nadere uitwerking per onderdeel.

Bijlage 14.1- nazending Tweede kamervragen - Wolvenwerkgroep 160321

Ter bespreking:
Onderstaand de kamervragen en de conceptantwoorden van LNV op vragen 1,2 en 3, op vraag 7 volg die later.
Vragen 4,5 en 12 zijn voor de provincies en vraag 10 in het bijzonder voor provincie Gelderland.
Vragen 8,9 en 11 worden door Defensie opgepakt, 6 en 7 horen bij I&W/RWS.

Op verzoek van LNV wordt gevraagd of de wolvenwerkgroep input kan leveren.

TK-vragen [redacted]

1. Kent u het bericht 'Natuurmonumenten weet het zeker: mensen stoorden doodgereden wolf'?
Antw: Ja, ik ken dit bericht.

2. Deelt u de mening dat de drukte in natuurgebieden een risico vormt voor de rust van dieren? Zo nee, waarom niet?

3. Deelt u de mening dat dieren in de kraam- en zoogtijd meer rust zou moeten worden gegund? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke wijze wilt u dat bewerkstelligen?
Antw. 2 en 3: Drukte in natuurgebieden vormen op zich geen risico voor de rust van dieren als bezoekers zich aan de gestelde gedragsregels houden. Wel constateer ik dat er in het voorjaar, tijdens het voorplantingsseizoen, er een verhoogd risico op verstoring van de rust kan optreden als bezoekers zich niet aan deze gedragsregels houden. Een aantal terreinbeheerders organiseren dan ook, juist in die periode, campagnes om bezoekers bewust te maken van het nut en de noodzaak van deze gedragsregels. Naar mijn mening draagt dat voldoende bij tot een vermindering van het risico op verstoring van de rust.

4. Deelt u de mening dat een drachtige wolf in haar eigen territorium, zonder dat zij gestoord wordt, niet snel een drukke weg zou oversteken overdag? Zo nee, waarom niet? Zo ja, beaamt u dat de doodgereden wolvin gestoord is door recreanten?
Antw: provincies

5. Is het waar dat er nauwelijks dieren worden aangereden in gebieden waar de maximumsnelheid 60 kilometer per uur bedraagt?
Antw: provincies

6. Bent u bereid de maximumsnelheid op secundaire wegen in het leefgebied van de wolf substantieel te verlagen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum en in welk tijdslot?
Antw: Min. I&W

7. Bent u bereid om de maximumsnelheid rond het leefgebied van de otter te verlagen, gezien een derde van de otters de dood vindt door verkeer? Zo nee, waarom niet? Zo ja, tot welk maximum? 2)
Antw: min.I&W.

8. Deelt u de mening dat extra rust in natuurgebieden niet samengaat met militaire oefenvluchten boven de Veluwe en met activiteiten die samenhangen met afschot van dieren in draag- en zoogtijd? Zo nee, waarom niet?

Antw: Defensie

9. Kunt u aangeven of er dezer dagen militaire oefenvluchten boven de Veluwe gehouden worden en/of wanneer deze gehouden zullen worden?
Antw: Defensie

10. Kunt u aangeven of er dezer dagen afschotactiviteiten gehouden worden op de Veluwe? Zo ja, welke diersoorten worden geschoten?
Antw: provincie Gelderland

11. Bent u bereid een verbod op laagvliegen en afschot uit te vaardigen gedurende draag- en zoogtijd van de wolf in het leefgebied van de wolf? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?
Antw: Defensie

12. Bent u bereid tot het nemen van beleidsmaatregelen om het leefgebied van de wolf beter te beschermen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn en wijze?
Antw: Provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 14:10
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: nazending IPO Wolvenwerkgroep 23 augustus a.s.
Bijlagen: 4.1 Memo communicatie.pdf; 11.1 Memo DNA.pdf; Bijlage 6.1 kosten overzicht.pdf; 6.1 Memo kosten wolf.pdf; 4.2 Communicatie hoofdstuk wolf.pdf

Beste collega's,
Bijgaand de toegezegde nazending van de stukken voor de agendapunten communicatie, kosten en DNA.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Bijlage 4.1 Voorstel Communicatie hoofdstuk wolf

Communicatie uitgangspunten

- Partijen communiceren ieder vanuit zijn eigen rol en verantwoordelijk en ondersteunen de gezamenlijke communicatie waar mogelijk.
- De eindverantwoordelijke is aan zet voor (het organiseren van) communicatie.
- Wanneer verantwoordelijkheden over meerdere overheden verdeeld zijn, is de hoogste daarvan primair aan zet voor (het organiseren van) communicatie.
- Provincies en BIJ12 zorgen via hun eigen websites voor goed, vindbare algemene basisinformatie over de wolf, wolvenbeleid en preventiemogelijkheden, subsidiemogelijkheden, actualiteiten (bijvoorbeeld van aanrijdingen met wolven, uitslagen van DNA onderzoek, gevalideerde wolvenwaarnemingen). Ook verwijzen zij, wanneer beschikbaar, naar bronnen met uitgebreide(re) informatie.
- BIJ12 zorgt via de website voor actuele informatie over:
    - Schade melden, het overzicht van schademeldingen en de bijbehorende procedure (taxatie en tegemoetkoming)
    - Informatie over preventiemogelijkheden, onder meer via de Preventiekit, een brochure, ondersteunend beeldmateriaal van derden en onderzoeken
    - Verspreiding wolf in Nederland aan de hand van bevestigde wolvenschade, gevalideerde wolvenwaarnemingen en een visuele verspreidingskaart
    - Verspreiding wolf in de Benelux en Duitsland aan de hand van een visuele verspreidingskaart met samenwerkingspartners.
    - Monitoring aan de hand van het Monitoringsplan wolf en de tussenrapportages eens per kwartaal.
    - Ecologie van de wolf
    - Relatie wolf en mens en wolf en hond
    - Bescherming en wet- en regelgeving
    - Beleid en organisatie in Nederland, waaronder ook verwijzingen naar provinciaal wolvenbeleid en subsidieregelingen
    - Veelgestelde vragen (FAQ)
- BIJ12 gaat uit van feitelijke informatie, is neutraal en objectief.
- BIJ12 verzorgt of ondersteunt met communicatie en voorlichting richting stakeholders. Dit richt zich met name op de uitvoerende taken zoals de schadeafhandeling en de de monitoring.
- Vanuit het IPO wordt de beleidscommunicatie over het wolvenplan uitgevoerd.
- Actieve communicatie over wolven kan vanuit de provincies afgestemd met de direct belanghebbenden (bijvoorbeeld terreineigenaren).
- Het detailniveau van communicatie over concrete gevallen is altijd gehouden aan wettelijke kaders, zoals de privacywetgeving en de Wet natuurbescherming. We communiceren geen persoons- of (exacte) locatiegegevens.
- Als er een wolvengebied wordt vastgesteld wordt dit door de betrokken provincie(s) zoveel mogelijk op het niveau van gemeentegrenzen gepubliceerd. De betrokken provincie(s) zorgt ook voor communicatie over procesvervolg en beleidsveranderingen die daar van toepassing zijn. BIJ12 deelt deze berichtgeving.
- Bij een aanrijding met een wolf of andere calamiteiten is de betrokken provincie leidend in de communicatie. BIJ12 ondersteunt hierbij en deelt de berichtgeving.

Typen communicatie en verantwoordelijkheden

We maken onderscheid in de volgende typen communicatie: algemene publiekscommunicatie/voorlichting, stakeholdercommunicatie, crisiscommunicatie en woordvoering.

Algemene publiekscommunicatie en voorlichting
Voor het brede publiek is de website is het belangrijkste medium. Dit kan worden aangevuld met ander voorlichtingsmateriaal zoals drukwerk en/of panelen.

Communicatiedoelen:

- Kennis vergroten over de wolf in brede zin
- Informatie verstrekken over wolven in relatie tot de mens.
- Betrekken bij de wolf in Nederland. Informeren over wolven in Nederland, en delen van schademeldingen en waarnemingen.

Wij gaan hierbij uit van feitelijke communicatie.

Stakeholder communicatie
Er zijn uiteenlopende belangen onder de stakeholders. Omdat er veel stakeholders zijn, met grote complexiteit en diversiteit, met onderlinge afhankelijkheden, draagt communicatie bij aan het 'managen' van deze belangen. Met daarbij nadrukkelijk aandacht voor de belangentegenstellingen en weerstand.

Communicatiedoelen:

- Creëren van mogelijkheden voor afstemming en draagvlak beleidsuitvoering
- Betrekken en betrokken worden bij ontwikkelingen, calamiteiten, afspraken

Crisiscommunicatie
Als er incidenten zijn, onrust door toedoen van een wolf, bijvoorbeeld in het geval van extreme gevallen van schade, is er sprake van crisiscommunicatie. In dat geval gaat communicatie in de versnelling. Een aantal partijen moet direct aan het werk al dan niet aan de hand van escalatieniveaus. Dit type communicatie is ad hoc en kan deels worden voorbereid. Wat er gecommuniceerd wordt, hangt af van de mate van ernst en de grilligheid van de situatie. De pers en media zitten er bovenop en social-media voeden het (online) gesprek.

In het geval van crisiscommunicatie moet snel, tijdig en adequaat gehandeld worden. Er is afstemming nodig binnen het communicatienetwerk. Maar ook met de partijen die op dat moment nodig zijn (afhankelijk van de situatie en de benodigde deskundigheid). Afstemming gaat over inhoud, timing van de communicatie en afzenderschap. Communicatie vindt daarna plaats via de afzonderlijke kanalen van de provincies en BIJ12.

Zorgvuldigheid gaat in crisiscommunicatie hand in hand met snelheid.

Bovenstaande betekent ook dat elke partij uit het communicatienetwerk Wolven, eigen accenten kan leggen in de communicatie en dit ook zo kan uitdragen. Zo zijn alle betrokken partijen verantwoordelijk voor juiste, feitelijke informatie richting hun eigen achterban én richting het communicatienetwerk Wolven (wanneer er actie nodig is). Partijen communiceren ieder vanuit de eigen rol en verantwoordelijk en ondersteunen de gezamenlijke communicatie waar mogelijk.

Communicatiedoelen:

- Helderheid verschaffen over de actualiteit

- Tijdig en adequaat inspelen op de actualiteit; transparant, duidelijk en zo feitelijk mogelijk
- Mogelijk snel doorverwijzen naar de juiste betrokkenen

Woordvoering
De rol van BIJ12 met betrekking tot woordvoering over de wolf is met name gericht op beantwoording van vragen over het faunaschade afhandelingsproces en informatie uit de tussenrapportages in het kader van monitoring. Woordvoering over DNA-analyses wordt gedaan door BIJ12 of door of in afstemming met Wageningen University & Research (WENR, DNA-analyses). Woordvoering over het gedrag van wolven of ecologische duiding wordt gegeven door soortenexperts of ecologen, bijvoorbeeld bij de Zoogdiervereniging.

Partijen voeren niet het woord over zaken die nadrukkelijk tot het terrein van andere partners behoren. Het doorverwijzen naar de juiste woordvoerder is ook een onderdeel van de woordvoeringsstrategie.

Iedere organisatie heeft een eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot woordvoering. Daarbij hanteren we de volgende verdeling:

- Provincies voeren het woord over provincie-specifieke, bestuurlijke/politieke kanten en ingeval van crisis en incidenten rondom het thema wolf.
- BIJ12 voert het woord over het faunaschade afhandelingsproces, preventieve middelen en monitoring.
- LNV voert het woord over nationale wettelijke kaders, de implementatie van Europese regelgeving en internationale verdragsafspraken en de naleving en derogaties met betrekking tot deze regelgeving.
- Grofweg is specifieke/concrete communicatie voorzien in het kader van:
  - het wolvenplan
  - het wolvenmeldpunt
  - monitoring en schade

Wolvenplan
De presentatie van dit Wolvenplan vergt dat stakeholders hierbij betrokken zijn. Deels al in de voorbereiding maar zeker ook na het verschijnen hiervan. Beleidsuitgangspunten dienen doelgroep gericht, gedeeld en uitgelegd te worden. Niet alleen via de websites maar bijvoorbeeld ook door publicaties in vakbladen. De presentatie van het Wolvenplan zal apart worden voorbereidt.

Wolvenmeldpunt
In 2022 is het Wolvenmeldpunt bij BIJ12 ondergebracht, met loket/helpdesk en daarbij publiekscommunicatie en regie op crisiscommunicatie. De volgende communicatieacties zijn daarvoor voorzien:

- Website BIJ12 voorbereiden op Wolvenmeldpunt.
- Communicatie naar opdrachtgevers en gebruikers over de transitie van het wolvenmeldpunt.
- Helpdesk (nu nog ZV): ondersteunen in de communicatie.
- Communicatie vooraf en na overgang.

Monitoring en schade
Er is een maatschappelijke behoefte om de data en informatie over de verspreiding (en de schadegevallen) van de wolf in Nederland te delen.

Dat doet BIJ12 o.a. via de website maar een ander belangrijk middel is de “tussenrapportage’ die elk kwartaal wordt gepubliceerd. Die publicatie is aantrekkelijk opgemaakt zodat het laagdrempelig toegankelijk is voor alle belangstellenden.

Communicatiemiddelen
De volgende communicatiemiddelen zet BIJ12 in voor de communicatie over de wolf in Nederland.

1. Website BIJ12
2. Social media: Linkedin en Twitter
3. Tussenrapportages wolf (digitaal kwartaalmagazine)
4. Jaarverslag wolf
5. Faunaschadepreventiekit Wolf
6. Preventie folder voor dierhouders
7. Schade folder voor dierhouders
8. Publieksfolder ‘Omgaan met ontmoeting met de wolf’
9. Digitaal magazine over preventie en relatie wolf-mens
10. Factsheet wolf ontwikkelen met daarop infographic die informatie geeft over monitoring en schade.
11. Voorlichtingspanelen t.b.v. deelname aan voorlichtingsdagen, demonstraties

Kosten
Het inrichten van de communicatiefunctie brengt kosten met zich mee. Een deel kan worden opgevangen binnen de bestaande formatie. Productiekosten zijn ramingen.

De kosten voor het inrichten van functionaliteit waarbij ook niet communicatie gerelateerde aspecten een rol spelen, laten zich lastiger inschatten. Daarvoor verwijzen we naar de financien paragraaf.

NB: TABEL MOET NOG WORDEN AANGEVULD

Doel	**Uren per maand (middelen op jaarbasis) en/of kosten**	**Wie**
Communicatie strategie en begeleiding	10	MG
Algemene publiekscommunicatie en voorlichting	15	Helpdesk BIJ12 Wolvenmeldpunt
Stakeholder communicatie	10	MG, CJ, DK, JO en Helpdesk
Crisiscommunicatie	10	Provincie(s), MG, CJ en Helpdesk, overige stakeholders voor hun eigen rol
Woordvoering uitvoering	20	BIJ12: CJ en Helpdesk, overige stakeholders voor hun eigen rol
Woordvoering beleid	10	IPO: MG,
Wolvenplan	€ 5000	Opmaken, drukken, digitale publicatie en distributie. Inhuur op offertebasis
Wolvenmeldpunt	PM	
Redactiewerk	€ 2500	

Vertaling FF Study en Wolvenplan	€ 25000	Inhuur op offertebasis

Planning
PM ?

Organisatie van de communicatie
De doelen en verantwoordelijkheden zijn hierboven beschreven. Een effectieve uitvoering ervan hangt nauw samen met de wijze waarop de communicatie georganiseerd is. Communicatie neemt o.a. deel aan het LOW voor de brede afstemming. IPO/BIJ12 organiseert een provinciaal communicatie-overleg. Overige stakeholders worden op basis van directe betrokkenheid aangehaakt. Afdeling Communicatie is de eigenaar van het communicatietraject en verantwoordelijk voor de uitvoering ervan. De inhoudelijke aspecten moeten worden geleverd door de inhoudelijk betrokkenen.

148B

art 5.1 lid 2 sub e
art 5.1 lid 2 sub b

Werkt voor provincies

Memo – Bijlage 6.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	18 augustus 2022
Onderwerp	Kosten wolfdossier
Bijlage(n)	1

Ter kennisname nemen we u mee in de mogelijke kostenontwikkeling van het wolfdossier.

Memo notitie kosten wolf
Ter voorbereiding op het vaststellen van het wolvenplan, hierbij een notitie over de te verwachten kostenontwikkeling rondom de wolf. Het voornemen is om de BAC VP dit stuk als bijlage aan te bieden bij het besluitvormingsproces over het wolvenplan. Het wolvenplan zal een financiële paragraaf bevatten. Het voorstel is om in die paragraaf de hier benoemde bedragen niet op te nemen.

Ter inleiding
BIJ12 werkt aan een nieuw Interprovinciaal wolvenplan. We doen dat samen met de provincies en in afstemming met LNV en betrokken stakeholders, via het Landelijk Overleg Wolf. Vaststelling door BAC VP wordt verwacht begin 2023. Conform afspraken gemaakt bij vaststelling van het huidige wolvenplan, in 2019, is BIJ12 verantwoordelijk voor het afhandelen van tegemoetkomingsaanvragen bij mogelijke wolvenschade en coördinatie van de monitoring. Daarnaast speelt BIJ12 een rol bij de interprovinciale beleidsafstemming en communicatie over de wolf.

Budgetten
Te voorzien valt een kostenstijging ten opzichte van de huidig gebudgetteerde kosten. De stijging komt voort uit een toename van het aantal wolven, aantallen schadegevallen en waarnemingen en de daaraan gekoppelde (uitvoerings-)taken. De toename van de aantallen wolven gaat ook gepaard met meer maatschappelijke onrust, met als gevolg meer tijdsinzet op beleidsafstemming, communicatie en crisismanagement. Ook leiden prijsstijgingen van bijvoorbeeld schapen en DNA analyses tot toenemende kosten. Naar verwachting leiden beleidskeuzes die voortvloeien uit het nieuwe wolvenplan niet tot hogere kosten.
In totaal valt in 2023, voor de wolf, bij BIJ12, een kostenpost van € [redacted] €. Voorgesteld wordt hiervan € [redacted] op te nemen in de begroting van BIJ12, ter vergelijking, in 2022 bedroeg het budget voor de wolf € [redacted] wordt op basis van nacalculatie aan provincies doorberekend, dat bedrag is dus een prognose. In 2021 werd voor … aan wolvenkosten op basis van nacalculatie aan de provincies doorbelast. In cijfers is nog geen rekening gehouden met de toegenomen personele kosten die door BIJ12 gemaakt worden voor de wolf. Met provincies zijn hier nog geen afspraken over gemaakt.

Datum 18 augustus 2022
Onderwerp Kosten wolfdossier

Zie, voor meer informatie bijgevoegde kostentabel. Het betreft de verwachtte kosten voor 2023.
Ter toelichting:

- Budget communicatie: Afhankelijk van de in te zetten communicatieactiviteiten is de schatting dat tot € [redacted] voor communicatie nodig is. Hiervan is € [redacted] te besteden aan communicatiematerialen als brochures, rapportages, opmaken, vertalen en drukken van "fact finding rapport" en de "Juridische analyse" en vertalen en drukken van het wolvenplan en de Interventierichtlijnen, idem m.b.t. het Wolven meerjarenverslag., opmaken fact sheet en voorlichtingspanelen.
- De kosten voor monitoring bestaan uit de kosten uit de opdracht met de Zoogdiervereniging en de kosten uit de opdracht met WENR. De opdracht met de ZV betreft het coördineren en uitvoeren van het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring (in totaal naar verwachting € [redacted],-). Een bepaald aandeel daarvan (ca. 22%, € [redacted],-) wordt apart, buiten de BIJ12-begroting om, met de provincies afgestemd en verrekend. Daarnaast zijn er kosten die voortkomen uit de opdracht met WENR (Raamovereenkomst genetische analyse en sectie, ca. € [redacted] voor monitoring). De kosten voor de monitoring uit deze opdracht betreffen voor het grootste deel die voor de individubepalingen op schademonsters en die voor de analyse op de monitoringsmonsters (individu- en soortbepaling). Ook de bijdrage aan het CEWolf-consortium maakt onderdeel uit van deze opdracht. Daarnaast zijn er binnen deze opdracht kosten voor communicatiewerkzaamheden, sectie op dode wolven en deelname aan overleggen, maar die maken kostentechnisch een kleiner deel uit van de opdracht.
- De kosten voor de afhandeling van de tegemoetkomingen (totaal € [redacted]) bestaan uit: kosten uitvoering taxaties (geschat op € [redacted], inclusief training taxateurs), kosten DNA-afname (€ [redacted]), overige (jaarlijks terugkerende) kosten: actualisering prijzen schapen; Uiteraard zijn er ook de kosten voor de uitbetaling van de tegemoetkomingen (geschat op € [redacted]), Al deze kosten zijn te verrekenen op basis van nacalculatie, zoals gebruikelijk voor faunaschade.
- In het wolvenplan is aangegeven dat ook na oplevering van het plan een rol voor het Landelijk Overleg Wolven (LOW) blijft weggelegd. BIJ12 verzorgt het secretariaat van het LOW. In het budget is € [redacted] opgenomen, voornamelijk voor zaalhuur en overige kosten.

Personele inzet

Naast een stijging van de uitvoeringskosten vraagt de wolf ook meer capaciteit van BIJ12 dan was voorzien. Die inzet wordt vooral gepleegd op de coördinatie, de administratieve afhandeling van schade, monitoring en communicatie. ~~In algemene zin wordt er natuurlijk ook inzet gepleegd door de consulenten bij de intake van de meldingen en, de eindbeoordeling van de taxatie. We zien ook een zekere maar nog geringe toename in het aantal bezwaren en evt. bBeroepen, dat leidt tot meer inzet vanuit de juristen.~~

Een belangrijk deel van de coördinatie-uren gaat zitten in het opstellen en afstemmen van het wolvenplan. Dit zal in de loop van 2023 niet meer het geval zijn. Voorzien is wel dat er dan inzet nodig is om te komen tot een internationaal wolvenmanagement plan.

Een ander aspect waar een deel van de (monitorings)kosten naar toe gaan is de (externe) woordvoering door de Zoogdiervereniging. Zolang er bij BIJ12 geen woordvoerder aanwezig is met kennis over zowel de schade(procedure) als het gedrag (mens-wolf relaties), de ecologie en eventueel het beleid rondom de wolf, worden dergelijke vragen (in afstemming met BIJ12) door de Zoogdiervereniging opgepakt. Het heeft de voorkeur van alle betrokken partijen (ZV, BIJ12, provincies) om een dergelijk persoon aan te trekken binnen bijvoorbeeld BIJ12 die deze vragen van de media kan oppakken en zo, vanuit de overheid, als breed inzetbare woordvoerder kan fungeren.

Digitalisering en automatisering
Tegemoetkomingen lopen op dit moment buiten MijnFaunazaken om, dit wordt geautomatiseerd, met naar verwachting minder administratieve druk.

Bijlage 6.1 overzicht taxatiekosten en tegemoetkomingen

Som van Bedrag uitbetaling	Kolomlabels									
Rijlabels	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
⊞2015											
⊞2017							€ [redacted]				€ [redacted]
⊞2018											
⊞2019	€ [redacted]		€ [redacted]		€ [redacted]		€ [redacted]				€ [redacted]
⊞2020	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2021	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2022	€ [redacted]					€ [redacted]	€ [redacted]				€ [redacted]
Eindtotaal	€ 63.215,22		€ 7.739,10	€ 19.269,36	€ 897,27	€ 7.681,08	€ 55.714,79	€ 7.347,36			€ 161.864,18

Opgevolgd	(Meerdere items

Som van Kosten taxatie	Kolomlabels										
Rijlabels	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
⊞2015											
⊞2017											
⊞2018											
⊞2019	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2020	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]			€ [redacted]
⊞2021	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]		€ [redacted]	€ [redacted]
⊞2022	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]
Eindtotaal	€ 53.966,48	€ 2.734,40	€ 27.430,68	€ 33.930,80	€ 8.078,80	€ 19.302,12	€ 73.815,16	€ 18.892,00	€ 919,76	€ 3.679,04	€ 242.749,24

Uitgekeerde tegemoetkoming wolvenschade per maand inclusief prognose
€ 35.000,00
€ 30.000,00
€ 25.000,00
€ 20.000,00
€ 15.000,00
€ 10.000,00
€ 5.000,00
€ -
sep-17
nov-17
jan-18
mrt-18
mei-18
jul-18
sep-18
nov-18
jan-19
mrt-19
mei-19
jul-19
sep-19
nov-19
jan-20
mrt-20
mei-20
jul-20
sep-20
nov-20
jan-21
mrt-21
mei-21
jul-21
sep-21
nov-21
jan-22
mrt-22
mei-22
jul-22
sep-22
nov-22
jan-23
mrt-23
mei-23
jul-23
Waarden
Voorspellen
Laagste betrouwbaarheidsgrens
Hoogste betrouwbaarheidsgrens

Prognose van de kosten voor het uitvoeren van de vermoedelijke wolvenschade taxaties per maand
€ 90.000,00
€ 80.000,00
€ 70.000,00
€ 60.000,00
€ 50.000,00
€ 40.000,00
€ 30.000,00
€ 20.000,00
€ 10.000,00
€ -
nov-19
jan-20
mrt-20
mei-20
jul-20
sep-20
nov-20
jan-21
mrt-21
mei-21
jul-21
sep-21
nov-21
jan-22
mrt-22
mei-22
jul-22
sep-22
nov-22
jan-23
mrt-23
mei-23
jul-23
sep-23
nov-23
jan-24
mrt-24
mei-24
jul-24
sep-24
nov-24
jan-25
mrt-25
mei-25
jul-25
Waarden
Voorspellen
Laagste betrouwbaarheidsgrens
Hoogste betrouwbaarheidsgrens

148D

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 11.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted], [redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	17 augustus 2022
Onderwerp	Omgang met DNA gegevens
Bijlage(n)	-

Ter inleiding
Onderstaand ter informatie de wijze waarop BIJ12 omgaat met de DNA mionsters. Deregelijke teksten zullen binnenkort ook op de website in de Q&A wroden opgenomen.

<u>Verstrekt BIJ12 DNA-monsters en resultaten van DNA-analyse van vermoedelijk wolven aan derden?</u>

Nee, tenzij BIJ12 verplicht is om mee te werken aan een vordering van een toezichthouder of de politie.

Gedupeerde dierhouders die op zoek zijn naar de veroorzaker van de schade als gevolg van een aanval door vermoedelijk een hond vragen soms om DNA-materiaal bij BIJ12 om aan te kunnen tonen dat een bepaalde hond de dader is, zodat zij hun schade kunnen verhalen op de eigenaar.

BIJ12 is eigenaar van de monsters met DNA-materiaal die zijn afgenomen bij vermoedelijke wolvenschademeldingen en de resultaten van DNA-analyse van deze betreffende monsters.
Dit DNA-materiaal wordt afgenomen door of in opdracht van BIJ12 na een melding van schade als gevolg van een aanval van vermoedelijk een wolf. WENR voert in opdracht van BIJ12 analyses uit van de DNA-monsters. Het doel hiervan is om te onderzoeken of de schade aan landbouwhuisdieren of hobbymatig gehouden schapen en geiten door de wolf is veroorzaakt. Het gaat bij deze analyses om diersoortbepaling en individubepaling.

De betrokkene heeft er geen recht op
Juridisch gezien heeft een melder van wolvenschade of de aanvrager van een tegemoetkoming **geen recht** op de monsters met DNA-materiaal. Zij worden wel op de hoogte gebracht van de uitslag van de DNA-analyse met betrekking tot hun eigen schade. Immers het DNA resultaat is mede bepalend voor een eventuele tegemoetkoming.

Dit valt buiten de opdracht van BIJ12 en WENR
BIJ12 heeft de opdracht met betrekking tot het onderzoeken van wolvenschade van de provincies gekregen met als doel om een wettelijke taak (artikel 6.1 Wet natuurbescherming) en natuurbeleid

(monitoring) van de provincie uit te voeren. Het verstrekken van DNA-materiaal aan gedupeerde dierhouders past niet binnen de opdracht die BIJ12 van de provincies heeft. WENR mag het materiaal en de uitkomst van DNA-onderzoek niet aan derden verstrekken, op basis van de Raamovereenkomst wolf met BIJ12.

De DNA-monsters zijn niet (direct) geschikt
De DNA-monsters van BIJ12 zijn niet (direct) geschikt voor soort- of individubepaling van een hond. Soms is daar een nadere analyse voor nodig. Het risico van verstrekking van DNA-monsters is dat het DNA in handen komt van niet wetenschappelijk erkende laboratoria, zonder afgestemde en beproefde internationale werkwijzen en dat er niet-herleidbare uitkomsten komen uit nadere analyse van DNA-materiaal dat door of in opdracht van BIJ12 is afgenomen.

Dit is onwenselijk en tijdrovend
Als we hieraan wel zouden meewerken, zouden wij als het ware partij worden in private geschillen tussen gedupeerde dierhouders enerzijds en hondenbezitters anderzijds. Er zou discussie kunnen ontstaan over de kwaliteit en betrouwbaarheid van het DNA-materiaal of de uitkomst van DNA-onderzoek. Dit is onwenselijk en tijdrovend.

Advies bij taxatie
De taxateur kan, indien dit aan de orde is, bij zijn bezoek een dierhouder adviseren om, indien hij zelf onderzoek wil laten doen, de dierenarts ook DNA zou moeten afnemen (naast de afname van BIJ12). Het zou de betrouwbaarheid van het afgenomen DNA ten goede komen als dit door een partij zoals de dierenarts wordt afgenomen, in plaats van bijvoorbeeld door de dierhouder zelf.

Ja, als het gaat om verstrekking aan een toezichthouder of de politie op grond van een vordering
Het gaat dan om een wettelijke verplichting om mee te werken aan de vordering van een toezichthouder of opsporingsambtenaar bij de uitoefening van zijn bevoegdheden.

Het kan hier gaan om vordering op grond van artikel 5:20 van de Awb, waarbij het gaat om medewerking verlenen bij een bestuursrechtelijk onderzoek door een **toezichthouder** van bijvoorbeeld een Omgevingsdienst. Alleen wanneer wij kunnen aantonen dat wij een geheimhoudingsverplichting hebben op grond van ambt, beroep of wettelijk voorschrift kunnen wij onze medewerking onthouden. Hiervan zal niet snel sprake zijn.

Daarnaast kan het gaan om een vordering om inzage in gegevens (en eventueel het maken van kopieën) van de **politie** op grond van artikel 19 van de Wet op de Economische Delicten in het kader van een strafrechtelijk opsporingsonderzoek.

BIJ12 en WENR zijn verplicht om medewerking te geven aan dergelijke vorderingen. Het opzettelijk niet voldoen aan zo'n vordering is een misdrijf (artikel 184 Wetboek van strafrecht).

Bij strafrechtelijk onderzoek kan het Nederland Forensisch Instituut de monsters verder analyseren.

Wat te doen wanneer een beroep wordt gedaan op de Wet openbaarheid van bestuur?
BIJ12 is geen bestuursorgaan en valt niet onder de Wet openbaarheid van bestuur. Als een WOO-verzoek binnenkomt met betrekking tot DNA-monsters of de resultaten van DNA-onderzoek, sturen we het WOO verzoek door naar de betreffende provincie, die hierop een beslissing neemt. De vraag speelt dan of de provincie – via BIJ12 – kan beschikken over de gegevens. BIJ12 kan – naar bevind van zaken - een zienswijze indienen omtrent openbaarmaking.

Werkt voor provincies

Memo – Bijlage 4.1 – WWG 23 augustus 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	18 augustus 2022
Onderwerp	Communicatie Interprovinciaal wolvenplan
Bijlage(n)	1 concept-tekst Communicatie hoofdstuk

Ter inleiding
Bijgaand een voorstel voor het communicatiehoofdstuk in het Wolvenplan. Hierin wordt de communicatiestrategie over de wolf nader in geduid. Het gaat daarbij om het wat, wie en hoe en wat het mag gaan kosten.

Besprekpunten en vragen:

1. Kunt u zich vinden in de hier geschetste communicatie uitgangspunten? Meer specifiek:
2. Hoe ziet u de rol- en taakverdeling tussen provincies-BIJ12/IPO en derden.
3. Hoe kijkt u aan tegen de prioriteitstelling en keuze van middelen en bijbehorende kosten?
4. Hoe breed moet onze communicatie inhoudelijk zijn? Wij zijn niet verantwoordelijk voor het 'algemene kennisniveau over de wolf in Nederland'. Echter, voldoende kennis over de wolf kan wel helpen bij het introduceren en/of laten accepteren van beleidsbeslissingen. Hoe kijkt u tegen dat vraagstuk aan?

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 14 juni 2021 09:17
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending IPO wolvenwerkgroep 150621 - agendapunt 6 ' Tussenbalans ervaringen wolf"
Bijlagen: 6.1 Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Nederland.docx; 6.2 201209 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf.docx; 6.3 2021 06 07_Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg_def.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Afgesproken was dat wij met een evaluerende notitie zouden komen over de ervaringen met (gevestigde) wolven tot nu toe. Doel is in beeld te krijgen of dit leidt tot mogelijke aanpassingen van het Wolvenplan.
Bijgaand een drietal notities uit Gelderland, Fryslân, Noord-Brabant en Limburg. Drenthe ontbreekt hier nog in. Het zou mooi zijn als die aanvulling nog rondgestuurd wordt!

Notities zijn ter bespreking met de vragen:
6a. welke punten hiervan effect dienen te hebben op de actualisering.
6b. kan hiervan één notitie gemaakt worden of laten we het zo?
6c. M.i. typisch een onderwerp wat in het LOF besproken kan worden, willen wij dat en zo ja hoe?

Met vriendelijke groeten, tot morgen en hopelijk volgen er nog wat nazendingen.. 😉

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (6 juli 2021)
Noord-Brabant: [redacted] – Limburg: [redacted]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Gelet op de boodschap van provincies in het IW dat wolven zich niet aan grenzen houden, verdient het aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 4) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen versneld en zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

3. Toepassing preventieve maatregelen zo gebiedsdekkend mogelijk

Dierhouders zijn o.g.v. het Besluit gehouden dieren verplicht hun dieren te beschermen tegen predatoren, zoals de wolf. In het IW is echter ook beschreven dat schade door zwervende wolven niet voorzienbaar is en het nemen van preventieve maatregelen daardoor niet goed mogelijk is. Schade door een gevestigde wolf is wel voorzienbaar en te voorkomen door de inzet van preventieve maatregelen conform de FPK[1]. Voor de periode *tot* vestiging van een wolf, is de boodschap minder duidelijk. Zeker bij een lage acceptatie van de aanwezigheid van een wolf, vergroot dit de kans dat er geen of onvoldoende preventieve maatregelen worden genomen. Dit vergroot vervolgens de kans op vestiging van een wolf die zich in de periode tot formele vestiging heeft gespecialiseerd in het doden van onbeschermd vee, en zich op termijn mogelijk specialiseert in het doden van goed beschermd vee. Subsidieverlening kan een positieve prikkel zijn voor het nemen van preventieve maatregelen, maar is o.b.v. het huidig IW pas aan de orde na vestiging van een wolf. Zelfs in geval een subsidieregeling eerder opengesteld zou worden (zoals het geval was in Limburg), is het de vraag of enkel positieve prikkels volstaan of dat er aanvullend ook negatieve prikkels wenselijk en mogelijk zijn en in welk stadium (voorafgaand aan vestiging wolf of daarna). Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het vereisen van goede bescherming als voorwaarde bij tegemoetkoming in de schade. Aanbeveling is om deze vraag t.b.v. de actualisatie van het IW verder uit te werken.

4. Reikwijdte gebiedsgericht schadepreventieplan

In Noord-Brabant is aanvankelijk, door sommige partijen met veel onbegrip gereageerd op de uitvoering van het IW. Gelderland liep voorop en in Noord-Brabant zou het preventieplan wolvenschade van de gebiedscommissie in Gelderland één-op-één overgenomen kunnen worden. Hierbij lijkt uit beeld te zijn geraakt dat het met name gaat om een *gebiedsproces* waar in een maatwerkaanpak *per locatie en bedrijf* aangegeven wordt welke preventieve maatregelen daar

[1] Hoewel tot in elk geval 2022 geen vereiste om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming in faunaschade.

redelijkerwijs nodig en/of mogelijk zijn[2]. Als we dit willen continueren verdient het aanbeveling dit uitgebreider toe te lichten in het geactualiseerd IW.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding
De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- Gebiedsoverleg Groote Heide:
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[3] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. Bij de startbijeenkomst namen ook het Agentschap Natuur en Bos (vanwege eerdere waarnemingen van dezelfde wolf in België) en het Duitse Wolvenbureau (Sachsen Anhalt) deel. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

- Platform wolven Noord-Brabant:
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[4] onder voorzitterschap van [redacted] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

<u>Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)</u>
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met

[2] Interprovinciaal Wolvenplan, Bijlage 4 Procesoverzicht Pilot gebiedsgericht schadepreventieplan

[3] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

[4] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes
Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen. De coördinatie van de inzet van vrijwilligers is een aandachtspunt, er is qua monitoring nog weinig samenwerking over de provinciegrens.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van [redacted]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

Omdat het zwaartepunt van het territorium in de provincie Noord-Brabant ligt heeft de adviescommissie in deze provincie de lead bij het opstellen van het schadepreventieplan voor het provinciegrensoverschrijdende territorium. Om hiervoor input van Limburgse belanghebbenden te krijgen zijn deze aangesloten bij het Gebiedsoverleg Groote Heide.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt
GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[5]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet beschermd.
In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door al bestaande samenwerking tussen schapenhouders en vrijwilligers, die ondersteunen bij het plaatsen van wolfwerende rasters, geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gespeculeerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet

[5] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom wordt ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.
Parallel aan het onderzoek naar hoe de wolf erin slaagt preventieve maatregelen te overwinnen, worden de mogelijkheden onderzocht om een eventuele volgende stap in de escalatieladder te zetten: *"proberen de wolf negatief te conditioneren"*. Of inzet hiervan kansrijk is, staat niet op voorhand vast. Het doden van de wolf, waar door een aantal betrokkenen om wordt gevraagd, is vooralsnog geen optie vanwege de eis dat er een geen afbreuk gedaan mag worden aan het streven de populatie van de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen en het feit dat de wolvenpopulatie in Nederland nog niet in een gunstige staat van instandhouding verkeert.

<u>Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie</u>
De adviescommissie beoogt haar advies voor het zomerreces uit te brengen. De haalbaarheid hiervan is niet zeker.

<u>Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling</u>
Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een concept-begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. De wijze van vaststelling wordt nog bezien: een aanwijzingsbesluit zoals bedoeld in het Interprovinciaal Wolvenplan dan wel anderszins. Ook het moment van vaststelling wordt nog bezien: vooruitlopend op vaststelling van de subsidieregeling door Noord-Brabant dan wel gelijktijdig daarmee.
In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. De regeling wordt in 2021 herzien. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden. Door de bestuurlijke situatie in de provincie Limburg (het college van GS is afgetreden) zal de besluitvorming waarschijnlijk pas in het najaar van 2021 plaatsvinden.

Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Nederland
Startdocument tussenbalans uitvoering Interprovinciaal wolvenplan

[redacted] (Drenthe), [redacted] (Noord Brabant), [redacted] (Friesland), [redacted] (Limburg), [redacted] (Gelderland).

Versie TA 0.1, 27/11/2020

Aanleiding
In de IPO wolvenwerkgroep is op 24 november vooruitgekeken naar de in 2021 te ondernemen acties. Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar genomen om in Nederland gewend te raken met de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat uiterlijk januari 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder. Eén van de interne acties in dat kader is het opmaken van de (tussen)balans van eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Doel
Vastleggen van eerste ervaringen met de vestiging van wolven in de provincies over de jaren 2019 en 2020. Gericht op de feitelijke handelingen als ook een duiding van het verloop.

Voorgestelde werkwijze
Per provincie geven we een ambtelijke voorzet. Deze brengen we in in de IPO-wolvenwerkgroep, daar bepalen we hoe we vervolgens de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) betrekken.

Uitwerking (voorbeeld Gelderland)

Inleiding:
Van de 10 verschillende wolven die Nederland in 2018 aantoonbaar hebben aangedaan zijn er 2 gebleven, deze vrouwtjeswolven vonden uiteindelijk een plek op de Veluwe. In januari 2019 was wolvin GW998f minstens een half jaar op de Noord Veluwe en daarbij had zich ondertussen bovendien een mannetje GW893M gevoegd. In februari 2019 was wolvin GW960f aantoonbaar minstens een half jaar op de Midden Veluwe. Vestiging van wolven in Nederland was daarmee een feit.

Chronologisch, preventie:
Stap 1: Conform het interprovinciaal wolvenplan hebben GS van Gelderland op 19 maart 2019 een leefgebied voor beide territoria gelijktijdig aangewezen. Doel daarvan is kenbaar te maken waar de gevestigde wolf redelijkerwijs kan worden verwacht (voorzienbaarheid). Het kaartje doet op de korte termijn vooral dienst als basis voor subsidieverlening. Bij de bepaling van het gebied hebben GS zich gebaseerd op het in haar opdracht opgestelde advies “Beïnvloedingsregio gevestigde wolf Veluwe” door Wageningen Environmental Research. WEnR schetste meerdere scenario’s en concludeerde dat een straal van 13 kilometer rondom het kerngebied waar veel waarnemingen zijn gedaan een reële maat is voor de eerste dieren die zich hier vestigen. Rekening houdend met de specifieke omstandigheden op en rond de Veluwe zoals rasters, faunapassages, autosnelwegen en gemeentegrenzen heeft

Gelderland vervolgens het gebied concreet begrensd. Stedelijk gebied zoals de kern van Apeldoorn wordt door de wolf gemeden maar de provincie volgde WEnR in haar advies dat het nog ontbreekt aan kennis en ervaring om dit onderscheid nu al op kaart te maken. Mogelijk is dat gebied wat te ruim aangewezen, de wolven blijven vooralsnog in het bos en de directe omgeving, de territoria zijn met samen 674 km^2 ook ruim groter dan de 250 km^2 wat ook wel als voldoende wordt gezien.

Stap 2: Ingaan op het initiatief uit de sector om tot een gebiedscommissie preventie wolvenschade te komen. Op 21 mei 2019 besloten GS zelf een formele wolvencommissie in te stellen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, de schaapsherders en terreineigenaren onder voorzitterschap van [redacted]. De commissie bepaalt zelf haar werkwijze en wordt ondersteund door een secretaris.

Stap 3: Opstellen preventieplan door de wolvencommissie: Nadat bij RVO de adressen van alle schapen- en geitenhouders met een huisadres binnen het gebied waren verkregen zijn deze uitgenodigd voor een informerende bijeenkomst in het gebied in juni 2019. De circa 500 uitnodigingen (professioneel en particulier met UBN) hebben geleid tot een deelname van circa 100. De wolvencommissie concludeerde dat veel hobbyhouders de discussie domineren. Een gebrek aan kennis voedt de grondhouding van weerstand. Acceptatie dat de wolven er zijn is er nog niet, dat staat de focus op het nemen van maatregelen in de weg.

Stap 4: Beginnen met preventie, eerst op zoek naar ambassadeurs. De commissie besloot koplopers te betrekken en voor deze groep snel een eenvoudige pilotregeling te maken. GS hebben daartoe een werkbudget van 50.000 euro voor de commissie vrijgemaakt, daaruit zijn vervolgens circa 10 verschillende koplopers van materialen voorzien (schaapskuddes, weidebedrijven en particulieren). De commissie ontwikkelde een norm en investeerde in het ontwikkelen van een autowinder om het werk te verlichten.

Stap 5: Het gebiedsgericht preventieplan. Na consultatie van haar achterban rondde de wolvencommissie in mei 2020 haar preventieplan af met daarin een beschrijving van technisch haalbare maatregelen (met voldoende draagvlak) gekoppeld aan normbedragen voor deze voorzieningen. De commissie werd daarbij ondersteund bij het schrijfwerk en de communicatie. Het plan werd toegelicht aan GS en aan PS in een interactieve sessie, er bleek veel draagvlak voor bij de provincie. Het preventieplan ging verder dan preventie alleen en bevatte ook een flink aantal aanbevelingen, waaronder een escalatieladder, die nadere uitwerking en bespreking vergden.

Stap 6: Subsidie: De technische en financiële uitwerking van het preventieplan werd door GS op 23 juni overgenomen in haar provinciale subsidiekader, Regels ruimte voor Gelderland. Deze trad op 2 augustus in werking met een subsidieplafond van 500.000 euro in 2020 en 600.000 euro in 2021, gebaseerd op een deelnamebereidheid van 100%. Op basis van de eerste aanvragen is de regeling eind november 2020 verduidelijkt.

Stap 6: Deelnamebereidheid preventie. De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid ver achterblijft bij de verwachtingen. Naast de circa 10

deelnemers aan de pilot zijn er na 4 maanden subsidie slechts ongeveer 10 aanvragers voor de regeling. Zelfs een herhaalde wolvenaanval in het gebied leidde nog niet tot een merkbare toename. De wolvencommissie intensiveert haar communicatie (nieuwsbrieven, helpdesk, demonstratieopstellingen).

Monitoring:
Om vestiging van wolven te kunnen vaststellen zijn goede waarnemingen nodig. De basis daarvoor was gelegd door het wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging binnen samenwerkingsplatform Wolven in Nederland. Er is gelukkig veel belangstelling en de deskundigheid ontwikkeld zich snel, mede door georganiseerde praktijktrainingen in Duitsland.
De provincie Gelderland startte medio 2017, op verzoek van WIN, met het samenbrengen van de terreinbeheerders op de Noord-Veluwe om afspraken te maken over monitoring. Doel was afspraken te maken over camera's, elkaar informeren, en wat te doen bij het vinden van sporen en het stroomlijnen van DNA materiaal richting lab. Per gebied stond een coördinator op. Conclusie in deze tussenbalans mag zijn dat de kwaliteit van de waarnemingen nooit ter discussie heeft gestaan zodat de keuzes op basis van goed feitenmateriaal konden worden gemaakt.

Ten slotte, naar verwachting is eind 2020 sprake van vestiging van een wolvin in een nieuw territorium op de Zuidwest Veluwe.

Bijlage 1, eerste aanwijzing leefgebied Gelderland

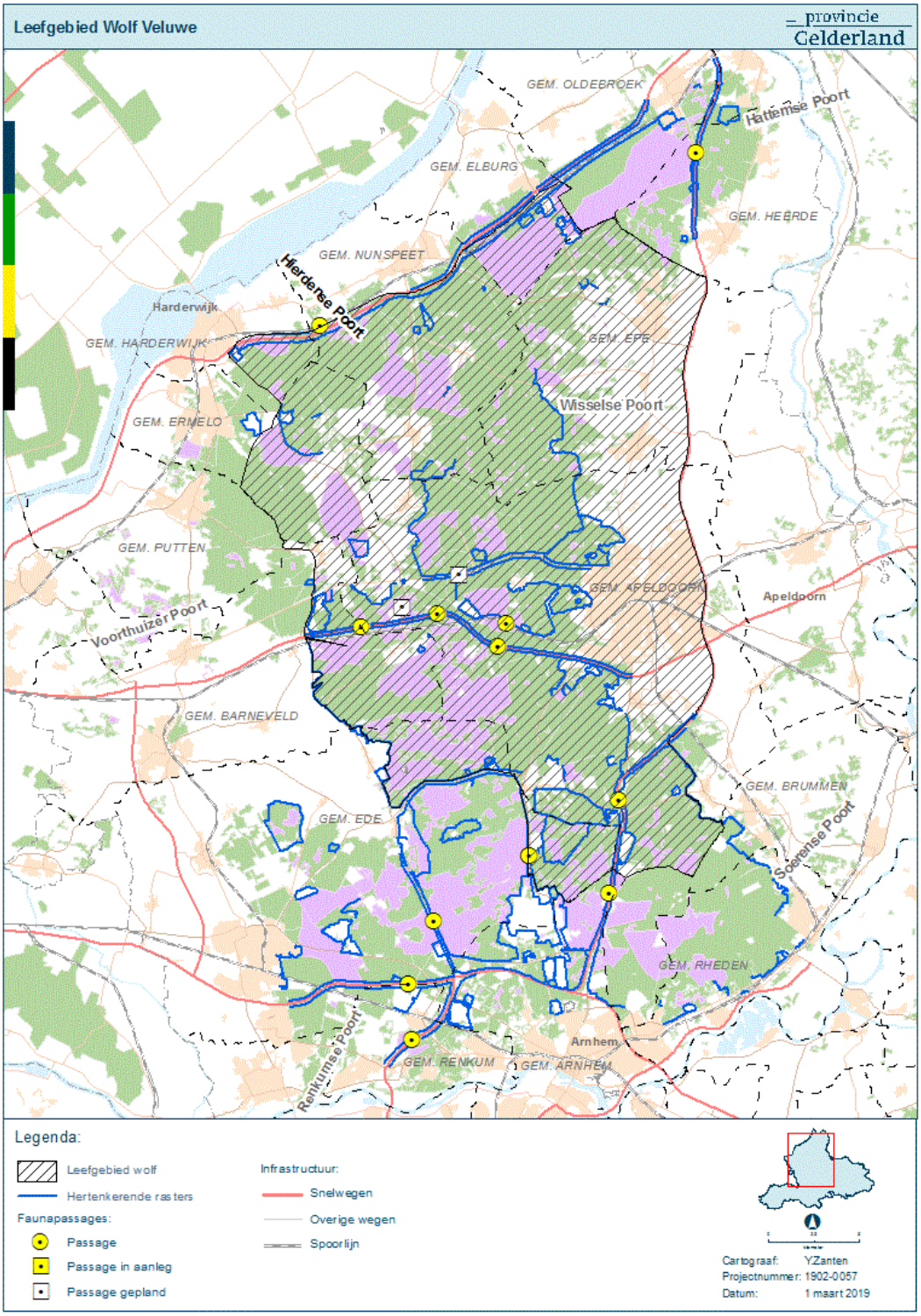

Eerste ervaringen met een territoriale wolf

Datum: 9-12-2020

Auteurs: [redacted] en [redacted]

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is momenteel geen sprake van een gevestigde wolf, maar is wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe gevestigd was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade
In Fryslân is in de periode december 2019 tot/met juli 2020 een individu geweest, dat schade veroorzaakte. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De dader bleek de wolf te zijn waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen, provinciaal en laat staan ook bij een overschrijding van landsgrenzen. Het zou helpen als het interprovinciaal wolvenplan duidelijkheid zou geven over bijvoorbeeld: welke provincie is de trekker bij het opstellen van een gebiedsplan, afspraken over financiering en personele inzet.

Het statische begrip gevestigde wolf
Het begrip gevestigde wolf is niet passend voor de betreffende individu nu ook blijkt dat de wolf ook een tijd is vertrokken uit Drenthe. Ecologisch viel te onderbouwen dat de betreffende wolf zich niet definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een mannelijk individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege dit individu, maar ook omdat dit een gebied is met een influx van Duitsland. Een voorbeeld hiervan was de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en vervolgens vestigde op de Veluwe (genaamd GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de recentelijke situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op korte termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid. Let op: in de werkgroep is eerder gesproken over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, het wijkt hiervan af omdat het nu niet gaat over het aanwijzen van beschermde gebieden, maar gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op

schade bestaat. Dit zou dan ook gevolgen kunnen hebben voor de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: dinsdag 15 juni 2021 08:17
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Nazending IPO wolvenwerkgroep 150621 - agendapunt 7
Bijlagen: Financiering schadepreventie met Europese middelen CONCEPT 15 juni 2021.docx; 935037 - Letter on wolf to all ENV Ministers and Agri Ministers.pdf

Collega's,

Bijgaand nog een nazending voor het overleg van onze IPO wolvenwerkgroep van vanmiddag, bij agendapunt 7 over . Dit is een concept dat helaas nog niet met Anne en Teun besproken is maar ik ben zo vrij om het toch vast toe te zenden.

Mede namens [redacted], met groeten,

[redacted]

[redacted] | [redacted]

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0)43 [redacted] | M +31 (0)6 [redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

150B

CONCEPT 15/6/2021

Financiering van preventieve maatregelen wolvenschade in het Europees gemeenschappelijk landbouwbeleid

In verband met de actualisering van het interprovinciaal wolvenplan wordt in deze notitie een overzicht gegeven van de mogelijkheden om voor de financiering van preventieve maatregelen in de schapenhouderij Europese middelen in te zetten. In verband met het vergevorderd proces om het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) te herzien wordt in deze notitie eerst ingegaan op de mogelijkheden die dit programma kan gaan bieden.

Het Nationaal Strategisch Plan

In 2023 gaat het nieuwe GLB van start. Onderdeel van het nieuwe GLB is dat iedere lidstaat een Nationaal Strategisch Plan (NSP) ontwikkelt. Het NSP beschrijft hoe de Europese regels in Nederland worden toegepast. Het is de bedoeling om het NSP eind 2021 vast te stellen. In het concept van het NSP dat nu ontwikkeld is door het ministerie van LNV, met inbreng van de provincies, worden betalingen aan agrariërs gedaan in twee pijlers.

> Pijler 1: de basispremie en ecoregelingen uit het Europees Landbouwgarantiefonds (ELGF). Deze zijn bedoeld om individuele ondernemers te ondersteunen. De betalingen bestaan volledig uit Europese middelen; er is dus geen nationale cofinanciering nodig. De basispremie is de kern van het GLB, zoals we deze al jaren kennen. Hiervoor gelden wel basisvoorwaarden (conditionaliteiten) ten aanzien van duurzaamheid. De ecoregelingen zijn aanvullende betalingen voor eco-activiteiten, maatregelen die boeren kunnen toepassen op hun percelen die bijdragen aan vijf doelen: bodem, water, milieu, landschap en biodiversiteit. Ecoregelingen werken met een puntensysteem: elke prestatie levert punten op, meer punten betekent meestal meer subsidie.
>
> Pijler 2: Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) en niet-grondgebonden instrumenten. Voor de inzet van Europese middelen in deze pijler (uit het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling, ELFPO), is in beginsel nationale cofinanciering vereist (waarschijnlijk 57%). In het ANLb werken boeren samen aan natuurbeheer in een bepaald gebied. De Niet-grondgebonden instrumenten richten zich specifieke problemen die verder gaan dan één bepaald perceel of bedrijf, bijvoorbeeld in een gebiedsgerichte aanpak. Hier vallen de subsidies voor jonge boeren, investeringen en kennisontwikkeling onder. Ook niet-productieve investeringen vallen onder Pijler 2. Dit gaat bijvoorbeeld over water-maatregelen of de aanleg van nieuwe landschapselementen en fysieke investeringen ter ondersteuning van de levensvatbaarheid van agrarische bedrijven.

Standpunt Europese Unie

In 2019 stuurde de Europese Commisie een brief aan alle nationale ministers van milieu en landbouw over de situatie met betrekking tot de wolf in Europa (zie bijlage). In deze brief werd ingegaan op preventieve maatregelen en op de mogelijkheden die de Europese

commissie biedt in het staatssteunkader en in de Europese fondsen en worden lidstaten aangemoedigd om hier gebruik van te maken. De volgende elementen in de brief zijn van belang.

- Ondersteuning van schadepreventie is van groot belang, gerelateerde investeringskosten, dierenartskosten en arbeidskosten om vermist vee op te sporen mogen volledig worden gesubsidieerd op grond van de Europese richtlijnen voor staatssteun.
- Van belang zijn ook trainingen, technische ondersteuning, monitoring, communicatie, het verstrekken van informatie aan het publiek en het voeren van dialoog met belanghebbenden. Hiervoor is financiële ondersteuning beschikbaar en mogelijk in het ELFPO en in het LIFE-programma.
- Het is mogelijk om de kosten van preventieve maatregelen, zoals wolfwerende rasters of de aankoop van kuddebewakingshonden, als niet-productieve investeringen tot 100% te financieren uit het ELFPO.
- In gebieden waar de aanwezigheid van wolven natuurbegrazing met vee zou kunnen verhinderen kunnen subsidies worden verleend binnen het agrarisch natuurbeheer, als agromilieu en -klimaatmaatregel, voor aanvullende arbeidskosten in verband met het beheer van wolfwerende rasters, als het werk tot terugkerende kosten leidt. Verder kunnen de verzorgingskosten van kuddebewakingshonden in dit kader worden gesubsidieerd, waar regelmatig gebruik van dergelijke honden voorzien wordt.

Door diverse Europese landen, waaronder Duitse deelstaten en België worden in lijn met dit standpunt van de Europese commissie al Europese middelen uit het GLB ingezet voor wolfwerende maatregelen. Een goed overzicht hiervan is op dit moment echter niet voorhanden. Een dergelijk overzicht zou de besluitvorming hierover in Nederland kunnen vergemakkelijken.

Standpunt provincies

In het vigerend Interprovinciaal wolvenplan hebben de provincies geen duidelijk gezamenlijk standpunt ingenomen over het subsidiëren van wolfwerende maatregelen bij veehouders. Ook in voorbereiding van de voorgenomen evaluatie en herziening van het wolvenplan bleek dat het geen uitgemaakte zaak is dat de provincies in dat verband hierover een gezamenlijk standpunt gaan bereiken en in hoeverre ook arbeidskosten subsidiabel worden. Dit neemt niet weg dat het aangewezen is om maximaal gebruik te maken van Europese cofinancieringsmogelijkheden wanneer de provincies besluiten om schadepreventie te gaan ondersteunen. Dit gezien de omvang van de investeringen en het ontbreken van dekking hiervoor in de gedecentraliseerde natuurmiddelen. Het GLB kan een kader bieden voor Europese cofinanciering. Dit vereist mogelijk wel dat in het NSP een passage wordt opgenomen die dit mogelijk maakt. Bij de ontwikkeling van het NSP is echter (nog) geen rekening gehouden met deze beleidswens. De oorzaak hiervoor is drieledig: de wens is te laat onder de aandacht van de opstellers gekomen en niet naar boven gekomen in verschillende analyses over doelen en inzet van het GLB, de opstellers gingen er van uit het GLB niet het geschikte instrument zou zijn, en de AAC-VP adviseerde de bestuurders om geen reserveringen vast te leggen omdat dit een brede afweging belemmert.

Gelet op het standpunt van de Europese Commissie en de aard van de maatregelen lijken wolfwerende maatregelen het best aan te sluiten bij het ANLb en niet-productieve investeringen. Hiervoor is dan echter wel nationale cofinanciering nodig. Zoals gezegd is het nog geenszins zeker dat de provincies bereid zijn om die te leveren. Daarnaast speelt dat er op dit moment al te weinig geld is voor alle beleidsambities in het GLB en inzet van middelen uit het ELFPRO voor de wolf dus ten koste gaat van andere ambities in het ANLb. Er is op dit

moment al een prognose van een tekort van €700 miljoen zónder aanvullende ambities ten aanzien van wolven. De ontwikkeling van het NSP is al in een vergaand stadium. Het IPO schat het niet als kansrijk in om bij de verdeling van middelen een reservering op te nemen voor wolvenmaatregelen. Het is echter mogelijk wel haalbaar om in de teksten met betrekking tot het ANLb/niet-productieve investeringen een korte passage te wijden aan de wolf. Daarna kunnen de maatregelen worden ingevuld in de regelingen. De provincies kunnen vervolgens voor zichzelf of gezamenlijk een afweging maken over de openstelling hiervan.

Voorstel

LNV en de provincies nemen in het NSP een passage op over wolfwerende maatregelen in relatie tot het ANLb/niet-productieve investeringen, zodat de maximale afwegingsruimte blijft bestaan om hier Europese middelen voor in te zetten. Dit vereist een actie op korte termijn omdat het NSP in het najaar van 2021 al wordt vastgesteld.

Voor de besluitvorming over het Interprovinciaal Wolvenplan wordt een overzicht gemaakt van de inzet van het GLB in de rest de Europese Unie.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 9 maart 2023 15:13
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending IPO Wolvenwerkgroep d.d.14 maart a.s : Onderzoeksvoorstel kuddebeschermingshonden
Bijlagen: Inhaalslag kuddebeschermingshond.xlsx; Inhaalslag kuddebeschermingshonden - Projectplan.pdf

Beste allen,

Bijgaand een nagekomen bericht dat ik toch maar even doorstuur. Mocht er tijd zijn bespreken we dit en anders maken we een procesafspraak.
Het gaat om het onderzoekvoorstel over kuddebeschermingshonden. Hiervan is een eerdere versie besproken en toen terugverwezen naar de opstellers.
Bijgaand dus een herziene versie incl. begroting.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

inhaalslag kuddebeschermingshond

jaar	inkoop	pups	jaarling	volwassen	aantal duos	kosten pups
1	30	30			15	€ [redacted]
2		0	30		15	€ [redacted]
3	20	20	0	30	25	€ [redacted]
4		0	20	30		€ [redacted]
5		0	0	50		€ [redacted]

Aannames

€	[redacted]	aanschaf pup
€	[redacted]	opbrengst' volwassen hond
€	[redacted]	jaarkosten pup incl. vaccinatie
€	[redacted]	jaarkosten jaarling
€	[redacted]	jaarkosten volwassen hond
6		pups per worp netto
2		jaar tot volwassenheid
3		jaar bij de eerste worp
30		startaantal pups

Begroting 25 kuddewaakhondduos

		ARK	materiaal	uitbesteed
Projectleiding	100	€ [redacted]		
administratie	24	€ [redacted]		
accountant			€ [redacted]	
Overleg opdrachtgevers	12	€ [redacted]		
Werven schaapherders		€ -		
Afstemmen met betrokken partijen	20	€ [redacted]		
informatieborden	10	€ [redacted]	€ [redacted]	
Materiaal raster		€ -		
Plaatsing raster		€ -		
Aanschaf kuddewaakhonden		€ -	€ [redacted]	
Begeleiding en impementatie		€ -		
voer kuddewaakhonden + veterinair				
Verhoogde inzet schaaphouder		€ -		
Nazorg inzet kuddewaakhonden		€ -		
Certificering: ontwikkeling en praktijktoetsing	20	€ [redacted]		130
Reis- en overige kosten		€ -	€ [redacted]	
Communicatie & eindrapportage	32	€ [redacted]		10
Onvoorzien		€ -	€ [redacted]	
	218			
excl.BTW		€ [redacted]	€ [redacted]	
incl.BTW		€ [redacted]	€ [redacted]	
		mogelijk moet	checken bij [redacted]	

kosten voer en opbrengst		verlies
€ [redacted]	€ -	€ [redacted]
€ [redacted]	€ -	€ [redacted]
€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]
€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]
€ [redacted]	€ [redacted]	€ [redacted]

Uitgangspunten

pups worden 2 jaar lang bij volwassen honden gezet om het vak te le
zodat voor elke pup of jaarling één volwassen hond nodig is
het aantal hondenduos bepaalt het aantal schapenhouders dat nodig
de pups blijven bij hun moeder in het eerste jaar.

Frans	uitbesteed	Ray		uitbesteed	Bart		totaal
							€ 10.000,00
		12	€ [redacted]		12	€ [redacted]	€ [redacted]
			€ -		32	€ [redacted]	€ [redacted]
		60	€ [redacted]		60	€ [redacted]	€ [redacted]
							€ [redacted]
							€ -
							€ -
		120	€ [redacted]			€ -	€ [redacted]
		1400	€ [redacted]		56	€ [redacted]	€ [redacted]
							€ -
							€ -
		600	€ [redacted]		32	€ [redacted]	€ [redacted]
€ [redacted]		60	€ [redacted]		40	€ [redacted]	€ [redacted]
							€ [redacted]
€ [redacted]		20	€ [redacted]	€	20	€ [redacted]	€ [redacted]
							€ [redacted]
							==========
€ [redacted]			€ [redacted]			€ [redacted]	€ [redacted]
€ [redacted]			€ [redacted]			€ 28.703,14	€ 409.479,97

Inhaalslag kuddebeschermingshonden

Projectplan

3 maart 2023

[redacted]

Met opmerkingen [LL1]: - Overleg organiseren met BIJ12 en provincies met proef
- Actiepunten uitwerken in PvA document
1. Deelnemers noemen, liefst met spreiding over 3 provincies [redacted] vraagt na)
2. Vraag ook grotere weideschapenbedrijven (actie[redacted]
3. Van welke ervaringen met KBH maken we al gebruik? ([redacted]
   a. Het integreren van de honden
   b. Los durven laten van KBH
   c. ~~In Nederland laten wennen van de KBH aan ons drukke land / de vele recreanten~~
4. ~~Heldere, stapsgew jze plann ng + begrot ng~~
5. ~~Wat s de e gen b jdrage van de betrokkenen (voer + 1 uur per dag per due)~~
6. Marktverkenning uitvoeren -> ombuigen naar een breder voorbeeld voor schapenhouders om hen over de drempel te helpen.

Introductie

Verloren tijd

Het aantal wolven neemt de laatste jaren hier en in de ons omringende landen sterk toe. In tegenstelling tot in het buitenland lopen we in de Lage Landen achter met het inzetten van kuddebeschermingshonden om vee te beschermen tegen aanvallen door wolven en andere roofdieren. Nu de aantallen wolven en conflictsituaties ook hier oplopen, is er een toenemende behoefte aan kuddebeschermingshonden. Mede daardoor is het lastig om aan goede honden te komen. Niet op zijn minst omdat goede, werkende kuddebeschermingshonden ook onmisbaar zijn in de landen van herkomst.

Tegelijkertijd is er nog terughoudendheid bij schapenhouders en andere dierhouders met betrekking tot de inzet van beschermingsmaatregelen tegen wolvenaanvallen in het algemeen en kuddebeschermingshonden in het bijzonder. Meer goede voorbeelden in de regio helpt om de drempel te verlagen en meer dierhouders te enthousiasmeren. Maar dan moeten er ook meer kuddebeschermingshonden beschikbaar zijn. Anders zijn dierhouders enthousiast gemaakt en kunnen ze vervolgens niet aan geschikte honden komen.

Ervaring leert dat niet iedere schapenhouder automatisch goed met kuddebeschermingshonden omgaat. Deze honden vragen een andere omgang dan de drijfhonden waar schapenhouders meer ervaring mee hebben. Een goede begeleiding van enthousiaste schapenhouders en uitleg aan de deelnemers van dit project helpt mee om geschikte honden voor de Nederlandse situatie te krijgen en schapenhouders die daar goed mee weten om te gaan.

Dit project heeft tot doel om op een verantwoorde wijze de achterstand in te lopen en voor ons land de hoeveelheid beschikbare en geschikte honden te laten toenemen. Zodat wij hier in de nabije toekomst over een basispopulatie werkende kuddebeschermingshonden beschikken. Honden die ook in ons drukke land, met de vele recreanten waaronder wandelaars met en zonder hond, fietsers en ruiters, goed en veilig inzetbaar zijn.

Waarom kuddebeschermingshonden

De combinatie van een goed raster en/of nachtkraal en goede kuddebeschermingshonden biedt maximale bescherming waardoor de kans op predatie zeer laag wordt, zeker bij ons, waar eerder minder dan beter beschermd vee te vinden is. Kuddebeschermingshonden zijn een back-up en aanvulling. Bijvoorbeeld bij het wegvallen van stroom, of een boom over het raster, zullen goede kuddebeschermingshonden de kudde zo goed als mogelijk blijven beschermen. Kuddebeschermingshonden signaleren dreiging meestal op grote afstand, waardoor dreigingen ver van de kudde gehouden kunnen worden. Dit voorkomt stress bij de kudde. Kuddebeschermingshonden houden predatoren op afstand door middel van: geurmarkeringen, vocale waarschuwingen, lichaamspositionering & uitstraling en wanneer nodig door middel van fysiek optreden.

Doelstellingen

Startpopulatie

Om niet nog meer tijd te verliezen en om niet uitsluitend afhankelijk te blijven van honden uit het buitenland, waarvan het aanbod beperkt is en een deel als ongeschikt geldt voor de Nederlandse situatie, willen we starten met het 'opleiden' van pups van kuddebeschermingshonden in een beschermde omgeving op meerdere bedrijven in de schapenhouderij sector. Het streven is om te starten met dertig pups afkomstig uit uiteenlopende werklijnen van diverse landen met lokale werkende kuddebeschermingshonden in roofdiergebied en hier later 20 pups aan toe te voegen. Raszuiverheid is hierbij van ondergeschikt belang, eerder het omgekeerde om smalle genetische lijnen met dito risico's op inteelt te voorkomen. Pups zijn voor starters laagdrempeliger en toegankelijker dan volwassen honden, waardoor een grotere groep schapenhouders bereid is om mee te doen.

Inmiddels zijn al een aantal schapenhouders bereid gevonden om deel te nemen aan dit project. Onder leden van de Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) is gepolst in welke mate er belangstelling voor was en in hoeverre er bereidheid voor deelname bestaat. Een beperkte belronde met 12 VGSN-leden leverde al 10 deelnemers op, goed voor 20 pups. 15 deelnemers lijkt daarmee goed haalbaar (mondelinge mededeling Bart van Ekkendonk, bestuurslid VGSN). Onder vakkundige begeleiding willen we deze pups laten ontwikkelen tot volwaardige kuddebeschermingshonden op de leeftijd van 2 jaar. Grofweg vanaf deze leeftijd zijn kuddebeschermingshonden verantwoord zelfstandig inzetbaar, samen met minimaal één matchende soortgenoot per groep vee. Vanaf diezelfde leeftijd van 2 jaar kan er ook gericht gefokt worden als er behoefte is aan nieuwe aanwas. Binnen dit project wordt na 2 jaar bij elke opgeleide kuddebeschermingshond een nieuwe pup gezet. Een jaar later stopt het project en daarmee de begeleiding van de nieuwe generatie kuddebeschermingshonden. De oudere honden nemen een groot deel van de opvoeding over en na drie jaar zijn de eigenaren, de schapenhouders, voldoende ervaren om het zelfstandig op te pakken. De projectgroep stimuleert de deelnemende schapenhouders om na afloop zelf de fok van kuddebeschermingshonden op te starten, zodat er een constante aanwas van kuddebeschermingshonden van eigen bodem komt.

Met opmerkingen [LL2]: Vermeld uit welke provincies de deelnemers komen

Opgroeitraject op maat

De pups zullen meestal, en tenminste, in duo's bij vee worden geplaatst met een helder beschreven plan van aanpak en de nodige faciliteiten en materialen voor alle mogelijke scenario's. Er zullen pups gaan opgroeien in verschillende voorkomende situaties in de sector, zodat er honden opgroeien en zich ontwikkelen voor gescheperde kuddes en voor kuddes op vaste percelen of verplaatsende rastervakken. Er zal onder andere veel aandacht zijn voor:

- Socialisatie ten opzichte van onbekenden
- Gemakkelijk mee om te gaan (onder andere dierenartsbezoek)
- Gewend en respectvol naar (elektrische) rasters en daar binnen blijven
- Optimale verzorging en monitoring van de ontwikkeling

Certificering

Tijdens het eerste jaar ontwikkelen we een certificeringsprogramma voor werkende kuddebeschermingshonden in de Lage Landen waarin gedragsmatige eisen en voorwaarden gesteld worden waaraan zelfstandig werkende kuddebeschermingshonden moeten voldoen. Het gaat hier om honden die in aanraking komen met publiek, niet om honden die werken op gesloten, eigen terrein. De toets voorafgaande aan certificering kan afgenomen worden bij honden van minimaal twee jaar oud, die een succesvolle binding hebben met die specifieke kudde en/of locatie. Gecertificeerde honden bieden de schapenhouder garantie op een goede werkhond en worden de toekomstige maatstaf. Ze zouden daarmee ook een beschermde status in wet- en regelgeving als werkende kuddebeschermingshond moeten verkrijgen. Niet gecertificeerde honden zijn dan ofwel (jonge) honden in opleiding, ofwel honden die niet voldoen aan de certificeringscriteria. Met deze methode wordt een helder en transparant onderscheid gemaakt

tussen werkelijk (werkende) kuddebeschermingshonden en honden die wel tot een kuddebeschermingshondenras of -type behoren maar niet de bijbehorende taak op een verantwoorde manier uitvoeren.

Fokken

Gebaseerd op geobserveerde morfologische en genetisch verantwoorde selectie kan er gefokt worden om zo een eigen populatie op te bouwen en uit te breiden. Op deze manier kan de opvolging van huidige generaties in eigen beheer blijven. De pups die later komen, groeien op in aanwezigheid van oudere, ervaren kuddebeschermingshonden, wat een groot voordeel is. Nadien hun opgroei- en opvoedperiode zijn de pups geschikt voor nieuwe starters die niet met pups willen of kunnen beginnen.

Looptijd en tijdlijn

Het project zal een looptijd hebben van 3 tot 4 jaar. Het eerste half jaar tot anderhalf jaar wordt gebruikt om 30 geschikte pups te vinden en te koppelen aan 15 geschikte deelnemers onder de schapenhouders. Zodra een tweetal geschikte pups aan een deelnemer gekoppeld kan worden, dan start de twee jaar durende implementatie van die pups bij deze deelnemer. Na twee jaar worden de hondenduo's uit elkaar gehaald en met een nieuwe pup ingezet. Net zolang totdat er 20 pups aan een volgroeide hond gekoppeld zijn. De begeleiding vanuit het projectteam loopt dan nog een jaar door, waarna deze wordt afgebouwd. Het eerste viertal honden zal zo eerder klaar zijn dan het laatste groepje. De overige goed ontwikkelde honden zijn na twee jaar opvoeding en training volledig inzetbaar. Aan het eind van het derde jaar stopt het project en worden de hond(en) om niet overgenomen door de deelnemers. Wanneer niet beide honden overgenomen worden, dan worden de niet-overgenomen honden door het projectteam elders ingezet. Door aanschaf van pups worden de tweetallen kuddebeschermingshonden in het derde jaar weer compleet gemaakt, zodat de deelnemers na afloop van het project een of meer complete duo's kuddebeschermingshonden hebben. Ook worden in de laatste twee jaar alle ervaringen verzameld, opgeschreven en gedeeld in een eindrapportage.

Meer gedetailleerde tijdlijn op hoofdpunten

	jaar 1	jaar 2	jaar 3	jaar 4	Einde
Aanschaf pups	xxxxxxxxxxxxxxxxx				
Opvoeding pups	xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx				
Nieuwe pups erbij			xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx		
Inzetbare honden beschikbaar			xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx		
Afronding project				xxxxxxxx	

Afkadering financiële afspraken

Gedurende de looptijd zijn de honden eigendom van het project. Deelnemende schapenhouders betalen zelf de verzorgingskosten. Na 3 jaar kunnen de deelnemende schapenhouders zelf om niet eigenaar worden van de honden. De geïnvesteerde tijd en de gevormde band met de aanwezige honden zijn op deze manier lonend geweest. Tevens vormt het een basis om betrokken te zijn en blijven bij het delen van kennis en ervaring over de inzet van kuddebeschermingshonden binnen de sector.

Om een winst beogende markt van kuddebeschermingshonden te voorkomen, ontwikkelen we tijdens de project looptijd een realistisch opgebouwd prijzenplaatje met een minimum en een maximum, rekening houdende met inflatie. Het is de bedoeling dat als kuddebeschermingshonden naar een nieuwe werkplek gaan dit tegen een reële financiële vergoeding gebeurt en niet met een buitensporig verdienmodel. Er is een reële kans dat er interesse komt uit het buitenland voor kuddebeschermingshonden uit dit programma, vanwege de specifieke manier van socialisatie gericht op functioneren in een drukke(re) maatschappij.

Met opmerkingen [LL3]: Dat hangt af van de mate van subsidieverstrekking

Sterkte-Zwakte punten (SWOT) analyse

Sterktes:

Tijdens gesprekken met [redacted], [redacted] en wolvencommissielid in zowel de Noord-Brabantse en de landelijke commissie, komt de wens tot ***laagdrempelige*** initiatieven met kuddebeschermingshonden ter sprake. Hieruit ontstond de wil tot samenwerking en de creatie van dit projectplan. Mits zorgvuldig begeleid en uitgevoerd kunnen we in twee tot vier jaar een inhaalslag maken die ons ook een positie van ***onafhankelijkheid*** geeft: een eigen populatie kuddebeschermingshonden hebben in plaats van vragende partij naar buitenlandse aanbieders te blijven. Bovendien zullen de kuddebeschermingshonden lokaal en op maat opgeleid en aangepast worden, iets wat bij buitenlandse honden meestal niet het geval is. Na de initiële investeringen tijdens een periode van twee tot vijf jaar is een ontwikkelende populatie lokale kuddebeschermingshonden ***kostenbesparend*** en ***duurzaam***. Bovendien kan het een aantrekkelijke bron van neveninkomsten worden voor schapenhouders die deze gecertificeerde honden goed kunnen fokken.

Zwaktes:

Het implementeren van kuddebeschermingshonden pups in kuddes kost extra ***tijd***, geld en inspanning versus in eerste instantie weinig ***rendement*** in met name de eerste periode van gewenning. Hiermee moet goed rekening gehouden worden en hiervoor moeten mens(en), tijd en toewijding beschikbaar zijn, naast de nodige begeleiding. Er is dus in dit traject een grote mate van ***afhankelijkheid***, ook voor wat betreft het ***externe startmateriaal***: pups uit het buitenland. Al met al komen er dus extra werk en verplichtingen voor de schapenhouder bij. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat er dingen langzamer en stroever kunnen gaan dan verwacht. Het bindingsproces aan de schapen (zie schema hieronder) is cruciaal en kan niet gedwongen versneld worden. Indien nodig kan het voorkomen dat een hond (of de honden) een periode onder scherper toezicht moeten zijn om gedrag te monitoren en bij te sturen. Er moet ten alle

tijde iemand beschikbaar zijn om de honden hun dagelijkse verzorging te bieden en voor eventuele extra nodige activiteiten. De honden zijn (ruwweg) op een leeftijd van 2 jaar zelfstandig inzetbaar, dus er gaat hier een relatief ***lange opstart*** periode aan vooraf.

Kansen:

Goedwerkende conflictpreventie, ***dus het voorkomen van conflicten***, in een gebied met gevestigde of soms zwervende wolven resulteert in ***draagvlakverhoging voor de wolf***, maar ook voor de schaapherder/schapenhouder en voor kuddebeschermingshonden. Als mensen zien dat 'het' kan, hier in ons landje, dan heeft dat een enorm positief effect wat zich onder andere uit in meer respect en begrip voor het werk van de schaapherder/schapenhouder. Het ***opdoen van nieuwe vaardigheden*** voor wat betreft hoe om te gaan met kuddebeschermingshonden en hoe samen te leven met wolven door middel van diverse conflictpreventie methoden resulteert in het ontstaan van een ***kenniscentrum in de sector***. Zo kan binnen de sector, als vakgenoten onder elkaar en naar elkaar, kennis gedeeld worden. Ook biedt ervaring met, en kennis van, succesvolle conflictpreventie mogelijkheden voor inkomsten anders dan uit het begrazingswerk.

Bedreigingen:

Zoals ook al een beetje naar voren kwam in zwaktes, liggen er ook ***conflicten*** op de loer. Denk aan conflicten met omwonenden, wandelaars, groeperingen en honden. Of als het bindingsproces niet goed gaat, soms ook tussen het vee en de honden. Het gebrek aan ervaring in het werken met kuddebeschermingshonden en dus onvoldoende vaardigheden, kan leiden tot het missen van bepaalde signalen en/of gedragingen die daardoor een probleem worden. Daarom is intensieve begeleiding cruciaal. Een ander belangrijke punt om uitgedacht te hebben is: wat te doen met voor hun taak ***ongeschikte dieren***. Hier zal tijd gestoken moeten worden, zodat ***verantwoorde (her)plaatsing*** van deze honden in het buitengebied mogelijk is, ook als relatief veel honden uitvallen. Als iets niet goed gaat, of lijkt te gaan, dan kan dit door middel van (social) media in rap tempo, ***negatieve PR*** worden voor kuddebeschermingshonden, wolf, schaapherder/schapenhouder en terrein beherende organisaties.

Overige punten

- Gezondheid checks worden regelmatig onder de verantwoordelijkheid van het projectteam uitgevoerd en uitbesteed aan erkende veterinaire specialisten.
- Begeleiding van deelnemers en pups bij de socialisatie en inzet op locatie en in (online) classroom sessies.

- Iedere deelnemer moet over geschikte faciliteiten/materiaal beschikken om honden te kunnen isoleren bij bijvoorbeeld: loopsheid, ziekte of verwonding en andere zaken. Indien die faciliteiten er niet zijn moet er een centrale faciliteit zijn in het project waar aan deze voorwaarden kan worden voldaan, voor meerdere honden en met aanwezigheid van vee.
- Gedurende de looptijd van het project zijn de honden in eigendom van het project en kunnen indien nodig teruggehaald worden.

Begroting

Projectleiding	€ [redacted]			
Overleg opdrachtgevers	€ [redacted]			
Werven schaapherders	€ [redacted]			
Afstemmen met betrokken partijen	€ [redacted]			
informatieborden	€ [redacted]			
Materiaal raster	€ -			kosten schapenhouder
Plaatsing raster	€ -			kosten schapenhouder
Aanschaf kuddewaakhonden	€ [redacted]			
Begeleiding en implementatie	€ [redacted]			
voer kuddewaakhonden + veterinair	€ -		€ [redacted]	kosten schapenhouder
Verhoogde inzet schaaphouder	€ -		€ [redacted]	kosten schapenhouder
Nazorg inzet kuddewaakhonden	€ [redacted]			
Certificering: opzet en praktijktoetsing	€ [redacted]			
Reis- en overige kosten	€ [redacted]			
Communicatie & eindrapportage	€ [redacted]			
Onvoorzien	€ [redacted]			
	==========			
	€ [redacted]	excl. btw	**kosten project**	
	€ [redacted]	incl. btw		

Zie bijgevoegde Excell-tabel voor meer details.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 10:40
Aan: [redacted].;[redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]); [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]); [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending stukken wolvenwerkgroep 31 nov.
Bijlagen: 3.1 Memo 1e concept wolvenplan.docx; Interprovinciaal Wolvenplan 2022 - Werkdoc..docx

Dag allen,

Bijgevoegd een memo voor agendapunt 3 –wolvenplan 2022 en de link naar het eerste concept. Dit is een gezamenlijk werkdocument, waarin jullie allemaal aanvullingen kunnen doen / opmerkingen kunnen toevoegen. Dus voel je vrij om er tijdens het lezen ook meteen mee aan de slag te gaan.

Hartelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
M +31 (0)6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

art 5.1 lid 2 sub e

BIJ12 | Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted], [redacted]
Afgestemd met	-
Aan	IPO wolven werkgroep
Datum	16 november 2021
Onderwerp	1e concept wolvenplan
Bijlage(n)	1e concept WP22 & reacties FGP, VGSN, [redacted]

agendapunt 3

Inleiding

Bijgaand ontvangt u het eerste concept van het Wolvenplan 2022
Dit is een eerste ruwe versie. Afstemming en tekstredactie moeten nog plaatsvinden en een aantal hoofdstukken / paragrafen moeten nog worden ingevuld. De schrijvers geven hier *hun* visie weer op wat er beleidsmatig kan worden voorgesteld. Een inhoudelijk reactie / bijdrage van de deelnemers van de IPO wolvenwerkgroep moet leiden tot een gemeenschappelijk interprovinciale beleidsvisie.

Wij vragen u om:
- tekstuele wijzigingen / aanvullingen in de tekst te verwerken d.m.v. ‘wijzigingen bijhouden’.
- inhoudelijke opmerkingen toe te voegen aan de tekst.
- Inhoudelijke discussiepunten te mailen naar [redacted] De discussiepunten dienen in deze wolvenwerkgroep op tafel te komen zodat we daarover een besluit kunnen nemen om te voorkomen dat de planning en voortgang van het wolvenplan in gevaar komen. Een overzicht van de ontvangen inhoudelijke discussiepunten worden vooraf aan het volgende overleg ‘quick en dirty’ met elkaar gedeeld. Dat kan de besluitvorming bevorderen.

Afspraken:
- We bespreken het concept op hoofdlijnen: d.w.z. we moeten overeenstemming bereiken over de geformuleerde hoofdlijnen van het (nieuwe) beleid.
- Er moet worden besloten dat de concept wolvenplan (na verwerking van aanpassingen die volgen redactie/input leden wolvenwerkgroep) als concept plan wordt voorgelegd aan het LOW van 14 december.
- Tot slot maar zeer belangrijk: er moeten afspraken gemaakt worden over wie op welk punt nog nader schrijfwerk / redactiewerk kan verrichten.

Proces
We hebben onszelf een planning voorgenomen. Vandaag dient bepaald te worden of wij deze kunnen halen. Dat is afhankelijk van een ieders inzet op dit dossier.
- Enerzijds betekent dit dat er tot richtinggevende beleidskeuzes dient te worden gekomen;
- Anderzijds gaat het over de inzet die een ieder van ons kan leveren.

Mocht een van deze twee bovengenoemde punten niet haalbaar blijken dan komt de voortgang in gevaar. Gelet op de planning van de IPO besluitvorming betekent dat – in het geval het niet lukt - dat het wolvenplan pas (ver) na de zomer van 2022 kan worden vastgesteld.

Een ander aandachtspunt is het meenemen van het LOW en andere stakeholders in het proces van het wolvenplan. Ook dat kost tijd, daarin kan bij deze planning bescheiden maar hopelijk in voldoende mate in worden voorzien. Dat geldt minder voor de uitwerkingen daar zijn veel meer en heel verschillende partijen bij betrokken. Dit wordt nog nader uitgewerkt. Maar zeker is dat dit moet.

Toelichting concept wolvenplan

1. De inhoud
Het plan is nog niet geheel uitgeschreven, dat is op zich acceptabel zolang het over feitelijk invulling van zaken gaat.

De belangrijkste discussiepunten zitten ons inziens in de volgende twee hoofdstukken:

5. Beleid en bescherming
De Juridische afwegingen zijn van belang. Een eerste aanzet is gedaan door Daniel. Inhoudelijke reactie van een ieder is gewenst.

6. Preventie, schade en tegemoetkoming bij landbouwhuisdieren
Tegemoetkomingsregeling en de inzet op preventieve maatregelen zijn hierin de belangrijkste beleidsbepalende aspecten. Het zijn ook die onderdelen waar maatschappelijk nadrukkelijk aandacht voor zal zijn. Mede in het verlengde van discussies van onze vorige bijeenkomst is bijgaand voorstel opgesteld.

Naar onze mening is hierin een beleidslijn verwoord die enerzijds invulling geeft aan landelijk te hanteren tegemoetkoming en anderzijds ruimte biedt voor (desgewenst verschillende) provinciale invulling als het gaat om preventieve maatregelen, begrenzingen van gebieden en dergelijke.

In essentie gaan wij door met de ingezette lijn (de eerste drie jaar voor begrensde gebieden en daarbuiten); echter daarna vindt een aanscherping plaats in tijd en voorwaarden. Tegelijkertijd bindt het wat meer ruimte om ook voor andere diersoorten wolfwerende maatregelen te gaan subsidiëren en naar keuze meer typen gebieden te begrenzen.

Separate activiteiten
Het wolvenplan dient het algemene beleidskader weer te geven. De beleidskeuzes zijn daarin gemaakt.

De uitwerking hiervan vindt o.m. plaats in:
a) Handelingsprotocollen 4x
b) Richtlijn taxatie en tegemoetkoming
c) Monitoringsprotocollen
d) Aanpak Internationaal wolvenbeleid, managementplan
e) Overzicht ontheffingen wildaanrijdingen

De meest wenselijk optie is dat deze stukken gelijktijdig met het Wolvenplan 2022 kunnen worden voorgelegd. Als dat niet lukt is next-best dat wij concepten gereed hebben die tkn de ronde doen en

dan ook in een stakeholder ronde getoetst worden op hun werkbaarheid. Dit vergt naar inschatting erg veel tijd. Vandaar dat dit de meest voor de hand liggende optie lijkt te zijn.
Een derde optie is het vooruitschuiven en achter elkaar schakelen. Dat lijkt niet gewenst omdat men toch enige inzicht zal wensen op de invulling van het beleid.

Met name bij de handelingsprotocollen en de richtlijn is urgentie. M.b.t. de monitoring kan dit ook later omdat dit niet beleidsmatig maar meer uitvoerend van karakter is. Bovendien is in de aanpassing hiervan voorzien in de komende opdracht voor de monitoring.

Ingekomen reacties
Van de zijde van de Federatie Particulier Grondbezit, Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland, en [redacted] (ook VGSN) zijn reacties binnen gekomen. Zie (gisteren) verstuurde bijlagen.

Een aantal punten die van belang zijn en/of om een uitspraak/beleidskeuze in het wolvenplan vragen:

1. Juridische insteek: gevraagd wordt om de “Mededeling EU-cie C(2021) 7301 final, mee te nemen.
2. Inzet - vanuit LNV - voor Europees managementplan; overleg met buurlanden.
3. Afspraken over Internationale overeenstemming GvSI
4. Opstellen Escalatieladder (handelingsprotocollen).
5. Inzet ‘wapens’ bij afweer van ‘heterdaad’ wolven bij gescheperde kudden: paintballs, rubberen kogels, e.d.
6. Maak beheer/afschot van wolven mogelijk. Hou de mogelijkheid hiervoor open.
7. Financiële vergoeding preventieve maatregelen: voor heel NL van toepassing verklaren.
8. (Geen onderscheid leefgebied, corridor, hotspot, risicogebied, etc.)
9. Maar ook vraag om begrenzen van wolfvrije gebieden (nul-gebieden)
10. Vergoeding arbeid, materiaal etc. tbv draagvlak vergroting.
11. Normering preventieve maatregelen: heroverweging van/flexibeler toepassing normering.
12. Betrokkenheid stakeholders : ‘Met ons, niet voor ons’ ; inzet op praktische pilots. Dit benadrukt ook de noodzaak tot meer overleg met de stakeholders.

153 art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 19 november 2021 15:15
Aan: [redacted].;[redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]); [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]. [redacted]); [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending tbv wolvenwerkgroep 31 nov.
Bijlagen: 20211119 - Planning wolvenplan 2022.xlsx; Adviesmemo AAC VP uitstel deadline wolvenplan 2022.docx

Urgentie: Hoog

Dag allen,

Bijgevoegd ontvang je de planning van het wolvenplan 2022 zoals we die eerder in de wolvenwerkgroep hebben besproken. Tijdens ons overleg op dinsdag 23 november bespreken we deze planning en de haalbaarheid ervan.

Omdat we vanuit verschillende kanten het signaal hebben gekregen dat er onvoldoende capaciteit is om input te leveren voor het wolvenplan, is de kans groot dat we de planning niet gaan halen. Daarom hebben we vooruitlopend op het overleg van a.s. dinsdag een notitie gemaakt voor de AAC-VP (deadline voor het aanleveren van stukken is nl 24 nov. – de notitie moet nog in AAC-VP format gezet worden). Deze notitie gaat in op de gevolgen voor provincies en BIJ12 van het uitstellen van het wolvenplan en vraagt instemming met een aantal consequenties.

We bespreken de planning en de notitie graag met jullie tijdens ons overleg a.s. dinsdag.

Hartelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
M +31 (0)6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

153A

art 5.1 lid 2 sub e

Interprovinciaal Wolvenplan 2022	Deadline
Input ontvangen en eerste schrijf/redactieslag afgerond	15-nov
IPO wolvenwerkgroep – voortgang - beleidskeuzes bespreken	23-nov
Afstemming over inhoud en redactie van de teksten	3-dec
Eerste conceptversie gereed	**7-dec**
LOW - tussenstand, opties en beleidskeuzes bespreken ?	14-dec
Memo beleidskeuzes tbv IPO wgnw / AACVP / BACVP	17-feb
Eindconcept gereed	**7-mrt**
Eindconcept bespreken in IPO wolvenwerkgroep	24-mrt
Eindversie delen met stakeholders - tijd geven afstemming achterban	mrt
Eindversie gereed	**14-apr**
Eindversie bespreken in het LOW / IPO wgnw / AACVP / BACVP / IPO Bestuur	apr/mei
Oplevering Wolvenplan 2022	**juni**
Communicatie Wolvenplan 2022	juni

AFGERONDE ACTIES	Door wie
Fact Finding study / Juridische analyse	
Opleveren def. Versie	
Afstemming over afzenderschap/timing comm/persvragen	[redacted]
Communicatie uitwerken (persbericht, info website, social media)	[redacted]
Persvragen voorbereiden	[redacted]/[redacted]
Communiceren over de FFS /JA	[redacted]
Bespreken in BACVP, LOW en IPO wolvenwerkgroep	
Vertalingen FFS / JA	[redacted]
Aanbiedingsnotitie FFS en JA t.b.v. BACVP	[redacted]/[redacted]

In afstemming met	Betrokken organisatie
[redacted]	IPO, LNV, WENR
[redacted]	
[redacted]	
[redacted]	
[redacted]	

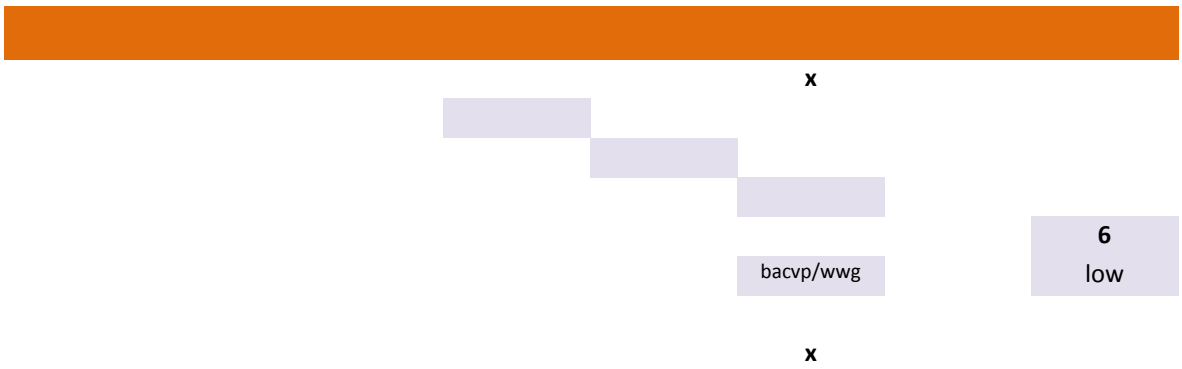
x
6
low
bacvp/wwg
x

Werkt voor provincies

Adviesmemo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO Wolvenwerkgroep
Aan	AAC VP
C.c.	-
Datum	18 november 2021
Onderwerp	Actualisatie Interprovinciaal wolvenplan
Bijlage(n)	-

Beslispunten:

1. Instemmen met planning
2. Indien noodzakelijk: instemmen met het verlengen van de door provincies beschikbaar gestelde capaciteit met een half jaar bij BIJ12, à €25.000
3. Instemmen met het committeren aan de hieronder beschreven inzet van provincies voor totstandkoming van het Interprovinciaal wolvenplan
4. Instemmen met voorgestelde proces van bestuurlijke afstemming over Interprovinciaal wolvenplan.

Ter kennisname: Als gevolg van groeiende aantallen schadegevallen en de daarmee gepaard gaande maatschappelijke onrust wordt een steeds groter beroep gedaan op de capaciteit binnen BIJ12 voor het afhandelen van wolvenschade en de communicatie daarover. Dit wordt in 2022 geagendeerd.

Inleiding

Op 24 januari 2019 is het huidige Interprovinciaal wolvenplan vastgesteld door het IPO bestuur. Dit plan beschrijft hoe om te gaan met wolven in Nederland vanaf de situatie waarin er zwervende wolven voorkomen, tot de situatie 10 jaar na de eerste voortplanting van gevestigde wolven. BIJ12 heeft opdracht gekregen voor de reguliere werkzaamheden m.b.t. het wolvenmeldpunt, afhandeling van schade aan landbouwhuisdieren, monitoring, en minimale communicatie en woordvoering.

Inmiddels hebben wolven zich al een aantal jaar met succes voortgeplant in Nederland. De situatie rondom wolven in Nederland is dusdanig veranderd ten opzichte van 2019 dat het beleid in Nederland moet worden herzien. Een actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan is voorzien voor juni 2022. De wolvenwerkgroep, waarin de provincies, BIJ12 en LNV zijn vertegenwoordigd, is verantwoordelijk voor de actualisatie van het wolvenplan. In de BAC VP van 17 december 2020 is de coördinatie van de actualisatie van het wolvenplan bij BIJ12 belegd, en is hiervoor € 50.000,-vrijgemaakt.
Daarnaast vraagt de groeiende belangstelling vanuit maatschappelijke groeperingen voor het wolvendossier voor meer afstemming over het Interprovinciaal wolvenplan dan voorzien. Om de geplande deadline (juni 2022) te kunnen halen, en voldoende tijd en ruimte vrij te houden voor afstemming met de stakeholders en rekening houdend met het IPO-besluitvormingstraject, zou een eerste voorlopig concept gereed moeten zijn op 7 december 2021. Dit concept kan niet tot stand komen zonder een substantiële, inhoudelijk input van provincies.

Datum 18 november 2021
Onderwerp Actualisatie Interprovinciaal wolvenplan

Beoogd resultaat
Oplevering van een robuust en voldoende afgestemd Interprovinciaal wolvenplan.

Argumenten
Ad1 Instemmen met het verlengen van de deadline voor oplevering Interprovinciaal wolvenplan met een half jaar.

Een Factfinding studie en een juridische analyse zijn op 6 oktober gepubliceerd. Deze producten vormen bouwstenen voor het Interprovinciaal wolvenplan 2022. Om op basis van de huidige stand van zaken tot een concept wolvenplan te kunnen komen is het noodzakelijk dat een aantal beleidsmatige keuzes worden gemaakt, waarover afstemming nodig is. De verantwoordelijkheid voor het maken van die keuzes ligt bij de provincies. Hier is onvoldoende voortgang mee geboekt om een concept wolvenplan op 7 december gereed te hebben. Om voldoende tijd voor de beleidsmatige afstemming te kunnen nemen wordt voorgesteld oplevering van het wolvenplan uit te stellen tot het derde kwartaal van 2022 Met die verlenging van een half jaar hebben BIJ12 en provincies tot juni de tijd om alle beleidskeuzes voldoende af te stemmen.

Deze beleidsmatige afstemming is noodzakelijk om tot een gedragen beleid te komen welke vervolgens met stakeholders kan worden afgestemd.

Ad 2 Instemmen met het verlengen van de door provincies beschikbaar gestelde capaciteit met een half jaar, à €25.000

Voor het opstellen en afstemmen van het wolvenplan en de communicatie over wolven zijn tot en met maart 2022 extra financiële middelen beschikbaar gemaakt, aangewend aan de inhuur van een communicatie adviseur. Met het verschuiven van de opleveringsdatum wordt ook de periode waarbinnen behoefte is aan de extra capaciteit met een half jaar verlengd.

Ad 3 Instemmen met het committeren aan de hieronder beschreven inzet van provincies voor totstandkoming van het Interprovinciaal wolvenplan

Het verlengen van de opleveringsdatum biedt ruimte om zorgvuldig beleidskeuzes te maken en beleidsmatig af te stemmen. Het voorbereiden van beleidskeuzes en de afstemming daaromtrent is echter een verantwoordelijkheid van provincies. Hier is tot nog toe onvoldoende voortgang mee geboekt. Wij vragen van de in de wolvenwerkgroep vertegenwoordigde provincies om zich aan die inzet te committeren en daarvoor voldoende uren vrij te maken.

Ad 4 Instemmen met voorgestelde proces van bestuurlijke afstemming over Interprovinciaal wolvenplan

Om de verschillende betrokken maatschappelijk organisaties bij het opstellen van het Interprovinciaal wolvenplan te betrekken is het Landelijk Overleg Wolf (LOW) in het leven geroepen. Te maken beleidsmatige keuzes worden in het LOW besproken. Het LOW vervult daarmee een klankbordfunctie. De afspraak is dat provinciale bestuurders geïnformeerd worden voor informatie extern te delen. Gezien het maatschappelijk debat hebben Provinciale bestuurders aangegeven dat geïnformeerd te willen worden, alvorens het LOW te betrekken.

Keuze
- informatie schriftelijk met provinciale bestuurders te delen, alvorens het LOW wordt geïnformeerd. Voordeel van die werkwijze is dat het LOW zich over concrete voorstellen kan uitspreken. Provinciale bestuurders zijn tijdig geïnformeerd. Nadeel ervan is dat provinciale bestuurders in dat geval zich niet over beleidsvoorstellen hebben kunnen uitspreken, alvorens het LOW wordt betrokken.

Of: het LOW alleen beleidsmatige dilemma's voor te leggen. In dat geval kunnen maatschappelijke organisaties zich over de dilemma's uitspreken, zonder evenwel te beschikken over concrete voorstellen. Aan provinciale bestuurders kunnen vervolgens concrete voorstellen worden voorgelegd, waarin de reacties uit het LOW zijn meegenomen. De vraag is of de klankbordfunctie van het LOW in dat geval ten volle wordt benut.

Laatste optie: pas na maken beleidskeuzes en opstellen conceptplan door provincies en goedkeuring provinciale bestuurders het conceptvoorstel voorleggen. Vraag is of deelnemers LOW dan het gevoel hebben dat de inbreng wordt meegenomen. Indien dit wel het geval is dan dient dit als extra tussenstap te worden meegenomen in de planning. Dit zorgt echter voor een langere planning omdat de aanbevelingen ook aan provinciale bestuurders weer moeten worden voorgelegd.

Risico's / kanttekeningen
Bij het uitblijven van een geactualiseerd wolvenplan, blijft het huidige wolvenplan uit 2019 van kracht. Dat plan voorziet niet in alle gevallen die zich kunnen voordoen. Belangrijkste concrete onderdelen van het nieuwe wolvenplan zijn de handelsprotocollen wolf-mens, wolf-hond, wolf-vee en overige situaties wolf. Hoe langer de actualisatie van het plan op zich laat wachten, hoe groter de kans dat zich een incident voordoet waarvoor geen beleid is vastgesteld.

Te voorzien is dat alle activiteiten omtrent de wolf. Uitvoering van het wolvenplan, communicatie rond de wolf, monitoring en afhandeling van wolvenmeldingen een groter beslag op de capaciteit van BIJ12 zal blijven leggen dan begroot is. De omvang van dat extra beslag is op dit moment niet goed te overzien. Hiervan zal te zijner tijd een inschatting worden voorgelegd.

Financiën
Het voorgestelde bedrag van € 25.000 wordt aangewend aan de inhuur van een communicatieadviseur.

Communicatie
nvt

Planning / uitvoering
Voor aangepaste planning, zie bijlage …

Bijlagen
1 Aangepast planning

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 14:49
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: nazending tbv WWG 220222 website publicatie voorzien van: Wolven in de Benelux kaart

Beste allen,

Vanaf aanstaande dinsdag is er een (interactieve) wolvenverspreidingskaart toegevoegd op onze website.
Nog onder embargo willen wij jullie hier alvast mee laten kennismaken. Tijdens de Wolvenwerkgroep volgt meer informatie.

https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-nederland/verspreiding-wolf-in-de-benelux/ (de locatie wordt dinsdag bij publicatie aangepast)

Het wachtwoord is 'prov' .

m.v.g.
[redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 23 mei 2023 22:54
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending Wolven Werkgroep 25 mei a.s. Voorstel nieuwe prijslijst schapen t.b.v. afhandeling wolvenschade
Bijlagen: Concept bericht_nieuwe schapenprijzen 1 juni - WWG.docx; 23-05 Tabel Norm-waarden prijzen van schapen per 1 juni 2023 - WWG.xlsx

Beste leden van de IPO Wolvenwerkgroep,

Zoals eerder aangekondigd heeft BIJ12 om advies gevraagd om de waardebepaling, lees: de prijsstelling, van de verschillende schapen(-rassen) te actualiseren.
Dat proces is nu beëindigd, waardoor wij u vragen kennis te nemen van deze nieuwe 'prijslijst' en de toelichting die BIJ12 daarop wil geven.
Deze prijslijst vervangt de oude prijstabel. De achterliggende stukken en benaderingswijze zijn gebleven zoals deze waren.

De vaststelling van deze prijslijst is een bevoegdheid van de directeur BIJ12. Echter reacties hierop zijn welkom. Kortom mocht u hierbij nog vragen hebben of andere opmerkingen dan kunt u deze per mail of in de a.s. wolvenwerkgroep meegeven. M.a.w. uiterlijk a.s. donderdag 25 mei.

De bedoeling is dat wij deze nieuwe prijslijst per 1 juni laten ingaan en openbaar maken. *Deze stukken zijn vertrouwelijk en nog concept,* maar nog net tijdig gereed om hierover in de komende bijeenkomst van gedachten te wisselen.

Zo spoedig mogelijk wordt dit gevolgd door een prijslijst en waarderingswijze voor paardachtigen en runderen.

Met vriendelijke groet en tot donderdag,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

155A

Concept nieuwsbericht

BIJ12 actualiseert schapenprijzen voor taxatie wolvenschade

Wanneer een wolf schade aanricht aan schapen, heeft de dierhouder recht op een tegemoetkoming. De hoogte van het bedrag wordt gebaseerd op marktconforme prijzen zoals die gelden in de agrarische sector. Deze prijzen zijn onlangs opnieuw vastgesteld, op basis van een advies door DLV Advies.

BIJ12 verleent namens de provincies een tegemoetkoming bij wolvenschade aan schapen. De schapenprijzen zijn onderdeel van de onlangs vernieuwde taxatierichtlijn wolvenschade aan landbouwhuisdieren. De richtlijn beschrijft de werkwijze bij taxaties en zorgt ervoor dat de tegemoetkomingen eenduidig en zorgvuldig worden vastgesteld en uitgekeerd. Taxateurs, die in opdracht van BIJ12 (vermoedelijke) wolvenschade aan vee onderzoeken, taxeren de getroffen schapen. De waardebepaling van schapen die taxateurs hiervoor gebruiken is nu door BIJ12 geactualiseerd.

Nieuwe schapenprijzen

In de richtlijn (en bijbehorende toelichting) staat welke factoren een rol spelen bij de waardebepaling van gedode schapen. Denk hierbij aan bijvoorbeeld ras, geslacht, leeftijd en of dracht. De prijzen worden periodiek geactualiseerd om marktconforme bedragen te vergoeden. Bij taxaties vanaf 1 juni 2023 gelden de nieuwe schapenprijzen.

Totstandkoming nieuwe prijzen

DLV Advies, een adviesbureau in de agrarische sector, is gevraagd om de schapenprijzen te actualiseren. De nieuwe prijzen zijn daarna vastgesteld door BIJ12. De prijzen zijn op dezelfde wijze, en op basis van dezelfde kenmerken en factoren, tot stand gekomen als de vorige tabel. Nieuw zijn enkele (bijzondere) schapenrassen.

Waardebepaling andere diersoorten

Voor de waardebepaling van andere gehouden diersoorten zoals paarden en runderen wordt gebruik gemaakt van de beschikbare (markt)informatie en eventueel deskundige(n). Binnenkort volgt daarover via een soortgelijke tabel meer informatie.

Bijlagen/downloads

- Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren (.pdf)
- Tabel normwaarden (prijzen) voor schapen (bijlage 1) per 1 juni 2023

Tabel Normwaarden van schapen

Waardebepaling van schapen voor taxatie bij verlies door wolven, per 1 juni 2023 opgesteld door DLV Advies

Omschrijving	waarde in Euro's																			
	1. Blauwe Texelaar		2. Charollais		3. Suffolk		4. Texelaar		5. Zwartbles		6. Zwartbont		7. Vleestype		8. Normaal type		9. Licht type/heideschaap		10. Zeer licht type	
	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram	Ooi	Ram
Lam slacht/weide 0-4 wkn, 4-8 kg	35	45	30	40	30	40	35	45	20	25	30	35	35	45	30	40	20	25	10	10
Lam slacht/weide 8-24 kg	55	65	50	60	45	55	55	65	30	35	45	55	55	65	45	55	30	35	20	20
Lam slacht/weide 24-40 kg	105	120	100	115	95	110	115	130	95	105	95	110	105	120	95	110	95	105	30	30
Lam slacht/weide 40-44 kg(= slachtrijp)	120	140	130	150	120	140	145	165	120	140	110	130	120	140	120	140	120	140	40	40
Lam slacht/weide vanaf 45 kg	155	190		180		175	155	200		175	145	180	155	190		175		165		
Lam fokkerij ouder dan 1 jaar	150	200	200	275	200	275	150	200	150	200	150	200	150	200						
Schaap 1x gelamd of 1-5 jaar	200	200	200	300	200	350	200	200	175	200	200	200	200	200	200	200	175	200	50	50
Schaap 1,5 jr en stamboek *					500															
Schaap 6-9 jaar	150	200	135	175	125	175	150	200	150	150	150	150	150	200	150	200	150	150	40	40
Schaap > 10 jaar	150	200	135	150	125	150	150	200	125	125	150	150	150	200	150	150	125	125	25	25
1) Toeslagen/kortingen:																				
1 zwoegervrij	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
2 dubbel ARR	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
3 stamboek	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
4 stamboek ras2) < 1 jaar	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	+/-25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
5 stamboek ras2) 1x gelamd of > 1 jaar	+-50	+/-50	+-50	+/-50	+-50	+/-50	+-50	+/-50	+-50	+/-50	+-50	+/-50	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
6/7 Top 10% stamboek	+50-200	+100-400	+50-200	+100-400	+50-200	+100-400	+50-200	+100-400	+50-200	+100-400	+50-200	+100-400	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
8 10 beste lammeren regio/ nationale keuring > 1 jaar	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	+50-100	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
9 (reserve)kampioen	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	+100-250	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
10 Overig waardevol stamboek genotype	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
11 Dracht	*1,20		*1,20		*1,20		*1,20		*1,20		*1,20		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
12 Ruischapen	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
13 Booroola-gen	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
14 Zeldzaam Huisdierras (ZZH)	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
15 Biologisch gehouden schaap	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt

* In de kolom bij de Suffolk is een extra categorie van 1,5 jarige ooien toegevoegd omdat dergelijke ooien ten opzichte van andere rassen een hogere prijs opbrengen.

	1) Toeslagen/kortingen:	
1	zwoegervrij	+25
2	dubbel ARR	+25
3	stamboek	+50
4	stamboek ras2) < 1 jaar	+25
5	stamboek ras2) 1x gelamd of > 1 jaar	+50
6	Top 10% stamboek ooi	+50-200
7	Top 10% stamboek ram	+100-400
8	10 beste lammeren regio/ nationale keuring > 1 jaar	+75
9	(reserve)kampioen	+100-250
10	Overig waardevol stamboek genotype	+50
11	Drachtige ooi	120%
12	Ruischapen	25
13	Booroola-gen	25
14	Zeldzaam Huisdierras (ZZH)	25
15	Biologisch gehouden schaap	25

2) Toelichting op de bovengenoemde toeslagen en kortingen:		
1	Zwoegervrij, geldt voor het hele bedrijf.	Certificaat moet door schapenhouder getoond worden. Certificaat is maximaal twee jaar geldig na afgiftedatum.
2	Dubbel ARR	Kan per dier. Dan moet schapenhouder van het te taxeren dier de uitslag van het bloedonderzoek tonen. Kan ook per bedrijf. Dan moet de schapenhouder het certificaat tonen. Certificaat verloopt niet.
3-5	Stamboekuitslagen	Er zijn in bovenstaand overzicht 8 categorieën welke niet met elkaar overlappen. Indien van toepassing moet iedere categorie geplust worden.
6	Top 10% stamboek ooi	Raadpleeg het afstammingsbewijs van het stamboek dat door de schapenhouder beschikbaar gesteld moet worden. Bij een uitslag voor algemeen voorkomen van 88 + € 50, 89 + € 100, 90 + 150 en bij hoger dan 90 + € 200.
7	Top 10% stamboek ram	Raadpleeg het afstammingsbewijs van het stamboek dat door de schapenhouder beschikbaar gesteld moet worden. Bij een uitslag voor algemeen voorkomen van 88 + € 100, 89 + € 200, 90 + € 300 en bij hoger dan 90 + € 400
8	10 beste lammeren regio/ nationale keuring > 1 jaar	Schapenhouder moet keuringsuitslag beschikbaar stellen.
9	(reserve)kampioen	Reserve kampioen + € 100, kampioen + € 250
10	Overig waardevol stamboek genotype	Boörolagen, ruischaap, Biologisch schaap, positieve fokwaarde wormresistentie(kan schapenhouder overleggen, fokwaarde moet minimaal 105 zijn).
11	Drachtige ooi	Dit percentage wordt niet over de toeslagen berekend.
12	Ruischapen	scheren niet nodig; nauwelijks Myasis; kostenbesparend
13	Booroola-gen	verbeterde vruchtbaarheid. Moet wel aantoonbaar aanwezig zijn
14	Zeldzaam Huisdierras (ZZH)	Aanschafwaarde ligt hoger
15	Biologisch gehouden schaap	Hogere economische waarde

Bijlage 3.1 Inzet wolven-expertise
Van: [redacted]

Aanleiding
De tabellen inzake probleemsituaties wolf – mens, wolf – hond en wolf – vee in het huidige Interprovinciaal Wolvenplan (IW) missen concreetheid om stappen te kunnen zetten. T.b.v. van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt (zie bijlage 3.2, overzicht van situaties waarvoor een handelingsprotocol dient te worden opgesteld). Elk van deze situaties begint met een waarneming van bepaald gedrag van een wolf in een specifieke situatie (bijv. 'wolf verblijft langdurig in of nabij gebied', 'wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen'.

Bij elk van de in de tabellen beschreven situaties is een inschatting beschreven van de bij die situatie behorende risico's voor mensen, honden of vee en de bijbehorende te overwegen maatregelen. Omdat het IW een globale risico-inschatting beschrijft, biedt dit geen basis om een precieze risico-inschatting te maken waarbij alle bij die specifieke situatie behorende relevante factoren zijn betrokken. Evenmin beschrijft het IW *wie* de risico-inschatting maakt. Een keuze hierover in het IW is nodig om te kunnen verzekeren dat het bevoegd gezag (d.w.z. de burgemeester in geval van een acuut veiligheidsrisico voor mensen en in alle andere gevallen GS) op het *juiste moment* de *juiste maatregelen* kan (laten) uitvoeren of maatregelen terecht achterwege laat.

Om bovenstaande te kunnen verzekeren zijn in het huidig IW twee zaken onvoldoende geregeld, te weten:

- *Documentatie:*
  D.w.z. vastlegging van alle relevante info die nodig is om een precieze risico-inschatting te kunnen maken. T.a.v. de noodzaak van documentatie is in de IPO-wolvenwerkgroep van 15 juni jl. (agendapunt 5, bijlage 5.1) reeds geconcludeerd dat dit noodzakelijk is. Hierbij is echter geen actiepunt geformuleerd.
- *Inzet van wolven-expertise:*
  D.w.z. het ergens beleggen van wolven-expertise om te verzekeren dat in een specifieke situatie, een juiste risico-inschatting wordt gemaakt op basis waarvan het bevoegd gezag de juiste maatregelen kan (laten) uitvoeren.

Voorstel/beslispunten:
1. T.a.v. documentatie:
   a. Eén of meerdere leden van de Wolvenwerkgroep werkt dit actiepunt verder uit, met input van de 'subwerkgroep Handelingsprotocollen';
2. T.a.v. inzet wolven-expertise:
   a. T.b.v. de actualisatie van de IW wordt een adviesrol belegd bij een externe organisatie die beschikt over op wetenschap gebaseerde wolven-expertise, en een internationaal netwerk terzake, die de rol krijgt om vanuit expert-judgement (1) het gedrag van een wolf in specifieke situaties te duiden, (2) op basis hiervan een inschatting te maken van de bij die situatie behorende risico's en (3) het bevoegd gezag hieromtrent te adviseren.
   b. Twee of meerdere leden van de Wolvenwerkgroep werken dit actiepunt verder uit met input van de 'subwerkgroep Handelingsprotocollen'.

IPO Wolvenwerkgroep 21 september 2021, agendapunt 3 Handelingsprotocollen

Aanvullende toelichting:

Provincies hebben niet zonder meer voldoende kennis in huis om de vereiste maatwerkbeoordeling te kunnen maken die nodig is om uitvoering te geven aan het IW.
Tussen de algemene duiding van de in het IW beschreven situaties en de duiding daarvan in een specifieke situatie zit ruimte. Deze ruimte kan niet in algemene zin vooraf ingevuld worden (door bijv. termen als “herhaaldelijk” of “langdurig” te concretiseren). Ingrijpen in de zin van het toestaan van verboden handelingen (vangen, verjagen wolf, etc.) kan alleen op basis van maatwerk, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van het geval (zie ook de Juridische Analyse wolf m.b.t. het vereiste deskundigheidsoordeel). Om deze maatwerkbeoordeling te kunnen maken is specifieke kennis en ervaring nodig over het gedrag van wolven in een door mensen gedomineerd cultuurlandschap. Kennis en ervaring die provincies niet zonder meer in huis hebben. Kennis waarvan het gelet op de provinciale rol als bevoegd gezag ook onwenselijk is om die zelf te vervullen (rolscheiding).

Keuze is nodig t.b.v. uitwerking Handelingsprotocollen
Bij elk van de in de tabellen beschreven situaties is een inschatting beschreven van de bij die situatie behorende risico’s voor mensen, honden of vee en zijn tevens de bijbehorende te nemen maatregelen. T.b.v. de uitwerking van Handelingsprotocollen is van belang helder te hebben wie verantwoordelijk is voor een goede documentatie, wie de bij een specifieke situatie behorende risicobeoordeling maakt en wie het bevoegd gezag adviseert over te nemen maatregelen. Zonder keuze hierin, kunnen niet alle Handelingsprotocollen uitgewerkt worden.

Het niet borgen van wolven-expertise vergroot de kans dat wij probleemsituaties niet adequaat oplossen
Voor een aantal probleemsituaties is snel handelen nodig. Dit veronderstelt dat alle rollen vooraf duidelijk en belegd zijn en processen op orde zijn (om discussie hierover tijdens een probleemsituatie te voorkomen). Als dit niet het geval is vergroot dat de kans dat we achter de feiten aanlopen, problemen niet oplossen of vooruit schuiven (dus met kans op herhaling) en dat stakeholders provincies terecht aanspreken op inadequaat handelen.

Aansprakelijkheid provincies
In het IW is beschreven dat de veiligheid van mensen in alle gevallen voorop staat. De inzet van provincies zal daar vanzelfsprekend ook altijd op gericht zijn. Een reële vraag van bestuurders is echter ook, zeker in geval de maatschappelijk teneur, als een specifieke wolf ‘abnormaal’ gedrag vertoont en ‘daarom gevaarlijk’ is, of provincies aansprakelijk gesteld kunnen worden áls een wolf een mens zou aanvallen. In algemene zin zal een provincie niet eenvoudig met succes aansprakelijk gesteld kunnen worden. Anders dan veelal gedacht is het aansprakelijkheidsrisico in een dergelijke situatie echter niet gerelateerd aan het feit dat een wolf een niet-gehouden dier is (waarvoor niemand, en dus ook de provincie niet, aansprakelijk is) of het algemene gegeven dat wolven geen/weinig risico opleveren voor mensen. Het aansprakelijkheidsrisico is wel gerelateerd aan het al dan niet nalaten een vervolg te geven aan kennis die aanwezig is of had moeten zijn over de noodzakelijkheid te monitoren en risico-inschattingen te maken van het gedrag van een wolf die is gesignaleerd, overeenkomstig (de tabellen uit) het IW. Precies dit punt is nu onvoldoende geregeld. Hoe gering de kans ook is, lopen provincies hierdoor het risico om – bovenop het zeer grote maatschappelijke probleem dat zal ontstaan áls een wolf een mens zou aanvallen – daarvoor aansprakelijk gesteld te worden.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:26
Aan: [redacted].; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]) [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending wolvenwerkgroep 21 september
Bijlagen: 3.2 - Overzicht situaties handelingsprotocol.docx; 3.2 - Thema 1 - Wolf mens.docx; 4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan.docx; 4.2 Ervaringen wolven in Drenthe.docx; 4.3 201209 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf.docx; 4.4 2021 06 07 _Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg_def.docx; 4.5 Gelderland evaluatie wolven.docx; 6. - Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie Wolvenplan .docx; 10.1 Projectplan innovatie rasters 20210505 tbv financierings aanvraag.docx; 10.2 financieringsverzoek aan BIJ 12.docx

Beste allen,

Bijgaand de nazending voor de wolvenwerkgroep MS teams bijeenkomst van 21 september 13.30 u .

Dit betreft:

Agendapunt 3 Handelingsprotocollen
3.2 Overzicht situaties handelingsprotocol
3.2 Thema 1 wolf - mens

NB: a.s. vrijdag volgt vanuit Sylvia nog een nazending m.b.t. :
3.1 inzet wolven expertise
3.3. voorbeeld handelingsprotocol
(door technische ICT omstandigheden is dit nog niet rond)

Agendapunt 4 Tussenbalans ervaringen
4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing interprovinciaal wolvenplan
4.2 Ervaringen met wolven in Drenthe
4.3 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf
4.4 Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg
4.5 Gelderland evaluatie wolven

Agendapunt 6 Inhoud en planning wolvenplan 2022
6. Inhoudsopgave n planning actualisatie wolvenplan

Agendapunt 10 Onderzoek(-sagenda) wolven
10.1 Projectplan innovatie rasters
10.2 Financieringsverzoek

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

157A

Overzicht van situaties waarvoor een handelingsprotocol dient te worden opgesteld

14-09-2021

Ten behoeve van de ontwikkeling van de handelingsprotocollen zijn scenario's met betrekking tot de wolf in Nederland benoemd. Gezien het groot aantal mogelijke scenario's is er een clustering aangebracht in de volgende vier thema's: wolf en mens, wolf en hond, wolf en vee en overige situaties. Per thema zijn (conflict)situaties vermeld die actie/interventie vereisen.

Het doel is dat per thema een handelingsprotocol wordt uitgewerkt. Een dergelijk protocol omvat meerdere scenario´s die zich met de wolf kunnen voordoen. In onderstaande tabellen zijn de scenario's geformuleerd die uitwerking behoeven in het handelingsprotocol.

Als input voor het handelingsprotocol is een uitgewerkt schema per thema waarin de situaties verder zijn uitgewerkt. Het thema 'Wolf en mens' is als voorbeeld bijgevoegd (zie concept document: 3.2 - Thema 1 – Wolf en mens). Deze informatie dient als input t.b.v. uitwerking van het handelingsprotocol.

Gevraagde beslispunten

T.b.v. de uitwerking van de handelingsprotocollen is het wenselijk dat de IPO-wolvenwerkgroep zich uitspreekt over de volgende beslispunten.

1. *Zijn dit de juiste thema's die we moeten gaan uitwerken in handelingsprotocollen?*
2. *Wie is bereid om een bijdrage te leveren aan de uitwerking van de handelingsprotocollen?*

Thema 1: Wolf en mens

	Wolf en mens	Acties / interventies	Context interventies	In juridische analyse
a	Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied	*beoordelen/ documenteren** (aantrekkende prikkels verwijderen)	nvt	belang van *beoordelen en documenteren (en voorlichten)* Deel A paragraaf 1.2.2, deel C par 1 C en D, 8A
b	Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied	beoordelen, documenteren (aantrekkende prikkels verwijderen)	nvt	idem
c	Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen	beoordelen, documenteren (aantrekkende prikkels verwijderen)	nvt	idem
d	Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	beoordelen, documenteren, voorlichten, ***zenderen, verjagen**** betekent ook→ ***opsporen, vangen, loslaten*** (of uitzetten), monitoren	opsporen/ vangen/ loslaten tbv zenderen en afschrikken om escalatie te voorkomen	deel C, paragraaf 1, 2 en 7
e	Wolf benadert meermaals mensen	idem + ***doden***	idem en doden als uiterste maatregel	deel C, paragraaf 8
F	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	doden → betekent ook *beoordelen, documenteren*, opsporen, evt. vangen, ***vervoeren*** (afvoeren), opslag/sectie	ingrijpen bij dreigend/acuut gevaar	deel C, paragraaf 8 en 9

* Met beoordelen/ documenteren wordt in deze tabellen bedoeld: het proces van signaleren – verzamelen (veld)gegevens- analyse - expert judgement - dossiervorming. Van belang ter onderbouwing van toestemming voor afwijking /derogatie, vooral irt alternatievenonderzoek, maar ook voor kennisopbouw en -uitwisseling. Zie ook specifiek *Deel C* paragraaf 1 onderdeel C en D (p. 73 en 74), paragraaf 8A (p.88)

** Verjagen in deze tabellen: actief verjagen/ afschrikken / **negatief conditioneren**. Vergelijk: Vergrämung/ deterrence.

Handelingen die in principe gezien kunnen worden als vergunningsplichtige flora- en fauna-activiteiten:

1 opsporen (indien bijv. met drones (?)
2 vangen (en/of verdoven)
3 zenderen (na verdoven)
4 verjagen
5 loslaten / uitzetten
6 doden
7 vervoeren

Relevante verbodsbepalingen: opzettelijke verstoring, vangen/doden, vervoeren/onder zich hebben. Verdoven is diergeneeskundige handeling uit Wet dieren.
Wettelijk belang: Volksgezondheid/veiligheid (Zie deel A zaak Roemeense wolf, deel B voorbeelden Brandenburg en Niedersachsen)
Afhankelijk van het (uiteindelijke) doel van betreffende handeling zal vergunning ook toestemming voor daaraan gerelateerde handeling(en) moeten omvatten. (Geldt bijv. niet voor loslaten na zenderen).

Thema 2: Wolf en hond

	Wolf en hond	Acties / interventies	Context interventies	In juridische analyse*
a	Wolf benadert meermaals mensen met honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	*beoordelen, documenteren,* voorlichten, ***zenderen, verjagen*** betekent ook → ***opsporen, vangen, loslaten***/uitzetten, monitoren	opsporen/ vangen/ loslaten tbv zenderen en afschrikken om escalatie te voorkomen	deel C par 1,2,7 belang beoordelen /dossiervorming: deel A par 1.1.2, deel C par 1 C en D, par 8 A
b	Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden	***Doden*** → betekent ook beoordelen, documenteren, opsporen, evt vangen, ***vervoeren*** (afvoeren), opslag/sectie	doden om escalatie te voorkomen. Enige effectieve maatregel.	deel C par. 8 en 9
c	Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied (zie ook 1d)	beoordelen, documenteren, voorlichten, *zenderen, verjagen* betekent ook → *opsporen, vangen, loslaten* (of uitzetten), monitoren	opsporen/ vangen/ loslaten tbv zenderen en afschrikken om escalatie te voorkomen	zie 2a
d	Wolf doodt honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	beoordelen, documenteren, voorlichting, *doden* betekent ook → *opsporen, evt vangen, afvoeren,* opslag/sectie	doden om escalatie te voorkomen. Enige effectieve maatregel.	zie 2b
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven	***beoordelen, documenteren, voorlichten***	nvt	

Met beoordelen/ documenteren wordt in deze tabellen bedoeld: het proces van signaleren – verzamelen (veld)gegevens – analyse – expert judgement – dossiervorming. Van belang ter onderbouwing van toestemming voor afwijking, vooral irt alternatievenonderzoek, maar ook voor kennisopbouw en -uitwisseling. Zie ook specifiek Deel C paragraaf 1 onderdeel C en D (p. 73 en 74) en par 8A (p.88).
Verjagen in deze tabellen: actief verjagen/ afschrikken / negatief conditioneren. Vergelijk: Vergrämung/ deterrence.

Handelingen die in principe gezien kunnen worden als vergunningsplichtige flora- en fauna-activiteiten:
1 opsporen (indien bijv. met drones (?)
2 vangen (en/of verdoven)
3 zenderen (na verdoven)
4 verjagen
5 loslaten / uitzetten
6 doden
7 vervoeren

Relevante verbodsbepalingen: opzettelijke verstoring, vangen/doden, vervoeren/onder zich hebben, Verdoven is diergeneeskundige handeling uit Wet dieren.
Wettelijk belang: * Wettelijke belangen voor ingrijpen bij wolf-hondsituaties worden in de juridische analyse niet expliciet besproken. **Na te gaan**: Volksgezondheid-veiligheid (ivm risico escalatie, letsel mensen?) Bescherming Flora- en fauna: waar risico hybridisatie bestaat (bijv 2c)**Aanvulling 25 augustus 2021:** Belang van bescherming Flora- en fauna vanwege risico grote acceptatieschade is volgens Boerema cs te ver gezocht. Bij geval waarin hond verwond of gedood wordt kan mogelijk ook belangrijke schade aan eigendommen ingebracht worden.

Thema 3: Wolf en vee

	Wolf en vee	Acties / interventies	Context interventies	In juridische analyse
a	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee.	*beoordelen, documenteren, voorlichten* (toepassen preventieve maatregelen)	nvt	
b	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen.	beoordelen, documenteren, voorlichten, *verbeteren preventieve maatregelen*, ***(negatieve conditionering/ afschrikking)**** ***doden*** betekent ook→ ***opsporen, evt vangen, afvoeren***, sectie	ingrijpen om verdere escalatie te voorkomen doden als uiterste maatregel	Deel A 1.2.2 a deel C par. 1, 2, 8 en 9

Met beoordelen/ documenteren wordt in deze tabellen bedoeld: het proces van signaleren – verzamelen (veld)gegevens- analyse - expert judgement - dossiervorming.
Van belang ter onderbouwing van toestemming voor afwijking, vooral irt alternatievenonderzoek, maar ook voor kennisopbouw en -uitwisseling.
Specifiek wettelijk belang van dreigende schade- vs alternatieven: zie A1.2.2 a (p19). Deel C par. 1 C en D en par 8 A (p.88)
Verjagen in deze tabellen: actief verjagen/ afschrikken / negatief conditioneren. Vergelijk: Vergrämung/ deterrence.

Handelingen die in principe gezien kunnen worden als vergunningsplichtige flora- en fauna-activiteiten:
1 opsporen (indien bijv. met drones (?)
2 afschrikken* (negatief conditioneren hier zonder eerst te zenderen) **NB** zo staat het in IPO 2019 → te handhaven?
3 vangen (en/of verdoven) om te kunnen doden (niet om te zenderen/afschrikken)
4 doden
5 vervoeren

Relevante verbodsbepalingen: opzettelijke verstoring, vangen/doden, vervoeren/onder zich hebben. Verdoven is diergeneeskundige handeling uit Wet dieren.
Wettelijk belang: Bescherming van eigendommen/vee: zie ook deel A, paragraaf .1.12a deel B voorbeelden Frankrijk en Duitsland- Brandenburg.
Aanvulling 25 augustus 2021: Belang van bescherming Flora- en fauna vanwege risico grote acceptatieschade is volgens Boerema cs te ver gezocht.

Afhankelijk van het (uiteindelijke) doel van betreffende handeling zal vergunning ook toestemming voor daaraan gerelateerde handeling(en) moeten omvatten.

Thema 4: Overige situaties

	Wolf in overige situaties	Acties / interventies	Context interventies	In juridische analyse
	Wolf als (verkeers-)slachtoffer			
a	Wolf dood aangetroffen	veldvalidatie ivm vaststellen (on)natuurlijke dood, ***vervoeren***, sectie, opslag, documenteren.		Deel C par. 6
b	Wolf gewond aangetroffen - gewond bij aanrijding - gewond / ziek anderszins	beoordelen*, ***behandelen, doden*** betekent ook→ ***opsporen/ nazoek, vangen, vervoer levend, opvang, zenderen, loslaten/uitzetten***, monitoren evt. ***vervoer*** **dode** wolf, opslag, rapportage	Diergeneeskundige handelingen, nazoek tbv hulp aan dier zelf (behandeling of doden), onderzoek (genetica/ veldvalidate/ dierziekten Evt. zenderen tbv onderzoek Doden als uiterste maatregel tbv onnodig lijden	Deel C par. 3, 4, 5 (8, 9)
	Wolf 'zelfstandig' overig			
c	Wolf gevangen (opvang)	Betekent ook → *opvang (bezit), evt. behandelen*	Opvang na aantreffen gewonde wolf (of volledig verweesde welpen**)	Deel C par. 3 b,c,d, e, 6
d	Wolf loslaten/uitzetten	Betekent ook→ *evt. zenderen, vervoer*, monitoren	Niet los te zien van vangen/zenderen of behandelen/opvang	Deel C par. 3f, 4, 5,7
e	Monitoring (probleem)wolf	Onderzoek*: opsporen vangen, zenderen (chippen?), loslaten*, uitzetten. Probleemwolf: *opsporen, vangen* mogelijk ook *verjagen/ doden evt. vervoer*	Opsporen/ vangen/ loslaten tbv zenderen Zenderen / verjagen om escalatie te voorkomen. Doden als uiterste maatregel.	Deel C par. 2, 7 Deel C par. 1, 2 (8, 9)

Handelingen die in principe gezien kunnen worden als vergunningsplichtige flora- en fauna-activiteiten:

1 opsporen / nazoek (al dan niet met inzet honden / andere hulpmiddelen)
2 vangen (en/of verdoven)
3 zenderen (na verdoven)
4 verjagen (bij 4e probleemwolf)
5 loslaten / uitzetten (na behandeling/opvang en na zenderen)
6 doden
7 vervoeren (levend/dood)
8 diergeneeskundige behandeling
9 opvangen

* beoordelen: diagnose / expert judgement mbt kansen (spontaan) herstel, aanwezigheid (besmettelijke) dierziekte, noodzaak en effectiviteit behandeling en/of kortdurende opvang dan wel nooddoding

** tav welpen: terughoudendheid hierin van belang, ook na situatie 4a → dit wel /niet opnemen?

Thema 1		Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel IPO-2019	PS-PW *	Risico (aanvullende inschatting)	Benodigde acties	Gerelateerde acties	Te beantwoorden vragen
1. Wolf en mens	a	Wolf bezoek 's nachts bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing	Geen / eventueel voedselbronnen (vuilnis!) verwijderen. Geval observeren en documenteren	-	(inschatting cf 4)	Observeren-monitoren, documenteren Evt. communicatie publiek		inhoudelijke vragen gericht op inzicht in situatie
	b	Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing	Geen / eventueel voedselbronnen (vuilnis!) verwijderen. Geval observeren en documenteren	-	(inschatting cf 4)	Observeren-monitoren, documenteren Evt. communicatie publiek	Dossiervorming/advisering (1c)	inhoudelijke vragen gericht op inzicht in situatie
	c	Wolf vlucht niet meteen (*bij het zien van mensen en voortuigen (1)*), maar observeert mensen	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig	Ongevaarlijk. Oppassen voor lokken en voeren	Geen/ Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren	-	(inschatting cf 4)	Observeren-monitoren, documenteren Evt. communicatie publiek/ voorlichting inzake voeren	Dossiervorming/advisering/ monitoring (1c)	inhoudelijke vragen gericht op inzicht in situatie Wie, welke expertise Advies aan wie
	d	Wolf verblijft langdurig (*minimaal 2 weken (2)*) in of nabij bebouwd gebied *Wolf wordt gedurende meerdere dagen gezien op < 30 meter van bewoonde huizen, meerdere incidenten, gedurende langere periode (1a)*	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen 3e sociale verhouding met hond	Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen, en verjagen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten	probleemsituatie	Waakzaamheid geboden! Mogelijk probleem agv sterke gewenning of positieve conditionering. (1 en 4)	1e (veld)onderzoek, analyse situatie, documentatie 2e Oorzaak wegnemen 3e honden afschermen van contact met wolf 4e Publiek voorlichten 5e Zenderen (nb zie 1b) 6e Verjagen **	Dossiervorming, beoordelen, expert judgement informeren/adviseren (1c) (opsporen) vangen, loslaten/uitzetten, monitoren (Rapportage)	inhoudelijke vragen gericht op inzicht in situatie, gedrag wolf (mate van habituatie en /of conditionering) wie, welke expertise? hoe en door wie? (1c) Verantwoordelijkheden/ bevoegdheden? 1d – 4a
	e	Wolf benadert (*actief (2) en bewust (3)*) meermaals mensen *(niet gezeten in auto, op fiets of paard (?) binnen 30 meter (1 en 3) en lijkt geïnteresseerd in mensen (3))* *Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter.. (1)* ***(aparte categorie!)***	Mogelijk sterke voerconditionering en gewenning. *(hond kan een trigger zijn (1))* *Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen (1)*	Kritisch, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens *Waakzaamheid geboden, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering (1)*	Zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien geen resultaat wolf doden. *Analyseren situatie, zenderen en negatieve conditionering zo vroeg mogelijk. Als niet succesvol: doden (1)*	probleemsituatie	Waakzaamheid geboden/ kritieke situatie! Sterke gewenning en positieve (voedsel) conditionering kan leiden tot toenemend problematisch gedrag. Letsel mensen niet uitgesloten (1 en 4)	1e (veld)onderzoek, analyse situatie, documentatie 2e Publiek voorlichten *Maatregelen afhankelijk van situatie, te overwegen: (1)* *3e Zo snel mogelijk* zenderen en negatieve conditionering, *4e Bij geen resultaat of niet mogelijk*, wolf doden	Dossiervorming, beoordelen, expert judgement informeren/adviseren (1c) (opsporen) vangen, loslaten/uitzetten, monitoren (opsporen/ vangen, afvoeren, opslag/sectie Rapportage	inhoudelijke vragen: gericht op inzicht in situatie, gedrag wolf (mate van habituatie en /of conditionering) wie, welke expertise? hoe en door wie? (1c) Welke methode? (1c) Verantwoordelijkheden/ bevoegdheden? 1d – 4a
	f	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding *Extra categorieën: zie (3 a)*	Extreme gewenning, hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleem-wolf	Gevaarlijk	Wolf doden	Beoordeling melding/ informeren opsporen, vangen, afvoeren, opslag/sectie Rapportage	wie beoordeelt, welke expertise Doden: hoe en door wie? Mandaat? (politie/burgemeester) Proces in noodsituatie?

VEILIGHEID VAN MENSEN STAAT IN ALLE GEVALLEN VOOROP

Toelichting:
De tabel is opgesteld tbv uitwerking van de handelingsprotocollen, niet om opgenomen te worden in het Wolvenplan of anderszins naar buiten te worden gebracht.
Linker deel van de tabel bevat de teksten van tabel 1a uit IWP 2019. Cursieve tekstdelen zijn aanvullingen zoals gevonden in de tabellen in de Duitse en Vlaamse documenten. Hier opgenomen als voorbeeld hoe situaties en begrippen daar worden geduid. De gekleurde middenbalk is opgenomen ter verduidelijking van de interventieladder. Rechter deel van de tabel bevat nadere duiding risico's en mogelijkheden voor interventies, de daaraan gerelateerde acties en te beantwoorden vragen. Opgenomen in dit overzicht tbv uitwerking in de handelingsprotocollen en met het oog op ontheffingen/vergunningentraject.
Cruciaal punt: bij opname van tabellen en stroomschema's in het (nieuwe) wolvenplan goed nadenken over mate van detaillering → te specifieke uitwerking wekt de suggestie van volledigheid en terwijl dat nooit zo kan zijn. Beter in begeleidende teksten de nuances aangeven.
Dit soort tabellen dienen als algemeen overzicht en oriëntatie, maar kunnen niet in de plaats komen van de noodzakelijke analyse per geval en het daarop gebaseerde advies voor vervolgactie en/of ontheffingverlening.

Voor stroomschema proces hoe te handelen bij wolf die problematisch gedrag vertoont: **zie Bold Wolves p. 24**

* Analyse probleemsituaties 2020, overgenomen in Protocol Vlaanderen 2021.

** Maatregel/actie **zenderen en verjagen:** hier wordt ingrijpen in de zin van negatief conditioneren mee bedoeld. Kans op succes is groter als dit gebeurt op het moment dat wolf ontwaakt uit verdoving van zenderactie. Zenderen en verjagen wordt dan ook vaak in een adem genoemd. Zie **1** hfd 6.3.

1 Bold Wolves, 2020. **1a** - de 30 meter is bepalend voor interpretatie van gedrag wolf, nl. binnen vluchtafstand. **1b** in Bold Wolves wordt deze stap niet zozeer apart aangegeven. Overweeg negatieve conditionering! Maar zie opmerking bij ** . **1c** zie hfd 6.4 en 7. **1d** voorbeeld in hfd 6.5
2 Operationeel draaiboek 2016. **3** Protocol Vlaanderen, 2021. **3a** hierin onderverdeling in 3 cat.: wolf reageert agressief maar valt niet aan bij verstoring tijdens eten (dan niet doden maar verjagen), idem maar valt wel aan, en agressief zonder aanleiding (beide gevallen → doden).

4 Wolfskonzept Niedersachsen, 2017. **4a** zie voorbeeld Handlungskette auffälliger Wolf in hfd 6.4.1

? PM zoek bron!

Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan

TA 2e concept, september 2021, ter bespreking 14 september

Aanleiding:

Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar genomen om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de interne acties in dat kader is het opmaken van de (tussen)balans van eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Uitwerking:

Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Drenthe, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd.
Na bespreking in de ambtelijke IPO werkgroep wolf en eventuele bijstelling kan de evaluatie worden aangeboden aan het LOW waarin de stakeholders deelnemen. De evaluatie en de reflectie daarop vanuit het LOW vormen vervolgens een bouwsteen voor het te herziene wolvenplan.

Samenvatting van de ervaringen per thema:

Samenwerking:

Nederland:

In Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant is een gebiedscommissies actief als bedoeld in het wolvenplan. In Limburg is een projectgroep ingesteld. Vanwege provinciegrens overschrijdende territoria vindt tussen Drenthe en Friesland maar ook tussen Limburg en Noord-Brabant extra afstemming en samenwerking plaats. Aanbeveling is om daarover handreikingen op te nemen in het nieuwe wolvenplan. Uit de provinciale gebiedscommissies is inmiddels ook een landelijk overleg wolf (LOW) ontstaan. De ambtelijk betrokkenen uit de "wolvenprovincies" hebben elkaar gevonden in een interprovinciale werkgroep om vanuit daar de ontwikkeling van het beleid te ondersteunen. De betrokkenen bij de monitoring werken onder begeleiding van BIJ12 samen aan de kwartaalrapportages en komen daartoe ieder kwartaal bijeen. Daarnaast is sprake van samenwerkingsverbanden zoals Wolven in Nederland waarin geen directe betrokkenheid is vanuit de provincies. Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV nu betrokken bij de onderlinge afstemming.

Europa:

Er is sprake van enige internationale afstemming waarbij de nadruk in eerste instantie vooral lag op de Duitse deelstaten maar inmiddels ook op België, Luxemburg en Frankrijk vanwege de opkomst van de Alpiene wolf. Op 29 september 2020 vond een grensoverschrijdend overleg plaats tussen Nordrhein Westfalen en de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. Over informatieuitwisseling tussen overheden zijn bovendien intenties uitgesproken tijdens de "transboundary wolfmeetings" tussen de wolvenprovincies, het minsterie van LNV, de Duitse deelstaten NiederSachsen, Nordrhein Westfalen en Rheinland Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk.

Er zijn nog geen concrete stappen gezet om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Communicatie:
Zonder enige twijfel mag gesteld worden dat het onderwerp wolf veel media-aandacht krijgt en er een grote behoefte is bij alle betrokkenen om goed te communiceren. De periodieke (kwartaal) rapportage door BIJ12 is daarvan een voorbeeld. Inmiddels is een communicatieplan ontwikkeld op basis van de leidende principes en inhoudelijke vertrekpunten in het wolvenplan.

Soortenbescherming:
Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarin werd ingegrepen om wolven actief te verjagen. Wel bleek er behoefte om in het nieuwe wolvenplan nog meer duidelijkheid te gaan geven over escalatie van maatregelen bij conflicten met wolven. In Noord-Brabant is ervaring opgedaan met het treffen van gerichte beschermingsmaatregelen bij een wolf in ongeschikt leefgebied. Dit heeft geleid tot het met voorrang vaststellen van een handelingsprotocol. De inmiddels uitgevoerde factfindingstudy alsook een juridische verkenning geven verder duidelijkheid over het beschermingsregime en de consequenties daarvan voor wolven in Nederland.

Schade en preventie:
Alle wolvenprovincies hebben inmiddels ervaring opgedaan met schade en preventie. Er zijn noodsets aangeschaft om snel te kunnen reageren en gebiedsgericht te ondersteunen. De wolvenprovincies hebben inmiddels een werkbudget of subsidie opengesteld voor schapen- en geitenhouders om zo bij te dragen in de kosten voor preventieve maatregelen. Het ontwikkelen van een technische norm heeft een versnelling doorgemaakt bij het opstellen van het eerste gebiedsgerichte wolvenplan in Gelderland in nauw overleg met BIJ12. Een aanbeveling voor het te herziene wolvenplan is te werken aan deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen een bijdrage in preventie mogelijk is. Bijvoorbeeld in Drenthe leert de ervaring dat ook een zwervende wolf soms een voorspelbaar schadepatroon kan laten zien.

Monitoring:
Gedurende de looptijd van het huidige wolvenplan heeft de monitoring van de aanwezigheid en gevolgen van de aanwezigheid van wolven een verdere ontwikkeling doorgemaakt. De registratie en communicatie daarover via het wolvenmeldpunt is ondergebracht bij BIJ12. Op 13 november 2019 is het monitoringsplan wolf vastgesteld. Het monitoringplan wolf beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens over de wolf worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

Financiën:
In het wolvenplan richt dit hoofdstuk zich vooral op de apparaatskosten van BIJ12. Nu ook meer inzicht is ontstaan in de benodigde werkbudgetten en subsidies om schade te voorkomen verdient het aanbeveling de voorwaarden in beeld te brengen voor de mogelijkheden om hiervoor een beroep te doen op Brussel, Limburg werkt aan een voorstel.

Ervaringen wolven in Drenthe

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. Daar wordt vervolgens bepaald hoe de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) worden betrokken.

Ervaring Drenthe
In Drenthe is tot dusverre geen wolventerritorium, wel zijn er de afgelopen jaren veel verschillende zwervende wolven geweest die de provincie aangedaan hebben. Er zijn momenten geweest dat deze individuen langer in de provincie zijn blijven hangen en het leek op een vestiging. In die zin biedt de ervaring met het wolvendraaiboek in Drenthe een ander beeld dan waarin het wolvendraaiboek is voorzien; een statisch verschil tussen zwervende en gevestigde wolven.

<u>De genomen stappen in vogelvlucht</u>

- In 2015 heeft de eerste zwervende wolf Drenthe aangedaan.
- In 2018 is, naar aanleiding van een debat van Dagblad van het Noorden, een ronde tafel overleg opgericht tussen de provincies en een aantal belangrijke provinciale stakeholders om ervaringen en zorgen over de wolf uit te wisselen en de sector mee te nemen in alle ontwikkelingen. Ook zijn de eerste noodsets (bestaande uit pakketten voor 1 hectare flexnet) aangeschaft en zijn er wildcamera's aangeschaft om herhaal aanvallen te voorkomen en dierhouders de gelegenheid te bieden hun dieren beter in de gaten te kunnen houden.
- In 2018 lijkt er een zwervende wolf langer in het Hart van Drenthe te blijven hangen, even lijkt het op een vestiging maar het vrouwtje vertrekt na 3 maanden en vestigt zich uiteindelijk op de Veluwe.
- Vanaf november 2019 verblijft een tweede wolf (GW1261m) langer in het Hart van Drenthe.
- Voorjaar 2020; het pakket aan noodrasters wordt uitgebreid, het aantal sets wordt verdubbeld en er wordt een aantal stroomklokken en toebehoren aangeschaft zodat dierhouders die stroomvoorziening niet kunnen regelen daar alsnog gebruik van kunnen maken.
- Zomer 2020; de wolf in het Hart van Drenthe is nog steeds aanwezig en lijkt zich daarmee te vestigen. De uiteindelijke uitsluitsels op basis van DNA-resultaten zal hier pas na de zomer een definitief antwoord bieden. Het is dan al wel duidelijk dat een dier zich langer dan 6 maanden in Drenthe ophoudt. Daarom wordt al voor de zomer een gebiedscommissie opgericht en advies gevraagd aan WEnR om de beïnvloedingszone van deze wolf en de voorspelbaarheid van schade door zwervende wolven in kaart te brengen. Voor de gebiedscommissie wordt, naar model van Gelderland, 50.000 euro gereserveerd om op projectbasis dierhouders te helpen die dringend behoefte hebben aan preventieve maatregelen om de termijn tot een subsidieregeling te overbruggen.
- Najaar 2020; De wolf uit het Hart van Drenthe wordt weer in Duitsland waargenomen, en leek zich toch niet gevestigd te hebben. Gelijk aan de situatie in 2018 is er geen sprake van een gevestigde wolf maar wordt er in eenzelfde gebied een langere periode schade veroorzaakt. Er wordt besloten het gebiedsproces wel voort te zetten.
- December 2020; Op basis van het gebied waar de wolf tussen november 2019 en juli 2020 heeft gezeten wordt een subsidieregeling opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen met een subsidieplafon van 200.000 euro.
- Januari 2021; Op basis van dringend advies van de gebiedscommissie worden ook de andere gebieden in Drenthe met aantoonbaar risico op schade door zwervende wolven opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen.

<u>Aandachtspunten (nav) directe ervaring van Drenthe</u>

1. Redenatie op basis van voorspelbaarheid van schade
Het behouden van draagvlak voor de wolf is essentieel voor het vervullen van de beschermingsplicht die de provincies dragen. Het voorkomen van schade en promoten van preventieve maatregelen vervult daarbij een belangrijke rol. De redenatielijn in het huidige wolvendraaiboek ten aanzien van het treffen van preventieve maatregelen is dat het pas zin heeft wanneer schade “te voorzien” is. Dat wordt opgehangen aan de levensfasen van een wolf, als een wolf langer van 6 maanden aanwezig is in een gebied (en daarmee formeel een territorium vormt) is de schade in dat gebied voorspelbaar en loont het voor de provincie om preventieve maatregelen te vergoeden en promoten. Ervaring in Drenthe leert dat zwervende wolven in een gebied ook voorzienbare schade kunnen veroorzaken, bijvoorbeeld omdat meerdere dieren zich enige tijd in hetzelfde gebied ophouden. Het is moeilijk uit te leggen dat de teller na ieder vertrek van een wolf weer op 0 maanden wolvenaanwezigheid in het gebied gaat, voordat er in een gebied stappen worden ondernomen. Daarom is in Drenthe de keuze gemaakt om in dat gebied al in te zetten op preventieve maatregelen.

2. Kwetsbaarheid statische levensfasen wolf/ gebrek aan afspraken over afronden van gebiedsprocessen
In het wolvendraaiboek staat vastgelegd welke levensfasen een wolf doorloopt en zijn er afspraken gemaakt over wanneer er gevonden wordt dat een wolf in een specifieke fase zit. Dit biedt duidelijkheid en rust op een hectisch dossier, het advies is niet om hiervan af te wijken maar het is wel goed om te constateren dat deze afspraken niet altijd recht doen aan de ecologische situatie. Ervaring in Drenthe leert dat een wolf die langer dan 6 maanden in een gebied zit nog steeds kan zwerven en ook bij vestiging in een territorium kan een wolf weer vertrekken of slachtoffer worden van een verkeerssituatie. Hoe er omgegaan wordt met “leegstaande” territoria en wanneer een gebiedsproces afgerond wordt staat nog niet in het draaiboek omschreven.

3. Grensoverschrijdende territoria.
De politieke en maatschappelijke discussie rond de wolf loopt uiteen. In sommige provincies gaat het debat over of de wolf wenselijk is, in andere provincies is deze fase al gepasseerd en gaat het debat over het opzetten van preventie en het steunen van de dierhouders. Toch is de kans aanwezig dat één wolventerritorium delen van deze beide provincies kan bestrijken. Dan staat er in het wolvendraaiboek vastgelegd dat de provincies zoveel mogelijk gelijk handelen. Maar de praktijk lijkt weerbarstiger. Het uitwerken van afspraken bij een grensoverschrijdend proces verdient in het uitwerken van het draaiboek aandacht.

4. Behoefte aan antwoorden tav beheer en gunstige staat van instandhouding
De discussie rond de escalatieladders die omschreven staan in het wolvendraaiboek laait snel op. Met name dat er beschreven staat dat er mogelijkheid is tot ingrijpen wanneer bovenmatige schade wordt veroorzaakt (mits andere middelen zijn uitgeput) maar niet wat er dan verstaan wordt onder bovenmatige schade laat veel ruimte over voor discussie. Het is goed dat het verhelderen van dit discussiepunt in de actualisatie duidelijk wordt meegenomen.

5. Ook met een openstaande subsidieregeling lijkt de stap tot het opzetten van preventieve maatregelen niet altijd genomen te worden.
De verwachting van de hoeveelheid deelname aan de subsidieregeling lijkt tegen te vallen, ook met inzet van de gebiedscommissie en een informatiebijeenkomst. Van de 250.000 euro die door de provincie is vrijgemaakt (50.000 euro als werkbudget en 200.000 euro opengesteld in een subsidieregeling) is er tot op heden ongeveer 50.000 euro geclaimd.

6. Er lijkt nog geen passende oplossing gevonden te zijn voor het nemen van preventieve maatregelen bij grote schapenhouderijen en begrazingsbedrijven.
De inzet van flexnetten en vaste omheiningen wordt voor grote begrazingsbedrijven niet een passende oplossing gevonden om schade door wolven te voorkomen.

art 5.1 lid 2 sub e

Eerste ervaringen met een territoriale wolf

Datum: 9-12-2020

Auteurs: [redacted] en [redacted]

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is momenteel geen sprake van een gevestigde wolf, maar is wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe gevestigd was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade
In Fryslân is in de periode december 2019 tot/met juli 2020 een individu geweest, dat schade veroorzaakte. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De dader bleek de wolf te zijn waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen, provinciaal en laat staan ook bij een overschrijding van landsgrenzen. Het zou helpen als het interprovinciaal wolvenplan duidelijkheid zou geven over bijvoorbeeld: welke provincie is de trekker bij het opstellen van een gebiedsplan, afspraken over financiering en personele inzet.

Het statische begrip gevestigde wolf
Het begrip gevestigde wolf is niet passend voor de betreffende individu nu ook blijkt dat de wolf ook een tijd is vertrokken uit Drenthe. Ecologisch viel te onderbouwen dat de betreffende wolf zich niet definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een mannelijk individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege dit individu, maar ook omdat dit een gebied is met een influx van Duitsland. Een voorbeeld hiervan was de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en vervolgens vestigde op de Veluwe (genaamd GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de recentelijke situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op korte termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid. Let op: in de werkgroep is eerder gesproken over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, het wijkt hiervan af omdat het nu niet gaat over het aanwijzen van beschermde gebieden, maar gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op

schade bestaat. Dit zou dan ook gevolgen kunnen hebben voor de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (6 juli 2021)
Noord-Brabant: [redacted], [redacted] – Limburg: [redacted], [redacted]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Gelet op de boodschap van provincies in het IW dat wolven zich niet aan grenzen houden, verdient het aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 4) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen versneld en zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

3. Toepassing preventieve maatregelen zo gebiedsdekkend mogelijk

Dierhouders zijn o.g.v. het Besluit gehouden dieren verplicht hun dieren te beschermen tegen predatoren, zoals de wolf. In het IW is echter ook beschreven dat schade door zwervende wolven niet voorzienbaar is en het nemen van preventieve maatregelen daardoor niet goed mogelijk is. Schade door een gevestigde wolf is wel voorzienbaar en te voorkomen door de inzet van preventieve maatregelen conform de FPK[1]. Voor de periode *tot* vestiging van een wolf, is de boodschap minder duidelijk. Zeker bij een lage acceptatie van de aanwezigheid van een wolf, vergroot dit de kans dat er geen of onvoldoende preventieve maatregelen worden genomen. Dit vergroot vervolgens de kans op vestiging van een wolf die zich in de periode tot formele vestiging heeft gespecialiseerd in het doden van onbeschermd vee, en zich op termijn mogelijk specialiseert in het doden van goed beschermd vee. Subsidieverlening kan een positieve prikkel zijn voor het nemen van preventieve maatregelen, maar is o.b.v. het huidig IW pas aan de orde na vestiging van een wolf. Zelfs in geval een subsidieregeling eerder opengesteld zou worden (zoals het geval was in Limburg), is het de vraag of enkel positieve prikkels volstaan of dat er aanvullend ook negatieve prikkels wenselijk en mogelijk zijn en in welk stadium (voorafgaand aan vestiging wolf of daarna). Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het vereisen van goede bescherming als voorwaarde bij tegemoetkoming in de schade. Aanbeveling is om deze vraag t.b.v. de actualisatie van het IW verder uit te werken.

4. Reikwijdte gebiedsgericht schadepreventieplan

In Noord-Brabant is aanvankelijk, door sommige partijen met veel onbegrip gereageerd op de uitvoering van het IW. Gelderland liep voorop en in Noord-Brabant zou het preventieplan wolvenschade van de gebiedscommissie in Gelderland één-op-één overgenomen kunnen worden. Hierbij lijkt uit beeld te zijn geraakt dat het met name gaat om een *gebiedsproces* waar in een maatwerkaanpak *per locatie en bedrijf* aangegeven wordt welke preventieve maatregelen daar

[1] Hoewel tot in elk geval 2022 geen vereiste om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming in faunaschade.

redelijkerwijs nodig en/of mogelijk zijn[2]. Als we dit willen continueren verdient het aanbeveling dit uitgebreider toe te lichten in het geactualiseerd IW.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding
De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- Gebiedsoverleg Groote Heide:
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[3] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. Bij de startbijeenkomst namen ook het Agentschap Natuur en Bos (vanwege eerdere waarnemingen van dezelfde wolf in België) en het Duitse Wolvenbureau (Sachsen Anhalt) deel. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

- Platform wolven Noord-Brabant:
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[4] onder voorzitterschap van [redacted] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

<u>Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)</u>
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met

[2] Interprovinciaal Wolvenplan, Bijlage 4 Procesoverzicht Pilot gebiedsgericht schadepreventieplan

[3] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

[4] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes
Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen. De coördinatie van de inzet van vrijwilligers is een aandachtspunt, er is qua monitoring nog weinig samenwerking over de provinciegrens.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van [redacted]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

Omdat het zwaartepunt van het territorium in de provincie Noord-Brabant ligt heeft de adviescommissie in deze provincie de lead bij het opstellen van het schadepreventieplan voor het provinciegrensoverschrijdende territorium. Om hiervoor input van Limburgse belanghebbenden te krijgen zijn deze aangesloten bij het Gebiedsoverleg Groote Heide.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt
GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[5]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet beschermd.
In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door al bestaande samenwerking tussen schapenhouders en vrijwilligers, die ondersteunen bij het plaatsen van wolfwerende rasters, geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gespeculeerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet

[5] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom wordt ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.
Parallel aan het onderzoek naar hoe de wolf erin slaagt preventieve maatregelen te overwinnen, worden de mogelijkheden onderzocht om een eventuele volgende stap in de escalatieladder te zetten: *"proberen de wolf negatief te conditioneren"*. Of inzet hiervan kansrijk is, staat niet op voorhand vast. Het doden van de wolf, waar door een aantal betrokkenen om wordt gevraagd, is vooralsnog geen optie vanwege de eis dat er een geen afbreuk gedaan mag worden aan het streven de populatie van de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen en het feit dat de wolvenpopulatie in Nederland nog niet in een gunstige staat van instandhouding verkeert.

<u>Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie</u>
De adviescommissie beoogt haar advies voor 4e kwartaal van 2021 uit te brengen. De haalbaarheid hiervan is niet zeker.

<u>Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling</u>
Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een concept-begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. De wijze van vaststelling wordt nog bezien: een aanwijzingsbesluit zoals bedoeld in het Interprovinciaal Wolvenplan dan wel anderszins. Ook het moment van vaststelling wordt nog bezien: vooruitlopend op vaststelling van de subsidieregeling door Noord-Brabant dan wel gelijktijdig daarmee.
In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. De regeling wordt in 2021 herzien. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden. Door de bestuurlijke situatie in de provincie Limburg (het college van GS is afgetreden) zal de besluitvorming waarschijnlijk pas in het najaar van 2021 plaatsvinden.

Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Gelderland
Startdocument tussenbalans uitvoering Interprovinciaal wolvenplan
Versie TA 0.2, 14/09/2021

Inleiding:
Van de 10 verschillende wolven die Nederland in 2018 aantoonbaar hebben aangedaan zijn er 2 gebleven, deze vrouwtjeswolven vonden uiteindelijk een plek op de Veluwe. In januari 2019 was wolvin GW998f minstens een half jaar op de Noord Veluwe en daarbij had zich ondertussen bovendien een mannetje GW893M gevoegd. In februari 2019 was wolvin GW960f aantoonbaar minstens een half jaar op de Midden Veluwe. Vestiging van wolven in Nederland was daarmee een feit.

Chronologisch, preventie:
Stap 1: Conform het interprovinciaal wolvenplan hebben GS van Gelderland op 19 maart 2019 een leefgebied voor beide territoria gelijktijdig aangewezen. Doel daarvan is kenbaar te maken waar de gevestigde wolf redelijkerwijs kan worden verwacht (voorzienbaarheid). Het kaartje doet op de korte termijn vooral dienst als basis voor subsidieverlening. Bij de bepaling van het gebied hebben GS zich gebaseerd op het in haar opdracht opgestelde advies “Beïnvloedingsregio gevestigde wolf Veluwe” door Wageningen Environmental Research. WEnR schetste meerdere scenario’s en concludeerde dat een straal van 13 kilometer rondom het kerngebied waar veel waarnemingen zijn gedaan een reële maat is voor de eerste dieren die zich hier vestigen. Rekening houdend met de specifieke omstandigheden op en rond de Veluwe zoals rasters, faunapassages, autosnelwegen en gemeentegrenzen heeft Gelderland vervolgens het gebied concreet begrensd. Stedelijk gebied zoals de kern van Apeldoorn wordt door de wolf gemeden maar de provincie volgde WEnR in haar advies dat het nog ontbreekt aan kennis en ervaring om dit onderscheid nu al op kaart te maken. Mogelijk is dat gebied wat te ruim aangewezen, de wolven blijven vooralsnog in het bos en de directe omgeving, de territoria zijn met samen 674 km^2 ook ruim groter dan de 250 km^2 wat ook wel als voldoende wordt gezien. In 2021 heeft de eerste uitbreiding van territoria op de Veluwe plaatsgevonden, naar verwachting zal dit ook in 2022 aan de orde zijn.

Stap 2: Ingaan op het initiatief uit de sector om tot een gebiedscommissie preventie wolvenschade te komen. Op 21 mei 2019 besloten GS zelf een formele wolvencommissie in te stellen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, de schaapsherders en terreineigenaren onder voorzitterschap van [redacted] De commissie bepaalt zelf haar werkwijze en wordt ondersteund door een secretaris.

Stap 3: Opstellen preventieplan door de wolvencommissie: Nadat bij RVO de adressen van alle schapen- en geitenhouders met een huisadres binnen het gebied waren verkregen zijn deze uitgenodigd voor een informerende bijeenkomst in het gebied in juni 2019. De circa 500 uitnodigingen (professioneel en particulier met UBN) hebben geleid tot een deelname van circa 100. De wolvencommissie concludeerde dat veel hobbyhouders de discussie domineren. Een gebrek aan kennis voedt de grondhouding van weerstand. Acceptatie dat de wolven er zijn is er nog niet, dat staat de focus op het nemen van maatregelen in de weg.

Stap 4: Beginnen met preventie, eerst op zoek naar ambassadeurs. De commissie besloot koplopers te betrekken en voor deze groep snel een eenvoudige pilotregeling te maken. GS hebben daartoe een werkbudget van 50.000 euro voor de commissie vrijgemaakt, daaruit zijn vervolgens circa 10 verschillende koplopers van materialen voorzien (schaapskuddes, weidebedrijven en particulieren). De commissie ontwikkelde een norm en investeerde in het ontwikkelen van een autowinder om het werk te verlichten.

Stap 5: Het gebiedsgericht preventieplan. Na consultatie van haar achterban rondde de wolvencommissie in mei 2020 haar preventieplan af met daarin een beschrijving van technisch haalbare maatregelen (met voldoende draagvlak) gekoppeld aan normbedragen voor deze voorzieningen. De commissie werd daarbij ondersteund bij het schrijfwerk en de communicatie. Het plan werd toegelicht aan GS en aan PS in een interactieve sessie, er bleek veel draagvlak voor bij de provincie. Het preventieplan ging verder dan preventie alleen en bevatte ook een flink aantal aanbevelingen, waaronder een escalatieladder, die nadere uitwerking en bespreking vergden.

Stap 6: Subsidie: De technische en financiële uitwerking van het preventieplan werd door GS op 23 juni overgenomen in haar provinciale subsidiekader, Regels ruimte voor Gelderland. Deze trad op 2 augustus in werking met een subsidieplafond van 500.000 euro in 2020 en 600.000 euro in 2021, gebaseerd op een deelnamebereidheid van 100%. Op basis van de eerste aanvragen is de regeling eind november 2020 verduidelijkt. Aan de overige aanbevelingen in het plan, zoals overige landbouwhuisdieren of de factor arbeid wordt nog gewerkt.

Stap 6: Deelnamebereidheid preventie. De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid ver achterblijft bij de verwachtingen. Naast de circa 10 deelnemers aan de pilot zijn er na 4 maanden subsidie slechts ongeveer 10 aanvragers voor de regeling. Zelfs een herhaalde wolvenaanval in het gebied leidde nog niet tot een merkbare toename. De wolvencommissie intensiveert haar communicatie (nieuwsbrieven, helpdesk, demonstratieopstellingen). In september 2021 is een wolvenconsulent gestart om hobbyhouders en veehouders van praktisch advies te voorzien en te helpen bij het doen van aanvragen. Dit zou de drempel om maatregelen te treffen en daarvoor subsidie aan te vragen moeten verlagen.

Monitoring:
Om vestiging van wolven te kunnen vaststellen zijn goede waarnemingen nodig. De basis daarvoor was gelegd door het wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging binnen samenwerkingsplatform Wolven in Nederland. Er is gelukkig veel belangstelling en de deskundigheid ontwikkeld zich snel, mede door georganiseerde praktijktrainingen in Duitsland. De provincie Gelderland startte medio 2017, op verzoek van WIN, met het samenbrengen van de terreinbeheerders op de Noord-Veluwe om afspraken te maken over monitoring. Doel was afspraken te maken over camera's, elkaar informeren, en wat te doen bij het vinden van sporen en het stroomlijnen van DNA materiaal richting lab. Per gebied stond een coördinator op. Conclusie in deze tussenbalans mag zijn dat de kwaliteit van de waarnemingen nooit ter discussie heeft gestaan zodat de keuzes op basis van goed feitenmateriaal konden worden gemaakt.

Actualisering Interprovinciaal Wolvenplan (2022)

Het interprovinciaal Wolvenplan 2019 is als gevolg van de veranderde situatie van de wolf in Nederland verouderd. Inmiddels hebben we al enkele jaren te maken met de wolf. Daarom is het tijd om het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 te actualiseren.

Om te komen tot een geactualiseerd wolvenplan moet een aantal besluiten worden genomen.
Dit document geeft een overzicht van de beslispunten: doel van het wolvenplan, uitgangspunten voor de inhoud, inhoudsopgave, planning en de beoogde werkwijze. Zodra overeenstemming hierover is bereikt, kunnen we gezamenlijk werken aan de nieuwe versie van het wolvenplan: Interprovinciaal Wolvenplan 2022. Deze inhoudsopgave geeft daarmee ook een beeld van de werkzaamheden die verricht moeten worden. Ook hierover dient besloten te worden wie wat doet, wie draagt aan welk tekstonderdeel bij.

Gevraagde beslispunten:

1. *Is het doel van het wolvenplan juist geformuleerd?*
2. *Zijn dit de inhoudelijk onderwerpen die in het Wolvenplan 2022 benoemd dienen te worden?*
3. *Is de planning voor iedereen haalbaar?*
4. *Wie neemt welk deel voor zijn rekening. D.w.z. aanleveren van een concept deelteksten die daarna door [redacted] en [redacted] worden geredigeerd tot een voorstel voor de eindtekst.*
5. *Is de opbouw van deze inhoud een logische volgorde?*

1. Doel van het wolvenplan

Het wolvenplan is het beleidskader van de provincies voor een gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken met betrekking tot de wolf in Nederland. Het wolvenplan biedt een basis aan provincies om beleid formeel te verankeren in bijvoorbeeld verordeningen of beleidsregels. Het wolvenplan is daarmee ook het kader waar stakeholders mee te maken hebben wij de uitvoering daarvan.

2. Uitgangspunten voor de inhoud:

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 is gericht op de instandhouding van de wolf op langere termijn en bevat maatregelen die onder meer betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort.

Uitgangspunt om te komen tot de hiervoor genoemde informatie is dat we ingaan op de actuele situatie van de wolf in Nederland. Het plan geeft in ieder geval informatie over:

- de visie op Gsvl
- populatieomvang, etc.
- alle relevante bedreigingen en belastende factoren, (sociaal-economische) conflicten, kansen en behoeften m.b.t. wolf (incl. alle vormen van sterfte)
- een samenhangende reeks maatregelen (effectieve uitvoering/monitoring)
- werkwijze monitoring (verwijzen naar Monitoringsplan) evt. gewenste wijzigingen benoemen
- preventieve maatregelen, tegemoetkomingsregeling en compensatiemaatregelen
- de werkwijze schade taxatie; evt. gewenste wijzigingen benoemen
- maatschappelijke draagkracht
- het vergroten van acceptatie d.m.v. communicatie, voorlichting. Hiertoe beoogde activiteiten benoemen
- in maatschappelijk relevante vraagstukken:
  - omgaan met hybridisatie
  - go nog go: leefgebieden, risicogebieden?, hot spots, corridors
  - het inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden: het (niet) plaatsen van hekken (frl)
- de landbouwkundige situatie
- aanvallen op vee door honden

3. Planning

23 nov. 2021	- IPO wolvenwerkgroep – voortgang bespreken
7 dec 2021	- Eerste conceptversie gereed
14 dec 2021	- LOW – tussenstand/beleidskeuzes bespreken
Uiterlijk maart	- Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022 gereed
april 2022	- Concept bespreking in IPO Wolvenwerkgroep
mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in het LOW
14 april 2022	- **Eindconcept Wolvenplan 2022 gereed**
21 april 2022	- IPO Werkgroep NW
19 mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de AACVP
16 juni 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de BACVP

Realisatie van het Wolvenplan 2022 kent een aantal afhankelijkheden. De inhoud van onderstaande documenten is van essentieel belang voor het actualiseren van het wolvenplan.

Documenten die dienen ter input van het wolvenplan	
Factfinding study	Publicatie - Oktober 2021
Juridische analyse	Publicatie - Oktober 2021
Voortzetting Tegemoetkomingsregeling	23 sept besluit BAC VP
Handelingsprotocollen	Q3 2022
Monitoringsprotocollen	ntb
Actualisatie taxatierapport en richtlijn taxatie	ntb
Subsidie preventieve maatregelen (provincies) - Hoe hiermee om te gaan?	ntb
Communicatieplan Wolf	Beschikbaar
Monitoringsplan	Beschikbaar

Het actualiseren van het Interprovinciaal Wolvenplan kent i.i.g. de volgende acties.

Onderliggende acties	Datum
EU financiering in beeld hebben	21-sept 2021
Balans en evaluatie opmaken (eerste ervaringen met gevestigde wolven ophalen)	21-sept 2021
Inhoud wolvenplan 2022 vaststellen	4-okt 2021
Vaststellen wie welk deel voor zijn rekening neemt	4-okt-2021
Deadline aanleveren conceptteksten	8-nov 2021
Voortgang en eerste teksten voorleggen aan IPO wolvenwerkgroep	23-nov 2021
Aanpak en werkwijze vaststellen om te komen tot Internationaal soortmanagementplan wolf	23-nov 2021
Notitie beslispunten BA CVP	April 2022

4. Beoogde werkwijze:

Een deel van de inhoud wordt gebaseerd op documenten die in de tabel 'Documenten die dienen ter input van het wolvenplan' zijn genoemd. Onderdelen van het wolvenplan 2022 die daar betrekking op hebben, worden door BIJ12 verwerkt. Voor de andere hoofdstukken vragen wij de leden van wolvenwerkgroep input te leveren. BIJ12/Kim van Brenk en Désiré Karelse verzorgen de eindredactie.

Handelingsprotocollen en de uitwerking van nieuwe tegemoetkomingsregeling lopen parallel aan de planning van het wolvenplan.

5. Inhoudsopgave Wolvenplan 2022

1 Inleiding
- 1.1 Doel van het wolvenplan
- 1.2 Achtergrond (wat staat erin, hoe zich dat verhoudt tot de 2019 versie, waarom WP, wolf een beschermde soort uit de Habitatrichtlijn is, daarom beleid voor geschreven, dit WP biedt hiervoor kaders)
- 1.3 Bevoegdheden en mandatering

2 Over de wolf (input komt uit FFS)
- 2.1 Leefwijze en ecologie (voedsel, habitatkeuze, leefwijze etc.)\
- 2.2 Verspreidingsgebied
  - 2.2.1 Verspreiding in NL
  - 2.2.2 Verspreiding in Europa
- 2.3 Gedrag
- 2.4 Ervaringen met gevestigde wolven in NL
- 2.5 Goudjakhals ?? Eerder is besloten deze niet mee te nemen.

3 Beleid en bescherming (input komt uit JA)
- 3.1 Wettelijke kaders
- 3.2 Gunstige staat van instandhouding
- 3.3 Soortenbescherming
  - 3.3.1 Actieve en passieve soortenbescherming
  - 3.3.2 Beheer van wilde prooidieren van de wolf ?
- 3.4 Gebiedenbescherming
  - 3.4.1 N2000-gebieden
- 3.5 Gebiedsplannen, gebiedscommissie en begrenzing leefgebieden
- 3.6 Afwijking van de bescherming: ontheffing- en vergunningverlening
  - 3.6.1 Omgevingswet
    - 3.6.1.1 Beoordeling van activiteiten en ruimtelijke ingrepen
    - 3.6.1.2 Ingrijpen bij wolven in Europa
    - 3.6.1.3 Ingrijpen bij wolven in Nederland
  - 3.6.2 Andere relevante wetgeving (Actie [redacted] staat er in de JA nog een andere relevante dierenwet?)
    - 3.6.2.1 CITES
    - 3.6.2.2 Wet op de dierproeven
- 3.7 Kader handelingsprotocollen

4 Schade en preventie bij landbouwhuisdieren
- 4.1 Ervaringen met tegemoetkomingsregeling
- 4.2 Schaderisico (geven we hier het bedrijfseconomisch kader ?)
- 4.3 Voorkomen van schade
  - 4.3.1 Inzet preventieve middelen (verwijzing naar de Fauna preventiekit)
- 4.4 Beoordeling van de situatie
  - 4.4.1 Proces schademelding – wolvenmeldpunt
  - 4.4.2 Proces schadeafhandeling
- 4.5 Tegemoetkoming in de schade
  - 4.5.1 Kader voor Richtlijn voor de taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij
  - 4.5.2 Tegemoetkoming bij een zwervende wolf (maken we dit onderscheid?)
  - 4.5.3 Tegemoetkoming bij een territoriale wolf (maken we dit onderscheid?)
- 4.6 Ondersteuning van preventie met tijdelijke maatregelen
- 4.7 Ondersteuning van structurele maatregelen

5 Monitoring (input uit bestaande monitoringsplan)
- 5.1 Wolvenmonitoring (verwijzing naar monitoringsplan)
  - 5.1.1 Proces melden waarneming - wolvenmeldpunt
- 5.2 Standaard voor wolvenmonitoring
- 5.3 Monitoring van zwervende wolven
- 5.4 Monitoring van leefgebieden (territoriale wolven)

5.5 Rapportage van wolvenmonitoring
5.6 Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data
5.7 Bijzonder onderzoek
5.8 Monitoring van andere aspecten ?

6 Samenwerkende organisaties
6.1 Samenwerking in NL
6.2 Samenwerking in EU
6.2.1 Internationaal soortmanagement plan

7 Communicatie

8 Financiën

9 Literatuur

10 Verklarende begrippen en afkortingenlijst

11 Bijlagen (PM ?)

NB: mocht werkende weg blijken dat er toch verschuivingen in de inhoud plaatsvinden, dan zal dat blijken en komen we hier op terug.

157I

Innovatie van schapenrasters ter preventie van predatie door wolven

Datum: 29 juli 2021

Inleiding

De Vereniging van Gescheperde Schaapskuddes (VGSN) zijn geïnteresseerd verder te verkennen hoe de elektrische rasters van nachtkralen aangepast kunnen worden zodat ze zowel voldoen aan de Arbo-technische als de wolfwerende voorwaarden. Immers een van de problemen waar schaaphouders veel tegen aanlopen is dat de tot voor kort zeer gebruikelijke netten van 0.90 m te laag zijn. In de BIJ12 Faunaschade Preventiekit voor wolven dienen elektrische rasters een hoogte van tenminste 1.20 m te hebben. Dit betekent in veel gevallen een desinvestering in de 0.90 m netten en zorgt tevens voor problemen bij het opstellen van de 1.20 m netten. Deze zijn zwaarder en zijn bovendien vanwege de lengte lastiger te hanteren, waardoor opzetten veel meer tijd kost en meestal niet ergonomisch en Arbo-technisch verantwoord gewerkt wordt.

De VGSN staat op het standpunt dat de huidige voorgeschreven en beschikbare elektrische netten van 1.20 m vanuit ergonomische en Arbo-technische redenen niet verantwoord zijn te gebruiken.

De VGSN heeft contact gezocht met het consortium van ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency en Provinos Schapenadviesgroep om dit verder te verkennen.

ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency hebben ervaring met het opzetten van voorbeeldprojecten met preventieve maatregelen. Er blijkt een grote behoefte aan (voorbeeld)projecten in Nederland voor onder meer veilige nachtkralen voor de schapenhouderij. Gezien de snelle toename van wolven in Nederland wordt toepassing van preventieve maatregelen steeds meer urgent. In dit licht is recent met een voorbeeldproject gestart in de provincie Limburg. Momenteel wordt door de provincie Noord-Brabant in samenspraak met de Adviescommissie Preventie Wolvenschade verkend of er in Brabant de behoefte aan soortgelijk voorbeeldproject bestaat.

Achtergrond

Sinds eind jaren negentig is de wolf vanuit Polen teruggekeerd in Duitsland. Inmiddels zijn in vrijwel alle deelstaten van Duitsland territoria van wolven aanwezig en neemt hun aantal jaarlijks met circa 30% toe. Sinds de eerste officiële wolf in maart 2015 hebben jaarlijks verschillende wolven Nederland bezocht. In 2018 hebben zich ook wolven in Nederland op de Veluwe gevestigd en sinds het daaropvolgende voorjaar in 2019 is er sprake van voortplanting. In België is bij Leopoldsburg inmiddels ook een wolvenfamilie aanwezig op enkele tientallen kilometers van de grens met Noord-Brabant en Limburg. In het voorjaar van 2020 zijn daar voor het eerst jongen geboren. Sinds datzelfde jaar heeft in het Brabants-Limburgse grensgebied tussen Eindhoven en Weert een Frans-Italiaanse wolf zijn territorium gevestigd. Tegelijkertijd neemt het aantal bezoeken van zwervende wolven aan de oostelijke helft van Nederland jaarlijks toe, waarbij recent zelfs Zeeland door een wolf werd bezocht. Heel Nederland, met uitzondering van de Waddeneilanden, de Randstad en Noord-Holland, is inmiddels door zwervende wolven bezocht. Na 150 jaar afwezigheid van de wolf, is veel kennis over de wolf en over de manier waarop met wolven kan worden samengeleefd verdwenen. In het buitenland is deze ervaring nog wel aanwezig, met name in die gebieden waar de wolf nooit is weggeweest.

Aanleiding

Schaapherders willen hun vee in een veilige nachtkraal of in een vak van flexinetten adequaat beschermen tegen wolvenaanvallen. Daarbij hebben de provincies voorwaarden gesteld aan de in te zetten preventieve middelen, zoals benoemd in de BIJ12 Faunaschade Preventiekit (zie ook kader hier beneden). Elektrische rasters dienen tenminste een hoogte te hebben van 1.20 m. Deze netten zijn in de praktijk vanwege gewicht en lengte moeilijker te hanteren en het werken met deze netten is ergonomisch en Arbo-technische niet verantwoord.

Probleemstelling

Op welke wijze kunnen elektrische rasters voor een veilige nachtkraal aangepast worden, zodat deze voldoen aan de randvoorwaarden gesteld door de provincie en tevens veilig en praktisch uitvoerbaar zijn voor de schaapherders?

Doelstellingen

Om te komen tot elektrische rasters die voldoen aan de provinciale eisen voor schadepreventie, aan de voorwaarden voor veilig werken en praktisch uitvoerbaar zijn, worden de volgende twee sporen gevolgd:

1. Aanvulling met elektrische fladderlinten boven het bestaande systeem van flexnetten met een hoogte van 0.90 m.
    a. Voldoen aan voorwaarden voor effectieve preventie zoals gesteld door de provincies;
    b. voldoen aan ergonomische en Arbo-technische randvoorwaarden;
    c. inzicht in extra arbeidstijd en materiaalkosten.
2. Ontwerp en ontwikkeling van een nieuw systeem met hoogte van 1.20 m, zonder daarbij het gewicht of de hanteerbaarheid negatief te beïnvloeden.
    a. Voldoen aan voorwaarden voor effectieve preventie zoals gesteld door de provincies;
    b. voldoen aan ergonomische en Arbo-technische randvoorwaarden;
    c. inzicht in extra arbeidstijd en materiaalkosten.

Aanpak

De voorgestelde aanpak volgt twee sporen. Als eerste wordt een alternatieve maar direct toepasbare aanpassing van de rasters uitgetest, als tweede wordt ingestoken op innovatie om te komen tot hogere flexnetten.

1. *Aanpassing van bestaand systeem met hoogte van 0.90 m met elektrische fladderlinten*

In de VS is veel geëxperimenteerd met elektrische fladderlinten (Engels: *electric-/turbo-fladry*). Naast de optische wering, leveren deze een flinke stroomshock op wanneer deze door een wolf worden geïnspecteerd. De toepassing van deze elektrische fladderlinten in combinatie met de standaard euronetten (0.90 m) zullen hierbij verder onderzocht worden op praktische toepasbaarheid. Hierbij

worden dus twee systemen samen ingezet: de standaard netten van 0.90 m en de fladderlinten die het verhogen tot 1.20 m.

Deze aanpassing is direct toepasbaar, is naar verwachting Arbo-technische verantwoord, maar brengt wel hogere materiaalkosten en een verhoogde arbeidsinspanning met zich mee. Dit zal tijdens de studie worden gekwantificeerd, evenals de beschikbaarheid van de fladderlinten. Daarnaast zullen ook de ervaringen van schaapherders worden meegewogen (kwalitatief).

De zeer opvallende fladderlinten ook hoger dan 1.20 m opgehangen kunnen worden, dit biedt mogelijk een oplossing tegen eventueel springende wolven.

De inzet van deze combinatie van preventieve maatregelen vindt plaats op minimaal drietal locaties in de provincies Noord-Brabant, Limburg en Gelderland en bij voorkeur in gebieden met geregeld wolvenaanvallen op schapen of permanente aanwezigheid van wolven.

2. *Ontwerp en ontwikkeling van een innovatief systeem met hoogte van 1.20 m.*

Schaapherders van de VGSN hebben ideeën die ze graag verder willen verkennen om tot aangepaste elektrische netten te komen. Daarbij wordt onder meer gedacht aan elektrische netten die zijn aan te passen door middel van bijvoorbeeld een opzetstuk of uitschuifbaar deel tot 1.20 m hoogte. De speerpunten daarbij zijn: het moet werkbaar zijn in diverse situaties, acceptabel in gewicht (ergonomisch verantwoord), goed en snel op te zetten en op te ruimen en wolfwerend conform de provinciale eisen.

Daarbij wordt beoogd de ideeën en voorwaarden van schaapherders en producenten door studenten van een technische hogeschool (bijv. Fontys Hogeschool in Venlo of een HTS) te laten verzamelen en analyseren.

De student gaat daarbij eerst letterlijk ‘de boer op’. Door een aantal keer de netten mee te helpen plaatsen onder diverse omstandigheden en door gesprekken met schaapherders en producenten van rasters te voeren worden de verschillende mogelijkheden en onmogelijkheden inzichtelijk gemaakt.

Ideeën en oplossingsrichtingen worden op hun bruikbaarheid getoetst door de projectgroep van schaapherders, producenten (bijv. Gallagher, Euronetten), adviseurs en stagebegeleider. Vervolgens worden bruikbare ideeën voor aanpassing of een nieuw ontwerp ingebracht als casus bij ‘Design to Market’. Dit is een programma voor talentontwikkeling van recent afgestudeerde ontwerpers, die onder mentorschap werken aan een ontwerpopdracht. Design to Market is officieel onderdeel van de TalentHub Brabant en wordt structureel ondersteund door de Provincie Noord-Brabant. (http://designtomarket.nl/)

De uitgewerkte casus met mogelijke ontwerpen wordt teruggekoppeld aan de projectgroep, met nadruk op de schapenhouders en rasterproducenten.

Mogelijke opties en voorwaarden aangedragen door betrokken schaapherders zijn onder meer:

- Verlengen van paaltjes d.m.v. telescoopsysteem (vergelijking met verstelbare dweil- of bezemstelen).

- Verlengen paaltjes door gebruik te maken van een apart opzetstuk.
- Een stroomdraad al verwerkt in de top, die mee uitschuift naar 1.20 m.
- Gewicht van de huidige 1.20 m netten dient het gewicht van de oude 0.90 m netten zo dicht mogelijk te benaderen.

Verplaatsbare afrastering

Uit: BIJ12 Faunaschade preventiekit – Module Wolven

Stroomdraad, flexinet of flexinet met stroomdraad:

Een verplaatsbare afrastering met gaas (al dan niet met stroomdraad) blijkt een goed toepasbare en effectieve methode om wolven van landbouwpercelen te weren. De werking is hetzelfde als bij een vaste afrastering met stroomdraad. U kunt de flexinetten na enige oefening vrij simpel aanbrengen en opruimen. Het flexinet met stroomdraad vraagt net zoals een vaste afrastering met stroomdraad meer toezicht en onderhoud.

Schrikapparaten op 220 V kunnen een grotere lengte onder spanning houden dan apparaten op accu's. Daarbij zijn accu's op zonnecellen bedrijfszekerder dan losse accu's. Op plekken die vaak overstromen of waar de bodem vaak nat is, kan ook een soort rubberen stroomdraad gebruikt worden. Deze blijft ook onder zeer natte omstan-digheden bij beroering een schok afgeven en verliest geen stroom.

Normen voor verplaatsbare afrastering of flexinet, al dan niet met stroomdraad:

- Minimaal 4.5 kV elektrische spanning; minimaal 1,5 joule impulsenergie.
- Stevige en strakke opstelling: de hoeken dienen daarbij geschoren te zijn.
- Er mag geen opstapmogelijkheid zijn die groter is dan 30 cm buiten het raster op een afstand van 2 meter.

Normen voor verplaatsbaar raster met stroomdraden:

- Minimaal 4.5 kV elektrische spanning; minimaal 1,5 joule impulsenergie.
- Minimaal 5 draden.
- Verdeling van de draden:
- Onderste draad maximaal op 20 cm hoogte van de grond.
- Bovenste draad minimaal 120 cm hoogte vanaf de grond.
- Tussen draden op 40, 60, 90 cm hoogte.
- Draden dienen aan de buitenzijde van het raster geplaatst te zijn.
- De afwijking voor de draden mag niet meer dan 5 cm zijn.
- Er mag geen opstapmogelijkheid zijn die groter is dan 30 cm buiten het raster op een afstand van 2 meter.
- Maximale afstand tussen de palen is 10 meter.

Afbakening

Deze projectaanvraag is als complementair te beschouwen aan de projectaanvraag voor het demonstratie-/voorbeeldproject die nu bij de provincie Noord-Brabant voorligt, welke bestaat uit de volgende twee demonstratieprojecten:

- Bedrijf/kudde met veilige innovatieve nachtkraal.
- Bedrijf/kudde met inzet van kuddewaakhonden.

Door de insteek op aanpassing van de gangbare netten, waarbij zowel gezocht wordt naar een praktische oplossing op de korte termijn door bestaande rasters te combineren met elektrische fladderlinten en voor de langere termijn in te zetten op nieuw te ontwerpen rastersysteem, zijn aanvullende financiële middelen voor begeleiding en materiaal benodigd.

De kosten vallen hierdoor veel hoger uit dan begroot in de oorspronkelijke projectaanvraag voor de voorbeeldprojecten in Noord-Brabant.

Producten

De volgende producten worden nagestreefd:

- Demonstraties op een drietal locaties in de provincies: Noord-Brabant, Limburg en Gelderland.
- Kwanticering en kwalificering van het aangepaste systeem waarbij bestaande netten gecombineerd worden met elektrische fladderlinten. Hierbij worden provinciale eisen over preventie, ergonomie en Arbo-technische aspecten alsmede de praktische toepasbaarheid in de zin van arbeidstijd en materiaalkosten betrokken.
- Ontwikkeling van een nieuw systeem op een hoogte van 1.20 m, die voldoet aan de eisen voor veilig werken en tevens praktisch uitvoerbaar is. Een dergelijke ontwikkeling is ook toepasbaar voor andere delen in Nederland.

Partners

Momenteel zijn er in Brabant verschillende schapenhouders die hun interesse getoond hebben in het werken met aangepaste nachtkralen. Onder meer schaapherder [redacted] die een zoektocht begonnen is om te komen tot een ergonomische en Arbo-technisch verantwoorde afrastering dat wolfwerend is.

De gedachte daarbij is de ontwikkeling van een nieuw systeem, gebaseerd op de klassieke 0.90 m flexnetten. Doel is om deze netten aan te passen d.m.v. een opzetstuk of uitschuifbaar deel tot 1.20 m met op die hoogte een stroomdraad. De speerpunten daarbij zijn: het moet werkbaar zijn in diverse situaties, acceptabel in gewicht (ergonomisch verantwoord), goed en snel op te zetten en op te ruimen en wolfwerend. Daarnaast kunnen via de VGSN ook schaapherders uit Limburg en Gelderland betrokken worden, ook hiervoor zijn reeds kandidaten in beeld.

Concreet hebben we nu voor de nachtkraal de volgende partners op het oog:

- Producenten van flexnetten (bijv. Euronetten, Gallagher, AgriShop, etc.) die thuis is in het veld van productinnovatie.
- Terreinbeherende organisatie, indien noodzakelijk, er is reeds gesproken met SBB.
- Technische hogeschool/Fontys Venlo.
- De TalentHub Brabant Design to Market (http://designtomarket.nl/).
- LTO Vakgroep Schapenhouderij, LWPS en eventuele andere verenigingen schaapherders.

Planning

Het voorbeeldproject loopt in principe over een periode van drie jaar, dit vanwege de benodigde begeleiding van met name kuddewaakhonden en het kunnen delen van ervaringen met geïnteresseerden veehouders en terreinbeheerders. De doorlooptijd van dit onderdeel van het project, de ontwikkeling van een aangepast schapenraster, met behulp van studenten strekt zich uit tot circa één jaar. Beoogd wordt om hierbij een groep studenten bij te betrekken.

Begroting

In bijlage 1 is de kostenraming opgenomen. Hieronder volgt puntsgewijs een korte toelichting van de begrote kosten per projectonderdeel:

1. Turbo Fladry Systeem. Aanschaffen van materiaal is hierbij de kostenpost, dat wordt geschat op € 4.000 per locatie. Daarna zal het nieuwe systeem in het veld op drie locaties uitgetest worden (voor begeleiding 16 uur per locatie per jaar).
2. Aanpassen bestaande flexinetten. Voor het ophogen van netten van 0.90 m naar tenminste 1.20 m zijn wordt in naast de elektrische fladderlinten ook standaard materiaal gebruikt om te testen. Deze materialen dienen hiervoor aangeschaft te worden. Daarnaast wordt er gezocht naar nieuwe materialen en systemen, eventueel in combinatie met een af- en oprolsysteem om m.b.v. een quad of trekker te kunnen werken. Voor de begeleiding van de veldtesten wordt 16 uur per locatie per jaar gereserveerd. Om tot de juiste innovatie te komen wordt beoogd een samenwerking aan te gaan met een Fontys Hogeschool/HTS, waarbij een groep studenten aan de slag gaan bij schaapherders om tot een bruikbare aanpassing van de bestaande flexnetten te komen. Dit vereist extra capaciteit i.v.m. de vanuit de opleiding benodigde begeleiding van de student (60 uur per jaar). De kosten voor de afrastering zijn erg afhankelijk van het gekozen systeem en materiaal. Hierbij wordt uitgegaan van een maximum van € 5.000 per locatie.
3. De door de student voorbereide casus wordt ingebracht bij Design-to-Market. De kosten hiervoor bedragen € 1.900 voor behandeling van de casus overeenkomend met 30 uur inzet vanuit de ontwerper en 30 uur voor de begeleiding van en de communicatie over het project met partners (http://www.designtomarket.nl/).
4. Er worden twee tussentijdse verslagen opgesteld, na afloop van elk jaar (24 uur per jaar). Het eindverslag wordt opgesteld na afloop van de drie jarige periode (40 uur).

ONZE ORGANISATIES EN BETROKKEN MEDEWERKERS

Kenschets Vereniging van Gescheperde Schaapskuddes (VGSN)

De VGSN bevordert van de inzet van gescheperde schaapskudden voor: beheer van natuurgebieden, dijken e.d., behoud cultuurhistorische waarden, instandhouding oude schapenrassen en het vervullen van een recreatieve functie. Dit wordt nagestreefd onder meer door:

- Onderhouden van platform voor kennisuitwisseling tussen de leden.
- Public relations en promotie van gescheperde kudden voor natuurbeheer.
- Belangenbehartiging richting overheid en terreineigenaren.
- Vertegenwoordiging in overlegorganen.

Kenschets ARK Natuurontwikkeling

ARK realiseert robuuste natuurgebieden waar de natuur zoveel mogelijk haar gang mag gaan. Dat levert een grote rijkdom aan landschappen, planten en dieren op. ARK ziet natuurontwikkeling in de context van maatschappelijke belangen als recreatie, delfstoffenwinning en klimaatadaptatie, en streeft naar vrij toegankelijke natuur.

ARK is aanjager van wilde natuur. Predatie is daar onlosmakelijk mee verbonden. ARK leert mensen opnieuw samen te leven met de wolf. Samen met een brede coalitie van betrokken partijen werkt ARK hieraan in Wolven in Nederland. Ook hebben we bijgedragen aan een breed gedragen wolvenplan voor Nederland.

We geven voorlichting (interviews, lezingen, nieuwsberichten, artikelen, etc.), houden een website en facebookpagina voor Wolven in Nederland bij en volgen de ontwikkelingen in binnen- en buitenland op de voet. Met name in Duitsland, België en Frankrijk waar de wolvenpopulaties groeien en steeds dichter bij Nederland komen. Speciale aandacht heeft de schapensector die in haar dagelijks werk als eerste te maken heeft met de nieuwkomer. In een rapport en een brochure hebben we met BIJ12/Faunafonds beschreven hoe schapen beschermd kunnen worden.

Kenschets Van Bommel Faunawerk

Van Bommel Faunawerk is een adviesbureau dat zich primair richt op ecologische vraagstukken. Van Bommel Faunawerk adviseert, voert projecten uit en vervult interimfuncties op het gebied van: ecologie, faunabeheer, ontsnippering, natuurwetgeving en -beleid. Veel projecten bevinden zich op het snijvlak van ecologie, faunabeheer en landbouw. Waarbij belangen zoals economische belangen, landbouw, natuurbeheer, particulier grondbezit, jacht, beheer en schadebestrijding en dierwelzijn een grote rol spelen.

Van Bommel Faunawerk heeft opdrachten uitgevoerd voor onder meer de volgende organisaties: Ministerie van IenW, Raad voor Dieraangelegenheden, BIJ12, Faunafonds, provincies, FBE's, DLG, Rijkswaterstaat, gemeenten, terreinbeherende organisaties, rentmeesterskantoren en agrariërs.

Kenschets Canine Efficiency

Het hoofddoel is implementatie en ontwikkeling van co-existentie tussen veehouders en arbeiders en bewoners van buitengebieden met wolven en andere wilde dieren. Duurzaam en verantwoordelijk houden van vee. Met Canine Efficiency heeft Ray zich onder andere met het volgende bezig gehouden:

- Advies en ontwikkeling v.w.b. kuddewaakhonden en overige roofdierconflictpreventie in o.a.: België, Bosnië, Canada, Denemarken, Duitsland, Engeland, Finland, Frankrijk, Italië, Nederland, Portugal, Roemenië, Spanje, Verenigde Staten en Zweden
- Ontwikkeling en lesgeven module veldwerkvaardigheden, vooral diersporen, voor “groene studenten” en vrijwilligers en ontwikkeling en lesgeven diergedrag voor “groene studenten” en vrijwilligers
- Initiële en kerncontactpersoon en faciliteerder van locaties en hoofdrolspelers voor de realisatie van de Franse documentaire ‘Vivre avec les Loups’

Bijlage 1. Begroting / Kostenraming

Nr.	Project onderdeel	Eenheid	Aantal	Per eenheid	Subtotaal
1	Turbo Fladry systeem				
	Materialen	kit	3	€ 3.000,00	€ 9.000,00
	Aanvullend materiaal	stuks	3	€ 1.000,00	€ 3.000,00
	Testen en begeleiden	uur	144	€ 85,00	€ 12.240,00
2	Aanpassen van 90 cm netten				
	Materialen*	pakket	3	€ 5.000,00	€ 15.000,00
	Begeleiding studenten	uur	60	€ 85,00	€ 5.100,00
	Testen en begeleiden	uur	144	€ 85,00	€ 12.240,00
3	Design-to-Market pad	Traject	1	€ 1.900,00	€ 1.900,00
	Begeleiding & Monitoring	uur	30	€ 85,00	€ 2.550,00
4	Rapportage & Verslag	uur	88	€ 85,00	€ 7.480,00
				Som	€ 68.510,00

* Erg afhankelijk van systeem en materiaal keuze, € 5.000 is daarbij het maximum.

Bijlage 2. Selectie referentieprojecten en curricula vitae

Opstart Wolven-in-Nederland (2007-heden)

ARK Natuurontwikkeling heeft samen met de Zoogdiervereniging en FREE Nature het samenwerkingsverband Wolven in Nederland opgestart. Het doel was om Nederland voor te bereiden op de komst van de wolf. Inmiddels is de wolf permanent aanwezig in Nederland en werken binnen Wolven in Nederland tal van partijen samen om Nederland te laten wennen aan de wolf en conflictarm te laten samenleven met de wolf.

Wolven-in-Nederland

De drie in dit project samenwerkende partijen: ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk en Canine Efficiency, zijn allen actief lid van het kennisplatvorm Wolven-in-Nederland.

Pilot kuddewaakhonden in Overijssel (2018-2019)

ARK Natuurontwikkeling en Van Bommel Faunawerk hebben in samenwerking met Schapenhouderij André Kühn een tweejarige pilotstudie uitgevoerd om na te gaan en te demonstreren of en hoe kuddewaakhonden ook in Nederland als preventieve maatregel tegen wolvenpredatie kunnen worden ingezet.

Preventie predatie landbouwhuisdieren door wolven (2015-2016)

ARK Natuurontwikkeling en Van Bommel Faunawerk zijn nagegaan wat effectieve en praktisch uitvoerbare preventieve maatregelen ter voorkoming van predatie van vee door wolven zijn. Daarnaast is er een verkenning gedaan naar de haalbaarheid van de inzet van een mobiel kuddewaakhonden team.

Regionale gebiedsplannen wilde zwijnen Noord-Brabant (2017)

In Noord-Brabant heeft Van Bommel Faunawerk drie regionale gebiedsplannen voor het wild zwijn opgesteld. De beheerplannen zijn per regio opgesteld met behulp van de lokale werkgroep waarin de relevante betrokken partijen zijn vertegenwoordigd.

Faunaschade preventie kits (2016)

Van Bommel Faunawerk en bureau De Lynx hebben voor BIJ12 de Faunaschade preventiekits opgesteld als opvolger van het de Handreiking Faunaschade, dit om grondgebruikers voor te lichten over potentiële schade door diersoorten en mogelijke preventieve maatregelen.

Interim opdracht coördinator onderzoek Faunafonds (2009-2014)

Van Bommel Faunawerk heeft een ruime periode bij BIJ12 en de voorloper daarvan, het Faunafonds, als coördinator onderzoek gewerkt. Hierdoor ruime ervaring over het speelveld, de verschillende belangen en noodzaak voor het treffen van adequate preventieve maatregelen.

LifeXtra Large Carnivore Project (2009-2013)

Canine Efficiency hield zich bezig met: Veldwerk, tracking en roofdier- en kuddewaakhondenmonitoring in de Roemeense Karpaten samen met de Universiteit Silvicultura Brasov.

Canine Efficiency conflictpreventie project (2011-2018)

Canine Efficiency's eigen project: Monitoren schaapskuddes Transsylvanië, Roemenië met als hoofddoel: conflictpreventie mens/roofdier.

Project Schadepreventie Wolf Limburg (2020-2023) & Project Bescherm je vee Limburg (2021-2023)

Implementatie, informatie en begeleiding kuddewaakhonden, partneroverleg en assistentie bij overige conflictpreventie methodes.

Curricula Vitae

L.G. Linnartz ing

Naam: Linnartz

Voornaam: Leo G.

Geboortedatum 27-10-1961

In het kort

Leo studeerde Natuurkunde aan de HTS in Heerlen, maar zijn hart lag altijd bij de natuur. Na een stage in Zuid-Afrika en een diensttijd als luchtmachtornitoloog heeft Leo 12 jaar in de automatisering gewerkt. In zijn vrije tijd was natuur nooit ver weg. In zijn vrije tijd ging Leo natuur- en vogelreizen begeleiden naar onder andere Wit-Rusland, Polen, Oostenrijk, Duitsland, Zweden, Jordanië en Marokko.

In 1998 greep Leo de kans om over te stappen naar ARK Natuurontwikkeling als beheerder, voorlichter en later ook als projectleider, een functie die hij ook in de automatisering bekleedde. Ondertussen groeide Leo in zijn rol als ecoloog en heeft hij meegewerkt aan diverse plannen en visies. Hij is vanaf het begin betrokken geweest bij de herintroductie van wisenten in Nederland en heeft samen met de Zoogdiervereniging en FREE Nature het samenwerkingsverband Wolven in Nederland opgericht.

Belangrijke competenties:

- Ambitieus en gedreven
- Resultaat- en oplossingsgericht
- Samenwerker
- Objectief, zaken vanuit verschillende invalshoeken benaderen

Opleidingen

1980 – 1984	HTS Heerlen
	Afstudeerrichting: Technische Natuurkunde

Functies

1998 – heden	Ecoloog en projectleider bij ARK Natuurontwikkeling
	Beheerder en voorlichter bij ARK Natuurontwikkeling
1994 – heden	Reisbegeleider bij achtereenvolgens Wolftrail, Ecotourist Services en Blue Elephant
1995 –1998	Projectleider bij BSO
1991 – 1995	Projectleider bij Datad en Ericsson
1986 – 1991	Programmeur bij Phillips Medical Systems
1985	Medewerker afdeling ornithologie bij de afdeling vliegveiligheid van de Luchtmacht

Curricula Vitae

F.P.J. van Bommel MSc

Naam: van Bommel

Voornaam: Frans P.J.

Geboortedatum 26-11-1972

In het kort

Frans van Bommel startte Van Bommel FAUNAWERK in januari 2008. Daarvoor werkte hij bij verschillende organisaties op het gebied van ecologisch onderzoek, advisering en natuurbescherming gewerkt: Stichting Beheer Natuur Landelijk gebied, BirdLife International en Alterra.

Zijn expertise ligt op het snijvlak van ecologie en faunabeheer. De afgelopen jaren heeft Frans evaluaties opgesteld van faunabeheerplannen in Noord-Holland, Utrecht, Overijssel, Damhert in Zuid- en Noord-Holland en het Ganzenbeheerplan Schiphol. Daarnaast heeft hij als coördinator onderzoek bij het Faunafonds gewerkt en is betrokken geweest bij de ontwikkeling van faunabeleid in Gelderland.

Op dit moment werkt hij als adviseur flora en fauna voor de provincie Zuid-Holland. Van Bommel FAUNAWERK heeft samen met ARK onderzoek gedaan naar preventieve maatregelen om predatie van landbouwhuisdieren door wolven te voorkomen. Meer recent heeft Frans meegewerkt aan de pilot met kuddewaakhonden op de Sallandse heuvelrug om de inzet van deze honden in de Nederlandse situatie te testen en te demonstreren.

Belangrijke competenties:

- Resultaatgericht
- Verbindingen leggend, samenwerker
- Objectief, zaken vanuit verschillende invalshoeken benaderen
- Gedreven
- Oplossingsgericht

Opleidingen

1999 – 2002 Wageningen Universiteit, MSc Environmental Sciences

Afstudeerrichting: Nature Conservation

1995 – 1999 Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein

BSc Land, Water en Milieubeheer

Afstudeerrichting: International Land and Water Management

Functies

2008 - heden Zelfstandig senior-adviseur, Van Bommel FAUNAWERK

2006 – 2007 Onderzoeker, Alterra

2003 - 2006 Conservation officer, BirdLife International - European Division Office

2002 - 2003 Adviseur, Stichting Beheer Natuur en Landelijk Gebied

Curricula Vitae

R.M. Dorgelo

Naam: Dorgelo

Voornaam: Ray M.

Geboortedatum: 04-05-1978

In het kort

Al sinds zijn jongste jaren heeft Ray een grote passie voor honden en de natuur. Zoals de naam al doet vermoeden streeft hij naar de meest efficiënte inzet van (gebruiks)honden binnen hun gebruiksdoel. In zijn vrije tijd is hij veelal actief bezig met honden en de natuur. Die twee grote passies, natuur en honden, die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, hebben geleid tot het starten van Canine Efficiency. Met Canine Efficiency richt hij zich op het gebied van natuurbescherming sinds 2009 op effectieve conflictpreventie tussen mens en roofdier door middel van de inzet van goede kuddewaakhonden op de juiste manier.

Ray is gespecialiseerd in de selectie, opvoeding, inzet en implementatie van goede kuddewaakhonden in uiteenlopende scenario's. Daarnaast heeft hij persoonlijke ervaring in het leven en werken met vee in roofdiergebied en alles wat daarbij komt kijken.

Belangrijke competenties:

- Praktijk- en resultaatgericht
- Eerlijk, nuchter en gemotiveerd
- Georganiseerd, veelzijdig, doelgericht en een doorzetter
- Capabel om zelfstandig te werken en in teamverband

Opleidingen

2009 – 2011	Helicon Velp
	Opleiding: Eco & Wildlife
1994 – 1996	AOC Limburg
	Opleiding: Veehouderij

Functies

2009 – heden	Canine Efficiency – Roofdierconflictpreventie implementatie en uitvoer
1999 – 2015	Hondengeleider en trainer Ministerie van Defensie
1994 – 1999	Medewerker varkenshouderij

art 5.1 lid 2 sub b
art 5.1 lid 2 sub e

Aan: BIJ 12, t.a.v. dhr. [redacted]

Van: bestuur VGSN

Betreft: verzoek om financiering Voorbeeldproject innovatie van schapenrasters ter preventie van predatie door wolven.

Datum: 2 augustus 2021

Geachte heer Karelse,

De Vereniging van Gescheperde Shaapskuddes Nederland (VGSN) wil graag via een voorbeeld project verkennen hoe elektrische rasters van nachtkralen aangepast kunnen worden zodat ze zowel voldoen aan de Arbotechnische als de wolfwerende voorwaarden.

Daartoe heeft de VGSN contact gezocht met een consortium van ARK Natuurontwikkeling, Van Bommel Faunawerk, Canine Efficiency en Provinos Schapenadviesgroep en is er ook contact geweest met BIJ12.

Er is inmiddels een projectvoorstel gemaakt (zie bijlage). Dit projectvoorstel gaat uit van twee sporen:

1. Aanpassing van bestaand systeem met hoogte van 0,90 m met elektrische fladderlinten.
2. Ontwerp en ontwikkeling van een innovatief systeem met hoogte van 1,2 m.

In het projectvoorstel zijn de doelstellingen, aanpak en begeleiding, afbakening, producten, partners, planning beschreven.

Tevens is een begroting opgenomen. De eerste kostenraming komt uit op [redacted] euro. Dit is exclusief de kosten van de deelnemende schapenhouders/herders. De VGSN stelt voor de inzet van de herders tegen de helft van het gangbare uurtarief voor hen te honoreren.

Aan BIJ12 zouden wij willen verzoeken of zij mogelijkheden zien om het project te financieren. Het gaat daarbij om [redacted] plus de helft van de het uurtarief van de betrokken herders (ca. [redacted] Euro).

Graag zouden wij met u willen overleggen over het indienen van een aanvraag bij BIJ12 : ziet u mogelijkheden?, voldoet het projectvoorstel?, is nadere informatie nodig? wat voor rol zou B12 willen spelen? welke voorwaarden stelt BIJ12 bij financiering? etc. Uiteraard zijn wij bereid uw vragen over het project – desgewenst voorafgaand aan een overleg - te beantwoorden cq de aanvraag nader toe te lichten.

Wij zien uw reactie met belangstelling tegemoet.

Met vriendelijke groet, namens het VGSN bestuur,

[redacted] en [redacted].

Verslag IPO wolvenwerkgroep 24-11-2022

13.00 - 16.30 uur, BIJ12, In de wei

Aanwezig: [redacted] (prov Utrecht), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (IPO), [redacted] (prov Fryslân), [redacted] (LNV), [redacted] (prov Gelderland), [redacted] (prov Zeeland), [redacted] (Prov N-Brabant), [redacted] (prov Flevoland), [redacted] (prov Limburg), [redacted] (prov Drenthe), [redacted] (BIJ12).

1 Opening

2 Vaststelling agenda, mededelingen

Geconstateerd wordt dat de provincie Overijssel niet aanwezig is. Eerder is door Overijssel in een laat stadium kritiek geleverd op ingeslagen weg. Dit wordt als zorgpunt aangemerkt.

LNV: Het commissie debat natuur werd gedomineerd door wolf, veel kamervragen. De maatschappelijk dialoog is één van de speerpunten van de minister.

Zwitserland heeft een voorstel ingediend voor verlaging van de status van de wolf in het verdrag van Bern. Nederland heeft daar tegen geadviseerd. De minister heeft de appreciatie nog in beraad.

Rapport EC over SvI wolf in Europa. Indeling in gebieden/regio's. Het rapport zal worden verspreid.

LNV heeft ook brief dierenartsen ontvangen.

Teresa: In de brief wordt kritiek geuit op BIJ12 voor wat betreft werkwijze bij gewonde dieren. Een dierenarts mag wel ingrijpen voor taxateur langs is geweest. Is dat nu duidelijk gecommuniceerd?

3 Bespreking stand van zaken wolvenbeleid/planning Interprovinciale wolvenplan 2023

[redacted] In de BAC VP van 3 november lag een notitie voor met vraag of bestuurders met wolvenplan door willen op ingeslagen weg. Dat punt is toen niet besproken en naar een extra BAC VP, op 1 december verschoven. Er ligt nu een betere notitie. Voorstel is om een deel van het plan te actualiseren, en later, op basis van nader te vergaren informatie, een nieuwe actualisatieronde te doen.

Oppassen met inforgrapic BIJ12 waarin schadebedrag door wolf wordt genoemd. Niet de boodschap geven dat wolvenschade weinig voorstelt.

Tav Was-Wordt tabel, er is ook de mogelijkheid de tegemoetkomingen voor onbeschermd vee in wolvengebieden in één keer af te bouwen.

In de memo wordt niet genoemd dat geplande vaststelling van het plan direct na de verkiezingen komt. Dat was zo evident dat het niet expliciet benoemd is.

Vraag: kunnen punten die in het plan worden geregeld later weer ter discussie worden gesteld? Ja, dat kan.

[redacted] Het plan is in dit stadium juist nodig om onduidelijkheden weg te nemen.

Friesland en Drenthe zullen waarschijnlijk tegen het voorstel stemmen. De andere aanwezige provincies hebben de bestuurders geannoteerd wel met het voorstel in te stemmen. Aantal provincies (NB, Limburg) stemmen niet in met het voorstel via LNV bij EU te pleiten voor versoepeling van de regels.

4 Kosten wolf

De kosten voor de wolf nemen toe, als gevolg van toename wolven, aanvallen en monitoring. Notitie in IPO WGNWG besproken, waren nog onduidelijkheden. Grafiek met ontwikkeling tegemoetkomingsaanvragen en monitoringsinspanningen toegevoegd, en tabel met nadere uitsplitsing kosten Zoogdiervereniging en verdeling kosten over provincies.

Kan zo naar de AAC VP van 14 december 2022.

5 Taxatierichtlijn wolf

Ook besproken in IPO WGNWG. Ook hierover opmerkingen geplaatst.

In wolvenplan ook verwijzen naar taxatierichtlijnen.

Meer de nadruk leggen op toetsen op wolfwerend raster.

Er staat dat alle bedrijfsmatig gehouden hoefdieren voor tegemoetkoming in aanmerking komen, dat moet alle landbouwhuisdieren zijn.

Passage over melkproductie schrappen.

Alfred: DNA monster beschikbaar stellen voor grondgebruiker. Dat kan in bepaalde gevallen geregeld worden, maar niet opnemen in taxatierichtlijnen.

6 Onderzoeksvoorstellen wolf

- Habitatgeschiktheidsanalyse: LNV heeft al besloten dit uit te zetten en te financieren. [redacted] Pas op! Dit onderzoek nodigt uit voor wolven ongeschikte gebieden aan te wijzen. Loopt kans een soort stikstofkaartje te worden.
- Fact-sheet runderen en paarden: Uit te voeren en financieren via BIJ12 onderzoeksagenda. Feitelijke aanvallen in Drenthe analyseren.
- Dieet analyse: (vooralsnog niet op ingaan. LNV bereid tot co-financiering. Teun: nice to know, niet need to know. Inhoudelijk te beperkt. In Drents-Friese wold doet men zelf onderzoek. Acceptatie van onderzoek hangt erg af van (vermeende) objectiviteit onderzoekers, is gemakkelijk manipuleerbaar.
- Sociologisch onderzoek: Niet op ingaan. In plaats daarvan inzetten op maatschappelijk dialoog RDA. Vraag of dergelijk onderzoek nu het gewenste resultaat op gaat leveren.
- Onderzoek populatieontwikkeling: Uit te werken binnen onderzoeksagenda BIJ12.
- Verzoek TU Delft inzet urine samples om wolven te weren. Niet op ingaan. Synthetisch urinesamples maken niet makkelijk. Treedt waarschijnlijk snel gewenning op. Een reactie vanuit BIJ12 namens alle provincies.

7 Communicatie

A [redacted] er vindt overleg plaats met communicatiemedewerkers provincies. Opstellen communicatieplan/paragraaf wolvenplan.

Maatschappelijk debat RDA: IPO wil wel aanschuiven als deelnemer, niet als organisator.

b Idee om als provincies samen wolvenconsulent te organiseren. Om over na te denken.

Met opmerkingen [FE1]: Hier is veel meer gezegd, maar dat is mij ontgaan

8 Aanpassing monitoringsplan

Invoering start-stop systeem bij terugschakeling van actieve naar passieve monitoring, wanneer 3 maanden geen wolvensporen zijn waargenomen.

Opnemen dat hierover afstemming plaatsvindt met betrokken partijen (vrijwilligers).

9 Afstemming provinciale subsidieregelingen

Geen nieuws

10 Nieuws uit de provincies

Erwin: houd er rekening mee dat dialoog RDA nog wel even op zich kan laten wachten.

Volgende datum werkgroep is 20 december 2022

IPO Wolvenwerkgroep

10 mei 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	Besluit
3.1 Concept tekst wolvenplan 2022	• Het wolvenplan zal geen looptijd kennen, maar heeft een open eind
	• Bij de vaststelling van het wolvenplan zal ook een memo komen waarin bepaalde zaken zijn geregeld (o.a. financiën, communicatie)
	• De concept stukken worden wel parallel gedeeld (tegelijk met de stakeholders en PS)
	• Er wordt geen landbouwhoofdstuk toegevoegd
	• Paul zal meekijken naar de aanbesteding genetische analyse/DNA

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Nadenken over themanummer het schaap	Iedereen/Provincies	24 05
Nadenken over de LIFE aanvraag	Iedereen	24 05
Goed kijken naar in welk hoofdstuk gunstige staat van instandhouding terug moet komen	Iedereen	24 05
Hoofdstuk 5 beleid en bescherming beknopter maken?	Kleiner comité ([redacted] [redacted]	24 05
Er zal gekeken worden naar een nieuw hoofdstuk beleid. Op welke plaats in het plan dit komt zal nog worden bezien.	[redacted] en [redacted]	24 05
Bij het hoofdstuk beleid wordt de wijziging in flexibiliteit preventieve maatregelen genoemd. In de Faunaschade Preventiekit zullen de preventieve maatregelen verder worden gespecificeerd.		24 05
Optie om tegemoetkoming uit te betalen voordat de DNA uitslag bekend is (punt vanuit Drenthe) nog meenemen in wolvenplan		24 05
Gezamenlijke norm gebruiken bij subsidiering – als punt toevoegen	[redacted]	24 05
Wijzigingen/nuance aanbrengen op stukje verkenning naar beheervergoedingen	[redacted]	24 05
Tabel financien invullen	Provincies	
Volgende keer handelingsprotocollen bespreken, blijf naar de tekst kijken en blijf suggesties aangeven		24 05
Concept stukken naar PS sturen of niet	Iedere provincie voor zichzelf bedenken of ze dat willen/doen	
Kijken naar de opzet van het meerjarenverslag en hier opmerkingen op geven	Provincies	Vóór 6 juni

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 februari 2022 14:56
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: nazending WWG 220222 : taxatierapport
Bijlagen: Slabloon Veeschaderapport versie 220216.xltx

Beste allen,
Bijgaand ter kennisname (zie agendapunt mededelingen) het nieuwe taxatierapport dat wij zullen gaan gebruiken.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 7 maart 2023 12:07
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nieuwe flyer 'schadeafhandeling' voor dierhouders

Beste collega's,

Dan toch nog een (onvoorziene) nazending, dit past bij de vernieuwde werkwijze schadeafhandeling, die ook ter kennisname op de agenda staat.

De flyer voor dierhouders is vernieuwd en op de website gezet. Met dank aan de communicatie afdeling van BIJ12.

De nieuwe link is: https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2023/03/Flyer-schade-door-de-wolf-aan-landbouwhuisdieren-7-3-2023.pdf

Kortom op vele fronten worden de zaken geactualiseerd!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Schade aan vee

Bevestiging Taxatie

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	Oormerk-nummers dode dieren	Oormerk-nummers gewonde dieren
Toelichting bij evtueel ontbrekende oormerken		

Taxatie SCHAPEN

Specificatie gedode dieren								
ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek*

**) *Prijscorrecties voor ras en/of stamboek*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN

Specificatie gedode dieren						aantal dieren
diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)	

Overige kosten

Specificatie	van toepassing?	Toelichting

Schade aan vee

Bezoekrapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW		Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	

Vindplaats	
Y - coördinaat	
X - coördinaat	
Locatieaanduiding	
Postcode	
Gemeente	
Typering locatie	

1e taxateur	2e taxateur

Contact veehouder / eigenaar

Beschrijving gebeurtenis

Opdracht	datum	tijd
Constatering schade		
Ontvangst melding		
Opname		
DNA opgestuurd		

Vastgestelde schade — Aantal dieren

Diersoort	dood ♀	dood ♂	geëuthanaseerd ♀	geëuthanaseerd ♂	gewond ♀	gewond ♂	vermist ♀	vermist ♂	Totaal ♀	Totaal ♂
Totaal / categorie	0		0		0		0		0	

Bevindingen	Toelichting
Geschat moment van predatie	
Kadavers afgedekt ?	
Veldsectie mogelijk ?	
Dieren aangeraakt ?	
Dieren verplaatst ?	

Sporen			
Afstand tussen hoektanden		Sleepspoor aanwezig?	
Krabsporen aanwezig?		Versleping van lichaamsdelen?	
Medebenutting geconstateerd?		*en*	
Verwondingen / vraatbeeld(en) aan slachtoffer(s)			

Toegangsweg van wolf		Locatie-aanduiding	
Waargenomen omgevingssporen			

Visueel oordeel van taxateur inzake de vermoedelijke predator		

Afrastering				
Type		Draad-afstand		cm
Aantal draden		Voltage		Volt
Hoogte (cm)		Wolfwerend?		
Toelichting				

DNA bemonstering		Nummer	Omschrijving
1.	WENR-nummer:		
2.	WENR-nummer:		
3.	WENR-nummer:		

DNA bemonstering		Nummer	Omschrijving
1.	WENR-nummer:		
2.	WENR-nummer:		
3.	WENR-nummer:		

Schade aan vee

Toelichting bij bezoekrapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW	

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Eventuele nadere toelichting van taxateur bij uitgevoerde veldbezoek

1. Verklaringen van de veehouder

2. Bijzonderheden rond gedode of gewonde dieren

3. Bijzonderheden rond beoordeling wolfwerendheid raster of wijzigingen aan het raster

4. Bijzonderheden rond DNA-afname

5. Omstandigheden die een goede veldopname belemmeren

6. Overige relevante omstandigheden

Schade aan vee

Taxatierapport

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

Relevante ontwikkelingen na veldopname

Oormerk-registratie

Diersoort	Oormerk-nummers dode dieren	Oormerk-nummers gewonde dieren
Toelichting bij evtueel ontbrekende oormerken		

Taxatie SCHAPEN

Specificatie gedode dieren

	ras- of typeaanduiding	geslacht	leeftijd	stamboek ? *)	correctie **)	zwoeger-vrij ?	dubbel ARR ?	drachtig ?	aantal dieren
a									
b									
c									
d									

Schadeberekening

	Basisprijs	toeslagen: stamboek *)	correctie **)	zwoegervrij	dubbel ARR	drachtig	aantal dieren	schade bedrag	Totaal
a									
b									€ -
c									
d									

*) *Raszuiver en geregistreerd bij een Europees of Brits stamboek* **) *Prijscorrecties conform specificatieblad*

Taxatie OVERIGE (LANDBOUW) HUISDIEREN

Specificatie gedode dieren

diersoort	geslacht	leeftijd	drachtig	stamboek	correctie **)	prijs / dier	aantal dieren	schade bedrag
								€ -
								€ -
Totaal								€ -

Overige kosten

Specificatie	bedrag	toelichting

Totalisatie € -

Schade aan vee

Specificatie correctiebedragen

in opdracht van BIJ12

Wiberg Taxaties BV
Hogeweg 37
8278 BB Kamperveen
085 - 4019 835
info@wibergtaxaties.nl

Zaaknummer	TKW

Rapportdatum	

Veehouder / eigenaar	
Naam	
Adres	
Postcode	
Woonplaats	
Telefoon	
E-mail	
BRS/UBN-nummer	
IBAN-nummer	

Behandelaar	
1e taxateur	
2e taxateur	

SCHAPEN: toegepaste correctiebedragen

	Correcties voor ras	Rastype	Leeftijd	Correctiebedrag / dier
a			> 1 jaar of gelamd	#N/B
b			> 1 jaar of gelamd	#N/B
c				
d				

Correcties voor stamboek	Geslacht	Ras	Bandbreedte correctiebedrag	Getaxeerd correctiebedrag / dier

Toelichting op getaxeerde correctie voor stamboekkwalificaties

OVERIGE LANDBOUWHUISDIEREN: toelichting / onderbouwing prijsbepaling

Diersoort	Toelichting

OVERIGE KOSTEN: toelichting / onderbouwing

Kostensoort	Toelichting

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 09:48
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: nieuwe juiste link naar redactioneel bewerkte versie van het wolven plan

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Door een miscommunicatie heeft u niet de juiste geredigeerde versie van het wolven plan ontvangen.

Dit is de juiste link:
Gecombineerd document 21-6 Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx

De eerder verstuurde link bestond uit een kopie van de oude tekst en is door Leontina bewerkt in haar eigen werkomgeving. Dientengevolge heeft u een link gekregen met de "oude tekst'.
Hierop zijn door Florian en Teun wel opmerkingen gemaakt. Deze opmerkingen zijn toegevoegd in bovenstaande nieuwe link.

Hiervan is nu een gecombineerd document gemaakt waarin u verzocht wordt uw opmerkingen te maken.

Vanmiddag zullen we hier nog bij stilstaan, maar ik stel mij voor dat een ieder komende week de tijd krijgt opmerkingen te maken en dat er die week daarop gekomen wordt tot een eindversie die voor de consultatie kan worden gebruikt.

Excuus voor het ongemak, maar zo kan het gaan, tot vanmiddag,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 18 maart 2021 09:18
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Nieuwe tussenrapportage wolf

Beste leden van de IPO wolven werkgroep,

Deze week heeft BIJ12 de nieuwe tussenrapportage wolf gepubliceerd.

U wellicht ondertussen ook al op ander wijze bekend in het besef dat er overlap zit in de mailings.

De rapportage is net als de laatste editie in december 2020 opgemaakt in een digitaal magazine. In deze tussenrapportage geven we inzicht in de activiteit van de wolf in Nederland in de periode 30 oktober 2020 t/m 31 januari 2021. Aanvullend zijn de eerste onderzoeksresultaten van de sectie op de aangereden wolf in Ede opgenomen in de tussenrapportage.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling is nu tot en met januari 2021 bekend en verwerkt. Dit geldt ook voor de individubepaling die is bijgewerkt vanaf 14-11-2020 in Afferden. Ook zijn de tot nu toe bekende taxatiebedragen vanaf augustus 2020 bijgewerkt.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BAC Vitaal Platteland

op 3 november 2022
agendapunt

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	19 oktober 2022
Portefeuillehouder	*Harold Hofstra en Ester Rommel (nog niet betrokken/afgestemd)*
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO), [redacted] en [redacted] (BIJ12)
Telefoon	06 [redacted] ([redacted]) 06 [redacted] ([redacted]) 06 [redacted] ([redacted])
Onderwerp	Voortgang interprovinciaal wolvenplan in relatie tot recente ontwikkelingen

Kern van het onderwerp

Enkele recente ontwikkelingen in het wolvendossier (waaronder maatschappelijke onrust in met name Drenthe) roepen de vraag op of vastgehouden kan worden aan de planning van de totstandkoming van het interprovinciaal wolvenplan (zoals eerder voorgelegd aan de BAC VP), of dat de gewijzigde situatie leidt tot substantiële wijzigingen in/toevoegingen aan het wolvenplan en daarmee de beoogde planning. Indien gekozen wordt voor dat laatste, is het niet waarschijnlijk (praktisch niet mogelijk) dat er voor de verkiezingen in maart 2023 een nieuw interprovinciaal wolvenplan voor vaststelling voorgelegd kan worden.

Voorstel/gevraagd besluit:

De BAC VP wordt gevraagd in hoeverre de gewijzigde situatie leidt tot het aanbrengen van substantiële wijzigingen in het wolvenplan en daarmee in de planning, die voorzien is op vaststelling van het wolvenplan in begin 2023.

Deelvragen:

1. In hoeverre leidt de gewijzigde situatie tot de wenselijkheid tot substantiële wijzigingen in het wolvenplan en de beoogde planning, die voorziet in vaststelling van het wolvenplan begin 2023?
2. In hoeverre staat de BAC VP nog achter het in het wolvenplan gehanteerde uitganspunt dat gezocht wordt naar een manier om conflictarm met de wolf samen te leven? NB: conflictarm samenleven met de wolf is ook het uitgangspunt van LNV;
3. In hoeverre wil de BAC VP dat het wolvenplan een gezamenlijk product tussen provincies en gemeentes wordt? En in hoeverre is de BAC VP bereid om provincies hierover het initiatief naar zich toe te trekken?
4. In hoeverre wil de BAC VP om in het wolvenplan nieuwe vraagstukken ten aanzien van preventie ten aanzien koeien en paarden en vergoeding van schade uit laten werken?
5. Ontbreken er nog andere zaken aan het plan?

Context/achtergrond

De provincies werken gezamenlijk (en in samenwerking met LNV) aan een interprovinciaal wolvenplan. Hieraan liggen een Factfincing study en een juridische analyse ten grondslag. Het eerste concept van het plan is op 16 juni 2022 in de BAC VP aan de orde gekomen: de BAC VP heeft ingestemd met een aantal richtinggevende voorstellen met betrekking tot het nieuwe plan. Daarnaast heeft de BAC VP ermee ingestemd om het plan (na verwerking van genoemde richtinggevende voorstellen) ter consultatie voor te leggen aan stakeholders, middels het Landelijk Overleg Wolf (LOW), alsmede provinciale wolvencommissie. De ontvangen reacties worden momenteel in het plan verwerkt.

Actualiteit

De laatste maanden is vooral in Drenthe en Friesland een toename geconstateerd van het aantal wolvenaanvallen. Betrekkelijk nieuw daarbij is dat ook koeien en pony's zijn aangevallen. Deze situatie heeft tot aanzienlijke maatschappelijke onrust geleid, die onder andere kenbaar is gemaakt tijdens twee informatiebijeenkomsten, georganiseerd door de provincie Drenthe en enkele gemeenten.

Daarbij hebben onder meer gedeputeerde Jumelet en BIJ12 een aantal vragen beantwoord en aangegeven signalen van verontruste burgers mee te willen nemen in de verdere uitwerking van het wolvenplan.

Een belangrijk signaal dat door aanwezigen van de informatiebijeenkomsten afgegeven is, is dat er geen vertrouwen (meer) is in voorspellingen van wolvenexperts ten aanzien van hoe wolven zich zullen gedragen en wat wolven wel en niet zullen doen. Meer concreet: de voorspelling dat wolven zich als schuwe dieren zullen gedragen en zich nauwelijks zullen laten zien, lijkt in de praktijk nauwelijks uit te komen (in ieder geval in Drenthe en in Nationaal Park de Hoge Veluwe). Dat gecombineerd met aanvallen van wolven op runderen en pony's leidt tot maatschappelijke onrust en vragen als of mensen nog veilig kunnen wandelen, hun hond uitlaten of /recreëren in de natuur en of hun pony's en paarden nog wel veilig zijn.

Consequenties voor planning in relatie tot de verkiezingen

Feitelijk zijn er twee opties:

A. Doorgaan op de ingeslagen weg, langs de lijnen van het conceptplan + richtinggevende voorstellen zoals vastgesteld in de BAC VP op 16 juni 2022 in de BAC VP, met als doel begin 2023 een nieuw wolvenplan vast te stellen;
B. In het wolvenplan (één of meerdere) van de hiervoor nieuwe aspecten op te nemen, met als consequentie dat daar dermate (significant) meer tijd voor nodig is dat voorzien wordt dat een nieuw wolvenplan eerst in een volgende bestuursperiode vastgesteld kan worden.

Overige actualiteiten
Overigens heeft het Landelijk Overleg Wolf (LOW) na consultatie verzocht om in de gelegenheid gesteld te worden om na verwerking van hun reactie voor een tweede keer geconsulteerd te worden. Op dit verzoek is nog niet gereageerd maar helder moge zijn dat het niet mogelijk is om tot vaststellen van het plan te komen, indien het LOW na iedere rond van verwerking van hun reacties opnieuw om reactie wordt gevraagd.
Anderzijds, indien de hierboven en in de bijlage geschetste actuele ontwikkelingen leiden tot het besluit van de BAC VP dat er substantiële aanvullingen nodig zijn in het wolvenplan, dan ligt het wel in de rede om stakeholders (waaronder het LOW) opnieuw te consulteren op de nieuwe onderdelen van het plan.

Tenslotte een *juridische actualiteit*: op 19 oktober 2022 heeft de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State geoordeeld dat indirecte/vervolgschade in de vorm van extra arbeidsuren veroorzaakt door een wolvenaanval niet op voorhand volledig uit te sluiten voor vergoeding. Althans, ten aanzien van de betreffende zaak heeft de Afdeling geoordeeld dat onvoldoende gemotiveerd is dat in dit geval geen aanleiding bestaat voor een tegemoetkoming voor de tijd die is besteed aan de schade-afhandeling.

Enerzijds kan hiervan de consequenties zijn dat niet alleen directe maar ook (vormen van) indirecte schade voor vergoeding in aanmerking komen. In absolute zin kan hiermee de schadetegemoetkoming door provincies stijgen. Anderzijds gaat het in relatieve zin - vergeleken met andere faunaschadevergoeding- nog steeds om relatief kleine schadebedragen.

Bijlage: Bijlage voortgang wolvenplan (221103 BAC VP 3d.2)

Bijlage voortgang wolvenplan (221103 BAC VP 3d.2)

1. *Maatschappelijke onrust, openbare veiligheid en actief ingrijpen*

De in de oplegger onder actualiteiten geschetste -ook voor provincies- onverwachte ontwikkelingen dat wolven zich anders blijken te gedragen dan voorspeld en dat daardoor maatschappelijke onrust ontstaat over veiligheid van personen en huisdieren, maken dat (in tegenstelling tot eerder voorzien) de vraag zich voordoet of en in hoeverre hiermee de openbare veiligheid dermate in het geding komt dat actief ingrijpen in beeld komt. Ter verdieping van/in aanvulling op de voorliggende juridische analyse heeft Drenthe een juridische uitvraag gedaan wanneer/in welke situatie de provincie gerechtigd is om actief in te grijpen (in ultimo: afschot wolf).

Indien er voor gekozen wordt om aspecten als deze nader uit te werken in het wolvenplan, dan vergt dit meer tijd dan in de oorspronkelijk planning voorzien (vaststellen wolvenplan ten laatste begin 2023) en verschuift de focus van uitgaan van zoeken naar manieren van conflictarm samenleven met de wolf aan de hand van preventie van predatie door wolven op vee naar meer nadruk leggen op openbare veiligheid aan de hand van het wolf-vrij verklaren/maken van delen van Nederland.

> De vraag aan de BAC VP is derhalve in hoeverre de gewijzigde situatie leidt tot de wenselijkheid tot substantiële wijzigingen in het wolvenplan en de beoogde planning, die voorziet in vaststelling van het wolvenplan begin 2023?

2. *Preventie of wolf-vrije zones?*

In de huidige opzet van het wolvenplan richt de inzet zich in eerste instantie op preventie van predatie door wolven op vee. Daarnaast wordt in het plan binnen de wettelijke kaders verkend in welke situaties, en onder welke voorwaarden verjagen, verstoren en uiteindelijk doden van wolven tot de mogelijkheden behoort. Het plan sluit die mogelijkheid dus niet uit, maar er wordt wel nadrukkelijke aangegeven dat in het geval van een juridische toets door een rechter gekeken zal worden of de alternatieve maatregelen, waaronder schadepreventie in voldoende mate is toegepast, en in hoeverre de gunstige staat van instandhouding in het geding is. Hoe beter deze zaken geregeld zijn, hoe groter de kans dat het besluit tot ingrijpen voor een rechter in stand blijft.

Vanuit een aantal stakeholders -in eerste instantie vooral dierhouders maar nu ook in toenemende mate verontruste burgers- wordt evenwel gepleit om Nederland, of delen van Nederland geheel wolf-vrij te verklaren.

Hierin meegaan betekent een fundamentele wijziging van de uitgangspunten zoals in het wolvenplan beschreven. Op basis van onderliggende documenten staat de Nederlandse wet, die is gebaseerd op Europese richtlijnen, een dergelijke benadering niet toe.
Zoals in het wolvenplan beschreven, ontstaan er meer mogelijkheden wanneer op internationaal niveau een management plan wordt vastgesteld. De ervaring leert echter dat een dergelijk proces meerdere jaren in beslag neemt.

> De vraag aan de BAC VP is derhalve in hoeverre de BAC VP nog achter het in het wolvenplan gehanteerde uitganspunt staat dat gezocht wordt naar een manier om conflictarm met de wolf samen te leven?
> NB: conflictarm samenleven met de wolf is ook het uitgangspunt van LNV.

3. *Veiligheid en de rol van de burgemeester en GS*

In *acute veiligheidssituaties* is de burgemeester bevoegd om in te grijpen. Te denken valt daarbij aan acuut gevaar voor mensen of huisdieren. Tegelijkertijd is *openbare veiligheid* één van de gronden waarop GS de bevoegdheid heeft om ontheffing te kunnen verlenen van het verbod op vangen, verwonden en doden van de wolf, zij het onder voorwaarde van een aantal sterk inperkende juridische voorwaarden zoals een gunstige staat van instandhouding van de soort. In gevallen van *acute veiligheidssituaties* is de burgemeester niet gehouden aan dergelijke juridische voorwaarden als andere bevredigende oplossing en gunstige staat van instandhouding van de soort.

Zoals aangegeven zijn tijdens de bijeenkomsten in Drenthe met name zorgen over veiligheid naar voren gebracht. Vanwege de hiervoor geschetste vraag of en in hoeverre de openbare veiligheid dermate in het geding komt dat actief ingrijpen door provincies in beeld komt, doet zich de vraag voor in hoeverre het wolvenplan op dergelijke zorgen in dient te gaan?

In de huidige opzet van het wolvenplan wordt voorzien in interventierichtlijnen, waarin voor verschillende (tot dusverre voorziene) conflictsituaties wordt beschreven wat de handelingsmogelijkheden zijn. Het betreft wolf-vee situaties, wolf-hond situaties en hond-mens situaties, waarbij de nadruk tot op heden evenwel ligt op wolf-vee situaties.

Ten aanzien van wolf-hond situaties en hond-mens situaties wordt in het plan afgebakend waar de verantwoordelijkheden van de provincies eindigt en die van gemeentes begint. Het wolvenplan is weliswaar besproken met (een vertegenwoordiger van de) VNG maar het plan kan op dit moment niet worden gepresenteerd als een gezamenlijk product.

> Derhalve doet zich de vraag voor in hoeverre de BAC VP wil dat het wolvenplan een gezamenlijk product tussen provincies en gemeentes wordt? En in hoeverre zijn provincies bereid het initiatief hierover naar zich toe te trekken?

NB: tot dusverre heeft VNG zeer beperkte interesse getoond in dit dossier (hetgeen op meerdere soorten-dossiers het geval is) dus opschalen binnen VNG zal op z'n minst een uitdaging zijn.

4. *Preventie en vergoeden schade aan koeien en paarden?*

Recentelijk worden ook koeien en paarden (pony's) door wolven aangevallen. Dit is een *nieuw fenomeen.*

Het voorliggende (concept)wolvenplan voorziet slechts beperkt in dergelijke situaties. Er is ook nog weinig bekend over de mate waarin het hier natuurlijk gedrag, of gedrag van enkele individuen betreft en gedrag waar we in de toekomst vaker rekening mee moeten houden. Ook over mogelijke maatregelen om aanvallen op koeien en paarden te voorkomen, is weinig bekend. Daarnaast is het de vraag of het wenselijk om ook koeien en paarden uit te rasteren, omdat dat grote consequenties kan hebben voor de doortrekbaarheid van het landschap voor andere beschermde diersoorten die door een wolfwerend hek tegengehouden worden, zoals dassen en vossen.

Om hier goed beleid op te maken, is het nodig meer onderzoek te laten doen, meer ervaring op te doen en met de sector en andere belanghebbenden nader overleg over te voeren. In dat geval zal het niet mogelijk zijn het wolvenplan binnen het voorziene tijdspad op te leveren.

Voor zowel koeien als paarden voorziet het nieuwe wolvenplan wel reeds in de *mogelijkheid* tot tegemoetkoming bij aanvallen op wolven. Het is evident dat koeien als paarden een hogere economische waarde hebben dan schapen. Voor koeien lijkt (net als bij schapen) redelijk eenvoudig een zekere standaardwaarde vast te stellen, maar voor paarden ligt dat mogelijk veel complexer. De economische waarde van paarden loopt sterk uiteen: denk aan ren- en dressuur(ras)paarden. Uitgezocht dient te worden hoe zaken als verzekering en de plicht tot het beschermen van gehouden dieren tegen roofdieren (ogv het Besluit houders van dieren, bij de Wet dieren) van invloed zijn op eventueel door provincies te vergoeden schade.

Derhalve doet zich de vraag voor in hoeverre de BAC VP om in het wolvenplan voorgaande punten uit wil laten werken?

5. Ontbreken er nog andere zaken aan het plan?

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 2 september 2021 14:58
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]. (Teresa); [redacted]@minlnv.nl
CC: [redacted]
Onderwerp: Onderzoeksagenda (schade door) wolven
Bijlagen: RE: verzoek tot gesprek over financieringsverzoek innovatieve rasters

Beste wolvenwerkgroep leden,

Er is eerder opgeroepen om met evt. onderzoeksvoorstellen, wensen of suggesties te komen. Daar is nog niet echt veel op gereageerd.

De komende werkgroep vergadering 21 september kent een volle agenda, waar ik ook dit onderwerp in zal agenderen. Daarom voorafgaand deze mail met het verzoek om voorstellen per mail aan mij te doen toekomen.

Kort voorafgaand aan de vergadering hoop ik dan een overzicht te leveren. Ter vergadering zelf wil ik daarbij stilstaan, maar in ieder geval spreken over bijgevoegd onderzoeksvoorstel.

Hoe komen we tot een 'onderzoeksagenda voor de wolf '

Ingezet wordt op het verschijnen van een nieuw Interprovinciaal wolven plan in 2022. Ter voorbereiding daarvan worden op dit moment basisrapporten opgesteld.

Dit betreft o.a. Fact Finding Study wolf, Juridische analyse, verkennen van 'mogelijkheden m.b.t. de omgang met de schade' veroorzaakt door de wolf (diersoorten, preventieve maatregelen) en dergelijke.

Ik neem aan dat naar aanleiding van de werkzaamheden in dit kader er nu zicht is te geven op eventuele kennisleemtes en onderzoeksvragen, wensen voor praktijkproeven e.d..

Het is op dit moment wenselijk om – desgewenst - tot concrete onderzoeksvoorstellen te komen. Dan is het denkbaar dat hierin voorzien kan worden via de BIJ12 onderzoeksagenda.

Daarom de oproep om met wensen en suggesties te komen. Graag in de vorm van een korte tekst waarin doel en beoogde werkwijze en wellicht kostenraming is aangegeven.

Ter inspiratie (en bespreking in de WWG) een voorstel dat ik van externen mocht ontvangen. **Zie mail-bijlage.** Hierover komende WWG nog nader door te spreken.

Er valt ook te denken aan bijv. dieetonderzoek van de wolf. Een discussiepunt dat ook al eerder in kader van monitoring aan de orde is geweest.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

165A art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@hotmail.com>
Verzonden: vrijdag 6 augustus 2021 11:41
Aan: [redacted]
CC: info@dlobv.nl
Onderwerp: RE: verzoek tot gesprek over financieringsverzoek innovatieve rasters

Dank voor je reactie [redacted].
Ik ben t/m 29 augustus met vakantie.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 5 augustus 2021 11:59
Aan: [redacted] <[redacted]@hotmail.com>
CC: info@dlobv.nl
Onderwerp: RE: verzoek tot gesprek over financieringsverzoek innovatieve rasters

Beste [redacted] en [redacted],
Goed idee om dit voorstel eens door te spreken. Ziet er ook wel goed uit. Nader dient te worden bezien of anderen hier in mee gaan en/of er financiën voor beschikbaar zijn. Vanwege de vakantie(s) van diverse mensen stel ik voor dat ik dit nog even vooruitschuif tot eind augustus dan hoop ik ook intern wat ruggenspraak te hebben kunnen houden.
Ik kom daar t.z.t. nog op terug.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted] <[redacted]@hotmail.com>
Verzonden: maandag 2 augustus 2021 13:10
Aan: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
CC: info@dlobv.nl
Onderwerp: verzoek tot gesprek over financieringsverzoek innovatieve rasters

Beste [redacted],

Graag zouden [redacted] en ik, als bestuursleden van de VGSN, een gesprek met je willen over de mogelijkheden tot financiering door BIJ12 van het voorbeeldproject *Innovatie van schapenrasters ter preventie van predatie door wolven.*
Een verzoek daartoe met toelichting en een projectvoorstel zijn bijgevoegd.

Wij zien je reactie met belangstelling tegemoet,

Met vriendelijke groet,

[redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 23 juli 2021 13:50
Aan: [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]'; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]);
CC: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: onderzoeks-ontheffing WUR (ofwel het gebrek daar aan)

Aan de leden van de natuurwetgeving en wolvenwerkgroep,

In de wolvenwerkgroep is onlangs geconstateerd dat het onduidelijk is of WUR beschikt over een geldende ontheffing voor onder meer het onder zich hebben van beschermede diersoorten ihkv onderzoek in geheel Nederland. Uit navraag blijkt dat de in het verleden door RVO verleende ontheffing op 18 maart 2020 verlopen is. Nadien heeft WUR ontheffing aangevraagd bij Gelderland voor onder meer het onder zich hebben van beschermde diersoorten ihkv onderzoek in geheel Nederland.

Omdat deze ontheffing nog niet verleend is -WUR heeft nu dus geen ontheffing!- èn dit raakt aan de al langer lopende discussie over het wel of niet ook voor andere provincies kunnen verlenen van ontheffing, hierbij een overzicht van de stand van zaken, met dank aan de Gelderse dossierhouder. NB: zoals het er nu uitziet, heeft WUR binnenkort slechts voor de helft van de provincies een ontheffing, tenzij ze dat bij de resterende provincies alsnog zelf gaan regelen.

- Op 9 maart 2020 heeft WUR een aanvraag ingediend bij Gelderland (want WUR > Wageningen) en daarna nog een paar keer aangevuld;
- In november 2020 heeft Gelderland een *concept*-ontwerpbesluit aan Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Utrecht, Noord-Holland, Noord-Brabant en Zeeland verstuurd, met de vraag of zij hiermee in konden stemmen;
- Omdat Overijssel, Zuid-Holland en Limburg niet, omdat zij in het verleden steeds hebben aangeven NIET in te zullen stemmen, is het concept-ontwerpbesluit niet aan deze provincies voorgelegd;
- Noord-Holland, Noord-Brabant en Zeeland hebben vervolgens aangegeven niet in te zullen stemmen;
- Met de aanwijzingen en verzoeken van de overige provincies is vervolgens een aangepast ontwerpbesluit gepubliceerd op 11 februari 2021;
- Dit ontwerpbesluit dat definitief zou worden op 25 maart 2021 is voorgelegd aan Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Utrecht;
- Interne discussie over de voorschriften van met name de vangmethoden en middelen en doden in relatie met de WOD, hebben daarbij tot een aantal ambtshalve aanpassingen geleid. De aanpassingen waren zodanig dat een nieuwe instemming van de andere provincies en aanvrager nodig was. Gelet op de vakanties van de verschillende betrokken vergunningverleners, zal het naar verwachting eind augustus worden voordat de ontheffing definitief kan worden, mits en voor zover ook opnieuw ingestemd wordt;
- Tussentijds geldt voor Gelderland een gedoogbeschikking voor handhaving op basis van de oude RVO-ontheffing.

Conclusie: gesteld dat genoemde vijf provincies instemmen met het definitieve ontwerpbesluit, dan ontvangt WUR binnenkort een ontheffing die geldt voor zes provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland, Flevoland en Utrecht) en NIET voor de resterende zes provincies. Daar zal WUR alsnog separaat een ontheffing moeten aanvragen (of is daar al mee bezig).

Hoewel het uiteraard primair de verantwoordelijkheid van WUR is om de zaak op orde te hebben, is het ihkv de wolf wel goed als we als provincies een overzicht hebben waar het (binnenkort) geregeld is en waar niet. Voor provincies waar het (binnenkort) niet geregeld is het aanbevelenswaardig om contact op te nemen met WUR om het wel geregeld te krijgen, om ongelukken op dit vlak te voorkomen. Vandaar deze mail.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 25 maart 2022 15:05
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]
Onderwerp: Opmerking bij vergaderstukken wolf in BAC VP op 7 april 2022
Bijlagen: 220407 BAC VP 3b.5 Bijlage 4 Planning, communicatie en financiën.docx; 220407 BAC VP 3b.1 Oplegnotitie Beleidskeuzes tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220407 BAC VP 3b.2 Bijlage 1 Beleidskeuzes tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220407 BAC VP 3b.3 Bijlage 2 Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan).pdf; 220407 BAC VP 3b.4 Bijlage 3 Werkdocument concept Wolvenplan 2022.pdf

Aan de vaste leden van de werkgroep Natuurwetgeving, cc overige provinciale leden wolvenwerkgroep + BIJ12,

Bijgevoegd de vergaderstukken wolf zoals die gisteren tbv de BAC VP op 7 april 2022 verstuurd zijn. Eea is als hamerstuk geagendeerd omdat eea al voldoende in WGNW- en AAC VP-verband overeengekomen leek. Helaas blijkt dat iets te simpel geredeneerd. In één van de beleidskeuzes (nummer 9, zie in kader hieronder) wordt gevraagd een keuze te maken. Dat is dus geen kwestie van afhameren.

Het verzoek is om jullie gedeputeerden hier op te annoteren, waarmee we er helaas niet aan ontkomen er alsnog (een zo beperkt mogelijk) bespreekpunt van te maken. Als we in dit gezelschap kunnen delen wat er aan de bestuurders geadviseerd wordt (a, b of c) dan kan ik de uitkomst daarvan meenemen in de annotatie voor de voorzitter: of we ambtelijk-annotatief op één lijn zitten of juist niet.

Dank en met excuses voor dit meerwerk.

Groet,
[redacted]

9. Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen risico

Voorstel is de subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen binnen de aangewezen wolvengebieden aan te passen. De huidige subsidiemogelijkheden worden verlengd. Veehouders krijgen daarmee voldoende kansen om hun vee adequaat te beschermen. Op termijn wordt het nemen van afdoende preventieve maatregelen, binnen de wolvengebieden, als voorwaarde gesteld om voor een volledige tegemoetkoming in de schade in aanmerking te blijven komen. Het doel daarvan is het stimuleren van preventie.

Hiervoor zijn de volgende opties denkbaar, gevraagd wordt hierin een keuze te maken:
a. Een eerste periode van drie jaar zonder extra voorwaarden (huidig beleid). Het voorstel is na deze 3 jaar in het leefgebied aan het verlenen van een tegemoetkoming als voorwaarde te stellen dat afdoende preventieve maatregelen zij getroffen. Wanneer geen preventieve maatregelen worden genomen wordt de tegemoetkoming, naar redelijkheid en billijkheid, verlaagd tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

b. Alternatief is een stapsgewijze invoering van bovengenoemd eigen risico. bijv. de tweede periode van drie jaar 20% en de derde periode naar 40% eigen risico.

c. Denkbaar is eveneens te besluiten tot voortzetting van de huidige tegemoetkoming zonder eigen risico. Een financiële prikkel tot het nemen van preventieve maatregelen ontbreekt dan.

Buiten de begrensde wolvengebieden geldt deze voorwaarde niet. Omdat men zich op zwervende wolven redelijkerwijs niet kan voorbereiden, blijft de tegemoetkoming in de schade in die gevallen volledig overeind.

Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

Opgemerkt moet worden dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als een beroep wordt gedaan op Europees geld (hetgeen nu niet het geval is) of een afwijking wordt gevraagd van het zonder nadere staatssteuntoetsing toegestane subsidiebedrag van € 20.000 euro (deminimis) voor preventie.

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Bijlage 3 planning, communicatie en financiën

Planning / Processtappen m.b.t. besluitvorming Interprovinciaal Wolvenplan 2022

Planning Interprovinciaal Wolvenplan 2022	Datum
Dilemmanotitie t.b.v. Wolvenplan bespreken in LOW	14-dec
Dilemmanotitie en reactie LOW bespreken in (*nog te plannen*) IPO Wolvenwerkgroep	22-dec
Memo beleidskeuzes bespreken in IPO Wolvenwerkgroep	20-jan
Memo beleidskeuzes bespreken in IPO werkgroep Natuurwetgeving	17-feb
Beleidskeuzes bespreken in AAC VP	16-mrt
Stand van zaken bespreken in het LOW	22-mrt
Conceptversie bespreken in IPO Wolvenwerkgroep	24-mrt
Conceptversie Wolvenplan bespreken in BAC VP	7-apr
Eindconcept bespreken in IPO wolvenwerkgroep	19-apr
Stakeholders - eindconcept delen en afstemming achterban	20-apr / 23-mei
Eindversie bespreken in IPO Werkgroep Natuurwetgeving	16-jun
Eindversie bespreken in AAC VP	6-jul
Eindversie bespreken in BAC VP	22-sep
Eindversie bespreken in het LOW	4-okt
Eindversie vaststellen door IPO-bestuur	13-okt
Oplevering Wolvenplan 2022	okt-22

Communicatie
Vanuit de overheden zal onverminderd worden ingezet op informatieverstrekking en voorlichting over het 'samenleven met wolven'. De verwachting is dat dit veel en mogelijk meer inzet zal vragen, zowel vanuit BIJ12 als landelijk aanspreekpunt, als voor het provinciale beleid vanuit de afzonderlijke provincies. De communicatie van BIJ12 richt zich naast algemene voorlichting op de website op schade en monitoring. Provincies zijn verantwoordelijk voor de communicatie over het beleid rondom de wolf en over calamiteiten binnen de provincie. Uiteraard vindt er onderlinge afstemming plaats tussen BIJ12 en provincies.

Denk bij de communicatie aan het aanbieden van informatie via website(s) en woordvoering via (digitale) media, uitbrengen van tussenrapportages, nieuwsbrieven vanuit provinciale wolvencommissies, inzet van zgn. wolvenconsulenten, (mede) bijdragen aan voorlichtingsbijeenkomsten, praktijk demonstraties, e.d.

Financiën
De inzet voor de uitvoering van het Wolvenplan 2022 vergt vanzelfsprekend inzet van mensen en middelen. Door toename van de wolvenpopulatie zullen de kosten voor monitoring, schadeafhandeling en tegemoetkomingen en communicatie blijven toenemen.

Op basis van het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019) heeft BIJ12 van de 12 provincies de
opdracht gekregen om invulling te geven aan een aantal uitvoeringstaken met betrekking tot de wolf. Als gevolg van de snelle opmars van de wolf in Nederland en de maatschappelijke aandacht die daarmee gepaard gaat, besteedt BIJ12 meer capaciteit aan de wolf dan is begroot. Een toename van het aantal wolven in Nederland zorgt voor een toename in monitoring, schademeldingen en -afhandeling en communicatie (vragen en reacties vanuit publiek en media). Bij ongewijzigd beleid ten aanzien van de informatievoorziening over het voorkomen van wolven zullen de kosten hiervoor in 2023 stijgen met zo'n € [redacted] Naar aanleiding van vaststelling van het geactualiseerde Wolvenplan zullen de financiële gevolgen hiervan in de begroting 2023 worden opgenomen. Een besluitvormend verzoek voor extra financiering voor 2022 wordt meegenomen bij de besluitvorming over het Interprovinciale Wolvenplan 2022. Om hieraan te kunnen voldoen wordt in de begroting 2023 een bedrag van € [redacted] opgenomen in een stelpost dat wordt verdeeld tussen Faunazaken, NINB en Bedrijfsvoering. Dit bedrag wordt gecorrigeerd in de Voorjaarsnota 2023 op basis van het besluit van het bestuur over het Wolvenplan en de aanvullende taken voor BIJ12.

BAC Vitaal Platteland

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

op 7 april 2022
Agendapunt 3b

Datum	23 maart 2022
Portefeuillehouder	Gerben Biermann
Inlichtingen bij	[redacted], [redacted] (BIJ12), [redacted] (IPO)
Telefoon	06 [redacted] ([redacted]), 06 [redacted] ([redacted]), 06 [redacted] ([redacted])
Onderwerp	Beleidskeuzes t.b.v. Interprovinciaal wolvenplan 2022

Kern van het onderwerp

Om deze zomer te komen tot een actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan zijn sinds het vorige wolvenplan (door het IPO-bestuur begin 2019 vastgesteld) een aantal beleidskeuzes uitgewerkt. Deze worden nu ter vaststelling voorgelegd, tezamen met -ter kennisneming- de zienswijze het Landelijk overleg Wolf (LOW) ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan het concept wolvenplan (ambtelijk werkdocument).

Voorstel/gevraagd besluit:

1. In te stemmen met de beleidsuitgangspunten (keuzes) ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1);
2. Kennis nemen van de zienswijze van het Landelijk overleg Wolf (LOW) tav een volgend Interprovinciaal wolvenplan, aan de hand van een voorzittersnotitie, opgesteld door [redacted] (bijlage 2) en de ambtelijke duiding daarbij;
3. Kennis nemen van het werkdocument concept Wolvenplan 2022 (bijlage 3). Dit concept/ werkdocument ligt nu niet ter besluitvorming voor; de onder 1 genoemde beleidskeuzes zijn leidend voor de verdere invulling/uitwerking hiervan;
4. Instemmen met het delen van het werkdocument concept Wolvenplan 2022 met het LOW;
5. Kennis nemen van de beoogde planning, communicatie en financiën (bijlage 4).

Aanleiding/context en proces

De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (vastgesteld door IPO-bestuur begin 2019) te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het wolvenplan wordt geschreven door BIJ12, met input van provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WENR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink.

In het (nieuwe) wolvenplan wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe. Het wolvenplan biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes (zie hierna) worden op uitvoeringsniveau nog nader uitgewerkt in andere documenten zoals een Interventieprotocol(waarin de handelingsprotocollen) en een tegemoetkomingsregeling.

In bijlage 1 worden de belangrijkste beleidsmatige keuzes die aan het wolvenplan ten grondslag liggen voorgelegd. Aan de hand daarvan wordt de BAC VP geadviseerd bestuurlijke sturing te geven ten aanzien van enkele inhoudelijke beleidslijnen die worden uitgewerkt in het Wolvenplan 2022. Oplevering van het wolvenplan is voorzien eind tweede kwartaal, de planning is dat de BAC VP in de september vergadering het Wolvenplan 2022 vaststelt.

Naast kritische en negatieve sentimenten ervaart een groot deel van de Nederlandse bevolking de komst van de wolf als een positieve ontwikkeling. Zoals onder meer blijkt uit in opdracht van LNV uitgevoerd onderzoek (zie: Hervestiging van de wolf in Nederland | Tweede Kamer der Staten-Generaal). Na in Nederland in de 19e eeuw door de mens te zijn uitgeroeid, is de wolf op eigen kracht teruggekomen. De aanwezigheid van de wolf is een toevoeging in de Nederlandse natuur en is als inheemse diersoort strikt beschermd. Partijen die op negatieve manier met de wolf worden geconfronteerd, met name de schapenhouderij, hebben echter behoefte aan perspectief.

Daartoe is het landelijk overleg wolf (LOW), onder voorzitterschap van [redacted] in het leven geroepen, waarin verschillende maatschappelijke partijen die met wolven geconfronteerd worden zijn vertegenwoordigd. De zienswijze van het LOW ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan is bijgevoegd in de vorm van een notitie van de voorzitter (zie hierna onder 2 en bijlage 2).

Ad 1. Beleidsuitgangspunten (keuzes) ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1)

Uitgangspunt bij het komen tot een gezamenlijk Interprovinciaal wolvenplan -en derhalve daartoe het vaststellen van gemeenschappelijk beleidsuitgangspunten- is dat gewerkt wordt aan een zo groot mogelijke gemeenschappelijkheid van beleid, waarbij evenwel ook ruimte geboden wordt aan provinciale differentiatie tav zaken als gebiedsbegrenzingen en vergoedingen voor preventieve maatregelen..

De belangrijkste onderwerpen die in deze notitie aan de orde komen zijn:

- Mogelijkheden om beheermaatregelen in te zetten, nu en in de toekomst. Verjaging is alleen in specifieke situaties mogelijk. Afschot is alleen mogelijk bij individuele wolven die problematisch gedrag vertonen. Populatiebeheer is voorlopig niet mogelijk. Een internationaal beheerplan kan in de toekomst meer beheermogelijkheden bieden, maar het is niet vanzelfsprekend dat zo'n plan op korte termijn tot stand komt. LNV zet zich hiervoor in.
- Net als in het huidige wolvenplan, hebben provincies de mogelijkheid om een leefgebied vast te stellen. De benaming wordt gewijzigd in 'wolvengebied". De criteria voor het vaststellen van leefgebieden worden verruimd. Binnen een wolvengebied wordt het nemen van preventieve maatregelen, zoals een wolfwerend hek desgewenst gesubsidieerd. Het huidige beleid is dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een leefgebied na 3 jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen naar een vergoeding van 60% van de schade.
- Een calamiteitenregeling wordt nieuw toegevoegd als beleidsinstrument. Hiermee kunnen provincies inspelen op een zwervende of rondtrekkende wolf die zich niet vestigt, maar wel in korte tijd veel schade kan veroorzaken. De calamiteitenregeling maakt het mogelijk voor veehouders (tijdelijk, maar) snel subsidies beschikbaar te stellen om beschermende maatregelen te treffen.
- In afwijking van het algemene tegemoetkomingsbeleid is dat voor de tegemoetkomingsregeling voor deze schade is dat ook hobbymatige schapen- en geitenhouders voor een vergoeding in aanmerking komen. Dit wordt nu uitgebreid naar alle hobbymatig gehouden hoefdieren, zoals pony's, alpaca's en damherten.
- Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, worden de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden.
- BIJ12 stelt als norm voor een wolfwerend raster dat deze ten minste 1.20 m hoog moet zijn. In bepaalde gevallen (w.o. flexibele (mobiele) netten)kan hier flexibeler mee worden omgegaan en kunnen ook rasters vanaf 0.90 m als effectief worden aangemerkt.

- Provincies kunnen opdracht geven een hybride wolf (kruising tussen wolf en hond) te doden. Voor zover bekend zijn er geen hybride wolven in Nederland.
- Gewonde wolven die met geringe veterinaire ingrepen kunnen herstellen, worden behandeld en vrijgelaten. Opvang van gewonde wolven is geen taak voor de provincies.

Ad 2. Zienswijze van het Landelijk overleg Wolf (LOW) ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan, a.d.h.v. voorzittersnotitie ([redacted], bijlage 2)

Achtergrond/aanleiding Landelijk Overleg Wolf
Eind 2020 is het LOW ingesteld, onder voorzitterschap van [redacted] Doel was om voor (landelijke opererende) stakeholders een gremium te creëren waarin zij meegenomen kunnen worden in de totstandkoming van het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 en hen de mogelijkheid te geven provincies hierin te adviseren, waarbij evident is dat uiteindelijk de provincies (cq provinciale bestuurders) besluiten hoe het plan er uit komt te zien.

Voorstel voorzitter [redacted]
Van de voorzitter van het LOW, [redacted] komt het voorstel om aan hand van een voorzittersnotitie richting provinciale bestuurders aan te geven wat de wensen en verwachting van de stakeholders in het LOW zijn tav het Interprovinciaal Wolvenplan. De verwachting is dat een dergelijke voorzittersnotitie zal bijdragen aan een breder maatschappelijk draagvlak en helderheid zal bieden tav verwachtingen en de handelingsperspectieven bij/voor de stakeholders. In deze oplegnotitie staat aangegeven of en in hoeverre de in bijlage 1 geagendeerde beleidskeuzes wel of niet stroken met de opvattingen vanuit het LOW.

Vanuit het LOW is de wens deze voorzitters-notitie bij de BAC VP onder de aandacht te brengen. Samenvattend wordt daarin op hoofdlijn het volgende gesteld:

- De voorzitter, [redacted], van het Landelijk Overleg Wolf is gekomen met een samenhangend verhaal dat een kader wil meegeven voor het Wolvenplan 2022. Verbindend element is het draagvlak in de Nederlandse samenleving. Het besef is dat hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
- De voorzitter onderscheidt daarbij een drietal fases in de tijd die ieder een eigen tijdsbepaald beleidskader en handelingsperspectieven kunnen kennen. Het verzoek is in het Wolvenplan een concreet actieplan met tijdlijnen op te nemen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.
- Het LOW wenst uitdrukkelijk kennis te kunnen nemen en advies uit te brengen over het *concept* Wolvenplan 2022.
- Het verzoek van het LOW is om de komende jaren door te gaan als landelijk wolven overleg verband waarin maatschappelijke organisaties elkaar ontmoeten.

Ambtelijke reactie op aandachtspunten in voorzittersnotitie LOW
(appreciatie tav Beleidsuitgangspunten)

Het LOW geeft de BAC VP aan de hand de voorzittersnotitie een aantal aandachtspunten mee. Dit in de wetenschap dat dit wensen vanuit het LOW zijn, die niet volledig te realiseren zijn in het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan, maar die het LOW desalniettemin mee wil geven aan de BAC VP.

Hieronder wordt samengevat aangegeven of en in hoeverre de geagendeerde beleidskeuzes wel/niet stroken met de wensen vanuit het LOW. Dit met name om bestuurders inzicht te geven in de politieke discussies die te verwachten zijn bij de consultatie van het concept-wolvenplan.

Op hoofdlijnen:

- Maatschappelijk bestuurlijk discussie kan zeker ontstaan over het invoeren van een eigen risico.
- Steun is te verwachten voor alle vormen van verruiming: calamiteitenregeling, tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten, flexibilisering van de hoogtes van de afrasteringen e.d. Ook de inzet voor internationale samenwerking wordt breed ondersteund.
- Verschillend zijn de belevingen m.b.t. het faunabeheer, vergoeding directe kosten, invoering van beheervergoedingen (deze zijn wel gewenst, maar niet eenvoudig te realiseren).

Meer in detail per beleidspunt komt dit neer op:

1. Juridisch kader: LOW ervaart dit ten algemene als statisch/vaststaand met beperkt oog voor de nuances.
2. Belang voor actieve soortenbescherming: wordt in algemene zin geaccepteerd en/of ondersteund.
3. Wolfinclusief faunabeheer: de discussie wordt herkend maar ook verschillend beleefd.
4. Handelingsprotocollen: worden als zeer nuttig gezien, er is grote vraag naar perspectief en duidelijkheid over handelingsmogelijkheden.
5. Internationale beleidsafstemming: brede steun, alle partijen zien de noodzaak en doen een oproep aan Rijk om z.s.m. te komen tot een internationaal management plan.
6. Leefgebieden wolf: de ruimere definitie leidt tot ruimhartiger bijdrage in preventie. Zal overwegend steun op te verwachten zijn.
7. Calamiteitenregeling: verruiming hiervan heeft de steun vanuit alle partijen.

8/9. Tegemoetkoming in schade: brede steun voor het in stand houden van de tegemoetkomingsregeling. Enkele partijen wel zeer kritisch als het gaat om de invoering van het eigen risico. De stimulans die hier op termijn vanuit gaat wordt slechts door sommigen weer herkend.

10. Tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten heeft brede steun bij alle partijen.
11. Vergoeding directe kosten: Blijft een discussiepunt, dierhouders willen meer dan het huidige beleid (zie ook 13).
12. Inzet kuddebewakingshonden: geaccepteerd als stand van zaken.
13. Beheervergoedingen: vanuit het LOW grote wens om arbeid en andere kosten te vergoeden. Beheerpakketten kunnen hierin voorzien. Realisatie hiervan vraagt nadere aandacht.
14. Technische preventie norm: verruiming bijvoorbeeld in hoogte van afrasteringen wordt in grote lijnen ondersteund.
15. Hybride wolven: overeenstemming vanuit het LOW.
16. Omgang gewonde wolf: in algemene zin is voor dit beleid steun.

<u>Vervolgstappen</u>

Zie bijlage 4: Planning, communicatie en financiën

<u>Bijlagen:</u>

1. Beleidskeuzes t.b.v. Interprovinciaal Wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan)
3. Werkdocument concept Wolvenplan 2022
4. Planning, communicatie en financiën

Bijlage 1 Beleidskeuzes t.b.v. Interprovinciaal Wolvenplan 2022

In deze memo komen achtereenvolgens de volgende beleidskeuzes aan de orde:

1. **Het juridisch kader**
2. **Passieve en actieve soortenbescherming**
3. **Wolfinclusief faunabeheer**
4. **Handelingsprotocollen**
5. **Internationale beleidsafstemming**
6. **Leefgebieden wolf**
7. **Calamiteitenregeling**
8. **Tegemoetkoming in de schade**
9. **Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen risico**
10. **Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten**
11. **Vergoeding van directe kosten**
12. **Inzet kuddebewakingshonden**
13. **Beheervergoedingen**
14. **Technische preventie norm**
15. **Hybride wolven**
16. **Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang**

1. Het juridisch kader

De belangrijkste uitgangspunten voor handelingsperspectief met betrekking tot de wolf vloeien voort uit Europese verdragen, met name de Habitatrichtlijn en het verdrag van Bern. Nederland heef deze verdragen ondertekend en verankerd in de Wet natuurbescherming die op zal gaan in de Omgevingswet. De wolf wordt hierin aangemerkt als een in Nederland strikt beschermde inheemse diersoort. In de Wet natuurbescherming/Omgevingswet zijn verbodsbepalingen opgenomen, waardoor opzettelijk vangen, doden of verstoren van wolven of het opzettelijk vernielen of beschadigen van verblijfplaatsen in beginsel niet is toegestaan. Provincies kunnen hierop uitzondering maken (ontheffing/vergunning verlenen) op basis van een in de wet genoemd belang, indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd. Omdat de wolvenpopulaties in Nederland grensoverschrijdend zijn, moet de duurzame staat van instandhouding op internationaal niveau worden bezien. Populatiebeheer zal daarom alleen plaats kunnen vinden op basis van een internationaal beheerplan (wolvenmanagementplan), waarin zowel beheer- als beschermingsmaatregelen zijn opgenomen en de staat van instandhouding richtinggevend is. Naar verwachting zal een internationaal beheerplan niet op korte termijn tot stand komen. LNV is verantwoordelijk voor de internationale contacten en zet zich hiervoor in.

Dit betekent dat vooralsnog alleen met de grootste terughoudendheid kan worden ingegrepen binnen de strikte juridische kaders vanuit de Wnb/Omgevingswet. Daarbij dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen.

We streven naar een balans in beleid. Dat betekent een balans in wettelijke bescherming en het beperken van overlast en schade van wolf.
Dit wordt voorzien van duidelijke handelingsgerichte kaders in het wolvenplan (die nader worden uitgewerkt in een Interventieprotocol/handelingsprotocollen). Ingrijpen is niet uitgesloten maar belangrijk is dat helderheid wordt gegeven over het verjagen en/of doden van een wolf.

Uitgangspunt is en blijft om in uitzonderingsgevallen een specifieke individu uit de populatie te nemen als dat nodig is. Populatiebeheer is nu niet mogelijk. Dit kan pas na een correcte belangenafweging en indien de gunstige staat van instandhouding niet in gevaar komt.

De mogelijkheid van individueel afschot binnen de juridische kaders wordt daarmee open gehouden zoals ook het huidige wolvenplan dat doet. Dit is een bevoegdheid van de provincie. Populatiebeheer is slechts denkbaar indien ook in Europees verband afstemming over de staat van instandhouding heeft plaatsgevonden. Daarvan is nu geen sprake.

2. **Passieve en actieve soortbescherming**

De wolf heeft bewezen zich op eigen kracht te kunnen vestigen en voortplanten in Nederland en zoekt daarbij zelf het meest geschikte gebied. Met name in die gebieden dragen provincies bij aan zowel passieve als actieve soortbescherming.

Te denken valt aan het stimuleren van kennis en daarmee het besef over het gedrag van de wolf. Ook wordt bijgedragen aan preventie door bijvoorbeeld subsidies, voorlichting of het tijdelijk uitlenen van preventieve materialen. Inrichtingsmaatregelen t.b.v. zonering, voorkomen verkeerslachtoffers e.d. Op lange termijn (10 jaar na eerste voortplanting in een gebied) is het denkbaar (en juridisch gezien wellicht noodzakelijk) om in bestaande N2000 gebieden de wolf als doelsoort op te nemen.

3. **Wolfinclusief faunabeheer**

Het voorstel is om bij het faunabeheer van grote hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf.

De praktijkervaring op bijvoorbeeld de Veluwe leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan, zoals dat ook in veel herkomstgebieden in bijvoorbeeld Duitsland het geval is. Er zijn geen aanwijzingen voor verstoring van wolven door het faunabeheer. Dat neemt niet weg dat dit een aspect is wat nauwlettend moet worden gevolgd en wat ook bij de rechter ter discussie is gesteld. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.

De in Nederland toegestane jachtmethoden zijn in principe niet verstorend, bijvoorbeeld drijfjachten op hoefdieren zijn hier niet toegestaan. Potentiële verstoring door verlies aan natuurlijk prooiaanbod is in de Nederlandse situatie in principe ook niet aan de orde. Het populatiebeheer bij grote hoefdieren vindt per definitie slechts plaats om wettelijk erkende belangen te beschermen. Die weging vindt plaats in faunabeheerplannen. Ontheffingen voor populatiebeheer bij hoefdieren worden slechts afgegeven als de duurzame instandhouding van deze prooidieren van de wolf kan worden gegarandeerd. Niet het afschot maar het bereiken van doelstanden danwel minimale standen van de hoefdieren is daarbij leidend. Zo blijft altijd voldoende natuurlijk voedselaanbod voor de wolf beschikbaar. Dat betekent ook dat waar het aandeel van de wolf toeneemt, de bijdrage van de jager zal afnemen. De faunabeheereenheden hebben een belangrijke rol in het monitoren en bijsturen van deze effecten. Zij zijn daarvoor met de lokale wildbeheereenheden ook goed in positie. Doordat de aangesloten jagers en terreinbeheerders vanuit het hoefdierbeheer en/of monitoring een impressie hebben van de stand en het gedrag van de hoefdieren in het terrein, kunnen ze een belangrijke bron zijn voor deze monitoring.

Het voorstel is om wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsprotocollen.

Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het hier om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

4. Handelingsprotocollen

Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in een Interventieprotocol waarin een viertal handelingsprotocollen zijn verwoord.

Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven in het wolvenplan. Deze kaders worden uitgewerkt in vier handelingsprotocollen. Te weten:

1. Handelingsprotocol 'Wolf en mens'
2. Handelingsprotocol 'Wolf en hond
3. Handelingsprotocol 'Wolf en vee
4. Handelingsprotocol 'Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf)'

Het voorstel is in de handelingsprotocollen op generieke wijze invulling te geven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en situatie specifiek worden vormgegeven.

De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. GS kunnen hierbinnen een afweging maken. Het voornemen is in bepaalde situaties protocollen mogelijk ook voor de goudjakhals te laten gelden.

5. Internationale beleidsafstemming

De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven management plan.

Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU inzake de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Tevens moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor eventueel beheer van wolven.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.
Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

6. Wolvengebieden (leefgebieden wolf)

Het voorstel is dat het aanwijzen van beleidsmatig begrensde (leef-)gebieden voor de wolf te handhaven zoals het al is. Maar dit beperkt zich niet meer tot gebieden waar zich wolven gevestigd hebben. Hier komt meer begrenzingsruimte om tot subsidiering van preventieve maatregelen over te gaan. De term 'leefgebied wolf' wordt vervangen door 'wolvengebied'.

Mede omdat het gaat om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig te verwachten is. Oftewel dit behoeft zich niet te beperken tot alleen vestigingsgebieden. Deze wolvengebiedsbegrenzing is een provinciale bevoegdheid, heeft vooral instrumentele betekenis en dient in de praktijk ter begrenzing van het gebied waarin subsidies voor preventie kunnen gelden.

Met het vaststellen van begrenzingen van de leefgebieden wordt nadrukkelijk niet beoogd om vooruit te lopen op de eventuele toekomstige aanwijzing van Natura2000 gebieden voor de wolf.

Begrenzing van andere typen gebieden is niet mogelijk en wordt om die reden dan ook niet voorgesteld.

In het verlengde van het huidige wolvenplan blijft het vanwege de instrumentele betekenis nuttig om 'wolvengebieden' te begrenzen. Het aanwijzen van 'no go-area's/nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dit beleid blijft zoals het is. Het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is ruimtelijk niet uitvoerbaar. Mede gelet op de beoogde '**calamiteitenregeling**' vervalt de instrumentele betekenis hiervan ook (zie aldaar).

Wolvengebieden

Conform het huidige wolvenplan kunnen provincies gebieden voor de wolf aanwijzen. Deze mogelijkheid ontstaat nadat gebleken is dat er zich minimaal 6 maanden sprake is van een gevestigde wolf. Dit zijn de gebieden waar een wolf zich permanent heeft gevestigd. Er zijn inmiddels (leef-)gebieden aangewezen in Gelderland, Noord-Brabant en Drenthe (zgn. risicogebied). Van veehouders in wolvengebieden wordt verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid. Het wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar wel regelmatig voorzienbaar is.

Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er desgewenst voor om eventueel een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen. Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat maar provincies kunnen kiezen voor verlenging van deze periode als de omstandigheden daar aanleiding voor geven.

7. Calamiteitenregeling

Het voorstel is om een (kortlopende, tijdelijke) calamiteitenregeling mogelijk te maken. Dit ter stimulering van de inzet van preventieve maatregelen.

Overal in Nederland kunnen zwervende wolven doortrekken, daar is inmiddels ervaring mee opgedaan. Vaak trekken deze zwervende wolven door naar gebieden die geschikt

zijn als leefgebied. Voorbereiden op aanvallen door deze zwervende wolven is redelijkerwijs niet mogelijk en kan van dierhouders niet worden verlangd. De trefkans is immers klein en zwervende wolven kunnen op doortocht in korte tijd grote afstanden afleggen. Soms trekken zwervende wolven echter niet direct door en blijven enige tijd in een bepaald gebied rondhangen, mogelijk om te verkennen of er sprake is van geschikt leefgebied. In die gevallen voorziet de calamiteitenregeling in een tijdelijke openstelling van de subsidie om snel financieel te kunnen bijdragen aan maatregelen zonder dat daarvoor een aanwijzing als wolvengebied aan de orde is.

Een calamiteitenregeling speelt in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders. Het kan daarmee aanvullend zijn op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten. De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, meer dan twee aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen zeer tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt bij discretie van de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om veehouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van veehouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen. Onlangs heeft de provincie Gelderland een dergelijke regeling al ingevoerd.

8. Tegemoetkoming in schade

Het huidige wolvenplan gaat er vanuit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar. In overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet. Dat uitgangspunt blijft. Op dit moment wordt alle wolvenschade aan landbouwhuisdieren vergoed, dat geldt bij uitzondering ook voor hobbymatig gehouden schapen en geiten. Er geldt geen eigen risico en aan een tegemoetkoming worden geen voorwaarden gesteld met betrekking tot preventieve maatregelen.

Hierin worden wijzigingen voorgesteld, zoals beschreven in punt 9 en punt 10.

-

9. Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen risico

Voorstel is de subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen binnen de aangewezen wolvengebieden aan te passen. De huidige subsidiemogelijkheden worden verlengd. Veehouders krijgen daarmee voldoende kansen om hun vee adequaat te beschermen. Op termijn wordt het nemen van afdoende preventieve maatregelen, binnen de wolvengebieden, als voorwaarde gesteld om voor een volledige tegemoetkoming in de schade in aanmerking te blijven komen. Het doel daarvan is het stimuleren van preventie.

Hiervoor zijn de volgende opties denkbaar, gevraagd wordt hierin een keuze te maken:

a. Een eerste periode van drie jaar zonder extra voorwaarden (huidig beleid). Het voorstel is na deze 3 jaar in het leefgebied aan het verlenen van een tegemoetkoming als voorwaarde te stellen dat afdoende preventieve maatregelen zij getroffen. Wanneer geen preventieve maatregelen worden genomen wordt de tegemoetkoming, naar redelijkheid en billijkheid, verlaagd tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

b. Alternatief is een stapsgewijze invoering van bovengenoemd eigen risico. bijv. de tweede periode van drie jaar 20% en de derde periode naar 40% eigen risico.

c. Denkbaar is eveneens te besluiten tot voortzetting van de huidige tegemoetkoming zonder eigen risico. Een financiële prikkel tot het nemen van preventieve maatregelen ontbreekt dan.

Buiten de begrensde wolvengebieden geldt deze voorwaarde niet. Omdat men zich op zwervende wolven redelijkerwijs niet kan voorbereiden, blijft de tegemoetkoming in de schade in die gevallen volledig overeind.

Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

Opgemerkt moet worden dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als een beroep wordt gedaan op Europees geld (hetgeen nu niet het geval is) of een afwijking wordt gevraagd van het zonder nadere staatssteuntoetsing toegestane subsidiebedrag van € 20.000 euro (deminimis) voor preventie.

10. Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten

Het voorstel is om de tegemoetkoming in de schade ook bij particulieren voor alle landbouwhoefdieren te vergoeden.

Voorstel is om onder het nieuwe wolvenplan, naast schade aan hobbymatig gehouden schapen en geiten ook andere hobby landbouwhoefdieren voor een tegemoetkoming in aanmerking komen bij predatie door wolven. Te denken valt aan shetlandpony's, alpaca's of damherten. Kortom: er wordt geen onderscheid gemaakt tussen bedrijfsmatig en niet-bedrijfsmatig gehouden hoefdieren.

11. Vergoeding van directe kosten

Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, dit blijft zoals het is. Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten vergoed. Dit is voortzetting van het huidige beleid.

Het huidige wolvenplan voorziet alleen in vergoeding voor directe kosten, daar komt geen verandering in. Onder directe kosten vallen:

- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.

In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolven regeling' in de volgende 'extra's' en worden deze ook als directe kosten gezien:

- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt géén tegemoetkoming verleend voor indirecte kosten zoals:

- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen).
- de tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen.
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts.
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.).
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen/dieren.

12. Inzet Kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen.

13. Beheervergoedingen

Het voorstel is om voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, de mogelijkheden te onderzoeken voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Daarmee kunnen **beheervergoedingen ontwikkeld worden gericht op de compensatie van het extra werk en onderhoudskosten die wolfinclusieve landbouw en natuurbeheer met zich meebrengen. Dit dient nog nader te worden uitgewerkt in met de sector te ontwikkelen normbedragen en vervolgens door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Als het haalbaar blijkt is er dan straks sprake van pakketten voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer. Hiermee kan arbeid, herstel en vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.**

Natuurbeheer

Deze regeling is bedoeld voor schaapskuddes die binnen het kader van natuurbeheer worden ingezet. Binnen een aangewezen wolf-leefgebied in de natuur moet het wolf-inclusief hoeden en aanbesteden de norm zijn. Hierbij kan gedacht worden aan de inzet van kuddedewaakhonden en 's nachts veilig ophokken van de schapen. De rekening komt dan bij de eigenaar die daarvoor via het SNL spoor een beheervergoeding en bijdrage voor gescheperde kuddes krijgt, in dit voorstel wordt die bijdrage herzien.

Agrarisch natuurbeheer

In het agrarisch buitengebied ligt het voor de hand aansluiting te zoeken met het Agrarisch natuurbeheer en het daarbinnen ontwikkelen van een pakket voor wolf inclusieve landbouw. Deelnemers kunnen duurzaam een vergoeding ontvangen voor te maken kosten om vee tegen aanvallen van wolven te beschermen. Dergelijke regeling vervangt mogelijk in dat geval de huidige subsidieregelingen in leefgebieden.

Complicerende factor is dat een bijdrage voor een wolvenpakket redelijkerwijs via het spoor van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid moet worden opgepakt. Brussel zal strenge eisen stellen aan de wijze van financieren. Zoals hierboven aangegeven kan dit ook gevolgen hebben voor bijvoorbeeld strengere voorwaarden aan de tegemoetkoming van schade. Vooralsnog lijkt er bij de sector geen draagvlak om hiervoor binnen het ANLb een verkenning te starten.

Of beide regelingen wenselijk zijn, de ligging van de aan te wijzen gebieden, de hoogte van de vergoeding en de voorwaarden die aan deelname worden gesteld zijn nog onderwerp van gesprek. Een wolvenpakket kan zich mogelijk negatief verhouden tot andere pakketten zoals weidevogelpakketten. De mogelijkheden hiervan zullen in IPO verband nader worden onderzocht in/door

14. Technische preventie norm

Het voorstel is dat provincies blijven uitgaan van de '1.20m norm' als optimale wolfwering. Om verschillende redenen is het denkbaar dat er ook situaties zijn waarin uiterlijk tot '90 cm' kan worden geaccepteerd. Dit sluit beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de meeste Duitse deelstaten.

Dit heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing derogatie):

Koppeling van technische wolfwerende norm aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief:
Dit betekent het volgende:

- 'Norm 1.20' is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid '1.20 norm' een tegemoetkoming kan worden verleend. Oftewel alles wat niet als wolfwerend wordt beoordeeld komt (na de eerste drie jaar) niet meer voor een vergoeding in aanmerking.
- Norm '90 cm' is suboptimaal (en een ondergrens), er zijn ook rasters die tot 1.05 komen, dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt geen tegemoetkoming meer verleend.

- Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de evt. genomen maatregelen.

Deze hoofdlijn wordt nader uitgewerkt in het wolvenplan, de handelingsprotocollen en de technische normering.

15. Hybride wolven

Het voorstel is om hybridisatie van wolven in Nederland te voorkomen. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd (gedood) ter bescherming van de inheemse fauna.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid op te treden tegen hybride wolven, kruisingen tussen wolf en hond. Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven rondlopen of dat dit te verwachten is. Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond, m.b.v. DNA-analyse, dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu middels een aanwijzing te laten doden. Gelet de mobiliteit van de wolf zal dit ook interprovinciaal dienen te worden afgestemd.

16. Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang.

Het voorstel is om bij een aangetroffen gewonde wolf door een deskundige de gezondheidstoestand te laten beoordelen. Alleen in het geval het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, kan een wolf zo mogelijk worden opgevangen.

Bijv. indien evt. met geringe veterinaire ingrepen de wolf zichzelf kan herstellen wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achtergelaten. Indien de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige dierenleed voorkomen dient te worden wordt deze wolf, situatie afhankelijk gedood. De opvang van wolven wordt niet gezien als provinciale taak.

NOTITIE KADERS VOOR EEN WOLVENPLAN

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland (landbouw en natuur)
Van : VOORZITTER LANDELIJK OVERLEG WOLF

AANLEIDING

De provincies zijn bezig met het actualiseren van het vigerende Wolvenplan.
Medio 2022 moet dat leiden tot een herzien Wolvenplan.
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) waarin de verschillende partijen vertegenwoordigd zijn is betrokken bij de totstandkoming van dit plan. Het LOW wordt geïnformeerd over de onderliggende stukken, maakt daar waar nodig kanttekeningen en krijgt de gelegenheid om over het conceptplan advies uit te brengen.
Het LOW heeft echter de conclusie getrokken dat de effectiviteit van haar advisering vergroot kan worden indien in een vroeg stadium een zo gezamenlijk mogelijk gedragen kader voor het Wolvenplan opgesteld zou kunnen worden.
Op hoofdlijnen en in het besef dat deze kaders niet dwingend kunnen zijn voor het uiteindelijke plan en in de uitwerking nog veel vraagstukken een antwoord behoeven.
En ook in wetenschap dat de deelnemers aan het LOW pas een definitief oordeel over een nieuw Wolvenplan zullen formuleren als het plan in uitgewerkte vorm medio 2022 ter beschikking komt.
Maar wel met de hoop dat een samenhangend verhaal van verschillende maatschappelijke organisaties en belanghebbende een belangrijke bouwsteen kan zijn voor het plan en de impact ervan op het uiteindelijke plan vergroot. Als voorzitter van het LOW heb ik de overwegingen , ambities maar ook zorgen van de leden van het LOW verwoord in een verhaal dat in mijn ogen uiteindelijk op een zo groot mogelijk draagvlak in de samenleving kan rekenen.
In het navolgende wordt een schets van dat verhaal gepresenteerd.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf (LOW)
De 12 Landschappen ([redacted]), Dierenbescherming ([redacted]), Federatie Particulier Grondbezit ([redacted]), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ([redacted]), LTO Nederland ([redacted], [redacted]), Natuurmonumenten ([redacted]), Staatsbosbeheer ([redacted]), Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ([redacted]), Vereniging Gescheperde Schaapskudden ([redacted]), Vereniging Nederlandse Gemeenten [redacted]), Wageningen Environmental Research ([redacted]), Wolf Fencing Nederland ([redacted]), Zoogdiervereniging ([redacted])

BENADERING: maatschappelijk draagvlak & tijdsbepaalde handelingsperspectieven

De wolf is er. Dat zijn wij niet meer gewend, daar moet iedereen mee leren omgaan.
De wolf zal waarschijnlijk blijven en vaker en op meer plaatsen verschijnen.
Veel is al geleerd over de wolf, veel valt er nog te leren.
De terugkeer van de wolf wordt door velen beschouwd als een voorbeeld van herstel van de biodiversiteit in Nederland. Passend in de lijn dat dier en mens allebei deel uitmaken van de natuur en allebei gebruik maken van het Nederlandse landschap.
Ruimte voor de wolf in Nederland gaat echter niet zonder conflicten: met name schapen, maar ook andere landbouwhuisdieren zijn, met name in het cultuurlandschap, een prooi van de wolf. Dat kan ook leiden tot veranderingen ten aanzien van recreatie, economische belangen, biodiversiteit en faunabeheer, die niet door iedereen als positief zullen worden ervaren.
Dat versterkt de roep om maatregelen: soms om de wolf in zijn verspreidingsgebied te beperken, soms om preventieve maatregelen te nemen ter bescherming van landbouwhuisdieren . Bescherming van wolven en bescherming van schapen (en andere landbouwhuisdieren) lijkt op gespannen voet te staan. Maar in de kern zijn er ook vele gemeenschappelijke elementen te vinden als het gaat om de positie van de wolf in Nederland.
Die gemeenschappelijke elementen zijn in dit advies van het LOW leidend geweest. Centraal staat daarbij het besef en de visie dat hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Het verbindende element daarin is het draagvlak in de Nederlandse samenleving.
Conflictloos zal het nooit worden, conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
Verder beseft het LOW dat in het verhaal van de wolf in Nederland in de tijd gezien verschillende fases te onderkennen zijn die ieder een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven vereisen.
Deze -3- fases vormen het raamwerk voor het hierna te vertellen verhaal.

Kaders voor het wolvenbeleid

Tussen de komst van de wolf in Nederland en het definitieve verblijf kunnen 3 fases onderscheiden worden die nopen tot een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven afgestemd op die 3 fases.
Die worden hierna beschreven: de initiële fase beginnend met de komst van de wolf in Nederland. Vervolgens wordt een beeld geschetst zoals de situatie in een soort van “eindsituatie“ zou kunnen zijn. En tenslotte hoe de weg van huidige situatie naar deze eindsituatie zou kunnen verlopen: de ontwikkelingsfase.
Deze ontwikkelingsfase is -in zeker zin in tegenstelling tot de initiële- en de eindfase- nadrukkelijk een transitie-fase. Zaken ontwikkelen zich, zijn dus in beweging, waarbij de dynamiek niet in alle provincies hetzelfde tempo zal volgen. Al kunnen de ‘volgende’ provincies natuurlijk sneller leren van de ‘voorop lopende’ provincies die wat meer hebben moeten pionieren.

Het is van belang om ons te realiseren dat in deze fase zaken -nog- niet allemaal absoluut zijn, maar dat we onderweg zijn naar de relatief meest ideale situatie in de eindfase.

Huidige fase: DE INITIELE FASE

De wolf is gesignaleerd in Nederland en de verwachting is dat deze blijft. Velen zijn verrast over het gedrag van de wolf : de trekroutes van de zwervende wolven, de prooien. Inzet in deze fase is om zoveel mogelijk te leren en om in acute probleemsituaties adequaat in te kunnen grijpen. Er wordt gezocht naar de beste preventieve maatregelen en communicatiestrategieën om die maatregelen te implementeren.
Er worden gebieden begrensd met als belangrijkste doel een grondslag te hebben voor een vergoeding van preventieve maatregelen voor schapenhouders. Veel elementen worden nog onderzocht: onder andere de hoogte en karakter van de vergoeding. Maar ook de technische aspecten en normering hiervan.
Het beleefde gebrek aan perspectief weerhoudt nog veel dierhouders om structurele preventieve oplossingen toe te passen. De beschikbaar gestelde subsidiemogelijkheden worden nog maar weinig benut.
Dit is vooral incident gedreven. Overheden reageren daarop met interventies om de directe impact rondom de incidenten te beperken, bij voorbeeld door het tijdelijk ter beschikking stellen van flexnetten na schade. In alle directe schade door wolven wordt tegemoetgekomen. Het interprovinciale wolvenplan zoals dat is vastgesteld, is een leidend beleidskader.

De looptijd van dat huidige plan (tm2021) kan ruwweg beschouwd worden als de Initiële fase.

Eindfase: HET EINDBEELD

De wolf is definitief gevestigd, er is sprake van een stabiele populatie. Iedereen die dat wil heeft preventieve maatregelen genomen om de landbouwhuisdieren te beschermen. Bij nieuwe investeringen ten behoeve van deze dieren, is preventie de norm en daarin heeft de eigenaar van de landbouwhuisdieren een eigen verantwoordelijkheid (niet in de laatste plaats op grond wet- en regelgeving over het houden van dieren[1]). In de schade aan landbouwhuisdieren blijft worden tegemoetgekomen, maar een tegemoetkoming in de schade kan onderhevig zijn aan de voorwaarde dat preventieve maatregelen zijn ingezet. Via de (daartoe nader uit te werken systematiek van) beheerpakketten van agrarisch natuurbeheer en natuurbeheer wordt wel een bijdrage verstrekt. Dat hangt samen met het feit dat de huidige tegenstelling tussen het houden en hoeden van schapen als een agrarische activiteit en het beschermen van de wolf als “natuur“ is vervaagd . Het ecologisch belang van begrazing, waaronder middels schapen in vele natuurgebieden wordt erkend.

[1] Besluit houders van dieren, artikel 1.6, derde lid: “Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico’s *en zo nodig roofdieren*.”

Op de schaal van Nederland en de direct omliggende landen is er een Internationale managementplan operationeel (zie ontwikkelfase).
Bij het bereiken van de gunstige staat van instandhoudingsdoelstellingen, vastgelegd in dat internationale managementplan is er - ook in juridische zin - ruimte ontstaan om de positie van de wolf in onze samenleving af te wegen tegen andere belangen. Dat kan betrekking hebben op het aanwijzen van “eigen “ leefruimte voor de wolf en het verbeteren van de kwaliteit ervan voor de wolf. De wolf is dusdanig geconditioneerd dat landbouwhuisdieren een negatieve associatie bij hen oproepen. Maar ook op het actief verjagen, verdergaand dan het weghouden van de wolf bij landbouwhuisdieren, met ultiem een afschot van wolven (bijv. in helder gedefinieerde conflictsituaties) waar de maatschappelijke impact van de wolf per saldo als negatief wordt ervaren. De criteria hiervoor zijn in deze fase helder vastgelegd en voldoen uiteraard aan de nationale en internationale regelgeving op dat punt.
Een belangrijke rol bij de ontwikkeling en toepassing van de criteria voor beheermaatregelen is de vraag welke alternatieven er zijn en in hoeverre er wettelijke mogelijkheden zijn voor beheer in de vorm van verjagen en eventueel afschot. De beslissingsbevoegdheid over afschot en populatiebeheer ligt bij GS, de uitvoering vindt plaats door daartoe gekwalificeerde en (door GS) bevoegde personen.

Uiteindelijk ontstaat de eindsituatie als aan alle randvoorwaarden is voldaan. In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de contouren van dit eindbeeld geschetst en waar mogelijk vastgelegd. Daarmee is een perspectief geschetst dat ook richtinggevend is voor activiteiten in de ontwikkelfase.
In het Wolvenplan wordt een concreet actieplan met tijdlijnen opgenomen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.

DE ONTWIKKELFASE

De wolf vestigt zich naar alle waarschijnlijkheid definitief in Nederland. Zwervende wolven worden steeds meer gesignaleerd in het land, ook op plaatsen waar die niet verwacht waren. Maatschappelijke acceptatie is wisselend. De roep om heldere beleidskaders voor omgang met de wolf neemt toe.
Schapenhouders en anderen willen en krijgen een duidelijker handelingsperspectief wat betreft de bescherming van hun dieren. Ook in gebieden waar geen permanente aanwezigheid van wolven is, maar wel verhoogd risico is op wolvenschade wordt een subsidieregeling voor preventieve maatregelen opengesteld.
Er komt langzaam maar zeker meer consensus over de waarde, nut van de verschillende preventieve maatregelen inclusief over de technische aspecten. Relevante provincies stellen geactualiseerde preventieplannen die met de betrokken stakeholders zijn op. In gebieden waar de wolf al langer gevestigd is wordt van dierhouders verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid.
Er wordt een dynamische balans gezocht tussen beschermen van de wolf conform wet- en regelgeving en beheermaatregelen, vastgelegd in protocollen die duidelijkheid bieden.

Tot de beschermingsmaatregelen behoren vergroting van de kwaliteit van het leefgebied door (recreatieve) zonering, verkeersremmende maatregelen, veiligstellen prooiaanbod, preventieve maatregelen en voorlichting.
De beheermaatregelen die afhankelijk van de situatie ingezet kunnen worden, worden beschreven in het rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' van Boerema ea[2]. Op pagina 108 en verder worden de mogelijkheden van beheermaatregelen uiteengezet. Voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval is geen ontheffing nodig.
De mogelijkheden voor verdergaande acties zoals het actief verjagen en incidenteel afschot worden in deze fase sterk begrensd door het criterium dat aan (het bereiken van) een gunstige staat van instandhouding geen afbreuk gedaan mag worden. Het voor deze fase te ontwikkelen handelingsprotocol vormt een handzame, praktische vertaling van het juridische kader.
Met als uiteindelijk doel een stabiel door velen gedragen beleidskader te ontwikkelen in deze fase, is het wenselijk dat de vergoedingenregeling bij schade op peil blijft, evenals de subsidie voor preventieve maatregelen. Met een uitbreiding naar andere landbouwhuisdieren. Voor zowel particuliere als bedrijfsmatig gehouden dieren. Het instrumentenpakket wordt doorontwikkeld en wordt desgewenst gedifferentieerd naar gebieden toegepast.
In deze fase past het ook om de schade niet meer te vergoeden indien geen preventieve maatregelen getroffen zijn.
In deze fase wordt gewerkt aan de voorbereiding van meer structurele financiering van activiteiten die het leefgebied van de wolf kwalitatief verbeteren. Dat geldt ook voor de beheerkosten van preventieve maatregelen.
Ontwikkelen van wolfinclusieve beheerpakketten in zowel het agrarisch natuurbeheer als in het natuurbeheer kunnen daarbij behulpzaam zijn. Internationaal wordt op korte termijn en actief het initiatief genomen om tot een Managementplan voor de wolf te komen gericht op het gezamenlijk creëren, beoordelen en het instrumenteren van grensoverschrijdende instandhoudingsdoelstellingen.

In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de beleidskaders geformuleerd gebaseerd op de situatie zoals die bij de ontwikkelingsfase hoort en zoals hierboven op hoofdlijnen is weergegeven.

[2] In dit rapport wordt uitgegaan van het huidig geldende juridische kader: de in de Wet Natuurbescherming (beoogd vanaf 1 juli 2022 in de Omgevingswet) geïmplementeerde juridische kaders van de EU-Habitatrichtlijn en daarop gebaseerde jurisprudentie (voornamelijk Europeesrechtelijk). Momenteel (januari 2022) wordt er in het Europees Parlement gesproken over aanpassing van de beschermingsstatus van de wolf in Europa. Indien dit leidt tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn, dan zal dat ook andere, mogelijk ruimere, mogelijkheden gaan bieden voor het Nederlands juridische kader. Op dit moment is evenwel niet te voorspellen hoe de ontwikkelingen in het Europees Parlement zich zullen ontwikkelen en of en zo ja op welke termijn dat kan leiden tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn (en daarmee van het Nederlands juridische kader).
Uiteraard staat het partijen in het LOW vrij om gebruik te maken van hun mogelijkheden om hun standpunten en belangen uit te dragen aan de partijen in het Europees Parlement.

Samengevat omvat het nieuwe Wolvenplan dus 2 hoofdelementen :

- Een schets van de “eindsituatie“ inclusief de acties om tot die situatie te komen.
- Een schets van de ontwikkelfase met het beleid, de maatregelen en de acties die daarbij horen.

AANDACHTSPUNTEN voor de Uitwerking van het Wolvenplan

Bij de uitwerking van de gedachten en opvattingen die hierboven verwoord zijn vergen de volgende punten bijzondere aandacht;

- De situatie m.b.t. beheer en preventiemaatregelen is complex: toch zouden de maatregelen robuust moeten zijn en eenvoudig te interpreteren (ook de subsidieregels: norm en forfaitaire bedragen bijvoorbeeld).
- Niet alles in het wolvenplan behoeft uitgekristalliseerd te zijn: het schetsen van een langere termijn perspectief (eindfase)tegen de achtergrond waarvan beleid voor de kortere termijn vastgesteld wordt (ontwikkelfase), biedt mentale ruimte om fasering en uitwerking van maatregelen beter te accepteren.
- In de ontwikkelfase en de eindfase wordt een aantal beheermaatregelen voorgesteld waarvan de juridische implicaties nog niet geheel te overzien zijn.
- Zekerheden wat precies (on)mogelijk is, zijn er niet en zullen vooraf ook niet verkregen worden. Jurisprudentie zal het beleid verder inkleuren en dat moet niet als probleem gezien worden.
- Het pleidooi om tegemoetkomingen in schade te handhaven voorkomt een voortdurende discussie over de effectiviteit van preventiemaatregelen die met name financieel geïndiceerd zijn: de relatie tussen het treffen van preventieve maatregelen en het al dan niet tegemoetkomen van schade.
- Het subsidiëren van preventieve maatregelen zou verruimd moeten worden tot en met de ontwikkelingsfase. Derhalve verruimd in tijd, ruimtelijk maar ook qua gebied, diersoorten en kostensoorten. Dat is ingrijpend maar te prefereren boven een slepende discussie en negatieve, draagvlak ondermijnende, energie. In het Eindbeeld is deze subsidie vervallen en kan worden gezocht naar een bijdrage als onderdeel van een uniforme regeling bijv. via beleidspakketten voor natuur/landschapsbeheer.
- Het LOW is in het leven geroepen als uitvloeisel van de wens om een klankbordgroep in het leven te roepen in het kader van het opstellen van het nieuwe wolvenplan 2022. Veel is echter nog in ontwikkeling en ook de uitvoering vereist veel aandacht . De deelnemers aan het LOW kunnen zich voorstellen dat dit landelijk overleg de komende jaren gecontinueerd wordt .

[redacted] , 7 februari 2022

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 16 december 2021 22:07
Aan: [redacted]
Onderwerp: OPROEP: beleidskeuze voorstellen mbt juridisch kader/handelingsperspectieven

Beste collega's actief op de handelingsprotocollen,

De oproep/mijn vraag is eenvoudig: Kom met beleidskeuzepunten waarover jij vindt dat bestuurders (IPO) dient te besluiten.

Dat mag wat mij betreft kort en krachtig, als je tijd en mogelijkheid hebt mag dat uiteraard ook uitgeschreven.
Primair ben ik voor nu opzoek naar de punten en zeg twee max drie opties. Nogmaals dat mag groef voor detaillering is nog wel tijd.
Het gaat om de richting.

Op 20 januari dient in de WWG gesproken te worden over een concept memo beleidskeuzes (tbv IPOwg 17 febr) dat lijkt ruim maar is dat niet.
Daarom wil ik volgende week (wo dag 22 in de WWG) al wat keuzes voorleggen -> in ieder geval wil ik meer richting meekrijgen, over welke punten in de memo terecht moeten komen.

Heb je input kom er dan zsm mee, ik ga er a.s. maandag evt. zo dag al mee aan de slag.

Beetje late mail, maar had dit wel aangekondigd vanmorgen, dus bij deze ter herinnering.
m.v.g.
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 15:51
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: PB
Bijlagen: Persbericht aanvraag zelfverdediging van eigen goed, in geval van een wolvenaanval.docx

Ter informatie.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 6 maart 2023 17:48
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Periodieke terugkoppeling activiteiten monitoring Q1 2023

From: [redacted]
Sent: 6-3-2023 17:48:28
Subject: Periodieke terugkoppeling activiteiten monitoring Q1 2023
To: [redacted]

Dit mailbericht is gearchiveerd. View the original item

Dag allemaal,

Bij deze vinden jullie via onderstaande linkjes de terugkoppeling van de monitoringsactiviteiten die in Q1 2023 (okt 2022 – feb 2023) hebben plaatsgevonden in de territoria binnen jullie provincies.

In de [Pictogram Map] opdracht<https://bij12kantoor.sharepoint.com/:f:/r/sites/Wolfmonitoring/Gedeelde%20documenten/02.%20Wolvendata%20%26%20info%20(extern)/01.%20Provincies/02.%20Monitoringsopdracht%20ZV%20vanaf%202021?csf=1&web=1&e=TBiRLM> aan de Zoogdiervereniging is opgenomen dat zij een aantal keer per jaar schriftelijk terugkoppelen wat hun inzet is geweest v.w.b. actieve monitoring in de onderzochte gebieden. Zo hebben we een beter beeld wat en hoe er onderzocht wordt en waar de gevoeligheden liggen. In de terugkoppeling staat onder andere informatie over: inzet camera's, manier van zoeken naar sporen en uitwerpselen, recente ontwikkelingen en gevoeligheden en uitdagingen.

De periodieke terugkoppeling ontvangen jullie 3 á 4 keer per jaar. De volgende zal naar verwachting vanaf juni a

Attachments:

image001.png	(0 KB)
image002.png	(0 KB)
image003.png	(5 KB)

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 8 maart 2022 09:26
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q1

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 1e Tussenrapportage van dit jaar komt er weer aan (dinsdag 29 maart). Dit keer gaat het over de (iets verlengde) periode van 1 november tot en met half februari 2022.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 15 maart** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 22 maart.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 7 maart	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 november – half februari 2022
Di 15 maart	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 22 maart	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 29 maart	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 24 mei 2022 12:22
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q2

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 2e Tussenrapportage van dit jaar komt er weer aan (woensdag 15 juni). Dit keer gaat het over de (iets verkorte) periode van half februari tot en met april 2022.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een **stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws')**. Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan recente ontwikkelingen & beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvangen wij graag rond dinsdag 31 mei** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 juni.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Rond ma 30 mei	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode half februari – april 2022
Rond di 31 mei	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 juni (14:00)	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Wo 15 juni	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

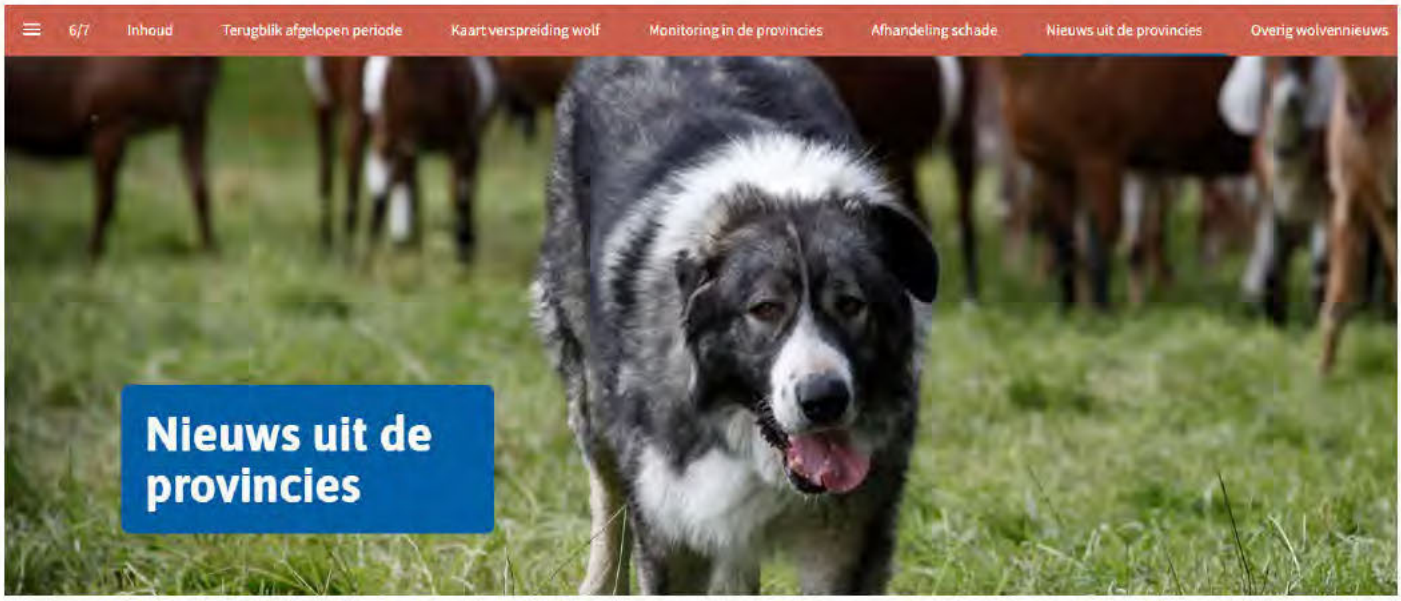

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Adviseur Natuurmonitoring
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 25 augustus 2022 14:24
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q3

Hallo allemaal,

Wij zijn bezig met de voorbereiding van de 3e tussenrapportage van de wolf.

Bij deze wil ik jullie alvast vragen na te denken over jullie teksten voor het onderdeel "Nieuws uit de provincies". Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan recente ontwikkelingen & beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 6 september zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 13 september. Komende tussenrapportage gaat over de periode van 1 mei tot en met 31 juli 2022.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Rond ma 29 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling
Rond di 6 september	**Tekst "Nieuws uit de provincies" naar BIJ12**
Di 13 september (14:00)	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Wo 21 september	Publicatie Tussenrapportage

Mijn collega Linda Smitskamp is momenteel op vakantie, zij zal weer aanwezig zijn tijdens het kwartaaloverleg.

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 november 2022 11:25
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de laatste Tussenrapportage van dit jaar komt er aan (publicatie rond 20-21 december). Dit keer gaat het over de periode van augustus t/m oktober 2022.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een **stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws')**. Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan recente ontwikkelingen & beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvangen wij graag rond dinsdag 6 december** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 13 december.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	**Wat**
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	**Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 13 december (10:00)	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

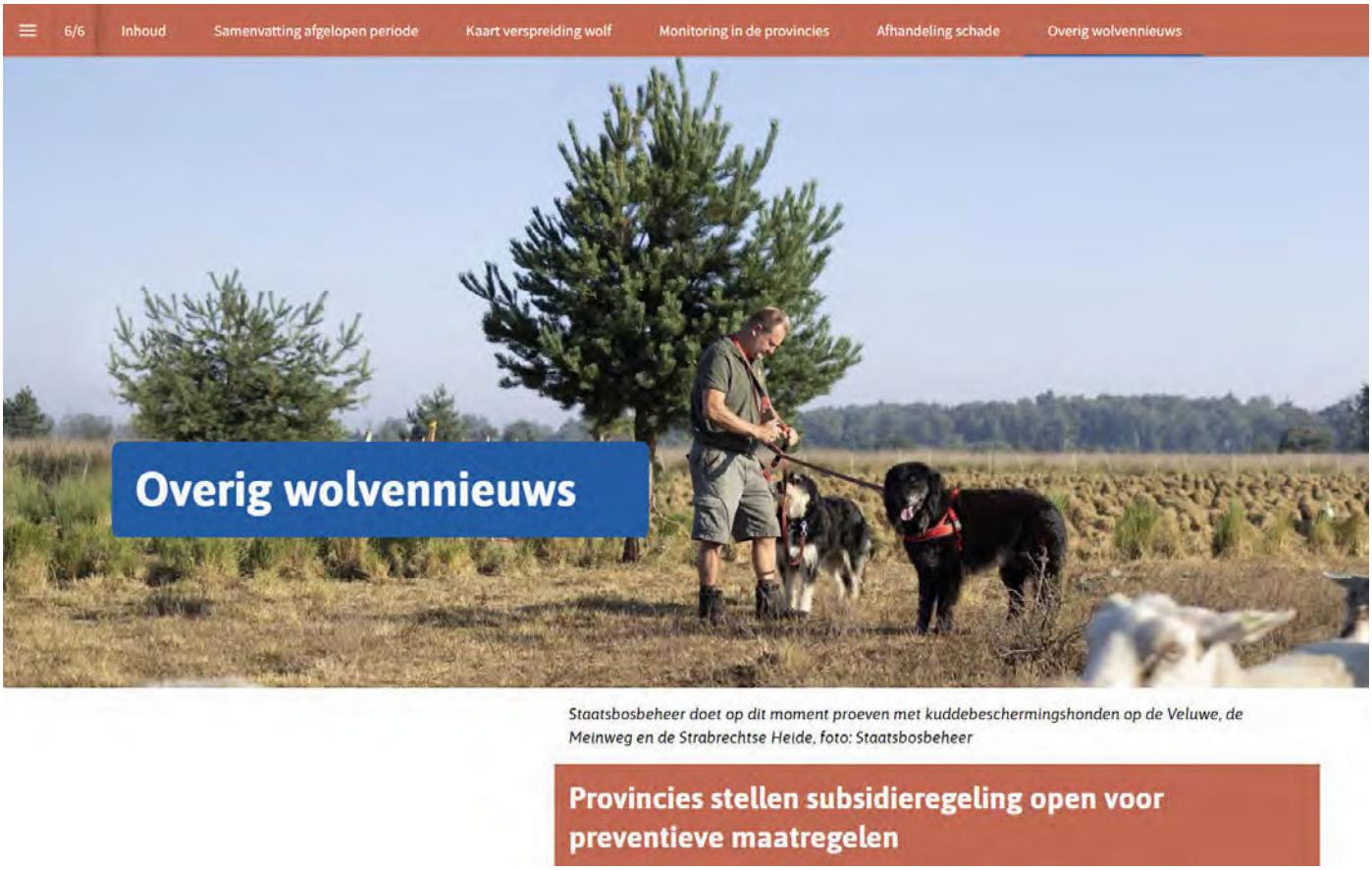

Staatsbosbeheer doet op dit moment proeven met kuddebeschermingshonden op de Veluwe, de Meinweg en de Strabrechtse Heide, foto: Staatsbosbeheer

Provincies stellen subsidieregeling open voor preventieve maatregelen

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 16 augustus 2021 14:59
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q3

Hallo allemaal,

Over een maandje is het zover: de derde Tussenrapportage over de wolf komt er weer aan (dinsdag 14 september)! Dit keer gaat het over de periode van 1 mei tot en met 31 juli 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, Webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 31 augustus** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 september.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli
Di 31 augustus	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 september	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 09:06
Aan: [redacted];
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 4e en laatste Tussenrapportage van dit jaar komt er aan (dinsdag 14 december). Dit keer gaat het over de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 30 november** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 december.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 december	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 18 november 2021 17:58
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning DNA uitslagen, tussenrapportage en overleggen Wolf 2022
Bijlagen: Planning DNA uitslagen, tussnerapportage en overleggen d.d 21-10-2021 v1.xlsx

Dag allemaal,

Ter informatie vinden jullie in de bijlage voor het jaar 2022 een planning van de DNA analyses & uitslagen van de bij WENR binnengekomen monsters. Tevens staan daarbij de data voor de activiteiten rondom de Tussenrapportage.

In de planning staat data verwerkt van:

- **DNA analyses**
  - Uiterlijke data voor het inleveren van samples (samples graag langsbrengen als de analyse bijna van start gaat),
  - Start DNA-analyse,
  - Uitslag DNA-analyse.
- **Tussenrapportage data**
  - Aanleveren conceptteksten,
  - Kwartaaloverleg (8 maart, 7 juni, 6 september en 6 december 2022). Ik zal deze binnenkort ook alvast inplannen,
  - Publiceren Tussenrapportage.

Voor diegene die daarbij kunnen, het Excel-bestand staat ook hier: 1. Wolvendata voor provincies.

Bij vragen weten jullie ons te vinden!

Groet,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 9 maart 2021 10:32
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] Leontina [redacted]
CC: [redacted]@fryslan.frl
Onderwerp: Preview: Local Focus Tussenrapportage kaart

Hallo allemaal,

Vanmiddag komt tijdens het Kwartaaloverleg LocalFocus aan bod (agendapunt 6b). Met LocalFocus kunnen we de verspreidingskaart en de grafieken in de Tussenrapportage interactief weergeven.

Om jullie nu alvast kennis te laten maken met deze manier van weergeven, deel ik met jullie een ruwe voorzet van de kaart die is gemaakt met LocalFocus:
https://bij12.preview.foleon.com/rapportage/tussenrapportage-wolf-30-oktober-2020-29-januari-2021
[zie Tabblad Kaart verspreiding Wolf]

Het gaat voor nu vooral om het principe van de kaart; de vormgeving en lay-out wordt de komende dagen nog gefinetuned. Je kunt in- en uitzoomen en de iconen aanklikken voor meer informatie. Even geleden heb ik bij de iconen al het één en ander ingevuld. Deze teksten zullen/kunnen nog aangepast worden.

Vanmiddag horen wij graag wat jullie van deze opzet vinden en of we dit voor de komende tussenrapportage kunnen gebruiken.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 3 maart 2021 09:43
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021

Beste allen,
Aanstaande dinsdag 9 maart vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
Inmiddels hebben ook alle individuen die het afgelopen kwartaal (okt – jan 2021) zijn vastgesteld een code gekregen. Zie Bijlage 5a.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Aan ieder de oproep om de stukken voor de Tussenrapportage aan te leveren, indien dit nog niet gebeurt is. Pas dan kunnen we gaan samenvoegen en komen tot een concept Tussenrapportage.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur via Teams!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted] @bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 25 april 2023 09:09
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Publicatie Addendum e.a. op website

Goedemorgen allemaal,

Dit mag voor jullie, als leden van de wolvenwerkgroep, niet onbekend worden verondersteld, maar inmiddels zijn de in de BAC VP van 13 april jl. vastgestelde stukken zowel op de IPO als op de BIJ12 website beschikbaar. Daarom stuur ik onderstaand bericht naar jullie door.

Ter informatie wil ik namens BIJ12 met jullie delen dat afgelopen vrijdag 21 april het onlangs vastgestelde addendum bij het interprovinciaal wolvenplan uit 2019 op de pagina's onder www.bij12.nl/wolf is verwerkt. Naast de nieuwsberichten op IPO.nl en BIJ12.nl is de pagina 'beleid en organisatie' de belangrijkste pagina waar de stukken te vinden zijn. Verder zijn de stukken ook toegevoegd onder downloads op andere, relevante pagina's onder de landingspagina wolf. Ook is op de pagina 'dode wolven' een verwijzing gemaakt naar de vernieuwde interventie richtlijnen gericht op gewonde/dode wolven.

We zullen binnenkort ook onze FAQ vernieuwen op basis van de nieuwe stukken.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] **E** [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 6 oktober 2021 11:43
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Publicatie FFS en JA

Beste collega's van de WWG,

Vanaf vandaag staan de Factfindingsstudy en de juridische analyse online.

Te vinden onder de volgende links::

https://www.bij12.nl/nieuws/samenleven-met-de-wolf-in-nederland/
https://bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/factfindingstudy
https://bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/juridischeanalyse

met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 6 april 2022 12:17
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Publicatie Tussenrapportage Q1 2022

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage gepubliceerd.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling is bijgewerkt t/m 24-02-2022 (Elsloo, Friesland). De individubepaling is bijgewerkt t/m 01-02-22 (Langedijke, Friesland).

Nogmaals bedankt voor jullie bijdragen!

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

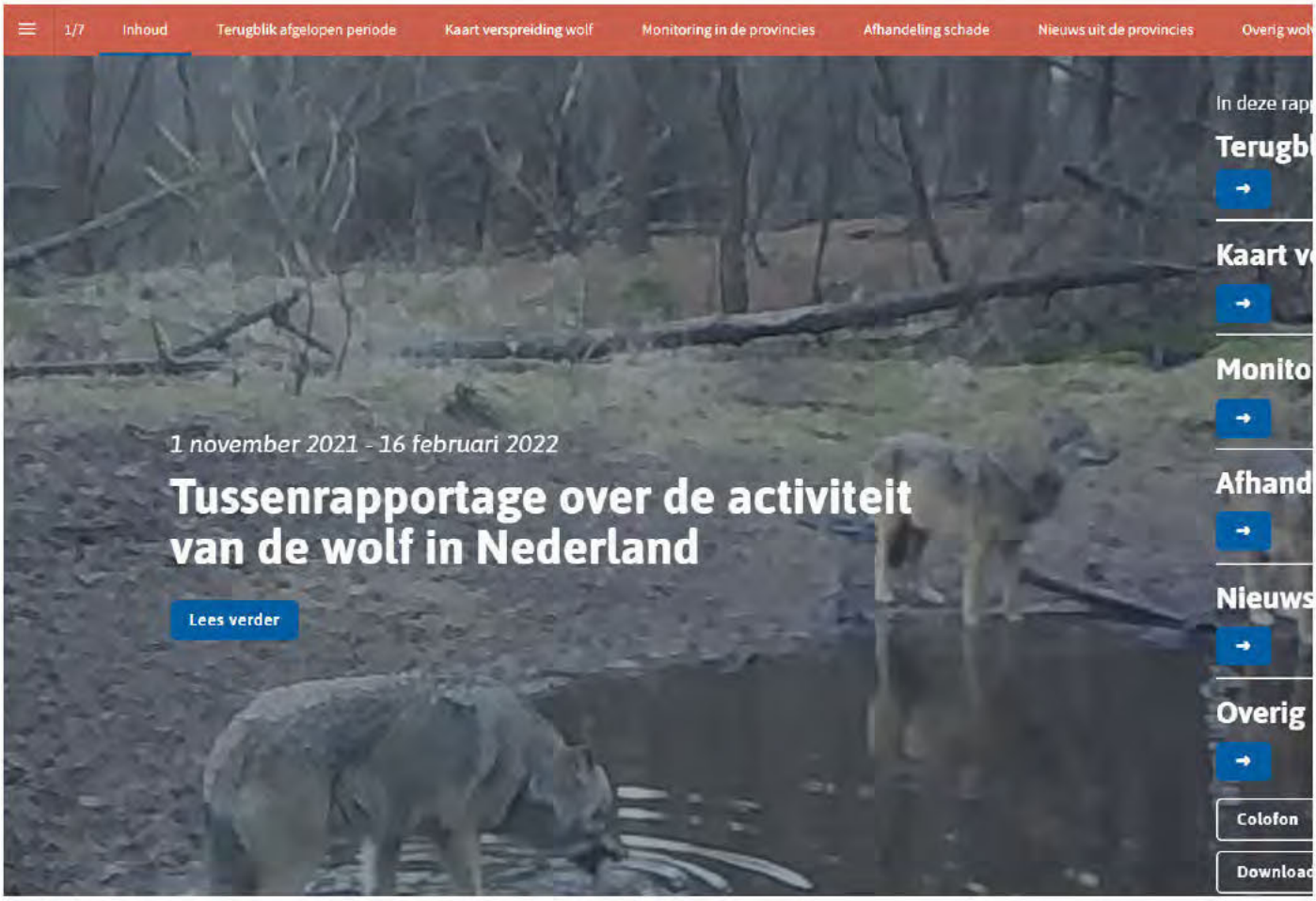

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

/O=FLEVOLAND/OU=EXCHANGE ADMINISTRATIVE GROUP (FYDIBOHF23SPDLT)/CN=RECIP

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 juni 2022 12:42
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Publicatie Tussenrapportage Q2 2022

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage over de activiteit van de wolf in Nederland gepubliceerd. De rapportage is ook weer opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie.

Op de valreep kwamen vanmorgen nog de ontbrekende **GW-codes** binnen, dus die zijn inmiddels ook allemaal verwerkt + nog wat herkomstinformatie bij enkele van deze wolven (waaronder bij nakomeling van een Alpine – Centraal Europees wolvenpaar).

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling was al bijgewerkt op 1 juni 2022. De soort- en individu uitslagen zijn nu bekend en verwerkt t/m 29-4 in Makkinga (Fryslân).

Nogmaals bedankt voor al jullie bijdragen!

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

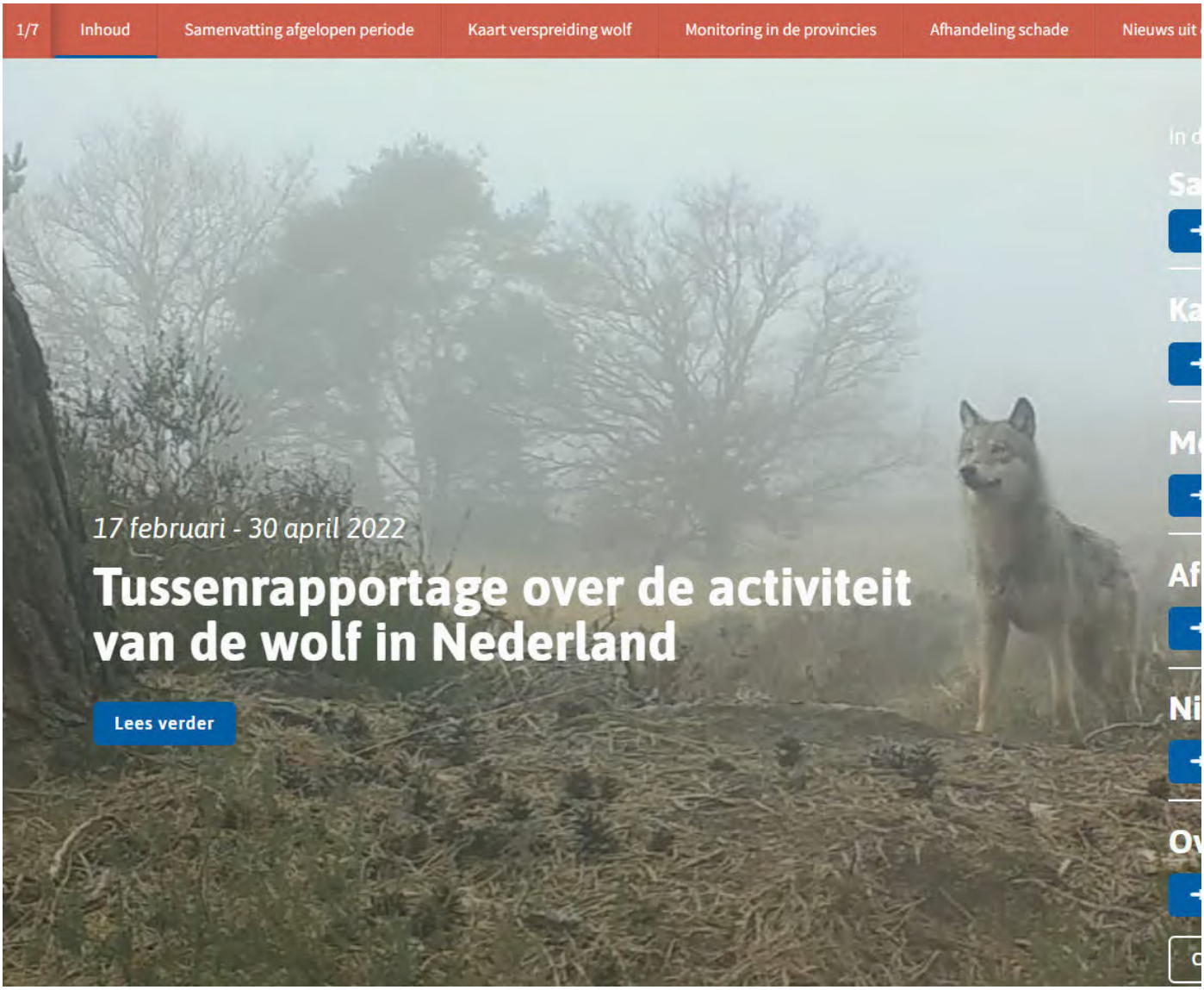

[redacted] [redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

/O=FLEVOLAND/OU=EXCHANGE ADMINISTRATIVE GROUP (FYDIBOHF23SPDLT)/CN=RECIP

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 21 december 2022 12:42
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Publicatie Tussenrapportage Q4 2022

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage over de activiteit van de wolf in Nederland gepubliceerd. De rapportage is ook weer opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie. In deze tussenrapportage geven we inzicht in de periode 1 augustus tot en met 31 oktober 2022.

Tussenrapportage delen op social media?

- Deel via LinkedIn
- Deel via Twitter

Nogmaals bedankt voor al jullie bijdragen!

Groet en alvast fijne feestdagen,
[redacted]

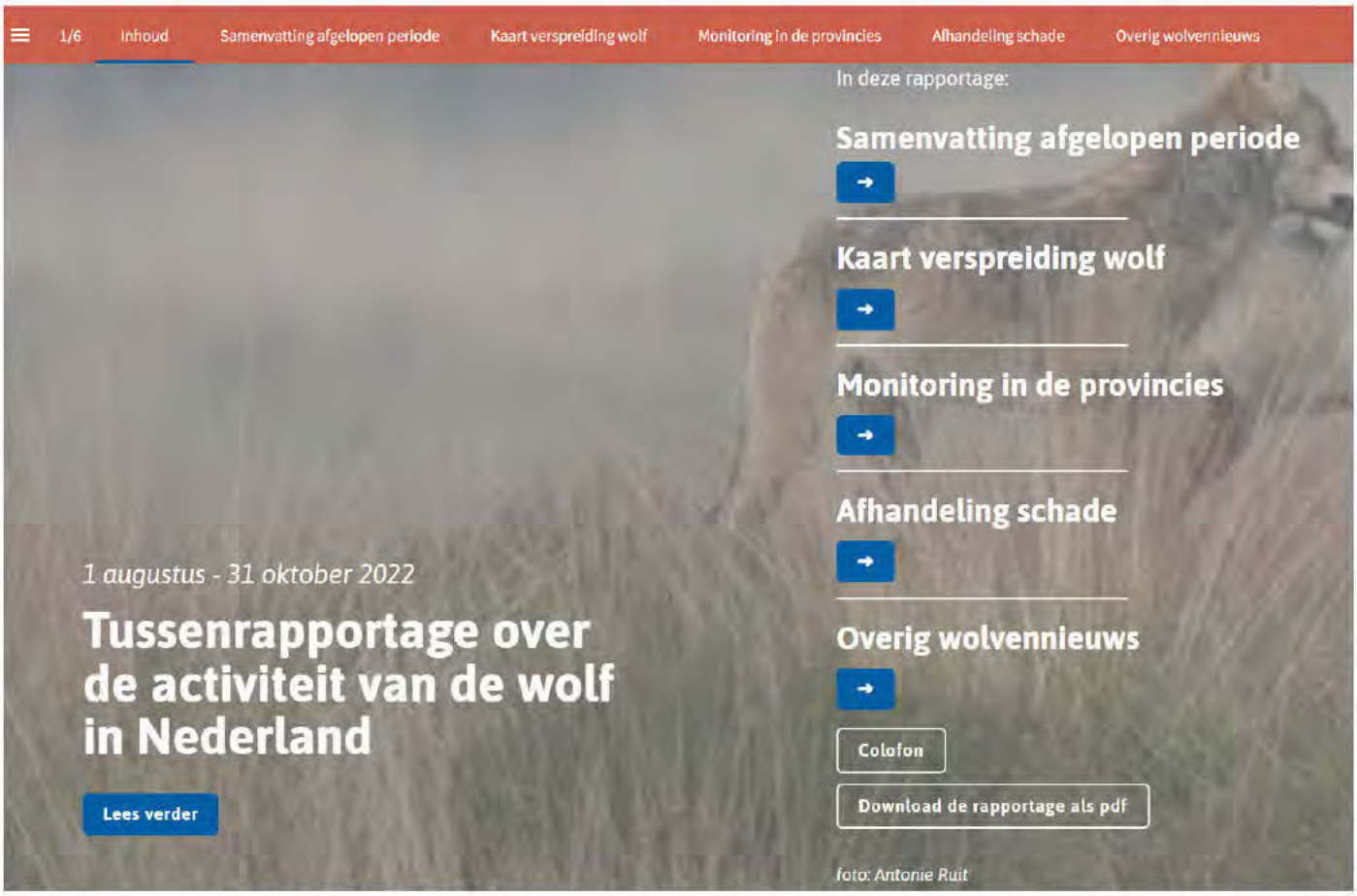

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

/O=FLEVOLAND/OU=EXCHANGE ADMINISTRATIVE GROUP (FYDIBOHF23SPDLT)/CN=RECIP

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 december 2021 13:44
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Publicatie Tussenrapportage Wolf

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage gepubliceerd.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soort- en individubepaling is nu tot en met **29-10-2021** (Dwingeloo, Drenthe) bekend en verwerkt. Meer toelichting hierover in de tussenrapportage.

Nogmaals bedankt voor jullie bijdragen!

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 13 december 2021 18:00
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q4 2021

Dag allemaal,

Bijgaand vertrouwelijk de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 augustus t/m 31 oktober 2021.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 7 december en onderlinge afstemming. O.a. de teksten onder de kop 'Overig nieuws' zijn iets aangepast en gesplitst in 2 delen, zodat het straks online beter leesbaar is. In de kantlijn staan nog enkele algemene opmerkingen, veelal relevant voor de ons/BIJ12.

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk morgen voor 15:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 15 december rond 13:00 te publiceren.
Dank in ieder geval tot zo ver!

Tussenrapportage Q4: Tussenrapportage wolf aug-okt 2021_13-12-2021.docx
Interactieve kaart: https://localfocuswidgets.net/61b77bd455b4d

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

/O=FLEVOLAND/OU=EXCHANGE ADMINISTRATIVE GROUP (FYDIBOHF23SPDLT)/CN=RECIP

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 13 april 2023 13:08
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Publicatie Voortgangsbericht wolf Q1 2023

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe voortgangsrapportage over de activiteit van de wolf in Nederland gepubliceerd op de site van BIJ12. Er is ook een PDF-versie beschikbaar. In deze voortgangsrapportage geven we inzicht in de periode 1 november tot en met 15 februari 2023.

Voortgangsrapportage delen op social media?

- Deel via LinkedIn
- Deel via Twitter

Nogmaals hatelijk bedankt voor al jullie bijdragen!

Groet,
[redacted]

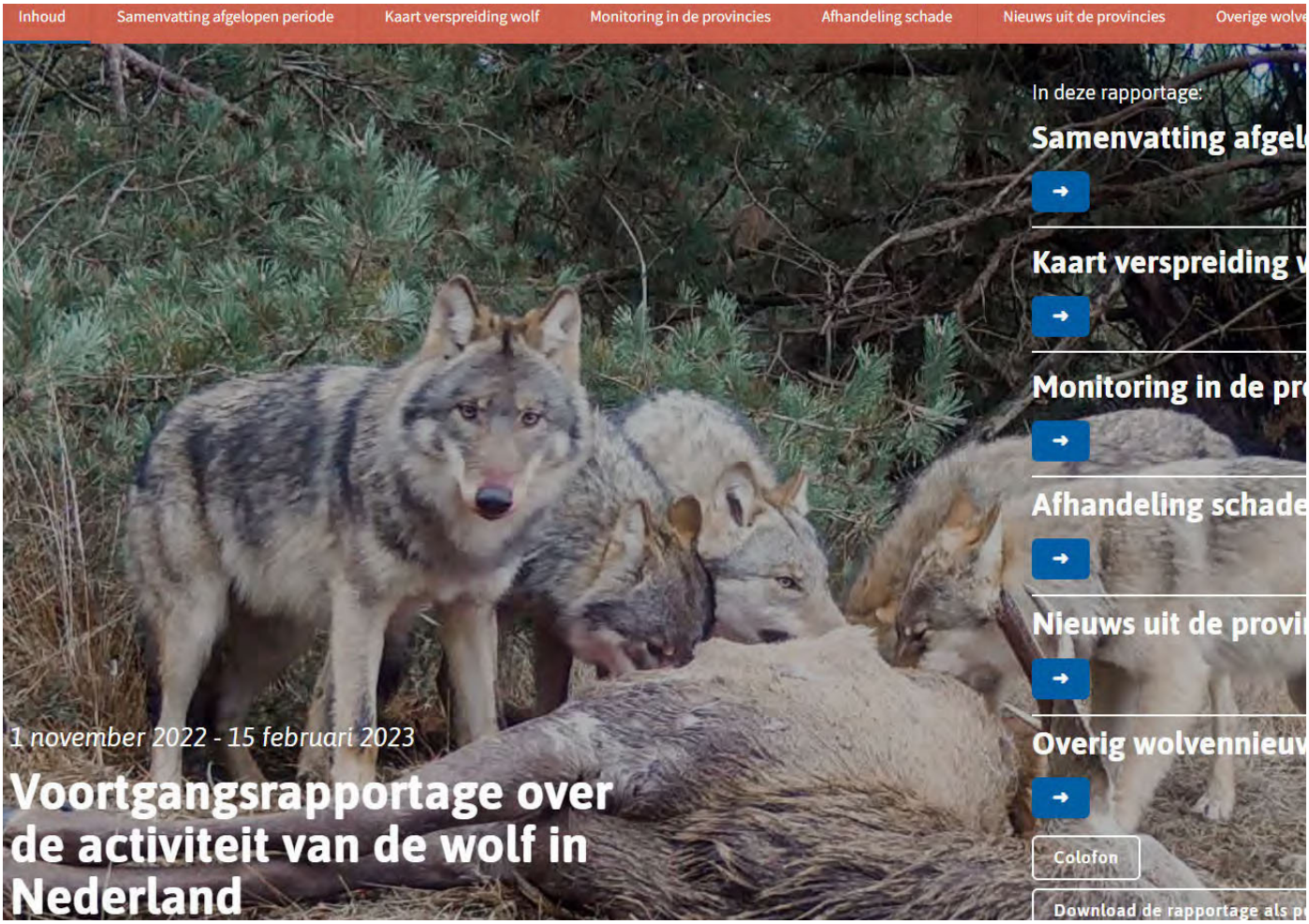

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 13 oktober 2021 15:34
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: dinsdag 13 september 2022 16:19
Aan: [redacted]
Onderwerp: Rapport wolfwerend vermogen van runderen
Bijlagen: Versterking van het wolfwerend vermogen van runderen bij natuurbegrazing (H.Hopster 2022).pdf

Beste allen,

Hierbij het rapport van Hans Hopster over het wolfwerend vermogen van runderen
Het mag gebruikt en gedeeld worden.

Groet [redacted]

[redacted] | 06-[redacted] | [redacted]@Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.Brabant.nl |

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 9 september 2022 17:39
Aan: [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q3 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q3 2022. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 13 juni, bespreken. Ook heb ik een link gemaakt naar de kaart in LocalFocus.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Waar mogelijk zie ik eventuele reacties graag voor het overleg (<14:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het onderdeel nieuws uit de provincies is nog erg leeg, als jullie nog interessante ontwikkelingen hebben is het leuk hier een stukje over in op te nemen. Aanvullingen in de nieuws onderdelen zijn welkom.

- De link naar de concepttekst: Concept Tussenrapportage wolf Q3 2022.docx
- De link naar de kaart: https://localfocuswidgets.net/631b55f9de81b

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] *bij BIJ12*

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC ’s-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact |
Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 juni 2022 12:46
Aan: [redacted]
CC: [redacted] Broek; [redacted] @noord-holland.nl; [redacted]
Onderwerp: RE: Aangevulde wolven-stukken tbv BACVP 16 juni 2022

Beste leden van de IPO werkgroep Natuurwetgeving en van de IPO wolvenwerkgroep,

Donderdag wordt het interprovinciaal wolvenplan besproken in de BAC VP, mn aan de hand van de beleidskeuzenotitie. Op verzoek is daar ook een financiële bijlage achteraan gestuurd. Het blijkt dat die bijlage toch nog vragen oproept. Zie hieronder.

We hebben onderstaande opmerking ook aan de voorzitter en aan Jolinda meegegeven. We hopen dat daarmee eventuele onduidelijkheden voldoende ondervangen zijn.

Vraag: Wat is nu precies de financiële situatie straks? Is 62.000,- (huidige kosten) en is 188.000,- de verwachte kosten van het nieuwe beleid? Of is 62.000,- + 250.000,- = 312.000,-? Welk gedeelte van het bedrag is waar precies voor? Ik vind het document niet duidelijk genoeg.

Het korte antwoord is dat de € 62.000 bij de € 250.000 zit inbegrepen. Het gaat hier echter om een grove schatting van de toename van kosten die het gevolg zijn van toenemende aantallen wolvenmeldingen in Nederland. Dit staat dus grotendeels los van de voorliggende beleidskeuzes. Pas bij de volgende IPO behandeling van het wolvenplan kan een volledig en onderbouwd kostenplaatje worden gepresenteerd. De omvang daarvan zal afhankelijk zijn van de uitwerking van een aantal beleidskeuzes en van de uitkomst van nu lopende aanbestedingsprocedures.

Met vriendelijke groet,

[redacted], MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 9 juni 2022 14:49
Aan: [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl' <[redacted] @flevoland.nl>; [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl>; [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted]

< @provinciegroningen.nl>; , < @fryslan.frl>;
< @drenthe.nl>; < @drenthe.nl>; (
< @overijssel.nl>; < @flevoland.nl>
CC: < @bij12.nl>; < @bij12.nl>;
< @bij12.nl>; < @bij12.nl>; @noord-holland.nl;
< @bij12.nl>
Onderwerp: Aangevulde wolven-stukken tbv BACVP 16 juni 2022

Ha allen,

Immer oplettende wees me op een tweetal omissies in de wolvenstukken:

1. In bijlage 4 ((Bijlage bij Interprovinciaal Wolvenplan Interventierichtlijnen) probleemsituaties wolf) miste de *melding dood gevonden wolf*
2. De bijlage planning, communicatie en financiën ontbrak

Ad 1. De *melding dood gevonden wolf* is toegevoegd aan bijlage 4
Ad 2. De planning is (in vereenvoudigde vorm) opgenomen in de Adviesnotitie, communicatie en financiën keren terug als bijlage 6

Bijgevoegd de aangepaste/toegevoegde stukken. Eea staat klaar in iBabs om met de nazending meegezonden te worden (vandaag, uiterlijk morgen, hangt vooral af van zaken als Actualisatie N2000 en GLB-NSP edsd).

Veel dank aan en aan en voor het voortvarend herstellen van de geconstateerde omissies!

Groet,

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van:
Verzonden: dinsdag 7 juni 2022 12:54
Aan: @noord-holland.nl; @provinciegroningen.nl; @provinciegroningen.nl;
< @fryslan.frl>; < @drenthe.nl>;)
< @overijssel.nl>; < @gelderland.nl>; @flevoland.nl'
< @flevoland.nl>; < @provincie-utrecht.nl>;
< @noord-holland.nl>; @pzh.nl' < @pzh.nl>; (
< @zeeland.nl>; < @Brabant.nl>; @prvlimburg.nl;
(@bij12.nl)' < @bij12.nl>; < @bij12.nl>;
< @gelderland.nl>; < @provinciegroningen.nl>;
< @fryslan.frl>; < @drenthe.nl>;

<[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]
<[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>;
[redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Alle wolven-stukken zoals verzonden aan BACVP 16 juni 2022

In aanvulling op mijn mail van vorige week donderdag mbt terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022.

Dat zijn dus de vorige week al gedeelde Adviesnotitie richtinggevende bestuurlijke uitspraken tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022 + Bijlagen:

1. Beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan 2022)
3. Concept – interprovinciaal wolvenplan
4. Interventierichtlijn probleemsituaties wolf
5. Brief schapenhouders aan Peter Drenth 6 april 2022 (schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)

Groet, mede namens [redacted]
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:49
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] ([redacted])
<[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl'
<[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]
<[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted] ([redacted])
<[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
([redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]
<[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]
[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] ([redacted]
<[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@IPO.Nl>
Onderwerp: RE: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022 > last but not least/piece de resistance...

… en bovendien was de BAC VP ook **akkoord** met het voorstel *Verbinden verduurzamingsopgave (na-isolatie) en bescherming van soorten*!!!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:30
Aan: [redacted]@noord-holland.nl' <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted])' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted])' <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted], [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@IPO.Nl>
Onderwerp: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022

Aan de *vaste* leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving + provinciale leden wolvenwerkgroep in cc,

Hoewel er positief nieuws te melden was uit de AAC VP op 19 mei 2022 en BAC VP op 20 mei 2022, heeft het even geduurd tot ik tot deze terugkoppeling gekomen ben. Dat heeft er vooral mee te maken dat de uitkomsten van de BAC VP leiden tot een paar gerelateerde vervolgacties richting de al weer snel volgende BAC VP op 16 juni 2022, hetgeen weer afgestemd moest worden met de portefeuillehouders faunabeheer (ivm een *proces-notitie: Schriftelijke mededeling proces juridische aspecten faunabeheer*, bijgevoegd). Nu gisteren einde middag evenwel de stukken voor de volgende BAC VP verzonden zijn, kan ik die nu ook met jullie delen, voor zover nieuwswaardig.

Uit de AAC VP op 19 mei 2022:

- Interprovinciaal wolvenplan: met een paar kleine technische opmerkingen **akkoord** > door naar BAC VP met constatering dat *alle AAC-leden een positieve besluitvorming voor de BAC VP verzorgen* > bijgevoegd de geactualiseerde adviesnotitie voor de BAC VP, met daarin opgenomen een met de portefeuillehouders faunabeheer (gedeputeerden Hofstra en Rommel) afgestemde lijn over hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;

- Voorstel LNV samenwerking LNV-provincies uitwerking uitvoeringsdocumenten natuurwetgeving > **akkoord** > door naar BAC VP (ivm mogelijke personele invulling door BIJ12).

Uit de BAC VP op 20 mei 20:

- Advies nav evaluatie MARF: **akkoord met ambtelijk advies**, *ergo stoppen met MARF*. Dat is inmiddels door gedeputeerde Hofstra gecommuniceerd met MARF-voorzitter, dhr. Beukema. Eea vergt nog wel zorgvuldige schriftelijke afwikkeling, zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en binnenkort de agenda voor de IPO-werkgroep op 16 juni 2022 (overigens lijkt er vanuit de MARF geen behoefte aan een gesprek met de portefeuillehouders faunabeheer);
- Daaraan gekoppeld: juridische versterking BIJ12: geconstateerd is dat de voorgestelde versterking (0,5 fte S11) niet voldoende is en dat daar zwaarder op inzet moet worden > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en vooral binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: uitwerken juridische aspecten faunabeheer > geconstateerd is dat dat van belang is > ambtelijk voorstel is nu om aanbevelingen uit juridische analyse in opdracht van Utrecht als input te gebruiken bij (aangepast) voorstel juridische versterking BIJ12 > > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en met name binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: sterker betrekken Faunabeheereenheden > geconstateerd is dat dat van belang is > hoe dat uit te werken, is nog vraagstuk, waarvoor ik voor een volgende werkgroep een bespreeknotitie oid zal maken;
- Tegemoetkomingsregeling en staatssteun: **als hamerstuk vastgesteld** > nadere analyse en advies door IPO-werkgroep natuurwetgeving in nauwe afstemming met het Vakberaad Europees recht zal dus geïmplementeerd moeten worden > actie Jeroen ism BIJ12.

Tot zover. Bij vragen weten jullie me te bereiken. Over circa een week ontvangen jullie de agenda en stukken van de IPO-werkgroep op 16 juni 2022. NB: ivm de BAC VP op diezelfde dag vindt die later dan normaal plaats**, tussen 15.00 en 17.00 uur en bovendien deze keer weer digitaal via MS-Teams**. Ivm werkzaamheden in Dessel, België zal ik er zelf niet bij kunnen zijn, BIJ12 is zo galant om te voorzien in vervanging van mijn rol als notulist.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: maandag 12 april 2021 13:13
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Email: [redacted]@overijssel.nl
Telefoon extern: 0610 [redacted]
Telefoon intern: [redacted]
Wat doet u al voor verhoging van de biodiversiteit in uw woonomgeving?

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 8 april 2021 11:44
Aan: [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Afronding tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Ha [redacted] en [redacted] en [redacted] en [redacted] en anderen,

Dank voor jullie aller reacties. Voor de volledigheid en zekerheid -en ter voorbereiding van de extra wolvenwerkgroep volgende week woensdag- wil ik tav onderstaande zaken verifiëren of we er nu uit zijn, welke acties daarvoor nog nodig zijn en of eenieders inbreng voldoende plek gekregen heeft. Gezien de interne aard van onderstaande zal LNV uiteraard niet bij de extra wolvenwerkgroep aanwezig zijn.

Bijlage 1 Handelingsperspectief probleemsituaties met wolven

@[redacted] **en** [redacted] begrijp ik het nu goed uit onderstaande mail van [redacted] in reactie op onderstaande mail van [redacted] dat overeenstemming is bereikt in de zin dat bijgevoegde versie van [redacted] en [redacted] nu de definitieve versie kan zijn? En zo ja, zijn daarmee wat jullie betreft ook de opmerkingen van [redacted] en [redacted] (in onderstaande mailwisseling) voldoende meegenomen?
@[redacted] **en** [redacted] hoe zien jullie dat?
@[redacted] **en** [redacted] jullie reactie was alleen aan mij gericht, maar was in die zin wat algemeen dat niet expliciet was aangegeven wat op welke bijlage van toepassing was. Daarom bij deze de vraag: is met bijgevoegde versie jullie reactie voldoende meegenomen?

Bijlage 2 Uitwerking actualisatie wolvenplan

@[redacted] **en** [redacted] het laatste wat hierover gezegd is, is dat '*Het dus inderdaad vooral een redactionele kwestie is.*' (mail [redacted] had een tekstvoorstel gedaan (bijgevoed), anderen hebben daar op gereageerd maar wie doet nu die finale redactionele slag waarmee we tot een oplossing komen? @[redacted] kun jij daar als eerste auteur van deze notitie een voorstel voor doen? Bij voorkeur voor woensdag, opdat we daar in de extra wolvenwerkgroep een knoop over door kunnen hakken.

@ allen: zijn we er dan als beide notities redactioneel aangepast worden? Met 'er zijn' bedoel ik dat ze dan door de BAC VP vastgesteld moeten worden. Of zijn er desondanks zaken die 'uit de notitie' gelicht

moeten worden en expliciet als beslispunt aan de BAC VP voorgelegd moeten worden? Daar heb ik geen enkel bezwaar tegen, maar ik zou er dan wel naar willen streven om de BAC VP daar wel unaniem over te kunnen adviseren. Tenzij er over een dergelijk beslispunt natuurlijk volledig tegengestelde visies zijn, maar die indruk heb ik na onderstaande mailwisseling niet meer. Indien aan de orde kunnen we daar in de de extra wolvenwerkgroep volgende week woensdag bij stil staan.

Daarnaast zou mijn voorstel zijn om -zodra we er in de wolvenwerkgroep volgende week woensdag uit zijn- eea voor de volledigheid nog even schriftelijk langs de WGNW te laten gaan, zodat we 100% zeker weten dat we niemand over slaan.

Ik ontvang graag jullie reacties op bovenstaande vragen (bij voorkeur in reply to all) en daaruit volgt dan wat mij betreft hetgeen we (nog) te bespreken hebben in de wolvenwerkgroep volgende week woensdag

Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>
Verzonden: donderdag 1 april 2021 11:43
Aan: [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Beste allen,

Voor de duidelijkheid aan iedereen: ik heb met [redacted] al gesproken over de aanpassingen zoals zij die in het bijgevoegd stuk van haar email heeft aangegeven.
Met deze aanpassingen kan ik instemmen. Het is nooit de bedoeling van Overijssel geweest om het opstellen van een eenduidige aanvulling op het huidige wolvenplan voor probleemsituaties met wolven tegen te houden. Wij onderschrijven dat belang.

Wat betreft de opmerkingen over bijlage 2: Overijssel weet uiteraard ook dat het huidige wolvenplan eind 2021 afloopt en dat de schaderegeling zoals die nu is, daarmee ook eindigt. Het is dus inderdaad zaak om na te denken hoe het dan voortgezet moet worden. Dat betekent dat die vraag in dit stadium nog open gesteld moet worden. Het is dus inderdaad vooral een redactionele kwestie.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

provincie Overijssel

Eenheid Natuur & Milieu
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Email: [redacted]@overijssel.nl
Telefoon extern: 0610 [redacted]
Telefoon intern: [redacted]
Wat doet u al voor verhoging van de biodiversiteit in uw woonomgeving?

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 1 april 2021 10:55
Aan: [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Hoi [redacted] en andere collega's,

Hierbij de reactie vanuit Brabant n.a.v. de tekstvoorstellen van Overijssel.

Bijlage 1 Notitie handelingsperspectief zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt:

- Meeste wijzigingen: prima.
- Met 3 wijzigingen heb ik wel moeite (ook al telefonisch met [redacted] besproken).
    - Algemene opmerking vooraf:

Notitie gaat over heel specifiek type probleemsituatie (zoals beschreven in de paragraaf reikwijdte). De in de notitie voorgestelde aanpak kan je dus niet zomaar toepassen op "probleemsituaties" in het algemeen omdat het juist om maatwerk gaat. Verder inkaderen van de reikwijdte, zoals Overijssel voorstelt, vind ik ook onverstandig. Bij het schrijven van de notitie is er in elk geval bewust voor gekozen om dat niet te doen. Notitie beoogd nl. een gezamenlijke basis te leggen als vertrekpunt en voldoende ruimte open te laten voor bestuurlijke afwegingsruimte. Die ruimte is nodig zodat de individuele provincies daar samen met gebiedspartijen verder invulling aan kunnen geven.

- Zie bijlage voor mijn alternatieve tekstvoorstellen + toelichting. Bedoeld om tegemoet te komen aan voorbehoud vanuit Overijssel zonder afbreuk te doen aan de bedoeling van de notitie. De suggesties in de bijlage heb ik ook afgestemd met [redacted] (mede-auteur van de notitie).

Bijlage 2 Notitie uitwerking actualisatie wolvenplan

- Meeste wijzigingen: prima.
- Verder eens met Limburg. Reden waarom dit in de notitie staat is inderdaad dat dit de belangrijkste reden is waarom het huidig Interprovinciaal Wolvenplan geactualiseerd moet worden. In huidig wolvenplan staat nl dat we die eis in geval tot 2022 niet stellen. Betekent dus dat we de vraag moeten beantwoorden wat we vanaf 2022 doen. De tekst lijkt te veronderstellen dat het antwoord op die vraag al vast staat. Dus met een neutralere formulering kan het voorbehoud van Overijssel volgens mij weggenomen worden.

Groeten,
[redacted]

Van: [redacted], [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: dinsdag 30 maart 2021 17:43
Aan: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]' <[redacted]@ipo.nl>; [redacted], [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; '[redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Hallo [redacted],

Hier een reactie vanuit Fryslân.

wij kunnen ons vinden in de opmerkingen/aanpassingen van [redacted].

Ten aanzien van onderstaande reactie: Wij delen de mening van Ben dat het stuk geschrapt kan worden. We snappen de opmerkingen van [redacted]. Naar onze mening komt dit vraagstuk terug bij de eerste

aandachtstreep: "*In beeld brengen keuzes tav voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd*".

Daarnaast willen wij opmerken dat wij het volledig eens zijn met het volgende in de versie van [redacted] "2. *De focus ligt geheel op de wolf als grote bedreiging voor de schapenhouderij. Dat komt deels doordat het een nieuwe soort is, maar ook door de media-aandacht. Het zou goed zijn om duidelijk voor ogen te hebben dat het aantal schapen dat aan honden ten prooi valt, nog steeds een 10-voudige is van wat wolven aan slachtoffers maken. Daarom zou er meer aandacht moeten zijn voor het totale aantal schapen dat wordt gedood of verwond, en welk deel daarvan op conto komt van hond of vos. Het is ook goed om de totale schade die wolven veroorzaken telkens te vergelijken met de totale schade die wilde dieren veroorzaken en zo te zien of alle maatregelen wel in balans zijn met de (mogelijke) schade*." Als provincie Fryslân hebben wij ook deze boodschap meerdere malen aan onze Staten gedeeld en vinden dat hier inderdaad meer mee moet gebeurd.

Aanvullend, een kleiner puntje: willen wij opmerkingen dat de bijlage en bladzijdenummering niet helemaal klopt.

Met vriendelijke groet,

[redacted] en ook namens [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: maandag 29 maart 2021 21:44
Aan: [redacted]' [redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]@Brabant.nl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl; [redacted] [redacted]@overijssel.nl; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl; [redacted] [redacted]@drenthe.nl; [redacted] [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <Linda.Smitskamp@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@noord-holland.nl; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Hallo [redacted]

Met het leeuwendeel van de Overijsselse tekstvoorstellen heb ik geen probleem. Alleen met het schrappen van de passage: "Daarbij bijvoorbeeld duidelijkheid bieden om mogelijk vanaf 2022 als voorwaarde voor toekennen van schade-uitkering te stellen dat voor dierhouders in aangewezen gebied geldt dat de dieren dienen te worden beschermd door afrasteringen; - Overwegen daaraan eisen te stellen" heb ik wel een probleem. Dat vraagstuk is namelijk in mijn ogen de belangrijkste reden waarom het plan in 2022 herzien moet worden. Het wolvenplan vermeldt namelijk:

"Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12. Echter vooralsnog, in ieder geval tot 1 januari 2022, wordt bij het verstrekken van tegemoetkomingen in de schade door wolven niet getoetst aan het feitelijke toepassen van de maatregelen. De tegemoetkoming in de schade wordt verstrekt aan zowel hobby- als beroepsdierhouders. De periode tot 1 januari 2022 wordt gebruikt om dierhouders in algemene zin voor te

bereiden op de komst van de wolf en in het bijzonder om ervaring op te doen met eventuele gebiedsgerichte preventieplannen”

Bij het maken van de afweging of preventieve maatregelen worden geëist hoort ook de afweging of en in welke mate/gebieden de provincies subsidies verstrekken voor het nemen van die preventieve maatregelen, die twee vragen kun je niet los van elkaar beantwoorden in mijn ogen.

Misschien moeten we het redactioneel anders neerzetten, maar deze vragen moeten m.i. wel terugkomen.

Tot zover, met groeten,

[redacted]

[redacted] | [redacted]

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0)43 [redacted] | M +31 (0)6 [redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: maandag 29 maart 2021 13:54
Aan: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted], [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]. <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; '[redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@noord-holland.nl>; '[redacted]@pzh.nl' [redacted]@pzh.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Tekstvoorstellen Overijssel tav notities wolven tbv vaststelling in BAC VP

Aan de provinciale leden van de wolvenwerkgroep,
cc aan de vaste leden van de WGNW,

Bijgevoegd de tekstvoorstellen van Overijssel mbt de beide wolvennotities die we nu zsm in de BAC VP vast willen stellen. Graag zo spoedig mogelijk jullie reacties hierop. Het einddoel moge helder zijn: komen tot versies van beide notities die door de BAC VP vastgesteld kunnen worden.
Afhankelijk van de aard en hoeveelheid reacties moeten we hier wellicht een (extra) overleg van de wolvenwerkgroep aan wijden (zonder LNV erbij uiteraard).

Ik wil jullie verzoeken om hier zo spoedig mogelijk op te reageren. De eerstvolgende reguliere BAC VP staat gepland op 27 mei 2021 maar de inschatting van de programma-manager VP bij IPO is dat er voor die tijd nog wel een extra BAC VP ingelast zal worden (net als aanstaande donderdag over GLB), alleen wanneer precies, valt nog niet te voorspellen. Hoe dan ook, lijkt het me goed om zo spoedig als redelijkerwijs mogelijk te komen tot overeenstemming, zodat we het door de bestuurders kunnen laten vast stellen, zodra zich de gelegenheid daartoe voor doet.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>
Verzonden: maandag 29 maart 2021 10:17
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: geredigeerde stukken wolvenbeleid

Dag [redacted] en [redacted]

Bijgaand de aangepaste bijlagen van de BACVP inzake aanpassing van het wolvenbeleid.
Ik heb met groen gemarkeerd welke tekstdelen voor ons niet acceptabel zijn en daar nieuwe teksten voor toegevoegd. Met geel gemarkeerd staan andere tekstvoorstellen, die liefst ook overgenomen worden, maar minder essentieel zijn.
Met blauw zijn toelichtingen van wijzigingsvoorstellen en omissies gemarkeerd. Die hoeven niet overgenomen te worden, maar zijn bedoeld om de aangemerkte wijziging te duiden.

Zoals ik eerder al aangaf struikelen wij over de volgende passages:

- In bijlage 1 wijst de samenvatting niet duidelijk genoeg op een probleemsituatie. Er is een nieuw tekstvoorstel toegevoegd.
- In bijlage 2 staan voorstellen genoemd waar geen besluiten over zijn genomen. Wij vinden het daarom prematuur om die op te nemen. Het betreft de teksten onder de kopjes “Ad voortzetting tegemoetkomingsregeling” en “b. Landelijke kaders”.

Als je zulke voorstellen wilt presenteren, horen ze niet in een bijlage thuis maar in de oplegger zelf, omdat ze nieuwe elementen bevatten waar (nog) geen consensus over is.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

provincie Overijssel

Eenheid Natuur & Milieu
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Email: [redacted]@overijssel.nl
Telefoon extern: 0610 [redacted]
Telefoon intern: [redacted]

Wat doet u al voor verhoging van de biodiversiteit in uw woonomgeving?

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hiir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 7 september 2022 08:54
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Agenda 3e Kwartaaloverleg wolf 13 september 2022

Excuus, een kleine fout in het planningsschema onderaan: Op Maandag 19 september <12:00 (niet 26 september) is de eindconcept akkoord.

Wanneer	Wat
Ma 29 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode mei – juli
Wo 7 september	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 september, 14:00	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Ma 19 september <12:00	Akkoord eindconcept Tussenrapportage
Wo 21 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 6 september 2022 17:30
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Agenda 3e Kwartaaloverleg wolf 13 september 2022

Beste allen,

Volgende week dinsdag 13 september (van 14:00-16:00) vindt het derde kwartaaloverleg plaats van dit jaar. Wij kunnen hiervoor fysiek terecht in het vergadercentrum van BIJ12, op de 3e verdieping, zaal In de Wei, Leidseveer 2 te Utrecht. Uiteraard is het ook mogelijk online aan te sluiten via teams. De NS heeft op deze dag stakingen gepland in de regio's Oost, Zuid en Noord, dus in het geval je met de trein komt is het goed te kijken of dit mogelijk is. In de bijlage vinden jullie de agenda en het verslag van vorig overleg.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze naar jullie verstuurd kan worden. De interactieve kaart volgt vrijdag of begin volgende week.

Verder staat de uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws', mochten jullie dit willen en hier nog niet aan toe gekomen zijn. Dit kan de komende dagen aangeleverd worden.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Ma 29 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode mei – juli
Wo 7 september	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 13 september, 14:00	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Ma 26 september <12:00	Akkoord eindconcept Tussenrapportage
Wo 21 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groet,

[redacted] *bij BIJ12*

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 18 januari 2022 11:54
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Agenda IPO Wolvenwerkgroep 20 januari a.s.
Bijlagen: Informatiememo wolvenplan.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Later dan voorzien, maar ook (voor mij en enkele anderen) niet geheel onverwacht vanwege familieomstandigheden, bijgaand een concept voor de zgn. beleidskeuze memo die de IPO lijn in moet gaan. Voor de planning hiervan verwijs ik u naar de laatste pagina van deze memo.

Het doel voor a.s. donderdag is alle beleidspunten bij elkaar te krijgen die vervolgens als voorstel richting onze bestuurders wordt gebracht. Hierdoor ontstaat er een twee stappen situatie: men kan voorafgaand aan het wolvenplan 2022 beleidskeuzes bespreken en hier richting aan geven. Na de zomer ligt er dan een wolvenplan ter besluitvorming voor.

Van u wordt verwacht, zo mogelijk al na eerdere interne bespreking, aan te geven of de voorgestelde beleidskeuzes zodanig zijn dat deze in IPO verband besproken kunnen worden.
Er zitten nog een aantal open einden in, die dienen nader ingevuld te worden. Daar waar voorzien is daar via gele arcering op gewezen.
Van een aantal personen verwacht ik nog input op deze memo. Maar het staat ieder vrij op alle voorstellen te amenderen. Kan ook via onderstaande link.
Op basis van de WWG in december zijn reeds enige keuzes beschreven die toen – in beperkte aanwezigheid – al werden geaccordeerd.

Ter informatie vooraf: het LOW werkt aan een kadernotitie, ter vergadering zal ik hier nader over mede delen.
Vanuit het LOW worden wensen meegegeven tbv het wolvenplan/wolvenbeleid.
Een belangrijk onderdeel hierin is dat het wolvenplan uitspraken zou moeten gaan doen over de fasering in de tijd: een eindbeeld waar naar toe wordt gewerkt, een ontwikkelfase waarop naar dit eindbeeld wordt toegewerkt en een initiële fase waarin wij ons nu bevinden.

Link om evt. in deze memo te werken:
https://bij12kantoor.sharepoint.com/:w:/r/sites/Wolfmonitoring/Gedeelde%20documenten/06.%20IPO%20Wolvenwerkgroep/2022%2001%2020/Informatiememo%20wolvenplan.docx?d=w4d5ab903040c473b80b3298b4073be6a&csf=1&web=1&e=1rcGcR.docx

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 17 januari 2022 17:05
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted],

[redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
<[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted])
<[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>;
[redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]
([redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>;
[redacted] <[redacted].[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>;
[redacted]@minlnv.nl

Onderwerp: Agenda IPO Wolvenwerkgroep 20 januari a.s.

Dag allen,

Hierbij de agenda voor de aankomende IPO wolvenwerkgroep van 20 januari a.s.

Tot dan!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 24 maart 2022 12:28
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Agenda, stukken en verslag Landelijk Overleg Wolf
Bijlagen: 220407 BAC VP 3b.5 Bijlage 4 Planning, communicatie en financiën.docx; 220407 BAC VP 3b.1 Oplegnotitie Beleidskeuzes tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220407 BAC VP 3b.2 Bijlage 1 Beleidskeuzes tbv Interprovinciaal Wolvenplan 2022.docx; 220407 BAC VP 3b.3 Bijlage 2 Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan).pdf; 220407 BAC VP 3b.4 Bijlage 3 Werkdocument concept Wolvenplan 2022.pdf

Ter info: bijgaande BAC VP stukken zijn vanochtend aan de BAC VP-leden (cq provinciaal apparaat) gestuurd.

Ik neem LNV niet mee in deze mail, aangezien het interne IPO-stukken betreft.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 maart 2022 14:49
Aan: [redacted]

<[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Agenda, stukken en verslag Landelijk Overleg Wolf

Beste allen,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals vandaag verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van volgende week 29 maart.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: vrijdag 28 januari 2022 09:41
Aan: [redacted]
CC: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Beantwoording kamervragen: verzoek om input.

Hoi [redacted],

In Brabant is nog geen subsidie verleend. De subsidieregeling is op 25 januari jl. door ons college van GS vastgesteld en treedt begin februari in werking, waarna subsidie aangevraagd kan worden (met terugwerkende kracht vanaf het moment van vestiging van de wolf op de Groote Heide: 28 september 2020).
Daarnaast hebben we (in 2020) wolfwerende noodsets aangeschaft om in bruikleen uit te geven. Kosten: ca. € 65.000.

Groeten, [redacted]

[redacted] | [redacted] | T 06-[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: donderdag 27 januari 2022 14:13
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Beantwoording kamervragen: verzoek om input.

Hallo [redacted]
In Flevoland zijn tot dusverre geen subsidiegelden uitgekeerd voor wolvenschadepreventie.

Gr. [redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad | www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland | 06-[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 januari 2022 12:13
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; Angela van den Broek <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Beantwoording kamervragen: verzoek om input.

Beste allen,

Zie vraag 9.
Verzoek aan de provincies is aan te geven wat men sinds invoering van een evt. subsidieregeling preventieve maatregelen heeft uitgegeven per jaar.
Kosten tegemoetkoming per jaar levert BIJ12 zelf aan.

https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail/2022Z01134/2022D02480

m.v.g.
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: dinsdag 15 november 2022 15:59
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: RE: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'
Bijlagen: Perspectief op veilig samenleven voor mens en wolf Brief aan de minister.pdf

Beste mensen,

De beantwoording van de minister is ook betrokken in de zojuist door GS van Gelderland vastgestelde brief aan de minister. Zie bijlage.

Groet, [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: dinsdag 15 november 2022 15:38
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

In Limburg is deze motie afgelopen vrijdag door het college ontraden, omdat ten onrechte het beeld kan ontstaan dat beheer van wolven in de plaats kan komen van schadepreventie. Uiteindelijk staakten de stemmen; het voorstel komt de volgende statenvergadering opnieuw in stemming.

[redacted] | [redacted]

cluster Natuur en Water | team Natuurbescherming
T +31 (0)43 [redacted] | M +31 (0)6 [redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg

Van: [redacted]) < [redacted] @zeeland.nl>
Verzonden: woensdag 9 november 2022 07:44
Aan: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <a.dreijer@drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]) < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted]) < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] < [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] < [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] < [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] < [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @ipo.nl>; [redacted] < [redacted] @ipo.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl
Onderwerp: Re: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Allen,

Er is in Zeeland een motie van het CDA binnengekomen over de wolf... Ze verzoeken: bij het Rijk aan te dringen op beheer van de wolvenpopulatie in gebieden met vee (de wetgeving biedt daarvoor voldoende ruimte), en aan te dringen bij het Rijk om zich in Europa in te zetten voor een lagere beschermingsstatus.

Vraag:hebben jullie dezelfde motie al gehad?
Zo ja, hoe reageren jullie?

Zelf heb ik het idee dat de wetgeving er vooral op aandringt je eigen vee te beschermen (preventief) dus dat we dat gaan antwoorden (wel wat uitgebreider),

Groet [redacted]

Verzonden vanuit Outlook voor iOS

Van: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>
Verzonden: dinsdag, november 8, 2022 6:22 PM
Aan: [redacted] [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]) < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] ( ) < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <skardon@brabant.nl>; [redacted] [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] < [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] < [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] <jostendorf@ipo.nl>; [redacted] < [redacted] @ipo.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl < [redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl < [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @ipo.nl>

Onderwerp: FW: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Beste deelnemers aan de IPO wolvenwerkgroep,
Ter informatie:
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 16:32
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Heren,
Hierbij de door de minister goedkeurde beantwoording.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

.....
Cluster Soorten
Directoraat-Generaal Natuur en Visserij
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
Postbus 20401| 2500 EK | Den Haag
.....
M 06 [redacted]
[redacted]@minlnv.nl
https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit
.....

Houd rekening met het milieu en print deze e-mail alleen als het strikt noodzakelijk is.

Van: Rijksoverheid <abonneren@mailing.rijksoverheid.nl>
Verzonden: dinsdag 8 november 2022 16:28
Aan: [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

Bekijk de online versie

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. De opgegeven locatie is verwijderd. Controleer of de koppeling verwijst naar het juiste bestand of pagina.

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. De opgegeven locatie is verwijderd. Controleer of de koppeling verwijst naar het juiste bestand of pagina. Als u deze afbeelding wilt weergeven, dient u externe inhoud in te schakelen op de Berichtenbalk.

Zojuist gepubliceerd op Rijksoverheid.nl

Zojuist, **8 nov 2022** verschenen.

Document van **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit**

Beantwoording schriftelijke vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'

08-11-2022 | 00:00

Minister Van der Wal-Zeggelink (MNS) geeft antwoord op vragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer'. De Tweede Kamerleden Boswijk (CDA), Van Campen (VVD) en Bisschop (SGP) hebben deze vragen gesteld

Bekijk dit Document

U ontvangt deze e-mail omdat u zich heeft geabonneerd op berichten van Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit op het e-mailadres @e**********@*****v.nl.

AFMELDEN ABONNEMENTEN BEHEREN

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

Datum
15 november 2022

Zaaknummer
[redacted]

Onderwerp
Perspectief op veilig samenleven van mens en wolf

Inlichtingen bij
Provincieloket
026 359 99 99
post@gelderland.nl

Blad
1 van 2

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
De Minister voor Natuur en Stikstof
T.a.v. mevrouw Van der Wal-Zeggelink
Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG

Geachte mevrouw Van der Wal,

Gelderland, en in het bijzonder de Veluwe, is sinds 2019 in trek bij wolven die zich hier hebben gevestigd of wolven die op doorreis hun aanwezigheid hebben laten merken. Deze terugkeer vraagt om het opnieuw leren samenleven met wolven. Helaas zien we dat dit op een aantal plekken problemen met zich meebrengt. De aanwezigheid van de wolf zorgt voor maatschappelijke onrust en voor zorgen bij onze inwoners over veiligheid van mensen en dieren in het buitengebied. Deze zorgen zijn op 9 november jongstleden ook in Provinciale Staten van Gelderland nog eens benoemd. Er leeft een enorme behoefte aan een langetermijnvisie en perspectief. Wij vinden dat essentieel zodat onze inwoners zich veilig kunnen voelen en ook weten dat de veiligheid voor de mens altijd voorop staat.

Wij zijn van mening dat samenleven met de wolf mogelijk is. De aanwezigheid van het dier in Nederland is een gegeven. Maar om te zorgen dat mens en wolf naast elkaar kunnen bestaan, is het nodig om te kunnen sturen op waar een wolf kan verblijven en waar niet. Hierover zijn zorgen omdat onze mogelijkheden beperkt zijn. Het ontbreken van deze mogelijkheden draagt bij aan het verharden van de discussie. Onze zorgen willen wij aan u overbrengen en wij doen een beroep op u om in Europa te pleiten voor ruimere mogelijkheden om in te kunnen grijpen waar dat nodig is.

Concreet vragen wij u om te pleiten voor aanpassing van het huidige beschermingsniveau van de wolf om actief beheer mogelijk te maken. We willen meer kunnen sturen op waar de aanwezigheid van wolven goed mogelijk is, en waar samenleven redelijkerwijs niet mogelijk is. Deze aanpassing moet de drempel verlagen om in te grijpen bij concrete probleemsituaties die zich nu al voordoen. Maar het moet dus ook ruimte bieden voor het bijsturen van de populatieontwikkeling van de wolf, zodat een beheersbare situatie ontstaat. Dat biedt perspectief aan onze inwoners die zorgen hebben. Hiermee hopen we een deel van de maatschappelijke onrust weg te kunnen nemen.

Zoals u weet nemen wij volop onze verantwoordelijkheid waar het gaat om voorlichting aan het publiek, hulp aan dierhouders, ingrijpen bij calamiteiten, afstemming met sectorpartners, natuurbeheerders, gemeenten, provincies, uw ministerie en zelfs internationale afstemming over de wolf. Wij realiseren ons dat dit thema ook onderwerp van gesprek is bij onze gezamenlijke actualisatie van het interprovinciale wolvenplan. Maar we maken ons echter zorgen of we daarin samen nu voldoende stappen kunnen zetten.

Zo hebben wij kennis genomen van uw recente Antwoorden op Kamervragen over het bericht 'Wolf blijft zorgen voor problemen: ook kalveren en pony's slachtoffer' | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl. U benoemt daarin dat niet is aan te geven welk aantal wolven in Nederland kan leven en dat, gezien het ontbreken van een gunstige staat van instandhouding, er geen sprake kan zijn van beheer van de wolf. Beheer is meer dan alleen doden. Juist ook het afschrikken en verjagen van wolven op

plekken waar hun aanwezigheid voor problemen zorgt, valt onder beheer. Wij pleiten voor een heroverweging. Bijvoorbeeld omdat nu wolvenpopulaties uit Duitsland en Frankrijk zich al hebben samengevoegd, waardoor een nieuwe situatie is ontstaan. Graag vernemen wij van u hoe deze nieuwe ontwikkeling doorwerkt op die beoordeling van de gunstige staat van instandhouding en daarmee op de toekomstige mogelijkheden voor beheer.

U gaf ook aan altijd bereid te zijn om verder overleg te voeren met provincies om te bezien welke stappen we gezamenlijk kunnen zetten in het wolvenbeleid. Het spreekt voor zich dat wij die uitnodiging graag met beide handen aangrijpen zodat perspectief kan ontstaan voor het veilig samenleven van mens en wolf, in Gelderland en daarbuiten.

Met vriendelijke groet,
Gedeputeerde Staten van Gelderland

[redacted]
John Berends
Commissaris van de Koning

[redacted]
Miriam Nienhuis-van Doremaele
Secretaris

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 juni 2022 09:12
Aan: [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: RE: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Beste allen, daar ben ik het mee eens. De uitnodiging is gericht aan degenen die geïnterviewd zijn (in dit geval BIJ12, binnen het överheids'wolvendossier is dat ook IPO en LNV). Laten we het vooralsnog beperkt houden zou mijn advies zijn. Wij hebben ons vanuit IPO en BIJ12 in ieder geval terughoudend opgesteld voor dit proces.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: donderdag 23 juni 2022 12:09
Aan: [redacted]
Onderwerp: Re: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Dag [redacted] zonder persoonlijke uitnodiging lijkt het me ongepast er heen te gaan. Groet [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: Thursday, June 23, 2022 11:05:25 AM
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Even ter inventarisatie: wie is van plan om hier heen te gaan?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 15:53
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] (Sjors) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]) [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING

Beste allen, Zie onderstaand ter informatie. IPO, LNV en BIJ12 zijn uitgenodigd. M.v.g. [redacted]

Van: [redacted]@alcedoconsultancy.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 11:59
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING

UITNODIGING 6 JULI 2022
Aanvang 14.00 u.

Een verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de Toekomst van de Wolf in Nederland

Beste [redacted] en [redacted]

Graag nodigen wij u uit voor de presentatie van de resultaten van de verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de ‘Toekomst van de wolf in Nederland’.

Voor deze bijeenkomst zijn alle 36 door ons geïnterviewde organisaties uitgenodigd. U bent van harte welkom om samen met een collega deel te nemen aan deze middag.

Wanneer: **Woensdag 6 juli om 14.00 u. ontvangst**
Start inhoudelijk programma om 14.30 u.
Afsluiting 16.30 u. met drankje en hapje
Waar: Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2 D41, 6711 JC Ede
Voor routebeschrijving, zie onder

Programma

- Ontvangst met koffie/thee en registratie
- Welkom door de dagvoorzitter en de Burgemeester van Ede, René Verhulst
- Resultaten verkenning, door Steven de Bie
- Aanbieding rapportage verkenning aan IFAW en KNJV
- Vraaggesprek met Kindercollege Ede
- Afsluiting door dagvoorzitter
- Einde met drankje en hapje

Graag uiterlijk 3 juli a.s. aan/afmelden voor deze bijeenkomst op emailadres: [redacted]@ru.nl
We ontvangen ook graag de naam van uw collega.

We zien ernaar uit u op 6 juli a.s. te mogen verwelkomen.
Met dank aan de gemeente Ede voor het faciliteren van deze bijeenkomst.

Vriendelijke groeten,
[redacted]

Routebeschrijving naar de Mauritskazerne

Openbaar vervoer
Reis af naar Station Ede-Wageningen, vervolg de route vervolgens lopend (5 minuten). Loop via perron 1b het station uit (centrum-zijde) en volg het pad over een viaduct naar het voormalige kazerneterrein.
Loop rechtdoor tot het 2e grote gebouw aan je rechterkant, je bent nu gearriveerd bij de Mauritskazerne.

Met de auto
Stel je navigatie/Google Maps in op de locatienaam 'Mauritskazerne' en niet op het adres. Kijk voor routes vanuit alle windstreken op: https://mauritskazerne.nl/over/routebeschrijving

[redacted]
E: [redacted]@alcedoconsultancy.nl
T: +31 6 [redacted]

[redacted]

Van: [redacted] @bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 juni 2022 09:14
Aan: [redacted] @minlnv.nl
CC: Meije Gildemacher
Onderwerp: RE: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Vanuit BIJ12 zal ik deelnemen en naar ik verwacht vanuit IPO Meije.

Van: Jeroen Ostendorf <jostendorf@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 23 juni 2022 12:17
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

True. Anderzijds is IPO wel uitgenodigd maar alleen onze communicatie-man (cc) is in gelegenheid daar heen te gaan, dus een paar inhoudelijke provinciale ogen en oren lijken me geen kwaad te kunnen. Deze inventarisatie is dan ook bedoeld om het bij een paar te houden en aan de organisatoren door te geven wie er namens provincies komen omdat IPO inhoudelijk verhinderd is (ivm AAC VP).

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted] @gelderland.nl>
Verzonden: donderdag 23 juni 2022 12:09

Aan: [redacted] @ipo.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted]) <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @Brabant.nl>; [redacted] <[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted] @flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]) <[redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: Re: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Dag [redacted] zonder persoonlijke uitnodiging lijkt het me ongepast er heen te gaan. Groet [redacted]

Van: [redacted] <[redacted] @ipo.nl>
Verzonden: Thursday, June 23, 2022 11:05:25 AM
Aan: [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; <s.vandenbosch@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @Brabant.nl>; [redacted] <[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted]) <[redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl <[redacted] @minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - wie gaat daar heen?

Even ter inventarisatie: wie is van plan om hier heen te gaan?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted] @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted] <[redacted] @bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 15:53
Aan: [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <a.kersten@drenthe.nl>; Alfred Dreijer <a.dreijer@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @Brabant.nl>; [redacted]

[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted])
<[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]
<[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted]
<[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING

Beste allen, Zie onderstaand ter informatie. IPO, LNV en BIJ12 zijn uitgenodigd. M.v.g. [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@alcedoconsultancy.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 11:59
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Bijeenkomst dialoog wolf 6 juli - UITNODIGING

UITNODIGING 6 JULI 2022
Aanvang 14.00 u.

Een verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de Toekomst van de Wolf in Nederland

Beste [redacted] en [redacted]

Graag nodigen wij u uit voor de presentatie van de resultaten van de verkenning naar de wenselijkheid en mogelijkheid voor een maatschappelijke dialoog over de 'Toekomst van de wolf in Nederland'.

Voor deze bijeenkomst zijn alle 36 door ons geïnterviewde organisaties uitgenodigd. U bent van harte welkom om samen met een collega deel te nemen aan deze middag.

Wanneer: **Woensdag 6 juli om 14.00 u. ontvangst**
Start inhoudelijk programma om 14.30 u.
Afsluiting 16.30 u. met drankje en hapje
Waar: Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2 D41, 6711 JC Ede
Voor routebeschrijving, zie onder

Programma

- Ontvangst met koffie/thee en registratie
- Welkom door de dagvoorzitter en de Burgemeester van Ede, René Verhulst
- Resultaten verkenning, door Steven de Bie
- Aanbieding rapportage verkenning aan IFAW en KNJV
- Vraaggesprek met Kindercollege Ede
- Afsluiting door dagvoorzitter
- Einde met drankje en hapje

Graag uiterlijk 3 juli a.s. aan/afmelden voor deze bijeenkomst op emailadres: [redacted]@ru.nl
We ontvangen ook graag de naam van uw collega.

We zien ernaar uit u op 6 juli a.s. te mogen verwelkomen.
Met dank aan de gemeente Ede voor het faciliteren van deze bijeenkomst.

Vriendelijke groeten,
[redacted]

Routebeschrijving naar de Mauritskazerne

Openbaar vervoer
Reis af naar Station Ede-Wageningen, vervolg de route vervolgens lopend (5 minuten). Loop via perron 1b het station uit (centrum-zijde) en volg het pad over een viaduct naar het voormalige kazerneterrein.
Loop rechtdoor tot het 2e grote gebouw aan je rechterkant, je bent nu gearriveerd bij de Mauritskazerne.

Met de auto
Stel je navigatie/Google Maps in op de locatienaam 'Mauritskazerne' en niet op het adres. Kijk voor routes vanuit alle windstreken op: https://mauritskazerne.nl/over/routebeschrijving

[redacted]
E: [redacted]@alcedoconsultancy.nl
T: +31 6 [redacted]

Biodiversity comes first, always!

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Verzonden: dinsdag 29 maart 2022 09:07
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Concept Tussenrapportage Q1 1 november t/m 16 februari 2022

Dag allemaal,

Voor het overleg van straks, hierbij alvast een illustratie hoe de monsteraantallen het afgelopen kwartaal fors zijn toegenomen. Ik zal het straks toelichten bij de verklaring waarom WENR langer over de analyses heeft gedaan.

Groet, team dierecologie, WENR

	schade	monitoring	totaal
1e kwartaal 2020	62	30	92
2e kwartaal 2020	74	34	108
3e kwartaal 2020	57	8	65
4e kwartaal 2020	50	13	63
1e kwartaal 2021	68	27	95
2e kwartaal 2021	30	45	75
3e kwartaal 2021	46	33	79
4e kwartaal 2021	89	36	125
1e kwartaal 2022	266	79	345

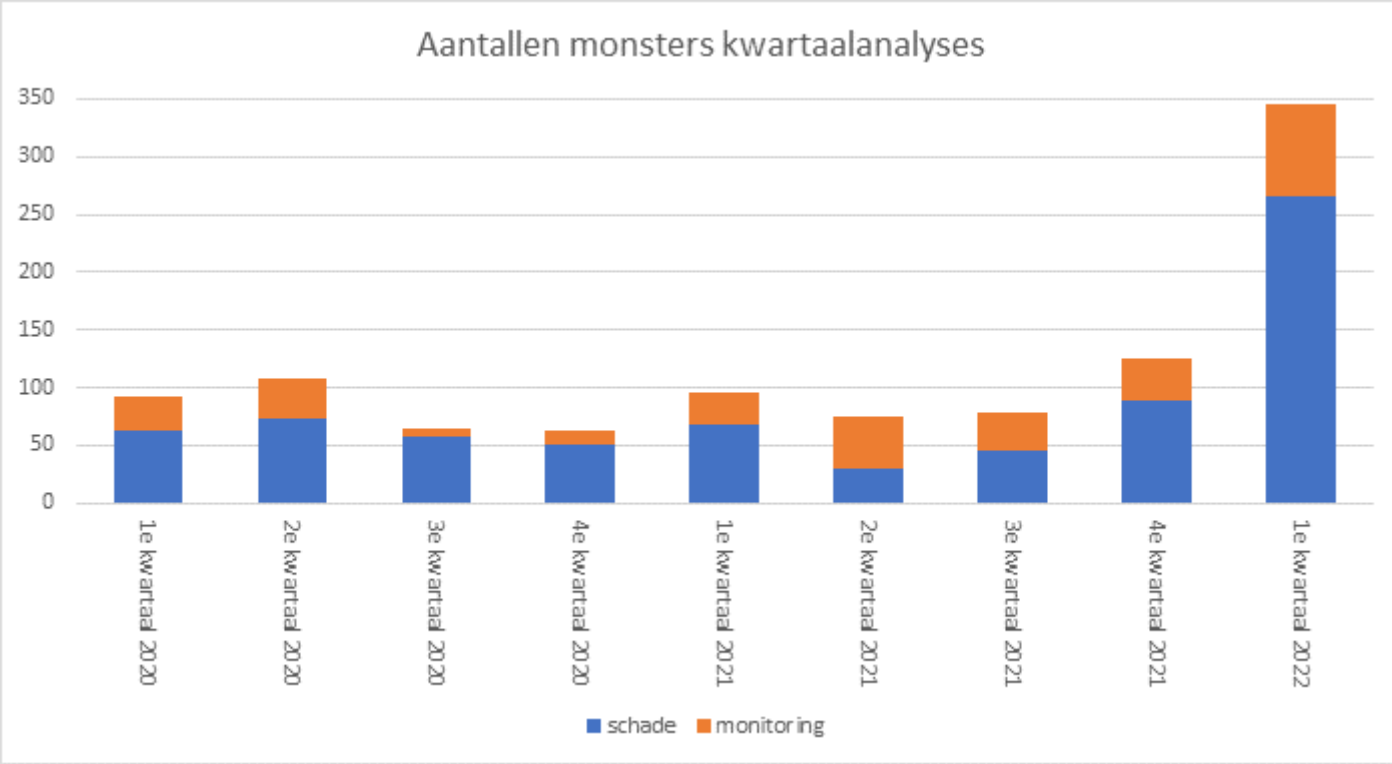

Regards, [redacted]
Wageningen Environmental Research (WENR)
Animal Ecology Team
P.O. Box 47, NL-6700 AA Wageningen
The Netherlands
Phone: +31-317 [redacted]
Mobile: 0031 (0)6 [redacted]
E-Mail: [redacted] *@wur.nl*
Internet: http://www.wur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research.htm

De wolf terug in Nederland : Een factfinding study - WUR

https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wolven-1.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wilde-hoefdieren.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Otters.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Secties-op-wilde-fauna.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Ecologische-Genetica-1.htm

New: Animal Conservation in the Twenty-First Century

From: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Sent: vrijdag 25 maart 2022 18:40
To: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; J[redacted], [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@hvhl.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; Jeroen Ostendorf <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Cc: [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]

[redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Subject: Concept Tussenrapportage Q1 1 november t/m 16 februari 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q1 2022 en de bijbehorende interactieve kaart. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 29 maart, bespreken.

Waar mogelijk zie ik jullie reactie graag voor die tijd in het online-bestand tegemoet komen. Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Let vooral op de teksten van jullie eigen provincie, zowel in de TR als in de teksten op de kaart.

Er staan nog een aantal opmerkingen in die de komende tijd na reactie nog verwerkt gaan worden.

- De link naar de concepttekst: Tussenrapportage wolf nov-half feb 2022_v25-3-2022.docx
- De link naar de interactieve kaart: https://localfocuswidgets.net/623dfd4059b9f

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.
Alvast fijn weekend en tot dinsdag!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 15 september 2022 18:51
Aan: [redacted]
CC:
Onderwerp: RE: Concept Tussenrapportage Q3 2022

Beste mensen,

Na het kwartaaloverleg van dinsdag is de tussenrapportage op de besproken punten aangepast.
Bij deze de concept tussenrapportage van deze periode: Concept Tussenrapportage wolf Q3 2022_v15-9-22.docx
Maandag worden de laatste dingen afgerond.
Als jullie nog urgente wijzigingen hebben, horen wij dat graag **maandag voor 14:00.**

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 9 september 2022 17:39
Aan: [redacted]
Onderwerp: Concept Tussenrapportage Q3 2022

Hallo allemaal,

Hieronder vinden jullie de link naar de concepttekst van de Tussenrapportage Q3 2022. Deze gaan we aanstaande dinsdag, 13 juni, bespreken. Ook heb ik een link gemaakt naar de kaart in LocalFocus.
Het stuk staat op SharePoint; daar kunnen jullie ook in bewerken als jullie aandachtpunten of opmerkingen hebben. Waar mogelijk zie ik eventuele reacties graag voor het overleg (<14:00) in het online-bestand tegemoet komen. Het onderdeel nieuws uit de provincies is nog erg leeg, als jullie nog interessante ontwikkelingen hebben is het leuk hier een stukje over in op te nemen. Aanvullingen in de nieuws onderdelen zijn welkom.

- De link naar de concepttekst: Concept Tussenrapportage wolf Q3 2022.docx
- De link naar de kaart: https://localfocuswidgets.net/631b55f9de81b

Als jullie nog vragen hebben, mail of bel gerust.

Met vriendelijke groet,

[redacted] *bij BIJ12*

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 5 september 2022 09:41
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: concept wolvenplan GS/PS

Ha [redacted],

Ja dat is inderdaad weer even geleden, maar fijn te horen dat het al beter gaat. De WWG vergaderingen zitten tegenwoordig afwisselend op dinsdag en donderdag.

Ik heb geen overzicht over wat wanneer in de provincies is gedeeld, dat is per provincie dek ik verschillend. Wel is het zo dat dit lekken niet zo is dat er een geheim stuk naar buiten is gekomen. Het is immers ook verspreid aan provinciale wolvencie's (en het LOW, FBE's e.d.) omdat wij juist hierover het overleg willen aangaan. Het is onderdeel van het proces. Maar actieve verspreiding naar buiten/derden toe doen we dan weer niet.
M.a.w. het is een concept plan met voorgenomen beleid, daarover consulteren we stakeholders. En dit zal eind van dit jaar tot een ambtelijk eindconcept moeten leiden (zie planning laatste WWG aug.)

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: maandag 5 september 2022 09:31
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: concept wolvenplan GS/PS

Hallo [redacted],
Vanwege mijn revalidatietraject op dinsdag heb ik helaas al een tijdje niet kunnen aansluiten bij de bijeenkomsten van de wolvenwerkgroep. Binnenkort ga ik afbouwen naar de dinsdagochtend, dus kan ik hopelijk 's middags weer af en toe digitaal aansluiten bij de vergaderingen.

Ik zag het bericht langskomen dat het conceptplan is gelekt naar het Dagblad van het Noorden. Ik was even benieuwd of de andere provincies het conceptplan inmiddels hebben gedeeld met GS / PS of wat hier over is afgesproken. Mijn gedeputeerde heeft vorig jaar in het debat over een wolvenhek om Flevoland aangegeven de Staten te informeren over de voortgang rond het nieuwe wolvenplan.

Ik hoor graag even wat de lijn is over het informeren van de Staten over het concept wolvenplan. Dan kan ik dat afstemmen met onze gedeputeerde.

Groet,

[redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 21 september 2022 13:00
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q1 2022

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage over de activiteit van de wolf in Nederland gepubliceerd. De rapportage is ook weer opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie. In deze tussenrapportage geven we inzicht in de periode 1 mei tot en met 31 juli 2022.

Tussenrapportage delen op social media?

- Deel via LinkedIn
- Deel via Twitter

Nogmaals bedankt voor al jullie bijdragen!

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 31 maart 2022 17:34
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@hvhl.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Onderwerp: Definitieve concepttekst Tussenrapportage Wolf Q1 2022

Dag allemaal,

Bijgaand vertrouwelijk de voorlopig laatste versie van de Tussenrapportage wolf over de periode 1 november 2021 t/m 16 februari 2022.

De tekst is ten opzichte van de vorige versie aangepast aan de hand van het Kwartaaloverleg van 29 maart en onderlinge afstemming. De schade cijfers en daarbij horende grijze teksten zullen nog worden toegevoegd als deze binnenkomen, we zitten hier achteraan. In de kantlijn staan nog enkele opmerkingen.

@[redacted] zou jij de aanvullingen willen doen voor provincie Limburg onder het kopje "Nieuws uit de provincies"?

Mochten er nog dringende zaken zijn of aandachtspunten voor de teksten (van de TR of van de kaart) dan horen we het graag **uiterlijk maandag 4 april voor 12:00** t.b.v. de laatste afronding. De planning is om de Tussenrapportage woensdag 6 april te publiceren.

Tussenrapportage laatste versie: Tussenrapportage wolf nov-half feb 2022_v31-3-2022.docx
Interactieve kaart laatste versie: https://localfocuswidgets.net/6245b640344fd

Dank in ieder geval tot zo ver!

Met vriendelijke groet,

[redacted] *bij BIJ12*

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

BIJ 12 | Werkt voor provincies

202 art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 5 januari 2023 14:35
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: DNA-uitslagen schademeldingen november + aantal meldingen oktober

Goedemiddag allen,

Allereerst de beste wensen voor 2023!

In de vorige e-mail met DNA-uitslagen gaf ik aan dat het vermoeden bestond dat door een technische fout een aantal monsters geen resultaat gaven. WENR heeft deze monsters opnieuw geanalyseerd. Hieronder kunnen jullie de uitslag van deze tweede analyse vinden.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Totaal aantal dode slachtoffers	DNA-uitslag
TKW681	30-11-2022	Beekbergen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW680	30-11-2022	Groningen	Groningen	Scha(a)p(en)	7	hond
TKW679	30-11-2022	Voorst	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW678	30-11-2022	Berg en Terblijt	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW677	26-11-2022	Lunteren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW676	24-11-2022	Roden	Drenthe	Pink	1	hond
TKW675	23-11-2022	Heijenrath	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW649	31-10-2022	Ekehaar	Drenthe	Pink	0	geen resultaat
TKW647	29-10-2022	Zwiggelte	Drenthe	Paard(en)	0	hond

Nog niet alle veehouders zijn op de hoogte van deze uitslagen, dus tot die tijd deze uitslagen graag onder embargo behandelen. Zodra de veehouders op de hoogte zijn gebracht zullen de DNA-uitslagen ook op de website van BIJ12 worden gepubliceerd.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 22 december 2022 10:15
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: DNA-uitslagen schademeldingen november + aantal meldingen oktober

Goedemorgen allemaal,

De DNA-uitslagen van de vermoedelijke wolvenschademeldingen uit november en een aantal meldingen van oktober die nog open stonden zijn bekend, zie hieronder. Het bestand wat met jullie is gedeeld op SharePoint is ook weer bijgewerkt.
Het aantal meldingen waar geen resultaat uit de analyse kwam was afgelopen keer opvallend hoog. WENR vermoedt dat dit komt door een technische fout. Deze monsters zullen daarom opnieuw worden geanalyseerd. Welke dat zijn staat ook in de tabel.
Wat ook opvallend is, is dat er opnieuw goudjakhals is aangetoond in Fryslân.

Dossiernr	Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Totaal aantal dode slachtoffers	DNA-uitslag
TKW681	30-11-2022	Beekbergen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW680	30-11-2022	Groningen	Groningen	Scha(a)p(en)	7	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW679	30-11-2022	Voorst	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW678	30-11-2022	Berg en Terblijt	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW677	26-11-2022	Lunteren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW676	24-11-2022	Roden	Drenthe	Pink	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW675	23-11-2022	Heijenrath	Limburg	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW674	22-11-2022	Broekhuizenvorst	Limburg	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW673	20-11-2022	Schaijk	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW672	19-11-2022	Hulshorst	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW671	18-11-2022	Rumpt	Gelderland	Scha(a)p(en)	6	geen resultaat
TKW670	18-11-2022	Beilen	Drenthe	Scha(a)p(en)	4	wolf (HW01 + HW02)
TKW669	17-11-2022	Ammerzoden	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW668	17-11-2022	Gameren	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW667	17-11-2022	Bruchem	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW666	17-11-2022	Wijnjewoude	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	geen resultaat

TKW665	16-11-2022	Sprang-Capelle	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	2	wolf (HW01)
TKW664	15-11-2022	Kaatsheuvel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW663	14-11-2022	Doornspijk	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW662	14-11-2022	Zwolle	Overijssel	Scha(a)p(en)	1	geen resultaat
TKW661	14-11-2022	Kaatsheuvel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	11	wolf (HW01)
TKW660	12-11-2022	Hallum	Fryslân	Scha(a)p(en)	2	hond
TKW659	12-11-2022	Arrien	Overijssel	Pink	0	geen resultaat
TKW658	11-11-2022	Dwingeloo	Drenthe	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW02)
TKW657	10-11-2022	Hijum	Fryslân	Scha(a)p(en)	7	hond
TKW656	10-11-2022	Veenhuizen	Drenthe	Kalf	1	geen resultaat
TKW655	10-11-2022	Ingen	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	hond
TKW654	9-11-2022	Wolfheze	Gelderland	Scha(a)p(en)	3	wolf (HW01)
TKW653	9-11-2022	Winterswijk	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW01)
TKW652	7-11-2022	Lioessens	Fryslân	Scha(a)p(en)	1	goudjakhals
TKW651	4-11-2022	Lierop	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW22)
TKW650	2-11-2022	Oudega	Fryslân	Kalf	1	geen resultaat
TKW649	31-10-2022	Ekehaar	Drenthe	Pink	0	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW647	29-10-2022	Zwiggelte	Drenthe	Paard(en)	0	geen resultaat (wordt herhaald)
TKW646	27-10-2022	Wolfheze	Gelderland	Scha(a)p(en)	12	wolf (HW01)
TKW643	25-10-2022	Milsbeek	Limburg	Scha(a)p(en)	1	wolf (HW02)

De veehouders zullen van deze uitslagen op de hoogte worden gebracht. Daarna zal dit ook op de website worden bijgewerkt.
Tot die tijd deze informatie graag onder embargo behandelen.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
T +31 (0) 85 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 12:20
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Evaluatie ervaringen Interprovinciaal wolvenplan

Dag [redacted], dank je wel, dit gaat vandaag nog door naar het LOW. Groet, [redacted]

Van: [redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 11:54
Aan: [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Evaluatie ervaringen Interprovinciaal wolvenplan

Dag [redacted],

In bijgevoegde versie heb ik gepoogd alle nagekomen opmerkingen te verwerken (zo kort mogelijk). Tevens de meest recente versies van de individuele evaluaties zoals bij mij bekend, deze kunnen dan als bijlage mee.

Groet, [redacted]

[redacted]

Van: [redacted] @ipo.nl>
Verzonden: maandag 21 maart 2022 09:41
Aan: [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: Re: Interprovinciaal wolvenplan tbv BAC VP 7 april 2022

Ha allen,

De reactie-termijn is zelfs nog iets scherper dan Floris hieronder stelt: ivm verzending woensdag ga ik het document morgen kort na de middag 'bevriezen' voor verzending aan de BACVP. Daarna kan er natuurlijk zeker nog verder gedacht en verbeterd worden, maar de versie van morgenmiddag is de versie die de BACVP zal bereiken op weg naar 7 april 2022.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted] @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted] <[redacted] @bij12.nl>
Verzonden: maandag, maart 21, 2022 9:27 AM
Aan: [redacted] <[redacted] @ipo.nl>; [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @Brabant.nl>; [redacted] <[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted] @flevoland.nl>; [redacted] <[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted]

[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Interprovinciaal wolvenplan tbv BAC VP 7 april 2022

Beste leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Zoals vorige week aangekondigd door [redacted] hierbij de laatste versie van het Interprovinciaal wolvenplan. De intentie is om dit stuk tkn naar de BAC VP van 7 april mee te sturen. Het komt in dat geval achter de beleidskeuzenotitie te liggen, met als nadrukkelijke toelichting dat het nog een werkdocument betreft. De beleidskeuzenotitie is ter bespreking.

De stukken moeten deze week verstuurd worden, voor de taakgroep bijeenkomst van aankomende donderdag. Hierbij dus het verzoek eventuele reacties voor donderdag door te geven.

Met vriendelijke groet,

[redacted], MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 5 april 2023 14:24
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
Onderwerp: RE: Inventarisatie afhandeling proces dode/gewonde wolven/goudjakhalzen

Hoi [redacted],
Hieronder de situatie voor Flevoland.

1. Is er een ontheffing door de provincie uitgegeven voor de afhandeling van gevonden dieren?
Wij hebben ingestemd met de ontheffing van Utrecht voor de Universiteit Utrecht, waarin vervoer en onder zich hebben van een wolf voor onderzoek is geregeld. Looptijd t/m 2 februari 2024.
WenR heeft (nog) geen ontheffing hiervoor van ons.

2. Is er een vergunning/ontheffing door de provincie uitgegeven voor het vervoer van de dieren?
Wij hebben ingestemd met de ontheffing van Utrecht voor de Universiteit Utrecht, waarin vervoer van dieren voor onderzoek is geregeld. Looptijd t/m 2 februari 2024.
Daarnaast hebben een valwild opdracht aan de FBE verleend, waarin wolf is opgenomen.

3. Is er door de provincie praktische invulling gegeven aan de interventierichtlijn?
In afstemming met de FBE zijn de valwild afhandelaars binnen onze provincie op de hoogte gebracht van de interventierichtlijn. Zij zijn dus op de hoogte van hoe het theoretisch werkt, we gaan nog aan de slag om e.e.a. goed in een draaiboek vast te leggen zodat het ook in de praktijk goed werkt.

4. Op welke wijze is voorzien in een 24/7 bereikbaarheid:
Hier moeten we nog verder vorm aan geven in het draaiboek dat we samen met de FBE gaan opstellen.

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 5 april 2023 13:13
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>;

[redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: FW: Inventarisatie afhandeling proces dode/gewonde wolven/goudjakhalzen
Urgentie: Hoog

Beste collega's,
Ter herinnering aan allen, uitgezonderd de enkelen die al wel gereageerd hebben, waarvoor dank.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: zondag 26 maart 2023 15:22
Aan: [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @brabant.nl>; [redacted] <[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] <[redacted] @flevoland.nl>; [redacted] <[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted] @provincie-utrecht.nl>
CC: [redacted] <[redacted] @ipo.nl>; [redacted] <[redacted] @ipo.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>
Onderwerp: Inventarisatie afhandeling proces dode/gewonde wolven/goudjakhalzen
Urgentie: Hoog

Beste Collega's van provincies, cc IPO en Bij12,

Op dit moment verstuur ik deze mail, omdat ik komend tijd even veel extern en/of afwezig ben. Maar de vraag zal duidelijk zijn, zo niet tot woensdag lees ik mijn mail nog wel of ben telefonisch bereikbaar.

<u>Inventarisatie afhandeling dode/gewonde wolven/goudjakhalzen</u>
Met het verschijnen van een nieuwe interventierichtlijn voor aangetroffen wolf/goudjakhals en het toevoegen op de BIJ12 website van een tekst over 'dode wolven' is het gewenst om duidelijkheid te hebben over de afhandeling hiervan in de provincies. Het blijkt inmiddels toch vaker voor te komen dat provincies te maken krijgen met (meestal aangereden) dode wolven. Een goede en snelle afhandeling is hierbij gewenst. NB: elke provincie draagt afzonderlijk zorg voor de implementatie van het uitvoerend proces, daar waar mogelijk zal BIJ12 landelijke afspraken proberen te maken.

➔ **Redenen om een update te willen hebben hoe de afhandeling in elke provincie is geregeld.**

Dat geldt ook voor de mogelijke afhandeling van een <u>gewonde</u> wolf cq. de afhandeling van (dood of gewond) aangetroffen <u>goudjakhals</u>.

Daarom onderstaande inventarisatie met het verzoek of jullie hierop voor 5 april kunnen reageren.
Resultaten communiceer ik weer en bespreken wij zonodig in de wolvenwerkgroep.

Vooraf
De vraagstelling gaat uit van de richtlijn: **'Uitwerking Interventierichtlijn Melding van een aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals'** (zie interventierichtlijnen pagina 15 e.v.) .

D.w.z. dat is het uitgangspunt/kader voor de afhandeling van de gevonden dieren. Vervolgens is het nodig dat in elke provincie dit zowel regeltechnisch (juridisch) als praktisch uitvoerend is ingevuld. M.a.w. zijn de benodigde vergunningen/ontheffingen aanwezig, is er een draaiboek met organisaties, namen, e-mailadressen, telefoonnummers om snel in het netwerk te kunnen handelen etc.

Om hier enig zicht op te krijgen de volgende **vier** vragen:

1. Is er een ontheffing door de provincie uitgegeven voor de afhandeling van gevonden dieren?
M.a.w. wie mag een dood/gewond gevonden dier verplaatsen, meenemen, evt. doden of helpen herstellen?
Zo ja aan welke organisatie of personen:
Wat is de looptijd (tot wanneer):
Zo nee waarom niet/wanneer wel en aan wie beoogd:

2. Is er een vergunning/ontheffing door de provincie uitgegeven voor het vervoer van de dieren?
Zo ja aan welke organisatie:
Wat is de looptijd (tot wanneer):
Zo nee, aan wie beoogd en per wanneer is dat geregeld:

3. Is er door de provincie praktische invulling gegeven aan de interventierichtlijn?
Oftewel is er een 'draaiboek' waarin mogelijk betrokken organisaties met naam, telefoon, email etc. bekend zijn waardoor de praktische afhandeling van de gevonden dieren adequaat kan worden afgehandeld?
Denk daarbij aan: politie, valwildafhandelaren, Wolvenmeldpunt/ZV, WENR, DWHC, BIJ12, aangrenzende collega provincies, dierenambulance, terreinbeheerders, boa's/wildbeheerders, FBE etc.
Zo ja: prima!

4. Op welke wijze is voorzien in een 24/7 bereikbaarheid:
Zo ja: hoe, bijv. welke persoon/personen is/zijn de centrale spil in dit geheel?
Zo nee, hoe en wanneer is dat geregeld:

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]
Coördinator Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>
Verzonden: donderdag 19 januari 2023 16:00
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Jaarrapportage 2022 opdracht ZV-BIJ12 beschikbaar

Ik ook (via sharepoint).
Groetjes
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 19 januari 2023 15:48
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Jaarrapportage 2022 opdracht ZV-BIJ12 beschikbaar

Dag [redacted],

Ik ben wel nieuwsgierig naar de monitoringswerkzaamheden van 2022.

Gr [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 19 januari 2023 12:38
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Jaarrapportage 2022 opdracht ZV-BIJ12 beschikbaar

Beste allen,

Ter info: jaarlijks levert de Zoogdiervereniging een jaarrapportage op aan BIJ12. In dit rapport staat beschreven welke monitoringswerkzaamheden zij afgelopen jaar hebben uitgevoerd in het kader van de lopende opdracht met BIJ12/provincies en met welk team (het betreft dus geen inhoudelijke jaarrapportage). Voor 2022 is deze inmiddels beschikbaar gekomen.

Mochten jullie hier inzicht in willen hebben, dan kunnen jullie dit bij mij aangeven en dan zal ik jullie deze toesturen of toegang geven tot de locatie waar deze bij BIJ12 digitaal opgeslagen is (SharePoint).

Groet,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

De informatie in dit bericht is alleen bestemd voor de geadresseerde. Is dit bericht niet voor u bedoeld? Dan vragen wij u om de inhoud niet te gebruiken, maar ons te informeren door het bericht te beantwoorden en daarna te verwijderen. Alvast hartelijk bedankt voor uw hulp.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 3 februari 2022 13:14
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: [redacted] heeft Memo beleidskeuzes wolvenplan v220126 met u gedeeld.

Klopt inderdaad, dat gaat automatisch
Bedankt voor je aanvullingen!

Groet, [redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: woensdag 2 februari 2022 10:50
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: [redacted] heeft Memo beleidskeuzes wolvenplan v220126 met u gedeeld.

Hoi [redacted],
Ik heb wat aanvullingen en opmerkingen toegevoegd in het memo. Even ter check, ik hoef dat niet op te slaan toch? Dat gaat automatisch?

Gr. [redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 januari 2022 10:32
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: [redacted] heeft Memo beleidskeuzes wolvenplan v220126 met u gedeeld.

[redacted] heeft een bestand met u gedeeld

Dag allen,

Omdat we niet zeker weten of jullie het document uit de mail van [redacted] kunnen bewerken, hierbij nogmaals de link naar de memo met de voorgestelde beleidskeuzes.

Mocht het alsnog niet lukken, laat het mij dan weten.

Hartelijke groet,
[redacted]

Memo beleidskeuzes wolvenplan v220126

Deze koppeling werkt alleen voor de directe geadresseerden van dit bericht.

Openen

Microsoft

Privacyverklaring

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 2 maart 2021 12:00
Aan: [redacted]; [redacted]@staatsbosbeheer.nl; [redacted]
Onderwerp: RE: Mgl wolfkill Zeewolde 1mrt21

Heren, ik kan wel afstemmen, neem hierbij gelijk [redacted] mee in deze mailwisseling. Daarmee is de provincie op de hoogte.
@[redacted] voor jou een wellicht nog geheel nieuwe situatie. Bij vragen maar even bellen.

Ik ben nog wel nieuwsgierig naar de locatie waar het ree is aangetroffen.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Verzonden: dinsdag 2 maart 2021 11:54
Aan [redacted]@staatsbosbeheer.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Mgl wolfkill Zeewolde 1mrt21

Dag [redacted],

Heb jij voor mij de datum/locatie & omstandigheid van de op de weg gegrepen reekalf van eergisterennacht? Ik/we moeten een gedegen verslag kunnen opstellen om provincie te motiveren DNA onderzoek te laten doen; gaat dan begin mei mee in de volgende kwartaal analyse wolf monitoring.

@[redacted] BIJ12[redacted] heeft gisteren een ree langsgebracht voor DNA bemonstering & beoordeling mgl wolf (melding via appgroep wolf monitoring veluwe). Gezien de schade is wolf niet uit te sluiten (vos kan niet gezien het trauma). Gezien het verhaal erbij is de kans reëel dat het een wolf betreft. Ik heb ff het mes erin gezet & 3 swabs en

pluk bloedvacht bemonsterd. Wie is vanuit prv Flevoland aanspreekpunt? Stem jij met hen af, of benader ik hen zelf?

Regards, [redacted]
Wageningen Environmental Research (WENR)
Animal Ecology Team
P.O. Box 47, NL-6700 AA Wageningen
The Netherlands
Phone: +31-[redacted]
Mobile: 0031 (0)6 [redacted]
E-Mail: [redacted]*@wur.nl*
Internet: *http://www.wur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research.htm*
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wolven-1.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wilde-hoefdieren.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Otters.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Secties-op-wilde-fauna.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Ecologische-Genetica-1.htm
[redacted].

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: woensdag 21 april 2021 10:59
Aan: [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @brabant.nl; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] @overijssel.nl; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: RE: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.

Beste collega's wolvenwerkgroep,

Hierbij de brief aan de Tweede Kamer met de antwoorden op de vragen van Wassenberg over de doodgereden wolvin. De minister heeft de vragen mede namens I&W, Defensie en provincie(s) verstuurd.

Met groet,

[redacted]

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 22 november 2021 16:17
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Nazending tbv wolvenwerkgroep 31 nov.

Beste allen, bij BIJ12 is op dit moment geen WOB verzoek binnen gekomen.
Maar ja wij zijn ook niet WOB-baar…
Ik stel voor dat wij dit verzoek morgen in de WWG bespreken, zodat er een eenduidige afhandeling plaatsvindt.
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: vrijdag 19 november 2021 16:11
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Nazending tbv wolvenwerkgroep 31 nov.

Allen, om praktische redenen even in reply naar eenieder.

We hebben deze week weer een WOB verzoek gehad over de wolf, zeer uitgebreid [redacted]

Van Drenthe weet ik dat deze daar ook is ingediend, zijn er nog meer gelukkigen?

Groet, [redacted]

Van: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 19 november 2021 15:15
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending tbv wolvenwerkgroep 31 nov.
Urgentie: Hoog

Dag allen,

Bijgevoegd ontvang je de planning van het wolvenplan 2022 zoals we die eerder in de wolvenwerkgroep hebben besproken. Tijdens ons overleg op dinsdag 23 november bespreken we deze planning en de haalbaarheid ervan.

Omdat we vanuit verschillende kanten het signaal hebben gekregen dat er onvoldoende capaciteit is om input te leveren voor het wolvenplan, is de kans groot dat we de planning niet gaan halen. Daarom hebben we vooruitlopend op het overleg van a.s. dinsdag een notitie gemaakt voor de AAC-VP (deadline voor het aanleveren van stukken is nl 24 nov. – de notitie moet nog in AAC-VP format gezet worden). Deze notitie gaat in op de gevolgen voor provincies en BIJ12 van het uitstellen van het wolvenplan en vraagt instemming met een aantal consequenties.

We bespreken de planning en de notitie graag met jullie tijdens ons overleg a.s. dinsdag.

Hartelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
M +31 (0)6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 15:13
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Nazending wolvenwerkgroep 21 september
Bijlagen: 4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan op FL.docx; 210922 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf.docx

Hallo [redacted]/projectgroep wolven,

Bij deze een reactie vanuit Fryslân over de notie(s) m.b.t. de tussenbalans eerste ervaringen met gevestigde wolf.

- We hebben twee opmerkingen op de samenvattende notitie
- De eigen geschreven notitie, van 9 december 2020, is ook gecheckt en marginaal aangepast. De bijgevoegde versie kan worden gedeeld met het LOW.

Indien er vragen zijn verneem ik dit graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:26
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending wolvenwerkgroep 21 september

Beste allen,

Bijgaand de nazending voor de wolvenwerkgroep MS teams bijeenkomst van 21 september 13.30 u .

Dit betreft:

Agendapunt 3 Handelingsprotocollen
3.2 Overzicht situaties handelingsprotocol
3.2 Thema 1 wolf - mens

NB: a.s. vrijdag volgt vanuit [redacted] nog een nazending m.b.t. :
3.1 inzet wolven expertise
3.3. voorbeeld handelingsprotocol
(door technische ICT omstandigheden is dit nog niet rond)

Agendapunt 4 Tussenbalans ervaringen
4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing interprovinciaal wolvenplan
4.2 Ervaringen met wolven in Drenthe
4.3 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf
4.4 Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg
4.5 Gelderland evaluatie wolven

Agendapunt 6 Inhoud en planning wolvenplan 2022
6. Inhoudsopgave n planning actualisatie wolvenplan

Agendapunt 10 Onderzoek(-sagenda) wolven
10.1 Projectplan innovatie rasters
10.2 Financieringsverzoek

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan

TA 2e concept, september 2021, ter bespreking 14 september

Aanleiding:

Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar genomen om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de interne acties in dat kader is het opmaken van de (tussen)balans van eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Uitwerking:

Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Drenthe, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd.
Na bespreking in de ambtelijke IPO werkgroep wolf en eventuele bijstelling kan de evaluatie worden aangeboden aan het LOW waarin de stakeholders deelnemen. De evaluatie en de reflectie daarop vanuit het LOW vormen vervolgens een bouwsteen voor het te herziene wolvenplan.

Samenvatting van de ervaringen per thema:

Samenwerking:

Nederland:

In Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant is een gebiedscommissies actief als bedoeld in het wolvenplan. In Limburg is een projectgroep ingesteld. Vanwege provinciegrens overschrijdende territoria vindt tussen Drenthe en Friesland maar ook tussen Limburg en Noord-Brabant extra afstemming en samenwerking plaats. Aanbeveling is om daarover handreikingen op te nemen in het nieuwe wolvenplan. Uit de provinciale gebiedscommissies is inmiddels ook een landelijk overleg wolf (LOW) ontstaan. De ambtelijk betrokkenen uit de "wolvenprovincies" hebben elkaar gevonden in een interprovinciale werkgroep om vanuit daar de ontwikkeling van het beleid te ondersteunen. De betrokkenen bij de monitoring werken onder begeleiding van BIJ12 samen aan de kwartaalrapportages en komen daartoe ieder kwartaal bijeen. Daarnaast is sprake van samenwerkingsverbanden zoals Wolven in Nederland waarin geen directe betrokkenheid is vanuit de provincies. Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV nu betrokken bij de onderlinge afstemming.

Europa:

Er is sprake van enige internationale afstemming waarbij de nadruk in eerste instantie vooral lag op de Duitse deelstaten maar inmiddels ook op België, Luxemburg en Frankrijk vanwege de opkomst van de Alpiene wolf. Op 29 september 2020 vond een grensoverschrijdend overleg plaats tussen Nordrhein Westfalen en de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. Over informatieuitwisseling tussen overheden zijn bovendien intenties uitgesproken tijdens de "transboundary wolfmeetings" tussen de wolvenprovincies, het minsterie van LNV, de Duitse deelstaten NiederSachsen, Nordrhein Westfalen en Rheinland Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk.

Er zijn nog geen concrete stappen gezet om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Communicatie:
Zonder enige twijfel mag gesteld worden dat het onderwerp wolf veel media-aandacht krijgt en er een grote behoefte is bij alle betrokkenen om goed te communiceren. De periodieke (kwartaal) rapportage door BIJ12 is daarvan een voorbeeld. Inmiddels is een communicatieplan ontwikkeld op basis van de leidende principes en inhoudelijke vertrekpunten in het wolvenplan.

Soortenbescherming:
Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarin werd ingegrepen om wolven actief te verjagen. Wel bleek er behoefte om in het nieuwe wolvenplan nog meer duidelijkheid te gaan geven over escalatie van maatregelen bij conflicten met wolven. In Noord-Brabant is ervaring opgedaan met het treffen van gerichte beschermingsmaatregelen bij een wolf in ongeschikt leefgebied. Dit heeft geleid tot het met voorrang vaststellen van een handelingsprotocol. De inmiddels uitgevoerde factfindingstudy alsook een juridische verkenning geven verder duidelijkheid over het beschermingsregime en de consequenties daarvan voor wolven in Nederland.

Schade en preventie:
Alle wolvenprovincies hebben inmiddels ervaring opgedaan met schade en preventie. Er zijn noodsets aangeschaft om snel te kunnen reageren en gebiedsgericht te ondersteunen. De wolvenprovincies hebben inmiddels een werkbudget of subsidie opengesteld voor schapen- en geitenhouders om zo bij te dragen in de kosten voor preventieve maatregelen. Het ontwikkelen van een technische norm heeft een versnelling doorgemaakt bij het opstellen van het eerste gebiedsgerichte wolvenplan in Gelderland in nauw overleg met BIJ12. Een aanbeveling voor het te herziene wolvenplan is te werken aan deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen een bijdrage in preventie mogelijk is. Bijvoorbeeld in Drenthe leert de ervaring dat ook een zwervende wolf soms een voorspelbaar schadepatroon kan laten zien.

Monitoring:
Gedurende de looptijd van het huidige wolvenplan heeft de monitoring van de aanwezigheid en gevolgen van de aanwezigheid van wolven een verdere ontwikkeling doorgemaakt. De registratie en communicatie daarover via het wolvenmeldpunt is ondergebracht bij BIJ12. Op 13 november 2019 is het monitoringsplan wolf vastgesteld. Het monitoringplan wolf beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens over de wolf worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

Financiën:
In het wolvenplan richt dit hoofdstuk zich vooral op de apparaatskosten van BIJ12. Nu ook meer inzicht is ontstaan in de benodigde werkbudgetten en subsidies om schade te voorkomen verdient het aanbeveling de voorwaarden in beeld te brengen voor de mogelijkheden om hiervoor een beroep te doen op Brussel, Limburg werkt aan een voorstel.

Eerste ervaringen met een gevestigde wolf in Fryslân

Datum: 9-12-2020

Aanleiding
De werkgroep wolven wil vanwege de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan een tussenevaluatie over de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is op het moment van schrijven geen sprake van een gevestigde wolf. Fryslân heeft wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe 'gevestigd' was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij Fryslân over het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade
In de periode december 2019 - juli 2020 heeft een wolf schade veroorzaakt in Fryslân. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De schade werd veroorzaakt door een wolf waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (individu genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu. Dit werd gedaan om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen zoals provinciale- of landsgrenzen. Het ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan aan duidelijkheid over welke provincie de trekker is bij het opstellen van een gebiedsplan; welke afspraken er zijn over de financiering en personele inzet van betreffende provincies.

Het statische begrip gevestigde wolf
Het begrip gevestigde wolf past niet bij het individu, GW1261m, nu blijkt dat hij Drenthe heeft verlaten. Ecologisch valt te onderbouwen dat de betreffende wolf zich nooit definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een, mannelijk, individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege, de tijdelijke aanwezigheid van, dit individu, maar ook omdat dit gebied te maken heeft met een influx vanuit Duitsland. Een ander voorbeeld hiervan is de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en zich vervolgens vestigde op de Veluwe (individu GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de beschreven situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op (korte) termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid, wat momenteel ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan. Let op: het gaat hier niet over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, maar over gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op schade bestaat. Hierbij moet ook worden gedacht aan een eventuele koppeling met de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

BAC Vitaal Platteland

op 27 mei 2021
Agendapunt

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	19 april 2021
Portefeuillehouder	[redacted]
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO)
Telefoon	06 [redacted]
Onderwerp	Gesprek met Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade > advies tot evaluatie

Kern van het onderwerp

In verband met aflopen benoeming leden Adviesraad vindt een gesprek met BAC VP plaats over impact en voortgang. Als gevolg van o.a. de stikstofuitspraak en Covid vindt dit gesprek later plaats dan oorspronkelijk beoogd. De werkgroep natuurwetgeving adviseert om de Adviesraad (extern) te laten evalueren.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. Kennis nemen van bijgevoegde aandachtspunten ten aanzien van aanpak en impact van de Adviesraad;
2. Kennis nemen van de (interne) evaluatie waarin de Adviesraad zelf terugblikt op haar eerste termijn (bijlage 1);
3. Instemmen met voorstel van de IPO-werkgroep om de Adviesraad te laten evalueren door een externe partij, langs de lijnen van genoemde aandachtpunten.
4. Instemmen met het laten voortzetten van de huidige taken door de adviesraad tot na de evaluatie (in verband met het verlopen van de termijn tot herbenoeming van 5 van de 6 leden van de Adviesraad).

Aanleiding/context

De MARF is in 2017 ingesteld door de twaalf provinciale besturen (zie ook de achtergrondinformatie aan het einde van deze notitie). Bij instelling is bepaald dat leden voor een periode van vier jaar worden benoemd. De eerste benoemingsperiode is begin 2021 verlopen. In deze periode heeft de Adviesraad drie adviezen uitgebracht:

- Gebiedsgericht faunaschadebeleid: 'Verbinden en vernieuwen – Naar een nieuwe balans tussen preventie en vergoeding' (december 2018);
- Advies Faunabeheereenheden: 'Vertrouwen geven, verantwoordelijk nemen. 'Mensen maken het verschil'' (november 2020);
- Ganzen-advies: 'Ganzen zonder grenzen, Advies voor een robuust & gebiedsgericht ganzenbeheer' (*beoogd mei 2021*)

Mede met het oog op zaken als voortgang, aanpak en impact heeft de Adviesraad in 2019 verzocht om met de BAC VP te spreken, maar als gevolg van achtereenvolgens de Stikstof-uitspraak en Covid leende de agenda van de BAC VP zich hier niet eerder voor.
Eind 2020 heeft de Adviesraad op eigen initiatief een (interne) evaluatie opgesteld over de eerste (advies)raadsperiode. Hierover is half december contact geweest tussen beider voorzitters. Deze notities zijn besproken in gedeeld met de IPO-werkgroep natuurwetgeving.

De IPO-werkgroep natuurwetgeving verwelkomt deze zelfreflectie van de Adviesraad omdat de werkgroep ten algemene van mening is dat dat voor iedere taak, structuur of instelling geldt dat het verstandig is om die periodiek tegen het licht te houden en daarbij kijkend naar nut, noodzaak, kosten, effectiviteit en efficiëntie de vraag te stellen of de betreffende taak, structuur of instelling (op dezelfde wijze) in stand gehouden dient te worden.
Daarbij ligt het in de rede tevens stil te staan bij de reden waarom de Adviesraad in het leven is geroepen. Vanuit welke behoefte is dat besluit genomen en in hoeverre heeft de Adviesraad behoefte kunnen vervullen? Wat is de resterende behoefte?

In dat kader is de vraag gerechtigd of met het afronden van de drie grote adviezen (tegemoetkomingsystematiek en gebiedsgericht beleid, faunabeheereenheden, ganzenbeleid) wellicht hiermee de belangrijkste onderwerpen binnen het faunaschadebeleid van advies voorzien? Met andere woorden, liggen er nog voldoende vragen om op dit niveau op te adviseren?
Een van de bevindingen van de Adviesraad in haar interne evaluatie verdient bijzondere aandacht: de reikwijdte. In de visie van de Adviesraad ligt vergroting van de reikwijdte van de advisering van faunaschade naar faunabeheer (in relatie tot het natuurbeleid) ligt voor de hand. Daarom stelt de Adviesraad voor de naamgeving aan te passen naar Adviesraad Faun*abeleid* (in plaats van Adviesraad Faun*aschade* nu).

De IPO-werkgroep natuurwetgeving ziet daarentegen het risico dat de Adviesraad daarmee in vaarwater van de Faunabeheereenheden zou treden. Bovendien is interprovinciaal afgesproken dat provincies geen gemeenschappelijk faunabeleid voeren. Naar de mening van de werkgroep zou daarom een verkeerd signaal afgegeven worden indien een gemeenschappelijke adviescommissie een taak gegeven zou worden ten aanzien van faunabeleid.

<u>Advies werkgroep</u>
Concluderend stelt de werkgroep een extern uitgevoerde evaluatie van de Adviesraad voor, vooraleerst de BAC VP te adviseren over de wenselijkheid van herbenoeming van de leden van de Adviesraad. Continuering van de Adviesraad op de huidige wijze is wat betreft de IPO werkgroep geen vanzelfsprekendheid.

Door de werkgroep zijn onderstaande aandachtspunten in beeld gebracht om mee te nemen in de evaluatie:
- Ontvangst en implementatie van de tot nu toe verschenen adviezen van de Adviesraad;
- Rol van adviesraad binnen het maatschappelijk debat (inclusief relatie met faunabeheereenheden);
- Relatie met Commissie Onderzoek BIJ12;
- Het bestaan van onderwerpen waarvoor advies wenselijk is
- Meerwaarde Adviesraad (tov mogelijk scenario geen Adviesraad);
- Samenwerking tussen Adviesraad en provincies, ambtelijk en bestuurlijk;
- Reikwijdte advies: alleen faunaschade of verbreden tot faunabeheer?
- Benoemingsprocedure (door 12 GS'en)

Ad Ontvangst en implementatie van de adviezen
De tot nu toe verschenen adviezen hebben nog niet geleid tot aanpassingen in beleid of uitvoering daarvan. De praktische toepasbaarheid van het advies "Verbinden en vernieuwen" wordt op dit moment onderzocht in een traject waar ca. twee jaar voor is uitgetrokken. De Adviesraad heeft de provincies huiswerk gegeven, zonder hen daarbij van praktisch toepasbare handvatten te voorzien om op korte termijn hun taken beter uit te voeren.
Het advies over Faunabeheereenheden is -mutatis mutandis- op een vergelijkbare wijze beperkt toepasbaar gebleken. Het Ganzenadvies wordt op dan wel kort voor 27 mei aan de BAC VP aangeboden.

Ad Rol van adviesraad binnen maatschappelijk debat
Sinds de instelling van de adviesraad heeft zich een sterke ontwikkeling voorgedaan door het uitbreiden van de besturen van de faunabeheereenheden met nieuwe maatschappelijke fracties, zoals die op nationaal niveau ook in de adviesraad aanwezig zijn. Daarmee mag de vraag gesteld worden in hoeverre de adviesraad het maatschappelijk debat voldoende heeft geëntameerd.

Ad samenwerking:
Door de werkgroep wordt de samenwerking met de Adviesraad als (te) formeel ervaren. De Adviesraad hecht er aan haar advies rechtstreeks aan de BAC VP uit te brengen. Het gevolg hiervan is dat de BAC VP een advies ontvangt dat de werkgroep formeel nog niet kent

waardoor de werkgroep de BAC VP hier pas later op kan adviseren. Dit leidt tot een in de ogen van de werkgroep omslachtige werkwijze zonder duidelijke meerwaarde. Indien er meer afstemming plaats zou vinden tussen de Adviesraad en de werkgroep, zou dat naar de mening van de werkgroep tot een meer efficiënte advisering aan de BAC VP leiden.

Ad overige aandachtspunten:
De door de werkgroep als te formeel ervaren werkwijze van de Adviesraad en de consequenties daarvan voor de samenwerking, werken door in de overige aandachtspunten. Mede daarom adviseert de werkgroep om middels een (extern uitgevoerde) evaluatie tot adviezen over een meer constructieve samenwerking te komen, waarbij de overige aandachtspunten in meegenomen worden.

Met name wordt aandacht gevraagd voor de maatschappelijke functie die de Adviesraad zou kunnen vervullen. Een deel van het maatschappelijk debat over de diverse gevoelige thema's die gerelateerd zijn aan faunaschade of faunabeheer zou wellicht plaats kunnen vinden binnen de Adviesraad of op initiatief van de Adviesraad.

Vervolgstappen

Indien besloten wordt tot het (extern) laten evalueren van de Adviesraad, zal dit door de werkgroep (in samenwerking met BIJ12) in werking worden gezet.

Voor 5 van de 6 zittende leden is de benoemingsperiode begin 2021 afgelopen. In afwachting op huidig gesprek tussen de Adviesraad en de BAC VP is nog niet tot herbenoeming overgegaan. Voor (her)benoeming van de leden zijn 12 GS besluiten nodig. Een externe evaluatie en daaropvolgend besluit over voortgang van de Adviesraad zal naar verwachting 6 maanden in beslag nemen. Voorgesteld wordt om bij BAC VP besluit de huidige benoeming tijdelijk te verlengen (beslispunt 4).

Zoals aangegeven beoogt de Adviesraad kort voor de BAC VP het ganzen-advies 'Ganzen zonder grenzen, Advies voor een robuust & gebiedsgericht ganzenbeheer' aan te bieden aan de BAC VP. Om redenen zoals aangegeven onder samenwerking zal de werkgroep eerst na de BAC VP advies uitbrengen aan de BAC VP omtrent dit advies.
Wel ontvangt de BAC VP parallel aan deze notitie een advies omtrent het door de Adviesraad uitgebrachte advies inzake de Faunabeheereenheden.

Bijlagen

1. Memo evaluatie Adviesraad 231120

Achtergrond en opdracht Adviesraad
De Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade adviseert provincies over het voorkomen en bestrijden van faunaschade, het onderzoek daarnaar en faciliteert hen in het maatschappelijk debat erover. De Adviesraad is aanvang 2017 ingesteld door de 12 provinciebesturen. De Adviesraad kan gevraagd en ongevraagd advies uitbrengen aan de provincies over het provinciale faunaschadebeleid.

De leden van de Adviesraad hebben volgens een opgestelde profielschets ruime bestuurlijke ervaring, kennis van de provincie en ieder lid heeft afzonderlijk kennis op één van de volgende terreinen: jacht, landbouw, natuurbescherming (zowel gebiedsbescherming als soortenbescherming), dierenbescherming, wetenschap met nadruk op dierenecologie of het faciliteren van debat over faunaschade. De Adviesraad is onafhankelijk. De leden zitten zonder last of ruggenspraak in de Adviesraad en zijn nadrukkelijk niet een vertegenwoordiger van belangenorganisaties.

Overzicht leden:
- de heer drs. [redacted] (voorzitter)
- de heer drs. [redacted] (natuur)
- mevrouw [redacted] (jacht)
- de heer [redacted] (wetenschap)
- mevrouw drs. [redacted] (dierenwelzijn)
- heer [redacted] (landbouw)

Adviesprogramma
De Adviesraad heeft in haar adviesprogramma bepaald over welke thema's zij advies wil uitbrengen aan de 12 provincies. Het rapport met adviesprogramma is eind 2017 aangeboden aan de bestuurlijke adviescommissie Vitaal Platteland van het IPO. De Raad heeft in haar adviesprogramma de volgende thema's benoemd:
- Gebiedsgericht faunaschadebeleid
- Maatschappelijke optimalisatie systematiek tegemoetkoming faunaschade
- Robuuste ganzenaanpak
- Advies Faunabeheereenheden

Achtergrond instelling adviesraad
De instelling van de Adviesraad vloeit voort uit de inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming van 16 december 2015. In deze wet is mede aan de decentralisatie van delen van het natuurbeleid naar de provincies vorm gegeven. Door deze decentralisatie klopt, zo overwoog het IPO[1], "de maatschappij meer dan vroeger aan bij de provincies en vraagt helderheid over de richting van het beleid dat de provincies willen voeren. En daar waar provincies voor die tijd voor een deel afhankelijk waren van het rijk, vergt de nieuwe situatie dat de provincies zich proactief tonen en de leiding in het maatschappelijk debat nemen. Effectief handelen in een maatschappelijke opgave vraagt soms ook samenwerking. De vraagstukken op het terrein van natuur en landbouw houden zich niet altijd aan bestuurlijke grenzen, een groot aantal maatschappelijke organisaties zijn nationaal en internationaal georiënteerd en de grote kaders voor beleid zijn vooral op Europese leest geschoeid."
Op grond van deze overwegingen, en omdat door decentralisatie de bestaansgrond voor het Faunafonds kwam te vervallen, besloot de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland van het IPO op 15 november 2015 tot de instelling van een Maatschappelijk Adviesraad Faunaschade.

[1] Notitie instellen Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade 22 oktober 2015.

De Adviesraad heeft volgens haar instellingsbesluit[2] tot taak gevraagd en ongevraagd:

- te adviseren aan de provincies over het voorkomen en bestrijden van faunaschade en het toe te passen instrumentarium daarbij;
- te adviseren over onderzoeksresultaten om faunaschade te kunnen voorkomen en bestrijden; en
- te faciliteren (in het kader van haar adviestaak) van het maatschappelijk debat.

[2] Model instellingsbesluit Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade vastgesteld door Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland op 6 oktober 2016.

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: maandag 24 oktober 2022 09:29
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: RE: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande
Bijlagen: DOCUVITP-#2905958-v1-Toezending_Raad_van_State_-_Stukken_inzake_beroep_PIP_Maritieme_Servicehaven_Noordelijk_Flevoland_2021_ter_informatie_-_202105591__I__R1.PDF

Ha [redacted],

Dank voor je reactie, maar stukken zijn al vorige week woensdag al verzonden. Ik zal deze nuance meenemen in de voorzittersannotatie.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: maandag 24 oktober 2022 09:26
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: RE: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

Hallo [redacted],

De volgende zin klopt naar mijn mening niet: *“De laatste maanden is vooral in Drenthe en Friesland een toename geconstateerd van het aantal wolvenaanvallen.”* Begin 2022 kenmerkte zich inderdaad door een record aantal wolvenaanvallen in Fryslân. Echter de laatste maanden is geen sprake van een toename. Vanaf pakweg juni is het ‘rustig’. Wat wel nieuw is, zijn de aanvallen op de pony (was niet uitgesloten, maar ook niet bewezen) en twee kalveren.

Dit graag corrigeren.

Mvg,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 14:34
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>
Onderwerp: Re: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

Vandaag reageren wordt lastig ivm overleg

Van: [redacted] <jostendorf@ipo.nl>
Verzonden: Wednesday, October 19, 2022 1:42:28 PM
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl> <[redacted]@provinciegroningen.nl>
Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23

2511EG Den Haag
Tel: +316 [redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

Raad van State

Afdeling bestuursrechtspraak

20 JAN. 2022

Provinciale staten van Flevoland
Postbus 55
8200 AB LELYSTAD

Datum
19 januari 2022

Ons nummer
[redacted]

Uw kenmerk

Inlichtingen
[redacted]
070-[redacted]

Onderwerp
Flevoland
PIP Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland 2021

Procedure
Beroep

Geachte heer/mevrouw,

Hierbij stuur ik u - ter informatie - stukken die gaan over bovengenoemde procedure.

Zoals u is meegedeeld, zal de zaak op 17 februari 2022 worden behandeld op een zitting.

Aangezien dit bericht geautomatiseerd is aangemaakt, is dit niet ondertekend.

Hoogachtend,
de griffier

Postbus 20019 - 2500 EA Den Haag - T 070 426 44 26 - F 070 365 13 80 - www.raadvanstate.nl
Bij correspondentie de datum en het nummer van deze brief vermelden

Raad van State
Afdeling bestuursrechtspraak
Postbus 20019
2500 EA DEN HAAG

RAAD VAN STATE
INGEKOMEN
18 JAN. 2022
ZAAKNR:
AAN: [redacted]
BEHANDELD DD: PAR:

20220117

Onderwerp:
Provinciaal inpassingsplan (PIP) Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland 2021
uw kenmerk:
[redacted]

Geachte Staatsraden,

Op verzoek van de IJsselmeervereniging heeft AT-KB/Buro Bakker in het rapport 'Second Opinion Toetsingen Maritieme Servicehaven Urk' de passende beoordeling en de natuuronderzoeken beoordeeld. Dit rapport is als bijlage 1 toegevoegd.

AT-KB/Buro Bakker komt in het rapport, dat als hier herhaald en ingelast kan worden beschouwd, tot de volgende conclusies (zie ook de pagina's 52 tot en met 59 van het rapport).

Stikstofdepositie
De berekeningen van de stikstofdepositie vertonen tekortkomingen, waardoor er een onderschatting is van de stikstofdepositie van het project, waardoor significante effecten op de instandhoudingsdoelstellingen buiten beeld zijn gebleven.
De effectbeoordeling van de stikstofdepositie kenmerkt zich door een herhaalde, zeer generieke en niet nader gemotiveerde conclusie dat het projecteffect klein is en om die reden niet significant. Dat gaat voorbij aan gebiedsspecifieke kenmerken en omstandigheden, die tot een andere conclusie kunnen leiden. In het rapport is dit als voorbeelden uitgewerkt ten aanzien van de twee habitattypen vochtige heide(H7140B) en veenmosrietlanden (H4010B) in het Natura 2000-gebied Weerribben en het habitattype Beuken-eikenbossen met hulst (H9120) in het Natura 2000-gebied Mantingerbos. In het eerste geval (Weerribben) zijn de habitattypen ook in 2030 nog overbelast met stikstofdepositie en in het tweede geval zijn er geen andere maatregelen mogelijk dan vermindering van de stikstofdepositie.

Geluidsbelasting aanlegfase
De maximale invloedsfeer van de geluidsbelasting is onvoldoende onderzocht zodat significante effecten daardoor op niet-broedvogels niet zijn uitgesloten. Door de maximale verstoringscontouren, zoals berekend door Peutz (zie de bijlage bij het rapport) zijn significante effecten door verstoring van de soorten aalscholver, brilduiker, fuut, grote zaagbek en nonnetje niet uitgesloten.

Baggeren
Onvoldoende is onderzocht wat de invloedssfeer en de impact is van de baggerwerkzaamheden. Er kan een sterke vertroebeling optreden die mogelijk significante effecten kan hebben op de draagkracht van het IJsselmeer voor schelpdieren en viseters.

[redacted]
[redacted]
T: (06) [redacted]
Fax: (0515) [redacted]
kvk [redacted]
btw [redacted]
iban [redacted]

Evenmin is aandacht geschonken aan het onderhoud van de haven en de vaargeulen in de toekomst.

Cumulatietoets

Niet alle plannen en projecten zijn meegenomen in de cumulatietoets en niet alle effecten zijn voldoende onderzocht. Als voorbeeld is voor de fuut uitgezocht dat in cumulatie met de werkzaamheden Afsluitdijk, aanleg vismigratierivier, Windpark Blauw en de gebruiksfase van Windpark Fryslân significante verstoring kan optreden. Dezelfde verwachting is er ten aanzien van de overige hiervoor genoemde vogelsoorten.

Meervleermuis

Het onderzoek naar de vleermuizen is onvolledig en niet conform het vleermuisprotocol uitgevoerd. De mitigerende maatregelen geven geen garantie, dat de functionaliteit van vlieg- en migratieroutes in stand blijft. De cumulatieve effecten met het binnendijkse bedrijventerrein kan leiden tot negatieve effecten op de staat van instandhouding.

De algemene conclusie van AT-KB/Buro Bakker is, dat het PIP niet had mogen worden vastgesteld vanwege de mogelijke aantasting van de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied IJsselmeer. De gunstige staat van instandhouding van de meervleermuis kan niet worden gegarandeerd, waardoor niet zeker is of een ontheffing hiervoor kan worden verkregen.

Op 30 september 2021 is namens Provinciale Staten een verweerschrift ingediend. Namens de IJsselmeervereniging zal zo spoedig mogelijk hierop gereageerd worden. Echter, de IJsselmeervereniging achte het rapport van AT-KB/Buro Bakker van zo groot belang, dat dit rapport vooruitlopend op die reactie nu al wodrt ingestuurd.

Hoogachtend,

[redacted]

[redacted]

SECOND OPINION
TOETSINGEN MARITIEME SERVICEHAVEN URK

ATKB | buro bakker

SECOND OPINION TOETSINGEN MARITIEME SERVICEHAVEN URK

Kenmerk:	20211758
Versie:	definitief
Datum:	13 januari 2022

Auteurs:	D.E. Heidinga, E. Schiedon, T. van Zwieten
Projectleider:	M.W. ter Steege
Kwaliteitscontrole:	M.W. ter Steege
Opdrachtgever:	IJsselmeervereniging
Contactpersoon:	A. Wouda

Dit rapport is digitaal gegenereerd en derhalve niet voorzien van een handtekening. De inhoud van de rapportage is aantoonbaar gecontroleerd en vrijgegeven.

© ATKB voor natuur en leefomgeving. Gebruik en overname van gegevens alleen toegestaan met volledige bronvermelding.
Foto's: ATKB, J.R. Offereins

ATKB | buro bakker

INHOUD

1.	Inleiding		1
1.1	Aanleiding	1	
1.2	Leeswijzer	2	
2.	Stikstofdepositieberekening en beoordeling effecten stikstofdepositie		3
2.1	Second opinion berekeningen stikstofdepositie	3	
2.2	Second opinion Passende Beoordeling stikstofstikstofdepositie Sweco	9	
3.	Geluidsbelasting aanlegfase		20
3.1	Aanpak in passende beoordeling	20	
3.2	Second opinion	21	
4.	Overige effecten aanlegfase		41
4.1	Vertroebeling	41	
4.2	Ruimtebeslag	44	
5.	Cumulatieve effecten		46
5.1	Inventarisatie relevante projecten en plannen	46	
5.2	Beoordeling cumulatieve verstoring	47	
6.	Effecten meervleermuis		50
6.1	Uitgevoerd onderzoek	50	
6.2	Beoordeling lichtgevoeligheid	50	
6.3	Mitigerende maatregelen	50	
6.4	Cumulatie	50	
6.5	Effecten op de staat van instandhouding	51	
7.	Samenvatting en conclusies		52
8.	Literatuur en bronnen		56

BIJLAGE 1. Tekstdelen gebiedsanalyse Mantingerbos
BIJLAGE 2. Notitie Peutz
BIJLAGE 3. Meervleermuis

ATKB | buro bakker

1. INLEIDING

1.1 AANLEIDING

Provincie Flevoland heeft op 12 maart 2021 het nieuwe Inpassingsplan voor de Maritieme Servicehaven bij Urk vastgesteld. De provincie had eerder (op 19 juli 2017) voor hetzelfde initiatief ook een inpassingsplan vastgesteld, maar dit besluit is door de uitspraak[1] van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State op 11 december 2019 vernietigd. De IJsselmeervereniging had tegen het inpassingsplan bezwaar en beroep ingesteld en heeft gelijk gekregen. De bezwaren van de IJsselmeervereniging waren destijds overwegend gestoeld op het feit dat voor het inpassingsplan werd geleund het Programma Aanpak Stikstof (PAS).

De IJsselmeervereniging gaat nu opnieuw beroep tegen het inpassingsplan. ATKB | Buro Bakker is gevraagd om een second opinion uit te voeren van de ecologische onderzoeken en toetsen die voor het nieuwe inpassingsplan zijn uitgevoerd.

Te reviewen onderzoeken

De volgende onderzoeken zullen betrokken worden in de second opinion:

- Antea Group, 2021. Natuurtoets Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Antea Group, 2021. Passende Beoordeling; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Sweco, 2021. Notitie stikstofberekeningen MSNF. Referentienummer SWNL0273110.
- Sweco, 2021. Passende Beoordeling stikstofdepositie Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland (MSNF) op Natura 2000-gebieden
- Bunskoek, M., 2017. Vleermuisonderzoek ontwikkeling MSNF, Urk. Onderzoek naar foerageergebieden en migratie van vleermuizen. Rapport 16-266. Ecogroen bv Zwolle
- Hoksberg, M.G., 2021. Effectbeoordeling vleermuizen havenontwikkeling MSNF, Urk. Effecten op foerageergebieden, vlieg- en migratieroutes van vleermuizen langs de kust van de NOP. Update met veldwerk 2020. Rapport 20-121. Ecogroen bv Zwolle
- Tauw, 2015. Milieueffectenonderzoek realisatie Maritieme servicehaven Noordelijk Flevoland; Een onderbouwde keuze voor de locatie en randvoorwaarden voor het ontwerp. In opdracht van de Provincie Flevoland, Kenmerk R002-1228388HJW-nda-V01-NL. Deventer.

Voor onze second opinion maken we daarnaast gebruik van diverse vrij beschikbare gegevens en bronnen, zoals het Natura 2000-beheerplan IJsselmeer en actuele verspreidingsgegevens en onderzoeken naar vogels en vleermuizen.

---

[1] ECLI:NL:RVS:2019:4192

Onderwerpen die in de second opinion aan de orde komen

In deze second opinion besteden we aandacht aan de volgende onderwerpen, omdat we de hiervoor uitgevoerde beoordelingen in de bovengenoemde toetsingen onvoldoende achten:

- Stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden, met specifieke aandacht voor:
  - De AERIUS-berekening van de stikstofdepositie
  - De passende beoordeling stikstofeffecten
- Geluid tijdens aanlegfase, effecten op niet-broedvogels Natura 2000-gebied IJsselmeer
- Overige effecten op beschermde Natura 2000-waarden tijdens de aanlegfase
- Cumulatieve effecten op niet-broedvogels van Natura 2000-gebied IJsselmeer, in het bijzonder de fuut
- Effecten op de meervleermuis

1.2 LEESWIJZER

In hoofdstuk 2 bespreken we de tekortkomingen van de stikstofdepositieberekeningen en effectbeoordeling van de effecten van stikstofdepositie. In hoofdstuk 3 gaan we in op de uitgangspunten van de effectbeoordeling voor de aanlegfase in de passende beoordeling. Daarnaast werken we zelf een beoordeling uit van de effecten van geluidsverstoring van niet-broedvogels in de aanlegfase. Hoofdstuk 4 behandelt de tekortkomingen van de effectbeoordelingen van vertroebeling en ruimtebeslag in de passende beoordeling. In hoofdstuk 5 werken we een beoordeling uit van de cumulatieve effecten van verstoring van de fuut door verschillende projecten in het IJsselmeer die in tijd kunnen overlappen. In hoofdstuk 6 gaan we in op de tekortkomingen van het uitgevoerde vleermuisonderzoek door Ecogroen, de effectenbeoordeling en de mitigerende maatregelen voor meervleermuis. In hoofdstuk 7 gaan we beknopt in op de effecten op beschermde soorten en of is geborgd dat overtreding van de Wet natuurbescherming wordt voorkomen.

2. STIKSTOFDEPOSITIEBEREKENING EN BEOORDELING EFFECTEN STIKSTOFDEPOSITIE

2.1 SECOND OPINION BEREKENINGEN STIKSTOFDEPOSITIE

Sweco heeft in het voorjaar van 2021 stikstofdepositieberekeningen uitgevoerd middels gebruik van de AERIUS Calculator 2020 (Sweco, 2021a). Sweco heeft de volgende AERIUS-berekeningen uitgevoerd:

- Berekening van de gemiddelde jaarlijkse depositie in de aanlegfase (2021-2023);
- Berekening van de jaarlijkse depositie in de bouwfase (2024);
- Berekening van de jaarlijkse depositie in de gebruiksfase (vanaf 2025);
- Berekening van de jaarlijkse depositie van verkeer op 5 km afstand van de wegen met verkeersgeneratie.

Bij het beoordelen van de uitgevoerde AERIUS-berekeningen is gebruik gemaakt van de 'Instructie gegevensinvoer voor AERIUS Calculator 2020' (BIJ12, 2020 versie 3.0). Deze instructie biedt ondersteuning aan een initiatiefnemer of adviseur voor het vaststellen van de juiste invoer in AERIUS Calculator.

In onderstaande paragrafen is aangegeven welke aandachtspunten wij zien. De onderwerpen zijn geordend naar mate van impact op het rekenresultaat (van hoge impact tot lage impact). Per onderwerp is beschreven op welke fase het aandachtspunt betrekking heeft.

2.1.1 GEEN INVOER VAN GEGEVENS VAN 12 MAANDEN MET HOOGSTE EMISSIE (REALISATIEFASE)

Sweco heeft voor de realisatiefase niet de 12 maanden met de hoogste stikstofemissie berekend, terwijl dat wel verplicht is. Dit lichten we onderstaand toe.

In de stikstofdepositieberekeningen heeft Sweco onderscheid gemaakt tussen drie fasen:

- Realisatiefase – aanlegfase (3 jaar, 2021-2023)
- Realisatiefase – bouwfase (1 jaar, 2024)
- Gebruiksfase (vanaf 2025).

Sweco neemt als uitgangspunt dat er in de realisatiefase twee afzonderlijke fasen te onderscheiden zijn, namelijk de aanleg en de bouw. Hiervoor zijn aparte berekeningen uitgevoerd. Voor de aanlegfase (die 3 jaar duurt) is gerekend met de gemiddelde jaarlijkse stikstofemissie als gevolg van de inzet van mobiele werktuigen, scheepvaartbewegingen en verkeersbewegingen (zie tabel 1, 2 en 4 in de notitie van Sweco).

Overigens is het nog maar de vraag of de aanlegfase 3 jaar gaat duren, immers het niet is uitgesloten dat de aanleg in een kortere periode kan worden omdat een aantal zaken in de aanlegfase parallel kunnen worden aangepakt, waardoor de hele haven met baggeren geulen en ophogen in kortere tijd gerealiseerd kan worden. Het inpassingsplan biedt ruimte om de aanleg in een korte of lange periode te doen. Door uit te gaan van 3 jaren wordt de depositieberekening per jaar als het ware 'verdund', en wordt er ten onrechte niet een worst case berekening gedaan.

Volgens de Instructie gegevensinvoer is het correct om onderscheid te maken tussen tijdelijke emissies in de realisatiefase (ofwel: aanleg- én bouwfase) en de permanente emissies in de gebruiksfase. Echter dient

voor zowel de realisatiefase als de gebruiksfase de totale emissie per jaar berekend te worden op basis van de aaneengesloten 12 maanden met de hoogste emissie. Dit heeft Sweco niet gedaan. Er is geen rekening gehouden met het feit dat er sprake kan en zal zijn van overlap in de aanleg- en bouwfase (met een verhoogde stikstofemissie per jaar tot gevolg). Ook zonder overlap in tijd in de aanleg- en bouwfase is het niet juist om de aanlegfase en bouwfase los te berekenen. Deze vormen samen de realisatiefase en vragen zodoende om één berekening. Bovendien is het zo dat wanneer een combinatie van enkele maanden aanlegfase en bouwfase tot 12 aaneengesloten maanden met de hoogste emissie leidt, dit in de berekening het uitgangspunt dient te zijn.

Wij concluderen dat

- het onderscheid tussen twee fases binnen de realisatiefase in de stikstofdepositieberekeningen (aanlegfase en bouwfase) niet conform de instructie gegevensinvoer is. De berekening van de tijdelijke emissie dient de hele realisatiefase te omvatten, en kan niet opgedeeld worden in twee 'losse' fasen.
- er voor de realisatiefase geen berekening heeft plaatsgevonden voor de 12 aangesloten maanden met de hoogste stikstofemissie.
- er hierdoor geen zicht op de worst case stikstofdepositie per jaar in de realisatiefase. Voor een goede effectbeoordeling is dit wel een vereiste.

2.1.2 GEBRUIKTE EMISSIEGEGEVENS BEDRIJVIGHEID ONVOLDOENDE NAVOLGBAAR (GEBRUIKSFASE)

De door Sweco gehanteerde emissiegegevens voor toekomstige bedrijvigheid binnen het terrein van de servicehaven in Urk zijn onvoldoende gemotiveerd en navolgbaar. Wij betwijfelen of de gehanteerde emissiegegevens juist zijn; er lijkt sprake te zijn van onderschatting. Hieronder lichten we dit toe.

Op bladzijde 9 van de notitie van Sweco staat het volgende:

> *"Om een realistische inschatting te kunnen maken van de emissies zoals deze bij bedrijvigheid vrijkomt, is aangesloten bij de door het CBS gepubliceerde cijfers van 2015. In de databank[17] van CBS, Statline, zijn de emissies per bedrijfssector weergegeven (stationaire bronnen en mobiele bronnen). In de databank van het CBS is ook het totale oppervlak aan bedrijventerreinen in Nederland vermeld. Op basis van deze gegevens zijn de emissies vertaald naar een gemiddelde emissie per hectare bedrijventerrein per jaar. Het emissiecijfer voor bedrijven bedraagt 350 kg/ha/jaar voor NOX en 15 kg/ha/jaar voor NH3. Dit is exclusief de energiesector, bouwnijverheid, waterbedrijven, afvalbedrijven, dienstverlening en de landbouw. Het bedrijventerrein wordt 10 ha groot. Dit betekent dat de emissies ten gevolge van de bedrijvigheid (350*10=) 3.500 kg/jaar NOX en 150 kg/jaar NH3."*
>
> [17] *https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83390NED/table?dl=274F7*

Sweco geeft onvoldoende uitleg over de wijze waarop de genoemde 350 kg/ha/jaar voor NOx en 15 kg/ha/jaar voor NH3 tot stand zijn gekomen. Onduidelijk is welke vormen van bedrijvigheid wél zijn betrokken, welke emissie deze tezamen jaarlijks veroorzaakte, met welk totaaloppervlak aan bedrijventerreinen is gerekend en in hoeverre in dit totaaloppervlak enkel rekening is gehouden met de voor Urk relevante vormen van bedrijvigheid.

De totale oppervlakte bedrijventerrein in Nederland bedraagt 86.336 ha (zie tabel 1), en omvat terreinen in gebruik voor nijverheid, handel en zakelijke dienstverlening (bron: website StatLine, waarop CBS-

gegevens gepubliceerd worden). Niet alle vormen van bedrijvigheid die binnen de ruime definitie van bedrijventerrein passen[2], zullen in de servicehaven van Urk gerealiseerd worden. Sweco heeft gerekend met de emissies per bedrijfssector, exclusief de energiesector, bouwnijverheid, waterbedrijven, afvalbedrijven, dienstverlening en de landbouw. Voor de berekening van de emissie per ha bedrijventerrein is het niet correct om enerzijds een selectie van emissiebronnen te gebruiken voor de berekening, en anderzijds het totale oppervlakte aan bedrijventerrein te hanteren. Dat zou namelijk leiden tot een structurele onderschatting van de emissie per ha bedrijventerrein.

Als er een selectie van emissiebronnen gekozen wordt voor de berekening, zou dat samen moeten gaan met een bijbehorende selectie van het totale oppervlakte van die bedrijventerreinen met enkel die selectie van emissiebronnen. Het is niet navolgbaar of Sweco op deze manier de schatting van 350 (NOx) resp. 150 (NH3) kg/ha/jr voor de servicehaven in Urk berekend heeft.

Tabel 2 *Bodemgebruik in Nederland in 2015. Bron: StatLine - Bodemgebruik; uitgebreide gebruiksvorm, per gemeente (cbs.nl)*

Perioden: 2015

Onderwerp

Regio's	Bebouwd terrein: Totaal bebouwd terrein ha	Woonterrein	Terrein voor detailhandel en horeca	Terrein voor openbare voorzieningen	Terrein voor sociaal-culturele voors	Bedrijventerrein
Nederland	[illegible]	[illegible]	11 457	[illegible]	16 098	[illegible]
Bron: CBS						

Binnen de servicehaven van Urk worden enkel de vormen van nijverheid als genoemd in tabel 3 verwacht. Deze emissiebronnen veroorzaakten in 2015 in Nederland een emissie van 23,2 miljoen kg NOx per jaar en een emissie van 1,3 miljoen kg NH3 per jaar. Aangezien de oppervlakten behorende bij deze specifieke vormen van nijverheid onbekend zijn, is een gerichte bepaling van de emissie per hectare voor deze vormen van nijverheid niet mogelijk.

[2] Hiertoe wordt o.a. gerekend: fabrieksterrein, haventerrein, veilingterrein, tentoonstellingsterrein, veemarkt, groothandelscomplex, terrein met banken en verzekeringsmaatschappijen en dergelijke, bijbehorend opslagterrein en parkeergelegenheid, garage (inclusief parkeergarage en garage van busmaatschappijen) (bron: website Statline, waarop CBS-gegevens gepubliceerd worden)

Tabel 2 Emissies naar lucht van stationaire bronnen op Nederlands grondgebied in het jaar 2015. Dit is exclusief energiesector, bouwnijverheid, waterbedrijven, afvalbedrijven, dienstverlening en de landbouw. Tevens zijn de particuliere huishoudens uit de lijst met emissiebronnen gehouden. De totale NOx-emissie voor bedrijvigheid in tabel 1 betreft 23,2 miljoen kg per jaar. De totale NH3-emissie voor bedrijvigheid uit de sectoren die genoemd zijn in tabel 1 betreft 1,3 miljoen kg per jaar. Bron: StatLine - Emissies naar lucht op Nederlands grondgebied; stationaire bronnen (cbs.nl), geraadpleegd op 2 december 2021

		Nijverheid, excl. bouwnijverheid											
Onderwerp		10-12 Voedings-, ge-	13-15 Textiel-, kle-	16 Houtindustrie	17-18 Papier- en grafische	201 Basischemie	Overige chemie, farmaceu-	23 Bouwmateria-	Ijzer- en	Non-ferrometaalin-	25-28 Metaalprod.- en ma-	29-30 Transport-	22, 31-33 Overige industrie
NOx	mln kg	2,2	0,1	0,2	1,1	7,7	1,3	3,8	5,9	0,5	0,8	0,1	0,2
NH3	mln kg	0,4	0	0	0	0,5	0,1	0,3	0	0	0	0	0

In het milieueffectenonderzoek dat Tauw heeft uitgevoerd ten behoeve van de geplande servicehaven in Urk (Tauw, 2015) zijn voor het bedrijventerrein twee varianten doorgerekend (zie tabel 3). Variant 1 gaat uit van een bedrijventerrein met milieucategorie 4. Uitgaande van een bedrijventerrein van 10 hectare brengt dit de emissie op 7.500 kg NOx/jaar. Variant 2 gaat uit van een bedrijventerrein met milieucategorie 5. Een bedrijventerrein van 10 hectare met milieucategorie 5 veroorzaakt een emissie van 33.000 kg NOx/jaar. De NH3-emissies van het bedrijventerrein zijn in het milieueffectenonderzoek van Tauw niet berekend.

Tabel 3 Varianten met bijbehorende emissies. Bron: Tauw, 2015.

Variant	Omvang	Milieucategorie	Emissie
1	10 ha	4	7.500 kg NOx/jaar
2	10 ha	5	33.000 kg NOx/jaar

De door Tauw berekende NOx-emissies voor het bedrijventerrein zijn met een range van 7.500-33.000 kg NOx/jaar ruim hoger dan de emissiegegevens waarmee Sweco heeft gerekend (3.500 kg NOx/jaar).

Wij concluderen dat onvoldoende navolgbaar is hoe de gebruikte emissiegegevens (350 kg NOx/ha/jr en 15 kg NH3 /ha/jr) tot stand zijn gekomen. Raadpleging van de emissiegegevens uit het milieueffectenonderzoek van Tauw toont dat de stikstofemissie als gevolg van bedrijvigheid binnen de servicehaven in Urk veel hoger zal zijn dan de emissie waarmee Sweco de AERIUS-berekening heeft uitgevoerd.

2.1.3 UITGANGSPUNTEN BEREKENING BEROEPSSCHEEPVAART NIET NAVOLGBAAR (GEBRUIKSFASE)

In de gebruiksfase wordt de servicehaven gebruikt door de beroepsvaart. Op bladzijde 7 en 8 van de notitie van Sweco staat hierover het volgende:

> *"Het is de verwachting dat voor de Maritieme Servicehaven jaarlijks maximaal tien schepen van een dergelijke omvang gebruik maken van de haven voor reparatie of onderhoud. Daarnaast worden ook kleinere jachten, slepers en vissersboten verwacht. In de huidige werkhaven van Urk wordt niet geregistreerd hoeveel schepen er jaarlijks aan- en afmeren en wat de verblijftijd is. Ingeschat wordt dat de jachten, slepers en vissersboten respectievelijk gemiddeld één keer per week, één keer per dag en één keer per maand de haven aandoen. Dit resulteert in een maximaal aantal schepen dat aanlegt in de nieuwe haven van 439 per jaar."*
> *(...*
> *"Voor de schepen is aangenomen dat ze alle een beladingsgraad van 0% hebben en een gemiddelde ligtijd met draaiende motor van 1 uur."*

De uitgangspunten van Sweco t.a.v. beroepsvaart zijn niet nader onderbouwd en niet navolgbaar. Het is onwaarschijnlijk dat ze een worstcasesituatie weergeven, gezien de keuze voor de aanname dat ze allen een beladingsgraad van 0% hebben. Daarnaast ontbreekt ook de grondslag voor de aanname van een gemiddelde ligtijd met een draaiende motor van 1 uur.

Ten aanzien van scheepvaart in de realisatiefase zien wij verder geen aanvullende tekortkomingen. Wel geldt opnieuw dat het rekenen met de gemiddeld aantal scheepvaartbewegingen per jaar niet juist is, aangezien de 12 aangesloten maanden met de hoogste emissie het uitgangspunt moeten vormen in de stikstofdepositieberekening. Deze tekortkoming is in paragraaf 2.2.1 al uitgebreid besproken.

2.1.4 UITGANGSPUNTEN EMISSIEBRON WEGVERKEER NIET NAVOLGBAAR (GEBRUIKSFASE)

Het gebruik van de toekomstige servicehaven in Urk heeft een verkeersaantrekkende werking. Op bladzijde 8 van de notitie van Sweco staat hetvolgende:

> *"Het gemotoriseerde verkeer rijdend op de wegen in en direct rond het plangebied is van invloed op de stikstofdepositie in de Natura 2000-gebieden en is om die reden in de beoordeling betrokken. Voor de verkeersbewegingen is gebruik gemaakt van de gegevens, zoals deze zijn aangeleverd door Antea Group."*

Onduidelijk is tot welke afstand van het projectgebied de verkeersbewegingen zijn meegenomen en waarom. De verwijzing naar de verkeersbewegingen van Antea Group is tevens onnavolgbaar; inzicht in de brongegevens is gewenst om te kunnen beoordelen of correcte keuzes zijn gemaakt.

Ten aanzien van het wegverkeer in de realisatiefase zien wij geen tekortkomingen. Wel geldt opnieuw dat het rekenen met de gemiddeld aantal vervoersbewegingen per jaar niet juist is, aangezien de 12 aangesloten maanden met de hoogste emissie het uitgangspunt moeten vormen in de stikstofdepositieberekening. Deze tekortkoming is in paragraaf 2.2.1 al uitgebreid besproken.

2.1.5 ONVOLDOENDE ZICHT OP STIKSTOFDEPOSITIE WEGVERKEER BUITEN 5 KM (REALISATIE- EN GEBRUIKSFASE)

De AERIUS Calculator 2020 berekent de stikstofdepositie als gevolg van verkeer tot een afstand van 5 kilometer. Buiten de 5 kilometer wordt geen depositie als gevolg van verkeer berekend. Sweco is op de hoogte

van deze tekortkoming van AERIUS en berekent de stikstofdepositie op 4.975 meter afstand. Op bladzijde 9 van de notitie van Sweco staat het volgende opgenomen over de rekenresultaten op 4.975 meter afstand:

> *"Zowel in de realisatiefase (aanlegfase en bouwfase) als in de gebruiksfase heeft het bouwverkeer en het wegverkeer geen significant effect. In onderstaande tabel is per fase de motorvoertuigbewegingen en het berekende effect opgenomen. Nergens wordt er een stikstofdepositie berekend van afgerond meer dan 0,00 mol N/ha/jaar."*

Fase	Motorvoertuigbewegingen	Stikstofdepositie (mol N/ha/jaar)
Realisatiefase 1 (aanlegfase)	• 6.165 meter zwaar vrachtverkeer • 100 meter licht verkeer	0,00
Realisatiefase 2 (bouwfase)	• 10.420 meter zwaar vrachtverkeer • 100 meter licht verkeer • 265 meter licht verkeer	0,00
Gebruiksfase	• 11 meter middelzwaar vrachtverkeer • 13 meter zwaar vrachtverkeer	0,00

De rekenresultaten van de berekening van Sweco (zie tabel op voorgaande pagina) geven niet de zekerheid dat een depositie van 0,0049 mol N/ha/jr (afgerond 0,00 mol N/ha/jr, zoals zichtbaar in bovenstaande tabel) tezamen met de deposities van overige emissiebronnen niet tot een ander rekenresultaat leidt. Het gaat om de optelsom van deposities van wegverkeer én de deposities van overige bronnen. Het is niet correct om de rekenresultaten per onderdeel apart te beschouwen.

2.1.6 CONCLUSIE STIKSTOFBEREKENINGEN

De stikstofdepositieberekeningen hebben de volgende tekortkomingen:

- Realisatiefase: onterecht onderscheid aanleg- en bouwfase.
- Realisatiefase: berekening met gemiddelde jaarlijkse stikstofemissies van mobiele werktuigen, scheepvaartbewegingen en verkeersbewegingen, geen worst case berekening.
- Gebruiksfase: onnavolgbare berekening emissie bedrijventerrein.
- Gebruiksfase: onnavolgbare uitgangspunten beroepsvaart.
- Gebruiksfase: onnavolgbare uitgangspunten wegverkeer.
- Realisatie- en gebruiksfase: tekortkoming bij bepaling stikstofdepositie op meer dan 5 kilometer afstand van wegverkeer.

Als gevolg van de tekortkomingen is sprake van een onderschatting van de projectgebonden stikstofdepositie. Dit is een ernstige tekortkoming, omdat hierdoor de analyse van stikstofeffecten in de passende beoordeling gebaseerd is op onjuiste depositiegegevens. Hierdoor kunnen significante effecten op de instandhoudingsdoelstellingen buiten beeld zijn gebleven.

2.2 SECOND OPINION PASSENDE BEOORDELING STIKSTOFSTIKSTOFDEPOSITIE SWECO

Sweco heeft in het voorjaar van 2021 een passende beoordeling uitgevoerd om de effecten van de berekende stikstofdeposities (zie paragraaf 2.1) te beoordelen (Sweco, 2021).

Sweco stelt in hoofdstuk 3 van de passende beoordeling in zijn algemeenheid dat de kleine depositietoenames niet zullen leiden tot een aantoonbaar verschil in de kwaliteit van een habitat, maar dat in de passende beoordeling niet zonder meer is uitgegaan van een vooraf gestelde grenswaarde. Per stikstofgevoelige natuurwaarde kunnen zich omstandigheden voordoen waaronder een kleine depositietoename alsnog zou kunnen leiden tot een in ecologische zin aantoonbaar verschil in de kwaliteit van een habitat. Dit kan leiden tot significante gevolgen voor het halen van de instandhoudingsdoelen. ATKB ondersteunt de conclusie van Sweco dat ook kleine depositietoenames tot een significant negatief effect kunnen leiden (zie ook paragraaf 2.2.8). In de analyses op gebiedsniveau die Sweco vervolgens heeft uitgevoerd, zien wij echter wel tekortkomingen.

In onderstaande paragrafen 2.2.1 t/m 2.2.5 is aangegeven welke tekortkomingen wij in zijn algemeen in de analyses op gebiedsniveau signaleren. In paragraaf 2.2.6 en 2.2.7 is voor respectievelijk de Natura 2000-gebieden Weerribben (analyse veenmosrietlanden en vochtige heiden) en Mantingerbos (analyse beuken-eikenbossen) uitgewerkt wat de consequenties van deze tekortkomingen zijn. Wij lichten deze Natura 2000-gebieden en habitattypen uit, aangezien deze een ongunstig toekomstperspectief hebben ten aanzien van de ontwikkeling van de stikstofbelasting. Een nadere analyse van deze gebieden illustreert zodoende goed wat de impact van de tekortkomingen is op het oordeel of extra stikstofdepositie het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen in het gebied in de weg kan staan. Er zijn echter meer Natura 2000-gebieden die stikstofdepositie ontvangen waarvoor deze tekortkomingen vergelijkbare implicaties (kunnen) hebben voor de conclusie van de passende beoordeling.

2.2.1 GEEN VELDBEZOEK UITGEVOERD

In de passende beoordeling is aangegeven dat voor het verkrijgen van de meest recente informatie omtrent de huidige kwaliteit gebruik is gemaakt van digitaal beschikbare gegevens over Natura 2000-gebieden. Hierbij is met name gebruik gemaakt van de PAS-gebiedsanalyses. Veldbezoeken aan de Natura 2000-gebieden die stikstofdepositie ontvangen zijn niet uitgevoerd.

De gebruikte PAS-gebiedsanalyses dateren allen uit 2017 en zijn zodoende al enkele jaren oud. Sindsdien zijn er verdere ontwikkelingen. Zo is er in veel Natura 2000-gebieden sprake van een voortdurende overschrijding van de kritische depositiewaarden (KDW) van stikstof. Daarentegen zijn er in veel gebieden tevens instandhoudingsmaatregelen en/of passende maatregelen uitgevoerd die nodig zijn voor het behoud of herstel van de gunstige staat van instandhouding, dan wel om verslechtering van de natuurwaarden waarvoor het Natura 2000-gebied is aangewezen, te voorkomen. Zonder veldbezoek is onduidelijk welk effect de stikstofoverbelasting enerzijds en de maatregelen anderzijds op de aangewezen Natura 2000-waarden hebben gehad. Op 2 december 2021 is nog een studiemiddag van het Netwerk van Groene Bureaus geweest over het beoordelen van de significantie van stikstofdepositie. Ook hier is benadrukt wat het belang is van een veldbezoek is voor de beoordeling van stikstofeffecten, zeker wanneer er sprake is van een langdurige overschrijding van de KDW, zonder zicht op een toekomstige sterke daling van de stikstofdepositie.

Doordat Sweco geen veldbezoek heeft uitgevoerd, is in de passende beoordeling niet uitgegaan van de actuele kwaliteit van de habitattypen en leefgebieden. Dit is echter wel noodzakelijk om te kunnen beoordelen welk effect de toename aan stikstofdepositie heeft op het al dan niet kunnen behalen van de instandhoudingsdoelen.

2.2.2 EFFECT VAN STIKSTOFDEPOSITIE OP H9999-HEXAGONEN IS NIET IN ANALYSE BETROKKEN

In de AERIUS-berekeningen van Sweco (zie paragraaf 2.1) is stikstofdepositie berekend op een aantal H9999-hexagonen ('habitattype onbekend/onzeker'). Het gaat hierbij om H9999-hexagonen in de Natura 2000-gebieden Weerribben, Dwingelderveld en Rijntakken. Per Natura 2000-gebied is er een code voor 'habitattype onbekend/onzeker'. Voor hexagonen waarvoor het habitattype onzeker/onbekend is (H9999), is de KDW gebaseerd op het meest kritische aangewezen habitattype binnen het betreffende Natura 2000-gebied.

In de passende beoordeling is niet beoordeeld welk effect stikstofdepositie op de H9999-hexagonen heeft. Hiervoor is het in de eerste plaats van belang te weten welk habitattype momenteel op de betreffende hexagonen aanwezig is (uitvoering veldbezoek) óf bij de aanwijzing van het Natura 2000-gebied aanwezig was (en sinds de aanwijzing van het gebied verloren is gegaan). Wanneer duidelijk is welk habitattype binnen het hexagoon aanwezig is/was, dient vervolgens te worden beoordeeld wat de toename van de jaarlijkse stikstofdepositie voor effect heeft op het instandhoudingsdoel van het betreffende habitattype. Deze analyse heeft Sweco echter niet uitgevoerd, waardoor sprake is van een hiaat in de passende beoordeling.

2.2.3 ONVOLDOENDE AANDACHT VOOR TOEKOMSTPERSPECTIEF, TIJDELIJKE DEPOSITIE (AANLEGFASE/BOUWFASE) EN PERMANENTE DEPOSITIE (GEBRUIKSFASE)

In de passende beoordeling is geen onderscheid gemaakt in de effecten als gevolg van de *tijdelijke* stikstofdepositie in de aanlegfase/bouwfase en de effecten als gevolg van de *permanente* stikstofdepositie in de gebruiksfase. Het gebrek aan aandacht voor permanente stikstofdepositie heeft tot gevolg dat stikstofeffecten die op de langere termijn kunnen optreden, onvoldoende in beeld zijn. De volgende situaties kunnen zich echter voordoen:

- Stikstof kan, afhankelijk van lokale omstandigheden (zoals de mate van uitspoeling), accumuleren in de bodem. Hierdoor kan de jaarlijkse stikstofgift na jaren van stikstofopbouw in de bodem uiteindelijk tot negatieve effecten leiden als gevolg van vergaande verzuring en vermesting. In de passende beoordeling dient te worden beschreven wat het effect van permanente jaarlijkse stikstofdepositie op de habitattypen is. Dit ontbreekt.

- Permanente stikstofdepositie op habitattypen waarvoor stikstof momenteel geen sturende factor is, kunnen dat in de toekomst (als andere knelpunten voor het betreffende habitattypen worden opgelost) wel worden. Dit speelt zeker in Natura 2000-gebieden waarvoor het toekomstperspectief ten aanzien van stikstofdepositie in het gebied ongunstig is en er nog decennia sprake zal zijn van stikstofoverbelasting. Er zijn grote oppervlaktes waar de stikstofoverbelasting nog langjarig voortduurt. De passende beoordeling geeft geen inzicht in de gevolgen van deze cumulatieve en permanent te hoge depositie op de verschillende Natura 2000 gebieden.

2.2.4 ONVOLDOENDE AANDACHT VOOR EFFECT STIKSTOFDEPOSITIE OP INSTANDHOUDINGSDOELEN

In de passende beoordeling is onvoldoende onderbouwd waarom stikstofdepositie (zeker de permanente depositie in de gebruiksfase) het bereiken van de instandhoudingsdoelen van habitattypen, habitatsoorten en vogels niet in de weg staat. Extra stikstofdepositie (hoe klein ook van omvang) zorgt ervoor dat de omstandigheden zich in een ongunstige richting ontwikkelen. Dit laatste is wel een voorwaarde voor behoud dan wel verbetering/uitbreiding van kwaliteit en/of oppervlakte van habitattypen/leefgebieden.

2.2.5 TE WEINIG KRITISCH GEBRUIK VAN GEBIEDSANALYSES

In het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) zijn gebiedsanalyses opgesteld. Deze vormde onderdeel van de passende beoordeling van de landelijke PAS op gebiedsniveau. In de gebiedsanalyses is onderbouwd welke gebiedsmaatregelen minimaal noodzakelijk zijn voor de Natura 2000-instandhoudingsdoelstellingen voor stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden. Hierbij is o.a. rekening gehouden met de verwachte ontwikkeling van de stikstofdepositie en de uitvoering van maatregelen. Vervolgens zijn conclusies getrokken over het al dan niet binnen bereik zijn van de instandhoudingsdoelen binnen het betreffende gebied.

Gebiedsanalyses zijn uiteraard goed te betrekken in een passende beoordeling gericht op stikstofdepositie, maar vragen (te allen tijde om een kritische blik. Zo dateren de gebruikte gebiedsanalyses allen uit 2017, waardoor deze rapportages geen informatie geven over de actuele situatie in een Natura 2000-gebied (dit is mede een reden waarom een veldbezoek noodzakelijk is). Daarnaast zijn in de gebiedsanalyses tevens onzekerheden en soms zelfs tegenstrijdigheden op te merken, waardoor gebruik van deze documenten altijd met de nodige voorzichtigheid dient te gebeuren. Sweco leunt in de passende beoordeling zeer sterk op (verouderde) gebiedsanalyses, waarbij onzekerheden/tegenstrijdigheden in de gebiedsanalyses buiten beschouwing worden gelaten. Hierdoor is verouderde en onjuiste/onzekere informatie in de effectanalyses betrokken. Dit maakt dat significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen buiten beeld kunnen zijn gebleven.

2.2.6 NADERE ANALYSE WEERRIBBEN

Sweco heeft in de AERIUS Calculator berekend dat de realisatie van servicehaven Urk tot een stikstofdepositie van maximaal 0,02[3] mol N/ha/jr leidt. Deze stikstofdepositie vindt plaats op acht stikstofgevoelige habitattypen binnen Natura 2000-gebied Weerribben.

In de passende beoordeling concludeert Sweco dat een maximale projectdepositie van 0,02 mol N/ha/jr binnen geen van de acht habitattypen significante gevolgen heeft voor bereiken van de instandhoudingsdoelen. De effectanalyse op basis waarvan Sweco deze conclusie trekt, vertoont op diverse punten mankementen. Wij houden de door Sweco uitgevoerde analyse voor veenmosrietlanden (H7140B) en vochtige heiden (H4010B) in onderstaande paragrafen tegen het licht.

[3] Dit betreft een onderschatting van de werkelijke maximale projectdepositie als gevolg van servicehaven Urk (zie paragraaf 2.1)

Veenmosrietlanden (H7140B) – ISHD behoud oppervlakte / behoud kwaliteit

Sweco stelt dat het belangrijkste knelpunt voor veenmosrietlanden op de langere termijn de 'veroudering' als gevolg van voortgaande verlanding en afnemende invloed van het oppervlaktewater is en dat stikstof niet het grootste knelpunt voor de instandhouding van dit habitattype vormt. Ondanks de hoge KDW-overschrijding is de kwaliteit lokaal goed ontwikkeld. Sweco concludeert dat het voorgenomen project er niet aan in de weg staat dat de instandhoudingsdoelstellingen (behoud oppervlak en behoud kwaliteit) gehaald kunnen worden.

De conclusie van Sweco wat betreft de veenmosrietlanden is onvoldoende gemotiveerd. Gesteld wordt dat de kwaliteit van veenmosrietland lokaal goed ontwikkeld is. Onduidelijk is op basis waarvan deze conclusie getrokken is en in hoeverre ook gebiedsbreed kan worden gesteld dat het habitattype van goede kwaliteit is. In de gebiedsanalyse van de Weerribben (KWR *et al.* 2017) wordt gesteld dat de trend in oppervlakte en kwaliteit van veenmosrietlanden niet duidelijk is, waardoor een negatieve niet kan worden uitgesloten. Dit maakt dat betwijfeld kan worden of de kwaliteit momenteel nog op orde is. Doordat geen veldbezoek is uitgevoerd, is dit niet te verifiëren.

Sweco stelt dat stikstof niet het grootste knelpunt voor het behoud van veenmosrietlanden vormt. Onduidelijk is op basis waarvan Sweco deze conclusie trekt. In de gebiedsanalyse wordt gesteld dat de te hoge stikstofdepositie in veenmosrietland tot bosopslag en voedselminnende soorten kan leiden. In het verleden zijn veel veenmosrietlanden dichtgegroeid door een hoge stikstofdepositie, gevolgd door onvoldoende beheer. In de gebiedsanalyse wordt aangegeven dat dit probleem de afgelopen jaren sterk is verminderd, onder meer door de beschikbaarstelling van extra middelen voor het rietlandbeheer. Het verminderde dichtgroeien van de veenmosrietlanden (door extra beheer) geeft niet de zekerheid dat stikstof geen knelpunt voor de behoudsdoelstelling van de veenmosrietlanden vormt. Voor behoud van veenmosrietlanden dient er geen verlies plaats te vinden door het dichtgroeien van veenmosrietlanden.

Stellen dat stikstof niet het grootste knelpunt is en er zodoende minder toe doet, is tevens niet correct. Wanneer de overige knelpunten (verlanding en afnemende invloed oppervlaktewater) in de toekomst worden weggenomen, kan de te hoge stikstofdepositie een sturend knelpunt gaan vormen. Temeer omdat het toekomstperspectief voor de ontwikkeling van stikstofdepositie op veenmosrietlanden in de Weerribben niet goed is; in 2030 wordt binnen de Weerribben op vrijwel alle hexagonen met veenmosrietland de KDW nog overschreden (zie figuur 1). Er is geen zicht op een situatie binnen de Weerribben waarin veenmosrietlanden niet te kampen hebben met stikstofoverbelasting. Dit zet een klem op het toestaan van nieuwe stikstofdepositie. Extra stikstofdepositie (hoe klein ook van omvang) zorgt er namelijk voor dat de omstandigheden zich in een ongunstige richting ontwikkelen. Dit brengt de behoudsdoelstellingen ten aanzien van kwaliteit en oppervlakte in gevaar.

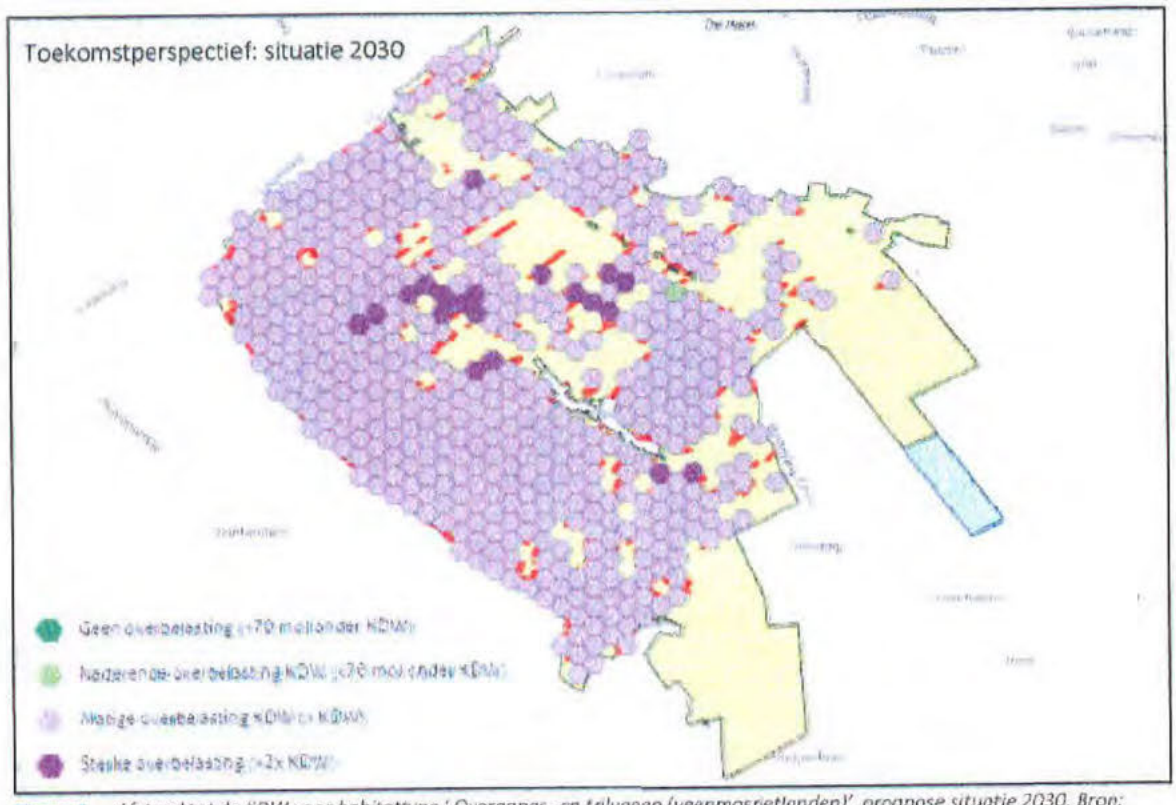

Figuur 1 *Afstand tot de KDW voor habitattype ' Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden)', prognose situatie 2030. Bron: AERIUS Monitor, geraadpleegd op 10 januari 2022.*

Op basis van de informatie in de passende beoordeling kan niet worden uitgesloten dat extra stikstofdepositie op veenmosrietlanden de behoudsdoelstelling niet in gevaar brengt. Dit aangezien

- de kwaliteit van de veenmosrietlanden in de Weerribben mogelijk niet op orde is.
- stikstofdepositie leidt tot dichtgroeien van veenmosrietlanden. Het dichtgroeien van veenmosrietlanden wordt door het huidige beheer niet volledig voorkomen. Dichtgroeien van veenmosrietlanden leidt tot verminderde kwaliteit en uiteindelijk tot verlies van oppervlak.
- de prognose voor stikstofdepositie op veenmosrietlanden in de Weerribben niet gunstig is. Vrijwel 100% van het oppervlak veenmosrietlanden heeft nog langjarig en zeker tot 2030 te kampen met stikstofoverbelasting (overschrijding KDW).

Vochtige heiden (H4010B) – ISHD uitbreiding oppervlakte / behoud kwaliteit

Sweco concludeert dat stikstofdepositie geen knelpunt vormt voor habitattype vochtige heiden. Aanleiding om te stellen dat vochtige heide robuust is voor stikstofdepositie, is de goede kwaliteit van het habitattype. Ondanks een overschrijding van de KDW behoudt het volledige oppervlak van circa 131 hectare een goede kwaliteit, aldus Sweco

Sweco stelt dat het volledige oppervlak van vochtige heide een goede kwaliteit heeft. Onduidelijk is op basis waarvan deze conclusie getrokken is. Vermoedelijk is deze conclusie gebaseerd op tabel 3.7 in de gebiedsanalyse (KWR *et al.* 2017). Hier is namelijk aangegeven dat de huidige kwaliteit goed is. De ' huidige' kwaliteit in tabel 3.7 van de gebiedsanalyse is echter gebaseerd op een rapport uit 2008 en geeft zodoende absoluut geen actuele situatie weer. Doordat geen veldbezoek is uitgevoerd, is niet te verifiëren of

de actuele kwaliteit binnen de Weerribben goed is. Zodoende kan niet gesteld worden dat de huidige kwaliteit van vochtige heide - ondanks een hoge stikstofdepositie - goed is, en dat stikstofdepositie géén knelpunt vormt voor vochtige heiden binnen de Weerribben. Door vergaande verzuring en vermesting als gevolg van jarenlange stikstofopbouw in de bodem is er een groot risico op een verslechterende kwaliteit door stikstofdepositie op vochtige heide .

In tabel 3.7 van de gebiedsanalyse is ook opgenomen dat de trend in areaal en kwaliteit stabiel is. Deze trends zijn gebaseerd op een rapport uit 2008. Onduidelijk is of de huidige trends nog steeds stabiel zijn. De eerdere stabiele trend in areaal is, gezien het huidige doel tot uitbreiding van het oppervlakte, niet gewenst. Vermesting als gevolg van atmosferische depositie vormt een bedreiging voor de ontwikkeling van vochtige heide (KWR *et al.* 2017) en staat zodoende een ombuiging van de stabiele trend naar een positieve trend (uitbreiding oppervlakte) in de weg. Hierbij is het van belang dat het toekomstperspectief voor de ontwikkeling van stikstofdepositie op vochtige heiden in de Weerribben niet goed is; in 2030 wordt binnen de Weerribben op vrijwel alle hexagonen met vochtige heide de KDW nog overschreden (zie figuur 2). Er is geen zicht op een situatie binnen de Weerribben waarin vochtige heiden niet te kampen hebben met stikstofoverbelasting. Dit zet een klem op het toestaan van nieuwe stikstofdepositie. Extra stikstofdepositie (hoe klein ook van omvang) zorgt ervoor dat de omstandigheden zich in een ongunstige richting ontwikkelen. Dit kan uitbreiding van de oppervlakte en behoud van de kwaliteit in de weg staan.

Op basis van de informatie in de passende beoordeling kan niet worden uitgesloten dat extra stikstofdepositie op vochtige heide de instandhoudingsdoelstelling niet in gevaar brengt, omdat

- de huidige kwaliteit van de vochtige heide in de Weerribben onbekend is.
- stikstofdepositie tot een verslechtering van de kwaliteit van vochtige heide kan leiden, bijvoorbeeld door versnelde bosopslag.
- stikstofdepositie een bedreiging vormt voor de ontwikkeling van vochtige heide en zodoende de uitbreidingsdoelstelling voor de oppervlakte in de weg staat.
- de prognose voor stikstofdepositie op vochtige heide in de Weerribben slecht is. Vrijwel 100% van het oppervlak vochtige heide heeft nog zeker tot 2030 te kampen met stikstofoverbelasting (overschrijding KDW).

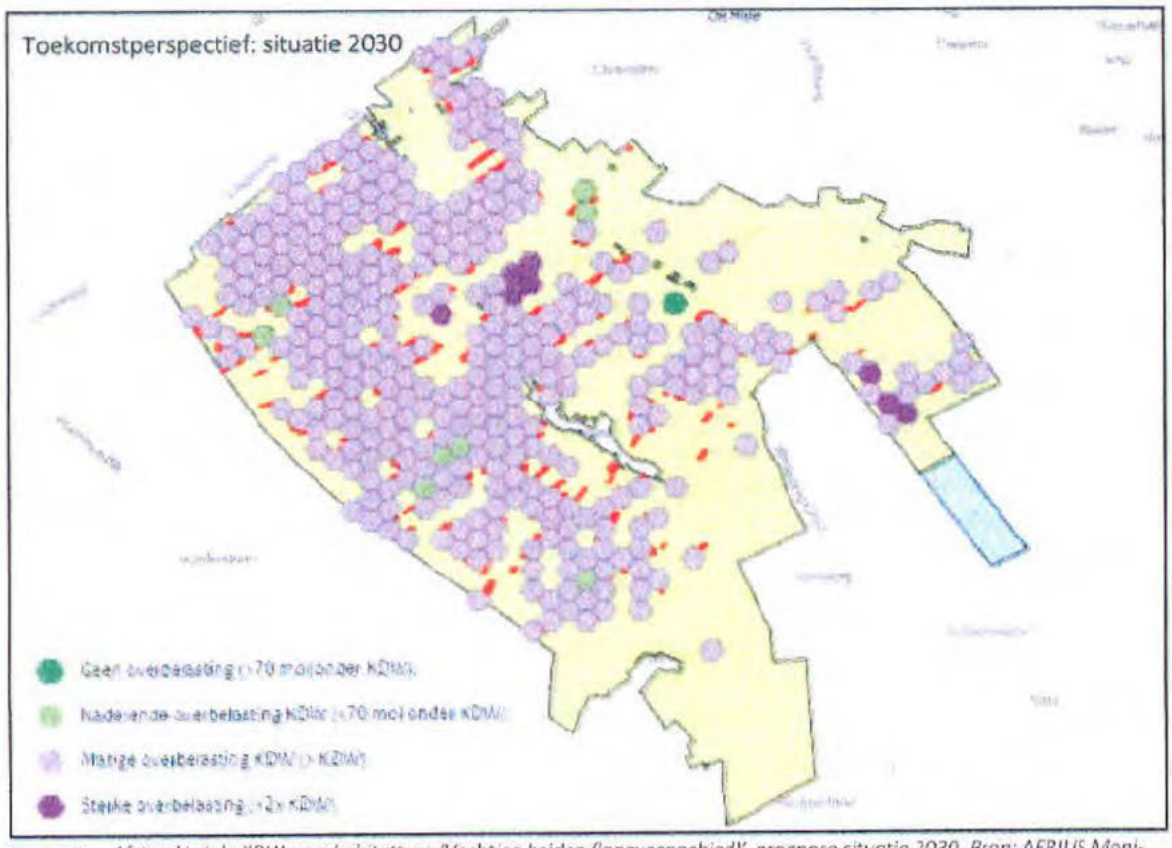

Figuur 2 Afstand tot de KDW voor habitattype 'Vochtige heiden (laagveengebied)', prognose situatie 2030. Bron: AERIUS Monitor, geraadpleegd op 10 januari 2022.

2.2.7 ANALYSE MANTINGERBOS

Sweco heeft in de AERIUS Calculator berekend dat de realisatie van servicehaven Urk tot een stikstofdepositie van maximaal 0,01[4] mol N/ha/jr leidt. Deze stikstofdepositie vindt plaats op habitattype Beuken-eikenbossen met hulst (H9120).

In de passende beoordeling concludeert Sweco dat een maximale projectdepositie van 0,01 mol N/ha/jr geen significante gevolgen heeft voor bereiken van het instandhoudingsdoel van Beuken-eikenbossen met hulst. De effectanalyse op basis waarvan Sweco deze conclusie trekt, vertoont op diverse punten mankementen. Wij houden de door Sweco uitgevoerde analyse in onderstaande paragraaf tegen het licht.

Beuken-eikenbossen met hulst (H9120) – ISHD behoud oppervlakte / behoud kwaliteit

Sweco stelt dat de soortenrijkdom binnen het habitattype hoog is, maar langzaam afneemt. Zo zijn eenbes en kranssalomonszegel reeds verdwenen, en gaan dalkruid en gewone salomonszegel achteruit. Aangegeven wordt dat in het Mantingerbos twee knelpunten spelen: de hydrologie en stikstof. Er is sprake van een

[4] Dit betreft een onderschatting van de werkelijke maximale projectdepositie als gevolg van servicehaven Urk (zie paragraaf 2.1).

te lage grondwaterstand door drainage vanuit de agrarische omgeving. Hierdoor is als maatregel een leembekisting aangelegd, maar dit werkt onvoldoende. De stikstofoverschrijding in het gebied is fors. De maximale totale depositie ligt ver boven de KDW. Effecten daarvan zijn vooral zichtbaar langs de randen van het gebied. Daar zorgt het voor verruiging en verdringing van basenafhankelijke soorten door zuurmijdende en voedselrijke soorten. De gebrekkige aanvoer van basenrijk grondwater zorgt echter voor een slechte buffering, waardoor verzuring in het Mantingerbos plaatsvindt. Sweco concludeert dat hydrologisch herstel het belangrijkste aandachtspunt in het gebied is. Stikstof speelt een ondergeschikte rol en is geen sturend knelpunt. Ondanks dat stikstof niet als sturend knelpunt wordt beschouwd, is wel duidelijk dat door de hoge stikstofdepositie karakteristieke soorten van voedselarme condities kunnen worden verdrongen. Maatregelen om dit tegen te gaan, zijn moeilijk realiseerbaar in het kleine bos waardoor het huidige beheer nietsdoen is. Op basis van expert judgement wordt in de gebiedsanalyse geconcludeerd dat dit verdere verslechtering lijkt te stoppen. Op basis van deze informatie concludeert Sweco dat de realisatie van servicehaven Urk het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen (behoud oppervlak en behoud kwaliteit) niet in de weg staat.

Allereerst merken wij op dat Sweco in de passende beoordeling de conclusies voor het Mantingerbos overneemt uit de gebiedsanalyse, terwijl aan de juistheid van de conclusies getwijfeld kan worden. Of verslechtering van de Beuken- en eikenbossen met hulst in het Mantingerbos (als gevolg van hydrologie en stikstofdepositie) daadwerkelijk is gestopt, valt te betwijfelen. Uit de passages in bijlage 1 (afkomstig uit de gebiedsanalyse Mantingerbos) blijkt dat er ten tijde van het opstellen van de gebiedsanalyse onvoldoende zekerheid bestond dat er geen verslechtering van de kwaliteit van de Beuken-eikenbossen zou plaatsvinden. Enerzijds wordt gezegd dat de kwaliteit op basis van de beelden van destijds behouden lijkt te worden, anderzijds wordt echter ook aangegeven dat een verhoging van de stikstofeffecten heeft geleid tot stekelvarens en rankende helmbloem en dat herstelmaatregelen nodig zijn om de effecten van stikstof weg te nemen en de kwaliteit in stand te houden. Doordat geen veldbezoek is uitgevoerd, is bovendien onduidelijk wat de actuele kwaliteit van het habitattype is.

Het is problematisch als enerzijds herstelmaatregelen noodzakelijk zijn en tegelijkertijd vastgesteld wordt dat beheermaatregelen gericht op het mitigeren van de effecten van stikstofdepositie (hakhoutbeheer, begrazing en strooiselroof) in de praktijk niet mogelijk zijn. De reden hiervoor is dat de schade van deze maatregelen groter is dan de voordelen die ze opleveren. Dit laatste betekent dat bij een verslechtering van de kwaliteit als gevolg van (o.a.) stikstofdepositie geen beheermaatregelen kunnen worden genomen om stikstofeffecten te mitigeren. Als gevolg daarvan moeten andere passende maatregelen worden getroffen. Dit zijn dan bronmaatregelen waarmee stikstofdepositie in het gebied wordt verminderd en/of herstel van de buffering middels ingrijpen in de hydrologie. De verwachting is echter niet dat de stikstofdepositie in het bos in de nabije toekomst zodanig afneemt, dat de KDW niet langer overschreden wordt. In figuur 3 is zichtbaar dat in 2030 naar verwachting nog bijna 40% van het oppervlak Beuken-eikenbossen te kampen heeft met een stikstofoverbelasting.

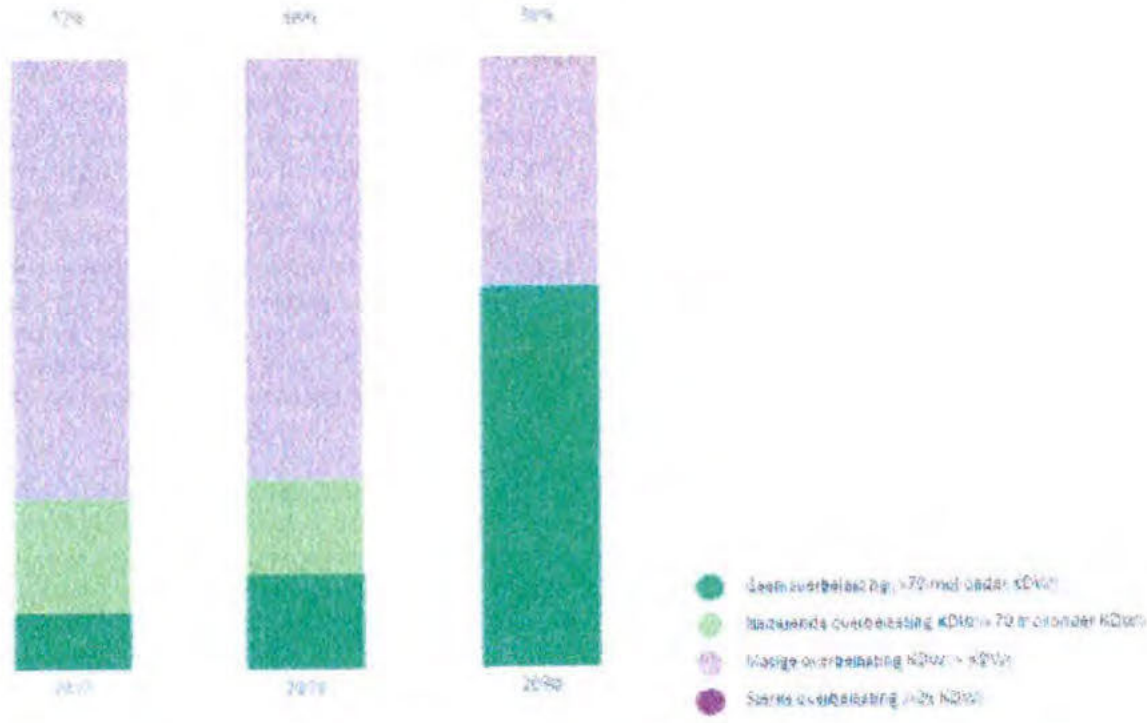

Figuur 3 Stikstofbelasting Beuken-eikenbossen binnen Mantingerbos, situatie 2017/2018/2030. Bron: AERIUS Monitor, geraadpleegd op 10 januari 2022.

Op korte termijn zal de stikstofbelasting binnen het Mantingerbos niet zodanig dalen dat significant negatieve effecten van stikstofdepositie op beuken-eikenbossen op voorhand kunnen worden uitgesloten. Wel kan een combinatie van hydrologische maatregelen leiden tot verbetering van met name de verzurende effecten van te hoge stikstofdepositie (Prolander, 2016). Het probleem met de waterhuishouding is echter complex en er moest eerst nader onderzocht worden of de noodzakelijke hydrologische maatregelen (welke ten tijde van het schrijven van de gebiedsanalyse nog niet in beeld waren) financieel haalbaar zijn. In de eerste beheerplanperiode moe(s)t hydrologisch onderzoek plaatsvinden, om te bepalen welke maatregelen voor verbetering van de waterhuishouding getroffen kunnen worden. Dit hydrologisch onderzoek zou in 2022 afgerond moeten worden. (Prolander, 2016). Feitelijk is er dus tot dusver nog geen maatregel getroffen om de stikstofeffecten te verminderen, anders dan het uitvoeren van onderzoek. Vervolgens in het nog maar de vraag of het hydrologische herstel voldoende zal zijn om de stikstofeffecten voldoende te mitigeren en eventuele achteruitgang van de kwaliteit te stoppen.

Het habitattype beuken-eikenbossen heeft vooralsnog nog lange tijd te kampen met stikstofoverbelasting; in 2030 is nog bijna 40% van het oppervlak belast met een depositie die de KDW overschrijdt. Tegelijkertijd zijn er momenteel geen passende maatregelen voorhanden om de effecten van stikstofdepositie te mitigeren. Dit zet een klem op het toestaan van nieuwe stikstofdeposities. Extra stikstofdepositie (hoe klein ook van omvang) zorgt er namelijk voor dat de omstandigheden zich in een ongunstige richting ontwikkelen. Dit brengt de behoudsdoelstellingen ten aanzien van kwaliteit en oppervlakte in gevaar.

Er is onvoldoende basis om te stellen dat extra stikstofdepositie op beuken-eikenbossen binnen het Mantingerbos de instandhoudingsdoelstelling niet in gevaar brengt, omdat

- de huidige kwaliteit van beuken-eikenbossen in het Mantingerbos onbekend is. En er ten tijde van het opstellen van het beheerplan zichtbare verandering van soortensamenstelling aan de orde was. Er was sprake van verruiging en toename van zuurminnende soorten.
- stikstofdepositie kan leiden tot een achteruitgang van de kwaliteit van het habitattype binnen het Mantingerbos
- er vooralsnog geen bewezen effectieve, passende maatregelen voorhanden zijn waarmee een eventuele achteruitgang van de kwaliteit als gevolg van stikstofdepositie kan worden gestopt.
- de prognose voor stikstofdepositie op beuken-eikenbossen binnen het Mantingerbos toont dat in 2030 bijna 40% van het oppervlak nog te kampen heeft met een stikstofoverbelasting (overschrijding KDW).

2.2.8 CONCLUSIE PASSENDE BEOORDELING

In de passende beoordeling ontbreekt een actueel beeld van de huidige kwaliteit van de habitattypen. Het is niet uitgesloten dat de huidige kwaliteit te wensen overlaat, o.a. als gevolg van de huidige stikstofoverbelasting. Indien de huidige kwaliteit te wensen overlaat, is het vervolgens van belang dat er bewezen effectieve, passende maatregelen genomen worden om de effecten van stikstofdepositie te mitigeren. Passende maatregelen om stikstofeffecten te mitigeren zijn echter niet binnen elk Natura 2000-gebied voorhanden (zie situatie Mantingerbos, paragraaf 2.2.8). Dit is in de passende beoordeling van Sweco niet in beeld gekomen.

In de passende beoordeling ontbreekt ten onrechte welke effecten de projectdepositie van de servicehaven Urk op de langere termijn kan hebben. Deze beoordeling voor de langere termijn is wel van belang. Stikstof kan accumuleren in de bodem. Hierdoor kan de jaarlijkse stikstofgift na jaren van stikstofopbouw in de bodem uiteindelijk tot negatieve effecten leiden als gevolg van vergaande verzuring en vermesting. Daarnaast kan stikstofdepositie, ook wanneer dit nu geen sturende factor is, op de langere termijn wel de sturende factor voor het behalen van de instandhoudingsdoelen worden wanneer andere knelpunten worden opgelost. Het ontbreken van oog voor de langeretermijneffecten klemt des te meer, daar voor habitattypen in diverse Natura 2000-gebieden (zoals vochtige heide en veenmosrietlanden in de Weerribben en beuken-eikenbossen in het Mantingerbos) zeker tot 2030 er sprake zal zijn van overschrijding van de KDW over een groot deel van het oppervlakte.

ATKB concludeert dat de voortdurende stikstofdepositie in cumulatie met de depositie van project servicehaven Urk kan leiden tot significant negatieve effecten binnen de Natura 2000-gebieden die deze stikstofdepositie ontvangen. Dit aangezien er, met name voor de meest gevoelige habitattypen en leefgebieden, geldt dat er reeds sprake is van een stikstofoverbelasting en deze stikstofoverbelasting nog zeker tot 2030 aanhoudt. Elke toename kan zodoende de spreekwoordelijke druppel zijn die de emmer doet overlopen. Er moeten passende maatregelen worden getroffen om achteruitgang als gevolg van stikstofdepositie te voorkomen. Zolang passende maatregelen niet voorhanden zijn (zie voorbeeld Mantingerbos) of er geen zekerheid bestaat dat passende maatregelen in een Natura 2000-gebied in afdoende mate worden

genomen[5], is er geen ruimte voor een extra toename van de stikstofbelasting van het gebied, omdat dit de instandhoudingsdoelstellingen (behoud en/of uitbreiding) in gevaar brengt.

[5] Door een veldbezoek en/of gebruik van recente literatuur kan de actuele kwaliteit van het habitattype/leefgebied onderzocht worden. Vervolgens kan worden geconcludeerd of passende maatregelen (gericht op mitigatie van stikstofeffecten) in voldoende mate worden genomen. Dit is in de passende beoordeling van Sweco niet gebeurd.

3. GELUIDSBELASTING AANLEGFASE

3.1 AANPAK IN PASSENDE BEOORDELING

3.1.1 AANLEG HAVENTERREIN

In de passende beoordeling is de aanleg van het haventerrein beoordeeld. De beschrijving van de aanlegfase, de duur en periode en het type werkzaamheden worden summier besproken in o.a. hoofdstuk 2 en in het bijzonder paragraaf 2.5 van de passende beoordeling. Voor de aanleg van de haven zijn funderingswerkzaamheden nodig; voor het plaatsen van damwanden en voor de kademuur. Daarnaast worden stenen gestort. In de passende beoordeling wordt niet aangegeven welke technieken worden gebruikt voor de funderingswerkzaamheden. Ook wordt niet aangegeven hoe lang de funderingswerkzaamheden duren. De wijze van aanleg wordt overgelaten aan de markt. Er worden geen tot beperkt randvoorwaarden aan uitvoeringsperiodes of werkwijzen gesteld. Dit is in lijn met het PIP, waarin geen regels staan opgenomen over de aanlegwijze en periode waarin de werkzaamheden moeten worden uitgevoerd.

In hoofdstuk 5 van de PB, paragraaf 5.2.1 staat dat er niet in het stormseizoen in het water wordt gewerkt (15 okt-15 maart), maar dat blijkt niet uit de beschrijving van de aanlegfase. In paragraaf 5.7 staat dat de funderingswerkzaamheden ook niet in het broedseizoen (half maart-half juli) moeten worden uitgevoerd. De effectieve periode die resteert voor de funderingswerkzaamheden is de periode half juli tot half oktober, oftewel drie maanden. Gezien de omvang van het project, de duur van de aanlegfase (drie jaar) en het feit dat uitvoeringswijze aan de markt wordt overgelaten, is het de vraag of dat een uitvoerbaar en realistisch uitgangspunt is voor de beoordeling van de effecten. Hierbij lijkt de aanname dat gewerkt wordt buiten het stormseizoen realistisch, omwille van de veiligheid. De beperking om niet te werken in het broedseizoen, is minder realistisch, gezien de korte tijdsperiode die dan overblijft en de omvang van het voornemen.

Verstoring door geluid tijdens de aanlegfase

In de passende beoordeling zijn geen geluidscontouren opgenomen van de geluidsbelasting die optreedt tijdens de funderingswerkzaamheden of overige werkzaamheden in de aanlegfase. In de passende beoordeling wordt uitgegaan van een maximale verstoringsafstand van 750 tot 1.000 m van het plangebied voor vogels. Deze verstoringsafstanden worden gebruikt voor zowel de aanlegfase als de gebruiksfase. Deze verstoringsafstanden zijn gebaseerd op de maximale verstoringsafstand van vogels voor scheepvaart (zie tabel 4.3 van de PB). Ook in hoofdstuk 5, waarbij de effecten op de instandhoudingsdoelen in meer detail worden beoordeeld, wordt alleen gebruik gemaakt van bekende verstoringsafstanden voor scheepvaart. Dit gaat voorbij aan de verwachte geluidsbelasting tijdens de aanleg- en bouwfase. Het is bekend dat funderingswerkzaamheden gepaard gaan met een substantiële geluidsbelasting, die verder kan reiken dan de gehanteerde verstoringsafstand door scheepvaart.

3.1.2 BOUW VAN BEDRIJFSGEBOUWEN

De bouw van bedrijfsgebouwen in de servicehaven wordt niet expliciet behandeld in de passende beoordeling. Het is daardoor niet duidelijk of in deze fase ook funderingswerkzaamheden noodzakelijk zijn, zo ja, welke technieken worden toegepast, in welke periode van het jaar dit wordt uitgevoerd en hoe lang de funderingswerkzaamheden duren.

3.2 SECOND OPINION

3.2.1 BEPALING INVLOEDSSFEER FUNDERINGSWERKZAAMHEDEN

In de passende beoordeling is geen rekening gehouden met verstoring van niet-broedvogels door geluid door werkzaamheden in de aanlegfase (en de bouwfase). Dit terwijl bekend is dat met name tijdens funderingswerkzaamheden en in mindere mate ook tijdens het storten van stenen hoge geluidsniveaus worden bereikt en dat tot op grote afstand van de bron toename van de geluidsbelasting kan optreden.

Daarom is Peutz gevraagd om een inschatting te maken van de invloedssfeer van verschillende funderingswerkzaamheden tijdens de aanlegfase. Hierbij is uitgegaan van een drempelwaarde voor verstoring van 45 dB(A) voor piekgeluiden (LAmax) die optreden tijdens het heien. Dit is een veilige worst case-benadering (zie kader onderaan de pagina). In tabel 4 staan de resultaten van het geluidsonderzoek van Peutz weergegeven (zie ook Bijlage 2).

Tabel 4 *Overzicht invloedsfeer van verschillende typen funderingswerkzaamheden (gebaseerd op de globale ligging van de 45 db(A) LAmax contour). Peutz, 2021*

Overzicht geluidbronvermogens van heien en plaatsen van damwanden en globale ligging 45 dB(A)

Activiteit	Lw (dB(A))	Afstand tot 45 dB(A) grens in meters
Heien		
- Vibropalen (staal)	[illegible]	[illegible]
- Prefab betonpalen	[illegible]	[illegible]
- gebuisde systemen (groot)	[illegible]	[illegible]
- gebuisde systemen (klein)	[illegible]	[illegible]
Damwanden inbrengen (staal)		
- vibreren	[illegible]	[illegible]
- trillen	[illegible]	[illegible]
- slaan	[illegible]	[illegible]

De drempelwaarde van 45 dB(A) LAmax is gebaseerd op het onderzoek van Reijnen en Foppen naar de verstoring van broedvogels door verkeersgeluid in de jaren negentig van de vorige eeuw. Er zijn uit de literatuur geen drempelwaarden bekend voor 'watervogels' voor industriegeluid of bouwgeluid. Naar verstoring van vogels door dit type geluid is geen wetenschappelijk empirisch onderzoek verricht.

In het onderzoek hebben Reijnen et al. (1997) een drempelwaarde voor verstoring van vogels van open weidegebied van 47 dB(A) vastgesteld. Voor de meest gevoelige soort geldt een drempelwaarde van 43 dB(A). De drempelwaarde van 45 dB(A) is dus het gemiddelde tussen beide waarden. Gezien het open karakter van het IJsselmeergebied, wordt aangenomen dat deze waarde ook toepasbaar is voor verstoring van vogels in het IJsselmeer.

De door Reijnen et al. (1997) vastgestelde drempelwaarden zijn bepaald op een 24-uurs gemiddelde geluidscontour. Een gemiddelde contour is goed bruikbaar als drempelwaarde voor een min of meer continue verstoring zoals wegverkeer. Er zullen op

de gemiddelde 45 dB(A)-contour van verkeersgeluid piekgeluiden voorkomen die (veel) hoger zijn dan 45 dB(A). Deze treden echter relatief incidenteel op. Bij bouwwerkzaamheden kunnen die piekgeluiden vaker optreden, al is ook sprake van meer continue geluiden. Zeker tijdens het heien en trillen is sprake van piekgeluiden. Het aanhouden van de maximale 45 dB(A) LAmax-contour als grenswaarde voor verstoring is daarom een veilige worst-case benadering. Buiten deze contour zal zeker geen verstoring van vogels optreden.

Uit tabel 4 volgt dat de invloedssfeer van funderingswerkzaamheden sterk afhankelijk is van de gekozen methode. Bij het heien van palen en damwanden kan worden uitgegaan van een maximale verstoringsafstand van 2.200 meter. Bij het intrillen van damwanden kan worden uitgegaan van een maximale verstoringsafstand van 4.300 meter. In beide gevallen is de verstoringscontour aanzienlijk groter dan de maximale verstoringsafstand waar in de passende beoordeling vanuit is gegaan. In figuur 1 zijn deze verstoringsafstanden weergegeven.

Uit de inschatting van Peutz (2021) volgt ook dat er methoden zijn die een aanzienlijk lagere geluidsbelasting veroorzaken. Omdat in de passende beoordeling en het plan geen keuzes worden gemaakt ten aanzien van de te gebruiken methode en de uitvoering wordt overgelaten aan de markt, en in het PIP ook geen beperkingen zijn opgenomen, dient voor de beoordeling voor de maximale mogelijkheden te worden uitgegaan die het inpassingsplan biedt, en dus voor de worst case-verstoringscontour.

Figuur 4 *Maximale verstoringscontouren voor piekgeluid, uitgaande van de maximale 45 dB(A) verstoringscontour (inschatting). De rode lijn van 2200 m is gebaseerd op de maximale contour voor het heien van vibropalen en het inheien van damwanden (zie tabel 4). De gele lijn van 4300 m is gebaseerd op de maximale contour voor het intrillen van damwanden (zie tabel 4).*

Binnen de 2.200 m contour vallen het merendeel van telgebied 9, telgebied 10, het merendeel van telgebied 11 en een deel van telgebied 161. Binnen de 4.300 m contour vallen telgebieden 9 t/m 11 en een deel van telgebied 12, 160 en 161 (zie figuur 4.2. van de PB, zie Figuur 5).

In de volgende paragraaf voeren we een effectbeoordeling uit van de mogelijke verstoring door piekgeluid tijdens funderingswerkzaamheden in de aanlegfase. Er zijn in de PB geen gegevens opgenomen van telgebied 12. Daarom hebben we de aantallen vogels in dit telgebied niet meegenomen in onze effectbeoordeling.

Op basis van de beperkingen door het stormseizoen (voor werkzaamheden in het water) en het niet uitvoeren van funderingswerken in het broedseizoen blijft de periode half juli tot half oktober over. Het is niet duidelijk of deze beperkingen ook gelden voor de bouwfase van bedrijfsgebouwen en of hiervoor funderingswerkzaamheden nodig zijn.
Gezien de omvang van het project en het feit dat uitvoeringswijze aan de markt wordt overgelaten, is het twijfelachtig of dat een uitvoerbaar en realistisch uitgangspunt is dat de aanleg van het haventerrein buiten het stormseizoen en buiten het broedseizoen plaatsvindt. In het PIP zijn geen voorwaarden of regels zijn opgenomen ten aanzien van de periode waarin de funderingswerkzaamheden worden uitgevoerd. We gaan er daarom van uit dat er wel sprake zal zijn van overlap met het broedseizoen.

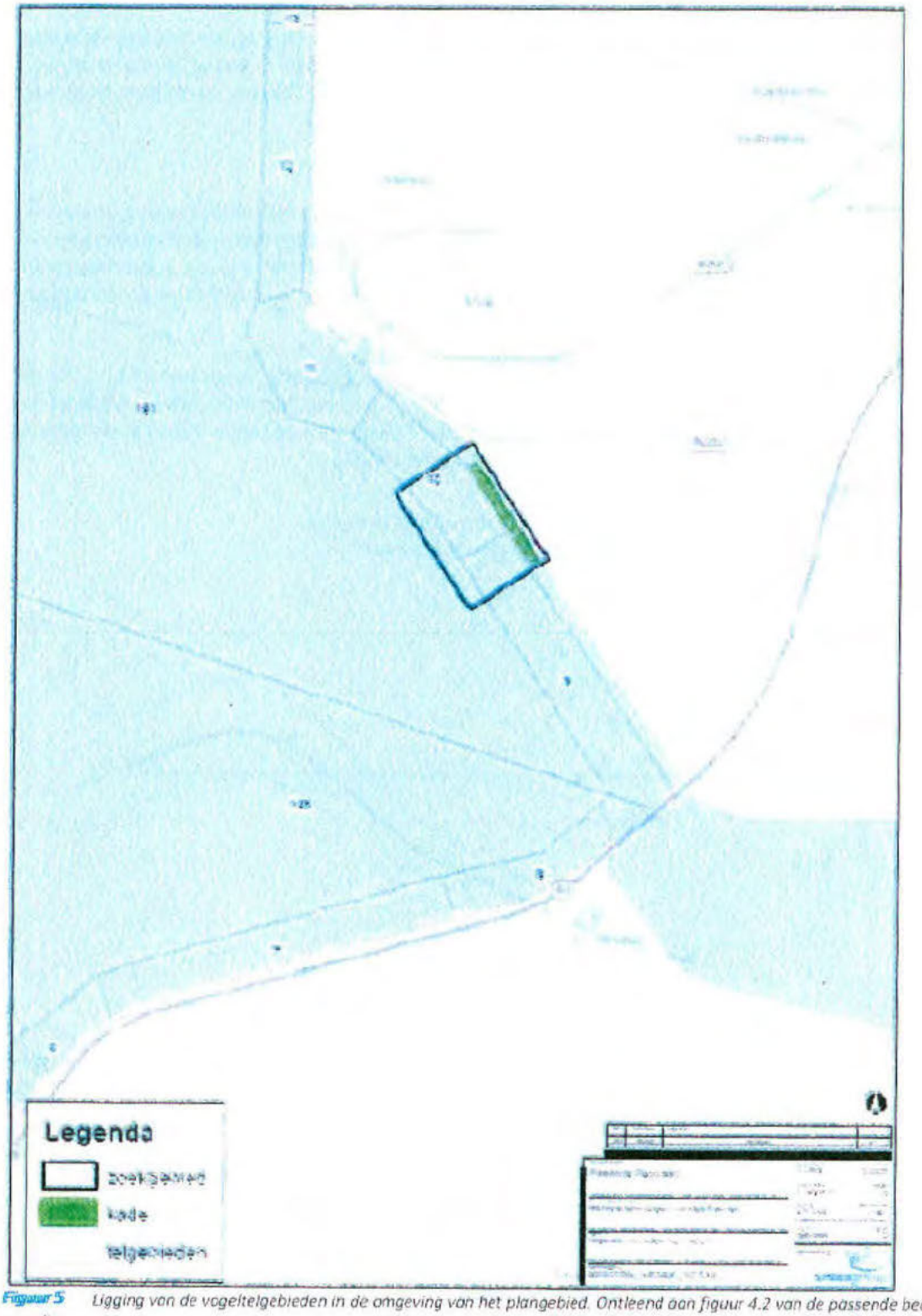

Figuur 5 *Ligging van de vogeltelgebieden in de omgeving van het plangebied. Ontleend aan figuur 4.2 van de passende beoordeling*

3.2.2 EFFECTBEOORDELING

In deze paragraaf werken we een effectbeoordeling uit voor de verstoring van niet-broedvogelsoorten waarvoor het IJsselmeer als Natura 2000-gebied is aangewezen die ook buiten het stormseizoen aanwezig zijn in de omgeving van Urk tijdens de funderingswerkzaamheden. Dit zijn: aalscholver, brilduiker, fuut, grote zaagbek, kuifeend en nonnetje.

Aalscholver

Het instandhoudingsdoel voor de aalscholver is gericht op het behoud van de omvang en kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 8.100 vogels (seizoensgemiddelde). In de seizoenen 2014-2015 t/m 2019-2020 kwamen gemiddeld 8.144 aalscholvers in het IJsselmeer voor (Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

De landelijke staat van instandhouding van de aalscholver is gunstig. In Nederland vertoont de populatie van de soort sinds 1980 een significante toename van 5% per jaar. Diezelfde trend is zichtbaar binnen Natura 2000-gebied IJsselmeer. Binnen het Natura 2000-gebied is de laatste 12 seizoenen geen duidelijke trend te duiden (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

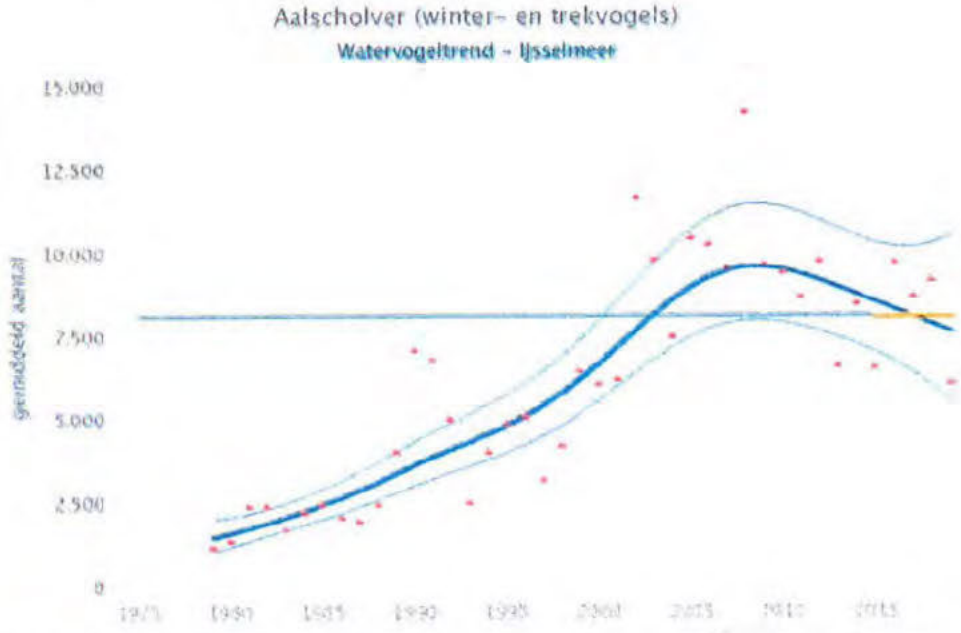

Figuur 6 Trend aalscholver (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort weergegeven. De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).

De aalscholver is jaarrond aanwezig in het IJsselmeer. De hoogste aantallen worden bereikt in oktober, december en januari (zie Figuur 7).

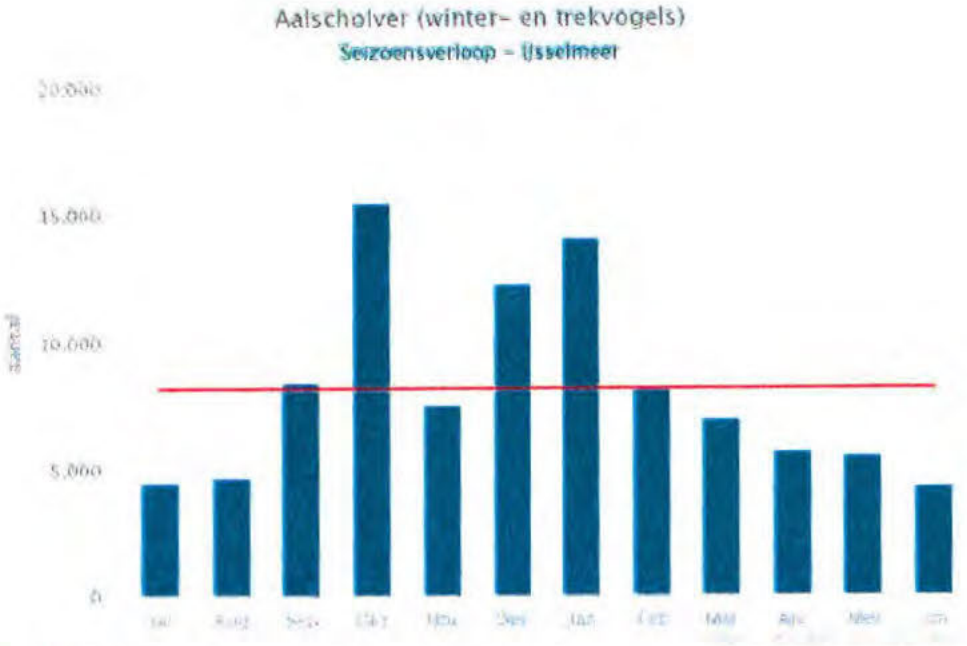

Figuur 7 Seizoensverloop aalscholver (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl Rode lijn: gemiddelde aantallen

Ook in de omgeving van Urk komen redelijke aantallen aalscholvers voor (zie Figuur 8). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 gemiddeld 5% van het doelaantal aalscholvers voor (zie tabel 4.1. van de PB). Dit komt neer op ca. 405 vogels.

Uit het seizoensverloop blijkt dat ondanks dat buiten het stormseizoen wordt gewerkt, toch grote aantallen aalscholvers kunnen worden verstoord. Dat geldt met name voor de maanden september en de eerste helft van oktober. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 400 vogels. Het is niet uit te sluiten dat dit leidt tot een significante verstoring, zeker omdat niet bekend is hoe lang de funderingswerkzaamheden duren. Dit kan leiden tot een significante aantasting van de draagkracht van het Natura 2000-gebied.

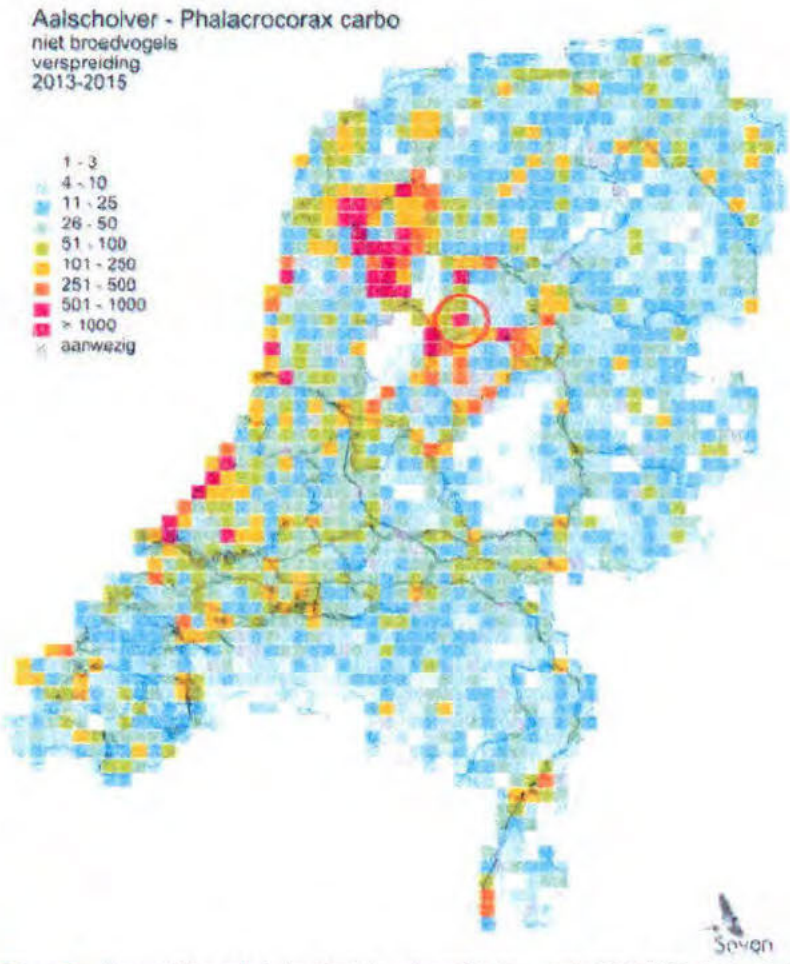

Figuur 8 Verspreiding aalscholver (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015. Rode cirkel: globale aanduiding Urk en omgeving

Brilduiker

Het instandhoudingsdoel voor de brilduiker is gericht op behoud van de omvang en kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 310 vogels (seizoensgemiddelde). In de seizoenen 2014-2015 t/m 2019-2020 kwamen gemiddeld 344 vogels in het IJsselmeer voor (Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

De landelijke staat van instandhouding van de brilduiker als niet-broedvogel is zeer ongunstig. De populatie van de soort vertoont in Natura 2000-gebied IJsselmeer sinds 1980 een negatieve trend, de laatste 12 seizoenen is de trend onduidelijk (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021). De populatie in het IJsselmeer is mede afgenomen door afname van het voedselaanbod, dat in de winter met name uit driehoeksmosselen bestaat. Het instandhoudingsdoel voor de brilduiker lijkt niet haalbaar, al lijkt de soort wel in enige mate flexibel en lijkt de soort in toenemende mate vlokreeftjes en slakken te eten (Noordhuis et al., 2014).

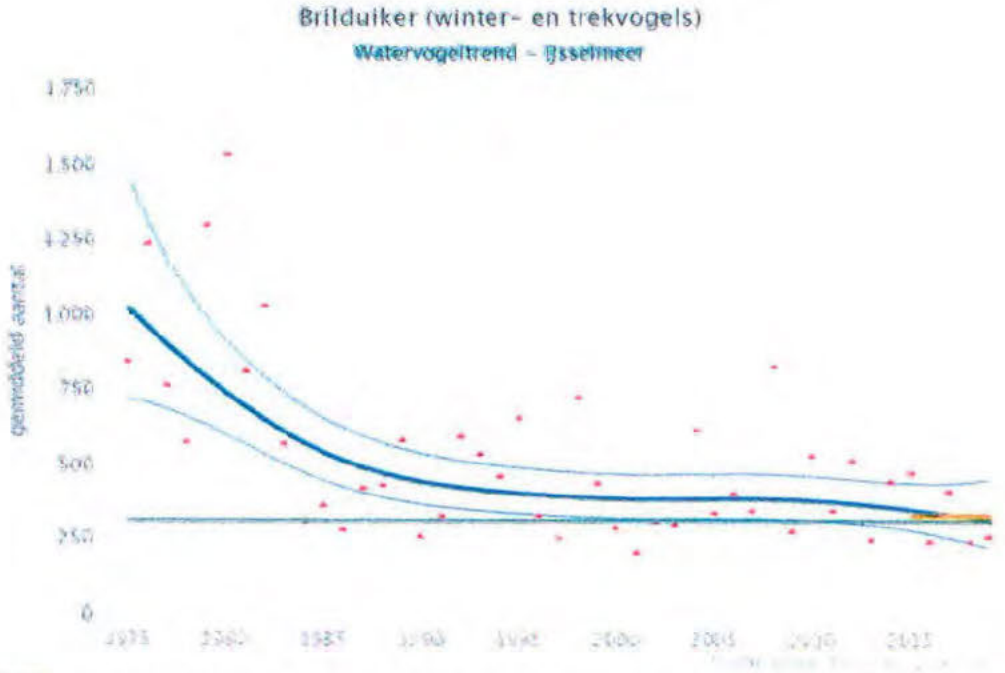

Figuur 9 *Trend brilduiker (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort weergegeven. De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).*

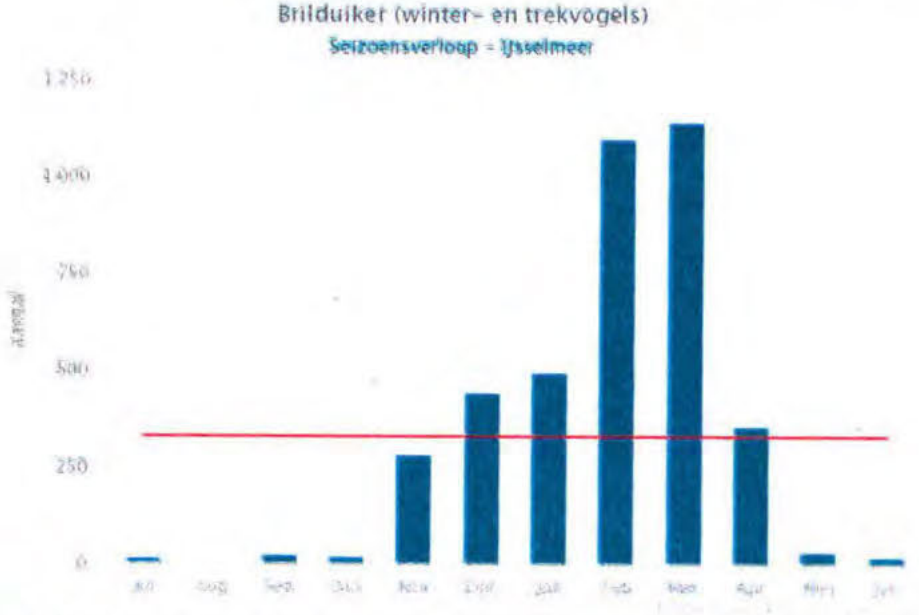

Figuur 10 *Seizoensverloop brilduiker (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl. Rode lijn: gemiddelde aantallen*

Brilduikers zijn vooral in de periode van november tot en met april in het IJsselmeer aanwezig. De hoogste aantallen worden bereikt in februari en maart (zie Figuur 10). Ook in de omgeving van Urk komen redelijke aantallen brilduikers voor (zie Figuur 11). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 gemiddeld 54,3% van het doelaantal brilduikers voor, oftewel ca. 168 vogels voor (zie tabel 4.1. van de PB).

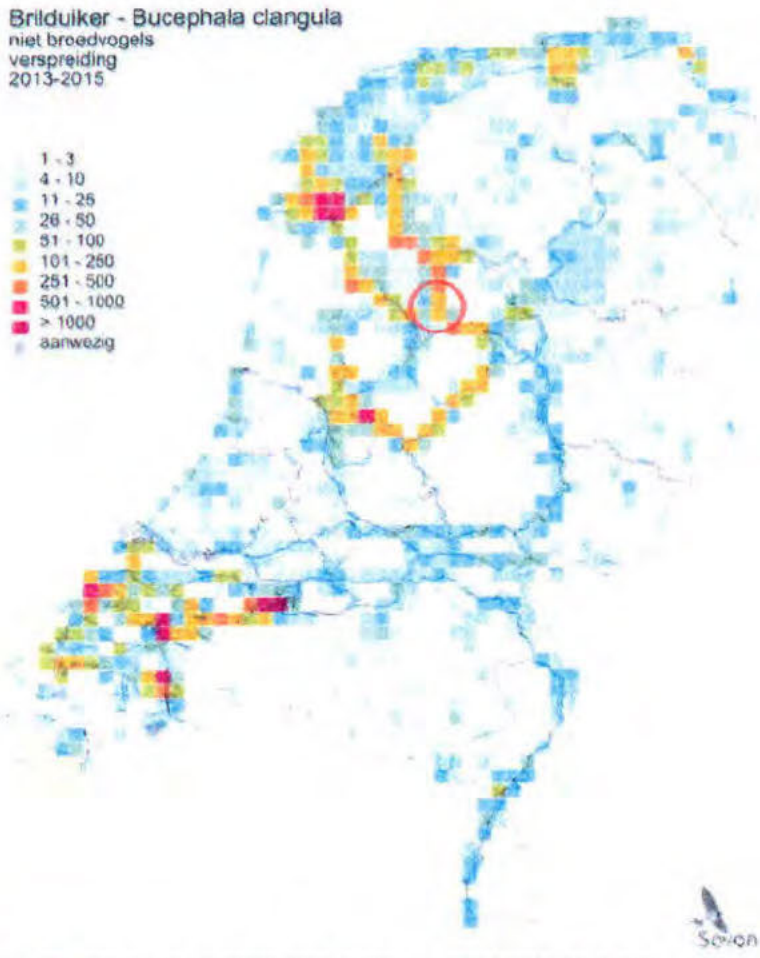

Figuur 11 Verspreiding brilduiker (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015

Uit het seizoensverloop blijkt dat ook buiten het stormseizoen grote aantallen brilduikers kunnen worden verstoord. Dat geldt met name voor de tweede helft van maart. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 168 vogels. Gezien de landelijk zeer ongunstige staat van instandhouding, het feit dat het doelaantal maar net gehaald wordt, er twijfels zijn over de haalbaarheid op de lange termijn en het grote aantal vogels dat in potentie verstoord kan raken, is significante verstoring dan aan de orde.

Fuut

Het instandhoudingsdoel voor de fuut is gericht op uitbreiding van de omvang en/of verbetering van de kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 2.200 vogels

(seizoensgemiddelde). Verbetering van de kwaliteit van het leefgebied is nodig voor het behalen van een landelijk gunstige staat van instandhouding. Daarom is voor de fuut een verbeterdoelstelling geformuleerd. In de seizoenen 2014-2015 – 2019-2020 kwamen gemiddeld 1.404 vogels in het Natura 2000-gebied voor (Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd 18 november 2021). Het doelaantal wordt dus niet gehaald.

De landelijke staat van instandhouding van de fuut is matig ongunstig. De populatie van de fuut als niet-broedvogel vertoont de afgelopen 12 seizoenen in Nederland een stabiele trend. De landelijke aantallen namen in de twintigste eeuw sterk toe als gevolg van bescherming (vervolging begin twintigste eeuw), beter voedselaanbod (meer vis door meststoffen in oppervlaktewateren), het in bezit nemen van nieuw ontstane wateren (o.a. afgravingen) en vestiging in stedelijk gebied. Van een toename is nu echter geen sprake meer. De landelijke aantallen vertonen een licht dalende tendens, wellicht mede door het terugdringen van meststoffen (en dus: minder vis) in het water. In het IJsselmeer vertoont de soort sinds 1980 een significante afname van <5 % per jaar, maar de laatste 12 seizoenen is de populatietrend onduidelijk (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

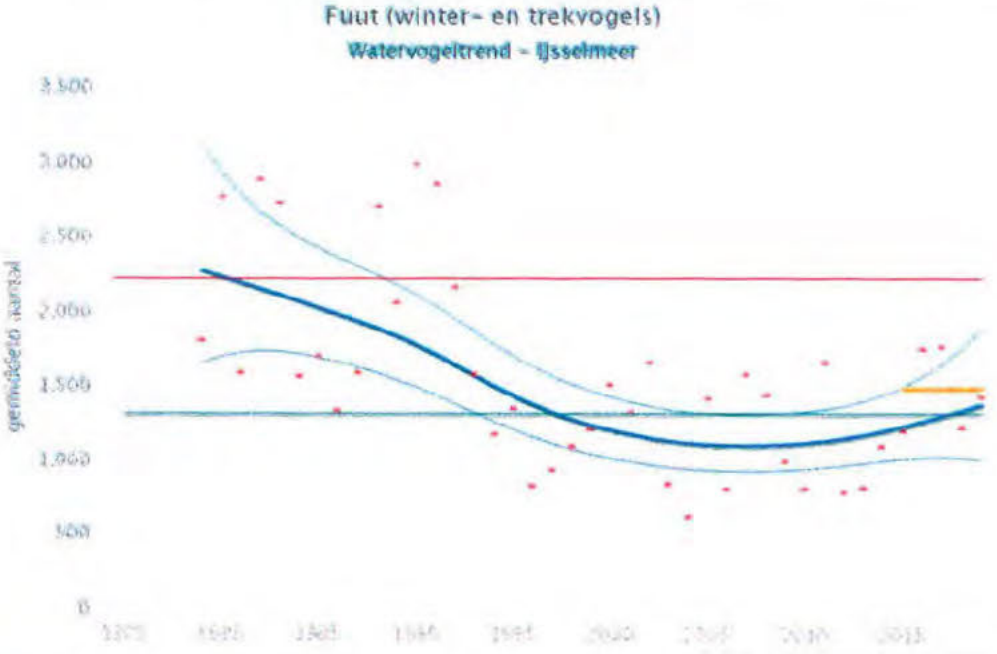

Figuur 12 *Trend fuut (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort onjuist weergegeven. Let op: het instandhoudingsdoel is namelijk 2.200 vogels. De rode lijn geeft het niveau van het instandhoudingsdoel weer (eigen toevoeging). De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).*

De fuut is jaarrond aanwezig in het IJsselmeer. De hoogste aantallen worden bereikt in de maanden augustus en september en januari en februari. In augustus en september ruien de vogels. De kustzone bij Urk is tijdens de rui minder geschikt voor ruiende vogels (Van Rijn, 2010), waarschijnlijk omdat hier veel scheepvaartverkeer plaatsvindt. Ruiende futen mijden gebieden met veel vaarbewegingen (De Leeuw & Van Donk, 2020).

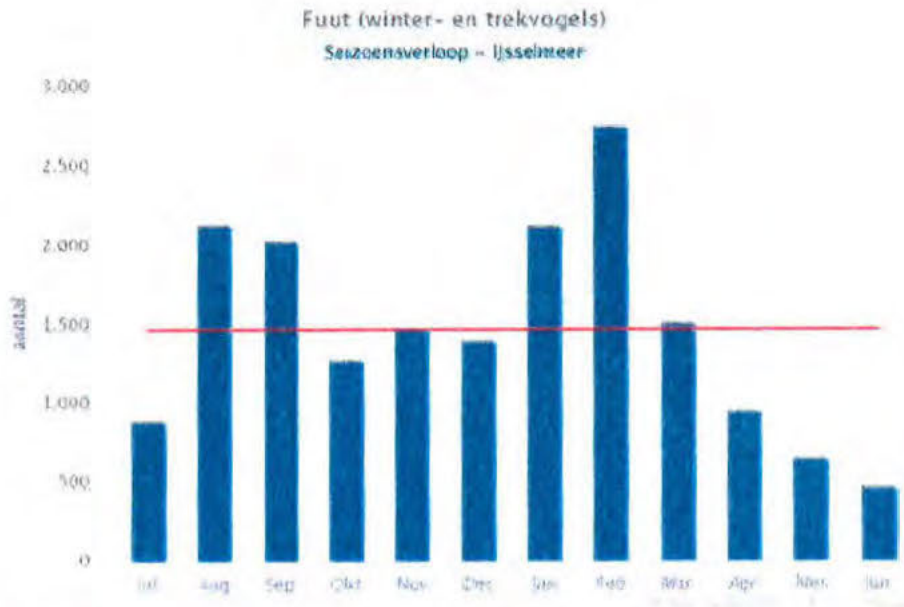

Figuur 13 Seizoensverloop fuut (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl. Rode lijn: gemiddelde aantallen

Ook in de omgeving van Urk komen substantiële aantallen futen voor (zie Figuur 14). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 gemiddeld 39,9% van het doelaantal futen voor, oftewel ca. 878 vogels (zie tabel 4.1. van de PB).

Tijdens de funderingswerkzaamheden kunnen daardoor grote aantallen futen worden verstoord. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 878 (ofwel 39,9% van het instandhoudingsdoel) vogels. Gezien de matig ongunstige staat van instandhouding, het feit dat het doelaantal niet bereikt wordt en het grote aantal vogels dat in potentie verstoord kan raken, is significante verstoring en daarmee significante aantasting van de draagkracht van het IJsselmeer niet uit te sluiten, zeker omdat niet duidelijk is hoe lang de funderingswerkzaamheden duren.

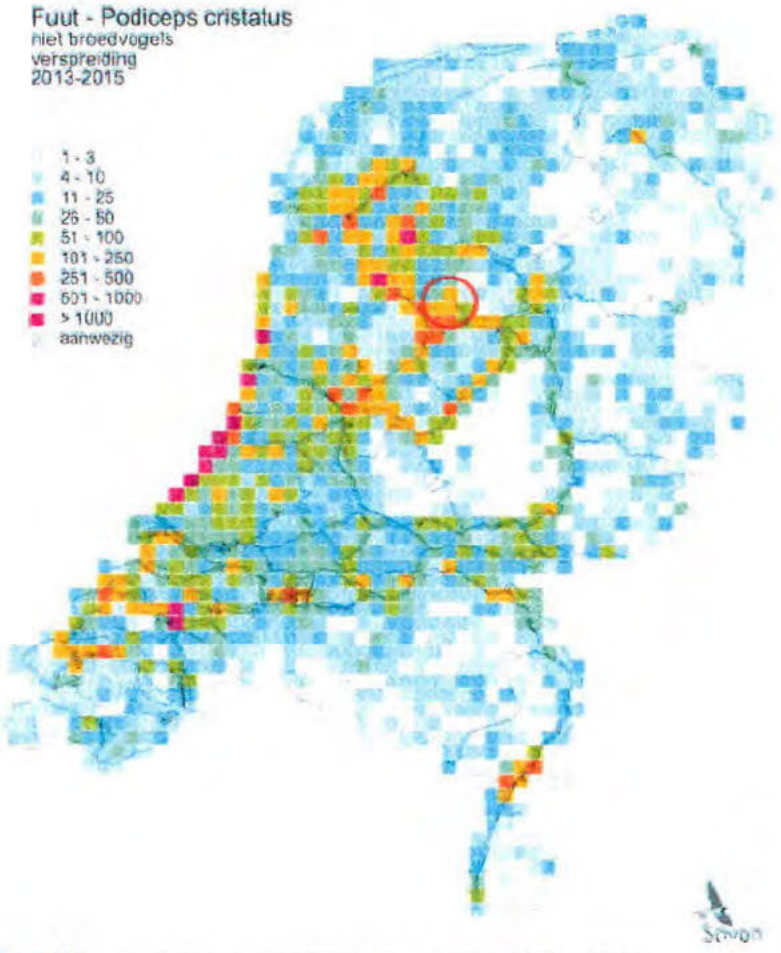

Figuur 14 Verspreiding fuut (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015

Grote zaagbek

Het instandhoudingsdoel voor de grote zaagbek is gericht op uitbreiding van de omvang en/of verbetering van de kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 1.850 vogels (seizoensgemiddelde).

Gemiddeld kwamen in de seizoenen 2014-2015 – 2019-2020 517 vogels in het Natura 2000-gebied IJsselmeer voor(Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021). Het doelaantal wordt dus bij lange na niet gehaald.

Figuur 15 *Trend grote zaagbek (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort weergegeven. De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).*

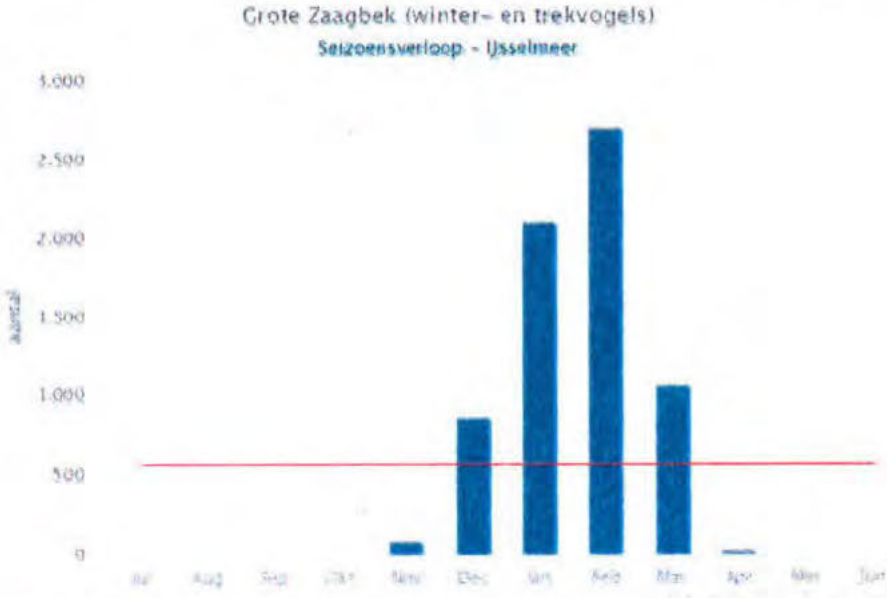

Figuur 16 *Seizoensverloop grote zaagbek (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl. Rode lijn: gemiddelde aantallen*

De landelijke staat van instandhouding van de grote zaagbek is matig ongunstig. Als echte wintergast wordt de grote zaagbek het meest gezien tussen november en maart, met de nadruk op hartje winter. Het voorkomen wordt sterk bepaald door het winterweer. Strenge vorst in het Oostzeegebied verdrijft duizenden vogels naar Nederland. De jaarlijks getelde aantallen schommelen hevig en nemen af op de lange termijn. Dit komt doordat meer grote zaagbekken blijven overwinteren in het Oostzeegebied als gevolg van gemiddeld zachtere winters. In het IJsselmeergebied is de afname van de spieringstand een belangrijke factor voor de afgenomen aantallen. In het Natura 2000-gebied IJsselmeer vertoont de populatie van de soort sinds 1980 een negatieve trend met een significante afname van minder dan 5% per jaar. De laatste twaalf seizoenen is geen duidelijke trend te duiden (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

De omgeving van Urk is niet van heel grote betekenis voor de grote zaagbek (zie Figuur 17). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 desondanks 6,6 % van het doelaantal grote zaagbekken voor, oftewel ca. 122 vogels (zie tabel 4.1. van de PB).

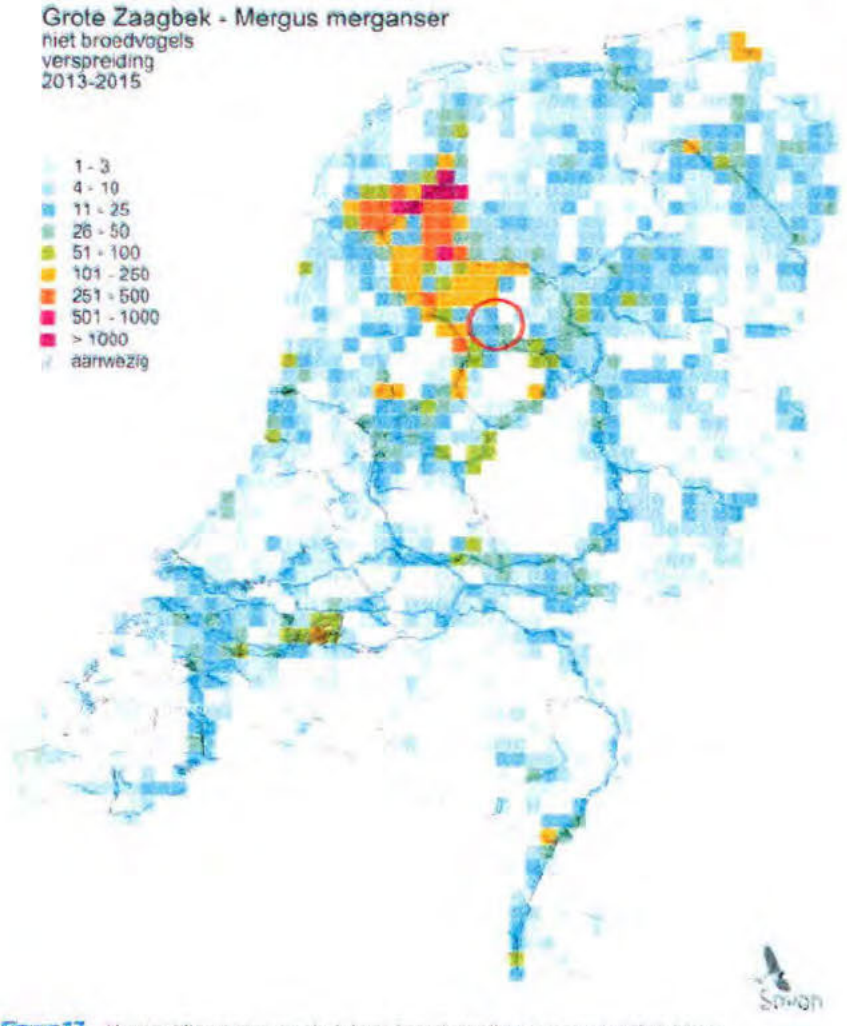

Figuur 17 Verspreiding grote zaagbek (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015

Tijdens de funderingswerkzaamheden kunnen grote aantallen grote zaagbekken worden verstoord, vooral tijdens de werkzaamheden in de tweede helft van maart. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 122 vogels. Gezien de matig ongunstige staat van instandhouding, het feit dat het doelaantal bij lange na niet gehaald wordt en het grote aantal vogels dat in potentie verstoord kan worden, is significante verstoring en daarmee significante aantasting van de draagkracht van het IJsselmeer niet uit te sluiten omdat niet duidelijk is hoe lang de funderingswerkzaamheden duren.

Kuifeend

Het instandhoudingsdoel is gericht op behoud van de omvang en/of behoud van de kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 11.300 vogels (seizoensgemiddelde). Verbetering van de kwaliteit van het leefgebied is nodig voor het behalen van een landelijk gunstige staat van instandhouding.

In de seizoenen 2014-2015 – 2019-2020 kwamen gemiddeld 8.257 vogels in het Natura 2000-gebied IJsselmeer voor (Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021). Hiermee wordt het doelaantal dus niet gehaald.

De landelijke staat van instandhouding van de kuifeend is matig ongunstig. De landelijke aantallen bleven sinds 1975 lange tijd min of meer stabiel, ondanks kleine jaarlijkse verschillen. Sinds ongeveer 2010 lijken ze licht af te nemen, misschien als gevolg van een herverdeling binnen Europa. Door gemiddeld zachtere winters blijven relatief veel kuifeenden ten noorden van Nederland te overwinteren. Het IJsselmeergebied is de belangrijkste regio voor overwinterende kuifeenden in Nederland. In Natura 2000-gebied IJsselmeer vertoont de populatie sinds 1980 en ook de laatste twaalf seizoenen een negatieve trend met een significante afname van minder dan 5% per jaar (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021). Hierbij is er deels een verplaatsing naar de Randmeren opgetreden. De afname van de kuifeend is in belangrijke mate te wijten aan de afname van de voedselbeschikbaarheid (driehoeksmosselen). De soort is in enige mate flexibel gebleken in de voedselkeuze door op andere voedselbronnen over te stappen, maar dit is niet voldoende gebleken voor realisatie van het doelaantal (Noordhuis et al., 2014).

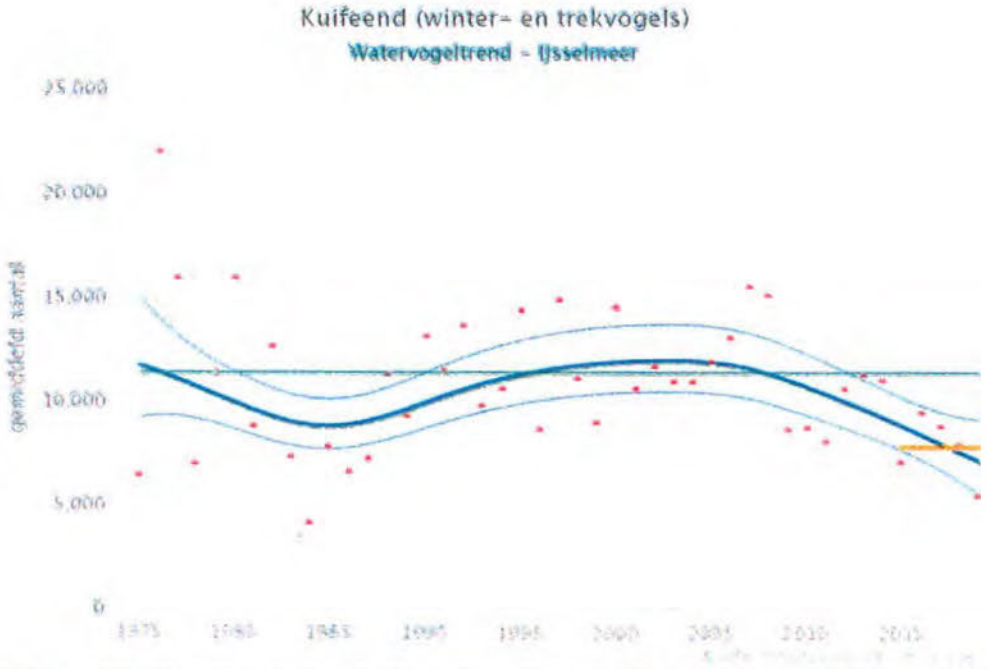

Figuur 18 *Trend kuifeend (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort weergegeven. De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).*

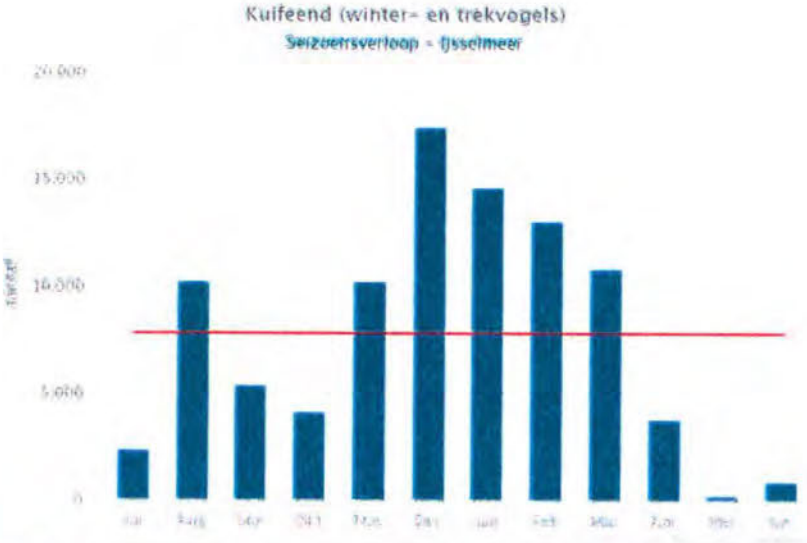

Figuur 19 *Seizoensverloop kuifeend (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl. Rode lijn: gemiddelde aantallen*

De soort is jaarrond in het IJsselmeergebied aanwezig. De hoogste aantallen worden bereikt in augustus (rui) en in de periode november tot en met maart. De omgeving van Urk is tijdens de ruiperiode niet van wezenlijke betekenis voor kuifeenden (Van Rijn, 2010).

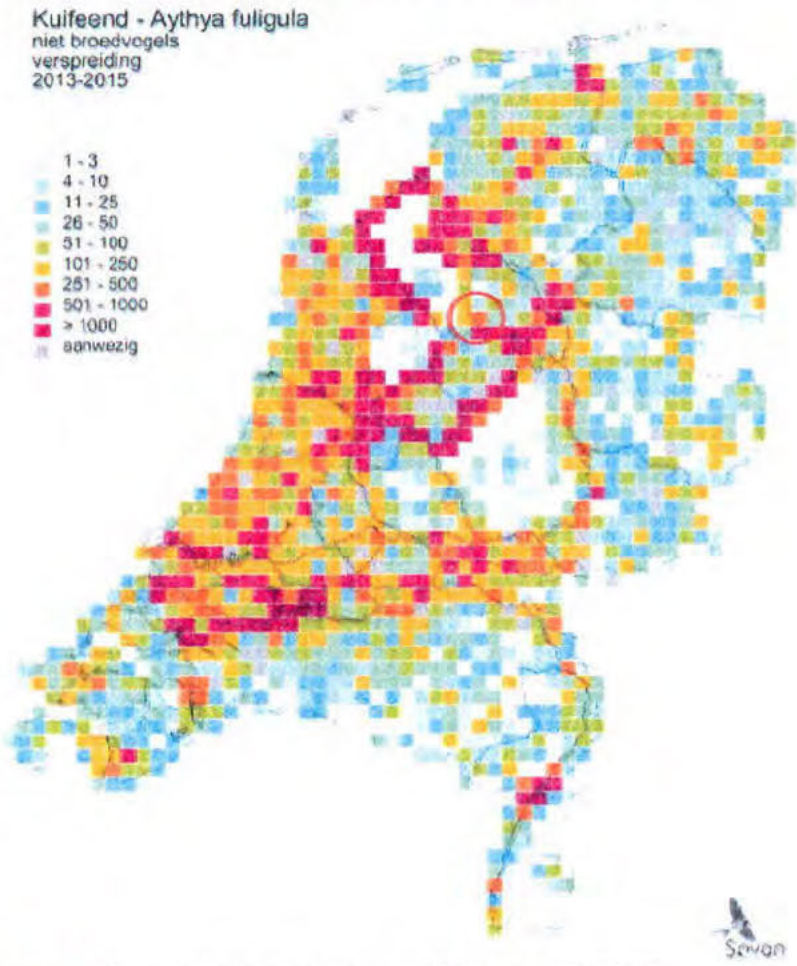

Figuur 20 Verspreiding kuifeend (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015

De omgeving van Urk is van beperkte betekenis voor de kuifeend (zie Figuur 20). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 gemiddeld 0,8 % van het doelaantal kuifeenden voor, oftewel ca. 90 vogels (zie tabel 4.1. van de PB).

Tijdens de funderingswerkzaamheden kunnen kuifeenden worden verstoord, vooral tijdens de werkzaamheden in de tweede helft van maart. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 90 vogels. Gezien de matig ongunstige staat van instandhouding en het feit dat het doelaantal bij lange na niet gehaald wordt, kan elke verstoring van kuifeenden tot significante verstoring leiden. Een significante aantasting van de draagkracht van het IJsselmeer is dan ook niet uit te sluiten, omdat niet duidelijk is hoe lang de funderingswerkzaamheden duren.

Nonnetje

Het instandhoudingsdoel voor het nonnetje is gericht op uitbreiding van de omvang en/of verbetering van de kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 180 vogels (seizoensgemiddelde). Verbetering van de kwaliteit van het leefgebied is nodig voor het behalen van een landelijk gunstige staat van instandhouding.

In de seizoenen 2014-2015 – 2019-2020 kwamen gemiddeld 54 vogels in Natura 2000-gebied IJsselmeer voor(Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021). Het doelaantal wordt bij lange na niet gehaald.

De landelijke staat van instandhouding van het nonnetje is matig ongunstig. Nonnetjes zijn echte wintergasten die vrijwel alleen tussen november en maart worden gezien, met de nadruk op hartje winter.
In het Natura 2000-gebied IJsselmeer is er vanaf 1980 en de laatste twaalf seizoenen geen duidelijke trend te duiden. Landelijk vertoont de populatie sinds 1980 en de laatste twaalf seizoenen een negatieve trend met een significante afname van minder dan 5% per jaar (www.sovon.nl, geraadpleegd november 2021).

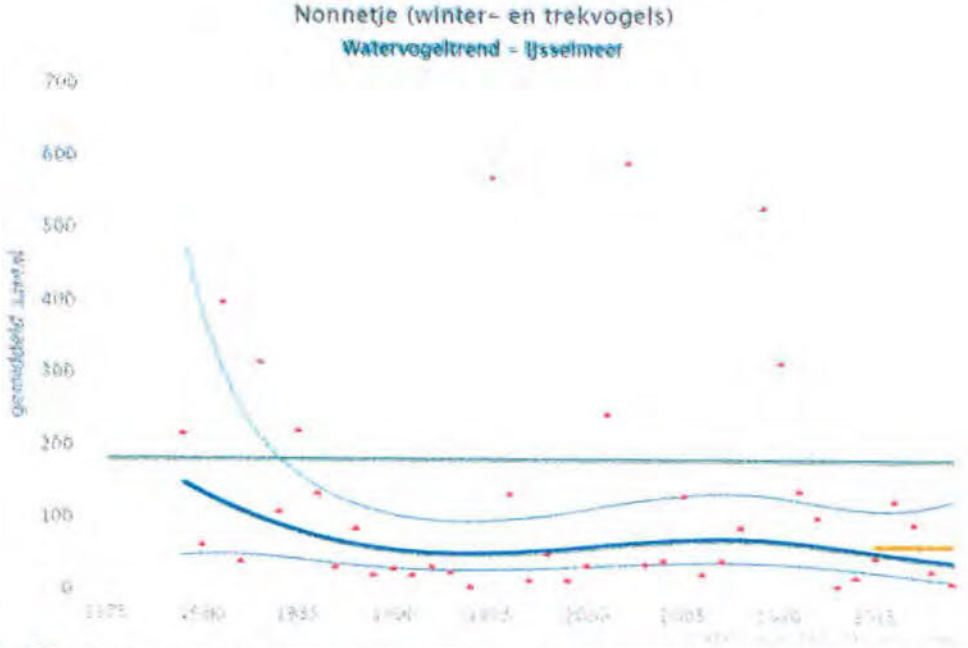

Figuur 21 Trend nonnetje (niet-broedvogel) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (NEM) (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl, geraadpleegd december 2021. Deze grafiek is gebaseerd op het Meetnet Watervogels (seizoen juli t/m juni). Weergegeven is het seizoensgemiddelde (rode punten), de trendlijn (donker gekleurde lijn) en het 95% betrouwbaarheidsinterval van de trendlijn (lichtgekleurde lijn). In groen wordt de instandhoudingsdoelstelling voor de soort weergegeven. De oranje lijn geeft het gemiddelde over de laatste vijf seizoenen, analoog aan de werkwijze zoals die binnen Natura 2000 wordt gebruikt om de actuele situatie te beschrijven (Leidraad bepaling significantie).

Voor het nonnetje is de spiering de belangrijkste voedselbron (De Leeuw & Van Donk, 2020). De niet bereiken van het doelaantal in het IJsselmeer hangt daardoor waarschijnlijk samen met de afname van het spieringbestand. Volgens het eindadvies van de ANT studies in het IJsselmeergebied is het doel voor nonnetje waarschijnlijk wel haalbaar en beschikt het IJsselmeer waarschijnlijk over voldoende draagkracht (Noordhuis et al., 2014). Het niet bereiken van de doelaantallen hangt samen met milde winters in het Oostzeegebied, waardoor minder nonnetjes naar Nederland trekken. Het is echter niet duidelijk hoe het nonnetje

omgaat met de afgenomen spieringstand. Mogelijk weten de vogels in strengere winters efficiënt gebruik te maken van specifieke concentraties spiering onder winterse condities (concentraties foeragerende vogels langs ijsranden; waarnemingen M. van Eerden, geciteerd in Noordhuis et al, 2014). Dit is echter niet nader onderzocht. Ook is niet bekend of het aandeel van andere vissoorten in het dieet onder invloed van de afname van spiering is toegenomen (Noordhuis et al., 2014).

Figuur 22 Seizoensverloop nonnetje (niet-broedvogels) in het IJsselmeer. Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl. Rode lijn: gemiddelde aantallen

De omgeving van Urk lijkt niet van wezenlijke betekenis voor het nonnetje (zie Figuur 23). Volgens de passende beoordeling komt in telgebieden 9 t/m 11, 160 en 161 toch gemiddeld 4,9 % van het doelaantal nonnetjes voor, oftewel ca. 9 vogels (zie tabel 4.1 van de PB).

Tijdens de funderingswerkzaamheden, uitgaande van werken buiten het stormseizoen, kunnen met name in de tweede helft van maart nonnetjes worden verstoord. In het ergste geval leidt dit tot een verstoring van ca. 9 vogels. Gezien de matig ongunstige staat van instandhouding en het feit dat het doelaantal bij lange na niet gehaald wordt, kan elke verstoring van nonnetjes tot significante verstoring leiden. Een significante aantasting van de draagkracht van het IJsselmeer is ook niet uit te sluiten, zeker omdat niet duidelijk is hoe lang de funderingswerkzaamheden duren.

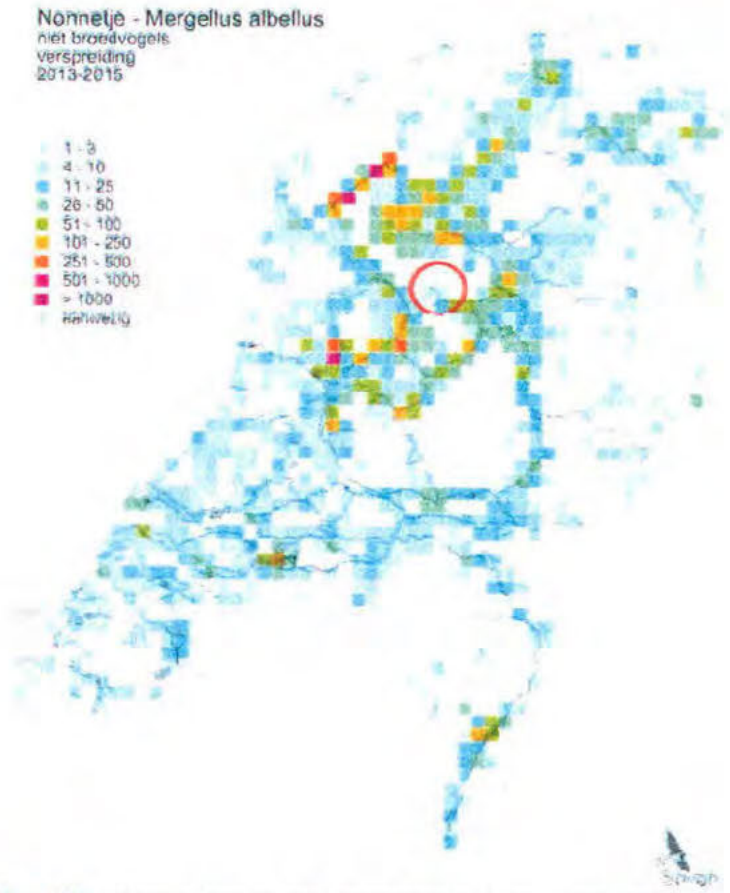

Figuur 23 Verspreiding nonnetje (niet-broedvogel) in de periode 2013-2015

ATKB | buro bakker

4. OVERIGE EFFECTEN AANLEGFASE

4.1 VERTROEBELING

4.1.1 INFORMATIE PASSENDE BEOORDELING

In het kader van het voornemen worden twee vaarroutes uitgebaggerd: een noordelijke van ca. 1,6 km en een zuidelijke van ca. 1,5 km. Deze routes takken aan op de vaarroute toegang Urk. De vaarroutes krijgen een diepte van ca. 6,8 m. De huidige waterdiepte ligt tussen de ca. 4,3 en 5,0, dus moet er tussen de 2,5 en 1,8 m moet worden weggebaggerd. Naast de geulen wordt ook het havenbekken verdiept door middel van baggeren.

In de passende beoordeling wordt het baggeren nauwelijks beschreven. Hierdoor is het volgende niet duidelijk:

- De duur van de werkzaamheden en in welke seizoenen de werkzaamheden worden uitgevoerd. Mogelijk geldt ook voor deze werkzaamheden dat het stormseizoen wordt ontzien.
- Welk type baggerschip wordt ingezet.
- Of er meerdere schepen tegelijkertijd worden ingezet.
- Of er sprake is van overlap met de funderingswerkzaamheden.
- Of materiaal wordt gestort, en waar. In de passende beoordeling staat dat het materiaal wellicht ook zou kunnen worden gebruikt voor de geotubes van de golfbreker.

In de passende beoordeling is rekening gehouden met overlap met het groeiseizoen van waterplanten en algen. In de passende beoordeling gaat men uit van een tijdelijk (3 jaar) en een lokaal effect (paragraaf 4.2.2). Er zijn in de passende beoordeling geen gegevens opgenomen over de mate van vertroebeling, de invloedssfeer en de duur van de vertroebeling die optreedt tijdens de werkzaamheden.

4.1.2 SECOND OPINION

Algemeen

Een effect dat drie jaar aanhoudt is ons inziens geen tijdelijk effect te noemen; het gaat dan om een effect wat meerjarig is en dus langdurig optreedt. Er is niet onderzocht wat de mate van vertroebeling is die optreedt. Hierbij is ook van belang of het materiaal gestort wordt of niet. Het is niet duidelijk of er tegelijkertijd op meerdere plekken gebaggerd wordt, of dat er op één plek wordt gewerkt. De invloedssfeer en mogelijke impact wordt daardoor niet uitgewerkt en niet beoordeeld in de passende beoordeling. Dit is een belangrijke omissie van de passende beoordeling.

Analyse mogelijke effecten

Vertroebeling

Er zijn slechts in beperkte mate gegevens beschikbaar over de vertroebeling die wordt veroorzaakt tijdens baggerwerkzaamheden en het storten van bagger. Er is gezocht naar gegevens die van toepassing kunnen zijn op de situatie in het IJsselmeer. Gegevens over de vertroebeling die optreedt door baggerwerkzaamheden in slibrijke milieus zijn niet bruikbaar, omdat het IJsselmeer niet slibrijk is. Er zijn twee rapporten gevonden van het RIZA over baggerwerkzaamheden in het Noordzeekanaal. We verwachten dat deze gebruikt kunnen worden om een inschatting te maken van mogelijke effecten van baggeren in het IJsselmeer, omdat de bodemsamenstelling en zwevend stof gehalten ongeveer vergelijkbaar zijn. Bij de

werkzaamheden is gebruik gemaakt van een sleephopperzuiger, een type baggerschip dat vrij regulier wordt toegepast in Nederland.

Uit metingen van de vertroebeling door baggerwerkzaamheden met een sleephopperzuiger in het Noordzeekanaal ter hoogte van Velsen-Zuid blijkt dat de zwevend stof concentraties in delen van de waterkolom tot enkele honderden mg/l kunnen oplopen tijdens het baggeren. Dit effect kan gedurende enkele uren aanhouden (RIZA, 2005). Ook tijdens het storten van bagger lopen de zwevend stof concentraties op tot enkele honderden mg/l, zo blijkt uit metingen van de vertroebeling na het storten van bagger uit het Noordzeekanaal met een sleephopperzuiger in de Amerikahaven. In beide gevallen gaat het om locaties met een zwevend stof gehalte van maximaal 20 mg/l. Na enkele uren is het zwevend stof gehalte weer tot de achtergrondconcentraties gedaald.
De afmetingen van de maximale stortwolk zijn boven in de waterkolom ongeveer 200 bij 200 m. Buiten het stortvak komen de maximale concentraties niet boven de 150 mg/l uit. Onder in de waterkolom (diepte 16 m) heeft de stortwolk een afmeting van maximaal 400 bij 200 m (RIZA, 2004).

Mogelijke effecten
Verhoogde zwevend stof gehalten kunnen leiden tot negatieve effecten op bodemfauna, zoals schelpdieren die hun voedsel uit het water filteren, en op vissen. Op basis van het rapport 'Water quality criteria for European freshwater fish; Report on finely divided solids and inland fisheries' (European Inland Fisheries Advisory Commission, 1964) kan voor vissen een grenswaarde worden aangehouden van een zwevend stof gehalte van 25 mg/l. Daarboven zouden negatieve effecten kunnen optreden. Bij een gehalte van 80 mg/l of meer zijn wezenlijke effecten op de visstand te verwachten.

Voor filterfeeders zoals de driehoeksmossel zijn geen grenswaarden voor het zwevend stof gehalte bekend. De mossel (*Mytilus edulis*) kan zich in zekere mate aanpassen aan variaties in het zwevend stof gehalte door de afmetingen van kieuwen en palpen aan te passen. Dit is ook noodzakelijk in de Waddenzee en het Eems-Dollard estuarium waar de zwevend stof gehalten sterk kunnen variëren. De grens van het aanpassingsvermogen van een mossel ligt ongeveer bij 250 mg zwevend stof per liter; vanaf dit punt is geen groei meer mogelijk (Widdows et al., 1979; geciteerd in Essink, 1993). Verminderde groei treedt echter al bij lagere zwevend stof gehalten op. Bij een zwevend stof gehalte van 225 mg/l was de filtratiesnelheid tot 30% teruggelopen (Widdows et al., 1979; geciteerd in Essink, 1993).
De driehoeksmossel komt voor in zoetwater, waar van nature minder sterke variatie van de zwevend stof gehalten optreedt. Op basis daarvan wordt ingeschat dat de driehoeksmossel gevoeliger is voor hogere gehaltes aan zwevend stof dan en dat grenswaarden in de range van 150 tot 200 mg/l liggen.

Voor visetende vogels is naast een mogelijk effect op het visbestand, het effect van vertroebeling op het doorzicht van belang. Te helder of te troebel water beïnvloedt het vangstsucces op negatieve wijze. De optimale range van het doorzicht verschilt per vogelsoort. In Figuur 24 is dit weergegeven voor aalscholver en nonnetje. Uit deze figuur blijkt dat de mate van doorzicht met name in het zuidelijk deel van het IJsselmeer sterk is toegenomen en in de laatste tien jaar stelselmatig buiten de optimale range van het nonnetje ligt en ook regelmatig buiten de optimale range voor de aalscholver. Bij te helder water verschuilen vissen zich in de diepere delen en bij de bodem en komen daarmee buiten het bereik van de viseters (De Leeuw & Van Donk, 2020). Het water in het zuidelijk deel van het IJsselmeer wordt steeds helderder door het filterend vermogen van de oprukkende quaggamossel (Noordhuis et al., 2014). Wat betreft het directe effect van vertroebeling op viseters door beïnvloeding van het doorzicht zullen daarom in het zuidelijk deel van het IJsselmeer mogelijk alleen negatieve effecten optreden indien er negatieve effecten op de visstand optreden. Als dat niet aan de orde is, zouden de soorten van enige vertroebeling kunnen profiteren.

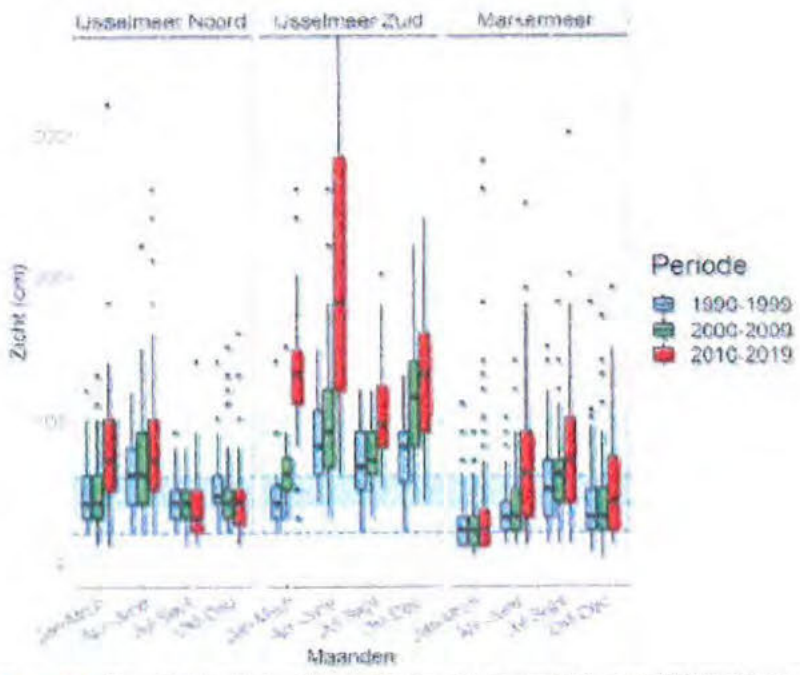

Figuur 24 Doorzicht (Secchi diepte) in centimeters in het noordelijk en zuidelijk IJsselmeer en Markermeer over de tijd. Doorzicht is weergegeven in periodes van drie maanden (x-as) en van 10 jaar (kleur). De gekleurde rechthoeken omsloten door onderbroken lijnen geven goede vangstomstandigheden aan voor nonnetje (blauw) en aalscholver (groen). Ontleend aan: De Leeuw & van Donk, 2020

Conclusie

Op basis van de beschikbare informatie kan worden aangenomen dat het baggeren en het storten van bagger zal leiden tot een sterke verhoging van de zwevend stof gehalten. Deze verhoging doet zich voor binnen enkele honderden meters van de 1,5 tot 1,6 km lange vaargeulen, de haven en de eventuele stortlocaties. Hierbij is overschrijding van de grenswaarde voor zwevend stof voor vissen te verwachten. Mogelijk wordt ook de grenswaarde voor schelpdieren overschreden.

Deze effecten treden gedurende een periode van drie jaar op. Het plangebied en omgeving is van belang voor aalscholver, brilduiker, dwergmeeuw, fuut, kuifeend, grote zaagbek, nonnetje en visdief. Er is niet onderzocht of deze langdurige vertroebeling kan leiden tot effecten op de voedselbeschikbaarheid (vissen en schelpdieren)en daarmee de kwaliteit van het plangebied en omgeving als foerageergebied. Hierdoor kunnen significante effecten op de instandhoudingsdoelen niet op voorhand worden uitgesloten.

Onderhoud vaarroutes en haven

Uit de passende beoordeling blijkt niet of de nieuw aangelegde vaarroutes en de haven ook onderhouden zullen moeten worden, en zo ja op welke wijze, door wie en met welke frequentie. Hierdoor is niet duidelijk of er ook in de gebruiksfase in de toekomst rekening moet worden gehouden met het periodiek optreden van vertroebeling en verstoring.

4.2 RUIMTEBESLAG

4.2.1 INFORMATIE PASSENDE BEOORDELING

Volgens de passende beoordeling bedraagt de oppervlakte van de servicehaven ca. 30 ha (voor de L-variant) en ca. 28 ha (voor de U-variant). Daarnaast wordt de waterbodem ter plekke van de haven verdiept en ook wordt de waterbodem ter plekke van de geulen verdiept. Hierdoor verdwijnt voor benthos-eters bereikbare mosselen/bodemfauna en kunnen vissen dieper in de waterkolom aanwezig zijn, deels buiten het bereik van stootduikende, vliegende viseters, aldus de passende beoordeling.
De effecten van ruimtebeslag op de instandhoudingsdoelen zijn zeer beperkt volgens de passende beoordeling. Het aantal watervogelsoorten dat voorkomt binnen het plangebied voor de servicehaven is beperkt, aldus de passende beoordeling. Dat is af te leiden uit de telgegevens van de oeverzones van het IJsselmeer. De U-variant ligt volledig in telgebied 10 (zie figuur 4.1 van de PB) en de L-variant ligt grotendeels in telgebied 10 en een klein gedeelte in telgebied 9 (zie figuur 4.2 van de PB).

De passende beoordeling sluit negatieve effecten op de fuut door het ruimtebeslag uit, omdat voor deze soort het open water veel belangrijker is als foerageergebied dan de oeverzone. Ook zou er geen effect op de voedselbeschikbaarheid te verwachten zijn.
De nieuwe strekdam bij de haven vormt een luwte en kan leiden tot nieuw foerageergebied voor soorten die foerageren op waterplanten, bodemdieren en andere kleine dieren. De brilduiker kan hier mogelijk van profiteren. Een klein verlies van oppervlaktewater vormt voor deze soort geen belemmering voor het instandhoudingsdoel omdat de doelaantallen worden overschreden.
De strekdammen leiden tot een toename van hard substraat ter hoogte van het plangebied. Deze strekdammen zullen altijd een functie hebben als paai- en opgroeigebied voor jonge vis (bijvoorbeeld spiering) en hebben dus een positief effect op het voedselaanbod voor viseters. Daarnaast ontstaat een nieuw areaal potentieel geschikt gebied voor (driehoeks)mosselen (zeker op onder water gelegen stortstenen). Dit nieuwe areaal is, in tegenstelling tot de huidige waterbodem, goed bereikbaar voor duikeenden en zal dus weer afgegraasd worden. Bij de U-variant zal aandacht nodig zijn voor voldoende doorstroming, een van de abiotische factoren waarvan driehoeksmosselen profiteren, aldus de passende beoordeling.
De vaargeulen worden niet betrokken bij de beoordeling van het aspect ruimtebeslag in de passende beoordeling. De reden is dat het oppervlaktewater betreft en oppervlaktewater blijft, dat weliswaar dieper is, maar ook gezien de huidige diepte is het niet of nauwelijks exploiteerbaar voor mosseleters. Met andere woorden, het heeft geen functie als foerageergebied voor mosseleters. Ter hoogte van de vaargeulen is verstoring maatgevend effect voor het eventuele effect op de instandhoudingsdoelen, aldus de passende beoordeling.

4.2.2 SECOND OPINION

Algemeen

De passende beoordeling is optimistisch over de positieve gevolgen van de nieuwe strekdammen op het voedselaanbod voor o.a. brilduiker en viseters. De kans op vestiging van grote aantallen driehoeksmosselen is gering, nu de quaggamossel met name in het zuidelijk deel van het IJsselmeer sterk oprukt (Noordhuis et al., 2014). Ook herstel van de spieringpopulatie blijft uit (Noordhuis et al., 2014).

Effectbeoordeling

De passende beoordeling gaat voorbij aan de ongunstige staat van instandhouding van een aantal niet-broedvogelsoorten die in behoorlijke aantallen voorkomen in het plangebied. Dat geldt met name voor de fuut, waarvoor het doelaantal bij lange na niet wordt gehaald, een verbeterdoelstelling geldt, en waar foerageergebied verdwijnt voor gemiddeld 24 vogels (gebaseerd op tabel 4.1 van de PB). Elk verlies van

foerageergebied kan voor deze soort leiden tot significante verstoring en aantasting van de draagkracht van het IJsselmeer, en daarmee tot een significant effect op het instandhoudingsdoel.

5. CUMULATIEVE EFFECTEN

5.1 INVENTARISATIE RELEVANTE PROJECTEN EN PLANNEN

In en rond het IJsselmeer worden de komende jaren een aantal projecten gerealiseerd die mogelijk cumuleren met de realisatie van de servicehaven. Dit zijn:

Port of Urk – binnendijks bedrijventerrein	realisatieperiode niet bekend, bestemmingsplan vastgesteld
Renovatie van de Afsluitdijk	2021-2023, mogelijk uitloop tot 2025 (www.deafsluitdijk.nl, Kamerstuk 35 570 A, nr. 59)
Realisatie van de Vismigratierivier	2021-2023 (www.deafsluitdijk.nl)
Aanleg Windpark Blauw	2021-2022 (windmolens op land, planning aanleg windmolens in het IJsselmeer onduidelijk) (www.windplanblauw.nl)
Enkhuizerzand	realisatieperiode niet bekend, bestemmingsplan deels in werking

Daarnaast is recent Windpark Fryslân gerealiseerd. Figuur 25 geeft de locaties van deze projecten globaal weer.

Er is naar verwachting sprake van overlap van de realisatiefases van diverse van bovenstaande projecten, namelijk van de renovatie van de Afsluitdijk, de vismigratierivier, Windpark Blauw, Enkhuizerzand, Port of Urk binnendijks bedrijventerrein en de servicehaven. Dit kan leiden tot significante verstoring van niet-broedvogels waarvoor het IJsselmeer is aangewezen als Natura 2000-gebied. Daarnaast is er sprake van overlap met verstoring van niet-broedvogels door de aanwezigheid van Windpark Fryslân.

5.1.1 CUMULATIE IN DE PASSENDE BEOORDELING

In de passende beoordeling zijn bovengenoemde projecten en plannen in de paragraaf 5.9.1 meegenomen, met uitzondering van Enkhuizerzand. Daarmee is de cumulatietoets niet volledig, waardoor de passende beoordeling onvoldoende zekerheid biedt om significante cumulatieve effecten te kunnen uitsluiten. Dit wringt met name voor aalscholver, grote zaagbek, kuifeend en fuut; deze soorten komen in redelijke aantallen voor rond Enkhuizen (zie verspreidingskaarten in paragraaf 3.2.2 van deze second opinion).

Voor Port of Urk – binnendijks bedrijventerrein geldt dat deze wel is opgenomen in de inventarisatie van cumulatieve effecten, maar dat effecten op voorhand worden uitgesloten op basis van de toetsing aan de Wet natuurbescherming van Tauw (2020). De toets van Tauw (2020) biedt echter onvoldoende informatie om met zekerheid cumulatieve effecten te kunnen uitsluiten. De toets (Tauw, 2020) geeft namelijk geen inzicht in de werkzaamheden in de aanlegfase van het bedrijventerrein en de bouwfase van bedrijven. Hierdoor is niet duidelijk of er funderingswerkzaamheden worden uitgevoerd waarmee overlap van verstoringseffecten kan optreden. Door de effecten niet verder te onderzoeken en te verwijzen naar de toets van Tauw (2020) biedt de passende beoordeling dus onvoldoende zekerheid met betrekking tot het uitsluiten van significante cumulatieve effecten.

Figuur 25 Locaties projecten die mogelijk kunnen cumuleren met de realisatie en het gebruik van de servicehaven. 1: werkzaamheden Afsluitdijk, 2: Vismigratierivier, 3: Windpark Fryslân, 4: buitendijks deel Windpark Blauw, 5: Port of Urk – binnendijks bedrijventerrein, 6: Enkhuizerzand, 7: servicehaven Urk. Bron: Google Earth Pro

5.2 BEOORDELING CUMULATIEVE VERSTORING

Indien er op meerdere locaties tegelijkertijd verstoring van niet-broedvogels optreedt, is de kans op significante verstoring groter. Vogels kunnen in een omvangrijk gebied als het IJsselmeer uitwijken tot buiten de verstoringsinvloed van een specifiek project, maar dat kan niet oneindig doorgaan, zeker niet als er op verschillende plekken tegelijkertijd verstoring optreedt. In dat geval kan de cumulatie van verstoringseffecten leiden tot een significante afname van de draagkracht van het Natura 2000-gebied. Vooral voor soorten die in een ongunstige staat van instandhouding verkeren en waarvoor de draagkracht nu al onder druk staat, zijn significante effecten waarschijnlijk. Dat geldt bijvoorbeeld specifiek voor de fuut, die jaarrond aanwezig in het IJsselmeer en in een matig ongunstige staat van instandhouding verkeert, en waarvan de doelstelling bij niet gehaald wordt. Voor de fuut wordt hieronder een cumulatieve beoordeling uitgewerkt; vergelijkbare beoordelingen kunnen ook voor andere niet-broedvogels worden gemaakt.

Fuut

De fuut komt jaarrond in het Natura 2000-gebied IJsselmeer voor. Ruigebieden liggen vooral langs de Friese IJsselmeerkust. In de rest van het jaar komt de soort meer verspreid over het gebied voor. Uit figuur 11 blijkt dat belangrijke concentratiegebieden zich in de periode 2013-2015 bevonden langs de Afsluitdijk, aan de Noord-Hollandse zijde rond Enkhuizen, langs de Houtribdijk, langs de IJsselmeerkust bij Lelystad en de kust bij Stavoren.

Uit de effectbeoordeling in paragraaf 3.2.2 blijkt dat door de funderingswerkzaamheden voor de realisatie van de servicehaven maximaal 878 vogels kunnen worden verstoord. Tijdens de overige werkzaamheden zal het aantal vogels dat verstoord kan worden aanmerkelijk kleiner zijn.

Windpark Blauw

Uit de Passende Beoordeling voor Windpark Blauw (Verbeek & Prinsen, 2017) blijkt niet hoeveel vogels verstoord kunnen worden tijdens de aanlegfase, ook al zullen voor de realisatie van deze windmolens ook funderingswerkzaamheden nodig zijn. Wel is aangegeven dat tijdens de gebruiksfase maximaal 15 tot 20 futen kunnen worden verstoord. Hiervoor wordt als mitigerende maatregel een rustgebied ingesteld in een zone die direct grenst aan de dijk, om significante effecten te voorkomen. Dit rustgebied wordt pas ingesteld als de windmolens in het IJsselmeer operationeel zijn (Verbeek & Prinsen, 2017).

Afsluitdijk

Tijdens de werkzaamheden aan de Afsluitdijk kunnen gemiddeld maximaal 300 futen worden verstoord (Rijkswaterstaat, 2015). Er worden diverse mitigerende maatregelen getroffen om de verstoring zoveel mogelijk te beperken, bijvoorbeeld door de geluidsniveaus tijdens de werkzaamheden te reduceren en door gefaseerd in ruimte en tijd te werken.

Vismigratierivier

Tijdens de aanleg van de vismigratierivier kunnen gemiddeld maximaal 92 futen worden verstoord (afgeleid uit Bruinzeel & Van der Zee, 2015).

Windpark Fryslân

Uit de Passende Beoordeling voor Windpark Fryslân (Ten Klooster, 2015) blijkt dat in de exploitatiefase 10 tot 20 futen kunnen worden verstoord. Als mitigerende maatregel wordt het werkeiland dat naast Kornwerderzand ligt omgevormd tot natuureiland. Het eiland ligt naast de vismigratierivier (Ten Klooster, 2015; www.windparkfryslan.nl, geraadpleegd november 2021). Dat betekent dat er gedurende de aanlegwerkzaamheden van de vismigratierivier mogelijk verstoring kan optreden van het natuureiland, waardoor het dan niet als uitwijklocatie kan functioneren.

Port of Urk

Indien er funderingswerkzaamheden plaatsvinden voor de aanleg van het binnendijkse bedrijventerrein en de bouwfase van bedrijven, zal de invloedssfeer vergelijkbaar zijn met de invloedssfeer van de servicehaven. Cumulatie treedt op door overlap in ruimte en tijd, of door een opeenvolging van verstoringseffecten van beide plannen.

Enkhuizerzand

Uit Bijlage 5 van de Natura 2000-toets (Van der Aa, 2019) blijkt dat in het telgebied waarbinnen het projectgebied valt, gemiddeld 5,7% van het doelaantal futen voorkwam in de maanden april t/m september in

de jaren 2013-2018. Dit komt overeen met 125 futen. Omdat het telgebied veel groter is dan het plangebied, zal de werkelijke verstoring kleiner zijn, maar deze is niet gekwantificeerd.

Cumulatieve verstoringseffecten

De verschillende projecten leiden cumulatief tot een maximale verstoring van 1.310 futen plus een onbekend aantal als gevolg van de realisatie van Enkhuizerzand. Dit is de maximale cumulatieve verstoring uitgaande van de maximale verstoringscontouren voor de funderingswerkzaamheden van de servicehaven. Hierbij is er geen rekening gehouden met de mitigerende maatregelen die worden getroffen bij de werkzaamheden aan de Afsluitdijk, omdat in de bijbehorende passende beoordeling niet is bepaald wat het kwantitatieve mitigerende effect is in de zin van het verminderde aantal verstoorde futen. Het natuureiland bij Kornwerderzand kan tijdens de aanleg van de vismigratierivier niet als uitwijklocatie functioneren als gevolg van verstoringseffecten. Ook het rustgebied langs de kust bij Lelystad zal nog niet als zodanig functioneren.

Gezien het grote aantal futen dat op hetzelfde moment verstoord kan worden, de ongunstige staat van instandhouding, de verbeterdoelstelling én het feit dat het doelaantal bij lange na niet wordt gehaald, is sprake van een cumulatief significant effect op het instandhoudingsdoel.

Deze beoordeling is uitgevoerd voor de fuut, maar vergelijkbare beoordelingen kunnen ook voor andere niet-broedvogelsoorten worden gemaakt. Met name voor de soorten waarvan de staat van instandhouding ongunstig is en de doelaantallen niet worden gehaald, zoals grote zaagbek en kuifeend, is significante cumulatieve verstoring te verwachten. Dit betekent dat de Wet natuurbescherming de uitvoering van het plan in de weg staat.

6. EFFECTEN MEERVLEERMUIS

In bijlage 3 is een uitgebreide behandeling opgenomen van de tekortkomingen in het uitgevoerde onderzoek en de maatregelen die worden getroffen om effecten op de vliegroute van meervleermuizen te voorkomen. In dit hoofdstuk geven we een beknopte samenvatting van de kritiekpunten.

6.1 UITGEVOERD ONDERZOEK

Het onderzoek naar de meervleermuis in de omgeving van de Servicehaven is uitgevoerd door Ecogroen in 2016 en 2020. Het onderzoek is niet conform het Vleermuisprotocol 2017 uitgevoerd en is onvolledig. Het onderzoek geeft geen uitsluitsel over het voorkomen en de verspreiding van verblijfplaatsen van meervleermuizen op Urk. Er is geen rekening gehouden met de aanwezigheid van een kraamverblijf op Urk. Het onderzoek geeft ook geen inzicht in de betekenis van het plangebied en omgeving voor de meervleermuis. Uit het onderzoek blijkt niet of en waar er alternatieve foerageergebieden of vliegroutes zijn die de meervleermuizen kunnen gebruiken als het plangebied niet gebruikt kan worden.

6.2 BEOORDELING LICHTGEVOELIGHEID

De inschatting van de lichtgevoeligheid van de meervleermuis is gebaseerd op een drempelwaarde voor de watervleermuis die genoemd wordt in het Kennisdocument watervleermuis (BIJ12, 2017). Uit diverse onderzoeken (o.a. Fore, 2006, Kuijper et al., 2008; Azam et al., 2018;) blijkt echter dat zowel watervleermuizen als meervleermuizen veel gevoeliger zijn voor verlichting en dat al bij waarden ruim onder de drempelwaarde negatieve effecten optreden.

6.3 MITIGERENDE MAATREGELEN

In het PIP zijn regels gesteld om verstoring van de vlieg- en migratieroute en het foerageergebied van de meervleermuis te voorkomen. Omdat bij het vaststellen van deze regels of maatregelen onvoldoende rekening is houden met de sterke lichtgevoeligheid van de meervleermuis, zijn deze regels onvoldoende om de functionaliteit van de vlieg- en migratieroute en het foerageergebied te borgen. Het is niet aannemelijk dat er een onverstoorde (donkere) vlieg- en migratieroute in stand blijft, omdat de lichtinvloed op verschillende plekken zal toenemen. Daardoor kunnen de dieren bovendien moeilijk uitwijken, zeker in combinatie met ongunstige weersomstandigheden.

6.4 CUMULATIE

Grenzend aan de servicehaven wordt een binnendijks bedrijventerrein gerealiseerd. Voor dit plan is het bestemmingsplan inmiddels onherroepelijk. Door de realisatie van het binnendijkse bedrijventerrein verliest ook het gebied binnendijks het donkere karakter. De cumulatieve invloed van beide plannen vormt een serieuze bedreiging voor de functionaliteit van de vlieg- en migratieroute van de meervleermuis. Ook de planregels voor het binnendijkse bedrijventerrein vormen onvoldoende garantie voor het niet optreden van verstoring door verlichting.

6.5 EFFECTEN OP DE STAAT VAN INSTANDHOUDING

Uit de second opinion blijkt dat de Wet natuurbescherming aan de uitvoering in het plan in de weg staat, omdat effecten op foerageergebied, een essentiële vlieg- en migratieroute en de functionaliteit van verblijfplaatsen niet kunnen worden uitgesloten.

Het is niet uitgesloten dat effecten op verblijfplaatsen, foerageergebieden en vliegroutes in en rond Urk ook van invloed zijn op de staat van instandhouding van de meervleermuis binnen Natura 2000-gebied IJsselmeer. De landelijke staat van instandhouding van de meervleermuis is onlangs als 'ongunstig-ontoereikend' beoordeeld, en de trend van de afgelopen tien jaar als 'verslechterend' (Van Noorden (red), 2019). Het instandhoudingsdoel voor de meervleermuis is gericht op behoud van de omvang en kwaliteit van het leefgebied voor behoud van de populatie. Dit doel geldt voor het deel van het IJsselmeer dat is aangewezen in het kader van de Habitatrichtlijn; dit omvat delen van de Friese IJsselmeerkust. Volgens het Natura 2000-beheerplan is voor de meervleermuis actieve aandacht voor een betere bescherming van kraamkolonies in het achterland. Voor het behoud van de meervleermuis is het verder van belang dat het complete netwerk van aanvliegroutes, winterverblijfplaatsen, zomerverblijfplaatsen en foerageergebieden beschermd wordt (Rijkswaterstaat, 2017). Omdat de meervleermuis grote afstanden kan afleggen, is niet zozeer sprake van lokale deelpopulaties maar eerder van regionale deelpopulaties. De Nederlandse meervleermuizenpopulatie is te verdelen in vijf groepen (Haarsma, 2006). Ook de Natura 2000-gebieden De Wieden en Weerribben liggen dermate nabij dat effecten op de staat van instandhouding niet zondermeer kunnen worden uitgesloten.

7. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Voor de second opinion hebben we de volgende toetsingen bestudeerd:

- Antea Group, 2021. Natuurtoets Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Antea Group, 2021. Passende Beoordeling; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Sweco, 2021. Notitie stikstofberekeningen MSNF. Referentienummer SWNL0273110.
- Sweco, 2021. Passende Beoordeling stikstofdepositie Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland (MSNF) op Natura 2000-gebieden
- Bunskoek, M., 2017. Vleermuisonderzoek ontwikkeling MSNF, Urk. Onderzoek naar foerageergebieden en migratie van vleermuizen. Rapport 16-266. Ecogroen bv Zwolle
- Hoksberg, M.G., 2021. Effectbeoordeling vleermuizen havenontwikkeling MSNF, Urk. Effecten op foerageergebieden, vlieg- en migratieroutes van vleermuizen langs de kust van de NOP. Update met veldwerk 2020. Rapport 20-121. Ecogroen bv Zwolle
- Tauw, 2015. Milieueffectenonderzoek realisatie Maritieme servicehaven Noordelijk Flevoland; Een onderbouwde keuze voor de locatie en randvoorwaarden voor het ontwerp. In opdracht van de Provincie Flevoland, Kenmerk R002-1228388HJW-nda-V01-NL. Deventer.

In de voorliggende rapportage hebben we aandacht besteed aan de volgende onderwerpen, omdat we de hiervoor uitgevoerde beoordelingen in de bestudeerde toetsingen onvoldoende achten:

- Stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden, met specifieke aandacht voor:
    - De AERIUS-berekening van de stikstofdepositie
    - De passende beoordeling stikstofeffecten
- Geluid tijdens aanlegfase, effecten op niet-broedvogels Natura 2000-gebied IJsselmeer
- Overige effecten op beschermde Natura 2000-waarden tijdens de aanlegfase
- Cumulatieve effecten op niet-broedvogels van Natura 2000-gebied IJsselmeer, in het bijzonder de fuut
- Effecten op de meervleermuis

Onderstaand bespreken we puntsgewijs de belangrijkste bevindingen

Belangrijkste bevindingen Aerius berekeningen

De stikstofdepositieberekeningen hebben de volgende tekortkomingen:

- Realisatiefase: onterecht onderscheid aanleg- en bouwfase.
- Realisatiefase: berekening met gemiddelde jaarlijkse stikstofemissies van mobiele werktuigen, scheepvaartbewegingen en verkeersbewegingen, geen worst case berekening
- Gebruiksfase: onnavolgbare berekening emissie bedrijventerrein.
- Gebruiksfase: onnavolgbare uitgangspunten beroepsvaart.
- Gebruiksfase: onnavolgbare uitgangspunten wegverkeer.
- Realisatie- en gebruiksfase: tekortkoming bij bepaling stikstofdepositie op meer dan 5 kilometer afstand van wegverkeer.

Als gevolg van de tekortkomingen is sprake van een onderschatting van de projectgebonden stikstofdepositie. Dit is een ernstige tekortkoming, omdat hierdoor de analyse van stikstofeffecten in de passende beoordeling gebaseerd is op onjuiste depositiegegevens. Hierdoor kunnen significante effecten op de instandhoudingsdoelstellingen buiten beeld zijn gebleven.

Tekortkomingen passende beoordeling stikstofdepositie

Los van de onderschatting van de projectgebonden stikstofdepositie, kenmerkt de effectbeoordeling van de stikstofdepositie zich door een herhaalde, zeer generieke, en niet nader gemotiveerde conclusie dat het projecteffect klein is en eenvoudigweg om die reden niet significant. Dat gaat voorbij aan gebiedsspecifieke kenmerken en omstandigheden, die tot een andere conclusie kunnen leiden. In algemene zin ontbreekt in de passende beoordeling een verdieping en een gebiedsspecifieke analyse van de effecten van de stikstofdepositie.

Meer specifiek schiet de passende beoordeling op de volgende punten te kort:

- Geen veldbezoek en actualisatie van staat van instandhouding
- Geen beoordeling H9999 hexagonen
- Geen aandacht voor toekomstperspectief van de depositie, noch onderscheid van tijdelijke en permanente depositie
- Geen aandacht voor de gevolgen van stikstofdepositie in relatie tot de instandhoudingsdoelstellingen, of dat nu behoudsdoelstellingen zijn, of verbeter- en uitbreidingsdoelstellingen
- Te weinig kritisch gebruik van de gebiedsanalyses
- Geen beoordeling van langjarige voortduring van de cumulatieve stikstofdepositie met als gevolg nog langjarige overschrijding van KDW
- Geen analyse van gevolgen depositie als er geen geschikte beheermaatregelen voor een habitattype voorhanden zijn

Deze aspecten zijn nader toegelicht in de bespreking van de gevolgen van stikstofdepositie voor;

- de vochtige heide en veenmosrietlanden in de Weerribben, waar het areaal van deze habitattypen tot 2030 100% overbelast blijft, en voor
- Mantingerbos, waar geen geschikte beheermaatregelen voorhanden zijn, en dus passende maatregelen nodig zijn.

Niet-stikstof effecten aanlegfase onvoldoende onderzocht

In de Passende Beoordeling is niet onderzocht wat de maximale invloedssfeer is van de geluidsbelasting tijdens de funderingswerkzaamheden en of dit kan leiden tot significante effecten op niet-broedvogels. Er wordt uitgegaan van onrealistische aannames cq. beperkingen ten aanzien van de uitvoeringsperiode van de funderingswerkzaamheden, die bovendien niet geborgd zijn in het PIP. Ook wat betreft de toe te passen methodes zijn geen beperkingen gesteld in de Passende Beoordeling of het PIP. We hebben in hoofdstuk 3 aangetoond dat uitgaande van een worst case verstoringscontour significante verstoring van o.a. meerdere niet-broedvogelsoorten niet kan worden uitgesloten. De Wet natuurbescherming staat de uitvoering van het PIP in de huidige vorm daarmee in de weg.

Belangrijkste bevindingen geluidsbelasting:

- In de passende beoordeling is niet onderzocht wat de maximale verstoringsinvloed is tijdens de funderingswerkzaamheden in de aanlegfase van het haventerrein
- Noch in de passende beoordeling, noch in het plan, zijn voorwaarden of beperkingen gesteld aan de uitvoeringswijze (methode) om de verstoringsinvloed door de funderingswerkzaamheden te beperken
- De maximale verstoringscontouren van de verschillende funderingswerkzaamheden kunnen leiden tot verstoring van grote aantallen aalscholvers, brilduikers, futen en grote zaagbekken
- Significante verstoring van aalscholver, brilduiker, fuut, grote zaagbek, kuifeend en nonnetje door de funderingswerkzaamheden kan niet worden uitgesloten

- De Wet natuurbescherming staat de uitvoering van het plan in de weg, het plan had niet mogen worden vastgesteld

Belangrijkste bevindingen overige niet-stikstof effecten aanlegfase:

- De passende beoordeling geeft onvoldoende inzicht in de wijze waarop de baggerwerkzaamheden worden uitgevoerd.
- In de passende beoordeling is onvoldoende onderzocht wat de invloedssfeer en de impact is van de baggerwerkzaamheden. Er heeft ook geen modellering van de mate van vertroebeling plaatsgevonden.
- Uit experimenten blijkt dat tijdens het baggeren en het verspreiden van bagger sterke vertroebeling kan optreden die tot negatieve effecten op schelpdieren en vissen kunnen leiden
- De passende beoordeling levert niet de vereiste zekerheid dat er door de vertroebeling geen significante effecten optreden op de draagkracht van het IJsselmeer voor schelpdiereters en viseters. Dit wringt omdat de draagkracht van het IJsselmeer voor deze vogelgroepen momenteel sterk onder druk staat.
- Uit de passende beoordeling blijkt niet of er in de toekomst onderhoud van de vaarroutes en de haven nodig is, wie hiervoor verantwoordelijk is en hoe is verzekerd dat hierdoor geen significante effecten optreden
- De Wet natuurbescherming staat de uitvoering van het plan mogelijk in de weg, het plan had niet mogen worden vastgesteld

Belangrijkste bevindingen cumulatietoets

- De cumulatietoets in de Passende Beoordeling is niet volledig. Niet alle relevante plannen zijn meegenomen.
- Daarnaast is de cumulatie van effecten onvoldoende onderzocht, met name in de aanlegfase.
- In hoofdstuk 5 hebben we specifiek voor de fuut aangetoond dat er tijdens de aanleg van de servicehaven in cumulatie met werkzaamheden aan de Afsluitdijk, de aanleg van de vismigratierivier, de aanleg van Windpark Blauw en de operationele fase van Windpark Fryslân significante verstoring kan optreden, doordat meer dan de helft van het doelaantal futen kan worden verstoord. In de passende beoordeling wordt dit niet onderkend. Er is sprake van significante cumulatieve verstoring van de fuut.
- Ook voor andere vogelsoorten is een significante cumulatieve verstoring te verwachten. Dit geldt in ieder geval voor aalscholver, brilduiker, grote zaagbek, kuifeend en nonnetje, omdat de servicehaven op zichzelf al tot significante verstoring leidt.
- De Wet natuurbescherming staat de uitvoering van het plan in de huidige vorm in de weg, het plan had niet mogen worden vastgesteld.

Meervleermuis: belangrijkste bevindingen

- Het nader onderzoek naar vleermuizen is niet conform het Vleermuisprotocol uitgevoerd
- Het nader onderzoek naar vleermuizen is onvolledig, omdat het onvoldoende inzicht biedt in de betekenis van het plangebied en omgeving voor verblijfplaatsen, de regionale populatie en de aanwezigheid van alternatieven
- De lichtgevoeligheid van de meervleermuis is onderschat
- De mitigerende maatregelen en de regels in het PIP garanderen niet dat de functionaliteit van de vlieg- en migratieroute en het foerageergebied in stand blijft
- De cumulatieve effecten van de servicehaven en het binnendijkse bedrijventerrein vormen een ernstige bedreiging voor de functionaliteit van de vlieg- en migratieroute van de meervleermuis
- Negatieve effecten op de staat van instandhouding van de meervleermuis zijn niet uitgesloten

- Er is een ontheffing nodig, waarin goede randvoorwaarden en maatregelen worden voorgeschreven, om de negatieve effecten op de staat van instandhouding te voorkomen

Algemene conclusie

De uitgevoerde onderzoeken geven niet de zekerheid dat de Wet natuurbescherming de uitvoerbaarheid van het PIP niet in de weg staat. Het PIP had niet mogen worden vastgesteld omdat de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied IJsselmeer worden aangetast. Daarnaast is het onderzoek naar de gevolgen van het plan voor de meervleermuis incompleet en deels gebaseerd op verouderde kennis over lichtgevoeligheid van deze soort, en kan op basis van het PIP behoud van de gunstige staat van instandhouding niet worden gegarandeerd.

ATKB | buro bakker

8. LITERATUUR EN BRONNEN

- Antea Group, 2021. Natuurtoets Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Antea Group, 2021. Passende Beoordeling; PIP en MER Maritieme Servicehaven Noordelijk Flevoland
- Azam, C., Le Viol, I., Bas, Y., Zissis, G., Vernet, A., Julien, J-F. Kerbiriou, C, 2018. Evidence for distance and illuminance thresholds in the effects of artificial lighting on bat activity. Landscape and Urban Planning Volume 175, July 2018, 123-125
- Azam, C., Biriou, C., Vernet, A., Julien, A-F., Bas, Y., Plichard, L., Maratrat, J. Le Viol, I., 2017. Is part-night lighting an effective measure to limit the impacts of artificial lighting on bats? Global Change Biology (2015) 21, 4333–4341, doi: 10.1111/gcb.13036
- BIJ12, 2017. Kennisdocument watervleermuis
- Boldogh, S., Dobrosi, D. & Samu, P., 2007. The effects of the illumination of buildings on house-dwelling bats and its conservation consequences. Acta Chiropterologica, 9(2): 527–534, 2007
- Bruinzeel, L.W. & Van der Zee, E.M., 2015. Ecologische beoordeling Vismigratierivier. A&W-rapport 2037. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden
- Bunskoek, M., 2017. Vleermuisonderzoek ontwikkeling MSNF, Urk. Onderzoek naar foerageergebieden en migratie van vleermuizen. Rapport 16-266. Ecogroen bv Zwolle
- De Leeuw, J.J. & Van Donk, S.C., 2020. Voedselreservering voor visetende vogels in het IJsselmeer en het Markermeer. Wageningen Marine Research
- Delta Project Management, 2012. Voedsel van overwinterende duikeenden in het IJsselmeergebied.
- Essink, K., 1993. Ecologische effecten van baggeren en storten van baggerspecie in het Eems-Dollard estuarium en de Waddenzee. Rijkswaterstaat, Dienst Getijde-wateren. Rapport DGW-93.020
- European Inland Fisheries Advisory Commission, 1964. Water quality criteria for European freshwater fish; Report on finely divided solids and inland fisheries
- Haarsma, A-J., 2006. Nederland 'meervleermuis' land! Omgaan met meervleermuizen in het landschap. N
- Haarsma, A-J., 2012. De Meervleermuis en Natura 2000 in Nederland. Uitgegeven in eigen beheer, Heemstede
- Hoksberg, M.G., 2021. Effectbeoordeling vleermuizen havenontwikkeling MSNF, Urk. Effecten op foerageergebieden, vlieg- en migratieroutes van vleermuizen langs de kust van de NOP. Update met veldwerk 2020. Rapport 20-121. Ecogroen bv Zwolle
- Fure, A., 2006. Bats and lighting. The London Naturalist, No. 85, 2006
- Fure, A. 2012. Bats and lighting — six years on. The London Naturalist, No. 91, 2012
- Gemeente Urk, 2021. Bestemmingsplan Port of Urk – Binnendijks bedrijventerrein. Vastgesteld op 18-2-2021. Geraadpleegd via www.ruimtelijkeplannen.nl
- Kuijper, D.P.J., Schut, J., Van Dullemen, D., Toorman, H., Goossens, N., Ouwehand, J. & Limpens, H.J.G.A., 2008. Experimental evidence of light disturbance along the commuting routes of pond bats (*Myotis dasycneme*). Lutra 2008 51 (1): 37-49
- KWR, Witteveen en Bos & RHDHV, 2017. Natura 2000 Gebiedsanalyse voor de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) De Wieden en Weerribben. Provincie Overijssel.
- Noordhuis, R., Groot, S., Dionisio Pires, M., Maarse, M., 2014. Wetenschappelijk eindadvies ANT-IJsselmeergebied. Vijf jaar studie naar kansen voor het ecosysteem van het IJsselmeer, Markermeer en IJmeer met het oog op de Natura2000 doelen. Deltares

- Peutz, 2021. Notitie Maritieme Servicehaven Urk - mogelijk optredende geluidniveaus tijdens de aanlegfase. GL/GL/AvdS/O 16740-3-NO
- Prolander, 2016. Beheerplan Mantingerbos. Toekomst voor het oudste bos van Nederland. Provincie Drenthe.
- Reijnen, R., Foppen, R. & Veenbaas, G., 1997. Disturbance by traffic of breeding birds: evaluation of the effect and considerations in planning and managing road corridors. Biodiversity and Conservation 6, 567-581 (1997)
- Reinhold, J., Haarsma, A-J., Regelink, J.R. & Limpens, H.J.G.A., 2007. Vleermuizen in Flevoland: een beschermde diergroep in beeld gebracht. Eindrapportage 2007.
- Rijkswaterstaat, 2015. Passende Beoordeling Afsluitdijk
- Rijkswaterstaat, 2017. Natura 2000 Beheerplan IJsselmeergebied 2017 – 2023; IJsselmeer.
- RIZA, 2004. Verspreiding sediment na storting van bagger m.b.v. sleephopperzuiger. RIZA rapport 2004.004
- RIZA, 2005. Vertroebeling tijdens en na baggeren met sleephopperzuiger in het Noordzeekanaal. RIZA rapport 2005.006
- Sweco, 2021a. Notitie stikstofberekeningen MSNF. Referentienummer SWNL0273110.
- Sweco, 2021b. Passende beoordeling stikstofdepositie Maritieme Sercivehaven Noordelijk Flevoland (MSNF) op Natura 2000-gebieden. Referentienummer SWNL0273157
- Tauw, 2015. Milieueffectenonderzoek realisatie Maritieme servicehaven Noordelijk Flevoland; Een onderbouwde keuze voor de locatie en randvoorwaarden voor het ontwerp. In opdracht van de Provincie Flevoland, Kenmerk R002-1228388HJW-nda-V01-NL. Deventer.
- Tauw, 2020. Natuurtoets bestemmingsplan binnendijks bedrijventerrein Urk; Toetsing aan de Wet natuurbescherming
- Ten Klooster, M., 2015. Passende Beoordeling Windpark Fyslân. Pondera Consult.
- Van der Aa, H.G., 2019. Enkhuizerzand. Natura 2000-toets in het kader van de Wet natuurbescherming
- Van der Hout, M. & Van Leeuwen, A., 2020. Onderzoek naar vleermuizen op Urk. Rapport RA20274-01, Regelink Ecologie & Landschap, Wageningen
- Van Norren, E. (red.), 2019. Staat van instandhouding Gelderland, factsheets voor 24 soorten
- Van Rijn, S., Menken, M. & Platteeuw, M., 2010. Doeluitwerking Natura 2000 IJsselmeergebied.
- Verbeek, R.G. & Prinsen, H.A.M., 2017. Passende Beoordeling Windpark Blauw, provincie Flevoland. Toetsing in het kader van de Wet natuurbescherming. Rapportnr. 17-152, Bureau Waardenburg, Culemborg
- Voigt, C.C, C. Azam, J. Dekker, J. Ferguson, M. Fritze, S. Gazaryan, F. Hölker, G. Jones, N. Leader, D. Lewanzik, H.J.G.A. Limpens, F. Mathews, J. Rydell, H. Schofield, K. Spoelstra, M. Zagmajster, 2018. Guidelines for consideration of bats in lighting projects. EUROBATS Publication Series No. 8. UNEP/EUROBATS Secretariat, Bonn, Germany
- Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus, Zoogdiervereniging, 2017. Vleermuisprotocol 2017, maart 2017. www.netwerkgroenebureaus.nl en www.zoogdiervereniging.nl
- Widdows, J., Fieth, P. & Worral, C.M., 1979. Relationship between seston, available food and feeding activity in the common mussel Mytilus edulis. Mar. Biol. 50: 195-207; geciteerd in Essink, 1993

Overig

- Netwerk ecologische monitoring (Sovon, RWS, CBS, provincies) op www.sovon.nl.
- Kamerstuk 35 570 A, nr. 59
- Google Earth Pro

ATKB | buro bakker

- www.ruimtelijkeplannen.nl
- www.sovon.nl
- www.windparkfryslan.nl
- www.windplanblauw.nl
- www.deafsluitdijk.nl

ATKB | buro bakker

BIJLAGE I TEKSTDELEN GEBIEDSANALYSE MANTINGERBOS

Trend
Door de huidige eigenaar Natuurmonumenten is sinds 1970 geen ingrijpend beheer meer uitgevoerd en krijgen de bossen de kans hun natuurlijkheid te herwinnen. In EGG 2005 wordt benoemd dat de soortenrijkdom sinds 1950 is afgenomen, blijkt uit een vergelijking van een inventarisatie van 1989 en 1941-1960. Eenbes en kransalomonszegel zijn momenteel verdwenen. Gewone salomonszegel en dalkruid lijken te zijn afgenomen. Daarentegen zijn de blauwe bosbes, pijpenstrootje en bochtige smele toegenomen. De grondwaterstand lijkt niet wezenlijk veranderd, maar er is een wijziging opgetreden in de basenvoorziening, en een verhoging van de effecten van stikstof, wat tot uiting komt in stekelvarens en rankende helmbloem. Door het stilzetten van het beheer lijkt op basis van de huidige beelden de kwaliteit behouden te blijven (expert judgement)

Vanwege het overschot aan stikstofdepositie vooral in de bosranden zijn in het gebied herstelmaatregelen noodzakelijk om effecten weg te nemen en de kwaliteit in stand te houden. Echter als uit monitoring blijkt dat de kwaliteit goed in stand blijft, dient terughoudend omgegaan te worden met de maatregelen.

Vegetatie
Het achterwege blijven van hakhoutbeheer heeft gezorgd voor een ophoping van strooisel met als gevolg een groter aandeel van beuk in de bossamenstelling. Meer beuken leidt tot meer beschaduwing op de bosbodem en zo tot achteruitgang van de ondergroei. Vroeger werd alles uit deze bossen gebruikt, ook het strooisel, maar juist niet in het Mantingerbos. Het humusprofiel in het Mantingerbos is mede daarom uniek door zijn ongestoordheid en dikte. In vergelijking met oude gegevens is de actuele plantengroei enigszins verarmd (Van Beusekom & Hennipman, 2012).

Afstroming van freatisch dan wel ondiep grondwater over basenrijke keileem is waarschijnlijk verantwoordelijk voor basenaanrijking van de bossen. Dat leverde een soortenrijke plantengroei in bos en grasland op. Deze situatie duurde voort tot het moment waarop de grote ontwatering zich ook in deze regio inzette (Ruilverkaveling Broekstreek in de jaren vijftig van de 20e eeuw).
Door de veranderde waterhuishouding, de intensieve landbouw rondom het gebied en de atmosferische depositie van stikstof heeft het bos veel aan waarde ingeboet. Bijzondere soorten als eenbes en kransalomonszegel verdwenen en andere kenmerkende soorten zijn in aantal en vitaliteit achteruit gegaan.
Het verminderen van de toestroom van basenrijk grondwater manifesteerde zich vooral in de randzones van de bossen waar de rijkdom aan soorten het meeste aan waarde heeft ingeboet.

De combinatie van een overmaat aan stikstof en de verminderde toevoer van basenrijk grondwater zorgt eveneens voor verzuring waardoor planten die afhankelijk zijn van voldoende aanbod van basen verdwijnen, en worden verdrongen door meer zuurminnende soorten.

ATKB | buro bakker

Hydrologische inrichting

De huidige hydrologische inrichting zorgt voor te lage grondwaterstanden en te weinig aanvoer van basenrijk grondwater. De inrichting is vooral afgestemd op de behoeften van de landbouw. Maatregelen om het drainerende effect van de inrichting te verzachten (zoals de leembekisting) hebben onvoldoende opgeleverd.

3.1.4 Leemten in kennis H9120 * Beuken-eikenbossen met hulst

Door de complexiteit van het gebied, vooral op het gebied van de waterhuishouding, is nader onderzoek in de eerste beheerplanperiode essentieel. Pas dan zijn de juiste inrichtingsmaatregelen in het gebied goed te beoordelen en kan de financiële haalbaarheid in beeld gebracht worden. Voor de eerste beheerplanperiode is dit onderzoek voorzien.

De stikstofdepositie in het gebied is nu te hoog. Als gevolg van het ingezette beleid voorspelt (AERIUS monitor 16L) dat de depositie in 2030 weliswaar afneemt, maar daarmee in het bos nog steeds te hoge deposities realiseert. Aangevuld door monitoring van de kenmerkende soorten wordt in beeld gehouden hoe de kwaliteit zich handhaaft. In indien blijkt dat enige tekenen van achteruitgang optreden, wordt bezien hoe de resultaten van de OBN onderzoeken leiden tot mogelijkheden voor beheer in het Mantingerbos.

In de bossen zelf is niets doen sinds 1970 het gevoerde beheer vanuit de gedachte dat die beheersvorm de beste garantie biedt voor de ontwikkeling van natuurlijk bos en het behouden van de oeroude bosbodem en het behoud van bestaande natuurwaarden. Vanuit Natura 2000 beredeneerd is dit voor de bossen de beste beheersvorm omdat die recht doet aan de te beschermen natuurwaarden van Beuken-eikenbossen met hulst.

Daarom zijn maatregelen als nakhoutbeheer en begrazing niet aan de orde mede vanwege de geringe grootte van de bosjes t.o.v. hun achterland. De schade die deze maatregelen toebrengen zullen groter zijn dat de voordelen.

Het verwijderen van strooisel ("strooiselroof") is ook geen geschikte maatregel, omdat dit de eeuwenlange ongestoorde bodemopbouw ernstig kan verstoren. Bovendien is het positieve effect van de maatregel te verwaarlozen (mond. informatie Rienk-Jan Bijlsma, Alterra).

Tabel 2: Maatregelen voor het Mantingerbos

Ondanks de eerder genoemde overschrijding van de kritische depositiewaarden, wordt door de uitvoering van de herstelmaatregelen (niets doen) in dit gebied gewaarborgd dat in tijdvak 1 (2015-2021) geen verslechtering optreedt van de kwaliteit van het aangewezen habitattype. Het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen van het habitat waardoor dit gebied is aangewezen blijft door het uitvoeren van de herstelmaatregelen ook in de tijdvakken 2 en 3 mogelijk. Met de uitkomsten van het hydrologisch onderzoek en de spoedige uitvoering van de maatregelen die daaruit voortvloeien is de verwachting dat de achteruitgang van de kwaliteit gestopt wordt.

ATKB | buro bakker

BIJLAGE 2 NOTITIE PEUTZ GELUIDSBELASTING AANLEGFASE

Notitie

betreft:	Maritieme Servicehaven Urk - mogelijk optredende geluidniveaus tijdens de aanlegfase
datum:	25 november 2021
referentie:	GL/GL/AvdS/O 16740-3-NO-001
van:	G.W. Lassche, H.G.O. Potgieser
aan:	ATKB / Buro Bakker t.a.v. D. Heidinga

1 Inleiding

In de realisatiefase van de Maritieme Servicehaven Urk zullen heiwerkzaamheden worden uitgevoerd en damwanden worden geplaatst. Hierbij zullen relevante geluidniveaus optreden welke mogelijk een verstorende werking op de natuur kunnen hebben.
Door u is gevraagd een globale inschatting te geven van de verwachte geluidniveaus tijdens de voornoemde werkzaamheden.

2 Optredende geluidniveaus

Uit de beschikbare stukken blijkt niet duidelijk op welke wijze de aanlegwerkzaamheden zullen plaatsvinden. In ieder geval zalrekening gehouden moeten worden met het inheien van palen en het plaatsen van damwanden. Daarnaast zullen andere aanlegwerkzaamheden plaatsvinden waarbij gebruik gemaakt zal worden van (zwaar) materieel. Naar verwachting zullen evenwel de heiwerkzaamheden en het plaatsen van damwanden aanleiding geven tot de hoogste geluidniveaus. Gelet daarop zal in deze notitie daar de aandacht op worden gericht.

Betreffende het heien is niet duidelijk op welke wijze dat zal gaan plaatsvinden en met welke afmetingen van de palen (lengte en diameter) rekening gehouden moet worden. Gelet daarop wordt in deze notitie een aantal mogelijke manieren van inheien beschouwd.

Ook voor wat betreft het inbrengen van damwanden zijn verschillende methoden mogelijk.

In onderstaande tabel 2.1 worden de bij de verschillende heimethoden en methoden voor het plaatsen van damwanden toepasselijke geluidbronsterkten (maximale geluidniveaus) gegeven en de globale afstand van de 45 dB(A)-contour. Bij de bepaling van de contour wordt uitgegaan van een volledig reflecterende bodem (wateroppervlak) en een rekenhoogte van 0,3 m.
De in de tabel weergegeven spreiding is onder andere het gevolg van de afmetingen van de palen of damwanden en de bodemgesteldheid (weerstand).

t2.1 *Overzicht geluidbronsterkten van heien en plaatsen van damwanden en globale ligging 45 dB(A)*

Activiteit	Lw (dB(A))	Afstand tot 45 dB(A) grens in meters
Heien		
– Vibropalen (staal)	133 – 135	1900 – 2200
– Prefab betonpalen	120 – 125	1100 – 1800
– geboorde systemen (groot)	112 – 114	500 – 600
– geboorde systemen (klein)	Circa 106	Circa 300
Damwanden inbrengen (staal)		
– inheien	130 – 133	1750 – 2200
– intrillen	127 – 135	2000 – 4300
– drukken	Circa 112	Circa 450

In bovenstaande tabel wordt nog geen rekening gehouden met mogelijke geluidreducerende maatregelen.

Groningen,

Deze notitie bevat 2 pagina's

MEERVLEERMUIS

Uitgevoerd onderzoek door Ecogroen

Methode

Ecogroen heeft in 2016 en in 2020 onderzoek gedaan op Urk en in de omgeving van het plangebied. In onderstaande tabel is aangegeven welk type onderzoek op welke momenten heeft plaatsgevonden.

Tabel 1 Uitgevoerd vleermuisonderzoek door Ecogroen in 2016 en 2020 (Bunskoek, 2017 en Hoksberg, 2021)

Datum	Type onderzoek	Afbeelden
28 juni 2016	Vaststellen verblijfplaats meervleermuis Urk	Posten bij adres verblijfplaats en op fiets met batdetector
9 juli 2016	Onderzoek foerageergebied	Met batlogger op fiets
28 juli 2016	Onderzoek foerageergebied	Op fiets, mogelijk weer met batlogger
15 augustus 2016	Onderzoek foerageergebied	Met batlogger op fiets
11 augustus-31 oktober 2016	Onderzoek migratieroutes	3 batcorders
15 juni 2020	Onderzoek foerageergebied	Posten met batdetector en warmtebeeldcamera
2 september 2020	Onderzoek migratieroute ruige dwergvleermuis	Posten met batdetector en warmtebeeldcamera
16 september 2020	Onderzoek migratieroute ruige dwergvleermuis	Posten met batdetector en warmte-beeldcamera

Bevindingen onderzoek Ecogroen

Verblijfplaatsen

Tijdens het onderzoek naar verblijfplaatsen op 28 juni 2016 zijn geen verblijfplaatsen van meervleermuis vastgesteld in de bebouwde kom van Urk. In 2006 is op deze locatie een verblijfplaats van één of meer mannen vastgesteld (Reinhold et al., 2007), maar deze was op 28 juni 2016 niet in gebruik. Mogelijk is de verblijfplaats verloren gegaan door renovatie van de woningen (Bunskoek, 2017).

Foerageergebied

Op 18 juli 2016 zijn enkele foeragerende meervleermuizen gezien op de Urkervaart. Ze werden rond 23:30 uur waargenomen. Dit duidt er volgens het rapport op dat er in de nabijheid van het onderzoeksgebied geen verblijfplaatsen aanwezig zijn en dat ze van verder weg lijken te komen (bijvoorbeeld uit Kuinre, waar een grote verblijfplaats bekend is (Haarsma, 2012)).

Op 15 augustus 2016 werden foeragerende meervleermuizen waargenomen bij het plangebied. Er was een noordoostenwind, waardoor het IJsselmeer in de luwte van de dijk lag en het wateroppervlak glad was. De eerste foeragerende meervleermuizen werden opgemerkt vanaf ca. 1,5 uur na zonsondergang, dit duidt er wederom op dat in de nabijheid van het onderzoeksgebied geen verblijfplaatsen aanwezig zijn. Uiteindelijk waren naar schatting 10-15 foeragerende meervleermuizen aanwezig boven het water op het onderzochte dijkvak bij het plangebied. Ze vlogen laag boven het water, enkele tientallen meters van de oever. Ook bij de ingang van de jachthaven foerageerden enkele dieren (Bunskoek, 2017).

Op 15 juni 2020 was het windstil en 20 graden. Om 23:20 uur werd de eerste meervleermuis waargenomen (1 uur en 20 minuten na zonsondergang). Dit is verklaarbaar door het heldere weer en het gebrek aan dekking in

dit landschap: pas na lange tijd is het donker genoeg voor de meeste vleermuissoorten. In de onmiddellijke nabijheid van het plangebied is geen verblijfplaats van meervleermuizen aanwezig (Hoksberg, 2021).

Migratie

Tijdens de passieve monitoring met batcorders is de meervleermuis 241 keer geregistreerd. De registraties vonden vooral plaats vanaf de start van het onderzoek (11 augustus) tot eind september 2016, met nog enkele losse waarnemingen in oktober 2016. Piekdagen waren 11 en 14 augustus, 2 en 14 september 2016 (resp. 61, 45, 22 en 18 registraties). De soort is vaker binnendijks dan buitendijks waargenomen (99 tegen 133 registraties) (Bunskoek, 2017).

Conclusie

Ter hoogte van het plangebied wordt langs de Zuidermeerdijk soms intensief gefoerageerd door meervleermuizen. Op sommige dagen is er echter weinig of zelfs geen activiteit. Er is sprake van jachtroutes evenwijdig aan de dijk. Het plangebied maakt deel uit van een trekroute van de meervleermuis. Migratie vindt vooral plaats in augustus en september. De migratie vindt plaats in een smalle zone van hooguit enkele honderden meters aan weerszijden van de Zuidermeerdijk (Bunskoek, 2017).

Second opinion uitgevoerd onderzoek

Verantwoording methode is onvoldoende

Uit de rapportages van Bunskoek (2017) en Hoksberg (2021) blijkt onvoldoende op welke wijze het onderzoek is uitgevoerd en onder welke omstandigheden. Zo is niet aangegeven met hoeveel personen het onderzoek is uitgevoerd, wanneer het onderzoek is gestart (moment ten opzichte van zonsopkomst/-ondergang) en wat de duur is geweest (hoeveel uren). Ook is niet voor elk bezoek aangegeven of het wel of niet bewolkt was, of er sprake was van neerslag, wat de windkracht en windrichting was en wat de maanstand was. Dit laatste kan relevant zijn voor de meervleermuis. Daardoor kan niet vastgesteld worden of het onderzoek conform de vereisten van het Vleermuisprotocol 2017 is uitgevoerd en of de resultaten en bevindingen van het onderzoek voldoende representatief zijn.

Weinig informatie over ligging vliegroutes en vlieggedrag

Uit de rapportages van Bunskoek (2017) en Hoksberg (2021) blijkt niet duidelijk hoe de vlieg- en migratieroutes van de meervleermuizen precies lopen van, naar en in het plangebied. Er wordt bijvoorbeeld geen informatie gegeven over de hoogte waarop de meervleermuizen vliegen. En hoe de routes precies lopen onder welke omstandigheden. Op basis van logische redenatie lijkt het waarschijnlijk dat de vleermuizen bij harde wind uit het oosten vooral aan de buitenzijde van de dijk vliegen en bij harde wind uit het zuidwesten aan de binnenzijde van de dijk. Maar wat de vleermuizen precies doen onder welke omstandigheden, blijft onduidelijk. De locatie waar de vleermuizen vliegen en de hoogte waarop ze dit doen is echter wezenlijk voor de effectbeoordeling, bijvoorbeeld ten aanzien van het aanrijdingsrisico op de nieuwe toegangswegen.

Mogelijke effecten kraamverblijf onduidelijk

In 2020 is een kraamverblijf ontdekt in het centrum van Urk, in een basisschool. Dit kraamverblijf was in ieder geval in de periode van 23 tot en met 25 juni 2020 in gebruik (Van der Hout & Van Leeuwen, 2020). Omdat er geen onderzoek naar foeragerende meervleermuizen nabij het plangebied heeft plaatsgevonden in deze periode, is niet duidelijk of de dieren die gebruik maken van het kraamverblijf in de omgeving van het plangebied foerageren. Het is daarom onbekend wat de betekenis is van het plangebied in relatie tot het kraamverblijf; de aanwezigheid van een essentieel foerageergebied is niet uitgesloten. De vondst van het

kraamverblijf in 2020 had aanleiding moeten zijn om uitgebreider onderzoek te doen naar de aanwezigheid van verblijfplaatsen op Urk en de relatie met het plangebied.

Mogelijke effecten op andere verblijfplaatsen onduidelijk

Het vleermuisonderzoek is niet conform de gangbare vastgestelde protocollen uitgevoerd. Hierdoor is de juridische houdbaarheid van de bevindingen discutabel. Er heeft slechts één onderzoeksronde plaatsgevonden waarbij is gekeken naar de aanwezigheid van verblijfplaatsen op Urk, waar dat vier onderzoeksrondes hadden moeten zijn. Dit ene onderzoek vond plaats op 28 juni 2016 bij een locatie van een verblijfplaats van mannelijke meerveermuizen die uit 2006 bekend was. Hierbij is geen verblijfplaats aangetroffen. Het onderzoek dat is uitgevoerd bestaat dus slechts uit één momentopname, op een enkele plek, en volstaat daarmee volstrekt niet om de aanwezigheid van verblijfplaatsen uit te sluiten. Het kraamverblijf van meervleermuizen is in 2020 vastgesteld nadat een jong vrouwtje is gezenderd en gevolgd. Het onderzoek van Van der Hout en Van Leeuwen (2020) heeft meer inzicht gegeven in de aanwezigheid van vleermuisverblijfplaatsen op Urk, maar dit beeld is waarschijnlijk nog niet volledig, omdat:

- het onderzoek slechts één vleermuisseizoen omvat;
- er gedurende de kraamperiode maar twee bezoeken zijn uitgevoerd per deelgebied;
- door de omvang van de deelgebieden zijn er waarschijnlijk verblijfplaatsen gemist;
- er maar één meervleermuis gezenderd kon worden.

Het is aannemelijk dat er de afgelopen tien jaar verder weinig onderzoek naar vleermuizen op Urk heeft plaatsgevonden, omdat er volgens de provincie Flevoland in de afgelopen 10 jaar geen ontheffingen of verklaringen van geen bedenkingen Wet natuurbescherming zijn aangevraagd uit de gemeente Urk (Van der Hout & Van Leeuwen, 2020).

Dat meervleermuizen pas later in het plangebied aankwamen om te foerageren, betekent niet per se dat er geen verblijfplaatsen aanwezig zijn in het stedelijk gebied van Urk. Het is mogelijk dat de dieren eerst elders foerageren. Mogelijk kan het gebrek aan donkerte op een heldere, maanverlichte nacht zoals op 15 juni 2020 ook aanleiding geven tot later vertrek uit de verblijfplaatsen. Dit is in ieder geval aangetoond bij verblijfplaatsen van Myotis soorten die werden verlicht met kunstmatige verlichting (Boldogh et al., 2007).

Belang plangebied in relatie tot andere foerageergebieden in de omgeving onduidelijk

Het onderzoek van Ecogroen maakt niet duidelijk wat het belang is van het plangebied als foerageergebied voor meervleermuizen ten opzichte van andere foerageergebieden in de omgeving. Daardoor wordt niet duidelijk of en welke alternatieven er eventueel zijn, zeker onder de omstandigheden waarin het plangebied gebruikt wordt door grotere aantallen meervleermuizen.

Het onderzoek zegt feitelijk niet veel meer dan dat het plangebied in gebruik is als foerageergebied, vlieg- en migratieroute. Het geeft geen inzicht in de omvang van de lokale populatie, het netwerk van verblijfplaatsen, de ligging van (essentiële) foerageergebieden en de ligging van de (essentiële) vliegroutes tussen de verblijfplaatsen en de foerageergebieden. Dat maakt het feitelijk onmogelijk om te beoordelen of het voornemen kan leiden tot negatieve effecten op de staat van instandhouding van de meervleermuis. De conclusie dat daar geen sprake van is kan dus niet getrokken worden op basis van dit onderzoek.

ATKB | buro bakker

Beoordeling effecten en mitigatie

Effectbeoordeling en mitigatie in Hoksberg (2021)

Analyse gevoeligheid voor licht

Hoksberg (2021) geeft terecht aan dat soorten van de groep Myotis gevoelig zijn voor lichtverstoring. Hoksberg (2021) geeft aan dat voor de lichtgevoelige watervleermuis doorgaans een grenswaarde van 1,1 lux wordt gehanteerd (BIJ12, 2017) en geeft aan te verwachten dat de meervleermuis een vergelijkbaar hoge lichtgevoeligheid kent.

Hoksberg (2021) concludeert verder dat de meervleermuis algemeen aanwezig is in het onderzoeksgebied, met name in de migratieperiode. Het plangebied wordt met name bij windstil weer en bij wind uit oostelijke richtingen (luwte achter de dijk) gebruikt als foerageergebied van meervleermuis. Bij (zuid-)westenwind ontbreekt de soort. Vermoedelijk zijn de omstandigheden in het onderzoeksgebied dan te ruw om er te kunnen jagen en/of ontbreken de gewenste dichtheden aan prooidieren.

Mogelijke effecten

Invloed lichtverstoring op foeragerende dieren

Als gevolg van de havenontwikkeling is lichtverstrooiing te verwachten door de aanwezigheid van lantaarnpalen, bebouwing, waterboeien, schepen en overige bedrijfsactiviteiten rondom de beoogde servicehaven. Hierdoor kunnen meervleermuizen verstoord worden. Naar verwachting moeten de meervleermuizen (als ze verstoord worden door lichtverstrooiing) verder het IJsselmeer op vliegen om de servicehaven te kunnen passeren. Echter bij steviger wind uit oostelijke richtingen zullen de dieren niet verder het IJsselmeer op kunnen/willen, omdat het daar te hard waait. In dat geval keren ze om, om in de luwte van de dijk te blijven jagen. In het laatste geval wordt het foerageergebied (gelegen voorbij MSNF) gedurende een onbekend deel van de dagen onbereikbaar. Dit kan een negatieve invloed hebben op de voedselopname en conditie. Als dit effect optreedt in de kraamperiode kan het ook een negatieve invloed hebben op de jongenoverleving (Hoksberg, 2021).

Hoksberg (2021) schat in dat de impact op de jacht- en vliegroutes van meervleermuizen zeer beperkt is omdat het om een beperkt aantal dieren gaat en er bij stevige wind uit oostelijke richtingen toch al minder meervleermuizen het IJsselmeer op gaan. Omdat negatieve effecten echter niet kunnen worden uitgesloten, wordt geadviseerd om ervan uit te gaan dat er bij een sterke lichtuitstraling op het water lichte negatieve effecten op jacht- en vliegroutes van meervleermuis te verwachten zijn. Door mitigatie kan dit naar verwachting goed opgelost worden.

Invloed lichtverstoring op migrerende dieren

De passerende meervleermuizen vliegen naar verwachting noordoostwaarts om te gaan overwinteren in West-Duitsland. De dieren volgen de oever cq de Zuidermeerdijk, die nu nog spaarzaam verlicht is. Gedurende de gehele migratieroute komen ze op veel plaatsen havens, steden of andere felverlichte objecten tegen. De verwachting is dat ze door lichtverstoring bij lichtbronnen kleine omwegen maken of (indien dat niet kan) door het licht vliegen. Het is niet mogelijk om te kwantificeren in welke mate hierdoor schade aan fitheid en overleving wordt berokkend. Wel is te verwachten dat een felverlichte haven invloed heeft op het trekpatroon van vleermuizen ter plaatse. Het gaat om een zeer belangrijke voorkeursroute van een zeer groot aantal meervleermuizen. De meervleermuis is een sterke vlieger. Een omweg van tientallen of honderden meters (ook in geval van omkeergedrag) levert op zichzelf geen schade aan exemplaren of de staat van instandhouding van genoemde soorten op, tenzij ze tijdens de omweg andere gevaren ontmoeten, aldus Hoksberg (2021).

Aanvaringsrisico's

Op de dijk is in de huidige situatie geen autoweg aanwezig. Er wordt binnendijks een ontsluitingsweg naar de servicehaven aangelegd. Deze passeert de dijk diagonaal. Het is geen drukke doorgaande weg. De snelheid van auto's en vachtwagens is bij het passeren van de dijk laag . De dieren kunnen de voertuigen bovendien gemakkelijk zien aankomen. Op grond hiervan is het onwaarschijnlijk dat er omvliegende meervleermuizen slachtoffer worden van autoverkeer, aldus Hoksberg (2021).

Mitigatie

Hoksberg (2021) geeft aan dat het waarschijnlijk niet mogelijk zal zijn om de haven donker te houden, doordat niet alle bronnen die van invloed zijn op het lichtniveau in het gebied met maatregelen te reguleren zijn. Daarom geeft Hoksberg (2021) aan dat het belangrijk is dat op de golfbreker tussen de haven en het IJsselmeer geen *onnodige* verlichting wordt aangebracht. Hierdoor ontstaat aan IJsselmeerzijde van de dam een donkere zone die door meervleermuizen kan worden gebruikt om de haven te passeren, aldus Hoksberg (2021). Door een lichtplan op te stellen kan te zijner tijd worden gemodelleerd hoeveel licht er op het IJsselmeer schijnt en of dat de genoemde drempelwaarde van 1.1 lux overschrijdt. Zo ja, dan kan een verhoogde lichtdichte barrière op de golfbreker worden geplaatst die lichtuitstraling blokkeert, aldus Hoksberg (2021).

Voor migrerende meervleermuizen dient een donkere corridor over de buitendijkse voet van de dijk te worden gecreëerd. In de zone tussen de dijk en de bebouwing dient terreinverlichting achterwege te blijven en licht te worden geblokkeerd door een lichtwerende voorziening, zoals een scherm, bekleed hek, een bomenrij, etc met een hoogte van tenminste 4 m. Doordat bedrijven en de kade ook ontsloten moeten worden, zullen onderbrekingen in de lichtwerende voorziening noodzakelijk zijn. Het is daarom noodzakelijk dat lichtbronnen bij deze onderbrekingen zodanig geplaatst en gericht worden, dat deze niet in de donkere corridor schijnen. Lichtreclame en gevelaanlichting moeten aan de zijde van de donkere corridor achterwege blijven, of zodanig geplaatst worden, dat deze de donkere corridor niet verlichten.

Regels in het PIP ter voorkoming effecten verlichting

In het PIP zijn de volgende regels opgenomen:
'Tot een gebruik, strijdig met deze bestemming wordt in ieder geval gerekend: het plaatsen van verlichting op gronden en/of aan bouwwerken waardoor de aanwezige migratieroute, vliegroute en het aanwezige foerageergebied van vleermuizen wezenlijk worden verstoord'

Deze regel dekt de verplichting dat de migratieroute, de vliegroute (de donkere corridor) en het foerageergebied gevrijwaard blijven van directe lichtinval en dat uitstraling zoveel mogelijk voorkomen wordt.

Verder wordt het volgende in het PIP opgenomen als voorwaardelijke verplichting:
'Het gebruik van gronden en bouwwerken is overeenkomstig dit inpassingsplan slechts toegestaan indien met het oog op het gestelde in lid 3.5 onder a onder 7 en lid 5.4 onder b:
a. ter plaatse van de aanduiding 'ecologie' een lichtafschermende voorziening is gerealiseerd en in stand wordt gehouden van minimaal 4 meter hoog;
b. In de afscherming mogen openingen zitten ten behoeve van de bereikbaarheid van de bedrijfspercelen. Per perceel zijn maximaal twee onderbrekingen toegestaan, waarbij geldt dat het totaal aantal onderbrekingen niet meer mag bedragen dan 20.
c. de maximale lengte van een onderbreking wordt bepaald door de volgende formule: (de breedte bedrijfsperceel (meters) / 50 x 6), waarbij per onderbreking een maximum geldt van 12 meter.

d. op de gronden met de bestemming Verkeer mag geen nieuwe verlichting worden gerealiseerd, met uitzondering van:
-dynamische straatverlichting in de weg met vleermuisvriendelijke lichtkleuren die weer uitschakelt nadat voertuigen gepasseerd zijn;
-lage lichtbronnen die alleen heel lokaal de grond beschijnen;
-wegdekreflectoren'

Second opinion gevoeligheid en mitigatie

Lichtgevoeligheid en verstoring

Höksberg (2021) gaat uit van een grenswaarde van 1,1 lux voor meervleermuis op basis van de grenswaarde voor watervleermuis genoemd in het kennisdocument voor deze soort van BIJ12 (2017).

Er zijn echter diverse aanwijzingen dat deze grenswaarde te hoog is voor Myotis soorten als de meervleermuis en dat deze soorten in werkelijkheid veel lichtgevoeliger zijn. Dit volgt onder andere uit een onderzoek naar de activiteit van watervleermuizen tijdens een donkere (nieuwe maan) en maanverlichte (volle maan) bij verschillende waterlichamen in Engeland. Hierbij bleek de activiteit van watervleermuizen significant lager tijdens maanverlichte nachten; het verschil bleek maar liefst 66% (Fore, 2006). Tijdens volle maan is het lichtniveau ongeveer 0,1 lux.

Kuijper et al. (2008) hebben een experimenteel onderzoek uitgevoerd naar de effecten van lichtverstoring langs trekroutes van de meervleermuis. Het aantal feeding buzzes nam met 49-84% af op de nachten waarop kunstmatige verlichting was aangebracht langs de Workumertrekvaart ten opzichte van de nachten zonder verlichting. Het hoogste aantal vleermuizen draaide zich om tussen tien en vijftien meter afstand van de lichtbron met lichtniveaus van 0,6 tot 3,2 lux. Dit indiceert dat een kleine verhoging van het lichtniveau boven het maximale natuurlijke niveau al kan leiden tot verstoring van trekroutes.

Bij een onderzoek naar de effecten van verstoring door straatverlichting (Azam et al., 2018) werden significante negatieve effecten waargenomen bij Myotis soorten bij lichtniveaus van 0,1 tot 1 lux. Het negatieve effect hield aan ook nadat de straatverlichting weer uit was gezet (Azam et al., 2018). En ook bij het toepassen van een verlichtingsregime waarbij de verlichting in de periode vanaf 00.00-05.00 uur werd uitgezet, was een negatief effect op de activiteit van Myotis soorten waar te nemen (Azam et al., 2015).

In Voigt et al. (2018) wordt daarom geadviseerd om in Natura 2000-gebieden en bij foerageergebieden van lichtgevoelige soorten, zoals waterlichamen, te zorgen voor lichtniveaus onder de 0,1 lux.

Mitigatie

De voorgestelde mitigatie en de regels in het PIP zullen niet voldoende zijn om verstoring van foeragerende en migrerende meervleermuizen te voorkomen, omdat:

- Verstoring al optreedt vanaf een zeer gering lichtniveau (0,1 lux);
- Het niet mogelijk is alle lichtbronnen in de haven (bijv. ook van schepen en vanuit gebouwen) te beperken, ook gezien de veiligheid;
- Ook bij toepassing van een verhoogde lichtdichte barrière op de golfbreker naar verwachting sprake zal zijn van een lichtuitstraling groter dan 0,1 lux (vanwege de veiligheid zal de golfbreker zelf waarschijnlijk ook zichtbaar moeten zijn in het donker);

- Er onderbrekingen zullen komen in het scherm dat moet voorzien in een donkere corridor aan de voet van de dijk;
- Er ook bij toepassing van lage lichtbronnen of dynamische verlichting rond de nieuwe wegen sprake zal zijn van (momenten waarop) lichtniveaus groter dan 0,1 lux bereikt worden waardoor verstoring van meervleermuizen kan optreden.

De maatregelen in het PIP zijn dus niet voldoende om te borgen dat er met zekerheid geen effecten optreden op de kwaliteit van het foerageergebied, de functionaliteit van de vliegroutes tussen het foerageergebied en de verblijfplaatsen en de functionaliteit van de migratieroute van de meervleermuis. Het is niet aannemelijk dat er een onverstoorde (donkere) vlieg- en migratieroute in stand blijft, omdat de lichtinvloed op verschillende plekken zal toenemen: 1) op het IJsselmeer langs de servicehaven, 2) aan de voet van de dijk buitendijks, 3) op de Zuiderzeedijk en 4) op de toegangswegen die worden aangelegd). Dit wringt des te meer omdat dit deel van de IJsselmeerkust in de Noordoostpolder relatief donker is (Hoksberg, 2021). Omdat de lichtinvloed op verschillende plekken toeneemt, kunnen de dieren moeilijk uitwijken, zeker in combinatie met ongunstige weersomstandigheden.

Omdat niet duidelijk is wat de betekenis is van het plangebied voor de meervleermuizen in het kraamverblijf dat in 2020 is aangetroffen in Urk, kunnen negatieve effecten op deze verblijfplaats niet worden uitgesloten. Het kraamverblijf bleek in gebruik door enkele tientallen dieren.

Er is meer onderzoek nodig naar de aanwezigheid van verblijfplaatsen van meervleermuizen op Urk in het algemeen en de relatie van het kraamverblijf met het plangebied als vliegroute en foerageergebied in het bijzonder. Het onderzoek van Ecogroen maakt niet duidelijk wat het belang is van het plangebied als foerageergebied voor meervleermuizen ten opzichte van andere foerageergebieden in de omgeving. Daardoor wordt niet duidelijk of en welke alternatieven er eventueel zijn, zeker onder de omstandigheden waarin het plangebied gebruikt wordt door grotere aantallen meervleermuizen. Dit gegeven in combinatie met het feit dat de voorgestelde mitigatie en de regels in het PIP niet afdoende zijn, maakt ook dat negatieve effecten op verblijfplaatsen niet zijn uit te sluiten.

De landelijke staat van instandhouding van de meervleermuis is onlangs als 'ongunstig-ontoereikend' beoordeeld, en de trend van de afgelopen tien jaar als 'verslechterend' (Van Noorden (red), 2019). Het instandhoudingsdoel voor de meervleermuis is gericht op behoud van de omvang en kwaliteit van het leefgebied voor behoud van de populatie. Dit doel geldt voor het deel van het IJsselmeer dat is aangewezen in het kader van de Habitatrichtlijn; dit omvat delen van de Friese IJsselmeerkust. Volgens het Natura 2000-beheerplan is voor de meervleermuis actieve aandacht voor een betere bescherming van kraamkolonies in het achterland. Voor het behoud van de meervleermuis is het verder van belang dat het complete netwerk van aanvliegroutes, winterverblijfplaatsen, zomerverblijfplaatsen en foerageergebieden beschermd wordt (Rijkswaterstaat, 2017). Omdat de meervleermuis grote afstanden kan afleggen, is niet zozeer sprake van lokale deelpopulaties maar eerder van regionale deelpopulaties. De Nederlandse meervleermuizenpopulatie is te verdelen in vijf groepen (Haarsma, 2006). Het is daardoor niet uitgesloten dat effecten op verblijfplaatsen, foerageergebieden en vliegroutes in en rond Urk ook van invloed zijn op de staat van instandhouding van de meervleermuis binnen Natura 2000-gebied IJsselmeer, ook al is dit deel van het IJsselmeer niet aangewezen in het kader van de Habitatrichtlijn.

Aanvaringsrisico's

Uit de rapportages van Bunskoek (2017) en Hoksberg (2021) blijkt niet duidelijk hoe de vlieg- en migratieroutes van de meervleermuizen precies lopen van, naar en in het plangebied. Er wordt bijvoorbeeld geen informatie gegeven over de hoogte waarop de meervleermuizen vliegen. En hoe de routes precies lopen onder welke omstandigheden. Hierdoor kan het risico op aanvaring van vleermuizen door verkeer op de nieuwe toegangswegen niet worden ingeschat. Ook is niet duidelijk of het nodig is om mitigerende maatregelen te treffen om aanvaring te voorkomen.

Cumulatie

Grenzend aan de servicehaven wordt een binnendijks bedrijventerrein gerealiseerd (zie Figuur 1). Voor dit plan is het bestemmingsplan inmiddels onherroepelijk.

Figuur 1 *Bestemmingsplankaart binnendijks bedrijventerrein Port of Urk (gekleurde vlakken). Ontleend aan: www.ruimtelijkeplannen.nl, geraadpleegd december 2021. Gele stippellijn geeft de zone met dubbelbestemming ecologie aan*

In het bestemmingsplan is een zone opgenomen met de waarde ecologie die mede bestemd voor de bescherming en het behoud van jacht- en migratieroutes voor vleermuizen (zie Figuur 1). Deze zone loopt direct parallel aan de dijk. Er zijn voor deze zone regels gesteld om te voorkomen dat de route wordt verstoord door verlichting:

- in deze zone mogen gebouwen niet voorzien worden van lichtdoorlatende openingen in de gevel die gericht is op de Zuidermeerdijk
- het is verboden de in deze bestemming begrepen gronden en de daarop voorkomende opstallen te gebruiken of in gebruik te geven of te laten voor een doel of op een wijze strijdig met deze bestemming waaronder in ieder geval wordt begrepen:

- het gebruik van openbare verlichting, terreinverlichting, dan wel andere kunstmatige verlichting op gronden en/of aan bouwwerken anders dan vleermuisvriendelijke verlichting;
- het gebruik van straatverlichting langs wegen anders dan ecodynamische verlichting.

Ecodynamische verlichting is omschreven als een verlichtingssysteem dat zich automatisch aanpast aan het licht in de natuur, mede afhankelijk van het tijdstip in de avond/nacht.

Voor de vaststelling van het bestemmingsplan is een Natuurtoets Wet natuurbescherming (Tauw, 2020) uitgevoerd. Hierin wordt nader onderzoek naar verschillende soortgroepen geadviseerd, waaronder vleermuizen. Dit nader onderzoek heeft niet plaatsgevonden voor vaststelling van het bestemmingsplan.

Cumulatie met servicehaven

Uit de beoordeling onder het kopje *'Second opinion gevoeligheid en mitigatie'* blijkt dat voor de servicehaven onvoldoende rekening is gehouden met de grote gevoeligheid van de meervleermuis voor verlichting. De mitigerende maatregelen die zijn vastgelegd in de planregels bieden niet de vereiste zekerheid dat de vlieg- en migratieroutes en het foerageergebied van de meervleermuis in stand blijven. Ook biedt het uitgevoerde onderzoek onvoldoende inzicht in de betekenis van het plangebied voor de meervleermuis in relatie tot verblijfplaatsen en andere foerageergebieden.

Door de realisatie van het binnendijkse bedrijventerrein verliest ook het gebied binnendijks het donkere karakter. De cumulatieve invloed van beide plannen vormt een serieuze bedreiging voor de functionaliteit van de vlieg- en migratieroute van de meervleermuis. Ook de planregels voor het binnendijkse bedrijventerrein vormen onvoldoende garantie voor het niet optreden van verstoring door verlichting, omdat:

- De beperkingen ten aanzien van verlichting gelden immers alleen voor de zone met dubbelbestemming ecologie, en niet voor de rest van het bedrijventerrein.
- Er geen normen zijn gesteld voor de maximale lichtuitstraling op de zone die als vliegroute in stand moet blijven.
- Ook bij toepassing van ecodynamische verlichting verstoring van meervleermuizen kan optreden, omdat hierbij geen specifieke normen of beperkingen worden aangegeven ter voorkoming van verstoring van meervleermuizen.

Voor de ontwikkeling van het binnendijkse bedrijventerrein heeft bovendien in het geheel geen gericht onderzoek plaatsgevonden naar vleermuizen, waardoor de gesignaleerde leemten in kennis onder het kopje *'Second opinion uitgevoerd onderzoek'* ook voor dit plan gelden.

Overige beschermde soorten

In de Natuurtoets Maritieme Servicehaven Urk (Antea, 2021) wordt aangegeven dat de aanwezigheid van de rugstreeppad een aandachtspunt is tijdens de uitvoeringsperiode. De soort is veelvuldig aanwezig op bouwterreinen. Significante negatieve effecten op de rugstreeppad worden echter uitgesloten.

Er wordt echter niet aangegeven hoe wordt voorkomen dat er effecten optreden op de rugstreeppad. Hierbij gaat het zowel om directe effecten op individuen, als om effecten op verblijfplaatsen en het leefgebied. Hierdoor is niet verzekerd dat de verbodsbepalingen van de Wet natuurbescherming die zijn vastgelegd in art 3.5 van de Wet natuurbescherming niet worden overtreden. Hierdoor is ook niet verzekerd dat de Wet natuurbescherming de uitvoering van het plan niet in de weg staat.

Aan de vaste leden van de werkgroep Natuurwetgeving, cc overige provinciale leden wolvenwerkgroep + BIJ12,

Bijgevoegd de vergaderstukken wolf zoals die gisteren tbv de BAC VP op 7 april 2022 verstuurd zijn. Eea is als hamerstuk geagendeerd omdat eea al voldoende in WGNW- en AAC VP-verband overeengekomen leek. Helaas blijkt dat iets te simpel geredeneerd. In één van de beleidskeuzes (nummer 9, zie in kader hieronder) wordt gevraagd een keuze te maken. Dat is dus geen kwestie van afhameren.

Het verzoek is om jullie gedeputeerden hier op te annoteren, waarmee we er helaas niet aan ontkomen er alsnog (een zo beperkt mogelijk) bespreekpunt van te maken. Als we in dit gezelschap kunnen delen wat er aan de bestuurders geadviseerd wordt (a, b of c) dan kan ik de uitkomst daarvan meenemen in de annotatie voor de voorzitter: of we ambtelijk-annotatief op één lijn zitten of juist niet.

Dank en met excuses voor dit meerwerk.

Groet,
[redacted]

9. Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen risico

Voorstel is de subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen binnen de aangewezen wolvengebieden aan te passen. De huidige subsidiemogelijkheden worden verlengd. Veehouders krijgen daarmee voldoende kansen om hun vee adequaat te beschermen. Op termijn wordt het nemen van afdoende preventieve maatregelen, binnen de wolvengebieden, als voorwaarde gesteld om voor een volledige tegemoetkoming in de schade in aanmerking te blijven komen. Het doel daarvan is het stimuleren van preventie.

Hiervoor zijn de volgende opties denkbaar, gevraagd wordt hierin een keuze te maken:
a. Een eerste periode van drie jaar zonder extra voorwaarden (huidig beleid). Het voorstel is na deze 3 jaar in het leefgebied aan het verlenen van een tegemoetkoming als voorwaarde te stellen dat afdoende preventieve maatregelen zij getroffen. Wanneer geen preventieve maatregelen worden genomen wordt de tegemoetkoming, naar redelijkheid en billijkheid, verlaagd tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

b. Alternatief is een stapsgewijze invoering van bovengenoemd eigen risico. bijv. de tweede periode van drie jaar 20% en de derde periode naar 40% eigen risico.

c. Denkbaar is eveneens te besluiten tot voortzetting van de huidige tegemoetkoming zonder eigen risico. Een financiële prikkel tot het nemen van preventieve maatregelen ontbreekt dan.

Buiten de begrensde wolvengebieden geldt deze voorwaarde niet. Omdat men zich op zwervende wolven redelijkerwijs niet kan voorbereiden, blijft de tegemoetkoming in de schade in die gevallen volledig overeind.

Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

Opgemerkt moet worden dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als een beroep wordt gedaan op Europees

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]) < [redacted] @zeeland.nl>
Verzonden: donderdag 20 januari 2022 12:17
Aan: [redacted] @fryslan.frl; [redacted] @drenthe.nl; [redacted]); [redacted] ; [redacted] ; [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: RE: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Hoi [redacted]

Oke prima. Heb ik ze door elkaar gehaald, die ontheffing van WUR is nog in behandeling, UT blijkbaar al besloten,

Groet [redacted]

Van: [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>
Verzonden: donderdag 20 januari 2022 11:21
Aan: [redacted]) < [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] < [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] < [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] < [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] < [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] < [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] < [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] < [redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl
Onderwerp: RE: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Dag [redacted]

Bedankt voor je aanvulling. Met betrekking tot de ontheffing van de provincie Utrecht staat in hun besluit dat provincie Zeeland heeft ingestemd met het besluit en dus geldig is binnen Zeeland (IV. Conclusie + pagina 5), tenzij er nog een wijziging heeft plaats gevonden? Zie ook bijgevoegd besluit.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Vergunningverlener Soortenbescherming
Provincie Groningen

Van: [redacted] < [redacted] @zeeland.nl>
Verzonden: donderdag 20 januari 2022 10:58
Aan: [redacted] < [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @ipo.nl>; [redacted] < [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] < [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl; [redacted] < [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] < [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>;

[redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
CC: [redacted]) <[redacted]@zeeland.nl>
Onderwerp: RE: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Allen,

Hierbij ter aanvulling de opdracht valwild aan SWN van de Provincie Zeeland, hier valt de wolf ook onder.
Wij hebben, in tegenstelling wat er staat in onderstaand overzicht, niet ingestemd met de ontheffing UT. De aanvraag WUR is bij ons nog in behandeling.

Groet [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 19 januari 2022 16:09
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: FW: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Beste allen,

Dit is een mooi overzicht, met dank aan Sharon, dus m.i. zeer nuttig om met elkaar te delen.
Zo mogelijk morgen nog te bespreken in de WWG.

Tot dan, met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>
Verzonden: woensdag 19 januari 2022 13:43
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Overzichtslijst ontheffingen en opdracht valwild per provincie irt wolven

Hoi [redacted],

Hierbij de meest actuele lijst van afgegeven ontheffingen en opdracht valwild die er zijn mbt wolven. Onderstaand tabel zit ook in bijgevoegd word-document. De ontheffingen en opdracht die in mijn bezit zijn, zijn tevens toegevoegd. Alleen die van de provincie Limburg heb ik niet (DWHC en Dierenbescherming Limburg) en daarvan weet ik verder ook de inhoud niet.

- Er zijn 5 ontheffingen afgegeven aan: WenR, Universiteit Utrecht (2x), DWHC en dierenbescherming Limburg.

- Het merendeel van de provincies heeft ingestemd met de afgegeven ontheffing van provincie Gelderland aan WenR.
- Dit is eveneens van toepassing op de afgegeven ontheffing van de provincie Utrecht aan de Universiteit Utrecht.
- Provincie Overijssel heeft een eigen ontheffing afgegeven aan de Universiteit Utrecht.
- Daarnaast is de opdracht valwild in de provincie Gelderland ook van toepassing op wolf.

Provincie	WENR	Universiteit Utrecht	DWHC	Dierenbescherming Limburg	Opdracht valwild	Opmerkingen
Drenthe	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Flevoland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Friesland	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Gelderland	✓	ingestemd met UT			✓	• Ontheffing afgegeven aan WENR tbv onderzoek en onderwijs: verstoren, vangen doden, onder zich hebben, vervoeren en uitzetten van individuen en verblijfplaatsen van zoogdieren beschadigen of vernielen. Gebruik verboden vangmiddelen. (incl. meldplicht). • Opdracht valwild aan FBE: opzettelijk doden van aangereden zoogdieren, incl. gebruik verboden middelen
Groningen	ingestemd met GD	ingestemd met UT				
Limburg		ingestemd met UT	✓	✓		• Ontheffing verleend aan DWHC • Ontheffing verleend aan Dierenbescherming Limburg: vervoer dieren naar Natuurhulpcentrum Opglabbeek
Noord-Brabant	ingestemd met GD	ingestemd met UT				• Alleen ingestemd met ontheffing Gelderland voor het onderdeel wolf
Noord-Holland		ingestemd met UT				• Verder onbekend, geen contact mee geweest
Overijssel		✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten
Utrecht	ingestemd met GD	✓				• Ontheffing verleend aan Universiteit Utrecht tbv onderzoek en onderwijs: onder zich hebben en vervoeren van dode diersoorten Verder

		onbekend, geen contact mee geweest
Zeeland	ingestemd met UT	• Verder onbekend, geen reactie

Laat me weten als er vragen zijn.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

provincie groningen

[redacted]
Afdeling Landelijk Gebied & Water

Sint Jansstraat 4 | Postbus 610 | 9700 AP Groningen
T 050-[redacted] | **M** 06-[redacted]

Aanwezig op dinsdag, woensdag en donderdag
Maandag en vrijdag beperkt bereikbaar

Op onze website kunt u lezen welke dienstverlening u van ons mag verwachten.
https://www.provinciegroningen.nl/servicenormen/

Op onze website kunt u lezen welke dienstverlening u van ons mag verwachten.
https://www.provinciegroningen.nl/servicenormen/

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] @bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 14:52
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hoi [redacted] en [redacted]

Het zou heel mooi zijn als die twee actualiteiten meekunnen in de Tussenrapportage. Wat we kunnen doen is de publicatie één dag verschuiven, naar woensdag 15 december. Als jullie dan voor die tijd een concept tekst voorbereiden met de (waarschijnlijke) uitkomst, dan kunnen we die -na besluit- invoegen in de Tussenrapportage. Zou dat beter uitkomen?

Groeten,
[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted] @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted] @fryslan.frl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 13:35
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo iedereen,

Aansluitend op [redacted]. Ook in Fryslân zal het erom spannen omdat het hier ook de 14e in GS wordt behandeld. De provinciale projectgroep werkt namelijk aan een preventieadvies. Dit is dus ook op het randje.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 10:54
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] ([redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Re: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Dag [redacted],

Is het een optie om in de tussenrapportage een korte terugblik/impressie te geven van de Transboundery meeting? Ik merk dat betrokken partijen behoeften hebben aan meer zicht en transparantie over wat er op internationaal niveau speelt.

Verder hoop de commissie Brabant op korte termijn het preventieplan wolvenschade aan te bieden aan GS en het daarmee openbaar te maken. Het zou mooi zijn als dit nieuws mee kan met de rapportage van 14 dec. Het zal erom hangen.

groet [redacted]

[redacted] | [redacted] | 06-[redacted] | [redacted]@Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.Brabant.nl |

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 november 2021 09:05:35
Aan: [redacted]); [redacted]); [redacted]@flevoland.nl); [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q4

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 4e en laatste Tussenrapportage van dit jaar komt er aan (dinsdag 14 december). Dit keer gaat het over de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 30 november** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 december.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	**Wat**
Week van 22 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 augustus - 31 oktober 2021
Di 30 november	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 7 december	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 december	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC ’s-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact |
Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 10:10
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Publicatie FFS en JA

[redacted], het komt goed, even geduld, vandaag bekijken wij dit nog even. Maar in principe gaat het begin oktober naar buiten én wil ik vandaag de BAC VP leden, dus ook jouw gedeputeerde laten informeren met de FFS en JA.
Als dat gebeurd neem ik de IPO werkgroep mee.
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: maandag 27 september 2021 09:21
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Publicatie FFS en JA

Hallo [redacted],
Had ik het goed begrepen dat de FFS en de JA op 5 oktober worden gepubliceerd en dat er op 6 oktober een tv uitzending komt over de wolf? Mijn gedeputeerde wil de Staten daar dan voor die uitzending over informeren met een mededeling.

Groet,

[redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

Van: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:26
Aan: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted], [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted])[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending wolvenwerkgroep 21 september

Beste allen,

Bijgaand de nazending voor de wolvenwerkgroep MS teams bijeenkomst van 21 september 13.30 u .

Dit betreft:

Agendapunt 3 Handelingsprotocollen
3.2 Overzicht situaties handelingsprotocol
3.2 Thema 1 wolf - mens

NB: a.s. vrijdag volgt vanuit [redacted] *nog een nazending m.b.t. :*
3.1 inzet wolven expertise
3.3. voorbeeld handelingsprotocol
(door technische ICT omstandigheden is dit nog niet rond)

Agendapunt 4 Tussenbalans ervaringen
4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing interprovinciaal wolvenplan
4.2 Ervaringen met wolven in Drenthe
4.3 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf
4.4 Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg
4.5 Gelderland evaluatie wolven

Agendapunt 6 Inhoud en planning wolvenplan 2022
6. Inhoudsopgave n planning actualisatie wolvenplan

Agendapunt 10 Onderzoek(-sagenda) wolven
10.1 Projectplan innovatie rasters
10.2 Financieringsverzoek

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 16 december 2021 09:52
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Re: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's
Bijlagen: Aanpassing van de escalatieladder aan de escalatieladder van Nedersaksen.docx

Ja, die bedoelde ik.

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 16 dec. 2021 om 09:51 heeft [redacted] <[redacted]@bij12.nl> het volgende geschreven:

[redacted], dit document "schapenhouderij"bedoelde je?

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 17 november 2021 20:16
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: FW: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's

Beste allen,
Bijgaand een input vanuit 'de maatschappelijke organisaties' (schapenhouderij/NoWolves-hoek) geeft in ieder geval een kijkje op de wensen/ideeën van die kant. IK zou zeggen laten we er waar mogelijk gebruik van maken waar het kan.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@hotmail.com>
Verzonden: woensdag 17 november 2021 15:01
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted] <info@dlobv.nl>
Onderwerp: RE: Reactie VGSN n.a.v. Factfinding study's

Dag [redacted],

Prima als onze reactie(s) ingebracht worden in de door jou genoemde overleggen.
Bijgaand het stuk van [redacted] waar je naar vraagt.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC ’s-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact |
Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Een aanpassing van de escalatieladder aan de escalatieladder van Nedersaksen hadden wij al eerder uitgewerkt en overhandigt aan leden van het landelijke overleg :

Tabel 1a. Wolf en mens. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en mens

Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied, passeert bebouwd gebied zonder interesse aan gebouwen of honden, zoekt niet naar voedsel

- Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing
- Ongevaarlijk. Een probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) in of bij bebouwing vinden
- Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en Documenteren

Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied, passeert bebouwd gebied zonder interesse aan gebouwen of honden, zoekt niet naar voedsel

- Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing
- Ongevaarlijk
- Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en Documenteren

Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen op afstand van meer dan 30 meter

- Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig
- Ongevaarlijk / ~~oppassen voor~~ niet lokken en voeren / afschrikken
- ~~Geen~~ / oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren, in het geval dat de wolf het gedrag over een periode langer dan twee weken toont verjagen. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden

Wolf verblijft ~~langdurig~~ een paar dagen in of nabij (op minder dan 30 meter afstand) bebouwd gebied

- Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Voedselbronnen 3) Sociale verhouding met hond
- Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie en/of letsel hond
- Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden

Wolf benadert meermaals mensen (op minder dan 30 meter afstand)

- Mogelijk sterke voerconditionering en gewenning
- Kritisch, ongewenst gedrag, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel gevaar voor de mens
- Onmiddellijk zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

Wolf reageert agressief op mensen ~~zonder aanleiding~~ zonder provocatie

- Extreme gewenning, hondsdolheid
- Gevaarlijk
- Wolf onmiddellijk doden

Tabel 1b. Wolf en hond. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en hond

Wolf benadert meermaals mensen met honden op minder dan 50 meter afstand (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief) / meermaals definiëren

- Ziet in de hond een soortgenoot

- Geen acuut gevaar voor de mens. Ongewenst gedrag. Monitoren, gevaar voor hond en mens niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.
- ~~Afhankelijk van de locatie en periode~~ Wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen (bebouwd gebied) Afhankelijk van het gebied honden uit het gebied houden. (Natuurgebied) Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden.

Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden / meermaals definiëren
- Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd
- Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken
- Wolf doden

Wolf verblijft ~~langdurig~~ een paar dagen in of nabij bebouwd gebied
- Divers:
1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent
2) Sociale verhouding met hond
- Monitoren, risico op hybridisatie en/of letsel hond
- Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten. Als verjagen binnen een periode van twee weken niet lukt, wolf doden.

Wolf doodt honden ~~bij~~ op minder dan 30 meter afstand van bebouwing (op erf of in tuinen)
- Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn of ziet honden als concurrent
- Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken
- Preventieve maatregelen, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven
- Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd
- Natuurlijk gedrag
- Publiek voorlichten; loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reel risico

Tabel 1c. Wolf en vee. Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017). Niedersachsen Wolfsverordnung (november 2020) Konzept Umgang mit Wölfen DBBW (2018)

Wolf en (landbouw)huisdieren

Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd kleinvee als schapen en geiten

- Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort
- Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie
- Preventieve maatregelen toepassen

Wolf doodt ~~herhaaldelijk~~ minstens twee keer ~~beschermd~~ naar Bij12 norm beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen. De incidenten moeten niet bij dezelfde houder plaatsvinden, een ruimtelijk en tijdelijk samenhang is voldoende. Ook de manier van het overwinnen moet niet het zelfde zijn.

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade
- ~~Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren,~~ (Bij12 norm moet genoeg zijn, geen wapenwedloop met de wolf) proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden ~~afhankelijk van populatiestatus~~ (irrelevant in NL)
- Een bewezen door wolven van buitenaf veroorzaakte uitbraak van een kudde staat gelijk met het overwinnen van wolfwerende maatregelen.
- Was een maatregel tegen het overklimmen of onder door graven niet foutloos en was de fout niet causaal voor het overwinnen van de wolfwerende maatregel, dan is dit voor de beoordeling naar paragraaf 1 irrelevant.

Wolf doodt of valt gehoede schapen en geiten in het bijzijn van de mens aan

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken

raken

- Onmiddellijk proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden

Wolf doodt minstens twee keer rund- of paardachtige dieren in kuddeverband

- Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is
- Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade
- proberen de wolf negatief te conditioneren, indien binnen twee weken geen resultaat, de betrokken wolf doden
- Een bewezen door wolven veroorzakte uitbraak van een kudde staat gelijk met het doden van een rund- of paardachtige dier

Wolf doodt landbouwhuisdieren op minder dan 30 meter afstand van bebouwing (op erf, in stal of in tuinen)

- Wolf heeft geleerd dat landbouwhuisdieren een makkelijke prooi zijn
- Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken
- Preventieve maatregelen, indien binnen twee weken geen resultaat, wolf doden

[redacted]

Zoeterwoude 24 oktober 2021

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 29 september 2021 10:48
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Dank je wel, op donderdag 7 oktober zal dit rapport als achtergrond info worden gebruikt bij het programma Propaganda.

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: woensdag 29 september 2021 09:53
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: FW: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Van: IPO Vitaal platteland <vitaalplatteland@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 28 september 2021 16:47
Onderwerp: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Aan de leden van de BAC VP

Geachte mevrouw, heer,

Zoals afgestemd in de BAC VP vergadering van 23 september ontvangt u hierbij de factfinding study en het juridisch rapport over de wolf. Deze rapporten zijn 5 oktober geagendeerd tijdens de vergadering Landelijk Overleg Wolf. Het voornemen is beide rapporten op 6 oktober op de website van BIJ12 te publiceren. Graag vernemen we uiterlijk 4 oktober per mail (vitaalplatteland@ipo.nl) of deze datum akkoord is, of dat naar een andere publicatiedatum moet worden gezocht.

Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben, dan horen we dat graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:49
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)'
CC: [redacted]; [redacted]; [redacted]Ens [redacted]k;
Onderwerp: RE: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022 > last but not least/piece de resistance...

... en bovendien was de BAC VP ook **akkoord** met het voorstel *Verbinden verduurzamingsopgave (na-isolatie) en bescherming van soorten*!!!

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +31 [redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:30
Aan: [redacted]@noord-holland.nl' <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]' <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted])' [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]' <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@IPO.Nl>
Onderwerp: Terugkoppeling uit AAC VP 19 mei 2022 en BAC VP 20 mei 2022

Aan de *vaste* leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving + provinciale leden wolvenwerkgroep in cc,

Hoewel er positief nieuws te melden was uit de AAC VP op 19 mei 2022 en BAC VP op 20 mei 2022, heeft het even geduurd tot ik tot deze terugkoppeling gekomen ben. Dat heeft er vooral mee te maken dat de uitkomsten van de BAC VP leiden tot een paar gerelateerde vervolgacties richting de al weer snel volgende BAC VP op 16 juni 2022, hetgeen weer afgestemd moest worden met de portefeuillehouders faunabeheer (ivm een *proces-notitie: Schriftelijke mededeling proces juridische aspecten faunabeheer*, bijgevoegd). Nu gisteren einde middag evenwel de stukken voor de volgende BAC VP verzonden zijn, kan ik die nu ook met jullie delen, voor zover nieuwswaardig.

Uit de AAC VP op 19 mei 2022:

- Interprovinciaal wolvenplan: met een paar kleine technische opmerkingen **akkoord** > door naar BAC VP met constatering dat *alle AAC-leden een positieve besluitvorming voor de BAC VP verzorgen* > bijgevoegd de geactualiseerde adviesnotitie voor de BAC VP, met daarin opgenomen een met de portefeuillehouders faunabeheer (gedeputeerden Hofstra en Rommel) afgestemde lijn over hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;
- Voorstel LNV samenwerking LNV-provincies uitwerking uitvoeringsdocumenten natuurwetgeving > **akkoord** > door naar BAC VP (ivm mogelijke personele invulling door BIJ12).

Uit de BAC VP op 20 mei 20:

- Advies nav evaluatie MARF: **akkoord met ambtelijk advies**, *ergo stoppen met MARF*. Dat is inmiddels door gedeputeerde Hofstra gecommuniceerd met MARF-voorzitter, dhr. Beukema. Eea vergt nog wel zorgvuldige schriftelijke afwikkeling, zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en binnenkort de agenda voor de IPO-werkgroep op 16 juni 2022 (overigens lijkt er vanuit de MARF geen behoefte aan een gesprek met de portefeuillehouders faunabeheer);
- Daaraan gekoppeld: juridische versterking BIJ12: geconstateerd is dat de voorgestelde versterking (0,5 fte S11) niet voldoende is en dat daar zwaarder op inzet moet worden > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en vooral binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: uitwerken juridische aspecten faunabeheer > geconstateerd is dat dat van belang is > ambtelijk voorstel is nu om aanbevelingen uit juridische analyse in opdracht van Utrecht als input te gebruiken bij (aangepast) voorstel juridische versterking BIJ12 > > zie ook bijgevoegde *proces-notitie* en met name binnenkort aangepast voorstel voor IPO-werkgroep op 16 juni 2022;
- Daaraan gekoppeld: sterker betrekken Faunabeheereenheden > geconstateerd is dat dat van belang is > hoe dat uit te werken, is nog vraagstuk, waarvoor ik voor een volgende werkgroep een bespreeknotitie oid zal maken;
- Tegemoetkomingsregeling en staatssteun: **als hamerstuk vastgesteld** > nadere analyse en advies door IPO-werkgroep natuurwetgeving in nauwe afstemming met het Vakberaad Europees recht zal dus geïmplementeerd moeten worden > actie Jeroen ism BIJ12.

Tot zover. Bij vragen weten jullie me te bereiken. Over circa een week ontvangen jullie de agenda en stukken van de IPO-werkgroep op 16 juni 2022. NB: ivm de BAC VP op diezelfde dag vindt die later dan normaal plaats**, tussen 15.00 en 17.00 uur en bovendien deze keer weer digitaal via MS-Teams**. Ivm werkzaamheden in [redacted], [redacted] zal ik er zelf niet bij kunnen zijn, BIJ12 is zo galant om te voorzien in vervanging van mijn rol als notulist.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 10:01
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]

[redacted]@minlnv.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>;
[redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <janwillem.vandervegte@bij12.nl>; [redacted]
[redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Tussenrapportage wolf derde kwartaal

Dag allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage wolf gepubliceerd. De rapportage is ook weer opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie.
In deze tussenrapportage geven wij inzicht in de activiteit van de wolf de afgelopen drie maanden.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling is nu tot en met **17-08-2021** (Sint Anthonis, Noord-Brabant) bekend en verwerkt. De individubepaling is bijgewerkt tot **31-07-2021** (Zevenhuizen, Groningen). Meer toelichting hierover lees je terug in de tussenrapportage.

Uiteraard weer met dank voor ieders medewerking hieraan.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 15 september 2022 13:46
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Voorlopige AGENDA WOLVENWERKGROEP donderdag 22 september a.s.
Bijlagen: Bijlage Interprovinciaal Wolvenplan_Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf V 15-9-2022 Opm LOW.docx

Beste mensen,

Hierbij, behorend bij punt 5 van de agenda, de interventierichtlijnen, met daarin de feedback uit het LOW.
Belangrijkste punten om te bespreken zijn

- Aan de tabellen een kolom toe voegen met het beoogde doel van de maatregelen
- Duidelijk aangeven wie de maatregelen moet nemen, provincie, burgemeester, BIJ12, veehouder?
- Bij aanvallen op beschermd vee geen extra maatregelen vragen. Een hek voldoet aan de norm of niet.
- (provinciaal) Wolven deskundigen team? Rol opnemen in tabellen
- Bij de richtlijnen aangereden wolf: Is er sprake van urgentie, of is er tijd bijvoorbeeld een dierenarts te laten komen? Meldingen altijd via de meldkamer? Rol politie/OVD.
- LOW spreekt zich eensgezind uit tegen het opvangen van gewonden wolven

Het voorstel is om te bespreken in hoeverre we de suggesties willen overnemen, wetende dat er ook nog input uit de wolvencommissies wordt verwacht.

Met vriendelijke groet,

[redacted], MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 15 september 2022 10:35
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl

Age - Bijlage Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

Inleiding
Deze interventierichtlijnen vormen een bijlage bij het wolvenplan om invulling te geven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid in het geding is, kan altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de wet Natuurbescherming. Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Gehouden dieren, met name schapen en geiten, vallen wel ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Als de richtlijnen in die situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld een wolvendeskundige) te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

Met opmerkingen [FE1]: Of het deskundigenteam

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog

geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. Om dit te kunnen doen is het belangrijk probleemsituaties ook als leermoment te kunnen gebruiken. Om die reden wordt documentatie en analyse van de situatie expliciet als actie benoemd in een aantal situaties. De richtlijnen zullen ~~daarom~~ periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Juridisch kader

Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 van het Interprovinciaal wolvenplan is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-vee, wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Zoals aangegeven moet uit die onderbouwing duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet, het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden.

Voor de situaties wolf-vee is het wettelijk belang schade aan landbouwgewassen en vee. Om ontheffing of vrijstelling te kunnen verlenen van het verbod wolven te verjagen of te doden moet worden aangetoond dat predatie op landbouwhuisdieren in problematische mate optreedt. Door BIJ12 worden aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren nauwkeurig bijgehouden. Deze informatie is te vinden op de website van BIJ12. Of het verjagen of doden van een wolf de gunstige staat van instandhouding van de wolf negatief beïnvloed zal van geval tot geval moeten worden bepaald. Vooralsnog is de staat van instandhouding in Nederland nog erg precair.

Ook moet worden aangetoond dat geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. In het geval van predatie door wolven op gehouden dieren geldt dat het plaatsen van een wolfwerend raster als alternatieve oplossing kan worden ingezet. Hiervan is in binnen- en buitenland aangetoond dat dit middel effectief kan worden ingezet om predatie door schapen te voorkomen. Alleen wanneer wolven veelvuldig goed beschermde dieren aan blijven vallen, kan worden gesproken van een probleemwolf, of een wolf die problematisch gedrag vertoont. Voor die situaties kan het verlenen van een ontheffing op het verbod wolven te doden worden overwogen. Het is dan wel van belang dat de wolvenaanvallen en de ingezette preventieve maatregelen goed gedocumenteerd zijn. Bij iedere aanval van wolven op vee wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren.

Met opmerkingen [FE2]: Ook hier kan een deskundigenteam een rol spelen

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang "openbare veiligheid" aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, wat ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen zijn vergunningen vereist om het dier te mogen

vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren. De provincies is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden ~~uitgezet~~ teruggeplaatst in de natuur. Een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale valwildverordeningen.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf
In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan welconflictsituaties. Dergelijke situaties zij niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

In Hoofdstuk 2 van het wolvenplan wordt ingegaan op de ecologie van wolven. In dat hoofdstuk wordt ook het gedrag van wolven geduid en de invloed die menselijke aanwezigheid daarop kan hebben. Begrip van de ecologie en van het gedrag van wolven is belangrijk om een goede inschatting te kunnen maken van wanneer sprake is van normaal gedrag, een probleemsituatie of een probleem wolf. De richtlijnen staan daarom niet op zich, maar maken bewust deel uit van het wolvenplan. Uiteindelijk moet, alvorens wordt ingegrepen, in de meeste gevallen eerst een expert worden geraadpleegd.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen
Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek.~~.~~ Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Bij aanvallen van wolven op gehouden dieren wordt de materiele schade in opdracht van BIJ12, namens de provincies, getaxeerd door een taxateur. Naast de hoogte van de schade verzamelt de taxateur ook informatie op basis waarvan uitsluitsel gegeven kan worden of het dier inderdaad ten prooi is gevallen aan een wolf, waaronder DNA materiaal. Ook documenteert de taxateur in of het prooidier in voldoende beschermd was. ~~h~~Hiervoor heeft BIJ12 richtlijnen opgesteld. Bij incidenten waarbij wolven en mensen, wolven en honden, of wolven en verkeer betrokken zijn maakt de politie of betrokken handhaver een proces verbaal op. In hoofdstuk 6 van het wolvenplan is beschreven hoe BIJ12 vorm geeft aan monitoring van wolvenwaarnemingen. Al deze informatie maakt deel uit van de onderbouwing op basis waarvan uiteindelijk kan worden besloten om een hogere stap te bestijgen op de escalatieladder.

Bij situaties waarin een acuut gevaar dreigt voor mensen, is de burgemeester bevoegd om opdracht te geven een wolf te doden, op basis van de wet … Vraag, in welke situaties is dit aan de orde?

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf - mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitslu tend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren.	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorl chting inzake voeren.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een per ode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, ris co op hybr disatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorl chten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking).	Probleems tuatie
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, ind catie voor sterke hab tuatie, mogelijk positieve conditionering .	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk.	Probleems tuat e
				Als aversieve cond t onering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan s tuatie probleemwolf.	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselcond t one-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren.	Probleems tuatie
				Als aversieve condit onering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan s tuatie probleemwolf.	Probleemwolf

Met opmerkingen [FE3]: Voorstel vanuit LOW om kolom toe te voegen met doel van de maatregel. Bijvoorbeeld, rij c: verjagen met als doel wolf de wijk uit te jagen, vs rij e, wolf uit gebied verjagen.

Met opmerkingen [FE4]: Duidelijk maken wie waar verantwoordelijk is: provincie, gemeente (burgemeester), veehouder, etc

Met opmerkingen [FE5]: In een bepaald gebied

Met opmerkingen [FE6]: Door wie?

Wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen ger cht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanle ding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

Met opmerkingen [FE7]: Hier rol burgemeester benoemen?

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamhe d geboden! Mon toren, gevaar voor hond niet u tgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden u t het gebied houden. Publiek voorlichten	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Wolf doden	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een per ode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk ris co op hybr disatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, ris co dat er voor mensen gevaarlijke s tuatie ontstaat	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie.	Probleemsituatie
				Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet u tvoerbaar is	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerr torium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Met opmerkingen [FE8]: Rol burgemeester?

Met opmerkingen [FE9]: Rol burgemeester?

Situatie gedrag wolf – vee

Wolf-vee	Situatie/gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatrel	
a	Zwervende wolf doodt inc denteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen ondersche d in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Veehouder krijgt tegemoetkoming • Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen • Provincie kan calamiteitenregeling openstellen • Voorl chting (BIJ12/provincie) • Documentatie	Geen probleemsituatie
b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicoge-bied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen ondersche d in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens/oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Provincie kan subsidiemogelijkhe d openstellen. • Voorl chting door provincie/BIJ12. • Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen • Document~~aterenie~~	Probleemsituatie
c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
	Wolf dringt herhaaldelijk d chte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn	• Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade . • Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. • Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
				Indien d t zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemwolf

Met opmerkingen [FE10]: Vanuit de veehouderij oproep om eenduidige maatregelen voor te schrijven. Wanneer preventieve maatregelen aan de normen voldoen kan niet worden verlangd dat de maatregelen nog verder worden verbeterd. Wat zeggen de normen over ondergraving?

Met opmerkingen [FE11]: Zelfde opmerking als hierboven. Zijn er normen voor veestallen? Dan die als uitgangspunt nemen.

d	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee in deze s tuaties een makkelijke prooi is.	Kr tisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren	Probleemsituatie
				Indien geen resultaat, wolf doden	Probleemwolf
				~~Indien geen resultaat, wolf dode~~	~~Probleemwolf~~
e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen ondersche d in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op pos tieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket maatregelen waaronder: • Calamite tenregeling • Uitlenen flexnetten • Communicatie • Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie
f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk/ oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen.	~~Ne ale~~ Probleemsituatie

Tabel met opmaak

Met opmerkingen [FE12]: Beter definiëren wat onder natuurbegrazers wordt verstaan. Juridische status?

Interventierichtlijn – Melding van een aangereden wolf of goudjakhals

1 Doel

1.1. Primaire doelen:

1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (inclusief verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)

1.1.2. bescherming wolf

1.2. Secundaire doelen:

1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf

1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2 Communicatie

2.1. Vooraf:

2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over de interventierichtlijn, plaatst interventierichtlijn + korte brochure op website

2.1.2. Provincies en WiN: Verwijzen op website naar website BIJ12>

2.2. Naar aanleiding van incident:

2.2.1. Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan)

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1 Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2 Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan Wolvenmeldpunt voor eerste screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF

Met opmerkingen [FE13]: SWN: Melding altijd via de meldkamer laten verlopen.

Met opmerkingen [FE14]: SWN: politie komt niet altijd in actie.

3 *Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties*

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts

- Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk enderen
- Indien nee, zie 3.4
- Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer- ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

- Indien dier gevonden en dood, zie 3.1
- Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2
- Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling ~~opnieuw uit te zetten~~terug te plaatsen

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

- inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)
- vervoer en opslag van kadaver in koeling
- communicatie via persbericht
- laten uitvoeren van veldvaldidatie

Met opmerkingen [FE15]: Moet weg afgezet worden? Vervolgens weg zo snel mogelijk weer vrijgegeven.

Opnemen: politieonderzoek?

Met opmerkingen [FE16]: En noodzaak om direct te handelen.

Met opmerkingen [FE17]: En noodzaak direct te handelen

Met opmerkingen [FE18]: Het LOW raadt het unaniem af om gewonde wolven op te vangen

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 31 oktober 2022 11:57
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>;
[redacted] @ipo.nl>; [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @bij12.nl>;
[redacted]) [redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl; [redacted] @prvlimburg.nl;
[redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @ipo.nl>
Onderwerp: RE: Vragen programma Pointer KRO-NCRV

Hallo [redacted],

Wij hebben ze ook ontvangen. Ik denk dat de provincies dit prima individueel kunnen beantwoorden. Het kan echter geen kwaad om de laatste drie vragen even kort naast elkaar te leggen. Al zit hierin wel een bepaalde bestuurlijk/politiek gehalte.

Als meer provincies afstemming willen zal ik onze perswoordvoerder vragen om hier rekening mee te houden.

Mvg,

[redacted]

Van [redacted] [redacted] @flevoland.nl>
Verzonden: woensdag 26 oktober 2022 15:26
Aan: [redacted] ' [redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] @gelderland.nl>; [redacted]
[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted] @fryslan.frl>; [redacted]
[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]
[redacted] [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] [redacted] @overijssel.nl>; [redacted]
[redacted] [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] [redacted] @brabant.nl>; [redacted]
[redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] @zeeland.nl>; [redacted]
[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] @ipo.nl>; [redacted]
[redacted] @ipo.nl>; [redacted] [redacted] [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @minlnv.nl>; [redacted] @minlnv.nl; [redacted] @prvlimburg.nl;
[redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] [redacted] [redacted] @ipo.nl>
Onderwerp: RE: Vragen programma Pointer KRO-NCRV

Dag allen,
Wij zijn zojuist benaderd door de redactie van het programma Pointer KRO-NCRV met een aantal vragen i.v.m. een uitzending over de wolf die ze aan het maken zijn.
Waarschijnlijk zijn deze vragen ook aan de andere provincies gesteld of zal dit nog gebeuren.
Beantwoordingstermijn is voor volgende week donderdag.

Hoewel de meeste vragen provincie specifiek zijn en ook zo beantwoord kunnen worden, is het wellicht verstandig om de beantwoording van in ieder geval de voorlaatste vraag met elkaar af te stemmen?

Vragen:
@ Hoeveel subsidie is er in 2021 gereserveerd voor wolfwerende maatregelen in uw provincie?
@ Hoeveel subsidie is er in 2021 uitgekeerd voor wolfwerende maatregelen in uw provincie?
@ Hoeveel subsidie is er in 2022 gereserveerd voor wolfwerende maatregelen in uw provincie?
@ Hoeveel subsidie is er tot nu toe in 2022 uitgekeerd voor wolfwerende maatregelen in uw provincie?
@ Wie kan er in uw provincie aanspraak maken op de subsidie voor wolfwerende maatregelen? Zijn dat alleen bedrijfsmatige veehouders of ook hobbyboeren?
@ Geldt de subsidie in uw provincie alleen voor geiten- en schapenhouders? Of kunnen eigenaren (bedrijfsmatig of hobby) ook aanspraak maken op een subsidie voor dit soort maatregelen als zij andere boerderijdieren houden (zoals koeien en paarden)?
@ Tot wanneer loopt de subsidieregeling? Is er zicht op een verlenging van deze subsidieregeling?

@ Europese regels stellen dat de subsidie per veehouder maximaal 20.000 euro per veehouder mag zijn. Volgens sommigen zijn de kosten voor het plaatsen van een goed wolfwerend raster veel hoger (zeker bij de bedrijfsmatige veehouders). Vindt u dat er meer geld beschikbaar moet komen om deze veehouders te ondersteunen in het nemen van wolfwerende maatregelen? Of is de subsidieregeling zoals deze nu is afdoende?
@ Kan er in de toekomst nog door de wolf veroorzaakte schade worden geclaimd in uw provincie als veehouders geen wolfwerende maatregelen hebben genomen? Als er niet meer geclaimd kan worden zonder wolfwerende maatregelen, per wanneer zou dat dan ingaan?
@ Bent u van mening dat afschot en beheer van de wolf noodzakelijk is in uw provincie om schade zoveel mogelijk te beperken?

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]
disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 september 2022 17:23
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted])
Onderwerp: RE: vragen Stentor wolf Kuinderbos
Bijlagen: Vragen Stentor wolf Kuinderbos_14-9-2022_LS_DK.docx

Ha [redacted], zie ook hier mijn input, enkele meer tekstuele wijzigingen, voor het overige akkoord, ook eens met voorstellen [redacted].
Groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 september 2022 17:07
Aan: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: vragen Stentor wolf Kuinderbos

Hallo [redacted],

Bij deze alvast mijn input vanuit de monitoring.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor gravindes

Van [redacted] [redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: woensdag 14 september 2022 09:30
Aan [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: vragen Stentor wolf Kuinderbos

Hallo [redacted], [redacted],
Wij hebben enkele vragen gekregen van de Stentor over de wolf die actief is rondom het Kuinderbos. Hebben jullie die ook gehad van de Stentor? Ik begreep van onze bestuursadviseur dat hij iets had opgevangen over de actieve monitoring, dat wij daarin de lead zouden hebben en verdere afspraken met jullie over hebben gemaakt.

Ik heb een eerste opzet gemaakt voor de beantwoording, willen jullie even meekijken met de vragen die gaan over de samenwerking onderling? Tekstsuggesties op de beantwoording van de overige vragen zijn uiteraard ook welkom!

Ik heb [redacted] en [redacted] ook even meegenomen, de vragen gaan ook over de snelheid van schade-afhandeling en in de beantwoording wil ik kort ingaan op de actieve monitoring.

Als jullie aanvullingen hebben, dan hoor ik het graag. Er zit wel wat tijdsdruk op, ze willen uiterlijk morgen (donderdag) reactie. Ze zullen dit weekend wel met een artikeltje willen komen.

Gr. [redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

1. Sinds pakweg april is er een wolf actief in de omgeving van het Kuinderbos. Deze wolf (GW2541m) jaagt in de provincies Flevoland, Overijssel en Friesland. Klopt het dat de provincies hierover onderleg gesprekken voeren? Zo ja, welk doel hebben die gesprekken/heeft dat overleg?

   Ad 1: Het klopt dat wij als betrokken provincies onderling contact hebben over de situatie rond de wolf die actief is in de omgeving van het Kuinderbos. Het doel daarvan is om elkaar op de hoogte te houden van actuele ontwikkelingen, zo veel mogelijk gezamenlijk op te trekken in het grensgebied van Flevoland, Friesland en Overijssel en reeds opgedane ervaringen in andere gebieden met wolven met elkaar te delen.

2. Zijn er door deze drie provincies afspraken gemaakt over de wolf, naar aanleiding van de incidenten rondom het Kuinderbos? Zo ja, welke afspraken zijn dat?

   Ad 2: Er zijn geen concrete afspraken tussen de betrokken provincies gemaakt over de wolf die actief is rondom het Kuinderbos. Wel hebben we regelmatig contact met elkaar over de situatie en stemmen we af over hoe e.e.a. het beste aangepakt kan worden. Omdat de betreffende wolf al een tijdje in het gebied verblijft hebben we BIJ12 gevraagd om een actieve monitoring in het gebied rondom het Kuinderbos uit te laten voeren. Dat moet meer inzicht geven in de manier waarop de wolf het gebied gebruikt en of sprake is van een enkele wolf of dat er mogelijk meerdere wolven actief zijn in het gebied.

3. Welke maatregelen heeft de provincie Flevoland voor de korte termijn getroffen, nu duidelijk is dat er een wolf in de provincie actief is? (denk aan het uitreiken of vergoeden van rasters)

   Ad 3: Wij hebben in Flevoland een aantal sets noodrasters aangeschaft die kunnen worden ingezet door getroffen dierhouders op plekken waar een wolf herhaaldelijk vee aanvalt. Verder is in samenwerking met BIJ12 een actieve monitoring opgestart (zie antwoord bij vraag 2). Als daaruit blijkt dat de aanwezige wolf het gebied duurzaam in gebruik neemt als territorium, dan kunnen aanvullende maatregelen worden genomen zoals een subsidiesysteem voor preventieve maatregelen zoals permanente wolvenrasters. Maar zover is het nog niet. Het gebeurt vaker dat een mannelijke wolf ergens een tijdje verblijft en vervolgens toch weer verder trekt.

4. Hoe kijkt de provincie, dan wel de betrokken gedeputeerde, aan tegen de komst van de wolf in de provincie?

   Ad 4: Het is een gegevens dat de wolf zich in Nederland heeft gevestigd en dus ook in Flevoland waargenomen kan worden , zoals nu het geval is. De wolf is een beschermde diersoort die niet zomaar mag worden geweerd of verjaagd uit een gebied. We zullen daar dus mee moeten (leren) omgaan.

5. Wat doet de provincie Flevoland om de onrust die er onder inwoners is over de komst van de wolf weg te nemen?

   Ad 5: We zijn als provincies samen met LNV bezig met het actualiseren van het interprovinciale wolvenplan. Daarin wordt de meest actuele beschikbare kennis over de wolf betrokken en worden ervaringen meegenomen uit het buitenland en uit provincies waar de wolf zich inmiddels definitief heeft gevestigd. Deze informatie zal breed worden gedeeld, zodat ook bewoners in Flevoland weten op welke manier we als provincie omgaan met de aanwezigheid van de wolf en hoe dierhouders met

behulp van preventieve maatregelen aanvallen op landbouwhuisdieren zo veel mogelijk kunnen voorkomen.

6. Getroffen schapenboeren vinden dat het te lang duurt voor de een vergoeding krijgen. Dat is weliswaar een taak van Bij12, maar zij werken in opdracht van de provincies. Wat vinden jullie ervan dat het vergoeden van de schade zo lang (althans, volgens de betrokkenen, zij hebben het over minimaal 20 weken) duurt?

   Ad 6: Wij zijn van mening dat afhandeling van wolvenschade zo snel als mogelijk, maar wel zorgvuldig moet gebeuren. In het proces rondom het nieuwe interprovinciale wolvenplan waar we als provincies samen met LNV momenteel mee bezig zijn, staat de afhandeling van wolvenschade ook nadrukkelijk op de agenda. Maar uiteindelijk gaat BIJ12 over de afhandeling van faunaschade en is het aan hen om ervoor te zorgen dat dit zo snel mogelijk maar wel op een zorgvuldige manier gebeurt.

7. Heeft de provincie Flevoland een wolvenconsulent, net als bijvoorbeeld Gelderland en Drenthe? Zo ja, wie is dat en wat zijn zijn/haar taken?

   Ad 7: Nee, wij hebben in Flevoland (nog) geen wolvenconsulent. Het instellen van een provinciale wolvencommissie en het aanstellen van een wolvenconsulent is een logische stap nadat is vastgesteld dat zich ergens een wolvenpaar definitief heeft gevestigd, zoals in Gelderland en het grensgebied van Friesland en Drenthe. Daarvan is momenteel in Flevoland (nog) geen sprake.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 15 maart 2021 09:49
Aan: [redacted]'
Onderwerp: RE: WENR DNA uitslag soortbepaling Wolf

Dag [redacted]
Dank voor je bericht. Ik had inderdaad al via de email akkoord gegeven voor de analyse, bij deze voor de zekerheid nogmaals!
Gr. [redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

Van: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 15 maart 2021 09:46
Aan: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Onderwerp: WENR DNA uitslag soortbepaling Wolf
Dag [redacted]
De soortbepaling van WENR is binnen. De swabs van Harderbos zijn meegenomen in de DNA-analyse. Zie hieronder de uitslag (hond).

MONITORING (keutels en wildprooi)

Flevoland	11-2-2021	[21031] - Harderbos	Ree	WENR202098	Swab	W. van Werven, 11-02
			Ree	WENR202664	Bloedwol	W. van Werven, 11-02

Ik kan een eventuele mailwisseling over dit geval niet terugvinden in mijn mail, maar ik ga ervan uit dat deze op akkoord van jou/de provincie Flevoland is meegenomen in de analyse.
Groet,
[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>
Verzonden: vrijdag 5 maart 2021 10:03
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@wur.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: geitkalf - Zeewolde - mgl WOLF - 28feb21
Dag allen,
Bij deze akkoord vanuit Flevoland voor het DNA onderzoek!
@ [redacted], ik ben inderdaad trekker van het wolvendossier voor de provincie Flevoland. Ik ben daar per 1 april vorig jaar begonnen als [redacted] in het team natuur en heb o.a. de Oostvaardersplassen (afschot edelherten) en de dossiers wolf en otter onder mijn hoede. Wij hebben nog geen organisatie opgezet met vrijwilligers in Flevoland, maar daar wordt aan gewerkt! Ik ben overigens zelf wel zo'n vrijwilliger in Overijssel voor de regio Zwolle-Kampen (via [redacted]). Maar het zou handig zijn om er ook een aantal in Flevoland paraat te hebben.
Onderstaand mijn contactgegevens.

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

Van: [redacted] [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 5 maart 2021 09:52
Aan: [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: geitkalf - Zeewolde - mgl WOLF - 28feb21
Heren, om te beginnen neem ik Linda is deze afweging mee, zij is degene die de wolf-monitoring in haar portefeuille heeft.
Mijn advies zou zijn om een DNA analyse te laten plaatsvinden. Maar formeel is dat aan de provincie om daartoe te beslissen.
Dit kan dan plaatsvinden in kader van de passieve monitoring.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Verzonden: vrijdag 5 maart 2021 09:41
Aan: [redacted]@flevoland.nl
CC: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: geitkalf - Zeewolde - mgl WOLF - 28feb21

Dag [redacted], cc [redacted],
Leuk dat je ook voor wolf contactpersoon bent [redacted]! Keer wat anders dan boommarters ea :-).
WENR heeft een raamcontract met BIJ12 waarin een aantal afgebakende taken mbt WOLF zijn opgenomen, zoals veiligstellen, locatieonderzoek & sectie op een dode wolf; sporenonderzoek & dna afname van wolfsprooi; DNA bepaling van monsters ea.
Als er een dood stuk wilde fauna word aangetroffen met verdenking wolf, dan rukt meestal iemand van het wolvenmeldpunt uit (vrijwilligers die oa bij ons DNA bemonstercursus hebben gedaan). Dit geval werd via de appgroep Veluwe Monitoring gemeld. Niemand was beschikbaar. Ik heb aangegeven dat ik in de snijkamer druk was met dode otters te verwerken, dus als ze hm langs zouden brengen, dat ik er snel even naar zou kunnen kijken en DNA afnemen indien voldoende verdacht.
Dat laatst is gebeurt, maar dus zonder de normaliter vtv geregelde GO voor onderzoek (ik kende geen contactpersoon bij Flevoland om dit voor te leggen & meeste tijd de handschoenen onder het bloed van secties, dus niet echt in een gelegenheid om wat te informeren :-).
[redacted], SBB, heeft het restant geitkalf langsgebracht. Eea was al versneden vanwege de ontwijding door de jager. Ik heb de verwondingen bij de keel onderzocht en ook het mes in gezet. Desondanks was het trauma op de keel zodanig, dat ik vos uitsluit. Kraakbeen strottenhoofd was kapotgebeten, enorm trauma op de keel, met veel onderhuids bloeddingen. Gezien de omschrijving van de casus is ook grote hond niet waarschijnlijk (hoewel, wel langs de bewoonde wereld, maar tijdstip ea...). Enkele foto's van het trauma staan nog op mn camera. Ik heb 3 swabs genomen van enkele hoektand-gaten & stukje huid bewaard waarin speeksel van de dader zal zitten.
Vraag aan de provincie: willen jullie deze casus in behandeling laten nemen (mn dus DNA analyse van de monsters op soort en individu, zoals regulier gebeurt per kwartaal vanuit monitoring; zal dan in mei onderzocht worden..). Wij factureren aan BIJ12, gespecificeerd per provincie. BIJ12 regelt het dan weer onderling met de provincies; daar kan [redacted] je vast meer over vertellen (bij mijn weten 1e geval naast een schaap [particulier], voor de provincie Flevoland).
Mag ik je 06 nr om in evt volgende gevallen snel te kunnen schakelen of er GO is vanuit provincie om te handelen?
Hartelijke groet, [redacted]
Regards, [redacted]
[redacted]
Animal Ecology Team
P.O. Box 47, NL-6700 AA Wageningen
The Netherlands
Phone: +31-[redacted]
Mobile: 0031 (0)6 [redacted]

E-Mail: [redacted]*@wur.nl*
Internet: *http://www.wur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research.htm*
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wolven-1.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Wilde-hoefdieren.htm
https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Otters.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Secties-op-wilde-fauna.htm
https://www.wur.nl/nl/product/Ecologische-Genetica-1.htm
[redacted]
Working on Monday, Tuesday & Wednesday.

From: [redacted] <[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Sent: dinsdag 2 maart 2021 14:48
To: [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Subject: FW: Toedracht geitkalf

Hoi [redacted] bij deze het feitenrelaas
Vrg [redacted]
Verzonden vanaf mijn Galaxy
-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted] / Faunabeheer Flevoland [redacted]@fauna-beheer.nl>
Datum: 02-03-2021 13:52 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]" <[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Cc: [redacted] / Faunabeheer Flevoland [redacted]@fauna-beheer.nl>, [redacted] / Faunabeheer Flevoland [redacted]@fauna-beheer.nl>
Onderwerp: Toedracht geitkalf

Hallo [redacted],
Op zondag 28 februari werd ik rond 23:00 gebeld door de meldkamer, met de mededeling dat er een ree was aangereden op de Dasselaarweg in Zeewolde. Het dier zou nog leven en op de weg liggen, de meldster was nog ter plaatse.
Daar aangekomen, stond de meldster met alarmverlichting aan, ter hoogte van de Patroonsweg. Het ree zag ik niet meer op de weg liggen.
De meldster gaf aan dat ze had gezien dat het ree op de weg lag en dat het de kop nog bewoog. Ze had gezien dat iets wat er uit zag als een “grote hond” het ree van de weg af had getrokken, het bos in (westelijk van de Dasselaarweg). Desgevraagd gaf ze aan redelijk zeker te zijn dat het geen vos was, omdat dit dier veel groter was. De afstand tot haar auto bedroeg ongeveer 50 meter en er was enig licht van straatverlichting, dus ze had goed zicht op de locatie.
Ik ben naar die plaats toe gelopen en zag daar het geitkalf in de greppel liggen. Ik zag dat er bloed zat op de nek, ongeveer ter hoogte van het strottenhoofd. Het dier was inmiddels dood.
Toen ik het dier opraapte voelde ik dat het strottenhoofd verbrijzeld was. Normaliter voelt dat deel stevig aan, maar nu was het wat “papperig”.
Ik heb het ree meegenomen en thuis ontweid. Daarbij zag ik dat het strottenhoofd beschadigd was en dat er duidelijke bijtwonden aan de nek zichtbaar waren. Het relaas van de getuige en de aanwezige nekbeet, deed mij vermoeden dat het mogelijk om een wolf ging. Hierop heb ik contact gezocht met [redacted] omdat hij [redacted] voor Flevoland is.
De volgende dag heeft [redacted] de kop en hals van het dier overgebracht naar Wageningen voor DNA onderzoek.
Locatie is op onderstaande kaart aangegeven.

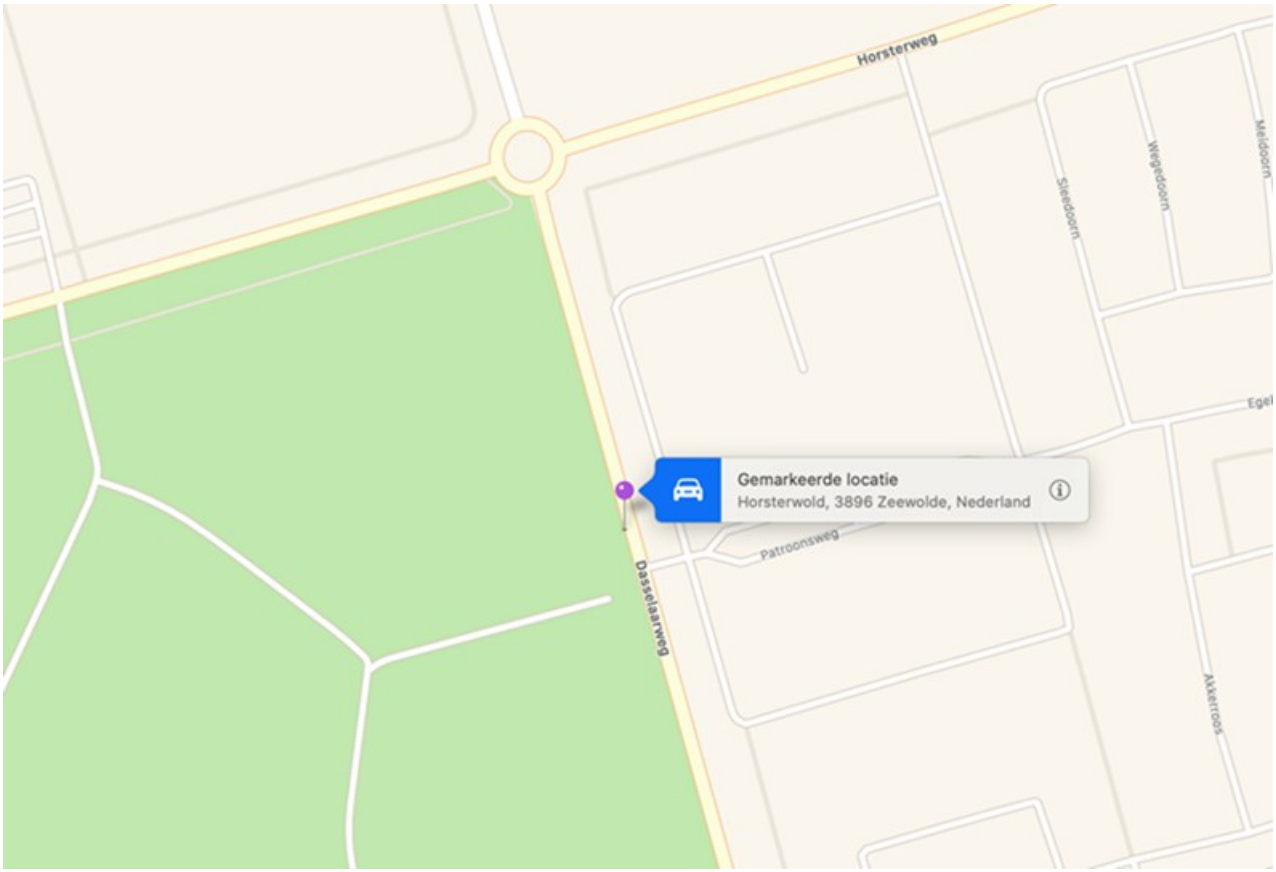

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Stichting Faunabeheer Flevoland

06 [redacted]

FAUNABEHEER FLEVOLAND

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Stichting Faunabeheer Flevoland aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The Stichting Faunabeheer Flevoland accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.
Disclaimer Nederlands English

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 mei 2021 13:08
Aan: [redacted]
CC: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]
Onderwerp: RE: Wolfuitslagen: individu en soort 27 januari t/m 1 mei 2021

Dag Johan,

Tussen WENR en het INBO is nauw contact, zo ook over deze wolf. Het profiel van de wolf is gedeeld met INBO, die één dezer dagen ook profielen beschikbaar hebben van enkele monsters aan de Vlaamse kant van de grens. Deze zijn er op dit moment dus nog niet (je hoort van ons als wij meer weten). Als ook zij de profielen beschikbaar hebben, dan kunnen deze vergeleken worden omdat INBO en WENR met dezelfde genetische merkers werken. Dan zal blijken of er een match is. Als de match er is, dan behoud de wolf/dit profiel de code gw2089m, ook in Vlaanderen. Senckenberg onderzoekt overigens nog of men een match kan vinden met een specifieke roedel / ouderpaar, ook die info volgt later.
Voordat we alle data compleet hebben moeten we dus nog even terughoudend zijn en de opties openhouden.

Groet,
[redacted]

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: woensdag 26 mei 2021 09:45
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl) <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@overijssel.nl>
CC: [redacted]@provinciegroningen.nl> [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>; [redacted] <[redacted]@wur.nl>
Onderwerp: Re: Wolfuitslagen: individu en soort 27 januari t/m 1 mei 2021

Dag Linda,

Dank je voor het overzicht.

Er is een mogelijkheid dat de zwervende wolf in Dinteloord, gw2089m, dezelfde wolf is als op de Kalmhoutse heide.

Het is interessant om dit te achterhalen, vanwege de monitoring en uitwisseling informatie aan beide zijde van de NL-BE grens.

De Belgen hebben het DNA profiel en code van deze wolf, kunnen we dit zondermeer met elkaar vergelijken of gaat dit enkel via CE-wolf?

groet [redacted]

[redacted] | [redacted] | 06-[redacted] | [redacted]@Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 ’s-Hertogenbosch | www.Brabant.nl |

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 mei 2021 08:54:36
Aan: [redacted]'; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted] ([redacted]@flevoland.nl); [redacted])
CC: [redacted]; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Wolfuitslagen: individu en soort 27 januari t/m 1 mei 2021

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 1 mei 2021, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot en met 1 mei 2021
- Wolf + Overig, 27 januari – 1 mei 2021, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) van de periode 27 januari tot en met 1 mei 2021.

De individuen die zijn vastgesteld in de periode 1 februari – 30 april zullen worden opgenomen in de Tussenrapportage van 15 juni.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (15 juni). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In juni wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | linda.smitskamp@bij12.nl

Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC ’s-Hertogenbosch | Telefoon 073 [redacted] | Fax 073 6807680 | contact |
Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 25 november 2021 18:28
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Wolfuitslagen: individu en soort augustus t/m 8 november 2021

Ter correctie van onderstaande mail:
In de tabel moet bij GW1490m staan '*Dood gevonden*, 1 okt 2021' en niet '*Doodgereden* 1 okt Stroe'.

MvG,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 25 november 2021 17:33
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolfuitslagen: individu en soort augustus t/m 8 november 2021

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 8 november 2021, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf.
- Wolf + Overig, 7 mei – 8 november 2021, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode. Doordat enkele samples wat later waren ingeleverd, zitten deze ook bij deze uitslag (enkele samples van mei, juni en juli 2021).

De individuen die zijn vastgesteld in de periode 1 augustus – 31 oktober worden opgenomen in de Tussenrapportage van 14/15 december.

Er zijn dit keer 11 individuen vastgesteld, waarvan 2 nieuwe: de wolf in Drenthe/Friesland en een welp van de roedel op de Noord-Veluwe. Zie hieronder een overzicht. Voor wie wil heb ik de verspreiding ook alvast op kaart aangegeven.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (14/15 september). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In december wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Individuen	Aantal x vastgesteld	Locatie voorkomen	Opmerking
Overijssel / Drenthe / Friesland			

GW2090f	3	Drenthe/Friesland	Sinds april 2021 aanwezig in dit Dr/F gebied
GW2397m	16	Drenthe/Friesland	'Nieuwe' wolf, sinds sept 21 vastgesteld
Veluwe			
GW998f	2	*Noord-Veluwe*	*Vrouw roedel Noord-Veluwe. Dit keer 2x vastgesteld op Midden-Veluwe*
GW893m	3	Noord-Veluwe	Man roedel Noord-Veluwe.
GW2363f	1	Noord-Veluwe	Wolf uit Duitsland (al sinds mei 21 aanwezig)
GW2087m	1	Midden-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
GW2398m	1	Midden-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
GW960f	1	Midden-Veluwe	Al sinds 2018 aanwezig
GW1490m	8	Zuidwest Veluwe	~~Doodgereden~~ 1 okt Stroe
GW1889m	3	Zuidwest-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
Noord-Brabant / Limburg			
GW1625m	1	De Groote Heide	
HW02	1	Limburg	In september nieuw individu (exact individu niet bekend) in Limburg, ande

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 6 september 2022 17:36
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: RE: Wolvenuitslagen: soort en individu t/m juli 2022

Beste mensen,

De dataset die vorige week is gedeeld, heb ik geactualiseerd met de GW-codes van de 5 nieuwe wolven (new wolf A – E). Ook is de herkomst, zo ver bekend, aangegeven in het laatste tabblad (tabblad Individuen TR Q3).
Daarnaast is ook gelukt een extra genetisch profiel vast te stellen, waardoor een 6e nieuwe wolf is bevestigd. Bij de keutel in Ermelo is hierdoor de individubepaling van geen resultaat nu aangepast naar de nieuwe code GW2905m. Ook is de datum van dit monster achterhaald.

Hierbij de link met de (aangepaste) data. 2022 Q3 Wolvendata tm 31-7-2022 soort+individu dd.6-9-2022 v2.xlsx.
Nogmaals dient de lijst onder embargo te blijven tot de publicatie van de tussenrapportage.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 30 augustus 2022 13:08
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolvenuitslagen: soort en individu t/m juli 2022

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf > 2015 individu + schade, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot 31 juli 2022.
- Wolf + Overig, 1 mei – 31 juli 2022, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.
- Individuen TR Q3, overzicht met individuen.

Hier is het bestand te vinden: 2022 Q3 Wolvendata tm 31-7-2022 soort+individu dd.30-8-2022 v1.xlsx

Er zijn dit keer 17 individuen vastgesteld, waarvan 5 voor Nederland nieuwe individuen, aangeduid met New wolf A – E. Voor deze 5 nieuwe individuen ligt op dit moment het profiel voor bij Senckenberg en INBO voor vergelijking. Deze zullen later voorzien worden van een GW-code.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data worden pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (21 september). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. Daarna wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl
Werkdagen maandag t/m donderdag

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 maart 2022 11:31
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: wolvenwerkgroep 24 maart a.s. en voortgang wolvenplan
Bijlagen: Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier_mogelijke wolf_Concept 17-10.pdf; Tabel 1 Wolf- Mens V 14-3-2022.docx; Thema 2 - Wolf hond bewerking -V 14-3-2022.docx; Thema 3 - wolf en vee versie 14 maart 2022 m.docx

Beste mensen,

Hierbij, voor de bijeenkomst van morgen nog een aantal stukken voor de handelingsprotocollen:
Conceptindeling Bijlage Interprovinciaal Wolvenplan Interventierichtlijn probleemsituaties wolf.docx.

Met vriendelijke groet,

[redacted] MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 maart 2022 10:45
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]) [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: wolvenwerkgroep 24 maart a.s. en voortgang wolvenplan

Beste deelnemers aan de wolvenwerkgroep,

Volgende week is er, op donderdag 24 maart, een bijeenkomst van de IPO Wolvenwerkgroep gepland. Bijgaand de agenda en de besluitenlijst.

Ter voorbereiding daarvan is het goed te weten dat besloten is in de BACVP van 7 april een eerste concept versie van het Wolvenplan 2022 ter kennisname wordt voorgelegd.

En wellicht, zo mogelijk, een eerste concept versie van het Interventieprotocol (waarin de handelingsprotocollen worden vervat) afhankelijk van de voortgang die hier wordt gemaakt…..

Het gaat er nog niet om dat deze stukken geheel gereed is, het is bedoeld ter kennisname voor de bestuurders. Het zijn ook de stukken die wij in de komende wolvenwerkgroep zullen bespreken.

Besluitvorming m.b.t. de beleidskeuzes vindt in de BACVP op 7 april plaats aan de hand van de beleidskeuze memo.

Desalniettemin dienen beide stukken zodanig te worden aangeboden dat dit geen nieuwe discussies over de hoofdlijnen gaat opleveren. De stukken zijn nog niet compleet, gaan uit van voorgestelde beleidskeuzes en dienen uiteraard te worden aangepast als anders besloten wordt. En in het verlengde daarvan details worden waar nodig nog nader aangevuld. Het Wolvenplan en de Handelingsprotocollen zijn nog in bewerking en besluitvorming vindt hierover later plaats.

Er wordt op dit moment nog gewerkt aan de teksten van deze stukken. Jullie ontvangen hiervoor separaat een link van het wolvenplan 2022 zodat er meegeschreven kan worden, opmerkingen kunnen worden meegegeven.
Het is kort dag, maar wij gaan er vanuit dat u tijdig, echt essentiële opmerkingen gemaakt kan hebben.

Dat betekent dat uiterlijk woensdag om 12.00 uur eventuele reacties op deze stukken door jullie gemaakt dienen te zijn.

Ondertussen zullen Floris en ik zorgen dat de stukken uiterlijk woensdag ‘BACVP-proof’ zijn en bezien wat er van de teksten al wel of niet door kan. De verzending van de BACVP stukken vindt uiterlijk donderdagochtend plaats.

Wat onverlet laat dat wij donderdagmiddag in de wolvenwerkgroep het overleg over deze stukken verder voeren. Die zullen nog worden nagezonden.
Na de BACVP besluitvorming volgt er een eindconceptversie van het plan en Interventieprotocol. Uiteraard zullen die nogmaals in de werkgroep worden besproken ter vaststelling.

tot zover het wolvendossier, met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

1 wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden. *(Overdag en 's nachts samengenomen, bebouwd gebied gespecificeerd en aspect interesse toegevoegd.)*	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing *Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.*	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing	In principe geen maatregelen Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren	geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert *(voorstel voertuigen hier erin omdat wolf mens in voertuig niet als zodanig herkent en voertuig ook op kortere afstand tolereert. (cf Bold Wolves)* *Zie ook oude versie 1 e)*	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren	geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op < 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken. (*Gewijzigd naar Bold Wolves en Vlaanderen ter specificatie van oorspronkelijke tekst 'wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied'*)	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen 3e sociale verhouding met hond	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen in de zin van negatieve conditionering*	probleemsituatie

d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter. (*Toegevoegd vanuit Bold Wolves. Illustratief voor verschil in oorzaak en aanpak met situatie e)* (Zie ook tabel in Guidelines p.118! Daar geen stap naar scenario doden.)	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen	Waakzaamheid geboden- aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk. Als niet succesvol: doden **(opmaak als bij e)**	Probleemsituatie -
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter en lijkt geïnteresseerd in mensen *(Gewijzigd naar Bold Wolves en protocol Vlaanderen.)* **Zie ook tabel Guidelines** **Dit is kritieke situatie →**	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditionering en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking) , publiek waarschuwen niet te voeren,	Probleemsituatie -
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is (Guidelines) dan indien geen resultaat wolf doden.	Probleemwolf
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen zonder mensen gericht te benaderen *(Toegevoegd naar voorbeeld van Vlaanderen.)*	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (in de zin van actieve afschrikking)	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan *(Toegevoegd naar voorbeeld van Vlaanderen.)*	Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding NB *nog te toevoegen ter specificatie 'valt aan of verwondt mens'* **In Guidelines: wolf verwondt of valt mens aan zonder te worden uitgelokt.**	Extreme gewenning, hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

VEILIGHEID VAN MENSEN STAAT IN ALLE GEVALLEN VOOROP

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Werkwijze DBBW: uit individuele beoordeling naar mate van gewenning en voedselconditionering moet blijken of het dier als probleemwolf te beschouwen is. Herhaling en intensivering in tonen van bepaald (afwijkend) gedrag zijn belangrijke parameters.

2 wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde* honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! # Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten	probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met (aangelijnde*) honden en is agressief naar honden Punt meermaals: zie boven Maar snellere interventie?	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken extreme stresssituatie voor mensen#	Wolf doden	probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op < 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent (vooral in paartijd#) 2) Sociale verhouding met hond	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem Mogelijk risico's hybridisering, letsel hond en probleem agv sterke gewenning #	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (d.m.v. actieve afschrikking)	probleemsituatie
d	Wolf doodt (*doelgericht* ## / richt zich systematisch op het doden van *) honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat Kritisch Enorme (emotionele ## schade, die de acceptatie van wolf kan schaden # en ##	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie. Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is	probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt *(wolf beschouwt hond als concurrent #)*	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten; loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	probleemsituatie

VEILIGHEID VAN MENSEN STAAT IN ALLE GEVALLEN VOOROP

NB uitgangspunt is dat in wolvenleefgebied honden altijd zijn aangelijnd (buiten erven en tuinen)

Ca 2 weken: situatiespecifiek!

*“ Uit Analyse probleemsituaties 2020, overgenomen in Protocol Vlaanderen 2021; * Uit Protocol Vlaanderen, 2021 ** IPO Plan 2019 maakt hiervan geen melding, maar in de duitse plannen zelfs als aparte categorie (oa Wolfskonzept Niedersachsen 2017) NB zoek waar het als nootje in Nederlands plan staat.*
 # Inschatting risico uit Wolfskonzept Niedersachsen; ## UIt Leben mit Wölfen, 2007, maar kan dan betrekking hebben op oorzaak uit 1d: oorzaak voedselbronnen (niet specifiek hond gerelateerd)

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. Deze luchtafstand < 30 meter is het criterium voor ingrijpen. In de tabel van Bold Wolves in tabel is dit gescheiden, oorzaken kunnen verschillen dus analyse situatie anders, in stroomschema proces vergelijkbaar.
** Duiding wolf in deze situatie als probleemwolf. Op basis van onderstaande definitie en toelichting. Nog nagaan of dit consistent is met andere scenario’s (zie bijv ook duiding wolf onder f. Wel normaal gedrag dus probleemsituatie, maar inschatting risico als gevaarlijk).

Definiëring
Probleemwolf is een wolf die op individueel niveau zodanig problematisch gedrag vertoont dat *in ultimo* (als laatste stap) doden in beeld komt wanneer negatieve conditionering niet tot het verdwijnen van het betreffende gedrag leidt of niet mogelijk is.
Toelichting
Bij een probleemwolf bestaat in sommige situaties nog een handelingsperspectief, waarbij gepoogd wordt het gedrag te corrigeren (negatieve conditionering). Als interventie geen resultaat oplevert, of in de praktijk niet haalbaar blijkt (case-by-case benadering!), dan wordt de probleemwolf gedood.
Vragen
Gaan we bij duiding probleemsituatie en probleemwolf uit van mate natuurlijkheid gedrag wolf of van inschatting risico voor mensen en/ of maatschappelijk draagvlak?
Ter vergelijk: interventieprotocol Vlaanderen: bij *probleemsituaties* focus op bijsturing en opvolging, terwijl bij *probleemwolf* accuut een drastische (is lethale) maatregel genomen moet worden.
In deze tabel: probleemsituatie kan veranderen naar probleemwolf waar dan als laatste stap met lethale middelen kan worden ingegrepen. En op basis van bovenstaande definitie hoeft bij een probleemwolf lethaal ingrijpen niet per se of niet direct aan de orde te zijn. Is goed verdedigbaar, maar hoe is beeldvorming en gebruikte terminologie nu in Nederland? En is dit nog bij te sturen via bovenstaande definitie? Is er nog ruimte voor genuanceerde begripsbepaling?

DBBW: uit individuele beoordeling naar mate van habituatie en voedselconditionering moet blijken of het dier als probleemwolf te beschouwen is. Daarbij worden geen vaste grenzen gesteld aan type gedrag, dan wel termijnen gegeven, maar volgt expert judgement van individuele situatie (beoordeling leervermogen, intensivering, herhaling en frequentie in tonen van bepaald gedrag).

Thema 3		Situatie/Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel IPO-2022	PS-PW *
3. Wolf en vee	a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort	Ongevaarlijk	Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder Veehouder krijgt tegemoetkoming Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen Provincie kan calamiteitenregeling openstellen Voorlichting (BIJ12/provincie)	Geen prbleemsituatie
	b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in aangewezen leefgebied/risico-gebied	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort	Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie bij gevestigde dieren	Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder Provincie kan subsidiemogelijkheid open stellen Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen Monitoring	Probleemsituatie
	c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het raster te ondergraven	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving	Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten	Probleemsituatie
		Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn door ondergraving	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade. Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, door … of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten. Indien dit zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemsituatie/Problee
	D	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door over elektrisch raster van tenminste 1.20 m heen te springen, of vindt manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee een makkelijke prooi is	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren. Nemen preventieve maatregelen in het gehele gebied Scenario probleemwolf in werking	Probleemwolf/
	e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien #	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade Risico op positieve conditionering en gewenning	Scenario Noord-Brabant treedt in werking Provincie pakt regie: Samenhangend pakket maatregelen waaronder: 1 Calamiteitenregeling 2 flexnetten 3 communicatie 4 Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie/Probleemwol

	f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf	Natuurlijke gedrag	Mogelijk gevaarlijk / oppassen voor specialisatie	Passende maatregelen worden ontwikkeld. Uitwerken in de FPK's	Normale situatie

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 9 mei 2022 12:09
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Wolvenwerkgroep dinsdag 10 mei 2022 - stukken

Beste mensen,

Hierbij ook een link naar de protocollen: Rond te sturen versies
Hier is sinds vorige keer niet veel aan toegevoegd. Als ik vooruitgang mis, dan ontvangen we dat nog graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted], MBA
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Bij12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 4 mei 2022 17:22
Aan: [redacted]
Onderwerp: Wolvenwerkgroep dinsdag 10 mei 2022 - stukken
Urgentie: Hoog

Beste allen,

Volgende week dinsdag komt onze wolvenwerkgroep weer bij elkaar. Op weg naar de laatste ronde om tot een eindconcept versie van het wolvenplan en het interventieprotocol/handelingsprotocollen te komen.

De oproep blijft aan een ieder de teksten kritisch te beschouwen en hierop te reageren.
Dat kan via de link omdat er al werkende weg wijzigingen in worden aangebracht.

Interprovinciaal Wolvenplan 2022 - Werkdoc. (1).docx

Separaat volgt (via [redacted] nog een mail met een link naar het interventieprotocol en de handelingsprotocollen. Want ook daar moet verder aan gewerkt gaan worden!.

Kortom de op naar de eindfase zodat wij de BACVP de conceptstukken kunnen voorleggen!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: maandag 11 januari 2021 10:37
Aan: [redacted]
CC: [redacted]; [redacted]
Onderwerp: RE: wolvenwerkgroep

Ha [redacted],
[redacted] van BIJ12 (cc) is als wolvencoördinator bij BIJ12 de secretaris van de interprovinciale wolvenwerkgroep. Dus bij deze bij Désiré aangemeld.
Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 11 januari 2021 09:58
Aan: [redacted]
Onderwerp: wolvenwerkgroep
Dag [redacted]
Ik trek vanuit Flevoland het wolvendossier en zou graag aanhaken bij de werkgroep die daar vanuit IPO mee bezig is. Kan ik dat bij jou aangeven, of moet ik daarvoor iemand anders benaderen?
Groet,
[redacted]

PROVINCIE FLEVOLAND

[redacted] | [redacted] | Afdeling Strategie en Beleid
Provincie Flevoland | Postbus 55 | 8000 AB Lelystad| www.flevoland.nl
[redacted]@flevoland |06-[redacted]

disclaimer
http://www.flevoland.nl/Informatie/Disclaimer-e-mail

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 1 december 2021 10:22
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]
Onderwerp: reactie gevraagd op dilemma notitie tbv het LOW
Bijlagen: 5.1 Memo dilemma discussie v281121.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Bijgaand de link, maar bewerking moet ook lukken via de bijlage..., naar het document aan de hand waarvan wij de deelnemers in het LOW willen meenemen in de (nog) te maken keuzes voor het wolvenplan 2022.
Graag jullie input hierop in het document te verwerken via tekstsuggesties en/of opmerkingen.

Planning is dat reacties uiterlijk a.s. vrijdag 3 december binnen zijn gekomen. Er is dan maandag 6 nog een mogelijkheid voor eventuele bilaterale verdere afstemming om het daarna uit te sturen naar het LOW.

https://bij12kantoor.sharepoint.com/:w:/r/sites/Wolfmonitoring/Gedeelde%20documenten/01.%20Interprovinciaal%20Wolvenplan%202022/3.%20Dilemma%20notitie/5.1%20Memo%20dilemma%20discussie%20v281121.docx?d=w49ac3856013e4b5aac542f14b38fa2b3&csf=1&web=1&e=vaXgMU

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 17 juni 2022 12:48
Aan: [redacted]
Onderwerp: Redactioneel bewerkte versie van het Wolvenplan 2022 tbv wolvenwerkgroep dinsdag

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Met dank aan [redacted], ontvangt u bijgaand de redactioneel aangepaste versie van het Wolvenplan 2022.

Met deze versie gaan we in principe de consultatieronde in. Maar niet nadat ook de WWG hier iets over heeft kunnen vinden.
Indien mogelijk is het fijn om evt. opmerkingen alvast in het document te zetten!
Wij kunnen hier a.s. dinsdag in onze bijeenkomst over spreken. Daarna zal gewerkt worden aan een eindversie die naar buiten kan.

Het stuk is redactioneel nagelopen en voorzien van wijzigingsvoorstellen en vragen. Alle in dit stuk zichtbaar.
Nadat dit verder is afgehandeld dient er een versie te liggen die leesbaar is en uiteraard recht doet aan de besluitvorming in de BACVP van gisteren.

M.b.t. de besluitvorming verwacht ik geen verrassingen, maar daarover worden jullie a.s. dinsdag nader bijgepraat.

Via onderstaand link is het document bereikbaar:

Interprovinciaal Wolvenplan 2022 concept 250522 versie [redacted] docx

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] @ipo.nl>
Verzonden: maandag 4 april 2022 15:48
Onderwerp: Reminder doorgeven geadviseerde optie bij beslispunt 9 in beleidskeuzes bij vergaderstukken wolf in BAC VP op 7 april 2022

Ha allen,

Graag zou ik nog van jullie vernemen welke optie jullie gedeputeerde adviseren (a,b of c) tbv de BAC VP as donderdag.

Hoeft niet met de anderen gedeeld, volstrekt vertrouwelijk, alleen om in de annotatie richting voorzitter aan te kunnen geven of en hoezeer het veld verdeeld is.

Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: dinsdag 29 maart 2022 14:37
Aan: [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted] @fryslan.frl>; [redacted] ' [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @flevoland.nl' <[redacted] @flevoland.nl>; [redacted] [redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted] @noord-holland.nl>; [redacted] @pzh.nl' [redacted] @pzh.nl>; [redacted]) [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl
CC: [redacted] @noord-holland.nl; [redacted] @bij12.nl)' <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @gelderland.nl>; [redacted] <[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted] @fryslan.frl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @flevoland.nl>; [redacted] <[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @bij12.nl>; [redacted] [redacted] @bij12.nl>; [redacted] <[redacted] @IPO.NL>
Onderwerp: RE: Opmerking bij vergaderstukken wolf in BAC VP op 7 april 2022

Hoi [redacted], e.a.,

In mijn annotatie heb ik geadviseerd te kiezen voor optie a, maar dan in een andere variant, namelijk: de tegemoetkoming na 3 jaar af te bouwen naar 60% (=optie a), maar hierbij wel vasthouden aan het huidig uitgangspunt dat *op termijn* géén tegemoetkoming meer wordt verleend in geval van schade en de dierhouder geen preventieve maatregelen heeft genomen.

Uitgangspunt in het huidig wolvenplan is dat er na 3 jaar geen tegemoetkoming meer wordt verleend als dierhouders in een aangewezen wolvenleefgebied geen preventieve maatregelen hebben genomen. Dit uitgangspunt is vanwege de actualisatie van het wolvenplan verlengd tot 2023 (was: tot 2022). Advies is om dit uitgangspunt nu dus niet definitief te verlaten. Bij de boodschap dat dierhouders hun vee moeten beschermen past nl. niet dat we als provincies toch (grotendeels) blijven betalen. Bovendien: áls we het uitgangspunt van geen tegemoetkoming (indien geen preventieve maatregelen zijn genomen) nu loslaten, is dat definitief. We kunnen dit later dan niet opnieuw invoeren.

Groeten,
[redacted]

[redacted] | [redacted] | T 06-52794336 |
[redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch |
www.brabant.nl

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 25 maart 2022 15:05
Aan: [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl
CC: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@IPO.NL>
Onderwerp: Opmerking bij vergaderstukken wolf in BAC VP op 7 april 2022

Aan de vaste leden van de werkgroep Natuurwetgeving, cc overige provinciale leden wolvenwerkgroep + BIJ12,

Bijgevoegd de vergaderstukken wolf zoals die gisteren tbv de BAC VP op 7 april 2022 verstuurd zijn. Eea is als hamerstuk geagendeerd omdat eea al voldoende in WGNW- en AAC VP-verband overeengekomen leek. Helaas blijkt dat iets te simpel geredeneerd. In één van de beleidskeuzes (nummer 9, zie in kader hieronder) wordt gevraagd een keuze te maken. Dat is dus geen kwestie van afhameren.

Het verzoek is om jullie gedeputeerden hier op te annoteren, waarmee we er helaas niet aan ontkomen er alsnog (een zo beperkt mogelijk) bespreekpunt van te maken. Als we in dit gezelschap kunnen delen wat er aan de bestuurders geadviseerd wordt (a, b of c) dan kan ik de uitkomst daarvan meenemen in de annotatie voor de voorzitter: of we ambtelijk-annotatief op één lijn zitten of juist niet.

Dank en met excuses voor dit meerwerk.

Groet,
[redacted]

9. Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen risico

Voorstel is de subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen binnen de aangewezen wolvengebieden aan te passen. De huidige subsidiemogelijkheden worden verlengd. Veehouders krijgen daarmee voldoende kansen om hun vee adequaat te beschermen. Op termijn wordt het nemen van afdoende preventieve maatregelen, binnen de wolvengebieden, als voorwaarde gesteld om voor een volledige tegemoetkoming in de schade in aanmerking te blijven komen. Het doel daarvan is het stimuleren van preventie.

Hiervoor zijn de volgende opties denkbaar, gevraagd wordt hierin een keuze te maken:
a. Een eerste periode van drie jaar zonder extra voorwaarden (huidig beleid). Het voorstel is na deze 3 jaar in het leefgebied aan het verlenen van een tegemoetkoming als voorwaarde te stellen dat afdoende preventieve maatregelen zij getroffen. Wanneer geen preventieve maatregelen worden genomen wordt de tegemoetkoming, naar redelijkheid en billijkheid, verlaagd tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

b. Alternatief is een stapsgewijze invoering van bovengenoemd eigen risico. bijv. de tweede periode van drie jaar 20% en de derde periode naar 40% eigen risico.

c. Denkbaar is eveneens te besluiten tot voortzetting van de huidige tegemoetkoming zonder eigen risico. Een financiële prikkel tot het nemen van preventieve maatregelen ontbreekt dan.

Buiten de begrensde wolvengebieden geldt deze voorwaarde niet. Omdat men zich op zwervende wolven redelijkerwijs niet kan voorbereiden, blijft de tegemoetkoming in de schade in die gevallen volledig overeind.

Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

Opgemerkt moet worden dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als een beroep wordt gedaan op Europees geld (hetgeen nu niet het geval is) of een afwijking wordt gevraagd van het zonder nadere staatssteuntoetsing toegestane subsidiebedrag van € 20.000 euro (deminimis) voor preventie.

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message wa sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 1 april 2022 14:33
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: REMINDER: |Voortgang wolvenplan

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Op donderdag 24 maart heeft [redacted] jullie een link gestuurd naar de tekst van het wolvenplan.
Bij deze de herinnering aan de afspraak gemaakt in de laatste wolvenwerkgroep hierop uw commentaar te geven en tekstwijzigingsvoorstellen te doen.
Hetzelfde geldt voor de handelingsprotocollen/interventieprotocol.

Ik zal nog gericht een aantal mensen voor specifieke onderdelen benaderen.

Met vriendelijke groet en goed weekend gewenst.,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] **E** [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 31 januari 2023 10:39
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]

Werkt voor provincies

Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren

De Directeur van BIJ12,

Gelet op artikel 6.1 van de Wet natuurbescherming, en de verordeningen en beleidsregels die de provincies in verband daarmee hebben vastgesteld, waarin wordt verwezen naar de door BIJ12 vastgestelde taxatierichtlijnen;

Besluit:

Hierbij stel ik, met ingang van 1 januari 2023 de richtlijn wolvenschade vast voor het taxeren van schade aangericht door wolven aan gehouden landbouwhuisdieren, in het kader van de door de provincies aan BIJ12 gemandateerde bevoegdheid te beslissen op aanvragen om tegemoetkomingen in schade, als bedoeld in artikel 6.1 van de Wet natuurbescherming.

Utrecht, 31 januari 2023

Ir. J.D.C. van der Endt, MPA

Directeur van BIJ12

Besluit tot vaststelling richtlijn: 31 januari 2023

Ingangsdatum: 1 januari 2023

Kenmerk: TMDOC-2096211112-553-FZ

Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren

Inleiding

Richtlijn van BIJ12 ter uitvoering van de Provinciale Beleidsregels over het verlenen van tegemoetkomingen in de schade door wolven aan landbouwhuisdieren.

Deze taxatierichtlijn bevat uitgangspunten voor de werkwijze bij het uitvoeren van taxaties en de waardebepaling van dieren, met als doel te komen tot zorgvuldige, eenduidige besluitvorming bij het verlenen van tegemoetkomingen in faunaschade (veeschade) door de wolf.

De onderhavige Richtlijn vervangt, met ingang van 1 januari 2023, de 'Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij' d.d. 1 oktober 2019.

Uitgangspunten

Aanvraag/melding

1. Een dierhouder met een dood of verwond dier, die een wolf als veroorzaker vermoedt, moet hiervan binnen 24 uur na constatering van de schade, (telefonisch) melding doen bij BIJ12;

Taxatie werkwijze

2. Als de melding, op basis van het gesprek met en foto's van de melder, redelijkerwijs doet vermoeden dat wolf niet uit te sluiten is, wordt zo snel mogelijk na de melding een taxateur gestuurd. Bij twijfel wordt ook een taxateur gestuurd. Geen taxateur wordt gestuurd als taxeren niet meer mogelijk of zinvol is; bijvoorbeeld als duidelijk is dat het een andere diersoort betreft (denk aan vos of hond) of als het gedode dier al te lang ligt waardoor een DNA-afname niet meer zinvol is. Het niet-langskomen door een taxateur gebeurt in overleg met de dierhouder.

2a. De taxateur legt de situatie ter plekke vast, zoals de vindplaats/locatie van het getroffen dier, verwondingen, eventuele sporen en dergelijke. Tevens noteert de taxateur of er wolfwerende maatregelen aanwezig waren zoals een deugdelijk raster, alsmede de kenmerken daarvan.

2b. De taxateur neemt (een) DNA-monster(s) af van het/de gedode/verwonde dier(en). Dit monster wordt door de taxateur voor analyse opgestuurd naar een door BIJ12 aangewezen laboratorium.

2c. De taxateur maakt een rapport van zijn bevindingen en stuurt het taxatierapport naar BIJ12. De dierhouder ontvangt een bezoekrapport.

3. Een tegemoetkoming wordt verleend als het landbouwhuisdier met zekerheid of zeer waarschijnlijk door een wolf is gedood.

Taxatie schade

4. De taxatiewaarde van het gedode dier is bepalend voor de hoogte van de tegemoetkoming. Als er bijzondere factoren zijn die invloed hebben op de waardebepaling van het dier, is het aan de aanvrager om dit aan te tonen. In de toelichting wordt nader ingegaan op de waardebepaling.

5. Aanvullend op punt 4 worden, bij schade door de wolf, ook de volgende schadeposten meegenomen bij de taxatie en de tegemoetkoming.

a. Bij verwonde dieren. De dierenartskosten tot maximaal de taxatiewaarde van het dier. Het betreft de kosten voor bezoek van de dierenarts, zoals voorrijkosten en behandel en/of onderzoekskosten. Ingeval het gewonde dier na behandeling alsnog overlijdt bedraagt de tegemoetkoming: de dierenartskosten tot maximaal de taxatiewaarde van het dier [plus] de taxatiewaarde van het overleden dier, als in punt 4.
Het is aan de aanvrager om de dierenartskosten aan te tonen met een factuur.

b. Bij abortus. Geleden schade door het optreden van abortus bij drachtige dieren, mits de aanvrager de dracht en het oorzakelijke verband tussen de aanval van de wolf en de abortus aantoont dan wel aannemelijk kan maken.
Bijvoorbeeld door het gebruik van dek-blokken; het overleggen van een langjarige administratie van verwerpingen; of een scan van het dier, welke scan binnen twee weken na aanval van de wolf (het stressmoment) moet plaatsvinden.

c. Voorrij- en afvoerkosten van een kadaver naar Rendac.
Het is aan de aanvrager om deze kosten aan te tonen met een factuur.

6. Duidelijkheidshalve wordt hier ook vermeld, zonder uitputtend te kunnen zijn, wat niet meegenomen wordt bij de taxatie en de tegemoetkoming. Dit betreft onder meer:

a. Materiaalschade, zijnde kosten voor herstel van door wolven of gehouden dieren beschadigde omheiningen; (kosten materiaal en arbeidsuren plaatsen omheining).

b. De tijd (uren) die de veehouder heeft besteed aan de afhandeling van de schade.

c. Bijzondere aankoopkosten, gemaakt bij de aanschaf van dieren ter vervanging van de gedode dieren. Denk aan, een bijzondere (waardevolle) aanschaf, importkosten, aanvoerkosten, quarantaine en dergelijke. Bij het vaststellen van de hoogte van de tegemoetkoming, wordt uitgegaan van de taxatiewaarde van het gedode dier in het normaal maatschappelijk verkeer (op basis van de Tabel normwaarden van schapen KWIN-Veehouderij en indien nodig andere marktgegevens).

d. Schade/kosten in het geval een gehouden dier, na of door de aanval van een wolf, zou losbreken en buiten de omheining (verkeers)ongelukken zou veroorzaken.

e. Andere schade/kosten waarvan geoordeeld moet worden dat deze redelijkerwijs van ten laste van de aanvrager behoren te blijven.

- - -

Toelichting op de uitgangspunten

De situatie rondom de wolf in Nederland is continue in ontwikkeling. Het beleidskader is het Interprovinciaal Wolvenplan 2019, vastgesteld door het IPO-bestuur op 24 januari 2019. Het wolvenplan is te vinden op www.bij12.nl. Gezien de ontwikkelingen sinds 2019 werken provincies, het ministerie van LNV en BIJ12 momenteel samen aan een nieuw Interprovinciaal Wolvenplan. Daarvoor is nadere afstemming en onderzoek nodig. Naar verwachting wordt in 2024 een geheel geactualiseerd nieuw wolvenplan vastgesteld. Vooruitlopend daarop wordt in 2023 een addendum vastgesteld bij het wolvenplan 2019 met daarin enkele toevoegingen/wijzigingen die inspelen op de actualiteit, en die niet kunnen wachten tot de voorgenomen algehele actualisatie in 2024. De uitgangspunten in deze richtlijn zijn gebaseerd op het huidige interprovinciale wolvenbeleid.

Algemeen
Grondgebruikers en dierhouders zijn zelf verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om hun gewassen en gehouden landbouwhuisdieren te beschermen tegen schade door beschermde diersoorten. Om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming in schade door de wolf wordt – vooralsnog – niet getoetst of een aanvrager voldoende preventieve wolfwerende maatregelen heeft getroffen om zijn dieren te beschermen en het risico op schade door de wolf te voorkomen en beperken. Dit kan in de toekomst veranderen. Het voorgaande is in de provinciale beleidsregels over tegemoetkoming in faunaschade bepaald.

Werkwijze taxatie, DNA-afname
Bij het opnemen van de situatie ter plekke en het taxeren van de schade, is van belang dat de monsterneming/DNA-afname uitsluitend wordt uitgevoerd door in opdracht van BIJ12 werkende personen (een consulent BIJ12 of taxateur in opdracht van BIJ12). Aldus wordt gewaarborgd dat de werkwijze van taxeren inclusief DNA-afname eenduidig gebeurt, en de herkomst van het DNA-monster van het getroffen dier onafhankelijk en met zekerheid vast te stellen is. Wel is het mogelijk dat BIJ12 een derde, bijv. een dierenarts, toestemming geeft de DNA-afname te doen, als er sprake is van uitsluitend gewonde dieren die niet geëuthanaseerd hoeven te worden. Na DNA-afname kan een gewond dier dan direct behandeld worden om onnodig lijden te voorkomen.

DNA voor breder onderzoek/kennisvergaring
Hoewel gedode of verwonde huisdieren zoals katten en honden, niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komen, is het wel denkbaar dat (een consulent van, of taxateur in opdracht van) BIJ12, langskomt voor DNA-afname als een wolf als dader niet valt uit te sluiten; dit met als doel nadere kennisvergaring en onderzoek.

Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid om, op verzoek (en op kosten) van de provincie en in overleg de dierhouder en BIJ12, in specifieke gevallen te besluiten tot autopsie en/of sectie op grote volwassen hoefdieren (gedode runderen, paarden). Het doel is om hiermee ervaring op te doen, en meer kennis en inzicht te krijgen in de wijze waarop de mogelijke wolvenaanval heeft plaatsgehad en in de gezondheidstoestand van de getroffen dieren. Dit is voor een provincie facultatief/onverplicht; het is niet iets waar een aanvrager recht op heeft.

Goudjakhals
Naast de wolf wordt met enige regelmaat ook de goudjakhals in Nederland gesignaleerd, welk dier nauw verwant is aan de wolf. Uit een taxatie en DNA-analyse kan volgen dat de goudjakhals als dader moet worden aangemerkt. Bij een taxatie en tegemoetkoming in schade door de goudjakhals aan gehouden dieren, wordt op gelijke wijze gehandeld als bij de wolf.

Waardebepaling dieren
Het bepalen van de waarde van gedode dieren is afhankelijk van meerdere factoren, zoals diersoort, ras, geslacht, leeftijd, dracht en stadium van de dracht, gebruiksdoel (slacht, fokkerij, melkproductie en dergelijke), wel of niet opname in stamboek, wel of niet biologische bedrijfsvoering, gezondheidsstatus van het bedrijf [bijvoorbeeld, bij schapen zwoegerziektevrij, CL-vrij, scrapieresistent], of van het individuele dier [scrapieresistent met genotype ARR/ARR].

Schapen
Met betrekking tot de schapen heeft BIJ12 aan de Wageningen University & Research (WUR) en aan de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD) advies gevraagd (bijlagen 2 en 3). Ook is DLV gevraagd om advies over de actualisatie van de schapen prijzen.
Op basis van het voorgaande heeft BIJ12 in 2019 de prijzen en berekeningsmethodiek vastgesteld, en neergelegd in de Tabel Normwaarden van schapen (bijlage 1), die wordt gehanteerd bij de berekening van de hoogte van de tegemoetkoming voor schapen.

De waarde-tabel (Tabel Normwaarden van schapen) op basis van de Wageningen Livestock Research, wordt door zowel de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD) als Wageningen University & Research (WUR) gezien als het beste uitgangspunt voor de waardebepaling van schapen.
Het doel hiervan is een waarderingssysteem voor schapen, dat een reële waardering van de dieren geeft, juridisch robuust, transparant is en voldoende draagvlak heeft in de sector. Het basis uitgangspunt is een waardering conform marktprijzen. Deze waarde-tabel is in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) gemaakt en wordt landelijk gebruikt (bijvoorbeeld ook in het kader van besmettelijke dierziekten). De tabel is in overleg met taxateurs en de sector, door Wageningen Livestock Research opgesteld; BIJ12 sluit daarbij aan.
Periodiek vindt een actualisatie van de prijzen plaats, zodat met actuele cijfers snel een waarde-tabel met marktconforme prijzen kan worden gemaakt.

De WUR-richtlijn Waardebepaling Stamboekschapen (bijlage 2) vormt daarbij de basis om tot een meer specifieke waardebepaling te kunnen komen. Op basis hiervan kan een berekening worden uitgevoerd voor de waardebepaling van de onderscheiden dieren.
Als er ten aanzien van de waardebepaling van een dier bijzondere factoren spelen, denk bijvoorbeeld aan de 10%-norm in de Tabel, is het aan de aanvrager om dit aan te tonen en kan BIJ12 (extern) advies inwinnen, alvorens een besluit te nemen over de tegemoetkoming.

De bedragen in de Tabel Normwaarden schapen zijn exclusief BTW. Bij getroffen hobbymatige dierhouders wordt de tegemoetkoming inclusief btw uitbetaald.

Andere landbouwhuisdieren dan schapen
Met betrekking tot de waardebepaling van andere getroffen dieren dan schapen, óf specifieke bijzondere gevallen, zal gebruik worden gemaakt van de best beschikbare informatie; indien nodig zal hierbij ook een deskundige worden betrokken.

Tot slot is volledigheidshalve een format (sjabloon) bijgevoegd van een 'Taxatierapport veeschade' waarmee de taxateurs bij wolvenschade werken (bijlage 4). In het format taxatierapport zijn de gegevens van de Tabel Normwaarden van schapen geïntegreerd, zodat via een excel-berekening het getaxeerde bedrag en dus de hoogte van de tegemoetkoming tot stand komt.

Schadeposten taxatie
Schade aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren en aan hobbymatig gehouden hoefdieren (denk aan schaap, geit, paard/pony, rund, varken) komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Ook bedrijfsmatig gehouden door de wolf gedode of verwonde kuddebeschermingshonden of hoedhonden, kunnen voor een tegemoetkoming in aanmerking komen.

Verder volgt uit de provinciale beleidsregels dat het om directe schade moet gaan. Alleen schade die rechtstreeks [door vraat, graven, wroeten, vegen, pikken, of door predatie] *aan de landbouw* is aangericht, dus aan landbouwgewassen of gehouden dieren zelf, komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Bij schade veroorzaakt door de wolf is directe schade dus de schade door predatie aan schapen of andere gehouden dieren. De gedode dieren worden getaxeerd, als beschreven in uitgangspunt 4 in deze richtlijn.

Bijkomende schade of indirecte schade komt in beginsel niet in aanmerking. Bij schade door de wolf zijn hierop enkele uitzonderingen gemaakt. In uitgangspunt 5 is benoemd dat de verworpen

lammeren veroorzaakt door de wolf, en eventuele dierenartskosten en afvoerkosten, toch voor een tegemoetkoming in aanmerking komen. Hoewel dit geen direct door de wolf gedode dieren betreft, staan deze posten in zodanig nauw verband met de wolvenaanval dat deze schade redelijkerwijs niet ten laste van de dierhouder behoort te blijven.

Tot slot zijn in uitgangspunt 6, voor de duidelijkheid en niet limitatief bedoeld, enkele indirecte c.q. vervolgschadeposten benoemd die niet bij de taxatie en de tegemoetkoming betrokken worden. Deze schadeposten zoals eventuele materiaalkosten en tijd besteed aan de schadeafwikkeling zijn een afgeleide, een (deels onbepaald en niet controleerbaar) indirect gevolg, waarbij de relatie tussen de wolvenaanval en het gevolg niet altijd duidelijk aanwezig hoeft te zijn, dan wel in een verder verwijderd verband staat tot de wolvenaanval. Deze indirecte schadeposten stijgen niet uit boven hetgeen tot het normale bedrijfsrisico of normaal maatschappelijk risico behoort, en het wordt niet onredelijk of onevenredig geacht dat deze voor rekening van de dierhouder blijven.

- - -

Bijlagen | verwijzingen
Alle documenten waarnaar in de voorgaande toelichting is verwezen zijn openbaar en vindbaar via deze link: www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen

- Richtlijn taxatie wolvenschade aan landbouwhuisdieren;
- Bijlage 1. Tabel Normwaarden (prijzen) van schapen;
- Bijlage 2. WUR-richtlijn Waardebepaling Stamboekschapen - Wageningen Livestock Research, juli 2019;
- Bijlage 3. Rapport taxatie bij wolvenschade aan schapen in Nederland - Gezondheidsdienst voor Dieren, mei 2019;
- Bijlage 4. Format/sjabloon Taxatierapport Veeschade van BIJ12 gebruikt door taxateurs.

Nieuwsbericht BIJ12/IPO

BIJ12 vernieuwt richtlijn voor taxatie bij wolvenschade

BIJ12 heeft een vernieuwde richtlijn voor het taxeren van wolvenschade aan gehouden landbouwhuisdieren vastgesteld. Sinds 2019 werkt BIJ12 met een richtlijn om de uitvoering van de taxatie, waardebepaling van dieren en het verlenen van tegemoetkomingen, namens de provincies, zorgvuldig en eenduidig uit te voeren. De richtlijn is bedoeld voor de taxateurs die in opdracht van BIJ12 (vermoedelijke) wolvenschade bij vee onderzoeken. In de richtlijn staat onder meer beschreven welke diersoorten in aanmerking komen voor taxatie.

Tegemoetkoming voor meer diersoorten mogelijk
Schade aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren én aan hobbymatig gehouden hoefdieren (schaap, geit, paard/pony, rund, varken) komt in aanmerking voor taxatie en een tegemoetkoming. Dit geldt ook voor bedrijfsmatig gehouden kuddebeschermings- en hoedhonden die verwond of gedood worden. De eigenaar krijgt een tegemoetkoming in de schade wanneer bovengenoemde dieren met zekerheid of zeer waarschijnlijk zijn gedood of verwond door een wolf.

Werkwijze taxatie en DNA-afname
De werkwijze voor taxatie en DNA-afname blijft hetzelfde. Nieuw is dat dierenartsen, met toestemming van BIJ12, DNA mogen afnemen in situaties waarin alleen sprake is van gewonde dieren, die niet geëuthanaseerd hoeven te worden. Na de DNA-afname kunnen de gewonde dieren direct behandeld worden om onnodig lijden te voorkomen.

DNA voor breder onderzoek
Schade aan huisdieren zoals katten en honden komt niet voor een tegemoetkoming in aanmerking. Wel kan BIJ12 opdracht geven tot DNA-afname met als doel om (vermoedelijke) wolvenschade te onderzoeken. In overleg met de dierhouder en BIJ12 kan een provincie besluiten om autopsie en/of sectie uit te laten voeren op grote volwassen hoefdieren. Het doel hiervan is om meer kennis en inzicht te krijgen in (vermoedelijke) wolvenschade, het duidelijk maken van de gezondheidstoestand van de getroffen dieren en hiermee meer ervaring op te doen.

Schade door goudjakhals
Naast de wolf wordt ook de goudjakhals in Nederland gesignaleerd, een dier nauw verwant aan de wolf. De taxatie en tegemoetkoming in schade aan gehouden dieren door een goudjakhals is hetzelfde als bij een wolf.

Achtergrond
De situatie rondom de wolf in Nederland is in ontwikkeling. Het beleidskader over hoe om te gaan met de wolf is het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 vastgesteld door de samenwerkende provincies. Momenteel werken de provincies, het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit en BIJ12 aan een nieuw Interprovinciaal Wolvenplan. Naar verwachting wordt dat in 2024 vastgesteld. Vooruitlopend daarop wordt in 2023 een addendum vastgesteld bij het wolvenplan 2019. Daarin staan enkele toevoegingen/wijzigingen die inspelen op de actualiteit en die niet kunnen wachten tot het nieuwe wolvenplan er is. De uitgangspunten in de richtlijn zijn gebaseerd op het huidige interprovinciale wolvenbeleid.

Beschermde status van de wolf in Nederland volgens de Europese Unie en het verdrag van Bern

8 oktober 2022
E. Kleijwegt

Inhoud

Voorwoord	pagina 1
1. Nederlandse periode afwezigheid en status	pagina 2
2. Ten tijde van de eerste gevestigde wolf	pagina 3
3. Gunstige staat van instandhouding	pagina 8
4. Verdrag van Bern en de doelstelling	pagina 15
5. Document 9-12-2021 EC	pagina 19
6. Onwaarneembare risico factoren onbelicht in de rapporten	pagina 24
7. Wolvenplan en gebrek aan bescherming	pagina 30
8. Agrarische sector, de verdragen en Nederlandse wet	pagina 32
9. Bescherming en afwijking volgens de huidige wet	pagina 35
10. Status wolf Ministerie van het LNV op de website	pagina 37
11. Artikel 3.15	pagina 39
12. Conclusie	pagina 39
Toevoeging: Ultimatum voor zeldzaam haplotype van wolven	pagina 40
Monitoring Nederland uit informatie van de BIJ12 website	pagina 41
Links naar de bronnen	pagina 42

Voorwoord

In dit document wordt veel afgeweken van het directe onderwerp, de wetten en verdragen. Doel hiervoor is het toewerken naar de kern met begrip voor de wettelijke status van het diersoort wolf in Nederland. De wetten en verdragen worden onjuist gebruikt mede door interpretaties van verschillende bronnen, waaronder de Europese Commissie.

Het beleid in Nederland is gericht op de wolf en niet op de wolf in de maatschappij. Er wordt beleid gevoerd op basis van rapporten waar onvoldoende rekening gehouden wordt met belangrijke factoren in de maatschappij. Soms zijn die belangrijke factoren wel benoemd maar gebagatelliseerd met voorbeelden die afwijken van het diersoort de wolf. Er worden mogelijk verkeerde conclusies getrokken door gebrek aan kennis over gedrag van dieren in het algemeen. Juist het gedrag heeft grote invloed in de maatschappij met daarbij het sociale en gezondheidsaspect in gebieden waar wolven gesignaleerd worden.
Tijdens het uitzoeken van de voor Nederland geldende wet en het verdrag van Bern volgde steeds weer nieuwe vraagstukken.

Eén van deze vraagstukken blijft in stand.
Waarom blijven de Europese Unie en de Nederlandse staat de beschermde status zo hardvochtig vasthouden en waarom grijpen de provincies niet de mogelijkheden binnen de huidige status, toegevoegd de website van het ministerie van LNV na 2021, aan om de rust terug te laten keren op het platteland en de overgangsgebieden van Nederland, wat het grootste deel uitmaakt van de Nederlandse maatschappij. Is er een dubbele agenda en wordt de wolf in Nederland gebruikt voor een ander doel? Heeft de Nederlandse staat het recht om dit middel te gebruiken voor een ander doel?

1. Nederlandse periode afwezigheid en status

Dit onderdeel heeft betrekking op de Nederlandse Habitatrichtlijnen II. Dit heeft de schrijver al eerder kunnen weerleggen en dit is in de juiste handen terecht gekomen.
Het door Boerma & Van den Brink B.V en Element Advocaten met als titel Juridische status is gewijzigd in 2021 en heeft nu de titel “De Juridische Bescherming van de Wolf in Nederland en in een aantal andere Europese Landen”
In dit nieuwe document van Boerma & Van den Brink B.V en Element Advocaten zijn voorbeelden verwerkt van afwijzing door de Europese Commissie in landen met voldoende beschikbaar oorspronkelijke habitat voor wolven en waar wolven meer dan 10 jaar heeft voortgeplant. Een andere situatie dan in Nederland. Hier een link naar het betreffende document.
https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/10/Rapport-Juridische-analyse-De-juridische-bescherming-van-de-wolf-door-Boerema-VdBrink-en-Element-advocaten-2021.pdf

Een soort wat sinds het jaar 1900 niet meer heeft voortgeplant en geheel in het wild afwezig is geweest zoals de wolf in Nederland wordt niet meer als ingeburgerd, regelmatig voortplantend (onder)soort beschouwd in Nederland.
Wanneer het soort na afwezigheid van 10 jaar en na het jaar 1900 zelfstandig zonder hulp in Nederland aanwezig is en in het wild zonder hulp voortplant geldt er een regel van 10 jaar van reguliere voortplanting voor het soort weer officieel als Nederlands soort kan worden beschouwd volgens de Nederlandse en IUCN-Criteria.
Dit geldt niet voor exoten, dieren die met behulp van mensen naar Nederland komen. Voor exoten geldt een termijn van 100 jaar leven en voortplanten in de vrije natuur.
Deze 10 jaar wordt door de Zoogdiervereniging, het Nederlandse adviesorgaan van de Nederlandse overheid, als harde eis betitelt. De Zoogdiervereniging heeft de wolf de titel “Nieuwkomer” gegeven en is daarom als “niet beschouwd” geregistreerd voor alle Nederlandse wetten en verdragen. Om deze rede kon de wolf niet toegevoegd worden aan de habitatrichtlijnen II in de Nederlandse wet. De huidige minister noemt nu habitatrichtlijnen IV en verdrag van Bern en niet meer als eerder habitatrichtlijnen II, IV en het verdrag van Bern.

In het rapport van 2020 voor het vaststellen soorten op rode lijst van de zoogdiervereniging in opdracht van het LNV zijn de criteria terug te lezen:
https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2020-11/Basisrapport%20RL%20Zoogdieren%2001102020%20def.pdf
(Bij het niet meer werken van de link is het pdf-bestand eventueel na te zenden)

2. Ten tijde van de eerste gevestigde wolf

De eerste wolf heeft zich in Nederland gevestigd in juli 2018* *(zie afbeelding*).
https://www.destentor.nl/veluwe/dit-is-de-eerste-foto-van-het-wolvenpaar-op-de-veluwe-controleurs-jagen-extra-op-wolvenzoekers~af094d8c/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Wolvenkeutels

Sinds juli 2018 worden sporen van wolven gevonden op de Veluwe. Uit genetisch onderzoek van de wolvenkeutels door Wageningen Environmental Research (WENR) werd duidelijk dat er twee wolvinnen zijn en dat één van de twee mogelijk gezelschap heeft van een mannelijke soortgenoot. Dat de twee het nog steeds goed met elkaar kunnen vinden en samen optrekken is met de foto voor de eerste keer aangetoond. La Haye: ,,Of er echt pups zijn, zal komende zomer duidelijk worden."

** Afbeelding*

In februari 2019 werd de vestiging van een wolf in Nederland officieel, daar het dier langer dan 6 maanden in het territorium verbleef* (*zie afbeelding*).
https://www.wur.nl/nl/nieuws/wolf-officieel-gevestigd-in-nederland-hoe-weten-we-dat.htm

** Afbeelding WUR*
Bron: https://www.wur.nl/nl/nieuws/wolf-officieel-gevestigd-in-nederland-hoe-weten-we-dat.htm

De Europese Unie erkent de IUCN en de rode lijst volgens het IUCN.
https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/redlist/

De grijze wolf is sinds 15 mei 2018 niet meer bedreigd en staat als minste zorg voor enige bedreiging "Least Concern" (LC) in Europa. Met andere woorden, de wolf is veilig verklaard door de experts van de IUCN met daarin grote namen als, onder andere de grootste

specialist in Europa op het gebied van wolven en de populatie, Luigi Boitani.
De Grijze wolf staat hiermee niet op kritisch bedreigd “Critically Endangered” (CR), bedreigd “Endangered” (EN), of kwetsbaar “Vulnerable” (VU) en zelfs niet bijna bedreigd “Near Treatened” (NT)* *(zie afbeelding).*

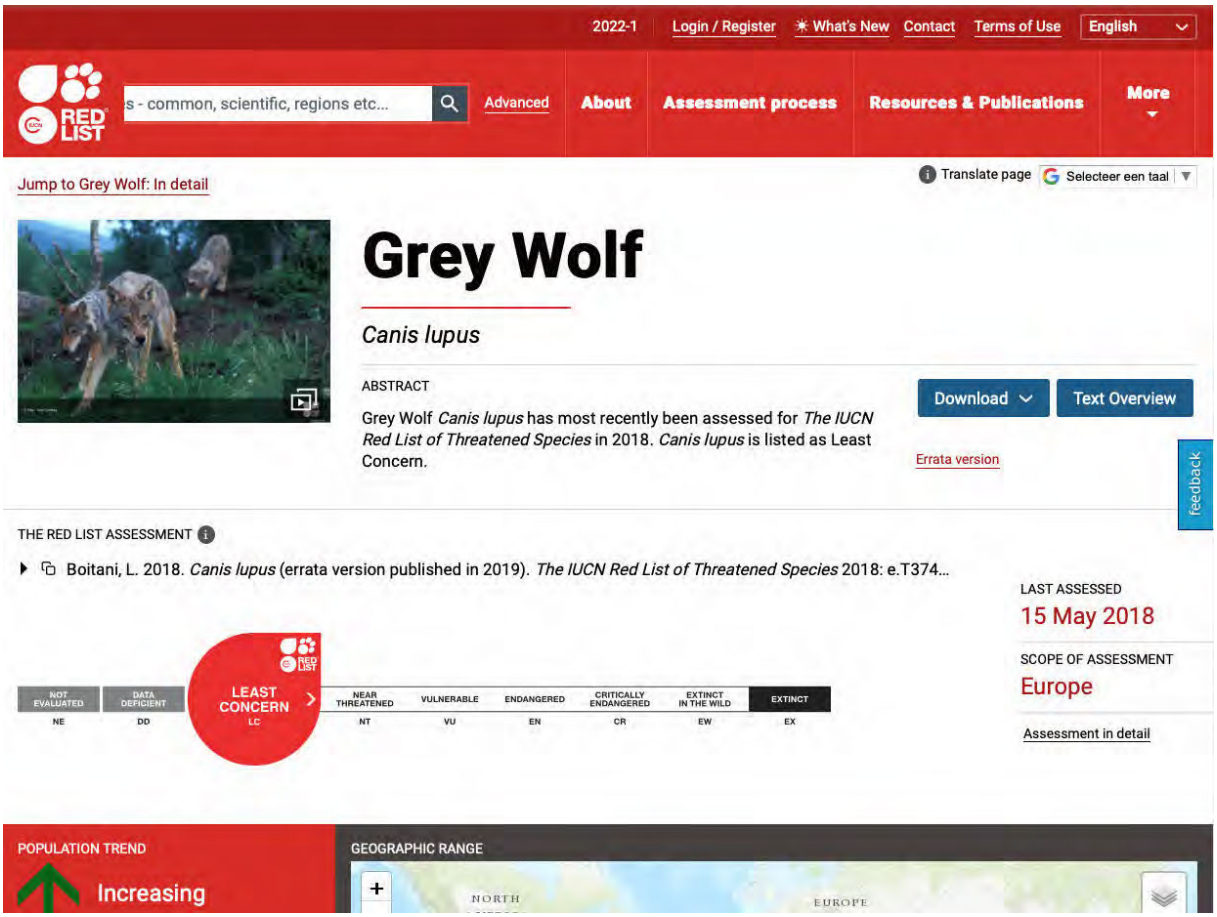

** Afbeelding UICN bron: https://www.iucnredlist.org/species/3746/144226239*

Daar de wolf pas voor het eerst weer is gevestigd en heeft voortgeplant in Nederland nadat deze als minste zorg “LC” door de Europese Unie en Nederlandse erkende IUCN is verklaard, kan de wolf niet als op grond van het verdrag van Bern en de overige richtlijnen van de Europese Unie in Nederland als bedreigd en door de Europese Unie bedreigd en beschermd diersoort worden beschouwd. De wolf werd in de Nederlandse wet op grond van de verdragen “niet beschouwd”.

Minister Schouten van het LNV noemde de wolf wel als zijnde in Habitatrichtlijnen II, IV en het Verdrag van Bern beschermd bij beantwoording en in de media, maar heeft de wolf nooit officieel deze status gegeven* *(afbeeldingen)*. De wolf stond zoals de Zoogdiervereniging heeft aangegeven als “niet beschouwd”.
De schrijvers van de rapporten als het Interprovinciale Wolvenplan 2019 en de Juridische status van de wolf (2019) door Boerma & Van der Brink B.V en Element Advocaten, hebben de wolf geheel onterecht deze status gegeven op grond van een door Staatsecretaris Dijksma (2014) toegevoegde regelgeving. Deze actie van Staatsecretaris Dijksma was geheel buiten de toen geldende wet en regelgeving zonder rekening te houden met de criteria die hiervoor gelden volgens de Zoogdiervereniging. Daarmee was dit een **onwettige** toevoeging

van de wolf als bedreigd en beschermd diersoort in de bijlagen van **de wet Natuurbescherming** in Habitatrichtlijn II. Dit werd min of meer als een mogelijke overweging genoemd in Wolvenplan 2013 WUR Alterra.
Bij de herziening van de wet in 2017 is de wolf terecht niet meer genoemd in de bijlage van Habitatrichtlijnen II, IV of de verdragen waar Nederland voor heeft getekend, daar deze niet voldeed aan de door de Zoogdiervereniging genoemde harde criteria en die gesteld zijn voor het toevoegen van een soort op de rode lijst van bedreigde en beschermde diersoorten, de lijst in bijlage Habitatrichtlijn II.* *(Afbeeldingen*

Totstandkoming Rode Lijst

Voor het opstellen van de Rode Lijst worden alle soorten beschouwd die zich regelmatig in het wild voortplanten (of na 1900 voortgeplant hebben). Nieuwe soorten die zich nog niet tien jaar voortplanten (bijvoorbeeld wolf, wilde kat) en exoten (bijvoorbeeld wasbeer, wasbeerhond) worden niet beschouwd. Van de beschouwde soorten wordt berekend welke soorten een Rode Lijst-status krijgen. Dit wordt bepaald door de zeldzaamheid van de soort en door de trend. Hiervoor gelden harde criteria die zijn vastgesteld door het ministerie van LNV. Zo krijgen alle soorten die zeer zeldzaam zijn (minder dan 250 voortplantende individuen) of die zijn verdwenen als regelmatige voortplanter een Rode Lijst status. De Rode Lijst-status loopt op van Gevoelig, Kwetsbaar, Bedreigd, Ernstig Bedreigd naar Verdwenen, naarmate de trend van aantallen of verspreiding ten opzichte van 1950 sterker afneemt. Soorten die (vrij) zeldzaam zijn komen op de Rode Lijst als ze meer dan 25% zijn afgenomen sinds 1950. Algemene soorten komen alleen op de Rode Lijst als ze meer dan 50% zijn afgenomen. Om de zeldzaamheid en trend te bepalen worden onder andere de gegevens gebruikt die door vrijwilligers worden verzameld in het kader van de meetprogramma's die de Zoogdiervereniging coördineert.

* Afbeelding bron Zoogdiervereniging: https://www.zoogdiervereniging.nl/wat-we-doen/bijzondere-themas/wettelijke-bescherming-van-zoogdieren/rode-lijst-zoogdieren-2020
(opgeslagen als PDF)

Basisrapport Rode Lijst Zoogdieren 2020

Zoogdier vereniging

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Zv	zn	Zeldzaamheids -klasse	tv	tn	Trendklasse	Uitkomsten Nederlandse criteria	Niet beschouwd (met reden)
Vos	*Vulpes vulpes crucigera*	1.303	228.025	a	158		0/+	TNB [4]	
Goudjakhals	*Canis aureus*								DG
Wolf	*Canis lupus lupus*								OV
Wasbeerhond	*Nyctereutes procyonoides ussuriensis*								E

** Afbeelding*

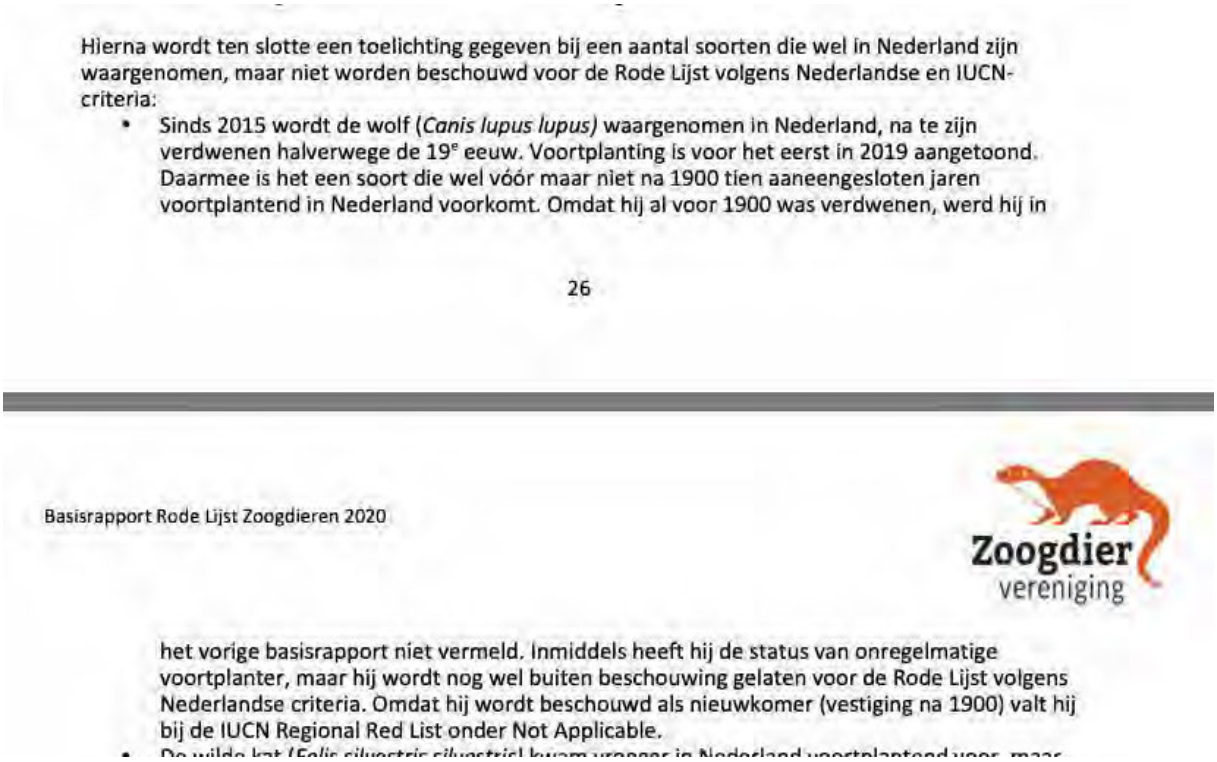

Hierna wordt ten slotte een toelichting gegeven bij een aantal soorten die wel in Nederland zijn waargenomen, maar niet worden beschouwd voor de Rode Lijst volgens Nederlandse en IUCN-criteria:

- Sinds 2015 wordt de wolf (*Canis lupus lupus)* waargenomen in Nederland, na te zijn verdwenen halverwege de 19e eeuw. Voortplanting is voor het eerst in 2019 aangetoond. Daarmee is het een soort die wel vóór maar niet na 1900 tien aaneengesloten jaren voortplantend in Nederland voorkomt. Omdat hij al voor 1900 was verdwenen, werd hij in

26

Basisrapport Rode Lijst Zoogdieren 2020

Zoogdier vereniging

het vorige basisrapport niet vermeld. Inmiddels heeft hij de status van onregelmatige voortplanter, maar hij wordt nog wel buiten beschouwing gelaten voor de Rode Lijst volgens Nederlandse criteria. Omdat hij wordt beschouwd als nieuwkomer (vestiging na 1900) valt hij bij de IUCN Regional Red List onder Not Applicable.

- De wilde kat (*Felis silvestris silvestris*) kwam vroeger in Nederland voortplantend voor, maar

** Afbeelding Basis rapport 2020 Rode Lijst Zoogdiervereniging 2020 (definitief):* https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2020-11/Basisrapport%20RL%20Zoogdieren%2001102020%20def.pdf

Minister Schouten heeft ook nooit enige officiële publicatie voor bescherming van de wolf gepubliceerd in de Staatscourant, ondanks deze bij de herziening in 2017 niet meer genoemd werd in de bijlage van Habitatrichtlijnen II op de website van het LNV* (zie afbeeldingen)

** Afbeelding*

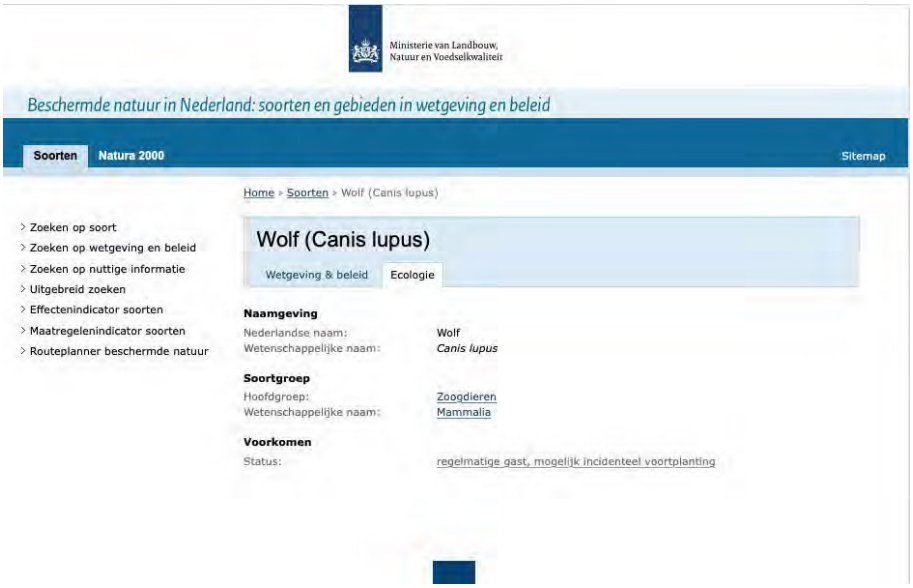

** Afbeelding*

Onder leiding van Minister van der Wal is de wolf ná 2021 alsnog toegevoegd in Habitatrichtlijnen IV en het Verdrag van Bern op de website van het LNV zonder een publicatie voor een beschermd diersoort in de Staatscourant. * (zie afbeelding)

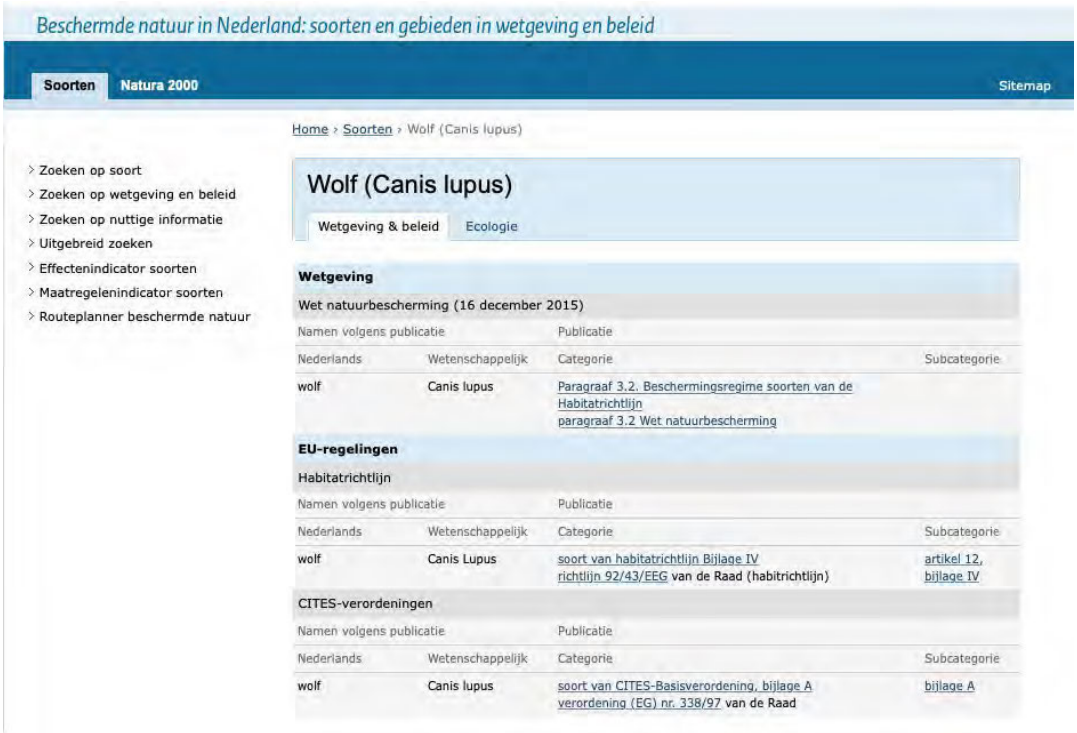

* Afbeelding Bron: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wolf-canis-lupus

Daar de wolf **geen status van bedreigd diersoort heeft vanaf het moment van vestiging en voortplanting in Nederland** kan het soort niet beschermd worden volgens de verdragen van de Europese Unie als bedreigd en daarvoor beschermd diersoort volgens bijlage II van het verdrag van Bern.

3. Gunstige staat van instandhouding

Volgens het **Interprovinciale Wolvenplan 2019** punt 4.2 (en andere rapporten) is een gunstige staat van instandhouding niet mogelijk in Nederland en is dit door de Europese Commissie onderkent, waarbij is **aanbevolen,** en daarmee zonder opgelegde verplichting, dat lidstaten tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties.
https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf
(Bij het niet meer werken van de link is het pdf-bestand eventueel na te zenden)
De gunstige staat van instandhouding waar Nederland betreffende het diersoort wolf niet aan kan voldoen is het doel voor een beschermd soort in de Europese verdragen, waar de Nederlandse wet van is afgeleid.

In verhouding valt Nederland in het niet tegenover alleen al het Duitse aantal wolven wat na de telling van 2020/2021 met 159 roedels, 29 paren en 19 solitaire territoriale wolven exclusief zwervers en de nog steeds groeiende populatie. Dit is alleen de telling van territoriale wolven in Duitsland en zonder de wolven die tot dezelfde Centrale laaglandpopulatie behoren in Polen. In 2019 is een deel van deze Poolse wolven, 881 individuen, bemonsterd voor onderzoek.
https://www.nature.com/articles/s41598-019-55273-w
Er zou nog steeds uitwisseling van genen zijn met Poolse deel van deze Poolse-Duitse populatie daar er geen geografische of door mensen aangelegde barrières zouden kunnen zijn, gezien de Duitse wolven direct afstammen van de wolven in Polen er telkens letterlijk in alle talen beweerd wordt dat wolven in de Europese lidstaten niet door mensen geholpen zijn in hun populatiegroei. Ook in de Duitse monitoring blijken telkens Poolse wolven met Duitse wolven in Duitsland een nieuw paar of roedel te vormen.

Polen heeft in overleg met internationale wetenschappers aangegeven dat het land een gunstige staat van instandhouding wolven heeft bereikt. Dit is terug te vinden in een rapport van de Europese Unie van 9-12-2021 wat nog aan bod komt in dit document.

Wanneer een populaties de gunstige staat van intandhouding heeft bereikt wordt door wetenschappers en ecologen de populatie verder opgedeeld waardoor per populatie nooit voldaan kan worden aan de gunstige staat van instandhouding.

Map of European wolf distribution showing wolf samples (n = 177) and population clusters. Map of European wolf distribution showing wolf samples (n = 177) and population clusters detected using 67K single nucleotide polymorphism (SNP) markers. Distribution map prepared by the Large Carnivore Initiative for Europe (lcie.org) based on Linnell et al. 2008. Wolves also occur in areas marked 'without data', but their distribution is uncertain. doi:10.1371/journal.pone.0076454.g001

Deze afbeelding is van een onderzoeksrapport uit 2013:
https://www.researchgate.net/figure/Map-of-European-wolf-distribution-showing-wolf-samples-n-177-and-population-clusters_fig1_257729488

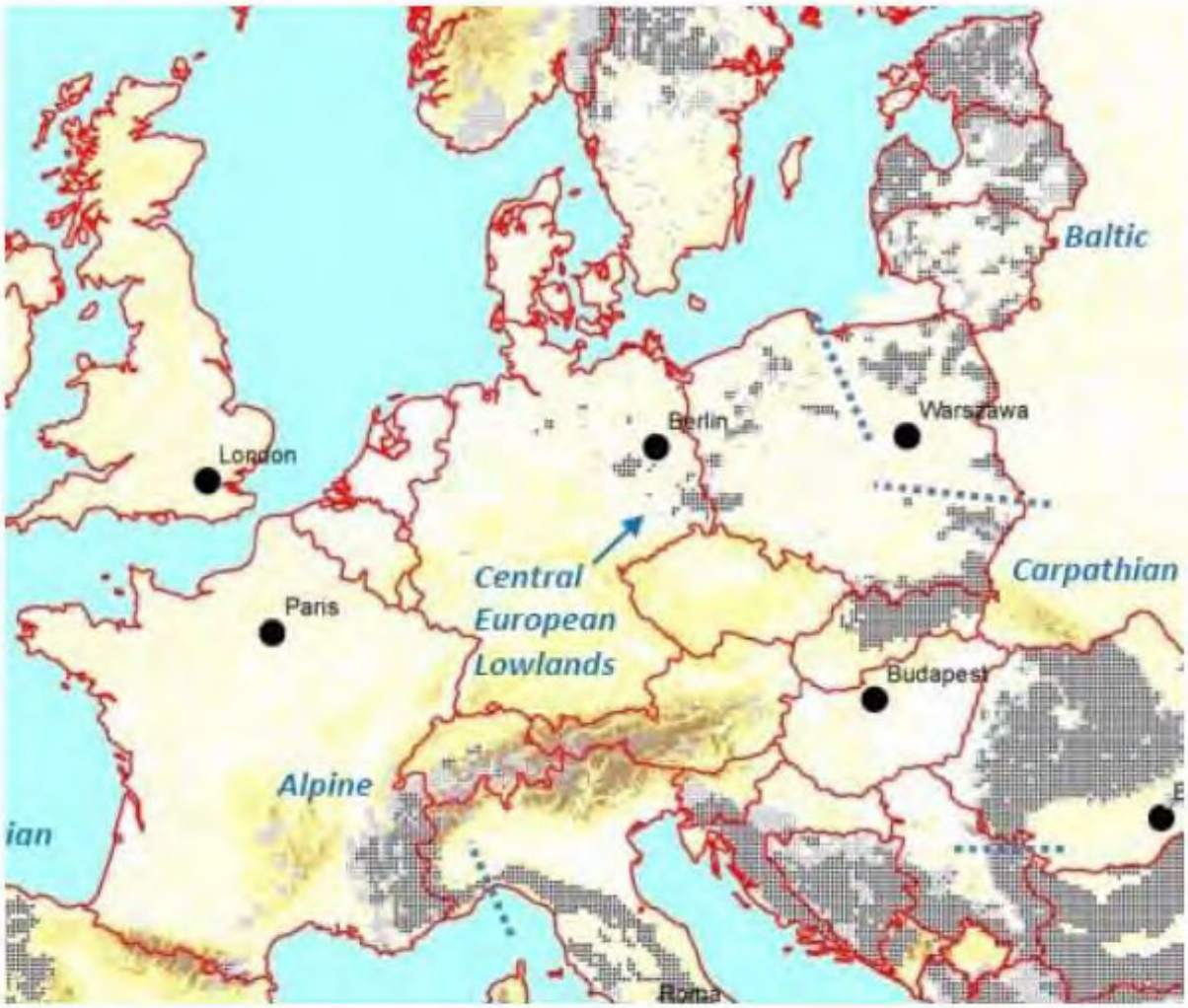

Wolf distribution and populations in and around central Europe. Dark cells permanent occurrence, grey cells occasional occurrence. Map: KACZENSKY et al. 2013. Data from Poland and Germany are from 2011 / 2012.

Deze afbeelding is uit een onderzoeksrapport van 2015 met verwerkte data tot 2013
https://www.researchgate.net/figure/Wolf-distribution-and-populations-in-and-around-central-Europe-Dark-cells-permanent_fig1_275654871

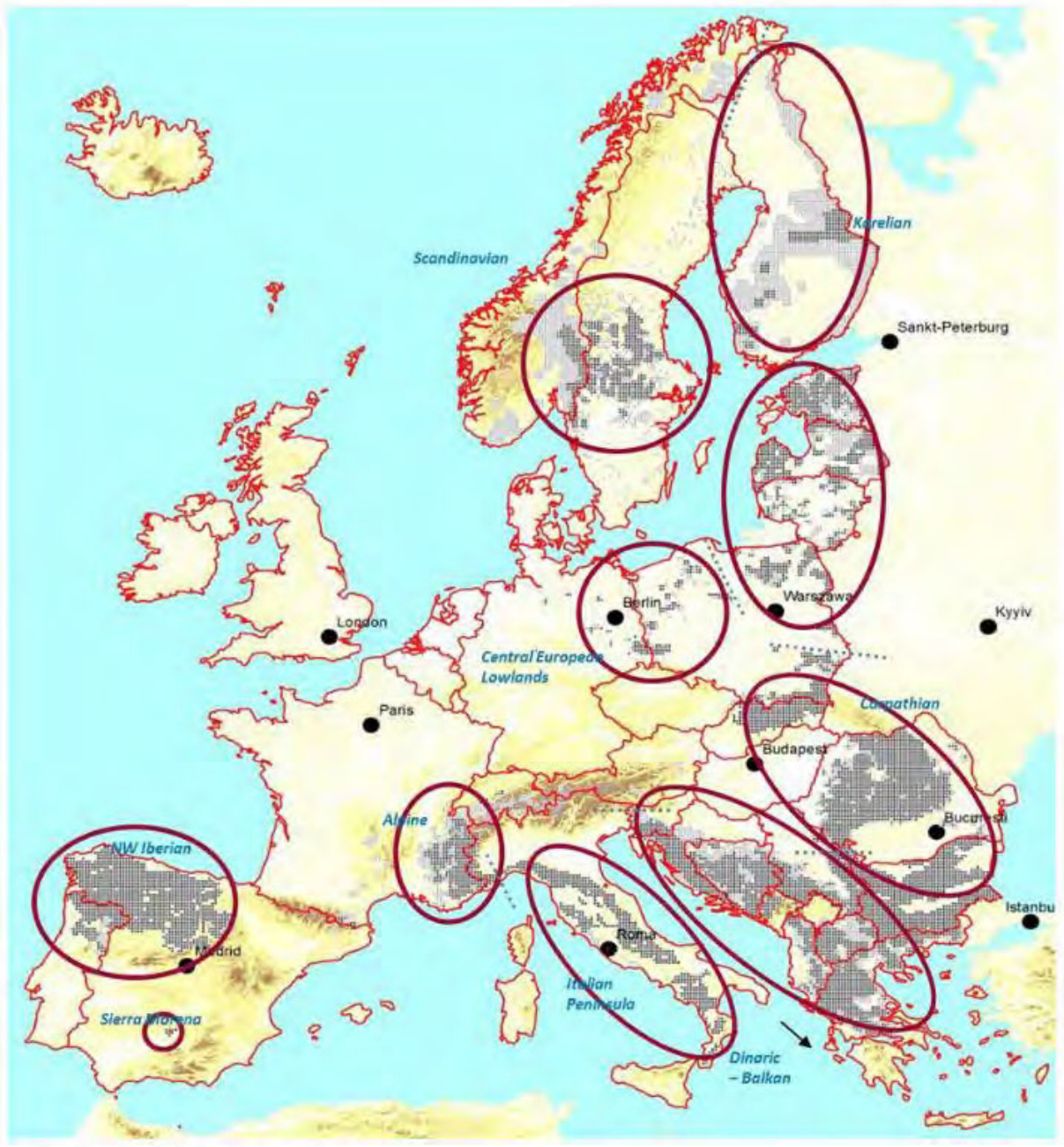

The 10 wolf populations of Europe

Bron afbeelding: https://www.researchgate.net/figure/The-10-wolf-populations-of-Europe_fig2_272095609

3) *Balticum*. De Baltische populatie (Estland, Letland, Litouwen, Noordoost-Polen) bestaat momenteel uit 900-1.400 wolven, min of meer gelijk verdeeld over de vier landen. Deze populatie was bijna uitgestorven in de jaren 1980, hetgeen zich ook in genetische verarming uitdrukt. Desondanks is het momenteel genetisch de meest diverse populatie van Europa. Aangrenzend hieraan kent Wit-Rusland een populatie van mogelijk tot 2.000 wolven, hoewel de aantallen daar in het voorjaar door bejaging veel lager zijn.
4) *Centraal-Europees laagland*. Deze populatie is verdeeld over Zuidwest-Polen en NO-Duitsland, met ongeveer 60 roedels over de hele regio, zo'n 300-400 stuks (Figuur 2). Recent werd ook Denemarken geherkoloniseerd, met een kleine voortplantende roedel in 2017. Deze populatie kent af en toe zwervers in Tsjechië, Nederland en België. Deze populatie werd gesticht omstreeks 1998 door een handvol dieren afkomstig uit de Baltische populatie van Polen. Hoewel de populatie sterk groeit, is ze genetisch duidelijk verarmd ten opzichte van de Baltische populatie.

Tekst rapport Vaanderen 2018: https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/27970

De Northcentral cluster is opgedeeld in de Baltic en Central European Lowlands populatie. De voorheen Italiaanse populatie werd Italiaanse-Franse populatie genoemd en is nu vaak afzonderlijk als opgedeeld in de Alpine en nu ook Apanijnen populatie genoemd. Het Haplotype wijkt af van het type van de Northcentral populatie Haplotype HW01 en 5-6% HW02. De zuidelijke wolven uit de Italiaans-Franse populatie hebben haplotype HW22.
Er werd er in publiekelijk gepubliceerd onderzoek, wat niet meer te vinden is, gesproken over het afscheiden van de Duitse en Poolse populatie. Toch zijn hier nog wel aanwijzingen voor te vinden zoals op de website van het WUR.

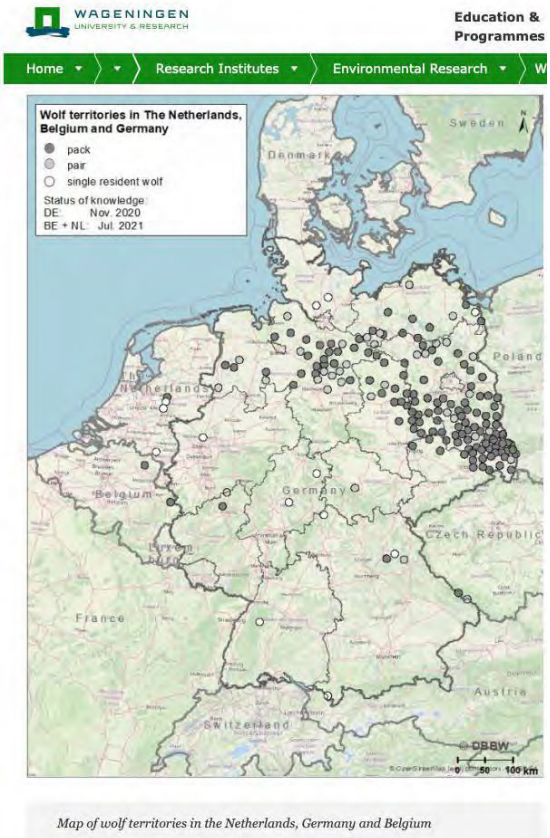

Map of wolf territories in the Netherlands, Germany and Belgium

Bron afbeelding WUR 6 oktober 2021: https://www.wur.nl/en/research-results/research-institutes/environmental-research/show-wenr/we-must-learn-to-live-alongside-wolves.htm

In het rapport “De Wolf is Terug in Nederland, Factfinding Study 2021” https://edepot.wur.nl/553564 blijkt dat men niet meer spreekt van minimaal 1.000 individuen maar van 1.000 **roedels** (wel 7 x genoemd onder punt 5,10 en 5.11) wat ongeveer neer komt op zo een 4.000 tot 10.000 jagende individuen met een gemiddelde van 7.000 individuen daar een roedel gemiddeld ongeveer uit 5 tot 7 dieren per roedel leeft als jagende wolven. Er zijn kleinere en grotere roedels jagende wolven. Dit aantal is exclusief de paren en de solitaire territoriale en zwervende wolven van een populatie. Dit ligt ver buiten de range van de criteria eerder gegeven in het eerste Wolvenplan (2013)* *(zie afbeeldingen)*, ver buiten de gestelde criteria van het IUCN en nog verder buiten de criteria die in vrijwel alle landen, staten of grensoverschrijdende populaties wordt gehanteerd. Dit varieert van 400-1.000 individuen om aan de regels voor een gezonde populatie te kunnen voldoen volgens wetenschappers, natuurorganisatie en instanties. In enkele staten in Canada en Amerika wordt een populatiegrootte van ongeveer 500 tot 1.250 individuen aangehouden voor beheer van de populatie. Er wordt daarbij niets geschreven of de zwervende of territoriale individuen al dan niet deel uit maken van een roedel.

FCS, FRP en FRR

Uit Kaczenski *et al.* (2009) en Linnel *et al.* (2008) leiden we af dat een populatie wolven zich in een GvI (Favourable Conservation Status, FCS) bevindt als is voldaan aan onderstaande criteria (1 t/m 8):

1. de populatie is stabiel of neemt toe;
2. de omvang van het leefgebied van de populatie is stabiel of neemt toe;
3. de kwaliteit van dit leefgebied is duurzaam verzekerd;
4. de omvang van de gunstige referentiepopulatie is bereikt (Favorable Reference Population, FRP) onder verwijzing naar de Rode lijst criteria D of E van de IUCN;
5. de populatie is even groot of groter als/dan bij het van kracht worden van de Habitatrichtlijn;
6. het geschikte referentiegebied (Favorable Reference Range, FRR) is bezet;
7. een uitwisseling wordt bevorderd van individuen binnen de populatie c.q. tussen populaties (tenminste één genetisch-efficiënte migrant per generatie) en
8. een efficiënte en robuuste monitoring is gegarandeerd.

Onder de Favourable Reference Population in een bepaalde biogeografische regio wordt verstaan de minimum populatie nodig om het duurzaam voortbestaan van de soort te waarborgen. Onder de Favourable Reference Range wordt verstaan het verspreidingsgebied waarbinnen alle significante variaties van habitats en soorten aanwezig zijn voor een bepaalde geografische regio en dat voldoende groot is om het duurzaam voortbestaan van de soort te waarborgen. Voor zowel FRP als FRR geldt dat ze tenminste de omvang hebben die gold ten tijde van het in werking treden van de Habitatrichtlijn.

** Afbeelding Bron Wolvenplan 2013*
https://edepot.wur.nl/298578

D. Very small or restricted population			
	Critically Endangered	Endangered	Vulnerable
D. Number of mature individuals	< 50	< 250	D1. < 1,000
D2. *Only applies to the VU category* Restricted area of occupancy or number of locations with a plausible future threat that could drive the taxon to CR or EX in a very short time.	-	-	D2. typically: AOO < 20 km² or number of locations ≤ 5

E. Quantitative Analysis			
	Critically Endangered	Endangered	Vulnerable
Indicating the probability of extinction in the wild to be:	≥ 50% in 10 years or 3 generations, whichever is longer (100 years max.)	≥ 20% in 20 years or 5 generations, whichever is longer (100 years max.)	≥ 10% in 100 years

** Afbeelding Bron: voorgaande link naar Rapport 2020 voor de rode lijst in Nederland van de Zoogdiervereniging*

Een wolvenrapport voor Polen en Duitsland beschrijft een gunstige staat van instandhouding criteria in punt 2.3.1 en 2.3.3 >1000 volwassen dieren
http://www1.nina.no/lcie_new/pdf/635678468489223445_2015%20Joint%20Wolf%20Monitoring%20Standards%20DEPL_BfNSkript398.pdf

De beschrijving:

Favourable Reference Population **(FRP): in order to qualify for a favourable conservation status the population size has to ensure the long-term viability of the species (same unit as population size). A FRP must fulfill the following criteria:**

1 – The population must be at least as large as it was at the time the Habitats Directive came into force. AND

2 – The population must be at least as large as (preferably, considerably larger than) the minimum viable population (MVP) as defined by the IUCN viability criteria D (>1000 mature animals) or E (extinction risk based on a quantitative PVA – population viability anylysis – <10 % within a period of 100 years). AND

3 – The population is being continually monitored via a robust monitoring programme.

In Polen zelf zijn in 2021 bloedmonsters genomen van 3000 individuele wolven.
In de periode daarvoor waren dat meer dan 880 individuele wolven.

Volwassen wordt relatief gezien. Vruchtbaar zijn wolven vanaf ongeveer 3 jaar volgens diverse bronnen. Echter, wolven die vertrekken uit een roedel worden als jongvolwassen wolven beschouwd en worden als volwassen dieren geteld in verschillende landen. Deze dieren kunnen zelfstandig jagen. Sommige wolven vertrekken rond het eerste levensjaar uit de roedel. Roedels bestaan over het algemeen uit meerdere leeftijdsgroepen wolven namelijk; ouders, jagende en opvoedende jongvolwassen en welpen. Bij voldoende voedsel kan een roedel uit 10 of meer dieren bestaan van ouderpaar en jonge geboren in verschillende jaren.

De schrijvers van het rapport “De Wolf is Terug in Nederland, Factfinding Study 2021” hebben de benaming “roedels” gegeven waar andere onderzoeken en landen over “individuen” spreken. Van 11x “1000 roedels” schrijven in een enkel rapport in plaats van individuen, wordt het nog geen wetenschappelijk onderbouwd argument. Het is niet te rechtvaardigen gezien de wetenschappelijke criteria eerder gegeven in de Nederlandse rapportages voor het LNV op basis van de wetenschappelijke criteria van het alom erkende IUCN.
Dit is niet de eerste onjuistheid die geconstateerd is in een rapport geschreven door meerdere van deze instanties specifiek voor het ministerie van het LNV.

4. Verdrag van Bern en de doelstelling

Verdrag van Bern tekst waar Nederland voor heeft getekend na goedkeuring van het verdrag. “was signed in Bern in September 1979”

https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/bern-convention.html

Letterlijke tekst en letterlijke vertaling naar het Nederlands

WHAT IS THE AIM OF THE CONVENTION AND OF THE DECISION?

> The convention, adopted at Bern on 19 September 1979, aims to promote cooperation between the signatory countries in order to conserve wild flora and fauna and their natural habitats and to protect endangered migratory species.
>
> The decision concludes the agreement on behalf of the European Economic Community (now the EU).

Letterlijke vertaling: http://publications.europa.eu/resource/cellar/bb0072a6-5a5d-4eae-97b9-e9c629b31577.0017.02/DOC_1

WAT IS HET DOEL VAN HET VERDRAG EN HET BESLUIT?

> Het verdrag, dat op 19 september 1979 in Bern is gesloten, is bedoeld om samenwerking tussen de verdragsluitende landen te bevorderen om **wilde flora en fauna en hun natuurlijke omgeving in stand te houden** en om **bedreigde trekkende diersoorten te beschermen**.
>
> Met het besluit wordt de overeenkomst namens de Europese Economische Gemeenschap (thans de EU) gesloten.

In ecologische termen is migratie van een soort een trekkende beweging met terugkomst naar de startplaats. Echter wordt er ook wel verwezen naar migratie door verplaatsen van een leefgebied. Bij wolven is in deze vorm geen sprake van migratie, daar het geen trekkend soort is (het soort vestigt zich in een leefgebied van waar uit de jongen zich verspreiden), wat terug keert naar de startplaats en het leefgebied niet wordt verplaatst. In de gegeven beschrijving wordt duidelijkheid verschaft door de woorden: “in stand te houden”.
Bij wolven is Kolonisatie aan de orde. Het betreft uitbreiding van de populatie met behoud van de gevestigde populatie wat in dezelfde zin voor “in stand te houding” niet overeenkomt migratie in de vorm van kolonisatie.

In de doelstelling van het Verdrag van Bern wordt protect endangered migratory species genoemd, wat hiermee alleen te vertalen is naar migrerende soorten die terug gaan naar de startplaats. Zo ook beschreven in de publicatie van de overheid (zie

afbeelding).

Erkennende dat met de instandhouding van de in het wild voorkomende dier- en plantesoorten rekening dient te worden gehouden door de Regeringen bij hun nationale doelstellingen en programma's en dat een vorm van internationale samenwerking tot stand dient te worden gebracht in het bijzonder om de trekkende diersoorten te behouden;

* Afbeelding bron: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08#Verdrag_2
geldend vanaf 3-3-2018 tot heden
Het is een soort wat volgens de wetenschap in elk soort landschap kan overleven en voortplanten behoord niet in bijlage II van het verdrag van Bern.

Het soort was niet meer bedreigd in 2018 binnen Europa waardoor ook bijlage IV in Nederland en bijlage IV van het verdrag van Bern niet van toepassing is of zou moeten zijn. Echter in tegenstelling tot de EU-lidstaten waar de wolf zich 10 jaar vóór de status van "LC" regulier heeft voortgeplant terwijl het soort bedreigd was met uitsterven zou mogelijk voor andere lidstaten andere eisen en regels kunnen gelden.

1. Concreet is er van het doel "behouden" **in stand te houden** geen sprake, daar de wolf volgens Nederlandse en internationale richtlijnen en criteria als nieuwkomer wordt beschouwd. Tevens is Nederland ongeschikt bevonden voor een gunstige staat van instandhouding van een populatie.
2. De wolf is een vestigend diersoort en voldoet niet aan de criteria van trekkende soorten. De wolf daardoor niet in de genoemde categorie "**bedreigde trekkende diersoorten**".

Punt 2 lijkt later gewijzigd naar alle bedreigde en kwetsbare soorten en extra bescherming voor trekkende soorten. Mogelijk heeft Nederland hiervoor getekend. Dan nog valt de wolf buiten beschouwing in Nederland.
Nederland kan in geen enkel opzicht de doelen bereiken volgens het Verdrag van Bern.
Op die basis hoeft Nederland zich niet aan dit verdrag te houden wat betreft bescherming binnen Nederland. Pas na 2029 is er de mogelijkheid om de wolf te beschermen en te kunnen voldoen aan het gestelde doel van het Verdrag van Bern. Tot die tijd is de wolf officieel "nieuwkomer" met de daarvoor gestelde criteria.

Overgenomen tekst website overheid wet Natuurbescherming:

Kernpunten:

> Ook moeten er toereikende wettelijke en administratieve maatregelen worden getroffen om de soorten wilde fauna uit Bijlage II *(Hiermee wordt in deze context beschreven Appendix II van het Verdrag van Bern en niet te verwarren de vergelijkbare tekst voor bijlage II van de Nederlandse Habitatrichtlijnen)* (Streng beschermde soorten fauna) in stand te houden. Het volgende is verboden:
> alle vormen van vangen, in bezit hebben en opzettelijk doden;
>
> - opzettelijke beschadiging of vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen;
>
> - het opzettelijk verstoren van wilde dieren, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;

- het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur of deze in bezit hebben;

- het bezit van en de interne handel in deze dieren, levend of dood, met inbegrip van opgezette dieren, en elk deel of derivaat van deze dieren.

Einde citaat.

De wolf voldeed in juli 2018 of de officieel bevestigde vestiging in februari 2018 en voldoet niet meer aan de criteria van beschermde soorten volgens de Europese richtlijnen. De Europese Unie verwijst in zake beschermde soorten op de website naar de website van de IUCN en niet naar de bijlage van Het Verdrag van Bern. De laatste update van de lijst van beschermde diersoorten in het Verdrag van Bern was in maart 2018. In mei 2018 was de wolf volgens de IUCN niet meer bedreigd en niet meer in de rode lijst voor Europa. De grijze wolf voldoet volgens het IUCN, op enkele ondersoorten na waaronder de Centraal Europese Laagland Populatie (Polen en Duitsland) niet valt, aan de criteria voor een gezonde levensvatbare populatie.

De Europese Unie verwijst in zake beschermde soorten op de website niet naar de lijst van beschermde diersoorten in de bijlage van het Verdrag van Bern, maar naar de website van het IUCN.

Letterlijke vertalen van tekst op de website voor het comité voor het Verdrag van Bern
https://www.coe.int/en/web/bern-convention/documents

https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680479eb9

Alle landen die het Verdrag van Bern hebben ondertekend, moeten actie ondernemen om:
- nationale beleidsmaatregelen voor het behoud van wilde flora en fauna en hun natuurlijke habitats te bevorderen;
Voldaan middels de Habitatrichtlijnen
- rekening houden met het behoud van de wilde flora en fauna in hun plannings- en ontwikkelingsbeleid en in hun
maatregelen tegen vervuiling;
Voldaan in de Omgevingswet en Wet voor Natuurbescherming
- voorlichting te bevorderen en algemene informatie te verspreiden over de noodzaak om soorten in het wild in stand te houden en fauna en hun leefgebieden;
- aanmoedigen en coördineren van onderzoek dat verband houdt met de **doeleinden van dit Verdrag**.
Voldaan

Hier wordt zeer duidelijk de aangegeven “doeleinde van het Verdrag van Bern” wat beschreven staat als:
om wilde flora en fauna en hun natuurlijke omgeving in stand te houden en om bedreigde trekkende diersoorten te beschermen.
…en ook samenwerken om de doeltreffendheid van deze maatregelen te verbeteren door:
- coördinatie van de inspanningen om trekkende soorten (waartoe de wolf niet behoord) te beschermen; en

- het uitwisselen van informatie en het delen van ervaring en expertise.

Het comité heeft in 2006 een toevoeging gedaan.
https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680479eb9

> Species at risk: From invertebrates to large carnivores
>
> The Bern Convention focuses on endangered and vulnerable species of wild fauna in Europe, including migratory species. Two good examples are the protection of invertebrates and the conservation of large carnivores, where specific recommendations aimed at their conservation have been adopted, including a number of action plans and strategies such as the European Strategy on the Conservation of Invertebrates, adopted in 2006. The work of the Groups of Experts is also crucial in addressing information and policy needs to improve the conservation status of wild species in Europe.

Vertaling:

Risicosoorten: van ongewervelde dieren tot grote carnivoren

De Conventie van Bern richt zich op **bedreigde en kwetsbare** soorten wilde fauna in Europa, waaronder migrerende soorten. Twee goede voorbeelden zijn de bescherming van ongewervelde dieren en de instandhouding van grote carnivoren, waarvoor specifieke aanbevelingen voor hun instandhouding zijn aangenomen, waaronder een aantal actieplannen en strategieën zoals de Europese strategie voor de instandhouding van ongewervelde diersoort, aangenomen in 2006. Het werk van de **deskundigengroepen** is ook van cruciaal belang bij het aanpakken van informatie- en beleidsbehoeften om de staat van instandhouding van wilde soorten in Europa te verbeteren.

Migrerende soorten is ecologische vertaalt als trekkende soorten, waar de wolf niet toe behoord. Wolven keren niet terug naar hetzelfde gebied, de definitie voor “trekkende soorten” of “migratory spieces”.
Ongewervelde diersoorten behoort de wolf niet toe
Aanbeveling zijn geen eis
Instandhouding op zich is geen uitbreiding

Deze toevoeging voor grote carnivoren is bijzonder te noemen. Er zijn in Europa geen grote carnivoren die voldoen aan deze beschrijving.

Are wolves migratory?

MIGRATION: **Wolves do not migrate** but travel over large areas to hunt, sometimes as far as 30 miles in a day; dispersing wolves may travel hundreds of miles in seeking mates.

https://www.biologicaldiversity.org › species › mammals

https://www.biologicaldiversity.org/species/mammals/Great_Lakes_gray_wolf/natural_history.html

De Council, het comité, gaat verder dan het gestelde doel van het Verdrag van Bern ondertekend door de lidstaten in 1979 en 1982.

De Nederlandse overheid verwijst naar eur-lex.europa.eu. Hier is geen verandering aangekondigde in de tekst of de interpretatie op de tekst na 1982. De doelstelling staat op de eur-lex.europa.eu nog steeds als boven geschreven. Er zijn alleen dieren in de bijlage van het Verdrag van Bern toegevoegd in 1998. **Mogelijk zijn er nieuwere veranderingen in de loop der jaren ondertekend. Dit zal zo nodig alsnog uitgezocht moeten worden. Beter goed voorbereid en alle facetten belicht.**
https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/bern-convention.html#

In 1992 is er een versie gepubliceerd. Hierin is tekst verwijderd of gewijzigd en wordt het doel niet meer als zodanig vernoemd. De Nederlandse website van de overheid vermeld echter nog steeds naar de website van eur-lex.europa.eu die in 15.05.2020 het laatst is bijgewerkt. Hier wordt het document van 1992 "RICHTLIJN 92/43/EEG VAN DE RAAD van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna" niet vermeld ondanks dit op dezelfde website te vinden is.
Link naar het document uit 1992: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0043&from=NL

5. Document EC 9-12-2021

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52021XC1209(02)&from=NL&fbclid=IwAR3A-2tbMEtynELjjIgBnqN2nGzqKIxC-gHpkzBFlmCnNwOvgDs88XPch6c
Bijlage III vanaf pagina C 496/87 is specifiek voor de wolf

INFORMATIE AFKOMSTIG VAN DE INSTELLINGEN, ORGANEN EN INSTANTIES VAN DE EUROPESE UNIE
EUROPESE COMMISSIE
MEDEDELING VAN DE COMMISSIE
Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofde van de habitatrichtlijn
(2021C 496/01)

Nederland kan niet voldoen aan het gestelde doel volgens wetenschappelijk onderzoek vastgesteld, waardoor het diersoort wolf niet valt onder "diersoorten van communautair belang" in Nederland.
Minister Van der Wal gebruikte dit argument wel om de beschermde status in Nederland te benadrukken.
De Europese Commissie op verzoek een **aanbeveling** gedaan wat geen verplichting is.

Opmerkelijk!

In dit document worden richtsnoeren als zijnde bindende verplichting verwoord en omschreven, met name in Bijlage III met als titel “Uitvoering van artikel 12 van de habitatrichtlijn: Het voorbeeld van de wolf”. Deze richtsnoeren zijn een interpretatie van letterlijke tekst op het wettelijke geldende door lidstaten ondertekende Verdrag van Bern. Deze richtsnoeren zijn geen bindende EU-richtlijnen of bindende protocollen. Er kunnen geen rechten aan ontleend worden en er zijn geen. De Nederlandse wetgeving voldoet aan de richtlijnen. Bij het Verdrag van Bern, waarvoor getekend is, waren geen protocollen bijgevoegd.

De Europese Commissie heeft niet het recht om het recht in eigen handen te nemen. Er kunnen geen juridische consequenties verbonden worden aan het niet opvolgen van richtsnoeren.

BIJLAGE III

Uitvoering van artikel 12 van de habitatrichtlijn: Het voorbeeld van de wolf

Afbeelding titel van de bijlage 3 van het document.

Ook in dit document van de Europese Unie staan wederom onwaarheden:

Er lijkt geen deugdelijk bewijs te zijn van de doeltreffendheid van het gebruik van dodelijke controle om de predatie van vee te verminderen. Uit bepaalde studies is gebleken dat dodelijke controle/ruiming minder doeltreffend is dan maatregelen ter bescherming van de veestapel (Van Eeden et al., 2018, Santiago-Avila et al., 2018) en zelfs kan leiden tot een toename van de predatie van en conflicten met vee (Wielgus en Peebles, 2014; Fernández-Gil et al., 2016), mogelijk doordat de samenstelling van wolvenroedels ontwricht raakt als gevolg van ruimen.

(Blauw gearceerd) Het is reeds 150 jaar bewezen dat er zonder wolven geen predatie door wolven plaats vindt. Daar is geen studie voor nodig om dit te kunnen constateren.

In dit document van 9-12-2021 is beschreven dat in Polen de wolf in bijlage V staat van het Verdrag van Bern. Gezien “alle” eerdere rapporten en documenten voor zowel het ministerie van LNV als de Europese Unie verwijzen naar de Centraal-Europese laaglandpopulatie (Polen-Duitsland). Ook wolven in Nederland, op aanraden, niet als eis (interprovinciaal Wolvenplan 2019), van de EC zouden tot deze populatie behoren, waarmee wolven in Nederland, België, Denemarken en Duitsland eveneens in bijlage V zouden moeten staan daar de gunstige staat van instandhouding hoger is dan noodzakelijk voor deze populatie. Het kan niet dat wolven behorende tot een bepaalde populatie in het ene land wel veilig zou zijn en in andere landen niet. De populatie is veilig of de populatie is bedreigd of kwetsbaar in het gebied waar de populatie over verspreid is.

Er zijn aanwijzingen dat Duitsland de populatie wil opdelen naar een Duitse populatie, los

van de Poolse populatie. Dit gaat echter geheel in tegen alle voorgaande rapporten die zeker tot 2020 zijn gepubliceerd en verstuurd aan de Nederlandse Staat.
Helaas is het wetenschappelijke rapport wat hiernaar heeft verwees niet meer vindbaar online. Dit is helaas het geval met meerdere rapporten betreffende wolven.

In de beantwoording van vragen staat een link naar een verslag wat weer een link bevat naar een webtool betreffende de staat van beschermde diersoorten.
Link naar de webtool:
https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region
Deze gaat tot 2018. Hierin staat geen enkele informatie voor Nederland. Geen informatie betreffende geschikt leefgebied of enige vorm van omvang van geschiktheid voor wolven in Nederland. (Zie de links onder de afbeelding).

Wat voor Duitsland is ingevuld waardoor deze toen niet in gunstige staat van instandhouding zou zijn geweest lijkt gebaseerd op roedels en niet op individuen.
Zoals al eerder aangegeven telt het rapport “Factfinding Study” eveneens roedels om de gunstige staat te bereiken wat niet correct is volgens de IUCN. Het lijkt hierbij of de wetenschappers die graag wolven willen behouden gericht zijn om de beschermde status in Nederland en Duitsland te behouden met onjuiste berekeningen en redeneringen.

Polen in bijlage V van het verdrag dan is de rest van de populatie ook bijlage V anders zou Polen alsnog in bijlage IV moeten vallen voor de grensoverschrijdende populaties die nog niet zouden voldoen in de verschillende delen van het land. Door beheer in Polen zouden de grensoverschrijdende populaties in andere landen niet de doelstelling voor dezelfde populatie kunnen behalen. Ditzelfde geld voor het telkens splitsen van populaties.
Dit gaat verder dan waar het verdrag voor is opgesteld. Zou Polen in bijlage IV blijven voor enkele afgesplitste populaties dan zou Polen dit ten koste van de maatschappij en economie.

Het systeem wat de Europese Commissie hanteert is niet correct. Polen in bijlage V kan niet anders beteken dat alle deelpopulaties in het geheel in bijlage V moeten staan om landen niet te belasten met onmogelijke doelstellingen ingegeven door de Europese Commissie.
De IUCN zou als leidraad moeten gelden als erkent orgaan op alle fronten voor de Europese Unie.

* *Canis lupus*	X	X	X	Bijlage II: met uitzondering van de Estse populatie; Griekse populaties: enkel die bezuiden de 39e breedtegraad; Spaanse populaties: enkel die bezuiden de Duero; Letse, Litouwse en Finse populaties Bijlage IV: met uitzondering van de Griekse populaties benoorden de 39e breedtegraad; de Estse populaties, de Spaanse populaties benoorden de Duero; de Letse, de Litouwse, de Poolse, de Slowaakse, de Bulgaarse populaties en de Finse populaties in het rendierbeschermingsgebied als omschreven in paragraaf 2 van de Finse wet nr. 848/90 van 14 september 1990 inzake rendierbescherming

Soortnaam	Bijlage			Geografische beperkingen
	II	IV	V	
				Bijlage V: Spaanse populaties benoorden de Duero, Griekse populaties benoorden de 39e breedtegraad, Finse populaties in het rendierbeschermingsgebied als omschreven in paragraaf 2 van de Finse Wet nr. 848/90 van 14 september 1990 inzake rendierbescherming, Bulgaarse, Letse, Litouwse, Estse, Poolse en Slowaakse populaties

Bijlage II pagina C 496/69 en C 496/70 Link webtool op de website van de EU: https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region

In Polen zijn wolven opgedeeld in verschillende populatie. De Balkan in het oosten, de Centraal-Europese laaglandpopulatie in het westen en in het zuiden dat Karpatische populatie. Hiermee wordt duidelijk dat het opsplitsen van populaties geen eis kan zijn voor bescherming tot een gunstige staat van instandhouding wordt bereikt per gebied in een grensoverschrijdende populatie zoals eerder beschreven. Ook het afscheiden van populaties kan niet blijven doorgaan. Dit lijkt momenteel al deels het geval te zijn in delen van de Centraal Europese laaglandpopulatie, mede door een andere interpretatie van geschreven teksten.

Op 17-2-2022 zijn vragen beantwoord door Mr Sinkevičius als spreker voor de Europese Commissie. Hierin staan de links naar de verouderde documenten en onderzoeken zo ook de link naar de webtool die niet verder gaat dan 2018.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000135-ASW_EN.html

Ook in de documenten van de verwezen links staan weer links die verwijzen naar andere documenten of verouderde onderzoeken.

Nog steeds ter herinnering,
- In Nederland zijn wolven sinds het jaar 1900 nooit een officieel bedreigd diersoort geweest, daar de vestiging en eerste voortplanting pas plaats heeft gevonden nadat de status van de IUCN voor Europa als niet bedreigd of niet kwetsbaar maar als veilig en toenemend is geregistreerd.
- Nederland kan niet voldoen aan het doel van het verdrag van Bern betreffende wolven.
- Het is door de EC niet als eis gesteld dat Nederland moet samenwerken, maar een aanbeveling op een vraag aan de commissie.
- Nederland staat niet geregistreerd als land met, of geschikt voor, wolven binnen de EU.
- De EU houdt zich niet aan de erkende IUCN status, maar lijkt nu te verwachten dat lidstaten afzonderlijk een eigen veilige populatie herbergen. Dit gaat verder dan waarvoor het verdrag van Bern is opgesteld, behoud en instandhouding van soorten.

Het gevaar van liefhebbers die beleid maken of adviseren zonder de maatschappelijke en sociale aspecten in oogschouw te nemen!
De Nederlandse overheid werkt op gebied van natuur en klimaat veelvuldig met het WUR Wageningen. Zo zijn tevens natuurorganisaties en de een lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal grote voorstanders van wolven in Nederland, goede klanten van dit onderzoeksinstituut. Rapporten van deze universiteit en verschillende commissies zijn niet objectief geschreven, zo ook het Provinciale Wolvenplan 2019 en Factfinding Study niet. Onlangs, juli 2022, is de voorzitter van de Raad van Wageningen Universiteit opgestapt. Deze voorzitter, met een hoge opleiding in de Landbouw, was de enige die tegenwicht kon geven aan deze instelling. De rede van het verlaten van haar post is onbekend.
Alle commissie die werken aan protocollen en rapporten bestaan vrijwel volledig uit mensen die liefhebbers zijn van het diersoort en mensen die onderzoeken willen verrichten naar de ontwikkelingen wolven in Nederland.

Hier schuilt tevens een gevaar. Wanneer de populatie groeit en later weer af neemt, wat normaal is voor een wolvenpopulatie, kan de wolf zelfs zonder de Europese bescherming volgens het verdrag van Bern in Nederland na 2029 (10 jaar reguliere voorplanting) alsnog beschermd worden in de **Nederlandse habitatrichtlijn II waarna Nederland verplicht is strenge en tevens kostbare maatregelen toe te passen** op basis van rapporten van wetenschappers en ecologen en commissieleden die net als nu de beschermde status hoog willen houden en de populatie wil laten groeien, niet zonder rede.

6. Onwaarneembare risico factoren onbelicht in de rapporten

Een dier heeft een rede voor gedrag. De rede is nooit met 100% zekerheid te stellen. De rede kan per individu verschillen, afhankelijk van meerdere factoren.

Het betreft hier enkele recente voorbeelden uit de praktijk van de snelle ontwikkelingen die wolven in Nederland doormaken en de interpretatie van het gedrag door deskundigen. Interpretatie van gedrag is zo goed als onmogelijk bij een wild dier, omdat er onvoldoende kennis is van het betreffende dier en er rekening gehouden moet worden met onzichtbare factoren wat wetenschappers en deskundigen in rapporten hebben nagelaten.

Om de deskundigheid van deskundigen en wetenschappers die rapporten schijven voor het ministerie van LNV in twijfel te trekken is de Border Collie een mooi voorbeeld. In dit ras zijn verschillende eigenschappen behouden vanaf de oorsprong en behouden middels selectief fokken van deze eigenschappen, voornamelijk bij de werklijnen. Het is voor een Border Collie net zomin een spel als voor de wolf. Het teamwork is belangrijk bij de training, maar ook bij een roedel wolven. Het sluipen is vaak nog te zien, maar vooral het omcirkelen van een kudde en het opdrijven, zoals ook wordt beschreven op door de schaapsherder die zijn kudde hoedde tijdens een aanval of de dame op de Ermelose Heide met haar honden. Dit zijn nog maar 2 voorbeelden in Nederland, maar er zijn er velen in andere landen.
Een enkele wolf was zichtbaar, maar andere wolven waren in de buurt en de enige zichtbare wolf drijft een prooi richting de afwachtende wolven. Wanneer het dier niet zelfstandig de prooi kan vangen. Bij de schaapsherder was het verhaal dat hij de wolf pas opmerkte toen deze de kudde al van dichtbij had benaderd, maar het was al te laat. De wolf greep een schaap en ineens waren er meerdere wolven als uit het niets verschenen.
Bij de dame met haar honden op de heide was de wolf zichtbaar en deze rende mee met haar honden.
Zonder omhaal, zonder kennis van de gehele situatie noemde wolvendeskundigen dit direct **speels gedrag van een jonge wolf**.

Beschik je echter over kynologische kennis en ervaring door werken met diverse rassen en rasloze honden en heb je daarbij ook nog tientallen jaren ervaring met de Border Collie uit werklijnen dan is dit zeer herkenbaar gedrag en weet je dat dit vrijwel zeker geen simpel doelloos spel was, doch waarschijnlijk wel een jonge wolf, wat redelijk klopt met de beschrijving van de grootte van het dier (formaat Duitse Herder). Een wolf gaat al vanaf de leeftijd van ongeveer 6 maanden mee om te leren samenwerken als deelgenoot van de jacht. De jonge wolf leert daarbij tevens onzichtbaar te zijn door het sluipen. Wordt het dier gezien of is het te enthousiast of mogelijk zelf verrast op zijn zoektocht naar een prooi en daardoor opgemerkt dan drijft een wolf de prooi in de richting de afwachtende roedelgenoten.

Het sluipen is in sommige werklijnen, voornamelijk wedstrijdlijnen, van de Border Collie ook nog deels terug te zien. Dit zijn specifieke eigenschappen die ook in het jachtgedrag van de wolven te zien is. Echter niet bij alle wolven. Een ander voorbeeld van opdrijven of opjagen in ander soort gebied met een ander prooidiersoort is bijvoorbeeld na het sluipend naderen het opdrijven van grote prooidieren naar een steile helling of afgrond of een kloof. Een techniek die de prehistorische mensen waarschijnlijk hebben afgekeken van wolven. Deze

techniek is soms ook terug te zien in lijnen van Border Collie uit werklijnen. De jonge Border Collies drijven eerder het vee naar een hoek of kraal dan naar een handler. Voorheen dacht men dat dit met de band van de handler met de jonge hond te maken had, maar er zijn zelfs jonge Border Collies die bij wildvreemden naar de mens drijven terwijl anderen naar een hok, kraal of hoek van de afrastering drijven. Het is een deel van de eigenschappen van het gedrag of instinct wat dit ras nog heeft behouden van zijn verre voorouders. Mogelijk gebruiken wolven uit het alpengebied die Nederland aandoen deze zelfde techniek van opdrijven in een hoek van een wei. Op de beelden uit Nieuw Vossemeer is te zien hoe een wolf de schapen opdrijft. Dit was een wolf uit de alpiene populatie.
https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3996748/unieke-beelden-van-de-wolf-die-op-schapen-jaagt
Het is afhankelijk van de beschikbare prooisoorten in het leefgebied hoe jonge wolven door hun familie leren jagen. Dit is per leefgebied verschillend. Ze leren daarnaast ook nog door ervaringen die ze in hun hele leven opdoen. Wolven in Drenthe hebben de afgelopen weken meerdere grote landbouwdieren verwond of gedood. Ze leren van hun ervaringen. Zijn ze erg hongerig, dan zullen kleinere tegenslagen, zoals een mislukte poging, minder effect hebben dan wanneer ze alleen trek beginnen te krijgen. De roedel in Drenthe heeft duidelijk mogelijk onvoldoende beschikbaar wild. De nulstand voor andere prooidiersoorten opheffen is geen garantie voor minder predatie op klein- en grootvee, mede omdat de wolven in de Centraal-Europese laaglandpopulatie, en mogelijk andere populaties, hebben geleerd van hun ouders en familie en door eigen ervaringen.

Dit maakt het diersoort de wolf zo uniek en fascinerend. Dit maakt tevens de wolf een studieobject voor de wetenschap in door mensen gedomineerd geografisch beperkt cultuurlandschap om de ontwikkelen die het soort doormaken te kunnen volgen. De nieuwe ontwikkelingen zijn dusdanig groot en gaan zo snel dat dit maatschappelijk in dit door mensen gedomineerde beperkte landje onhoudbaar wordt. Deskundigen en wetenschappers blijven voortdurend, met alle middelen, grenzeloos zoeken naar een manier van samenleven. In verdragen en de wet worden geen grenzen gesteld.

Deskundigen en wetenschappers, geldverdieners (verdienmodel door bijvoorbeeld aangepaste wolf werende afrastering), liefhebbers en mensen met een dubbele agenda willen wolven in Nederland ten koste van alles. Een deel van deze mensen zijn diegene die rapporten en uitvoeringsplannen voor beleid schrijven, maar er niet mee samen hoeven te leven en niet de angst en stress zullen ervaren. Deze mensen zijn allerminst objectief betreffende de wolf en de maatschappij in Nederland.

Hieronder de afbeeldingen van de tabellen van deskundigen en wetenschappers waar geen rekening is gehouden met de onwaarneembare meetellende factoren op het gebied van gedrag van het soort in een andere setting dan wildernis zonder veel menselijke activiteiten of gevangenschap. De situatie is uniek en maakt het daardoor risicovol en onacceptabel voor de maatschappij die er volgens kenners mee moet “samenleven”. De kenners, deskundigen, wetenschappers en meeste liefhebbers hoeven dat niet.

Hieronder de afbeelding uit het Interprovinciale Wolvenplan 2019

Tabel 1a. Wolf en mens.
Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017).

Thema	Gedrag	Oorzaak	Inschatting	Maatregel
Wolf en mens	Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk. Een probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) in of bij bebouwing vinden	Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren
	Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk	Geen / eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren
	Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig	Ongevaarlijk / oppassen voor lokken en voeren	Geen / oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren
	Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Voedselbronnen 3) Sociale verhouding met hond	Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie en/ of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten.
	Wolf benadert meermaals mensen	Mogelijk sterke voerconditionering en gewenning	Kritisch, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien geen resultaat wolf doden
	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden

Veiligheid van mensen staat in alle gevallen voorop

Tabel 1b. Wolf en hond.
Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017).

Thema	Gedrag	Oorzaak	Inschatting	Maatregel
Wolf en hond	Wolf benadert meermaals mensen met honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens. Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten
	Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken	Wolf doden
	Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Sociale verhouding met hond	Monitoren, risico op hybridisatie en/of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten.
	Wolf doodt honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken	Preventieve maatregelen, indien geen resultaat wolf doden
	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigd	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten; loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico

Tabel 1c. Wolf en vee.
Omgang met mogelijke probleemsituaties met wolven: gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Ontleend aan Groot Bruinderink en Lammertsma (2013) en Niedersächsisches Wolfskonzept (2017).

Thema	Gedrag	Oorzaak	Inschatting	Maatregel
Wolf en vee	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort	Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie	Preventieve maatregelen toepassen
	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen	Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren, proberen de wolf negatief te conditioneren, indien geen resultaat de betrokken wolf doden afhankelijk van populatiestatus

Tabellen Interprovinciaal Wolvenplan 2019

Bij het opstellen van de tabellen is onvoldoende aandacht besteed aan:
De Black box - prikkels, context, motivatie gedrag, motivationele factoren
Het Rugzak- ervaringen uit het verleden
Het Leervermogen - Het leven lang leren door ervaring zowel positief als negatief
De Nieuwsgierigheid - Natuurlijk onderzoekgedrag behorende bij het leerproces van overleven. Observatie van een mogelijk nieuw soort prooi.

Gedrag van een dier heeft een doel.

De tabel beschrijft maar een greep uit mogelijke situaties van mogelijk “gedrag” met een minimum aan mogelijke “oorzaken”, waardoor de “inschattingen” op basis van het voorgaande lijstje onmogelijk is en daardoor de “maatregel” verre van afdoende kan zijn.

Zelfs hier wordt het diersoort onderschat. Het genoemde “ongevaarlijk” of “kritisch” beschreven is mogelijk gevaarlijk, omdat de Black Box en het Rugzakje niet verwerkt zijn in de tabel. Wanneer een wolf gebouwen benaderd is er een verhoogd risico door onverwachtse omstandigheden, de **Black Box** en het **Rugzakje** van de betreffende wolf. Wolven die in Nederland of net over de grens zijn geboren hebben geen slechte ervaringen met mensen en zien andere dieren als bron van voedsel wanneer de situatie zich voor doet. Wanneer een wolf geen afstand neemt maar observeert is er een risico. Het is afwijkend gedrag ten opzichte van het normale gedrag van wolven in de wildernis. Er zijn onvoldoende

ervaringen met wolven in het wild die gewennen aan mensen in een door mensen gedomineerd gebied als Nederland. Een wolf observeert soms een nieuw prooisoort voor het dier een poging doet. (Bron: O&O en diverse symposia)
Wetenschappers met naam hebben aanvallen op mensen onderzocht. Er wordt verteld in het document dat men niet bang hoeft te zijn. Toch zijn er aanvallen op mensen niet uitgesloten. De kans is klein gezien het aantal slachtoffers maar niet afwezig. In de eeuwen waar nog geen goede vuurwapens beschikbaar waren zijn de aantallen hoger. Ook nu worden geen vuurwapens tegen wolven gebruikt. Ondanks de toenamen van wolven in dichtbevolkte gebieden zijn de aanvallen in Europa niet veel. Echter leefde tot voor kort wolven teruggetrokken in grote gebieden met weinig menselijke activiteiten. Het document is van het jaar 2002. Wolven hadden toen nog niet de door mensen gedomineerde gebieden gekolonialiseerd. Dat is nu anders door de toename van wolven in minder geschikte gebieden waar wolven geen teruggetrokken leefstijl kunnen aanhouden. Het risico neemt hierdoor toe naarmate de tijd verstrijkt.
https://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/oppdragsmelding/731.pdf

Dan nog even heel duidelijk iets recht zetten.
Een wolf vertoont géén agressief gedrag naar een prooi!
Een wolf kan zelfs onderdanig kwispelen als een vrolijke vriendelijke hond voor hij aanvalt (video bewakingscamera dodelijke aanval op een Border Collie)!

(Niet voor gevoelige kijkers) https://www.youtube.com/watch?v=JwpvJ3a7qmg

Het bijna vriendschappelijk benaderen van mensen wordt verward met gedrag van honden en er wordt te veel gedacht aan een vriendelijk ongevaarlijk gedrag ingegeven door nieuwsgierigheid of voergerichtheid. Er wordt geen enkele rekening gehouden met de onvoorspelbaarheid van een dier in welk soort dan ook, wild of gedomesticeerd. Door het publiek onvoldoende voor te bereiden op mogelijke gevaren, wordt het risico groter.

Een wolf op minder dan 30 meter van mensen is onveilig! Wetenschappers wereldwijd benoemen deze afstand niet zonder rede en adviseren maatregelen wanneer wolven dichterbij komen, maar niet de wetenschappers in Nederland of omringende landen. Zij denken beter te weten of willen zien wat er gebeurt. De voorlichting en deze tabel is op zichzelf al een gevaar in onze drukke door mensen gedomineerde samenleving! Menselijk gedrag en dierlijk gedrag in een afwijkende situatie is nooit te voorspellen. Zeker niet wanneer keer op keer "Roodkapjes syndroom" door wetenschappers en deskundigen wordt geroepen, zelfs op televisie. Het wordt daardoor onmogelijk gemaakt, voor de mensen die bekend zijn met het fenomeen van de onwaarneembare factoren, om te reageren of serieus genomen te worden. Dit is ingegeven door wetenschappers en deskundige in landen waar de wolf lange tijd afwezig is geweest. Ieder mens en ieder dier reageert anders op een afwijkende situatie. Komt een wolf overdag rond gebouwen dan zijn de risico's nog grotere, zeker wanneer er een kind buiten speelt wat vaak gebeurt op eigen terrein. Zou de wolf honger of pijn hebben of zou de wolf ziek zijn…? Weten de schrijvers van het wolvenplan 100% zeker dat dit ongevaarlijk is? Een wolf komt met een rede naar gebouwen en gezien de aard van het soort is het niet aannemelijk dat dit is om een rustplek te vinden. Gedrag van dieren is nooit zonder doel. Mogelijk gaat het vaak

meestal goed, tot er iets uit de Black Box of het rugzakje komt. Is het dan de schuld van de ouders of van het kind?
Deskundigen en liefhebbers zijn heel goed in het bagatelliseren door andere gevaren te benoemen, zoals aanvallen door honden of het verkeer, maar dit doet niks af aan een reële kans op gevaar van wolven. Het zijn er nog niet veel, maar wanneer het aan de ecologen ligt komen er nog veel meer. De meeste zullen afwijkend gedrag gaan vertonen tegenover wolven in de wildernis. Hier kunnen deze dieren niet terugtrekken van menselijke activiteiten en treedt er gewenning op. Juist die gewenning brengt risico's met zich mee.

Link tubana.nl https://www.tubantia.nl/enschede/duitse-deelstaat-noordrijn-westfalen-wil-wolven-die-dichter-dan-30-meter-bij-mensen-zijn-geweest-afschieten~aeb453e1/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Met deze tabellen voor wolven in Nederland wordt er geen enkele rekening gehouden met de ontwikkelingen die wolven in dit unieke dichtbevolkt geografisch begrenst cultuurlandschap met onvoldoende wild doormaken. Wolven passen hun gedrag aan om te kunnen overleven en wennen daardoor aan menselijke aanwezigheid. Hierbij vertonen ze afwijkend gedrag ten opzichte van wolven in de wildernis zonder veel menselijke activiteiten en vee. Voorbeelden hiervoor zijn te vinden op internet, zoals de wolf die op dit moment op de Veluwe een favoriet onderwerp is voor fotografen, omdat het dier van dichtbij gefotografeerd kan worden. Bedenk daarbij dat er in andere landen 30 meter afstand van mensen wordt aangehouden als veilig en wanneer een wolf mensen dichterbij nadert of accepteert deze situatie als onveilig, zo niet gevaarlijk wordt beschouwd. Dit betrof een jonge wolf, maar de fotografen waren in de meerderheid ten opzichte van het aantal wolven. De oppassers van de welp konden niks doen.

In Nederland noemt men vrijwel alles "normaal" of "natuurlijk wolvengedrag" en "ongevaarlijk" en is het daarmee afgedaan. Dat het natuurlijk gedrag is klopt inderdaad. Een wild diersoort vertoont zelden onnatuurlijk gedrag. Het diersoort leeft in een door mensen gedomineerd land in kleine gebieden waar het dier zich niet, zoals de wildernis, kan terugtrekken van menselijke aanwezigheid. Welpen in Nederland en heel een deel van west centraal Europa worden geboren met de geur van mensen in hun neus. De schuwheid waar diverse rapporten over schrijven neemt in onze lage landen snel af en gewenning treedt op. Wetenschappers wachten af. Een teken van ondeskundigheid van de Nederlandse wetenschappers of ze zijn zo benieuwd naar de ontwikkeling tot de escalatie dat ze voorbijgaan aan het maatschappelijke en sociale aspect? De regering laat dit toe, mede door de opgestelde rapporten door de wetenschappers? Het volk en hun dieren zijn onderdeel van een wetenschappelijk onderzoek waar ze **nooit mee in hebben gestemd**.

7. Wolvenplan en gebrek aan bescherming

Het Interprovinciale wolvenplan is afgeleid van een interpretatie op de tekst van het Verdrag van Bern en tevens gelijk op de Wet Natuurbescherming. Ook de tabel van wanneer wat moet en kan gedaan worden is een interpretatie waarbij in mogelijke risicovolle situaties geen rekening wordt gehouden met alle meetellende factoren waardoor "ongevaarlijk" wordt beschreven. In het verdrag van Bern en de wet Natuurbescherming staat niets

beschreven betreffende wanneer en hoe te handelen bij situaties.
Een interpretatie volgens een wolvenplan kan niet als bindend worden beschouwd, zeker daar dit is opgesteld door wetenschappers die, zoals aangegeven betreffende biodiversiteit in het Interprovinciale Wolvenplan 2019, over onvoldoende kennis beschikken omdat het een nieuwe unieke situatie betreft in Nederland. Wel zou het plan dusdanig moeten passen binnen verdragen en wetgeving die, zoals nu, aangehouden worden voor het beleid. In geval van het betreffende rapport wordt voorbijgegaan aan de beschreven “belangen” en “voorkoming” zoals beschreven in Artikel 3.8 van de wet Natuurbescherming. Diverse wolven in Nederland zouden al tot deze groep behoren. Er staat in het verdrag geen eis of grens beschreven over enige vorm van beschermen van vee. Aanpassing van een hoger hekwerk is ook preventie. In gemeentes in Nederland zijn zelfs bepaalde vormen van preventie met een rede verboden. Ook de wijze van schapenhouden is niet vergelijkbaar met landen waar wolven al langer in gebieden aanwezig zijn en weides kunnen niet altijd omheind worden met wolf werende afrastering, soms om maatschappelijke redenen. Denk daarbij aan kinderen en honden die de hoge dosis stoom kunnen krijgen door aanraking van een draad tegen aanvallen van wolven. De spanning is vele malen hoger dan een draad om vee binnen te houden. Het betreffende plan beschrijft een voortdurende afwachtende houding en daarna handelingen die schade of belangen die in het gedrang komen niet verhinderen, daar er geen managementbeheer wordt uitgevoerd, wat tegenstrijdig is aan artikel 3.8. Artikel 3.8 is niet zomaar als zodanig beschreven in de wet, ondanks het woord “kunnen” is geschreven. Op dit moment is er duidelijk sprake van ernstige schade, maar ook maatschappelijke sociale belangen worden niet behartigd. Preventie wordt genoemd maar wordt nergens in het verdrag of de wet beschreven. Ook wanneer er ingegrepen mag worden, om hoeveel schade het gaat en welke sociale aspecten het gaat, staat niet beschreven in het verdrag of de wet. Er zijn preventiematregelen uitgetest en toegepast en men bedenkt steeds meer preventieve maatregelen zonder enige grens en zonder dat deze geheel effectief zijn. Vorige week is er weer een aanval geweest waarbij dieren zijn gedood die in een afrastering stonden van Wolf-Fencing Nederland wat twee jaar eerder zou zijn geplaatst. Doet dat ertoe? De dieren zijn aangevallen terwijl de eigenaar het goed dacht te doen. Nog wordt de eigenaar nagewezen. Het DNA moet nog uitsluitsel geven of het een wolf was, maar de veearts was er zeker van. Dit duurt ongeveer een kwartaal, zo niet langer voor er uitslag is of het een wolf was. Het vaststellen van de identiteit duurt mogelijk nog langer, mits deze al wordt vastgesteld of gepubliseerd.
Er wordt onvoldoende beleid gevoerd “ter voorkoming” van schade door het terugkerende verleggen van grenzen. Koppels schapen worden telkens weer met meerdere dieren tegelijk in een weide aangevallen tot er geen schapen meer over zijn of de schapenhouder het niet meer aan kan zien en zijn veehouderij stopzet. Dan stoppen de aanvallen op schapen als die er niet meer zijn om te doden of te verwonden. Het vervolg is nu zichtbaar. Nu is het grootvee aan de beurt. Bij de rapporten en in de publiciteit in Nederland en België zijn herhaaldelijk onjuistheden genoemd om draagvlak in de maatschappij te creëren. Wolven zouden geen schapen aanvallen maar alleen natuurlijke prooidieren eten (Leo Linnartz).

De tolerantie in Nederland is enorm groot. Groter dan andere delen van Europa of de wereld. Niemand die enige inspraak heeft lijkt dit vreemd of bijzonder te vinden dat dieren met bosjes ernstig verwond in de weides liggen te creperen van de pijn. Nederland heeft juist om dieren te beschermen tegen leed de dierenwelzijnswet, maar de uitvoering lijkt alleen van toepassing op straffe van mensen. Er wordt veelvuldig gewezen naar de

veehouders als schuldigen voor het niet beschermen. Er wordt daarbij gewezen op de dierenwelzijnswet en er wordt gedreigd met aangifte tegen de veehouder omdat deze zijn dieren niet zou beschermen.

Telkens blijken wolven de beschermende maatregelen te overwinnen, zelfs wanneer andere soorten dieren gebruikt worden als middel weerhoudt dit wolven niet van een brute surplus aanval op weidedieren. Er is geopperd een hond bij de schapen te zetten want die schrikt af. In Drenthe stonden schapen in een kudde in een nachtkraal met elektronische wolf werende afrastering met een kuddebewakingshond tijdens een aanval van wolven op de kudde. Het heeft de wolven niet weerhouden. Ook in een weitje waar ter bescherming een ezel bij is gezet zijn schapen gedood. In België zijn overigens 28 september 2022 zelfs meerdere ezels aangevallen in het territorium van een roedel. DNA zal uitsluitsel moeten geven.
Het beleid is dat eerst aangetoond moet worden dat dieren beschermd stonden voor er na meerdere aanvallen op beschermd vee enige vorm van enige actie komt. Het aantonen is niet mogelijk door de veehouder zelf, daar de afwikkeling van het DNA geheel bij BIJ12 ligt en daar zijn vragen over. Het vertrouwen is weg.
In Nederland en België is momenteel een flinke stap gezet in de ontwikkeling van de wolven. Grootvee is nu ook aan de beurt, een ontwikkeling die experts hebben verontrust, en wolven komen dichterbij of vluchten niet bij naderende mensen.

Om eerlijk te zijn, in dierentuinen en wolvenknuffelstations zijn de maatregelen die getroffen zijn ook nooit geheel effectief gebleken daar wolven in verschillende landen ontsnapt zijn en zeer hoog en zwaar beschermende maatregelen.
Wolven worden enorm onderschat. In dierentuinen zijn de hekken van enkele meters hoog, hebben een hoeking aan de bovenzijde, zijn ondergraven en van stroom voorzien. Zoals in meerdere wetenschappelijke rapporten vermeld staat is geen enkele maatregel volledig effectief gebleken.

Door het aanhouden van het wolvenplan geschreven door mensen die graag wolven zien, maar ook de nadelige tot ernstige gevolgen hier niet van ondervinden, worden aanvallen niet “voorkomen” maar moeten eerst herhaaldelijk plaatvinden bij dieren die zogezegd beschermd zouden zijn met de middelen die aanvallen niet geheel voorkomen, voor er enige vorm van actie in de minimale vorm wordt ondernomen, beginnend bij overleg. Vervolgens moeten beschermende middelen veelvuldig worden aangepast, waarbij men telkens een afwachtende en geen voorkomende houding aan neemt. Uitvoering van artikel 3.8 wordt geheel voorkomen door de opstelling van het wolvenplan.

Ook belangen en sociale aspecten van bewoners worden niet behartigd. Mensen voelen zich niet veilig in hun eigen leefomgeving, maar volgens het wolvenplan is alles “normaal” en ongevaarlijk. Wanneer dit aangepaste gedrag voor de wolf “normaal” is hoort het soort dan in een druk bevolkt, geografisch beperkt land?

Deskundigen verleggen hun grenzen wanneer wolven zich aanpassen aan het leven in dit dichtbevolkte cultuurlandschap, want dat is ook normaal wolven gedrag.
Bewijs hiervoor is de tabel in het wolvenplan.

8. Agrarische sector, de verdragen en Nederlandse wet

Zelfs al zou Nederland wel betreffende de wolf onder het verdrag van Bern vallen, dan nog is de agrarische sector beschermd middels artikel 2 en 9 in het Verdrag van Bern en overgenomen als artikel 3.8 b-2° en b-3° in de Wet Natuurbescherming.
Wet Natuurbescherming: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3
Ondanks de wolf na 1900 niet voldeed aan de bedreigde status in Nederland worden tot op dit moment veehouders niet beschermd middels deze door de wet gegeven uitzonderingen voor bescherming van de sector in de verdragen en de Nederlandse wet.
Verdrag van Bern: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08#Verdrag_2

De huidige aangehouden status heeft grote gevolgen voor deze sector in de vorm van de veehouders, maar tevens voor particulieren (sociale aspect in 3.8 b-3° in de Wet Natuurbescherming en artikel 9 van het verdrag van Bern). De verdragen zijn niet bedoelt om de veesector te verkleinen wat in een toespraak door Virginijus Sinkevičius lid van de Europese Commissie werd benadrukt.
Verdrag van Bern Artikel 9: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08
Op beide artikelen wordt teruggekomen in hoofdstuk: Bescherming en afwijking volgens de huidige wet
Hier wordt op terug gekomen in het hoofdstuk Document van 9-12-2021 EC.

De wolf treft de agrarische sector, samen met hobbymatige dierhouders en inwoners van dorpen waar de wolf zich in cultuurlandschap met onvoldoende ecologische draagkracht heeft gevestigd. De genoemde rapporten beschrijven de voedselvoorkeur van het soort in geschikte leefgebieden met voldoende aanbod van wild. Hoe realistisch het beeld van dit onderzoek is weergegeven betreffende de jacht van dit diersoort in de onderzochte gebieden kan alleen geraden worden, daar natuur- en terreinbeheerders aangereden wild in wolventerritoria leggen in de lage landen.

Bron: Facebookpagina Buitengewoon 7 oktober 2022.

Er wordt ook onderzoek gedaan naar mogelijke andere factoren die invloed hebben op de voedselvoorkeur van wolven, zoals het leren van predatie op vee door de ouderdieren aan de jonge wolven. https://encyclopedia.pub/entry/history/show/27182
De Nederlandse regering had ten tijde van het verzoek van 17 landen, waarbij ook België, aan de EU om de status van de wolf te verlagen geen opvolger voor minister Staghouwer van Landbouw, wat zeer ongebruikelijk is. Normaal gesproken wordt een minister direct vervangen. Nederland is niet bezig met enige vorm van bescherming van de agrarische sector.

De beschermde status voor bedreigde diersoorten wordt voor wolf gebruikt in Nederland maar lijkt hiermee volgens en binnen de geldende wet onrechtmatig gegeven door:
- Staatsecretaris Dijksma 2014 (zonder te voldoen aan de eisen die daarvoor gesteld zijn);
- Minister Schouten (alleen mondeling);
- Minister van der Wal 2021/2022 (toevoeging in de lijst van richtlijnen en verdragen op de website van het LNV)

Het Verdrag van Bern voor behoud geldt niet in Nederland op basis van de Nederlandse wet voor de nieuwkomer de wolf, daar deze niet op de “Red List” staat en stond “waar de website van de Europese Unie naar verwijst” en het soort nog niet voldoet aan de criteria van 10 jaar reguliere voorplanting. De regels voor bedreigde diersoorten middels Habitatrichtlijnen IV op grond van het Verdrag van Bern kunnen niet gelden voor wolven in Nederland.

De opgerichte commissie die zich bezighouden met de wolf behartigen niet de agrarische sector of de economische of sociale factoren. Er wordt wel over beschreven maar puur op grond van draagvlak.

Opmerking betreffenden het verdrag van Bern bijlage II
1. Het is een soort wat volgens wetenschappelijk onderzoek in elk soort landschap kan overleven en voortplanten, wat tegenstrijdig is aan de omschrijving van bijlage II voor diersoorten waarvoor de habitat beschermd zouden moeten worden. Het soort is niet afhankelijk van een bepaald type habitat om voort te planten, maar toch wordt dit wel beschouwd op de webtool voor diersoorten van de Europese Unie.
2. Het soort was niet meer bedreigd in 2018 binnen Europa waardoor ook bijlage IV in Nederland en bijlage IV van het verdrag van Bern niet van toepassing is of zou moeten zijn. Dit is in tegenstelling tot de EU-lidstaten waar de wolf zich 10 jaar vóór de status van “LC” regulier heeft voortgeplant terwijl het soort bedreigd was met uitsterven.
EU Webtool: https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region

9. Bescherming en afwijking volgens de huidige wet

Letterlijke tekst wet Natuurbescherming
website: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3

Artikel 3.8 eerste lid:
Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen **van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5** en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.

Artikel 3.8 tweede lid:
Provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen **van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5** en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.
Gedeputeerde staten kunnen de verordening geven:
1) op **alle** onderdelen van **artikel 3.5**. Dit zijn lid 1 tot en met lid 5;

Artikel 3.5 Eerste lid:
Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in **bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn,** met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.

Artikel 3.8 vijfde lid, onderdeel a, nummer 2 en 3 zijn van toepassing.
Nummer 2 van onderdeel a, schade aan veehouderijen.
Benoeming van aantallen veehouderijen die getroffen zijn, daarbij het percentages gedode en gewonden dieren bij elkaar per getroffen veehouderij kan veelzeggend zijn.

Mocht het nodig zijn dan kunnen facturen van veeartsen met de aantallen gewonde behandelde schapen en de rekening overleggen voor het aantal dieren en de financiële schade die met de vergoeding niet is uitgekeerd, daarbij ook het aantal dieren dat niet drachtig is geworden verworpen hebben.

Nummer 3 onderdeel a, heeft betrekking op de emotionele schade en "**volksgezondheid**" (langdurige stress is zeer ongezond blijkt uit wetenschappelijk onderzoek en mogelijk kan onderzoek bij huisartsen dit beamen) en met dringende openbare belangen van **sociale** aard gezien mensen bang zijn. Er is geen vergelijk met de situatie met Nederland. Angst is daarom niet onterecht gezien het karakter van de Nederlandse rapportages die geheel geschreven zijn in het teken van de wolf en niet in het teken van de maatschappij.

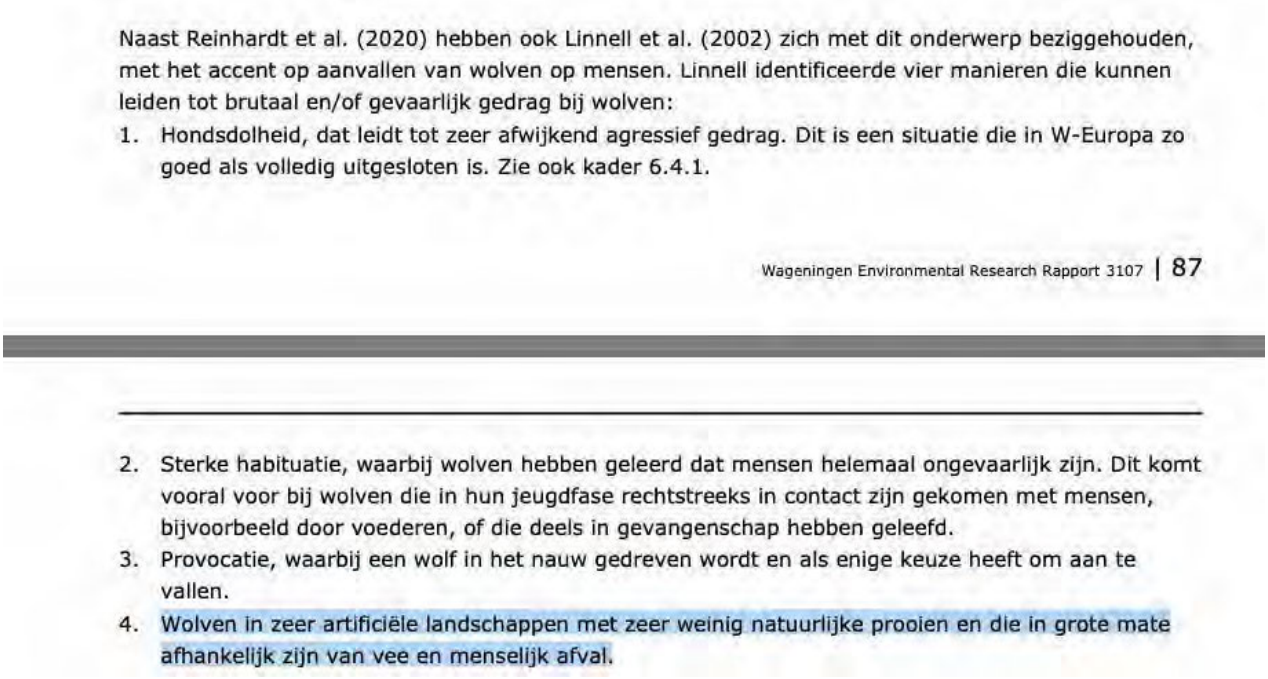

Naast Reinhardt et al. (2020) hebben ook Linnell et al. (2002) zich met dit onderwerp beziggehouden, met het accent op aanvallen van wolven op mensen. Linnell identificeerde vier manieren die kunnen leiden tot brutaal en/of gevaarlijk gedrag bij wolven:

1. Hondsdolheid, dat leidt tot zeer afwijkend agressief gedrag. Dit is een situatie die in W-Europa zo goed als volledig uitgesloten is. Zie ook kader 6.4.1.

Wageningen Environmental Research Rapport 3107 | 87

2. Sterke habituatie, waarbij wolven hebben geleerd dat mensen helemaal ongevaarlijk zijn. Dit komt vooral voor bij wolven die in hun jeugdfase rechtstreeks in contact zijn gekomen met mensen, bijvoorbeeld door voederen, of die deels in gevangenschap hebben geleefd.
3. Provocatie, waarbij een wolf in het nauw gedreven wordt en als enige keuze heeft om aan te vallen.
4. Wolven in zeer artificiële landschappen met zeer weinig natuurlijke prooien en die in grote mate afhankelijk zijn van vee en menselijk afval.

Afbeelding van screenshot uit het rapport de Factfinding study

Lid 2 tot en met 5 in artikel 3.5 verwijzen allemaal naar soorten en verdragen van het eerste lid van dit artikel. Canis Lupus, de wolf, staat volgens de website van het LNV in deze bijlages.

10. Status wolf Ministerie van het LNV op de website

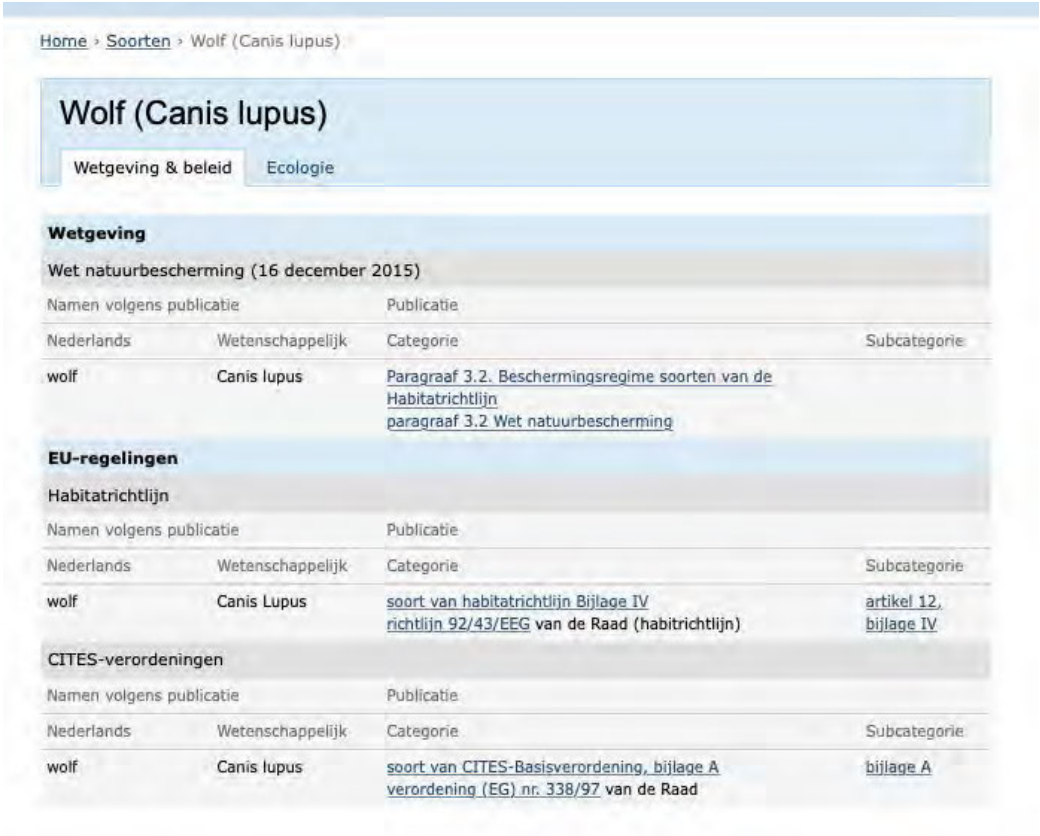

Home › Soorten › Wolf (Canis lupus)

Wolf (Canis lupus)

Wetgeving & beleid | Ecologie

Wetgeving

Wet natuurbescherming (16 december 2015)

Namen volgens publicatie		Publicatie	
Nederlands	Wetenschappelijk	Categorie	Subcategorie
wolf	Canis lupus	Paragraaf 3.2. Beschermingsregime soorten van de Habitatrichtlijn paragraaf 3.2 Wet natuurbescherming	

EU-regelingen

Habitatrichtlijn

Namen volgens publicatie		Publicatie	
Nederlands	Wetenschappelijk	Categorie	Subcategorie
wolf	Canis Lupus	soort van habitatrichtlijn Bijlage IV richtlijn 92/43/EEG van de Raad (habitrichtlijn)	artikel 12, bijlage IV

CITES-verordeningen

Namen volgens publicatie		Publicatie	
Nederlands	Wetenschappelijk	Categorie	Subcategorie
wolf	Canis lupus	soort van CITES-Basisverordening, bijlage A verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad	bijlage A

Link bij deze afbeelding: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wolf-canis-lupus
Het klikken op de eerste link is verhelderend en de andere links zijn niet meer nodig daar dit alles in deze link al aangegeven staat.
De eerste link verwijst naar Paragraaf 3.2. Beschermingsregime soorten van de Habitatrichtlijn

Hier staat ook gelijk de verwijzing naar de EU regelingen in zoals te zien op de volgende afbeelding.

Wet natuurbescherming (16 december 2015): Paragraaf 3.2. Beschermingsregime soorten van de Habitatrichtlijn

De relevante artikelen voor het beschermingsregime voor soorten van de Habitatrichtlijn staan in Hoofdstuk 3 in de **artikelen 3.5 t/m 3.9** van de Wet natuurbescherming.

Dit beschermingsregime heeft betrekking op:

- In het wild levende dieren van bijlage IV onderdeel a bij de Habitatrichtlijn, of;
- In het wild levende dieren van bijlage II bij het verdrag van Bern, of;
- In het wild levende dieren van bijlage I bij het verdrag van Bonn, of;
- De eieren, voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van hierboven bedoelde dieren, of;
- Planten van soorten van bijlage IV onderdeel b bij de Habitatrichtlijn, of;
- Planten van soorten van bijlage I bij het verdrag van Bern.

De van toepassing zijnde verboden zijn verwoord in de **artikelen 3.5 en 3.6** Wet natuurbescherming. De verboden gelden voor meerdere handelingen die nader staan omschreven in deze artikelen van de wet. Het is verboden om:

1. De bedoelde dieren in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden, te vangen, opzettelijk te verstoren;
2. Eieren van de bedoelde dieren in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen;
3. Voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van bedoelde dieren te beschadigen of te vernielen;
4. Planten van bedoelde soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernietigen.
5. Dieren of planten van de bedoelde soorten onder zich te hebben voor verkoop, te vervoeren voor verkoop, te verhandelen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden.
6. Dieren of planten anders dan voor verkoop onder zich te hebben of te vervoeren.

De verboden 5 en 6 zijn niet van toepassing ingeval de bedoelde dieren en planten aantoonbaar zijn gefokt of gekweekt.

Artikel 3.7 Wet natuurbescherming biedt de mogelijkheid bij of krachtens algemene maatregel van bestuur regels te stellen over het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van daarbij aangewezen dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage V bij de Habitatrichtlijn of bijlage III bij het Verdrag van Bern, indien dat nodig is voor het behoud of het bereiken van een gunstige staat van instandhouding van die soorten. Hierbij kan worden bepaald dat Gedeputeerde Staten ontheffing kunnen verlenen, of dat Provinciale Staten bij verordening vrijstelling kunnen verlenen, van bij de maatregel aangewezen regels.

In **artikel 3.8** Wet natuurbescherming staan:

- De mogelijkheid van ontheffing van de hierboven genoemde verboden 1 t/m 4 en 6 door Gedeputeerde Staten;
- De mogelijkheid van vrijstelling van hierboven genoemde verboden 1 t/m 4 en 6 door Provinciale Staten bij verordening;
- De mogelijkheid van ontheffing of vrijstelling van het hierboven genoemde verbod 5 door de Minister van Economische zaken.
- De mogelijkheid tot ontheffing van ontheffing of vrijstelling van de regels in artikel 3.7 van de wet voor aangewezen soorten dan wel voor de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.

Voor de ontheffing of vrijstelling gelden nadere voorwaarden waaraan moet zijn voldaan om in aanmerking te komen voor een vrijstelling resp. voor toewijzen van een aanvraag voor een ontheffing.

In **artikel 3.8** staan in **lid 6 en lid 7** een aantal situaties dat de verboden 1 t/m 6 niet van toepassing zijn.

Link naar deze pagina op de website van het LNV:
https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wet-natuurbescherming-16-december-2015-paragraaf-32-beschermingsregime-soorten-van-de

11. Artikel 3.15

Minister Van der Wal kan zelfs volgens artikel 3.15 tweede lid **vrijstelling verlenen voor grondgebruikers**. Er is geen lid genoemd bij wat met de schrijfwijze in de gehele wet op deze pagina gelijk staan aan alle onderdelen van artikel 3.5 waar de wolf tot de diersoorten behoord middels de omschrijving gelijk aan die van paragraaf 3.2 op de website van het ministerie van het LNV.

Tekst artikel 3.15 tweede lid
In zoverre in afwijking van de artikelen 3.3, tweede lid, 3.8, tweede lid, en 3.10, tweede lid, in samenhang met artikel 3.8, tweede lid, kan Onze Minister een vrijstelling van verboden als bedoeld in de artikelen 3.1, 3.2, tweede lid, 3.5, 3.6, tweede lid, en 3.10, eerste lid, verlenen voor de bestrijding door grondgebruikers van schadeveroorzakende vogels en dieren als bedoeld in het eerste lid.

Letterlijke tekst wet Natuurbescherming
website: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3

12 Conclusie

De tekst van een wet of verdrag is bindend. De interpretatie met richtsnoeren die aan letterlijke tekst gegeven wordt is dat niet. Het zijn geen bijgevoegde bindende protocollen bij het verdrag. Richtsnoeren zijn niet ondertekend volgens de wetten, verdragen en protocollen.

Nederland, minister Van der Wal en alle beleidsmakers en enthousiastelingen voor de wolf in Nederland kunnen NIET terugvallen op de status van de wolf binnen de Europese Unie volgens de Nederlandse wet en de invulling van de tool voor de wolf op de website van de Europese Unie. Nederland voldoet vooralsnog officieel niet aan de criteria. Nederland kan geen beleid voeren voor behoud tot 2029 en voor dit diersoort kan niet voldaan worden de staat van instandhouding wat ook door de Europese Commissie niet wordt geëist. Het diersoort wolf is daardoor officieel in Nederland niet beschermd onder de Europese Unie in bijlage II of IV van het verdrag van Bern in tegenstelling tot landen waar de wolf al langer dan 10 jaar voort heeft geplant. Het diersoort de wolf valt niet onder "zwervende soorten" in Europa, waar specifieke bescherming voor geld in het verdrag van Bern. Alleen jonge dieren gaan zwerven op zoek naar een geschikt leefgebied.

Ondanks de wolf niet beschermd is in Nederland zijn er wel wetten die voorwaarden verbonden aan beheer van wolven evenals veel voorkomende diersoorten, alleen niet in de paragraaf die aangegeven wordt in op de website van het LNV.

Ook onder de onjuiste huidige bescherming die minister Van der Wal van Natuur aan het diersoort de wolf heeft gegeven als diersoort van "communautair belang" wat officieel niet geldt voor Nederland, is het aan de provincie om te handelen gelijk aan andere soorten die onder die onder paragraaf 3.2 vallen. Ook een wolf met een zeldzaam haplotype kan elders leven buiten Nederland waar het soort eveneens beschermd is. Volgens de Nederlandse wet hebben de provinciën de mogelijkheid om ontheffing of

vrijstelling te verlenen betreffende wolven genoemd in de link naar Paragraaf 3.2 op de website van het LNV.

“Wet natuurbescherming (16 december 2015): Paragraaf 3.2. Beschermingsregime soorten van de Habitatrichtlijn

De relevante artikelen voor het beschermingsregime voor soorten van de Habitatrichtlijn staan in Hoofdstuk 3 in de artikelen 3.5 t/m 3.9 van de Wet natuurbescherming.”

Link naar deze pagina op de website van het LNV:
https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wet-natuurbescherming-16-december-2015-paragraaf-32-beschermingsregime-soorten-van-de

Toevoeging: Ultimatum voor zeldzaam haplotype van wolven

Er zou een ultimatum gesteld kunnen worden met tijdsdruk om de wolven of hele roedels (om de populatie niet aan te tasten), die in Nederland leven en schade veroorzaken of de voor het sociale maatschappelijk aspect, en geboren zijn, of zelfs rond komen wandelen, te vangen en te plaatsen in een ander land in een gebied zonder vee gezien de dieren nu geconditioneerd zijn op klein- en zelfs grootvee, om de populatie elders te verbeteren en versterken met de genen van wolven in Nederland of het westelijke deel van de Centraal-Europese laaglandpopulatie. Mogelijk vergroot dit draagvlak in de maatschappij en heel misschien kan dit ook voor de liefhebbers minder heftig zijn dan het beleid van afschot.

De rede van de fanatieke liefhebbers om hard te willen vechten:
HW02 wolven in Nederland, waaronder een onder andere wolvin in het Drents-Friese Wold, die dit haplotype kan vererven (kan alleen door een wolvin vererfd worden) zo ook de gele kleur. Echter, lijnteelt lijkt aannemelijk in ons beperkte land, maar voor nu lijken er geen aanwijzing te zijn dat er meer kans is op HW02 wolven door lijnteelt, waardoor deze nieuwe genen zeker andere populaties kunnen versterker, maar ver weg van vee waar deze roedel zich mogelijk in gespecialiseerd heeft of mogelijk door het verleden van deze wolvin.

Bron informatie HW02 wolvin: Facebook Hans Hasper, vrijwilliger Zoogdiervereniging en zeer grote liefhebber van wolven in Nederland

Op pagina 41 volgt nog wat laatste cijfers van de monitoring met toename van aanvallen en gedode of verwonde dieren. Bron BIJ12
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen/#overzicht
Ook volgt er nog een lijst met links bij de hoofdstukken

Alle genoemde links zijn bewaard als Pdf-bestand, daar er regelmatig links verwijderd worden.

Monitoring Nederland uit informatie van de BIJ12 website

Landelijk

Sinds het starten van de monitoring in 2015 tot 6 oktober 2022 zijn er 711 aanvallen op vee gemeld die mogelijk door een wolf veroorzaakt zouden kunnen zijn in Nederland.
Niet alle schade aan vee is aangemeld en niet alle schade is beoordeeld middels DNA.
Informatie hierover is te vinden op de website van BIJ12 in de uitleg en de periodieke rapportages.

Er zijn minstens 1870 gehouden gedode dieren gemeld bij BIJ12 in vanaf 2015.
Gewonde dieren. Later overleden of ingeslapen dieren en verworpen dieren na een aanval met gedode dieren zijn niet meegenomen
Er zijn wel schademeldingen geweest van verwonde dieren waarbij geen dieren gedood waren.

DNA-resultaten bij aangemelde gedode dieren van 01-01-2015 t/m 06-10-2022 bij BIJ12 dossier wolf

Totaal aan dode dieren gemeld	**1870**	
Wolf-DNA gevonden	**1469**	**78,56%**
Nog niet bekent	99	5,29%
Diersoort onbekend/ander diersoort	260	13,90%
Geen resultaat	42	2,25%

DNA-resultaten 07-10-2021 t/m 06-10-2022 bij 295 gemelde aanvallen

Totaal aan dode dieren gemeld	**983**	
Wolf-DNA gevonden	**767**	**78,03%**
Nog niet bekent	99	10,07%
Diersoort onbekend/ander diersoort	75	3,56%
Geen resultaat	42	4,27%

DNA-resultaten 07-10-2020 t/m 06-10-2021 bij 162 gemelde aanvallen

Totaal aan dode dieren gemeld	**180**	
Wolf-DNA gevonden	**128**	**71,11%**
Geen resultaat	0	0%
Nog niet bekent	0	0%
Diersoort onbekend/ander diersoort	52	9,44%

Stijgingspercentage van het aantal gedode dieren waarbij na de aanval DNA van een wolf gevonden in de periode van 07-10-2021 t/m 06-10-2022 ten opzichte van 07-10-2020 t/m 06-10-2021 is **499,22%**. Hier zit de grote toename van zwervende wolven in Noord-Brabant in november en december bij van het vorige jaar en de nieuwe territoriale en zwervende wolven in Drenthe en de nieuwe zwervers elders in het land.
Bij 10% van de gedode dieren in 2022 is het DNA nog in voortgang. Het percentage gemelde gedode dieren door wolven ligt in 2022 hoger dan de genoemde 78,03%.

Drenthe
In Drenthe zijn sinds 2015 totaal 182 schademeldingen bij BIJ12 gepubliceerd met 566 gedode dieren. Bij 9 aanvallen betrof het geen gedode, maar gewonde dieren. Deze zijn niet opgenomen in de volgende telling.

DNA-resultaten bij aangemelde gedode dieren van 01-01-2015 t/m 06-10-2022 bij BIJ12 dossier wolf

Totaal dieren gedood	**566**	
Wolf-DNA gevonden	**486**	**85,87%**
Nog niet bekent	43	7,60%
Diersoort onbekend/ander diersoort	27	4,77%
Geen resultaat	10	1,77%

DNA-resultaten 07-10-2021 t/m 06-10-2022 bij 125 gemelde aanvallen

Totaal dieren gedood	**355**	
Wolf-DNA gevonden	**296**	**83,38%**
Nog niet bekent	43	12,11%
Diersoort onbekend/ander diersoort	6	3,56%
Geen resultaat	10	2,82%

DNA-resultaten 07-10-2020 t/m 06-10-2021 bij 12 gemelde aanvallen

Totaal dieren gedood	**40**	
Wolf-DNA gevonden	**38**	**95%**
Nog niet bekent	0	0%
Diersoort onbekend/ander diersoort	2	5%
Geen resultaat	0	0%

Toename gedode dieren met DNA van een wolf is 640% in de periode van 07-10-2021 t/m 06-10-2022 ten opzichte van dezelfde periode in 2020/2021. Daar komen de resultaten van de afgelopen maanden die nog niet bekend zijn nog bij.

Van de 83 aanvallen in de periode van 07-10-2021 t/m 06-10-2022 zijn er bij 42 aanvallen de identiteit van de wolven vastgesteld. Bij 15 aanvallen is de identiteit van de betrokken wolf in Drenthe onbekend en bij 26 aanvallen is het DNA voor de identiteit nog in voortgang.
Tot 26 juli zijn zover bekend bij 25 aanvallen de wolven uit het Drents-Friese Wold betrokken geweest, met een piek van 13 gedode schapen die gevonden werden in een wei op 7 juni in Vledder. Bij 17 aanvallen betrof het zwervende wolven. De zwervende wolf GW2864 heeft met maar een enkele aanval in Geesburg ten minste 25 schapen gedood tijdens of direct na de aanval.

Links naar bronnen

1. Nederlandse periode afwezigheid en status:
Pagina 2

In dit nieuwe document van Boerma & Van den Brink B.V en Element Advocaten zijn voorbeelden verwerkt van afwijzing door de Europese Commissie in landen met voldoende beschikbaar oorspronkelijke habitat voor wolven en waar wolven meer dan 10 jaar heeft voortgeplant. Hier een link naar het betreffende document.
https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/10/Rapport-Juridische-analyse-De-juridische-bescherming-van-de-wolf-door-Boerema-VdBrink-en-Element-advocaten-2021.pdf

In het rapport van 2020 voor het vaststellen soorten op rode lijst van de zoogdiervereniging in opdracht van het LNV zijn de criteria terug te lezen:
https://www.zoogdiervereniging.nl/sites/default/files/2020-11/Basisrapport%20RL%20Zoogdieren%2001102020%20def.pdf

2. Ten tijde van de eerste gevestigde wolf:
Pagina 3
Eerste wolf heeft zich in Nederland gevestigd in juli 2018* *(zie afbeelding*).
https://www.destentor.nl/veluwe/dit-is-de-eerste-foto-van-het-wolvenpaar-op-de-veluwe-controleurs-jagen-extra-op-wolvenzoekers~af094d8c/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

In februari 2019 werd de vestiging van de wolf in Nederland officieel daar het dier langer dan 6 maanden in het territorium verbleef* (*zie afbeelding*).
https://www.wur.nl/nl/nieuws/wolf-officieel-gevestigd-in-nederland-hoe-weten-we-dat.htm

** Afbeelding WUR*
Bron: https://www.wur.nl/nl/nieuws/wolf-officieel-gevestigd-in-nederland-hoe-weten-we-dat.htm

De Europese Unie erkent de IUCN en de rode lijst volgens het IUCN.
https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/redlist/

** Afbeelding UICN bron: https://www.iucnredlist.org/species/3746/144226239*

** Afbeelding bron Zoogdiervereniging: https://www.zoogdiervereniging.nl/wat-we-doen/bijzondere-themas/wettelijke-bescherming-van-zoogdieren/rode-lijst-zoogdieren-2020*

** Afbeelding Bron: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wolf-canis-lupus*

EU Webtool: https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region

3. Gunstige staat van instandhouding:
Pagina 3
Interprovinciale Wolvenplan 2019
https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf

Nature.com Scientific reports betreffende 881 onderzochte wolven voor DNA in Polen
https://www.nature.com/articles/s41598-019-55273-w

Deze afbeelding is van een onderzoeksrapport uit 2013 over de populatie in Europa:
https://www.researchgate.net/figure/Map-of-European-wolf-distribution-showing-wolf-samples-n-177-and-population-clusters_fig1_257729488

Deze afbeelding is uit een onderzoeksrapport van 2015 met verwerkte data tot 2013 betreffende de opdeling van de populaties:
https://www.researchgate.net/figure/Wolf-distribution-and-populations-in-and-around-central-Europe-Dark-cells-permanent_fig1_275654871

Afbeelding 10 populations
Bron afbeelding: https://www.researchgate.net/figure/The-10-wolf-populations-of-Europe_fig2_272095609

Tekst rapport Vaanderen 2018:
https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/27970

Afbeelding Duitse Nederlandse Belgische en Deense Populatie
Bron afbeelding WUR 6 oktober 2021: https://www.wur.nl/en/research-results/research-institutes/environmental-research/show-wenr/we-must-learn-to-live-alongside-wolves.htm

De Wolf is Terug in Nederland, Factfinding Study 2021:
https://edepot.wur.nl/553564

** Afbeelding Bron Wolvenplan 2013*
https://edepot.wur.nl/298578

Wolvenrapport voor Polen en Duitsland beschrijft een gunstige staat van instandhouding criteria in punt 2.3.1 en 2.3.3 >1000 volwassen dieren
http://www1.nina.no/lcie_new/pdf/635678468489223445_2015%20Joint%20Wolf%20Monitoring%20Standards%20DEPL_BfNSkript398.pdf

4. Verdrag van Bern en de doelstelling
Pagina 15
Verdrag van Bern tekst waar Nederland voor heeft getekend na goedkeuring van het verdrag. “was signed in Bern in September 1979”
https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/bern-convention.html

Letterlijke vertaling: http://publications.europa.eu/resource/cellar/bb0072a6-5a5d-4eae-97b9-e9c629b31577.0017.02/DOC_1

* Afbeelding bron: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08#Verdrag_2

Letterlijke vertalen van tekst op de website voor het comité voor het Verdrag van Bern https://www.coe.int/en/web/bern-convention/documents

https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680479eb9

Het comité heeft in 2006 een toevoeging gedaan.
https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680479eb9

Afbeelding Google met een link naar:
https://www.biologicaldiversity.org/species/mammals/Great_Lakes_gray_wolf/natural_history.html

De Nederlandse overheid verwijst naar eur-lex.europa.eu. Hier is geen verandering aangekondigde in de tekst of de interpretatie op de tekst na 1982. Laatster update van de pagina was 15-05-2020
https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/bern-convention.html#

Link naar het document uit 1992 richtlijnen niet genoemd bij de vorige link: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0043&from=NL

5. Document EC 9-12-2021
Pagina 19
Richtsnoeren document van de Europese Commissie met een bijlage over de bescherming van de wolf
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52021XC1209(02)&from=NL&fbclid=IwAR3A-2tbMEtynELjjIgBnqN2nGzqKIxC-gHpkzBFlmCnNwOvgDs88XPch6c
Bijlage III vanaf pagina C 496/87 is specifiek voor de wolf

Bijlage II pagina C 496/69 en C 496/70 Link webtool mbt de wolf op de website van de EU
Webtool : https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region

Op 17-2-2022 zijn vragen beantwoord door Mr Sinkevičius als spreker voor de Europese Commissie.
vraag:
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000135_EN.html

Hierin staan de links naar de verouderde documenten en onderzoeken zo ook de link naar de webtool die niet verder gaat dan 2018.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000135-ASW_EN.html

6. Onwaarneembare risico factoren onbelicht in de rapporten
Pagina 24

Jagende wolf Nieuw Vossemeer
https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3996748/unieke-beelden-van-de-wolf-die-op-schapen-jaagt

Het risico neemt hierdoor toe naarmate de tijd verstrijkt. Onderzoek wetenschappers met naam.
https://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/oppdragsmelding/731.pdf

Een wolf kan zelfs onderdanig kwispelen als een vrolijke vriendelijke hond voor hij aanvalt (video bewakingscamera dodelijke aanval op een Border Collie)!
(Niet voor gevoelige kijkers) https://www.youtube.com/watch?v=JwpvJ3a7qmg

Link tubana.nl https://www.tubantia.nl/enschede/duitse-deelstaat-noordrijn-westfalen-wil-wolven-die-dichter-dan-30-meter-bij-mensen-zijn-geweest-afschieten~aeb453e1/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

7. Wolvenplan en gebrek aan bescherming
Pagina 30

8. Agrarische sector, de verdragen en Nederlandse wet
Pagina 32

Wet Natuurbescherming website van de overheid:
https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3

Verdrag van Bern website van de overheid: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08#Verdrag_2

Verdrag van Bern Artikel 9: https://wetten.overheid.nl/BWBV0003485/2018-03-08

Verdrag van Bern tekst waar Nederland voor heeft getekend na goedkeuring van het verdrag. “was signed in Bern in September 1979”
https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/bern-convention.html
Letterlijke vertaling: http://publications.europa.eu/resource/cellar/bb0072a6-5a5d-4eae-97b9-e9c629b31577.0017.02/DOC_1

Onderzoek voedselvoorkeur wolven
https://encyclopedia.pub/entry/history/show/27182

Nogmaals EU webtool wolf*: https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region*

9. Bescherming en afwijking volgens de huidige wet
Pagina 35

Letterlijke tekst wet Natuurbescherming
website: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3

10. Status wolf Ministerie van het LNV op de website
Pagina 36

Link bij deze afbeelding: https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wolf-canis-lupus
Paragraaf 3.2. Beschermingsregime soorten van de Habitatrichtlijn

Link naar deze pagina op de website van het LNV:
https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wet-natuurbescherming-16-december-2015-paragraaf-32-beschermingsregime-soorten-van-de

11. Artikel 3.15
Pagina 38

Letterlijke tekst wet Natuurbescherming
website: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01#Hoofdstuk3

12 Conclusie
Pagina 38

Link naar deze pagina op de website van het LNV:
https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/wet-natuurbescherming-16-december-2015-paragraaf-32-beschermingsregime-soorten-van-de

Toevoeging: Ultimatum voor zeldzaam haplotype van wolven
Pagina 39

Monitoring Nederland uit informatie van de BIJ12 website
Pagina 20

BIJ12 Dossier wolf schademeldingen
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen/#overzicht

237H

Natuur en Recht
bureau voor educatie en advies

READER SOORTENBESCHERMING HABITATRICHTLIJN BIJLAGE IV

Oktober 2022

Mw. Mr. E. Philippi-Gho

Inhoud

INLEIDING 4

Soorten opgenomen op Bijlage IV 4
Het begrip specimen 4
Verboden voor Bijlage IV soorten 5
Ontheffingsmogelijkheden 5

DE HABITATRICHTLIJN IN DE NEDERLANDSE WETGEVING 6

Richtlijn implementeren in nationale wet- en regelgeving 6
Wet natuurbescherming 6
Instellen van verboden 7
Bronnen bij correcte implementatie 7
Het begrip opzet bij beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen 8

OPZETTELIJK VANGEN OF DODEN 8

Het begrip opzet bij vangen of doden 8
Gevolgen van het vangen of doden 8
Monitoringsprogramma 9

HET OPZETTELIJK VERSTOREN 9

Periode van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek 10
Periode van voortplanting en afhankelijkheid van de jongen 10
Periode van overwintering 10
Trekperiode 10

HET OPZETTELIJK VERNIELEN OF RAPEN VAN EIEREN IN DE NATUUR 11

DE BESCHADIGING OF DE VERNIELING VAN DE VOORTPLANTINGS- OF RUSTPLAATSEN. 11

Voortplantingsplaatsen en rustplaatsen 12
Het begrip beschadigen 14

BEZIT, VERVOER, VERHANDELEN, RUILEN EN VERKOPEN 16

Bezit, vervoer, ruil en verkoop in de Wet natuurbescherming 16

ONTHEFFING VAN DE VERBODEN VAN ARTIKEL 12 VAN DE HABITATRICHTLIJN 18

Verplichting tot het volledig, duidelijk en precies implementeren van artikel 16 18
De passende toepassing van de afwijkingsmogelijkheden 19

DE ONTHEFFINGSMOGELIJKHEDEN VAN ARTIKEL 16 VAN DE HABITATRICHTLIJN 20

De drie tests van het afwijkingssysteem 21
Eerste toets: geen andere bevredigende oplossing 21
Tweede toets: belang als bedoeld in artikel 16 a-e 23
Derde toetst: De gunstige staat van instandhouding 27
De rol van compenserende maatregelen 31
Hoe om te gaan met afwijkingen die op meerdere soorten betrekking hebben 32
Monitoring van de invloed van afwijkingen 32
Gebruik van niet-selectieve vangmiddelen 32

DE ONTHEFFINGSAANVRAAG 33

Vormvrij 34
Activiteiten plan 34
Het Ecologisch onderzoek 35
Alternatievenonderzoek 37

EXTRA VEREISTE BIJ BEZIT, VERVOER, RUIL, VERHANDELEN EN VERKOPEN 38
COMPENSERENDE MAATREGELEN 38

Inleiding

Soorten opgenomen op Bijlage IV

Soorten die zijn opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, vallen in één van de onderstaande categorieën. Het gaat om soorten die:

- bedreigd zijn, uitgezonderd de soorten waarvan het natuurlijke verspreidingsgebied slechts een marginaal gedeelte van het grondgebied van de EU beslaat en die in het west-palearctische gebied niet bedreigd of kwetsbaar zijn; of
- kwetsbaar zijn, dat wil zeggen waarvan het waarschijnlijk wordt geacht dat zij in de naaste toekomst bij voortbestaan van de bedreigende factoren zullen overgaan naar de categorie van bedreigde soorten; of
- zeldzaam zijn, dat wil zeggen waarvan de populaties van kleine omvang zijn en die, hoewel zij momenteel noch bedreigd noch kwetsbaar zijn, in die situatie dreigen te komen. Deze soorten leven in geografische gebieden die van beperkte omvang zijn, of zijn over een grotere oppervlakte versnipperd; of
- endemisch zijn en bijzondere aandacht vereisen wegens het specifieke karakter van hun habitat en/of de potentiële gevolgen van hun exploitatie voor hun staat van instandhouding.

Op Bijlage IV van de Habitatrichtlijn zijn soorten opgenomen die in één van deze categorieën vallen en voorts strikt beschermd moeten worden.

Het begrip specimen

Wanneer in de verbodsbepalingen is aangegeven dat deze van toepassing is op specimens, hieronder de volgende specimens vallen:

- Levende dieren of planten
- Dode dieren of planten
- Ieder deel van een dier of plant
- Elk product verkregen uit een dier of plant
- Alle andere goederen, voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of planten van deze soorten of daaruit verkregen producten.

Verboden voor Bijlage IV soorten

De habitatrichtlijn kent een aantal verboden ten aanzien van de soorten die zijn opgenomen in Bijlage IV bij deze Richtlijn. Deze verboden zijn kort weergegeven het verbod op:

- het opzettelijk vangen of doden van in het wild levende specimens van die soorten;
- het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
- het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur;
- de beschadiging of de vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen.
- het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens, uitgezonderd die welke reeds legaal waren onttrokken vóór de toepassing van deze richtlijn.

Ontheffingsmogelijkheden

Van deze verboden kan ontheffing worden verleend indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan:

- Er geen andere bevredigende oplossing bestaat;
- De afwijking geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan;
- De afwijking vindt plaats in het kader van één van de navolgende belangen:
    - het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
    - ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
    - het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
    - ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
    - ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

De Habitatrichtlijn in de Nederlandse wetgeving

Richtlijn implementeren in nationale wet- en regelgeving

De Habitatrichtlijn is, zoals de naam als zegt, een richtlijn, en heeft als zodanig geen directe werking in de Lidstaten. De bepalingen van de Habitatrichtlijn moeten daarom worden geïmplementeerd in de nationale wet- en regelgeving. Daarbij geldt wel de regel dat de bepalingen volledig en nauwkeurig moeten zijn overgenomen. Het is dus zeker niet zo dat een Europese Richtlijn een soort van voorstel vormt van hoe je het zou kunnen doen, ieder onderdeel dat in een Europese richtlijn is opgenomen, moet volledig en nauwkeurig in de nationale regelgeving worden geïmplementeerd.

In Nederland zijn de bepalingen van de Habitatrichtlijn opgenomen in de Wet natuurbescherming en onderliggende regelgeving. Daarbij zijn de bevoegdheden verdeeld over de centrale overheid (Ministerie van LNV) en de Provincies.

Wet natuurbescherming

De verboden van art. 12 van de Habitatrichtlijn zijn geïmplementeerd in de artikelen 3.5 en 3.6 van de Wet Natuurbescherming. Artikel 3.5 bepaalt het volgende:

1. Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.
2. Het is verboden dieren als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te verstoren.
3. Het is verboden eieren van dieren als bedoeld in het eerste lid in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen.
4. Het is verboden de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in het eerste lid te beschadigen of te vernielen.
5. Het is verboden planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn of bijlage I bij het Verdrag van Bern, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Art. 3.6 bepaalt het volgende:

1. Het is verboden dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, onder zich te hebben voor verkoop, te vervoeren voor verkoop, te verhandelen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden.
2. Het is verboden, anders dan voor verkoop, dieren of planten als bedoeld in het eerste lid onder zich te hebben of te vervoeren.
3. De verboden, bedoeld in het eerste en tweede lid, zijn niet van toepassing ingeval de in dat lid bedoelde dieren en planten aantoonbaar zijn gefokt of gekweekt.

Instellen van verboden

De belangrijkste opdrachten aan de Lidstaten tot het instellen van verboden ter bescherming van de Bijlage IV-soorten zijn opgenomen in artikel 12 van de Habitatrichtlijn. Hierin is het volgende bepaald:

1. De Lidstaten treffen de nodige maatregelen voor de instelling van een systeem van strikte bescherming van de in bijlage IV, letter a), vermelde diersoorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied, waarbij een verbod wordt ingesteld op:

a) het opzettelijk vangen of doden van in het wild levende specimens van die soorten;
b) het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
c) het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur;
d) de beschadiging of de vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen.

2. Met betrekking tot deze soorten verbieden de Lidstaten het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens, uitgezonderd die welke reeds legaal waren onttrokken vóór de toepassing van deze richtlijn.

3. De in lid 1, letters a) en b), en in lid 2 opgenomen verbodsbepalingen gelden ongeacht de levensfase waarin de in dit artikel bedoelde dieren zich bevinden.

4. De Lidstaten stellen een systeem in van toezicht op het bij toeval vangen en doden van de diersoorten, genoemd in bijlage IV, letter a). In het licht van de verkregen gegevens verrichten de Lidstaten de verdere onderzoekswerkzaamheden of treffen zij de instandhoudingmaatregelen die nodig zijn om te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden geen significante negatieve weerslag heeft op de betrokken soorten.

Bronnen bij correcte implementatie

De Lidstaten van de EU zijn verplicht een systeem van strikte bescherming te creëren. Alle bepalingen van de Habitatrichtlijn moeten daarom volledig en nauwkeurig worden opgenomen in de nationale wet- en regelgeving. Het is dan ook noodzakelijk dat duidelijk is op welke wijze de bepalingen moeten worden uitgelegd. Deze uitleg kan worden teruggevonden in de jurisprudentie van het Hof van Justitie (de hoogste Europese rechter) en de Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofde van de habitatrichtlijn

Steeds wordt door het Hof van Justitie erop gewezen dat de implementatie van de bepalingen van de Habitatrichtlijn, nauwkeurig en volledig dienen te zijn, terwijl zij de volledige en correcte toepassing van de richtlijn verzekeren zonder zijn bepalingen te wijzigen, selectief toe te passen of te voorzien in aanvullingen of ontheffingsmogelijkheden die niet volgen uit de richtlijn. De wetgeving dient duidelijk en precies te zijn en de bedoelingen van de Habitatrichtlijn te respecteren. Het is van belang te begrijpen dat de uitspraken van het Hof van Justitie in alle Lidstaten en door alle organen, zowel de overheidsorganen als de rechtsprekende organen, volledig gevolgd moeten worden. De uitspraken van het Hof van Justitie zijn dan ook van doorslaggevend belang bij de uitleg van de bepalingen van Habitatrichtlijn. Ook in deze reader zullen vaak uitspraken van het Hof van Justitie worden aangehaald.

Het begrip opzet bij beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen

Het begrip opzet komt in het verbod op het beschadigen of vernielen van voortplantings- of rustplaatsen niet voor. Het antwoord op de vraag hoe het verbod in dit geval moet worden uitgelegd, is door het Hof van Justitie in twee zaken gegeven, waarin het Hof heeft bepaald dat het verbod op beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen niet alleen ziet op opzettelijke handelingen maar ook op handelingen die dat niet zijn. Door opzet bij de verbodsbepaling weg te laten heeft de wetgever voortplantings- of rustplaatsen een verhoogde bescherming geboden tegen handelingen die beschadiging of vernieling ervan veroorzaken.

Opzettelijk vangen of doden

Het begrip opzet bij vangen of doden

Wanneer in de verbodsbepalingen van artikel 12 van de Habitatrichtlijn wordt gesproken van opzettelijk, valt ook voorwaardelijke opzet hieronder. Dit betekent dat de bepaling niet alleen van toepassing is op een persoon die vast van plan is een specimen van een beschermde soort te vangen of te doden, maar ook op een persoon die voldoende op de hoogte is van en zich voldoende bewust is van de gevolgen die zijn of haar handelen zal hebben, en deze handeling desondanks uitvoert, hetgeen leidt tot het vangen of doden van specimens, ook als dit ongewenst is maar als mogelijk gevolg wordt aanvaard.

Opzet wordt dus aanwezig geacht wanneer er sprake is van het bewust accepteren van gevolgen. De handeling die wordt verricht hoeft op zichzelf niet gericht te zijn op het verboden resultaat. Het is voldoende dat de handeling met zich meebrengt dat het resultaat intreedt en dat degene die deze inbreuk pleegt zich daarvan bewust is of geacht moet worden zich daarvan bewust te zijn gelet op de geldende regelgeving en algemene informatie die aan het publiek bekend is gemaakt.

Overigens wordt onachtzaamheid niet verondersteld deel uit te maken van dit opzetvereiste. Van onachtzaamheid is sprake als het gevolg wel is ingetreden maar degene die de handeling heeft verricht, de vangst of de dood van een specimen van een beschermde diersoort niet heeft voorzien of aanvaard, bijvoorbeeld omdat hem of haar niet bekend was dat specimens van die beschermde soort zich op de betrokken locatie bevonden of konden bevinden.

Gevolgen van het vangen of doden

Wat bij het verbod op het opzettelijk vangen en doden van belang is, dat dit verbod moet worden gezien in samenhang met de invloed van deze handelingen op de populatie van een bepaalde soort. Het vangen of doden van specimens van een bepaalde soort kan directe of indirecte gevolgen hebben op de omvang van de populatie. Dit is steeds bij alle handelingen de centrale factor, handelingen die als direct of indirect gevolg een negatief op de omvang van de populatie hebben, zijn in principe verboden daar de bescherming of het bereiken van een gunstige staat van instandhouding steeds het centrale doel van de richtlijn is.

Monitoringsprogramma

Het vangen of doden zonder (voorwaardelijk) opzet vormt weliswaar geen inbreuk op de bepalingen van de Habitatrichtlijn, doch dit betekent niet dat de Lidstaten ten aanzien van niet-opzettelijk vangen of doden geen verplichtingen hebben.

Artikel 12, vierde lid, van de Habitatrichtlijn bepaalt dat de Lidstaten een systeem instellen van toezicht op het bij toeval vangen en doden van de diersoorten, genoemd in bijlage IV. In het licht van de verkregen gegevens verrichten de Lidstaten de verdere onderzoekswerkzaamheden of treffen zij de instandhoudingmaatregelen die nodig zijn om te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden geen significante negatieve weerslag heeft op de betrokken soorten.

Hiermee wordt een monitoringssysteem verplicht gesteld voor de lidstaten om het bij toeval vangen en doden van bijlage IV diersoorten in kaart te brengen. In het licht van de vergaarde informatie moeten de lidstaten verder onderzoek verrichten naar de instandhoudingsmaatregelen die noodzakelijk zijn om te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden geen significant negatief effect heeft op de betrokken soort.

Voorbeelden van monitoringssystemen zijn de telling van bijvangsten van Cetaceae en vleermuizen die gedood worden in windturbines of in het verkeer.

Het opzettelijk verstoren

Verstoren hoeft niet een direct effect op de fysieke integriteit van een specimen te hebben om desalniettemin een direct negatief effect op de soort hebben. De intensiteit, de duur en de frequentie of herhaling van de verstoring zijn belangrijke parameters voor het bepalen van de mogelijke impact van de verstoring op de soort. Verschillende soorten hebben een andere mate van gevoeligheid of reactie op dezelfde soort verstoring. Ook kan binnen een soort gedurende een bepaalde periode een hogere gevoeligheid bestaan. Dit is de achtergrond bij het specifiek noemen van de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek.

Wil er sprake zijn van verstoren dan moet er een samenhang zijn met het effect van de verstoring op het populatieniveau en het biogeografisch gebied van de soort in een lidstaat. Wanneer een verstoring bijvoorbeeld effect heeft op de overlevingskansen, het succes bij het krijgen van nakweek of de voortplantingskansen van een beschermde soort of wanneer er een afname uit volgt van het aantal specimens in het betreffende gebied dan moet dit worden beschouwd als verstoring. Aan de andere kant zijn verstoringen die geen negatief effect hebben op de soort niet te beschouwen als verstoring, bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen.

Er moet van geval tot geval worden beoordeeld of er sprake is van een negatief effect dat uitgaat van de verstoring. Overigens is het niet zo dat de verstoring een significant effect heeft, het is voldoende dat er sprake is van een effect.

Periode van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek

Periode van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek worden gezien als bijzonder kwetsbare perioden in relatie tot verstoren. Deze begrippen zijn echter niet gedefinieerd in de Habitatrichtlijn. Wel zijn vergelijkbare begrippen gebruikt in de Vogelrichtlijn en zijn daarvoor voor vogels uitgewerkt. Omdat de Habitatrichtlijn betrekking heeft op veel meer uiteenlopend soortenbestand met zeer verschillende ecologisch, biologische en gedragskenmerken, is het nodig om uit te gaan van een meer soortspecifieke benadering bij het definiëren van periode van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek (wanneer deze perioden überhaupt van toepassing zijn).

Periode van voortplanting en afhankelijkheid van de jongen

Deze periode kan zich uitstrekken over de periode van hofmakerij, paring, nestbouw of het uitkiezen van een nestplaats of plek om te bevallen, plek waar eieren zich verder ontwikkelen of uitkomen en waar de jongen opgroeien.

Periode van overwintering

Overwintering is de periode waarin een dier inactief word en in een slapende of rustende toestand verblijft, normaliter gedurende de winter. Gewoonlijk gaat deze staat gepaard met een verlaagde lichaamstemperatuur en een verlaagde hartslag en ademhaling. De periode van overwintering stelt een dier in staat zware omstandigheden te overleven door minder energie te gebruiken dan in een actieve periode.

Trekperiode

De trekperiode is de periodieke verplaatsing van dieren van het ene gebied naar het andere als deel van hun natuurlijke levenscyclus, meestal als reactie op seizoensveranderingen of veranderingen in het voedselaanbod. Bij het verbod op het opzettelijk verstoren moet de periode van trek expliciet in de regelgeving worden opgenomen.

Het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur

Artikel 12, lid 1, onder c, van de Habitatrichtlijn verbiedt het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur. Omdat het de eieren van soorten betreft, beschermd dit artikel de populatie van een soort op de lange termijn.

Overigens is het van belang dat men zich realiseert dat het voor wat betreft deze verbodsbepaling gaat om eieren van soorten die zijn opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, het betreft dus geen eieren van vogels.

De beschadiging of de vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen.

Artikel 12, eerste lid, onder d) wijkt af van de voorgaande drie verbodsbepalingen. Deze verbodsbepaling heeft immers geen betrekking op de specimens zelf maar op belangrijke delen van hun habitat, nu het de beschadiging of vernieling van hun voortplantings- of rustplaatsen verbiedt.

Een tweede onderscheid is dat bij de voorgaande verbodsbepalingen steeds sprake moest zijn van opzet. Dit vereiste is bij deze laatste verbodsbepaling niet gesteld. Daarom vereist dit artikel dat alle handelingen die de beschadiging of vernieling van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen met zich meebrengen verboden worden, ongeacht of er sprake is van opzet of niet.

In het guidance document wordt verder nog gesteld dat een eenvoudig verbod in een wettelijke regeling onvoldoende is ter implementatie van het verbod. Een dergelijk verbod moet ondersteund worden door een adequaat handhavingsmechanisme en preventieve maatregelen. Het ontbreken van het opzetvereiste onderstreept het belang van preventieve maatregelen. Binnen het kader van een strikt beschermingssysteem moeten de Lidstaten anticiperen op bedreigingen die plaatsen kunnen ondervinden van menselijke activiteiten en verzekeren dat diegenen waarvan aannemelijk is dat zij een inbreuk maken op de verbodsbepalingen zich van deze van kracht zijnde maatregelen bewust zijn en in overeenstemming daarmee handelen.

Let wel, de vernieling van natuurlijke habitats kan op natuurlijke wijze plaatsvinden of veroorzaakt worden door onvoorziene omstandigheden welke tot gevolg heeft dat de natuurlijke habitat niet langer bruikbaar is als voortplantings- of rustplaats voor bepaalde soorten. In dit geval, wanneer geen handeling is verricht die vernieling of beschadiging van de voortplantingsplaats of rustplaats heeft veroorzaakt maar deze door natuurlijke omstandigheden is veroorzaakt, kan artikel 12, eerste lid, van de Habitatrichtlijn geen toepassing vinden.

Het Hof heeft in de zaak Commissie tegen het Verenigd Koninkrijk, C-6/04, echter wel bepaald dat correcte implementatie van artikel 6.2 van de Habitatrichtlijn met zich mee kan brengen dat het noodzakelijk is zowel maatregelen te nemen ter voorkoming van externe door menselijk handelen veroorzaakte verstoringen als ter voorkoming van natuurlijke ontwikkelingen die het voortbestaan van een soort of habitat kunnen bedreigen.

Voortplantingsplaatsen en rustplaatsen

Alhoewel artikel 12.1(d) specifiek verwijst naar voortplantingsplaatsen en rustplaatsen wordt er in de Habitatrichtlijn geen definitie van deze plaatsen gegeven.

Echter, in het licht van de doelstellingen van de richtlijn moet worden vastgesteld dat voortplantingsplaatsen en rustplaatsen strikte bescherming genieten gelet op het feit dat zij cruciaal zijn voor de levenscyclus van dieren en een zeer belangrijk deel vormen van hun gehele habitat welk noodzakelijk is om het voortbestaan van de betreffende soort te garanderen.

De bepalingen van artikel 12.1(d) moeten derhalve geacht worden te zijn gericht op de veiligstelling van de ecologische functie van voortplantingsplaatsen en rustplaatsen. Derhalve verzekert artikel 12.1(d) dat dergelijke plaatsen niet worden beschadigd of vernield door menselijke activiteiten zo dat zij blijvend kunnen voorzien in alle elementen

De Habitatrichtlijn zelf geeft geen definitie van verstoren. In de het Guidance document kunnen wel aanknopingspunten gevonden worden.

Voortplantingsplaatsen en rustplaatsen zijn beschermd ten behoeve van hun functie in de voortplanting en het rusten van soorten die zijn opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn. Gelet hierop moet het begrip verstoren zoals verboden in artikel 12 van de richtlijn worden gezien in samenhang met de functie van deze plaatsen. Wil er sprake zijn van verstoren dan moet er sprake zijn van aantasting van de functie van de plaats. De verstoring moet een directe oorzaak vormen van de vermindering van de functie van de plaats als voortplantings- of rustplaats. Wanneer een verstoring dus effect heeft op de overlevingskansen, het succes bij het krijgen van nakweek of de voortplantingskansen van een beschermde soort of wanneer er een afname uit volgt van het aantal specimens in het betreffende gebied dan moet dit worden beschouwd als verstoring. Aan de andere kant zijn verstoringen die geen negatief effect hebben op de soort niet te beschouwen als verstoring.

Er moet van geval tot geval worden beoordeeld of er sprake is van een negatief effect dat uitgaat van de verstoring. (zie ook hier Commissie tegen Griekenland inzake de Caretta caretta)

Artikel 12.1(d) moet ook verzekeren dat dergelijke plaatsen door de betreffende soorten kunnen worden gebruikt en hergebruikt. De bescherming van dergelijke plaatsen is daarom ook nodig wanneer zij niet in gebruik zijn, maar er een hoge mate van waarschijnlijkheid is dat de diersoort terugkeert naar deze voorheen gebruikte voortplantingsplaatsen en rustplaatsen.

Wanneer bijvoorbeeld een grot ieder jaar door een aantal vleermuizen is gebruikt voor overwintering dan moet de functie van deze grot als overwinteringsplaats ook worden beschermd gedurende de zomer zodat deze in de winter opnieuw als zodanig door vleermuizen kan worden gebruikt.

Vergelijk dit met de uitspraak van het Hof van Justitie inzake de Commissie tegen Frankrijk, zaak 252/85 inzake de bescherming van nesten als voorzien in de Vogelrichtlijn:

In the first place, as the Commission has pointed out, the suspension of the protection of nests during the hunting season reflects a failure to recognize that such protection is necessary even at times other than the reproduction period . There are in fact birds (in particular among the migratory species) which re-use nests built in previous years . By not protecting nests throughout the year, the French legislation therefore fails to comply with the requirements laid down in Article 5 (b) of the directive .

Thus, by not protecting nests and eggs throughout the year and not ensuring that the hunting season never opens during any period in which any of the species of birds is reproducing, the French legislation does not fully implement the provisions of Article 5 (b) and (c) of the directive.

Omdat de Habitatrichtlijn een grote verscheidenheid aan soorten beschermt met een grote variëteit aan levensvormen is het onmogelijk een uitputtende, rigide definitie te geven van voortplantingsplaatsen en rustplaatsen die van toepassing is op al deze soorten. De volgende definitie tracht een richtlijn te geven die het mogelijk maakt soortspecifieke definities te vormen voor de afzonderlijke soorten die onder de strekking van de Habitatrichtlijn vallen. De definities zijn erop gericht als checklist te worden gebruikt van elementen die overwogen moeten worden wanneer voor een specifieke soort moet worden vastgesteld of er sprake is van een voortplantingsplaats of rustplaats, alhoewel niet alle elementen voor alle soorten van toepassing zijn.

Voortplantingsplaatsen

In de guidance is voortplantingsplaats als volgt gedefinieerd:

"Breeding is defined here as: mating, giving birth to young (including egg laying) or production of offspring where reproduction is asexual. Breeding Site is defined here as the areas needed to mate and to give birth in and covers also the vicinity of the nest, or parturition (act of giving birth) site, for those species where offspring are dependent on such. For some species, a breeding site will also include associated structures needed for territorial definition and defence. For species that reproduce asexually a breeding site is defined as the area needed to produce offspring. Breeding sites that are used regularly, either within or between years, must be protected, even when not occupied."

Breeding sites may include areas required for:

- Courtship;
- Mating;
- nest construction or selection of egg laying or parturition site;
- place used for the purpose of parturition or egg laying or production of offspring where reproduction is asexual;
- place of egg development and egg hatching
- nest or parturition site when occupied by young dependent on that site

Rustplaats:

Resting places are defined here as the areas essential to sustain an animal or group of animals when they are not active. For species that have a fixed stage, a resting site is defined as the site of attachment. Resting places will include structures created by animals to function as resting places. Resting places that are used regularly, either within or between years, must be protected even when not occupied.

Resting places essential for survival may include one or more structures and habitat features required for:

- thermoregulatory behaviour
- resting, sleeping or recuperation
- hiding, protection or refuge
- periods of dormancy
- periods of hibernation

Gelet hierop kan het verbod van artikel 12.1(d) worden gezien als een aspect van habitatbescherming, alhoewel het slechts een bepaald deel van de biologische cyclus betreft. Andere delen van de habitat, zoals voederplaatsen, worden niet beschermd, tenzij zij samenvallen met voortplantingsplaatsen of rustplaatsen.

Het begrip beschadigen

De Habitatrichtlijn bevat geen definitie van het begrip beschadigen.

In zijn algemeenheid kan beschadigen worden gedefinieerd als de fysieke degradatie die een habitat raakt, ofwel een voortplantingsplaats dan wel een rustplaats. In tegenstelling tot vernieling kan een dergelijk beschadiging langzaam plaatsvinden stap voor stap de functionaliteit van een plaats laten afnemen.

Beschadiging behoeft derhalve niet meteen te leiden tot een verlies in de functionaliteit van een plaats maar zal gedurende een langere periode kwalitatief dan wel kwantitatief de functionaliteit van een plaats aantasten en kan uiteindelijk leiden tot een totale teloorgang.

Gelet op de uiteenlopendheid van de diersoorten die zijn opgenomen op bijlage IV van de Habitatrichtlijn moet er van geval tot geval beoordeeld worden of er sprake is van beschadiging van een voortplantingsplaats of rustplaats. Beschadiging die plaatsvindt als gevolg van natuurlijke oorzaken of onvoorziene omstandigheden valt niet onder het bereik van artikel 12.1(d), evenmin beschadiging van plaatsen veroorzaakt door natuurlijke ontwikkelingen wanneer deze een gevolg is van het vertrek van menselijke grondgebruikers of het verlaten van een gebouw.

De vertaling van het begrip deteroration.

Het begrip deterioration wordt in de Nederlandse tekst van de richtlijn vertaald met de term beschadigen wat meer aansluit bij de Engelse term damaging. In haar arrest van 27 oktober 1977 inzake Regina tegen P. Bouchereau, zaak30/77, heeft het Hof van Justitie omtrent de vertaling van gemeenschapteksten het volgende opgemerkt:

"[…]dat de verschillende taalversies van een gemeenschapstekst op eenvormige wijze moeten worden uitgelegd en dat derhalve, ingeval deze versies uiteenlopen, de betrokken bepaling moet worden uitgelegd met het oog op de algemene opzet en doelstelling van de regeling waarvan zij een onderdeel vormt"

Gelet op het verschil in de verschillende taalversies van gemeenschapsteksten heeft het Hof van Justitie het belang benadrukt van een uniforme toepassing van de regelgeving en uitgesloten dat slechts een enkele versie van een gemeenschapstekst los van de andere taalversies bepalend kan zijn. De bepalingen moeten worden geïnterpreteerd op basis van de werkelijk intentie van zijn auteur en het doel dat wordt nagestreefd, in het licht van de andere taalversies.

Om de reikwijdte van artikel 12.1(d) te bepalen is het onontkoombaar artikel 12 als geheel te analyseren. Het doel van artikel 12 is een systematiek te introduceren van strikte bescherming van Habitat IV-soorten. De expliciete bescherming van voortplantingsplaatsen en rustplaatsen in aanvulling op de bescherming van individuele dieren zonder opzetvereiste geeft het belang dat aan, dat door de richtlijn aan deze plaatsen wordt gehecht. Het specifieke beschermingsregime ter voorkoming van beschadiging of vernieling van voortplantings- en rustplaatsen is onlosmakelijk verbonden met de functie die deze plaatsen vervullen, welke moeten voortgaan alle elementen te bieden die voor een bepaald dier of voor een bepaalde groep van dieren noodzakelijk is om zich voort te planten of te rusten.

Voorbeelden van beschadiging zijn ingevolge artikel 12.1.(d)

- (Repeated) filling in parts of spawning grounds for the crested newt (Triturus cristatus), thereby reducing (in summation) the function as a breeding site.
- Deterioration in the function of parts of a hamster burrow as a breeding and resting place as a result of deep ploughing.
- Hydraulic engineering part by part in a river as a resting and breeding site for Acipenser sturio, so in summation the functionality of the site is gradually reduced.
- Gradual negative impact on a water soldier (Stratiotes aloides) population, which is an egg laying site for the green hawker (Aeshna viridis), arising from point source discharge into the water body.

Mitigerende -maatregelen (CEF-maatregelen)

Eén methode om te voorkomen dat een handeling onder het bereik van artikel 12 van de Habitatrichtlijn valt, is het uitvoeren van mitigerende maatregelen, dat wil zeggen maatregelen die de continuering van de ecologische functie van de voortplantingsplaats of rustplaat verzekeren in het geval waarin een bepaald project of een bepaalde activiteit een mogelijke impact op deze plaatsen heeft?

Het is van groot belang in het oog te houden dat het regime van mitigeren in plaats van ontheffen alleen van toepassing is wanneer er een formele procedure van toepassing is waarbij de voorgenomen mitigerende maatregelen worden getoetst.

Welke zijn dan die maatregelen welke genomen kunnen worden om continuering van de ecologische functie van een voortplantingsplaats of rustplaats te verzekeren In de eerste plaats moeten zij het karakter hebben van mitigerende maatregelen. Deze zijn gericht op het zo beperkt mogelijk houden of zelfs uitsluiten van een negatieve impact van een activiteit door een aantal preventieve maatregelen. Ze kunnen ook buiten dit kader treden en maatregelen omvatten welke een verbetering inhouden of een voortplantingsplaats of rustplaats op zodanige wijze beheren dat deze plek op geen enkel tijdstip lijdt onder vermindering of verlies van haar ecologische functie. Hieronder kunnen vallen het vergroten van de plaats of het creëren van nieuwe leefgebieden in of in een directe functionele relatie tot de voortplantingsplaats of rustplaats. De ecologische functie van dergelijke maatregelen voor de betreffende soorten moeten natuurlijk wel duidelijk worden aangetoond.

In overeenstemming met het voorzorgsbeginsel moet een maatregel, welke niet het voortbestaan van een ecologische functie kan garanderen, niet geacht worden te vallen binnen de scope van artikel 12.1(d). Het moet duidelijk zijn dat de maatregelen voldoende zijn om iedere vorm van beschadiging of vernieling te voorkomen.

In overeenstemming met het voorzorgsbeginsel moeten de voorgestelde maatregelen niet geacht worden binnen het kader van artikel 12.1(d) te vallen wanneer zij de continue ecologische functie van een voortplantingsplaats of rustplaats niet kunnen garanderen. Er moet een hoge mate van zekerheid zijn dat de maatregelen voldoende zijn om iedere vorm van beschadiging of vernieling te voorkomen.

De afweging daartoe moet gemaakt worden op basis van objectieve informatie en in het licht van de karakteristieke en specifieke omgevingscondities van de betreffende plaats. Daarnaast moet bij het gebruik van de maatregelen rekening gehouden worden met de stand van de soort. Wanneer het een zeldzame soort betreft met ongunstige perspectieven dan moet de lat hoger worden gelegd dan bij soorten die het goed doen.

CEF-maatregelen kunnen integraal deel uitmaken van de specificaties van een activiteit of project, zij kunnen ook deel uitmaken van preventieve maatregelen onder een strikt beschermingsregime in het kader van artikel 12.1(d). Zulke maatregelen kunnen alleen worden gebruikt in situaties waarbij er sprake is van een formele procedure waarbij de bevoegde autoriteiten de mogelijkheid hebben te beoordelen of de maatregelen om de ecologische functie van de voortplantingsplaats of rustplaats te behouden voldoende zijn.

De hierboven omschreven benadering is in het bijzonder van belang wanneer het een soort betreft met een klein territorium waar de voortplantingsplaats respectievelijk rustplaats een functionele unit is.

CEF-maatregelen verschillen van compenserende maatregelen. Compenserende maatregelen zijn onafhankelijk van een activiteit of project en beogen de specifieke negatieve gevolgen op een soort te compenseren in aanvulling op de normale uitvoeringsmaatregelen van richtlijnen. Duidelijker gesteld, compenserende maatregelen bevestigen de beschadiging of vernieling van een voortplantingsplaats of rustplaats. Dit is niet het geval bij CEF-maatregelen waar de continuering van de ecologische functie van de specifieke voortplantingsplaats of rustplaats volledig intact blijft, zowel kwantitatief als kwalitatief.

Wanneer een beschadiging of vernieling van een voortplantingsplaats of rustplaats optreedt is altijd toetsing aan artikel 16 vereist.

Bezit, vervoer, verhandelen, ruilen en verkopen

Voor de soorten in punt a) van bijlage IV is in artikel 12, lid 2, het volgende bepaald: “Met betrekking tot deze soorten verbieden de lidstaten het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens, uitgezonderd die welke reeds legaal waren onttrokken vóór de toepassing van deze richtlijn.” Artikel 12, lid 3, bepaalt dat de verbodsbepalingen van artikel 12, lid 1, punten a) en b), en artikel 12, lid 2, gelden voor alle levensfasen van de in punt a) van bijlage IV genoemde soorten.

Hiermee zijn alle handelingen die kunnen volgen op de onttrekking van specimens van soorten die zijn opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn verboden. Het is dus geenszins zo dat als specimens eenmaal, al dan niet rechtmatig, aan de natuur zijn onttrokken, de handelingen die daarop volgen niet zijn gereguleerd of ten algemene kunnen worden vrijgesteld.

De verboden zijn echter volgens vaste jurisprudentie van het Hof van Justitie niet van toepassing op specimens die aantoonbaar in gevangenschap zijn gefokt en geboren of kunstmatig gekweekt.

Bezit, vervoer, ruil en verkoop in de Wet natuurbescherming

In de Wet natuurbescherming zijn de verboden op bezit anders dan met het oog op verkoop en vervoer anders dan met het oog op verkoop en alle handelingen die plaatsvinden met het oog op verkoop of ruil, afzonderlijk in de wet opgenomen. De reden hiervoor is dat de provincie bevoegd is in geval van handelingen die niet zijn gericht op verkoop en de Minister bevoegd is in de gevallen waarin de handelingen wel zijn gericht op verkoop. (Let hier overigens op samenloop, soms zijn soorten opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, waarmee een bezitsontheffing van de Provincie vereist is, en op Bijlage A bij het CITES Verdrag, waarmee een bezitsontheffing van de Minister vereist is.)

De bepalingen zijn opgenomen in art. 3.6 van de Wet natuurbescherming:

Artikel 3.6

1. Het is verboden dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, onder zich te hebben voor verkoop, te vervoeren voor verkoop, te verhandelen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden.
2. Het is verboden, anders dan voor verkoop, dieren of planten als bedoeld in het eerste lid onder zich te hebben of te vervoeren.
3. De verboden, bedoeld in het eerste en tweede lid, zijn niet van toepassing ingeval de in dat lid bedoelde dieren en planten aantoonbaar zijn gefokt of gekweekt.

Ontheffing van de verboden van artikel 12 van de Habitatrichtlijn

In het voorgaande zijn de verboden van artikel 12 van de Habitatrichtlijn besproken en is aangegeven wat de reikwijdte van deze verboden is. Tevens is aangegeven dat, in geval van het beschadigen van een voortplantingsplaats of rustplaats voorkomen kan worden dat een inbreuk wordt gemaakt op art. 12, eerste lid, onder d, indien mitigerende maatregelen worden genomen die verzekeren dat de ecologische functie van een dergelijke plaats zowel kwantitatief als kwalitatief in stand blijft.

Maar wat nu als een verbodsbepaling door voorgenomen handelingen toch overtreden dreigt te worden? Biedt de Habitatrichtlijn in dat geval mogelijkheden om de desbetreffende handeling toch doorgang te laten vinden?

Het antwoord op deze vraag is ja, maar niet in alle gevallen en altijd onder strikte voorwaarden. Eén van de eerste voorwaarden waaraan de Lidstaten moeten voldoen is dat zij de bepalingen voor het maken van uitzonderingen op de verboden van art.12 nauwkeurig overnemen in de nationale wet- en regelgeving.

Verplichting tot het volledig, duidelijk en precies implementeren van artikel 16

De omzetting van artikel 16 in nationale regelgeving moet de implementatie van de afwijkingsmogelijkheden door de nationale autoriteiten op een correcte wijze verzekeren. Weliswaar is de richtlijn naar doel verbindend, en laat het de lidstaten vrij in de keuze van de vorm en methodiek om dit doel te bereiken, het Hof van Justitie heeft het kader gegeven waarbinnen deze discretionaire bevoegdheid van de lidstaten dient te blijven bij de omzetting van een richtlijn. Derhalve moet het juridische kader waarin artikel 16 is opgenomen in overeenstemming zijn met een aantal basale rechtsbeginselen van Europees recht en moet het voldoen aan een aantal criteria[1].

De omzetting van een richtlijn in nationaal recht vereist niet noodzakelijkerwijs dat de bepalingen ervan formeel en woordelijk in een uitdrukkelijke en specifieke wettelijke bepaling worden opgenomen, en kan naar gelang van de inhoud van de richtlijn worden volstaan met een algemene juridische context, wanneer deze daadwerkelijk de volledige toepassing van de richtlijn op voldoende duidelijke en nauwkeurige wijze verzekert, zodat, ingeval de richtlijn rechten voor particulieren in het leven beoogt te roepen, de begunstigden al hun rechten kunnen kennen en ze zo nodig voor de nationale rechterlijke instanties kunnen doen gelden .

De bepalingen van de richtlijnen moeten worden geïmplementeerd met volledige bindendheid en specificiteit, precisie en helderheid die vereist is om te voldoen aan de vereisten van rechtszekerheid[2].

Circulaires die naar hun aard volgens goeddunken van de administratie kunnen worden gewijzigd en waaraan onvoldoende bekendheid is gegeven, kunnen niet beschouwd kunnen worden als een correcte uitvoering van de verplichtingen die het Verdrag oplegt.

[1] Arrest van het Hof van Justitie van 28 februari 1991, zaak 131/88

[2] Arrest van het Hof van Justitie van 11 november 1999, zaak 315/98 en van 16 december 1997, Commissie/Italië, C-316/96, Jurispr. blz. I-7231, punt 16

Ten aanzien van de afwijkingsmogelijkheden van de Vogelrichtlijn stelde het Hof van Justitie[3] dat de criteria op basis waarvan de Lidstaten mogen afwijken van de door de richtlijn voorgeschreven verboden, moeten worden overgenomen in duidelijke nationale bepalingen, daar de nauwkeurigheid van de omzetting van bijzonder belang is in een geval waarin het beheer van het gemeenschappelijk erfgoed voor hun respectieve grondgebied aan de Lidstaten is toevertrouwd.

De ministeriële praktijk bij het afgeven van vergunningen zijn eenvoudige administratieve praktijken, die naar hun aard volgens goeddunken van de administratie kunnen worden gewijzigd, en kunnen niet beschouwd worden als een geldige uitvoering van de verplichting die rust op de Lidstaten tot wie een richtlijn gericht is .

Het Hof van Justitie[4] heeft deze jurisprudentie van toepassing verklaard op de Habitatrichtlijn.

Daaruit volgt dat de lidstaten in het kader van de habitatrichtlijn er in het bijzonder op moeten toezien dat hun wetgeving ter omzetting van de richtlijn duidelijk en nauwkeurig is, ook wat de essentiële verplichtingen van toezicht en controle betreft.

Als laatste moeten de lidstaten bij de omzetting van artikel 16 de betekenis van begrippen en concepten die in de richtlijn gebruikt worden respecteren. Dit brengt met zich mee dat nationale implementatiemaatregelen de volledige toepassing van de richtlijn moeten verzekeren zonder de daarin gebruikte voorwaarden aan te passen en zonder te leiden tot een selectieve toepassing van de bepalingen en zonder verder aanvullende voorwaarden toe te voegen of afwijkingsmogelijkheden te creëren die niet door de richtlijn worden gegeven[5].

De passende toepassing van de afwijkingsmogelijkheden

In de eerste plaats moeten de bevoegde nationale autoriteiten erop toezien dat, gelet op de beperkingen die de jurisprudentie van het Hof van Justitie stelt, de afwijkingsmogelijkheden van de richtlijn restrictief worden geïnterpreteerd en toegepast om te voorkomen dat de belangrijkste bepalingen van de richtlijn worden ondermijnd[6].

Wanneer de systematiek van afwijkingsmogelijkheden op de juiste wijze wordt toegepast, wordt voorkomen dat in strijd met het doel van de richtlijn afwijkingen worden toegestaan. In de guidance is hieromtrent met nadruk het volgende gesteld:

"*Applying proportionality does not overrule or marginalise any of the conditions applying to the derogation scheme but can adapt their application in the light of the overall objective of the Directive. As a general rule the severity of any of the conditions or "tests" will increase with the severity of the impact of a derogation on a species/population."*

Een afwijking kan slechts geldig zijn indien de bevoegde nationale autoriteit verzekerd heeft dat voldaan is aan alle voorwaarden die van toepassing zijn voor een afwijking en ook dat alle afwijkingen bij elkaar niet leiden tot effecten die tegen de doelstellingen van de richtlijn en artikel 12 daarvan indruisen. Het is dan ook aan de bevoegde autoriteit met het meeste zicht op het betrokken

[3] Arrest van het Hof van Justitie van 15 maart 1990, zaak 339/87
[4] Arrest van het Hof van Justitie van 20 oktober 2005, zaak C-6/04, overweging 25
[5] Arrest van het Hof van Justitie van 10 januari 2006, zaak C –98/03
[6] Arrest van het Hof van Justitie van 20 oktober 2005, zaak C-6/04, overwegingen 110-114

territoir om te verzekeren dat het totaal aan afwijkingen in een Lidstaat geen effecten met zich meebrengt welke indruisen tegen het doel van de richtlijn.

Dit laatste houdt derhalve in dat niet slechts per ontheffing afzonderlijk moet worden getoetst wat daarvan de effecten zijn, ook het effect van het totaal aan ontheffingen moet worden getoetst en mag niet leiden tot een situatie die ingaat tegen het doel van de Habitatrichtlijn of artikel 12 van deze richtlijn.

De ontheffingsmogelijkheden van artikel 16 van de Habitatrichtlijn

De mogelijkheden om af te wijken van de verbodsbepalingen van artikel 12, eerste lid, van de Habitatrichtlijn zijn limitatief opgesomd in artikel 16, eerste lid, van de Habitatrichtlijn:

1. Wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat en op voorwaarde dat de afwijking geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan, mogen de Lidstaten afwijken van het bepaalde in de artikelen 12, 13, 14 en 15, letters a) en b):

a) in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
b) ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
c) in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
d) ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
e) ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

Door het Hof van Justitie is inmiddels een uitgebreide hoeveelheid jurisprudentie gegeven inzake artikel 9 van de Vogelrichtlijn. Gelet op de overeenkomsten tussen de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn is de argumentatie in deze jurisprudentie inzake de Vogelrichtlijn van groot belang en kan worden gebruikt bij de toepassing van artikel 16 van de Habitatrichtlijn.

Voordat aan de specifieke afwijkingsgronden kan worden getoetst moet eerst worden voldaan aan drie algemene voorwaarden. Wanneer niet aan deze voorwaarden is voldaan is afwijking niet mogelijk of is de verleende afwijking nietig. Derhalve moeten deze voorwaarden eerst zorgvuldig worden getoetst door de bevoegde autoriteit alvorens een afwijking kan worden toegestaan.

De drie tests van het afwijkingssysteem

Artikel 16 geeft drie voorwaarden waaraan cumulatief moet worden voldaan alvorens een afwijking kan worden toegestaan.

- er mag geen alternatief voorhanden zijn;
- er moet sprake zijn van één van de belangen opgesomd in artikel 16 (a)-(e);
- de afwijking mag niet het voortbestaan van de populatie op een gunstig niveau van instandhouding in gevaar brengen.

Eerste toets: geen andere bevredigende oplossing

Onderdelen alternatievenonderzoek

Ontheffing van de verbodsbepalingen van art. 12 van de Habitatrichtlijn zoals geïmplementeerd in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming is uitsluitend toegestaan indien vaststaat dat er geen andere bevredigende oplossing bestaat. Deze voorwaarde is van toepassing op alle ontheffingen, dus ongeacht het doel waarvoor de ontheffing wordt aangevraagd. De aanvrager is verplicht om een alternatievenonderzoek uit te voeren en de ontheffingverlener is verplicht om dit alternatievenonderzoek zorgvuldig te beoordelen.

De analyse van de vraag of er geen andere bevredigende oplossing is, bestaat zoals aangegeven uit drie onderdelen:

- wat is het probleem of de specifieke situatie die moet worden behandeld?
- Bestaan er andere oplossingen?
- Zo ja, zullen deze het probleem of de specifieke situatie waarvoor de afwijking wordt gezocht oplossen?

Bij de analyse van de vraag of “er geen andere bevredigende oplossing bestaat”, wordt ervan uitgegaan dat er een specifiek probleem of een specifieke situatie is dat of die moet worden aangepakt. In geval van wetenschappelijk onderzoek kan daaraan worden toegevoegd een specifieke wetenschappelijke vraag die moet worden beantwoord.

Afwegingen bij alternatieven

Bij de ontheffingsaanvraag moet de ontheffingverlener uit de mogelijke oplossingen de meest geschikte te kiezen waarmee de beste bescherming van de soort zal worden gewaarborgd en tegelijkertijd het probleem/de situatie zal worden opgelost. Daarbij moeten ook de alternatieve oplossingen worden getoetst aan de verbodsbepalingen van artikel 12. Het kan bijvoorbeeld gaan om alternatieve locaties van projecten, verschillen in de schaal en opzet van het project, of alternatieve activiteiten, processen of methoden.

Om na te gaan of er voor een specifieke situatie een andere bevredigende oplossing bestaat, moeten alle ecologische, economische en sociale voor- en nadelen in aanmerking worden genomen om het optimale alternatief voor het specifieke geval te vinden. Bij deze analyse van voor- en nadelen moet

worden gekeken naar de mogelijke negatieve effecten van de mogelijke oplossingen, alsook naar opties en instrumenten om eventuele negatieve effecten ongedaan te maken of tot een minimum te beperken. Het nettoresultaat, wat betreft het oplossen van het probleem en tegelijkertijd het vermijden of minimaliseren van secundaire effecten, moet dan worden afgewogen tegen de effecten van een afwijking, rekening houdend met de algemene doelstelling van de richtlijn.

Bij het alternatievenonderzoek moet de ontheffingverlener in het bijzonder rekening houden met de beste relevante wetenschappelijke en technische gegevens, in het licht van de omstandigheden van de specifieke situatie en met inachtneming van de verbodsbepalingen van de habitatrichtlijn.

Alleen wanneer afdoende is aangetoond dat andere potentiële oplossingen niet bevredigend zijn, hetzij omdat het specifieke probleem daarmee niet kan worden opgelost, hetzij omdat zij technisch niet haalbaar zijn, en wanneer ook aan de andere voorwaarden is voldaan, kan de verlening van een ontheffing worden gerechtvaardigd.

Indien een maatregel gedeeltelijk bevredigend is, zelfs als het probleem daarmee niet voldoende wordt aangepakt, maar wel kan worden verminderd of beperkt, moet die maatregel echter eerst worden uitgevoerd. Afwijkingen voor dodelijke interventie kunnen alleen voor het resterende probleem worden gerechtvaardigd als er geen andere methoden mogelijk zijn, maar moeten in verhouding staan tot het probleem dat overblijft nadat er niet-dodelijke maatregelen zijn genomen.

Het begrip bevredigend

Bij het begrip “bevredigend” moet er rekening mee worden gehouden dat een oplossing niet alleen bevredigend is wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering buiten verhouding staan tot de nagestreefde doelstellingen en de andere oplossing wel evenredig is.

De beoordeling of een andere oplossing in een bepaalde feitelijke situatie bevredigend is, moet berusten op objectief controleerbare factoren, zoals wetenschappelijke en technische overwegingen. Gezien het uitzonderlijke karakter van de afwijkingsregeling zou een afwijking alleen gerechtvaardigd zijn indien op objectieve wijze kan worden aangetoond waarom niet voor andere, op het eerste gezicht bevredigende oplossingen kan worden gekozen. Het is uiteraard van het grootste belang dat andere oplossingen serieus in overweging worden genomen.

Een andere oplossing kan niet als onbevredigend worden beschouwd alleen omdat die meer ongemak zou veroorzaken of een gedragsverandering bij de begunstigden van de afwijking zou afdwingen.

In elk geval moet het toestaan van een afwijking uit hoofde van artikel 16 een laatste redmiddel zijn.

Geen volledig alternatief

Bovendien moet de uiteindelijk gekozen oplossing, ook indien deze een afwijking omvat, objectief worden beperkt tot de mate die nodig is om het specifieke probleem of de specifieke situatie op te lossen. Dit houdt in dat afwijkingen beperkt moeten zijn in tijd, plaats, aantallen betrokken specimens, specifieke betrokken specimens, gemachtigde personen enz.

Volgens het Hof van Justitie moet het aantal specimens waarop de afwijking betrekking heeft "worden vastgesteld op een aantal dat objectief nodig blijkt te zijn om deze nadelen te verhelpen". Dit aantal verschilt overigens van het "beperkt aantal" in artikel 16, lid 1, punt e), dat een algemeen "plafond" is bij het toepassen van deze specifieke afwijking.

Tweede toets: belang als bedoeld in artikel 16 a-e

Afwijkingen moeten zijn gebaseerd op één van de belangen opgesomd in artikel 16 a-e, waarin limitatief de belangen zijn opgesomd. Afwijkingen die buiten het bereik van deze belangen gaan, zijn zowel in strijd met de aard als het doel van de richtlijn.

Ad. a) in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;

Het eerste belang waarvoor afwijking is toegestaan is de bescherming van de wilde flora en fauna en de instandhouding van natuurlijke habitats. Er wordt noch aangegeven welk soort flora, fauna of natuurlijke habitat het moet betreffen, noch om welk soort bedreiging het moet gaan. Gelet op de algemene doelstelling van de richtlijn, is het aannemelijk dat het om soorten gaat die kwetsbaar, zeldzaam, bedreigd of inheems zijn en om natuurlijke habitats, bijvoorbeeld die welke in de Habitatrichtlijn zijn opgenomen, waarbij het doel is om op een effectieve wijze de negatieve invloed van bepaalde diersoorten daarop te verminderen.

Het zou onlogisch zijn een veelvoorkomende soort die het goed doet van meer belang te achten dan een soort die valt onder de criteria van art. 1(c)-(g) van de richtlijn. Toch mogen andere soorten en leefgebieden niet geheel buiten beschouwing blijven bij de overweging.

Het criterium a moet als volgt geformuleerd worden:

wanneer een soort of een habitat welke kwetsbaar, zeldzaam, bedreigd of inheems is op negatieve wijze beïnvloed wordt door een (dier)soort die in een betere staat van instandhouding verkeerd, dan kan op grond van de afwijkingsmogelijkheid van artikel 16, eerste lid, onder a, afwijking worden toegestaan van de verbodsbepalingen van artikel 12, eerste lid, om tegen laatstgenoemde soort handelingen te verrichten die op een effectieve wijze de negatieve invloed van die soort op de kwetsbare, zeldzame, bedreigde of inheemse soort verminderen.

Ad b) ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

Waar de eerste afwijkingsmogelijkheid gerelateerd is aan de bescherming van wilde flora en fauna en het behoud van natuurlijke habitats, is de tweede afwijkingsmogelijkheid gericht op het voorkomen van ernstige schade aan in het bijzonder gewassen, vee, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom. Het gaat hier niet om een limitatieve opsomming en andere situaties waarbij er sprake is van schade kunnen ook door deze bepalingen worden beschermd. In tegenstelling tot de Vogelrichtlijn, geeft de Habitatrichtlijn hier ook de ruimte voor bescherming van (andere) vormen van eigendom.

Er moet echter sprake zijn van ernstige schade[7]. De bepaling van de richtlijn strekt er niet toe dreigende schade van geringe omvang te voorkomen. Omdat de bepaling gericht is op het voorkomen van schade, is niet vereist dat de belangrijke schade zich reeds heeft voorgedaan, het is voldoende dat dergelijke belangrijke schade aannemelijkerwijs zich zal voordoen.

Bij het toestaan van afwijkingen moeten de Lidstaten kunnen aantonen dat elke controlemethode die in het kader van de afwijking wordt gebruikt, doeltreffend en duurzaam is om ernstige schade te voorkomen of te beperken, bv. specifiek gericht op de plaats en het tijdstip waarop de schade optreedt of dreigt op te treden en gericht op de individuen die de schade veroorzaken enz. Hieruit volgt dat afwijkingen moeten worden aangepast aan de noodzakelijke schaal, zelfs als het om een individueel specimen gaat (bv. één probleembeer)[8].

Ad c) in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang

Het derde belang waarvoor afwijking kan worden verleend strekt zich uit over een serie redenen van groot openbaar belang. Dit concept is niet gedefinieerd in de richtlijn zelf maar de afwijkingsgrond behelst openbare belangen als volksgezondheid, openbare veiligheid, andere redenen van sociaal of economisch belang en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten.

In andere gebieden van gemeenschapsrecht, waar hetzelfde concept terugkeert, bijvoorbeeld het vrije verkeer van goeden, heeft het Hof van Justitie bepaald dat

"overriding requiremens or public interest reasons can justify national measures restricting the principle freedom of movement; the Court has recognised public health, environment protection, the pursuit of legitimate goals of economic and social policy as imparitive requirements."

In de eerste plaats is het duidelijk dat het moet gaan om openbare belangen, ofwel door publieke lichamen dan wel door private lichamen vertegenwoordigd. Deze openbare belangen moeten worden afgewogen tegen de instandhoudingsbelangen van de Habitatrichtlijn. Derhalve kunnen projecten die geheel in het belang zijn van bedrijven of individuen niet worden geacht door artikel 16, eerste lid, sub c, te worden beschermd.

Daarnaast moet het "overriding character" onderstreept worden. Deze kwalificatie brengt met zich mee dat niet iedere vorm van openbaar, sociaal of economisch belang genoeg is, in het bijzonder wanneer afgewogen tegen het openbare belang van instandhouding zoals vertegenwoordigd door de richtlijn. Een zorgvuldige belangenafweging is hier noodzakelijk. In deze context lijkt het ook redelijk dat het openbare belang in de meeste gevallen alleen als van groter gewicht wordt geacht wanneer het een lange termijn belang betreft. Korte termijnbelangen die slechts leiden tot een korte termijn voordeel moeten niet voldoende worden geacht om op te wegen tegen het lange termijnbelang van soortenbehoud.

---

[7] Arrest van het Hof van Justitie van 8 juli 1987, C-247/85, overweging 56

[8] Arrest van het Hof van Justitie van 14 juni 2007, zaak C-342/05, overwegingen 41-44 en 47

Ad d) ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;

Van een doeleind behorende tot deze groep is bijvoorbeeld sprake indien dieren uit een wilde populatie worden gemerkt voor onderzoeksdoeleinden om bepaald gedrag te begrijpen, of voor instandhoudingsprojecten die gericht zijn op de herintroductie van een bepaalde soort.

Ook onderzoeksprojecten moeten onderworpen worden aan de overweging of er alternatieve mogelijkheden zijn wanneer zij waarschijnlijk een negatieve invloed hebben op de betrokken populatie.

Ad e) ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

Het laatste doeleind waarvoor afwijking kan worden toegestaan is het onder strikte voorwaarden waarop toezicht wordt gehouden, en op een selectieve basis en gelimiteerd naar aantal, toestaan van het aan de natuur onttrekken of onder zich hebben van bepaalde specimens van soorten die zijn opgenomen in bijlage IV waarbij het maximale aantal specimens door de bevoegde autoriteiten is vastgesteld.

Duidelijk is dat afwijking op grond van deze bepaling alleen kan worden toegestaan indien bepaalde voorwaarden worden nageleefd.

Beperkt naar aantal:
Beperking naar aantal is geen absoluut criterium, maar moet afgewogen worden naar gelang de populatieomvang van de betrokken soort en is direct verbonden met diens staat van instandhouding. Daarom is het van essentieel belang het aantal specimens vast te stellen waarvoor afwijking kan worden toegestaan. Dit maximum aantal specimen moet worden vastgesteld op een wijze waarbij rekening wordt gehouden met de doelstellingen welke op basis van de richtlijn voor de soort zijn vastgesteld (let op, samenhang met artikel 6 van de richtlijn).

Afwijkingen mogen niet worden toegestaan wanneer het gevaar bestaat dat de afwijking een significant negatief effect heeft op de betrokken populatie waarbij zowel kwantitatieve als kwalitatieve invloeden moeten worden meegewogen.

Hierover heeft het Hof van Justitie[9] het volgende opgemerkt:

Volgens artikel 16, lid 1, onder e), van de habitatrichtlijn moet worden voldaan aan voorwaarden met betrekking tot het beperkte en vastgestelde aantal specimens van een soort dat mag worden gevangen of in bezit mag worden gehouden, de selectieve wijze waarop en de grenzen waarbinnen dit mag gebeuren, en de strikte aard van het toezicht waaraan de naleving van deze voorwaarden moet worden onderworpen.

[9] Arrest van het Hof van 10 oktober 2019, zaak C-674/17.

Wat de voorwaarde betreft dat van bepaalde specimens van de beoogde soort een beperkt en vastgesteld aantal mag worden gevangen of in bezit mag worden gehouden, moet erop worden gewezen dat dit aantal in elk individueel geval zal afhangen van het niveau van de populatie van de soort, de staat van instandhouding en de biologische kenmerken ervan. Dat aantal moet dus worden vastgesteld op basis van uiterst nauwkeurige wetenschappelijke gegevens op het gebied van geografie, klimaat, milieu en biologie, alsmede op basis van gegevens waaruit kan worden opgemaakt wat de situatie is op het vlak van voortplanting en de totale jaarlijkse natuurlijke sterfte van de betrokken soort.

Het aantal vangsten dat op grond van de afwijking van artikel 16, lid 1, onder e), van de habitatrichtlijn is toegestaan, moet derhalve, om te worden geacht aan deze voorwaarde te voldoen, zodanig worden beperkt dat dit geen aanzienlijke negatieve gevolgen voor de structuur van de betrokken populatie meebrengt, ook al is het op zich niet schadelijk voor de instandhouding van de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding. Dit aantal moet niet alleen strikt beperkt blijven in het licht van voornoemde criteria, maar moet ook duidelijk worden vastgesteld in de besluiten tot afwijking.

Wat vervolgens de voorwaarden betreffende de selectie bij en de begrenzing aan de vangst of het houden van bepaalde specimens van een soort betreft, moet worden overwogen dat die voorwaarden vereisen dat de afwijking betrekking heeft op een aantal specimens dat op een zo eng, specifiek en passend mogelijke wijze is vastgesteld, gelet op de doelstelling die met de betrokken afwijking wordt nagestreefd. Daarom kan het, gelet op het populatieniveau van de betrokken soort, de staat van instandhouding en de biologische kenmerken ervan, noodzakelijk zijn de afwijking niet alleen te beperken tot de betrokken soort of tot de soorten of groepen van specimens ervan, maar ook tot individueel geïdentificeerde specimens.

Ten slotte betekent de voorwaarde dat de op artikel 16, lid 1, onder e), van de habitatrichtlijn gebaseerde afwijkingen alleen mogen worden toegestaan onder strikt gecontroleerde omstandigheden met name dat het dankzij deze omstandigheden, alsook de wijze van toezicht op de naleving daarvan, mogelijk is het selectieve en beperkte karakter van de vangsten of van het in bezit hebben van specimens van de betrokken soorten te waarborgen. Zo moet de nationale bevoegde autoriteit, voor iedere afwijking op grond van die bepaling, zich ervan vergewissen dat de daarin gestelde voorwaarden zijn vervuld voordat de afwijking wordt vastgesteld en moet zij toezicht uitoefenen op de gevolgen a posteriori. De nationale wettelijke regeling moet immers waarborgen dat de rechtmatigheid van de besluiten waarbij afwijkingen uit hoofde van deze bepaling worden toegestaan en de wijze waarop die besluiten worden toegepast, met inbegrip van de naleving van de daaraan verbonden voorwaarden betreffende met name de beoogde plaatsen, data, hoeveelheden en soorten specimens, doeltreffend en tijdig worden gecontroleerd.Gelet hierop mag een ontheffing als bedoeld in art. 16, lid 1, onder e), van de Habitatrichtlijn uitsluitend worden verleend als:

- de handelingen selectief en onder strikt gecontroleerde omstandigheden plaatsvindt;
- de handelingen enkel bepaalde specimens in kleine hoeveelheden betreft;
- wordt vermeld:
    - voor welke soorten mag worden afgeweken;
    - welke middelen, installaties of methoden voor het vangen of doden zijn toegestaan;
    - onder welke voorwaarden met betrekking tot het risico en onder welke omstandigheden van tijd en van plaats deze afwijkende maatregelen mogen worden genomen;
    - welke autoriteit bevoegd is te verklaren dat aan die voorwaarden is voldaan, en te beslissen welke middelen, installaties of methoden mogen worden aangewend, binnen welke grenzen en door welke personen, en
    - welke controles zullen worden uitgevoerd.

Natuurlijk is het toegestaan af te wijken van de verboden van artikel 12 van de Habitatrichtlijn wanneer dit een gunstig effect heeft op de staat van instandhouding van de betrokken soort / populatie. Echter, de Commissie vereist wel dat er een voldoende bewijs is voor overeenstemming met dit criterium, bijvoorbeeld in de vorm van een passend plan voor het behoud van de soort, gericht op het herstel van een gunstige staat van instandhouding.

Onder strikt toezicht op voorwaarden:
Het beginsel van strikte controle op de gestelde voorwaarden impliceert dat voor ieder gebruik van deze afwijkingsmogelijkheid vereist is dat de toestemming direct gerelateerd is aan bepaalde personen of groepen van personen, tijden en hoeveelheden. Dit wordt onderbouwd door het gebruik van de term “to a limited extend”. Dit brengt tevens met zich mee dat er voldoende handhaving is op een dergelijk afwijking om naleving te verzekeren.

Het selectiviteitsbeginsel is eveneens van essentieel belang. Dit betekent dat de betrokken activiteit zeer specifiek is naar zijn effect, gericht is op één soort (of groep van onderling nauw verbonden soorten) waarbij alle andere soorten worden uitgesloten. Het is daarom tevens noodzakelijk dat het technische aspect van de middelen die gebruikt worden wordt meegenomen bij de afweging. Wanneer deze middelen niet volledig selectief te gebruiken zijn, mogen zij niet worden toegelaten, tenzij zij selectief gebruikt zullen worden gelet op de vaardigheden en ervaring van degene aan wie afwijking wordt toegestaan.

Uit het bovenstaande vloeit voort dat de implementatie van deze afwijkingsmogelijkheid een bepaalde mate van beheer met zich meebrengt en een wijze om dit te verzekeren is door middel van een soortenbeheerplan. Een dergelijk plan is op de lange termijn gericht op het behoud van een soort en bevat meerdere maatregelen die daarop gericht zijn. Afwijkingen van de verbodsbepalingen kunnen in het plan worden voorzien en deel uitmaken van het beheer van de soort/populatie zonder een negatief effect te hebben op de staat van instandhouding van de soort. Gelet hierop kan een dergelijk beheerplan een passend instrument zijn voor de gebruikmaking van de afwijkingsmogelijkheid van artikel 16, lid 1, onder e, van de Habitatrichtlijn.

Derde toetst: De gunstige staat van instandhouding

Ontheffingen mogen uitsluitend worden verleend indien zij geen afbreuk doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Onderdelen beoordeling

De uitvoering van deze bepaling moet een beoordeling in twee stappen omvatten:

- De staat van instandhouding van de specifieke populaties van een soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied binnen de betrokken lidstaat en mogelijk ook buiten de landsgrenzen indien de populaties worden gedeeld met buurlanden moet worden beoordeeld
- Het effect van de afwijking op de staat van instandhouding van de specifieke populatie of de betrokken populaties moet worden geëvalueerd.

Duidelijkheidshalve wordt “populatie” hier gedefinieerd als een groep exemplaren van dezelfde soort die tegelijkertijd in een afgebakend geografisch gebied leven en (mogelijk) met elkaar kruisen (d.w.z. met een gemeenschappelijke genenpool) (150).

Schaal voor de beoordeling

De staat van instandhouding van een soort moet uiteindelijk in zijn natuurlijke verspreidingsgebied worden gezien. Bij de toepassing van de Habitatrichtlijn moet de staat van instandhouding in elke lidstaat op biogeografisch niveau moet worden beoordeeld. Op die moet het mogelijk zijn om uiteindelijk informatie voor hele biogeografische regio's in de gehele EU samen te voegen. De staat van instandhouding van een soort binnen de vastgestelde biogeografische regio in een lidstaat is daarom zeer relevante informatie bij het overwegen van een afwijking.

Het effect van een specifieke afwijking zal in de meeste gevallen echter op een lager niveau dan de biogeografische regio moeten worden beoordeeld om in ecologisch opzicht zinvol te zijn. Een nuttig niveau zou de (lokale) populatie kunnen zijn.

Uiteraard moet deze aanpak wel aan de betrokken soort worden aangepast: de cumulatieve effecten van het doden van exemplaren van een grote carnivoor met een grotere actieradius moeten worden beoordeeld op het niveau van de populatie, terwijl het effect van de vernietiging van een voortplantingsplaats in een nogal versnipperde amfibieënhabitat beter in een afzonderlijk gebied of op het niveau van de metapopulatie kan worden beoordeeld.

Beoordelingen op lagere niveaus zijn doorgaans onmisbaar zijn, aangezien de afwijkingen bedoeld zijn om specifieke problemen aan te pakken en passende oplossingen moeten bieden. Afwijkingen moeten derhalve voor een specifieke plaats worden toegestaan, aangezien het primaire effect ervan zich op lokaal niveau voordoet. Om een volledig beeld van de situatie te krijgen, zou de beoordeling op een lager niveau vervolgens moeten worden afgezet tegen de situatie op grotere schaal (bv. biogeografisch, grensoverschrijdend of nationaal).

Het Hof heeft ter verduidelijking van de vraag op welk niveau de beoordeling moet worden uitgevoerd het volgende opgemerkt:

Het is over het algemeen noodzakelijk de impact van een ontheffing te beoordelen op het niveau van het grondgebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal.

De gevolgen van een dergelijke ontheffing zijn immers over het algemeen het meest rechtstreeks merkbaar zijn in het lokale gebied waarop die ontheffing betrekking heeft.

Maar de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau hangt ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden. Daarom kan een ontheffing niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist op grensoverschrijdend niveau. Wanneer de bevoegdheid om afwijkingen toe te staan op subnationaal niveau wordt verleend moet het toestaan van afwijkingen op het niveau van de lidstaten, en buiten de landsgrenzen in het geval van grensoverschrijdende populaties worden gecoördineerd en gemonitord en moet er toezicht op worden gehouden, om te vermijden dat de som van de afwijkingen nadelige gevolgen heeft voor de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort in hun (nationale) natuurlijke verspreidingsgebied (zie ook punt 3.1.2)

Het effect van de ontheffing op de staat van instandhouding

Het nettoresultaat van een afwijking moet neutraal of positief zijn voor de staat van instandhouding van een soort. Compenserende maatregelen kunnen onder bepaalde omstandigheden worden gebruikt om bijvoorbeeld het effect van een afwijking op voortplantings- en rustplaatsen te compenseren, maar komen niet in de plaats van of doen niets af aan de noodzaak om aan een van de drie criteria te voldoen. Plannen voor de instandhouding van soorten zijn niet verplicht, maar worden wel aanbevolen omdat zij ertoe bijdragen dat afwijkingen worden toegestaan in overeenstemming met de doelstellingen van de richtlijn.

Zoals in de toepasselijke jurisprudentie van het Hof wordt vermeld is de gunstige staat van instandhouding van die populaties in hun natuurlijke een noodzakelijke en voorafgaande voorwaarde voor de toekenning van de aangevraagde ontheffing. De richtlijn voorziet niet uitdrukkelijk in het toestaan van afwijkingen voor soorten die zich in een ongunstige staat van instandhouding bevinden, noch in het gebruik van compenserende maatregelen.

Ontheffing bij populaties in ongunstige staat van instandhouding

De gunstige staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied is in beginsel een noodzakelijke voorwaarde om een afwijking toe te staan Niettemin heeft het Hof van Justitie geoordeeld dat een ontheffing voor het doden van specimens van een soort die niet in gunstige staat van instandhouding verkeerd, bij wijze van uitzondering en wanneer naar behoren is vastgesteld dat zij de ongunstige staat van instandhouding van deze populaties niet kunnen verslechteren of niet kunnen verhinderen dat deze in een gunstige staat van instandhouding worden hersteld, mogelijk blijft.

Het doden van een beperkt aantal specimens kan een verwaarloosbaar effect hebben op het doel de betrokken populatie in haar natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan of te herstellen. Een dergelijke afwijking zou voor de betrokken soort dus neutraal kunnen zijn. Indien de staat van instandhouding van de betrokken soort niet gunstig is, kan een afwijking daarom alleen worden toegestaan indien zij gerechtvaardigd is op grond van uitzonderlijke omstandigheden en alleen als de staat van instandhouding niet verslechtert en het herstel ervan in een gunstige staat niet wordt verhinderd (neutraal effect), en mits ook aan alle andere voorwaarden van artikel 16 is voldaan.

Het Hof van Justitie heeft wel geoordeeld dat bovengenoemde beoordeling van het effect van de voorgenomen afwijkingen op de gunstige staat van instandhouding moet worden uitgevoerd in het licht van het voorzorgsbeginsel. Met andere woorden, indien het onderzoek van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens onzekerheid laat bestaan over de vraag of een dergelijke afwijking al dan niet schadelijk is voor de instandhouding of het herstel van de populaties van een met uitsterven bedreigde soort in een gunstige staat van instandhouding, mag geen ontheffing worden verleend.

Een vergelijkbare aanpak moet worden gevolgd wanneer de staat van instandhouding van de betrokken soort onbekend is. In dit geval zou het onmogelijk zijn om het effect van de afwijking op de staat van instandhouding vast te stellen, zodat de afwijking niet kan worden toegestaan.

Hoe minder gunstig de staat van instandhouding en de trends zijn, hoe minder waarschijnlijk het is dat een afwijking kan worden gerechtvaardigd, behalve in de meest uitzonderlijke omstandigheden.

Het is ook duidelijk dat deze benadering van afwijkingen het best kan worden gevolgd binnen een duidelijk en goed ontwikkeld kader van maatregelen voor de instandhouding van soorten. Ook hier vormt de staat van instandhouding van een soort de belangrijkste overweging bij het beoordelen en rechtvaardigen van het gebruik van afwijkingen. Daarom is het belangrijk de huidige staat van instandhouding niet alleen in aanmerking te nemen, maar ook na te gaan hoe die verandert.

Staat en toestand van populaties

Met betrekking tot de huidige staat van instandhouding van de getroffen soort kunnen de staat en toestand van de lokale populatie van een soort in een bepaald geografisch gebied sterk verschillen van de algemene staat van instandhouding van populaties in de biogeografische regio in de lidstaat (of zelfs het natuurlijke verspreidingsgebied). Derhalve moet de staat van instandhouding op alle niveaus bekend zijn en naar behoren worden beoordeeld voordat wordt besloten een afwijking al dan niet toe te staan.

Er kan geen afwijking worden toegestaan indien deze op enig niveau een nadelig effect heeft op de staat van instandhouding of op het bereiken van een gunstige staat van instandhouding voor een soort. Met andere woorden, indien een afwijking waarschijnlijk een aanzienlijk negatief effect zal hebben op de betrokken populatie (of op de vooruitzichten van deze populatie) of zelfs op een lokale populatie in een lidstaat, zou de bevoegde autoriteit deze niet moeten toestaan. Het nettoresultaat van een afwijking moet neutraal of positief zijn voor de populaties van de betrokken soort.

Wanneer de gegevens niet voldoende robuust en betrouwbaar zijn om aan te tonen dat de staat van instandhouding gunstig is en/of om zeker te stellen dat de afwijking geen nadelig effect heeft op de staat van instandhouding, moet het voorzorgsbeginsel, volgens hetwelk de instandhoudingsdoelstellingen voorrang moeten krijgen in geval van onzekerheid, worden toegepast en mogen geen afwijkingen worden toegestaan.

Wanneer de staat en toestand van de soort verschillen op de verschillende geografische niveaus, moet bij de beoordeling eerst worden gekeken naar het lokale populatieniveau en vervolgens naar het effect van de afwijking op de populatie in de biogeografische regio, waarbij ook rekening wordt gehouden met het cumulatieve effect van andere afwijkingen voor dezelfde soort in die biogeografische regio.

Overige beoordelingscriteria staat van instandhouding

Bij het beoordelen of een afwijking nadelig kan zijn voor het behoud van populaties van de soort in een gunstige staat van instandhouding moeten met name ook de volgende elementen in aanmerking worden genomen:

- of de vereiste (passende, doeltreffende en verifieerbare) maatregelen voor een soort in een lidstaat op doeltreffende wijze worden vastgesteld, uitgevoerd en gehandhaafd om de strikte bescherming ervan te waarborgen en een gunstige staat van instandhouding te bereiken;
- dat de afwijking niet tegen de vereiste maatregelen indruist, noch de doeltreffendheid daarvan vermindert of ze neutraliseert;
- de effecten (met inbegrip van de cumulatieve effecten) van afwijkingen worden nauwlettend gevolgd en er worden lessen getrokken voor de toekomst.

De rol van compenserende maatregelen

Compenserende maatregelen staan los van de vraag of een bepaalde activiteit een verstoring of vernieling van een voortplantingsplaats of rustplaats oplevert. Dergelijk maatregelen zijn erop gericht om de negatieve effecten van dergelijke activiteiten te compenseren in aanvulling op de normale handelingen welke strekken tot implementatie van de richtlijnen. Compensatie moet exact in overeenstemming zijn met de negatieve effecten op de betrokken soort. Aanbevolen wordt dat deze maatregelen al getroffen worden alvorens de activiteiten die een negatief effect hebben een aanvang hebben.

Alhoewel compenserende maatregelen niet genoemd worden in artikel 16 van de Habitatrichtlijn en als zodanig dus niet verplicht zijn, moeten zij worden gezien als element voor een betere rechtvaardiging voor een afwijking wanneer het risico bestaat dat een afwijking een “detrimental” effect heeft. Compenserende maatregelen mogen worden overwogen wanneer afwijking van de verboden van artikel 12, eerste lid, onder d, dus de verstoring of vernieling van voortplantingsplaatsen en rustplaatsen, aan de orde is. Afhankelijk van de biologische, ecologische en gedragskenmerken van de betrokken soort kunnen dergelijke maatregelen voor de ene soort goed werken maar voor de andere soort niet. In het algemeen kan worden gesteld dat compenserende maatregelen:

- de negatieve invloed van een activiteit onder de specifieke omstandigheden en op populatieniveau geheel teniet doen
- gelet op best practise afwegingen een goede kans op succes hebben
- voor de betrokken soort een uitzicht op een gunstige staat van instandhouding garanderen
- effectief werken voordat of op z’n laatst op het moment dat met de verstoring of vernieling van de voortplantingsplaats of rustplaats een aanvang wordt gemaakt.

Daarbij kunnen compenserende maatregelen garanderen dat er geen “detrimental” effect is, noch op populatieniveau noch op biogeografisch niveau.

Let op: compenserende maatregelen kunnen niet in de plaats treden van de 3 toetsingen noch de geldigheid van de uitkomsten daarvan marginaliseren.

Hoe om te gaan met afwijkingen die op meerdere soorten betrekking hebben

Binnen het kader van een project kan het voorkomen dat meerdere soorten opgenomen op bijlage IV van de Habitatrichtlijn geraakt worden. In een dergelijk geval moeten zowel de invloed op iedere soort afzonderlijk als de gezamenlijke invloed worden vastgesteld om te bepalen welke alternatieven moeten worden geïmplementeerd. Ook in dergelijke gevallen moeten de drie toetsingen worden uitgevoerd. Het is niet voldoende slechts een opsomming te maken van het aantal soorten dat mogelijk geraakt wordt zonder verdere stappen te ondernemen om de reikwijdte van het problemen te beoordelen en manieren te vinden om ze te voorkomen.

Monitoring van de invloed van afwijkingen

De bevoegde autoriteiten moeten niet alleen vooraf toetsen wat de gevolgen van afwijkingen zijn om te verzekeren dat aan alle criteria voor afwijking is voldaan, zij moeten ook de invloed van de afwijkingen monitoren en de effectiviteit van compenserende maatregelen bepalen. Hierbij moet ieder risico voor de betrokken soort die uit de afwijking voortkomt vastgesteld worden. De richtlijn geeft geen specifieke bepalingen voor een dergelijke monitoring, maar wil men een proportioneel en flexibel gebruik van het afwijkingssysteem verdedigen dan moet het kader van voorwaarden verzekeren dat deze flexibele benadering niet leidt tot ongewenste gevolgen. In deze benadering is monitoring een sleutelelement. Dergelijke monitoring moet dus worden gezien als een algemene controleverplichting van artikel 11 van de richtlijn. Het moet redelijk worden geacht dat voor soorten, waarvoor regelmatig afwijkingen worden toegestaan of die niet in een goede staat van instandhouding verkeren, dergelijke controles oog hebben voor de invloeden van de afwijkingen, waaronder het cumulatieve effect van de afwijkingen en de compenserende maatregelen.

Gebruik van niet-selectieve vangmiddelen

In aanvulling op art. 12, eerste lid, onder a), van de Habitatrichtlijn, verbiedt art. 15 van de Habitatrichtlijn het gebruik van niet-selectieve vangmiddelen, in gevallen waarin ontheffing wordt verleend voor het aan de natuur onttrekken, het vangen of het doden van de in bijlage IV, letter a), genoemde soorten, die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben, en in het bijzonder:

- het gebruik van de middelen voor het vangen en het doden die worden genoemd in bijlage VI, letter a);
- elke vorm van vangen en doden vanuit de in bijlage VI, letter b), genoemde vervoermiddelen.

Ook van dit verbod kan ontheffing worden verleend. Hierbij moet wel worden voldaan aan alle voorwaarden die ook van toepassing zijn op de ontheffingen verleend van de verboden die zijn opgenomen in art. 12 van de Habitatrichtlijn.

De ontheffingsaanvraag

Zoals aangegeven zijn de verboden van art. 12, eerste lid, van de Habitatrichtlijn geïmplementeerd in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming. De verboden van art. 12, tweede lid, van de Habitatrichtlijn zijn geïmplementeerd in art. 3.6, eerste lid en tweede lid, van de Wet natuurbescherming.

Art. 3.7 van de Wet natuurbescherming bepaalt ten aanzien van het verlenen van ontheffingen of vrijstellingen het volgende.

Gedeputeerde staten kunnen ontheffing verlenen van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.

Provinciale staten kunnen bij verordening vrijstelling verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in de artikelen 3.5 en 3.6, tweede lid, ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.

De Minister van LNV kan ontheffing of vrijstelling verlenen van een of meer van de verboden, bedoeld in artikel 3.6, eerste lid, , ten aanzien van dieren of planten van daarbij aangewezen soorten, dan wel ten aanzien van de voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren van daarbij aangewezen soorten.

De voorwaarden voor het verlenen van een ontheffing of vrijstelling zoals bedoeld in art. 16 van de Habitatrichtlijn zijn opgenomen in art. 3.7, vijfde lid, van de Wet natuurbescherming:

Een ontheffing of een vrijstelling wordt uitsluitend verleend, indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:

a. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
b. zij is nodig:
    1. in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
    2. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;
    3. in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
    4. voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten, of
    5. om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de ontheffing of vrijstelling vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zich te hebben, onderscheidenlijk een beperkt bij de ontheffing of vrijstelling vastgesteld aantal van bepaalde planten van de aangewezen soort te plukken of onder zich te hebben;
c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

De ontheffing van één van de verboden zoals bedoeld in art. 12, eerste lid, van de Habitatrichtlijn en zoals opgenomen in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming, wordt dus bij Gedeputeerde Staten gedaan. De provincies hebben hiervoor ieder hun eigen uitleg en aanvraagmethode ingesteld, waarbij wel ten algemene de volgende systematiek in de aanvraag wordt gebruikt:

Vormvrij

De aanvraag voor de ontheffing is vormvrij, er is geen modeldocument dat moet worden ingevuld en waarin alle gegevens dan automatisch aan de orde komen. Een manier om toch tot een systematische aanvraag te komen, is de zoveel mogelijk de volgorde aan te houden zoals deze in de Habitatrichtlijn wordt beschreven. Dit is de volgende volgorde:

- Welke handelingen worden, rekening houdende met voorwaardelijk opzet, verricht:
    - het opzettelijk vangen of doden van in het wild levende specimens van die soorten;
    - het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
    - het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur;
    - de beschadiging of de vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen.
- Waar en wanneer worden deze handelingen verricht
- Welke dier- en plantensoorten die zijn opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn leven in het gebied
- Alternatievenonderzoek
- Doel van de handelingen
- Impact op de populatie

Activiteiten plan

De eerste twee onderdelen vallen onder het activiteitenplan. Hierin moet exact worden beschreven”

- welke handelingen er worden verricht; nauwkeurig beschreven;
- waar deze worden verricht, met een nauwkeurige beschrijving
- hoe deze worden verricht, inclusief gebruikte middelen, aantal personen en andere relevante gegevens;
- wanneer (exact, dus rekening houdende met de tijden waarop mogelijk in het gebied levende dieren foerageren, zich voorplanten etc.) en met welke duur deze worden verricht

De handelingen moeten zo nauwkeurig worden beschreven dat hieruit duidelijk blijkt op welke wijze zij zouden kunnen leiden tot een inbreuk op de verbodsbepalingen zoals opgenomen in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming, gelet op de uitleg die aan deze handelingen is gegeven bij de uitwerking van art. 12 van de Habitatrichtlijn.

Natuurlijk is het van belang hierbij wel een idee te hebben van welke soorten er in een bepaald gebied leven, ook al is nog niet exact bekend waar het territorium van ieder dier zich bevindt. Dit kan al vrij goed in kaart worden gebracht met bestaande databases zoals de NDFF verspreidingsatlas, voorafgaande aan het ecologisch onderzoek.

Het Ecologisch onderzoek

Bestaande ecologische onderzoeken

Alle relevante ecologische onderzoeken waarnaar verwezen wordt moeten zijn opgenomen in de vergunningaanvraag. De wijze waarop dit moet gebeuren, is afhankelijk van de vraag of het openbaar toegankelijke ecologische onderzoeken betreft of niet. In geval van verwijzing naar openbaar te raadplegen documenten, moet deze verwijzing zo specifiek mogelijk gebeuren, inclusief de relevante paginanummers van het document, zodat de onderdelen waarop de onderbouwing gebaseerd is snel terug te vinden zijn. Niet openbaar te raadplegen documenten moeten volledig als bijlage bij de ontheffingsaanvraag worden gevoegd.

Kaarten en luchtfoto's

Het gebied waarin de aanvrager voornemens is activiteiten te gaan uitvoeren, moet onderzocht worden. Omdat activiteiten ook buiten het directe plangebied negatieve effecten kunnen hebben, zla het onderzoeksgebied groter zijn dan het plangebied. In het ecologisch onderzoeksrapport moet een kaart en/of luchtfoto worden opgenomen waarin de grens van het onderzoeksgebied is aangegeven met daarbinnen de ligging van het plangebied, dus het gebied waarin de activiteiten zullen plaatsvinden.

Quickscan

Onder een quick scan wordt volstaan een verkennende inventarisatie waarbij de best beschikbare verspreidingsgegevens worden verzameld over het algemeen in combinatie met een eerste veldbezoek waarbij gelet wordt op potentieel aanwezig habitat van een soort. Als onderdeel van het ecologisch onderzoek moet een quickscan worden uitgevoerd. De potentiebeschrijving wordt meestal uitgevoerd in de eerste fase van het ecologisch onderzoek, op basis van een veldbezoek, kaartmateriaal en kennis over het voorkomen van soorten. De potentie-inschatting geeft inzicht in de noodzakelijke onderzoeksinspanningen en kan op grond van objectieve criteria bepaalde gebieden van het onderzoeksgebied bijvoorbeeld al uitsluiten van onderzoek. Dit moet wel expliciet in het ecologisch onderzoek worden vermeld.

Onderzoeksopzet

Het ecologisch onderzoek moet een beschrijving van de onderzoeksopzet bevatten. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de kennisdocumenten van BIJ12 en de geldende Soorteninventarisatieprotocollen van het Netwerk Groene Bureaus. Van deze onderzoeksopzetten kan worden afgeweken, maar dit moet wel ecologisch onderbouwd te zijn. Indien er ten aanzien van de diersoort waarvoor ontheffing wordt gevraagd geen Kennisdocument of Soorteninventarisatieprotocol beschikbaar is, kan gebruik worden gemaakt van andere voorhanden zijnde literatuur, gebaseerd op de meest actuele wetenschappelijke kennis en inzichten. Noem in de verslaglegging in ieder geval de volgende zaken:

- Een toelichting hoe de potenties van de onderzoekslocatie de basis vormen voor de onderzoeksinspanning. Hieruit moet blijken dat de inzet van het aantal onderzoekers en de onderzoeksmethodiek een voldoende representatief beeld geven van de situatie ter plaatse.
- Per veldbezoek de datum, begin- en eindtijden, tijden van zonsopgang en/of zonsondergang, weersomstandigheden en het aantal onderzoekers.
- De ecologisch deskundige die het onderzoek uitvoerde.
- Kaartmateriaal waarop de loop- of fietsroutes en strategische punten zijn aangegeven en welke gebieden enkel kortstondig of helemaal niet zijn geïnventariseerd.

Onderzoeksresultaten

De resultaten van het onderzoek vormen het belangrijkste deel van het ecologisch onderzoek. Hieruit blijkt welke soorten er in het onderzoeksgebied voorkomen en op welke wijze de voorgenomen handelingen een impact zouden kunnen hebben op deze soorten. Daarbij moeten steeds de verbodsbepalingen zoals neergelegd in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming en art. 12 van de Habitatrichtlijn voor ogen gehouden worden. Daarbij moet ook rekening worden gehouden met het feit dat in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming geheel ten onrechte niet de periodes van extra gevoeligheid van de soorten zijn opgenomen, waar dit wel had moeten gebeuren, dus de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek. Bij de onderzoeksresultaten moeten tenminste de volgende resultaten worden opgenomen:

- Waarnemingen van beschermde soorten in het plangebied en de omgeving. Tenminste een korte samenvatting per veldbezoek met daarin uitleg over geobserveerd gedrag, het aantal individuen en waar welke activiteiten zijn waargenomen.
- Kaartmateriaal met daarop de aangetroffen functionaliteiten van het onderzoeksgebied voor beschermde soorten met duidelijk onderscheid tussen essentiële en niet-essentiële functies.
- Een onderbouwing waarom deze functionaliteiten al dan niet essentieel zijn.
- Het aantal individuen per verblijfplaats dan wel een gemotiveerde inschatting van de aantallen daar waar het niet mogelijk bleek om de precieze aantallen te tellen.
- Een inschatting of nadere bepaling van de lokale populatie/verspreiding van de betreffende soort(en).
- Een benoeming van de invloedssfeer van de werkzaamheden (bouwfase) en/of de gebruikseffecten (licht, geluid en trillingen).

Ontheffingen voor meerdere soorten

Sommige projecten kunnen gevolgen hebben voor een aantal in bijlage IV genoemde soorten. In deze gevallen moet het effect op elk van de getroffen soorten worden beoordeeld en moet op basis van deze informatie een overzicht van het totale effect worden opgesteld om de beste oplossingen te bepalen. De oplossingen moeten ook aan alle drie de criteria voldoen. Het volstaat niet om gewoonweg het aantal soorten dat mogelijk kan worden getroffen op te sommen zonder de omvang van de problemen te beoordelen en manieren te vinden om deze te vermijden.

Alternatievenonderzoek

Ontheffing van de verbodsbepalingen van art. 12 van de Habitatrichtlijn zoals geïmplementeerd in art. 3.5 van de Wet natuurbescherming is uitsluitend toegestaan indien vaststaat dat er geen andere bevredigende oplossing bestaat. Deze voorwaarde is van toepassing op alle ontheffingen, dus ongeacht het doel waarvoor de ontheffing wordt aangevraagd. De aanvrager is verplicht om een alternatievenonderzoek uit te voeren en de ontheffingverlener is verplicht om dit alternatievenonderzoek zorgvuldig te beoordelen.

Hoe het alternatievenonderzoek volledig moet worden uitgelegd, is aan de orde gekomen in de paragraaf “Eerste toets, andere bevredigende oplossing”. Het is van belang hier goed kennis van te nemen voor het uitvoeren van het alternatievenonderzoek in het kader van een ontheffingsaanvraag.

In de praktijk wordt er per Provincie verschillend geïnformeerd over de gegevens die bij de ontheffingsaanvraag in het alternatievenonderzoek aan de orde moeten komen.

Volgens bepaalde modellen moet het alternatievenonderzoek de volgende onderdelen omvatten:

- Een afweging waaruit blijkt dat de activiteiten niet op een andere locatie kunnen worden uitgevoerd;
- Een afweging waaruit blijkt dat de activiteiten niet op een andere wijze kunnen worden uitgevoerd die minder negatieve effecten geeft op de betreffende beschermde soort(en). Te denken valt aan fasering van werkzaamheden, inzet van geluid- en lichtarm materiaal en materieel etc.
- Een afweging waaruit blijkt dat de activiteiten niet in een andere vorm kan worden uitgevoerd met minder effecten op de betreffende beschermde soort(en).
- Een afweging waaruit blijkt dat de activiteiten niet op een ander moment uitgevoerd kunnen worden, met minder effecten op de betreffende beschermde soort(en), in gevallen dat (volledig) werken buiten de kwetsbare periode niet mogelijk is.
- Andere afwegingen die zijn gemaakt met betrekking tot de betreffende beschermde soort(en).

Extra vereiste bij bezit, vervoer, ruil, verhandelen en verkopen

Alle vereisten die van toepassing zijn bij handelingen die in de natuur plaatsvinden, zijn in beginsel ook van toepassing in geval van de daarop volgende handelingen, zoals bezit, vervoer, ruil, verhandelen en verkoop.

In geval van deze handelingen zal steeds ook moeten worden aangetoond dat een specimen aantoonbaar rechtmatig aan de natuur onttrokken is. Hiervoor zijn twee mogelijkheden.

In de eerste plaats is het mogelijk dat het specimen aan de natuur is onttrokken voordat de Habitatrichtlijn in werking was getreden of voordat de soort op Bijlage IV van de Habitatrichtlijn was opgenomen. Indien dit met voldoende bewijsmiddelen kan worden aangetoond, is het verbod niet van toepassing en geen ontheffing vereist.

Indien het gaat om een specimen van een soort die ten tijde van de onttrekking aan de natuur reeds was opgenomen op Bijlage IV bij de Habitatrichtlijn, dan moet worden aangetoond dat het specimen rechtmatig aan de natuur is onttrokken. Dus niet alleen zal moeten worden aangetoond dat bijvoorbeeld het bezit voor een geoorloofd doel plaatsvindt, wat bijvoorbeeld onderzoek of onderwijs zal zijn, tevens moet worden aangetoond dat de onttrekking aan de natuur in overeenstemming met de Habitatrichtlijn heeft plaatsgevonden. Er zal voor deze onttrekking aan de natuur dus steeds een geldige ontheffing moeten zijn verleend.

Bezitsontheffingen en ontheffingen voor vervoer, ruil, verhandelen en verkoop vormen een ondergeschoven kindje, waar in de voorlichting bij de bevoegde autoriteiten vrijwel geen aandacht is. Wel dient men er rekening mee te houden dat het vervoer, bezit, verkopen, ruilen en verhandelen strafbaar is, indien geen bezitsontheffing voorhanden is.

Compenserende maatregelen

Compenserende maatregelen kunnen worden overwogen wanneer sprake is van beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen en deze middels ontheffing is toegelaten. Afhankelijk van de leefwijze, de ecologie en het gedrag van soorten kunnen dergelijke maatregelen voor bepaalde soorten goed uitpakken, maar voor andere niet.

Waar mitigerende maatregelen bij een project voorkomen dat een inbreuk wordt gemaakt op de verbodsbepalingen van art. 12 van de Habitatrichtlijn zoals geïmplementeerd in art. 3.5 van de Wet natuurbeschermingen, worden compenserende maatregelen genomen in het geval dat een activiteit waarvoor een ontheffing is verleend, beschadiging of vernieling van een voortplantings- of rustplaats veroorzaakt. Dergelijke maatregelen zijn bedoeld om specifieke negatieve effecten op een voortplantings- of rustplaats te compenseren. Zij beogen het negatieve effect van de activiteiten waarvoor een ontheffing is verleend tegenwicht te bieden.

Compenserende maatregelen zijn idealiter afgestemd op de negatieve effecten op de voortplantings- of rustplaats en moeten ingevoerd en van kracht zijn voordat het negatieve effect zich voordoet.

Compenserende maatregelen worden niet in artikel 16 genoemd en zijn derhalve niet verplicht. Zij kunnen evenmin een inbreuk op artikel 12 rechtvaardigen of compenseren, maar kunnen ertoe bijdragen dat wordt voldaan aan het vereiste van artikel 16, lid 1, dat er geen nadelige effecten op de staat van instandhouding van de betrokken soort zijn.

Idealiter zouden compenserende maatregelen:

- het negatieve effect van de activiteit op de voortplantings- en rustplaatsen van de soort compenseren, in de specifieke omstandigheden (op het niveau van de lokale populatie);
- een goede kans op succes hebben en op beste praktijken zijn gebaseerd;
- de vooruitzichten van een soort op het bereiken van een gunstige staat van instandhouding verbeteren;
- vóór of uiterlijk wanneer de beschadiging of vernieling van een voortplantings- of rustplaats zich begint voor te doen van kracht zijn.

Als compenserende maatregelen op deze manier worden uitgevoerd, kan dit ervoor zorgen dat er geen algemeen schadelijk effect op de voortplantings- en rustplaatsen van de soorten op het niveau van de populatie of op biogeografisch niveau ontstaat. Zij komen echter niet in de plaats van of doen niets af aan de noodzaak dat de een ontheffing uitsluitend kan worden verleend indien aan alle drie de criteria voor de verlening van een ontheffing moet worden voldoen.

2371
Provinciehuis Westerbrink 1, Assen
Postadres Postbus 122, 9400 AC Assen

www.provincie.drenthe.nl

+31 592 365555
post@drenthe.nl

Volg ons op

art 5.1 lid 2 sub e

provincie Drenthe

Aan:
de voorzitter en leden van
Provinciale Staten van Drenthe

Assen, 14 februari 2023
Ons kenmerk [redacted]
Behandeld door team Landelijk gebied
Onderwerp: Drentse aanpak wolf (motie 2022-33)
Status: Ter informatie

Geachte voorzitter/leden,

Op 28 september 2022 vond er een debat plaats in uw Staten over de aanwezigheid van de wolf in Drenthe.
Aanleiding hiervoor waren de vele aanvallen op gehouden landbouwdieren en een brief van gemeente Westerveld over onrust, verdriet en woede bij houders van dieren naar aanleiding van de aanvallen in deze gemeente. In de Statenvergadering is een motie aangenomen (M2022-33) om bij het Rijk de huidige situatie met veelvuldige aanvallen van wolven onder de aandacht te brengen en het Rijk te verzoeken het beheer van wolven mogelijk te maken. Daarnaast is tijdens de publieksbijeenkomst op 3 oktober 2022 in gemeente Westerveld een aantal onderwerpen aan de orde gekomen.

In deze brief informeren wij u onder meer over de uitvoering van de motie: dit behelst de uitkomst van het juridisch onderzoek naar de mogelijkheden van beheer en een gezamenlijk verzoek van de provincies Fryslân, Overijssel en Drenthe aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) tot verlaging van de beschermde status. Daarnaast stellen wij u op de hoogte van een aantal andere onderwerpen van de Drentse aanpak van de wolf en verdere ontwikkelingen rond dit onderwerp, namelijk:
- de subsidieregeling wolfwerende rasters
- proeven rond preventie en bescherming
- het interprovinciaal wolvenplan
- monitoring
- voorlichting en communicatie
- Drenthe als leefgebied
- verbetering proces schadeafhandeling

Uitkomst juridisch onderzoek
Naar aanleiding van de aangenomen motie in september 2022 hebben wij huisadvocaat Trip Advocaten en Notarissen gevraagd om duidelijkheid te geven over de juridische bescherming van de wolf en hoe er vanuit juridisch oogpunt omgegaan kan worden met de aanwezigheid van de wolf. Een ander advocatenkantoor en een professor milieuwetgeving zijn gevraagd om een tweede lezing. Daarnaast is een strafrechtjurist verzocht om input te leveren. In de bijlagen 1 tot en met 8 bij deze brief vindt u het volledige advies, de tweede lezingen en de toegezonden input. In het kort komt een en ander op het volgende neer:

Uit het juridisch advies en de tweede lezingen volgt dat er een zwaar beschermingsregime geldt voor de wolf. De wet- en regelgeving biedt – beperkte – mogelijkheden om de overlast en schade veroorzaakt door wolven te beperken. Het actief behouden of herstellen van de gunstige staat van instandhouding van deze beschermde soort staat in de (internationale en nationale) regelgeving en jurisprudentie voorop. Het - kortgezegd – beheren van de wolf is in beginsel dan ook verboden.

De Wet natuurbescherming (Wnb) biedt ons college de bevoegdheid om een ontheffing of een vrijstelling te verlenen op deze verbodsbepalingen. Het verlenen van een ontheffing kán, bij wijze van ultimum remedium, een manier zijn om om te gaan met bijvoorbeeld de veroorzaakte schade en overlast. Aan de motivering van een dergelijke ontheffing worden, gezien de achtergrond van de regelgeving en de jurisprudentie daarover, hoge eisen gesteld.

Al deze criteria moeten restrictief worden uitgelegd. Pas indien andere bevredigende maatregelen niet volstaan én dat gemotiveerd kan worden, kan aan dit criterium worden voldaan. Economische kosten verbonden aan maatregelen kunnen niet beslissend zijn in de afweging welke alternatieve maatregelen worden toegepast. Of sprake is van een wettelijk belang, moet restrictief worden uitgelegd. Voor de besluitvorming heeft dat als gevolg dat (ook) dit punt zorgvuldig onderzocht, gedocumenteerd en gemotiveerd moet worden. Tot slot mag met het verlenen van de ontheffing geen afbreuk worden gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Ook dit moet zorgvuldig onderzocht en gemotiveerd worden.

De tweede lezingen bevestigen de bevindingen in het juridisch advies. In de tweede lezingen wordt aanvullend hierop nog aangegeven dat naar alle waarschijnlijkheid hoge economische kosten van preventieve maatregelen en neveneffecten van beschermingsmaatregelen (bijvoorbeeld effecten op andere fauna na plaatsen van wolfwerende rasters) niet tot de conclusie leiden dat er geen bevredigend alternatief is. Ook het aanwijzen van bepaalde gebieden of “no go”-gebieden staat op gespannen voet met verplichtingen uit de Europese wetgeving. Het natuurlijk verspreidingsgebied waarbinnen de wolf moet worden beschermd, omvat de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of verspreidt, ook als dat door de mens bewoonde gebieden betreft.

Met andere woorden, het verspreidingsgebied van de wolf is zo groot als door de soort zelf bepaald. De aan- of afwezigheid van prooidieren en gehouden dieren maakt niet uit voor het bepalen van het natuurlijk verspreidingsgebied van de wolf. Mede gezien het ontbreken van een gunstige staat van instandhouding is het aanwijzen van toegestane leefgebieden vooralsnog dan ook niet aan de orde.

Uit de tweede lezing volgt daarnaast over de staat van instandhouding dat uit de meest concrete en recente aanwijzingen door het Hof van Justitie van de EU blijkt dat de staat van instandhouding op twee niveaus moet worden getoetst: de staat van instandhouding op lokaal niveau en de staat van instandhouding op een hoger niveau. Dat hogere niveau kan de nationale wolvenpopulatie zijn, maar onder bepaalde voorwaarden ook de grensoverschrijdende populatie. Over de precieze vereisten voor het toepassen van een dergelijke grensoverschrijdende benadering heerst nog onduidelijkheid, maar één voor de hand liggende voorwaarde is het bestaan van concrete internationale afspraken tussen de betrokken landen – een 'population level management plan' – waarin wordt gegarandeerd dat, voor de gedeelde wolvenpopulatie als geheel, een gunstige staat van instandhouding wordt bereikt dan wel gehandhaafd, en wordt afgesproken welke aantallen wolven eventueel (per land) onder derogatie uit de populatie kunnen worden verwijderd zonder de staat van instandhouding in gevaar te brengen. De Nederlandse wolven zijn (in ieder geval voor het overgrote deel) onderdeel van de Centraal-Europese populatie, die gedeeld wordt met Duitsland, Polen, Denemarken en België. Een internationaal wolvenplan kan leiden tot het (iets) eenvoudiger opstellen van een kader voor het verlenen van een ontheffing, maar ook dan geldt nog steeds het strenge beschermingsregime. Eenvoudiger, maar niet noodzakelijkerwijs eenvoudig. Ook de grensoverschrijdende wolvenpopulatie bevindt zich volgens recente inzichten nog niet in een gunstige staat. Bij een ongunstige staat van instandhouding geldt dat een ontheffing niet mag worden verleend wanneer er geen zekerheid bestaat dat het effect ervan op de staat van instandhouding neutraal of positief zal zijn.

De factfinding study: 'De wolf terug in Nederland' geeft antwoord op de vraag wanneer sprake is van een gunstige staat van instandhouding. De studie is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) , het Interprovinciaal Overleg (IPO) en BIJ12 en is opgesteld door Wageningen Environmental Research (WENR). Volgens het rapport zijn ten minste 1000 roedels nodig om op het niveau van de Centraal-Europese populatie te kunnen spreken van een gunstige staat van instandhouding. Momenteel zijn er ongeveer 300. Het rapport is te raadplegen via: https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research/show-wenr/We-moeten-leren-samenleven-met-de-wolf.htm

Verder wordt geadviseerd ook grensoverschrijdende beschermings- en instandhoudingsmaatregelen te nemen en op landelijke schaal een zelfstandige ecologische onderbouwde visie te formuleren over de omvang van de populatie (staat van instandhouding) en het verspreidingsgebied van die populatie.

Gezamenlijk verzoek verlaging beschermde status
Bovenstaande juridische analyse en de factfinding study gaan uit van de status van de wolf als bijlage IV-soort van de Habitatrichtlijn.
Hiermee is de wolf strikt beschermd. Gezien de toenemende populatie wolven in heel Europa en de uitbreiding van het leefgebied is het de vraag of de strikte bescherming van de wolf nog noodzakelijk is.
Ons college heeft op 5 december 2022 minister Van der Wal ontvangen om in gesprek te gaan met diverse Drentse partijen met betrokkenheid bij de wolf. Tijdens deze gelegenheid hebben wij onder andere de onmogelijkheden van beheer door de huidige strenge bescherming van de wolf en de wenselijkheid om deze te verlagen onder de aandacht gebracht bij de minister. Een verlaagde status zal de mogelijkheden om in te kunnen grijpen vereenvoudigen.
In navolging van provincie Gelderland verzoekt onze provincie bovendien gezamenlijk met de provincies Fryslân en Overijssel de minister van LNV schriftelijk om in Europees verband te pleiten voor een verlaging van de beschermde status van de wolf (bijlage 9).
Wij vertrouwen er op dat met deze acties uitvoering is gegeven aan motie M2022-33.

Ondertussen blijven wij ons inzetten op de toepassing van preventieve maatregelen en monitoring en er bij de betrokken minister op aan te dringen om te komen tot een internationaal wolvenplan. Hierin kunnen afspraken gemaakt worden met de landen waarmee we de wolvenpopulatie delen. Naar aanleiding van gesprekken met inwoners en stakeholders en adviezen van de gebiedscommissie wolf voor wat betreft preventie en monitoring zijn de volgende zaken actueel:

Verbreding subsidie
De subsidie voor wolfwerende rasters is uitgebreid naar andere hoefdieren. Houders van hoefdieren in heel Drenthe kunnen het komende jaar subsidie aanvragen voor wolfwerende rasters. Wij stellen hiervoor € 400.000,-- beschikbaar. Bij de eerdere subsidieregeling kwamen alleen geiten- en schapenhouders in aanmerking. Met terugwerkende kracht (vanaf 3 oktober 2022) mogen ook houders van runderen, varkens, paarden, pony's, ezels (en kruisingen hiervan) en alpaca's een aanvraag indienen voor het plaatsen van een wolfwerend raster. Het kost nog even tijd om de subsidieregeling werkend te krijgen. Toch vinden wij het belangrijk om ook deze groep dierhouders te kunnen vertellen dat zij kunnen beginnen met het treffen van maatregelen.

Vier pilots rond preventie en bescherming:
<u>1. Pilot met hulp bij plaatsen rasters</u>
Wij gaan verplaatsbare wolfwerende rasters laten plaatsen bij dierhouders. Dit doen wij om meer bekendheid te geven aan dit systeem van plaatsen en te zien of dit dierhouders over de streep trekt om deze rasters aan te schaffen. Tevens geeft deze pilot inzicht in de arbeidskosten van het plaatsen van verplaatsbare rasters en wordt er ervaring opgedaan met het auto winderapparaat.

2. Pilot met monitoren wild bij wolfwerende rasters

Tijdens het bezoek van minister Van der Wal op 5 december 2022 werd het idee geopperd onderzoek te doen naar de consequenties van wolfwerende rasters voor overige fauna. Doel hiervan is:

- in kaart brengen van de invloed van de verschillende typen (vast hekwerk, raster en flexinetten) wolfwerende afrasteringen op overige fauna;
- tot aanbevelingen komen voor het ontwerp en de plaatsing van de afrasteringen om eventuele negatieve invloeden op overige fauna zoveel mogelijk te vermijden.

Samen met het Ministerie van LNV stellen wij een veldonderzoek in met wildcamera's op enkele strategisch gekozen locaties.

3. Pilot met bio-barrière

Studenten van de TU Delft hebben een projectplan ingediend voor een bio-barrière: hierbij wordt een perceel afgebakend met wolvenurine, om de suggestie te wekken van een territoriumgrens. Het conflict mijdende karakter van de wolf zou ertoe moeten leiden dat hij de urinegrens niet oversteekt en hoefdieren achter dit spoor met rust laat.

4. Bijkomende schade/gevolgschade

In samenwerking met Drentse dierenartsen en Diergeneeskunde Utrecht werken we een proef uit om zicht te krijgen op lange-termijn-schade van een wolvenaanval op een koppel drachtige schapen. Daarbij wordt een aangevallen koppel schapen gevolgd door het lammerseizoen en worden de gezondheidsdata vergeleken met een vergelijkbaar koppel dat onder een zoveel mogelijk zelfde omstandigheid wordt gehouden. Naast de diergezondheidsverschillen krijgen wij inzicht in de impact op dierwelzijn - inclusief sterfte van ongeboren vruchten - en de geleden economische schade.

Interprovinciaal wolvenplan

In interprovinciaal verband is de afgelopen maanden gewerkt aan een actualisatie van dit plan uit 2019. Door een veelvoud aan te wijzigen beleidsuitgangspunten is er voor gekozen om op korte termijn een addendum aan het huidige plan toe te voegen waarmee ingespeeld kan worden op de huidige actualiteiten met betrekking tot de wolf. Het plan uit 2019 ging nog uit van rondzwervende wolven, terwijl in het addendum wordt ingegaan op de huidige situatie van gevestigde wolven. Een belangrijk punt dat in het addendum wordt uitgewerkt is het verduidelijken van de definities "meermaals" en "goed beschermd vee". Hiermee wordt het begrip probleemwolf nader geduid. Naar verwachting wordt het gehele geactualiseerde interprovinciale wolvenplan in 2024 vastgesteld door IPO.

Monitoring

De monitoring van de wolf in Drenthe betreft momenteel vooral het in kaart brengen van de aantalsontwikkeling en de verspreiding van de wolf op grond van de rapportageplicht uit de Habitatrichtlijn. Doel hiervan is zicht krijgen op de ontwikkeling van de staat van instandhouding van de wolf.

Op basis van het landelijke monitoringsplan worden via het spoor van de *passieve* monitoring alle (toevallige) meldingen van de wolf geregistreerd en gevalideerd door het Meldpunt Wolf dat is ondergebracht bij BIJ12. Dat kan gaan om waarnemingen, beeldmateriaal, sporen en uitwerpselen.
Daarnaast vindt er in Drenthe ook *actieve* monitoring plaats daar waar de wolf zich heeft gevestigd of langere tijd aanwezig is. Doel hiervan is in beeld te krijgen of er sprake is van paarvorming en of er uitbreiding plaatsvindt. Voor deze monitoring wordt er gericht gezocht naar aanwijzingen van aanwezigheid van de wolf via camera's en sporenonderzoek. Ook de resultaten van de DNA-analyses vanuit de schade aan landbouwhuisdieren worden meegenomen in het overzicht van de verspreiding en aantalsontwikkeling van de wolf in Drenthe.
Elk kwartaal worden de resultaten van de monitoring gepubliceerd in de Tussenrapportage Wolf op de site van BIJ12.

Naast deze verplichte monitoring in het kader van de wetgeving, zijn wij van plan ook de effectiviteit van ons beleid inzake de subsidieregeling en toepassing van preventieve maatregelen te monitoren.
Daarbij komen vragen aan de orde als: waar zijn de wolfwerende rasters geplaatst en hoe verhoudt zich dit tot aanwezigheid en schadebeeld van de wolf.

Voorlichting en communicatie
In gezamenlijkheid met de Drentse gemeenten werken we aan eenduidige communicatie rond de wolf, zowel richting dierhouders als inwoners. Ook de terreinbeherende organisaties zullen hierbij worden betrokken. De eerste aanzet is een pagina met veel gestelde vragen op de provinciale website: Veelgestelde vragen over de wolf in Drenthe - Provincie Drenthe
In overleg met de gebiedscommissie organiseren wij de komende periode informatiebijeenkomsten voor veehouders, de paardenhouderij en geiten- en schapenhouders over schadepreventie.
Vertegenwoordigers vanuit het IPO, VNG en BIJ12 stellen een calamiteitenplan op voor de lange termijn ten behoeve van burgemeesters/gemeenten. Wij hebben hierin een actieve rol. Binnen de provincie wordt er op korte termijn een handzaam draaiboek voor burgemeesters opgesteld in geval van calamiteiten.

Drenthe als leefgebied
Regelmatig krijgen wij de vraag of Drenthe wel geschikt is als leefgebied voor de wolf. Afgezien van de juridische duiding daarvan (de wolf kiest zijn eigen leefgebied en daarmee kan antwoord op deze vraag niet tot een conclusie leiden dat het gebied te klein of ongeschikt is), leidt de ecologische en maatschappelijke duiding tot de vraag: wat zijn dan de essentiële voorwaarden voor de vestiging van de wolf? Een belangrijk aspect is voldoende voedselaanbod. Wij zien dat de wolf geen onderscheid maakt tussen schapen en wilde hoefdieren en voor het makkelijkste kiest.
Of aanpassing van het wildbeheer voor Drenthe nodig is, vraagt meer inzicht in de aanwezigheid van wilde prooi en het gedrag van de wolf. Met de Faunabeheereenheid Drenthe (FBE) is dit nader besproken. De FBE zal in het dit jaar op te stellen Faunabeheerplan ree rekening houden met de aanwezigheid van de wolf.

Verbetering proces schadeafhandeling
Met BIJ12 is een aantal aanpassingen afgesproken om het proces van schade-afhandeling te verbeteren. De input voor deze wijzigingen is voor een groot deel opgehaald tijdens de bijeenkomst voor veehouders met schade in oktober 2022.

De belangrijkste afspraak met BIJ12 is dat medio februari/maart het gehele proces digitaal wordt. Hierdoor is het mogelijk om 24 uur per dag melding te doen. Door middel van de melding zullen zowel BIJ12, taxateur als provincie op de hoogte worden gesteld. Bij het maken van de melding zal er direct een digitaal schadedossier worden aangelegd. De schademelder heeft op elk moment inzicht bij de aanvrager in de voortgang van het eigen dossier. Het digitaliseren van het proces zal zowel de communicatie met de schademelder als de snelheid van afhandeling ten goede komen. Op dit moment is er nog een achterstand in de schadeafhandeling. Met extra personele inzet wordt deze achterstand zo spoedig mogelijk weggewerkt. Tevens wordt het mogelijk dat dierenartsen DNA-afname mogen doen, maar uitsluitend in geval van gewonde dieren die niet geëuthanaseerd hoeven te worden. De dierenartsen overhandigen de verzegelde DNA-monsters aan de taxateur voor verder onderzoek. Hiervoor zal BIJ12 een instructie verzorgen voor de-dierenartsen. Tot slot worden de prijzen geïndexeerd, zodat uitbetaling gebaseerd is op reële kosten.

Met deze brief beogen we u inzage te geven in hoe wij als provincie omgaan met de wolf in Drenthe. We zijn volop en continu bezig diverse zaken uit te werken en in te richten. Wij hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd en houden u op de hoogte van de verdere voortgang.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Drenthe,

[redacted], voorzitter [redacted], secretaris

md/coll.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 17 mei 2023 16:09
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Stukken agenda[punt 5 tbv IPO wolvenwerkgroep donderdag 25 mei 2023
Bijlagen: BIJLAGE 3 _CONCEPT_Provincie Drenthe_Handelingskader wolf burgemeester - provinice_v3.pdf; BIJLAGE 4_220212_Gemeente Westerveld_Gedoogbesluit wolfwerende hekken.pdf; BIJLAGE 5_220912_CONCEPT_PvA_WC Drenthe_v1.docx; BIJLAGE 6_231016_CONCEPT_WC Gelderland_Opzet bijeenkomst veehouders_Gemeente Arnhem_v1.pdf; BIJLAGE 7 _CONCEPT_Media_woordvoerders_v1.docx; 5. 230517_IPO werkgroep wolf_Notitie Wolf in uw gemeente_v1.docx; BIJLAGE 1_CONCEPT_20230314 Gemeente Heusden_Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters_v1.docx; BIJLAGE 2_CONCEPT_Provincie Drenthe_Calamiteitenplan provincie.docx

Beste allen,
Zoals aangegeven in de vorige mail, bijgaand de separate zending m.b.t. handelingsperspectief gemeenten.
m.v.g.
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

238A

Handelingskader bgm - provincie

dinsdag 18 april 2023 09 51

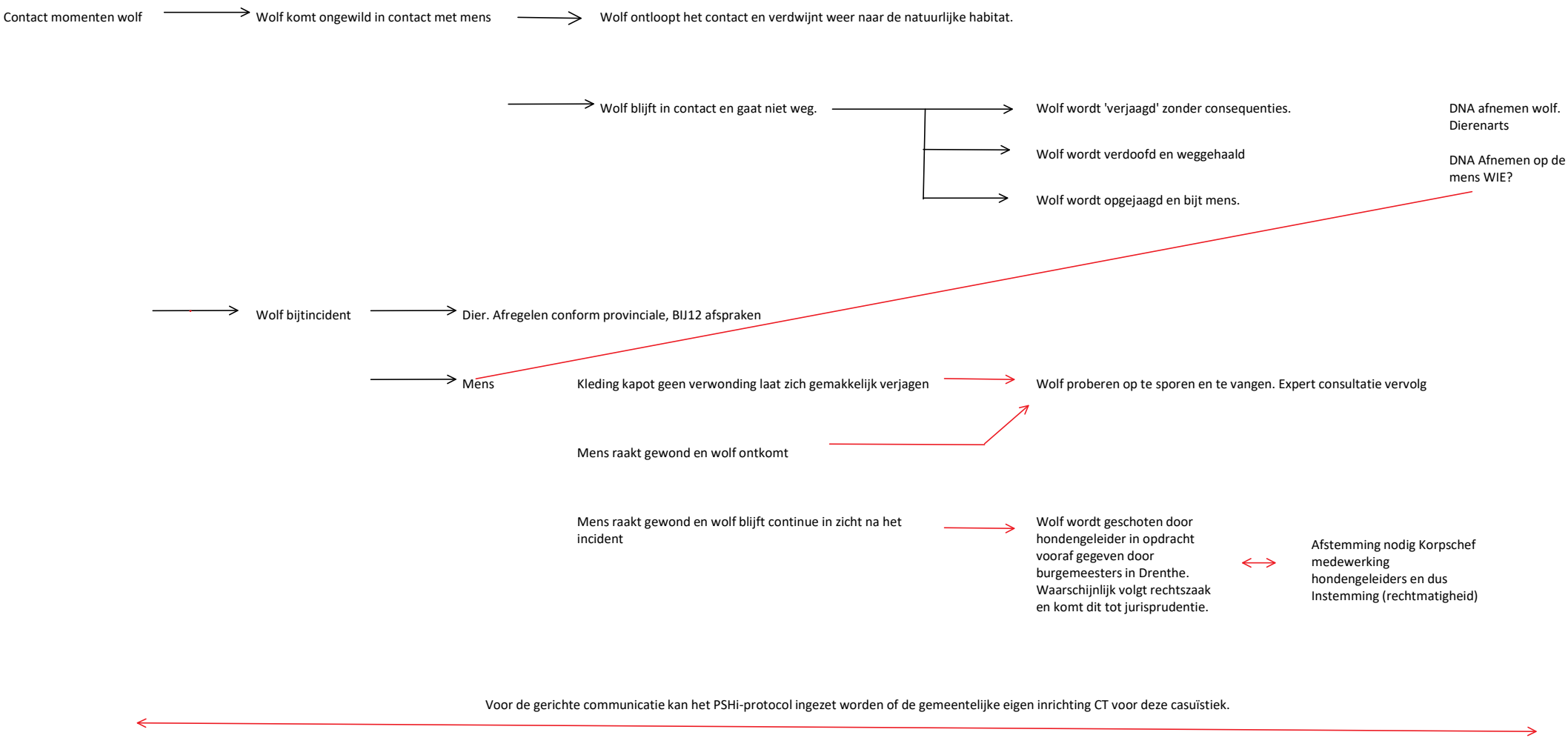

238B

art 5.1 lid 2 sub e

Gemeente Westerveld

College van burgemeester en wethouders
Besluit

GOEDGEKEURD
Vergadering van 15 februari 2022
Beleid

---

1 2022_BW_00121 **Het gedogen Wolfwerende hekken van 1.2 meter - Besluitvorming College/ter kennisname Raad**

Samenstelling:

Aanwezig:
de heer [redacted] de heer [redacted]; de heer [redacted]; de heer [redacted]; [redacted]

Besluit

Besluitpunt 1
Wolfwerende afrastering bestaande uit palen, gaas, draad en flexinet met een maximale hoogte van 1.20 cm te gedogen.

Motivering

Aanleiding en context
De recente wolvenaanvallen op vee (schapen) in de gemeente Westerveld leiden tot verontruste dierhouders die de veiligheid van hun dieren en daarmee het dierwelzijn van de dieren niet kunnen borgen. Uit de geldende bestemmingsplannen die op dit moment gelden voor agrarische gronden. Zijn hekken/bouwwerken tot 1,5 meter niet vergunningplichtig voor normaal agrarisch onderhoud/gebruik. Het besluit omgevingsrecht bepaald dat hekwerken tot een hoogte van 1 meter vergunning vrij kunnen worden geplaatst.
Er zijn twee routes:

1. Het college kan er voor kiezen om de wolfwerende afrasteringen (afwijking 20 cm van vergunning vrij BOR) die worden voorgesteld in dit advies toe te staan en daarmee te gedogen.
2. Deze afrasteringen vanwege de afmetingen/hoogte als een vergunningplichtig bouwwerk te zien. De eisen hiervoor zijn landelijk vastgelegd in de Bor. De Wabo schrijft dan voor dat het plaatsen van de afrastering moet worden getoetst aan het bestemmingsplan en moet voldoen aan de redelijke eisen van welstand.

De toets voor het bestemmingplan zal in de meest voorkomende casussen niet tot problemen leiden omdat hogere hekken zijn toegestaan. Daarnaast gelden er eisen aan de redelijke eisen van welstand. Dit betekent dat je ook voor de geringe afwijking van 20 cm een vergunning moet worden aangevraagd en worden afgegeven.

Beoogd resultaat
Door uit onderzoek werkende wolfwerende afrasteringen van 1.20 m te gedogen voorkomen we het steeds moeten doorlopen van een vergunningtraject voor de slechts geringe afwijking van 20 cm.

Argumentatie
Een wolvenhek zou aan onderstaande moeten voldoen om effectief te zijn.
Om de afrasteringen op de juiste manier te ontwerpen, te plaatsen en te onderhouden moet men een goed begrip hebben van de manieren waarop een wolf een afrastering kan overwinnen. Dit kan de wolf op volgende wijzen:

1. Onderdoor kruipen of graven
Een wolf heeft een sterke neiging om ergens onderdoor te kruipen. Als dat niet direct lukt, kan hij ook gaan graven. Dit wordt voorkomen door laag bij de grond, op een hoogte van maximaal 20 cm, een stroomdraad te spannen.

2. Doorheen gaan
Een wolf kan ook door de afrastering gaan. Een opening met een hoogte van 20 cm kan voor de wolf al groot genoeg zijn. Dit wordt voorkomen door toepassing van gaas of stroomdraden.

3. Overheen klimmen
Een wolf is goed in staat om over een hekwerk of een hoge palissade te klimmen. Dit wordt voorkomen door toepassing van stroomdraden.

4. Overheen springen
Springen zal een wolf nauwelijks doen, is de ervaring uit het buitenland, hoewel hij er fysiek wel toe in staat is. Alleen als een wolf springen heeft geleerd, zal hij dat ook doen. Om het springen tegen te gaan, moet de afrastering minimaal 120 cm hoog zijn.
Deze hoogte nodigt niet uit om te springen. Daarom is het ook van belang dat er geen 'opstapje' direct naast de afrastering is, bijvoorbeeld in de vorm van een boomstronk of een wal. Hierdoor zou de effectieve hoogte van de afrastering verminderen.

Afrastering:
Werkende wolfwerende hekwerken
Op grond van buitenlandse ervaringen een hoogte van 120 cm met een stroomdraad op die hoogte en een stroomdraad op 20 cm hoogte van het maaiveld afdoende om te voorkomen dat een wolf over het gaas heen gaat, respectievelijk onder het gaas door gaat of gaat graven. In Duitsland wordt uitgegaan van een optimale bescherming bij 120 cm.
Dit leidt tot de volgende concrete (technische) eisen aan het aanbrengen van een afrastering:

- De elektrische spanning op de spanning voerende draden bedraagt minimaal 4500 volt (4,5 kilo Volt – 4,5 kV).
- De impulsenergie van het schrikdraadapparaat is minimaal 1,5 joule. Om overal, dat wil zeggen op de gehele draad rond een perceel, voldoende spanning op de draden te houden, kan bij grotere weiden een hogere impulsenergie nodig zijn.
- De afstand van de onderste draad tot de grond is maximaal 20 cm.
- De afstand van de bovenste draad tot de grond is minimaal 120 cm.
- De afwijking van de afstanden van de draden is maximaal 5 cm.
- Er is geen opstapmogelijkheid hoger dan 30 cm buiten de afrastering binnen een afstand van 2 meter.

Vaste afrastering
1. Gaas met stroomdraden
Rasters van gaas kunnen wolven weren van landbouwpercelen waarop schapen en geiten staan. Ze hebben een permanent karakter. Ze zijn effectief in combinatie met schrikdraad. Op het gaas zelf staat geen spanning, op de draden wel, deze worden aangebracht aan de buitenkant

van het raster. Ze zijn verbonden met een schrikdraadklok (op accu of aangesloten op het lichtnet inclusief aarding). De elektrische spanning op de draad betekent ook dat er een veilige toegangsvoorziening (toegangspoort) moet worden aangebracht. Aan de toegangspoort moeten dezelfde eisen worden gesteld als aan de afrastering.

2. Stroomdraden

Een alternatief voor gaas met stroomdraden is een afrastering bestaande uit minimaal vijf stroomdraden. Door de draden met een afstand van 20 cm tussen de onderste draden en 30 cm tussen de drie bovenste draden te bevestigen aan houten of kunststof palen is de afrastering voldoende ondoorlatend. Zes draden zijn ook mogelijk; tussen elke draad is de afstand dan 20 cm. Ook hier bevatten de hoekpalen schoren. De stroomdraden zijn verbonden aan een schikdraadklok. De kosten van een afrastering met stroomdraden zijn doorgaans lager dan van gaas met drie stroomdraden. In het algemeen zijn draadrasters beter passeerbaar voor kleine wilde dieren dan gaas.

Verplaatsbare afrastering

Indien de verplaatsbare afrastering korter staat dan 31 dagen is deze niet vergunning plichtig volgens jurisprudentie omdat het ''niet ter plaatste functioneert''. Het is niet ondenkbaar dat de verplaatsbare afrastering soms op plaatsen iets langer wordt gebruikt. In dat geval zou deze ook onder de vergunningplicht van de Bor vallen.

1. Stroomdraden

De verplaatsbare afrastering bestaat hier uit stroomdraden die bevestigd worden aan verplaatsbare palen van kunststof. Het geheel is relatief licht, en opgerold op haspels is het makkelijk hanteerbaar en beperkt in volume.

Er zijn autowindersystemen in opkomst waarmee de stroomdraden machinaal op- en afgerold kunnen worden. Het systeem kan bijvoorbeeld op een quad bevestigd worden. Op die wijze kan zo'n systeem leiden tot tijdsbesparing voor de professionele dierhouderij bij het aanbrengen van de draden. Het systeem vergt een investering van de dierhouder. Ook hier zijn de draden gekoppeld aan een schrikdraadklok.

2. Elektrisch netwerk: flexinet

Een flexinet is een fijnmazig netwerk van flexibel materiaal dat op een landbouwperceel of in een natuurterrein kan worden geplaatst. Het materiaal van het flexinet is lichter dan dat van de vaste afrastering. Het flexinet bestaat uit lichte (prik-) paaltjes en een draadraster met stroomdraden die aangesloten kunnen worden op een schrikdraadklok. De hoogte van het flexinet is 120 cm.

3. Flexinet met stroomdraad

Een flexinet met stroomdraad kan ook op een landbouwperceel of in een natuurterrein worden geplaatst. Het flexinet kan hier lager dan 120 cm zijn (meestal 90 cm), waarbij een stroomdraad op 120 cm hoogte bevestigd is.

Duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord werken

Het gedogen van het plaatsen van wolfwerende afrastering tot 1.20 meter maakt dat houders van dieren direct maatregelen kunnen treffen om hun dieren te beschermen tegen wolven aanvallen en daarmee de veiligheid en het dierwelzijn van hun dieren beter te borgen.

Effect op het Minimabeleid

n.v.t.

Kanttekening en risico's

Voor het plaatsen van hekwerken zijn er voor bepaalde bestemmingen regels opgenomen in de geldende bestemmingsplannen.

Daarnaast geld het besluit omgevingsrecht Bor. In het Bor bijlage 2 artikel 2 lid 12 staat dat:

Het plaatsen van een erf- of perceelafscheiding mag, mits wordt voldaan aan de volgende eisen:

a. niet hoger dan 1 m, of

b. niet hoger dan 2 m, en

1. op een erf of perceel waarop al een gebouw staat waarmee de erf- of perceelafscheiding in functionele relatie staat,
2. achter de voorgevelrooilijn, en
3. op meer dan 1 m van openbaar toegankelijk gebied, tenzij geen redelijke eisen van welstand van toepassing zijn;

Omdat een meer dan 1 meter hoog wolfwerend hek meestal niet onder bijlage II Bor valt, betekent dit dat het bouwwerk vergunningplichtig is.
Het is geen kwestie van voldoen aan het Bor. Het Bor bepaalt wanneer een situatie vergunning vrij is. Is het dat niet, dan is er een omgevingsvergunning nodig en gelden de toetsingscriteria als opgesomd in de Wabo.
Een wolf werend hek voldoet niet aan de hoogte van maximaal 1 meter maar je kunt zelfs nog de vraag stellen of er wel sprake is van erf- en perceelafscheiding, gelet op het doel waarvoor het hek wordt geplaatst, het beschermen van vee. Dit zal mede afhankelijk zijn van de locatie.
Welstandstoetsing en bestemmingsplantoetsing komen aan de orde bij de behandeling van een vergunningaanvraag.
Op het moment dat er een verzoek om handhaving wordt ingediend, zal het college daar wel een besluit op moeten nemen.

Aanpak/uitvoering en communicatie
Hekwerken worden gedoogd tot 1.20 meter om vee te beschermen tegen wolvenaanvallen. Voor hogere hekwerken dient een omgevingsvergunning te worden aangevraagd.

Integrale advisering
N.v.t.

Duiding integrale advisering
Afstemming heeft plaatsgevonden met de afdeling RO, VTH, de juridische collega's en Welstand. Daarnaast is informatie ingewonnen via publicaties op internet vanuit de provincie Gelderland en Drenthe en BIJ12.

Evaluatie
n.v.t.

Kosten, baten, dekking
n.v.t.
Aldus beslist in bovenvermelde zitting,
Namens het College van burgemeester en wethouders

GEBIEDSCOMMISSIE
Preventie
Wolvenschade
Gelderland

OPZET (ONLINE) INFORMATIE BIJEENKOMST DE WOLF & PREVENTIEMAATREGELEN

Werkdocument
Auteur: CTN / V1 / 16.01.23

Agenda dinsdag 17 januari, 10:00 uur

1. Kennismaken'
2. Actualiteit

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Dood	Gewond	Vermist	Gewurgd aangetroffen	Totaal aantal dode slachtoffers	Diersoort
26-12-2022	Arnhem	Gelderland	Pony	1				1	nog niet bekend
17-12-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	1				1	nog niet bekend
14-12-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	0	0	0	1	nog niet bekend
6-12-2022	Arnhem	Gelderland	Pony	1				1	nog niet bekend
31-8-2022	Arnhem	Gelderland	Scha(a)p(en)	4	0	0	0	4	wolf

3. Welke behoefte is er?
    a. Gemeente Arnhem
    b. E-mail inwoner Schaarsbergen
    c. Aanvragen wolvenconsulent
4. Wat is er mogelijk?
    a. Doorspreken opzet
5. Vervolg
    a. Wie doet wat?

Opzet

1. Wolf in Gelderland / en in Arnhem
2. Wolvencommissie Gelderland
3. Doelgroep
4. Doelstellingen
5. Organisatie & uitvoering
6. Programma
7. Planning

1. De wolf in Gelderland / en in Arnhem?

De wolf is na zo'n 150 jaar terug in Nederland. Het eerste wolvenpaar vestigde zich in 2018 op de Noord-Veluwe. Sommigen juichen dit toe, anderen zijn bezorgd over de mogelijke schade aan landbouwhuisdieren.

In december zijn er in de gemeente Arnhem bij vier aanvallen 2 pony's en 2 schapen gedood waarbij de verdenking ligt bij de wolf. Op dit moment onderzoekt BIJ12 de DNA-monsters. De uitslag daarvan is waarschijnlijk begin februari bekend. De schade veroorzaakt onrust onder inwoners. De wolvencommissie Gelderland gaat graag het gesprek aan met dierhouders via een (online) informatiebijeenkomst.

Postadres
Postbus 9999, 6800 GX Arnhem

t 026 359 85 68
e wolvencommissie@gelderland.nl

Gemeente Arnhem valt (nog) buiten het wolvengebied. Binnen het aangewezen gebied kunnen schapen- en geitenhouders structureel maatregelen nemen om hun dieren te beschermen en daarvoor kunnen ze van Provincie Gelderland een vergoeding krijgen. Schapen- en geitenhouders in de gemeente Arnhem komen bij 2 nieuwe aanvallen van (vermoedelijk) wolf opnieuw in aanmerking voor de calamiteitenregeling. Binnen een bepaald tijdsbestek kan dan subsidie worden aangevraagd. Zie > https://www.gelderland.nl/nieuws/tijdelijke-subsidie-voor-wolfwerende-maatregelen-arnhem In de loopt van 2023 wordt duidelijk of gemeente Arnhem als wolvengebied wordt toegevoegd of dat bijvoorbeeld heel Gelderland tot leefgebied wordt.

Nederland behoort tot het oorspronkelijke leefgebied van de wolf en dit leefgebied is volgens de Europese Habitatrichtlijn en Wet natuurbescherming strikt beschermd. De wolf mag dus niet zomaar verjaagd of gedood [redacted] van preventieve maatregelen kan worden voorkomen dat een wolf onbeschermde lan[redacted]sdieren doodt.
[redacted]
Wolven eten vooral wilde hoefdieren, maar een wolf – met name een zwerfwolf - kan ook gevaarlijk zijn voor vee, voornamelijk schapen en geiten. Het is daarom belangrijk om vee te beschermen. Om mét de wolf te kunnen samenleven, wordt het treffen van preventieve maatregelen, zoals elektrische rasters, aanbevolen. Meer hierover in Faunaschade Preventie Kit Wolven en in de factsheets.

Wat kunnen veehouders in de Gemeente Arnhem doen?

1. Veehouders kunnen binnen de calamiteitenregeling of voor eigen rekening hun vee beschermen door preventieve maatregelen te treffen
2. Veehouders kunnen noodsets inzetten bij acute dreiging
3. Voor de professionele schapenhouder is er de mogelijkheid om te gaan werken met de autowinder
4. De wolvenconsulent biedt advies op maat

1. Proactief handelen voorkomt leed
   Dierhouders in Arnhem kunnen maatregelen treffen om hun dieren te beschermen. De calamiteitenregeling was opengesteld tot xxx. Zodra het leefgebied van de wolf wordt uitgebreid [redacted]n- en geitenhouders met terugwerkende kracht gebruik maken van de subsidieregeling [redacted]onnetjes").
   [redacted]
   [redacted]t van de juiste preventieve maatregelen kunnen veehouders roofdieren – of het nu gaat om [redacted]os of een hond – op afstand houden en de dieren beschermen. Iedere locatie is natuurlijk verschillend en vraagt andere beschermingsmiddelen. Een waterdichte bescherming tegen aanvallen bestaat niet. Uit de ervaringen van Duitsland blijkt dat een goede bescherming het aantal aanvallen op vee drastisch doet dalen in gebieden waar wolven al langer leven.

[redacted]
2. Uitgifteprocedure noodsets
   a. Voor vragen kan de veehouder van maandag tot en met vrijdag van 8.30 uur tot 16.30 uur telefonisch contact opnemen. Voor klachten, calamiteiten of incidenten kan dit 24 uur per dag, 7 dagen per week. Telefoon: 026 359 99 99.
   b. Het gaat om het uitlenen van materiaal dat door de gebruiker moet worden gehaald, opgezet, afgebroken en teruggebracht. Meestal zijn er vrijwilligers beschikbaar om daarbij te helpen.
   c. Op korte termijn is er telefonisch overleg met de wolvenconsulent, waarbij er gekeken wordt naar mogelijk blijvende oplossingen.

3. Ervaringen opdoen met de autowinder
   De wolvencommissie stimuleert innovatie en wil meer praktijkervaring opdoen met de autowinder. Daarom kunnen professionele schapenhouders (100+ schapen) ook buiten het leefgebied van de wolf die 's winters de graslandpercelen bij agrariërs afgaan met grote groepen schapen meedoen aan een pilot. Zie ook preventieve maatregelen in de praktijk / pilot autowinder draadoprolsysteem > https://youtu.be/ycf7sRwWtX0

4. Wolvenconsulent voor advies op maat
   Voor veel veehouders is de drempel voor het nemen van wolfwerende maatregelen hoog. Toch is dit de beste manier om hun dieren te beschermen tegen de wolf. Daarom heeft de wolvencommissie een [redacted] aangesteld die veehouders op maat kan adviseren. Want hoe eerder en hoe meer [redacted] ouders maatregelen nemen om de wolf buiten te houden, hoe beter.
   [redacted]

   De wolvenconsulent adviseert dierhouders kosteloos over wolfwerende maatregelen, zowel op afstand (telefonisch, e-mail) als op locatie. Daarnaast biedt hij hulp bij het aanvragen van een subsidie. De focus ligt op de aangewezen wolvenleefgebieden, maar ook daarbuiten kan zijn hulp worden ingeroepen. Denk aan vragen als: Aan welke eisen moet je afrastering voldoen? Welke materialen kan je gebruiken? Wat doe je met bosschages, toegangspoorten, sloten, greppels en hellingen? Welk onderhoud is nodig? Wat zijn de subsidiemogelijkheden? Hoe werkt het online aanvragen?

Voor schade is tegemoetkoming (achteraf)
De provincie vergoedt schade door de wolven aan vee. De hoogte van dit bedrag hangt af van de taxatiewaarde van de dier(en). Dit is echter achteraf, als het leed al geleden is.

Goed geïnformeerd
De wolvencommissie wil stakeholders in de provincie Gelderland voorzien van eenduidige, heldere berichtgeving over de wolvenpreventiemaatregelen. De wolvencommissie streeft niet naar 100% draagvlak, maar naar 100% geïnformeerd. Dat doet de commissie via nieuwsbrieven (zie bijlage), demo-dagen, onlinebijeenkomsten en persoonlijke communicatie via de wolvenconsulent. Veehouders in Arnhem kunnen worden t[redacted] de mailinglijst om zo periodiek op de hoogte te worden gehouden.
[redacted]

2. [redacted]**sie Gelderland**
[redacted]

In Gelde[redacted]2019 de gebiedscommissie preventie wolvenschade ingesteld. De zogenoemde wolvencommissie wil dierhouders informeren over en betrekken bij de schadepreventiemaatregelen en en zal ook in het nieuwe leefgebied schapen- en geitenhouders benaderen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapen- en geitenhouderij, terreineigenaren en gemeenten en staat onder leiding van[redacted].

Schapen- en geitenhouders binnen het leefgebied van de wolf kunnen sinds 2020 subsidie aanvragen voor maatregelen om schade door wolven te voorkomen. Met een goed geplaatste afrastering is een wolf te weren en kan vee beschermd worden.

De wolvencommissie wil het voortouw nemen in het aangaan van de dialoog met veehouders in de 'nieuwe gemeenten'. Enerzijds is het weren van de wolf daar nu relevant, anderzijds is er nog weinig gebruikt gemaakt van de subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen. De wolvencommissie wil betrokken dierhouders betrekken en informeren en anderzijds dierhouders in staat te stellen hun bevindingen en ervaringen te delen.

Kortweg bestaat het plan uit het organiseren van (online) informatiebijeenkomsten voor veehouders uit de gemeente(n). Daarover wil de wolvencommissie graag in gesprek met de desbetreffende gemeente (ecologie en/of communicatie). In dit document een eerste opzet die kan dienen als basis.

3. Doelgroep

Een informatiebijeenkomst richt zich op onderstaande doelgroepen:

Primair
- Professionele schapen- en geitenhouderij
[redacted]es
[redacted]houders schapen en geiten
[redacted]Fokkers schapenrassen
- Paardenhouders
- Veehouders (koeien, varkens)

Secundair
- Belanghebbende ondernemers
- Belanghebbende grondeigenaren
- Belangenbehartigers
- Gemeenteraadsleden
- Inwoners
- Pers

Deelnemers moeten zich vooraf aanmelden en registreren.

Mocht de nadruk komen te liggen op maatschappelijke onrust vanuit inwoners, dan vraagt dat om een aangepaste aanplak. Het accent ligt bij de doelgroep veehouders op het nemen van wolfwerende maatregelen en minder op algemene voorlichting over de terugkeer van de wolf. Al blijkt vaak dat veel onduidelijkheid zit bij onweten[redacted]wolf (“Kunnen mijn kinderen nog wel naar school fietsen?”)

4. [redacted]

Een info[redacted]enkomst…
- richt zich op het aangaan van een dialoog over de komst van de wolf en de betekenis voor veehouders
- enthousiasmeren van deelnemers om wolfwerende maatregelen te treffen
- is relevant voor veehouders, met name geiten- en schapenhouders
[redacted]gwaardige / actuele / nieuwswaardige informatie
- geeft vernieuwende inzichten
- geeft doelgerichte informatie over
    - de wolven op de Veluwe / in mijn gemeente: wat betekent dat?
    - proactief handelen voorkomt verder leed voor dier en mens
    - de preventieve maatregelen
    - de subsidieregeling vanuit de provincie
- richt zich op het gesprek, veel ruimte voor het stellen van vragen.

5. Organisatie & uitvoering

De wolvencommissie Gelderland wil samen met gemeente(n) uitvoering geven aan een maatwerk oplossing. Afzender, inhoud, sprekers en organisatie wordt afgestemd met de verantwoordelijken binnen de gemeente.

Wolvencommissie brengt kennis en kunde in, content (brochures, video's), organisatorische ondersteuning en de bijdrage van de wolvenconsulent. Er is daarnaast budget nodig om de sprekers fee van de ecoloog (450 – 800 euro) te kunnen bekostigen. Dit komt voor rekening van de gemeente.

a. Data (in overleg)

Zsm. In overleg met de gemeente en de sprekers. Hoe urgenter, hoe eerder. Als er meer aanvallen zijn [redacted] dan is de noodzaak om wat te doen ook groter.

[redacted]

[redacted] **Vorm**

- Fysiek > Met kleinere aantallen < 30 kun je interactie aangaan en is er sprake van dialoog in plaats van zenden.
- Liever 2 bijeenkomsten van <30 dan 1 bijeenkomst van >50 deelnemers.
- Online is er betere sturing van het stellen van vragen (oa via de chat) wat helpt om het sentiment in goede banen te leiden.
- Wanneer gekozen wordt voor een fysieke bijeenkomst dan heeft de wolvencommissie de voorkeur voor een locatie in het veld / in de wei / in de stal.
- De wolvencommissie heeft minder goede ervaringen in een zaal en de sprekers op het podium. Opstelling is cruciaal. Met name het niet kunnen screenen van de vragen vanuit de zaal (op voorhand) zet vaak op negatieve wijze de toon.

c. Demo-opstelling

Er is kwalitatief videomateriaal beschikbaar over wolfwerende rasters, waarin wordt getoond hoe het eruit ziet, wat de uitgangspunten zijn en hoe het in de praktijd werkt. Deelnemers krijgen veel visueel beeld. Eventueel kan op de locatie een wolfwerend raster worden geplaatst.

- Eisen aan wolfwerende afrastering > Link: https://youtu.be/W-XveMo6tS8

[redacted] maatregelen in de praktijk / pilot autowinder draadoprolsysteem > [redacted]//youtu.be/ycf7sRwWtX0

[redacted] effectieve preventieve maatregelen / hobby houder Piet Filmer > [redacted]ps://youtu.be/x4l3P_yqf1w

[redacted]

d. Uitnodigende partijen (in overleg)

Gemeente Arnhem i.s.m. Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland (Wolvencommissie)

[redacted] **ogramma (in overleg aan te passen)**

19:00	Aanvang met koffie / thee
19.30	Start
19:35	Opening door de wolvencommissie/gemeente (aanleiding, toelichting op programma, spelregels)
19:45 – 20:15	Wolven op de Veluwe / in de gemeente: wat betekent dat? (spreker bijv. ecoloog gemeente / zoogdiervereniging / WUR) *Met mogelijkheid om na afloop/tussentijds vragen te stellen*
20:15 – 20:45	Wolfwerende maatregelen en 5 rasters in subsidieregeling (wolvencommissie) proactief handelen voorkomt verder leed voor dier en mens

Met mogelijkheid om na afloop/tussentijds vragen te stellen

20:45 – 21:00	Dialoog / interactie (stellingen) / wrap-up
21:00 – 21:15	Uitloop
21:15 – 22:00	Informeel napraten met wat de eten / drinken
22:00	Einde

De ervaring leert dat de informele start en afsluiting veel oplevert. Mensen hebben behoefte om 1-op-1 vragen te stellen. De groepsdruk is groot.

Sprekers

[redacted]/of wethouder
[redacted]enconsulent Johan Wesselink
[redacted] Ecoloog
- Ervaren gespreksleider nodig

Er zijn gemeenten die vanuit ruimtelijke ordening een vergunningplicht stellen aan alles boven de meter. Voorafgaand moet dit intern gecheckt worden, anders kan hier ook voorlichting vanuit de gemeente over gegeven worden.

Een ecoloog geeft doelgerichte informatie over de wolf in de regio: wat betekent dat? Hij of zij legt de ecologie van wolven uit, inclusief gedragsbiologie en analyse waarom wolven daar opdoken waar ze kwamen.

Wolvenconsulenten richten zich primair op schadepreventie. Wat veehouders doen om de wolf te weren. In het geven van voorlichting, met name tijdens bijeenkomsten, is het noodzakelijk dat de ecoloog naast de wolvenconsulent staat. De wolvenconsulent wordt in principe niet afgevaardigd als er geen ecologische duiding is (publieksevenementen).

Mogelijke ecologen:
- Ecoloog vanuit gemeente Arnhem
- [redacted], WUR
- [redacted], ZV
- [redacted], ZV
- [redacted], ZV
- [redacted]
- ...

Er moet goed gekeken worden naar de persoonlijke veiligheid van sprekers.

7. Planning

In overleg. CTN kan samen met de afdeling communicatie een backplanning maken. Beschikbaarheid van sprekers is een vereiste.

<u>Verspreiding</u>
- Via de website van de gemeente
- Via de website van de provincie
- Via gemeentenieuws in het huis-aan-huisblad
- Via de nieuwsbrief van de wolvencommissie

- Brief per huishouden (beschikbaarheid RVO adressen)
- Via de dierenartsen in deze regio
- Via de veevoeder-partijen
- Via LTO
- Via Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders
- Via VGSN
- Via terreinbeherende organisaties
- ... verder aan te vullen

Contactgegevens

[redacted] (organisatie)
06 [redacted]
[redacted]@tuteinnolthenius.com

[redacted]

OPZET PLAN VAN AANPAK INFORMATIEBIJEENKOMSTEN

DE WOLF & PREVENTIEMAATREGELEN
rondom het Nationaal Park Drents-Friese Wold

Werkdocument
Auteur: CTN
V1, 12/09/22

De wolf in Drenthe
De wolf is na zo'n 150 jaar terug in Nederland. Het eerste wolvenpaar vestigde zich in 2018 op de Noord-Veluwe. In augustus 2022 zijn er drie wolvenwelpen gezien in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân. Dit is de eerste keer dat er welpen zijn geboren in dit territorium sinds de wolf terug is in Nederland. Sommigen juichen de komst van de wolf toe, anderen zijn bezorgd over de (mogelijke) schade aan landbouwhuisdieren.

Het ligt in de lijn der verwachting dat het aantal wolven in Nederland verder toeneemt. Vanuit verschillende invalshoeken in de samenleving levert dit vragen op. Deze vragen komen terecht bij verschillende organisaties en professionals die nog weinig te maken hebben gehad met dit ecologisch, juridisch en maatschappelijk uitdagend dossier. In de tijdlijn in de bijlage een overzicht van gebeurtenissen rondom de wolf in Drenthe.

Gebiedscommissie Wolf
De Provincie Drenthe is, sinds de eerste aanwijzingen dat er een of meerdere wolven in Drenthe rondlopen, in gesprek met betrokkenen. Zo zijn er meerdere rondetafelgesprekken georganiseerd waar de schapenhouders, landbouw- en natuurorganisaties vertegenwoordigd zijn.

In Drenthe is in 2020 de gebiedscommissie preventie wolvenschade ingesteld. De zogenoemde wolvencommissie wil dierhouders informeren over en betrekken bij de schadepreventiemaatregelen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapen- en geitenhouderij, terreineigenaren en gemeenten en staat onder leiding van Harry Oosterman. Schapen- en geitenhouders in Drenthe kunnen sinds 2020 subsidie aanvragen voor maatregelen om schade door wolven te voorkomen. Met een goed geplaatste afrastering is een wolf te weren en kan vee beschermd worden.

Aanleiding bijeenkomsten
De wolvencommissie Drenthe wil het voortouw nemen in het aangaan van de dialoog met schapenhouders in Drenthe. Enerzijds is het weren van de wolf relevant, anderzijds is er nog weinig gebruikt gemaakt van de subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen. Er zijn praktische bezwaren en de invloed van de wolf op de bedrijfsvoering is groot.

Daarnaast zijn er in Drenthe herhaaldelijk aanvallen van de wolf, met name rondom het Drents-Friese Wold. Tientallen schapen zijn slachtoffer geworden van wolvenaanvallen. De maatschappelijke onrust neemt toe.

De wolvencommissie wil schapenhouders betrekken en informeren over schadepreventie en anderzijds veehouders in staat te stellen hun bevindingen en ervaringen te delen. Het accent ligt bij de doelgroep schapenhouders op schadepreventie en het toekomstperspectief van de schapenhouderij en minder op voorlichting over de terugkeer van de wolf. De Provincie Drenthe richt zich meer op het maatschappelijk draagvlak voor de wolf.

Kortweg bestaat het plan uit het organiseren van 4 praktijksessies voor stakeholders. Deze praktijksessies volgen op twee bijeenkomsten van de Provincie Drenthe waar de wolvencommissie Drenthe desgewenst ook een bijdrage aan levert.

1. Bijeenkomst voor getroffen schapenhouders (provincie)
2. Bijeenkomst voor inwoners gemeente Westerveld en (getroffen) schapenhouders (provincie)
3. Praktijksessie: Waar lopen de schaapsherders tegenaan? (wolvencommissie)
4. Praktijksessie: Waar lopen de beweidingsbedrijven tegenaan? (wolvencommissie)
5. Praktijksessie: Onrust onder 'andere veehouders' (wolvencommissie)
6. Praktijksessie: Waar lopen de hobbyhouders / kleinschalige schapen- en geitenhouders / stamboek fokkers in tegenaan? (wolvencommissie)

In dit document een eerste opzet die kan dienen als basis. Hierover gaat de wolvencommissie graag in gesprek met de desbetreffende betrokkenen.

Doelgroep wolvencommissie
De wolvencommissie Drenthe richt zich primair bij preventie wolvenschade op onderstaande doelgroepen. Het nemen van wolfwerende maatregelen en de belemmeringen zijn doelgroep afhankelijk. Voor een schaapsherder gelden andere obstakels, dan een beweidingsbedrijf. In de uitwerking in de bijlage is per bijeenkomst is aangegeven op welke doelgroep dit is gericht.

Primair
- Professionele schapen- en geitenhouderij
- Gescheperde kuddes
- Hobbyhouders schapen en geiten
- Fokkers schapenrassen
- Belanghebbende grondeigenaren
- Veehouders

Secundair
- Belanghebbende ondernemers
- Belangenbehartigers
- Gemeenteraadsleden
- Inwoners
- Pers

Organisatie & uitvoering
De wolvencommissie Drenthe wil samen met provincie uitvoering geven aan een maatwerk oplossing. Afzender, inhoud, sprekers en organisatie wordt afgestemd op doelgroep en het doel van de bijeenkomst. In de bijlagen een overzicht van de contactgegevens van betrokkenen.

Bijlagen
1. Uitwerking bijeenkomst voor getroffen schapenhouders (provincie)
2. Uitwerking bijeenkomst voor inwoners gemeente Westerveld en (getroffen) schapenhouders (provincie)
3. Uitwerking praktijksessies
    a. Praktijksessie: Waar lopen de schaapsherders tegenaan? (wolvencommissie)
    b. Praktijksessie: Waar lopen de beweidingsbedrijven tegenaan? (wolvencommissie)
    c. Praktijksessie: Onrust onder ‘andere veehouders’ (wolvencommissie)
    d. Praktijksessie: Waar lopen de hobbyhouders / kleinschalige schapen- en geitenhouders / stamboek fokkers in tegenaan? (wolvencommissie)
4. Contactgegevens organisatie
5. Vragen / aandachtspunten
6. Tijdlijn
7. Voorlichting (oud)

1. BIJEENKOMST VOOR GETROFFEN SCHAPENHOUDERS

Aanleiding
Het aantal aanhoudende aanvallen in de provincie Drenthe, specifiek in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân en de brief die LTO en VGSN hebben gestuurd.

Doelgroep
- Schapen- en geitenhouders wiens schapen (mogelijk) zijn aangevallen door de wolf die de schade hebben gemeld bij BIJ12.
- Veehouders wiens landbouwhuisdieren (mogelijk) zijn aangevallen door de wolf die de schade gemeld hebben bij BIJ12.

Doelstelling
De bijeenkomst…
- richt zich op het aangaan van een dialoog over de komst van de wolf en de gevolgen voor deze veehouders (betrokkenheid tonen)
- geeft duidelijkheid over de actiepunten van de provincie rondom de schadeafhandeling van BIJ12
- richt zich op het gesprek, veel ruimte voor het stellen van vragen
- legt de gevolgen uit voor openbare orde en veiligheid en hoe (mogelijk) overlast te beperken
- geeft weer wat de gedeputeerde richting de maatschappij moet doen (beschermen wolf), maar schetst ook de andere kant (begrip voor enorme impact van een aanval)
- maakt het treffen (do's & don't) van wolfwerende maatregelen bespreekbaar
- bevat hoogwaardige / actuele / nieuwswaardige informatie (tegemoetkoming / toekomstperspectief)
- minimaliseert onduidelijkheid en conflict

Verantwoordelijke
[redacted] / [redacted]

Uitnodigende partijen
Provincie Drenthe

Genodigden
Wie nodigt de provincie hiervoor uit?

Data
Zsm. In overleg met de provincie en de sprekers. Hoe urgenter, hoe eerder. Als er meer aanvallen zijn van wolven, dan is de noodzaak om wat te doen ook groter.

Locatie
Nog nader te bepalen (provincie)

Boodschap
Nog nader te bepalen

Sprekers
- Gedeputeerde Henk Jumelet
- Voorzitter Gebiedscommissie [redacted]
- Wolvenexpert / ecoloog?
- Expert schadeafhandeling?
- Verantwoordelijk ambtenaar Provincie Drenthe?
- Verder aanvullen…

Uitgangspunten / vorm
- Kleinschalig / persoonlijk
- Nodig alle schademelders bij BIJ12 uit en leg andere schapenhouders uit dat ze op een ander moment (bijeenkomst 3) terecht kunnen.
- Buiten het zicht van de media

Programma
Nog nader te bepalen (provincie)

Planning
Beschikbaarheid van sprekers en locatie is een vereiste.

Verspreiding
- Via contactgegevens BIJ12

2. BIJEENKOMST VOOR INWONERS GEMEENTE WESTERVELD EN (GETROFFEN) SCHAPENHOUDERS

Aanleiding
Het aantal aanhoudende aanvallen in de provincie Drenthe, specifiek in de gemeente Westerveld. De brandbrief van het college aan LNV en de provincie vormt de directe aanleiding. Vanuit verschillende invalshoeken in de samenleving levert de komst van de wolf vragen op.

Doelgroep
- Inwoners van de gemeente Westerveld
- Schapen- en geitenhouders in de gemeente Westerveld
- Veehouders in de gemeente Westerveld

Genodigden
Welke belangenbehartigers nodigt de provincie uit?

Doelstelling
De bijeenkomst…
- richt zich op algemene informatieverstrekking over de komst van de wolf en de gevolgen voor inwoners en veehouders.
- neemt het algemene gevoel van onveiligheid grotendeels weg (veilige leefomgeving/maatschappelijke onrust)
- geeft doelgerichte informatie over de wolf in Drenthe/ in mijn gemeente: wat betekent dat?
- legt de ecologie van wolven uit, inclusief gedragsbiologie en analyse waarom wolven daar opdoken waar ze kwamen
- roept op tot het nemen van wolfwerende maateregelen / proactief handelen voorkomt leed voor dier en mens
- legt de gevolgen uit voor openbare orde en veiligheid en hoe (mogelijk) overlast te beperken
- geeft weer wat de gedeputeerde richting de maatschappij moet doen (beschermen wolf), maar schets ook de andere kant (begrip voor impact van een aanval)
- minimaliseert onduidelijkheid en conflict
- geeft vernieuwende inzichten

Verantwoordelijke
[redacted] / [redacted] i.s.m. gemeente Westerveld

Uitnodigende partijen
Provincie Drenthe

Data
Zsm. Nader te bepalen (provincie) – gewerkt wordt op 1e week oktober

Locatie
Nog nader te bepalen (provincie)

Boodschap
Nog nader te bepalen

Sprekers
- Burgemeester Gemeente Westerveld / verantwoordelijk wethouder Gemeente Westerveld
- Gedeputeerde Henk Jumelet
- [redacted], voorzitter wolvencommissie Drenthe
- [redacted], Adviseur Faunazaken, Secretaris Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade, Coördinator wolf (Schadeafhandeling BIJ12 hier op de agenda? Wolvenplan 2.0? Ecologisch standpunt?)
- Pieter van Geel, voorzitter Landelijk Overleg Wolf, wolvencommissie Gelderland en Wolvencommissie Brabant (Landelijk perspectief? Wolvenplan 2.0?)
- Verantwoordelijk ambtenaar Provincie Drenthe?
- Wolvenexpert / ecoloog?
- Wolvenconsulent [redacted]
- ….

Uitgangspunten / vorm
- Met kleinere aantallen < 30 kun je interactie aangaan en is er sprake van dialoog in plaats van zenden.
- Met grotere aantallen >30 is er online een betere sturing van het stellen van vragen (oa via de chat) wat helpt om het sentiment in goede banen te leiden.

- Wanneer gekozen wordt voor een fysieke bijeenkomst dan is er de voorkeur voor een locatie in het veld / in de wei / in de stal.
- Er zijn minder goede ervaringen in een zaal en de sprekers op het podium. Opstelling is daarbij cruciaal. Met name het niet kunnen screenen van de vragen vanuit de zaal (op voorhand) zet vaak op negatieve wijze de toon.
- Kies een goede werkvorm. Praatje / plaatje (PPT) geeft vaak weinig interactie. Mentimeter / vraag-antwoord / panel-discussie geeft meer dynamiek en kennisoverdracht. Timing presentaties beperken
- De rol van de gespreksleider is cruciaal. Goede voorbereiding, kennis van zaken, weten wie er in de zaal zitten, de nuanceverschillen kennen
- Wanneer gekozen wordt voor een bijeenkomst in een zaal, zorg dat er vooraf ruimte is om onder het genot van koffie/thee/koek bij te praten en achteraf voldoende ruimte is om met een borrel de sessie te evalueren. De voor- en de nazit zijn vaak effectiever en halen kou uit de lucht.
- Uitnodigen media vooraf bepalen / regisseren.

Programma
Nader te bepalen (provincie)

<u>Mogelijke tijdsindeling (voorbeeld)</u>

19.30	Start
19:35	Opening door de gemeente (aanleiding, toelichting op programma, spelregels)
19:45 – 20:00	Wolven in Drenthe / in de gemeente: wat betekent dat? (spreker bijv. ecoloog gemeente / zoogdiervereniging / WUR)
20:00 – 20:15	Wolfwerende maatregelen en 5 rasters in subsidieregeling (wolvencommissie) proactief handelen voorkomt verder leed voor dier en mens
20.15– 20.30	Preventiemaatregelen / subsidiemogelijkheden / (wolvencommissie)
20:30 – 20:45	Dialoog en interactie / napraten
20:45 – 21:00	Uitloop
21:00	Einde

Planning
Beschikbaarheid van sprekers en locatie is een vereiste.

Verspreiding
- Via de website van de provincie/gemeente
- Via gemeentenieuws in het huis-aan-huisblad
- Brief per huishouden (beschikbaarheid RVO adressen schapenhouders)
- … verder aan te vullen

3. BIJLAGE PRAKTIJKSESSIES VOOR SCHAPEN-, GEITEN- EN VEEHOUDERS

Werktitel: stallentocht / bedrijfsbezoek / veldbezoek / praktijksessies

Aanleiding
Schapenhouders zijn in afwachting van een toekomstperspectief vanuit IPO-wolvenplan. In de tussentijd wil de wolvencommissie Drenthe in gesprek over het 'zicht op de toekomst' / schapenhouden in de toekomst in Drenthe. Daar staat de actualiteit op de agenda, maar inhoudelijk richt de wolvencommissie zich op schadepreventie en de dagelijkse praktijk van de schapenhouder. Wolvencommissie wil de beschikbare wolfwerende maatregelen en mogelijke alternatieven opnieuw onder de aandacht brengen, maar vooral focussen hoe de wolvencommissie de schapenhouder kan ondersteunen naar een andere / nieuwe vorm van houderij (besef hoe de toekomst eruit komt te zien, pilots, voorlichting, rouwverwerking, ...)

Insteek
De wolvencommissie Drenthe organiseert 4 kleinschalige bijeenkomsten in de regio met uiteenlopende onderwerpen voor de verschillende doelgroepen.

Doelgroep
- Schapen- en geitenhouders uit de provincies Drenthe/Friesland, met name uit de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân
- Veehouders uit de provincies Drenthe/Friesland, met name uit in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân

Genodigden
- Welke belangenbehartigers nodigt de wolvencommissie uit?
- Hoe kleinschalig wil de wolvencommissie het houden? Maximaal aantal deelnemers?
- Selecteren / uitnodigen op thematiek en/of regio?
- Mogen er op de 4 bijeenkomsten zowel veehouders uit Drenthe en Friesland komen?

Doelstelling
De bijeenkomst…
- richt zich op specifieke informatieverstrekking over schadepreventie, de komst van de wolf en de gevolgen voor de bedrijfsvoering van veehouders
- geeft doelgerichte informatie over
    - de wolf in Drenthe/ in mijn gemeente: wat betekent dat?
    - proactief handelen voorkomt verder leed voor dier en mens
    - de preventieve maatregelen
    - de subsidieregeling vanuit de provincie
    - IPO-wolvenplan 2.0
- maakt het treffen (do's & don't) van wolfwerende maatregelen bespreekbaar
- minimaliseert onduidelijkheid en conflict
- bevat hoogwaardige / actuele / nieuwswaardige informatie (tegemoetkoming / toekomstperspectief / alternatieven)

Verantwoordelijke
[redacted] (organisatie) / [redacted]

Uitnodigende partijen
Wolvencommissie Drenthe

Data
Z.s.m. Nog nader te bepalen.

Een reeks van 4 bijeenkomsten – 2-3-wekelijks opvolgend. Focus op oktober – november. Opvolgend aan de 2 provinciale bijeenkomsten.

Timing
Richten ons op een sessie van zo'n 2 uur.

Locaties
Nader te bepalen. Voorzet locaties (waar is de kennis op locatie beschikbaar? Wie kent er mooie voorbeelden?)
1. Wapse (gemeente Westerveld)
2. Appelscha (gemeente Ooststellingwerf)
3. Havelte, Diever, Dwingeloo en Vledder
4. Dorp in Zuidoost-Fryslân. In overleg met de Provincie Friesland.

- Aansluitend op de thematiek (schaapskooi / beweidingsbedrijf / manege / …)
- Waar kunnen we met hoeveel mensen terecht?
- Zijn er voorzieningen (toilet / techniek / catering / …)

Onderwerpen
Opzet voor 4 praktijksessies, deze moet in overleg met de leden van de wolvencommissie worden aangescherpt / aangevuld.

1. <u>Waar lopen de schaapsherders in Drenthe tegenaan?</u>
   Schaapskooi / schaapsherder(s) die al wolfwerende maatregelen heeft getroffen (VGSN)
   a. Ervaringen uitwisselen wolf / wolfwerende maatregelen
      i. Wolfwerende rasters in de praktijk
      ii. Regionale invloeden (zwerf/gevestigde wolf)
      iii. Subsidieregeling
      iv. De meest gemaakte fouten
      v. Pilot kuddebeschermingshonden
      vi. Andere pilots? Draadoprolsysteem? Loonwerkers-formule?
      vii. Beschikbare ondersteuning (financieel / wolvenconsulent/noodsets)
      viii. Wisselwerking TBO's <-> schaapsherders
      ix. Gevolgen voor het landschap (natuurbegrazing)
      x. Aanspreekpunt geven
   b. Preventieve maatregelen versus haalbaarheid in bedrijfsvoering
   c. (Nieuwe) toekomstplannen voor de schapenhouderij
   d. Ingebrachte standpunten / verloop IPO-wolvenplan 2.0
      i. Factor arbeid
      ii. Schadeafhandeling
         1. Team monitoring wolvenschade
      iii. Tegemoetkoming schade
         1. Zweedse model
      iv. Stavaza escalatieladder
      v. 120 – 90 cm
      vi. Andere diersoorten

2. <u>Waar lopen de beweidingsbedrijven in Drenthe tegenaan?</u>
   (Getroffen) professionele schapenhouder die al wolfwerende maatregelen heeft getroffen / werkt met autowinder
   e. Ervaringen uitwisselen wolf / wolfwerende maatregelen
      i. Praktijksituaties
      ii. Regionale invloeden (zwerf/gevestigde wolf)
      iii. Wolfwerende rasters in het veld
      iv. Subsidieregeling
      v. De meest gemaakte fouten
      vi. Beschikbare ondersteuning (financieel / wolvenconsulent / noodsets)
      vii. Wisselwerking grondeigenaren (boeren) <-> beweidingsbedrijf
      viii. Andere pilots? Draadoprolsysteem? Loonwerkers-formule?
      ix. Aanspreekpunt geven
   f. Preventieve maatregelen versus haalbaarheid in bedrijfsvoering
   g. (Nieuwe) toekomstplannen voor de schapenhouderij
   h. Ingebrachte standpunten / verloop IPO-wolvenplan 2.0
      i. Factor arbeid
      ii. Schadeafhandeling
         1. Team monitoring wolvenschade
      iii. Tegemoetkoming schade
         1. Zweedse model
      iv. Stavaza escalatieladder
      v. 120 – 90 cm
      vi. Andere diersoorten

3. <u>Onrust onder 'andere veehouders' in Drenthe</u>
   Hippisch ondernemers / manegebedrijf / fokkers andere diersoorten (alpaca's) / melkveehouders
   a. Ervaringen uitwisselen wolf / wolfwerende maatregelen
      i. Basisprincipes preventie
      ii. Wolfwerende rasters bekijken
      iii. Subsidieregeling
      iv. De meest gemaakte fouten
      v. Interactie wolf <-> paard / koe

vi. Statistieken wolfschade 'andere diersoorten', toelichting geven op kwetsbaarheid veulen/ pony's /kalveren
vii. Beschikbare ondersteuning (nog niet financieel / wolvenconsulent/noodsets)

b. Ingebrachte standpunten / verloop IPO-wolvenplan 2.0
i. Andere diersoorten (nu maatregelen nemen, straks subsidie aanvragen)
ii. Stavaza escalatieladder

4. <u>Waar lopen de hobbyhouders / kleinschalige schapen- en geitenhouders / stamboek fokkers in Drenthe tegenaan?</u>
i. Ervaringen uitwisselen wolf / wolfwerende maatregelen
i. Praktijksituaties
ii. Regionale invloeden (zwerf/gevestigde wolf)
iii. Wolfwerende rasters in het veld
iv. Subsidieregeling
v. De meest gemaakte fouten
vi. Beschikbare ondersteuning (financieel / wolvenconsulent / noodsets)
vii. Andere pilots? KBH? Draadoprolsysteem? Loonwerkers-formule?
viii. Aanspreekpunt geven
j. Preventieve maatregelen versus haalbaarheid in bedrijfsvoering
k. (Nieuwe) toekomstplannen voor de schapenhouderij
l. Ingebrachte standpunten / verloop IPO-wolvenplan 2.0
i. Schadeafhandeling
1. Team monitoring wolvenschade
ii. Tegemoetkoming schade
1. Ruimere tegemoetkoming restschade
2. Zweedse model
iii. Factor arbeid
iv. Stavaza escalatieladder
v. 120 – 90 cm
vi. Andere diersoorten

Mogelijke sprekers (aanvullen vanuit de wolvencommissie)
- Ervaringsdeskundigen, idealiter uit de regio
  - [redacted]
  - …
- Jaap Mekel, wolvenconsulent
- Harry Oosterman, voorzitter wolvencommissie Drenthe
- Leden van de wolvencommissie
- Experts
  - [redacted]
  - …
- Wolvenexperts (op volgorde van wenselijkheid)
  - [redacted]
- Schadetaxateur
- Désiré Karelse, Adviseur Faunazaken, Secretaris Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade, Coördinator wolf
- Pieter van Geel, voorzitter Landelijk Overleg Wolf, wolvencommissie Gelderland en Wolvencommissie Brabant

Uitgangspunten / vorm
- Praktijklocaties in het veld / in de wei / in de stal.
- Kleinschalig. Met kleinere aantallen < 30 kun je interactie aangaan en is er sprake van dialoog in plaats van zenden. Hoeveel deelnemers maximaal is afhankelijk van locatie en programma. Maximaal aantal deelnemers?

- Er moet wat te zien zijn, er is dus een voorkeur voor overdag. Dat betekent in het weekend of einde dag (in oktober is het licht tot 18.30 uur)
- Op bezoek in de praktijk (stallen), maar ook ruimte voor een informeel (keukentafel) gesprek voorafgaand of na afloop.

Programma
Nader te bepalen

Planning
Beschikbaarheid van sprekers en locatie is een vereiste. Daarnaast is de volgorde belangrijk, eerste bijeenkomst 1, dan 2 en dan de 4 praktijksessies. CTN kan samen met de afdeling communicatie een backplanning maken.

Verspreiding
- Via de mailinglijst van de provincie?
- Via de website van de gemeente/provincie
- Via gemeentenieuws in het huis-aan-huisblad
- Via de nieuwsbrief van de wolvencommissie?
- Brief per huishouden (beschikbaarheid RVO adressen)
- Via de dierenartsen in deze regio
- Via de veevoeder-partijen
- Via LTO
- Via Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders
- Via VGSN
- Via terreinbeherende organisaties
- … verder aan te vullen

4. BIJLAGE CONTACTGEGEVENS

Wolvencommissie Drenthe
[redacted] (organisatie)
06 1[redacted]
[redacted]@tuteinnolthenius.com

[redacted] (opdrachtgever wolvencommissie)
[redacted]@gmail.com

Provincie Drenthe
[redacted] (organisatie)
06 [redacted]
[redacted]@drenthe.nl

[redacted] (opdrachtgever provincie)
06 xxxx
[redacted]@drenthe.nl

Provincie Fryslân
[redacted]
06-[redacted]
[redacted]@fryslan.frl

5. BIJLAGE VRAGEN / AANDACHTSPUNTEN

- Wat is de schrijfwijze en/of afkorting? Gebiedscommissie Wolf en/of Wolvencommissie Drenthe en/of gebiedscommissie preventie wolvenschade Drenthe?
- Is er een app-groep? Media-berichtgeving delen?
- Met wie kan ik het PvA delen? Met [redacted]? Leden wolvencommissie Fryslân? [redacted]? Wie kan input leveren?
- Wat is het verschil in Drenthe tussen de wolvenconsulent [redacted] en Ondersteunersteam Abeos?
- Sinds wanneer is de wolvenconsulent actief?
- Hoeveel contacten heeft hij inmiddels gehad?
- Wolvenconsulent / procedure is niet vindbaar op www.drenthe.nl
- Hoe benaderen veehouders de wolvenconsulent? Rechtstreeks? Via loket? Via provincie?
- Website is niet up to date – roedel mogelijk ook in onze provincie…
- Hoe gaan we om met de media? Wel of niet welkom? Actief uitnodigen voor de sessie of een persbericht met foto's versturen na afloop?
- Informeren de BIJ12-schadetaxateurs pro-actief over de mogelijkheid om de wolvenconsulent in te schakelen?
- Deelnemers moeten zich vooraf persoonlijk aanmelden en registeren. Waar? Hoeveel personen per aanmelding? Vrije inloop.
- Het is belangrijk om alle zes de bijeenkomsten in de juiste context te presenteren, zodat mensen weten waar ze zich voor moeten inschrijven.
- Er wordt verwezen naar Ronde Tafelgesprekken in het verleden. Wie organiseerde deze en staan deze nog op stapel over de wolf?
- Wie nodigt uit? Is er een wolvencommissie@drenthe.nl? Ik gebruik bij voorkeur niet mijn persoonlijke account.
- Is er een mailinglijst vanuit de wolvencommissie? Kunnen veehouders worden toegevoegd aan een mailinglijst om zo periodiek op de hoogte te worden gehouden?
- Er is in Gelderland kwalitatief videomateriaal beschikbaar over wolfwerende rasters, waarin wordt getoond hoe het eruit ziet, wat de uitgangspunten zijn en hoe het in de praktijk werkt. Factsheets. FAQ. Deelnemers krijgen veel visueel beeld. Wat heeft Drenthe beschikbaar?
- Er zijn gemeenten die vanuit ruimtelijke ordening een vergunningplicht stellen aan alles boven de meter. Voorafgaand moet dit intern gecheckt worden, anders kan hier ook voorlichting vanuit de gemeente over gegeven worden.

6. BIJLAGE TIJDLIJN

28 augustus 2022 – Jumelet zegt bijeenkomst toe
De provincie Drenthe gaat in gesprek met inwoners van de gemeente Westerveld over de aanvallen van wolven op vee. Volgens gedeputeerde Henk Jumelet is de bijeenkomst momenteel in voorbereiding.

27 augustus 2022 – Brandbrief Gemeente Westerveld
Oproep om op korte termijn een bijeenkomst te organiseren voor de inwoners van Westerveld over de wolf en om tekst en uitleg te geven.

1 augustus 2022 - Roedel
Er zijn drie wolvenwelpen gezien in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân. Dit is de eerste keer dat er welpen zijn geboren in dit territorium sinds de wolf terug is in Nederland.

19 januari 2022 - Ondersteunersteam
Veehouders in de provincie Drenthe die voor het eerst met flexinetten rasters gaan werken om hun schapen beter tegen wolven te beschermen, kunnen vanaf nu hulp krijgen van een ‘ondersteunersteam voor wolvenrasters’.

19 november 2021 – Demo autowinder Geeuwenbrug

11 november 2021 – digitale bijeenkomst LTO, VGSN en KSG
De LTO vakgroep schapenhouderij, het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders en de Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) organiseren op donderdag 11 november een digitale bijeenkomst voor alle houders van landbouwhuisdieren in het westelijk deel van Drenthe. Tijdens de bijeenkomst komt o.a. preventie van aanvallen van de wolf op vee aan de orde.

10 november 2021 – Heel Drenthe / wolvenconsulent
De provincie Drenthe gaat extra maatregelen nemen voor schapen-en geitenhouders om hun dieren te beschermen tegen aanvallen van de wolf. Zo wordt de subsidieregeling voor het nemen van preventieve maatregelen tegen aanvallen van de wolf beschikbaar gesteld voor álle schapen-en geitenhouders in Drenthe. Ook gaat de provincie Drenthe samen met de Gebiedscommissiepreventie wolvenschade Drenthe een wolvenconsulent werven.

1 januari 2021 – Subsidie beschikbaar
Schapen-en geitenhouders in het Hart van Drenthe kunnen vanaf 1 januari 2021 via provincie Drenthe subsidie aanvragen om hun dieren te beschermen tegen aanvallen van de wolf. Met deze financiering kunnen dierhouders meerdere vaste en mobiele afrasteringen aanschaffen.

17 september 2020 – Gevestigde wolf
De mannelijke wolf GW1261m is langer dan zes maanden in Drenthe aanwezig. Omdat de wolf nu zes maanden in de regio actief is geweest, betekent dat er volgens het Interprovinciaal Wolvenplan sprake is van een vestiging.

16 juni 2020 – Wolvencommissie opgericht
Gedeputeerde Staten hebben officieel een gebiedscommissie preventie wolvenschade Drenthe ingesteld. Deze commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapensector, landbouw- en natuurorganisaties. Zij zetten zich onder meer in voor preventieve maatregelen om schapen te beschermen tegen een aanval van de wolf. Ook gaat de commissie voorlichting geven aan schapenhouders. Harry Oosterman, is aangesteld als onafhankelijk voorzitter.

7. BIJLAGE VOORLICHTING (oud)

Onderstaande stappen zijn veelal bekend bij de schapenhouders in Drenthe. De nadruk ligt deels op het uitleggen van preventieve maatregelen en meer op het schetsen van het toekomstperspectief.

Wat kunnen veehouders in Drenthe doen?
Een drietrapsraket:

1. Veehouders kunnen hun vee beschermen door preventieve maatregelen te treffen.
2. Voor de professionele schapenhouder is er de mogelijkheid om te gaan werken met de autowinder (andere pilots?)
3. De wolvenconsulent biedt advies op maat

1. Proactief handelen voorkomt leed

Dierhouders in Drenthe kunnen maatregelen treffen om hun dieren te beschermen.

Met de inzet van de juiste preventieve maatregelen kunnen veehouders roofdieren – of het nu gaat om een wolf, vos of een hond – op afstand houden en de dieren beschermen. Iedere locatie is natuurlijk verschillend en vraagt andere beschermingsmiddelen. Een waterdichte bescherming tegen aanvallen bestaat niet. Uit de ervaringen van Duitsland en de Veluwe blijkt dat een goede bescherming het aantal aanvallen op vee drastisch doet dalen in gebieden waar wolven al langer leven.

2. Ervaringen opdoen met de autowinder / KBH / andere pilots

De wolvencommissie stimuleert innovatie en wil meer praktijkervaring opdoen met de autowinder. Daarom kunnen professionele schapenhouders (100+ schapen) die ’s winters de graslandpercelen bij agrariërs afgaan met grote groepen schapen meedoen aan een pilot.

3. Wolvenconsulent voor advies op maat

Voor veel veehouders is de drempel voor het nemen van wolfwerende maatregelen hoog. Toch is dit de beste manier om hun dieren te beschermen tegen de wolf. Daarom heeft de wolvencommissie Drenthe de wolvenconsulent Jaap Mekel aangesteld die veehouders op maat kan adviseren. Want hoe eerder en hoe meer veehouders maatregelen nemen om de wolf buiten te houden, hoe beter.

De wolvenconsulent adviseert dierhouders kosteloos over wolfwerende maatregelen, zowel op afstand (telefonisch, e-mail) als op locatie. Daarnaast biedt hij hulp bij het aanvragen van een subsidie. Denk aan vragen als: Aan welke eisen moet je afrastering voldoen? Welke materialen kan je gebruiken? Wat doe je met bosschages, toegangspoorten, sloten, greppels en hellingen? Welk onderhoud is nodig? Wat zijn de subsidiemogelijkheden? Hoe werkt het online aanvragen?

Voor schade is tegemoetkoming (achteraf)

De provincie vergoedt schade door de wolven aan vee. De hoogte van dit bedrag hangt af van de taxatiewaarde van de dier(en). Dit is echter achteraf, als het leed al geleden is.

Goed geïnformeerd

De wolvencommissie wil stakeholders in de provincie Drenthe voorzien van eenduidige, heldere berichtgeving over de wolvenpreventiemaatregelen.

Dat doet de commissie via:

- Website?
- Nieuwsbrieven?
- Demo-dagen?
- Online bijeenkomsten?
- Praktijksessies?
- Persoonlijke communicatie via de wolvenconsulent?

COMMUNICATIE

Op basis van het IPO wolvenplan, paragraaf 3.1
(Aanvullingen, actualisatie [redacted])

Woordvoerders
Wolvenschade = BIJ12 / [redacted] / [redacted]
Wolf & politiek, bestuurlijke kwesties, wolvenplan, addendum, LOW = IPO / [redacted]
Maatschappelijke draagvlak voor de wolf, maatschappelijke dialoog RvdD = LNV
Wolfmonitoring, ecologie = Zoogdiervereniging / [redacted] [redacted]
Ecologie = [redacted], [redacted]
Milieufilosoof = [redacted]
Subsidie, provinciaal bestuur = woordvoerder provincies
Schadepreventie = gebiedscommissies / wolvenconsulenten

Inzet Psychosociale hulp bij ingrijpende gebeurtenissen (PSHi)
Gemeente kan besluiten om bij een incident met een wolf het PSHi protocol in werking te stellen. Dit betreft ingrijpende gebeurtenissen die maatschappelijke onrust veroorzaken. Als mensen bang, boos en volop vragen hebben biedt de GGD psychosociale hulp bij ingrijpende gebeurtenissen (PSHi).

3.0 Communicatie
Op basis van de ervaring met het gebruik van het communicatieplan in het eerste draaiboek wolf is dit onderdeel nu sterk vereenvoudigd. Dit communicatieplan omvat alleen de taken en rollen van de provincies, IPO, BIJ12 en partners die in opdracht van deze voornoemde organisaties werkzaamheden uitvoeren. Alleen de grote lijnen en afspraken daarover zijn opgenomen. Als in de komende jaren mocht blijken dat er op onderdelen behoefte is aan nadere communicatieafspraken tussen deze organisaties of met anderen, dan kan dat separaat van dit wolvenplan worden uitgewerkt.

3.1 Leidende communicatieprincipes
3.1.1 Organisatorisch
Wie uiteindelijk verantwoordelijk is, is ook aan zet voor (het organiseren van) communicatie daarover .9
Indien verantwoordelijkheden over meerdere overheden verdeeld zijn, is de hoogste daarvan primair aan zet voor (het organiseren van) communicatie daarover.10

Provincies en BIJ12 zorgen middels hun eigen websites voor goed vindbare algemene basisinformatie over de wolf en wolvenbeleid, uitslagen van DNA- onderzoek, gevalideerde wolvenwaarnemingen en zorgen tevens voor een goede doorverwijzing naar bronnen met uitgebreide informatie (bijvoorbeeld Wolven in Nederland).

BIJ12 zorgt middels communicatie via de website voor actuele informatie over preventiemogelijkheden en schademeldingen in relatie tot de wolf. Daarnaast verzorgt BIJ12 in voorkomende gevallen communicatie en voorlichting richting stakeholders.

In voorkomende gevallen wordt actieve communicatie over wolven vanuit de provincies afgestemd met de direct belanghebbenden (bijvoorbeeld terreineigenaren). Het detailniveau van communicatie over concrete gevallen is altijd gehouden aan wettelijke kaders, zoals de privacywetgeving en de Wet natuurbescherming. Als er een territorium wordt vastgesteld zal dit door de betrokken provincie(s) zoveel mogelijk op het niveau van gemeentegrenzen bekend worden gemaakt. De betrokken provincie(s) zorgen dan tevens voor communicatie over procesvervolg en beleidsveranderingen die daar van toepassing zijn

238F

art 5.1 lid 2 sub e

Calamiteitenplan aanval wolf

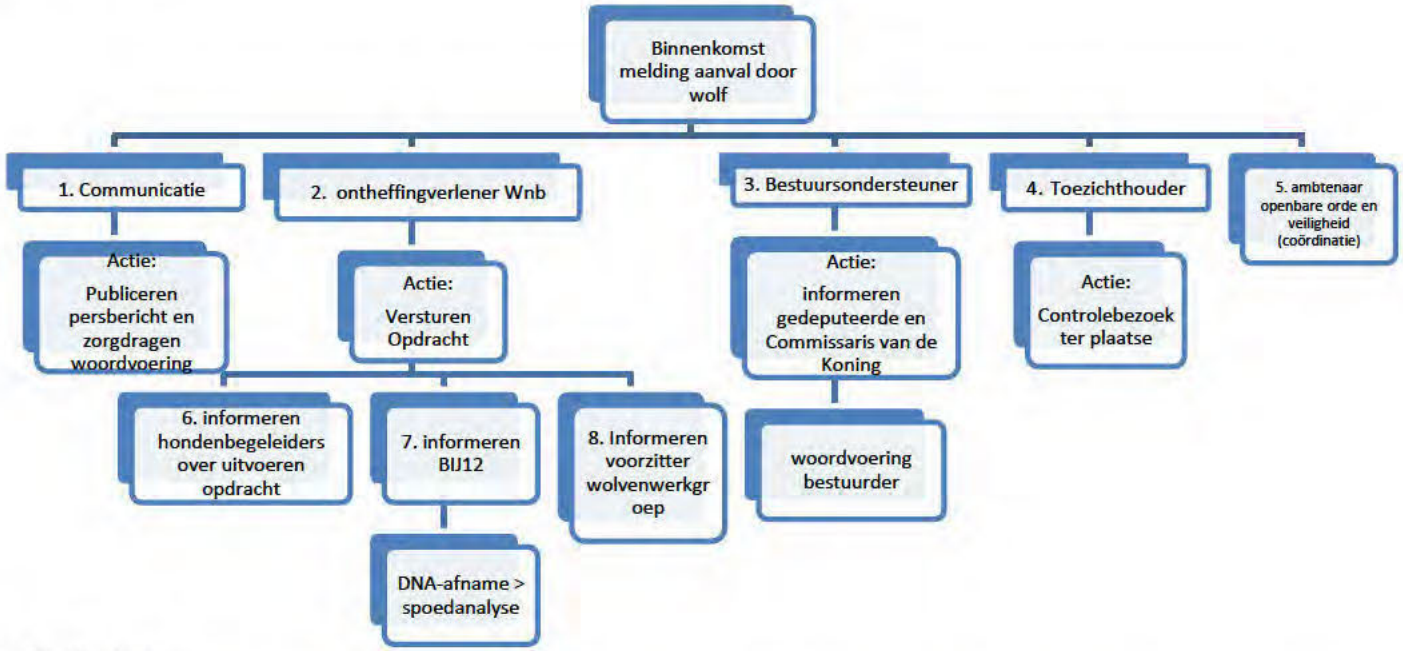

Beschrijving taken en instructies:

- Melding kan op diverse mogelijkheden binnenkomen; melding van de politie, melding van de gemeente, inwoner, hulpverlenende instantie, media. (Piketdienst?). *Coördinatie van de ontvangst van de directe of indirecte melding loopt via?? Buiten kantoortijden lopen meldingen via??*
- Medewerker communicatiemedewerker, ontheffingverlener Wnb, bestuursondersteuner en toezichthouder op de hoogte van de calamiteit.
- De medewerker communicatie plaatst persbericht op provinciale website, twitter. De communicatiemedewerker verzorgt de woordvoering. Is er een landelijke communicatiestrategie? Communicatiebericht moet van tevoren af zijn gestemd met gemeenten, BIJ12 en wolvencommissie?
- De ontheffingverlener verleent de opdracht ex artikel 3.17 Wnb. Teamleider ondertekent opdracht. Vervolgens stelt de ontheffingverlener de uitvoerder van de opdracht, BIJ12 en de voorzitter van de wolvenwerkgroep op de hoogte. Hoe gaat verzending opdracht buiten kantooruren?
- Gaan we ervan uit dat BIJ12 al een DNA-afname heeft gedaan en vaststaat dat sprake is van een wolf?
- Bestuursondersteuner stelt gedeputeerde en Commissaris van de Koning op de hoogte. De bestuursondersteuner is betrokken bij de woordvoering door bestuurder richting media (maatschappelijke onrust zoveel mogelijk beperken, afstemmen tussen gemeente en provincie);
- Toezichthouder gaat ter plaatse om situatie te bekijken.
- Is er een coordinatieteam met veiligheidszorg, gemeenten etc.?
- Evaluatie?

In de interventierichtlijn staat dat het doden van probleemwolf uit de populatie bij acute veiligheidssituatie op last burgemeester, op basis van Wet op openbare orde en veiligheid, plaatsvindt.

Calamiteitenplan aanval wolf

Is het wenselijk om een groep onafhankelijke deskundigen de situatie nader te laten analyseren? In de intervensierichtlijnen staat dat het instellen en samenstellen hiervan is een keuze van de betrokken provincie, zo nodig in overleg met gemeentes en wolvencommissie.

Calamiteitenplan aanval wolf

Contactgegevens

Naam	Contactgegevens	Functie
1. [redacted]	[redacted]@drenthe.nl, 06-[redacted]	[redacted]
2.	[redacted]@drenthe.nl, 06-[redacted]	
3.	[redacted]@drenthe.nl, 06-[redacted] [redacted]@drenthe.nl, 06-[redacted]	
4.	[redacted]@drenthe.nl, 06-[redacted]	[redacted]
5		
6.		[redacted]
7.		

Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters
Versie: 23 maart 2023

Te gebruiken wanneer er een of meer wolven zijn gesignaleerd in de gemeente.

Lokaal crisisteam

- Roep je lokale adviseurs bij elkaar. Dit zijn:
    - Ambtenaar integrale veiligheid
    - Gemeentesecretaris
    - Communicatieadviseur
    - Beleidsmedewerker groen, natuur en landschap
    - Accountmanager EZ-Buitengebied

Beeldvorming – “wat is er aan de hand?”

- Welke signalen zijn er? Zijn er beelden, wie heeft de melding gedaan, waar is de wolf gesignaleerd?
- Is de wolf alleen gezien of is er meer aan de hand? Zijn er dieren dood gebeten, is er schade, zijn er mensen bij betrokken?
- Wat is het omgevingsbeeld? Is er maatschappelijke onrust, is er aandacht van de media, om hoeveel meldingen gaat het?
- Doelgroepen? Welke mensen / groepen in de gemeente kunnen hiermee te maken krijgen?

Conclusie: is er sprake van rust of onrust?

Acties

- Neem als burgemeester contact op met de betrokken gedeputeerde van de provincie en deel het beeld met elkaar. Spreek af hoe het verdere contact verloopt en wie welke rol heeft.
- Laat de ambtelijke organisatie een lijst maken met contactpersonen voor de doelgroepen die in beeld zijn gebracht.
- Laat een eerste kernboodschap opstellen, die vertelt:
    - Wat er speelt
    - Wat je doet als burgemeester
    - Waar mensen meer informatie kunnen krijgen over wolven en wat te doen/laten als je er een ziet
- Beslis wanneer, hoe en naar wie je de kernboodschap wil verspreiden en leg de argumenten vast voor je besluit. Bijvoorbeeld:
    - Het is rustig en communiceren zou onrust creëren. Daarom wachten we nog.
    - Het is onrustig dus we moeten zichtbaar zijn, zodat mensen via de gemeente handelingsperspectief kunnen krijgen.

Wanneer je communiceert	**Wanneer je (nog) niet communiceert**
- Monitor het omgevingsbeeld en stel je communicatie indien nodig daarop bij - Informeer de gemeenteraad	- Monitor het omgevingsbeeld, zodat je indien nodig de communicatie kunt start - Informeer de gemeenteraad in vertrouwen
- Geef inwoners en (agrarische) ondernemers handelingsperspectief: wat moeten ze vooral doen en wat vooral laten om de impact van de aanwezigheid van de wolf zo klein mogelijk te houden. - Leg uit wat je als burgemeester/gemeente wel én niet kan of mag doen.	- Gebruik deze ‘communicatiestilte’ om je voor te bereiden. Maak scenario’s: o Wat bedreigt ons als we pech hebben? Wat kunnen we doen om dit te voorkomen/de impact kleiner te maken? o Wat helpt ons als we geluk hebben? Wat kunnen we doen om dit te bevorderen?

- Blijf verwijzen naar informatiebronnen waar mensen meer informatie kunnen vinden.	

- Bepaal wanneer het volgende overlegmoment is met:
    - Lokaal crisisteam
    - Gedeputeerde

Vervolg – rust, onrust, escalatie

Beeldvorming

- Vul het omgevingsbeeld aan met nieuwe feiten en beelden. Conclusie: is er sprake van rust, onrust of escalatie?
- Hoe verlopen de uitgezette acties? Vraagt dit om bijsturing?

Acties

- Vraagt het omgevingsbeeld om
    - Nieuwe acties van de gemeente?
    - Nieuwe acties van de provincie of een andere (overheids)instantie?
    - Bijstelling van de communicatie?
    - Zijn er doelgroepen die persoonlijk benaderd moeten worden door de burgemeester en/of de gedeputeerde?
        - Agrariërs
        - Ongeruste inwoners
        - …
    - Is er advies nodig van andere instanties?
        - BIJ12
        - Genootschap van Burgemeesters
        - Politie
        - …
- Bepaal wanneer het volgende overlegmoment is met:
    - Lokaal crisisteam
    - Gedeputeerde

Vervolg

Hou dit vol tot er sprake is van een stabiele, rustige situatie.

Bijlage 1 – Voorbeeld eerste kernboodschap

De tekst is gebaseerd op de gemeente Heusden

Wolf in Heusden

Er is mogelijk een wolf actief in onze gemeente. Dat maken we op uit <omschrijf de signalen>.

We kunnen ons voorstellen dat dit bericht voor veehouders in onze gemeente schrikken is. Wij adviseren hen maatregelen te treffen om hun dieren te beschermen. Dat kan door de dieren ’s nachts naar binnen te halen of ze te omringen met flexnetten waar stroom op staat. Verder is het belangrijk om schade altijd te melden. Dat kan bij Bij12, dat de provincies hierbij ondersteunt.

>> Website van Bij12 met de mogelijkheid om schade te melden

De provincie Noord-Brabant is het bevoegd gezag als het om wolven gaat.

>> Op de website van de provincie staat meer informatie

Meer informatie

Voor uitgebreide informatie over het gedrag van een wolf, de leefwijze van een wolf en wat je kunt doen als je een wolf ziet, verwijst de provincie naar de website van Wolven in Nederland. Waarnemingen van een wolf kun je doorgeven via het Wolvenmeldpunt. Ook op de website van Bij12 staat uitgebreide informatie.

Je kunt ook telefonisch contact zoeken met de provincie: 073 - 681 28 12.

Wolf in uw gemeente? Wat te doen?

Handelingsperspectief/toolkit voor burgemeesters

Conceptversie 2.0, d.d. 17.05.2023

0. Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Belangrijkste wettelijke kaders
3. Bevoegdheden en mandatering
4. Interventierichtlijnen
5. Beslisboom
6. Verantwoording
7. Draaiboeken

- Bijlage 1: Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters (Gemeente Heusden)
- Bijlage 2: Calamiteitenplan aanval wolf (Provincie Drenthe)
- Bijlage 3: Handelingskader burgemeester – provincie (Provincie Drenthe)
- Bijlage 4: Gedoogbesluit wolfwerende hekken (Gemeente Westerveld)
- Bijlage 5: Plan van Aanpak informatiebijeenkomsten verschillende doelgroepen (Wolvencommissie Drenthe)
- Bijlage 6: Opzet bijeenkomst veehouders (Wolvencommissie Gelderland)
- Bijlage 7: Woordvoerders media

1. Inleiding.

Sinds 2015 is de Wolf terug in Nederland. We zien het aantal wolven jaarlijks toenemen: gevestigde wolven/roedels en zwervende wolven. In bepaalde situaties vereist dit acties van de overheid. Deze notitie biedt een handelingsperspectief/toolkit voor lokale overheden c.q. burgemeesters.

Eerst schetsen we hieronder kort de wettelijke kaders, bevoegdheden en mandatering en de vastgestelde interventierichtlijnen. Gezamenlijk beschrijven die de rol van provincie en gemeente. Daarna geven we een beslisboom die vanaf het moment dat een wolf gesignaleerd is praktische handvaten biedt voor situaties waarin het nodige is/kan zijn om (bestuurlijke) acties te ondernemen. Vervolgens is een aantal draaiboeken opgenomen die kunnen dienen als voorbeeld voor gemeenten. Tot slotte is een paragraaf verantwoording opgenomen die o.a. de status van dit document beschrijft.

2. Belangrijkste wettelijke kaders.

De wolf is aangewezen als strikt beschermde diersoort in het verdrag van Bern en in de bijlage II en IV van de Habitatrichtlijn. Het verdrag van Washington (CITES) is relevant voor het vervoeren van dode of levende wolven of delen daarvan. In Nederland is het opzettelijk doden, vangen of verstoren/verjagen van wolven verboden en strafbaar op grond van de Wet natuurbescherming, tenzij dit is toegestaan, bijvoorbeeld vanwege een vrijstelling of ontheffing.

Een vrijstelling kan mogelijk gelden op basis van een provinciale verordening. Is dat niet het geval dan kan wellicht een ontheffing aangevraagd worden. Een ontheffingsaanvraag wordt getoetst aan drie criteria:

a. Er is geen ‘andere bevredigende oplossing’ mogelijk?
b. Er is sprake van een bij de wet genoemd belang?
c. De gunstige staat van instandhouding van de soort komt niet in het geding?
3. Wordt er aan elk van deze drie criteria voldaan, dan kan een ontheffing verleend worden door bevoegd gezag.

Bevoegdheden en mandatering.

Provincies zijn op grond van de Natuurbeschermingswet zelfstandig verantwoordelijk voor het beleid ten aanzien van wolven op hun grondgebied. Omdat de wolf zich qua verplaatsingen en territoria niet aan provinciegrenzen houdt, is via het IPO samenwerking tussen provincies geregeld. Het gezamenlijke beleid is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019, inclusief Addendum en Interventierichtlijnen uit 2023. De uitvoering van het interprovinciale beleid is, inclusief de tegemoetkoming in landbouwschade veroorzaakt door de wolf, belegd bij BIJ12.

Om samen met betrokken partijen te zoeken naar de beste oplossingen om goed met de wolf samen te leven, hebben de vier provincies waar de wolf gevestigd is gebiedscommissies ingesteld die zich richten op schadepreventie:

- Gelderland: Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020)
- Drenthe: Preventieplan Drenthe
- Fryslân: Preventie wolvenschade & duurzame omgang met de wolf in Fryslân (november 2021)
- Noord-Brabant: Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Noord-Brabant (november 2021)

Provincies zijn bevoegd gezag voor het verlenen van vrijstelling of ontheffing ten aanzien van beheermatregelen.

Lokale overheden komen in beeld in situaties waarbij sprake is van:

1. maatschappelijk onrust als gevolg van bijvoorbeeld de aanwezigheid van wolven, aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren of agressief gedrag van wolven richten mensen of huisdieren. Voor gemeenten valt daarbij te denken aan acties of maatregelen die kunnen variëren van het organiseren van een informatiebijeenkomst tot het nemen van maatregelen op grond van de Gemeentewet (art 175-176), de Wet openbare manifestaties (Wom) of de Algemene Plaatselijke Verordening (APV);
2. acuut gevaarlijke situaties als gevolg van agressief gedrag van wolven richting mensen of huisdieren. In dergelijke gevallen kan de burgemeester handelen op grond van artikel 175 en/of 176, dan wel 172 van de Gemeentewet;
3. vergunningverlening voor het nemen van preventieve maatregelen zoals wolfwerende rasters en tijdelijke of permanente (nacht) verblijven voor vee. Gemeenten in wolvengebied moeten kijken hoe zij de ruimtelijke en landschappelijke inpassing van preventieve maatregelen mogelijk maken en uitvoeringsaspecten die daarbij aan de orde zijn intern afstemmen (wel/geen vergunning, leges, enz.). Het Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (mei 2020) gaat in paragraaf 4.4 uitgebreid in op het onderwerp ruimtelijke inpassing van preventieve maatregelen. De gemeente Westerveld heeft een gedoogbesluit voor preventieve maatregelen vastgesteld (bijlage 4).

In de praktijk is het verstandig om als provincie en lokale overheid samen te werken rond concrete situaties met wolven. De wettelijke verdeling van bevoegdheden roept vaak vragen omtrent interpretatie op, maar provincie en burgemeester sámen hebben alle bevoegdheden om adequaat te handelen. Door samen te werken, wordt onnodige discussie over bevoegdheden en rolverdeling voorkomen en wordt het optreden van zowel gedeputeerde als burgemeester makkelijker.

De Politie kan een taak hebben bij uitvoering van maatregelen die de provincie dan wel de burgemeester neemt en heeft een taak bij acuut gevaar of een melding van een aangetroffen (aangereden) dode of gewonde wolf of goudjakhals. Het is verstandig om als burgemeester ‘in de koude fase’, dus vóór er in de gemeente concreet een situatie is met één of meer wolven, met de politie door te spreken hoe politie en gemeente handelen in geval van een wolf.

4. Interventierichtlijnen

In de “Interventierichtlijnen – interprovinciaal wolvenplan” van 2023 zijn de geactualiseerde richtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven opgenomen voor 1) de situatie wolf-mens 2) de situatie wolf-hond en 3) melding aangetroffen dode of gewonde wolf of goudjakhals. De interventierichtlijn voor de situatie wolf-vee stamt nog uit 2019 en is te vinden in het Interprovinciaal wolvenplan.

Voor situaties wolf-mens, wolf-hond en wolf-vee staat beschreven bij welk gedrag van de wolf welke maatregel genomen dient te worden, wie dit dient te doen en of al of niet een toestemmingsbesluit (vrijstelling of ontheffing) nodig is.

In het bijzondere geval van een probleemwolf én acuut gevaar (in wolf-mens situatie) en in geval van probleemwolf bij wolf-hond situatie, mag de wolf op last van de burgemeester (op basis van de Gemeentewet), zonder toestemmingsbesluit gedood worden.

NB: het is hierbij van groot belang dat de burgemeester zich vergewist van het feit dat de beschreven situaties (bijvoorbeeld "acuut gevaar") daadwerkelijk aan de orde zijn en het doden van de wolf aan de vereisten van proportionaliteit en subsidiariteit voldoet. Dit, alsmede documentatie omtrent de situatie en onderbouwing van de gekozen maatregel, om achteraf juridisch problemen te voorkomen. Indien mogelijk raadpleeg de gedeputeerde en/of de wolvendeskundige binnen de provincie.

5. Beslisboom

https://padlet.com/ChantalTN/concept-beslisboom-wolf-handelingskader-bgm-provincie-epim95fkrzwsall7

Via Padlet is er een opzet gemaakt van een beslisboom. Uiteindelijk moet een vormgever zich hierover buigen, maar het geeft in deze opzet de volgordelijkheid weer. Deze tool is openbaar en kan gedurende de conceptfase aangevuld worden of voorzien van commentaar.

6. Verantwoording, status document en vervolg

Dit document is tot stand gekomen en opgesteld door de Werkgroep informatievoorziening lokale overheden, op basis van collegiale inbreng van provincies, gebiedscommissies, BIJ12, IPO en VNG.

Leden Werkgroep informatievoorziening wolf richting lokale overheden

- [redacted] lid wolvencommissie Gelderland en LOW namens de VNG
- [redacted], wolvencommissie Gelderland en Fryslân
- [redacted], VNG
- [redacted], IPO
- [redacted], BIJ12
- [redacted], Provincie Drenthe

Het handelingsperspectief voor burgemeesters is geen juridisch bindend document, maar (met verwijzingen) gebaseerd op bestaande wet- en regelgeving en best practices/ervaringen in de afgelopen jaren.

Voortschrijdend inzicht en aanpassingen van wet- en regelgeving kunnen leiden tot noodzakelijke actualisatie(s) van dit document.

NB: Over eigenaarschap en beheer van dit document dient nog nadere besluitvorming plaats te vinden.

7. Draaiboeken

- Bijlage 1: Handelingsperspectief wolf voor burgemeesters (Gemeente Heusden)
- Bijlage 2: Calamiteitenplan aanval wolf (Provincie Drenthe)
- Bijlage 3: Handelingskader burgemeester – provincie (Provincie Drenthe)
- Bijlage 4: Gedoogbesluit wolfwerende hekken (Gemeente Westerveld)
- Bijlage 5: Plan van Aanpak informatiebijeenkomsten verschillende doelgroepen (Wolvencommissie Drenthe)
- Bijlage 6: Opzet bijeenkomst veehouders (Wolvencommissie Gelderland)
- Bijlage 7: Woordvoerders media

239 art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: maandag 16 januari 2023 07:58
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Stukken wolvenplan BAC VP 26 januari 2023
Bijlagen: 230126 BAC VP 2e.1 Oplegnotitie planning en inhoud addendum en Interprovinciaal wolvenplan.docx; 230126 BAC VP 2e.2 Bijlage 1 Inhoudsopgave Addendum bij Wolvenplan 2019.docx; 230126 BAC VP 2e.3 Bijlage 2 Nader uit te werken onderwerpen tbv nieuw interprovinciaal wolvenplan.docx; 230126 BAC VP 2e.4 Bijage 3 (gezamenlijke) LOW-zienswijze concept wolvenplan + aanbiedingsbrief Pieter van Geel.docx; 230126 BAC VP 3a.1 Oplegnotitie kostenontwikkeling wolf.docx; 230126 BAC VP 3a.2 Bijlage 1 memo kosten wolf.pdf

Aan de vaste leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving en leden wolvenwerkgroep,

Bijgevoegd de wolvenstukken zoals afgelopen vrijdag verzonden aan de BAC VP. Dit betreft:

- Als bespreekstuk maar feitelijk niet meer dan ter vaststelling de planning en inhoud van addendum en vaststellen nieuw wolvenplan in 2024, langs de lijnen zoals gepresenteerd aan de AAC VP medio december 2022, zie ook onderstaande terugkoppeling daarvan;
- Ter informatie daarbij de reacties van het Landelijk Overleg Wolf op het concept-wolvenplan zoals vorig jaar zomer ter consultatie voorgelegd;
- Als hamerstuk de notitie wolvenkosten zoals vastgesteld in de AAC VP medio december 2022, met in achtneming van daar gemaakte opmerkingen.

Groet, mede namens de collega's van BIJ12,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 15 december 2022 14:52
Aan: [redacted]

< @overijssel.nl>;) @overijssel.nl>;
< @Brabant.nl>; @prvlimburg.nl>; < @flevoland.nl>;
) @zeeland.nl>; < @noord-holland.nl>;
< @provincie-utrecht.nl>; < @bij12.nl>;
@bij12.nl>; < @bij12.nl>;
< @bij12.nl>; < @ipo.nl>;
< @bij12.nl>; @prvlimburg.nl; @provinciegroningen.nl;
< @bij12.nl>; (@bij12.nl)' < @bij12.nl>;
@provinciegroningen.nl>; (@gelderland.nl) < @gelderland.nl>;
@pzh.nl>
CC: @ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan + hamerstukken wolf in AAC VP 14 december 2022

Ha allen,

Bijgevoegd de powerpoint planning en inhoud addendum en actualisatie wolvenplan die gisteren in de AAC VP gepresenteerd heeft. De AAC VP is akkoord met planning en inhoud van addendum en actualisatie.

Dit kan dus door naar de BAC VP van 26 januari 2023, waarbij het voorstek is om betrokkenheid van stakeholders via LOW ‘aan de voorkant’ als beslispunt voor te leggen naast het opnemen van de planning als nu gepresenteerd. Dit om helderheid van bestuurders te hebben inzake de kip-ei-vraag of een nieuw concept eerst aan de BAC VP voorgelegd moet worden voor het voor consultatie naar LOW kan, of andersom en dat bestuurders meteen horen wat stakeholders/LOW van het nieuwe concept vinden. Afgelopen jaar heeft de BAC VP daarover wat dubbele signalen afgegeven en dat willen we de volgende ronde voor zijn.

Verder zijn de hamerstukken kosten wolf en taxatierichtlijn ook voor akkoord afgehamerd. Wel met de opmerking verdeelsleutels voor dit onderwerp niet ideaal zijn maar nu geen reden zijn om niet akkoord te gaan. Kunnen we dus ook mee verder voor de BAC VP van januari 2023.

Groet, mede namens ,

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van:
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 09:19
Aan: < @gelderland.nl>; @provinciegroningen.nl>;
< @fryslan.frl>; @fryslan.frl>; < @drenthe.nl>;
@drenthe.nl>; @drenthe.nl>;)
@overijssel.nl>;) @overijssel.nl>;
@Brabant.nl>; @prvlimburg.nl>; @flevoland.nl>;
) @zeeland.nl>; @noord-holland.nl>;

[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]
<[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>;
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>;
[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>;
[redacted] <[redacted]@pzh.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan in BAC VP 1 december 2022

Ha allen,

Uitkomst overleg over het wolvenplan in de BAC VP gisteren levert het volgende op:

- De BAC VP wil de voorliggende toevoegingen tov het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* tov het huidige wolvenplan, eea volgens de voorliggende planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan ('met alles erop en eraan') vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn*;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;
- Dat laat onverlet dat provincies die een dergelijk signaal wel af willen geven (zoals Gelderland recent gedaan heeft, en al dan niet aanhakend bij recente ontwikkelingen in het Europees Parlement Europees Parlement: Stop met die strikte bescherming van de wolf | Binnenland | AD.nl) wel in gezamenlijkheid een brief aan de Minister kunnen sturen, maar dus niet namens de 12/onder IPO-vlag.

* Het zou goed zijn als we dat aan de BAC VP op 26 januari 2023 kunnen voorleggen. Betekent wel dat die planning extreem vroeg in januari 2023 klaar moet zijn, dus eigenlijk feitelijk al in december 2022. @[redacted] @[redacted] @[redacted]@bij12.nl)': is dat haalbaar?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]
[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]
[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]
<[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]
[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] <[redacted]@flevoland.nl>;

[redacted]) [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@pzh.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted])[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg

[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

BAC Vitaal Platteland

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Op 26 januari 2023
Agendapunt 2e

Datum	5 januari 2023
Portefeuillehouders	H. Hofstra, E. Rommel
Inlichtingen bij	[redacted], [redacted] (BIJ12), [redacted] (IPO)
Telefoon	06 [redacted] ([redacted]), 06 [redacted] ([redacted]), 06 [redacted] ([redacted])
Onderwerp	Addendum en planning Interprovinciaal wolvenplan

Kern van het onderwerp

In de BAC VP op 1 december 2022 is besloten meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan en om op korte termijn aan het bestaande wolvenplan een *addendum* toe te voegen (vast te stellen in BAC VP 13 april 2023), daartoe bijgevoegd een voorstel.
Voor de langere termijn is de beoogde planning voor de actualisatie plus inhoud daarvan toegevoegd. De inzet is om in één keer tot een geactualiseerd wolvenplan te komen. 2023 wordt benut om een aantal onderzoeken uit te voeren die in dit definitieve plan worden verwerkt. De verwachting is dat begin 2024 een nieuw Interprovinciaal Wolvenplan ter besluitvorming voorligt.

Tevens ontvangt u ter kennisname de zienswijze van het Landelijk overleg Wolf (LOW) met betrekking tot het eerder voorgelegde concept Interprovinciaal wolvenplan. U wordt ook gevraagd een uitspraak te doen over hoe het LOW bij de advisering over het *addendum* en het wolvenplan kan worden betrokken.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. In te stemmen met de voorgestelde inhoud van het *addendum* en met de voorgestelde toevoegingen ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlagen 1 en 2);
2. Kennis nemen van de beoogde planning, gericht op afronding van de actualisatie begin 2024;
3. In te stemmen met de betrokkenheid van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) bij het Addendum voorafgaand aan de BACVP bespreking en te zijner tijd op dezelfde wijze bij het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan.

Aanleiding/context

De provincies hebben in 2021 besloten om het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (vastgesteld door IPO-bestuur begin 2019) te actualiseren. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het wolvenplan wordt geschreven door BIJ12, met input van provincies en LNV.

In juni 2022 is een concept wolvenplan opgesteld. Hierop is vanuit het Landelijk overleg Wolf (LOW) gereageerd. De zienswijze van het LOW, zowel gezamenlijk als deels individueel, is ter kennisname bijgevoegd (bijlagen 3 en 4). Mede naar aanleiding van ontwikkelingen en de ontstane maatschappelijke onrust in met name Noord-Oost-Nederland heeft de BAC VP op 1 december 2022 besloten meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan dan oorspronkelijk gepland. Voor de korte termijn zal er aan het bestaand wolvenplan een *addendum* toegevoegd worden, met enkele onderdelen die naar het oordeel van de BAC niet kunnen wachten op het moment van actualisatie.

Consequenties en vervolgstappen

Ad addendum

Dit zal conform planning op 13 april 2023 in de BAC VP worden behandeld. Daartoe ligt op 15 maart 2023 voor in de AAC VP en daartoe op 18 februari 2023 in de werkgroep IPO-natuurwetgeving.

Ad actualisatie Interprovinciaal wolvenplan
Om te komen tot een geactualiseerd wolvenplan moeten een aantal nader te analyseren punten en onderzoeken worden afgerond. Doelstelling is dat de onderzoeken rond de zomer van 2023 worden opgeleverd. In het najaar september dient er dan een concept wolvenplan te zijn welke vervolgens aan de AAC VP kan worden voorgelegd. Een nieuw Wolvenplan zal dan in april 2024 kunnen worden vastgesteld door de BAC VP.

Planning actualisatie Interprovinciaal Wolvenplan
In april 2023 verschijnt er een Addendum op het Interprovinciaal wolvenplan. Daarna wordt gewerkt aan het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan, de planning van het verschijnen hiervan is bepaald door de volgende onderdelen. Dat leidt er toe dat in de eerste maanden van 2024 dit plan door de BAC VP kan worden besproken en daarna door het IPO-Bestuur kan worden vastgesteld.

Planning
- Eind 2023 kan de IPO Wolvenwerkgroep en de IPO werkgroep Natuurwetgeving het concept wolvenplan bespreken.
- Medio november 2023 wordt het nieuwe wolvenplan besproken in het LOW.
- Begin 2024 kan de AAC VP het Wolvenplan bespreken.
- Vaststelling nieuw wolvenplan kan dan plaatsvinden in de (eerste) BAC VP van 2024.
- Vaststelling Wolvenplan in IPO bestuur volgt daarna.

Toelichting op planning
- Vanaf begin 2023 worden er een aantal onderzoeksopdrachten uitgezet, deze zullen naar verwachting pas (afhankelijk van de omvang) in de tweede helft en derde kwartaal van 2023 tot resultaten leiden. Het verwerken van de uit de consultatieronde in 2022 opgehaalde opvattingen kan ook reeds plaatsvinden.
- In uiterlijk het derde kwartaal wordt begonnen met het afschrijven van een nieuw wolvenplan.
- In het derde of vierde kwartaal wordt voorzien in een informatie sessie voor de (nieuwe) bestuurders over het Wolvendossier. Deze bijeenkomst kan mogelijk ook worden benut voor een verkenning van de bestuurlijke keuzes voor het nieuwe wolvenbeleid.

Betrokkenheid Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Proces
Het voorstel is de partijen die zitting nemen in het LOW, voorafgaand aan de bestuurlijke behandeling te vragen om een reactie op het addendum respectievelijk het nieuwe wolvenplan. Dit houdt dus in dat met de leden van het LOW ambtelijke concepten worden gedeeld waarover de BAC VP nog niet beslist heeft. Dit geeft de BAC VP de mogelijkheid de mening van het LOW t.a.v. de nieuwe concepten mee te nemen in haar besluitvorming. Het alternatief is om eerst bestuurlijk te besluiten over de ambtelijke concepten (zoals in de zomer van 2022 gebeurd is) maar dat vergt meer procestijd en kan het LOW het idee geven dat de besluitvorming in de BAC VP feitelijk al plaatsgevonden heeft.

Zienswijze (consultatiereactie) op concept wolvenplan zomer 2022
Bijgevoegd zijn de (gezamenlijke) zienswijze van het LOW op het concept wolvenplan zoals geconsulteerd in de zomer van 2022, alsmede een aantal individuele reacties van een aantal LOW-leden, die er aan hechten om naast de gezamenlijke reactie (onder penvoerderschap door voorzitter [redacted] ook hun individuele reacties kenbaar te maken, aan de BAC VP maar ook openbaar (ten behoeve van hun achterban). Zowel de gezamenlijke reacties als de individuele reacties zijn gepubliceerd op de website van BIJ12, zie ook hieronder.

Communicatie
Communicatie over het Addendum wordt opgepakt na vaststelling door de BAC VP. Het LOW is over de stand van zaken mondeling geïnformeerd in haar vergadering van 13 december 2022. In de begeleidende brief vanuit het LOW wordt hier kritisch op ingegaan.

Bijlagen:

1. Inhoudsopgave Addendum Wolvenplan 2019
2. Nader uit te werken onderwerpen nieuwe interprovinciale wolvenplan
3. (gezamenlijke) LOW-zienswijze concept wolvenplan + aanbiedingsbrief [redacted]

De individuele reacties van een aantal LOW-leden zijn te vinden via Bundeling-afzonderlijke-reacties-LOW-op-concept-wolvenplan.pdf (bij12.nl)

BIJLAGE 1: Inhoudsopgave Addendum bij Wolvenplan 2019

Het voorstel is om onderstaande onderwerpen in het Addendum op te nemen. Dat betekent dat het huidige Interprovinciale Wolvenplan van kracht blijft, maar op onderstaande punten wijzigingen meekrijgt die het betreffende oude beleid zal vervangen. Per onderwerp wordt een korte toelichting op de strekking gegeven.

Het addendum zelf zal tijdens de BAC VP van 13 april ter besluitvorming worden aangeboden.

Inleiding
Het addendum bevat toevoegingen op het wolvenbeleid zoals dit is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 en zal ingaan op subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling en de handelingsprotocollen.

Subsidieregeling preventieve maatregelen
1. Verruiming begrenzing van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.
Elke provincie kan zelf gebieden begrenzen. Het gaat om gebieden waar wolven zich gevestigd hebben (minimaal 6 maanden onafgebroken aanwezig zijn, conform huidig beleid) en/of veelvuldig voorkomen (nieuw in addendum). In de praktijk kan dat erop neerkomen dat de gehele provincie als zodanig wordt begrensd.

2. Verruiming van diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen
Elke provincie kan zelf bepalen of de subsidieregeling alleen voor schapen/geiten geldt, of ook voor andere hoefdieren, bijvoorbeeld runderen, paarden, etc.

3. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
Er komt een interprovinciaal vastgestelde financiële normering voor de subsidieregeling preventieve maatregelen. Idem m.b.t. de technische normen (dat was er al, veranderen niet).

4. Calamiteitenregeling
In acute situaties kunnen provincies met onmiddelijke ingang een tijdelijke calamiteitenregeling in werking stellen. Veehouders kunnen dan direct gesubsidieerde wolfwerende maatregelen treffen. Dit zal vooral aan de orde zijn in gebieden waar een wolf doorheen trekt op zoek naar een nieuw territorium en schade aanricht.

Tegemoetkomingsregeling
4. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
Zowel bedrijfsmatige als hobbymatige hoefdieren zullen voor een tegemoetkoming in aanmerking komen. Ook kuddebeschermingshonden en hoedhonden worden hierin meegenomen, mede gelet op hun relatie tot het kuddebeheer en/of wolfwerende inzet.

5. Mogelijkheid tot voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in preventie subsidiegebied
In het huidige beleid is bepaald dat in aangewezen wolvengebieden na een periode van drie jaar geen tegemoetkoming meer wordt verleend voor vee dat niet voldoende is beschermd, bijvoorbeeld met een wolfwerend raster. In de nieuwe regeling kunnen provincies zelf beslissen of de tegemoetkoming in dergelijke gevallen worden stopgezet, gefaseerd worden afgebouwd, of (voorlopig) worden voortgezet. Het voorwaardelijk maken van de tegemoetkoming wordt door de sector onderschreven. Hiervan gaat een stimulerende werking uit om van de geboden subsidiemogelijkheden gebruik te maken en het vee beter te beschermen. In een gebied waar vee grotendeels goed beschermd is, leert een wolf om geen vee aan te vallen.

6. Tegemoetkoming voor schade door Goudjakhals
In de praktijk vergoeden provincies ook veeschade die veroorzaakt is door Goudjakhals. Het voorstel is om deze diersoort in het kader van tegemoetkomingen hetzelfde te behandelen als de wolf. Tegelijkertijd zal in het geval van een aangetroffen goudjakhals (bijv. verkeerslachtoffer) hetzelfde gehandeld gaan worden als bij een wolf in het protocol is opgenomen.

Handelingsprotocollen

7. Handelingsprotocollen

De handelingsprotocollen (ook wel richtlijnen genoemd in concept versie) voor aangereden wolf, wolf-mens en wolf- hond worden aangepast ten opzichte van het huidige beleid. De aanpassingen voorzien in meer situaties die zich kunnen voordoen en reflecteren de ervaringen die de afgelopen jaren zijn opgedaan.

Het handelingsprocotol wolf-vee blijft zoals die is. Een nieuwe versie volgt bij het verschijnen van het nieuwe wolvenplan. Hiervoor is nader uitzoekwerk nodig.

Beleidsregels provincies

8. Aanpassing van beleidsregels indien noodzakelijk (actie per provincie uit te voeren)

Afhankelijk van de provinciaal te maken beleidskeuzes dienen de provinciale beleidsregels te worden aangepast. BIJ12 zal hiervoor een voorstel doen, invoering hiervan is aan elke afzonderlijke provincie te besluiten. Met name is dit het geval als het door de provincie vast te stellen beleid leidt tot andere toepassing van de tegemoetkomingsregeling en de taxatierichtlijn wolvenschade.
Bijvoorbeeld in het geval van:
- Het stellen van voorwaarden of beperkingen aan de tegemoetkoming
- Het wijzigen van de in aanmerking komende diersoorten bij de tegemoetkoming

Vanaf januari 2023 geldt een nieuwe Taxatiesrichtlijn Wolvenschade.

Bijlage 2: Nader uit te werken onderwerpen tbv het nieuwe interprovinciale wolvenplan

Het vormgeven van het nieuwe wolvenbeleid vergt door de recente ontwikkelingen en de daaruit voortkomende vragen en onderzoeksopdrachten meer tijd. In ieder geval zal dit plan ingaan op een aantal nu reeds geagendeerde nieuw uit te werken onderwerpen:

1. Rol van gemeentes
Nadere uitwerking wordt gegeven aan de rol, bevoegdheden en communicatie van gemeentes i.v.m. de openbare veiligheid en maatschappelijke onrust.

2. Communicatieplan
Verdere invulling zal plaatsvinden van de communicatiestrategie en bijbehorende middelen. Het gaat daarbij op beleidscommunicatie, communicatie over schade, monitoring en preventie, publiekscommunicatie en ecologische communicatie

3. Juridische aspecten
Een verduidelijking Juridische aspecten voor verruiming van de evt. mogelijkheden beheer. Mede n.a.v. onderzoek provincie Drenthe. In samenhang met de uitkomsten van evt. (internationale) discussies over de beschermingsstatus van de wolf.

4. Internationaal wolvenplan
Mede op initiatief van LNV worden de mogelijkheden voor internationale samenwerking nader uitgewerkt.

5. Onderzoeksresultaten
De onderzoeksuitkomsten van onderstaande onderzoeken zullen in het nieuwe wolvenplan worden verwerkt.

a. Habitatsgeschiktheidsonderzoek
Habitatsgeschiktheidsanalyse voor Nederland. Op basis van ecologische modellen wordt een analyse gemaakt van welke gebieden in Nederland meer of minder geschikt zijn voor wolven. Onderzoeksopdracht wordt in eerste maanden van 2023 door LNV, i.s.m. BIJ12 gegeven.

b. Populatieontwikkeling en samenstelling
Dit onderzoek zou meer zicht moeten bieden op de landschapsecologische en populatietechnische aspecten van de verspreiding en de ontwikkeling van wolven in Nederland. Daarbij wordt vanuit internationaal perspectief gekeken naar samenhang met en de ontwikkeling en de verspreiding van de wolvenpopulaties in Europa.

c. Analyse van predatie op runderen en paarden en de preventie daarvan.
Dit onderzoek zal zicht bieden op hoe elders de predatie op grote hoefdieren plaatsvindt en welke preventieve maatregelen daarvoor denkbaar zijn.

6. Wolvendialoog
Afhankelijk van de voortgang van de, in opdracht van LNV, door de Raad voor DierAangelegenheden (RDA) beoogde ‘wolvendialoog’ is het denkbaar dat ook mogelijke (tussentijdse) uitkomsten hiervan in het nieuwe wolvenplan kunnen worden verwerkt.

7. Nadere uitwerking van de handelingsrichtlijnen
Richtlijnen over hoe te handelen in probleemsituaties en bij probleemwolven zijn essentieel. De wens is te komen tot een goed uitgewerkte set van richtlijnen waardoor protocollen en escalatieladders helder zijn. Dit geldt in ieder geval voor het handelingsprotocol wolf-vee. Maar kan werkende weg ook betrekking hebben op de overige richtlijnen.

8. Uitkomsten verkenning van ‘wolf inclusieve pakketten” in het licht van vergoedingen voor arbeid en in directe kosten.

In samenwerking met de sector worden de mogelijkheden verkend van gesubsidieerde beheerpakketten waarmee ook op lange termijn aan veehouders een bijdrage kan worden geleverd aan de inzet en onderhoud van preventieve maatregelen.

Communicatie / Consultatie

Het voorstel is om het concept van het Wolvenplan te delen met de partijen die zitting nemen in het LOW en hen te vragen daar hun zienswijze op te geven, voorafgaand aan de besluitvorming in de BAC VP. U heeft hiermee zicht op de opvattingen vanuit het maatschappelijke organisaties. Het LOW zal op meerdere momenten bij de voortgang op bovengenoemde punten worden betrokken.

Landelijk Overleg Wolf

Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland
(landbouw en natuur)
t.a.v. voorzitter P. Drenth

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
		[redacted]	21-6-2023

Contactpersoon
[redacted]

Bijlage(n)
LOW reactie concept wolvenplan

Onderwerp : Reactie op concept wolvenplan en concept richtlijnen

Geachte heer Drenth,

In juli van dit jaar heeft het Landelijk Overleg Wolf (LOW) de concepten ontvangen van het geactualiseerde Wolvenplan en de interventierichtlijnen. Waarvoor onze dank, wij stellen deze consultatie zeer op prijs. De afgelopen maanden zijn, zowel binnen de afzonderlijke deelnemende organisaties als gezamenlijk benut om tot bijgevoegde reactie te komen waarin het LOW gezamenlijk een aantal aandachtspunten meegeeft die in het vervolgtraject kunnen worden benut. Als bijlagen bij deze reactie zijn eveneens de afzonderlijke reacties vanuit de deelnemende organisaties toegevoegd.

Het LOW heeft besloten tot passieve openbaarmaking van deze reactie en bijlagen integraal op de LOW-pagina van de BIJ12 website te plaatsen.

In onze bijeenkomst van 13 december hebben wij mondeling vernomen dat een nieuw wolvenplan pas eind 2023 zal verschijnen en u tussentijds een addendum zal doen verschijnen.

Het zal u niet verbazen dat dit besluit binnen met gemengde gevoelens is ontvangen. Binnen het LOW zijn hierbij de nodige kritische kanttekeningen geplaatst.

Enerzijds is er begrip voor het feit dat er nog belangrijke kwesties zijn die nadere verdieping vereisen alvorens daarover besluiten genomen kunnen worden.
Anderzijds merken de vertegenwoordigers in het LOW dat de achterbannen en leden van hun organisaties : “snel perspectief en duidelijkheid “willen.

Een adaptief beleidskader kan beide benaderingen in zich bergen: vaststellen van beleid , zeker dat een “no regret-karakter heeft, en aangeven op welke wijze en wanneer aanpassingen in dat beleid te verwachten zijn. Dat zou ook communicatief de insteek kunnen zijn.

Wij hopen dat het addendum inhoudelijk bovengenoemde insteek krijgt. Het LOW wil graag bijdragen aan advisering daarover.

Met vriendelijke groet,

Voorzitter Landelijk Overleg Wolf,

[redacted]

[redacted]

Landelijk Overleg Wolf

Reactie Landelijk Overleg Wolf op concept Wolvenplan en concept interventierichtlijnen d.d. 13 december 2022

Inleiding
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is een overleg waarin afstemming plaatsvindt over het Interprovinciaal wolvenplan 2022 tussen verschillende belanghebbenden. Het LOW adviseert provincies over te voeren beleid.

In het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is het voorgenomen wolvenbeleid gedeeld. En is het eerste concept interprovinciaal wolvenplan en interventierichtlijnen besproken. Daarnaast hebben de deelnemers individuele reacties op het plan opgesteld en die met elkaar gedeeld.

Een overleg is het meest zinvol als na behandeling van het stuk de bereidheid bestaat om te zoeken naar gemeenschappelijke elementen in de opvattingen. Gericht op het zoeken naar draagvlak en toekomstperspectief voor alle betrokkenen. Vanuit deze benadering is hieronder die gemeenschappelijkheid geformuleerd. Daar waar onder de deelnemers geen overeenstemming bestaat, is dat ook aangegeven.

Wij zijn op zoek naar draagvlak en toekomstperspectief voor iedere betrokkene, met name voor de landbouwsector, die de meest directe impact ondervindt van de komst van de wolf. Maar de komst van de wolf raakt ook aan andere belangen. Vanuit de brede optiek vindt het LOW het van betekenis u onderstaande wensen met betrekking tot het voorgenomen wolvenbeleid mee te geven.

Gemeenschappelijke punten:

- **Algemeen**
  - Landelijk beleid
  - Conflictarm, duurzaam samenleven
  - Publieke communicatie
  - Inzet op preventie
- **Internationale afstemming en aanpak**
  - Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (GsvI)
- **Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden**
  - Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
  - Schaderisicogebieden
  - Calamiteitenregeling
- **Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)**
- **Helder handelingsperspectief**
  - Situatie-beoordelings team
  - Interventierichtlijnen
- **Overige punten**
  - Natuurbegrazers

- Snellere informatie-uitwisseling
- Hybride wolven
- Goudjakhals
- Verkeerslachtoffers
- N2000 status
- Inzet kuddebeschermingshonden
- Bevorderen van kennis

1. Algemeen
Het nieuwe concept Interprovinciale Wolvenplan streeft naar duurzaam en conflictarm samenleven met de wolf. Ten opzichte van het plan uit 2019 zijn we in een andere fase beland met meerdere gevestigde wolven en roedels en zich voortplantende wolven. Daarom wordt het plan uit 2019 te geactualiseerd, op basis van inmiddels opgedane ervaringen.

Wij constateren dat er behoefte is aan perspectief, voor nu, maar ook richting de toekomst. In de eerder gedeelde voorzittersnotitie van het LOW is aangestuurd om in het wolvenplan een driedelig perspectief te verwoorden, met onderscheid tussen de huidige situatie, de toekomstige situatie en de periode daartussen. Wat ons betreft komt die driedeling onvoldoende tot uiting in het plan. Wij dringen hier nogmaals op aan.

Landelijk beleid
Het natuurbeleid is gedecentraliseerd, dat maakt maatwerk mogelijk per provincie. De bij het LOW betrokken maatschappelijke organisaties dringen echter aan op meer eenheid van beleid, en afstemming op het terrein van regelgeving, uitvoering en communicatie.
De LOW-partijen pleiten gezamenlijk voor landelijke beleid, zo interprovinciaal mogelijk en geen verschillen tussen provincies onderling. De problematiek is grensoverschrijdend dat geldt zowel voor het gedrag van de wolf als voor dierhouders die in verschillende provincies actief kunnen zijn.

Conflictarm, duurzaam samenleven
Conflictarm, duurzaam samenleven met de wolf moet het uitgangspunt zijn en blijven. Wolven beschermen en schapen (en andere gehouden hoefdieren) beschermen gaan hand in hand en moeten met elkaar in balans zijn. Een ander uitgangspunt is dat de wettelijke bescherming in evenwicht is met het beperken van overlast en schade van de wolf, door vereiste toepassing van alle mogelijke effectieve werende maatregelen.

Publieke communicatie
Het LOW vindt dat bij voorlichting tot nu toe de nadruk te eenzijdig heeft gelegen op compensatie en hulp bij schade en tegemoetkoming, gericht op dierhouders. Dat is op zichzelf een goede zaak, maar de communicatie dient op een breder publiek gericht te zijn. Overheden hebben tot op heden nog weinig gedaan aan het voorlichten van het publiek over de wolf. De onbekendheid en onzekerheid ten aanzien van de wolf gaat gepaard met angst en emotie. Actievere voorlichting vanuit de provincies en het Ministerie van LNV, over het gedrag (w.o. lerend vermogen) en de ecologie van wolven, alsmede de inzet van preventieve maatregelen, is daarom zeer gewenst. Daarbij moet in het oog worden gehouden dat deskundigen ook nog niet op alle vragen antwoorden hebben. We moeten samen leren wat we van wolven kunnen verwachten en hoe we daarnaar het beste kunnen handelen. De inzet van zogenaamde wolvenconsulenten wordt op prijs gesteld.

Inzet op preventie
Het is van groot belang om in de toekomst, meer dan nu, ruim en breed in te zetten op de toepassing van preventieve maatregelen. Het is van belang goed duidelijk te maken in hoeverre preventie de verantwoordelijkheid van de dierhouder is.

2. Internationale afstemming en aanpak
De oproep vanuit het LOW is om sneller te komen tot een Internationaal wolvenmanagementplan. Dit moet meer duidelijkheid gaan bieden over een samenhangende Europese benadering van het wolvendossier. Zowel over de bescherming als beheer, het streven naar de gunstige staat van instandhouding, de inzet preventieve maatregelen, de omgang met de schade en bijbehorende tegemoetkomingen.

Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (GsvI)
De wet Natuurbescherming geeft provincies de bevoegdheid ontheffing of vrijstelling te geven van het verbod wolven te doden, onder bepaalde voorwaarden, waaronder dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven naar een Gunstige Staat van Instandhouding. Het begrip (streven naar) Gunstige Staat van Instandhouding komt voort uit Europese regelgeving. Het is een juridisch begrip dat is gebaseerd op meerdere ecologische principes.

Voor de interpretatie van het begrip maakt het uit op welk schaalniveau het wordt bezien. Binnen Nederland leven niet voldoende wolven om te kunnen spreken van een levensvatbare populatie. Bij een puur juridische interpretatie moet op basis daarvan geconcludeerd worden dat de Staat van Instandhouding voor de wolf in Nederland op dit moment ongunstig is. Vanuit ecologisch perspectief moeten de Nederlandse wolven echter worden gezien als onderdeel van grotere, grensoverschrijdende populaties.

Om de juridische interpretatie in overeenstemming te brengen met de ecologische werkelijkheid roepen we op om snel in internationaal verband afspreken te maken. Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders, waaronder afspraken over beschermingsmaatregelen en mogelijkheden voor beheer van de grensoverschrijdende populaties zijn daarbij essentieel. Een internationaal wolvenmanagementplan is hiervoor de basis. Alleen dan kan zo nodig op verantwoorde wijze ingegrepen worden. We zien het streven hiernaar deels terug in het IPO Wolvenplan, maar nog met onvoldoende urgentie.

Wij roepen tevens op tot een betere juridische duiding van het begrip (streven naar) en gunstige Staat van Instandhouding. Binnen bepaalde geledingen in ons overleg leven de volgende vragen: Mogen maatregelen geen afbreuk doen aan de gunstige staat van instandhouding, of aan het streven naar een gunstige staat van instandhouding? In hoeverre is het mogelijk in te grijpen wanneer de staat van instandhouding (nog) niet als gunstig is aangemerkt? Welke verplichtingen heeft Nederland om de wolf in eigen land te beschermen wanneer de staat van instandhouding voor grensoverschrijdende populaties wel als gunstig wordt aangemerkt?

Een belangrijk onderdeel van het internationaal wolvenmanagementplan is de afbakening van de wolvenpopulatie(s) in Europa: bijvoorbeeld zijn de Centraal Europese en Italiaans-Alpiene populatie ecologisch en juridisch gescheiden en rekenen we Polen ook tot de Centraal Europese populatie?

3. Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden
In het nieuwe wolvenplan worden de criteria om wolvengebieden aan te wijzen, en daarmee subsidiering van preventieve maatregelen mogelijk te maken, verruimd. Dit gaat ons echter niet ver genoeg. De wens is om tot een andere ruimtelijke indeling te komen:
- met een landelijk, in ieder geval ruimer provinciaal begrensd, werkingsgebied voor een subsidieregeling voor de inzet van preventieve maatregelen.
- en daarnaast gebieden waar, binnen bepaalde termijn(en), een afbouw van subsidie voor preventieve maatregelen en voorwaardelijke toekenning van tegemoetkoming in de schade plaatsvindt.

De LOW partijen zouden de aanwijzing van de gebieden voor de subsidie van de preventieve maatregelen graag ruimer zien, het liefst voor heel Nederland. We zitten in een transitieproces. Dat betekent dat we de voorlopers moeten stimuleren. Daarvoor lijkt een landelijke subsidieregeling voor preventieve maatregelen wenselijk. Eerst wachten tot een wolf gevestigd is en dan pas subsidie verstrekken werkt verkeerd. De wolf zal zich over nagenoeg heel Nederland verspreiden en het is belangrijk dat alle dierhouders daar preventieve maatregelen voor nemen.

Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
Vanuit de gedachte dat er sprake is van een gewenningsproces (transitie) wordt door de LOW partijen breed gedragen dat een subsidieregeling voor preventieve maatregelen ruimer, bij voorkeur landsdekkend, mogelijk moet zijn. Het doel is dat de wolf niet gaat wennen aan predatie op landbouwhuisdieren. Daarbij komt dat de meeste schade veroorzaakt wordt door (een toenemend aantal) zwervende wolven. De inzet moet gericht zijn op het voorkomen van schade, vergroting van het bewustzijn bij de dierhouders en dus het stimuleren van preventieve maatregelen.
Dat is ook voor de dierhouders een belangrijk signaal. Neem desgewenst de maatregelen, wees voorbereid op het samenleven met wolven. De provincies bevorderen het draagvlak door met een ruim toepasbare subsidieregeling te komen. Het bieden van een handelingsperspectief is een positief signaal naar de dierhouders.

Een dergelijke regeling moet overal m.b.t. normering en subsidiebedragen per eenheid hetzelfde zijn. De omvang van het budget dat provincies hiervoor ter beschikking stellen is aan de afzonderlijke provincies.

Schaderisicogebieden
In gebieden waar het risico van aanvallen door wolven hoog is, moet het nemen van (gesubsidieerde) preventieve maatregelen, op termijn, als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkomingen in aanmerking te komen. Gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd of zich min of meer permanent ophoudt of regelmatig wordt waargenomen kunnen als ‘schaderisicogebied ’worden begrensd (voorheen wolvengebieden of leefgebieden genoemd). Omdat in deze gebieden vroeg of laat een aanval van een wolf op onbeschermde dieren verwacht kan worden, mag hier, meer dan in gebieden daarbuiten, worden verwacht dat dierhouders zich inzetten om preventieve maatregelen te nemen.

Het is daarbij denkbaar (in het verlengde van het voorgenomen beleid in uw conceptplan dat bijvoorbeeld na de eerste periode van drie jaar er de voorwaarde gaat gelden dat er wolfwerende maatregelen zijn genomen wil men in aanmerking komen voor een tegemoetkoming. Dit kan stapsgewijs gebeuren door invoering van een eigen risico.

Op den duur kan in deze gebieden ook een stapsgewijze afbouw komen van de mate waarin subsidie voor preventieve maatregelen beschikbaar is. Dat moet in redelijkheid gebeuren. De afbouw moet worden ingezet binnen een breder pakket maatregelen waarin ook oog is voor financiering van preventieve maatregelen op de lange termijn. Ook roepen wij op bij een dergelijke afbouw de regeling niet onnodig complex te maken. Daar hoort ook bij dat er in deze gebieden actief wordt ingezet op het stimuleren van preventieve maatregelen o.a. door subsidieregeling, voorlichtingsactiviteiten, inzet wolvenconsulent, etc.

Tevens dient buiten de 'schaderisicogebieden' in alle gevallen waarin de wolf de schadeveroorzaker is, zonder voorwaarden, een tegemoetkoming te kunnen worden betaald.

Calamiteitenregeling
De in het wolvenplan opgenomen calamiteitenregeling is gelet op het voorafgaande niet nodig bij een landelijke of ruimer dekkende regeling voor preventieve maatregelen. Bovendien kan de term calamiteitenregeling de verkeerde suggestie wekken. Het betreft situaties waarin de wolf natuurlijk gedrag vertoont. Het is beter te spreken van een urgentieregeling.

4. Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)
Op dit moment is er sprake van een eenmalige 'investerings-subsidie' als het gaat om preventieve maatregelen (in wolvengebieden). Dit heeft een aflopend karakter. Wat zijn de kosten m.b.t. beheer, onderhoud, arbeid, vervanging, optimalisering e.d. Wij vinden het belangrijk dat alle kosten m.b.t. beheer, onderhoud, e.d. vergoed kunnen worden. In het wolvenplan wordt voorgesteld te verkennen of deze kosten binnen reguliere beheerpakketten kunnen worden opgenomen, deels gefinancierd vanuit EU gelden, maar er heerst zorg of dit haalbaar is. Wij vragen ook aandacht voor de deminimis grens. De wens vanuit de landbouwsector is om actief bij een verkenning betrokken te worden.

De omstandigheden en (on-)mogelijkheden en daarmee ook de mogelijke oplossingen zullen per dierhouder verschillen, daar dient rekening mee gehouden te worden. Zoals bijvoorbeeld voor schaapskuddes die worden ingezet voor natuurbeheer is de situatie anders dan voor andere kuddes.

5. Helder handelingsperspectief
Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders. Het doel is niet alleen het voorkomen van veeschade, het wettelijk kader laat ook ruimte voor andere belangen. De wens is om het algemene uitgangspunt meer richten op het algemeen wettelijke uitgangspunt, i.p.v. beperken van overlast en schade aan dieren door de wolf. Het verzoek is te verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb, en naar het Besluit houders van Dieren (vallend onder de Wet Dieren, Artikel 1.6 lid 3. Deze vormen de wettelijke basis.

Situatie-beoordelingsteam
Gepleit wordt voor het instellen van een onafhankelijk multidisciplinair team dat snel, onpartijdig, deskundig en objectief kan reageren en advies kan geven in zich voordoende situaties. In dit team worden verschillende typen expertise samengebracht. Leden nemen daarbij geen zitting vanuit belangen. Het team kan gevraagd worden een oordeel te vellen over een probleemwolf, of probleemsituatie. Ook in het geval waarbij wolfwerende middelen niet afdoende lijken, kan een breder oordeel worden gevraagd, waardoor zoveel mogelijk details en kennis over een betreffend voorval bekeken worden. Dit draagt bij aan het verkrijgen van kennis en het opbouwen van een dossier en het

onderbouwen van een eventuele ontheffing of vrijstelling. Dit team richt zich op provinciale of lokale situaties. Het instellen en samenstellen van een dergelijk team zou door de provincie in overleg met de wolvencommissie moeten plaatvinden.

Interventierichtlijnen
De interventierichtlijnen geven voor verschillende situaties aan wat de handelingsmogelijkheden zijn. Er is een brede opvatting dat er te veel interpretatieruimte is voor de inschatting van de situaties. Tegelijkertijd is er ook een wens tot meer flexibiliteit en aanpassingsmogelijkheden, bijv. op basis van ervaringen. Het situatie-beoordelingsteam kan hierin ook adviseren.

In de tabellen ontbreekt wat het doel is van elke maatregel. Met die toevoeging kan beter bepaald worden wanneer die maatregel voldoende effectief is geweest.

Voor dierhouders moet ten alle tijden eenduidig zijn wat van hen verwacht wordt. In de escalatieladder, zoals die nu is beschreven, wordt per stap meer van dierhouders verwacht. Dat is onwenselijk. Als de veehouder aan de norm voldoet, dan moet worden geconstateerd dat deze alles heeft gedaan wat redelijkerwijs van hem/haar verwacht mag worden. Daarbij is het van belang ook voorlichting te geven over de mogelijkheden die daarbij behulpzaam kunnen zijn.

Het is verstandig ook aan te geven wat wel (vergunning/ontheffingsvrij) mag. Bijvoorbeeld de wolf verjagen als hij achter het vee aan zit of in de buurt van mensen komt.

Gevraagd wordt om een adequate vastlegging van de documentatie van evt. probleemsituaties.

Bij maatschappelijke onrust, waarbij onder andere de openbare orde en veiligheid in het gedrang komen, hebben gemeenten en burgemeesters een rol te spelen. Deze rol is nog onvoldoende beschreven.

1. De rol van de burgemeester in het kader van openbare orde en veiligheid.
2. De rol van de burgemeester bij mogelijke maatschappelijke onrust als gevolg van de aanwezigheid van de wolf of wolvenaanvallen (mensen, honden, vee).
3. De rol van de gemeenten bij vergunningverlening (in het kader van de ruimtelijke ordening) voor preventieve maatregelen ter bescherming van vee.
4. Bevoegdheden van burgemeesters om in te grijpen, eventueel door doden van een wolf.
5. Communicatie over het wolvenplan en de rol van gemeenten en gemeentebestuurders m.b.t. de wolf.

6. Overige punten

Natuurbegrazers
In het conceptplan wordt een aantal keer de term ‘natuurbegrazers’ gebruikt. Zo worden aanvallen op natuurbegrazers niet aangemerkt als reden om tot derogatie over te gaan. De term natuurbegrazer is echter niet gedefinieerd. Vallen hier bijvoorbeeld ook schapen onder die in het kader van natuur en landschapsbeheer worden ingezet? Het verzoek is de definitie helder te formuleren.

Snellere informatie uitwisseling
Bij de dierhouders die schade ondervinden is er de wens om sneller over de taxatierapporten te beschikken en te komen tot een sneller resultaat en snellere uitslag van DNA-analyses.

Dit wordt aangevuld met de wens om ook alle wolven-waarnemingen van wolven sneller te delen. Dus niet alleen de potentiële schadegevallen.

Hybride wolven
Gevraagd wordt om meer duidelijkheid in de definiëring over wanneer een wolf als hybride wolf kan worden gezien.

Goudjakhals
De opname van de goudjakhals wordt op prijs gesteld.

Verkeerslachtoffers
Wij raden af om gewonde wolven op te vangen en evt. terug te plaatsen. Zowel vanuit dierenwelzijnsmotief, als ecologisch en ten aanzien van het (evt.) gedrag van de opgevangen wolf, die daarmee gewend zou kunnen raken aan mensen, wordt afgeraden om tot opvang van gewonde wolven over te gaan. Of de verwondingen zijn zo gering dat ter plekke kan worden besloten de wolf weer te laten gaan, of de verwondingen zijn dusdanig dat tot euthanisering wordt overgegaan.

Er is meer aandacht nodig voor de rol van de politie en andere mogelijke eerste responders zoals valwildteams die wildaanrijdingen afhandelen. Als er een vermoeden van een misdrijf is, heeft de politie een belangrijke rol. Dit vergt een goede eerste beoordeling van het gevonden dier. Bij het vermoeden van een misdrijf is ook veiligstelling van de plaats delict belangrijk.

N2000 status
In het wolvenplan is aangegeven dat wolven 10 jaar na vestiging in Nederland als doelsoort wordt opgenomen in betreffende N2000 beheerplannen. Dat criterium wordt niet vanuit Europese regelgeving voorgeschreven. Hierover bestaan binnen het LOW verschillende opvattingen. Vanuit het perspectief van bescherming van de wolf kan dat al eerder gebeuren. Niet alle partijen vinden dit echter wenselijk.

Inzet Kuddebewakingshonden
Er is nog veel onzeker rond de inzet van kuddebewakingshonden. In hoeverre is een tegemoetkoming mogelijk wanneer een kuddebewakingshond door een wolf wordt gedood? Op basis van welke criteria wordt een kuddebewakingshond als zodanig aangemerkt? In hoeverre is een eigenaar in overtreding wanneer een bewakingshond een wolf doodt? Hoe zit het met de aansprakelijkheid wanneer een conflict ontstaat tussen een bewakingshond en een recreant? Al deze vragen kunnen misschien niet in het plan beantwoord worden, maar benoem dit wel. Gezien deze overwegingen is de aanbeveling vanuit het LOW dat deze aspecten in de evaluatie van de pilots die nu lopen dienen te worden meegenomen.

Bevorderen van kennis
Het is belangrijk dat de juiste mensen, op de juiste momenten over de juiste kennis beschikken. Wij roepen daarom op om meer werk te maken van het verkrijgen, ontsluiten en delen van kennis en informatie. Dit mag zich niet beperken tot liefhebbers, maar moet zich juist ook richten op

bestuurders, beheerders en belanghebbenden. Hiertoe behoort een centrale borging van gegevens, een onderzoeksagenda, voorlichtingsmateriaal en gerichte training en opleiding. In dat verband wordt erop gewezen dat doelgroepgerichte opleiding van betekenis kan zijn en dat onderzoek naar o.a. habitatsgeschiktheidsanalyse, de populatiebepaling in relatie tot het streven naar de gunstige staat van instandhouding, dieetanalyse en het uitvoeren van (innovatieve) praktijkpilots zeer te overwegen valt. Communiceer ook actief over het plan zelf.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf

De 12 Landschappen ([redacted]), Dierenbescherming ([redacted]), Federatie Particulier Grondbezit ([redacted]), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ([redacted]), LTO Nederland ([redacted]), Natuurmonumenten ([redacted]), Staatsbosbeheer ([redacted]), Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ([redacted]), Vereniging Gescheperde Schaapskudden ([redacted]), Vereniging Nederlandse Gemeenten ([redacted]), Wolf Fencing Nederland ([redacted]), Zoogdiervereniging ([redacted]);

Wageningen Environmental Research ([redacted]); ambtelijk secretariaat: IPO ([redacted]), LNV ([redacted]) en BIJ12 ([redacted])

O.l.v. de onafhankelijk voorzitter [redacted]

Bijlagen:

Ter informatie de afzonderlijk ingekomen reacties:
- *Dierenbescherming*
- *Staatsbosbeheer*
- *12landschappen*
- *Natuurmonumenten*
- *Zoogdiervereniging*
- *Jagersvereniging*
- *Gezamenlijke landbouwsector*
- *Vereniging Nederlandse Gemeenten*
- *Federatie Particulier Grondbezit*

BAC Vitaal Platteland

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

op 26 januari 2023
Agendapunt 3a

Datum	15-12-2022
Portefeuillehouder	John Arkes
Inlichtingen bij	[redacted]
Telefoon	06 [redacted]
Onderwerp	Kostenontwikkeling wolf 2023

Kern van het onderwerp

BIJ12 verwacht in 2023 een stijging van kosten gerelateerd aan de wolf. Deze kosten zijn het gevolg van een toename van het aantal wolven in Nederland. Een deel van de kosten wordt opgenomen op de begroting van BIJ12, een deel zal worden verrekend via nacalculatie. BIJ12 verwacht ook meer capaciteit nodig te hebben om de toename in werkzaamheden op te kunnen vangen.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. In te stemmen met het opnemen van onderstaande BIJ12 kostenposten voor wolven in de Voorjaarsnota 2023

Aanleiding/context

Deze notitie geeft een overzicht van de te verwachten, door BIJ12 te maken kosten binnen het wolvendossier, op basis van het de uitgangspunten zoals opgenomen in het huidige Wolvenplan (uit 2019). Een deel van de benoemde kosten zijn op te nemen in de BIJ12 begroting, en een deel zijn te verrekenen op basis van nacalculatie. Ook is extra capaciteit opgenomen om de toename van de benodigde werkzaamheden te kunnen ondervangen.

BIJ12 werkt aan een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan. We doen dat samen met de provincies en in afstemming met LNV en betrokken stakeholders, via het Landelijk Overleg Wolf. Conform afspraken gemaakt bij vaststelling van het huidige wolvenplan, in 2019, is BIJ12 verantwoordelijk voor het afhandelen van tegemoetkomingsaanvragen bij mogelijke wolvenschade en coördinatie van de monitoring. Daarnaast speelt BIJ12 een rol bij de interprovinciale beleidsafstemming en communicatie over de wolf.

De in deze memo geschetste kostenontwikkeling staan grotendeels los van beleidsinhoudelijke keuzes die voortvloeien uit het wolvenplan, en zijn hoofdzakelijk het gevolg van de toename van het aantal wolven in Nederland, de daarmee gepaard gaande monitoringsactiviteiten, tegemoetkomingen en informatiebehoefte.

Consequenties

Aantallen wolven in Nederland nemen toe. Dit legt een grotere belasting op de tegemoetkomingsregeling, monitoringsinspanningen, administratieve capaciteit binnen BIJ12, coördinatie en communicatie inspanningen. Zie onderstaande figuren.

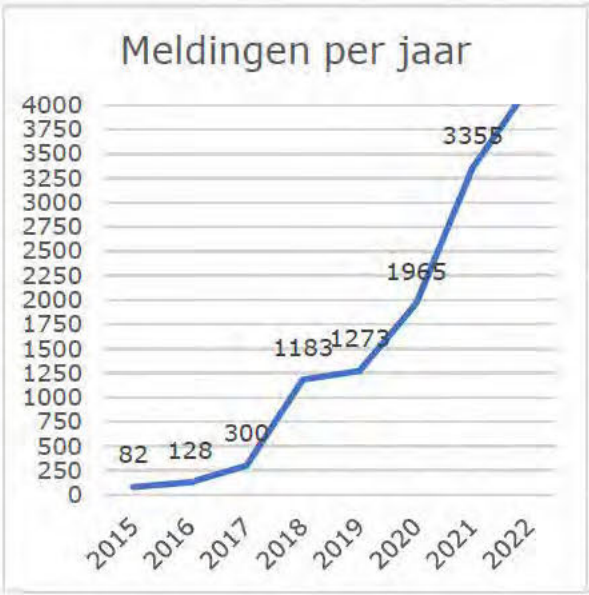

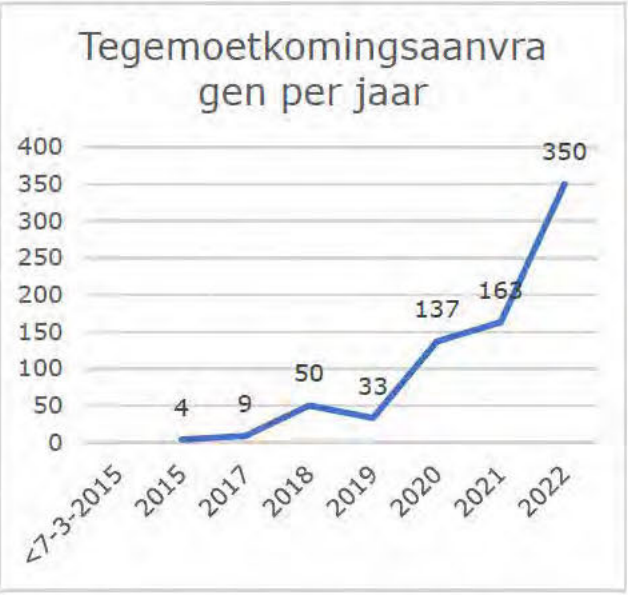

Het tijdig afhandelen van tegemoetkomingen en het tijdig publiceren van schade- en monitoringsgegevens is van belang voor de betrokkenen en vertrouwen in de overheid. De beschikbare capaciteit is hiervoor op dit moment ontoereikend. Daarnaast legt het coördineren van communicatie, het opstellen en afstemmen van het geactualiseerde Interprovinciaal wolvenplan met stakeholders, het afstemmen met provincies in acute gevallen en verzoeken op grond van de Wet open overheid (WOO) op dit moment een grote claim op de beschikbare capaciteit.

In totaal voorziet BIJ12 in 2023, voor de wolf een kostenpost van € [redacted]. Voorgesteld wordt hiervan € [redacted] op te nemen in de begroting van BIJ12. Geschat wordt dat daarnaast in 2023 € [redacted] op basis van nacalculatie aan provincies zal worden doorberekend, dat bedrag is een prognose. Ter vergelijking, in 2022 bedroeg het budget in de begroting voor de monitoring van de wolf € [redacted] In 2021 werd voor € [redacted] aan wolvenkosten op basis van nacalculatie aan de provincies doorbelast.

Totaal kosten wolf 2023 (€ 911.000)

- Monitoring (op begroting BIJ12, via verdeelsleutel): € [redacted]
- Monitoring (obv nacalculatie): € [redacted]
- Taxaties (obv nacalculatie): € [redacted]

Toelichting
De € [redacted] die wordt opgenomen in de begroting van BIJ12 is geheel bestemd voor monitoring: Hiervan is € [redacted] bestemd voor DNA analyses door WENR. € [redacted] is bestemd voor de Zoogdiervereniging voor het uitvoeren van de monitoring. Activiteiten die door de Zoogdiervereniging worden uitgevoerd zijn: Beheer database, verwerken meldingen, veldwerk (passieve en actieve monitoring), communicatie, rapportage en overig. Deze activiteiten zijn vastgelegd in het Monitoringsplan wolf, dat op 12 december 2019 is vastgesteld door de IPO Werkgroep Natuurwetgeving. Op basis daarvan zijn met WENR en Zoogdiervereniging contracten vastgelegd. Monitoring en rapportage is een wettelijke verplichting richting de EU.

De kosten die worden opgenomen in de begroting van BIJ12 worden volgens een vaste verdeelsleutel over de 12 provincies verdeeld. Voor de precieze verdeling, zie bijlage 1. In de AAC VP is opgemerkt dat een vaste verdeelsleutels voor dit onderwerp niet ideaal is, maar voor nu geen reden is om niet akkoord te gaan.

Naast kosten die op de begroting van BIJ12 worden opgenomen, zal een deel van de kosten op basis van nacalculatie worden doorberekend naar de betreffende provincie. Dit betreft voornamelijk de kosten die worden gemaakt voor tegemoetkomingen.

Kosten op basis van nacalculatie

Taxaties	€ [redacted]
DNA afname	€ [redacted]
Tegemoetkomingen	€ [redacted]
Totaal tegemoetkomingen	€ [redacted]
Monitoring obv nacalculatie (ZV)	€ [redacted]
Totaal obv nacalculatie	**€ 430.000**

Capaciteit
Naast een stijging van de uitvoeringskosten vraagt de wolf ook meer capaciteit van BIJ12 dan was voorzien in 2019. Voornaamste reden is de toename van het aantal schadegevallen van circa 50 in 2019 naar een kleine 400 aanvragen in 2022. Die inzet wordt vooral gepleegd op coördinatie, administratieve afhandeling van tegemoetkomingsaanvragen, monitoring en communicatie.

Faunazaken
Voornaamste reden is de toename van het aantal schade gevallen van circa 50 in 2019 naar een kleine 400 aanvragen in 2022. Om een tijdige afhandeling van de aanvragen mogelijk te maken en de publicatie van de schadecijfers is een extra FTE (schaal 9) noodzakelijk.

Monitoring (NINB)
Ook de monitoringstaken overstijgen op dit moment de daarvoor beschikbaar gestelde capaciteit. Ingeschat wordt dat 0.5 FTE (schaal 10/11) extra nodig is om de monitoring goed te regelen en de gewenste rapportages voor provincies op te kunnen pakken.

Communicatie
De toename van het aantal wolven in Nederland en het maatschappelijk debat vraagt meer van de communicatie dan voorzien in het Wolvenplan 2019. Uitgangspunt is een minimale communicatie en communicatie van beleid bij de provincies maar de vraag over gegevens en overleg met stakeholders vraagt meer tijd. Hiervoor is een 0,5 fte (schaal 10) noodzakelijk. Daarnaast wordt komende maanden met provincies en stakeholders bekeken of er aanvullende wensen zijn voor de communicatie en op welke wijze we dit kunnen oppakken.

Deze extra capaciteit komt bovenop de hierboven genoemde € [redacted] Echter, in de begroting van 2023 is reeds een bedrag [redacted] opgenomen als stelpost voor toenemende werkzaamheden rondom de wolf.

Vervolgstappen
Bij goedkeuring worden de geschatte kosten opgenomen in de BIJ12 voorjaarsnota 2023.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: maandag 13 december 2021 17:42
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Ter info - Wolvencommissie Noord-Brabant heeft advies uitgebracht

Dag allen,

Vorige week heeft de Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant haar advies uitgebracht aan ons college van GS. Voor degenen die hierin geïnteresseerd zijn, zie:

- het door de commissie uitgebrachte advies 'Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Noord-Brabant'
- het persbericht dat we hebben uitgedaan n.a.v. de overhandiging van het advies aan onze gedeputeerde

Groeten,
[redacted]

[redacted] | [redacted] T 06-[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 28 november 2021 16:25
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Aankondiging: EXTRA WWG 22 DECEMBER !

Beste leden van de Wolvenwerkgroep,

Zoals in de laatste WWG is aangeven is er behoefte aan een extra bijeenkomst in december.
Ik kom dan uit op een datum tussen het LOW en de kerst.
Het is daarmee uitgekomen op woensdag 22 december, 13.30-15.30 uur digitaal MS teams.

Beoogde agenda:

Voortgang wolvenplan
- gemaakte werkafspraken inzet
- herziene planning

Memo uitgangspunten WP22
-terugmelding LOW nav dilemma discussie
- bepalen ‘open eindjes’ beleidskeuzes.

Mochten van jullie kant andere zaken geagendeerd willen worden, laat mij dit even weten.

Tot slot: er is een dilemma notitie tbv het LOW in de maak, daarover worden jullie komende dagen geraadpleegd. Reacties welkom, maar er zit enige tijdsdruk op dom dit uiterlijk 6 december aan het LOW te kunnen verzenden.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC ’s-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 21 oktober 2021 12:15
Aan: [redacted]
Onderwerp: Ter info: monitoringsdata bijna op website
Bijlagen: Kaart De Groote Heide begrenzing leefgebied Wolf_GIS.PNG; Kaart Veluwe begrenzing leefgebied Wolf_GIS.PNG

Beste allemaal,

Ter info: de monitoringsdata worden binnenkort op de website van BIJ12 geplaatst (waarschijnlijk volgende week). Bij deze een laatste update van hoe dit eruit komt te zien.

Tekst
De tekst zoals deze nu beoogd is om bij de tabel te plaatsen staat in dit document: Begeleidende tekst Monitoringstabel website_extern gedeeld provincies_v21-10-2021.docx. De tabel komt onder de schade-tabel op deze pagina te staan: https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/.

Dataoverzicht
De data die op de website komt en in het overzicht staat, is op 8-10 reeds met de betreffende betrokken provincies gedeeld. Op de Wolf-pagina van BIJ12 zal ook een link komen te staan naar het Excelbestand met data, die komt er zo uit te zien: Monitoringsdata website BIJ12_extern gedeeld provincies_21-10-2021.xlsx. In feite dus enkel een uitgebreider overzicht + individu erbij.

Locatie afbakening
De waarnemingen worden in de tabel weergegeven op leefgebied- of op gemeentenaam. In de bijlage is te zien welke leefgebied-begrenzingen gebruikt zijn. Deze zijn gebaseerd op de door GS aangewezen gebieden (Gelderland) en waar consensus over is vanuit de commissie en gebiedspartners (Noord-Brabant). Welke locatie een waarneming toegewezen krijgt, is in GIS gebeurd. In GIS zijn namelijk de coördinaten op kaart incl. de gemeenten en leefgebieden geplot. Vervolgens zijn de waarnemingen gekoppeld aan deze gemeenten of leefgebieden (Noord- en Midden Veluwe, Zuidwest Veluwe en De Groote Heide).

Tot zover de laatste update. Bij vragen, bel of mail gerust..

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

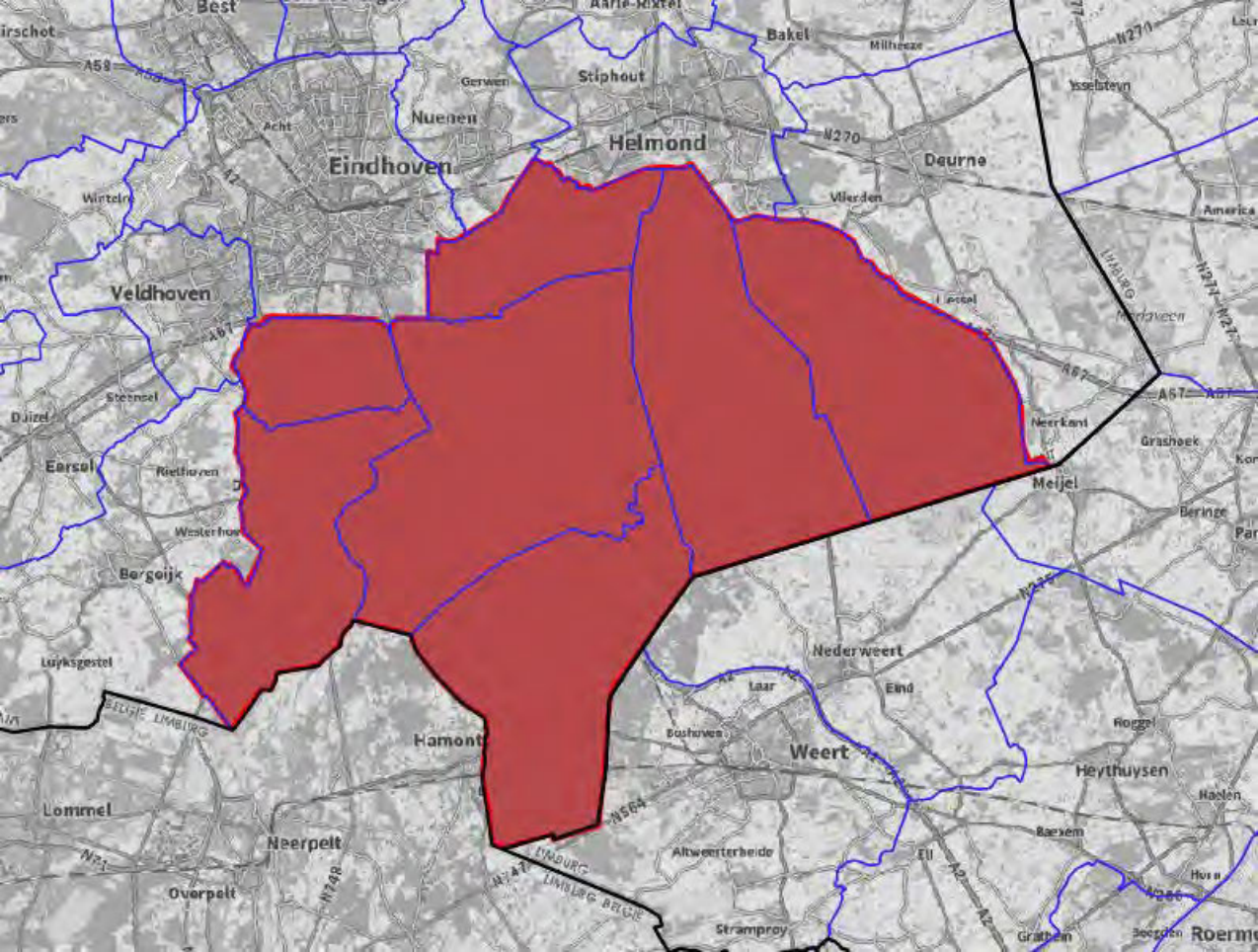
Best
Aarle-Rixtel
Bakel
Milheeze
Stiphout
Gerwen
Nuenen
Acht
Eindhoven
Helmond
Deurne
Vlierden
Veldhoven
Steensel
Duizel
Eersel
Riethoven
Westerhoven
Bergeijk
Luyksgestel
Neerkant
Grashoek
Meijel
Beringe
Nederweert
Laar
Eind
Boshoven
Weert
Hamont
Heythuysen
Roggel
Haelen
Lommel
Neerpelt
Overpelt
Altweerterheide
Baexem
Ell
Stramproy
Grathem
Roermo
A58
A67
A2
N270
N271
N275
N564
N748
N71
LIMBURG
BELGIE LIMBURG
LIMBURG BELGIE

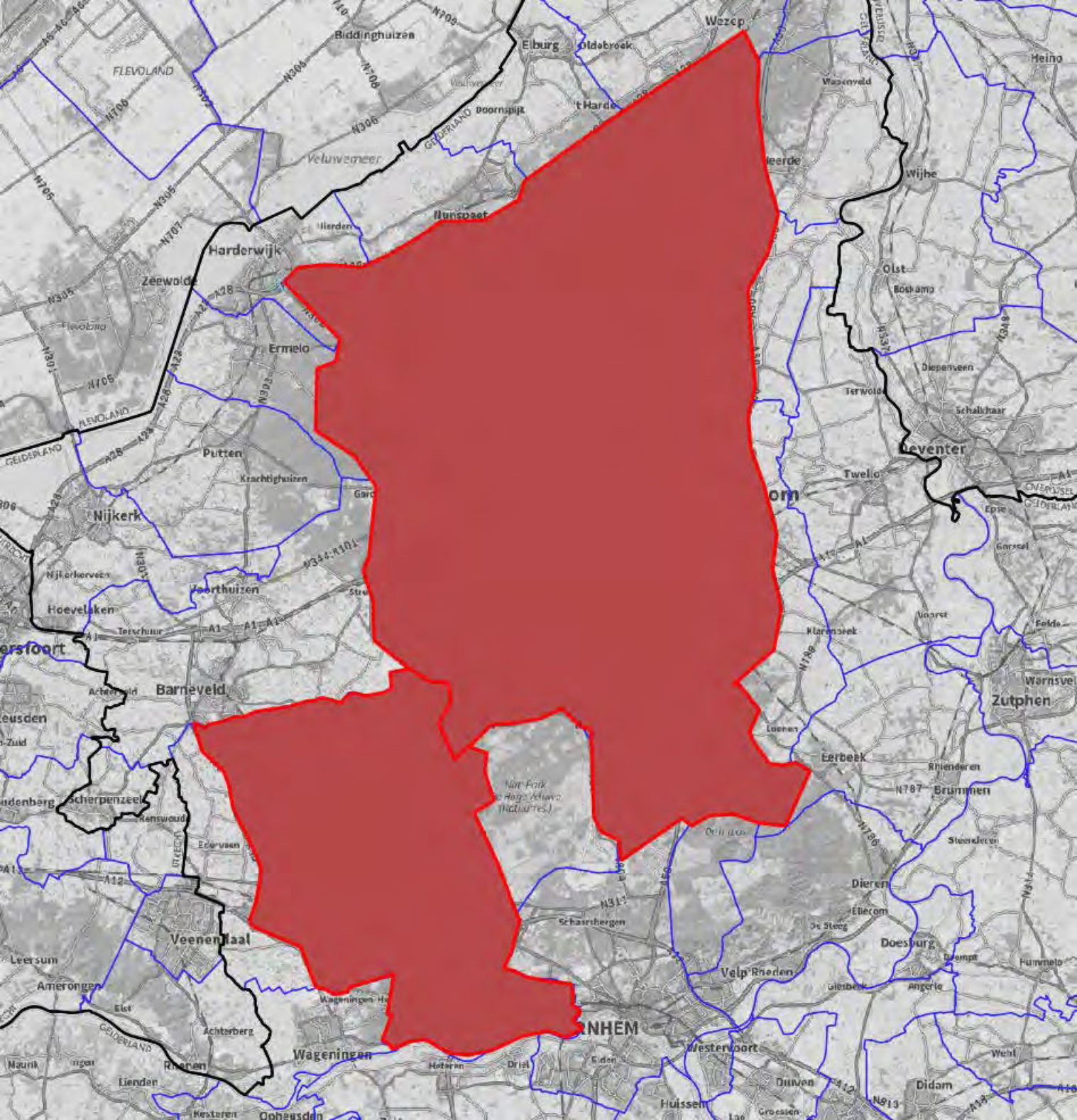

Biddinghuizen
Elburg
Oldebroek
Wezep
Heino
FLEVOLAND
Doornspijk
't Harde
Wapenveld
Veluwemeer
Wijhe
Nunspeet
Harderwijk
Zeewolde
Olst
Boskamp
Ermelo
Diepenveen
Terwolde
Schalkhaar
Putten
Deventer
Twello
Krachtighuizen
Nijkerk
Epse
Garssel
Nijkerkerveen
Voorthuizen
Hoevelaken
Terschuur
Klarenbeek
Voorst
Barneveld
Zutphen
Eerbeek
Rhienderen
Brummen
Scherpenzeel
Renswoude
Dieren
Ellecom
Schaarsbergen
Veenendaal
Doesburg
Leersum
Velp
Rheden
Amerongen
Angerlo
Achterberg
Westervoort
Wageningen
Rhenen
Driel
Duiven
Didam
Lienden
Huissen
Ophemsden

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 7 april 2022 18:11
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)'
CC: [redacted]
Onderwerp: terugkoppeling BAC VP 7 april 2022: voornemen LNV sluiten jacht en Interprovinciaal Wolvenplan

Aan de vaste leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving, cc de leden van de Wolvenwerkgroep,

Hierbij een terugkoppeling uit de BAC VP van vanmiddag.

Bij de mededelingen: voornemen LNV sluiten jacht

Gedeputeerde Drenth/voorzitter:
- dinsdag 5 april 2022 gesproken met Donné Slangen (LNV) over wildlijst/sluiten jacht;
- LNV heeft voornemen op de mail gezet, mail is inmiddels doorgezet naar BAC VP-leden

Gedeputeerde Hofstra: vanochtend met gedeputeerde Rommel gesproken met KNJV:
- KNJV vorige week gesproken met LNV, vanmiddag opnieuw
- Inzet LNV: differentiatie in sluiten jacht op basis van soorten en provincies (zie mail
- Inzet KNJV: helderheid verkrijgen over telgegevens + mogelijk inkorten jachtseizoen
- **Planning LNV: vrijdag 15 april Kamerbrief + beantwoording Kamervragen** (sluiten jacht en landelijke vrijstelling)
- Hofstra/Rommel willen voor vrijdag 15 april overleg met Donné Slangen, inzet daarbij:
    - besluitvorming LNV erg haastig, we zoeken naar zorgvuldigheid
    - mogelijkheid later openen jacht en/of eerder sluiten (inkorten jachtseizoen)

Bij de hamerstukken: verzoek tot bespreken beleidskeuzen Interprovinciaal Wolvenplan (onthamerd)

Verschillende argumenten en zienswijzen waarom eea nader besproken moet worden:
- Wordt veel werk verzet;
- Dossier sterk in beweging
- BAC VP moet hier nauwer bij betrokken zijn dan alleen overlaten aan werkgroep (+ invloed LOW)
- Afstemming met stakeholders over hoogte hekwerk
- Contact met schapenhouders van belang, ook met oog op uitvoerbaarheid
- Aandacht voor signaal schapenhouders in LOW; voelen zich onvoldoende gehoord
- Behoefte aan andere, snellere vorm van afhandeling schade door BIJ12, waarbij tijdrovend DNA-analyse in de weg zit
- Belang ruimte eigen keuzen, zoals aanwijzing wolvenleefgebied
- Nemen juiste preventieve maatregelen, prikkel tot nemen preventieve maatregelen van groot belang, daarom ontraden opties b en c
- Voorkomen dat faunabeheer als groeiend onderdeel van natuurportefeuille natuurontwikkeling en natuurbeheer onder druk zet
- Ook provincies die geen probleem hebben met leefgebieden en gaan voor 100% schadevergoeding, niet beperkt in tijd, want enige manier om draagvlak te behouden

Conclusie:

- Kunnen nu niet vaststellen, we liggen nog te ver uit elkaar, verschillende filosofieën
- Grootste tegenstellingen > hoe kunnen we wel tot gezamenlijk punt komen?
- Principieel: moeten we overal dezelfde lijn blijven hanteren?
- Verzoek aan Hofstra en Rommel om voorzet te doen, want gaat breder dan wolf > wat betekent het als je tav wolf wat anders doet tussen provincies?
- Consequenties van verschillende routes in beeld brengen (inclusief feiten/kosten schade)

Desgevraagd heeft de voorzitter aangegeven dat onderwerp als hamerstuk geagendeerd is omdat uit AAC VP (en IPO-werkgroep) niet het signaal gekomen is er grote verschillen van mening bestonden (tav de wijze waarop provinciale punten/wensen in beleidskeuzes zijn opgenomen).

Ergo: hier wil de BAV VP op een nader te bepalen moment over verder praten. Binnen (wolven)werkgroep moet bezien worden op welke termijn tegemoet gekomen kan worden aan bovenstaand verzoek. Met oog op niet te ver uit laten lopen planning wolvenplan overwegen om extra BAC VP te plannen, omdat 16 juni 2022 ver weg is.

Rondvraag: verduurzaming en soortenbescherming
Gedeputeerde Roijackers (Noord-Brabant) heeft kort voor de BAC VP een memo verduurzamingsopgave (m.n. na-isolatie) en bescherming soorten gedeeld, met het voorstel daar op korte termijn over te spreken. Binnen IPO wordt (iom Noord-Brabant) bezien op welke termijn, bij welke gelegenheid daar invulling aan gegeven kan worden. Wordt vervolgd.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 2 juni 2022 16:30
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]

Tot zover. Bij vragen weten jullie me te bereiken. Over circa een week ontvangen jullie de agenda en stukken van de IPO-werkgroep op 16 juni 2022. NB: ivm de BAC VP op diezelfde dag vindt die later dan normaal plaats**, tussen 15.00 en 17.00 uur en bovendien deze keer weer digitaal via MS-Teams**. Ivm werkzaamheden in Dessel, België zal ik er zelf niet bij kunnen zijn, BIJ12 is zo galant om te voorzien in vervanging van mijn rol als notulist.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

BAC Vitaal Platteland

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

op 16 juni 2022
agendapunt

Datum	25 mei 2022
Portefeuillehouder	[redacted] / [redacted]
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO) en [redacted] (BIJ12)
Telefoon	06 [redacted] (JO) 06 [redacted]
Onderwerp	Proces juridische aspecten faunabeheer zomer 2022

Kern van het onderwerp

Voorstel/gevraagd besluit:

1. Instemmen met voorgesteld proces ten aanzien van 1) juridische versterking BIJ12 Faunazaken, 2) mede ten behoeve van sterker betrekken Faunabeheereenheden en 3) vervolg juridische analyse zoals uitgevoerd in opdracht van provincie Utrecht.

Aanleiding/context

De BAC VP heeft op 20 mei 2022 besloten tot:

A. Het niet continueren van de Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade (MARF);
B. Een voorstel van de portefeuillehouders faunabeheer (Hofstra en Rommel) voor een volgende BAC VP over hoe om te gaan met:
   - Juridische versterking BIJ12 (mede ten behoeve van);
   - Faunabeheereenheden (meer samenwerking, onderling en met provincies, mogelijk ook de maatschappelijke vertegenwoordiging meer benutten);
   - toenemende juridische vraagstukken rondom faunabeheer (juridische analyse in opdracht van provincie Utrecht);
C. Daartoe de middelen die vrijkomen door het niet continueren van de MARF te reserveren voor de juridische versterking van BIJ12 (met daarbij de kanttekening dat deze vrijkomende middelen alleen niet zullen volstaan voor beoogde juridische versterking).

Vervolg

Ad A. niet continueren MARF

Ten behoeve van een zorgvuldige afwikkeling wordt er een afrondend gesprek tussen de portefeuillehouders faunabeheer en de (voorzitter van de) MARF georganiseerd. Daarnaast zal worden gezorgd voor externe communicatie omtrent het niet continueren van de MARF.
Hoewel de aanstelling van de leden van de adviesraad per 31 mei 2022 eindigt, is voor het opheffen van het orgaan Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade besluitvorming door de 12 provincies nodig. BIJ12 zal hiertoe een modelintrekkingsbesluit opstellen en aan de provincies ter beschikking stellen.

Ad. B uitwerken juridische aspecten faunabeheer

Voorgesteld wordt het volgende:

- Ten aanzien van de juridische versterking van BIJ12 doet BIJ12 een voorstel over de juridische capaciteit van BIJ12 -inclusief hoe een en ander meerwaarde kan hebben

voor FBE's. Bij het opstellen van dit voorstel betrekt BIJ12 de juridische analyse zoals uitgevoerd in opdracht van Utrecht;
- Het voorstel van BIJ12 wordt geagendeerd in de werkgroep natuurwetgeving (op 16 juni 2022);
- Vervolgens wordt dit voorstel geagendeerd in de AAC VP op 6 juli 2022, opdat de AAC VP hierover kan besluiten, zodat BIJ12 op basis daarvan een reservering in de begroting voor 2023 mee kan nemen;
- Vervolgens is de inzet om bovenstaande elementen samen te pakken en met portefeuillehouders faunabeheer te komen tot een voorstel hoe dit als een zo integraal mogelijk advies aan de BAC VP op 22 september 2022 voor te leggen

Ad. C alloceren vrijkomende MARF-middelen
Dit regelt BIJ12, en zal BIJ12 meenemen in de notitie/het voorstel over de juridische capaciteit van BIJ12, zoals hierboven omschreven.

BAC Vitaal Platteland

op 16 juni 2022
Agendapunt 2f

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	25 mei 2022
Portefeuillehouder	Harold Hofstra en Esther Rommel
Inlichtingen bij	[redacted], [redacted] (BIJ12), [redacted] (IPO)
Telefoon	06 [redacted] (DK), 06 [redacted] (FE), 06 [redacted] (JO)
Onderwerp	Interprovinciaal wolvenplan 2022

Kern van het onderwerp

Om dit jaar te komen tot een actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan, zijn ten opzichte van het vorige Wolvenplan (door het IPO-bestuur begin 2019 vastgesteld) een aantal beleidskeuzes uitgewerkt waarop *richtinggevende bestuurlijke uitspraak* gewenst is. Daarnaast wordt aandacht gevraagd voor het Landelijk overleg Wolf (LOW) en een signaal van enkele specifieke stakeholders daarbinnen.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. In te stemmen met voorstel hoe om te gaan met spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes;
2. In te stemmen met de richtinggevende bestuurlijke uitspraken ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1);
3. Kennis te nemen van de zienswijze van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) tav een volgend Interprovinciaal Wolvenplan, aan de hand van een voorzittersnotitie, opgesteld door [redacted] (bijlage 2) en van de ambtelijke duiding daarbij;
4. In te stemmen met het advies om concrete beleidskeuzes en concepten pas met stakeholders/LOW te delen nadat de BAC VP daarover gesproken en beslist heeft;
5. Kennis nemen van het concept-Interprovinciaal Wolvenplan 2022 (bijlage 3) en de daarbij als bijlage bijgevoegde interventierichtlijnen probleemsituaties wolf (bijlage 4);
6. In te stemmen met het uitvoeren van een consultatieronde en daartoe de hiervoor onder 5 genoemde stukken te delen met de stakeholders (het LOW en provinciale wolvencommissies);
7. In te stemmen met het voorstel om de portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Hofstra en Rommel in gesprek te laten gaan met de schapenhouders, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders n.a.v. hun brief d.d. 6 april 2022 aan Peter Drenth (bijlage 5) en hierbij de voorzitter van het Landelijk Overleg Wolf [redacted] te betrekken.

Aanleiding/context en proces

Een eerdere versie van deze notitie is als hamerstuk in de BAC VP op 7 april 2022 geagendeerd. Tijdens deze BAC VP-vergadering is geen eensluidend besluit genomen over de voorgelegde beleidskeuzes. Uw commissie heeft aangegeven nader te willen spreken over de beleidskeuzes t.b.v. het wolvenplan, met daarbij in het bijzonder het verzoek om met portefeuillehouders Hofstra en Rommel te komen tot een advies aan de BAC VP ten aanzien van het spanningsveld gezamenlijk beleid – ruimte voor individuele keuzes (ook gerelateerd aan het overige faunabeheer).

Na afstemming met portefeuillehouders Hofstra en Rommel en met een positief advies van de AAC VP op 19 mei 2022 wordt het onderwerp daarom nu opnieuw, ter bespreking, geagendeerd voor de BAC VP van 16 juni 2022.

Achtergrond
De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan (vastgesteld door IPO-bestuur begin 2019) te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het Interprovinciaal Wolvenplan (hierna te noemen: het wolvenplan 2022) wordt geschreven door BIJ12, met input van provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan 2022 is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WENR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink.
In het (nieuwe) wolvenplan 2022 wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe. Het wolvenplan 2022 biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes (zie hierna) worden op uitvoeringsniveau nog nader uitgewerkt in andere documenten zoals de interventierichtlijnen probleemsituaties wolf en een tegemoetkomingsregeling. In bijlage 1 worden de belangrijkste beleidsmatige keuzes die aan het wolvenplan 2022 ten grondslag liggen voorgelegd. Aan de hand daarvan wordt de BAC VP geadviseerd bestuurlijke richting te geven ten aanzien van enkele inhoudelijke beleidslijnen die worden uitgewerkt in het wolvenplan 2022.

Naast kritische en negatieve sentimenten ervaart een groot deel van de Nederlandse bevolking de komst van de wolf als een positieve ontwikkeling. Zoals onder meer blijkt uit in opdracht van LNV uitgevoerd onderzoek (zie: Hervestiging van de wolf in Nederland | Tweede Kamer der Staten-Generaal). Na in Nederland in de 19e eeuw door de mens te zijn uitgeroeid, is de wolf op eigen kracht teruggekomen. De aanwezigheid van de wolf is een toevoeging in de Nederlandse natuur en is als inheemse diersoort strikt beschermd. Partijen die op negatieve manier met de wolf worden geconfronteerd, met name de schapenhouderij, hebben echter behoefte aan perspectief.

Daartoe is het landelijk overleg wolf (LOW), onder voorzitterschap van [redacted] in het leven geroepen, waarin verschillende maatschappelijke partijen die met wolven geconfronteerd worden zijn vertegenwoordigd. De zienswijze van het LOW ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan 2022 is bijgevoegd in de vorm van een notitie van de voorzitter (zie hierna onder 2 en bijlage 2).

Ad 1. hoe om te gaan met het spanningsveld tussen gezamenlijk beleid en ruimte voor individuele keuzes

Spanningsveld gezamenlijk beleid – ruimte voor individuele keuzes
Zoals in de thema-BAC VP faunabeheer op 9 maart 2022 geconstateerd, doet zich in het faunabeheer-dossier (zoals in vele andere interprovinciale dossiers) voortdurend de vraag voor: wat doen we als provincies gezamenlijk en waar maken we als provincies eigen individuele keuzes?

Eén van de conclusies in de thema/BAC VP was dat er behoefte is aan '*ruimte voor maatwerk binnen een collectief raamwerk*'. Dit is het uitgangspunt in zowel het huidige als het volgende Interprovinciaal Wolvenplan. Enerzijds biedt het wolvenplan gemeenschappelijkheid tav zaken als schadevergoeding en interpretatie van de mogelijkheden tot beheer (juridisch kader) en de

monitoring, anderzijds biedt het wolvenplan ruimte voor maatwerk tav zaken als begrenzingen van wolvengebieden en de subsidie voor preventieve (werende) middelen.
Met name op dit laatste spitst de discussie zich toe. Overwegingen daarbij zijn de volgende:

- Enerzijds kennen we in het faunabeheer-dossier de eigen verantwoordelijkheid van de grondgebruiker/agrariër/dierhouder om zijn dieren en/of gewassen te beschermen tegen wilde dieren (tav gehouden dieren is dit zelfs wettelijk verplicht o.g.v. Wet en Besluit houders van dieren);
- Uitgangspunt is dus eigen verantwoordelijkheid, geen subsidie voor preventieve (werende) middelen;
- Met het oog op precedentwerking is er veel voor te zeggen om ook voor de wolf aan deze lijn vast te houden;
- Anderzijds is bij de totstandkoming van het huidige wolvenplan in 2018 geoordeeld dat draagvlak voor de wolf van belang is, en dat daarbij tegemoetkoming voor preventieve middelen het voornaamste middel is;
- Gekozen is toen voor de mogelijkheid dat bij geconstateerde vestiging van een wolf een wolvenleefgebied begrenst *kan* worden, waarbinnen de betreffende provincie bij wijze van pilot een tegemoetkoming tav preventieve middelen kan toekennen. Dit is de afgelopen jaren gebeurd in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant, Limburg en Fryslân.

Voor het volgende wolvenplan ligt de vraag voor of in gebieden, die zijn aangewezen als wolvengebied, waar subsidies beschikbaar zijn gesteld voor het nemen van preventieve maatregelen, op termijn, de schade door wolven voor 100% vergoed moet blijven worden voor schapenhouders die er bewust voor kiezen hun vee niet te beschermen. Hierbij moet worden meegewogen dat onder wolven gewenning op kan treden wanneer vee in een vestigingsgebied een makkelijke prooi blijkt. Het onbeschermd laten van vee kan op termijn daardoor ook het vee van andere veehouders, en uiteindelijk de wolf zelf in gevaar brengen, als probleemsituaties zich blijven voordoen. Ter vergelijking, voor de meeste schadesoorten waarvoor een tegemoetkoming wordt verleend wordt een eigen risico variërend van 5% tot 40% gehanteerd. het hanteren van dergelijk eigen risico heeft tot aan de Raad van State stand gehouden.

Ruimte voor maatwerk
Omdat de wolf zich met verschillende snelheden in de verschillende provincies ontwikkelt, is er voor het nieuwe wolvenplan (conform het huidige wolvenplan) voor gekozen om provincies de ruimte te geven om per provincies keuzes te maken in bovenstaande materie. Meer concreet kunnen provincies daarbij:

- Zelf bepalen of ze een wolvengebied aanwijzen en zo ja van welke omvang. De criteria voor het vaststellen van leefgebieden worden verruimd;
- Zelf bepalen of ze daarbinnen een subsidieregeling voor preventieve middelen beschikbaar willen stellen en zo ja hoe hoog en onder welke voorwaarden;

Ten aanzien van het huidige beleid dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een leefgebied na drie jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen, wordt nu voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen in de schade voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen.

Met deze keuzemogelijkheden wordt naar ambtelijk oordeel ruimte geboden aan de wens om binnen een gemeenschappelijk kader toch voldoende ruimte voor maatwerk per provincie geboden. Hiermee hebben de individuele provincies zelf in de hand in welke mate ze met de

wolf om willen gaan als elk ander dier in het (reguliere) faunabeleid of (voorlopig) nog een uitzondering willen maken, om tegemoet te komen aan specifieke (politieke) wensen binnen hun provincie. Daarbij biedt dit systeem de mogelijkheid om desgewenst en op termijn (en elke provincie in eigen wenselijke tempo) toe te werken naar een situatie waarin de wolf onderdeel gaat uitmaken van het reguliere faunabeleid. De AAC VP heeft op 19 mei 2022 geconcludeerd dat met de voorgelegde (en hiervoor geschetste) systematiek voldoende ruimte voor provinciale differentiatie wordt geboden.

Behoefte uniformiteit schapenhouders
Schapenhouders zullen evenwel aangeven een meer uniforme aanpak van provincies te verwachten. Hierbij zal het voorbeeld gegeven worden van schapenhouders die in meerdere provincies schapen houden en daardoor te maken kunnen krijgen met verschillende provinciale regimes tav tegemoetkoming in de schade en subsidieregeling voor de inzet van preventieve middelen.

Opgemerkt zij dat buiten begrensde wolvengebieden de tegemoetkoming in de schade in principe interprovinciaal (landelijk) hetzelfde is en blijft. Denkbaar is dat nog meer flexibiliteit wordt geboden in de snelheid van de schade afhandeling (uitbetaling) door niet altijd de DNA uitslag af te wachten.

Ad 2. Beleidsuitgangspunten (keuzes) ten behoeve van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan (bijlage 1)

Uitgangspunt bij het komen tot een gezamenlijk wolvenplan is dat gewerkt wordt aan een zo groot mogelijke gemeenschappelijkheid van beleid, waarbij evenwel ook ruimte geboden wordt aan provinciale differentiatie tav zaken als gebiedsbegrenzingen en vergoedingen voor preventieve maatregelen. Ten aanzien van deze beleidsuitgangspunten wordt nu van de BAC VP richtinggevende uitspraak van de BAC VP gevraagd.

De belangrijkste onderwerpen die in deze notitie aan de orde komen zijn:

- Mogelijkheden om beheermaatregelen in te zetten, nu en in de toekomst. Verjaging is alleen in specifieke situaties mogelijk. Afschot is alleen mogelijk bij individuele wolven die problematisch gedrag vertonen. Populatiebeheer en/of gecontroleerd wolvenbeheer, is voorlopig niet mogelijk. Een internationaal beheerplan kan in de toekomst meer beheermogelijkheden bieden, maar het is niet vanzelfsprekend dat zo'n plan op korte termijn tot stand komt. LNV zet zich hiervoor in.
  Net als in het huidige wolvenplan, hebben provincies de mogelijkheid om een leefgebied vast te stellen. De benaming wordt gewijzigd in 'wolvengebied". De criteria voor het vaststellen van leefgebieden worden verruimd. Binnen een wolvengebied wordt het nemen van preventieve maatregelen, zoals een wolfwerend hek desgewenst gesubsidieerd. Het huidige beleid is dat het nemen van preventieve maatregelen binnen een leefgebied na 3 jaar als voorwaarde wordt gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te blijven komen. Voorgesteld wordt om hier meer flexibiliteit in aan te brengen, bijvoorbeeld door de tegemoetkomingen voor onbeschermd vee binnen de leefgebieden stapsgewijs af te bouwen door het stapsgewijs opvoeren van een eigen risico. De snelheid waarmee de tegemoetkoming wordt afgebouwd en de uiteindelijke hoogte van het eigen risico valt onder de discretie van individuele provincies.
- Voorgesteld wordt om te verkennen of de afhandeling van de schade en de betaling van de tegemoetkoming kan worden versneld. Een mogelijkheid hiervoor is om niet in alle gevallen de DNA-analyse af te wachten, alvorens over te gaan tot het uitkeren van een tegemoetkoming.

- Een calamiteitenregeling wordt nieuw toegevoegd als beleidsinstrument. Hiermee kunnen provincies inspelen op een zwervende of rondtrekkende wolf die zich niet vestigt, maar wel in korte tijd veel schade kan veroorzaken. De calamiteitenregeling maakt het mogelijk voor veehouders (tijdelijk, maar) snel subsidies beschikbaar te stellen om beschermende maatregelen te treffen.
- In afwijking van het algemene tegemoetkomingsbeleid is dat voor de tegemoetkomingsregeling voor deze schade is dat ook hobbymatige schapen- en geitenhouders voor een vergoeding in aanmerking komen. Dit wordt nu uitgebreid naar alle hobbymatig gehouden hoefdieren, zoals pony's, alpaca's en damherten.
- Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, worden de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden.
- BIJ12 stelt als norm voor een wolfwerend raster dat deze ten minste 1.20 m hoog moet zijn. In bepaalde gevallen (w.o. flexibele (mobiele) netten)kan hier flexibeler mee worden omgegaan en kunnen ook rasters vanaf 0.90 m als effectief worden aangemerkt. Voorgesteld wordt om hier in de komende periode meer ervaring mee op te doen.
- Provincies kunnen opdracht geven een hybride wolf (kruising tussen wolf en hond) te doden. Voor zover bekend zijn er geen hybride wolven in Nederland.
- Gewonde wolven die met geringe veterinaire ingrepen kunnen herstellen, worden behandeld en vrijgelaten. Opvang van gewonde wolven is geen taak voor de provincies.
- Tot slot wordt voorgesteld om, in het geval van Goudjakhals, eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor wolf dit bij het aantreffen van verkeersslachtoffers en bij de afhandeling van de schade en de vergoeding van de tegemoetkomingen.

Ad 3. Zienswijze van het Landelijk overleg Wolf (LOW) ten aanzien van een volgend Interprovinciaal wolvenplan 2022, a.d.h.v. voorzittersnotitie [redacted], bijlage 2)

Achtergrond/aanleiding Landelijk Overleg Wolf
Eind 2020 is het LOW ingesteld, onder voorzitterschap van [redacted]. Doel was om voor (landelijke opererende) stakeholders een gremium te creëren waarin zij meegenomen kunnen worden in de totstandkoming van het wolvenplan 2022 en hen de mogelijkheid te geven provincies hierin te adviseren, waarbij evident is dat uiteindelijk de provincies (cq provinciale bestuurders) besluiten hoe het plan er uit komt te zien.

Voorstel voorzitter [redacted]
Van de voorzitter van het LOW, [redacted], komt het voorstel om aan hand van een voorzittersnotitie richting provinciale bestuurders aan te geven wat de wensen en verwachting van de stakeholders in het LOW zijn tav het wolvenplan 2022. De verwachting is dat een dergelijke voorzittersnotitie zal bijdragen aan een breder maatschappelijk draagvlak en helderheid zal bieden tav verwachtingen en de handelingsperspectieven bij/voor de stakeholders. In deze oplegnotitie staat aangegeven of en in hoeverre de in bijlage 1 geagendeerde beleidskeuzes wel of niet stroken met de opvattingen vanuit het LOW.

Vanuit het LOW is de wens deze voorzitters-notitie bij de BAC VP onder de aandacht te brengen. Samenvattend wordt daarin op hoofdlijn het volgende gesteld:

- De voorzitter, [redacted], van het Landelijk Overleg Wolf is gekomen met een samenhangend verhaal dat een kader wil meegeven voor het wolvenplan 2022. Verbindend element is het draagvlak in de Nederlandse samenleving. Het besef is dat

hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
- De voorzitter onderscheidt daarbij een drietal fases in de tijd die ieder een eigen tijdsbepaald beleidskader en handelingsperspectieven kunnen kennen. Het verzoek is in het wolvenplan 2022 een concreet actieplan met tijdlijnen op te nemen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.
- Het LOW wenst uitdrukkelijk kennis te kunnen nemen en advies uit te brengen over het *concept* wolvenplan 2022.
- Het verzoek van het LOW is om de komende jaren door te gaan als landelijk wolven overleg verband waarin maatschappelijke organisaties elkaar ontmoeten.

Ambtelijke reactie op aandachtspunten in voorzittersnotitie LOW
(appreciatie tav Beleidsuitgangspunten)

Het LOW geeft de BAC VP aan de hand de voorzittersnotitie een aantal aandachtspunten mee. Dit in de wetenschap dat dit wensen vanuit het LOW zijn, die niet volledig te realiseren zijn in het nieuwe wolvenplan 2022, maar die het LOW desalniettemin mee wil geven aan de BAC VP.

Hieronder wordt samengevat aangegeven of en in hoeverre de geagendeerde beleidskeuzes wel/niet stroken met de wensen vanuit het LOW. Dit met name om bestuurders inzicht te geven in de politieke discussies die te verwachten zijn bij de consultatie van het concept-wolvenplan 2022.

Op hoofdlijnen:
- Maatschappelijk bestuurlijk discussie kan zeker ontstaan over het invoeren van een eigen risico.
- Steun is te verwachten voor alle vormen van verruiming: calamiteitenregeling, tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten, flexibilisering van de hoogtes van de afrasteringen e.d. Ook de inzet voor internationale samenwerking wordt breed ondersteund.
- Verschillend zijn de belevingen m.b.t. het faunabeheer, vergoeding directe kosten, invoering van beheervergoedingen (deze zijn wel gewenst, maar niet eenvoudig te realiseren).

Meer in detail per beleidspunt komt dit neer op:
1. Juridisch kader: LOW ervaart dit ten algemene als statisch/vaststaand met beperkt oog voor de nuances.
2. Belang voor actieve soortenbescherming: wordt in algemene zin geaccepteerd en/of ondersteund.
3. Wolfinclusief faunabeheer: de discussie wordt herkend maar ook verschillend beleefd.
4. Interventierichtlijnen probleemsituaties wolf: worden als zeer nuttig gezien, er is grote vraag naar perspectief en duidelijkheid over handelingsmogelijkheden.
5. Internationale beleidsafstemming: brede steun, alle partijen zien de noodzaak en doen een oproep aan Rijk om z.s.m. te komen tot een internationaal management plan.
6. Leefgebieden wolf: de ruimere definitie leidt tot ruimhartiger bijdrage in preventie. Zal overwegend steun op te verwachten zijn.
7. Calamiteitenregeling: verruiming hiervan heeft de steun vanuit alle partijen.

8/9. Tegemoetkoming in schade: brede steun voor het in stand houden van de tegemoetkomingsregeling. Enkele partijen wel zeer kritisch als het gaat om de invoering van het eigen risico. De stimulans die hier op termijn vanuit gaat wordt slechts door sommigen weer herkend.

10. Tegemoetkoming voor alle hoefdiersoorten heeft brede steun bij alle partijen.
11. Vergoeding directe kosten: Blijft een discussiepunt, dierhouders willen meer dan het huidige beleid (zie ook 13).
12. Inzet kuddebewakingshonden: geaccepteerd als stand van zaken.
13. Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden
    ingezet, worden de mogelijkheden onderzocht voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen
    de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om
    meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden. Dit zal niet op korte termijn gerealiseerd kunnen worden daarom wordt gekozen voor een verkenning. De IPO werkgroep Natuurbeheer krijgt de opdracht deze verkenning uit te voeren.
14. Technische preventie norm: verruiming bijvoorbeeld in hoogte van afrasteringen wordt in grote lijnen ondersteund.
15. Hybride wolven: overeenstemming vanuit het LOW.
16. Omgang gewonde wolf: in algemene zin is voor dit beleid steun.
17. Voorgesteld wordt om voor de Goudjakhals op twee punten, voorlopig, eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor de wolf. Dit betreft: de afhandeling van verkeersslachtoffers (dood e/o gewonde dieren) en bij betaling van de tegemoetkomingen in de schade. Dit laatste zonder de eventueel m.b.t. in de wolvengebieden geldende nadere voorwaarden.

Ad 4. Delen concepten met stakeholders/het Landelijk Overleg Wolf

Richting stakeholders in het LOW is aangegeven dat provincies hun reacties graag meenemen in de advisering aan bestuurders, maar dat bestuurders er ook aan hechten om beleidskeuzes en concepten eerst aan de BAC VP voor te leggen en eerst daarna aan het LOW. Wel wordt het LOW zo veel mogelijk op hoofdlijnen op de hoogte gehouden van wat er aan beleidskeuzes en concepten aan de BAC VP wordt voorgelegd. Daarnaast heeft het LOW a.d.h.v. de voorzittersnotitie van [redacted] op hoofdlijnen de wensen en verwachtingen van het LOW kenbaar gemaakt (voorgaande punt).

Nu besluitvorming over beleidskeuzes t.b.v. het nieuwe wolvenplan 2022 later plaats zal vinden dan oorspronkelijk gedacht (beoogd 16 juni i.p.v. 7 april 2022) is aan het LOW medegedeeld dat met het LOW eerst na de BAC VP op 16 juni 2022 concepten gedeeld kunnen worden. Te overwegen is om de tussentijd te benutten om bestuurlijk in gesprek te gaan met de schapenhouders en daar voorzitter [redacted] bij te betrekken (zien het ook volgende punt).

Ad 5. Gesprek BACVP met stakeholders

Voorgesteld wordt Kennis nemen van voorstel om portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Rommel en Hofstra in gesprek te laten gaan met de schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden in Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG) n.a.v. hun brief d.d. 6 april 2022 aan [redacted] (bijlage 3).

- Uitgenodigd worden vertegenwoordigers van genoemd organisaties respectievelijk: [redacted], [redacted], [redacted]
- Voorstel is om hierbij ook de voorzitter van het LOW, [redacted], te betrekken.
- Gesprek wordt gepland door IPO secretariaat en ambtelijk voorbereid vanuit het IPO en BIJ12.

Vervolgstappen

Er van uitgaande dat de portefeuillehouders faunabeheer, gedeputeerden Rommel en Hofstra, de AAC VP en de BAC VP de mening delen dat concrete beleidskeuzes en concepten pas met stakeholders/LOW te delen nadat de BAC VP daarover gesproken en beslist heeft, kan de consultatie na de BAC VP op 16 juni 2022 voortgezet worden. Met de portefeuillehouders faunabeheer wordt besproken welke mogelijke consequenties dit heeft voor de planning (ivm consulatie in de zomervakantie-periode). Inzet blijft om in 2022 tot een volgend Interprovinciaal Wolvenplan te komen.

Bijlagen:

1. Beleidskeuzes t.b.v. wolvenplan 2022
2. Voorzittersnotitie LOW (kaders voor een wolvenplan 2022)
3. Concept – interprovinciaal wolvenplan
4. Interventierichtlijn probleemsituaties wolf
5. Brief schapenhouders aan Peter Drenth 6 april 2022 (schapenhouders in Nederland, verenigd in de LTO-vakgroep Schapenhouderij, de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) en het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (KSG)

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]; [redacted]u@gelderland.nl);
Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 26 januari 2023 13:15
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]@gelderland.nl);
CC: [redacted]
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan + hamerstuk wolf in BAC VP 26 januari 2023

Ha allen,

Uit de BAC VP van vanochtend:

Tav het Interprovinciaal Wolvenplan > planning en inhoud addendum en actualisatie wolvenplan (conform bespreking in de AAC VP op 14 december 2022):

- Er werd aandacht gevraagd voor wat definitie-kwesties, zoals tav zaken als (wat is) 'goed beschermd vee' en (wat beschouwen we als) 'herhaaldelijk of meermaals';
- Ik heb toegelicht dat dat terechte punten zijn en dat daarover nog ambtelijk wordt gesproken (in wolvenwerkgroep, vooruitlopend op instemmen BAC VP op planning en inhoud addendum) en dat inzet is om dat bij vaststellen addendum in volgende BAC VP op 13 april 2023 uitgewerkt/opgelost te hebben;
- Daarnaast is er gevraagd waar de financiering voor "Uitkomsten verkenning van 'wolf inclusieve pakketten" in het licht van vergoedingen voor arbeid en in directe kosten" (punt 8 van Bijlage 2) vandaan komt'?
- Daarop heb ik aangegeven dat ook dat iets is wat in volgende BAC VP op 13 april 2023 helder/uitgewerkt dient te zijn;

Conclusie: instemming met alle beslispunten, met aandacht voor voorgaande opmerkingen.

Tav Kostenontwikkeling wolf:

- Paar vragen naar dekking stijgende kosten (gaat dat ten koste van andere doelen?) en dat er relatief veel geld naar monitoring gaat;
- Jolinda heeft toegelicht dat dit het aanwenden van reeds gereserveerde middelen betreft en dus niet ten koste gaat van andere doelen, en dat er qua monitoring een knip gemaakt wordt tussen een algemeen deel dat voor alle provincies gelijk is en een provincie-specifiek deel voor provincies waar daadwerkelijk iets te monitoren is;
- Voorzitter gaf nog aan dat meer wolven simpelweg meer monitoring vergt. *Fact of life*.

Conclusie: instemming met voorstel opnemen BIJ12 kostenposten voor wolven in Voorjaarsnota 2023

In de rondvraag werd gevraagd om blokje Faunabeheer in volgende BAC VP (13 april), met aandacht voor:

- Hoe gaan provincies om met (deels) gesneuvelde landelijke vrijstelling? Daarover zal ik richting de WGNW separaat een inventarisatie-vraag uitzetten;
- Herhaalde vraag wat we doen met aanbevelingen Boerema van vorig jaar. Kom ik ook op terug.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23

2511EG Den Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van:
Verzonden: donderdag 15 december 2022 14:52
Aan: @gelderland.nl>; @provinciegroningen.nl>; <
@fryslan.frl>; @fryslan.frl>; < @drenthe.nl>;
< @drenthe.nl>; @drenthe.nl>;)
@overijssel.nl>; < @overijssel.nl>;
< @Brabant.nl>; @prvlimburg.nl>; @flevoland.nl>;
@zeeland.nl>; < @noord-holland.nl>;
@provincie-utrecht.nl>; < @bij12.nl>;
@bij12.nl>; < @bij12.nl>;
< @bij12.nl>; @ipo.nl>;
@bij12.nl>; @prvlimburg.nl; @provinciegroningen.nl;
@bij12.nl>; @bij12.nl)' < @bij12.nl>;
< @provinciegroningen.nl>; @gelderland.nl) @gelderland.nl>;
@pzh.nl>
CC: @ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan + hamerstukken wolf in AAC VP 14 december 2022

Ha allen,

Bijgevoegd de powerpoint planning en inhoud addendum en actualisatie wolvenplan die gisteren in de AAC VP gepresenteerd heeft. De AAC VP is akkoord met planning en inhoud van addendum en actualisatie.

Dit kan dus door naar de BAC VP van 26 januari 2023, waarbij het voorstek is om betrokkenheid van stakeholders via LOW ‘aan de voorkant’ als beslispunt voor te leggen naast het opnemen van de planning als nu gepresenteerd. Dit om helderheid van bestuurders te hebben inzake de kip-ei-vraag of een nieuw concept eerst aan de BAC VP voorgelegd moet worden voor het voor consultatie naar LOW kan, of andersom en dat bestuurders meteen horen wat stakeholders/LOW van het nieuwe concept vinden. Afgelopen jaar heeft de BAC VP daarover wat dubbele signalen afgegeven en dat willen we de volgende ronde voor zijn.

Verder zijn de hamerstukken kosten wolf en taxatierichtlijn ook voor akkoord afgehamerd. Wel met de opmerking verdeelsleutels voor dit onderwerp niet ideaal zijn maar nu geen reden zijn om niet akkoord te gaan. Kunnen we dus ook mee verder voor de BAC VP van januari 2023.

Groet, mede namens

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316

Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 09:19
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@pzh.nl>
CC: [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan in BAC VP 1 december 2022

Ha allen,

Uitkomst overleg over het wolvenplan in de BAC VP gisteren levert het volgende op:

- De BAC VP wil de voorliggende toevoegingen tov het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* tov het huidige wolvenplan, eea volgens de voorliggende planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan ('met alles erop en eraan') vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn*;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;
- Dat laat onverlet dat provincies die een dergelijk signaal wel af willen geven (zoals Gelderland recent gedaan heeft, en al dan niet aanhakend bij recente ontwikkelingen in het Europees Parlement Europees Parlement: Stop met die strikte bescherming van de wolf | Binnenland | AD.nl) wel in gezamenlijkheid een brief aan de Minister kunnen sturen, maar dus niet namens de 12/onder IPO-vlag.

* Het zou goed zijn als we dat aan de BAC VP op 26 januari 2023 kunnen voorleggen. Betekent wel dat die planning extreem vroeg in januari 2023 klaar moet zijn, dus eigenlijk feitelijk al in december 2022. @[redacted]@bij12.nl)': is dat haalbaar?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23

2511EG Den Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Van:
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: @gelderland.nl>; @provinciegroningen.nl>; @fryslan.frl>; @fryslan.frl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @overijssel.nl>; @overijssel.nl>; @Brabant.nl>; @prvlimburg.nl>; @flevoland.nl>; @zeeland.nl>; @noord-holland.nl>; @provincie-utrecht.nl>; @bij12.nl>; @bij12.nl>; @bij12.nl>; @bij12.nl>; @ipo.nl>; @bij12.nl>; @prvlimburg.nl; @provinciegroningen.nl; @bij12.nl>; @bij12.nl)' @bij12.nl>; @provinciegroningen.nl>; @gelderland.nl) @gelderland.nl>; @pzh.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Van:
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: @bij12.nl>; @gelderland.nl>; V @provinciegroningen.nl>; @fryslan.frl>;

[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl

Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 15 december 2022 14:52
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]@gelderland.nl); [redacted]
CC:
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan + hamerstukken wolf in AAC VP 14 december 2022
Bijlagen: ppt BIJ12 wolvenplan voor AAC VP 14-12-2022.pptx

Ha allen,

Bijgevoegd de powerpoint planning en inhoud addendum en actualisatie wolvenplan die [redacted] gisteren in de AAC VP gepresenteerd heeft. De AAC VP is akkoord met planning en inhoud van addendum en actualisatie.

Dit kan dus door naar de BAC VP van 26 januari 2023, waarbij het voorstek is om betrokkenheid van stakeholders via LOW 'aan de voorkant' als beslispunt voor te leggen naast het opnemen van de planning als nu gepresenteerd. Dit om helderheid van bestuurders te hebben inzake de kip-ei-vraag of een nieuw concept eerst aan de BAC VP voorgelegd moet worden voor het voor consultatie naar LOW kan, of andersom en dat bestuurders meteen horen wat stakeholders/LOW van het nieuwe concept vinden. Afgelopen jaar heeft de BAC VP daarover wat dubbele signalen afgegeven en dat willen we de volgende ronde voor zijn.

Verder zijn de hamerstukken kosten wolf en taxatierichtlijn ook voor akkoord afgehamerd. Wel met de opmerking verdeelsleutels voor dit onderwerp niet ideaal zijn maar nu geen reden zijn om niet akkoord te gaan. Kunnen we dus ook mee verder voor de BAC VP van januari 2023.

Groet, mede namens [redacted],
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316 [redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 09:19
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]

[redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted]
[redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted]
[redacted] @Brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl>; [redacted] @flevoland.nl>;
[redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @noord-holland.nl>; [redacted]
[redacted] @provincie-utrecht.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @ipo.nl>; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl; [redacted] @provinciegroningen.nl; [redacted]
[redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl)' [redacted] @bij12.nl>;
[redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @gelderland.nl) [redacted] @gelderland.nl>;
[redacted] @pzh.nl>
CC: [redacted] @ipo.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan in BAC VP 1 december 2022

Ha allen,

Uitkomst overleg over het wolvenplan in de BAC VP gisteren levert het volgende op:

- De BAC VP wil de voorliggende toevoegingen tov het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* tov het huidige wolvenplan, eea volgens de voorliggende planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan ('met alles erop en eraan') vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn*;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;
- Dat laat onverlet dat provincies die een dergelijk signaal wel af willen geven (zoals Gelderland recent gedaan heeft, en al dan niet aanhakend bij recente ontwikkelingen in het Europees Parlement Europees Parlement: Stop met die strikte bescherming van de wolf | Binnenland | AD.nl) wel in gezamenlijkheid een brief aan de Minister kunnen sturen, maar dus niet namens de 12/onder IPO-vlag.

* Het zou goed zijn als we dat aan de BAC VP op 26 januari 2023 kunnen voorleggen. Betekent wel dat die planning extreem vroeg in januari 2023 klaar moet zijn, dus eigenlijk feitelijk al in december 2022. @[redacted] @[redacted] @[redacted] @bij12.nl)': is dat haalbaar?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted] @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted]

[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@pzh.nl>

Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: [redacted]' [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl
Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

246A

Het Wolvenplan en de uitvoering

AAC VP

14 december 2022

Besluiten BAC VP 1 december

- Op korte termijn enkele toevoegingen aan huidig wolvenplan (2019) in vorm van *addendum*
- Actualisatie bewaren voor een geheel nieuw wolvenplan
- Geen gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf

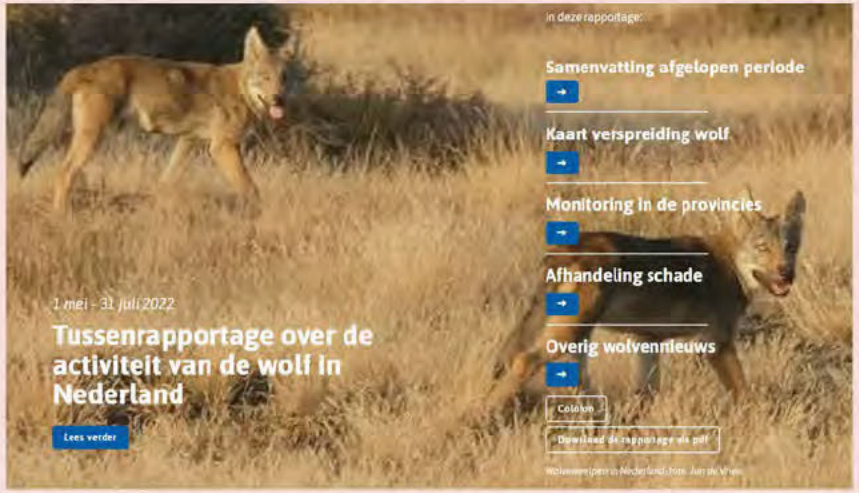

Addendum bij wolvenplan 2019

Inzet: op korte termijn vaststellen > BAC VP 13 april 2023

Onderwerp	Voorstel
Subsidieregeling voor preventieve maatregelen	- Elke provincie kan zelf gebieden begrenzen tbv subsidie voor preventieve maatregelen. - Uniforme normering - Mogelijkheid om subsidieregeling ook voor andere hoefdieren in te zetten - Interprovinciaal vastgestelde normering hanteren.
Tegemoetkomingsregeling	- Mogelijk tegemoetkoming voor alle hobbymatig gehouden hoefdieren opnemen en alle bedrijfsmatig gehouden vee - Provincie bepaalt zelf snelheid van mogelijke afbouw voor onbeschermd vee. Provincie begrenst gebieden en bepaalt snelheid van afbouw. - Afbouwen kan ook in één keer
Handelingsprotocollen	- Handelingsprotocollen aangereden wolf, wolf - mens, wolf-hond

Actualisatie wolvenplan

Onderwerp	Voorstel
Onderzoek	- Juridische analyse Drenthe - Habitatgeschikheidsonderzoek - Populatie ontwikkeling en samenstelling - Analyse (incl. preventieve maatregelen) predatie runderen en paarden
Rol gemeente	- rol, bevoegdheden en communicatie van gemeentes i.v.m. de openbare veiligheid en maatschappelijke onrust.
Overige zaken	- Resultaten landelijke dialoog (LNV/RDA) integreren - Internationale samenwerking opnemen - Communicatieplan - Handelingsprotocol wolf - vee

Actualisatie wolvenplan

Planning

- Zomer 2023 onderzoeken en informatie gereed
- Nazomer opleveren concept wolvenplan
- Eind 2023 vaststellen wolvenplan in de AAC VP
- Begin 2024 vaststellen wolvenplan in de BAC VP

Voorstel betrokkenheid van stakeholders

- Met Landelijk Overleg Wolf (LOW) concepten delen in najaar 2023 om besluitvorming en vaststelling door de BAC VP begin 2024 mogelijk te maken.
  - ➢ Dit houdt wel in dat de concepten extern gedeeld worden voor besluitvorming
  - ➢ Input welke de afgelopen consultatieronde al is opgehaald kan al worden meegenomen

BIJ12

Werkt voor provincies

Onderzochte meldingen

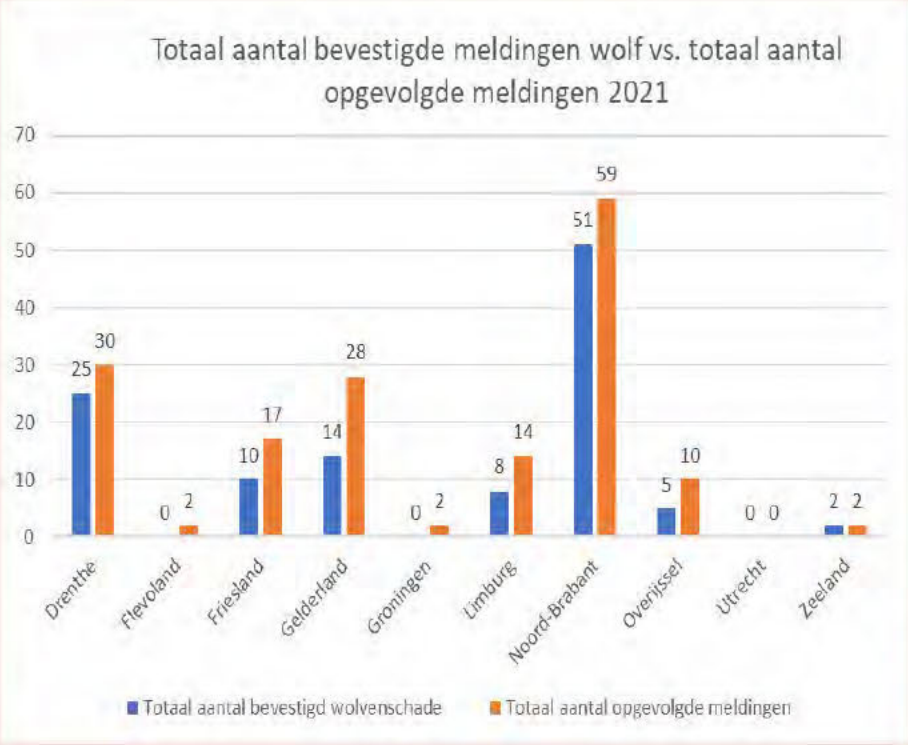

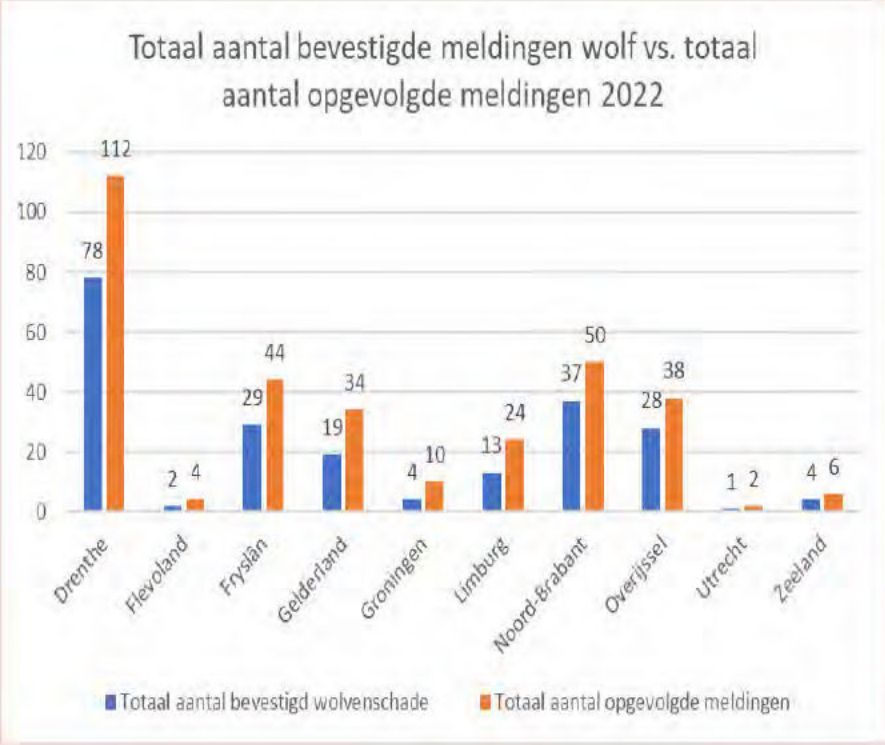

Cijfers

Aantal wolven schademeldingen per kalenderjaar, per provincie

Jaar	Drenthe	Flevoland	Fryslân	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Eindtotaal
2015	2				2						4
2017					1		1	7			9
2018	15	1	6	2	2	3		14	1		44
2019	12		3	2	1		2	5			25
2020	18		2	14	1	6	51	4			96
2021	25		10	14		8	50	5		2	114
2022	78	2	29	19	4	13	37	28	1	4	215
Eindtotaal	95	2	46	44	11	28	133	43	2	6	507

Kosten

Tegemoetkoming en taxatiekosten wolvendossiers per provincie 2021
€30.000,00
€25.000,00
€20.000,00
€15.000,00
€10.000,00
€5.000,00
€-
Drenthe
Flevoland
Fryslân
Gelderland
Groningen
Limburg
Noord-Brabant
Overijssel
Utrecht
Zeeland
Kosten taxatie
Uitgekeerde tegemoetkoming

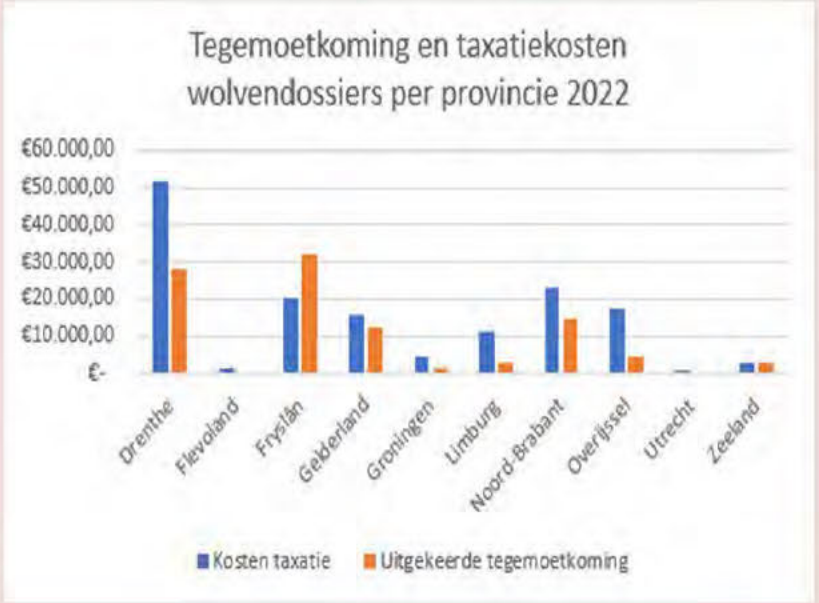
Tegemoetkoming en taxatiekosten wolvendossiers per provincie 2022
€60.000,00
€50.000,00
€40.000,00
€30.000,00
€20.000,00
€10.000,00
€-
Drenthe
Flevoland
Fryslân
Gelderland
Groningen
Limburg
Noord-Brabant
Overijssel
Utrecht
Zeeland
Kosten taxatie
Uitgekeerde tegemoetkoming

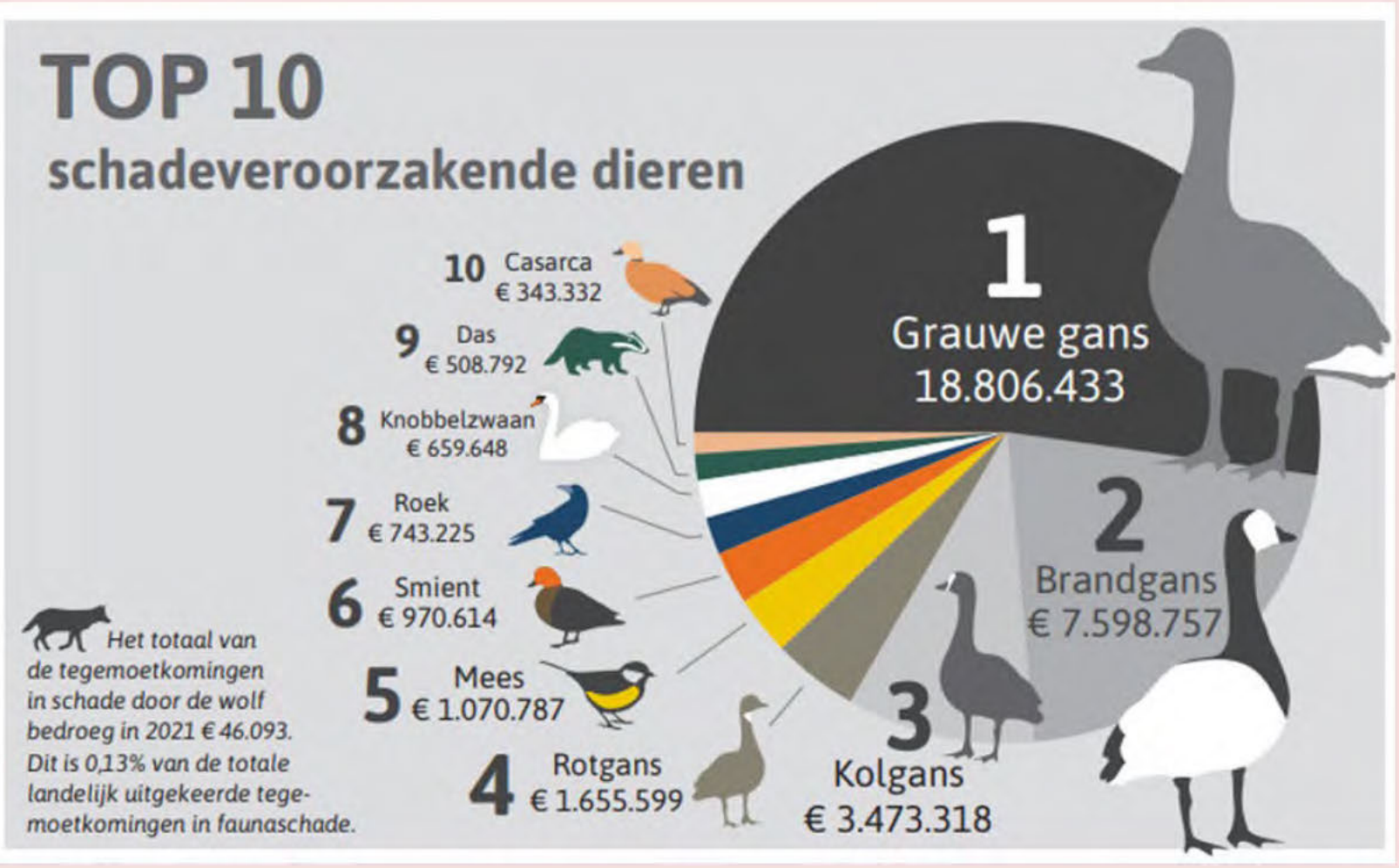
TOP 10
schadeveroorzakende dieren
1
Grauwe gans
18.806.433
2
Brandgans
€ 7.598.757
3
Kolgans
€ 3.473.318
4
Rotgans
€ 1.655.599
5
Mees
€ 1.070.787
6
Smient
€ 970.614
7
Roek
€ 743.225
8
Knobbelzwaan
€ 659.648
9
Das
€ 508.792
10
Casarca
€ 343.332
Het totaal van de tegemoetkomingen in schade door de wolf bedroeg in 2021 € 46.093. Dit is 0,13% van de totale landelijk uitgekeerde tegemoetkomingen in faunaschade.

Planning

- Voor de zomer is het concept wolvenplan voorgelegd aan de BAC VP.
- Afgelopen maanden is de input van stakeholders opgehaald
- Huidige Planning: definitief plan dit jaar opstellen
  - 16 februari werkgroep IPO-natuurwetgeving
  - 15 maart AAC VP
  - 13 april vaststellen BAC VP

Recente ontwikkelingen zorgen dat dit niet landelijk wenselijk is.

Tegemoetkomingen

In huidig plan	In nieuw plan
Voor alle bedrijfsmatig gehouden vee	Voor alle bedrijfsmatig gehouden vee
Voor hobbymatig gehouden schapen en geiten	Voor alle hobbymatig gehouden hoefdieren
Alleen directe kosten (marktwaarde schaap, kosten veearts, kosten destructie)	Alleen directe kosten (marktwaarde schaap, kosten veearts, kosten destructie)
In wolven(subsidie)gebieden na 3 jaar geen tegemoetkoming voor onbeschermd vee	In wolvengebieden na 3 jaar afbouw tegemoetkomingen voor onbeschermd vee. Provincie begrenst gebieden en bepaalt snelheid van afbouw.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 2 december 2022 09:19
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@bij12.nl)'; [redacted]@gelderland.nl);
CC: [redacted]
Onderwerp: Terugkoppeling wolvenplan in BAC VP 1 december 2022

Ha allen,

Uitkomst overleg over het wolvenplan in de BAC VP gisteren levert het volgende op:

- De BAC VP wil de voorliggende toevoegingen tov het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* tov het huidige wolvenplan, eea volgens de voorliggende planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan ('met alles erop en eraan') vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn*;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;
- Dat laat onverlet dat provincies die een dergelijk signaal wel af willen geven (zoals Gelderland recent gedaan heeft, en al dan niet aanhakend bij recente ontwikkelingen in het Europees Parlement Europees Parlement: Stop met die strikte bescherming van de wolf | Binnenland | AD.nl) wel in gezamenlijkheid een brief aan de Minister kunnen sturen, maar dus niet namens de 12/onder IPO-vlag.

* Het zou goed zijn als we dat aan de BAC VP op 26 januari 2023 kunnen voorleggen. Betekent wel dat die planning extreem vroeg in januari 2023 klaar moet zijn, dus eigenlijk feitelijk al in december 2022. @[redacted] @[redacted] @[redacted]@bij12.nl)': is dat haalbaar?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: vrijdag 4 november 2022 09:06
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@Brabant.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] ([redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@pzh.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling wolf in BAC VP 3 november 2022

Ha allen,

Doordat gisteren in de BAC VP één van de andere agendapunten meer bespreektijd vergde dan voorzien, was er te weinig tijd om goed inhoudelijk over het wolvenplan te spreken. Geconstateerd is dat standpunten uiteen lopen en dat eea nadere bespreking in een volgende BAC VP behoeft. Dat zal waarschijnlijk een extra in te plannen BAC VP begin december worden. Ik hou jullie op de hoogte.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 19 oktober 2022 13:42
Aan: [redacted]' [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@Brabant.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] [redacted]@flevoland.nl>; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted] [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted] [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl

Onderwerp: Notitie voortgang wolvenplan + bijlage tbv BAC VP op 3 november 2022 > eventuele reacties SVP per ommegaande

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 juni 2022 15:50
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted];

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 29 april 2021 11:24
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl)'; [redacted]@pzh.nl'; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)'
CC: [redacted]@prvlimburg.nl'; [redacted]; [redacted]; [redacted]@zeeland.nl'; [redacted]; [redacted]@gelderland.nl'; [redacted]@overijssel.nl'; [redacted]; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl'; [redacted]; [redacted]; [redacted]@odnhn.nl; [redacted]@pzh.nl; [redacted]); [redacted]@overijssel.nl; [redacted]; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl'; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Tkn: wolvennotities tbv vaststelling door BAC VP 27 mei 2021
Bijlagen: 210527 BAC VP Oplegnotitie Vervolgproces wolvendossier.docx; 210527 BAC VP bijlage 1 Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt.docx; 210527 BAC VP bijlage 2 Uitwerking actualisatie wolvenplan.docx

Aan de leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving, cc leden wolvenwerkgroep,

Zoals in de WGNW op 1 april aangeven is in de wolvenwerkgroep overlegd hoe de notities zijn de notities handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden) en uitwerking actualisatie zodanig vormgegeven konden worden dat de voorbehouden die Overijssel er in de BAC VP in maart nog bij had, weggenomen konden worden.

TKN: dat heeft geresulteerd in bijgaande versies (plus de geüpdate oplegger van maart), die akkoord zijn bevonden door de wolvenwerkgroep, inclusief Overijssel. Ik reken op een soepele vaststelling in de BAC VP op 27 mei as (hamerstuk).

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

BAC Vitaal Platteland

op 27 mei
Agendapunt

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	29 april 2021
Portefeuillehouder	[redacted]
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO bureau)
Telefoon	06 [redacted]
Onderwerp	Vaststellen notities tbv actualisatie Interprovinciaal Wolvenplan

Kern van het onderwerp

Ter aanvulling en actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan zijn de notities handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden) en uitwerking actualisatie (inclusief begroting), voorgelegd aan het Landelijk Overleg Wolf. Nu daaruit geen wezenlijke opmerkingen gekomen zijn, kunnen beide notities definitief vastgesteld worden.

Voorstel/gevraagd besluit:

Vaststellen notities:

1. Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden);
2. Uitwerking actualisering wolvenplan, inclusief daartoe benodigde begroting.

Aanleiding en Landelijk Overleg Wolf

In de BAC VP van 17 december 2020 is ingestemd met het voorleggen van beide voornoemde notities aan het Landelijk Overleg Wolf, teneinde het Landelijk Overleg Wolf nadrukkelijk te betrekken bij de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan.
Dat is onlangs gebeurd en heeft geleid tot één opmerking (van LTO). Verzocht werd om in de notitie Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt toe te voegen dat ook rechtsvergelijking met Duitsland van belang is. Daarin was inmiddels al in voorzien doordat in de Juridische analyse wolf (uitwerking notitie uitwerking actualisering wolvenplan) opgenomen is dat “Onderdeel tevens is een rechtsvergelijkend onderzoek tussen de verschillende Europese landen, waarbij in ieder geval Duitsland, België, Frankrijk in ogenschouw dienen te worden genomen. Duidelijk dient te zijn op basis waarvan eventuele verschillen in toepassing van Europese wetgeving mogelijk zouden zijn.”

Consequenties

Handelingsperspectief zwervende wolf bovenmatige schade

Indien de BAC VP deze notitie vast stelt, committeren provincies zich aan het geschetste handelingsperspectief in toekomstige vergelijkbare (onverhoopte gevallen), in ieder geval als voorlopige aanpak ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het wolvenplan, waarin deze (en andere) aanvullingen zullen worden opgenomen.

Actualisatie/doorontwikkeling wolvenplan

Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt grosso mode enerzijds ambtelijke inzet en anderzijds een fact finding studie wolf. De coördinatie van actualisatie wolvenplan (en overige gerelateerde vervolgacties) is belegd bij BIJ12. Dekking voor de actualisatie wordt door BIJ12 voorgelegd via de voorjaarsnota. De notitie Uitwerking actualisatie Wolvenplan (bijlage 2) bevat hiervoor een begroting (totaal € 222.500 voor 2021), die reeds eerder met u gedeeld is.

Vervolgstappen en betrokkenheid Landelijk Overleg Wolf
Na vaststellen van beide notities en de voorjaarsnota kan de actualisatie definitief formeel van start. Uiteraard zijn daarvoor al de nodige voorbereidingen getroffen, vooruitlopend op voorleggen aan Landelijk Overleg Wolf en definitieve vaststelling door BAC VP, zoals eerder aangegeven.

Onderdeel van de actualisatie is het verder uitdiepen van het (Europeesrechtelijk) kader dat de mogelijkheden van ingrijpen bij incidenten met wolven, zoals voornoemde bovenmatige schade. Daarnaast zullen ook voor anderen denkbare (in bestaande wolvenplan geïdentificeerde) incidenten (zoals bijvoorbeeld: wolf valt hond aan) de komende periode handelingsperspectieven uitgewerkt worden, waarmee het geactualiseerde wolvenplan aangevuld zal worden.

Bijlagen:

1. notitie Handelingsperspectief zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt
2. notitie Uitwerking Actualisatie wolvenplan

BAC Vitaal Platteland

op 27 mei
Agendapunt

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Datum	29 april 2021
Portefeuillehouder	[redacted]
Inlichtingen bij	[redacted] (IPO bureau)
Telefoon	06 [redacted]
Onderwerp	Vaststellen notities tbv actualisatie Interprovinciaal Wolvenplan

Kern van het onderwerp

Ter aanvulling en actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan zijn de notities handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden) en uitwerking actualisatie (inclusief begroting), voorgelegd aan het Landelijk Overleg Wolf. Nu daaruit geen wezenlijke opmerkingen gekomen zijn, kunnen beide notities definitief vastgesteld worden.

Voorstel/gevraagd besluit:

Vaststellen notities:

1. Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden);
2. Uitwerking actualisering wolvenplan, inclusief daartoe benodigde begroting.

Aanleiding en Landelijk Overleg Wolf

In de BAC VP van 17 december 2020 is ingestemd met het voorleggen van beide voornoemde notities aan het Landelijk Overleg Wolf, teneinde het Landelijk Overleg Wolf nadrukkelijk te betrekken bij de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan.
Dat is onlangs gebeurd en heeft geleid tot één opmerking (van LTO). Verzocht werd om in de notitie Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt toe te voegen dat ook rechtsvergelijking met Duitsland van belang is. Daarin was inmiddels al in voorzien doordat in de Juridische analyse wolf (uitwerking notitie uitwerking actualisering wolvenplan) opgenomen is dat “Onderdeel tevens is een rechtsvergelijkend onderzoek tussen de verschillende Europese landen, waarbij in ieder geval Duitsland, België, Frankrijk in ogenschouw dienen te worden genomen. Duidelijk dient te zijn op basis waarvan eventuele verschillen in toepassing van Europese wetgeving mogelijk zouden zijn.”

Consequenties

Handelingsperspectief zwervende wolf bovenmatige schade

Indien de BAC VP deze notitie vast stelt, committeren provincies zich aan het geschetste handelingsperspectief in toekomstige vergelijkbare (onverhoopte gevallen), in ieder geval als voorlopige aanpak ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het wolvenplan, waarin deze (en andere) aanvullingen zullen worden opgenomen.

Actualisatie/doorontwikkeling wolvenplan

Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt grosso mode enerzijds ambtelijke inzet en anderzijds een fact finding studie wolf. De coördinatie van actualisatie wolvenplan (en overige gerelateerde vervolgacties) is belegd bij BIJ12. Dekking voor de actualisatie wordt door BIJ12 voorgelegd via de voorjaarsnota. De notitie Uitwerking actualisatie Wolvenplan (bijlage 2) bevat hiervoor een begroting (totaal € 222.500 voor 2021), die reeds eerder met u gedeeld is.

Vervolgstappen en betrokkenheid Landelijk Overleg Wolf
Na vaststellen van beide notities en de voorjaarsnota kan de actualisatie definitief formeel van start. Uiteraard zijn daarvoor al de nodige voorbereidingen getroffen, vooruitlopend op voorleggen aan Landelijk Overleg Wolf en definitieve vaststelling door BAC VP, zoals eerder aangegeven.

Onderdeel van de actualisatie is het verder uitdiepen van het (Europeesrechtelijk) kader dat de mogelijkheden van ingrijpen bij incidenten met wolven, zoals voornoemde bovenmatige schade. Daarnaast zullen ook voor anderen denkbare (in bestaande wolvenplan geïdentificeerde) incidenten (zoals bijvoorbeeld: wolf valt hond aan) de komende periode handelingsperspectieven uitgewerkt worden, waarmee het geactualiseerde wolvenplan aangevuld zal worden.

Bijlagen:

1. notitie Handelingsperspectief zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt
2. notitie Uitwerking Actualisatie wolvenplan

Bijlage 1: Notitie IPO Wolvenwerkgroep: Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt (zoals de wolf in Heusden)

Samenvatting

Stakeholders, met name uit de hoek van dierhouders, vragen provincies om een landelijke (gelijke) aanpak ten aanzien van vraagstukken inzake zwervende wolven.
Van zwervende wolven is bekend dat zij tijdens hun trektochten landbouwhuisdieren kunnen aanvallen. Meestal trekken zwervende wolven snel verder, maar in sommige gevallen kunnen zwervende wolven langer in één bepaalde regio blijven hangen en voor veel schade en onrust zorgen. Omdat de wolf een hoge mate van bescherming heeft, kan verjagen of doden niet zonder meer. Zulke probleemsituaties, waarin in korte tijd veel schade optreedt, vragen daarom om een extra handelsperspectief, waarin het huidige interprovinciale Wolvenplan nu nog niet voorziet. In deze notitie wordt een handelswijze voor dit specifieke type probleemsituaties met wolven uitgewerkt.

Kernboodschap:
Met een proactieve werkwijze op het gebied van communicatie, regie en beschikbaar stellen van nood-sets preventie maatregelen kan voorkomen worden dat provincies hun toevlucht moeten zoeken in maatregelen die praktisch niet uitvoerbaar en juridisch niet houdbaar zijn.

1. Inleiding

Dat wolven landbouwhuisdieren doden is niet nieuw. Ook niet in Nederland. Nieuw was wel een situatie zoals die van de zwervende wolf in Heusden.
Het huidige interprovinciale Wolvenplan bevat de uitgangspunten voor het omgaan met situaties waarin een wolf landbouwhuisdieren doodt. Op probleemsituaties zoals in Heusden is het huidige wolvenplan echter onvoldoende toegesneden.
Omdat een vergelijkbare situatie zich kan herhalen, is het aan te bevelen het Interprovinciaal Wolvenplan aan te vullen met een aantal uitgangspunten en concrete stappen hoe snel en effectief kan worden gehandeld ingeval sprake is van dit type probleemsituaties. In deze notitie wordt hiervoor een voorstel gedaan.
Dit voorstel is voor een belangrijk deel gebaseerd op de ervaringen in de provincie Noord-Brabant en is bedoeld als voorlopige aanvulling op het huidig Interprovinciaal Wolvenplan en ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan begin 2022.

Korte beschrijving situatie in Heusden (Noord-Brabant): 15 mei – 1 juni 2020

In Hedikhuizen, gemeente Heusden, doodt een zwervende wolf medio mei binnen enkele dagen 50 schapen. De aanvallen vonden plaats in een klein poldergebied met veel onbeschermde schapen en weinig wilde prooidieren. Het grote aantal gedode schapen, de frequentie, en de vele (vermeende) waarnemingen van de wolf veroorzaken grote onrust onder de houders van landbouwhuisdieren en een sterk gevoel van onveiligheid onder inwoners in het gebied.
De media-aandacht was enorm. Uitspraken dat de wolf vanwege aanwezige barrières (rivier, kanaal en twee rijkswegen) het gebied moeilijk zou kunnen verlaten, versterkten de onrust onder dierhouders en het gevoel van onveiligheid onder inwoners. Partijen namen hun standpunten in: dierhouders moesten hun schapen niet als ‘snacks’ aanbieden versus de ‘terror wolf’ moest weg uit het gebied, de provincie moest ingrijpen. Co-existentie met de wolf leek non-existent.
Provincie Noord-Brabant, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging en andere betrokken partijen werkten aan een gezamenlijke aanpak met als belangrijkste uitgangspunt het beschermen van landbouwhuisdieren tegen de zwervende wolf in de verwachting dat de wolf daardoor verder zou trekken. Hoewel de dierhouders primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren, hielpen provincie, gemeente, ZLTO en Zoogdiervereniging met de juiste informatie, adviezen en ondersteuning. Afspraak was dat als de wolf twee weken geen onbeschermd vee had aangevallen, maar nog wel aanwezig was in het gebied – wat onwaarschijnlijk zou zijn - provincie en gebiedspartners binnen de wettelijke kaders naar een volgende stap zouden kijken. De wolf verliet het gebied op 1 juni, na in twee weken 60 schapen gedood te hebben in het gebied.

Context en reikwijdte

2.1. Context

2.1.1. Huidig Interprovinciaal Wolvenplan

In het Interprovinciaal Wolvenplan wordt voor situaties waarin een zwervende wolf onbeschermd vee doodt, geen onderscheid gemaakt in de omvang of frequentie van schade die een zwervende wolf veroorzaakt. In alle gevallen wijst de in het wolvenplan opgenomen escalatieladder als maatregel het toepassen van preventieve maatregelen aan. Uitgangspunt in het Interprovinciaal Wolvenplan is dat een dierhouder hiervoor
zelf de verantwoordelijkheid draagt, vanuit de wettelijke verplichting van dierhouders om gehouden dieren zo nodig tegen roofdieren te beschermen[1]. Wat betreft de rol van de provincie is in het wolvenplan aangegeven dat provincies ervoor *kunnen* kiezen tijdelijke preventieve middelen uit te lenen om de kans op een herhalingsaanval op korte termijn te verkleinen.

2.1.2. Meldingen wolvenschade periode 2015 – heden

Hoewel wolvenschade doorgaans tot veel maatschappelijke onrust leidt, veroorzaken de meeste zwervende wolven geen omvangrijke schade in de zin van grote aantallen gedode dieren of veelvuldige aanvallen. Uit de DNA-analyses en data met faunaschade van BIJ12 blijkt het merendeel van zwervende wolven relatief kort door Nederland te trekken (variërend van enkele dagen tot enkele weken). Bij de aanvallen die gaandeweg de zwerftocht op onbeschermde landbouwhuisdieren worden uitgevoerd, betreft het in verreweg de meeste gevallen één tot enkele dieren (veelal schapen) die daarbij worden gedood of verwond.
Van de meer dan 20 zwervende wolven die sinds 2015 in Nederland aanwezig zijn geweest zijn er drie wolven die opvallen vanwege de omvang van de faunaschade. Zo heeft GW998f in de zomermaanden van 2018 in Drenthe, Groningen, Friesland en Overijssel in totaal 65 schapen gedood. In het najaar van dat jaar vestigde deze wolvin zich op de Veluwe en ging over op natuurlijke prooi. De tweede wolf, GW1261m, heeft gedurende zijn omzwervingen tussen november 2019 en juli 2020 in de noordelijke provincies in totaal 100 schapen gedood. In beide gevallen kan de schade evenwel gerelateerd worden aan de lengte van de zwerfperiode in Nederland en de omvang van het gebied dat is doorkruist. Deze wolven zijn niet op één plek “blijven rondhangen”.
Echt uitzonderlijk is het derde geval, dat van GW1554m: ‘de wolf in Heusden’. Deze wolf doodde tussen medio april en eind mei 2020 in totaal 91 schapen in Gelderland en Noord-Brabant. Hiervan zijn 60 schapen gedood in Heusden waarvan 50 in de eerste dagen. De wolf in Heusden viel op vanwege het grote aantal gedode schapen in een zeer korte periode in een klein gebied. Deze combinatie van omstandigheden is te omschrijven als een specifiek type probleemsituatie, waarvoor nu een handelingskader ontbreekt.

2.2. Reikwijdte

Deze notitie heeft enkel betrekking op een probleemsituatie zoals in Heusden, namelijk een zwervende wolf die in een korte periode, in een klein gebied (dus zonder verder te trekken) bovenmatige schade veroorzaakt (groot aantal schapen doodt). Dat wil zeggen een situatie waarin:

1. Een zwervende wolf:
   a. zich ophoudt in een gebied waarvan o.b.v. de gebiedskenmerken (zoals gebrek aan wilde prooidieren) en de beschikbare kennis over de wolf de inschatting gemaakt wordt dat het gebied niet geschikt is voor een wolf om lang te verblijven;
   b. in korte tijd veel onbeschermde landbouwhuisdieren heeft gedood.
2. Er omstandigheden zijn – anders dan enkel de aanwezigheid van onbeschermde landbouwhuisdieren - die mogelijk vertragend werken voor de doortrek van de wolf naar een geschikt territorium.

Als sprake is van een situatie waarin er omstandigheden zijn zoals omschreven onder 2, is de kans op het ontstaan van een probleemsituatie waarin een wolf *bovenmatige* schade veroorzaakt erg groot. Met bovenmatige schade wordt dan een schadepatroon bedoeld dat niet overeenkomt met de schade die doortrekkende wolven in het algemeen veroorzaken. In deze situaties is een aanvulling op het wolvenplan wenselijk (zie paragraaf 3).

---

[1] Artikel 1.6, derde lid van het Besluit houders van dieren: “Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico’s en zo nodig roofdieren”.

Vanwege de grote afstanden die een zwervende wolf in korte tijd kan afleggen, is het niet te voorspellen waar een wolf opduikt en waar schade kan optreden. Echter, op het moment dat een zwervende wolf opduikt in een gebied met bijzondere gebiedskenmerken, zoals barrières die vertragend kunnen werken en weinig wilde prooidieren (voorbeeld Heusden), is (grote) schade wèl verklaarbaar.
Met het oog op het voorkomen van specialisatie door de wolf op schapen en het voorkomen van grotere schade en maatschappelijk onrust, is snel en adequaat handelen daarom van belang.

Toelichting:
Bijzonder aan de situatie in Heusden was dat de wolf, na het oversteken van de Maas, terecht was gekomen in een klein gebied met veel onbeschermde schapen, weinig wilde prooidieren en omringd door barrières (rijkswegen ten oosten en zuiden, een kanaal ten westen en rivier ten noorden).
De aanwezigheid van barrières om het gebied betekende niet dat de wolf het gebied niet zou kunnen verlaten. Het betekende wel dat de wolf niet *eenvoudig* het gebied zou kunnen verlaten. Wel eenvoudig beschikbaar waren, vanuit het perspectief van de wolf, de onbeschermde schapen als prooidieren, in combinatie met weinig wilde prooidieren.
De aanwezigheid van barrières om het gebied de voor de wolf eenvoudig beschikbare schapen en weinig wild, vergrootte de kans op herhalingsaanvallen aanzienlijk en daarmee het risico dat deze wolf gewend zou raken aan schapen als prooidier en de schade nog verder zou toenemen.

3. Voorstel voor voorlopige aanvulling op Interprovinciaal Wolvenplan

Anders dan hierboven onder 2.1 is aangegeven, is in het Interprovinciaal wolvenplan geen specifieke rol voor de provincie beschreven voor probleemsituaties zoals onder 2.2 bedoeld. Evenmin is een specifieke aanpak beschreven. Vanwege de wens om zoveel mogelijk te voorkomen dat een zwervende wolf op één locatie blijft en daar schapen doodt, tevens het belang om te voorkomen dat een zwervende wolf zich specialiseert in het doden van onbeschermde landbouwhuisdieren, is een toegespitste handelswijze voor dergelijke probleemsituaties wel aan te bevelen.
Ook vanuit het perspectief om de wolf te beschermen is een gezamenlijke aanpak wenselijk, namelijk het behouden van draagvlak voor de aanwezigheid van wolven in Nederland en het bevorderen dat de wolf een geschikt territorium vindt. Het draagvlak voor aanwezigheid van wolven in Nederland en het bevorderen dat een wolf een geschikt territorium vindt, is een belang dat het individuele belang van veehouders overstijgt, wat pleit voor een gezamenlijke aanpak.
In aanvulling op de uitgangspunten in het huidige interprovinciale wolvenplan, worden de volgende uitgangspunten voorgesteld, indien sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in 2.2:

1. Provincie:
    a. Neemt regie en initieert overleg met gebiedspartners
    b. Communiceert dat noodsets (wolvenwerende nachtkralen) beschikbaar zijn ter voorkoming van een herhalingsaanval
    c. Geeft opdracht voor het uitvoeren van lokale monitoring van de wolf en versnelde DNA-analyses

In gevallen waarin een zwervende wolf bovenmatige schade en bijbehorende onrust veroorzaakt, spelen veel partijen een rol, m.n. provincie, gemeente, eigenaren van landbouwhuisdieren (vakgroep schapenhouderij) en de Zoogdiervereniging.
Verbinding tussen partijen ontstaat niet vanzelf. Het is daarom cruciaal dat de provincie in zulke probleemsituaties snel de regie neemt en een overleg initieert met gebiedspartners. Doel van het overleg is om de focus te verleggen van (tegengestelde) standpunten naar een wederzijds begrip en gezamenlijk belang om samen te werken. Dit schept de noodzakelijke basis om te komen tot een gezamenlijke aanpak, waarin elke partij – vanuit een eigen rol – kan bijdragen aan een oplossing. Daarnaast is het doel van het overleg om relevante feiten over de betreffende wolf en de situatie in het gebied met elkaar te delen zodat miscommunicatie als gevolg van een stroom aan informatie voorkomen wordt. Om deze reden is actieve communicatie naar de media over te de nemen maatregelen ook van belang.

Vooruitlopend op het overleg is het tevens van belang dat de provincie bij een probleemsituatie direct communiceert dat het van belang is vee te beschermen tegen de wolf en dat de provincie eigenaren van landbouwhuisdieren, hoewel zij zelf primair verantwoordelijk zijn voor de bescherming van hun dieren - praktische hulp biedt en noodsets (wolfwerende nachtkralen) beschikbaar heeft ter uitleen.

In een probleemsituatie zoals in Heusden is het wenselijk dat zo snel mogelijk wordt vastgesteld of een wolf de schade heeft veroorzaakt en dat de provincie ter vaststelling daarvan opdracht geeft tot het uitvoeren van versnelde DNA-analyses. Aanbeveling hierbij is om na te gaan of de methodiek die in België wordt ingezet door het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) ook hier geschikt is. In België worden in bepaalde gevallen DNA-analyses uitgevoerd waarbij de aanwezigheid van een specifiek gen (Amy2B-gen) wordt geanalyseerd. De resultaten van deze analyse kunnen met een grote zekerheid bevestigen ofwel uitsluiten of het om een wolf gaat. De analyse is binnen 24 uur beschikbaar, aanzienlijk sneller dan een versnelde DNA-analyse in Nederland. Deze snelheid is m.n. gewenst als nog onvoldoende zeker is of landbouwdieren door een wolf zijn gedood en herhalingsaanvallen te verwachten zijn.

1. Provincie en gebiedspartners:
    a. komen tot een gezamenlijk aanpak voor het gebied met als uitgangspunt dat landbouwhuisdieren beschermd moeten worden tegen de wolf
    b. dragen de aanpak gezamenlijk uit
    c. helpen de eigenaren van landbouwhuisdieren, ieder vanuit een rol
    d. beoordelen of de aanpak het gewenste effect heeft
    e. komen tot een gezamenlijke vervolgaanpak (indien nog sprake is van een probleemsituatie)

Ter voorkoming van een herhalingsaanval van de betreffende wolf op landbouwhuisdieren is en blijft de inzet van preventieve maatregelen het belangrijkste uitgangspunt, conform het Interprovinciaal Wolvenplan. De effectiviteit van wolfwerende rasters en andere in de FaunaschadePreventieKit beschreven maatregelen om wolvenschade te voorkomen, zijn op basis van onderzoek aangetoond. Aangetoond is dus dat het nemen van preventieve maatregelen effectief is om landbouwhuisdieren tegen de wolf te beschermen en een probleemsituatie tussen wolf en vee op te lossen.

Het draagvlak onder eigenaren van landbouwhuisdieren om hun dieren te beschermen is echter niet vanzelfsprekend. Dit wordt ervaren als de omgekeerde wereld omdat niet de schapen, maar de wolf het probleem veroorzaakt. Om tot een effectieve bescherming van de landbouwhuisdieren te komen, is het nodig dat alle gebiedspartners het belang en de urgentie van preventie in dit type probleemsituatie actief communiceren en de eigenaren van landbouwhuisdieren hierin praktische ondersteuning bieden. Naast het beschikbaar stellen van noodsets, gaat het bijvoorbeeld om het geven van voorlichting en het mobiliseren van vrijwilligers die kunnen helpen bij het plaatsen van wolfwerende rasters. Gezamenlijk kernboodschap van provincie en gebiedspartners is dat als het gebied onaantrekkelijk wordt voor de wolf, de wolf uit het gebied zal vertrekken.

- Vertrekt de wolf niet uit het gebied en valt deze opnieuw onbeschermd vee aan, dan is geen sprake van een nieuwe probleemsituatie en blijft de gezamenlijk aanpak om het vee te beschermen tegen de wolf.
- Valt de wolf goed beschermd vee aan, dan is sprake van een nieuwe probleemsituatie waarvoor in het huidige wolvenplan een escalatieladder is opgenomen (indien mogelijk: preventie verbeteren, anders wolf verjagen, uiteindelijk wolf doden).

Als de wolf geen landbouwhuisdieren meer aanvalt, resteert monitoring van de wolf om vast te stellen of de wolf nog in het gebied aanwezig is, of is vertrokken. Is de wolf vertrokken, dan is geen sprake meer van een probleemsituatie, maar is het goed alert te zijn of deze probleemsituatie zich niet verplaatst naar een ander gebied. Als blijkt dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer doodt, maar wél in het gebied aanwezig blijft, dan kan nader onderzoek nodig zijn naar de mogelijke reden hiervan. Dit is relevant omdat de toepassing van preventieve maatregelen in dat geval langer noodzakelijk blijft, ondanks de eerdere verwachting dat door die toepassing de wolf uit zichzelf het gebied zou verlaten. Relevant is daarom of er een andere reden is voor de wolf om te

blijven en of deze reden aanleiding is om een vervolgstap te onderzoeken, waaronder bijvoorbeeld het verjagen van de wolf.

4. Vervolgstappen: (on)mogelijkheden van verjagen, vangen op doden van de wolf

Bij probleemsituaties zoals in Heusden kan door partijen aangedrongen worden op het actief verwijderen van de wolf uit het gebied. Mogelijkheden hiertoe zijn nagenoeg uitgesloten. Het verjagen, vangen of doden van een wolf in een probleemsituatie zoals in Heusden is juridisch niet toegestaan en bovendien veelal praktisch niet uitvoervaar. Dit betekent niet alleen dat het inzetten op het toepassen van preventieve maatregelen een *effectieve* manier is om de probleemsituatie op te lossen, maar ook de enige manier is. Het is in elk geval een eerste noodzakelijk stap om een vervolgstap te kunnen onderzoeken.

4.1 Juridisch kader op hoofdlijnen

De wolf is strikt beschermd op grond van het Verdrag van Bern, de Habitatrichtlijn en de Wet natuurbescherming. Uitgangspunt is dat het verboden is een wolf opzettelijk te verstoren of een wolf te vangen of doden. Deze verbodsbepalingen gelden altijd en overal. Dus ook als een wolf zich in bebouwd gebied of cultuurlandschap bevindt. Dit is recent bevestigd door het Europees Hof.
Dit betekent niet dat probleemsituaties die een wolf veroorzaakt geaccepteerd moeten worden. Uitzonderingen zijn mogelijk indien daarbij aan een aantal voorwaarden is voldaan.

Voorwaarden voor het verlenen van een ontheffing (verstoren, vangen of doden van een wolf):

1. De handeling is nodig ter bescherming van één of meerdere van de limitatief in de wet genoemde belangen en is aantoonbaar geschikt om dat belang te dienen *(hierna: vereiste van wettelijk belang)*;
2. Aantoonbaar is dat het belang niet op een andere bevredigende manier te bereiken is, die geen of minder inbreuk maakt op de bescherming van de wolf *(hierna: alternatievenvereiste)*;
3. Het verstoren, vangen of doden doet geen afbreuk aan het bereiken of handhaven van een gunstige staat van instandhouding van de populatie(s) van wolven in hun natuurlijk verspreidingsgebied *(hierna: vereiste van gunstige staat van instandhouding)*.

Bovenstaande voorwaarden zijn cumulatief. Het Europees Hof, die het laatste woord heeft over de juiste uitleg van de Habitatrichtlijn, heeft in verschillende uitspraken duidelijk gemaakt dat elk van de voorwaarden eerder strikt dan ruimhartig toegepast moeten worden. De eisen die het Europees Hof stelt aan de onderbouwing zijn daarom stevig. De onderbouwing moet gebaseerd zijn op de best beschikbare wetenschappelijke informatie. Als er twijfel is of aan een (of meerdere) voorwaarden voldaan is, geldt het voorzorgsbeginsel en kan een ontheffing niet rechtmatig verleend worden.

Vereiste van wettelijk belang

Het voorkomen van ernstige schade aan landbouw, is o.g.v. de Habitatrichtlijn een gerechtvaardigd belang om een wolf te verjagen, vangen of doden. In een probleemsituatie waarin sprake is van bovenmatige schade, kan daarom aan het eerste vereiste worden voldaan.
Als de wolf geen schade meer veroorzaakt, maar wel aanwezig blijft in het gebied, kan het in theorie zinvol en mogelijk zijn om de wolf te verjagen, *in het belang van de wolf zelf*. Dit is echter alleen mogelijk als goed onderbouwd kan worden dat het gebied niet geschikt is voor de wolf om lang te verblijven én dat de wolf er zelf niet in slaagt in het gebied te verlaten vanwege moeilijk te nemen barrières.
Omdat wolven evenwel een groot vermogen hebben om zich aan een verschillende (cultuur)landschappen aan te passen en daarbij het vermogen hebben om barrières te passeren (zoals ook in Heusden is gebleken), zal een onderbouwing hiervoor bij de bestuursrechter vrijwel zeker geen stand houden. Een scenario waarin een wolf die geen schade veroorzaakt, verjaagd wordt in het belang van de wolf zelf, is in theorie denkbaar. Maar gelet op de gedegen onderbouwing die hiervoor vereist is, is dit echter vrijwel zeker geen begaanbare route voor het rechtmatig verlenen van een ontheffing. Het onaantrekkelijk maken van het rustgebied van de wolf is mogelijk wel een begaanbare weg.

Alternatievenvereiste

Er is een alternatief voor het verjagen, vangen of doden van een wolf, namelijk voorkomen dat een wolf onbeschermde landbouwhuisdieren doodt. Dit is mogelijk door preventieve maatregelen zodanig toe te passen dat de wolf geen landbouwhuisdieren meer kan doden.
Er zijn voldoende bewezen effectieve maatregelen onderzocht en beschikbaar waardoor niet kan worden voldaan aan het alternatievenvereiste. Het verjagen, vangen of doden van een wolf is daarom niet toegestaan. Dat het toepassen van preventieve maatregelen ongemak of kosten met zich meebrengt, is geen reden om het als onbevredigend af te doen en daarom geen grondslag om rechtmatig ontheffing te kunnen verlenen.

Vereiste van gunstige staat van instandhouding

Hoewel er juridisch nog enige onduidelijkheid lijkt over de schaal waarop de staat van instandhouding beoordeeld moet worden (op niveau van de lidstaat of op niveau van de populatie die zich bij wolven uitstrekt over meerdere lidstaten), staat vast dat dit binnen Nederland niet aan de orde is. Zowel op niveau van de lidstaat als op niveau van de populatie wordt namelijk (nog) niet aan het vereiste voldaan. De staat van instandhouding in Nederland is op dit moment ongunstig.
Vanwege de beperkte omvang kan Nederland geen zodanige populatie huisvesten dat enkel daarmee een gunstige staat van instandhouding wordt bereikt. Zodra op internationaal populatieniveau een goede staat van instandhouding is bereikt en duidelijk is welk aandeel Nederland daarin heeft, kan een uitspraak worden gedaan over de mogelijkheid tot ingrijpen.
Het aandeel van Nederland kan alleen samen met andere lidstaten worden bepaald. Voor de beoordeling op het niveau van de (grensoverschrijdende) populatie is daarom een internationaal wolvenmanagementplan nodig waarin de lidstaten, die een populatie wolven delen, nauwkeuring maatregelen hebben vastgelegd die een gunstige staat van instandhouding garanderen. Een dergelijk plan is er nog niet.
Om tot een dergelijk plan te komen is (het initiatief tot) internationale samenwerking nodig met lidstaten die een populatie wolven delen. Voor de populatie van wolven waarvan Nederland (deels) binnen de populatiegrenzen ligt, zijn dat in ieder geval België, Duitsland, Denemarken en Polen. De minister van LNV is in de positie om voortouw te nemen tot het initiatief om te komen tot een dergelijk internationaal wolvenmanagementplan en heeft zich ook bereid getoond daartoe stappen te nemen.
In overleg met LNV dient bezien te worden welke voorbereidende stappen provincies daartoe nog te zetten hebben. Die nog te nemen stappen zullen onderdeel zijn van de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan, en zullen naar verwachting samenlopen met zaken als de voorziene fact-finding-study en (de daarbij behorende) juridische studie.
De Europese Commissie, die toeziet op een correcte uitvoering van de verplichtingen van de Habitatrichtlijn, is minder geneigd inbreukprocedures te starten tegen lidstaten waar de staat van instandhouding gunstig is, ook als de betreffende lidstaat het minder nauw neemt met het alternatievenvereiste. Hoe meer wolven, hoe meer flexibiliteit. En hoe steviger een wolvenmanagementplan, hoe meer flexibiliteit er is voor het verlenen van ontheffingen waar dat wenselijk is, zelfs in situaties waarin de staat van instandhouding nog niet gunstig is. Nederland heeft deze flexibiliteit om de hierboven genoemde redenen (nog) niet, waardoor het verwijderen van wolven vooralsnog alleen mogelijk lijkt voor zeer uitzonderlijke situaties waarin een wolf een direct gevaar vormt voor de veiligheid van mensen.

4.3 Vergelijking met Frankrijk

Eind oktober zijn in enkele regionale media berichten verschenen dat ‘de wolf van Heusden’ eind september in Frankrijk zou zijn doodgeschoten, met toestemming van de Franse lokale autoriteiten. Dit roept de vraag waarom dat in Frankrijk wel kan terwijl in deze notitie is aangegeven dat dit in Nederland niet kan.
Op basis van welke precieze overwegingen de Franse autoriteit toestemming heeft gegeven voor het doden van deze specifieke wolf, is nog onvoldoende bekend (en wordt nog nader uitgezocht). Wel kan het hiernavolgende aangegeven worden over het beleidskader op basis waarvan in Frankrijk in zijn algemeenheid toestemming wordt verleend voor het doden van wolven.
In Frankrijk is op nationaal niveau een omvangrijk actieplan vastgesteld waarin een balans is gezocht tussen bescherming van de wolf en bescherming van vee. In dit plan is aangegeven welke populatieomvang nodig is om een gunstige staat van instandhouding van wolven te behouden. In tegenstelling tot Nederland telt Frankrijk een populatie van ca. 500 wolven. Omdat de populatieomvang in Frankrijk groter is dan nodig om een gunstige staat van instandhouding te behouden, wordt afschot toegestaan. De ministers stellen op basis van een advies van de nationale raad voor de bescherming van natuur een quotum vast van het aantal wolven waarvoor de lokale autoriteiten een ontheffing voor afschot mogen afgeven.

Voor het verlenen van ontheffingen hebben de ministers in een besluit de kaders vastgesteld. Deze vereisten komen overeen met de vereisten die volgen uit de Habitatrichtlijn, waaronder het uitgangspunt dat preventieve maatregelen genomen moeten worden om vee tegen de wolf te beschermen. Als het nemen van preventieve maatregelen in een specifiek geval om technisch-economische reden niet mogelijk is, kan hiervan afgeweken worden.

5. Vervolg

Indien de BAC VP zich kan vinden in de uitgangpunten in dit voorstel, dan is de voorgestelde vervolgstap agendering in het Landelijk Overleg Wolf (beoogd begin februari 2021). Daarbij zal het Landelijk Overleg Wolf uitgenodigd worden om aanvullingen op deze voorlopige aanpak voor probleemsituaties, zoals in deze notitie beschreven, te doen dan wel zaken waar mogelijk en wenselijk te concretiseren.
Vervolgens zullen deze uitgangspunten, na verwerking van opmerkingen uit het Landelijk Overleg Wolf ter definitieve vaststelling aan de BAC VP voorgelegd worden. Door deze uitgangspunten voor handelingsperspectieven in de hier benoemde probleemsituaties met wolven vast te stellen, committeren provincies zich hieraan, in ieder geval als voorlopige aanpak ter overbrugging naar de integrale actualisatie van het interprovinciale wolvenplan, waarin deze (en andere) aanvullingen zullen worden opgenomen.
Ten aanzien van de internationale context wordt in overleg met LNV bezien welke stappen daarvoor nodig zijn. Naar verwachting kunnen deze stappen grotendeels samenlopen met de voorziene actualisering van het Interprovinciaal Wolvenplan en de daarbij behorende fact-finding-study en juridische studie.

bijlage 2: Uitwerking actualisatie wolvenplan

Kern van het onderwerp
Doel is om begin 2022 een geactualiseerd Interprovinciaal wolvenplan vast te kunnen stellen. Deze notitie bevat een uitwerking van de daartoe benodigde acties (stappen en/of bouwstenen), inclusief een raming van kosten. Opgemerkt zij dat besluitvorming m.b.t. eventueel gewijzigde beleidskeuzes later volgt aan de hand van de verdere uitwerking van het dan geactualiseerde interprovinciaal wolvenplan.

Voorstel/gevraagd besluit:

1. Kennis nemen van uitgewerkte acties (stappen/bouwstenen) nodig voor actualisering Interprovinciaal wolvenplan;
2. Instemmen met daartoe benodigde begroting

Interprovinciaal wolvenplan
Doel is dat begin 2022 een geactualiseerde versie van het wolvenplan wordt vastgesteld. Het plan zal
door de actualisatie beter aansluiten bij huidige ontwikkelingen, nieuwe kennis, inzichten en maatschappelijke wensen. Dat betekent dat in 2021 de balans op wordt gemaakt m.b.t. het huidige
Interprovinciale wolvenplan.
Het plan biedt landelijke richtlijnen voor een interprovinciaal wolvenbeleid o.a. beschrijving van de wolf, de wettelijke bescherming, de inzet van preventieve maatregelen, de afhandeling van schade en probleemsituaties , monitoring en communicatie.

Aanpak actualisatie
Het actualiseren van het Interprovinciaal Wolvenplan kent een aantal acties (stappen/bouwstenen), te onderscheiden naar korte termijn (2020), langere termijn (2021) en tenslotte de afronding/eindfase in 2022. De acties voor 2021 zijn in deze notitie nader uitgewerkt.

Korte termijn (2020):
- Aanvulling tav handelingsperspectief voor wolven die bovenmatige schade veroorzaken, zoals eerder dit jaar de wolf bij Heusden. Beschrijving van scenario over hoe te handelen bij wolven die bovenmatige schade veroorzaken. De notitie aanvulling is parallel geagendeerd aan deze notitie uitwerking actualisatie in de BAC VP 17 december 2020. Deze aanvulling loopt derhalve vooruit op de actualisatie op langere termijn.
- Start Landelijk Overleg Wolf, wordt betrokken bij volgende stappen

Langere termijn (2021)
- Actualisering fact finding-study wolf;
- Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven;
- Internationaal soortmanagementplan wolf;
- Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie;
- Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario's *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*;
- Voortzetting tegemoetkomingsregeling;
- Waardebepaling overige diersoorten;
- Communicatie;
- Overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)

Eindfase (begin 2022)
- Begin 2022 (3 jaar na vaststellen in 2019) balans opmaken welke aspecten van wolvenplan actualisatie behoeven.

Uitwerking acties langere termijn (2021)
Ad Actualisering fact finding-study wolf;
De actualisering Interprovinciaal wolvenplan is onder te verdelen in juridische en niet juridische thema's:
- Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Gedrag
- Ecologie
- Schade, monitoring en beheer
- Juridisch

Deze thema's zijn uitgewerkt in bijlage A (onderdeel van dit document)

Ad Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven, met daarbij aandacht voor oa:
- vastgestelde leefgebieden
- gebiedscommissies;

NB: het opmaken van de balans tav de eerste ervaringen met gevestigde wolven is feitelijk een vorm van evaluatie van (onderdelen van) de ingezette beleidslijn (als gevolg van vaststellen Interprovinciaal wolvenplan begin 2019). Niet uitgesloten is dat beschouwing van de ervaringen van de eerste paar jaar leidt tot (behoefte aan) heroverweging van de beleidslijn en mogelijk zelfs tot nadere besluitvorming hierover. Dergelijke beleidskeuzes zullen pas dan bij vaststelling van het Interprovinciaal wolvenplan 2.0 aan de orde zijn. Op dit moment is het nog te vroeg om hierover al besluiten te kunnen nemen.

Ad Internationaal soortmanagementplan wolf:
- Verkennen en bepalen van de mogelijkheden om te komen tot internationaal afgestemd beheer van wolven. Het bepalen van de juridische mogelijkheden om te komen tot het beheer van wolven, inclusief eventuele bouwstenen voor een internationaal soortmanagementplan.
- Concreet: In overleg met LNV in beeld brengen welke stappen provincies te zetten hebben om (met LNV) een start te kunnen maken met initiatief richting buurlanden ten behoeve van Internationaal soortmanagementplan wolf (naar verwachting zal dit deels overlappen met actualisering fact finding-study wolf;

Ad Mogelijkheid meenemen Goudjakhals in actualisatie:
- Na enkele eerdere waarnemingen van de Goudjakhals in Nederland lijkt deze soort (in zekere zin te beschouwen als het ‘kleinere broertje van de wolf’) nu ook voor het eerst schapen gedood te hebben;
- Omdat de Goudjakhals zich tot op zekere hoogte identiek gedraagt aan de wolf, ligt een vergelijkbare behandeling voor de hand;
- Gezien de (grote) overeenkomsten met de wolf lijkt een volledig apart beleid voor Goudjakhals teveel van het goede (geen efficiënte besteding van middelen);
- Efficiënter is om te bezien of en in hoeverre de goudjakhals ‘mee kan liften’ op het geactualiseerde wolvenplan (eventueel met een eigen hoofdstuk oid);
- Middels de juridische analyse (onderdeel fact finding study) worden de mogelijkheden van bovenstaande opties snel in beeld gebracht;
- Relevant hierbij zijn ook de andere goudjakhals notities die in deze vergadering ter informatie aan de orde komen.

Ad Uitwerking draaiboek handelingsperspectief voor scenario’s *andere dan wolven die bovenmatige schade veroorzaken*
- Te denken valt aan scenario’s als bijvoorbeeld: wolf valt hond aan of wolf mijdt mensen niet;
- Deze scenario’s zijn geïdentificeerd in het huidige wolvenplan en behoeven nadere uitwerking (hoe om te gaan met incidenten?);
- Voor het belangrijkste scenario’s (wolven die bovenmatige schade veroorzaken) wordt reeds voorzien in een Aanvulling tav handelingsperspectief (zoals hierboven onder actie korte termijn geschetst: geagendeerd in BAC VP op 17 december 2020).

Ad Voortzetting tegemoetkomingsregeling:
- In beeld brengen van de keuzes tav wijze van voortzetting van de schaderegeling zoals in het Interprovinciaal wolvenplan, voor de periode tot 2022 is vastgelegd.

Ad Waardebepaling overige diersoorten
- Ook andere diersoorten dan schapen vallen ten prooi aan de wolf. Het is gewenst hiervoor (en geactualiseerd voor de schapen) ook een waardebepaling en/of richtlijn te ontwikkelen.

Ad Communicatie
- Actualiseren van de communicatieparagraaf
- invulling van de beoogde extra communicatie inzet.

Ad overige vervolgacties wolf (nav vaststellen Interprovinciaal wolvenplan)
Dit betreft een aantal praktische zaken als:
- Aanpassing provinciale beleidsregels faunaschade mbt wolf
- Opvanglocatie gewonde wolf (+ ontheffing)
- Informeren politie, dierenambulances en St. Wildaanrijding ed.
- Contacten met Centrale Commissie Dierproeven.

b. Landelijke kaders:
- Het huidige interprovinciale plan kent een aantal gemeenschappelijke interprovinciale uitgangspunten m.b.t. beleid, normen, regelingen etc. Streven is dit zoveel mogelijk in gezamenlijkheid te blijven doen. M.b.t. de subsidieregelingen voor preventieve maatregelen is er eigen provinciale beleidsruimte hier invulling aan te geven via de provinciale wolvencommissies ed (huidige situatie).
- De samenwerking met LNV verwoorden. Aan de orde kan dan komen: invulling/heroverweging/bevestiging huidige uitgangspunten.

Uitvoering van bovenstaande acties leidt tot de volgende (kennis)documenten:
- **Fact finding study:** met betrekking tot de stand van zaken wolvenkennis.
- **Analyse Juridisch kader:** zowel theoretisch overzicht als praktisch toepasbare regelgeving.
- **Uitwerking draaiboek handelingsperspectief:** aan de hand van de tabellen uit het huidige wolvenplan nadere invulling geven aan protocollen voor de handelingen bij incidenten.
- **Advies waardering faunaschade:** een update van de waardebepaling schapen en een aanvulling
met overige diersoorten.

Consequenties
Actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan vergt niet alleen veel ambtelijke inzet. De beoogde kennisdocumenten brengen kosten met zich mee.

Financiële gevolgen
Financiële dekking is nodig voor aanvullend verkennend onderzoek. Bovenstaande leidt tot een begroting van hiervoor te maken kosten in totaal betreft dit € 197.500. Dit is exclusief lopende kostenposten zoals monitoring, schadetaxatie e.d.

Onderdeel Begroot bedrag
Fact-finding study € [redacted] + € [redacted] 50% bijdrage Ministerie LNV
extern uitzetten van onderzoek
Analyse juridisch kader € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Advies waardering faunaschade € [redacted] extern uitzetten van onderzoek
Actualisering Wolvenplan € [redacted] Bijdrage extra inhuur capaciteit BIJ12 om deze activiteit uit te voeren
Inzet communicatiemedewerker € [redacted] Conform besluit AAC VP 30-9-2020 extra inhuur voor 1 jaar door BIJ12
Landelijk Overleg Wolf € [redacted] Bijdrage voor organiseren, vacatiegelden en secretariaat BIJ12
Totaal t.b.v. actualisatie € [redacted]

Procesmatige aanpak
- De werkzaamheden worden begeleid vanuit de IPO Wolvenwerkgroep.
- Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) wordt geïnformeerd over dit proces.
- Voorzien is in regelmatige voortgangsrapportage aan het IPO.

Bijlage A: uitwerking thema's fact finding study
Verspreiding, voorkomen, herkomst
- Zijn er hotspots / corridors die veelvuldiger worden benut door dispergerende wolven (vanuit omliggende landen)? Deze vraag is van belang omdat overwogen kan worden om in deze gebieden uit te gaan van een hogere mate van voorzienbaarheid van schade door wolven. De beantwoording vraagt onder meer een ruimtelijke analyse.
- Wat is de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in omliggende landen en wat zijn de verwachtingen voor Nederland?
- Waar kunnen wolven in NL waarschijnlijk goed leven en voor hoeveel wolven is er mogelijk plek?
- Zijn de wolven in Centraal Europa (deels) illegaal uitgezet of is er sprake van hybridisatie? Deze vraag is van belang omdat hierover veelvuldig berichten opduiken in (sociale) media.

Gedrag
- Welk gedrag van wolven is als natuurlijk te beschouwen en welk gedrag is afwijkend?
- Waarom doden wolven vaak meer schapen dan ze opeten (surplus killing)?
- Aanvallen van wolven op mensen (en honden): welke ervaringen zijn elders in Europa opgedaan met de recent sterk uitbreidende populatie wolven?
- Wat is daarvoor de achterliggende sociologische oorzaak van het mens-wolfconflict?
- Co-existentie & beleving (vanuit de filosofie, ethiek & sociologie): Wat zijn de positieve effecten die mensen beleven bij de wolf?
- Wat zijn de mogelijke gevolgen voor recreatie, verkeersveiligheid en volksgezondheid van de vestiging van de wolf in Nederland?

Ecologie
- Dieet: wat eten wolven in Nederland?
- Wolf in het ecosysteem: wat zijn de effecten van de wolf op het ecosysteem?

Schade, monitoring en beheer
- Wat kunnen we leren van het beleid van de ons omringende landen ten aanzien van schadepreventie en tegemoetkomingen?
- Welke buitenlandse ervaringen zijn er mbt afschot van wolven en het effect hiervan op het gedrag de wolvenroedel.
- Faunabeheer: vraagt de komst van de wolf aanpassingen in het faunabeheer van de provincies, kijkend naar de beschikbaarheid van wilde prooien?
- Voor de monitoring van de wolf zelf is er recent een monitoringsplan opgesteld, maar welke andere aspecten dienen te worden gemonitord? Bijvoorbeeld: de effecten van de wolf op ecosystemen.
Juridisch o.a.:
- analyse wettelijk/Europeesrechtelijk kader en relevante ontwikkelingen daarin;
- analyse juridische mogelijkheden wel/geen leefgebied/corridors (NB: mogelijkheden lijken zeer beperkt)'
- Parallellen met Goudjakhals (zie ook hierna)

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: vrijdag 24 september 2021 16:32
Aan: [redacted]
CC: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Tussenbalans wolf - geactualiseerde bijlage Brabant en Limburg + wijziging in overkoepelende notitie
Bijlagen: 4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan op FL_SK.docx; Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg_23-9-2021.docx

Hoi Teun,

N.a.v. bespreking van de 'tussenbalans wolf' in de IPO Wolvenwerkgroep van afgelopen dinsdag bijgevoegd:

- Notitie *'Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal Wolvenplan'*
  - met daarin 1 wijziging + toevoeging. In Brabant hebben we nl. nog geen subsidieregeling.
- Notitie *'Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg'*, versie 23-9-2021
  - dit betreft een geactualiseerde en met Limburg afgestemde versie die aan het LOW kan worden gestuurd.

Groeten,
[redacted]

[redacted] | T 06[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 15:13
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@ipo.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; <j.vd.graaf@overijssel.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@zeeland.nl>; <angela.vandenbroek@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: RE: Nazending wolvenwerkgroep 21 september

Hallo [redacted]/projectgroep wolven,

Bij deze een reactie vanuit Fryslân over de notie(s) m.b.t. de tussenbalans eerste ervaringen met gevestigde wolf.

- We hebben twee opmerkingen op de samenvattende notitie
- De eigen geschreven notitie, van 9 december 2020, is ook gecheckt en marginaal aangepast. De bijgevoegde versie kan worden gedeeld met het LOW.

Indien er vragen zijn verneem ik dit graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:26
Aan: [redacted] [redacted]@ipo.nl>; [redacted] [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted] [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] [redacted]@fryslan.frl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted] [redacted]@drenthe.nl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@overijssel.nl>; [redacted] [redacted]@brabant.nl>; [redacted] [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted] [redacted]@flevoland.nl; [redacted] [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] [redacted]@minlnv.nl>; [redacted] [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Nazending wolvenwerkgroep 21 september

Beste allen,

Bijgaand de nazending voor de wolvenwerkgroep MS teams bijeenkomst van 21 september 13.30 u .

Dit betreft:

Agendapunt 3 Handelingsprotocollen
3.2 Overzicht situaties handelingsprotocol
3.2 Thema 1 wolf - mens

NB: a.s. vrijdag volgt vanuit Sylvia nog een nazending m.b.t. :
3.1 inzet wolven expertise
3.3. voorbeeld handelingsprotocol
(door technische ICT omstandigheden is dit nog niet rond)

Agendapunt 4 Tussenbalans ervaringen
4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing interprovinciaal wolvenplan
4.2 Ervaringen met wolven in Drenthe
4.3 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf
4.4 Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg
4.5 Gelderland evaluatie wolven

Agendapunt 6 Inhoud en planning wolvenplan 2022
6. Inhoudsopgave n planning actualisatie wolvenplan

Agendapunt 10 Onderzoek(-sagenda) wolven
10.1 Projectplan innovatie rasters
10.2 Financieringsverzoek

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

<< Disclaimer >>

Persoansgegevens en privacy
De provinsje Fryslân giet sekuer mei jo persoansgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lês hjir ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy
De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet
Algemene verordening gegevensbescherming. Lees hier onze Privacyverklaring.

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

---

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan
TA 2e concept, september 2021, ter bespreking 14 september

Aanleiding:
Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar genomen om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de interne acties in dat kader is het opmaken van de (tussen)balans van eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Uitwerking:
Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Drenthe, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd.
Na bespreking in de ambtelijke IPO werkgroep wolf en eventuele bijstelling kan de evaluatie worden aangeboden aan het LOW waarin de stakeholders deelnemen. De evaluatie en de reflectie daarop vanuit het LOW vormen vervolgens een bouwsteen voor het te herziene wolvenplan.

Samenvatting van de ervaringen per thema:
Samenwerking:
Nederland:
In Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant is een gebiedscommissies actief als bedoeld in het wolvenplan. In Limburg is een projectgroep ingesteld Vanwege provinciegrens overschrijdende territoria vindt tussen Drenthe en Friesland maar ook tussen Limburg en Noord-Brabant extra afstemming en samenwerking plaats. Aanbeveling is om daarover handreikingen op te nemen in het nieuwe wolvenplan. Uit de provinciale gebiedscommissies is inmiddels ook een landelijk overleg wolf (LOW) ontstaan. De ambtelijk betrokkenen uit de "wolvenprovincies" hebben elkaar gevonden in een interprovinciale werkgroep om vanuit daar de ontwikkeling van het beleid te ondersteunen. De betrokkenen bij de monitoring werken onder begeleiding van BIJ12 samen aan de kwartaalrapportages en komen daartoe ieder kwartaal bijeen. Daarnaast is sprake van samenwerkingsverbanden zoals Wolven in Nederland waarin geen directe betrokkenheid is vanuit de provincies. Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV nu betrokken bij de onderlinge afstemming.
Europa:
Er is sprake van enige internationale afstemming waarbij de nadruk in eerste instantie vooral lag op de Duitse deelstaten maar inmiddels ook op België, Luxemburg en Frankrijk vanwege de opkomst van de Alpiene wolf. Op 29 september 2020 vond een grensoverschrijdend overleg plaats tussen Nordrhein Westfalen en de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. Over informatieuitwisseling tussen overheden zijn bovendien intenties uitgesproken tijdens de "transboundary wolfmeetings" tussen de wolvenprovincies, het minsterie van LNV, de Duitse deelstaten NiederSachsen, Nordrhein Westfalen en Rheinland Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk.

Met opmerkingen [LF1]: In Fryslân inmiddels ook. Namelijk Projectgroep Preventie Wolvenschade Fryslân is van start gegaan in juni jl. (zie ook vorige tussenrapportage).

Er zijn nog geen concrete stappen gezet om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Communicatie:
Zonder enige twijfel mag gesteld worden dat het onderwerp wolf veel media-aandacht krijgt en er een grote behoefte is bij alle betrokkenen om goed te communiceren. De periodieke (kwartaal) rapportage door BIJ12 is daarvan een voorbeeld. Inmiddels is een communicatieplan ontwikkeld op basis van de leidende principes en inhoudelijke vertrekpunten in het wolvenplan.

Soortenbescherming:
Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarin werd ingegrepen om wolven actief te verjagen. Wel bleek er behoefte om in het nieuwe wolvenplan nog meer duidelijkheid te gaan geven over escalatie van maatregelen bij conflicten met wolven. In Noord-Brabant is ervaring opgedaan met het treffen van gerichte beschermingsmaatregelen bij een wolf in ongeschikt leefgebied. Dit heeft geleid tot het met voorrang vaststellen van een handelingsprotocol. De inmiddels uitgevoerde factfindingstudy alsook een juridische verkenning geven verder duidelijkheid over het beschermingsregime en de consequenties daarvan voor wolven in Nederland.

Schade en preventie:
Alle wolvenprovincies hebben inmiddels ervaring opgedaan met schade en preventie. Er zijn noodsets aangeschaft om snel te kunnen reageren en gebiedsgericht te ondersteunen. De meeste wolvenprovincies hebben inmiddels een werkbudget of subsidie opengesteld voor schapen- en geitenhouders om zo bij te dragen in de kosten voor preventieve maatregelen. Noord-Brabant zal naar verwachting dit jaar een subsidieregeling vaststellen. Het ontwikkelen van een technische norm heeft een versnelling doorgemaakt bij het opstellen van het eerste gebiedsgerichte wolvenplan in Gelderland in nauw overleg met BIJ12. Een aanbeveling voor het te herziene wolvenplan is te werken aan deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen een bijdrage in preventie mogelijk is. Bijvoorbeeld in Drenthe leert de ervaring dat ook een zwervende wolf soms een voorspelbaar schadepatroon kan laten zien.

Met opmerkingen [SK2]: Want geldt (nog) niet voor alle provincies.

Met opmerkingen [LF3]: Als dit algemeen is klopt dit wel.
Echter, de provincie Fryslân heeft geen noodsets en geen werkbudget of subsidie voor preventieve maatregelen.

Met opmerkingen [SK4]: Toegevoegd omdat N-B wel op korte termijn een subsidieregeling gaat vaststellen (en notitie past ook met deze toevoeging nog nét op 2 pag's :-)

Monitoring:
Gedurende de looptijd van het huidige wolvenplan heeft de monitoring van de aanwezigheid en gevolgen van de aanwezigheid van wolven een verdere ontwikkeling doorgemaakt. De registratie en communicatie daarover via het wolvenmeldpunt is ondergebracht bij BIJ12. Op 13 november 2019 is het monitoringsplan wolf vastgesteld. Het monitoringplan wolf beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens over de wolf worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

Financiën:
In het wolvenplan richt dit hoofdstuk zich vooral op de apparaatskosten van BIJ12. Nu ook meer inzicht is ontstaan in de benodigde werkbudgetten en subsidies om schade te voorkomen verdient het aanbeveling de voorwaarden in beeld te brengen voor de mogelijkheden om hiervoor een beroep te doen op Brussel, Limburg werkt aan een voorstel.

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (22 september 2021)
Noord-Brabant: Johan Mees, Sylvia Kardon – Limburg: Paul Voskamp, Veroon Bessems

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. *Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium*

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Het verdient aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. *Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan*

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist op onderdelen concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd, die mogelijk leiden tot nog te maken beleidskeuzes in het IW. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 5) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding

De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- *Gebiedsoverleg Groote Heide:*
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[1] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

[1] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

- *Platform wolven Noord-Brabant:*
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[2] onder voorzitterschap van [redacted] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van [redacted]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

[2] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt

GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[3]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet voldoende beschermd.

In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door vrijwilligers geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gesuggereerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom is ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.

Er zijn aanwijzingen dat de wolf de schapen binnen een raster van flexibele stroomnetten, samendrijft. Van buiten het raster drijft de wolf mogelijk de schapen samen in een hoek van het raster, waarbij de schapen het flexibel raster platdrukken. Experimenteren met een ronde en verstevigde opstelling moet dit voorkomen.

In Brabant zijn twee kalveren van Schotse Hooglanders gedood door de wolf. Samen met ZLTO en deskundigen wordt onderzocht hoe de inzet van een meer natuurlijke kudde-samenstelling dit kan voorkomen. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van het principe dat volwassen runderen hun jongen effectief beschermen tegen roofdieren zoals wolven. De provincie is voornemens om ZLTO opdracht te geven voor een pilot, om samen met rundveehouders de mogelijkheden hiervoor binnen de bedrijfsvoering nader te onderzoeken.

Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie

De adviescommissie beoogt haar advies voor het 4e kwartaal van 2021 uit te brengen.

Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling

Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. Deze begrenzing zal door het college van GS van Noord-Brabant worden vastgesteld gelijktijdig met de naar verwachting in het 4e kwartaal van 2021 vast te stellen subsidieregeling.

In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. Het bestuur besluit binnenkort over de tijdelijke voortzetting van de regeling. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden.

[3] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 juni 2022 17:09
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Tussenrapportage wolf 17 februari - april 2022 (vertrouwelijk)
Bijlagen: Tussenrapportage 15 juni 2022 (vertrouwelijk).pdf

Dag allen,

Bijgaand vinden jullie alvast de laatste versie van de Tussenrapportage (vertrouwelijk) die wij morgen rond 12.30 uur via onze website gaan publiceren. De woordvoerders zijn hiervan inmiddels op de hoogte gebracht en er zijn nieuws-items in de maak.
Morgen zal ik aan jullie en de rest van de groep laten weten als het online staat!

Groet,
[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 juni 2022 17:04
Aan: Communicatie <communicatie@bij12.nl>; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Tussenrapportage wolf november 2021 - 16 februari 2022 (vertrouwelijk)

Dag allemaal,

Bijgevoegd vinden jullie **– vertrouwelijk** - de nieuwe tussenrapportage van 15 juni 2022 over de activiteit van de wolf in de periode 17 februari tot en met 30 april 2022. We vragen jullie hiermee nog niet naar buiten te gaan.

Wij publiceren de tussenrapportage **morgen rond 12.30 uur** via onze website www.bij12.nl en via https://publicaties.bij12.nl (nu nog de vorige tussenrapportage te zien).

Mochten jullie nog opmerkingen, vragen of suggesties hebben, horen we dit graag zo snel mogelijk zodat we nog mogelijke aanpassingen kunnen doorvoeren.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M +31 (0)6 [redacted]

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Onderwerp: Voorlopige AGENDA WOLVENWERKGROEP donderdag 22 september a.s.
Urgentie: Hoog

Beste allen,

Alvast ter herinnering|: Volgende week donderdag ochtend staat een volgende wolvenwerkgroep gepland. Let OP: zoals bekend verschoven van de middag naar de ochtend én niet in Utrecht maar in Amersfoort.
Stukken volgen z.s.m. begin volgende week.

a. Ik verzoek je aan te geven of je wel of niet aanwezig zal zijn (zie eerder gewijzigd datum verzoek

b. Tweede verzoek is aan te geven of je na afloop een lunch wilt hebben. Opgave noodzakelijk ivm reservering. Ook hiervoor krijgt je nog (via een opgave /agenda verzoek om tussen 12.00- 12.30 mee te kunnen lunchen

c. Derde verzoek: zijn er mensen die niet fysiek aanwezig kunnen zijn maar wel behoefte hebben aan een digitale verbinding?
Zo ja laat dit even aan mij weten.

Alle reacties graag uiterlijk maandag a.s. doorgeven.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 14 september 2021 12:09
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]); [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]); [redacted]; g.mensink@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Tussenrapportage wolf derde kwartaal

Dag allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage wolf gepubliceerd. De rapportage is ook weer opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie.
In deze tussenrapportage geven wij inzicht in de activiteit van de wolf de afgelopen drie maanden.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling is nu tot en met **17-08-2021** (Sint Anthonis, Noord-Brabant) bekend en verwerkt. De individubepaling is bijgewerkt tot **31-07-2021** (Zevenhuizen, Groningen). Meer toelichting hierover lees je terug in de tussenrapportage.

Uiteraard weer met dank voor ieders medewerking hieraan.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 15 juni 2021 12:09
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Tussenrapportage Wolf Q2 2021 gepubliceerd

Beste allemaal,

Zojuist hebben wij de nieuwe tussenrapportage wolf gepubliceerd. In deze tussenrapportage geven we inzicht in de activiteit van de wolf in Nederland in de periode februari t/m april 2021.

Wolvendata (schademeldingen- en cijfers)
Ook is de soort- en individubepaling weer bijgewerkt en gepubliceerd via de tabel en het bronbestand (Excel) op www.bij12.nl/wolf. De soortbepaling is nu tot en met 29 april 2021 bekend en verwerkt. Dit geldt ook voor de individubepaling die is bijgewerkt vanaf 06-02-2021 in Nederweert. Meer duiding hierover leest u terug in onze tussenrapportage.

Nogmaals bedankt voor jullie bijdragen!

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

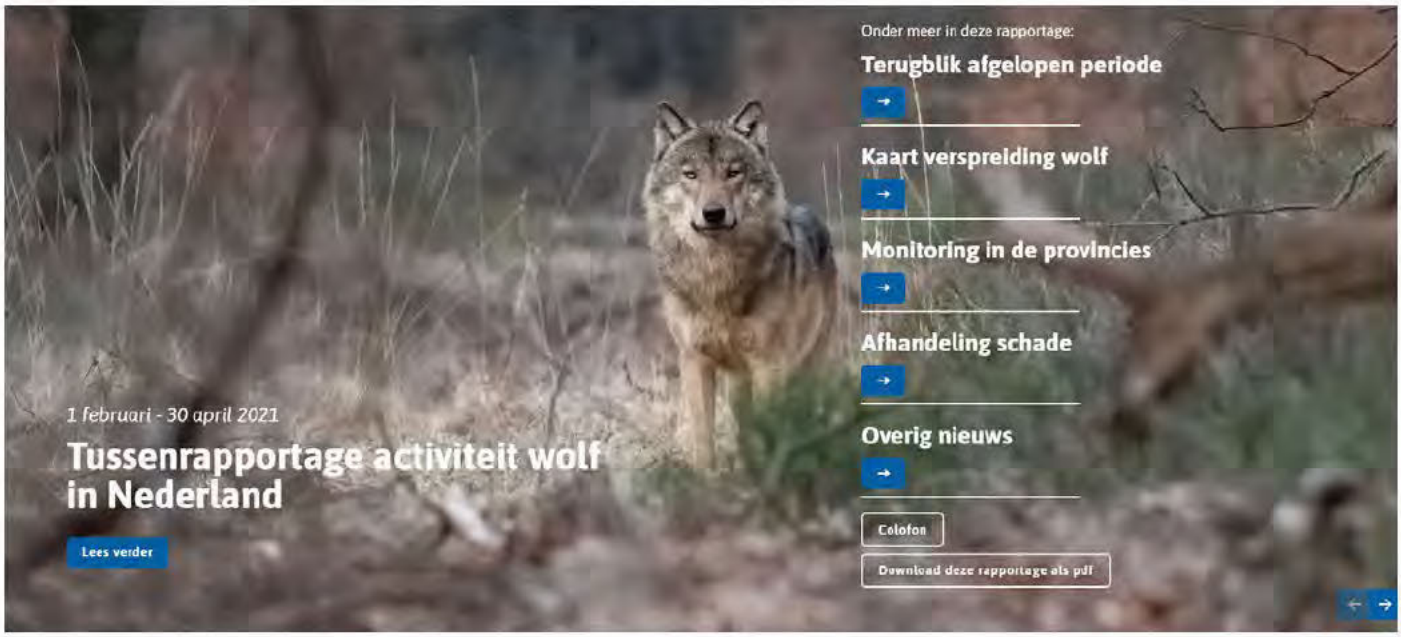

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 21 maart 2023 12:57
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Uitlagen kwartaalanalyse Q1 2023

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de (concept)uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf > 2015 individu + schade, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot 10 februari 2023.
- Wolf + Overig, okt – feb 2023, Alle soort en individu uitslagen Wolf, GJH en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.
- Individuen TR Q1 2023, overzicht met individuen. Daarbij heb ik t.b.v. de interpretatie wat relevante data en opmerkingen erbij gezet (zoals of het nakomelingen zijn van welke roedel, 'nieuw' gevestigd etc.).

Hier is het bestand te vinden: 2023 Q1 Wolvendata tm 10-02-2023 soort+individu dd.21.03.2023.xlsx
Momenteel worden bepaalde profielen nog gecheckt bij Senckenberg, waardoor deze nog in concept staan. Zo zijn er een aantal wolven aangeduid met 'New Wolf' of vermoedelijk nakomeling. Deze krijgen later nog een code toegewezen en is er meer duidelijkheid.

Er zijn dit keer 30 individuen (wolf) en 2 individuen (Goudjakhals) vastgesteld, waarvan 12 voor Nederland nieuwe individuen (geel gearceerd in het tabblad Individuen). Voor een aantal van deze nieuwe individuen ligt op dit moment het profiel voor bij Senckenberg voor vergelijking. Deze zullen later voorzien worden van een GW-code.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data worden pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (13 april). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. Daarna wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Groet,

[redacted]
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 7 juni 2023 08:43
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Uitlagen kwartaalanalyse Q2 2023

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse (periode: februari - april). In het overzicht staan uitslagen van:

- Alle wolf uitslagen vanaf 2015: Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot 29 april 2023.
- Uitslagen kwartaalanalyse Q2, wolf + overig, feb – apr 2023, Alle soort en individu uitslagen wolf, GJH en overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.
- Individuen Q2 2023, overzicht met individuen. Er staat t.b.v. de interpretatie wat relevante data en opmerkingen bij (zoals of het nakomelingen zijn van welke roedel, 'nieuw' gevestigd etc.).

Hier is het bestand te vinden: 2023 Q2 Wolvendata tm 29-4-23 soort+individu dd.07.06.2023.xlsx.
(Mocht de toegang tot het document niet lukken, laat het dan weten).

Er zijn dit keer 30 wolvenindividuen en 1 individu van de goudjakhals vastgesteld, waarvan 13 voor Nederland nieuwe individuen (geel gearceerd in het tabblad Individuen).

De lijst graag onder embargo behandelen. De data worden pas naar buiten gebracht als ook de Voorgangsrapportage wolf (VRW) naar buiten gaat op 28 juni. In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. Daarna wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Groet,
Linda

Bij deze nog eens de planning:

Soort- en individu-uitslag	Aanleveren concept teksten/stukken	Kwartaal overleg	Publicatie Tussenrapportage	Tussenrapportage data van de perio
7 juni	Di 13 juni	**Ma 19 juni 14:00-16:00**	Wo 28 juni	*Half feb – 30 apri*

Adviseur natuurinformatie
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T (085) 486 22 22 | M 06 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 december 2022 14:27
Aan: [redacted]; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Uitnodiging en Agenda Wolvenwerkgroep 20 december a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 201222 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 3.1 Voorstel planning en inhoud Addendum Wolvenplan.pdf; ACTIVITEITEN 2023.pdf

Beste collega's,
De laatste loodjes van het jaar: volgende week dinsdag 20 december is en om 13.30 een Teams bijeenkomst met onze wolvenwerkgroep!
Belangrijk en nodig om de koers voor 2023 maar zeker de die voor het eerste kwartaal uit te zetten.
Ik verwijs u hiervoor naar de agenda en bijgevoegde stukken.

Het document activiteiten bijgevoegd, dat is de planning maar let op:
Met betrekking tot de planning stuur ik ook bijgaande link mee, mogelijk dat we hier tussentijds nog wat aan sleutelen:
3.2 Voorstel wolf planning 2023.xlsx

Het zou mooi zijn als eenieder aanwezig kan zijn en zo niet een afmelding doorgeeft.

Vooralsnog: tot volgende week!
Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 13 december 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 20 december 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal via Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**
   Terugmelding AACVP bespreking d.d.14/12 jl.

3. **Bespreking stand van zaken wolvenbeleid/Interprovinciale wolvenplan 2023**
   Bespreken inhoud addendum, toevoegingen wolvenplan en planning.
   Ter bespreking zie bijlage 3.1 en 3.2

4. **Communicatie**
   a. Communicatie werkwijze ([redacted])
   Bespreken rol en taakverdeling, strategie. Terugmelding uit communicatieoverleg.
   Mondeling en ter bespreking

5. **Afstemming provinciale subsidieregelingen financiële incl. inflatiecorrectie) en technische normen ([redacted])**
   Ter besluitvorming (nazending)

6. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Planning en voorstel werkwijze Addendum en Interprovinciaal Wolvenplan

Inleiding
De BAC VP heeft op 1 december 2022 besloten meer tijd te nemen voor actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan dan oorspronkelijk gepland. Voor de korte termijn zal er aan het bestaand wolvenplan een *addendum* toegevoegd worden. Voor de langere termijn vraagt de BAC VP om een aangepaste planning van een actualisatie van het wolvenplan waarmee in één keer een compleet wolvenplan vastgesteld wordt.

Naar aanleiding van ontwikkelingen en de ontstane maatschappelijke onrust in met namen Noord-Oost-Nederland heeft de BAC VP op 1 december 2022 gesproken over de wenselijkheid om op korte termijn te komen met een actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan. De keuze betrof uitgaan van de oorspronkelijke planning, waarbij nog niet alle door de provincies gewenste elementen binnen de oorspronkelijke planning toegevoegd zouden kunnen worden, versus het idee om meer tijd te nemen om te komen tot een wel complete actualisatie. We hebben daarbij geconstateerd dat er sprake was een bestuurlijk vraagstuk, waarbij de hoofdvraag was welke bijstelling van het wolvenplan noodzakelijk werd geacht voor de situatie in de eigen provincie. De noodzaak van de nu voorgestelde toevoegingen werd daarbij wel door eenieder onderschreven.

De BAC VP bespreking heeft geresulteerd in:

- De BAC VP wil de gewenste toevoegingen t.o.v. het huidige wolvenplan (zoals vastgesteld in 2019) vaststellen als *addendum* t.o.v. dit huidige wolvenplan, volgens de oorspronkelijke planning;
- De term actualisatie wordt bewaard voor een volgende ronde waarbij de ambitie is om in één keer een dan compleet en geactualiseerd wolvenplan (‘met alles erop en eraan’) vast te stellen, dat zal (ruim) na de verkiezingen zijn;
- Daartoe wil de BAC VP een planning ontvangen wanneer het vorige punt gerealiseerd kan worden en wat dan de nieuw toegevoegde elementen zijn;
- Er is geen draagvlak voor een gezamenlijke IPO-brief namens alle provincies aan de Minister om in Brussel te pleiten voor aanpassing beschermingsregime wolf dus een dergelijke gezamenlijke IPO-brief komt er niet;

Communicatie
Het LOW is over de stand van zaken mondeling geïnformeerd in haar vergadering van 13 december.

In de Tussenrapportage is het volgende gemeld:
Wolvenplan komt later
Met het oog op de recente ontwikkelingen en de maatschappelijke signalen nemen de samenwerkende provincies meer tijd voor de actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan. De afspraken uit het oude wolvenplan blijven van kracht.

Communicatie over het addendum volgt later als dit begin volgend jaar aan de orde is.

Voorstel
Ter invulling van deze besluitvorming ligt het volgende voor in deze wolvenwerkgroep:
1. **Te besluiten over de inhoud(-sopgave) van het Addendum (zie deze bijlage 3.1)**
2. **Te bepalen welke nieuwe punten in het wolvenplan worden toegevoegd waarvoor deels nader onderzoek nodig is. (zie deze bijlage 3.1)**
3. **Te spreken over de aangepaste (concept)planning (zie bijlage 3.2)**

Addendum

Naar aanleiding van de BAC VP bespreking op 1 december is besloten op een Addendum uit te brengen op het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 waarin de toevoegingen op het wolvenbeleid staan verwoord. Tegelijkertijd is bepaald om tot een nieuw wolvenplan te komen zodra een aantal nader te analyseren punten en onderzoeken zijn afgerond. Een nieuw Wolvenplan zal dan eind 2023 kunnen worden vastgesteld.

Het addendum zal conform planning op 13 april in de BACVP worden behandeld. Dat houdt in dat het addendum 15 maart voorligt in de AAC VP en 18 februari in de werkgroep IPO-natuurwetgeving. Op 19 januari in de WWG.

Korte termijn planning

13 december LOW -> mondeling mededeling stand van zaken
14 dec AAC VP –> mondelinge presentatie
20 dec WWG –> bespreking van deze notitie cs.
26 januari BAC VP -> uitgewerkt memo ter informatie: inhoudsopgave addendum en toevoegingen wolvenplan met planning wolvenplan.

Planning Addendum

Datum	**Activiteit**
12 januari	Aanleveren stukken
19 januari	**IPO Wolvenwerkgroep**
2 februari	**LOW voor advisering**
9 februari	Aanleveren stukken
16 februari	IPO werkgroep natuurwetgeving
28 februari	Aanleveren stukken
15 maart	**AAC VP**
22 maart	Aanleveren stukken
13 april	**BAC VP**

Inhoudsopgave Addendum bij Wolvenplan 2019

Onderstaande onderwerpen kunnen in het Addendum worden opgenomen. Dat betekent dat het huidige Interprovinciale Wolvenplan van kracht blijft, maar op onderstaande punten wijzigingen meekrijgt die het betreffende oude beleid zal vervangen.

Inleiding

Het addendum bevat toevoegingen op het wolvenbeleid zoals dit is vastgelegd in het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 en zal ingaan op subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling en de handelingsprotocollen.

Subsidieregeling preventieve maatregelen

1. Verruiming begrenzing van subsidiegebieden voor preventieve maatregelen.

Elke provincie kan zelf subsidiegebieden begrenzen. Het gaat om gebieden waar wolven zich gevestigd hebben (6 maand beleidsuitgangspunt blijft) en/of veelvuldig voorkomen (nieuw).

2. Verruiming van diersoorten bij subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen

Elke provincie kan zelf bepalen of dit alleen voor schapen/geiten geldt of ook voor andere (incl. hobbymatig gehouden) hoefdieren. Kan dan bijv. ook voor andere hoefdieren: runderen, paarden, etc.

3. Landelijke harmonisering in normering financiële bijdrage preventieve maatregelen
Er komt een interprovinciaal vastgestelde financiële normering voor de subsidieregeling preventieve maatregelen. Idem m.b.t. de technische normen (dat was er feitelijk al).

Tegemoetkomingsregeling
4. Verruiming van de tegemoetkomingsregeling naar alle gehouden hoefdieren.
Dat betekent dat zowel bedrijfsmatige als hobbymatige hoefdieren voor een tegemoetkoming in aanmerking zullen komen.
Beslispunt: voorstel is om ook al kuddebeschermingshonden en hoedhonden hierin mee te nemen.

5. Fasering en voorwaardelijkheid van tegemoetkomingsregeling in preventie subsidiegebied
Elk provincie kan zelf bepalen of de tegemoetkoming in gebieden waar wolven aanwezig zijn en/of veelvuldig voorkomen al dan niet gefaseerd 9kan dus ook in één keer) wordt afgebouwd en dus een bepaald (overgangs-) periode een eigen bijdrage wordt gevraagd en waarna géén tegemoetkoming meer wordt betaald voor onbeschermde dieren. NB: dit geldt alleen binnen de preventie subsidiegebieden. Daarbuiten geldt dat onvoorwaardelijk een tegemoetkoming mogelijk is indien wolf de schade heeft veroorzaakt.

Beslispunt: versnelling schadeafhandelingproces. Nog even los van de oplossing, kunnen we dit nu al doorvoeren en zo ja hoe dan? Uitbetalen voordat DNA-uitslag er is? Voorschot betalen? Terugvorderingsregeling indien geen wolf? Dat soort vragen zullen dan nog moeten ingevuld. Opgemerkt zij dat vanuit Drenthe deze wens al is meegegeven en op dit moment wordt uitgewerkt.

Beslispunt: nemen we de rasters van 0,90 en 1.05 wel of niet mee, bij de nieuwe regels? Voorstel is om indien akkoord dit te doen nadat twee aanvallen zijn geweest niet meer te accepteren en de eis te stellen dat 1.20 etc. de norm moet worden.

Beslispunt: Goudjakhals gelijk benoemen als diersoort waarvoor tegemoetkoming wordt betaald. Conform regels wolvenschade.

Handelingsprotocollen
6. Handelingsprotocollen
De handelingsprotocollen voor aangereden wolf, wolf-mens en wolf- hond worden in vernieuwde versie uitgebracht.
NB: handelingsprocotol wolf-vee blijft zoals die is; nieuw versie volgt bij nieuwe wolvenplan.
Beslispunt: (Hoe) doen we dit wel of niet?

7. Aanpassing van beleidsregels (actie per provincie uit te voeren)
Afhankelijk van de provinciaal te maken beleidskeuzes dienen de provinciale beleidsregels te worden aangepast. Met name is dit het geval als het door de provincie vast te stellen beleid leidt tot andere toepassing van de tegemoetkomingsregeling en de taxatierichtlijn wolvenschade.
Bijvoorbeeld in het geval van:
Het stellen van voorwaarden of beperkingen aan de tegemoetkoming
Het wijzigen van de in aanmerking komende diersoorten bij de tegemoetkoming

NB: Vanaf januari 2023 gaat een nieuwe Taxatierichtlijn Wolvenschade gelden.

Onderwerpen nieuwe wolvenplan
Het vormgeven van het nieuwe wolvenbeleid vergt door de recente ontwikkelingen en de daaruit voortkomende vragen meer tijd. In ieder geval zal dit nieuwe wolvenplan ingaan op een aantal nu reeds geagendeerde onderwerpen:

1. Rol van gemeentes
Nadere uitwerking wordt gegeven aan de rol, bevoegdheden en communicatie van gemeentes i.v.m. de openbare veiligheid en maatschappelijke onrust. Dit kan plaatsvinden in samenwerking met de VNG. Er is een wens om te komen tot een 'draaiboek' voor burgemeesters/gemeentes.

2. Communicatieplan
Verdere invulling zal plaatsvinden van de communicatiestrategie en bijbehorende middelen.
Het gaat daarbij op beleidscommunicatie, communicatie over schade, monitoring en preventie, publiekscommunicatie en ecologische communicatie. De aanzet is hiervoor gemaakt in het communicatieoverleg tussen de overheden (provincies, LNV, VNG).

3. Juridische aspecten
Een verduidelijking Juridische aspecten voor verruiming van de evt. mogelijkheden beheer. Mede n.a.v. onderzoek provincie Drenthe. In samenhang met de uitkomsten van evt. (internationale) discussies over de beschermingsstatus van de wolf. Dit in afwachting van de uitkomsten.

4. Internationaal wolvenplan
Mede op initiatief van LNV worden de mogelijkheden voor internationale samenwerking nader uitgewerkt.

5. Onderzoeksresultaten
De onderzoeksuitkomsten van onderstaande onderzoeken zullen in het nieuwe wolvenplan worden verwerkt.

a. Habitatsgeschiktheidsonderzoek
Habitatsgeschiktheidanalyse voor Nederland. Invulling nog *pm* op basis van eerder voorstel.

b. Populatie ontwikkeling en samenstelling
Deze onderzoeken zullen meer zicht moeten bieden op de landschapsecologische aspecten van de verspreiding en de ontwikkeling van wolven in Nederland. Daarbij wordt vanuit internationaal perspectief gekeken naar samenhang met de ontwikkeling en de verspreiding van de wolvenpopulaties in Europa. Ook dit wordt nog nader vormgegeven.

c. Analyse van predatie op runderen en paarden en de preventie daarvan.
Dit onderzoek zal zicht bieden op hoe elders de predatie op grote hoefdieren plaatsvindt en welke preventieve maatregelen daarvoor denkbaar zijn. Het is van belang hierbij buitenlandse ervaringen bij te betrekken.

6. Wolvendialoog
Afhankelijk van de voortgang van de op verzoek van LNV en door de Raad voor DierAangelegenheden (RDA) beoogde 'wolvendialoog' is het denkbaar dat ook mogelijke (tussentijdse) uitkomsten hiervan in het nieuwe wolvenplan kunnen worden verwerkt. In afwachting van de acties die in dat kader zullen worden genomen.

7. Nadere uitwerking van de handelingsrichtlijnen
Richtlijnen over hoe te handelen in probleemsituaties en bij probleemwolven zijn essentieel. De wens is te komen tot een goed uitgewerkte set van richtlijnen waardoor protocollen en escalatieladders helder zijn. Dit geldt in ieder geval voor het handelingsprotocol wolf-vee.

8. Overige punten

Beslispunt: dit is wel voorzien in het concept wolvenplan, dus de vraag is of wij niet of wel al aankondigen dat we daar verder op terug komen in het nieuwe wolvenplan.
Verkenning wolf inclusieve pakketten -> opdracht in IPO verband uitzetten
Discussie directe en indirecte kosten -> zie hierboven in meenemen?

Communicatie
Het voorstel is om de concepten van Addendum en het Wolvenplan te delen met het LOW nog voorafgaand aan de besluitvorming in de BACVP.
Op het moment dat addendum verschijnt volgen ook communicatie acties vanuit het IPO.

Planning actualisatie Wolvenplan
In april 2023 verschijnt er een Addendum op het Interprovinciaal wolvenplan.

Planning Wolvenplan
- In september/oktober kan de Wolvenwerkgroep en de IPO werkgroep nwg het concept wolvenplan bespreken.
- In november 2023 kan de AAC VP het Wolvenplan bespreken.
- In november 2023 wordt het nieuwe wolvenplan besproken in het LOW de BAC VP zal over het eindconcept worden geïnformeerd, maar deze versie is dan al wel gedeeld met het LOW.
- Vaststelling nieuw wolvenplan kan dan plaatsvinden in de BAC VP van december 2023.
- Vaststelling Wolvenplan in IPO bestuur: p.m. (op dit moment gen datum bekend)

Toelichting
Vanaf begin 2023 worden er een aantal onderzoeksopdrachten uitgezet, deze zullen naar verwachting pas (afhankelijk van de omvang) in de tweede helft of derde kwartaal van 2023 tot resultaten leiden.

In uiterlijk het derde kwartaal wordt begonnen met het afschrijven van een nieuw wolvenplan (kan ook al eerder worden voortgewerkt aan aanpassing van al nu voorliggend concept). Het verwerken van de uit de consultatieronde opgehaalde opvattingen kan ook reeds hebben plaatsgevonden.

In het derde kwartaal wordt voorzien in een informatie sessie voor de (nieuwe) bestuurders over het Wolvendossier. Deze bijeenkomst kan ook worden benut voor een verkenning van de bestuurlijke keuze voor het nieuwe wolvenbeleid.

Vaststelling door de provincies eind 2023 kan, tenzij onderweg weer nieuwe ontwikkelingen langskomen en/of vertraging in onderzoeksresultaten ontstaan, die nieuwe toevoegingen wenselijk zouden maken of, door ontbreken resultaten tot uitstel moeten leiden. Dit risico is nu niet geheel in te schatten, maar doel blijft, met voornoemd voorbehoud, om in december 2023 het nieuwe Wolvenplan in de BAC VP te hebben.

ACTIVITEITEN 2023	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december
Wolven dossier												
IPO Wolvenwerkgroep	**19**		**14**		18		11		**14**	17	23	19
Landelijk Overleg Wolf		**2**								**x**		
IPO wgnw		**16**		25			6			**19**		
AACVP			**15**		24				6		**16**	
BACVP	26			**13**		15			28			**14**
Informatiesessie BAC VP										?		
Sub groepen												
Vooroverleg LOW pm												
Overleg Wolvenmeldpunt - WMP	13	3 24	17	7								
Monitoringsoverleggen pm												
Tussenrapportage *(nog onder voorbehoud)*												
Ecologisch vooroverleg kwartaalanalyse												
Kwartaaloverleg wolven rapportage			29			7			13			13
Publicatiedatum				5		14			14			20
Communicatie												
Communicatie overleg												
Overleg website												
Jaarverslag												
TBWM presentatie												
Onderzoeksopdrachten en voorbereidende acties												
Invulling taxatieopdracht Drenthe												

Taxatieverwerking in MFZ												
Habitat geschiktsheidanalyse												
Populatie onderzoek												
Analyse runderen en paarden												
Actualisatie prijzen schapen												
Prijstabel runderen en paarden												
Detaillering/uitbreiding diersoorten taxatie												
Dieet analyse?												
Wolvenplan												
Nieuwe Taxatierichtlijn												
Inhoudsopgave/planning Addendum/WP in BACVP												
Afhandeling Addendum												
Aanpassen beleidsregels (provincies)												
Aanbestedingsprocedure onderzoeken/analyses												
Looptijd nader onderzoek etc.												
Schrijven Communicatieplan												
Schrijven Wolvenplan (WP)												
Schrijven Interventierichtlijnen (RL)												
Advies vanuit LOW												
Vormgeving WP en RL												
(evt. aanpassing taxatierichtlijn ?) pm												
(evt. aanpassing monitorings protocollen?) pm												

art 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 8 december 2021 09:54
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Uitnodiging informatiebijeenkomst nieuwe applicatie Wolvenmeldpunt

Hallo allemaal,
Zoals ik gister tijdens het kwartaaloverleg aankondigde, bij deze een uitnodiging om deel te nemen aan de informatie sessie over de nieuwe database van het Wolvenmeldpunt. Deze database komt bij BIJ12 in beheer (in de loop van 2022). Hieronder de uitnodiging van mijn collega Hans van Wingerden. Je kunt je bij hem aanmelden.

Zoals u weet wordt er door BIJ12 momenteel een **nieuwe applicatie voor het Wolvenmeldpunt** gerealiseerd. Met deze applicatie realiseren we een centrale database voor zowel de monitoring van als de schademeldingen door (vermoedelijke) wolven. Tevens wordt met de realisatie de processen sterk efficiënter. Ook de provincies spelen hierin een rol.
Naar verwachting wil ik in de 2de helft van januari een (online) informatiebijeenkomst plannen, waarin ik u verder wil informeren over de applicatie en de verdere planning. Daarnaast wil ik ook graag met u in gesprek om uw informatiebehoeften rondom het wolventhema, gerelateerd aan de applicatie, duidelijk te krijgen, zodat we hier rekening mee kunnen houden.
Wilt u hierbij (online) aanwezig zijn, laat het dan mij even weten via [redacted]@bij12.nl, zodat ik u begin januari een uitnodiging kan sturen.

Hartelijke groet
[redacted]

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 1 december 2022 12:21
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Uitslagen Kwartaalanalyse Q4

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf > 2015 individu + schade, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot 30 oktober 2022.
- Wolf + Overig, 1 augustus – 31 oktober 2022, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.
- Individuen TR Q4, overzicht met individuen. Hierin staat ook aangegeven wanneer de eerste en laatste waarneming van deze wolf in NL heeft plaatsgevonden (tot nu toe).

Hier is het bestand te vinden: 2022 Q4 Wolvendata tm 30-10-2022 soort+individu dd.1-12-2022.xlsx

Er zijn dit keer 19 individuen vastgesteld, waarvan 3 voor Nederland nieuwe individuen. Er is ook één goudjakhals in Friesland vastgesteld. In het tabblad 'Individuen aug-okt' heb ik meer informatie over de individuen bij elkaar gezet. De komende weken zullen deze resultaten geanalyseerd worden (o.a. op voorkomen, status zwerver/vestiging etc.).

De lijst graag onder embargo behandelen. De data worden pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (rond 21 december). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. Daarna wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Groet,
[redacted]

Hieronder nog eens de planning van de Tussenrapportage:

Wanneer	Wat
Rond wo 30 november	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode augustus - oktober 2022
Rond di 6 december	**Conceptteksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 13 december (10:00)	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di/Wo 20-21 december	Publicatie Tussenrapportage

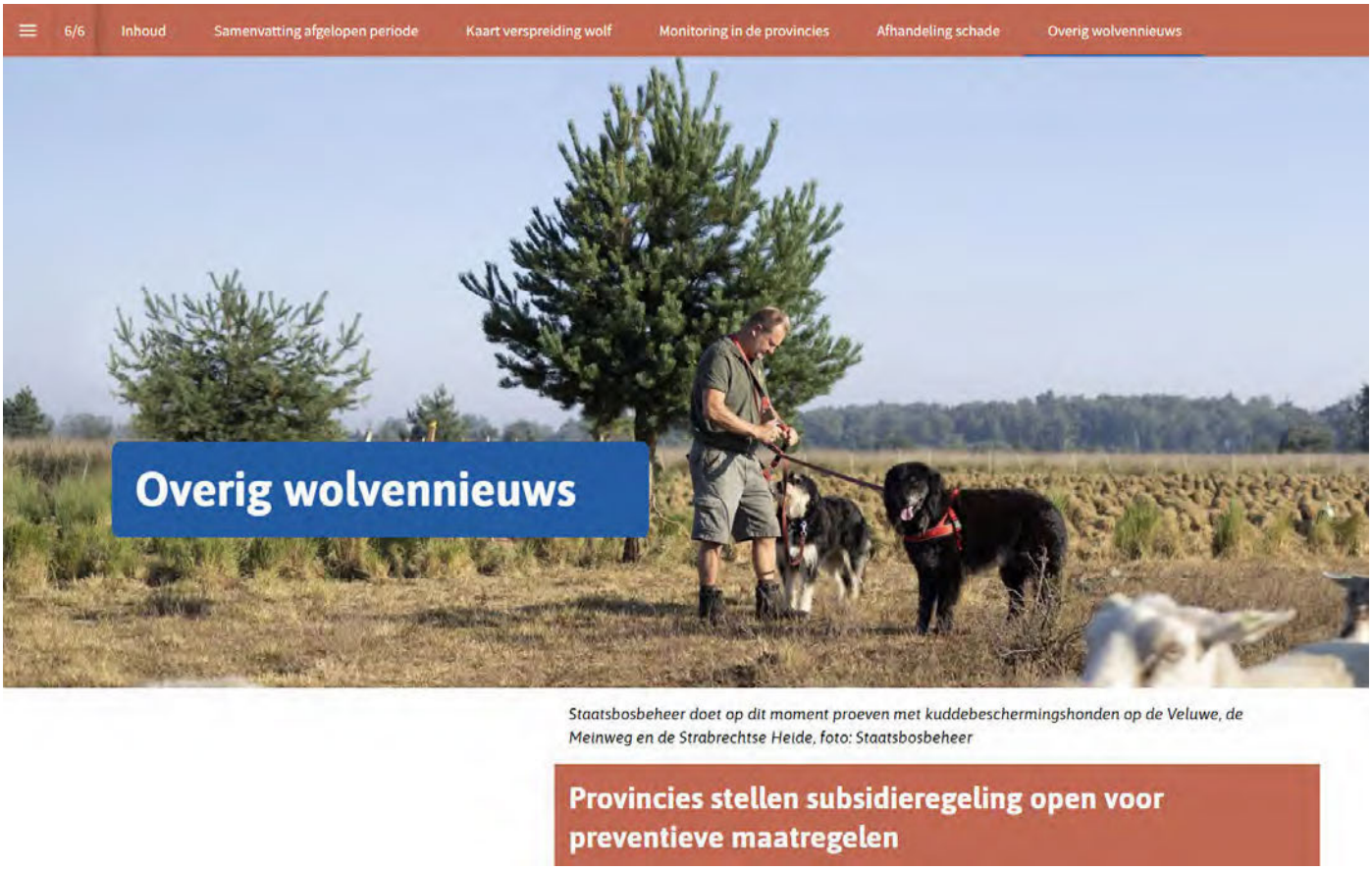

Staatsbosbeheer doet op dit moment proeven met kuddebeschermingshonden op de Veluwe, de Meinweg en de Strabrechtse Heide, foto: Staatsbosbeheer

Provincies stellen subsidieregeling open voor preventieve maatregelen

[redacted]
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 9 februari 2021 12:37
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]
Onderwerp: Update interne eerste terugkoppeling uit LOW 4 februari 2021

LS,

Mbt het abusievelijk niet agenderen van IPO-notities mbt de wolf in het LOW: die fout is middels een nazending hersteld. Reden hiervoor is dat het pas agenderen in het volgende LOW (30 maart 2021) ertoe zou leiden dat de betreffende notities pas eind mei door de BAC VP definitief vastgesteld zou kunnen worden, hetgeen natuurlijk onacceptabel laat zou zijn. Met deze reparatie kunnen de stukken in de BAC VP op 11 maart 2021 definitief vastgesteld worden, conform planning.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +31[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van [redacted]
Verzonden: vrijdag 5 februari 2021 16:43
Aan: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted] <[redacted]@Brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl
Onderwerp: Interne eerste terugkoppeling uit LOW 4 februari 2021

Beste collega's

Hieronder de terugkoppeling uit het Landelijk Overleg Wolf gisteren. Graag jullie speciale aandacht voor mijn *cris de coeur* mbt het elkaar -en vooral [redacted] en mij- op de hoogte houden van relevante bestuurlijke ontwikkelingen mbt de wolf in de individuele provincies. Om meerdere redenen deel ik onderstaande niet met LNV. Uiteraard zal LNV -als deelnemer aan de wolvenwerkgroep- tzt wel het verslag van het LOW ontvangen.

Tot onze maximale schaamte hebben [redacted] en ik geconstateerd dat we bij het opstellen van de agenda the upmost obvious over het hoofd gezien hebben: het agenderen van de Handelingsperspectief voor zwervende wolf die bovenmatige schade veroorzaakt en Uitwerking actualisering wolvenplan, zoals eerder aangekondigd. Ik realiseerde me dat eerst tijdens het overleg. In de nabespreking hebben [redacted] en ik vastgesteld dat er dan niets anders rest dan het agenderen voor de volgende LOW, gepland op 30 maart 2021.

Wat in dat verband evenwel relevant is om te melden, is dat er -naar aanleiding van andere stukken- door een aantal leden benadrukt is dat er bij hen grote behoefte leeft aan het zsm mogelijk maken van subsidiemogelijkheden voor preventieve middelen in risico-gebieden/corridors (zoals waartoe onlangs Drenthe besloten heeft). Liefst zouden ze hebben dat provincies daar zsm toe besluiten, vooruitlopend op het actualiseren van het interprovinciaal wolvenplan (begin) volgende jaar.

[redacted], [redacted] en ik hebben aangegeven deze wens goed verstaan te hebben, maar ook waarde te hechten aan een gestructureerde advies-vorming uit het LOW en gewezen op de verschillen in snelheden tussen zaken waar provincies in IPO-verband over besluiten (zoals actualisatie interprovinciaal wolvenplan) en zaken waar individuele provincies toe besluiten, al dan niet vooruitlopend op de muziek van de actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan (begin) volgende jaar. Een boodschap die door een aantal LOW-leden enigszins tandenknarsend aangehoord is.

Los hiervan – en dat gaat met name de wolvenprovincies aan- stel ik vast dat IPO en BIJ12, [redacted] en ik, verre van optimaal geïnformeerd worden over relevante ontwikkelingen in provincies mbt de wolf. Begin dit jaar betrof dat de beslissing van Drenthe om -afwijkend van het in IPO-verband vastgestelde wolvenplan- ook voor andere gebieden dan het vastgestelde wolvengebied (ergo corridors/risicogebieden) de mogelijkheid van subsidie voor preventieve maatregelen open te stellen.
Dat een individuele provincie ervoor kiest om af te wijken van het in IPO-verband vastgestelde wolvenplan is één ding -een interne keuze waar ik me niet mee bemoei- maar deel dat dan wel met de andere wolvenprovincies en in ieder geval met [redacted] en mij. Partijen als LTO cs gebruiken dit soort zaken in het LOW om provincies tegen elkaar uit te spelen en dan helpt het niet als [redacted] en ik een kennis-achterstand hebben cq afhankelijk zijn van de (sociale) media om hiervan te vernemen.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor een recente ontwikkeling in Overijssel. Blijkbaar heeft de gedeputeerde onlangs aangegeven om voorafgaand aan een officiële wolvencommissie (waartoe nu formeel nog geen aanleiding is) wel alvast in kleine setting, met in ieder geval LTO en Landschap Overijssel, aan tafel te gaan. Zie ook het artikel in Nieuwe Oogst via onderstaande link.

Op zich een prima actie/uitspraak van de gedeputeerde wat mij betreft, maar het is wel essentieel dat [redacted] en ik van dat soort dingen op de hoogte zijn. In het LOW gisteren is veel ongenoegen geuit over bestuurders die -in de geparafraseerde woorden van LTO, zeer traag reageren op ontwikkelingen in het veld. En dan is er een keer een mooi voorbeeld van hoe een provincie wel pro-actief is, en dan weten [redacted] en ik dat niet.

https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/02/04/overijssel-sorteert-voor-op-vestiging-wolf

Al met al een gemiste kans. Zonder complete inforrmatie-voorziening van provincies heeft IPO/BIJ12 geen positie in gremia als het LOW. Formeel gezien vormen [redacted] en ik 'slechts' secretariaat maar indien partijen ons aanspreken op zaken binnen provincies kunnen we ons daar maar beperkt achter 'verschuilen'. Bovendien pas ik ervoor om met te verschuilen maar ik pas er ook voor om daar met een kennis-achterstand te zitten.

Voor het overige hebben landbouworganisaties aangekondigd om aan LNV te vragen vragen om de toestemming voor toepassing m.b.t. de-minimis verklaring bij EU te regelen;

De terugkoppeling van het LOW zal [redacted] (of ik) ook sturen naar de provinciale wolvenwerkgroep, omdat niet alle leden daarvan ook in deze maillinglist zitten. Dat zal enige overlap opleveren.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 20 december 2021 09:28
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Verschuiven Kwartaaloverleg en publicatie Tussenrapportage maart 2022
Bijlagen: Planning 2022 DNA uitslagen tussnerapportage en overleggen d.d 20-12-2021.xlsx

Hallo allemaal,

Zoals tijdens het kwartaaloverleg van 7 december besproken is, verschuiven we de publicatiedatum van de volgende Tussenrapportage naar 29 maart 2022 (het stond op 15 maart). Zodoende kunnen we 2 weken langer monsters verzamelen gedurende de veel bepalende paarperiode van wolven.
Het kwartaaloverleg vindt daarom ook 2 weken later plaats, namelijk op 22 maart (in plaats van 8 maart). Ik zal zo de Teams-vergadering aanpassen.

Online is de planning ook aangepast (toegankelijk voor de provincies) en is deze bijgevoegd als bijlage.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

	Bespreken en publicatie kwartaaldata			
	Soort- en individu-uitslag *3e week van de maand*	**Aanleveren concept teksten/stukken**	**Kwartaal overleg**	**Publicatie Tussenrapportage**
2022	7 maart 2022	15 maart 2022	**22 maart 2022**	29 maart 2022
	23 mei 2022	31 mei 2022	7 juni 2022	14 juni 2022
	22 augustus 2022	30 augustus 2022	6 september 2022	13 september 2022
	21 november 2022	29 november 2022	6 december 2022	13 december 2022

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

		Planning wolv
Jaar	***Maand***	**Uiterste datum inlevering monsters** *vrijdag voor 1e maandag van de maand*	**Laboratorium onderzoek week**
2021	juli	30-jul	2-aug
	augustus	3-sep	6-sep
	september	1-okt	4-okt
	oktober	29-okt	1-nov
	november	3-dec	6-dec
	december	31-dec	3-jan-22
2022	januari	~~*28-1-2022 of*~~ 11-2-201	~~*31-1-2022 of*~~ 14-2-2021
	februari	25-feb	28-feb
	maart	1-apr	4-apr
	april	29-apr	2-mei
	mei	3-jun	6-jun
	juni	1-jul	4-jul
	juli	29-jul	1-aug
	augustus	2-sep	5-sep
	september	30-sep	3-okt
	oktober	28-okt	31-okt
	november	2-dec	5-dec
	december	30-dec	2-jan-23

Planning analyse samples

Grofweg: laatste dag van de maand in te leveren, afhankelijk van de voorvallen kan er e

Indien er samples worden afgenomen in het weekend voorafgaand aan de analyse wee

Ruim en haalbaar genomen: altijd eerste/tweede week van de maand laboratorium we

Ter informatie: na bekend worden van de uitslag, zorgt BIJ12 er voor dat:

1. Betrokken dierhouders persoonlijk geïnformeerd worden.
2. De betrokken provincies en regiocoördinatoren geïnformeerd worden.
3. De uitslag openbaar wordt gepubliceerd op de website van BIJ12 (tabel/excel bestan

ven DNA uitslagen

Soortuitslag bekend, uiterlijk *3e week van de maand*	**Soort / individubepaling**	**Uitslag over periode** *(Globaal)*
23-aug	soort + individu	1 mei - 30 juli (31 juli)
27-sep	soort	1 augustus - 3 september
25-okt	soort	4 september - 1 oktober
22-nov	soort + individu	1 augustus - 29 (/31) oktober
27-dec	soort	1 november - 3 december
24-jan-22	soort	4 december - 31 december
~~*21-2-2022 of*~~ **7-3-2021**	soort + individu	1 november - ~~31 januari of~~ 14 februari
21-mrt	soort	15 februari - 28 februari
25-apr-22	soort	1 maart - 1 april
23-mei	soort + individu	15 februari - 30 april
27-jun	soort	1 mei - 31 mei
25-jul-22	soort	1 juni - 30 juni
22-aug	soort + individu	1 mei - 31 juli
26-sep	soort	1 augustus - 31 augustus
24-okt-22	soort	1 september - 30 september
21-nov	soort + individu	1 augustus - 31 oktober
26-dec	soort	1 november - 30 november
23-jan-23	soort	1 december - 31 december

enige speling zijn.

ek, dan graag deze monsters **langsbrengen** bij WENR om vertraging te voorkomen

rk, uiterlijk 21 dagen later de uitslag bekend van de maand daarvoor.

d)

Bespreken en publicatie kwartaaldata			
Aanleveren concept teksten/stukken	**Kwartaal overleg**	**Publicatie Tussenrapportage**	**Tussenrapportage over data van de periode:**
31-aug	7-sep	14-sep	1 mei - 31 juli
30-nov-21	7-dec-21	15-dec-21	1 augustus - 31 oktober
15-mrt-22	22-mrt-22	29-mrt-22	1 november - 14 februari
31-mei-22	7-jun-22	14-jun-22	15 februari - 30 april
30-aug-22	6-sep-22	13-sep-22	1 mei - 31 juli
29-nov-22	6-dec-22	13-dec-22	1 augustus - 31 oktober

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 7 september 2021 11:37
Aan: [redacted]@fryslan.frl[redacted], [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]); [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]); [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Verslag IPO wolvenwerkgroep 6 juli 2021 + thesis Paul Happel
Bijlagen: Verslag IPO wolvenwerkgroep 6 juli 2021.pdf; Happel_Thesis_Living_in_a_multispecies_landscape_FINAL.pdf

Beste leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Bijgaand vinden jullie vast het verslag van afgelopen wolvenwerkgroep van 6 juli 2021, alsmede de thesis van student [redacted].

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Wolvenwerkgroep 6 juli 2021

1. Welkom en opening

[redacted] heet iedereen welkom. [redacted], [redacted] [redacted] en [redacted] [redacted] worden in het bijzonder welkom geheten. Zij zijn aangeschoven voor agendapunt 3: concept rapportage Fact Finding Study en agendapunt 4: concept rapportage juridische analyse wolf.

2. Vaststelling agenda en mededelingen

[redacted] geeft aan nog even te willen stilstaan bij de de-minimissteun in relatie tot preventieve maatregelen. [redacted] stelt voor dit bij agendapunt 7: mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB) te bespreken.

- Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie wolvenplan

[redacted] heeft aan de hand van het huidige wolvenplan gekeken wat er beter en duidelijker zou kunnen. Aan de hand hiervan is een voorstel voor het herziende wolvenplan opgesteld. Leden van de werkgroep die dit voorstel willen inzien kunnen [redacted] dit laten weten door middel van een mail. [redacted] ontvangt graag feedback. **Voorstel is om in de september bijeenkomst tot een definitieve inhoudsopgave te komen.**

3. Concept rapportage Fact Finding Study

[redacted] [redacted] geeft een korte toelichting op de fact finding study.

Opmerkingen/vragen naar aanleiding van de concept rapportage fact finding study en de toelichting hierop:

- De begeleidingsgroep benadrukt nogmaals dat zij heel tevreden zijn met het tot nu toe opgeleverde rapport.
- Het stuk over de geschiktheid van heel Nederland als potentieel leefgebied wordt gezien als een verrassende eyeopener.
    - Ten tijde van de vorige fact finding study (2011 – 2012) was er ook in Duitsland nog vrijwel niets bekend. In de tussentijd zijn er drie habitatgeschiktheids- en draagkrachtstudies gedaan, en daaruit blijkt wel dat vrijwel alle leefgebieden geschikt zijn.
- Het rapport, zoals nu opgeleverd in eerste versie, voldoet aan de verwachting die er was.
- Complimenten voor wat er in zo'n korte tijd is opgesteld en de leesbaarheid van het rapport.
- Zal er nog verder worden ingegaan op bijvoorbeeld vergelijking Drenthe/Noord-Brabant met betrekking tot aantallen prooidieren/habitatgeschiktheid?
    - Ja, in de tekst zal het worden uitgeschreven, maar de wens is om ook met kaarten één en ander te verduidelijken omtrent dit onderwerp.
- De vraag hoeveel wolven in Nederland kunnen leven komt ook terug in het rapport. Uit de tekst blijkt ook dat die vraag heel moeilijk te beantwoorden is, omdat het afhankelijk is van veel factoren. Ook dat is een uitkomst. Is het wijs om op basis van aannames uitspraken te doen over de hoeveelheid wolven?
    - Gekeken is naar Duitsland en vanuit hier is de lijn doorgetrokken. Dit natuurlijk met de kanttekening dat Nederland een stuk meer versnippert is qua natuur dan Duitsland.
- Is er ook iets te zeggen over de biomassa index in Nederland, ten opzichte van de rest van Europa? Is het genoeg in Nederland?

    - Hoefdiertellingen zijn eigenlijk niet betrouwbaar, en zijn vrijwel altijd een onderschatting. Zolang wij in Nederland nog 50-80% van de hoefdieren per jaar schieten zal het wel loslopen. Als we kijken naar de dichtheden van prooi, op de Veluwe in ieder geval, maar in de rest van Nederland op het gebied van reeën ook, behoort de dichtheid van prooi in Nederland toch wel bij de hogere van Europa. Voedsel zal dus niet limiterend zijn voor het voorkomen van wolven in een gebied.
- Als suggestie wordt gegeven om, vanwege de grote hoeveelheid vragen, onder iedere vraag direct een kleine conclusie te zetten. Het verhaal daaronder zal de conclusie dan verduidelijkheden. Dit zal de leesbaarheid ten goede komen.
- Mag de informatie zoals nu in deze conceptversie staat al gebruikt worden?
    - Nee, in september zal de laatste versie in de wolvenwerkgroep besproken worden. Na vaststelling van een definitieve versie zal dit rapport ook in het Landelijk Overleg Wolf worden besproken.
- Gevraagd wordt naar een inschatting van de mogelijkheid en het belang voor de genetische vitaliteit van een uitwisseling van de alpiene- en de CE populatie?
    - Op dit moment is alleen de Zweeds/Noorse populatie door inteelt bedreigd. Voor de CE populatie is dat (nog) niet aan de orde. Ditzelfde geldt van de Frans alpiene populatie. De verwachting is dat de alpiene- en de CE wolf zich gaan mengen.
- Gaat de concept versie ook naar het LOW, of krijgen zij direct de definitieve versie?
    - **Deze wolvenwerkgroep krijgt de definitieve versie toegestuurd zodra deze gereed is. In ieder geval voorafgaand aan de volgende vergadering.**
    - **Het LOW gaat de definitieve versie voorgelegd krijgen in de oktober vergadering van het LOW**.

4. Concept rapportage Juridische Analyse wolf

[redacted] geeft een korte toelichting op de juridische analyse wolf.

Opmerkingen/vragen naar aanleiding van de concept rapportage juridische analyse wolf en de toelichting hierop:

- In het kader van het handelingsperspectief werd er gesproken over het vangen, behandelen, vervoeren, etc. Wanneer kan de keuze gemaakt worden om te doden in dat perspectief?
    - Verschillende omstandigheden worden omschreven in het rapport waar tot doden overgegaan kan worden. Er is bijvoorbeeld geschreven over een noodbevoegdheid in geval van ernstige bedreiging van levens.
- Het doden om onnodig lijden van wolven te voorkomen (na bijvoorbeeld een aanrijding) kan nog wel beter beschreven worden. Denk daarbij aan het beoordelen door een persoon of herstel van een gewonde wolf wel of niet nog mogelijk is. Moeten dat dierenartsen zijn bijvoorbeeld?
    - Dit voorbeeld omvat wel echt diergeneeskundig handelen, dus daar zou één (of meerdere) diergeneeskundige(n) voor benaderd moeten worden. Ieder concreet geval kan natuurlijk weer net een beetje anders zijn, dus dat moet per geval goed beoordeeld worden. Wellicht dat dierenartsen uit dierentuinen of wildparken hier voor benaderd kunnen worden.
- Vanuit Duitsland worden heel duidelijk adviezen gegeven over wanneer een wolf wel of niet opgevangen moeten worden. Wordt dat ook meegenomen in dit stuk?
    - Ja.

        - Vanuit ecologisch standpunt wordt opgemerkt dat wolven, zelfs zwaargewond, nog prima in staat zijn een lang leven te leiden. Dat moet zeker worden meegenomen in de beoordeling of een wolf nog kan herstellen of niet. Daarnaast wordt ook opgemerkt dat wilde wolven niet geschikt zijn voor een leven in gevangenschap. Mocht de beoordeling zijn dat een gewonde wolf niet meer kan overleven in het wild, zou de volgende stap euthanasie moeten zijn, en geen opvang.
- In paragraaf 4.3 wordt de situatie nog gemist dat een zogende teef dood gevonden wordt en er bekend is waar de welpen zitten. Wat doe je dan? Valt dat onder vervoer en vangen van een levende wolf? De wens is om dit meer uitgewerkt te zien.
- Er wordt heel veel verwezen naar het draft guidance document uit 2019. Heeft het consequenties dat er naar een draft verwezen wordt?
    - De delen die gebruikt worden zijn deels uitwerkingen van de gids documenten zoals die al bekend zijn of liggen sterk in het verlengde daarvan.
- In het stuk wordt ook ingegaan op de gunstige staat van instandhouding. Welke stappen moeten er concreet gezet worden tot er gezegd kan worden dat er beheerd wordt op basis van de Europese staat van instandhouding?
    - Deze vraag zal worden meegenomen in de verdere uitwerking van het stuk.
        - Hierbij wordt opgemerkt dat er vanuit ecologisch standpunt ook op meerdere manieren gekeken kan worden naar gunstige staat van instandhouding, bijvoorbeeld genetische getallen of juist functie binnen het ecosysteem.
- Voldoen deze stukken aan de verwachting bij de beantwoording van de vragen? Worden bepaalde zaken gemist?
    - Erg snel en goed gewerkt. Zijn natuurlijk nu nog concept stukken, maar de hoofdlijnen en de manier van aanpak voldoen aan de verwachting. Complimenten voor het vele werk wat er al gedaan is en het resultaat wat er al ligt.
- Gaat de concept versie ook naar het LOW, of krijgen zij direct de definitieve versie?
    - **Deze wolvenwerkgroep krijgt de definitieve versie toegestuurd zodra deze gereed is. In ieder geval voorafgaand aan de volgende vergadering.**
    - **Het LOW gaat de definitieve versie voorgelegd krijgen in de oktober vergadering van het LOW**.

5. Concept taxatierapport veeschade

[redacted] geeft een korte toelichting op het concept taxatierapport veeschade.

Belangrijkste doelen voor het vernieuwen van het taxatierapport zijn het beter kunnen vastleggen van data die wordt verzameld tijdens de taxatie en het beter (geautomatiseerd) kunnen verwerken van deze data.

Opmerkingen/vragen naar aanleiding van het concept taxatierapport en de toelichting hierop:

- De grootte van het gebied wat is afgerasterd wordt nog gemist, net als de lengte van het raster.
- Beschrijving van de situatie/gebeurtenis door de schapenhouder of andere betrokkenen. Hierbij ook rekening houdend met wat er heeft plaatsgevonden na

constatering van de schade: is bijvoorbeeld een platgelopen raster weer rechtop gezet?

- Constatering of een raster wolfwerend is of niet is, is een lastige vraag voor een taxateur in het veld. Beter kan daar worden neergezet of het raster conform de eisen is zoals beschreven in de Faunaschade PreventieKit (FPK).
- De taxatierapporten zijn wel uiteindelijk een belangrijk onderdeel om eventuele ontheffingen voor probleemwolven te onderbouwen. Er moet niet onderschat worden wat de waarde is van een goed taxatierapport. De toetsing of een raster wolfwerend is of niet moet daarom wel plaatsvinden. Hierbij speelt wel mee dat de situatie verandert kan zijn tussen de tijd dat de schade is geconstateerd en dat de taxateur de schade komt opnemen. De verklaring van de dierhouder is daarom ook een belangrijk onderdeel van de taxatie.
- Er wordt nog een stuk context gemist. Wat is het doel van het aanpassen van het taxatieprotocol? Er is een bepaalde informatiebehoefte. Dit om probleemsituaties in de toekomst voorkomen, mogelijk in de toekomst eisen stellen aan de preventieve maatregelen, of gebruik te maken van de escalatieladder. De velden moeten daarvoor een heel stuk specifieker dan dat het nu is, anders kan later niet meer worden vastgesteld of de preventieve maatregelen wolfwerend waren opgesteld of niet. Sommige elementen uit de FPK worden gemist. Denk hierbij aan het aanwezig zijn van een opstapmogelijkheid binnen een straal van 2 meter. Indien aanwezig, dan de hoogte van de opstapmogelijkheid. Toegangspoorten is nog een voorbeeld wat mist.
- Wordt er tijdens de schadeopname door de taxateur gesproken met de veehouder in hoeverre hier sprake van wolf kan zijn?
    - De taxateurs mogen hierover geen uitspraak doen.
- Andere vormen van wolfwering worden gemist (naast afrastering), bijvoorbeeld de aanwezigheid van een kraal, een schuur of een kuddewaakhond.
- Bij sporen worden ook dingen gemist; bijvoorbeeld haren aan prikkeldraad.
- Als de claim er ligt dat er sprake is van wolfwerende preventieve maatregelen, dan zouden alle specificaties goed moeten worden vastgelegd. In sommige situaties zal al direct duidelijk worden dat er geen sprake is van wolfwerende preventieve maatregelen.

[redacted] **neemt bovenstaande punten mee en zal dit ook nog met de consulenten van BIJ12 bespreken. Vervolgens wordt het teruggekoppeld richting het taxatiebureau, waarna er een nieuwe conceptversie opgesteld zal worden.**

6. Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven

[redacted] heeft een notitie doorgestuurd. Inhoudelijk zal deze notitie nu niet besproken worden. **Het verzoek aan de provincies die hieraan meegewerkt hebben is om deze notitie verder uit te werken en tot een eindversie te komen.** Deze eindversie zal dan doorgestuurd worden naar het LOW.

7. Mogelijkheden Europese cofinanciering (LIFE/GLB)

Het drempelbedrag de-minimissteun is vastgesteld op € 20.000,- over drie jaar. [redacted] legt uit dat dit in Gelderland betekent dat er niet meer dan € 20.000,- aan subsidie kan worden uitbetaald voor preventieve maatregelen. Sommige grote schapenhouders gaan over dit bedrag heen. Mocht in een later stadium wellicht ook arbeidskosten gesubsidieerd gaan worden, zullen meer veehouders het drempelbedrag overschrijden. Mochten preventieve maatregelen gesubsidieerd kunnen gaan worden via Europese

financiering, bijvoorbeeld via Plattelandsontwikkeling (POP) dan kan het drempelbedrag van de-minimissteun niet voor problemen zorgen.

Afspraak is dat [redacted] de notitie verder uitwerkt, met daarin ook cijfers over het aantal schapen en schapenbedrijven in Nederland en om wat voor bedragen het gaat.

8. Agenda Landelijk Overleg Wolf

Op 13 juli is het volgende Landelijk Overleg Wolf. Er staan geen grote stukken op de agenda. Vanuit de wolvenwerkgroep worden geen aanvullende agendapunten voor het LOW aangedragen.

9. Verslag d.d. 15 juni 2021

Het verslag wordt akkoord bevonden.

10. Rondvraag en sluiting

In oktober zal de transboundary wolf meeting plaatsvinden in Vlaanderen. Er is opgeroepen door de organisatie om discussiepunten aan te dragen. Discussiepunten mogen naar [redacted] worden gemaild.

Er is een overleg geweest met de LTO over de openbaarmaking van gegevens. De LTO stond er heel constructief in. Wel gaf LTO aan dat ze het niet te verantwoorden vinden naar hun achterban dat zij pas op een dergelijk laat niveau op de hoogte worden gebracht van wolf waarnemingen. Afgesproken is dat er, voordat de data op de website wordt geplaatst, nog afstemming plaatsvindt met LTO over de toelichtende tekst. Eind oktober is een volgend overleg gepland om te evalueren.

- Worden nu alleen de provincies op de hoogte gesteld daar waar schade is? Laatst was er bijvoorbeeld een schademelding uit Peize, Drenthe. Groningen hoorde pas later van de Zoogdiervereniging dat er een schademelding was en dat het wolf betrof.
    - DNA uitslagen van de kwartaalanalyse (soort + individu) worden met alle provincies gedeeld. Maandelijkse DNA uitslagen (soort) worden tot nu toe alleen nog maar met de betrokken provincies gedeeld.
- De wens is er vanuit de provincies om ook deze maandelijkse DNA uitslagen (soort) met alle provincies te delen. Dit gebeurt nu al tot in zekere mate in het databestand wat door BIJ12 met de provincies gedeeld is, maar dan moeten provincies actief in het bestand blijven kijken of er nieuwe data toegevoegd is. Handiger zou zijn als zij ook direct op de hoogte worden gebracht bij nieuwe DNA uitslagen.

- Naar aanleiding van de doodgereden wolf in Appelscha: hoe zit het met de ontheffing Wnb voor het vervoeren en in bezit hebben van een dode wolf?
    - **Er moet nagegaan worden hoe het zit met een ontheffing aan WENR voor het vervoeren en in het bezit hebben van een dode wolf.**
        - *Aandachtspunt voor het handelingsprotocol.*

11. Datum volgende vergadering

De geplande datum en tijd zijn: **dinsdag 21 september 2021 om 13.30 uur.**

Living in a multispecies landscape: An exploration of sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence in the Netherlands

By Paul Happel

August 8, 2021

Master's thesis

MSc Sustainable Development

International Development Track

Faculty of Geosciences

Utrecht University

Submitted by:	Paul Happel (5518253)
	p.e.happel@students.uu.nl
Supervisor:	Dr. Kei Otsuki
	k.otsuki@uu.nl
Second reader:	MSc. Andres Verzijl
	m.a.verzijl@uu.nl

Cover page photo: A sheep farmer walking his sheep out of his protected meadow with fixed wolf-aversive fencing. Sign reads: "WATCH OUT! ELECTRIC FENCE" (Author's own).

Utrecht University

Acknowledgements

First and foremost, I would like to thank all the sheep farmers that have welcomed me with open arms and passionately showed me their sheep, farms, meadows, practices, homes, and so on. I enjoyed every single visit and interview and have learned a lot, both academically and personally. Without their participation this thesis would not exist.

Second, I would like to thank the provincial government officials for their participation in the interviews and their interesting thoughts, perspectives and elaborations.

Third, I would like to thank my supervisor Kei Otsuki for her valuable feedback, support, and of course her enthusiasm.

Fourth, I am grateful to the people from BIJ12 that expressed their interest in this thesis topic. I want to thank them for the time they took to discuss ideas and for their support in getting familiarized with the Dutch wolf context and in building a network for this research. Furthermore, I am thankful for the opportunities I got to present my research proposal and progress in the Interprovincial Wolvencommissie and the Landelijk Overleg Wolven, which were valuable experiences.

Finally, I want to thank my family and friends for helping me get through this entire thesis process.

Summary

Human-wildlife conflict, such as livestock depredation, is increasing worldwide. To minimize human-wildlife conflicts, governments focus primarily on technical and financial fixes. Nonetheless, conflict is rarely resolved despite the implementation of these measures. This insight led to the notion that human-wildlife conflicts are not per se *with* wildlife, but rather between human stakeholder *about* wildlife. A growing focus on the more holistic term of human-wildlife coexistence (instead of conflict), which includes local people's perceptions and experiences, is therefore seen as a positive development.

Still, a significant knowledge gap concerning human-wildlife coexistence exists in the form of how to effectively enable and govern human-wildlife coexistence. Moreover, critics argue that human-wildlife coexistence has become excessively human-centred and further argue that research into human-wildlife coexistence is narrow because it often includes just one non-human species and identify this as an important reason for why coexistence governance is still insufficient in many cases.

In contrast to human-wildlife coexistence, multispecies sciences recognize non-human species as active co-creators of the landscapes we inhabit, and of the perceptions and experiences we have in relation to the landscape and to the multiple non-human species therein.

Therefore, to address coexistence's conceptual shortcoming of being human-centred and to decrease abovementioned knowledge gap, this research explored the case of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands by using a multispecies approach. Through in-depth semi-structured interviews with sheep farmers and provincial government officials this research aimed at answering the following research question: *"How do sheep farmers perceive and experience human-wolf coexistence and how can a multispecies approach contribute to the understanding of coexistence and the governance thereof?"*

The findings illustrate that sheep farmers perceive and experience many challenges concerning 1) the threat of sheep depredation by especially roaming wolves; 2) a lack of knowledge on how to adapt to wolves; 3) the implementation of preventive measures; 4) the ambiguity of wolf governance. These challenges were found to be embedded in and influenced by: sheep farmers' notions of *out-of-placeness;* intraspecies differences between roaming wolves and settled wolves; multispecies relations between sheep farmers, their sheep, wolves, and other wildlife species; established sheep farming practices in a changing landscape; and biopolitical decisions that are perceived to favour wolves.

In conclusion, the use of a multispecies approach resulted in new understandings of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands. Therefore, it is recommended that future research into human-wildlife coexistence, and coexistence governance includes a multispecies approach.

Keywords: human-wolf coexistence; human-wildlife conflict; multispecies approach; multispeciesism; sheep farmers; wolves.

I am not against the wolf, I want to learn to coexist with the wolf, but I simply don't really know how yet.

BE, Noord-Brabant

Table of contents

Acknowledgements 3

Summary 4

Table of contents 6

1 – Introduction 8

2 – Concepts and Theories 12

2.1 – Human-wildlife conflict and coexistence 13

2.2 – Multispeciesism 17

2.3 – Conceptual framework 23

3 – Legal framework for wolves and sheep 24

4 – Methodology 25

4.1 – Study area 25

4.2 – Research participants: Sheep farmers 25

4.3 – Research participants: Provincial government officials 26

4.4 – BIJ12 27

4.5 – Data collection 27

4.6 – Data processing 31

4.7 – Research framework 31

4.8 – Reflection on positionality 31

4.9 – Limitations 32

5 – Results 33

5.1 – Presence of wolves in the Netherlands 33

5.2 – Sheep depredation 36

5.3 – (Co-)adaptation to the presence of wolves and sheep depredation 39

5.4 – Wolf governance and management in the Netherlands 42

5.5 – Provincial government officials' views 51

6 – Discussion 57

6.1 – Being(s) in and out of place 57

6.2 – Co-creating a multispecies landscape 58

6.3 – Caring for or killing of 60

6.4 – Theoretical implications 61

6.5 – Limitations **62**

6.6 – Future research agenda **63**

7 – Conclusion **64**

8 – Literature **67**

9 – Appendices **72**

1 – Introduction

In an increasingly crowded world, humans and wildlife live in ever closer proximity to one another and interactions between humans and wildlife become more frequent. Habitat loss, fragmentation, and degradation, land use change, human population growth, and climate change are some of the many causes for increasing competition over resources and the landscape between people and wildlife (Gross et al., 2021; Kansky et al., 2016; Marchini et al., 2019). As a consequence, in these shared landscapes human-wildlife conflict – such as loss of crops and livestock to wildlife – is increasing (Barua et al., 2013; Gross et al., 2021).

Currently, governments usually attempt to mitigate and prevent human-wildlife conflicts with financial and technical fixes, for example by incentivizing livestock farmers to implement fences, guard dogs, or other repellents (Treves & Karanth, 2003). Studies have shown, however, that despite the implementation of technical and financial fixes, conflicts are rarely resolved, therefore suggesting that human-wildlife conflicts have deeper rooted causes (Dickman, 2010; Hill, 2015). It is therefore argued that human-wildlife conflicts are not necessarily conflicts *with* wildlife, but rather conflicts between human stakeholders *about* wildlife (Hill, 2015; Peterson et al., 2010; Redpath et al., 2014; Young et al., 2010). Consequently, wildlife and conservation scientists have argued that research into human-wildlife interactions should focus on local perceptions and experiences and on human-human relations, instead of technical and financial fixes alone (Carter & Linnell, 2016; Dickman, 2010; Dorresteijn et al., 2016; Frank, 2016; Hill, 2004; Hill, 2015; Manfredo & Dayer, 2004; Redpath et al., 2015; White & Ward, 2010).

Recently, the term human-wildlife coexistence has gained traction in wildlife science, and attempts to approach human-wildlife interactions more holistically by emphasizing relations between humans and by conceptualising human-wildlife interactions as potentially both negative and positive (Frank, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019). Moreover, important aspects of human-wildlife coexistence are a persistent wildlife population, co-adaption between humans and wildlife in shared landscapes, tolerable levels of risk for both humans and wildlife, and effective governance of human-wildlife interactions (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Kansky et al., 2016; König et al., 2020; Marchini, et al., 2019).

While this definition emphasizes the significance of wildlife governance and management for enabling coexistence between people and wildlife, governance and management is simultaneously the crux, since how to govern coexistence is still a huge knowledge gap (Carter & Linnell, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019; Pooley et al., 2020). In this regards, most wildlife researchers emphasize the importance of focusing on local perceptions, experiences and realities (Dorresteijn et al., 2016; Gross et al., 2021; Kansky et al., 2016; König et al., 2020), and specifically on local perceptions of tolerance (Frank, 2016; Kansky et al., 2016).

A growing amount of scholars criticize, however, that due to coexistence's emphasis on human perceptions, practices and relations, it is a fundamentally human-centred approach (Chapron & López-Bao, 2020; Marchini et al., 2019; Toncheva & Fletcher, 2021). Critics argue that the current approach neglects the active role of non-human species in co-creating and shaping the landscapes we inhabit (Toncheva & Fletcher, 2021), and that the focus on tolerance reflects the notion that humans have the right to chose with which non-human species they share the landscape and that it "sends the message that these [non-human] species do not truly belong to the places they occur" (Chapron & López-Bao, 2020, p. 799). Moreover, others argue that the knowledge gap considering coexistence governance is caused by a narrow focus of coexistence researchers on the interactions between people and just one species of wildlife, instead of multiple (Marchini et al., 2019).

It seems that to gain new insights into human-wildlife coexistence and the governance thereof, it is necessary to leave this human-centred approach behind and acknowledge the roles non-human species have in co-creating coexistence, or in Buller's (2015) words "to come to some emergent knowing of non-humans: their meaning (both materially and semiotically); their 'impact' on, or even co-production of, our own practices and spaces; and our practical and ethical interaction with and/or relationship to them" (p. 379).

Emerging fields in this regards are those of animal geography and multispecies ethnography. The essence of these multispecies approaches builds on the notion that non-human species have agency and therefore the capability to co-create, shape, structure, and form the landscapes we inhabit, and in extent to co-create human practices, perceptions, and experiences (Buller, 2015; Drenthen, 2020; Gibbs, 2021; Hovorka, 2019; Hribal, 2007; Philo & Wilbert, 2005). Hence, instead of dismissing non-human species as having passive roles in human-wildlife interactions (as has been done in recent decades), multispecies scholars argue that non-human species hold active, meaningful, and valuable roles in shaping our experiences of human-wildlife coexistence. The extent to which non-human species co-create the multispecies landscape, partly depends on how people value these non-human species in relation to each other. These can be differing interspecies and intraspecies relationships and valuations (Arluke & Sanders, 1996; Gibbs, 2021; Hovorka, 2019). Moreover, multispecies scholars argue that people's relationship with one species is shaped by their relationships with other species, thus how people relate to wild animals can be influenced by how they relate to domestic animals for example (Hovorka, 2019).

As these differing intra-, inter-, and multispecies relations and valuations are also embedded in the politics and governance of human-wildlife coexistence, this study will further conceptualize the concept of biopolitics in relation to multispeciesism. Biopolitics touches upon the political decisions concerning the caring for or killing of non-human species (Hodgetts & Lorimer, 2020). These decisions are often based on contesting valuations between biodiversity (wild; predator; conservation) and biosecurity (domestic; prey; agriculture) (Gibbs, 2021; Hovorka, 2019; Ojalammi & Blomley, 2015), and often entail decisions about non-human movement and mobility, and lethal management of wildlife populations (Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015).

To address human-wildlife coexistence's conceptual shortcoming of being human-centred and to decrease the knowledge gap concerning how to enable and govern human-wildlife coexistence, this research used a multispecies approach to explore a specific case of human-wildlife coexistence in the Netherlands.

A Dutch case study: The return of wolves in the Netherlands

Grey wolves, or Canis lupus (from now on simply called "wolf" or "wolves") once inhabited almost every corner of the European continent, including every province of the Netherlands (Deinet et al., 2013; Luiten van Zanden et al., 2021; Rigg et al., 2011). Decades of hunting, persecution and deforestation, however, caused their numbers and habitats to dwindle, resulting in scattered populations confined to south and north-eastern Europe by the 1970s (Deinet et al., 2013; Groot Bruinderink et al., 2012; Trouwborst, 2010). Due to a change in society's attitude towards them, and stringent European and national protection laws, wolves are on a significant comeback in Europe (Deinet et al., 2013; Fernández-Gil et al., 2018; Rigg et al., 2011). While this could be considered a conservation success, it gives rise to new challenges too. Wolves have been returning to areas considered to be part of their historical natural habitats, but these landscapes have changed significantly during their absence (Kuijper et al., 2019). Agriculture has been intensified,

while natural landscapes have been transformed into urban and rural ones (ibid.). Importantly, besides the fact that natural and cultural landscapes are increasingly intertwined, wolves are incredibly capable of living in human-dominated, cultural landscapes. As a consequence, both people and wolves claim similar parts of the landscape, resulting in more frequent and intensified human-wolf conflict in the form of livestock depredation and in some cases retaliatory killing of wolves. Moreover, a significant challenge is that with the long absence of wolves, both people and governments have largely forgotten how to live with and govern wolves in a shared landscape (Carter & Linnell, 2016; Kuijper et al., 2019).

The challenges of enabling and governing human-wildlife coexistence can be observed in the Netherlands, where wolves have returned in 2015 after an absence of approximately 150 years (Wolven in Nederland, n.d.). Many roaming wolves have traversed the country since then, and some even ended up settling (i.e. a wolf stayed in the same region for at least six months, see) in Gelderland, in the border area of Noord-Brabant and Limburg, and temporarily in Drenthe (BIJ12, 2020a; BIJ12, 2020b; BIJ12, 2020c; BIJ12, 2020d; BIJ12, 2021a; IPO, 2019). While some people are excited with the return of wolves, opponents argue that wolves no longer have a place in the human-dominated cultural landscapes of the Netherlands and state that wolves are a threat to both people and livestock (NoWolvesBenelux, n.d.). Livestock depredation has indeed increased rapidly since the first wolf sighting in 2015. Since then, 202 cases of livestock depredation by wolves have been confirmed, with more than half of them (120) in 2020 and 2021 alone (BIJ12, 2021b). These 202 cases resulted in 650 killed animals, of which 643 sheep, 3 fallow deer, 2 calves, 1 Highland cattle, and 1 goat (ibid.). Consequently, resistance amongst sheep farmers has grown, and even the broader public support, and positive attitudes have slightly decreased during 2020 (LNV, 2020a).

To mitigate and prevent sheep depredation by wolves, an interprovincial Wolvenplan (Wolf-plan) has been implemented that presents the guidelines considering the governance and management of wolves in the Netherlands (IPO, 2019). Following this Wolvenplan, the provincial governments of Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, and Limburg have implemented technical and financial measures, such as damage compensation in the case of sheep depredation by wolves. Drenthe, Gelderland and Limburg additionally provide subsidies to sheep farmers who are willing to implement wolf-aversive fences, while Noord-Brabant supplies emergency-kits on loan for when roaming wolves are in the area, consisting of wolf-aversive flex-nets (Provincie Noord-Brabant, n.d.).

Nonetheless, and despite the availability of these technical and financial measures, the implementation of preventive measures is still lacking, and sheep depredation occurs relatively frequent. Therefore, governmental wildlife management organisation BIJ12 and the Interprovinciaal Overleg (IPO) (governmental institute that represents the interests of all twelve provinces of the Netherlands) are increasingly interested in gaining insights into how sheep farmers perceive and experience the return of wolves in the Netherlands, and in extension how to enable and govern sheep farmer-wolf coexistence.

Research aim

Combining both the scientific and societal backgrounds, this study aimed to decrease the knowledge gap of how to enable and govern human-wildlife coexistence, and to fill human-wildlife coexistence's conceptual shortcoming of being a human-centred approach, by exploring sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence in the Netherlands, while using a multispecies approach. Moreover, the aim of this research was to explore how a multispecies

approach can contribute to a better understanding of people's perceptions and experiences of human-wildlife coexistence, and subsequently what recommendations can be made to improve coexistence governance. This research aim led to the following research questions.

Research question

How do sheep farmers perceive and experience human-wolf coexistence and how can a multispecies approach contribute to the understanding of coexistence and the governance thereof?

Sub-questions

SQ1: How do sheep farmers perceive and experience the presence of wolves in the Netherlands?

SQ2: How do sheep farmers perceive and experience the threat of sheep depredation by wolves?

SQ3: How do sheep farmers perceive and experience (co-)adaptation to the presence of wolves and the threat of sheep depredation by wolves?

SQ4: How do sheep farmers perceive and experience wolf governance and management in the Netherlands?

SQ5: What are provincial government officials' views of wolf governance and management in relation to sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence?

Thesis structure

The structure of this thesis is as follows. Chapter two will elaborate on the concepts of human-wildlife coexistence, and multispeciesism. Chapter three will briefly present the legal framework concerning wolves and sheep in the Netherlands. Chapter four will present the methodology. Chapter five will present the findings of this study. Chapter six will then discuss the findings in the context of the scientific concepts. And finally, chapter seven will briefly summarize the research and draw a conclusion.

2 – Concepts & Theories

2.1 – Human-wildlife conflict and coexistence

Human-wildlife conflict

Historically, interactions between humans and wildlife (non-domesticated animals that live in the wild) were framed as human-wildlife conflict, emphasizing the negative interactions between humans and wildlife, often with wildlife being the instigator of conflict (Dickman, 2010; Frank, 2016; Kansky et al., 2016; Nyhus, 2016; Pooley et al., 2016; Redpath et al., 2015). This perspective primarily focuses on wildlife-induced impacts, such as wolves predating on farmers' sheep, and assumes that damages are the main cause of conflict (ibid.). Many wildlife scholars argue that this approach is rather static and superficial, because of its exclusive focus on wildlife impacts and therefore a focus on technical and financial fixes, such as the physical separation of sheep from wolves through the use of wolf-aversive fencing or the payment of damage compensation (Madden & McQuinn, 2014; Pooley et al., 2017). In addition, studies have shown that despite the implementation of these technical and financial fixes, conflicts are rarely resolved, therefore suggesting that human-wildlife conflicts have deeper rooted causes (Dickman, 2010; Hill, 2015).

As a result, critique on this conceptualization of human-wildlife conflict has grown, with scientists arguing that human-human relations significantly influence experiences of human-wildlife conflicts. Hence, many argue that human-wildlife conflicts are not conflicts *with* wildlife, but rather conflicts between human stakeholders – such as sheep farmers and government officials – *about* wildlife (e.g. about how wildlife is governed and managed) with socio-cultural and political considerations at its core (Hill, 2015; Madden, 2004; Madden & McQuinn, 2014; Peterson et al., 2010; Redpath et al., 2014; Young et al., 2010). This notion led Young et al. (2010) to suggest to separate human-wildlife conflicts into two parts: 1) wildlife impacts, and 2) human conflicts. Moreover, the WWF also included this notion into their definition of human-wildlife conflict: "struggles that arise when the presence or behaviour of wildlife poses actual or perceived direct, recurring threats to human interests or needs, *often leading to disagreements between groups of people* and negative impacts on people and/or wildlife" (Gross et al., 2021, p. 6). Consequently, many wildlife and conservation scientists have argued that research into human-wildlife interactions should focus on local perceptions and experiences and on human-human relations, instead of technical and financial fixes alone (Carter & Linnell, 2016; Dickman, 2010; Dorresteijn et al., 2016; Frank, 2016; Hill, 2004; Hill 2015; Manfredo & Dayer, 2004; Redpath et al., 2015; White & Ward, 2010)

Despite these insights, human-wildlife conflict is currently still the primary focus in wildlife science. However, a shift can be observed from a focus on *conflict* exclusively, to also including *coexistence* (König et al., 2020; Marchini et al., 2019).

Human-wildlife coexistence

The concept of human-wildlife coexistence is a more holistic term, and attempts to address the limitations of the term human-wildlife conflict. In their latest report, the WWF, defines human-wildlife coexistence as referring "to people and wildlife existing in proximity to each other, whether in contentious, neutral, or beneficial coexistence […] a dynamic state in which the interests and needs of both humans and wildlife are generally met" (Gross et al., 2021, p. 6). This definition illustrates that coexistence between species can refer to situations characterized by both positive and negative interactions. In this regards, Frank (2016) states that coexistence

"could refer to a peaceful coexistence or to coexisting while remaining rivals or adversaries" (p. 739).

One of the most regularly cited and most holistic definitions, however, comes from Carter and Linnell (2016), who define coexistence – and specifically human-*carnivore* coexistence – as a "dynamic but sustainable state in which humans and large carnivores co-adapt to living in shared landscapes where human interactions with carnivores are governed by effective institutions that ensure long-term carnivore population persistence, social legitimacy, and tolerable levels of risk" (p. 575). Coexistence is further defined as a state in which humans and wildlife exist or live together, while interacting in a certain space and time (Frank, 2016; Marchini et al., 2019).

From abovementioned definitions a couple of similar aspects that are at the core of coexistence can be derived, namely 1) the presence of humans and wildlife in a shared landscape; where 2) humans and wildlife live together with tolerable levels of risks and threat for both; furthermore 3) humans and large carnivores co-adapt to one another; and 4) all these aspects are effectively governed and managed, while being socially legitimate (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019).

A shared landscape has a prominent place in most definitions. Carter and Linnell (2016), Frank (2016), and Marchini et al. (2019) all explicitly mention that humans and wildlife interact in a certain space and in shared landscapes. It presents the landscape as a significant domain in which human-wildlife interactions occur. In this regards, König et al. (2020) emphasize that multiuse landscapes, such as agricultural landscapes, are especially prone to human-wildlife interactions since they provide habitats for both humans and wildlife, and should thus enjoy special attention when it comes to studies into human-wildlife coexistence.

Dorresteijn et al. (2016) found that human-bear coexistence in Romania was influenced by how people perceived the relationship between bears and the landscape. Understanding of bear behaviour, for example, led to feelings of coexistence, while perceptions about insufficient or degrading bear habitats (i.e. through land use change), and increasing bear populations were detrimental to coexistence. Furthermore, people's own relationship with the landscape also influenced how coexisting with bears was experienced. A deep relationship between people and nature for example, led to increased positive perceptions of coexistence. Dorresteijn et al. (2016) thus found that perceptions of both human-landscape and bear-landscape relationships influenced how human-bear coexistence was experienced: "the landscape thus provides a sense of place as well as a daily arena for interaction, connection, and proximity" (p. 497).

Within these shared landscapes and next to the influence of the landscape, tolerance to risks such as sheep depredation is considered an essential part of coexistence (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Kansky et al., 2016). Frank (2016) even defines coexistence as "a state or a set of behaviours reflecting tolerance attitudes" (p. 740). Carter and Linnell (2016) further state that coexistence "necessitates human tolerance of these risks and bringing risks to tolerable levels" (p. 575). In the case of sheep farmer-wolf coexistence, this would thus imply that coexistence can only be achieved when sheep farmers are tolerant to the risk of sheep depredation. Kansky et al. (2016) state that to understand why people react differently to living with wildlife and the potential threats they can pose, it is critical to determine "the extent of stakeholder tolerance and the factors driving this tolerance" (p. 138). They emphasize that stakeholders such as sheep farmers, can have different reasons to be tolerant or intolerant to wildlife impacts (Kansky et al., 2016).

Co-adaptation between humans and wildlife is another crucial aspect of human-wildlife coexistence. Carter and Linnell (2016) state that adaption means "that humans and carnivores are able to change their behaviour, learn from experience, and pursue their own interests with respect to each other" (p. 577).

There are many cases known of wildlife adapting to humans and human areas by for example using overlapping spaces at different times of the day (e.g. becoming nocturnal) (Carter & Linnell, 2016; Nyhus, 2016). Wolves for example, are highly adaptable and can therefore live in many different landscape-types, including human-dominated ones (Deinet et al., 2013; Kuijper et al., 2019). There are examples in parts of Europe where wolves have become more secretive due to human presence (Nyhus, 2016). This illustrates the capabilities of animals to observe and interpret their landscape and adapt to the circumstances.

Human adaptation can both be lethal and non-lethal (Kuijper et al., 2019; Nyhus, 2016). Historically, lethal management practices have been widely used to eradicate entire species, but are currently primarily used to control wildlife populations or kill problematic or aggressive individuals (Nyhus, 2016). Non-lethal adaptation options are translocation, barriers and fences, guarding, and repellents (Carter & Linnell, 2016; Kuijper et al., 2016; Nyhus, 2016). In the Netherlands, non-lethal adaptation of humans to wolves is preferred (IPO, 2019), primarily through the implementation of wolf-aversive fences. Human adaptation is often determined by the governance and management of human-wildlife coexistence.

The significance of governance and management for human-wildlife coexistence is widely emphasized in the literature, however, how to effectively govern and manage human-wildlife coexistence is still a huge knowledge gap (Carter & Linnell, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019; Pooley et al., 2020). According to Kuijper et al. (2019), current wolf governance and management in Europe focuses on four strategies (Table 1). All of these strategies are technically and financially orientated, despite the growing (scientific) recognition of the complex socio-cultural and political factors that are inherent to experiences of human-wolf coexistence (Madden & McQuinn, 2014; Pooley et al., 2017).

Table 1 Wolf governance and management strategies in Europe and their impact on conflict (Adapted from Kuijper et al., 2019).

Strategy	Details	Societal impact
Population control	Lethal control of wolf populations	Can decrease human-wolf conflicts, but not effective when surrounded by unmanaged populations, because more wolves will arrive from other areas. Especially young wolves that are more likely to attack livestock
Protection & compensation	Free expansion and settlement of wolf populations. Sheep farmers get compensated for losses	Increases human-wolf conflicts, because wolves can freely roam the landscape and will likely predate on livestock they encounter. Compensation and education is required
Fencing	Physically separating wolves from people and livestock by implementing wolf-aversive fencing. Two options: "fencing out" to keep wolves out of areas such as meadows, or "fencing in" to keep wolves in areas such as nature reserves	Eliminates human-wolf conflict, but can be costly in large areas and restricts accessibility for both humans and wildlife. Subsidies are likely needed to support sheep farmers in implementing fences
Managing behaviour of wolves and humans	Creating "soft" boundaries through repellents, deterrents, and aversive conditioning, i.e. with guard dogs	Can decrease human-wolf conflict, but more testing of methods is required because it is still unclear whether "soft" boundaries are effective against wolves

Scientists are exploring ways to govern and manage human-wildlife coexistence, and Dorresteijn et al. (2016) recommend some governance and management interventions, such as co-management with local people, creating shared responsibilities, focusing on increasing knowledge on the particular animal, and enabling local people to use lethal management to control the situation. Nonetheless, how to govern coexistence stays challenging, because coexistence is a "dynamic process of continuing negotiations between the different stakeholder groups" and there is not one blueprint solution (König et al., 2020, p. 793).

In relation to this, Dorresteijn et al. (2016), Gross et al. (2021), Kansky et al. (2016), and König et al. (2020), further argue the significance of local perceptions, realities and contexts in governing, managing, and researching human-wildlife coexistence.

To realize effective governance, Frank (2016) and Kansky et al. (2016) combine the need for local perceptions with levels of tolerance. Frank (2016), for example, introduces the "conflict-to-coexistence continuum" which is primarily based on tolerance levels. According to Frank (2016) this framework can assist policymakers in how to best address human-wildlife coexistence, explaining that the implementation of for example lethal management of wildlife is not an efficient strategy if the people involved are tolerant for the species and willing to adapt to their presence.

Furthermore, Kansky et al. (2016) conducted a meta-analysis of tolerance attitudes and perceptions towards damage-causing mammals, and from it developed a "wildlife tolerance model" focusing on five tolerance indicators that affect perceptions of coexistence (Table 2). Nonetheless, focussing on local perceptions, experiences and realities, or on tolerance for wildlife has not filled the knowledge gap of how to achieve and govern coexistence.

Table 2 Wildlife tolerance indicators (Kansky et al., 2016, p. 138).

	Tolerance indicator	Details
1	Spatial	Tolerance to spatial proximity
2	Damage	Tolerance to undergoing monetary costs due to a species
3	Killing	Tolerance to killing under different contexts
4	Population size	Population size of a species that a person is willing to accept
5	Prevention	Ability and willingness to undergo extra costs (tangible and intangible) to apply mitigation measures that are effective, sustainable, legal and comply with welfare norms

Human-wildlife coexistence: The need for a multispecies approach

Some scholars criticize that despite coexistence's emphasis on living in a *shared* landscape, and on *co*-adaptation, the concept of human-wildlife coexistence is a fundamentally human-centred approach (Chapron & López-Bao, 2020; Marchini et al., 2019; Toncheva & Fletcher, 2021).

With coexistence research almost exclusively focusing on local *human* perceptions, and conflicts *between humans* over wildlife, this becomes clear. Toncheva and Fletcher (2021) argue that approaching human-wildlife interactions – i.e. such as sheep farmer-wolf coexistence – as a conflict *over* wolves, dismisses wolves as being passive entities and neglects their active role in co-creating the full coexistence (or conflict) context.

Chapron and López-Bao (2020) further criticize coexistence's emphasis on tolerance, because tolerance implies that "people dislike what they are tolerating, have the power to eliminate it, but refrain from it" and that it "sends the message that these species do not truly belong to the places they occur" (Chapron & López-Bao, 2020, p. 799). In relation, in their wildlife tolerance model,

Kansky et al. (2016) define tolerance as "the ability and willingness of an individual to absorb the extra potential or actual costs of living with wildlife" (p. 138). Suggesting that living with wildlife is a "cost" that people may or may not be willing to accept. Tolerance therefore dismisses wildlife almost as second class inhabitants of a shared landscape that are to be tolerated or not, and subsequently as being intruders in a human landscape.

Additionally, Marchini et al. (2019) argue that an important factor for what they call the "research-implementation gap" (which refers to their observation that increased understanding of human-wildlife interactions has not yet been translated into effective governance and management) is the fact that most human-wildlife coexistence researchers focus on the relations between humans and one single non-human species (e.g. sheep farmer-wolf), while policymakers work at larger scales and are required to take into account multiple species (i.e. wild and domestic). Carter and Linnell (2016) illustrate this shortcoming almost perfectly in their conceptualisation of coexistence: "our concept of coexistence includes both *human-carnivore* and *human-human* interactions" (p. 575). Here, it becomes clear that, in the case wolves in the Netherlands for example, this conceptualisation does not allow for other relationships than human-wolf, such as human-sheep, or sheep-wolf.

While the focus on local perceptions and experiences is paramount for understanding and achieving human-wildlife coexistence, it appears that the shift from human-wildlife conflict to human-human conflict has resulted in a conceptualization of human-wildlife coexistence, in which non-human species have been degraded to passive spectators in coexistence or conflict. Nonetheless, as Toncheva and Fletcher (2021) state: "a growing body of 'more-than-human' research challenges this perspective as 'anthropocentric,' arguing that nonhumans should be considered 'co-constitutive actors' of the spaces they occupy" (p. 2), illustrating the need to include and acknowledge the roles of non-human species in co-creating the landscape, coexistence, and the experiences and governance thereof. This study's use of a multispecies approach in relation to human-wildlife coexistence, can hopefully decrease the knowledge gap of how to achieve and govern human-wildlife coexistence.

2.2 – Multispeciesism

This section will discuss some of the most important aspects of multispeciesism and conceptualise the concept for this research. First, the different ways to categorize, value and position non-human species is discussed. Second, non-human agency is discussed. Third, the consequences of non-human agency in a multispecies landscape are discussed. Fourth, biopolitics as an aspect of multispeciesism will be explained.

Human valuations of non-human species

To explore cases of human-wildlife coexistence, it is crucial to understand how humans relate to the non-human species they share the landscape with. This includes not only the acknowledgement of non-human agency (which will be discussed in the next section), but also the understanding of the rights, duties, and expectations we assert on both ourselves and non-human species (wild and domestic). Drenthen (2020) for example, states that there are three types of non-human animals: domestic, liminal, and wild. Humans relate differently to each type of non-human animal.

First, however, it is important to situate these different types of animals in relation to humans and to each other. Callicott (1988) for example, described three nested communities: the biotic community, the mixed community, and the human community (Figure 1). The human community can include our family members, or friends; the mixed community additionally includes domestic animals, such as sheep; and the biotic community additionally includes wild animals (and other lifeforms), such as wolves (Callicott, 1988; Drenthen, 2020). Callicott (1988) argues that in every community and for members of the different communities rights, duties, and rules vary. If humans kill another human for example, that is murder and illegal, but if a wolf kills a wild deer, this is the normal functioning of the ecosystem (Drenthen, 2020).

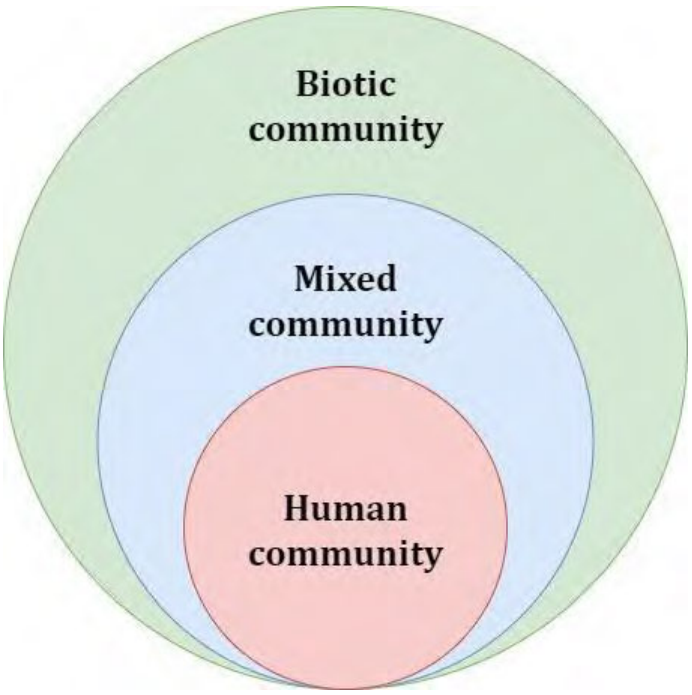

Figure 1 Adaptation of Callicott's (1988) nested communities (Author's own).

Domestic animals are part of the mixed community consisting of humans and domestic non-human species (Callicott, 1988; Drenthen, 2020). This means they hold specific rights, but also duties and expectations. Next to passive rights (right to life, freedom, and ownership), all domestic animals hold active rights, which means that humans have a duty of care towards them, and have to make sure that they are provided in their livelihood needs (Drenthen, 2020). This duty to take care of them derives from the fact that due to the process of domestication, they have become fully dependent on humans, and are, in Callicott's (1988) words "creations of man" (p. 330). In practice this means that we have the duty to feed, them, give them shelter, and protect them from disease and predators, which is even obligated by law, in the Wet Dieren (2014) (Drenthen, 2020). Vice versa, domestic animals have certain duties towards humans as well. They are for example expected to behave as trustworthy members of the mixed community (Drenthen, 2020). In this context this could mean staying inside meadows, laying eggs, giving milk, and not being aggressive.

According to Drenthen (2020), liminal animals are non-domestic animals that have adapted to living in human environments, such as pigeons, rats, and mice. Liminal animals are different from wild animals, since liminal animals actively seek out human-dominated landscapes to live in. As they are not a member of the mixed community, they do not hold the same active rights as domestic animals (and therefore humans have no duty of care towards them).

Drenthen (2020) and Callicott (1988) identify wild animals as part of the biotic community, they are therefore not members of the mixed or human communities. In general, wild animals attempt to live their lives apart from humans and human environments. Environmental ethicist Peter Wenz (1988) and Drenthen (2020) argue that wild animals hold passive rights, meaning that they are entitled to be left alone as much as possible. Therefore, humans should minimize intervening in wild animals' lives, so that they can pursue their way of life (Callicott, 1988). Passive rights are derived from the notion that "wild" nature is a sovereign, resilient and autonomous entity, and that this autonomy should be respected (Drenthen, 2020). This contrasts with other views of nature as being primarily vulnerable and in need of protection. This second view is prominent in the Netherlands, and illustrated by the relatively intense management of natural landscapes (Drenthen, 2015; Drenthen, 2020). A critical question concerning wild animals (in contrast to domestic animals) is what we (humans) can expect or demand from them, when humans, domestic animals, and wild animals interact (Drenthen, 2020).

Inter- and intraspecies relations

Abovementioned valuations of non-human species result in different animal vs. animal relationships. These interspecies relationships can be based on human categorizations, such as domestic vs. wild, and their related socio-economic valuations such as agriculture vs. conservation (Hovorka, 2019). Other valuations of non-human species can be based on labels as charismatic, invasive, pests, keystone species, or endangered (Hovorka, 2019; Vaccaro & Beltran, 2009). Arluke and Sanders (1996) rank species according to what extent non-human species adhere to our expectations and demands of them. This results in categories such as (from best to worst): pets; lab and farm animals; and bad animals who "confuse their place, […] stray from their place, […] reject their place" (Hovorka, 2019, p. 752). Furthermore, natural distinctions can shape interspecies inequalities as well, such as predator vs. prey (Hovorka, 2019).

Next to interspecies relations, intraspecies relations and inequalities also occur. Intraspecies distinctions can emerge from the species' spatial context, their roles, and their value to humans (Hovorka, 2019). Lab rats for example are interpreted significantly different than their wild

counterparts, based on their spatial context (in a lab), their roles (experimental animal), and their value to humans (e.g. contributing to human health). Here, the differences between lab rats and wild rats are relatively apparent, however this is not always the case. Sometimes individual wild animals for example, distinct themselves from the collective of the species by presenting certain behaviour (Doubleday, 2018; Gibbs, 2021). Individual wolves that have specialized in predating on sheep, or have lost their fear of humans for example, are in some circumstances deemed problematic (IPO, 2019).

Non-human agency

Agency – "the ability to take action or to choose what action to take" (Cambridge Dictionary, 2021) – used to be a characteristic only ascribed to humans, and was one of the most prominent distinctions between humans and non-humans (Philo & Wilbert, 2005). Currently, agency is more widely recognized in non-human species as an inherent part of their being. According to Drenthen (2020) this means that they make own conscious decisions to form and give meaning to their own lives, and that they are active members of a shared world, instead of passive objects who live by the decisions and organisation (referring to all forms of human organisation, such as governance, management, law, policies, and the physical implications thereof) of humankind. Nonetheless, most humans continue to expect that our laws and organisations can effectively confine non-humans to their *proper* place and expect them to adhere to our organisation (Drenthen, 2020; Hovorka, 2019; Ojalammi & Blomley, 2015). As Ojalammi and Blomley (2015) state, "animals are reduced into abstractions and manageable objects" (p. 52). Subsequently, as Drenthen (2020) argues, non-human species are seldom recognized as individual sovereign beings that would want to actively disengage themselves from human interventions, infrastructure, law or other forms of organisation. This disengagement is often interpreted as non-human species challenging or resisting human organisation (Hribal, 2007). In extension, Drenthen (2015) relates this agency to human-wildlife coexistence and states that "once we are confronted with species that have their own agency, that cannot fully be controlled, and that behave in ways that we do not always like, then it proves hard to co-exist and tolerate nature's autonomy" (p. 1).

So which non-human species have agency? Toncheva and Fletcher (2021) argue that agency should be attributed to "any thing that does modify a state of affairs by making a difference" (p. 4). This means that most non-human animals have agency, since most of them can modify circumstances. Hence, while most non-human species have some form of agency and therefore the capability to challenge or resist human organisation, how they exert this agency differs from species to species, and even between individuals of the same species (Donati, 2019; Gibbs, 2021). Hribal (2007) presents some of the forms domestic animals display their agency: "Donkeys have ignored commands. Mules have dragged their hooves. Oxen have refused to work. Horses have broken equipment. Chickens have pecked people's hands. Cows have kicked farmers' teeth out. Pigs have escaped their pens. Dogs have pilfered extra food. Sheep have jumped over fences." (p. 103). Drenthen (2020) further argues that wolves finding ways into meadows despite fencing is an example of wild animals' agency.

Whether domestic or wild, the perspective of non-human agency, as Toncheva and Fletcher (2021) state "enjoins us to understand nonhumans as actors who, together with humans, 'co-produce' a shared environment and […] it implies that humans and nonhumans can and should share a common space in which nonhumans are considered not 'other' beings but rather fellow inhabitants of a shared world" (p. 4). Moreover, as Buller (2015) states, the recognition of non-human species as co-creators of the shared landscape encourages us (humans) to not only look at

non-human species as "the animal as it is seen" but rather as "the animal that sees" (p. 376), recognizing non-human species' own modes of perceiving, experiencing, and shaping the world.

A multispecies landscape: In and out of place

The world we inhabit is a multispecies landscape. Sometimes this is not particularly clear, but a simple example is the way we share our cities with birds (Drenthen, 2020). While we inhabit a shared landscape, humans still attempt to position non-human species in different spaces, or parts of the landscape. Philo and Wilbert (2005), argue that we link the "conceptual 'othering' (setting them apart from us in terms of character traits)" between humans and non-humans to a "geographical 'othering' (fixing them in worldly places and spaces different from those we humans tend to occupy)" (p. 10). In this sense, domestic animals are geographically positioned in cultural landscapes, whereas wild animals are positioned in natural landscapes (Drenthen, 2015; Drenthen, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015). As Philo and Wilbert (2005) state: "zones of human settlement ('the city') are envisaged as the province of pets or 'companion animals (such as cats and dogs), zones of agricultural activity ('the countryside') are envisaged as the province of livestock animals (such as sheep and cows), and zones of unoccupied lands beyond the margins of settlement and agriculture ('the wilderness') are envisaged as the province of wild animals (such as wolves and lions)" (p. 10). We attempt to link species to a "proper place" or "animal space" that separates them from other species and landscapes (Philo & Wilbert, 2005). When species are in their "proper places" they can be considered to be *in place*.

To keep non-human species in their *proper places*, or *animal spaces*, we attempt to communicate to which spaces they have access and to which they do not (Drenthen, 2020; Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015). One of the most implemented measures to convey these messages are (electrical) fences. And as discussed earlier, with the tactics of "fencing in" and "fencing out", fences can send the message to "keep in" or "keep out", sometimes simultaneously – think of a meadow where sheep have to keep in, and wolves out (Kuijper et al., 2019). Nonetheless, non-human species do not simply passively adhere to these messages, sometimes because they actively challenge it, and other times because we did not properly convey our message, despite the message being clear to us. Considering these interspecies communications, Drenthen (2020) and Buller (2015) argue, humans and non-humans have different modes of perceiving and experiencing the world. Whereas humans, for example, see a building, pigeons see a rocky cliff to make a nest. Hereby, they are not only seeing a rocky cliff, but projecting their reality and perceptions over that of ours. Furthermore, Ojalammi & Blomley (2015) emphasize that while fences attempt to create a separation between the "competing human logics of biosecurity and biodiversity" fences must actually be seen as a "product of human-animal entanglements in space" (p. 58), and therefore as overlapping and entangled human and non-human places.

Subsequently, as Drenthen (2020), Ojalammi and Blomley (2015), and Philo and Wilbert (2005) argue, these absolute distinctions (between culture vs. nature or human vs. non-human territories) cannot be made, neither conceptually, nor physically. Therefore, Drenthen (2020) argues that the landscapes that we inhabit are not spatially divided, but a multidimensional landscape, with messy, entangled, and overlapping claims and territories of multiple species, hence, a multispecies landscape. Because of this multidimensional landscape with multiple and sometimes conflicting claims, in which humans conceptually and geographically confine certain (types of) non-human species to specific landscapes or territories, it can occur that we humans perceive non-humans to be *out-of-place*. This happens when non-humans are leaving their *proper places* and enter what we perceive as human territory (Drenthen, 2020; Doubleday, 2018; Gibbs,

2021; Ojalammi & Blomley, 2015; Philo & Wilbert, 2005). Movement and mobility of non-human species is therefore a significant aspect in the perceptions of being *in* or *out-of-place* (Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015).

As Philo and Wilbert (2005) argue, non-humans, through their agency, can transgress and contest these "human placements" and "in so doing the animals begin to forge their own 'other spaces', countering the proper places stipulated for them by humans, thus creating their own 'beastly places' reflective of their own 'beastly' ways, ends, doings, joys, and sufferings" (p. 13). Non-human species are thus starting to co-create the (human) spaces that they enter, and subsequently how we humans govern these spaces. Ojalammi and Blomley (2015) note this too: "humans' spatial practices and other species' spatial practices entangle with each other in complex and precarious ways" (p. 56). Oftentimes these *beastly places* occur where overlap between "natural" and "cultural" landscapes is greatest, and where humans attempt to mediate between biosecurity and biodiversity (Ojalammi & Blomley, 2015). In other words, as König et al. (2020) emphasized, agricultural, or multiuse landscapes.

Sharing a landscape with non-human species is not per definition problematic. Drenthen (2020) states for example, that most people are not necessarily against wolves, as long as they stay in their *proper places*. Ojalammi and Blomley (2015) state it well: "It is not the existence of the wolf that is deemed problematic, in other words, but its relative location" (p. 55). Doubleday (2018) illustrates this in her case study about human-tiger relations in Sariska Tiger Reserve, India, where tigers have gone extinct three years (but in some places more than a decade) before the deliberate reintroduction of new tigers. Local inhabitants experienced significantly more conflict with the *new tigers* compared to the *original tigers*. Doubleday (2018) found that according to the local people, the *new tigers* lacked "place-knowledge" and were seen "as disturbers of the interspecies boundaries created by the interactions of Sariska's original tigers and many generations of local people" (p. 1). According to Doubleday (2018), the *original tigers* "were understood as co-creators of an agreed upon landscape with combined human-only, tiger-only, and human-tiger areas" (p. 13). Doubleday's study illustrates that local people could peacefully coexist with tigers that co-adapted with humans in a shared landscape, and therefore both people and tigers stayed in their *proper places*. The *new tigers*, however, as having different "individual and collective spatial personalities" (thus, intraspecies differences) did not know these mutual understandings, and were therefore often transgressing into human landscapes, and thus perceived as being *out-of-place* (Doubleday, 2018, p. 10).

Whether through communication via fences, or mutual understandings between generations of people and wildlife, coexisting in a shared and multispecies landscape is possible. It shows that this partly depends on interspecies communications, agreements, and expectations. Drenthen (2020) argues, however, that because non-human species, such as wolves, have agency and because we can make certain agreements with them through co-adaption (learning, communication, etc.), it can also be justifiable to intervene when non-human species do not adhere to the boundaries and agreements that we attempt to communicate. He explains that when a wolf repeatedly finds itself *out-of-place* in a meadow predating on sheep, it might be justified to intervene (Drenthen, 2020). Species that are *out-of-place*, Doubleday (2018) argues, reinforce imaginings such as "problem species/animals" (p. 3). Moreover, Gibbs (2021) states that "animals become killable when deemed 'out of place'" (p. 373). Which animals become killable however, is decided through biopolitics.

Biopolitics: The governance of caring and killing

Multispecies landscapes are governed through biopolitical processes and decisions. As Braverman (2018), Lorimer et al. (2019), Margulies (2019), and Ojalammi and Blomley (2015) note, in this process non-human lives are regulated and manipulated, both at the level of the individual animal, the population, and entire ecosystems. Biopower (the authority to decide over life and death, caring and killing), which is at the core of biopolitics, is the ability "to make live and make die", whereas humans can both determine where non-human species can (i.e. through reintroductions) and cannot live (i.e. through lethal management or fences) (Ojalammi & Blomley, 2015, p. 53). Biopolitics is therefore not only about life and death, in their most literal meaning, but also about governing animals' movements and mobilities throughout the landscape and therefore governing and managing the landscape itself (Hodgetts & Lorimer, 2020). In essence, most multispecies biopolitical decisions relate to the tension between biosecurity (i.e. protection of sheep) and biodiversity (i.e. protection of wolves), and are therefore an expression of human-human, human-animal and animal-animal relations (Gibbs, 2021; Hovorka, 2019).

Conflicts over biopolitical decisions often arise because the authority – or monopoly – to make biopolitical decisions lies with governments, and is subsequently regulated by laws and institutions (Ojalammi & Blomley, 2015; Vaccaro & Beltran, 2009). The outcome of biopolitics is determined by the knowledge, and importantly the type of knowledge, that is taken into consideration when making these decisions (Dorresteijn, 2016; Toncheva & Fletcher, 2021). Toncheva and Fletcher (2021) discuss this question in relation to the inclusion of bears' perspectives in policymaking, and note that there are significant differences between scientific knowledge and local knowledge concerning bear behaviour and subsequently concerning perceived appropriate governance. In extension, Braverman (2018) argues that biopolitics and whose knowledge and valuation is included, goes past exclusively ecological or biological considerations, and includes valuations of practices, cultures, and communities too. According to Drenthen (2020) and Ojalammi and Blomley (2015) for example, sheep farmers feel that their way of living is threatened because of the biopolitical choice of protecting wolves. In this case, they feel that the government has decided to *care* for wolves, and perceived this as "a lack of respect from the state (usually in favour of large carnivores) toward the farmer's work and property" (Ojalammi & Blomley, 2015, p. 55).

As mentioned earlier, non-human species become killable when perceived *out-of-place*. However, this biopower is not equally divided. Concerning the threat of large carnivores, there is often a discrepancy between when farmers find it justifiable to kill and when the state (i.e. law) finds it justifiable (Ojalammi & Blomley, 2015). To legally kill an animal, especially with strict species protection laws, many requirements have to be met. Margulies (2019) illustrates this with the case of a man-eating tiger who could not be declared a man-eater (and thus "problematic") since it "only" killed and ate one person. For the tiger to be declared a man-eater and therefore become legally killable, it was necessary to wait until it killed a person again. Here, as Margulies (2019) notes, bureaucracy came between the killing of a tiger that was considered a problem animal by practically anyone but the law itself. Ojalammi and Blomley (2015) further note that this occurs with wolves as well, where the state has to get involved "as a biopolitical referee" (p. 58) and incentivize sheep farmers to implement electric fences, so that sheep are protected, and wolves do not have to be killed.

Biopolitics, the governance of caring and killing, is a significant aspect in how humans perceive coexisting with wildlife in shared landscapes, since negative opinions on wildlife management and "the feeling of being treated unfairly have the potential to erode the built-up tolerance" towards wildlife (Dorresteijn, 2016, p. 497).

2.3 – Conceptual framework: A multispecies approach to human-wildlife coexistence

From the literature review, the following conceptualisation of multispeciesism in relation to human-wildlife governance has been developed (Figure 2). The main aspects of multispeciesism are positioned in the full circles and include: valuation and agency of non-human species; multispecies landscape; and biopolitics. On the positions where two circles overlap the specific practical or conceptual outcomes are shown. These are: non-human species *in* or *out-of-place*; organisation of the landscape; and caring for or killing of non-human species. How the concept of multispeciesism relates to perceptions and experiences of human-wildlife coexistence can be found where all three circles overlap, and is still unknown as it is part of this research's aim and main research question.

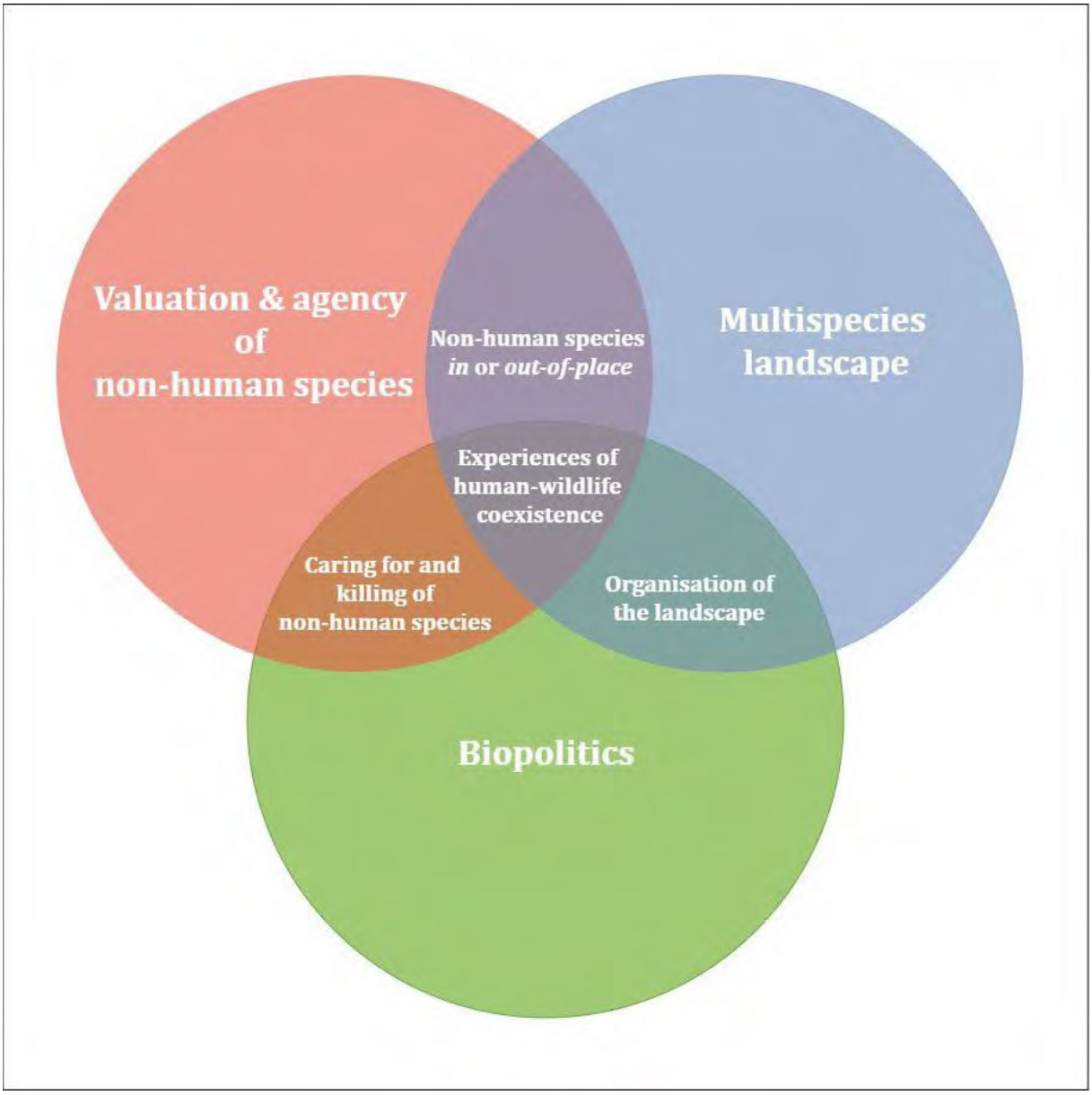

Figure 2 Conceptual framework (Author's own).

3 – Legal framework for wolves and sheep

Wolves are legally protected in the European Union and subsequently in the Netherlands. At the EU scale, the most important legal framework is the EU Habitats Directive (Trouwborst, 2010; 2018). The Dutch law is required to be implemented consistently with the EU Habitats Directive. Therefore, the Dutch conservation law *Wet Natuurbescherming*, must be in line with the EU Habitats Directive. Wolves are therefore strictly protected by both laws. These nature conservation laws are primarily based on the idea that wild animals hold passive rights, meaning that infringements into their autonomy must be minimized.

In contrast, domestic animals such as sheep are protected based on the active rights they enjoy. The Dutch animals' rights law *Wet Dieren* therefore focuses on the protection of kept animals such as livestock.

As this is not a legal study, this section will not go in-depth into these legal frameworks. Table 3 below briefly presents some of the relevant elements of these three laws in relation to wolf protection in the EU and the Netherlands and the obligations sheep farmers have towards their sheep.

Table 3 Overview of relevant legal documents in the EU and the Netherlands.

Law	Article	Content	Notes
EU Habitats Directive (1992)	12.1	"Member states shall take the requisite measures to establish a system of strict protection for the animal species listed in Annex IV in their natural range, prohibiting: (a) all forms of deliberate capture or killing of specimens of these species in the wild; (b) deliberate disturbance of these species, particularly during the period of breeding, rearing, hibernation and migration; (c) [...]; (d) deterioration or destruction of breeding sites or resting places." (Council Directive 92/43/EEC, 1992, p. 6)	Wolves are listed in Annex IV
	16.1	"Provided that there is no satisfactory alternative and the derogation is not detrimental to the maintenance of the populations of the species concerned at a favourable conservation status in their natural range, Member States may derogate from the provisions of Articles 12 [...] (b) to prevent serious damage, in particular to crops, livestock, forests, fisheries and water and other types of property" (Council Directive 92/43/EEC, 1992, p. 7)	To prevent serious damage to livestock it can be allowed to lethally manage wolves in the Netherlands, nonetheless, stringent requirements have to be met
Wet Natuur-bescherming (2017)	6.1	Article 6.1 states that the provinces are obligated to pay damage compensation to sheep farmers in the case of damage induced by wild animals listed in Annex IV of the EU Habitats Directive. Important requirement is that the damage could not reasonably be prevented by the sheep farmer	-
Wet Dieren (2014)	1.6	Sheep farmers are obligated by law to protect its sheep against predators (e.g. wolves)	-

4 – Methodology

4.1 – Study area

This research was conducted in the Netherlands between March 16th and August 8th. The study area consisted of the Dutch provinces of Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, and Limburg (Figure 3). These four provinces were chosen because these are the only provinces in the Netherlands where wolves are (in the case of Drenthe, were) settled. Consequently, all these provinces have implemented wolf related policy schemes, such as subsidies, damage compensation, and emergency schemes for roaming wolves. These factors make abovementioned provinces interesting and relevant study areas for this case study.

Figure 3 Study area (Adapted from http://www.ontdekdeprovincie.nl/ on 06-08-2021).

4.2 – Research participants: Sheep farmers

Sheep farmers were contacted through the sharing of a participation request in multiple Facebook groups. To safeguard a diverse set of sheep farmers, the research participation request was shared in anti-wolf groups, pro-wolf groups, and groups that focused on sheep farming in general, without a special focus on wolves (can be considered as neutral-wolf groups). Due to relatively

low response, and difficulties in communication, sheep farmers were not necessarily "selected." Nonetheless, through the snowball-effect two sheep farmers were actively contacted and asked to participate in this research, because they had experience with wolf-aversive fencing. This enhanced the diversity between sheep farmers and contributed to a better understanding of working with wolf-aversive fences.

All participating sheep farmers were further informed about their privacy, anonymity, and the content of this research via a research information form, and were asked whether they agreed with it. This was done via online communications, such as email or WhatsApp.

Despite the low response, the group of eight sheep farmers included in this research are highly diverse in their practices, objectives, and location. Table 4 shows the sheep farmers that participated in this research. In this research small-scale sheep farmers are defined as having 1-100 sheep; large-scale 101-up.

Table 4 Visited and interviewed sheep farmers.

#	Name	Gender	Province	Farm type	# of sheep
1	[redacted]	Female	Gelderland	Hobby	~12
2	[redacted]	Male	Gelderland	Hobby; small-scale landscape management	~15
3	[redacted]	Male & Female	Limburg	Sheep dog training	~27
4	[redacted]	Female	Drenthe	Dairy	~43
5	[redacted]	Male	Gelderland	Hobby; breeding; small-scale landscape management	~55
6	[redacted]	Male	Drenthe	Lamb meat production; breeding	~300
7	[redacted]	Male	Limburg	Lamb meat production; breeding	~800
8	[redacted]	Male	Noord-Brabant	Landscape management	~1200

4.3 – Research participants: Provincial government officials

The goal was to interview at least one government official from each province to gain a better understanding of the legal and political context of the sheep farmer-wolf-sheep context in the Netherlands, and to be able to highlight the perspective of the provincial government compared to that of sheep farmers. Ultimately, three provincial government officials (PGOs) were interviewed (Table 5). No government official was interviewed from Drenthe, due to communication difficulties in the final part of the research period. The provincial government officials were selected and contacted based on their involvement with wolf-related topics in their respective provinces.

Table 5 Interviewed provincial government officials (PGOs).

#	Province	Code	Function
1	Gelderland	PGO Gelderland	[redacted]
2	Limburg	PGO Limburg	[redacted]
3	Noord-Brabant	PGO Brabant	[redacted]

4.4 – BIJ12

BIJ12 is part of the Interprovincial Overleg (IPO), and is an executive organisation for the twelve Dutch provinces. BIJ12 supports the provinces in the execution of legal tasks, knowledge and information sharing, and with scientific data concerning the rural and natural landscape (BIJ12, n.d.). During this research the researcher communicated with the unit "Fauna" of BIJ12 which focuses primarily on damages induced by wild animals, ranging from geese, to wild boar, to wolves.

BIJ12 (and in extent the IPO, a governmental organisation that advices the Dutch provinces on multiple topics) was interested in the research findings and was therefore willing to assist with getting in touch with sheep farmers and government officials, with the request that the findings would be shared with them. Furthermore, the people from BIJ12 were willing to answer questions or suggest some interesting people to potentially talk to, especially considering the political and legal context of this study. Ultimately, the "collaboration" was not very intensive or consistent, meaning that this study was conducted independent. Nonetheless, they helped with getting familiarized with the Dutch wolf context and with building a network by giving the opportunity to present this research's proposal and progress in two online wolf-commission meetings, which was an interesting experience and helped with getting in touch with the interviewed government officials, since most of them were already aware of this research.

4.5 – Data collection

This research combined field visits and in-depth semi-structured interviews to explore and gain insights into sheep farmers' perceptions, experiences (and practices). Furthermore, to explore the provinces' perspectives on coexisting with wolves in the Netherlands, interviews were conducted with provincial government officials. Finally, literature and policy review was conducted to gain understandings of the (political) context. An inductive approach was taking to gain new insights into sheep farmers' emic perceptions and experiences, rather than a deductive approach to test a specific theory (Dorresteijn et al., 2016).

4.5.1 – Field visits & participatory observation

Eight field visits were conducted, one at each sheep farmer. During these field visits the aim was to gain insights into sheep farmers' practices, their relationship with their sheep, and to assist sheep farmers in their daily routines to better understand their (emic) perspectives and the challenges they experience. The field visits generally lasted a day or part of the day. Commonly, we would meet and first get to know each other a little bit to get comfortable through small talk and a cup of coffee.

Furthermore, participatory observation was used during the field visits to collect data. During these field visits one of the main activities (next to the semi-structured qualitative interview) was showing me around on the farm and showing me the meadows where the sheep were grazing. During these tours a lot of data was gathered, because sheep farmers were encouraged to talk about particular topics or themes due to the places that we visited, such as particular meadows or nature reserves where we drove through.

Additionally, I assisted sheep farmers with setting up meadows (both with 90cm and 120cm fences) (Figure 4), transferring sheep between multiple meadows (Figure 5), observed sheep farmers during the training of their sheep dog (Figure 6), and observed them in direct their interactions with their sheep.

During participatory observation notes were written down continuously and when possible pictures were made. Notes were processed into visit reports, consisting of my experiences, thoughts, findings, and contextual descriptions.

Figure 4 A sheep farmer and me set out a meadow with 90cm flex-nets (Author's own).

Figure 5 A sheep farmer and me move sheep from one meadow to another (Author's own).

Figure 6 Sheep dog training (Author's own).

4.5.2 – Qualitative semi-structured interviews

11 qualitative semi-structured interviews were conducted with both sheep farmers (8 interviews) and provincial government officials (3 interviews). Since these were semi-structured, all interviews differed to some extent.

Sheep farmers

Qualitative semi-structured interviews were conducted with sheep farmers to gain an in-depth understanding of their perceptions of coexisting with wolves. Since the interviews were semi-structured, sheep farmers could raise themes that were not included in the interview guide or theoretical framework. Often, the interviews were conducted after the sheep farmer showed the farm, meadows, and sheep (and occasionally other places, such as nature reserves), meaning it was possible to integrate observations and experiences from before into the interview. Consequently, it was possible to ask more specific questions and relate the questions from the interview guide to specific practices, meadows, and observations from during the field visit, resulting in more personal interviews for each sheep farmer. The interview guide for sheep farmers (Appendix 1) was based on the concept of human-wildlife coexistence. A brief overview of the operationalisation of human-wildlife coexistence to the wolf context can be seen in Table 6. Note, that the interview guide changed to some extent during the process. For example because some questions were not relevant, and new questions developed following from prior interviews.

Table 6 Operationalisation to wolf context of the concept of human-wildlife coexistence.

Aspect of human-wildlife coexistence	Operationalisation	Interview questions
Shared landscape	Presence of wolves	Perceptions of wolves Perceptions of the landscape Perceptions of wolf in the landscape
Tolerance (to risks)	Threat of sheep depredation	Experiences of sheep depredation Perceived causes and threat (In)tolerance to sheep depredation
(Co-)adaptation	(Co-)adaptation	Duty of care Responsibility to protect sheep Habit Willingness and ability to adapt
Governance & management	Governance & management	Preventive measures Designated wolf territories Governmental support Damage compensation & subsidies Knowledge on wolves

Provincial government officials

After all field visits and sheep farmer interviews were finished, semi-structured interviews were conducted with provincial government officials. These interviews had two objectives. First, to gain a better understanding of the provincial legal and governmental contexts and processes. Second, to explore provincial government officials' perspectives on specific perceptions and experiences of sheep farmers. The objective was to find differences and/or similarities. The interview guide for these interviews can be found in Appendix 2.

4.6 – Data processing

All interviews were transcribed in Word and analysed using the data analysis software Nvivo. All coding was primarily done inductive because this study set out to explore sheep farmers' emic perceptions and experiences. Consequently, codes were based on the statements of participants themselves, instead of predetermined based on the concepts and theories. These inductive codes were categorized into larger categorical codes based on the sub-questions of this study. This helped in analysing the data and in structuring the results chapter of this thesis. Transcripts are not included, but can be requested from the author if deemed necessary.

4.7 – Research framework

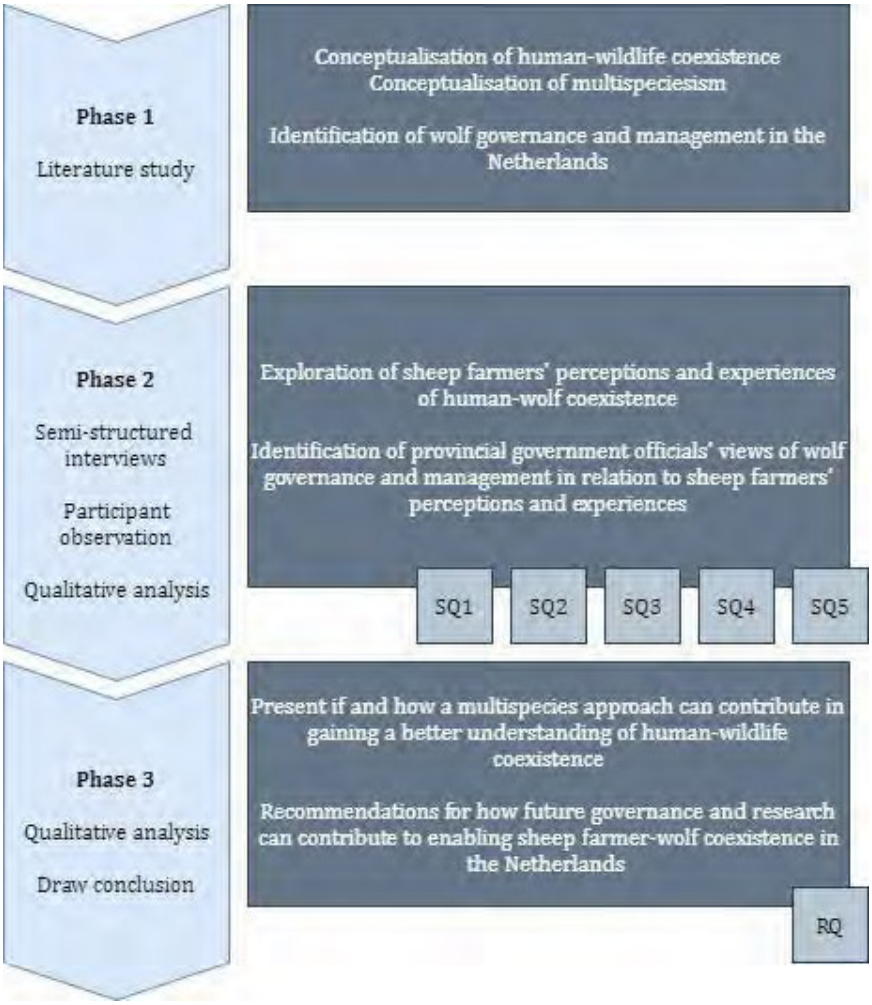

Figure 7 Research framework (Author's own).

4.8 – Reflection on positionality

The findings of this study will reflect the subjective interpretations of both the researcher and participants (Hennink et al., 2011). Therefore, since the "wolf debate" is a heated one, I want to briefly state my own positionality as a researcher and as a person within this topic. First, I would consider myself to be in the pro-wolf group (insofar it is possible to make clear distinctions

between “pro” and “anti”). I am of opinion that we (humans) may not decide for wild animals where they can and cannot live (at least in most cases), and I am a proponent of animal rights, nature conservation, and of the idea that both humans and non-humans have an equal right to have meaningful lives on this planet. Nonetheless, I also firmly believe that to realize a world in which humans and non-humans can coexist together, it is crucial to include the perceptions and experiences of the human stakeholders whom it concerns the most, which in this study are sheep farmers. My positionality still comes with certain biases however. While I am certainly not afraid to explore and emphasize the challenges of living with wolves, this study has a certain point of view, which is to gain an understanding in how to enable coexisting with wolves, which can be conflicting with people who simply do not accept the wolf in the Netherlands. Fortunately, most sheep farmers shared this view and were also oriented towards solutions, despite the many challenges some of them experienced.

Nonetheless, one sheep farmer had significantly different ideas on coexisting with wolves than me. Which was difficult at times during the visit. One time for example, despite the fact that I explained that regardless of my own opinions I was honestly interested to hear his story, he thought I was asking steering questions (towards “pro-wolf”). Other times I struggled with the answers he gave and how to respond to them. Despite these difficulties it was a very interesting visit, with valuable insights and personal stories as a result.

4.9 – Limitations

This research has a couple of limitations. First, since this study is based on subjective interpretations, a small research population, and local perceptions, experiences, and realities, the findings of this study are not generalisable. Nonetheless, as the participating sheep farmers are highly diverse, many different and unique perspectives were found, increasing the chances that other sheep farmers in the Netherlands perceive and experience coexisting with wolves similarly to some extent.

Second, the study is based on eight field visits, instead of a longitudinal fieldwork period. This means that participatory observation is based on a limited amount of visits, compared to for example a long-term stay at the same location as the research participants. Preferably, fieldwork would encompass working with a sheep farmer for a longer time period, however partly due to the COVID-19 situation at the time of this research this was not deemed practical, or desirable. Despite the lack of a long-term fieldwork period and therefore a more in-depth understanding of the emic perspectives of sheep farmers, these eight field visits, including the interviews were found valuable and contributed to many interesting insights.

Third, and related to the field visits, were the time consuming trips to and from the sheep farmer visits. As I was dependent on public transport and sheep farmers lived across all corners of the country, most field visits took between two and three and a half hour to travel from home to the sheep farmer, therefore adding up to 4 to 7 hours of traveling in total on the day of a field visit.

Finally, all data was collected in Dutch which means that there is a risk of data being lost in translation. However, since I am a native Dutch speaker and a long-term English speaker, this potential limitation is minimized to some extent.

5 - Results

This chapter will answer the five sub-questions of this research. The following content will be presented: 1) sheep farmers' perceptions and experiences of the presence of wolves; 2) sheep farmers' perceptions and experiences of sheep depredation; 3) sheep farmers' perceptions and experiences of (co-)adaptation; 4) sheep farmers' perceptions and experiences of wolf governance and management; and finally 5) provincial government officials' views in relation to the perceptions and experiences of sheep farmers.

5.1 – Presence of wolves in the Netherlands

5.1.1 – Wolves as intruders in a cultural landscape

Three (two large- and one small-scale) out of eight sheep farmers in the study area considered that wolves do not belong in the Netherlands. This *unbelonging* of wolves strongly related to the idea that the Netherlands are a cultural landscape and that culture and nature should and can be strictly separated. AB – a meat producing sheep farmer from Drenthe – argued that after an absence of approximately 150 years, wolves do no longer belong in the Dutch landscape, due to the increased human population, the intensification of agriculture, and the subsequent increase of cultural landscapes at the expense of natural ones. BK – a sheep farmer from Limburg that keeps his sheep for meat production as well – argued that the wolf does not belong in the Netherlands because it is an agricultural plague and:

> This [the Netherlands] is a cultural landscape, therefore we should not have to suffer from plagues from the natural world. – BK, Limburg

It illustrates a desire to control nature to a certain extent. BK additionally argued that because the Netherlands is a highly fertile delta, food production (i.e. cultural landscapes) should be prioritized over biodiversity (i.e. natural landscapes) and therefore it is paramount that nature and culture are strictly separated:

> Culture here, nature there! – BK, Limburg

It is noteworthy however, that while making this strict dichotomy between nature and culture, BK simultaneously argued that sheep farming is a collaboration with nature and that his sheep are one of the many species that live in the landscape and thus contribute to and are a part of biodiversity. It illustrates the difficulty in conceptually and geographically separating natural and cultural landscapes, even when sheep farmers express this strict separation. BK continued by arguing that the Dutch landscape will change critically if the presence of wolves and their claim on the landscape will persist or even increase:

> People like seeing sheep in the landscape. With the presence of wolves, this sighting will disappear. – BK, Limburg

It illustrates sheep farmers' concerns about the presence of wolves in a cultural landscape, namely that wolves threaten the contemporary rural landscapes of the Netherlands. Wolves are therefore not just another species in the landscape, but a species that has the ability to remake the spaces it inhabits.

JM – a very passionate "got-out-of-hand" hobby sheep farmer and breeder from Gelderland – argued something similar while he showed me the small nature reserve annex estate in which he

manages the landscape through grazing. He mentioned that the landowners desire four different landscape-types surrounding the estate, and argued that if those fields constitute nature in the Netherlands – referring to the small size and the intensity of management – than there is no nature in the Netherlands at all. JM emphasized that the Netherlands are no suitable habitat for wolves due to the fact that natural areas are small-scale and scattered throughout what is mainly a cultural landscape.

5.1.2 – Wolves as a last sign of nature in a cultural landscape

Despite some sheep farmers perceiving the Netherlands to be unsuitable for wolves, most of the sheep farmers perceived wolves as belonging in the Netherlands. The idea that wolves are an inherent part of nature, and have their own agency and agenda were important factors. Consequently, and contradictory to the sheep farmers described above, these sheep farmers all described a willingness to share the landscape with that what nature presents them, and acknowledged that nature, and wolves as expressions of nature, have their own agency.

Whereas sheep farmers that perceived wolves as being *unbelonging* to the Netherlands expressed a desire to control the landscape and more or less strictly separate cultural from natural landscapes, sheep farmers that argued that wolves belong in the Netherlands expressed the opposite. In relation to wolves having agency, they mentioned that nature is not to be controlled and wolves can determine for themselves which areas are suitable or not. Whether humans find it desirable that a particular wolf is in a certain area, is another discussion according to these sheep farmers.

While these sheep farmers accepted the presence of wolves and perceived wolves to belong in the Netherlands, because it is a part of nature, they still see the Netherlands as a primarily cultural landscape:

> We don't have nature in the Netherlands. It is all cultural landscape. If you're looking at the robustness of the natural areas, then maybe the Veluwe is somewhat robust. – BE, Noord-Brabant

Moreover, most sheep farmers emphasized that the natural landscapes that are left in the Netherlands are intensively managed and are not truly natural anymore due to the many interventions in nature. One sheep farmer even related it to his own landscape management sheep farm:

> Look, "true" nature… what we [his sheep farm] do – and we then call it "landscape management" or "nature management" – is essentially gardening. However, if you are not gardening, then the heather fields will turn into forest and you'll lose biodiversity. So it is still important to garden in the landscape. – BE, Noord-Brabant

BE continued and told me about a nature reserve that was planning to fence the entire nature reserve to protect the cattle that are naturally grazing the area there from wolves:

> So we are denying wolves access to nature reserves? That is really strange if you think about it. – BE, Noord-Brabant

It illustrates the urge to intensively manage nature in the Netherlands, by even denying that which can be considered a symbol of nature, namely the wolf, access to a nature reserve, so that (domestic) cattle within the nature reserve are protected. It is an almost perfect example of the

intertwinement of natural and cultural landscapes in the Netherlands, and the management thereof.

In relation to the lack of nature and the intertwinement between natural and cultural landscapes, half of all sheep farmers mentioned that the presence of wolves in the Netherlands indicated that the landscape preserves or regains some of its natural characteristics:

> I think that it [nature] will just disappear. And that what is still left, can barely be called 'nature.' So it [natural areas] is very limited for a wolf as well. But in my view, he [the wolf] can come, and he can stay too. Because that would mean that here and there some bushes will be preserved. – TC, Limburg

In this sense, the sheep farmers that perceived wolves as belonging to the Netherlands, see wolves as symbols of nature and as intertwined with the state of nature in the Netherlands.

5.2 – Sheep depredation

This section will present how sheep farmers perceive and experience the multiple aspects surrounding sheep depredation. The following aspects will be discussed here: 1) experiences with sheep depredation; 2) perceived causes and threat of sheep depredation; and 3) (in)tolerance for sheep depredation.

5.2.1 – Experiences of sheep depredation

Two sheep farmers in the study area have experienced sheep depredation by wolves. BK – a large-scale meat producing sheep farmer – experienced sheep depredation three times. In the most recent attack, eight lambs were killed. While BK and I drove past some of his meadows, he stated:

> I was furious because there is no way to get it [sheep depredation] under control. – BK, Limburg

It was clear that BK was still emotional about these attacks, and his statement undoubtedly showed the desperation that he felt about the threat of sheep depredation.

The second participant that experienced sheep depredation is NM. BIJ12 did not officially label the attacker as a wolf due to the lack of proper DNA-samples and the fact that they found dog hair at the scene. NM, however, has no doubt that a wolf was the animal that attacked her sheep, due to varying reasons. When asked how NM felt after the attack, she stated that:

> It's that you want to protect your animals, and that that failed. That doesn't feel right, that is bothering me. That is still bothering me. – NM, Gelderland

Both BK and NM were clearly still affected by the attacks on their sheep, making it clear that cases of sheep depredation are very impactful to sheep farmers, both in the short- and long-term.

5.2.2 – Perceived causes and the threat of sheep depredation

Despite the fact that most sheep farmers did not experience sheep depredation first hand, they all felt the threat of sheep depredation. The most important factor for why they felt threatened was related to the unpredictability of wolves, and specifically of roaming wolves. Sheep farmers that did not live in or near wolf territories were especially worried about unpredictable, roaming wolves, emphasizing that sheep depredation in non-wolf territories is challenging to control. The fact that roaming wolves are highly mobile and can cover large distances and can therefore strike unexpectedly appeared to be an important perceived cause and factor for feeling threatened:

> You don't know when the wolf comes… - BK, Limburg

It illustrates that sheep farmers are concerned about the elusiveness of roaming wolves. Additionally, roaming wolves were even often described as problematic wolves in advance, and were expected to cause problems, with some sheep farmers mentioning that all roaming wolves will eventually predate sheep:

> But if they are roaming around, every wolf is a potential sheep catcher, because sheep is simply on their menu. […] And roaming wolves, I don't know what to do about those… in any case they will cause problems eventually. – TC, Limburg

Besides describing roaming wolves as problematic, this statement also illustrates the concerns of sheep farmers about dealing with sheep depredation and roaming wolves. Preparing for sheep depredation was found difficult by sheep farmers. BE – who temporarily worked with wolf-aversive nets in the past due to a roaming wolf in the area – expressed his worry:

> Every day I am thinking 'how to solve this [sheep depredation] problem?' For a very long time I was occupied with the thought 'if that wolf suddenly appears here, I won't have a solution.' – BE, Noord-Brabant

The distinction between roaming and settled wolves became increasingly apparent due to sheep farmers expressing relatively little concerns about settled wolves. They expected settled wolves to hunt wild prey and stay in their natural habitats:

> And if you look at the wolves at the Veluwe, we don't hear much about them. They are very well-behaved wolves. They hunt wildlife: red deer, roe deer. And they take very few sheep. Well, we can very easily coexist with them. – BE, Noord-Brabant

Moreover, the threat of sheep depredation came not only from wolves themselves, but also from the nature of contemporary sheep farming. One sheep farmer, for example, emphasized that because his sheep are out of sight most of the time, he was more worried. Most sheep farmers in fact, do not have their sheep in direct eye-sight, because their sheep are often dispersed over multiple meadows throughout the landscape that are owned by different landowners. Sheep farmers experienced this as making the threat of sheep depredation even more elusive and uncontrollable. For this reason, one small-scale sheep farmer keeps her sheep on the meadow next to her house more often, so that she can watch more closely what happens in her meadow.

Other factors related to sheep farming were the fact that most sheep have lost their flight-instinct, and are essentially caged within their meadows. These factors were seen as important causes of sheep depredation and surplus killing:

> Sometimes people say to me 'that wolf is crazy, because it killed 20 sheep in one attack.' Then I respond with 'no, that wolf is not crazy, it is expressing natural behaviour, because those sheep stay near it. *Our* sheep are not raised natural, staying near it and thus triggering it [the wolf]. – BE, Noord-Brabant

5.2.3 – (In)tolerance for sheep depredation

The four smallest-scale sheep farmers (most of which are hobby farmers or do not entirely depend on their sheep for their main income) and the large-scale landscape management sheep farmer all expressed a form of tolerance for sheep depredation. The most significant reason for tolerance was the acknowledgement that wolves are behaving naturally, and that in contrast, sheep are behaving unnatural, referring to their lack of flight-instinct that triggers the wolf's hunting-instincts. Tolerance due to natural behaviour was highly related to the ideas that wolves are guided by their instincts, hunting is a necessity for survival, and that killing is a part of nature:

> That it [the wolf] is here and that it is also in search of food, that's only logical I think. And that can be a sheep as well, or a lamb… and it's unfortunate when it's your sheep, but I do think that is nature. – SC, Limburg

Multiple sheep farmers compared sheep depredation by wolves to depredation on their poultry by for example buzzards or peregrine falcons, and emphasized that they tolerate these forms of depredation because it is part of nature. Subsequently, they argued that it would be unfounded to

not tolerate sheep depredation by wolves. One sheep farmer clearly emphasized his confusion about labelling wolves that predate on sheep:

> And if you look at roe deer, it [a wolf] catches those too. We call that nature. And when it catches a sheep, then we call it a murderer… - TC, Limburg

In contrast, the two meat producing sheep farmers and the relatively serious hobby breeder expressed a more intolerant attitude towards sheep depredation by wolves. Moreover, they stated that they are more tolerant for sheep depredation by dogs since in these cases the dog's owner can be held responsible and accountable, suggesting that the fact that no one can be held accountable when a wolf predates on sheep increases their intolerance for sheep depredation by wolves.

5.3 – (Co-)adapting to the presence of wolves and sheep depredation

In a landscape shared by people, sheep, and wolves, and in which the threat of sheep depredation is ever present, (co-)adaptation might be a crucial step towards coexistence. This section will first present sheep farmers' duty of care towards their sheep and will then present the challenges sheep farmers experience considering habit, knowledge and effectiveness of adaptation.

5.3.1 – Willingness to adapt: Sheep farmers' duty of care

Taking care of kept animals and protecting them from external threats is dictated by law (Wet Dieren, 2014). Sheep farmers, however, are not just *taking care of* their sheep, they go further and *care for* their sheep. This is one of the most crucial reasons for why all sheep farmers expressed some form of willingness to adapt to the novel presence of wolves. All sheep farmers I visited felt an inherent duty of care and a sense of responsibility to protect their animals from threats. They emphasized that with keeping animals, and specifically domesticated animals, comes the duty to care for them and protect them, because they are fully dependent on the sheep farmer. Moreover, since sheep are essentially helpless against wolves in their meadows, this brings additional responsibility:

> If there are not four walls around it [the meadow], its open for wolves… and my sheep cannot escape. They are in between four small fences… so… shit! I am responsible! – SB, Drenthe

Whether it is because they care for each individual sheep on an emotional level or because they "simply" require healthy sheep to do the work, no sheep farmer wants to see his or her sheep hurting or suffering. Small- or large-scale, every sheep farmer checks on its sheep (almost) every day to see if everything is fine.

All sheep farmers attempt to adapt to, and protect their animals from all sorts of external threats. NM – who transfers here sheep back and forth between her home (with night corral, see Figure 8) and the meadow every day to protect her sheep from wolves – illustrated that this duty and responsibility to care does not stop when it requires more time and labour:

> Other people would say I am crazy. […] It requires more work, but I would not discard them for this reason. I don't see it as a duty. Well, yes… a duty of care. – NM, Gelderland

Five sheep farmers emphasized that wolves are merely another threat to which they need to adapt to protect their sheep. It illustrates the difficulties that sheep farmers experience considering reconciling their duty of care for their sheep and adapting to wolves to protect their sheep in practice. For most, however, these challenges did not diminish their willingness, but influenced their ability to adapt.

Figure 8 NM's night corral on the right, including her meadow and sheep in the back (Author's own).

5.3.2 – Ability to adapt: Habit, experience and knowledge

Habit, experience and knowledge concerning the adaptation to wolves were some of the most significant factors influencing sheep farmers' willingness and ability to adapt to wolves. Most sheep farmers, even those who (temporarily) implemented preventive measures, are uncertain about how to adapt to and coexist with wolves:

> I am not against the wolf, I want to learn to coexist with the wolf, but I simply don't really know how yet. – BE, Noord-Brabant

One sheep farmer emphasized that knowledge on how to coexist with wolves has disappeared alongside the disappearance of wolves approximately 150 years ago:

> I don't have any experience with it [adapting to wolves], and there is not much knowledge left from our ancestors who lived with wolves. So that makes it a search and worrisome as well. – SB, Drenthe

The loss of habit relates to questions about what types of preventive measures to take (i.e. night corrals, fixed fences, flexible nets, guarding dogs, or other (in)visible deterrents), and subsequently where to gain knowledge and information concerning the details of implementing these measures, think for example of: what types of fence-poles are required? Can a section of the fence be a shed or is it necessary to built the fence around the shed? And are guard dogs safe enough for people and other dogs? NM for example, was highly dependent on the expertise of Wolf Fencing – a volunteering organisation that assists sheep farmers in implementing wolf-aversive

fences – for the purchase and implementation of her preventive measures. It illustrates that knowledge is available, however, in this case it had to come from a volunteering organisation.

Pilot projects, often initiated by sheep farmers themselves, but with the support of governments, appeared to be important for some sheep farmers for implementing preventive measures. PF for example gained a lot of information when visiting a pilot project where wolf-aversive fences were implemented. SB, visited another sheep farmer who used guard dogs to protect its sheep from wolves, which made SB decide that she will implement guard dogs as well in the near future.

5.3.3 – Willingness to adapt: Effectiveness of available measures

Next to a lack of knowledge and uncertainties concerning how to prevent sheep depredation, almost all sheep farmers questioned the effectiveness of the preventive measures currently available. They emphasized the ambiguity surrounding which measures are and are not effective and stated that they feel that organisations such as BIJ12 are not sure either. Sheep farmers were most uncertain about the effectiveness of the 120cm electric fixed fences and flex-nets, which are proposed by BIJ12 as effective measures. One sheep farmer explained his concerns:

> This beast [wolf] will not be stopped easily by a fence. A wolf can learn a lot. – BK, Limburg

During this research, Noord-Brabant's and Limburg's settled wolf attacked and killed multiple protected sheep, showing exactly that what BK fears. An additional uncertainty is that nobody currently knows how this wolf gets in and out of protected meadows, therefore not knowing what shortages these measures have. While experts emphasize that all preventive measures are wolf-*aversive* and not wolf-*proof*, it appeared that many sheep farmers are reluctant to adapt to wolves by taking preventive measures of which they are unsure that it will fully prevent any wolf in accessing their meadows. They rather wait until the threat of sheep depredation becomes unmanageable and they see no other option but to implement preventive measures or wait until a preventive measure is developed that is wolf-proof and can fully separate their (domestic) sheep from (wild) wolves.

It illustrates sheep farmers' scepticism in the current knowledge of organisations, such as BIJ12 and the government, concerning the adaptation to wolves. Therefore, it is not only a lack of habit and knowledge of sheep farmers themselves that is causing a diminishing willingness to adapt to wolves, but also a perceived lack of habit and knowledge of governmental organisations.

5.4 – Wolf governance and management in the Netherlands

This sub-chapter will discuss how sheep farmers perceive and experience wolf governance and management in the Netherlands. This section will discuss the following aspects: 1) sheep farmers' perceptions of and experiences with the proposed preventive measures; 2) sheep farmers' perceptions of wolf management; and 3) sheep farmers' perceptions of government support in the form of damage compensation.

5.4.1 – Preventive measures

Sheep farmers in the study area all have different (and often multiple) objectives and practices regarding their sheep farms. It is therefore challenging to find preventive measures that work for all. Nevertheless, most sheep farmers experienced similar challenges as well, such as the difficulty of protecting your sheep throughout the landscape and in dynamic meadows, and the tension between denying wolves access to their meadows, while remaining accessible to other wild animals.

Protection within the landscape: Fixed fences, flex-nets, and guard dogs

In the Netherlands the primary focus considering the prevention of sheep depredation lays on the implementation of wolf-aversive fences (both fixed and flexible) and guard dogs. This paragraph will therefore focus on fixed fences, flex-nets, and guard dogs and will illustrate the challenges sheep farmers perceived and experienced concerning the protection of their sheep within and throughout the landscape.

Despite the many differences between sheep farmers, one of the most crucial similarities is that their grazing practices are highly spatial. Whether large- or small-scale, all sheep are in some way spread throughout the landscape.

> I herd them [sheep] to get results *in the landscape*. So *there* [in the landscape] I need to protect them. – BE, Noord-Brabant

While BE emphasized that, due to his landscape management objectives, he has to protect his sheep in the landscape, this actually applies to all sheep farmers in some way. Additionally, more often than not sheep are grazing in meadows or other (natural) landscapes that are not the sheep farmer's property. Even NM, with just 12 sheep, grazes a meadow some distance from home, and out of sight. She states that she cannot expect those landowners to fully fence their land, which is why NM now moves her sheep from the unprotected meadow to her protected meadow at home every day (Figure 8). In other cases, meadows that sheep farmers use for grazing, are mowed in other parts of the year for cow feed, meaning that having fixed fences on the meadow is impractical for the dairy farmer, since the mower will not be able to mow the edges.

AB, one of the large-scale sheep farmers, mentioned that meadows are not only spread throughout the landscape and used for multiple purposes, but their location can also differ from time to time. Meadows from landowners can be transformed into croplands for example, meaning that the sheep farmer needs to find an alternative meadow. It illustrates that with these dynamic meadows, investing in a fixed wolf-aversive fence is undesirable for both the landowner, and the sheep farmer, since it is uncertain whether a meadow will stay a meadow.

Protecting sheep in the landscape with fixed fences appeared to be impossible for most sheep farmers (except some small-scale sheep farmers, as seen in Figure 9). 120cm flex-nets – mobile electric nets that can be set up and taken down – are an alternative proposed measure by BIJ12 for protecting sheep from wolves. Regular flex-nets of 90cm have been used for a very long time by sheep farmers already, and are a crucial aspect in the dynamic, mobile, and spatial grazing practices of sheep farmers. They are effective in keeping sheep inside and most dogs outside of meadows. Wolves, and sheepdogs, can however jump over them with relative ease. During my visit to JM, we set up two (small) meadows, using 90cm flex-nets (Figure 4). While this was not too problematic, setting up multiple large meadows – like BK's meadows in Figure 10 – can be very challenging, especially with 120cm flex-nets. All sheep farmers that work or have worked with 120cm flex-nets or work with 90cm flex-nets expressed concerns about the time and labour intensity of this preventive measure. While setting up a night corral consisting of four nets every week in shepherding landscape management is possible, most sheep farmers practice "meadow grazing" which requires changing meadows every one to three weeks. For large-scale sheep farmers this could mean changing multiple meadows every other day since their sheep are spread over multiple meadows instead of one large meadow. Some specific landscape management objectives require sheep farmers to transfer meadows multiple times a day. BE emphasized that he could work with 120cm nets in theory, but that it would take more labour and therefore his clients are required to pay much more for natural grazing:

> If we have to say to our clients that they have to pay more… that is not going to happen, because then they will just take the mower. Then it is over. – BE, Noord-Brabant

The other two large-scale sheep farmers both emphasized that they are essentially a one-man business and therefore working with nets that are two to three times more labour consuming is impossible for them as well. AB even stated that a couple of locals help him during the weekends already with the transferring of meadows, even with the fencing system he currently uses, which are plastic poles with one or two threads through them (Figure 11 shows AB's similar, three-threaded, fences).

For small-scale sheep farmers, 120cm flex-nets appeared to be less of a challenge, since they use fewer and smaller meadows. Nonetheless, when setting up a meadow using 120cm flex-nets with PF (Figure 12), he too mentioned the time and labour intensity of using the wolf-aversive nets. I experienced this first hand too. When setting up the meadow, I immediately felt the difference in weight between the 120cm nets and the 90cm nets I set up at JM's meadow.

While physically separating sheep from wolves with the use of fences (fixed or nets) seems very challenging for most sheep farmers, guard dogs might be an alternative (Figure 13). In relation to BK's statement saying that a fence will not stop a wolf, TC argued that:

> That wolf always thinks of a way to get in [the meadow]. Except when it doesn't have the time to find a way in. So if there's a fence over which it cannot jump just like that, and there are one or two evenly large dogs at the other side growling at him… I think he'll [wolf] then go to the neighbours. – TC, Limburg

Here TC stated that a guard dog can be used as an effective "add-on" to a fence. He and other sheep farmers did however express their concerns about using guard dogs. Most prominently, they were concerned about how to properly socialize them in way that they only react to wolves and dogs, and not to people. This is especially crucial in densely populated areas or recreative areas. If these concerns could be overcome it seemed that implementing a guard dog would be an appealing preventive measure, because the dogs can easily be moved with the sheep through the landscape.

Figure 9 PF's Fixed wolf-aversive fence (Author's own).

Figure 10 One of the large meadows BK's sheep graze in (Author's own).

Figure 11 AB's "three-threaded" fence (Author's own).

Figure 12 PF's wolf-aversive 120cm flex-nets (Author's own).

Figure 13 TC's and SC's young guard dog in training (Author's own).

Meadows: fenced fortress or friendly field

All sheep farmers in the study area – small- or large-scale, and independent of their farm objectives – expressed some form of fascination and appreciation for wildlife and nature in general. Many sheep farmers therefore happily share the landscape in general and their meadows with varying wild animals such as roe deer, badgers, and meadow- or predatory birds, and emphasized that it can be beneficial too:

> That kestrel isn't there for nothing; it catches mice! Which means that as a result we don't have mice on our land. – SB, Drenthe

BE – large-scale landscape management – stated that five roe deer graze his meadow close to his home every day and emphasized that they probably have a good reason for grazing their, adding that it apparently fits their needs. AB, another large-scale sheep farmer that can be considered more of an opponent of wolves in the current circumstances, mentioned that roe deer graze in his meadows too and added that badgers look for food in his meadows as well. It is one of the reasons why AB is content with the threaded fencing he currently uses (Figure 11). He further stated that it would be an unjust decision to deny these animals access to his meadows. When asked how SB exactly welcomes wild animals into her meadows, she stated:

> My fences surrounding my meadows should allow for roe deer to jump over them and for hares to crawl underneath them. I take those things into account. If I put a giant fence around my meadow, nothing is able to access it anymore. – SB, Drenthe

This statement of SB illustrates the concern of many sheep farmers, namely that to protect their sheep from wolves, their meadows are required to transform from a friendly field that allows access to many wild animals, to a fenced fortress that denies access to everything that cannot go

over or underneath the fence. BE emphasized that many wild animals benefit from agricultural landscapes and added that if all sheep farmers are required to implement wolf-aversive fences (whether fixed or nets) these benefits will disappear.

It illustrates their struggle in finding a way that simultaneously denies wolves access to their meadows, but provides access to other wild animals. AB expressed his wish in this regards:

> You know what would be best? Something invisible that works. – AB, Drenthe

Gap between office and farm

Some sheep farmers appeared to be resourceful. BE for example is currently working on wolf-aversive nets of 90cm that are able to extend to 120cm after they are set up. TC and SC are currently working on socializing their young future guard dog, so that it only responds to wolves and dogs that are a threat. Despite this resourcefulness almost all sheep farmers emphasized that preventive measures, even those that appear to be effective, must be practical, workable, and feasible. Some sheep farmers expressed their deep concerns about the feasibility:

> For me, a solution will not be found. – JM, Gelderland

In relation to the feasibility of measures, multiple sheep farmers experienced a gap between practice and policy. PF mentioned that he feels that current policy is clearly written behind a desk and that he would like policymakers to get out of their offices and visit sheep farmers more regularly to truly see how sheep farmers experience the return of wolves within the landscape:

> Because then you [author] can *see* the right things, like "oh wait, he *said* this and this. But now I *see* it!" – PF, Gelderland

It shows sheep farmers' desire to be heard and seen, and additionally, their willingness to collaborate with policymakers in finding ways to coexist with wolves in the Netherlands.

5.4.2 – Wolf management

The (lethal) management of wolves is a controversial theme in Europe, due to the wolves' strict protected status. In this section sheep farmers' perceptions of (lethal) wolf management will be discussed.

Lethal management: Population control

One of the most crucial concerns sheep farmers expressed in relation to the protected status of wolves was related to the wolf population. Sheep farmers expressed their fear that wolves will eventually spread throughout the Netherlands and that their population density will increase significantly. As a consequence, they feared that the threat of sheep depredation will become impossible to deal with. SB emphasized her concern that it is unclear how fast wolves will spread, and how fast wolf populations will grow, especially if managing wolf populations is prohibited. It is an important reason for why sheep farmers argued that lethal control should be possible:

> You cannot let wolves live their lives unmanaged. – AB, Drenthe

It illustrates the desire to take control over the situation. All sheep farmers agreed that population management through lethal control should be a possibility, however, most of them stated that that would only be necessary if the threat of sheep depredation becomes too large:

> Imagine that I cannot farm sheep anymore, that they're all eaten within a week. – PF, Gelderland

In line with this, one sheep farmer emphasized that the need for population control depends on how significant the wolf's impact on the landscape will become. While most sheep farmers expressed their concerns for the future regarding the wolf population and density and what that would mean for their way of life, they mentioned that population control is currently not required. Some argued that wolves have not found stability in the Netherlands yet and emphasized that hunting them could destabilize the situation even more:

> As long as you leave it [wolves] alone, it will become stable and the less trouble it will cause. But if you disturb it, it will start roaming, and it will start causing more trouble. – TC, Limburg

In relation, other sheep farmers mentioned that they felt it important to first give wolves time to settle and explore the Netherlands, before we start lethally managing them. Both lethal management and being patient by giving wolves time to find their way in the Netherlands, however, were experienced as potential causes of an unstable situation with roaming wolves and therefore of increased sheep depredation. From the perceptions of sheep farmers, both managing and not managing lead to wolves that can be considered "problem wolves."

Lethal management: The case of "problem wolves"

In the Netherlands, no wolves have been officially labelled as problematic, and therefore no lethal management has occurred so far. Those sheep farmers that are willing to share the landscape with wolves, all described "problem wolves" as wolves that repeatedly predate on sheep, often related them to roaming wolves, and argued that it is justified to lethally manage these "problem wolves":

> If there is a wolf that cannot be stopped, then I would say "manage" [kill] it. In that case I feel that they should manage such a wolf, if it keeps making these *mistakes* [author's emphasis]. – NM, Gelderland

Interestingly, this sheep farmer argued that wolves that predate on sheep make "mistakes", a statement that some other sheep farmers made as well. They described these "problem wolves" as "insane" and "crazy." It thus appears that some sheep farmers perceived "problem wolves", that repeatedly predate on both protected and unprotected sheep or kill multiple sheep at once without eating them, as behaving in a way that differs from the expected behaviour of wolves. As a consequence, these sheep farmers expressed a desire to lethally manage these "problem wolves."

Despite most sheep farmers linking "problem wolves" to roaming wolves, and despite their significant concerns about roaming wolves compared to settled wolves, Noord-Brabant's and Limburg's settled male wolf GW1625m regularly predates on sheep, including protected sheep. One sheep farmer emphasized that this settled wolf should be considered a "problem wolf." He further argued that if this particular wolf will not be stopped – either with preventive measures or by lethal management – the chances are that this wolf will learn its potential future offspring to predate on sheep as well. He emphasized that proper conditioning of wolf behaviour is crucial for coexistence:

> Because if this wolf starts teaching its offspring to do things that the wolves on the Veluwe don't do, that will not be good for the broader public support. – BE, Noord-Brabant

It is notable that he compared the behaviour of GW1625m to the behaviour of the settled wolves on the Veluwe, which are considered relatively easy wolves to coexist with, as stated earlier. Furthermore, BE mentioned that problematic wolves can be detrimental for the public support for wolves, a statement that was shared by some other sheep farmers as well. One sheep farmer noted that governmental negligence in managing these problematic wolves has a significantly larger negative impact on the public support than simply "a wolf walking around somewhere", meaning that the presence of wolves in the landscape is not necessarily a problem, but (repeated) sheep depredation is.

Neglecting management: privileging wolves over sheep

The government's reserved attitude towards wolf management was perceived to be related to the idea that the government takes the Dutch wolf population into account when considering management, instead of the entire European wolf population.

In relation to this, one sheep farmer perceived the fact that the "problematic" settled wolf in Noord-Brabant and Limburg (GW1625m) originates from the Alpine wolf population as an important reason for the government to not lethally manage this wolf. This is due to the fact that this is the only wolf from that region in the Netherlands so far, meaning that it supplies different genes to the north-western European wolf population, resulting to a healthier population if it reproduces.

Some sheep farmers expressed their confusion concerning the lack of wolf management, since many other wild species in the Netherlands are in fact intensively managed:

> Wild boar are not allowed in Drenthe for example. And wolves are allowed everywhere! – NM's husband, Gelderland

In the case of wild boar, with the so-called "nulstand", the government determines that wild boar are not allowed in the majority of provinces in the Netherlands, due to the risk of African Swine Fever (LNV, 2020b). The primary reason is to protect the pork industry, notably another livestock sector. It illustrates that the government does in some circumstances decide to manage wild animals in favour of agricultural sectors and thus domestic animals. Furthermore, it positions the (provincial) government as an important actor in organizing the landscape by determining where wild boar – and wolves – are allowed to live and where not. Some sheep farmers perceived this organisational power as well, and felt that wolves hold a privileged position over other animals, both wild and domestic. They felt that considering the intensive landscape- and wildlife management approaches in the Netherlands, wolves should be managed more intensively as well.

5.4.3 – Government support: Responsibility and accountability

Most sheep farmers stated that they themselves are responsible and accountable if their sheep get attacked by wolves. Most of them emphasized that it is their own choice to farm sheep and that no one is forcing them. Nonetheless, while most sheep farmers holding themselves responsible and accountable, one sheep farmer explicitly stated that sheep farmers are not responsible for the wolf. He mentioned that he feels that the government is not taking its responsibility and is consequently disadvantaging and marginalising sheep farmers. He continued by stating:

> You [pro-wolf organisations] want the wolf, you pay! – BK, Limburg

In relation to this question of responsibility and accountability, the government is obliged by law (Wet Natuurbescherming, 2017) to pay damage compensation when sheep get killed by wolves. For sheep farmers, however, it is not entirely clear why the government pays damage compensation in the case of wolves, while not in the case of other wild animals. While two small-scale sheep farmers mentioned that the protected status of wolves is the primary reason for the government to pay damage compensation, sheep farmers still expressed uncertainties considering the exact reasons. One sheep farmer and her husband started discussing what the difference is between a wolf killing a sheep, and a marten killing poultry, since sheep farmers receive compensation for a killed sheep, but not for a killed chicken. Another sheep farmer wondered why they get damage compensation in the case of a wolf attack, but not when a dog attacks their sheep:

> In any case, they [sheep] are all dead. And if you count nationally, then you'll see that many more are killed by dogs than by wolves. In that sense, they [the government] picked the right deal with these compensations. – TC, Limburg

Abovementioned shows that sheep farmers found the argumentations behind damage compensation unclear in some cases and that they experienced a lot of uncertainties in relation to decisions about when they get compensated for damages caused by varying wild animals.

Moreover, AB mentioned that new policies will include that only sheep farmers who implemented preventive measures will be eligible for damage compensation. He noted that that would be strange and that in his case it would mean that he will not get compensated anymore in the future.

5.5 – Provincial government officials' views

The lens through which PGOs see the case of the return of wolves in the Netherlands is guided by laws, regulations, and policies. Hence, the following section will discuss how PGOs perceive the return of wolves in the Netherlands from a governance perspective. The following aspects will be discussed and partly relate to the sub-chapters of sheep farmers' perceptions and experiences: 1) suitable wolf habitats; 2) (co-)adaptation to wolves; 3) government support; and 4) wolf management.

5.5.1 – Presence of wolves: The case of suitable habitats

In contrast to some sheep farmers, the PGOs emphasized that what is or is not a suitable habitat for a wolf, is determined by wolves themselves. The EU Habitats Directive for example states that wolves are strictly protected in all of their natural ranges (Council Directive 92/43/EEC, 1992), moreover PGO Limburg emphasized that wolves' natural range is anywhere wolves naturally occur. Meaning that wherever a wolf decides to roam or settle, it is protected in that area, and the area is considered the wolves' natural range. All PGOs of this study argued that it is not up to them, or humans in general, to decide where wolves should or should not live, and stated that if a wolf decides to settle in an area, that probably means that that wolf finds it a suitable habitat to live. PGOs further illustrated this idea by examples of roaming wolves – which are essentially exploring the Dutch landscape for a habitat to settle in – and stated that most of the roaming wolves leave the country after a while, because those wolves apparently did not find a habitat that *they* considered suitable for settlement.

> In the eyes of the law, everything is wolf habitat. Everywhere the wolf comes, is habitat of the wolf. – PGO Gelderland

PGO Limburg – who has an ecological academic background – mentioned that wolf culture could potentially influence where individual wolves might settle. He gave the example of the wolves in the Veluwe region – a large forested area, with expansive military practice areas, and a relatively low human presence – who all came from similar forested, and military areas in Germany. He contrasted this to the settled wolf in Brabant-Limburg, who settled in a fairly human-dominated area. This wolf originates from the Alpine region. This could mean that even between individual wolves suitable/unsuitable habitats are interpreted differently.

In relation, PGO Brabant emphasized that wolves' ideas of "suitable" can collide with people's ideas of "suitable", since wolves are a culture-tolerant species and can settle in human-dominated landscapes. The PGOs argued that wolves do not comply with our ideas of suitable/unsuitable, natural/cultural, or wild/domestic. Therefore, PGO Brabant argued, while we could label areas as "suitable", the consequence would be that all areas that are not labelled "suitable", are automatically considered "unsuitable", which provokes certain expectations from people considering where wolves *should* and *should not* be. He further emphasized that these expectations in combination with the fact that wolves do not comply with our ideas of suitable/unsuitable, nor adhere to our borders and boundaries, are important reasons for not designating areas as suitable/unsuitable (since this could lead to experiences of conflict).

Nonetheless, all PGOs stated that areas can be considered unsuitable when wild prey is not widely available. They emphasized that wolves in such areas will consequently predate on sheep, which is why *steering* roaming wolves out of such areas by implementing emergency preventive measures is an important strategy.

5.5.2 – (Co-)adaptation: The implementation of preventive measures

All PGOs of this study emphasized the importance of taking preventive measures against sheep depredation. They stated that preventive measures are crucial for conditioning wolves to not predate on sheep, but on wild ungulate species. One PGO explained the importance of a wide implementation of preventive measures:

> In Brabant's wolf territory we still see a lot of unprotected sheep. Which means you're teaching these wolves that sheep are easy prey. – PGO Brabant

He urged sheep farmers to take preventive measures, so that co-adaptation between sheep farmers and wolves can be realized. The specific measures that the provinces of this study focus on are wolf-aversive fencing and to a lesser extent guard dogs.

One PGO emphasized that it is not necessary to fence the entire country, but that in wolf territories (areas where wolves have settled) it is paramount to implement wolf-aversive fences. He further stated that the province favours the implementation of fixed fences in wolf territories, due to its effectiveness. Nonetheless, as both PGO Limburg and Brabant acknowledged, fixed fences are only practical for sheep farmers that keep their sheep in fixed meadows. Only a small minority of the sheep farmers does. Both PGOs Limburg and Brabant mentioned that a crucial challenge in the Netherlands, is the fact that most sheep farmers have spatial and dynamic grazing practices, moving through the landscape, both in nature reserves and varying meadows of other (diary) farmers. Hence, concerning wolf-aversive fencing, mobile flex-nets are more suitable for most sheep farmers. However, one PGO stated that flex-nets are highly vulnerable, making them less effective. Additionally, all PGOs acknowledged the labour intensity of flex-nets, especially considering the spatial and dynamic grazing practices of most sheep farmers. In relation to this, one PGO argued that since sheep farmers have not taken large carnivores into consideration for approximately 150 years, they lack the habit of working with wolf-aversive nets, and stated that many sheep farmers keep their sheep in their meadows with a couple of threads (just like AB).

The PGOs further acknowledged that wolf-aversive fences can deny other wildlife species (such as badgers and roe deer) access to meadows too. An issue that multiple sheep farmers mentioned. Interestingly, two PGOs were a bit sceptical about this issue. One PGO stated that he never heard of sheep farmers that want badgers in their meadows. Another PGO argued that a simple technical solution, namely a pipe, could allow access to badgers and simultaneously deny access to wolves. He added that it is important to allow access to badgers since they are a vulnerable species. In the case of roe deer, one PGO acknowledged that 120cm wolf-aversive fences deny access to most adult roe deer, and all roe deer fowls. He added that since roe deer's conservation status is healthy, this would not be a legitimate reason to not implement a wolf-aversive fence. Notable is that these PGOs approach this challenge very technical, while for sheep farmers it is related to how they experience the (multispecies) landscape.

Two out of three PGOs emphasized that for the dynamic grazing practices of many sheep farmers in the Netherlands, guard dogs will potentially be the most, if not only, suitable and effective preventive measure:

> I think that in such a situation [spatial, dynamic grazing], guard dogs are the only option, if you want to effectively protect your herd. – PGO Limburg

He recognized the challenge of socializing guard dogs in such a way that they will not attack humans. Nonetheless, he argued that guard dogs are an interesting option since socializing these dogs is making progress.

5.5.3 – Government support: Subsidies and Damage compensation

In general, government support considering the presence of wolves and the threat of sheep depredation comes in two ways: 1) subsidies for preventive measures; and 2) damage compensation for sheep depredation. Interestingly, while they have different legal bases, both are affected by notions of responsibility, accountability, and care.

Subsidies for preventive measures: Responsibility and Care

Conform the *Wet Dieren*, all sheep farmers have a legal obligation to protect their sheep from predators. Therefore, provincial governments are not legally obligated to support sheep farmers in implementing preventive measures. Nonetheless, all PGOs emphasized that their respective provinces feel a responsibility towards, and a duty of care for sheep farmers. Two PGOs mentioned that this duty of care partly comes from the fact that the sheep sector is of relatively small-scale, and not as profitable as other sectors. Additionally, one PGO stated that many sheep farmers are in a complex context in which provincial governments require them to graze natural areas to manage natural landscapes. This means that due to government employment, sheep farmers are entering wolf territory to graze natural landscapes. Therefore, according to this PGO, provincial governments assign themselves a responsibility to prevent sheep depredation.

All PGOs further emphasized that it was a deliberate political decision to take on part of the responsibility for the protection of sheep. Consequently, both the provinces of Limburg and Gelderland (and Drenthe, but no PGO of this province was interviewed) have installed a subsidy related to the implementation of preventive measures. In Brabant, this sense of responsibility has expressed itself in emergency-kits in the case that roaming wolves are in the area. PGO Limburg emphasized that the province found it more valuable and justifiable to focus on preventive measures, instead of reactive measures alone, such as damage compensation:

> The rational standpoint of "we can better pay the damages" is not maintainable. It means letting sheep be torn apart by wolves, that is unacceptable, socially. – PGO Limburg

In the provinces in which a subsidy is available (Drenthe, Gelderland, and Limburg), sheep farmers are exclusively eligible for a subsidy in the by the provinces designated wolf territories (DWTs), which are areas where wolves have officially settled. These DWTs are determined based on wolf tracks (e.g. scat), behaviour (e.g. distance wolves cover during a hunt), and landscape factors (e.g. human-made or natural barriers). When asked why subsidies are exclusively available in areas where wolves have settled, and not in parts of the landscape where sheep farmers experience perhaps even more sheep depredation due to roaming wolves, all PGOs emphasized that roaming wolves are highly elusive and that it is impossible to predict where roaming wolves will appear:

> Roaming wolves show such unpredictable behaviour, it is impossible to prepare for that. – PGO Gelderland

This illustrates that provincial governments and sheep farmers cannot truly govern nor prepare for roaming wolves respectively. The PGOs emphasized that in DWTs sheep farmers are expected to implement preventive measures since the threat of sheep depredation is significant and the likeliness of experiencing sheep depredation as a sheep farmer is relatively high. Nevertheless, sheep farmers perceive more threat of sheep depredation from roaming wolves, than settled wolves, illustrating a discrepancy between sheep farmers perceptions, experiences, and needs (namely protection from roaming wolves) and wolf governance, which is primarily focused on settled wolves. All PGOs stated that it is not an option to make the subsidy available in the entire

province, since it cannot be justified to invest such an amount of public money for a threat that is relatively low for most sheep farmers. This again, the PGOs emphasized, is a political decision.

Damage compensation: Law, Accountability, and Res Nullius,

Article 6.1 of the Wet Natuurbescherming (2017) (nature conservation law) dictates that provinces are obligated to pay damage compensation whenever a wild animal that is listed in Habitats Directive Appendix IV, Bern Convention Appendix II, or Bonn Convention Appendix I, causes damage to a stakeholder, i.e. a sheep farmer. Crucially, the law dictates that damage compensation is only paid if the induced damage could not reasonably be prevented (Wet Natuurbescherming, 2017, p. 46). PGOs emphasized that the fact that wolves hold the strictest protected status in the EU is one of the most important reasons that provinces pay damage compensation. They explained that by prohibiting sheep farmers in taking any form of action against the wolf, the government limits sheep farmers possibilities to prevent damages in such a rigorous manner, that the government feels a responsibility to compensate part of the damages. All PGOs explained that this differs from depredation by foxes or dogs. Sheep farmers are for example allowed to actively manage foxes, which means they have a possibility to reasonably prevent and mitigate depredation themselves. This possibility therefore minimizes the provincial government's responsibility. Furthermore, dogs are not wild animals and have an accountable owner, PGOs emphasized, therefore they are not included in the Wet Natuurbescherming.

In relation to accountability, some sheep farmers argued that the government should be accountable for cases of sheep depredation since the governments "want the wolf." However, all PGOs explicitly noted that the (provincial) government is not accountable for sheep depredation in any way, and referred to the fact that wolves have their own agency and returned on their own terms.

In relation to this, PGO Gelderland referred to the principle of *res nullius*, which means that wild animals are no ones' property, and that no one, including the government, is accountable for the acts of wild animals. He gave the example of rabbits living in a forest, but eating the crops of a farmer. In this case, the farmer held the forester accountable:

> Well, that [such cases] has been widely studied by now: there is no accountability. They are not your [the forester's] rabbits. – PGO Gelderland

Finally, concerning damage compensation, all PGOs stated – with the notion that sheep depredation can reasonably be prevented – that from the year 2022 it is likely that sheep farmers that live in DWTs and have not taken preventive measures three years after the official settlement of a wolf, will not receive any damage compensation. Interestingly, some sheep farmers expressed their discontent about this decisions, illustrating that what provincial governments see as "reasonable" preventive measures, is not necessarily in line with sheep farmers' idea of "reasonable." One PGO emphasized that it cannot be expected that tax payers finance damage compensation, while sheep farmers are doing nothing to protect their sheep from wolves. He added:

> There is a duty of care – if you want to call it that – at the government, but it is not endless. – PGO Limburg

5.5.4 – Wolf management

While many sheep farmers desire the possibility to lethally manage wolves more easily, all PGOs emphasized that to manage wolves, stringent requirements have to be met first. Two PGOs mentioned that the difficulty of managing wolves is not necessarily because of their strict protected status, and explained that beavers have exactly the same protected status, but are managed nonetheless. They stated that both for wolves and beavers, the same assessment needs to be made. The first aspect that should be assessed is the species' conservation status. While this is relatively easy for beavers, PGO Limburg stated, for wolves this is significantly more difficult to determine due to their mobility and therefore transboundary territories and population. Hence, assessing whether wolves' conservation status will not be significantly harmed by lethally managing a wolf is highly complex. PGO Gelderland further emphasized that since the settled wolf (GW1625m) in Brabant-Limburg originates from the Alpine wolf population, determining a conservation status becomes even more challenging since the Alpine population can be considered as a different population than the eastern European population.

Next to determining the conservation status, PGOs noted that it is essential to review the decisions and policies of other countries concerning wolf management:

> Because if Germany shoots ten [wolves], are we then allowed to shoot the eleventh? Those kind of agreements must be made. – PGO Limburg

PGOs emphasized that these international agreements have not been made yet, and stated that the current legal context in Europe relating to what is and what is not allowed concerning wolf management is still unclear and ambiguous, partly because assessing the conservation status is highly complex.

Nonetheless, in some cases wolf management can be justified without a healthy conservation status. A different assessment is made in these circumstances, following the escalation ladder of the IPO Wolvenplan (Table 7). Wolves that move through the escalation ladder are considered to be "problem wolves." PGOs stated that, depending on the steps that have been taken on the escalation ladder, wolves can be labelled problematic if they pose a threat to human safety, attack dogs, or regularly predate on *protected* livestock. PGOs firmly emphasized that managing wolves is only possible if wolves attack *protected* sheep and that wolves will not be managed as long as sheep farmers do not implement preventive measures:

> Anytime you want to take a next step on this ladder, you're required to have taken the previous step. You cannot skip steps. So as long as there are unprotected sheep in the meadows, actively managing wolves is not an option. – PGO Brabant

While PGOs recognized that the settled wolf in Brabant-Limburg predated on protected sheep, they argued that it is not clear how this wolf accesses these protected meadows. One PGO stated that these meadows were fenced by wolf-aversive flex-nets, and added that these nets are vulnerable, especially in rugged landscapes. Therefore, before managing this wolf, additional preventive measures should be taken. PGO Brabant mentioned that GW1625m may have learned different behaviour compared to wolves from the eastern European population, because it grew up in different a governance context and a different landscape. This relates to what PGO Limburg stated earlier about individual wolves' preferences about settling in certain landscapes. Nonetheless, both PGO Limburg and Brabant emphasized the importance of gaining knowledge about this particular wolf and how it accesses these meadows, so that preventive measures can be adjusted and improved accordingly.

Finally, all PGOs emphasized that lethally managing wolves will not solve sheep farmers' issues:

> For every wolf you kill, a new one will show up, and that one will eat your sheep all the same. – PGO Limburg

In relation, PGO Gelderland stated that the act of killing is, and always will be, the final option, after all other measures that can be taken have been taken:

> And there *is* a technical measure that you can take. Well, then you must take it. – PGO Gelderland

Table 7 IPO Wolvenplan escalation ladder (Adapted from IPO, 2019).

Behaviour	Cause	Assessment	Measure
Wolf kills unprotected or poorly protected livestock	Natural behaviour, wolves do not discriminate between wild and domestic prey	No danger. Be aware for specialisation on domestic prey	Implement preventive measures
Wolf repeatedly kills well protected livestock and repeatedly overcomes preventive measures	Wolf learned that livestock is an easy prey	Critical. High financial, emotional, and acceptance costs	Improve preventive measures if possible. Attempt to negatively condition wolf. If no success with conditioning, lethally manage the involved wolf, depending on conservation status

6 – Discussion

By applying a multispecies approach, this study found that how sheep farmers valued wild and domestic animals and their *proper places* in the landscape affects how they perceived and experienced the presence of wolves and the threat of sheep depredation. Moreover, co-creation of the multispecies landscape between sheep farmers, sheep, wolves, and other forms of wildlife influenced how sheep farmers experienced co-adaptation and the implementation of preventive measures. Lastly, the caring for and killing of non-human species influenced how coexistence governance was perceived and interpreted by sheep farmers. These findings will be discussed in detail below. Afterwards, the theoretical implications of the findings will be discussed. Then, the limitations of this study's multispecies approach will be discussed, followed by suggestions for future research.

6.1 – Being(s) in and out of place: Wolf presence and the threat of sheep depredation

As Ojalammi and Blomley (2015) noted: "it is not the existence of the wolf that is deemed problematic […] but its relative location" (p. 55). It illustrates the notion of non-humans being *in* or *out-of-place*. While all sheep farmers of this study perceived wolves to be *out-of-place* at certain times, what was considered *out-of-place* and therefore which "relative location" was deemed "problematic" differed considerably amongst sheep farmers. Where some sheep farmers perceived wolves to be intruders in a cultural landscape, others found wolves to be a welcoming last sign of nature in a further overwhelmingly cultural landscape. In line with the literature (Drenthen, 2020; Hovorka, 2019; Ojalammi & Blomley, 2015; Toncheva & Fletcher, 2021), wolves were seen as reconstructing these cultural landscapes into more natural ones, illustrating their capacity to remake human space into, in Philo and Wilbert's (2005) words, *beastly places*. Therefore, the perceptions and experiences of the presence of wolves were shaped not necessarily by how sheep farmers perceived the landscape to be and what impact wolves have on that specific perception, but moreover it was influenced by what sheep farmers desire the landscape to be: cultural or natural.

In line with the literature (Doubleday, 2018; Gibbs, 2021; Hovorka, 2019), sheep farmers experienced intraspecies distinctions between (individual) wolves. As mentioned, wolves as a species in general were not per definition perceived as being *out-of-place* in the Netherlands, however roaming wolves were. This was linked to a relatively high level of threat of sheep depredation that sheep farmers perceived and made sheep farmers perceive more difficulties in coexisting with roaming wolves. The disparity in the extent to which sheep farmers experienced coexistence with roaming wolves compared to settled wolves, is similar to what Doubleday (2018) illustrated in her study concerning the *new* and *original tigers*. Here, sheep farmers showed a distinction between settled wolves and roaming wolves, which was linked to the wolves' spatial context (Hovorka, 2019). Whereas settled wolves were mostly perceived to be *in place*, roaming wolves were, almost per definition *out-of-place* due to their elusiveness, mobility, and because sheep farmers perceived them to regularly predate on sheep, and therefore being present in meadows. Hence, the meadow – where tensions and entanglements between biodiversity (natural; wild) and biosecurity (cultural; domestic) are most significant (König et al., 2020; Drenthen, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015) – was the place where sheep farmers deemed all wolves *out-of-place*.

Nonetheless, meadows were not seen as purely cultural, human and *sheeply spaces* where wild animals were not allowed. All sheep farmers welcomed wildlife on their farms and in their meadows, ranging from kestrels and buzzards, to roe deer and badgers. In line with the literature, meadows were not places of a clear distinction between nature and culture, no, they were as Ojalammi and Blomley (2015) noted, a "product of human-animal entanglement in space" (p. 58). It implies that – contrary to what Philo and Wilbert (2005) noted considering the different zones for humans, domestic animals, and wild animals – wolves and other non-human species are not necessarily *out-of-place* when entering cultural landscapes, or spaces where they are not expected. It shows that sheep farmers' perceptions of wolves as *out-of-place* is not inevitably related to wolves' relative locations (i.e. wild animal in a cultural setting), but relates more to sheep farmers' own relationships with their sheep (i.e. their duty of care, but also sheep farmers' passion for this particular way of life that their sheep symbolize). Moreover, it relates to the interspecies relationship between wolves and sheep, namely that of predator and prey. It shows that a wolf in a meadow is *out-of-place* because it is a threat to the sheep, in contrast to a kestrel, buzzard, roe deer, or badger, and it therefore conflicts with the sheep farmers' duty of care. In relation, how non-human species perceive meadows could contribute to perceptions of *out-of-placeness*. Whereas a wolf's perspective of a meadow as a potential hunting ground conflicts with that of a sheep farmer's perspective, a roe deer's perspective of a meadow as a place to graze is similar to a sheep farmer's perspective of a meadow.

6.2 – Co-creating a multispecies landscape: Co-adaptation and preventive measures

This study found that with the return of wolves in the Netherlands, the landscape changed. As wolves perceive the world in their own *beastly* (Philo & Wilbert, 2005) ways, they enact new realities to the landscape and therefore co-create it through their presence (Drenthen, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015; Philo & Wilbert, 2005; Vaccaro & Beltran, 2009). Subsequently, wolves were found to challenge sheep farmers' perceptions of the landscape and of their practices in the landscape they had for years. Whereas keeping their sheep in multiple meadows spread throughout the landscape and out of sight used to be relatively safe (despite some dog attacks), with the return of wolves this changed. Additionally, simply "fencing in" (Kuijper et al., 2019) sheep is not sufficient anymore, and moreover, the interspecies inequalities between a trapped domestic sheep without a flight-instinct and a wild wolf with a killer-instinct have become uncomfortably clear. It illustrates that the return of wolves has changed the meaning of many sheep farmers' practices that were perceived common not so long ago. In comparison with Doubleday's (2018) *original* and *new tigers*, these *new* wolves enforce the need for new negotiations between wolves and sheep farmers concerning how to share the same spaces in the landscape. It asks for a co-adaption and a reorganisation of the landscape. Both sheep farmers and provincial government officials felt the urgency to do so, but more prominently emphasized that they do not know exactly how to adapt to wolves, and sheep farmers further expressed a lack of faith in the effectiveness of the proposed preventive measures by the government.

As Drenthen (2020) argued, for co-adaptation to be realized, multispecies communication is key. With this line of thought (which provincial government officials shared), it is essential that sheep farmers convey an unmistakable message to wolves that their meadows are not accessible to them. Fences are seen as an effective measure to communicate this message to wolves (Drenthen, 2020; Kuijper et al., 2019; Ojalammi & Blomley, 2015), but as mentioned, fences are a space for human and non-human overlap and entanglement too. Nonetheless, and in line with what Kuijper et al. (2019) presented, the provincial governments (and the provincial government officials) have

primarily focused on the implementation of technical measures, and most prominently on wolf-aversive (fixed and mobile) electric fences to realize wolf conditioning and co-adaptation. This study shows however that sheep farmers – independent of their perceptions of wolves in the Netherlands – experienced an abundance of challenges relating to the implementation of these wolf-aversive fences. One of the most pressing challenges sheep farmers experienced originated from the dynamic and spatial nature of their grazing methods, in which sheep move through the landscape from meadow to meadow. This meant that for most sheep farmers neither fixed nor mobile wolf-aversive fences were practical to implement. It shows that not only the movement and mobility of roaming wolves through the landscape was perceived challenging (Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015), but sheep farmers' (and therefore sheep's) mobility was as well. Illustrating that sheep's *beastly* ways were challenging too. Conveying a message to wolves to keep out of their meadows was thus perceived by sheep farmers to be essentially impossible. Sheep farmers further emphasized multiple times that they feel that even with wolf-aversive fences, wolves will be able to get into the meadows if they want. This indicates that sheep farmers perceived wolves to be challenging or resisting (Hribal, 2007) their claim on the landscape.

Interestingly, another non-human species was perceived to be a potential solution for the challenges concerning sheep farmers' spatial and dynamic grazing methods, and the perceived lack of effectiveness of fences. Both provincial government officials and some sheep farmers mentioned the implementation of guard dogs to protect their sheep against wolves. In contrast to a passive fence, guard dogs would actively enforce their own *beastly places* to a meadow, countering wolves' attempts to do the same.

As briefly mentioned earlier, and relating to the essence of a multispecies landscape, many sheep farmers had positive experiences with sharing their meadows with other forms of wildlife, such as roe deer, badgers and kestrels. It illustrates that even before the return of wolves in the Netherlands, meadows were already a multispecies place where humans, sheep, and wild animals shared the land. Consequently, a significant aspect in some sheep farmers' unwillingness to implement wolf-aversive fences was that they perceived these fences to deny access to most other wild animals too. It indicates that how sheep farmers experience coexistence with wolves, is formed through how they relate to other wild animals. Additionally, it relates to how these other wild animals form and co-create the landscape too, and it implies that sheep farmers would be more willing to implement wolf-aversive fences if for example wild animals would not benefit from agricultural landscapes. Moreover, this consideration of sheep farmers can even be related to the passive rights (Drenthen, 2020; Wenz, 1988) of wild animals, in the sense that sheep farmers are unwilling to limit roe deer, badgers, or hares in their freedom to use the meadows.

As Ojalammi and Blomley (2015) noted: "humans' spatial practices and other species' spatial practices entangle with each other in complex and precarious ways" (p. 56). The findings of this study confirm this, and illustrate that in a multispecies landscape all sorts of species, both wild and domestic, co-create how the landscape is interpreted and formed. It additionally shows that the negotiations between sheep farmers and wolves on how to co-adapt and share the landscape are not finished yet, and that an agreement can only be found if other species are considered too. Moreover, as some sheep farmers mentioned and Doubleday (2018) illustrated with the *new* and *original tigers*, for these negotiations to come to an agreement may take time and patience.

6.3 – Caring for or killing of: The biopolitics of coexistence governance

As noted by Vaccaro and Beltran (2009), the government has the authority to make biopolitical decisions and therefore decides about the governance and management of wildlife. The findings of this study confirm this, whereas the provincial governments make most of the decisions concerning how to govern and manage wolves (including their movements). This entails, as Gibbs (2021) and Hovorka (2019) noted, making decisions between biodiversity and biosecurity and relates to the what many wildlife scientists state, namely that human-wildlife coexistence partly depends on conflicts between human stakeholders about how to manage wildlife (Hill, 2015; Madden, 2004; Madden & McQuinn, 2014; Peterson et al., 2010; Redpath et al., 2014; Young et al., 2010). This study found similar results, especially concerning the perceptions of when wolves are *out-of-place* or not, and the subsequent desired governance and management approaches.

In contrast to sheep farmers' perceptions of wolves being *out-of-place*, for the (Dutch) law – and therefore for provincial government officials – wolves are not easily considered to be *out-of-place*. As the provincial government officials in this study emphasized, legally there is no distinction between what is a suitable or unsuitable habitat for wolves, since wherever wolves naturally occur is considered their natural habitat or range. Consequently, they may roam or settle wherever they please. It illustrates that the law almost completely adheres to the passive rights that, according to Drenthen (2020) and Wenz (1988), wild animals hold. This was additionally found in the way the provincial governments thought about (lethal) wolf management. In line with Doubleday (2018), wolves that were perceived to be *out-of-place* by sheep farmers were seen as "problem animals" and this was especially found to be true for roaming wolves. Furthermore, most sheep farmers noted that "problem wolves" are wolves that (repeatedly) predate on sheep (protected or not) and should therefore be lethally managed. It is here, surrounding the question when it is justified to kill a wolf, where the disparity between sheep farmers and provincial governments was found most significant, as Ojalammi and Blomley (2015) noted as well. In relation, as Margulies (2019) showed with the case of a man-eating tiger, to legally kill a wild animal, stringent requirements have to be met first. This was found to be true in the Netherlands too, since declaring a wolf as a "problem wolf" and therefore making it killable, required wolves to predate on **protected** sheep multiple times. Nonetheless, wolf GW1625m is confirmed to have attacked protected sheep multiple times, but is not yet declared a "problem wolf", and therefore contradicts Gibbs' (2021) statement "animals become killable when deemed 'out of place'" (p. 373). The provincial government officials of Limburg and Brabant argued that the provinces want to study how this wolf gets into protected meadows, and is therefore not killed.

This indicates that different knowledge types (or modes of perceiving the world if you will) are being implemented to assess wolves as being *out-of-place*, problematic, and killable. This relates to what Toncheva and Fletcher (2021) illustrated as well since they found differences between scientific and local knowledge of bears; whereas sheep farmers perceive GW1625m to be problematic and killable, the government wants to gain additional (scientific) knowledge considering the situation and the wolf's behaviour. Moreover, in line with Ojalammi and Blomley (2015), in the case of GW1625m, the provincial governments take on the role of a "biopolitical referee" (p. 58) by encouraging sheep farmers to take extra preventive measures and emphasizing that "as long as there are unprotected sheep in the meadows" wolves will not become killable.

In line with Drenthen (2020) and Ojalammi and Blomley (2015), the findings show that the difference between sheep farmers and provincial government officials concerning when a wolf is *out-of-place*, problematic and killable is a significant reason for some sheep farmers to feel that the government is favouring the presence of wolves in the landscape over their sheep, and their

practices. It illustrates the tension between biodiversity and biosecurity. By paying damage compensation and by making the biopolitical decision to make subsidies available, it can be argued that the government acknowledges this favouring to some extent and attempts to mitigate feelings of discontent. Nonetheless, one provincial government official argued, while referring to the concept of *res nullius,* that the state is not accountable for wolves' behaviour. However, with the mention of *res nullius*, the government official implied that human organisation and governance has no influence on wolf behaviour, which contrasts to what Braverman (2018) stated, namely that human organisation does in fact shape non-human species' lives too. Therefore, it can be argued that if sheep farmers experience many challenges with the proposed measures and consequently they are not implementing them, this grants wolves the opportunity to predate on sheep. This could indicate that the provincial policies actually do facilitate a part of the wolf's behaviour, and therefore the idea of governmental accountability could be justified.

Some sheep farmers further perceived the negligence of management as a privileging of wolves over other wild animals, since many wild animals are managed in the Netherlands. These inequalities between multiple wild species was not found in the literature, however, it indicates that sheep farmers' perceptions of wolf management are influenced by interspecies relations between wolves and other wild animals, next to wolf-sheep relations.

6.4 – Theoretical implications

As this study shows, sheep farmer-wolf coexistence is not exclusively about sheep farmers and wolves. In contrast to Carter and Linnell (2016), who define human-wildlife coexistence as encompassing human-human and human-carnivore (referring to the species that is perceived to cause problems) relations, this study found that coexisting with wildlife is about more than that. Sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence were found to be influenced by inter-, intra- and multispecies relations, such as human-sheep, sheep-wolf, human-roe deer, human-badger, human-guard dog, and even roaming wolf-settled wolf relationships. Multiple non-human species were found to co-create and remake sheep farmers' perceptions of and experiences in the landscape, which led to certain challenges concerning the implementation of preventive measures, but also influenced perceptions of *out-of-placeness*. This study thus contributes to a better understanding of how both human and non-human species co-create the spaces they inhabit, and therefore contributes to understanding how the landscape can be organized best to mitigate perceptions of conflict between human and non-human species.

The findings further indicate that *out-of-placeness* can be an important and useful focus in human-wildlife coexistence studies. In this study applying *out-of-placeness* contributed to new insights into the dynamics between humans, wolves, sheep, meadows, and other species of wildlife. Moreover, the findings show that perceptions of being *out-of-place* are not exclusively dependent on the relative locations of species, but also on the behaviour species display in certain locations, and the interspecies relationship between species. Roe deer and badgers for example, are wild animals, just like wolves, but were nonetheless perceived to be *in place* when they accessed meadows, a cultural landscape. It indicates that the interspecies relation between wolves and sheep (namely predator-prey) plays a role in perceiving wolves as *out-of-place*.

Furthermore, this study shows that the relative location of sheep farmers in the landscape contributes to how coexisting with wolves was experienced as well. The spatial and dynamic grazing methods were found to affect the extent in which sheep farmers could adapt to wolves for example. Moreover, some sheep farmers graze in nature reserves and are thus entering the realm where wolves are in fact perceived to be *in place*, showing that the complex interplay between

species and the (multispecies) landscape is a significant aspect of coexistence. Therefore, this study provides new insights into the relationship between sheep farmers and the landscape in the context of coexisting with wolves.

In conclusion, while the concept human-wildlife coexistence attempts to be more holistic than human-wildlife conflict, it neglects multispecies relations that form and shape coexistence experiences. Research into human-wildlife coexistence could therefore significantly benefit from a multispecies (landscape) approach.

6.5 – Limitations

While this study uses a multispecies approach to explore sheep farmer-wolf coexistence, an important limitation is that a true emic perspective of the non-human species is lacking. As Buller (2015) noted, a more-than-human approach should find ways to represent "the animal that sees" rather than the "animal as it is seen" (p. 376). A true emic perspective of wolves or sheep themselves is lacking in this study however, partly because the theoretical embedding of this research changed to a multispecies approach during the research itself. Furthermore, to include an emic non-human species' perspective it is required to spend a significant amount of time with the species to observe it, which is why most multispecies studies have focused on domestic animals such as cows, horses, and dogs (Buller, 2015; Toncheva & Fletcher, 2021). As Toncheva and Fletcher (2021) note "in-depth engagement with nonhumans of this sort is more difficult to replicate in the case of free ranging animals such as large carnivore" (p. 7), hence it is extremely difficult to include a wolves' perspective due to their elusiveness, scarcity, and mobility. Interviews with ecologists, or monitoring via wild camera's are methods to include some form of wolves' perspective, however since this multispecies approach was only fully implemented in this study during the process, these methods were out of the scope of this research. Consequently, this study did not include how human organisation and structuring of the landscape (i.e. through fencing) influences the lived experiences of non-human species, such as wolves.

Nonetheless, while an emic perspective of wolves and sheep would have been a very interesting contribution, this research is still a relevant multispecies study. Since the aim of this study was to explore sheep farmers' perceptions and experiences, instead of specifically non-humans' perspectives, it includes primarily the ways in which wolves, sheep and other wildlife species co-create meaning, perceptions, organisation, practices, and experiences in a shared landscape in relation to sheep farmers. In this regards, however, a more in-depth focus on (changing) landscape practices could have been a valuable contribution to this study.

The inclusion of ecologists (or other natural scientists) could further contribute to a more transdisciplinary, and subsequently, more holistic study, with broader understanding of both the social and ecological processes.

Finally, as this is a small-scale case study, the findings of this study cannot be extrapolated to other sheep farmer-wolf cases. The findings of this study are based on specific local realities and are therefore unique to this study's context. Nevertheless, because this study explored sheep farmer's experiences and perceptions in-depth, it found less obvious, but highly interesting and relevant themes and dynamics that influenced how the wolf context was perceived and experienced. Without this qualitative in-depth approach, these underlying themes could have been missed.

6.6 – Future research agenda

As this study found that sheep farmer-wolf coexistence is affected by other multispecies relationships, future coexistence studies should focus on more than just humans and the species that is perceived to be problematic. This can be realized through open interviews and (longitudinal) fieldwork, since by entering participants' worlds many otherwise missed topics will be discussed. Asking sheep farmers to show me around their farms and meadows, for example, led to a rich and in-depth look into their worlds, and led to conversations on themes that would probably not have been discussed in just an interview setting. Although not included in this study, simply from visiting sheep farmers it became very clear that many sheep farmers appear to have a very intimate relationship with their sheep dogs (and guard dogs, in some cases). It would be impossible to observe this through a survey, structured interview, or online interview.

Moreover, future research should additionally attempt to include emic perspectives of the non-human species that are found to be co-creating the (human) participants' experiences and perceptions. This can be done through interviews with natural scientists, fieldwork, and monitoring. This would additionally contribute in making human-wildlife coexistence research more transdisciplinary, which is needed to gain more holistic understandings of the complexities of multispecies relationships.

In relation, as the findings show, sheep farmer-wolf coexistence is formed through complex interactions between wolves, sheep, farmers, and wildlife, within the landscapes they all inhabit. Future research should therefore more prominently include the landscape itself and include a more in-depth analysis of land use practices while studying coexistence. A "multispecies landscape approach" could contribute to this.

Finally, while this study found that *out-of-placeness* can be a relevant focus for human-wildlife coexistence research, how *out-of-placeness* can be conceptualised and what determines it, is not entirely clear. Future research into for example sheep farmers perceptions concerning roaming wolves and settled wolves can contribute to a better understanding of how and why people perceive non-human species to be *in* or *out-of-place*, and therefore contribute to understanding how *out-of-placeness* (and subsequently, conflict) can be resolved.

7 – Conclusion

With increasing cases of human-wildlife conflict worldwide, the importance of enabling (peaceful) coexistence between people and wildlife is ever growing (Gross et al., 2021). Nonetheless, how to enable and govern human-wildlife coexistence appears to be a huge challenge, partly because of a human-centred approach and the focus on technical and financial fixes. Therefore, this research aimed at decreasing the existing knowledge gap concerning how to govern and enable human-wildlife coexistence and to gain novel insights into the complexities of coexistence. This was done by applying a multispecies approach to the case study of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands. This case study explored sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence, and was embedded in the notions of a multispecies landscape, multispecies relations, non-human agency, *out-of-placeness*, and biopolitics.

Through eight field visits and in-depth interviews with sheep farmers from Drenthe, Gelderland, Limburg and Noord-Brabant, and three in-depth interviews with provincial government officials of Gelderland, Limburg and Noord-Brabant, the aim was to answer the following research question:

How do sheep farmers perceive and experience human-wolf coexistence and how can a multispecies approach contribute to the understanding of coexistence and the governance thereof?

This research demonstrates that using a multispecies approach to study human-wildlife coexistence can contribute in valuable ways to the understanding of local perceptions, experiences, and governance of human-wildlife coexistence.

To answer the first part of the research question, this research shows that with the return of wolves the perception of the landscape changed for sheep farmers. With wolves enacting their *beastly places*, some sheep farmers perceived a threat to the cultural landscapes they inhabit with their sheep. Others saw that with the return of wolves, "true" nature returned to an otherwise vast cultural landscape, showing that many sheep farmers recognize the entanglement of natural and cultural landscapes. But as this research shows, not all wolves are equal. Sheep farmers perceived significant intraspecies differences between roaming wolves and settled wolves, with many noting that coexisting with settled wolves is relatively easy. In contradiction, the presence of roaming wolves caused many sheep farmers to feel threatened and concerned for sheep depredation. Roaming wolves were perceived to be *out-of-place* due to their elusiveness and mobility. Moreover, roaming wolves can unexpectedly challenge sheep farmers' duty of care through their interspecies relationship of predator and prey with sheep, therefore remake meadows with their *beastly* ways. It shows that sheep farmer-sheep relations influence how coexisting with wolves is experienced.

As this research further shows, the return of wolves co-created a new landscape in which the practices of old are no longer viable for most. The presence of wolves in the landscape and the subsequent threat of sheep depredation forces sheep farmers (and policymakers alike) to change their practices and reorganize the landscape. However, the implementation of preventive measures such as wolf-aversive fences to enable multispecies communication was found to be significantly challenging. Sheep farmers appeared to be very aware of the multispecies landscape they inhabit for example, and experienced wolf-aversive fences to be an attack on their ways of sharing the landscape with other wild animals, such as badgers, roe deer, and hares. Hereby, this research shows that preventive measures communicate not exclusively to wolves to keep out, but to other species too, which was experienced to be an important factor for sheep farmers' unwillingness to implement the measures. What this shows is that sheep farmer-wolf relations are formed through sheep farmers' relations to other wild animals as well, illustrating a complex

multispecies web of relations. In this case, wolves threaten what sheep farmers considered an important aspect of sheep farming, namely working in a landscape that is shared with other non-human species and allowing these species access to sheep farmers' meadows.

Moreover, sheep's movements through the landscape were perceived to be an important challenge too. While this can be interpreted as sheep farmers' movements and practices, essentially, these are based on the needs of their sheep (their *beastly* requirements if you will), showing another example of an interspecies relation (sheep farmer-sheep) that affects how sheep farmers perceive and experience coexisting with wolves.

The use of biopolitics further showed the complex intra-, inter-, and multispecies relations and valuations that are at the core of how sheep farmers perceived wolf governance in the Netherlands. A disparity between when wolves are deemed problematic and therefore killable was an important factor in determining sheep farmers' perceptions of coexistence governance. Moreover, questions arose concerning why "problem" wolves are not managed, why foxes can be hunted but wolves not, and why a manifold of wild species are managed in the Netherlands but wolves are not. Ultimately, the ambiguity of these biopolitical decisions concerning wolf management and the focus on specific preventive measures, made many sheep farmers question whether wolves (wild; nature; biodiversity) are being favoured over their sheep (domestic; culture; biosecurity), and their way of life.

Hence, to answer the second part of the research question, the use of a multispecies approach in exploring the case of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands contributed to an increased understanding of human-wildlife coexistence due to the many intra-, inter-, and multispecies relations it uncovered. These multispecies relations for example showed that sheep farmer-wolf coexistence consists of more than simply sheep farmer-wolf relations, and includes relations with and between sheep, dogs, and other wildlife species. Moreover, by conceptualising the landscape as a multispecies landscape, interesting dynamics concerning *out-of-placeness* were found which added to the understanding of why some sheep farmers are more welcoming to wolves than others, and why sheep farmers perceive more threat coming from roaming wolves compared to settled wolves. Applying this multispecies approach further uncovered that all sorts of non-human species hold the capabilities to co-create, reorganize, and shape the landscapes we inhabit, and all the practices and policies in it. Furthermore, the use of biopolitics showed that intricate relations between biodiversity and biosecurity, but also between wildlife species, and differing ideas of what species are killable, influenced how sheep farmers' perceived coexistence governance.

Based on these insights, a couple of practical recommendations can be given. First, a multispecies landscape, asks for multispecies governance. As this study shows that coexistence is not about people and one non-human species, it is paramount that coexistence governance includes intra-, inter- and multispecies relations, and include multiple species, especially those species that are considered important for the people who are most involved. Sheep farmers considered roaming wolves, for example, to be much more detrimental for enabling coexistence than settled wolves. However, policy specifically on roaming wolves is scarce, other than the availability of emergency-kits. Hence, for provincial governments it could be valuable to study wolf corridors more in-depth and consider implementing a subsidy for preventive measures in these corridors. This relates to the second recommendation, namely that it can be valuable for policymakers or other government officials to show increased interest in the lives, perceptions, and lived experiences of sheep farmers, as many sheep farmers noted a gap between policymakers' offices and their sheep farms, and emphasized the importance of a policymaker to visit the farms that their policies have impact on. This could additionally result in solutions based on local realities instead of generalizations, as there is no blueprint solution for all sheep farmers, as the sector is very diverse.

To conclude, by using a multispecies approach to explore sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands, this research has shown the complex multispecies interactions in a shared landscape. Wolves were found to be highly active co-creators of this multispecies landscape by challenging and resisting human organisation, and additionally by enacting their own *beastly places* on the landscapes we ourselves claim. One sheep farmer explained the wolf's impact on the landscape well:

> These wolves suddenly scare us and show us that we cannot [do anything we want]. We are not kings in our own empire. There are more aspects that require attention, in which we [humans] are not on top. – SB, Drenthe

The landscape with its governance and practices of old has changed. New multispecies negotiations between humans, wolves, sheep, dogs, roe deer, badgers, wild boar, and so on, are required. Coming to a new agreement may take time, as both sheep farmers and provincial government officials noted. Nonetheless, and despite many challenges, most sheep farmers showed a willingness to succeed in coexisting with wolves in a multispecies landscape.

8 – Literature

ARK (n.d.). Wolf. Retrieved from https://www.ark.eu/natuurontwikkeling/natuurlijke-processen/predatie/wolf

Arluke, A., Sanders, C. R. (Eds.) (1996). *Regarding Animals.* Philadelphia, PA: Temple University Press.

Barua, M., Bhagwat, S. A., & Jadhav, S. (2013). The hidden dimensions of human-wildlife conflict: Health impacts, opportunity and transaction costs. *Biological Conservation*, *157*, 309–316. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2012.07.014

BIJ12 (2020a). Kwartaalbericht over de wolf. Retrieved on 11-03-2021 from https://www.bij12.nl/nieuws/activiteit-van-de-wolf-in-afgelopen-kwartaal-november-2019-februari-2020/

BIJ12 (2020b). Tussenrapportage wolf. Retrieved on 11-03-2021 from https://www.bij12.nl/nieuws/tussenrapportage-wolf-activiteit-van-februari-tot-mei/

BIJ12 (2020c). Tussenrapportage wolf. Retrieved on 11-03-2021 from https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Tussenrapportage-wolf-in-Nederland-september-2020.pdf

BIJ12 (2020d). Tussenrapportage wolf. Retrieved on 11-03-2021 from https://publicaties.bij12.nl/tussenrapportage-wolf/terugblik-afgelopen-periode/

BIJ12 (2021a). Tussenrapportage wolf. Retrieved on 16-05-2021 from https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/06/Tussenrapportage-wolf-februari-tot-april-2021.pdf

BIJ12 (2021b). Wolvendata-alle-meldingen-20-juli-2021. Retrieved from https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten-uitgelicht/wolf/

BIJ12 (n.d.). Over BIJ12. Retrieved on 01-08-2021 from https://www.bij12.nl/over-bij12/

Braverman, I. (2018). Law's Underdog: A Call for More-than-Human Legalities. *Annual Review of Law and Social Science*, *14*, 127–144.

Buller, H. (2015). Animal geographies II: Methods. *Progress in Human Geography*, *39*(3), 374–384. https://doi.org/10.1177/0309132514527401

Callicott, J. B., (1980). Animal Liberation: A triangular Affair. *Environmental Ethics, 4*(1980), 311–338.

Callicott, J. B., (1988). Animal Liberation and Environmental Ethics: Back Together Again. *Between the Species, 4*(3), 163–169.

Cambridge Dictionary (2021). Agency. Retrieved from https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/agency on 31-07-2021

Carter, N. H., & Linnell, J. D. C. (2016). Co-Adaptation Is Key to Coexisting with Large Carnivores. *Trends in Ecology and Evolution*, *31*(8), 575–578. https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.05.006

Chapron, G., & López-Bao, J. V. (2020). The place of nature in conservation conflicts. *Conservation Biology*, *34*(4), 795–802. https://doi.org/10.1111/cobi.13485

Council Directive 92/43/EEC (EU Habitats Directive) (1992). Retrieved on 08-08-2021 from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31992L0043

Deinet, S., et al. (2013). *Wildlife comeback in Europe: The recovery of selected mammal and bird species.* London, UK: ZSL.

Dickman, A. J. (2010). Complexities of conflict: The importance of considering social factors for effectively resolving human-wildlife conflict. *Animal Conservation*, *13*(5), 458–466. https://doi.org/10.1111/j.1469-1795.2010.00368.x

Donati, K. (2019). 'Herding is his favourite thing in the world': Convivial world-making on a multispecies farm. *Journal of Rural Studies, 66*(1), 119–129.

Dorresteijn, I., Milcu, A. I., Leventon, J., Hanspach, J., & Fischer, J. (2016). Social factors mediating human–carnivore coexistence : Understanding thematic strands influencing coexistence in Central Romania. *Ambio*, *45*(4), 490–500. https://doi.org/10.1007/s13280-015-0760-7

Doubleday, K. F. (2018). Human-Tiger (Re)Negotiations: A Case Study from Sariska Tiger Reserve, India. *Society and Animals*, *26*(2), 148–170. https://doi.org/10.1163/15685306-12341498

Drenthen, M. (2015). The return of the wild in the Anthropocene: Wolf resurgence in the Netherlands. *Ethics, Policy & Environment, 18*(3), 318–337.

Drenthen, M. (2020). *Hek: De ethiek van de grens tussen boerenland en natuurgebied.* Gorredijk, NL: Noordboek.

Fernández-Gil, A., Pereira, D. C. D. R., Pinto, S. M. D. F., & Di Silvestre, I. (2018). *Large carnivore management plans of protection: Best practices in EU Member States*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2018)596844

Frank, B. (2016). Human–Wildlife Conflicts and the Need to Include Tolerance and Coexistence: An Introductory Comment. *Society and Natural Resources*, *29*(6), 738–743. https://doi.org/10.1080/08941920.2015.1103388

Gibbs, L. (2021). Animal Geographies II: Killing and caring (in times of crisis). *Progress in Human Geography, 45*(2), 371–381.

Groot Bruinderink, G.W.T.A., Jansman, H.A.H., Jacobs, M.H., & Harms, M. (2012). *De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland: Een factfinding study.* Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2339.

Gross, E., Jayasinghe, N., Brooks, A., Polet, G., Wadhwa, R., & Hildering-Koopmans, F. (2021). A future for all: The need for Human-Wildlife Coexistence. WWF, Gland, Switzerland.

Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2011). *Qualitative Research Methods.* London, UK: SAGE.

Hill, C. M. (2004). Farmers' Perspectives of Conflict at the Wildlife–Agriculture Boundary: Some Lessons Learned from African Subsistence Farmers. *Human Dimensions of Wildlife, 9*(4), 279–286. https://doi.org/10.1080/10871200490505710

Hill, C. M. (2015). Perspectives of "Conflict" at the Wildlife–Agriculture Boundary: 10 Years On. *Human Dimensions of Wildlife*, *20*(4), 296–301. https://doi.org/10.1080/10871209.2015.1004143

Hodgetts, T., & Lorimer, J. (2020). Animals' mobilities. *Progress in Human Geography, 44*(1), 4–26.

Hovorka, A. J. (2019). Animal geographies III: Species relations of power. *Progress in Human Geography*, *43*(4), 749–757. https://doi.org/10.1177/0309132518775837

Hribal, J. C. (2007). Animals, agency, and class: Writing the history of animals from below. *Human Ecology Review*, *14*(1), 101–112.

IPO (2019). *Interprovinciaal Wolvenplan.* IPO, Den Haag.

Kansky, R., Kidd, M., & Knight, A. T. (2016). A wildlife tolerance model and case study for understanding human wildlife conflicts. *Biological Conservation*, *201*, 137–145. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2016.07.002

König, H. J., Kiffner, C., Kramer-Schadt, S., Fürst, C., Keuling, O., & Ford, A. T. (2020). Human–wildlife coexistence in a changing world. *Conservation Biology*, *34*(4), 786–794. https://doi.org/10.1111/cobi.13513

Kuijper, D. P. J., Churski, M., Trouwborst, A., Heurich, M., Smit, C., Kerley, G. I. H., & Cromsigt, J. P. G. M. (2019). Keep the wolf from the door: How to conserve wolves in Europe's human-dominated landscapes? *Biological Conservation*, *235*, 102–111. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.04.004

Lorimer, J., Hodgetts, T., & Barua, M. (2019). Animals' atmospheres. *Progress in Human Geography*, *43*(1), 26–45. https://doi.org/10.1177/0309132517731254

Luiten van Zanden, J., Goethem, T. van, Lenders, R., & Schaminée, J. (2021). *De ontdekking van de natuur: De ontwikkeling van biodiversiteit in Nederland van ijstijd tot 21ste eeuw.* Amsterdam, NL: Prometheus.

Madden, F. (2004). Creating coexistence between humans and wildlife: Global perspectives on local efforts to address Human–Wildlife conflict. *Human Dimensions of Wildlife*, *9*(4), 247–257. https://doi.org/10.1080/10871200490505675

Madden, F., & McQuinn, B. (2014). Conservation's blind spot: The case for conflict transformation in wildlife conservation. *Biological Conservation*, *178*(2014), 97–106. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2014.07.015

Manfredo, M. J., & Dayer, A. A. (2004). Concepts for exploring the social aspects of Human–Wildlife conflict in a global context. *Human Dimensions of Wildlife*, *9*(4), 1–20. https://doi.org/10.1080/10871200490505765

Marchini, S., et al. (2019). Planning for Coexistence in a Complex Human-Dominated World. In B. Frank, J. A. Glikman, & S. Marchini (Eds.), *Human-Wildlife Interactions: Turing Conflict into Coexistence* (p. 414–438). UK: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108235730.022

Margulies, J. D. (2019). Making the 'man-eater': Tiger conservation as necropolitics. *Political Geography*, *69*(December 2018), 150–161. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.12.011

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) (2020a). Maatschappelijk draagvlak voor de hervestiging van de wolf in Nederland: Rapportage.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) (2020b). Stand van zaken beheer wilde zwijnen voor de preventie van Afrikaanse varkenspest. Retrieved from file:///C:/Users/paul /AppData/Local/Temp/Stand+van+zaken++beheer+wilde+zwijnen+dd+februari 2020.pdf on 07-08-2021

Natuurmonumenten (n.d.). De wolf. Retrieved from https://www.natuurmonumenten.nl/standpunten/wolf

NoWolvesBenelux (n.d.) Het eerlijke verhaal over wolven. Retrieved from https://www.nowolvesbenelux.nl/

Nyhus, P. J. (2016). Human–Wildlife Conflict and Coexistence. In *Annual Review of Environment and Resources, 41*(1), 222–225. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-110615-085634

Ojalammi, S., & Blomley, N. (2015). Dancing with wolves: Making legal territory in a more-than-human world. *Geoforum*, *62*, 51–60. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.03.022

Peterson, M. N., Birckhead, J. L., Leong, K., Peterson, M. J., & Peterson, T. R. (2010). Rearticulating the myth of human-wildlife conflict. *Conservation Letters*, *3*(2), 74–82. https://doi.org/10.1111/j.1755-263X.2010.00099.x

Philo, C., & Wilbert, C. (Eds.) (2005). *Animal Spaces, Beastly Places: New geographies of human-animal relations.* London: Routledge.

Pooley, S., Barua, M., Beinart, W., Dickman, A., Holmes, G., Lorimer, J., Loveridge, A. J., Macdonald, D. W., Marvin, G., Redpath, S., Sillero-Zubiri, C., Zimmermann, A., & Milner-Gulland, E. J. (2017). An interdisciplinary review of current and future approaches to improving human–predator relations. *Conservation Biology*, *31*(3), 513–523. https://doi.org/10.1111/cobi.12859

Provincie Noord-Brabant (n.d.). Wolf in Brabant. Retrieved from https://www.brabant.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/natuur/wolf-in-brabant

Redpath, S. M., Bhatia, S., & Young, J. (2015). Tilting at wildlife: Reconsidering human-wildlife conflict. *Oryx*, *49*(2), 222–225. https://doi.org/10.1017/S0030605314000799

Rigg, R., Finďo, S., Wechselberger, M., Gorman, M. L., Sillero-Zubiri, C., & MacDonald, D. W. (2011). Mitigating carnivore-livestock conflict in Europe: Lessons from Slovakia. *Oryx*, *45*(2), 272–280. https://doi.org/10.1017/S0030605310000074

Toncheva, S., & Fletcher, R. (2021). Knowing bears: An ethnographic study of knowledge and agency in human–bear cohabitation. *Environment and Planning E: Nature and Space*, *0*(0), 251484862110150. https://doi.org/10.1177/25148486211015037

Treves, A., & Karanth, K. U. (2003). Human-Carnivore Conflict and Perspectives on Carnivore Management Worldwide. *Conservation Biology*, *17*(6), 1491–1499. https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2003.00059.x

Trouwborst, A. (2010). Managing the Carnivore Comeback: International and EU Species Protection Law and the Return of Lynx, Wolf and Bear to Western Europe. *Journal of*

Environmental Law, 22(3), 347–371. https://doi-org.proxy.library.uu.nl/10.1093/jel/eqq013

Trouwborst, A. (2018). Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive. *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, *27*(3), 306–319. https://doi.org/10.1111/reel.12249

Vaccaro, I., & Beltran, O. (2009). Livestock versus "wild beasts": Contradictions in the natural patrimonialization of the Pyrenees. *Geographical Review*, *99*(4), 499–516. https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2009.tb00444.x

Wet Dieren (2014). Retrieved on 08-08-2021 from https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2021-04-21

Wet Natuurbescherming (2017). Retrieved on 14-07-2021 from https://wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01

Wenz, P. (1988). *Environmental Justice.* Albany, New York: State University of New York Press.

White, P. C. L., & Ward, A. I. (2010). Interdisciplinary approaches for the management of existing and emerging human-wildlife conflicts. *Wildlife Research, 37*, 623–629. https://doi.org/10.1071/WR10191

Wolven in Nederland (n.d.). Wolven in Nederland. Retrieved from https://www.wolveninnederland.nl/

Young, J. C. et al. (2010). The emergence of biodiversity conflicts from biodiversity impacts: characteristics and management strategies. *Biodiversity and Conservation, 19*, 3973–3990.

9 – Appendices

Appendix 1: Interview guide sheep farmers

Introductie vragen

1. Kunt u mij iets vertellen over uw schapenhouderij?
   Probes: locatie, aantal schapen, reden, commercieel/hobby

2. Hoe bent u in dit vak/beroep terecht gekomen?
   Probes: hoelang, waarom

Openingsvragen

Achtergrond van schapenhouder

3. Hoe ziet een gemiddelde dag als schapenhouder er voor u uit?
   Probes: tijden, specifieke praktijken/handelingen, dagschema, intensiteit

4. Hoe zou u uw band met uw schapen omschrijven?
   Probes: individuen-groep, namen, klinisch, liefdevol, verantwoordelijkheid, rol naar schapen toe

5. Hoe zou u uw relatie met dieren en de natuur in het algemeen omschrijven?
   Probes: waarde, betekenis, nut, schoonheid, bestaansrecht, schapenhouderij

Sleutelvragen

Ideeën en percepties over de wolf in de Nederlandse natuur

6. Hoe zou u de wolf als dier omschrijven/karakteriseren?
   Probes: intelligentie, bewustzijn, sociale vaardigheden, gedrag, goed- of kwaadaardig

7. Hoe zou u de wolf plaatsen ten opzichte van andere wilde dieren in Nederland?
   Probes: waarde in natuur, zeldzaamheid, intelligentie, gedrag

8. Hoe kijkt u aan tegen het feit dat de wolf weer in Nederland leeft?
   Probes: ruimte, prooidieren, hoort de wolf hier (in- of uitheems), belangrijk dat wolf terug is, dreiging, voor- en nadelen

9. Wat zijn denkt u de redenen waardoor de wolf is teruggekeerd naar Nederland?
   Probes: natuurbeleid, landbouwbeleid, organisaties, belanghebbenden

10. Hoe zou u, als schapenhouder, uw relatie tot de wolf omschrijven?
    Probes: positief, negatief, concurrenten, zou dit kunnen veranderen door…

Ervaringen met wolven en predatie op schapen door wolven

11. Hoe vaak heeft u een wolf in het echt gezien?
    Probes: waar, wanneer

12. Hoe vaak heeft u te maken gehad met aanvallen op schapen?
    Probes: direct-indirect, wolf of ander dier, aantal, dodelijk, aanval op ander dier, bezorgd, dreiging, verantwoordelijk

13. Hoe reageerde u op deze situatie?/Hoe voelde u uw toen?/Hoe zou u denkt u reageren als er schapen van u aangevallen zouden worden door een wolf?
    Probes: dodelijk of niet, emoties, aantal dieren

14. In hoeverre bent u bereidt om te accepteren/aanvaarden dat er een kans bestaat dat er schapen van u aangevallen/gedood worden door wolven?
    Probes: hoeveel schapen, onder welke omstandigheden, door andere dieren, op andere dieren

15. Zouden er volgens u consequenties moeten zijn voor een wolf waarvan is bevestigd dat die schapen heeft aangevallen of gedood?
    Probes: welke consequentie, welke voorwaarden, beschermde status

Adaptatie ter bescherming van aanvallen op schapen

16. Hoe zouden uw schapen volgens u beschermd moeten worden tegen aanvallen van wolven?
    Probes: focus op wolf of schaap, proactief of reactief, wie verantwoordelijkheid, verantwoording afleggen, welke preventiemaatregelingen, kosten, beschermde status wolf

17. In hoeverre bent u bereidt om uw wijze van schapenhouden aan te passen aan de aanwezigheid van wolven in Nederland om zo uw schapen te beschermen?
    Probes: welke maatregelen, is het praktisch, gewoonte, controle over praktijk, factoren die uw standpunt kunnen veranderen

18. In hoeverre bent u bereidt om extra kosten te ondergaan om uw schapen te beschermen tegen roofdieren zoals de wolf?
    Probes: eenmalige kosten, structurele kosten, factoren die uw bereidheid zouden vergroten

19. U heeft … als preventiemaatregel genomen, waarom heeft u voor deze methode gekozen en niet een ander?

Probes: Hoe was het werken met deze maatregel?

Wolvenbeleid en beheer

20. In hoeverre bent u zelf in aanraking geweest met het wolvenbeleid en beheer in Nederland gericht op aanvallen op schapen?
    Probes: subsidieregelingen, preventiemaatregelen, predatie vaststellen, schadeafhandeling, compensatie, hoe heeft u dit ervaren

21. Wat vindt u van het huidige wolvenbeleid en beheer in Nederland?
    Probes: subsidieregelingen, preventiemaatregelen, predatie vaststellen, schadeafhandeling, compensatie, beheer van probleemwolf

22. Wat vindt u van het opgestelde risicogebied voor schapenhouders in *provincie?
    Probes: valt u binnen/buiten, aanvallen buiten gebied, zwervend-gevestigd, hoe zou het risicogebied bepaald moeten worden, niveau/schaal van het wolvenbeleid

23. In hoeverre vindt u dat het huidige wolvenbeleid en beheer goed aansluit op uw zorgen en wensen?
    Probes: bereidheid en vermogen om preventiemaatregelen te nemen, directe/indirecte kosten, financiële compensatie en steun, wordt u gehoord, nadruk op wolf of schapenhouder

24. Wat vindt u van uw rol als schapenhouder(s) bij het opstellen en uitvoeren van het wolvenbeleid en beheer?
    Probes: participatie, inspraak, gehoord, representatie, ideeën, wolvencommissies

25. Wat vindt u van de rol van de overheid (landelijk, provinciaal) binnen het huidige wolvenbeleid en beheer?
    Probes: autoriteit, verantwoordelijkheid, voeten op de grond

26. Hoe zou u, als schapenhouder, uw ervaringen met de overheid/de provincie in het algemeen omschrijven?
    Probes: in hoeverre gesteund in uw beroep

27. Wat zou u aanpassen aan het huidige wolvenbeleid en beheer om ervoor te zorgen dat het beter aansluit bij uw zorgen en wensen?
    Probes: wat is er al goed, wat moet beter, wat moet verdwijnen

Slotvragen

28. Ziet u liever een toekomst en landschap met of zonder de wolf in Nederland?

Probes: wat als u geen schapenhouder was geweest

29. Hoe zou een situatie er voor u uit zien waarin het mogelijk is om als schapenhouder samen te leven met de wolf in Nederland?
    Probes: aantal wolven, aantal prooidieren, gebied, omheind of vrij, risico op predatie, directe en indirecte nadelen/kosten die aandacht verdienen

30. Wat is uw hoop voor de toekomst wat betreft uw schapenhouderij?
    Probes: onafhankelijk van de wolf

Afsluiting

31. Heeft u zelf nog iets dat u wilt toelichten, benadrukken, of bespreken?

Appendix 2: Interview guide provincial government officials

Introductie

Vragen over het beleid zoals het IPO Wolvenplan, de beschermde status van de wolf, hoe de provincies ermee omgaan.

Maar ook: vragen geïnspireerd door mijn gesprekken met schapenhouders. Dus wat vragen zij zich af, waar zitten zij mee, wat is voor hun onduidelijk?

Openingsvragen

1. Kan je heel kort iets vertellen over wat je doet voor *provincie*?
2. Kan je me iets vertellen over het IPO Wolvenplan?
3. Hoe is tot nu toe het IPO Wolvenplan in *provincie* geïmplementeerd?

Sleutelvragen

<u>Bescherming wolf</u>

4. Kan je me iets vertellen over de beschermde status van de wolf en wat dat betekent in de praktijk en specifiek voor schapenhouders?

5. Waarom wordt er (qua vergoeding) verschil gemaakt tussen predatie door wolven (wilde dieren) en bijvoorbeeld honden (gedomesticeerde dieren), maar ook vossen?
   Probes: Beschermde status leidt tot eigendom, aansprakelijkheid, verantwoording

6. In hoeverre is de provincie verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor predatie op schapen door de wolf, kijkend naar de beschermde status?
   Probes: welke gevolgen heeft dit

7. Wat doet *provincie* op dit moment om de wolf te beschermen?

8. Wat zijn de belangrijkste aspecten bij het beschermen van de wolf?

9. Heeft de provincie een zorgplicht richting de wolf? Waarom en hoe uit dat zich?

10. In hoeverre wordt er rekening gehouden met de handelingsbekwaamheid/agency van de wolf?
    Probes: overal vestigen; zijn hier grenzen aan; verwachtingen voor wolf

11. In hoeverre houdt het beleid rekening met de levensbehoeften van de wolf?
    Probes: moet er in iedere provincie voldoende prooidier aanwezig zijn (in IPO Wolvenplan staat dat dit kan leiden tot minder predatie op vee, moet de overheid hierin ook zijn verantwoordelijkheid nemen?); nulstand

12. Waarom wordt de wolf zo vrij en met rust gelaten in Nederland? Dit lijkt heel erg te contrasteren met hoe we normaal gesproken met de natuur in Nederland omgaan, ook kijkend naar de geschiedenis.
    Probes: terechte verontwaardiging vanuit schapenhouders?

13. Wanneer zou beheer/ingrijpen wel denkbaar worden in Nederland?
    Probes: populatie; hybridisatie; predatie; probleemwolven (GW1625m)

14. Wat zouden beheermaatregelen kunnen zijn?

15. In het IPO Wolvenplan staat dat er garantie moet zijn dat er bij beheer "geen afbreuk wordt gedaan aan het streven om de populatie van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan", wat houdt dit in?
    Probes: gunstige staat; welke schaal; wie bepaalt dit?

Leefgebied wolf

16. Kan je me iets vertellen over hoe leefgebieden voor de wolf in Nederland (en provincie) worden bepaald?

17. Hoe denkt *provincie* over het idee van wolvenvrije zones?

18. Is de wolf overal welkom in provincie?

19. Hoe gaat *provincie* om met het feit dat wolven enorm adaptief en cultuurtolerant zijn en zich zodoende in menselijke gebieden vertonen?
    Probes: dichtbevolkt land; weinig natuur

20. Waarom worden leefgebieden voor de wolf niet van te voren aangewezen in *provincie* zodat schapenhouders eerder ondersteunt kunnen worden met het nemen van preventiemaatregelen?

21. Wat zou *provincie* doen als een wolf zich vestigt in een sterk gecultiveerd landschap zonder natuurgebieden in de buurt? (wettelijk geldt: waar wolf zich vestigt, dat is wolf leefgebied, dus bescherm dat gebied)

22. Hoe kijkt *provincie* aan tegen het idee om meer geschikte leefgebieden voor de wolf te creëren in de provincie? (IPO Wolvenplan stelt namelijk dat dat niet nodig is)

23. Hoe moet er omgegaan worden met zwervende wolven die menselijke gebieden regelmatig betreden en schapen aanvallen?

Bescherming schapen

24. Op welke preventiemaatregelen focust *provincie* zich voornamelijk en waarom?
    Probes: adviescommissie; schadepreventieplan

25. Volgens de Wet Dieren zijn schapenhouders verantwoordelijk voor het beschermen van hun schapen tegen wolven, maar in hoeverre voelt *provincie* zich ook verantwoordelijk voor het beschermen van die schapen en waarom?

26. Ik heb van een aantal schapenhouders gehoord "zij willen de wolf hier, dus zij moeten zorgen dat mijn schapen beschermt worden of de schade betalen" hoe staat *provincie* hier tegenover? Voelt *provincie* een bepaalde zorgplicht richting de schapenhouders?

27. Ik hoor van schapenhouders dat wolf-werende afrastering andere wilde dieren dan de wolf (zoals reeën en dassen) buiten de weides zullen houden, is dit iets wat de provincie ook erkent en moet hier rekening mee gehouden worden?

28. In hoeverre bieden de huidige preventiemaatregelen voldoende mogelijkheden voor schapenhouders om hun dieren te beschermen? (Wolven zijn strikt beschermt dus we kunnen niks doen)

29. Waarom is er alleen subsidie voor preventiemaatregelen in aangestelde leefgebieden van de wolf en niet voor alle schapenhouders?

30. Is het eigenlijk nodig dat uiteindelijk alle schapenhouders in Nederland of provincie preventiemaatregelen tegen de wolf nemen?

Predatie

31. Wat als een wolf toch schapen aanvalt ondanks preventiemaatregelen? Ligt dit dan aan de preventiemaatregelen of aan de wolf in kwestie?
    Probes: waarom bij 90cm schuld van omheining, maar bij 120cm schuld van wolf?

Betrokkenheid schapenhouders

32. Op welke manieren worden schapenhouders betrokken bij het opstellen en uitvoeren van het wolvenbeleid in provincie?

33. Ik heb van meerdere schapenhouders gehoord dat ze ervaren dat het beleid echt achter een bureau is opgesteld, en dat het in de praktijk heel anders werkt, hoe ervaren jullie van de provincie dit?
    Probes: wat kan hieraan gedaan worden?

Slotvragen

34. Is er ruimte voor de wolf in Nederland en hoe ziet de toekomst er denk je uit wat betreft de wolf in Nederland?

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 19 november 2021 17:02
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Verslag IPO wolvenwerkgroep 21 september 2021
Bijlagen: Verslag IPO wolvenwerkgroep 21 september 2021.pdf

Beste leden van de wolvenwerkgroep,

Hierbij ook nog als nazending het verslag van de wolvenwerkgroep van 21 september 2021.
Het verslag van het overleg van 19 oktober 2021 volgt zo spoedig mogelijk.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M +31 (0) 6 [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

262A

Wolvenwerkgroep 21 september 2021

1. Welkom en opening

[redacted] heet iedereen welkom.

2. Vaststelling agenda en mededelingen

[redacted] zullen eerder vertrekken, daarom zal er wat geschoven worden in de volgorde van de agenda. Agendapunten 'Mogelijkheden Europese cofinanciering' en 'Mogelijkheid Engelstalige vertaling juridische analyse en fact finding study' zullen naar voren worden gehaald.

In de BACVP zal het voortzetten van de tegemoetkomingsregeling in de huidige vorm besproken worden.

[redacted] voegt agendapunt 'communicatie omtrent fact finding study en juridische analyse' toe aan de agenda.

3. Handelingsprotocollen

[redacted] wil ervoor pleiten om de expertise vooral aan de voorkant in te zetten, zodat de handelingsprotocollen zoveel mogelijk dichtgetimmerd worden tot objectief meetbare gegevens. De term *meerdere* bijvoorbeeld definiëren in getallen (3, 5, 7).

<u>Hoe om te gaan met wolvenexpertise?</u>
Expertise kan handig zijn, maar wel moet voorkomen worden dat het gevoel begint te leven dat bevoegd gezag zich achter deze experts gaat verschuilen.

Er zijn een aantal wetenschappers die al (te) betrokken zijn geweest in het maatschappelijke debat, en daardoor teveel als 'pro-wolf' worden gezien. Hier moet mee opgepast worden. Er zijn ook een aantal wetenschappers die dat niet hebben, die ook zeer to the point zijn met veel kennis van zaken. Als voorbeeld wordt [redacted] genoemd.

[redacted] wil nog terugkomen op het punt wat [redacted] in heeft gebracht; zij vreest dat de verwachtingen over wat de handelingsprotocollen gaan zijn uiteenlopen. Op dat punt is wolvenexpertise nodig. Hoe [redacted] en zij het zien is dat een onderdeel van het handelingsprotocol een procesbeschrijving gaat zijn wanneer wolvenexpertise wordt ingezet.

Op dit moment is er nog niet één lijn in hoe verder te gaan met dit onderwerp. Hier moet wel een keuze in gemaakt worden. Deze keuze kan pas gemaakt worden als de notitie verder wordt uitgewerkt. Het is een belangrijk, essentieel onderdeel om in de handelingsprotocollen te hebben. *Wie zou dat willen oppakken?*

Deze overwegingen zouden op papier gezet moeten worden. Wie zou dat willen oppakken? Het zou fijn zijn als de klussen verdeeld kunnen worden. Niemand biedt zich vrijwilliger aan, dus dit punt blijft nog even liggen. Om de deadline van oplevering van het wolvenplan te kunnen halen, is het wel van belang dat dit opgepakt gaat worden.

Kan er door worden gegaan met de vier thema's of worden er nog dingen gemist?
Bij thema 4. *overige situaties - wolf gewond aangetroffen* ontbreekt ook de optie om het dier daar te laten en verder geen actie te ondernemen (als een wolf gewond is bij een aanrijding). *Deze optie zal expliciet worden toegevoegd door* [redacted]

[redacted] geeft aan een aantal zaken te missen in de notitie, bijvoorbeeld verweesde wolvenpups, een wolf die vast komt te zitten, een wolf tegenkomen in recreatiegebied of opvang van een gewonde wolf. Ook wordt er geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen enkelvoudig of meermaals of incidenteel of langdurig.

[redacted] geeft aan het goed is om helder te krijgen wat de betekenis is van de drie eerste thema's. In Vlaanderen bijvoorbeeld noemen ze deze drie thema's het protocol. Wij noemen ze mogelijke conflictsituaties. In Duitsland gebruiken ze deze tabellen juist weer als oriëntatie hoe wolvengedrag geduid moet worden. De tabellen staan nu in ons wolvenplan, maar zonder duidelijke duiding en context. Dat gaat nu een beetje een eigen leven leiden, zeker nu Vlaanderen deze tabellen protocol heeft genoemd. De duiding hierin is ook lastig concreet te maken, omdat het echt afhankelijk is van het gedrag van die betreffende wolf. Daar is expertise juist weer heel belangrijk in. We moeten ver blijven van alle feitelijke situaties proberen te vatten in een protocol. Het blijft wel belangrijk dat er geduid wordt wat de grenzen zijn, wanneer zal er wel ingegrepen worden.

Hoe verder te gaan met de handelingsprotocollen?
De thema's zijn akkoord, binnen de thema's kunnen nog wel extra details benoemd worden. Verdiend nadere uitwerking. [redacted] merkt op dat de rol van de burgemeesters hierin ook meegenomen dient te worden. [redacted] *zal de vertegenwoordiger van het VNG uit het Landelijk Overleg Wolf,* [redacted]*, hierover contacteren.* [redacted] voegt toe dat indien er zich probleemsituaties voordoen in Noord-Brabant, zij zelf ook al contact opzoeken met de gemeente, de afdeling openbare orde en veiligheid. *Wie wil verdergaan met de nadere uitwerking?* [redacted] wil hier aan bijdragen, maar wel met de kanttekening dat hij binnenkort waarschijnlijk voor langere tijd afwezig is.

4. Tussenbalans eerste ervaringen gevestigde wolven

[redacted] heeft een algemene notitie bij de overige notities van de verschillende provincies gevoegd. Daardoor is het één notitie geworden. Deze notitie kan, eventueel na wijzigingen, door naar het Landelijk Overleg Wolf.

Op- en aanmerkingen naar aanleiding van de notitie
Het grensoverschrijdende aspect er een beetje uitgelaten, waarom?

[redacted] heeft wel geprobeerd dit te benoemen. Bijvoorbeeld de samenwerking tussen Friesland en Drenthe, maar ook de samenwerking tussen Noord-Brabant en Limburg. Overijssel komt in het hele verhaal nog niet voor. Worden er vanuit Overijssel nog dingen gemist? Of wil Overijssel nog een notitie inleveren die toegevoegd kan worden?

Overijssel heeft een periodiek overleg, maar dat is geen officiële samenwerking. Er is nog geen notitie ingeleverd omdat er geen gevestigde wolven zijn in Overijssel, maar *er zal nog een stuk aangeleverd worden door* [redacted]

5. Mogelijkheden Europese cofinanciering

Er zou een ANLB pakket kunnen worden ontwikkeld om schadepreventie in wolvenleefgebied uit te kunnen financieren. Nu staat dat nog niet op de agenda, omdat de provincies nog geen standpunt hebben ingenomen hierin. Het is hoog tijd dat het wel op de agenda komt en een pakket ontwikkeld wordt. Dit kan eventueel via de betrokken IPO werkgroep.

Geld moet, ook via het ANLB, wel ergens vandaan komen. Als het aan de wolf wordt uitgegeven, kan dat betreffende geld niet meer aan iets anders uitgegeven worden.

De sector moet zich hier ook over uitspreken. Wat wil het LOW? Financiering vanuit het ANLB of financiering vanuit de provincies zelf? Als de sector niet achter financiering vanuit het ANLB staat, gaan de provincies tegen dichte deuren aanlopen.

Op dit moment twee acties:
1. Binnen de provincies/IPO agenderen, *actie om het verder in beeld te krijgen ligt bij* [redacted]
2. In het LOW navragen hoe zij er tegenaan kijken

In het wolvenplan een gezamenlijk standpunt innemen, bijvoorbeeld vanuit de provincies zullen preventieve maatregelen worden gesubsidieerd met middelen uit het ANLB.

Wie heeft een collega die meer van het ANLB weet? [redacted] *en* [redacted] *hebben een collega,* [redacted]*, die veel over ANLB weet.* [redacted] *neemt contact op met* [redacted] [redacted] *sluit ook aan.*

6. Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie wolvenplan

De planning is flink aangescherpt.

<u>Op- of aanmerkingen op doel van het wolvenplan:</u>
Het is belangrijk om met elkaar nog eens scherp te krijgen waarom dit wolvenplan wordt opgesteld en wat voor functie het wolvenplan gaat hebben. Het nieuwe plan heeft de meeste waarde als het antwoorden gaat geven op vragen die nu spelen. De basis van het huidige wolvenplan is goed, maar er zijn natuurlijk nieuwe ervaringen,= en er is een fact finding study en juridische analyse opgesteld en de wens bestaat om handelingsprotocollen uit te werken.

Het wordt een plan wat het huidige wolvenplan vervangt. Er is ook altijd gesproken over een actualisatie van het wolvenplan.

Moet er al helderheid zijn over wat gezamenlijk en afzonderlijk wordt gedaan, voornamelijk op juridisch vlak? Gaan er generieke ontheffingen worden aangevraagd, of separaat?
Dat kan, maar dat zou een vervolgactie zijn. Eerst moet inderdaad vastgesteld gaan worden hoe zulke dingen aangepakt gaan worden. Net zoals bijvoorbeeld met de tegemoetkomingsregeling, die is landelijk generiek, maar de subsidieregeling stelt iedere provincie dan weer afzonderlijk op.

Aan het doel zal nog worden toegevoegd dat nieuwe ervaringen en inzichten zullen worden verwerkt in het plan.
Heeft dit gevolgen voor de opzet van het plan? Kunnen we in de opzet niet beginnen met de opgedane ervaring en wat we daarmee gaan doen? In het tweede deel kan dan terugkomen wat we al wisten en meenemen uit het eerste plan.
Of juist alleen uitbrengen wat nieuw is?
Veroon geeft aan dat haar traineeship opdracht hier op aansluit. *Ze geeft aan dat zij graag wil meedenken hierin*, maar dat ze wel inhoudelijke kennis mist hier en daar. [redacted] *kijkt samen met* [redacted] *naar wat het zou betekenen als we alleen al het nieuwe zouden opnemen in het wolvenplan.*

<u>Planning</u>
16 juni is een BACVP waarin het wolvenplan vastgesteld zou kunnen worden. Het is niet gunstig om deze vaststelling over de zomer te tillen, want dat zou wel te laat zijn.
Dit zou wel betekenen dat eind dit jaar, begin volgend jaar (uiterlijk januari) het eerste concept wolvenplan klaar zou moeten zijn. Hiervoor moet nog veel gedaan worden.
Veel provincies blijken weinig tijd te hebben om mee te schrijven aan dit plan. Er wordt geopperd om hulp te in schakelen van een bureau o.i.d., omdat anders de planning waarschijnlijk niet gehaald gaat worden. [redacted] geeft aan dat zij veel teksten zal gaan

schrijven aan de hand van de stukken die al voorhanden zijn: het huidige interprovinciale wolvenplan, de fact finding study, de juridische analyse en de notitie omtrent de eerste ervaringen. De enige uitvraag die dus bij de provincies wordt neergelegd gaat over de informatie die nog niet bekend is, zoals ook is gedaan met de handelingsprotocollen.

Het zou het meest handig zijn als de provincies die ergens het meeste ervaring in hebben, het stuk voor hun rekening kunnen nemen wat daarover gaat. Bijvoorbeeld Friesland heeft veel ervaring met samenwerking met omliggende provincies. Andere provincies kunnen leren van die opgedane ervaring.

Wordt het plan ook door het IPO bestuur vastgesteld? Indien dat zo is, moet er ook in de planning rekening gehouden worden met het zomerreces. [redacted] *gaat dit na.*

[redacted] heeft een notitie doorgestuurd met punten waar beleidskeuzes over gemaakt moeten worden. Nu zal er niet inhoudelijk op deze punten worden ingegaan, maar worden er nog punten gemist of staan er juist punten op die er niet op zouden hoeven staan?
- Faunabeheer wordt toegevoegd
- Fundamentele vergunningsverlening gezamenlijk of separaat
- Samenwerking met LNV, provincies zijn bevoegd gezag, maar LNV is aanspreekpunt voor Europa

In Gelderland is een wolvenconsulent aangesteld. Is dat iets wat landelijk doorgetrokken kan worden? In Gelderland is de wolvenconsulent per 1 september begonnen, dus er is nog niet heel veel ervaring mee op dit moment. Er kan dus ook nog niet zoveel over gedeeld worden.

7. Rapportage fact finding study

[redacted] haalt een zin in uit de fact finding study omtrent het wolvenhek, die nu niet helemaal klopt. Hij zou dit graag aangepast zien. [redacted] *neemt dit mee*.

8. Rapportage juridische analyse

Dit agendapunt is niet besproken.

9. Mogelijkheden Engelstalige vertaling fact finding study en juridische analyse

Wat kan LNV hierin betekenen?
LNV heeft een vertaalbureau, maar zulke uitgebreide stukken kunnen ze niet zelf vertalen, dus dat zal uitbesteed gaan worden. Dat is mogelijk, maar vanuit het Ministerie van LNV wil wel graag de meerwaarde zien van de vertaling. De juridische analyse bijvoorbeeld was het Ministerie van LNV geen opdrachtgever van. Vanuit het kader van internationale samenwerking op dit dossier kan het wel gewenst zijn om deze stukken vertaald te hebben. [redacted] *gaat na of hij voor deze opdracht een offerte kan opvragen en zal dit doen als dat mogelijk is.*

10. Communicatie omtrent fact finding study en juridische analyse

Op 5 oktober zullen deze stukken openbaar worden gemaakt en gepubliceerd worden op de website. Het Landelijk Overleg Wolf heeft dan ook de mogelijkheid gehad de stukken in te zien voordat ze gepubliceerd worden. [redacted] is in afstemming met WENR en LNV om dit op te pakken. Er zal low profile gecommuniceerd worden, via de website en social media van BIJ12 en de overige betrokken organisaties. Ook zal het ministerie van LNV de kamer informeren over de komst van deze rapporten.

11. Onderzoeksagenda voor de wolf/voorstel innovatieve rasters

[redacted] roept op om wensen tot (nader) onderzoek bij hem in te dienen. Er is, zowel qua tijd als financieel, ruimte binnen de onderzoeksagenda van BIJ12 om onderzoek te doen.

12. Transboundary wolf meeting

[redacted] zou graag weten wie er allemaal naar de transboundary wolf meeting gaat. Bij deze de oproep om dit nog door te geven indien dat nog niet gedaan is.

13. Verslag vorige bijeenkomst d.d. 6 juli 2021

Het verslag wordt vastgesteld.

14. Agenda Landelijk Overleg Wolf 5 oktober 2021

Op 5 oktober 2021 is het volgende Landelijk Overleg Wolf. We zijn uitgenodigd bij [redacted] om buiten te kijken naar verschillende afrasteringen. Het is dus op locatie dit keer, wat ook goed gaat zijn voor het informeel treffen van elkaar. [redacted] en [redacted] zullen erbij aanwezig zijn om de fact finding study en juridische analyse toe te lichten. [redacted] wil verder de inhoudsopgave van het wolvenplan op de agenda zetten.

15. Nieuws uit de provinciale wolvencommissies

Omwille van de tijd wordt dit agendapunt voor nu overgeslagen.

16. Rondvraag en sluiting

[redacted] wil nog even terugkomen op het onderzoeksvoorstel innovatieve maatregelen; en dan vooral fladry en 90 centimeter netten. Voordat een dergelijk voorstel gehonoreerd wordt zou dat echt inhoudelijk besproken moeten worden. 120 centimeter net is Arbo technisch wel zwaar, maar 90 centimeter met een extra draad op 120 centimeter zou ook prima zijn. [redacted] is een te kortdurend afschrikmiddel.

Jammer dat er niet ook gedacht is aan de versteviging van de onderste draad, zodat de aarding beter is en ook in oneffen heideterrein de preventieve maatregelen goed genoeg zijn. Vanuit de herders is vraag naar een oplossing voor dat probleem.

17. Datum volgende vergadering

Op **4 oktober 2021 om 10.00 uur** is een extra wolvenwerkgroep ingepland. Hierin zal ook de al even kort besproken notitie met beleidskeuzes ten tafel komen.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 20 mei 2021 10:44
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@minlnv.nl); [redacted]@minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: Verslag wolvenwerkgroep 18 mei 2021
Bijlagen: IPO wolvenwerkgroep 18 mei 2021.pdf

Beste allemaal,
Bijgaand vinden jullie vast het verslag van afgelopen wolvenwerkgroep van 18 mei 2021.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0) 85 [redacted] | M +31 (0) 6 [redacted]
F +31 (0) 85 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

263A

Wolvenwerkgroep 18 mei 2021

1. Welkom en opening

[redacted] heet iedereen welkom. [redacted], [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted] [redacted] worden in het bijzonder welkom geheten. Veroon (trainee bij de provincie Limburg) stelt zichzelf voor. [redacted] (provincie Drenthe) stelt zichzelf ook voor. Hij zal [redacted] vervangen, die zich even heeft teruggetrokken uit deze werkgroep. [redacted] vervangt [redacted] hebben zich afgemeld.

2. Stand van zaken goudjakhals

[redacted] geeft een presentatie over zijn uitgevoerde onderzoek.

Opmerkingen/vragen naar aanleiding van de presentatie:

- [redacted] gaf aan dat als de goudjakhals niet is aangewezen als beschermde soort, er toch een vrijstelling kan worden afgegeven. Waar is die conclusie op gebaseerd?
    - De conclusie moet precies andersom zijn. Staat verkeerd in [redacted] zijn presentatie en heeft hij daarom ook verkeerd uitgelegd.
- Begin 2019 is vanuit IPO een brief aan de Minister/het Ministerie van LNV verstuurd om de goudjakhals op te nemen als beschermde soort. Destijds is dit niet gedaan vanwege verscheidende redenen (bijvoorbeeld te weinig waarnemingen). [redacted] stuurt deze brieven door naar de leden van de wolvenwerkgroep.
- Wat te doen als er toch schade is?
    - Provincie Gelderland is overgegaan tot vergoeding.
- In het rapport staat dat in de Baltische Staten de goudjakhals als ongewenste exoot is bestempeld. Dat impliceert dat ze zijn uitgezet door menselijk handelen.
    - In de literatuur is daar geen bewijs voor. Omdat de Baltische Staten ook al 'last heeft' van andere roofdieren, zoals beren en wolven, is dit 'extra' roofdier als exoot bestempeld.
- Heeft [redacted] ook iets over monitoring gelezen? Is monitoring verplicht, omdat het hier om een bijlage V soort gaat?
    - Dwaalgasten zijn lastig te monitoren. Bij dwaalgasten is de monitoring dan ook niet verplicht.
- Wat is er bekend over de ecologie van het dier? Dat zal een eventuele mate van overlast beïnvloeden.
    - [redacted] heeft niet veel kunnen vinden in de literatuur, daarom is het lastig te zeggen. De goudjakhals is een aaseter, dus hij zou goed kunnen fungeren als opruimer van dode dieren.
- Staat van instandhouding hoeft niet te worden bepaald, omdat hij nog niet 10 jaar in Nederland aanwezig is. Moet dit alleen op nationaal niveau, en niet grensoverschrijdend?
    - Zodra de goudjakhals 10 jaar aanwezig zou zijn in Nederland, dient de staat van instandhouding te worden bepaald.
- Wat is het advies van [redacted] zelf over de beschermde status?
    - Als het een dwaalgast is die heel af en toe voor komt, dan zou het vanuit een ecologisch perspectief niet heel erg nodig zijn om de goudjakhals een beschermde status te geven. Als een goudjakhals vaker voor schade gaat zorgen, dan zou het vanuit dat oogpunt wel goed zijn om 'm te beschermen.
- Het Ministerie van LNV is heel blij met al het werk wat Tom heeft gedaan. Vanuit het Ministerie van LNV is er nu geen voorkeur voor wel of niet beschermen. Dit zal in samenspraak met de provincies verder worden bezien.

De focus blijft liggen op een herziend wolvenplan. De goudjakhals zal hier niet verder in mee worden genomen.

3. Vaststelling agenda en mededelingen

Van een aantal punten op de agenda zal meer een stand van zaken worden besproken. Overige punten zullen wel meer inhoudelijk worden besproken. Er zijn geen aanvullende agendapunten.

3.1 Afhandeling BAC VP notitie n.a.v. opmerkingen Overijssel

De notitie is aangepast en zal komende BAC VP naar verwachting als hamerstuk worden behandeld.

3.2 LIFE aanvraag

[redacted] heeft contact gehad met [redacted] van de Zoogdiervereniging over de LIFE aanvraag. Er is vanuit de provincies een terughoudende houding en maar een bescheiden draagvlak. Het voorstel vanuit de Zoogdiervereniging is om de aanvraag voor het LIFE project uit te stellen naar volgend jaar. [redacted] wil uiterlijk eind dit jaar met een oordeel hierover komen. Indien dit eerder kan, is uiteraard ook geen probleem.

Het voorstel zoals het er nu ligt, roept nog vraagtekens op, en daarmee ook twijfels over de haalbaarheid. Er moet niet te licht worden gedacht over een LIFE aanvraag, heeft meer voeten in de aarde dan gedacht wordt.

Sowieso is het een goed idee om Europese financiering te trekken, zeker in de huidige fase waarin het Interprovinciale Wolvenplan herzien wordt.

Afspraak: [redacted] [redacted] [redacted]zullen gezamenlijk verkennen of en hoe (LIFE, GLB, …) Europese cofinanciering mogelijk gaat zijn. En daarbij ook aangeven waar het oude voorstel van de ZV dient te worden gewijzigd of aangevuld. Ook dient te worden bepaald of het initiatief voor een aanvraag bij de provincies zou kunnen liggen. Bij de Wolvenwerkgroep van 15 juni zal hierover een terugkoppeling komen.

3.3 Jaarverslag wolf

In deze werkgroep is vanuit BIJ12 al eens eerder gesproken over het opstellen van een jaarverslag. Daar wordt nu aan gewerkt. Dit gaat dan over de periode 2015 tot en met 2020. In september kan er hopelijk een concept worden gedeeld.

3.4 Openbaarheid wolvendata mede n.a.v. LTO verzoek

Vanuit BIJ12 is er een overleg geweest met het ZLTO over de openbaarheid van monitoringsdata. Hier zal ook nog een tweede overleg over komen met ZLTO ([redacted]

Volgende week hebben [redacted], [redacted] hier een overleg over, om te bespreken hoe hier invulling aan kan worden gegeven.

3.5 Voorstellen onderzoeksagenda BIJ12

De onderzoeksagenda van BIJ12 zal weer worden opgesteld binnenkort. Mochten er nog ideeën zijn over welke (wolf-gerelateerde) onderzoeken interessant zouden kunnen zijn, laat het dan vooral weten.

Onderzoek naar het verbeteren van preventieve maatregelen ter voorkoming van wolvenschade wordt geopperd als idee. Hetzelfde geldt voor onderzoek naar de factor arbeid. Kanttekening bij het laatste idee is wel dat arbeid ook bij overige faunaschade niet wordt vergoed.

Afspraak: Mochten er concrete wensen zijn is het verzoek hiertoe concrete voorstellen in te dienen bij [redacted]

4. Transboundary wolfmeeting status 2020

Aanstaande donderdag is de transboundary wolfmeeting 2020. Elk land krijgt een kwartier om de stand van zaken te presenteren. [redacted] en [redacted] zijn bezig om hiervoor een presentatie te maken.

Er staat nog twee discussiepunten open, die deze meeting ter sprake zullen komen.
1. MoU :Vanuit Duitsland is geopperd om te komen met een Memorandum of Understanding. Vraag is wat iedereen hiervan vindt.
- Het kan bijdragen in de samenwerking, maar moet dat zozeer vastgelegd worden in een Memorandum of Understanding? Iedereen is het ermee eens dat dat niet zo nodig hoeft. Dit zal dan ook de boodschap zijn die we op de meeting zullen afgeven.
2. Gesprekspunten: voor nadere discussie en uitwisseling.

Enkele punten die besproken kunnen worden tijdens deze meeting zijn:
- Hoe kunnen afspraken met grensregio's praktisch worden opgesteld?
- Zijn er opvangmogelijkheden in grensregio's?
- Wat zijn mogelijkheden voor cofinanciering vanuit Europa?
- Wat werkt wel en werkt niet qua schadepreventie?
- Is er al meer bekend over de mogelijk verkeerd gedode wolf/wolvin? Hoe wordt daar in Duitsland mee omgegaan?

Ook zal worden voorgelegd hoe de samenstelling van deze meeting tot stand is gekomen. Opgemerkt wordt dat bijvoorbeeld mensen vanuit CE wolf niet genodigd zijn.

5. Communicatieplan

[redacted] heeft een aangepaste versie van het communicatieplan opgesteld. De grootste aanpassingen ten opzichte van Maarten zijn plan zijn als volgt:

- Aantal punten is samengevoegd/gebundeld
- Er is verduidelijkt wat de verantwoordelijkheden zijn van BIJ12 omtrent communicatie en wat dit betekent
- Bij elke doelgroep zijn communicatiedoelen beschreven
- Er is verduidelijkt wie verantwoordelijk is voor welke communicatie

Er staan nog enkele beslispunten gemarkeerd, deze zullen nu worden besproken en vervolgens worden verwerkt.

- *Bepalen of wolvenmeldpunt de definitieve naam is*
    - Er wordt uitgegaan van wolvenmeldpunt.

- *Onderzoeken waarom er weinig gebruik gemaakt wordt van financiële ondersteuning en hoe dit meer aangespoord kan worden*
    - Tijdje geleden heeft student Paul Happel zijn onderzoeksvoorstel toegelicht. In zijn onderzoek zal hij hier ook verder op ingaan. Het onderzoek van Paul Happel zal daarom eerst worden afgewacht, alvorens hier verdere actie op ondernomen wordt. Voor nu niet opnemen in het plan.

- *Vaststellen of de wens tot het ontwikkelen van infosheets nog gewenst is*
    - De website van BIJ12 zal worden geactualiseerd, ook op gebied van informatie over de wolf. Op dit moment is dan ook geen wens voor of behoefte aan aparte infosheets.

In paragraaf 3.2 staat de zin dat provincies verantwoordelijk zijn voor het vergoeden van preventieve maatregelen, maar dit is niet het geval. Provincies hebben de mogelijkheid om dit te vergoeden. Dit zal nog worden aangepast.

Daarnaast staat in het communicatieplan dat er wordt ingezet op de-escalatie, terwijl verderop juist staat dat er een tegengeluid zal worden gegeven indien er onjuiste informatie wordt verspreid. Hoe moet dit worden gezien? Bij het geven van een tegengeluid indien er sprake is van onjuiste informatie bestaat juist de kans dat er een discussie oplaait, wat juist kan zorgen voor escalatie, in plaats van de-escalatie. [redacted] licht toe dat op de website van BIJ12 neutrale, correctie informatie staat over bijvoorbeeld (recente) schademeldingen. Indien er sprake is van onjuiste informatie zal er, afhankelijk van de situatie, gepast worden gereageerd en worden gewezen op de juiste informatie op de website van BIJ12. Per situatie zal worden bekeken of dit nodig is en hoe dit zal worden aangepakt.

6. Voortgang actualisatie wolvenplan 2021

6.1 Fact finding study wolf

De offerteprocedure is afgerond. Wageningen Environmental Research gaat de fact finding study uitvoeren. Er zijn enkele tussentijdse overlegmomenten benoemd met de begeleidignscie. 6 juli zal het concept van de fact finding study worden besproken.

6.2 Analyse juridisch kader

De offerteprocedure is afgerond. [redacted] gaat de analyse van het juridische kader uitvoeren. Er zijn enkele tussentijdse overlegmomenten benoemd met de begeleidignscie. 6 juli zal het concept van de analyse van het juridische kader worden besproken.

6.3 Uitwerking draaiboek handelingsperspectief

Volgende week staat er een afspraak over de uitwerking van het draaiboek handelingsperspectief. Vanuit Noord-Brabant en Limburg is er behoefte aan een protocol voor als een wolf goed beschermd vee aanvalt.

6.4 Tussenbalans van eerste ervaringen met gevestigde wolven

De gevestigde wolf in Drenthe is weer doorgelopen naar Duitsland, dus in die zin niet meer echt gevestigd. 15 juni zal er meer output zijn over de eerste ervaringen.

Afspraak: [redacted] zal vanuit Noord-Brabant samen met [redacted] een notitie opstellen. Deze notitie zal dan ook nog met Paul worden afgestemd.

Afspraak: [redacted] zullen nog een bijdrage vanuit Drenthe opleveren.

Afspraak: Deze groep provincies (Geld, Dr., Fr., NB, Limb,) komen met gezamenlijke (gebundelde) notitie die op 15 juni a.s. in de werkgroep zal worden besproken.

6.5 Voortzetting tegemoetkomingsregeling

Dit punt stond niet op de agenda, maar ook aan uitwerking omtrent de voortzetting van de tegemoetkomingsregeling (diersoorten, prijsbepaling, taxatierapport) wordt gewerkt.

7. Nieuws uit de provinciale wolvencie's

Gelderland

Er was weinig nieuws uit de provinciale wolvencie van Gelderland. In juni komen zij weer bijeen.

Drenthe
Geen terugkoppeling.

Noord-Brabant
De druk om de escalatieladder te gaan volgen loopt op in Noord-Brabant. Volgende week zal de wolvencie weer bij elkaar komen.

Limburg
Wim Tegels heeft een brief gestuurd naar zowel de wolvencie van Limburg als Noord-Brabant. In zijn brief pleit hij voor afschot van de daar gevestigde wolf. Deze brief is vooralsnog niet (breed) in de media verschenen.

Vanuit betrokkenen uit Limburg is de wens uitgesproken om BIJ12 24 uur bereikbaar te laten zijn, voornamelijk om meldingen ’s avonds ook nog door te kunnen geven. BIJ12 is nu iedere dag bereikbaar van 09.00 uur tot 17.00 uur. Dat is tot op heden afdoende gebleken.

Daarnaast kwam de wens om het taxatierapport naar aanleiding van een vermoedelijke wolvenschade te delen met de getroffen veehouder. Op verzoek wordt dit al gedaan, er zal gekeken worden naar een manier om dit proactief te gaan doen. Bijv. Via een bevestiging taxatie. Werkwijze is niet anders dan bij andere taxaties.

Friesland
9 juni zal de eerste bijeenkomst plaatsvinden. Recentelijk kwamen er veel schademeldingen uit de omgeving van Heerenveen. De DNA-uitslagen van deze schademeldingen zijn nog niet bekend.

Zeeland
Komende donderdag zal het eerste wolvenoverleg plaatsvinden. ZLTO, schapenhouders en BIJ12 zijn hiervoor uitgenodigd.

8. Verslag d.d. 16 maart 2021
Het verslag wordt akkoord bevonden.

9. Rondvraag en sluiting
Niemand heeft een rondvraag.

10. Datum volgende vergadering
De voorlopige datum en tijd zijn: dinsdag 15 juni 2021 om 13.30 uur. Het verzoek om hierin te schuiven wordt niet gehonoreerd.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 14 april 2021 09:08
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted].; [redacted]@brabant.nl; [redacted]); [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]
Onderwerp: Verslag wolvenwerkgroep 160321
Bijlagen: Verslag Wolvenwerkgroep 16-3-2021.docx

Beste allen,
Bijgaand, met dank aan [redacted] het verslag van onze vorige bijeenkomst.
Ook dit staat vanmiddag op de agenda.;-)
Tot dan,
Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

art 5.1 lid 2 sub e
art 5.1 lid 2 sub b

Wolvenwerkgroep 16 maart 2021

1. Welkom en opening

[redacted] (communicatieadviseur BIJ12) stelt zichzelf voor. Zij zal met enkelen ook nog kennismakingsgesprekken inplannen.

2. Master thesis UU – 'Samenleven wolf en mens in Nederland'

[redacted] licht het onderzoeksvoorstel van zijn master thesis toe.

Vragen naar aanleiding van zijn toelichting:
Is er op dit moment een goed genoeg beeld van de subsidieregelingen? [redacted] geeft aan dat het op dit moment nog niet het geval is van alle provincies. Hij zal nog contact opnemen met bijvoorbeeld [redacted] van provincie Drenthe om hier meer informatie over te krijgen.

Hoelang zal het onderzoek gaan duren?
De deadline is ergens eind juli. De dataverzameling zal plaatsvinden in april, mei en gedeeltelijk in juni. Er wordt aangegeven dat dit een ambitieuze planning is, het is een breed onderzoek in weinig tijd. Het advies wordt gegeven om het nader af te bakenen.

Is dit onderzoek niet wat aan de vroege kant, alleen in Gelderland een lopende subsidieregeling, hoe representatief is het databestand straks?
Kan nog altijd nuttig zijn op dit moment. Wat is de gedachtegang van schapenhouders om wel of geen preventieve maatregelen te treffen? Dit zal onderzocht gaan worden .

Wie gaat [redacted] begeleiden?
De begeleiding zal plaatsvinden vanuit de universiteit, door de coördinator van de master. Vanuit BIJ12 is er nog geen begeleider, [redacted] neemt waar, dit was [redacted] en wordt [redacted]

3. Ingekomen stuk: LIFE wolf aanvraag

[redacted] licht de notitie LIFE wolf aanvraag toe.

Vragen naar aanleiding van haar toelichting:
Kan deze notitie met de wolvencommissies worden gedeeld?
Ja, dat kan. De Zoogdiervereniging zou dan wel een korte mondelinge toelichting willen geven. Ook in het Landelijk Overleg Wolf zal het besproken en toegelicht gaan worden.

Wat zijn concrete voordelen voor de provincies om mee te werken aan het LIFE project? Worden er duizend veehouders uitgenodigd? Wordt naar aanleiding van het LIFE project ook daadwerkelijk door 500 veehouders preventieve maatregelen toegepast? Hoe realistisch is het om de EU wetgeving te harmoniseren?

Bilateraal contact met de Zoogdiervereniging over dit soort vragen is altijd mogelijk.

Komende maanden zal er samen met de projectpartners worden gekeken naar detaillering. Enerzijds zoveel mogelijk 'value for money', maar anderzijds moet het ook haalbaar blijven.

Opmerkingen naar aanleiding van de twee externe toelichtingen:
Er komen zowel positieve als terughoudendere geluiden over het LIFE project. Het gaat om veel geld voor een ambitieus project. Anderzijds is het wellicht goed om het in

handen van een niet-overheidsinstantie te leggen, maar bij een maatschappelijke organisatie, zodat zij de kar kunnen trekken, dat werkt soms beter.

Oproep wordt gedaan om met een reactie vanuit de provincies te komen of er steun is voor dit project. Reacties kunnen naar [redacted] doorgestuurd worden.

4. Vaststelling agenda en mededelingen

Er zijn geen aanvullende agendapunten.

[redacted] had de BAC terugmelding ook al via de mail gestuurd, maar wil wel nog terugkomen op de opmerking van Provincie Overijssel op één van de notities, terwijl deze notitie al naar de AAC en BAC waren gegaan.

Problemen zaten voor Overijssel vooral bij bijlage 2. Ze zijn nog niet zo ver om overal hekken neer te zetten of te subsidiëren. Sommige dingen gaan wat Overijssel betreft te snel, zoals breed inzetten op wolfwerende maatregelen.
Dit had van te voren besproken moeten worden met het secretariaat IPO.

[redacted] komt, vanuit Overijssel, met een voorstel hoe het anders zou moeten in de notitie om er verder uit te komen.

5. Voorstel uitwerking handelingsprotocol

Er is een oplegnotitie opgesteld met meerdere bijlagen, namelijk een plan van aanpak met daarin een voorbeeld van een melding aangereden wolf en een bijlage die meer gaat over beleidsmatige keuzes en discussiepunten.

Opmerkingen naar aanleiding van het plan van aanpak:
Hoe wordt de ontheffing en vergunning verweven met dit stuk?
Wordt zeker naar gekeken, staat nu nog niet in het voorbeeld, omdat het nog uitgezocht moet worden en ook verband houdt met de juridische analyse. Per handelingsprotocol zal worden aangegeven welke toestemmingen, ontheffingen of vergunningen er al zijn of wat nog aanvullend geregeld zou moeten worden.

Eerder heeft [redacted] ook een schema opgesteld van hoe te handelen, wordt dit schema ook nog meegenomen?
Wordt ook zeker naar gekeken, maar dit schema is nog niet helemaal compleet. Roepen wel nog veel vragen op, zeker vragen die je niet wil beantwoorden op het moment dat zo'n situatie zich voordoet.

Plan van aanpak zal als stuk doorgestuurd worden naar het Landelijk Overleg Wolf en daar besproken worden.

Opmerkingen naar aanleiding van de melding aangereden wolf:
Opmerking bij het schema: de dierenambulance zal door de politie worden getipt, en niet via het wolvenmeldpunt.

Opmerkingen naar aanleiding van de beleidsmatige keuzes en discussiepunten:
Handig om een protocol op te stellen wat ook draait zonder een provincieambtenaar. Mocht het 's avonds of in het weekend gebeuren en provincieambtenaren zijn moeilijker bereikbaar, dan kan de uitvoering van het protocol in ieder geval wel doorgaan.

Ten allen tijde vermijden dat boa's een gewonde wolf doden. Altijd die beslissing aan een dierenarts overlaten. Maar aan de andere kant ook niet onderschatten in welke mate een wolf in staat is zich in de natuur te redden en er weer bovenop te komen. Goed bepalen wanneer welke situatie van toepassing is: wolf verzorgen, wolf 'aan lot overlaten' en wolf

doden. Daarbij ook in acht nemend wat het doden van een wolf voor impact kan hebben op de structuur van een roedel.

Afspraken instellen over maximale aanrijdtijden. Niet alle verantwoording bij één deskundige leggen. Poule van deskundigen die digitaal geraadpleegd kunnen worden om advies in te winnen. Bepaalde tijdslimiet hanteren. Goed omschrijven wie deskundig is en wie niet.

Waarom voor een wolf een ander handelingsprotocol bij een aanrijding dan voor bijvoorbeeld een das? Goede insteek om nog even na te gaan.

Ook meenemen wat er moet gebeuren met welpen als er bijvoorbeeld een zogend vrouwtje wordt aangereden. Hoe, wie, etc.

De wens voor een opvang voor gewonde wolven is ook geweest. Op dit moment niet beschikbaar in Nederland. Is dit nog gewenst? Moet dit dan in Nederland zijn of in het buitenland?
Als uit het protocol handelingsperspectief blijkt dat een gewonde wolf verzorgd moet gaan worden, dan moet die wolf toch ergens opgevangen worden. Er is ooit contact geweest met een opvanglocatie, maar daar is destijds niets uitgekomen. In België is een opvangcentrum, maar er moet ook rekening gehouden worden met bijv. CITES. Als CITES het enige probleem zou zijn, moet dit geregeld worden met het Ministerie van LNV. Wel moet ook rekening gehouden worden met hoe lang een wolf maximaal opgevangen gaat worden. Voor twee dagen opvang hoeft een wolf niet helemaal van Drenthe naar België gebracht te worden.

[redacted] zal als trekker de uitwerking nader vorm geven in samenwerking met [redacted]

6. Aanpak communicatie activiteiten wolf

Er ligt een communicatieplan, deze is nog opgesteld door [redacted] **zal deze aanpassen waar zij dit nodig acht en meer haar eigen maken.**

Opmerkingen naar aanleiding van het communicatieplan:
Pagina 8 Handelingsperspectieven iets te veel ‘wild west’. Wat neutralere zinnen en woorden gebruiken. Met voorbeelden voorzichtig zijn, het is tamelijk suggestief.

Er staat nog in het plan dat het wolvenmeldpunt in april 2021 naar BIJ12 zal komen, maar dat gaat niet lukken. Dat moet aangepast worden naar een andere termijn, [redacted] zal nog met [redacted] overleggen wanneer dit gaat zijn.

Onder punt 8 wordt gesproken over een landelijk wolvenplatform: waar zit de expertise? Door de verschillende landbouworganisaties is de wens voor een expertiseteam ook uitgesproken. Apart discussiepunt waar later nog een keer over gesproken moet worden.

Bij de begroting staat € [redacted] euro aan fotomateriaal begroot. Vanuit communicatie al wel ooit bedacht om foto’s te laten maken, maar hoe op dit bedrag is gekomen moet even uitgezocht worden.

Afbakening mist; wat doet BIJ12, wat doen de provincies, wat doen de maatschappelijke organisaties? Daar is al eens een notitie van geweest, maar het zal prettig zijn als deze ook terug kan komen in het communicatieplan.

7. Notitie monitoren probleem wolf

FBE Gelderland heeft al aangeboden ontheffingshouder te willen zijn voor het monitoren van eventuele probleemwolven.

Opmerkingen naar aanleiding van deze notitie:
In wolvenplan is gezegd dat het monitoren van een probleemwolf niet wordt gezien als onderzoek, maar als maatregel. Met die gedachte past die taak bij een FBE. Als de conclusie gaat zijn dat het geen maatregel is, maar onderzoek, dan is de FBE niet de juiste organisatie voor de monitoring, maar zou bijvoorbeeld WENR of een vergelijkbaar instituut beter passen.

Is het effectief om een wolf die veel vee doodt ook te zenderen, of zal het in de praktijk zo zijn dat wolven alleen als probleemwolf aangeduid kunnen worden zodra zij minder dan 30 meter in de buurt van mensen zullen komen? Hoe realistisch en functioneel is het om dit te doen? Dit moet gezien worden als tussenstap voor het doden van een probleemwolf.

WENR heeft een ontheffing aangevraagd, maar alleen voor het doen van onderzoek, niet voor het uitvoeren van een maatregel met als eventueel gevolg het doden van een probleemwolf.

8. Ingekomen stuk: notitie vergoeding preventiemaatregelen overige dieren

Dit stuk wordt ook ingebracht in het Landelijk Overleg Wolf.

In Vlaanderen is net een nieuwe regeling in gebruik genomen, goed om daar kennis van te nemen. Uiteindelijk geconcludeerd dat in de volle breedte subsidie gefinancierd moet worden, voor alle dieren, ook alpaca's etc. Voorkomen moet worden dat wolven zich gaan specialiseren in gehouden dieren.

Eerst focussen op (perfectioneren) van de subsidieregelingen voor preventieve maatregelen van schapen en geiten? Ook voor hobbyhouders of niet? In Drenthe en Gelderland komen hobbyhouders al in aanmerking voor de subsidieregeling.

In Vlaanderen hebben ze een splitsing gemaakt: hobbyhouders krijgen subsidie door middel van natuurgeld, professionele houders krijgen preventieve maatregelen via GLB.

9. Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Aantal agendapunten geduid (handelingsperspectief, master thesis, notitie vergoeding preventiemaatregelen overige dieren), LIFE komt daar nog bij.

Volgend LOW zal de samenstelling, taak, rol etc. ook bediscussieerd worden.

Afspraak is dat vergaderstukken LOW gedeeld worden met deze werkgroep.

10. Jaarplanning

Geen op- of aanmerkingen over de jaarplanning. De jaarplanning wordt vastgesteld.

11. Nieuws uit de provincies (provinciale wolvencie's)

Oproep om nieuws uit de provincies/provinciale wolvencie's met elkaar te delen. Zeker ook met [redacted] en [redacted] zodat zij voorbereid zijn tijdens een Landelijk Overleg Wolf.

Afspraak is dat secretarissen van de provinciale wolvencie's de vergaderstukken delen met [redacted] en [redacted]

12. Overige bijlagen ter kennisname

Fact finding-study zit er nog niet bij, volgt later. Juridische analyse wolf zit er wel bij. De beoogde persoon zal de juridisch analyse niet gaan uitvoeren, wordt nu een ander voor gezocht.

13. Rondvraag en sluiting

Het leefgebied van de wolf op de Veluwe wordt uitgebreid, zowel aan de noord- als de zuidzijde.

artikel 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 9 maart 2022 13:17
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: VERTRAGING - verlate DNA-uitslag en publicatie Tussenrapportage

Urgentie: Hoog

Beste allemaal,

Bij deze alvast een aankondiging dat we helaas vertraging oplopen met de Tussenrapportage Q1 en dat de uitslagen van de DNA-analyses later dan verwacht bekend zijn.

Vanmorgen hebben wij van WENR het bericht ontvangen dat het hen – door externe afhankelijkheden – niet lukt om deze week de DNA profielen gereed te hebben. Na afstemming gaan we er nu vanuit dat de uitslagen eind volgende week bij ons binnen zijn (17-18 maart). De voornaamste reden voor de vertraging is dat door de enorme hoeveelheid monsters die geanalyseerd moeten worden, de monsters nu in de wachtrij staan om elders op de campus verwerkt te worden. Hierdoor is er deze week nog geen compleet beeld van de soort/individuen-uitslagen.

Het gevolg van deze vertraging is ook dat de Tussenrapportage later gepubliceerd wordt en dat het niet meer efficiënt is om de huidige data van overleg(gen) aan te houden.

Momenteel vindt er nog afstemming plaats over wanneer wat aangeleverd wordt. Als dat beter bekend is zal ik het kwartaaloverleg verzetten (hopelijk met één week, naar de ochtend van 29 maart) en wordt 5 april de nieuwe datum voor publicatie. Ik houd jullie op de hoogte.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]
Verzonden: dinsdag 8 maart 2022 09:26
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted] ([redacted]@overijssel.nl) <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted] | [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted] <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted] | [redacted]@zeeland.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted] | [redacted]@minlnv.nl>

CC: [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl) [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl) [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl) [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>

Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q1

Hallo allemaal,

Nog even en het is weer zover: de 1e Tussenrapportage van dit jaar komt er weer aan (dinsdag 29 maart). Dit keer gaat het over de (iets verlengde) periode van 1 november tot en met half februari 2022.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, pilots, webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 15 maart** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 22 maart.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 7 maart	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 november – half februari 2022
Di 15 maart	**Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12**
Di 22 maart	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 29 maart	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 4 mei 2021 10:14
Aan: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]; [redacted]; [redacted]
CC: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]
Onderwerp: Verwarrende mail over Notitie gesprek BAC VP - Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade 27 mei 2021

Aan de leden van wolvenwerkgroep, niet zijnde WGNW-lid,

Per abuis heb ik onderstaande mails gisteren ook aan jullie gestuurd, met daarbij de aanhef 'cc leden wolvenwerkgroep'. Dat is het gevolg geweest van te gehaast voortborduren op een vorige mail aan WGNW + wolvenwerkgroep (eind vorige week).

Voor alle helderheid: jullie hoeven hier niet specifiek iets mee. Excuses voor de verwarring.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

ip Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 3 mei 2021 15:14
Aan: [redacted]@noord-holland.nl' <[redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]' <[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl' [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted] <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]' [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl' [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl)' <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]' [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; [redacted])' [redacted]@zeeland.nl>; Sylvia [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]s@bij12.nl)' <[redacted]s@bij12.nl>
CC: [redacted]@prvlimburg.nl' <[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@zeeland.nl' <[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>;

[redacted]@gelderland.nl' <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@overijssel.nl' [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@overijssel.nl' [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]<[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]' <[redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@odnhn.nl' <[redacted]@odnhn.nl>; [redacted]@pzh.nl' <[redacted]@pzh.nl>; <[redacted]@IPO.NI>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@overijssel.nl' [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@Noord-Holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl' [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]<[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]<[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]<[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@Noord-Holland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@overijssel.nl' [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]<[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]' [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl' <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]<[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]' <k[redacted]@bij12.nl>

Onderwerp: RE: Notitie gesprek BAC VP - Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade 27 mei 2021 > juiste versie

LS,

[redacted] wijst me er terecht op dat er onder het kopje *Ad overige aandachtspunten* een halve zin staat waardoor er tekst lijkt te missen. Het was evenwel een halve zin te teveel. Bijgevoegd de juiste versie.

Groet,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 3 mei 2021 14:05
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted])[redacted]@overijssel.nl; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl)' <[redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@pzh.nl' [redacted]@pzh.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)' [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@prvlimburg.nl' [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@zeeland.nl' [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@gelderland.nl' <r.goderie@gelderland.nl>; [redacted]@overijssel.nl' [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl' <[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@odnhn.nl; [redacted]@pzh.nl; [redacted]@IPO.NI>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@Noord-Holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]

[redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@Noord-Holland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]m van Brenk <kim.vanbrenk@bij12.nl>
Onderwerp: Notitie gesprek BAC VP - Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade 27 mei 2021

Aan de leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving, cc leden wolvenwerkgroep,

Met dank aan (input van) [redacted] en [redacted] bijgevoegd de notitie voor de BAC VP tbv hun gesprek met de Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade 27 mei 2021, inmiddels akkoord bevonden door [redacted] Evenwel zoals afgesproken in de WGNW gaat deze notitie voor verzending als BAC VP-vergaderstuk nog langs de WGNW.
Eventuele reacties graag zsm, maar uiterlijk donderdag 6 mei as. Er zal nog een apart opleggertje komen mbt wie namens de Adviesraad deelneemt aan het overleg en dat soort organisatorische zaken.

Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

[redacted]

Van: [redacted] <[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 8 september 2021 15:26
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: VOORAFzending Factfinding Study Wolf t.b.v. IPO Wolven werkgroep
Bijlagen: [redacted] ea 2021 - Ecol FactFinding Wolf-WENR-rapport 3107.pdf

Beste collega's

Hier is ie dan... de langverwachte FFS "**De wolf terug in Nederland**' !

Wij zijn erg blij dat dit basisdocument er nu ligt. Het geeft wat mij betreft een prima weergave van de laatste stand van zaken over de wolf. Een kloek rapport van 160 pagina's.

Dat vergt ook dat een ieder de tijd krijgt om het te lezen, daarom nu al een voorafgaande verzending t.b.v. onze werkgroep van 21 september aanstaande.

Wat u nu ontvangt is de definitieve eindversie. Bespreking hiervan gaat dus niet meer over (de tekst van) het rapport zelf, wel over de beleidsmatige gevolgen hiervan.

Het idee is als volgt: op de WWG van september wil ik dat wij vooral stilstaan bij **welke punten uit dit rapport dienen te leiden tot beleidskeuzes.**
Een eerste reactie is welkom maar een inhoudelijk discussie over *die* beslispunten volgt dan in de extra bijeenkomst.
Die discussie vergt meer tijd en wil daarom een aparte vergadering over deze FFS.
Dit overigens in combinatie met de Juridische Analyse, ook daarvan is op korte termijn een eerste versie gereed en zal ik jullie z.s.m. toesturen.

LET OP: dit rapport wordt hiermee nu ambtelijk en vertrouwelijk gedeeld. Voorzien is dat ook de BAC VP en het LOW hierover (met embargo) geïnformeerd worden en dat dan op 5 oktober (LOW vergadering) het rapport op de website van BIJ12 openbaar beschikbaar komt.

Kortom: veel leesplezier en wort vervolgd...

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 10 september 2021 10:39
Aan: [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: VOORAFzending tbv IPO Wolvenwerkgroep: Basisdocument Juridische Analyse 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in en aantal andere Europese landen"
Bijlagen: 03092021wolvenrapport Boerema VdBrink Element advocaten[1439].pdf

Beste collega's

Hier is het volgende wolven basis rapport en wel de gevraagde Juridische analyse.

Wij zijn erg blij dat dit basisdocument 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in en aantal andere Europese landen" er nu ligt.

Maar let op dit is de EERSTE versie van het definitieve rapport, want deel B wordt nog aangevuld met andere landen en ook zullen er nog wat aanpassingen in de samenvatting volgen. Kortom het is een eindversie maar nog niet helemaal. Dus NIET verspreiden ter voorkoming van verkeerde versies die de ronde gaan doen.
Zodra deze er is (maar dat zal pas eind september zijn) krijgen jullie deze uiteraard ook toegestuurd.

Ook dit document van ruim 90 pagina's vergt dat een ieder de tijd krijgt om het te lezen, daarom nu al een voorafgaande verzending t.b.v. onze werkgroep van 21 september aanstaande.

Wat u nu ontvangt is dus de voorlopige eindversie. Bespreking hiervan gaat dus niet meer over (de tekst van) het rapport zelf, wel over de beleidsmatige gevolgen hiervan.

Het idee is als volgt (idem aan behandeling FFS): op de WWG van september wil ik dat wij vooral stilstaan bij **welke punten uit dit rapport dienen te leiden tot beleidskeuzes**.
Een eerste reactie is welkom maar een inhoudelijk discussie over *die* beslispunten volgt dan in de extra bijeenkomst. Die discussie vergt meer tijd en wil daarom een aparte vergadering over deze FFS.
Dit overigens in combinatie met de Juridische Analyse, ook daarvan is op korte termijn een eerste versie gereed en zal ik jullie z.s.m. toesturen.

LET OP: dit rapport wordt hiermee nu ambtelijk en vertrouwelijk gedeeld. Voorzien is dat ook de BAC VP en het LOW hierover (met embargo) geïnformeerd worden en dat dan op 5 oktober (LOW vergadering) het rapport op de website van BIJ12 openbaar beschikbaar komt.

Kortom: veel leesplezier en wordt vervolgd...

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 15 september 2022 10:35
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Voorlopige AGENDA WOLVENWERKGROEP donderdag 22 september a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 220922 WOLVEN WERKGROEP.docx

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Alvast ter herinnering|: Volgende week donderdag ochtend staat een volgende wolvenwerkgroep gepland. Let OP: zoals bekend verschoven van de middag naar de ochtend én niet in Utrecht maar in Amersfoort.
Stukken volgen z.s.m. begin volgende week.

a. Ik verzoek je aan te geven of je wel of niet aanwezig zal zijn (zie eerder gewijzigd datum verzoek Angela).

b. Tweede verzoek is aan te geven of je na afloop een lunch wilt hebben. Opgave noodzakelijk ivm reservering. Ook hiervoor krijgt je nog (via [redacted] een opgave /agenda verzoek om tussen 12.00- 12.30 mee te kunnen lunchen

c. Derde verzoek: zijn er mensen die niet fysiek aanwezig kunnen zijn maar wel behoefte hebben aan een digitale verbinding?
Zo ja laat dit even aan mij weten.

Alle reacties graag uiterlijk maandag a.s. doorgeven.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 15 september 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 22 september 2022
Tijd: 9.30 – 12.00 uur met mogelijkheid voor lunch achteraf opgave noodzakelijk!
Plaats: Eenhoorn Meeting Center Amersfoort
Bachman Wuytierslaan 2
3818 LH Amersfoort

VOORLOPIGE AGENDA – STUKKEN VOLGEN BEGIN VOLGENDE WEEK

NB: SVP aanmelden af/aanwezigheid
SVP aanmelden voor lunch indien gewenst. -> zie separaat verzoek

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**
2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Afstemming provinciale subsidieregelingen, /technische normen**
   (voorstel [redacted]

4. **Bespreking mogelijke wijzigingen voorgenomen beleid Wolvenplan**
   (voorstel [redacted] (ter voorbereiding: zie notitie vorige overleg)

5. **Bespreking mogelijke wijzigingen voorgenomen beleid Interventierichtlijnen**
   (voorstel [redacted]

6. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**

met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 24 april 2022 22:15
Aan: [redacted]
Onderwerp: VOORTGANG WOLVENPLAN

Urgentie: Hoog

Beste allen,

We gaan de eindfase in van het wolvenplan, dus is er werk aan de winkel! Ik roep ieder op kritisch naar de teksten van het nu voorliggende wolvenplan te kijken, hier opmerkingen en desgewenst wijzigingsvoorstellen in aan te brengen.
Zoals ook in de laatste wolvenwerkgroep is aangegeven.
Ik verzoek een ieder hiervoor de tijd te maken en aan sommige mensen zullen nog separate verzoeken volgen als het gaat om specifieke onderdelen.

In de planning ziet het er als volgt uit:
10 mei – wolvenwerkgroep (digitaal) -> bespreking van het wolvenplan en interventie/handelingsprotocollen
24 mei – wolvenwerkgroep (fysiek) -> bespreking en vaststelling eindconcept versies Wolvenplan en interventie/handelingsprotocollen

Interprovinciaal Wolvenplan 2022 - Werkdoc. (1).docx

Het doel van dit is dat wij in juni beschikken over een afgeronde eind concept versie van alle stukken.

Die stukken kunnen dan ook ter kennisname aan de BACVP voor 16 juni meegestuurd worden. Dat betekent dat dit uiterlijk 1 juni gereed moet zijn voor verzending.
Na de bespreking in de BACVP van 16 juni is dan bekend hoe wordt omgegaan met de voorgestelde beleidskeuzes, hebben de bestuurders kennis van het Wolvenplan en is er voor ons de mogelijkheid om extern te gaan en met een consultatieronde te starten.

D.w.z. dan volgt de zomer(-vakantie)periode en zullen we nader moeten bezien hoe lang dit gaat doorlopen. Mijn inschatting nu is dat we zeker tot en met september hier de tijd voor moeten hebben.
De beoogde vaststelling van het wolvenplan zal dan niet in de september vergadering van de BACVP kunnen plaatsvinden maar pas op 3 november.

met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:31
Aan: [redacted] minlnv.nl
Onderwerp: Wolfmeeting Vlaanderen - nav agendapunt 11 wolvenwerkgroep 21 september a.s.

Urgentie: Hoog

Beste allen,
We hebben met de WWG een volle agenda volgende week, daarom zou ik dit punt graag (vooraf) per mail afhandelen ik zal dan nog met een overzicht komen.
M.b.t. de internationale bijeenkomst wil ik graag het volgende met elkaar delen:

1. Wie gaat hier naar toe.
2. Welke gespreksonderwerpen wilt u daar besproken zien?

Oproep is dit aan mij door te geven en dan volgt er een a-vierjte met de resultaten van deze inventarisatie.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85[redacted] | F +31 (0)85[redacted]

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 25 november 2021 17:29
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolfuitslagen: individu en soort augustus t/m 8 november 2021
Bijlagen: 2021 Q4 Wolvendata tm 8-11-2021 soort+individu d.d. 25-11-2021.xlsx

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 8 november 2021, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf.
- Wolf + Overig, 7 mei – 8 november 2021, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode. Doordat enkele samples wat later waren ingeleverd, zitten deze ook bij deze uitslag (enkele samples van mei, juni en juli 2021).

De individuen die zijn vastgesteld in de periode 1 augustus – 31 oktober worden opgenomen in de Tussenrapportage van 14/15 december.

Er zijn dit keer 11 individuen vastgesteld, waarvan 2 nieuwe: de wolf in Drenthe/Friesland en een welp van de roedel op de Noord-Veluwe. Zie hieronder een overzicht. Voor wie wil heb ik de verspreiding ook alvast op kaart aangegeven.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (14/15 september). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In december wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Individuen	Aantal x vastgesteld	Locatie voorkomen	Opmerking
Overijssel / Drenthe / Friesland			
GW2090f	3	Drenthe/Friesland	Sinds april 2021 aanwezig in dit Dr/F gebied
GW2397m	16	Drenthe/Friesland	'Nieuwe' wolf uit Duitsland, sinds sept 21 vastgesteld
Veluwe			
GW998f	2	*Noord-Veluwe*	*Vrouw roedel Noord-Veluwe. Dit keer 2x vastgesteld op Midden-Veluwe*
GW893m	3	Noord-Veluwe	Man roedel Noord-Veluwe.
GW2363f	1	Noord-Veluwe	Wolf uit Duitsland (al sinds mei 21 aanwezig)
GW2087m	1	Midden-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
GW2398m	1	Midden-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
GW960f	1	Midden-Veluwe	Al sinds 2018 aanwezig
GW1490m	8	Zuidwest Veluwe	Doodgereden 1 okt Stroe
GW1889m	3	Zuidwest-Veluwe	Welp Noord-Veluwe roedel
Noord-Brabant / Limburg			
GW1625m	1	De Groote Heide	
HW02	1	Limburg	In september nieuw individu (exact individu niet bekend) in Limburg, ande

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Datum melding	Locatie	Provincie
8-11-2021	Geeuwenbrug (Hoogersmilde)	Drenthe
7-11-2021	Wapse	Drenthe
4-11-2021	Deelerwoud	Gelderland
31-10-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
31-10-2021	Ramenberg	Gelderland
29-10-2021	Blauwe Meer	Drenthe
29-10-2021	Vorrelvenen	Drenthe
29-10-2021	Eemster	Drenthe
29-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland
26-10-2021	Gorredijk	Friesland
26-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland
25-10-2021	Welsum	Overijssel
25-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland
24-10-2021	Maarheeze	Noord-Brabant
24-10-2021	Hoogersmilde	Drenthe
24-10-2021	Diever	Drenthe
24-10-2021	Diever	Drenthe
24-10-2021	Diever	Drenthe
22-10-2021	Holtingerveld	Drenthe
22-10-2021	Drents Friese Wold	Drenthe
21-10-2021	Valkenswaard	Noord-Brabant
21-10-2021	Ruinerwold	Drenthe
20-10-2021	Wapse	Drenthe
18-10-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
17-10-2021	Terwispel	Friesland
14-10-2021	Oudehorne	Friesland
14-10-2021	Oranjedorp	Drenthe
13-10-2021	Peize	Drenthe
13-10-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
12-10-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
10-10-2021	Goenga	Friesland
8-10-2021	Ter Idzard	Friesland
8-10-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
7-10-2021	Elspeet	Gelderland
7-10-2021	Westervelde	Drenthe
7-10-2021	Oldeholtpade	Friesland
6-10-2021	Meppel	Drenthe
4-10-2021	Staphorst	Overijssel
4-10-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
3-10-2021	Rouveen	Overijssel
2-10-2021	Heino	Overijssel
2-10-2021	Heino	Overijssel
1-10-2021	Raalte	Overijssel
30-9-2021	Otterlo	Gelderland
29-9-2021	Noordheide	Gelderland
28-9-2021	Elspeet	Gelderland
24-9-2021	Elspeetse Heide	Gelderland
22-9-2021	Klazienaveen	Drenthe
21-9-2021	Planken Wambuis	Gelderland

18-9-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
17-9-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
15-9-2021	Planken Wambuis	Gelderland
12-9-2021	Nunspeet	Gelderland
9-9-2021	Elspeet-Vierhouten, Noorderheide	Gelderland
8-9-2021	Nunspeet	Gelderland
6-9-2021	America	Limburg
6-9-2021	Drents-Friese Wold (Oude Willem?)	Drenthe
5-9-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
31-8-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
31-8-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
21-8-2021	Planken Wambuis	Gelderland
11-8-2021	Otterlo	Gelderland
9-8-2021	NP Hoge Veluwe	Gelderland
8-8-2021	ASK	Gelderland
30-7-2021	Someren	Noord-Brabant
11-7-2021	Planken Wambuis	Gelderland
27-6-2021	Planken Wambuis	Gelderland
11-5-2021	Planken Wambuis	Gelderland
7-5-2021	Planken Wambuis	Gelderland

Sample	TKW	DNA uitslag	Individu
Swab	TKW251	HW01	GW2397m
Swab	TKW248	HW02	GW2090f
Keutel		Hond	Hond
Keutel		HW01	Geen resultaat
Keutel		Geen resultaat	vos
Swab	TKW241	HW01	GW2397m
Swab	TKW242	HW01	Geen resultaat
Swab	TKW243	HW01	GW2397m
Keutel		HW01	GW1889m
Swab	TKW240	Geen resultaat	vos
Keutel		HW01	GW1889m
Keutel	TKW239	Hond	Hond
Keutel		HW01	GW1889m
Swab	TWK237	Wolf HW22	GW1625m
Swab	TKW238	HW01	GW2397m
Keutel		Geen resultaat	vos
Keutel		Hond	vos
Keutel		Geen resultaat	vos
Keutel		Hond	Hond
Keutel		HW01	GW2397m
Tissue/Bloedwol	TKW235	Geen resultaat	Geen resultaat
Swab	TKW236	HW02	GW2090f
Swab	TKW234	HW01	vos
Keutel		HW01	GW2087m
Swab	TKW233	Geen resultaat	vos
Swab	TKW231	HW01	GW2397m
Swab	TKW232	Geen resultaat	Geen resultaat
Keutel		HW01	vos
Keutel		HW01	GW960f
Keutel		HW01	Geen resultaat
Swab	TKW230	HW01	GW2397m
Swab	TKW229	HW01	GW2397m
Keutel		HW01	GW998f
Bloedwol	TKW226	HW01	GW893m
Swab	TKW227	Hond	vos
Swab	TKW228	HW01	GW2397m
Swab	TKW225	HW01	GW2397m
Swab	TKW224	HW01	GW2397m
Keutel		HW01	Geen resultaat
Swab	TKW223	HW01	GW2397m
Swab	TKW221	HW01	GW2397m
Swab	TKW222	HW01	GW2397m
Swab	TKW220	HW01	GW2397m
Swab	TKW219	HW01	GW1490m
Keutel		HW01	Geen resultaat
Keutel		Hond	vos + hond
Keutel		HW01	GW893m
Swab	TKW218	HW01	GW2397m
Keutel		HW01	Geen resultaat

Keutel		HW01	GW2398m
Keutel		HW01	Geen resultaat
Keutel		HW01	GW1490m
Keutel		Geen resultaat	vos
Swab	TKW217	HW01	Geen resultaat
Keutel		HW02	GW2363f
Swab	TKW215	HW02	Geen resultaat
Swab	TKW216	HW02	GW2090f
Keutel		HW01	Geen resultaat
Keutel		HW01	Geen resultaat
Keutel		HW01	GW998f
Keutel		HW01	GW1490m
Swab	TKW213	HW01	GW1490m
Swab	TKW212	HW02	vos
Keutel		HW01	GW893m
Swab	TKW208	Wolf HW22	Geen resultaat
Keutel		HW01	GW1490m
Keutel		HW01	GW1490m
Keutel		HW01	GW1490m
Keutel		HW01	GW1490m

Opmerking
Hond aangevallen door hondachtige. Onzeker, gezien alle feiten zal een hond de meeste waarschijnlijkheid hebben
vervuild met vos
Herder heeft 2 wolven schaap zien grijpen.
nieuw mannelijk individu, herkomst wordt nog nader onderzocht

nieuwe nakomeling GW998fxGW893m

artikel 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 maart 2022 17:44
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolfuitslagen: soort en individu t/m 16 februari 2022
Bijlagen: 2022 Q1 Wolvendata tm 1-2-2022 soort+individu d.d. 18-03-2021.xlsx

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 16 februari 2021, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf.
- Wolf + Overig, 2 november – 16 februari 2022, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.

Bij deze uitslagen zitten nog niet de individubepalingen voor de schademonsters van februari; die volgen later. Van de monitoringsdata is wel de individubepaling gedaan tot en met half februari. De individuen die zijn vastgesteld zijn in de periode 1 november tot en met 16 februari worden opgenomen in de Tussenrapportage van 5 april.

Nog een toelichting over de data: van een aantal monitoringsmonsters waarvoor de soortsbepaling geen resultaat opleverde, loopt nog een poging tot individubepaling. Aangeduid met "Volgt nog". Daar wordt weinig van verwacht; het is een zeer kleine kans dat het een bruikbaar profiel oplevert, hoogstens geeft dit nog indicatie dat het vos was. Daarnaast staat er bij enkele meldingen dat de individubepaling 'vos' heeft aangetoond, terwijl er bij de soortsbepaling 'wolf' staat. Dit betekent hoogstwaarschijnlijk dat een vos ook aan de prooi heeft gegeten.

Er zijn dit keer 18 individuen vastgesteld, waarvan 7 nieuwe:

- 3 daarvan zijn reeds geverifieerd met INBO en hebben al een code; het betreft drie nakomelingen van het HEK roedel in Vlaanderen. Hiertoe behoren ook de 2 doodgereden wolven in Noord-Brabant en Limburg.
- 2 betreffen nieuwe nakomelingen van het Veluwe roedel, de codes volgen nog (nu aangeduid met wolf B en wolf C).
- 2 betreffen nog onbekende wolven. De profielen liggen nog bij Senckenberg en INBO voor vergelijking (tijdelijk wolf A en wolf D).

Zie hieronder een overzicht.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (5 april). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In april wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

N#	Individuen Wolf	Opmerking
1	GW893m	Man N-Veluwe roedel
2	GW960f	Veluwe
3	GW998f	Vrouw N-Veluwe roedel
4	GW1428m	Welp N-Veluwe
5	GW1625m	De Groote Heide
6	GW1954m	NIEUW, herkomst Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen
7	GW1964m	Aangereden wolf 22-12-21, welp N-Veluwe
8	GW2087m	Welp N-Veluwe
9	GW2090f	Drenthe/Friesland
10	GW2363f	Veluwe
11	GW2397m	Drenthe/Friesland
12	GW2398m	Welp N-Veluwe

13	GW2432m	Aangereden wolf 17-1-22, NIEUW profiel, herkomst Hechtel-Eksel roede
14	GW2433m	Aangereden wolf 15-2-22, NIEUW profiel, herkomst Hechtel-Eksel roede
15	New wolf A	NIEUW
16	New wolf B	NIEUW, Welp N-Veluwe
17	New wolf C	NIEUW, Welp N-Veluwe
18	New wolf D	NIEUW

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] |[redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Datum melding	Locatie	Provincie
?	Veluwezoom	Gelderland
16-2-2022	Weert	Noord-Brabant
13-2-2022	t Harde	Gelderland
7-2-2022	NP Drents Friese Wold	Drenthe
4-2-2022	Hoenderloo	Gelderland
1-2-2022	Langedijke	Friesland
1-2-2022	Makkinga	Friesland
31-1-2022	Roosendaal	Noord-Brabant
31-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
30-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
30-1-2022	Boijl	Friesland
30-1-2022	Vledderveen	Drenthe
30-1-2022	Zuid Veluwe	Gelderland
30-1-2022	Gerritsfles	Gelderland
29-1-2022	Goirle	Noord-Brabant
28-1-2022	Berkel-Enschot	Noord-Brabant
27-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
27-1-2022	Heukelom	Noord-Brabant
26-1-2022	Ysselsteyn	Limburg
26-1-2022	Kootwijkse veld	Gelderland
25-1-2022	Horst	Limburg
24-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
24-1-2022	Castenray	Limburg
23-1-2022	Assel	Gelderland
21-1-2022	Baarlo	Limburg
21-1-2022	Vledder	Drenthe
21-1-2022	Hoog Buurlose hei	Gelderland
21-1-2022	Bergeijk	Noord-Brabant
21-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland
20-1-2022	Boekel	Noord-Brabant
20-1-2022	Bladel	Noord-Brabant
20-1-2022	Kootwijk Loofles	Gelderland
19-1-2022	Boijl	Friesland
18-1-2022	Wateren	Drenthe
17-1-2022	Esbeek	Noord-Brabant
17-1-2022	Eindhoven	Noord-Brabant
16-1-2022	Woensdrecht	Zeeland
15-1-2022	Drents Friese Wold	Drenthe
14-1-2022	Veluwezoom	Gelderland
14-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland
13-1-2022	Putten	Gelderland
13-1-2022	Putten	Gelderland
13-1-2022	Woensdrecht	Zeeland
13-1-2022	ASK	Gelderland
11-1-2022	Sterksel	Noord-Brabant
11-1-2022	Elspeetse heide	Gelderland
10-1-2022	Mierlo	Noord-Brabant
9-1-2022	Helenaveen	Noord-Brabant
8-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant

7-1-2022	Someren	Noord-Brabant
7-1-2022	Ossendrecht	Noord-Brabant
7-1-2022	Wapse	Drenthe
7-1-2022	Wapse	Drenthe
7-1-2022	Vledder	Drenthe
7-1-2022	Someren	Noord-Brabant
7-1-2022	Deelerwoud	Gelderland
6-1-2022	Huijbergen	Noord-Brabant
6-1-2022	Someren	Noord-Brabant
6-1-2022	Chaam	Noord-Brabant
6-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland
4-1-2022	Nederweert	Limburg
3-1-2022	Valkenswaard	Noord-Brabant
3-1-2022	Vledder	Drenthe
3-1-2022	Vledder	Drenthe
3-1-2022	Doldersum	Drenthe
3-1-2022	Drents Friese Wold	Drenthe
2-1-2022	Doldersum	Drenthe
2-1-2022	Planken Wambuis	Gelderland
2-1-2022	ASK	Gelderland
1-1-2022	Hoog Buurlose heide	Gelderland
31-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
31-12-2021	Wapse	Drenthe
31-12-2021	Wapse	Drenthe
30-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
30-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
30-12-2021	Kootwijkse veld	Gelderland
29-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
27-12-2021	Mariahout	Noord-Brabant
27-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
27-12-2021	Nederweert	Limburg
26-12-2021	Wapserveen	Drenthe
25-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
24-12-2021	Beekbergen	Gelderland
23-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
23-12-2021	Elspeterweg/A50	Gelderland
23-12-2021	Elspeterweg/A50	Gelderland
22-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant
22-12-2021	Elspeet	Gelderland
20-12-2021	Heeze	Noord-Brabant
20-12-2021	Ouwerkerk	Zeeland
20-12-2021	Drents Friese Wold	Drenthe
19-12-2021	Bruinisse	Zeeland
19-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant
19-12-2021	Aarle-Rixtel	Noord-Brabant
18-12-2021	Kruisland	Noord-Brabant
18-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant
18-12-2021	Bakel	Noord-Brabant
18-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
18-12-2021	Hoge Veluwe	Gelderland

18-12-2021	Deelerwoud	Gelderland
17-12-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
17-12-2021	Hoog Buurlose heide	Gelderland
15-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant
15-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant
15-12-2021	NP Drents Friese Wolf	Drenthe
14-12-2021	Kootwijkse zand	Gelderland
13-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant
12-12-2021	ASK	Gelderland
7-12-2021	Vledder	Drenthe
6-12-2021	Huijbergen	Noord-Brabant
3-12-2021	(nabij) Zeist	Utrecht
1-12-2021	Lierop	Noord-Brabant
27-11-2021	Diever	Drenthe
26-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant
25-11-2021	Hoog Soeren	Gelderland
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant
22-11-2021	Oudemolen	Noord-Brabant
22-11-2021	Hulshorsterzand	Gelderland
20-11-2021	Deelerwoud	Gelderland
20-11-2021	Schernkershal/Hoenderloo	Gelderland
19-11-2021	Doldersum	Drenthe
19-11-2021	Doldersum	Drenthe
17-11-2021	Engelen	Noord-Brabant
17-11-2021	Wapserveen	Drenthe
17-11-2021	Wapse	Drenthe
16-11-2021	Wapse	Drenthe
16-11-2021	Wapse	Drenthe
16-11-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
15-11-2021	Lierop	Noord-Brabant
14-11-2021	NW Veluwezoom	Gelderland
12-11-2021	Ooij	Gelderland
11-11-2021	Geeuwenbrug	Drenthe
11-11-2021	Geeuwenbrug	Drenthe
11-11-2021	Ooij	Gelderland
8-11-2021	Someren	Noord-Brabant
8-11-2021	Geeuwenbrug (Hoogersmilde)	Drenthe
7-11-2021	Lierop	Noord-Brabant
7-11-2021	Wapse	Drenthe
5-11-2021	Wapse	Drenthe
3-11-2021	Drents Friese Wold	Drenthe
2-11-2021	Lheebroek	Drenthe
2-11-2021	Hoog Buurlo	Gelderland
2-11-2021	Hoog Buurlose heide	Gelderland
31-10-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
29-10-2021	Blauwe Meer	Drenthe
29-10-2021	Vorrelvenen	Drenthe
29-10-2021	Eemster	Drenthe
29-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland

26-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland
25-10-2021	Planken Wambuis	Gelderland
24-10-2021	Maarheeze	Noord-Brabant
24-10-2021	Hoogersmilde	Drenthe
22-10-2021	Drents Friese Wold	Drenthe
21-10-2021	Ruinerwold	Drenthe
20-10-2021	Wapse	Drenthe
18-10-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
14-10-2021	Oudehorne	Friesland
13-10-2021	Peize	Drenthe
13-10-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
12-10-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
10-10-2021	Goenga	Friesland
8-10-2021	Ter Idzard	Friesland
8-10-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
7-10-2021	Elspeet	Gelderland
7-10-2021	Oldeholtpade	Friesland
6-10-2021	Meppel	Drenthe
4-10-2021	Staphorst	Overijssel
4-10-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
3-10-2021	Rouveen	Overijssel
2-10-2021	Heino	Overijssel
2-10-2021	Heino	Overijssel
1-10-2021	Raalte	Overijssel
30-9-2021	Otterlo	Gelderland
29-9-2021	Noordheide	Gelderland
24-9-2021	Elspeetse Heide	Gelderland
22-9-2021	Klazienaveen	Drenthe
21-9-2021	Planken Wambuis	Gelderland
18-9-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
17-9-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
15-9-2021	Planken Wambuis	Gelderland
9-9-2021	Elspeet-Vierhouten, Noorderheide	Gelderland
8-9-2021	Nunspeet	Gelderland
6-9-2021	America	Limburg
6-9-2021	Drents-Friese Wold (Oude Willem?	Drenthe
5-9-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
31-8-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
31-8-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
21-8-2021	Planken Wambuis	Gelderland
11-8-2021	Otterlo	Gelderland
9-8-2021	NP Hoge Veluwe	Gelderland
8-8-2021	ASK	Gelderland
30-7-2021	Someren	Noord-Brabant
29-7-2021	Doorwerth	Gelderland
28-7-2021	Heeze	Noord-Brabant
28-7-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
27-7-2021	Heeze	Noord-Brabant
11-7-2021	Planken Wambuis	Gelderland
8-7-2021	Ask	Gelderland

2-7-2021	Kroondomein	Gelderland
1-7-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
27-6-2021	Planken Wambuis	Gelderland
25-6-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
23-6-2021	Drents Friese Wold	Friesland
20-6-2021	Kootwijkerzand	Gelderland
13-6-2021	Ask	Gelderland
12-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant
12-6-2021	Mossel (ZV)	Gelderland
10-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant
29-5-2021	Drents Friese Wold	Drenthe
28-5-2021	Ede	Gelderland
28-5-2021	Ede	Gelderland
27-5-2021	Appelscha (Wateren Aeckingerzand	Friesland
19-5-2021	Sterksel	Noord-Brabant
16-5-2021	Fochteloo	Friesland
15-5-2021	Peize (Eelde)	Drenthe
13-5-2021	Sterksel	Noord-Brabant
13-5-2021	Ask	Gelderland
12-5-2021	Jubbega	Friesland
12-5-2021	Sterksel	Noord-Brabant
11-5-2021	Planken Wambuis	Gelderland
11-5-2021	Katlijk Bisschopslaan	Friesland
10-5-2021	Katlijk	Friesland
10-5-2021	Heeze	Noord-Brabant
7-5-2021	Planken Wambuis	Gelderland
6-5-2021	Nederweert	Noord-Brabant
1-5-2021	?	Gelderland
26-4-2021	Dinteloord	Noord-Brabant
25-4-2021	Nederweert	Noord-Brabant
24-4-2021	Drijber/Wijster	Drenthe
24-4-2021	Kroondomeinen	Gelderland
19-4-2021	Planken Wambuis	Gelderland
18-4-2021	Ask	Gelderland
13-4-2021	?	Gelderland
13-4-2021	Planken Wambuis	Gelderland
11-4-2021	Hoog Buurlose Heide	Gelderland
6-4-2021	Planken Wambuis	Gelderland
22-3-2021	Otterlo	Gelderland
19-3-2021	Otterlo	Gelderland
16-3-2021	Elspeterheide	Gelderland
13-3-2021	Ginkelse Heide	Gelderland
10-3-2021	Heeze	Noord-Brabant
10-3-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
10-3-2021	Radio Kootwijk	Gelderland
8-3-2021	??	Gelderland
7-3-2021	Ede	Gelderland
28-2-2021	Lochem	Gelderland
23-2-2021	Heeze	Noord-Brabant
22-2-2021	Stroese Heide	Gelderland

21-2-2021	Strabrechtse Heide	Noord-Brabant
16-2-2021	*Kroondomein*	*Gelderland*
16-2-2021	*Kroondomein*	*Gelderland*
14-2-2021	Ede	Gelderland
6-2-2021	Nederweert	Limburg
25-1-2021	Stramproy	Limburg
25-1-2021	Stramproy	Limburg
25-1-2021	Stramproy	Limburg
24-1-2021	Elspeetse hEide	Gelderland
21-1-2021	Nederweert	Limburg
20-1-2021	Ask	Gelderland
20-1-2021	Ask	Gelderland
19-1-2021	Ask	Gelderland
17-1-2021	Elspeetse heide	Gelderland
14-1-2021	Sterksel	Noord-Brabant
14-1-2021	Valkenswaard	Noord-Brabant
11-1-2021	Leende	Noord-Brabant
2-1-2021	Planken Wambuis	Gelderland
29-12-2020	ZW Veluwe Eder Heide	Gelderland
24-12-2020	ZW Veluwe Planken Wambuis	Gelderland
23-12-2020	Planken Wambuis	Gelderland
21-12-2020	Mosselse zand	Gelderland
21-12-2020	Mosselse zand	Gelderland
19-12-2020	ZW Veluwe Mossel	Gelderland
18-12-2020	Waalre	Noord-Brabant
16-12-2020	Heeze	Noord-Brabant
16-12-2020	Noord Veluwe	Gelderland
12-12-2020	Hulshorsterzand NM	Gelderland
12-12-2020	ZW Veluwe Mossel	Gelderland
11-12-2020	Heeze	Noord-Brabant
8-12-2020	Lierop	Noord-Brabant
8-12-2020	Noord-Ginkel (Ede)	Gelderland
6-12-2020	Lierop	Noord-Brabant
5-12-2020	Gemeente Nunspeet	Gelderland
4-12-2020	Planken Wambuis	Gelderland
2-12-2020	Vaassen	Gelderland
30-11-2020	Lierop	Noord-Brabant
29-11-2020	Rosmalen	Noord-Brabant
29-11-2020	Intratuin Rosmalen	Noord-Brabant
29-11-2020	Kroondomein	Gelderland
28-11-2020	Rosmalen	Noord-Brabant
28-11-2020	Heeze	Noord-Brabant
28-11-2020	Wierden	Overijssel
27-11-2020	Bergham	Noord-Brabant
27-11-2020	Enter	Overijssel
26-11-2020	Macharen/Oss	Noord-Brabant
26-11-2020	Beuningen	Overijssel
17-11-2020	Sterksel	Noord-Brabant
14-11-2020	Afferden	Limburg

8-11-2020	noord veluwe	Gelderland
30-10-2020	Elspeeterbos	Gelderland
28-10-2020	Sterksel (Groote Heide)	Noord-Brabant
27-10-2020	Waalre	Noord-Brabant
19-10-2020	Someren	Noord-Brabant
19-10-2020	Someren	Noord-Brabant
18-10-2020	Weert	Limburg
21-9-2020	Kroondomein	Gelderland
19-9-2020	Elspeet	Gelderland
17-9-2020	Lierop	Noord-Brabant
14-9-2020	Someren	Noord-Brabant
1-9-2020	Strabrechtseheide Heeze	Noord-Brabant
31-8-2020	Strabrechtse Heide Someren	Noord-Brabant
30-8-2020	Sterksel	Noord-Brabant
29-8-2020	Leuvenum	Gelderland
29-8-2020	Leuvenum	Gelderland
27-8-2020	Epe	Gelderland
25-8-2020	Mierlo	Noord-Brabant
21-8-2020	Kroondomein	Gelderland
15-8-2020	Sterksel	Noord-Brabant
13-8-2020	Uddel	Gelderland
7-8-2020	Sterksel	Noord-Brabant
3-8-2020	Maarheze	Noord-Brabant
1-8-2020	Heeze	Noord-Brabant
28-7-2020	Maarheze	Noord-Brabant
28-7-2020	?	Drenthe
16-7-2020	Heeze	Noord-Brabant
13-7-2020	Heeze	Noord-Brabant
7-7-2020	Katlijk/Delleburen	Friesland
29-6-2020	Grolloo	Drenthe
27-6-2020	Heeze	Noord-Brabant
21-6-2020	Maarheeze	Noord-Brabant
20-6-2020	Planken Wambuis	Gelderland
17-6-2020	Elp	Drenthe
16-6-2020	Elp	Drenthe
15-6-2020	Zwiggelte	Drenthe
13-6-2020	Heeze	Noord-Brabant
10-6-2020	Odoorn	Drenthe
10-6-2020	Delfzijl	Groningen
9-6-2020	Zwiggelterveld	Drenthe
9-6-2020	Heeze	Noord-Brabant
2-6-2020	Heeze	Noord-Brabant
30-5-2020	Wijk en Aalburg	Noord-Brabant
30-5-2020	Kroondomein	Gelderland
28-5-2020	Herpt	Noord-Brabant
26-5-2020	Sterksel	Noord-Brabant
25-5-2020	?	Drenthe
23-5-2020	Vlijmen	Noord-Brabant
21-5-2020	Haarsteeg	Noord-Brabant
19-5-2020	Bokhoven	Noord-Brabant

16-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant
15-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant
15-5-2020	Lierop	Noord-Brabant
15-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant
13-5-2020	Aalst	Gelderland
13-5-2020	Aalst	Gelderland
12-5-2020	Grolloo	Drenthe
2-5-2020	Heeze	Noord-Brabant
1-5-2020	Sterksel	Noord-Brabant
30-4-2020	Beesd	Gelderland
29-4-2020	Culemborg	Gelderland
23-4-2020	Nederweert	Limburg
23-4-2020	Someren	Noord-Brabant
21-4-2020	Vorden	Gelderland
19-4-2020	Heeze	Noord-Brabant
18-4-2020	Ruurlo	Gelderland
13-4-2020	Sterksel	Noord-Brabant
2-4-2020	Nederweert	Limburg
31-3-2020	Veluwezoom	Gelderland
28-3-2020	Donkerbroek	Friesland
28-3-2020	Beesd	Gelderland
28-3-2020	Heeze	Noord-Brabant
27-3-2020	Veenhuizen	Drenthe
27-3-2020	Culemborg	Gelderland
26-3-2020	Norg	Drenthe
25-3-2020	Randwijk	Gelderland
25-3-2020	Erm	Drenthe
19-3-2020	Erm	Drenthe
2-3-2020	Made	Noord-Brabant
2-3-2020	Midden Veluwe	Gelderland
2-3-2020	Noord Veluwe	Gelderland
1-3-2020	Buurmalsen (boomgaard)	Gelderland
1-3-2020	Veluwezoom	Gelderland
1-3-2020	Noord-Veluwe	Gelderland
1-3-2020	Apeldoorn	Gelderland
1-3-2020	Radio Kootwijk (HJ)	Gelderland
26-2-2020	Noord Veluwe	Gelderland
24-2-2020	Boekel	Noord-Brabant
23-2-2020	Emst	Gelderland
19-2-2020	Schoonloo	Drenthe
18-2-2020	Noord Veluwe	Gelderland
11-2-2020	Well	Limburg
6-2-2020	Zuidveld	Drenthe
1-2-2020	Ekehaar	Drenthe
27-1-2020	Grolloo	Drenthe
26-1-2020	Gelderland	Gelderland
24-1-2020	Grolloo	Drenthe
21-1-2020	Gelderland	Gelderland
21-1-2020	Gelderland	Gelderland
20-1-2020	Gelderland	Gelderland

18-1-2020	Zwiggelte	Drenthe
17-1-2020	Zwiggelte	Drenthe
15-1-2020	Gelderland	Gelderland
13-1-2020	Hooghalen	Drenthe
4-1-2020	Hooghalen	Drenthe
1-1-2020	Drenthe	Anderen
30-12-2019	Zwiggelte	Drenthe
28-12-2019	Appelscha	Friesland
28-12-2019	Gelderland	Gelderland
28-12-2019	Noord Veluwe	Gelderland
27-12-2019	Gelderland	Gelderland
19-12-2019	Venhorst	Noord-Brabant
18-12-2019	Boekel	Noord-Brabant
17-12-2019	De Wijk	Drenthe
15-12-2019	Zwiggelte	Drenthe
15-12-2019	Gelderland	Gelderland
12-12-2019	Gelderland	Gelderland
11-12-2019	Boornbergum (Smallingerland)	Friesland
5-12-2019	Appelscha	Friesland
3-12-2019	Appelscha	Friesland
3-12-2019	Gelderland	Gelderland
3-12-2019	Gelderland	Gelderland
2-12-2019	Appelscha (Oude Willem)	Friesland
24-11-2019	Gelderland	Gelderland
23-11-2019	Anderen	Drenthe
23-11-2019	Onnen	Groningen
21-11-2019	Grolloo	Drenthe
21-11-2019	Eext (landgoed Heidehof)	Drenthe
21-11-2019	Gelderland	Gelderland
19-11-2019	Hooghalen (Geelbroek)	Drenthe
17-11-2019	Gelderland	Gelderland
16-11-2019	Gelderland	Gelderland
31-10-2019	Hoog Soeren	Gelderland
19-9-2019	Epe (Emst)	Gelderland
2-9-2019	Nieuw-Balinge	Drenthe
1-4-2019	Elim	Drenthe
29-3-2019	Hooghalen	Drenthe
22-2-2019	Lemerveld	Overijssel
20-2-2019	Holten	Overijssel
6-1-2019	Heino	Overijssel
5-1-2019	Damsholte	Overijssel
5-1-2019	Beerzerveld	Overijssel
2-12-2018	de Lutte	Overijssel
18-10-2018	Oosterhesselen	Drenthe
17-10-2018	Hollandseveld	Drenthe
17-10-2018	Slagharen	Overijssel
14-10-2018	Heino	Overijssel
12-10-2018	Den Ham	Overijssel
10-10-2018	Den Ham	Overijssel
7-10-2018	Dalerpeel	Drenthe

3-10-2018	Orvelte	Drenthe
10-7-2018	Buren	Gelderland
5-7-2018	Zeewolde	Flevoland
22-6-2018	Rinsumageest	Friesland
20-6-2018	Driesum	Friesland
20-6-2018	Oldelamer	Friesland
13-6-2018	Laag-Zuthem	Overijssel
29-5-2018	Hollandseveld	Drenthe
25-5-2018	Ekehaar	Drenthe
18-5-2018	Marum	Groningen
16-5-2018	Marum	Groningen
3-5-2018	Langezwaag	Friesland
2-5-2018	De Knipe	Friesland
5-4-2018	Ruurlo	Gelderland
4-4-2018	Boijl	Friesland
4-4-2018	Markelo	Overijssel
31-3-2018	Alteveer	Drenthe
31-3-2018	Zwinderen	Drenthe
31-3-2018	Zuidwolde	Drenthe
31-3-2018	Sellingen	Drenthe
31-3-2018	NieuwLeusen	Overijssel
30-3-2018	Kerkenveld	Drenthe
29-3-2018	Alteveer	Drenthe
29-3-2018	Staphorst	Overijssel
28-3-2018	Drogteropslagen	Overijssel
26-3-2018	Zuidwolde	Drenthe
25-3-2018	Oosterhesselen	Drenthe
23-3-2018	Rouveen	Overijssel
22-3-2018	Kampen	Overijssel
22-3-2018	Kampen	Overijssel
18-3-2018	Beckum	Overijssel
18-3-2018	Benneveld	Drenthe
5-3-2018	Lottum	Limburg
5-3-2018	Venlo	Limburg
5-3-2018	Heythuysen	Limburg
23-2-2018	Bunschoten	Utrecht
31-12-2017	Helenaveen	Noord-Brabant
26-12-2017	Nieuw Heeten	Overijssel
25-12-2017	Luttenberg	Overijssel
24-12-2017	Luttenberg	Overijssel
23-12-2017	Punthorst	Overijssel
12-11-2017	Voormshoop	Overijssel
7-11-2017	Bergentheim	Overijssel
14-10-2017	Laag Zuthem	Overijssel
22-9-2017	Finsterwolde	Groningen
9-3-2015	Holwierde	Groningen
9-3-2015	Termunten	Groningen
7-3-2015	Nieuw Amsterdam	Drenthe
7-3-2015	Westerbork	Drenthe

Sample	DNA uitslag	Individu
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Dode Wolf	Wolf	GW2433m
Keutel	Wolf	GW998f
Keutel	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	GW1428m?
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	HW02	GW2090f
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	GW2397m
Schaap	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	GW1954m
?	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
?	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW2432m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1428m
Schaap	HW02	GW2090f?
Keutel	HW02	Geen resultaat
?	Wolf	New wolf A
Dode Wolf	Wolf	GW2432m
Schaap	Wolf	GW1954m
Keutel	HW02	GW2090f
Keutel	HW02	GW2363f
Keutel	Wolf	Geen resultaat
?	Wolf	GW2398m
?	Wolf	GW2398m
?	Wolf	GW1954m
Keutel	Wolf	GW998f
?	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	GW960f?
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Geit	Wolf HW22	New wolf D
?	Wolf	GW1954m

?	Wolf HW22	New wolf D
?	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	GW2397m
Schaap	HW02	Geen resultaat
Schaap	Wolf	Vos
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Keutel	Wolf	New wolf C
?	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf	New wolf A
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	HW02	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW2397m
?	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Vos
Schaap	HW02	GW2090f
Keutel	Wolf	GW2087m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW893m
?	Wolf HW22	Geen resultaat
Schaap	HW02	Geen resultaat
Schaap	Wolf	Geen resultaat
?	Wolf HW22	GW1625m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	New wolf B
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
?	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Schaap	Wolf	GW2397m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
?	Wolf	GW893m of nakomeling Veluwe roedel
Schaap	Wolf HW22	Geen resultaat
Haren	Wolf	Geen resultaat
Haren	Wolf	GW2398m
?	Wolf	Geen resultaat
Dode Wolf	Wolf	GW1964m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
?	Wolf	GW1954m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
?	Wolf	GW1954m
?	Wolf HW22	Geen resultaat
Schaap	Wolf	New wolf A
Schaap	Wolf	Geen resultaat
?	Wolf	GW1954m
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	Geen resultaat

Damhert	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW998f
Schaap	Wolf HW22	Geen resultaat
?	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
?	Wolf HW22	New wolf D
Keutel	Wolf	GW2398m
Schaap	HW02	GW2090f
?	Wolf HW22	New wolf D
Dode GJH	Goudjakhals	GG019m
Schaap	Wolf HW22	Geen resultaat
Schaap	HW02	GW2090f
?	Wolf HW22	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1964m
?	Wolf HW22	New wolf D
?	Wolf HW22	New wolf D
?	Wolf HW22	New wolf D
Keutel	Wolf	GW1428m
Keutel	Wolf	GW2087m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	HW02	Geen resultaat
Schaap	HW02	GW2090f
?	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	HW02	Vos
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	HW02	GW2090f
Keutel	Wolf	GW960f
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	HW02	Geen resultaat
Schaap	Wolf HW22	New wolf D
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Swab	Wolf	GW2397m
Schaap	Wolf HW22	GW1625m
Swab	HW02	GW2090f
Schaap	HW02	Vos
Keutel	HW02	GW2090f
Schaap	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	GW1428m
Keutel	Wolf	GW2398m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	Geen resultaat
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	GW1889m

Keutel	Wolf	GW1889m
Keutel	Wolf	GW1889m
Swab	Wolf HW22	GW1625m
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	GW2397m
Swab	HW02	GW2090f
Swab	Wolf	vos
Keutel	Wolf	GW2087m
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	vos
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	GW998f
Bloedwol	Wolf	GW893m
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW2397m
Swab	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW893m
Swab	Wolf	GW2397m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW2398m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1490m
Swab	Wolf	Geen resultaat
Keutel	HW02	GW2363f
Swab	HW02	Geen resultaat
Swab	HW02	GW2090f
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW998f
Keutel	Wolf	GW1490m
Swab	Wolf	GW1490m
Swab	HW02	vos
Keutel	Wolf	GW893m
Swab	Wolf HW22	Geen resultaat
Os	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1964m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW1428m

Keutel	Wolf	GW1889m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW1964m
Keutel	Wolf	Vos
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	GW1625m
Verongelukte wolf	Wolf	GW2362m
Hertenkalf	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW2363f
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	GW2362m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Keutel	Wolf	GW960f
Schaap	Wolf	GW2089m
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW2090f
Keutel	Wolf	GW2087m
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW1964m
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	GW1490m
Edelhert	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW2087m
Hertenkalf	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	GW960f
Doodvondst wolf	Wolf	GW1729f
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW960f

Keutel	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW893m
Keutel	Wolf	GW1889m
Keutel	Wolf	GW2088m
Damhert	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	Geen resultaat
Schaap	Wolf	gemengd HW01+HW02 (GW979m + ?)
Schaap	Wolf	GW979m
Keutel	Wolf	GW1889m
??	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1964m
Keutel	Wolf	GW1964m
Keutel	Wolf	GW1964m
Keutel	Wolf	GW1428m
Schaap	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	GW1729f
Keutel	Wolf	GW1490m
Keutel	Wolf	GW1729f
Schaap	Wolf	GW1625m
??	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	GW893m
Keutel	Wolf	GW1729f
Schaap	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1889m
Keutel	Wolf	GW1729f
Schaap	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	GW1625m
??	Wolf	GW1920m
??	Wolf	GW1920m
Keutel	Wolf	onbekend
??	Wolf	onbekend
??	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1490m
??	Wolf	GW1920m
??	Wolf	GW1490m
??	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1490m
Schaap	Wolf	GW1625m
??	Wolf	GW1920m

Keutel	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	GW998f
Haren	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Kalf	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1889m
Keutel	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
Edelhert Leuvenum	Wolf	GW893m
Edelhert Leuvenum	Wolf	GW893m + GW998f en/of pup
Hertenkalf (wild)	Wolf	onbekend
Kalf	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	GW1428m
Schaap	Wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	onbekend
??	Wolf	onbekend
Schaap	Wolf	GW1625m
Schaap	Wolf	GW1625m
??	Wolf	onbekend
Keutel	Wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Keutel	wolf	GW1729f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Keutel	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Keutel	wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Keutel	Wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend

Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Schotse Hooglander	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1554m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Keutel	wolf	GW1608m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1608m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1608m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Geit(en)	wolf	GW1608m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Keutel	wolf	GW960f
Keutel	wolf	onbekend
Haren, teek, bloed aan gras	wolf	GW1608m
Edelhert	wolf	GW1608m
Wolvenwelp Welna	wolf	GW1626m
Edelhert	wolf	GW893m + GW998f en/of pup
Edelhert	wolf	GW960f
Keutel	wolf	GW1428m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Keutel	wolf	onbekend
Keutel	wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1625m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	Onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
swab	Wolf	GW893m
swab	Wolf	GW893m + GW998f en/of pup
Keutel	Wolf	Onbekend

Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Ree	Wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	GW1428m
Keutel	wolf	onbekend
keutel	Wolf	Onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1479f
Scha(a)p(en)	wolf	GW1479f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	GW998f
swab van huidflap	Wolf	Onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Edelhert	Wolf	GW1428m
Edelhert	Wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	Onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Scha(a)p(en)	wolf	GW1261m
Keutel	Wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Keutel	Wolf	GW960f
Keutel	Wolf	GW960f
Scha(a)p(en)	wolf	GW960f
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW849f
Scha(a)p(en)	wolf	GW965f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	GW893m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW912f
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf

Scha(a)p(en)	wolf	GWxxxf
Scha(a)p(en)	wolf	GW979m
Scha(a)p(en)	wolf	GW979m
Scha(a)p(en)	wolf	GW979m
Scha(a)p(en)	wolf	GW979m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	GW998f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW954f
Scha(a)p(en)	wolf	GW763f
Scha(a)p(en)	wolf	GW954f
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW954f
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW953m
Scha(a)p(en)	wolf	GW954f
Scha(a)p(en)	wolf	GW913m
Scha(a)p(en)	wolf	GW913m
Scha(a)p(en)	wolf	GW913m
Scha(a)p(en)	wolf	GW955m
Scha(a)p(en)	wolf	GW680f
Scha(a)p(en)	wolf	GW680f
Scha(a)p(en)	wolf	GW680f
Scha(a)p(en)	wolf	GW680f
Scha(a)p(en)	wolf	GW680f
Scha(a)p(en)	wolf	GW843m
Scha(a)p(en)	wolf	GW843m
Scha(a)p(en)	wolf	GW843m
Scha(a)p(en)	wolf	onbekend
Scha(a)p(en)	wolf	GW386m
Scha(a)p(en)	wolf	GW386m
Scha(a)p(en)	wolf	GW386m
Scha(a)p(en)	wolf	GW386m

Opmerking
Dode wolf Weert A2, 16-2-22. Nakomeling van roedel HEK Vlaanderen (GW979mxGW1479f)
't Harde
onvolledig profiel
Vervuild profiel, vermoedelijk met allelen GW2397m
Dode Wolf Eindhoven A67 17-1-22. Nakomeling van roedel HEK Vlaanderen (GW979mxGW1479f)
onvolledig profiel

Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Nakomeling Veluwe (GW998f x GW893m), GW code volgt.
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus, onzeker profiel, lijkt op GW2397m vermengd met GW2390f
Nakomeling Veluwe (GW998f x GW893m), GW code volgt.
incompleet profiel, allelen van Veluwe roedel
Opm. BIJ12: Dit is geen DNA van de aangereden wolf (dat was GW1964)
Dode Wolf Elspeet, 22-12-21. Welp Noord-Veluwe, schurft
Nieuwe mannelijke wolf, GW code en eventuele oorspronggegevens volgen
Mannelijke wolf afkomstig van de Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen.

Dode Goudjakhals Zeist 3-12-21. Niet eerder waargenomen, ook niet in Duitsland
nunspeet
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Mannelijke wolf, tevens waargenomen door INBO in Belgie (Kalmthout, 27-12-2021). Individu-code volgt nog.

(GW1490m op 1 oktober dood gevonden)

nieuw mannelijk individu, herkomst wordt nog nader onderzocht

nieuwe nakomeling GW998fxGW893m

(Betrof de moeflon)

mannelijke pup GW998f x GW893m, ander individu dan te Ede

waarschijnlijk 998f x 893m

mannelijke pup GW998f x GW893m, ander individu dan te Ede

Deze analyse is in augustus 2021 uitgevoerd / uitslag was in augustus bekend.
nieuwe mannelijke pup GW998f x GW893m
(De uitslagen van 25-1, Stamproy betreffen allen dezelfde casus) Het lijkt er bij deze casus op dat hier twee wolven bij betrokken waren (want 1 sample gaf HW01 aan en een andere sample HW02). Echter het individuele profiel van het monster met HW01 was te slecht om een specifiek individu te identificeren.
(De uitslagen van 25-1, Stamproy betreffen allen dezelfde casus) GW code volgt
mannelijke pup GW998fxGW893m
waarschijnlijk 998f x 893m
waarschijnlijk 998f x 893m
waarschijnlijk 998f x 893m
mannelijke pup GW998fxGW893m
vrouwelijke pup GW998fxGW893m
vrouwelijke pup GW998fxGW893m
vrouwelijke pup GW998fxGW893m
mannelijke pup GW998fxGW893m
vrouwelijke pup GW998fxGW893m

Datum onduidelijk
contaminatie met vos
nog niet eerder waargenomen mannelijke pup GW998fxGW893m
contaminatie met vos
Gemengd profiel roedel noord-veluwe
contaminatie met vos
mannelijke welp uit roedel noord veluwe
HW22, dus vrijwel zeker GW1625m
onbekend; HW1
vrouwelijke pup GW998fxGW893m
geen resultaat, waarsch gw1261m
ms toont VOS (contaminatie), wolfindividu niet te achterhalen

mannelijke welp uit roedel noord veluwe

mannelijke welp uit roedel noord veluwe

Datum	Locatie	Provincie	Type
16-2-2022	Weert	Noord-Brabant	Dode Wolf
13-2-2022	?	Gelderland	Keutel
13-2-2022	t Harde	Gelderland	Keutel
11-2-2022	?	Gelderland	Keutel
11-2-2022	Hoog Buurlose heide	Gelderland	Keutel
7-2-2022	NP Drents Friese Wold	Drenthe	Keutel
6-2-2022	Hoge Veluwe	Gelderland	Keutel
4-2-2022	Hoenderloo	Gelderland	Keutel
4-2-2022	Hoenderloo	Gelderland	Keutel
1-2-2022	Langedijke	Friesland	Schaap
1-2-2022	Makkinga	Friesland	Schaap
31-1-2022	Roosendaal	Noord-Brabant	Schaap
31-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Schaap
30-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Schaap
30-1-2022	Boijl	Friesland	Schaap
30-1-2022	Vledderveen	Drenthe	Schaap
30-1-2022	Zuid Veluwe	Gelderland	Keutel
30-1-2022	Gerritsfles	Gelderland	Keutel
29-1-2022	Goirle	Noord-Brabant	Schaap
28-1-2022	Nijkerk	Gelderland	Schaap
28-1-2022	Berkel-Enschot	Noord-Brabant	Schaap
27-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?
27-1-2022	Heukelom	Noord-Brabant	Schaap
27-1-2022	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
26-1-2022	Ysselsteyn	Limburg	Schaap
26-1-2022	Kootwijkse veld	Gelderland	Keutel
25-1-2022	Horst	Limburg	Schaap
24-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Schaap
24-1-2022	Castenray	Limburg	Schaap
23-1-2022	??	Gelderland	Keutel
23-1-2022	Assel	Gelderland	Keutel
21-1-2022	Baarlo	Limburg	Schaap
21-1-2022	Vledder	Drenthe	?
21-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Schaap
21-1-2022	Hoog Buurlose hei	Gelderland	Keutel
21-1-2022	Bergeijk	Noord-Brabant	Keutel
21-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland	Keutel
20-1-2022	Boekel	Noord-Brabant	Schaap
20-1-2022	Bladel	Noord-Brabant	Keutel
20-1-2022	Kootwijk Loofles	Gelderland	Keutel
19-1-2022	Boijl	Friesland	Schaap
19-1-2022	Noordwolde-Zuid	Friesland	Geen swabs bi
18-1-2022	Wateren	Drenthe	Keutel
18-1-2022	Ginkelse Heide	Gelderland	Keutel
18-1-2022	Noord Ginkel	Gelderland	Keutel
17-1-2022	Esbeek	Noord-Brabant	?
17-1-2022	Eindhoven	Noord-Brabant	Dode Wolf
16-1-2022	Woensdrecht	Zeeland	Schaap
16-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?

15-1-2022	Drents Friese Wold	Drenthe	Keutel
14-1-2022	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
14-1-2022	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
14-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland	Keutel
13-1-2022	Putten	Gelderland	?
13-1-2022	Helmond	Noord-Brabant	Walibi
13-1-2022	Putten	Gelderland	?
13-1-2022	Nijensleek	Drenthe	Geen swabs bi
13-1-2022	Woensdrecht	Zeeland	?
13-1-2022	ASK	Gelderland	Keutel
11-1-2022	Ossendrecht	Noord-Brabant	Geen geschikte
11-1-2022	Valkenswaard	Noord-Brabant	Damhert
11-1-2022	Sterksel	Noord-Brabant	?
11-1-2022	Elspeetse heide	Gelderland	Keutel
10-1-2022	Oosterhout	Gelderland	Kalf (Schotse H
10-1-2022	Mierlo	Noord-Brabant	Schaap
9-1-2022	Helenaveen	Noord-Brabant	Geit
8-1-2022	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?
7-1-2022	Someren	Noord-Brabant	?
7-1-2022	Ossendrecht	Noord-Brabant	?
7-1-2022	Huijbergen	Noord-Brabant	?
7-1-2022	Wapse	Drenthe	Schaap
7-1-2022	Wapse	Drenthe	Schaap
7-1-2022	Vledder	Drenthe	Schaap
7-1-2022	Someren	Noord-Brabant	Schaap
7-1-2022	Deelerwoud	Gelderland	Keutel
6-1-2022	Huijbergen	Noord-Brabant	?
6-1-2022	Someren	Noord-Brabant	Schaap
6-1-2022	Chaam	Noord-Brabant	Schaap
6-1-2022	Radio Kootwijk	Gelderland	Keutel
5-1-2022	Epen	Limburg	?
4-1-2022	Nederweert	Limburg	Schaap
4-1-2022	Kootwijk Loobosch	Gelderland	Keutel
4-1-2022	Heerlen	Limburg	Haren
3-1-2022	Valkenswaard	Noord-Brabant	Schaap
3-1-2022	Vledder	Drenthe	Schaap
3-1-2022	Vledder	Drenthe	Schaap
3-1-2022	Doldersum	Drenthe	?
3-1-2022	Drents Friese Wold	Drenthe	Keutel
2-1-2022	Klarenbeek	Gelderland	Schaap
2-1-2022	Doldersum	Drenthe	Schaap
2-1-2022	Planken Wambuis	Gelderland	Keutel
2-1-2022	ASK	Gelderland	Keutel
1-1-2022	Hoog Buurlose heide	Gelderland	Keutel
31-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	?
31-12-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
31-12-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
30-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?
30-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
30-12-2021	Kootwijkse veld	Gelderland	Keutel

29-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	Schaap
27-12-2021	Mariahout	Noord-Brabant	Schaap
27-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?
27-12-2021	Nederweert	Limburg	Schaap
26-12-2021	Wapserveen	Drenthe	Schaap
26-12-2021	??	Gelderland	Keutel
25-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
24-12-2021	Beekbergen	Gelderland	?
24-12-2021	Hoog Buurlose heide	Gelderland	Keutel
24-12-2021	Stippelberg (de Rips)	Noord-Brabant	Haren
23-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
23-12-2021	Elspeterweg/A50	Gelderland	Haren
23-12-2021	Elspeterweg/A50	Gelderland	Haren
22-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant	?
22-12-2021	Elspeet	Gelderland	Dode Wolf
20-12-2021	Heeze	Noord-Brabant	Schaap
20-12-2021	Ouwerkerk	Zeeland	?
20-12-2021	Mariahout	Noord-Brabant	Geen swabs bi
20-12-2021	Drents Friese Wold	Drenthe	Keutel
19-12-2021	Bruinisse	Zeeland	?
19-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	?
19-12-2021	Aarle-Rixtel	Noord-Brabant	Schaap
18-12-2021	Kruisland	Noord-Brabant	Schaap
18-12-2021	Steenbergen	Noord-Brabant	?
18-12-2021	Bakel	Noord-Brabant	Schaap
18-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
18-12-2021	Hoge Veluwe	Gelderland	Keutel
18-12-2021	Deelerwoud	Gelderland	Damhert
17-12-2021	Kootwijkerzand	Gelderland	Keutel
17-12-2021	Hoog Buurlose heide	Gelderland	Keutel
15-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	Schaap
15-12-2021	Ossendrecht	Noord-Brabant	?
15-12-2021	NP Drents Friese Wolf	Drenthe	Keutel
14-12-2021	Kootwijkse zand	Gelderland	Keutel
13-12-2021	Wouwse Plantage	Noord-Brabant	?
12-12-2021	ASK	Gelderland	Keutel
10-12-2021	Terlet Veluwezoom	Gelderland	Keutel
9-12-2021	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
7-12-2021	Vledder	Drenthe	Schaap
6-12-2021	Huijbergen	Noord-Brabant	?
3-12-2021	(nabij) Zeist	Utrecht	Dode GJH
1-12-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
30-11-2021	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
27-11-2021	Diever	Drenthe	Schaap
26-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	?
25-11-2021	Hoog Soeren	Gelderland	Keutel
25-11-2021	Hoog Soeren	Gelderland	Keutel
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	?
24-11-2021	Nieuw-Vossemeer	Noord-Brabant	?
22-11-2021	Oudemolen	Noord-Brabant	?

22-11-2021	Hulshorsterzand	Gelderland	Keutel
21-11-2021	ASK	Gelderland	Keutel
20-11-2021	Deelerwoud	Gelderland	Keutel
20-11-2021	Schernkershal/Hoenderloo	Gelderland	Keutel
19-11-2021	Doldersum	Drenthe	Schaap
19-11-2021	Doldersum	Drenthe	Schaap
17-11-2021	Engelen	Noord-Brabant	?
17-11-2021	Wapserveen	Drenthe	Schaap
17-11-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
16-11-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
16-11-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
16-11-2021	Kootwijkerzand	Gelderland	Keutel
15-11-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
14-11-2021	NW Veluwezoom	Gelderland	Keutel
14-11-2021	NW Veluwezoom	Gelderland	Keutel
12-11-2021	Ooij	Gelderland	Schaap
11-11-2021	Geeuwenbrug	Drenthe	Schaap
11-11-2021	Geeuwenbrug	Drenthe	Schaap
11-11-2021	Ooij	Gelderland	Schaap
9-11-2021	Sallandse Heuvelrug	Overijssel	Ree
8-11-2021	Someren	Noord-Brabant	Schaap
8-11-2021	Beek	Gelderland	Ree
7-11-2021	Lierop	Noord-Brabant	Schaap
5-11-2021	Wapse	Drenthe	Schaap
3-11-2021	Drents Friese Wold	Drenthe	Keutel
2-11-2021	Lheebroek	Drenthe	Schaap
2-11-2021	Hoog Buurlo	Gelderland	Keutel
2-11-2021	Hoog Buurlose heide	Gelderland	Keutel
?	?	Gelderland	Keutel
?	Veluwezoom	Gelderland	Keutel
?	?	Gelderland	Keutel
?	?	Gelderland	Keutel

TKW	DNA uitslag	Individubepaling
	Wolf HW01	GW2433m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	GW998f
	Geen resultaat	Volgt nog
	Hond	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW2397m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	GW1428m?
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW377	HW01	Geen resultaat
TKW376	HW02	GW2090f
TKW375	HW01	GW1954m
TKW374	HW01	GW1954m
TKW373	HW01	GW1954m
TKW372	HW01	GW2397m
TKW371	HW01	GW2397m
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW370	HW01	GW1954m
TKW369	Hond	
TKW368	HW01	GW1954m
TKW367	HW01	Geen resultaat
TKW366	HW01	GW1954m
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW364	Wolf HW22	GW1625m
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW365	Wolf HW22	GW1625m
TKW363	HW01	GW1954m
TKW362	Wolf HW22	GW1625m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW360	Wolf HW22	GW1625m
TKW359	HW01	GW2397m
TKW358	Geen resultaat	
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW2432m
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW361	Wolf HW22	GW1625m
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW1428m
TKW357	HW02	GW2090f?
TKW356		
	HW02	Geen resultaat
	Geen resultaat	Volgt nog
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW355	HW01	New wolf A
	Wolf HW01	GW2432m
TKW354	HW01	GW1954m
TKW353	Geen resultaat	

	HW02	GW2090f
	Geen resultaat	Volgt nog
	HW02	GW2363f
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW352	HW01	GW2398m
TKW351	Geen resultaat	
TKW350	HW01	GW2398m
TKW349		
TKW348	HW01	GW1954m
	Wolf HW01	GW998f
TKW347		
TKW346	Geen resultaat	
TKW345	Wolf HW22	GW1625m
	Wolf HW01	GW960f?
TKW344	Geen resultaat	
TKW343	Wolf HW22	GW1625m
TKW342	Wolf HW22	New wolf D
TKW341	HW01	GW1954m
TKW340	Wolf HW22	New wolf D
TKW339	HW01	GW1954m
TKW338	Geen resultaat	
TKW337	HW01	GW2397m
TKW337	HW02	Geen resultaat
TKW336	HW01	Vos
TKW335	Wolf HW22	New wolf D
	Wolf HW01	New wolf C
TKW334	HW01	Geen resultaat
TKW333	Wolf HW22	New wolf D
TKW332	HW01	New wolf A
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW331	Geen resultaat	
TKW330	Wolf HW22	GW1625m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Hond	
TKW329	Wolf HW22	New wolf D
TKW328	HW02	Geen resultaat
TKW328	HW01	GW2397m
TKW327	HW01	GW2397m
	Wolf HW01	Vos
TKW326	Geen resultaat	
TKW325	HW02	GW2090f
	Wolf HW01	GW2087m
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW893m
TKW324	Wolf HW22	Geen resultaat
TKW323	HW02	Geen resultaat
TKW323	HW01	Geen resultaat
TKW322	Wolf HW22	GW1625m
TKW321	Wolf HW22	GW1625m
	Wolf HW01	New wolf B

TKW319	Wolf HW22	New wolf D
TKW315	Wolf HW22	GW1625m
TKW314	Wolf HW22	New wolf D
TKW313	Wolf HW22	GW1625m
TKW311	HW01	GW2397m
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW309	Wolf HW22	GW1625m
TKW308	HW01	GW893m of nakomeling Veluwe roedel
	Geen resultaat	Volgt nog
	Hond	
TKW307	Wolf HW22	Geen resultaat
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW2398m
TKW306	HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW1964m
TKW303	Wolf HW22	GW1625m
TKW302	HW01	GW1954m
TKW304		
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW301	HW01	GW1954m
TKW300	Wolf HW22	Geen resultaat
TKW299	HW01	New wolf A
TKW298	HW01	Geen resultaat
TKW296	HW01	GW1954m
TKW295	HW01	Geen resultaat
TKW294	Wolf HW22	GW1625m
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW998f
TKW292	Wolf HW22	Geen resultaat
TKW290	HW01	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW2397m
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW288	Wolf HW22	New wolf D
	Wolf HW01	GW2398m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW287	HW02	GW2090f
TKW285	Wolf HW22	New wolf D
	Goudjakhals	GG019m
TKW280	Wolf HW22	Geen resultaat
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW278	HW02	GW2090f
TKW276	Wolf HW22	Geen resultaat
	Wolf HW01	GW1964m
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW273	Wolf HW22	New wolf D
TKW271	Wolf HW22	New wolf D
TKW269	Wolf HW22	New wolf D

	Wolf HW01	GW1428m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	GW2087m
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW267	HW02	Geen resultaat
TKW266	HW02	GW2090f
TKW262	Wolf HW22	New wolf D
TKW261	HW01	Geen resultaat
TKW260	HW02	Vos
TKW259	HW01	Geen resultaat
TKW259	HW02	GW2090f
	Wolf HW01	GW960f
TKW258	Wolf HW22	GW1625m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	Geen resultaat
TKW257	Wolf HW22	New wolf D
TKW256	HW01	Geen resultaat
TKW256	HW02	Geen resultaat
TKW254	Wolf HW22	New wolf D
	Geen resultaat	Volgt nog
TKW250	Wolf HW22	GW1625m
	Hond	
TKW249	Wolf HW22	GW1625m
TKW247	HW02	Vos
	HW02	GW2090f
TKW244	HW01	GW2397m
	Wolf HW01	GW1428m
	Wolf HW01	GW2398m
	Geen resultaat	Volgt nog
	Wolf HW01	Geen resultaat
	Geen resultaat	Volgt nog
	Geen resultaat	Volgt nog

Opmerkingen WENR/BIJ12 over individu
Dode wolf Weert A2, 16-2-22. Nakomeling van roedel HEK Vlaanderen (GW979mxGW1479f)
't Harde
onvolledig profiel

onvolledig profiel
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Nakomeling Veluwe (GW998f x GW893m), GW code volgt.
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus, onzeker profiel, lijkt op GW2397m vermengd met GW2390f
Nakomeling Veluwe (GW998f x GW893m), GW code volgt.

incompleet profiel, allelen van Veluwe roedel

Opm. BIJ12: Dit is geen DNA van de aangereden wolf (dat was GW1964)

Dode Wolf Elspeet, 22-12-21. Welp Noord-Veluwe, schurft

Nieuwe mannelijke wolf, GW code en eventuele oorspronggegevens volgen

Mannelijke wolf afkomstig van de Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen.

Dode Goudjakhals Zeist 3-12-21. Niet eerder waargenomen, ook niet in Duitsland

nunspeet
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Twee wolven bij één casus
Mannelijke wolf, tevens waargenomen door INBO in Belgie (Kalmthout, 27-12-2021). Individu-code volgt nog.
Reebok

Opmerkingen op veldformulier:
Door vraatbeeld, keelbeten en sporen vrijwel zeker wolf.
Lijkt sterk op wolf, keelbeten bij zowel dode ram als de gewonden.
Lijkt zeer sterk op wolf, manier van doden en aanvreten prooi. Ook echte keelbeet.
Lijkt zeer sterk op wolf, manier van doden en aanvreten prooi. Ook echte keelbeet.
Gegeven sleepspoor en vraatbeeld is wolf erg aannemelijk.
Gezien keelbeet en afstand hoektanden is wolf aannemelijk.
Lijkt sterk op wolf.
Gezien de verwondingen is wolf hoogst onwaarschijnlijk. Hond is waarschijnlijk.
Geen keelbeet, wel buikholte open, maar verder weinig gegeten, weet het niet zeker.
Lijkt zeer sterk op wolf door manier van doden en aanvreten prooi.
Lijkt sterk op wolf, manier van aanvreten prooi en keelbeet. Echter, locatie is wel helemaal ingesloten tussen s
Lijkt op wolf, keelbeet en manier van aanvreten prooi. Aanval lijkt te klein voor wolf, misschien jakhals.
Keelbeet en aanvreten ribben; lijkt op wolf.
Lijkt sterk op wolf, keelbeet en manier van aanvreten prooi.
Lijkt sterk op wolf.
Lijkt zeer op wolf ivm keelbeet.
Lijkt sterk op wolf, keelbeet.
Gezien vraatbeeld en sleepspoor is wolf niet uit te sluiten.
Vrijwel zeker wolf, allemaal keelbeten en een prent ontdekt in de wei.
Wolf, weet het vrijwel zeker, wel keelbeten en manier van aanvreten prooi.
Lijkt zeer sterk op wolf, manier van doden en aanvreten prooi; echte keelbeten.

Gezien de keelbeten een hoge mate van waarschijnlijkheid wolf.
Kan wolf zijn, vreetbeeld lijkt op wolf. Liep in een dierentuin met hoog raster.
Gezien de keelbeet, hoge mate waarschijnlijkheid wolf.
Wolf, weet het vrijwel zeker, wel keelbeten en luchtpijp geperforeerd bij de dode dieren.
Kan wolf zijn geweest, eigenaar denkt dat predator over raster is geklommen.
Lijkt sterk op wolf.
Onzeker wolf. Kalf zeer jong en ws opgevreten door vos.
Lijkt sterk op wolf.
Lijkt op wolf.
Lijkt zeer sterk op wolf, manier van doden en opvreten van een lam.
Lijtk sterk op wolf.
Geen veldformulier
Lijkt op wolf, maar keutel wijst er juist weer niet op .
Geen veldformulier
Waarschijnlijk wolf, gezien vraatbeelden en paniek in kudde.
Lijkt sterk op wolf.
Lijkt op wolf, buikholte geopend maar geen echte grote beten kunnen vinden.
Lijkt sterk op wolf.
Lijkt sterk op wolf. Monstername twijfelachtig door verplaatsing en regenachtig weer.
Lijkt sterk op wolf.
Lijkt sterk op wolf.
Gegeven schadebeeld is wolf niet uit te sluiten, zelfs verdacht.
Door sleepspoor en buikwond is wolf verdacht, maar hoofd+ribben doet denken aan vos.
Gezien brute kracht kan haast niet anders dan wolf zijn, maar DNA moet uitslag geven.
Lijkt zeer op wolf, keelbeet.
Geen veldformulier
Lijkt sterk op wolf, 2 keer keelbeet.
Lijkt zeer op wolf.

Lijkt zeer op wolf. Hele dag regen, schapen afgedekt na constatering
Diverse aanwijzingen voor wolf, maar ook enkele tegen wolf. Alle 3 de ooien waren drachtig.
Lijkt sterk op wolf door manier van doden, twee keelbeten.

Zeker wolf gezien keelbeet en vraat, veel prenten van wolf. Volgens taxateur grote en kleine prenten van wolf
Geen veldformulier

Lijkt zeer op wolf, keelbeet.
Lijkt sterk op wolf en is daar ook gezien.

Lijkt zeer op wolf, ooi was drachtig.

Lijkt zeer sterk op wolf.

Lijkt op wolf, alleen keelbeet.
Lijkt zeer op wolf, is ook in de buurt gezien.

Waarschijnlijk wolf, gelet op verwondingen, afstand tussen hoektanden en de grootte van prenten.
Waarschijnlijk wolf, vanwege keelbeten, grootte van verwondingen en kracht van keelbeet.
Lijkt zeer op wolf, keelbeet.
Lijkt zeer sterk op wolf, diverse keelbeten. Afname DNA zeer twijfelachtig door verplaatsen en verslepen schap
Lijkt op wolf, diverse keelbeten.
Lijkt zeer op wolf, keelbeet.

Lijkt wel op wolf, maar geen sporen + manier van aanvreten prooi ook niet des wolfs.
Onzeker. Keelbeten aanwezig, luchtpijp geforceerd maar afstand niet goed te meten.

Lijkt sterk op wolf. Slachtoffers hebben lang buiten geleden, hopen dat DNA afname nog mogelijk was

Geen veldformulier
Lijkt sterk op wolf, allemaal een keelbeet

Lijkt sterk op wolf, manier van doden en aanvreten schaap

Lijkt sterk op wolf, en gezien door eigenaar schapen.

Lijkt sterk op wolf, de aanval is gefilmd.
Lijkt sterk op wolf, keelbeet en verslepen prooi
Lijkt zeer sterk op wolf. Opvallend: bij laatste drie meldingen bij een schaap een oor kwijt.

Lijkt sterk op wolf, praktisch allemaal keelbeten. Veel monsters genomen ivm het grote aantal slachtoffers
Geen veldformulier
Geen veldformulier
Geen veldformulier

Lijkt sterk op wolf

Is zeker wolf, staat duidelijk op wildcamera
Geen veldformulier

Lijkt sterk op wolf

Geen veldformulier

Geen veldformulier

snelweg, spoorlijn en dorp.

, wellicht dus 2 wolven?

N#	Individuen Wolf
1	GW893m
2	GW960f
3	GW998f
4	GW1428m
5	GW1625m
6	GW1954m
7	GW1964m
8	GW2087m
9	GW2090f
10	GW2363f
11	GW2397m
12	GW2398m
13	GW2432m
14	GW2433m
15	New wolf A
16	New wolf B
17	New wolf C
18	New wolf D

Opmerking
Man N-Veluwe roedel
Veluwe
Vrouw N-Veluwe roedel
Welp N-Veluwe
De Groote Heide
NIEUW, herkomst Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen
Aangreden wolf 22-12-21, welp N-Veluwe
Welp N-Veluwe
Drenthe/Friesland
Veluwe
Drenthe/Friesland
Welp N-Veluwe
Aangreden wolf 17-1-22, NIEUW profiel, herkomst Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen
Aangreden wolf 15-2-22, NIEUW profiel, herkomst Hechtel-Eksel roedel te Vlaanderen
NIEUW
NIEUW, Welp N-Veluwe
NIEUW, Welp N-Veluwe
NIEUW

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 31 mei 2022 12:24
Aan: [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolfuitslagen: soort en individu t/m april 2022

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 30 april 2022, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf.
- Wolf + Overig, 16 februari – 30 april 2022, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.

De individuen die zijn vastgesteld in de periode 16 februari – 30 april worden opgenomen in de Tussenrapportage van 15 juni.

Hier is het bestand te vinden: 2022 Q2 Wolvendata tm 31-4-2022 soort+individu d.d. 30-5-2021.xlsx

Er zijn dit keer 20 individuen vastgesteld, waarvan 11 nieuwe:

- 2 daarvan zijn reeds geverifieerd met INBO en Senckenberg en hebben al een code; GW1924m betreft een individu (nakomeling) afkomstig van roedel HEK Vlaanderen (2020) en GW2541m betreft een mannelijke wolf wie voor het eerst is waargenomen in Lower Saxony (Duitsland, afkomst verder nog onbekend) eind 2021.
- 2 betreffen nieuwe nakomelingen van het Veluwe roedel, de codes volgen nog (nu aangeduid met wolf A en wolf B).
- 7 betreffen nog onbekende wolven. De profielen liggen nog bij Senckenberg en INBO voor vergelijking (tijdelijk wolf C tot en met I).

Zie hieronder een overzicht.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (15 juni). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In juni wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Nr	Individu	Herkomst
1	*GW1428m (onvolledig profiel)*	Welp, roedel Veluwe
2	GW1625m	Alpiene wolf
3	GW1889m	Welp, roedel Veluwe
4	GW1924m	Welp, HEK-roedel (België)
5	GW1954m	Welp, HEK-roedel (België)
6	GW2090f	HW02, CE-wolf
7	GW2363f	HW02, CE-wolf
8	GW2379m (dood)	Aangereden wolf 9-4-22, Welp, HEK-roedel (België)
9	GW2397m	HW01, CE-wolf
10	GW2398m	Welp, roedel Veluwe
11	GW2541m	CE-wolf, Lower Saxony (Duitsland, afkomst verder nog onbekend)
12	New wolf A	welp roedel Veluwe
13	New wolf B	welp roedel Veluwe
14	New wolf C	?
15	New wolf D	?
16	New wolf E	?

17	New wolf F	?
18	New wolf G	?
19	New wolf H	?
20	New wolf I	?

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 9 februari 2022 09:37
Aan: [redacted]
Onderwerp: Wolven notities tbv IPO wg natuurwetgeving 17 februari
Bijlagen: Bijlage 1 Notitie kaders voor een wolvenplan.pdf; Informatiememo kostenontwikkeling wolventaken BIJ12.docx; Memo beleidskeuzes wolvenplan IPOwgnw.docx

Beste allen,
Bijgaand ter informatie de memo's die zijn doorgegaan als input naar de IPO werkgroep Natuurwetgeving. Een en ander is de afgelopen weken/dagen afgerond na verwerking van door verschillende werkgroep leden gemaakte opmerkingen. Met dank voor jullie input!

Bedoeld om een viertal zaken onder de aandacht te brengen en uiteindelijk aan de bestuurders voor te leggen. Dat zijn:
- beleidskeuzes op hoofdlijnen
- ter kennisneming de LOW voorzitters notitie
- de planning
- een indicatie van de te verwachten kostenontwikkeling/werkzaamheden op het wolvendossier

De eerstvolgende Wolvenwerkgroep is op dinsdagmiddag 22 februari. Vooralsnog digitaal, we zullen dan bespreken of en hoe we ook weer eens fysiek bijeen willen komen.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

NOTITIE KADERS VOOR EEN WOLVENPLAN

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland (landbouw en natuur)
Van : VOORZITTER LANDELIJK OVERLEG WOLF

AANLEIDING

De provincies zijn bezig met het actualiseren van het vigerende Wolvenplan.
Medio 2022 moet dat leiden tot een herzien Wolvenplan.
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) waarin de verschillende partijen vertegenwoordigd zijn is betrokken bij de totstandkoming van dit plan. Het LOW wordt geïnformeerd over de onderliggende stukken, maakt daar waar nodig kanttekeningen en krijgt de gelegenheid om over het conceptplan advies uit te brengen.
Het LOW heeft echter de conclusie getrokken dat de effectiviteit van haar advisering vergroot kan worden indien in een vroeg stadium een zo gezamenlijk mogelijk gedragen kader voor het Wolvenplan opgesteld zou kunnen worden.
Op hoofdlijnen en in het besef dat deze kaders niet dwingend kunnen zijn voor het uiteindelijke plan en in de uitwerking nog veel vraagstukken een antwoord behoeven.
En ook in wetenschap dat de deelnemers aan het LOW pas een definitief oordeel over een nieuw Wolvenplan zullen formuleren als het plan in uitgewerkte vorm medio 2022 ter beschikking komt.
Maar wel met de hoop dat een samenhangend verhaal van verschillende maatschappelijke organisaties en belanghebbende een belangrijke bouwsteen kan zijn voor het plan en de impact ervan op het uiteindelijke plan vergroot. Als voorzitter van het LOW heb ik de overwegingen , ambities maar ook zorgen van de leden van het LOW verwoord in een verhaal dat in mijn ogen uiteindelijk op een zo groot mogelijk draagvlak in de samenleving kan rekenen.
In het navolgende wordt een schets van dat verhaal gepresenteerd.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf (LOW)
De 12 Landschappen ([redacted] Dierenbescherming ([redacted]), Federatie Particulier Grondbezit ([redacted]), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ([redacted]), LTO Nederland ([redacted]), Natuurmonumenten ([redacted]), Staatsbosbeheer ([redacted]), Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ([redacted] Vereniging Gescheperde Schaapskudden ([redacted]), Vereniging Nederlandse Gemeenten ([redacted] Wageningen Environmental Research ([redacted]), Wolf Fencing Nederland ([redacted] Zoogdiervereniging ([redacted]

BENADERING: maatschappelijk draagvlak & tijdsbepaalde handelingsperspectieven

De wolf is er. Dat zijn wij niet meer gewend, daar moet iedereen mee leren omgaan.
De wolf zal waarschijnlijk blijven en vaker en op meer plaatsen verschijnen.
Veel is al geleerd over de wolf, veel valt er nog te leren.
De terugkeer van de wolf wordt door velen beschouwd als een voorbeeld van herstel van de biodiversiteit in Nederland. Passend in de lijn dat dier en mens allebei deel uitmaken van de natuur en allebei gebruik maken van het Nederlandse landschap.
Ruimte voor de wolf in Nederland gaat echter niet zonder conflicten: met name schapen, maar ook andere landbouwhuisdieren zijn, met name in het cultuurlandschap, een prooi van de wolf. Dat kan ook leiden tot veranderingen ten aanzien van recreatie, economische belangen, biodiversiteit en faunabeheer, die niet door iedereen als positief zullen worden ervaren.
Dat versterkt de roep om maatregelen: soms om de wolf in zijn verspreidingsgebied te beperken, soms om preventieve maatregelen te nemen ter bescherming van landbouwhuisdieren . Bescherming van wolven en bescherming van schapen (en andere landbouwhuisdieren) lijkt op gespannen voet te staan. Maar in de kern zijn er ook vele gemeenschappelijke elementen te vinden als het gaat om de positie van de wolf in Nederland.
Die gemeenschappelijke elementen zijn in dit advies van het LOW leidend geweest. Centraal staat daarbij het besef en de visie dat hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer er mogelijk is om schapen te beschermen, en omgekeerd. Het verbindende element daarin is het draagvlak in de Nederlandse samenleving.
Conflictloos zal het nooit worden, conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
Verder beseft het LOW dat in het verhaal van de wolf in Nederland in de tijd gezien verschillende fases te onderkennen zijn die ieder een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven vereisen.
Deze -3- fases vormen het raamwerk voor het hierna te vertellen verhaal.

Kaders voor het wolvenbeleid

Tussen de komst van de wolf in Nederland en het definitieve verblijf kunnen 3 fases onderscheiden worden die nopen tot een eigen beleidskader, eigen acties en handelingsperspectieven afgestemd op die 3 fases.
Die worden hierna beschreven: de initiële fase beginnend met de komst van de wolf in Nederland. Vervolgens wordt een beeld geschetst zoals de situatie in een soort van “eindsituatie“ zou kunnen zijn. En tenslotte hoe de weg van huidige situatie naar deze eindsituatie zou kunnen verlopen: de ontwikkelingsfase.
Deze ontwikkelingsfase is -in zeker zin in tegenstelling tot de initiële- en de eindfase- nadrukkelijk een transitie-fase. Zaken ontwikkelen zich, zijn dus in beweging, waarbij de dynamiek niet in alle provincies hetzelfde tempo zal volgen. Al kunnen de ‘volgende’ provincies natuurlijk sneller leren van de ‘voorop lopende’ provincies die wat meer hebben moeten pionieren.

Het is van belang om ons te realiseren dat in deze fase zaken -nog- niet allemaal absoluut zijn, maar dat we onderweg zijn naar de relatief meest ideale situatie in de eindfase.

Huidige fase: DE INITIELE FASE

De wolf is gesignaleerd in Nederland en de verwachting is dat deze blijft. Velen zijn verrast over het gedrag van de wolf : de trekroutes van de zwervende wolven, de prooien. Inzet in deze fase is om zoveel mogelijk te leren en om in acute probleemsituaties adequaat in te kunnen grijpen. Er wordt gezocht naar de beste preventieve maatregelen en communicatiestrategieën om die maatregelen te implementeren.
Er worden gebieden begrensd met als belangrijkste doel een grondslag te hebben voor een vergoeding van preventieve maatregelen voor schapenhouders. Veel elementen worden nog onderzocht: onder andere de hoogte en karakter van de vergoeding. Maar ook de technische aspecten en normering hiervan.
Het beleefde gebrek aan perspectief weerhoudt nog veel dierhouders om structurele preventieve oplossingen toe te passen. De beschikbaar gestelde subsidiemogelijkheden worden nog maar weinig benut.
Dit is vooral incident gedreven. Overheden reageren daarop met interventies om de directe impact rondom de incidenten te beperken, bij voorbeeld door het tijdelijk ter beschikking stellen van flexnetten na schade. In alle directe schade door wolven wordt tegemoetgekomen. Het interprovinciale wolvenplan zoals dat is vastgesteld, is een leidend beleidskader.

De looptijd van dat huidige plan (tm2021) kan ruwweg beschouwd worden als de Initiële fase.

Eindfase: HET EINDBEELD

De wolf is definitief gevestigd, er is sprake van een stabiele populatie. Iedereen die dat wil heeft preventieve maatregelen genomen om de landbouwhuisdieren te beschermen. Bij nieuwe investeringen ten behoeve van deze dieren, is preventie de norm en daarin heeft de eigenaar van de landbouwhuisdieren een eigen verantwoordelijkheid (niet in de laatste plaats op grond wet- en regelgeving over het houden van dieren[1]). In de schade aan landbouwhuisdieren blijft worden tegemoetgekomen, maar een tegemoetkoming in de schade kan onderhevig zijn aan de voorwaarde dat preventieve maatregelen zijn ingezet. Via de (daartoe nader uit te werken systematiek van) beheerpakketten van agrarisch natuurbeheer en natuurbeheer wordt wel een bijdrage verstrekt. Dat hangt samen met het feit dat de huidige tegenstelling tussen het houden en hoeden van schapen als een agrarische activiteit en het beschermen van de wolf als “natuur“ is vervaagd . Het ecologisch belang van begrazing, waaronder middels schapen in vele natuurgebieden wordt erkend.

[1] Besluit houders van dieren, artikel 1.6, derde lid: “Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico’s *en zo nodig roofdieren*.”

Op de schaal van Nederland en de direct omliggende landen is er een Internationale managementplan operationeel (zie ontwikkelfase).
Bij het bereiken van de gunstige staat van instandhoudingsdoelstellingen, vastgelegd in dat internationale managementplan is er - ook in juridische zin - ruimte ontstaan om de positie van de wolf in onze samenleving af te wegen tegen andere belangen. Dat kan betrekking hebben op het aanwijzen van “eigen “ leefruimte voor de wolf en het verbeteren van de kwaliteit ervan voor de wolf. De wolf is dusdanig geconditioneerd dat landbouwhuisdieren een negatieve associatie bij hen oproepen. Maar ook op het actief verjagen, verdergaand dan het weghouden van de wolf bij landbouwhuisdieren, met ultiem een afschot van wolven (bijv. in helder gedefinieerde conflictsituaties) waar de maatschappelijke impact van de wolf per saldo als negatief wordt ervaren. De criteria hiervoor zijn in deze fase helder vastgelegd en voldoen uiteraard aan de nationale en internationale regelgeving op dat punt.
Een belangrijke rol bij de ontwikkeling en toepassing van de criteria voor beheermaatregelen is de vraag welke alternatieven er zijn en in hoeverre er wettelijke mogelijkheden zijn voor beheer in de vorm van verjagen en eventueel afschot. De beslissingsbevoegdheid over afschot en populatiebeheer ligt bij GS, de uitvoering vindt plaats door daartoe gekwalificeerde en (door GS) bevoegde personen.

Uiteindelijk ontstaat de eindsituatie als aan alle randvoorwaarden is voldaan. In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de contouren van dit eindbeeld geschetst en waar mogelijk vastgelegd. Daarmee is een perspectief geschetst dat ook richtinggevend is voor activiteiten in de ontwikkelfase.
In het Wolvenplan wordt een concreet actieplan met tijdlijnen opgenomen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.

DE ONTWIKKELFASE

De wolf vestigt zich naar alle waarschijnlijkheid definitief in Nederland. Zwervende wolven worden steeds meer gesignaleerd in het land, ook op plaatsen waar die niet verwacht waren. Maatschappelijke acceptatie is wisselend. De roep om heldere beleidskaders voor omgang met de wolf neemt toe.
Schapenhouders en anderen willen en krijgen een duidelijker handelingsperspectief wat betreft de bescherming van hun dieren. Ook in gebieden waar geen permanente aanwezigheid van wolven is, maar wel verhoogd risico is op wolvenschade wordt een subsidieregeling voor preventieve maatregelen opengesteld.
Er komt langzaam maar zeker meer consensus over de waarde, nut van de verschillende preventieve maatregelen inclusief over de technische aspecten. Relevante provincies stellen geactualiseerde preventieplannen die met de betrokken stakeholders zijn op. In gebieden waar de wolf al langer gevestigd is wordt van dierhouders verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid.
Er wordt een dynamische balans gezocht tussen beschermen van de wolf conform wet- en regelgeving en beheermaatregelen, vastgelegd in protocollen die duidelijkheid bieden.

Tot de beschermingsmaatregelen behoren vergroting van de kwaliteit van het leefgebied door (recreatieve) zonering, verkeersremmende maatregelen, veiligstellen prooiaanbod, preventieve maatregelen en voorlichting.
De beheermaatregelen die afhankelijk van de situatie ingezet kunnen worden, worden beschreven in het rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' van Boerema ea[2]. Op pagina 108 en verder worden de mogelijkheden van beheermaatregelen uiteengezet. Voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval is geen ontheffing nodig.
De mogelijkheden voor verdergaande acties zoals het actief verjagen en incidenteel afschot worden in deze fase sterk begrensd door het criterium dat aan (het bereiken van) een gunstige staat van instandhouding geen afbreuk gedaan mag worden. Het voor deze fase te ontwikkelen handelingsprotocol vormt een handzame, praktische vertaling van het juridische kader.
Met als uiteindelijk doel een stabiel door velen gedragen beleidskader te ontwikkelen in deze fase, is het wenselijk dat de vergoedingenregeling bij schade op peil blijft, evenals de subsidie voor preventieve maatregelen. Met een uitbreiding naar andere landbouwhuisdieren. Voor zowel particuliere als bedrijfsmatig gehouden dieren. Het instrumentenpakket wordt doorontwikkeld en wordt desgewenst gedifferentieerd naar gebieden toegepast.
In deze fase past het ook om de schade niet meer te vergoeden indien geen preventieve maatregelen getroffen zijn.
In deze fase wordt gewerkt aan de voorbereiding van meer structurele financiering van activiteiten die het leefgebied van de wolf kwalitatief verbeteren. Dat geldt ook voor de beheerkosten van preventieve maatregelen.
Ontwikkelen van wolfinclusieve beheerpakketten in zowel het agrarisch natuurbeheer als in het natuurbeheer kunnen daarbij behulpzaam zijn. Internationaal wordt op korte termijn en actief het initiatief genomen om tot een Managementplan voor de wolf te komen gericht op het gezamenlijk creëren, beoordelen en het instrumenteren van grensoverschrijdende instandhoudingsdoelstellingen.

In het Interprovinciale Wolvenplan 2022 worden de beleidskaders geformuleerd gebaseerd op de situatie zoals die bij de ontwikkelingsfase hoort en zoals hierboven op hoofdlijnen is weergegeven.

[2] In dit rapport wordt uitgegaan van het huidig geldende juridische kader: de in de Wet Natuurbescherming (beoogd vanaf 1 juli 2022 in de Omgevingswet) geïmplementeerde juridische kaders van de EU-Habitatrichtlijn en daarop gebaseerde jurisprudentie (voornamelijk Europeesrechtelijk). Momenteel (januari 2022) wordt er in het Europees Parlement gesproken over aanpassing van de beschermingsstatus van de wolf in Europa. Indien dit leidt tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn, dan zal dat ook andere, mogelijk ruimere, mogelijkheden gaan bieden voor het Nederlands juridische kader. Op dit moment is evenwel niet te voorspellen hoe de ontwikkelingen in het Europees Parlement zich zullen ontwikkelen en of en zo ja op welke termijn dat kan leiden tot aanpassing van het juridische kader van de EU-Habitatrichtlijn (en daarmee van het Nederlands juridische kader).
Uiteraard staat het partijen in het LOW vrij om gebruik te maken van hun mogelijkheden om hun standpunten en belangen uit te dragen aan de partijen in het Europees Parlement.

Samengevat omvat het nieuwe Wolvenplan dus 2 hoofdelementen :

- Een schets van de “eindsituatie“ inclusief de acties om tot die situatie te komen.
- Een schets van de ontwikkelfase met het beleid, de maatregelen en de acties die daarbij horen.

AANDACHTSPUNTEN voor de Uitwerking van het Wolvenplan

Bij de uitwerking van de gedachten en opvattingen die hierboven verwoord zijn vergen de volgende punten bijzondere aandacht;

- De situatie m.b.t. beheer en preventiemaatregelen is complex: toch zouden de maatregelen robuust moeten zijn en eenvoudig te interpreteren (ook de subsidieregels: norm en forfaitaire bedragen bijvoorbeeld).
- Niet alles in het wolvenplan behoeft uitgekristalliseerd te zijn: het schetsen van een langere termijn perspectief (eindfase)tegen de achtergrond waarvan beleid voor de kortere termijn vastgesteld wordt (ontwikkelfase), biedt mentale ruimte om fasering en uitwerking van maatregelen beter te accepteren.
- In de ontwikkelfase en de eindfase wordt een aantal beheermaatregelen voorgesteld waarvan de juridische implicaties nog niet geheel te overzien zijn.
- Zekerheden wat precies (on)mogelijk is, zijn er niet en zullen vooraf ook niet verkregen worden. Jurisprudentie zal het beleid verder inkleuren en dat moet niet als probleem gezien worden.
- Het pleidooi om tegemoetkomingen in schade te handhaven voorkomt een voortdurende discussie over de effectiviteit van preventiemaatregelen die met name financieel geïndiceerd zijn: de relatie tussen het treffen van preventieve maatregelen en het al dan niet tegemoetkomen van schade.
- Het subsidiëren van preventieve maatregelen zou verruimd moeten worden tot en met de ontwikkelingsfase. Derhalve verruimd in tijd, ruimtelijk maar ook qua gebied, diersoorten en kostensoorten. Dat is ingrijpend maar te prefereren boven een slepende discussie en negatieve, draagvlak ondermijnende, energie. In het Eindbeeld is deze subsidie vervallen en kan worden gezocht naar een bijdrage als onderdeel van een uniforme regeling bijv. via beleidspakketten voor natuur/landschapsbeheer.
- Het LOW is in het leven geroepen als uitvloeisel van de wens om een klankbordgroep in het leven te roepen in het kader van het opstellen van het nieuwe wolvenplan 2022. Veel is echter nog in ontwikkeling en ook de uitvoering vereist veel aandacht . De deelnemers aan het LOW kunnen zich voorstellen dat dit landelijk overleg de komende jaren gecontinueerd wordt .

[redacted] , 7 februari 2022

artikel 5.1 lid 2 sub e
artikel 5.1 lid 2 sub b

Werkt voor provincies

Informatiememo Kostenontwikkeling wolventaken BIJ12

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	IPO Werkgroep Natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	7 februari 2022
Onderwerp	Kostenontwikkeling wolventaken BIJ12
Bijlage(n)	-

Kern van het onderwerp:
Met de groei van het aantal wolven in Nederland neemt ook het aantal schademeldingen en het aantal waarnemingen van wolven toe. Daarmee nemen de inzet van BIJ12 en de kosten daarvan toe. Deze groei is tot nu toe voor het merendeel binnen de begroting van BIJ12 opgevangen, maar dat is niet houdbaar. Mogelijk dwingt dit om omwille van budgettaire redenen keuzes te maken. Met deze notitie willen wij u informeren over de verwachtte kostenontwikkeling. In het kader van de actualisering van het Interprovinciaal wolvenplan zullen hier, dit jaar, nadere afspraken over gemaakt moeten worden.

Voorstel

1. **Kennis nemen van geschetste kostenontwikkelingen voor uitvoering wolventaken door BIJ12**

Inleiding:
Op basis van het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019) heeft BIJ12 van de 12 provincies de opdracht gekregen om invulling te geven aan een aantal uitvoeringstaken met betrekking tot de wolf. BIJ12 is nu verantwoordelijk voor het coördineren van het Wolvenmeldpunt, monitoring, schadeafhandeling, DNA-analyses, secretariële ondersteuning van de IPO Wolvenwerkgroep, het kwartaaloverleg en het Landelijk Overleg Wolf (LOW) en communicatie (w.o. website, tussenrapportages, pers- en publieksvragen). Daarnaast wordt door provincies regelmatig een beroep gedaan op BIJ12 bij aanvallen van wolven op vee en is BIJ12 verantwoordelijk voor het coördineren en schrijven van een geactualiseerd wolvenplan.

Als gevolg van de snelle opmars van de wolf in Nederland en de maatschappelijke aandacht die daarmee gepaard gaat, besteedt BIJ12 meer capaciteit aan de wolf dan is begroot. Een toename van het aantal wolven in Nederland zorgt voor een toename in monitoring, schademeldingen en -afhandeling

en communicatie (vragen en reacties vanuit publiek en media). Daarnaast wordt een deel van de beschikbare capaciteit ingezet bij de ondersteuning van provincies bij wolvenaanvallen en andere calamiteiten. Dankzij de kennis en ervaring die hiermee binnen BIJ12 is opgedaan, en doorlopend wordt opgebouwd, doen provincies hier vaker een beroep op. Voor een belangrijk deel betreft het inzet op communicatie over de wolf. Dit deel wordt ondervangen met de communicatiecapaciteit die met tijdelijke middelen is ingehuurd. De doorlopende communicatietaken zijn bij aflopen van die tijdelijke inhuur niet meer geborgd. Tevens ligt de wens van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) voor om de komende jaren actief te blijven functioneren. Ook de blijvend toenemende aantal wolven(meldingen) vraagt om een grotere inzet van de uitvoering en afwikkeling van monitoring (o.a. coördinatie en validatie wolvenmeldpunt, uitvoering in het veld, genetische analyse en datadeling en communicatie hierover). Ditzelfde vindt plaats bij de afhandeling van de schademeldingen. Wij voorzien dat bij continuering van de reguliere wolventaken (voorbereiding van het Interprovinciaal wolvenplan niet meegerekend) een uitbreiding nodig is van de beschikbaar gestelde fte's. Een precieze inschatting van de benodigde capaciteit zal onder andere afhangen van een aantal keuzes die binnen het nieuwe wolvenplan gemaakt worden.

Hieronder worden bovengenoemde punten nader toegelicht.

Afhandeling tegemoetkomingsaanvragen
Het aantal schademeldingen is de afgelopen jaren snel toegenomen, zie onderstaande figuur. De verwachting is dat die toename ook de komende jaren zal blijven doorzetten.

De uitgekeerde schadevergoedingen, evenals taxatiekosten worden met een open-eindafrekening aan de provincies doorbelast.

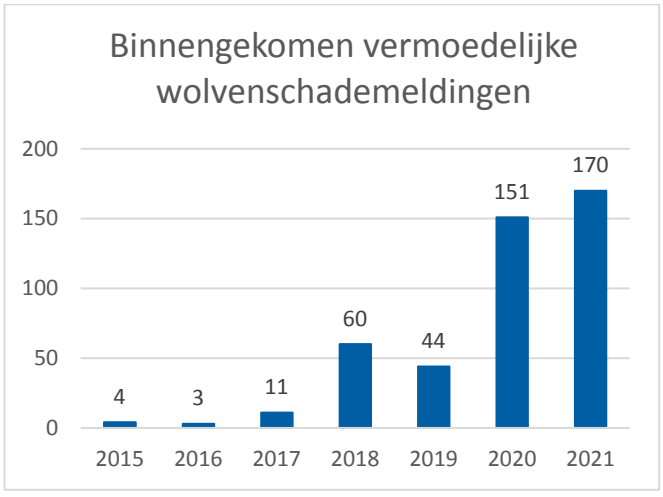

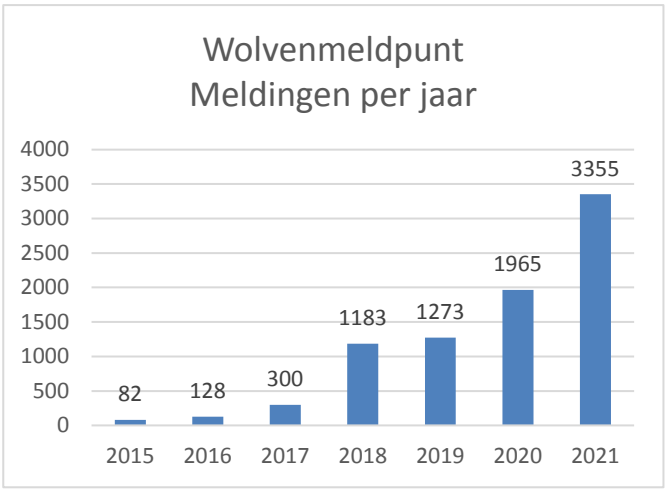

Figuur 1.Overizcht van het toegenomen aantal wolvenmeldingen over de afgelopen jaren (links schademeldingen en rechts overige *vermoedelijke* wolvenmeldingen, zoals zichtwaarnemingen en/of sporen).

Monitoring
In het wolvenplan 2019 is opgenomen dat BIJ12 opdracht heeft gekregen om de monitoring van de wolf te verzorgen. Dit in het kader van het vanuit de overheid sterker willen organiseren en professionaliseren van de wolventaken. De werkzaamheden die vallen onder monitoring betreffen voornamelijk het laten uitvoeren van de genetische analyse & sectie (zie hieronder) en de coördinatie

van de actieve monitoring en het Wolvenmeldpunt[1]. Op dit moment voert WENR de opdracht uit voor de genetische analyse en de Zoogdiervereniging die voor het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring. Binnen de huidige afspraken worden de kosten voor de laatstgenoemde opdracht voor ca. 85% gedekt vanuit de BIJ12-begroting (de kosten voor het Wolvenmeldpunt) en worden voor circa 15% verhaald op specifieke provincies met wolf-leefgebieden (waar de actieve monitoring plaatsvindt). Gezien de toename van de aantallen wolven in Nederland en diens ontwikkeling (steeds meer gevestigde wolven en reproductie), groeit het aantal meldingen en benodigde inzet om deze ontwikkeling te kunnen blijven volgen. Zie ter illustratie Figuur 1.

In verband met deze toename wordt er momenteel door BIJ12 een ICT-applicatie (database) ontwikkeld met als doel het versoepelen van de toegenomen informatiestroom en het (waar mogelijk) automatiseren van de in- en uitvoer. Als gevolg van de toegenomen wolvenaantallen wordt verwacht dat de omvang van de monitoring en de daarbij horende kosten elk jaar zullen toenemen. Zo is het totale aanbestedingsbedrag van de coördinatie van het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring voor 2022 ingeschat op € 297.000. Echter gezien de dynamiek van het wolvendossier kan dit bedrag ook hoger uitvallen (bijvoorbeeld als er nieuwe leefgebieden bij komen).

Als de trend zich doorzet en bij het Wolvenmeldpunt boven de 4500 waarnemingen worden gemeld, dan nemen de externe kosten voor enkel de validatie en verwerking toe met circa € [redacted] (volgende staffel uit contract met de Zoogdiervereniging) en wordt de inzet vanuit BIJ12 groter. Bij een toename in aantallen wolven is, wanneer op dezelfde voet wordt doorgegaan, ook een toename in inzet voor de actieve monitoring nodig. Dit vertaalt zich in een verhoging van de BIJ12 begroting en in een hogere doorberekening van kosten voor provincies met leefgebieden.

In het kader van het vernieuwde Wolvenplan kan er ook voor gekozen worden de monitoring te beperken. Dat zou een kostenbesparing opleveren. Dit geldt in ieder geval voor de actieve monitoring waar zelf sturing op gezet wordt, bij de passieve monitoring moet apart bekeken worden of er mogelijkheden zijn om hierbinnen inzet/kosten te beperken. Bij een lagere inzet op de monitoring van wolven zal dit leiden tot een minder gedetailleerd beeld van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie.

Voor de monitoring van wolven is vanuit BIJ12 voor 2022 in totaal € 265.000 incl. begroot. Verwacht wordt dat deze begroting door de hierboven geschetste werkzaamheden en kosten van de opdracht voor het Wolvenmeldpunt + actieve monitoring en de opdracht voor genetische analyse & sectie, in 2022 en daarna overschreden wordt.

DNA analyses
Om bij een aanval op schapen vast te kunnen stellen of het een aanval van wolven betreft, wordt een DNA-analyse uitgevoerd, door WENR. Ook ten behoeve van de monitoring worden DNA analyses (o.a. individubepalingen) en secties uitgevoerd. BIJ12 heeft op dit moment een contract met WENR. Voor monitoring werd dit bedrag in 2021 volledig gefinancierd vanuit de BIJ12-begroting en voor schade wordt dit doorbelast naar de betreffende provincie.

Ter illustratie, de kosten over de laatste vier reeds (door WENR) gefactureerde kwartalen voor het onderdeel monitoring bedroegen circa € [redacted] en voor schade ongeveer € [redacted] Het huidige contract uit 2017 met WENR loopt af en zal in 2022 opnieuw worden aanbesteed. Daarbij is de verwachting dat de tarieven voor onderzoek verhoogd worden en dat veranderingen in onderzoeksmethoden tot aanvullende kosten zijn leiden. De verwachte kosten voor deze opdracht gaan de BIJ12-begroting te boven. Aangezien het veelal provincie specifieke activiteiten betreft, wordt voorgesteld om dat moment aan te grijpen om v.w.b. de facturering met de provincies nadere afspraken te maken en een deel van de kosten door te belasten aan de provincies.

[1] Het Wolvenmeldpunt betreft een database waar wolvenwaarnemingen worden ingevoerd (komende vanuit zowel de passieve als actieve monitoring), verwerkt en geval deerd. Onder passieve monitoring vallen alle wolvenmeldingen en -waarnemingen, die verkregen worden van derden zonder hier extra inspanning op te leveren. Het betreft waarnemingen die bij toeval zijn gedaan. Actieve monitoring is het actief mon toren en verzamelen van wolvenwaarnemingen, waarbij (actief) gezocht wordt naar sporen of andere waarnemingen, bijvoorbeeld via cameravallen.

Datum 27 januari 2022
Onderwerp Kostenontwikkeling wolventaken BIJ12

Landelijk Overleg Wolf
Het wolvendossier vergt dat er een goed maatschappelijk overlegplatform is waarin partijen met ondersteuning van uit de provincies met elkaar in gesprek zijn. Het Landelijk Overleg Wolf biedt dit kader. Bij vaststelling van het geactualiseerde interprovinciaal wolvenplan dienen provincies te besluiten of dit overleg wordt voortgezet. Zoals aangegeven in de Kadernotitie LOW (zie …) leeft onder de deelnemers van het LOW de behoefte om ook na oplevering van het wolvenplan in de huidige vorm actief te blijven. De kosten voor het faciliteren van dit overleg worden geschat op € [redacted] per jaar.

Communicatie rond wolf
Voor communicatie rond de wolf is tijdelijk externe capaciteit ingehuurd. Deze capaciteit wordt onder andere ingezet voor het voorbereiden van kwartaalrapportages, bijhouden van de BIJ12 website, publiekscommunicatie bij wolvenaanvallen en voorbereiding van het Interprovinciaal wolvenplan. Bij het aflopen van de externe inhuur (mei 2022) zullen niet al deze taken binnen bestaande BIJ12 capaciteit kunnen worden opgevangen. Om invulling te kunnen blijven geven aan deze taken is naar verwachting 1 fte benodigd.

Daarnaast wordt ingeschat dat voor het verwaardigen van communicatiematerialen € [redacted] extra aan materiele kosten benodigd zijn.

Overhead
De toenemende aandacht voor de wolf legt in toenemende mate een beslag op de bestaande capaciteit van BIJ12, onder meer gerelateerd aan inkoop, helpdesk, (training van) consulenten, (financiële) administratie en management. Deze kosten worden geschat op 10% van de binnen BIJ12 begrootte “wolvenkosten”.

Vervolg:
Een besluitvormend verzoek voor extra financiering voor 2022 wordt meegenomen bij de besluitvorming over het Interprovinciale Wolvenplan 2022. Op dat moment zal er meer zicht zijn op de kosten voor de komende jaren, mede omdat op een aantal trajecten nog aanbestedingen lopen en/of gedaan worden.

Bijlage(n):
Geen.

5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Informatiememo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO wolvenwerkgroep
Aan	IPO werkgroep natuurwetgeving
C.c.	-
Datum	7 februari 2022
Onderwerp	Interprovinciaal wolvenplan 2022
Bijlage(n)	LOW notitie: Kaders voor een wolvenplan

Achtergrond
De provincies hebben besloten het huidig Interprovinciaal Wolvenplan, dat dateert uit 2019, te actualiseren. De gestage opmars van de wolf de laatste jaren en de sinds 2019 opgedane ervaringen geven hier aanleiding toe. Het huidige plan voorziet niet meer in alle situaties die zich rond de wolf kunnen voordoen. Het wolvenplan wordt geschreven door BIJ12, met input van de provincies en LNV. Ter onderbouwing van het wolvenplan is een fact-finding studie uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WENR) en een juridische analyse door Boerema & van den Brink. Ook is een landelijk overleg wolf (LOW), onder voorzitterschap van [redacted] in het leven geroepen, waarin verschillende maatschappelijke partijen die met wolven geconfronteerd worden zijn vertegenwoordigd. De positionering van het LOW is bijgevoegd in de vorm van een memo van de voorzitter (zie bijlage 1). Ook is een notitie toegevoegd waarin de kostenontwikkeling en verwachtte budgettaire tekorten rond het wolvendossier wordt toegelicht.

In deze notitie worden de belangrijkste beleidsmatige keuzes die aan het wolvenplan ten grondslag liggen voorgelegd. Daarmee kunt u bestuurlijke sturing meegeven op de inhoudelijke beleidslijn die nader wordt uitgewerkt in het Wolvenplan 2022. Oplevering van het wolvenplan is voorzien eind tweede kwartaal, de planning is dat de BAC VP in de september vergadering het Wolvenplan 2022 vaststelt.

Kern van het onderwerp:

A. Met deze memo besluit u tot een aantal beleidsuitgangspunten die in het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan 2022 nader zullen worden verwoord. Onderstaand wordt u per beleidsonderwerp een keuze voorgesteld. Het verzoek is deze te ac-corderen.

B. Tevens gaat deze memo in op de LOW reactie als input voor het nieuwe wolvenplan. U wordt verzocht hiervan kennis te nemen.

C. Tot slot wordt u zicht geboden op de beoogde planning.

Inleiding

Naast kritische en negatieve sentimenten ervaart een groot deel van de Nederlandse bevolking de komst van de wolf als iets positiefs. Zoals onder meer blijkt uit in opdracht van LNV uitgevoerd onderzoek (zie: Hervestiging van de wolf in Nederland | Tweede Kamer der Staten-Generaal) Na hier in de 19e eeuw door de mens te zijn uitgeroeid, is de wolf op eigen kracht teruggekomen. De aanwezigheid van de wolf is een toevoeging in de Nederlandse natuur en is als inheemse diersoort strikt beschermd. Partijen die op negatieve manier met de wolf worden geconfronteerd, met name de schapenhouderij, hebben echter behoefte aan perspectief.

In het wolvenplan wordt een toekomstig scenario geschetst, waarin de wolf permanent in Nederland gevestigd is en waarin duurzaam samenleven met de wolf beleidsmatig is verankerd. Die situatie is op dit moment nog niet aan de orde. Net zo belangrijk is daarom de weg daar naartoe. Het wolvenplan biedt een beleidskader met een mix van regelingen, instrumenten, subsidies en vergoedingen die enerzijds dierhouders de ruimte en tijd geven zich aan de aanwezigheid van wolven aan te passen en anderzijds overheden de mogelijkheid geven hierin gebalanceerd en deels naar eigen provinciale invulling mee om te gaan. De beleidsmatige keuzes worden t.b.v. de uitvoering uitgewerkt in (vernieuwde) handelingsprotocollen en een tegemoetkomingsregeling.

A. Beleidskeuzes interprovinciaal wolvenplan 2022

In deze memo komen achtereenvolgens de volgende beleidspunten aan de orde:

1. **Het juridisch kader**
2. **Actieve soortenbescherming**
3. **Wolfinclusief faunabeheer**
4. **Handelingsprotocollen**
5. **Internationale beleidsafstemming**
6. **Leefgebieden wolf**
7. **Calamiteitenregeling**
8. **Tegemoetkoming in de schade**
9. **Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen bijdrage**
10. **Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten**
11. **Vergoeding van directe kosten**
12. **Inzet kuddebewakingshonden**
13. **Beheervergoedingen**
14. **Technische preventie norm**
15. **Hybride wolven**
16. **Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang**
17. **Communicatie**
18. **Financiën**

1. Het juridisch kader

De belangrijkste uitgangspunten voor handelingsperspectief met betrekking tot de wolf vloeien voort uit Europese verdragen, met name de Habitatrichtlijn en het verdrag van Bern. Nederland heef deze verdragen ondertekend en verankerd in de Wet natuurbescherming die op zal gaan in de Omgevingswet. De wolf wordt hierin aangemerkt als een in Nederland strikt beschermde inheemse diersoort. In de Wet natuurbescherming/Omgevingswet zijn verbodsbepalingen opgenomen, waardoor opzettelijk vangen, doden of verstoren van wolven of het opzettelijk vernielen of beschadigen van verblijfplaatsen in beginsel niet is toegestaan. Provincies kunnen hierop uitzondering maken (ontheffing/vergunning verlenen) op basis van een in de wet genoemd belang, indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd. Omdat de wolvenpopulaties in Nederland grensoverschrijdend zijn, moet de duurzame staat van instandhouding op internationaal niveau worden bezien. Populatiebeheer zal daarom alleen plaats kunnen vinden op basis van een internationaal beheerplan (wolvenmanagementplan), waarin zowel beheer- als bescher-

mingsmaatregelen zijn opgenomen en de staat van instandhouding richtinggevend is. Naar verwachting zal een internationaal beheerplan niet op korte termijn tot stand komen. LNV is verantwoordelijk voor de internationale contacten en zet zich hiervoor in.

Dit betekent dat vooralsnog alleen met de grootste terughoudendheid kan worden ingegrepen binnen de strikte juridische kaders vanuit de Wnb/Omgevingswet. Daarbij dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen.

We streven naar een balans in beleid. Dat betekent een balans in wettelijke bescherming en het beperken van overlast en schade van wolf.
Dit wordt voorzien van duidelijke handelingsgerichte kaders in het wolvenplan (die nader worden uitgewerkt in handelingsprotocollen). Ingrijpen is niet uitgesloten maar belangrijk is dat helderheid wordt gegeven over het doden van een wolf.

Uitgangspunt is en blijft om in uitzonderingsgevallen een specifieke individu uit de populatie te nemen als dat nodig is. Hierbij valt te denken aan een probleemwolf. Op de lange termijn is populatiebeheer misschien mogelijk, na een correcte belangenafweging en indien de gunstige staat van instandhouding niet in gevaar komt.

De mogelijkheid van individueel afschot binnen de juridische kaders wordt daarmee open gehouden zoals ook het huidige wolvenplan dat doet. Dit is een bevoegdheid van de provincie. Populatiebeheer is slechts denkbaar indien ook in Europees verband afstemming over de staat van instandhouding heeft plaatsgevonden. Daarvan is nu geen sprake.

2. Actieve soortbescherming

De wolf heeft bewezen zich op eigen kracht te kunnen vestigen en voortplanten in Nederland en zoekt daarbij zelf het meest geschikte gebied. Met name in die gebieden dragen provincies bij aan actieve bescherming.
Te denken valt aan het stimuleren van kennis en daarmee het besef over het gedrag van de wolf. Ook wordt bijgedragen aan preventie door bijvoorbeeld subsidies, voorlichting of het tijdelijk uitlenen van preventieve materialen. Inrichtingsmaatregelen t.b.v. zonering, voorkomen verkeerslachtoffers e.d.

Natura 2000
Op lange termijn (10 jaar na eerste voortplanting in een gebied) is het denkbaar (en juridisch gezien wellicht noodzakelijk) om in bestaande N2000 gebieden de wolf als doelsoort op te nemen, of eventueel nieuwe Natura 2000-gebieden voor de wolf aan te wijzen.

3. Wolfinclusief faunabeheer

Het voorstel is om bij het faunabeheer van grote hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf.
De praktijkervaring op bijvoorbeeld de Veluwe leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan zoals dat ook in veel herkomstgebieden in bijvoorbeeld Duitsland het geval is. Er zijn geen aanwijzingen voor verstoring van wolven door het faunabeheer. Dat neemt niet weg dat dit een aspect is wat nauwlettend moet worden gevolgd en wat ook bij de rechter ter discussie is gesteld. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.
De in Nederland toegestane jachtmethoden zijn in principe niet verstorend, bijvoorbeeld drijfjachten op hoefdieren zijn hier niet toegestaan. Potentiële verstoring door verlies aan natuurlijk prooiaanbod is in de Nederlandse situatie in principe ook niet aan de orde. Het populatiebeheer bij grote hoefdieren vindt per definitie slechts plaats om wettelijk erkende belangen te beschermen. Die weging vindt plaats in faunabeheerplannen. Ontheffingen voor populatiebeheer bij hoefdieren worden slechts afgegeven als de duurzame instandhouding van deze prooidieren van de wolf kan worden gegarandeerd. Niet het afschot maar het bereiken van doelstanden danwel minimale standen van

de hoefdieren is daarbij leidend. Zo blijft altijd voldoende natuurlijk voedselaanbod voor de wolf beschikbaar. Dat betekent ook dat waar het aandeel van de wolf toeneemt, de bijdrage van de jager zal afnemen. De faunabeheereenheden hebben een belangrijke rol in het monitoren en bijsturen van deze effecten. Zij zijn daarvoor met de lokale wildbeheereenheden ook goed in positie. Doordat de aangesloten jagers en terreinbeheerders vanuit het hoefdierbeheer en/of monitoring een impressie hebben van de stand en het gedrag van de hoefdieren in het terrein, kunnen ze een belangrijke bron zijn voor deze monitoring.

Het voorstel is tevens om bij schade aan natuurbegrazers niet te escaleren.
M.b.t. natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het hier om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

4. Handelingsprotocollen

Het wolvenplan biedt duidelijkheid over het handelingsperspectief. Dit wordt meer in detail uitgewerkt in een viertal handelingsprotocollen.
Het bieden van een handelingsperspectief staat hoog op de maatschappelijke agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor helder aan te geven in het wolvenplan. Deze kaders worden uitgewerkt in vier handelingsprotocollen. Te weten:

1. Handelingsprotocol ‘Wolf en mens’
2. Handelingsprotocol ‘Wolf en hond
3. Handelingsprotocol ‘Wolf en vee
4. Handelingsprotocol ‘Overige situaties’

Het voorstel is in de handelingsprotollen op generieke wijze invulling te geven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en situatie specifiek worden vormgegeven.
De juridische analyse geeft aan dat situatie afhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. GS kunnen hierbinnen een afweging maken. Het voornemen is in bepaalde situaties protocollen mogelijk ook voor de goudjakhals te laten gelden.

5. Internationale beleidsafstemming

De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven management plan.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU inzake de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Tevens moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor zowel het actief als passief beheer van de populaties wolven.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.
Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

6. Leefgebieden wolf

Het voorstel is dat het aanwijzen van beleidsmatig begrensde leefgebieden voor de wolf te handhaven zoals het al is.

Het gaat hierbij om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig te verwachten is. Oftewel dit behoeft zich niet te beperken tot vestigingsgebieden. De leefgebiedsbegrenzing heeft vooral instrumentele betekenis en dient in de praktijk ook ter begrenzing van het gebied waarin subsidies voor preventie kunnen gelden.

Met het vaststellen van begrenzingen van de leefgebieden wordt nadrukkelijk niet beoogd om vooruit te lopen op de eventuele toekomstige aanwijzing van Natura2000 gebieden voor de wolf.

Begrenzing van andere typen gebieden is niet mogelijk en wordt om die reden dan ook niet voorgesteld.
In het verlengde van het huidige wolvenplan blijft het vanwege de instrumentele betekenis nuttig om ‘leefgebieden wolf’ te begrenzen. Het aanwijzen van ‘no go-area’s/nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dit beleid blijft zoals het is. Het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is ruimtelijk niet uitvoerbaar. Mede gelet op de beoogde ‘calamiteitenregeling’ vervalt de instrumentele betekenis hiervan ook (zie aldaar).

Leefgebieden wolf
Conform het huidige wolvenplan kunnen provincies leefgebieden voor de wolf aanwijzen. Deze mogelijkheid ontstaat nadat gebleken is dat er zich minimaal 6 maanden sprake is van een gevestigde wolf. Dit zijn de gebieden waar een wolf zich permanent heeft gevestigd. Er zijn inmiddels (leef-)gebieden aangewezen in Gelderland, Noord-Brabant en Drenthe (zgn. risicogebied). Van veehouders in leefgebieden wordt verwacht dat zij op een aanval van wolven zijn voorbereid. Het wolvenplan gaat er vanuit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico’s voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven, al dan niet incidenteel maar regelmatig voorzienbaar is.

Bij aanwijzing van een wolvengebied kiest de provincie er desgewenst voor om eventueel een subsidieregeling voor bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen. Vuistregel was en blijft dat deze ten minste 3 jaar open staat maar provincies kunnen kiezen voor verlenging van deze periode als de omstandigheden daar aanleiding voor geven.

7. Calamiteitenregeling

Het voorstel is om een (kortlopende, tijdelijke) calamiteitenregeling mogelijk te maken.

Overal in Nederland kunnen zwervende wolven doortrekken, daar is inmiddels ervaring mee opgedaan. Vaak trekken deze zwervende wolven door naar gebieden die geschikt zijn als leefgebied. Voorbereiden op aanvallen door deze zwervende wolven is redelijkerwijs niet mogelijk en kan van dierhouders niet worden verlangd. De trefkans is immers klein en zwervende wolven kunnen op doortocht in korte tijd grote afstanden afleggen. Soms trekken zwervende wolven echter niet direct door en blijven enige tijd in een bepaald gebied rondhangen, mogelijk om te verkennen of er sprake is van geschikt leefgebied. In die gevallen voorziet de calamiteitenregeling in een tijdelijke openstelling van de subsidie om snel financieel te kunnen bijdragen aan maatregelen zonder dat daarvoor een aanwijzing als leefgebied aan de orde is.

Een calamiteitenregeling speelt in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders. Het kan daarmee aanvullend zijn op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten. De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, meer dan twee aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen zeer tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.

Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt bij discretie van de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om veehouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van veehouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen.

8. Tegemoetkoming in schade

Het huidige wolvenplan gaat er van uit dat dierhouders de tijd moeten krijgen om te wennen aan de terugkeer van de wolf. Waar wolven zich vestigen worden de aanwezigheid en de bijhorende risico's voorspelbaar, in overige gebieden waar af en toe wolven langs kunnen komen geldt dat niet. Dat uitgangspunt blijft. Op dit moment wordt alle wolvenschade aan landbouwhuisdieren vergoed, dat geldt bij uitzondering ook voor hobbymatig gehouden schapen en geiten. Er geldt geen eigen risico en aan een tegemoetkoming worden geen voorwaarden gesteld met betrekking tot preventieve maatregelen. Hierin worden wijzigingen voorgesteld:

9. <u>Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen bijdrage</u>

Voorstel is de subsidieregeling te kunnen verlengen maar de tegemoetkoming in de schade op termijn niet meer volledig uit te keren. We verlaten daarmee de in het huidige wolvenplan gekozen insteek om op termijn niets meer te vergoeden.
Het voorstel is na de 3 jaar in het leefgebied de tegemoetkoming naar redelijkheid en billijkheid te verlagen tot 60% van de schade. Dit is overeenkomend met ervaringen in de tegemoetkoming van faunaschade die voor de Raad van State stand heeft gehouden.

Met betrekking tot de tegemoetkoming in de schade geldt dat in de eerste drie jaar zonder wolfwerende voorwaarden een tegemoetkoming kan worden verleend. Nieuw is het voorstel dat na de eerste drie jaar alleen een tegemoetkoming (zonder eigen bijdrage) wordt verleend indien er sprake is van genormeerde wolfwerende maatregelen.

Buiten de begrensde leefgebieden geldt deze voorwaarde niet. Omdat men zich op zwervende wolven redelijkerwijs niet kan voorbereiden blijft de tegemoetkoming in de schade in die gevallen volledig overeind.

Daarbij moet worden opgemerkt dat de ervaring in bijvoorbeeld Nordrhein-Westfalen leert dat vanuit Europa kortere tegemoetkomingstermijnen kunnen worden vereist als alsnog een beroep wordt gedaan op Europees geld of een afwijking wordt gevraagd van het zonder nadere staatssteuntoetsing toegestane subsidiebedrag voor preventie van € 20.000 euro (deminimis).

Het voorstel is om in leefgebieden na de eerste drie jaar van begrenzing van dit leefgebied preventieve maatregelen te vereisen om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen.
Om vee voor wolven te beschermen wordt een deugdelijk raster met stroom en/of inzet van een kuddebewakingshond vereist. Op de website van BIJ12 staat vermeld aan welke voorwaarden zo'n raster moet voldoen.

10. Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdiersoorten

Het voorstel is om de tegemoetkoming in de schade ook bij particulieren voor alle landbouwhuisdieren te vergoeden.
Voorstel is om onder het nieuwe wolvenplan, naast schade aan hobbymatig gehouden schapen en geiten ook andere hobbylandbouwhoefdieren voor een tegemoetkoming in aanmerking komen bij predatie door wolven. Te denken valt aan shetlandpony's, alpaca's of damherten.

11. Vergoeding van directe kosten

Het huidige wolvenplan voorziet in vergoeding voor directe kosten, dit blijft zoals het is. Daarmee worden in het kader van de tegemoetkoming in de schade géén indirecte kosten, of zgn. vervolgschade vergoed. Dit is voortzetting van het huidige beleid.

Het huidige wolvenplan voorziet alleen in vergoeding voor directe kosten, daar komt geen verandering in. Onder directe kosten vallen:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.

In tegenstelling tot algemeen geldend tegemoetkomingsbeleid voorziet 'de wolven regeling' in de volgende 'extra's' en worden deze ook als directe kosten gezien:
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege 'abortus' mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege 'gederfde melkproductie' mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt géén tegemoetkoming verleend voor indirecte kosten zoals:
- herstel van omheiningen of ander zaken (uren en materialen).
- de tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen.
- scannen t.b.v. drachtbepaling door dierenarts.
- overige kosten t.b.v. de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.).
- schade veroorzaakt door losgebroken schapen/dieren.

12. Inzet Kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen.

13. Beheervergoedingen

Het voorstel is om beheervergoedingen te ontwikkelen gericht op de compensatie van het extra werk en onderhoudskosten die wolfinclusieve landbouw en natuurbeheer met zich meebrengen. Dit dient nog nader te worden uitgewerkt in met de sector te ontwikkelen normbedragen en vervolgens door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Als het haalbaar blijkt is er dan straks sprake van pakketten voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer. Hiermee kan arbeid, herstel en vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.

Natuurbeheer
Deze regeling is bedoeld voor schaapskuddes die binnen het kader van natuurbeheer worden ingezet. Binnen een aangewezen wolf-leefgebied in de natuur moet het wolf inclusief hoeden en aanbesteden de norm zijn. Hierbij kan gedacht worden aan de inzet van kuddedewaakhonden en 's nachts veilig ophokken van de schapen. De rekening komt dan bij de eigenaar die daarvoor via het

SNL spoor een beheervergoeding en bijdrage voor gescheperde kuddes krijgt, in dit voorstel wordt die bijdrage herzien.

Agrarisch natuurbeheer
In het agrarisch buitengebied ligt het voor de hand aansluiting te zoeken met het Agrarisch natuurbeheer en het daarbinnen ontwikkelen van een pakket voor wolf inclusieve landbouw. Deelnemers kunnen duurzaam een vergoeding ontvangen voor te maken kosten om vee tegen aanvallen van wolven te beschermen. Dergelijke regeling vervangt mogelijk in dat geval de huidige subsidieregelingen in leefgebieden.

Complicerende factor is dat een bijdrage voor een wolvenpakket redelijkerwijs via het spoor van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid moet worden opgepakt. Brussel zal strenge eisen stellen aan de wijze van financieren. Zoals hierboven aangegeven kan dit ook gevolgen hebben voor bijvoorbeeld strengere voorwaarden aan de tegemoetkoming van schade. Vooralsnog lijkt er bij de sector geen draagvlak om hiervoor binnen het ANLb een verkenning te starten.

Of beide regelingen wenselijk zijn, de ligging van de aan te wijzen gebieden, de hoogte van de vergoeding en de voorwaarden die aan deelname worden gesteld zijn nog onderwerp van gesprek. Een wolvenpakket kan zich mogelijk negatief verhouden tot andere pakketten zoals weidevogelpakketten.

14. Technische preventie norm

Het voorstel is dat provincies blijven uitgaan van de ‘1.20m norm’ als optimale wolfwering. Om verschillende redenen is het denkbaar dat er ook situaties zijn waarin ‘90 cm’ kan worden geaccepteerd. Dit sluit beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de meeste Duitse deelstaten.
Dit heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing derogatie):

Koppeling van technische wolfwerende norm aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief:
Dit betekent het volgende:
- ‘Norm 1.20’ is optimaal en blijft zo, wordt gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvenleefgebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid ‘1.20 norm’ een tegemoetkoming kan worden verleend. Oftewel alles wat niet als wolfwerend wordt beoordeeld komt (na de eerste drie jaar) niet meer voor een vergoeding in aanmerking.
- Norm ‘90 cm’ is suboptimaal, mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en geeft geen aanleiding voor een eventuele derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm acceptabel. Indien bij 90 cm er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt geen tegemoetkoming meer verleend.
- Buiten de begrensde wolvenleefgebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de evt. genomen maatregelen.

Deze hoofdlijn wordt nader uitgewerkt in het wolvenplan, de handelingsprotocollen en de technische normering.

15. Hybride wolven

Het voorstel is om hybridisatie van wolven in Nederland te voorkomen. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd ter bescherming van de inheemse fauna.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid op te treden tegen hybride wolven, kruisingen tussen wolf en hond. Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven rondlopen of dat dit te verwachten is. Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond, m.b.v. DNA-analyse, dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu middels een aanwijzing te laten doden.

16. Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang.

Het voorstel is om bij een aangetroffen gewonde wolf door een deskundige de gezondheidstoestand te laten beoordelen. Alleen in het geval het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, zal een wolf worden opgevangen.

Bijv. indien evt. met geringe veterinaire ingrepen de wolf zichzelf kan herstellen wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achter gelaten. Indien de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige dierenleed voorkomen dient te worden wordt deze wolf, situatie afhankelijk gedood.

17. Communicatie

Vanuit de overheden zal onverminderd worden ingezet op informatieverstrekking en voorlichting over het ‘samenleven met wolven’. De verwachting is dat dit veel en mogelijk meer inzet zal vragen, zowel vanuit BIJ12 als landelijk aanspreekpunt, als voor het provinciale beleid vanuit de afzonderlijke provincies. De communicatie van BIJ12 richt zich naast algemene voorlichting op de website op schade en monitoring. Provincies zijn verantwoordelijk voor de communicatie over het beleid rondom de wolf en over calamiteiten binnen de provincie. Uiteraard vindt er onderlinge afstemming plaats tussen BIJ12 en provincies.

Denk bij de communicatie aan het aanbieden van informatie via website(s) en woordvoering via (digitale) media, uitbrengen van tussenrapportages, nieuwsbrieven vanuit provinciale wolvencommissies, inzet van zgn. wolvenconsulenten, (mede) bijdragen aan voorlichtingsbijeenkomsten, praktijk demonstraties, e.d.

18. Financiën

De inzet voor het Wolvenplan 2022 vergt vanzelfsprekend inzet van mensen en middelen. Door toename van de wolvenpopulatie zullen kosten voor monitoring en schadeafhandeling en tegemoetkomingen naar verwachting blijven toenemen.
Bij de vaststelling van het Wolvenplan zal hiertoe een kostenplaatje worden meegegeven. Separaat ontvangt u een verkennend memo waarin een inschatting wordt gegeven. Zie agendapunt x.

B. Kadernotitie Landelijk Overleg Wolf (zie bijlage 1)

Eind 2020 is het Landelijk Overleg Wolf (LOW) ingesteld, onder voorzitterschap van [redacted] Doel was om voor (landelijke opererende) stakeholders een gremium te creëren waarin zij meegenomen kunnen worden in de totstandkoming van het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 en hen de mogelijkheid te geven provincies (cq provinciale bestuurders) hierin te adviseren, waarbij evident is dat uiteindelijk de provincies (cq provinciale bestuurders) besluiten hoe het plan er uit komt te zien.

Vanuit de voorzitter van het LOW, [redacted], komt het voorstel om aan hand van een voorzittersnotitie richting provinciale bestuurders aan te geven wat de wensen en verwachting van de stakeholders in het LOW zijn tav het Interprovinciaal Wolvenplan. De verwachting is dat een dergelijke voorzittersnotitie zal bijdragen aan een breder maatschappelijk draagvlak en helderheid zal bieden tav verwachtingen en de handelingsperspectieven bij/voor de stakeholders.

U wordt gevraagd hiervan kennis te nemen en deze voorzittersnotitie door te geleiden aan de BAC VP. NB: het is een notitie van de voorzitter van het LOW en is dus geen ambtelijke

notitie (en er wordt dus ook geen inhoudelijke reactie van de IPO-werkgroep natuurwetgeving op gevraagd).

Het voorstel is tevens te besluiten dat het LOW de looptijd van dit Wolvenplan blijft functioneren als adviesorgaan over het wolvenbeleid. Dit heeft uiteraard ook financiële consequenties.

Vanuit het LOW is de wens deze voorzitters-notitie bij u onder de aandacht te brengen.
Samenvattend wordt het volgende gesteld:

- De voorzitter, [redacted], van het Landelijk Overleg Wolf is gekomen met een samenhangend verhaal dat een kader wil meegeven voor het Wolvenplan 2022. Verbindend element is het draagvlak in de Nederlandse samenleving. Het besef is dat beschermen van landbouwhuisdieren ook betekent het beschermen van wolven en omgekeerd. Conflictarm samenleven moet haalbaar zijn.
- De voorzitter onderscheidt daarbij een drietal fases in de tijd die ieder een eigen tijdsbepaald beleidskader en handelingsperspectieven kunnen kennen. Het verzoek is in het Wolvenplan een concreet actieplan met tijdlijnen op te nemen voor de noodzakelijke stappen om tot het geschetste beleid in deze eindfase te komen.
- Het LOW wenst uitdrukkelijk advies uit te kunnen brengen over het *concept* Wolvenplan 2022.
- Het verzoek van het LOW is om de komende jaren door te gaan als landelijk wolven overleg verband waarin maatschappelijke organisaties elkaar ontmoeten.
- Tot slot geeft het LOW een aantal aandachtspunten mee

C. Planning

Processtappen m.b.t. memo beleidskeuzes:

IPO wgnw 17 februari memo beleidskeuzes
22 februari IPO wolvenwerkgroep
16 maart AAC VP memo beleidskeuzes
7 april BAC VP besluitvorming over memo beleidskeuzes

Processtappen m.b.t. besluitvorming Interprovinciaal Wolvenplan 2022:

Concept versie wolvenplan
22 maart Landelijk Overleg Wolf (LOW)
24 maart IPO wolvenwerkgroep

Eindversie Wolvenplan
19 april IPO Wolvenwerkgroep
PM stakeholderronde o.a. overige diverse partijen, LOW en Provinciale Staten

16 juni IPO wgnw
6 juli AAC VP
22 september BAC VP
4 oktober Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Vaststelling Wolvenplan
13 oktober IPO-bestuur

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 30 augustus 2022 13:08
Aan: [redacted] brabant.nl
CC: [redacted]
Onderwerp: Wolvenuitslagen: soort en individu t/m juli 2022

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf > 2015 individu + schade, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot 31 juli 2022.
- Wolf + Overig, 1 mei – 31 juli 2022, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) over deze periode.
- Individuen TR Q3, overzicht met individuen.

Hier is het bestand te vinden: 2022 Q3 Wolvendata tm 31-7-2022 soort+individu dd.30-8-2022 v1.xlsx

Er zijn dit keer 17 individuen vastgesteld, waarvan 5 voor Nederland nieuwe individuen, aangeduid met New wol [redacted] deze 5 nieuwe individuen ligt op dit moment het profiel voor bij Senckenberg en INBO voor vergelijking. Deze zullen later voorzien worden van een GW-code.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data worden pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (21 september). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. Daarna wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl
M 06[redacted]
E [redacted]@bij12.nl
[redacted]

BIJ 12 | Werkt voor provincies

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 5 september 2022 13:15
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: wolvenwerkgroep 22 september VERPLAATST naar de ochtend!

Beste allen,

Onderstaande mail heeft de uitkomst opgeleverd dat de meesten van ons de voorkeur hebben om de wolvenwerkgroep te verplaatsen naar de ochtend van donderdag 22 september a.s.
We zijn nog op zoek naar een locatie, als het goed gaat doen we dat ook in Amersfoort...
Locatie volgt dus nog.
Tijdstip: 9.30 – 12.00 uur.

m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 25 augustus 2022 15:04
Aan: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@noord-holland.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: afstemming datum wolvenwerkgroep en ganzenbijeenkomst op 22 september a.s.

Beste collega's,

Naar mij gisteren bleek is er op donderdag middag 22 september (vanaf 12.30u) een Informatiemiddag AEWA-ganzenaanpak en ganzenonderzoeken etc. in Amersfoort gepland.
Dezelfde middag als dat wij een Wolvenwerkgroep hebben staan (fysiek in Utrecht).
Ik stel mij zo voor dat een redelijk groot deel van de deelnemers aan de WWG bij beide bijeenkomsten aanwezig zou willen zijn.

Voorkomen wil ik dat we met 'te weinig' deelnemers (met name uit de provincies) in de WWG zitten. Verschuiving van de WWG tov het ganzensymposium is eenvoudiger, want minder en geselecteerd aantal deelnemers.
De agenda is zwaar genoeg om zo voltallig mogelijk aanwezig te zijn! Dus vandaar deze poging:

Hoewel het lastig is om met de datum te schuiven kan ik mij toch voorstellen de WWG dan naar de ochtend van de 22 te verplaatsen.
De combinatie past denk ik wel, de afstand Utrecht-Amersfoort is eenvoudig (OV) en in korte tijd te overbruggen.

KORTOM: wie komt er naar de wolvenwerkgroep als deze:

a. **Op de 22e middag blijft : ja/nee**
b. **Naar 22e ochtend verplaatst wordt: ja/nee**

Zie uw reactie graag tegemoet, liefst voor 1 september.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

artikel 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: vrijdag 18 maart 2022 10:45
Aan: [redacted]@fryslan.frl[redacted], [redacted]@drenthe.nl; [redacted]minlnv.nl; [redacted]
Onderwerp: wolvenwerkgroep 24 maart a.s. en voortgang wolvenplan
Bijlagen: 0.1 Agenda 240322 WOLVEN WERKGROEP.pdf; Besluitenlijst dd 22 februari 2022.docx

Beste deelnemers aan de wolvenwerkgroep,

Volgende week is er, op donderdag 24 maart, een bijeenkomst van de IPO Wolvenwerkgroep gepland. Bijgaand de agenda en de besluitenlijst.

Ter voorbereiding daarvan is het goed te weten dat besloten is in de BACVP van 7 april een eerste concept versie van het Wolvenplan 2022 ter kennisname wordt voorgelegd.

En wellicht, zo mogelijk, een eerste concept versie van het Interventieprotocol (waarin de handelingsprotocollen worden vervat) afhankelijk van de voortgang die hier wordt gemaakt.....

Het gaat er nog niet om dat deze stukken geheel gereed is, het is bedoeld ter kennisname voor de bestuurders. Het zijn ook de stukken die wij in de komende wolvenwerkgroep zullen bespreken.

Besluitvorming m.b.t. de beleidskeuzes vindt in de BACVP op 7 april plaats aan de hand van de beleidskeuze memo.

Desalniettemin dienen beide stukken zodanig te worden aangeboden dat dit geen nieuwe discussies over de hoofdlijnen gaat opleveren. De stukken zijn nog niet compleet, gaan uit van voorgestelde beleidskeuzes en dienen uiteraard te worden aangepast als anders besloten wordt. En in het verlengde daarvan details worden waar nodig nog nader aangevuld. Het Wolvenplan en de Handelingsprotocollen zijn nog in bewerking en besluitvorming vindt hierover later plaats.

Er wordt op dit moment nog gewerkt aan de teksten van deze stukken. Jullie ontvangen hiervoor separaat een link van het wolvenplan 2022 zodat er meegeschreven kan worden, opmerkingen kunnen worden meegegeven.
Het is kort dag, maar wij gaan er vanuit dat u tijdig, echt essentiële opmerkingen gemaakt kan hebben.

Dat betekent dat uiterlijk woensdag om 12.00 uur eventuele reacties op deze stukken door jullie gemaakt dienen te zijn.

Ondertussen zullen Floris en ik zorgen dat de stukken uiterlijk woensdag 'BACVP-proof' zijn en bezien wat er van de teksten al wel of niet door kan. De verzending van de BACVP stukken vindt uiterlijk donderdagochtend plaats.

Wat onverlet laat dat wij donderdagmiddag in de wolvenwerkgroep het overleg over deze stukken verder voeren. Die zullen nog worden nagezonden.
Na de BACVP besluitvorming volgt er een eindconceptversie van het plan en Interventieprotocol. Uiteraard zullen die nogmaals in de werkgroep worden besproken ter vaststelling.

tot zover het wolvendossier, met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]

Coördinator Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 18 Maart 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 24 maart 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Voortgang Wolvenplan 2022**
   3.1 Terugmelding bespreking AACVP/vooruitblik BACVP
   3.2 Voortgang concept tekst Wolvenplan 2022
   3.3. Voortgang concept teksten handelingsprotocollen
   Doel: Ter bespreking. Stukken volgen als nazending.

4. **LOW 29 maart**
   Mondeling ter kennisname

5. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

6. **Besluitenlijst dd 22 februari** – zie bijlage

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**
   Afspraak is om op dinsdag 19 april fysiek in Utrecht als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,

[redacted]

Agenda:
29 maart LOW
7 april BACVP
29 maart Kwartaaloverleg
29 maart LOW
19 april WWG
10 mei WWG

IPO Wolvenwerkgroep

22 februari 2022

Besluitenlijst

Agendapunt	**Besluit**
Vaststelling agenda en mededelingen	• Om en om zal fysiek en digitaal afgewisseld gaan worden.
Vaststelling agenda en mededelingen	• Kamervragen worden door [redacted] in samenwerking met [redacted] en [redacted] opgepakt. Provincies worden benaderd om te helpen bij de beantwoording wanneer gewenst. Provincies beantwoorden zelf de bij hun binnengekomen Statenvragen.
Memo's IPO lijn, gehele notitie	• In de memo proberen het gebruik van de term 'probleemwolf' te voorkomen.
Memo's IPO lijn, A2 Actieve soortenbescherming	• Soortbescherming is een onhandige term. Zowel de passieve en actieve soortbescherming benoemen.
Memo's IPO lijn, A4 Handelingsprotocollen	• Generieke invulling gaan we vanuit.
Memo's IPO lijn, A6 leefgebieden wolf	• Leefgebieden wolf: gebieden waarin de aanwezigheid van de wolf, en dus het risico op schade voorzienbaar is • Uitgaan van de term wolvengebied. De provincies kunnen dan zelf hun invulling daaraan geven.
Memo's IPO lijn, A9 Verlenging tegemoetkomingsregeling en invoering eigen bijdrage	• Voortzetting tegemoetkomingsregeling: meerdere varianten voorleggen aan de bestuurders
Memo's IPO lijn, A14 Technische preventie norm	• Preventiemaatregelen: Minimum is 90 cm, optimaal is 120 cm. Per provincie kan dan een eigen invulling worden gegeven aan de subsidieregeling.
Memo's IPO lijn, A16 Omgang met gewonde wolf i.r.t. mogelijkheid wolvenopvang	• Vanuit de provincies komt geen initiatief voor een wolvenopvang.
Handelingsprotocollen	• Komen als bijlage bij het wolvenplan

Actielijst

Actiepunt	Wie	Wanneer
Inplannen vergaderingen fysiek en digitaal afgewisseld	[redacted]	z.s.m. inplannen
In overleg gaan met de taxateurs hoe zaken in het taxatierapport worden genoteerd	BIJ12	
Disclaimer toevoegen in taxatierapport dat het taxatierapport niet leidend is voor het in werking treden van de handelingsprotocollen?	BIJ12 -> voordat eerst afspraken hierover in kader HP	
In de beleidskeuze notitie verwijzen naar de punten van de LOW notitie. Bijvoorbeeld het vergoeden van meerdere diersoorten.	[redacted]	
Bovenstaande beslispunten in de memo IPO lijn verwerken en de memo verder brengen	[redacted]	
Apart overleg over handelingsprotocollen inplannen (fysiek bij BIJ12)	[redacted]	Over twee weken (week 8 maart)
Onderlinge afstemming over NPHV	[redacted]	
Bellen met initiatiefnemers innovatieve rasters (of [redacted]	[redacted]	
Reactie NPHV agenderen voor volgend overleg (eventueel bij overleg handelingsprotocollen)	[redacted] -> zie hierboven	

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 22 december 2021

IPO Wolven werkgroep
Datum: 22 december 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal: achter de PC via MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Terugmelding vanuit het LOW**
   Doel: Ter bespreking

4. **Stand van zaken (memo) beleidskeuzes**
   Doel: ter bespreking: aangeven van welke keuzepunten voor de IPO memo

5. **Terugmelding bespreking Projectvoorstel innovatieve rasters**
   Doel: bepalen verdere afhandeling, zie stukken uit november vergadering

6. **Planning 2022**
   Doel: kennis nemen van en vastelling.
   6.1 planning wolvenplan
   6.2 jaarplanning

7. **Nieuws uit de provincies/provinciale wolvencommissies**

8. **Rondvraag en sluiting**

9. **Datum volgende vergadering**
   Afspraak is om op **20 januari 2022 13.30 uur** als Wolvenwerkgroep bijeen te komen.
   Agenda:
   11 januari LOW
   20 jan WWG
   17 februari IPO wgnw
   22 februari WWG

met vriendelijke groeten,

[redacted]

Bijlage 6.1 Planning Interprovinciaal Wolvenplan 2022

Planning Interprovinciaal Wolvenplan 2022	Datum
Dilemmanotitie t.b.v. Wolvenplan bespreken in LOW	14-dec
Dilemmanotitie en reactie LOW bespreken in (*nog te plannen*) IPO Wolvenwerkgroep	22-dec
Memo beleidskeuzes bespreken in IPO Wolvenwerkgroep	20-jan
Memo beleidskeuzes bespreken in IPO werkgroep Natuurwetgeving	17-feb
Beleidskeuzes bespreken in AAC VP	16-mrt
Stand van zaken bespreken in het LOW	22-mrt
Conceptversie bespreken in IPO Wolvenwerkgroep	24-mrt
Conceptversie Wolvenplan bespreken in BAC VP	7-apr
Eindconcept bespreken in IPO wolvenwerkgroep	19-apr
Stakeholders - eindconcept delen en afstemming achterban	20-apr / 23-mei
Eindversie bespreken in IPO Werkgroep Natuurwetgeving	16-jun
Eindversie bespreken in AAC VP	6-jul
Eindversie bespreken in BAC VP	22-sep
Eindversie bespreken in het LOW	4-okt
Eindversie vaststellen door IPO-bestuur	13-okt
Oplevering Wolvenplan 2022	okt-22

Bijlage 6.2. Jaarplanning 2022 vergaderingen IPO wolvenwerkgroep en LOW

	WWG	LOW	Kwartaal overleg	BIJ12 regulier	IPO wgnw	AACVP	BACVP	IPO bestuur
Dilemma notitie		14 dec						
				16 dec				
	22 dec							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2022 Onderwerpen	WWG	LOW	Kwartaal Overleg TR	BIJ12 regulier	IPO wgnw	AAC VP	BAC VP	IPO bestuur
		11 jan						
Beleidskeuze memo	Do 20 januari							
							3 febr	
					17 febr			
	Di 22 februari							
Eindconcept WP22	7 mrt klaar							
Stakeholder rondje	7/3-13/4							
14mrt concept WP22								
			22 mrt					
Disc notitie keuzes		22 maart				16 mrt		
	Do 24 maart							
							7 april	
11 april Eind concept WP22								
	Di 19 april				21 april			
Stakeholder ronde p.m.								
	Di 10 mei					4 mei		
25 mei Eindversie WP 22 klaar								
HP en TR?		11 mei						
WP22						19 mei		
	Do 26 mei							

			7 juni				25 mei	
WP22					16 juni		16 juni	
	Di 21 juni							
						6 juli		
	Do 14 juli	21 juli						
			6 sept					
	Di 23 aug						22 sept	
	Do 22 sept							
					29 sept			
		4 okt				6 okt		???
	Di 18 okt							
							3 nov	
					17 nov			
	Do 24 nov							
			6 dec					
		13 dec				14 dec		
	Di 20 dec							

Aandachtspunten:

1. Afstemming en onderlinge verhouding BAC VP – LOW : oftewel wie en wanneer wordt in welke volgorde geïnformeerd?

2. Datum IPO bestuur nog nader te bepalen ([redacted]

3. Kolommen 4 en 5 gaan er uit (intern en moet nog ingevuld)

Uitgangspunten:

- Inzet is om 1e vergadering na zomer reces WP22 in BACVP te hebben gehad.
- Inclusief een stakeholder raadpleging (minimaal LOW)
- afstemming IPO wg etc.
- verdeling met kwartaaloverleg/WWG
- LOW data onder voorbehoud besluitvorming LOW

Gedeputeerde Staten van Gelderland

Datum
23 november 2021

Zaaknummer
2021-013427

Inlichtingen bij
Provincieloket
026 359 99 99
post@gelderland.nl

Blad
1 van 4

Antwoord op Statenvragen PS2021-723

De leden van
Provinciale Staten

Beantwoording schriftelijke Statenvragen Statenleden Rebel, Tolkamp en Boender van ChristenUnie, CDA en VVD over moeflon en wolf

Ingevolge het bepaalde in artikel 39 van het Reglement van Orde Provinciale Staten van Gelderland doen wij u hieronder het antwoord van ons college op de vragen van Rebel, Tolkamp en Boender toekomen.

Inleiding van de vragensteller:
Afgelopen week konden we via diverse media[1] vernemen dat Nationaal Park De Hoge Veluwe deels moeflons gaat evacueren naar het buitenland en het overige deel gaat opsluiten achter een wolfwerend hek. Wij maken ons zorgen over de betekenis hiervan voor onze Gelderse Natura2000 doelen, en dan specifiek voor de droge heide (H4030) en de typische soorten die daarvan afhankelijk zijn. In het beheerplan Natura2000 Veluwe[2] staat: *Voor grote eenheden natuur is begrazing de belangrijkste beheerssleutel. De keuze van typen grazers en de dichtheid van de grazers zijn bepalend voor de realisatie van de instandhoudingsdoelen.* Bij sleutelprocessen staat in de bijlage[3]: *Heide als systeem is een natuurlijke vervangingsgemeenschap van bos en komt vooral voor op de hogere zandgronden. Het verwijderen van opslag en bomen is in principe genoeg voor de instandhouding van het systeem. Hierbij is begrazing het meest natuurlijke proces.*
Bovendien leidt de aanwezigheid van de wolf er toe dat dieren zoals de Schotse Hooglander, het edelhert, het wild zwijn, de ree en de vos, ander gedrag gaan vertonen. Wat consequenties heeft voor de natuur, maar ook zeker voor hun zichtbaarheid. Daarnaast horen wij dat de aanwezigheid van de wolf in het park betekent dat bezoekers zich afvragen, mede gelet op een recente aanval door een wolf op een schaap in nabijheid van de herder, wat dit betekent voor hun veiligheid. Niet alleen op de Hoge Veluwe werd er begraasd door moeflons. Ook op de Noord-Veluwe, op de Noorderheide, was dit het geval. Ook daar zijn sinds de intrede van de wolf de moeflons verdwenen. En ook daar is het de vraag wat dit voor effect heeft op de Natura2000 doelen.
Naar aanleiding van bovenstaande hebben wij de volgende vragen aan GS:

[1] https://nos.nl/artikel/2402244-hoge-veluwe-evacueert-moeflons-vanwege-jagende-wolf

[2] https://www.gelderland.nl/bestanden/Documenten/Gelderland/03Natuur-en-milieu/Binnenwerk_Beheerplan%20N2000%20Veluwe_vmaart2018.pdf

[3] https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/07/Natura-2000-Beheerplan-57-Veluwe-bijlagen.pd

Vraag 1:
Wat is volgens GS de consequentie van het verdwijnen van de grazer moeflon voor ons instandhoudingsdoel van droge heide (H4030)?

Antwoord:
De verzuring en vermesting als gevolg van te hoge stikstofdepositie heeft verreweg de meeste impact op het halen van het instandhoudingsdoel voor droge heide (H4030). Daarnaast blijft adequaat regulier beheer van droge heide noodzakelijk. De consequentie van het niet inzetten van de moeflon voor regulier beheer betekent dat een andere oplossing moet worden gezocht, wellicht in een vorm die ook elders op de Veluwe in de heide wordt toegepast.

Vraag 2:
Wat betekent het niet realiseren van het instandhoudingsdoel voor droge heide:
a. voor de Natura2000 doelsoorten als de draaihals (A233), boomleeuwerik (A246), nachtzwaluw (A224), roodborsttapuit (A276), grauwe klauwier (A338), tapuit (A277)?
b. voor typische soorten zoals het groentje, de heivlinder, open rendiermos, kaal tandmos, zandhagedis en de blauwvleugel sprinkhaan?

Antwoord:
Als het instandhoudingsdoel voor droge heide niet wordt gehaald dan dienen er passende maatregelen te worden genomen om te voorkomen dat het leefgebied van de N2000 doelsoorten en de genoemde typische soorten daar ook onder te lijden hebben. Naast maatregelen aan de bron zijn het natuurbeheer en de eventuele herstelmaatregelen in de kwetsbare natuur van belang. Deskundige inzet van de eigenaren van deze natuurterreinen is daarbij onmisbaar. Wij doen daarom steeds een beroep op deze natuurbeheerders die wij daarvoor ook financieel ondersteunen. Als, om wat voor reden dan ook, niet kan worden voldaan aan een goede instandhouding van natuurlijke habitats, dan treden we in overleg met de beheerder om vanuit het gevoelde partnerschap mee te denken over oplossingen. Een dergelijk overleg vindt ook plaats met Nationaal Park de Hoge Veluwe. Zie verder ook het antwoord op vraag 1.

Vraag 3:
Wat betekent het niet voldoen aan de Natura2000 opgaven voor droge heide, ons realiserend dat deze als huidige staat instandhouding zeer ongunstig heeft, voor de vergunning verlening van economische activiteiten?

Antwoord:
Als de instandhoudingsdoelen voor bijvoorbeeld de droge heide niet worden gerealiseerd, dan kan dat gevolgen hebben voor vergunningverlening voor nieuwe economische activiteiten die worden getoetst aan de Wet natuurbescherming. Als significante effecten niet kunnen worden uitgesloten dan is zonder mitigerende maatregelen vergunningverlening niet mogelijk.

Vraag 4:
Wat betekent de introductie van de wolf in Nederland voor onze Natura2000 doelen, zoals droge heide, in de wetenschap dat ten tijde van een gunstige instandhouding de wolf niet aanwezig was in Nederland?

Antwoord:
Bij de terugkeer van de wolf in Nederland is sprake van spontane vestiging op eigen kracht. Er is in die zin dan ook geen sprake geweest van bewuste introductie van de soort of ruimte om in dat kader de voors en tegens tegen elkaar af te wegen. De aanwezigheid van de wolf heeft geen directe gevolgen op de staat van instandhouding van het habitattype droge heide. Wel kan de aanwezigheid van wolven leiden tot een aanpassing van het gedrag van hoefdieren en het plaatselijk verdwijnen van de moeflon[4], waarmee indirecte effecten mogelijk zijn.

Vraag 5:
Welke inzet moet concreet worden gedaan om de Natura2000 doelen ook in de toekomst te kunnen halen zonder inzet van beheersmaatregel M2, de moeflon, c.q. kwalitatieve en of kwantitatieve vermindering van flora en fauna te voorkomen?

Antwoord:
Het belangrijkste knelpunt dat moet worden opgelost voor het halen van de Natura2000 doelen is het tegengaan van de verzuring en vermesting als gevolg van een te hoge stikstofdepositie, zie ook ons antwoord op vraag 1. Daarnaast moeten knelpunten worden opgelost zoals het verminderen van verstoring, versnippering en verdroging. Via de Gelderse Maatregelen Stikstof (GMS) werken we, aanvullend op het Rijk, aan het verminderen van de stikstofdepositie en aan natuurherstelmaatregelen om deze knelpunten op te lossen.

Vraag 6:
Bent u het met ons eens dat de aanwezigheid van de wolf kan leiden tot veranderend gedrag, bijvoorbeeld minder zichtbaarheid door schuwheid, van bv het edelhert en andere in de inleiding genoemde dieren?

Antwoord:
Ja, dit kan leiden tot veranderend gedrag bij prooidieren. Of dat op de Veluwe ten koste gaat van zichtbaarheid moet nog blijken.

Vraag 7:
Wat betekent dit voor onze Gelderse campagne “de big five van de Veluwe”?

Antwoord:
Het betekent in ieder geval dat veel recreanten op de Veluwe zich er inmiddels van bewust zijn dat ook de wolf aan de lijst kan worden toegevoegd.

[4] (Bron: IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag). Zie verder ook onze beantwoording van Statenvragen met kenmerk PS2021-584 over beschermen moeflons tegen wolven.

Gedeputeerde Staten van Gelderland
John Berends - Commissaris van de Koning
Miriam Nienhuis-van Doremaele - secretaris

Transboundary wolfmeeting Benelux and Germany

Date: 14 and 15 October 2021
Location: Flanders, Lommel (14 oct) and excursion to Leopoldsburg (15 oct)

Participants:
[redacted], ANB, B
[redacted], ANB, B
[redacted], INBO, B
[redacted], WWF Belgium and Wolf Fencing, B
[redacted], Wallonia, B
[redacted], Wallonia, B

[redacted], Luxemburg
[redacted], Luxemburg

[redacted], NRW, D

[redacted], prv Drenthe NL
[redacted], prv Drenthe, NL
[redacted], prv Gelderland, NL
[redacted], prv Brabant, NL
[redacted], trainee prv Limburg, NL
[redacted], Zeeland, NL
[redacted] BIJ12, NL
[redacted], BIJ12 NL
[redacted], BIJ12, NL

[redacted], WWF Germany and EuroLargeCarnivores Project
[redacted], Dutch Mammal Society
[redacted], Dutch Mammal Society

Absent: [redacted]

All documents related to the meeting can be found on:
https://drive.google.com/drive/folders/1x9d2XqtUoWRu5lKl60CrqhicV5PHWP7T

Meeting part 1: Prevention

Technicity and effectiveness

Social and ecological aspects

European Co Financing: possibilities and experiences?

Problem: At this moment the money for preventive measures and compensation for damage by wolves in all regions is paid with the nature budget by the regions themselves. So it is not paid with EU money or agricultural budget because of *de minimis*. Another problem with the GAP budget is that if the budget is put in wolf fencing, then the GAP budget in other agricultural sectors lowers. Because the total budget doesn't grow with it, therefore the budget for wolf fencing from GAP is zero. The problem with using nature money is that that budget is much smaller than the agricultural budget, and in the next few years the amount of money needed for preventive measures will rise quickly.

The ideal situation: 100% payment of preventive measures and management is allowed, without *de minimis* and paid with European CAP/agricultural money for preventive measures.

There is a short 4-page explanation what to do on: https://drive.google.com/drive/folders/1-lDYzB6kwQBldGZUKepsCt-32ZhohfSp

Experience from regions:

- In NRW for a year the *de minimis* is eliminated, so there is a 100% budget. Paid by nature conservation budget. The period is changed from 2 years to half a year in a so-called wolf prevention area, after a territorial wolf is present for more than 6 months. For prevention always, but not for the compensation of the damage. This is interesting for the other regions, so NRW tries to get acceptance to send the letter to us. Money comes from the federal state. The rectification is necessary to avoid the *de minimis*, and not for EU money. Payments are not coming from the EU.
- Wallonia has asked the EC how to get preventive measures subsidized with the *de minimis* (staatssteunregeling in NL). This is max 20.000 euro max 3 j. Wallonia has no experience with European co-financing. There is only 100% subsidy for shared initiatives, not for a single initiative. [redacted] will share with us the letter to the EU
- Flanders has approved demonstration projects via the department of agriculture and the subventions for professional farmers partly is financed by the Flemish agricultural investment funding.
- In the Netherlands the Dutch Mammal Society has prepared a LIFE proposal, the provinces were not convinced yet, but they are reconsidering if they cooperate in LIFE wolf NL.
- Luxemburg: The money for prevention and damage is coming from the nature conservation budget. We haven't thought about *de minimis* yet.

What are the costs of prevention and what is the influence on feasibility

Problem: "Making abstraction of practical and ecological facts, it could seem much cheaper to make a fence around the wolf, than around the sheep" "Why to invest so much in one species?"

The amount of money spent on preventive measures is at least 10 times more than the damage (Dutch fact finding study). Farmers are mandatory to protect his/her livestock. But there's an exception for wolves because of 150 years of absence (but only in the transition period). Point of attention: cross compliance. Feasibility is a matter of culture and social acceptance. If a shepherd in Slovenia etc loses a sheep to a wolf, then they see this as they did their work badly.

Wallonia is thinking of defining a list of other species for compensation. A consequent policy for wolves and other protected species is needed. Lux: wolf, badger, beaver. Wallonia also lynx appeared again recently.

Experience in regions:

- Wallonia: It is difficult to put maximum prices in the law, because they can change. So the market is taken into account.
- Luxemburg: prevention has only 75% subsidy because the fences also prevent dogs.
- NRW: 1.5 mln euro preventive measures in NRW for mainly sheep. 3 killed Shetland ponies, so thinking on subsidies for ponies in territories. 10-20% dead born calves is normal, numbers of natural loss of cattle have to be taken into account with subsidies. In NRW the costs/subsidy is not free, the farmer has to make an application and every case is checked, both for damage and preventive measures.
- NL: fixed price per meter (3 euro). A new fence is more expensive. With a max of 100 euro per sheep. Plus 500 euros for other costs per farmer. For shepherds it is 30 euros per sheep. Only paid for the investment, not for the labour, which is an issue. For damage are fixed prices for the race of cattle. Also payment for destruction and the vet, and the dead young in the first 2 weeks (collateral damage). In the Netherlands in the province of Fryslan there is an initiative to build a fence around the complete province. Only 50m is realized, this is mainly a media message.
- Flanders: risk zone for goats/sheep/alpacas/ponies 148m around the wolf territory, if there is damage, also payment of prevention in a specific perimeter for big livestock (cows, horses). Subvention for the investments in improving the fences counts max. 4,8 euro/meter. Subvention for the maintance is a forfaitairy amount of 4,5 euro/meter.

Effects of fencing areas on landscape fragmentation? Fencing out a larger agricultural area?
It is not about more fences, but different fences with extra electricity, and it depends on how many sheep you have, and for how many species fences are built. It is a balance between protection level for wolves and a bit of effect for roe deer. Wallonia also looks at the alternatives for fences. Protection by avoiding wolves in countryside by scaring measures (not with fences), to keep the wolf in the forest. But this could be a legal problem, there is a case in Romania. On the other hand, it is a problem that the wolf learns that it is not dangerous to live in the countryside. Therefore alternative solutions are needed in the autumn. In Saksen Anhalt the people from the government that take DNA also have the fladry with them, to ensure rapid response protection. Another way (Flanders) is that the farmers are asked if they want to be helped by wolf fencing team Belgium (WFTB) to decrease the necessary efforts for prevention. Some people refuse the measures.

Experiences with livestock guarding dogs in tourist areas.

- In the Netherlands two pilots have been running. Problems are the costs of 5000 euro, parasites of dogs that infertilize cows, and aggression of the guarding dogs.
- It is discussed if guarding dogs are only suitable for a big professional sheep farmer or shepherd.
- Tourists don’t read signs that give warning and instructions when entring a zone with guarding dogs.
- Is it possible to put guarding dogs with sheep without a shepherd? It is, but when there are tourists, a shepherd is needed. In France there is a budget for extra shepherds as a preventive measure.
- It can be extra income for a shepherd to breed the guarding dogs. The guarding dogs are only going to be very expensive during the transition period.
- A good protocol for breeding and training the guarding dogs is needed, otherwise dogs can be aggressive to people. It will take time to train these dogs and we need the motivation of the farmers/shepherds. We might need to reorganize the sector.

Meeting part 2: EuroLargeCarnivores, bold wolves

Update EuroLargeCarnivores by Raffael Hickisch
The project EuroLargeCarnivores has started in 2017 and will end in feb 2022. It has published various different communication products (videos, factsheets, stories) at www.eurolargecarnivores.eu

End of 2021 the project will publish recommendations to the European Commission, the Member States, and the European Regions. For the letter there will also be Standard Operating Procedures covering key topics of how to best address large carnivore challenges:

- Participatory Monitoring
- Management Plans
- Livestock Guarding Dogs & tourism
- Use EU subsidies for damage prevention
- Shepherding as job perspective
- Monitoring Programme (technical)
- Transparency (monitoring)
- Rapid Response Teams
- Artificial Feeding & tourism
- Livestock Guarding Dogs (pedigree, import, training, certification)
- Quality control of livestock damage prevention
- Investigation of high damage areas
- Process Livestock damage cases and compensation
- LC in urban areas / human habituation / food conditioning
- Derogations

2021-2027 CAP will become the main funding for damage/prev measures. At this moment often the nature budgets are used - but the European Commission encourages the use of CAP/agricultural funding:

- The EU provides financial aid which Member States can use to support farmers experiencing livestock depredation by large carnivores. The implementation of such payments is a choice that needs to be made by the managing authorities in the Member States or regions.
- Compensation for stock lost to large carnivores is not financed by the EU but can be paid through state aid (national or regional financing). Member states can decide to make prevention measures mandatory (where this is possible) as a condition to have access to the compensations.
- The main measures to protect livestock against large carnivore depredation are fencing, livestock guarding dogs and shepherding.
- Currently protection measures can be funded under the Rural Development Programmes (RDPs) which run until the end of 2022. Modifications can still be made to the ongoing programmes if such measures are not included. State aid can also be used to fund these actions.
- Under the new CAP (likely to begin January 2023), the same measures can be funded under the new Rural Development Programmes Eco Schemes, under the direct payments' budget of the new CAP, could provide additional support to livestock breeders
- Managing authorities are working on their CAP Strategic Plans (CSPs) now and should make sure that where relevant, livestock protection measures are included, especially if they are identified as needs and measures in the Prioritized Action Frameworks.
- Managing authorities are obliged to consult stakeholders about the CSPs before they are finalised.

The EU Habitat Direvtive Species Guidance on Wolves is out and available here https://ec.europa.eu/environment/pdf/nature/conservation/species/guidance/guidance-document_en.pdf

Bold wolves and problematic situations
In case a wolf is aggressive to people without a reason, then it should be killed.
What to do in problematic situations like a wolf that keeps attacking well protected cattle?

The answer is written down in the ecological guidelines of the Habitats Directive. The answer is: it depends. For every case questions have to be answered: Is there an alternative, is the measure proportional?
If it is needed to remove the wolf, derogation from the EU is needed and the population of wolves must be in or on its way to a favourable reference population and favourable reference range. The Favourable Reference value has to be defined per member state. Until a member state has defined the FRP/FRR and is in the favourable reference situation, derogation will not be given. It is ok when a country is working towards this goal, and it is the question whether or not the shooting of the wolf will be of influence on this process. In 2024 the next Habitats Directive Report has to be delivered (period 2019-2024), so then the goal has to be set for the metapopulation and for the member states. All the present countries haven't set a goal yet.

In the 2017 Habitats Directive report some countries have reported goals like 'the same as last time' 'much more than last time' or a number.

https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region= (look at FRP in column Population)

The question behind the question is when are we able to shoot wolves. Politicians are looking for easy clear decision schemes like '3 attacks on well protected cattle' is a maximum and allows capturing, shooting, etc. This generalist approach is not conform with European legislation. The (ecological) circumstances have to be analysed. A solution can be to set up a panel of experts.

Some details:

- If you wait too long, then poaching will be a problem to get derogation.
- It is the question if shooting a bald wolf is an adequate solution, because if you shoot a wolf, and the pack falls apart, the livestock damage may increase.
- In France most wolves are shot in july-sep because then most sheep are present. Big study going on in France. What can be the alternatives: more than 5 wires, guarding dogs, etc.
- It is difficult to prove that a wolf is jumping over the fences. It might also find a weak spot in the fence. It is possible to train the wolf to learn to jump over fences.
- What is the effectiveness of the preventive measures, who is checking if the voltage is high enough? The farmer can have restored the fences after an attack of a wolf that has found a weak spot.

The member states are thinking about how to deal with bold wolves and set goals on Favourable Reference. We agree that it can help to have a protocol for bold wolves for the countries together, that is ratified by the EU. The species guidance document describes how to deal with bold wolves.
Process: we need some people for a task force. Joachim agrees to take the initiative. [redacted] agrees to participate. Other colleagues will be contacted to start the task force with representatives of each region.

Meeting part 3: Transboundary cooperation

Let this meeting work for you. The question to the group is: is a MoU needed? because the MoU is not signed yet. What do you need to get the most out of this transboundary meeting?

NRW: I am here as a personal interest, I am not an official representative of NRW. This group should get an official status. We can learn from the similar initiative 'International conference on lynx in the Alps'. https://www.admin.ch/gov/de/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-1666.html#context-sidebar
NL Gelderland: we decided not to sign the MoU, I don't need formalization. It is an ideal way to get new ideas. There are some parallel platforms too. We talked about a taskforce for a special subject. We should find a structure for international cooperation (like the flyway management programme for the geese).
NL Drenthe: This is a place to get information from.
Luxemburg: I am here for practical work, so therefore I don't need to formalize. Although it can help with outside communication if we are an official group.
[redacted] Many countries are learning from each other, that is important. We should find a way to get concrete realization of our group. Do we need a website?
Flanders: Our work, in which we advise, needs some legitimization from the neighbouring countries. It would be good if we are more focused in the preparation, so that we are aware of what can be achieved. It would be good to write down what we bring home, to communicate outside, but better not to build our own website, it is too much work.
[redacted] Large Carnivores Platform (LCP) has a secretary that can be of help. We are a European region. We could ask if they can help us. The only thing we need is a press release.
NL Brabant: I think that other stakeholders want to participate, will this group change as part of the LCP?
We miss France, Lower Saksony and Rhineland Palatinate?

We have made some appointments:

- **Taskforce Favourable status:** This taskforce led by [redacted] and [redacted] will make a proposal concerning: How to define favourable status for transboundary wolf. Who do we need (who defines the favourable status). What are the steps to get there? When it is ready, it will be sent to the participants that can make amendments.

- **Derogation:** How to handle wolf problem situations, with the ecological guidelines. Flanders will have some questions on this topic and share these, so other regions can react. [redacted] and [redacted] share this information with the group (In Flandres the evaluation process on the protocol for bold wolves is planned for the winter period. Based on the reactions, Dries will inform and consult the international group). The new guidance document: https://ec.europa.eu/environment/pdf/nature/conservation/species/guidance/guidance-document_en.pdf

- **Operation exchange taskforce:** can tackle fast issues.

- **Financing:** Share the formal writing about the EU CAP that will be send by some of the regions. Other regions can react to that.

- **Monitoring:** The Benelux countries will use standardized monitoring based on the German monitoring plan, share questions about problems in monitoring, and share results. [redacted] will ask regions who need to be involved. Flanders: [redacted] Luxemburg: [redacted] Others can join

- **Uniform subsidy schemes:** Bottom up adjustment based on exhange of the practice en schemes in each region. [redacted]

- **Injured wolf:** [redacted] (not present) says a wolf can recover unless it is dangerous to people or unlike the wolf is too injured. A broken leg is not deadly for a wolf. There is still a discussion if this is deadly for a solitary wolf. Suspect is reported to local authority/policy. They decide. Very few cases of wolves are recovered in Deuverden (Germany). Flanders have centres to recover wild animals including wolves (badger, beaver). They don't have protocols for either of these animals. In the NL a vet has to come to the injured wolf. The reason the vet was put in the wolf plan was because the prov needs a judgement.

Meeting Part 4 - Excursion

On Friday Oct 15th the group was taken on excursion to and across military training areas in Limburg, Flanders. The regionally responsible nature conservation liaison manager introduced the group to the conservation challenges, solutions (including a laser triggered wild fence vehicle collision minimisation approach) and allowed them to visit the control tower overlooking the Pampa military training areas plain.

Next meeting: the first meeting was in Lower Saksony, the second in the Netherlands, the third in Belgium (Flanders). Therefore it is an idea to ask Rheinland Pfalz if they want to host the meeting in 2022. [redacted] will call [redacted] had planned to be present at the meeting this time.

Share on https://drive.google.com/drive/folders/1x9d2XqtUoWRu5lKl60CrqhicV5PHWP7T
On the Google Drive monitoring plans, protocols etc are shared. What else to share?

- Subvention schemes per country (everybody)
- EU writing about agricultural and nature money for prevention measures [redacted]
- CAP [redacted]
- NL Fact Finding study, working on the English version. [redacted]
- German annual reports are on https://www.dbb-wolf.de/Wolfsvorkommen/territorien/karte-der-territorien.

Flanders: Update the participants list on
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1qdNEraHml2gqANZwjdaevgi67i3ONkG_9G3I2At9ugI/edit#gid=0

Link to media:
https://www.tvl.be/nieuws/internationale-experts-overleggen-over-de-wolf-127376

Art 17. reporting on wolf: https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/species/summary/?period=5&group=Mammals&subject=Canis+lupus&region=

Briefing note CAP:
https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/EU_Platform_CAP_and_LC_June_21.pdf

Species Guidance Wolf:
https://ec.europa.eu/environment/pdf/nature/conservation/species/guidance/guidance-document_en.pdf

artikel 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 12 oktober 2022 17:04
Aan: [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]
Onderwerp: Wolvenwerkgroep d.d. 18 oktober a.s.
Bijlagen: 0.1 Agenda 181022 WOLVEN WERKGROEP.pdf

Urgentie: Hoog

Beste leden van de IPO wolvenwerkgroep,

Soms lopen de zaken even wat anders dan voorzien. Daarom bijgaand een uitnodiging voor onze digitale bijeenkomst volgende week dinsdag.
Dit heeft een open agenda. Juist daarom ook de oproep om allen aan te sluiten. Behoudens een agenda stuur ik geen stukken mee, we zullen ter vergadering de zaken benomen die nodig zijn.

De reden is dat het goed is even samen zaken door te spreken, zoals:

Actuele ontwikkelingen
Gezien de recente ontwikkelingen leek het goed om even stil te staan bij de stand van zaken op dit moment. Gelijk gezegd moet worden dat mede daardoor de voortgang van Wolvenplan, interventierichtlijnen etc. vertraagd is door de aandacht die andere wolven zaken vragen. Dit opgeteld geeft reden om de "State of the Art' te bepalen. Wat wij zien is dat het dossier erg in beweging is, sentimenten zich verleggen, er zich een bredere maatschappelijke opvatting ontwikkeld en dit zo het zich laat aanzien ook in bepaalde provincies leidt tot bestuurlijke uitspraken die reden kunnen zijn de ingezette lijn nader te bespreken.

- Primair is de oproep om bij uw bestuurders of ambtelijk top op te halen of er sprake is van nieuwe inzichten of eventueel gewijzigde standpunten.
- Tot nu toe is het beeld dat het voorgenomen beleid, en de eventuele wijzigingen hierop, in ieder geval ambtelijk gedragen worden.
- Van belang is vast te stellen of dit nog steeds zo is.

M.a.w. op welke punten dient het Wolvenplan te worden aangevuld of bijgesteld? Te denk valt om (meer) aandacht te geven aan andere belangen dan veeschade, aandacht voor andere diersoorten, andere formuleringen mbt beheer en of ingrijpen bij problemen. Maar zo kunnen er vast meer zaken een rol gaan spelen.

Ontwikkelingen LOW
Het LOW is redelijk eensgezind over een gezamenlijke reactie, deze is nog in bewerking. Maar wat daarbij werd opgemerkt is dat men graag nog een 'consultatie' wil zien over het nieuwe interprovinciale wolvenplan. Hierin was niet voorzien. Indien we vinden dat dit alsnog zou moeten plaatsvinden heeft dat invloed op onze planning en de 'volgorde der dingen'.

Planning
Indien onze bespreking reden geeft om de planning bij te stellen, moeten daarover dan in deze bijeenkomst beslissen.

Kortom ik hoop u alle te zien volgende week dinsdagmiddag.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]

[redacted]
Coördinator Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85[redacted] | F +31 (0)85[redacted]

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

artikel 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 12 oktober 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 18 oktober 2022
Tijd: 13.30 – 15.00 uur
Plaats: Digitaal MS teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Bespreking stand van zaken wolvenbeleid.**
   Open discussie en verkenning van aanvullende wensen en eventueel gewijzigde provinciale standpunten voor het Wolvenplan.

4. **Planning Interprovinciale wolvenplan**
   Bepalen of er redenen zijn om niet eind dit jaar een ambtelijke versie te hebben. Doel: vaststelling via IPO lijn begin 2023.
   Zo ja, waarom en wanneer dan wel?

5. **Overige aandachtspunten en werkafspraken**
   Er zijn in de vorige bijeenkomst afspraken gemaakt die wij nogmaals langslopen.

6. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

7. **Rondvraag en sluiting**

8. **Datum volgende vergadering**

met vriendelijke groeten,

[redacted]

artikel 5.1 lid 2 sub e

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 4 mei 2022 17:22
Aan: [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: Wolvenwerkgroep dinsdag 10 mei 2022 - stukken
Bijlagen: 0.1 Agenda 100522 WOLVEN WERKGROEP.pdf; 6. Memo planning en communicatie wolvenplan100522.pdf

Urgentie: Hoog

Beste allen,

Volgende week dinsdag komt onze wolvenwerkgroep weer bij elkaar. Op weg naar de laatste ronde om tot een eindconcept versie van het wolvenplan en het interventieprotocol/handelingsprotocollen te komen.

De oproep blijft aan een ieder de teksten kritisch te beschouwen en hierop te reageren.
Dat kan via de link omdat er al werkende weg wijzigingen in worden aangebracht.

Interprovinciaal Wolvenplan 2022 - Werkdoc. (1).docx

Separaat volgt (via [redacted] nog een mail met een link naar het interventieprotocol en de handelingsprotocollen. Want ook daar moet verder aan gewerkt gaan worden!.

Kortom de op naar de eindfase zodat wij de BACVP de conceptstukken kunnen voorleggen!

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted]
Coördinator Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Agenda IPO Wolven Werkgroep

Van [redacted]

Aan Deelnemers IPO wolven werkgroep

Datum 4 mei 2022

IPO Wolven werkgroep
Datum: 10 mei 2022
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: digitaal MS Teams

Agenda IPO Wolven werkgroep

1. **Welkom en opening**

2. **Vaststelling agenda en mededelingen**

3. **Voortgang Wolvenplan 2022**

   3.1 Concept tekst Wolvenplan 2022
   Doel: Ter bespreking -> vaststellen van de laatste tekstwijzigingen/afspraken over wie wat verwerkt -> per hoofdstuk te behandelen
   Stukken zijn bereikbaar via de link die nog open staat

4. **Voortgang Interventieprotocol en Handelingsprotocollen**

   4.1 Concept teksten Interventieprotocol en handelingsprotocollen
   Doel: Ter bespreking -> vaststellen van de laatste tekstwijzigingen/afspraken over wie wat verwerkt -> per protocol te behandelen
   Stukken zijn bereikbaar via de link die nog open staat

5. **Communicatie tijdens het verschijnen van het Wolvenplan**
   Doel: ter besluitvorming (conform afspraak vorige bijeenkomst)

   Gevraagd wordt te besluiten of de provincies hieraan medewerking kunnen verlenen o.a. door medefinanciering (zie ook bijlage).

6. **Planning en communicatie Wolvenplan/Interventieprotocol/handelingsprotocollen**
   Doel: aankondiging mogelijk ter bespreking, volgende werkgroep nader over besluiten.
   (agenda is al vol genoeg)
   Zie bijlage 6.

7. **Meerjarenverslag wolf**
   Doel: mondelinge toelichting door [redacted] gevraagd wordt om digitaal uw reactie te geven op het voorliggende concept.
   Zie: memo en separate mail met link. (wordt nagezonden)

8. **Nieuws uit de provincies en ministerie LNV**
   Doel: ter kennisname, rondje stand van zaken

9. **Rondvraag en sluiting**

10. **Datum volgende vergadering**
    Afspraak is om op dinsdag 24 mei fysiek als Wolvenwerkgroep in Utrecht bijeen te komen.

met vriendelijke groeten,
[redacted]

Agenda:
10 mei WWG
(19 mei AACVP)
24 mei WWG
7 juni Kwartaaloverleg tussenrapportage
(16 juni BACVP)

artikel 5.1 lid 2 sub e

Werkt voor provincies

Informatiememo – Bijlage 6 – WWG 10 mei 2022

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted], [redacted],
Aan	Leden IPO wolvenwerkgroep
C.c.	-
Datum	4 mei 2022
Onderwerp	Planning en communicatie Interprovinciaal wolvenplan 2022
Bijlage(n)	-

Ter inleiding
In samenhang met de behandeling van het wolvenplan in de BACVP is het gewenst stil te staan bij de planning en communicatie van het wolvenplan.

De volgende zaken komen in deze memo aan de orde:

1. Planning-onderstaand nieuw voorstel – ter bespreking:
vraag: is er voldoende ruimte voor de consultatieronde?
vraag: indien gewenst: op welk moment dient er consulatie van provinciale staten te zijn (concept versie of later dit jaar op basis van eindversie na BACVP)

2. Consultatieronde – ter bespreking, aandacht voor volledigheid van de te benaderen stakeholders.

3. Gesprek BACVP landbouworganisaties – ter kennisname

4. Communicatie Wolvenplan : p.m.

Datum 4 mei 2022
Onderwerp Interprovinciaal wolvenplan 2022

1. Planning

Omdat behandeling van het wolvenplan en de protocollen plaatsvindt in de BACVP van 16 juni is de planning als volgt aangepast en voorgesteld:

Planning Interprovinciaal Wolvenplan 2022	**Datum**
Memo beleidskeuzes in AACVP	19 mei
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	24 mei
Memo beleidskeuzes e.d. bespreken in BACVP	**16 juni**
Concept versie WP22/protocollen tkn in BACVP	16 juni
Consultatie ronde stakeholders landelijk	Juni- oktober
Consultatie ronde stakeholders per provincie	Juni- oktober
Aanleveren stukken AACVP	21 september
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	22 september
Voorstel eindversie in AACVP	6 oktober
Aanleveren stukken BACVP	13 oktober
Bijeenkomst IPO Wolven werkgroep	18 oktober
Definitieve eindversie ter besluitvorming in BACVP	3 november
Aanleveren stukken IPO bestuur	24 november
Vaststelling eindversie in IPO-bestuur	**15 december**
Oplevering Wolvenplan 2022	December

2 Consultatieronde met stakeholders

Afhankelijk van de resultaten van de BACVP bespreking 16 juni kan op zeker moment gestart worden met een consultatieronde. Onder voorbehoud daarvan is bovenstaande planning opgesteld en onderstaande aanpak voorgesteld.

Bespreekpunt: wanneer en met welke versie van stukken kan externe communicaite plaatsvinden?

De bestuurders hebben aangegeven dat een goede afstemming met stakeholders gewenst is. Daar was en is in voorzien. O.a. landelijk en provinciale wolvenoverleggen. Maar dit vergt toch onze aandacht en evt. voorbereidingen.

Consultatie kan plaatsvinden nadat de bestuurders hun keuze hebben gemaakt en kennis hebben kunnen nemen van de stukken waarmee wij naar buiten willen treden.
Lastig is dat de zomervakantieperiode hier nu onderdel van uit maakt. Maar evt. tussen door danwel voor en na de vakantie zou er voldoende ruimte moeten zijn voor de gesprekken/overleggen.

Op landelijk niveau (BIJ12/IPO) en op provinciaal niveau (elke afzonderlijke provincie) dient tot overleg gekomen te worden. Het idee hierachter is om landelijk aan te geven dat op provinciaaal niveau tot gesprekken over het wolvenbeleid wordt gekomen. Betrokken organisaties hebben veelal ook een landelijke component, daar kunnen desgewenst landelijk afspraken worden gemaakt.

Maar in essentie is het aan de provincies zelf nader te bepalen wie men denkt te betrekken. Deze gesprekken vinden in principe plaats naar aanleiding van (de relevante passages uit) het concept-wolvenplan 2022.

Hierbij kan onderscheid gemaakt worden naar meer beleidsmatig overleg (concept wolvenplan) bijv. in LOW en prov cie's of in de staten en meer uitvoeringsgericht over praktische toepassing van de verschillende protocollen.

Daarbij valt te denken aan de volgende partijen/overheden en organsaties.

Landelijk

- LOW
- VNG
- Ladelijke politie
- Rijkswaterstaat
- Landelijke Waterschapsorganisatie
- SWN
- FBE evt. in landelijk overleg.
- WENR, ZV, DWHC, Taxatiebureau
- evt. kwartaaloverleg ook hiervoor benutten?
- *pm: aanvullingen?*

Provinciaal

- Provinciale staten – aandacht voor evt. planning hiervan -> welk moment ivm planning?
- Provinciale wolvencie's - aandacht voor evt. planning hiervan.
- FBE's per provincie
- Handhavers/toezichthouders/groene boa's
- Valwildafhandelaren , stichting per provincie
- Gemeenten/waterschap evt. via de koepel VNG
- Politie
- Rijkswaterstaat
- Wegbeheerders overig.
- Natuurbeheerders
- *pm: aanvullingen?*

3. Gesprek BACVP met enkele stakeholders

Ter kennisname: Aparte aandacht is nodig om de portefeuiielhouders in gesprek te brengen met de briefschrijvers van de brief aan de BACVP. Ondertekenaars brief zijn: VGSN, LTO NL, Platform KSG. Ook dit punt wordt nader besproken in de BACVP.

- Gesprek wordt gevoerd door de twee portefeuiielhouders: Mw. E. Rommel (NH) en Dhr. H. Hofstra (Fl.)
- Uitgenodigd worden vertegenwoordigers van genoemd organisaties respectievelijk: [redacted].
- Voorstel is om hierbij ook de voorzitter van het LOW, [redacted], te betrekken.
- Gesprek wordt gepland door IPO secretariaat.
- Gesprek wordt ambtelijk voorbereid door IPo en Bij12 ([redacted] ism [redacted]

4. Communicatie Wolvenplan 2022

Na vaststelling dient het Wolvenplan en de bijlagen (w.o. protocollen) openbaar gemaakt te worden via website, persbericht etc. Ook is het nodig kunnen zijn in een beperkte oplage een geprinte versie voor handen te hebben.
Daarnaast is het denkbaar op andere wijze publiciteit aan het vernieuwde wolvenbeleid te geven. Zie o.a. voorstel voor themanummer vakblad 'het schaap'.
Een en ander dient nog nader te worden uitgewerkt vanuit IPO/BIJ12.

[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: zondag 3 oktober 2021 17:52
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@minlnv.nl
Onderwerp: WWG maandag 4 oktober
Bijlagen: Memo Discussie beslispunten WP22 v031021.docx

Urgentie: Hoog

Beste deelnemers IPO Wolvenwerkgroep,

Hierbij een discussie notitie beleidspunten wolvenplan 2022. Hiermee voor nu voldoende, moeten we maar mee van start!
Ik ga er vanuit dat jullie het huidige wolvenplan, de FFS en JA en evaluatie notities kennen om de discussie over de onderwerpen aan te gaan.

Beter laat iets aangeleverd, dan niets, de versnelling die we nodig hebben begint al goed, maar dat neemt niet weg dat wij de beleidspunten, met name de richting van de inhoud, voor het nieuwe wolvenplan dienen te benoemen. Aan de hand van in de notitie verwoorde stellingen kunnen we de discussie aangaan. Let op dit zijn puur tbv de discussie neergezette stellingen.

Dat kost tijd, kost overleg en afstemming en vraagt om voorwerk: dus nogmaals denk na waar u zelf een bijdrage kunt aanleveren. Vrijwillig aanbod wordt erg op prijs gesteld.

Tegelijkertijd zal er simultaan begonnen moeten worden aan het schrijfwerk. Meer beleidsarmere teksten kunnen al gemaakt gaan worden.

agenda:
- Opening/welkom
- Mededelingen
- Discussie beleidspunten
- Rondvraag
- Sluiting

tot morgen met vriendelijke groet,
[redacted]

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	[redacted]
Aan	IPO Wolvenwerkgroep
Datum	3 oktober 2021
Onderwerp	Discussienotitie beleidspunten -> beleidskeuzes Wolvenplan 2022
Bijlage(n)	FFS en JA

Discussienotitie beleidspunten Wolvenplan 2022 (WP22)

Beleidsmatige gevolgen
Met het verschijnen van de Juridische analyse en de factfinding study wordt ook duidelijke waar (op-) nieuw(e) beleidskeuzes dienen te worden gemaakt. Daarom worden u onderstaand een aantal beleidspunten voorgelegd waarover uitspraak dient te worden gedaan om verwerkt te kunnen worden in het nieuwe wolvenplan. Respectievelijk, daaruit volgend, de handelingsprotocollen (als uitwerking daarvan). Idem m.b.t. eventuele punten voor monitoringsprotocollen, taxatierichtlijn e.d. Uiteraard is het huidige wolvenplan 2019 het vertrekpunt, op basis waarvan tot eventuele andere/nieuwe beleidskeuzes kan worden gekomen. Ook de 'Evaluatie ervaringen wolf" zijn hiervoor input.

Daarover dient in ons overleg van 4 oktober (en vast ook nog daarna) te worden gesproken.
De wolvenwerkgroep dient dus stapsgewijze te bepalen:
1. Welke beleidspunten in het wolvenplan 2022 komen -> wijzigen kan nog.
2. Welke richting daaraan wordt meegegeven -> beleidskeuze maken.
3. Uiteindelijk zal dit resulteren in een tekstvoorstel voor het WP22 -> schrijvers voor deelteksten benoemen.

De deelteksten zullen verder worden verwerkt ([redacted] tot een concept tekst voor het WP22.

Onderstaand wordt ingegaan op:

- *Status doel WP22*
- *Beschermingsaspecten*
- *Input op handelingsprotocollen (zie aparte notitie)*
- *Tegemoetkomingsregeling en subsidie preventieve maatregelen*
- *Internationale aspecten*
- *Specifieke onderwerpen*
- *Meer algemenere beleidsvragen*

Beleidspunten
Onderstaande aandachtspunten vragen om een beleidskeuze.
Indicatief wordt er nu gedacht om de volgende aandachtspunten, waar beleidskeuzes op kunnen volgen, in het Interprovinciaal wolvenplan 2022 op te nemen.

1. Status en doel van het Interprovinciale wolvenplan

2. Omgang/afwijkingen van het beschermingsregime wolf: vrijstellingen/ontheffingen
3. Omgang met handelingsprotocollen -> aparte uitwerking -> documenten HP
4. Vrijstelling voor verjagen
5. Omgang nooddoding en beheer wolven
6. Duiding levensfasen, zwervende wolf en gevestigde wolf

7. Insteek soorten bescherming
8. Staat van instandhouding wolf (omvang aantal populatie, genetische variatie, internationale aspecten etc.)
9. Omgang, bescherming, beheer hybride wolven
10. Hoe om te gaan met gewonde wolf en evt. wolvenopvang
11. Inzet actieve soortenbescherming/beschermingsmaatregelen wolf
    Verkeersmaatregelen?
12. Verhouding tot faunabeheer activiteiten

13. Insteek gebiedenbescherming
14. Of en wanneer (na 10 jr 1e reproductie?) aanwijzing N2000 doelstelling wolf gebieden
15. Natuurlijk verspreidingsgebied/geschiktheid leefgebied/landelijk gebied.
16. Aanwijzen go/no go area's/corridors/leefgebieden
17. Aanwijzen leefgebieden/rustgebieden/beperken toegang/zonering

18. Internationale samenwerking (bij landsgrensoverschrijdende situaties)
19. Internationale afstemming staat van instandhouding wolf
20. Internationaal wolvenmanagementplan wolf

21. Inzet/eisen preventieve maatregelen (prikkels)
22. Deelnamebereidheid
23. Subsidie preventieve maatregelen
24. Verjagingsmethoden
25. Financiering werkbudget; regels/voorwaarden tegemoetkomingsregeling

26. Inzet instrumentarium: programma?
27. Gevolgen voor tegemoetkomingsregeling?
28. Gevolgen voor monitoringsplan?
29. Samenwerking betrokken partijen o.a. rollen en verantwoordelijkheden.
30. Interprovinciale samenwerking bij grensoverschrijdende situaties
31. Gebiedsproces/maatwerkaanpak?

32. Positie provinciale wolven cie's en LOW
33. Communicatie
34. Benoemen kennisleemtes, onderzoeksvragen, praktijkproeven
35. Benoemen vervolgacties (na wolvenplan 2022)
36. Aanvullende uitvoeringsdocumenten: Handelingsprotocollen/taxatie/richtlijn/etc.

Toelichting per onderwerp: ter bespreking!

Vooruitlopend op een vervolg discussie onderstaand een aanzet voor de invulling van de te maken beleidskeuzes. De bedoeling is dit werkende weg nader uit te schrijven. Enerzijds kan dit leiden ot beleidsmatige/bestuurlijke beslispunten anderzijds leidt dit tot inhoudelijke teksten voor het WP22.

1. Status en doel van het Interprovinciale wolvenplan (zie ook doel discussie inhoudsopgave)

- Is het Interprovinciale wolvenplan (WP22) een soortenbescherming plan of is het beleidskader(stellend). Dient en een SBP per provincie en/of landelijk SBP te komen?

Stelling: WP22 is een beleidsplan, vormt interprovinciaal beleidskader.
Dus wel gezamenlijke beleidskaders, maar geen instandhoudingsplan of soortenbeschermingsplan.

Resteren nog wel vervolgvragen te nadere uitwerking:
Indien geen SBP dan is het een beleidsplan en geeft dan wel kaders aan voor vervolgplannen.

- Maar soortenplan wolf moet dat landelijk of provinciaal? Willen we een extra planlaag?
- Bij een SBP is internationale afstemming en bepaling GsvI ook van belang
- niet verplicht? wel willen dan?
- zo ja of zo ja dat speelt een rol daarin/biedt het kader voor: invulling geven aan de eisen die hieraan gesteld worden.
- weergave van de te nemen maatregelen (om doel te bereiken)…
  "Lidstaten zullen de nodige concrete en specifieke beschermingsmaatregelen moeten nemen, inclusief het vaststellen van coherente en preventieve maatregelen(actieve soortenbescherming)…" Ap7

v.a. 2. Juridisch kader
Stelling: We richten ons op de (komende) Omgevingswet-> Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)
(als vervolg op de Wet natuurbescherming)
- Systeem van strikte bescherming bijl. IV Hrl in natuurlijke verspreidingsgebied

Beschermingsregime(s)

Stelling: Het verspreidingsgebied van de wolf is dat gebied wat de wolf 'doorkruist'.
De habitat van de wolf is geen vast en onveranderlijk afgebakend territorium: niet beperkt door plaats, ruimte of habitat.

Vervolg uitwerking:
Beschermingsregime duiding m.b.t.:
a) opzettelijk vangen of doden
b) opzettelijk verstoren, m.n. tijdens voortplanting, overwintering en trek
c) opzettelijk vernielen wolvenhol
d) beschadiging of vernieling van voortplanting- en rustplaatsen

Bescherming via: verbodsbepalingen m.b.t. individu en verblijfplaats
Doel: is het bereiken en behouden van de GsvI

Middelen: (soorten) bescherming individuele exemplaren en (gebieden) bescherming voortplantings-, rust- en verblijfplaatsen.

Rustplaatsen: zowel bewoonde als niet(meer) bewoonde; potentiële locaties zijn daarmee nog niet beschermd. d.w.z. nog geen uitspraak over.

<u>Vrijstellingen en ontheffingen</u>
Stelling: vanuit de WWG komen we met een aantal gezamenlijk opgestelde 'formats' vrijstellingen en ontheffingen die desgewenst per provincie kunnen worden gebruikt.

Vervolg uitwerking:

1. Wil NL vrijstellingen, ontheffingen e.d. 'op de plank hebben liggen' in het geval zich acute situaties voordoen?
    a. Zo ja, bij welke situaties?

Voorbeelden

a. vrijstellingen inregelen voor het vangen van wolven na problematische situaties? (herhaaldelijk vee aanvallen, dichtbij mensen etc). Afhankelijk van of vangen een logische stap is bij die situatie.
b. Wil NL vooraf vrijstellingen ontheffingen op de plank hebben liggen, die het mogelijk maakt om een wolf te doden bij acuut gevaar?
c. Vrijstelling/ontheffing voor vervoer wolf bij aanrijding // als er welpen gevonden worden nadat de moederwolf dood is // .. (> zie algehele ontheffing WENR).

<u>Vorm en mate van bescherming</u>
Alleen **passieve** bescherming d.m.v. verboden onvoldoende
Ook **actieve** bescherming nodig bij HR-soorten: concreet, specifiek, soortenbeschermingsplan met gerichte beheermaatregelen; plus coherente preventieve maatregelen. Bijv. voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling

<u>v.a. 7 Soortenbescherming</u>
Stelling: we volgen de in FFS/JA gedane uitspraak m.b.t. vertrekpunt SvI. -> Grensoverschrijdende populatie midden Europa.

Vervolg uitwerking:
Insteek soortenbescherming: Staat van instandhouding wolf
Doel is het bereiken en behouden van deze GsvI
Gunstige staat van instandhouding = Juridisch én is ecologisch te definiëren

- Een beschrijving van wat Nederland verstaat onder een gunstige staat van instandhouding (art 1 en i Hrl) (verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (pm), toekomstperspectief)
- Soortbescherming **SvI?**: Geconcludeerd kan worden dat NL op zich géén gunstige SvI heeft, dat dit alleen internationaal kan worden beoordeeld. En dat ook in dat geval niet sprake is van een gunstige staat van instandhouding.
- WP2.0 geeft aan hoe de gsvi te bereiken en/of in stand te houden.

Strikte bescherming geldt voor de wolf "altijd' daar waar deze zich bevindt!
middelen: (soorten) bescherming individuele exemplaren en (gebieden) bescherming voortplanting, rust- en verblijfplaatsen.

11. Actieve soortenbescherming
Inzet (actieve) beschermingsmaatregelen

- Inzet van **actieve beschermingsmaatregelen**? Is/zou onderdeel zijn van wettelijke kader en handreikingen.
- Zo nee, waarom niet?
- Zo ja waarom wel, en zo ja wat zouden we dan kunnen doen en wie moet dat doen?

Wat is denkbaar:
Actieve beschermingsmaatregelen: strikte bescherming op basis van behoeften en de SvI van de wolf
- maatregelen onderling door provincies afgestemd zodanig dat tezamen de doelstellingen voor heel Nederland worden bereikt. Stimuleren (van) de staat van instandhouding.
Dit is van invloed op het evt. rechtvaardigen van uitzonderingen mbt de strikte bescherming
- bescherming door instelling rustgebied d.m.v. toegangsbeperking (bijv. rondom voortplantingsplek)
- vaststelling van samenhangende en gecoördineerde maatregelen van preventieve aard (voorzorgsbeginsel/beginsel van preventief handelen)
binnen N2000
beheerplan (per provincie?) dient aan te sluiten op nationaal. internationaal beschermingsplan wolf.
afsluiting van gebieden (tijdelijk, geheel beperken toegang voorplanting e.d.

Buiten N2000:
- voorlichtingscampagne
- regulatie economische activiteiten": wolfwerende rasters, KBH
- gedragscodes
- opleiding: wildaanrijding afhandelaren, boswachters, jagers
- mitigerende maatregelen

Beoordeling SvI:
cumulatief:
beoordeling SvI – algemeen/breed – biogeografische regio, indien ook grensoverschrijdend.
op grondgebied van de lidstaat
op effecten lokaal niveau

9. Hybride wolven
Stelling: we willen hybridiseren voorkomen, hybride wolven worden bij voorkeur uit de populatie verwijderd. Nader te bepalen waar 'de grens ligt'.
"De beheersinstanties moeten er voor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren hetzij als huisdieren' *citaatJA pm*

Vervolg uitwerking:

"De beheersinstanties moeten er voor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren hetzij als huisdieren' Ap9

Bepalen van beschermde status van hybride wolven.
- Afbakenen wat wij verstaan onder een hybride wolf (zie FFstudie)
- Afbakenen wanneer/of een hybride beschermd is in NL
- Bepalen, adhv bepaalde beschermingsregime, wat wel en niet mag bij hybriden.
- Bedenken hoe een hybride evt. uit de populatie gehaald wordt (want hoe is dit individu te vinden / herkennen/ te duiden?)

Advies is om hybriden te beschermen als wolven -> m.i. in tegenspraak met FFS...
beleidsmatig zouden we dat ook niet moeten willen… toch?

10. Wolvenopvang
Stelling: We gaan in Nederland niet voor een wolvenopvang. Zie FFS ecologische overwegingen.
Stelling: we hanteren… zie FFS

Vervolg uitwerking:
Het wel of niet opvangen van gewonde wolven wordt een onderdeel in bepaalde handelingsprotocollen.

1. Willen wij wolven opvangen?
2. Wat te doen als een wolf wordt aangereden en beoordeeld is dat deze te zwak is voor het loslaten in het wild, maar – bij opvang – op te lappen is?
3. Wat te doen met gevonden welpen nadat duidelijk is dat de moederwolf aangereden/dood is?
   De vraag is of invulling van de zorgplicht ook zover moet gaan dat actief naar de welpen zou moeten worden gezocht. Juridisch relevant blijft dat bij het zoeken naar eventuele welpen relevante verbodsbepalingen zullen moeten worden overtreden, zoals mogelijk vernielen, of beschadigen en verstoren van de voortplantingsplaats, het vangen van wolven en bezitten van wolven, hetgeen zal moeten worden gerechtvaardigd door besluiten op basis van de Omgevingswet.
   Ook zal de vraag moeten worden beantwoord wat er vervolgens met de welpen moet worden gedaan en hoe zij moeten worden gehouden.
   Daarbij zal ook de vraag moeten worden beantwoord in hoeverre deze wolven een 'wolfwaardig' bestaan kan worden geboden.

13. Gebiedenbescherming
Stelling: we gaan in NL nog niet over tot gebiedenbescherming tbv de wolf.
Stelling: we zetten wel in op 'mitigerende maatregelen'

Vervolg uitwerking:

- Gebiedsbescherming: willen wij beschermde gebieden t.b.v. de wolf aanwijzen?

- Conform Bijlage II Hrl, incl Bijl III richtlijn N2000 (art 4 1e lid) HRl: dienen beschermde gebieden te worden aangewezen en instandhoudingsdoelstellingen te worden bepaald voor de wolf.
- Willen wij dat zo nee, waarom niet, zo ja waarom wel en wie (de provincie) moet dat dan doen? pas na 10 jaar aaneengesloten aanwezigheid, v.a. moment van voortplanting…-> dus nu niet. Eerste reproductie was in 2019 een feit. Dus na 10 jaar; in 2029 N2000-gebied aanwijzen?

Gebiedenbescherming is begrensd gebied: geografisch afgebakend, vanuit: natuurlijke verspreidingsgebied = waar deze zich van nature ophoudt respectievelijk uitbreidt
dit natuurlijke verspreidingsgebied maakt onderdeel uit van de beoordeling van de gunstige staat van instandhouding.

Daarvoor nodig een 'Stelsel van verbodsbepalingen'

Via Natura2000 is de wolf toe te voegen aan instandhoudingsdoelstelling cq. is het denkbaar een nieuw gebied aan te wijzen door provincies (aanwijzing op zich m.i. geen onderdeel WP, wel te duiden als beleidsoptie/mogelijkheid).

- willen provincies gebieden identificeren als geschikt voor wolf? bijv. de leefgebieden zoals nu?
- willen provincies corridors aanwijzen als positieve bijdrage aan gsvi
- willen provincies het instrument 'programma' inzetten ?

27. Tegemoetkomingsregeling en subsidie preventieve maatregelen

Stelling: we gaan door met de huidige rolverdeling: vergoedingsregelingen voor de inzet van preventieve maatregelen vallen hierbuiten. Dit is een bevoegdheid van de afzonderlijke provincies resp. provinciale gebiedscie's die voor wolvenleefgebieden actief zijn.

Stelling: we gaan door met de huidige tegemoetkomingsregeling.
In aanmerking komen voor een tegemoetkoming.

- **bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren**.
- **niet-bedrijfsmatig** gehouden **schapen en geiten**
- het moet gaan om **directe schade** veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort.
- Dit houdt in dat **vervolgschade en bijkomende schade niet** voor een tegemoetkoming in aanmerking komt. : geen indirecte schade: arbeid, materiaal etc.
- ook de kosten van de **dierenarts** en de kosten van **de kadaver ruiming** beschouwd als directe schade en **vergoed**.
- Er wordt **géén eigen risico berekend** én evt. **leges** (behandelbedrag) worden **terugbetaald.**
- we **actualiseren taxatierapport/taxatierichtlijn** (nav evaluatie, documentatie, waardering)

Schade door wolf aan landbouw(huis)dieren
Vervolg uitwerking:
Aandachtspunten hierbij kunnen zijn:
- geen nadere voorwaarden aan de tegemoetkoming te stellen.
- geen wijzigingen aan te brengen in de kostenposten waarvoor tegemoetkoming mogelijk is.
- geen wijzigingen aan te brengen in de (categorieën) van diersoorten waarvoor tegemoetkoming is voorzien.
- Verbeterde documentatie: vastlegging van preventie en verjagingsmethoden dit in relatie tot gegeven dat verjaging vooral gelinkt moet worden aan het gedrag van de wolf t.o.v. het vee. Bij verjaging voor mens is dat niet het vee maar iets van de mens…

inzet/eisen preventieve maatregelen

- Wat verstaan wij onder 'goed beschermd vee'. Zeker als een wolf herhaaldelijk 'bij goed beschermd vee' schade veroorzaakt en er alleen dan actie tegen de wolf ondernomen mag/kan worden.
- Wat verstaan wij onder 'herhaaldelijk'? Hoe vaak 'accepteren' wij aanvallen op vee voordat er actie ondernomen wordt?
- Welke acties worden dan toegestaan en wanneer welke (>handelingsprotocol)

financiering/regels tegemoetkomingsregeling
subsidie preventieve maatregelen
Waar nodig zullen wijzigingen eveneens verwerkt dienen te worden in de door BIJ12 opgestelde 'Richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade' respectievelijk het taxatieformulier.

25. Financiering
Vervolg uitwerking:
pm bepalen welke kostenposten we in beeld willen brengen…
EU gelden??

v.a. 18. Internationale samenwerking/ Internationaal WMP

Stelling: Nederland gaat zich stimulerend initieel inzetten voor internationale samenwerking op het wolf dossier. Dit is zowel ecologische als juridisch noodzakelijk. Uiteindelijk moet dit leiden tot een internationaal wolvenmanagement plan.

Vervolg uitwerking:
Internationale samenwerking
Ook al benoemd in het huidige wolvenplan zal nu specifieker ingevuld dienen te worden.
Nodig omdat:
- GsvI te bepalen > population level management t.b.v. 'beheer' van wolven (afschot op basis van quota)
Beleidskeuzes:
- willen wij opname NL in de EU referentielijst N2000-gebieden? kan/moet dat?

Internationaal WMP
Duidelijk blijkt uit zowel de Juridische Analyse als de FFS dat er vanuit internationaal verband naar de bescherming in casu het beleid, het beheer van de wolf dient te worden gekeken. Ook in het vorige IPO WP stond al genoemd dat het komen tot een internationaal wolvenmagementplan gewenst was…….etc. Uit de rechtsvergelijking tussen Europese landen blijkt ook dat vrijwel alle landen de behoefte hieraan onderkennen…

Gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties
In ieder geval nodig zodra GsvI is bereikt… dan evt. sprake van populatiebeheer.

GsvI: op het niveau van grondgebied van de lidstaat of, in voorkomend geval op niveau van betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat verscheidene biogeografisch regio's bestrijden, of in die het natuurlijk verspreidingsgebied van de soort dit vereist en voor zover mogelijk op grensoverschrijdend niveau.
Internationaal kader:
Verdrag van Bern
Habitatrichtlijn in overeenstemming met VvBern
Hrl: art 12 en art 16 HRl Wolf is bijlage IV Hrl
in NL = art 3.5 ev Wnb
Wolf=bijlage II Verdrag van Bern = strikt beschermde soort
p 7/8 t&B
uitleg zijn richtsnoeren uitleg verdragsbepalingen= niet juridische bindend
Omgevingswet:
art 5.1 -> Bal art 11.46 e.v.

Wat zou er internationaal dienen te worden meegenomen in management plan
In WP 2.0 kunnen we wensen meegeven die wij hebben?
zie reeks: populatieomvang, genetische samenstelling etc.
populatie samenstelling
actuele leefgebieden
GsvI

Check LNV : Instandhoudingsdoelstellingen voor de wolf vast te stellen door Ministerie van LNV!? Hoe zit dat nu?
Rol RVO -> wie ,waar , wat -> check, in beeld brengen bij HP?

Landsgrensoverschrijdende samenwerking
Vervolg uitwerking:

33. Communicatie
Vervolg uitwerking:
pm zie communicatieplan
duiding transparantie, snelle communicatie, tussenrapportage,

Organisatie en interprovinciale samenwerking
Stelling: Bij provinciegrensoverschrijdende leefgebieden wolf, neemt de provincie met het grootste deel van het leefgebied het voortouw.
In dat geval komt er een grensoverschrijdende (interprovinciale) wolven cie.

Monitoring
Vervolg uitwerking:
p.m. er is monitoringsplan dat is voor nu voldoende
vraag: extra aandacht voor 'onbekende gebieden'

34. Benoemen kennisleemtes, onderzoeksvragen, praktijkproeven
Vervolg uitwerking:
Onderzoek
dieetonderzoek wolf
ecologische draagkracht
zendering
preventieve maatregelen
Aanpassing genetische methoden
Met name indien de monsteraantallen voor periodieke monitoring toenemen, valt nog winst te behalen in met name de doorlooptijd en kostenefficiëntie. Een overstap naar analyse via zogenaamde High-throughput sequencing (HTS) lijkt hiervoor het meest kansrijk, en biedt de kans om in 1 analyserun een groter aantal monsters te verwerken. Daarbij kan per monster direct een combinatie van verschillende typen DNA merkers geanalyseerd worden, waarmee meerdere onderzoeksvragen tegelijk worden beantwoord: merkers voor soortsbepaling, merkers voor individuele herkenning en een gerichte set van SNP merkers voor detectie van hybriden. Deze methodiek wordt steeds goedkoper en een overstap is wellicht binnen enkele jaren zinvol

35. Benoemen vervolgacties (na wolvenplan 2022)
Bij de vaststelling van het Wolvenplan 2022 zijn wellicht nog vervolgacties te benoemen. In dat geval deze opnemen in een planning en evt. begroting.
p.m.
Vervolg uitwerking:

Algemeen proces gang
WP22
vaststelling via IPO lijn zie planning
totstandkoming WP22 communicatie, participatie alleen LOW – apart te benoemen in com plan.
Vervolg uitwerking: pm

Overig
Vervolg uitwerking: pm
inzet instrumentarium: programma?

Gevolgen voor tegemoetkomingsregeling?
Gevolgen voor monitoringsplan en monitoringsprotocollen?